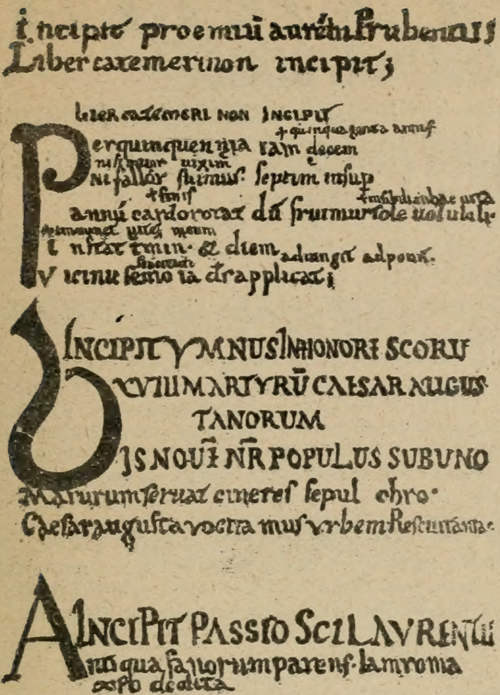
Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/patrologiaecur59mign

Incipit proemium aurelii prudentii
Liber catemerinon incipit;

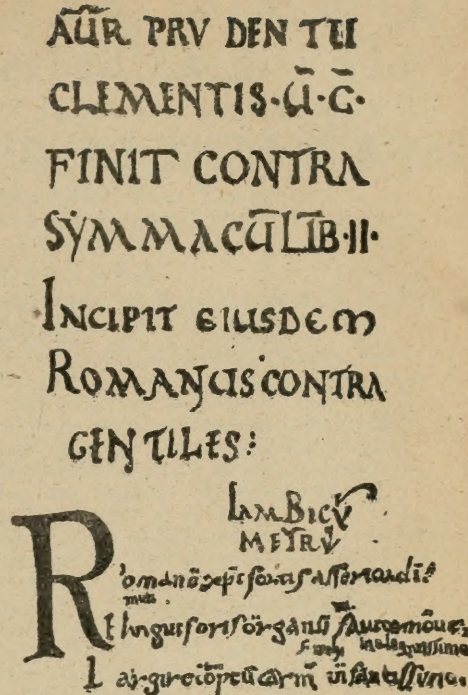
LIBER CATEMERINON INCIPIT

Per quinquennia iam decem
Ni fallor fuimus septem insup
Annum cardo rotat du fruimur sole volubili.
Instat terminus et diem
Vicinum senio ia d̄s applicat;

INCIPIT YMNUS IN HONORE SCORU XVIII MARTYRU CAESARAUGUSTANORUM

Bis novem nr̄ populus sub uno
Martyrum servat cineres sepulchro
Caesaraugustam vocitamus urbem Res cui tanta est

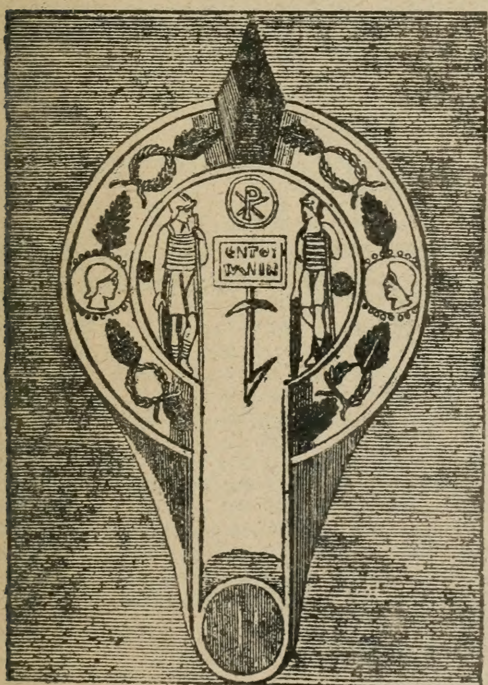
INCIPIT PASSIO SCI LAURENTII
Antiqua fanorum parens iam roma xp̄o dedita

AUR. PRUDENTII
CLEMENTIS·V·C·
FINIT CONTRA
SYMMACU LIB·II·

INCIPIT EIUSDEM
ROMANUS CONTRA
GENTILES:

IAMBICU
METRU

Romane xp̄i fortis assertor dī
Elinguis oris organum fautor move

Lucerna fictilis veterum Christianorum ex museo F. B. Passeri.

Prototypon vetustum SS. septem dormientium.

THE INSTITUTE OF MEDIAEVAL STUDIES
10 ELMSLEY PLACE
TORONTO 5, CANADA.

DEC -5 1931

2059

PATROLOGIÆ
CURSUS COMPLETUS,

SEU BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMI

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICO

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD TEMPORA CONCILII TRIDENTINI (ANNO 1545) PRO LATINI ET CONCILII FLORENTINI (ANN. 1439) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER QUINDECIM PR ECCLESIÆ SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA; DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA; OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS, AUCTA; INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS, SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA; CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA; OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUCENTIS ET AMPLIUS LOCUPLETATA INDICIBUS AUCTORUM SICUT ET OPERUM, ALPHABETICIS, CHRONOLOGICIS, STATISTICIS, SYNTHETICIS, ANALYTICIS, ANALOGICIS, IN QUODQUE RELIGIONIS PUNCTUM DOGMATICUM, MORALE, LITURGICUM, CANONICUM, DISCIPLINARE, HISTORICUM, ET CUNCTA ALIA SINE ULLA EXCEPTIONE; SED PRÆSERTIM DUOBUS INDICIBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, NE UNO QUIDEM OMISSO, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES LATINA PRIOR,

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ LATINÆ A TERTULLIANO AD INNOCENTIUM III.

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ cleri universæ,

SIVE CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIÆ, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA. LATINA, JAM PENITUS EXARATA, QUOAD PRIMAM SERIEM VIGINTI-QUINQUE ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, MOXVE POST PERACTOS INDICES STABIT, AC QUINQUE-VIGINTI-CENTUM ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM UNA CUM VERSIONE LATINA LATERALI AMPLECTITUR, ET AD NOVEM ET CENTUM VOLUMINA PERVENIT, SED SINE INDICIBUS; POSTERIOR AUTEM HANC VERSIONEM TANTUM EXHIBET, IDEOQUE INTRA QUINQUE ET QUINQUAGINTA VOLUMINA RETINETUR. UTRAQUE VIGESIMA QUARTA DIE DECEMBRIS 1860 OMNINO APPARUERAT. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUJUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM, SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM, 326 VOLUMINIBUS PRO AMPLIORI EDITIONE ET 272 PRO MINORI ABSQUE INDICIBUS CONSTANTEM, COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT. ATTAMEN, SI QUIS EMAT INTEGRE ET SEORSIM COLLECTIONEM GRÆCO-LATINAM, VEL EAMDEM EX GRÆCO LATINE VERSAM, TUM QUODQUE VOLUMEN PRO NOVEM VEL PRO SEX FRANCIS OBTINEBIT. ISTÆ CONDITIONES SERIEBUS PATROLOGIÆ NONDUM EXCUSIS APPLICANTUR.

PATROLOGIÆ LATINÆ TOMUS LIX.

S. GELASIUS I PAPA, S. AVITUS, S. FAUSTINUS, JOANNES DIACONUS, JULIANUS POMERIUS, ANONYMI DUO, INCERTUS AUCTOR, M. AURELIUS CLEMENS PRUDENTIUS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, OLIM PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM, SEU *PETIT-MONTROUGE*, NUNC VERO INTRA MŒNIA PARISINA.

1862

SÆCULUM V. ANNI 405-496.

SS. GELASII I PAPÆ,

AVITI, FAUSTINI,

NECNON

JOANNIS DIACONI, JULIANI POMERII,

ET

DUORUM ANONYMORUM

OPERA OMNIA,

AD PRÆSTANTISSIMAS MANSI, GALLANDII, EDMONDI MARTENII ATQUE BALUZII EDITIONES ACCURATISSIME DIGESTA :

POST QUÆ

POETARUM QUINTI SÆCULI

SERIEM APERIUNT

AURELII PRUDENTII

CARMINA

EXPRESSA JUXTA EDITIONEM AREVALI, NON PAUCIS VITIIS EXPURGATAM, SED IN EO PRÆSERTIM GRAVITER EMENDATAM QUOD PLURIMA ADDENDA, QUÆ NON SINE MAXIMO LECTORIS INCOMMODO TREDECIM AMPLIUS PAGINIS AD CALCEM OPERUM CONTINEBANTUR, SUO QUÆQUÆ LOCO IN HAC NOVISSIMA RECENSIONE RESTITUTA SINT :

ACCURANTE J.-P. MIGNE,
BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,
SIVE
CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PRUDENTII TOMUS PRIOR.
CÆTERORUM TOMUS UNICUS.

VENIT 7 FRANCIS GALLICIS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, OLIM PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM, SEU *PETIT-MONTROUGE*, NUNC VERO INTRA MŒNIA PARISINA.

1862

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO LIX CONTINENTUR.

GELASIUS PAPA I.

S. AVITUS, EPISCOPUS VIENNENSIS.

JOANNES DIACONUS.

SANCTUS FAUSTINUS.

JULIANUS POMERIUS.

AUCTORES ANONYMI DUO.

AUCTOR INCERTUS.

POETÆ QUINTI SÆCULI.

M. AURELIUS CLEMENS PRUDENTIUS.

 Parisiis. — Ex typis L. MIGNE.

GELASIUS PAPA I.

(Ex collect. Concil. Mansi.)

PROLEGOMENON.

(Ex lib. Pontificali.)

(*a*) Gelasius, natione Afer ex patre Valerio, (*b*) sedit annos 4, menses 8, dies 18. Fuit temporibus (*c*) Theodorici regis et (*d*) Zenonis Augusti. (*e*) Hujus temporibus inventi sunt Manichæi in urbe Roma, quos in exsilio deportari præcepit, quorum quoque A codices ante fores basilicæ Sanctæ Mariæ incendio concremavit. (*f*) Hic sub gesta synodica, cum fletu, et sub satisfactione libelli, purgatum Misenum episcopum revocavit, quem et Ecclesiæ suæ restituit, qui peccaverat in causa Acacii et Petri. Hic fuit

(*a*) Secunda die Martii, anno Redemptoris nostri 492, post interregnum quinque dierum, Gelasius natione Africanus subrogatus est Felici tertio. Sub hujus enim anni consulibus plures epistolæ ab eo datæ reperiuntur infra. Unde corrigendus est Marcellinus, qui ejus ingressum post annum 493 ponit. Initio pontificatus Anastasio imperatori, orthodoxam fidem professo, communicavit litteras pacificas, quas Euphemio Constantinopolitano petenti denegarat, donec Acacii nomen e diptychis expunxisset. Hujus temporibus magnus ille monachorum patriarcha, decus Occidentalis Ecclesiæ, Benedictus patria Norsinus, ab urbe Roma, ubi litteris operam dederat, in soli- B tudinem recedens, sublimioris vitæ monasticæ prima fundamenta jecit. SEV. BINIUS.

(*b*) Indices Vaticani idem attestantur. SEV. BINIUS.

(*c*) Hic post Odoacrum regem Herulorum ter quaterve devictum, ac tandem contra datam fidem, anno Christi 493 interemptum, annis triginta tribus Ostrogothis et Italis, regio titulo et ornatu asservatis, imperavit, missaque deinceps legatione, pacem ab Anastasio omnibusque regibus petivit et impetravit. Clodovæi filiam in uxorem duxit; filiarumque ex concubina alteram Alarico Vestgothorum, alteram Burgundionum regi elocavit. Cassiodorus in Chronico, item epistola prima. Hic quantumvis Arianus esset, catholicos tamen gratos habebat, et non tantum de episcopis catholicis, verum etiam de ipsa sede apostolica bene meritus fuit. Scribunt de eo Theodoretus, Nicephorus, Zonaras, et Cedrenus, et alii, quod cuidam catholico sui gratia ad Arianos transeunti, caput resecuerit dicens : *Si Deo fidem* C *sinceram non servasti, quomodo mihi, qui homo sum, conscientiam sanam præstabis?* Epiphanium Ticinensem et Cæsarium Arelatensem veneratus est, et munificentissimis muneribus donavit. Qualis fuerit in Symmachum, sedemque apostolicam, infra patebit in notis concilii Romani quarti, sub Symmacho. SEV. BINIUS.

(*d*) Errat Anastasius auctor libri Pontificalis. Constat enim Marcellini, et Cassiodori in Chronico, Evagrii, Cedreni, aliorumque scriptorum auctoritate, Zenonem imperatorem sub consulatu Olybrii, anno Domini 491, qui fuit Felicis papæ nonus, morbo comitiali arreptum, adeo ut videretur mortuus, viventemque adhuc sepultum fuisse, atque simulatæ pietatis et religionis mercedem, suo merito, justa Dei vindicta retulisse.

Hormisda pontifex hujus nomen, jam plurimis annis defuncti, ex albo catholicorum imperatorum per Justinum imperatorem expungi curavit ac demandavit; non ut mortuum damnaret, sed ut declararet hæreticum sine pœnitentia defunctum alienum esse et indignum illo consortio communicationis catholicæ, qua certis quibusdam ritibus præscriptis, Ecclesia catholica cum mortuis communicare solet. Baronius anno Domini 491, num. 2 et sequentibus. SEV. BINIUS.

(*e*) Sicut tempore Leonis, ita etiamnum Manichæi latitabant in Urbe : qui ne detegerentur, simulantes fidem orthodoxam, una cum catholicis communicabant, a sumptione calicis autem superstitiose abstinebant; quia Cerinthum aliosque hæresiarchas secuti vinum creaturam diaboli esse ducebant.

Verba Leonis sermone quarto de tempore quadragesimali hæc sunt : *Cumque ad tegendam infidelitatem suam nostris audeant interesse mysteriis, ita in sacramentorum communione se temperant, ut interdum tutius lateant, ore indigno Christi corpus accipiunt, sanguinem vero redemptionis nostræ haurire declinant. Quod ideo vestram volumus scire sanctitatem, ut vobis hujuscemodi homines ex his manifestentur indiciis, et quorum deprehensa fuerit sacrilega simulatio notati et proditi, a sanctorum societate sacerdotali auctoritate pellantur.* Ut ergo certo aliquo et manifestissimo indicio, evidentique nota Manichæi, clanculo in Urbe latitantes, et fidem orthodoxam simulantes, a catholicis discernerentur, pro necessitate temporis ac loci, edito decreto constituit pontifex, ne aliter quam sub utraque specie panis et vini sacra eucharistia pro tempore distribueretur. Verba canonis distinct. 2 de consecrat. exstantis hæc sunt : *Comperimus autem quod quidam, sumpta tantummodo corporis sancti portione, a calice sacri cruoris abstineant. Qui procul dubio, quoniam nescio qua superstitione docentur astringi, aut integra sacramenta percipiant, aut ab integris arceantur; quia divisio unius ejusdemque mysterii sine grandi sacrilegio non potest provenire.* Unde quam inepte inferant nostri temporis novatores hæretici, necessario sub utraque specie communicandum esse, nemo non videt, cum ex hoc loco potius contrarium colligatur; licuisse nimirum fidelibus hoc tempore sub altera tantum specie communionem eucharisticam sumere : ad discernendos vero et ab Urbe expellendos Manichæos illud ad aliquod duntaxat tempus prohibitum fuisse. Vide Baronium anno 496, num. 19 et sequentibus, item quæ diximus supra in notis concilii Romani sub Leone, item quæ dicemus infra in notis concilii Constantinopolitani. SEV. BINIUS.

(*f*) De his fusius in notis concilii Romani secundi sub Gelasio, infra. SEV. BINIUS.

BQ 310 .M35

amator (1) cleri et pauperum, et clerum ampliavit. Hic liberavit a periculo famis civitatem Romanam. Hic fecit constitutum de omni Ecclesia. (*a*) Hujus temporibus iterum venit relatio de Græcia, eo quod multa mala et homicidia fierent a Petro et Acacio Constantinopolitano. Eodem tempore fugiens Joannes Alexandrinus episcopus catholicus venit Romam ad sedem apostolicam. Quem B. Gelasius suscepit cum gloria, cui etiam et secundam sedem præbuit. Ipsis temporibus fecit synodum, et misit per tractum Orientis, et iterum (2) damnavit in perpetuum Acacium et Petrum, si non (3) pœnitentes, sub satisfactione libelli, postularent pœnitentiam, (4) secundum humanitatem primæ sedis Ecclesiæ. Hic dedicavit basilicam sanctæ Euphemiæ martyris in civitate Tiburtina, milliario 20 ab Urbe. Dedicavit autem basilicas alias sanctorum Nicandri et Eleutherii et Andreæ, via Lavicana in fundum in villa pertusa. Fecit autem et basilicam sanctæ Mariæ via Laurentina in fundo Crispini, milliario ab Urbe 20. (*b*) Hic fecit quinque libros adversus Nestorium et Eutychem, (5) qui hodie in bibliotheca et archivo ecclesiæ continentur. Fecit et hymnos in modum beati Ambrosii episcopi. Item duos libros adversus Arium. Fecit etiam et sacramentorum præfationes et orationes cauto sermone, et epistolas fidei elimato sermone (6). Multum sub hujus episcopatu clerus crevit. Hic fecit ordinationes duas (7) in urbe Roma per menses Februarium et Decembrem, presbyteros triginta duos, diaconos duos, episcopos per diversa loca numero sexaginta septem. Qui etiam sepultus est in basilica Beati Petri apostoli, undecimo calendas Decembris. Et post obitum ejus cessavit episcopatus dies septem.

(*a*) Quæ de Acacio et Petro, tanquam viventibus a Gelasio damnatis, auctor adjungit, procul a vero abhorrent: jam enim ante damnatos et vita functos esse diximus supra in notis ad vitam et epistolam sextam Felicis. Item in notis ad concilium Romanum sub Felice II. Posset dici, quod horum jam damnatorum et mortuorum occasione multa Constantinopoli gesta fuerint. SEV. BINIUS.

(*b*) Hoc grande et præclarum volumen fuisse testatur Gennadius de Script. ecclesiast. cap. 14, his verbis: *Gelasius urbis Romæ episcopus scripsit adversus Eutychetem et Nestorium grande et præclarum volumen, et tractatus diversarum scripturarum et sacramentorum limato sermone*, etc. Unde patet quod libellus iste de Duabus Naturis contra Eutychetem et Nestorium in Bibliotheca sanctorum Patrum exstans, sicque incipiens: *Necessarium quoque fuit*, etc., Gelasio Romano pontifici attribui non possit, siquidem parvum duntaxat opusculum sit, unius libri periodo terminatum. Hæc communis doctiorum virorum nostri sæculi sententia, confirmatur primum ex eo quod auctor allegati opusculi Eusebii Cæsariensis scripta plurimum commendat, quæ Gelasius pontifex in actis concilii Romani infra inter apocrypha recensuit. Secundo, quod plurima Græcorum Patrum, Latinorum pauca vel nulla testimonia producat, adeoque Græcus potius quam Latinus scriptor esse videatur. Cum enim adduxisset quindecim Patres Græcos, duos tantum Latinos, Ambrosium et Damasum profert, Cypriano, Hilario, Hieronymo, Augustino, Innocentio, Leone, Prospero, similibusque aliis omissis: quos sibi notissimos Gelasius pontifex nunquam omisisset. Gennadio ascribi nequit, quia tradit se illos sex libros non adversus Eutychetem, sed Nestorium scripsisse. Posset sustineri, quod ex recentioribus aiunt plurimi, hujus libelli auctorem esse Gelasium Cæsariensem episcopum, cujus meminit sanctus Hieronymus de Script. ecclesiast. cap. 130, unde quoque Theodoretus in dialogis plura citavit. Illustrissimus cardinalis Baronius post longam hujus rei indagationem, solertissime inter omnes alios concludit hujus libelli de Duabus Naturis contra Eutychetem, et actorum Nicæni concilii, quæ supra tom. II exstant, unum eumdemque esse auctorem, tum quod utrobique fateatur se utrumque opus conscripsisse, ut contra Eutychianos hæreticos, tempore Basilisci imperatoris circa annum Domini 476 invalescentes, fidem orthodoxam defenderet; tum etiam quod Eusebium Cæsariensem episcopum utrobique plurimum laudet, eumque titulis magno alicui orthodoxo convenientibus exornet, et a suspicione hæreseos Arianæ plane eximat; quod utriusque præfationem intuenti prima fronte apparebit. Ipsa vero acta Nicæni concilii tribus tomis comprehensa auctore Gelasio conscripta esse fatetur Photius in Bibliotheca, verbis illis quæ supra tomo secundo Conciliorum ejusdem historiæ præfixa sunt. Eumdem ergo Gelasium Cyzicenum hujus libelli auctorem esse, de quo diu multumque hactenus dubitatum fuit, cum cardinali Baronio libenter concludimus. Verum quicunque tandem auctor hujus libelli fuerit, in doctrina de transsubstantiatione panis et vini in sacramento eucharistiæ ab aliis catholicis scriptoribus non discrepat. Quod enim ait: *Non desinit substantia vel natura panis et vini*, intelligendum est de natura et essentia accidentium. Frequens enim est ut communi usu dicendi substantia pro natura et essentia accipiatur. Ita explicat hunc locum Bellarminus lib. II de Sacramento eucharistiæ, cap. 27; Baronius anno Christi 436, num. 10 et sequent. Ante victoriam ergo triumphant Lutherani hæretici, qui ex hoc loco doctrinam orthodoxam de transsubstantiatione panis et vini in sacramento eucharistiæ eversam esse jactitant. Reliqua quæ per calumniam objiciunt Gelasio pontifici, partim refutavimus supra verbis *Hujus temporibus inventi* (*Col.* 9, *n. t.* [e]), partim infra diluemus in tomo Gelasii de Anathematis Vinculo. De scriptis Gelasii vide Possevinum in Apparatu sacro, verbo *Gelasius*. Exstat apologia Gelasii adversus Andromachum senatorem cæterosque Romanos qui Lupercalia secundum morem pristinum colenda constituebant. Quam, ex Baronii Annalibus acceptam, lectori infra exhibendam esse putavimus. SEV. BINIUS.

(1) Cod. Luc. 490, *amator pauperum, et clerum*, etc.

(2) Idem, *et iterum misit, et damnavit*.

(3) Idem, *pœnitens*.

(4) In eodem cod. *secundum humanitatem primæ sedis Ecclesiæ* deest.

(5) In eodem cod. *qui hodie... continentur* deest.

(6) Idem cod., *sermone multas. Sub ejus*, etc.

(7) In eodem cod. *in urbe Roma* deest.

GELASII PAPÆ I

EPISTOLÆ ET DECRETA.

[a] EPISTOLA PRIMA.

GELASII PAPÆ I AD EUPHEMIANUM.

Scribit neminem ad sedis apostolicæ communionem se posse admittere qui Acacii nomen non damnaverit. Quare eum hortatur ut quemadmodum Eutychetem reliquosque hæreticos, sic quoque Acacium anathematizet.

Dilectissimo [b] fratri [1] Euphemiano Gelasius.

Quod plene cupimus, atque sincera fidei communionisque catholicæ redintegratione firmari, asserit tua dilectio, quod alteri solus non sufficiat auditus, nisi per litteras spectaverit significantiam provocantem [c] de his quæ circa nos dispensatio divina perficit, ut sic in secundis vicem salutationis impenderem. Non arbitramur vel dilectionem tuam, vel aliquem sic hoc sperare potuisse, ut putaret nos, vel aliquempiam potiorem, quæ sunt gesta referentes, debuisse responsa promereri; quia nimis judicaretur arrogans, si de prima sede taliter existimasset. Quod si, ut magis opinamur, quasi sociis, quibus præesse Christi munere delegatum est, apostolicam sedem institutum sibi noviter sacerdotem præeuntibus oportuisse dixisti litteris indicare. Fuit quondam ecclesiastica vetus hæc regula apud patres nostros, quibus una catholica apostolicaque communio ab omni prævaricatorum libera pollutione constabat. Nunc autem cum societatem præferre malitis extraneam, quam ad beati Petri purum redire illibatumque consortium: *Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena* (*Psal.* CXXXVI)? Quomodo dispositionis apostolicæ antiqua fœdera præbeamus hominibus communionis extraneæ? Quemadmodum vobis ordinationem renuntiatura est, cui vestro etiam testimonio [2] hæreticos damnatos præponitis? Dicet forsitan tua dilectio, A hæreticos damnatos dici Acacium et Petrum. Cur al. Quod] si fas non est, præsentibus saltem litteris colloquamur? Quia aliter appellamus dominicæ mensæ participes, aliter qui in ejus nobiscum societate dissentiunt: quia ipse Dominus alio modo verba faciebat, a sua prædicatione discretis; alio discipulis regni cœlestis secreta pandebat. Consequenter quoque apostoli non ita a suo collegio separatis, quemadmodum fidei domesticis, consortibusque loquebantur. Sed ait dilectio tua, tantum circa me sese caritatis habuisse, ut non solum ad scribendum fueris contentus, sed affatus audire. Legisti sententiam: *Fides ex auditu, auditus autem per verbum Dei* (*Rom.* X); illud scilicet verbum, quod confessioni beati apostoli Petri portas inferni nunquam præva- B lituras esse promisit (*Matth.* XVI). Atque ideo rationabiliter existimasti, quia fidelis Deus in verbis suis, non nisi aliquid tale promisisset instituere, veram sponsionis suæ promissionem impleret. Ait denique tua dilectio, nos divinæ providentiæ gratia, quod ille monstraverit, sanctarum ecclesiarum non deserere caritatem, quia me in pontificali sede locaverit non indigentem, sicut ait, doceri; sed intendentem omnia necessaria ad ecclesiastici corporis unitatem. Ego quidem sum omnium hominum minimus, satis immeritus ad tantæ sedis officium, nisi quod superna gratia semper operatur magna de parvis. Quid enim de me sentiam cum hoc ipse de se magister gentium testetur, qui se ultimum et non dignum vocari apostolum profitetur (*I Cor.* XV)? Verumtamen, ut ad C dilectionis tuæ verba redeamus, si veraciter assecutus es hæc divinitus mihi fuisse collata, quæ et profecto quæcunque sunt bona, dona sunt Dei: sequere ergo hortamenta non indigentis doceri, et se-

[a] Hæc est secunda epistola Gelasii, responsoria illius qua Euphemius Constantinopolitanus episcopus communionem catholicam sibi negatam extorquere frustra conatus est. Euphemius orthodoxam quidem fidem profitebatur; sed quia nomen Acacii prædecessoris sui ab Ecclesia Romana damnati e diptychis, prout Felix papa monuerat, necdum expunxerat, catholicæ Ecclesiæ communione indignus erat. Ut Gelasium in locum Felicis subrogatum accepit Euphemius, more majorum scripsit quidem epistolam fidei suæ confessoriam, ut communicatorias litteras impetraret; sed Gelasius reddidit tantum illi, quæ non exstat, epistolam communicatoriam, qua eum admonuit se frustra de obtinenda Ecclesiæ catholicæ D communione agere antequam nomen Acacii e sacris tabulis abstulerit penitusque eraserit. Qua occasione, cum Euphemius alia legatione, alias ad pontificem dedisset litteras ejusdem argumenti cum prioribus, pontifex priori sententiæ et epistolæ inhærens, hanc secundam ad eumdem Euphemium epistolam rescripsit anno pontificatus sui primo: poterat enim uno eodemque spatio bimestri Euphemius unas [F. suas] litteras Constantinopoli Romam misisse, et responsorias suarum inde vicissim recepisse. SEV. BINIUS.

[b] Non exhorruisse orthodoxos interdum vocare fratres Christianos etiam a communione extorres, hoc aliisque pluribus exemplis demonstrari potest: compagine enim humanæ naturæ et nominis Christiani, licet non fidei orthodoxæ, neque catholicæ conjunctione, ejusmodi nomenclatura aliquando a Patribus usitata reperitur. Baronius an. 492, num. 10. SEV. BINIUS.

[c] Id est, reddens certiorem eum, qui ante litteris provocaverat. SEV. BINIUS.

[1] Alias *Euphemio episcopo Constantinopolitano*, de quo Marcellinus comes in chronico, Liberatus cap. 18. Evagr. l. 3, cap. 23. Nicephor. lib. 16, cap. 19.

[2] Scholion ms. in cod. Bellov., *Hæreticos damnatos dicit Acacium et Petrum*. HARDUIN.

cundum supernam dispositionem universa cunctaque inspicientis quæ ad Ecclesiarum pertinent unitatem, et adversus diabolum conturbatorem veræ pacis atque compagis, ut asseris fortiter resistentis. Si ergo de me ista pronuntias, aut sectanda tibi sunt quæ a Christo, ut perhibes, constituta sunt; aut palam te, quod absit, Christi dispositionibus obviare depromis, aut ad veniam [*al.* venam] luxuriæ de me cognosceris ista jactare. Sed consequenter annectis, condescendibilem me et optima dispositione revocare posse concordiam. Proinde, quoniam isto verbo frequenter utimini, quid sibi velit, explorem. Optima enim illa est Ecclesiæ catholicæ atque apostolicæ dispositio, ad meliora proficiendo condescendere, non ad inferiora descendendo deficere. Cum autem dicis condescendere nos debere vobiscum, interim jam vos aut descendere, aut descendisse monstratis. Unde, quæso, vel quo ista descensio est? Utique ex superiori quodam loco ad inferiora quæque deposito, a catholica [*al.* depositio. A catholica] apostolicaque communione ad hæreticam damnatamque prolapsos vos videtis, cognoscitis, non negatis : et non solum vos in infimis jacere delectat, sed etiam in superiore manentes sede vultis impelli. Condescendere nos vobiscum invitatis ad ima de summis, nos coascendere vos nobiscum rogamus ad summa de imis. Nunc igitur sub conspectu illius excelsæ justitiæ judicet genus humanum, quis nostrum debeat alteri obedire. [1] An dicis, ut cætera nunc omittam, descendit Dominus ipse de cœlo? Descendit plane, sed ut hominem ab errore liberaret, non ut ejus misceretur errori. Nonne ipse præmonuit ut qui in tecto consisterent, non descenderent, nec de ea quæ in domo videntur esse tollenda (*Matth.* XXIV)? Nonne pro omnibus Apostolus (*I Cor.* XV) clamat unus, qui plus omnibus laboravit, cum de custodia veritatis ageretur, quibus nec ad horam cessimus subjectionis gratia, ut veritas Evangelii permaneret apud vos? Videtis cœlestem magistrum condescendere noxiis recusantem? Postremo faciamus aliquem corruisse, ad quem benignissime sublevandum paululum quispiam velit inflecti. Ergo, ut erigatur jacens, miserantem convenit inclinari, non ut cum eodem præcipitetur in foveam. Igitur per litteras quas per Sinclitium diaconem destinastis, de his quos baptizavit, quos ordinavit Acacius, majorum traditione confectam et veram, præcipue religiosæ sollicitudini congruam præbemus sine difficultate medicinam. Quo nos vultis ultra descendere? Quid tacetis? Quid verecundamini verbis exprimere quod corde gestatis? Ipsa vos saltem verecundia, quod nonnunquam fit, debuit commonere. An forsitan, ut hæreticorum damnatorumque et his vel eorum successoribus communicantium nomina consentiamus admitti? Hoc non est condescendere ad subveniendum, sed evidenter in inferna demergi. Parcite, quæso, et nobis et vobis. Quod si curam vestri adeo non habetis, date veniam nobis. Dolere et flere possumus et debemus : in hæc abrupta deduci nec possumus, nec debemus, qui, præstante Deo nostro, sinceram puramque paternæ traditionis fidem communionemque retinere, et ab omni prævaricatorum contagione discretam, etiam intentato periculo mortis, optamus, eligentes (si velit Deus) quælibet illa perpeti, quam causas incidere damnationis æternæ. Date, inquam, veniam, si tamen cum vos propter amorem cujuslibet hominis vel timorem hæc libenter incurritis, nos propter amorem Dei et timorem gehennæ talia refutamus. Nec vos credatis, dissimulando causas atque personas, cujuslibet amicitiis posse subrepere? quia neque vos ita subtiles estis, qui non possitis intelligi : et nos, præstante Deo nostro, non reperitis incautos. Nonne missis huc sæpe litteris indicastis, cum cæteris hæreticis vos Eutychen quoque respuere? Hoc si verum est, aut eos qui communicaverunt Eutychetis successoribus pariter abdicate, aut aliorum quoque hæreticorum successoribus communicantes, admittite. Sed Acacius, inquis, nihil contra fidem, sicut Eutyches, et successor ejus, legitur ubicunque dixisse; quasi non sit deterius, et non ignorasse veritatem et tamen communicasse veritatis inimicis. Si enim, cum aliquis recte sapiens de fide catholica communicet illis hæreticis, inter quos Eutychetem posuistis, vel successoribus eorum, non est fas eos inter catholicorum altaria nominare : ita ergone illius Eutychetis successoribus communicando, simili sorte tenetur obnoxius? De talibus quippe convenienter dicitur : *Descendant in infernum viventes* (*Psal.* LIV), qui dum illa vita *qua justus vivit* (*Rom.* I), vera atque catholica putantur vivere, repente aut in prona pravitatis, aut in hæreticæ communionis inferna vergunt. Ecce quales Christo dicitis esse præponendos, cum ille nec animas nostras sibimet præcipiat anteponi. Imo et adhuc quæritis quando fuerit damnatus Acacius, quasi revera, etiamsi eum nullus ante damnasset, non debuerit orthodoxæ et apostolicæ communionis, cujus prævaricator exstitit et desertor, participatione secludi; sicut etiam quilibet qui fuerit ante catholicus, cuicunque hæresi communicans, merito judicatur a nostra societate removendus; aut in tali sorte defunctus, inter catholicorum nomina nullatenus computari. Miramur tamen quomodo ista profertis, hoc est et synodum Chalcedonensem vos suscipere pro fide catholica profiteamini; et eos quos damnavit, sectantium communicatores, non particulariter generaliterque putetis fuisse damnatos. Ostendite ergo quæ synodus in unaquaque hæresi cum erroribus successores eorum his communicantes simulque omnes non damnet et complices. Itaque ille vester Acacius, qui Eutychianis hæreticis detestabili communione factus est particeps, ab eadem synodo sine dubitatione damnatus est, quæ et Eutychen Dioscorumque cum successoribus eorum hisque communicantes synodico tenore prostravit.

[1] Forte rectius, *At dicis*. HARDUIN.

Sic sequaces quoque eorum, Timotheum Petrumque simili definitione dejecit. Proinde si ea quæ in synodo Chalcedonensi pro fide et communione catholica lege apostolica definita sunt, vere certeque sectamini, sicut vestra professione multiplici continetur; aut successores ab illa synodo damnatorum hisque communicantes abjicite; aut, si istos admittitis, ea quæ in illa synodo pro fide et communione catholica et apostolica sunt peracta, non solum falso vos retinere perpenditis, sed insuper labefactare conamini, et in Eutychianam hæresim sine retractatione reciditis, meritoque a catholicis probamini esse vitandi : quia ut talem pestilentiam perpetuo possemus evadere, ea quæ contra ipsam ab ea congregatione sanctorum Patrum salubriter decreta leguntur, nullatenus mutilanda, non solum sedis apostolicæ præsules, sed etiam Orientalium regionum catholici censuere pontifices. An Petrum dicitis fuisse purgatum, cui communicavit Acacius? Veris assertionibus edocete, hoc ostendite, hoc probate, quibus ille modis, quibus ille regulis ab Eutychiana fuerit professione vel communione mundatus : ut cum id nihilominus evidenti rerum claruerit demonstratione convictum, palam aperteque possitis advertere, aut vos debere cedere veritati, aut adversus hanc manifesta dimicatione confligere. Nec vobis blandiamini, quia fidem catholicam profitemini vos tenere, quia Eutychetis nomen ademistis, quia ea veluti prædicare videamini, quæ orthodoxa prædicavit antiquitas. Clamat enim nobis illa evangelica sententia : *Aut facite arborem bonam, et fructus ejus bonos; aut facite arborem malam et fructus ejus malos : a fructibus enim arbor cognoscitur* (*Matth.* XII) : id est, si voce, si fide, si professione catholica et apostolica fideliter veraciterque gloriamini, hujus et communionem recipite. Si vero hæreticorum, scilicet damnatorum, vel his aut successoribus eorum communicantium, communio vobis placet, quid statis? quid circumspicitis? simul et eorum aperte manifesteque, remotis obstaculis, dogma defendite. Quid enim juvat? imo et satis gravat, dictis polliceri quod factis negatur, ut non solum ipsa per se hæresis Eutychiana, quam sit funesta Christiano sacramento, possitis agnoscere, sed quanta et quam gravia hæresis ista in sui definitione contineat. Ecce ad quæ nos præcipitesa condescendere provocatis, atque ad quæ nos vitæ æternæ pericula cupitis inclinare. Hoc descensu salvare est ægrotantem, an cum languente consumi? Hæc erit optima dispositio illius quam memoras reparandæ concordiæ, an illa potius, ut rejectis contagiis perfidorum, integra fide, sincera sui communione potiatur communio catholica atque apostolica, ne hæreticorum tabe depulsa, intemeratam suæ fidei confessionem nitatur astruere, atque invicem sibimet congruentis orthodoxæ professionis communionisque sit unitas? Hanc (sicut dilectionis tuæ litteræ cohortantur) meis quoque temporibus custodiri, qua valeo A preces deposco, quæ per tot annos ab illis Patribus gloriosis, illibata intactaque servata est. Hæc enim est, sicut ipse dicis, quam Deus noster de omnibus bene futuram, et secundum suam veritatem et regulam gubernandam, et præscius ante constituit, et singulis quibusque temporibus sua dispositione convenienter aptavit. Hæc est voluntas Dei, cujus tu ingeris mentionem, quam ego quoque pro meo modulo, quem Dominus donare dignatur, cupio prorsus implere, ut non reus de hujus talenti cœlestis diminutione reperiar : sed in hoc talento (sicut ipse quoque nos admonet) incrementum Christi gratia postulo consequi, et nullum prorsus incidere detrimentum. Hinc est quod prioribus dilectionis tuæ litteris, sicut tua quoque pagina designavit, pro vestra sumpsi salute B tristitiam, ubi comperi quod erat vobis noxium, et quod veræ paci contrarium reperi. Contristatur enim Apostolus (*II Cor.* VII) de errore deviantium, et lætitiam recipit de eisdem sua prædicatione correctis. Si autem tua caritas, ut dixit, nescio quorum necessitate constringitur, quod (pace tua dixerim) sacerdos pro veritate promenda nec facere deberet omnino nec dicere; ignoscat nobis hominibus timidissimis, si coarctante nos terribili et divini judicii grandi necessitate constringimur, sicut qualescunque ministros Christi decet, [1] nos animas nostras ponere pro veritate salvandas, quam eas lucrari velle veritatis diminutione perdendas, ut non dicam, contra fidem libiti cujuslibet abdicandas. Istæ mihi sunt (quas dilectio tua commendat) certæ fidei perpetuæ cum eo, quicunque voluerit, in Christi visceribus amicitiæ. Hic C non tam optamus præponi aliis, sicut prædicas, quam cum fidelibus cunctis sanctum et Deo placitum habere consortium. Hæc mihi (quam mandat dilectio tua) pax solida, inconvulsa, et perennis; hoc unum vinculum (sicut etiam ipse desideras) salutare quo cuncta uniri possit Ecclesia. Hoc quibus est creditum (sicut et ipse deprecaris) protectio divina perficiat. Hæc est, *quæ Deus est*, *caritas* (*I Joan.* IV), quam poscis *de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta* (*I Tim.* I). Quomodo ergo *de corde puro*, si hæreticorum fuerit participatione polluta? Quomodo *conscientia bona*, si malorum fuerit confusione permixta? Quomodo *fide non ficta*, si fuerit mixta cum perfidis? Quæ si prudentia tua (sicut eam precamur) D diligenter advertat, perspicit apostolicam sedem non vitare pacem, sed hæreticorum damnatorumque vitare vestigia (*al.* contagia). Quæ etiam vos rationabiliter intuentes, creditis [2] commonendum populum Constantinopolitanum, non permittere submoveri nomina perfidorum. Quisnam hoc in Ecclesia Dei, quæso te, possit audire, cum utique pastorem sequi grex debeat ad pascua salutaria revocantem, non per devia gregem pastor errantem? Dic mihi, rogo te, grex pro te, an tu pro grege redditurus es rationem? Certe si vobis hoc placet, multo magis causa est nobis justior, qui populum Romanum a fide illa

[1] Forte *potius animas*. HARDUIN.
[2] Forte *commovendum*; in Bellov., *opponendum*. HARDUIN.

sua, laudabili majorum traditione percepta, declinare non sinentem nos penitus libenter audivimus, si vos Constantinopolitanam plebem, ab hæretica communione discedere recusantem, non vultis offendere.

Sed nos dicitis debere dirigere qui eam valeant mitigare. Quomodo me auditura est, quem videtur habere suspectum, si præsules suos despicit admonentes? Nonne ipsis apostolis est præceptum in aliquibus regionibus verbi prædicatione non uti, his quippe in quibus non fuerant audiendi? Veniemus, frater Euphemiane, sine dubitatione, veniemus ad illud pavendum tribunal Christi (ut taceam [1] quæ ex hoc sit metuenda vindicta), circumstantibus illis a quibus fides ipsa [2] est. Non illic inficiationibus, non dilationibus, non [3] inclusionibus est agendum; sed manifestissime comprobandum utrum beati Petri gloriosa confessio cuiquam eorum quos regendos accepit, quidquam subtraxerit ad salutem; an eam auscultare nolens, etiam cum suo periculo rebellis [4] exstiterit obstinata pernicies? Ibi certe dilucidabitur utrum ego (sicut putatis) acerbus, asper, et nimis durus, difficilisque sim vobis, qui cum ratione vestram salutem parturio, qui clamo: Etiamsi austerum videtur antidotum, accipite, quæso, bibite, vivite, nolo moriamini; an vos, qui a noxiis prohibiti, medicos ducitis exsecrandos, imo qui vultis vobiscum medicos ægrotare, quam vos recipere [5] sanitatem. *Et alia manu:* Dominus te incolumem custodiat.

[a] EPISTOLA II.

AD LAURENTIUM DE LIGNIDO EPISCOPUM.

Ad pontificatum assumptus de more Romanæ Ecclesiæ fidei formulam, quam omnes profiteri teneantur, præscribit.

In prolixitate epistolæ dilectionis tuæ magno nos gaudio replesti in ea parte in qua dictum est quod in Thessalonicensi Ecclesia, vel in aliis similiter recitata epistola prædecessoris nostri de excessibus Acacii, cuncti eidem anathema dixerint, nec quisquam communioni prævaricatori sese miscuerit. Unde quia nos admones dilectione fraterna, ut velut medicinam quamdam fidei episcopis per Illyricum, vel aliis ministrare debeamus, quanquam hoc copiosissime factum sit a beatæ recordationis prædecessore nostro; et quia mos est Romanæ Ecclesiæ sacerdoti noviter constituto formam fidei suæ ad sanctas Ecclesias prærogare, hæc eadem compendiosa nimis brevitate studui renovare, ut sub qua fide vivendum sit, secundum statuta Patrum, in hanc nostram epistolam propter brevitatem sine fastidio lector agnoscat.

Confitemur ergo Dominum nostrum Jesum Christum Filium Dei unigenitum ante omnia quidem sæcula, sine principio, ex Patre natum secundum deitatem; in novissimis autem diebus de sanctissima Virgine Maria eumdem incarnatum et perfectum hominem ex anima rationali et corporis susceptione homousion Patri secundum deitatem, et homousion nobis secundum humanitatem. Duarum enim naturarum perfectarum unitas facta est ineffabiliter, propter quod unum Christum eumdem Filium Dei et hominis unigenitum a Patre, et primogenitum ex mortuis confitemur; scientes quod quidem coæternus sit suo Patri secundum divinitatem, secundum quam opifex est omnium, et dignatus est post consensionem sanctissimæ Virginis, cum dixit ad angelum: *Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum* (*Luc.* I). Ineffabiliter sibi ex ipsa ædificavit templum, et sibi univit, quod non coæternum de sua substantia e cœlo detulit corpus, sed ex massa nostræ substantiæ, hoc est ex virgine hoc accipiens, et sibi uniens, non Deus Verbum in carnem versus est; neque ut phantasma apparens, sed inconvertibiliter et incommutabiliter suam conservavit essentiam primitias naturæ nostræ suscipiens, sibi univit. Nam principium Deus Verbum has nostræ naturæ primitias multa sibi bonitate unire dignatus est, qui non permixtus, sed in utriusque substantia unus et ipse visus, secundum quod scriptum est: *Solvite templum istud, et in tribus diebus resuscitabo illud* (*Joan.* II). Solvitur enim Christus Jesus, secundum meram substantiam quam suscepit, et solutum suscitat proprium templum: hoc ipse secundum divinam substantiam, secundum quam et omnium artifex est. Nunquam autem post resurrectionem unitionis nostræ naturæ discessit a proprio templo, nec discedere potest propter ineffabilem suam benignitatem, sed est ipse Dominus Jesus Christus et passibilis, et impassibilis: passibilis secundum humanitatem, impassibilis secundum divinitatem. Suscitavit igitur suum templum Deus Verbum, et in se naturæ nostræ resurrectionem et renovationem operatus est, et hanc Dominus Christus noster Deus, postquam resurrexit a mortuis, discipulis suis ostendebat dicens: *Palpate me, et videte quoniam spiritus carnem et ossa non habet, quemadmodum me videtis habere* (*Luc.* XXIV); non dixit, quemadmodum me dicitis esse, sed *habere*, ut et qui habet, et qui habetur considerans, non permixtionem, non conversionem, non mutationem, sed unitatem factam respicias. Propterea, et fixuras clavorum, et fixionem lanceæ demonstravit, et cum discipulis manducavit, ut per omnia resurrectionem

[a] Hæc epistola circularis est et encyclica ad omnes episcopos Macedoniæ anno 1 pontificatus Gelasii scripta, ea occasione quod episcopus Thessalonicensis totius Macedoniæ provinciæ metropolitanus (ut constat infra ex epist. 9 ad Dardan. et Illyr. episc.), Acacianis modo turpiter adhæreret, qui alias contra oborta schismata inter Orientales et Romanum pontificem, sedi apostolicæ firmiter inhærere, ejusque patrocinium suscipere consuevisset. Ut ergo reliquos ejus provinciæ episcopos in officio catholicæ et apostolicæ communionis contineret, ad ejusdem provinciæ antistites has circulares litteras dedit. SEV. BINIUS.

[1] Cod. capituli Veronen., *quia et hic.*
[2] Id. cod., *defensa est.*
[3] Id. cod., *illusionibus.*
[4] Id. cod., *existeret.*
[5] Al., *salutem.* HARDUIN.

nostræ naturæ in se renovatam doceret : et quia secundum beatam divinitatis substantiam inconvertibilis, incommutabilis, impassibilis, immortalis, nullius indigens, perficiens omnes passiones, se permisit proprio inferri templo, quod virtute propria suscitavit, et per propriam perfectionem templi sui renovationem nostræ naturæ operatus est. Qui autem dicunt subtilem hominem Christum, aut passibilem Deum, aut in carne versum, aut non [1] cognitum habuisse corpus, aut de cœlo hoc detulisse, aut phantasma esse, aut mortalem dicentes, Deum Verbum indiguisse ut a Patre suscitaretur, aut sine anima corpus, aut sine sensu hominem suscepisse, aut duas substantias Christi, secundum permistionem confusas, unam factam fuisse substantiam, et non confitentes Dominum nostrum Jesum Christum duas esse naturas inconfusas, unam autem personam, secundum quod unus Christus, unus idem Filius, istos anathematizat catholica et apostolica Ecclesia. Hæc ergo sunt, frater dilectissime, quæ pro antidoto nos debere mittere flagitasti, quod nullum amarum, neque dulce noxium videndum refugite, nam et de nostro conventu disposueramus quosdam dirigere, si ratio id temporis fieri permisisset : quod facere credimus opportune, cum illarum partium correctio ad nos, juvante Domino, legatione plenissima, sicut confidimus fuerit nuntiata. Sperantes etiam de Dei nostri misericordia, ut huic prædicationi nostræ clementissimus et Christianissimus imperator unanimitatem suam auxiliumque conjungat, quatenus pro fide qua pollet, in illis regionibus coerceat, quin suis quæstiunculis, et secundum elementa mundi, sicut vas electionis ante prædixit, superflua vanaque concinant, nolentes contineri salutaribus disciplinis : sed *vos*, sicut ait idem apostolus, *non ita didicistis, Christum (Coloss.* II), si tamen illum audistis, et in illo docti estis, sicut est veritas in Jesum, quam utique ille apprehendere poterit qui orthodoxorum Patrum, sicut jam sæpe dictum est, observaverit instituta. Deus te incolumem custodiat, frater carissime.

RESCRIPTUM

EPISCOPORUM DARDANIÆ AD GELASIUM PAPAM.

Gratias agunt quod ipsos monuerit a quibus cavendum sit; et cupere ipsos ab apostolica sede visitari scribunt.

Domino sancto apostolo [*al.* apostolico] et beatissimo patri patrum Gelasio papæ urbis Romæ, humiles episcopi Dardaniæ.

Saluberrima apostolatus vestri præcepta Tryphone viro religioso filio nostro deferente, qua oportet devotione suscepimus, et maximas Deo omnipotenti, et beatitudini vestræ referimus gratias, quod nos pastorali admonitione et evangelica doctrina visitare dignatus es, domine sancte apostolice et beatissime pater patrum. Desiderii enim et voti nostri est jussionibus vestris in omnibus obedire, et quemadmodum a patribus nostris accepimus, sedis apostolicæ, quæ vitæ et meritis vestris delata est, præcepta intemerate servare, atque religionem orthodoxam, cujus estis prædicatores, fideli et inculpata devotione, prout nostræ rusticitatis sensus patitur, custodire. Eutychis enim vel Petri Acaciique et omnium sectatorum ejus atque consortium, velut quædam pestifera contagia, ante vestram quoque vitavimus jussionem, et multo magis nunc post admonitionem sedis apostolicæ, et ab eadem nos pollutione necesse est abstinere : et si qui alii ejusdem Eutychetis sectam, vel Petri et Acacii, aut secuti sunt aut sequentur, vel eorumdem sese complicibus atque consortibus æstimant immiscendos, et a nobis, qui sedi apostolicæ secundum divina præcepta et Patrum statuta inculpati servire desideramus, omni ratione vitandi sunt. Et si qui forte prava intentione (quod neque arbitramur neque optamus) a sede apostolica se crediderint segregandos, ab eorum nos alienos esse consortio profitemur; quoniam, ut dictum est, Patrum in omnibus custodientes præcepta, et inviolabilia sacrosanctorum canonum instituta sectantes, apostolicæ et singulari illi sedi vestræ communi fide et devotione parere contendimus. Et quoniam suggerendi fomitem nobis pro insita sibi benignitate beatitudo vestra concessit, aliqua memorato Tryphoni viro religioso filio nostro, præceptorum vestrorum portitori, suggerenda mandavimus. Et ut suggestionem ejus, quantum arbitramur justam et rationabilem pro supplicatione nostra libenti animo apostolatus vester dignetur admittere, justis precibus exoramus (quod supplicatio nostra mereatur effectum) unum ex angelica sede vestra cum sæpe dicto viro religioso ad nos usque præcipite destinare, ut sub ejus præsentia quæ fides orthodoxa, et vestræ jussionis sinceritas postulat, ordinentur. *Et subscriptio.*

Joannes episcopus sacrosanctæ Ecclesiæ Scupinæ metropolitanæ civitatis huic rescripto a nobis dato consentiens, ad omnia quæ superius continentur manu propria subscripsi.

Bonosus episcopus ut supra subscripsi.

Samuel episcopus ut supra subscripsi.

Verianus episcopus per Valentinum archidiaconum ut supra subscripsi.

Faustinus episcopus ut supra subscripsi.

Ursinus episcopus ut supra subscripsi.

[a] EPISTOLA III.

AD EPISCOPOS DARDANIÆ.

Nuntiat se pontificem electum; catholicæ fidei libellum

[a] Duabus epistolis admonuit Gelasius pontifex episcopos Dardaniæ, ut Eutychianorum communionem sedulo vitarent. Priorem (quæ excidit) misit per Tryphonem; ad quam præcedens epistola ab episcopis Dardaniæ rescripta fuit. Posteriorem hanc ejusdem argumenti misit per Ursicinum, prout ipsi petiverant. Encyclicam et circularem fuisse patet ex verbis epistolæ in fine. Ex eo quod ab initio Euty.

[1] Edit. Rom. melius habet *cognitum*

transmittit, hortaturque ut cum Eutychianistis non communicent, et muneri pastorali invigilent.

Dilectissimis fratribus universis episcopis per Dardaniam constitutis Gelasius episcopus.

Ubi primum respirare fas est a continuorum tempestate bellorum, quæ in illis provinciis, vel in istis temporibus qualitas incessanter exercuit, cunctos per Dardaniam Domini sacerdotes fraternæ sollicitudinis caritate duximus alloquendos : primum quia regimen apostolicæ sedis adepti, strepitu publico, sicut dictum est, retardante, commissum nobis sacræ dispensationis officium, propriis, ut mos erat, litteris [1] nequimus indicare, quo vestra fraternitas de communionis Domini nobiscum munere gratuletur. Deinde, ut post tantas acerbitates incommoditatesque mundanas, qualiter invicem valeremus, mutuus sermo depromeret; B postremo si qua de ecclesiasticis referenda sunt causis, quæ propter insidias perpetui hostis, pastorali sunt jugiter circumspicienda vigilantia, significationibus panderemus alternis. His igitur incitati per fratrem et coepiscopum nostrum Ursicinum præsentia dirigere scripta curavimus, præeunte gratia salutationis, orantes ut magnanimiter auxilio Domini tolerando rerum transeuntium vastitatem, magis esse debeamus attenti, ne, quod absit, perpetuæ subeamus vitæ dispendium. Proindeque catholicæ veritatis poscit utilitas præcavenda, dilectio vestra paulisper advertat. Apud Græcos, quibus multas hæreses abundare non dubium est, jam ante annos fere quadraginta et quinque de Domini nostri et Salvatoris incarnatione nata conquæstio est : Eutyche, quondam C presbytero Constantinopolitano in blasphemias proruente, per quas diceret unam tantummodo, id est, solam Divinitatis naturam, sive substantiam in Domino Jesu Christo credere nos debere, susceptæ carnis veritate prorsus abolita : quod utique improbum commentum Marcionistis, Manichæisque conjunctum, totum sine dubio salutis nostræ solveret sacramentum; siquidem quantum et Scripturæ venerabilis dicit auctoritas, et majorum testatur doctrina nostrorum, redemptorem mundi Deum, totum simul Deum, totumque hominem ex Maria Virgine fuisse progenitum. Et huic mundo certum est exstitisse conspicuum, sic passum, atque resurrexisse constat a mortuis. Itaque quadraginta diebus fuisse cum discipulis conversatum, D in cœlum ascendisse, plena luce sit clarum, eoque modo dictum, ad judicium, angelo testante, venturum, ut et Filius hominis, quem beatus Stephanus martyr a dextris virtutis Dei vidit astantem, manifestus appareat, et quem compunxerunt persecutores ejus, aspiciant : quod nimirum sine carnis humanæ non potest constare materia, cujus assumptio glorificata est deitate, non prorsus absumpta. Unde et beatus apostolus Joannes dicit : *Qui negat Christum in carne venisse, hic est antichristus* (*I Joan.* II); et gloriosus apostolus Paulus qualem hodie credere debeamus A Dominum nostrum Jesum Christum palam professus est, dicens : *In quo habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter* (*Coloss.* II), quod brevi capitulo simul Arianam pestem, et hanc quam diximus Eutychianam cœlesti prædicatione subvertit, quia et homo nihilominus est, ubi omnis plenaque Divinitas habitare perhibetur, et corporaliter exprimendo, in veritate persistere nostri corporis approbatur.

Super autem his frequenter ab apostolica sede, et per beatæ memoriæ sanctum Leonem, et per successores ejus certum est, Græcos fuisse convictos, sicut ipsorum chartis quas apud nos habemus, sine ambiguitate monstratur. Nunc vero quamvis ipsam pestilentiam non audeant profiteri, eos tamen qui talibus communicaverint, meritoque secundum Chalcedonensis decreta concilii ab apostolica sede damnati sunt, obstinatique in eadem damnatione defuncti, pernicioso furore defendunt, et eorum recitationem Ecclesiæ catholicæ moliuntur ingerere. Quod utique, quod absit, receptis, etiam contagium pravitatis, cui se communione sociarunt, consequenter incurritur, quemadmodum (quod Dominus avertat!) si Arii vel cujuslibet hæretici ad ecclesiasticam recitationem nomen admittitur, simul et consortium detestabilis erroris assumitur. Unde quia errorem quidem fatentur, sed ei sibi putant communionem catholicam conditione laxandam, ut nomina eorum qui prævaricati sunt illis in ecclesia recitare sit licitum, et non tam ipsi corrigere quam sinceritatem catholicam inficere nitantur contagio perfidorum; dilectionem vestram fraternæ caritatis affectu non destitimus admonere, ut si qui talia seminantes ad vestras regiones forte pervenerint, modis omnibus excludantur, vobisque cum sede beati apostoli Petri, sicut a patribus nostris est tradita illibata communio atque ex omni parte inconvulsa perduret. Certe si quis aures vestras de hac crediderit subreptione pulsandas, sollicitudine pastorali ad nos quam citius referre properetis, ut communi studio, catholicoque tractatu, pro domo unius Domini cuncti catholici conferant sacerdotes; ut quæ orthodoxæ definitioni competunt, intemerata serventur; et quatenus errantibus debeat subveniri, rationabili deliberatione noscatur. Hæc autem vestra dilectio etiam ad contiguas sibi quasque provincias vicinosque pontifices prudenter faciat pervenire, ut Ecclesiarum præsules, universæ veritatis instructione percepta, mortiferam declinare valeant falsitatem. *Et subscriptio* : Deus vos incolumes custodiat, fratres carissimi.

EPISTOLA III bis.

BEATI PAPÆ GELASII AD NATALEM ABBATEM.

Dilectissimo filio Natali abbati Gelasius episcopus.

Quamvis pro beati Petri apostoli moderamine divinitus instituto, quo sedis eius vicarii cunctis sunt

chianæ hæreseos, quæ detecta fuit anno 448 hoc loco enumeret annos 45, apparet eam anno pontificatus Gelasii primo scriptam esse. SEV. BINIUS.

[1] Edit. Rom., *nequivimus.*

ecclesiis debitores, ad fratres et coepiscopos meos per Dardaniam constitutos competentia scripta dederimus, antiquæ fidei communionisque tramitem subsequentes, ut cavere valeant contagia perfidorum, et nobiscum illibatum tenere consortium; tamen dilectionem quoque tuam non [1] destitimus desiderantes affari, cujus sollicitudinem de noxiis quibusque vitandis, et in retinendis quæ ad utilitatem pertinent Christianam, laudabilem perspeximus esse fervorem, ex litteris [2] scilicet quas ad fratrem et coepiscopum meum Serenum tua caritas destinavit. [3] Proinde collaborandum sibi tua dilectio perpendit Evangelio Dei, et [4] æternæ salutis intuitum etiam adversantia quæque tolerando constanter; ut nullum subeas, quod absit, cœlestis regni dispendium, ad quod utique nisi legitime certaveris, non potes pervenire. Tanto enim, præstante Domino, nobis est instandum vigilandumque, quanto sub ipso fine jam mundi vehementior humani generis hostis insistere non quiescit. Nihil significamus omissum, [a] quod aut correctioni rerum quas in Ecclesias Orientis seminavit inimicus, Patrum regulis congruentem possit adhibere medicinam. Sed quid facimus? quia obduratis auribus vocem refugiunt veritatis audire, tantaque vis morbi sævientis incubuit, ut secum malint salvos quosque lethaliter ægrotare, quam ipsi recipere sanitatem; nunc inficiantes universa quæ ipsorum chartis, ipsorum subscriptionibus approbamus; nunc cum manifesta rerum fuerint luce convicti, palam aperteque fatentes errorem, nolle se tamen reverti ad viam puræ confessionis communionisque [5] testantur; sed nos potius exspectant suis prævaricatoribus implicari. Quapropter, largiente Christi gratia, magnis studiis est agendum, ut quia de vita perpetua vel amittenda res agitur vel tenenda demus operam quidem, si aliquos ex illis, operante Domino, salvare possimus: alioquin, sicut ait Apostolus, *te ipsum castum custodi* (*I Tim.* v, 22). Perire volentium nitamur declinare perniciem; et, quod solum facere debeamus, divinam pro illis exorare clementiam, ut resipiscant a diaboli laqueis a quo capti detinentur [b] ab ipsius voluntate: ut ab obstinatione mortifera respirantes, pestem quam se humanitus inoidisse etiam ipsi sentiunt, inutili verecundiæ languore deposito, ad recuperanda remedia sempiterna libero corde resipiscant. His ergo cognitis quæ sicut diximus ad regionum vestrarum sunt directa pontifices, et ipsi protegente vos Domino debetis esse convenienter instructi, et provinciis eadem quibusque [6] contiguis fiducialiter prædicare. Nihil est enim quod pavere debeamus, cum certum sit a cœlesti Præsule non derelinqui quos suæ veritatis præstitit arma tractare; nec quidquam videamus ei ullatenus præferendum, cum ipsas animas nostras pro earum nos voluerit salute contemnere. Qualiter autem vel proficiat ibidem religionis integritas, vel quid forsitan asseratur, sæpius nobis vestra dilectio non omittat ostendere; ut necessaria, Christo tribuente, subsidia responsis congruentibus ministremus.

Subscriptio papæ.

Deus te incolumem custodiat, fili dilectissime.

EPISTOLA IV SEU [c] COMMONITORIUM

AD [7] FAUSTUM MAGISTRUM FUNGENTEM LEGATIONIS OFFICIO CONSTANTINOPOLI.

Acacium jure a sede apostolica damnatum, et in excommunicatione mortuum non posse absolvi, et cum illo non communicandum.

Ego quoque mente percepi [al. præcepi] Græcos in sua obstinatione mansuros, nec cui velut insperata

[a] *Quod aut ..... aut patrum regulis.* Sic Maffeius. Sed cum incommodum sit secundum *aut*, redundare proinde videtur et primum.

[b] Deest apud Maffeium præpositio *ab*.

[c] Cum Theodoricus Gothorum rex, post Odoacrem regem Herulorum devictum et occisum, una cum Ravenna integra Italia potitus esset, bello diuturno fatigatus ad Anastasium imperatorem Constantinopoli degentem, duos hosce legatos Faustum magistrum officiorum, et Irenæum ablegavit, qui ad obtentum Italiæ regnum rectius stabiliendum, pacem sibi concedi peterent et impetrarent. Hac occasione Gelasius papa, anno pontificatus sui 2, alteri legatorum Fausto officiorum magistro causam illam quæ cum Euphemio Constantinopolitano adhuc schismatico vertebatur, commendavit, ut æquissimis jussionibus Ecclesiæ Romanæ obtemperans, ejusdem communicationem hactenus frustra expetitam consequi mereretur. Hujus negotii expediendi ratio commissa est Fausto ea de causa, quod Euphemius patriarcha, Gelasii epistolis duabus admonitus, nomen Acacii e tabulis sacris non modo non expunxerit, sed et ejusdem defendendi patrocinium susceperit, atque ea quæ solent hæretici et schismatici contra sedem apostolicam effutiverit; quodque demum, ad concitandam contra pontificem Romanum Anastasii imperatoris invidiam, in vulgus sparserit ipsum Anastasium imperatorem, neque ab episcopo urbis Romæ, neque a Romano senatu recipi, adeoque imperatorem contra Urbem et episcopum commoverit. Ne igitur horum occasione Romana Ecclesia in discrimen adduceretur, atque inter duos hæreticos principes Anastasium et Theodoricum arctata, durioribus angustiis premeretur, Fausto officiorum magistro, viro pientissimo, tantæ molis negotium credidit, ut cum esset Constantinopoli, objecta dilueret, tentata destrueret, atque sequester pacis existens, Orientalis Ecclesiæ cum Occidentali conciliator accederet. Profectus est Faustus, graviterque susceptum negotium peregit; sed non ex sententia, ut erat in optatis, absolvit, refragante Euphemio, et majora rixarum fomenta miscente. Qui et de omnibus quæ cum ipso transacta erant, datis ad Gelasium litteris eum certiorem reddidit. Quibus acceptis Gelasius ad eum rescripsit hanc defensionem, qua adversariorum calumnias refellere posset. Unde non immerito *commonitorium* nuncupatur, cum eo ipso a pontifice admoneatur, quonam modo calumniantium petulantiam valide retundere queat. Hæc ex Baronio anno 493, num. 3 et sequentibus. SEV. BINIUS.

[1] In edit., *desistimus.*

[2] In edit., *ex litteris siquidem.*

[3] Deest in edit., *proinde.*

[4] In edit. recte, *ob æternæ*, etc.

[5] In edit., *testantes*, et infra *exspectantes.*

[6] Deest in edit. *contiguis.*

[7] Sunt qui Festum dicant legi oportere: nec sub Gelasio papa hunc legatum fuisse Constantinopoli a Theodorico rege, sed sub Anastasio Gelasii successore. HARDUIN.

lum videri potest, quod est ante [*al.* in ante] præcognitum. Quapropter [1] non jam propter religionis causas student dispositionibus publicis obviare, sed potius per occasionem legationis regiæ catholicam fidem moliuntur evertere, et tali commento [*al.* commercio] nituntur sperata præstare. Quid sibi vult autem quod dixerit imperator, a nobis se in religione damnatum, cum super hac parte et decessor meus non solum minime nomen ejus attigerit, sed insuper quando principia adeptus regiæ potestatis exercuit, in ejus se rescripsit imperii promotione gaudere : et ego nulla ipsius unquam scripta percipiens, honorificis (ut nostis) eum litteris salutare curaverim? Decessores mei, sacerdotes qui prævaricatoribus se communicasse propria voce confessi sunt, a communione apostolica submoverunt. Si isti [*al.* ita] placet se miscere damnatis, nobis non potest imputari; si ab eis velit abscedere, tanto magis a nobis non potest esse damnatus, sed potius ad gratiam sinceræ communionis admissus. Ad senatum vero pertinet Romanum, ut memor fidei quam a parentibus se suscepisse meminit, contagia vitet communionis externæ, ne a communione hujus sedis apostolicæ (quod absit) reddatur externus. Veniam sibi dari [*al. addit* debere] proponunt. Legatur, ex quo est religio Christiana, vel certe detur exemplum, in Ecclesia Dei, a quibuslibet pontificibus, ab ipsis apostolis, ab ipso denique Salvatore veniam nisi corrigentibus se fuisse concessam. Auditum autem sub isto cœlo nec legitur omnino, nec dicitur, quod eorum voce depromitur : Date nobis veniam, dum tamen nos in errore duremus. Id quoque [2] pariter [*forte leg.* par est] ostendant, qui nobis canones nituntur opponere, quibus hoc canonibus, quibus regulis, qua lectione, quove documento, sive majoribus nostris, sive ab ipsis apostolis (quos potiores merito fuisse non dubium est), seu ab ipso Domino Salvatore, qui judicaturus creditur vivos et mortuos, sive factum est unquam, vel faciendum esse mandatur. Mortuos suscitasse legimus Christum, in errore mortuos absolvisse non legimus. Et qui certe hoc faciendi solus habuit potestatem, beato Petro principaliter mandat apostolo : *Quæ ligaveris super terram, ligata erunt et in cœlis; et quæ solveris super terram, erunt soluta et in cœlis* (*Matth.* XVI). *Super terram*, inquit; nam in hac ligatione defunctum nusquam dixit absolvi [*al.* absolvendum]. Quod ergo nunquam factum est, vel mente concipere formidamus, scientes in divino judicio non posse penitus excusari. Si autem, quod nunc prætendunt, a Romana Ecclesia se sunt divisuri, id jam dudum fecisse monstrantur. [3] Euphemium vero miror, si ignorantiam suam ipse non perspicit, qui dicit Acacium ab uno non potuisse damnari. Itane non perspicit, secundum formam synodi Chalcedonensis, Acacium fuisse damnatum? nec novit eam,

A aut se nosse dissimulat, in qua utique per numerosam sententiam sacerdotum erroris hujus auctores constat fuisse damnatos; sicut in unaquaque hæresi a principio Christianæ religionis et factum fuisse, et fieri, manifesta rerum ratione monstratur, decessoremque meum exsecutorem fuisse veteris constituti, non novæ constitutionis auctorem? Quod non solum præsuli apostolico facere licet, sed cuicunque pontifici, ut quoslibet et quemlibet locum, secundum regulam hæreseos ipsius ante damnatæ, a catholica communione discernant. Acacius quippe non fuit novi vel proprii inventor erroris, ut in eum nova scita prodirent [*al.* procederent], sed alieno facinori sua communione se miscuit. Itaque necesse est ut in illam reciderel justa lance sententiam, quam cum

B suis successoribus per convenientiam synodalem susceperat auctor erroris. [4] Nobis opponunt canones, dum nesciunt quid loquantur. Contra quos hoc ipso venire se produnt, quod primæ sedi, sana rectaque suadenti, parere fugiunt. Ipsi sunt canones, qui appellationes totius Ecclesiæ ad hujus sedis examen voluere deferri. Ab ipsa vero nusquam prorsus appellari debere sanxerunt; ac per hoc illam de tota Ecclesia judicare, ipsam ad nullius commeare judicium, nec de ejus unquam præceperunt judicio judicari, sententiamque illius constituerunt non oportere dissolvi, cujus potius decreta sequenda mandarunt. In hac ipsa causa Timotheus Alexandrinus, et Petrus Antiochenus, Petrus, Paulus, Joannes, et cæteri, non solum unus, sed plures utique nomen sacerdotii

C præferentes, sola sedis apostolicæ sunt auctoritate dejecti, cujus rei testis etiam ipse docetur Acacius, qui præceptionis hujus exstitit exsecutor. Quod utique sicut apostolicam sedem juxta formam synodicam fecisse manifestum est, sic neminem resultare potuisse certissimum. Hoc igitur modo recidens in consortium damnatorum, est damnatus Acacius, qui eorum damnationem, antequam prævaricator existeret, fuerat exsecutus. Nobis ausi sunt facere canonum mentionem, contra quos semper ambitionibus illicitis [5] fecisse monstrantur. Qua ipsi synodo, vel secundum cujus synodi formam Alexandrinum Joannem de ecclesia cui ordinatus fuerat expulerunt? qui nullis causis evidentibus nec ante convinci, nec postea provocans, etiam in judicio competenti potuit

D accusari. Quod si dicunt : Imperator hoc fecit : hoc ipsum quibus canonibus; quibus regulis est præceptum? Cur huic tam pravo facto consensit Acacius, cum auctoritas divina dicat : *Non solum qui faciunt prava reos esse, sed etiam qui consentiunt facientibus* (*Rom.* I). Quibus canonibus quibusve regulis Calendion exclusus est, vel primi urbium diversarum catholici sacerdotes? Qua traditione majorum apostolicam sedem in judicium vocant?

An secundæ sedis antistites, et tertiæ, cæterique

[1] Codex Veronensis capituli millenariam præferens ætatem, quocum hoc Gelasii commonitorium collatum est, hic legit, *non tam*.
[2] Cod. Veron., *parum est*.
[3] Cod. Veronen., *Euphimium*, et ita ubique.
[4] Hunc locum Nicolaus papa recitat ex commonitorio in epistola 5 ad Michaelem imperatorem. HARD.
[5] Cod. Veron., *illicitis tenendi esse*.

bene sibi conscii sacerdotes depelli debuerunt, et qui religionis exstitit inimicus, depelli non debuit? Viderint ergo si alios habent canones quibus suas ineptias exsequantur. Cæterum isti, qui sacri, qui ecclesiastici, qui legitimi celebrantur, sedem apostolicam ad judicium vocare non possunt; et Constantinopolitanæ civitatis episcopus, quæ utique per canones inter sedes nullum nomen accepit, in communionem recidens perfidorum, non debuit submoveri. An, qui homini mentitus dicitur imperatori, et qui imperatorem læsisse perhibentur, depelli debuerunt: et in Deum, qui summus et verus est imperator, Acacium delinquentem, sinceramque communionem divini sacramenti studentem miscere cum perfidis, secundum synodum, qua hæc est damnata perfidia, non oportebat excludi? Sed velint, nolint, ipsius judicio [1] antiquæ canonum constitutiones firmabuntur.

Sed religiosi viri atque perfecti, secundum canones concessam sedi apostolicæ potestatem nimirum conantur eripere, et sibimet eam contra canones usurpare contendunt. O canonum magistros atque custodes! Nobis nullum fas est inire certamen cum hominibus communionis alienæ, divina Scriptura prædicante: *Hominem hæreticum post primam et secundam correptionem devita, sciens quod hujusmodi delinquat, proprio judicio condemnatus* (*Tit.* III). Ecce cognoscant quia non solum ab alio, sed a se quoque ipso damnetur [*al.* prædamnetur] hæreticus. Illud autem nimis est impudens, quod Acacium veniam postulasse confingunt, et nos exstitisse difficiles. Testis est frater vester, filius meus vir illustris Andromachus, qui a nobis abundanter instructus est, ut cohortaretur Acacium deposita obstinatione resipiscere, et ad sedis apostolicæ remeare consortium, quique se sub jurejurando magnis cum eodem meditionibus egisse testatur, nec ad ea quæ recta sunt potuisse deflecti, sicut rerum probatur effectu. Certe proferatur judicium, quando miserit, quando veniam postularit, correctionemque suam nobis promiserit exhibendam: nisi forte hunc animum gessit quem successores ejus habere perspicimus, ut tamen si veniam postularet, sic sibi vellet impendi, ut nihilominus in errore persisteret: ubi utique non tam a nobis recipi videretur, quam nos potius in suam traduceret pravitatem. Quem reatum se confessuros asserunt ante certamen? Si reatus est, utique corrigendus est. Si corrigendum non putant, fallaciter se reatum perhibent profiteri; nisi, quod est infelicius, cum et fatentur reatum, et non æstimant corrigendum. Illud quoque me ridere libuit, quod ait: Si necesse fuerit veniam postulare, existimans nimirum tunc se peccati veniam necessario postulare, si ei concedamus ne peccare desistat; imo etiam (quod absit) cum eodem consentiamus nos quoque peccare. Nescio inter quæ mundi prodigia

A hæc vox possit admitti. Remitti culpa de præterito potest, correctione sine dubio subsequente. Nam si deinceps finitur [*al.* fingitur] mansura perversitas, non est benignitas remittentis, sed consentientis [2] assensio [*al.* assentatio]. Non est mirum, si isti sedem beati Petri apostoli blasphemare præsumunt, qui talia portenta vel corde gerunt, vel ore diffundunt, et nos insuper superbos esse pronuntiant, cum eis prima sedes, quidquid est pietatis, non resistat [*al.* desinat, *vel* desistat] offerre, illi eam ipso protervo spiritu subjugare se posse confidant. Sed captos mente facere ista non mirum est. Sic phrenetici solent medicantes quosque [*al.* quoque] velut hostes putare vel cædere. [3] Quæro tamen ab his, judicium quod prætendunt, ubinam possit agitari: an apud B ipsos, ut iidem sint inimici, et testes, et judices? Sed tali judicio nec humana debent committi negotia, nedum divinæ legis integritas. Si quantum ad religionem pertinet, non nisi apostolicæ sedi juxta canones debetur summa judicii totius; si quantum ad sæculi potestatem, illa a pontificibus, et præcipue a beati Petri vicario, debet cognosci [*al.* cognoscere], quæ divina sunt, non ipsa eadem judicare [*al.* dijudicare]. Nec sibi hoc quisquam potentissimus sæculi (qui tamen Christianus est) vindicare præsumit, nisi religionem forsitan persequens. Quid tamen dicerent, si non chartis suis in omnibus vincerentur? Ineptias itaque suas sibi servent, nisi resipiscant, potius cogitantes Christi vocem non esse superfluam, quæ confessioni beati Petri apostoli inferni portas C nunquam prævalituras asseruit (*Matth.* XVI). Quapropter non veremur ne apostolica sententia resolvatur, quam et vox Christi, et majorum traditio, et [4] canonum fulcit auctoritas, ut totam potius Ecclesiam semper ipsa dijudicet. Sed cogitent magis, si quis in eis religionis est sensus, ne pravitatem suam nullatenus deponentes, apud Deum hominesque sedis apostolicæ perpetua constitutione damnentur. Sic autem dicitur fuisse definitum, ut deinceps de negotio nihil dicatur, quasi vel nunc eos (quemadmodum nostis) meo duxerim nomine specialiter alloquendos. Neque plane cum istis non corrigentibus ineunda congressio, quemadmodum cum aliarum quoque hæresum sectatoribus dimicatio renuenda. Vos autem salvos et sospites quantocius huc reverti, continuis D Divinitatem votis expetimus.

EPISTOLA V.

AD HONORIUM DALMATIÆ EPISCOPUM.

Monet ne Pelagianam hæresim a tot pontificibus detestatam reviviscere sinat.

Dilectissimo fratri Honorio Gelasius.

Licet inter varias temporum difficultates continuis occupationibus implicati, vix respirare valeamus; pro sedis tamen apostolicæ moderamine totius ovilis dominici curam sine cessatione tractantes, quæ beato

[1] Cod. Veron., *antiqua canonum constitutione firmentur.*

[2] Cod. Veronen., *adnuntiatio.*

[3] Citatur hic locus a Nicolao papa in epist. ad Michaelem imp., ut alia ex hac ipsa epistola. HARDUIN.

[4] Supple *Nicænorum*. HARDUIN.

Petro Salvatoris ipsius nostri voce delegata est: *Et tu conversus confirma fratres tuos* (*Luc.* XXII). Et item: *Petre, amas me? Pasce oves meas* (*Joan.* XXI). Dissimulare nec possumus nec debemus, quæ nostram sollicitudinem forma perstringat, cum beato Paulo apostolo sentientes atque dicentes: *Quis infirmatur, et ego non infirmor? Quis scandalizatur, et ego non uror* (*II Cor.* XI)? Ita quippe nos repente tristis, horrenda et vix credibilis confecit opinio, ut mentem nostram confunderet, sauciaret, affligeret. Nuntiatum nobis est enim in regionibus Dalmatiarum, quosdam recidiva Pelagianæ pestis zizania seminasse, tantumque illic eorum prævalere blasphemiam, ut simplices quosque mortiferi furoris insinuatione decipiant. Est quidem error ipse nefarius tanto perniciosor ad subripiendum, quanto ad fallendum verisimilitudinis colore versutior: præstante Domino, adest fidei catholicæ pura veritas, concordibus universorum Patrum deprompta sententiis, quæ et subtile virus funestæ pravitatis exponat, et humano generi salvandо conferat de Scripturarum confectione medicinam. Nullatenus igitur discretionem rerum nondum abundantia corda conturbet, donec et occultum vulnus appareat, et salvatio singularis eluceat: quoniam quamlibet arte fallaciæ spiritus perditionis armetur, sancto gladio Spiritus principalis et detegitur et necatur. Quapropter per dilectionem tuam cunctos ibidem Domini sacerdotes fraterno commonemus affectu; ut qui cum erudiente vos Domino contra novitios pugnetis errores, olim perversitatem toto orbe damnatam nec ipsos recipere debeatis, aut quod temere putatur, esse faciendum; quæ non hæresis majoribus nostris convenienter exstincta rursus provocare nos audeat, et palam novis resumptis viribus aperteque confligat. Nunquidnam licet nobis a venerandis Patribus damnata dissolvere, et ab illis excisa nefaria dogmata retractare? Quid est ergo quod magnopere præcavemus, ne cujuslibet hæresis semel dejecta pernicies ad examen denuo venire contendat? Si quæ antiquitus a nostris majoribus cognita, discussa, refutata sunt, restauranda nitamur; nonne ipsi nos, quod absit, et quod nunquam catholica patietur Ecclesia, adversariis veritatis universis contra nos resurgendi proponimus exemplum? Ubi est quod scriptum est: *Terminos patrum tuorum non transgredieris* (*Pr.* XXII); et: *Interroga patres tuos, et annuntiabunt tibi; et seniores tuos, et dicent tibi* (*Deut.* XXXII)? Quid ergo tendimus ultra definita majorum, aut cur nobis non sufficit? Si quid ignorantes discere cupiamus, qualiter ab orthodoxis Patribus et senioribus singula quæque vel vitanda præcepta sunt, vel aptanda catholicæ veritati; cur non his probantur esse decreta? Nunquid aut sapientiores illis sumus, aut poterimus firma stabilitate constare, si ea quæ ab illis constituta sunt subruamus? An fortasse nescitis hanc hæresim de qua loquimur, et ab apostolica dudum sede per A beatæ memoriæ Innocentium, ac deinde Zosimum, Bonifacium, Cœlestinum, Sixtum, Leonem, continuis et incessabilibus sententiis fuisse prostratam; nec tantum Ecclesiæ catholicæ legibus, sed principum quoque Romanorum eo tenore damnatam, ut nec usquam terrarum vivendi locum sectatores ejus habere sinerentur? Quæ omnia tam gestis Ecclesiæ per singulas quasque regiones de eorum pravitate confectis, quam censuræ publicæ sanctionibus edocentur. Ecce quorumlibet aures catholicas audire doctrinam, quæstiones accipere, tractare tendiculas, et blasphemias patienter admittere. O si studerent adversus eos majorum nostrorum libros responsaque cognoscere, illic modis omnibus cerneretur, nihil esse prorsus, quod non et ab istis fuerit ventilatum, et ab B illis magnifica veritate contritum. Sicque de cunctis eorum nequitiis refutandis fideles quique redderentur instructi, ut nihil amplius quæreretur. Sed si fortasse ineruditos animos quædam de eorum sensibus proposita commoverent, ita venerabilium Patrum doctrinis et omnis eorum publicatur insania, et quibus remediis curetur, ostenditur, ut ex his Deo præstante prævisis, cuncta quæ de eorum serie texuerunt, et periculosa sectantibus et stulta deprehendentibus esse videantur; ita ut si quis existimet reluctandum, non tamen veterum sententiis contradictor existat, sed humanæ saluti, catholicæque doctrinæ palam se aperteque profiteatur inimicum; quo magis attentius pervigil cura pastorum a sacris gregibus luporum debet arcere sævitiam. Nam quidquid ovibus sanctis C acciderit detrimenti, præsulum (quod absit) damnet incuriam; sicut a regeneratis agminibus nocentium depulsio bestiarum custodum præmiis perpetuum procuravit augmentum? Certe si, ut magis optamus, falsis hæc rumoribus sint relata, quantocius desideramus agnoscere, ut qui membrorum Christi vexatione trepidamus, multo magis de eorum stabilitate lætemur. Data V Kalendas Augusti, a [a] Fausto [*al.* Albino] V. C. consule (anno Christi 493).

EPISTOLA VI

AD EUMDEM HONORIUM DALMATIÆ EPISCOPUM.

Eum non debuisse mirari scribit quod admonuerit invigilandum ne iterum Pelagiana hæresis pullularet.

Dilectissimo fratri Honorio Gelasius.

Miramur dilectionem tuam fuisse miratam, curam D sedis apostolicæ, quæ more majorum cunctis per mundum debetur Ecclesiis, pro vestræ quoque regionis fide fuisse sollicitam. Cumque ad eam perlatum esset quod quidam per Dalmatias integritatem catholicam vitiare niterentur, et divinis humanisque legibus ante damnatum Pelagianæ pestilentiæ denuo virus inferre; non putaverimus ullatenus differendum quominus hæc diligentius inquirentes, aut si fortasse irrepserant, de proximo sanarentur, aut anxietatem nostram, si falso proderentur jactata, relevarent; æstimantes melius nos videri impatientius talia in-

[a] Mendosa est et subreptitia hæc consularis nota. Nullus enim Fausti consulatus sub pontificatu Gelasii reperitur. Legatur ergo, *Albino viro clarissimo consule.* Aut certe dicendum esset Gelasium non anno 492 pontificatum iniisse, sed 490, die 2 Martii. SEV. BINIUS.

vestigare voluisse, quam crescere dissimulando perniciem. Neque enim vel silentio premere causam hujusmodi, vel differendo fovere debeiemus. Cum dicente magistro gentium, *sollicitudine non pigri* (*Rom.* XII); atque iterum, *qui præest in sollicitudine*, reos procul dubio nos nisi continuo quæreremus, etiamsi inaniter essent vulgata, convincerent. Nec interest per quos ad aures nostras eadem pervenissent, dum quomodo libet ista referentibus, postquam nostram conscientiam penetrarent, in his veraciter indagandis pastorales excubias esse non oportuerit negligentes, quatenus vel e vestigio posset lupis inhiantibus obviari, vel nullis existentibus feris, ovium custodia secura persisteret. Ab his qui essent Chloes, Corinthiorum se dissensiones agnovisse testatur Apostolus (*I Cor.* I), confestimque scribere non omittit; ut vel nascentibus jurgiis pius medicator occurreret, vel de eorum comperta mox incolumitate gauderet: quod nos quoque litteris quæ super hac parte dictæ sunt, indicasse reminiscimur, ut scilicet aut irrepentibus obsisteremus insaniis, aut, si nihil horum penitus accidisset, de catholicæ veritatis integritate lætaremur. Quapropter non solum dilectio tua nostra non debet vigilantia permoveri, sed præsentis colloquii salutatione percepta nobiscum potius industriam propriæ sociare solertiæ, quatenus vel sive tentata sint talia, protinus corrigantur, vel ne qualibet obreptione tententur, attentius præcavendo subintrare non valeant. De quibus autem ii quos tua caritas destinavit, si plenius instrui voluerint, sequentes tituli cum suis responsionibus intimabunt. Et quoniam se his acquiescere præfati eatenus sunt professi, ut eadem se et primitus tenuisse firmarent, sed ante ullius in quæstionem vocata vellent manifestius expediri, studuimus quantum inter occupationes fieri potuit, quæ nos minime respirare patiuntur, largiente Domino, sequentes paterna vestigia, de talibus, quæ cœ[g]imus non silere: quam regulam sobrie sentiendi quisquis fideli corde sectatur, inter orthodoxos merito debeat æstimari. Quisquis vero putaverit abnuenda, ab apostolicis sese non ambigat exsulare doctrinis. Certe si quid est quod valeat animum permovere, fraternitas tua consulere fiducialiter omittat, ut Domini gratia ministrante, totius discutiat obscuritatis ambiguum fraterna collatio.

[a] EPISTOLA VII.

AD OMNES EPISCOPOS PER PICENUM.

Tria præcipua Pelagianæ hæresis capita refellit. Primum, scilicet parvulos sine originali peccato nasci. A *Secundum, hos pro solo peccato originali non damnari. Tertium, gratiam ad salutem non esse necessariam, illamque secundum hominum merita conferri.*

Gelasius episcopus universis episcopis per Picenum in Domino salutem.

Barbaricis hactenus dolebamus incursibus maxime vicinas Urbi provincias, et bellorum sæva tempestate vastari; sed quantum inter ipsa recentium calamitatum ferventia pericula comperimus, perniciosiorem diabolus Christianorum mentibus labem, quam corporibus hostilis feritas, irrogavit: quod in lum principaliter illarum regionum respicit sacerdotes, qui tanta segnitie tantaque ministerii dissimulatione suscepti, commissarum sibi negligunt regimen animarum, ut eas etiam ab exiguis quibusque bestiolis la- B cerari sub conspectibus suis impune patiantur: quinimo subrepentes nequitias confovendo, et depravatoribus acquiescendo fidelium, non solum eas minime retrahant, sed ipsis præbeant propria nutrimenta perditionis exemplo. Quid autem tales essent acturi pontifices, si (quod absit) vel aliqua nova pestis, et primitus ignorata proromperet, vel ingeniis acrioribus, sensibusque versutis, aut aliqua sæcularium doctrinarum peritia callidis, sacrilega blasphemiarum dicta promerentur, qui tam veteris erroris detrita commenta, tamque majoribus Ecclesiarum magistris, quam etiam nostra ætate convicta non recolunt nec refutant; atque ab imperitis stultisque prolata non respuunt. Gratias omnipotenti Deo agimus, quoniam suorum corda per hujusmodi personas examinat; qui C hoc ipsum virus nesciunt quod loquantur. Nam quid facerent populorum præsules sub astutioribus inimicis, qui se subjiciunt libenter indoctis? Quando utique, etiamsi tanta erat in rectoribus dominici gregis prorsus ignavia, ut ne tam vilem hebetemque personam possint vel intelligere vel frenare, potius pastorali cura debuerint a nobis cognoscenda perquirere, quam suasionibus inconsiderabiliter absurdis, facilem submittere voluntatem: oblatus est enim nobis miserabilis senex [1] Seneca nomine, qui non modo totius est eruditionis alienus, sed ipsius quoque intelligentiæ communis prorsus extraneus, in Pelagianæ voraginis cœno (sicut de quibusdam in Apocalypsi (*Cap.* XVI) legimus) velut una ranarum impudenter immersus, inque illa fæce horribiliter volutatus, nullatenus inde D qualiter emergere posset inveniens; quia puritatem relinquens catholicæ veritatis, quanto se per lubricum falsitatis conatur attollere, tanto magis ejus lutosis fæcis circumdatus obruitur, de illis unus exi-

[a] Hæc epistola circularis data est ad omnes episcopos in Piceno positos, qua plurimum dolet Pelagianam hæresim in eadem provincia coalescere cœpisse. Missa est per Romulum S. R. E. cardinalem diaconum. Tres in ea enumerat et refutat Pelagianas sententias. Earum prima illa est, quod prædicans circulator senex probrosus et indoctus negaret infantes cum peccato originali corripi, et ei obnoxios reddi. Secunda ista, Parvulos sine baptismo non posse damnari. Tertia demum erat, Hominem per liberum arbitrium ipsa natura suffragante posse beatum reddi, tantumque suæ liberæ voluntati inesse dicebat, ut si vellet, etiam sine Dei auxilio posset inter adolescentulas versari, easque contrectare, et tamen non inquinari. Quare cum ad prædictas hæreses acceptandas, more hæreticorum, carnis lascivas delectationes proposuisset, et ad bestias terræ capiendas rete carnis quo uti solent expandisset, hanc paternam admonitionem, et pastoralem vigilantiam non obstante metu Anastasii imperatoris Eutychiani et Theodorici regis Ariani in Italia regnantis exercere oportebat. SEV. BINIUS.

[1] Episcopus, quippe qui postea presbyterum privasse communione dicitur. HARDUINUS.

stens, de quibus Petrus dicit apostolus : *Hi vero velut irrationabilia pecora, naturaliter in captionem et in perniciem in his quæ ignorant blasphemantes in corruptione sua, peribunt percipientes mercedem injustitiæ* (*II Petr.* II). Revera enim sic ejus stolidus et obtusus est animus, ut de his venenis, quæ male hausit, et vomuit, nullam rationem vel accipere valeat omnino, vel reddere. Sed induratus obcæcatione diabolica, sibique jam traditus, cordis sui funesta sit obstinatione damnatus ; nihilque supersit ei, nisi ut Deus noster, qui dixit, quæ hominibus impossibilia videntur, apud se esse facilia (*Matth.* XIX), hujusmodi mentem potenti compunctione transfigat, ut secundum beatum apostolum Paulum, *resipiscat a diaboli laqueis, quibus captivus detinetur* (*II Tim.* II) sententia divini judicii. Multa illi quæ de Pelagianis sensibus nec in somnis omnino contigerant, nos magis patefacta prodidimus ea, quæ dudum convicta fuisse monstravimus. Hæc etiam ipsa, quæ idem proferre videbatur, olim et ab hæreticis Pelagianis in medium producta docuimus, et a catholicis prædicatoribus competenter elisa. Pelagium, Cœlestium, Julianum, cæterosque complures oratoriæ facundiæ viros in hac assertione probavimus fuisse convictos, et tam ecclesiasticis constitutis quam imperialibus [1] etiam percussos fuisse præceptis ; proinde istum ferre non posse firmavimus, in quibus illi tales tantique prostrati sunt, qui nec ipsa, quæ ab illis sunt disputata, vel intellecta capere, vel eloquio simili possit astruere. Sed, ut dictum est, *diabolica mens inspiratione possessa, in profundum veniens jam malorum ad remedia nulla consentit* (*Prov.* XVIII). Quapropter de innumeris blasphemiarum generibus quas auctores Pelagianæ hæresis addiderunt, tria, quæ sibi præcipue hic senex lugendus ascivit, credidimus non tacenda, ut reserata manifestius panderentur, et Deo destruente facilius viderentur eversa. In uteris, inquiunt, matrum opere divino creantur infantes, propterea justum videri non putant quod factura Dei sine ullis propriis actionibus cuiquam peccato signatur obstricta ; injustumque Deum faciunt, si rei efficiantur antequam nati. Hoc velut acutissimum sui dogmatis exerunt argumentum, non advertentes quia primi illi parentes generis humani de nullis utique genitoribus, sed de innoxia limi materia procreati, et pure atque sincere potenter arte divina compacti, factique rationales, propria voluntate seductorem secuti diabolum, pravis cupiditatibus per excessum prævaricationis infecti sunt. In quibus utique humana natura peccavit, et humana est facta natura vitiosa, receptrix sine dubio mali quod ante nescierat, quæ a bono rectoque deficiens, in affectum mali pravique recidere ipso rerum consequentium tramite manifestum est. Tales igitur effecti principes nostræ substantiæ, semetipsos passibiles et corruptibiles reddiderunt ; in tantum conditionis divinæ dona violantes, ut mortis fuerint ultione puniti. Hac enim die fuisse mortuos qua mortales effecti sunt, ambiguum non

A habetur : proinde quidquid isti genitores de suo germine protulerunt, opus quidem Dei est, secundum institutionem naturæ ; sed non absque contagio illius mali, quod sua prævaricatione traxerunt : et utique hoc idem ipsius mali contagium, certum est opus non esse divinum. Itaque non ex creatione Dei est vitium quod voluntario motu natura collegit ; sed etiam de vitiata per semetipsam natura Deus institutionem suam quidem suæ creationis exsequitur ; sed creatio profert vitium, quod non ex institutione Creatoris accepit, sed quod ipsa per lapsum transgressionis suæ assumpsit. Nam si ipsi primi homines ex nullis, ut dictum est, parentibus nati, et sine ullo formati contagio, per ambitum præsumptionis illicitæ semetipsos depravare potuerunt, et in opere Dei opus diabolicæ

B fraudis adnectere, quid mirum si iidem depravati protulerunt sobolem depravatam ? Nonne etiam cum Deus utique liberam condiderit humanam sua creatione substantiam, etiam apud humanas tamen leges extrinsecus accedens servitus naturaliter eam reddit obstrictam et obnoxiam ? Origine generantur obnoxii, et ex conditione servili gignuntur addicti ; et nascendo fiunt prius obligati quam geniti : si hoc agitur de rebus extra naturam positis, quanto magis de his provenire non mirum est, quibus ipsa humana substantia depravata cognoscitur ? ac per hoc sicut se ipsa humana substantia de institutione sincera actuum reproborum rea fecit voluntate pollutam, sic edidit sobolem atque progeniem naturæ suæ ex actuum suorum rea voluntate maculosam ; quia hujusmodi

C genuit prolem, cujusmodi se ipsa reddidit prævaricationis excessu. Ideoque non solum de se profert quod bene Deus instituit, sed etiam quod male ipsa inconsequenter adjecit. Quemadmodum autem qualitas interior appetendi valet immutare naturam, divinæ lectionis auctoritate firmatur. Sic denique pascente Jacob (*Genes.* XXX), commissus ille grex ovium, supposita canalibus varietate virgarum, dum potat, illectus affectionali delectatione, concepit, quod non habuit in natura, et molitum sensibus transfundit in prolem quod in creatione non sumpsit. Quod tunc utique figuraliter gestum, et in ecclesiasticis significavit gregibus hoc futurum, et Pelagianorum Deus prævidens calumnias, et excitandas fidelibus suis decertationes intelligentiam præparavit. Docent di-

D vina testimonia, et ipsa ecclesiastica sacramenta, et ab ipso Domino Salvatore catholicorum traditio magistrorum humanæ generationis decolorata primordia. Hinc est quod clamat propheta : *Quis gloriabitur castum se habere cor, aut mundum esse a peccatis? nec infans, cujus est unius diei vita super terram* (*Ec.* VII). Hinc est quod item dicit Scriptura : *Quis potest facere mundum de immundo conceptum semine? nonne tu qui solus es* (*Job* XIV)? et alibi : *Quia semen*, inquit, *erat maledictum* (*Sap.* XII) ; nec non etiam David propheta testatur : *In iniquitatibus conceptus sum, et in delictis peperit me mater mea* (*Ps.* L). Et si hoc ille dicit, quis aliter se asserat procreatum ? Beatus quoque

[1] Honorii, Theodosii atque Constantii.

apostolus Paulus asserit : *Et nos aliquando eramus natura filii iræ sicut et cæteri* (*Ephes.* II). De qua ira in Evangelio dicit : *Qui crediderit, et baptizatus fuerit, habebit vitam æternam; qui autem non crediderit, jam judicatus est, et ira Dei manet super eum* (*Joan.* III). Illa utique, de qua dictum est : *Morte morieris* (*Gen.* II), ipse Dominus Jesus Christus cœlesti voce pronuntiat : *Qui non manducaverit carnem Filii hominis et biberit sanguinem ejus, non habebit vitam in semetipsum* (*Joan.* VI), ubi utique neminem videmus exceptum; nec ausus est aliquis dicere, parvulum sine hoc sacramento salutari ad æternam vitam posse perduci; sine illa autem vita, in perpetua futurum morte non dubium est. Cur igitur infans hac sorte concluditur, si nullum habet omnino peccatum? magisque videbitur (quod absit) injustus Deus, si illic infligatur pœna, ubi nulla sit culpa. Unde cum de propriis actibus nullo reatu teneatur obstrictus, nihil restat nisi ut sola sit vitiosa nativitate pollutus; et si non fuerit mysterii Christiani participatione mundatus, ad vitam non potest pervenire perpetuam. Hinc est quod exsufflantur et catechizantur infantes; et quia in opere Dei, quod in auctore suo bene sunt instituti, opus diabolicæ malignitatis accessit, *eruti de potestate tenebrarum* (*Coloss.* I), sicut docet Apostolus, ad Filii Dei sortem, purgationemque legitimam transferuntur. Nisi autem prima generatio, quam bonam Deus instituit, prævaricatione venisset in culpam, et reprobabilis esset effecta; secunda generatio subroganda non fuerat : propter quod dicit beatus Paulus apostolus : *Sicut per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors : et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt;* et paulo post : *Igitur sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem, sic et per unius justitiam in omnes homines in justificationem vitæ* (*Rom.* V).

Sicut autem omnes in condemnationem dicit, utique qui de Adam parente sunt geniti, sic omnes in justificationem vitæ non nisi illos astruit, qui in Christi mysterio sunt renati. Innumeris talibus instrumentis hæresis Pelagianæ doctrina mortifera, et a nostris est convicta majoribus, et nunc eorum copiosa potest eruditione convinci; nec debent simplices animos ista turbare, quibus quæ non intelligunt secundum ecclesiasticam formam credidisse sufficiet, aut si quis nosse desiderat, interrogare conveniet. De parvulis autem, quod asserit sine sacro baptismate pro solo originali peccato non posse damnari, satis impia, satis profana propositio est; quamvis enim recentes ab utero matrum in remissionem peccatorum baptizari nullus Christianus ignorat, quod utique non fallaciter, sed veraciter catholica celebrat Ecclesia, ne in sacramentis cœlestibus (quod absit) mentita videatur; proinde quia propria non habeant ulla peccata, constat ejus [*al.* eis] sola prorsus originalia relaxari. Itaque omnibus etiam solis remissis vitam per baptismum consequuntur æternam; consequens est, ut solis etiam non remissis, ad æternam vitam

A pervenire non possint. Unde et Dominus, sicut superius diximus, ait (quod utique nisi baptizatis non convenit) : *Qui non manducaverit carnem Filii hominis, et biberit sanguinem ejus, non habebit vitam in semetipso* (*Joan.* VI); sine vita autem esse perpetua quid est nisi in sempiterna morte constitui? quamvis idem sit regnum cœlorum quod æterna vita, tamen, ut providentia Dei omnes Pelagianorum nequitias amputaret, non solum dictum est : *Qui non fuerit renatus ex aqua et Spiritu sancto non intrabit in regnum cœlorum* (*Joan.* III); sed etiam pariter dictum est : *Qui non manducaverit carnem Filii hominis, et biberit sanguinem ejus, non habebit vitam in semetipso.* De vita autem æterna hoc dictum nullus addubitat; quoniam multi non manducantes hoc sacramentum, vitam habere videantur præsentem.

B Nihil est ergo quod dicant, quod non renati infantes, tantummodo in regnum cœlorum ire non valeant; non autem perpetua damnatione puniantur, dum sine baptismate corpus et sanguinem Christi nec edere valeant, nec potare : sine autem hoc vitam in semetipsis habere non possent, sine vita vero non nisi mortui sint futuri. [1] Dicant [*al.* Dicantur] igitur in morte perpetua constituti, si non æstimentur esse damnati : tollant ergo de medio nescio quem ipsi tertium, quem decipiendis parvulis faciant locum. Et quia non nisi dextram partem legimus et sinistram, non illos faciant in sinistra regione sine baptismate remanere, sed baptizatos sinant ad dexteram salutarem sacra regeneratione transferri.

C Tertio capitulo jam toto mundo cognita, atque convicta Pelagianorum deliramenta circumferte, quibus dicunt, quod homo per liberum arbitrium, quod corrupit, fœdavit ac perdidit, bono suffragante naturæ beatus efficiatur, cum de beatitudine paradisi, ubi bona fuerat constituta substantia, nisi suo amisso bono nullatenus potuisset expelli, unde mortalis effecta, quia de bono utique prævaricatione transisset ad malum; et a participatione divina ad diabolica semet facinora contulisset : ideo deceptori suo, cui volens assenserat, competenter addictus, ideo de felicitatis suæ caritate seclusus, atque ad spinas et tribulos, miseriasque multiplices cœlesti voce damnatus est; quæ utique pœna justi judicii tam gravis et aspera in bono perseveranti nullatenus

D esset inflicta; et nisi malo non convenienter illata probaretur. Ecce sine divino suffragio, quod in illa beatitudine positus nunquam legitur expetisse; non solum homini naturale bonum prodesse non potuit, non solum non effecit beatum; sed cum hoc solo confidit, atque ad ejus non revertitur largitorem, et beatitudinem potius amisit, et malorum omnium sumpsit exordium. Quod autem libero arbitrio beatitudinem consequantur, quo male usus in perpetuam recidit servitutem, sicut scriptum est : *Qui facit peccatum, servus est peccati* (*Joan.* VIII, 34) : a quo quis superatur, huic et servus addicitur. Nonne hæc est illa præsumptio naturalis quæ ad detestandæ captiv-

[1] Forte *Non dicantur.* HARDUIN.

tatis jura descendit, quam Scriptura sancta sic memorat: *Grave jugum super filios Adam a die exitus de ventre matris eorum usque in diem sepulturæ in matrem omnium* (*Eccles.* XL); de qua genus humanum non nisi solus Dominus noster Jesus Christus commercio suæ redemit passionis, et mutata nativitate nos eruit? *Solus utique venit quærere, et salvare quod perierat* (*Matth.* XVIII), ut libertas, quæ per tonerariam fuerat dejecta superbiam, instauretur reparata per gratiam; mutuaque vice humanæ voluntatis arbitrium, sicut sequendo diabolum, captivitatem meruerat sempiternam, sic reformatæ subsequendo libertatis auctorem, amissum rediret ad præmium. Hinc est quod ipse Dominus ait: *Cum vos Filius liberaverit, tunc vere liberi eritis.* Et apostolus beatus Paulus exsequitur: *Cum servi essetis peccati, liberi fuistis justitiæ*, id est alieni a justitia, *liberati autem a peccato, servi facti estis justitiæ* (*Rom.* VI); et iterum idem ipse: *Libertatem*, inquit, *qua vos Christus liberavit* (*Galat.* IV). Nonne ipse vas electionis affirmat, et dicit: *Deus est qui operatur in vobis et velle et perficere pro bona voluntate* (*Philip.* II)? ne etiam in mala voluntate, et velle et perficere Deus putaretur operari. Illud autem Pelagianorum peculiare virus est, olimque detritum, quo putant gratiam Dei secundum merita hominum posse conferri, quod absit a mentibus Christianis! cum testetur Apostolus: *Gratia est quæ gratis datur; alioquin si ex operibus gratia, jam non est gratia* (*Rom.* XI), quia merces redditur non gratis, unde gratia nomen accepit impenditur. Quis autem audeat dicere Christianus, aliquid habere boni sine gratia, quando magister gentium clamat, cuncta breviter in se dona concludens: *Gratia Dei sum id quod sum, et gratia ejus in me vacua non fuit* (*I Cor.* XV); ut ostenderet quia donum gratiæ non ipse præcesserit, sed fuerit subsecutus; atque monstraret cooperatorem se esse gratiæ subsequendo: *sed plus omnibus*, inquit, *illis laboravi* (*Ibidem*). Ac rursus veritus ne de se præsumere videretur, adjunxit: *non ego, sed gratia Dei mecum.* Non dixit: ego et gratia Dei mecum; sed præposuit gratiam præcedentem se, atque subjunxit. Quid autem haberi possit sine gratia, cum sit fides ipsa per gratiam; eodem apostolo nos docente: *Misericordiam consecutus sum, ut fidelis essem* (*I Tim.* I)? Nec aliud est misericordia divina quam gratia. Audiamus etiam quemadmodum informat Ecclesiam: *Gratia, inquit, salvi facti estis per fidem* (*Ephes.* II); ut principium salutis et fidei a gratia cœpisse dissereret, sicut secutus adnectit: *Et hoc non ex vobis, sed Dei donum est; non ex operibus, ne quis extollatur* (*Ibid.*). Idem ipse alibi generaliter et absolute pronuntiat, dicens: *Quid enim habes quod non accepisti? Aut si accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis* (*I Cor.* IV)? Quis sufficiet singula recensere? quibus evidenter apparet, non naturalis libertatis arbitrium gratiam promereri, sed potius per gratiam recipere, ut a servitute, quam peccando me-

[1] Forte *exceptas*. HARDUIN.

A ruerat, misericorditer absolutum esset. Hujus sacramenti redemptione ante mundi principium sempiterna providentia præparati, sive nondum prolata lege, seu sub observatione legali, figuralibus signis atque sacrificiis omnium sanctorum virorum feminarumque sanctarum vetus origo mundata est, universisque justis per gratiæ spiritum hoc de longe adorando mysterio salutis æternæ remedia contigerunt, cujus in Christo manifestata gentibus plenitudo, mundum purgat, et renovat, beatitudinisque perpetuæ vere facit esse participes. Quapropter nimis incusamus fratres et coepiscopos nostros, maxime per Piceni provincias Ecclesiam Domini gubernantes, qui non solum ineptissimi senis, abjectæque personæ pravum non deterruere colloquium, verum et suo nutrivere con-

B sensu. Quis audiat? quis ferat, passos esse pontifices, ut cadaver nescio quod indignum, presbyterum sibi non acquiescentem audire, communione privaret? quomodo talis vel susceptus ab aliquo, vel patienter auditus est, qui insuper leges dedit, libenter [1] exceptus, ut servi Dei cum puellis sacris congregatione dedecorissima miscerentur; nam cum spirituales animi, etiam cum desint ista consortia, imaginariis infestentur illecebris, quemadmodum alterni sexus intuitu, [2] qui illicite nolentes non vehementius incitentur? Adhuc majus scelus accrescit, ut sub conspectu et præsentia sacerdotum, beatæ memoriæ Hieronymum atque Augustinum ecclesiasticorum lumina magistrorum, *musca moritura*, sicut scriptum est, *exterminans oleum suavitatis* (*Eccles.* X), lacerare

C contenderet. Sed quid miremur Ecclesiarum præsules ista negligere, quos sicut a multis audivimus, contra canones omnia gerere, et contra apostolicam (*I Cor.* XIV) disciplinam passim cuncta miscere, manifestum est; non servatis regulis ordinare, liciteque non solum monachos, sed etiam ministros ecclesiæ cum feminis ad peregrina migrantes remeare rursus, et ab aliis episcopis in militiam provehi clericalem? Quæ cum singula toleranda non sint, quis sustineat tot et talia facinora perpetrari, quibus spectaculum gentilibus, Judæis, et hæreticis non immerito præbentes, in ipsum (quod absit) tendere videatur religionis excidium? digneque ista facientibus aptabitur illa sententia dicentis Apostoli: *Nomen enim Dei per*

D *vos blasphematur in gentibus* (*Rom.* II). Sufficiat igitur hactenus fuisse hæc commissa, et ut placetur Deus humanis rebus sollicitius divina curentur. Nusquam loci prorsus inveniatur præfatæ pestis assertor, nec accessum prorsus ecclesiæ vel usquam participationem catholicæ communionis inveniat qui hæreticorum mavult subsequi nefaria professione consortium; et hi cum quibus antea probabitur noxium miscuisse colloquium, nisi resipiscunt, et ab ejus societate discedunt, ab ecclesiastico remoti servitio, devota ultione plectantur, quo cæteris cavendi ministretur exemplum, nullum adeat, nec usquam loqui damnatæ olim blasphemiæ jam sinantur: discreta

[2] Forte *etsi illicite*. HARDUIN.

suis habitationibus virorum atque feminarum, sicut decet sanctum propositum decet, exerceatur circumspecta devotio. Contra canonum constituta nullus (*Nic.* IX, X) ad ecclesiasticum permittatur [*al.* promoveatur] officium : non ignoraturis provinciæ uniuscujusque rectoribus, nec de præteritis se veniam reperturos erroribus, si deinceps dissimulaverint vitare patefactos : nec excusationis de cætero relinquetur occasio, si post præcepta præsentia, quæ per Romulum diaconum, cujus solertiam pro fide catholica et pro religione vigilantiam gratissime comprobamus, duximus destinanda quisquis super his omnibus aut contemptor aut negligens deprehendetur antistes. Sicut enim ad sedis apostolicæ moderamina pertinet, cunctis sollicitudinem debitam ministrare congruenter Ecclesiis; ita necesse est, ut in contumaces et desides traditam sibi divinitus non dissimulet potestatem. Data calendis Novembris, Albino viro clarissimo consule (anno Christi 593).

[a] EPISTOLA VIII.

AD ANASTASIUM IMPERATOREM.

Præmissa excusatione cur ad imperatorem non scripserit, illum hortatur ut apostolicæ sedi obtemperet, et, Acacii nomine damnato, Ecclesiarum pacem restituendam curet.

[1] Gelasius episcopus ad Anastasium Augustum.

Famuli vestræ pietatis, filii mei, Faustus magister et Irenæus viri illustres, atque eorum comites publica legatione fungentes, ad Urbem reversi, clementiam vestram quæsisse dixerunt [*al.* dicuntur], cur ad vos meæ salutationis scripta non miserim. Non meo, fateor, instituto; sed cum directi dudum de partibus Orientis vel videndi me licentiam, sibi vestris præceptionibus abnegatam, tota Urbe disperserint, a litteris credidi temperandum, ne onerosus potius quam officiosus existerem. Videtis igitur non mea dissimulatione provenisse, sed competentis fuisse cautelæ, ne respuentibus animis molestias irrogarem. Sed ubi serenitatis tuæ benevolentiam comperi, præfatis indicantibus, humilitatis meæ clementer expetisse sermonem, jam revera perpendi, [2] imputandum non immerito mihi, si tacerem; quia, gloriose fili, [3] te sicut Romanus [*al* Romæ] natus, Romanum principem amo, colo, [4] suscipio; et sicut Christianus, cum eo qui zelum Dei habet, secundum scientiam veritatis [5] habere desidero : et qualiscunque apostolicæ sedis vicarius, [6] quodcunque plenæ A fidei catholicæ deesse comperero, pro meo modulo suggestionibus opportunis supplere contendo. Dispensatione etenim mihi divini sermonis injuncta, *væ mihi est, si non evangelizavero* (*I Cor.* IX)! Quod cum vas electionis beatus Paulus apostolus formidet et clamet, multo magis mihi exiguo metuendum est, si divinitus [7] inspiratum, et paterna devotione transmissum, subtraxero ministerium prædicandi. Pietatem tuam precor ne arrogantiam judices divinæ rationis officium. Absit, quæso, a Romano principe, ut intimatam suis sensibus veritatem arbitretur injuriam. Duo [8] quippe sunt, imperator Auguste, quibus principaliter mundus hic regitur : auctoritas sacra [*al.* sacrata] pontificum, et regalis potestas. In quibus tanto gravius est pondus sacerdotum, quanto B etiam pro ipsis regibus [9] Domino in divino reddituri sunt examine rationem. Nosti etenim, fili clementissime, quod licet præsideas humano generi dignitate, rerum tamen præsulibus divinarum devotus colla submittis, atque ab eis causas tuæ salutis expetis [*al.* exspectas], inque sumendis cœlestibus sacramentis, eisque (ut competit) disponendis, subdi te debere cognoscis religionis ordine potius quam præesse. Nosti itaque inter hæc, ex illorum te pende e judicio, non illos ad tuam velle redigi voluntatem. Si enim, quantum ad ordinem pertinet publicæ disciplinæ, cognoscentes imperium tibi superna dispositione collatum, legibus tuis ipsi quoque parent religionis antistites, ne vel in rebus mundanis exclusæ videantur obviare sententiæ; quo (rogo) te decet affectu eis obedire, C qui pro erogandis venerabilibus sunt attributi mysteriis? Proinde sicut non leve discrimen incumbit pontificibus, siluisse pro Divinitatis cultu, quod congruit; ita his (quod absit) non mediocre periculum est, qui, cum parere debeant, despiciunt. Et si cunctis generaliter sacerdotibus recte divina tractantibus, fidelium convenit corda submitti, quanto potius sedis illius præsuli consensus est adhibendus, quem cunctis sacerdotibus et Divinitas summa voluit præeminere, et subsequens Ecclesiæ generalis jugiter pietas celebravit? Ubi pietas tua evidenter advertit, nunquam quolibet penitus humano consilio elevare se quemquam posse illius privilegio vel confessioni, quem Christi vox prætulit universis, quem Ecclesia veneranda confessa semper D est, et habet devota primatem. Impeti possunt humanis præsumptionibus quæ divino sunt judicio con-

[a] Cum circa finem anni 493 Theodorici regis legati Constantinopoli revertissent, atque ea quæ ab imperatore Anastasio acceperant Gelasio papæ nuntiassent, ipse Gelasius apologeticam epistolam hanc ad eumdem Anastasium conscripsit, quæ in capitularibus regni Francorum citatur lib. V, cap. 167. His litteris persuaderi non potuit, ut remoto obice, Ecclesiis unionem et pacem redderet. Obstitit Euphemius, asserens ab apostolica sede magis exerceri vindictam quod ab Acacio spreta esset, quam justitiam defend . Epistolam scriptam esse anno pontificatus Gelasii tertio, qui est Christi 494, ex eo colligitur quod Anastasius hoc tempore se Eutychianum esse hæreticum, et Acephalorum sectæ signiferum necdum declararit : quem constat anno sequente virus in pectore occultatum plane evomuisse. SEV. BINIUS.

[1] Al., *Gloriosissimo imperatori Anastasio Gelasius episcopus.*

[2] Codex Capituli Veronensis pervetustus, cum quo collata est hæc epistola, legit *reputandum*.

[3] Id. cod., *et sicut*.

[4] Id. cod. *suspicio*.

[5] Forte, *pacem habere*. HARDUIN.

[6] Al., *quod ubicunque plene*.

[7] Id. cod., *inspirato..... transmisso*.

[8] Hæc sententia citatur lib. V Capitul., c. 167, et ab Hincmaro opusc. 9, p. 59. HARDUIN.

[9] Id. cod., *hominum*.

stituta, vinci autem quorumlibet potestate non possunt. Atque utinam sic contra nitentibus perniciosa non sit audacia, quemadmodum, quod ab ipso sacræ religionis auctore præfixum est, non potest ulla virtute convelli: *Firmamentum enim Dei stat* (*II Tim.* II). Nunquidnam cum aliquibus infestata religio est, [1] quantacunque potuit novitate superari, et non magis hæc invicta permansit, quo æstimata est posse succumbere? Desinant ergo (quæso te) temporibus tuis quidam per occasionem perturbationis ecclesiasticæ præcipitanter ambire quæ non [2] licet, ne et illa quæ male appetunt nullatenus apprehendant, et modum suum apud Deum et homines non teneant. Quapropter sub conspectu Dei pure ac sincere pietatem tuam deprecor, obtestor et exhortor, ut petitionem meam non indignanter accipias: rogo, inquam, ut me in hac vita potius audias deprecantem, quam (quod absit) in divino judicio sentias accusantem. Nec me latet, imperator Auguste, quod pietatis tuæ studium fuerit in privata vita. Optasti semper fieri particips promissionis æternæ. Quapropter noli, precor, irasci mihi, si te tantum diligo, ut regnum, quod temporaliter assecutus es, velim te habere perpetuum, et qui imperas sæculo, possis regnare cum Christo. Tuis certe legibus, imperator, pateris nihil perire, Romano nomini [*al.* perire Romano nomini] nullum admittis ingeri detrimentum. Itane verum est, princeps egregie, qui non solum præsentia Christi beneficia, sed desideras et futura, ut religioni, ut veritati, ut sinceritati catholicæ communionis et fidei, temporibus tuis, patiaris quemquam inferre dispendium? Qua fiducia (rogo te) illic ejus præmia petiturus es, cujus hic damna non prohibes? Non sint gravia, quæso te, quæ pro tuæ salutis æternitate dicuntur. Scriptum legisti: *Meliora sunt vulnera amici quam oscula inimici* (*Prov.* XXVII). Quæso pietatem tuam, ut quo affectu dicuntur a me, eo tuis sensibus intimentur. Nemo pietatem tuam fallat. Verum est quod figuraliter per prophetam Scriptura testatur: *Una est columba mea, una est perfecta mea* (*Cant.* VI), una est christiana fides, quæ est catholica. Catholica autem veraciter illa est, quæ ab omnium perfidorum, atque ab eorum successoribus atque consortibus sincera, pura, immaculata communione divisa [*al.* divulsa] est. Alioquin non erit divinitus mandata discretio, sed miseranda confusio. Nec ulla causa jam superest, si hoc in quolibet contagio voluerimus admittere, ne cunctis hæresibus aditum januamque pandamus. *Qui enim in uno offenderit, omnium reus est* (*Jacob.* II); et: *Qui minima spernit, paulatim decidit* (*Eccles.* XIX). Hoc est quod sedes apostolica magnopere cavet [*al.* prætaxavit], ut quia mundo radix est apostoli gloriosa confessio, nulla rima pravitatis, nulla prorsus contagione maculetur. Nam si (quod Deus avertat! quod fieri non

A posse confidimus) tale aliquid proveniret, [3] unde cuiquam resistere auderemus errori, vel unde correctionem errantibus posceremus? Proinde si pietas tua unius civitatis populum negat posse [4] pace componi, quid nos de totius orbis terrarum sumus universitate facturi, si (quod absit) nostra fuerit prævaricatione deceptus? Si totus correctus est mundus, profana patrum suorum traditione despecta, quomodo non corrigatur unius civitatis populus, si prædicatio fida [*al.* fidei] succedat? Ergo, gloriose imperator, nolo ego [*al.* non negligo] Ecclesiarum pacem, quam, etiamsi cum mei sanguinis impendio provenire posset, amplector [*al.* amplectar]? Sed (precor te) cujusmodi debeat esse pax ipsa, non utcunque, sed veraciter christiana mente libremus. Quomodo enim

B potest esse pax vera cui caritas intemerata defuerit? Caritas autem qualiter esse debeat, nobis evidenter [5] Apostolus prædicat, qui ait: *Caritas de corde, puro, et conscientia bona et fide non ficta* (*I Tim.* I). Quomodo (quæso te) *de corde erit puro*, si contagio inficiatur externo? Quomodo *de conscientia bona*, si pravis fuerit malisque commixta? Quemadmodum *fide non ficta*, si maneat sociata cum perfidis? Quæ cum a nobis sæpe jam dicta sint, necesse est tamen incessabiliter iterari, et tandiu non taceri quandiu nomen pacis obtenditur; ut nostrum non sit (ut invidiose jactatur) facere pacem, sed tamen velle doceamus, qualis, et sola pax esse, et præter quam [6] nulla esse monstratur. Eutychianum certe dogma, contra quod apostolicæ sedis cautela pervigilat, si

C creditur salva fidei catholicæ posse veritate constare, promatur, asseratur, et quantislibet viribus astruatur, ut non solum per seipsum, quam inimicum sit fidei Christianæ possit ostendi, sed quantas et quam lethales hæreses in sua contineat colluvione monstrari. Si autem (ut magis confidimus) a catholicis judicatis mentibus excludendum, quæso te, cur non et contagia simul eorum qui hac probantur esse polluti, decernitis refutanda, cum dicat Apostolus: *Non solum qui non facienda faciunt, reos videri, sed etiam qui consentiunt facientibus* (*Rom.* I)? Proinde sicut non potest, perversitatis communicatore suscepto, non pariter perversitas approbari, sic non potest refutari perversitas, complice sectatore perversitatis admisso. Legibus certe vestris, criminum conscii susceptoresque

D que latrocinantium pari judiciorum pœna constringuntur; nec expers facinoris æstimatur qui, licet ipse non fecerit, facientis tamen familiaritatem fœdusque receperit. Proinde cum Chalcedonense concilium, pro fidei catholicæ atque apostolicæ veritate communioneque celebratum, damnaverit Eutychen detestandi furoris auctorem, non satis habuit, nisi ut pariter ejus quoque consortem Dioscorum cæterosque percelleret. Hoc igitur modo, sicut in unaquaque hæresi vel factum semper, vel fieri non habetur ambi-

[1] Cod. Veron., *quantumque*: Quesnelius legit *quacunque*.
[2] Id. cod., *non licent*.
[3] Id. cod., *vel cui jam*.
[4] *Pace* deest in eod. cod.
[5] Id. cod., *per Apostolum prædicatur*.
[6] Id. cod., *pax nulla*.

guum, successores eorum [1] Timotheum, Petrum atque alterum Antiochenum Petrum, non viritim propter singulos quosque rursus facto concilio, sed synodi semel [2] acta regula consequenter elisi. Quemadmodum ergo non evidenter apparet etiam cunctos simili tenore constringi, et qui eorum communicatores et complices exstiterunt, atque omnes omnino a catholica atque apostolica merito communione discerni : hinc Acacium quoque jure dicimus a nostro consortio submovendum, qui maluit in sortem transire perfidiæ, quam in catholicæ atque apostolicæ communionis sinceritate constare, [3] cum fere [a] per triennium, ne in id veniret, apostolicæ sedis epistolis doceatur competenter instructus. Postquam vero communionis est factus alienæ, non potuit nisi a catholicæ et apostolicæ mox societate [b] præcidi, ne per B eum, si vel paululum cessaremus, nos quoque videremur subiisse contagia perfidorum. Sed revera vel tali perculsus pœna resipuit, correctionem promisit, emendavit errorem? aut ille tractatus lenius voluerat [*al.* valuerat] coerceri, qui etiam verbera dura non sensit? Quo in sua perfidia et damnatione moriente [*al.* manente], tam ejus in ecclesiastica recitatione non potest nomen ascribi, quam externæ contagium non debet communicationis admitti. Quapropter aut doceatur ab hæretica participatione sincerus, quorum se ille communioni permiscuit, aut cum eisdem non potest non repelli. Si autem susurrant Orientis episcopi, quod ad eos sedes apostolica non ista conscripserit, quasi vel ipsi de recipiendo legitime Petro sedem apostolicam suis litteris fecerint certiorem, C vel hujus receptionis inconditæ non jam pariter complices exstitissent, quem sicut vere non possunt docere ab hæretica pravitate fuisse purgatum, ita se hæreticorum nullatenus poterunt excusare consortes. [5] Quod si fortassis astruxerint, quod ad apostolicam sedem de susceptione Petri per Acacium cuncti consona [6] voce retulerint, per eumdem sibimet omnes pari voce sentiunt fuisse rescriptum. Apostolicæ [*al.* vice primatus sedis apostolicæ] vero sedis auctoritas, quod cunctis sæculis Christianis Ecclesiæ prælata sit universæ, et canonum serie paternorum, et multiplici traditione firmatur. Sed vel hinc, [7] utrum sibi quisquam contra Nicænæ synodi constituta quippiam valeat usurpare, collegio potest unius communionis D ostendi, non mentibus externæ societatis aperiri. Apud illos si quis confidit, egrediatur in medium, et apostolicam sedem de utraque parte revincat et instruat. Tollatur ergo nomen e medio, quod ecclesiarum discretionem procul a catholica communione operatur, ut sincera pax fidei communionisque reparetur et unitas : et tunc quis nostrum contra venerandam vel insurrexerit, vel nitatur insurgere vetustatem, competenter et legitime perquiratur. Et illic apparebit quis modesto proposito custodiat formam traditionemque majorum, quis supra hæc irreverenter insiliens, rapina æqualem posse fieri arbitretur. Quod si mihi populi Constantinopolitani persona proponitur, per quam dicatur nomen scandali, id est Acacii, non posse removeri; taceo, quia et hæretico quondam Macedonio pulso, et Nestorio nuper ejecto, plebs Constantinopolitana catholica permanere delegerit potius quam majorum præsulum damnatorum affectione retineri. Taceo, quod qui ab eisdem ipsis damnatis præsulibus, baptizati fuerant, in fide catholica manentes, nulla sint exagitatione turbati. Taceo, quod pro rebus ludicris populares tumultus nunc etiam vestræ pietatis auctoritas refrenarit; atque ideo multo magis pro salute animarum suarum necessario vobis Constantinopolitanæ civitatis obtemperat multitudo, si eam ad catholicam et apostolicam communionem vos principes reducatis. Etenim, imperator Auguste, si contra leges publicas aliquid (quod absit) quispiam fortasse tentaret, nulla pati id ratione potuisses : ad Divinitatis puram sinceramque devotionem, ut tibi plebs subdita redigatur, conscientiæ tuæ non putas interesse? Postremo, si unius civitatis populi animus non putatur offendi, ne divina (ut res postulat) corrigantur : quanto magis, ne divina offendantur, catholici nominis universis piam fidem nec lædere debemus omnino, nec possumus? Et tamen iidem nostra se poscunt voluntate sanari. Competentibus ergo sinant curari se posse remediis : alioqui (quod absit) in eorum transeundo perniciem, cum illis perire possumus, ipsos vero salvare non possumus. Jam hoc quid sit magis sequendum, sub divino judicio vestræ conscientiæ derelinquo : utrum, sicut nos optamus, simul omnes certam redeamus ad vitam; an, sicut illi poscunt, manifestam tendamus ad mortem. Sed adhuc apostolicam sedem, sibi medicinalia suggerentem, superbam vocare arrogantemque contendunt. Habet hoc qualitas sæpe languentium, ut accusent magis medicos congruis observationibus ad salubria revocantes, quam ut ipsi suos noxios appetitus deponere vel reprobare consentiant. Si nos superbi sumus, [8] quia animarum remedia convenientia ministramus, quid vocandi sunt qui resultant? Si nos superbi sumus, qui obediendum paternis dicimus institutis; qui refragantur, quo appellandi sunt nomine? Si nos elati sumus, qui divinum cultum puro atque illibato cupimus tenore servari; qui contra Divinitatem quoque sentiunt, dicant, qualiter nuncupentur? Sic et nos cæteri, qui in errore sunt, æstimant, quod eorum non consentiamus insaniæ. Ubi

[a] Hujus triennii initium referendum est ad 15 annum Simplicii, quo Acacius delictum commisit, ut patet supra in notis epistolarum Simplicii 15 et 17. SEV. BINIUS.

[1] Id. cod., *Timotheus, Petrus, atque alter Antiochenus Petrus.*
[2] Id cod., *actæ regula consequenter elisi.*
[3] Anno 478, 479, 480. Alium iniit calculum Liberatus cap. 18. HARDUIN.

[b] Anno 484.
[5] Cod. Veron., *Qui si.*
[6] Id cod., *voluntate.*
[7] Id. cod., *vel utrum.*
[8] Id. cod., *qui animarum.*

tamen spiritus superbiæ veraciter consistat et pugnet veritas ipsa indicat [*al.* judicat].

EPISTOLA IX.

AD EPISCOPOS LUCANIÆ.

Nonnulla ecclesiastica instituta exponuntur.

[1] Dilectissimis fratribus universis episcopis per Lucaniam, et Brutios, et Siciliam constitutis Gelasius.

TITULI DECRETORUM PAPÆ GELASII.

I. De constitutis ecclesiasticis, pro temporibus qualitate moderandis.

II. Ut ubi nulla perurget necessitas, constituta Patrum inviolata serventur; vel cum defuerint clerici, de monachis eligantur.

III. Ut si qui de laicis eliguntur ad clericum, multo sollicitius in his, ea quæ de monachis dicta sunt inquirantur.

IV. Ut ab episcopis, præceptione papæ, novæ basilicæ dedicentur.

V. Ut nulla prædia [*lege* pretia] *de baptizandis consignandisque fidelibus exigantur. Quod si qui hoc perpetraverint, honoris sui periculo subjacebunt.*

VI. Ut presbyteri modum debitum servent, non chrisma conficiant, non consignent; nec præsente quolibet episcopo, nisi jubeantur ab ipso, vel orare, vel sedere præsumant, nec acolythum, vel subdiaconum faciant.

VII. Similiter ut diaconi mensuram propriam juxta Patrum decreta custodiant.

VIII. Quod diaconi in presbyterio residere non possint, nec sacri corporis prærogationem, præsentibus debeant usurpare presbyteris.

IX. Quod apostolica sedes paternos canones pio studio devotoque custodiat.

X. Ut præter paschale tempus et pentecosten nemo baptizare præsumat, nisi eos tantum quos ægritudo extrema compulerit.

XI. Presbyterorum et diaconorum ordinationes certis celebrari posse temporibus.

XII. Ut præfixis diebus virgines consecrentur.

XIII. Ut viduæ non velentur.

XIV. Ut nullus præsul vel ecclesiæ, vel monasterii servum, aut originarium, nolentibus dominis, sub nomine religioso defendat, honoris et communionis periculum subiturus quisquis hoc perpetrare tentaverit.

XV. Ut clerici nulla negotia inhonesta, nec turpia lucra sectentur.

XVI. Ut nemo litteras nesciens, vel aliqua parte corporis minutus, provehatur ad clerum.

XVII. De his qui seipsos abscindunt.

XVIII. Quod ad clerum criminosi nequeant promoveri, et in clero positi, si in aliquibus fuerint inventi flagitiis, a suis officiis arceantur.

XIX. Quod dæmonis aliisque passionibus irretitis ministeria sacra tractare non liceat.

A *XX. Quod hi qui se sacris virginibus sociant, et fœdera incesta commiscent, communicare non possint, nisi forte publicam pœnitentiam gesserint.*

XXI. Quod viduæ, ut supradictum est, non velentur. Et si professam continentiam proposito mutato calcaverint, ipsæ pro se rationem sint ideo [al. *domino*] *reddituræ.*

XXII. Quod secunda conjugia sæcularibus non negentur, quibus tamen ad clerum minime venire conceditur.

XXIII. Ut si quis susceperit ecclesiæ propriæ desertorem, et in aliquam provexerit dignitatem, utique sententiæ subjaceant quam canones addixerunt.

XXIV. Quod si qui ex monachis aut laicis eliguntur ad clerum, cum nulla cogit necessitas, antiqua in eis
B *debentur instituta servari. Quod si probentur sacram mercati esse pretio dignitatem, ab officio deponantur, nam dantem et accipientem Simonis magi crimen involvit.*

XXV. De sacris locis noviter institutis, quamvis superius dictum sit, hoc nunc tamen adjicitur, ut nulla basilica sub defunctorum constructa nomine dedicetur.

XXVI. Quod nefas sit feminas sacris altaribus ministrare, vel aliquid ex his quæ virorum sunt officiis deputata præsumere.

XXVII. Quod in unaquaque ecclesia cui episcopus præest, tam de redditibus quam de fidelium oblationibus quatuor debeant fieri portiones: ut una sit episcopi, alia clericorum, tertia pauperum, quarta ecclesiæ fabricis applicetur.

C *XXVIII. Quod episcopus, presbyter, et diaconus, a quocunque clerico veraciter fuerit accusatus, quod adversus hæc constituta fecerit, potest sine dubitatione percelli, sui etiam honoris periculum episcopus subiturus, si hæc omnia ecclesiæ noscenda tacuerit.*

[2] CAPUT PRIMUM. — Necessaria rerum [3] dispensatione [*al* disputatione *vel* dispositione] constringimur, et apostolicæ sedis moderamine convenimur; sic canonum paternorum decreta librare, et retro præsulum decessorumque nostrorum præcepta metiri, ut quæ præsentium necessitas temporum restaurandis Ecclesiis relaxanda deposcit, adhibita consideratione diligenti, quantum potest fieri, temperemus; quo nec in totum formam veterum videamur excedere regularum, et reparandis militiæ clericalis officiis [*supple* consulamus] quæ per diversas Italiæ partes ita belli
D famisque [4] consumpsit incursio, ut in multis ecclesiis (sicut fratris et coepiscopi nostri Joannis Ravennatis Ecclesiæ sacerdotis, frequenti relatione comperimus) usquequaque deficiente servitio ministrorum [*al.* ministeriorum] [5] nisi remittendo paulisper ecclesiasticis promotionibus antiquitus intervalla præfixa remaneant (sine quibus administrare nequeant) sacris ordinibus Ecclesiæ funditus destituntur; atque in plurimis locis per inopiam competentis auxilii, salutare subsidium redi-

[1] In vetustissimo Lucensi cod. num. 490 iste titulus scriptus est : *Gelasius episcopus universis episcopis per unamquamque provinciam constitutis.* MANSI.

[1] Citatur et a Nicolao papa in epist. 8 ad Michaelem imperatorem. HARDUIN.

[3] Cod. Luc., *dispositione.*

[4] Id. cod., *concussit.*

[5] Id. cod., *ut.*

mendatum desit animarum: nosque magno reatu, si tanto coarctante periculo, non aliquatenus [1] videamur innecti.

Cap. II. — Priscis igitur pro sui reverentia manentibus constitutis; quæ, ubi nulla vel rerum vel temporum perurget angustia, regulariter convenit custodire, ecclesiis quæ vel cunctis sunt privatæ ministris, vel sufficientibus usque adeo dispoliatæ servitiis, ut plebibus ad se pertinentibus divina munera supplere non valeant, tam [2] intuendi quam promovendi clericalis obsequii sic spatia dispensanda concedimus.

Ut si quis etiam de religioso proposito, et disciplinis monasterialibus eruditus, ad clericale munus accedat, imprimis ejus vita præteritis acta temporibus inquiratur, si nullo gravi facinore probatur infectus, si secundam non habuit fortassis uxorem, nec a marito relictam [*al.* rejectam] sortitus ostenditur; si pœnitentiam publicam fortassis non gessit, nec ulla corporis parte vitiatus apparet; si servili aut originariæ non est conditioni obnoxius; si curiæ jam [*al.* etiam] probatur nexibus absolutus; si assecutus est litteras, sine quibus vix fortassis ostiarii possit implere ministerium: ut si his omnibus quæ sunt prædicta fulcitur, continuo lector, vel notarius, aut certe defensor effectus, post tres menses existat acolythus, maxime si huic ætas etiam suffragatur; sexto mense subdiaconi nomen accipiat; ac si modestæ conversationis honestæque voluntatis existit, nono mense diaconus, completoque anno sit presbyter: cui tamen, quod annorum interstitia fuerant collatura, sancti propositi sponte suscepta doceatur præstitisse devotio.

[3] Cap. III. — Si vero de laicis quispiam ecclesiasticis est aggregandus officiis, tanto sollicitius in singulis, quæ superius comprehensa sunt, hujusmodi decet examinari personam, quantum inter mundanam religiosamque vitam constat esse discriminis: quia utique convenientia ecclesiæ ministeria reparanda sunt, non inconvenientibus meritis ingerenda; tantoque magis, quod sacris aptum possit esse servitiis, in eorum quærendum est institutis, quantum [*al.* quanto] de tempore quo fuerant hæc assequenda decerpitur: ut morum habere doceatur hoc probitas, quod prolixior consuetudo non contulit; ne per occasionem supplendæ penuriæ clericalis vitia potius divinis cultibus intulisse [4] judicemur, non legitimæ familiæ computemur procurasse compendia; quorum promotionibus super anni metas, sex menses nihilominus subrogamus: quoniam, sicut dictum est, distare convenit inter personam, divino cultui deditam et de laicorum conversatione venientem; quæ tamen eatenus indulgenda credidimus, ut illis ecclesiis quibus infestat ope bellorum vel nulla penitus, vel exigua remanserunt, ministeria renoventur, quatenus his Deo propitio restitutis, in ecclesiasticis gradibus sub- A regandis canonum paternorum vetus forma servetur. Nec contra eos ulla ratione prævaleat, quod pro accidentis defectus remedio providetur, non adversus scita majorum nova lege proponitur: cæteris ecclesiis ab hac occasione cessantibus, quas non simili clade vastatas, pristinam faciendis ordinationibus convenit tenere sententiam. Quo magis hac opportunitate commoniti, observantiam venerandorum canonum propensius delegamus, singulorum graduum conscientias admonentes, ne in illicitos prorumpere moliantur excessus.

Nec fas esse confidat quisque pontificum, bigamos, aut conjugia sortientes ab aliis derelicta, sive quoslibet [5] pœnitentium [*al.* post pœnitentiam], vel sine litteris, vel corpore vitiatos [*al.* minutos], vel conditio- B narios, aut curiæ publicarumque rerum nexibus implicatos, aut passim nulla temporis congruentis exspectatione discussos, divinis servituros applicare mysteriis; neque pro suo libitu jura studeant aliena pervadere, absque sedis apostolicæ justa dispositione mandante.

Cap. IV. — Basilicas noviter institutas non petitis ex more [6] præceptionibus, dedicare non audeant, nec ambiant episcopi sibimet vindicare clericos potestatis alienæ.

Cap. V. — Baptizandis consignandisque fidelibus sacerdotes pretia nulla præfigant, nec illationibus quibuslibet impositis exagitare cupiant renascentes: quoniam quod gratis accepimus, gratis dare mandamur (*Matth.* x). Et ideo nihil a prædictis prorsus exigere moliantur, quo vel paupertate cogente deterriti, vel indignatione revocati, redemptionis suæ C causas adire despiciant; certum habentes quod qui prohibita deprehensi fuerint admisisse, vel commissa non potius sua sponte correxerint, periculum subituri proprii sint honoris.

Cap. VI. — Nec minus etiam presbyteros ultra modum suum tendere prohibemus; nec episcopali fastigio debita sibimet audacter assumere: non conficiendi chrismatis, non consignationis pontificalis adhibendæ sibimet arripere facultatem; non præsente quolibet antistite, nisi fortasse jubeantur, vel orationis, vel actionis sacræ supplendæ sibi præsumant esse licentiam; neque sub ejus aspectu, nisi jubeantur, aut sedere præsumant, aut [7] veneranda [*al.* venerabilia] tractare mysteria. Nec sibi meminerint ulla D ratione concedi, sine summo pontifice, subdiaconum aut acolythum jus habere faciendi; nec prorsus addubitent, si quidquam ad episcopale ministerium specialiter pertinens suo motu putaverint exsequendum, continuo se presbyterii dignitate et sacra communione privari. Quod fieri necesse est censeamus, si eorum præsule deferente, hujusmodi fuerit prævaricatio [*al.* præsumptio] comprobata, nec ipso eorum episcopo a culpa conniventiæ et ultione vacaturo, si immoderata facientem dissimulaverit vindicare.

[1] Id. cod., *consulamus.*
[2] Id. cod., *instituendi.*
[3] Citatur a Nicolao papa in epist. 2 ad Michaelem imp., tametsi quædam ibi ab istis discrepant. HARDUIN.
[4] In cod. Luc. deest *judicemur.*
[5] Id. cod., *post pœnitentiam.*
[6] Infra cap. 25, *præcepto sedis apostolicæ.*
[7] Cod. Luc. 490, *venerabilia.*

Cap. VII. — Diaconos quoque propriam constituimus servare mensuram, nec ultra tenorem (*Nic.* xvi 1) paternis canonibus deputatum quippiam tentare permittimus; nihil eorum penitus suo ministerio applicare, quæ primis ordinibus proprie decrevit antiquitas. Absque episcopo vel presbytero baptizare non audeant, nisi, prædictis fortasse officiis longius constitutis, necessitas extrema compellat. Quod et laicis Christianis facere plerumque conceditur.

Cap. VIII. — Non in presbyterio residere, cum divina celebrantur, vel ecclesiasticus habetur [*al.* celebratur] quicunque tractatus. Sacri corporis prærogationem, sub conspectu pontificis seu presbyteri, nisi his absentibus, jus non habeant exercendi.

Cum enim decreta venerabilium sanctionum nos quoque magnopere custodire nitamur, ac sine eorum dispendio etiam illa quæ pro alicujus utilitatis compendio fortasse videantur laxanda, credamus.

Cap. IX. — Cumque nobis contra salutarium reverentiam regularum cupiamus temere nihil licere, et cum sedes apostolica superior his omnibus, favente Domino, quæ paternis canonibus sunt præfixa, pio devotoque studeat tenere proposito; satis indignum est quemquam vel pontificum, vel ordinum subsequentium, hanc observantiam refutare, quam beati Petri sedem et sequi videat et docere: satisque conveniens sit, ut totum corpus Ecclesiæ in hac sibimet observatione concordet, quam illic vigere conspiciat, ubi Dominus Ecclesiæ totius posuit principatum, dicente Scriptura: *Ordinate in me charitatem* (*Cant.* ii). Et item: *Omnia cum ordine fiant* (*I Cor.* xiv). Atque iterum psalmista prædicante: *Circumdate Sion, et complectimini eam, narrate in turribus ejus. Ponite corda vestra in virtute ejus, et distribuite gradus ejus, ut enarretis in progenies alteras, quoniam hic est Deus, Deus noster in æternum; et ipse reget nos in sæcula* (*Psal.* xlvii). Hic procul dubio, qui in ecclesiasticarum narratur altitudine dignitatum, et in cujus virtute bonis operibus corda ponenda sunt, gradibus utique distributis, cunctis Deus noster et rector populis prædicandus est christianis: ubi nemo sibimet aliquid jam existimet imminutum, cum et de uniuscujusque gradus perfectione nihil deperit, et convenienter retinendo, quod cœlesti dispensatione collatum est, pariter nobis et cognoscibilem Deum fieri, et tribuit esse rectorem. Nam et si quid indulgetur de temporum quantitate moribus aggregata strenuitate pensatur: si vitæ jam [*al.* etiam] proposito continetur, quod protelata fuerat ætate curandum, dummodo illa nullatenus dissimulata subrepant [*al.* subripiant] quorum quodlibet, si inesse clarueril, merito clericalibus infulis reprobabilem convincat esse personam. Etsi illa nonnunquam sinenda sunt, quæ, si cæterorum constet integritas, sola nocere non valeant,

A illa tamen sunt magnopere præcavenda, quæ recipi nisi manifesta decoloratione non possint. Ac si ea ipsa, quæ nullo detrimento aliquoties indulgenda creduntur, vel rerum [1] temporumque cogit intuitus, vel acceleratæ provisionis respectus excusat; quanto magis illa nullatenus mutilanda sunt, quæ nec ulla necessitas, nec ecclesiastica prorsus extorquet utilitas!

Cap. X. — Baptizandi sibi quisquam passim quocunque tempore nullam credat inesse fiduciam, præter paschale festum et pentecostes venerabile sacramentum, excepto duntaxat gravissimi languoris incursu; in quo verendum est ne, morbi crescente periculo, sine remedio salutari fortassis ægrotans exitio præventus abscedat.

B Cap. XI. — Ordinationes etiam presbyterorum et diaconorum, nisi certis temporibus et diebus, exercere non [2] debent, id est, quarti mensis jejunio, septimi, et decimi, sed et etiam quadragesimalis initii, ac mediana Quadragesimæ die, sabbati jejunio circa vesperam noverint celebrandas. Nec cujuslibet utilitatis [3] causa, seu presbyterum seu diaconum his præferre [*al.* præferri], qui ante ipsos fuerint ordinati.

Cap. XII. — Devotis quoque Deo virginibus, nisi aut in Epiphaniarum [*lege* Epiphaniorum] die [4] aut in Albis paschalibus, aut in apostolorum natalitiis sacrum minime velamen imponant, [5] nisi forsitan (sicut de baptismate dictum est) gravi languore correptis, ne sine hoc munere de sæculo exeant, implo-
C rantibus non negetur.

Cap. XIII. — [6] Viduas autem velare pontificum nullus attentet, quod nec auctoritas divina delegat, nec canonum forma præstituit. Non est ergo penitus usurpandum, eisque sic ecclesiastica sunt ferenda [*forte* conferenda *vel* inferenda] præsidia, ut nihil committatur illicitum.

Cap. XIV. — Generalis etiam querelæ vitanda præsumptio est, qua propemodum causantur universi, passim servos et originarios, dominorum jura possessionumque [*al.* possessionem] fugientes, sub religiosæ conversationis obtentu, vel ad monasteria sese conferre, vel ad ecclesiasticum famulatum, conniventibus [*al.* cohibentibus] quoque præsulibus, indifferenter admitti: quæ modis omnibus est amo-
D venda pernicies, ne per Christiani nominis institutum, aut aliena pervadi, aut publica videatur disciplina subverti: præcipue cum nec ipsam ministerii clericalis hac obligatione fuscari conveniat dignitatem, cogaturque pro statu militantium sibi conditioneque jurgari, aut videri, quod absit, obnoxia. Quibus sollicita competenter interdictione prohibitis, quisquis episcopus, presbyter, aut diaconus, vel eorum qui monasteriis præesse noscuntur, hujusmodi personas

[1] In eodem cod. deest *temporumque.*
[2] Id. cod., *non audeant.*
[3] Vox *causa* abest a cod. Just. et ab edit. 1525 et 160[illegible].
[4] In cod. Luc. 490 deest *aut in Albis paschalibus.*
[5] Burchardus lib. viii, cap. 15, inserit *et nisi ante* 25 *annos.* Ita lego in meo ms. cod.; num et in editis exstet ignoro. Mansi.
[6] Citatur et a Carolo Magno in capitul. Aquisgran. anni 789, cap. 59. Harduin.

apud se tenentes non restituendas patronis, aut deinceps vel ecclesiasticæ servituti, vel religiosis congregationibus putaverint applicandas, nisi voluntate forsitan dominorum, sub Scripturæ testimonio primitus absolutas, vel legitima transactione concessas, periculum se honoris proprii non ambigant communionisque subituros, si super hac re cujusquam verax nos querela pulsaverit. *Magnis quippe studiis*, secundum beatum Apostolum, *præcavendum est ne fides et disciplina Domini blasphemetur* (*I Tim.* VI).

CAP. XV. — Consequens fuit ut illa quoque quæ de Piceni partibus nuper ad nos missa relatio nuntiavit, non prætereunda putaremus, id est, plurimos clericorum negotiationibus inhonestis et lucris turpibus imminere, nullo pudore cernentes evangelicam lectionem, qua ipse Dominus negotiatores e templo verberatos flagellis asseritur expulisse (*Matth.* XXI; *Joan.* II); nec Apostoli verba recolentes, quibus ait : *Nemo militans Deo implicat se negotiis sæcularibus* (*II Tim.* II); Psalmistam quoque David surda dissimulantes aure cantantem : *Quoniam non cognovi negotiationes, introibo in potentias Domini* (*Psal.* LXX). Proinde hujusmodi aut ab indignis post hac quæstibus noverint abstinendum, et ab omni cujuslibet negotiationis ingenio vel cupiditate cessandum; aut in quocunque gradu sint positi, mox a clericalibus officiis [1] abstinere cogantur : quoniam domus Dei, domus orationis et esse debet, et dici, ne officina negotiationis et spelunca potius sit latronum (*Luc.* XIX; *Isa.* LVI).

CAP. XVI. — Illitteratos quoque, et nonnulla parte corporis imminutos, sine ullo respectu ad ecclesiasticum didicimus venire servitium. Quod simul antiqua traditio, et apostolicæ sedis vetus forma non recipit; quia nec litteris carens sacris esse potest aptus officiis et vitiosum nihil prorsus Deo offerri legalia præcepta sanxerunt (*Levit.* XXI; *Deut.* XVII). Itaque de cætero modis omnibus [2] hæc vitentur, nec quisquam talis suscipiatur in clerum. Si qui vero vel temeritate propria, vel incuria præsidentium tales ante suscepti sunt, in his quibus constituti sunt locis catenus perseverent, ut nihil unquam promotionis [3] accipiant; satisque habeant hoc ipsum sibi pro nimia miseratione permissum.

CAP. XVII. — De his autem qui seipsos abscindunt, paterni canones evidenter sequenda posuerunt; quorum tenorem sufficiat indidisse. Dicunt enim, talia perpetrantes, mox ut agniti fuerint, a munere clericali debere secludi. Quod modis omnibus custodire nos convenit, quia fas esse nulli suppeditat quidquam præter illa quæ memorabilis decrevit forma censere.

CAP. XVIII. — Comperimus etiam horrendis quibusdam criminibus implicatos, tota discretione sub-A mota, non solum de factis atrocibus necessariam pœnitudinem non habere, sed nec aliqua correctione penitus succedente, ad divinum ministerium honoremque contendere. Nonnullos autem etiam in ipsis ordinibus constitutos, gravibus delinquentes facinoribus, non repelli, cum et Apostolus clamet : *Nemini cito manus imponendas, neque communicandum peccatis alienis* (*I Tim.* V); et majorum veneranda constituta (*Nicæni* IX, X) pronuntient, hujusmodi, etiam si forte subrepserint, tam qui ante peccaverunt, detectos oportere repelli, quam sacræ professionis oblitos, prævaricatoresque sancti propositi, procul dubio submovendos.

CAP. XIX. — Usque adeo sane comperimus illicita quæque prorumpere, ut [4] dæmoniacis similibus-B que [*al.* dæmone aliisque] passionibus irretitis ministeria [*al.* mysteria] sacrosancta tractare tribuatur. Quibus si hoc opere positis aliquid propriæ necessitatis occurrat, quis de sua [*supple* ac] fidelium salute confidet, ubi ministros ipsos curationis humanæ tanta perspexerit calamitate vexari? Atque ideo necessario removendi sunt, ne quibuslibet, pro quibus Christus est mortuus, scandalum generetur infirmis (*Rom.* XIV; *II Cor.* VIII). Postremo, si corpore sauciatum fortassis aut debilem, nequaquam sancta contingere lex divina permittit (*Levit.* XXI); quanto magis doni cœlestis dispensatores esse non convenit, quod est deterius, mente perculsos [*al.* percussos]!

CAP. XX. — Virginibus autem sacris temere se quosdam sociare cognovimus, et post dicatum Deo C propositum, incesta fœdera sacrilegaque miscere. Quos protinus æquum est a sacra communione detrudi, et nisi per publicam probatamque pœnitentiam, omnino non recipi, [5] sed tamen viaticum de sæculo transeuntibus, si tamen pœnituerint, non [6] negetur.

CAP. XXI. — Nam de viduis sub nulla benedictione velandis, superius [7] late sufficienterque prædiximus [*forte leg.* latius duximus disserendum]. Quæ si propria voluntate professam pristini conjugii castitatem mutabili mente calcaverint, periculi earum intererit, quali Deum debeant satisfactione placare, [8] quia (juxta Apostolum, *primam fidem irritam fecerunt* (*I Tim.* V). Sicut enim, si se forsitan continere non poterant, secundum Apostolum, nullatenus nubere D vetabantur (*I Cor.* VII); sic habita secum deliberatione, promissam Deo pudicitiæ fidem debent [*al.* debuerunt] custodire. Nos autem talibus nullum laqueum debemus injicere; sed solum adhortationes præmii sempiterni, pœnasque proponere divini judicii, ut et nostra sit absoluta conscientia, et illarum pro se rationem Deo reddat intentio. Cavendum est quippe, ut de earum moribus [9] actibusque beatus Apostolus (*I Tim.* V) testatur, quod plenius ut

[1] Cod. Luc 490, *abire*.
[2] In eodem cod. desunt *hæc vitentur*.
[3] Id. cod., *arripiant*.
[4] Id. cod., *dæmonis*.
[5] Cod. Luc. 490, *aut his certe*.
[6] Id. cod., *negari*.
[7] Id. cod., *latius diximus disserendum*.
[8] In eodem cod. desunt sequentia usque ad *Sicut enim*.
[9] Id. cod., *actibus quæ*

planius; *ita in Luc.*] exponere præterimus, ne sexus instabilis non tam deterreri quam admoneri videatur.

Cap. XXII. — Secundas nuptias sicut sæcularibus inire conceditur, ita post eas nullus ad clericale sinitur venire collegium. Alia est enim humanæ fragilitati generaliter concessa licentia, alia debet esse vita divinarum rerum servitio [1] dedicata.

Cap. XXIII. — Quisquis propriæ desertor ecclesiæ, nullis existentibus causis, ad aliam putaverit transeundum, temereque susceptus fuerit et promotus, reverendorum canonum vel ipse vel receptor [ad quem profectus est] ejus atque provector constituta non effugiet, quæ de hujusmodi præsumptoribus præfixere servanda (*Nicæni* XV *et* XVI).

Cap. XXIV. — De monachis laicisque in prima copiosius præceptionis hujus [2] parte digestum est, (Vide supra cap. 2 et 3), quæ vel quatenus his pro rerum temporumque necessitate concessa sint, vel quemadmodum, ubi nullius necessitatis [*forte* facti necessitas] interesse probatur, non nisi vetus institutio debeat custodiri. Quos vero constiterit indignos meritis, sacram mercatos esse pretio dignitatem, convictos oportet arceri non sine periculo facinus tale [3] perpetrantes : quia dantem pariter et accipientem damnat o Simonis, quam sacra lectio (*Act.* VIII) testatur, involvit.

Cap. XXV. — De locorum consecratione sanctorum, quamvis superius (*Cap.* 4) strictim fuerit comprehensum, nobis quoque patefactum est, quod absque præcepto sedis apostolicæ nonnulli factas ecclesias vel oratoria sacrare præsumant : hoc sumus tamen indicio detestabiliore permoti, quod in quocunque [*al.* quorumcunque] nomine defunctorum, et (quantum dicitur) nec omnino fidelium, constructiones ædificatas sacris processionibus [*Al.*, professionibus] audacter instituere memorantur : quæ quoniam tam acerba tam dura sunt [4], si revera Christianitatis affectus in illis regionibus certus et fixus est, et districtius ista quærantur, et a quibus fuerint gesta, prodantur : quoniam sicut latentibus in hac atrocitate nominibus non exstat, in quem sententia debita proferatur; ita cum manifestis fuerit documentis expositus, quem [*forte* quam] tanti sceleris poscit immanitas, non effugiet [*forte* vitabit] ullatenus ultionem.

Cap. XXVI. — Nihilominus impatienter audivimus tantum divinarum rerum subiisse despectum, ut feminæ sacris altaribus ministrare ferantur [*al.* firmentur; *ita et in Luc.*]; et cuncta quæ non nisi virorum famulatui deputata sunt, sexum cui non competit exhibere.

Viso [*al.* nisi; *ita et in Luc.*] quod omnium delictorum quæ sigillatim perstrinximus, noxa omnis [*al.* noxiorum reatus omnis] et crimen eos respicit sacerdotes qui vel ista committunt, vel committentes minime publicando, pravis excessibus se favere significant : A si tamen sacerdotum jam sint vocabulo nuncupandi, qui [5] delegatum sibi religionis officium sic prosternere moliuntur, ut in perversa quæque profanaque declives, sine ullo respectu regulæ Christianæ præcipitia funesta sectentur. Cumque scriptum sit : *Minima qui spernit, paulatim decidet* (*Eccli.* XIX, 1) : quid est de talibus existimandum qui immensis ac multiplicibus pravitatum molibus occupati, ingentem ruinam multimodis impulsionibus ediderunt, quæ non solum ipsos videatur obruere, sed et Ecclesiis universis mortiferam, si non sanentur, inferre perniciem? Nec ambigant qui hæc ausi sunt exercere, sed etiam qui hactenus cognita siluerunt, sub honoris proprii se jacere dispendio, si non quanta possint celeritate festinent, ut lethalia vulnera competenti B medicatione curentur. Quo enim more teneant jura pontificum, qui pontificalibus excubiis eatenus injuncta dissimulant, ut contraria domui Dei, cui præsident, potius operentur? Qui quantum apud Dominum possent, si non nisi convenientia procurarent, tantum quid mereantur aspiciant, cum exsecrabili studio sectentur adversa. Et quasi magis hæc regula sit qua Ecclesiæ debeant gubernari, si quidquid est ecclesiasticis inimicum regulis perpetratur, cum et si cognitos habuit canones unusquisque pontificum, intemerata debuerit tenere custodia. Et si forsitan nesciebat, consulere fidenter oportuerit scientem [*al.* ignorantem]. Quo magis excusatio nulla succurrit errantibus : quia nesciens [nec sciens *omnino legendum est, ut habet cod. Just. et edit. Canon*], C proposui, servare quod noverat, nec ignorans curavit nosse quod gereret.

Cap. XXVII. — Quatuor autem tam de reditu quam de oblatione fidelium, prout cujuslibet ecclesiæ facultas admittit, sicut dudum rationabiliter est decretum, convenit fieri portiones. Quarum sit una pontificis, altera clericorum, pauperum tertia, quarta fabricis applicanda. De quibus, sicut sacerdotis intererit, integram ministris ecclesiæ memoratam dependere quantitatem, sic clerus [*al.* clericus] ultra delegatam sibi summam nihil insolenter noverit expetendum. Ea vero quæ ecclesiasticis ædificiis attributa sunt, huic operi veraciter prærogata, locorum doceat instauratio manifesta sanctorum : quia nefas est, si sacris ædibus destitutis, in lucrum D suum præsul impendia his designata [*al.* deputata] convertat. Ipsam nihilominus ascriptam pauperibus portionem, quamvis divinis rationibus se dispensasse monstraturos esse videatur, tamen juxta quod scriptum est : *Ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum, qui in cœlis est* (*Matth.* V), oportet etiam præsenti testificatione prædicari, et bonæ famæ præconiis non taceri.

Cap. XXVIII. — Quapropter nec [*al.* ne] clericorum quispiam se hujus offensæ futurorum confidat immunem, si in his quæ salubriter sequenda de-

[1] Id. cod., *dedicandorum*.
[2] Id. cod., *parte digesta*.
[3] Id. cod., *vendente*.

[4] Id. cod. addit *ut eadem vix noster ferre possit auditus si revera*, etc.
[5] Id. cod., *delatum*.

prompsimus, sive episcopum, sive presbyterum, sive diaconum viderit excedentem, non protinus ad aures nostras deferre curaverit, probationibus duntaxat competenter exhibitis, ut transgressoris ultio fiat, et cæteris interdictio delinquendi. Sui [*al.* Sic] vero modis omnibus erit unusquisque pontificum ordinis et honoris elisor, si cuiquam clericorum, vel Ecclesiæ totius auditui hæc putaverit supprimenda. Data v idus Martii (anno Christi 494), Asterio et Præsidio viris clarissimis consulibus. *Et alia manu:* Deus vos incolumes custodiat, fratres carissimi.

EPISTOLA X.

AD EPISCOPOS SICILIÆ.

Ecclesiæ facultates ab episcopis, clericis et pauperibus distribui debere; diœceses et bona ecclesiæ ab episcopis triginta annos possessa eis non auferenda.

Gelasius Romanæ Ecclesiæ episcopus dilectissimis et in Christi caritate unanimiter connexis fratribus episcopis qui in Sicilia sunt constituti.

Præsulum auctoritas nostrorum emanavit, ut facultates ecclesiæ episcopi ad regendum habeant potestatem; ita tamen ut viduarum, pupillorum, atque pauperum, nec non clericorum stipendia distribuere debeant. Hoc eis etiam statuimus dari, quod hactenus decretum est. Reliquum sibi episcopi vindicent, ut (sicut ante diximus) peregrinorum atque captivorum largitores esse possint.

Illud etiam adnecti placuit, ut si (quod absit) facultates ecclesiæ, nec non et diœceses quæ ab aliquibus possidentur episcopis, jure sibi vindicent, quod tricennalis [*al.* tricennaria] lex conclusit, quia et filiorum nostrorum principum ita emanavit auctoritas, ut ultra triginta annos nulli liceat pro eo appellare, quod legum tempus [*al.* tutela, *sive* regula, *aut potius* cautela] exclusit. Data idibus Maii, Asterio et Præsidio viris clarissimis consulibus (anno Christi 494) [1].

EPISTOLA XI.

AD EPISCOPOS DARDANIÆ ET ILLYRICI.

Commendat eorum religionem; Thessalonicensem episcopum, qui hæreticorum nomina damnare recusavit, apostolicæ sedis communione privatum esse, et Acacium in excommunicatione mortuum non posse absolvi significat.

Gelasius episcopus universis episcopis per Dardaniam [*in qq. codd. leg.* et Daciam] sive per Illyricum constitutis.

Audientes orthodoxam vestræ dilectionis in Christo constantiam, atque ita vos antiquæ fidei communionisque sinceræ traditionibus inhærentes, ut mentem Christianam deditam veritati nullatenus infecerint prævaricatorum vicina contagia, magnificavimus Dominum, caritatemque vestram missis litteris alioqui per religiosos viros filios nostros Cyprianum atque Macarium diacones tota cordis aviditate curavimus:

A quoniam pro sedis apostolicæ principatu, cujus sollicitudo delegata divinitus cunctis debetur Ecclesiis, nos vivimus, si vos statis in Domino, magnisque gaudiis triumphamus. Cum ubique terrarum Domininum Sabaoth semen puræ confessionis reliquisse cognoscimus, quod non in petrosa deveniens, æstu tentationis exaruit, nec viæ proximum cecidit vacantibus inimicis expositum, nec in spinis irruit suffocandum, sed in bonam terram piæ devotionis vestræ cœlesti factione [*al.* satione] dispersum in trigesimum et sexagesimum fructum centenariumque profecit, protectionemque scilicet frumenti dominici mystica locutione designans. Quapropter exsultantibus animis confidentius incitamus, ut ab Eutychianæ pestis incursu pectora vestra sapienter
B intemerata servetis: quoniam jam *qui perseverat usque in finem, hic salvus erit* (*Matth.* x). *Dominus prope est, nihil solliciti sitis* (*Philip.* iv); siquidem major est quod in nobis est quam qui in hoc mundo, regnumque Domini intra nos (etiam Scriptura [*Luc.* xvii] testante) sit certum. Ut autem ab eorum qui in errore sunt positi, noxia societate caveatis, nullum talibus communicantem ad vestrum recipiatis qualibet subreptione consortium: quia sicut in unaquaque hæresi cum pravitatis auctore damnato successores ejus et complices atque hujusmodi sectatoribus polluta communione permixtos catholica vitare debet integritas, ita cum Eutychete Dioscorus simulque Timotheus Ælurus et Petrus Alexandrinus, ejusque communicator Acacius, nec non etiam
C Antiochenus Petrus, cum suis sunt omnino participibus abdicandi. Nec quisquam, etiamsi pravitatem deponere se promittat, recitandis tamen nominibus consentiens perditorum, vel eadem recitantium minime communione discretus ad immaculata sacrilegiis ovilia quibuscunque modis est permittendus intrare, ut Ecclesia Dei nostri, *quæ maculam rugamque non sustinet* (*Ephes.* v), inviolata permaneat. Absint ergo a fidelibus Christi viperæ capitis dira commercia, et procul a cœlestibus pascuis mortifera venena pellantur, ut salutaris alimonia panis illius qui de cœlo descendit (*Joan.* vi), fideles hanc sumentes ad vitam perducat æternam.

Quæ ut mutua valeamus exhortatione prospicere, det operam vestra dilectio ut sospitatem vestræ cari-
D tatis optatam, et fidei communis instantia nobis crebrius aperire non desinat, quatenus alternis nos instructionibus excitantes, legitimorum Domini sacerdotum possimus invenire mercedem. Per vicinas quoque provincias hæc eadem patefacere vestra caritas vigilanter insistat: ut et qui catholicæ communionis sinceritate subsistunt, competentibus roborentur alloquiis; et qui forsitan ab hujus rectitudine deviarunt, ad integritatem dogmatis Christiani salubribus monitis reducantur. Noverit autem vestra

[1] In meo ms. Buchardi cod. lib. viii, cap. 46, hoc decretum tanquam ex epistola Gelasii ad Sicilienses episcopos cap. 9 acceptum affertur: *Neque viduas ad nuptias transire patimur quæ religioso proposito diuturna observatione permanserunt. Similiter autem virgines nubere prohibemus quas annis plurimis in monasteriis ætatem peregisse contigerit.*

fraternitas Ecclesiæ Thessalonicensis antistitem nostris adhortationibus sæpius incitatum, contagia communionis externæ nunquam declinare voluisse, nec apud nos nomen Acacii, vel cæterorum similium perfidorum, hisque communicantium congrua professione damnasse. Quapropter eum communionem sedis apostolicæ non recepisse manifestum est, quoniam nisi puris sensibus et ab omni nefanda societate, beati Petri apostoli nec possumus nec debemus Ecclesiæ præbere commercia. Propterea cautius agendum est cum præfato ne catholicis mentibus, ut fiat, apostolicæ sedis reconciliatione subrepat; quam sicut dolosis artibus fallere et circumvenire non prævalet, ita sub cujus non potest obtinere auctoritatem quoque nostram, quæ ad Dalmatiarum est directa pontifices, etiam ad vos credimus dirigendam, quatenus in veritate catholica, secundum formam traditionis antiquæ tenere nos consonam noveritis ubique sententiam. Si quos vero novos didiceritis motus exsurgere, nobis fraterna debetis sollicitudine reserare, quo subinde, quæ Patrum regulis congruant, præstante Domino, remedia procuremus.

Nec quisquam omnino vobis persuadeat Acacio prævaricationis suæ crimen fuisse laxatum, quia qui postquam in collegium recidens pravitatis, jureque meruit ab apostolica communione secludi, in hac eadem persistens damnatione defunctus est. Absolutionem quam superstes nec quæsivit omnino, nec meruit, mortuus jam non potest impetrare, siquidem ipsis apostolis Christi voce delegatum est: *Quæ ligaveritis super terram, et quæ solveritis super terram* (*Matth.* XVIII). Cæterum jam de eo qui in divino est judicio constitutus, nobis fas non est aliud decernere præter id in quo eum dies supremus invenit; atque ideo nisi ejus nomine refutato, cæterisque consortibus hujus erroris, cum nullo prorsus eorum participare debetis mensæ dominicæ puritatem, quam majores nostri semper ab hæretica magnopere servaverunt pollutione discretam. Sed neque vos quisque circumvenire pertentet: quod dicat non de religione, sed de moribus esse certamen, vel apostolicam sedem non causam communionis catholicæ fideique tractare, sed injuriam dolere, cur videantur ab Acacio fuisse contempta; quoniam hæc et hujusmodi, quatenus simplices quoque decipiant, hi qui in errore sunt positi spargere non quiescunt. Videtis enim, sicut supra jam dictum est, per nomina prævaricatorum, si, quod absit! in ecclesia recitanda credantur, simul et contagium prævaricationis induci, Sedes autem apostolica in tantum non contumeliam dolet, sed fidem defendit, communionem sinceram, ut hodie cuncti qui in ejus visi sunt prorupisse despectum, si ad integritatem fidei communionemque catholicam revertantur: secundum regularum tramitem paternarum, toto cordis affectu venientes, et plena caritate suscipiat. Data III nonas Augusti, Asterio et Præsidio viris clarissimis consulibus (anno Christi 494).

EPISTOLA XII.

AD [a] ÆONIUM ARELATENSEM EPISCOPUM.

De episcopatus sui primordiis.

Mutuam caritatem cum fide catholica retinendam esse monet.

Dilectissimo fratri Æonio Gelasius.

Inter difficultates varias copiam nos reperisse gratulamur, qua per divinam gratiam sedis apostolicæ regimen nos adisse pandentes, prætermissum diu cum tua misceremus fraternitate sermonem, et salutatione directa, mutua caritate solliciti dilectionis quoque tuæ prospera quæreremus. Quanto enim totius ovilis curam, Christo Domino delegante, susceptam B. Petri apostoli gubernatio principalis universo gregi debet in orbe terrarum, tanto pietatis affectu cunctas Ecclesias earumque rectores amplectitur, et inter diversos mundi turbines, si paterna fide vel traditione firmiter perseverant, ubi primum facultas arriserit, et quærit anxia, et gavisa cognoscit. Quapropter, frater carissime, instantius religiosis viris filiis nostris Euphronio presbytero et Restituto viro religioso, qui ad Italiæ partes ad providendam congregationi sanctæ substantiam commearant, remeantibus ad propria, silere nequivimus: sed omni voto dilectionem tuam duximus admonendam, quatenus et vigere apud nos alternæ viscera gratiæ fratres, et coepiscopi nostri per Gallias constituti, caritate tua vulgante, cognosceret: et desiderantibus omnium per quos tua caritas voluisset, referret mutuo sospitatem, constaretque nullatenus quantumlibet sæculo detrahente divelli, sed catholicam professionem manere semper ubique conjunctam. Dominus te incolumem custodiat, frater carissime. Data X calendas Septembris, Asterio et Præsidio viris clarissimis consulibus (anno Christi 494).

IN SEQUENTEM EPISTOLAM PRÆMONITIO.

Epistolæ hujus Gelasii ad Dardanos forma duplex circumfertur, altera brevior, alia vero hinc inde amplificata diffusior. Pro utraque stant veteres mss. codices vetustate et antiquitate præstantes. Vetustissimi ut inter cæteros Veronensis et codex canonicus vetustus a Quesnello vulgatus breviorem præferunt. Fusiorem exhibet vetustissima collectio Avellana in Vaticana bibliotheca servata; quin et Facundus Hermianensis ex ea testimonium allegavit lib. V. cap. 4. Hinc natum auctorum dissidium: nam alii auctiorem interpolatam judicant, sinceritatem uni epistolæ breviori vindicantes. Ballerini utramque sinceram arbitrantur in Dissert. de Antiq. Collect. can. part. 2, cap. 11, § 3, rati Gelasium primo quidem breviorem scripsisse; tum secundis curis auctam evulgasse; id vero non unico exemplo ab antiquis præstitum demonstrant. Vide illos in Admonit. ad

[a] Hanc inscriptionem illustrissimus cardinalis Baronius mendosam esse putat, quasi Cæsario non Æonio scripta fuerit; verum eam quam a Felice III ad Cæsarium scriptam supra recensuit, in recognitionibus tomi decimi a Felice IV datam esse recognovit. Ideoque relinquendam esse putavit inscriptionem epistolæ hanc, quam priore editione tollendam esse judicavit. Spero hanc nostram recognitionem Annalium scriptori pergratam fore, ubi de ea certior factus fuerit. SEV. BINIUS.

epist. 12 *S. Leonis, n.* 10, 14. *Venetus Labbei editor* A *ampliorem dedit in sua collectione, signatis tamen in adnotationibus diligenter locis, qui in breviori epistola desiderantur. Cum tamen ipsam brevioris epistolæ formam minus perspicue mente concipere lectores valeant; hinc operæ pretium me facturum existimavi si latiori epistolæ, qualis in editione Veneta repræsentatur huc a me translatæ integram etiam breviorem subjungam; excripsi vero illam ex Codice canonum ecclesiasticorum a Quesnello vulgato cap.* 50, *juxta recensionem Ballerinorum.*

[a] EPISTOLA XIII.

[1] AD EPISCOPOS DARDANIÆ.

Acacium solius apostolicæ sedis judicio jure damnatum ostendit.

[2] Gelasius [b] episcopus urbis Romæ ad Dardanos.

Valde mirati sumus quod vestra dilectio quasi novam [3] veluti difficilem quæstionem, et adhuc tanquam inauditum quidpiam nosse desiderat, quod Eutychianæ pestilentiæ communicatores, non habentes quod pro suæ perditionis obstinatione respondeant, frequenti jam ratione convicti, misera [*al.* sola] contentione submurmurant, non quia sit alicujus momenti quod garriunt, [4] sed quia non inveniunt penitus quid loquantur. Ubi magis eos qui catholicis sensibus instituti sunt, adhuc hærere [5] miramur, quam illos qui a veritate exciderunt, et ab antiqua Ecclesiæ traditione sunt devii, profanasque vocum novitates, et ineptias caducæ perversitatis [6] obtendunt, quibus eos vestra dilectio retulit jactitare. Ideo Acacium non putant jure damnatum, quod non speciali synodo videatur fuisse dejectus; et insuper dementiam suæ vanitatis accumulant, pueriliter adjicientes præcipue pontificem regiæ civitatis. Quapropter stultitiam respuentes inanium querelarum, percurrere vos oportet ab ipsis beatis apostolis, et considerare prudenter quoniam Patres nostri catholici [*al. addit* videlicet] doctique pontifices in unaquaque hæresi quolibet tempore suscitata, quidquid [7] pro veritate, pro communione catholica atque A apostolica secundum Scripturarum tramitem prædicationemque majorum facta semel congregatione sanxerunt, inconvulsum voluerunt deinceps firmumque constare; nec in [8] eadem causa denuo quæ præfixa fuerant retractari qualibet recenti præsumptione permiserunt; sapientissime [9] prævidentes quoniam si decreta salubriter cuiquam liceret iterare, nullum contra singulos quosque prorsus errores stabile persisteret Ecclesiæ constitutum, ac semper iisdem furoribus recidivis [*al.* furoris residui] omnis integra definitio turbaretur. Nam si limitibus etiam præfixis positarum semel synodalium regularum, non cessant elisæ pestes resumptis certaminibus contra fundamentum sese veritatis attollere, et simplicia quæque corda percutere, quid fieret, si subinde fas esset per- B fidis inire concilium? cum [10] quamlibet illa [*al.* illius] manifesta sit veritas, nunquam desit quod perniciosa depromat [11] et falsitas, [12] tametsi ratione vel auctoritate deficiens, sola tamen [13] contentione non cedens. Quæ majores nostri divina inspiratione cernentes, necessarie præcaverunt, [14] ut quæ contra unamquamque hæresim coacta [*al. addit* semel] synodus pro fide, communione, et veritate catholica atque apostolica promulgasset, non sinerent post hæc novis retractationibus mutilari, ne pravis occasio præberetur quæ medicinaliter fuerant statuta pulsandi; sed auctore cujuslibet insaniæ, ac pariter errore damnato, sufficere judicarunt, ut quisquis aliquando hujus erroris communicator existeret, principali sententia damnationis ejus esset obstrictus: quoniam C manifeste quilibet vel professione sua vel communione posset agnosci. Et ut [*al. addit* brevitatis causa] priora taceamus, quæ diligens inquisitor facile poterit vestigare, Sabellium damnavit synodus; nec, ut sectatores ejus postea damnarentur, necesse fuit singulas viritim synodos celebrari, sed pro tenore constitutionis antiquæ cunctos qui vel pravitatis

[a] Hanc epistolam circularem esse, eamque omnibus orthodoxis hæreticis et schismaticis episcopis redditam voluisse, patet in fine his verbis: *Recte autem faciet vestra dilectio, ut ista quæ scribimus, pariter catholicis et contraria sapientibus innotescant*, etc. Causam scribendæ epistolæ præbuit Euphemius Constantinopolitanus episcopus schismaticus, qui defuncti Acacii causam iniquam et impiam falsis textibus ornans, conatus est Orientales coepiscopos a conjunctione sedis apostolicæ avellere. Ut ergo summe periclitanti Orientali Ecclesiæ succurreret, hanc prolixam valde atque disertam epistolam, qua Acacium sedis apostolicæ judicio jure damnatum esse ostendit, ad Dardaniæ episcopos transmisit. Sev. Binius.

[b] Euphemius ad excusationem Acacii dicebat, ipsum synodali judicio non fuisse condemnatum, adeoque nomen ejus e sacris tabulis nequaquam expungendum. Quod si de universali et œcumenico concilio intelligat, verum est; si de provinciali synodo accipiatur, falsissimum esse constat ex iis quæ supra notavimus in notis epistolarum, et conciliorum Romanorum sub Felice III habitorum. Universali et œcumenico concilio neque potuit neque debuit Acacius damnari. Orientales episcopi omnes fere Acacii communione polluti fuerant, adeoque universale concilium haberi non poterat. Et quia solius pontifi- D cis Romani sententia damnatum esse sufficiebat, eodem universali et œcumenico concilio opus non erat. Sev. Binius.

[1] De hac epistola consule cl. Maffeium in præfatione ad supplementum Acacianum (*Patrol. tom. LVIII, col.* 937). Collata fuit cum pervetusto codice Veronensis capituli, mille, ut creditur, annorum a Francisco Blanchino ejusdem capituli canonico, et bibliothecæ custode; et in eo hoc est epistolæ argumentum: *Incipit rationis reddendæ Acacium a sede apostolica competenter fuisse damnatum*; titulus vero: *Dilectissimis fratribus universis episcopis per Dardaniam constitutis Gelasius.*

[2] Alias, *dilectissimis fratribus universis episcopis per Dardaniam constitutis Gelasius.*

[3] Cod. Veron., *et veluti.*

[4] Id. cod. *non inveniunt.*

[5] Id. cod., *murmurant.*

[6] Id. cod., *obtendere*

[7] Id. cod., *pro fide, pro veritate.*

[8] Id. cod., *nec in hac eadem.*

[9] Id. cod., *providentes.*

[10] Id. cod., *quælibet.*

[11] In cod. Ver. deest *et.*

[12] Id. cod., *et si.*

[13] Id. cod., *intentione.*

[14] Id. cod., *ut contra.* [illegible]

illius vel communionis exstitere participes, universalis Ecclesia duxit esse refutandos. Sic propter blasphemias Arii forma fidei communionisque catholicæ, Nicæno prolata conventu, Arianos omnes, vel quisquis in hanc pestem, sive [1] consensu sive communione deciderit, sine retractatione [2] conclusit. Sic Eunomium, Macedonium, Nestorium, synodus semel gesta condemnans, ulterius ad nova concilia venire non sivit; sed universos quocunque modo in [3] hæc consortia recidentes, tradito sibi limite synodali, refutavit Ecclesia; nec unquam recte cessisse manifestum est, qualibet necessitate cogente [4] novis ausibus, quæ fuerant salubriter constituta, temerasse. [*al.* Non autem nos latet plurimos, etc.] Propterea tempestate quoque persecutionis Arianæ plurimi catholici sacerdotes de exsiliis, pace reddita, respirantes; [*al.* per certas provincias congregatis secum fratribus ecclesias composuisse] sic cum catholicis nihilominus fratribus Ecclesias composuere turbatas, ut non tamen illius synodi Nicænæ quidquid de fide et communione catholica et [5] apostolica definierat immutarent, nec nova quemquam prolapsum damnatione percellerent, sed illius tenore decreti, [6] nisi resipuissent, censerent [*al.* judicarentur] esse damnatos. Quibus convenienter (ut dictum est) ex paterna traditione perpensis, confidimus, quod nullus jam veraciter Christianus ignoret uniuscujusque synodi constitutum quod universalis Ecclesiæ probavit assensus, [7] non aliquam magis exsequi sedem præ cæteris oportere, quam primam, quæ et unamquamque synodum sua auctoritate confirmat, et continuata moderatione custodit, pro suo scilicet principatu, quem beatus Petrus apostolus Domini voce perceptum, Ecclesia nihilominus subsequente et tenuit semper et retinet. Hæc dum Acacium certis comperisset indiciis [8] a communione catholica deviasse, diutius ista non credens, quippe quem noverat exsecutorem sæpe necessariæ dispositionis suæ contra hæreticos exstitisse, per triennium fere litteris destinatis eumdem monere non destitit, sicut per diversos missa [9] frequenter scripta testantur. [10] — Quibus ille cum debito [*al.* tanquam debito] silentio diu non respondere proponeret, episcopalis quoque directa legatio est, ac nihilominus pagina destinata quæ præmoneret eum suorum ante meminisse gestorum, et quæ primitus pro fide catholica desudasset, oportere respicere. Contestans, et blandiendo pariter et minando, ne se a corpore catholicæ unitatis abscinderet: simulque quoniam hunc Joannes secundæ sedis antistes gravibus pulsaret objectis, ad primæ sedis audientiam cohortatus est, vel venire debere vel mittere. Licet enim synodus iteranda non esset, tamen congrueret, ut cujuslibet civitatis episcopus primæ sedis judicium non vitaret, ad quod convenerat secundæ sedis antistes, qui nisi a prima sede non posset audiri, [11] præcipue qui præjudicatis animis nulla synodo a Græcis fuisset exclusus; etiam apud eos causam suam nec posset omnino dicere, nec deberet: quia ab inferioribus episcopis potior, nisi a prima sede (sicut dictum est) vel discuti potuisset, vel si ita ratio postulasset addici etiam cunctis Orientalibus episconis cum ipso Acacio in Petri communionem recidentibus cum secundæ sedis episcopus catholicus ab externæ communionis hominibus esset nullatenus judicandus. Sed Acacius non solum despexit satisfacere postulatis, verum etiam ipsam legationem sedis apostolicæ blandimentis, præmiis, perjuriisque deceptam, quibus ei cum imperatore promisit, integram præsulis apostolici causam de omnibus esse servandam Petri communione pollutam redire perfecit, in tantum sedis apostolicæ despiciens potestatem, ut non solum ejus auctoritati non cederet, sed etiam potius in consortium communionis externæ per legatos suos niteretur abducere; fieretque apostolicæ sedi necessitas eos ipsos quos direxerat sacerdotes honore pariter et communione privare, ne tali contagione videretur infecta, satisque monstraret non se Acacii specialiter odisse personam, sed respuere fœdera perditorum: quæ etiam in suis pontificibus detestata convenienter horreret, nihilominus autem litteris suis Acacius indicarat; et in Alexandrini Petri se communionem, quem expetita sedis apostolicæ auctoritate exsecutor ipse quoque damnaverat, sine ejusdem apostolicæ sedis consultatione promptissime recidisse, et accusationem Joannis, laudesque Petri proprio sermone deferre. De quibus, si utique confidebat magis vel venire, vel mittere debuisset, ut et præsentem de mendaciis quæ dicebat posset confutare Joannem, et præconia Petri quæ digesserat rationabiliter allegaret, quod cum minime fecerit, satis evidenter ostendit, nec Joannem se posse convincere, nec legitime receptum Petrum habere fiduciam perdocendi, solumque sibi

[1] Id. cod., *sensu*.
[2] Id. cod., *concludit*.
[3] Id. cod., *in has blasphemias*.
[4] Id. cod., *noviter*.
[5] Deest *Apostolica* in eodem cod.
[6] Id. cod., *nisi resipuisset, judicare damnatum, essetque consequens, ut nisi corrigeret, damnationi procul dubio subjaceret; quibus*, etc.
[7] Id. cod., *nullam*.
[8] Id. cod., *a veritate*.
[9] Id. cod., *familiariter*.
[10] Inclusa parenthesi per duas ferme paginas desunt in codice Veronensi, eorumque loco sequentia subjiciuntur: *Quibus ille primum tanquam dedito silentio nihil respondere proponens tandem aliquando missis litteris profitetur se Alexandrino Petro, quem expetita apostolicæ sedis auctoritate exsecutor ipse quoque damnarat, absque sedis apostolicæ notitia communione, permixtum: beati autem Petri sedes, quæ Alexandrinum Petrum tantummodo damnasse, non etiam solvisse noverat, non recepit; atque ideo ne per Acacium in Petri consortium duceretur, ipsum quoque a sua communione submovit et multimodis transgressorem a sua societate fecit alienum. Hic si examinatio*, etc. — Nos parenthesi signum —, ut magis perspicuum, substituimus. Edit.
[11] Forte *cum præcipue*. Harduin.

monstravit inesse propositum lacerandi catholicos, hæreticosque laudandi, seseque eorum potius, quos laudabat, docuit esse participem, quam catholicorum, quos nitebatur decolorare, consortem: tulitque de se ipse judicium, cum damnati hominis communione pollutus, damnationis ejus factus est particeps. Ita et sedes apostolica quod ad necessariam diligentiam responderet nil omisit, et Acacius secundum formam synodi Chalcedonensis, qua error cui communicavit elisus est, sicut de hæretico homine scriptum est, suo judicio condemnatus apparuit, justeque sedes apostolica, quæ utique se Alexandrinum Petrum damnasse, non etiam solvisse memorat, ne per Acacii pristinam communionem Petri quoque collegium, cui Acacius communicaverat, incideret, ipsum competenter Acacium a sua communione submovit. Quapropter utrum errori vel prævaricationi communicaverit Acacius, quid opus erat nova discussione cognoscere? cum jam litteris suis esset ipse confessus, ac, sicut scriptum est, *Ore tuo justificaberis, et ore tuo condemnaberis* (*Matth.* XII), verborum suorum vinculis et reus teneretur et jure plectendus. Cur ipse in nova causa, quam synodus nulla præcesserat, Joannem, quem suis litteris impetebat, qualemcunque secundæ sedis episcopum, in primæ sedis beati Petri apostoli judicio confutare despexit; et ut causam diceret, seu per se, seu per alium, vel venire, vel destinare contempsit: indignum habens cujuslibet civitatis antistes ad primæ sedis venire judicium, ad quod secundæ sedis cerneret venisse pontificem, quod Anatolius Constantinopolitanæ urbis episcopus C missis legationibus pro sua persona fecisse monstratur? Ecce etiam in hac parte vocem non habent conquerentes: ecce, inquam, ad legitimum est vocatus examen, ubi vel suas partes justis allegationibus defensaret, si ille apostolicæ sedis refugit examen in Joannis catholici pontificis negotio vestigando, quemadmodum sedes apostolica de receptione Petri hæretici sua auctoritate resoluti, Acacii fuerat secutura judicium? An sedem apostolicam congruebat parœciæ Heracliensis Ecclesiæ, id est Constantinopolitani pontificis, vel quorumlibet aliorum, qui cum eodem, vel propter eum fuerant congregandi, judicium præstolari? Cum apostolicam ejusdem primæ sedis audientiam Constantinopolitanus episcopus declinaret, qui utique etiamsi metropolitani esset jure suffultus, D etiam inter sedes haberet locum; primæ tamen sedis cognitionem fas non habuit refutandi, ad quam secundum canones, appellante secundæ sedis antistite, vocabatur ad [1] nostrorum causam. Hoc ipso satis ostendit reum se esse confessum, qui ad legitimum A judicium apostolatus adesse contempsit; nec poterat ultra differri, ne, sicut dictum est, antiqua illius communione durante, cum sese jam sociasset externæ, sedes quoque apostolica per eum pollueretur contagiis perfidorum, dignumque esset vel prævaricatorem, vel contemptorem judicii competentis, manifestissime scilicet de suo negotio desperantem, a catholica atque apostolica integritate et communione secludi. — Hic si examinatio quæritur, jam judicio non erat opus; [2] posteaquam et litteris suis ipse confessus est, et ad legitimum judicium vocatus adire pertimuit, si auctoritatis pondus inquiritur, Chalcedonensis synodi [3] tenor cum apostolica sede consentiens, et illius definitionis exsecutio reperitur condemnati illic erroris communicator effectus: præfixæ nihilominus ibidem particeps damnationis [4] apparuit, quoniam B idem ipse error qui semel est cum suo auctore damnatus, in participe quolibet pravæ communionis effecto, et exsecrationem sui gestat et pœnam. Hoc tenore etiam Timotheus Ælurus, atque ipse Alexandrinus Petrus, qui secundam certe sedem quoquomodo tenuisse videbantur, non repetita synodo, sed auctoritate tantummodo sedis apostolicæ, ipso quoque Acacio postulante vel exsequente [5] probatur esse damnatus; nunc autem ipsi doceant legitime Petrum fuisse purgatum, et ab omni hæreticorum contagione rite discretum cum ei communicavit Acacius, si ejus communicatorem putant Acacium aliquatenus excusandum, aut si, quod magis est verum, convenienter atque legitime Petrum [6] probare non potuerunt expiatum [7] (propter quod etiam ad apostolicæ sedis judicium Acacius vel venire vel destinare non ausus est); restat ut in ejus communicatione [*Al.* ut ejus inexpiatione] fuerit, et qui ei communicavit infectus. [8] Non reticemus [*Al.* Nec plane tacemus] autem quod cuncta per mundum novit Ecclesia; quoniam quorumlibet sententiis ligata pontificum, sedes beati Petri apostoli jus habeat resolvendi, utpote quod [*Al.* quæ] de omni Ecclesia fas habeat judicandi, neque cuiquam de ejus liceat judicare judicio, siquidem ad illam de qualibet mundi parte canones appellari voluerint, ab illa autem nemo sit appellare permissus. Quapropter cum satis constet Acacium nullam habuisse pontificum sententia [*Al.* sententiam sedis apostolicæ sine, etc., sedis apostolicæ damnatum, sine ulla ejus notione solvendi; dicant certe [9] qua synodo hoc ille præsumpserit, quod nec sic quidem absque apostolicæ sedis fas haberet efficere? cujus sedis episcopus? cujus metropolitanæ civitatis antistes? Nonne parœciæ Heracliensis Ecclesiæ? Si illi certe licuit sine synodo sententiam apostolicæ sedis

[1] Locus obscurus aut mendosus. HARDUIN.

[2] Cod. Veron., *postquam litteris suis ipse confessus est, si auctoritatis*, etc.

[3] Id. cod., *tenore illius definitionis exsecutio reperitur quo damnati*, etc.

[4] Id. cod., *exsisteret.*

[5] In cod. Justelli: « Probantur esse damnati. Quod si utrum errori vel prævaricationi communicavit Acacius forsitan dicatur oportuisse constare, breviter præbemus ad ista responsum. Aut enim ipsi doceant, etc. Petrum legitime veraciterque purgatum, etc. » HARDUIN.

[6] Id. cod., *non probaverint expiatum.*

[7] Asteriscis inclusa non exstant in Cod. Veron.

[8] Nicolaus papa hunc locum citat in epist. ad episcopos Galliæ ex epistola Gelasii ad episcopos per Dardaniam constitutos: *Nec plane tacemus.* Hincmarus Laudun. ex epist. ad Anastasium princ. pem. *Nec plane tacemus.* HARDUIN.

[9] Cod. Veron., *qua* [illegible]

abrumpere, nulla ejus consultatione quæsita, itane vero non licuit primæ sedi Chalcedonensis synodi constituta, sicut decuit, exsequenti, hujusmodi prævaricatorem sua auctoritate detrudere. Sed nec illa præterimus, quod [1] apostolica sedes frequenter, ut dictum est, more majorum, etiam sine ulla synodo præcedente, et absolvendi quos synodus inique damnaverat, et damnandi nulla existente synodo quos oportuit, habuerit facultatem: [2] sanctæ memoriæ quippe Athanasium synodus Orientalis addixerat, quem tamen exceptum sedes apostolica, quia damnationi Græcorum non consensit, absolvit. Sanctæ memoriæ nihilominus Joannem Constantinopolitanum synodus etiam catholicorum præsulum certe damnarat, quem simili modo sedes apostolica etiam sola, quia non consensit, absolvit; itemque sanctæ memoriæ Flavianum pontificum [al. additur Græcorum] congregatione damnatum, pari tenore, quoniam sola sedes apostolica non consensit, absolvit, potiusque qui illic receptus fuerat [al. quia illic receptus non fuerat], Dioscorum secundæ sedis præsulem sua auctoritate damnavit, et impiam synodum non consentiendo [3] submovit, ac pro veritate, ut synodus Chalcedonensis fieret, sola decrevit [4] — in qua pontificibus innumeris, qui latrocinio corruerant Ephesino, veniam poscentibus, sola concessit, et in sua perfidia permanentes, nihilominus sua auctoritate prostravit: quam congregatio quæ illic pro veritate reparanda collecta fuerat, est secuta; quoniam sicut id quod prima sedes non probaverat, constare non potuit, sic quod illa censuit judicandum, Ecclesia tota suscepit; ubi etiam consequenter ostenditur, quia male gesta synodus, id est, contra Scripturas sanctas, contra doctrinam Patrum, contra ecclesiasticas regulas, quam tota merito Ecclesia non recepit, et præcipue sedes apostolica non probavit, per bene gestam synodum, id est, secundum Scripturas, secundum traditionem Patrum, secundum ecclesiasticas regulas, pro fide catholica et communione prolatam, quam cuncta recepit Ecclesia, quam maxime sedes apostolica comprobavit, et debuerit et potuerit immutari; bene vero gestam synodum juxta supradictum modum, nova synodo nullatenus immutandam. Proinde si Eutychen fatentur hæreticum, male gestam apud Ephesum synodum, qua est receptus, pariter fateantur, et per bene gestam synodum Chalcedonensem, quod Eutyches vel cum eo sentientes talia sunt rejecti, velint nolintque, consentient, atque ideo bene gestam synodum novis exagitationibus refricari non licuisse cognoscant. Qui si forsitan dixerint, eo tenore Ephesinam quoque synodum non licuisse mutari, rursus hæc eadem quæ supra deprompsimus, planius repetita perpendantur, id est, quia contra fidem, contra veritatem communionemque catholicam vereque Christianam, non recte gesta synodus legitima synodo pro fide, veritate, communioneque catholica, vereque Christiana, modis omnibus secludenda est, et injusta synodus justa synodo submovenda. Pro fide autem, et veritate, et communione catholica, bona synodus, vereque Christiana, semel acta, nulla nec potest nec debet novæ synodi iteratione convelli, sed secundum bene gestam synodum recteque præfixam, si quis ab ejus tramite deviarit, consequenter ac sufficienter ejus definitione plectendus, meritoque illius subjacet constitutis, nec opus est per singulos quosque deviantes, jureque plectendos, novas rursus synodos introduci; cum ex illius tramite, quæ auctorem cum errore damnavit, quisquis quolibet modo, quolibet titulo complex ejusdem fuerit factus erroris, ut ejus se contagione polluerit, competenter et particeps ejusdem damnationis existat, ejusque pœna puniatur obstrictus, cujus maluit inire consortium. Quæro ergo ab his quid de Eutyche sentiant: fuissene hæreticum, an asserunt non fuisse? Si non fuisse contendunt, quid ambagibus agunt, quid circuitionibus præstigiisque se contegunt? Palam se Eutychianos esse pronuntient, ut in ejus sacrilego furore convicti veritatis molibus obruantur, aperteque cognoscant, non solum hæc ipsa pestis Eutychiana quantum Christiano dogmati probetur inimica; sed quantas alias hæreses, easque gravissimas, in sua pravitate contineat, ut in quibus foveis volutentur, et in quod præcipitium barathrumque mergantur, intelligant. Simul autem si Eutychen hæreticum negant, omnimodis publicatur, quod ideo de omnibus Eutychianæ pesti communicantibus, suppresso veluti hoc ipso errore, contendunt, ut nos per talium hominum, quod absit, insidias captiosasque tendiculas in Eutychetis insaniam nitantur inducere: quod quidem etiamsi non negent, sive scientes, sive nescientes, facere confutantur. Sin vero et Eutychen hæreticum negare non audent, restat ut contra catholicam fidem, non synodum nuncupandam, sed conspirationem potius perditorum fuisse consentiant quæ apud Ephesum Eutychete reducto perculit S. memoriæ Flavianum, cunctosque qui illic aderant sacerdotes militari terrore compulerit tanto sceleri præbere consensum. Atque ideo nobis necesse est pravam perversamque conspirationis illius, et latrocinalem fuisse perhibeant actionem, eamque debuisse modis omnibus aboleri, et ideo justam, bonam, veraciter Christianam Chalcedonensem synodum p oces-

[1] Alias, *apostolicæ sedi frequenter datum est, more majorum, etiam sine synodo*, etc. LABBEUS.

[2] Hunc locum recitat Hincmarus Laudun. tom. II, pag. 573, ex epistola Gelasii ad Anastasium principem: sed habet aliquid sub finem dissimile. HARDUIN.

[3] Cod. Veron., *sola submovit e veritate*. — *Sola submovit et auctoritate sedis apostolicæ concilium Chalcedonense constituit*. LABBEUS.

[4] Inclusa parenthesi per duas fere paginas desunt in codice Veronensi. Eorumque loco hæc habentur: *In qua ut ergo sola jus habui absolvendi eos quos synodica decreta permiserant, sic etiam sine synodo in hac eadem causa plurimos etiam metropolitanos damnasse cognoscitur. Quod si quis hæc ab apostolica sede vel secundam synodum acta reprehendit, præter quod prisco rerum probatione convincitur, interim multo magis Acacio non licuisse fatebitur. Dicat ergo*, etc. — Hic ut superius parenthesi signum — substituimus. EDIT.

sisse definiant, in his quibus Eutychete depulso, cum suo fautore Dioscoro, hæresim eorum erroremque damnarit. Hanc ergo synodum (ut dictum est) bonam, veram, justam, Christianamque esse non dubitant, per quam illa noxia sit remota. Perspiciant ergo, tandemque concedant, quod quisquis ab ejus justæ et Christianæ veræque synodi fide, communione et veritate deviaverit, vel ab ea deviantibus communionem miscuerit, sufficienter atque competenter, secundum ipsius definita, teneatur obstrictus, quoniam mala synodus bona debuit submoveri. Bona vero synodus nulla causa est cur alia debeat synodo retractari, ne ipsa retractatio ejus constitutis deroget firmitatem. Proinde quicunque congregationis Ephesinæ tenentur affectu, quid adhuc Acacii tantummodo nomen obtendunt, et non palam sectatores Eutychetis, qui illic receptus fuerat, profitentur; qui si refugiunt, atque Eutychen se perhibent exsecrari, simul ergo et Ephesinam, qua male receptus est, conspirationem jure cessatam, et Chalcedonensem synodum, qua rejecta est, merito consentient institutam; atque ita synodum, quæ pro fide catholica sit præfixa, secundum veterum formam, sicut dictum est, perspicient novellis non potuisse quæstionibus ventilari, sed juxta ejus tenorem semel legitime justeque depromptum, et jure probari recta sectantes, et sentientes contraria refutari; quod sedes apostolica, sicut decuit, antiqua traditione custodiens, non synodum duxit iterandam, sed in ejus prævaricatore pellendo hanc eamdem synodum potius exsequendam. [1] Quapropter si quis adhuc secundum Chalcedonensem synodum hæc ab apostolica sede gesta reprehendit, præter quod et hac qua superius astruximus, et multiplici potest ratione convinci, multo magis tamen Acacio non licuisse fatebitur ista tentare. — Dicat ergo, qua synodo, Joannem secundæ sedis antistitem, qualemcunque, certe catholicum, et a catholicis ordinatum, nec de catholica fide et communione aliquatenus impetitum, duxerit excludendum, et hæreticum manifestum Petrum sua quoque executione damnatum, pontifici catholico permiserit subrogandum [2] (cum etiamsi reus manifestus esset Joannes, post eum saltem catholicum convenisset præfici sacerdotem, sicut ipse quoque suis sacris sanctæ memoriæ Timotheo catholico in Alexandria faciendum promisisse legitur imperator). Qua synodo, tertiæ sedis episcopum [al. addit. sanctum] Calendionem idem expelli fecit [3] Acacius: nihilominus [4] eumdem Petrum tam hæreticum manifestum, ut eidem palam necesse [al. nec se] communicare prætenderet, sua passus est dispositione substitui. Qua denique per totum Orientem synodo ejectis orthodoxis, nullo crimine maculatis, pravos quosque et criminibus involutos sua provisione supposuit. Qua synodo tot aliena privilegia nefandus populator invasit. Sed libri non sufficient [al. sufficerent], si tragœdias ejus quas per Ecclesias totius Orientis exercuit, sigillatim [5] scribere moliamur: an illud ipsius argumentum nobis existiment opponendum, quo facinora sua in imperialem nisus [al. visus] est jactare personam. Cur igitur quando voluit, obstitit Basilisco tyranno certe et [al. Cur et] hæretico vehementer infesto? cur ipsi imperatori Zenoni, quia palam Antiocheno Petro noluit communicare, suam [al. addit nimirum] non subdidit voluntatem? Ecce potuit et in aliis resultare, [6] si vellet [al. sed noluit. An non Apostolus dicit, non solum qui faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus reatu pariter sunt irretiti? sed...] sed ut ea quæ latius explicanda sunt omittamus, [7] quidquid ipse Zenon imperator suis litteris profitetur, cuncta sese ex Acacii gessisse consilio, nec hoc eum fallere litteris suis ipse pariter testatur Acacius, qui et eum nihilominus universa recte gessisse conscripsit, et suo consilio hæc eadem gesta non tacuit. Quasi vero tantum in Alexandrini Petri communione Acacius prævaricator exstiterit, et non in omnibus, quos vel fecit, depulsis catholicis pontificibus, tanquam tyrannus, Ecclesiis quibusque præponi, vel taliter præpositis perversa communione permixtus est, qui hoc ipso secundum canones fuerant ab ecclesiastica communione pellendi, quod se passi sunt successores vivis sacerdotibus adhiberi. Quis autem non perspiciat Christianus, quod catholicis pontificibus propria sede dejectis non nisi hæretici potuerint introduci? quibus tamen cunctis, vel auctor fuit Acacius subrogandis, vel subrogatis communicator accessit; his utique quia [al. qui a] communione hæreticorum nullatenus discrepabant. Cur ergo vel cum hæc fieri videret Acacius, non sicut sub Basilisco jam fecerat, ad apostolicam sedem referre curavit, ut si solus ipse non poterat, [8] junctis cum eadem consiliis atque tractatibus, apud imperatorem possent quæ religioni competerent allegari? Nam si Basiliscus (ut dictum est) tyrannus et hæreticus scriptis apostolicæ sedis vehementer infractus est, et a plurimis revocatus excessibus; quanto magis legitimus imperator, qui se catholicum videri volebat, potuit cum apostolica sede cunctorum quoque pontificum moderata suggestione mitigari, præcipue cum ejusdem Acacii esset specialis fautor et amator; et qui litteris suis tam ipsum Acacium quam sanctæ memoriæ papam Simplicium magnis laudibus extulisset, doceretur quod hæreticis constantissime restitisset [al. restitissent]. Cur tanto tempore Acacius interposita conticuit, nisi quia præpediri [al. prohibere] nolebat ullatenus quæ [9] pro hæreticis desiderabat

[1] *Quod si quis hæc ab apostolica sede vel sancta* (male *secunda*) *synodo acta reprehendit, præter quod prisca rerum probatione convincitur, interim multo magis Acacio non licui se fatebitur.* LABBEUS.

[2] Inclusa parenthesi desunt in codice Veronensi.

[3] Id. cod., *ac Acacius.*

[4] Id. cod., *eidem.*

[5] Id. cod., *describere.*

[6] Id. cod., *si nollet.*

[7] Id. cod., *quid quod.*

[8] Id. cod., [illegible] *eodem.*

[9] *Pro hæreticis* desunt in cod. Veronensi.

[1] impleri? Ponamus tamen etiamsi nulla synodus præcessisset, cujus apostolica sedes recte fieret exsecutrix, cum quibus erat de Acacio synodus ineunda, nunquid cum his qui jam participes tenebantur Acacio, et per Orientem totum catholicis sacerdotibus violenter exclusis, perque exsilia diversa relegatis, socii evidenter existebant, communionis externæ prius se ad hæc consortia transferentes, quam sedis apostolicæ scita consulerent? Cum quibus ergo erat synodus ineunda? Catholici pontifices fuerant undique jam depulsi, solique remanserant socii perfidorum, cum quibus jam nec licebat habere conventum [*al. addit* dicente psalmo: Non sedi, etc.] [2] (quia moris ecclesiastici omnino non esset cum his qui pollutam communionem tenerent, permixtamque cum perfidis, ullum miscere concilium); propheta quoque dicente: *Non sedi in concilio vanitatis, et cum iniqua gerentibus non introibo;* [3] (*odivi congregationem malignorum, et cum impiis non sedebo*). Recte igitur per Chalcedonensis synodi formam hujusmodi prævaricatio repulsa est, potius quam ad concilium, quod nec opus erat post primam synodum, nec cum talibus [4] habere licebat, [5] adducta est. Nam et quid ageretur de fide catholica, si intelligere voluissent, ignorare non poterant, cum [6] viderant catholicos pontifices nulla synodi discussione, nullo concilio, præcipue cum novas causas esse perpenderent, toto Oriente depelli, et cæteri quid caverent, ex illorum discere qualitate potuissent. Restat igitur ut illius partis eos fuisse sit clarum, cui se post tot experimenta dediderunt, meritoque ab apostolica sede, cæterisque catholicis non jam consulendi erant potius, sed notandi. [a] Risimus autem, quod prærogativam volunt Acacio comparari, quia episcopus fuerit regiæ civitatis. Nunquid apud Ravennam, apud Mediolanum, [7] Sirmium, apud Treviros, multis temporibus non constitit imperator? Nunquidnam harum urbium sacerdotes ultra mensuram sibimet antiquitus deputatam, quidpiam suis dignitatibus usurparunt? Nunquid Acacius, ut Joannem qualemlibet hominem, catholicum tamen a catholicis ordinatum, de Alexandria excluderet, Petrumque in hæresi jam detectum [*al.* dejectum] atque damnatum, absque sedis apostolicæ consultatione reciperet, aliqua synodo saltim illic habita, hoc audacter arripuit, ut Calendonem de Antiochia pelleret; hæreticumque Petrum, quem ipse quoque damnaverat, absque notitia sedis apostolicæ rursus admitteret, aliqua synodo id fecisse monstratur? Si certe de dignitate agitur civitatum, secundæ sedis et tertiæ major est dignitas sacerdotum, quam ejus civitatis, quæ non solum inter sedes minime numeratur, sed nec inter metropolitanorum jura censetur: nam quod [8] dicitis, alia potestas est regni sæcularis, alia ecclesiasticarum distributio dignitatum. Sicut enim quamvis parva civitas prærogativam præsentis regni non minuit, sic imperialis præsentia mensuram dispensationis religiosæ non mutat. Sit clara urbs illa potestate præsentis imperii, religio tunc sub eadem [*al.* eodem] firma, tunc libera, tunc provecta consistit, si potius hoc præsente propriam teneat sine ulla perturbatione mensuram. [9] (Postremo si sibi de imperatoris præsentia blandiuntur, et inde putant Constantinopolitanæ civitatis episcopi potiorem fieri posse personam; audiant Marcianum ejusdem principem civitatis, posteaquam pro augmento urbis ipsius sacerdotis intercessor accedens, contra regulas obtinere nihil potuit, sanctæ memoriæ papam Leonem summis laudibus prosecutum quod canonum regulas violari nulla fuerit ratione perpessus. Audiant Anatolium ejusdem sedis antistitem, clerum potius Constantinopolitanum quam se tentasse talia confitentem, atque in apostolici præsulis totum dicentem positum potestate. Ipsum beatum papam Leonem sedis apostolicæ præsulem, cujus synodus Chalcedonensis auctoritate firmata est, quidquid ultra quam ab eodem pro fide et communione catholica atque apostolica illic agendum, constaret esse delegatum, per occasionem congregationis illius, præter Nicænos canones nova videretur actione tentatum, competenti refutatione vacuasse. Eaque nihilominus etiam sub sanctæ memoriæ papa Simplicio legatum sedis apostolicæ sanctæ memoriæ Probum Canusinæ urbis episcopum Leone principe tunc petente præsente decuisse nullatenus posse tentari, neque his prorsus præbuisse consensum, atque ideo non ad civitatis cujuslibet respiciant qualitatem, sed modum dispensationis ecclesiasticæ paterna traditione firmatum convenienter observent.) Dicatur autem [*al.* Sed dicatur forsitan] de Alexandrino et Antiocheno episcopis certis ex causis principem magis illa quæ gesta sunt, non Acacium præcepisse. Sed principi Christiano decuerat suggerere sacerdotem, maxime cujus familiaritate et favore fruebatur, salvam fore de ejusdem injuria contumeliaque vindictam tantum, ut Ecclesiæ sineret Christianus princeps regulas custodiri, quia et nova in utroque pontifice causa esset exorta, et novam discussionem consequenter inquireret; et sicut semper esset effectum [10] (ac divinas pariter leges humanæque censerent), ut sacerdotali concilio de sacerdotibus [*al.* sacerdotalibus] judicia

[a] Ridet pontifex illud, quod cum Euphemio novantes nostri temporis stolide admodum inculcant, dum ratione regiæ dignitatis prærogativas sedium patriarchalium expendunt, et non potius apostolicæ traditioni hæc privilegia accepta referunt. SEV. BINIUS.

[1] Id. cod., *expleri.*
[2] Inclusa parenthesi absunt a codice Veronensi.
[3] Inclusa parenthesi absunt a cod. Veron. in quo eorum loco leguntur supra in editione Labbeana jam posita: *Nec ecclesiastici moris,* etc. Post quæ sequuntur, *Recte igitur,* etc.
[4] Id. cod., *habe i.*
[5] Hæc desunt in cod. Veronensi.
[6] Id. cod., *viderent.*
[7] Id. cod., *apud Sirmium.*
[8] Id. cod., *quod dicitis regiæ civitatis.*
[9] Inclusa parenthesi desunt in cod. Veronensi.
[10] Inclusa parenthesi desunt in cod. Veronensi.

provenirent; non a sæculari viderentur qualescunque pontifices, etsi errore humanitus accedente, non tamen [*al. addit* contra] religionem ullatenus excedentes potestate percelli. An adhuc [*al.* An et hæc] justa ratione principi suggerenda non erant? Regiæ civitatis honore sublimis, si factus erat illa regia civitate sublimior, tanto magis in his suggerendis debuit esse constantior. Si autem in his quæ pro religione fuerant exerenda, exstitit contemptibilis, atque despectus, et aut segnis, aut fiduciam non habens intimandi, in quo per regiam civitatem major effectus est? ([1] an ut per ea suæ prævaricationis exerceret potius tyrannidem, quam causas religionis legitime procuraret?) Nathan propheta (*II Reg.* XII) palam publiceque in facie regi David, et commissum pronuntiavit errorem, et ipsum commisisse non tacuit; et confessione correctum consequenter absolvit. ([2] beatæ memoriæ Ambrosius Mediolanensis sacerdos Ecclesiæ, majori Theodosio imperatori communionem publice palamque suspendit, atque ad pœnitentiam redegit regiam potestatem; beatæ memoriæ papa Leo (sicut legitur) imperatorem Theodosium juniorem Ephesino latrocinio libere coarguit excedentem; sanctæ memoriæ quoque papa Hilarus Anthemium imperatorem, cum Philotheus Macedonianus ejus familiaritate suffultus diversarum conciliabula nova sectarum in Urbem vellet inducere, apud beatum Petrum apostolum palam ne id fieret, clara voce constrinxit, in tantum ut non ea facienda cum interpositione sacramenti idem promi teret imperator; sanctæ memoriæ nihilominus papa Simplicius, et post eum sanctæ memoriæ papa Felix, non solum Basiliscum tyrannum, sed etiam imperatorem Zenonem pro iisdem ipsis excessibus, auctoritate libera sæpius increpasse noscuntur, flectique potuisset, nisi Constantinopolitani præsulis accederetur instinctu, qui particeps externæ communionis effectus, necessario in quod inciderat, jam fovebat, malens in suæ prævaricationis obstinatione persistere, quam curandus ad salubria remeare, sicut ipse rerum probavit eventus. Ecce nuper Honorico regi Vandalicæ nationis, vir magnus et egregius sacerdos Eugenius Carthaginensis episcopus, multique cum eodem catholici sacerdotes constanter resisterent sævienti, cunctaque extrema tolerantes, hodieque persecutoribus resistere non omittunt. Nos quoque Odoacri barbaro hæretico regnum Italiæ tunc tenenti, cum aliqua non facienda præciperet, Deo præstante nullatenus paruisse manifestum est.) Hic autem vir bonus Acacius, et sacerdos eximius [*al.* egregius], in tantum se et suggerere potuisse monstravit, et noluisse depromsit, imo favisse patefecit; ut et imperator cuncta se ex ejus gessisse consilio non taceret, et ipse imperatorem magnis præconiis elevaret ista facientem;

A seseque [3] prodidit his agendis rebus fuisse participem. Sed esto, Calendion imperatoris nomen abstulerit; Joannes principi mentitus fuisse jactetur, quæ tamen cum novæ essent causæ, nova [4] debuit ecclesiastica provenire discussio? an qui in hominem imperatorem peccasse dicebantur, nulla interveniente synodo dejici debuerunt; et in Deum, qui summus et verus est imperator, Acacium delinquentem, sinceramque communionem divini sacramenti studentem miscere cum perfidis, secundum synodum qua hæc est damnata perfidia, non oportebat expelli [*al.* excludi]? [5] Quid de innumeris per totum Orientem catholicis sacerdotibus propria sede depulsis, et indubitanter hæreticis intromissis? Novæ certe erant causæ; et his consequenter [6] nova synodus debebatur.
B Cur tunc non venit in mentem, ut in talibus causis peteretur a principe saltem qualiscunque synodus celebranda; ut quocunque vel colorato judicio traditionis ecclesiasticæ passim pontifices viderentur excludi, non solum quarumcunque urbium sacerdotes, sed metropolitani incunctanter antistites? His omnibus cum non restiti suggestione qua potuit, consensit Acacius, communicando cunctis, qui in catholicorum locum hæretici fuerant subrogati: Apostolus autem dicit: *Non solum qui faciunt, sed et qui consentiunt facientibus* (*Rom.* I), reos indubitanter ascribi. An hæc licuit sæculari potestati et actis talibus, Acacio consentiente absque ulla synodo, quam ipsa rerum novitas exigebat, absque sedis apostolicæ consultatione perficere; et sedi apostolicæ non licuit,
C secundum tenorem synodi Chalcedonensis in veteri utique causa, et veteri constituto juxta definitionem damnatæ [*al.* juxta definitione damnatum], intimatis synodi Chalcedonensis Acacium communicantem a sua communione depellere? Sed inquiunt: Acacius principi obviare non potuit. Cur Basilisco, quia voluit, obviavit? cur ipse Zenoni, ne palam Petro Antiocheno quamvis latenter hoc fecerit communicare videretur, non commodavit assensum? ecce resultanti non insiluit [*al.* restitit] imperator: ecce vim nolenti non intulit; ecce refugienti contagia manifesta concessit: postremo, cur tanto tempore, cum ista gererentur, vel gerenda cognosceret, non ad sedem apostolicam, a qua sibi curam illarum regionum noverat delegatam, referre maturavit [*al.* curavit]?
D Sed prius laudator factus est ipse gestorum, quam vel præmoneret talia esse tentanda, vel ne tentarentur obsisteret. Sicut sub Basilisco jam fecerat, cur illis cæteris communicare consensit, qui depulsis catholicis sacerdotibus, indubitanter hæretici singulis urbibus fuerant substituti? Postremo ille defuit suis partibus; et quæ sacerdoti catholico competerent, agere fastidivit [*al.* non curavit]: ideo sedes apostolica quod [7] ad eadem pertinebat, vel po-

[1] Hæc pariter desunt in eodem codice.
[2] Sequentia quoque ansulis inclusa desiderantur in codice Veronensi.
[3] Cod. Veronen., *proderet.*
[4] Id. cod., *debuerit.*

[5] Id. cod., *Quid per totum Orientem de innumeris urbibus pulsi catholici sacerdotes, et hæretici subrogati?*
[6] Id. cod., *una.*
[7] Id. cod., *ad eam*

fuit vel debuit præterire? Quolibet igitur modo A hæreticorum complicem refutavit, et consortem communionis externæ a sua communione dimovit; nec opus fuit nova synodo, cum veteris constituti sufficienter [1] hæc forma præscriberet; nec opus fuit ut hæc scienda [al. facienda] Orientis episcopis intimaret, quos ex expulsione catholicorum, quæ agebantur in causa fidei, non ignorasse manifestum est; et communicando hæreticis subrogatis, facto tali consensisse non dubium est; [2] etiam cum externæ communionis effectus [al. addit atque ideo cum eis jam] nec potuisse, nec debuisse sedis apostolicæ scita tractari. Ecce agnoverunt in eorum professione qui constantissime perdurarunt, quod fidei communionique catholicæ deberetur. Ecce agnoverunt quemadmodum a talibus recedendo, imo talibus contra moliendo, a fide et communione catholica deviarit Acacius, seque pariter cum eodem errori subdiderint. Ecce agnoverunt quam justis ex causis pro fide et communione catholica atque apostolica, cui et illi qui in ea perstiterant congruebant, et hi qui perstantibus obviabant, ab eadem docebantur alieni, sedis apostolicæ auctoritate sit remotus Acacius ([3] ad cujus præcipue vocatus examen vel venire vel mittere non curavit, ut se de his omnibus, ut confidebat, absolveret), ejusque pariter quicunque complices exstiterint, atque ab illa merito cum his communione discretus, a qua se ipse primum cum suis consortibus catholicis pontificibus discrepando cognoscitur separasse; jureque sententiam ille damnationis excepit, cæterisque consortibus cum suis consortibus promulgandam; qui solus pro omnibus suis consortibus in communionem se recidisse perfidiæ ad apostolicam sedem missis litteris est professus. Cui Acacio, si communicaverant Orientales episcopi antequam hoc referret [al. referretur], pari utique reatu sine dubio [4] probabatur involvi, jureque per illum transgressionis sententiam susceperunt, tanquam facti cum eodem communionis externæ; qui utique non consuli tanquam nostræ communionis homines jam deberent, sed tanquam in contrario positi consortio refutari. Si vero non communicaverant antequam Acacius hoc referret [al. referretur], et communicantem notare debuerant, et ipse de eodem potius hæc referre, atque apostolicæ sedis vigore perculsum merito comprobare, cumque ea sede apostolica tantisque illis catholicis pontificibus magis tenere concordiam. Sed quia ab illorum societate descivérant, et eorum successoribus communicare delegerant; ideo cum sede apostolica minime congruebant; quia in sortem reciderant prævaricatoris Acacii: et illius se sine dubio pervidebant sententia consequenter astringi, [al. addit et] ob hoc eum videri nolebant esse damnatum, quia se cognoscebant in eadem prævaricatione damnatos, in qua hodie quoque manere persistunt. Sed sicut ii simili conditione constricti complicem suum non possunt judicare non jure damnatum, neque reum [al. rei reum] possunt competenter absolvere, sic illo juste prævaricatore damnato, ipsi quoque pari jacent damnatione prostrati, neque nisi resipiscentes, inde poterunt prorsus absolvi: quia sicut per unum scribentem eorum omnium vulgata transgressione [al. transgressio est] qui in eamdem perfidiæ reciderant actionem, sic in uno eodemque qui pro omnibus scripserat, vel scri- B bendo omnium prodiderat vota tales, transgressione punita, pariter quoque cum eodem, vel in eodem est complicum transgressio punita cunctorum. [5] Quæ tamen sententia in Acacium destinata, etsi nomine tantummodo præsulis apostolici, cujus erat utique potestatis legitimæ, probatur esse deprompta, præcipue cum secreto dirigenda videretur: ne custodiis ubique prætentis dispositio salutaris quibuslibet difficultatibus impedita necessarium habere non posset effectum; tamen quia orthodoxis ubique dejectis, et hæreticis tantummodo eorumque consortibus jam relictis in Oriente, catholici pontifices aut residui omnino non essent, aut nullam gererent libertatem plurimorum in Italia catholicorum congregatio sacerdotum; rationabiliter in Acacium [6] sententiam C cognovit fuisse prolatam, quæ congregatio facto pontificum non contra Chalcedonensem, non tanquam nova synodus contra veterem primamque [7] cognovit; sed potius secundum tenorem veteris constituti particeps apostolicæ executionis effecta est; ut satis appareat Ecclesiam catholicam, sedemque apostolicam, quia alibi jam omnino non posset, ubi potuit, et cum quibus potuit, nihil penitus omisisse, quod ad fraternum pertineret [8] pro intemerata et sincera communione tractatum; [9] quæ cum universa noverint qui videntur Ecclesiis Orientalibus nunc præesse, propterea Christianam reparari legitima curatione refugiunt unitatem; quia occasionem dissensionis hujus suis ambitionibus suffragantem deponere jam recusant: quia sine auctoritate sedis apo- D stolicæ omnium Ecclesiarum passim jura confundant, magis eligentes in errore persistere, quam præsumptionum suarum perdere facultatem, plus usurpationum suarum licentiam diligentes quam divini judicii tenentes corde respectum. In quo necesse...

[1] Id. cod., *hoc forma.*

[2] Id. cod., *etiam communionis externæ effectos atque ideo cum eis nec*, etc.

[3] Hæc desunt in cod. Veronensi.

[4] Id. cod., *probabantur.*

[5] Id. cod., *cunctorum. Quæ ad instructionem vestræ dilectionis satis abundeque sufficere judicamus, quamvis eadem latius, si Dominus concesserit facultatem, studeamus exponere, quatenus et fidelium quisque cognoscat nihil apostolicam sedem, quod absit, præpropere censuisse.* Hæc a Labbeo afferuntur ad calcem epistolæ.

[6] Cod. Veron. omisso verbo *sententiam* ita legit, *in Acacium fuisse prolata.*

[7] Id. cod., *Convenit.*

[8] Id. cod., *pro intemerata fide.*

[9] Hic deficit hæc epistola in Cod. Veronensi, in quo hæc subjiciuntur: *Explicit rationis reddendæ Acacium a sede apostolica fuisse damnatum, nec posse quemquam sine discrimine animæ suæ ejus communionis participem fieri.*

cesse est velint nolint tam de fidei communionisque catholicæ sinceritate neglecta, quam de paternis canonibus evidenter irruptis recipiant quod merentur, nisi dum hic tempus admittit hæc damnationis æternæ pericula correctis mentibus studeant declinare, ut possint non tales permanere, quibus insolubilis est lata sententia. Sed a talibus recedentes, ab eadem sententia non teneri: quæ sicut in errore durantibus nunquam solvenda præfixa est, sic ab his erit aliena qui exstiterint puniendæ pravitatis immunes. Hæc vero ad instructionem vestræ dilectionis satis abundeque sufficere judicamus, quamvis eadem latius, si Dominus concesserit facultatem, studeamus exponere: quatenus et fidelium quisque cognoscat, nihil apostolicam sedem (quod absit) præpropere censuisse, et non habere quod juste possit opponere, perversa doceatur improbitas. Recte autem faciet vestra dilectio, ut ista quæ scribimus, pariter catholicis et contraria sapientibus innotescant: quo et sanis necessaria firmitas, et male sanis competens medicina præbeatur. Datum calendis Februarii, [1] Victore viro clarissimo consule.

EJUSDEM EPISTOLÆ

FORMA BREVIOR.

Dilectissimis fratribus universis episcopis per Dardaniam constitutis Gelasius.

Valde mirati sumus, quod vestra dilectio quasi novam et veluti difficilem quæstionem, et adhuc tanquam inauditum quippiam nosse desiderat, quod Eutychianæ pestilentiæ communicatores, non habentes quid pro suæ perditionis obstinatione respondeant, frequenti jam ratione convicti, sola contentione submurmurant: non quia sit alicujus momenti quod garriunt, nec inveniunt penitus quid loquantur. Ubi magis eos qui catholicis sensibus instituti sunt, adhuc hærere miramur, quam illos qui a veritate exciderunt, et ab antiqua Ecclesiæ traditione sunt devii, profanas vocum novitates et ineptias caducæ perversitatis obtendere. Quibus eos vestra dilectio retulit jactitare, ideo Acacium non putare jure damnatum, quod non a speciali synodo videatur fuisse dejectus, et insuper dementiam suæ vanitatis accumulare pueriliter, adjicientes: *præcipuæ pontificem regiæ civitatis*. Quapropter stultitiam respuentes inanium querelarum, percurrere vos oportet ab ipsis beatis apostolis, et considerare prudenter quoniam patres nostri, catholici videlicet doctique pontifices, in unaquaque hæresi quolibet tempore suscitata, quidquid pro fide, pro veritate, pro communione catholica atque apostolica secundum Scripturarum tramitem prædicationemque majorum facta semel congregatione sanxerunt, inconvulsum deinceps voluerint, firmumque constare, nec in eadem causa denuo quæ præfixa fuerant retractari, qualibet recenti præsumptione permiserint; sapientissime providentes, quoniam si decreta salubriter cuiquam liceret iterare, nullum contra singulos quosque pravos errores stabile persisteret Ecclesiæ constitutum, ac semper iisdem furoribus recidivis omnis integra definitio turbaretur. Nam si limitibus etiam præfixis positarum semel synodalium regularum, non cessant elisæ pestes resumptis certaminibus, contra fundamentum sese veritatis attollere, et simplicia quæque corda percutere: quid fieret si subinde fas esset perfidis inire conflictum? cum quælibet illis manifesta sit veritas, nunquam desit quod perniciosa depromat falsitas, etsi ratione, vel auctoritate deficiens, sola tamen intentione non cedens. Quæ majores nostri divina inspiratione cernentes, necessarie præcaverunt, ut quod contra unamquamque hæresim coacta synodus pro fide, communione, veritate catholica atque apostolica promulgasset, non sinerent novis post hæc retractationibus mutilari, ne pravis occasio præberetur quæ medicinaliter fuerant statuta pulsandi; sed auctore cujuslibet insaniæ, ac pariter errore damnato, sufficere judicarunt, ut quisquis aliquando hujus erroris communicator existeret, principali sententia damnationis ejus esset obstrictus: quoniam manifeste quilibet vel professione sua, vel communione posset agnosci.

Et ut brevitatis causa priora taceamus, quæ diligens inquisitor facile poterit vestigare: Sabellium damnavit synodus, nec fuit necesse ut ejus sectatores postea damnarentur, singulas viritim synodos celebrari, sed pro tenore constitutionis antiquæ cunctos qui vel pravitatis illius, vel communionis exstitere participes, universalis Ecclesia duxit esse refutandos. Sic propter blasphemias Arii, forma fidei communionisque catholicæ Nicæno prolata conventu, Arianos omnes, vel quisquis in hanc pestem sive sensu sive communione deciderit, sine retractatione concludit. Sic Eunomium, Macedonium, Nestorium, synodus semel gesta condemnans, ulterius ad nova concilia venire non sivit; sed universos quocunque modo in has blasphemias recidentes, tradito sibi limite synodali refutavit Ecclesia: nec unquam [illegible] manifestum est, quolibet necessitate cogente, novitas quæ fuerant salubriter constituta, temerasse. Non autem nos latet in tempestate persecutionis Arianæ plurimos pontifices de exsiliis, pace reddita, respirantes per certas provincias congregatos sacros fratribus Ecclesiæ compescuisse turbatas; non tamen, ut illius synodi Nicænæ quidquid de fide et communione catholica definiverat, immutarent, nec novo quempiam prolatum discussione pertraherent, sed illius decreti tenore tunc resipiscentes, judicarent damnatum, essetque consequens, ut nisi corrigeret, damnationis [illegible] subjaceret. Quibus convenienter, ut dictum est, ex paterna traditione perpensis confidimus, quod nullus jam veraciter Christianus ignoret uniuscujusque synodi constitutum, quod universalis Ecclesiæ probavit assensus, nullam magis exsequi sedem oportere

[1] Scribendum est *Viatore*, qui an. Christi 495 consulatum gessit

præ cæteris, quam primam, quæ et unamquamque A synodum sua auctoritate confirmat, et continuata moderatione custodit; pro suo scilicet principatu, quem beatus apostolus Petrus Domini voce perceptum, Ecclesia nihilominus subsequente, et tenuit semper et retinet.

Hæc dum Acacium certis comperisset indiciis a veritate deviasse, diutius ista non credens, quippe quem noverat exsecutorem sæpe necessariæ dispositionis suæ contra hæreticos exstitisse, per triennium fere litteris destinatis eumdem monere non destitit, sicut per diversos missa familiariter scripta testantur. Quibus ille primum tanquam dedito silentio nihil respondere proponens, tandem aliquando missis litteris profitetur, se Alexandrino Petro, quem expetita apostolicæ sedis exsecutor ipse quoque damnaverat, B absque apostolicæ sedis notitia communione permixtum. Beati autem Petri sedes, quæ Alexandrinum Petrum se tantummodo damnasse, non etiam solvisse noverat, non recepit; atque ideo, ne per Acacium in Petri quoque consortium duceretur, ipsum quoque a sua communione submovit, et multis modis transgressorem a sua societate fecit alienum. Hic si examinatio quæritur, jam judicio non erat opus, postquam litteris suis ipse confessus est. Si auctoritatis pondus inquiritur, Chalcedonensis synodi tenore illius definitionis exsecutio reperitur, quo damnati illic erroris communicator effectus, præfixæ nihilominus damnationis particeps existeret; quoniam idem ipse error, qui semel est cum suo auctore damnatus, in participe quolibet pravæ communionis effecto, et C exsecrationem sui gestat et pœnam. Quo tenore Timotheus etiam, atque ipse Alexandrinus Petrus, qui secundam certe sedem tenuisse videbantur, non repetita synodo, sed auctoritate tantummodo sedis apostolicæ, ipso quoque Acacio postulante vel exsequente, probantur esse damnati. Quod si, utrum errori vel prævaricationi communicarit Acacius, forsitan dicatur oportuisse constare, breviter præbemus ad ista responsum, aut enim ipsi doceant Petrum veraciter legitimeque purgatum, et ab omni hæreticorum contagione rite discretum cum ei communicavit Acacius, si ejus communicatorem putant Acacium aliquatenus excusandum, aut si, quod magis est verum, convenienter atque legitime Petrum non probaverint expiatum, restat ut ejus in expiatione fuerit, et qui ei communicavit, infectus. D

Nec plane tacemus quod cuncta per mundum novit Ecclesia, quoniam quorumlibet sententiis ligata pontificum sedes beati Petri apostoli jus habeat resolvendi: ut pote quæ de omni Ecclesia fas habeat judicandi, neque cuiquam liceat de ejus judicare judicio. Siquidem ad illam de qualibet mundi parte canones appellari voluerint, ab illa autem nemo sit appellare permissus. Quapropter constat satis Acacium nullum habuisse pontificium sententiam sedis apostolicæ sine ulla ejus notione solvendi. Qua certe synodo hoc illa præsumpsit, quod nec sic absque apostolica sede fas quidem haberet efficere? Cujus sedis episcopus? Cujus metropolitanæ civitatis antistes? Nonne parochiæ Heracleensis Ecclesiæ? Si illi certe licuit sine synodo sententiam apostolicæ sedis abrumpere, nulla ejus consultatione quæsita; itane vero non licuit primæ sedi Chalcedonensis synodi constituta, sicut decuit, exsequenti, hujusmodi prævaricatorem sua auctoritate detrudere? Sed nec illa præterimus, quod apostolica sedes frequenter, ut dictum est, more majorum, etiam sine ulla synodo præcedente, exsolvendi quos synodus iniqua damnaverat, et damnandi nulla existente synodo quos oportuit, habuerit facultatem. Sanctæ quippe memoriæ Athanasium synodus Orientalis addixerat, quem tamen exceptum sedes apostolica, quia damnationi Græcorum non consensit, absolvit. Sanctæ memoriæ nihilominus Joannem Constantinopolitanum synodus etiam catholicorum præsulum certe damnaverat, quem simili modo sedes apostolica etiam sola, quia non consensit, absolvit. Itemque sanctum Flavianum pontificem Græcorum congregatione damnatum pari tenore, quoniam sola sedes apostolica non consensit, absolvit; potiusque illic receptus fuerat, Dioscorum secundæ sedis præsulem sua auctoritate damnavit, et impiam synodum non consentiendo sola submovit, et pro veritate ut synodus Chalcedonensis fieret, sola decrevit. In qua ut ergo sola jus habuit absolvendi eos quos synodica decreta perculerant, sic etiam sine synodo in hac eadem causa plurimos etiam metropolitanos damnasse cognoscitur.

Quod si quis hæc ab apostolica sede vel secundum synodum acta reprehendit, præter quod prisca rerum probatione convincitur, interim multo magis Acacio non licuisse fatebitur. Dicat ergo qua ipse synodo secundæ sedis antistitem qualemcunque, certe catholicum, et a catholicis ordinatum, nec de catholica fide et communione aliquatenus impetitum, duxerit excludendum; et hæreticum manifestum Petrum, sua quoque exsecutione damnatum, catholico pontifici permiserit subrogari. Qua synodo tertiæ sedis episcopum sanctum Calendionem fecit expelli, ac nihilominus eidem Petrum tam manifestum hæreticum ut eidem palam nec se communicare prætenderet, sua passus est dispositione substitui. Qua denique per totum Orientem synodo, ejectis orthodoxis, nullo crimine maculatis, pravos quosque et criminibus involutos sua provisione supposuit? Qua synodo tot aliena privilegia nefandus populus invasit? Sed libri non sufficient si tragœdias ejus quas per Ecclesias totius Orientis exercuit, singillatim describere moliamur. An illud ipsius argumentum nobis æstimant opponendum, quo facinora sua in imperialem visus est jactare personam? Cur igitur, quando voluit obstitit Basilisco tyranno, certe et hæretico vehementer infesto? Cur ipsi imperatori Zenoni, quia palam Antiocheno Petro noluit communicare, suam non subdidit voluntatem? Ecce potuit in aliis resultare si vellet. An non Apostolus dicit: *Non solum qui faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus, reatu pariter sunt irretiti?* Sed ut ea quæ latius explicanda

sunt omittamus, quid, quod ipse Zenon imperator suis litteris profitetur cuncta sese ex Acacii gessisse consilio, nec hoc eum fallere litteris suis ipse quoque testatur Acacius, qui et eum nihilominus universa recte gessisse conscripsit, et suo consilio hæc eadem gesta non tacuit. Quasi vero tantum in Alexandrini Petri communione Acacius prævaricator exstiterit, et non in omnibus quos vel fecit, depulsis catholicis pontificibus, tanquam tyrannus, Ecclesiis quibuscunque præponi; vel taliter præpositis perversa communione permixtus est, qui hoc ipso secundum canones fuerant ab ecclesiastica communione pellendi, quo se passi sunt successores vivis sacerdotibus adhiberi. Quis autem non perspiciat Christianus, quod catholicis pontificibus a propria sede dejectis, non nisi hæretici potuerunt introduci? Quibus tamen cunctis, vel auctor fuit Acacius subrogandis, vel subrogatis communicator accessit, his utique qui a communione nullatenus discrepabant. Cur ergo vel cum hæc fieri videret, non sicut sub Basilisco jam fecerat, ad apostolicam sedem referre curavit: ut si solus ipse non poterat, junctis, cum eadem consiliis atque tractatibus apud imperatorem possent, quæ religioni competerent, allegari? Nam si Basiliscus, ut dictum est, tyrannus hæreticus, scriptis apostolicæ sedis vehementer infractus est, et a plurimis revocatus excessibus, quanto magis legitimus imperator qui se catholicum videri volebat, potuit cum apostolica sede cunctorum quoque pontificum moderata suggestione mitigari, præcipue cum ejusdem Acacii esset specialis fautor et amator, et qui litteris suis tam ipsum Acacium, quam sanctum papam Simplicium magnum laudibus extulisset, quod hæretico constantissime restitissent? Cur tanto tempore Acacius inter ista conticuit, nisi quia præpediri nolebat ullatenus, quæ desiderabat expleri?

Ponamus tamen, etiamsi nulla synodus præcessisset, cujus apostolica sedes recte fieret exsecutrix, cum quibus erat de Acacio synodus ineunda? Nunquid cum his qui jam participes tenebantur Acacio, et per Orientem totum catholicis sacerdotibus violenter exclusis, et per exsilia diversa relegatis, socii evidenter existebant communionis externæ, prius se ad hæc consortia transferentes quam sedis apostolicæ scita consulerent? Cum quibus ergo synodus erat ineunda catholici pontifices fuerant undique jam depulsi, solique remanserant socii perfidorum, cum quibus jam nec licebat habere conventum, dicente psalmo: *Non sedi in concilio vanitatis, et cum iniqua gerentibus non introibo.* Nec ecclesiastici moris est, cum his qui pollutam habent communionem, permixtamque cum perfidis miscere concilium. Recte igitur per Chalcedonensis synodi formam hujusmodi prævaricatio repulsa est, potius quam ad concilium, quod nec opus erat post primam synodum, nec cum talibus haberi licebat, adducta est. Nam et quid ageretur de fide catholica intelligere si vellent, ignorare non poterant cum viderent catholicos pontifices, nulla synodi discussione, nullo concilio, præcipue

A cum novas causas esse perpenderent, toto Oriente depelli; et cæteri quid caverent, ex illorum qualitate discernere potuissent. Restat igitur ut illius partis eos fuisse sit clarum, cui se post tot experimenta dederunt, meritoque ab apostolica sede cæterisque catholicis non jam consulendi erant, sed potius notandi. Risimus autem quod prærogativam volunt Acacio comparari, quia episcopus fuerit regiæ civitatis. Nunquid apud Mediolanum, apud Ravennam, apud Sirmium, apud Treviros multis temporibus non constitit imperator? Nunquidnam harum urbium sacerdotes ultra mensuram sibimet antiquitus deputatam quidpiam suis dignitatibus usurpaverunt? Nunquid Acacius ut Joannem quemlibet hominem catholicum tamen, a catholicis ordinatum de Alexandria excluderet, B Petrumque in hæresi jam detectum atque damnatum, absque sedis apostolicæ consultatione reciperet, aliqua synodo saltem illic habita, hoc audacter arripuit ut Calendionem de Antiochia depelleret, hæreticumque Petrum, quem ipse damnaverat, absque notitia sedis apostolicæ rursus admitteret, aliqua synodo id fecisse monstratur? Si certe de dignitate agitur civitatum, secundæ sedis et tertiæ major est dignitas sacerdotum quam ejus civitatis, quæ non solum inter sedes minime numeratur, sed nec inter metropolitanorum jura censetur. Nam quod dicitis, *regiæ civitatis*, alia potestas est regni sæcularis, alia ecclesiasticarum distributio dignitatum. Sicut enim quamvis parva civitas prærogativam præsentis regni non minuit, sic imperialis præsentia mensuram di- C spensationis religiosæ non mutat. Sit clara urbs illa potestate præsentis imperatoris, religio sub eodem tunc firma, tunc libera, tunc provecta consistit, si potius hoc præsente propriam teneat sine ulla perturbatione mensuram.

Sed dicatur forsitan de Alexandrino et Antiocheno, certis ex causis principem magis illa quæ gesta sunt, non Acacium præcepisse. Sed principi Christiano decuerat suggerere sacerdotem, maxime cujus familiaritate et favore fruebatur, salvam fore de ejus injuria contumeliaque vindictam, tantum ut Ecclesiæ sineret Christianus princeps regulas custodiri, quia et nova in utroque pontifice causa esset exorta, et novam discussionem consequenter inquireret. Et si, sicut semper esset effectum, sacerdotali concilio de D sacerdotibus judicia provenirent, non a sæculari viderentur qualescunque pontifices, et si errore humanitus accedente, non tamen contra religionem ullatenus excedente potestate percelli. An et hæc justa ratione principi suggerenda non erant? Regiæ civitatis honore sublimis si factus erat illa regia civitate sublimior, tanto magis in his suggerendis debuit esse constantior. Si autem in his quæ pro religione fuerant exerenda, exstitit contemptibilis atque despectus, et aut segnis, aut fiduciam non habens intimandi, in quo per regiam civitatem major effectus est? Nathan propheta palam publiceque in facie regi David, et commissum pronuntiavit errorem, et ipsum commisisse non tacuit, et confessione cor-

rectum consequenter absolvit. Hic autem vir bonus et sacerdos egregius, in tantum se et suggerere potuisse monstravit, et noluisse deprompsit, imo favisse patefecit, ut et imperator cuncta se ex ejus gessisse consilio non taceret, et ipse imperatorem magnis præconiis elevaret ista facientem; seseque proderet his agendis rebus fuisse participem.

Sed esto Calendion nomen imperatoris abstulerit, Joannes principi mentitus fuisse jactetur: quæ tamen, cum novæ essent causæ, nova debuit ecclesiastica provenire discussio. An qui in hominem imperatorem peccasse dicebantur, nulla interveniente synodo dejici debuerunt; et in Deum, qui summus et verus est imperator, Acacium delinquentem sinceramque communionem divini sacramenti studentem miscere cum perfidis, secundum synodum qua hæc est damnata perfidia, non oportebat excludi? Quid per totum Orientem de innumeris urbibus pulsi catholici sacerdotes, et hæretici subrogati? Novæ certe erant causæ, et his consequenter nova synodus debebatur. Cur tunc non venit in mentem ut in talibus causis pateretur a principe saltem qualiscunque synodus celebranda, ut quocunque vel colorato judicio traditionis ecclesiasticæ passim pontifices viderentur exclusi, non solum quarumcunque urbium sacerdotes, sed metropolitani incunctanter antistites? His omnibus cum non restitit suggestione qua potuit, consensit Acacius communicando cunctis qui in catholicorum locum hæretici fuerant subrogati. Apostolus autem dicit: *Non solum qui faciunt, sed et qui consentiunt facientibus*, reos indubitanter ascribi. An hæc licuit sæculari potestati et actis talibus Acacio consentienti absque ulla synodo, quam ipsa rerum novitas exigebat, absque sedis apostolicæ consultatione perficere; et sedi apostolicæ non licuit secundum tenorem synodi Chalcedonensis in veteri utique causa et veteri constituto justa definitione damnatis inimicis synodi Chalcedonensis Acacium communicantem a sua communione depellere? Sed Acacius, inquiunt, principibus obviare non potuit. Cur Basilisco, quia voluit, obviavit? Cur ipsi Zenoni, ne palam Petro Antiocheno, quamvis latenter hoc fecit, communicare videretur, non commodavit assensum? Ecce resultanti non restitit imperator; ecce vim nolenti non intulit; ecce refugienti contagia manifesta concessit; postremo cur tanto tempore cum ista gererentur vel gerenda cognosceret, non ad sedem apostolicam, a qua sibi curam illarum regionum noverat delegatam, deferre curavit? Sed prius laudator factus est ipse gestorum, quam vel præmoneret talia esse tentanda, vel ne tentarentur obsisteret: sicut sub Basilisco jam fecerat. Cur illis cæteris communicare consensit, qui depulsis catholicis sacerdotibus, indubitanter hæretici singulis urbibus fuerant substituti? Postremo si ille defuit suis partibus, et quæ sacerdoti catholico competerent agere non curavit; ideo sedes apostolica quod ad eam pertinebat vel potuit vel debuit præterire? Quolibet modo hæreticorum complicem

A refutavit, et consortem communionis externæ a sua communione dimovit, nec opus fuit nova synodo, cum veteris constituti sufficienter hæc forma præscriberet; nec opus fuit ut hæc facienda Orientis episcopis intimaret, quos et expulsione catholicorum, quæ agebantur in causa fidei non ignorasse manifestum sit, et communicando hæreticis subrogatis, facto tali consensisse. Non dubium est etiam externæ communionis effectus, atque ideo cum eis jam nec potuisse, nec debuisse sedis apostolicæ scita tractari. Ecce agnoverunt in eorum professione qui constantissime perdurarunt, quid fidei communionique catholicæ deberetur.

Ecce agnoverunt quemadmodum a talibus recedendo, imo talibus contraria moliendo, a fide et B communione catholica deviarit Acacius, seque pariter cum eodem errori subdiderit. Ecce agnoverunt quam justis ex causis pro fide et communione catholica atque apostolica, cui et illi qui in ea persisterant congruebant, et illi qui perstantibus obviabant, ab eadem docebantur alieni, sedis apostolicæ auctoritate sit remotus Acacius, ejusque pariter quicunque complices exstiterunt; atque ab illa merito communione cum his discretus, a qua se ipse primum cum suis consortibus, a pontificibus catholicis discrepando, cognoscitur separasse, jureque sententiam ille damnationis excepit cæteris consortibus promulgandam, qui solus pro omnibus suis consortibus in communionem se recidisse perfidiæ ad apostolicam sedem missis litteris est professus. Cui si com- C municaverant Orientales episcopi, antequam huc referret, pari utique sine dubio reatu probantur involvi, jureque per eum sententiam transgressionis susceperunt, tanquam facti cum eodem communionis externæ. Qui utique non consuli, tanquam nostræ communionis homines, jam deberent; sed tanquam in contrario positi consortio refutari. Si vero non communicaverant antequam Acacius huc referret, et communicantem notare debuerant, et ipsi potius de eodem huc referre, atque apostolicæ sedis vigore percussum merito comprobare, cumque ea sede apostolica tantisque illis catholicis pontificibus magis tenere concordiam. Sed quia ab illorum societate desciverant, et eorum successoribus communicare delegerant, ideo cum sede apostolica minime con- D gruebant, quia in sortem reciderant prævaricatoris Acacii, et illius se sine dubio pervidebant sententia consequenter astringi. Ob hoc eum videri nolebant esse damnatum, quia se cognoscebant in eadem prævaricatione damnatos, in qua hodieque manere persistant. Sed sicut hi simili conditione constricti, complicem suum non possunt judicare non jure damnatum; neque rei reum possunt competenter absolvere; sic illo prævaricatore juste damnato, isti quoque pari jacent damnatione prostrati: neque nisi resipiscentes inde poterunt prorsus absolvi; quia sicut per unum scribentem eorum omnium vulgata transgressio est, qui in eamdem perfidiæ reciderant actionem; sic in uno eodemque qui pro omnibus

scripserat, vel scribendo omnium prodiderat voluntates, transgressio est punita cunctorum.

Quæ ad instructionem vestræ dilectionis satis abundeque sufficere judicamus, quamvis ea latius, si Dominus concesserit facultatem, studeamus exponere: quatenus et fidelium quisque cognoscat nihil apostolicam sedem, quod absit, præpropere censuisse. Quæ tamen sententia in Acacium destinata, etsi nomine tantummodo præsulis apostolici, cujus erat utique potestatis, legitime probatur esse deprompta, præsertim cum secretim dirigenda videretur, ne custodiis ubique prætentis dispositio salutaris quibuslibet difficultatibus impedita necessarium habere non posset effectum: tamen quia orthodoxis ubique dejectis, et hæreticis tantummodo eorumque consortibus jam relictis in Oriente, catholici pontifices, aut residui omnino non essent, aut nullam gererent libertatem, plurimorum in Italia catholicorum congregatio sacerdotum rationabiliter cognovit sententiam in Acacium fuisse prolatam. Quæ congregatio facta pontificum, non contra Chalcedonensem, non tanquam nova synodus contra veterem primamque convenit, sed potius secundum tenorem veteris constituti, particeps apostolicæ executionis effecta est; ut satis appareat Ecclesiam catholicam sedemque apostolicam, quia alibi jam omnino non posset, ubi potuit, et cum quibus potuit nihil penitus omisisse quod ad fraternum pertineret pro intemerata fide, et sincera communione tractatum.

EPISTOLA XIV, SIVE TRACTATUS GELASII PAPÆ,

In quo etiam ponit exempla epistolarum Simplicii papæ atque Felicis, quod Timothei Æluri, vel Petri Alexandrini impietatem olim cognoverint, vel visi fuerint judicasse. Postea propriis prosequitur dictis, instruens quid adversus Græcos debeat responderi.

. . . .

Ex epistola Simplicii papæ ad Acacium.

(Epist. 17.)

Illud, inquit, me non mediocriter facit attonitum, quod iisdem litteris tuis Petrum, qui hæreticorum dudum socius exstitisse probetur et princeps, quod conscientiam dilectionis tuæ meminimus non latere, instructionesque ipsas, quibus fuerit confutatus, nosse confidimus, quemque etiam dubium non sit adhuc extra communionem durare catholicam, sæpeque nos de eodem ex illa urbe pellendo scripsisse sit certum, ad præfatæ Ecclesiæ regimen existimet provehendum; eumque promittat rectæ fidei definitionibus convenire, a cujus utique, sicut superius dixi, consortio tam degit extraneus, quam ab ejus communione discretus est. Ad quam si nunc redire contendit, nisi per satisfactionem Christianis regulis competentem non potest introire: ac perinde non ad fastigium sacerdotalis dignitatis accedere, sed medelæ, quæ post pœnitudinem præbenda est, consequenter aptari: animæ suæ cupiens reconciliatus auxilium, non gradum summi honoris affectans, qui diu convincitur fuisse perversus: ne per speciem remeantis non remedium sinceræ salvationis inquirat, sed facultatem A *propagandæ pravitatis inveniat. Quo facto non hunc magis ab errore detrahimus, quam perniciem fidelibus irrogamus: eoque modo Chalcedonensis synodi statuta violantes, aditum sæva copulatione grassandi in Ecclesiam lupis rapacibus aperimus. Denique ab eisdem ipsis cum quibus olim a catholica participatione divisus est, pontifex dicitur postulari: ut satis evidenter appareat non eos rectam fidem velle, sed in præsule proprio nefandi dogmatis quærere potestatem; neque inter ipsos et veraciter sentientes, pax inde possit fida generari, unde hæreticorum mentium crescit funesta damnatio, et catholicorum miseranda captivitas.*

Ex epistola Felicis papæ ad Zenonem imp.

(Epist. 2.)

Ubi esse, inquit, *jam consequens procul dubio per-* B *videtis, Alexandrinæ Ecclesiæ pervasorem, funesta diu impunitate grassantem, vestris præceptionibus, quibus merito dudum probatur ejectus, esse nihilominus addicendum. An non ipse est, qui per 30 annos catholicæ desertor Ecclesiæ, inimicorumque ejus se tutor et doctor, et ad fundendum sanguinem semper velox fuit et promptus? Nunquid adhuc et istam dissimulationem quadam sumus ex conhibentia recepturi? In quo revera non est opus discussione subtili, quia ejus aperta sunt crimina.*

Multa similia in diversis epistolis eorum diligens lector, si requirat, inveniet. Prætermitto jam scripta et admonitiones papæ Simplicii, quæ plerique vilia æstimant, et judicant contemnenda. Illud considere- C mus attentius, quod de eodem Petro, tunc cum adhuc sanum forte superet, judicarit Acacius, qualemque de eo sententiam ad apostolicam sedem dixerit.

Domino sancto, et beatissimo Patri, archiepiscopo Simplicio Acacius.

Sollicitudinem omnium Ecclesiarum secundum Apostolum (II Cor. XI) circumferentes, nos indesinenter hortamini, quamvis sponte vigilantes ac præcurrentes. Sed vos divinum zelum solito demonstratis, statum Alexandrinæ Ecclesiæ certius requirentes, ut pro paternis canonibus suscipiatis laborem, piissimo stillantes sudore pro his, sicut semper est approbatum. Sed Christus Deus noster, qui diligentibus se in bonum cooperatur (Rom. VIII), nostris cogitationibus insidens, et unum nobis in his mentem, atque eamdem pro gloria sua esse D *cognoscens, omnem victoriam esse perfecit, consortes nos cum tranquillissimo principe faciens, et Timotheum quidem* [al. add. *Ælurum*] *decessorem spirantem procellas, et ecclesiasticam tranquillitatem, sicut apparuit conturbantem vitæ subduxit humanæ, dicens ei: Tace et obmutesce* (*Matth.* VIII; *Marc.* IV). *Petrum quoque* (*Mongum*), *qui ab Alexandria more similiter procellæ surrexerat, dissipavit, atque in æternam fugam Spiritu sancto flante convertit, unum et ipsum de his qui olim fuerant et ante damnati. Sicut enim in nostris archivis inventum est, et de vestris scriniis, si dignamini requirere, poteritis agnoscere, quæ in tempore de eodem subsecuta, ab Alexandrino episcopo Romam vel alterutrum sunt relata. Qui Petrus filius noctis existens; et*

operum diei lucentium alienus apparens, omnino tenebras ad latrocinium peragendum congruas eorum cooperator inveniens, media nocte, adhuc jacente cadavere illius, qui paternos canones subverterat, insepulto, subrepsit in sedem, sicut ipse arbitratus est, uno et solo præsente, et eo qui consors illius insistebat insaniæ: ita ut propter hoc majoribus suppliciis subderetur; nec quod sperabat effectum est. Sed ille quidem de se ex parte vel minima judicans nusquam penitus omnino comparuit. Timotheus (Salophaciolus sive Albus) *autem paternorum canonum custos, qui Davidicæ mansuetudinis exemplo subditur, et usque in finem patiens, atque potestati propriæ restitutus a Christo, propriæ sedis honore lætatur: et spiritualium filiorum voces accipiens, gratiam curationis exspectat, multiplicato in se honore a Christo principe sacerdotum.*

Ecce testimonium Acacii validissimum, quid de Timotheo, quid de Petro senserit. Vere enim, sicut scriptum est in Evangelio de Caipha illo pontifice, evenit Acacio. Dicitur enim de illo, quia cum esset princeps sacerdotum anni illius, de Domini dixerit passione: *Expedit ut unus homo moriatur pro populo, et non tota gens pereat* (*Joan.* XI). Et subjungit evangelista beatus Joannes, *hoc*, inquiens, *a semetipso non dixit, sed cum esset princeps sacerdotum anni illius prophetavit*. Ita et hic, cum in summi esset sacerdotii dignitate locatus, utrum nolens an invitus, dubitare quippe nos ejus varietas et inconstantia fecit, verissimam de inimicis Dei tulit sententiam; quam si servare voluisset, procellam quam ab Ecclesia veraciter depulerat, rursus in Ecclesiam ipse non revocasset; et de quo dixerat, *tace et obmutesce* (*Matth.* VIII; *Marc.* IV), rursus Petri personam loqui in Ecclesia minime permisisset. Quam similiter procellam a sancto Spiritu dissipatam esse prædixerat, quemque filium noctis asseveraverat, et quem ab opere luminis alienum, amantemque tenebras latronum operibus congruas esse narrabat: qui falsum sacerdotii nomen, ab eo qui paternos, ut ipse ait, canones subverterat, artibus dolosis sibi ipse imposuerat. Hic Petrus, de quo beatæ memoriæ Timotheus catholicus, ut ipse dixit, paternorum custos canonum, Alexandrinæ quondam Ecclesiæ pontifex, ad sedem apostolicam multa retulit deteriora quam superius continentur, asserens specialiter et affirmans inimicum fidei, inimicum Chalcedonensis synodi per omnes exstitisse infelicitatis conatus. Quid igitur nobis faciendum est? Non credimus tot et tantis tantarum sedium sacerdotibus, qui omnes uno ore, uno consensu, publicam et feralem humanæ salutis bestiam Petrum esse dixerunt, in cujus se communione, perniciosa conjunctione, suadentes dæmonico spiritu, infeliciter sociaverat Acacius, male rursus ædificans quod bene destruxerat? Nec opus plura hinc dicere, cum timentibus Deum et formidantibus diem judicii, et Ecclesiæ unitatem diligentibus satis aperteque causa sit clara. Hæc enim sola ratio est quæ unitatem dividit et concordiam dissipat: quia

A quandiu prævaricatorum nomina de Ecclesia non auferuntur, pacis vinculum nullatenus redintegrare permittunt. Si enim licet sectatorum vel communicatorum Eutychetis, ut fuit ejus sectator Petrus, et communicator Acacius, in Ecclesia nomina recenseri, cur de sectatoribus et communicatoribus Arii vel cæterorum hæreticorum, simili sorte non liceat? An minoris impietatis et perfidiæ Eutyches fuisse putatur quam Arius? Nemo hoc quidem sani capitis audebit dicere. Si ergo par est impietas, par sit et utrorumque detestatio: ne si semel talis fuerit intromissa licentia, omnibus exinde omnia liceant, fiatque, quod absit, tam passiva rerum confusio atque commixtio, ut nulla inter mundum et immundum sit secundum prophetam (*Ezech.* XXII, 26) certa B discretio. Non est quidem nostræ humilitatis de totius orbis dissensione ferre sententiam; est tamen nostrum de propria salute esse sollicitos, quoniam unusquisque pro se rationem redditurus est ante illud tribunal judicis et regis æterni (*II Cor.* V), in quo etiam de verbo otioso, minimoque quadrante, sumus nostrorum rationem actuum præstituri (*Matth.* V et XII). Unde et optamus, qualiacunque et quantacunque super nos importaverit inimicus, tolerare discrimina in sæculo præsenti, tantum ne causas incurramus mortis æternæ. Sed dicitur de Petro, quanquam sine approbatione dicatur, præsertim de homine perspicacissimo [*pervicacissimo legendum videtur*], qui per 30 annos famosus expugnator fuerat veritatis, quod pœnitentia acta susceptus sit in Ecclesia. C Nunquam igitur per 30 annos agere potuit pœnitentiam, nisi tunc cum episcopatus amore et ambitionis ardore fervebat? O rem monstro simillimam! ante illum potuisse locum suum sacerdotii obtinere, quam posset vel brevi pro tam immani crimine pœnitens videri. Sed solvit illum, inquit, auctoritate sua prius Acacius, et sic suscepit. Utinam seipsum miserrimus omnium, secumque quamplurimos, non æternæ mortis compedibus alligaret! Qui cum superbissimo præflatus spiritu thronum humilitatis altius efferre conatur quam decuit, et præsumptionibus suis aditum undecunque conquirit, simulque per fas et nefas calcat et transit inviolabilia statuta sanctorum, cum ipso quem imitatus est auctore superbiæ, in profundissimam ruinam dejectus, id dereliquit Ecclesiæ, D unde lugerent pacifici, fidelesque et humiles flerent. Si enim ille modum temperatæ potestatis servasset, nec Petrum hæreticum, nullo regulari ordine absolutum, pro ejus audaci temeritate, in sua societate hodie Ecclesia suspiraret assumptum: nec caritatis, quæ omnium virtutum est perfectio, et sine qua secundum Apostolum inania sunt universa quæ facimus (*I Cor.* XIII), tanta filii pacis dispendia paterentur, nec mordendo invicem, consumerentur invicem. Sed quolibet modo dicatur Petrus esse susceptus, apparet tamen eum fuisse hæreticum, qui pœnituisse pro perversitate defenditur; et quod pravus et infidelis fuerit, et de Ecclesia ecclesiastico jure projectus, ambigi dubitarique non potest. Sed concedamus

paulisper pœnituisse eum, quod nullatenus verum (A) est; videndum ergo est quomodo, id est utrum qui ordine competenti, regulari severitate excisus et exstirpatus est, pœnitens recte et consequenter receptus sit. Sed nunquam docebitur, nunquam monstrabitur, nunquam omnino probabitur ejus purgationem fuisse legitimam, quæ non est competentibus regulis celebrata. Secundæ enim sedis antistitem nec expellere quisquam, nec revocare, sine primæ sedis assensu, vel potuit, vel debuit. Nisi forte confuso jam ordine rerum atque turbato, nec prima, nec secunda, nec tertia sedes debeat observari, vel suscipi secundum antiqua statuta majorum, et sublato capite, ut videmus, omnia membra vario inter se compugnent certamine, fiatque illud quod de populo scriptum est Israel: *In illo tempore, non erat* (B) *dux in Israel: unusquisque quod placitum erat in oculis suis faciebat* (*Judic.* XXI). Qua enim ratione vel consequentia aliis sedibus defendendum [*al.* deferendum] est, si primæ beatissimi Petri sedi antiqua et vetusta reverentia non defertur, per quam omnium sacerdotum dignitas semper est roborata atque firmata, trecentorumque decem et octo Patrum invicto et singulari judicio vetustissimus judicatus [*al.* vindicatus] est honor? Utpote qui Domini recordabantur sententiam: *Tu es Petrus, et super hanc petram fundabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus eam. Et tibi dabo claves regni cœlorum, et quæcunque ligaveris vel solveris in terra, erunt ligata vel soluta in cœlo* (*Matth.* XVI). Et rursus ad eumdem: *Ecce ego rogavi pro te, ut non deficiat fides* (C) *tua, et tu aliquando conversus, et confirma fratres tuos* (*Luc.* XXII), et illud: *Si amas me, pasce oves meas* (*Joan.* XXI). Quare igitur ad Petrum tam frequens Domini sermo dirigitur? numquidnam reliqui sancti et beati apostoli non erant simili virtute succincti? Quis hoc audeat affirmare? *Sed ut capite constituto, schismatis tolleretur occasio* (*S. Hieron. cap.* 14, *lib.* I *adv. Jovinianum*), et una monstraretur compago corporis Christi, quæ ad unum caput gloriosissima dilectionis societate concurreret; et una esset Ecclesia, cui fideliter crederetur, unaque domus unius Domini et unius redemptoris, in qua de uno pane et de uno calice nutriremur (*I Cor.* X). Qua ratione, sicut dixi, majores nostri, reverendi illi Ecclesiarum magistri, clarissimaque illa populi (D) Christiani lumina, quos merita virtutum suarum usque ad confessionis gloriosissimas palmas, et martyrii fulgentes extulere coronas, ad illam sedem quam princeps apostolorum sederat Petrus, sui sacerdotii sumpta principia repleti Christi caritate mittebant, suæ inde soliditatis gravissima firmitatis roboramenta poscentes. Ut per hanc speciem omnibus appareat vere unam esse per omnia, et indissolubilem Christi Ecclesiam, quæ concordiæ vinculo mirabilique caritatis textura composita, sola et indivisa per totum ostenderetur esse tunica Christi, quam nec milites ipsi qui Dominum crucifixerunt, dividere ausi fuissent (*Joan.* XIX). Quæ nunc si propter perfidiam Petri, Acacii tyrannicam superbiam, impiamque præsumptionem ejus, violatur atque conscinditur, videte et sapienter expendite, in quam grave periculum nostra deducitur conscientia, dum tanta majorum solvitur observantia. Quis enim non agat quodcunque libuerit, si semel in consuetudinem corruptus ordo pervenerit? Si autem hoc sacrilegum est etiam cogitare, cur non cum diligentissima observatione teneatur hæc forma majorum, cum sit in hoc observationis tenore ineffabilis indubitataque unitatis evidens et grande mysterium? An duæ sunt Ecclesiæ et duo pastores? Absit. Unus est enim *qui fecit utraque unum* (*Ephes.* II), tollens de medio inimicitiarum parietem in corpore suo. Cur ergo per Petri et Acacii nomina rursus inimica sepis intexitur, quam semel Christi crux, mors et sanguis destruxit, solvit et evertit? Non ergo dividat eos interpositum Petri et Acacii nomen, quos tanti mediatoris pretiosus sanguis univit. Postremo æquum est ut qui alios libenter et competenter vultis habere subjectos, cedatis et ipsi antiquo more majoribus, ut confidenter imperare possitis minoribus vestris. Duodecim certe fuere apostoli, paribus meritis, parique dignitate suffulti. Cumque omnes æqualiter spirituali luce fulgerent, unum tamen principem esse ex illis voluit Christus, eumque dispensatione mirabili in dominam gentium Romam direxit, ut in præcipua urbe vel prima primum et præcipuum dirigeret Petrum. Ibique sicut doctrinæ virtute sublimis emicuit, ita sanguinis gloriosa effusione decoratus, æterno hospitio conquiescit, præstans sedi, quam ipse benedixit, ut a portis inferi nunquam pro Domini promissione vincatur (*Matth.* XVI), omniumque sit fluctuantium tutissimus portus. In quo qui requieverit, beata et æterna statione gaudebit: qui vero contempserit, ipse videbit qualia genera excusationum in die obtendat judicii. Me enim credo, spero, confido in Christo, quod ab ejus caritate nec tribulatio, nec angustia, nec gladius, nec persecutio, nec vita, nec mors unquam poterit separare (*Rom.* VIII). Incumbat persecutio, sæviant leges, militi Christi gloriosius est mori quam vinci: fraudari præsentium commodis melius quam carere futuris.

EPISTOLA XV.

GELASII PAPÆ AD EPISCOPOS ORIENTALES[1].

Quod in Acacii aliorumque damnatione synodo nova opus non fuerit, et quod Petrum Alexandrinum absolvere Acacius sine sedis apostolicæ auctoritate non potuerit. Tum de episcopis catholicis sede sua sine discussione dejectis.

Dilectissimis fratribus universis episcopis Orientalibus Gelasius.

* * * * *

[1] Quid ergo isti prudentes viri, et argutis mentibus totius religionis interna rimantes, in Orientis partibus

[1] In ms. codice pervetusto Veronensis capituli, cum quo collata fuit a Francisco Blanchino hæc Gelasii epistola, hoc ejus legitur argumentum: *Incipit de eadem ratione reddenda ad episcopos Orientis.*

constitui, si cognoverunt hujusmodi personam [1] in Antiochena Ecclesia constitutam, cur communicando talibus præbuere consensum? Cur non illico reclamarunt, cur non se a tali contagio removerunt, cum tam [al. jam] evidenter adverterent ideo Calendionem depulsum (anno 483) ut hæreticis panderetur introitus? Quare hic [2] nihil de re nihil de fide Christiana, nihil de personarum examinatione tractarunt? Si vero illi eorum se communioni voluntarie subdiderunt, ab apostolica sede certe separati sunt, cum talibus et apud tales, etiamsi esset necesse fieri, nulla posset omnino synodus provenire. Quod si ignorasse se dixerint qualis [3] Antiochiæ post Calendionem successisset antistes, quid mirum, si qui in Oriente positi, quæ in regione sua contigerint scire nequiverunt, ea quæ apud apostolicam sedem gesta fuerant ignorarent? Cur tamen, posteaquam ad eorum notitiam pervenit qualis esset sacerdos apud Antiochiam constitutus, non ejus consortia continuo respuerunt? Quid excusationem de ignorantiæ colore prætendunt, cum hodieque et manifestata contagia perfidorum, et a nobis sæpius exprobrata sectentur? Quo satis apparet, quia ne tunc quidem etiamsi cognoscerent refutarent, quando nunc etiam publicata non renuunt. Prorsus in quamlibet se partem causationemque [al. excusationemque] convertant, manifestæ veritatis ita laqueis suffocantur, ut suis ipsi verbis possint actibusque concludi, nec nisi solam perniciem obstinatæ perfidiæ residuam ventilare. Hæc autem, quæ de Calendione venerabili dicta sunt, et in Joannis Alexandrini conveniunt certa ratione personam. Imo, si causa eadem latius inquiratur, tantæ illic tragœdiæ, tanti reperiuntur errores, ut si ipsi sint judices qui eadem perpetrarunt, cum evidenter fuerint confutati, a sui damnatione non temperent. Palam enim illic aperteque monstratur, nihil aliud quam quæsitam causam, quemadmodum, catholico qualicunque depulso pontifice, hæretico Petro reseraretur accessus. Tunc istud nemo discutiebat, synodum nemo poscebat, passim omnia licito fieri a quibuscunque videbantur: nullum discrimen rerum, nulla examinatio postulabatur Ecclesiæ; sed prout de unoquoque venisset in mentem, de suis urbibus catholicus pellebatur episcopus, non solum metropolitanus, sed etiam tertiæ et secundæ sedis antistes [4]. In his nulla rerum vestigatio quærebatur, nulla facienda concilia jactabantur. [5] Subrogantur hæretici, nemo resultabat: sed velut muta pecora in captionem ducta, subditis voluntatibus perfidiam sectabantur. Non mirum quidem, si nunc eos defendere moliantur, quorum indiscussam cæcis [al. schismaticis] mentibus secuti sunt [6] utilitatem. Sed miramur cur eos non pudeat

A in istorum damnatione de synodo non facta causari, cum sciant tot tantosque pontifices nulla synodo fuisse depulsos. Si in istorum rejectione de non inito concilio conqueruntur, cognoscant se cur non et hoc in aliorum rejectione quæsiverint, accusari. Si vero in cæterorum rejectione concilia necessaria non fuerunt, nec in istis necessaria fuisse cognoscant. An in catholicorum dejectione non fuit opus, et fuit magnopere congreganda in prævaricatoris damnatione confessi? Quid igitur restat, nisi ut dicant hæreticos non fuisse? Non ergo de synodo conquerantur, qui se palam communionis externæ [al. hæreticæ] perhibent sectatores. [7] Cur enim eis synodus necessaria fuisse videatur, qui se contra Chalcedonensem synodum venire cognoscunt, qua Eutychianus error cum

B [8] auctoribus generali Ecclesiæ voce damnatus est? Nec dubium quod sicut in unaquaque hæresi, quod incessabiliter repetendum est, quia firmum esse nullus ambigit Christianus, omnes complices, sectatores, communicatores damnatæ semel pravitatis pari sorte censentur. Ideoque fit consequens, ut sicut Timotheus atque Petrus talium sectatores, secundum illius tenorem synodi, nulla recenti facta pontificum congregatione damnati sunt: sic et qui Petro communicavit Acacius, ut criminis particeps, ita consors sit factus et pœnæ. Quid igitur ambagibus et nebulis ista prætexunt, ut impudentiam suam, mentemque vesanam inanibus potius fabulis [9] velare lethaliter, quam prodendo medicinaliter sanare contendant? Nihil enim nobis commune cum

C hominibus communionis externæ. Ideo vocatur ad judicium certe quæcunque persona, ut aut fateatur objecta, aut convincatur objectis. Post confessionem porro litterarum tenore depromptam cur ad judicium vocaretur Acacius, qui se confessus est Petro, quem petita sedis apostolicæ præceptione damnarat, communione sociasse: nec ei credi jam externæ communionis effecto, vel pro sua, vel pro illorum, vel pro Petri defensione jam posset, cui se prius miscuerat nefando consortio, feceratque se cum ejus causa sine dubitatione communem? [10] Cui examinatione præmissa, et legitima si ita esset purgatione suscepto, regulariter misceretur. Sed cum eodem nondum legitime discusso atque purgato communione sociatus, quam adhuc reo se miscuit, tam pro

D eodem non habuit loquendi fiduciam. Nam cum Acacius nullo privilegio fulciretur, ut de secunda (Alexandrina) sede posset ferre judicium, [11] non potuit jure quemquam damnare. Simili modo, nisi primæ (Romanæ) sedis auctoritate percepta, nec examinandi Petri jus habuit, nec recipiendi penitus potestatem. Quo regulariter constituto, nec apud nos Petro ullatenus absoluto, quem damnasse nos novi-

[1] Intelligit Petrum Gnapheum sive Fullonem.

[2] Cod. Veron., *nihil de re, nihil de synodo, nihil de fide Christiana.*

[3] Id. cod., *apud Antiochiam post Kalendionem*, et ubique in eodem codice Kalendion scribitur cum K.

[4] Calendio Antiochenus et Joannes Talaia Alexandrinus. LABBEUS.

[5] Id. cod., *subrogabantur.*

[6] Id. cod., *vilitatem.*

[7] Id. cod., *Cur ergo.*

[8] Id. cod., *cum suis auctoribus generalis*

[9] Id. cod., *celare.*

[10] Id. cod., *Qua ex minatione.*

[11] Id. cod., *potuit jure damnare.*

mus, examinasse vel absolvisse, nescimus: restat ut illud demonstremus, eumdem Petrum, quem se purgatum communione recepisse prætendit Acacius, nunquam ab hæreticæ communionis contagio cessasse: ac non solum ipso tempore quo [1] ei communicavit Acacius, sed etiam post communionem prævaricatoris Acacii, semper Alexandrinum Petrum in hæreticorum collegio perdurasse. Atque ita et per hunc Acacium perfidæ communionis suscepisse contagium, et per eamdem illis hæreticis, quibus Petrus communicabat, eadem peste conjunctum. Qui præsumpsit non servato ordine Petrum suscipere, nec examinatum eum, nec cognoscitur recepisse purgatum: et ideo præter sedis apostolicæ notitiam, non legitimam sibi ejus receptionem usurpare voluisse, ut examinationem ejus et purgationem posset pro sua voluntate mentiri [al. metiri], atque eum nec examinatum, nec reciperet omnino purgatum. Quem si revera vellet examinatum purgatumque recipere, ordinem in ejus examinatione et receptione potius custodisset, [2] ne videretur magis, quam veraciter posset jure [3] purgare. Sicut ergo ante non prius damnavit quam et referret et posceret ab apostolica potestate damnandum: sic et in recipiendo modum servare debuisset, ut priusquam se ei communione misceret, per sedem apostolicam posceret examinari eum, et legitima ratione purgari: cum nec examinandi aut recipiendi eum haberet ipse pontificium, et non nisi per illius sedis auctoritatem consensumque hoc posset implere, sine cujus auctoritate eum non poterat ipse damnare et cujus principali diligentia, et discuti potuit et purgari, et ad communionem convenienter admitti. Cum enim constet semper aut sedis apostolicæ auctoritate hujusmodi personas, aut discussas vel esse purgatas, aut sic ab aliis quibus competebat episcopis absolutas, ut tamen absolutio earum ex sedis apostolicæ consensione penderet: ubi utrumque defuit, nec discussionem legitimam, nec purgationem firmam, ac per hoc receptionem fuisse constat indebitam. Si tu absque mea communione Petrum judicasti esse catholicum, meque despecto tuo eum jure recepisti, quid causeris, si illum ego a communione mea, quam tu voluisti contemptam, tanquam absque tua notitia vel consultatione repulerim? Vis acquiescere? meus es. Non vis acquiescere? non meus es. *Qui enim mecum non est, contra me est; et qui mecum non colligit, spargit* (*Matth.* XII). Quæro abs te, Petrum hæreticum fuisse putas, an catholicum, an ab hæresi postea esse correctum? Si hæreticum, nullatenus eidem communicare debuisti, et eidem communicando, hæretici te manifestum est factum fuisse participem, et ejus consequenter ex synodi tenore venienti damnatione

A constringi. Si catholicum, palam totius dogmatis es defensor, quod catholicum esse pronuntias. Ac nihilominus illius errore censeri. si hæreticum fuisse definias, sed postea correxisse prætendas, eique te purgato communicasse pronunties. Interim in cujus persona me negligendum esse credidisti, causari non potes quod in hac eadem te ejus persona neglexerim. Deinde cum sine me jus non habueris vel absolvendi vel recipiendi hujusmodi rite personam, nec [4] purgatum legaliter, nec regulariter constat esse. Quam regulariter non [5] acceptam, tam legaliter non constat esse purgatam; et ideo non jure purgatam, quia legaliter non receptam. Mea enim in illum manente sententia, te sine [6] me pontificium, ut meam sententiam resolveres, non habente, qua potestate

B vel discussus est vel qua auctoritate receptus asseritur? Ecce interim in his causa vestra nutat et labitur [7]; et si hæc sola fuit, prorsus tota subruitur. Sed [8] est adhuc aliud, quod ad cumulum vestræ convictionis accedat. Quid enim si doceatur; non solum priusquam in ejus communionem veniretis, neque tantummodo cum ad ejus communionem venistis, sed etiam postea in hæreticorum nihilominus eum communione durasse: nonne aut per illum apud vos communio perveniebat hæretica, aut in hæreticam communionem vos ejus commercio transibatis? Docete igitur Petrum Alexandrinum ab Antiocheni Petri unquam communione desiisse, et non usque ad diem cum Antiochenus Petrus in hac luce versatus est, individuum utrisque fuisse consortium. An dicturi estis et

C Antiochenum Petrum fuisse correctum, [9] cui usque in finem se non communicasse gloriabatur Acacius? Sed [10] quod profuit, quod illi per seipsum communicare non voluit, cum eidem per Alexandrinum Petrum sine ulla se communicare putaret invidia? Quid facimus de tot tantisque civitatibus, ex quibus catholici pontifices sunt repulsi? Si catholici subrogati sunt, cur catholici sunt rejecti? Sed evidenter apparet, quia cum catholici sunt rejecti, non catholici sunt subrogati. Restat ut catholicis hæretici quicumque successerint. Cur eis temere communicastis? cur non, ut ista nova facies rerum, et tanta tragœdia de pontificum successione viventium a synodo discuteretur egistis? An de uno dolet Acacio, quod speciali synodo non fuerit confutatus, cum proprium crimen

D suis litteris ipse detexerit, nec audiri debuerit jam sponte confessus; et de tantis pontificibus catholicis non dolet sine ulla discussione seclusis? Qui utique, si catholicos nossent eos quorum communionem vitaverant, his potius communicare maluissent, quam non communicantes eis dura persecutione depelli. Ecce tanti catholici sacerdotes hoc ipso se indicant, quid apostolica sedes censuerit cognovisse, constan-

[1] Id. cod., *quo et ita communicavit.*
[2] Id. cod., *sed ut videretur*
[3] Id. cod., *purgari.*
[4] Id. cod., *purgatum.*
[5] Id. cod., *receptam.*
[6] Al., *meo pontificio, ut meam sententiam resolveres, jus non habente.* LABBEUS.
[7] Al., *auctoritas: et si hæc sola sunt, prorsus tota subruitur.*
[8] Cod. Veron., *sed adducitur.*
[9] Id. cod., *cui usque.*
[10] Id. cod., *quid profuit.*

terque probasse retinendum, quod communionem catholicam reservantes, et eos qui apostolicæ sedi communicarent, elegere consortes; et illos quibus sedes apostolica [1] decreverat minime communicare, usque ad persecutionis incursus [2] renuere consortes. Certe quæ sedes apostolica decreverat, Orientalibus episcopis non innotuisse jactatur. Unde ergo tot tantique pontifices unum idemque cum sede apostolica sentientes, eamque probantes apta religioni sacrosanctæ veraque sanxisse, quæ non solum sequenda sibi [3] judicaverunt, sed etiam usque ad persecutionem viriliter exerenda [*al.* exsecranda]? Ecce habuistis qui apostolicæ constitutionis, et notitiam vobis ingererent, et retinendi constantiam ministrarent, si apostolica sedes misisset, vix duos aut tres dirigere potuerat. Ecce tot pontifices, apostolicæ sedis scita sectantes, ingerunt vobis notitiam, et præbent servandæ veritatis exempla. Qui contra tantos clausistis oculos ibidem constitutos, quomodo duos vel tres audire possetis? Hoc ipso sine dubio cognovistis illos apostolicæ sedi placere, quod vos displicere videbatis. Aut illos ergo sectamini, per quos intelligebatis sedis apostolicæ voluntatem: aut nihil est quod de ignorantia velitis obtendere, cum indiciis tantis et talibus abutentes, sedis apostolicæ constituta, tantis testimoniis prædicantibus, respuere potius quam recipere maluistis. Nunquid omnes isti quos memoravimus episcopi imperatori mentiti sunt [4]? nunquid omnes imperatoris nomen ex diptychis abstulerunt [5]? Cum igitur pellerentur, et vivis pontificibus catholicis successores hæretici crearentur, et non de inferioribus quibusque civitatibus, sed etiam metropolitani pontifices in catholica jugiter communione durantes, [6] cur compassi non estis tantis fratribus vestris? cur non adistis imperatorem? cur non Ecclesiæ causam et sacerdotii miserabilem decolorationem continuatis vocibus deflevistis? allegantes nunquam de pontificibus nisi Ecclesiam judicasse: non esse humanarum legum de talibus ferre sententiam absque Ecclesiæ principaliter constitutis pontificibus; obsequi solere principes Christianos decretis Ecclesiæ, non suam præponere potestatem, episcopis caput subdere principem solitum, non de eorum capitibus judicare. Quibus Ecclesiæ conciliis, qua synodo pellerentur? quid denique commisissent, ut sine ulla discussione rerum, tot Ecclesiarum prœsules pro humano libitu et sæcularis potestatis arbitrio pellerentur? Inauditos, indiscussos, [7] convictos non debere percelli. Maxime cum novæ causæ et nova rerum facies appareret, ut rectores isti plebium repentinis incursionibus,

A pro mundanæ potentiæ voluntate, sacris dignitatibus privarentur. Ex nulla veteri causa, ex nullo collegio reatus, nec participio cujuslibet erroris jam ante damnati, teneri eos convicique consortes, ut tanquam ex præterita definitione judicarentur obstricti. Et ideo, quia nullis ante præcedentibus causis [8] retenti essent, cur ejicerentur, incursus qui illi essent, debere monstrari, et ecclesiasticis legibus, ut semper, oportere constare. Saltem vel pro vestro loco illorum duceretis miseriis consulendum, formidantes in vobis quod in aliis cerneretis præter ullum morem violenter admitti. Si crimine respersi erant aliquo, ecclesiastica debuit examinatione cognosci. [9] Taceam et ad sedem apostolicam ex more deferri, ne nostra privilegia curare videamur. Satis sit ostendere quid B secundum regulas et Patrum canones facere debuistis. Præcipue cum etiam ipsæ leges publicæ [10] ecclesiasticis regulis obsequentes, tales personas non nisi ab episcopis sanxerint judicari. Si vero de qualibet hæresi fuerant impetiti, tanto magis eos decuit ista cognoscere, qui et secundum religionis tenorem possent ista discutere, et haberent pristinum, ex quo est Christiana religio, pontificium judicandi. Aut catholici enim erant, aut hæretici, de quibus passim illa ludibria gerebantur, et latrocinia detestanda sæviebant. Si hæretici, prodi, discuti, et legitime convinci modis omnibus debuerant, vel suis confessionibus vel aliorum vocibus confutari. Taceo quia ad nos paterna fuerat consuetudine referendum, tantumque commoneo quid fieri ecclesiastico jure C convenerat. Si vero catholici probabantur, vos, qui non solum in eorum depulsione [11] cessistis, sed etiam subrogatis communicare delegistis, indubitanter [12] hæretici. Qui depulsis catholicis [13] secedentibus, non ignorastis causam fidei communionisque catholicæ per tantos antistites toto orbe patefactam; sed plane scientes volentesque, sine ulla discussione rerum, sine ulla synodali examinatione, sine ulla sedis apostolicæ reverentia, assensistis hæreticis; libenter habentes, patienterque sinentes, catholicos antistites inaudita prius et miserabili sorte detrudi. Quos si a fide integra communioneque catholica putaretis errare, ad apostolicam sedem, secundum scita majorum, et sicut semper est factum, referre debuistis: sicut de Petro (Mongo) Alexandrino, vel de D Antiocheno Petro (Gnapheo), de (Apameno) Joanne et Paulo fecisse monstratur Acacius. Sed quoniam noveratis eos cum apostolica sede sentire, et quid sedes apostolica sua definitione censeret, per illos tantos ac tales episcopos constat Orientales antistites nullatenus ignorasse, [14] et vos catholicæ atque apo-

[1] Id. cod., *minime communicaret*.
[2] Id. cod., *tenuere*.
[3] Id. cod., *judicaverint*.
[4] Hoc prætextu Joannes Alexandria ejectus an. 481. LABBEUS.
[5] Hoc prætextu Calandio Antiochia ejectus an. 485. LABBEUS.
[6] Cod. Veron., *Cur igitur*
[7] Id. cod., *in convictos*.
[8] Id. cod., *recentes*.
[9] Id. cod., *Taceo*.
[10] Cod. Theod. de Episcopis cap. 41 et appendicis cap. 15. Item lib. XVI, tit. 2, cap. 23. LABBEUS.
[11] Cod. Veron., *cessastis*.
[12] Id. cod., *hæreticis*.
[13] Id. cod., *succedentibus*.
[14] Id. cod., *et per illos*.

stolicæ communioni prodidisse contrarios, et ab eadem defecisse, cum non illis estis passione conjuncti, sed potius persecutoribus eorum societate connexi. Hic vobis synodus nunquam venit in mentem; et certe de personis, ut dictum est, nulla veteri lege constrictis. Hic nullo consilio, non unius urbis vel unius episcopi, sed totius Orientis Ecclesias, subiit animum vestrum facto sacerdotali concilio debere curari. Sed homines, qui in contrariam partem toto proposito, et toto recesseratis [*al.* recideratis] affectu, concilia potius necessaria etiam studio declinastis, ne per eadem tale aliquid censeretur, quo vobis, rebus evidenter ostensis et legitime confutatis, in hæreticorum non liceret venire consortium. Quid igitur de ignorantia prætenditis, cum per totum Orientem catholicam fidem communionemque sinceram sedi apostolicæ congruentem, non solum cognovisse tot pontifices videbatis, sed etiam usque ad extremum constantissime defendisse? Si nos non audieratis quid de fide et communione catholica atque apostolica censeremus, illos aspicere debuistis, et aut sequi, si credebatis esse catholicos, aut apud apostolicam sedem potius accusare, si credebatis errasse. Quid illos juvat vel suo proposito illam tenuisse sententiam, [1] aut cognoscendo quid sedes apostolica definiret? Aut igitur collegas et fratres de proximo in conspectu vestro, vel catholicos sequi debuistis, vel impetere si credebatis errare; nec illis a quibus nullo discrimine vexabantur, præbere consensum, donec veritas ex omnibus patefacta constaret, et regulariter de eis ecclesiastici judicii forma procederet. Sin vero sedis apostolicæ regulam subsequendo perspiciebatis illos hanc tenere constantiam, consequenter per illos, et quid nostra definitio contineret, non habuistis incertum; et illorum persecutoribus annuendo, a sedis apostolicæ, non ignorantes ejus sententiam, consortio retrocessistis [*al.* vos retraxistis]. Et adhuc dicitis ignorasse vos quid sedes apostolica censuisset, cum ab illis sacerdotibus catholica fide et communione pollentibus, non verbis aut litteris, sed personis præsentibus, didiceritis universa, et ab eadem vos proprio judicio separasse videamini. [2] Dicitis etiam [3] synodum in unius hominis persona debuisse tractari, quam in damnandis tantis pontificibus catholicis non quæsistis. Quibus autem vultis, ut de talium causarum relatione credamus? catholicis an hæreticis? ab omni hæreticorum contagione discretis, an hæreticorum communione pollutis? Quis autem non videat illos esse catholicos et ab omni hæretica peste prorsus alienos, qui propriis urbibus detrusi, et in exsilium sunt redacti: et eos qui superstitibus catholicis successores fieri ausi sunt, catholicos omnino non esse, sed aut

A Eutychianos manifestos, aut eorum sectatoribus communicantes? Hæc pestis apud eos hodieque pefunntat. Siquidem et cum Petro Alexandrino, et cum Antiocheno Petro, indifferenter ii qui catholicei successerant communione permixti sunt, et successoribus utriusque Petri hodieque miscentur. His adde etiam illos qui, licet catholicis non successerint, sed dum catholici pontifices haberentur, talium se communione junxerunt. Hæc illa mixtura, hæc est illa confusio, qua per Orientem totum inter catholicam hæreticamque communionem nulla discretio est: imo qui discerni tentaverit, potius habetur hæreticus, persecutione percellitur, exsiliis et afflictione multatur. Restat ergo ut in hac colluvione cunctorum, sicut quisquis ab eadem separatus est, sit certæ B communionis et ideo catholicus comprobatur: ita quisquis illius detestandi commercii particeps invenietur, quantum a sincera communione, tantum a catholica atque apostolica sit remotus. Nec prætendat quisquam, quod alicui forsitan evidentiori non communicasset vel communicare videatur hæretico. Quid enim juvat, si illi non communicet, et his tamen communione [4] jungitur, qui ab illius non sunt communione diversi? Quod si eorum nulli communicavit, vel non omnino communicat, hic erit ille sinceræ, catholicæ, apostolicæque communionis et fidei, alioqui nullo modo poterit indiscretæ illius mixtionis insincerum vitare contagium. Hoc modo etiam ille vir bonus Acacius Antiocheno Petro, cui se palam non communicare jactabat, per alios sine C ambiguo communicasse detegitur. Neque enim ab omnium, qui Antiocheno Petro communicabant, semel Acacius communione suspendit. Ac per hoc quid profuit, quod videri volebat illi palam non communicare, cui per suos complices subsicivæ [*al.* sub signo] communionis nectebatur? Alexandrino Petro communicavit Acacius. Sed donec advixit Antiochenus Petrus, qui utique post Acacianum cum Petro Alexandrino fœdus initum defunctus ostenditur, nunquam Antiocheno Petro Alexandrinus Petrus communicare desiit. Quod catholicorum continet relatio sacerdotum, cæterorumque [5] in catholica durantium, nec conscientiam latere potest totius Orientis. Et ut taceam, quod per ipsum Zenonem imperatorem, qui utique Antiocheno Petro, quem introduxe-D rat, et cujus sacerdotium comprobaverat, sine dubio communione permixtus, communicabat Acacius, plurimos diversarum urbium præsules possumus demonstrare, quibus cum Antiocheno Petro communicantibus nihilominus communicabat Acacius, et per illos Antiocheno communicabat consequenter et Petro. Sed hæc apud Græcos facilis et inculpabilis putatur esse permixtio, apud quos nulla est veri fal-

[1] Id. cod., *an cognoscendo.*

[2] Hic in cod. Veronensi inseruntur ea quæ protulit cl. Maffeius in sua præfatione ad supplementum Acacianum, tom. VII, pag. 1069. Sed cum eadem omnino legantur in epistola Gelasii ad Dardaniæ episcopos non solum in editione Labbeana sed etiam in Quesnelliana, ac in codemmet Veronensi codice, in quo solo hic repetitur, illa potius epistolæ ad Dardanias adscriberem.

[3] Id. cod., *Et si aut. dicitis synodum.*

[4] Id. cod., [illegible].

[5] Id. cod., *in catholica fide.*

sique discretio; et cum omnibus reprobis volunt esse communes, in nulla monstrantur probitate constare. Hic autem ille est Petrus Antiochenus, quem nec per pœnitentiam ad communionem catholicam recipi etiam a sede apostolica poposcit Acacius. Ac per hoc [1] queruntur a nobis Acacium fuisse damnatum; cum hac professione præmissa, et [2] per infectos Antiocheni Petri recepta communione, se doceatur ipse damnasse. Ubi tamen non solum reus tenetur Acacius, sed omnes pontifices Orientales, qui pari modo in hæc ceciderе contagia, meritoque simili damnatione [3] tenentur obstricti, nec inde possint ullatenus expediri, nisi dum supersunt a talibus abstinendo. Nec nos oportet in talibus causis nisi illis credere, qui aut omnino se sciunt ab hujus perfidiæ nexibus divino beneficio servare discretos, aut his qui a perfidorum consortio recesserunt. Nam in perfidorum contagio constitutis, quam fidem pro sinceræ communionis testificatione possumus adhibere, qui [4] in sincera communione sunt [5] polluti? Nec eorum testimoniis nisi pro veritate poterimus, qui impugnare non verentur [*al.* nituntur] falsitatibus veritatem. Restat ut non nisi illis credere debeamus qui ab omni contagione sunt liberi.

EPISTOLARUM GELASII PAPÆ DECEM FRAGMENTA.

(Ex Collect. canonum card. Deusdedit.)

Gelasius Cœlestino episcopo.

(Lib. I, cap. 141.)

In ecclesia beati martyris Eleutherii, quæ in Histoniensium civitatis parochia probatur esse constructa, Julianum diaconum, si nil in eo est quod contra canonum veniat instituta, presbyteri honore decorabis: sciturus eum visitatoris te nomine, non cardinalis creasse pontificis.

Idem Sabino episcopo.

(Ibid.)

Quartum defensorem diaconum sibimet consecrari populus Grumentinæ civitatis exposcit. Hunc ergo, si nil est quod ejus personæ possit opponi, diaconii provectione decorabis: ut noverit tamen dilectio tua hoc se delegantibus nobis exsequi visitatoris officio, non potestate proprii sacerdotis.

Gelasius Quinigesio et Constantino episcopis, inter cætera.

(Lib. IV, cap. 56.)

Felix et Petrus Ecclesiæ Nolanæ clerici contumaciter et contra constitutum rebelles ad comitatum filii mei regis putaverunt esse properandum, dicentes sibi vim fuisse generatam, tacito clericatus officio: et a civitate promerita contra civilitatem redemptis sibi barbaris suprascriptum episcopum suum gravibus injuriis et dispendiis affecerunt. Proinde necessarium fuit ut ad eumdem dominum filium meum supradictus frater noster Serenus episcopus convolaret, ostensaque fraude secundum beatitudinem temporum suorum vir præcellentissimus filius meus Theodoricus rex ad nostrum contumaces clericos remisit examen.

Gelasius Victori episcopo.

(Lib. III, cap. 95.)

Dudum de Sanctæ Agathæ basilica, quæ in Caclano fundo olim noscitur constituta, processionem sub nostra consultatione suspenderas, asserens possessionis dominum omnia quæ illi conferebantur accipere, et suis usibus applicare; nec illic posse ministrorum Dei aliquos ad processionem venire, cum nulla illic alimenta susciperent. Sed nuper vir spectabilis Petrus noster nobis rationabiliter intimavit, hoc quod in culpam venerat se taliter ordinasse, ut universa quæ in Ecclesia supradicta diversorum fuerint oblatione collata, ad episcopum aut ad eum cui basilicam deputaverit, universa pertineant: ita ut ex hoc compendio sarta tecta ecclesiæ procurentur. Et ideo frater saluberrimæ dispositionis professione suscepta, processionem supradictæ ecclesiæ te convenit ordinare.

Gelasius Respecto et Leonino episcopis.

(Lib. III, cap. 99.)

Joannes archidiaconus Falerionensis urbis eversionem ecclesiæ ab eo qui præsulis nomine censetur effectam grandi nobis supplicatione conquestus est; ita ut se videlicet de loci sui administratione dejecto, iter sibi liberum ad depopulandas facultates aperiret ecclesiæ. Nam ministeriis et ornatu pro sua voluntate distracto, prædium etiam paternum, quod in alimoniam clericorum decessor ejus reliquerat, velut proprium suis utilitatibus vindicavit: obviantemque supradictum archidiaconum, cæterosque complures, qui pariter reclamabant, ab ordinibus suis credidit excludendos. Et ideo, fratres carissimi, Divinitatis intuitu Ecclesiæ causam summa attentione trutinantes, omni veritate discussa, de compertis cita nostris auribus relatione signate; ut perspecta instructione diligentiæ vestræ quid fieri debeat censeamus.

Gelasius Justo et Stephano episcopis.

(Lib. III, cap. 97.)

Frater et coepiscopus noster Proficuus Salpinæ sacerdos Ecclesiæ petitorii nobis insinuatione suggessit, Brumarium spectabilem virum, cum nullis exstantibus causis servum ecclesiæ gravissima cæde mactasset, tunc etiam ad augendam violentiæ suæ pervicaciam supradictum antistitem gravissimis contumeliis affecisse. Et ideo, fratres carissimi, si a vobis admonitus ad judicium vestrum inquisitionemque convenerit, veritate discussa unde tantus superbiæ spiritus aut violentiæ conceptio fluxerit, quidve fuerit quod pontifex tanta laceraretur insolentia, nostris auribus relatione signate. Aut si forte simili præsumptione contempserit, potestatem sibi supradictus pontifex noverit esse concessam, quatenus apud ju

[1] Id. cod., *quid queruntur.*
[2] Id. cod., *per enfractus.*
[3] Id. cod., *teneantur.*
[4] Id. cod., *in insincera.*
[5] Id. cod., *positi.*

dinem provinciæ atrocium injuriarum quærat propositione vindictam.

Gelasius Majorico, Sereno et Joanni episcopis.

(Lib. III, cap. 98.)

Qui et humanis legibus incivili temeritate calcatis, et reverentia religionis abjecta, vel ecclesiastica privilegia calcare contendunt, vel ubilibet in pauperum prosilire dispendium, nec hujusmodi saltem commoniti convictique nequitiam sopire consentiunt, atque illata sacris rebus detrimenta sancire, merito divini muneris sunt participatione privandi : ut hujus perceptione ne careant, quod sacrilegis ausibus habuere despectui. Quapropter Dionysii, qui sicut vestræ textus relationis ostendit, non solum Vibonensis Ecclesiæ jura turbare, sed etiam repensare, quod nequiter admiserant, respuerunt, sacræ communionis arceantur accessu, donec quæ honori divino competunt discant devota mente deferre. Contra quos etiam quidquid publicis legibus agi poterit, minime negligatur. Ut qui utrumque temnserunt utrisque cohibiti, tam sibi quam cæteris præbeant quod necessaria disciplina poscit exemplum. Cœlestinus vero presbyter fratris et coepiscopi nostri Sereni qui contra pontificale judicium, contraque apostolicæ sedis mandata prorumpens supradictis communionem sacram ministrare præsumpsit; cum non potuerit ignorare sententiam proprii sacerdotis, ab officio protinus ecclesiastico pellatur. Ut nullus Ecclesiæ ministrorum contra pontificalia instituta venire contendat.

Gelasius Joanni episcopo Pisano.

(Lib. III, cap. 99.)

Ecclesiastica ministeria, quæ unicuique basilicæ fidelium devotio deputavit, ad aliam ecclesiam nullo debent surripiente transferri. Et ideo, si hujus juris portitoris petitio veritate subsistit, calicem quem decessor tuus abstulit, ecclesiæ cujus fuit restitue sine intermissione.

Gelasius Natali episcopo.

(Ex Anselm. lib. VI, cap. 39.)

Quia per ambitiones illicitas non pudet quosdam ecclesiarum jura turbare, ac privilegia quæ metropolitanis vel provincialibus episcopis decrevit antiquitas, temeraria præsumptione pervadere; propter quod etiam communionis apostolicæ desiderant tenere dissidium, quo scilicet ab ejus auctoritate divisi velut impune proprias usurpationes exerceant : non respicientes quod æterno judici rationem tam de catholicæ sinceritatis injuria, quam de traditionum præjudicio paternarum non sine perpetuæ sint damnationis interitu reddituri. Si in hac obstinatione permanserint, caritatem tuam duximus instruendam, nos pariter ad metropolitanos vestræ provinciæ, sive cujusquam contiguæ, quæ catholicam servant unitatem, magnopere delegasse, ut A obeuntes episcopos in eadem regione metropolitanus suus debeat ordinare; eumdemque ipsum metropolitanum, si humana morte transierit, non nisi comprovinciales episcopi juxta formam veterem studeant ordinare; quatenus quæ veneranda decrevit antiquitas nullus sibimet contra fas usurpare contendat.

Gelasius clero, ordin. et plebi Brendes i.

(Ex Anselm. lib. VI, cap. 46.)

Concesso vobis quem petistis antistite fratre jam et coepiscopo meo Juliano, necessarium fuit eodem ad ecclesiam suam mox remisso ad vos nostra scripta pariter destinare; quibus agnosceretis eidem fuisse præceptum, ne unquam ordinationes præsumat illicitas. Ne bigamum et qui virginem non est sortitus uxorem, atque illitteratum vel obnoxium, B in aliqua parte corporis debilem, notatumque modis omnibus ad sacros ordines permittat accedere. Quod etiam de peregrinis atque incognitis vel expetentibus cavere debebit; quia hujusmodi a venerabilibus prohibentur officiis, ac nihil ex ministeriis atque ornatu postremo de quacunque re quam constat ad ecclesiam pertinere, audeat in alterum qualibet ratione transferre. Reditus et oblationes fidelium in quatuor partes dividat, quarum sibi unam ipse retineat, alteram clericis pro officiorum suorum sedulitate distribuat, fabricis tertiam, quarum rationem divino est redditurus examini. Sacris quoque ordinibus applicandos hac observatione promoveat, ut jejunio quarti, septimi et decimi mensis vespere sabbati presbyteros atque diaconos ordinandos esse C cognoscat. Venerabilis etiam baptismi sacramentum nisi in festivitate paschali et Pentecostes tradere non præsumat, exceptis ægritudine laborantibus.

[1] GELASII TOMUS

DE ANATHEMATIS VINCULO.

Acta Chalcedonensis concilii ea tantum rata quæ sedes apostolica approbavit ; justa quæ in Acacium statuta ; et Petrum Alexandrinum a sede apostolica solummodo potuisse absolvi.

[4] Ne forte quod solent, dicant, quod si synodus Chalcedonensis admittitur, omnia constare debeant quæ illic videntur esse deprompta. Aut enim ex toto admitti oportere, aut si ex parte repudiabilis est, firmam ex toto constare non posse. Cognoscant igitur illud secundum Scripturas sanctas traditionem-D que majorum, secundum canones regulasque Ecclesiæ, pro fide [2] communi, et veritate catholica et apostolica, pro qua hanc fieri sedes apostolica delegavit, factamque firmavit, a tota Ecclesia indubitanter admitti ; alia autem quæ per incompetentem præsumptionem illic prolata sunt, vel potius ventilata, quæ sedes apostolica gerenda nullatenus delegavit, [3] mox a vicariis sedis apostolicæ contradicta, manifestum est ; quæ sedes apostolica, etiam petente

[1] In vetustissimo codice Frisingensi iste tractatus legitur, et in eo pariter incipit ab his verbis : *Ne forte quod solent.* Titulum autem hunc præfert. *Tomus de anathematis vinculo papæ Pelasii* (sic).

[2] Ms. codex Veronensis capituli, cum quo collatus est a Francisco Blanchino hic tractatus, hic legit, *pro fide communione*, etc.

[3] Id. cod., *quæ mox a vicariis.*

[4] Abruptum principium tomi imo potius deesse principium credibile est.

Marciano principe, nullatenus approbavit; quæ præsul Ecclesiæ Constantinopolitanæ tunc Anatolius, nec se præsumpsisse professus est, et in apostolicæ sedis antistitis non negavit posita potestate: quæ ideo, sicut dictum est, sedes apostolica non recepit, quia quæ privilegiis universalis Ecclesiæ contraria probantur, nulla ratione [1] sustinet. Quid enim? Quia in libris sanctis, quos utique veneramur et sequimur, quoniam quorumdam illic et profanitates esse feruntur, et scelera gesta narrantur, ideo nobis pariter aut veneranda sunt, aut sequenda, quia in illis sanctis libris et venerabilibus continentur. Sanctus Petrus primus apostolorum, sic existimans Novi Testamenti gratiam prædicandam, ut a legis veteris non recederet institutis, quædam per simulationem legitur inter Judæos gentilesque gessisse. Nunquid ideo aut illa ejus sequenda sunt, quæ merito et coapostolus ejus facta redarguit, postea consequenter ipsa vitavit, pariterque assumenda sunt cum his quæ (ut pote primus apostolus) salubria prædicavit? Nunquidnam aut ejus recta doctrina cum his quæ humanitus acciderant repudianda est, aut illa adhuc imbecillis inscitia, cum perfecta ejus suscipienda est doctrina? Nunquidnam in ipsorum hæreticorum libris non multa quæ ad veritatem pertineant posita releguntur? Nunquidnam ideo veritas refutanda est, quia illorum libri, ubi [2] pravitas inest, refutantur? Aut ideo pravi libri suscipiendi sunt eorum, quia veritas, quæ illic inserta est, non negatur? Ait Apostolus: *Omnia probate; quæ bona sunt tenete* (*I Thess.* V). Scimus Apostolum (*Act.* XIX) etiam de paganorum libris aliqua posuisse. Nunquid ideo etiam cuncta recipienda sunt, quæ cum his pariter sunt prolata? Ipse Apostolus (*Philipp.* I) ait multos prædicatores aliter atque aliter Christum prædicare, ubi licet quocunque modo, Christum prædicatum oportet admitti, tamen non ideo illum morem, quo non recte prædicatum est, non admonet evitare. Malos operarios ipse conqueritur (*Philipp.* III), quorum alia refutanda, alia docet esse sectanda. Hæc et hujusmodi exempla nos edocent, et testimonia divina confirmant, non omnia passim a quocunque dicta, vel ubicunque scripta, indifferenter accipere, sed retentis bonis, quæ noceant refutare. Peccatori homini mors illata est, et tamen homini Jesu Christo mors illata reum fecit esse diabolum: quia ubi causa mortis non erat (puta peccatum) non debebatur et pœna. Sententia præfigitur, vel præfixa est semper errori. Quæ sententia huic errori præfixa, nunquam omnino resolvetur. Sicut enim, in quantum est ipse error, nunquam error esse desistit, sic a sententia præfixa nunquam resolvetur, quia error qui agnoscitur esse damnatus, et eadem quamdiu manet error, probatur astrictus. Itaque qui in eo errore sunt, sententia erroris obstricti sunt; et quamdiu in eo manent, nullatenus absoluti sunt, sicut nec ipse [3] in quo sunt

A error absolvitur. Error enim ipse nunquam veniam promeretur; sed qui eo veraciter caruerit, atque ab ejus participatione discedit. Quamdiu ergo in eis est, error damnationem suam tenet, nunquamque resolvitur, quia error semper pœnam meretur. Participes vero ejus, aut semper sunt et ejus pœnæ participes, si in eodem perstare non desinant: aut si ab eodem recesserint, quam alieni facti sunt ab errore, et ab ejus participatione discreti, tam et pœnæ ejus erunt consequenter alieni. [4] Cui erranti pœna præfigitur, quamdiu manet errans, eadem pœna constringitur; quia errans esse non potest sine pœna errati. Hæc eadem pœna perpetua est, nunquamque solvenda quamdiu errans esse perstiterit. Qui si errans esse destiterit, pœna, quæ erranti est præfixa perpetua,
B non erranti, id est alteri effecto quam cui præfixa est, non solum non potest esse perpetua, sed nec esse jam pœna. Non est enim ipse cui præfixa est. Erranti enim præfixa est, non non erranti. Quæ enim erranti præfixa perpetuo est, et perpetuo constringit errantem, non errantem non potest jam tenere. Sit erranti dicta fore perpetua, sit erranti dicta nunquam esse solvenda. Manet omnino et vere, certumque est, quod [5] in ea præfixum est; nec potest prorsus absolvi, quamdiu manenti præfixa debetur erranti. Non erranti autem nec pœna potest esse, quæ non erranti non debetur inferri. Nec mutatur illa omnino nec solvitur quæ debetur erranti. In suo ergo tenore illa præfixa est, in suo jure non potest omnino resolvi; in non suo tenore, quæ esse non potest, jam docetur
C esse vacuata: et jus illic penitus non habere, ubi causam non habet existendi. Plenæ sunt sanctæ Scripturæ tali forma justitiæ. Dicitur: *Pereant peccatores a terra, ita ut non sint; peccatores ut desistant esse peccatores. In hoc pereant, ut esse deficiant peccatores* (*Psal.* CIII). Cæterum si prorsus peccatores, secundum prophetæ sententiam, usquequaque deperirent, ut substantialiter non subessent: qui salvari potuissent a Redemptore nostro, qui *venit non justos vocare, sed peccatores* (*Luc.* V)? vel de quibus dicit Apostolus: *Christus venit in hunc mundum peccatores salvos facere, quorum primus ego sum* (*I Tim.* I; *Rom.* V)? et: *Cum peccatores essemus, misit Deus Filium suum* (*Galat.* IV), et cætera hujusmodi? Hic revera plurimi etiam substantialiter perierunt peccatores.
D in peccatis suis utique permanentes, veraque in eis sententia dicta permansit, nunquamque resoluta est; et tamen eadem in talibus, quibus præfixa est, permanente perpetua, quodam genere factum est, ut in talibus non usquequaque manentibus, id est, in peccatis suis non usquequaque durantibus, sententia tamen præfixa talibus permaneret. Nam et ipsi pereunt; sed esse peccatores, ut dictum est, non pœnaliter, sed remedialiter, quodam et ipsi genere perierunt; quodam genere et in ipsis mansit præfixa sententia, donec permanens eos efficeret non esse

[1] Id. cod., *subsistunt.*
[2] Id. cod., *pravitatis interest.*
[3] Id. cod., *in quo sunt errores, absolvitur.*

[4] Id. cod., *Cum.*
[5] Id. cod., *in eo.*

peccatores, vel peccatores non esse perficeret. Completa est et in eis sententia,[1] nec quo tenore peracto permanens illa sententia pereuntibus peccatoribus, ita ut non essent utique peccatores. At ea jam in non peccatoribus manere non potuit, quia in eis quibus inflicta non fuerat jus manendi penitus non habebat. Ita nec in suo jure vel tramite ullatenus sententia resoluta est, et eadem in his quibus inflicta est, permanente, ab his qui ab ejus jure discreti sunt, aliena prorsus effecta est. Nec in his, salva sui conditione, fas haberet manendi, quibus inflicta non erat. Dixit Dominus, quod in Spiritum sanctum peccantibus, nec hic esset nec in futuro sæculo remittendum (*Matth.* XII).

Quantos autem cognoscimus in Spiritum sanctum delinquentes, sicut hæreticos diversos, Arianos, Eunomianos, Macedonianos, ad fidem catholicam revertentes, et hic remissionem suæ percepisse blasphemiæ, et in futurum spem sumpsisse indulgentiæ consequendæ? Nec ideo non vera est Domini sententia, aut putabitur esse ullatenus resoluta, cum circa tales, si hoc esse permaneant, nunquam omnino solvenda persistat, effectis autem non talibus non irrogata. Sicut etiam est consequenter et illud beati Joannis apostoli: *Est peccatum ad mortem: non dico ut oretur pro eo; et est peccatum non ad mortem: dico ut oretur pro eo* (*I Joan.* V): est peccatum ad mortem, in eodem peccato manentibus; est peccatum non ad mortem, ab eodem peccato recedentibus. Nullum est quippe peccatum pro quo aut non oret Ecclesia[2] remittendo, aut quod, data sibi divinitus potestate, desistentibus ab eodem non possit absolvere, vel pœnitentibus relaxare, cui dicitur: *Quæcunque dimiseritis super terram, dimissa erunt et in cœlis; et quæcunque solveritis super terram, erunt soluta et in cœlis* (*Matth.* XVIII, 18). In quibuscunque omnia sunt, quantacunque sint, et qualiacunque sint: veraci nihilominus eorum manente sententia,[3] quæ nunquam solvenda esse denuntiatur: in eorum tenore consistens, non etiam ab hoc eodem post recedens. Quod etiam in Acacii sententia rationabiliter intuendum est, in qua etiamsi ei dictum est, nunquamque solvendus, non est adjectum tamen, etiamsi resipueris, etiamsi ab errore discesseris, etiamsi prævaricator esse destiteris. Quapropter in aperto est ita dictum, nunquam solvendus, sed talis, scilicet, qualis est et ligatus, non autem talis effectus qui sicut ligandus non erat, sic absolutus esse docebatur. Sicut carebat obligatione, cum obligationis causa caruisset: sic utique absolutus existeret, quatenus et ipse non necessitate dictæ sententiæ videretur non posse quodammodo jam solvi;[4] nam talis effectus et obligatione carens, fieret absolutus, et circa tales præfixa sententia nullo modo[5] insolubilis redderetur. Nunquid enim misit, quæsivit, expetiit, et ab-

A jectus est? Itaque ipse in se insolubilem fecit esse sententiam, qui talis permanere delegit, qualis veraciter non posset absolvi; et noluit talis effici, circa qualem, permanente sententia circa tales, effectum non talem insolubilis sententia non maneret, quæ circa effectum non talem non haberet licentiam permanendi. Quo magis (ut dictum est) exemplo atque periculo admoniti, qui eodem tenore sunt constricti, festinare debent ut non tales esse permaneant quibus sententia illa non solvenda præfixa est, et esse tales incipiant qualibus non insolubilis præfixa sententia possit esse solubilis. Quoniam autem effecto non tali quali non solvenda præfixa sententia est, effecto, inquam, non tali, potest solubilis esse sententia; quia jam Acacio, non volenti non
B talem esse, sicut tali usque in finem permanenti, permansit in absoluta sententia: ita jam non tali effici non volenti solubilis non potest esse sententia. Nonne tantos habebat Acacius quorum exemplum sequi potuisset antistites, qui, in Ephesino prolapsi latrocinio, quolibet modo in consensionem reciderant pravitatis? Utique tamen (etsi dictum non erat) et perpetuam damnationem ferre potuissent, nisi resipiscentes, et non tales effecti quales illi facti fuerant, damnationemque perpetuam merebantur, resolvi circa se damnationem, recedentes a perpetuæ damnationis causa,[6] meruissent: quam qui persistere circa se insolubilem reddiderunt. Nihil interest igitur, nihil differt, utrum dicatur nunquam solvendus, an non dicatur: quia ecclesiastica sen-
C tentia reos et prævaricatores obligat; quia sicut ei non potest suffragari quod non est dictus nunquam solvendus, sed si in errore permanserit insolubilis modis omnibus perseverat, nec potest inde nisi non talis effectus absolvi; sic cuiquam præjudicare non potest, tametsi dictum est nunquam esse solvendum, manifesta ratione monstrante quia nunquam sit omnino solvendus, si talis qualis ligatus est esse persistat, vel talis utique nunquam solvendus qualis est obligatus. Non adjecto autem, etiamsi resipiscat et corrigat, patere prorsus et liberum esse non dubium sit, ut non talis effectus qualis nunquam dictus est esse solvendus, sed talis qualis non est dictus nunquam esse solvendus, id est, correctus et emendatus,
D consequenter correctus et possit solvi. Notandum quod quolibet genere blasphemantibus in Spiritum sanctum, si resipiscant et corrigant, et hic eis et in futuro sæculo remittatur; nec inde possit Domini mutare sententia, quæ circa tales utique permanentes permanere dicta est, non circa non tales effectos. Quandiu autem in hoc manent, tales sunt qualibus non remittendum esse præfixum est. Cum autem ab hoc recesserint, non tales efficiuntur qualibus non remittendum esse prædictum est. Et ideo non talibus effectis potest et hic et futuro sæculo[7] non re-

[1] Hic subesse mendum videtur, cui medelam non afferunt mss. HARDUIN.
[2] Id. cod., *remittendum*.
[3] Id. cod., *qua nunquam*.
[4] Id. cod., *non talis effectus*.
[5] Id. cod., *Solubilis*.
[6] Id. cod., *meruerunt*.
[7] Id. cod., *jam remitti*.

mitti. Alioquin (quod absit!) frustra videretur Ecclesia hujusmodi sua reconciliatione suscipere. Quia autem frustrari non potest, hoc intellectu modis omnibus, salva Domini sententia, prædicandum est, quantum ad nos pertinet, omnino [1] posse. Talis igitur dictus est Acacius, qualis ligatus est nunquam esse solvendus. Talis usque in finem esse permansit, talis esse non destitit. Ita talis est hodie qualis est [2] dictus. Non talis esse jam non potest, nunquam igitur talis permanendo solvendus est: qui si talis esse desisteret, nec in non tali permansisset, et nunquam esse solvendum, quia non talis qualis dictus est nunquam esse solvendus, posset absolvi, et non tali nunquam solvi recederet; et ideo ut solvi posset accederet. Quod sedes apostolica non consensit, nec imperator imposuit, nec Anatolius usurpavit. Totumque (ut dictum est) in sedis apostolicæ positum est potestate. Ita quod firmavit in synodo sedes apostolica, hoc robur obtinuit; quod refutavit, habere non potuit firmitatem: et sola rescindit quod præter ordinem congregatio synodica putaverat usurpandum: non promulgatrix iteratæ sententiæ, sed cum apostolica sede veteris executrix. Hoc tamen, quod de uno eodemque homine dictum est, sive tali persistente qualis sententiam competenter accepit, sive non tali effecto, [3] et illa sententia, quæ non tali non dicta est absoluto, et in unaquaque civitate legitur, similiter esse præfixum, et populo ac gente simul depromptum potius, quæ in toto orbe portio est.

Idem enim mundus est, qui et periturus est dictus, et sermo Dei non potest excidere, et in ipso mundo nihilominus a pravis intentionibus recedente non promitur. Sic Tyrus et [4] Berytos, et Gaza (*Jer.* XLVII), et Ægyptus (*Jer.* XLIV) pronuntiatæ sunt perituræ, quas postea per Evangelium novimus (*Luc.* X) esse salvatas. Perierunt itaque duplici modo: aut permanentes in eo quo talem sententiam susceperunt; aut deficientes ab eo quo tales fuerant, et incipientes esse quo non tales fuerant: quibus est illa præfixa sententia, ut consequenter ad non tales non pertineret illa sententia quæ non talibus præfixa non fuerat: sic etiam de gente Judæorum a Deo etiam per Isaiam prophetam peremptorie veluti pronuntiatum est: *Claude oculos eorum et* [5] *obtura aures eorum et videntes non* A *videant, et audientes non audiant, ne quando intelligant; et obdura cor populi hujus, ne unquam convertantur, et sanem illos* (*Isai.* VI). Hic etiam correctio et emendatio interdicta monstratur, et resipiscendi quoque spes prorsus abscinditur. De quo tamen populo apostolos [6] et Ecclesiam primitivam novimus processisse, [7] et millia hominum una die baptismate fuisse salvata (*Act.* II). Ecce et in persistentibus qualis est illa sententia promulgata permansit, nec ad correctionem prorsus venire sanitatis admissi sunt, sed adjudicati sunt in sua nequitia deperire, et, manente divina sententia, non per ipsorum propriam emendationem, suoque intellectu vel motu, suaque virtute vel possibilitate conversi sunt, ut sanarentur, sed per gratiam Dei sanati sunt, ut converterentur. B *Ne convertantur*, inquit, *et sanem eos*, ne sua sponte, ne suis operibus, quibus utique confidebant, ne suam justitiam sectantes, justitiæ Dei non debeant esse subjecti, de suis viribus confidentes, non divinæ se misericordiæ illuminationique subdentes. Et ideo inhibetur eis superbæ præsumptionis effectus, *ne convertantur* suis intentionibus, suis nisibus, ut putarant; *et sanem eos*, ne eorum quasi meritis ex propria facultate venientibus salvatrix gratia daretur, atque ita gratia jam non esset gratia, si non gratis data esset immeritis, sed merces tanquam meritis restituta. Non ergo *ipsi convertantur, et sanem eos*: sed sanati per gratiam, qualiter ad humilitatem Christi convertantur agnoscant. Ita in utrisque, hoc est, et in eo permanentibus in quo talem sententiam perceperunt, C et in salvatis exinde sententia dominica fixa permansit, et tamen illa permanent; sic eis miro genere sanitas introducta est, ut illa sententia non mutata videretur: sed eadem perdurante, sanitas non illorum confidentia, sed divino munere proveniret. Quod si hæc tentare formidant, nec ad suæ pertinere cognoscunt modulum potestatis, cui tantum de humanis rebus judicare permissum est, non etiam præesse divinis, quomodo de his per quos divina ministrantur judicare præsumunt? [a] Fuerint hæc ante adventum Christi, ut quidam figuraliter, adhuc tamen in carnalibus actionibus constituti pariter reges existerent, et pariter sacerdotes. Quod S. Melchisedech fuisse sacra prodit Historia (*Genes.* XIV). Quod in suis

[a] Insinuat hoc loco Gelasius Christum Redemptorem nostrum, regem atque pontificem secundum ordinem Melchisedech, politicam potestatem quam in terris repererat, conservari certisque limitibus circumscribi voluisse, ne se rebus sacris immisceat; statumve ecclesiasticum a politica potestate ita distinguit, ut tamen ecclesiasticæ jurisdictioni in his quæ sunt ad Deum subjiciat. Patet ex epistola ejusdem Gelasii ad Anastasium imperatorem, qua sic ait: *Nosti enim, fili clementissime, quod licet præsideas humano generi dignitate, rerum tamen præsulibus divinarum devotus colla submittis.* Et paulo infra de ipso Romano pontifice hæc subjungit: *Et si cunctis generaliter sacerdotibus recte divina tractantibus fidelium convenit* D *corda submitti, quanto magis sedis illius præsuli consensus est adhibendus, quem cunctis sacerdotibus et divinitas summa voluit præeminere, et subsequens Ecclesiæ generalis pietas celebravit?* Viderint ergo novantes nostri temporis hæretici, qua ratione Gelasii in pontificem de quadripartita bonorum Ecclesiæ divisione scribentem, una ac possessiones ejusdem Ecclesiæ defendentem, harum rerum turbatorem esse tueantur. Istas actiones, de quibus Apostolus II ad Timot. II: *Nemo militans Deo implicat se negotiis sæcularibus*, sacerdotibus interdixisse non negamus. Quæ vero sint ista, diversis canonibus super est explicatum. SEV. BINIUS.

[1] Id. cod., *non posse.*
[2] Id. cod., *est et dictus.*
[3] Id. cod., *est ab illa sententia.*
[4] Id. cod., *Beryton.*
[5] Id. cod., *Obdura.*
[6] Id. cod., *apostolos Ecclesiam primitivam.*
[7] Id. cod., *Et tot.*

quoque diabolus imitatus est, utpote qui semper quæ A divino cultui convenirent sibimet tyrannico spiritu vindicare contendit, ut pagani imperatores iidem et maximi pontifices dicerentur. Sed cum ad verum ventum est eumdem regem atque pontificem, ultra sibi nec imperator pontificis nomen imposuit, nec pontifex regale fastigium vindicavit. Quamvis enim membra ipsius, id est, veri regis atque pontificis, secundum participationem naturæ magnifice utrumque in sacra generositate sumpsisse dicantur, ut simul regale genus et sacerdotale subsistant: [1] attamen Christus memor fragilitatis humanæ, quod suorum saluti congrueret dispensatione magnifica [2] temperans, sic actionibus propriis dignitatibusque distinctis officia potestatis utriusque discrevit, suos volens medicinali humilitate salvari, non humana B superbia rursus intercipi; ut et Christiani imperatores pro æterna vita pontificibus indigerent, et pontifices pro temporalium cursu rerum imperialibus dispositionibus uterentur, quatenus spiritalis actio a carnalibus distaret incursibus: et ideo *militans Deo, minime se negotiis sæcularibus implicaret* (*II Tim.* II); ac vicissim non ille rebus divinis præsidere videretur, qui esset negotiis sæcularibus implicatus, ut et modestia utriusque ordinis curaretur, ne extolleretur utroque suffultus, et competens qualitatibus actionum specialiter professio aptaretur. Quibus omnibus rite collectis, satis evidenter ostenditur a sæculari potestate nec ligari prorsus nec solvi posse pontificem. Quo manifestius approbatur Alexandrinum Petrum per imperialem tantummodo sententiam nullo C modo potuisse prorsus absolvi; ubi si pontificum quoque sociatur assensus, quærimus utrum præcesserit, an fuerit subsecutus. Si subsecutus est, [3] nihilominus ad id reditur, ut absolutio sæculari potestate præcepta et principaliter inchoata valere non possit, pontificumque secutus assensus adulationis potius fuerit, quam legitimæ sanctionis. Si præcessit, doceatur a quibus et ubi ille sit gestus, si secundum Ecclesiæ regulam celebratus, si paterna traditione profectus, si majorum more prolatus, si competenti examinatione depromptus. Ubi procul dubio requirendum est si synodali congregatione celebratus, quod in receptione damnati, et depulsione catholici, quia [4] nova est causa, fieri debuisse certissimum est; si ad primam sedem, cujus intererat sententiæ, qua Petrus tenebatur obstrictus, secundum Ecclesiæ regulas est relatum; si eadem quæ ligavit absolvit; si illa [5] quæ ligaverat non resolvente, imo etiam nesciente, potuisset dissolvi. Si hæc gesta non sunt, quo more, quo ritu Alexandrinus Petrus prætenditur absolutus, cum nec a pontificibus legitime et ecclesiasticis legibus fuerit expeditus, nec a sæculari potestate potuerit præter Ecclesiæ tramitem prorsus absolvi? Sed dicatur forsitan: Non imperator absolvit, sed a pontificibus poposcit absolvi. Tanto magis poscenti imperatori a pontificibus fuerat suggerendum, ut si eum legitime vellet absolvi, legitima ecclesiastici tenoris absolutio proveniret, et hæc omnia quæ superius dicta sunt secundum Ecclesiæ tramitem servarentur: præcipue cum de secundæ sedis ageretur antistite, nec ab inferiore qualibet, sed a prima sede jure possit absolvi. Inferior quippe potiorem absolvere non potest: sola ergo potior inferiorem convenienter absolvit. Proinde inferioris loci pontifices, qui nullatenus se noverant potiorem sibi sine prima sede posse resolvere, præcipue quem ejus sententia noverant obligatum, prævaricatoria absolutione potius non B illum penitus exuerunt, sed se prævaricatione potius nexuerunt. Ita Petri absolutio ex utroque non constat, quia nec prævaricatoria absolutione rei reum absolvere potuerunt, et depulsis undique pontificibus catholicis, hæreticisque suppositis, vel his qui hæreticorum tenebantur communione polluti, etiam sacræ religionis insinceritate polluti, participem suum tam absolvere nequiverunt, quam ipsi non erant absoluti; ac proinde tam ecclesiasticæ regulæ prævaricatores, quam sacrosanctæ communionis integritatem maculantes consortio perfidorum, quod de reo simillimo potuerunt ferre judicium. De catholicis enim pontificibus per totum Orientem aut quicunque perstitit, est ejectus: aut ille restitit, qui consensit errori, et se ab errantium contagio non retraxit.

C Quod igitur eorum potuit de cujusquam errore esse judicium, qui nunquam non errasse monstrantur, et, hæreticorum simul catholicorumque confessione permixta, [6] cunctas religionis veræ et sinceræ [7] sedes turbasse, catholicamque apostolicamque confudisse puritatem? Ecce qui reum absolvere potuerunt, qui rei præ omnibus docebantur effecti. Ecce cum quibus de absolvendo reo synodus fuerat ineunda. Si fides et communio catholica retinebatur, cur catholici pellebantur antistites? Si catholici pellebantur antistites, quomodo non tantummodo hæretici servabantur? [8]

GELASIUS PAPA I.

ADVERSUS ANDROMACHUM SENATOREM CÆTEROSQUE ROMANOS QUI LUPERCALIA SECUNDUM MOREM PRISTINUM COLENDA CONSTITUERANT. D

Damnat Lupercalium superstitiosam celebrationem: et non ex Lupercalium intermissione, sed ex sceleribus Romæ mala contigisse probat.

Sedent quidam in domibus suis nescientes neque quæ loquantur, neque de quibus affirment, de aliis judicare nitentes, cum se ipsi non judicent, et velint prius accusare quam nosse, ac docere quam discere, et indiscussis rebus, nec investigatis causis, nec re-

[1] Id. cod., *quoniam*.
[2] Id. cod., *temperavit*.
[3] Id. cod., *si subsecutus est, et imperiali sententia, e qua nihilominus*.
[4] Id. cod., *noviter*.
[5] Id. cod., *quæ non ligaverat resolvente*.
[6] Id. cod., *Cuncta*.
[7] Id. cod., *se turbasse*.
[8] In cod. Frising. vetustiss. in fine hujus scripti legitur: *Explicit Tomus S. Gelasii papæ contra eos qui dicunt Acacium injuste fuisse damnatum*.

rum ratione quæsita, quod eis ad buccam venerit A inconsideranter effundere, et præcipitanter evomere; non veritatis assertione prolata censentes, sed studio cacologiæ quæ nesciunt arguentes: eoque progressi sunt ut etiam recte facta malevolentiæ proposito lacerare contendant; qui si saperent, non præcipitarent omnino sententiam, sed perscrutatis ante rebus loquenda depromerent. Verum quia nos arguunt segnes esse censores in vitiis Ecclesiæ coercendis, et a nobis consequenter agnoscant non tantum corporalis adulterii esse peccatum, quod et discuti debeat, et jure puniri, sed esse longe majus fornicariis et adulteris genus, quod in quolibet Christiano, quia membrum omnis Christianus Ecclesiæ est, competenter debeat vindicari; tanto enim sacrilegii majus est crimen, quanto animæ fornicatio B pejor est corporis; nam per animæ fornicationem ab ipsius Dei conjunctione disceditur, atque ad immundos spiritus spiritalis adulterii genere transitur. Quomodo autem non in hanc partem recidit qui cum se Christianum videri velit, et profiteatur, et dicat, palam tamen publiceque prædicare non horreat, non refugiat, non pavescat, ideo morbos gigni, quia dæmonia non colantur, et deo Februario non litetur? Video ubi hæc deliramenta compererit. Quomodo prævaricator non est qui in has blasphemiæ profanitates incurrit? quomodo sacrilegus non æstimetur qui, abjurata unius Dei providentia et potestate quam confessus est, ad prodigiosas superstitiones et vana figmenta seducitur? secundum Apostolum longe deterius reus, jureque damnandus, confessam veritatem deserere, quam si in eam nullatenus credidisset; C quamvis enim ridiculosa sint figmenta quæ proferat, tamen ipse affectus et voluntas in crimine est, et professio ac prædicatio jure damnanda; ac per hoc qui in alium sententiam damnationis vult sine dilatione proferri, in quo alium judicat, semetipsum se condemnare cognoscat. Nunquid enim pontifex vindicare debet in eos qui adulterium corporale committunt, et in eos qui sacrilegium, id est fornicationem et adulterium spirituale gerunt, non debet vindicare? Nonne ipse Dominus, cum adultera ad eum esset adducta, accusantibus dixit: *Si quis vestrum sine peccato est, primus in eam lapidem mittat* (*Joan.* VIII). Non ait, si quis vestrum non similiter adulter est, sed, D *si quis sine peccato est*: quolibet ergo obstrictus quisque peccato in alterius peccati reum lapidem non audeat mittere. Quibus tunc pro sua conscientia discedentibus mundi Salvator adjecit: *Mulier, ubi sunt accusatores tui? nemo te condemnavit, nec ego te condemnabo; sed vade, ulterius jam noli peccare* (*Ibid.*): tenes et teneris; urges, urgeris; obstringis, obstringeris; pontificis discussionem flagitas, vindictamque deposcis. Memento in adversum omne crimen esse proferendum. Nunquid non etiam leges humanæ dicunt, quod reus reum facere non possit? *Festucam vides in oculo fratris, et in tuo trabem non vides* (*Matth.* VII)? qui mœchos accusas, adulterium facis, et corporales adulteros spiritualis adulter incessis? certe discussionem poscis: homo diligens, maturus, religiosus, non vis aliquem in Ecclesia peccare, peccantem cupis discuti et pœnæ consequenter addici; quæcunque in alium promis et in te proferre cogeris; hoc enim facit ne segnitia pontificis accusetur et maculetur Ecclesia. Debet ergo et pontificis in omnibus malefactis sollicitudo et severitas non deesse, et ab omnibus Ecclesiæ fama purgari. Sed dicas forsan te laicum, illum Ecclesiæ ministrum; ergo gravius crimen exaggerans. Verum dicis, nec ego diffiteor: tanto sollicitius examinandus est, quanto magis propinquus est; tanto magis reus est, quanto in illo ministerio constitutus, et hæc facere minime debuisset. Ecce censura non deest: audi tu, et si convictus fuerit, vindictæ consequenter addicitur. Age modo quid vis de te? Nunquid quia in ministerio sacro non es, in plebe sacra non es? An nescis et te membrum esse summi pontificis? An ignoras totam Ecclesiam sacerdotium vocitatam? postremo si ille reus est qui accedens ad ministerium Ecclesiæ delinquit, nunquid et tu reus non es, qui post confessionem veritatis ad prava et perversa et profana et diabolica, quibus te renuntiare professus es, figmenta reduceris? Itaque etiam tu post blasphemias palam publiceque profusas a sacro corpore modis omnibus abstinendus es. Non potes enim mensæ Domini participare et mensæ dæmoniorum; nec calicem Domini bibere et calicem dæmoniorum. Nec potes templum Dei esse et templum diaboli: lux simul et tenebræ in te convenire non possunt. Videris utrum urges, atque compellas in alio maleficio vindicare. Tu tamen sceleris tui pondus non potes declinare: et quanto in alio transire crimen non pateris impunitum, tanto quid etiam in te pro rerum ratione facere debeamus ostendis. Verumtamen in ipsis blasphemiis tuis quibus es jure plectibilis, imperitiam tuam evidenter agnosce, et sicut ait ille: Voluntatem habere te mentiendi, artem fingendi non habere; cum sic te intelligas malum habere affectum, perversumque apostatandi propositum, ut tibi materia prorsus vanitatis illius nulla suppeditet, nec possis astruere quod corde concipis, et ore depromis. Dic mihi, cum sæpenumero in Romanis historiis legatur, Livio auctore, sæpissime in hac urbe exorta pestilentia infinita hominum millia deperisse; atque eo frequenter ventum, ut vix esset unde illis bellicosis temporibus exercitus potuisset ascribi; illo tempore Deo tuo Februario minime litabatur, an etiam cultus hic omnino nil proderat illo tempore quo Lupercalia celebrabantur? Nec enim dicturus es hæc sacra adhuc illo tempore non cœpisse, quæ ante Romulum ab Evandro in Italiam perhibentur allata. Lupercalia autem propter quid instituta sunt, quantum ad ipsius superstitionis commenta respectant, Livius in secunda decade loquitur. Nec propter morbos inhibendos instituta commemorat, sed propter sterilitatem, ut ei videtur, mulierum, quæ tunc acciderat exhibendam [*forte* exigendam]: proinde si vel ad hoc

ipsum aliquid hoc valeret, hoc intermisso, non morbus acciderit contra quem Lupercalia reperta non sunt, sed feminæ nequaquam generare debuerant, pro quarum fecunditate concinnantur inventa. Quid dicturi estis de peste, de sterilitate, de bellorum tempestate continua; nunquid et hæc propter sublata Lupercalia contigerunt? Si autem non propter ista vel vitanda, vel curanda, Lupercalia sunt provisa, quid inani turbatione jactamini? quid Tuscia, quid Æmilia, cæteræque provinciæ, in quibus hominum prope nullus exstitit, ut bellica necessitate consumeretur, Lupercaliorum fecit offensio, quæ longe ante vastatæ sunt quam Lupercalia tollerentur? Quando Anthemius imperator Romam venit, Lupercalia utique gerebantur, et tamen pestilentia tanta subrepsit, ut toleranda vix fuerit. Nunquid per Campaniam Lupercalia gerebantur, quæ sublata morbos illic et pestilentiam procrearent? Sed dicturi estis ad Romam tanquam ad caput omnia pertinere, et quod hic factum non est, diversis provinciis ad eam pertinentibus obfuisse. Cur ergo antequam ad Romam istæ provinciæ pertinerent, præter Lupercalia propriis opibus floruerunt? ut sterilitas sit continuata terrarum Lupercalia sublata fecerunt, an nostrorum merita peccatorum? de quibus olim dictum est, et quidquid Romani meruerant perdere mores, sterilitas certe feminarum debuit provenire, propter quam auferendam Lupercalia instituta jactantur, non sterilitas terrarum, propter quam Lupercalia non sunt instituta, removenda. Quid in Africa, unde sterilitas; quid in Galliis? Lupercalia ista fecerunt, an nostri mores, furta, homicidia, adulteria, injustitiæ, iniquitates, ambitiones, cupiditates, perjuria, falsa testimonia, oppressiones miserorum, bonarum causarum impugnatio, malarumque defensio, et in omnibus inaudita perversitas; postremo, quod supra omnia est, Deo fictæ mentes et sacrilegia, artesque magicæ etiam paganis horrendæ? Ecce quæ faciunt omnia adversa, et inimica nobis, non Lupercalia, quæ sunt pro vestra salute sublata. Sed quid dicitis vos ipsi qui Lupercalia defenditis, et agenda proponitis? Vos eadem pretiatis, vos eorum cultum celebritatemque vilem vulgaremque redditis. Si ostensio Lupercaliorum nobis adversa procuravit, vestra culpa est; qui quod vobis singulariter prodesse putatis, negligentissime, et non longe impari cultu et devotione ea ducitis celebranda, quam profanitatis vestræ celebravere majores. Apud illos enim nobiles ipsi currebant, et matronæ nudato publice corpore vapulabant. Vos ergo primi in Lupercalia commisistis: satius fuerat non agere quam ea cum injuria celebrare; sed deduxistis venerandum vobis cultum, et salutiferum quem putatis, ad viles trivialesque personas, abjectos et infimos. Si vere ergo profitemini hoc sacrum, ac potius exsecramentum, vobis esse salutare, ipsi celebrate more majorum, ipsi cum amiculo nudi discurrite, ut rite vestræ salutis ludibria peragatis. Si magna sunt, si divina, si salutifera, si in his vitæ vestræ pendet integritas, cur vos pudet per vos ipsos A talia celebrare? si pudet et dedecus est, itane salutiferum est et divinum profuturum, quod vos ipsi dedecus esse fatemini? Nemo religionem profitetur, quam per se exsequi prorsus erubescit et refugit; ipsa verecundia vestra vos docet crimen esse publicum, non salutem, et non Divinitatis cultum, de quo sapiens nullus erubescit, sed instrumenta pravitatum, quibus mens vestra contra semetipsam testimonium ferens, quod gerendum profitetur, erubescit implere. Castores vestri certe, a quorum cultu desistere noluistis, cur vobis opportuna maria minime præbuerunt, ut hiemis tempore venirent huc navigia cum frumentis, et civitas inopia minime laboraret? an diebus sequentibus hoc futurum est æstatis, a Deo constitutum beneficium est, non Cas- B torum vana persuasio? Dicite nobis nec Christiani, nec pagani, ubique perfidi, nusquam fideles, ubique corrupti, nusquam integri, qui tam utrumque tenere non potestis, quam sibi utrumque contrarium est. Dicite, inquam, Lupercaliorum patroni, et revera Divinitatis ludibrii, et cantilenarum turpium defensores, digni magistri vesaniæ, et qui non sine causa sana capita non habetis, digni hac religione, quæ obscenitatum et flagitiorum vocibus celebratur: videritis ipsi quid vobis salutis impendat, quæ tantam moribus labem perniciemque proponit. Nec est quod dicatis potius hæc agendo, et facinora uniuscujusque vulgando, deterrere a talibus commissis animos, et pudore refrenari, ne de his publica voce cantetur, C quando, sicut ille ait, non tam deterrere quam admonere animos hæc ludibria videantur, et sicut ille dixit: Iram atque animos a crimine sumunt; eo impudentiores effecti, quo crimine publicato, expositaque verecundia, nil superest omnino quod pudeat, nec habet quod metuat publicari, sed jam se fiducialiter exerat, qualis in propatulo, non per coercitionem, sed potius per quamdam lætitiam et celebritatem nominum decantata est quælibet illa persona, imo et religione se præstare confidit; ut sint, unde nominum solemnia celebrentur, quæ nisi criminum decantationibus non coluntur. Dicite nobis itaque qui voluntatem profanitatis habetis, cujus causas asserere non potestis, qui tuendæ habetis propositum falsitatis quam defendere non potestis; quid dicturi estis D de siccitate, de grandine, de turbine, de tempestatibus, variisque cladibus, quæ pro morum nostrorum qualitate proveniunt? Nunquidnam et hæc omnia pro sublatis Lupercalibus contigerunt, an in malis moribus castigandis meritis retributionibus inferuntur? Sed non mirum est homines non judicio divino velle ista contingere, sed vanæ superstitionis incursu; quibus sua crimina et malefacta cooperiant, auctoritatem cœlis, sidera perhibent adhibere et fatalem inducere errorem, necessitatemque peccandi, facinoraque sua non de cordis proprii perversitate procedere, sed cœlo auctore pendere. Proponite igitur pro quibus aut submovendis malis, aut promerendis bonis Lupercalia vestra fuerint instituta, et videamus quæ illa bona provenerint, cum Lupercalia ge-

rerentur, et quæ mala successerint cum Lupercalia videreutur ablata. Figite gradum, ad quod vestrum excidium dicatis hæc prodigia fuisse reperta, digni qui monstrum nescio quod pecudis hominisque mixtura compositum, sive vere, sive false editum celebretis. Si propter pestilentiam submovendam, ut antiquiora prætercam, ecce antequam meis temporibus tollerentur, pestilentiam gravem tam in Urbe quam in agris hominum pecudumque fuisse non dubium est; si pro sterilitate jactatis, cur in Africa vel Galliis ista contingunt, ubi nec fuerunt aliquando Lupercalia, nec constat fuisse sublata? Cur nunc Oriens omnium rerum copiis exuberat et abundat, qui nec celebravit unquam Lupercalia, nec celebrat? An dicitis illic nocere ubi per plurima sæcula fuerant celebrata et repente sublata sunt? Videamus ergo si his temporibus quibus dicitis agitata et rite, ac plena sui, sicut vobis videtur, devotione completa sunt, nunquam fames, nunquam pestilentia prorsus exstiterit: si vero sæpenumero his cladibus ad extremum periculi ventum est, apparet his malis submovendis nihil Lupercalia profuisse, etiam eo tempore quo, sicut dictum est, ut putatis, competenti ordine gererentur; sic de singulis quibusque necessitatibus, propter quam dixeritis fuisse provisum. Si constiterit etiam illis non desiisse, vana hujus remedii convincitur esse præsumptio. Verumtamen cur non hoc etiam nunc experiamini, utrum valeant aliquid etiam rite celebrata? et vos per ludibria ista discurrite vestrorum more majorum, ut divinam rem, et salutarem vobis, ut dicitis, devotius celebrando, saluti vestræ prospicere magis magisque valeatis. Nunquid cum hæc celebrarentur, a Gallis Roma non capta est, et sæpenumero ad extrema quæque pervenit? Nunquid bellis civilibus sub hac celebritate non concidit? Nunquid Lupercalia deerant quando Urbem Alaricus evertit? Et nuper cum Anthemii et Ricimeris civili furore subversa est, ubi sunt Lupercalia? cur istis minime profuerunt? certe divinum est: si salutare vobis, cur non per vos ipsi ut majores vestri ista faciatis? Cur causas vestræ salutis minuitis? cur decoloratis? cur eliditis, cur ad vilia quæque deducitis? quid imputatis nobis, cum ipsi remedia vestra calcetis? Satius est et non tentare quam contumeliose peragere: majores certe vestri, si vitiose (uti illis videbatur) sacrum aliquod celebrassent, instaurandum esse ducebant. Cur non quod ad vitiosum cultum redegistis, per indignas quasque id exsequendo personas, competenti instauratione reparatis, ut causas vestræ salutis plenius perfectiusque tractetis? cur vos pudeat agere, si salutare est? Si divinum, quod tractasse sit dedecus? Sed inquis vel imaginem ipsius rei non debere moveri. Si prodest, si salutare est, cur imago potius apud vos, et non ipsa sit veritas? aut si certe nec tunc profuit, quando ritu integro, sicut dicitur, tractabatur, quid quæritis ejus imaginem, cujus nec ipsam profuisse cernitis veritatem? Sed dicitis tot sæculis rem gestam non oportere secludi. Nihilominus multis temporibus paganitatis superstitio ventilata est. Sacrificetur in templis dæmonum, et in capitolio profana vanitas celebretur. Cur portionem defenditis et quæ majora sunt præteritis? Si plurima genera vanitatum multis acta sæculis probantur esse sublata, cur portio, quantovis tempore ventilata, non possit auferri? Si temporibus præscribitur, imputate majoribus vestris, qui cum hac temporis præscriptione non usi sint, posse quod superfluum est et debere removeri, dum plura et majora submota sunt, indicarunt. Sed dicis etiam Christianis temporibus hæc fuisse; sed etiam illa aliquandiu Christianis quoque temporibus celebrata sunt. Nunquidnam quia sub primis præsulibus Christianæ religionis ablata non sunt, ideo sub eorum successoribus tolli minime debuerunt? Multa sunt quæ a singulis pontificibus diverso tempore sublata sunt noxia, vel abjecta. Non enim simul omnes in corpore curat medicina languores, sed quod periculosius conspicit imminere; ne aut materia corporis non sufficiat medicinæ, aut pro conditione mortali simul omnia non possit avertere. Quære quale sit unde agis: si bonum est, si divinum, si salubre, merito quandocunque tolli non debuit: si nec salubre, nec divinum, causandum tibi magis est cur tardius auferatur quod superstitiosum constat, et vanum, quod certe Christianæ professioni non convenire manifestum est. Postremo quod ad me pertinet, nullus baptizatus, nullus Christianus hoc celebret, et soli hoc pagani, quorum ritus est, exsequantur. Me pronuntiare convenit Christianis ista perniciosa et funesta indubitanter existere. Quid me incusas, si quod profitemini inimicum esse, a consortibus professionis Christianæ pronuntio submovendum? Ego certe absolvam conscientiam meam: ipsi videant, qui justis admonitionibus obedire neglexerint: quod etiam prædecessores meos forsitan fecisse non ambigo, et apud imperiales aures hæc submovenda tentasse: et quia auditos esse non constat, dum hæc mala hodieque perdurant, ideo hæc ipsa imperia defecerunt, ideo etiam nomen Romanorum, non remotis etiam Lupercalibus, usque ad extrema quæque pervenit. Et ideo nunc ea removenda suadeo, quæ cum nihil profuisse cognosco, tanquam contraria veræ religioni, noxia potius exstitisse pronuntio. Postremo si de meorum persona præscribendum æstimas prædecessorum, unusquisque nostrorum administrationis suæ redditurus est rationem, sicut etiam in publicis dignitatibus fieri providetis. Ego negligentiam accusare non audeo prædecessorum, cum magis credam fortasse tentasse eos ut hæc pravitas tolleretur, et quasdam exstitisse causas et contrarias voluntates, quæ eorum intentionibus præpedirent, sicut ne nunc quidem vos istos absistere insanis conatibus velle perpenditis.

GELASII PAPÆ I

ADVERSUS PELAGIANAM HÆRESIM *.

Demonstrat hominem non vivere sine peccato, et dictum

* Hunc Gelasii tractatum cum editione Mansi diligenter collatum damus; in multis tamen intricatum et perobscurum, ut ipse lector facile sentiet. EDIT.

apostoli: Vir infidelis sanctificatur per mulierem fidelem (*I Cor.* VII), *etc., mysteriumque resurrectionis declarat.*

De Pelagianis quidem sensibus blasphemiisque sacrilegis, et apud majores nostros tam divinis quam humanis legibus justa discussione damnatis, nimis est copiosa materia; quia et illorum est multiplex perniciosa perversitas, eoque nocentior, quo verisimilitudinis colore subtilior, quam de ipsius humani generis principe, pravo funestoque commento, non rite conceptam rerum consequentium mendaciis texuerunt. Necesse est enim ut qui a principio deviarit ab integro tramite, vagus ubique progrediens, quanto se currere fortius putet, tanto plus erret; et in his ut competit refutandis disputatio prolixa debeat adhiberi: quoniam quidem perfectæ medicinæ mos est originem vel intelligere prius vel reserare morborum, eisque patefactis medelam conficere congruentem; quæ cuncta, si Dominus vitam facultatemque tribuerit, in quantum cœlesti rore vegetati valebimus, alias moliemur explicare. Nunc autem hunc articulum, qui quosdam movere perhibetur, sufficienter interim duximus explicandum; ut eodem convenienter inspecto, quod in cæteris cavere jam debebant, Domino Deo nostro præstante perpendant. Æstimant igitur quidam in hac vita posse quemquam hac perfectione consistere, ut nullis prorsus fragilitatis humanæ pulsetur affectibus, nec corporeis exagitetur illecebris: quod quisque si propriis viribus, suæque proposito voluntatis existimet adipisci, semetipsum seducit, et veritas in eo non est: nam si in ipsis primis hominibus, dum sua nimirum felicitate confidunt, et tantam Dei gratiam in vacuum recipientes, non orando, quod utique nusquam fecisse referuntur, nec de perceptis gratias referendo, nec ut eadem intemerata durarent suppliciter implorando, incolumes constare nequiverunt: quanto magis post prævaricationis ruinam, in quam mala sui confidentia, creatorem nullatenus inquirendo, lethaliter inciderunt, absque divino munere suis viribus vel ægri, vel stare non possunt, sine quo nec integri persistere valuerunt. Sin vero quisquam non possibilitate facultatis humanæ, sed per divinam gratiam hoc asserat in vita quibuslibet sanctis posse conferri, bene quidem facit (nam dono Dei cuncta possibilia sunt) talia confidenter opinari, et sperare fideliter. Sed utrum aliqui tales exstiterint, qui usque ad hanc perfectionem vitæ præsentis accederent, sicut nusquam evidenter astruitur, sic nos facile vel firmare vel impugnare non convenit, magisque sobrium est ex ipsorum vocibus prophetarum, apostolorumque sanctorum quatenus hujus vitæ profectum metiri debeamus agnoscere, quibus utique in hoc mundo, quantum ad sanctæ vitæ pertinet institutum, nihil excellentius vel fuisse, vel esse, manifestum est: qui etiamsi copiosiore Dei munere vel raris omnino, vel minimis humanæ conditionis passionibus impetiti sunt, et affluentiore Dei gratia mortalitatis vitia facile superarunt; non usque adeo tamen expertes eorum se fuisse testantur, ut scilicet ullius immaculati Agni sit proprium nullum prorsus habuisse peccatum, ne non soli videatur esse deputandum, si alius quilibet sanctus expers delicti fuisse credatur. Contenti simus ergo professione sanctorum; et quid de se ipsi magis pronuntient audiamus, quam quid vel temere cogitandum sit, vel nostris opinionibus ventilandum sine certa auctoritate sectemur. Cur autem cum Deus omnipotens post mysterium reparationis humanæ etiam id homini conferre potuerit, ut ab omnibus omnino vitiis esset immunis, maluerit fideles suos salvos fieri, et exspectare perfectæ beatitudinis firmitatem, ut quod sperando desideramus, rebus possimus adipisci; censueritque nunc perficere in infirmitate virtutem, quam remotis infirmitatibus humanam conditionem nulla sineret languoris exagitatione pulsari?

Quantum Dominus ministrarit, ut competit, disseretur Scripturarum testificationibus, contra quarum tenorem nihil est temere profitendum super his sensibus erudiri. Constat in ipso primo homine Christum et ecclesiam figuratam, beato Paulo apostolo nos docente, cum de fœdere sancti conjugii loqueretur: *Sacramentum hoc*, inquiens, *magnum est: ego autem dico in Christo, et in Ecclesia* (*Ephes.* V). Itaque jam inde ut sanctorum quisque processit, in hujus sacramenti figuratione censitus est; et hoc mysterium omnes sancti ab Abel suis sacrificiis actionibusque gesserunt. In Christo ergo et in Ecclesia, in qua utique generaliter præcondita est remissio peccatorum, fideles quique Deo sanctique vixerunt, et usque ad legis tempora per Moysen datæ certis sunt sacrificiis in hujus mysterii virtute purgati. Quapropter si eguerunt omnes mysticis immolationibus incessabiliter expiari, non dubium est vitiis humanæ conditionis fuisse pulsatos; a quibus eos per illa remedia futuri sacramenti necessarium esset incessanter absolvi. Jam vero legis tempore neminem fuisse sanctorum qui non hostiam obtulerit pro peccato, lectio veneranda testatur: in tantum ut etiam pontifices sic apud Deum causas agerent populi tunc fidelis, ut ipsi quoque pro suis delictis hostias immolarent, passimque universi prophetæ proclament peccatis suis veniam postulantes. Inde est quod sanctus Job dicit: *Nemo mundus a sorde, nec infans cujus est unius diei vita super terram* (*Job* XIV): idemque alibi: *Astra non sunt munda in conspectu tuo* (*Job* XV). Prophetæ quoque David de generalitate sanctorum certa definitio prolata cognoscitur, quæ ait: *Ne intres in judicium cum servo tuo: quoniam non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens* (*Psal.* CXLII); ubi utique neminem prorsus hominum discrevisse perspicitur, sicut idem planius hoc ipsum loquens manifestiusque declarat: *Dixi: Pronuntiabo adversum me injustitiam meam Domino; et tu remisisti impietatem peccati cordis mei. Pro hac orabit ad te omnis sanctus in tempore opportuno* (*Psalm.* XXXI). Qui utique non solum sub lege sanctus esse, sed in futura Dei gratia eminentioris propositi post futurus. Unde quod ait *In tempore opportuno*, non sine rerum venturarum cognitione subjunxit etiam et in oratione sua sapien

tissimus Salomon : *Non est homo qui non peccavit* (*III Reg.* VIII) ; et item ipse : *Quis gloriabitur castum se habere cor, aut mundum se esse a peccato* (*Eccle.* VII)? Sed ne putentur illorum temporum sancti ab hac impassibilitate forsitan excipiendi, quoniam concessis a Deo conjugibus utebantur, quamvis et beatus Elias passibilis fuisse memoretur, quemadmodum consequentia declarabunt : et S. propheta Daniel non solum pro populi, sed et pro suis peccatis perhibeatur orasse, sicut ipse dicit : *Cum orarem, et confiterer peccata mea, et peccata populi mei Domino Deo meo* (*Dan.* IX) ; tandem veniamus ad beatos apostolos, et dicat beatus ille Jacobus, qui cum omnes utique justi essent apostoli, proprie atque speciatim justi viri prærogativam legitur assecutus : *Beatus vir qui suffert tentationem, quia cum probatus fuerit, accipiet coro-* B *nam vitæ, quam repromisit Deus diligentibus se* (*Jac.* I). Et item post paululum : *Unusquisque autem tentatur a concupiscentia sua abstractus et illectus. Deinde concupiscentia cum conceperit, parit peccatum; peccatum vero, cum consummatum fuerit, generat mortem.* Item idem : *In multis enim offendimus omnes* (*Jac.* III). Idemque secutus adjunxit : *Et Elias homo erat similis nobis passibilis* (*Jac.* V). Dicat beatus apostolus : *Charissimi, rogo ut quasi incolæ et advenæ abstineatis vos a corporalibus voluptatibus, quæ militant adversus animam* (*I Pet.* II); et iterum : *Nolite mirari ad fervorem, qui ad tentationem vobis fit; quasi novi aliquid vobis contingat* (*I Pet.* IV). Item postea : *Sobrii estote, et vigilate, quia adversarius vester diabolus, quasi leo fremens, circuit quærens quem devoret; cui resistite in* C *fide* (*I Pet.* V) : scientes easdem passiones in omni quæ est in mundo fraternitate vestra fieri, a qua fraternitate nimirum se ipsi fidelium sæpe cunctorum fratres annuntiant, nec suam probantur discrevisse personam. Dicat beatus Joannes apostolus et evangelista ille qui in pectore discubuit Salvatoris : *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nosmetipsos seducimus, quia veritas in nobis non est; quod si confessi fuerimus delicta nostra, fidelis est et justus, qui dimittat nobis peccata, et mundet nos ab omni iniquitate* (*I Joan.* I). Item *quod si dixerimus quia non peccavimus, mendacem faciemus eum, et Verbum ejus non erit in nobis* (*Ibid.*). Dicat idem : *Hæc scribo vobis ut non peccetis. Sed si quis peccaverit, advocatum habemus apud Patrem justum, et ipse propitiatio* D *peccatorum nostrorum, non tantum nostrorum, sed et totius mundi* (*I Joan.* II). Item ipse : *Omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum, et ambitio sæculi, quæ non est a Patre, sed ex mundo est; et mundus transit, et concupiscentia ejus : qui autem fecerit voluntatem Domini, manet in æternum* (*Ibid.*). Veniat minimus apostolorum, sed Vas electionis Dei; veniat magister gentium Paulus, prædicator divinæ gratiæ singularis, et mysterii cœlestis copiosus expositor, ille qui verba ineffabilia sive in corpore sive extra corpus nesciens in tertium cœlum levatus audivit : qui tanta gratia redundavit, ut cum omnium esset A postremus, plus omnibus laboraret, et qui non solum fidelibus insinuet quid super hac parte sentiret, sed etiam quid de se ipso pronuntiet, liberæ veritatis doctor annuntiet. Et quoniam longum est cuncta quæ ad hanc causam pertinent dicta revolvere, ponantur pauca de multis, ex quibus nobis sufficientissime demonstretur, magis nos cum Paulo debere infirmari, ut habitet Christus in nobis, quam cum quolibet aliter sentiente quam Paulus fortes videri, et velut (quod absit!) Christi remediis non egere. Ait ergo : *Scio enim quia non habitat in me, hoc est, in carne mea, bonum; nam velle adjacet mihi, perficere autem bonum non invenio : non enim quod volo hoc facio, non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum* (*Rom.* VII). Item : *Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem : video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, et captivum me ducentem in lege peccati, quæ est in membris meis. Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum* (*Ibid.*). Quare se igitur miserum hominem appellat? quare se gaudet per Christi gratiam de mortis corpore liberari, si nullis affectibus humanæ miseriæ pulsabatur, si nullis infestabatur, ex quibus liberaretur incursibus? Item idem : *Caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem : hæc enim invicem adversantur sibi, ut non quæ vultis illa faciatis. Non enim quæ vult spiritus perficit, ne de perfectione superbiat* (*Gal.* V); et idem : *non perficit caro quæ vult,* ut sic humanæ conditionis admoneat.

Ne tamen usquequaque propositum fidele demergat ; ac ne forsitan, ut solent quidam vanis opinionibus arbitrari, quod hæc B. apostolus Paulus sub alterius nescio cujus persona pronuntiet, quam de seipso fateatur; quamvis nihil illic tale valeat prorsus ostendi, tamen cum ait : *Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Christum*, tam gentilis, quam Judæi remota probetur esse persona; audiamus tamen hunc alibi, quasi sese manu propria designantem ac semetipsum specialiter indicantem : *Ego ipse mente servio legi peccati* (*Rom.* VII); et item de seipso : *Castigo corpus meum, et in servitutem redigo, ne qui aliis prædico, ipse reprobus efficiar* (*I Cor.* IX). Quis igitur non advertat quid interesse potuerit quod membra sua castigando refrenaret, ne reprobus existeret, si nullis talibus stimulis pulsaretur, quod negligendo, et non corporis sui castigatione subigendo, reprobus esse potuisset? Quapropter cum hæc et apostoli de semetipsis professi fuisse monstrentur, qui etiamsi ista minime prodidissent, procul dubio tamen omnes orationem dominicam et necessario prædicarent, et veraci corde proferrent, qua quotidie supplicantes dimitti sibi sua debita postularent, et ne in tentationem inducerentur orasse, et ut a malo liberarentur suppliciter implorasse doceantur, propter quod etiam B. Joannes apostolus, quod supra jam dictum est, intelligitur edidisse, dicens : *Si dixerimus nos pecca-*

tum non habere, mendacem faciemus eum (I Joan. I), Christum scilicet, qui hanc orandi formam suis discipulis condidisset, in qua vel quotidiani debiti relaxatio proveniret, et ne in tentationem inciderent implorarent, vel ut a malo liberarentur exposcerent, si nihil esset omnino quod aut debitum prægravaret minime relaxatum, aut tentatio posset inferri peccati, aut nullum a quo liberarentur malum prorsus existeret. Sic autem quosdam movet surripiens illusio dormientium, quasi non gravior est mala sit concupiscentia vigilantium. Quamvis enim et insolentia corporalis frequentius refrenanda sit vel castigatione jejunii, vel ciborum frugalitate sumptorum, ne materia præbeatur humanis sensibus phantasticæ voluptatis imaginatione fallendis, vel magnis hoc de miseratione divina sit precibus implorandum, ut ab illecebrosis visionibus sopitæ mentes reddantur immunes: tamen sive hæc incontinenter agentibus sive viventibus continenter eveniant, certe si quis est, minor reatus est nescientium, quam carnalis operis appetitu palam aperteque cupientium. Denique licet non parvo Dei munere potiatur quisquis aut nullis talibus, si fieri potest, aut perraris pulsatur insidiis, nusquam legimus in culpam vocari phantasmata somniorum, sed plane ipsius Domini voce non ignoramus esse deprompium quod *quisquis mulierem viderit ad concupiscendum, eamdem sit suo corde mœchatus (Matth.* V), ubi consequenter reatum subesse non dubium est. Ideoque tam jugi supplicatione, quam eleemosynis, cæterisque bonis actionibus expiandum est. Non enim vacat mysterio, quod dictum est omnia per eleemosynam posse mundari, cum ait Dominus, dum de internis externisque figuraliter purificationibus loqueretur: *Verumtamen quod superest, date eleemosynam et ecce omnia munda sunt vobis (Luc.* XI). Sed etiam illud quod *caritas cooperiat multitudinem peccatorum (I Pet.* IV), ut scilicet quidquid insinceritate corporis et mentis attrahitur, rationalis pietatis opere deleatur. De beatis autem, sicut supra jam diximus, apostolis, tantum debemus nosse quæ ipsi de sua conversatione sentiri propriis vocibus ediderunt. Quæ vere tacita sunt ab eis, nulla nobis relinquetur licentia perscrutandi. Sed jam diligentius vestigemus, cur post reparationem quoque generis humani, renovationemque naturæ, quæ fit per baptismatis sacramentum, non solum hæc vitia sublata non fuerint, sed ipsos etiam in magnæ continentiæ proposito constitutos sive minus, sive amplius, prout quisquis gratia divina dispensante profecerit, tamen infestare non desinant, cur relicta sint contra quæ mens religiosa pugnaret. Et licet jam salvati per fidem spem redemptionis acceperimus, adhuc tamen exspectetur, sicut ait Apostolus, redemptio corporis nostri, et cum mysteriis cœlestibus jam renatis pignus sit adoptionis ingenitum, perficienda deinceps sustineatur adoptio, ut scilicet deficientibus iisdem vitiis contra quæ nobis in hoc tempore continua dimicatione (*sic*) ab hac necessitate liberati, quod fide suscepimus, quod spe proposita

A sustinuimus, ipsarum rerum desideratis affectibus assequamur, qualenus hac incursionum peste prorsus exuti, tranquilla semper sanctificatione vivamus, quod in illa futura beatitudine promittitur esse complendum, cum, sicut ait Apostolus, *corruptibile hoc induerit incorruptionem, et mortale hoc induerit immortalitatem (I Cor.* XV), atque animale corpus spiritualem sumpserit dignitatem. Igitur dubium non est superbiam super omne esse peccatum; quippe de qua scriptum est: *Initium omnis peccati superbia (Eccli.* X). Quod tantum malum est, ut singula prave facta in hoc ipso quia prava sunt censeantur esse damnanda, solaque sit superbia quæ et in benefactis periculosa doceatur: hæc est quæ non tantum animal rationale in terris positum constare non sinit, sed

B angelicam quoque dejecit infesta naturam. Nam cum Deus omnipotens, qui fecit omnia bona valde, cuncta suis modis et congruis ordinibus instituta condiderit, eaque propriis concesserit vel manere, vel proficere posse mensuris; hic rationabili creaturæ subrepsit affectus, qui per id, quod decentius facta consisteret, plus ei de propria dignitate, confidere, quam sicut modus ejus poscebat, de ipso collatore dignitatis ingessit, atque ita aliter appetendo sui culminis firmitatem, quam competens ejus decens norma requireret, fecit eam præter ordinem naturalem cupiendo fastigium meriti potioris erumpere, qui excessus utique sicut reatum intulit excedenti, sic justitiam Conditoris, contra cujus ordinem tendebatur, offendit; et dum ab eo tenore cessatur quo solo profice-

C retur ad summi boni perenne consortium, consequenter, qui ad ejus stabilem participationem pervenire non posset defectus accessit, sicut creaturæ rationalis usibus congruebat. Non angelos ad profectum conditos promerendæ stabilitatis æternæ illa res indicat, quoniam si facti essent ut ulterius nihil egerent, nulla pars eorum ullum potuisset habere defectum: non enim in eis diversam naturam fuisse dicendum est, ne ille, qui propria voluntate prolapsus est angelus excusaretur, si hoc illi non suæ protervitatis ingessit arbitrium, sed necessitas sibi inditæ conditionis imposuisse videatur. Unde ergo beati et sublimes angeli de perceptis grati, piæ devotionis officio, et non seipsos, sed potius ipsi præferendo convenienter auctorem, ad ejus perpetuitatem profi-

D cere provehique meruerunt inde isti qui reprobi sunt, de perceptis consequenter ingrati, debitumque dissimulantes obsequium, seque ipsos magis quam qui tantæ dignitatis substantiam condiderat, præferre molientes, et delectatione suæ creationis illecti a Creatoris honore cessando, quanto arroganter elati, tanto æternitatis rectitudinem per irreverentiam non sequendo, ab ejus pariter et indignatione et participatione retracti sunt, et ab eo quod sempiternum est recedentes, in id quod semper deficit sunt reducti: quod præstante Deo nostro alias confidimus plenius exsequendum. Nunc interim quantum præsenti negotio sufficit, hæc illa causa est, hoc illud malum, per quod etiam sine vitio corporali quadam spirituali

fornicatione motus angelus a divina quæ illustrabatur gratia et participatione delapsus est: eoque modo degener factus, ac de cœlesti sede pro hac sua decoloratione seclusus, secundæ conditionis imaginem Dei per invidiam flammatus evertit. Iisdem motibus aggrediens in securitate degentem, quibus de summis ad ima male confisus ipse deciderat, hinc illa felicitas paradisi primis hominibus constare non potuit; hinc illa primæ conditionis integritas, dum ita de se fidit, tanquam ipso qui condiderat non egere, nec de perceptis agit gratias, quod nusquam fecisse memoratur, nec de conservandis quæ sumpserat poscit auxilium, nec ad eum etiam pulsata tentatoris accessu devota concurrit, et consulit, suæque se credit inter prospera voluntati, facile sine præsidio Creatoris patuit deceptoris insidiis, et in prævaricationem tracta consequenter illiciti, conditionem præfixæ mortis invenit meritoque est competenti subjecta vindictæ: quoniam nec de bonis fuerat devota retinendis, nec malum præcaverat ante prædictum, dum per majoris ambitum potestatis, Deum se scilicet fore præsumentis, foveas hostilis persuasionis incurrit; et quæ, si suo ordine mansisset grata factori perpetuum summæ commercium Deitatis potuisset apprehendere, competenter sine debito summæ Divinitatis officio copiosa promissione lustrata, ad Divinitatem non potuit pervenire. Sic ergo sine illius principalis ac summæ rationis affectu, quæ in bonis semper retinendis contrariisque refutandis intemerata persistit, ad cujus utique similitudinem ratione fuerat animal institutum, ut ea pro suo modulo congruis actionibus imitando, ipsiusque servando reverentiam, subsequendoque gratiam, ut vere similitudo ejus et imago permaneret obtinere potuisset, fieretque divinæ rationis tanquam suæ parentis et auctoris digna consortio, et per hæc nihilominus, utpote particeps æternitatis, æterna constare, dum sua quæ creata fuerat dignitate confidit, sibique se putat in eo quod erat facta subjacere, nec subdita veneratur devotione factorem, et ab illius participatione discessit, et in seipsa sine illo in quo habebat subsistere posse, non constitit. Atque ita ordinem legitimæ rationabilitatis excedens, in irrationabilitatis abruptum per verisimilitudinem ratiocinationis, qua Deum se fieri credebat, abducta est; et illius privatione, quæ sempiterna vita est, in istam recidit quæ sine fonte vitæ vitam perpetuam retinere non posset. Quamvis ergo pro his transgressionibus digna fuerit ultione, justus tamen arbiter Deus sic istam creaturam propositæ legis æquitate corripuit, ut quæ divinum sequi tramitem inter felicia fastidivit, sibimet ipsam merita lance dimisit. Ut tamen quia et decepta fuerat creaturæ potioris incursu, illius scilicet quæ fremebat illo terrenam proficere posse substantiam unde spiritalis ipsa deciderat, et tanquam solatium capere cupiebat de alterius ruina creaturæ, velut non solum se culpandam ex alterius quoque transgressione prætenderet, sed lapsum suum in Creatoris referret

A opificium, cujus et aliud opus constare veluti minime potuisset, ineffabili circumventæ pietate consuleret, utramque vero creaturam recte condidam hac ratione monstraret, quia et degeneres angeli per sanctorum angelorum beatitudinem confutantur. Quod iisdem modis quibus illi, hoc est, debitæ pietatis officio, creatoremque suum debita prædicatione laudando, per dignationis ejus augmenta, profectumque reverentiæ competentis, participationem boni parentis, stabilitatemque perpetuam sempiternæ gloriæ sunt adepti; sic isti quoque si eodem tenore niterentur, ad similem beatitudinem venire potuissent, nisi desides a sui laude factoris et competentem reverentiam non sequentes, ab ejus retracti participationis affectu, propriæ nequivissent incrementa perfectio-
B nemque sumere dignitatis, dum suæ institutionis claritate detenti ulterius se nihil egere, ac sibi se sufficere posse præsumunt, per quæ seipsos obtinere fidentes quidquid per solam gratiam potuissent Conditoris adipisci, quod in suæ prorsus conditione mutabilitatis habere non poterant, homo quoque de seipso manifestis indiciis revincatur, in tantum rite factus, ut qui per divinam gratiam potest surgere post ruinam, multo amplius potuisse docetur, si eamdem gratiam devota mente sequeretur, integer permanere, quantumcunque gratia ista prævaleat magis inde cognosci, dum et incolumis absque eadem stare nequiverit, et valeat ad eamdem incolumitatem redire post lapsum. Bonus ergo artifex Deus, qui sempiternum et summum semper habet esse, quod
C bonus est, atque ideo nec unquam crescendi gerit amplius appetitum: quia nihil est super id quod sempiternum bonum semper et summum est, nec ulla potest inclinatione diminui de hoc ipso quod summum bonum sempiternumque consentit. Unde etiam non per rapinam in forma Dei dictus est constitutus; qui hoc habebat utique per naturam, sicut ille spiritus qui quod nec sempiternum habebat omnino, nec summum, per rapinam maluit occupare quam per auctoris gratiam perpetem consequi dignitatem, a quo sumpserat angelicæ substantiam claritatis, quemadmodum beati angeli in divina gratia permanentes consecuti sunt sempiternæ beatitudinis firmitatem: pravus autem spiritus nec illud potuit obtinere quod visus est incompetenter invadere, et te-
D norem suæ conditionis excedens, in hoc etiam non potuit permanere quod factus est. Auctor ergo bonus ut bonum se opus condidisse firmaret, si in eadem sui conditione persisteret; inferioris creaturæ suæ miseratus offensam, quod spiritualis substantiæ, quæ et sui et alterius processerat, ipsa deceptrix atque in sua nequitia perseverans omnino consequi digna non fuerat, terrenæ conditionis et per fraudem deceptæ substantiæ naturam pariter clementer suscepit et causam; sicque, ut nunc breviter explicemus, competenti lapsam dispensatione reparare proponens, ut in seipso hæc eadem natura, quæ per inobedientiam mortis rediret ad vitam, solus ipse peccat in se sciens [*forte* peccati nesciens] in sub-

stantia quam post peccatum restaurandam potenti A benignitate susceperat, ut indebitam mortem quam sine peccato utique non debebat pro his qui per peccatum debitores mortis exstiterant, imputaret; simulque diabolum hominis deceptorem qui consentientem sibi subditum per divinam tenebat jure sententiam, per justitiam nihil ei reddere jam debentem. Et cum occidisset eum in quem sine peccato licentiam non habebat, merito ei vice mutua subjugaretur addictus, quique se humanæ substantiæ utpote captivæ suæ dominum deumque jactabat, huic et justo pariter, et Deo vero mutuo subderetur. Intererat enim æquitatis immensæ ut non abruptæ divinæ potentiæ diabolus, sed ipsius hominis etiam quem se prostravisse jactabat justitia vinceretur, quibus non satis habuit reparator excelsus ut ipse tantummodo B in ea natura quam sumpserat gereret de hoste humani generis hunc triumphum. Quid enim præstaretur universæ nostræ creaturæ, si victor diaboli solus Christus existeret? Tribuit ergo fidelibus suis dignanter immensa pietate consortium. Tribuit per gratiam suam fidemque collatam, ut hominum millia ineffabilis compendio sacramenti participatum ejus acquirerent, renovatæque in suo salvatore naturæ facti consimiles, ipsi quoque fierent deceptoris sui mutata sorte victores. Itaque contra superbum spiritum permanentem, hoc est provisum curatione salvandis, ut competentibus modis ad suæ conditionis integritatem proficerent, dignitatemque cœlestem; quatenus elationis exitialis affectum (qui non solum humanam, C sed ipsam quoque, sicut dictum est, angelicam prostraverat ante naturam) humanitate necessaria medicinaliter declinaret ad integritatem reparandam, quippe post lapsum carere debuit illo malo quo integra præstare nequiverat: oportebat autem ut ipsa quoque rationabilis humana creatura quod propria voluntate perdiderat, etiam secundum Dei gratiam propriam reciperet voluntatem, et quæ sine merito curabatur, tribueretur ei ut etiam hæc sequeretur ex merito: propterea maluit singularis ille salvator perfici potius in infirmitate virtutem, quam rursus sine infirmitate vel de se confidentem, vel auctoris negligentem fieri humanam substantiam sine infirmitate securam. Hinc est igitur quod B. Paulus, qui et ruinam conditionis humanæ, et restaurationem D cæteris copiosius intimavit, etiam de seipso clamat: *Ne magnitudo revelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ angelus Satanæ, qui me colaphizet; propter quod ter Dominum rogavi ut discederet a me, et dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea; nam virtus in infirmitate perficitur. Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me virtus Christi* (*II Cor.* XII); et iterum ipse: *Vanitati enim creatura subjecta est* (*Rom.* VIII); adhuc utique vanitati, quantum adhuc mundanis sensibus implicatur, corruptibilique conditione deprimitur; illa utique creatura de qua idem dicit alibi: *Si qua igitur nova creatura, vetera transierunt; ecce facta sunt omnia nova* (*II Cor.* V); et de qua idem alibi dicit: *Ipsius enim sumus figmentum, creati in Christo, in operibus bonis* (*Ephes.* II). Itemque ipse de eadem: *In Christo enim Jesu neque circumcisio aliquid valet, neque præputium, sed nova creatura* (*Gal.* VI).

Hæc utique creatura, qua in Christo refecti sumus, non qua ab initio facti sumus, de qua etiam beatus Jacobus apostolus sic ait: *Voluntarie genuit nos verbo veritatis, ut simus initium aliquod creaturæ ejus* (*Jac.* I); non illius creaturæ quæ in Adam condita est, *sed quæ Patris luminum, a quo est omne datum optimum et donum perfectum*, voluntate genita verbo veritatis, initium sumpsit in Christo; et hoc ipsum ideo ne quibuscunque suis bonis fideret humana substantia; sed quidquid recti in se esse cognosceret, desursum descendens esse perpenderet ab incommutabili et sine vicissitudinis obumbratione luce semper immensa, per quam sibi mutabili et vicissitudinum obumbratione fuscatæ, luminis veri munus sentiret impendi. Hæc est igitur illa creatura quæ spiritualiter vivens, non volens sustinet mortalis infestationis affectus, contra quos indesinenter pugnans, mallet non habere quos vinceret, quam cum infesto jugiter hoste confligere. Non volens ergo subjaceat in tantum vanis desideriis, in quantum sine dubitatione perituris. Unde dicit Apostolus: *Caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem, ut non quæ vultis, illa faciatis* (*Gal.* V); *sed propter eum*, inquit, *qui subjecit in spe* (*Rom.* VIII), ut nemo in hac scilicet vita rursus de plena felicitate sit arrogans; ac ne rursus forsitan desperatione succumberet, sic eam subjecit his molestiis perferendis, ut tamen spe consoletur erecta. Hæc est igitur sine ambiguo creatura, de qua ait, *quia et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei* (*Ibid.*). Patefecit de qua creatura vellet intelligi, *in libertatem*, inquiens, *filiorum Dei*, quæ in hoc mundo ex ea parte nunc servit qua vitiis infestatur humanis; tunc ad libertatem filiorum Dei perfecta securitate venturam, *cum corruptibile hoc induerit incorruptionem, et mortale hoc induerit immortalitatem. Ut fiat sermo qui scriptus est: Absorpta est mors in victoria. Ubi est, mors, victoria tua? ubi est, mors, stimulus tuus? stimulus autem mortis peccatum est, virtus vero peccati lex. Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum Jesum Christum* (*I Cor.* XV). Quapropter beatus Apostolus manifestius volens et de qua creatura ageret, et de qua ejus servitute, quave libertate dissereret, utpote per quem Christus loquebatur, ostendere, adhuc inculcat, et dicit: *Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit et parturit* (*Rom.* VIII); non nisi rationabilis creatura est, et illa rationabilis, quæ quid ingemiscat, quidve parturiat, jam renata cognoscit, et infirmitatem suam deflens, promissionem perpetuæ tranquillitatis exspectat, quod doctor egregius quemadmodum perdoceat, diligenter intuendum est: *Non solum*, inquiens, *illa*, hoc est creatura populi Christiani, *sed nos ipsi primitias spiritus habentes*. Ipsi utique apostoli, ipsi Ecclesiæ principes et parentes, qui primordialiter sancti Spiritus dona sumpserunt,

quæ ecclesiasticis ministrarent spiritualiter incrementis; ubi sine controversia semetipsos quoque in una eademque quamvis majore gratia præditos, unde et ait *primitias spiritus habentes*, quasi primates gratiæ Dei, in una tamen eademque secum totamque Ecclesiam generali conditione constituit: *sed etiam nosmetipsi*, dicens, *primitias spiritus habentes, intra nos gemimus*: aperuit quorum ille gemitus, quem supra dixerat, esse noscatur, et quid gemeret evidenter exposuit, *adoptionemque exspectantes*: certe jam sacramento regenerationis pignus adoptionis accepit. Quæ est ergo ista adoptio, quæ post adoptionum initia sustinetur, quæve redemptio corporis nostri, quæ ventura proponitur? Ergo non accepisti, quæ exspectare te dicis? Accepi, inquit, sed mysteriis sum renovatus initiatusque cœlestibus superstes et in hac adhuc mortalitate consistens, quæ sua sunt in me competenter operantibus, ad eorum plenitudinem perfectionemque valeam, atque hic pugnantium ibi sit consummata victoria, ubi dicendum est: *Absorpta est mors in victoria: ubi est, mors, stimulus tuus? Nunc autem spe salvi facti sumus; spes autem quæ videtur, non est spes; nam quod videt quis, quid sperat? si autem quod non videmus speramus, per patientiam exspectamus* (*I Cor.* xv; *Rom.* viii). Satis clara luce patefecit qui sit status in hac vita fidelium, quid in fide teneant, quid in spe sustineant, quid tota caritate desiderent; quod totum incunctanter ideo fit, sicut quidam magister Ecclesiæ (*Augustinus*) sapienter edocuit, dicens: Ad magnam enim utilitatem fidelium materia est servata certaminum, ut non superbiat sanctitas dum pulsatur infirmitas, quo scilicet sua saltem fragilitate commonita post ruinam, non in se fidat nostra conditio, sed ad illius incessabiliter recurrat misericordiam reformanda, cujus gratiam non quærendo, nec in paradisi potuit intemerata felicitate constare, discatque sine tali præsidio inde lapsam per quod instruitur post ærumnas ad gaudia redire perpetua; multoque se magis incolumem hoc subsidio durare potuisse, quo non solum ad creationis suæ reducitur institutum, sed ad cœleste præparatur habitaculum. Huic autem disputationi nullatenus æstimetur esse contrarium, quod in Epistola sua beatus Joannes apostolus et evangelista disseruit: *Quia qui natus est ex Deo, non peccat* (*I Joan.* iii), ut ex hoc videlicet qui regenerati sunt, non peccare credantur: quod utique si eo sensu, sicut quidam non recte judicantes arbitrantur, vir magnus ille prompsisset, universaliter utique quisquis renatus esset jam peccare non posset. Deinde contra hunc eumdem apostolum sentire convincitur, si quis hoc eum definisse prætendit; idemque quippe dicit alibi: *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos seducimus, et veritas in nobis non est* (*I Joan.* i): Et iterum: *Si dixerimus quia non peccamus, mendacem faciemus eum, et verbum ejus non erit in nobis*; et utique hoc tantus et talis dicebat apostolus; cujus si quis potiorem se meritis æstimare contendit, ipse videat caveatque ne incidat in mortiferæ præcipitationis abruptum.

A Certe enim ipse qui hæc dicebat, ex Deo utique natus erat; et tamen docebat atque prædicabat, dicens: *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nosmetipsos seducimus*; et cætera, quæ superius comprehensa sunt: sed qualiter peccare non possit, qui ex Deo nascitur, ipse potius vir Deo plenus exponat: *Si dixerimus*, inquit, *quia non peccavimus, mendacem faciemus eum: quod si confessi fuerimus delicta nostra, fidelis est et justus, qui dimittat nobis peccata, et mundet nos ab omni iniquitate* (*Ibid.*). Patefecit quomodo qui ex Deo nascitur, peccare non possit, ut scilicet unusquisque fidelium postquam ex Deo natus est, sicut se non habere peccatum pronuntiare non debet, sic quod admittendo contraxerit, confidenti relaxatione submotum peccatum inesse non possit, sicut B ipse etiam secutus adjunxit: *Hæc scribo vobis, ut non peccetis; sed si quis peccaverit, advocatum habemus apud Patrem justum, et ipse est propitiatio peccatorum nostrorum, non tantum nostrorum, sed totius mundi* (*I Joan.* ii). Quod breviter indicatum prudens lector per totum Scripturarum corpus copiosis poterit testificationibus invenire et manifestius approbare.

Sic temperatum nostræ salutis antidotum, ut omni protervitate deposita, *qui gloriatur non in se, sed in Domino glorietur* (*II Cor.* x). Etiam illud præterea diligentibus intuendum est, quod quosdam movere perspeximus id quod ait Apostolus (*I Cor.* vii) cum conjugibus fidelibusque loqueretur, sanctificari scilicet sive virum sive mulierem infidelem per cujuslibet sexus fidele consortium: et imprimis non inconve- C nienter occurrit quod dictum est de fœdere conjugali: *Erunt duo in carne una* (*Gen.* ii). Per quod possit consequenter intelligi, ut quoniam cujuslibet conjugis fidelis corpus templum est Dei, et regeneratione purgatum, divinique sanctificatum per purificationem mysterii, secundum quemdam modum, per conjugalis unitatem carnis etiam conjugis infidelis sanctificatio corpus attingat, longeque distet ista societas ab illo consortio quod in utrisque conjugibus idolis mancipatum est, et immundi spiritus habitatione pollutum, dum in illo genere nuptiarum per legem fœdusque conjugii ad alterum tametsi nescientem forsitan nec volentem divina benedictio per alterius unitæ sibi carnis accedit. In isto vero, et principalis illa fornicatio qua anima alienatur a Deo et spiritus pravi D contagium tam reddat utrumque conjugem detestanda coinquinatione maculatum, quam ab illa fide quæ corda purificat summæ Divinitatis externus (*sic*). Deinde non irrationabiliter (quantum arbitror) et illud concurrit, ut oratione fidelis cujusque conjugis etiam infideli misericordia quantacunque præstetur vel ipsa certe quæ ad salutem pertineat temporalem: in qua misericordia non parum divinæ pietatis acquirit: et per hoc secundum quemdam modum particeps divinæ dignationis effectus edicitur. Si enim cibi qui per legem sacram describuntur immundi, per verbum Dei sanctificari testatur Apostolus, unde etiam illud est: *Quod Deus mundavit, tu commune ne dixeris* (*Act.* x); non erit absurdum nec inconveniens quod per fidelis con-

jugis precem, quam fieri pro ipsa certum est affectione conjugii, aliquid etiam infidelis conjux sanctificationis, misericordiam divinam quam fidelis conjugis implorat supplicatio, consequatur, longeque differat (sicut dictum est) ab illo connubio in quo utrique conjuges a veræ Divinitatis sunt puritate exteri, et voluntarie submoti, sed immundos utrique spiritus invocantes, pari immunditia sunt referti. Nam si, comparatione levium vel gravium peccatorum, justificatus dicitur, ab eo qui majoribus est vitiis involutus ille quem minor reatus involvit (sicut dicitur ad Jerusalem quæ tunc criminum et prævaricationum immanitate fervebat: *Justificasti sororem tuam Sodomam* (*Ezech.* XVI), quanto magis justificatio vel sanctificatio, etsi non plena atque perfecta, secundum tamen quemdam modum competenter accipitur, ubi non solum a fideli conjuge minus peccatur, sed ab eo etiam conjuge peccatore remedium summæ Divinitatis exposcitur, quam ubi a conjugibus utrisque peccatur! Nam secundum quemdam modum hanc sanctificationem per fidelem conjugem etiam infideli conjugi pervenire hæc ipsa verba testantur Apostoli; siquidem non jam infidelem conjugem legitimam sanctificationem sumpsisse confirmat, quia per fidelem conjugem quippiam sanctificationis acquirat. Denique qua sit conditione censendus secutus adjunxit: *Nam si infidelis, discedat* (*I Cor.* VII), non jam inde tanquam fidelem suscipi designans, quia per hæc quæ dicta sunt aliquid ad eum pervenit fidelis conjugis, sive consortium, seu precem divinæ sanctificationis et gratiæ, sed nisi ipse quoque fidelis existat, pro infideli sit procul dubio judicandus. Est etiam ille modus infideli conjugi sanctificationis impertiendæ per conjugem jam fidelem, si huic exhortationem conversionis ad Deum, et credulitatem summæ Divinitatis insinuet, majestatem virtutemque ejus inculcet, et per affectum conjugii eum facilius informet et inclinet ad fidem, astruens quæ sit spes in unum Deum credentibus, vel in hujus vitæ cursu, vel post ejus transitum quæ requies sit futura. Hæc cum per fiduciam conjugii sanctis verbis cor ejus assidua voce pulsando conjux fidelis frequenter insinuat, divinæ sanctificationis eidem, et menti ejus, et corpori propinat effectum, sicut ait beatus Petrus apostolus: *Similiter mulieres subditæ sint viris, ut si qui non credunt verbo, per mulieris conversationem sine verbo lucrifiant, considerantes in timore castam conversationem vestram* (*I Pet.* III); quam si per familiaritatem suscipiat conjugalem, et Dei gratiam sibi per affectum conjugii ministratam non in vanum recipiat et refutet, fit sanctificatio per fidelem conjugem conjugis infidelis, dum hisce modis ex infidelitate in consortium sanctificationis attrahitur. Alioquin si oblatam sibi gratiam nec per affectum suscipit conjugalem, quæ in vacuum tam divinæ dignationis, quam etiam humanæ singularis affectionis oblitus, æstimat abnuendam, atque ob hoc ipsam quoque conjugis affectionem nititur abjurare, et ab ipsius pii consortii lege discedere, digne permittitur eidem licentia discedendi; quia non est illo conjugio

A dignus, quo se ipse judicavit indignum, patienterque ferat fidelis conjux illo se caruisse conjugio, quod fornicatur a Deo, cui idem conjux fidelis inhærendo principalem Dei retinet castitatem. Itaque et adultero caret, et eo qui respuit una veraciter fieri caro cum conjuge jam fideli, nec æstimet fuisse legitimum quod divina sibi despexerit lege conjugii; ac potius libenter accipiat eum, qui anima separatus a Deo est, et a se quoque corpore fuisse divisum.

Secundum hunc igitur modum etiam de talium filiis accipiendum est, quod illic consequenter asseritur, ubi Apostolus: quod nisi hæc sanctificatio inter hujusmodi conjuges proveniret, filii eorum immundi essent, nunc autem sancti sunt. Sancti sunt enim, secundum quemdam modum in comparatione
B illorum qui ex utrisque parentibus immunditiæ diabolicæ mancipatis contaminatisque nascuntur.

Isti enim ex ea parte qua de sancta carne fidelis parentis, et templo Dei, et Deum unum in suo corde gestantis exorti sunt, nonnihil divinæ benedictionis hauserunt, in qua utique benedictione sanctitas continetur, cujus dignatione perstricti, sancti non immerito nuncupantur. Per hanc quidam etiam sanctificationem assumunt, ut ad eam sicut competit perveniant consequendam, jam ejus per parentem fidelem rudimenta percipiunt, et odorem sanctæ adoptionis agnoscunt, precibus Christiani parentis, quibus eis sine ambiguo imploratur divina misericordia, utique sanctificatio jam præbetur, et plerumque fidelis studio parentis, vel ad venerabilia loca parvuli deferuntur, vel etiam
C nescientibus renatis fonte baptismatis sanctificatio plena confertur. Aut ubi jam capaces rationis exstiterint, adhortatio et insinuatio pii parentis ingeritur. Quæ omnia sanctificationis instrumenta esse manifestum est, quibus ut [*forte* aut] ad ejus veniant [*F.* veniunt; *et infra*, dispoliant] firmitatem, aut si ista despiciunt, semetipsos sanctificatione dispolient, et gratiam Dei, quæ his per affectum parentum ingeritur, evidenter evacuant. Atque ita de sanctis vel de eruditionibus sanctitatis abscissi, in non sanctorum consortia profana rediguntur. De quibus nihilominus sic dicatur, quomodo de parentibus eorum infidelibus præceptum; *Si infidelis vult discedere, discedat* (*I Cor.* VII). Nunquidnam hæc genera sancti-
D tatis vel sanctificationis de utroque profano parente progenitis filiis intimantur? Ecce quid interest inter sobolem ex illo vel isto conjugio procreatam; ecce quemadmodum isti familiares et propinqui sunt sanctificati, atque ideo non immerito sancti sunt editi, et quibus divina misericordia consequenter ejus precibus imploratur, quique cum sanctis educationibus imbuuntur, et sacræ religionis initiantur affectu, ad cujus si pervenerint firmitatem, illius per sacramentum sanctificationis plenitudinem consequuntur, cujus per fidelem parentem etiam ante sacramentum rudimenta sumpserunt, per quæ rudimenta jam sancti, qui sancta institutione præparabantur, non incongrue sunt vocati. Nunquid autem quia dictum est sanctificari infidelem conjugem per fidelem, ita

dictum est, ut jam propriæ credulitatis sanctificatione non egeat, ac non magis ideo quia per illam familiaritatem fidelis conjugis percipiendæ sanctificationi proximus sit et propinquus effectus? Nam si jam sanctificatus diceretur, ut sanctificatione penitus non egeret, non de eodem in consequentibus diceret: *Infidelis si vult discedere, discedat*; sic ergo et filii eorum nuncupati sunt sancti, quia per sancti parentis affectum capiendæ sint proximi sanctitatis; non quod jam ipsi propria sanctificatione non egeant, quæ utique, sicut nullus Christianus addubitat, sine regenerationis sacræ mysterio nec sumitur nec habetur; sicut et parens eorum infidelis, sic sanctificatus dicitur per fidelem, ut si tamen ingestæ sibi per fidelem conjugem sanctificationis ipse legitimum non suscepit effectum, infidelis fuerit nuncupatus. Sicut ergo eum, quem per fidelem conjugem sanctificatum dixit, postea nuncupat infidelem, quia proprie ipse vel ipsa non credidit, sic et filii qui per fidelem parentem eo modo sanctificati quo conjux, sancti appellati sunt, nisi ipsi quoque proprie credant, infideles consequenter existunt. Satis enim apparet, secundum quemdam modum sanctificationem hanc conjugis appellatam, qui postea infidelis asseritur; sic ergo et de filiis intelligendum est. Nunquid igitur, quod sæpe repetendum est, soboles profanorum hujuscemodi sanctitatis aliqua cujuslibet parentis portione contegitur, vel aliquibus hujusmodi disciplinis, precibus, adhortationibus cujuspiam participationem, vel notitiam, vel auditum, vel eruditionem sanctitatis assumit, quæ est sub immundorum spirituum dominatione consistens, et diabolicis prævaricationibus, et contagiis mancipata? Hoc modo semper immunda est, quo parentes, quandiu in eadem perversitate consistit; plerumque autem et per anticipationem (quod in Scripturæ sanctæ textu frequentius invenitur) jam esse dicitur quod futurum est, sicut in Evangelio legimus. Quia Jesus moriturus erat pro gente, et non tantum pro gente, sed ut filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in unum. Filios Dei certe jam nuncupatos qui adhuc essent diffusa gratiæ evocatione per mundum sacris innovandi mysteriis, in Dei filios adoptandi: vel cum dicitur: *Beati qui non viderunt et crediderunt* (*Joan* XX), jam beati appellati sunt qui adhuc tunc futuri fuerant beati, cum essent quæ non viderant credituri; sicut et plerumque pro faciendis jam facta referuntur, ut *foderunt manus meas et pedes meos* (*Psal.* XXI). Item tanquam profit nondo definitur quod non sit causa qualibet interveniente faciendum, sicut beatus Apostolus pro devotione prædicationis injunctæ ad Hispanias se profitetur iturum quod tamen certa dispensatione Deitatis quod fieret non provenit; alter cum appellatur aliquid esse quod hoc ipsum esse cessavit, vel cessaturum est hoc ipsum esse quod dicitur, ut Judas apostolus qui prævaricando, quod est appellatus amisit, sicut idem et discipulus dictus est, cum quidem nec Christi discipulus esset, sed potius diaboli, sicut de eo dictum est: *Unus ex vobis diabolus est* (*Joan.* VI), quod diaboli esset operarius. Dictus est tamen discipulus etiam cum nec verus esset, et cessaturus hoc dici. Est et ille modus, quod sæpe velut generaliter et absolute dicitur, cum tamen ad omnes generaliter non pertinere manifestum est, ut cum dicitur Abrahæ: *In semine tuo benedicentur omnes gentes* (*Genes.* XXII), omnes quidem gentes benedicentur; nec erit ulla natio sub cœlo cui non prædicetur Evangelium, et tunc veniat finis; sed ipsæ gentes non ex integro omnes benedicentur, quia non omnium est fides: vel sicuti est, *omnis lingua confiteatur Deo* (*Philip.* II); cui locutioni sensus ille connectitur, cum ex parte totum sæpius nuncupatur: sicut et tunc homo Juda cum totam gentem procul dubio nominaret. Sic et illi fideles sancti videri possunt vocati, quia multi, vel plurimi ex his, per ea quæ dicta sunt, mysteriis imbuti cœlestibus, sancti efficientur, et merito jam esse dicti sunt quod futuri sunt, vel ex ea portione, qua per religiosum parentem erant participes sanctitatis, tanquam jam ex integro id essent, sancti sunt nuncupati, vel quia ex talibus filiis multi futuri essent plenæ sanctificationis hæredes.

Jam et isti ex eo quod futuri fuerant nuncupati sunt, et licet hoc essent plurimi forsitan nunc futuri, a parte sanctorum toti sancti generaliter sunt vocati. De resurrectionis vero qualitate, vel de ea quæ post resurrectionem species sit futura, audiamus Apostolum prædicantem, ubi ait: *Sed dicet aliquis, Quomodo resurgent mortui? Quali autem corpore venient* (*I Cor.* XV)? et humanæ mentis diffidentiam redarguens, quam merito stultam, quæ Deo quidquam judicaret impossibile, nuncupando, competenter ex rerum etiam visibilium et humanis conversationibus usitatam similitudinem comparationemque magnificam præclarus doctor induxit, dicens: *Insipiens* (qui Deo hæc impossibilia æstimas, vel ambigis esse facienda), *tu quod seminas non vivificatur, nisi prius moriatur* (*Ibid.*)? Quam similitudinem ad resurrectionem corporis post mortem futuram convenienter aptavit. Deinde quod secutus adjecit: *Et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum, ut puta tritici et cæterorum. Deus autem dat illi corpus prout voluit* (*Ibidem*). Ad qualitatem jam et speciem, quæ post resurrectionem futura est, genus comparationis adhibere curavit, *prout voluit*, inquit. Quid adhuc quæris? prout voluerit Deus, sic dabit unicuique corpus ineffabili potentia suscitatum: sed forsitan arbitreris ideo magis significari non unicuique suum reformandum proprie corpus, cum astruatur prout Deus voluerit esse reparandum.

Diligenter ergo sensum plenius hæc tractantis intende, si scire conaris cujusmodi corpus unicuique sit Deus hoc ipsum prout voluerit redditurus, et tanquam tibi jam tunc ad ista respondentis Apostoli verba perpende. Nosse desideras quare resuscitatis hominibus corpus prout Deus voluerit sit daturus, agnosce prudenter, *et unicuique seminum proprium corpus* (*Ibid.*), quod utique non sine causa vir Deo

plenus adnectit, nisi ut futuras hominum hujusmodi dubitationes expelleret. Audi, inquam, quod sapienter adjecit, et ex similitudine rem ipsam cui comparatur agnosce: *et unicuique*, inquit, *seminum proprium corpus*; si in similitudine proprium corpus, ergo et in re, cujus similitudo est, proprium corpus certum est esse reddendum; semina enim ista sine controversia hominibus comparavit, de quorum utique morte et resurrectione loquebatur: atque ideo singula singulis conferens, quantum ad vivificanda post mortem corpora pertineret, de grani non prius vivificati quam mortui comparatione singulari mirabiliter explicavit. Dehinc quali post resurrectionem corpore censeretur esse quisque venturus, id est, utrum hac conditione, quam moriendo gestaverat, an longe meliore, nihilominus illa similitudine patefecit, quam secutus exposuit: *Et tu qui seminas, nudum granum seminas, ut puta tritici aut alicujus cæterorum; et Deus dat illi corpus prout vult* (*I Cor.* xv). In hac ergo forma corpus Deum dare, decentius quam obierat, evidenter expressit; sicut in subsequentibus dicitur: *Seminatur in corruptione, surgit in incorruptionem; seminatur in ignobilitate, surgit in gloriam; seminatur in infirmitate, surgit in virtutem; seminatur corpus animale, surgit corpus spirituale* (*Ibid.*). Ecce quemadmodum hominis morientis non hoc seminatur quod corpus est post futurum. Ecce prout vult Deus intelligitur resurrecturis corpus reformare post mortem cum inæstimabili suæ misericordiæ voluntate: quod fuerat in corruptione seminatum, incorruptibili nobilitate restaurat; quod fuerat terrenæ conditionis in ignobilitate sopitum, in gloria cœlesti resuscitat; quod fuerat mortalitatis infirmitate resolutum, redintegrat in immortalitatis decore vestitum; postremo quod fuerat animale defunctum, corpus spirituale restituit, et reformat: quæ cuncta ad statum meliorationis sublimationisque respiciunt. Illa vero quæ restat pars comparationis adnexæ specialiter ad proprietatem corporis unicuique redhibendam pertinere firmatur, qua consequenter dicitur: *Et unicuique seminum proprium corpus*; ubi satis apparet in quavis resurgentium claritate proprietatem corporis esse mansuram; nec otiosum quod beatus Apostolus cum de solo humano genere, quod solum est utique suscitandum, nec alia quæcunque substantia hoc est munere decoranda, atque ideo sufficeret ad unum genus hominum unam speciem seminis gratia comparationis adhibere, per quam et non prius vivificari quam mori, et honorabilius corpus quam seminaretur exsurgere perdoceret: sed ut diversi sexus proprium corpus asseret [*F.* assereret] innovandum, quod in una specie seminis quantum ad similitudinem respiceret, non habebat, ne per hoc et unam tantummodo speciem resuscitandorum corporum futurarum significasse putaretur proprietatum distinctione submota, discreta quæcunque seminum genera comparationis suæ caute convenienterque duxit adhibenda, ut proprietatem corporum, sicut dictum est, quam una species discernere non valebat, seminum diversitas indicaret, suppeditaretque plena comparationi facultas per quam ad specialitatem corporum designandam convenientissime diceretur, *et unicuique seminum proprium corpus* (*I Cor.* xv), ut quod una species cujuslibet grani, discreto sexu, qui ei nullus æstimare non posset exprimendæ corporum proprietati, sicut sæpe jam dictum est, seminum diversitas intelligentiam ministraret.

Triplex igitur in hac comparatione propositio, disputatio, definitio est; et quantum ad intelligendam resurrectionem pertinet corporalem ex similitudine grani non prius vivificati quam mortui competens similitudo sufficiensque deprompta est. Quantum vero ad id attinet, quia *non id corpus seminatur quod futurum est, sed Deus dat illi corpus prout vult* (*Ibid.*), in ejusdem continentia lectionis necessario causa reseratur, cum corruptibile corpus seminatum perhibetur incorruptibile redditurum, et cætera, quæ huic sensui probantur adhærere.

Quantum autem ad proprietatem corporum respicit edocendam, plenissime declaratur quod beatus Apostolus nequaquam seminis unius comparatione contentus, per quod proprietatem corporum non possel ostendere, cum id una species, ut supra memoratum est, seminis non haberet, studuit ex seminum diversitate monstrare unicuique surgentium, qui sunt utique seminibus comparati, proprium corpus esse reddendum. Et resurgent ergo homines vivificati post mortem, qui utique prius morientibus et postmodum vivificandis seminibus comparati sunt; et non hoc quod moriuntur, id est tanquam seminantur, resurgunt, *sed Deus eis dat corpus ut vult* (*Ibid.*), ut sit de corruptibili incorruptibile, de mortali immortale, de inspirituali spirituale; ut quod mortis fuerat conditione decoloratum, immortale et decorum integritate reddatur, et proprium corpus sicut unumquodque seminum sine dubio recepturi sunt: quod quia diverso sexui in uno semine comparari non poterat, ex seminum diversitate collatum est, ut ex diversitate seminum corporum proprietas signaretur. Si vero proprium corpus resuscitatus quisque suscipiet, indubitanter est consequens ut unicuique sexui corpus proprium reformetur; quia, sicut dictum est, et unicuique seminum proprium corpus restituitur attributum. Et si unicuique seminum proprium corpus restituitur, per quæ utique semina in utroque sexu omne genus hominum designatum est, sequitur ut omne genus humanum, quod in utroque sexu istis est seminibus designatum, proprium sit corpus resumpturum. Hoc nos ex verbis Apostoli fas est sobria consideratione metiri, ultra quæ cavendum est temeraria curiositate prorumpere; propter quod etiam commonemur: *Altiora te ne quæsieris, et fortiora te ne fueris scrutatus* (*Eccli.* III). Et, *Non alta sapientes, sed humilibus consentientes* (*Rom.* XII). Postremo attendendum illud, quod apostolica quoque prædicatione firmatum est: *quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit quæ præparavit Deus timentibus se* (*I Cor.* II); quisquis superius

memorati sensus Apostoli non est intelligentia vel comparatione contentus, ad hoc certe, velit nolit, sine dubitatione constringitur, ut quæ oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, qualibet audeat sibi mediatione componere, quasi verbo humani corporis aliqua membra culpabilia, vel decora, vel reprehensibilia sint creata, cum Deus fecerit omnia bona valde (*Genes.* I), et unamquamque speciem in suo genere competenti decore subnixam, nisi quod hæc, quæ inhonesta nostra sunt dicta, concupiscentiæ primordialis decolorasset excessus: quæ utique sic fuerant instituta, ut ad nutum mentis humanæ famulantia, tantummodo ex animæ rationalis arbitrio ad procreandæ sobolis causam suis officiis fungerentur. Præter hanc vero causam nihil contra mentis imperium, quæ præveniendo insolentius voluntatem, vel cum id voluntas expeteret, quidquam rebellionis afferent. Sed postquam anima summis suis subjecta non constitit, pari in seipsa naturæ contumacis lege punita superbia est, ut huic quoque, id est animæ dominio subjecta consequenter obsequia repugnarent, et quod vetiti præsumptione contradixerat humanæ mentis inobediens appetitus, in ea parte corporis indicaret, qua degeneris, ac decoloratæ superbæque radicis procul dubio vitiosa fuerat generatio propaganda: quæ utique si hic nisi essent hac exorbitatione fœdata potuerant decore tantum humano generi propagando tam honesta quam moderata persistere etiam in corpore sine dubitatione terreno, quanto magis credendum est in spirituali corpore ineffabiliter decentius hæc posse constare; præcipue cum nihil jam genitalis officii in illa perpetua claritate gestura sint! sed ad hoc tantum suæ speciei formæque non deerunt, ut non aliqua alia forma quam humana, cui promissa resurrectio est, resuscitata judicetur, nec aliquid sit quod in carnis perspecta resurrectione non maneat, et videatur alia species suscitata quam integræ carnis humanæ lineamenta designant: quæ quisque non vult fortasse moderata ratione librare, velit nolit, ut dictum est, aut ad illud superius revertetur, *ut quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit* (*I Cor.* II), non æstimet perscrutandum, aut si ultra conatur erumpere, ipse videat suæ temeritatis abruptum. Quam autem condita sunt honesta humanæ membra substantiæ, etiam res illa nos admonet, quod cum in paradiso nudi essent primi parentes, nihil in his confusionis habuerunt. Unde post peccatum et concupiscentiæ virus ingressum, corporum suorum inordinata perturbatione confusi sunt. Atque ideo satis apparet, quod si in illa quavis felicitate paradisi positi, terreno tamen corpore constituti, conspici sine confusione potuerunt, multo magis in illo spirituali corpore, atque in illa sublimi beatitudine, quæ similitudinem gestura est angelorum, et ut homini in carnis resurrectione nihil desit, integer reformetur. Et ne aliquid deforme Conditor creasse videatur, si quid de resuscitato corpore subtrahatur honum, potius ejus opus inde etiam comprobetur, ut

A ejus conditio in illis quoque claritatis decore permaneat, nisi forte isti etiam illic adhuc existiment motus corporeos orituros, *ubi* (sicut ipse Dominus ait) *neque nubent neque nubentur, sed sunt sicut angeli* (*Marc.* XII). Quod utique si in unam speciem corporis unumque sexum omnes fuerant suscitandi, cur diceretur causa penitus non fuisset. Quin potius cum femineo sexu magis competat nubere, non illic defuturum, sed cessaturum prorsus a nuptiis indicatur. Cum autem nihilominus scriptum sit, *ut capiat unusquisque propria corpora quæ gessit, sive bona, sive mala* (*II Cor.* V), quomodo id fiet, nisi uterque sexus in sui corporis proprietate vel judicium subeat, vel præmium beatæ resurrectionis accipiat? Falluntur autem qui putant illud Apostoli testimonium B sibimet suffragari, quo videntur asserere in virilem formam omnes homines resuscitandos, ubi ait: *Donec occurramus in unum virum perfectum* (*Ephes.* IV). Quid ergo facient cum rursus idem dicat: *Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo* (*II Cor.* XI)? quod huic utique opinioni eorum erit sine dubitatione contrarium, nisi mysterio competenter inspecto modesta mente cognoscant qualiter utrum conveniat, quid itaque velit sibi, quod in utroque sexu describat Ecclesia, quantum Domino reserante sentimus, exponimus. Ab initio Christum et Ecclesiam humana carne similitudine conjugii designatam sancta Scriptura testatur. Proinde cum femineo sexu censetur Ecclesia, infirmitas quidem humanæ conditionis ostenditur, quæ tanquam in Ecclesia conjuge C Christi convenienter exprimitur; sed nomine virginitatis, vel continentiæ ejus propositum vel integritas fidei, de qua et ipse B. Apostolus disserit, intimatur. Cum vero dicitur, *Donec occurramus omnes in virum perfectum*, nec diversum est, nec divinum [*F.* divisum]; quoniam quidquid in Ecclesiæ corpore continetur, quæ cum Christo una caro est sacri lege conjugii, etiam ipsius caro modis omnibus in sexu fieri utroque quod dictum est sive illic virginem castam, sive huic virum perfectum, ut ita sint in Ecclesia catholica intemerata fide viventes, et sancto proposito continentes. Licet adhuc possit in infirmitate conditionis humanæ, ut tamen per unam carnem Ecclesiæ et Christi, id est conjugis et viri, in ipso quoque virilem accipiat firmitatem vigoremque perfectum, cujus per Eccle- D siæ virgineam fidei castitatem, quæ cum eodem una caro fiunt, et viri membra perfecta; ubi illa quoque beati apostoli Pauli verba tractanda sunt, quibus ait: *Omnes nos in unum corpus baptizati sumus in Christo* (*I Cor.* XII). Quantum ad unitatem utique pertinet sacramenti unum corpus sumus in Christo; quantum ad sexuum diversitatem ipse alibi dicit: *Sive vir, sive mulier, omnes unum sumus in Christo* (*Galat.* III): cum suo enim toto corpore, quod ejus est plenitudo, perfectus est Christus; et ideo quia per unum idemque mysterium, licet diversi sexus, unum tamen corpus accipitur, per cujus corporis plenitudinem perfectus est Christus. Cum ergo vir Christus Ecclesiæ tanquam conjugis suæ et caput

sit et virtus atque perfectio, merito omnis Ecclesia in hunc unum virum perfectum, cujus est una caro, perhibetur occurrere.

DECRETA DUO.

(Ex epistola ad Dardaniæ episcopos desumpta.)

PRIMUM.

Repeti non possunt quæ triginta annis quiete possidentur.

Post quingentos annos constituta Christi quosdam audio velle subvertere, cum triginta annorum lex hominum non possit abrumpi.

SECUNDUM.

Non oportet ab eorum eleemosynis abstinere post mortem, quibus in vita communicare non destitimus.

Nec quisquam vobis omnino persuadeat, Acacio prævaricationis suæ crimen fuisse laxatum : quia qui postquam in collegium recidens pravitatis, jure meruit ab apostolica communione secludi, in hac eadem persistens damnatione defunctus est, absolutionem, quam superstes non quæsivit omnino nec meruit, nec mortuus jam potest impetrare. Siquidem ipsis apostolis Christi voce delegatum est : *Quæ ligaveritis super terram* (*Matth.* XVIII), et reliqua. Cæterum de eo qui in divino judicio est constitutus, nobis fas non est aliud decernere, præter id in quo eum dies supremus invenit : atque ideo nisi ejus nomine refutato, cæterisque consortibus hujus erroris, cum nullo prorsus eorum participare debetis mensæ dominicæ puritatem, quam majores nostri semper ab hæretica magnopere servaverunt pollutione discretam.

[1] CONSTITUTA

GELASII PAPÆ, QUÆ EPISCOPI IN SUA ORDINATIONE ACCIPIUNT ;

(Quibus Afrorum ordinationes inter alia prohibentur ex Diurno pontificum, aliisque fide dignis codicibus mss.).

Papa ille clero, ordini, et plebi consistentibus civitate illa, dilectissimis filiis [2] in Domino salutem.

Probabilibus desideriis [3] nihil attulimus tarditatis. Fratrem [4] jam et coepiscopum nostrum illum vobis ordinavimus sacerdotem. Cui dedimus in mandatis ne unquam ordinationes præsumat illicitas; ne bigamum, aut qui virginem non est sortitus uxorem; qui neque illitteratum, vel in qualibet corporis parte vitiatum, aut expœnitentem, vel curiæ, aut cuilibet conditioni obnoxium, notatumque ad sacros ordines permittat accedere. Sed si quos hujusmodi forte repererit, non audeat promovere. Afros passim ad ecclesiasticos ordines prætendentes nulla ratione suscipiat, quia aliqui eorum Manichæi, aliqui rebaptizati sæpius sunt probati. Ministeria atque ornatum Ecclesiæ, vel quidquid illud est in patrimonio ejusdem non minuere studeat, sed augere. De reditu vero ecclesiæ vel oblatione fidelium quatuor faciat portiones : quarum unam sibi ipsi retineat, alteram clericis pro officiorum suorum sedulitate distribuat, tertiam pauperibus et peregrinis, quartam ecclesiasticis fabricis noverit reservandam. De quibus divino erit redditurus judicio rationem. Ordinationes vero presbyterorum seu diaconorum non nisi quarti, septimi, et decimi mensium jejuniis; sed et ingressu quadragesimali atque [5] medio, vespera sabbati noverit celebrandas. Sacrosancti autem baptismi sacramentum non nisi in Paschali festivitate et Pentecoste meminerit esse præbendum, exceptis his qui mortis urgentur periculo, ne in æternum pereant, talibus oportet remediis subveniri. Huic ergo sedis nostræ præcepta servanti devotis animis obsequi vos oportet, ut irreprehensibile placidumque fiat corpus Ecclesiæ, per Christum Dominum nostrum, qui vivit et regnat cum Deo Patre omnipotente et Spiritu sancto per omnia sæcula sæculorum. Amen. *Et subscriptio ejus.* Deus vos incolumes custodiat, dilectissimi filii.

EPISTOLA XV.

Narrat quæ a Rustico Lugdunensi episc. acceperit subsidia et quantas ab Acacio sustineat persecutiones.

(Ex schedis R. P. Hieron. Vignerii.)

Dilectissimo fratri Rustico Gelasius.

Inter ingruentium malorum turbines et variarum tentationum quibus pene mergimur afflictationes, tua nobis caritas, amantissime frater, grande solatium propinavit. Quid enim consolatius posset accidere quam videre fratres carissimos invicem compatientes et partem oneris ferentes, quibus non minima benedictionis portio collata est. Benedictus Deus, qui tua erga nos taliter affecit præcordia, ut non tantum quæ patimur, animo sentias, sed et monstres in sanctæ tribulationis exhibendo misericordiam, qualem habeas in compassivo corde caritatem, et adjungas ad dulcissimæ consolationis sermones quæ sunt præcipuæ inter amicos opitulationes. Verum dilectionem tuam non fatigabimus scribentes quam in arcto fuerimus. Scit frater noster et coepiscopus Æonius (Arelatensis) quam utile fuerit et quod misit, et quod ad nos misisti subsidium. Cæterum frater noster Epiphanius (Ticinensis), qui ad gentis suæ relevandos et redimendos captivos ad partes vestras destinatur, fraternitatem tuam certiorem faciet quantam ob impiissimi Acacii causam persecutionem sustinemus. Sed non deficimus, et inter tot pressuras nec cedit animus, nec relaxatur zelus, nec subvertit metus. Sed licet aporiantes et angustiati, confidimus in eum qui dabit cum tentatione proventum : et si ad tempus sinit deprimi, non patietur opprimi. Fac, carissime frater, ut tuus tuorumque in nos, vel potius in sedem apostolicam non cesset affectus. Qui enim in petra solidabuntur

[1] In libro Diurno Rom. pont. inscribitur : *Synodale quod accipit episcopus.* Est et inter epistolas Gregorii II ordine quarta. Citatur et apud Gratian. ex Gelasio 26, XII, quæst. 2, clero, ordini et plebi Brendesii. HARDUIN. — Gelasio etiam inscribitur in Lucensi codice vetustissimo. MANS I.

[2] In cod. Luc. 490 deest *in Domino salutem.*

[3] Id. cod. Luc. addit *vestris.*

[4] Id. cod., *etiam.*

[5] Id. cod., *medianæ.*

cum petra exaltabuntur. Adjuva fratrem nostrum Epiphanium, et sentiat quia me amas; et cum redierit ad propria, scribat dilectio tua tam quæ sibi quam quæ fratribus nostris et coepiscopis per Gallias A constitutis circa impiissimi Acacii causam videbuntur. Deus te præstet incolumem, frater carissime. Datum VIII calend. Februarias, Asterio et Præsidio VV. CC. consulibus (anno Christi 494).

APPENDIX PRIMA.

VARIA FRAGMENTA.

GELASIUS PAPA.

(Ex Baluzii Miscell.)

Quid novæ ædificationi antiqua ecclesiarum poterit præjudicare divisio, cum in ea non futura, sed quæ erant præsentia finirentur? Nunc autem ad hanc basilicam quæ dedicanda est, illud debet summa intentione disquiri, quis, id est, cujus civitatis, ex eadem re, antequam basilica quæ fabricata est fundaretur, B baptizaverit incolas, aut ad cujus consignationem sub annua devotione convenerint. Non enim terminis aut locis aliquibus convenit definiri, sed illud facere diœcesim quod superius continetur, ut constet commanentes a quo fuerint lavacri regeneratione purgati. Et ideo, fratres carissimi, amotis ambagibus, et omni circuitione submota, hoc vos modis omnibus convenit investigare, ut ille maxime ad consecrationem vocetur, cui per hunc modum, quem præscripsimus debere, permitti noveritis. In cæteris etiam ecclesiis quas post constitutum quod gestis sanctæ memoriæ Leonis papæ in synodo nuper relectis in his locis quæ distincta sunt per subreptionem ab virunnis [1] episcopo constiterit consecratas, hæc eadem et requirenda, et sunt modis omnibus ordinanda; ita tamen ut documentum quod superius diximus in omni constitutione servetur; quia quidquid supplosis petitionibus claruerit postulatum, id in irritum merito tanti præsulis erit contemplatione deducendum.

GELASIUS IN DECRETIS DULCIO DEFENSORI.

Experientia tua præsenti admonitione suscepta filiis nostris viris magnificis Æmiliano magistro militum, et Constantino judici, et Ampelio ex nostra exhortatione dicere non omittat. Ecce, sicut magnitudinis vestræ desiderium postulavit, sine mora aliqua, et sine ullo dispendio, ita ut nec ipsas dare ecclesiasticis officiis consuetudines sineremus, Anastasium diaconem Lucerinæ civitati ordinavimus sacerdotem. Propterea nunc magnificentia vestra ejusdem episcopi vel Ecclesiæ Lucerinæ utilitatibus in universis quæ sunt necessaria libenter impendat, et competentia vigilantiæ suæ tribuat Christiana devotione solatia.

STEPHANO EPISCOPO GELASIUS.

Oportuerat Antistiam, quæ direxit petitoriam in desiderata sibi pudicitia permanere, quia non facile contemnere debuit, quod facile prius credidit D postulandum. Pertractato enim et maturato consilio juventutem suam, vel ea quæ petitorio debuit æstimare, [a] nec contra electionem viduitatis indictæ suffragia postmodum et occasiones rumpendæ quærere castitatis. Sed quia mutabilem mentis errorem ferendæ culpæ cupiditate temeravit, et maritum potius incontinentiæ suæ, quod nullis prohibetur legibus, exquisivit, supradictam processioni solitæ noveris esse reddendam, et ut accessus ecclesiæ et ministeriorum sacra communione potiatur.

GELASIUS PAPA MAXIMO ET EUSEBIO EPISCOPIS.

(Ex Baluzii Miscell.)

Licet regulis contineatur antiquis, parochias unicuique ecclesiæ pristina dispositione deputatas, nulla posse ratione convelli, ne per consuetudinem pessimam exempli mali temeritate crescente, ubique universalis confusio nasceretur, jam in decretis nostris ante non multum temporis destinatis, omnia jussimus, quæ taliter fuerant invasa, restitui. Sed quia temeritas pervadentium legem sibi putat posse generari, si sceleri suo pertinaciam retentionis adjungat, ea quæ inter fratrem et coepiscopum nostrum Constantinum Camiscanæ Ecclesiæ sacerdotem, et directos ab Anconitano pontifice decrevimus, per vos impleri cupimus. Tunc formam in cæteris cogitationibus quæ sit sequenda perscripsimus. Nulla igitur præsumptione statum parochiarum, qui perpetuæ ætatis firmitate duravit, patimur immutari, quia neque negligentia pontificis, neque temporalis adjectio, quæ per incuriam forte generatur, nec ignavia faciente consensus, nec surripiente supplicatione præceptio divellere potest semel diœcesim constitutam, ex qua semper ad regenerationem atque consignationem plebs devota consistit.

IDEM JUSTINO ARCHIDIACONO ET FAUSTO.

De rebus ecclesiæ in quatuor partes dividendis.

C Vobis et famæ vestræ consultum duximus, ut pontificis vestri loco vobiscum ab eodem aliquis subrogetur, qui ejus nomine pariter universa disponat, quatenus omnia prædia ad vestrum revocetis studium, ne cuiquam clerico pro portione sua solum aliquod ecclesiæ putetis esse deputandum, ne per incuriam negligentiamque minuatur, sed omnem pensionis summam ex omnibus prædiis rusticis urbanisque collectam ad antistitem deferatis. Ex qua tamen collectione habeatur ratio, quod ad causas vel expensas accedentium necessitatum opus esse perspicitur, ut de medio sequestretur, et quartæ portiones vel fidelium oblationes de hac fiant modis omnibus pensione, ita ut unam sibi tollat antistes, aliam clericis pro suo judicio et electione dispertiat, tertiam pauperibus sub omnium conscientia faciat erogari. Fabricis vero quod competit ad ordinationem pontificis erogatione vestra decernimus pendendum. Si quid forte ab annua remanebit expensa, electo idoneo ab utraque parte custode condatur in thecis, ut si major emerserit fabrica, sint subsidio quæ diversi temporis diligentia potuerint custodiri, aut certe ematur possessio, quæ utilitates respiciat communes.

INCIPIUNT DICTA GELASII PAPÆ.

(Ex ms. cod. Luc. sæc. IX.)

Catechumeni, Latine dicuntur instructi vel audientes, ii sunt qui fidem Christi instructi audiunt Christi præcepta, et recte credunt, et etiam a sacerdote consignati sunt, et per exorcisma purgati,

[a] Viduæ nullam solemnem castitatis professionem emittebant. Quæ si obligatam Deo privati voti religione castitatem assumpto conjugio violabant, nonnisi Deo reddebant rationem. Vide epistolam Gelasii ad episcopos Lucaniæ cap. 21. MANSI.

[1] Locus corruptus.

et resipiscunt, sed necdum sacro baptismate sunt abluti. Pœnitentes hi dicuntur in canone qui de criminibus, de majoribus culpis agunt publice pœnitentiam. Et sciendum est quia secundum præceptum canonis non licet fidelibus, id est jam baptizatis, missas in ecclesia cum audientibus, id est catechumenis stare tempore orationis et canonicæ laudis, et simul cum eis orare et psallere. Neque clericis, aut aliis laicis licet cum pœnitentibus simul mixti orare aut psallere..... antiquitus proprius statutus locus, aut extra ecclesiam, aut in initio introitus ecclesiæ, ubi ad orandum et audiendum divinum officium stabant catechumeni, id est instructi vel audientes, et infra ecclesiam. Super istos erat similiter proprie locus statutus ubi stabant pœnitentes, ut omnes in ecclesiam introeuntes scirent eos de criminalibus culpis pœnitere, et orarent pro eis, et illi per hæc humiliati magis reciperent veniam delictorum suorum. Et super hos in alio ecclesiæ spatio stabant cæteri fideles laici, segregati tamen a clericis. Cumque autem in aliquibus capitulis canonis dicatur ut pro A quacunque criminali, id est graviori culpa ejiciatur ab ecclesia quicunque, non est intelligendum ut funditus prohibeatur ab omni conventu et auditione divinæ laudis, et præceptorum Domini; quod nimis absurdum est, et contra præceptum divinæ clementiæ, ut æger a divina excludatur medicina Dei, qui pro salute peccatorum est incarnatus et passus; et abjectus ab omni conventu et consolatione fidelium diabolo tradatur. Sed prædicta rationabiliter intelligendum est, ut ejiciatur a communione, id est consortio aliorum fidelium, qui intra ecclesiam stant tempore orationis et laudis Dei, et stet per statutos annos ad orandum et laudes Dei audiendum extra ecclesiam inter audientes, id est catechumenos; et expletis his omnibus secundum judicium commissæ culpæ intret in ecclesiam in communionem, id est consortium orationis cum pœnitentibus, inter quos, expletis iterum annis secundum judicium culpæ suæ, redeat plenius ad communionem, id est consortium cæterorum fidelium, et perceptionis saB cri corporis et sanguinis Christi.

APPENDIX SECUNDA.

CANONES GELASIO ASCRIPTI.

MONITUM.

Inter veteres pontifices fere nullus occurrit, si Gregorium Magnum et forte etiam Leonem excipias, cujus nomine tam multa decreta inscripta apud veteres collectores legantur. Ego illa omnia vel fere omnia hic sub uno veluti conspectu exhibere aggressus sum; non quod omnia sinceros esse Gelasii fetus existimem; sed eodem plane consilio quo et cæteri ante me conciliorum collectores, minus etiam sincera, sed quæ ab aliis sincera habita sunt danda esse judicarunt. Porro istis colligendis usus sum præcipue codicibus Burchardi, Ivonis, et Gratiani. Adjeci notulas interdum meas sed breviores, et quæ facile ad variantes ex mss. codd. acceptas pertinent. Adjungere potuissem et singulorum censuras, sed cum dicti mei rationes afferendæ essent, nimis in longum me res illa protraheret. Adeant qui voluerint præclarum opus Caroli Sebastiani Berardi Uneliensis presbyteri in regia Taurinensi academia jurisprudentiæ studiis præfecti inscriptum: « Gratiani canones genuini ab apocryphis discreti, » Taurini 1752, quatuor in volumina divisum.

GELASIUS MAJORICO ET JOANNI EPISCOPIS.

Non esse sumendum corpus Domini sine calice.

Comperimus autem quod quidam in eadem regione, sumpta tantum corporis sacri portione, a calicis sacri cruore abstineant. Qui procul dubio nescio qua superstitione docentur obstringi; aut integra sacramenta percipiant, aut ab integris arceantur, quia divisio unius ejusdem mysterii sine grandi sacrilegio non potest provenire.

GELASIUS MAJORICO ET JOANNI EPISCOPIS.

De his qui duos episcopos suos occiderunt ut amplius episcopo careant.

Ita nos quidem Latinorum cædes geminata pontificum horrendi sceleris atrocitate confudit, ut diu constitutio nostræ deliberationis hæsitaret; dum et ingerere quemquam parricidialibus exemplis dubitaremus antistitem. Quapropter jam velut usum consuetudinemque sacrilegam declinantes, eatenus religioni duximus consulendum, ut parœciæ vices ab extrinsecus positis sacerdotibus gubernentur, quia ibidem commanentes ferro didicerunt necare pastores, inauditoque facinore (quod etiam nullis provinciis nusquam prorsus acciderit, quæ bellorum continuis diversisque incursionibus affliguntur) hæc reperta sit civitas, quæ præsules ministrando sibi fidem Christianam sine persecutione prosternat. Curandum est igitur ut illic funesta pernicies cessatione propriorum sanetur antistitum, atque ita saltem furoris tanti materies subtrahatur, eoque modo vel illa, dum in quos sæviat non habebit, ab hujusmodi cessatione desistat, vel aliis imitantibus dira contagia non præbeat. Egeat ergo episcopalibus subsidiis sibimet aliunde depensis, quæ sacram in suo gremio collatam fuso crudeliter maculavit sanguine dignitatem; quia in utroque hac est ultione plectenda, sive scilicet instinctu domestico, seu furiis incitata, nefas hoc committit exteC rius. Præbeat ergo dilectio vestra in hoc statu positæ ministerium visitationis ecclesiæ; et aut conveniendo pariter aut vicissim prout qualitas rerum, causaque poposcerit, divina ministeria [*al.* mysteria] repræsentet ingratis; ne cum devitamus zizania, dominica videamur præterire frumenta.

GELASIUS JOANNI EPISCOPO.

Nos ausus impii commovere Aselli, qui archidiaconatus fungebatur officio; nam cum duro casu lethaliter sauciato pontifice præ cæteris ecclesiam custodire debuerit, ac ne quid de episcopali domo subduceretur, et eum ipsum in tumultu præsenti permisit occidi, cum ad fatendum servari debuisset, utrum hæc sua voluntate peregerit, aut cujusquam præcipitatus impulsu, et prius ab eo, quia idem creditorius præsulis fuisse dicitur interempti, ecclesiastica requiri substantia. Quis autem non evidenter intelligat propter hoc præcipuum dictum citius fuisse sublatum, quatenus nec complices proderet, et ignorata facultas D ecclesiæ facilius direptionibus subjaceret? Nam et libellarius incisus episcopi perhibetur inventus, et vir bonus Asellus ac suo gradu dignus (quod nunquam ante tentatum est) prius in se decretum, adactis ecclesiæ ministris compulit celebrari, quam de excessu secundum tramitem vetustatis ad sedis apostolicæ notitiam relatio mitteretur. Quam sit autem intolerabile malum quis Christianus addubitet? ut cum soleat etiam communi sorte defuncto pontifice transitus ejus ante omnia nuntiari, competens deputari visitatio, atque ita de subrogando sacerdote tractari, hic unus exstiterit, qui interfecto religionis antistite, de suo mox honore cogitaverit, quam studuerit deferre quod gestum est. Ubi tametsi lateat extrinsecus quid agatur, tamen affectatæ potestatis abruptum, conscientiam suspicione non exuit, defuncti locum pariter,

ambientis (*forte* ambiens) interim ne quis hoc unquam audeat usurpare, quod ante istum nullus est ausus, ab officio quod gerebat, nostra sit auctoritate submotus, donec quid in perpetuum de tali ordinari censeamus plenius retractetur. Si qua sane juris ecclesiastici subtulisse convincitur modis omnibus reformare cogatur.

GELASIUS ELPIDIO EPISCOPO.

Sacrosancta religio, quæ catholicam tenet disciplinam, tantam sibi reverentiam vindicat, ut ad eam quilibet nisi pura conscientia non audeat pervenire. Nam quomodo ad divini mysterii consecrationem cœlestis Spiritus invocatus adveniet, si sacerdos, et qui eum adesse deprecatur, et criminosis plenus actionibus reprobetur?

GELASIUS HELPIDIO EPISCOPO VOLATERRANO.

Absque auctoritate Romani pontificis ad comitatum episcopi proficisci non audeant.

Quo ausu, qua temeritate rescribis Ravennam te parare proficisci, cum canones evidenter præcipiant nullum omnino pontificem nisi nobis visis, atque consultis, ad comitatum debere contendere (quod cum longævi vel ætate vel honore pontifices Pistoriensis, Lucensis, et Fesulanus nuper monstrentur fecisse, tu qui paucorum dierum fungi sacerdotio videris), quemadmodum tibi putas licere, quod non licet; nisi quod hoc officio carere festinas, quod his excessibus te ostendis indignum?

GELASIUS MAXIMO ET EUSEBIO EPISCOPIS.

Licet regulis contineatur antiquis parochias unicuique ecclesiæ pristina dispositione deputatas nulla posse ratione convelli, ne per consuetudinem pessimam exempli mali temeritate crescente ubique universalis confusio nasceretur, tamen etiam decretis nostris ante non multum temporis destinatis omnia jussimus, quæ taliter fuerant invasa, restitui; sed quia temeritas pervadentium legem sibi putat posse generari, si sceleri suo pertinaciam retentionis adjungat; ea quæ inter fratrem et coepiscopum nostrum Constantium Camiscanæ Ecclesiæ sacerdotem, et directos ab Anconitano pontifice decrevimus, per vos impleri cupimus. Tunc formam in cæteris cognitionibus, quæ sit sequenda præscripsimus. Nulla igitur præsumptione statum parochiarum, qui perpetuæ ætatis firmitate duravit, patimur immutari, quia negligentia pontificis neque temporalis objectio, quæ per incuriam forte generatur, nec ignavia faciente consensus, nec subripiente supplicatione præceptio divellere potest semel diœcesim constitutam, ex qua semper ad regenerationem, atque consignationem plebs devota convenit; (*in Gratiano additur, sed forte verba sunt ejusdem Gratiani non Gelasii*) territorium enim non facere diœcesim olim noscitur ordinatum.

GELASIUS EPIPHANIO EPISCOPO.

Ad episcopos cæteros direximus jussionem, ut eos qui ecclesias violasse perhibentur, accessu earum judicent esse non dignos.

GELASIUS VICTORI, CONSTANTINO, MARTYRIO, FELICISSIMO, SORANO ET TIMOTHEO EPISCOPIS.

Frater et coepiscopus noster Epiphanius sua nobis relatione suggessit, Beneuatum et Maurum Beneventanæ municipes civitatis in contumeliam religionis acerba nimis et plectibili contumacia prosiluisse, qui confugientem ad ecclesiæ septa curialem suum, nec illic quidem tutum, aut de injuria securum esse siverunt, ausi temerariæ menti admittere quod nec potestatibus quidem vel principibus unquam licuit perpetrare, ut hominem in sanctuariis constitutum, captata sacerdotis absentia, reluctantem, reclamantemque violenter abstraherent, quos, quantum nobis sua suggestione patefecit, merito indignos esse sacra communione judicavit. Et si revera tanti facinoris constat admissum, nostra etiam auctoritas in hac parte consentit. Nec enim ad supplicandum jure debet admitti, ubi admittere sacrilegium non dubitavit. Nullus enim intra limina tantæ venerationi deputata utrumque sibi licere existimet pro suæ voluntatis arbitrio, ut humilitatem sibi vindicet et furorem. Et ideo, fratres carissimi, supradictos, si manifesta reos facit conquestio, ab omnibus parochiarum vestrarum ecclesiis nostræ præceptionis auctoritate prohibete, ut non solum hi qui in injuriam sanctorum locorum prosiluisse probabuntur merito consequantur pro facti sui qualitate vindictam, verum etiam cæteri a tali præsumptione ultionis istius timore revocentur.

De sinceritate hujus epistolæ in utramque partem disputat Berardus, et rem in medio relinquit; mihi nihil vere suspiciosum occurrit.

GELASIUS JUSTO EPISCOPO.

Dilectio tua studeat quæsita omnium fideliter rerum veritate, ut si de spatiis de quibus memoratur orta contentio definitio dudum certa processit, intemerata servetur. Alioquin si nihil unquam constiterit terminatum, tunc de præscriptione temporum si qua pars [1] dissidet præbeat sacramentum; [2] ut tamen quæ hactenus possedisse perhibetur, jusjurandum sinatur offerre.

GELASIUS MARTYRIO ET JUSTO EPISCOPIS.

De servis sine consensu dominorum ordinatis.

Ex antiquis regulis et novella [3] synodali explanatione comprehensum est personas obnoxias servituti cingulo cœlestis militiæ non præcingi. Sed nescio utrum ignorantia an voluntate rapiamini, ita ut ex hac causa nullus pene episcoporum videatur extorris. Ita enim nos frequens et plurimorum querela circumstrepit, ut ex hac parte nihil penitus putetur constitutum. Actores siquidem illustris viri, filii nostri Amandiani graviter conqueruntur, homines suo juri deditos, alios adhuc clericos, alios jam diaconos ordinatos, cum non solum post modernum, quod tantorum pontificum collectione sub omnium saluberrimæ provisionis assensu constat esse perfectum, hujusmodi personas suscipi non debere, verum etiam si qui forte in divinæ cultum militiæ ante fuerint ignorantia faciente suscepti, eliminare prorsus, et exutos religioso privilegio ad dominorum possessiones justa debuerint admonitione compelli. Et ideo, fratres carissimi, quos supradicti viri actores in clericatus officio monstraverint attineri, discussos et obnoxios ac probatos custodito legum tramite sine intermissione restituite, ita ut si quis jam presbyter reperitur in eodem gradu peculii sola amissione permaneat. Diaconus vero aut vicarium præstet, aut si non habuerit, reddatur. Residua officia sciant neminem posse ab obnoxietate, si convincitur vindicari, quatenus ordine custodito nec dominorum jura, nec privilegia illa ratione turbentur.

GELASIUS [4] RUFINO ET JUSTO EPISCOPIS.

Honorati et primarii Varulanæ (*forte* Verulanæ) civitatis fusius nobis precibus supplicarunt, sicut habetur in subditis, quibus etiam subscriptionem propriam commodarant, se ab Agnello diacono gravi contumeliarum genere fuisse maceratos, ut etiam res perjurii (sicut ipsi dicunt) se asserant inclinatos; et ideo, fratres carissimi, secundum petitorii fidem supradicto diacono ad vestrum judicium, imminente Laurentio Romanæ Ecclesiæ defensore, mox deducto, veritatis assertione discussa, si constiterit integritas supplicantium, aut intenta doceat diaconus, aut de ejus protervitate noveritis esse vindicandum, quatenus de tantis excessibus memoratæ improbæ

[1] Lege *diffidit*. Gratian. habet *confidit*.
[2] Ms. Gratian. *ita ut*.
[3] Epist. ad episc. Lucan., cap. 14.
[4] In cod. Laborantis ms. pro *Rufino*.

temeritatis exclusus ultio digna comitetur, et qui se conviciis trivialibus implicavit, sacræ communionis arceatur accessibus.

GELASIUS CRESCONIO ILLUSTRI.

Illud te modis omnibus volumus custodire, ne quis episcoporum Siciliæ de parochiis ad se pertinentibus nomine cathedratici amplius quam duos solidos præsumat accipere, neque compellere presbyterum aut clerum parochiarum suarum supra vires suas eis convivia præparare.

Utrumque affert Ivo p. 3, cap. 135 et 136, et ex Ivone Gratianus 16, q. 3. Dilectio cap. Illud te modis, 10, q. 3. Postremum hoc fragmentum Gratianus non Gelasio, sed Pelagio tribuit; at cum ex Ivone accepisse Gratianus facile judicetur, ideo cum Ivo Gelasium legat, idem et Gratianum scripsisse oportet. Est autem canon a disciplina sive Gelasii sive Pelagii ætate vigente abhorrens.

GELASIUS JUSTINO ARCHIDIACONO ET FAUSTO DEFENSORI.

Quod episcopo nullo commento res liceat Ecclesiæ alienare, et quod privilegia omni ratione integra convenit servari.

Volatoranæ ecclesiæ actus vel patrimonium, quod hactenus comperimus destitutum, vel post damnationem Eucharisti, quo fuerat depravante dispersum, curæ vestræ decrevimus esse delegandum, ut diligentia qua vos pro ecclesiæ utilitatibus existimamus esse vigilantes, prædia culturæ restituatis antiquæ; revocetis si quæ sunt vendita aut donata mancipia, possessiones etiam ab Ennatio et Oppilione episcopis vel cæteris quovis jure videritis teneri (quia contra constituta synodi ab episcopo prædia alienari nullo poterunt commento) nihilominus revocentur; sit emptoribus ad eum recursus, qui præsumpsit aliquid de ecclesiæ rebus illicita venditione distrahere; ita ut pensiones annuas ad pontificem deferatis, cui privilegia sua integra convenit omni ratione servari, ut ejus dispensatione portiones proveniant consuetæ, ita ut portionem quartam, quæ ad eos pertinet, sua pontifex ordinatione distribuat, prout cujusque locum meritumque cognoscit. Pariter etiam ex fidelium oblatione faciendum, ut quartam clericis eroget pro consideratione suæ electionis, antistes. Fabricarum etiam portio, episcopo sciente et disponente vestra erogatione pendatur, quatenus nihil penitus in detrimentum alicujus rei patiamini generari. Si quid vero in ecclesiæ vestræ damnum, aut in his quæ sunt præceptionis nostræ prohibita pontificem vestrum videritis admittere, mox nostris auribus relatione signate, ut quid fieri debeat censeamus. Decimas justo ordine non tantum nobis, sed majoribus visum est, plebibus tantum ubi sacrosancta dantur baptismata deberi.

GELASIUS HERCULENTIO, STEPHANO ET JUSTO EPISCOPIS.

De eadem re.

Frequens equidem, et assidua nos querela circumstrepit de his pontificibus qui neque antiquas regulas, nec decreta nostra noviter directa cogitantes obnoxias possessionibus, obligatasque personas venientes ad clericalis officii cingulum non refutant. Nuper etenim actores illustris feminæ Placidiæ petitorii oblatione conquesti sunt, Sabinum Marcellianensis sive Casilinatis urbis, Antiochum servum juris patronæ suæ absentis dominæ occasione captata, ad presbyterii honorem usque productum, ejusque fratrem Leontium clericalis officii privilegio decorasse. Et ideo, fratres carissimi, inter supradictos actores, et eos qui conditionis extremæ repetuntur, objectam cognitionem vobis nostra auctoritate deputamus, ut omni veritate discussa, si revera objectam sibi maculam justitiæ refragationis non potuerit ratione diluere, Leontium clericum, quem gradus præfinitus legibus non defendit, ad sequendam [1] cognitionis suæ necessitatem modis omnibus redhibete. Antiochum vero, quia per sacerdotium non jam potest retolli, si in suam ecclesiam in hoc in quo est honore desiderat collocare, non veluti redditum sibi, sed habeat pro ministeriorum celebratione susceptum.

GELASIUS PHILIPPO ET CASSIODORO.

Cœlestini causa talis est, quam vos quoque non arbitror ignorare, siquidem hic conscius convictus in cæde parentis, et episcopi, quemadmodum gestorum tenore monstratur, cunctorum judicio nullatenus æstimatus est officio dignus altaris, eique pro tam detestando facinore unius anni interdicta communio est. Quatenus pœnitudine competenti tanti facinoris curaret abruptum. Quod etiamsi a nobis juberetur, ipse magis cogitans divini corporis sacramentum debuit ad hoc mente purgatiori remeare. Quod tempus tamen aut expletum, aut prope jam putamus exactum; post quod ei communionis facultatem patere non dubium est, ut et sententia synodalis possit abrumpi, et ut illi magis prosit, valeat majori satisfactione mundari.

GELASIUS SECUNDINO VISINENSI [2].

De correptione ejus qui magica arte criminatus sit.

Atroces injurias indecorum prorsus ducimus ministrorum Ecclesiæ vocibus irrogari, talia laicorum cum plerumque refugiant actiones. Tempus bonum siquidem honesta femina didicerat a magistro Paulo diacono, quæ non solum suggerit criminibus appetitam, verum etiam in damnata arte magicæ exsecrationis conscientiam miscuisse. Et ideo, frater, in supradictos te decrevimus cognitorem, ut si prædictum diaconum protervitas ista convincit, postquam indecenter probatus fuerit mulier inciviliter appetisse, aut eumdem ad astruenda quæ jactavit astringas, aut digna correctione compescas.

GELASIUS QUINIGESIO EPISCOPO.

Ut Judæi conversi honorentur.

Vir clarissimus Telesinus, quamvis Judaicæ credulitatis esse videatur, talem se nobis approbare contendit, ut merito nostrum appellare debeamus; qui pro Antonio (Antio) parente suo specialiter postulavit ut eum dilectioni tuæ commendare debeamus; et ideo fratrem supradictum voluntatis nostræ mandatorumque respectu ita te habere convenit, ut non solum in nullo penitus opprimatur, verum etiam in quo ei opus fuerit tuæ se gaudeat dilectionis adjutum.

GELASIUS PAPA QUINIGESIO EPISCOPO.

In nullam transferatur personam res in litigio posita ante cognitionis eventum.

Quia res in litigio posita in nullam transferri potest omnino personam, donec legitimæ cognitionis eventu, cui potius debeatur, judiciaria disceptatione possit agnosci, ex eadem re quispiam non sinatur exigere pensiones, sed in eodem statu, re eadem posita, in quo videtur (sicut dictum est) ante constituta, quisquis sibi putat quippiam posse competere, juridico pulset examine, præjudiciis omnibus inde submotis.

GELASIUS SIRACUSIO CONSTANTIO ET LAURENTIO EPISCOPIS.

Quam diligenter examinandum sit de servis Judæorum.

Judas, qui Judaicæ professionis exstitit mancipium, juris sui quod ante paucos annos se asserit comparasse, nunc ad ecclesiam Venefranam confugisse suggessit, sicut petitorii tenor annexus ostendit, eo quod dicat sibi ab infantia Christiano nuper a præfato domino signaculum circumcisionis infixum. Quapropter diligenter vestra inter utrumque sollicitudo

[1] Gratian., cognationis.

[2] Fortasse Vulsiensi.

rerum fideliter examinet veritatem, quatenus nec religio temerata videatur, nec servus hac obsectione mentitus competentis jura domini declinare contendat.

GELASIUS MAJORICO SERANO ET JOANNI EPISCOPIS.

Ne quis contra ecclesiasticam satisfactionem excommunicatis communicet.

Cœlestinus presbyter fratris et coepiscopi nostri Serani qui contra pontificale judicium, contraque apostolicæ sedis mandata prorumpens supradictis communionem sacram ministrare præsumpsit, cum non potuerit ignorare sententiam proprii sacerdotis ab officio protinus ecclesiastico repellatur, ut nullus Ecclesiæ ministrorum contra pontificalia statuta venire contendat.

GELASIUS PAPA FAUSTO MAGISTRO MILITIÆ.

Mortuos suscitasse legimus Christum, in errore mortuos absolvisse non legimus, et qui hoc certam faciendi solus habuit potestatem beato Petro apostolo principaliter mandat: Quæcunque super terram ligaveritis, erunt ligata et in cœlo, et quæcunque solveritis super terram, erunt soluta et in cœlis (*Matth.* XVI, 18). Super terram, inquit, nam in hac alligatione defunctum nunquam dixit absolvendum.

GELASIUS JOANNI EPISCOPO [1] VIVANENSI.

Exemplum vindictæ in eos qui se justas habere causas mendaciter fingunt.

Uxor Felicis, et filia Romam (quia sic oportuit) pervenerunt: siquidem hunc ipsum primum se ad barbarorum basilicam conferentem, seque bonas causas habere jactantem egredi sub hac conditione præcepimus, ut si actus suos fideliter et rationabiliter allegaret, nihil contra eum prorsus asperum fieri, durumque pateremur; alioquin si contra fidem et utilitatem dominicam venisse probaretur, ipse sibimet imputaret, atque ordinationi congruæ subjaceret. Qui superveniente filio nostro viro spectabili Orthasio, sic est ad singula quæque convictus, ut os aperire non posset, et vera esse, quæ huic objicerentur propria voce fateretur, ideoque tenetur mancipatus custodiæ.

GELASIUS HONORIO EPISCOPO.

De hominibus ecclesiastici juris ne testamenti sibi paginam faciant.

Illud etiam sinceritatem tuam non latere volumus ad nos fuisse perlatum, quod ampliatus conductor, quem non solum servum constat ecclesiæ, sed ita rationibus a multis temporibus implicatum, ut etiamsi esset ingenuus, donec ratiocinia cuncta deduceret, modis omnibus obnoxius haberetur, ausu temerario molitus fuerit condere paginam testamenti, cujus omne peculium ecclesiastico juri legibus non dubitetur obstrictum. Quapropter his præsumptionibus vice nostra tua fraternitas contradicat, nec fieri prorsus aliqua subreptione permittat. Ac si eidem quidquam humanitatis forte contigerit, quia grandævus esse memoratur, mox ejus sine dilatione substantiam unanimitas tua filiis ejus duntaxat, quibus patrimonium probatur commissum sub fideli descriptione contrudat, donec temporibus universis, quibus hoc patrimonium gubernasse cognoscitur, partes dominicas cogatur reddere indemnes.

GELASIUS HONORIO EPISCOPO.

Divinæ retributionis memor ad pontificalem conscientiam non ambigas pertinere egentium commodis piam sollicitudinem non negare.

GELASIUS CRESCONIO, JOANNI ET [2] MESSALÆ EPISCOPIS.

Statuta priorum decessores servare oportet.

Decessorum statuta sicut legitima et justa successores custodire convenit, ita etiam debent malefacta corrigere.

GELASIUS JOANNI EPISCOPO SORANA.

Certum est quidem, et nostris præceptionibus constitutum, ne quis in ecclesia aut in oratorio sedis nostræ non legitur permissione dedicatum, processionem publicam putaret impendi: ne conditores furtivis subreptionibus contra regularum statuta prosilirent. Sed quia Magetia spectabilis femina petitorii nobis oblatione suggessit, in possessionibus propriis suorum corpuscula condidisse: frater carissime, humanitatis intuitu, quod priora statuta non maculent funeribus, et sepulcris tantum, in comprehensis petitorio locis ministeria noveris pro solemnitate præstanda, ut defunctorum nomine solummodo divina celebrentur officia, publica frequentatione, et processione cessante. [3] Data idibus Aprilis.

GELASIUS PAPA SENECIONI EPISCOPO.

In ecclesia quam quis ædificat nihil sibi præ cæteris vindicet.

Piæ mentis amplectenda devotio est, qua se [4] Julius U. H. in re Juviana sui juris fundasse perhibetur ecclesiam, quam in honorem S. Viti confessoris ejus nomine cupit consecrari. Hanc igitur, frater carissime (si ad tuam diœcesim pertinere non ambigis), ex more convenit dedicari collata primitus donatione solemni, quam ministris ecclesiæ destinasse se præfati muneris testatur, sciturus sine dubio præter processionis aditum, qui omni Christiano debetur, nihil ibidem se proprii juris habiturum. [5] Data XIII cal. Augusti.

De eodem.

Frigentius vero petitoria nobis insinuatione suggessit in re sua quam Sextilianum vocatur, basilicam se sanctorum Michaelis archangeli, et Martini confessoris pro sua defensione fundasse. Et ideo, frater carissime, si ad tuam pertinet parochiam, benedictionem supra memoratæ basilicæ solemni veneratione dependet. Nihil tamen sibi fundator ex hac basilica non erit vindicandum, nisi processionis aditum, qui Christianis omnibus in commune debetur.

Episcopi a suo metropolitano et ipse ab eodem consecretur.

[a] Quia per ambitiones illicitas non pudet quosdam ecclesiarum jura turbare, ac privilegia quæ metropolitanis vel provincialibus episcopis decrevit antiquitas temeraria præsumptione pervadere propter quod etiam communionis apostolicæ desiderant dissidium tenere; quo scilicet ab ejus auctoritate divisi, vel impunes proprias usurpationes exerceant, non

[a] Anselmus Lucensis in sua collectione lib. VI, cap. 79, hoc fragmentum totidem verbis ex epistola Gelasii ad Natalem episcopum refert, sed circa finem apud eumdem Anselmum ita variat: *Caritatem tuam duximus instruendam nos pariter ad metropolitanos vestræ provinciæ sive cujuscunque contiguæ, quæ catholicam servant unitatem magnopere delegasse ut obeuntes episcopos in eadem regione metropolitanus suus debeat ordinare, eumdemque ipsum metropolitanum si humana morte transierit, nonnisi comprovinciales episcopi juxta formam veterem studeant ordinare, quatenus quæ veneranda decrevit antiquitas nullus sibimet contra fas usurpare contendat.* MANSI.

[1] Gratianus legit *Viennensi.*

[2] Ita legit cod. Deusdedit, cum in edit. sit *Messaliæ.*

[3] Desunt sequentia in edit., sed reperta sunt a Ballerinis in cod. Vat. 5835.

[4] Ita restituunt Ballerini ex cod. Deusdedit, cum in cod. legeretur *Julius nobis in re Juliana.*

[5] Hæc desunt in editis et supplent Ballerini ex cod. ms.

respicientes quia æterno Judici rationem tam de catholicæ sinceritatis injuria, quam de traditionum præjudiciis paternarum non sine perpetuæ sint damnationis interitu reddituri, si in hac obstinatione permanserint, caritatem vestram duximus instruendam, ut vos omnes in commune fratres si per Dardaniam, sive per quamque contiguam provinciam constituti, qui vos sub metropolitanis vestris esse meministis, et ab eisdem substituti decernentes, sicut vetus consuetudo deposcit, unanimiter statuatis antistites, et vicissim si metropolitanus humanæ conditionis forte decesserit, a comprovincialibus episcopis, sicut forma transmisit sacrari modis omnibus censeatis : nec quemquam sibi, quam vobis antiqua dispositione concessum est, patiamini vindicare : quatenus et inter ipsas adversantium voluntatum procellas, veterum regulas nullatenus custodire cessetis, sicut persecutionum tempore diversarum patres nostros constanter fecisse non dubium est.

GELASIUS ANASTASIO EPISCOPO.

Defensionis propriæ desolatis auxilio, et qui suis actibus adesse pro ætatis infirmitate non possunt, exoratum pontificem decet subvenire, quia pupillis tuitionem etiam divinitas jussit impendi. Et ideo Maximo et Januario clericalis officii (qui se solatio parentum vel propinquorum asserunt destitutos) auxilium ex nostra delegatione præstabis, ut adversus improbitates adversariorum suorum protecti; tuæ exsecutionis annixu, noxia commenta non sentiant.

GELASIUS FORTUNATO EPISCOPO.

Tueatur Ecclesia quos in sui defensione suscepit.

Irreligiosum prorsus et exsecrabile judicamus, si quisquam vel extraneos in sui tuitione susceptos non omni fide et tota animi sui educaverit sanctitate. At cum Olympius diaconus dilectionis tuæ Felicis et Olympi suggeratur avunculus, eosque parvulos tutelæ vice susceperit nutriendos, ultra latrocinium esse judicamus, quod eos bonisculis parentum, sicut asserunt, reliquit extorres, alia retinendo, alia contra leges et jura vendendo.

GELASIUS JUSTINO ARCHIDIACONO ET FAUSTINO DEFENSORI.

De rebus ecclesiæ non est aliquid alienandum.

Vobis enim et famæ vestræ consultum duximus, ut pontificis vestri loco, vobiscum ab eodem aliquis subrogetur, qui ejus nomine pariter universa disponat : quatenus omnia prædia ad vestrum revocetis studium, nec cuiquam clerico pro portione sua aliquod solum ecclesiæ putetis esse deputandum : ne per incuriam et negligentiam minuatur; sed omnis pensionis summam ex omnibus prædiis rusticis, urbanisque collectam ad antistitem deferatis. Ex qua tamen collectione habeatur ratio, quid ad causas vel expensas accidentium necessitatum opus esse perspicitur, ut de medio sequestretur; et quatuor portiones vel de fidelium oblatione, vel de hac fiant modis omnibus pensione : ita ut unam sibi tollat antistes, aliam clericis pro suo judicio et electione dispertiat, tertiam pauperibus sub omni conscientia faciat erogari : fabricis vero quartam, quæ competit, ad ordinationem pontificis, erogatione vestra decernimus esse pensandam. Si quid forte sub annua remanebit ex- pensa, electo idoneo ab utraque parte custode, tra-

A datur enthecis ut si major emerserit fabrica, sit subsidio quod ex diversi temporis diligentia potuerit custodiri, aut certe ematur possessio, quæ utilitates respiciat communes.

GELASIUS CLERO ET ORDINI ET PLEBI BRUNDUSII.

Redituum et oblationum duæ portiones clericis committantur.

Concesso vobis, quem petistis, antistite fratre jam et coepiscopo meo Juliano, necessarium fuit (eodem ad ecclesiam suam mox remisso) ad vos nostra scripta pariter destinari : quibus agnosceretis eidem fuisse præceptum, ne unquam ordinationes præsumat illicitas, *et infra.* Reditus et oblationes fidelium in quatuor partes dividat quarum unam sibi ipse retineat, alteram clericis pro officiorum suorum sedulitate distribuat : fabricis tertiam; quartam pauperibus et peregrinis habeat fideliter erogandam : quarum rationem divino est redditurus examini.

B GELASIUS EPISCOPIS ORIENTALIBUS DE DAMNATIONE DIOSCORI.

Non petenda est absolutio, cum inique fertur sententia.

[a] Cui est illata sententia deponat errorem, et vacua est; sed si injusta est, tanto eam curare non debet, quanto apud Deum et Ecclesiam ejus neminem potest iniqua gravare sententia. Ita ergo se non absolvi desideret, qua se nullatenus perspicit obligatum.

GELASIUS [1] GERONTIO ET PETRO EPISCOPIS.

Implorantibus patrocinium episcopi debent ade se.

Licet omnibus de nobis sperantibus non debeamus, in quantum possumus, nos negare; plus tamen viduarum et orphanorum causas, et impensius ducimus exsequendas, quas tueri a nobis, vel ab omnibus divina manifestat assertio.

C GELASIUS LEONTIO ET PETRO EPISCOPIS.

Quisquis in negotiis suis nostri nominis intercessione sperat sibi remedia posse conferri, prona nos convenit animositate præstari.

GELASIUS CLERO, ORDINI, ET PLEBI [2] BRENDESII.

[b] Concesso vobis quem petistis antistite fratre jam et coepiscopo meo Juliano, necessarium fuit eodem ad Ecclesiam suam mox remisso, ad vos nostra scripta pariter destinare, quibus agnosceretis, eidem fuisse præceptum ne unquam ordinationes præsumat illicitas. Ne bigamum, et qui virginem non est sortitus uxorem, atque illitteratum, vel obnoxium, in aliqua parte corporis debilem notatumque modis omnibus ad sacros ordines permittat accedere. Quod etiam de peregrinis atque incognitis vel expetentibus cavere debebit, quia hujusmodi a venerabilibus prohibentur officiis, ac nihil ex ministeriis atque ornatu postremo de quacunque re quam constat ad ecclesiam pertinere, audeat in alteram qualibet ratione

D transferre. Reditus et oblationes fidelium in quatuor partes dividat, quarum sibi unam ipsi retineat, alteram clericis pro officiorum suorum sedulitate distribuat, fabricis tertiam, quarum rationem divino est redditurus examini. Sacris quoque ordinibus applicandos, hac observatione promoveat, ut jejunio quarti, septimi et decimi mensis vespere sabbati presby-

[a] Exstant hæc verba in tractatu Felicis III de Acacio rite damnato, hic dato ex Maffeio. MANSI.

[b] *Integram hanc epistolam Gratianus in duas distinxit, diverso etiam titulo præfixo; nam ab illis verbis,* Concesso vobis *usque ad illa* redditurus examini, *titulum præfixit clero, et ordini, et plebi Brundusii* xa 12, quæst. 2, can. 26 : *Ab illis verbis* venerabilis etiam baptismi *usque in finem relatis* de consecr. dist. 4, can. 17, *incipit novus canon cum titulo* : Gelasius papa clero et plebi Tarentinæ. *Profecto hæc leguntur in libro* Diurno Romanorum pontificum, [illegible] *est formula litterarum quæ tradebantur* [illegible] *pis* [illegible] *ordinatis. At hanc formulam acceptam* [illegible] *scriptis Gelasii satis indicat vetustus Lucensis* [illegible] *codex manuscriptus, in quo hæc ipsa formula sub Gelasii nomine legitur. Est autem codex ille sæculo exeunte* VI *scriptus.* MANSI.

[1] Forte *Leontio.*

[2] Al. *Brundusii.*

teros atque diaconos ordinandos esse cognoscat. Venerabilis etiam baptismi sacramentum nisi in festivitate Paschali et Pentecoste tradere non præsumat exceptis ægritudine laborantibus.

GELASIUS CŒLESTINO EPISCOPO.

Ad ministerium alicujus ecclesiæ clerici ejusdem promoveantur.

Presbyteri, diaconi, et universi clerici Stomensis (Ilistoniensis) civitatis petitorio nobis suggessere porrecto, in ecclesia beati martyris Eleutherii episcopi (quæ in supradicta civitatis parochia probatur esse constructa) presbyterum qui constitutus fuerat defecisse; atque in ejus locum Julianum diaconum ipsius ecclesiæ pro celebritate ipsius loci quantocius debere ordinari. Et ideo, frater carissime, si de ejus vita vel moribus nihil est quod contra canonum veniat statuta, suprascriptum presbyterii honore decorabis, saiturus eum visitatoris te nomine non cardinalis creasse pontificis. Pariter etiam et Felicissimum diaconum in ejus ecclesiæ ministerio si conversatio B ejus patitur, subrogabis, ut locus processionis celeberrimus ad mysteriorum consecrationem nec sacerdote indigeat nec ministro.

GELASIUS PAPA EZECHIÆ COMITI.

A sæculari judice clericus non est audiendus.

Christianis gratum semper debet esse, quod ab eorum poscitur dignitate præstandum: quia Deo servientibus beneficium negare non convenit. Silvester itaque atque Faustinianus, qui se a cunabulis clericos confitentur, a Theodora se opprimi per violentiam conqueruntur, quia dicunt se ingenuos atque Deo auctore, pristinæ conditionis nexibus absolutos, in sortem deterrimæ iterum servitutis addici, et per auctoritatem regiam contra leges publicas, cum clericali cingulo tenerentur astricti, per archidiaconum urbis Grumentinæ esse conventos, cum constet eum qui cœlestem militem pulsat, nonnisi ejus forum debere sectari. Et ideo, dilecte fili, dependso salutationis C affatu supradictos clericos tibi commendo, ut si ad delegatorum judicium eorum adversarii venire contempserint sublimitatis tuæ tuitione valeantur; ne quid illis aut subreptio, aut nimica legibus violenta necessitas imponat, quia qui judicium refugit, apparet eum de justitia diffisum.

GELASIUS CRISPINO ET SABINO EPISCOPIS.

Nonnisi ad episcoporum judicium clericus vocetur.

[b] Silvester et Faustinianus Ecclesiæ Grumentinæ clerici lacrymosa nobis insinuatione conquesti sunt, libertatem sibi domini sui benignitate concessam hæredum ejus oppressione pulsari, sibique in clericatus officio pene a cunabulis servientibus, etiam manumissore vivente, in eodem actu nihilominus constitutis, divinis mysteriis impendere servitium non licere, cum (si petitionem veritas subsequatur) contra patris et auctoris sui factum venientibus, ut indignis, hæreditas legibus auferatur, nec eis liceat hæreditatem capientibus contra auctoris sui prositire D judicium. Et ideo, fratres carissimi, quoniam se etiam ab archidiacono dictæ Ecclesiæ queruntur oppressos, qui per eorum absentiam moderatoris judicium promisit eos esse secuturos, calcatis omnibus rationibus, et contra leges divinas et publicas pulsatis, forum suum putavit auferri in vestro judicio, quisquis ille est qui clericum lacessit adveniat, ut A ecclesiæ jura quæ vetusti principes assidua sanctione firmaverunt, impetitis clericis non negentur.

GELASIUS PAPA [1] FABIANO EPISCOPO.

Baptizandis numerus non imponatur nec cathedraticum ultra vetustum morem exigatur.

Nec numerus baptizandis juste creditur imponendus, cum quanti petierint, vel ad regenerationem festinaverint, non sint pro alterius voluntate repellendi. Et ideo, frater carissime, hujusmodi superfluam constitutionem modis omnibus removebis, ut unusquisque aut in vicina sibi ecclesia, aut in electa pro suæ mentis baptizetur arbitrio. Cathedraticum etiam non amplius quam vetusti moris esse constiterit, ab ejus loci presbytero noveris exigendum, et de his quæ die dedicationis fuerint offerentium devotione collata, consuetudinem, quæ generaliter omnibus ecclesiis est præscripta servabis.

GELASIUS PAPA PHILIPPO ET [2] GERUNTINO EPISCOPIS.

In electione episcopi parochus debet adesse.

[c] Plebs Diotrensis data nobis petitione deflevit diu se sine rectoris proprii gubernatione dispergi. Ac, sicut asseritur, is qui a vobis jam probatus dicitur a paucis, et tenuibus jam putatur electus, cum ad vos (*al.* nos) pertineat universos assidua admonitione compellere, ut omnes in unum quem dignum sacerdotio viderint, et sine aliqua reprehensione consentiant. Et ideo, fratres carissimi, diversos ex omnibus sæpe dicti loci parochiis presbyteros, diaconos, et universam turbam vos oportet sæpius convocare, quatenus non prout cuilibet libuerit, sed concordantibus animis talem vobis admonentibus, sibi quærant sola Divinitatis attentione personam, quam nulla contrarietas a constitutis possit revocare præscriptis.

GELASIUS BONIFACIO EPISCOPO.

Quod servi fugientes dominos suos ad ecclesiam, intercessionem debent quærere non latebras.

Metuentes famuli dominos si ad ecclesiæ septa confugerint, intercessionem debent quærere, non latebras, ne hæc ipsa præsumptio tarditatis temeritatem augeat renitendi. Filius enim noster vir spectabilis Petrus queritur servum suum in ecclesia S. Clementis diutius commorari, cui cum deputasset sacramenta præstari, illum egredi nulla ratione voluisse. Et ideo dilectos supradicti hominis de præsenti cum eo quem elegerit esse mittendos, qui cum de impunitate ejus sacramenta præbuerint, eum statim facies ad dominum suum modis omnibus remeare; aut si in hac pertinacia forte perstiterit, post sacramentum sibi præstitutum reddatur invitus.

GELASIUS RUFINO ET APRILI EPISCOPIS.

Quis aut leges principum, aut Patrum regulas, aut admonitiones modernas dicat debere contemni, nisi qui impunitum sibi tantum æstimet transire commissum. Actores siquidem filiæ nostræ illustris et magnificæ feminæ Maximæ petitorii nobis insinuatione conquesti sunt Silvestrum atque Candidum originarios suos contra constitutiones quæ supradictæ sunt, et contradictione præeunte a Lucerino pontifice diaconos ordinatos. Ideo, fratres carissimi, tantæ prævaricationis excessus noveritis sagacius inquirendos; et si constiterit querelam veritate fulciri, continuo qui

Canon iste plane cohæret cum fragmento ab Holstenio ex collectione cardin. Deusdedit vulgato et hic excuso. MANSI.

[b] Ambos hos canones falso inscribi Gelasio judicat, nec immerito, Berardus, cum archidiaconorum jurisdictio recentioris disciplinæ exstiterit. MANSI.

[c] Suspiciosa est hæc epistola Berardo, imo, qui d mireris, imposturæ auctorem Anselmum Lucensem suspicatur a quo uno Gratianus accepit. Curnam quæso? quod de antistitum electionibus hic agatur, quarum libertatem asserere e re Anselmi erat, nunquid propterea quod hic decernitur disciplinæ Gelasianæ ætati aversabatur. MANSI.

[1] Al. *Sabino*.

[2] Forte *Gerontio*.

contradictione præeunte non legitime sunt creati [*al.* consecrati] a sacris officiis repellantur.

IDEM EISDEM.

Leges principum aut regulas Patrum contemni non liceat.

Quis autem leges principum aut regulas Patrum, aut admonitiones paternas dicat debere contemni, nisi qui impunitum sibi tantum existimet transire commissum?

GELASIUS THEODORICO REGI.

Leges Romanorum principum servandæ sunt ab omnibus.

Certum est magnificentiam vestram leges Romanorum principum, quas in negotiis hominum custodiendas esse præcepit, multo magis circa reverentiam beati Petri apostoli pro suæ felicitatis augmento velle servari.

GELASIUS PAPA PALLADIO EPISCOPO.

Tempore sinceritatis dignitas accepta sequente debilitate non amittitur.

Præcepta canonum quibus ecclesiastica regitur disciplina sicut ad sacerdotium debiles corpore non patitur pervenire; ita et si quis in eo [1] fuerit constitutus, ac tunc fuerit sauciatus, amittere non potest quod tempore suæ sinceritatis accepit. Stephanus siquidem presbyter petitorio nobis deflevit oblato, quod habetur in subditis olim sibi ante annos plurimos collatam presbyteri dignitatem, quam revera immaculati corporis judicio [2] suscepisset: sed nuper propter provinciæ vastitatem (quam Thusciæ præ omnibus barbarorum feritas diversa sectantium, et ambiguitas invexit animorum) dum imminentes gladios evadere fugæ præsidio niteretur, acutis sudibus occurrentia sibi tecta transiliens inferiores partes corporis inseruisse suggessit, quæ vix adhibita curatione biennio potuissent abstergi [*al.* obstringi]. Et ideo, frater carissime, supradicto locum suum dignitatemque restitue, quatenus sacrosancta mysteria sicut consuevit exerceat. Neque enim convenit ab hoc auferri ante susceptum ordinem, in quo postmodum in invaletudinem corporis casu probatur taciente collapsus.

GELASIUS RUSTICO ET FORTUNATO EPISCOPIS.

A regimine suspendatur ecclesiæ qui in terram frequenter eliditur.

Nuper Foropopulensis [3] Ecclesiæ clerici, una cum [4] Sabino episcopo et Pelagio et laicis propria suggestione reserarunt præsulem suum gravi quadam necessitate vexari, cujus eum dicerent incursione frequenter elisum. Quod ne scandalum fidelibus videretur ingerere, et Ecclesiam Dei ubique positam hac offensione turbare, præcipue cum eodem ipso volente huc se perrexisse firmarent, ad dilectionem vestram scripta direximus, ut Ecclesiæ cujus rector tali casu tenetur astrictus visitationem congruam reddatis. Verum quia nunc idem ipse venit huc pontifex falsaque omnia de se jactata disseminat; sub divini contemplatione judicii, vestræque conscientiæ, existimationisque respectu rerum fide solertissime perquisita, si aliquando scilicet vel in domo vel in processione, vel in alio quocunque loco probatur repente [5] collapsus, vocesque dedisse confusas, et spumas ore jactasse; quanta fieri potest examinatione quæratur. Quod tamen sive non possit aliquotum [6] factum testificatione firmari, sive nunquam contigisse dicatur; non putandum est posse sufficere, sed certum manifestumque documentum, quia de tanta re non segnius agendum est. Faciat rem tua dilectio, frater Rustice, sui moris et aptam magno pontifici, ut eum triginta diebus tecum esse constituas, eumque carnibus [7] indifferenter uti necessaria probatione compellas.

GELASIUS VICTORI EPISCOPO.

Cum majores ordinare contempserint de minoribus promoveantur ordinibus.

Consuluit dilectio tua de suorum promotione clericorum perhibens, quod diaconi ad presbyterii gradum (quo ecclesiam tuam memoras indigere) venire detrectant. Quapropter quia invitos ecclesiastica moderatio, gravitasque non patitur, ut ex nolentibus fiant nolentes, ordinatio illa potest perficere, si quos habes vel in acolythis, vel subdiaconis maturiores ætate, et quorum sit vita probabilis, hos in presbyteratum studeas promovere, ut qui in suis ordinibus proficere noluerint, reddantur suis inferioribus post minores; ipsaque commoda presbyteri propensius, quam diaconi consequantur, ut hac saltem ratione constricti, et honorem, quem refugerant, appetere nitantur, et quæstum.

GELASIUS PAPA.

Testatoris arbitrium servari oportet.

Consideratio ecclesiasticæ utilitatis hoc postulat, ex dispositione testatoris servandum arbitrium.

GELASIUS.

Quæ sacerdotes dederunt, subsequentes pontifices nullatenus auferre præsumant.

Illud statuendum censuimus ut quascunque munificentias clericis aut sibi servientibus de rebus ecclesiæ in usum aut de propriis in proprietatem præcedentes dederint sacerdotes; subsequentes pontifices nullatenus auferre præsumant. Si quid tamen culpæ exstiterit pro qualitate personarum, vel regula præcedentium canonum in persona habeatur, non in facultate districtum.

GELASIUS PAPA.

Non mentitur qui animum fallendi non habet.

B. apostolus Paulus non ideo, quod absit, fefellisse credendus est, aut sibi exstitisse contrarius, quoniam cum ad Hispanos se promisisset iturum, dispositione divina majoribus occupatus ex causis implere non potuit quod promisit. Quantum enim ipsius voluntas interfuit hoc pronuntiavit, quod revera voluisset efficere. Quantum enim ad divini secreta consilii (quæ ut homo omnia non potuit licet Spiritu Dei plenus agnoscere) suprema prætermisit dispositione præventus. Nec quia B. Petrus apostolus divinæ reverentiæ ipsi Domino respondit: *Non lavabis mihi pedes in æternum*, fefellisse, quod absit, aut in sua putabitur minime constitisse sententia; quia mox eidem divinæ voluntati cesserit, et quod dixerat esse facturum, a causis astrictus humanæ salutis, passus est prona voluntate faciendum.

[8] GELASIUS AGILULPHO.

Precor autem ut regulam beati Petri apostoli inter Dalmatias constitutam defensare dignemini, et quæ vobis, vel frater, vel coepiscopus meus Honorius [a] pro ejus utilitate suggesserit, vel conductores putaverint intimandum, quam fieri potest, præstare jubeatis.

[a] Hic Honorius fuit Salonitanus episcopus, ad quem aliæ duæ Gelasii editæ sunt. BALLER.

[1] Ivo addit *actu*.

[2] Ivo, *suscepit*.

[3] Cod. Luc., *Foropopiliensis*.

[4] In vetustissimo meo Lucensi codice legitur *Sabino et Pelagio laicis*; quæ commodior est lectio.

[5] Cod. Luc., *prolapsus*.

[6] In Cod. Luc deest vox *factum*.

[7] Ad oram mei codicis additur *anellinis*; id est ; guinis.

[8] Hanc et sequentes vulgarunt Ballerini ex collect. Vatic. Deusdedit cardin. lib. II, cap. 100.

GELASIUS JANUARIO.

Sed causas quibus beneficia beati Petri apostoli continuata percupias, fidenter injungo. Præstet igitur tua nobilitas, ut rebus pauperum ejus auxilium defensionemque concedat, et conductores earum pio favore tueatur, ut vicissitudinem præstitorum ab eodem percipiat consequentem, cujus meritis, et honori devotus ista dependit.

GELASIUS FIRMINÆ ILLUSTRI FEMINÆ.

Ad cumulum vero mercedis vestræ pertinere certissimum est, si prædia quæ vel a barbaris vel a Romanis inconvenienter invasa sunt, vestris dispositionibus egentium victui reformentur. Cujus tanta de provinciis diversis, quæ bellorum clade vastatæ sunt, Romam multitudo confluxit, ut vix ei, Deo teste, sufficere valeamus. Conspicitis ergo quantum boni operis acquiratis, si B. Petro apostolo prædia, quæ pro sua quisque anima contulit, vestro post Deum præsidio liberata reddantur. Cujus benedictionis eulogias, quas pro affectione direxi, peto ut grata suscipere mente digneris.

GELASIUS ACTORIBUS URBICI.

Constat vos intulisse actionibus ecclesiæ ex præstatione fundi claculas, quem conductionis titulo tenes, de fructibus (an. 494) anni consulatus Asterii et Præsidii VV. CC., de indictione III, auri solidos XXX, Notavi V cal. Augusti [a] Flavio V. C. consule.

GELASIUS [b] EREBELEUVÆ REGINÆ.

Qui pro victu pauperum domno filio excellentissimo regi cum meis litteris supplicaret, Petrum Ecclesiæ defensorem dirigere properavi. Quo veniente sublimitatem quoque tuam salutare non destiti, plurimum deprecans, ut pro vestræ salutis, et prosperi- A tatis augmentis egentium causas juvare dignemini. Data V cal. Martii

[1] GELASIUS PETRO EPISCOPO POTENTINO.

Secundum quod vestri portitoris significavit libellus, compertum habemus vos præ manibus habere negotium insolitum. Pertulit, diaconem quemdam commisisse incestum multis indiciis in vicinia notum. Sed quia nemo potest canonice illud stuprum probare, memoratus diaconus omne meritum recusat inde subire judicium. Ad quod ego multis inevitabilibus curis involutus quanta possum brevitate sic rationabiliter respondeo. Nulla quippe judicia inter homines necessaria essent, si omnes veritates cunctis patuissent. Sequitur ergo perquiri a judice debere probationem judicii ordine, unde aliter non cognoscitur veritas culpæ. Sed cum culpa non ignoratur, nec synodum ex hoc congregari oportere, nec judicium agitari jubemus. Sed sola modulata sententia in concilio tractetur, quæ meritum culpæ excedere B non videatur. Sicut dictum est antiquis, *oculum pro oculo, dentem pro dente*, et librata mensura, ideo fuit jussa in lege, ut juxta meritum culpæ damnatio ponderetur vindictæ. Si quidam fortasse minus capaces in his quæ præmisimus propterea vacillant, quia scriptum habent in legibus nostris, De occultis nemo judicetur et judicet. Sed hi tales vigili mente pertractent, quia quod de occultis negatur, sub tacito intellectu de manifestis conceditur. Constat ergo consequenter hoc dici de ipsis occultis, quæ scandalum Ecclesiæ nullum inducunt. Si postquam oriri scandalum contigerit pro crimine, nullo modo est prætereundum quia Ecclesia et satisfactione pacata quiescat, et sedata remaneat culpa sic publiciter punita, ut etiam habeant timorem. Satisfactio namque illa est, qua innocens quisque manifestatur, a quibus reus credebatur.

[a] Id est Flavio Viatore, qui fuit consul. an. 495. Alia cautio ejusdem diei ac iisdem verbis subjicitur ab eodem Gelasio data Vincomalo, ubi solum fundi nomen deest. BALL.

[b] Anonymus a Valesio editus de gestis Theodorici regis hanc reginam ejusdem Theodorici genitricem memorat. *Mater Ereliva dicta Gothica, catholica quidem erat, quæ in baptismo Eusebia dicta.* BALL.

[1] Ex ms. cod. universitatis Taurinensis, fol. 4, pag. 7.

APPENDIX TERTIA.

CONCILIORUM SUB GELASIO HABITORUM RELATIO.

[a] CONCILIUM ROMANUM I.

Quo a septuaginta episcopis libri sacri et authentici ab apocryphis sunt discreti, sub Gelasio, anno Domini 494 Asterio atque Præsidio consulibus.

I.

[b] *Ordo [1] librorum Veteris Testamenti quem [c] sancta et catholica Romana suscipit et veneratur Ecclesia, digestus a beato Gelasio papa I cum septuaginta episcopis.*

Genesis liber unus.
Exodi liber unus.
Levitici liber unus.
Numeri liber unus.
Deuteronomii liber unus.
Jesu nave [Josue] liber unus.
Judicum liber unus.
Ruth liber unus.
Regnorum [Regum] libri quatuor.
Paralipomenon libri duo.
Psalmorum 150 liber unus.
Salomonis libri tres :
Proverbia,
Ecclesiastes, et
Cantica canticorum.
Item Sapientiæ liber unus [2].
Ecclesiasticus liber unus.
Item ordo prophetarum [3] :
A Isaiæ liber unus.
Jeremiæ liber unus.
Cinoth, id est, de lamentationibus suis.
Ezechielis liber unus.
Danielis liber unus.
Oseæ liber unus.
Amos liber unus
Michææ liber unus.
Joel liber unus.
Abdiæ liber unus.
Jonæ liber unus.
Nahum liber unus.
Habacuc liber unus.
Sophoniæ liber unus.
Aggæi liber unus.
Zachariæ liber unus.
Malachiæ liber unus.
Item ordo historiarum :
Job liber unus, *ab aliis omissus.*
Tobiæ liber unus.
B Esdræ [4] liber unus.
Esther [Hester] liber unus.
Judith liber unus.
Machabæorum liber unus [libri duo].

Item ordo scripturarum novi et æterni Testamenti [quem catholica sancta Romana suscipit et veneratur Ecclesia].

Evangeliorum libri quatuor.

[a] Ad fidem catholicam illibate custodiendam, dissidia tollenda, pacemque in Ecclesia restituendam, pontifex una cum concilio in eo potissimum laboravit, ut apostolicæ et catholicæ Ecclesiæ communio nulla vel levi macula conspersa, illibata penitus et impollута sarta ac tecta in omnibus servaretur. Ad hoc autem præstandum sollicitiorem curam impendens, non solum vindicasse voluit ipsam Ecclesiam ab omnibus, ut semper fuit, immunem hæresibus atque hæreticorum consortio; sed ut eam redderet a pravorum scriptorum contagione securam, omne studium adhibens, delectum habuit ecclesiasticorum librorum qui hactenus edili legi solerent: distinguens C separansque, quasi os domini, mundum ab immundo, et secernens pretiosum a vili. Cujus rei perficiendæ gratia decretum constituit ab Ecclesia catholica perpetuo servandum, in quo post recensitos Veteris ac Novi Testamenti libros canonicos, adjecit de primatu Romanæ Ecclesiæ et aliarum patriarchalium Ecclesiarum juribus, ad reprimendam Constantinopolitanorum antistitum præsumptionem et audaciam infringendam, qua se Acacius primum, inde ejus successores adversus Romanam Ecclesiam proterve nimis erexerant. SEV. BINIUS.

[b] Quotquot hoc loco enumerantur, et in canonem sacrorum librorum referuntur libri Veteris Testamenti, iidem pene omnes recensiti sunt supra canone ultimo concilii Laodiceni, et canone 47 concilii Carthaginensis III; item epist. 3 Innocentii primi ad Exuperium. Canonem apostolorum 84, utpote quo sacri omittuntur, et apocryphi in numerum sacrorum referuntur, spurium esse et illegitimum supra in notis ejusdem canonis copiose ostendimus. Veteris ac Novi Testamenti libros sacros a calumnia hæreticorum omnium liberavit doctissime et copiosissime reverendissimus et illustrissimus cardinalis Bellarminus toto lib. I de Verbo Dei scripto; illustrissimus item cardinalis Baronius tom. I Annalium, diversis in locis, S. Pauli, aliasque canonicas epistolas cum Apocalypsi S. Joannis apostoli a furore et dementia hæreticorum vindicavit : ad evitandam prolixitatem istuc lectorem benevolum remitto. De libris apocryphis eorumque auctoribus diversis in locis Annalium Baronius dignissima observatu adnotavit, et post eum Antonius Possevinus in Apparatu sacro. SEV. BINIUS.

[c] Hoc decretum exstat distinct. 15, can. 3. Lectio ejus ab originali tantopere discrepat, ut satis certo statui non possit quæ sit vera et pura Gelasii, nec magnopere mirandum sit si nonnulla sint quæ difficultatem faciunt. Vide notas emendatorum decreti Gratiani, etc. SEV. BINIUS.

[1] Est in collectione Isidori, cujus exemplaria vetustissima duo sunt in bibl. Collegii Paris. Soc. Jesu. In ms. cod. Dacheriano collectionis Dionysianæ, ut putat, decretum hoc Damaso tribuitur. Et Baron., ad an. 69, ex concilio Romano sub Damaso, quod continet Cresconiana collectio, partem hujus decreti exhibet. In ms. Jurensi Hormisdæ papæ tribuitur, D teste P. Labbeo. In nostro inscribitur : *Notitia sacrarum Scripturarum, seu librorum canonicorum cum descriptione vel adnotatione Gelasii papæ.* Describitur hoc decretum a Vincentio Bellov. in prolog. cap. 13 et 14. Multo antea, tacito Gelasii nomine, ab Aldhelmo in lib. de Laude Virginitatis cap. 11, postea autem Gelasio appellato, ab Hincmaro Remensi, Lupo Ferrariensi, Nicolao papa, et in Chronico Centulensi apud Dacherium, tom. IV Spicil. Vide et Capitulare Attonis tomo VIII. HARDUIN.

[2] Hunc librum Hieronymus apud Hebræos non haberi affirmat, sed tantum apud Græcos. Quem etiam Jesu filium Sirach fecisse indicat sicut alium subsequentem librum. LABBEUS.

[3] Libri Prophetarum, num. 16. LABBEUS.

[4] Al., *libri duo.* LABBEUS.

Secundum Matthæum liber unus.
Secundum Marcum liber unus.
Secundum Lucam liber unus.
Secundum Joannem liber unus.
Actuum apostolorum liber unus.

Epistolæ Pauli apostoli numero 14.

Ad Romanos epistola una.
Ad Corinthios epistolæ duæ.
Ad Galatas epistola una.
Ad Thessalonicenses epistolæ duæ.
Ad Ephesios epistola una.
Ad Philippenses epistola una.
Ad Colossenses epistola una.
Ad Timotheum epistolæ duæ
Ad Titum epistola una.
Ad Philemonem epistola una.
Ad Hebræos epistola una.

Item Apocalypsis Joannis liber unus.

Item canonicæ epistolæ numero septem.

Jacobi apostoli epistola una.
Petri apostoli epistolæ duæ.
Joannis apostoli epistolæ tres.
Judæ Zelotis apostoli epistola una.

II.

[1] *Gelasii Papæ decretum cum septuaginta episcopis habitum de apocryphis scripturis.*

Post has omnes propheticas, evangelicas, atque apostolicas scripturas, quibus Ecclesia catholica per gratiam Dei fundata est, illud etiam intimandum putamus, quod quamvis universæ per orbem [2] catholicæ Ecclesiæ unus thalamus Christi sit; sancta tamen Romana catholica et apostolica Ecclesia [3] nullis synodicis constitutis cæteris Ecclesiis prælata est, sed evangelica voce Domini et Salvatoris nostri primatum obtinuit, *Tu es Petrus*, inquientis, *et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus eam; et tibi dabo claves regni cœlorum. Et quæcunque ligaveris super terram, erunt ligata et in cœlis; et quæcunque solveris super terram, erunt soluta et in cœlis* (*Matth.* XVI).

Cui data [al. *addita*] [4] est etiam societas beatissimi Pauli apostoli vasis electionis, qui non diverso, sicut hæretici garriunt, sed uno tempore, uno eodemque die, gloriosa morte cum Petro in urbe Roma, sub Cæsare Nerone agonizans, coronatus est, et pariter supradictam sanctam Romanam Ecclesiam Christo Domino consecrarunt, talemque [al. aliisque] omnibus urbibus in universo mundo sua præsentia atque venerando triumpho prætulerunt.

Est [5] ergo prima Petri apostoli sedes Romana Ecclesia, *non habens maculam, neque rugam, nec aliquid hujusmodi* (*Ephes.* V).

Secunda autem sedes apud Alexandriam beati Petri nomine a Marco ejus discipulo et evangelista consecrata est. Ipseque a Petro apostolo in Ægyptum directus, verbum veritatis prædicavit, et gloriosum consummavit martyrium.

Tertia vero sedes apud Antiochiam ejusdem beatissimi Petri apostoli nomine habetur honorabilis, eo quod illic priusquam Romam venisset habitavit, et illic primum nomen Christianorum novellæ gentis exortum est.

III.

[6] Et quamvis aliud fundamentum nullus possit ponere, præter id quod positum est, qui est Christus
A Jesus (*I Cor.* III); tamen ad ædificationem nostram, eadem sancta [*al. add.* id est] Romana Ecclesia post illas Veteris vel Novi Testamenti, quas regulariter suscepimus [*al.* superius notavimus], etiam has [*al.* alias] suscipi non prohibet scripturas, id est,

Sanctam synodum Nicænam trecentorum decem et octo Patrum, mediante maximo Constantino Augusto, in qua Arius hæreticus condemnatus est.

Sanctam synodum Constantinopolitanam, mediante Theodosio seniore Augusto, in qua Macedonius hæreticus debitam damnationem excepit.

Sanctam synodum Ephesinam, in qua Nestorius condemnatus est consensu beatissimi Cœlestini papæ, mediante Cyrillo Alexandrinæ sedis antistite, et Arcadio episcopo ab Italia destinato.

Sanctam synodum Chalcedonensem, mediante Marciano Augusto, et Anatolio Constantinopolitano episcopo, in qua Nestoriana et Eutychiana hæreses simul cum Dioscoro ejusque complicibus damnatæ
B sunt.

Sed et si qua sunt concilia a sanctis Patribus hactenus instituta, post horum auctoritatem et custodienda et recipienda, et decernimus, et mandamus.

IV.

Item opuscula B. Cypriani martyris et Carthaginensis episcopi, in omnibus recipienda.

Item opuscula B. Gregorii Nazianzeni episcopi.

Item opuscula B. Basilii Cappadociæ episcopi.

Item opuscula B. Athanasii Alexandrini episcopi.

[6] Item opuscula B. Cyrilli Alexandrini episcopi.

Item opuscula beati Joannis Constantinopolitani episcopi.

Item opuscula B. Theophili Alexandrini episcopi.

Item opuscula B. Hilarii Pictaviensis [*al.* Proterii Alexandrini] episcopi.

Item opuscula B. Ambrosii Mediolanensis episcopi.

Item opuscula B. Augustini Hipponensis [*al.* Hip-
C poneregiensis] episcopi.

Item opuscula B. Hieronymi presbyteri.

Item opuscula B. Prosperi viri religiosissimi.

Item epistolam B. Leonis papæ ad Flavianum Constantinopolitanum episcopum destinatam; cujus textum [*al.* de cujus textu] quispiam si usque ad unum iota disputaverit, et non eam in omnibus venerabiliter receperit, anathema sit.

Item opuscula atque tractatus omnium orthodoxorum Patrum qui in nullo a sanctæ Ecclesiæ Romanæ consortio deviarunt, nec ab ejus fide vel prædicatione sejuncti sunt; sed ipsius communionis [*al.* communicationis] per gratiam Dei usque in ultimum diem vitæ suæ fuere participes, legendos decernimus.

Item decretales epistolas, quas beatissimi papæ diversis temporibus ab urbe Romana pro diversorum Patrum [7] consultatione dederunt, venerabiliter recipiendas.

Item gesta sanctorum martyrum, qui multiplicibus
D tormentorum cruciatibus, et mirabilibus confessionum triumphis irradiant [*al.* illustrantur]. [8] Quis ita esse catholicorum dubitet, et majora eos in agonibus fuisse perpessos, nec suis viribus, sed gratia Dei et adjutorio universa tolerasse? Sed ideo secundum antiquam consuetudinem [*al. addit.* et singularem cautelam], singulari cautela in sancta Romana Ecclesia non leguntur, quia et eorum qui conscripsere nomina penitus ignorantur: et ab infidelibus

[1] In cod. Justelli hic titulus sic legitur: *Decreta G. P. de recipiendis et non recipiendis libris: quæ scripta sunt ab eo cum 70 eruditissimis episcopis.* LABBEUS.

[2] Sunt hæc et in epistola 8 Nicolai papæ ad Michaelem imp., et in præfatione vetusta Concilii Nicæni, quam edidimus tom. II, quam et Æneas Parisiensis recitat tomo VII Spicil., pag. 95 et 97. HARDUIN.

[3] Sunt ista et in epist. 8 Nicolai papæ ante laudata. HARDUIN.

[4] Nicolaus papa loco citato. HARDUIN.

[5] Nicolaus papa loco citato. HARDUIN.

[6] Alio ordine recensentur in ms. LABBEUS.

[7] Hincmarus tom. II, pag. 543, legit *consolatione*, pag. 515, *consolatione* vel *consultatione*. HARDUIN.

[8] Al., *Quis ista catholicorum dubitet*, vel, *Quis catholicus dubitat majora*, etc. LABBEUS.

aut idiotis superflua, aut minus apta, quam rei ordo fuerit. scripta esse putantur [*al.* inseria leguntur]; sicut cujusdam Quirici [*al.* Cyrici] et Julitæ, sicut Georgii, aliorumque hujusmodi passiones, quæ ab hæreticis perhibentur compositæ. Propter quod, ut dictum est, ne vel levis subsannandi oriretur occasio, in sancta Romana Ecclesia non leguntur. Nos tamen cum prædicta Ecclesia omnes martyres, et eorum gloriosos agones, qui Deo magis quam hominibus noti sunt, omni devotione veneramur.

Item Vitas Patrum, Pauli, Antonii, Hilarionis, et omnium eremitarum quas tamen vir beatissimus scripsit Hieronymus, cum omni honore suscipimus.

[1] Item actus beati Silvestri apostolicæ sedis præsulis, licet ejus qui conscripsit nomen ignoretur, a multis tamen in urbe Romana catholicis legi cognovimus, et pro antiquo usu multæ hæc imitantur Ecclesiæ.

[2] Item scripta de inventione crucis dominicæ, et alia scripta de inventione capitis Joannis Baptistæ, novellæ quædam [*al.* quidem] relationes sunt, et nonnulli eas catholici legunt. Sed cum hæc ad catholicorum manus pervenerint, beati Pauli apostoli præcedat sententia : *Omnia probate; quod bonum est tenete* (*I Thess.* v).

Item Rufinus vir religiosus plurimos ecclesiastici operis edidit libros, nonnullas etiam Scripturas interpretatus est. Sed quoniam beatus [*al.* venerabilis] Hieronymus eum in aliquibus de arbitrii Libertate notavit, illa sentimus quæ prædictum beatum Hieronymum sentire cognoscimus; et non solum de Rufino, sed etiam de universis quos vir sæpius memoratus zelo Dei et fidei religione reprehendit.

Item Origenis nonnulla opuscula quæ vir beatissimus Hieronymus non repudiat, legenda suscipimus. Reliqua autem omnia cum auctore suo dicimus esse renuenda.

Item chronica Eusebii Cæsariensis, et ejusdem ecclesiasticæ Historiæ libros : quamvis in primo narrationis suæ libro tepuerit, et postea in laudibus atque excusatione Origenis schismatici unum conscripserit librum : propter rerum tamen notitiam singularem, quæ ad instructionem pertinent, usquequaque non dicimus renuendos.

Item Orosium virum eruditissimum collaudamus : quia valde nobis necessariam adversus paganorum calumnias dignam ordinavit historiam miraque brevitate contexuit.

Item venerabilis Sedulii [3] paschale opus, quod heroicis descripsit versibus, insigni laude præferimus.

Item Juvenci nihilominus laboriosum opus non spernimus, sed miramur.

Cætera, quæ ab hæreticis sive schismaticis conscripta vel prædicata sunt, nullatenus recipit catholica et apostolica Romana Ecclesia; [4] e quibus A pauca, quæ ad memoriam venerunt, et catholicis vitanda sunt, credimus esse subdenda.

V.

Notitia librorum apocryphorum [5] qui non recipiuntur.

In primis Ariminensem synodum a Constantio Cæsare Constantini Augusti filio congregatam, mediante Tauro præfecto [*al.* prætorio] ex tunc et nunc, et usque in æternum confitemur esse damnatam.

Item [6] Itinerarium nomine Petri apostoli, quod appellatur sancti Clementis libri [decem, *al.* novem], octo, apocryphum.

Actus nomine [7] Andreæ apostoli, apocryphi.

Actus nomine Thomæ apostoli, libri 10 apocryphi.

Actus [8] nomine Petri apostoli, apocryphi.

Actus [9] nomine Philippi apostoli, apocryphi.

Evangelium nomine Thaddæi, apocryphum.

Evangelium nomine Matthiæ, apocryphum.

Evangelium nomine Petri apostoli, apocryphum.

B Evangelium nomine Jacobi Minoris, apocryphum.

Evangelium nomine Barnabæ, apocryphum.

Evangelium [*al.* Evangelia] nomine Thomæ quo [*al.* quibus] utuntur Manichæi, apocryphum [10] [*al.* apocr.].

Evangelium [*al.* Evangelia] nomine Bartholomæi apostoli, apocryphum [*al.* apocrypha].

Evangelium nomine Andreæ apostoli, apocryphum.

Evangelia quæ falsavit Lucianus, apocrypha.

Liber de infantia Salvatoris, apocryphus.

Evangelia quæ falsavit Esitius [*al.* Hesychius *et* Isicius], apocrypha.

Liber de Nativitate [*al.* Infantia] Salvatoris, et de Maria et obstetrice [*al. addit.* ejus], apocryphus.

Liber qui appellatur Pastoris, apocryphus.

Libri omnes quos fecit [11] Leucius [*al.* Lucius] discipulus diaboli, apocryphi.

Liber qui appellatur Fundamentum, apocryphus.

[12] Liber qui appellatur Thesaurus, apocryphus.

Liber de filiabus Adæ geneseos, [13] apocryphus.

[14] Centimetrum [15] de Christo, Virgilianis compagi- C natum versibus, apocryphum.

Liber qui appellatur Actus Teclæ et Pauli apostoli, apocryphus.

Liber qui appellatur Nepotis, apocryphus.

Liber Proverbiorum qui ab hæreticis conscriptus et sancti Sixti [*al.* Xysti] nomine prænotatus est, apocryphus.

Revelatio quæ appellatur Pauli apostoli, apocrypha.

[16] Revelatio quæ appellatur Thomæ apostoli, apocrypha.

Revelatio quæ appellatur S. Stephani, apocrypha.

Liber [17] qui appellatur Transitus, id est Assumptio sanctæ Mariæ, apocryphus.

Liber qui appellatur [18] Pœnitentia Adæ, apocryphus.

Liber [19] Ogiæ nomine gigantis, qui ab hæreticis cum

[1] Vide Baronium ad an. 315 num. 10, et ad an. 324 num. 31. Harduin.

[2] Vide Papebrochium die 3 Maii, et die 4. Harduin.

[3] Sedulii opus non apparuit, nisi post Asterii consulatum. Citatur ab Isidoro in lib. de Script. Eccl. cap. 7. Harduin.

[4] Al., *Quæ sint tamen quæ non recipiuntur*. Labbeus.

Al., *Qui nullatenus a nobis recipi debent*. Labbeus.

[6] Est opus Recognitionum. Harduin.

[7] Vide Photium Cod. 114. et Augustinum lib. I contra adversarium legis et prophet. cap. 20. Harduin.

[8] Citantur ab Isidoro Pelusiota lib. II ep. 99. Harduin.

[9] Citantur ab Anastasio Sinaita apud Coteler. tom. III Monum. Eccl. Græcæ. Harduin.

[10] Vide Hieronym. in procemio comment. in Matthæum. Harduin.

[11] Apud Attonem Vercellensem legitur *Seleucius*. In fine epistolæ Innocentii ad Exuperium, *Leucius*. Videtur esse Λεύκιος χαρῖνος apud Phot. cod. 114. Harduin.

[12] Θησαυροί apud Photium cod. 85. Harduin.

[13] Vide Cedrenum edit. Basil. pag. 5, versu 38, et pag. 6. vers. 39. Epiphan. hæres. 39, num. 6. Geor- D gium Syncellum pag. 5. Hieron. epist. 127, mans. 18 et 24, aliosque. Harduin.

[14] Hæc vox deest in cod. Justel. hoc loco; sed pene sub finem dicitur *Cento de Christo*. Labbeus.

[15] Vide Isidorum lib. de Script. Eccles. cap. 5. Harduin.

[16] Deest in nostro ms. et Justelli. Labbeus.

[17] Meliti vel Melitonis Smyrnensis. Harduin.

[18] Apud Epiphan. hæres. 26, n. 8, ἀποκαλύψεις τοῦ Ἀδάμ : nam idem esse opus Cedrenus sub initium docet. Harduin.

[19] Al. *De Vegia nomine gigante*. Labbeus. — Al. *de Eugenia quæ*. Vide Euchölog. pag. 885, ubi πάντων πραγματεία legitur, pro Γιγάντων, ut recte vox ea scribitur in cod. Reg. 1026 et 1027, et Γιγάντειον βίβλον, apud Photium cod. 85. Harduin.

drocone post diluvium pugnasse fingitur, apocryphus. A

Liber qui appellatur Testamentum Job, apocryphus.

Liber qui appellatur Pœnitentia Origenis, apocryphus.

Liber qui appellatur Pœnitentia sancti Cypriani, apocryphus.

Liber qui appellatur Pœnitentia Jamnæ et Mambræ, apocryphus.

Liber qui appellatur [1] Sortes sanctorum apostolorum, apocryphus.

Liber qui appellatur Laus [*al.* Lusus] apostolorum, apocryphus.

[2] Liber qui appellatur Canones apostolorum, apocryphus.

Liber [3] Physiologus, qui ab hæreticis conscriptus est, et B. Ambrosii nomine signatus [*al.* prænotatus], apocryphus.

Historia Eusebii Pamphili, apocrypha.

Opuscula Tertulliani, apocrypha.

Opuscula Lactantii [*al.* Firmiani], apocrypha.

Opuscula Africani, apocrypha. B

Opuscula Postumiani et Galli, apocrypha.

Opuscula Montani, Priscillæ et Maximillæ, apocrypha.

Opuscula omnia Fausti Manichæi, apocrypha.

Opuscula Commodiani, apocrypha.

Opuscula alterius Clementis Alexandrini, apocrypha.

Opuscula Tatii [*al.* Tharsi *seu* Tascii] Cypriani, apocrypha.

Opuscula Arnobii, apocrypha.

Opuscula Tychonii, apocrypha.

Opuscula Cassiani [*al.* Cassionis] presbyteri Galliarum, apocrypha.

Opuscula Victorini Pictaviensis [*al.* Petabionensis], apocrypha.

Opuscula Fausti Rhegiensis Galliarum, apocrypha.

Opuscula Frumentii Cæci, apocrypha.

Epistola Jesu ad Abagarum [*al.* Abgarum] regem, apocrypha.

Epistola Abagari [*al.* Abgari] ad Jesum, apocrypha.

Passio Quirici [*al.* Cyrici] et Julitæ, apocrypha.

Passio Georgii, apocrypha.

Scriptura quæ appellatur contradictio [*al.* interdictio] Salomonis, apocrypha.

Phylacteria omnia, quæ non angelorum (ut illi confingunt), sed dæmonum magis arte [*al.* nominibus] conscripta sunt, apocrypha.

Hæc et omnia his similia, quæ Simon Magus, Nicolaus, Cerinthus, Marcion, Basilides, Ebion, Paulus etiam Samosatenus, Photinus, et Bonosus, et qui simili errore defecerunt; Montanus quoque cum suis obscenissimis sequacibus, Apollinaris, Valentinus, sive Manichæus, [4] Faustus, Africanus, Sabellius, Arius, Macedonius, Eunomius, Novatus, Sabbatius, Callistus, Donatus, Eustathius, Jovinianus, Pelagius, Julianus Eclanensis, [5] Cœlestinus [*al.* Cœlestius], Maximinus [*al.* Maximianus], Priscillianus ab Hispania, Nestorius Constantinopolitanus, Maximus [6] Cuicus, Lampetius [*al.* Lapicius], Dioscorus, Eutyches, Petrus, et alius Petrus, e quibus unus Alexandriam, alius Antiochiam maculavit; Acacius Constantinopolitanus cum consortibus [*al.* sociis] suis; nec non et omnes hæresiarchæ, eorumque [7] discipuli, sive schismatici, docuerunt vel conscripserunt quorum nomina minime retinentur; non solum repudiata, verum etiam ab omni Romana catholica et apostolica Ecclesia eliminata, atque cum suis auctoribus auctorumque sequacibus sub anathematis indissolubili vinculo in æternum confitemur esse damnata [8].

CONCILIUM ROMANUM SIVE DECRETUM

De libris recipiendis et non recipiendis a Gelasio papa cum episcopis anno circiter 496 habitum.

ADMONITIO.

(Ex Suppl. Joan. Dom. Mansi.)

Celebre illud de libris probandis improbandisque decretum, in Romano quodam concilio editum diu multumque eruditos exercuit. Potissimum est de auctore dissidium. Conciliorum collectores omnes Gelasio papæ tribuerunt, quibus et fidem astruit Burchardus Wormatiensis, Gratianus et mss. codices plerique. Verum in codice vetustissimo collectionis Dionysii Exigui, quem Dacherius communicavit Baluzio, hoc ipsum decretum Damasi papæ nomen præfert. Denique in vetustissimo Urgellensi codice Baluzius Hormisdæ papæ nomen præfixum reperit. Chiffletius in Jurensi nongentorum annorum codice hoc decretum offendit; cumque emendatissimum omnium quæ ad id usque prodierant judicaret, exscribendum illud edendumque in suis ad opera Vigilii Tapsensis notis assumpsit. Hormisdæ papæ in eo codice inscribitur; ex quo sententiæ de Hormisda decreti illius conditore auctoritas summa accessit. Ita rebus constitutis, factum est ut non ante multos annos cl. Fontaninus in codicem Vaticanum annorum nongentorum inciderit, qui hoc ipsum decretum profert, idemque cum multa resecet, quæ in editis leguntur, hoc præ cæteris argumento sinceritatem ejus vindicari judicavit. Id enim solemne est hujusmodi lucubrationibus, ut quæ brevissimæ sunt, hæ genuinæ censeantur; fit enim ut novis subinde et novis additionibus tractu temporis reformentur, ut succedentium temporum disciplinæ accommodentur. Hoc ergo decretum, prout in eo Vaticano codice legitur, produxit in suo de Antiquitatibus Hortæ Commentario; censuitque hac vel sola auctoritate controversiam de auctore opusculi decidi, cum Gelasiano nomine inscribatur. Huic viri clarissimi sententiæ accessuros sanioris criticæ peritos omnes censeo, tum quoad operis auctorem, cum etiam quoad latum de ejus sinceritate judicium, in iis præsertim quæ resecta et plane innovata exhibet. Si enim agatur de iis quæ communia habet cum cæteris, in multis profecto Chiffletiano Jurensi cedit, in quo lectio probatior est, ut conferenti patebit. Desiderandum proinde superesset ut tertius aliquis paris antiquitatis codex proferretur, in quo et detractiones Vaticanæ compareant, et probatæ illæ Chiffletianæ lectiones offerrentur; idque si unquam sors tulerit, prolatis ultro manibus eruditos excepturos non dubito. Sed bonum factum! id tandem mihi vetustum Lucensem codicem annorum nongentorum evolventi obtigit. En tibi ex eo, lector, decretum de libris probandis reprobandisque, in quo ea omnia resecta sunt, quæ desunt in Vaticano. In cæteris ad Chiffletianam lectionem potius quam ad Vaticanam accedit. Gelasii imo nomine inscribitur, ac tandem tale est quale desideraveris. Neque eo tantum nomine præstat cæteris hucusque excusis; sed et ex eo commendabitur magis, quod præfatione ornetur nuspiam in editis legenda; quanquam doleo incuria exscriptoris luxatam esse, nec facile sanandam. Tota Gelasiana est, quantum ex styli similitudine judicare licet. Hoc est meum de nova hac Gelasiani decreti editione judicium.

[1] Editæ sunt in codice canonum vetere Ecclesiæ Rom., edito ex bibliotheca D. le Pelletier, regni administri, anno 1687, pag. 370. HARDUIN. C

[2] Deest in cod. Justelli. LABBEUS.

[3] Citatur a Vincentio Belovac. lib. VII Speculi Natur., cap. 63. HARDUIN.

[4] Expuncta virgula melius legas *Faustus Africanus* ad disc. Fausti Rhegiensis Galliarum, aliorumque; atque ita codd. Justelli et noster. LABBEUS.

[5] Abest a cod. Justel., et in nostro dicitur Calipsus. LABBEUS.

[6] Al. Cynicus, sicque omnino legendum ex mss. LABBEUS.

[7] Harduinus, *qui schismatica docuerunt*, etc.

[8] In ms. nostro, *Explicit decretale editum ab Hormisda papa urbis Romæ.* HARDUIN.

dicium : ut id approbem eruditis, ejusdem decreti triplex schema profero, Vaticanum, Jurense seu Chiffletianum, et Lucense.

*Post hæc scripta incidi in decretum Gelasianum ex vetustissimo Florentino codice editum a P. Josepho Blanchinio Oratorii Romani S. Philippi Nerii presbytero V. Cl., in prolegomenis ad IV volumen Anastasii Bibliothecarii editionis Romanæ. Ex eo codice repræsentare se genuinum decretum Gelasii vir ille doctus censuit. Nec sane negaverim meliorem esse ejus lectionem præ Vaticano. Cum vero ait idem vir doctissimus, catalogum illum sacrorum Librorum qui in Vaticano Fontanini non exstat, legiturque in suo Florentino, e Vaticano sive scriptoris incuria, sive alicujus fraude subtractum esse, futile est et inane, cum et a meo pariter Lucensi absit, quem sane Lucensem ex Vaticano illo expressum, sive ambos ex tertio alio derivatos esse, nemo sibi persuaserit, cum discrepent non raro. Hunc si omittas sacrorum librorum catalogum, in cæteris Florentinus ille fere cum nostro convenit : paucis exceptis, quæ ad extremam pagellæ oram diligenter aunotavi *. Est vero Florentinus Blanchinii in fine mutilus, nam post illud :* Fausti Regiensis, *etc., cætera desunt, quæ tamen in reliquis omnibus mss. codicibus leguntur.*

Hæc scripseram in priori mea editione : modo vero aliquid accessit, quo nova hæc editio ornetur, nempe variantes e vetustissimo Frisingensi codice annorum circiter 1000, *quas mihi, pro ea qua est humanitate suppeditavit vir doctissimus P. Frobenius Forster prior et bibliothecarius S. Emmerami Ratisbonensis. In eo codice concilio Damasi decretum istud subjicitur, nam eo concilio absoluto statim subditur :* Item dictum est : Nunc vero de Scripturis divinis agendum est, quid universalis catholica recipiat Ecclesia, et quid vitare debeat. Incipit ordo Veteris Testamenti, *etc. ; tum continuo sequitur integrum decretum de libris legendis.*

LUCENSE.

Incipit decretale ab urbe Roma editum de recipiendis sive non recipiendis libris factum.

Synodum sub Gelasio papa urbis Romæ cum LXX *episcopis.*

INCIPIT PROLOGUS.

Ad discutiendas, vel intelligendas Scripturas, quas (sic) *in Novo vel in Veteri Testamento a pluribus editas, illud apostolicum nobis convenit servare eloquium :* Prophetias, *inquit,* nolite spernere; omnia autem probate; *ut plenius Dei operatione credamus illas esse conditas, quas de adventu Domini, ac nativitate, vel passione ipsius, et resurrectione certissime fuisse locutas, per quas enim* [*forte* etiam] *nos credimus esse salvatos ; ibi intelligimus illud, ubi dixit :* Quod bonum est tenete, *ad repellendas, vel a catholicis renuendas Scripturas esse cognovimus, quas etiam vir eruditissimus Hieronymus repudiavit esse damnatas, sufficit nobis dicere, ut ab omni specie mala abstineamus.*

VATICANUM FONTANINI.

Incipit decretale sancti Gelasii papæ urbis Romæ.

JURENSE CHIFFLETII.

Incipit decretale in urbe Roma ab Hormisda papa editum.

De Scripturis divinis quid universaliter catholica recipiat Ecclesia, vel post hæc quid vitare debeat.

I.

Ordo de Veteri Testamento, quem sancta et catholica Romana suscipit et honorat Ecclesia, iste est :

Geneseos liber 1. — *Exodi liber* 1. — *Levitici liber* 1. — *Numeri liber* 1. — *Deuteronomii liber* 1. — *Jesu Nave liber* 1. — *Judicum liber* 1. — *Ruth liber* 1. — *Regum libri* 4. — *Paralipomenon libri* 2. — *Psalmorum* 150 *liber* 1.—*Salomonis libri* 3. — *Proverbia, Ecclesiastes et Cantica Canticorum.* — Item *Sapientiæ liber* 1. — *Ecclesiastici liber* 1. — Item ordo prophetarum : *Esaiæ liber* 1. — [1] *Hieremiæ liber* 1, *cum Cinoth, ac lamentationibus suis.* — *Ezechielis liber* 1. — *Danielis liber* 1. — *Osee liber* 1. — *Amos liber* 1. —

* Has Florentinianas variantes ad columnarum nostrarum calcem cum cæteris posuimus, præmisso codicis Florentini nomine. EDIT.

[1] Variantes cod. Frising. *Hieremiæ liber unus cum Cinoth, id est lamentationibus suis.*

LUCENSE.

Post [4] propheticas [*manu antiqua additur* et evangelicas] atque apostolicas Scripturas, [5] quibus Ecclesia catholica per gratiam Dei fundata est, etiam illud intimandum putavimus, quod quamvis universæ per orbem catholicæ diffusæ Ecclesiæ unus thalamus Christi sit; sancta tamen Romana Ecclesia nullis synodicis constitutis cæteris Ecclesiis prælata est, sed evangelica voce Domini [6] nostri primatum obtinuit: *Tu es Petrus*, inquiens, *et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus eam; et tibi dabo claves regni cælorum; et quæcunque ligaveris super terram, erunt ligata et in cælo; et quæcunque solveris super terram, erunt soluta et in cælo.*

[*Manu antiqua suppletur* Cui] Addita est etiam societas beati [*manu antiqua suppletur* beatissimi Pauli apostoli vas electionis], qui non diverso, sicut *hæretici* [7] garriunt, sed uno tempore, uno eodemque die *gloriosa morte* cum Petro in urbe Roma sub Cæsare Nerone agonizans coronatus est; et pariter supradictam sanctam Romanam Ecclesiam Christo Domino consecrarunt, [8] talesque omnibus [9] *orbibus* in universo mundo sua præsentia,

VATICANUM FONTANINI

I.

Post propheticas, et evangelicas, atque apostolicas Scripturas, quibus Ecclesia catholica per gratiam Dei fundata est, etiam illud intimandum putavimus, quod quamvis universæ per orbem catholicæ defusæ Ecclesiæ unus thalamus Christi sit; sancta tamen Romana Ecclesia nullis synodicis constitutis cæteris Ecclesiis prælata est, sed evangelica voce Domini et Salvatoris nostri primatum obtinuit: *Tu es Petrus*, inquiens, *super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam; et portæ inferi non prævalebunt adversus eam; et tibi dabo claves regni cælorum; et quæcunque ligaveris super terram, erunt ligata et in cælo; et quæcunque solveris super terram, erunt soluta et in cælo.*

Cui data est etiam societas beatissimi Pauli apostoli, vas electionis, qui non diverso, sicut heresi garriunt, sed uno tempore, uno eodemque die gloriosam mortem cum Petro in urbe Roma sub Cæsare Nerone agonizans, coronatus est, et pariter supradictam sanctam Romanam Ecclesiam Christo Domino consecrarunt, aleisque omnibus in universo mundo sua præsentia atque venerando triumpho pertulerunt.

JURENSE CHIFFLETII.

Michææ liber 1. — *Johel liber* 1. — *Abdiæ liber* 1. — *Jonæ liber* 1. — *Naum liber* 1. — *Abacuc liber* 1. — *Sephoniæ liber* 1. — *Aggei liber* 1. — *Zachariæ liber* 1. — *Malachiæ liber* 1. — Item ordo historiarum: *Job liber* 1. — *Tobiæ liber* 1. — *Esdræ libri* 2. *Esther liber* 1. — *Judith liber* 1. — *Machabæorum libri* 2. Item ordo Scripturarum Novi et Æterni Testamenti [1]: *Evangeliorum libri* 4: *Secundum Matthæum liber* 1.—*Secundum Marcum liber* 1. — *Secundum Lucam liber* 1. — *Secundum Joannem liber* 1. —

Item *Actuum apostolorum liber* 1. — *Epistolæ Pauli apostoli numero* 14. *Ad Romanos epistola* 1. — *Ad Corinthios epistolæ* 2. — *Ad Ephesios epistola* 1. — *Ad Thessalonicenses epistolæ* 2. — *Ad Galatas epistola* 1. — *Ad Philippenses epistola* 1. — *Ad Colossenses epistola* 1. — *Ad Timotheum epistolæ* 2. — *Ad Titum epistola* 1. — *Ad Philemonem epistola* 1. — *Ad Hebræos epistola* 1. — Item *Apocalypsis Joannis liber* 1. — Item Canonicæ Epistolæ numero septem: *Petri apostoli epistolæ* 2. — [2] *Jacobi apostoli epistola* 1. — *Joannis apostoli epistolæ* 3. — *Judæ Zelotis apostoli epistola una*[3].

II.

Post *has omnes* propheticas, et evangelicas, atque apostolicas, *quas superius deprompsimus*, Scripturas, quibus Ecclesia catholica per gratiam Dei fundata est, etiam illud intimandum putavimus, quod quamvis universæ per orbem diffusæ catholicæ Ecclesiæ unus thalamus Christi sit; sancta tamen Romana Ecclesia nullis synodicis constitutis cæteris Ecclesiis prolæta est, sed evangelica voce Domini et Salvatoris nostri primatum obtinuit: *Tu es Petrus*, inquientis, *et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam: et portæ inferni non prævalebunt adversus eam; et tibi dabo claves regni cælorum, et quæcunque ligaveris super terram, erunt ligata et in cælo; et quæcunque solveris super terram, erunt soluta et in cælo.*

Addita est etiam societas beatissimi Pauli apostoli, vasis electionis, qui non diverso, sicut hæretici garriunt, sed uno tempore, uno eodemque die gloriosa morte cum Petro in urbe Roma sub Cæsare Nerone agonizans, coronatus est. Et pariter supradictam sanctam Romanam Ecclesiam Christo Domino consecrarunt, aliisque omnibus *urbibus* in universo mundo, sua præsentia atque venerando triumpho prætulerunt.

[1] Addit: *quem sancta et catholica suscipit Ecclesia.*

[2] *Joannis apostoli epistola una. Alterius Joannis presbyteri epistolæ duæ.* Ita etiam legitur in vetustissimo codice Dionysiano S. Emerami.

[3] *Explicit canon Novi Testamenti. Item dictum est: post has omnes propheticas*, etc.

[4] Cod. Flor. addit *has omnes*

[5] Idem cod. addit *quas superius deprompsimus.*

[6] Idem cod. addit *et Salvatoris.*

[7] Idem cod., *hæresei.*

[8] Idem cod., *aliisque.*

[9] Idem cod., *urbibus.*

LUCENSE.

atque venerando triumpho [1] prætulerunt.

Est ergo prima Petri apostoli sedes Romana Ecclesia non habens maculam, neque rugam, nec aliquid ejusmodi.

Secunda autem sedes apud Alexandriam B. Petri *nomine* a Marco ejus discipulo et evangelista consecrata est. Ipseque a Petro apostolo in Ægypto directus, verbum veritatis prædicavit et gloriosum consecravit [*manu antiqua corrigitur* consummavit] martyrium.

Tertia vero sedes [2] apud Antiochiam *ejusdem* beatissimi Petri apostoli habetur honorabilis, eo quod *ibidem* prius quam *Roma* venisset habitavit et [3] ibidem primum nomen Christianorum novellæ gentis *exortum est.*

Et quamvis aliud fundamentum nullus possit ponere præter id quod positum est, [4] quod est Christus Jesus, tamen *ad* ædificationem sanctam, [5] *idem* [*manu antiqua* eamdem] Romanam Ecclesiam post illas Veteris vel Novi Testamenti, quas [6] regulariter suscipimus etiam suscipi non prohibet Scripturas. [7] Id est sanctam synodum Nichenam *secundum* trecentorum decem et octo *episcoporum* [8] [*manu antiqua ponitur* Patrum] mediante Maximo Constantino Augusto.

Sanctam synodum *Ephesiam*, [*manu antiqua* Ephesinam] in qua Nestorius damnatus est, [9] *cum* consensu [10] *beati* Cœlestini papæ, mediante *Cheryllo* Alexandrinæ sedis antistite, et Arcadio *episcopo* ab Italia destinato.

Sanctam synodum Chalcedonensem, mediante Marciano Augusto, et Anatholio Constantinopolitano episcopo, in qua Nestoriana et Euticiana hæresis simul cum Dioscoro, ejusque complicibus [11] *damnatus est.*

[12] Opuscula B. Cicili Cipriani martyris et *Carthaginensis* episcopi.

VATICANUM FONTANINI.

Est ergo prima Petri apostoli sedis Romana Ecclesia non habens maculam, nec rugam, nec aliquid ejusmodi.

Secunda autem sedis apud Alexandriam, beati Petri nomen, a Marco ejus discipulo evangelista consecrata est. Ipseque a Petro apostolo in Ægypto directus, verbum veritatis prædicavit, et gloriosum consummavit martyrium.

Tertia vero sedis apud Antiochiam item beatissimi Petri Apostoli habetur honorabilis, eo quod illic prius quam Romam venisset habitavit, et illic primum nomen Christianorum novellæ gentis exortus est.

II.

Et quamvis aliud fundamentum nullus possit ponere præter id quod positum est, quod est Christus Jesus; tamen ædificationem sanctam idem Romanam Ecclesiam post illas Veteris vel Novi Testamenti, quas regulariter suscipimus, etiam suscipi non prohibet Scripturas. Id est sanctam synodum Nicenam CCCrum X. et VIII. Patrum, mediante Maximo Constantino Augusto.

Sanctam senodum Efisinam, in qua Nestorius damnatus est, consensu Cœlestini papæ, mediante Cirillo Alexandrinæ sedis antestite, et Arcadio ab Italia distinato.

Sanctam synodum Calcedonensem, mediante Marciano Augusto et Anatholio Constantinopolitano episcopo, in qua Nestoriana, Antiochiana, et Eutichiciana hereses simul cum Dioscoro, ejusque complicibus damnatæ sunt.

III.

Incipiunt opuscula recipienda.

Item opuscula beati Cicili Cipriani martiris, et Cartagenensis episc.

JURENSE CHIFFLETII.

Est ergo prima Petri apostoli sedes Romana Ecclesia, non habens maculam, neque rugam, nec aliquid hujusmodi.

Secunda autem sedes apud Alexandriam beati Petri nomine a Marco ejus discipulo, atque evangelista consecrata est. Ipseque in Ægypto directus a Petro Apostolo, verbum veritatis prædicavit, et gloriosum consummavit martyrium.

Tertia vero sedes apud Antiochiam item beatissimi Apostoli Petri habetur honorabilis, eo quod, illic priusquam Romam venisset, habitavit: et illic primum nomen Christianorum novellæ gentis exortum est.

III.

Et quamvis aliud fundamentum nullus potuit ponere præter id quod positum est, quod est Christus Jesus; tamen ad ædificationem nostram eadem Romana Ecclesia, post illas Veteris vel Novi Testamenti, quas regulariter superius enumeravimus, etiam has suscipi non prohibet Scripturas. Id est sanctam synodum Nicænam secundum trecentos decem et octo Patres, mediante Maximo Constantino Augusto, *in qua Arrius hæreticus condemnatus est.*

Sanctam synodum Constantinopolitanam, mediante Theodosio seniore Augusto, in qua Macedonius hæreticus debitam damnationem excepit.

Sanctam synodum Ephesinam, in qua Nestorius damnatus est, consensu beatissimi Cœlestini papæ, mediante Cyrillo Alexandrinæ sedis antistite, et Arcadio *episcopo* ab Italia destinato.

Sanctam synodum Calcedonensem, mediante Marciano Augusto, et Anatolio Constantinopolitano episcopo, in qua Nestoriana et Eutychiana hæresis, simul cum Dioscoro ejusque complicibus damnatæ sunt. [12] *Sed et si qua sunt concilia a sanctis Patribus hactenus instituta, post istorum quatuor auctoritatem et custodienda et recipienda decrevimus.*

IV.

Jam nunc subjiciendum de opusculis sanctorum Patrum quæ in Ecclesia catholica recipiuntur.

Opuscula beati Cæcilii Cypriani martyris, Carthaginensis episcopi *in omnibus recipienda.*

[1] Idem cod., *pertulerunt.*
[2] Idem cod., *Antiochiæ beatissimi.*
[3] Idem cod., *illic.*
[4] In eodem cod. deest *quod est.*
[5] Idem cod., *sancta.*
[6] Idem cod., *superius enumeravimus.*
[7] Idem cod. non habet *id est.*
[8] Idem cod., *Patres.*
[9] In eodem cod. deest *cum.*
[10] Idem cod., *beatissimi.*
[11] Idem cod., *damnatæ sunt.*
[12] Desunt hæc verba usque ad num. IV.
[13] Cod. Flor., *item* et sic deinceps.

LUCENSE.

Opuscula beati Gregorii Nanzanzeni epi.

Opuscula B. Basili Cappadociæ episcopi.

Opuscula B. Athanasi *Alexandrini* episcopi.

Opuscula Theophili *Alexandrini* episcopi.

Opuscula B. Cyrilli Alexandrini episcopi.

Opuscula B. Helari [1] *Pictabeusis* episcopi.

[2] Opuscula B. Joannis Constantinopolitani episcopi.

Opuscula B. Ambrosii *Mediolanensis* episcopi.

Opuscula B. Augustini [3] Ipone Regiensis episcopi.

Opuscula B. Hieronimi presbyteri.

Opuscula *Beati* Prosperi viri religiosissimi.

[4] Opuscula B. Leonis papæ ad Flavianum Constantinopolitanum episcopum destinata, cujus textum quispiam *si usque ad unum* iota disputaverit, et non *eam* in omnibus venerabiliter receperit, anathema sit.

Opuscula, [5] tractatus omnium Patrum orthodoxorum, qui in nullo a sanctæ ecclesiæ Romanæ consortio deviarunt, nec ab ejus fide vel prædicatione sejuncti sunt; sed ipsius *ut communicationis* per gratiam Dei usque in ultimum *diem* vitæ suæ fuere participes, *legendos* decernimus.

Item decretales epistolas quas beatissimi papæ diversis temporibus ab urbe Roma pro diversorum Patrum consolatione dederunt, venerabiliter [6] suscipienda.

Item gesta sanctorum martirum qui multipiicis [*manu antiqua* multiplicibus] tormentorum cruciatibus et mirabilibus, confessionum triumphis iuradiant. Quis [7] ista catholicorum dubitet [*manu antiqua* et] majora eos in agonibus fuisse perpessos, nec suis viribus, sed Dei gratia et adjutorio *universa tolerasse? Sed ideo secundum antiquam consuetudinem* singulari cautela in sancta Romana Ecclesia non leguntur, quia et eorum qui *conscripserunt* nomina penitus ignorantur; et ab infidelibus [8] vel idiotis superflua, aut minus apta quam rei ordo fuerit esse putatur. Sicut cujusdam *Quirici* et Julitæ, sicut *Georgii* aliorumque ejusmodi passiones, quæ ab hæreticis perhibentur compositæ. Propter quod, ut dictum est, ne vel levis subsannandi oriretur occasio in [9] Romana Ecclesia

VATICANUM FONTANINI.

Opuscula beati Gregori Nazazensis epi.

Item opuscula beati Basilii Capadociæ epi.

Item opuscula beati Athanasi Alexandriæ epi.

Item op. beati Joannis Constantinopolitanæ epi.

Item op. beati Theophili Alexandrinæ epi.

Item op. beati Helari Pictavinsis epi.

Item op. beati Ambrosi Mediolaneuses epi.

Item op. B. Augustini Ipponeregiusis epi.

Item op. beati Hieronimi prbi.

Item op. Prosperi viri religiosissimi.

Item epistola bi. Leonis pap. ad Flavianum Constantinopolitanum episcobum distinam t. cujus textum quispiam suis, quæ ad unum iota dispotaverit, et non eam in omnibus venerabiliter receperit, anathema sit.

Item op. tractatus omnium Patrum orthodoxorum qui in nullo a scæ Ecclesiæ Romane consortio deviarunt nec ab ejus fide vel prædicatione sejuncti sunt; sed ipsius communicatione per gratiam Dei usque in ultimum vitæ suæ fuere participes, legende decernimus.

Item decretales epistolas, quas beatissimi pap. diversis temporibus ab urbe Roma, pro diversorum Patrum consolatione, dederunt, venerabiliter suscipiendas.

Item gesta sanctorum martirum qui multiplicibus tormentorum cruciatibus, et mirabilibus confessionum triumphis inradiant. Quis ista Catholicorum dubitet majora eos in agonibus fuisse perpessos, nec suis viribus, sed Dei gratia, et adjutorio? Singulari cautella in sca Romana Ecclesia non leguntur, quia et eorum qui conscribere nomina penitus ignoratur, et ab infidelibus et idiotis superflua, aut minus apta, quam rei ordo fuerit, esse putantur. Sicut cujusdam Cirici et Julitæ, sicut Giorgi, aliorumque hujusmodi passiones, q. ad hereticis perhibentur compositæ. Propter quod, ut dictum est, ne vel levis subsanandi orreretur occasio, in sca Romana Ecclesia non leguntur. Nos tamen cum prædicta Ecclesia omnes martires, et eorum gloriosos agones, qui Domino ma-

JURENSE CHIFFLETII.

Item opuscula beati Gregorii Nazianzeni episcopi.

Item opuscula beati Basilii Cappadociæ episcopi.

Item opuscula beati Athanasii Alexandrini episcopi.

Item opuscula beati Joannis Constantinopolitani episcopi.

Item opuscula beati Theophili Alexandrini episcopi.

Item opuscula beati Cyrilli Alexandrini episcopi.

Item opuscula beati Hilarii Pictaviensis episcopi.

Item opuscula beati Ambrosii Mediolanensis episc.

Item opuscula beati Augustini Hipponeregiensis ep.

Item opuscula beati Hieronymi presbyteri.

Item opuscula *beati* Prosperi viri religiosissimi.

Item epistolam beati papæ Leonis ad Flavianum Constantinopolitanum episcopum destinatam: de cujus textu quispiam si usque ad unum iota disputaverit, et non eam in omnibus venerabiliter receperit, anat. sit.

Item opuscula *atque* tractatus omnium Patrum orthodoxorum qui in nullo a sanctæ Romanæ Ecclesiæ consortio deviarunt, nec ab ejus fide vel prædicatione sejuncti sunt; sed ipsius communicationi per gratiam Dei usque in ultimum diem vitæ suæ fuere participes, legendos decernimus.

Item decretales epistolas quas beatissimi papæ, diversis temporibus ab urbe Roma pro diversorum Patrum consultatione dederunt, venerabiliter suscipiendas.

Item gesta sanctorum martyrum, quæ multiplicibus tormentorum cruciatibus, et mirabilibus confessionum triumphis inradiant. Quis ista catholicorum dubitet, *et* majora eos in agonibus fuisse perpessos? Nec suis viribus, sed Dei gratia et adjutorio *universa tolerasse? Sed ideo, secundum antiquam consuetudinem*, singulari cautela in sancta Romana Ecclesia non leguntur, quia et eorum qui conscripsere nomina penitus ignorantur, et ab infidelibus et idiotis superflua, aut minus apta, quam rei ordo fuerit, esse putantur. Sicut Quirici cujusdam et Julitæ; sicut Georgii, aliorumque ejusmodi passiones, quæ ab hæreticis perhibentur compositæ. Propter quod, ut dictum est, ne vel levis subsannandi oriretur occasio, in sancta Romana Ecclesia non leguntur. Nos tamen,

---

[1] Idem cod., *Pictavensis.*

[2] In Florentino hic ponitur post S. Athanasium.

[3] Idem cod., *Yponeregi Regionensis.*

[4] Idem cod., *epistolæ.*

[5] Idem cod., *atque tractatus*

[6] Idem cod., *suscipiendas esse.*

[7] In cod. Flor. deest *ista*

[8] Idem cod., *et.*

[9] Idem cod. addit *sancta.*

LUCENSE.

non leguntur. Nos tamen cum prædicta Ecclesia omnes martires et eorum gloriosos agones, qui Deo magis quam hominibus noti sunt omni devotione veneramur.

Item Vitas Patrum, Pauli, Antonii, Ilarionis, et *omnium* heremitarum, quas tamen vir beatissimus descripsit Hieronymus, cum [1] omni honore suscipimus.

Item Actus beati Sylvestri Apostolicæ sedis præsulis, licet ejus qui conscripsit *nomen* ignoretur; a multis tamen in urbe Roma *a* catholicis legi cognovimus, et pro antiquo usu multæ *hoc* imitantur Ecclesiæ.

[2] Item scriptura de inventione *sanctæ* crucis dominicæ, et alia scriptura de inventione capitis Joannis Baptistæ, novellæ quidem relationis [3] nonnulli *eas* catholici legunt, sed cum hæc ad catholicorum manus pervenerint, beati apostoli probant [*manu antiqua* præcedat] sententiam [4] : *Omnia probate, quod bonum est tenete.*

Item Rufinus vir [5] *religiosissimus*, [6] qui plurios [*manu antiqua* plurimos] ecclesiasticis operis edidit libros, non nullas etiam Scripturas interpretatus est. Sed quoniam [7] beatissimus Hieronimus eum in aliquibus de *arbitrii* libertate notavit, illa sentiemus quæ prædictum Hieronimus sentire cognoscimus; et non solum de Rufino, sed etiam de universis, quos vir sæpius memoratus zelo Dei et fidei religione reprehendit.

Item Origenis nonnulla opuscula quæ vir beatissimus Hieronymus non repudiat, legenda suscipimus; reliqua autem [8] omnia cum auctore suo dicimus renuenda.

Item Cronica Eusebii Cesariensis [9] *epi* atque ejusdem Historiæ ecclesiasticæ libros, quamvis in primo narrationis suæ libro tepuerit, et post in laudibus atque excusatione Origenis *unum scismatici* conscripserit librum; propter rerum tamen singularum notitiam, quæ ad [10] scrutationem [*manu antiqua* instructionem] pertinent, usquequaque non dicimus *rennuenda*.

Orosium virum eruditissimum collaudamus [11] *quia* valde nobis necessariam adversus Paganorum calumnias ordinavit Storiam, miraque brevitate contexuit.

Venerabilis *viri* Seduli [12] *episcopi* Paschale opus, quod *heroicis* descripsit versibus, insigni laude [13] proferimus.

Juvenci nihilominus laboriosum opus non spernimus, sed miramus.

VATICANUM FONTANINI.

gis quam hominibus noti sunt, omni devotione veneramur.

Item Vitas Patrum, Pauli, Antoni, Hilarionis, et omnibus heremitarum, quas tamen vir beatissimus descripsit Hieronimus, cum omni honore suscipimus.

Item Actus beati Silvestri Apostolicæ sedis præsulis, licet ejus qui conscripsit nomine ignoretur, a multis tamen in urbe Roma catholicis legi cognovimus, et pro antiquo usu multæ hæc imitantur Ecclesiæ.

Item scriptura de inventione crucis dominicæ, et aliam scripturam de inventione capitis Joannis Baptistæ, novelle quidem relationis et nonnulli catholici legunt. Sed cum hæc ad catholicorum manus advenerint, beati Pauli apostoli præcedet sententia.... *Omnia probate, quod bonum est tenete.*

Item Rufinus vir religiosus plurimos ecclesiasticæ operis edidit libros, nonnullas etiam Scripturas interpretatus est. Sed quia beatissimus Hieronymus eum in aliquibus de arbitrio libertate notavit, illas sentim. q. prædictum beatum Hieronymum sentire cognoscimus, nonsolum de Rufino, sed etiam de universis quod vir S. sepius memoratus, zelo Dei, et fidei religione reprehendit.

Item Origenis nonnulla op. quæ vir beatissimus Hieronymus non repudiat, legenda suscipimus : reliqua autem omnia cum auctore suo dicimus renuendam.

Chronica Euseti Cæsariensis, atque ejusdem Historiæ ecclesiasticæ libros, quamvis in primo narrationis suæ libro tepuerit, et post in laudibus atque excusatione Origenis scismatici unum conscripserit librum : propter rerum tamen singularum notitiam, q. ad instructionem pertenent, usquequaque non dicimus renuendas.

Idem Orosium virum eruditissimum, quem conlaudamus, qui valde nobis necessariam adversus paganorum calumnias ordinavit Historiam, miraque brevitate contexuit.

Item venerabilis Sedulii Paschale opus, quod eruditis descripsit versibus, insigni laude præferimus.

Item Juvenci nihilominus laboriosum opus non spernimus, sed

JUBERSE CHIFFLETII.

cum prædicta *Romana* Ecclesia, omnes martyres, et eorum gloriosos agones, qui Deo magis quam hominibus noti sunt, omni devotione veneramur.

Item Vitas Patrum, Pauli Antoni, Hilarionis, et omnium eremitarum, quas tamen vir beatissimus Hieronymus descripsit, cum omni honore suscipimus.

Item Actus beati Silvestri apostolicæ sedis præsulis, licet ejus qui conscripsit nomen ignoretur, a multis tamen in urbe Roma catholicis legi cognovimus et pro antiquo usu multæ hoc imitantur Ecclesiæ.

Item scriptura de inventione dominicæ crucis, et alia scriptura de inventione capitis beati Joannis Baptistæ, novellæ quidem relationes *sunt*, et nonnulli *eas* catholici legunt. Sed cum hæc ad Catholicorum manus pervenerint, beati apostoli Pauli præcedat sententia : *Omnia probate, et quod bonum est retinete.*

Item Rufinus vir *religiosissimus* plurimos ecclesiastici operis edidit libros : nonnullas etiam Scripturas interpretatus est. Sed quoniam venerabilis Hieronymus eum in aliquibus de arbitrii libertate notavit; illa sentimus, quæ prædictum beatum Hieronymum sentire cognoscimus : et non solum de Rufino, sed etiam de universis quos vir sæpius memoratus zelo Dei, et fidei religione reprehendit.

Item Origenis nonnulla opuscula, quæ vir beatissimus Hieronymus non repudiat, legenda suscipimus : reliqua autem omnia cum auctore suo dicimus renuenda.

Item Chronica Eusebii Cæsariensis atque ejusdem Historiæ Ecclesiasticæ libros, quamvis in primo narrationis suæ libro tepuerit, et post in laudibus atque excusatione Origenis schismatici unum conscripserit librum : propter rerum tamen singularum notitiam, quæ ad instructionem pertinent, usquequaque non dicimus renuendos.

Item Orosium virum eruditissimum collaudamus, qui valde necessariam nobis adversus paganorum calumnias ordinavit Historiam, miraque brevitate contexuit.

Item venerabilis viri Sedulii Opus paschale, quod heroicis descripsit versibus, insigni laude præferimus.

Juvenci quoque nihilominus laboriosum opus non spernimus, sed

[1] In eodem cod. deest *omni*.
[2] Idem cod. non habet *sanctæ*.
[3] Idem cod. *sun.*, etc.
[4] Idem cod., *præcedit sententia.*
[5] Idem cod., *religiosus*.
[6] In eodem cod. deest *qui*.
[7] Idem cod., *venerabilis*.
[8] In eodem cod. deest *omnia*.
[9] In eodem cod. deest *epi*.
[10] Idem cod., *instructionem*.
[11] Idem cod., *qui*.
[12] In eodem cod. deest *episcopi*.
[13] Idem cod., *præferimus*.

LUCENSE.

Cætera *autem quæ* ab hæreticis, *sive* scismaticis conscripta, vel [1] prædicta sunt [*manu antiqua additur* nullatenus recipit catholica et apostolica Romana Ecclesia]. E quibus pauca, quæ ad memoriam venerunt, et a catholicis vitanda sunt, credimus esse subdenda.

Item notitia *de* librorum [*manu antiqua* libros] apocriforum, [2] qui non recipiuntur.

Ariminensium synodum a Constantio Cæsare Constantini [3] Augusti filio congregatam mediante Tauro præfecto ex tunc, et nunc, et in eternum confitemur esse damnatam.

Itinerarium nomine Petri Apostoli, quod appellatur sancti Clementis [*manu antiqua* libr. [4] x] apocrifum.

Actus *nomine* Andreæ apost. apog.

Actus *nomine* Thomæ apost. apog.

Libri numero decem apog. (sed hoc deletum est manu antiqua.)

Actus nomine Petri apost. alius apoc.

Actus nomine Philippi apost. apoc.

Evangelia nomine Matthiæ apog.

Evangelia nomine Barnabæ *apost.* [5] apog.

Evangelia nomine Jacobi minoris apog.

Evangelia nomine Petri [6] apost. apoc.

Evangelia nomine Thomæ, quibus Manichæi utuntur apoc.

Evangelia nomine Andreæ apost. apoc. [*Manu antiqua deletur* Andreæ, *et ponitur* Bartholomæi.]

Evangelia quæ falsavit Lucianus apoc.

Evangelia quæ falsavit *Ysicius* apoc.

Liber de Infantia Salvatoris apoc.

Liber de Nativitate Salvatoris, et de Maria [*manu antiqua post Mariam est* vel] obstetrice [7] apoc.

Liber qui appellatur Pastoris apoc.

Libri omnes quos fecit *Lucius* [*manu antiqua* Leucius] discipulis diaboli apog.

Liber qui appellatur fundamentum apoc.

Liber qui appellatur Thesaurum apoc.

Liber de filiabus Adæ *Licto* [8] *ageneseos*.

VATICANUM FONTANINI.

miramus. Cetera que ab hæreticis, schismaticis conscripta, vel predicata sunt, nullatenus recipiet catholica et apostolica Romana Ecclesia: e quibus pauca, quæ ad memoriam venerunt, et a catholicis vitanda sunt, credidimus esse subdenda.

IV.

Notitiam librorum apocriforum, qui non recipiuntur.

Ariminensium Sinodum, a Constantio Cæsare Constantini Augusti filium congregatam, mediante Tauro præfecto, ex tunc et nunc et in æternum confitemur esse damnata.

Itinerarium nomine Petri Apostoli, quod appellatur Sci Clementis, apogrifum.

Actus nomen Andreæ apl. apg.

Actus nomen Thomæ apl. libros x apg.

Actus nomen Petri apl. alius, apg.

Actus nom. Philippi apl. apg.

Evangelium nom. Matthiæ apg.

Evangelium nom. Petri ap. apg.

Evangelium nom. Jacobi Minoris, apg.

Evangelium nom. Barnabæ apg.

Evangelium nom. Thomæ, quibus Manichæi utuntur, apg.

Evangelium nomen Bartholomei ap. apg.

Evangelium quem falsavit Lucianus, apg.

Evangelium quem falsavit Eusicius et Lucius, apg.

Lib. de Infantia Salvatoris, apg.

Lib. de Nativitate Salvatoris, e de Maria vel obstetrice, apg.

Liber qui appellatur Pastoris, apg.

Lib. omnes quos fecit Leucius discipulus diaboli, apg.

Lib. qui appellatur Fundamentum, apg.

Lib. qui appellatur Thesaurum, apg.

Lib. de filiabus Adæ lectum geneseos, apg.

JURENSE CHIFFLETII

miramur. Cætera quæ ab hæreticis, sive schismaticis conscripta vel prædicta sunt, nullatenus recipit catholica et apostolica Romana Ecclesia: e quibus, pauca, quæ ad memoriam venerunt, et a Catholicis vitanda sunt, credidimus esse subdenda.

V.

In primis Ariminensem synodum a Constantio Cæsare Constantini filio congregatam, mediante Tauro præfecto, ex tunc et nunc, in æternum confitemur esse damnatam.

Itinerarium *quoque in* nomine Petri Apostoli, quod appellatur sancti Clementis *libri numero novem*, apocryphum *esse scimus*.

Actus nomine Andreæ apostoli, apocryphum.

Actus nomine Thomæ apostoli, libri x apocryphi.

Actus nomine Petri apostoli, apocryphi.

Actus nomine Philippi apostoli apocryphi.

Evangelia nomine Mattiæ apostoli, apocrypha.

Evangelia nomine Barnabæ, apocrypha.

Evangelia nomine Jacobi Minoris, apocrypha.

Evangelia nomine Petri apostoli apocrypha.

Evangelia nomine Thomæ apostoli, quibus Manichæi utuntur, apocrypha.

Evangelia nomine Bartholomæi apostoli, apocrypha.

Evangelia nomine Andreæ apostoli, apocrypha.

Evangelia quæ falsavit Lucianus, apocrypha.

Evangelia quæ falsavit Isicius, apocrypha.

Liber de Infantia Salvatoris, apocryphus.

Liber de Nativitate Salvatoris, et de Maria vel obstetrice, apocryphus.

Liber qui appellatur Pastoris, apocryphus.

Libri omnes quos fecit Lucius discipulus diaboli, apocryphi.

Liber qui appellatur Fundamentum apocryphus.

Liber qui appellatur Thesaurum, apocryphus.

[9] Liber de filiabus Adæ, *hoc est* Leptogenesis apocryp.

---

[1] Idem cod., *prædicata sunt nullatenus recipiat catholica et apostolica ecclesia Romana.*

[2] In eodem cod. deest *qui non recipiuntur.*

[3] In eodem cod. deest *augusti.*

[4] Idem cod., IX.

[5] In eodem cod. deest *apost.*

[6] In eodem cod. deest *apost*

[7] Idem cod., *ejus.*

[8] Idem cod., *genesibus.*

[9] *Liber qui appellatur Adæ* leptogeneseos.

LUCENSE.	VATICANUM FONTANINI.	JURENSE CHIFFLETII.
[1] Liber qui appellatur Actus Theclæ, et *Pauli* [2] apos. apog.	Lib. qui appellatur bactus Thecle, vel Thollius, et Pauli ap. apg.	Liber qui appellatur Actus Teclæ et Pauli, apocryphus.
Liber qui appellatur [3] Nephothes apog.	Lib. qui appellatur Nopotis, apg.	Liber qui appellatur Nepotes, apocryphus.
Liber proverbiorum ab hæreticis conscriptus, et sancti Xisti *nomine præsignatus*, apoc.	Lib. Proverbiorum ab hereticis conscriptus, et sancti Xisti nomen prænotatus, apg.	Liber Proverbiorum qui est ab hæreticis conscriptus, et sub nomine sancti Sixti præsignatus, apocryphus.
Revelatio quæ appellatur Thomæ [4] *apost.* apog.	Revelatio qui appellatur Pauli, apg.	Revelatio quæ appellatur Pauli apostoli, apocrypha.
Revelatio quæ appellatur Pauli apog.	Revelatio qui appellatur Thomæ apg.	Revelatio quæ appellatur Thomæ apostoli, apocr.
Revelatio quæ appellatur Stephani apoc.	Revelatio qui appellatur Stephani apg.	Revelatio quæ appellatur sancti Stephani, apocr.
Liber qui appellatur transitus, [5] id est assumptio sanctæ Mariæ apoc.	Liber qui appellatur Transitus, id est, Adsumptio scæ Mariæ, apg.	Liber qui appellatur Transitus, id est, Adsumptio sanctæ Mariæ, apocryphus.
Liber qui appellatur [*manu antiqua* de] Pœnitentia Adæ apoc.	Lib. qui appellatur Penetentia Adæ, apg.	Liber qui appellatur Pœnitentia Adæ, apocryphus.
Liber de [6] *Eugenia* [*manu antiqua* Vegenia] nomine gigantis qui cum dracone post diluvium ab hæreticis pugnasse perhibetur, apoc.	Lib. Eugenii a nom. gigante qui cum dracone post diluvium ab hæreticis pugnasse perhibetur apg.	Liber de Eugenia nomine gigante quæ cum dracone post diluvium ab hæreticis pugnasse fingitur, apocryp.
Liber qui appellatur Testamentum Job apog.	Liber qui appellatur Testamentum Job apg. Non historia beati Job, sed alius ad hereticis conscriptus.	
Liber qui appellatur pœnitentia Origenis apog.	Lib. qui appellatur Pœnitentiæ Origenis, apg.	Liber qui appellatur Pœnitentia Origenis, apocryphus.
Liber qui appellatur pœnitentia sancti Cipriani apoc.	Lib. qui appellatur Pœnitentia sci Cipriani apg.	
Liber qui appellatur pœnitentia Jamne et Membre apoc.	Lib. qui appellatur Pœnitentia Jamnæ et Mambre apg.	Liber qui appellatur Pœnitentia Jamne et Mambre, apocryphus.
Liber qui appellatur [7] Sors apostolorum [*manu antiqua scribitur* laus] apoc.	Lib. qui appellatur Sors apostolorum, apg.	Liber qui appellatur Sortes sanctorum, apocryphus.
	Lib. qui appellatur Lusa Apostolorum apg.	Liber qui appellatur Lusa apostolorum, apocryphus.
		Liber qui appellatur Canones apostolorum, apocryphus.
Liber Fisiologus, qui ab hæreticis conscriptus, et beati Ambrosii nomine præsignatus apoc.	Lib. Filosogus, qui ab hereticis conscriptus est, et beati Ambrosii nom. præsignatus, apg.	Liber phisiologus, ab hæreticis conscriptus, et beati Ambrosii nomine præsignatus, apocryphus.
Storia Eusebii Pampeli apog.	Historia Eusebi Pamphili, apg.	Historia Eusebii Pamphili, apocrypha.
Opuscula Tertulliani apoc.	Opuscola Tertulliani, apg.	Opuscula Tertulliani, apocrypha.
Op. Lactanti [8] apoc.	Op. Lactanti, ap.	[9] Opuscula Lactantii, apocrypha.
[10] Op. Africani apoc.	Op. Affricani, apg.	Opuscula Africani, apocrypha.
Op. [11] *Postulliani* et Galli apoc. [12]	Op. Postumiani et Galli, apg.	[12] Opuscula Postuminiani, apocrypha.
Op. Montani, Priscillæ, et Maximillæ apoc.	Op. Montani, Priscillæ et Maximillæ apg.	Opuscula Montani, Priscillæ et Maximillæ, apocrypha.
Op. omnia [13] *Faustini* Manichæi apoc.	Op. omnia Fausti Manichei, apg.	Opuscula Fausti Manichæi, apocrypha.
Op. Commodiani ap.	Op. Commodiani, apg.	Opuscula Commodiani, apocrypha.
Op. alterius Clementis Alexandrini apoc.	Op. alterius Clementis Alexandrinæ, apg.	Opuscula alterius Clementis Alexandrini, apocrypha.
Op. *Tassii* Cypriani ap.	Opusc. Tarsi Cipriani, apg	Opuscula Tassii Cypriani, apocrypha.
Op. [14] Arnobi ap.	Op. Arnobi, apg.	Opuscula Arnobii, apocrypha
Op. Ticoni apoc.	Op. Tigoni, apg.	Opuscula Ticoni, apocrypha.
Opuscula Cassiani presbyteri Gallarum ap.	Opuscula Cassiani pbri. Gallearum, apg.	Opuscula Cassiani presbyteri Galliensis, apocrypha.

[1] Idem cod., *Centone de Christo Vergilianis compaginatum versibus, apocr.*
[2] In eodem cod. deest *apost.*
[3] Idem cod., *Nepotis.*
[4] In eodem cod. deest *apost.*
[5] In eodem cod. deest *id est.*
[6] Idem cod., *Ugia.*
[7] Cod. Flor., *sortes.*
[8] Cod. Flor. addit *sive Africani, sive Firmiani.*
[9] *Opuscula Lactantii sive Africani, sive Firmiani apocrypha.*
[10] In eodem cod., deest.
[11] Idem cod., *Postumiani.*
[12] *Opuscula Posthumiani Galli apocrypha.*
[13] Idem cod., Fausti.
[14] Idem cod., *Arnorini.*

LUCENSE.

Opusc. Victorini [1] *Pictabensis* ap.

Manu antiqua inseritur hic, Op. Fausti Regensis Gallearum ap. [2] Op. Frumenti Cœci ap.

Centonem de Christo, Virgilianis compaginatum versibus ap.

Epistola Jesu *Abaguso* ap.

Epistola Abaguio ad Jesum ap.

Passio *Quyrici*, et Julitæ ap.

Passio Georgi ap.

Scriptura quæ appellatur contradictio Salomonis apoc.

Filacteria omnia, quæ non angelorum, ut illi confingunt, sed dæmonum magis conscripta sunt, ap.

Hæc et his similia quæ Simon Magus, Nicolaus, Cerinthus, Marcion, *Basilidis*, Ebion, Paulus etiam *Samositanus*, Fotinus, et Bonosus [*manu antiqua* et] qui simili errore defecerunt; Montanus quoque cum suis *obscenissimes* sequacibus, Apollenaris, Valentinus sive Manicæus, Faustus, Africanus Sabellius, Arrius, Machedonius, Eunomius, Novatus, *Sabatius*, *Cœlestus*, Donatus, Eustacius, Jovianus, Pelagius, Julianus *Catumensis*, Cœlestius Maximinus [*manu antiqua* Maximianus] Priscillianus ab Spania, Nestorius Constantinopolitanus, Maximus *Cynicus*, Lampetius, Dioscorus, *Eutices*, Petrus, et alius Petrus, e quibus unus Alexandriam, alius Antiochiam maculavit. Ácacius Constantinopolitanus cum consortibus suis, necnon et omnes *hæretici*, *hæreseorumque* discipuli, sive scismatici docuerunt, vel conscripserunt, quorum nomina minime retinentur, non solum repudiata, verum ab omni Romana, et apostolica Ecclesia eliminata, atque cum suis auctoribus, auctorumque sequacibus sub *anathematis* insolubili vinculo in æternum confitemur esse *damnanda*.

VATICANUM FONTANINI.

Opus. Victorini Petabionensis, apg.

Op. Fausti Regensis Gallearum, apg.

Op. Framentini Cœci, apg.

Centonem de Xpo Virgilianis convaginatum versibus, apg.

Epistola Ihu ad Abgiarum, apg.

Epla Abgari ad Ihm, apg.

Passio Cirici et Jolitæ, apv.

Pass. Giorgi, apg.

Scriptura que appellatur contradictio Salomonis, apg.

Filacteria omnia, que non angelorum, ut illi confinguut, sed dæmonum magis arte conscripta sunt, apg.

Hæc et his similia quæ Simon Magus, Nigolaus, Cirinthus, Marcion, Baseiides, Ebion, Paulus etiam et Samosetanus, Futinus et Bonosus, et qui simili errore defecerunt; Montanus quoque cum suis obscenissimis sequacibus, Apollinaris, Valentinianus, sive Manicheus, Faustus, Affricanus, Sabellius, Arrius, Machedonius, Eunomius, Novatus, Sabastius, Celestus, Donatus, Eustacius, Jovianus, Pelegius, Julianus Elane, Celestius, Maximianus, Prisgillianus ab Hispania, Nestorius Constantinopolitanus, Maximus Unicus, Lampecius, Dioscorus, Eutichius, Petrus et alius Petrus: e quibus unus Alexandriam, alius Antiochiam maculavit; Accacius Constantinopolitanus cum consortibus suis; nec non et omnes hereses, hereseorum discipuli, sive scismatici, qui docuerunt vel conscripserunt, quorum nomina minime retenentur, non solum repudiata, verum ab omni Romana, vel catholica et apostolica Ecclesia eliminata, atque cum suis auctoribus auctorumque sequacibus sub anathemate insolubili vinculo in æternum confitemur esse damnata.

Expliciunt decretalis.

JURENSE CHIFFLETII.

Opuscula Victorini Pictabiensis, apocrypha.

Opuscula Fausti Regensis Galliarum, apocrypha.

Opuscula Frumenti Cœci, apocrypha.

Centones de Christo, Virgilianis compaginati, apocryphi.

Epistola Jesu ad Agarum, apocrypha.

Epistola Agari ad Jesum, apocrypha.

Passio Quirici, et Julitæ, apocrypha.

Passio Georgii, apocrypha.

Scriptura quæ appellatur Salomonis interdictio, apocrypha.

Philacteria omnia, quæ non angelorum, ut illi confingunt, sed dæmonum magis conscripta sunt nominibus, apocrypha.

Hæc et his similia quæ Simon Magus, Nicolaus, Cerinthus, Marcion, Baselides, Ebion, Paulus etiam Samosatenus, Photinus et Bonosus, qui simili errore defecerunt; Montanus quoque cum suis obscœnissimis sequacibus, Apollinaris, Valentinus, sive Manichæus, Faustus, Africanus, Sabellius, Arrius Macedonius, Eunomius, Conomius, Novatius, Sabbatius, Callistus, Donatu, Eustacius, Jovinianus, Pelagius, Julianus Eclanensis, Cælestinus, Maximianus, Priscillianus ab Spania, Nestorius Constantinopolitanus, Maximus Ciuicus, Lampetius, Dioscorus, Eutyches, Petrus, et alius Petrus: e quibus unus Alexandriam, alius Antiochiam maculavit: Acacius Constantinopolitanus cum consortibus suis: necnon et omnes hæresiarches, et eorum discipulos, qui schismatica docuerunt, vel conscripserunt, quorum nomina minime retinuimus; non solum repudiata, verum etiam ab omni Romana, catholica et apostolica Ecclesia eliminata, atque cum suis auctoribus, auctorumque sequacibus sub anathematis et indissolubili vinculo in æternum confitemur esse damnata.

Explicit decretale editum ab Horsmida papa urbis Romanæ.

OBSERVATIO P. ANTONII PAGI.

(Ad annum Christi 494, num. 2 et seqq.)

Decretum de Scripturis divinis, et opusculis sanctorum Patrum quæ in Ecclesia catholica recipiuntur *valde urget heterodoxos, qui traditionem rejiciunt, et librorum canonicorum numerum pro libito ac sectarum suarum commodo mutilant. Job enim, Tobiæ, Judith, Machabæorum libri, Epistola ad Hebræos, Apocalypsis Joannis, Petri duæ, Joannis apostoli III, Judæ I, in eo memorantur. Pearsonius in vindiciis Ignatianis prolixiorem sermonem de ejus auctore, ac tempore quo conditum est, instituit, et pag. 83 ait, se existimare hoc decretum post synodum* V, *anno* 553 *celebratam, promulgatum fuisse. Neque catholici de hujus sanctionis auctore, annoque quo ea emissa, inter se conveniunt; quod mss. codices eam tribus diversis pontificibus ascribant. Vetustissimus codex collectionis Dionysii Exigui, quem secum communicatum a Dacherio Baluzius testatur, hoc decretum Damaso papæ attribuit, et Baronius anno* 93, *num.* 4, *refert Cresconiam collectionem continere concilium Romanum sub Damaso in quo de libris apocryphis agitur, cujus decreta repetita credit Baronius a Gelasio in decreto* 72 *episcoporum, de quo anno* 494 *cum collectoribus Conciliorum verba facit. Verum codex antiquissimus a Pearsonio lectus, et a Lanfranco ex Beccensi cœnobio in Angliam delatus, hunc titulum præfert: « Decreta Gelasii papæ de recipiendis, et non recipiendis libris. Quæ scripta sunt ab eo cum septuaginta eruditissimis episcopis. » Nicolaus I pontifex Romanus in epist.* 42 *ad episcopos Galliæ circa annum* 865 *data; Lupus abbas Ferrariensis in*

[1] Idem cod. *Petabionensis.*

[2] Hic desinit cod. Florent.

fine epistolæ ad Carolum Calvum, et in fine quæst. de Sanguine Christi; Gratianus dist. 15, cap. Sancta Romana; *Burchardus Wormatiensis episcopus, varii codices mss. omnesque excusi*, Gelasium *hujus decreti auctorem produnt. Denique* Hormisdæ papæ *in antiquissimo Vergellensi codice Baluzius et Chiffletius in Jurensi, illud ascribi testantur. Indeque Chiffletio in fine notarum ad Vigilium Tapsensem existimatum, decretum hoc primo sancitum fuisse a Gelasio in concilio Romano hoc anno: ita tamen ut non quasi decretum pontificium, sed velut totius consilii quidam canon prodiret: tum deinde ab* Hormisda *editum esse sub forma pontificiæ decretalis, et in quinque titulos methodi gratia divisum ac fortasse nonnullis in locis restitutum.*

Gelasium tamen celeberrimi hujus decreti auctorem esse, et nonnisi per errorem illud Hormisdæ attributum demonstrabo, et litem, ni valde fallor, dirimam. In eo cum damnatorum voluminum index texitur, inter ea libri Cassiani ac Fausti Reiensis numerantur hac præmissa sententia: « Cætera, quæ ab hæreticis sive schismaticis conscripta, vel prædicata sunt, nullatenus recipit catholica et apostolica Romana Ecclesia, e quibus pauca, quæ ad memoriam venerunt, et a catholicis vitanda sunt, credimus esse subdenda. » Cumque plurimos libros hæreticorum aliorumque incertorum auctorum Patres synodi Romanæ damnassent, hos inter Cassiani et Fausti volumina posuere hoc titulo: « Opuscula Cassiani presbyteri Galliarum apocrypha, opuscula Fausti Regiensis Galliarum apocrypha. » Sæculo sequenti exortis de divina gratia contentionibus ex Fausti *præsertim libris, non modo in Occidente, verum etiam in Oriente alii* Faustum *defenderunt, alii eumdem acerrime confutarunt, præcipue monachi Scythæ, qui ex Asia erumpentes adversus eum Europam atque Africam commoverunt, ut anno 520 explicabimus. Eo rerum statu consultus* Possessor *episcopus Africanus a Trasamundo Africæ rege in exsilium missus, dum Constantinopoli morabatur, ubi* Fausti *libri a pluribus defendebantur ut catholici, a Maxentio vero et a monachis Scythis uti hæretici damnabantur, consuluit ipsemet Hormisdam papam, quid de iisdem libris sentiendum esset; eamque in rem Justinum diaconum suum ad eum misit. Exstat ejus ad Hormisdam Relatio tom. superiori Concil., diciturque accepta « XV cal. Augusti Rustico V. C. cos. id est anno 520. Hæc Possessoris in ea verba: « Arbitror vestram beatitudinem non latere quantis in Constantinopolitana urbe Ecclesia laboret insidiis, et ad morem veteris morbi in saniem vulnus iterum quærat irrumpere, quod obductum creditur cicatrice. Unde cum quorumdam fratrum animus de codice Fausti cujusdam natione Galli Reginæ civitatis episcopi, qui de diversis rebus et frequentius de gratia Dei diserte visus est disputare, in scandalum moveretur, aliis (ut se habent humana studia) in contrarium renitentibus me crediderunt de hoc ambiguo consulendum. » Addit postea* Possessor: *« Quæso, ut consulentibus, quid de præfati auctoris dictis videatur, auctoritate apostolicæ responsionis agnoscant: maxime quod filii quoque magistri militum Vitalianus et Justinianus præcipue super hac re rescripto beatitudinis vestræ similiter informari desiderant. »*

Hormisda Possessoris epistolam die 18 mensis Julii anni 520 accepit, et die 13 mensis Augusti ad eumdem rescripsit epistolam ordine 70, in qua inter alia ait: « Hi vero quos vos de Fausti cujusdam Galli antistitis dictis consuluisse, litteris indicastis, id sibi responsum habeant: neque illum recipi, neque quemquam, quos in auctoritate Patrum non recipit examen catholicæ fidei, aut ecclesiasticæ disciplinæ ambiguitatem posse gignere, aut religiosis præjudicium comparare. Fixa sunt a Patribus quæ fideles sectari debeant instituta: sive interpretatio, sive prædicatio, seu verbum populi ædificatione compositum, si cum fide recta, et doctrina sana concordat, admittitur, si discordat, aboletur. » Ubi Hormisdam de decreto Gelasii loqui recte observarunt cardinales Baronius anno 520, num. 21, et card. Norisius in Cenot. Pis. pag. 445. Verum, quæ paulo post idem pontifex subjungit, non sese, sed eumdem Gelasium illius decreti conditorem fuisse, manifeste insinuant: « Non improvide veneranda Patrum sententia fideli posteritati quæ essent catholica dogmata, definiit; certa librorum etiam veterum in auctoritatem recipienda, sancto Spiritu instruente, præfigens, ne opinioni suæ lector indulgens, non quod ædificationi ecclesiasticæ conveniret, sed quod voluptas sua concepisset, assereret. » Decretum itaque de libris recipiendis et non recipiendis, non ab Hormisda, *sed ab aliquo ex ejus successoribus in aliqua synodo Romana emissum, non quidem ab Anastasio et Symmacho, qui Gelasium secuti sunt, et Hormisdam antecessere; cum nullus unquam id asseruerit, nullumque ms. alterutrius nomen præferat, sed a Gelasio, cui innumeri codices illud attribuunt.*

Nec dici potest illud scriptum esse a Damaso, *cujus nomen librariorum errore præfert in collectione Cresconiana; cum plerique opusculorum in eo memoratorum auctores post Damasum vixerint et scripserint. Nihil præterea ab* Hormisda *immutatum, ut credidit Chiffletius; cum Hormisda in sua ad* Possessorem *epistola citata hunc remittat ad ea quæ jam fixa fuerant a Patribus, nihilque novi de* Fausto, *de quo consultus fuerat, statuere voluerit. Apparet igitur* Hormisdam *tam ad Possessorem quam ad legatos suos, qui Constantinopoli tunc agebant, decretum* Gelasii *papæ misisse ac mandasse, ut illud ab omnibus religiose observaretur. Quo pacto* Possessoris *petitioni faciebat satis. Contigit vero, ut decretum illud tunc in varia exemplaria transcriptum, et latius per Europam, Africam et Orientem, præsertim a* Fausto *adversariis disseminatum fuerit, et quia ab* Hormisda *papa missum fuerat, ejusque nomine ubique divulgatum, eidem ab aliquibus, temporis progressu, imprudenter ascriptum fuerit. Hæc falsæ illius inscriptionis sine dubio origo.*

Baronius et conciliorum collectores scribunt decretum Gelasii datum esse Asterio et Præsidio coss., *hoc sc. anno; verum refellunt eos codices mss. in quibus nota illa temporaria non habetur. Legi in bibliotheca regia antiquissimo charactere exaratum, sed sine nota consulari, aliumque in bibliotheca sancti Victoris Parisiensis, a quo ea etiam abest; nec dubito quin in cæteris mss. desideretur, cum concilium Romanum septuaginta episcoporum, in quo illud emissum ante annum 496 celebratum non fuerit. In laudato enim decreto hæc verba de Sedulio leguntur: « Item venerabilis viri Sedulii opus Paschale, quod heroicis descripsit versibus insigne laude præferimus. » In fine vero libri Bucolicorum codicis Virgilii Medicei vetustissimi hæc habentur. « Turcius Rufus Apronianus Asterius V. C. et inl. ex comite domest. protect. ex com. priv. largit. expræf. Urbi Patricius et consul ordin. legi et distincti codicem fratris Macharii V. C., non mei fiducia sed ejus cui sit ad omnia sum devotus arbitrio,* XI *cal. Maii Romæ P. Vegili Maronis:*

Distincti emendans gratum mihi munus amici
Succedens operi sedulus incubui.

Bucolicon liber explicit. »

Em. card. Norisius laudatus, qui eam clausulam produxit, observat in vetusto codice Vaticano num. 1165, post carmen Paschale Sedulii hæc legi: « Hoc opus Sedulius inter cartulas dispersum reliquit, quod recollectum et adunatum, atque omni elegantia divulgatum est a Turcio Rufio Asterio quinto V. C. exconsule ordinario atque patricio. » Similem huic codicem etiam vidit Cuspinianus, qui ad consulatum Asterii et Præsidii, ait, carmen Sedulii « a Turcio Ruffo Asterio quinto V. C. exconsule ordinario atque patricio » scriptum esse. Eadem annotatio erat etiam in codice quo Aldus Manutius senior usus est, siquidem advertit opus illud non a Sedulio, sed a « Turcio Rufo Asterio V. C. exconsule ordinario atque patricio » publicatum esse. Verum quidem est Sirmondum in notis ad epist. 24 lib. Ennodii scribere, in codice Remensi poematis Paschalis Sedulii hæc haberi: « Hoc opus Sedulius inter chartulas dispersum reliquit, quod recollectum, adornatumque ad omnem elegantiam, divulgatum est a

Turcio Rufo U. C. consule ordinario atque patricio. » *Verum ex laudatis mss. liquet, loco* exconsule ordinario, *exscriptorem per errorem posuisse* consule ordinario; *cumque Asterius ante annum sequentem* exconsul *dici non potuerit, ante eum annum* Sedulii *carmina nec collegit, nec evulgarit, ideoque, nec antea synodus Romana, in cujus decreto de Sedulio mentio, celebrata fuit, ut recte videre Usserius lib.* III *de Primordiis Eccles. Britan. c. 16. Pearsonius in Vindiciis epistolarum sancti Ignat. pag. 46, et card. Norisius laudatus, qui plura habet de Sedulio et ejus opere. Cum vero mense Martio alia* synodus Romana *habita sit, ea de qua agitur, pertinet ad an. 496, fuitque* II *Romana, sub Gelasio, non* I, *ut perperam hactenus a conciliorum collectoribus appellata, et horum exemplo ab aliis.*

[a] [1] CONCILIUM ROMANUM II [2].

Quo a Gelasio et episcopis 55 Misenus absolvitur anno Domini 495 III *idus Maii.*

Residente in synodo venerabili viro papa Gelasio una cum Bonifacio, Maximino, Epiphanio, Basilio, Vitali, Claro, Irenæo, Decio, Asello, Euplo, Valentino, Martiniano, Basso, Benigno, Primitivo, Palladio, Uindemio, Constantio, Martyrio, Candido, Laurentio, Deodato, Mercurio, Stephano, Dulcitio, Fortunato, Paschasio, Sanctulo, Innocentio, Chrysogono, Colonico, Molensi, Maximiano, Valentino, Constantio, Gandentio, Felice, Vitaliano, Petro, Sereno, Aucupio, Timotheo, Stephano, Laurentio, et Probo episcopis, residentibus etiam Castino, Laurentio, Canusio, Eugenio, Januario, Martiano, Gordiano, Petro, Urbico, Paulino, Valente, Petro, Asterio, Smaragdo, Bonifacio, Maxentio, Epiphanio, Justino, Felice, Redempto, Projectitio, Callisto, Joanne, Valentino, Sebastiano, Martino, Epiphanio, Andrea, Servodei, Apellione, Petro, Servando, Agapito, Abundantio, Marcellino, Litorio, Laurentio, Agathone, Sebastiano, Valentino, Anastasio, Genesio, Dionysio, Epiphanio, Acontio, Paulino, Agapito, Adeodato, Benedicto, Dominico, Redempto, Severo, Juliano, Stephano, Crescentiano, Septimino, Cypriano, et Epiphanio presbyteris una cum Amandiano viro illustri, et Diogeniano viro spectabili; astantibus quoque diaconibus, Gelasius episcopus Ecclesiæ catholicæ urbis Romæ dixit: Meminit dilectio vestra superiore conventu oblatum nobis a Miseno libellum in conspectu vestro fuisse recitatum; hunc eumdem si placet dilectioni vestræ, denuo recensendum, ut acta nostra contineant. Et quia aliud se quoque petitorium præ manibus habere profitetur, quid etiam in hoc contineatur, possimus agnoscere. Et adjecit:

A Miseni libellus denuo recitetur. Anastasius diaconus recitavit: Datum a famulo vestro Miseno die octavo iduum Martiarum, Viatore V. C. consule. Quantum ad meæ pertinet infelicitatis abruptum, errori meo qualibet ratione contracto definio non esse parcendum: quoniam hoc ipso pœna carere non debeo, quod merui [3] ad causam pœnalem, quæcunque foret, perduci.

Quantum vero pertinet [*al.* respicit] ad remediale subsidium, duo sunt quæ me ad hoc suppliciter implorandum venire constringunt; ne vel ego desperatione magis perpetuis cruciatibus sim dignus addici, Judæ prævaricatoris exemplo: et quia tanta est ineffabilis illa clementia, quæ apostolica potestate universum facinus possit absolvere. Hanc igitur solam

B in meo negotio, papa venerabilis, vocem miserandus effundo. Parce prostrato, porrige manum jacenti. Nullis ignorantiæ excusationibus nitor, nullas decipulas circumventionis obtendo, nec in quemquam calamitatis meæ studeo transferre discrimen; quia alios incusare non debeo, qui poscam clementer absolvi; quia licet mihi pro mea defensione nihil afferam, non ambigam tamen hæc omnia tuo judicio esse tractanda. Tantum quæso, ut superno Numini obsequentes, quod pronuntiat per prophetam: *Nolo mortem morientis, donec revertatur et vivat* (*Ezech.* XXXIII), vos potius cuncta quæ in persona mea gesta sunt benigna consideratione librantes [*al.* deliberantes], viaticum seni [4] ægritudine et continua maceratione consumpto, ne sine ecclesiastica communione rapiar, non negetis ex alterius casu experimentum

C meæ formidinis intuens: qui auxilium, etiam vobis

[a] Cum Vitalis et Misenus apostolicæ sedis legati, per Zenonem imperatorem inducti Acacio communicassent, et Petri Moggi Alexandrinæ Ecclesiæ invasoris nomen in diptychis publice recitari sine contradictione audivissent, ideoque justo judicio a Felice papa in synodali Patrum consessu excommunicati fuissent; tandem post intervallum undecim annorum, postque Vitalem in excommunicatione defunctum, Misenus gratia Dei adjutus, ad mentem rediit; suumque delictum plurimum detestatus, ad pœnitentiam et Ecclesiæ unitatem recipi postulavit. Indicto igitur hac de causa concilio, post causæ cognitionem magno omnium applausu humeris pastorum impositus ad ovile Christi, unde annis prope undecim aberraverat, vicissim reductus fuit. Habitum est hoc synodale judicium in basilica Sancti Petri, anno Christi 495, tertio idus Maii, sub consulatu viri clarissimi Flavii Viatoris, qui est Gelasii 4 et Anastasii imperatoris annus imperii 5. Acta hujus concilii per Dionysium Exiguum translata fuerunt. Ea quæ ex Vaticana bibliotheca accepta sunt, atque etiamnum tomo I Epistol. pontif. recitantur, nonnihil mendosa sunt, et fide carent. Quæ vero ex codice Virdunensi per Frontonem Ducæum societatis Jesu professorem edidit illustrissimus cardinalis Baronius, anno 495, integriora sunt et magis emendata. Quæ Romano exemplari collata, in pristinum fere candorem omnino restituta, hic infra post notas

D nostras tibi, benevole lector, exhibemus. SEV. BINIUS.

[1] Edidit Baronius cum variis lectionibus ex ms. Virdunensi, quas cum eo communicavit P. Fronto Ducæus. HARDUIN.

[2] Si concilium in quo de libris apocryphis actum, anno tantum 496 habitum est, ut supradiximus ex Pagio, restat ut hoc concilium in quo Misenus absolvitur, primum sub Gelasio dici debeat, illud secundum.

[3] Manuscriptus habuit, *ad causam pœnalem quacunque sorte perduci.* Eodemque modo legitur paulo post in hoc ipso concilio FRONT. DUCÆUS.

[4] *Ægritudine continua et maceratione.* FRONT. DUCÆUS.

conferre volentibus, non potuit indipisci. Et me per imperitiam hac clade potius implicatum [1] hoc ipso dignanter ostendite quod [2] ad receptionis Ecclesiæ superstes gratiam valui pervenire.

Quo lecto, Gelasius episcopus dixit : Petitorium gesta retinebunt. Et adjecit : Ipse nunc Misenus adveniat, et petitorium quod obtulit, ipso præsente, recitetur. Cumque ingressus fuisset Misenus, prostratus in terram aliud petitorium obtulit, et rogavit ut susciperetur. Cumque susceptum fuisset, Gelasius episcopus dixit : Utraque petitoria quæ protulit, ipso quoque præsente, legantur. Iterum Anastasius diaconus recitavit. Datum a famulo vestro Miseno, VIII idus Martias, Flavio Viatore viro clarissimo consule.

Quantum ad meæ pertinet infelicitatis abruptum [al. obtutum], errori meo qualibet ratione contracto definio non esse parcendum : quoniam hac ipso pœna carere non debeo, quoniam merui ad pœnalem causam quacunque sorte perduci. Quantum vero respicit ad remediale subsidium, duo sunt quæ me ad hoc suppliciter implorandum venire constringunt: ne vel ego desperatione magis perpetuis cruciatibus sim dignus addici Judæ prævaricatoris exemplo ; et cætera quæ superius continentur. Item aliud petitorium recitat. Datum a famulo vestro Miseno sub die tertio [al. quarto] idus Martias, Flavio Viatore viro clarissimo consule.

Oblato primitus petitorio meo, nihil aliud suppliciter exoravi quam ut misericordia mihi sedis apostolicæ non in perpetuum negaretur : cujus mihi spem quoniam pro immensa Dei pietate, qua regitur, relucere jam sentio, magis magisque consentiam meam contagiis perfidorum, quæ infeliciter potius quam studio, circumventus incideram, liberam purgatamque esse pronuntians, toto corde atque ore protestor sub divinæ contemplationis intuitu, me omnes quidem hæreses et quidquid inimicum est catholicæ et apostolicæ fidei, communionisque sinceræ, prona mente refutare, tum præcipue Eutychianam hæresim cum suo scilicet auctore Eutychete et ejus sectatore Dioscoro, vel successoribus ejus atque communicatoribus Timotheo Æluro, Petro Alexandrino, Acacio Constantinopolitano, Petro Antiocheno, cunctisque eorum complicibus et communicatoribus respuere, damnare, et anathematizare perpetue, omnesque istos et hujusmodi horribiliter exsecrari, nec unquam me cum talibus ullum quolibet modo profiteor habiturum esse consortium, sed ab his omnibus futurum prorsus alienum. Quorum pravitatem licet nunquam voluntate receperim, tamen me quia calamitatis impulsu minus cautus videor incidisse, sub conspectu Dei et beati Petri apostoli ejusque vicarii, ac totius Ecclesiæ, mea (sicut dixi) professione [al. confessione] voceque condemno, detestor, exhorreo, in sola me fide communioneque catholica et apostolica semper duraturum esse confirmans. Cui petitioni meæ manu mea subscripsi die tertio iduum Martiarum, Viatore viro clarissimo consule. Hæc vestræ beatitudini in conventu venerandorum [al. addit episcoporum] credidi meis manibus offerenda. Et alia manu : Ego Misenus huic petitioni meæ et a me oblatæ subscripsi, die et consule suprascripto.

Gelasius episcopus dixit : Quæ lecta sunt transcribantur. Et adjecit : Quid videtur fraternitati vestræ statuendum, vestri quoque consilii participatione desideramus agnoscere. Levaverunt se omnes episcopi et presbyteri, rogantes et dicentes : Exaudi Christe : Gelasio vita : dictum vicies. Quod vobis Deus dedit in potestate, præstate : dictum duodecies. Hoc fac quod fecit dominus Petrus ; dictum decies. Ut indulgeas, rogamus : dictum novies. Cum denuo sedisset, Gelasius episcopus dixit : Sedes apostolica quidem, quæ Christo Domino delegante totius Ecclesiæ retinet principatum, pro dispensatione curaque generali, quam vel pro fide catholica vel pro paternis canonibus reguiisque majorum necessaria [3] semper circumspectione dependet, Misenum atque Vitalem, quos contra Eutychianæ pestilentiæ sectatores, vel contra eos qui talium se communione polluerant, suæ potestatis legatione suffultos ad Orientem dudum sub sanctæ memoriæ decessore meo præsule d stinarat, quod apostolica præcepta declinantes quolibet modo in eorum adversum quos missi fuerant consortia recidissent, gestis synodalibus rerum discussione patefacta, communione pariter et honore merito jure ue submovit.

Quibus tamen misericordiæ locum memor supernæ pietatis pro suo moderamine reservavit : et dum conditionem posuit ultionis, spem noluit propitiationis abscindi : sicque suam sententiam temperavit, ut istorum veniam cum illorum mallet salute provenire, quorum fuerant participatione decepti : ac potius præberent eis, quos suo firmaverant in pravitate consensu, et salubrem correctionis metum, et emendationis imitandæ consortium. Denique sic ipsa animadversionis verba librata sunt, ut se illi et cum istis [4] perculsos adverterent, et ex eorum conditione non diffiderent posse salvari. In quo utique et his non est in totum via præclusa remeandi ; et illis, si mallent, per istos est oblata correctio, studiumque porrectum, quo possint meliore conatu præteritos compensare prolapsus, si favorem, quem prævaricatoribus facili voluntate detulerunt in reformationem catholicorum potius converterent sacerdotum.

Dictum est enim, tandiu istos fore suspensos, donec auctore Deo, et adnisu catholicorum principum,

[1] *Hoc ipsum indignanter ostendit, quod.* FRONT. DUCÆUS.

[2] *Hoc ipsum, inquit, me ostendit immerito fuisse calamitate oppressum, quod non ut Vitalis ex hac vita subductus sum p... uam communioni catholicæ possem restitui.* Und... ...icit paulo post Gelasius : *Hortatur nos interc... periculum in superstite subsidia non differenda sanandi, qui in hoc recipiendus divinitus indicatur.* FRONT. DUCÆUS.

[3] *Semper circumspectione dependit.* FRONT. DUCÆUS.

[4] *Percussos adverterent, ex eorum conditione non diffiderent posse salvari.* FRONT. DUCÆUS.

vel populi Christiani, [1] Alexandrina catholicum sacerdotem recepisset Ecclesia. Gratulandum scilicet crederetur, nullo modo Græcos non posse renuere quod viderent ab apostolica sede fuisse damnatum, faciléque eos posse de istorum supplicio commoveri, ut nossent quid vitarent, et quid consequenter ambirent, [2] ac velle putarent resipiscendo magis sentire cum rectis, quam jugiter errare cum perfidis. Exspectatumque diu est, ut his rationibus incitati contagia nefanda deponerent, [3] una cum apostolica sede consentiendo, sicut de eorum speratum fuerat voluntate; [4] nitentesque catholicis sacerdotibus revocandi studium potius commodarent: quo ipsi ad orthodoxam [5] recurrerent unitatem; et istis qui illorum participes erroris exstiterant, ministrarent præstitutæ receptionis effectum. Nec qua fieri potuit occasione cessatum est, quo competenter admoniti et sufficienter instructi, pariter pericula vitanda cognoscerent, ac patere sibi januam, si sinceris mentibus hanc petiissent, apostolicæ communionis adverterent.

Sed quia eo perventum est, ut hortamentis quoque medicinalibus, dum etiam quæ referrent contraria non haberent, differrent tamen hactenus adhibere consensum; illorum quidem difficultatibus paternum quemdam debemus pii doloris affectum, deprecantes omnipotentiam Dei nostri, quæ sola quamvis devias in veritatis viam potest convertere voluntates, ut eisdem suæ propitiationis operatione mirabili spirituum resipiscentiæ et efficaciam correctionis dignanter infundat. Quæ donec (sicut de ejus virtute confidimus) divina placatione proveniant, hunc interim qui supplicat desiderabiliter expetentem nullatenus perire patiamur: ut cujus non sunt Orientales dejectione perterriti, ne in errore persisterent, saltem curatione provocentur, ut redeant ad salutem; præcipue cum dispositionis sedis apostolicæ clementiam tenor comitetur ipse dictorum, neque prolata sibi repugnare constitutio judicetur. Definitum quippe est (ut superius jam prædictum est) eos de quibus agimus eatenus debere suspendi, donec auctore Deo, et præfatis adnitentibus, Alexandrina catholicum receperit Ecclesia sacerdotem: non abrupte et sine exceptione propositum est, sed ea ratione depromptum est, qua non sive illis adnitentibus, sive non adnitentibus, indifferenter videretur infixa sententia: ideoque sub quo tenore librata conditio est, eodem non existente, necessitatem suæ professionis absolvit. Quod enim cum adnisu prædictorum pronuntiatum est esse faciendum, hoc eodem non succedente non fieri posse, manifestum est. Sed cum eorum etiam faciendum memoratur adnisu, satis evidenter ostensum est, quod sine hoc non posset impleri. Licet ergo illi, quorum deesse probatur adnisus, de sua sint obstinatione miserandi, tamen quia deest, sicut sine eo effici non potest quod cum eodem effici

A posse præsumptum est; ita desistentibus causis, per quas hic articulus veniret ad terminum, insolubiliter non retinet obligatum.

Quapropter lata sententia non existentibus per quæ possit usque ad sui exitum deputatam tenere mensuram, his consulendi, et his qui arctati tenebantur, tribuet libertatem. Et apostolica quidem sedes (ut sæpe repetendum est) æstimans Orientales nullo modo non posse respuere quod sedes apostolica refutasset, eosque saluti propriæ et apostolicæ communioni nullius præferre posse personam, hæc de eorum mentibus melius æstimarat. Sed quod iterum non tacendum est, dolenda pernicies non velut improvidam bene de Orientalibus sentientem potest opinionem magis apostolicæ sedis arguere, quam B suæ pervicaciæ potius deputare, quod oblatum sibi tramitem propriæ redintegrationis secuta non fuerit: nec ideo tamen aliis debet medicinalem desiderantibus impedire per suam pervicaciam facultatem. Tunc enim dicta sunt de Græcorum consensione fidenter, quia et simul beati Petri societatem quibuslibet videbantur præponere posse personis, et qui exstiterunt ante catholici, æstimabantur consensuri facile veritati, atque ideo cujuslibet hominis affectum in desideriis apostolicæ communionis non posse præponere? quæ cum nondum susceperint per quas hic ordo decurreret voluntates, id quod per eas fieri posse præsumptum est, cernitur absolutum; quoniam cum desunt qui perficiant [*Al.* si desint per quos id efficiant], nullus provenire possit effectus; C imo cum iidem ipsi per quos judicabatur esse faciendum, ne efficiatur obsistant: qui si in hac sunt (quod absit) obstinatione mansuri, resoluta conditio est illius rei, quæ eorum studiis fiducialiter censebatur impleri.

Sin vero (sicut potius optamus) fuerint ad meliora conversi, ne inter hæc interim qui misericordiam postulat, vel ætate, vel morbo, quo frequenter impeditur, possit intercipi, dum super istis est consulendum, ne defuncto jam nullum possit remedium subrogari; quippe cum dictum sit, sive illis adnitentibus, sive etiam fortassis invitis, sed cum eorum magis adnisu quod promulgatum fuerat posse constare: sicut igitur cum illis adnitentibus nullatenus D pace fixa [*Al.* præfixa] perdurant: hoc etiam tenore beatus Paulus apostolus non ideo (quod absit) fefellisse credendus est, aut sibi exstitisse contrarius; quoniam cum se ad Hispanias promisisset iturum, dispositione divina majoribus occupatus ex causis, implere non potuit quod promisit. Quantum enim ipsius voluntatis interfuit, hoc pronuntiavit, quod revera voluisset efficere: quantum ad divini secreta consilii, quæ ut homo omnia non potuit licet Spiritu plenus agnoscere, superna prætermisit dispositione præventus. Nec quia beatus Petrus apostolus pro affectu divinæ reverentiæ ipsi Domino respondit:

[1] *Alexandrina catholico sacerdote cœpisset Ecclesia gratulari, ut scilicet crederetur.* FRONT. DUCÆUS.

[2] *Ac velle putarentur resipiscendo.* FRONT. DUCÆUS.

[3] *Ut cum apostolica sede.* FRONT. DUCÆUS.

[4] *Nitentes catholicis.* FRONT. DUCÆUS.

[5] *Recurrerent veritatem.* FRONT. DUCÆUS.

Non lavabis mihi pedes in æternum (*Joan.* XIII); fefellisse (quod absit) aut in sua putabitur minime constitisse sententia, quod mox eidem divinæ cesserit voluntati: et quod [1] se dixerit non esse facturum, causis astrictus humanæ salutis expeteret prona voluntate faciendum.

Idcirco [2] illa non accedente via, qua eorum fuerat reconciliatio constituta, alteram licet adoriri, qua subveniatur, quibus subveniendum esse decretum est: maxime cum Miseno ex quolibet excessu vel qualibet prævaricationis pœna sufficiat, quæ usque eo tractata est, [3] ut sola considerationis humanæ suprema consideratione laxetur, remittendaque punitio sit, quæ non habet ultra quo crescat. Quia cum nulli animæ Deus omnipotens et misericors per ecclesiasticam pietatem quærenti noluerit remedium B denegari, non dubium est, hoc ipso auctore Deo, et divina compunctione prodire, ut tunc de ejus receptione tractetur, quando ea non protelanda quoque necessitas compellat impendi: nostro præterea Salvatore B. Petro apostolo præ cæteris delegante: *Quæcunque ligaveris super terram, erunt ligata in cœlis; et quæcunque solveris super terram, erunt soluta et in cœlis* (*Matth.* XVI): sicut et his verbis nihil constat exceptum, sic per apostolicæ dispensationis officium et totum possit generaliter alligari, et totum consequenter absolvi. Præcipue cum ex hoc magis præberi cunctis oporteat apostolicæ miserationis exemplum, ut absolutione damnati, si resipiscant universi, et ab errore se retrahant, atque ad apostolicæ communionis sinceram redeant unitatem [*al.* C puritatem], vinculis se damnationis illius, quam universaliter merito prævaricatores exceperant, non ambigant exuendos.

Neque enim qui longe positos ad integram fidem curare nitimur, revertentes in præsenti supplices refutare debemus: ubi sollicite præcavendum est ne conscientiæ detrimentum negantes, [4] usque ad extremum peccati [*al.* potenti] materiam (quod absit) [5] nullatenus incidamus: censuræque veritatis etiam circa supplices, sine fine persistens, transeat in reatum. Proinde quantum, præmonente Domino, possibilitatis humanæ desideranti remedia præbeamus, [a] totum quod supra nostræ facultatis est modulum divino judicio relinquentes, non autem nobis poterunt imputare, cur prævaricationis offensam viven- D tibus remittamus; quod Ecclesiæ, Deo largiente, possibile est: qui nos etiam mortuis veniam præstare deposcunt; quod nobis possibile non esse, manifestum est: quia cum dictum sit, *Quæ ligaveritis super terram*, quos ergo non esse jam constat super terram, non humano, sed suo judicio reservavit; nec audet Ecclesia sibimet vindicare, quod ipsis beatis apostolis conspiciat non fuisse concessum; quia alia sit causa superstitum, alia defunctorum.

Tulerit Vitalis sortem divini judicii, cui etiam, cum magnopere vellemus, non potuit subveniri: huic saltem prosint, dum copia viventis admittat, in remediis assequendis alterius experimenta repente subtracti. Cumque scriptum noverimus: *Unus assumetur, et unus relinquetur* (*Luc.* XVII), hortatur nos intercepti periculum in superstite subsidia non differenda sanandi, qui hoc ipso recipiendus divinitus indicatur, cum illi supervivit, [6] qui ad hæc non meruit pervenire: et quoddam de utroque cœlestis judicii refulget examen; ostenditurque nobis evidentius in duobus, in quo fuerit causa sine venia, et [7] in quo sit quæ indulgentia carere non debeat: atque ideo quam ipse quoque si superstes competenter Acacius expetisset, potuerat obtinere (quippe de quo sic positum est, insolubilem fore, ut non diceretur: Etiamsi forte corrigeret), multo magis huic qui communione ejus infectus est, imploranti flebiliter, pietatis est apostolicæ non negare.

Professus ergo Misenus regulariter se omnes hæreses, Eutychianam præcipue cum Eutychete, Dioscoro, Timotheo Æluro, Petro Alexandrino, Acacio Constantinopolitano, Petroque Antiocheno, vel cunctis eorum successoribus, sectatoribus et communicatoribus detestari, eosque anathemate ferire perpetuo, communionis apostolicæ, et sacerdotalis gratiam, quam catholica traditione percepit, recipiet dignitatis. Omnes episcopi et presbyteri surgentes in synodo acclamaverunt: Exaudi, Christe: Gelasio vita: dictum quindecies. Domine Petre, tu illum serva: dictum duodecies. Cujus sedem et annos: dictum septies. [8] Vicarium Christi te videmus, dictum sexies. Cujus sedem et annos: dictum septies trigesies.

Sixtus notarius sanctæ Romanæ Ecclesiæ jussu domini mei beatissimi papæ Gelasii ex scrinio edidi die [9] tertio idus Maii, Flavio Viatore viro clarissimo consule (anno Christi 495).

[a] Hic locus integer, usque ad ea verba, *alia defunctorum*, citatur a Vigilio papa in constituto an. 553. HARDUIN.

[1] *Se dixerat non esse facturum.* FRONT. DUCÆUS.
[2] *Illa non faciente via*, forte legendum *favente*. FRONT. DUCÆUS.
[3] *Ut sola conditionis humanæ.* FRONT. DUCÆUS.
[4] *Usque ad extremam peccati materiam.* FRONT. DUCÆUS.
[5] *Ullatenus incidamus, censuræque severitas etiam circa.* FRONT. DUCÆUS.
[6] *Qui ad hoc non meruit.* FRONT. DUCÆUS.
[7] *Quo indulgentia*, forte legendum *quæ indulgentia carere non debet; atque adeo quod ipse quoque.* FRONT. DUCÆUS.
[8] *Vicarium Christi te videmus: dictum undecies. Apostolum Petrum te videmus: dictum sexies. Cujus sedem.* FRONT. DUCÆUS.
[9] *Idus Martii.* FRONT. DUCÆUS.

ANNO DOMINI CCCCXCIV.

SANCTUS AVITUS

EPISCOPUS VIENNENSIS.

(Ex Bibl. Galland.)

PROLEGOMENON.

Exeunte sæculo v *et* vi *incunte, non minus pietate quam* A *doctrina floruit Alcimus Ecdicius Avitus, Isicii seu Hesychii primum clarissimi senatoris, deinde Viennensis episcopi filius, sedisque successor circa annum Christi 490, sub finem imperii Zenonis, ut ex ejus Actis colligunt (a) Bollandiani quibus Gallicæ Historiæ litterariæ scriptores accedunt (b). In episcopatu mira edidit virtutum insignia, ex quibus unum aut alterum pro instituti nostri ratione sat erit hic referre. Plurimum itaque laboravit sanctus antistes, quo Gundobadus Burgundionum rex Arianam hæresim ejuraret, ut narrat Gregorius Turonensis (c), excerpta simul nonnulla referens collationis publicæ inter catholicos episcopos et Arianos eo nomine Lugduni habitæ anno 501 ut videtur Pagio (d), sive ut alii censent, anno 499 (e); quæ quidem collatio sæculo demum superiore in lucem prodiit (f). Sed hac* B *de re Agobardum audire præstat (g) : « Avitus, inquit, fide catholicus, eloquentia facundissimus, ingenio acerrimus, sacrarum Litterarum expositor suavissimus, litterarum etiam sæcularium doctissimus et in metris facillimus, cum Gundobado frequenter de fide altercans, et dialogos in præsenti conficiens, et epistolis absenti respondens, plura et clara ingenii sui et virtutis opera reliquit. Qui ipso Gundobado in sua perfidia perdito successorem ejus (filium) Sigismundum regem ad fidem catholicam convertit : in cujus conversione recitavit homiliam in populo sensuum suavitate plenissimam et verborum compositione dulcissimam. » Hinc vero, ut Hadriani Valesii verbis utar (h), « facillime impetratum est a Burgundionibus, ut regis sui imitarentur exemplum, et religionem catholicam in qua eorum ma-* C *jores versati erant, ejurato errore sequerentur. » Anno quippe 517, ut mox advertit idem Valesius, qui fuit secundus regni Sigismundi, Epaone quo episcopi Burgundiæ convenere, celebratum est concilium, cujus decretis primus subscripsit Avitus die* XVII *cal. Octobris Agapeto V. C. cons. De quo quidem concilio plura Pagius (i).*

III. Præter Arianam hæresim quam acerrime insectatus est beatus præsul, hæreses etiam Eutychianorum, Nestorianorum, Photinianorum ac Bonosiacorum confutavit (j). Scripsit quoque adversus Faustum Reiensem (k), simulantem quidem damnare Pelagium, corroborantem vero ipsam Pelagianam perfidiam, ut ait Baronius (l). Hæc vero imprimis testantur Gregorius Turonensis (m), Agobardus Lugdunensis (n) et Ado Viennensis (o), episcopi. Præterea, Fausto et Symmacho senatoribus Urbis epistola inscripta, Symmachum papam adversus schismaticos strenue adjuvit (p). Reliqua egregia ejus facinora consulto prætcrimus : longum enim esset ire per singula. Quapropter jure plane optimo sanctissimum juxta et doctissimum nostrum provinciæ Viennensis antistitem magnis laudibus celebrarunt viri eruditione ac virtute præclari; quos inter Ennodius Ticinensis præsul (q) : « Præstantissimus, inquit, inter Gallos Avitus Viennensis episcopus, in quo se peritia velut in diversorio lucidæ domus inclusit. » Gregorius vero Turonensis (r) : « Magnæ facundiæ, ait, erat tunc temporis beatus Avitus. — Exstant exinde nunc apud nos epistolæ admirabiles, quæ sicut tunc hæresim oppresserunt, ita nunc Ecclesiam Dei ædificant. » Eumdem vocat Isidorus Hispalensis « scientia sæcularium litterarum doctissimum (s). » De eo item rursus Agobardus (t) : « Alchimus Avitus, inquit, Ecclesiæ Viennensis episcopus, quam eximius doctor et facundus exstiterit, pene tota novit Ecclesia Christi. » Adoni denique dicitur (u) « eloquentia et sanctitate præcipuus, scribens luculentissimo et castigato satis sermone ac lucidissima fide. »

(*a*) Bolland. Act. sanctorum tom. I. Febr., pag. 661, num. 1.
(*b*) Histoire littér. de la France, tom. III, pag. 116.
(*c*) Greg. Turon. Hist. Franc. lib. II, cap. 34.
(*d*) Pagi, ad ann. 501, §§ 3, 4.
(*e*) Collat. episc., infra.
(*f*) Histoire littér. de la France, loco citato, pag. 117.
(*g*) Agobard. lib. adv. leg. Gundob. cap. 13, opp. tom. I, pag. 120 edit. Baluz.
(*h*) Hadr. Vales. Rer. Franc. lib. VII, ad ann. 516, tom. I, pagg. 330, 331.
(*i*) Pagi ad ann. 509, §§ 6, 7.
(*j*) Avit. epist. 2 et 3.
(*k*) Id. epist. 4.
(*l*) Baron. ad ann. 516, § 31.
(*m*) Greg. Turon. Hist. Franc. lib. II, cap. 34.
(*n*) Agob. Lugd. lib. adv. Felic., cap. 41, opp. tom. I, pag. 55 edit. cit.
(*o*) Ado Vien. in Chron. ad an. 492 et ante ann. 519.
(*p*) Avit. epist. 31.
(*q*) Ennod. Vit. B. Epiph. opp. Sirmond. tom. I, pag. 1686.
(*r*) Greg. Turon. loco citato.
(*s*) Isid. Hisp. de Script. eccl., cap. 23.
(*t*) Agob. lib. de Judaic. Superst., opp. tom. I, D pag. 70 edit. cit.
(*u*) Ado in Chron. ad ann. 492 et ante ann. 519.

III. Porro quo anno e vivis excesserit sanctus præsul, haud una est virorum eruditorum sententia. Verum quo difficultas hujusce quæstionis quoad fieri potest dissolvatur, res penitius inspicienda. Tradit igitur Ado (a) vitam adhuc egisse Avitum post necem Sigismundi Burgundionum regis, quem nimirum, inquit, « captum et a Francis occisum vehementissime doluit » idem Viennensis antistes. Adonem exscripsit anonymus auctor vitæ ejusdem sancti Aviti apud Bollandianos (b) : qui proinde post Adonis ætatem scribens, sæculo saltem x aut serius fortasse, parum auctoritatis propterea sibi conciliare comperitur. Sed ne Adoni quidem ipsi fides adhibenda videtur, ubi Sigismundo regi superstitem fuisse Avitum enarrat. Avitus enim, qui Sigismundum e medio sublatum ingemuit, non fuit Avitus præsul Viennensis, sed Avitus abbas Miciacensis monasterii, « magnus tunc temporis sacerdos, » ut scribit Gregorius Turonensis (c), cujus verba latius relata expendit edisseritque Cointius (d). Sed quo demum anno interiit Sigismundus? Si Marium Aventicensem in Chronico audiamus quem etiam sequitur Aimoinus, id contigit Maximo consule, indictione I, hoc est anno Christi 523. At Gregorius Turonensis aliique Francorum historici Sigismundum interfectum tradunt insequente anno 524, Justino II et Opilione coss., indictione II. Hæc fusiori stylo persequitur Hadrianus Valesius (e). Quibus itaque positis plerique recentiorum ab Adone decepti censuere post Sigismundi necem Avitum supremum diem clausisse. Et alii quidem anno 523; (f) alii vero post hunc annum (g); alii denique anno 525 (h). Verum cum constet Avitum qui, exstincto Sigismundo, superfuit, alium fuisse a Viennensi; jam tum itaque ad cœlum evocatus fuerit Avitus noster, cum rex ille Burgundionum periit, quemadmodum advertit vir eruditus (i); adeoque contigerit ejus obitus intra tempus illud quod excurrit inter celebratas synodos Epaonensem et Lugdunensem II. Nam, ut superius vidimus, synodo quidem Epaonensi anno 517 coactæ primus subscripsit Avitus : at ipse haud interfuisse agnoscitur synodo Lugdunensi II sub Sigismundo rege paulo post habitæ : ejus enim nomen inter subscriptiones hujus concilii non legitur, ut videre est in conciliorum collectione (j); ubi tamen male inscribi Lugdunense I intelligimus ex ipso Avito, qui sic scribit : « (k) Rediens, inquit, ab urbe Lugdunensi sanctus Chartenius episcopus, in qua, nobis de concilio discedentibus, ad privata quædam negotia expedienda resederat, » etc. Hinc igitur existimarim equidem beatum antistitem ad superos evolasse ineunte anno 518, hoc est, V non. Febr., quo die illius nomen in Ecclesiæ fastis consignatur : quam quidem in sententiam eo facilius descendo, quod anonymus Vitæ sancti Aviti auctor, primum editus a Labbeo (l), deinde a Bollandianis (m), scriptum reliquit, Avitum, Anastasio adhuc principe, vita fuisse functum, qui VII id. Julii eodem anno 518 interiisse perhibetur.

IV. Jam vero, ut de ipsius Aviti litterarum monimentis sermonem demum habeamus, Sirmondus potissimum audiendus, qui ea omnia quæcunque reperire potuit, vel primum edita, vel restituta et expolita Parisiis in vulgus emisit anno 1643. Sic itaque V. C. (n) « Epistolarum Aviti, ait, quas tibi, lector, jam tot annis debebamus, verendum erat ne sera nunc apud te vel consumpta sit gratia, nisi moræ istius viderem fructum nobis aliquem exstitisse. Quippe qui emendatius illarum exemplar, sicunde affulgeret, dum quærimus, in Flori diaconi volumen apud Carthusium incidimus, cujus beneficio Aviti opusculorum septemdecim non titulos modo et nomina, majorem partem ignota didicimus, sed plurima etiam et illustria fragmenta ornamento editioni futura consecuti sumus. Fecit epistolarum utilitas et elegantia, ut tædium quod in vitiosi codicis emendatione devorandum fuit, alacrius perferremus : ac librorum etiam quinque partitionem quam promittebat, amplexuri eramus, si integram præstitisset. Verum tanta inerat perturbatio, ut satius nunc quidem visum sit, omisso librorum discrimine, epistolas tibi omnes uno textu continuas repræsentari. Non dubito quin consilium probaturus sis ; proximum erit, ut corruptæ quoque lectionis vitia quæ restant, feras indulgentius. In fragmentis sane nullus noster labor fuit. Flori enim exemplar probum et castigatum secuti sumus. In poematis autem quid præstitum sit intelligent qui editionem hanc conferent cum Gagneiana : cujus auctor, vir alioqui doctus ac disertus, præter alia quæ passim proprio arbitrio mutavit, quingentos pene versus de suis intrusit pro Avitianis. Nobis vero curæ fuit, ad amussim fidemque veterum exemplarium universa sic exigere, ut rejectis subdititiis, legitimisque restitutis, purum tibi et sincerum Avitum, nævulis quibusdam quos ætas illa ferebat, neglectis exhiberemus. In quo si calculi quoque tui suffragium, lector, accesserit, erit quod sanctissimo atque inter poetas Christianos haud facile cuiquam postponendo, Ecclesiæ præsuli, non inanem hac etiam in parte operam nos posuisse gratulemur. » Hactenus Sirmondus.

V. Neque vero eorum recensio prætermittenda quibus Sirmondianam editionem auxit eruditissimus Baunius. Sunt autem ejusmodi (o) : « Sancti Aviti Viennensis episcopi operibus a Sirmondo editis quædam nunc ejusdem auctoris adjecta sunt. Primum, epistolæ

(a) Ado in Chron. ad ann. 492.
(b) Bolland. loco citato, pag. 668, num. 5.
(c) Greg. Turon. Hist. Franc. lib. III, cap. 6.
(d) Coint. Annal. eccl. Franc. ad an. 524, § 1, tom. I, pag. 337.
(e) Vales. Rer. Franc. lib. VII, tom. I, pagg. 315 seqq.
(f) Labb. Dissert. de Script. eccl. tom. I, pag. 169. Cav. Hist. litter. tom. I, pag. 515. Fabric. Bibl. Lat. med. tom. I, pag. 139.
(g) Bolland. loco citato, pag. 661, num. 6.
(h) Hist. littér. de la France, tom. III, pag. 120.
(i) Du. Belley, Mém. de l'académie des inscript., tom. XVIII, dans l'Hist., pag. 262, in-4°.
(j) Concil. tom. V, pag. 725, edit. Ven. Labb.
(k) Avit. epist. 28, infra.
(l) Labb. Nov. bibl. mss. tom. I, pag. 695, cap. 5.
(m) Bolland. loco citato, pag. 668, num. 6.
(n) Sirmond. præfat. ad opp. Avit.
(o) Baun. præfat. ad tom. II opp. Sirmond., § 1.

A *quatuor quas V. C. Stephanus Baluzius ex vetusto Petri Marmesii senatoris Gratianopolitani libro vulgavit* (a). *Deinde fragmenta aliquot operis de Divinitate Spiritus sancti, quæ ex antiquo monasterii S. Galli codice idem Baluzius edidit* (b). *Præterea Collatio cum rege Gundobado adversus Arianos Lugduni habita, cum universi ferme Ecclesiæ Lugdunensis episcopi eo convenissent, uti notaverat Hieronymus Vignierius, cujus ex schedis hanc Aviti lucubrationem Dacherius publicavit* (c) : *qui admonet nihil tamen esse quod cogat ipsum referre, uti fecisse videtur vir doctus, ad illud concilium Lugdunense, cui se una cum Chartemo quodam episcopo interfuisse Avitus testatur* (d). *Nam primo, Avitum de fide cum Gundobado sæpius, nunc coram per dialogos, nunc absentem per epistolas egisse, scribit Agobardus* (e) : *et id ex ipsis quæ exstant Aviti epistolis satis liquet. Deinde ex illis epistolis liquet etiam in more positum fuisse, sicut Sirmondus notat* (f), *ut episcopi vicinarum sedium collegas episcopos ad urbium suarum celebritates invitarent : imprimis, sancti Justi celeberrima Lugduni solemnitas erat; de qua et Sidonius* (g). » *Et hæc quidem Baluzius.*

VI. His porro hactenus expositis Sermonem subjicimus B. Aviti feria III *in Rogationibus habitum, quem ex ms. Majoris Carthusiæ descriptum edidit cl. Martenius* (h), *hujusmodi admonitionem præmittens :* « *Sancti Aviti Viennensis archiepiscopi sermonem in Rogationibus feria* III *pronuntiatum reperimus in veteri codice ms. Majoris Carthusiæ, quem pro sua in nos humanitate transcripsit R. P. domnus Innocentius Bouchart ejusdem loci monachus nobis singulariter amicus. In eo duo præsertim advertere licet. Primum, Rogationes seu solemnes supplicationes quæ ante Ascensionem in Ecclesia celebrantur, ejus tempore, seu ut ipse ait, nostro sæculo, institutas fuisse, et quidem a S. Mamerto, qui anno 472 Viennensem administrabat Ecclesiam, ut docet alibi idem Avitus, qui post Hesychium in eadem sede ipsi successit, et Sidonius Apollinaris Arvernensis antistes* (i); *quibus accedit Gregorius Turonensis, qui etiam causam istius institutionis modumque describit in hæc verba* (j) : « *In his temporibus fuit in Vienna urbe terræ motus maximus, ubi multæ ecclesiæ et domus multorum concussæ fuerunt et subversæ, ubi bestiæ multæ oberrantes, lupi, ursi acerbi ingressi per portam civitatis devorantes plurimos, per totum annum hoc faciebant. Nam veniente solemnitate sancti Paschæ, sanctus Mamertus, qui in ea urbe erat episcopus, dum missarum solemnia ipsa vigilia celebraret, palatium quoque regale quod in ea civitate erat, divino igne succensum est. Cumque hæc agerentur, appropinquante Ascensione Domini, indixit jejunium vir sanctus Dei triduanum in populo cum gemitu et contritione, etc.*

« *Alterum, quod in Ecclesia Viennensi feria* III *Rogationum in divinis legeretur officiis prophetia Amos,* B *cujus locum hoc sermone explicandum suscipit Avitus. In antiquo tamen lectionario Gallicano, quod ex Luxoviensi ms. publici juris fecit noster Mabillonius, non prophetia Amos feria* III *legebatur, sed ad tertiam Epistola I sancti Petri, ad sextam Epistola I Joannis, ad nonam liber Judith. Verum id mirum videri non debet, cum non una esset in omnibus Ecclesiis Gallicanis divini officii celebrandi ratio; sed neque idem ordo in legendis sacræ Scripturæ locis ubique servabatur : cum ad episcoporum nutum fierent omnia. Porro supervacaneum hic non erit notare id quod habet Herbertus Turricanus archiepiscopus* (k); *quod scilicet in Normannia* « *in diebus Rogationum cum clerus et populus* « *processionem longius procedendo extenderet, consuetudo erat ut pausantibus interdum clericis, mu-* C *lieres vicissim modulando succederent.* » *Hucusque Martenius.*

VII. Et hanc quidem Sirmondianam operum sancti Aviti editionem hujusmodi opusculis auctam exhibemus, quam præterea nonnullis in locis obscurioribus aliquot animadversionibus a Sirmondianis sejunctis pro viribus illustravimus : addidimus quoque ad calcem carminis 6 tribus versibus (l) *quos Labbeus ex codice 26 bibliothecæ Naudeanæ descriptos in lucem emisit* (m), *quia in omnibus editis exemplaribus desiderabantur.*

(a) Baluz. Miscell. tom. I, pag. 355.
(b) Id. ibid., pag. 361.
(c) Dacher. tom. V Spicil., pag. 110.
(d) Avit. epist. 28.
(e) Agob. lib. adv. Gundob. leg. cap. 13, opp. tom. I, pag. 120 edit. Baluz.
(f) Sirmond. ad Avit. epist. 58.
(g) Sidon. lib. v, epist. 16.
D
(h) Marten. Thes. anecdot. tom. V, pagg. 49 seqq.
(i) Sidon. lib. I, epist. 7, et lib. VII, epist. 14.
(j) Greg. Turon. Hist. Franc. lib. II, cap. 34.
(k) Herb. lib. I Mirac., cap. 21.
(l) Avit. Poem. lib. VI, infra (*Col. 381 summa, not.* [a]).
(m) Labb. Nov. bibl. mss. libb. pag. 226 edit. Paris. 1653.

VETERUM TESTIMONIA DE S. AVITO.

I. ENNODIUS EPISCOPUS TICINENSIS.

(In Vita beati Epiphanii episcopi.)

Dedit etiam præstantissimus inter Gallos Avitus Viennensis episcopus, in quo se peritia, velut in diversorio lucidæ domus inclusit.

II. GREGORIUS TURONENSIS.

(Lib. II Historiæ Francorum cap. 34.)

Magnæ facundiæ erat tunc temporis beatus Avitus episcopus Viennensis. Namque insurgente hæresi apud urbem Constantinopolitanam, nihil divinitatis

habuisse Dominum nostrum Jesum Christum, rogante Gundobado rege, ipse contra eam scripsit. Exstant exinde apud nos epistolæ admirabiles: quæ sicut tunc hæresim oppresserunt, ita nunc Ecclesiam Dei ædificant. Scripsit etiam Homiliarum librum unum, de mundi principio et de diversis aliis conditionibus, libros sex versu compaginatos. Epistolarum libros novem, inter quos supradictæ continentur epistolæ.

III. FORTUNATUS PICTAVIENSIS EPISCOPUS.

(Lib. I de Vita S. Martini.)

Quod sacra explicuit serie genealogus olim, Alcimus egregio digessit carmine præsul.

IV. ISIDORUS HISPALENSIS.

(De Illustribus Ecclesiæ Scriptoribus cap. 23.)

Avitus episcopus, scientia sæcularium litterarum doctissimus, edidit quinque libellos heroico metro compositos: quorum primus est de Origine mundi, secundus de Originali Peccato, tertius de Sententia Dei, quartus de Diluvio mundi, quintus de Transitu maris Rubri. Scripsit et ad Fuscinam sororem de Laude virginitatis librum unum, pulcherrimo compositum carmine et eleganti epigrammate coaptatum.

V. AGOBARDUS LUGDUNENSIS EPISCOPUS.

(Adversus legem Gundobadi.)

Temporis Gundobadi regis Burgundionum fuit in urbe Vienna episcopus, Avitus nomine, fide catholicus, eloquentia facundissimus, ingenio acerrimus, sacrarum Litterarum expositor suavissimus, et in metris facillimus, sicut et ejus opera testantur. Qui cum eodem Gundobado frequenter de fide altercans, et dialogos in præsenti conficiens, et epistolis absenti respondens, plura et clara ingenii sui et virtutis opera reliquit. Qui ipso Gundobado in sua perfidia perdito, successorem ejus Sigismundum regem ad fidem catholicam convertit: in cujus conversione recitavit

A Homiliam in populo, sensuum suavitate plenissimam, et verborum compositione dulcissimam.

Ejusdem adversus dogma Felicis. Beatus Avitus Photinianorum hæreticorum validissimus expugnator.

Item de Judaicis superstitionibus. Alcimus Avitus Ecclesiæ Viennensis episcopus, quam eximius doctor orthodoxus et facundus exstiterit, pene tota novit Ecclesia Christi.

VI. FLORUS DIACONUS ECCLESIÆ LUGDUNENSIS.

Sententiæ ex epistola beati Pauli apostoli ad Romanos, a sancto et illustrissimo doctore Ecclesiæ Avito episcopo Viennensi expositæ, atque ex ejus opusculis in ordinem digestæ.

B

VII. ADO VIENNENSIS EPISCOPUS.

(In Chronico ætate sexta.)

Avitus Viennensis episcopus, eloquentia et sanctitate præcipuus, et ejus frater Apollinaris Valentiæ episcopus miraculis insignis, Isicii, senatorii primum viri, postea Viennensis episcopi, duo lumina, clarissimi filii. Hic beatus Avitus adversus hæresim Arianam, quæ tunc non solum Africam, sed et Galliam Italiamque magna ex parte occupaverat, magno sudore decertavit; quod clarissima ejus opera testantur. Scribit enim dialogum, hæresim illam oppugnans, fidelissimo et doctissimo immortalique ingenio, ad Gundebadum Burgundionum regem, filium Gundovei. Item alios libellos duos contra Nestorium et Eutychem, auctores erroris, luculentissimo et castigato
C satis sermone. Fuerunt et alia illius plura eximia opera in Christi Ecclesia probatissima. Hic Sigismundum regem in fide pietatis erudivit: qui agente illo postmodum monasterium sanctorum martyrum Agaunensium, Mauritii sociorumque ejus, construxit. Quem postmodum captum et a Francis occisum vehementer doluit. Quantus autem in Ecclesia Christi vixerit, quisquis scire ad plenum vult, post ejus innumera in divinis laboribus opera, epitaphium ejus legat.

EPITAPHIUM B. AVITI EPISCOPI VIENNENSIS.

Quisquis mœstificum tumuli dum carnis honorem
Cespite concludi totum deflebis Avitum,
Exue sollicitas tristi de pectore curas.
Nam quem plena fides, celsæ quem gloria mentis,
Quem pietas, quem larga (*a*) manus, quem fama perennat,
Nil socium cum morte tenet. Quin prospice sancti
Gesta viri: primum florescens indole quanta
Spreverit antiquo dimissos stemmate fasces,
Maturum teneris animum dum præstat in annis,
Et licitum mundi, voti virtute relegat.
Nec mora: pontificis sic digna insignia sumit,
Augeat ut soliti felicia cœpta laboris.
(*b*) Nec tamen ob summi culmen tumefactus honoris
Erigitur, seque ipse aliis plus æstimat, imo
Subjicitur magnus, servat mediocria summus.
Distribuit parcus, pascit jejunus, amando
D Terret, et austeris indulgenti sima miscet.
Cunctantes suasu juvit, solamine mœstos.
Jurgia (*c*) dissolvit, certantes fœdere junxit.
Dissona veridicam (*d*) inficiunt quæ dogmata legem,
Hortatu, ingenio, monitis, meritisque subegit.
Unus in arce fuit, cui quolibet ordine fandi
Orator nullus similis, nullusque poeta:
Clamant quod sparsi per crebra volumina libri.
Qui vixit, vivit, perque omnia sæcula vivet.

(*a*) Apud Duchesnium tom. I, pag. 514, *prompta*.
(*b*) Loco duorum horum versuum ibidem legitur sequens: *Culmen dulcedini, non obstat pompa rigori.*
(*c*) Ibid., *diremit*.
(*d*) Ibid., *fingunt*.

ALCIMI ECDICII AVITI EPISTOLÆ.

EPISTOLA PRIMA.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS DOMNO [b] GUNDOBADO REGI.

Tantum Christo propitio per diversas sollicitudines mentem vestram veritas indagata perdocuit, ut nihil prorsus sit quod de catholicæ legis definitione vos lateat. Unde ex his quæ pietas celsitudinis vestræ dignatur inquirere, jam de plenæ instructionis arce descendens, non est nescientis interrogatio, sed conferentis. In tantum ut sententia Evangelii quam litteris attigistis, non aliquid ambiguitatis in fide habeat, sed reprehensiones Judaicas in summa magis expositionis inquirat. Sic ergo ait lectio evangelica cujus in subdito mentionem fecistis : *Vos autem dicitis, si dixerit homo patri suo aut matri, corban*, id est Hæbraica lingua munus illud specialiter quod obsequio devotæ oblationis offertur, *tibi profuerit*, hoc est patri aut matri, *et jam non missum facitis eum quidquam facere patri aut matri* (*Marc.* VII, 11). Puto vos autem hoc sermone ordiri, quia revera ipsum specialius in epistola memorastis, quid vel unde dictum sit, non missum facitis. Quod omnino nihil est aliud quam non dimittitis. A cujus proprietate sermonis, in ecclesiis palatiisque sive prætoriis, [c] missa fieri pronuntiatur, cum populus ab observatione dimittitur. Nam genus hoc nominis etiam id sæcularis auctoribus, nisi memoriam vestram per occupationes lectio A desueta subterfugit, invenietis. Ergo non missum facitis, id est, Non dimittitis eum quidquam facere patri vel matri, a quo honorari senio parentali, non verbis tantum, sed rebus obsequiisque præceptum est. Et similia, inquit, hujusmodi multa facitis, traditionem vestram institutis cœlestibus præponendo. Sed hæc ad solos scribas et Pharisæos dicta, qui sibi de legis supercilio blandientes, quasi debita doctrinæ pretia reposcebant, nullum locum in sermone qui de fide tractatus est habuisse reperio. Racha vero Hebræum nomen est ; Latine sonat inanis aut vacuus : quod ut nostris convenientius exprimit uno vocabulo [d] Græcus dicens κενός. Hoc autem convicium fratri, id est sub uno Deo patre et una Ecclesia matre in una fide posito dicere prohibemur : qui B inanitatis opprobrio indigne appetitur qui non est vacuus a salute. Sed his collationis magis quam lucidandæ fidei exercitio reservatis, illud potius revolvemus, quod a sacerdotibus vestris scripsistis objectum. Igitur discutientibus vobis [e], utrum Spiritus sanctus, qui in secreto baptismate indivisæ nominationis vindicat unitatem, creator an creatura credendus sit ; cum si creator est, a Divinitate nequeat separari ; si creatura, Deo non possit uniri : pro penuria respondendi, sub cujusdam lubrico quæstionis interrogatum est a parte diversa, utrum spiritus noster creatus an sempiternus debeat judicari : quasi exem-

(a) Duo fere usurpari ejus nomina solent, Alcimus Avitus ; tertium non olim deprehendimus in titulo epistolæ quam de poematum suorum editione scripsit ad Apollinarem fratrem. Itaque triplex Aviti nomen fuit, sed verum ac proprium Avitus, quod ideo pos- C tremum locum tenet, de veteri more Romanorum et aliorum qui Romanos æmulabantur : apud quos tandem invaluit, ut e multis nominibus id quod cuique proprium erat, ultimo loco statuerent. Qua de re pluribus alias dictum in notis ad Ennodium et ad Sidonium, in quorum nominibus, aliisque quam plurimis, id observabamus : quod ipsum et in sancto Hieronymo videre est, cujus integra nomenclatio fuit, Sophronius Eusebius Hieronymus.

(b) Burgundionum in Gallia rex fuit, vel ex Francorum historia notissimus. Huic enim Clodoveus noster armis victor tributum imposuit, Patricio, ut Marius in Chronico refert, et Hypatio consulibus, id est anno Christi 500. Gundobadi vero filios Sigismundum et Godomarum, post patrem regnantes, Clodovei filii vita regnoque spoliarunt. Verum ad Godomari tempora epistolæ Aviti non pertingunt, in quibus Gundobadi et Sigismundi crebra est mentio.

(c) Redarguit primum hic locus cassum laborem illorum qui missæ nomen exoticum, id est, Hebraicum D fingere ausi sunt, non Latinum, quod res est, et ex Aviti verbis perspicuum. Docet deinde, quod haud scio an a quoquam hactenus proditum, non in ecclesiis modo, verum etiam in palatiis prætoriisque usurpari missæ nomen consuesse, cum populus a conventu dimittebatur. Ab hoc igitur missa seu missione populi, quæ re peracta fiebat, translata vox fuit ad significandas res ipsas quæ gerebantur. Nam et missæ matutinæ et vespertinæ appellatæ sunt liturgiæ, seu solemnia officia, quæ matutinis aut vespertinis horis celebrabantur. Quod sane mirum eo minus videri debet, quod vice versa synaxis et collectæ vocabula, quæ proprie conventum et congregationem ad divina officia significant, pro ipsis quoque divinis officiis tum matutinis, tum vespertinis passim usurpata meminimus.

(d) Hilarius in Matthæum cap. V : *Raca vacuitatis opprobrium est, et qui sancto Spiritu plenum convicio vacuitatis insimulat, fit reus concilio sanctorum, contumeliam Spiritus sancti sanctorum judicum animadversione luiturus.*

(e) Et Spiritum divinum creatorem non creaturam, et spiritum nostrum non sempiternum credendum esse, sed creatum, liquido et abunde probat adversus sacerdotes Gundobadi. Quod vero istos, dum causæ indulgent, pro eo quod *inspiravit Deus* in Genesi legimus, *insufflavit* dixisse criminatur, non satis apparet quid illorum causam juvet hæc mutatio : aut cur reprehendi hoc nomine possint, cum Græci codices ἐνεφύσησεν, quod est *insufflavit*, legant, atque hanc D lectionem exhibeant Tertullianus, Cyprianus, Ambrosius et Augustinus, ne alios recenseam. Adde quod Sapientiæ capite XV, ne argutari liceat, utrumque copulatum est, τὸν ἐμπνεύσαντα αὐτῷ ψυχὴν, καὶ ἐμφυσήσαντα πνεῦμα ζωτικόν, *et qui inspiravit animam et qui insufflavit ei spiritum vitalem.*

plo Scripturæ cœlestis interposito, quo dictum est: *Insufflavit Deus spiritum in animam vitæ* (*Sap.* xv, 11). Primum ergo conjicite quid in expositione facturi sunt qui de testimonio mentiuntur: aut qualiter adinventiones suas fallaciæ tumoribus impleant, qui dicta divinæ auctoritatis immutant. Nam quod dixerunt, Insufflavit Deus spiritum in animam vitæ, artificiosa eorum fraude confictum est. Quem locum si recensendum sibi pietas vestra decernat offerri, sic inveniet scriptum: *Et fecit Deus hominem de limo terræ, et inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ: et factus est homo in animam viventem* (*Gen.* II, 7). Perpendite nunc quanta sit in sermone distantia. Illi dixerunt, Insufflavit in animam, cum scriptum sit: Inspiravit in faciem. Inspirare enim incorporeus potest, insufflare nisi corporeus non potest. Deus autem non quasi animæ jam viventi spiritum legitur insufflasse quem addiderit; sed materiæ nondum viventi, sicut antiqui codices habent, spiramentum vitæ quo in animam viventem sublimaretur, infudit. Ergo si inspiratione hac anima hominis facta est, et non est aliud anima humana quam spiritus, restat spiritum principio non carere. Quod objurgati a vobis senserunt sibi protinus opponendum, nisi per insufflationis carnale commentum spiritum ipsum animæ potius quam corpori inditum mentirentur. Nam cum quærant intentione lethali, non quomodo quæ sunt scripta cognoscant, sed qualiter scripta putentur esse quæ prædicant, quid putamus imperitis faciunt, qui instructionis vestræ reverentiam non pavescunt? Tractemus, si propitii sinitis, quanta ineptia proponatur, quod si Dei spiritus creatura non est, ac sic nec in homine creatura poterit dici spiritus, quem Deus insufflasse perhibetur. Nihil omnino esse præter duo, id est creatorem creaturamque, sæpe definitum est. Dei porro spiritus factor, hominis vero factura accipi debet. Unde spiritus qui in nobis vivit, potentia Dei intelligitur, non natura. Nam si vegetandis nobis substantia sancti Spiritus credatur immixta, placabilis sit Dei et vester auditus, blasphemia talis, ut etiam convincatur, vix sine peccato repeti potest. Quoniam si præventus carnaliter peccat spiritus humanus, Spiritus sanctus peccare in eo dicendus est: vel certe Spiritui sancto remissionem dari poscimus, cum pro defunctorum spiritibus supplicamus. Parumne rogo hactenus fuit, ut alter Spiritus sanctus, alter Paracletus diceretur: nisi addatur hæc pro ultima perfugii necessitate numerositas, ut mancipati insuper contagio delictorum tot divini spiritus quot homines computentur? Et perite scilicet decrevit sacerdotalis auctoritas, uno modo cunctis generaliter spiritum divinitatis infundi. Perinde se fortasse Judæo, hæretico, gentilique, ut catholico, Spiritus sanctus insinuat, an forsitan Patris vel Filii jussione invitus in criminosorum membra contruditur? Sed quid facimus, quod Spiritus ubi vult spirat? Qui si absque arbitrio suo corpora indigna sanctificat, revincit prophetam dicentem, quod non habitavit in corpore subdito peccatis (*Sap.* I, 4). Quocirca humanus spiritus creatione inchoatur, divinus autem benignitate conceditur. Non enim absque vitæ suæ spiritu erant, quibus in apostolorum gestis imponitur manus ut accipiant Spiritum sanctum (*Act.* VIII, 17; XIX, 6). Quod si ipsum quoque Spiritum sanctum, pro eo quod creatorum fidelium mentes introeat, volunt fieri creaturam, de suprascripta videlicet conclusione, qui peremptorie nihil dicentes, si Dei, aiunt, spiritus creatura non est, ac si nec in homine creatura poterit dici: quid nunc de Patris vel Filii divinitate censebunt, quam et creatam comminisci non poterunt, et lectione perterriti habitare sanctorum corpora non negabunt, Apostolo fidelibus protestante: *Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos* (*I Cor.* III, 17)? Sed cum incomparabiliter plura sint quæ sub præsentia gloriæ vestræ suggeri queant, illud in fine sermonis, qui non solum tribuitis sed injungitis libertatem, Deum vosque, divina vestraque promissione fretus, obsecro ne diutius sacerdotes vestri dicantur, qui sancto Spiritui contradicunt: ne deinceps coram vobis permittantur docere qui renuunt discere: ne [a] ad perfectionem vestram aliquatenus differendam persistant blasphemare quod audiatis, qui nolunt sentire quod creditis: ne tolerando imperitorum versutias et ineptias callidorum, suspendamini a professione, cum jam dudum in confessione teneamini. Vobis per epistolam suam sanctus apostolus Paulus inclamat: *Quæ pax fideli cum infidelibus? quæ societas luci cum tenebris? Propter quod*, inquit, *exite de medio eorum, et separamini* (*II Cor.* VI, 15, 17); id est, ne communicaturos ultra peccatis alienis lævæ partis vicinitas maculet, quos dexteræ veritas acquisivit.

[b] EPISTOLA II.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS DOMNO GUNDOBADO REGI.

Unicum simul et multiplex donum sæculo nostro nutu Divinitatis indultum est, ut inter regias ordinationes gloriosissimi principatus vestri, principaliter de tuenda catholicæ partis veritate curetis. De cujus studii pietate processit, quod dimissa nuper clementis præcepti auctoritate jussistis, ut contra Eutychiani dogmatis redivivum furorem, velut ab extincti resurgentis incendii fomite pullulantem, de sacro

[a] Gundobadum narrat Gregorius Turonensis, libro II, Aviti episcopi dissertationibus convictum, Trinitatisque æqualitatem confessum, clam ut chrismaretur expetiisse; metu autem populi deterritum, ne conceptam fidem publice, quod episcopus suadebat, profiteretur, usque ad exitum vitæ in insania perdurasse.

[b] De hac epistola et sequenti, aliisque ejusdem argumenti, quæ in Flori Excerptis memorantur, cum laude meminit idem Gregorius eodem loco. *Surgente*, inquit, *hæresi apud urbem Constantinopolitanam, tam illa quam Eutyches quam illa quam Sabellius docuit, id est, nihil divinitatis habuisse Dominum nostrum Jesum Christum, rogante Gundobado rege Avitus contra eos scripsit. Exstant enim exinde in hodiernum apud nos epistolæ, quæ sicut tunc hæresim oppresserunt, ita nunc Ecclesiam Dei ædificant.*

Scripturarum cœlestium fonte exemplorum flumina derivantur. O res dignissima, quam tantus præsul juberet, si eligeretur qui jussionem dignus exciperet : si virtus facundiæ thematis responderet auctori : si ad multiplicandam populorum salutem sic nostra satisfaceret lingua proloqui, ut abunde sufficit benignitas vestra præcipere : cum devincti vobis imperatoris patriam personamque, non ut regibus cæteris moris est, tantummodo ad commodum mundanæ necis amatis : sed dum coram vobis præveniri timetis errore, omnem quæ inter vos est amicitiam in eo illi vultis prodesse ne peccet. Quem quidem et præconio attollitis et fidelem Deo devotumque laudatis. De qua præcipue ad triumphalis veniam plenitudinis veniant quis digne meretur. Ego tamen Deum pro viribus quæso, ut is ipse de quo loquimur, Cæsar Græcorum, si fidelis vobis, etiam nobis honorabilis, persuadeatur a principe nostro quod suadeat populo suo : et cum se ad tenendam veritatem vobis reddiderit docilem, ad expugnanda propriæ regionis contagia prædicationis vestræ factum se gaudeat adjutorem [a] Eutyches ergo, perniciei cujus mentio est, funestus incentor, Constantinopolitanæ Ecclesiæ quidem presbyter, sed copiosæ monachorum multitudinis præpositus fuit : cujus officii personas episcopi orientales archimandritas appellant. Hic ergo ad summum sacerdotium famæ suffragio comparandum, intromittendæ cujuscunque novitatis studio appetenter ardescens, istud quod in sectatoribus ejus horremus, susurris dicitur magis invexisse quam litteris. Siquidem nihil exstitit claræ eruditionis in viro, C quod in aliqua recti similitudine sensum conceptæ animositatis astrueret. Infectis primitus monachorum animis hoc veneno, quos nefario docens sub colore gubernaculi naufragiis exponebat, numerosi, ut supra diximus, comitatus hæresiarches effectus, multorum antistitum judicante concilio, nec non et presbyteris urbis Romæ in id ipsum directis, discussus, detectus atque damnatus est. Sed quia nullum schisma sic unquam cum auctore suo potuit abrogari, ut ex integro depelleret perniciem magisterii ; mox malum quod digna pontificum fuerat provisione succisum, contagio susceptorum jam pridem semina servans, velut ab infecta loliis tellure surrexit. Hinc nunc hæreseos contra quam loquimur, audite propo-

A situm. Filium Dei cum Patre ante sæcula permanentem, quem idcirco ad salutem nostram descendisse de cœlo et corpus assumere fides recta confitetur, negant in alvum femineam potuisse contrudi : cum Dei Filius, utique Deus, qui dixerat per prophetam : *Cœlum et terram ego impleo* (*Jer.* XXIII, 24), non potuerit venire quo erat, nisi per susceptionem carnis acquiesceret esse quod non erat. Quam conclusionem metuens Eutyches ille quem loquimur, cum in synodo superius designata studiose ab auditoribus urgeretur, ut [b] Mariam virginem [c] Θεοτόκον, id est quæ Deum peperisset, pronuntiaret atque subscriberet, ad ingenii nequitiam fraude conversus, Χριστοτόκον, quæ Christum tantummodo videretur edidisse, confessus est : ut scilicet divisa credatur persona quæ servat B divinitatis naturam, ab ea quæ sustinuit passionis injuriam. Refrenandam a præcupio ancipiti lævam fugiens, dexteram non præsumens, ac perinde latus utrumque formidans, sub temperamenti medio via tutior, in qua duplicem substantiam Redemptoris discerni dicimus posse, non dividi. Neque nos nitimur, ut inviolabilis Divinitas dolores corporeos perpessa credatur, cum omnis cunctorum corporum dolor secuturam mortem naturali quodam præcedat officio. Unde sicut et ipsa caro nostra, resurrectionis dono impassibilis futura post mortem est : sic Deus, qui sentire obitum non potest, suscepto corpori cui unitus adhæserat, sine patiendi acerbitate compatiens, nec defuit in salutis nostræ glorioso agone, nec doluit. Contra hujus distinctionis sensum hæresis adversa se subrigens, veris cruciatibus nec Christum patitur inclinari : cum in ipsa Divinitate in qua inveniri non potest afflictio corporalis, interdum tamen pietatis reperiatur affectio, sicut legimus dici de Israelitis : *Exclamaverunt ad Deum, qui doluit super miseriis eorum* (*Jud.* X, 15, 16) ; et Apostolus jubet ut non contristemus Spiritum sanctum Dei (*Ephes.* IV, 30) ; et si qua his sententia similis in sacris voluminibus recensita, bonitas potius misericordiæ quam necessitas est naturæ. Interim in consequentibus duorum assertione dilata, unitas mihi in Christo substantiæ duplicis astruetur. Ubi sunt enim tanta in Scripturis cœlestia mysteria veritatis, quæ nihil aliud moliuntur, nisi ut nobis incarnationem Verbi cum hominis divinitate persuadeant ? *In principio*,

[a] Celeberrimo Constantinopoli monasterio præfuisse testatur Liberatus in Breviario; sed monasterii nomen, nec ipse nec alii produnt. Hic nominis sui hæresim condere adorsus anno Christi 447, damnatus est primum in synodo Constantinopolitana Flaviani, deinde in œcumenica Chalcedonensi.

[b] Eutychi tribuit quod Nestorio congruebat. Nestorii enim error fuit, sanctam Mariam Θεοτόκον non esse dicendam, sed Χριστοτόκον. Tota igitur epistola, etsi habet quæ Eutychi adversentur, præcipue tamen adversus Nestorium dimicat, qui duas in Christo personas statuebat, unam Dei, alteram hominis, Mariamque aiebat non Deum peperisse, sed hominem cui divinitate postea in baptismo sit donatus. Avitus, contra unicam docet in Christo duplicis substantiæ personam, æque Dei Filium et hominis fuisse quem Pater sine matre genuit, genitrix sine patre D concepit, Deum denique in Christo esse natura, non gratia.

[c] Horum alterum tantum admittebat Nestorius, neutrum Eutyches, utrumque Ecclesia catholica. Nestorius enim, ut dictum est, Deiparam negabat, Christiparam confitebatur, sed hæretico sensu, Christum asserens hominem tantummodo ex Maria prodiisse. Eutyches vero, cum carnem de cœlo habuisse Christum, nec illi a Maria ministratam doceret, nihil causæ habuit cur Dei aut Christi matrem appellaret. At fides orthodoxa utrumque sic amplectitur, ut utrumque in utroque tacite profiteatur. Nam cum in Christo Deum ab homine non divellat, nec hominem in Deipara excludit, nec Deum in Christipara : propter singularem personæ unitatem, qua Verbum in carne caro, homo in Deo Deus est, ut loquitur Vincentius Lirinensis.

inquit, erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum (Joan. I, 1). Ecce agnovimus quid erat quod non cœptum est; nunc studeamus videre quid cœptum atque secutum sit. *Et Verbum*, inquit, *caro factum est*. Quod Deus in principio erat apud Deum, et initio caret et termino; quod Verbum carne vestitur, caret fine, sed constat a capite. Adsit nunc sermoni nostro Emmanuel ille prisca prophetalis oraculi voce prædictus, qui ut Nobiscum Deus esset, sicut dixit Esaias: *Puer natus et datus est nobis Filius Dei* (Isai. IX, 6). Incassum corporalitas a divinitatis dividitur sacramento, si veraciter propheta Dei Filium processisse confirmat in puero. *Et vocabitur*, inquit, puer ipse *admirabilis, consiliarius, Deus fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis*. Quantum pertinet ad vocabuli proprietatem, sufficit Emmanuel puerum nuncupari. At vero cum dicat, *vocabitur admirabilis, consiliarius, Deus fortis*, vel cætera quæ sequuntur, quæ, rogo, tot vocabulorum ratio reperitur, nisi ut agnoscamus veridicum vatem, in una eademque persona quæ divinitati humanitatique competerent exprimentem, ex operibus secuturis beneficia Mediatoris potius enumerasse quam nomina? Cogam tamen hic hæreticum respondere, quis vocandus possit intelligi *Deus fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis*. Si Filius Dei ante sæcula manens, cur adhuc in futuro sic vocabitur qui semper hoc exstitit? Si filius hominis qui nascetur, servat copulandæ diversitatis mysterium temporum plenitudo. Quam cum utique consequenter Apostolus replicaret: *Postquam*, inquiens, *autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum*, [1] *natum ex muliere* (Gal. IV, 4). Quod mater peperit, Pater misit: hoc est, nasci corporeum, quod venire divinum. Noluit Deus latere quem destinat: capiat mundus dominici adventus indicia. Quem Pater sine matre genuit, genitrix sine patre concepit, hic æque Dei filius et hominis erit. Super sacramento tamen isto Gabrielem archangelum consulamus: principem videlicet ministrorum, cui ineffabilia perspicuæ majestatis arcana, ut pote qui indefessæ obsecutionis ministerio conspectibus perpetuæ claritatis assistat, non intelligenda tantummodo, sed contemplanda monstrantur. Hic quippe primus legationem cœlorum terris attulit; hic verbo virginem fecundatam divini germinis promissione dotavit; hic unius mulieris salutatione omnem mundum salute complevit. *Spiritus*, inquit, *sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi; ideoque et quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei* (Luc. I, 35). Cum ratio nulla reperiat ut solus homo credatur de Spiritu sancto conceptus, cum omnem hominem Psalmista in iniquitate concipi, et in peccato asserat nasci (Psal. L, 6); ostenditur hic per angelum, ob Spiritus sancti virtutem feminæ membris infusam, sanctum

A quod de tali ministerio esset dicendum: quod nunc separatione connexa intelligit Apostolus, ac debuit quod ad redemptionem nostram Deus esset in Christo. Sed callidus forsitan contradictor sic apostolici sermonis hujus testimonio velit uti, ut acquiescat Deum esse in Christo, sed gratia, non natura; sicut est in corde sanctorum, quorum mentes a peccato liberas habitatio Divinitatis illustrat. Videamus nunc pariterne connexum: si sententia compleatur. *Deus*, inquit, *erat in Christo mundum reconcilians sibi* (II Cor. V, 19). Eligat hic doctor adversus, quis mundum inter ipsa pene sui exordii rudimenta, benignissime Creatori peccato primi parentis offensum, sibimet ipsi in sæculorum fine conciliet. Si solus Deus, quid excusat sibimet quod sufficit remisisse? B si autem solus homo, quo effectu sibi mortalis reconciliat quod Divinitas non relaxat? Unus est ergo Deus et homo, qui sibi mundum ipse commendet: qui pro sæculi vita sibi patris filio supplicet filius matris. Unde non dixit Apostolus, mundum reconcilians Deo, sed sibi: ne forte pro redemptione humani generis solum hominem orasse sentires: qui utique nisi in divinitatis naturam transiret assumptus, non solum obnoxietatem humani generis nulla intercessione dissolveret, sed et ipse communis debiti sarcinam parentali chirographo sustineret. Hoc ergo remedium idem Apostolus dicit (*Gal.* III, 19) dispositum esse per angelos in manu Mediatoris. Et ostendens causam qua medium se præberet, assumptus ab infimis, inclinatus a summis: *Mediator*, inquit, *unius* C *non est: Deus autem unus est* (*Ibid.*, 20). Quæ cum ita sint, sicut nisi inter duos agat, incongrue mediatio nominatur: ita ipse quem mediatorem dicimus, si solam quamvis ex duabus substantiam reciperet, ad subeundum medium nihil haberet. Quod uno quidem, et tali qui nulla calliditate fucetur, sermone concludit dicens: *Ipse est enim pax nostra, qui fecit utraque unum* (*Ephes.* II, 14). Ipse videlicet pax humilium atque celsorum, unus factus ex utroque unum reddidit ex utrisque. Certe sicut supra posuimus, aut expositione testimonium, aut argumento egere videtur exemplum. Unde vel illo Apostoli sermone fruendum, quo cum diversis hominum generibus se coaptans, omnibus omnia se factum referret, ut omnium animas fidelium cœlestium cupidus duplica- D tor acquireret: *Factus sum*, dixit, *his qui sine lege erant quasi sine lege essem, cum sine lege Dei non sim, sed in lege sim Christi* (I Cor. IX, 21)? Numquid est quisquam tam in profunda demersus, qui istud censeat explanandum, si in lege Christi est sine lege divina? Pater nempe quod unus est lator legis, qui unus idemque, ut significat psalmus (LXXXIII, 8), præterita futuraque complectens, benedictionem dabit in baptismo, qui legem dederat in præcepto. Offendit quidem mentes carnalitate depressas, et

[1] Vulg., *factum*: cui concinit Gr. γενόμενον. Hic tamen varia fertur exemplarium tum Græcorum tum Latinorum lectio. Quemadmodum Avitus, *natum* quoque legunt Irenæus lib. III, cap. 18, et Cyprianus lib. II ad Quirin. Neque aliter Augustinus. — Notæ numero præsignatæ Gallandii sunt; cæteræ Sirmundo debentur, cujus editionem Gallandius exhibuit. Edit.

conjecturis humanæ consuetudinis hebetatas, tantæ disparilitatis in unum coacta proprietas : ut scilicet divina plenitudo et humana conditio, ut servi humilitas Dominique majestas, ut creatoris virtus et servitus creaturæ, unam ex his omnibus videantur reddidisse personam. Sed nec ratio soliditatis istius a sapientum soliditate longinqua est, quæ videtur maximum tenere in hæredibus : quod ille solus hominis statum potuit reformare de perdito, qui formavit e cœno. Unde beatissimus Paulus : *Primus*, inquit, *homo de terra terrenus, secundus de cœlo cœlestis* (*I Cor.* XV, 47). Verum quidem hominem dixit, sed terrenum cum contagio pollutionis, cœlestem cum consortio divinitatis. Rogo nunc, cum Apostolus dicat hominem descendisse de cœlis, quis est qui negare audeat Deum rediisse de terris? Adhuc si parum est, quod vas electionis asseruit, consulamus illum qui mentem electi pretiosissimi vasis implevit : *Nemo*, inquit, *ascendit in cœlum, nisi qui de cœlo descendit, Filius hominis qui est in cœlo* (*Joan.* III, 13). Si ita ipse Deus veritas cum sua incarnatione concordat, ut ante omne sæculum uniret præscientia quod in sæculorum fine assumere disposuerat in natura : videte utrumnam Deus sit qui conscendit post resurrectionis triumphum, si cum Patre Filius fuisse dicitur ante carnis exordium : aut quanta facta sit soliditas [*Alia lectio*, quanta sit soliditas] in præteritis, cujus tanta unitas prædicatur in futuris. Sed ne aliquid de hac immutabilitate cunctemur, adhuc addit Apostolus de psalmo testimonium ponens : *Propter quod dicit : Ascendens in altum captivam duxit captivitatem, dedit dona hominibus. Quod autem ascendit*, inquit, *quid est nisi quod etiam descendit in inferiora terræ* (*Ephes.* IV, 8)? Parum est quod Deum dicit in terram venisse, nisi confirmet eum propter unitatem personæ quam susceperat in inferna descendere [*Alia lectio*, in infernum descendisse]. [a] Certe circumfrementibus Judæis, et in Dominum nostrum blasphemiarum tela vibrantibus, quid respondisse credimus : *Amen dico vobis, ante Abraham ego sum* (*Joan.* VIII, 58), nisi quia per concordiam genitoris et geniti, ipse per traducem maternorum parentum descendit ex Abrahæ semine, qui sine annorum numero Abraham præivit æternitate? Qui maximus patriarcharum, cum videret illum diem in quo sine fine permanet Deus, concupivit tamen illum videre quo homo unitus est Deo. *Vidit*, inquit *et gavisus est* (*Ibid.*, 56) : quia sicut cernebat illum in quo erat genuina majestas, ita et istum desiderio conceperat in quo adoptata illustrabatur humilitas : *Tulerunt ergo*, inquit, *lapides ut jacerent in eum* (*Ibid.*, 59). Quid porro miramur Eutychianos contra catholicam fremere, cum videamus caput nostrum a suis ad quos venerat pertulisse, reddituramque perfidiam indignatione una cum fine? Eo contumeliæ sensu hic Judæus sævit, quo hic hæreticus livet. Parricidalis quidem illic fuit in Dominum cœli lapi-

A dum jactus; sed putes et istos tempore suo veritati perspicuæ cum duris mentibus saxa jaculari. Ne Deus et homo unum credatur, conjurat furor duorum. Liceat rogo quod facti sumus in melius provehi : liceat compactam luto materiam supernorum honore sustolli. Quid tantum contra te homo niteris, ne in Deum posse transire credaris? Vocat te ad participationem sui superna majestas : cur offerentem renuis? quid despicis ingerentem? Excolo pro adipiscenda similitudine veritatem, diligo pro sectanda imitatione doctrinam. Si caput nostrum est Christus, in sublimatione sument quantulæcunque sublimitatis consortium membra de vertice. Poscant igitur alii destructores de utriusque Testamenti corpore exemplorum similitudinem, quibus proposita

B tueantur : negotio huic sic adnisus bibliothecæ utriusque constat, ut si confirmare quod loquimur testimonio astipulante velimus, cuncta videantur in unum opus canonicorum voluminum oracula congerenda. De quorum multitudine juste, ad declinandam prolixitatem, electa quæque ac deflorata ponuntur. Quia sicut minimi effectus sunt, quæ tantum de nostro prolata, nullo Scripturarum cœlestium adminiculo fulciuntur : ita qui recipere pauca fastidit, non virtute, sed mole rem conjicit : quoniam vinci metuens, instrui nolens, ad deserendam veri cognitionem volumen potius quam documenta desiderans, non causas putat rerum magnitudine constare, sed paginis. Dominus itaque ac Redemptor noster, adventum gloriæ suæ discipulis specialius

C inter præcepta omnia manifestans, *Cum*, inquit, *venerit Filius hominis in majestate sua, et omnes angeli cum eo, tunc congregabuntur ante illum omnes gentes, et separabit eas ab invicem, et statuet justos quasi agnos a dextris, impios autem sicut hædos ad lævam. Tunc dicet rex illis : Venite, benedicti Patris mei, possidete regnum quod paratum est vobis a constitutione mundi; et eis qui a sinistris sunt, ut discedant ab eo in ignem æternum, quem præparavit Deus Pater diabolo et angelis ejus* (*Matth.* XXV, 31, 34, 41). Quid, rogo, hic contemptibile in Christo superbia humana fastidiat? quid tam metu dignum, tam honore conspicuum, tam terrore venerandum? Excogitet hæreticus, utrum istuc Patris gloriæ adjungat, an Filii. Ad negotium quod gerimus, audire mihi sufficit. *Cum venerit Filius*

D *hominis in majestate sua.* In præsenti sæculo : *Discite a me, quia mitis sum et humilis corde* (*Matth.* XI, 29). In futuro, prænoscite quia celsus et terribilis claritate in gloria sua veniet cum angelis sanctis suis. Dicat nunc divisor mediatoris uniti, in corpore contumeliis inclinato unde sit quæcunque majestas, si non est ulla divinitas : ut taceam quod a Patre seu regnis seu gentibus per singulorum merita destinatur. Formidabilius videri potest, hominem retributiones congruas judicando decernere, quam Deum Patrem sentiat Filio hominis instrumenta judicii præparasse. *Filius enim hominis venturus est in majestate*

[a] Hunc locum profert Agobardus adversum dogma Felicis sub finem. *Beatus quoque Avitus, Photinianorum hæreticorum validissimus expugnator, scripsit dicens :* Certe circumfrementibus Judæ *etc.*

Patris sui cum angelis suis sanctis, et tunc reddet unicuique secundum opera sua (*Matth.* XVI, 27). Non dixit, cum Patris angelis veniet, sed cum suis : quia quæcunque habet Pater, et sua sunt. Unde cum filius matris recipiat in celsitudine quod patris filius contemptus est in humilitate : quis unquam sit [illegible] tam rebellis qui Deum, cui immortalem an[illegible] substantiam videt subjici, ipse mortalis in mo[illegible] mortuus nollet inflecti? Dixit quodam Evangelii loco (*Luc.* XVI, 31) Abraham ille cujus supra fecimus mentionem, cum a quodam pro remedio æstuantis incendii cassis sero precibus oraretur, quod si quis Moysem vel prophetas noluisset recipere, utique nec venientem a mortuis audire. Quis est autem prædicator ex mortuis suscitatus, nisi Christus Jesus, in cujus duplicem quam loquimur substantiam duplicis B Testamenti unitas ex diversitate colligitur? Ea siquidem referuntur in Evangeliis quæ prædicata sunt in prophetis, et fit ex viribus Testamenti, non diversitate, sed tempore. Recens quippe quod hodie completur : quod autem diu exspectabatur Antiquum est. Nam quia de Abraham opportunitas sermonis exorta est, qui auctor utriusque Testamenti legitur institutus, Vetusti [*Alia lectio*, Veteris] scilicet intromittendo circumcisionem, Novi vero placendo per fidem, in illo Judæorum tantummodo, in isto autem multarum gentium pater : experiamur utrum Evangeliis de Christi generatione concordet in quo se patrem gentium recognoscat, an æternitatem hujus ipsius sobolis quam erat geniturus, intelligat. Utrum se juniorem nepote cognoscat : utrumnam redemptori, quod se ante Abraham ponit, et ipse consentiat : utrum sine supercilio parentali, reverenter impenderet ministerium semine corporali exorto creatori. Inserat se paulisper loco præsenti illa obtestatio, juramenti fidem poscens, sed sacramenta patefaciens, qua dispensatorem domus suæ non sine mysterio gratiæ subsequentis adjurans, *Pone*, inquit, *manum tuam sub femore meo, et jura mihi per Dominum cœli quod non accipias uxorem filio meo de filiabus Canaam* (*Gen.* XXIV, 2). Dicat mihi, quæso, quæ jurisjurandi reverentia putetur in femore. Quod si personaliter A tantummodo fieret, facilius caput tangeret adjuratus. Aut quæ causa femoris, interposita Dei ac Domini mentione jurandi; nisi quia per illum Deum ac Dominum cœli quem inde sæcula videbantur proiatura, juratum est? Scit ergo nimirum, cui prosapiæ non tam præemineat ipse quam serviat. Novit quippe quid in corpore suo debeat adorare : intelligit membra, quæ contra humanam consuetudinem speciali honore veneretur. Post quæ præcedentum indicia, miracula subsequentium, licet plurima testimoniorum de Evangeliis apostolisque promamus, metuo ad ultimum, quod cum Eutychiani nec patriarchalibus factis, nec dictis prophetalibus excitentur, si Moysem et prophetas non audierint, nec ei qui ex mortuis reversus est credent.

EPISTOLA III.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS DOMNO GUNDOBADO REGI.

Puto nunc non parvi operæ pretium esse momenti, si occasionem quæ præsenti tempore in abruptæ diversitatis lætabundum virus erupit, pagellæ præsentis mentione contingam. Quieverat ergo post [a] Acacii quondam Constantinopolitani sacerdotis excessum, mali ejus quod expugnandum suscepimus, pullulans ab Eutychete persuasio. Cujus idem Acacius, ut celsitudo vestra potest habere compertum, amator magis trepidus quam assertor publicus erat : laudans quidem quæ ab illo repererat, sed prædicare ea devoto tunc itaque impolluto populo non præsumens. Pro cujus obumbratione figmenti simulati, ob gratiam imperatoris sæculi sui, C non impunitus tantummodo, verum et indiscussus interiit. Hinc se de impendenda defuncto communione in contrarium vulgi, imo, quod asperius fuit, et sacerdotum studia diviserunt. Et ut quisque recte aut prave de fidei ratione conceperat, ita etiam de prædicatoris præteriti memoria sentiebat. Tracta est interim, non per manifesta sed subita, nec tam separatione quam simultate dissensio. Actum est igitur [b] cum rege Orientis anno superiore, ut hinc cum episcopo urbis suæ quasi leni colloquio et blanda meditatione conferret. Est autem illic [c] con-

[a] Primis hic annis sapere visus est, et pro synodo Chalcedonensi decertare contra Eutychianos. Mutato postea consilio, quam graves in Ecclesia turbas excitarit, vel occulte, vel aperte iisdem adhærens adversus synodum ejusque defensores, declarant pontificum epistolæ, tum Simplicii, qui eum ad meliorem mentem revocare conatus est, tum Felicis, a quo tandem ob pervicaciam damnatus et anathemate percussus est. Episcopatum tamen, favente Zenone Augusto, ad obitum usque retinuit. Defuncti porro Acacii nomen Felix e diptychis deleri jusserat : de quo varia rursus inter episcopos studia fuerunt, et vix tandem ut Constantinopoli expungeretur sub Hormisda impetratum est.

[b] Cum Anastasio imperatore anno Christi 512, ut sequentia demonstrabunt.

[c] Trisagium hymnum prima omnium usurpare cœpit Theodosii Minoris ævo Ecclesia Constantinopolitana, sed sine illis verbis, ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς, ἐλέησον ἡμᾶς, quæ tunc temporis ignorabantur. Additionis enim auctor Antiochiæ postea fuit Petrus Gnapheus episcopus, qui ut Theopaschitarum hæresim qua laborabat, induceret, clausulam hanc adjecit Trisagio : qua scilicet Deo trino ad quem superiora D spectabant, ascribi passio videbatur. Cui malo ut mederetur Calendio, Gnaphei in exsilium pulsi post aliquot annos successor, clausulæ illi præmisit Χριστὲ βασιλεῦ, *Christe rex*, errorisque ansam duobus verbis præciderat, nisi Gnapheus ab exsilio reversus sedique restitutus, iisdem sublatis pristinam labem redintegrasset. Theophanes in Chronico de Calendione : Τῷ Τρισαγίῳ προσέθηκε ΧΡΙΣΤΕ ΒΑΣΙΛΕΥ, ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς. Πέτρος δὲ πάλιν ἀνελθὼν περιεῖλε τὸ Χριστὲ βασιλεῦ. Hæc Antiochiæ. Constantinopoli vero Anastasius imper. una cum Timotheo patriarcha, idem Gnaphei additamentum in Trisagium inferre conatus, post varios tumultus, cædes et incendia, reclamante populo orthodoxo, consequi nihil potuit, ut docet Marcellini comitis Chronicon Paulo et Moschiano consulibus, id est anno Christi 512, in quem incidit annus Anastasii 22, cui hæc eadem assignat Theophanes in Chronico : ubi et Timothei quoque

suevisse in ecclesiis nobilium civitatum, supplicationem cum laude divina inter missarum initia celebrari : quam tanta devotione atque alacritate consonæ plebis clamor attollit, ut credant non immerito, omne suffragium sacrificii subsequentis præmisso hujus devotionis obsequio placiturum. Supplicationis vero ipsius imam partem, licet pietati vestræ notissimam, in loco, sicuti res postulat, suggerendam putavi. Ἅγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς, ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς, ἐλέησον ἡμᾶς. Itaque sicut insusurratum fuerat principi, et ipse insinuat sacerdoti, nil in querelam venire, nullam fieri de schismate mentionem, si hoc quod in ipsa oratione animos aliquantulorum movebat, a principe obsecratus antistes aut juberet aut permitteret abrogari. Illud moleste quospiam ferre, quod in ima prædicationis ipsius parte clametur, ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς, ἐλέησον ἡμᾶς : quod Latine intelligitis dici : *Qui crucifixus es propter nos, miserere nobis.* Persuadetur episcopo negligenti, nec usque sic docto, ut tantæ urbis, periudeque totius Orientis patriarcham decet. Concipit igitur atque disponit, solemnis hujus præconii incaute definitionem facturus : eo maxime effectu, quo res, nec de canonicis Scripturis tradita, nec apostolorum temporibus instituta, etiam contra vota populorum facile videretur posse mutari. Sed [a] ubi primum hymnus in Ecclesia cantari solitus, ultima orationis parte truncatus, minus audientibus satisfecit, quidquid putabatur ab Eutychianis hæreticis concipi, patuit totum hoc ab episcopo prædicari. Quis enim fidelium non jure moveretur, audiens crucifixo pro nobis, ut misereatur, minime supplicandum? Quid multis? crescente seditionum procella, dum insistit populus, nec obsistit Augustus, [b] antiqua sacerdos, quodque magis dolendum est,

A nec ignorans, sede propellitur : sicut legimus quodam loco Scripturæ : *Si peccaverit vir in virum, orabit pro eo sacerdos; quod si peccavit sacerdos in Deum, quis exorabit pro eo* (*I Reg.* II, 25)? Super omnia vero delicta specialius in Deum peccat, qui doctrinæ apostolicæ contradicens, a regula veritatis exorbitat : sicut nihil est gravius, quam si cæcus, præsumpto ducatu, ex prædicatore fidei incipiat esse destructor. Vos modo perpendite amentiam totius hæresis in unius reprobatione sermonis. In quo parum est quidem quod auribus putetur ablatum : sed totus cum verbo illo catholicæ veritatis sensus excluditur. [c] Nolunt enim a nobis ei qui crucifixus est supplicari, ut videatur tam [d] nihil posse præstare persona hominis, quam nihil pœnæ pati potuit substantia maB jestatis : quod quid est aliud quam odium pro dilectione reponere, et convicia pro beneficiis repensare? Inserta est namque humano corpori dignitas supernorum. Deus quidem non subjacet cruciatui, sed divinitas interest passioni. Dei injuriam crucis tempore mundus diurnis fuscatus tenebris expavit : in cœlum peccare Judæos testata est terra quæ tremuit. Caret conjectura quæ per necessitatem veritas fulget : nec se affirmari a nobis exspectat, cum salva sibi auctoritate sufficiat. Audiamus ex his Apostolum protestantem : *Qui si*, inquit, *cognoscerent, nunquam Dominum majestatis crucifixissent* (*I Cor.* II, 8). Sed dixerat hoc prius etiam ille propheta qui ob præscientiam futurorum cognomento Angelus nuncupatur : C *Si affiget homo Deum suum, quoniam vos affigitis me* (*Malach.* III, 8)? Rogo quis contentionis obstaculo tam aperta sibi obstruat? Si Dominus majestatis pependit vel affixus est patibulo, dicat adversarius, cur hominem non rogemus in cœlo? Adhuc quippe cœlestem potentiam in corporis secreto reposuerat,

Commonitorium commemorat, quo id ipsum ecclesiis omnibus imperabat : Ἡνίκα καὶ Τιμόθεος δι' ἐγγράφου ὑπομνηστικοῦ πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις προσέταξεν τὸ Τρισάγιον ἐν ταῖς λιταῖς μετὰ τῆς προσθήκης εἰπεῖν. Eadem habet Anastasius in Historia ecclesiastica. Quæ a nobis omnia idcirco præmittenda fuerunt, ut ex his Avito qui diversa narrat, impositum fuisse deinceps agnoscamus.

[a] Non offendebat orthodoxos, ut vidimus, pars hæc ima Trisagio detracta, sed addita : neque Eutychianis favere poterat, si truncaretur, cum illam Gnaphæus ipse idcirco adjecerit, ut Eutychianam hæresim stabiliret. Nec propterea hymno hanc addi non ferebant orthodoxi, quod Crucifixo supplicandum negarent, sed quia Deum crucifixum per hanc usurparent Theopaschitæ Eutychiani. D

[b] Macedonium ab Anastasio sede Constantinopolitana pulsum eique suffectum Timotheum constat, Secundino et Felice consulibus, hoc est superiore anno quam de Trisagii additamento Anastasius et Timotheus turbas ciferint. Aliæ igitur exsilii causæ fuerunt, et Aviti hac etiam in parte nutat narratio.

[c] Christo pro nobis crucifixo supplicandum nemo unquam recte sentiens negavit : sed supplicationem hanc Trisagio subjici non probabant. Qua de re in Excerptis Photianis cap. 228 disserens Ephræmius patriarcha Antiochenus in epistola ad Zenobium scholasticum, ut Orientales sua excuset, Constantinopolitanos atque Occidentales ait, quia Trisagium ad Trinitatem referunt, propterea ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς, *qui crucifixus es pro nobis*, addi non sustinere, ne Trinitati attribui passio videatur. Orientales vero, cum Trisagium ad Christum referant, culpa vacare cum subjiciunt, *Qui crucifixus es pro nobis.* Quæ ille quanquam falso, ut apparet, de Orientalibus scribit, cum ex Damasceni epistola περὶ Τρισαγίου compertum sit, veteres omnes semper de Deo trino, nunquam de Filio solo hymnum hunc accepisse, quem et Τριαδικόν ea de causa nuncuparunt : et Gnapheum certum sit, cum προσθήκην istam adjecit, non Filium in mente habuisse, sed Deum, quem crucifixum cum Theopaschitis astruere studebat. Quanquam hæc, inquam, ita se habent, inficiandum tamen non videtur, in Gnaphei additione, si pravum ejus consilium demas, incommodi nihil futurum : ita nimirum, ut post Trinitatis laudationem, converso ad Filium sermone, his illi verbis supplicetur : *Qui crucifixus es pro nobis, miserere nobis.* Quod et Calendionem episcopum sensisse manifestum est, quando Gnaphei additioni τὸ Χριστὲ βασιλεῦ præmisit, et ab Ecclesiæ usu non abhorrere agnoscit Damascenus, cum post Trinitatis doxologiam quæ his verbis continetur, Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto, subjungi sæpe soleat, τῷ σταυρωθέντι βουλήσει, καὶ ἐκ νεκρῶν ἀναστάντι, *ei qui voluntate crucifixus est, et qui resurrexit a mortuis*, quæ ad Filium proprie spectant.

[d] Duplex deinceps contra duas hæreses argumentum tractat. Prius hoc loco, Christum videlicet Deum pariter et hominem fuisse contra Nestorii vesaniam, qui ψιλὸν ἄνθρωπον, hominem tantummodo aiebat fuisse.

adhuc obitum ex ventre debebat; adhuc ad informationem nostram exercebat humilitatis studia etiam in opere claritatis. Cum Cananæa quædam, credulitatis quidem israeliticæ, sed gentis alienæ, virtute virili, petitione laudabili, obstinatione victrice, Christo pro filia supplicaret : *Miserere*, inquiens, *mei, fili David* (*Matth.* XV, 22); vicit hic sensus interiore sapientia sexum carnis, supra humanum sentit in homine. Non acquiescunt Eutychiani doctores ei qui propter nos crucifixus est supplicare. Ista in crucifigendo et divinitatem precata est quæ non poterat mori, et humanitatem quæ poterat suscitari. *Fili David* carnem resonat; *miserere mei* Deum declarat. Dominus cœli invocatus est in virtute : auctor hominis vocatus est in genere. Longe jam, ut opinor, post mortem David, de cujus semine terris per Mariam Christus effulsit, temporum serie stemmatis regii prosapia ducebatur. Posco nunc, his proavorum successionibus ac nepotum, ex memorato patre usque ad virgineum fetum toto derivatæ hæreditatis accessu, phantasmatis linea ducatur, an traducis. Porro autem ambiguo caret, quod et de genere caro vera processit, et phantasma genus habere non potuit. Experiamur tamen, utrum spreverit Christus præfatæ Cananitidis in oratione sermonem, an fortassis exasperet ineptiam supplicantis. *O mulier*, ait, *magna est fides tua : fiat tibi sicut vis.* Si ista fides est, utique magna si constat, non erit recta; altera certe fuerat ad matrem illa responsio, cum comitante discipulorum choro festis nuptialibus invitatus, deficiente vino ad faciendum miraculum posceretur; atque ille : *Quid mihi et tibi est, mulier? nondum venit hora mea* (*Joan.* II, 4). Velut si dicat : Cur illud tantummodo quod peperisti esse me credis? Si hoc solum mihi putas constare quod carnis est, non possum complere quod exigis. Sublimia hæc quæ a me requiris de Patre attuli, non in matre suscepi : formato in te corpori, debita infirmitatis institutione, opera virtutis injungis. Bene me putas posse quod petis, si te, sicut mei corporis, sic matrem tui intelligas Creatoris. Quod si solum te edidisse hominem velis, *nondum venit hora mea.* Nemo autem sic ineptus reputandus est, ut istud quod dixit, *nondum venit hora mea*, velut errore gentili, constitutis velit fatalibus applicare. Ad intelligendum horæ illius mysterium discretionem potius requiri convenit, quam decretum : quod cum ipsa quoque nostræ mortalitatis conditio non eligatur, sed omnis status nostri necessitas gubernatoris perpetui sit voluntas : quanto magis Christus, qui potestatem habebat ponendi animam suam, et iterum sumendi eam (*Joan.* X, 18), nullo se fati voluit implicare præscripto? Sed cum venerit subeundi hora patibuli, apparebunt cœlestia quæ pater genuit, et corporea quæ alvus effudit. Ergo cum ipse Dominus hic, perficiendo miraculo actus divini, non repulerit genitricem, sed instruxerit ignorantem, videamus quid hinc cum Apostolis suis tractatu impensiore contulerit. Interrogabat autem eos quodam Evangelii loco, quæ de persona
A sua vulgi variantis sentiret opinio. Cumque diversitate sententiæ populum, aut unum ex vatibus priscis, aut Moysem, vel certe Heliam, illum credere suggessissent : *Vos autem*, inquit, *quem me esse dicitis* (*Matth.* XVI, 15)? Tum princeps condiscipulorum, principium responsionis assumens, *Tu es*, inquit, *Christus Filius Dei vivi.* Sufficere plane potuerat quod confitetur hic Petrus, etiamsi hoc non tam manifesta responsione confirmasset Christus. *Beatus es*, inquit, *Simon Bar Jona, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus, qui in cœlis est* (*ibid.* 17). Beatus es, inquam, quia ut Deum cerneres, non carnem tantummodo, sed et sanguinem censuisti : nec revelandam tibi gloriam meam lineamenta sumpti corporis obtulerunt. Non avertisti generosæ
B mentis aspectum, quod et carne prolatum est. Sed Pater meus, qui est in cœlis, revelavit tibi Filium, cui adhæret in terris : cujus gloria paupertate nunc tegitur, cujus honor contumeliis nunc celatur. Pendebat siquidem in ligni salutaris excelso triumphali præeminentia mediatoris nostri corpus altatum, et uniuscujusque sententiam de cordis penetralibus virtus salutiferi stipitis exigebat. Injuriam ille deridebat. Ecce qui destruebat, inquit, templum Dei, ut illud triduo suscitaret; alter aceti potionem ferino felle corruptam spongiæ poculo porrigebat (*Matth.* XXVII, 43). Ipse tamen servans inter pœnas hominis misericordiam Creatoris, dolens eos pro quibus venerat adhuc sub tempore ipsius redemptionis errare, clamabat : *Pater, ignosce illis, quia nesciunt quid
C faciunt* (*Luc.* XXIII, 34). Quid est, *nesciunt quid faciunt*, nisi quia credunt se solum hominem adduxisse judicio? Ignorat quid faciat, qui non sentit in cruciato corpore majestatem. Et si illi solius matris filium interficere se credentes quid facerent ignorabant, cur adhuc hodie Eutyches ignorare se simulat, quod si illi tunc scissent, Christo et apostolo protestante, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent? Unde quod hic Dominus nescientibus optat ignosci, constat expertorum conscientiæ non posse concedi. An forte miramur, quod tam evidenter Christus passionis suæ mysterium dignatur exponere? Ausim dicere, habemus hic adhuc amplius quod mirari. Comitata est, ut legitis, dominicam
D mortem circumpendentium latronum conjuncta crucifixio; quos tamen temeritas crudelis judicii, non servilis culpæ meritum, coæquaverat innocenti. Non enim poterat sancti germinis incorruptum nitorem vicinæ pollutionis horror aspergere : sicut et sol, si radium in fæculenta dimittat, intactum prorsus nescit sentire contagium. Horum igitur unus latronum, longi sceleris vitam brevis compendii fine permutans, ex interfectore medicus, martyr ex fure, nexus membris, criminibus absolutus, fixus clavo, liber affectu : *Domine*, inquit, *memento mei, cum veneris in regnum tuum.* O felicis beatitudo testimonii! o ineffabilis fortitudo credendi! Non istum, ut divinitatem in homine sentiret, signa vicerant; sed virtutis dilectionem infirmitatum collegit indicio. Concupivit ju-

vocare similiter vinctum; et adhuc Eutyches orare despicit sublimatum. Obeuntem ille contremuit: regnantem iste fastidit. Iste mortem non timebat a judicaturo, cum ille vitam requirat a mortuo. Sed redemptori suo squalentis veterni mortificatione coiapassus, junxit dominicæ propriam crucem. Adoravit expertem culpæ particeps pœnæ : dudum invadendi cupidus, mutavit vota prædandi : armatus trabalibus clavis vim intulit regno cœlorum. Intellexit in Christo pauperem locupletem, vicinum invenit quod tolleret nudo, sumpsit veniæ plenitudinem, rapuit innocentiæ portionem. In ligno Deum contuitus, in cœlo hominem consecutus. [a] Jam porro, quoniam transacta passio docet hominem verum, cruciatum doloribus, latronibus comparatum, confectum supplicio, tumulatum sepulcro; per hæc omnia phantasmatis assertoribus assumpti corporis veritas contradicit. Quos cum in Christo unitas utriusque substantiæ perspicua testimoniorum luce convincit, omnem quæ in consequentibus replicatur, dominicæ seriem passionis phantastica honoris contumeliosi molitione perturbat : asserentes quoddam nebulosi corporis exstitisse figmentum, quod pro redemptore nostro injuriis pœnarum dolorumque videatur oppositum, et per inanis hominis similitudinem, pœnis quas majestas incurrere non possit, addicta quoque vera caro non exstiterit, quam exsecratur populus, cruciat judex, pulsant verbera, quam contumeliæ illudunt, spinæ transpungunt, cui calamus illiditur, figitur clavis, sanguis excutitur. Adhuc cum omne quod spei est in solo redemptionis nostræ mysterio collocemus, nec sit aliud nostrum reviviscere, quam Dominum necem pertulisse : falsum est quod sua incarnatione nos salvat, si et hoc in dubium venit, quod tolerandum pro nobis in carne susceperat. Veni potius, sancte Isaia, propheta quidem tui, sed evangelista temporis nostri : veni celeriter ad tuendam contra Eutychetis mendacia Christianorum salutem. Dicere te de Christo, imo etiam jurare non pigeat : *Vere languores nostros ipse tulit, et dolores nostros ipse portavit* (*Isai.* LIII, 4). Et : *Livore ejus sanati sumus* : non medendi facultate secura, sed voluntarie pro nobis dolendi veritate suscepta. Si veraciter dolores nostros ipse portavit, jam et nos securi sumus, quod veros dolores commentitium phantasma non pertulit : et si livore ejus sanati sumus, incassum collatam mihi sanitatem invidet falsiloquus livor. Cæterum recte omni definitione concluditur, quod si potuit esse

A commentitium, non potuit livore simulatum. Sed etiam in hoc prophetæ sermone evidens geminatæ substantiæ proprietas invenitur. *Vere*, inquit, *languores nostros ipse tulit, et dolores nostros ipse portavit*. Duo sunt ista, quorum aut Deus solus, aut homo solus, utrumque non fecerit, sed unum Deus, aliud possit homo. Dicendo autem propheta : *Ipse languores tulit, ipse dolores portavit*, unum evidenter expressit, qui ex divinitate constaret et corpore. Languores enim quos Adæ sauciata progenies ex vulnere corruptæ originis attrahebat, ille solus sanavit qui sanum ante condiderat. Dolores vero nostros portavit, qui desudare prælia passionis, nisi cruciatibus ac labore, non potuit. Quocirca quod in natura malum habuimus, tulit Deus : quod in corpore malum patimur,
B pertulit Christus. Unde respiciendum est hic, quantum Eutychiani [b] Bonosiacis barathro profundiore mergantur. Illi Christo divinitatis honorem tantummodo adimunt, isti et corporis veritatem. Photinus hominis personam nos adorare deridet, hic nebulam. An forte hæretici hujus ipsius illusionis exordium ab ipsis in Christo sacræ nativitatis crepundiis ordiuntur, ac perinde falsum erit, quod jacuit in pannis, quod apparuit magis, quod planxit in cunis? Taceo reliquos in succidua ætate profectus, quibus divinam pariter humanamque naturam complectens, lassitudinem refectio pertulit, consolatio lacrymas effudit, lux dormivit, panis esuriit, fons sitivit. Taceo planctum illum quem super defunctum Lazarum habuit (*Joan.* XI, 35), antequam effectu resuscitandi ostenderet Deum
C præmisisse humanæ conditionis affectum. Quod si in dubium vocatur qui tanta præstitit, necesse est ut ambigua incipiant esse quæ gessit : ac perinde falso se putat sanatum paralyticus, claudus erectum, circumscribendus solis radius, quem cæsus ab utero post nativi carceris tenebras intuetur : aut hoc phantasmate Lazarus ipse delusus est, ut cum inter mortuos dormiret, jam resurrexisse se crederet. Quod si hæc omnia vera esse recipiunt, et solius passionis injuriis contradicunt; respondeant ubi tunc fuerit Filius Virginis, cum umbram tenui nube fallentem pro se offerens, quem pro nobis putamus offerri, vana sui specie et persequentes falleret et fideles. Patrem quoque faciens hac illusione mendacem, de quo Apostolus ait, quod *Filio suo non pepercit, sed pro nobis*
D *tradidit illum* (*Rom.* VIII, 32). Quem filium, si non verum? quomodo tradidit, si collusit? qualiter non pepercit, si dolore prohibuit? Vel certe, qua Dominus

[a] Hoc alterum caput disputationis, Christum vero et consubstantiali nobis corpore præditum fuisse contra quam sensit Eutyches, qui fictitium illi corpus, et phantasmati simile tribuebat. Unde his quoque Aviti epistolis quæ delirium hoc refutant, titulus olim *Contra Phantasma*. Par itaque, sed contraria, ut Leontius monachus observat, in Christum impietas Nestorianorum et Eutychianorum, *Οἱ μὲν γὰρ τὴν θεότητα, οἱ δὲ τὴν ἀνθρωπότητα δοκήσει λέγουσιν εἶναι ἐν Σωτῆρι. Illi enim*, inquit, *divinitatem, hi humanitatem opinione tenus et phantasia Servatori asserebant*. Quare scite utrosque Nonnus abbas Ἐναντιοδοκήτας appellabat. Nam et Docitas quoque illos qui id genus phantasma inducebant, vocat Theodoretus noster lib. V Hæreticarum Fabularum. Ubi eumdem de Christi corpore locum tractans, iisdem quibus Avitus argumentis docet, pati et mori, esurire et defatigari corpus suum permisisse : *Ἵνα μηδεμίαν λάβωσιν ἀφορμὴν οἱ Δοκῖται κρατῦναι τοῦ ψεύδους τὴν αἵρεσιν* : *Ne quam ansam haberent Docitæ, quo falsam hæresim confirmarent*.

[b] Bonosus Naissitanæ in Dacia sedis, ut nostra est conjectura, episcopus, catholicam deserens, ad eorum transiit hæresim qui Photini venena sectabantur, et Christum Deum negabant, hominem tantum prædicantes. *Bonosiacos* ejus discipulos vocant etiam concilia Arelatense II et Aurelianense III; Gregorius vero magnus *Bonosianos*, libro IX, epistola 61, ad Quirinum et alios episcopos Iberniæ.

noster morte finitus sit, qui non potuit non aliquantulam mortem pro matris mortalitate debere, soluturus conditionem obeundi legitimam, sed corruptionem pro resurgendi instantia non visurus? Quam legem utriusque naturæ significavit fel istud, quod gustatum noluit bibere, dum mortem quam ex Adam parente omnes debemus, pro divinitate noluit bibere, sed debuit pro dispensatione gustare. At vero cum factum est quod Apostolus dixit, quod *resurgens Christus jam non moritur, et mors ei ultra non dominabitur* (*Rom.* VI, 9); audeat nunc, si quid valet hæreticus, aut Christum sine Deo, aut sine homine Deum confiteri. Abfuerat sanctus Thomas (*Joan.* XX, 24 seq.), cum reversus Salvator a mortuis præsentia visibili præstolantium discipulorum vota repararet, et vacillantem quodammodo fidem suorum revalescens a mortuis vita componeret. Referunt ergo discipuli Dominum se vidisse. Negat ille se credere, nec se adhibiturum ullatenus fidem promittit, nisi contemplatione percepta. Transacto temporis intervallo, superveniens secundo Jesus, sed jam omnibus simul, pacis salutatione præmissa, arguit increpatione mitissima cunctantis Apostoli tarditatem : et jubente Domino, ne adhuc parum sit quod visus judicat, fidem tactus explorat. *Infer*, inquit, *digitum tuum in latus meum, et noli esse ambigens, sed fidelis* (*Joan.* XX, 27) : qui utique inexcusabiliter jam perseverabis incredulus, cum palpando reddaris expertus. Scrutatur ille digito vestigia passionis. Permanebat ut inflictum fuerat medicum vulnus, et hiulcum transpuncti lateris aditum felici indicio vitalis plaga servabat. Tunc demum in semetipsum reversus, et sancto illuminatus corpore, *Deus meus*, inquit, *et Dominus meus*. Quid, rogo, sacer apostolus de cœlestibus intellexit in carne? quid curiosæ manus attactu divinum sensit in vulnere? nisi quia jam pridem didicerat, Christum sine Deo esse non posse, et hæc ipsa vulnera quæ palpabat, prævaluisse quidem homini, sed cessisse victori : tamen nec afficere morte nisi hominem, nec vinci a Deo nisi resuscitante potuerunt. Hic itaque, magno miraculorum stupore conclusi, cum audiunt Dominum nostrum recepti corporis situ, visibilem oculis, digitisque palpabilem, locum quo Apostoli consuerant clausis foribus introisse, ad familiare commentum asserendi phantasmatis, et per fallaces inanium nebularum fraude præstigias, illusos humanæ caliginis querantur obtutus. Sentiunt enim in facti magnitudine quiddam divinum, vigoremque illius subtilitatis, quo foribus obseratis penetrale secretum sine aditu corpus intraverit, ne cogantur facere mirificum, comminiscuntur incertum. Quod videte ad quantam spectet Divinitatis injuriam, si veritatis magister, qui nobis etiam verborum mendacia interdicit, ipse factis credatur potuisse mentiri. Procul dubio enim mendacii genus foret, si quod ipse non fuerit, se credi a suis velit, et putaretur factum a Christo, quod non licet facere Christiano. Qui ad cognoscendam mysterii dispensationem et visu instructus, quod sufficit

A sano : et tactu convictus est, quod additur cæco. Sed caret remedio sponte petita debilitas : quidquid libet medicaminis oculis lippientibus imponatur, curari non potest qui cæcatus ire delectat. Aut quis in tali obstinatione usus oculorum est, qui verum esse renuit quod annuit visum? quasi non minus sit Deum penetrasse conclusa, quam homini patuisse cœlestia : qui tamen suis post resurrectionem sæpe testatus est : *Palpate et videte, quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere* (*Luc.* XXIV, 39). Quid Eutychi tam clausum? quid contra phantasmata tam apertum? velut si dicat, molem ossium carniumque species ventura non recipit. Noluit se, vel solum quemlibet virum, hoc est sine corpore, spiritum dici : sed ut talem recognoscatis in judicio, qualem B redisse conspicitis e sepulcro. Unde jam post passionis certamina triumphator nihil quidem habuit, quod mundanum indigentia redivivi corporis postularet. Non illi quippe aut fames cibum, aut potum sitis, aut requiem labor, aut somnum poposcit operatio. Quæ omnia non solum in capite nostro, quod est Christus, exigua illa parvi temporis morte decocta sunt : sed etiam in nobis sic usque ad obitum valebunt, quod resurrectione finientur : et tamen, ut dicere cœperam, cum membra illa dominica, nulli jam indigentiæ obnoxia tenerentur, ad suspicionem phantasmatis suorum cordibus eximendam, cum apostolis visus est, cibum jussit apponi, quibus convesci commissa benedictione dignatus est. Quod faciebant illi adhuc pro redemptione corporis, fecit C bonus magister pro testimonio veritatis. Nisi forsitan dicat phantasmatis prædicator, caliginem illam, membrorum speciem seductricem, quæ apponebantur assumere, nec escam illam pignoris sancti in dominicum corpus sine onere corruptionis intrare, sed inanem ventrem incerti esus gravare ponderibus Quem certe pastum fallens imago, aut futura est si subripuit, aut non est aeria, si comedit. Scio tamen quod non alter quam Christus, inter suprema cibi illius monimenta testatur : *Quia oportet impleri omnia quæ scripta sunt in lege et prophetis et psalmis de me* (*Ibid.*, 44). Et nos pauca exemplorum quærimus, cum ille omnino Scripturam in sua dicat unitate compleri. *Et post hæc*, inquit, *cum benediceret suos, ferebatur in cœlum* (*Ibid.*, 51). Recede procul, Euty- D ches, cum præstigiis quas animo concepisti. Solus hac benedictione careat, qui se a phantasmate aut benedici lætatur aut redimi. Interim ferebatur in cœlum Filius hominis, qui erat in cœlo dudum præscientia, nunc natura. Nec aliquo angelicæ manus auxilio, quanquam portari dicatur, indiguit; sed ferebat matris filium filius patris; ibat quod Deus erat; quod homo, ferebatur. Patebat redeunti porta cœlestis, et Deum suum cum accessu corporis revertentem originis patriæ claritas [illegible]. Quo recepto, Deo, ut puto, angeli astiterunt, Apostolis sic loquentes : *Viri Galilæi, Jesus hic qui receptus est a vobis* (*Act.* I, 11), id est, quem in sede Pater, seu quem vos recepistis in fide, *sic veniet, quemadmodum vidistis cum*

euntem in cœlum. Habent ergo in hoc sermone quod sperent quibus phantasma videtur esse quod gestum est, si sic veniet quomodo vidistis eum euntem in cœlum. Ubi videbunt catholici quem ambiunt, adversarii quem confixerunt; ubi ad eadem clavorum vestigia quæ cernunt, vel illos ignes Eutyches simulatos putare desinat, quibus post phantasmatis fumum sera pœnitudine perpetuo torris ardebit. Ad cujus pristinum dogma denotandum, vel corrigendos aliquantisper, sicut optandum est, sectatores, pauca hæc dixisse sufficiat : ut ex similitudine testimoniorum quæ posuimus, etiam ipsi sibi necessarie numerosiora perquirant. Quod si forte pristino sceleri dogmatis sui, aut infidelitatis perseverantiam servant, aut aliquid novæ molitionis accumulant : siquidem peculiaris errantibus mos est, in obstinatione perversa semper dicere velle quo pereant : dabit Deus, ut jussu vestro, meoque famulatu, pravitas quæ adhuc augmento accenditur, uno et semper æquali Scripturarum cœlestium magisterio propulsetur.

EPISTOLA IV.

Avitus Viennensis episcopus domno Gundobado regi.

Sciscitatio vestra plena religionis atque pietatis est. Sed quia inquisitione proposita, consultoris vel respondentis nomina præmisistis, suggerendum puto, fuisse in Africa quemdam Faustum [a] episcopum secta Manichæum, opusculorum quorumpiam conditorem, exsecrabilium sane, et in nonnullis etiam sermone turpissimorum. Hic autem, quantum ad frontem pertinet, quasi abstinentissimam vitam professus; et non secretam crucem, sed publicam vanitatem jactantia ventosi tumoris exaggerans, quantum potuit, auditoribus venenatam disputationem velut indeclinabilis virtutum servator indixit. Et quia legistis, consulenti cuidam Paulino Burdegalensi, ab episcopo supradicti nominis fuisse responsum : cujus temporibus Paulinus quidam, Deus viderit utrum is quem memoratis, tamen perinde Burdegalensis, non pauca stylo catholico et irreprehensibili fide conscripsit : præfati hæretici mentionem idcirco præmisi, ne Manichæi ipsius Fausti opus infaustum, vel alterum quem etiam gloria vestra noverat, ortu Britannum, habitaculo Regiensem, titulo nominis accusaret : simul et qui aut consulere supra ambiguo quæstionum, aut dignus rescripto posteris reservanda potuerit inveniri. Cujuslibet tamen eorum in manus vestras dicta pervenerint, sancte, sollicite, regie vos moverunt. [b] Pœnitentiam, quam proprie momentaneam nominastis; id est in ægritudine quasi sub momento mortis acceptam, nihil aut nulli prodesse, adversa veritati et admodum cruda definitio est. Apud divinam quippe misericordiam vel ipsa humilitas confitentis dici non debet fructu carere. Quia cum legimus, quod qualitate vitæ anterioris abolita, quia plerumque contingit et peccare justos, et resipiscere peccatores, in ea quis via judicetur qua obitus sui tempore fuerit deprehensus, incunctanter credenda est vel ipsa correctionis voluntas placere, si vera sit. Sed totum apud cœlestem clementiam fidei qualitate pensatur. Unde et inter illos operarios quos in Evangelio (*Matth.* xx, 9) legitis esse conductos, pro devotionis ardore, mercedem prioribus exæquatam etiam qui tardius venerant sortiuntur. Sicut et Niniviturum brevissima pœnitudo, omnem indulgentiæ summam triduo fervente mercata, gladium peccatricis urbis cervicibus imminentem quem jam ictui destinato per manum Jonæ prophetæ (*Jonæ* III, 10) dies statuta vibraverat, repagulo consonæ satisfactionis obtudit. Contradicant autem exemplis hujusmodi, quos verius reddit appetita superbia turgidos, quam conscientia illibata securos. Hoc tamen loco quid sæpe doleam, quia fandi licentiam dignamini præstare, confiteor. Contristamur nonnunquam in hac nostrorum facilitate, quod rem tam pretiosam pro levi accipere grave discrimen est. Cum enim videntur pœnitentiam precibus ac lacrymis poscere, impium dicimus denegare. Sin igitur contingat interdum, ut acceptam quicunque pœnitentiam, si sanitatem corporis recipit, aut negligat, aut factus sit, ut apostolus ait (*II Petr.* II, 22), canis reversus in vomitum, qui veniabilius onerabatur fragilitate peccati, plectibilius opprimetur abusione remedii; et dicetur illud quod Ananiæ in Actibus apostolorum : *Nonne manens tibi manserat, et de promittendo in tua potestate pendebat* (*Act.* v, 4) *Melius est autem*, ut ait propheta, *non vovere, quam vovere et non reddere* (*Eccles.* v, 4) Unde contraxit consuetudo sermonis, ut donec quisque nostrum votum

[a] Adversus quem exstant libri sancti Augustini, cujusque in aliis ejusdem operibus frequens mentio. Cæterum et Paulini ad Faustum epistola, et Fausti ad ejus quæsita responsio, quæ nunc inter Fausti Rhegiensis opera leguntur, quo de Fausto hic agatur ambigi non sinunt. Britannum hunc ortu fuisse docet Avitus : quod non de Insulanis, sed de Armoricis Britannis accipiendum monuimus in notis ad epistolam Facundi ad Mutianum scholasticum. Paulinus hic autem Burdegalensis qui ad Faustum scribit, cum de Paulino episcopo Nolano accipi nequeat, de Paulino Eucharistici auctore intelligendus videtur, qui et ipse ortu Burdegalensis fuit, et Massiliæ larem relicta patria cum fixisset, Fausti Regiensis consuetudine uti potuit.

[b] *Momentaneam* Faustus quoque appellarat, Paulinus *subitam*. *Percunctator*, inquit, *accedo. Sum peccatis carnalibus involutus; omnia quæcunque potest criminosus, exerceo; cum diem humanæ sortis implevero, pœnitentiam subitam sum consecutus; si excludat pro parte peccatum, an ad integrum, opto cognoscere.* Hanc Faustus inutilem esse respondit. Quod falso dici docet Avitus, et ante Avitum in eadem Galliæ provincia docuerat Gennadius Massiliensis Ecclesiasticorum Dogmatum cap. 48. *Pœnitentia*, inquit, *aboleri peccata indubitanter credimus, etiamsi in ultimo vitæ spiritu admissorum pœniteat, et publica lamentatione peccata prodantur : quia propositum Dei quo decrevit salvare quod perierat, stat immobile. Et ideo quia voluntas ejus non mutatur, sive emendatione vitæ, si tempus conceditur, sive supplici confessione, si continuo vita exceditur; venia peccatorum fideliter præsumitur ab illo qui non vult mortem peccatoris, sed ut convertatur a perditione pœnitendo, et salvatus miseratione Domini vivat. Si quis aliter de justissima Dei pietate sentit, non Christianus sed Novatianus est.*

compleat, voti reus dicatur. Quocirca fateor, in necessitate positis non sine metu dari debere pœnitentiam: quos si absque capitalibus culpis, [a] in usu conjugalis copulæ dies suprema reperiat, ut pote rem licitam præsumentes, nec damnatione dignos putamus, nec a sacrificio commemorationis excludimus. E contra, si professam compunctionem sæculo retrahente vacuaverint, quasi jam apostatas, id est ab standi firmitate deciduos, necesse est a communione suspendi: cum melius sit manere intra quantulamcunque salutem humilitate mediocrium, quam ipsam salutem ex toto destrui violatione summorum: et tutius inveniatur cum honestate in matrimonio vivere, quam castitate mentita illicitis licita maculare. Quod prævidens Apostolus (*I Tim.* v, 12), et viduas quæ primam fidem irritam fecerint, majorem damnationem denuntians subituras, [1] et personas legitimi atque irreprehensibilis tori pace devinctas, vacare orationi ad tempus, ac rursus in id ipsum regredi sinit: ne Satanas, inquit (*I Cor.* vii, 5), per incontinentiam illorum, tentet in promissione perfidos quos in carne non viceras conjugatos. In secunda quoque quæstione, quod negamus est, [b] fidem solam homini prodesse non posse, hoc minime probo; neque ab illorum parte profiteor, qui, sicut ait Dominus (*Matth.* xxiii, 4), grave super humeros discipulorum pondus imponunt, quod ipsi tamen uno digito movere detrectant. Propter quod, tam rigidam de fide sententiam aut extraneus potuit præsumere, aut noster debuit temperare. Quod si dignanter admittis, conjectura breviter exemplisque patefaciam. Fidem esse omnium bonorum spiritualium fundamentum, per hanc primitus informata Christianorum rudimenta testantur. Nam si baptizatus, aut etiam translatus ab hæresi qualibet parvulus, vel forsitan ævo longiore provectus, celeri post lavacrum fine rapiatur, nec ipse operis jactitator abnuerit, hominem sola fide salvatum. Extra quam quod nihil quælibet bonæ profuerint actiones, de sæculi philosophis æstimemus: quos contemptores mundi amatoresque sapientiæ, castitate proposita, facultate despecta, quidquid hodie catholici prædicamus, quia fides defuit, non profuit operatos. Adeo machina vanitatis, nutabundis exculta fastigiis, quia sine fundamento surrexit, per se sola constare non potuit. Quid si nunc diversorum in Scripturis cœlestibus fidem retexam, quam semper desiderii compotem reddidit laudata credulitas? Abraham quod solum credidit Deo, reputatum est illi ad justitiam (*Rom.* iv, 5). Raab meretrix vitam præteritam prostitutione sordentem, Israelitarum populum per fidem præstolata purgavit (*Jos.* ii, 3). Sic illa Evangelii Cananitis (*Matth.* xv, 27), quanquam repulsa convicio, dari tamen catulis suis filiorum panem perseverantia petitionis elicuit. Alia fluxum carnalitatis obscenæ tactu fideliter medente [c] restrinxit (*Matth.* ix, 20). Suadetur tamen et bonorum operum jungenda devotio, quam negligere non pertinet ad fidelem. Sed cum dicat Apostolus: *Quidquid non est ex fide, peccatum est* (*Rom.* xiv, 23), videris ipsam quoque quam rectam credimus operationem, nisi fidei suffragio fulciatur, in peccatum posse mutari. Expertus est hoc nimirum Pharisæus ille in Evangelio (*Luc.* xviii, 10-14), qui gratias se referre, quod non esset sicut cæteri homines, raptores, injusti, adulteri, eleemosynas subinde facere, bis in sabbato jejunare, tumido ac resupino pectore jactitabat; cum Publicanus, fronte cernuus, fide rectus merita bonorum sola humilitate præripiens, domum suam de qua non justus exierat, justificatus intraret. Quid plura commemorem? Adhuc unum patienter accipite. Latro ille (*Luc.* xxiii, 40-43) cujus assuetum sceleribus corpus, juxta crucem dominicæ puritatis servili patibulo criminum vindicta suspenderat, sentiens in morientis Christi corpore majestatem, pro præmissa crudelitate addictus supplicio, pro subsecuta confessione additus paradiso, per injustum deductus est ævum, ut de justa raperet morte martyrium. Ecce sunt virtutes ex fide: ostendat quisque, si potest, sine fide virtutem. Dominus in Evangelio (*Matth.* xiii, 31; *Luc.* xvii, 19) exiguitatem fidei grano sinapis comparatam, quæcunque voluerit valituram promittit. Sic fit ut, cum opera sine fide possint esse, fides sine operibus esse non possit; quia si corde credatur ad justitiam, et ore fiat confessio ad salutem (*Rom.* x, 10). Apud sensum Spiritus sancti, promissiones sequentem, principium est boni operis integre credidisse; si tamen, ut Apostolus ait (*Rom.* viii, 16), ipse spiritus testimonium reddat spiritui nostro: non, ut super audientis assertum, qui creatura nobis, sed qui creator infusus, auctor et testis est nostri spiritus, non natura. Ecce ad epistolam Fausti episcopi, nec interest cujus: quæ veritati arbitror convenire suggessi. Mihi et eis quorum salutem sitio, fidei plenitudo donetur; illis opera sua, si fide fuerint vivificata, sufficient.

[a] Conjugium opponit pœnitentiæ, quia pœnitentiam professi abstinebant a conjugio. Unde et conjugatis, nisi ex mutuo consensu, pœnitentiam dari concilia vetant, Arelatense ii, can. 22; et Aurelianense iii, can. 24.

[b] Quod Paulino responderat Faustus, fidem nudam meritis ad salutem non proficere, de iis videlicet affirmabat qui adultam ad ætatem perveniunt. Avitus autem contra illum sic disputat, quasi etiam parvulos comprehendat: quod abhorret a Fausti sententia, qui utrosque distinguit, et apud Deum distingui docet libro i de Gratia et Libero Arbitrio cap. 7: *Fidem*, inquit, *exspectat a parvulis, opera cum fide a consummatis requirit.* Neque aliter accipiendus S. Augustinus cum, iis respondens qui sine fide non posse, sine operibus autem posse perveniri dicerent ad æternam vitam, fidem ipse solam non sufficere ad salutem, sed opera cum fide requiri docet in libro de Fide et Operibus. De iis enim sermo est qui grandiores fiunt post baptismum.

[c] An *retinuit*?

[1] Conjunctio *et*, quam contextus requirit, deest in edito Sirmond.

EPISTOLA V.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [a] DOMNO GONDOBADO REGI.

Si gratiam priscæ pietatis expertus, rite artificium sanctæ dignationis interpretor, ad consolandum me, dominos et conservos meos sacerdotes vobis jubentibus puto venisse. Quod ecce sub divino testimonio loquar, pro debiti famulatus reverentia præcelsissimo domno dependere non præsumpsi. Virtuti enim vestræ derogat, si quis super casu qui contigit, consolationis aliquid scripto verboque suggesserit. Neque porro cedet in regiam quidem, sed philosophicam mentem mœroris abjectio. Lacessivit, verum est, cunctorum lacrymas amor vester. Sed si ambienti sæculo salus vestra conceditur, parum est quod perdidit unum pignus omnium pater. Temporalis luctus est, ubi tam innocens quis obiit, cujus mortem nullus B putavit. Judicet unusquisque quod sentit : nihil unquam vestris temporibus contingere potest, quod non semper arbitrer profuisse. Unde nihil hic casuale præsumo, nihil asperum. Ordinavit hunc potius occulta dispensatio, quam inflixit, angorem. [b] Flebatis quondam pietate ineffabili funera germanorum, sequebatur fletum publicum universitatis afflictio, et occulto Divinitatis intuitu, instrumenta mœstitiæ parabantur ad gaudium. Minuebat regni felicitas numerum regalium personarum, et hoc solum servabatur mundo, quod sufficiebat imperio. Illic repositum est, quidquid prosperum fuit catholicæ veritati. Et nesciebamus illud tunc frangi tantummodo, quod deinceps nesciret inflecti. Aut quid de fraterna sorte dicamus? Ipse quem vocitari parvum vestra natura circumdedit, bonis vestris absque omni malitia militavit, cum serviret vobis nescientibus periculum gentis, cum futuram pacem disponeret turbatio regionis. Experto credite, quidquid hic nocuit, hic profecit; quidquid tunc flevimus, nunc amamus. Non valentibus ista præscire potest equidem durum videri, vicinam thalamis virginem tædio incumbente præreptam : quæ tamen ambita est ut regina, defuncta est incontaminata. Quanquam revera majorem causam luctus sui reliquisse dixerim, si diem ultimum post recentia vota clausisset. Ibi enim forte potuerit inveniri, ubi mihi post invidiæ nodum, insultationis dentem fixisset æmulus livor. At vero nunc, quæ mens tam barbara non misereatur virginitatem felicitatem- A que in paterno regioque sinu receptam? Nec mutavit sedem, nec contigit peregrinationem : ubi non diu esse potuit domina, nec breviter exstitit peregrina. Unde cum lætitiam vestram, quasi serenitatem cœli, exspectet universitas, reddite vos gaudiis populorum : quia nunquam respublica orphanitatis incurrit perniciem, quandiu sustentantibus vobis mater Ecclesia non senserit orbitatem.

EPISTOLA VI.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [c] VICTORIO EPISCOPO.

[d] *De hæreticorum oratoriis non recipiendis.*

Petisti, imo potius præcepisti, frater piissime, ut datis ad beatitudinem tuam litteris indicarem utrum hæreticorum oratoria sive basilicæ ad usus possent nostræ religionis aptari, cum conditores earum ad catholicam se legem erroris correctione transtulerunt. Digna profecto res de qua tu consulis, si respondendi idoneum reperisses. Quia jussisti tamen, reserabo in subditis quid consequens putem : ea scilicet definitione, ut locum succensendi aliis non reservem, si modo id quod statuendum crediderunt, vel ratione perspicua vel prolata de canonicis voluminibus auctoritate confirment. Istud quod de oratoriis vel basiliculis privatis interrogasti, perinde ut de ecclesiis eorum, difficile defluitur. Hoc namque suadendum est catholicis regibus, quod de subjectis eorum fuerit constitutum. Unde primum, quæso, si a principe regionis nostræ cujus nobis Deus præstitit in vera religione consensum, sortis suæ antistites consulantur, utrum respondere possimus, fabricas a C patre suo hæreticis institutas catholicis debere partibus applicari. Quod si aut nos suademus, aut consentiat, persecutionem in se commotam hæretici non immerito causabuntur, cum catholicam mansuetudinem calumnias hæreticorum atque gentilium plus deceat sustinere quam facere. Quid enim tam durum, quam si illi qui aperta perversitate pereunt, de confessione sibi aut martyrio blandiantur? Et quia post nos, nostrique regis, Deus tribuat, felicissimum longævitatem, siquidem nihil de processu temporum immutabili credi debet, poterit forsitan hæreticus quicunque regnare, et quidquid persecutionis Ecclesiis personisque commoverit, non sectæ suæ studio, sed ex vicissitudinis retributione fecisse dicetur, et nobis etiam post mortem gravandis ad peccatum reputabi-

[a] Consolatoria in obitu filiæ, quæ regi desponsa, et regina mox futura, paternis in ædibus decesserat ante nuptias. Quod vero illi vel sponso nomen fuerit, non explicat.

[b] Funera flevisse ait, quorum auctor ipse fuerat. Ex tribus enim fratribus, duos Gundobadus principio regni sustulit, Chilpericum Clotildis nostræ patrem, et Godomarum : cum tertio Godegisilo regnum partitus, complures annos cum eo regnavit. Tandem et hunc quoque injuria lacessitus interfecit, solusque deinceps integro regno per sedecim annos potitus est, usque ad Petri consulatum, sub quo defunctum Gundobadum notat Chronicum Marii, hoc est anno Christi 516.

[c] Gratianopolitano. Hunc enim esse arbitror qui cum Avito ipso interfuit et subscripsit concilio Epaonensi, atque in vulgatis editionibus conciliorum D Victurius, in codice autem Lugdunensi Victorius appellatur, ut hoc loco.

[d] Qui hanc epistolam contulerit cum canone 33, concilii Epaonensis, *De basilicis hæreticorum*, facile animadvertet, canonem non solum ex mente Aviti, qui præerat concilio, sed ipsius quoque verbis conceptum atque expressum. Sic enim se habet : *Basilicas hæreticorum quas tanta exsecratione habemus exosas, ut pollutionem earum purgabilem non putemus, sanctis usibus applicare despicimus.* Diversa paucis ante annis fuerat sententia concilii primi Aurelianensis, cui basilicas Gothorum recipi, et simili quo nostræ innovari solent placuit ordine consecrari. Quod ubique gentium in more usuque jam olim fuisse, tum Græcæ, cum Latinæ passim historiæ declarant.

tur, quidquid fuerit perpessa posteritas. Et forsitan adjiciet divina miseratio, ut proles principis de quo loquimur, per r ceptam fidei plenitudinem catholicum sequatur auctorem. Quid tamen, si nunc quisquam de vicinis regibus legis alienæ ulcisci in regione sua similiter velit, quod hic sacerdotibus suis doluerit irrogari? At si quis hujusmodi me deridens in hæc verba prorumpat, utar gloria temporis mei, prospiciat statui suo subsequens ætas. Sed qui talia secum tractat, paulisper mihi redhibeat quam postulo rationem, utrum hæretici a nobis cum veritate recipi debeant, recipiantur: lucidissima salus est, quia sicut scriptum est: *Credidi, propter quod locutus sum* (*Psal.* CXV, 1). Præcedit fides locutionem, et sequitur confessio credulitatem; et per impositionem manus sacerdotalis fit pravitatis amissio, fidei redditur plenitudo. Res autem insensibilis quæ primum innovata polluitur, ignorare me fateor qua deinceps sanctificatione purgetur. Dico certe, si potest pollutum ab hæreticis altare sacrari, posse et panem qui super illum positus est, ad sacrificia nostra transferri. Idem primitus hæreticus conditor fecit. Transit ad repromissionem divinam: libertate gaudens dimittat Ægyptum. Ad fidem rectam felici mutatione transmigrans, reliquit potius maculam quam attrahat: cum aliquid non legitimum impurgabili errori, gravant magis polluta contactum quam capiant a tangente remedium. Unde et in Aggæo propheta: *Hæc dicit Dominus exercituum, interroga sacerdotes legis dicens: Si sustulerit homo carnem sanctificatam, et tetigerit de summitate ejus panem, aut quodcunque aliquid, nunquid sanctificabitur? Respondentes autem sacerdotes dixerunt, Non. Et dixit Aggæus: Si tetigerit pollutus ex omnibus his, nunquid contaminabitur?* id est, ille panis qui dudum sanctus exstiterat: *Et dixerunt sacerdotes, Contaminabitur* (*Agg.* II, 12). Quapropter conjiciendum est, si potest ille panis in his altaribus consecrari, quem si consecratus panis tetigerit, redditur inquinatus. Malachias quoque propheta sic dicit: *Si offeratis cæcum ad immolandum, nonne malum est? et si offeratis claudum, nonne malum est* (*Malach.* I, 8)? Et paulo post: *Maledictus,* inquit, *dolosus, qui habet in grege suo masculum, et votum faciens immolat debile Domino* (*Ibid.*, 14). Quid hoc judicio sincerius? quid tali auctoritate manifestius? Fabricam quam iterata cupis innovatione præsumere, si sana est, quid benedici ur? si languida, cur offertur? Quantumcunque munera a malis oblata in bonum trahere concupiscas, sequi te ad sanctitatem clauda non poterunt. Dicit Apostolus, suscepisse *viro virginem castam exhibere Christo* (*II Cor.* XI, 2), id est Ecclesiam. Ecclesia porro quæ hæreticorum fuit, etsi liceat meliori nubere, non erat virgo. Cur ergo appetat sacerdos illicitam, qui prorsus a contactu repudiatæ ac viduæ prohibetur? Post incesti nexum sera conjunctio est. *Qui sociatur,* inquit, *meretrici, unum corpus efficitur: nec tollam membra Christi, et faciam membra meretricis* (*I Cor.* VI, 15). Vide si possit junctis sibi Christi membris meretrix redintegrari,

A in cujus corpus unita Christi, id est Christiani, per pollutionem membra vertuntur. Unde et alio loco Apostolus dicit (*Ephes.* V, 27), talem se Ecclesiam velle, quæ non habeat maculam aut rugam aut aliquid hujusmodi. Nunquid ullo pacto poterit istud de hæreticorum fabricis dici? Benedictio quæ rebus sensu carentibus ac pollutis impenditur, nec purgat maculam, nec explicat rugam. Imo magis, si paulo attentius intuemur, caret macula quod symbolum est novitate rugosum. Porro quod iteratione duplicatum est, ruga tegitur: talem nequaquam sancta sinceritas, et Adam veterem exuens, novo quod offertur homini comparetur. Quam novitatem nobis auctoritas Testamenti Novi Evangeliorum voce commendat (*Matth.* XIX, 30). Unde etiam ipse sibi Dominus B æterni pullum præcepit, cui ante ipsum nullus insederat (*Marc.* XI, 2): quem totius sæcularis usus expertem, feliciter redderent non imposita flagella subditum, sed exordia sancta mansuet m. Et ut ipsum quoque dominicæ mortis mysterium novitatis honore non careat, in monumento novo quod in petra excisum est, redemptricem nostram dominicam carnem legimus quievisse (*Matth.* XXVII, 60). Quis ergo mihi persuadere conetur, post errores funerum sepulcrum posse mundari? Quamvis putredinis humore sicca o, consumptis jam carnibus, albis tumulis attollantur, remanet immunditia recordatione, etiamsi abesse putetur aspectu. Expulisti quidem morticinum dogmatis alieni, et fortitudinem ejus emortuam de sepulcro suo quasi ossa honore carentia projecisti. Sed C puto quod imponi in fetores sacri corporis membra non debeant. Et dices forsitan hæreticos, si eis potestas detur, altaria nostra temerare. Verum est, nec refello. Sæviunt quidem cum possunt fœdis unguibus alienarum ædium pervasores. Sed vim intendere, loca pervadere, altaria commutare, non pertinet ad columbam. Specialius ergo fugiendum, quod licere sibi hæreticus putat. Ab exemplo magis vitare convenit quod hostis amplectitur. Nec mirum est si dedicationes geminare audeant, qui baptismata confrequentant. Quod circa non quid statuam, sed quid optem breviter indicavi. Hæretici cultus loca pervadi nollem, cuperem prætermitti in morem ergastulorum. Semper optandum est, non ut mutata transeant, sed infrequentata torpescant. Salubri populorum corre- D ctione deletis maneat æterna viduitas: nec unquam recipiatur a nostris, quod conversionis studio repudiatur a propriis. De ministeriis hæreticorum quæ illis sacra, nobis exsecrabilia judicantur, id est patenis paterisque, quia quid censeam perinde rescribere me jussisti, validæ quidem observationis exemplum est, quod legitur in Heptatycho (*Num.* XVI), de thuribulis peccatorum, qui ignem illicitum præsumentes, incendio temporalis gehennæ æternam signante consumpti sunt. Jacebant namque cineri prunisque permixta, ad mortuorum judicium terroremque viventium, vasa quæ diximus, et odoribus thuris assueta, abominabilem immunditiam perversi usus fetore contraxerant. Tunc duci legifero consulenti præcep-

tum est sermone divino, ut hæc infusa fornacibus, et distenta per laminas, sacro altari affigeret. Vides ergo, quod illic pariter erudimur, usum exsecrabilem metallorum, ad bonum, si ignibus careat, non posse transferri. Adeo ad catholicam comparationem hoc præstat metallis ignis, quod sensibus fides. Unde et in psalmo Propheta sic orat : *Ure renes meos et cor meum* (*Psal.* xxv, 5). Reprehendat certe quispiam, pro sensus sui discretione, quod sentio. Fateor ministeriis illis minime delectari, quæ superioris Galliæ partibus ad ecclesias legis nostræ captiva venerunt : quæque nil voluntarium, nil innocens præferentia, si dolentibus rapiantur, offerentibus prodesse non poterunt. Cur mihi dicat victor, quod altaribus tuis exhibeo, quoquolibet ordine meo factum, si jubetur : *Honora Dominum de tuis justis laboribus* (*Prov.* III, 9)? Parum est de laboribus, nisi de tuis; parum est de tuis, nisi de justis. Nunquam oblata pronuntiem, quæ antequam offerrentur, ablata sunt. Sed talia semper munera gratulor sanctis altaribus superponi, qualiter religiose si non solum proprie, quia eis sua videtur ubicunque catholica est. Cur de thesauris suis lectissima quæque producens, haud omni impendio curat, ut in his quæ ad sanctum ministerium pertinebunt, non magis pretiositas possit placere quam novitas? Orate quod restat, ut longo tempore post votorum opes sibi a Deo creditas, non in secretis molibus, sed in publicis muneribus possessuras, cum populo sibi subdito gaudens usibus sacris semper habeat quod donabit.

EPISTOLA VII.

AVITUS VIENNENSIS [a] EPISCOPUS PAPÆ CONSTANTINOPOLITANO.

Dum domnus meus, filius vester, patricius [b] Sigismundus gloriosissimum principem officio legationis expetiit, nobis quoque deferendi ad vos famulatus A aditum dupliciter sancta opportunitate prospexit. Cum enim, ut præcipuum sacerdotem, justo vos desiderio sitiremus, adjecit vir illustris Laurentius honorem vestri animis nostris, indicans apicibus suis omne nubilum quod quietem Orientalium populorum ambiguo caligante fuscaverat, redintegratæ pacis serenitate detersum : et eam cum Romano antistite vos habere concordiam, quam velut geminos apostolorum principes mundo assignare conveniat. Quis enim, qui vel catholicus dici potest, de tantarum ac talium Ecclesiarum pace non gaudeat, quas velut in cœlo positum religionis signum pro gemino sidere mundus exspectat? Quis non merito delectetur infirmantium reditu, incolumium statu, cum aliis ovibus intra claustra salvatis, illa quæ vitio errantis arbitrii fuerat B evagata, cœlestibus caulis lætitia plaudente revocatur? Custodite igitur, quasi patres, traditam vobis etiam super nos Ecclesiæ disciplinam. Concordiæ vestræ tantum opus est magisterio, quantum et exemplo. Quam caritatem populis suadebimus, si hanc in nostris rectoribus nesciamus? quid in corpore firmum videri poterit, quid nutat in vertice mancum? Ergo piam redeuntibus date, ne quis intentione pereat, prædicationem. Prospicite ne speculata signa tam fera bestia populetur, si ab unitate sensus vestri Roma dissultet. Memores vero nostri, quia si super dissensionem vestram sol occidat, damnum orientis est, prosperrimum quem supra dixi nuntium per fidelissimum virum ad notitiam nostram firmate rescripto : ut exspectans occidentalis C Ecclesia in sermonibus vestris donum cœlestis oraculi, quod se lætatur accepisse per condiscipulum, multiplicari sibi gaudeat per magistrum.

EPISTOLA VIII.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [c] EUSTORGIO EPISCOPO.

Adventu præsentium portitorum ecce jam secundo

[a] Joanni Cappadoci patriarchæ, qui relato in diptycha concilio Chalcedonensi, expunctoque ex iisdem nomine Acacii, longum dissidium quod Orientales ab Ecclesia Romana sejunxerat, redintegrata pace et concordia terminavit. Exstat Joannis ipsius ad Hormisdam papam epistola, rei gestæ tempus subscriptione sua denotans, *data mense Martio, die* XXVIII, *indict.* XII, *consulibus domno Justino imp. Augusto et Eutharico V. C. æra* DLVII, id est anno Christi 519. Cedrenus anno primo Justini, Ἐπισκόπων δὲ ἀπὸ Ῥώμης ἐλθόντων δι' Ὁρμίσδου ἐπισκόπου Ῥώμης, τῇ Βιταλιανοῦ σπουδῇ, ἔτι ζῶντος Ἰωάννου τοῦ Καππαδόκου ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, τὴν ἁγίαν ἐν D Χαλκηδόνι τετάρτην σύνοδον πρὸς ταῖς ἄλλαις τρισὶ συνόδοις τοῖς διπτύχοις συνέταξε. *Cumque Roma venissent episcopi ab Hormisda Romano episcopo missi Vitaliani studio, cum adhuc viveret Joannes Cappadox episcopus Constantinopolis, quartam sacram synodum Chalcedonensem ad tres alias in diptychis adscripsit.* Liquet ergo, quemnam principem hoc loco intelligat, quem Rom. antistitem, quem denique papam Constantinopolitanum.

[b] Rex Burgundionum qui Gundobado patri quarto ab hinc anno successerat. Solebant his sæculis imperatores Romanarum dignitatum titulos exterarum gentium regibus honoris causa impertiri. Unde et Theodericum regem Gothorum et alios, magistros militum sæpe appellatos legimus; atque, ut hoc loco patriciatum Sigismundo delatum intelligimus, et patricium Theodericum eumdem a Zenone creatum proditum est, sic ad Clodoveum regem Francorum, post victoriam Gothicam, codicillos de consulatu ab Anastasio missos testatur Gregorius Turon. lib. II, cap. 38.

[c] Mediolanensi, ut docet epistola Theoderici regis, quæ est nona lib. I Variarum apud Cassiodorum, et lib. II, epistola 29, ad Adelam comitem, his verbis : *Beatissimi viri Eustorgii episcopi sanctæ Mediolanensis Ecclesiæ petitione permoti, præsentibus te affatibus admonemus, ut prædiis vel honoribus illius Ecclesiæ intra Siciliam constitutis tuitionem studeas, salva civilitate, præstare.* De hoc Ennodii quoque interpretati sumus epigramma 149 de fonte baptisterii S. Stephani, et aqua quæ per columnas venit.

En sine nube pluit sub tectis imbre sereno,
  Et cœli facies pura ministrat aquas.
Proflua marmoribus decurrunt flumina sacris,
  Atque iterum rorem parturit ecce lapis.
Arida nare liquidos effundit pergula fontes,
  Et rursus vatis unda superna venit.
Sancta per æthereos emanat lympha recessus,
  Eustorgi vatis ducta ministerio.

Id est, episcopi. Græcum ortu sunt qui Eustorgium faciant ex nominis conjectura. Quod vero addunt Joannis Damasceni discipulum fuisse, absurdum est, cum tempora discrepent.

a te desiderandi reverendique affatus vestri dona venerunt; quæ tamen plus fierent prosperitate secunda, si fierent numerositate copiosa. Revera duplex in litteris vestris materia gratulationis accessit. Primum quod salvam mihi gratiam, sic etiam in vestro, sicut in vestrorum exstitit animo decessorum, hæreditario monstratis affectu. Deinde quod in eo me famulari negotio præcepistis, quo, dum tuendæ vel [a] reparandæ libertatis curam geritis, etiam me non indignum tali ministerio censuistis. Impletum est igitur beatitudinis vestræ sanctum ac spiritale præceptum. Cumulastis oratione mercedem : interventu vestro pretiosius factum est pretium quod misistis. Victa est per reverentiam vestri in rigore barbarico humilitate immanitas, intercessione crudelitas, illatione cupiditas. Conjicimus qualiter illic prædicationibus duriores animos edomatis, cum interveniendi viribus absentis vobis saxa sic frangitis. Visitatur opere vestro nostrarum ærumna regionum; et emanans ex largiendi thesauro irrigui fontis ubertas, cum Italiam rigaverit, aspergit et Galliam. Quapropter depenso salutationis honorificæ famulatu, me vestro intercessui vel favori vatis præfusa supplicatione insinuo : optans licet in cunctis, mihi tamen specialibus causis litteras; in quibus sic vobis per misericordiam competat, ut etiam me per obedientiam vestrorum operum fructus attingat.

EPISTOLA IX.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [b] CÆSARIO EPISCOPO

Licet ipsa sese venerandi portitoris persona animis fraternæ caritatis insinuet, sanctus tamen Maximianus [c] antistes hanc peculiarius ad vos officii mei paginam petiit destinari; per quam me potius ab illo, quam illum a me commendari debere manifestum est. Et quia jubere dignatus est ut necessitates suas sermone meo panderem, nihil dicendum de peregrinationis labore suscepi; quia quantalibet vel temporum longitudine, vel itineris vastitate, genitalis patriæ linquat habitaculum, peregrinus sacerdos dici non potest, ubi catholica reperiri Ecclesia potest. Quanquam nec illa vobis regionis suæ subversio quasi incognita exaggerari debeat; cum pietatem vestram, quærentem ubique misericordiæ aditus, non lateat ubi est miseriæ locus. Principalis tamen ei, quantum dignatur asserere causa veniendi est, ut peritiorem medicum quocunque perquirat, qui imbecillitati corporeorum luminum cujuscunque remedii arte succurrat. Quanquam religiosæ mentis intuitus contemplandis magis spiritalibus occupatus, nec nimium exterioris hominis cæcitate perterritus, eo temperamento hanc, quantum comperi, curam requirat, ut amatoribus potius suis satisfacere in hujus studii necessitate contendat. Simul et ne videatur, per neglectæ sanitatis culpam, facultas in eo sacerdotalis officii reprehensibiliter minorata. Spem vero recipiendi obtutus, quantum arbitror, et ab exemplo requirit : quod scilicet Tobiam nostrum (*Tob.* II, 13-15) caligantem quidem terrestribus, sed quæ mundo erant invisibilia contuentem, attentum æternæ luci, et jam pene dici mortalis immemorem, latens in angelo medicina reduxerit per collyrium fellis ad dulcedinem sanitatis. Quocirca suscipite fratrem sinceritate solita reverentia digna : et si quid consolationis sancto debetur, impendite. Implebitur autem commune desiderium, si etiam qualiscunque infirmitati medela provenerit. Quod certe si minus, saltem incorruptibilem vultum pietatis alternæ, nulli obnoxius cæcitati sacerdotalis conscientiæ oculus recognoscat.

EPISTOLA X.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [d] MAGNO EPISCOPO.

Licet nulla quibus ad præsumendum hoc ipsum officium provocaret, vestri apostolatus scripta promeruero, offerre me tamen paginam debiti famulatus, cum compellatione non jusseritis, opinione compellitis. Siquidem ad occurrendum animis vestris, si non meremur aspectibus, fama trahimur, etiam dum absentia cohibemur. His additur, quod ita ærumnas infelicium Gallorum consolatione consilii et largitate palpatis, ut sub specie ejus quam comperi misericordiæ, ad agnoscendam suorum necessitatem in Italiam festinantes, post longam peregrinationem, cum duce Christo vestram meruerint videre personam, merito propriam credant intrare se patriam. Commendo quod superest regionis nostræ presbyterum, præsentis scilicet obsequii portitorem. Qui licet pro redimenda cujusdam propinqui sui filia laborem fatigationis aggressus sit, a quodam tamen nobili viro provinciali cum mea prosecutione directus est, ut præfati filium a [e] comite Betanco, nomine Avulum,

[a] Referenda hæc videntur ad reliquias captivorum, quos Gundobadus bello Ligustico ex Italia in Galliam abduxerat, ad quos redimendos missi a Theoderico rege Epiphanius Ticinensis, et Victor Taurinas legationem obierant; quam Ennodius in Epiphanii Vita describit.

[b] Arelatensi, de quo ad ea quæ alias notavimus ad Ennodium, præclarum addi potest elogium Floriani monachi in epistola ad Nicetium Trevirensem. *Sed et coronæ vestræ socium*, inquit, *beatæ memoriæ dominum Cæsarium Arelatensem episcopum, qui vixit inter barbaros pius, inter bella pacatus, pater orphanorum, pastor egentium, qui tanti census effusione nil perdidit, catholicæ regulam disciplinæ dictis factisque demonstrans.* De hujus quoque in pascendis captivis alacritate ac fiducia in Deum, navibusque tritico plenis a Gundobado et Sigismundo regibus burgundionum opportune, cum panes deessent, ad illum missis, narrat Messianus presbyter in libro II Vitæ S. Cæsarii.

[c] Cujus sedis episcopus fuerit non liquet. Fuit quidem per hæc tempora Maximianus Perusinus antistes, cujus nomen legitur in synodis Romanis Symmachi papæ. Verum an in eum convenire possint quæ de Maximiano episcopo, ejusque patria, et oculorum incommodo hic dicuntur, ambiguum est.

[d] Mediolanensi, Eustorgii, de quo proxime diximus, successori, Datiique decessori. Nam quod Datium nonnulli, dum Mediolanenses episcopos recensent, Magno præponunt, ordo est præposterus, qui ex hac ipsa epistola revincitur.

[e] Theoderici regis Italiæ. Avulos vero, sive Avelos, præter hunc comitis, et ant. viri provincialis filium, alios eodem sæculo habuit eadem provincia, ut

ante hos circiter quatuor annos pro pignore obsidatus assumptum, sub auxilio vestræ intercessionis requirat ac revocet. Quod superest obsecro, ut dignabili beatitudinis vestræ rescripto, et illic exsultantibus ingenuitatis statum reparabilem, et hic desiderantibus scribendi aditum doceatis esse communem.

EPISTOLA XI.

APOLLINARIS [a] EPISCOPUS AVITO VIENNENSI EPISCOPO GERMANO.

Satis licet jam pœnarum dederit sera pœnitudo, tamen ad diem festum ante alios nobis colendum, ne vicario quidem famulatu adesse merui. Qui devotionem non ostendi, vel satisfactionem deferre curavi. Ad quod vere ut confido ipso sum, beate et reverentissime domine, spiritu visitante commonitus. Nam B in ipsa sancta nocte, in visione nescio quid manibus meis hæserat, quod consedens juxta me fulgentissima, sed inusitato colore rubea columba vellebat. Cumque expergefactus, quotidianum quidem manuum mearum horrorem recognoscerem, sed purgari me immerito nihilominus meminissem, dum ipsum ambiguum mœstus mecum atque anxius volvo, repente quasi stimulo percussus, illico sum reliquati fenoris recordatus. Jam quæ me hinc confusio, quæve presserit amaritudo, pietas sancta perpendit. Aliquatenus tamen hac spe solatus sum, quod ignoscat quæ commonere dignata est, ut miserio mihi non omnis sancti obsequii opportunitas fraudaretur. Unum tantum mixta debitis commemorationis ejus officiis supplicatio deposcit, ut hanc quoque indulgentiæ suæ partem sensibus vestræ, quæ in me plus jam justa est, imputationis inspiret.

EPISTOLA XII.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS APOLLINARI EPISCOPO.

Apparet liquido quanta sit in vestro merito gratia Dei, aut quantus conjici debeat virtutum cumulus, ubi error ipse tam sanctus est. Nam dum justus accusator sui conatur in se convincere quod peccare non potuit, confitentis humilitas crescit ad meritum, non confessionis veritas ad reatum. Excessisti fateor consuetudinem : sed pietatis augmento semper diei hujus meminisse dignamini. Dulcis a vobis venit sollicitudo ; sed non incomparabiliter prævenit oblivio. Minus ergo procul dubio salva observatione apparet effectus, sed ostenditis quanta spiritalitate D vos exerceat devotio, quod præterisse sic doluit. Vere secura est [illegible] delicti vestri sancta re- A velatio : et tale repertum est in dormiente supplicium, quale fuerat in vigilante peccatum. Ecce veritatem dico in Christo, non mentior, cum parturientibus lacrymas oculis legissem somnium quod vidistis, omnis mentem meam subiit necessitudinis recordatio præmissarum, quibus per visitationem vestram honorem dependere nos admonitos intellexi. Porro autem de ipsa revelatione quid senserim, in simplicitate depromo. Sic ergo inquis : Nam in ipsa nocte sancta in qua scilicet germanæ communis depositio celebrabatur, nescio quid manibus meis hæserat, quod consedens juxta me fulgentissima, sed inusitato colore rubea columba vellebat. At vero, cum juxta te pietas tua, nec longe avolans, celeri recordatione consedit, debitum quod sanctissime tu, B piissime propinquorum, tu, inquam, merito hæc columba sentires, fulgentissima, cum simplicitate sic luceas, inusitato colore rubrata, cum innocens singulariter quasi propriis compuncta stimulis erubescas. Ampliastis ergo quidem, ut supra dictum est, fenus assuetum : nec illud tamen consuetudini defuit quod putastis. Nam nocti ipsi quam vos excitante Christo non licuit oblivisci, adhuc de abundantia superioris anni vestra nihilominus luxit oblatio. Sic ex quodam supernæ benedictionis irriguo, quod impenditis annis singulis, sufficit multis. Deum quæso ut hoc etiam mihi pietas vestra quandoque dependat.

EPISTOLA XIII.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [b] CONTUMELIOSO EPISCOPO.

C Quantum, vobis apud Deum suffragantibus, qualiscunque voti mei dies propinquantur, tantum animi mei desiderium pudorque decertant. Benedictionem quippe flagito operi imperfecto. Esset quantulacunque excusatio, si in eo inertiæ meæ noxam velaret ac tegeret magnitudo. Nunc vero exiguo pariter atque impolito quid potest esse deformius? Unum igitur est, quod trepidantem animum audaci solatur hortatu, vestro scilicet, si nos Deus exaudire dignatur, adventu cuncta in melius esse vertenda. Neque enim est quod non possitis aut orando componere, aut perorando excusare. Tantum sicut de compertæ pietatis voto certi sumus, ita prævio præstolatæ visitationis nuntio gaudeamus.

EPISTOLA XIV.

D VICTURIUS [c] EPISCOPUS AVITO EPISCOPO.

Ad separandum a tritico lolium in area Domini

Avaium Segestericensem episcopum, et Avolum Aquarum Sextiarum, quorum ille in synodo IV Aurelianensi subscribit, hic in quinta.

[a] Valentinæ sedis antistes, Avito fratre natu major, de quo Agobardus ad Ludovicum imp. de Judaicis superstitionibus : *Sanctus Apollinaris episcopus Ecclesiæ Valentinæ, quantus fuerit et sit, non solum gesta de eo scripta, sed et crebra ejus miracula usque hodie sublimiter testantur.* Epistolæ utriusque idem est argumentum. Somnium nempe Apollinaris, quod ea illi nocte oblatum est, qua defunctæ sororis anniversarium Viennæ ipso absente celebrabatur.

[b] Reiorum in provincia, ut docent subscriptiones synodi Arelatensis IV, Carpentoratensis et Vasensis II. Doctrina excultum hominem fuisse argumento est, quod Avitus hunc inter librorum suorum censores et arbitros delegerit. Mores autem illaudatos probavit, tum Cæsarii ejusque synodi, tum sedis apostolicæ judicium, cujus sententia Contumeliosus episcopatu ob flagitium dejectus, atque in monasterium retrusus est, ut in primo tomo conciliorum Galliæ videre est.

[c] Grafianopolitanus. Nec enim dubito quin is sit qui in epistola 6 dictus est Victorius, atque ita quoque nominatur in epistola 16 et in aliis. Hic ergo Avito Viennensi, tanquam suffraganea provinciæ

ordinationis vestræ ventilabra poscenda sunt: quia ille qui vobis constituit tenere loci principis principatum, nos voluit exsequi quod præceperitis in opere, quod autem operandum est vos jubere. Quidam enim civium, ut nunc delatum est, ante quamplures annos sorori se defunctæ conjugis in matrimonio se sociavit, quod ego nunc sub multorum præsentia aditus audivi. Accusator tanti criminis, non occulta susurratione atrocis facti disseruit qualitatem, sed ipso coram qui gessit ista proposuit. Quique eodem quo illicita præsumpsit ausu, qui studio a vobis dispensantibus miserabilis propemodum non negavit. Proinde qua sit abstinendus conditione præcipite: sive ut pariter lugeant, vel si est indicenda sequestratio, vel qui modus pœnitentiæ, edocete. Nam non est, ut puto, minus in conjugio germanam conjugis, quam uxorem fratris asciri. Vos tamen, ut suggessi, statuite quod videtur: quia præter ordinationem vestram, de tali causa quid pronuntiari conveniat vix decerno. Communioni nempe eum trepide subtraho, vel permitto, nisi auctoritate vestra roboratus exstitero.

EPISTOLA XV.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS VICTORIO EPISCOPO.

Probatæ summæque pietatis est, ut de causis ad pontificium vestrum pertinentibus meum quoque consilium consulendum esse ducatis. Quod facere vos non, ut dixistis, ambiguitatis animo, sed dilectionis ostenditis. Quapropter contra culpam quam litteris indicastis, arbitror merito vos moveri. Quis enim vel laicus non advertat, non sine grandi macula fieri de affinitatis propinquitate conjugium? Unde licet sollicitudini vestræ justissimus dolor de necessitate ipsius districtionis incumbat, salubriter tamen exasperatur in temporaneis, quem salvari cupimus in æternis. [a] Oportet ergo hominem maritum duarum scilicet germanarum, non irrevocabili anathemate percuti, sed propositis observationibus, interim ab Ecclesia sequestrari. Et quia indicatis, laboriosum ipsum ante multos jam annos illicitam secundæ uxoris copulam fuisse sortitum, sufficiat impune bacchatum longo tempore crimen incesti. Nihil hic quasi timore divortii dubitetis, sed merito censetur separatio legitima, ubi exstitit conjunctio criminosa. Utrique si videtur ergo, dum in tam infelici obstinatione persistunt, notam excommunicationis indicite, donec a consortio criminali publica pœnitentiæ professione dissuescant: et tum, miserantibus vobis, ad timoris et correctionis exemplum, gratiam reconciliationis accipiant. Ego certe sinceritati vestræ quod rationabile credidi, quia tanti habuistis jubere, suggessi. [b] Auctoritatis vestræ est, errantium compunctione perspecta, severitatis ordinem temperare. Quos tamen æstimo, si veraciter compunguntur, supra scriptis conditionibus parituros.

EPISTOLA XVI.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS VICTORIO EPISCOPO.

Cautelæ et caritati satisfacitis, dum me aliquid interrogando, non minus onerare quam honorare dignamini. Sed cum noveretis recte vos, si non de peritia mea, saltem de amicitia judicare, nec aliquid vobis umquam responsione mea suggeri, nisi quod volo a Viennensi Ecclesia custodiri. Secutus est ergo, ut indicastis, filium nostrum diaconum Vincomalus: quem Deus tribuat ut in bono vincatis malum. Vidi hominem nimie crudum cujus miseriis constat vix quemquam posse misereri. Juvenis virtute, senex fide, ævo friget, adulterio calet. Quid multis? optandum est ut per voluntatem disparabilem, non quam libet perire, tam liceat. Nam cum adhortatorie plus quam aspere, pro incesti facinore culparetur, severitatem nostram sola præscriptione tarditatis accusans, sero nos illicitæ jurgationis tricennale consortium damnasse causatus est. Ad hunc locum cessi, fateor, impudenti: quod scilicet sui dilectione sententiam differentes, maluissemus correctionem viri compunctioni ipsius voluntatique servare: ac perinde justum esse, ut post spatia tot annorum vel criminalia restringeret, qui refrenare jam longævitatis accessu etiam legitima debuisset. Ad hæc, ut sentire me credidi, non compunctus, sed confusus ingemuit, promittere aliquantisper aggressus, mulierem cohabitationis indignæ ab accessu aspectuque suo protinus coercendam. Suasi respondens

suæ antistiti respondet, quid de illo statuendum qui defunctæ uxoris sororem sibi in matrimonio sociarat. Civis hic erat Gratianopolitanus, ut patet ex epist. 14, Vincomalus nomine, ut est in 16. Par porro eodem tempore eodemque in regno Burgundionum, incestus fuit Stephani, ex officio Sigismundi regis fisco præpositi, qui Palladiam defunctæ itidem conjugis sororem sibi copularat. Qua de re in concilio Lugdunensi I et in Vita sancti Apollinaris Valentinæ sedis episcopi.

[a] Græcorum olim Latinorumque in coercendis incestis par disciplina. De duarum enim sororum maritis Græcorum morem qui legis vim obtinebat, exponit S. Basilius epistola 197 ad Diodorum, Ἐάν τις πάθει ἀκολασίας ποτὲ κρατηθεὶς ἐκπέσῃ πρὸς δυοῖν ἀδελφῶν ἄθεσμον κοινωνίαν, μήτε γάμον ἡγεῖσθαι τοῦτο, μήθ᾽ ὅλως εἰς ἐκκλησιαστικὸν πλήρωμα παραδέχεσθαι, πρότερον ἢ διαλῦσαι ἀπ᾽ ἀλλήλων. *Si quis affectu immunditiæ correptus, in illicitam duarum sororum communicationem exorbitaverit, id neque conjugium esse censendum, neque talem ad ecclesiasticum cœtum admittendum, prius quam ab invicem dirimantur.* Apud Latinos vero qui mos fuerit, multorum instar quia omnes consentiant, canon est 30 concilii Epaonensis: *Incestis conjunctionibus nihil prorsus veniæ reservamus, nisi cum adulterium separatione sanaverint.* Inter incestos autem numerat, *Si quis germanam uxoris suæ acceperit.* Avitus ergo in hoc genere quatuor distinguit, excommunicationem, separationem, pœnitentiam publicam et reconciliationem: ita ut excommunicationis nota inurantur donec segregentur, et segregati pœnitentiam agant, ut reconciliationis gratiam accipiant.

[b] In potestate enim et arbitrio est episcopi, erga pœnitentes, perspecta eorum compunctione, humanius atque indulgentius agere, et severitatis ordinem temperare, ita ut maturius eos ad communionem recipiant. Synodi Ancyranæ canone 2, et concilii Arelatensis II, canone 10. At contra, negligentiores pœnitentes tardius reconciliandos sancit Carthaginense IV, canone 75.

ut vobis ista promitteret, et facti pœnitens eo se solvi quo ligatus fuerat postularet. Tamen, quia jussistis ut quidquid sensui meo videatur aperiam, [a] sufficiat censuræ vestræ separatio personarum: scindatur inde ix conjugium innocentiore divortio: sufficiat districtionis fructui terminus mali. Nec sane promisso ejus fidelis putetur, cujus vita exstitit infidelis. Ipsis fidejussoribus emendatio secutura credatur, quibus intercedentibus prior culpa laxabitur. De cætero autem, quod ad pœnitentiam exspectat, moneatur interim agere, accipere non cogatur. Sufficiunt infelici crimina sua; nec ingeratur laborioso cum respuit, quod tam instabili animo vix committi debuerat si petiisset. Cesset a fragilitate perfidia: nec subeat in carnalitatis cumulum rebellionis augmentum. Si jubetis, breviter ad ultimum suggero. Excussus ab scelere, suscipiatur ad veniam; patiatur pœnitentiam, cum perdit peccandi occasionem: profiteatur, cum amiserit voluntatem.

EPISTOLA XVII.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [b] VIVENTIOLO PRESBYTERO.

Dupliciter pietatis plenum est quod fecistis, dum veniendo Lugdunum, hucque mittendo, studuistis de duobus fratribus illic requirere infirmum, istic visitare sollicitum. Nec a vobis propositum intermissum esse putabitur, cum vos religioso fratri plus in affectu atque honore debentibus spiritalis officii hujus conversus, etiamsi non poposcisset ægrotus: quippe cum sacerdotis germani jure vel adhortationem novitas quæreret, etiamsi consolatione anxietas non egeret. Proinde laborem justa fatigatione susceptum prorsus excusare desistite, ne videamini ad hunc arripiendi vel definiendi ambiguitate peccasse. Jam vero qualiter dignas pro transmisso munere gratias agam, votis me magis sentio, invenire quam litteris. Illud quoque ut de eremo talia proferri posse dicatis, elegantia quadam desideria hominum ad locum vestræ cohabitationis attrahitis. Qui procul dubio, personæ vestræ sollicitudine, institutione, doctrina, etiamsi inventa sit eremus, fieret paradisus. Quapropter pro sella quam transmisistis, cathedræ vicissitudinem imprecans, quæso ut nutantem [c] scholam cari communis Eugendi, et non minimum, quantum ad statum suum attinet, præsule viduatam, spiritali solatio, et sacerdotali magisterio foveatis. Neque

A illud ab impendenda caritate vos retineat [*Al. lect.* retrahat], quod simplicitatis magis, ut arbitror, quam abusionis animo, minus digne ab eis cura vestræ ordinationis ambitur: ut ad majora, ut præstante Deo cupimus, gubernacula provehendi, et ad duplicanda quinque talenta de duobus additis assurgentes, probati in secundo gradu fideles, et maximus hanc secreti conscientia feratis ad populos, ut quo in aliis fraterna dissensio potuisset eremum facere, in vobis studuerit paterna dilectio monasterium continere.

[d] EPISTOLA XVIII.

* * * * *

Unde, etiamsi pignus reliquiarum sacræ crucis putamus esse vobiscum, a sancto tamen Æliæ urbis antistite hanc specialiter munificentiam credimus

B expetendam. Qui revera sacramenti istius veram et inviolabilem puritatem loci administratione conservans, sic desiderabili potens est impertire nos dono, ut ab omni cunctationis absolvat ambiguo. Qua de re plurimum pagina famulante deposco, ut ad prælatæ ecclesiæ sacerdotem litteras apostolatus vester tribuat portitori: quatenus gemina nobis veniat benedictione firmamentum, quod ecclesiarum præminentium mundo, vel consulta sedis vestræ auctoritas respondebit, vel humanitas illius obsecrata porrexerit.

EPISTOLA XIX.

DOMNUS [e] GUNDOBADUS REX AVITO VIENNENSI EPISCOPO.

De prophetica lectione sanctitatem vestram censui consulendam, cujus lectionis exemplar subter adjeci.

C Et ideo utrum jam tempora ista fuerint, an futura sint, scripto vestro declarare dignemini: *Ex Sion procedet lex, et verbum Domini ex Hierusalem; et judicabit inter plebes multas, et redarguet gentes validas usque longe; et concident gladios suos in aratra, et lanceas suas in falces; et jam non extollet gens super gentem gladium, et jam non stabunt belligerare* (*Isai.* II, 3, 4). Et: *Requiescet unusquisque sub vinea sua, et sub ficu sua; et non erit qui in timorem mittat eos* (*III Reg.* IV, 25).

EPISTOLA XX.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [e] DOMNO GUNDOBADO REGI.

Licet de lectione prophetica scitos magis, inter quos ipse profiteri non audeo, debueritis consulere

[a] Superiorem sententiam suam temperat, et mitius decernit. Duo enim superius exigebat, separationem et publicam pœnitentiam: nunc separatione sola contentus, de pœnitentia suggerit, ut eam agere moneatur, accipere non cogatur.

[b] Qui Lugdunensis postea fuit episcopus, ut docebit epistola 52. Nunc cum Lugdunum ex Jurensi eremo venisset, Apollinaremque Aviti fratrem, novum episcopum ibi ægrotantem visitasset, Avitum quoque ipsum destinato nuntio consolari studuit. Quo nomine gratias illi agit, simulque pro transmissa sella: cujus vice cathedram ipsi, hoc est episcopatum imprecatur, quem Lugduni postea sortitus est.

[c] Quod nunc est monasterium sancti Claudii in Jura monte. Eugendi nomen, quod in codice nostro desiderabatur, supplevimus ex schedis Theaneis. Quo tempore autem vita functus sit, hæc epistola nos do-

D cet. Vacuam ergo et rectore destitutam scholam Eugendi Viventiolo suadet ut capessat, ut in secundo gradu presbyteri probatus, ad majora gubernacula provehatur, hoc est, ad primum gradum episcoporum.

[d] Quam multa hoc loco desint statui non potest. Titulum vero epistolæ conjicio fuisse ad Symmachum papam. Æliæ autem, id est Hierosolymorum, antistitem Heliam intelligi, qui sedem illam tunc regebat. Ad hunc ergo, pro impetrando sanctæ Crucis munere cum scriberet Avitus, Symmachi quoque intercessionem qua voti compos fieret, expetiit. Sed Aviti ad Heliam epistola desideratur.

[e] Solebat Avitus, ut Agobardus testatur, et exemplo manifestum est, cum rege Gundobado frequenter de fide, non solum coram disserere, sed absenti quoque per epistolas respondere.

sacerdotes: opto tamen jussioni vestræ satisfacere vel obedientia, etsi nequeo respondere doctrina. Ita quod indicari vobis jubetis, etiam textu, ne dicam expositione prolixum est: et majorem disputationis vacationem postulat, quam succincta celeritas rescripti epistolaris admittat. Et idcirco quanta possum brevitate respondeo, quod ex propheta Isaia directæ ad me termino paginæ subdidistis, jam dudum, id est tempore dominicæ incarnationis impletum. Nam cum dicat: *Ex Sion egredietur lex, et verbum Domini ex Hierusalem* (*Isai.* II, 3), tractate diligentius, an quæ adhuc exspectari debeat promulgandæ legis restet auctoritas: [a] certe post Verbum Dei quod caro factum est, ut per nativitatem corporis habitaret in nobis, si adhuc ex Hierusalem aliud verbum sperandum est, istud quod supra diximus unicum non est. Unde incunctanter in eo quem proposuistis loco sermo patris Christus, et lex Christiana prædicata est. Quia cum duæ leges sint, id est Judaica, quæ præcessit, et nostra, quæ sequitur, et illa vetusta jam etiam prophetarum temporibus diceretur, videtis ab Isaia istam tantummodo nuntiari, quæ vocatione gentium magisterio Christi docentis exorta est. Unde sequitur, *et judicabit inter medium gentium, et increpabit populos multos*, quos ex cunctis cognationibus terræ intra unam Ecclesiam Dominus noster judicando instituit, et arguendo convertit. Quod vero ait, *concident gladios suos in aratra, et lanceas suas in falces*, licet possit de corporea ætate Domini in qua per orbem quietum inconcussa pax floruit, aliquantisper intelligi, evidentius hoc tamen Christianis fidelibus coaptatur, quorum cum majori numero desit ac defuerit usus, quem in perniciem hominis malitia primæ nativitatis armaverat, ad usus salutis vitalemque culturam nativitas secunda convertat. Nam cum in Evangelio de fine sæculi prædicetur: *Exsurget gens contra gentem, et regnum contra regnum* (*Marc.* XIII, 8): et ex ipsis malorum indiciis imminere jam pene mundi terminum colligamus, nisi quod supra dixi de catholicis figuraliter accipiatur, nescio ut quid post sæculi finem obtunsa telorum acies in ligones et vomeres commutetur. Illud vero quod imo lectionis jussistis adjungi, id est, *requiescet unusquisque sub vite sua et sub ficu* (*III Reg.* IV, 25), nec esse in eadem lectione, nec ad causam de qua consuluistis suggero pertinere. Quod tamen temporibus priscis Judæorum populo, meriti alternante distantia, frequenter, aut pro peccati emendatione concessum, aut rursum pro succedentium culparum castigatione sublatum est.

EPISTOLA XXI.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [b] DOMNO SIGISMUNDO.

Quod me de collocutione regali ad notitiam vestram non detulisse culpatis, occursui meo exacta festivitate servaveram: quia revera indicari vobis litterario famulatu cuncta per ordinem, disceptationis prolixitas perplexitasque non patitur. Nam quantum in animis domini mei, patris vestri, sensisse me puto, fervet in ejus studio conflicta olim fronte certamen. Nam quod credebamus animositate deposita, silentio temperante, subitam opportunitatem per eos quem quietem requirens, non cessavit prætenta induciarum brevitate, sed latuit. Adeo ut nec ipsa contentionis arma quæ quasi jam in nostra regione defecerant, poscantur extrinsecus, vel usque ad reditum legatorum [illegible] fervor meditationis exspectat. Redeunti igitur mihi de eo quod nostis itinere, nec aliquid interim de hujusmodi propositionibus opinanti, quidquid per implicatissimos quæstionum mendacium nodos longo spatio sagax industria potuit arare, commotum est. Fervet validus prolixa disputatione tractatus: placidus tamen, nec aliquid a supercilio dominandi turbulentæ commotionis interserens; sed curavit consulte, necessitatis opportunitate provisa et rei, ut quicunque contentionis fuisset eventus, nec superatum pateretur erubescere. Quid multis? sine assentia vobis [illegible] dico, ad propositum, quantum mihi videtur, quod si audissetis potuit placere suggestum est. Quod sane vereor audientis plus judicio satisfacere quam studio placuisse. Sed cum præsentiam vestram, Deo largiente, meruero, per me seriem totius altercationis exponam. Interim sermonis cursum de fine colligite, et ex eo quod discedenti mihi præcepit, utrum ad responsa motus fuerit æstimate. Jussit namque, ut quæcunque de Scripturis nostris testimonium ad interrogata protuleram, seu si forte occurrisset et aliud, ad singula quæ tempore collocutionis aptaveram, subnotata ei ordinataque transmitterem. Quod cum sibi ex maxima parte prænotitiæ incognitum, adjecit singulariter sic scriptum misissem [*forte* misisse] sacerdotibus, imo magis seductoribus, ut adhuc veritas dicimus sectatoribus suis. Unde [illegible] pietas vestra potest, quanquam intentio contradictori, tamen arbitrio sapienti, non invalide vel [illegible] viribus visi quibus intentionem suorum, etsi non optat corrigi, desiderat fatigari. Ego autem, licet sciens, quantum potestatibus divino quoque jussu, frequenter et regibus, pro veritate non ceditur, utrum parerem diu dubius fluctuavi: sciens, certe hominis animum timens,

[a] Verbum Domini pro Deo Verbo sumit: quæ interpretatio ab Isaiæ sensu hoc loco aliena est, et a Theodoreto nostro refellitur. [illegible] Λόγον Θεὸν καλεῖ, ἀλλὰ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον [illegible]. Οὐ γὰρ ὁ Θεὸς Λόγος ἐκ Σιὼν [illegible] τὴν ἀλήθειαν ἐξεπαίδευσεν. *Sermonem enim hoc loco vocat, non Deum Verbum, sed Dei Verbi doctrinam. Neque enim ex Sion exivit Deus Verbum, sed in Sion veritatem docuit.*

[b] Hic unus est ex illis dialogis et collocutionibus quas cum rege Gundobado [illegible] ab Avito ex Agobardo [illegible] Paura [illegible] de [illegible] conventus, velut altercationis seriem coram, cum ad Sigismundum venerit, expositurum se promittit.

nunquam me per hæc satisfacturum, nec minus ab eo cavendum, quam ab hoste, dum adversa acies odia privata publica obsidione circumdat. At quo Deo præstante polletis, fastigio culminis, studio religionis, privilegio auctoritatis, vallatam muris discordiam propulsate; et furentia in castris, velut per campos Æmathiæ, plus quam civilia bella dispergite. Quia cum jam dudum simus pondere duplicato, et clamantum querimonia, et non audientium duritia fatigati; æquum est, si dignamini, vestram quoque severitatem, aut illic castigandis consulere, aut hic erubescentibus condolere.

EPISTOLA XXII.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [a] APOLLINARI ILLUSTRISSIMO.

Fecit pietas vestra rem sollicitam, sollicitudinem B tam porrigendo de nobis, quam de vobis nostram credendo. Nam revera nuntio vestri discessus accepto, in summo metu trepidatione perpendimus: quia nobis diversis nuntiis dicebatur, vos dominorum quibus observatis accitu, cunctos pariter evocatos. Unde faciebat hoc meorum conscientia peccatorum, ut quantum mihi pauciores remanserant, tanto intelligerem remanentibus plus timendum. Sed Deo gratias, qui prospero reditu, in lætitiam vestros, vosque revocavit in patriam. Servet Christus hanc, quod superest, desideriis communibus libertatem, ut nobis et consolari absentiam vestram sit possibile, et ad præsentiam pervenire.

EPISTOLA XXIII.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [b] PAPÆ HIEROSOLYMITANO. C

Exercet apostolatus vester concessos a Divinitate primatus, et quod principem locum in universali Ecclesia teneat, non privilegiis solum studet monstrare, sed meritis. Ornat pariter legem nostram cathedra vestra, cathedramque persona. Unde obligatus dignationi vestræ debito largitatis, per ipsum de- A pendo gratiarum vota, per quem ad munera pervenerunt, non quantitatis pretiis, sed salutis præmiis æstimanda. Ditastis namque sanctificationis opibus pauperiem orbis extremi, et obscuritatem soli lis occidui participato nobiscum fulgidi ortus lumine contigistis. Tersit a provinciis nostris torpentis religionis rubiginem claritas doni: quæ boni semper currentis irriguo, fidem nostram contemplatione munerata est, cum patefactis a pietate vestra penetralibus cœlestium thesaurorum, quidquid catholici credere jubemur inspeximus. Orate quod superest, ut dignis talia miseritis: commendate nos mysteriis, quæ nobis committere duxistis. Ædificetur his devotio nostra, regio defendatur: ut indulto nobis pignore salutari, quos terrestris Hierosolymæ non censuistis indignos, superaæ a cœlestis habitaculo reddatis idoneos.

EPISTOLA XXIV.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [c] STEPHANO EPISCOPO.

Quamlibet attentis culturæ dominicæ famulis, inter assidua plantandi studia, semper etiam quæ succidi expediat oriuntur. Ergo perjugibus sollicitudinis vestræ studiis opportunissimum his operibus acquirendæ salutis fenus accrescit. Sed [d] inter lolium Ariani germinis, numerosa quod pejus est corruptione diffusum, conjicere nequeo, unde sese facies seminis inimici, non quidem nova, sed satis rara, monstraverit, quis transmarina contagia orbi nitido ventus attulerit. Sed Deo gubernante vos, nullo fu ta solamine, parum labes ista metuenda est. Non habet C de multitudine tempestas profectum, nec tenuis perficit aura naufragium. Quocirca Donatistarum nomen, ne diu in loco vivere possit alieno, benedictione protinus sepelite vitali. In ipso fomitis sui ortu peregrinantis igniculi frigescat incendium. De quo ne vel famæ fumus narem Galliæ innocentis aspergat, [e] manus impositionem personæ de qua scriptis adhi-

[a] Huic jungenda est epist. 44 ad eumdem, ut opinor; Apollinarem Sidonii filium scripta, tametsi vir illustris in ea nuncupetur, in hac illustrissimus. Parebant autem Arverni hoc tempore Wisigothis, eorumque regi Alarico, filio Eurici, cui dediti a Nepote Augusto fuerant ex fœdere. Domini ergo quibus observabant, hoc loco Wisigothi, pro quibus et in pugna Vocladensi, cum a Clodoveo cæsus est Alaricus, dimicasse cum Arvernis suis ducem Apollinarem, testis est Gregorius Turonensis.

[b] Heliæ, qui Æliæ urbis antistes dictus in epistola 18. Gratias huic agit pro accepto munere quod superioribus litteris ambiebat: pro sacræ nimirum crucis particula, non mole, ut inquit, sed salutis pretio æstimanda. Sic enim et Paulinus Nolanus epistola 15 D cum de crucis ejusdem particula quam Hierosolymis per Melaniam acceperat, modicum segmentum mitteret ad Severum et Bassulam: *Accipite*, inquit, *magnum in modico munus, et in segmento pene atomo hastulæ brevis, sumite munimentum præsentis et pignus æternæ salutis.*

[c] Lugdunensi, qui, ut antiquæ tabulæ docent, Rusticio episcopo successit, successoremque habuit Viventiolum. Lupicinus enim, qui Stephano subjici a recentioribus solet, ante Rusticium in iisdem tabulis post Patientem collocatur. Ad Stephanum hunc, ut alias monui, scripta exstat epistola Ennodii lib. III, 17. Eidem scribit item, ni fallor, Ruricius Lemovicensis lib. II, epist. 51, etsi episcopi nomen in titulo est omissum.

[d] Arianorum hæresim his temporibus in Gallia fovebant Wisigothi et Burgundiones, utrique ea labe infecti. Unde et Avito crebra cum Arianis de fide certamina, et libri contra Arianos ab eodem editi. At Donatistarum nomen unius fere Africæ in qua natum erat, finibus se continuit, et vix unquam ad alias gentes pervasit, si Romam excipias, ubi Montenses vocabantur.

[e] Conversis ab hæresi manus imponebatur, ut Spi- D ritum sanctum acciperent, quem ab hæreticis accipere non poterant. Concilium Arelatense I, can. 8: *Si ad Ecclesiam aliquis de hæresi venerit, et perviderint eum in Patre et Filio et Spiritu sancto esse baptizatum, manus ei tantum imponatur, ut accipiat Spiritum sanctum.* Leo Magnus ad Rusticum Narbonensem inquis. 18 de iis qui parvuli ab hæreticis baptizati sunt: *Rebaptizandi non sunt, sed per manus impositionem, invocata virtute Spiritus sancti, quem ab hæreticis accipere non potuerunt, catholicis copulandi sunt.* Idem ad Nicetam Aquileiensem cap. 7: *Qui baptismum ab hæreticis acceperant, sola invocatione sancti Spiritus per impositionem manuum confirmandi sunt, ut quod ab hæreticis nemo accipit, a catholicis sacerdotibus consequatur:* quia Spiritus sanctus, ut est apud Augustinum lib. III de Baptismo contra Donatistas, cap. 16, in sola catholica per manus imposi-

bete, interdicta nominis ipsius in posterum, si ex corde convertitur, mentione : [a] quam constat, si revera in supra dicti schismatis professione versata est, [b] cum ministerio baptismatis etiam chrismate consignatam. Hoc certe eos in regione illa observare manifestum est. In qua primum Deus tribuat, ut quicunque hujus erroris fuerint corrigantur : tum deinde a nobis tam secta distante quam patria, jam ad partem nostram, qui salvandi noluerint, agnoscendi transire non possint.

EPISTOLA XXV.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [c] APOLLINARI EPISCOPO.

Jubetis, et voti est, ut cultibus novis pariterque consuetis studiis geminæ dedicationis occurram. Sed vereor ne nos hoc teneat, quod potestates diutius tenuistis. Orate tamen ut par desiderio succedat effectus. Nisi forte illam magis expensam numeras, quæ penu adhuc frigente animis tuis calet. Quocirca licet paucos rogasse te dicas, licet laxato aulico conventu, relevatum esse te gaudeas : si qua tamen mihi excurrendi copia fiet, vel invitos qui supervenerint invitabis. Providebit Deus epulas multitudini tibi convivæ. Ibi pauperum cibus, olei cado et farris hydria persistente, cumulabitur. Ibi si vel quinque panes fuerint, geminum piscem providisse sufficiat. Illud autem fidus post hæc miraculorum experimenta promitto, quod Christo pauperum suorum conventui minime defuturo, quanto plura populorum millia collegeris, plures cophinos reportabis. Apud filium nostrum vero qui, sicut scribitis, reconciliationem mutuam dignatur ambire, vos estote vadimonio, quod si ille pacifico voto agere cupit, ego et amico : si ille discordiam poscit tolli, ego cupio concordiam

A confirmari. Tamen homo ordinis mei, quem nec falli nec fallere decet, crediturus catholico senatori, non ad hoc solum securus incipiat fieri, ut incautus valeat inveniri.

EPISTOLA XXVI.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [d] CUIDAM.

Epistolas vestras post longum tempus accepi, in quibus me servandæ caritatis, quamlibet noveritis tristem, nec sic debeatis credere negligentem. Nam vere testis Deus est quod ex magnitudine vestri affectus sit animo meo major et gemitus. Nec valeo sine grandi vobis dolore suggerere quam gravi sanctitas vestra, date veniam, facilitate præventa sit. Instruxistis adversarios armis vestris, prodidistis imperfectis secreta nostra, cantastis canticum Domini
B in terra aliena (*Psal.* CXXXVI, 4). Protulistis velut vasa dominica (*Dan.* v, 3) spectaculo convivali quæ irrident ; exposuistis velut nudatum Noe (*Gen.* IX, 22) cachinnis nunquam opprobrio cariturls. Si retinent aut sequuntur, periculose subrexit qualitas veritati. Certe si pretiosum vobis erat quod publicari debere putatum est, terrere vel Ezechiæ regis culpa (*IV Reg.* xx, 13) vos debuit, quem jactantiæ odore peccantem propheta redarguit (*Isai.* XXXIX, 5, 6). Sed cum trepidationem istam dicatis animo convertentis abstersam, justum est ut cum exsultatione dicamus. *Hæc est mutatio dexteræ Excelsi* (*Psal.* LXXVI, 11). Nam quod vobis inaniter contradicunt belluæ sic minaces, Deo protegente, quod debiles, quasque plus mirum est carere dentibus, et furoribus pasci :
C qui cum gemerent perditionis suæ perire discipulos, perdere incipiunt et magistros. Salubriter coram Deo vel hominibus lucra talia conquiruntur. Nihil in re-

tionem dari dicitur. De hac igitur manus impositione qua datur Spiritus sanctus, hic sermo est, ne quis de alia fortasse interpretandum putet.

[a] Quasi dicat chrismandum etiam fuisse, nisi chrismatus jam esset. Adhibebatur enim in recipiendis hæreticis, præter impositionem manuum, chrismatis quoque consignatio. Cujus moris apud Gregorium Turon. illustria sunt exempla, in Lantilde Clodovei regis sorore, quæ ex hæresi Ariana conversa chrismata est, lib. II Historiæ Franc. cap. 31, in Brunichilde et Gosuvinta sororibus lib. IV, cap. 27 et 28 ; in Hermenichildo rege Gothorum in Hispania lib. V, cap. 39 ; in Chararico denique Suevorum rege in Gallæcia, de quo Gregorius idem de Miraculis S. Martini lib. I, cap. 6 : *Rex*, inquit, *unitatem Patris et Filii et Spiritus sancti confessus, cum omni domo sua chrismatus est.* Cæterum chrismatio conversis tum adhibebatur, cum in hæresi chrismati non fuerant.

[b] Chrismatis consignationem more antiquo cum baptismate conjungit, eamdemque ab impositione manuum qua datur Spiritus sanctus, divellit ac separat. Qua de re alias fuse disputatum est, cum canonem Arausicanum explanaremus. Quod vero affirmat Avitus, cum baptismo chrismare solitos Donatistas, ex Optato et Augustino perspicuum est. Tria enim cum apud illos, perinde ac in Ecclesia catholica celebrarentur, baptismus, chrismatio et manuum impositio ; horum duo priora, quando ad Ecclesiam redibant, non iterabantur, sed intacta permanebant, contra quam fieri ab ipsis soleret, qui catholicorum et baptismum et chrisma exsecrabantur, et utrumque iterabant. Optatus lib. VII : *Quod a vobis unctum est, tale servamus quale suscepimus.* Et post alia : *Seduxistis homines, rebaptizastis, iterum unxistis.* Tertium tantum, id est, impositionem manuum, ob eam quam diximus causam repetebant, quod Spiritum sanctum hæretici dare non possint. Sanctus Augustinus de baptismo Donatistarum lib. III : *Manus autem impositio, non sicut baptismus repeti non potest. Quid est enim aliud, nisi oratio super hominem?* quia per orationem videlicet manusque impositionem, baptizati a præpositis Ecclesiæ Spiritum sanctum apostolico more accipiebant.

[c] Fratri, Valentinæ urbis, ut ad epistolam 11 dictum est, antistiti. Cum hac epistola comparanda est Sidonii epist. 15, lib. IV ad Elaphium, a quo pariter invitatus ad novæ ecclesiæ dedicationem, pari elegantia se adfuturum spondet, hospitumque undique affluentium multitudinem prædicit.

[d] Episcopo, ut apparet, cujus nomini parcit, de
D nimia illum facilitate reprehendens, quod secreta nostra imperfectis, hoc est hæreticis prodiderit. De episcopo autem ab hæresi converso, respondet posse in ecclesia nostra, si aliud nihil officit, ad quemlibet sacerdotii gradum assumi. Quo quidem exemplo, et Symphosium atque Dictinium hæreticos episcopos, Priscilliani hæresim damnantes, retenta dignitate receptos legimus in concilio primo Toletano, et de clericis hæreticis qui ad fidem catholicam veniunt, universim cautum est in concilio I Aurelianensi can. 10 : *Ut si fideliter convertuntur et fidem catholicam integre confitentur, officium suscipiant quo eos episcopus dignos esse censuerit.*

cipiendo expetente violentum est; ut volentis devotionem benedictio præstanda confirmet, non est rapina, sed gratia: quod Christus dignatur accipere, dici non possumus invasisse. De reliquo autem, quod me super conversi statu credidistis consulendum, definio inspiratione divina, ad quemlibet sacerdotii gradum hominem posse consurgere, si non est aut in ratione conjugii, aut in quacunque regula moribusque quod prohibeat clericatum. Cur enim non pascat Christi gregem, qui sapienter advertit oves non esse quas paverat? quique quia non fur latroque, merito pastor futurus per ostia ingressus elegit altaria? Quare non fiat in sacerdotio nostro erectus, qui amore humilitatis a suo voluit esse deciduus? Sit verax sacerdos ex laico, qui fieri laicus ex fallace sacerdote contentus est. Teneat in Ecclesia nostra plebem suam, qui in sua contempsit alienam. Datura est tantis bonis augmentum cœlestis gratiæ plenitudo, ut et ille consecutus incipiat gaudere quod doluit, et hic quotidie fructuosior præisse se magis intelligat quos reliquit.

EPISTOLA XXVII.

AB AVITO EPISCOPO DICTATA SUB [a] NOMINE DOMNI SIGISMUNDI REGIS, AD SYMMACHUM PAPAM URBIS.

Dum sacra reliquiarum pignora, quibus per me Galliam vestram spiritali remuneratione ditastis, negare petentibus non præsumo, me quoque sanctorum patrocinia postulare ab irriguo vestri apostolatus fonte necesse est. Quanquam etsi est adhuc apud nos de dono vestro, quod catholicæ religionis debeat studio celebrari, etiam illud tamen convenit justæ devotionis intelligi, ut directis interim sermonis officiis alloquia illa captemus, quibus nos pontificatus vester, vel præsentem monitis docuit, vel absentem intercessionibus acquisivit. Nec nunc paginæ præsentis obsequium reperta opportunitas complectitur; sed destinato ad vos diacono portitore, viro venerabili Juliano, ad universalis Ecclesiæ præsulem spiritu repræsentante concurrimus. Crescit quippe beneficiorum recordatione desiderium, nec unquam meis elui sensibus possunt, quæ nobis apud Italiam vestram, vel pontificalis benignitas, vel civilitas regalis impendit, cum post familiaritatem totius munificentiæ commodis præferendam, quia istic liberius laxavit reditum, illinc tenacius vinxit affectum. Attentior pro vestris quod superest incumbat oratio. In augmento namque ovium crescit custodia pastoralis. Sacris nos apostolorum liminibus commemoratione assidua præsentantes, speciali dum vixero prædicatori vestro, ubi obtinuistis initium, impetrate profectum. Litteris nos, in quantum possibilitas patitur aut libertas, quibus nobis doctrina et incolumitas vestra floreat, frequentate. Et ut supra speravimus, ambienda nobis venerabilium reliquiarum conferte præsidia: quarum cultu, et beatissimum Petrum in virtute, et vos semper habere mereamur in munere.

EPISTOLA XXVIII.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [b] DOMNO GUNDOBADO REGI.

Rediens ab urbe Lugdunensi sanctus Chartenius episcopus, in qua, nobis [c] de concilio discedentibus, ad privata quædam negotia expedienda resederat, quæstionem sibi, imo magis omnibus nobis, proposuisse vos retulit. Quæ si fuisset coram positis indicata, subministrante sancto Spiritu, facile sciscitationi vestræ quæ ad causam pertinebant suggeri potuerunt. Sed quia tam sanctam sollicitudinem nulla debemus responsi dilatione fraudare: sciens mihi Christo propitio in fide fratrum meorum concordare sententiam, præsentis paginæ famulatu respondere ad consulta præsumo. Jubetis igitur, ostendi vobis rationem vel potius auctoritatem, qua pateat Deum habuisse in divinitate substantiam, priusquam sumeret de incarnatione naturam; et per hoc perniciosissima hæresis illa vincatur, quæ Dominum nostrum ex Maria cœpisse contendens, etiam Deum Patrem in Filii exsecratione blasphemat. Necesse est enim, quantum ad illos, imperfectioni divinæ aliquid accrevisse, si tantis retro sæculis sine filio manens, pene jam in termino mundi labentis, cum Maria prolem,

[a] Per Julianum diaconum sacras reliquias Sigismundus rex petit a Symmacho papa, a quo alias jam pridem acceperat. Symmachi porro papæ obitus incidit in Senatoris consulatum anno Christi 514. Gundobadus Sigismundi pater biennio post occubuit, Petro consule. At Sigismundus in epistolæ inscriptione rex appellatur. Constat ergo patre adhuc superstite regis nomen obtinuisse. Fredegarius in Epitome cap. 34: *Gundobadi filius Sigismundus apud Genavensem urbem villa Quadruvio jussu patris sublimatur in regnum*: quod Marii quoque Chronicum confirmat his verbis. *Florentio et Anthemio* (id est anno qui inter Symmachi et Gundobadi obitum intercessit). *His consulibus monasterium Acauno a rege Sigismundo constructum.* Atqui his consulibus pontifex Romæ jam erat Hormisda Symmachi successor. Quare non illo primum anno rex dictus Sigismundus, quem Symmachi antea temporibus nomen hoc gessisse arguit epistolæ inscriptio.

[b] Librum de Christi Divinitate vocat Florus diaconus, quandocunque ejusdem laudat in Pauli verba ad Romanos, Galatas et Hebræos. In ea enim Gundobadi quæstioni respondens, ostendit in Christo Domino, priusquam homo fieret, æternam fuisse divinitatem, adversus hæresim illorum qui ex Maria cœpisse contendebant. De quibus Augustinus hæresi 44: *Pauliani*, inquit, *a Paulo Samosateno, Christum non semper fuisse dicunt, sed ejus initium ex quo de Maria natus est asseverant; nec aliquid amplius quam hominem putant. Ista hæresis aliquando cujusdam Artemonis fuit; sed cum defecisset, instaurata est a Paulo, et postea sic a Photino confirmata, ut Photiniani quam Pauliani celebrius nuncupentur.* Photinianos autem, seu Paulianistas, per hæc tempora Galliam infestasse indicat concilium Arelatense II, cap. 16, et Sidonii epistola 12, lib. IV, ad Patientem episcopum Lugdunensem. Unde et beatus quoque Avitus Photinianorum hæreticorum validissimus expugnator dicitur ab Agobardo.

[c] Diversum est hoc concilium a primo Lugdunensi, quod inter concilia Galliæ tomo I edidimus, in quo discussa est sub Sigismundo causa Stephani, qui duas sorores duxerat. Hoc enim sub Gundobado jam præcesserat: sed in eo quod actum sit nescimus, nisi quod se interfuisse Avitus significat cum Carthenio incertæ sedis episcopo.

tum ille habere incœperit paternitatem: ac a semetipsis assertionis suæ necessitate constricti, quem nominant filium, denegant Deum. Sentiunt enim sanas aures ferre non posse ut ante non multos adhuc annos Deus cœpisse credatur ex homine. Sed nescio in quem effectum redemptio nostra surrexit, si non creaturæ suæ pretium Deus exstitit. Nec enim redimere homo solus hominem poterat; aut qui in supernis et Deus est, eguit redemptione. Jubetis ergo ut hæc quæ ratione colligimus auctoritate doceamus. Sufficiat ergo acrimoniæ vestræ paucitas exemplorum, quæ sumpta de pluribus abundant cognoscere cupienti: cæterum renitentibus animis et in sua incredulitate durantibus, si aliqua non satisfecerint, cuncta non proderunt. Esaias conclamantissimus prophetarum, nativitatem Christi Spiritu revelante prospiciens: *Parvulus*, inquit, *natus est nobis, filius datus est nobis; et vocabitur nomen ejus admirabilis, consiliarius, Deus fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis* (*Isai.* IX, 6). Intuemini, quæso, verbi vigorem. Parvulus datus est nobis, filius datus est nobis. Parvulus natus est, et filius datus: natus est nobis hominis filius, datus est Dei; et vocabitur Deus fortis. Ac si diceret, Deus et homo, Deus qui creaverat vitam, fortis qui vinceret mortem. Cujus divinitatem, sub verbis scribæ ac discipuli sui propheta Hieremias ostendens sic ait: *Hic est Deus noster: non æstimabitur alius ad eum. Invenit omnem viam disciplinæ; dedit Jacob puero suo, et Israel dilecto suo; et post hæc in terra visus est, et inter homines conversatus* (*Baruch.* III, 36). Quod si est forte, cui hæc quæ de antiquis ponimus, obscura videantur, legat apostolum Paulum, qui cum corporeos parentes Domini commemoraret, *Quorum patres*, inquit, *et ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula* (*Rom.* IX, 5). Nam et Thomas apostolus, cum in resuscitati mediatoris corpore fixuras clavorum, hiulcum transpuncti lateris signum, digito tentante palpasset, virtutis experimenta inter infirmitatis indicia colligens, sic clamavit: *Dominus meus, et Deus meus* (*Joan.* XX, 28). Ecce quibus testimoniis, velint nolint, hæretici ipsi, Judæorum in perditione confines, de Filii divinitate vincuntur: quorum verbo credas Judæos in Evangelio Joannis Dominum discussisse dicentes: *Quadraginta annos nondum habes, et Abraham vidisti* (*Joan.* VIII, 57). At ille inquit: *Amen dico vobis, ante Abraham ego sum* (*Ibid.*, 58). Est hic, rogo, quod obscurare vel volens queat? Quid nunc restat, nisi ut qui senior ab Abraham cognoscitur, junior vel mundo dicatur? Et istud, quamlibet contentiosum sit, vinci potest, ipso Domino inter passionis contumelias proclamante: *Pater, clarifica me ea claritate quam habui apud te antequam mundus fieret* (*Joan.* XVII, 5). Sed forte et hoc putatur addendum, ut eum filium nominatum cujuscunque exempli auctoritate doceamus. In psalmo ait: *Dominus dixit ad me: Filius meus es tu; ego hodie genui te* (*Psal.* II, 7). Hodie hic æternitas significatur, quæ termino atque principio perinde caret: cui non pariunt crastina tempora futurum, nec rapiunt hesterna transactum. Penes nos ergo, per tenebrarum vices ista mutantur; apud Deum vero, cui nox non est, semper hodie est. Quod tamen si hæretici aliter volunt intelligere, nostra non refert. Nam cum de solo nomine filii Dei agamus, quale volunt *hodie* accipiant, concessuri sunt, ut ante genuerit filium pater, quam mater ediderit. Certe vel Salomon cui maximam in scripturis veteribus auctoritatem singularis sapientia facit, planissime filium in Proverbiis et lucidissime nominat dicens: *Quis colligavit aquas quasi in vestimento? quis suscitavit omnes terminos terræ? quod nomen ejus, et quod nomen filii ejus, si nosti* (*Prov.* XXX, 4)? De præteritis ista sufficiant. Apostolus autem dicit: *Postquam venit plenitudo temporum, misit Deus Filium suum* (*Gal.* IV, 4). Enimvero qui mittitur, erat antequam mitteretur. Qui si ante Mariam non fuisset, hunc similem cæteris adoptio fecerat Dei Filium, non natura. Nec in Evangeliis ipse dixisset: *Tantum Deus dilexit mundum, ut Filium suum unicum daret* (*Joan.* III, 16). Non electum ergo ab ipsa ineffabili paternitate, sed genitum: cui tam Deo quam homini vero, in utraque natura fideliter proprio, in divinitate mansisse de Patre, in corpore cœpisse de matre est. Hæc ergo, quia jussistis, quædam responsionis nostræ indicula, et ad elucidandam veritatem pauca testimoniorum semina transmisi: quæ possit quidem acrimonia vestra vel eloquentia in frugem salutis Christo irrigante nutrire. Sed si sit quisquam de his contra quos agimus, quem his vestro judicio ad totum respondisse credatis, licet sint vigilantissimi in catholica et fidelissimi tractatores; dabit tamen Deus, ut ego quoque possim vobis et numerosiorum exemplorum numerum, et rationem quæ satisfaciat, præsumpta scribendi vacatione suggerere.

EPISTOLA XXIX.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [a] DOMNO SIGISMUNDO.

Omni quidem vitæ meæ tempore devotionem me asserendi famulatus agnosco; sed impensius festivitate præsenti, quæ sollicitudinem vestram non minus explorandis hæreticorum conatibus, quam nostræ partis occupat cultibus celebrandis. Siquidem per annuum quoddam contagium congregatis adversis, attento vobis labore curandum est, ne alienæ calliditatis fraude pullulet, quod in Dei nomine jam vestra victoria celebrata virtute succidit, quamlibet Chri-

[a] Utriusque epistolæ eadem fuit occasio, apostolica nimirum, id est beati Petri festivitas, quæ Genavæ annuo cultu celebrabatur. Genavensis enim ecclesiæ tutela et patronus beatus Petrus; et Genavæ, ut puto, diviso cum patre regno, larem fixerat Sigismundus: quod et de Godegisilo Gundobadi fratre, cum ibi regnaret, scribit in Epiphanii vita Ennodius. Genavæ tum ergo promiscue adventantibus etiam hæreticis, locum habuerunt illa quæ priore epistola continentur, in qua duas hæreses, ni fallor, dicit Arianam et Photinianam.

sic propitio præsentibus vobis obsistat [alia lectio A absistat]. Hinc una sollicitudine pressior, constipatio Genavensis, quæ de meæ originis primæ, virilibus animis virus anguinum sibilo feminei sermonis inseruit. Unde quæso, si meretur, quamprimum scire desidero, utrum cum domino clementiæ vestræ patre mentio illius ordinationis acciderit, quæ bonorum pestem ab infernalibus latebris excitatam, catholicis Arianisque certantibus intromisit : vel si servatur adhuc credulitatis immutationis illius dolus, quem non impressum animis, sed chartulis exaratum, paulatim in antiquam sui dogmatis * crudelitate revocat litterata promissio. Quæ certe si adhuc, ut cœperat, societati Arianæ communione immixta est, claret gloriosior sub principatu vestro noster triumphus; cum duabus hæresibus in unum redactis, tam acqui- B rentibus quam consentientibus vobis, et schismaticorum numerus decrescit et schismatum. Hinc ergo servitium curiositatis meæ dignanter aspicite, et de peculiaris patroni vestri apostoli festis exspectationi nostræ prosperitatis et compellationis vestræ munera duplicate.

EPISTOLA XXX.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS DOMNO SIGISMUNDO.

Nuper cum officia culmini vestro semper debita pro apostolicæ festivitatis consuetudine destinavi, non minus civilitate pretioso, quam declamatione conspicuo sermone dixistis, idcirco vos tardius dedisse rescriptum, ut humilitas sui conscia quæ a scribendi audacia jure temperat, eo diutius ariditatis supplicia penderet, quo fontem splendidum vestri C alloquii plus sitiret. Vindictæ, sicut dignamini scribere, genus esse censentes, ut portitor a me segnius destinatus vobiscum diutius moraretur. O retributio ultionis blandissimæ! o sententia crudelitatis optandæ! Quis non tam intolerabilem pœnam æquanimiter ferat, ut paradiso vestri conspectus inclusus mora tardiore vos videat? Timeo plane, ne frequenter me jubentis scribere, si disponitis tarditatem taliter vindicare. Aut si ego serius fuerim cujusmodi me animadversione plectendum, ipse procul dubio scripta mitigerem, quæ justo rarius exarassem. Et utinam mihi vobiscum posito negaretur celeritas revertendi : et verba quæ post longum tempus legere, diutius in ipso meatus sui tramite donarer audire. Certe Deus viderit, quid ego apud judicium vestrum, vel audacia D servitii, vel trepidatione promerear : tamen officii mei portitoribus reus ero, si eos prolixitate præ-

sentiæ vestræ delicti quo arguor emendatione fraudavero.

EPISTOLA XXXI.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [a] FAUSTO ET SYMMACHO SENATORIBUS URBIS.

Primum fuerat talis status rerum desiderandus, ut ipsi per nos Urbem orbi venerabilem pro dependendis divinis humanisque expeteremus officiis. Sed quia istud jam dudum per rationem temporum fieri posse cessavit, velimus quod fatendum est, vel eo securitatis accedere, ut quæ in causa communi supplicari oportet, amplitudo vestra congregatorum Galliæ sacerdotum relatione cognosceret. Sed quoniam hujus quoque nos voti non potes reddit provincia præfixis regnorum determinata limitibus : quamprimum supplici prece posco, ne celeberrimo ordini vestro pagina hæc aliquod moveat quasi ab uno dictata fastidium : quoniam a cunctis Gallicanis fratribus meis, ad hoc ipsum non minus per mandata, quam per litteras oneratur, quæcunque a vobis omnes ambimus, unus suggerenda suscepi. Dum de causa Romanæ Ecclesiæ anxianimi ac trepidi essemus, ut pote nutare statum nostrum in lacessito vertice sentientes : quos omnes una criminatio utique sine invidia multitudinis percusserat, si statum principis obruisset : perlata est sollicitudini nostræ ab Italia in exemplaribus [b] sacerdotalis forma decreti, quam de papa Symmacho apud Urbem collecti Italiæ antistites ediderunt. Quam constitutionem licet observabilem numerosi reverendique concilii reddat assensus, intelligimus tamen, sanctum Symmachum papam, si sæculo primum fuerat accusatus, consacerdotum suorum solatium potius asciscere quam recipere debuisse judicium. Quia sicut subditos non esse terrenis potestatibus jubet arbiter cœli, staturos nos ante reges et principes in quacunque accusatione prædicens : ita non facile datur intelligi, qua vel ratione vel lege, ab inferioribus eminentior judicetur. Nam cum celebri præcepto Apostolus clamet (*I Tim.* v, 19), accusationem vel in presbyterum recipi non debere, quid in præcipuum generalis Ecclesiæ criminationibus licere censendum est? Quod synodus ipsa venerabilis laudabili constitutione prospiciens, causam quam, quod salva ejus reverentia dictum sit, pene temere susceperat inquirendam, divino potius servavit examini : perstringens tamen, prout breviter potuit, nihil vel sibi vel gloriosissimo viro Theoderico regi, de his quæ papæ dicebantur objecta pa-

[a] Non senatores modo, sed patricii ambo, et ordinarii consules fuerant : Faustus anno Christi 483, deinde post Symmachus, uterque sine collega. Ad hos ergo, tanquam præcipuos in Urbe dignitatis proceres, suo et Gallicanorum omnium antistitum nomine, scribit de synodo Romana, et judicio in ea adversus Symmachum papam Theoderici regis auctoritate constituto expostulans, Italiæque episcopos perstringens, quod de eminentiore judicium inferiores receperint.

[b] Exstat hoc decretum in synodo Rufio Magno Fausto Avieno consule habita anno Christi 502. *Decernimus*, inquiunt, *ut Symmachus papa, sedis apostolicæ præsul, quantum ad homines respicit, quia totum constat divino arbitrio fuisse dimissum, sit immunis et liber, et Christianæ plebi, sine aliqua de objectis oblatione in omnibus ecclesiis suis, ad jus sedis suæ pertinentibus, tradat divina mysteria.* Quare dubium non est quin synodum istam Avitus intelligat, quæ in codice Narbonensi aliisque vetustioribus, quarta et palmaris recte inscribitur. Falso enim recentiores palmaris nomen synodo alteri tribuunt, quæ Avieno juniore consule celebrata est : cum in ea nec decreti hujus sit mentio, nec absolutionis Symmachi quam in palmari editam constat.

fuisse. Quibus cognitis, quasi senator ipse Romanus, A quasi Christianus episcopus obtestor, sic divinitatis cœlestis dono temporibus vestris prosperitas optata succedat, sic dignitas in qua floretis, universo orbi speciem Romani nominis mundo labente contineat, ut in conspectu vestro non sit Ecclesiæ minor quam reipublicæ status; quodque vobis Deus posse præstitit, prosit et nobis; nec minus diligatis in Ecclesia vestra sedem Petri, quam in civitate apicem mundi. Si profundo illo tractatus vestri consilio rem videtis, non ea tantummodo quæ Romæ geritur causa cogitanda est. Sed et in sacerdotibus cæteris potest si quid forte quod vocaverat reformari; at si papa Urbis vocatur in dubium, episcopatus jam videbitur, non episcopus vacillare. Nostis bene inter quas hæresum tempestates, veluti ventis circumflantibus, fidei puppem ducamus. B Si nobiscum hujuscemodi pericula formidatis, expedit ut gubernatorem vestrum participato labore tueamini. Alias autem quæ ultio est, si nautis in magistrum furentibus, non sine illorum periculo cedatur isto discrimine? Reddet rationem qui ovili dominico præest, qua commissam sibi agnorum curam administratione dispenset: cæterum non est gregis pastorem proprium terrere, sed judicis. Quapropter reddite nobis principalem, si tamen necdum est restituta, concordiam: quoniam clienti vestro, venerabili Symmacho presbytero, idcirco laborem hujus fatigationis injunximus, ut nobis in vestrarum oraculo litterarum per reintegratæ pacis nuntium supplicationis nostræ referret effectum.

EPISTOLA XXXII.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [a] LIBERIO PRÆFECTO.

C Postquam multiplices Galliarum labores felicissimus potestatis vestræ visitavit adventus, nullum sum antehac in affectibus vestris desiderii mei expertus effectum. Unde licet etiam nobis prodesse credamus beneficia, quæ jam dudum provincialibus spargitis, mihi tamen hactenus sitienti litteras vestras quasi primum modo venistis. Enimvero ut me offerendis ultro epistolaribus officiis non efferrem, illis occupationibus obstrepere timui, quibus me credebam tanto temporum spatio a votiva lectione suspendi. Sed quia etsi tarde, compellantibus vobis, meque ad præcelsos apices rescribente, ordo alternantis commercii in litterario sermone servatus est, qui fecistis me absque verecundia respondentem, reddite ut cupio frequentia debitorem. D Nec desunt si annuitis causæ jubendi; abundant quæ possitis injungere cupientibus obedire: major siquidem potestate civilitas, nec minor est dignitate dignatio. Nam hæc ipsa causa cujus vobis scribendi materiam merces ingessit, quibus inter tribunalia operibus magis studeatis florere perdocuit. Unde quod nobis a [b] viro spectabili, vicario vestro, pro quorumdam captivorum liberatione suggestum est, ad præceptionem culminis vestri lætus implevi, pretio tamen quod portitores attulerunt, non recepto. Quia si aliquid præfato viro magnifico, filio meo Gemellio, conditionis personæ ipsæ per originem debent, potest hoc quod mihi obtulerat, pro redimendis ingenuis distribuere. Si vero istos agnoscitis liberos natos, sufficit pretium profuisse.

EPISTOLA XXXIII.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS VIRO ILLUSTRI [c] APOLLINARI.

Scio quod revertens ad devinctissimos mihi domnos Domnulus noster, coram me vestræ piæ sollicitudinis ambiguitatibus æstuantem, aliter quam voluit relaturos, aggravavit magis redeundi festinatione, quam minuit. Siquidem me apud Lugdunum in adventu ejus gravis oculorum dolor impotem luminis contuendi impetu ingruente reddiderat. Unde quia nec ipse fuit eliciendi rescripti efficax, nec ego idoneus redhibendi, omnem gratiarum, quæcunque vel pretio munerum, vel animo munerantium deberi potuit, actionem verbo potius referendam portitoris auribus alligavi. Licet minime dubitans, apud sanctæ dulcedinis aviditatem parvipendendam mandatorum seriem desiderio litterarum. Sed cum primum, rarescentibus tenebris cubicularis ergastuli, aliquantisper ordinandi officia copia fuit, solutionem debiti non moratus, præsentem bajulum destinavi: cui ultra quam dici potest verbosis salutationibus onerato, quantum pertinet ad mandata loquacia, perbrevem paginam dedisse me computo. Nam ecce mihi Deus testis est, quanto lumine præfatus carissimus noster in ipsa contenebrati recessus nocturnali habitatione respersit, cum dulcissimi pignoris nostri reditu quem ante nescieram, nuntiato, resolidatam Christo propitio familiam meam ab eo quem misissem inveniendam esse firmavit. Quocirca nec vos jam de vobis aliquid semiplenum putetis: quorum contubernio, divinitate propitia, etiam oculi mei per præsentem paginam satisfacientes accrescunt. Tum videlicet sinceritate perfecta hilares diei gratia re-

[a] Prætorii primum Italiæ, tum deinde Galliarum, viro multiplici laude conspicuo, post etiam Patricio. Cassiodorus libro XI Variarum, epist. 1: *Respicere patricium Liberium præfectum etiam Galliarum, exercitualem virum, communione gratissimum, meritis clarum, forma conspicuum, sed vulneribus pulchriorem, laborum suorum munera consecutum, ut non præfecturam quam bene gessit, amitteret, et eximium virum honor geminatus ornaret.* Ennodius Liberio eidem lib. IX, epist. 23: *Mecum Galliæ in hac astipulatione conveniunt, ut Christo Deo vero disponente, ordinatis illis quibus civilitatem post multorum annorum curricula intulisti, quos non ante contigit saporem de Romana libertate gustare, ad Italiam tuam et poscentibus nobis et illis tenentibus reducaris.*

[b] Gemellum mox nominat; quem Provincia potitus rex Italiæ Theodericus vicarium præfectorum creavit. Sic enim ad eum scribit apud Cassiodorum lib. III, epist. 16: *Hinc est quod præsenti tempore in Gallias, nobis Deo auxiliante subjectas, vicarium te præfectorum nostra misit auctoritas.* Cæterum, ut Avitus hoc loco Liberii rogatu captivos liberat, sic Liberium Ennodius lib. IX, epist. 29, pro Camilla consanguinea sua rogat, ut casellulas ejus intra Gallias fisci oneribus relevet.

[c] De Sidonii filio ut conjiciam, movet sub finem nomen Archadii, quem Apollinaris filium innuere videtur. Apollinari autem, Sidonii filio, filium fuisse Archadium, in notis Sidonianis ostendimus lib. III, epist. 13.

cepturi, si me rescribere nescientis vestra dulcedo sic ignoscens, quamlibet infirmum atque anxium, ad votivam tamen frequentiam litterarum in Dei nomen, Archadio jam dictante, solis sæcularibus occupationibus occupanda compellat.

EPISTOLA XXXIV.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS VIRO ILLUSTRI [a] AURELIANO.

Indicium quidem quantulæcunque prosperitatis esse manifestum est, quod amicorum affatu tantisper interlucente temporariæ pacis colore visitamur. Verumtamen æstus ille diluvii quem procellis temporalibus comparastis, humanis rebus, dum per mundanum pelagus curritur, fluctu assiduæ perturbationis insistit. Quandoquidem hoc ipsum quod inter adversitates temporum respiramus, discriminum quæ patiamur interval a magis debemus putare, quam terminum. Nam idcirco tantum inter incommoda calamitatum, circumscribendis potius quam sanandis, lux quædam videtur alludere, ut mentes fallaci securitate laxatas, instaurato gravius metu succiduus angor afficiat. Quocirca desiste, vir optime, mala fervente credere finem malorum: et cum se, motu dissimili tempestate molita, facies familiæ serenitatis alternat, varietate proventuum non delectare, sed utere. Nec sic te aut prosperitas erigat, aut frangat adversitas, ut in animis tuis tam amicorum mutetur causa, quam temporum. Mementote semper propositæ caritatis, si licet scribere: sin alias, quod prohiberi non potest, vel amate: et post gurgites quos litteris descripsistis, in eo magis sæculo sperate portum, quo timere non poterit tranquillitas rata naufragium.

EPISTOLA XXXV.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [b] ELPIDIO DIACONO.

Per quosdam clericos legis alienæ divinum munus in nuntio tuæ incolumitatis accepi: nec minuit diligentis gratiam qualitas portitorum: sicut nec Eliæ (*III Reg.* XVII, 6) nostro transmissi cœlitus cibi inter horrida volatilium bajulorum rostra viluerunt. Ipsam tamen quam satis avidus sumpsi, tuarum dulcedinem

A litterarum, illud aliquantæ amaritudinis asperitate respersit, quo ad te scripta quæ prius reddidi, abnegas pervenisse. Nam [c] per majorem domus Tullii, qui amorem tuum, dominum meum Sigismundum, a patre suo in legatione directus, in Viennensium civitate repererat, epistolas tuas me accepisse lætatus; per ipsum rursus officia profusissimæ caritatis exsolvi, et affectum tui quem corde conceperam, studio paginæ famulantis excolui. Quo eventu in manus tuas perlata non fuerit, major quem supra dixi, non potest ignorare. Et ego quidem moleste tuli, et tibi molestum fuisse gavisus sum, in tam idonea opportunitate desideriis duorum unius officii periisse commercium. Verumtamen cum de institutæ dilectionis proposito pars alterna secura est, nonnunquam ca-

B sibus oportet ignosci, quibus colloquia nostra potius quam vota frustratis, sollicitudini damnum potest contingere, non amori. Neque tu putes, seu negatis occasionibus, seu repertis, ullum esse negligentiæ tempus, quo apud me inter quaslibet alias actiones frequentandæ sospitatis tepescat ambitio. Illud igitur in mentibus amicorum censeo esse pretiosius, in quo constat fortuitis nil licere, quod nec itineris dissipat longitudo, nec oblivionis frustratur abusio. Compenso tamen in præsenti caritatis verbum, si pro damno dignatus es putare silentium. Simul et specialius adolescentem si dignaris insinuo, filium scilicet viri illustris Celeri, qui post Deum ut unicæ soboli vitam incipiat sperare tu facies. Nam ita lacrymabili pignoris infirmitate constringitur, ut incertus

C optandi, cujus quasi pater mortem imminere compellitur, vitam quasi orbatus deflere cogatur. Quapropter opitulaturæ Divinitati junge tua quantum conjicimus de peritia singulari: vestrum promisisse jam ex parte fecisse est. Tribuat Christus, ut exsultando atque impensius laudando in hac cura magisterio tuo, simul tibi et Italia medicinæ opinionem, et Gallia pueri debeat sanitatem.

EPISTOLA XXXVI.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [d] VIRO ILLUSTRI SENARIO.

Magnificentiæ vestræ gratiam frequenter expertus,

[a] De hoc vero difficilior est conjectura, cum Aureliani hac ætate insignes fuerint non pauci. Vide an ad Aurelianum patricium referri queat, cujus servum Massiliæ ad basilicam S. Victoris a dæmonio liberatum ait Gregorius Turon. lib. I Mirac. cap. 77. Certe, nisi tempora discrepant, dignitas non repugnat, cum illustres fuerint omnes patricii.

[b] Medico Theoderici regis, cujus ad Elpidium ipsum, cum diaconi quoque titulo, exstat epistola lib. XIV Variarum Cassiodori, et apud Ennodium complures. Eo alludens Ennodius idem lib. IX, epist. 30. *Scio*, inquit, *quia Deus tibi sic gratiam invicti principis contulit, ut humilitas ecclesiastica non periret*. Carum enim imprimis Theoderico fuisse testatur Cyprianus diaconus in Vita S. Cæsarii lib. I: *Elpidius diaconus et medicus, regiæ potestati sedulis officiis cum primis familiaris et intimus*. Quo in loco Elpidium narrat ab infestatione diaboli qua domus vexabatur, S. Cæsarii opere liberatum.

[c] Quis hic major, aut quænam domus Tullii a quali nomen, non liquet, nisi quis fortasse ad Servii Tullii regis domum, quam P. Victor in quinta Urbis regione collocat, referendum putet, quod multis non facile persuaserit. Ad Celerem autem, cujus filii sanitatem hoc loco Elpidio medico commendat, scripturus est epistolam 45.

D [d] Comes hic fuit patrimonii Theoderici regis, et patricius, de quo multa jam diximus ad Ennodium. Nunc addendum est ejusdem epitaphium, quod non insulsis versibus conditum, a Petro Pithœo relatum est in libro IV Poematiorum.

SENARII V. I. COMITIS PATRIMONII ET PATRICII EPITAPHIUM.

Ille ego sum mundi quondam sine fine viator
Senarius, membris tumulo non nomine clausus,
Principis invicti semper sublimis amore.
Cujus in orbe fui vox regum, lingua salutis,
Fœderis orator, pacis via, limitis hostis.
Novit et hoc Oriens, hoc ultimus axis iberi,
Hoc scit bruma rigens, sed et Africa solibus usta.
Bis denas et quinque simul legatio nostra
Signat in orbe vias, et nunquam strata labore.
Cursus erat volucer; namque anno pervigil uno

quia digmanter accipitis, salutationis officium pagina famulante direxi. Et quia scitis synodalium legum esse, ut in rebus quæ ad Ecclesiæ statum pertinent, si quid fuerit dubitationis exortum, ad Romanæ Ecclesiæ maximum sacerdotem, quasi ad caput nostrum membra sequentia recurramus; ex consensu antistitum provinciæ Viennensis [a] ad sanctum Hormisdam, seu quicunque nunc ille est, papam debitæ venerationis obsequium cum sollicitudine destinavi: audire a præfatæ sedis auctoritate desiderans, quid de effectu directæ a se ad Orientem legationis agnoverit. Cum ergo, ut dixi, a provincialibus meis consulor, respondere etiam ego, ni priorem consulam, non præsumo. Adminiculo igitur ordinationis vestræ opus est, ut istud ab utraque parte per ordinem compleatur, ut vel a nobis interrogatio perveniat, vel ad nos redeat ab exponente responsio. Non ad solos sacerdotes Ecclesiæ pertinet status: cunctis fidelibus sollicitudo ista communis est. Quicunque vel quocunque videmur Ecclesiam regere, vestram in catholica religione rem gerimus. Cum de fidei regula vel ægrotat aliquis vel sanatur, nobiscum vos aut gaudere oportet aut gemere. Unde nec vos aliquid de causa quam consulo, latere credendum est. Si mihi soli agerem, satis interrogationi meæ notitia vestra sufficeret: nil plus a papa quam a vobis possumus veritatis audire. Sed Ecclesiarum poscit utilitas, ut quæ vos nostis doctor insinuet. Ego tamen peculiaris vester rescriptum, si dignamini, a vobis peculiarius præstolabor: quo revera, ut dixi, tantum mihi veritas innotescere poterit, quantum se Romanæ urbis antistes auctoritatis privilegio expetentibus respondisse gaudebit.

EPISTOLA XXXVII.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [b] PETRO EPISCOPO.

Etiamsi alia causa non esset qua beatitudinem vestram litterario famulatu occursus meæ devotionis expeteret, justum esset vos ab omnibus excoli, qui opinione sancta desideria vestri omnibus intimatis. Dignum quippe est vos expeti non minus sede Romana, quia non magis potestate illa, quam vos caritate fulgetis. Cujus reverentiæ ut debitum est salutatione præmissa, fateor apostolatui vestro, etsi cum verecundia, ignorantiam Gallicanam. Nec melius esse puto quemquam simulare quod sciat, quam didicisse si nesciat. Quæ inter Romanam et Constantinopolitanam Ecclesiam res agantur, non quacunque auctoritate cognoscimus, sed de rumoribus magis ac nuntiorum varietate captamus. Et ideo, ne forte quam rustici tam negligentes credamur, perinde sanctum papam et beatitudinem vestram, [c] per Viennenses clericos provincia tota nunc consulit, ut quæ vobis de statu fidei cum Orientis pacto definita sint, rescripti salubris lumine declaretis. Quia cum magistros etiam procul positis ultro deceat prorogare doctrinam; curandum est soliditati corporis, ut semper prosperitatem capitis sui membra cognoscant. Quocirca si servis vestris filiis meis quos in id ipsum direxi, tribuatur accedendi usque ad Romam facultas, per duos Ecclesiæ principes abundabit Gallias eruditi. Quod si forsitan a sede vestra quos misimus revertantur, vestri apostolatus fida responsio fiet nobis totius instructionis quæ ad cunctos perveniat. plenitudo.

EPISTOLA XXXVIII.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [d] EUPHRASIO.

Jam quidem per pueros meos litteras dedi, quibus scire vos facerem quantum fratri Ameterio apud me commendatio vestra profecerit. Tamen non dubitans eum inter initia pontificatus sui, senioris germani, sicut dignum est, officia curaturum; has etiam per ipsum libenter adjeci, quibus opusculi mei jam diu quæsitum prædonem in manus meas venisse plus gaudeo. Et quia libellum ipsum, quantum mihi indicaverat, vobis reportat, spero ut qualecunque est opusculum ipsum, nec vacanter editum, nec omnimodis emendatum, viro sublimi ac piissimo, si dignamini, fratri nostro Apollinari publicare atque excusare dignemini. Cui ingratum fuerat non hæc a me primum jure caritatis offerri, si non rusticus fuisset absurdum, me donanti Sidonii filio, inter facundiæ paternæ delicias, meis temporibus nausiaturum, offerre etiam de præsumptione fastidium. Quocirca volumen per vos competentius ingerendum, si supradictus frater vel intimabit legi debere censuerit, possum per quæcunque magnificentiæ suæ scripta cognoscere. Si autem post familiæ [illegible] paternorum, ut potius reor, paupertatem veræ tenuissimo rore manantis abjecerit, sine verecundia mea suaque impietate, sufficiet me reprehensionis

Bis maris Oceani, bis Pontica littora vidi,
Europamque Asiamque sequens, duo limina mundi.
His etiam meritis sociavimus agmen honorum.
Aulicus quippe comes regni perlimine clarus,
Et mea patricio fulserunt cingula cultu.
Me pietas, me sancta fides, me lux honestas.
Sæcla canant fideles: nam moribus astra tenemus.

[a] Aviti ad Hormisdam epistola, denique Hormisdæ ad Avitum responsio, pertinens huc a nobis editæ sunt numero 87 et 88, ex quibus epistolæ hujus et præcedentis intelligentia [illegible] est.

[b] Ravennati, ut opinor. Eodem pertinet epistola quo superior. Missis enim ad Hormisdam legatis, ut de Orientalis Ecclesiæ statu certior fiat, ab episcopo Ravennate, qui tunc illic fuisse creditur, petit ut ignorantiam Gallicanam erudiat. [illegible] hujus in synodo Romana [illegible] subscriptio [illegible] his verbis: *Petrus episcopus Ecclesiæ Ravennatis huic statuto consensi, in quo totam causam Dei judicio commisimus, subscripsi.* Ad eumdem etiam pertinere conjicimus Theoderici regis epist. 27, libri III Variarum, Petro episcopo inscriptam Felice consule, id est, anno Christi 511. Quod si verum est, errant qui Petrum Ravennatem ante id tempus defunctum tradunt.

[c] Alexium presbyterum et Venantium diaconum. Sic enim appellantur in Aviti litteris ad Hormisdam, et in Hormisdæ ad Avitum.

[d] Hic episcopi nomen non est appositum; epistolam tamen hanc dirigere [illegible] Arvernorum, ad quem et binæ sunt epistolæ Ruricii, quarum in altera [illegible] ipsius quoque nomen expressum est. Synodo Agathensi per [illegible] subscripsit anno 506. [illegible] Arvernorum episcopus anno 515. Hunc itaque rogat ut [illegible] suum [illegible] Apollinari Sidonii filio recommendandum ingerat et excuset.

suæ censuram hinc tantummodo intellexisse, si taceat

EPISTOLA XXXIX.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [a] DOMNO GUNDEBADO REGI.

Quod servum cui discussio necessaria credebatur, de Viennensi ad Lugdunensem basilicam sub custodia destinavi, timoris et obedientiæ fuisse manifestum est. Nam sicut eum hic inaccusatum tradere non præsumpsi, ita illic interrogationibus quas audientia postulabat, vivum fieri procuravi. Cum vero et regula ubique una sit, et eadem seu impossibilitas seu facultas, pro communis ministerii observatione nos maneat; non ego proprietatem Lugdunensis et Viennensis basilicæ, sed reverentiam Ecclesiæ utriusque tractavi: unde intercessioni [b] facilius de proximo suggerendæ, quod utrumque nostrum tangere poterat, præsens episcopus allegaret. Siquidem in omnibus locis sanctis, sicut ministerio nostro eadem caritas, ita imperio vestro æqua potestas est. Ut taceam quod servus ipse, a Domini collocutione digressus, non debuit pro concitanda mihi offensa Viennensem expetere, qui illic positus intra Lugdunensem se potuit Ecclesiam continere. De causa vero, in qua coram examine celsitudinis vestræ callidus depositi negator arguitur, talis conscientia mea est, qualis Deo et vobis in omni actu meo et conversatione monstratur. Quanquam etiam me testante interpellantis simplicitas, quæ ut pii domni dicatis non devitarer operatione diffiteri, qui in ejus consolatione volueram, si Christum cogitare putaretur, profiteri. Quod etiam præsenti testificatione de servis vestris, civibus nostris, aliqui cognoverunt. Pulsatis autem laboriosis extra ordinem suum omnem parum stabilis dicitur esse responsio. Utrum de me erit, suggerat Deus vobis; declaret et veritas; quia qui castigatus a me, eo forte spiritu falsitatis irascitur quo contra simplicem de depositi infciatione mentitur, licet Deo vobisque propitiis parum ad defensionem suam proficiente commento, dum se a me dicit admonitum ne redderet, diffiteri non potest quod accepit. Quæ professio sua, etiamsi censeatis quod A gravare me debeat, illum non potest sublevare. Ego tamen præceptum vestræ pietatis opperior. Quidquid habet ecclesiola mea, imo omnes ecclesiæ nostræ vestrum est, de substantia quam [c] vel servastis hactenus vel donastis. Quod inspirante Deo præceperitis, in quantum vires habuero, parere conabor. Cæterum divinæ majestatis aspectus nihil potest offensam suam, quam vestram semper timuissem æternam. Hoc suppliciter quæso, ut infelix ille ad cujus accusationem satis sufficit quod excusat, apud justitiæ vestræ animos non me faciat suæ infidelitatis socium, etiamsi viderit pro vestra commotione multatum.

EPISTOLA XL.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [d] DOMNO SIGISMUNDO.

B De festivitate ad quam profectus fueram summa quidem festinatione reversus sum. Sed quia jam duce Christo processeratis, lætificandus, ut de Deo credimus, reditu vestro, immodice tamen attonitus reddor abscessu: quod scilicet in ipso successuræ prosperitatis regressu, advolvi genibus domini mei, permulcere osculis manus, et in sancto illo pectore sedem fidei nostræ adorare non merui. Nec tamen dicere audeam, istud mihi peccato fraudante cessisse: ne divinæ gratiæ quæ mihi taliter vestram præsentit, reddar ingratus. Nam cum omnibus generale justumque sit, in gloriæ vestræ cultum quod debemus ambire, illud singulariter accepisse me gaudeo, ut cum pro effectu voluntatum tenere secum a me servitii debitum impossibilitas non ferat porrigi, apud C vos pietas censeat impendi. Sed ego solus damno percellor, quoties consolationi meæ interesse non mereor: quoties accensus tribulationum æstus intra me solum, a sermonis vestri refrigerio exclusus, includitur: quoties mihi dolores internos medici illius manus experta non confovet. Qui pro tuendo inter talia famulo suo pietate studens, virtute persistens, cum satis esset si favorem vellet offerre, laborem dignatur apponere. Sed præsumo majestate divina, hinc respectu mei sensibus vestris tenacius adhæsurum, quo eum nobis amor catholicæ legis infudit. Sub cujus occasionis sancto præventu, tum penes vos im-

[a] Causam reddit cur servum depositi negatorem qui Lugduno Viennam venerat, Lugdunum ad dispositionem remiserit purgatque quod ille se ab Avito dicebat admonitum ne redderet.

[b] Solemni episcoporum more, qui et pro servis apud dominos, et pro reis quibuscunque, miseris vel oppressis, apud judices aut apud principes enixe intercedere solebant. Ennodius in vita Epiphanii episcopi, tum adhuc diaconi: *Intercessionum etiam tunc certamina proludebat. Nam ubicunque pro remediis miserorum episcopi mittebatur imperio, tanta exigebat beneficium arte supplicandi, ut sentirent sibi in causis profuisse complurimi, ipsum per se episcopum non venisse.* Plenæ sunt exemplis sanctorum antistitum historiæ, et illustre imprimis est S. Augustini, cum pro circumcellionibus Donatistis, atrocia facinora confessis, apud Marcellinum judicem, et apud Apringium proconsulem, ut citra mortis supplicium puniantur, intercedit epistola 159 et 160, qui et de intercessionum istarum æquitate ac religione ambigenti Macedonio accuratissime rescribit epist. 54.

D [c] Libera et ingenua professio. Principibus accepta feruntur bona ecclesiæ, quæ vel donarunt ipsi, vel ut donare liceret, concesserunt, ex lege Constantini Magni. *Habeat*, inquit, *unusquisque licentiam sanctissimo catholicæ venerabilique concilio decedens bonorum quod optavit relinquere.* Cod. Theod. de episcopis, etc. Defensionem quoque bonorum subditis suis omnibus principes cum debeant, præcipuam debent ecclesiasticis. In quo regum olim Francorum pietas enituit, qui res et mancipia ecclesiæ eodem se loco ac res et mancipia fisci habere in Capitulis suis professi sunt.

[d] Missa cum Sigismundus ad bellicam quamdam expeditionem se accingeret, incertum quo et quos in hostes. Quod vero illum insinuat fidem catholicam, cum hæc scriberet amplexum jam fuisse, facit ut ea quæ sub finem epistolæ de materia pretiosioris triumphi sermocinaturum se pollicetur, ad homiliam alludere videantur, quam ab Avito in Sigismundi regis conversione, sensuum suavitate plenissimam, et verborum compositione dulcissimam, ad populum habitam auctor est Agobardus.

possibile erit quem suscepistis servum rejicere, quem cognovistis dominum non amare. Quod superest, egressi felices, ite sospites, redite victores. Fidem vestram telis inserite, provisionem divinam promittendo admonete, auxilia cœli precibus exigite, jacula vestra votis armate. Dabit Deus ut bellorum tropæa quæ vobis ipse præstiterit, cujuscunque sermonis obsequio sub materia ejus quem dudum exsequor, triumphi pretiosioris exaggerem.

EPISTOLA XLI.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [a] CHLODOVECO REGI.

[1] Vestræ subtilitatis acrimoniam quorumcunque schismatum sectatores sententiis suis, variis opinione, diversis multitudine, vacuis veritate, Christiani nominis visi sunt obumbratione velare. At dum status nostros æternitati committimus, dum quid recti unusquisque sentiat futuro examini reservamus, etiam in præsentibus interlucentis radius veritatis emicuit. Invenit quippe tempori nostro arbitrum quemdam divina provisio. Dum vobis eligitis, omnibus judicatis, vestra fides nostra victoria est. Solent plerique in hac eadem causa, si pro expetenda sanitate credendi, aut sacerdotum hortatu aut quorumcunque sodalium suggestione moneantur, consuetudinem generis et ritum paternæ observationis opponere. Ita saluti nocentem verecundiam præferentes, dum parentibus in incredulitatis custodia inutilem reverentiam servant confitentur se quodammodo nescire quid eligant. Discedat igitur ab hac excusatione, post talis facti miraculum, noxius pudor. De toto priscæ originis stemmate sola nobilitate contenti, quidquid omnis potest fastigium generositatis ornare, prosapiæ vestræ a vobis voluistis exsurgere. Habetis bonorum auctores, voluistis esse meliorum: respondetis proavis quod regnatis in sæculo, instruitis posteros quod regnatis in cœlo. Gaudeat ergo quidem [b] Græcia habere se principem legis nostræ: sed non jam quæ tanti muneris dono sola mereatur illustrari, quod non desit et reliquo orbi claritas sua. Siquidem et occiduis partibus in rege non novo novi jubaris lumen effulgurat. Cujus splendorem congrue redemptoris nostri nativitas inchoavit: ut consequenter eo die ad salutem regenerari ex unda vos pareat, quo natum redemptioni suæ cœli Dominum mundus accepit. Igitur qui celeber est natalis Domini, sit et vestri: quo vos scilicet Christo, quo Christus ortus et mundo: in quo vos animam Deo, vitam præsentibus, famam posteris consecrastis. Quid jam de ipsa gloriosissima regenerationis vestræ solemnitate dicatur? cujus ministeriis etsi corporaliter non accessi, gaudiorum tamen communione non defui. Quandoquidem hoc quoque regionibus nostris divina pietas gratulationis adjecerit, ut ante baptismum vestrum ad nos sublimissimæ humilitatis nuntius perveniret. Unde nos post hanc exspectationem jam securos vestri sacra nox reperit. Conferebamus namque nobiscumque tractabamus, quale esset illud, cum adunatorum numerus pontificum, manu sancti, ambitione servitii membra regia undis vitalibus confoveret: cum se Dei servis inflecteret timendum gentibus caput: cum [2] sub casside crines nutritos salutari galea sacræ unctionis indueret; cum intermisso tegmine loricarum immaculati artus simili candore fulgerent. Faciet, si quid creditis, regum florentissime, faciet, inquam, indumentorum ista mollities, ut vobis deinceps plus valeat rigor armorum; et quidquid felicitas usque huc præstitit, addet hinc sanctitas. Vellem vero præconiis vestris quiddam exhortationis adnectere, si aliquid vel scientiam vestram vel observantiam præteriret. Nunquid fidem perfecto prædicabimus, quam ante perfectionem sine prædicatore vidistis? an forte humilitatem, quam jam dudum nobis devotione impenditis, qui nunc primum professione debetis? an misericordiam, quam solutus a vobis adhuc nuper populus captivus gaudiis mundo insi-

[a] Francorum ad quem Theoderici quoque regis Italiæ duplex apud Cassiodorum est epistola, libro II Variarum, 61, et libro III, 4, sed utraque Luduinum vocat. Prior autem huic nostræ suppar, si tempus spectetur: scripta videlicet post victoriam Alamannicam, quæ Clodoveo fidei Christianæ occasio fuit, et baptismi, cujus hic pompam Avitus elegantissime describit. Docet porro, quod hactenus ignorabamus, in vigilia natalis Domini celebratum, non in vigilia Paschæ; quod Hincmarus Remensis falso sibi et rerum nostrarum scriptoribus persuaserat.

[b] Anastasium imp. Christianum illum quidem, sed non satis orthodoxum. Romæ vero et in Italia rex Theodericus, et in Gallia Wisigothorum Alaricus, et Gundobadus Burgundionum, Ariani professus erant, itemque Suevi, et si qui alii in Hispania; in Germania autem et in Britannia, adhuc pagani. Ut non injuria sint, qui post Clodoveum, qui primus omnium in Ecclesia catholicus rex fuit, regibus Francorum primum inter Christianos principes locum vel hoc nomine deberi asseverant.

[1] Avitus in hac epistola Clodovei baptismum graphice describens, haud meminit ampullæ cœlitus demissæ sacro chrismate oppletæ, quo Clodoveus a sancto Remigio perunctus fuisse fertur. Neque vero ullam hujusce rei admirabilis mentionem factam fuisse Gregorio Turonensi, Fredegario aliisque vetustioribus Francorum historicis comperimus. Quo quidem argumento negativo utuntur nonnulli critici recentiores ad hujusmodi prodigii veritatem infirmandam. Verum his occurrit V. C. Dn. abbas *de Vertot* in dissertatione sic inscripta: *De la sainte Ampoule conservée à Reims pour le sacre de nos Rois*. Exstat autem hæc dissertatio in *Mém. de l'Acad. des Inscript.* tom. II, pag. 619, in-4. *Disquisitionem* quoque *de Ampulla Remensi* antea ediderat Jo. Jac. Chiffletius. Hac item de re verba facit Hadrianus Valesius tom. I *Rer. Franc.* lib. VI, pag. 260 et seq.

[2] Francorum reges crinosos perhibent historici. Gregorius Turonensis *Hist. Franc.* lib. VI, cap. 24, de Gundovaldo: *Hic*, inquit, *cum natus esset in Galliis, et diligenti cura nutritus, ut regum istorum mos est, crinium flagellis per terga demissis*, etc. Et lib. VIII, cap. 10, de Clodovecho interfecto quemdam ista narrantem inducit: *Cum ignorarem quis esset, quisnam esset, a cæsarie prolixa cognovi Chlodovechum esse*. His consona refert Agathias Scholasticus lib. I *de Imper. et Reb. gest. Justini imp.* pag. 14 edit. Paris. Qua de re videsis *Mém. de l'Acad. des Inscript.* tom. VIII, pag. 487, 488, edit. in-4.

nuat, lacrymis Deo? Unum ergo, quod vellemus augeri : ut quia Deus gentem vestram per vos ex toto suam faciet, ulterioribus quoque gentibus quas in naturali adhuc ignorantiæ constitutas nulla pravorum dogmatum germina corruperunt, de bono thesauro vestri cordis fidei semina porrigatis ; nec pudeat pigeatque, etiam directis in rem legationibus, astruere partes Dei, qui tantum vestras erexit. Quatenus externi quoque populi paganorum, pro religionis vobis primitus imperio servituri, dum adhuc in alios videntur habere proprietatem, discernant potius gentem quam principem. Nulla igitur patria quasi speciali sede sibi vindicet totis quos honorum gradibus attollitis : constat vos esse, quo communis uno solis jubare omnia perfruuntur. Vicina quidem plus gaudent lumine, sed non carent remotiora fulgore. Quapropter radiate perpetuum præsentibus diademate, absentibus majestate. Successus felicium triumphorum quos per vos regio illa gerit, cuncta concelebrant. Tangit etiam nos felicitas : quotiescunque illic pugnatis, vincimus. Inter hæc tamen catholicæ religionis affectum servat in vobis cura miserendi : et in apice rerum omnium gubernacula continente, non minus eminet sanctitas quam potestas. Ex qua utique factum est, ut dirigi ad vos servi vestri [a] viri illustris Laurentii filium principali oraculo juberetis. Quod apud domnum meum, suæ quidem gentis regem, sed militem vestrum, obtinuisse me suggero. Nihil quippe est in quo servire non potest. Commendat directum : congaudi misso, invidi vos visuro. Cui minus computandum est ad utilitatem, parenti proprio restitui, quam patri omnium præsentari.

EPISTOLA XLII.

AB AVITO EPISCOPO DICTATA [b] SUB NOMINE DOMNI C. S. [c] AD VITALIANUM SENATOREM.

Quantum pertinet ad dignam judicii vestri integritatem, quoscunque honorum privilegiis erigitis, Romanos putare debetis. Ex hac ergo fiducia, non convenit ut ex toto credantur absentes, quos etsi patria separat, militia repræsentat. Unde quod solum valeo, sed utilitate officii animum devotionis ostendens, quid assidue cuperem, vel cum possibilitas permittit allego. Vos nunc clementissimo communi principi quid velleamus asserite. Insinuate attentius obedientiæ famulatum, quem nunc in obsequio, semper habemus in voto. Suggerite ac pariter commendate, ab amatore vestro domno et patre meo impletam, me intercedente, principalis reverentiæ jussionem. Clientis vestri viri illustris Laurentii filius studio meo redditus additur regioni. Miseramus dudum in parente famulum : ecce adjicimus in filio famulatum. Quo uno vobis directo qualiter cum aliis agatur advertite. Superest ut præfatus miles vester, cujus proles et illic gratiæ vestræ porrigitur, et hinc patriæ reservatur, commendatus vobis studio meo, ipse commendet quod vel de illius sobolis adeptione jam compos, vel de istius quæ nobiscum redit prosperitate securus est.

EPISTOLA XLIII.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [d] CELERO SENATORI.

Constat non minus desiderii mei esse quam debiti, ut officia quæ merito inclytæ magnitudini orbis devotus impendit, a me qui gratiæ ejus jam dudum videor obligatus, specialius excolantur : maxime cum opportunam nunc occasionem favor divinus obtulerit, in qua imperio celsitudinis suæ piola meruerim devotione servire. Quapropter cultoris vestri viri illustris Laurentii filium, quem ad mundum suum dirigi jussio reverenda præcepit, magnificentiæ vestræ præfato largissimæ sospitatis honore commendo. Augete studio defensionis quod voluistis animo pietatis. In regione expetit patrem, in vobis reperiat paternitatem. Tuimini etiam cum prole susceptum. Qui vobis licet satis sit debitor per honorem, plus tamen incipiet debere per sobolem : quod per vos potietur proprii affectus solatio, compensaturus erga vos affectionis experimento. De cætero autem, quantum ad fideles vestros pertinet, exspectatam semper cupimus jussionem, optamus obedientiæ facultatem. Vos propitia divinitate præstate, ut Romanam sub gloriosissimo principe nostro prosperitatem, in cujus apice digna honoris arce fulgetis, tam serenitate sermonis

[a] De quo iterum in duabus proximis epistolis. Hunc ad patrem redire cum caperet Anastasius, Gundobadum intercessorem adhibuit, ut eum a Gundobado repeteret, apud quem captivus obses, ut reor, pro patre tenebatur.

[b] Sic et in epistola 84, *sub nomine domni regis C. S.*, id est comitis Sigismundi. Sigismundi enim regis nomine dictatam, atque in ea loqui Sigismundum, hinc apparet, quod Gundobadum patrem suum vocat, a quo Anastasii, ut dictum est, de Laurentii filio impleta fuerat jussio. Quare, si comitem hoc loco dixi, ut in epistola 7 patricium Sigismundum, inter cæteros honores quibus exteros reges ornabant Romani, comitivam quoque deferri solitam intelligendum est.

[c] Patricioli filium, Asparis nepotem, qui fidei orthodoxæ synodique Chalcedonensis tuendæ studio, ut auctor est Victor Tunonensis, hostem se Anastasio palam exhibuit ; et cum is de Trisagio insaniret, pro eo imperator acclamatus est. Theophanes in Chronico, τοῦ ὄχλου καταβοῶντος Ἀναστασίῳ, καὶ ἕτερον βασιλέα αἰτούντων, Βιταλιανὸν τὸν ... αὐτοκράτορα, quanquam hoc posterius Marcellinus comes Areobindæ tribuit, non Vitaliano. Qui mortuo tandem Anastasio Constantinopoli ab Justino revocatus, ac magister militum et consul collega Rustico creatus, septimo mense sui consulatus vulneribus confossus in palatio interfectus est, indict. XIII, ut Marcellinus idem notat, hoc est anno Christi 520.

[d] Eadem inflexione qua Celeri ejusdem filium epistola 35 dixit pro Celeris, quod Græci quoque Κέλερος dicunt. Fuit hic magister officiorum, notus expeditione Persica, cui, ut Procopius lib. II scribit, inter cæteros duces præfuit τῶν ἐν παλατίῳ ταγμάτων ἄρχων Κέλερ· μάγιστρον Ῥωμαῖοι τὴν ἀρχὴν καλεῖν νενομίκασιν. Notus et discrimine quod adiit, cum ad placandum populum Trisagii causa efferatum, missus esset ab Anastasio, ut Marcellinus comes in Chronico narrat, Paulo et Musebiano coss. Sed et consulatum cum Venantio Liberii filio Celerem gessisse Fasti fidem faciunt, et honorum partim fuisse testatur, tum Hormisdæ ad Celerem epistola 54, tum altera Celeris ipsius ad Hormisdam de pace inter Ecclesias composita.

angusti, quam dignitatis vestræ rescripto mereamur agnoscere.

EPISTOLA XLIV.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [a] DOMNO SIGISMUNDO.

Si ut dignamini credere loqui possem, importune tum obstreperet Græcis auribus sermo Latinus. At cum in lingua nostra hoc magis abiturum sit intelligibile, quod minus fuerit expolitum; in litteris quas per conservum meum offerri præcepistis, possunt et vitia cum securitate dictari. Ipsi certe quid velimus dicere quocunque scrutentur interprete, ego in afflatu consueto dignatione plus, si dici potest, quam piissimi domni experimento interpretante cognovi. De reliquo, Christus vobis pro perseverantia gratiæ quam peculiaribus servis servatis, vicem rependat. Quod etiam in hoc ipso adolescente quem dirigitis B tale menstratur, dum cogitantes in neutro quidem commodum, sed in utroque mercedem, quasi vobis nutrisisse filium, et quasi patri redditis nutritum.

EPISTOLA XLV.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [b] VIRO ILLUSTRI APOLLINARI.

Diu est si aut verbo meo creditis, aut de affectu mutuo digna sentitis, quod litteras aliquas vestri sumere desiderans, plus tamen officii mei offerre cupiebam, quod in persona vestra, dilectioni primum, deinde necessitudini, ad ultimum dignitati a me debentur. Non semper debemus occasionibus commeantum solvenda committere: quia licet et ipsa nobis opportunitas portitorum propter frequentiam debeat esse votiva, necesse tamen est ut illa sollicitudo præcellat, quæ se appetitu proprio, sine interventu alienæ necessitatis insinuat. Hujus obsequii me obnoxium sciens, intercludi redhibitionem justam injusto obstaculi præpedientis obice jamdudum tacitus ingemiscebam. Pervenerat quippe, non ad notitiam tantummodo, sed ad mœstitiam nostram, dispositi fumus incendii, quod sanctam ac simplicem innocentiam vestram, velut de effetis cineribus, conjuratio procellosa ventis mendacibus sufflans, in cassum movere tentaverat. Ob quam causam verebamur anxietatis vestræ sarcinam voto libaminis aggravare, et mœroris augmentum pro consolatione transmittere. Sub hujus ergo ambiguitatis nubilo confusa exspectatione pendentibus, litteras vestras, serenitatis pristinæ, pietatis expertæ, inopinanti mihi D Deus obtulit. Recognovi illic, qua satis delectatus sum, manum vestram, qua plus, paternam declamationem, qua maxime, hæreditariam benignitatem. Scripsistis igitur, Christo præstante, jam reduces, omnia tuta esse, circaque vos dignationem domni regis Alarici illæsam et pristinam permanere. Quanquam ego censeam, quod post quamcunque mutationem, gratia talium personarum ita sine augmento non redditur, sicut sine periculo non finitur. Volunt enim quasi satisfacere innocentiæ lacessitæ, tumque eligunt credidisse cum cernunt: et sic eis conscientia nostra sufficit, si scientia sua testis accedit. Ego tamen nuntio vestræ, imo nostræ securitatis accepto, ecce Deo teste loquor, in lacrymas mixtas lætitiæ præteritorum recordatione prorupi. Animum namque, ut ait vester poeta (*Æneid.* II), subiit cari genitoris imago, ut memoria retractavi, usque ad nostras B quamlibet dispari professione personas, quamdam [c] parentum communium sortem paritate laborum invidia exsequente perduci. Illa tamen in Dei nomine etiam nobis suppetit, quæ illis consolatio fuit: quod toto æmulorum nisu, tota circumlatrantis undique livoris dente tentata, quotiescunque appeti visa est, criminationi subjacuit familia nostra, non crimini. Quoniam si vos a patre vestro Archadio didicistis, virum sæculo militantem minus inter arma quam inter obloquia periclitari: nec ego parum exempli a Sidonio meo quem patrem vocare non audeo, quantum clericus perpeti possit assumo. Quocirca illud Divinitas tribuat, ut nobis quam novum non est talia objici, tam nos nulla novitas merito faciat accusari. C Sed desistat nunc lætitiæ tempore, amaritudinis ex opportunitate sermo perstrictus: quin potius ineptia vacantis audaciæ unde rideatis exhibeat. Ante aliquot menses datas ad amicum quemdam communem magnificentiæ vestræ litteras vidi, quibus salutatione præfata, in epistolæ decurrentes parte succidua, scribebatis [d] placuisse vobis libellos, quos inter occupationes seria et magis necessaria conscribendi, nihilominus tamen de spiritalis historiæ gestis etiam lege metrica lusi. Hic nunc nihil falso, nihil assentatorie me loqui, coram sinceritate vestra imprecor testem Deum, tantum me tuo judicio delectatum, velut si auribus domni mei patris tui meditata confessus, eo judice atque laudis momento sub censore donarer. Tantum namque gaudebam, quod sensum D vestrum tanto liberius quam alteri pandebatis. Deinde quod agnovi, vos aliquod bonum de conatu fraterni

[a] Declarat, opinor, Avitus nomine Sigismundi, non solum superiores litteras ad Vitalianum, sed proximas etiam ad Celerem. Ad has ergo in Græciam, ut Græcis auribus obstrepant, abituras alludit, et Laurentii filium patri redditum gratulatur.

[b] Sidonii filio, si recte ad epistolam 22 conjecimus, cum is ab Alarico rege apud quem delatus fuerat, illæsa gratia rediisset.

[c] Mox, *appeti visa est familia nostra.* Tanta erat Aviti familiæ cum Sidonii una conjunctio, ut eamdem faciat, ejusdemque nomina transferat et commutet. Cur ergo Sidonium patrem suum dicat Avitus, apertum est, quia is pater fuit Apollinaris. Archadius vero quem Apollinari patrem affingit, quis fuerit, aut quæ obloquia perpessus sit, quærendum est. Nam de Sidonio ex ejus vita et epistolis patet.

[d] Placuisse Apollinari poematum suorum libros gaudet, de quibus trepide in epistola 53 illius judicium exspectabat. Nec immerito: Sidonio enim patre non indignus filius, ad quem scribens Ruricius lib. II, epist. 25. *Cujus vos*, inquit, *esse filios non solum generositatis prosapia, verum etiam et eloquentiæ flore, et omni virtutum genere comprobatis.* Et post alia: *Quem si divina clementia usque ad hoc tempus superstitem voluisset, sicut jam vos de vestra institutione lætabatur, ita nunc de perfectione gauderet: cum spem ad rem venire perspiceret, et filii videret æqualem, quem optaverat esse successorem.*

operis non minus velle quam credere : certe meritis dictionis non quantum volebatis invenus, supplere vos voto quod non poteratis implere judicio. Libellum tamen amicus, qui ut puto ad vos pervenire fecit, non de librario, sed adhuc ex notarii manu, adeo mihi inemendatum credumque præripuit, ut non facile denotes, auctoris magis scriptorisve vitiis irascaris. Quapropter opusculum ipsum in membranis redactum, nec adhuc quanta volueram correctione politum, ne moram desiderio meo facerem, celeriter destinavi. Si revera non solum amantibus, sed et judicantibus vobis placet, quoniam apud extraneos forte non deerit quem audacis conatus tangat invidia, abunde mihi sufficit, ut vos quod cupio sentiatis, quia sicut non minus ad meam quam vestram gloriam pervenit, communis Sollii opus illustrare : ita vobis, favente Christo, militari actu magis magisque florentibus, si in minimis subtilius aliquid dignum lectione confecerit, etiam sine me quodcunque Archadium non puderet.

EPISTOLA XLVI.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [a] VIRO ILLUSTRI APOLLINARI.

Communi quidem sed veraci sermone vulgatum est, quod sese mutuæ dilectionis intuitu concordantium cernunt motus animorum. Patet namque, tam unam nobis sollicitudinem nostri esse, ut litteris quas harum portitor filius meus attulit, ante si bene meminimini responderem, quam venirent. Nam in pagina famulatus quam per meos ex causa direxeram, et gaudium de vestra prosperitate conceptum plus affectionibus quam sermonibus exhalavi, et necessitatem nostram patruumque communium, mixta lacrymis exsultatione perstrinxi. De cætero autem, tribuat divina miseratio, quæ spem reparandæ prosapiæ in personæ vestræ honore constituit, et secuturæ posteritatis nostræ te uno genitore etiam nos patres esse concessit, ut calcatis jugiter, prosperante successu, inimicorum conjuratione et perfidorum livore, primus victoriæ vestræ gradus sit, integritatem in conscientia reponere, secundus cum discutitur in audientia comprobare, tertius criminantibus post sententiam pepercisse. Torqueatur animus etiam pro indulgentia sibi collata hostis oppressi, et duplici nostro bono, supplicio suo, cum vos gemuerit non posse decipi, doleat posse misereri. Sic potestati vestræ ad hoc tantum redditus ne periret, dum oblatæ ultro veniæ amarus irascitur, vitæ quodammodo suæ invidere cogatur. De reliquo, domine semper piissime frater, cura pectoris mei, pompa generis tui, fer paulisper trepidantem fraternæ admonitionis ineptiam. Cavete attente a malis, et linguarum mordacium dolis sibilantibus, blandimenta venenaque machinantibus, doctius post experimenta non credite. Nec minus vos solertia faciat cautos, quam innocentia præstat securos. Siquidem interclusi probis explorandi nocendique aditu, vel ob hoc gratius debetis debellandis eorum conatibus laborare, quod ultionem divino judicio reservantes, debellatis semper statuistis ignoscere. Quanquam, ut supra jam fassus sum, non ex toto impunitus abeat quem gloria lacessistis.

EPISTOLA XLVII.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [b] VIRO ILLUSTRI HERACLIO.

Dum incessabilis de amicorum fide ac salute cura mihi est, nuper prosperitatis vestræ inter prima sollicitus agnovi, quod cum familiari catholico episcopus tacere non debeam : fructum tamen in vobis mercedis taliter acquisitæ, non tam verbis valeo exaggerare quam gaudiis. Nam nisi vos a præconio vestro maturitate senatoria temperatissimi pudoris frena cohiberent, effectum certaminis gloriosissimi forsitan lingua digne laudaret apud proprios, quæ mirabiliter convincit adversos. Habuistis igitur, ut audio, cum rege tractatum, de quo, quantum comperi, quia non se ducebant lenibus, transistis ad prælium. Discussus est nutu divino, qui cœlis dudum notus, jam et hominibus appareret religionis assertor. O, sæcularis eloquentiæ pompis assuetum, et fluentis exundantibus Romuleæ profunditatis irriguo, alacritate debita missam sibi de supernis materiam dignæ disputationis arripuit : et facundiam quæ cum interfuit, aut describendi mundi jucunditatibus, aut regalium triumphorum præconiis patrocinabatur, ubi primum melior pars poposcit, astruendæ veritati servire non puduit. Itaque sicut alias laudando regem reddidistis Cæsari quod Cæsaris erat, ita hic ut redderetis Deo quæ Dei sunt, nec Cæsari pepercistis. Quapropter habet hic in vobis, etsi non sequitur, potestas regia quod miretur, quæ se aliquoties declamantibus vobis, nunc evidentius sentit ornatam. Siquidem nescire vos assentationis illecebram, cum res admonuit, etiam resistendo monstrastis. Illos igitur denotet sapientia potestatum, facile humanis fidem posse mutare, quos divinis vident terrena præponere. Cæterum cognosci in promptu est, custodem primarum partium etiam quæ sunt residua servaturum. Hæc igitur dicta sunt cum de sæculari parte tractamus. Si vero ad sacerdotum causam venitur, quorum adhuc non augetis scholam, sustinetis injuriam, atque ornandam contubernio prius informatis exemplo; quis horum vos, quis, inquam, nesciat, ad certamen hujus spiritalis palæstræ, non rudes aut

[a] Eidem Sidonii filio, de re eadem, id est, de prospero exitu discriminis quod apud Alaricum regem adierat : monetque porro, ut inimicorum dolos et insidias jam expertus, eas diligentius caveat in posterum.

[b] Senatori, non in Italia, vel in Græcia, ut plerique superiorum, sed in Gallia, et in aula regis Burgundionum, nobili oratori, cui pro suscepta fidei catholicæ coram Gundobado defensione, episcopalem cathedram vaticinatur. Quod si vanum augurium non fuit, Heraclium hunc opinor episcopum illum Tricastinensem, cujus nomen in conciliis aliquot subnotatum cernimus, ut in Carpentoratensi et in Arausicano, et Vasensi II, ac denique in IV Aurelianensi. Ad eumdem scripta item epistola 80, cui subdita est ipsius responsio.

ignaros legis, sed sub longo salutarium meditationum gymnasio pervenisse? Quocirca novum sit aliis, vos necessitatem belli hujus a perfectione virtutis ordiri; ego autem in cujus animo caritatis arcem tenetis, jam dudum incunctanter agnoveram, ad catholicos sensus intuendos per studium, tuendosque per verbum, probato in vobis devotionis ardori non tam desideria deesse quam tempora. Quapropter famulatu salutationis oblato, pastu quo mentem vestram jejuno corpore satiastis, significans etiam me refectum, unde paucula hæc saturitatis meæ gratulatio eructat, Deum quod restat exposco, ut cui prædicatoris officium jam imposuit, honorem subjungat, et quod exercetur actu, post ndatur et habitu; nec docilem sed doctum, nec discentem sed doctorem cathedra suscipiat. In qua, velut triumphatore conspicuo sertis gloriæ victricis evincto, inter acclamantium gaudio consonas voces, quantus in clypeum assurges, e iam nolens astipuletur hostis expertus, nunquam inventurus quod de qualitate meriti contradicat, sed habiturus semper de prælii inæqualitate quod timeat.

EPISTOLA XLVIII.

RESCRIPTUM [illegible] AD ILLUSTRIS HERACLII.

Utinam mihi sub [illegible] contingat ut alloquii vestri fecunditate augear, eruditione corroborer. Duplicis siquidem gloriæ fructus tali succedit eventu, dum et fides tepore marcida ferventis hortaminis calescit afflatu, et ingenium naturali paupertate jejunum perspicui cultoris ope ditescit. Unde si dignamini comitante salutationis officio, maximas gratias referre præsumo, quod responsio mea apud principem habita, et ad vos ut indicastis rumore perlata, competens judicium, non ex meo ore, sed ex vestro amore promeruit. Quanquam præcellentissimus princeps, cum sit ad inveniendum igneus, profluus ad dicendum, ita sensus scrutatur humanos, ut semper conventibus mitissimo pareat auditu; tamen laboris mei seriem amputato æquore prolixitatis insinuo. Laborem inquam dico, quia procellas inopinatis fluctibus irruentes imperitus nauta vix sustinet. Ergo cum, Dei beneficio tandem cessante tædio, tranquillitas publica rediisset, quasi mutatis diatasis destinatum certamen inveni. Semper enim [illegible] imbecillesque personas petulantior conflictus [illegible] Primum quidem e diversa parte [illegible] sermo prælusit. Deinde velut ab insidiis repentinis fusus est vomitus transmarinus. Denique [illegible]

vacuam, veteri oblitterata, quæ ita se circumductis arridebat erroribus, ut salva respondentis libertate propositionis pravitas exitum non haberet, et ex propriis instrumentis in jugulum suum resistenti arma suggereret. Quid multis? pagina quæ legi cœperat, ad silentium conferre se maluit; ut [illegible] probabiliter innotescat, quam sit divisa, quam fallis, quam spernenda persuasio, quæ [illegible] multiplicibus argumentis divinæ instructionis inopem turbare non valuit. Hæc itaque replico, ut quidquid est quod in causa Dei placeat, vobis procul dubio sentiam ascribendum. Enimvero in propatulo habetur, quod me sic [illegible] collocutionis vestræ [illegible] omnisque in commune prædicationum vestrarum cultus imbuerat, ut sedes illa cui vos contulistis [illegible] judicium, [illegible] administratori [illegible] sed non minus in administrantis persona meruisse videatur. Incumbe ergo orationi, domine pectoris mei, et auxilium Dei, quantum pro te tam pro omni [illegible] ut facere consuesti, pius et pervicax tutor implora, ut fidei murus nulla oppugnatione quassetur. Procurandum autem est ut filios alumnosque tuos vulgata indesinenter castigatione tuearis, et validissimis doctrinæ armis, sicut legimus, tecum vincere cogas.

EPISTOLA XLIX.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [a] VIRO ILLUSTRI ANSEMUNDO.

Plurimum miror quod persona pro qua intercedere dignamini, mihi Lugduni posito sola negaret crimen quod universitas conclamabat, et post ad hoc resipiscendo pervenit, ut vobis pro venia supplicaret. Quod si simpliciter petit, constat hominem etiam reatus ordinem confiteri. Quocirca licet in omnibus causis, pro dignatione quam mihi impenditis, liberum non habeam aliud facere quam jubetis; non possum tamen, quia sic vobis visum est, remissuras nisi prius exaggerare quod doleo. Scit enim pietas vestra, et in ecclesia legi frequenter audivit, in [illegible] quos Scriptura divina gradus [illegible] Primo fornicandi [illegible] peccavit, qui feminam conjugem carentem [illegible] Secundo quo [illegible] damnabili [illegible] violavit. [illegible] nihil gravius [illegible] injuria [illegible] justitiæ castitas movetur [illegible] sponsam Christi devotam, et in sancti altaris [illegible]

[a] Nomen hoc vero plane Germanicum, ac fortasse [illegible] loco Burgundicum: cujus generis inter comites qui Burgundionum legibus subscripsere, Aunemundus, Andemundus, Fredegundus et Godemundus. Ansemundo eidem inscriptæ sunt etiam epistolæ 71, 72.

[b] In eos qui sibi sacras virgines in matrimonium jungunt, Gallicanorum antistitum, ne alios memorem, apertæ sunt sententiæ. In concilio Turon. I, can. 6: *Qui se sacratis virginibus per conjunctionem nefandam miscuerint, vel propositum professæ religionis dereliquerint, utrique a communione habeantur alieni: quia si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus, donec resipiscentes ad auxilium pœnitentiæ revertantur.* Et in concilio Parisiensi III, can. 5: *Sacratarum virginum neque per raptum, neque per* [illegible] *petitio* [illegible] *Quod si* [illegible] *quis* [illegible] *audeat* [illegible] *ut* [illegible] Turonensi denique [illegible] similiter statutum. *Ut nullus* [illegible] *quæ in honorem Christi* [illegible] *aut compellere, aut sibi conjugem* [illegible] *Quod si pastorem suum audire* [illegible] *separare despexerint,* [illegible] *neantur.* Hactenus leges ecclesiasticæ. [illegible] etiam apud nos, qui sacratam [illegible] modo sociarat, capitali sententia [illegible] tam lex regis constitutionibus [illegible]

ctione dotatam, ut nihil amplius dicam, vel petulanter aspexerit. Audio tamen dicere juvenem ipsum, non se virginem temerasse, cujus turpibus votis prior multorum carnalitas sit abusa. Quapropter, cum reum facinoris manifesti, nisi satisfactio sua et intercessio vestra non liberet, dici non potest quantum miserum sit, pro reconciliatione sua aliorum crimina confiteri. Accuso in hac parte nostri temporis negligentiam sacerdotalem. Non nos ista perquirimus : offert se nobis inexplorata criminum magnitudo. Quis in malis socium quærat? quis in aliis maculis se inserat? Atque utinam et ipsius vel sic se temperasset obscœnitas ut lateret. Deinde ex duobus eligat utrum velit. Si primus in puellam carne peccavit, adhuc exspectat quod prædicit Apostolus : *Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus* (*I Cor.* III. 17). Si autem corruptionem quam non inchoaverat, gravavit augmente quid excogitari turpius, quid horribilius potest, quam et illum nec hoc prohiberet a meretrice, propter [a] quod solum Deus separari virum permittit a conjuge? Nec solus, si respicitis, ex hac parte commoveor. Gemunt religiosi parentes scelus admissum, et quasi perditam prolem lugentes, orbitatem in planctibus profitentur. Quid de matris mœstitia loquar, quam prædicti jam dudum mariti omni morte deterius turpis vita viduavit? Et quanquam coitu moveri solitus, tamen patienter hæc tulerat, filius sine pietate maritus sine sobole, pater sine hærede : et nutritum insuper ejus studio quamlibet ortum ex generosis adulteris nobile malum; sic tamen quod in desiderati nativitate portenti, non est augmentum prosapiæ, sed infamiæ documentum. Et quidem salva quam mihi Deus in vobis præstitit defensione, plus culpam præfati quam pœnitentiam pertimesco. Sed rogo ne irascatur ista dicenti. Speculator sum, tubam teneo, tacere mihi non licet. Atque utinam peccans humano animo fuerit, cui solitum est labi per facilitatem, et per satisfactionem reverti : cæterum iracundia calere, tumere superbia, lascivia fetere taurinum est. Quocirca licet diversas in me iterum flammas evomat, et [b] ad Romanæ forsitan Ecclesiæ audientiam vocet, et si adhuc placet, etiam filios habere me dicat, nec minas suas assentatione placabo, nec fatigationes itinerum verebor, qui civicis criminibus in patria plus fatigor, nec multos filios habere me negabo, qui unum ex eis peperisse jam doleo. Et quidem mihi hæc paucula error extorsit. Sed vos quibus summæ potestatis privilegio major facultas suppetit castigandi, hominem violenter coercite. Concitationem illi meam, quia ita præcipitis, indicate : meque, ne malum hoc vel mandatis aut nuntiis renovetur, curaturum esse prædicite : ut ei, si non corrigendo per voluntatem, certe vel per custodiam reprimendo, saltem facultas culpæ possit erui, si pœnitentiæ salubritas non possit persuaderi.

EPISTOLA L.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [c] VIRO ILLUSTRI MESSIANO.

Maximus desiderio nostro cumulus optata gaudiorum ubertate confertur, si magnificum vestræ pietatis statum florenti prosperitate pollentem avida sollicitudinis nostræ vota cognoverint, quia hoc profectibus nostris compendio indubiæ felicitatis accrescit, quidquid eminentiæ vestræ cœlestium beneficiorum pietas diffusa contulerit. Nam in eo metimur felicibus incrementis nostrorum propagationem successuum, in quo actionis vestræ crescit sine fine suffragium. Quapropter honorificum salve persolvens, rogo quod si, ut cupimus, felicia erga vos cuncta geruntur, magnitudo vestra occurrentis paginæ elocutione perdoceat.

EPISTOLA LI.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [d] VIVENTIOLO RHETORI.

Audivi quod in homilia qua nuper ad populum Lugdunensem in dedicatione basilicæ videor concionatus, barbarismum me incurrisse dicatis, palam scilicet castigantes quod publica oratione peccaverim. Fateor istud potuisse contingere, præsertim mihi, cui si qua in annis viridioribus fuerunt studia litterarum, omnia fert ætas (*Virg. ecl.* 6). Ambieram tamen hoc ipsum a vobis coram positus audire, etsi jam sciendi in me facultas minuitur. Sed quia vos absentes dicere comperi, quanquam absens respondere curavi. Igitur culpasse vos ferunt, quod *Potitur* media longa syllaba dixerim, Virgilium in hoc verbo scilicet non secutus, qui syllaba ipsa correpta usus est dicens *vi potitur* (*Æn.* III). Sed istud remissibile est poematis necessitate, quod in opere suo sæpe invenimus Virgilium præsumpsisse, ut scilicet metri legem, sicubi opus est, barbarismo contentus expediat, et syllabarum naturam certis quibusque locis artem minime secutus invertat : quale est illud, *Non erimus regno indecores*

[a] Hinc patet persuasum adhuc illis temporibus in Gallia fuisse, propter fornicationem separari virum ab uxore, et aliam ducere, Christi permissu licuisse : quod ex concilio quoque Venetico canone 2 manifestum est : *Eos qui relictis uxoribus suis, sicut in Evangelio dicitur, excepta causa fornicationis, sine adulterii probatione alias duxerint, statuimus a communione arcendos.*

[b] Quod in Galliæ quoque provinciis usitatum docet Leo Magnus, ad episcopos provinciæ Viennensis. *Nobiscum*, inquit, *vestra fraternitas recognoscat, apostolicam sedem pro sui reverentia, a vestræ etiam provinciæ sacerdotibus innumeris relationibus esse consultam, et per diversarum, quemadmodum vetus consuetudo poscebat, appellationem causarum, aut retractata vel confirmata fuisse judicia.*

[c] Messiani per hæc tempora duo præter istum in Galliam noti. Unus Aviti imp. patricius, quem Ricimer, cum Avitum Placentiæ spoliaret imperio, e vita sustulit; alter S. Cæsarii episcopi notarius, postea presbyter, qui una cum Stephano diacono posteriorem ipsius vitæ librum conscripsit. Inter utrumque hic noster, omnibus antiquior Messianus proconsul Africæ post consulatum Bautonis, de quo S. Augustinus libro I contra litteras Petiliani cap. 25.

[d] Refellit hominis imperiti inscitiam, qui vitiosum Avito accentum objecerat in homilia quam Lugduni in basilicæ dedicatione pronuntiarat. Homilia hæc interiit. Laudat vero etiam Fausti Reiensis episcopi, in ejusdem ecclesiæ Lugdunensis dedicatæ festis prædicationes Sidonius lib. II, epist. 3, quæ ipsæ pariter interierunt.

(*Æn.* VII), vel *Fervere Leucatem* (*Æn.* VIII), vel illud, *Namque ut supremam falsa inter gaudia noctem Egerimus* (*Æn.* IX). Nullus litteratorum inficias ierit, productas naturaliter penultimas syllabas ab oratore ponendas. Virgilius usus licentia poetarum, secundum ea quæ supra diximus, corripiens mediam syllabam præsumpsit, id est *potitur*. Quod verbum, sequestrata paulisper poetica libertate, artis potius lege tractemus. Commune verbum, tempore præsenti, numero singulari, personæ primæ *potior*, secundæ personæ longa media *potiris;* restat nunc personæ tertiæ, id est *potitur*, similiter longa sit necesse. Sicut dicimus, sortior, sortiris, sortitur: sic tempore præterito perfecto, primæ, secundæ, tertiæ personæ, potitus sum, es, est: sic imperativo modo, tempore præsenti, ad secundam personam potire, sicut sortire. Similiter optativo modo, tempore præsenti et præterito imperfecto, sub totis tribus personis, æque syllaba producta, utinam potirer, potireris, potiretur. Cæterum si tertiæ personæ ut *potitur* brevem ponas, idem facere cogeris et secundæ, ut *potiris* dicas: quod utique ab omni exemplo atque usu integritas Latinitatis excludit. Ecce verbum pro quo a vobis reprehensus fueram, de qua audeo ratione mutuari. Nunc autem, honorificum salve persolvens, impensis precibus, quæso ut, quia ego amicitiæ jure quid mihi videretur stylo paginæ liberioris expressi, vos quoque ad vicem, sublato, ut supra dictum est, Virgilianæ auctoritatis exemplo, quem vel ob hoc in barbarismorum usurpatione non debemus consequi, licet idem Virgilius (*Æn.* VI) potitus vel potiti producte posuerit, sicut est illud *auroque potiti;* vos mihi rationem quam sequi debeam, rescripto exponente tradatis. Aut si certe sciscitantem testimonii cujuscunque eligitis docere compendio, spero ut de priscis magis oratoribus quos discipulis merito traditis, perquisitum diligentius repertumque pandatis: quum sine argumento artis, nec oratorio, inveniatur pater et communis filius, quorum ingenio mallem præsenti tempore ut primus quam solus imbueris, hoc uno tantum vitio esse contentus. Qui tamen ex illo quo profluitis uberi fonte doctrinæ jam nunc inter initia sua non minus quam litteras bibant, quod amicum attrahere magis studiis quam detrahere, et oratorem eloqui potius quam obloqui decet.

[a] EPISTOLA LII.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [b] VIVENTIOLO EPISCOPO.

Festivitati sanctæ cumulus, quam prospere vestra intercessione transegimus, caritatis apicibus quos direxistis accrevit: et ob id multipliciter reddidit lætiores, quod Ecclesiam quæ ubique una est, unitas complectitur gaudiorum. Tribuat Christus, ut sicut anno præsenti desideria nostra felicibus complestis indiciis, ita quoque tempore secuturo visitationem semper optandam Viennensi Ecclesiæ conferatis.

EPISTOLA LIII.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [c] GEMELLO EPISCOPO.

Litteras beatitudinis vestræ quas diuturnitas temporis fecerat desiderabiles, vicina festivitas reddidit gratiores, quam in Dei nomine prospere celebravimus, et a vobis commode transactam esse gaudemus. Orate illud semper Ecclesiæ catholicæ sanctorum suffragio provenire, quod Divinitas regulæ novit ac paci, salva in omnibus fraternitatis caritate congruere.

EPISTOLA LIV.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS APOLLINARI EPISCOPO.

Post sancta dominicæ Nativitatis officia quibus ægerrimus et vere plus quam fessus interfui, quod mihi post Deum primum ac singulare est, nuntium vestrum exspecto; quem si meruero sumere, quæ

[a] Sequentes aliquot epistolæ ex genere sunt earum per quas episcopi olim, solemnissimis diebus Natalis Domini et Resurrectionis consalutare se invicem, et quam prospere festivitatem celebrassent, nuntiare solebant. Hujusmodi complures inter Theodoreti epistolas in lucem nuper editas passim aspersæ leguntur, quæ morem hunc morisque causas, mutuæ scilicet benevolentiæ caritatisque studium, repræsentant: ut epist. 4: Ἑορταστικοῖς συνήθως κεχρήμεθα γράμμασι: *Festivas de more litteras scripsimus.* Et epist. 5: Τῆς φιλίας τὸ μέτρον ἐπληρώσαμεν, κατὰ νόμον τῆς ἑορτῆς: *Amicitiæ officio fungimur, ut festi lex postulat.* Et epist. 26: Τοῦτο γὰρ ὁ τῆς ἑορτῆς καὶ ὁ τῆς ἀγάπης παρακελεύεται νόμος: *Hoc enim et festi et caritatis lex suadet.* Denique hoc unum illarum fuit argumentum, quod ex epistola 56 videre est, quam integram, quia brevior, subjicimus. ΕΟΡΤΑΣΤΙΚΗ. Ἀγχόνει μὲν ἔτι τὰ τῆς λύπης· καὶ χαλεπῶς αὕτη προσβάλλει τῷ λογισμῷ, τὸν δὲ τῆς ἑορτῆς πληρῶσαι νόμον ὑπέλαβον δίκαιον. Αὐτίκα γοῦν καὶ τοῖς γράμμασι κέχρημαι, καὶ τὴν εὐλάβειάν σου προσφθέγγομαι, καὶ τῆς ἀγάπης ἐκτίνω τὸ χρέος. *Urget quidem adhuc me tristitia, et mentem graviter concutit: attamen diei festi legem implere justum existimavi. Nunc itaque, et scribo, et reverentiam tuam saluto, et caritatis debitum exsolvo.* Ex his patet, ἑορταστικὰς, hoc est festivas sive festales, ex eo dictas, quod festis diebus scriberentur: quo modo apud Alexandrinos ἑορταστικαὶ item nuncupatæ sunt epistolæ Paschales, Theophili, Cyrilli et aliorum patriarcharum, quibus proximi Paschæ diem cæteris ecclesiis denuntiabant. Sed illæ Paschales proprie appellatæ, quia de die Paschæ omnes; has vero partim etiam Natales dicere licuit, quia per utramque festivitatem mittebantur, ut in Natali Christi epistola 54 et 56 Aviti, in Resurrectione 58, ep. 64 Theodoreti.

[b] Lugdunensi, cui adhuc presbytero episcopatum auguratus est Avitus epistola 37. Lugdunensi cathedræ præfuisse ostendunt concilia quibus subscribit, Epaonense et Lugdunense sub Sigismundo. Quam exquisitæ autem doctrinæ vir fuerit ex Agobardo discimus in libro de Judaicis Superstitionibus. *Viventiolus*, inquit, *Ecclesiæ Lugdunensis episcopus, cujus doctrinæ fuerit, non solum ipsius, sed et aliorum de eo scripta testantur.*

[c] Vasionensem episcopum fuisse docet ejus subscriptio in concilio Epaonensi. Ut diversum autem ab eo Gemello credamus, quem in eadem provincia præfectorum vicarium vidimus in epistola 32, facit quod in ea synodo quæ paucis post annis secuta est, veteranus episcopus jam erat, principemque inter collegas locum obtinebat. Qua etiam de causa hoc loco Apollinari, Victorio, Claudio et Gregorio anteponitur, qui eodem ordine in eadem synodo subscribunt. Apollinarem Valentinum episcopum novimus ex epistola 11, Victorium Gratianopolitanum ex 16. Claudius vero et Gregorius, illustris ambo nominis et famæ, alter Vesuntinam rexit Ecclesiam, alter Lingonensem.

cunque illa qua dignus sum fuit, ut ego confido temperabitur, ut vos mereamini devergetur asperitas.

EPISTOLA LV.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS VICTORIO EPISCOPO.

Prospera Deo propitio festivitatis exordia, quia obtinueratis suffragia visitastis affectu. Nam dum et curam patri solito geritis, et de incolumitate vestra quæ votis conveniant nuntiatis, quod gaudemus offertis, et quod debemus exigitis. Tribuat Christus hujus ip ius pietatis ac dignationis vestræ uberem commeatum, in quo a vobis munere magisterii geminati, et per sollicitudinis beneficium confortentur senes vestri, et per caritatis exemplum posteri doceantur.

EPISTOLA LVI.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS CLAUDIO EPISCOPO.

Pro consuetudine desideria nostra votivis indiciis pietatis studio cumulatis; quorum visitatione suscepta, Nativitatis dominicæ nobis festa prosperitatis vestræ geminantur augmento. Pro qua gratia quam erga nos beatitudo vestra assidua dignatione multiplicat, præsentiam vestram succedentium annorum numerositate Divinitas propitiata longævitet.

EPISTOLA LVII.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS GREGORIO EPISCOPO.

Magnæ quidem et nimis admirandæ sunt deliciæ quas misistis, copia, tempore, dignitate; sed tamen affectui, pietati, sollicitudini non æquantur. Per quæ probatur, non tam dignatio vestra nobis quam præsentia defuisse. Expedita est suffragiorum vestrorum prosperitate festivitas: cui quantum accessit corporalium, tantum a consuetudine spiritalium defuit epularum: quas mihi Deus si in futuro tribuit commeatu, sicut nunc per vos transmittere, ita tunc vobiscum exhibere dignetur.

EPISTOLA LVIII.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [a] VIVENTIOLO EPISCOPO.

Nisi frequenter vota communia peccatorum impedirentur objectu, jussioni consuetudinariæ caritatis solito volueram parere servitio. Nam cum festivitati vobisque occurrere duplicis compendii res fuisset, videtis ad mei solius pertinere dispendium, quod nequeo implere præceptum. Ita namque apud nos per momenta singula potestatum speratur adventus, ut nisi illis venientibus præsens esse curavero, ab eis qui solent in nobis etiam leviora culpare, quamlibet simplex abscessus meus, non solum negligentiæ, sed etiam contumaciæ deputetur. Quapropter, communi necessitate perspecta, impossibilitati meæ clementer ignoscite, et ut desideriis nostris, si non jugiter, vel interdum satisfacere possimus orate.

EPISTOLA LIX.

VIVENTIOLUS AVITO EPISCOPO.

Ad similitudinem divinæ benignitatis deliberatio vestra cultorum suorum petitionibus temperetur, ut in solemnitate sancti Justi plebeculam suam apostolatus vestri visitatio benedicat.

EPISTOLA LX.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS VIVENTIOLO EPISCOPO.

Ad firmitatem promissionis divinæ, sit quod antea concessistis Est, Est, quod postea repetistis Non, Non; quia si bene occupatione præsentium qualitas pertractatur, conditionem inter vos habitam, etiam et tunc non debuisset interseri, modo specialiter deceret impleri.

EPISTOLA LXI.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [b] CONSTANTIO EPISCOPO.

Litteras sanctitatis tuæ in Pascha quidem, sed non paschales accepi, nihil utique de caritate aut sollicitudine præferentes; sed quibus jubebas ut fratrem et consacerdotem nostrum Candidianum, quem ego quasi peculiarem commendaveram, non solum ad clericorum, verum etiam [c] ad laicorum audientiam destinarem, a quibus constat diaconum ejus pro civili causa servili custodiæ mancipatum. Et ideo, si censetis omnia de clericis vestris laicorum testimonio credenda, rescribite. Consequens erit ut dum sæcularium notitiam ex omnibus quæ in rumorem veniunt consulamus, clericorum libertatem prodamus. Illud tamen quasi amor tuus suggerere ac monere præsumo, [d] ne propter leves causas, et ut antiquam visitandi nos consuetudinem repetatis.

[a] Invitatus ad Lugdunensis ecclesiæ festivitatem excusat, quod Vienna propter adventum principum abesse non possit; eodemque spectat et sequens epistola. Nam S. Justi solemnitas Lugduni celeberrima: de qua et Sidonius lib. v, epist. 17: *Conveneramus ad S. Justi sepulcrum; processio fuerat antelucana, solemnitas anniversaria, populus ingens, quem capacissima basilica non caperet.* Hoc vero ad aliud pertinet genus epistolarum, quibus solebant episcopi vicinarum sedium collegas episcopos ad urbium suarum celebritates invitare. Cujus moris exemplum insigne est apud Basilium Magnum epist. 291, ubi ad Cæsariensium martyrum diem anniversarium, non vicinos modo, sed totius Ponticæ diœcesis episcopos advocat. [illegible Greek] *Quod cum ... lis ... Eupsychius et Damas sociique ipsorum, quorum anniversaria memoria in urbe nostra totaque vicinia celebratur, admonet vos peculiare decus suum ecclesia, etc. quæ vestra hortatur.*

[b] Duo hujus nominis episcopi sub hoc tempus concilio Epaonensi subscripserunt, unus Octodorensis, alter Vapincensis. Quorum alteri quin ascribenda sit epistola dubium non videtur; utri autem incertum.

[c] Clericorum quippe libertati repugnat, et antiquissimo eorum privilegio, quod a Valentiniano Cæsare post exstinctam Joannis tyrannidem renovatum est, lege ultima cod. Theod. De episcopis, etc.: *Clericos etiam, quos indiscretim ad sæculares judices debere deduci infaustus præsumptor indixerat, episcopali audientiæ reservamus. Fas enim non est, ut divini muneris ministri temporalium potestatum subdantur arbitrio.*

[d] Quod canones passim inculcant, ac diserte inter Gallicanos postea sanxit secundus concilii Aurelianensis [illegible]: *Ut nullus sacerdotum quemquam rectæ fidei hominem pro parvis et levibus causis a communione suspendat, præter eas culpas, pro quibus antiqui Patres ab ecclesia arceri jusserunt committentes.* Quod ea ut [illegible] Avitus, [illegible] hoc nomine taxat Leo Magnus epist. 89, quod communionem facile denegaret.

non ad Deum, sed ad sæculum pertinentes, ne laici quidem, non dicam clerici, sancta communione priventur : quia nescit cujus dignitatis sit ipsa communio, qui non eam, omni animositate seposita, et cum magno dolore suspendit, et cum maxima festinatione restituit.

[a] EPISTOLA LXII.

APOLLINARIS EPISCOPUS AVITO EPISCOPO.

Cogitans atque pertractans, inofficiositatem vestram qua ultione percellerem, nil dignius judicavi, quam si declinata injuria nihil segnius intentarem. Ne quam igitur in posterum vereamini, qui cernitis præsentem noxam protinus expiari.

EPISTOLA LXIII.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS APOLLINARI EPISCOPO.

Ne festivitati occurrerem necessitas obstitit; ut mihi festivitas occurreret, humanitas procuravit. Scribitis ergo indevotionem meam marinis vos copiis luisse. Dignum scilicet genus supplicii, quod me faciat..... cum desiderio gulæ conflictum. Satis vobis præsentari cuperem, si non taliter puniretis absentes. Utinam censuræ vestræ in contumace pœna non desinat. Nihil magis timeo quam quod me jubetis in posterum nil vereri. Indulgentiam illi qui rogaverit date, cui avari esse volueritis ignoscite. Cæterum me, qualitatem districtionis expertum, offensam magis vestram constat desiderare quam veniam. De cætero, orationibus vestris tribuat Deus noster, ut qui festivitati hujus præsentis anni officiis magis quam deliciis abfui, in tempore futuro vestris me orationibus affectu non simili præsentetis, et cum rediero, severitate simili absentasse credatis. Octo palustres quis quia se duo paria solearum, quæ dentibus maceretis, aliquatenus communicus, non tamen ex integro malum pro malo reddens direxi.

EPISTOLA LXIV.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS VIVENTIOLO EPISCOPO.

Servatis dulcedinis morem, imo, ut verius dicatur, augetis. Refecistis sollicitudinem nostram de vobis prospera nuntiando : visitastis festivitatem de nobis quæ optabatis agnoscere cupiendo. Inter has tamen multiplices epulas animorum, etiam corporalibus quoque deliciis ornastis et mensam, qui spiritalibus paveratis Ecclesiam. Quapropter impar ad gratias, convertor ad preces, divinam misericordiam rogans ut caritas cujus profectum studio asseritis, vobis ad præmium, mihi ad gaudium, cunctis proficiat ad exemplum.

EPISTOLA LXV.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [b] MAXIMO EPISCOPO.

Quantum ad infernum spectat et tinem, aliquantulis corpusculi viribus vigeo, anxius tamen, quod de domno [c] filio vestro, vel absolutione colloquii nil agnosco, quod nec eo loci fuerim ut agnoscere potuissem. Nam monasteriis [d] Grenecensibus occupatus, aliquandiu jam habitaculo civitatis ablueram. Siquidem deliciæ quas dignatione solita direxistis, in itinere me et adhuc ab urbe remotius positum reppererunt. Quasque, quod multipliciter mirum, servus vester Leonianus, multum gemens, minimam sumens, avido quidem, sed vacuo ventre transmisit. Putasses eulogias vestras tenaci corvorum rostro ad Eliæ (*III Reg.* XVII, 6) pastum bajulis unguibus exhiberi. Adeo ab insultatione mea in vos justius exercenda, misit esuriens, quod vorare non potuit concupiscens. Vellem nunc scire quid prosit quod gulæ peculiaris famuli sic studetis, cui ne mihi datas a Deo vobisque epulas de ore vel manibus raperet, optabilis absentandi causa me rapit. Cæterum [e] de recentibus, quia præcipitis, et meas partes cedo, et multiplices suas. Utatur paterarum capacitate pro capis : atterat labris phialas, quas circumdet pittaciorum densitate pro circulis. Nam curabo ego quoque, quod cum velle cognosco, cum simile aliquid de vestra benedictione eruero, ad multiplicandas recentes gulæ calenti, si non excogitatur modus in calicibus, ponatur in piscibus.

EPISTOLA LXVI.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS VICTORIO EPISCOPO.

Factum quod litteris indicastis, levi ad me ante affatum vestrum rumore pervenerat. Cujus perfectum Archidiam acerbitate compertum, si credere dignamini, non minus quam vos dolorem vestræ commotionis ingemui. Siquidem satis crebris exemplis est, ut nunc sacerdotalis ordinatio a populis regenda dicatur : cum idcirco tantum in consecrandis episcopis plebibus servetur electio, ut assiduitas constitutionis velut per quoddam mandatum electis liceat

[a] Fratrum amore dignus conflictus. Apollinaris Aviti fratris inofficiositatem, sive, ut Avitus ipse vocat, indevotionem, quod ad Valentinæ ecclesiæ festivitatem non venerit, ulciscens, supplicii loco munera miserat : Avitus, fraterni supplicii genus laudans, pari eum studio remuneratur.

[b] Genavensi. Cujus nomen inter episcopos qui Epaonensi concilio adfuerunt. Ab hoc eulogias seu munera, opimas epulas cum accepisset, in harum latorem Maximi famulum lepide jocatur.

[c] Sigismundo rege, quem Genavæ in sorte sua larem habuisse in epistola 29 conjiciebamus.

[d] De quibus Sidonius lib. VII, epist. 17 : *Fluctuantem regulam fratrum destitutorum secundum statuta Lirinensium vel Grinincensium festinus informa.* Grinincensium monachorum familiæ prope Viennam magno olim numero fuerunt, sub cura et disciplina episcopi Viennensis : quibus proinde visitandis occupatum se hoc tempore fuisse significat.

[e] Recentes appellat recentis aut recentati, id est ad rigorem redacti, vini potiones, quas Leonianus calente gula frequentabat. Sic epistola 77 : *Nam ... in portandis ... perago, ut tres recentes ... plus præ... ...* Eo itaque spectat quod sequitur, *utatur paterarum capacitate pro capis* : quasi dicat, pro vasculis exiguis, pateris bibat capacioribus, ubi *capis* nova inflexione posuit pro capidibus. Capides enim et capulæ apud Varronem, poculi genus quo deplere vasa olearia solebant. Eodem quoque pertinet quod subjungit, *atterat labris phialas, quas circumdet pittaciorum densitate pro circulis.* Quo loco cui usui forent pittacia, Petronii Arbitri in satira verba declarant. *Statim allatæ sunt,* inquit, *amphoræ vitreæ diligenter gypsatæ, quarum in cervicibus pittacia erant affixa cum hoc titulo, Falernum Opimianum annorum centum.* In vasis ergo vinariis, annos pittaciorum titulo, vim cujusque patriam, ætatem, pretium ... indicabant.

legere quod videtur. Non autem vos pro novo debetis accipere, quid tribulandis nobis valeat comminisci clericalis nequitia, fulta subsidio insolentiæ sæcularis. Puto sane districtioni ecclesiasticæ filii vestri expeti debere consensum, propter illos quorum abusioni consuetudinariæ parum de excommunicationibus curare decretum est. Litteras quoque quas ad presbyterum illicita præsumentem non minus pie quam regulariter direxistis, inspexi: in quibus vere plus quam persona meruit patientiæ reservastis. Quapropter, licet satis diabolo in tam horribili rebellione licuerit, vos tamen sine aliqua animi perturbatione Dei ac vestram injuriam castigate. Et ne quid in posterum similis ausus arripiat, impensa districtione perspicite.

EPISTOLA LXVII.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [a] DOMNO SIGISMUNDO.

Dum alii sanctis ac serenis præsentiæ vestræ epulantur, ego sterilitatem desiderii mei sustento magis pauperis officii tenuitate quam ratione. Unde post festivitatem, cunctis quidem semper amabilem, sed nunc Cabilonensibus singularem, famulæ sollicitudinis litteras destinavi. Quæ si quantulamcunque particulam laudum vestrarum niterentur attingere, nec hoc quidem sufficienter excolerent, quod eas vel humilitati meæ licet porrigere, vel dignationi vestræ sumere libet. Conjiciens ergo de tantorum lætitia multipliciter vos Deo propitio lætos, peto paschales nobis dies felici reditu faciatis: quia cum in absentia vestra quædam nobis Quadragesimæ perduret austeritas, omnibus catholicis principem Christianum, peculiari servulo piissimum dominum, etiam per solemnitatem vidisse solemne est.

EPISTOLA LXVIII.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS DOMNO SIGISMUNDO.

Celebravimus vobiscum, divinitate propitia, vobiscum, inquam, non loco, sed animo, pauperculi Viennenses vestri paschale festivum. Si autem interrogetis et qualiter: quia vicinum quemquam, quia adesse facilius poterat, plus doleat defuisse. Nec tamen, cum ista deflemus, discrepare nos a vestra voluntate dicatis. Jam dudum ab illo, sancte credimus, affectus illic cohibet, non hinc despectus excludit. Unam in utraque civitate vestra ecclesiam perinde diligitis; sed pio patri, in quantum expedit, donec vos ad quamlibet sequi consentiat, adhæretis. Unde sicut jussum est, primum Deo de solemnitate, tum quod debetur solvimus Cæsari. Vos de lætitia A vestra et incolumitate sollicitis, licet Cæsares sitis, quod domnis exigitis, reddite pietati.

EPISTOLA LXIX.

AB AVITO VIENNENSI EPISCOPO DICTATA, SUB NOMINE SIGISMUNDI, [b] AD IMPERATOREM.

Si devotionem nostram qua vobis animo militamus, etiam corporaliter præsentari obex temporum regionumque non patitur, quod tamen habemus in votis, exserere tentamus officiis. Credimus enim toties coram sacris gloriæ vestræ obtutibus intromitti, quoties sollicitudinis debitum studio paginæ famulantis offerimus. Nam licet mundum latere nequeat vestra prosperitas, et orbem suum radiis perspicuæ claritatis illustret, dulce tamen est, si his quos militiæ fascibus et peculiaris gratiæ pietate sustollitis, quos B in extremis terrarum partibus aulæ pollentis contubernio et veneranda Romani nominis participatione ditatis, specialiter gaudia vestræ perennitatis agnoscant quæ generaliter cunctis fama concelebrat. Ornat quippe imperii vestri amplitudinem longinquitas subjectorum, et diffusionem reipublicæ vestræ asserit quod remotius possidemur. Unde suscipite propitii cum obsequio portitorem. Et quanquam universis expetentibus ad honoris apicem sufficiat, si vos merentur aspicere; et nos tamen insinuent quos præsumpsimus commendare. Quorum etiam carorum familiariumque personas, hoc intercurrendi commercio nobis quoque profore judicantes, desiderii prosiliente compendio in his quos destinamus occurrimus. Illud super omnia deprecantes, ut quia dignatio C celsitudinis vestræ oblivisci non potest beneficia sua, pro gratiarum actione qua fungimur, quam primum serenissimi oris responsa mereamur.

EPISTOLA LXX.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [c] DOMNO SIGISMUNDO.

Præsentia domni patris gloriæ vestræ biduano occupatione detentus aliquatenus portitorem tardius ordinavi, per quem annuum de sancti Vincentii solemnitate servitium consuetudinariæ sollicitudinis cura dependerem: et inter actiones quibus vester pro salute nostra labor invigilat, debitus semper animus cultum meritæ devotionis offerret. Sufficit ergo ad consolationem desiderii mei, si omnium nostrum sanitas in vestra post Deum prosperitate consistit. Cæterum non absque scrupulo potest accipi, D quod [d] de Sapaudia itineribus exquisitis videmur ad provinciam præteriri.

[a] Scripta utraque post dies paschales non uno tamen anno. Prior, cum Sigismundus festivitatem illam Cabiloni transegisset; posterior, cum Lugduni eamdem Gundobado patri adhærens celebrasset.

[b] Anastasium: ab Avito Sigismundi nomine tum scripta, cum Sigismundus officii causa legatos cum litteris mitteret ad imperatorem. Quod vero militiæ fascibus, aulæque contubernio, et Romani nominis participatione ornatum se scribit, comitivam opinor militarem et patriciatum designat, de quibus dictum est superius. Quo item alludens epistola 83: *Conjicite nunc*, inquit, *quantum debeant quos honoribus fastigatis, quos socios triumphorum omnium successuumque vestrorum, dignitatum titulis applicatis.*

[c] Cabilonem frequentasse Sigismundum ex epistola 67 colligere licuit. Idem nunc confirmat annua solemnitas S. Vincentii martyris, quem præcipuo in cultu et honore, ut patronum, habent Cabilonenses. Sed et concilium Cabilonense quod, Clodoveo II regnante, convocatum est, in ecclesia S. Vincentii celebratum synodi docet præfatio.

[d] Non quod in provinciam de Sapaudia proficiscentibus rectum iter sit per Viennam, sed quia non magnum est divortium, studio præteritam videri conqueritur.

EPISTOLA LXXI.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [a] VIRO ILLUSTRI ANSEMUNDO.

Tantum servulus vester domni nostri recenset, quantum sentio : nondum plene detersa inæqualitate, attentos reddit et anxios : ut pro contemplatione pietatis illius quam festis specialius optare consuevimus, sufficere nobis commoditatem vestram pro omni solemnium jucunditate credamus. Unde servans post cultum Natalis dominici solitæ sollicitudinis servitutem, tota nossé vos voti ambitione desidero, si decus commune quod Viennensis ecclesiola præsenti vice non meruit, vel Lugdunensium populorum gaudia duplicavit. Nam si vos, Christo favente, ut ad ecclesiam potuisse procedere aut devotionem consuetudinariam rescripseritis implesse, participes redditi lætitiæ vicinorum, epulaturos nos profitemur auditu, si illos quibus præsentia vestra donata est, refectos cognoverimus intuitu.

EPISTOLA LXXII.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS VIRO ILLUSTRI ANSEMUNDO.

Cum peculiarium vernularum absentando suspenditis vota, facitis nos non ad plenum consequi vel nuntiare votiva. Festis ergo Natalis Domini, in quantum sine vobis potuit, solemniter celebratis, prosperitatem piissimi domni nostri, quam justo desiderio optaveramus videre, tam dignabili alloquio præstolamur agnoscere. Illam plebem refecistis gaudio, istam ditate rescripto : quam per me vester illustret affectus, donec vobis ejus servitium meus præsentet occursus.

EPISTOLA LXXIII.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS VIRO ILLUSTRI VALERIANO.

Consuetudinem sollicitudinis suæ pietas vestra custodit, nos dignatione pariter ac litteris visitando. Addidistis solemnitati quam gaudenter Deo præstante suscepimus, et quod spectabatur in votiva cultus consummatione supplestis. Mihi autem de lætitia, in quantum eam cognovero, gratulanti non minus dulce est, post longum tempus absentiæ prospere vos redisse, quam festa paschalia cum exsultatione transigere.

EPISTOLA LXXIV.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS VIRO ILLUSTRI CÆRETIO.

Ad domnum communem litterarum servitio destinato, etiam devinctæ mihi sublimitati vestræ officia semper debenda persolvo : suadens, imo quia tantum obduruistis et supplicans, ut stomachos multis Saxoniæ deliciis nausiantes tandem parcioribus iatriæ vestræ jejuniis alteratis. Quod si adeo nescitis desiderii vicissitudinem repensare, ut nondum vobis videatur absentia vestra sufficere, injuria coactus hoc opto, meque baculo hujus imprecationis ulciscor, ut mutentur præsentiæ vices, et quod Vienna abundat, Cabilonis obtineat. Et si hic non habemus quod debeat expeti, illic mittamus quod libeat declinari. Et quia quod dico in via est, si adhuc in loco retardatis, excipite : si jam redire disponitis, præterite.

EPISTOLA LXXV.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS VIRO ILLUSTRI HELLADIO.

Cum ad officium vestræ magnitudini deferendum perpetua semper causa suppetat caritatis, et specialem devotionis observantiam jure debeam obnixæ impensius pietati : nunc tamen desideratam mihi necessitatem ratio festivitatis indixit, ut affectui vestro vel litterarum præsentarer officio, qui cuperem et occursu. Idcirco reverentia supplicans debita, quam ex voto festa celebraveritis inquiro, Redemptoris nostri inexhaustam deprecans largitatem, ut usque ad ætatem centenariam sua protectione vos provehat, et ad ornatum nostrum, sicut hactenus fecit, bonis omnibus remuneratos attollat.

EPISTOLA LXXVI.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS VIRO ILLUSTRI RICONI.

Post festivitatem in qua de præsentia vel incolumitate domni nostri vota vestra et merita claruerunt, paginis ad ipsum officiis destinatis, jure vobis peculiaribus pectoris mei etiam præsentium litterarum famulatus offertur : per quem nos inter tantos, ut fieri potuit, rerum rumores Pascha prospere transegisse significo : sic mihi judicans ejus plenitudinem divini mereris beneficiis proventuram, si vestri quoque colloquii dignationem cum simili prosperitatis agnitione meruero.

EPISTOLA LXXVII.

AB AVITO VIENNENSI EPISCOPO DICTATA, SUB NOMINE LEONIANI ARCHIDIACONI, [b] AD VIRUM SPECTABILEM SAPAUDUM.

Licet pompam convivii principalis, et orbis deliciis

[a] Aulæ regiæ Burgundionum principi, ad quem epistola 49. Scriptæ ambæ post dies Natalis Domini, cujus solemnitati quia rex Viennæ non adfuerat, scire avet an Lugduni adfuerit. Quo post priorem comperto, posteriorem epistolam adjecit.

[b] Diversi ab hoc, ætate non multo inferiores, Sapaudus episcopus Arelatensis, Placidi patricii filius, et Sapaudus abbas qui concilio Aurelianensi v subscripsit pro Albino episcopo Andegavensi. Leonianus vero, nunc archidiaconus, idem videtur cum Leoniano famulo Maximi episcopi, in cujus gratiam ludebat epistola 65. Convenit enim hominis ingenio et moribus epistola ejus nomine composita. Sed longe diversus et dissimilis, quamvis nec ætate, ut fama est, nec habitatione disjunctus, Leonianus abbas, cujus sepulcrum Viennæ nuper observavimus in suburbana æde S. Petri, cum epitaphio, rudi quidem, sed sancti viri gratia haudquaquam spernendo, in hæc verba.

EPITAPHIUM S. LEONIANI.

Hic vir sanctitate conspicuus in hac urbe Viennensi abbas exstitit Sabbaria Pannoniæ ortus, a barbaris captivatus, Gallorum finibus devenit : Augustoduni primum, deinde Viennæ claustro peculiaris cellæ conclusus, quadraginta plus annis tali ordine Christo militavit, tantæ districtionis, ut pene vultu omnibus undequaque venientibus ignotus introvixerit, cum esset verbo doctrinæ multis ad salutem notissimus. Ita ut juxta cellulam suam quamplurimos monachos rexerit, monachos vero ambitu monasterii infra urbem inclusos ad sexagenarium numerum mirabili ordinatione paverit, et disciplinabiliter custodierit.

terrestribusque fulgentem, luculento sermone descripseris, incunctanter tamen declarare tuum amorem consuetum est. Securus enim taliter recitas, postquam datam tibi materiam non versibus, sed dentibus expendisti: cum in uno prandio, quod vix duobus burdonibus terga detulerant, unus venter inclusit: cum in pransu negligens crimen, alvum nimietate concretam pectinibus pexuisti. Quod licet ad insultandum mihi exaggerasse te pateat, ego tamen constanter affirmo, nullum similem nostri, seu esuriat ille, seu comedat, beatum merito nuncupari. Nam ut de primo quod exposuisti ferculo colloquamur, parvum tibi pœnæ genus putabas afflictum, quod appetitum interioribus inhiantem devorabili tegmine pavos [a] isicio conclusus exclusit, et trepidans accensis faucibus gula aliquantula temporis mora suo [b] docti incisoris pependit arbitrio. Sicque factum est, ut bibendo cibos, pocula ruminando, primam prandii partem esuriens querelis, mediam comedens rapinis, ultimam satur lacrymis exegeris. Nec tibi dixerim profuisse quod defui. Vel id nobis, quantum tibi superfuit, omnibus satisfecit. Nam cum tu in tanta convivii beatitudine deliciatus maxime, tardissime satiaris, vix te possis probare felicem; quid de me misero censeas interrogare præsumo, qui a regalis mensæ abundantia non permittor, et in ecclesiastica frugalitate non saturor: qui sub honoris nomine custodiæ mancipatus, quasi ad primam vocatus et a meliore prohibitus, nec possim fugere jacere compellor: impleor oleribus, et infior rapis; abundo leguminibus, sed quæ tellus, non pontus emisit. Inter hæc qualia fuerint bonæ memoriæ quondam ostrea nec recordor. Si modicum quid vasculo uno minimo semiplene vini pallentis apponitur, et hic modus vel regula custoditur. Jam de cibis taceo: in accipiendis recentibus major est pœna; multa deposcens, aut inediam patior, aut aliquid rapuisse confingor; summa importunitate perago ut tres recentes aliis plus præsumam. Ipsæ etiam pateræ, quas confictis casibus frango, quotidiana reparatione decrescunt. Quapropter laborioso in his tantum insultare desiste: quia cum utrique nostrum quotidianum fatum sit quod quisque sortitus est: tum familiaris miseriæ oblivisci potero, si epulo suo domnus noster sic adesse me jubeat, ut te deesse contingat.

EPISTOLA LXXVIII.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [c] APOLLINARI EPISCOPO.

Confido plane, nec dubito, divino munere communem lætitiam communi præsentiæ nuntiatam. Nam quod et ad vos jam suspicor pervenisse, etiam illi qui vastare limitem dicebantur, reversi sunt. Unde causa sollicitudinis has direxi, ut quæ ad vos postea de cujuscunque securitatis augmento pervenerint indicetis; aut si jam ad civitatem liber recursus a consuetudine vos, imo potius ab amore obsidionis extraxit. Præterea [d] magdaliola illa quæ promisistis, posco ut cum observationis breviculo dirigi jubeatis. Hactenus familiariter: hinc quod restat, quia jam libet, paulo hilarius indicabo. [e] Signatorium igitur quod pietas vestra non tam promittere quam offerre dignata est, in hunc modum fieri volo. Annulo ferreo et admodum tenui, velut concurrentibus in se delphinulis concludendo, sigilli duplicis forma geminis cardinulis inseratur. Quæ ut libuerit vicissim, seu latitabunda, seu publica, obtutibus intuentium alterna vernantis lapilli vel electri pallentis fronte muniatur. Nec quidem talis decori, quale nuper, ut egomet hausi, in sanctæ ac sincerissimo impollutæ manus nitore sordebat, cui corruptam potiusquam confectam, auri [f] nondum fornace decocti crediderim inesse mixturam: vel illam certe, quam nuperrime [g] rex

[a] Aut sicut ficedula inclusa ovo pavonino apud Petronium, aut pavum dicit isiciatum, sicut pullum isiciatum Apicius minutatim concisum, et in isicium conversum. Apicius lib. VIII, cap. 7, de porcello farsili, *Porcellus hortulanus exossatur per gulam in modum utris: mittitur in eo pullus isiciatus particulatim concisus, turdi, ficedulæ, isicium de pulpa sua*, etc.

[b] Qui scindendi obsonii magister Senecæ, scissor Petronio, Juvenali autem chironomus, a gesticulatione qua obsonia scindens utebatur: de qua et Petronius. *Processit*, inquit, *statim scissor, et ad symphoniam ita gesticulatus laceravit obsonium, ut putares Darium hydraula cantante pugnare.* Quamvis ergo celerrime, et volanti cultello, ut loquitur Juvenalis, dapes erudita manu secaret, lentus avidis Leonianis faucibus videbatur.

[c] Fratri, Valentinæ sedis antistiti, ad quem aliæ complures.

[d] Seplasiariorum officinis notum vocabulum. Magdaleones enim hodieque vocitant teretes cylindros, in quos composita emplastra redigere solent. Scribonius Largus de chirurgi Tryphonis emplastro subviridi: *Dum desinit fervere, manibus subigetur, et reductum in rotundas ampliores quas μαγδαλίδας dicunt reponetur.* Rogat itaque ut cum magdaliolis quæ promittit, indiculum mittat, qua observatione singulis uti oporteat.

[e] Annulum signatorium, seu sigillum: cujus formam ac materiam, cum omnibus ornamentis, qualem sibi fieri velit, elegantissime describit.

[f] *Omni auro*, ut Plinius docet, *inest argentum vario pondere. Ubicunque quinta argenti portio est, electrum vocatur.* Id cum in metallo reperitur, nativum dicitur. Fit autem et cura electrum argento addito: quod si justum modum excesserit, corrumpitur mixtura, qualem in sigillo suo respuit Avitus.

[g] Alaricus, a Clodoveo prostratus: in hoc enim corruit Wisigothorum regnum in Gallia, cujus ruinæ prænuntiam Avitus adulterinam monetam vult fuisse. Visuntur sane nunc etiam Gothici ex electro veteres nummi, adeo pallentes, ut auri minus habere putes quam argenti. Cæterum impressam habent regum suorum effigiem; quod ignorasse, aut tanquam illegitimum dissimulasse videtur Procopius, cum solis Francorum regibus id licuisse, barbaris aliis regibus nefas fuisse, scribit libro III Belli Gothici. De Francis enim loquens, eorumque rege Theodeberto, qui provinciæ partem obtinebant, Νόμισμα δὲ χρυσοῦν, inquit, ἐκ τῶν ἐν Γάλλοις μετάλλων πεποίηνται· οὐ τοῦ Ῥωμαίων αὐτοκράτορος, ὅπερ εἴθισται, χαρακτῆρα ἐνθέμενοι τῷ στατῆρι τούτῳ, ἀλλὰ τὴν σφετέραν αὐτῶν εἰκόνα. Καὶ τοι νόμισμα μὲν ἀργυροῦν ὁ Περσῶν βασιλεὺς ᾗ βούλοιτο ποιεῖν εἴωθε, χαρακτῆρα δὲ ἴδιον ἐμβαλέσθαι στατῆρι χρυσῷ, οὔτε αὐτὸν θέμις, οὔτε ἄλλον ὀντινοῦν βασιλέα τῶν πάντων βαρβάρων. *Nummum autem aureum ex metallis quæ sunt in Gallia fabricarunt, non Romani,*

Getarum, secuturæ præsagam ruinæ, monetis publicis adulterium firmantem mandaverat. Sed sit ejusmodi color, quem æqualiter ac modeste, ruborem ab auro, ab argento candorem, pretiositatem ab utroque, a cæteris rapientem fulgorem, artificiosa siquidem medioxima viroris commendet amœnitas. Si quæras quid insculpendum sigillo : [a] Signum monogrammatis mei per gyrum scripti nominis legatur indicio. Medium porro annuli, ab ea parte qua volæ clausæ vicinabitur, delphinorum quorum superius capita descripsimus, caudæ tenebunt. Quibus lapisculus ob hoc ipsum quæsitus, oblongus scilicet et acutis capitibus formatus indetur. Ecce habes quoddam tantummodo speculum dogmatis exsequendi. Nec tamen amplitudinem elegantiæ tuæ sic ad memoratum exemplar coacto, quasi liberum non sit addere quod videtur. Licebit porro supercurrenti ingenio vestro terminos præscriptæ demandationis excedere. In fine autem epistolæ, luteo operi sine quo tamen non transigetur, fæculentus sermo deposcit, ut artificem figulum brevi tenendum e vestigio dirigatis, qui nobis, qualibus strui mensuris crebrati cœnaculum furni, vel intra quod spatium fossilis glebæ scrobis sordibus septæ animalium pedibus coctilis cœni glutinum lentari possit instituat.

EPISTOLA LXXIX.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [b] APOLLINARI EPISCOPO.

Innexus pariter ac gravatus vestræ dignatione sollicitudinis, magnitudine muneris, consuetudine pietatis, qua digna vel gratiarum actione, non dicam obsequii sedulitate, respondeam? Nisi forte multipliciter invalidus eadem in hoc sustenter gratia vestra, quæ nos onerat. Concedat vos [illegible] ecclesiæ, consolationi et refectioni nostræ omnipotens Deus, ut quia revera non solum vobis vivitis, per alio-

A rum solatia vestra merita cumuletis. Fecerunt quidem peccata mea non qualemcunque necessitatem, qua nos in die susceptæ festivitatulæ nostræ, corporali vestræ pietatis præsentia fraudaremur. Sed reddidistis ac repræsentastis nobis vicissitudinem vestri aspectus in lumine, oris in sermone, tactus in opere. Spero in Dei nostri misericordia, quod non meo tantum tempore, sed etiam secuturo, donum vestræ oblationis ecclesiola nostra venerabitur. Quod sicut ego dum vivo in testimonium inexhaustæ largitatis servare desidero, ita mihi Deus præstet, ut etiam ei quem post me, cum Deus jusserit, electio vestra decreverit, peculiariter auctoritas vestra commendet.

EPISTOLA LXXX.

B AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS [c] QUINTIANO EPISCOPO.

Diu est quod rem valde necessariam, et non sine divina inspiratione a Patribus institutam, aut oblivione aut occupatione deserimus. Sed rumpenda sunt interdum vincula necessitatum, ut aliquando impleri possint a præceptore. [d] Conventus ergo quos bis per annum a sacerdotibus fieri seniorum cura decreverat, si bene perpenditis, utinam vel singula post biennia faceremus. Nam et venerabilis papæ Urbis, nobis hanc negligentiam succensentis, mordacia mihi nonnunquam scripta perlata sunt. Unde supplicat per me, si dignamini, ecclesia Viennensis, poscit intermissæ consuetudinis rediviva salubritas, quod hactenus infrequentatum torpuit, excitari. Justum est, quantum reor, ut constitutis prioribus sub communis præsen-C tiæ opportunitate tractatis, nostris simul nobisque, prout ordo [illegible] invenerit, vel insinuemus vetera, vel, si necesse est, etiam nostra jungamus. Idcirco cunctos simul poscimus, fratres, ut Deo favente octavo iduum Septembrium [e] in parochia Epo-

ut mos est, *imperatoris effigiem huic stateri, sed suam ipsorum imaginem imprimentes. Et vero nummum argenteum rex Persarum pro arbitrio cudere solet : effigiem porro suam aureo stateri apponere, neque ipsi fas est, neque alii cuiquam regum barbarorum.* Est apud nos Theodeberti regis de quo Procopius, nummus aureus, mole quidem exiguus, sed probæ notæ, cum ipsius effigie ac nomine, D. N. THEODEBERTUS C.

[a] Quod in sigillo suo fieri jubet Avitus, hoc idem in denariis suis præceperat Carolus Calvus rex in edicto Pistensi anni 864, cap. 11 : *Ut in denariis novæ nostræ monetæ ex una parte nomen nostrum habeatur in gyro, et in medio nostri nominis monogramma*, nempe ut implicitæ et confusæ monogrammatis litteræ ascripti per gyrum nominis indicio legerentur, quo modo in antiquis regum diplomatis cum monogrammate ipsum quoque regis nomen adjectum videre est. Cæterum regis edicto in denariis monetarii, quod mirum est, non paruerunt. Obvii enim sunt, tam ipsius D Caroli, tum filii ejus Ludovici denarii, in quibus per gyrum monogrammatis non nomen, sed regia dignitas expressa : in Carolo, GRATIA DEI REX : in Ludovico, MISERICORDIA DEI REX.

[b] Eidem, gratias agens de muneribus quæ ad ornatum Viennensis ecclesiæ miserat, cum ejus festivitati adesse ipse non posset.

[c] In confesso est Quintianum hoc tempore Arvernorum episcopum fuisse. Quare falsa videtur epistolæ inscriptio. Cum enim ad provinciæ Viennensis episcopos scripta sit, ut ad concilium Epaonense venirent, quis locus foret episcopo Arvernorum, qui non modo extra Viennensem provinciam erant, sed extra ditionem quoque Burgundionum? Nam ut Agathense concilium eorum tantum fuit qui Wisigothorum imperio parebant, et Aurelianense primum eorum duntaxat qui sub Francorum erant potestate : sic ad Epaonense ii tantummodo convenerunt, qui Burgundionum finibus continebantur. Hinc apparet deesse hoc loco epistolam ad Quintianum, cujus sola restat inscriptio : hujus vero, quam ad episcopos provinciæ scriptam diximus, inscriptionem desiderari.

[d] Hoc decreverat synodus Nicæna, can. V : Καλῶς ἔδοξεν, ἑκάστου ἐνιαυτοῦ καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν δὶς τοῦ ἔτους συνόδους γίνεσθαι. *Recte habere visum est ut singulis annis, per unamquamque provinciam, bis in anno concilia fiant.* Quo spectans concilium Regense can. 8: *Statuit ut secundum antiquam consuetudinem, si quies temporum erit, bis in anno conventus agant.* Et Arausicanum I, can. 29 : *Qui Patrum statuta despiciunt, quibus bis in anno, quod nobis pro temporum qualitate difficile est, sanctum est concurri.* Ob hanc opinor difficultatem, placuit deinceps synodos singulis annis celebrari : quod apud nos in concilio I Agathensi statutum, in aliis postea multis repetitum est.

[e] Pro Epaonensi. Epao enim plerumque dicitur, quæ alias Epauna. De hoc enim concilio agi certum est; sed incertum hactenus quis locus, et quod illi hodie sit nomen : de quo multi varia conjiciunt. Qui sancti Firmati vitam conscripsit, auctor est illum, Turonibus relictis, pervenisse ad locum cui nomen

nensi adesse dignemini : qui locus, omnium fatigatione perpensa, conventui satis opportunus electus est; sicut et tempus, in quantum potest, ab instantia ruralis operis vacuum, liberiorem cunctis permittit excursum : quanquam ecclesiæ potior causa intermitti quaslibet terrarum posceret actiones. Supplicamus ergo et quæsumus, testamur, obtestamur, ne quem a dispositione tam sancta obex ullius excusationis abducat, ne quem a tali caritatis vinculo nexus temporaneæ necessitatis impediat. Sed si forte, quod Deus avertat! tanta cuicunque [a] acerbitas corporeæ infirmitatis ingruerit, ut spiritale desiderium carnali vincatur incommodo; [b] duos presbyteros magnæ ac probabilis vitæ, mandati instructione firmatos, fratribus pro se præsentare procuret. Sed tales dignetur eligere, quos episcoporum concilio non minus scientia quam reverentia jure faciat interesse, cum quibus delectet summos pontifices conferre sermonem, quos ad definitiones pro episcopo suo sanciendas subscribendasque, cum fuerit solertia eligi, sit auctoritas legi. Sed istud non extorqueat nisi summa necessitas. Cæterum dilectionis fraternæ ac pastoralis diligentiæ magnitudo nisi laboris magnitudine, non probatur. Conjicit enim sanctitas vestra, post hoc longum abusiosis nostræ silentium, qualiter aut definiri debeant quæ Deo præstante tractanda sunt, aut quæ definita fuerint, universi ecclesiarum provinciæ nostræ ministri debeant imitari.

EPISTOLA LXXXI.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS DOMNO SIGISMUNDO.

Scio quidem curis atque occupationibus quibus sub ope cœlesti pro salute patriæ fideliter excubatis, importune suggeri servitium litterarum. Sed cum præcelsa pietatis vestræ dignatio adeo peculiaris famuli non sit oblita, ut in ipso susceptæ expeditionis procinctu, sensibus meis desiderium sui sancto duplicaret alloquio : quis non intelligat quam patienter ineptiam tolerabitis, quam clementia provocatis? Unde qualiter sani confortante Deo sitis, sollicitus esse præsumo, aut quomodo cœptis spes voti communis arrideat. Illud autem non solum rogo, sed per illam quam a Deo accepistis mihique præstatis, gratiam precor, ut quanquam merito de indictæ fidei firmitate securis nobis, magis impenso cautelæ vestræ munere trepidationi nostræ et ignaviæ consulatis : neque plus cogitetis quod universitas pro vobis devota supplicat, quam quod suspensa formidat. Sed licet pavidi ex conscientia peccatores, incunctabili tamen fide præsumimus, quod etiam si vobis, protegente Christo, hic metus noster risum moverit, vel divinas aures ad donandam nobis felicitatis vestræ lætitiam permovebit.

EPISTOLA LXXXII.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS DOMNO SIGISMUNDO.

Videtur quidem de divina promissione diffidere, quicunque minus de vestra prosperitate securus est. Sed si animum meum solida dignatione perpenditis, facilem intelligitis veniam ignaviæ meæ pro nimia trepidatione deberi. Quippe cum quicunque veraciter catholicorum nomen usurpant, pervigili prece Deo supplicare nunc debeant, ut vobis vota nostra illibata atque integra relaturis, et fideliter vicina conjungat, et feliciter adversa subjiciat. Sicque in rerum necessitate multiplici ambifariam vobis Christo protegente contingat, et pars quæ cupitur, et victoria quæ debetur. Quapropter si memoriæ meæ gratiam de animo vestro nutantem anxietatis tempus imminuit, famulus specialis salutationem quidem deferre non ausus, sed salutem vestram a Domino præstolaturus, satis suspenso attentoque animo servitium præsentis paginæ destinavi, primum de vestra, post de exercitus sanitate sollicitus. Unde, licet in Dei nomine per quoscunque transeuntes prospera cognoscamus, potestis tamen, piissimi domini, conjicere, quantum mihi dulcius erit, sicut me quibuscunque referentibus pascit ista sancti affectus recognitio, si me rescriptio lætificet, in qua ad quamdam præsentiæ vicem verba vestra pro conspectibus adipisci, et subscriptionem pro manu merear osculari.

EPISTOLA LXXXIII.

AB AVITO EPISCOPO DICTATA SUB NOMINE DOMNI SIGISMUNDI REGIS, [c] AD IMPERATOREM.

Notum est omnibus, celsitudinem vestram non impedimenta temporum, sed subjectorum vota me-

Eona super Rhodanum, ibique consedisse. Quod si Eonam ab Epona deflexisse annuimus, ut absurdum certe non est, qui S. Firmati sepulcrum nactus fuerit, a concilii fortasse loco non aberrabit.

[a] Excusationem quare minus episcopi ad synodum veniant, præter infirmitatem corporis, canones Galliæ nullam agnoscunt. Itaque in hoc ipso Epaonensi concilio, can. 1 decretum est, *ut nisi causa tædii evidentis exstiterit, nullus excuset*. Et in Aurelianensi II, can. 1, *Ut nullus episcoporum, nisi certa tædii causa detentus, ad concilium venire penitus ulla excusatione detrectet*. Quare excusationes alias excludere videtur, ut divisionem regni sortis, concilium Aurelianense III, can. 1 : *Hanc concilii decretali esse oportere exclusam, ut absentiam suam divisione sortis crediderint excusandam*. Aliis omnes concilium Turonense II, can. 1 : *Præter infirmitatem certissimam, nullius occasione velaminis, neque per impedimentum ordinationis regiæ, neque sub occasione utilitatis aut causæ propriæ, debeat a concilio separari*.

[b] Quibus ad concilium venire infirmitatis causa non licebat, hi legatos vice sua mittebant. Concilium Arelatense II, can. 18 : *Si quis commonitus infirmitatis causa defuerit, personam vice sua dirigat*. Et Carpentoratense in epistola ad Agræcium episcopum, *Licet ad synodum aut per vos, aut per personam vicariam debueritis adesse*. Quanquam ergo duos hoc loco exigat, et duos pro uno episcopo vicarios in concilio Arelatensi V subscripsisse compertum sit; singulos tamen sat fuisse superiora demonstrant. Neque presbyteros omnes mitti necesse fuit, cum ex conciliorum subscriptionibus liqueat, tum abbates et presbyteros, tum archidiaconos vel diacones legari consuesse.

[c] Anastasium, ut posterior epistola declarat : quam cum initio regni Sigismundi, post obitum Gundobadi patris, exaratam significet, confirmat in digerendis epistolis Aviti ordinem temporum observatum non fuisse. Conqueritur autem de rege Italiæ, qui legationem quam mittebat ad imperatorem, progredi non permiserat.

tiri. Sub cujus fiduciæ securitate atque lætitia, gloriosissimo principi nostro, qui corpore absumus animo præsentamur. Et quanquam istud famula vestra prosapia mea ex devotione persolverit, me tamen gratiæ debitorem non magis parentalia debita, quam beneficia mihi impensa fecerunt. Vester quidem est populus meus, sed me plus servire vobis quam illi præesse delectat. Traxit istud a proavis generis mei apud vos decessoresque vestros semper animo Romana devotio, ut illa nobis magis claritas putaretur, quam vestra per militiæ titulos porrigeret celsitudo: cunctisque auctoribus meis semper magis ambitum est quod a principibus sumerent, quam quod a patribus attulissent. Cumque gentem nostram videamur regere, non aliud nos quam milites vestros credimus ordinari. Impartit nos gaudiorum munere vestra prosperitas: quidquid illic pro salute omnium curatis, et nostrum est. Per nos administratis remotarum spatia regionum: patria nostra vester orbis est. Tangit Galliam suam lumen orientis, et radius qui illis partibus oriri creditur, hic refulget. Jubar quidem conspectus vestri contemplatione non capimus: sed lucem serenitatis quam ubique diffunditis, desiderio possidemus. Dominationem vobis divinitus præstitam obex nulla concludit, nec ullis provinciarum terminis felicium sceptrorum diffusio limitatur. Salvo Divinitatis honore sit dictum. Non minuit majestatem vestram quod accurrere non omnes valent: satis ad reverentiam vobis debitam sufficit, quod omnis e propriis sedibus vos adorant. Virtute orbi eoo, felicitate regnatis occiduo: licet vos ubicunque diligi, etiamsi non datur omnibus intueri. Sed cum jure istud de universitate dicatur, conjicite nunc quantum debeant quos honoribus fastigatis, quos socios triumphorum omnium successuumque vestrorum dignitatum titulis applicatis; ut sic virtutis vestræ decora nostra sint, et ad honoratorum ornamenta pertineat quidquid gesserit fons honorum. Offero igitur, principum inclyte, litterarum obsequia, vota gratiarum; præstolor oraculum sermonis augusti; ambio si quid sit quod jubere dignemini. Quia etiam si indigere se famulatu nostro perennitas vestra non credat, quisquis tamen felici meruerit servire, sibi militat. Offerat ergo supplex Orientalium quoque gentium distantia crudelitatem; exposcat principari præsulem nostrum. Parthicus ductor, propter pacis commodum, in Romanum imperium gaudeat transire. Indus ipse, post experimenta mansueti oris, stridula voce compressa, leges quibus servire jubeatur Græco cognoscat interprete. Si quis fervor est quo axis meridianus exæstuet, refrigerio temperate, et edomate per reverentiam quidquid ante vos indomitum fuerat per naturam. Incumbentia sibi sceptra religionis invictæ quisquis non optat excipiat. Prorogetur per vos non minus potestate religio, quæ famulantibus populis ad cœlestia pariterque veneranda, et veritatem astruat, et porrigat libertatem: quaque mediante, vobis culmine æternæ salutis innisis, non humano tantum ordine, verum etiam divino amore, longum servire nos deceat.

EPISTOLA LXXXIV.

AB AVITO EPISCOPO DICTATA SUB NOMINE DOMINI REGIS [a] C. S. AD IMPERATOREM ANASTASIUM.

B Quam piæ majestatis judicio serenitas vestra, vel parvipendat impedimenta temporum, vel censeat corda famulorum, nullo indicio meliore cognoscitur, quam quod in sacris apicibus longinquius porrigendis, implet desiderantium vota, et supplicum non exspectat officia. Appetunt occursum vestri omnium mentes, nec tam gloriosum est quod pauci possunt, quam quod cuncti videre vos cupiunt. Quod autem nunc augustæ compellationis affatus debitæ vobis paginæ prævenit obsequium, nihil indevotioni pius arbiter, nihil imputet tarditati. Nisi aditum conatibus nostris obex interjecta suspenderet, jam nunc profecto verbum mundo venerabile responsa potius quam oracula destinasset. Nec tamen remorando mihi tantum nocuit, quantum invidit æmulus livor. Non me C quidem legistis officii mei compotem, sed reddidistis pii oris compellatione felicem. Nec interest excipiat nos sermo augustus, an exspectet: a celsissima dignatione tantum est nostra non despici, quantum vestra concedi. Igitur post obitum devotissimi fidelissimique vobis patris mei, proceris vestri, cui ad felicissimos integra prosperitate successus, id quoque contigit divino favore votivum, ut lætam florentemque rempublicam vobis orbem regentibus sciret, vosque dominos nationum placido receptus fine derelinqueret: ad hæc intimanda vobisque commendanda quin etiam meæ militiæ rudimenta, quæ genitore quidem meo superstite nutristis, sed magis magisque post eum cumulo sacræ dignationis augebitis, sicut debebam vel optare par fuerat, unum de consi- D liariis meis, qui quantum ad ignorantiam Gallicanam, cæteros præire litteris æstimatur, venerandi comitatus vestri auribus offerebam, specialius securitate concepta, quod [b] rector Italiæ de pace vestra publice

[a] Comitis Sigismundi.

[b] Theodericus, qui pacem hanc per legatos ab Anastasio expetiit, ut est in epistola 1 Variarum Cassiodori: *Oportet nos, clementissime imperator, pacem quærere, qui causas iracundiæ noscimur non habere.* Et post alia: *ut sinceritas pacis, quæ causis emergentibus cognoscitur fuisse vitiata; detersis contentionibus, in sua deinceps firmitate restituta permaneat.* Ad hanc pacem alludens senatus Romanus, Anastasium sic affatur in litteris suis, quæ intextæ sunt epistolæ Hormisdæ: *Proinde,* inquit, *piissime imperator,* hæc senatus adjunxit, *ut qui animo quam benigno in utraque republica concordanda fuisti, tam esse pio in ecclesia redintegranda unitate noscaris.* Hujus quoque pacis exemplo, pacem Totilas expetiit ab Justiniano apud Procopium lib. III Belli Gothici, Αἰτούμεθα τὰ ἐκ τῆς εἰρήνης ἀγαθά, εἴτε προσίεσθαι αὐτὸν καὶ ἡμῖν ξυγχωρεῖν ὧνπερ μνημεῖά τε καὶ παραδείγματα κάλλιστα ἔχομεν, Ἀναστάσιον καὶ Θευδέριχον. *Bona pacis ut tute amplectaris nobisque concedas, deposcimus: quorum monumenta et exempla pulcherrima habemus, Anastasium et Theodericum.* De hac denique cum sibi plauderet Theodericus, eamdem hæredi, ut cum principe Orientali habere studeret, commenda-

plauderet, et rumore disperso redditam sibi Orientis A gratiam coloraret. Interclusum est ergo atque prohibitum relationibus destinatis iter arreptum. Certe ipsa viderit quid hinc apud augustam lætitiam spectet series veritatis; parvum tamen amicitiæ videtur indicium, eum quem te colere asseras, nolle a cæteris honorari: cum omnes qui vos digno cultu suscipimus, id ipsum a cunctis fieri velle debeamus. Parum enim propriæ devotionis ostendit, si quis occurrendi libertate damnata, alios quoque facere studeat indevotos: cum tamen sanctitas cœlestis ingenii nequeat censere culpabilem, quem vel sola voluntas reddiderit innocentem. Unde evidenter ipsum videtis allegare quid cuperem, qui tam sollicite conatus est impedire ne possem. Itaque quoniam divino vestroque munere et sacri apices et opportuni proveniunt quam B discrepat: orant augmentum regni vestri quibus nova profertis, optant custodiam quibus consueta servatis. Sic pii moderamine gubernaculi, remedia quidem altera conquisivit, et si repulsam neutra pars pertulit. Inter hos tamen peculiarius illud ego debeo, quod hujus petitionis effectum respectui meo præstitum supplicantes. Quantum peculiari servo impenderitis gratiæ, gratis præstando monstrastis: solaque ob hoc commodum in thesauris vestris mercede reposita, quod pauperibus donabatis, non pretio voluistis constare, sed præmio. Et hoc ipsum qua elegantia digne mereretur, reddere quod a famulis oblatum fuerat, quam spernere maluistis, et quo lætius fieret donum, contristare voluistis obsequium? Et licet quidquid ad manus vestras pervenit, vergatur in pau- C peres, atque idcirco ille vos forsitan dehortetur accipere qui invidet erogare: subministrare tamen retributionis divinæ, unde et dispensetis cum egent inopes, et concedatis cum supplicant debitores. Currite quapropter piissimi via gemina vestri operis unitate. Nunquam si creditis sufficientia deerit animo tali: ipso possibilitatem largiente, unde præstetur habetis, a quo voluntas infusum est ne aliquid negare possitis.

EPISTOLA LXXXV.

AVITUS VIENNENSIS EPISCOPUS VIRO ILLUSTRI HERACLIO.

Nisi dolendum amici casum animo concussus gemerem, multa profecto exaggerarem, quod vos in lectulo, mendacis podagræ metu, medico vegetante de D arte consueta, plus quam poeticæ pedibus innitentes, montium scandendorum magis moveat, cura, quam versuum. Mœstus vero has et cum festinatione dictavi, revocatus videlicet ad sepulturam communis filii quondam Protendi: si tamen vel hoc ipsum patri aliquid consolationis impendat. Vobis porro si cordi est facta de nobis ex asse jactura, ab incursibus formidandis Rhodano limitante muneri tenete adhuc dum redeo, et Ceratium nostrum, de meo habentem aliqua, de vestro nonnulla, qui a me scholasticum, a vobis asserit bellicosum: sumens de matris sapientia quod libenter barbaros fugit, de virtute paterna quod litteris terga non præbuit.

EPISTOLA LXXXVI.

RESCRIPTUM VIRI ILLUSTRIS HERACLII.

Indicastis quidem tantum doloris causam, qua epistolaris officii responsio clauderetur, et durissimo nuntio vulnus inflictum plus me lacrymis cogeret servire quam litteris: tamen metuens silentii culpam, vel pauca suspiriis meis, ut potui verba furatus sum. Probant igitur tempora, cui rectius ascribatur nota formidinis, quem magis trepidum provisio claustris commissa designet. Ergo urbis caveas dedignatus, inter vicina discrimini constantiam pectoris planis exposui, et jam diu ad patentium locorum æquora perveni, rem ut virtutis audaciam libertate habitationis ostenderem. Vos autem, rumore comperto, ad septa urbis tanquam venturo æmulo convolastis: et quem pacis diebus jugiter rura tenuerunt, nunc de mortuorum latebris non educunt. Enimvero quam vos tunc civitas flagitabat, tam nunc intra mœnia collocatos quærit relicta possessio.

EPISTOLA LXXXVII.

DOMINO SANCTIS MERITIS PRÆCELLENTISSIMO, IN CHRISTO GLORIOSISSIMO, ET APOSTOLICA SEDE DIGNISSIMO, [a] PAPÆ HORMISDÆ AVITUS.

Dum religionis statui et plenis catholicæ fidei regulis perspicitis convenire, ut gregem per tota vobis universalis Ecclesiæ membra commissum pervigil cura vestræ adhortationis informet; Viennensem provinciam superiore anno, si meminisse dignamini, datis ad humilitatem meam litteris visitastis, quæque ad me, secundum quod opportunitas oblata contulerat, per Arelatensis Ecclesiæ clericos pervenerunt, et quidem plenissimæ sollicitudine pastorali. In quibus nos, sicut per conversionem provinciarum, id est Dardaniæ, Illyrici vel Scythiæ, ad communionem gaudiorum provocatis, sic admonitione cautissima quid nos per ignorantiam prævenire possit, instruitis. Eutychetis igitur Nestoriique damnatio, quos jam dudum per beatissimos decessores sanctæ sedis vestræ calcavit auctoritas, ad notitiam jam pridem nostram apostolicæ ad nos diligentiæ provisione perlata est. Sed illud nos modo suspensos multum redigit et anxios, quod cum pendere nos ad effectum [b] lega-

vit. Jornandes de Rebus Geticis: *Athalaricum, filium filiæ suæ Amalasuentæ, regem constituit, eisque in mandatis dedit, ac si testamentali voce denuntians, ut principem Orientalem placatum semper propitiumque haberent.*

[a] Hanc epistolam codex Aviti quo usi sumus, non habuit. Intexta olim fuerat epistolis Hormisdæ, unde huc illam transtulimus, cum Hormisdæ ipsius responso: qui eamdem præterea, in epistola 11 Anastasio scribens, designat his verbis: *Pendeat*, inquit, *anxia corda cunctorum: ab ultimis ad nos Galliis directa legatio, si quid de unitate redintegrationis sollicitudo nostra promovisset forma secuta consuluit.*

[b] Bis quidem Constantinopolim ab Hormisda missus est Ennodius, sed unica, cum Avitus hæc scriberet, legatio præcesserat. Ideo illi respondens Hormisda: *Legationis*, inquit, *nostræ, quam semel, non secundo sicut scribitis, misimus, si vobiscum contigisset reditus, alacres illico vobiscum fueramus desiderata partitari.* Prior enim legatio Ennodii Florentio con-

tionis secundo Constantinopolim destinatæ omni exspectationis studio jusseritis, nec quid filius vester sanctus frater meus Ennodius retulerit, nec utrum secuta redierit indicastis, et promissionem vestram tanta silentii diuturnitate suspenditis, ut non minus modo prædicatoris taciturnitas reddat attonitos, quam antea fecerat legationis mora suspectos. Unde sola hæc causa servos vestros filios meos, Alexium presbyterum et Venantium diaconum, totius provinciæ Viennensis nomine, quæ ecclesiæ ad me pertinenti ab universis decessoribus vestris et apostolica sede commissa est, cum præsentis famulatus pagina destinavi; per quos oraculo beatissimæ responsionis agnoscam, utrum fervor schismatum præfatorum qui intra Constantinopolitanam urbem vitio perniciosæ obstinationis exarserat, cuique, quod magis dolendum est, Alexandrinam vel Antiochenam Ecclesias dicitis illigatas, vobis Christo favente docentibus, digna fuerit correctione restinctus, aut si reversa legatio in paginis evidentibus quod simplex legeretur exhibuit, an forte nuntio magis retulit, unde de vobis ad hoc qualiscunque suspicio reservetur. Veremur A enim ne pontificale judicium, dum non indicat prospera, sensisset adversa. His adjicitur, quod diversorum fida relatione comperimus, de reconciliatione vel concordia Ecclesiæ Romanæ jactitare se Græciam; quod sicut amplectendum, si veraciter dicitur, ita metuendum est ne callide simuletur. Quæsumus ergo servitio meo cuncti [*In Labbei edit. Concil.*, juncto], ut quid filiis vestris fratribus meis, id est Gallicanis, si consular respondere debeam instruatis; et quia securus, non dicam de Viennensi, sed de totius Galliæ devotione polliceor, omnes super statu fidei vestram captare sententiam: orate ut sic nos perditorum professio fucata non fallat, sicut ab unitate quam regitis veritas comperta non separat. Accepta III calendas Februarii, Agapito consule, per B Alexium presbyterum et Venantium diaconum.

EPISTOLA LXXXVIII.

HORMISDÆ AVITO EPISCOPO, VEL UNIVERSIS EPISCOPIS PROVINCIÆ VIENNENSIS, SUB TUA DIŒCESI CONSISTENTIBUS.

Qui de his quæ ad disciplinam catholicam pertinent maxime sciens instrui cupit, quid studii...

(*Hanc epistolam dubiamus vocat Hormisdæ.*)

sule contigit, anno Christi 515, quam cum irritam fecisset Anastasii imp. perfidia et dissimulatio, posterior adjecta est III nonas Aprilis, Agapito consule, anno Christi 517, quo ipso anno Aviti epistolæ mense Februario responderat Hormisda. Quare secundam legationem, quæ tum adhuc parabatur, jam profectam in Orientem falsa Viennam fama pertulerat.

ALCIMI AVITI

HOMILIA DE ROGATIONIBUS.[*]

UNDE CONSUETUDO ROGATIONUM PROCESSERIT.

Currit quidem tramite vitali, non per Gallias tantummodo, sed pene per orbem totum rogationalis observantiæ flumen irriguum, et infectam vitiis terram uberi fluxu annuæ satisfactionis expurgat. Peculiarior tamen nobis in hac ipsa institutione servitii et gaudii causa est, quia quod hinc modo ad cunctorum utilitatem defluit, ex nostro primitus fonte manavit: et forte nunc pertineat ad cujuscunque privilegii ornatum sumptæ primitus institutionis exordium. Cæterum cum ad hujusmodi humilitatem ineffabilis necessitas rigida Viennensium corda perdomuit, sentiens ecclesia nostra causam ægritudinis suæ, non sibi quasi maxime præ omnibus, sed quasi soli ex omnibus existimans opus esse instituenda observatione præsenti, sollicitius captavit remedium, quam primatum. Et quidem terrorum temporis illius causas multos nostrum recolere scio. Siquidem incendia crebra, terræ motus assidui, nocturni sonitus, C cuidam totius orbis funeri prodigiosum quoddam bustuale minitabantur. Nam populosis hominum concursibus domestica silvestrium ferarum species obversabatur, Deus viderit an ludificans oculis, an adducta portentis. Quidquid tamen ex iis duobus foret, perinde monstruosum intelligebatur, seu sic veraciter immania bestiarum corda mansuefieri, seu tam horribiliter conspectibus territorum falsæ visionis phantasmata posse confingi. Inter hæc diversa vulgi sententia, dispariumque ordinum variæ opiniones. Alii quod sentiebant dissimulando, quæ fletui nolebant dare, casui dabant; alii spiritu salubriore, abominabilia nova quoque (*In edit. Gagnei*, quæque) congruis malorum proprietatis significationibus interpretabantur. Quis enim in crebris ignibus imbres D Sodomiticos non timeret? quis trementibus elementis, aut decidua culminum, aut disrupta terrarum imminere non crederet? quis videns, certe videre se pu-

[*] De hac homilia Gregorius Turon. lib. II Historiæ, cap. 34: *Refert Avitus in quadam homilia quam de Rogationibus scripsit, has ipsas Rogationes quas ante Ascensionis Domini triumphum celebramus a Mamerto ipsius Viennensis urbis episcopo*, [illegible] *tempore* [illegible] *esse, dum* [illegible]. [illegible] Excerpta, in quibus sententiæ proferuntur ex sermonibus die primo, secundo et tertio Rogationum. Quin et [illegible] plures [illegible] fuisse crediderim, sed a Floro propterea neque hanc in qua versamur, neque alias [illegible] in illis nulla [illegible] Epistolarum [illegible] editione nostra discrepant a [illegible] omnium prima, veteri exemplari debentur [illegible] sunt.

lans, pavidos naturaliter cervos per angusta portarum usque ad fori lata penetrantes, non imminentem solitudinis sententiam formidaret? Quid multis? Tracta sunt hæc inter timores publicos et rumores privatos usque ad imminentem solemnium vigiliarum noctem qua celebrari festum dominicæ Resurrectionis annua consuetudo poscebat. Siquidem hanc omnes, laborum opem, malorum finem, metuentium securitatem, communibus animis opperiebantur. Adfuit ergo nox illa venerabilis quæ ad spem publicæ absolutionis votivum solemne patefecerat. Sed mox illic multo vehementior strepitus ictu flagelli gravius ferientis intonuit: utpote quem jam cinensis gradibus, superlativum nihil sequi aliud quam chaos intelligeretur. Ædes namque publica quam præcelso civitatis vertice sublimitas immensior fastigiata prætulerat, flammis terribilibus conflagrare crepusculo cœpit. Interpellatur itaque nuntio discriminis jucunditas solemnitatis: pleno timoribus populo ecclesia vacuatur. Omnes namque similem facultatibus vel domibus propriis casum de quadam præminentis incendii arce metuebant. Perstitit tamen coram festivis altaribus invictus antistes, et calorem fidei suæ accendens flumine lacrymarum, permissam ignibus potestatem incendio abscedente compescuit. Desperatione deposita redditur ad ecclesiam, et restincta flammarum luce clarescit luminum pulchritudo. Nec sane ulterius trahitur de arripiendo compunctionis medicamine mora. Prædecessor namque meus, et spiritalis mihi a baptismo pater, Mamertus sacerdos, cui ante non paucos annos [a] pater carnis meæ accepto, sicut Deo visum est, sacerdotii tempore successit, totas in ea quam supra diximus vigiliarum nocte sancto Paschæ concepit animo Rogationes; atque ibi cum Deo tacitus definivit quidquid hodie psalmis et precibus mundus inclamat. Revoluta ergo solemnitate paschali, non jam quid, sed quomodo aut quando fieri debeat, secreta primum collatione tractatur. Putabatur a quibusdam Viennensis senatus cujus tunc numerosis illustribus curia florebat, inventis non posse addici, cum vix acquiesceret legitimis inclinari. Sed pius ac sollicitus pastor, sapientiæ salibus largus, mansuefaciendarum ovium prius orando animum, quam perorando mollivit auditum. Pandit igitur dispositionem, indicit ordinem, exponit salubritatem; et viro tam religiosi quam solertis ingenii parum fuit, si obedientibus propositum tantummodo institutionis promeret, nisi inter initia etiam vinculum con-

A suetudinis assignaret. Inspirante igitur compunctorum cordibus Deo, auditur a cunctis, confirmatur, attollitur: eligitur tempori triduum præsens, quod inter Ascensionis sacræ cultum diemque dominicum, quasi quodam opportunitatis propriæ limbo circumpositis solemnitatibus marginaretur. Explorante autem episcopo fervorem inchoationis, et maxime verente ne, ob tardam populi sequacitatem, paucioribus eductis observatio ipsa confestim in sui novitate revilesceret; ad basilicam quæ tunc mœnibus vicinior erat civitatis, orationem primæ processionis indicit. Itur celebri alacritate, copiosa multitudine, maxima compunctione: ut revera populi lacrymis laboribusque brevis atque angusta processio videretur. Ubi vero sanctus sacerdos de minorum effectu majorum indicia B collegit, sequenti die institutum est, quod nunc primo, id est crastino, si Dominus annuit, die laboraturi sumus. [b] Secutæ sunt succiduo tempore quædam ecclesiæ Galliarum rem tam probabilis exempli; sic tamen, quod hoc ipsum non apud omnes iisdem diebus quibus penes nos institutum fuerat, celebraretur. Nec porro magni intererat quod triduum eligeretur, dummodo psalmorum officia lacrymarum functionibus annuis persolverentur. Tamen cum dilectione rogationum, etiam sacerdotum crescente concordia, ad unum tempus, id est ad præsentes dies, universalis observantiæ cura concessit. Porro autem eo attinuit ista præfari, ut, seu recolentibus hæc, seu ignorantibus forte retulimus, omnes tamen attendant, quod Ecclesia quæ misit aliis formam institutionis, C multipliciter est debitrix ostendendæ alacritatis, et prima debet esse compunctionis officio, quæ in re tam necessaria omnibus facta est mater exemplo. Unde innuere nunc, si Deus annuit, rogationum nostrarum operosissimam festivitatem, non quasi nescientibus indicimus, sed quasi exspectantibus commendamus. Quia licet non absque labore constet servanda professionis ipsius consuetudo, delectat tamen asperitas medicaminis, in quo frequenter inveniri probata est spes salutis. *Si dixerimus*, inquit Apostolus, *quia peccatum non habemus, nos ipsos seducimus* (*I Joan.* I, 8). Et si confiteri debemus assidue nos peccare, opus est confitendi officio, humilitate pœnitendi. Præsertim cum plebis adunatæ compunctio sic ad incitamentum boni operis possit aptari, ut rebellis D magis convenientius erubescat, si cunctæ multitudini propriæ mentis solitudine contradicens, peccata sua vel vitia cum populo flente non defleat. Necessaria

[a] Is fuit Isicius sive Hesychius. Ado Viennensis in Chronico: *Avitus*, inquit, *Viennensis episcopus, eloquentia et sanctitate præcipuus, cujus frater Apollinaris Valentiæ episcopus, miraculis insignis, Isicii senatoris primum viri, postea Viennensis episcopi, duo lumina clarissimi filii.* Senatorem se Romanum Avitus quoque filius, et in episcopatu successor, professus est in epist. 34. In eadem Viennensi cathedra postea sedit Isicius alter, qui in concilio Aurelianensi V et in Parisiensi III subscripsit.

[b] Prima omnium, aut inter primas Ecclesia Arvernorum, teste Sidonio lib. VII, epist. 1 ad Mamertum ipsum Rogationum auctorem. Mox tota Gallia imperatæ et observatæ; tum in regno Francorum, quod Gothicum jam regnum occuparat, decreto concilii Aurelian. I, can. 27: *Rogationes, id est Litanias, ante Ascensionem Domini ab omnibus ecclesiis placuit celebrari.* Tum in regno Burgundionum, quo reliqua fere pars Galliæ continebatur: quod patet ex can. 6 concilii Lugdunensis II: *Placuit etiam universis fratribus, ut in prima hebdomada noni mensis, hoc est ante diem dominicam quæ prima in illo mense illuxerit, Litaniæ sicut ante Ascensionem Domini sancti Patres fieri decreverunt, deinceps ab omnibus ecclesiis seu parochiis celebrentur.*

est igitur boni operis conspiratio. Sumit alter ex altero, aut de humilitate exemplum, aut in confessione solatium. Periculosius agitur singulare certamen, in quo vires altrinsecus experiri posse paucorum est. At vero, cum contra hostem communem multitudinis pugnat assensus, trahit etiam timidum militem virtus aliena. Robustis bellantibus infirmitas delitescit, et quodam unitatis suffragio laus sit invalidis, in exercitu fortium computari. Denique cum victoria contigerit, totis acquiritur; et cum paucorum dextra pugnaverit, omnium gloria triumphavit. Hoc dico de infirmitate communi, quæ si se rogantibus non subtrahat etiam cum ipsa per se minus fecerit, non tamen ad integrum fructu carebit. In illa gloriosa et admodum singulari historia Ninivitarum, contra exsertum commotæ Divinitatis gladium, juncta seniorum viribus etiam infantiis ætas pugnare compulsa est: Humani quoque mercedem et gratiam jejunii pecorum fames adauxit. Quin et ipsa irrationabilis creatura quæ offensam timere non potuit, quodam modo veniam postulavit. Et quia homines in morem animalium vivendo peccaverant, rursus animalia sua quasi homines jejunare coegerunt. Propter hanc ergo discretionem, in Evangelio Dominus ait: *Petite et accipietis, quærite et invenietis, pulsate et aperietur vobis* (*Matth.* VII, 7). Petere enim docti est, quærere devoti; petit sciens, quærit nesciens. Cum petis, vis accipere quod intelligis; cum quæris, adhuc conaris invenire quod petas. Ideo qui jam superiores sunt, orando petant; qui infirmi, laborando quærant. Porro autem pulsare commune est. Nailus quippe obstructum aditum vocibus pulsat: istud ad manus pertinet, et corporis actus est. Petat ergo scientia, quærat amor, pulset operatio, maxime in observatione præsenti. Festivitas siquidem est, cujus jucunditas tota sola sobrietas, cujus epulæ lacrymæ, cujus pastus esuries est: cujus principium ex necessitate, perseverantia in dilectione, actus in requie, requies in labore: cum tota ista observantia confessio pœnitendi pro culpa sit, et rogandi pro venia. Etiam vero evangelica præsens lectio utilitatem supplicationis exposuit, dum in navi Dominum dormientem chorus discipulorum sub tempestatis strepitu trepidus suscitaret (*Matth.* VIII, 24). Neque porro aliud fuit in tanto repugnantium sibi invicem ventorum fluctuumque conflictu, sopitum profundius Dominum nostrum interrita quiete jacuisse, nisi ut ad eum inter discrimina quæ patimur, timoris nostri causa confugeret. Assiduo nos ictu tempestas ista fatigat, impulsu terribili contra nos tonitrus sæculi clamat, scintillantibus ad punctum radiis mundana commotio non illuminat sed coruscat. Ecclesia est navis quæ nos per varios casus velut inter marinos gurgites ducit. Aures quidem nostras obtrectationibus et blasphemiarum stridore, quasi laxata laterum compage, reverberat; sed puppim veritatis soliditate constructam penetrare non potest quod fatigat. Et quia promisit Dominus noster Ecclesiæ, *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi* (*Matth.* XXVIII, 20); in navi quidem est in qua sumus, sed metuere jam non potest quod timemus. Post resurrectionem enim ascensionemque suam totus inter pericula nostra requiescit. Alienæ magis formidini opus est, ut qui securus jacebat evigilet. Clametur ergo vocibus supplicationis; et, si ingravante periculo necdum audit, pulsetur manibus largitatis, et dicatur ei: *Exsurge: quare obdormis, Domine... oblivisceris inopiæ et tribulationis nostræ* (*Psal.* XLIII, 23, 24)? Dicturus est quidem expergefactus, *Cur timidi estis, modicæ fidei* (*Matth.* VIII, 26)? Reddat salutem, et increpet infirmitatem. Et si parva fides est, quia timemus sæcularia, est tamen aliquantula, si recurramus ad Dominum. Non autem timeretur cursus ipso, si ipse timeretur. Sed minima conscientia recti maxima causa trepidandi est, in nostra præcipue vita, cui criminum continuatio fit discriminum multitudo. Quocirca si non diximus Christo, Vigila nobiscum, saltem dicamus, Evigila propter nos. Non rogavimus ne discederet, obtineamus ut redeat, ne deserat cursum navigationis infirmæ, donec vento et mari silentium jubeat, et furorem insanientis sæculi celerrimo fine compescat, et fiat in retributione judicii tranquillitas magna quæ in hoc mundo esse non potest. Quia si de mundo essetis (*Joan.* XV, 19), mundus quod suum erat diligeret. Sed devicto mundo perveniatur ad supernam quietem: ubi quoniam possibilitas pereundi aberit, nec periculi causa nascetur: ubi semper nobiscum Dominus, semper cum illo, si dederit, nos erimus: et qui hic aliquoties negligentibus dormit, illic perpetuo fruentibus sine fine vigilabit.

QUORUMDAM S. AVITI OPUSCULORUM FRAGMENTA.

ADMONITIO.

Præter homiliam superiorem et alteram in conversione Sigismundi regis habitam cujus meminit Agobardus, restant in vetustissimis schedis Thuaneæ bibliothecæ tituli aliarum octo, cum primis cujusque verbis, in hunc modum:

HOMILIARUM OCTO TITULI ET INITIA.

I. Dicta in dedicatione superioris basilicæ: « *Disposueram patientia taciturnitatis hodiernæ.* »

II. Dicta in basilica sanctæ Mariæ: « *Statueram, dilectissimi, et quantum arbitror.* »

III. In restauratione baptisterii in civitate sua Vienna: « *.... Temporum perturbationes quibus.* »

IV. Dicta in dedicatione basilicæ Genevæ: « *Novimus et miramur ex evangelica lectione dicitem.* »

V. Dicta in dedicatione.... « *Pertinet ad locum....* »

VI. Dicta in basilica S. Petri quam sanctus episcopus Tarantasiæ condidit: « *... Par est decrescat facultas virium, crescente materia gaudiorum.* »

VII. Dicta in basilica sanctorum Agaunensium, in innovatione monasterii ipsius, vel passione martyrum: « *Præconium felicis exercitus, in cujus congregatione.* »

VIII. Homilia dicta in conversione domini Segisrici, postridie quam error ipsius ex Ariana hæresi est re-

cepta : « Sæpenumero divinitati quod [illegible] suo principi nostro. »

FRAGMENTA EARUMDEM HOMILIARUM.

(Ex schedis iisdem.)

I.

Sic quondam Petrus apostolorum caput (*Matth.* XIV, 29), id est principum princeps, quamlibet commotum ventis pelagus formidaret, adreptum tamen fluvidi tenens callem victor explicuit : atque undis ponti furentis, velut hostilium [illegible] molibus eluctatus, flatum tentationis adversæ, priusquam sede contingeret, fide contrivit. Secuta est illic serenitas iter peractum. Hic quoque non minus ad habitationem quam ad imaginem, Petri ædem fide fundatam securitas quæ non præcesserat insequitur. Innovet autem idem nunc apostolus dignam sui nominis sedem. Iisdem clavibus pandat hic locum, quibus aperit regnum. Solvat nunc quæ sibi ostensæ fuerint compedes criminum. *Et paulo superius.* Soliditas quæ faciendis fabricis in principiis quæritur, hic et culmen obtinet. Firmissimo aliarum ædium fundamine cacumina nostra tutiora sunt.

II.

Quid mihi tandem antiquus (*Exod.* XV, 25) Moysem suum aquas [illegible] asperas ligno castigante dulcasse? quid Eliseum (*IV Reg.* IV, 41), virtute non imparem, agrestis [illegible] amaritudine plenum lenticulam medici farris [illegible] condisse? Hæc quidem gesta exempla admirabilis fuisse quis nesciat? Sed non minus hodie vestro datum est sacerdoti, quem par diversitas felicis eventus parem paribus approbabit. Cum minoris pene virtutis sit creaturas orando convertere, quam hoste depulso creatorem ædibus invitasse. Implet hic porro gentilium vicos vicinantium Arianorum turbidus livor. Et si paganus hic forte jam deest qui plures deos velit excoli, gemit hæreticus qui unum conspicit exorari. Diligit quippe Trinitatis divisor numerositatem deorum, et consanguineo separationis affectu, pariter soliditate perrupta, multos deos fieri a consentaneis acquiescit, sub quorum favore quasi excusabiliter ipse tres numeret. Quid ingemiscat Christi vacuus nominator, locum numinibus interclusum patuisse virtutibus? Nullus a salutis consortio prohibetur. Sit eis pariter commune cum salvis, quod hactenus nostrum nolumus esse cum perditis. Profanis cultibus claustra damnamus; conversuris cultoribus templa patefacimus. Expetat ergo hic solidum, quisquis amaverat ante divisum : recognoscat nunc Christum petram, quisquis hic [illegible] saxa veneratus est. Sacrilegis ara [illegible] Nomen unum, causa diversa est. [illegible] pens tereus, quo [illegible]

[illegible]

Generali [illegible] gaudendum est, quod florentibus [illegible] potestatis, orationum loca, martyrum templa, [illegible] sacra [illegible] oppida non [illegible] ædibus quam patronis; imo potius, illustrata patrociniis fiunt urbes ex oppidis. Quod si et specialis festi gaudium præconio [illegible]

est equidem fabrica præsens jocunda loco, imminens fluvio, et confragosum vicini torrentis tumultum, velut impendentis reverentiæ [illegible] castigat. Cohibetur venerabilibus ripis amnis [illegible] clatus, et pendulam interjecti pontis semitam, ad altriusque expetenda sacrorum culminum loca substernit. Ædes sufficiens diffusioni, facta est angusta conventui : quæque sic jocunditate habitaculi tam terrestria quam superna sollicitans, cum populo suo vix sufficiat, sufficit de fabrica. Multiformi opificum ingenio nitens, expulit noctem, appulit lucem, qui diu tristibus tenebris artificio proturbatis, lætior intra quoddam claritatis ergastulum, felici custodia clausus est dies. Sic quondam carcer retificis Petri (*Act.* XII, 7) pretiosorum ligaminum radio illustrante resplenduit : cum ferrum suppliciis coaptatum, metallis pretiosioribus plus lu[illegible] serræ fugerent patente aditu catenæ caderent perstrepente tinnitu.

IV.

Gaude igitur, invicte mercator, dispensatione commissa : profer de thesauro tuo nova et vetera (*Matth.* XIII, 52), institutor rudium, labentium restitutor; sit una in multiplici consecratione solemnitas. Erexisti lacrymarum machinis quod hostis alliserat : rediit quæ perierat forma templorum, recurrat et sanctitas. Non ut (*Luc.* XIX, 13) traditam tibi minam, damnante sudario, terrenis scrobibus suffodisti; nec hoc tantum contentus reddere quod dudum fuerat consignatum, illa referens, offerens ista, ut frugem primitiarum meliùs porrigas, prius studuisti solvere quod debeas. Quocirca, dilectissimi, orate quod superest, ut si quid sacrum furatur adversitas, Deo ulciscente sic redeat. In multiplices fructus granum tritici quod maturum putabatur, excrescat. Velut Job (XLII, 10) nostri opes, inter prælia tentationis amissas, victoriæ meritum, patientia duplicante, restituat. Et ut breviter cuncta concludam, agnoscat præsentibus præteritisque successibus, tam perpetrans, quam tolerans, quam in æternis salubres lacrymæ nostræ erunt tribuere, quas videmus fidelibus etiam in temporaneis non perire.

V.

In gloria præsentis ævi parum est, si permitti ad hæc fabricanda dicamur : illud supra est, quod ad tales conatus, si otiari velimus, impellimur. Noverunt siquidem sceptra sæculi nostri, in quo sit virtus temporis sui : quorum inexpugnabiliter, recte ut confidimus, plus hæc basilicis quam propugnaculis urbs munitur. Cingitur undique tutamine sacrarum ædium dives accessus, et ad portarum quamvis patentium limina tutiora, nisi sanctis janitoribus, non venitur. Desistat hinc plane [illegible] superno usus armorum. Ne hostilis conatus hic valeat, hos sufficit providisse custodes. Sic iste, meritorum vigore discretus, aut [illegible] dedicat aditus, aut insidias repellat objectas. [illegible] sibi per circuitum, velut Hierusalem quæ ædificatur ut civitas (*Psal.* CXXI, 3 *seq.*), turres attol[illegible] laturis, quoties in domum Domini ibimus, [illegible] sanctorum cultibus turres, hæc populorum abun-

dantia contingat in turribus; sicque ei fiat pax in A virtute, virtus in pace: virtus scilicet rectoribus, pax regendis; præsidentibus illa, ista famulantibus; quarum tamen principibus nostris utramlibet optantibus, utramque merituris conventus subjectionis devotæ pax confoveat, virtus adjiciat. Ad te nunc sermo liberior, o præsens, si quæ sunt uspiam, catholicarum gentium pater, religionis lumen, columen regionis, exemplorum virtus, Ecclesiarum pignus, temporum decus, civilitate sublimis, communione terribilis, reverentia..... quam cum adoraris a populo. Qui in tribunali unus præ omnibus, in altari unus ex omnibus, stipatus cœtibus subjectorum, non fulgore diadematis, sed mentis luce discerneris. Jam recognoscas tempus est in manibus nostris munera tua. Feremus quidem jubenti tibi, ut secreta sint cum B donantur; sed tu clamas, talia conferendo, quæ nisi princeps habere non poterat. Gloriosissimum quippe in his quoque ædibus quod fecisti: sed in quiddam sublimius tuorum gaudia se reservant. Communem hic quidem hodie lætitiam oblatio vestra peperit: sed adhuc major est quam præstolatio nostra concepit. Porrigitur hic, præludens per conjecturam præsentium, contemplatio subsequentium. Juste æstimatur tantum in nobis, quantum per te potior eris in summa. Certe sicut rationem illic operum perpendimus, hic donorum; non quidem solus in præsentibus aspicis quod delectet, sed solus in futuris poteris proferre quod superet.

VI.

[a] Præconium felicis exercitus in cujus congrega- C tione beatissima nemo periit, dum nullus evasit, cum injustam sanctorum martyrum mortem quasi sortis justitia judicaret, qua bis super aciem dispersa mansuetam, centuplex decimatis fructus accresceret, et od o in prosperum suffragante, eatenus eligerentur singuli, donec simul colligerentur electi, ex consuetudinis debito series lectæ passionis explicuit.

VII.

Cujus aditus nocte non clauditur, quia non habet noctem; cujus fores semper paratas, justis patulas, impiis inaccessas, non alternant claustra, sed merita. Cujus fundamentum Christus est, fides machina, murus corona, margaritum porta, aurum platea, agnus lucerna, chorus Ecclesia. Cui inter divinas laudes, omnis operis necessitate seclusa, sola erit requies D sinceritas actionis. Multa sunt, piissime præsul, in tribunali aliquibus junior, in altario omnium prior, multa sunt, inquam, in operibus tuis, quibus nos hactenus gratias debuisse dicamus. Ditati donis, pauperes verbis, percepimus magna, pauca persolvimus. Ornasti ecclesias tuas gazarum cumulo, numero populorum. Struxisti sumptibus quæ muneribus cumulares altaria. Nunquam quidem contulimus verba virtuti: sed cum ad præsens psalmisonum solemne perventum est, parum puto si dicam verba nostra, vicisti hodie insuper et opera tua. Et post alia. Gallia nostra foresçat. Orbis desideret quod locus invexit. Incipiatur hodie exustioni æternitas, dignitas regioni. Laudantibus in præsenti sæculo Deum, laudaturis pariter in futuro renovet magis oblitus quam terminet actionem. Recognoscatis in cœlo quam de hac tellure portabitis consuetudinem præmiorum: tantusque perseverantiam vestram honor sequatur, ut quod vobis in exercitio erit operis, hoc solvatur in præmio pro retributione mercedis.

ALIA FRAGMENTA.

(Gregorius Turonensis libro II Historiæ Francorum.)

Cum autem cognovisset Gundobadus assertiones hæreticorum nihil esse, a sancto Avito episcopo Viennensi, Christum Filium Dei et Spiritum sanctum æqualem Patri confessus, clam ut chrismaretur expetiit. Cui ait sacerdos: Si vere credis hoc quod nos ipse Dominus edocuit, exsequere. Ait autem: *Si quis me confessus fuerit coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo, qui est in cœlis.* Sic et ipsos sanctos ac dilectos suos beatos apostolos cum de futuræ persecutionis tentationibus doceret, insinuavit dicens: *Attendite vobis ab hominibus. Tradent enim vos in conciliis, et in synagogis suis flagellabunt vos, et ante reges et præsides stabitis propter me in testimonium illis et gentibus.* Tu vero cum sis rex, et a nullo apprehendi formides, seditionem paveseis populi, ne Creatorem omnium in publico fatearis. Relinque hanc stultitiam, et quod corde te dicis credere, ore profer in plebe. Sic enim et beatus Apostolus ait: *Corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* Sic et propheta ait: *Confitebor tibi, Domine, in Ecclesia magna, in populo gravi laudabo te.* Et iterum: *Confitebor tibi in populis, Domine; psalmum dicam nomini tuo inter gentes.* Metuens autem populum, o rex, ignoras quia satius est ut populus sequatur fidem tuam, quam tu infirmitati faveas populari. Tu enim es caput populi, non populus caput tuum. Si enim ad bellum proficiscaris, tu præcedis catervas hostium, et illæ quo abieris, subsequuntur. Unde melius est, ut te præcedente agnoscant veritatem, quam te pereunte permaneant in errore. Nam Deus non irridetur. Non enim diligit illum qui propter terrenum regnum eum non confitetur in sæculo. *Sed ille ratione confusus, usque ad exitum vitæ suæ in hac insania perduravit, nec publice æqualitatem Trinitatis voluit confiteri.*

(Agobardus in libro de Picturis et Imaginibus.)

His ita se habentibus, est modus divinæ, sive angelicæ, vel etiam humanæ gloriæ, sicut Alcimus Avitus episcopus Viennensis in dialogo, ubi cum Gundobado rege

[a] De hoc fragmento Ruinartius in Actis Martyr. sinc. pag. 238 edit. Veron., in admonitione ad passionem sanctorum Mauricii et sociorum ejus martyrum hæc habet § 2: « Fragmentum hujusmodi ex antiquissimis in cortice exaratis schedis bibliothecæ Thuaneæ descripsit vir sacræ antiquitatis studiosissimus Jacobus Sirmondus. Has autem schedas quæ in bibliotheca Regia modo asservantur, vivente adhuc Avito, aut saltem paulo post ipsius obitum scripta fuisse affirmant qui eas inspexerunt viri peritissimi. »

loquitur, dicit : Illud tamen quod ab æqualitate cœlestis gloriæ Patrem et Filium, perinde ut creaturam angelicam secludentes, quamdam mihi invidiam illicite supernis virtutibus delati honoris obtenditis, dicentes : Ergo et angelis atque archangelis, et quæcunque in excelsis sunt, gloriam ferre debemus : licet minime pertinent ad causam, etiam ad præsens non omnino sic renuo, quasi creaturæ sublimi atque præstanti gloriam ferre timeamus. Est quippe divinæ, est angelicæ, est etiam humanæ gloriæ modus, quem in multis Scripturarum locis invenimus, et sanctorum meritis, et apicibus regum sine vitio assentationis ascribi. Quæ enim inter homines prima gloria, gloria hæc est omnibus sanctis ejus; et in Evangelio Dominus dicit, quod nec Salomon in omni gloria sua sic vestitus est sicut lilii flosculus specie naturali (*Matth.* VI, 29).

(Agobardus idem in libro adversus legem Gundobadi.)

Qualis e venerandus et sanctus vir sæpe dicto Gundebado de supradictis certaminibus responderit, audiat si placet benignitas vestra. Cum de his inter utrumque sermo esset, et beatus Avitus talia certamina reprehenderet, respondit ei Gundobadus : Quid est quod inter regna et gentes, et etiam inter personas sæpe singulas, dirimendæ præliis causæ divino judicio committuntur, et ei maxime parti cui justitia competit, victoria succedit? *Ad quod beatus Avitus intulit dicens :* Si divinum, inquam, judicium, regna et gentes expeterent, illud prius quod scribitur formidarent, dicente Psalmista : *Dissipa gentes quæ bella volunt* (*Psal.* LXVII, 31). Et illud diligerent quod perinde dicitur : *Mihi vindictam, ego retribuam, dicit Dominus* (*Rom.* XII, 19). An forte sine telis et gladiis causarum motus æquitas superna non judicat, cum sæpe, ut cernimus, pars aut juste tenens, aut justa deposcens, laboret in præliis, et prævaleat iniquæ partis, vel superior fortitudo, vel furtiva subreptio?

(Agobardus idem libro de Picturis.)

Sicut Alcimus Avitus episcopus Viennensis dialogo, ubi cum Gundobado rege loquitur, dicit : Est quippe divinæ, est angelicæ, est etiam humanæ gloriæ modus.

LECTORI.

Alia post hæc diversorum Aviti operum plurima et illustria fragmenta suppeditavit nobis ex Carthusiæ Majoris bibliotheca, [a] *codex Flori diaconi Ecclesiæ Lugdunensis, in quo beati Pauli Epistolas ex veterum aliquot Patrum scriptis exponere aggressus, post Cypriani, Hilarii, Fulgentii aliorumque sententias, quas singillatim ordine describit, Aviti quoque operum, eorum duntaxat qui Pauli locum aliquem tractant, segmenta ultimo tandem loco digerit in hunc modum.*

SENTENTIÆ

EX EPISTOLA BEATI PAULI APOSTOLI AD ROMANOS, A SANCTO ET ILLUSTRISSIMO DOCTORE ECCLESIÆ AVITO EPISCOPO VIENNENSIS EXPOSITÆ ATQUE EX EJUS OPUSCULIS IN ORDINEM DIGESTÆ.

I. Qui factus est ei ex semine David secundum carnem.

II. Ut sit pater circumcisionis et sit pater credentium per præputium.

III. Igitur sicut per unum hominem in omnes homines in condemnationem, ita et per unum hominem in omnes homines in justificationem.

IV. Nam quid oremus sicut oportet, nescimus.

V. Qui etiam proprio Filio suo non pepercit.

VI. Item de eodem.

VII. Optabam ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus meis.

VIII. Quorum patres, et ex quibus Christus secundum carnem, etc.

IX. O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei!

X. Omne quod non est ex fide peccatum est.

XI. Ut per patientiam et consolationem Scripturarum spem habeamus.

I.

(Ex libris Contra Phantasma.)

Ideo in capite dominicæ generationis toties David Scriptura commemorat, ut cum patuerit veritas de auctore, nulla possit dubitatio esse de sobole. Nam ut taceamus illud, quod in Evangeliis duo cæci una consonantis fidei voce clamabant : *Miserere mei, Domine, fili David* (*Matth.* XV, 22), scientes de patriarcha genitum recte hominem credi, et nihilominus fructuose miserenti Deo pro sanitate luminum supplicari : quis evidentius quam sanctus Paulus hoc explicat? *Segregatus in Evangelio,* inquit, *Dei, sicut ante promiserat in Scripturis sanctis per prophetas suos de Filio suo, qui factus est ei ex semine David secundum carnem* (*Rom.* I, 1, 2). Asseruit duplicem plena descriptione naturam. Unam in qua secundum divinitatem factor est omnium, et alteram in qua factus est ex semine David secundum carnem. In quarum neutra substantia suspicio potest phantasmatis inveniri; quia sicut per se invisibilis erat divinitas quæ inclinabatur e cœlo, ita de David stirpe descendens nihil ludificatorium habere potuit veritas carnis Christi : quæ non solum usque ad David per proavos

[a] Magnas huic codici gratias debemus, cujus beneficio tot Aviti librorum reliquiæ ad nos pervenerunt. Hæc porro Flori magistri, sic enim appellatus est, expositio in Epistolas S. Pauli ex decem omnium Patribus delibata est, Cypriano, Hilario, Ambrosio, Paciano, Hieronymo, Ephrem diacono, Paulino, Leone papa, Fulgentio et Avito. Post hunc librum, sequitur in eodem codice Carthusiæ, liber ii Flori ejusdem, de Missa et de aliis quibusdam ecclesiasticis institutionibus. In alio vero ejusdem bibliothecæ volumine, operibus Irenæi præfixa est Flori præfatio, cum epistola Agobardi. Ejusdem præterea Flori est liber adversus Joannem Scotum, qui Ecclesiæ Lugdunensis nomine est editus, et sermo de prædestinatione, quem integrum recitat Hincmarus in præfatione posterioris operis contra Gothescalcum. De Floro denique, ne cætera persequar, Walafridi Strabi exstant versus ad Agobardum eumdem episcopum Lugdunensem, et inter Agobardi opuscula, Agobardi ipsius et Flori nomine inscripta epistola ad Bartholomæum episcopum. Erat enim diaconus Ecclesiæ Lugdunensis, et Agobardo, ut apparet, familiaris.

suos, sed per ipsum David usque in Adam, expressa parentum nominatione revolvitur. Et ideo dicit Apostolus, esse ex semine David secundum carnem, ut cum consubstantialem exponeret matri, de qua utique sumpsit et mortem; cum phantasmata nec nasci, nec mori possit, sed principium ejus deludere, finisque vanuisse sit.

II.

(Ex libris Contra Phantasma.)

Abraham auctor utriusque Testamenti, etc., *ut in epistola* 2 (*col.* 209, *b*), *usque ad* multarum gentium pater.

III.

(Ex libris Contra Arianos.)

Abraham, Moysen et prophetas, non solum salvos, sed et beatissimos esse pronuntio, eosque non nisi B per Christum salvatos esse convinco, dicente in Evangelio ipso Domino, *Abraham pater vester concupivit ut videret diem meum; vidit et gavisus est* (*Joan.* VIII, 56). De Moyse, *Si crederetis Moysi, utique crederetis et mihi. De me enim ille scripsit* (*Ibid.* V, 46). Etiam de prophetis similiter: *Quanti prophetæ cupierunt videre quæ videtis, et audire quæ auditis* (*Matth.* XIII, 17)! Et alio Evangelii loco ipse Dominus, ista quæ singillatim memoravi cuncta perstringens, *Ut impleantur omnia quæ scripta sunt in lege, et prophetis, et in psalmis de me* (*Luc.* XXIV, 42). Vos porro conjicite utrum crediderint Christum, quos tam manifeste constat scripsisse de Christo. Nam et Paulus apostolus, qui ante ortum Christi salvati sunt, in Christo redemptos exponens, sic omnem causam C definit: *Sicut in Adam omnes moriuntur, sic in Christo omnes vivificantur* (*I Cor.* XV, 22). Unde sicut nemo perit nisi per Adam veterem, ita nullus acquiritur nisi per novum.

IV.

(Ex libris Contra Arianos.)

Quia *Quid oremus, sicut oportet, nescimus* (*Rom.* VIII, 26), firmum debet apud nos fixumque teneri, quod quidquid Omnipotens non fecerit, restat ut nolit.

V.

(Ex sermone die sexto Paschæ.)

Post lucidæ nubis coruscationem, sic Patris æterni super Filium dulcis terribilisque vox intonat, *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui: ipsum audite* (*Luc.* IX, 35). *Omnes* quidem, sicut ait D Apostolus, *filii Dei sumus* (*Gal.* III, 26), et in oratione clamare præsumimus, Pater noster, qui es in cœlis. Sed aliter filius est de quo clamatur, *Hic est Filius meus dilectus.* Illum ut habeat pater filium, non præcessit voluntas generationem: nos autem per quam efficimur filii, in lavacro accipimus nativitatem. Et ideo quicunque homo potest filius Dei esse, potest et non esse. Unde dicit Joannes evangelista, quod *Dedit eis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine ejus* (*Joan.* I, 12); ut aut permaneat filius bene vivendo, aut certe per carnalem conversationem rejiciat paternitatem. Christus au- A tem, quem Dei Patris Filium non fecit gratia, sed natura, nullo modo potest non hoc esse quod genitus est: adeo ut substantiæ illi quæ ex Deo procedit, nec ipsa quæ ex homine nata est præjudicaret.

VI.

(Ex libris Contra Phantasma.)

Si hæc omnia vera esse recipiunt, etc., *ut in epistola* 3 (*col.* 216, *c*), *usque ad* qualiter non pepercit, si dolore prohibuit?

VII.

(Ex sermone de Natali calicis.)

In affectu quarumcunque rerum non facta, sed vota cogitanda sunt; et abominabili eo qui invitus profuerit bonis, Deo magis gratia referenda est, qua promptissime pius bene utitur malis. Nam licet Joseph nostrum sola peregrinatio fecerit principem, non tamen laudat pietas venditorem. Sanctus autem Paulus apostolus (*Rom.* IX, 3), simpliciter contentus a Christo anathema esse pro fratribus, præter labores proprios, etiam pro fratribus quos lucratus fuerat, coronatur; Judas econtra, quia non fratrum dilectione persequens Christum, anathema est factus a Christo.

VIII.

(Ex libro de Christi Divinitate.)

Esaias conclamantissimus prophetarum, etc., *ut in epistola* 28 (*col.* 215, *b*), *usque ad* quam habui apud te, priusquam mundus fieret.

IX.

(Ex libris Contra Arianos.)

O, inquit, *altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei, quam incomprehensibilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ipsius! Quis enim cognovit sensum Domini? aut quis consiliarius ejus fuit? aut quis prior dedit ei, ut retribuatur illi? Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia: ipsi gloria in sæcula sæculorum* (*Rom.* XI, 33-35). Non ergo altitudo sapientiæ et scientiæ solius Patris, sed Dei, in quo et Filii annuitis esse personam; cujus nec consiliarius quisquam fuit, nec sensum ullus scrutator agnovit: quanto minus qui summo nec augmentum recipienti, convicium etiam minorationis intendit? cum ipse Apostolus inscrutabilem Dei altitudinem pro corporea infirmitate suspiret. Quis autem prior dat Deo, ut retribuatur illi, nisi qui dat initium Creatori, ut et ipse quasi ab inchoata substantia Dei inchoationem sui recuperasse videatur? Unus hic nempe nominatur, unus exponitur Deus. Certe si secus, quam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia, si hæc ut vultis trium sunt, dicite nunc cui ipsi gloria in sæcula sæculorum. Si tribus, quare non ipsis? si ipsi, cui de tribus? Certe, sit ut vultis, tripartita est substantia majestatis: cur non dixit, ex ipso per alterum in tertio, nisi quatenus nominatus ipse unus in tribus est? de quo et Apostolus alio loco: *Et ipse est*, inquit, *ante omnia, et omnia in ipso* (*Coloss.* I, 17). Porro autem, si, ut dixistis, omnia in Spiritu sancto constant, et ipse est ante omnia, ac post multa esse incipiat; non erit creatura, et cum crea-

tura non fuerit, servitium non debebit, restatque ut A sit Deus, si non est servus : et qui famulari ratione non colligitur, dominari veritate credatur.

X.

(Ex epistola Contra Faustum.)

Fidem esse omnium bonorum spiritualium fundamentum, etc., *ut in epistola* 4 (*col.* 221, *c*), *usque ad* testis est nostri spiritus, non natura.

XI.

(Ex libris Contra Arianos.)

Libera responsione profiteor, quod Deo suorum animos inspirante, longe fulget claritas veritatis. Illud namque apostolicum, quod sæpe repetitis, sufficit in redemptore cognosci : quia si confitearis Dominum Jesum, et quia Deus illum suscitavit a mortuis, salvus eris (*Rom.* x, 9). Sic tamen ut intelligatur divinitas sua cum Patre, vitam crucifixo homini reddidisse. Sicut ipse in Joanne evangelista testatur: *Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi eam* (*Joan.* x, 18). Porro nequaquam salvat, de homine Christo tantummodo rectum credere, nisi jungas etiam catholico intellectu de Divinitate sentire. Nam et Photiniani mortuum ac resuscitatum asserunt Christum. Et quoniam scelestissimam in hoc eorum blasphemiam, perinde etiam vestræ ut nostræ legis sententia detestatur ; si tantummodo assumptum hominem interiisse, ac sola patris virtute resuscitatum esse dicitis, quæso quid in supradictæ pestis professionibus arguatis, cum ipse Dominus noster, ut legitur, suo nutu suscitet templum ab adversariis dissolutum? Quod certe de quo templo dicatur, in promptu est, cum reparatio templi, inter biduum, in statum pristinum revertentis resurrectionem dominicæ carnis quam divinitas sua templi vice habitaverat, evidenter exponat. Idem ergo Filius Dei Deus qui mori non potuit, defunctum hominem suscitavit, et templum inimicis manibus dissolutum, in unitatem personæ solidata rursus divinitati quam assumpserat carne restituit.

XII.

(Ex sermone die 2 Rogationum.)

Dicit beatissimus Paulus, quod *per patientiam et consolationem Scripturarum firmam spem habere debeamus* (*Rom.* xv, 4); cum omnes Christiani, tum specialius illi quibus datur in hoc mundo, aut pro Deo persecutionem pati, aut pro veritatis amore tribulari, aut pro vitæ hujus peregrinatione compungi.

AD CORINTHIOS PRIMÆ

I. Et ignobilia et contemptibilia mundi elegit Deus, etc.

II. Si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent.

III. Item de eodem.

IV. Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei.

V. Ita et quæ Dei sunt, nemo cognovit, nisi Spiritus Dei.

VI. Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis?

VII. Etenim Pascha nostrum immolatus est Christus.

VIII. Cum sine lege Dei non essem, sed in lege essem Christi.

IX. Caput autem Christi Deus.

X. Nam oportet et hæreses esse, etc.

XI. Item de eodem.

XII. Deus, qui operatur omnia in omnibus.

XIII. Omnia autem hæc operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult.

XIV. Cum tradiderit regnum Deo et Patri.

XV. Cum autem subjecta fuerint illi omnia, etc.

XVI. Primus homo de terra terrenus, secundus de B *cœlo cœlestis.*

XVII. Item de eodem.

I.

(Ex sermone in ordinatione episcopi.)

Ad magisterii testimonium nascendi causa non pertinet; neque ille cœlorum janitor Petrus, quem piscatorem hominum (*Matth.* iv, 18) retia contempta fecerunt, origine placuit natalium, sed fine meritorum; sicut Matthæus (ix, 9) cum de teloneo assumptus est, illic inchoavit lucrum, ubi jussus est terminare negotium. Quid de singulis loquor? talis omnium assumptio fuit, in quorum personis (*I Cor.* i, 28) ignobilia et contemptibilia mundi eligens Deus, præposuit pauperes spiritu divitibus censu, illum jure locupletissimum probans, qui ad veram et integram nobilitatem, non susceptis bonorum, sed depositis criminum fascibus pervenisset. C

II.

(Ex libris Contra Phantasma.)

Nolunt enim a nobis ei qui crucifixus est supplicari, etc., *ut in epist.* 3 (*col.* 212, *a*), *usque ad* non rogemus in cœlo. *Et mox* (*col.* 215, *c*), Veni potius, sancte Isaia propheta, etc., *usque ad* quod in corpore malum patimur, pertulit Christus.

III.

(Ex libris Contra Arianos.)

Dominus majestatis crucifixus exponitur, cum si alternæ substantiæ respicias proprietatem, divina celsitudine ab omnibus crucis contumeliis sequestrata, sola suscepti corporis humilitas senserit passionem. D Nam postquam (*II Cor.* v, 19) Deus in Christo mundum reconcilians sibi, creaturæ quam assumpsit unitus est, significatur plerumque homo per Deum, Deusque per hominem, sicut est illud : *Cum venerit Filius hominis in majestate sua* (*Matth.* xxv, 31), cum majestatem Deo potius quam homini nemo convenire dubitet; quod et Psalmista de Deo exponens, *Et videbitis*, inquit, *in majestate sua.* Et Malachias propheta, ob dictorum perspicuitatem Angelus cognomento, de cruciaria Domini passione. *Si affigit*, inquit, *homo Deum suum, quia vos configitis me* (*Malach.* iii, 8). Cum tamen, quod nullus inficiabitur, non Deus, sed homo confixus sit.

IV.

(Ex sermone de symbolo.)

Audite quid veritas dicat : *Nemo novit Filium nisi Pater, neque Patrem quis novit nisi Filius* (*Matth.* xi, 27). Et si nemo assequitur hanc in sæculo isto notitiam, unde Arianus assumit in substantiæ ipsius divisione mensuram? Si solus Pater novit Filium, solus Filius Patrem; unde dux cæcus majorem intelligit, vel minorem? An forte respondet, et si sibi notitiæ hujus reservat Divinitas sola secretum, unde tu æqualem Patri Filium cognovisti? At ego inquam, paternitatem filius loquitur, omnipotentiam creatura testatur : de substantiæ autem intimo, si nemo novit Filium nisi Pater, neque Patrem quis novit nisi Filius; ubi æqualis est consilio alternante notitia, una est procul dubio in substantiæ perfectione natura. Neque enim major aut minor est, qui nec minus nec amplius notus est. Quid nunc de Spiritu sancto dicemus, quem credere consequente symboli parte in Trinitate præcipimur? Neque enim, si Patrem et Filium sibi invicem confert ista notitia, alienus ab ea erit Spiritus sanctus, de quo scribitur quod *Spiritus omnia scrutatur, etiam altitudines Dei* (*I Cor.* ii, 10). Ergo non tantummodo se Pater et Filius, sed Spiritum suum norunt; cui ideo nihil omnino celatur, quia nihil sine illo in veritate cognoscitur. Quocirca sic est cognitio, sicut cooperatio Trinitatis. Nam post istud generationis divinæ mysterium, si in Christo cogitemus humana, quod celebramus Virginem peperisse, Pater misit, Filius venit, Spiritus sanctus infudit. Quapropter nec in humilitate minorationis absconditur claritas æqualitatis.

V.

(Ex libris contra Arianos.)

Nobis autem Deus revelavit per Spiritum suum. Spiritus enim omnia scrutatur, etiam altitudines Dei. Quis enim hominum novit quæ in homine sunt, nisi spiritus hominis qui in ipso est? Sic et quæ in Deo sunt nemo novit, nisi Spiritus Dei (*Ibid.*, 10, 11). Rogo suppliciter, locum istum, ut pote illuminati a Deo arbitri, judicate; et utrum æqualis sit Patri vel Filio Spiritus sanctus, ex ipsa scientiæ suæ profunditate perpendite. Nemo novit Filium, nisi Pater, neque Patrem quis novit nisi Filius. Sed quia nec Pater, nec Filius, sine Spiritu aliquid novit, ideo quæ in Deo sunt nemo scit, nisi Spiritus Dei; quia nec Spiritus scire aliquid sine Patre vel Filio potest. Quid est, nemo novit præter Patrem, nemo præter Filium, nemo præter Spiritum sanctum, nisi quia in Trinitate præter unitatem nihil possumus invenire? Legimus alio loco, *Qui Filium non habet, nec Patrem habet* (*I Joan.* ii, 23). Itemque alio loco, *Si quis Spiritum Christi non habet, hic non est ejus* (*Rom.* viii, 9). Quod non potest non simul totum haberi, quomodo poterit dividi?

VI.

(Ex sermone de Pentecoste.)

An nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei
A *habitat in vobis* (*I Cor.* iii, 16)? Ecce ergo et spiritus Deus est, si habitat templum, quod præter Deum nullus inhabitat. Unde inquit, *Membra vestra templum in vobis est Spiritus sancti, quem habetis a Deo* (*I Cor.* vi, 19). Ergo si habetis a Deo Deum, et templum Dei estis, et corpus vestrum templum est Spiritus sancti; quocunque non receptus fuerit Spiritus, non capitur Deus. Igitur cum talia dicimus, non nobis obirascantur quibus sanctum Spiritum persuadere conamur : quia nisi Deus creditur, ignoro quid de præsenti festivitate dicatur, aut quid in ejus adventu honoris hæreticus excolat, quem quantum ad se est, etiam nomine servitutis inclinat : cum licet, si vos Filius liberaverit, tunc vere liberi sitis (*Joan.* viii, 36), ubi tamen Spiritus Domini ibi libertas
B (*II Cor.* iii, 17).

VII.

(Ex sermone de Natali calicis.)

Eo superstitionis ritu plectitur impietas rebellantium Judæorum, ut animal corruptibile, id est agnum, cum veneratione comedant, qui veri et immaculati Agni escam periculosissima fame contemnunt. Unde sibi videntur paschalis festi agere sacramentum, cujus hodie omnis Ecclesia initium sumit, mysterium intelligit, præmium concupiscit, quod sermo Domini discipulis suis evidenter insinuat dicens : *Scitis quia post biduum Pascha fiet* (*Matth.* xxvi, 2)? Aliud sonat, erit aut celebrabitur, aliud autem Pascha fiet. Numeret ergo mihi Judæus, usque nunc ab exitu Israel, quantos vult annos : cæterum
C Pascha primum adhuc post biduum fiet, cum præteritas implens figuras, sicut Apostolus ait, *Pascha nostrum immolatus est Christus* (*I Cor.* v, 7).

VIII.

(Ex libris Contra Phantasma.)

Quid vel illo Apostoli sermone lucidius, etc., *ut in epistola* 2 (*col.* 206, c), *usque ad* qui legem dederat in præcepto.

IX.

(Ex sermone de Jona.)

Pelagus, inquit, *operuit caput meum* (*Jon.* ii, 6). Nec istud frustra de solo capite dicebat, quem absque dubio pelagus omni ex parte contexerat; sed celavit contumelia mundi Dominum cœli. Caput viri Christus, caput autem Christi Deus (*I Cor.* xi, 3).
D Velavit humilitas mea gloriam meam, et Deus (*II Cor.* v, 19), qui quasi caput inerat Christo mundum reconcilians sibi, ab eis qui hominem patibulo confixerant, non potuit pervideri.

X.

(Ex sermone 3 Rogationum.)

Præsentis sæculi actio, dilatis causarum eventibus, omnium operum perversitate confusa, non est tempus, sed causa judicii. Da porro in præsentibus evidentem bonorum malorumque distantiam, et examini quid remansit? Da ut hic malum nulli liceat facere, quid æternitas plus habebit? Da ut hic a fide nullus exorbitet, et hæreses esse (*I Cor.* xi, 19) qualiter oportet? Neque enim possumus dissimulare quin

oporteat quod oportere veritas clamat. Oportet vero A esse hæresem, non quia ejus commentis Christus minuitur, sed quia ejus insidiis Christianus augetur. Sic sunt etiam, præter fornicationem quæ sola in corpus proprium peccat, cætera mala, si non vestias nudum, si punias innocentem, si rapias proximo, si parato etiam pallium cedere tunicam tollas, si malam dexteram verberes etiam lævam offerenti, si per mille passus onustum dirigas, et per alia duo servire meditantem. Aut quid diutius violentiæ genera persequar? In omni imperio fortioris superbia temporalem habet jubendi fructum, æternum vero innocentia patiendi.

XI.

(Ex libris Contra Arianos.)

Dicit Apostolus, quod *oporteat hæreses esse* (*Ibid.*). B Oportet autem, non hæreticis quod sunt esse, sed catholicis sustinere quod non sunt. Sicut de Juda traditore suo Dominus dixit, quod *bonum fuerat homini illi non nasci* (*Matth.* xxvi, 24). Inde enim ait illi, quia suum nasci illi malum erat qui tradidit, nobis bonum, ad quos salus ex traditione pervenit.

XII

(Ex libris Contra Arianos.)

Cum apparuissent angeli in terra, clamaverunt: *Gloria in excelsis Deo* (*Luc.* ii, 14). Si Pater et Filius et Spiritus sanctus in excelsis est, bene dicimus, Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto; nec possumus Patri sine Filio gloriam honoremque dare, cum C ipse in Evangelio jubeat, *Ut omnes sic honorificent Filium, sicut honorificant Patrem* (*Joan.* v, 23). Et Apostolus dicit, quod *nemo honorat Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto* (*I Cor.* xii, 3).

XIII.

(Ex epistolis Contra Arianos.)

De divinitate Spiritus sancti, quem nec factum legimus, nec genitum, nec creatum, Apostolus ait: *Deus, qui operatur omnia in omnibus* (*Ibid.*, 6). Et eodem loco: *Omnia autem hæc operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult* (*Ibid.*, 11). Et Petrus in Actibus apostolorum: *Quid convenit*, inquit, *inter vos mentiri Spiritui sancto* (*Act.* v, 3, 4)? Et post, *Non es mentitus hominibus, sed Deo.* Item alio loco: *Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus* D *Dei habitat in vobis* (*I Cor.* iii, 16). Et alibi: *Si quis Spiritum Christi non habet, hic non est ejus* (*Rom.* viii, 9).

XIV.

(Ex sermone de ascensu Heliæ.)

Et si multa sunt dona: *omnia tamen hæc operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult* (*I Cor.* xii, 11). Non in paucioribus minor, nec in majoribus amplior; per quem etiam si alius alio minus accipit, intelligat donum potius posse minui quam donantem.

XV.

(Ex libris Contra Arianos.)

Quia posueram de Evangelio: *Data est mihi omnis potestas in cœlo et in terra* (*Matth.* xxviii, 18), ut potestatem illam, quam sibi dicebat datam, semper in natura divinitatis suæ salvam fuisse monstrarem, commemoravi apostolicum illud quod de Filio dictum est: *Cum tradiderit regnum Deo Patri* (*I Cor.* xv, 24), cum utique Pater nullo tempore sine regno esse potuerit: nec ideo Patrem, qui potestatem Filio dedit esse majorem, cum et ipse Filius regnum Patri traditurus esse dicatur. Ubi enim quis beneficio aliquid confert, jure censetur major accipiente qui donat. In divinitatem autem, ex qua quod ineffabiliter filio datur non est gratia, sed natura, restat dantis et accipientis æqualitas.

XVI.

(Ex libris Contra Arianos.)

Cum autem subjecta fuerint illi omnia, tunc etiam ipse Filius subjectus erit illi qui sibi subjecit omnia, ut sit Deus omnia in omnibus (*Ibid.*, 28). Istud Apostolus ab octavi psalmi posuit exemplo. Sic namque scriptum est: *Minorasti eum paulo minus ab angelis; omnia subjecisti sub pedibus ejus* (*Psal.* viii, 6). Ergo ejus pedibus omnia subdit, quem paulo minus ab angelis minoravit. Nec mirum est, ut in ea creatura Patre dicatur minor, in qua ei etiam beatitudo angelica exstitit major.

XVII.

(Ex libris Contra Phantasma.)

Ille solus hominis statum, etc., *ut in epistola* 2 (*col.* 207, *a*), *usque ad* quam susceperat, in inferna descendere.

XVIII.

(Ex libris contra Arianos.)

Apostolus Paulus ad Galatas, personæ inseparabilitatem designans, ipsum dicit natum de muliere quem misit Deus Filium suum; sicut alio loco, *Primus*, inquit, *homo de terra terrenus, secundus de cœlo cœlestis* (*I Cor.* xv, 47); cum unus idemque mediator, de cœlo Deus, homo de terra sit; qui de utero Virginis editus, ante quam cœlos ascenderet, cœlestis congrue dictus est; quia celsitudini substantiæ cœlestis immixtus, cœli Dominus factus est.

AD CORINTHIOS SECUNDÆ.

I. Ut non possent intendere filii Israel in faciem Moysi, propter gloriam vultus ejus.

II. Item de eodem.

III. Quoniam dum sumus in corpore, peregrinamur a Domino, etc.

IV. Quoniam quidem Deus est in Christo, mundum reconcilians sibi.

V. Audivit arcana verba quæ non licet homini loqui.

I.

(Ex sermone Natali calicis.)

Videamus comparatam Moysi et multo præcellentem, eam quæ nostri est gratiam redemptoris. Nam ut nova paululum veteribus conferamus, ille ad hunc populum venit velata facie, iste operta divinitate, ille sublimitate cornutus, iste humilitate mansuetus; illius vultus radiis et decore luminosus, istius sputis

et eade fœuandus : illius humanam faciem conservus videre non meruit, istius divinam leprosus aspexit.

II.

(Ex sermone die sexto Paschæ.)

Cum caro (*Sap.* IX, 15), necdum mortis fornacibus defæcata, aggravet sensum multa cogitantem, et impediat visum pauca cernentem, interlucet tamen in aliquibus gestis dignitas futurorum, et secretorum immortalium splendor etiam mortalibus oculis rara revelatione subradiat. Sed hoc illis tantum, quos sola caro, non etiam carnalitas tenet, et cordibus mundos mundana cohabitatione non polluit. Sicut præstabatur quondam vati legifero cœleste colloquium; et eo usque divinæ gloriæ quodam intuitu donabatur, donec quiddam in levi fronte cornutum, non asperitas videretur produxisse, sed claritas.

III.

(Ex sermone de symbolo.)

Legimus quodam loco, quod *dum sumus in corpore peregrinamur a Domino* (*II Cor.* v, 6). Quidquid enim nobis de cœlestibus mysteriis traditur, quamlibet indubitabili veritate subsistat, credere debemus, quia videre non possumus. Nam in isto sæculo, nostrum nosse tantummodo credere est. *Beati* enim *mundo corde, quoniam ipsi Deum* (*Matth.* v, 8); non dixit vident, sed *videbunt*. Unde qui in præsentibus habuerit fidem, ipse in futuris accipiet contemplationem.

IV.

(Ex libris Contra Phantasma.)

Intelligit Apostolus ac definit, etc., *ut in epistola* 2 (*col.* 206, *a*), *usque ad* parentali chirographo sustineret.

V

(Ex sermone die sexto Paschæ.)

Insonuit Pauli apostoli auribus, quod non licet homini loqui (*II Cor.* XII, 4), quodque ille permitteretur dicere, si nos mereremur audire. Si enim in modico fideles non fuistis, quod majus est, quis credet vobis (*Luc.* XVI, 12)?

AD GALATAS.

I. Mediator autem unius non est, Deus autem unus est.

II. Misit Deus Filium suum, factum ex muliere

III. Item de eodem.

IV. Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi.

I.

(Ex libris Contra Phantasma.)

Hoc remedium Apostolus dicit dispositum, etc., *ut in epistola* 2 (*col.* 206, *b*), *usque ad* unum reddidit ex utrisque.

II.

(Ex libris Contra Phantasma.)

Adsit nunc sermoni nostro Emmanuel, etc., *ut in epistola* 2 (*col.* 205, *a*), *usque ad* hic et Dei filius et hominis erit.

III.

(Ex libro de Christi nativitate.)

Apostolus dicit, *Postquam vero venit* (*Gal.* IV, 4), etc., A *ut in epistola* 28 (*col.* 246, *b*), *usque ad*, in corpore cœpisse, de matre est.

IV.

(Ex sermone die 3 Rogationum.)

Sicut enim Judæorum lex, ita gentium gloria, gratia est. Et ideo apostolus Paulus ad unam partem dicit, *Non bona gloriatio vestra* (*I Cor.* v, 6), ad aliam vero, *Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi* (*Gal.* VI, 14).

AD EPHESIOS.

I. In quo signati estis in die redemptionis vestræ.

II. Unus Dominus, una fides, unum baptisma.

III. Qui descendit, ipse est et qui ascendit super omnes cœlos.

IV. Quia membra sumus corporis ejus, de carne ejus B *et de ossibus ejus.*

V. Et erunt duo in carne una, etc.

I.

(Ex libris Contra Arianos.)

Unum nomen est Trinitatis. *Neque enim est aliud nomen* ut in Actibus apostolorum legimus, *in quo oporteat nos salvos fieri* (*Act.* IV, 12). Si sequestrato Filio, de solo istud nomine Patris creditur, dicendus est non salvare salvator; rursusque si Patre secluso, id solius redemptoris nomine acquirimur, cessavit ab hac redemptione Pater, de quo scriptum est, quod *redemptionem miserit populo suo* (*Psal.* CX, 9); cum et de Spiritu sancto Apostolus dicat: *In quo signati estis in die redemptionis vestræ* (*Ephes.* IV, 30).

II.

(Ex libris Contra Arianos.)

C Ubi plurale aliquid in divinitate subresonat, non dualitas videtur intelligenda, sed Trinitas, sicut in ipso Sodomiticæ urbis refertur exitio. *Apparuit*, inquit, *Dominus Abrahæ sedenti in ostio tabernaculi, in ipso fervore diei; cumque levasset oculos, apparuerunt ei tres viri; quos cum vidisset cucurrit in occursum eorum, et adoravit in terram, et dixit: Domine, si inveni gratiam in oculis tuis, ne transeas servum tuum* (*Gen.* XVIII, 1, 3). Certe non in aliquo horum trium, aut cultior habitus, aut eminentior forma præstabat. Et tamen Abraham, sacramentum indivisæ Trinitatis intelligens, uno nomine tres precatur, quia trina in unitate persona, et una est in Trinitate substantia; de qua et Apostolus dicit: D *Unus Dominus, una fides, unum baptisma* (*Ephes.* IV, 5). Quis præsumat contra vas electionis unitatem istam pluralitate confundere? Noverat namque cum Patre vel Filio dominari Spiritum sanctum, cui quasi domino corpora nostra sacrabat dicens: *Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis* (*I Cor.* III, 16)? Quo unquam magis testimonio Deus probabitur Spiritus sanctus, quam quod habitaculum ipsius sumus, et Deus habitat in nobis? Sed jam dudum hujusmodi credulitatem divinæ vocationi Paulus debebat. Si quippe in apostolorum Actibus scriptum est: *Deservientibus autem illis et jejunantibus, dixit Spiritus sanctus, Segregate mihi Paulum et Barnabam ad opus ad quod vocavi eos* (*Act.* XIII, 2). Non ex supe-

rioris præcepto, sed spontanea est, ut opinor, ista vocatio. Sibi sequestrari præcipit, sibi dicit assumi. Deus est sine ambiguo qui inspirat, eligit vel mittit apostolos. Et tamen idem sanctus Paulus, cum distincte aliquoties Patrem, Filium vel Spiritum sanctum Dominum esse doceat, fidei culmen ea qua supra dixi definitione consummat: *Unus Dominus, una fides, unum baptisma* (*Ephes.* IV, 5). Sic ergo non possumus duos Deos, sicut nec duas fides, nec duo baptismata dicere. Deos nominare gentilitas appetit, crebro se lavacro a peccatis ablui Judæus credit, fides plurali numero quasi multas dici veritas prohibet, nec Latinitas sinit. Unus Dominus est, non dividimus; una fides, non scindimus; unum baptisma, non iteramus. Cui honorem suum etiam in Bonosiacorum aliorumque receptione servantes, si se in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti baptizatos esse respondeant, quod bene confessi sunt, servando recipimus; quod perperam crediderant, benedicendo sanamus; et quod minus fuerat nominatione præmissa, suppletur credulitate firmata.

III.

(Ex libris Contra Arianos.)

Psalmus dicit: *A summo cœli egressio ejus, et recursus ejus usque ad summum ejus* (*Psal.* XVIII, 7). Nemo porro recurrit, nisi quo fuit; sed ascendente Christo, Filius hominis recurrit in cœlum, qui erat prius in cœlo. Sic etiam sanctus Paulus exponens ait: *Ascendens in altum captivam duxit captivitatem, dedit dona hominibus* (*Ephes.* IV, 8, 9). Et paulo post: *Qui descendit*, inquit, *ipse est et qui ascendit super omnes cœlos, ut impleret omnia*. Cumque per omnem eloquii sui locum Deum venisse prædicet, hominem redisse concludens, hic tamen ipsum dicit ascendere qui descendit; quia in Christo Deus et homo; non alter, sed ipse; non duo ex diversis, sed idem ex utroque mediator. Gemina quidem substantia, sed una forma est.

IV.

(Ex sermone de passione Domini.)

Apostolus (*Ephes.* V, 31, 32) somno Adæ dominicam mortem coaptans, in ipso mundi principio ædificationem mulieris de costa dormientis viri, nascentis ecclesiæ dicit signasse compagem. Namque cum formato de terra homini, si lecta recolimus, conjux deesset, et quanquam inexperti, tamen solatii contubernium rudis animus flagitaret, ligatur Adam sensu, solvitur somno, celebratoque hujus similitudinis sacramento, jam pressum novi soporis pondus incubuit, ut merito mortem significasse ex ipso immobili atque insensibili quiete videatur. Taliter autem jacenti detrahitur una costarum, atque inde formata muliere, reviviscenti admodum viro, pro dispendio membri, repensantur lucra conjugii. Ecce et hic hodie Adam novum, culpas veteres sanaturum, oppressum somno impactæ crucis suscipit quies. Nunc videndum est quid sit, quod de solo ejus latere Ecclesia formari dicitur, cum totus ipse homo pro Ecclesiæ salute moriatur. Refert Joannes evangelista (*Joan.* XIX, 31, 32) quomodo crucifixo Domino cum duobus latronibus, scilicet sexta sabbati circa vesperam, uti ne pendentium corpora feriata diei solemnitas invenirei, fractis pro acceleranda morte latronum cruribus, cum jam exspirasse Dominum cognovissent, adverterunt a supplicii similitudine temperandum; quia etiam si prematur veritas inimicorum conjuratione, non frangitur: maxime cum et de Agni esset immolatione prædictum, *Os non confringetis ex eo* (*Exod.* XII, 46). Et tamen hic circa Dominum, sic quoque quod non fuit necessarium fieri pro exitio, pro sacramento perfectum est. Unus namque de militibus arrepto missili, ut sermonem ipsum ponam, *latus ejus aperuit* (*Joan.* XIX, 34). Ergo non rupit, non transfodit, non jugulavit ad ultimum, sed inquit, *aperuit*; ut patentis plagæ portam vitalem, non tam vestigium vulneris, quam salutis esse intelligamus ingressum. Nam et arcam illam (*Gen.* VI, 14) cujus claustro tutus Noe tumentes sæculi fluctus mortemque bacchantem, impune solus cunctis pereuntibus enatavit, ostium quo ve. ad salutem ingressus, vel regressus ad lucem est, in latere legimus habuisse. Agnosco igitur et hodie in Domino, qui surgit per crucem (*Psal.* CXXXI, 8) in requiem suam, ipse et arca, id est caro, sanctificationis suæ: agnosco, inquam, in latere arcæ istius aditum nostrum. Videamus primum quid inde procedit, advertamus postea quomodo ibi Christianus introiit. Patefacto ergo latere Domini, processit ubertim manantibus rivis aqua vel sanguis. Quid admirabilius tali facto? quid lucidius indicio? quid mysterio plenius? Certum est quidem quod doluit Christus, quod interiit certum; sed servat in eo dignitatem suam etiam veritas mortis. Quæ conditio unquam humani corporis habuit aquæ vel sanguinis fluxum? Esto, quod tamen vix consuetudinis ratione permittitur, ut continuerit cruorem suum caro defuncta; ubi latuit viventis aquæ fonticulus in corpore morientis? Unde procedit duplex rivus arentem mundum fecundaturus, puris laticis, pretiosus cruoris? Unde sancti fluminis unda prorumpit, sola restinguendis gehennæ satisfactura vaporibus? Ecce videtis de latere Adam nostri conjugem suam strui. Ecce sponsam victuro, dum moritur, præparari. Ecce dormienti præcipi quod lætificet vigilaturum: omnis autem Ecclesia duo sunt genera hominum. Unum est, quod fideli morte, aliud quod sublimi passione salvatur; unum quod pro Christo occubuit, aliud quod Christo vixit. Nos ergo excipiamus aquam de latere Domini, martyres sanguinem. Illos pretiosa sanguinis purpura vestiat, nos nivea baptismatis unda respergat.

V.

(Ex libris Contra Arianos.)

Consultus in Evangelio Dominus, quid de vinculi matrimonialis soliditate decerneret, *Non sunt*, inquit, *jam duo, sed una caro. Propter quod dico vobis, Quod Deus junxit, homo non separet* (*Matth.* XIX, 6). Ecce quod ait Apostolus de conjugio, *Sacramentum hoc magnum; ego autem dico vobis, in Christo et in Ec-*

clesiæ (*Ephes.* v, 32). Nascitur nempe ab humilitate A exempli altitudo mysterii. Si ex duobus dicitur unum facere copula corporalis, quare totam Trinitatem non solidaverit una substantia? aut cum dicamus, in terrenis separari non licere quod Deus junxit per concordiam, quanto periculo in supernis separari velimus quod Deus junctus est per naturam? Jam ut illud taceam quod scriptum est, quod *multitudinis credentium erat anima una, et cor unum* (*Act.* iv, 32): quorum singula corda unum cor reddebat unanimitas, sicut proprias in Trinitate personas solidat et exonat æqualitas.

AP PHILIPPENSES.

I. Qui cum in forma Dei esset, semetipsum exinanivit.

II. Factus obediens usque ad mortem.

III. Propter quod Deus illum exaltavit, et donavit illi nomen quod est super omne nomen.

IV. Ut in nomine Jesu omne genu flectatur.

V. Et omnis lingua confiteatur quia Dominus Jesus in gloria est Dei Patris.

VI. Item de eodem.

I.

(Ex Libris Contra Phantasma.)

Cum in forma Dei esset, semetipsum exinanivit formam servi accipiens, et humiliavit semetipsum usque ad mortem, mortem autem crucis (*Philipp.* ii, 6-8). Verus Deus est qui dignatur inclinari; verus homo est, qui potuit mori. *Propter quod*, inquit, *et Deus pater exaltavit illum, et donavit illi nomen quod est super omne nomen.* Inter eum qui dat, et eum qui accipit honorem, trium est omne nomen. Imum est homo, medium angelus, summum Deus. Hoc nomen donavit quod super omne nomen est, non ei quem genuit, sed illi quem misit, qui factus est obediens usque ad mortem. Aut quid novum est, credi in eo formam servi, qui nec maledicti opprobria ferre despexit? Apostolo protestante, *eum qui non noverat peccatum, pro nobis maledictum fecit* (*II Cor.* v, 21). Quia scriptum est, inquit, *Maledictus omnis qui pendet in ligno* (*Gal.* iii, 13). Propter quod exaltatus est, ut in nomine Jesu, omne, id est non solum hominibus, verum etiam angeli, genu flectatur: ei scilicet qui secundum ejusdem Apostoli dictum, *propter nos pauper factus est cum dives esset* (*II Cor.* viii, 9), dives ab æternitate, pauper ex ventre; dives in cœlis, pauper in pannis.

II.

(Ex libris Contra Arianos.)

Non per hoc minuit æqualitatem Filii Dei, quod filius hominis obedivit. Quomodo enim non obediret Patri, qui subditus erat matri? dicente evangelista de parentibus ejus: *Et venit Nazareth, et erat subditus illis* (*Luc.* ii, 51). Sic enim factus est, dicente Apostolo, *obediens usque ad mortem* (*Philipp.* ii, 8), sicut ipse Dominus dixit, *Tristis est anima mea usque ad mortem* (*Matth.* xxvi, 38).

III.

(Ex libris Contra Arianos.)

An forte solus Pater dicendus est Dominus? In Evangelio Christus discipulis ait: *Vocatis me Magistrum et Dominum, bene dicitis; sum enim* (*Joan.* xiii, 13). Et Apostolus ait (*Philipp.* ii, 8, 9), quod post mortem Christi, mortem autem crucis, exaltaverit eum Pater, et dederit ei nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium et infernorum, id est adoret, dicente alibi ipso Domino, *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* (*Matth.* iv, 10).

IV.

(Ex sermone de Pentecoste.

Crux illa in qua vita pendente mors periit, sicut B in passione evangelista Joannes enarrat (*Joan.* xix, 20), quia multiplicem capere non potuit, triplicis linguæ pagina fuit: ut a toto mundo incunctabiliter crederetur, quod Hebraicis litteris, nec non Latinis Græcisque conscriptum, quasi in ore trium testium firmaretur; ac deinceps *omnis lingua confiteatur quia Dominus Jesus in gloria est Dei Patris* (*Philipp.* ii, 11), id est in una cum Patre. Quod quamlibet aliquorum intentio negare persistat, et si non omnium sermo, certe omnis lingua proclamat.

V.

(Ex libris Contra Arianos.)

Dixi cum Patre Filio æqualem gloriam honoremque nos dicere: quia legimus, *Ut omnis lingua confiteatur quod Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris* C (*Ibid.*). Si tantummodo dixisset in Dei, forte putaretur, esto in Dei, certe minoris; at cum in Patris gloria, quid inæquale? quid exiguum? quid divisum? Non enim in angelica vel humana, sed in gloria est Dei Patris. Alias autem, nisi æqualis gloria ista credatur, contra ipsius Domini jussionem (*Joan.* v, 23), non omnes sic honorificabunt Filium, sicut honorificant Patrem. Nulla enim ratione sic honorari poterit major ut minor. Sed quicunque non sic honorificaverit Filium sicut honorificat Patrem, quidquid gloriæ dempserit, contumeliæ deputavit.

VI.

(Ex sermone in dedicatione ecclesiæ archangeli Michaelis.)

Iste sit ille, quam dulcis, tam terribilis locus, in D quo Jacob (*Gen.* xxviii, 17) cernens Dominum scalis innixum, perque eas ascendentes descendentesque angelos videns, domum Divinitatis intelligit: ubi parato mysteriis lapide caput effultus, futurorum causis aptavit unguentum: sive cum passuri Mediatoris pendulum crinem, justificatæ peccatricis obsequio, fragrantis alabastri unda perfudit: ut quod lapidibus vivis in spiritualem fabricam congruentes necessarium flueret, ex irriguo angularis lapidis fonte manaret, sicque Abrahæ filii per lavacrum ex lapidibus suscitati, ut ariditatum contagii naturalis evadant, odoriferi chrismatis munere gratia fecundante pinguescerent. Istud Jacob sopitus vidit in spiritu, expergefactus gessit in signo. Cum nobis inde oratio

consecrantis inclamat, nobis ibi somnium dormientis A invigilat. Scalæ vero quas vidit, gradus sunt supplicationis humanæ, quibus quisque pro viribus in divinas aures precum qualitate mittatur. Ascendunt autem per eas angeli, cum vota nostra in cœlum porrigunt: descendunt, cum de cœlis obtenta transmittunt. Assistunt hi precibus nostris, non pennarum flatu, sed donorum spiritu, quorum volasse voluisse est. Interque hos sibi vindicat Michael princeps principem locum, quem Daniel (x, 13) ille sublimis vir desideriorum, visionum potens, dissolutor ænigmatum, expositor figurarum, hebdomadæ triplicis fervente jejunio, parum fuit ut haberet visibilem, nisi acciperet adjutorem. Quocirca etiam hic Michael noster, sinceritate voti, jocunditate loci, devotione populi, provocatus adstat, conferendo magna, ma- B xima obtinendo. conspectum Divinitatis quo semper illustratur, huc attrahat. Ad quem, quia multis Scripturarum locis agnovimus, subvehentibus angelis, sive quod pium poscitur, sive quod rectum geritur pervenire, acceptabilium operum salubriumque votorum prospiciamus in studio beatitudinem, qui providimus in archangelo portitorem.

AD COLOSSENSES.

I. *Qui est principium primogenitus ex mortuis.*

I.

(Ex sermone die primo Paschæ.)

Fit Christus in hodierna festivitate non unigenitus, sed, sicut Apostolus dicit, *primogenitus ex mortuis* (*Coloss.* I, 18). Video tamen posse aliquos hic mo- C veri cur Christus primogenitus ex mortuis nominetur, cum factum sit, sicut plerumque nos sacer cœlestium lectionum cursus instruxit, ut aliquos mortuorum, etiam sanctorum intercessione redivivos, laxatis naturæ vinculis, lux secunda susciperet. Quod admirabiliter quoque ac triumphaliter ipse Dominus fecerat (*Matth.* IX, 24; *Luc.* VII, 12; *Joan.* XI, 43), cum prohibitis prius duobus spiritibus de inferno, corporibus de sepulcro, Lazarum novissime suscitans, jussione tertia, die quarta, non de fauce, sed quodammodo de ventre mortis, vinctas funere, putredine relaxatas, fetentes tempore, jussione viventes retraxit exsequias. Sed quicunque sic temporaliter resurrexerunt, ut deinceps morerentur, hos mortuorum primitias, id est primogenitos ex D mortuis, quod de solo Christo dictum est, appellare non possumus. Siquidem isti de morte cum mortis vinculis revertentes, nec sub remedio, sed adhuc sub chirographo, non sunt a conditione liberi, sed pro opportunitate laxati. *Christus* autem *resurgens*, ut Apostolus ait, *jam non moritur, mors ei ultra non dominabitur* (*Rom.* VI, 9). Ergo hactenus ipse solus est, qui non moriturus resurrexerit; hoc etiam suis postmodum largiturus, cum eos a morte perpetuo victuros resuscitabit. Quocirca illa jam secunda lectio erit, qua fideles resurgent. Cæterum primum resurgendi gaudium primogenito ex mortuis jure debetur.

AD THESSALONICENSES PRIMÆ.

I. *Quoniam ipse Dominus in jussu et in voce archangeli, et in tuba Dei*, etc.

II. *Rapiemur in nubibus obviam Christo in aera.*

III. *Item de eodem.*

I.

(Ex sermone de Ascensione Domini.)

Vas electionis gentium doctor, in quo adhuc mortali homine angelicus sermo vivebat, cum resurrectionem mortuorum non mortuo sermone describeret, Dominumque nostrum *in jussu*, id est cum imperio, *et in voce archangeli* adfore, quasi cum præconis terrorem monstraret, tum *deinde*, inquit, *etiam nos rapiemur in nubes obviam Christo in aera* (*I Thess.* IV, 15). Tunc erit possibile quod modo arduum. Quod nunc in Christo veritas divinitatis, tunc in nobis poterit similitudo. Tunc etiam nostris aere pedibus subjugato, levibus elementis defæcatorum corporum membra ponemus: si tamen veniente eodem rege nostro, non in præteritum timida differendi conscientia retrahat, sed fida securitas ad percipiendam citius dignitatem gloriæ cœlestis occurrat.

II.

(Ex sermone die primo Rogationum.)

Præparare in occursum Dei tui, Israel (*Amos.* IV, 12). Dicit quidem Paulus apostolus, ubi Redemptoris (*I Thess.* IV, 15) describit adventum, qualiter rapiemur ad nubes obviam Christo in aera. Hic tamen puto occursum istum ad alium pertinere. Nam et hic viventes quasi occurrimus Deo, si præceptum quod porrigitur amplectimur: et quia paratus est ille ad ignoscendum, occurrat ei correctio ad pœnitendum. Sed et quicunque propter amorem æternæ vitæ, non solum ab illicitis abstinet, verum etiam a licitis se coercet, sponte occurrisse judicandus est. Nam, ut exempli gratia unum quodcunque dicamus, adulterio generaliter interdicto, simplex conjugium lege permittitur; cui tamen virginitatis nitor sine comparatione præfertur: unde qui dat nuptum virginem suam bene facit, et qui non dat melius facit (*I Cor.* VII, 38). Hoc ergo de omni debemus observatione sentire. Qui male facit, fugit; qui bene, exspectat; qui melius, occurrit.

III.

(Ex libris contra Arianos.)

Intelligendum est, quod dicente filio, *Nemo ascendet in cœlum, nisi qui de cœlo descendit* (*Joan.* III, 13), divinitatis tantum potestas unde venerat ascensura dicatur, non eo modo quo ascensum sanctis vel tribuit idem Dominus, vel promisit. Ex quibus Enoch (*Hebr.* XI, 5) propter meritum translatus a terris, Helias (*IV Reg.* II, 11) curru elatus est cœlis. Taceo illum qui (*II Cor.* XII, 2, etc.) in corpore an extra corpus nescio Deus scit, in tripilcibus supernorum secretis audivit verba quæ non licebat hominibus eloqui, quia videbat arcana quæ non licuerat mortalibus intueri. Sed forte parum videtur de ascensu fidelium personalia replicari. Noverat videlicet Apo-

stolus præmia futurorum, cum sponderet illis ad quos scribebat (*Philipp.* III, 20), quod recte viventium conversatio jam nunc esset in cœlis, quo utique post resurrectionem corporis et habitatio servaretur : sicut et Dominus noster discipulis suis in Evangelio Joannis insinuat dicens: *Vado parare vobis locum. Et si abiero, et paravero vobis locum, iterum venio, et accerso vos ad me, ut ubi ego sum et vos sitis* (*Joan.* XIV, 2). Juxta quam promissionem sancti in cœlo futuri sunt. Nunquid sine ascensu celsitudinem regni cœlestis intrabunt? Et quomodo *Nemo ascendet in cœlum, nisi qui de cœlo descendit* (*Joan.* III, 13)? Sed quia incommutabilis veritas, tam de se falli cum protestatur, quam de nobis fallere non potest cum pollicetur; quamlibet illic cum illo futuri sint qui fuerint glorificandi, ille solus ascendit qui levari alterius ope non indiget. Cui cum voluit solide substratus est aeris gradus. Cujus quo venerat revertentis, de superno vigore vibratum, de terrestri substantia corpulentum, viæ famulata pendenti sustinuit aura vestigium. Præter hunc ergo solum, cui, ut sæpe jam dixi, per duplicem generationem suppetiit hæc potestas, multi in cœlo futuri sunt, sed nullus ascendet. Quia ut impleatur fidelibus divina promissio, non ascensuris, sed assumendis dabitur altitudo. Quod prævidebat Apostolus (*I Thess.* IV, 15), cum sociandos nos Domino, et apud ipsum semper futurus, per nubem rapiendos in aera præmoneret. Porro intelligi promptum est, quod alieno subvectus arbitrio non graditur propria libertatis sponte qui rapitur. Nec semper invitos rapi rearis: frequenter raptos suos monstrat et gratia. Siquidem teste Evangelio (*Joan.* VI, 44), et Pater trahit qui ad Filium veniunt, et a violentis rapitur regnum cœleste (*Matth.* XI, 12). Quæ sic rapina desiderii sui sancti efficit compotem, ut Dei cui hoc violenter eripitur, magis provocet largitatem.

AD TIMOTHEUM PRIMÆ.

I. Unus mediator Dei et hominum, homo Christus Jesus.

II. Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat, etc.

III. Cum enim luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt, etc.

IV. Nihil intulimus in hunc mundum, etc.

I.

(Ex libris contra Arianos.)

In Christo Deus et homo, non alter, sed ipse: non duo ex diversis, sed unus ex utroque mediator. Gemina quidem substantia, sed una persona est. Quam soliditatem si quis scindere dualitate præsumat, primum est quod publice contra Apostoli sententiam profitetur, dicentem: *Unus mediator Dei et hominum Christus Jesus* (*I Tim.* II, 5). Deinde eligat necesse est de duobus, id est divina humanaque, quam naturam mediationis hujus velit mysteria suscepisse. Si solus Deus mediator, non est alius apud quem intercedat: si solus homo, non est qui reconciliare prævaleat. Junge porro ut sit (*II Cor.* V, 19) Deus in Christo, et est mundum reconcilians sibi. Ipse videlicet penes quem agendum est, ipse qui agat: sic idem missus, et idem regressus; sicut ipse judicatus, et ipse judicaturus.

II.

(Ex sermone de ordinatione episcopi.)

Superest nunc, ut lectionis hujus semper meminerit, quæ peculiariter ei nunc lecta est, inclamante Apostolo, acclamante populo, conclamante judicio, *Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat* (*I Tim.* III, 1). Solent autem plerique propriæ ambitionis incendium dicti hujus apostolici quasi refrigerio temperare, quod jam et libertate permissa res boni operis concupiscatur. Sed statim cessaret tale desiderium, si sequentia tractarentur. *Oportet*, inquit, *hujusmodi irreprehensibilem esse* (*Ibid.*, 2). Hic secum rogo crescens ambitus et animosa honorum vota decertent: hic permissam sibi desiderii securitatem merita semetipsa scrutata considerent; si ab omni interdictæ reprehensionis nævo candida divinæ imaginis integritas custoditur; si quandocunque mentis impetus moderationis limitem non excessit; si quibuscunque indigentibus superfluum quispiam manus non tenuit; si nunquam sermonis petulantia honestatem silentii salubrioris irrupit; si (*Ephes.* IV, 26) calentem diei ferventis iracundiam limes occidui solis absolvit; si nunquam corde duplici diversum sonantis cogitantisque aliud verba quam vota moliuntur; si ad ultimum digna observantiæ cura, ut dejuramentis taceam, vel perjuria formidantur. Non quod ab his omnibus liberi esse omnes possimus, sed quod periculosum sit unumquemque merita sua non recolere, et quod solis irreprehensibilibus debetur, ambire. Jam quid de illis dicatur, quos pretiositatem gratiæ pretii vilitate mercantes, usque ad jacturam pecuniæ verecundiæ jactura producit? Quorum acclamationibus militant conducta mendacia, quorum prurientes scalpentibus præconiis aures mercenarius clamor inflammat; quique non reminiscentes Simonem Magum (*Act.* VIII, 18) divini muneris dispensationem pretio voluisse mercari, cum pecunia sua non in sacerdotium, sed in interitum deputantur. Libere ergo hæc coram ambitu electo compulsoque detester: placere Deo penitus nequit, qui usque ad sui electionem sibi ipse placuerit. Quin potius de innocentum antistitum labore dicamus. Neque enim levis est administraturi causa pontificis, quem manet dupliciter, sermo ut populi magistrum, actus ut Christi discipulum: qui plebem non minus pietate quam severitate recturus est. Quem timere convenit dispendiis suis, quem communicare non convenit criminibus alienis. Qui alium onerat se contestante, qui damnum patitur alio pereunte. Quando audit, *non turpis lucri cupidum*, temperaturus est ut sit cupidus, et quidem lucri, nec tamen turpis: id est, ut studeat commissa sibi talenta assiduæ prædicationis sermonibus expolire, et acquisita multiplicataque gregis sui salute geminare.

jubetur esse *ornatus*; nec istud corporaliter accipiendum est. Episcopum cui injuncta merito ornamenta suppeditent, non comit pompa, sed gratia. Sic itaque sacerdotalis locus, arctam illam et contribulatam Evangelii semitam tenens, perque angustias ejus post se etiam populum trahens, sinistram fugiens, dexteram non præsumens, periculosum ex utraque parte lubricum pertimescat, et sermonis apostolici libram æqualitate considerationis appendens, si districtus esse voluerit, legat *non percussorem*; si humanus, *non vinolentum*; si sobrius, *non avarum*; si subditus, *non abjectum*; si servus, *non elatum*; si misericors, *non remissum*; si terribilis, *non cruentum*; si *domum suam bene regentem*, utique ordinantem omnia, negligentem nulla, acquirentem multa, plurima dispensantem. Ergo et huic ex administratæ domus probato rectoque judicio, super evangelici illius nummularii mensam pecunia multa committitur, quæ multiplicato reddenda compendio vos eritis.

III.

(Ex epistola contra Faustum.)

Fateor in necessitate positis, etc., *ut in epistola* 4 (*col.* 221, *a*), *usque ad* in carne non vicerat conjugatos.

IV.

(Ex sermone die 2 Rogationum.)

Age nunc, in quantum potest fieri, videamus quæ nostra quæve aliena sint. Ait Paulus apostolus: *Nihil intulimus in hunc mundum, sed nec auferre possumus* (*I Tim.* VI, 7). Et quid nostrum dici potest, quod non intulimus, quodque non relaturi sumus? C *Nudus*, inquit Job, *exivi de utero matris meæ, nudus revertar in terram* (*Job* I, 21). Patet quam infidelis sit usus divitiarum, qui nos nec in principio nostro, nec in fine comitatur. Quid aurum et argentum avare multiplicas? quid tuum dicis, ad quod nudus venisti? Mundi est facultas quam tuam, communis est quam propriam putas. Via itineris cujuscunque quam gradimur, breviter dici nostra potest, dum a nobis ambulatur: nobis vero prætergressis, illorum est qui sequuntur. Quomodo potest nostra esse facultas caduca atque terrena, si non pascat egenum, cum possit pascere violentum? Quomodo nostrum est, in quo nec capiendo innoxii, nec continendo justi, nec possidendo certi, nec conservando securi sumus? Et quam pro certo tenemus, nos nudos in terram venisse, tam certo sciamus, de terrestribus nos auferre nihil posse. Apostolus se recolit nihil intulisse, nihil ablaturum esse. Job fatetur nudum se natum, nudumque moriturum. Salomon omnibus parem clamat interitum et similem exitum. Quantumlibet ambitione velit quisque discerni, principio et fine conjungitur. Nam quod dixit, *Unus introitus omnibus ad vitam, et par egressus ad mortem* (*Sap.* VII, 6), non meritorum æqualitatem, sed æqualem docuit conditionem. Unde si apparet, ut opinor, nec infida fidelium, nec peritura esse salvorum, quæ sint nostra paululum discernamus. Ecce, ut supra dixi, cum in hunc mundum venientes nihil terrenæ facultatis in- A ferimus, animam tamen arbitrii compotem capacemque rationis, ad eligendum bonum, si Deus inspiraverit, exhibemus. Cumque processu temporis voluntatis nostræ qualitas confirmatur, Dei voluntas est ut bene faciamus, sed nostrum est quod fecerimus. An forte dicit aliquis, et hanc ipsam boni actionem potest homo insidiante diabolo perdere. Verum est, quod amittere homo bonum proprium furante adversario potest. Sed hinc magis nostrum conjici debet, quia non violenter aufertur. Non enim taliter perdimus mercedem, qualiter facultatem. Quod enim extra nos est, carnalis inimicus rapiendo auferre potest: quod vero intra nos, non potest spiritualis nisi insidiando furari. Et ideo, *si sciret paterfamilias qua hora fur venit, vigilaret utique, et non sineret perfodi* B *domum suam* (*Luc.* XII, 39). Illa ergo est domus nostra, quæ, si vigilamus, non potest dirui: illa vero prorsus aliena est, quæ potest vigilantibus nobis occupari.

AD TIMOTHEUM SECUNDÆ.

I. In magna autem domo non solum sunt vasa aurea et argentea, sed et lignea et fictilia.

I.

(Ex sermone die 3 Rogationum.)

Quomodo si, inquit (*Isai.* LXVI, 20), inferant filii Israel munus in vase mundo in domum Domini; legimus in Apostolo, *in domo magna non solum argentea vel aurea, sed etiam lignea vasa et fictilia* (*II Tim.* II, 20) reperiri. Quæ in ipsa graduum diversitate omnia possunt esse usui, etiamsi non sunt æqualia dignitati. Cuilibet distantiæ niter opus est. Potest in fictilibus vasculis, dummodo munditia non desit, divinæ domui munus offerri, si vas ex eadem massa fictum, quia peccando ceciderat in contumeliam, pœnitendo redeat ad honorem. Habemus enim thesaurum istum in vasis fictilibus (*II Cor.* IV, 7). Hæc ergo vascula, ut dixi, pœnitentium teneant compunctionem. Porro lignea legitimam conjugatorum præferant simplicitatem: cruore martyris aurea rubeant; virginitatis radio argentea perlucescant. Vasorum talium capacitas est, quod rationabilis naturæ conditi sumus. In hæc modo provideat de suo quisque quod offerat: pro qualitate munerum fit pretiositas vasculorum. Istis credo vasculis Heliseus (*IV Reg.* IV) quondam liquorem olei vivacis infudit, quod cum D flueret irriguum, non effluxit impletum.

AD HEBRÆOS.

I. Filius meus es tu, ego hodie genui te.

II. Minorasti eum paulo minus ab angelis

III. Ubi enim testamentum, mors necesse est intercedat testatoris.

IV. Fide obtulit Abraham Isaac, cum tentaretur.

V. Lapidati sunt, secti sunt.

I.

(Ex libro de Christi divinitate.)

Filius meus es tu, ego hodie genui te (*Psal.* II, 7). Hodie hic æternitas, etc., *ut in epistola* 28 (*col.* 246, *a*) *usque ad* nomen filii ejus, si nosti.

II.

(Ex libris contra Arianos.)

Minorasti eum paulo minus ab angelis (*Psal.* VIII, 6). Quod Apostolus de Christo exponit dictum, cum in natura divinitatis suæ major esse angelis a nemine dubitetur. De quo dicit Apostolus ad Titum scribens, *ut abnegantes impietatem, et sæcularia desideria, prudenter et juste et pie vivamus in hoc sæculo, exspectantes beatam spem, et adventum gloriæ magni Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, qui dedit pro nobis semetipsum* (*Tit.* II, 12). De quo alio loco Scriptura nostra dicit : *Qui est, qui erat, quique venturus est omnipotens* (*Apoc.* XI, 17). Si omnipotens, unde minor? Nam et illud omnipotens dicit jam post resurrectionem suam secundum Matthæum, *Data est mihi* B *omnis potestas in cœlo et in terra* (*Matth.* XXVIII, 18). Quod si quis minorem putat accipientem eo qui dat, legat et de Christo per Apostolum dici : *Cum tradiderit regnum Deo et Patri* (*I Cor.* XV, 24); cum sic non possit esse pater sine regno, quod ei filius dicitur esse traditurus, sicut nec filius sine omni potestate quam sibi dicit datam in cœlo et in terra. De quo S. Paulus ad Colossenses, prohibens ne credamus secundum traditionem hominum, secundum elementa hujus mundi, et non secundum Christum : *Quoniam, inquit, in ipso habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter* (*Coloss.* II, 9).

III.

(Ex sermone de Natali calicis.)

Impleturus Redemptor noster sacramentum carnis C assumptæ, sicut æternus et piissimus pater, creatis a se redemptisque filiis spem indultæ adoptionis aperiens, substantiamque nobis cœlestem ante diem suæ mortis assignans, testamentum fecit, quo nos hæredes ab his quæ largiebatur instituit, humana quidem comparatione, sed non humana necessitate, non amissurus quod filiis deputabat, sed habiturus magis filios cum hæreditate quam scripserat. Testamentum hoc appellamus testamentum novum. In quo exhæredatis omnibus, solus hæres instituitur populus Christianus. Non autem juxta terrenum morem hæreditas ista dividitur, nec corruptibili distributione in plures dispersa tenuatur. Omnes recepit, omnes invitat : nec de portione tenentum tollitur D quod aliis nascentibus deputetur. Crescat quantum vult, et multiplicetur renascendi cupida filiorum voluntas, omnibus se incontaminatam reservat hæreditas. Sed istud testamentum novum vetere suppleto ordine suo agitur, et totius firmitatis mysteriis celebratur. Quod ipse ineffabilis redemptor noster, adhi- A bitis valde idoneis testibus, discipulis suis, conscripsit traditus, signavit passus, aperuit suscitatus. Et quia cuncta rite peracta sunt, merito apostolus Paulus dicit : *Quod hominis confirmatum testamentum nemo irritum facit, aut superordinat* (*Gal.* III, 15), id est mutat. Agnoscamus nunc fideliter summam hæreditatis indeptæ. Illud est videlicet quod cœnantibus apostolis æterni libaminis ordinem consecravit. Itaque videmus, quod nihil nobis de substantiæ plenitudine minuit, qui quod pro nobis assumpsit, totum nobis reliquit. Alii hæredibus suis sua tribuunt, ille semetipsum, id est carnem vel sanguinem corporis sui.

IV.

(Ex sermone die Paschæ.)

Universis igitur ferte quæ sumitis. Quod mensæ apposui, mundo transmisi : calix quem vos gaudetis gustasse, cunctorum est. Novi et æterni testamenti paucos testes adhibuit, multos hæredes. Nulla tamen sortis conditio admittit alienum. Certos quosque recipit cœlestis cognitio : populus est quidem adoptione, sed unicus.

V.

(Ex sermone de Ezechia rege.)

Ille quondam patriarcharum maximus pater (*Gen.* XXII), qui immolandum filium jussus offerre, viriliter præsumpsit, nec majestati hominem posse resistere, nec pietati præceptum parricidii convenire. Et tamen, cum mysterii ignoraret eventum, altari filium quasi jugulaturus imposuit : unum certissime tenens, si hujus hostiæ Deo irrevocabilem libuisset tenere sententiam, non homicidium, sed sacrificium fore quod obedientia commisisset.

VI.

(Ex sermone die 2 Rogationum.)

Nos magis instruunt isti prophetæ, et infirmitatem nostram quasi sub suæ impatientiæ sermonibus consolantur. Illorum porro patientiam testantur multiplices in infirmitate virtutes. Quorum ut vel paucissimos, propter istum qui dolet justum ab impio devorari, exempli gratia proferamus, probat hoc de Jeremia gloriosior in captivitate libertas, neque per ligamen corporis licentia vincta sermonis. Probat Esaias, quem ob præconium veritatis, divaricante serra obtusis dentibus, doloribus acutis, sæviens civicus furor, quantum ad pœnam mortaliter torsit, tantum ad gloriam vitaliter occidit. Cumque victore defuncto, victus superstes doleret, per laniatam carnem mentem nequivisse lacerari, cum multas membrorum partes quas disjunxerat numeraret, plus quam unam fidem invenire non potuit.

(Ex veteri codice.)

Ex dictis Patrum diversis catholicorum. Hæc Lugdunensis Florus collegit in unum.

ALCIMI ECDICII AVITI

[a] POEMATUM

DE MOSAICÆ HISTORIÆ GESTIS

LIBRI QUINQUE.

PROLOGUS.

[b] *Domino sancto in Christo piissimo ac beatissimo Apollinari episcopo Alcimus Ecdicius Avitus frater.*

Nuper quidem, paucis homiliarum mearum in unum corpus redactis, hortatu amicorum discrimen editionis intravi. Sed adhuc te majora suadente, in cothurnum petulantioris audaciæ edurata fronte procedo. Injungis namque, ut si quidquam de quibuscunque causis metri lege conscriptum est, sub professione opusculi vestro nomini dedicetur. Recolo equidem nonnulla me versu dixisse: adeo ut si ordinarentur, non minimo volumine stringi potuerit epigrammatum multitudo. Quod dum facere servato causarum vel temporum ordine meditarer, omnia pene in illa notissimæ perturbationis necessitate dispersa sunt. Quæ quoniam singillatim aut requiri difficile, aut inveniri impossibile foret, abjeci ea de animo meo, quorum mihi vel ordinatio salvorum, vel dispersorum reparatio dura videretur. Aliquos sane libellos apud quemdam familiarem meum postea reperi: qui licet nominibus propriis titulisque respondeant, et alias tamen causas inventa materiæ opportunitate perstringunt. Ili ergo, quia jubes, etsi obscuri sunt opere meo, tuo saltem nomine illustrabuntur. Quanquam quilibet acer ille doctusque sit, A si religiosi propositi stylum non minus fidei quam styli lege servaverit, vix aptus esse poemati queat. Quippe cum licentia mentiendi, quæ pictoribus ac poetis æque conceditur, satis procul a causarum serietate pellenda sit. In sæculari namque versuum opere condendo, tanto quis peritior appellatur, quanto elegantius, imo, ut vere dicamus, ineptius falsa texuerit. Taceo jam verba illa vel nomina, quæ nobis nec in alienis quidem operibus frequentare, ne dicam in nostris conscribere licet: quæ ad compendia poetarum, aliud ex alio significantia plurimum valent. Quocirca sæcularium judicio, qui aut imperitiæ aut ignaviæ dabunt, non uti nos licentia poetarum, plus arduum quam fructuosum opus aggressi, divinam longe discrevimus ab humana existimatione B censuram. Quoniam in asserendis quibusque rebus, vel etiam prout suppetit explicandis, si quacunque ex parte peccandum est, salubrius dicente clerico non impletur pompa quam regula, et tutius artis pede quam veritatis vestigio claudicatur. Non enim est excusata perpetratione peccati libertas eloquii. Nam si pro omni verbo otioso quod locuti fuerint homines, rationem redhibere cogentur (*Matth.* XII, 36), agnosci in promptu est, illud periculosius lædere, quod tractatum atque meditatum et antepositum vivendi legibus, loquendi lege præsumitur.

[a] De his libris Avitus ipse ad Apollinarem Sidonii filium scribens epist. 45: *Magnificentiæ vestræ*, inquit, *litteras vidi, quibus scribebatis placuisse vobis libellos quos de spiritalis historiæ gestis etiam lege poematis lusi.* Titulus hic libris omnibus communis. Nam singuli peculiares suos habent. Pro spiritali autem historia quæ latius patet, Mosaicæ nomen a nobis substitutum, nec Avitus opinor ipse improbaret. Quæ operis hujus primæ fuerunt editiones, princeps videlicet omnium Argentoratensis anno 1507, et quæ altero ac tertio post anno Coloniæ et Parisiis prodiere, cum manuscriptis consentientes, nihil admodum inter se discrepant, nisi quantum variare diversa solent exemplaria. At longe dissimilis quæ has anno C 1536 secuta est, Lugdunensis Joannis Gagneii. Innumeris quippe locis, ut præfati sumus, depravata, et quingentis prope versibus, inaudito, ac nisi auctor ipse proderet, incredibili facinore interpolata. Quæ et in cæteras deinceps editiones passim recepta, sic eas infecit, ut fucum pati necesse fuerit viros litteratos, et pro Aviti versibus Gagneianos haud raro legere et usurpare. Hoc igitur contagio ut liber sit Avitus in posterum, suæ illum origini genuinoque nitori reddere conati sumus, ope nixi veterum aliquot exemplarium, cum quibus hos libros religiose contulimus, varias lectiones nullas aspernati, præter inutiles, aut quas aliorum codicum consensus refelleret.

[b] Hanc epistolam minus emendatam antea ediderat Sirmondus inter notas ad Ennodii opusculum de vita B. Epiphanii episcopi Ticinensis.

LIBER PRIMUS.

DE INITIO MUNDI.

Quidquid agit varios humana in gente labores,
Unde brevem carpunt mortalia tempora vitam,
Vel quod polluti vitiantur origine mores,
Quos aliena premunt priscorum facta parentum,
Addatur quanquam nostra de parte reatus,
Quod tamen amisso dudum peccatur honore,
Ascribam tibi, prime pater, qui semine mortis
Tollis succiduæ vitalia germina proli.
Et licet hoc totum Christus persolverit in se,
Contraxit quantum percussa in stirpe propago:

Attamen auctoris vitio, qui debita lethi
Instituit, morbosque suis ac funera misit,
Vivit peccati moribunda in carne cicatrix.
Jam Pater omnipotens librantis pondere verbi
Undique collectis discreverat arida lymphis,
Littoribus pontum constringens, flumina ripis :
Jam proprias pulchro monstrabat lumine formas,
Obscuro sedente die, varioque colore
Plurima distinctum pingebat gratia mundum.
Temporibus sortita vices tum lumina cœlo
Fulsere alterno solis lunæque meatu.
Quin et sidereus nocturno tempore candor
Temperat horrentes astrorum luce tenebras.
Actutum suavi producens omnia fetu,
Pulchra repentino vestita est gramine tellus.
Accepere genus sine germine jussa creari,
Et semen voluisse, fuit. Sic ubere verbi
Frondescunt silvæ; teneris radicibus arbor
Duravit vastos parvo sub tempore ramos.
Protinus in varias animalia multa figuras
Surgunt, et vacuum discurrunt bruta per orbem;
Elatæ in altum volucres, motuque citato
Pendentes secuere vias, et in aere sudo
Præpetibus librat membrorum pondere pennis.
Post etiam clausi vasto sub gurgite pisces
Respirant lymphis, flatusque sub æquore ducunt.
Quæque negant nobis, illis adut humida vitam.
Nec minus in pelago viviscunt grandia cete,
Accipiuntque cavis habitacula digna latebris :
Et quæ monstra solet rarus nunc prodere pontus,
Aptat ad informes condens solertia formas.
Quodque hominum falso credit mens nescia fœdum,
Per propriam speciem natura judice pulchrum est.
Ergo ubi completis fulserunt omnia rebus,
Ornatuque suo perfectus constitit orbis,
Tum Pater omnipotens æterno lumine lætum
Contulit ad terras sublimi ex æthere vultum,
Illustrans quæcunque videt : placet ipsa tuenti
Artifici factura suo, laudatque Creator
Dispositum pulchro quem condidit ordine mundum.
Tum demum tali sapientia voce locuta est :
En præclara nitet mundano machina cultu;
Et tamen impletum perfectis omnibus orbem
Quid juvat ulterius nullo cultore teneri?
Sed ne longa novam contristent otia terram,
Nunc homo formetur, summi quem tangat imago
Numinis, et nostram, celso donatus honore,
Induat interius formosa in mente figuram.
Hunc libet erectum vultu præponere pronis,
Qui regat æterno subjectum fœdere mundum,
Bruta domet, legem cunctis ac nomina ponat,
Astra notet, cœlique vias et sidera norit;
Discat et inspectis discernere tempora signis :
Subjiciat pelagus sævum, ingenioque tenaci
Possideat quæcunque videt; cui bestia frendens
Serviat, et posito discant mansueta furore
Imperium jumenta pati, jussique ligari
Festinent trepidi consueta in vincla juvenci.
Quoque magis natura hominis sublimior exstet,

A Accipiat rectos in cœlum tollere vultus :
Factorem quærat proprium, cui mente fideli
Impendat famulam longævo in tempore vitam.
Hæc ait, et fragilem dignatus tangere terram,
Temperat humentem consperso in pulvere limum,
Moliturque novum dives sapientia corpus.
Non aliter quam nunc opifex cui artis in usu est
Flectere laxatas per cuncta sequacia ceras,
Et vultus implere manu, seu corpora gypso
Fingere, vel segni speciem componere massa.
Sic Pater omnipotens victurum protinus arvum
Tractat, et in lento meditatur viscera cœno.
Hinc arcem capitis sublimi in vertice signat,
Septiforem vultum rationis sensibus aptans,
Olfactu, auditu, visu, gustuque potentem.
B Tactus erit solus, toto qui corpore judex
Sentiat, et proprium spargat per membra vigorem.
Flexilis arctatur recavo sic lingua palato,
Pressus ut in camera pulsantis verbere plectri
Percusso resonet modulatus in aere sermo.
Exin succiduum porrecto in corpore pectus
Spargit ramosas post brachia fortia palmas.
Succedit stomacho medius, qui tegmine molli
Inter utrumque latus foveat vitalia, venter.
Dividuam partem femur excipit, aptius ut se
Alternus moveat duplicato poplite gressus.
At parte ex alta, fingit quam conditor unus,
Occipiti submissa suo descendere cervix
Incipit, et vastos compagibus addere nervos.
Spina rigens crebris inter commercia nodis
C Diffundit duplicem costarum ex ordine cratem.
Pars interna novos vitæ formatur ad usus,
Naturale parant tegmen vitalia cordi.
Massaque congestis pendens absconditur extis.
Additur his tenui pascendus ab aere pulmo,
Qui concepta trahens lenti spiramina flatus,
Accipiat reddens, reddat quas sumpserat auras,
Inque vicem crebro pellatur anhelitus haustus.
Dextra tenet jecoris vegetandum sanguine fontem,
Quo clausum venæ spargunt per viscera flumen.
Lienis lævum sortitur regula partem,
Qua crines perhibent unguesque recrescere sectos,
Nec concisa dolent : hinc nunc augmenta resumunt
Quæ vivunt sensuque carent in corporis usu.
Postquam perfectæ jacuit novitatis imago,
D Formatumque lutum speciem pervenit in omnem :
Vertitur in carnem limus, durataque molles
Visceribus mediis traxerunt ossa medullas.
Inseritur venis sanguis, vivoque colore
Inficit ora rubor : toto tum corpore pallor
Pellitur, et niveos depingit purpura vultus.
Inde ubi perfectis consuescit vivere membris
Totus homo, et sumant calefacta ut viscera solem,
Exspectant animam, puro quam fonte creator
Promat, et erectos recturam mittat in artus.
Lenem perpetuo flatum profundit ab ore,
Inspiratque homini : quem protinus ille receptum
Attrahit, et crebri discit spiramina flatus auras.
Postquam nascentem solers prudentia sensum

Imbuit, et puro rationis lumine fulsit,
Surgit, et erectis firmat vestigia plantis.
Tum varias mundi species, cœlique figuras
Mirantem, tali compellat voce Creator:
Hæc quæ mundanis cernis pulcherrima rebus
Incrementa novis, ornatum tensa per orbem,
Solus habe, totisque prior dominare fruendo.
Tu mihi, cuncta tibi famulentur: maximus ordo est,
Te parere pio qui subdidit omnia patri.
Non species ullæ, nec numina vana colantur,
Non si quid cœlo sublime novumque coruscat,
Non quæ vel terris vivunt formata, vel undis,
Nec quod forte premens prohibet natura videri.
Usibus ista tuis, non cultibus, esse memento:
Præcellens factis factorem pronus adora.
  Interea sextus noctis primordia vesper
Rettulit, alterno depellens tempore lucem;
Dumque petunt dulcem spirantia cuncta quietem,
Solvitur et somno laxati corporis Adam,
Cui Pater omnipotens pressum per corda soporem
Jecit, et immenso tardavit pondere sensus,
Vis ut nulla queat sopitam solvere mentem.
Non si forte fragor securas verberet aures,
Nec si commoto cœlum tunc intonet axe,
Sed nec pressa manu rupissent membra quietem.
Tum vero cunctis costarum ex ossibus unam
Subducit lævo lateri, carnemque reponit.
Erigitur pulchro genialis forma decore,
Inque novum subito procedit femina vultum.
Quam Deus æterna conjungens lege marito,
Conjugii fructu pensat dispendia membri.
  Istius indicium somni mors illa secuta est,
Sponte sua subiit sumpto quam corpore Christus.
Qui cum passurus ligno sublimis in alto
Penderet nexus, culpas dum penderet orbis,
In latus extensi defixit missile lictor.
Protinus exsiliens manavit vulnere lympha,
Qua vivum populis jam tum spondente lavacrum,
Fluxit martyrium signans et sanguinis unda.
Inde quiescenti gemina dum nocte jaceret,
De lateris membro surgens Ecclesia nupsit.
  Principio rector tanti sacrare figuram
Disponens vincli, nectit connubia verba:
Vivite concordi studio, mundumque replete,
Crescat longævum felici semine germen:
Non annis numerus, vitæ nec terminus esto.
Progeniem sine fine dedi, quam tempore toto
Aspicies, generi primus qui poneris auctor.
Pronepos eductos spargens per sæcla nepotes
Viventes numeret proavos, inque ora parentum
Ducant annosi natorum pignora nati.
  Tum lex conjugii, toto venerabilis ævo,
Intemerata suo servabitur ordine cunctis.
Femina persistat de viscere sumpta virili,
Conjugio servare fidem; nec separet alter
Quod jungit sociatque Deus; patremque relinquat
Et matrem justo constrictum amore maritus.
Ista parentales non rumpant vincula curæ,
Vita sed amborum carnem teneatur ad unam.

A Taliter æterno conjungens fœdere vota,
Festivum dicebat hymen, castoque pudori
Concinit angelicum juncto modulamine carmen.
Pro thalamo paradisus erat, mundusque dabatur
In dotem, et lætis gaudebant sidera flammis.
  Est locus eoo mundi servatus in axe
Secretis, natura, tuis, ubi solis ab ortu
Vicinos nascens aurora repercutit Indos.
Hic gens ardentem cœli subterjacet axem,
Quam candor fervens albenti ex æthere fuscat.
His semper lux pura venit, cœloque propinquo
Nativam servant nigrantia corpora noctem.
Attamen in tetris splendentia lumina membris
Captivo fulgore micant, visuque nitente
Certior accrescit pullatis vultibus horror:
B Cæsaries incompta riget, quæ crine supino
Stringitur, ut refugo careat frons nuda capillo.
Sed magnum nostros quidquid defertur ad usus,
His totum natura dedit telluris opimæ.
Quidquid odoratum pulchrumque allabitur, inde est
Conectur his ebeni piceo de fomite ramus
Surgit, et hic, eboris munus quæ porrigit orbi,
Informis pulchros deponit bellua dentes.
Ergo ubi transmissis mundi caput incipit Indis,
Quo perhibent terram confinia jungere cœlo,
Lucus inaccessa cunctis mortalibus arce
Permanet, æterno conclusus limite, postquam
Decidit expulsus primævi criminis auctor,
Atque reis digne felici a sede revulsis,
Cœlestes hæc sancta capit nunc aula ministros.
C Non hic alterni succedit temporis unquam
Bruma, nec æstivi redeunt post frigora soles,
Excelsus calidum cum reddit circulus annum,
Vel densante gelu canescunt arva pruinis.
Hic ver assiduum cœli clementia servat:
Turbidus Auster abest, semperque sub aere sudo
Nubila diffugiunt jugi cessura sereno.
Nec poscit natura loci quos non habet imbres,
Sed contenta suo dotantur germina rore.
Perpetuo viret omne solum, terræque tepentis
Blanda nitet facies; stant semper collibus herbæ,
Arboribusque comæ; quæ cum se flore frequenti
Diffundunt, celeri confortant germina succo.
Nam quidquid nobis toto nunc nascitur anno,
Menstrua maturo dant illic tempora fructu.
D Lilia perlucent nullo flaccentia sole,
Nec tactus violat violas, roseumque ruborem
Servans perpetuo suffundit gratia vultu.
Sic cum desit hiems, nec torrida ferveat æstas,
Fructibus autumnus, ver floribus occupat annum.
Hic quæ donari mentitur fama Sabæis
Cinnama nascuntur, vivax quæ colligit ales,
Natali cum fine perit, nidoque perusta
Succedens sibimet quæsita morte resurgit:
Nec contenta suo tantum semel ordine nasci;
Longa veternosi renovatur corporis ætas,
Incensamque levant exordia crebra senectam.
Illic desudans fragrantia balsama ramus
Perpetuum promit pingui de stipite fluxum.

Tum si forte levis movit spiramina ventus
Flatibus exiguis, lenique impulsa susurro,
Dives silva tremit foliis, ac flore salubri,
Qui sparsus late suaves dispensat odores.
Hic fons perspicuo resplendens gurgite surgit.
Talis in argento non fulget gratia, tantam
Nec crystalla trahunt nitido de frigore lucem.
Margine riparum virides micuere lapilli,
Et quas miratur mundi jactantia gemmas,
Illic saxa jacent: varios dant arva colores,
Et naturali campos diademate pingunt.
Eductum leni fontis de vertice flumen
Quattuor in largos confestim scinditur amnes.
Euphratem, Tigrimque vocant, qui limite certo
Longa sagittiferis faciunt confinia Parthis.
Tertius inde Geon, Latio qui nomine Nilus
Dicitur ignoto cunctis plus nobilis ortu;
Cujus in Ægyptum lenis perlabitur unda,
Ditatura suam certo sub tempore terram.
Nam quoties tumido perrumpit flumine ripas
Alveus, et nigris campos perfundit arenis,
Ubertas laxatur aqua, cœloque vacante
Terrestrem pluviam diffusus porrigit amnis.
Tunc inclusa latet lato sub gurgite Memphis,
Et super absentes possessor navigat agros.
Terminus omnis abest, æquatur judice fluctu
Annua suspendens contectus jurgia limes.
Gramina nota videt lætus subsidere pastor,
Inque locum pecorum viridantis jugere campi
Succedunt nantes aliena per æquora pisces.
Ast postquam largo fecundans germina potu
Lympha maritavit sitientis viscera terræ,
Regreditur Nilus, sparsasque recolligit undas:
Fit fluvius pereunte lacu, tum redditur alveo
Pristina riparum conclusis finibus obex,
Donec dividuum spargens per devia finem
Gurgite septeno patulum percurrat in æquor.
Sed cur dicatur tantum mundana latere
Vertex Nile tuus? nam qui nesciris ab ortu,
Non solus, sed quartus eras, diffusus ab illo,
A Despicit [illegible],
Ipsius atque pater pelagi superest [illegible].
Quas montes, quas plana vomunt, quas nubila, nymphas
Quartus Phison erit, quem possidet India tellurem.
Motus odorifero quoties qui vertice crevit,
Deciduis pulchro quas spargunt flumina [illegible]
Præambulus furatur opes, et gurgite nostr[illegible]
Ducit in exsiccum. Nam ripa largus [illegible]
Amnibus [illegible] enodes ferre papyros,
Aut scirpos [illegible] leves deducere [illegible]
Excrementa trahens magnus sic ditat Gange[s]
Hoc etiam donat mundo, quod projicit alveo.
Interea primi, summus quos junxerat auctor,
In paradisiaca ponuntur sede parentes.
B Tum rector tali proponit præmia lege:
O summi [illegible] operis opus, quos sola creavit
Nostra manus, nasci cum cætera voce jubentur,
Aspicitis quanto pulcherrimus ubere lucus
Per multas famuletur opes? hæc cuncta dabuntur
Ad vestros sine fine cibos, hinc esca petatur:
Sumite [illegible] fruges, et carpite poma.
[illegible] secura quiescat
[illegible] longævo in tempore vitæ
Est tamen in medio nemoris quam cernitis arbor
Notitiam recti pravique in germine portans,
Hujus ab [illegible] restringite tactum.
Nec vos forte premat temeraria discere cura
Quod doctor prohibet: melius nescire beatis
Quod quæsisse nocet. testor [illegible] orbem,
C Quod si quis vetitum præsumpserit arbore pomum,
Audax commissum mortis discrimine pendet.
Non immensa loquor; facilis custodia [illegible] est.
Servator vitam, finem temerator habebit.
Accipiunt juvenes dictum, legemque sequuntur,
Spondentes cuncto servandam tempore legem.
Sic ignara mali novitas, nec conscia fraudis,
Incautas nulla tetigit formidine mentes.
At pater instructos sacrata in sede relinquens,
Lætus in astrigeram cœli se sustulit aulam.

LIBER SECUNDUS.

DE ORIGINALI PECCATO.

Utitur interea, venturi nescia casus,
Libertas secura bonis, fruiturque beata
Libertate loci. Largos hinc porrigit illis
Tellus prompta cibos, fruticis quin altor opimi
Sumitur assiduus tenui de cespite fructus.
At si curvati fecundo pondere rami
Mitia submittunt sublimi ex arbore poma.
Protinus in florem vacuus turgescere palmes
Incipit, inque novis fetum promittere gemmis.
[illegible] si prædulces delectat carpere somnos,
Mollibus in pratis, pictaque [illegible]
Cumque voluntati [illegible] nemus offerat omnes
[illegible], [illegible] novis se præbeat amplum
[illegible] epulas tamen [illegible], escamque requirunt,
[illegible] quod nulla famis, nec lassa [illegible]
[illegible] hortatur compleri viscera venter.
[illegible] concessum [illegible] pastum
D Esuriens ignota cibos non poscere [illegible],
Nullaque constantem fulcirent pabula vitam.
Corpora nuda vident, et mutua cernere membra
Non pudet, atque rudis fœdum nil sentit honestas.
Non [illegible] hominis, vitium sed causa pudoris est.
Nam quæcumque bonus formavit membra Creator,
Et pudibunda forent, [illegible] compulit usus
[illegible] servabat candida visu
[illegible] narratur gloria vitæ
[illegible]
[illegible] [illegible]

Queis neque conjugium curæ nec fœdere turpi
Miscebit calidos carnalis copula sexus.
Cessabit gemitus, luxus, metus, ira, voluptas,
Fraus, dolor, atque dolus, mœror, discordia, livor.
Nullus egens, nullus cupiens, sed pace sub una
Sufficiet cunctis sanctorum gloria Christus.
His protoplastorum sensum primordia sacra
Continuere bonis, donec certamine primo
Vinceret oppressos fallacem culpa per hostem.
Angelus hic dudum fuerat, sed crimine postquam
Succensus proprio, tumidos exarsit in ausus,
Se semet fecisse putans, suus ipse Creator
Quod fuerit, rabido concepit corde furorem,
Auctoremque negans, Divinum consequar, inquit,
Nomen, et æternam ponam super æthera sedem,
Excelso similis, summis nec viribus impar.
Talia jactantem præcelsa potentia cœlo
Jecit, et ejectum prisco spoliavit honore.
Quique creaturæ præfulsit in ordine primus,
Primas venturo pendet sub judice pœnas.
Quandoquidem gravior talem sententia punit,
Quem mirum cecidisse putes? nam crimen acerbat
Auctor, in ignaro minor est peccante reatus,
Durius atque malum quod major fecit habetur.
Sed quod vivaces prætendit in abdita sensus,
Quodque futura videt, rerumque arcana resignat,
Angelici fervens superest natura vigoris.
Horrendum dictu, signisque notabile monstrum.
Nam quidquid toto dirum committitur orbe,
Iste docet, scelerumque manus ac tela gubernat,
Pugnat et occultus per publica crimina latro.
Et nunc sæpe hominum, nunc ille in sæva ferarum
Vertitur ora, novos varians fallentia vultus.
Alitis interdum subito mentita volantis
Fit species, habitusque iterum confingit honestos.
Apparens nec non pulchro ceu corpore virgo,
Pertrahit ardentes obscena in gaudia visus.
Sæpe etiam cupidis argentum immane coruscat,
Accenditque animus auri fallentis amore,
Delusos fugiens vano phantasmate tactus.
Nulli certa fides constat vel gratia formæ
Sed quocumque modo capiat, teneatque nocendo
Opportuna dolis, clausæque accommoda fraudi,
Sumitur exterior simulata fronte figura.
Major adhuc etiam sævo permissa potestas,
Ut sanctum vincat dudum collata creato
Sic natura valet, rectam quam condidit auctor,
Sed post ad pravos subversor transtulit usus.
Vidit ut iste novos homines in sede quieta
Ducere felicem nullo discrimine vitam,
Lege sub accepta Domino famularier orbis,
Subjectisque frui placida inter gaudia rebus:
Commovit subitum zeli scintilla vaporem,
Excrevitque calens in sæva incendia livor.
Vicinus tunc forte fuit, quo concidit alto,
Lapsus, et innexam traxit per prona catervam.
Hoc recolens, casumque premens in corde recentem,
Plus doluit periisse sibi quod possidet alter.

A Tunc mixtus cum felle pudor sic pectore questus
Explicat, et tali suspiria voce relaxat:
Proh dolor, hoc nobis subitum consurgere plasma,
Invisumque genus nostra crevisse ruina!
Me celsum virtus habuit, nunc ecce rejectus
Pellor, et angelico limus succedit honori.
Cœlum terra tenet, vili compage levata
Regnat humus, nobisque perit translata potestas.
Non tamen in totum periit: pars magna retentat
Vim propriam, summaque cluit virtute nocendi.
Nec differre juvat; jam nunc certamine blando
Congrediar, dum prima salus, experta nec ullos
Simplicitas ignara dolos, ad tela patebit.
Et melius soli capientur fraude, priusquam
Fecundam mittant æterna in sæcula prolem.
B Immortale nihil terra prodire sinendum est:
Fons generis pereat, capitis dejectio victi
Semen mortis erit; pariat discrimina lethi
Vitæ principium; cuncti feriantur in uno;
Non faciet vivum radix occisa cacumen.
Hæc mihi dejecto tandem solatia restant.
Si nequeo clausos iterum conscendere cœlos,
His quoque claudentur: levius cecidisse putandum est,
Si nova perdatur simili substantia casu,
Si comes excidii subeat consortia pœnæ
Et quos prævideo nobiscum dividat ignes.
Sed ne difficilis fallendi causa putetur;
Hæc monstranda via est, dudum quam sponte cucurri
C In pronum lapsus; quæ me jactantia regno
Depulit, hæc hominem paradisi limine pellet.
Sic ait, et gemitus vocem clausere dolentis.
Forte fuit cunctis animantibus altior astu,
Æmulus arguto callet qui pectore serpens:
Hujus transgressor de cunctis sumere formam
Eligit, aerium circumdans tegmine corpus,
Inque repentinum mutatus tenditur anguem:
Fit longa cervice draco, splendentia colla
Depingit maculis, teretisque volumina dorsi
Asperat, et squamis per terga rigentibus armat.
Qualis vere novo, primis cum mensibus æstas
Præmittit lætos post frigora pigra tepores,
Evadens veterem reparatis motibus annum,
Et siccum nitido discingens corpore tegmen.
D Procedit coluber, terrarumque abdita linquens
Præfert terribilis metuendum forma decorem
Dira micant oculi: tum lumine visus acuto
Lætior optatum discit consuescere solem.
Nunc simulat blandum, crebro ceu carmine fauces
Ludunt, et trifidam dispergunt guttura linguam.
Ergo ut vipeream malesuada fraude figuram
Induit, et totum fallax processit in anguem,
Pervolat ad lucem; nam forte rubentia læti
Carpebant juvenes viridi de palmite mala.
Tum veritus serpens, firma ne mente virili
Non queat infecto subvertere corda veneno,
Arboris erectæ spiris reptantibus alto
Porrigitur, tractumque suum sublimibus æquans,

Auditum facilem leni sic voce momordit.
O felix, mundique decus pulcherrima virgo,
Ornant quam roseo præfulgens forma pudore,
Tu generi ventura parens, te maximus orbis
Exspectat matrem : tu prima et certa voluptas
Solamenque viri, sine qua non viveret ipse,
Ut major, sic jure tuo subjectus amori
Prædulcis conjux, reddes cui fœdere prolem.
Vobis digna datur paradisi in vertice sedes,
Vos subjecta tremit famulans substantia mundi :
Quod cœlum, quod terra creat, quod gurgite magno
Producit pelagus, vestros confertur in usus.
Nil natura negat, datur ecce in cuncta potestas.
Non equidem invideo, miror magis : ut tamen una
Contineat liber dulci super arbore tactus,
Scire velim quis dira jubet, quis talia dona
Invidet, et rebus jejunia miscet opimis.
Hæc male blanditam finxerunt sibila vocem.
Quis stupor, o mulier, mentem caligine clausit
Cum serpente loqui? verbum committere bruto
Non pudet, ut vestram præsumat bellua linguam,
Et monstrum pateris, responsumque insuper addis?
Ergo ubi mortiferum seductilis Eva venenum
Auribus accipiens cladi consensit iniquæ,
Tunc ad serpentem vano sic ore locuta est.
Suavibus o pollens coluber dulcissime dictis,
Non, ut rere, Deus nobis jejunia suasit,
Nec prohibet largo curari corpora pastu.
Ecce vides epulas totus quas porrigit orbis :
Omnibus his licito genitor promptissimus uti
Præstitit, et totas vitæ laxavit habenas.
Hæc sola est nemoris medii quam perspicis arbor
Interdicta cibis, hæc tantum tangere poma
Non licitum, dives præsumit cætera victus.
Nam si libertas temerarit noxia legem,
Jurans terribili prædixit voce Creator,
Quadam nos statim luituros morte reatum.
Quid vocitet mortem tu nunc, doctissime serpens,
Pande libens, quoniam rudibus non cognita res est.
Callidus inde draco, et lethi tum sponte magister,
Interitum docet, et captas sic intrat ad aures.
Terroris vacuum formidas femina nomen.
Non veniet vobis rapidæ sententia mortis :
Sed pater invisus sortem non contulit æquam,
Nec vos scire dedit, sibi met quæ summa reservat.
Quid juvat ornatum comprendi aut cernere mundum,
Et cæcas misero concludi carcere mentes?
Corporeos pariter sensus, oculosque patentes
Sic brutis natura creat, sed omnibus usus
Servit, et humano non distat bellua visu.
Consilium mage sume meum, mentemque superni
Insere, et erectos in cœlum porrige sensus.
Namque hoc quod vetitum formidas tangere pomum;
Scire dabit quæcunque pater secreta reponit.
Tu modo suspensos tantum ne contrahe tactus,
Ne captiva diu frenetur lege voluntas.
Namque ubi divinum libaveris ore saporem,
Mox purgata suo facient te lumina visu
Æquiparare deos, sic sancta ut noxia nosse,

A Injustum recto, falsum discernere vero.
Talia fallaci spondentem dona susurro
Credula submisso miratur femina vultu.
Et jam jamque magis cunctari ac flectere sensum
Incipit, et dubiam letho plus addere mentem.
Ille ut vicino victam discrimine sensit,
Atque iterum nomen memorans arcemque deorum,
Unum de cunctis lethali ex arbore malum
Detrahit, et suavi pulchrum perfundit odore,
Conciliat speciem, nutantique insuper offert.
Nec spernit miserum mulier male credula munus,
Sed capiens manibus pomum lethale retractat,
Naribus interdum labiisque patentibus ultro
Jungit, et ignorans ludit de morte futura.
O quoties ori admotum compuncta retraxit,
B Audacisque mali titubans sub pondere dextra
Cessit, et effectum sceleris tremefacta refugit!
Diis tamen esse cupit similis, serpitque venenum
Ambitione nocens ; rapiunt contraria mentem,
Hinc amor, inde metus ; pulsat jactantia legem,
Interdumque etiam lex subvenit ; æstuat anceps
Dividui cordis dura inter prælia fluctus.
Nec tamen incentor desistit fallere serpens ;
Ostentatque cibum dubiæ, queriturque morari
Et juvat in ipsum pendentis prona ruinæ.
Ut tandem victæ gravior sententia sedit,
Æternam tentare famem per criminis escam,
Serpentem satiare cibo quem sumeret ipsa,
Annuit insidiis, pomumque vorata momordit.
Dulce subit virus, capitur mors horrida pastu.
C Continet hic primum sua gaudia callidus anguis,
Dissimulatque ferum victoria sæva triumphum.
Ignarus facti diversa parte revertens
Adam diffusi lætus per gramina campi
Conjugis amplexus atque oscula casta petebat.
Occurrit mulier, cui tunc audacia primum
Flabat femineos animosa in corda furores.
Et sic orsa loqui, semesum namque gerebat
Asservans misero pomum exitiale marito.
Sume cibum dulcis vitalii ex germine conjux,
Quod similem summo faciet te forte Tonanti,
Numinibusque parem ; non hoc tibi nescia donum
Sed jam docta fero ; primus mea viscera gustus
Attigit, audaci dissolvens pacta periclo.
Crede libens, mentem scelus est dubitasse virilem
D Quod mulier potui ; præcedere forte timebas ;
Saltem consequere, atque animos attolle jacentes.
Lumina cur flectis? cur prospera vota moraris?
Ve[illegible] tempus facaris honori?
Hæc effata dabat victuræ fercula mortis.
Intereunte anima lethum dum crimina pascunt.
Accipit infelix malesuadi verba susurri,
Inflexos penitus dejecit ad ultima sensus.
Non tamen trepidi concussit cura pavoris,
Nec quantum gustu cunctata est femina primo,
Sed sequitur velox, miseræque ex conjugis ore
Constanti capit incunctans dotale venenum.
[illegible] inimicas porrigit escas
[illegible] uno pomum librat [illegible] morsu

Ingluvies, summumque dabat vix esca saporem :
Ecce repentinus fulgor circumstetit totos,
Lugendoque novos respersit lumine visus.
Non cæcos natura dedit, nec luminis usu
Privatam faciem peperit perfectio formæ.
Nunc mage cæcus eris, cui jam non sufficit illud
Nescire, quod tantes voluit te nosse creator.
Ad vitam vobis cernendi facta facultas :
Vos etiam lethum vestra sed sponte videtis.
Tum patuisse gemunt oculos ; nam culpa rebellis
Pulsat, et obscenos senserunt corpora motus.
Tunc primum nudos (dubium quid dicere possim
Exstinctus natusne) pudor circumspicit artus.
Erubuit propriæ jam mens sibi conscia culpæ,
Regnavitque suis carnis lex indita membris.
Namque hinc posteritas vitiato germine duxit
Artibus illicitis cognoscere velle futura,
Arcanisque sacris tardos immittere sensus
Edita vel cœlo, vel tetro mersa profundi :
Rimari, et causas naturæ irrumpere leges.
Quærere nunc astris quo quisquam sidere natus
Prospera quam ducat restantis tempora vitæ,
Dissimilem paribus proventum discere signis.
Nec non et geminos uno sub tempore fusos,
Quos indiscretos luci produxerit ortus,
Motibus adversis varia sub sorte notare.
Indigetes quosdam stellis ascribere divos.
Juniorumque suis ætas quos prætulit astris,
Atque infernali jam dudum nocte sepultis
Vana per immensum disponere nomina cœlum.
Jam magicam digne valeat quis dicere fraudem,
Occultas tacito tentantem pectore vires,
Divinis magis virtutibus et cupientem?
Legifer ut quondam vates, sub rege superbo,
Dum nova monstraret jussi miracula signi,
Commovit livore magos ut talia tentent,
Accumulentque suas zelo fervente ruinas.
Illis suppeteret recti si forte potestas,
Demere, non etiam festinent addere monstra.
Æmula sed signis tantum, non viribus æqua,
Quod removere nequit, duplicavit justius ira.
Hinc est [illegible] quod possunt carmine Marsi,
Quod tacita sævos producunt arte dracones
Absentes et sæpe jubent confligere secum.
Tunc ut quisque gravem bello præsenserit hydrum,
Aspidis aut duræ clausas cognoverit aures,
Concutit interius secreti carminis arma :
Protinus et lassis verbo luctante venenis,
Mox impune manu coluber tractatur inermis
Et morsus tantum, non virus, in angue timetur.
Interdum perit incantans, si callida surdus
Adjuratoris contempsit murmura serpens.
Hoc quoniam de matre trahunt, et origine prima,
Anguineæ fraudis quod sic linguaque periti,
Mutua per speciem reddunt commercia fandi.
Nec minus his pulsat contraria cura salutis,
Angit præscitus ducti quos terminus ævi ;
Cum tamen eductas infernis sedibus umbras
Colloquium miscere putant, et nota referre.

A Spiritus erroris sed qui bacchatur in illis,
Ad consulta parat vanis responsa figuris.
Et ne porrecto dicantur singula verbo
Præsenti illusus, damnabitur ille perenni
Judicio, quisquis vetitum cognoscere tentat.
Nec jam sola fuit scrutatrix Eva malorum :
Dicam nunc aliam, tali quæ peste laborans,
Et conjuncta viro, proprium non vicerit Adam.
Peccandi quasdam fervor succenderat urbes,
Civica permittens laxatis crimina frenis.
Incestus pro lege fuit, totumque libido
Jus habuit, regni sedem metata voluptas
Indigenas populos domina sub carne tenebat :
Et scelerum studio, fida quod plebe locali
Dudum parendi promptis respublica jussit.
B Abstinuisse nefas, et non peccasse pudendum
Credebant omnes, facinus quos junxerat unum.
Talibus offensus judex atque arbiter orbis
Cum fureret, flammasque loco finemque pararet,
Quemdam dissimilem cunctis, tectoque latentem,
Qui tunc forte fuit propria peregrinus in urbe,
Atque inter multos solum sic alloquitur Loth :
Oppida lascivo jam dudum plena furore
Respergunt cœlum maculis, nostrasque fatigant
Quamvis obstructas scelerum clamoribus aures.
Imminet exitium, tellus succensa reatu
Ignibus ardebit, restinguet fulminis imber
Quæ non exstinxit ferventia crimina fletus.
Ipsa in perpetuas solvetur terra favillas,
Quæ vivos cineres et post incendia servans,
C Sicque solum fingens, leviter si calce teratur,
Ad minimum fugiens discedet pallida tactum.
Tu nunc linque domum, perituras desere terras
Et rea cum dignis subsidant arva colonis.
Nec tete impendens lethum conjunxerit illis,
Non junxit quos vita. Tibi solatia conjux
Præbeat, hac tantum socia contentus abito.
Accelerate fugam, tendatur tramite recto,
Neu subvertendas quisquam respexerit urbes.
Vos nescite malum ; pœnas quicumque subibit
Aspiciat, mortisque suæ spectacula secum
Qui meruere ferant : salvandis terror abesto.
Hæc Pater ; ast illi properant abscedere terra,
Inciduntque moras, crudeliaque arva relinquunt.
Cœperat obduci vicum caligine densa,
D Atque ignota prius demittere murmura cœlum.
Nec sic ut tonitru crebro cum percitus æther
Ostentat pavidis innoxia fulmina terris.
Sed prorsus finale malum stridore minaci
Tetra per aerios mittebant signa tumultus.
Tendebant moniti simul, et mandata tenentes
Concessam rectis ad sedem vultibus ibant.
Callidus alta petens sed qui subverterat Evam
Serpens, femineam consuetus tangere mentem,
Hic quoque formidans animum tentare virilem,
Conjugis inspirat votis, ut nosse ruinas
Vellet, et evasas visu deprendere clades.
O demens animi, cui jam non sufficit unam
Succubuisse dolo : caruit jam parte bonorum

Quæ mala cognovit : si non exempla priorum
Terrent, exemplum fies ; nostroque timeri
Vel post te pereat secreti dira cupido.
Illicitum quod scire fuit, vetitumque tueri,
Respicies tantum nec narratura videbis.
Ergo ubi majorem vicina ex urbe tumultum
Accepit mulier, vultum deflexa retortum,
Vix primo in visu restrictis motibus hæsit,
Cernere desistens cum cœperat ; inde gelato
Sanguine marmoreus perfudit viscera torpor ;
Diriguere genæ, pallor novus inficit ora.
Lumina non clausit, non saltem concidit illo
Pondere quo pulsant demissa cadavera terram ;
Sed stetit horrendo perlucens massa nitore,
Servavitque suam species decepta figuram.
Nec facile ut nosses, vitrum, lapis, anne metallum
Succedens homini, si non sal lambe defetur.
Ex tunc insipido mulier prævenia reatu
Plus salsum sine mente sapit, quæ pungere sensus
Exemploque potest salibus condire videntes.
Hoc tamen hic magnum, quod non inflectitur iste,
Nec sequitur sociam, forus nec vincitur Adam.

A Credo equidem melius, quod non occurrerit uxor
Enarrare viro : nam si comperta referret,
Forsan et hunc visu suasisset temnere jussa,
Ceu proprium gustu fecit primæva virago :
Quæ postquam sese pariter comitemque fefellit,
Et nondum natam percussit vulnere prolem ;
Tum victor serpens certamine lætus ab ipso,
Puniceam crispans squamoso in vertice cristam,
Jam non dissimulans quem presserat arte triumphum,
Acrior insultat victis, et talibus infit :
En divina manet promissæ gloria laudis.
Quidquid scire meum potuit, jam credite vestrum est :
Omnia monstravi, sensumque per abdita duxi,
Et quodcunque malum solers natura negabat,
Institui, dextrisque dedi conjungere lævam.
B Istinc perpetua vosmet mihi sorte dicavi.
Nec Deus in vobis, quanquam formaverit ante,
Plus juris habet ; teneat quod condidit ipse.
Quod docui mecum est : major mihi portio restat.
Multa Creatori debetis, plura magistro.
Dixit, et in media trepidos caligine linquens,
Conticuum periit linquens per nubila corpus.

LIBER TERTIUS.

DE SENTENTIA DEI.

Tempus erat quo sol medium transcenderat axem,
Pronus et excelsi linquens fastigia centri,
Vicina jam nocte leves præmiserat auras.
Illis sed major curarum volvitur æstus,
Ferventesque tenent male conscia corda dolores.
Utque pudor capto detorsit lumina sensu,
Reppulit et miseros alterno a corpore visus,
Nec jam secura præstatur luce tueri
Signatam fixo peccati stigmate carnem,
Indumenta petunt, foliis ut mollibus ambo
Membra tegant, nudumque malum de veste latescat.
Umbrosis propter stabat ficulnea ramis,
Frondentes diffusa comas, quas protinus Adam,
Humentem capiens raso de cortice librum,
Assuit, et viridi solatur veste ruborem.
Induitur simili mulier lacrymabilis arte, et
Quos pavit misero fallax insania pomo,
Vestivit folio ; sæva quos arbore nudos
Reddidit, hos gravius tenui super arbore texit.
Et tamen adveniet tempus, cum crimina ligni
Per lignum sanet, purgetque novissimus Adam,
Materiamque ipsam faciat medicamina vitæ,
Qua mors invaluit : letho delebere lethum.
Æreus excelso pendebit stipite serpens,
Cumque venenatum simulaverit, omne venenum
Purget, et antequam periimat sua forma draconem.
Interea genitor viridis per mollia luci
Spirantes sudo capiebat ab aere ventos.
Protinus attonitis senserunt auribus ambo
Præsentem Dominum : tristi tum luce perosam
Expavere diem detecto in crimine testem.
Hos nam vastis specubus si forte barathrum
Panderet, aut subitum tellus monstraret hiatum,

Non pigeat prono trepidos descendere saltu :
Et si suppeteret jam tum sententia lethi,
Hanc etiam reparet solandi cura pudoris.
C Seu flammis lymphisve darent, vel pectora ferro
Appeteret vindex crudeli vulnere dextra.
Sic miseri mortem, nondum discrimine notam,
Cum primum meruere, volunt ; exordia finem
Signant, et similes prædicunt adfore luctus,
Ultima cum mundi senium consumpserit ætas,
Cumque repentinus percusserit omnia fulgor
Cœlorum, clangente tuba, qua nuntius ante
Judicis adventu concussum terreat orbem :
Tunc cum sacros pastor discreverit agnos,
Hædis disparibus diversa in parte locatis,
Per medium dirimente chao, quod fluctibus implet
Sulphureis volvens undosa incendia gurges,
Flammarum stagnante lacu, quo fervida quondam
Dicitur attracto nubes Sodomitica nimbo
Guttatim sparsum fudisse in crimina fulmen
D Cum plueret nox tetra focos, cœloque caducæ
Aera per calidum stillarent undique mortes.
Taliter ignifero crassi de fonte gehennæ
Fluxerunt tristes aliena in sæcula rivi.
At quos terribili judex decreverit hora
Vivere post mortem, pœnaque ardore perenni,
Subtrahet optato gravior sententia letho :
Cumque foret melius, dispersis corpora membris
Carpere perpetuum dura sub morte soporem,
Invitos tamen urna vomet, quos sola vocabit
Rursus posse mori, sensuque carere dolendi.
Sed sic accipiet ferventes flamma catervas,
Ambustura suas ut nunquam finiat escas.
At primi interea ... [illegible]

Per deserta ruunt, tutoque abscondita furto
Facta putant, cæcis optant latuisse tenebris.
Quid juvat, infelix, oculos a judice flecti?
Te judex cernit: nolis cur ipse videre,
Cum videare palam? solem non fuscat amœnum,
Si depressa gravem formidant lumina lucem,
Debilis et clarum visus non sustinet orbem.
Tum sic terribili primum Deus increpat ore,
Atque ubi sit miserum noscens interrogat Adam.
Qui trepidam pavido producens pectore vocem,
Vix hæc pauca refert. Tuus, o Celsissime, terror
Mentibus insidens latebram tentare coegit.
Nam quia nuda forent inopertis corpora membris,
Erubui fateor, cœlumque per abdita fugi.
Et quis, ait, subitum concussit corde pudorem?
Visus et unde novus? Nam te nec vellera dudum,
Nec contexta prius velavit tegmine vestis.
Forma rudis, proprio melius contenta decore,
Judice se placuit: sed postquam fœdere rupto
Interdicta tuus perstrinxit germina gustus,
Naturale tibi tegmen non sufficit unum.
Hactenus et nudis nunc denudata patescunt,
Arguit obscenus quia turpia corpora motus.
Ille ubi convictum claro se lumine vidit,
Prodidit et totum discussio justa reatum,
Non prece submissa veniam pro crimine poscit,
Non votis lacrymisve rogat, nec vindice fletu
Præcurrit meritam supplex confessio pœnam.
Jamque miser factus, nondum miserabilis ille est.
Erigitur sensu, timidisque accensa querelis
Fertur in insanas laxata superbia voces.
Heu male perdendo mulier conjuncta marito!
Quam sociam misero prima sub lege dedisti,
Hæc me consiliis vicit devicta sinistris,
Et sibi jam notum persuasit sumere pomum.
Ista mali caput est, crimen surrexit ab ista.
Credulus ipse fui, sed credere tu docuisti,
Connubium donans, et dulcia vincula nectens.
Atque utinam felix, quæ quondam sola vigebat,
Cælebs vita foret, talis nec conjugis unquam
Fœdera sensisset, comiti non subdita pravæ.
Hac igitur rigidi commotus mente Creator,
Mœrentem celsis compellat vocibus Evam.
Cur miserum labens traxisti in prona maritum?
Nec contenta tuo deceptrix femina casu,
Sublimi sensum jecisti ex arce virilem?
Illa pudens, tristique genas suffusa rubore,
Auctorem sceleris clamat decepta draconem,
Qui pomum vetito persuasit tangere morsu.
Post hæc finalem promit sententia legem,
Serpentemque reum prima sic voce notavit.
Tu coluber, cujus peccavit femina fraude,
Erroris que virum consortem reddidit ipsa,
Propter utrumque reus, pendes quod fecit uterque.
Nec tibi sublimi consurgit pectore vertex,
Callida sed pronus per terram pectora volves:
Utque fuga trepido sinuosa volumina currant,
Non gressus sed lapsus erit, teque ipse sequeris
Flexibus, et spiras viventia vincula nectent.

A Tum propter suasam miserorum cordibus escam,
Tellurem captans, pastu vesceris inani;
Mensibus et certis supero depulsus ab orbe,
Inclusus terris communi sole carebis.
Inter cuncta replent quæ nunc animantia mundum
Auctor mortis eris, fies gravis omnibus horror.
Præcipue infelix mulier, cum prole futura,
Sic inimicitias odio currente reponat,
Semina seminibus mandent ut vota nocendi.
Insistens semper pavidæ sectabere calcem;
Conterat illa caput, victoremque ultima vincat.
Post hæc attonitam Judex commotus in Evam,
At tu, quæ primam violasti femina legem,
Accipe succiduum vitæ quod restat in ævum.
Imperium patiere tori, dominumque timebis
B Quem socium dederam: parebis subdita jussis.
Et curvata caput libitus assuesce viriles.
Moxque ubi concipiens fetum præsenserit alvus,
Ventris onus gemitu testaberis, ac tibi clausum
Anxia crescentem portabunt viscera fascem;
Donec transacto fastidia tempore complens,
Naturale malum partu sub vindice pendat
Producens vitam proles sic pœna parentis.
Quid diversa loquar post jam discrimina matris?
Nam cum prædura mulier confecta labore
Optatam sobolem tali produxeris ortu,
Lugebis vacuos nonnunquam orbata dolores.
Interea trepidus jam dudum sustinet Adam,
Quid sibi terribilis tandem sententia servet.
Cui pater. Attentis, inquit, nunc auribus et tu
C Accipe quid mereare, levis quem femina vicit.
Impolluta prius pulchro sub germine tellus,
Non jam fida satis, nec puro semine simplex,
Pristina monstrabit corruptum terga per orbem,
Exemploque tuo semper tibi terra rebellans,
Vepribus ac tribulis armata resistere discet.
Aut si frangenti cedens succumbet aratro,
Vomeris et fixo mordaci dente subacta est,
Pinguia decipient mentito germine culta.
Nam pro triticeo lolium consurgere fructu,
Et fictas segetes, vacuasque dolebis avenas,
Sic vix extortum producent jugera panem,
Sudore assiduo nitens quem sumat egestas,
Illecebramque cibi pœnalis vindicet esca.
Æqualem brutis facient tibi pabula vitam,
D Et simul herbarum succos pastumque requirens,
Stercore consimili depressa gravabitur alvus.
Ærumnosa diu volvetur talibus ætas.
Donec præscriptum ponant tibi sæcula finem,
Et compacta luto solvantur tempore membra.
Limo formatus rursus redigeris in arvum.
Ante tamen proprium nati procurrere lethum
Conspicies, pœnasque tuas in prole videbis,
Ut metuenda magis cernatur mortis imago;
Peccasse agnoscas quid sit, quid mortua fieri,
Quidve mori. Ac ne quid desit tibi forte malorum
Quæ castigandis corruptus parturit orbis,
Acrior immenso miscebitur ira dolori.
Nam cum prima tibi producent tempora natos,

Livor edax arcto certabit limite mundi :
Nec jam sufficiet vacuus qua tenditur orbis,
Totaque germanis stringetur terra duobus.
Alter in alterius consurget funera frater,
Telluremque novam cognato sanguine tinget.
Exin posteritas, varios passura labores,
Casibus in multis mortalia debita pendet,
Dum veterem ductus dissolvat terminus orbem,
Occidat omne vigens, finisque redarguat orta.
Audierat, motumque dedit conterrita tellus.
His Pater exactis hædorum pellibus ambos
Induit, et sancta paradisi ab sede rejecit.
Tunc terris cecidere simul, mundumque vacantem
Intrant, et celeri perlustrant omnia cursu.
Germinibus quanquam variis, et gramine picta,
Et virides campos, fontesque et flumina monstrans,
Illis fœda tamen species mundana putatur
Post, paradise, tuam, totum cernentibus horret.
Utque hominum mos est, plus quod cessavit amatur
Angustatur humus, strictumque gementibus orbem
Terrarum finis non cernitur et tamen instat.
Squalet et ipse dies, causantur sole sub ipso
Subductam lucem, cœlo suspensa remoto
Astra gemunt, tactusque prius vix cernitur axis.
Tunc inter curas permixti felle doloris,
Affectus sensere novos, et pectora pulsans
Nondum compertas prorumpit fletus in undas,
Attentisque genis injussus defluit humor.
Haud aliter vivax deceptus mole caduca
Spiritus, impleto venit cum terminus ævo,
Post obitum peccata dolet ; tum quidquid iniquum
Gesserit ad mentem revocat, tum pœnitet omnis
Errorum lapsus, semet quos judice damnat ;
Et si præteritæ reddatur copia vitæ,
Sponte ferat quoscunque dabant mandata labores.
Sanctus namque refert de quodam divite Lucas,
Quem nimio luxu dissolvens vita fovebat.
Ipse cothurnatus gemmis, et fulgidus auro,
Serica bis coctis mutabat tegmina blattis.
Inde ut bacchantem suasissent tempora mensam,
Currebant epulæ, totus quas porrigit orbis.
Cumque peregrinus frugem misisset acervus,
Fervebat priscum crystallo algente Falernum.
Uvida quin etiam miscebant cinnama thuri,
Et suffita domus pingui fragrabat amomo.
Quod pelagus, quod terra creat, quod flumina gignunt,
Certatim mensis cedentibus undique lassus
Portabat pallens auri cum fasce minister.
Languidus ante fores pauper tunc forte jacebat
Divitis, obstrictis resoluto corpore membris,
Et supplex poscebat, opem, non munera captans,
Relliquias tantum sed si quas copia jecit,
Has tunc opperiens avidus jejuna rogabat.
Sed proclamanti dives non reddidit aurem,
Nullaque languentem pietas respexit egenum.
Nec quæ completis cecidere superflua mensis,
Pauperis ad victum quisquam dedit : insuper ægri
Despicitur facies, et putria vulneris horrent.
Cumque canes illi pertami aut ulcera lingerent,
A Blandior et fesso feritas medicabilis adsit,
Sola hominum nescit mens semper dura moveri.
Hæc, sed diversa penitus dum sorte geruntur,
Impendens obitus pariter pulsavit utrumque,
Divite prævento, nunquam qui credidit istud :
Pauper ad optatam longo vix tempore mortem
Post venit, et victor morbos artusque relinquit.
Hic quidem, celsa qui dudum floruit arce,
Fletibus ad tumulum stipato funere fertur,
Auratoque datur conditus membra sepulcro,
Et pretiosa tegunt elatum fliatea marmora.
Spiritus abstruso sed mox demissus averno
Incidit æternas per sæva incendia pœnas.
E quarum medio sublimi in sede locatum
Haud procul (hoc certe censetur, nam procul inde,
B Ut docet eventus) sinibus conspexit avitum
Abrahæ justi mutatum in paupere vultum,
Nec ejus similem, quem dudum luce receptum.
Quarto forte die vix quisquam largus humandi.
Ne cito dispersum naturæ lege cadaver
Dira frequentatæ contagia mitteret urbi,
Obtectum laceris tenui velamine pannis,
Naribus astrictis nuda tellure locavit.
Angelicis manibus tunc in sublime levatus,
Jam dives, jam sanus erat : contraque superbus,
Qui congesta tenens opibus diffluxerat amplis.
Arida sic flammis mendicant guttura guttas.
O pater, electas animas qui sede beata
Colligis, et meritis dispensas præmia justis,
Hæc ego non mereor; sed saltem deprecor unum,
C Lazarus ut missus veniat digitoque levatum
Afferat huc labris ardentibus inde liquorem,
Quique refrigerio, si non exstinxerit ignes,
Ad tempus saltem tantos vel mitiget æstus,
Donec fessa brevi respirent membra quiete.
Taliter immixto lacrymis stridore rogantem
Magnanimus tandem compellat sic patriarcha.
Desine jam seras incassum fundere voces,
Et vacuas miscere preces ; haud talia dudum
Dicta dabas, foribus cum te prandente jacet et
Ipse ignotus, egens, æger, jejunus, inanis,
Cum tua non caperet congestos mensa paratus
Pauperis atque tuas non iret clamor ad aures.
Quapropter tandem, librato examine veri,
Præteritæ vitæ sortem dependit uterque,
D Permutatque vices ; et te jam sufficit amplis
Exundasse bonis ; lætetur fine malorum
Qui doluit cœptis : non est jam terminus ultra.
Insuper horrendo cingit qui tramite limes,
Et chaos objectum lato distinguit hiatu,
Non sinit abjunctas misceri fœdere partes,
Accessumque negat, sic vobis semper, ut istis.
Ille gemens vanum repetita voce precatur.
Si nil post obitum prodest commissa fateri,
Nec tua mutatur fixis sententia verbis,
Hoc concede mihi, nulla quod lege vetatur.
Fratres quinque modo discedens luce reliqui :
His celer mittatur qui vitam corrigat, ante
In tormenta cadant quam tanta nostra sciant.

Nam quamvis duro persistant corde rebelles,
Si tamen obstructa quisquam de morte rediret
Credent experto, pœnasque intrare timebunt.
Ille quidem poscens effectum non capit ullum;
Nos autem, dum vita manet, dum luce vigemus,
Olim defuncti perterret nuntius Adam
Dum locus est flendi, dum non infausta petuntur,
Nec obturatis pulsatur janua servis.

Novimus en cuncti, quid primus planxerit ille,
Qui pulsus prisca nescivit sede reverti.
Namque obitum quemdam casu tum pertulit ipso,
Perdita ne precibus lacrymisve reduceret ullis.
Ex tunc paulatim retro sublapsa referri
Vita prior, cœpitque malis laxata potestas.
Tum tristes morbi, et varii subiere dolores,
Et corrupta satis dira pinguedine tellus
Lethali quædam suffodit germina succo.
Inde truces sævire feræ, dudumque timentes
Excitat ad pugnam tum primum conscia virtus,
Reddit et armatas unguis, dens, ungula, cornu.
Ipsa etiam leges ruperunt tunc elementa,
Et violare fidem mortalibus omnia certant.
Tollitur ventis pelagus, vehuntur et undæ,
Excitusque imum turgescit pontus in æstum.
Tunc primum tectis tetra caligine cœlis,
Ingratos hominum castigatura labores,
Grandineos pavidis fuderunt nubila nimbos,
Atque polus discors invidit germina terris.
Quin magis ipsa sibi tellus adversa negavit,
Seminis excepti vertens mentita nitorem.

Hæc gemini primum senserunt tunc protoplasti.
Posteritas nam quanta ferat dispendia rerum,
Non, cui vel centum linguæ, vel ferrea vox est,
Enumerare queat; nec si quem Mantua musa
Mæoniisve canant diversa voce poetæ.
Quis tales referat motus? quis denique fando
Evolvat totos qui volvunt sæcula fluctus?
Arma fremunt, crebra quatitur formidine mundus,
Funditur irriguus sanguis, majorque sititur.
Quid dicam celsas præclaris cœtibus urbes
In deserta dari? populos populante ruina
Dispergi, et lacerum vacuari partibus orbem?
Servitio subdi dominos, famulosque vicissim
Præferri dominis, et belli sorte perire,
Sors generis claro quondam quos sanguine misit?
At si forte brevi requiescant tempore bella,
Legibus armatas furere in certamina lites.
Jus anceps pugnare foro, quo jurgia fratrum
Non levius votis feriunt, quam prælia telis?
Sed quis vota notet, clament cum facta nocentum?
Quis fraudes et furta gemat gaudente rapina?
Quisve minora fleat? stringi nec maxima possunt.
Inde minora tamen, si summis juncta notentur:
Nam per se nullum facinus sub judice parvum est.
Nec refert cunctas percurri carmine causas.
Hoc parvo sermone loquar: post damna priorum
Nil superesse mali, quod non vel perpetret orbis,
Vel toleret, plenus scelerum, pariterque laborum,
Et casu discrimen habens, et crimen in actu.

A Sed tu, Christe potens, cui semper parcere promptum est,
Tu figulus massam potis es reparare caducam
Et confracta diu resolutaque fingere vasa.
Qui dudum multo latitantem pulvere drachmam
Invenis accensis verbi virtute lucernis.
Linquentem caulas turpique errore vagantem,
Pastor ovem celeri dignatus quærere gressu,
Subvehis, utque suo gaudens reddatur ovili,
Sarcina fit quæ cura fuit. Sic filius ille
Junior, exhaustos postquam dispersit acervos,
Vitaque consumpto mutata est prodiga censu,
Turpia porcorum digne convivia sectans,
Optavit siliquis compleri vilibus alvum,
Donec sæva fames longo discrimine victum
B Cogeret offenso tandem se reddere patri,
Confessumque reum laxato crimine solvi
Denique prostratum mitis pater allevat ultro,
Et trepidum blanda solatur voce pudorem.
Ornatus reduci vestis dat prima secundos,
Lætaque solemnis celebrat convivia cœtus,
Quod rediviva suis quodam de funere proles
Surgat, et orbato redeant nova lumina patri.
At tu, præpollens hominum rerumque Creator,
Quanquam cuncta velis fidæ constare saluti,
Nulla tamen pateris nostræ dispendia mortis,
Nec quoquam pereunte tuis contingere damnum
Divitiis poteris; nescis decrescere, nescis
Augeri, et pleno perstat tibi gloria regno.
Sed famulis tu redde tuis quod perdidit Adam;
C Quodque tulit primum vitiatæ stirpis origo,
Ortu restituat melior jam vita secundo.
Sorduerit nimium lacero circumdata peplo
Forma vetus, scissam ponens cum crimine vestem,
Pallia prima pater redeunti porrige proli
Semineçem quondam miserans qui forte repertum
Projectumque via, quem sævi cæde latrones
Impositis cuncto spoliarant tegmine plagis,
Sed tu, sancte, viam sumpto dum corpore curris,
Invenis allisum, nec prætereis: insuper ægrum
Jumento carnis proprie sub tecta reponis.
Nos fuimus quondam rabido data præda furori;
Sed si nunc medico percurat vulnera fotu
Gratia producens oleum, sapientia vinum,
Commendet stabulo Samaritidis extera cura.
D Pelletur validus medicato corpore languor
Suscipe, qui non vis moriendi crescere causas,
Quos confessa tibi gemitus pia pectora fundunt.
Ut quondam tecum, passæ sub tempore carnis
Proximus immani dependens stipite prædo,
Quem non culpa tibi similem sed pœna tenebat,
Ille tamen nexus membris, nec corde ligato,
Et si confixas clavis extendere palmas
Non potuit, liber mentem cum voce tetendit.
Sicque reus scelerum dum digna piacula pendit,
Martyrium de morte rapit: cui fine sagaci
Maxima cura fuit tales non perdere pœnas,
Præripuit scandens aditum, cœloque levandus
Ardua sublimi tenuit compendia saltu.

Porrige sic nobis celsam, pater inclyte, dextram.
Nos quoque perpetuæ conquirat vita saluti,
Atque profanati deceptis fraude latronis,
A Ceu tibi compasso miserans succurre latroni.
Livida quos hostis paradiso depulit ira,
Fortior antiquæ reddat tua gratia sedi.

LIBER QUARTUS.

DE DILUVIO MUNDI.

Infectum quondam vitiis concordibus orbem,
Legitimumque nefas laxata morte piatum
Diluvio repetam; sed non quo fabula mendax
Victuros lapides mundum sparsisse per amplum
Deucaliona refert, durum genus unde resumpti
Descendant homines, cunctisque laboribus apti
Saxea per duram monstrent primordia mentem.
Sed veri compos, fluctus nunc prosequar illos,
Per quos immissus rebus vix pene creatis
Lactentem velox prævenit terminus orbem.
Extulerat mortale genus crudelibus ausis
Intentes animos: licitum quod cuique liberet
Credidit; et propria valuit pro lege voluntas.
Jus adeo nullum, sic nil distare putatum
Fasque nefasque inter, recti custodia nusquam.
Non judex, non testis erat, non denique rector,
Arbiter aut morum, vel qui suaderet honestum,
Sed princeps sibi quisque fuit virtute nocendi:
Nec meritis sed mole potens, qui fortior esset
Hic melior sibimet, sed se censore, placebat.
Sic hominum vitam brutorum more tenebat
Motibus addicens mens inclinata ferinis.
Sanguine potus erat, cæsorum viscera passim
Indomitis laceras præbebant faucibus escas.
Insuper et quadrupes, propria qui morte necatur,
Sævior aut certe quem vincens bestia cepit,
Pastus erat, quem nulla fides, lex nulla vetabat.
Ut vero pecorum ritu permissa voluptas,
Et diffusa palam ruptis lascivia frenis,
Luxuriæque forum, atque obsceni nundina mundi
Ferveret, casto fas non est dicere cantu.
Talibus ac tantis hominum gens improba gestis
Silvestres animos, naturæ fœdere rupto
Induerat, pulsaque simul ratione furebat,
Et deserta jacens Domini cœlestis imago
Omne decus mentis turpi dejecerat actu.
Haud secus ac pulchri cum fertilis area campi,
Quam succisa dedit purgato robore silva,
Dum colitur, justo paret fecunda labori,
Subjicitur rastris, respondit frugibus, ac se
Servat composito ruralis gratia vultu;
Agricola oblitus si brachia forte remisit,
Laxavitque manus, fessoque quievit aratro,
Pigrescit primum durato cespite tellus,
Mox rudibus ramis atque aspera palmite crebro
Disciplinatos dissuescit promere fructus,
Effundit frutices varios, silvamque minatur:
Quam si nec sera succisor falce repurget,
Non jam virgultis, sed denso stipite lucus
Texitur, et steriles diffundit in aera frondes;
Donec conclusa ramis currentibus umbra,
Mox [illegible], depulso sole [illegible]
Jam secura feras invitent credere lustra:
Taliter humani generis, non ordine recto,
Perdita mandatæ jam post primordia legis,
In pravum labens paulatim vita tetendit,
Proficiens pejore via, constantior ipso
Jam paribus studiis nutriti criminis usu.
Et tamen auctorem vitii, culpæque magistrum,
Doctior errorum, lapsuque peritior omni,
B Succiduæ prolis crescens audacia vicit.
Ut fluvius parva primum diffusus ab urna,
Perspicuum leni promit cum gurgite fontem,
Tramite quem summo facili transmittere saltu
Quisque potest, mox irriguo deductus ab ortu
Viribus augetur subitis, ripasque retrorsum
Pellens, crescentes tendit per plana liquores,
Occupat et spatium, pereuntique imminet arvo,
Tum circumfusos vicinis vallibus amnes
Sorbet prætereiens, externasque incipit undas
Augmento finire suo, mixtasque sub uno
Nomine, corrasis diffuso gurgite terris,
Cum trabibus, stabulisque boum, lustrisque ferarum,
Sævior accessu, longoque furore potitus,
Tandem desistens pelagi transportat in undas.
C Hos inter motus, similisque ad turbinis instar,
Humanum vitiis ibat genus: et tamen ipsa
Longior insanas mentes dissolverat ætas.
Centenos novies crebro cum duceret annos
Vita tenax, tanto suspensi tempore lethi
Nullus terror erat: sors si quem sera tulisset,
Ceu qui nec natus fuerit, nunquamque levandus
Morte putabatur: sic cunctis nulla futuri
Spes inerat, solusque sibi fundaverat omnem
Sensibus in cæcis periturus mundus amorem.
Tempore quin etiam peccatrix terra sub ipso
Nutribat sævos immania monstra gigantes.
Nec tamen effari licitum quo semine cretos.
Communem cunctis ortum de matre ferebant,
Qui genus, unde patres, prohibent arcana fateri.
D Si speciem quæras, humani corporis illis
Plus vultus quam forma fuit; sic linea membris
Conveniens hominem monstrabat, dissona molem.
Quam propter deinceps commentis Græcia fictis
Dedecus infandum massis informibus auxit,
Et portentosis descripsit corpora membris;
Pube tenus quod forma viris, cum corporis ima
Supplerent vasti mixto pro crure dracones.
Artus semihominum patulis qui faucibus atri
Ferrent, et verso præberent vertice gressus.
Tunc etiam solitos, jusso terrore tonanti,
Blasphemis cœlo convicia mittere plantis,
Mordacesque pedes motu fremuisse veneni.
His similes mendax Phlegræi fabula belli

Excussas finxit jecisse per aera rupes,
Pro telis spatiosa manus quod turbine montes
Sparserit, et missis cœlum quassaverit arvis.
Hæc sunt priscorum quæ de terrore gigantum
Carmine mentito Graii cecinere poetæ,
Et tamen audaci voluit contendere pugna
Quisque rebellis erat : qui cum confligere telis
Non potuit, sævis concepit prælia votis.
Montibus impositos fas non est credere montes,
Hoc tamen et deinceps illos tentasse putabo,
Qui coctos lateres, lentoque bitumine junctos,
In sublime rati manibus sic posse superbis
Sustolli, et celsas in sidera surgere moles :
Cum fureret mortale genus, cassoque labore
Irrita transcensis cæmenta inferret in altum
Nubibus, et refugum sequeretur machina cœlum,
Non prius absistens, subditas discordia linguas
Quam daret, et varius confunderet omnia sermo.
Hinc sparsum fœdus, scissa sic lege loquendi
Consensum scelerum turbata superbia rupit,
Dum se quisque suis, possit quæ noscere, verbis
Aggregat, atque novas sequitur gens quæque loquelas.
Sic interruptæ perierunt culmina massæ,
Effectuque carens cessavit in æthere turris.
Hæc post diluvium. Nam quantas quæ tempore prisco
Pressa gigantæas tellus produxerit arces,
Atque lacessitis contemptum immiserit astris,
Abstergente Deo sat nostra silentia damnant.
Cernebat patiens jam dudum insana frementes
Terrarum populos hominum rerumque Creator,
Exspectans si quem vani consortia mundi
Linquentem melior moneat resipiscere cura.
Sed conjuratus postquam percurrere cœptum
Perditionis iter statuit, sensumque per omnem
Obtinuit victor peccati insignia mundus,
Nec revocare gradum quisquam, gressumque referre
Præcipiti jam mente potest, exhorruit auctor,
Pœnituitque videns totum quod fecerit orbem.
Tum tales tonuisse minas commotus ab alto
Fertur, et excitas laxasse his vocibus iras.
O nullis attracta bonis, nullisque repressa
Legibus ; antiquo tantum submissa draconi,
Effera gens hominum, ducto corruptior ævo.
Non Evam cecidisse sat est ; transcenditur omni
Inventor lethi lapsu : nec sufficit illud,
Vicit inexpertum quod serpens pristinus Adam.
Non contenta suo fœdari vita parente,
Affectat mortem propria virtute mereri.
Exspectasse diu non profuit ; insuper omne
Concessum veniæ rapuerunt crimina tempus.
Jam nimium longas patientia presserit iras :
Vindictæ jam tempus adest. Non fulmina cœlo
Flammeus ardor aget ; vasto nec cedet hiatu
Quæ premitur nimio succumbens terra tumultu :
Sed sordens vitiis fluctu delebitur orbis.
Ad chaos antiquum species mundana recurrat,
Inque suas redeant undarum pondera sedes.
Arida decedat lymphis, rursusque sepultas
Terrarum species informis contegat humor.

A Hæc clades vivis, carnique hic terminus esto.
Sic pater æternus disponens funera rerum,
Diluvium dextra terras vibrabat in omnes.
Interea pleno vivebat justus in orbe
Unus homo, et mentem solus servabat honestam.
Nullus vota Deo donis precibusque ferebat
Hunc præter, dignum quem summus laude Creator
Nosset, et exceptum vitæ servare pararet.
Stemmatis hic sancti ; nam claro nobilis ibat
A proavo, quem prisca fides et conscia virtus
In cœlum sine morte tulit : sic celsa petenti
Successit magno non impar pronepos actu.
Nec plus est illum salvi cum corporis usu
Terrenas liquisse domos, intrasse supernas.
Denique quo priscus quondam conscenderat Enoch
B Elias curru post tempora longa secutus,
Scribitur ignitis scandens penetrasse quadrigis,
Cum suspensa leves transmitteret orbita ventos,
Ungula vel premeret calcatas pondere nubes.
Vallatumque ferens sanctum non ureret ignis,
Et motus servans nesciret flamma calorem.
Hos igitur satis est cœlum potuisse mereri
Membrorum sub lege sitos ; sed non tamen illud
Segnius admirer, sancti quod tempora Noe
Unius ob meritum, natis nuribusque tuendis
Orbis in exitio potuerunt ferre salutem.
Est ille in cœlis, numero præstantior omni,
Angelicus sine fine chorus, qui laude perenni
Conclamat celebratque Deum, famulantia suetus
Ferre ministeria, et jussis parere supernis.
C Hi nunc quod rectum mortalia corda precantur,
Concipitur dignis sacro quod pectore votis,
Quidquid larga manus collectio sparget egentis,
Excipiunt, sanctoque ferunt super astra volatu.
Quin etiam justos, fragilis dum vita fatigat,
Tutantur, mundique inter discrimina servant.
Sed tamen in cunctis præcellit clarior ille,
Maxima quæque Dei quo dispensante ministro
Res geritur, summisque parat mysteria causis.
Hic Dominum cœli venturum corpore sumpto
Virginis intactam jussus prædixit in alvum,
Sacraque dotali complevit viscera verbo,
Hic et Baptistæ præcurrens nuntius ortum,
Desperata diu dum ferret germina patri,
Inter sacra virum conterruit, et dubitantes
D Protinus ingrato restrinxit in ore loquelas,
Donec prædicto fecundam redderet ortu
Prolis anum, multo sterilis quæ tenta per annos,
Fudit diffidens effeta puerpera fetum.
Hic rerum solers summusque archangelus, alto
Aerea per liquidum, levibus circumdatus auris,
Vibratasque movens ignito in corpore pennas,
Nulli conspectis ad terram motibus ibat.
Et tunc forte gemens cunctorum crimina Noe
Inflexis stratus genibus, cum supplice planctu
Mundanis veniam, mundo nolente, petebat.
Cum subito clausis foribus tunc aliger intrat
Conspicuus, claro resplendens luminis ore.
Horrescit visu tanto perterritus heros,

Mortalisque oculus personam ferre supernam
Vix valet, et pavidi detorquet lumina vultus.
Ille salutiferis primum mulcere timentem
Aggrediens verbis, cœli mandata ferebat.
Pax tibi, juste virum, pacem tibi missus ab alto
Imprecor, ut pulso capias mea dicta pavore.
Hæc mandat summus terræ pelagique Creator.
Insperata quidem cunctis sententia lethi
Imminet; hanc solus sed qui transire mereris,
Et præscire potes. Nam te calcata voluptas
Jam pridem rectum toto discrevit ab orbe.
Unica sed quoniam sævum depellere lethum
Vita tibi poterit, tantos evadere casus
Qualiter incipias, paucis ex ordine fabor.
Finis erit rerum, permissis undique lymphis,
Atque relaxata vastabitur orbis abysso.
Nunc age, congestis crescat fortissima lignis
Machina, quæ surgens fluctus superenatet omnes.
Ter centum cubitos per longum ducta tenebit,
Bis quinis late claudetur, bisque vicenis.
In triginta illi constabit culminis altum.
Per medium per ter longo cœnacula tractu
Edita suspensis domibus tabulata levabunt.
Ut generis proprii servans consortia mansor
Componat pareis dispersa cubilia cellis.
Tum ne rimosi compagum forte meatus
Accipiant nimium imbrem, linire memento
Juncturas laterum, pigrumque infunde bitumen.
Taliter affectam cum consummaveris ædem,
Protinus ingredere, ac mundum dimitte cadentem,
Exclusit quem culpa frequens, includere vita
Incipiat, circumque fremant te sospite mortes.
Quin etiam fratres sociam succedere tecto,
Et cum conjugibus natos intrare jubeto.
Tuque secundus eris delecti germinis auctor,
Ut te post primum repleatur terra parente.
Sed quia perfecto divinis viribus orbe,
Post operis finem, post leges, postque sacrata
Sabbata, formari quidquam non convenit ultra,
Ne penitus cessans intercidat omne creatum,
Spirantum cunctis pecorum, celerumque volucrum,
Silvarumque feris, et quæ jumenta vocantur,
Vel quæ per tacitos reptant labentia motus,
Bina cape, et tecum claustro victura recondé.
Sic tamen ut proprios teneant sua vincula sexus.
Unde genus rursum tellus implenda resumat.
Ne timeas ne forte feros animantia motus
Servent, aut subitis præsumant rictibus iras.
Fœdus erit totis, quæ discordantia profert
Per varios natura modos, et pace fideli
Parebit jussis quidquid concluseris illic.
Serpentis tantum semper figmenta caveto.
Vertice submisso blandum licet ille trisulcis
Finxerit abscondens per dulcia sibila linguis
Immortale odium, numquam tu credulus illi,
Quem nimis expertus vitandum præmonet Adam.
Hostis namque semel voluit quicumque nocere,
Hic semper suspectus erit, penitusque cavendum est,
Ne jam mentito conjungat fœdera prudens.

A Tu post exemplum jussis servire memento.
Hæc fatus, vacuum levibus secat aera pennis,
Mortalem fugiens aciem, cœloque relatus
Heroem trepidum mandata lege reliquit.
Ipse tamen tali manibus cum voce levatis,
Quisquis, ait, nobis tantam spondere salutem
Seu missus, seu sponte tua, super æthere celso
Venisti, et placidum sacrasti fœdere pactum,
Sis fautor, firmentque tuas promissa loquelas,
Auxiliumque tuum conatibus insere nostris,
Ut tenuis tantam valeat manus edere molem.
His breviter dictis, vitæ spem corde reponit,
Aggrediturque celer sacri præcepta laboris.
Quis tantos capiat sensus? quis denique sermo
Explicet, advectis fuerit quæ copia lignis?
B Nudati colles, spoliatæ robore silvæ,
Mons ut quisque fuit, famulo placuere parato.
Pelion immensas cum mittat vertice quercus,
Insuper exponit multa virtute recisum
Ossa nemus, Pindoque abies subducitur alta.
Atlas ipse novas ictu resonante secures
Sensit, et annosas dedit ad navalia pinus.
Invictum tunc surgit opus, contexta levatur
Porrectis trabibus præcelsi culminis ædes.
Hæc inter, discors varii sententia vulgi.
Nam multi lymphis obstacula tanta parantem
Irrisere virum, moles quod clausa moveri
Fluminibusque dari nequeat, quam forte vel ampli
Euphrates Nilusque queant vix claudere ripis.
Humani generis quid mens incredula reris
C Mortalem non posse manum conjungere ponto
Ædem longi quam? pontus namque obvius ultro
Curret, et adductam tangent stans fabrica littus.
Ast alios celsam compacto robore massam,
Ignaros quanquam cladis, causæque latentis,
Mirari novitas et formidare coegit.
Haud aliter studium jam tunc diviserat omnes,
Quam nunc mundus agit. Sunt qui compuncta fideli
Corda dicant operi, rebusque instare supremum
Discrimen norunt, corpus quo concidat omne,
Bacchatamque diu consumant sæcula carnem.
Effugiet tunc ille malum, quicumque paratus
Construat ut validam præduri teguminis arcam,
Per lignum vitale crucis servatus ab undis,
Tunc cernet quanto contempserit otia fructu.
D Haud procul attentum contemplans hunc operan-
[tem,
Nonne piger quisquam lucri, tædensque laboris,
Insanire putet, cura quod solus inani
Æstuet, et rebus nolit pereuntibus uti?
Sic epulans parcum, sic largum quisquis avarus,
Sic nudum raptor, sic castum ridet adulter,
Sic circumscribens illuso simplice gaudet.
Sic sapuisse dolet dives, cum congregat aurum,
Spargentem nummos, utroque in paupere censu
Consumptis opibus miserum ratus esse beatum.
Inde repentinum Judex cum cerneret orbi
Adventare diem: Finis sic protinus, inquit,
Imminet, ut justi quondam sub tempore Noe,

Diluvium varios mundi cum repperit actus,
Et carnem consumpsit aquis, opifexque salutis
Evasit parvo diffusa pericula claustro.
Hæc evangelicis sunt insinuata figuris.
Providus interea consummat conditor arcam.
Tunc jussæ accurrunt volucres, tunc bestia quæque,
Consuetum linquens silvoso tegmine lustrum,
Deposita feritate venit, seseque tenendam
Ingerit occurrens, et libertate relicta
Includi gaudet : tantum decreta futuri
Vis valet; occultus brutis in sensibus ardet
Terror, et exspectans agitat formidine vitam.
Ast homines quos sors certi discriminis urget,
Vicina nec morte pavent, satis undique constat
Vitali indicio præcedere sæpe timorem.
Securos lætosque reos tellure Gomorrhæ
Jam prope sub flammis sententia dicta videbat.
Ninivæ contra populis terrore salubri
Prævaluit pro pace metus. Nam venerat illuc
Jussus, multum ille et terris jactatus et alto,
Qui clamaturus tantæ discrimina plebi
Diluvium timuit mundo constante propheta.
Hauserat hunc valido pervadens bellua rictu,
Immersumque mari ventris concluserat arca.
Deglutire virum, faucesque implere capaces,
Ardenti monstro cum sit permissa potestas,
Non licuit mordere tamen, nil dentibus actum.
Intravit cupidum deludens præda vorantem,
Invasusque cibus jejuna vixit in alvo.
Dum tres luce dies una sub nocte prophetæ
Sol ageret, littusque novum vacuanda viderent,
Et castigatum vomerent ergastula pastum.
Ut monstro exutus vates, cœlumque recepit
Contingens terras, magnam tunc percitus urbem
Terribili cum voce petens : Quid criminis, inquit,
Ardetis flammis? restringent omnia pœnæ.
Jamque venit finis, lentum est hoc dicere, venit.
Non plus fatus erat : totus conjurat in omne
Lamentum populus : procurrunt undique fletus,
Pectora tunduntur, cœlum suspiria pulsant.
Mollibus abjectis Cilicum dant tegmina setæ,
Inque cibos cinerem, lacrymasque in pocula fun-
dunt,
Ipse etiam, dignus tali qui tempore princeps
Ante aciem flentum portet vexilla salutis,
Atque novum dictu metuens discrimina vincat,
Projicit hinc sceptrum, linquit sublime tribunal,
Pallia blattarum spreto diffibulat auro,
Serica despiciens, atque aspera tegmina sumens.
At pius ex alto contemplans talia Rector
Exsertas revocat sedatis motibus iras,
Vibratumque tenens restinxit missile fulmen.
Temporibus propriis justus sic conditor arcæ
Securo solus timuisse pericula mundo
Gaudebit, finem cunctis, sibi ferre salutem,
Diversam cernens meriti discrimine sortem.
Ergo ubi silvestres sexu collegit utroque
Inclusitque feras, pecudum tunc eligit illa
Sumere, quæ licitum est mandi, vel munda vocantur,
A Hæc tantum septena dedit viventia claustro,
Ut ternis paribus servato semine salvis,
Septima quæ fuerint sacris quandoque litentur.
Et jam vitalis concluserat omnia carcer.
Tunc justum, cunctosque suos, natosque, nurusque,
Accipit exspectans claustrum, vitæque reponit.
Nam servos nondum dederat natura vocari,
Nec dominos famulis discernere noverat ordo.
Primus enim maculam servili nomine sensit
Hujus natorum medius, qui forte cachinno
Distectum petiit misero spectamine patrem,
Materiamque sui risit deformior ortus,
Et plus jam turpis nudato simplice nequam.
Quod postquam sanctus potuit cognoscere Noe,
Natum germanis famulum dedit; inde repertum
B Tale jugum; cuncti nam semine nascimur uno.
Servitii certe causam fecisse reatus
Cernitur, et liber peccans fit crimine servus;
Si rursum nexu famulus stringatur honesti,
Natales faciens sibimet, jam nobilis hic est.
Nuntius interea, dudum qui missus ab alto
Detulerat justo cœlestis munera verbi,
Protinus ut clausam vidit, rebusque paratis
Exspectare diem, rursus descendere cœlo
Festinans, laxos firmavit cardine postes,
Inclusitque viros, atque ostia fortia traxit,
Confestimque levans supero se retulit axi.
Ævo sexcentos senior transcenderat annos,
Lunaque bis plenos addebat menstrua cursus,
Septimus et decimus qui post illuxerat orbi,
C Ultimus ille dies jam nunc dabit omnia letho.
Ilicet obtegitur cœlum, nimiisque tenebris
Victa repelluntur fuscati lumina solis.
Insanas hominum mentes vix tangere terror
Cœperat, insuetus mox profluit æthere nimbus,
Et valido primum similis demittitur imbri.
Arida terrarum pariter maduere per orbem,
Una fuit toto facies et nubila cœlo
Ægyptus tunc ipsa novas expavit ad undas,
Alsit et infusus Garamas, dudumque calentes
Humida Massylas tetigerunt frigora Syrtes.
Nec longum pluviæ species, non denique guttæ
Stillant, sed rupto funduntur flumina cœlo.
Non aliter Tanais, nivibus cum pascitur albis,
Riphæo de monte ruens illiditur amni,
D Præcipitatque simul longo quod tramite ducit.
Undarum tali quatitur certamine tellus,
Fitque lacus instar compressus fluctibus aer.
Nec tamen hic lymphas tantum fudere superna,
Terrestres etiam mundus consurgit in iras.
Rumpitur omne solum, crebros dant arva meatus,
Prosiliunt fontes ignotaque flumina manant.
Vergitur in sursum mutato pondere nimbus,
Inde cadens cœlis, hinc terris undique surgens,
Occurrit mox unda sibi, junctoque furore
Conjurant elementa neci; transcenditur omnis
Riparum limes fluviis, atque obice rupta
Sævit laxatis discurrens humor habenis.
Sed cum diffusæ spatium concludere terræ

Omnia certarent, mundumque implere capacem.
Suspendi forsan potuit sententia lethi,
Atque mora majore trahi, quo tardius omnem
Concedens spatium rapiat sors ultima carnem;
Oceanus vertex rerum ni fervidus uno
Littore, quo tantum terras atque æquora cingit,
Exiret, rumpensque fidem perfunderet arva.
Dissipat æternas leges, et sede relicta
Regna aliena petens naturæ fœdera turbat.
Ut diros primum pelagi sensere furores
Illustres fluvii, magnos quos inclyta cursu
Fama refert, motusque novos stupuere parumper,
Ut credas rapuisse fugam, sic versa retrorsum
Per terras spargunt sublata volumine ponto.
Insequitur tamen Oceanus, refugisque fluentis
Imminet, et salsis impellit molibus amnes.
Tunc major strepitu tanto mortalibus ægris
Fit metus, ascendunt turres, et celsa domorum
Culmina, præsentemque juvat vel tempore parvo
Sic differre necem: multos dum scandere tentant
Crescens unda trahit, quosdam montana petentes
Consequitur, lethoque fugam deprendit inanem.
Ast alii longo jactantes membra natatu,
Defessi exspirant animas, aut pondere nimbi
Obruta flumineas commixta per æquora lymphas
In quocunque bibunt morientia corpora monte.
Ædibus impulsis alii periere ruina,
Inque undas venere simul dominique domusque.
It fragor in cœlum sonitu collectus ab omni,
Quadrupedumque greges humana in morte cadentum,
Augent confusos permixta voce tumultus.
Hæc inter miseri ferventia funera mundi,
Prægravis insanis pulsatur motibus arca,
Compagesque tremunt, stridens junctura laborat.
Non tamen obstructam penetrat vis improba, quamquam
Verberet, et solidam fluctu feriente fatiget.
Non aliter crebras Ecclesia vera procellas
Sustinet, et sævis sic nunc vexatur ab undis.
Hinc gentilis agit tumidos sine more furores,
Hinc Judæa fremit, rabidoque illiditur ore,
Provocat inde furens hæresum vesana Charybdis;
Turgida Graiorum sapientia philosophorum,
Inter se tumidos gaudet committere fluctus.
Obloquiis vanos sufflant mendacia ventos,
Sed clausam vacuo pulsant impune latratu.
Jam medium crescens Arcæ contexerat unda,
Commovitque cavam suspendens undique molem.
Et melius tutam facili portante natatu,
Quoque vocant undæ, sequitur jam mobile pondus.
Cedamus mundo, dum ducimur: omne resistens,
Si flecti nescit, metuat vel pondere frangi.
Sed si cedamus, fluxum ne sentiat intus,
Peccatumve trahat mens impenetrabilis ullum.
Navigat interea claustro commissus cuncti
Fons vitæ, servatque furens super omnia pontus
Orbis depositum, fido quod tegmine promat,
Cum pax terrarum reddi sibi debita poscet.
Ergo ibant undæ, tellus subducitur omnis
A Collibus impositæ vicerunt edita lymphæ.
Delituit tectus ponto tum pinifer Othris,
Parnassi vertex cautem non protulit altam,
Ipsa cupressiferi latuerunt saxa Lycæi.
Subductæ rupes, æquatæ fluctibus Alpes,
Omnibus exclusis totus jam denique mundus
Axis et unda fuit. Nam cunctis morte subactis
Regnabant pelagi silvoso in gurgite monstra.
Et jam vicinum pulsabant humida cœlum,
Jamque quater denis manabat noctibus imber,
Compleratque necem, nec jam quod tolleret ultra
Mors habuit, pressitque natantia funera pontus.
Frenantur tandem pluviæ, resplenduit æther,
Redditur et cœlis vultus. Sol ipse reductus,
Sed non inventis queis reddat lumina terris,
B Tantum luxit aquis: tristis videt æquora fulgor,
Quamque breves radios admotas frangit in undas,
Tam consumendis fervens ac proximus instat.
Nec minus et patuli terræ clauduntur hiatus,
Quæque prius vomuit lethali ex ore fluenta,
Obicibus propriis constricta resorbet abyssus.
Nec tamen ut venit, breviter sic unda recedit;
Siccant non pauci longo sed tempore menses,
Quod pauci fudere dies: jam ducta natatu
Armeniæ celsis instabat montibus arca,
Et nondum nudis fundo consedit in arvis.
Ut stabilem sensit senior, motuque carentem,
Nec fluitare natans ventosa per æquora lignum
Credidit abductis nituisse liquoribus orbem:
Tunc reserat summam sublimi a fronte fenestram,
C Emissa refluos exploret ut alite fluctus.
Illa volans longo diverberat aera plausu,
Atque quatit vacuas pennarum motibus auras,
Cumque diu fessis undas perstringeret alis,
Nec locus optatam requiem concederet ullus,
Consuetum repetit prospecto ex æquore claustrum.
Exceptam senior manibus tunc colligit intus,
Advertens nullas patuisse per humida terras.
Interea magna pontus se mole movendo
In chaos antiquum linquens mundana redibat.
Excelsi tandem proferre cacumina primum
Incipiunt, post quos tenues crebrescere montes.
At vero ut pelagus cinxerunt littora priscum,
Oceanusque sacer, notas collectus in oras,
Contentus solito labentia flumina tractu
D Sorbuit, et cunctis distinxit frena fluentis,
Torrentesque suæ clauserunt undique fossæ,
Libera subductis nituerunt arida lymphis.
Tunc interposito producens tempore corvum,
Scire cupit senior, vacuumque interrogat orbem.
Ales ut extensis nitidum petit aera pennis,
Aspiciens plenis stipata cadavera terris,
Carnibus incumbens, et mox oblita reverti,
Rectorem placidum communi in sede reliquit.
Sic nescis, Judæe, fidem servare magistro,
Sic carnem dimissus amas, sic gratia nunquam
Custodi vitæ Dominoque rependitur ulla.
Mente vaga sic laxus abis, sic fœdera legis
Rupisti, et primum violasti, perfide, pactum.

Temporis ut spatio senior collegit inertem
Jam potuisse satis corvum se reddere claustris,
Ignarus tardi reditus, causæque morandi,
Ne fors innexis fessum consumpserit alis,
Junxerit et cunctis pereuntibus unda recurrens:
Protinus albentem mittit de sede columbam.
Illa memor jussi rapido petit arva volatu,
Paciferæque videns ramum viridantis olivæ,
Decerpit, mitique refert ad condita rostro.
Tali legatus firmavit fœdera simplex
Indicio, purumque pius sic comperit orbem.
Integer emensum vertebat circinus annum,
Quo felix claustrum spirantia cuncta tenebat,
Tum pater ablatis obducta repagula serris
Pandit, et inclusis desertum reddere solum
Incipit, effeto redeant ut semina mundo.
Ante tamen Justus jubeat quam sparsa vagari,
Singula de septem, quæ dudum claudere mundis
Curavit, natis pariter, nuribusque vocatis,
Cespite constructa disponens immolat ara,
Accendens sanctos his primum altaribus ignes.
Plurima dum magnis adolentur corpora flammis
Et numerosa levat præpinguem victima fumum;
Suavis odor lætum tetigit trans æthera cœlum,
Primaque purgati suscepta est hostia mundi.
Tunc igni permixta sacro vox intonat ista.
Hactenus infectus contagia traxerit orbis,
Sufficiat regnasse nefas, mundata lavando
Perpetuo niteat tellus, vultusque reductos
Contineant elementa suos: haud amplius ullis
Perturbata malis moles mundana fatiscat.
Vos quoque, quos lethi salvavit tempore vita,
Intactosque tenens casu defendit ab omni,
Ducite securum servatis legibus ævum:
Vosque caput generis fecundo semine prolem
Spargite, diffusum late quæ compleat orbem,
Deletum instauret numerum, dominetur et orbi.
Fertile quin etiam reddent animantia germen,
Quod tamen inflexum famulabitur ordine prisco.
Insuper et terris ex hoc jam non erit ultra
Diluvium regnans, carnem quod conterat omnem.
Unum quod fuerit, signo monstrabitur uno.
Nec similem repetita necem peccata videbunt;
A Et si crimen erit, terror non deforet alter.
Sic unum genitor jurans baptisma sacrabat,
Ut semel ablutum lymphis purgantibus orbem,
Sic sperare reos lavacrum non posse secundum.
Vix tribus exactis cœli jam partibus ibat
Pronus in occasum radiis, cum forte remotam
Axe sub eoo jussus contingere nubem,
Protulit excussum madefacto ex aere signum,
Arcus et emicuit, quæ nunc Thaumantida Graio
Irim Romuleo vocitant sermone poetæ.
Pendulus obliquum solem cum senserit humor,
Ancipites vario mittit splendore colores:
Nec numerare queas, sic mixtus lumine visus
Illudunt dubii diversis vultibus orbes,
Sapphirinusque virens, maculosus, cærulus, albus,
B Purpureum de nube trahit, de sole coruscum
De cœlo nitidum, de terra sumit et atrum,
Et tamen abjunctis quæ constant hæc elementis,
Sic diversa putes, ut concordantia cernas:
Hanc formam signo trepidis mortalibus arcus
Præstitit esse Deus, promittens nube serenum,
Nullaque jam terris debere pericula cœlum.
Nunc quicunque cupis veram servare salutem,
Illud suspicies signum, quod signa figurant.
Namque dator vitæ præmisit talia Christus,
Et geminata dedit substantia salvatorem.
In terris sumptæ nitida de virgine carni
Naturalis inest patrio de germine fulgor:
Et medius quidam mediator in æthere celso
Munere multimodo varius, sed fulgidus omni,
C Viridem monstrat sacrati pignoris arcum.
Istum corde vide, quisquis baptismate lotus
Ad cœlum liber culpis pereuntibus exis.
Nam legis forma vos, inquit Apostolus, ista
Salvabit lavacrum, prisci cum tempore Noe
Conclusas lignis animas describeret octo.
Comparat ille datum, tu servans dilige donum,
Hoc votis precibusque gerens, hoc fletibus optans,
Ne redeant peccata tibi, ne mersa leventur,
Mortua ne surgant, ne debellata rebellent,
Ne post ablutum valeant discrimina crimen,
Et flammam timeas, quia jam non suppetit unda.

LIBER QUINTUS.

DE TRANSITU MARIS RUBRI.

Hactenus in terris undas patuisse canenti
Terram inter fluctus aperit nunc carminis ordo
Illic diluvium quos perderet ante petivit,
Nunc ad diluvium pleno succensa furore
Sponte sua currunt perituræ millia gentis.
Si non ut dignum tanti præconia facti
Eloquium capiant, divina in laude voluntas
Sufficit et famulo monstrari munere votum.
Quod si quis nequeat verbis persolvere grates,
Non minimum virtutis habet vel credere gestis.
Signa per electos quæ perrexere priores
D In quibus excellit longe præstantius illud,
Quod pelago gestum Rubro celeberrima perfert
Scriptorum series, in cujus pondere sacro
Causarum mage pignus erat, pulchramque relatu
Pulchrior exsuperat præmissæ forma salutis,
Historiis quæ magna sat est, majorque figuris,
Conceptam gravido peperit de tegmine vitam.
Sustinuit duros externa in sede labores,
Dum Pelusiacæ serviret subdita genti,
Plebs oppressa diu: densi quam pondere cœni,
Et laterum numeris, operis mensura diurni

Afflictam sævi vexabat fraude tyranni.
Invisam sibimet frendens qui crescere turbam,
Augeri doluit famulos. Nam jusserat, ut lux
Vidisset quoscunque mares, mox docta necaret
Omnis anus, natumque premat solertia sexum.
Sed tamen aversæ fugerunt talia matres,
Atque interdictos detrectant perdere fetus,
Persistente Deo plebem diffundere sanctam :
Quoque magis mens cæca trahit crudelia vota,
Hoc plus accrescunt teneræ primordia gentis.
Viderat interea Genitor de sede superna,
Afflictamque manum placido prospexerat ore.
Jam sacer innocuas dederat de fomite flammas,
Et rubus in rubeo viridis permanserat æstu;
Quo signo spinas nostræ fervescere mentis,
Et lucere pio qui non consumeret igne,
Devotus nosset sanctis in cordibus ardor.
Ilicet electi vates mandata ferebant,
Depromit regi cum primus talia Moses :
Servitii longo lassatam pondere plebem,
Oppressos cophinis humeros, attritaque colla,
Quasque opus assiduum fecit durescere palmas.
Laxandi jam tempus adest : dimitte precantes
Tandem cœlesti Domino persolvere vota,
Et complere datos patrio moderamine ritus.
Ille fremens inquit : Quæ tanti causa tumultus,
Quisve novus populum Deus exigit omine misso?
Scilicet hæ vacuæ tangunt cœlestia curæ,
Ut Dominus dominis famulos nunc tollere priscos
Vellet, et ad tumidos mittat mandata rebelles.
Quis Deus iste foret, cui me parere necesse est?
Aut sceptris celso quid formidabile regi?
Sed vestras nimium seducunt otia mentes;
Et nisi laxatos requies concessa foveret,
Nulla supervacuis tererentur tempora verbis.
Quæ si castigans restringet sarcina major,
Illicitus vetitum conari desinet ausus.
At vos signifero qui talia vota ducatu
Instruitis, vano et plebem subvertitis ore,
Conspectus vitate meos, vultumque cavete.
Dentem namque Pharon, vel pollentissime cursus
Testor, Nile, tuos, et divæ vocis Anubem
Cum rabidas latrat, jam non impune futuram,
Si nostrum rursus repetant hæc dicta tribunal.
Virgam forte manu gestabat legifer heros,
Quo baculo nitens gressum dum dextra regebat,
Excutit hanc valido projectam cominus ictu.
Tum mirum dictu, commotum serpere lignum,
Non insensibiles ceu promit palmite ramos
Vite movens tantum quos præstat crescere fructus.
Sed flexu reptans, mutati et corporis usu
Sensum animamque gerens, cœpit decurrere virga.
Mox anguem formata refert. Conterritus hæsit,
Æternumque niger tum palluit ore tyrannus.
Sed ne confusum tali succumbere signo
Cerneret assistens vultu nutante satelles,
Dissimulat summo rem gestam credere pressu,
Nec divina volens, hominum sed facta putari.
Tum mandat quoscunque magos, vel carmina doctos,
A Illicitam diris tentantes fraudibus artem
Ægypti, longinqua darent bastilia, cogens
Murmure funereo faciat monstrata minister.
Undique tunc jussi concurrunt, et medicatas
Armant quique suas noto medicamine virgas,
Dant jactæ vanas species, anguesque putati
Illusos terrent oculos fallente figura.
Nec longum tumuere magi; consumitur omne
Quod fecisse rati; fictos namque arte dracones
Primus adhuc mordax absorbuit ore cerasta.
Postquam virtutis clausit spectacula Moses,
Victorisque tenens caudam tellure levavit,
Decedit serpens ligno, vultusque recedit.
Diriguere vagi durato corpore flexus.
Quid multis? fit virga prior, qua deinde sacerdos
B Plurima sæculo monstravit tempore signa.
Hinc dirum frendens Pharaonis conscius ardor,
Divinæ incipiens per cuncta resistere dextræ,
Et quæ cognoscens, nolens tamen ipse fateri,
Protinus expulsos jussit discedere vates.
Illi divinas pulsant cum fletibus aures,
Ut fremitus gentis tandem frenetur iniquæ,
Quam gravius sævam monitus fecere superni,
Ipsis quin etiam cœlestibus arma minantem.
Tum pater, accipiens gemitus lacrymasque precantum
Taliter hortatu blando solatur amaros :
Ne tantum vacuo submittite corda timori,
Plebs mea, quam toto mundi de corpore sumptam
Elegi, et propria solam mihi sorte dicavi.
Jam nunc cernetis quanto primordia vestra
C Prosequar auxilio, sævos ac persequar hostes.
Ducam sublimem portenta per omnia dextram.
Nec volet in paucis Pharius rex cedere signis,
Longius ut duram vincant miracula mentem.
Post hæc laxatos quin et discedere coget,
Expelletque solo : quod nunc negat, ingeret ultro.
Ibitis ad magnas post fortia prælia sedes,
Quo vocat exspectans præfertilis ubere terra,
Et claras victis condetis gentibus urbes.
Vos modo promissis tantum confidite donis,
Et quos deposcent ingentia facta labores
Læta ferat virtus, seseque ad prospera servet.
Talibus auditis, melior spes accipit illos.
Attollunt animos, palmasque ad sidera tendunt,
Concipiuntque fidem votis, gratesque rependunt.
D Postera lux dubios primum præmiserat ortus,
Et successorem depulsa nocte ferebat
Insistens aurora diem : tum flumina sanguis
Imbuit, et subito maduerunt arva cruore.
Sed non hoc minimis portentum contigit undis,
Fluviorum rex ipse rubet, nec lumine prisco
Nilus agit proprium quem sumpsit fonte nitorem.
Quin magis, averso ne tangat pristina limo,
Sanguis in externum certans manare canalem.
Carnosus non carnis erat, nec corpore fusus,
Aut strages quem multa dedit, quo vulnere possit
Lympharum damnum proprio supplere cruore.
Naribus obstructis pressi, victoque natatu,
Interiere simul peregrini in gurgite crasso,

Auxeruntque suo saniem de funere pisces.
Et fortasse rear cladis monstrisque futuræ
Sanguinis indicio jam præcessisse ruinam,
Hoc ipsum ni pœna foret. Nam scilicet omne
Ægypti spatium, vel quo patet ampla Canopus,
Mox inter pingues sitiens defecerat undas,
Si non Omnipotens celerem super arva medelam
Spargeret, et nitidos revocaret vallibus amnes.
Tum vero ut requiem pestis subducta reduxit,
Effertur rursus dilata morte tyrannus,
Et vix evasum contemnens mente flagellum,
Innocuam flagris persistit subdere gentem.
At quid per cunctam stylus æstuet ire superbi
Perfidiam, cæsi numerans perjuria regni?
Sed tamen extorquent varium mendacia monstrum,
Undique vicino vixdum purgata cruore,
Ranarum fœdis texit cantatibus urbes.
Complentur cellæ, strati penetralia, mensæ,
Sustinet innumeros regalis purpura saltus,
Atque premens homines frendet succumbere ranis,
Quarum mox cumulis flamma tonitruque subactis
Congestisque, sonans muscarum nubis ad aures
Exit, infectum corrumpens aera flatu.
Illic quas scinifes vocitant, quantosque volatus
Pendula committunt levibus corpuscula ventis,
Pennarumque vicos peragunt stridentibus alis?
Fundunt se pariter, turbataque mœnia complent.
Et licet immersis defigant vulnera rostris,
Plus horror quam pœna movet; sed tollit et istam
Ventus agens, cessat laxata molestia paulum
Confestim cessante metu, nec longius ira
Sentitur quam plaga caret. Sed peste remota
Succedunt aliæ gravius : consumitur omne
Jumentum, cunctosque greges nox abstulit una,
Nec tantum damnosa reos portenta fatigant :
Vertitur ad carnem quæ suscitat ira dolores.
Insidunt penitus turgentia vulnera membris,
Et sacer incubuit percussis artubus ignis.
Creditur hic etiam casu contingere languor
Sed morbus mentis discrimina corporis urget.
Præterit ille dies; tum demum luce secuta
Concutitur cœlum tonitru, nubesque coactæ
Terribili splendore micant; ferit omnia fulgur
Fulmina agens; totas uno sub tempore mortes
Æthere turbato terris elementa minantur.
Ignibus inseritur prægrandis corpore grando,
Non ut nube solet terris nimbosa venire :
Sed quocunque cadens ut deprimat, atque ruinam
Pondere vel solo faciat; conjungitur ergo
Grandineum flammis ferventibus aere frigus,
Et natura neci servans assignat utrumque.
Hic primus stragem sparsis dat mortibus imber;
Exin restantem surgit consumere fructum
Bruchus, et excusso confidens crure locusta.
Hoc sed docta malis, et jam discrimine crebro
Tanquam lene satis callosa superbia duxit.
Insequitur velox gravius quæ vindicet ira.
Cæcas mane novo surgens sol sparserat umbras,
Et lætus jubaris splendebat fronte sereni,
A Cum surgens mediam nubes se porrigit atra,
Nascentemque diem depulso lumine claudit.
In molem nox densa coit, perit obrutus aer,
Palpantesque manus densas sensere tenebras,
Atque repercussus vexatur anhelitus æger;
Et si sopitos flando quis suscitet ignes,
Aut flammas excire velit, compressa necantur
Lumina, nec vibrant restricti pondere motus :
Quo quemcunque loco tenebrosus repperit horror,
Continuit, vidit nullum, nec visus ab ullo est.
Squalentes pariter viventia millia credas
Infernas intrasse domos, aut forte revulsa
Obice terrarum patriam sordentis abyssi
Migrasse in superos, ac mundum luce fugata
Sub leges misisse suas. Tres perdidit ista
B Nocte dies, digne pendens perjuria tellus
Isthæc damna tulit; nam cætera fulgidus orbis
Continet, et solitos distinguunt tempora cursus.
Moses interea lacrymas, jejunia, vota
Continuat, precibusque frequens ac pervigil instat,
Majoris natu fultus solamine fratris.
Instruit hos sacris simul, informatque Creator
Mystica solemnem qua pandat victima ritum.
Cernitis ut multa desudans clade reatum
Ægyptus contrita gemat satis undique tacta,
Sed tamen immota perstans cervice rebellis?
Nec portanda diu præcedunt ista ruinam.
Ægrotat quodcumque tumet, nec sana superbo
Causa subest, junctum monstrat mens turgida lethum.
Unus adhuc restat qui vindicet omnia luctus,
C Postque novem decima percellat cæde merentes.
Vos modo perpetuos sacrorum discite mores,
Cultibus et propriis mansura lege tenete.
Mensibus in cunctis, orbis quos circinat anni,
Iste caput princepsque foret, quem nomine belli
Gentiles vocitant, vos tantum dicite primum :
Lunaque bis septem cum fecerit addita noctes,
Vespere tum sero dabitis primordia sacris.
Sumite mansuetum perfecti temporis agnum,
Qui careat macula, et purum det corpore vellus.
Hoc animal festis mactabitis; hujus utrumque
Signabit sanguis nitido de corpore postem.
Hoc dabit indicium servandæ cura salutis.
Cum percussor aget tacitam sine vulnere cædem,
Perspiciet sacro limen maduisse cruore,
D Hoc tantum transire volens distantia talis
Custodit vestras sparsis a mortibus ædes.
Sic nos, Christe, tuum salvet super omnia signum
Frontibus impositum : sic sanguis denique sanctus,
Tunc præmonstrati dudum qui funditur agni,
Oribus infusus postes lustrasse tuorum
Inter labentis ferventia funera mundi
Credatur, casuque tuos discernat ab omni.
Dum non signatos percurrit funere mucro,
Tu cognosce tuam salvanda in plebe figuram.
Et quocunque loco sanctus mactabitur agnus,
Atque cibo sanctum porrexerit hostia corpus
Rite sacrum, celebret vitæ promissa sequentis
Fermento nequam duplici de corde revulso,

Sincerum nitidæ conspergant azyma mensæ.
Finierat rector leges et fœdera festi
Paschalis mandare viris, quod protinus omnes
Arripuere simul; peragunt convivia læti,
Solemnisque novo cultu disponitur esus,
Transeat ad seros quæ condita forma nepotes.
Nox erat, et mediam carpebant cuncta quietem,
Umbraque libratas jam jam diviserat horas:
Ecce venit tacito per dira silentia motu
Angelus exserto missus qui sæviat ense:
Nec confusa datur subiti sententia lethi,
Omne malum sed sorte cadit, longeque videtur,
Quem petat in tenebris præfixi funeris ordo:
Majores natu pereunt, solique leguntur
Ad mortem primos lucis quos edidit ortus.
Cum dominis famuli pereunt, natique potentum
Permixta cum plebe cadunt: sic vilis, ut ille
Quem celsi tenuit morientem purpura fulcri.
Hæc nuda tellure jacent, hæc serica velant,
Disparibus stratis sternuntur corpora letho.
Non quemquam mors æqua timet, non excipit ullos
In vivis tantum qui discernuntur honores.
Pauperis ad fletum nulla pietate movetur,
Ditibus ut parcat nullo corrumpitur auro.
Ægrotum sanus, longævum junior ante
Migrat: huic soli debet concedere nemo.
Hoc tantum tamen est sibimet quo mortua distent,
Vivant ut meritis qui complent tempora sorte.
Hæc nunquam penitus morti licet auferat, et si
Jure potestatis lutea compage creatum,
Semine mortali genitum, terræque reductum,
Justorum in factis letho nil creditur ulli.
Ergo ut percussas soboles confusa repente
Aula videt, currunt flentes ad funera matres,
Pectora contundunt pugnis, crinesque revellunt
Unguibus, et nigras festinant scindere malas.
Nec dominos planxere diu, mox occupat omnes
Luctus quemque suus, sonat unus in æthere clamor
Non uno ex fletu, confundit voce tumultum
Nulla vacans a morte domus; tum lumine multo
Omni curatur populorum funus in urbe.
Judicium justum cogit mœrere mœrentes.
Et dum quis proprio servat lamenta dolori.
Exsequias tardant luctus, inhumataque turba
Dilata jacuit tantisper sorte sepulcri;
Et nisi jam tandem vacuos et honore carentes
Vel nuda tellure locet, vel concremet igni,
Vix collecta manus quæ tantos clauderet urna.
Tum regem circum commoto murmure sistit
Mœsta cohors, humique depromens voce querelas.
Heus! nimium nostris adversa potentia rebus
Hebræi populi, toties cui vindice dextra
Militat omne malum, totus cui denique mundus
Pugnat, et irato succedunt prospera cœlo.
Vix quædam secreta Dei, majorque potestas
Hæc in sceptra furit, gentemque ulciscitur ipsam
Urbis jactura; solos pereuntia salvant
Victores elementa suos, redimuntque cadendo.
En jacet Ægyptus, nec jam reparabilis ultra.

A Atque utinam pœnas vivis, damnumque per arva
Ferret adhuc divina manus, nec funere tanto
Deceptam subita vacuasset cæde Canopum!
Tandem parce solo, causasque expelle ruinæ,
Dum levior strages; dum quisquam luce tenetur,
Dum superest qui terga premat, qui limite trudat.
Et ne quem, si forte velint ex corde morari,
Non sinat ejecto depellens hospite cladem,
Permoveat noster natorum funere luctus,
Permoveat te forte tuus: vel pauca supersint
Pignora, quæ tantos tergant servata dolores,
Et detruncatæ reparent dispendia gentis.
His dictis lacrymas populus dedit; ipse superbus
Frangitur ad fletum princeps, victumque fatetur.
Hæc perturbata sed dum tractantur in aula,
B Hebræi vatum studio, monitisque supernis
Optima quæque sacris fingunt, epulisque requirunt,
Vasaque solemnes quæ poscunt plurima cultus.
Ornamenta etiam, vestesque, monilia, gemmas,
Ut reddenda petunt; nec tardus commodat hospes,
Ditat et ignorans trepidam manus æmula plebem.
Quæ jam digna tuis pandantur laudibus ora,
Summe pater, qui tam sævo sic uteris hoste?
Annuit adversus, largitur munera nolens,
Quæ secum dimissa ferant: nec solvere tantum
Sufficit oppressos, opibus ditantur euntes,
Thesaurosque novos libertas reddita sumit.
Inter ferventes inimica in sede furores
Prædatur dominum fugiens, fallitque videntem,
Præsentem vacuat, ne tam discedere pulsos
C Quam lætos migrasse putes; portantur avari
Sic Pharaonis opes, quem tunc mercede soluta
Servitii longum credas taxasse laborem.
Nonnunquam rectis et quæ contraria prosunt,
Et quæ læva malus voluit, mutata recurrunt,
In dextram vertente Deo, solosque nocentes
Vis odii perimens meditata in vulnera ducit,
Et partos fratri laqueos incurrere cogit.
Egressi interea trepide de rege ministri
Compellunt celare fugam, coguntque volentes,
Præcipitant alacres, et festinantibus instant,
Pellendasque putant pulsa cum gente ruinas.
Jam prope centenum compleverat advena lustrum
In regnis, Ægypte, tuis, ex tempore quondam
Quo priscus patriarcha Jacob perduxerat illuc
D Bis sena cum prole domum, caraque nepotes,
Quo per fecundum creverunt millia patrem.
Procedit tandem populus, moxque agmine juncto
Diram linquit humum tenebris ac luctibus orbam
Nam vicina dies nondum produxerat ortus:
Hæc nox festa Deo redeuntibus annua sacris
Hæc gentis solemnis erit, quæ solvitur hoste.
Primo conspicuus fulgebat in ordine ductor
Legifer, adjuncto præcedens agmine fratre
Post quos belligeræ disponunt arma cohortes,
Ducunt et validas instructo robore turmas.
Arma ferunt humeris, enses per singula lævo
Dependent lateri, presso tum vertice cassis
Fulget, et albenti certat lux ferrea luce

Nituntur jaculis alii, clypeosque sinistris
Volvunt, et rapido meditantur bella rotatu.
Gaudet pars etiam pharetris, volucresque sagittas
Hostis in occursum mittendis moribus aptat.
Aut si forte virum fugientia terga sequatur,
Ut pennata leves transmittant spicula ventos.
Incedit pavidum postrema per agmina vulgus,
Non impar numero, cœlum cum pingitur astris,
Æstuat aut motus pelagi crispantibus undis,
Littore vel quantas convertit fluctus arenas,
Vel quantis stillant humentia nubila guttis.
Mirantur Pharii satrapæ, nec credere tantum
Se potuisse vident : placet ejecisse tot hostes.
Sed non hac acie duri salvabere ferri.
Quamlibet innumeris peditum stipere catervis,
Unus pugnabit cunctis pro millibus auctor.
At populus lento moderatus tramite gressum
Arreptum carpebat iter, præcedere tantum
Aggressis ducibus, quantum vel tarda senectus
Vel rudibus reptans infantia sustinet annis,
Ne præmaturis fragilem contristet eundo
Ætatem sexumque labor. Sic cuncta supernus
Dispensat nutus, plebique assistit ovanti.
Ergo ubi signatis sederunt millia castris,
Armatusque pedes vulgus vallavit inerme,
Vespere tum primo stanti assimulata columna
Insistens puro resplenduit æthere flamma :
Non tamen ut noto dirum micat ignis in axe,
Prodita cum terris cœli portenta minantur,
Seu morbis tristem, bellisque aut cladibus annum;
Sed radiis fulgens, et lumine candida læto,
Ostendit nitidum castris mirantibus ignem.
Diffugiunt tenebræ, vicinaque sidera cedunt.
Obstupuere viri primum, perterruit omnes,
Incussitque metum novitas, tum luminis usus
Paulatim cœleste jubar commendat amori.
Maxima nocturnas jam pars exegerat horas,
Et volvenda dies instabat sorte propinqua;
Cunctorum ante oculos per cœlum visa moveri,
Arripuitque viam populo spectante columna.
Protinus hanc patres sancti sensere sequendam,
Esse ducemque ducum; læti mox præsule tanta
Abrupere moras, castris excedere certant.
Tunc ut quæque tribus primum sortita laborem
Ordine carpit iter, sequitur tum cætera pubes.
Hæc inter clarum rediens lux pandit olympum,
Flammea pallescit conspecto sole columna.
Vertitur in nubem totus qui fulserat ignis,
Sed specie perstat tensæ super æthera formæ.
Tertia nocturnos deterserat hora liquores,
Et matutinas scandens sol vicerat umbras :
Ecce novum dictu, cœlo servata sereno
Frigida ferventi jussa est opponere nubes
Se radio, densumque parat tenuissima tegmen.
Sic circumjectis, tellus queis ardet eoa,
Æstibus ignorat geminum turba calorem,
Vesperis ut credas leni respergere flatu,
Blanda vel humentes diffundere frigora ventos.
Nec tamen hanc nubem tetro suffusa calore

A Forma dabat, nec concreto sic horrida vultu,
Ut terrent validos cum promunt nubila nimbos
Sed qualis madidus solem cum viderit arcus.
Tanta fuit pulchræ species extenta columnæ.
Noctibus ignis erat, lumenque accensa ferebat;
Cum sol torreret, gelidi dabat humida fons.
Has alternantem ducens cum tempore sortem
Mutavit natura vices, substantia discors
Muneribus propriis concordem reddidit usum.
Si mansit, mansere viri; si mota, secuti.
Si multis etiam visa est pendere diebus,
Subdita defixo tardabant agmina vallo.
Ista quaterdenis pietas per rebuit annis,
Dum vastos eremi curris, Judæa, recessus.
Vincla pedum firmante via, dum tempore tanto
B Non attrita suum servarent tegmina pondus,
Mollitieque nova prisci durantur amictus.
Sic longæva foret, quod non damnosa vetustas.
Dum sacrum populo victum candentia manna
Ferrent, et cœli frugem terrena viderent.
Per quam sublimis prædiceret ante figura
Edendum ex utero purum sine semine corpus.
Quo caperet pascenda salus de sede superna
Illabente Deo sanctis altaribus escas.
Hoc signo summus percussa rupe sacerdos
Protulit irriguos populis sitientibus haustus.
Christum namque vides stabilem consistere petram,
Percussus jaculo largas qui præbuit undas,
Porrexitque suis sacro de vulnere potum.
Hebræi interea læti ducente columna
C Per terras gressu, per cœlum visibus ibant.
Ecce iterum Phariis insedit mentibus ira,
Et populus sine more ferox his vocibus armat,
Tandem postremos victura morte furores:
O nimium stultis illudens mentibus error,
Præstigiæque satis nebulosa in fraude peractæ.
Nonne pudet famulam nullo certamine gentem
Sic impune rapi, quod nemine præsule tantus
Deseruit vacuas discedens accola terras?
Rura vacant, cœptis desistunt oppida muris.
Non solitum consurgit opus, nec cultor in agris
Exercet validos attrito dente ligones.
Turbidus exactor silet, nulloque tumultu
Fervida consuetos repetunt suspendia census.
Quin potius sumptis exercitus irruat armis,
D Imbellemque manum, profugósque reducat alumnos.
Quos si servilis tantum succenderit ausus,
Ut telis certare velint, mox occidat omnis
Confusa cum plebe manus : ferventibus armis
Permixtæ pereant confosso pectore matres,
Uberibus junctos configant spicula natos.
Prolem quisque suam cernens ante ora cadentem,
Oblatis optet jugulis succurrere mortem.
Orbatum nostros faciat libare dolores
Ultima sors populum : sic vivens omnia perdat,
Tum pereat; densa campi sub strage jacentes
Tristi committant inhumata cadavera cœlo.
Inde ubi jam totos satiaverit ense furores,
Thesauros revocet fugientes dextera victrix.

Talibus excitas acuebant flatibus iras,
Irridente Deo, solus qui despicit omnem
Conatum rigido meditantem vana timore,
Consiliumque ducum cassato dissipat actu.
Ergo bella rogant, fervens rapit arma juventus,
Spumantes ducuntur equi, phalerisque potentes
Suspendunt alacres splendentia frena jugales.
Pugnax pompa nitet, subjectos curribus axes
Aurato temone trahunt; tum cætera pubes
Induitur calybe, aut fulvo circumdatur ære.
Hi loricarum vasto sub tegmine gaudent,
Intexit creber sibimet quas circulus hærens,
Atque catenosi crepitant per corpora panni.
Ast aliis tenui concurrens lumina ferro,
Qua se succiduas junctim scandente per oras
Flectitur, assuti crates compacta metalli
Horrentes habitus diversa fecerat arte.
Et tamen ardentum cuncta inter tela virorum
Terribilis plus forma fuit: quis namque furentes
Spectet, quos lætos vix possit cernere vultus?
Inclusæ galeis facies, et ferrea vestis
Cinxerat iratas armorum luce tenebras.
Progreditur collecta manus; rex ipse frementes
Curru cogit equos; telis tamen undique septus
Delituit, densam reddunt hastilia silvam.
Concutitur pulsata rotis et pondere tellus,
Angustavit humum latam stipata juventus,
Conclusitque vias; quidquid virtutis habere
Ægyptus potuit, totum mors proxima ducit
Junxerat interea, ponto qua Magdalus instat,
Hebræus populus rubranti castra profundo,
Evasos credens securis mentibus hostes.
Dum resident, fixoque parant requiescere vallo,
Cernunt pulvereas in cœlum surgere nubes.
Cunctatis primum mox agmina sæva patescunt,
Non tamen infensas patitur committere partes
Sole sub occiduo vicinus prælia vesper.
Distulit in lucem vallatus bella tyrannus,
Et fors ardentes nondum compesceret iras,
Nec servare furor potuisset fœdera nocti,
Auroramque velit motis præcedere signis,
Flammea ni retro subsistens forte columna
Objectu medio gentes discerneret ambas.
Contemplans rex ipse tamen mirabile lumen,
Sic ignem metuit, quod sensu fervidus ardet.
Paulatimque mori non profuit: itur ad unam
Quæ claudat cunctos pelago pandente ruinam.
Plebs trepidat conclusa loco, finemque sequenti
Exspectat pavefacta die, non tela, nec ullas
Bellorum molita vices, sed voce levata
Vatibus insistens: O terque quaterque beati,
Ægyptus quos morte tulit, tellure vel ampla
Urnam defunctis suprema sorte paravit!
Digni qui tantos nequeant sentire dolores,
Nec stragem prolis, vel pignora capta videre.
Alitibus nos esca dati, nec sede sepulcri
Condita deserto solventur corpora vasto.
Talia voce viri; respondit luctibus omne
Vulgus, et accenso persultat turba tumultu.

A Tum sancti cœpere duces promissa referre,
Solarique metum, fletusque abstergere dictis.
Quæsumus ingratos deponite mente timores,
Experti multum nec desperanda putetis
Quæ tantis spondent cœlestia munera signis.
Infidisne potest elabi cordibus unquam
Ægyptus tot cæsa malis, interque flagella
Succumbens quæ sensit humus, vos, cunctaque vestra
Afflicto regno salvos vixisse sub hoste?
Quid de transactis dicatur? Nempe videtis
Ut mediatricis curet tutela columnæ,
Ne quid ab adversa liceat nos fraude vereri.
Quin magis erectas firma spe tollite mentes.
Ultima namque dies defixa est crastina genti,
Quæ nunc bella crepans sumptis confidit in armis,
B Non sic pugna feret, nec telis tela feretis
Obvia, nec vestro vobis sudore triumphus
Hac vice proveniet; cœli pugnabitur ira,
Qua vobis placido peragentur prœlia nutu.
Talibus intenti vates dejecta levabant
Corda virum, sancta sedantes voce timorem.
At pontum validus ferventi flamine ventus
Urebat, tota consumens nocte profundum.
Contra naturam Genitor dum fulminat undas,
Ardet et afflatus percusso in gurgite fluctus.
Jam matutinum pervenerat horrida tempus
Vix acies, primosque nitens aurora rubores
Spargebat mundo, tetris dum protinus omnes
Erumpunt castris, fremit undique mota juventus.
At pavidæ plebis postquam pervenit ad aures
C Clangentisque tubæ percussit pectora terror,
Arripiunt carpuntque viam, qua proxima ponti
Littora sollicitant rubro insueta liquore.
Ut summas pelagi populus pervenit ad oras,
Cessit confestim ducti reverentia fluctus,
Expanditque viam, cui terram clauserat hostis.
Machina, pendenti struxit quam scena liquoris,
Frenatas celso suspenderat aere lymphas.
Aggreditur medium fugiens, vincensque sequentes
Gens electa Dei, figens vestigia terris
In regione maris, calcantur saxa profundi,
Conterit et nudum percurrens orbita limum.
Torridus aspectum scissis sol inserit undis,
Ignotamque novo contigit lumine terram;
Longior et radius spatium descendit et tantum
D Certavit, fessumque jubar vix venit in imis.
Credidit exclusos primum, fluctuque repulsos
Inque fugam versos Pharius dare terga tyrannus.
Præcipitare moras tali jubet agmina verbo:
Ecce iterum fugitiva cohors pendentia bella
Deserit, auxilioque pedum confisa recedit;
Vos, armis premite, et clausis insistite campum;
Cætera pontus aget. Vix hæc perdixerat, illi
Prosiliunt, cursuque ruunt attingere littus.
Ut venere, vident arentis vasta profundi
Insolitam præbere viam, pansoque recessu
Ceu trepidas fugisse piis calcantibus undas.
Hos quoque per siccum tutos descendere callem
Securos pelagi, atque sibi; non arma, nec ipsum

Formidare satis patientem vincula pontum.
Substitit ad modicum restrictis motibus agmen,
Frenaque suspensos tenuerunt ducta jugales.
Atque aliquis, cui vel tenuem mutata calorem
Tunc scintilla dabat cordi, sic forte locutus:
Quis Deus a prisco detorquet cardine mundum
Lege nova, mutatque vices, et condita turbat?
Nam si servatur rebus natura creatis,
Monstriferæ quæ causa viæ? quid denique restat,
Si mare transitur gressu, nisi navibus arva
Sulcentur, cœlumque se decurrat ab axe,
Et superos inferna levent, plaga fervida cœli
Algeat, afflatam succendat scorpius ursam?
Hæc nisi confusus rerum subverterit ordo,
Non duce me quisquam sævum descenderit æquor,
Sit suspecta mihi qua semita dirigit hostem.
Nam si bella velit librans æqualia numen,
Obice servata fugitivum clauserat agmen.
Nunc abeant, tantumque vagos sua monstra sequantur.
Nec satis amplector, siccum circumvenit alte
Quod pelagus, nudo celans discrimina fundo.
Excipit hæc ardens cum seditione tumultus,
Instantisque latens urget sententia lethi.

Vicerat æqueream pedibus plebs inclyta vallem,
Gurgitis et vacui convexa volumina linquens,
Post barathrum superas scandebat littore terras.
Effertur nigri dux agminis, et Pharaonem
Ira subit proprio vocitatum nomine Cenchrem.
Arripiunt pariter reserati concava ponti,
Invaduntque viam. Quid non furor audeat amens?
Hinc equitum pars agmen agit, pars inde citatis
Urgere jubet stimulis rapidas super arva quadrigas.
In medium venit frendens equitatus in æquor,
Accusatque moras tam lati gurgitis ardens
Ira virum, tremuit arctato pars altera mundo:
Tum per sublimem splendenti nube columnam
De cœlo vox missa tonat, verbique superni
Interpres, sanctum compellans nomine Mosem,
Venit, ait, tempus mea quo mandata probantur;
Ægypto jam finis erit, jam clade suprema
Tot castigatam vicibus sententia mentem
Puniet expugnans: ensis succede flagellis.
Tu modo divinum virga jam percute fluctum,
Atque reducta suos assumant æquora vultus.
Ille genu fixo siccati marginis oras,
Et littus cui fluctus abest, mox jussus adesse
Percutit, insigni credens mysteria ligno.
Hinc subitus crepitare fragor, tonat undique circum
Lympha ruens, primumque illic committitur unda,
Quæ monstrabat iter Phario sors ultima regi.
Postquam clausa via est, fluctusque repellit euntem,
Pœnitet intrati jam gurgitis, et fuga serum
Molitur reditum: trepida dant terga cohortes,
Armaque projiciunt; pontus fugientibus instat,

A Occurritque sequens; perit undique circumjectus
Decurrentis aquæ laxatis murus habenis.
Ille ferus semper, jam mitis morte sub ipsa,
Non hæc humanis cedit victoria bellis,
Expugnamur, ait, cœloque evertimur hoste.
Effuge quisque potes, victusque evade satelles,
Nec jam tela Deo conatibus ingere cassis.
O si compunctas humana superbia mentes
Ante obitum mutare velit! Quid denique prodest
Tunc finem posuisse malis, cum terminus urget,
Præsentis vitæ spatium cum cæditur ævo?
Confitearis, ait, sanus, scriptura, valensque,
Si tunc peccatum quisquam dimittere vovit
Cum peccare nequit, luxu dimittitur ipse.
Ergo exaltatis pendens sustollitur undis
B Mox mergenda phalanx: lympharum monte levata,
Pondere telorum premitur, fundoque tenaci
Indutum revehunt morientia corpora ferrum.
Pars exarmatis cum primum libera membris
Implicuit nantes miseris complexibus artus,
Auxilio decepta perit, pariterque tenentes
Æterno sub fasce ruunt, nexique necantur.
Ast alii, lassata diu dum brachia jactant,
Incurrunt enses, jaculisque natantibus hærent,
Concolor et rubro miscetur sanguine pontus.
Quin et conspicuus princeps Memphitidis aulæ,
Candentes ducens nigro rectore jugales,
Inspector cladis propriæ, gentisque superstes
Ultimus ingressis per currum naufragat undis.
Bella vacant pugnante salo, vincitque quietus
C Israel solo peragens certamina visu.
Tum vallis completa perit, fluctuque reverso
Ducitur extentum planati gurgitis æquor.
Littore jactantur tum tetra cadavera toto,
Exposuitque suum pelagus super arva triumphum.
Inclytus egregium solemni carmine ductor
Describit factum, toto quod psallitur orbe,
Cum purgata sacris deletur culpa fluentis,
Emittitque novam parientis lympha lavacri
Prolem, post veteres quos edidit Eva reatus.
De qua sermonem præmisso carmine sumpsit,
Luctificos replicat tenuis dum pagina lapsus.
Si quid triste fuit, dictum est quod paupere versu,
Terserit hoc sacri memorabilis unda triumphi,
Gaudia quo resonant, crimen quo tollitur omne
D Per lavacrum, vivitque novus pereunte veterno:
Quo bona consurgunt, quo noxia facta necantur,
Israel verus sacris quo tingitur undis,
Consona quo resonat persultans turba tropæum,
Quo præcurrentis complentur dona figuræ,
Quæ pius explicuit per quinque volumina vates,
Nosque tubam stipula sequimur, numerumque te-
[nentes
Penimus hoc tenui cymbæ nunc littore portum.

PRÆFATIO IN LIBRUM SEQUENTEM.

Domino sancto, beatissimo et piissimo germano, Apollinari episcopo, Avitus frater.

Post consummationem libellorum quos non sicut voluerat edidit dispositio mea, sed tua sodaliumque quorumdam pia festinatio, affectuosa quidem, sed inconsulta præripuit; cogis insuper tibi specialius dari versus

illos quos ad venerabilem Fuscinam sororem nostram de consolatoria castitatis Laude conscripsi. Quos tunc cum ego post denuntiatum poematis finem, epigramma rectius dicerem, tu primum libri nomine vocitasti, hoc scilicet vocabulum prolixitati ejus asserens convenire. Quapropter habe me etiam in hac parte famulantem judicio, imo potius affectui tuo; quoniam profecto iniquum est, ut cui parui in majoribus, in exiguis contradicam. Meminerit autem pietas tua, hunc ipsum quia sic vocas libellum, vel de religione parentum communium, vel de virginibus nostræ familiæ familiarius disputantem, illis tantummodo legendum dare, quos cetera nobis, aut vinculum propinquitatis, aut propositum religionis adnectit. Potes enim ex materiæ qualitate A *metiri, quod de germanæ sanctimonialis affectu secreta meditatione compositum, vix vel tibi crebra victus jussione confiteor, quando aut qualiter venire in extraneorum manus velim: sane a faciendis versibus pedibusque jungendis pedem de cætero retrahemus, nisi forte evidentis causæ ratio extorserit alicujus epigrammatis necessitatem; cujus tantam exiguitatem fore polliceor, ut ei aliud nomen assumere nec ipse præsumas. Decet enim dudum professionem, nunc etiam ætatem nostram, si quid scriptitandum est, graviori potius stylo operam ac tempus insumere, nec in eo immorari quod paucis intelligentibus mensuram syllabarum servando canat, seu quod ingenitibus multis mensurata fidei astructione deserviat.*

LIBER SEXTUS.

DE CONSOLATORIA LAUDE CASTITATIS, AD FUSCINAM SORODEM DEO VIRGINEM SACRATAM.

Suscipe, complectens, Christo dignissima virgo,
Alcimus ista tibi quæ mittit munera frater,
Inque levi calamo causarum respice pondus,
Et tenuis fortem commendet cantus amorem.
Nam quoties sanctum compleverit ordine cursum,
Alternos recinens dulci modulamine psalmos
Quos vivens in corde chelys, virtute canora,
Interiore sono castis concentibus aptat:
Tum licet excusso libeat tibi ludere versu,
Atque fatigatam meditando absolvere mentem.
Non hic fallaci tingetur barbitos unda,
Pegasus unde leves prævertens motibus auras
Fingitur assumpto pendens hinnisse volatu,
Dum feriretur equi gravis ungula præpete penna.
Sed nec Pierio ducent hic cantica ludo,
Quas sibi ter ternas mentitur fama sorores.
Dat tibi germanum, sed verax musica plectrum,
Et Christum resonans claudetur fistula Phœbo.
Edidit ut quartam genitrix Audentia prolem,
Teque dedit generi partu fecunda supremo;
Confestim parcam promittit ducere vitam,
Ac deinceps paribus castum servare cubile
Constituit votis caroreum cura parentum.
Et quia principium tam sancti fœderis esses,
Tu simul offerris Christo, qui protinus ipsis
Accipit in cunis lactentia membra dicatis.
Sic quondam, cum prima novo splendesceret ortu
Terra nitens, pulchrasque darent sua semina fruges,
Viventem ducens ad sancta altaria fetum,
Innocuis sonuisse Deo balatibus agnum,
Insinuante fide justus cognoverat Abel,
Et capite oblato placuit grex totus ab uno.
Ergo ubi vitalis fovit te lympha lavacri,
Jamque suum peperit cœlestis gratia pignus,
Non tibi gemmato posuere monilia collo,
Nec te contexit, neto quæ fulgurat auro,
Vestis ductilibus concludens fila talentis.
Nec te Sidonum bis cocti muricis ostrum
Induit, aut rutilo perlucens purpura fuco,
Mollia vel tactu quæ mittunt vellera Seres;
Nec tibi transfossis fixerunt auribus aurum
B Quo dependentes ornarent vulnera baccæ,
Et pretiosa quidem mala sed saxa gravarent.
Latius hæc vero sanctus describit Esaias,
Ornatusque refert varios qui membra venustant,
Quæ mox pascendis præbebunt vermibus escam.
Et forsan dum vita manet, percurrere verbis
Morborum tot sæva potest discrimina nemo
Ante obitum cuncti quæ formidare docemur,
Singula vel totis obnoxia mortibus esse,
Omnia dum proprio solvantur corpora fine,
Atque unus præstet reliquos desistere casus.
Et quid quisque cupit periturum comere vultum,
Interior dum sordet homo, ac se crimine turpat?
Sed tibi cum geminum tetigerunt tempora lustrum,
Mox stola sincero velat te candida cultu.
C Virginis os habitumque decens, et concipit omnem
Floribus inprimis jam mens matura pudorem.
Haud secus exsultans sterilis, post damna juventæ
Fecundata novum cum ferret femina fetum,
Vestem læta suo parvam texebat alumno,
Disceret ut Samuel jam tum puer esse sacerdos.
Sic te læta domus sanctis altaribus aptans
Assueto docuit dignam concrescere templo,
Scribens in thalamos ac magni fœdera regis.
Et cupit electam speciem sibi jungere Christus,
Ornatu vario ditat quam gratia pollens.
Hæc ubi respirans prævenit gaudia mater,
Ac tibi collatum parvo conspexit in ævo
Grande bonum, teneris dum virtus creditur annis
Teque reparturiens melius quam corporis alvo,
D Spemque metumque inter, quamquam jam libera voto,
Fert tamen attonitas sic læta quod anxia curas,
Insinuans causam lacrymis, tum talia mandat:
Orta quarta quidem, sacro sed munere prima,
Dulcis nata mihi, cœlo quam carne fideque
Bis genui, Christoque eadem de ventre dicavi,
Hactenus hæc nostrum fuerat, sed tempore dicto
Jam decet esse tuum: nam quod servabere, virgo,
Atque principium tibi pervenit, omnia posse
Incipies, cum velle subest. Vestigia fervent.

Per quem sectato conscendas tramite cœlum;
Nec desunt exempla domi. Nam respice quantas
Virginibus florens jam nostrum stemma coronas
Miserit in cœlum, sancto quas dogmate mater
Severiana levans, et te conjungier optat.
Nec multo senior, nunc gaudens Aspida, quondam
Sacratum velata caput, tua munia sumpsit,
Bissenos jungens sanctis altaribus annos.
Quam licet hinc celeri tulerit sors ultima letho,
Nil tamen est subitum semper migrare paratis.
Aspice nunc columen, gemina quod virgine fulget,
Eximiumque decus, cujus tu jure propinqua
Fuscinam: Fuscina refers; nec segnius illam,
Quæ pietate potens, [a] Graia si voce sonetur,
Significat propriam sumpto de nomine mentem.
Queis licet emeritum cedant sua sæcula culmen,
Vitaque sublimi cunctis præpolleat arce;
Has generosa tamen matres si corde sequaris,
Gaudebunt vinci dum provehis, ac tibi summam
Sponte dabunt palmam superanti vota magistræ.
Hæc dicens teneros sancto exhortamine sensus
Impulit, accendens ad virginitatis amorem.
Sic mater fecunda utero, fecundior actu,
Machabæa potens, et prolis funere felix,
Orbari gaudens, animo vincente senectam,
Edocet hortando sobolem non cedere mundo,
Inflammatque pios ad fortia facta furores.
Quid tua nunc repetam, tenero quæ fortior ævo,
Ante annos animumque gerens, responsa dedisti?
Non hæc parva tuam suscepit pagina laudem.
Exitus impleto veniet cum tempore victor,
Laus melius canitur, cum jam clamante triumpho,
Consummata tuis reddentur præmia factis.
Nunc decet attonitos cauta te voce monere,
Sollicitas tecum partiri ac volvere curas,
Atque juvare tuos hortantia dicta labores,
Dum pugnat varius per crebra pericula casus,
Lubrica dum fragili currit sub tramite vita,
Dum tua calcatus captat vestigia serpens,
Ascendens dextro quem conterat aggere planta.
Nil non intentum præsentia sæcula ducunt,
Nec secura datur requies in carne caduca.
Vertuntur nam sæpe boni, perit obruta virtus,
Partaque transactæ decedunt præmia laudis:
Ac plerumque solet, subito succensa calore,
Frigida quæ nuper fuerat, mens linquere mundum,
Atque repentino restringere crimina freno.
Sic alternantem commutant fata rotatum,
Impius ut speret veniam, justusque timendo
Proficiens, eumdem magnis virtutibus addat.
Nam studium sancti laxet si forte laboris,
Pigraque consuetas dissolvant otia curas,
Labitur in præceps damnosæ gloria vitæ.
Stare nequit meritum, si non acquirit eundo,
Amittit rediens; nitendum est viribus amplis,
Ut satis angustum observent vestigia callem.
Nam qui diffusam spatio laxante plateam

A Mundanis ludens facili nunc aggere currit,
Strictior hunc carcer crudeli sorte ligabit.
Tu modo da veniam, qui te exhortatur, amori,
Currentemque monet, cum vix tamen ipse sequatur:
Suadet veloci tardus compendia gressus.
Namque ad doctrinam, canimus quam paupere versu,
Tu melius jam docta venis, quæ junior ortu,
Relligione prior, vivendi jura dicasti,
Annorumque sequens, meritorum sorte superstas.
Quod si consequimur, jam nostrum forte putetur;
Quod sequimur, tamen hocce tuum est: conversio [fratrum
Exemplo debenda pio, te respicit auctor,
Primitiasque in te sacris de fructibus offert;
Indicit sed sancta fides, ut corde propinquo
B Participata levet fraternum sarcina pondus.
Tu germana, pium quæ ducis ab ubere fascem,
Non carnis, sed legis habes cervice fideli
Subdita ferre jugum, nec vincla in conjugis ire:
Mundanas odisse vias, percurrere mundas;
Illinc nolle toros, hinc sponsum quærere Christum,
Sic tædas tempsisse, pio quod amore calere,
Pigra voluptati fervescere corda labori,
Ignorare virum, fetus tamen edere tales,
Quos tristis nunquam possit tibi tollere casus.
Non orbata gemes fecundæ pignora vitæ,
Nec viduata sponso metues superesse perenni,
Expers ipsa mali; nec te sententia tanget
Qua prolis mortisque parens compellitur Eva,
Occisam pariens sobolem vivente reatu.
C Quæ subjecta viro dominum passura cubilis,
Servit in obsceno tolerans connubia lecto.
Sic captiva tori, cum portet nomen inane,
Conjugis et vana dicatur imagine consors,
Sola jugo premitur non æquam ducere sortem.
Et cum longa decem tulerint fastidia menses,
Perfectoque gravis fetu distenditur alvus,
Semina quæ patris fuerant, hæc pondera matri
Infligunt duros utero turgente dolores.
Nam cum luctato solvuntur viscera partu,
Una luit, tanto carnis discrimine pendens
Quod coiere duo; spes palpat forte dolentem,
Editus in lucem si vivat filius; atqui
Contingit plerumque gemens ut mortua fundat.
Sæpe etiam soboli nec mortis tempore natæ
D Dant geminum matris commortua membra sepul- [crum.
Illud jam levius quoties intervenit, ipsa
Ut pereat tum sola parens, ac pondere fuso
Emittat cum prole animam? Quid forte levatum
Nutritumque diu rapitur si funere pignus,
Unica quod crebro spes respicit, et perit omne
Quod sibi conceptis spondebant gaudia votis?
Omnibus his illud gravius, si forte carentem
Cœlesti lavacro tenerum mors invida natum
Præripiat dura generatum sorte gehennæ.
Quique, genitricis cessat cum filius esse,

[a] Euphrosine.

Perditionis erit; tristes tunc edita nolunt,
Quæ flammis tantum genuerunt, membra parentes.
Quis memorare queat tanti discrimina casus,
In quæ pertrahitur dilectæ gloria carnis?
At late longeque tuam discernere sortem
Libertas cum lege potest qua necteris, ut te
Impia fallentis non stringant vincula mundi.
Tu Mariam sequeris, dono cui contigit alto
Virginis et matris gemina gaudere corona,
Conciperet cum carne Deum, cœlique Creator
Intraret clausum reserans mysteria ventrem.
A genitrice satus, sed quam formaverat ipse,
Elegit nitidam de qua procederet alvum,
Solus qui carnis proprium disponeret ortum,
Præsciretque diem longe, tempusque videret
Quo pariendus erat: præcessit membra voluntas.
Ipse Deus Verbum, vestitum, viscere sumpto,
Qui cum Patre jubet, materno in corpore servit,
Suscipit et famulum Dominus, qui jusserat ævum.
Tempora per patrem, per matrem semina nescit.
Illa quidem fecunda fuit, quæ pondere casto
Factorem portare suum, Dominumque perennem
Edere promeruit: sed nec tibi gloria tanti
Defuerit facti, Christum si credula corde
Concipiens, operum parias pia germina cœlo.
Si quis, ait, nostram compleverit ordine legem,
Hic mihi semper erit frater, materque, sororque.
Aspicis ut sexu careat cœlestis imago,
Interior sortitus homo quam mente retentat?
Præbuit exemplum surgens a morte redemptor
Femineum maribus cum sic præponit honorem.
Gustavit sumptam nostro pro crimine mortem,
In crucis excelso pendens sine crimine Christus
Atque animam, vivos quæ mox remearet in artus,
Fixus adhuc sancto clavis efflaverat ore.
Deseruit populi spectacula talia cœtus,
Signaque ferre nequit, cœlum quæ triste minatur.
Nam sol obductus, vultumque retortus ab orbe,
Cesserat injustas nocturnis luctibus horas,
Atque peregrinis aditum dedit ipse tenebris,
Temporibus magno mutatis ordine rerum.
Nox erat in superis, lucemque inferna videbant
Contremuit tellus, et nisu mœnia magno
Concussis summo nutabant vertice cristis.
Senserunt motum priscis descendere saxa
Jussa locis, sonitusque novos collisa dederunt.
Hos inter strepitus, cunctis fugientibus, illæ
Decernunt, quanquam trepide, persistere matres,
Pervigil ut sancto sic vivens cura sepulcro
Serviat, et voto præsens persolvat honorem.
Pinguia fragranti componunt illita succo,
Quæ salvans salvum servarent lintea corpus.
His amor expensis lugubria dona parabat,
Supremum credens semet persolvere munus.
Et tamen hæc breviter prævenerit ista resurgens,
Quod credebatur servandum poscere munus
Quo non indiguit, placatur munere Christus.
Pro quo respondens confestim gratia, præstat
Angelicos cernant humana ut lumina vultus
A Splendida candebat cœlesti in corpore vestis.
Et vultum rutilus resperserat undique fulgor,
Matribus ut dignis verbum cœleste sonaret,
Angelus alloquitur sancto quas taliter ore.
Femineo sexu mentes transite viriles,
Nec trepidate novo fortissima corda tumultu.
Adversos hæc signa petunt, vos nulla timendi
Causa manet, quas cura pii confirmat amoris.
Quæritis, agnosco, pretiosa in sede sepulcri
Solemni nuper tumulatum funere Jesum.
Sed meminisse decet quid præscius ore fideli
Dixerit ante obitum, duplici non amplius ulla
Servandum se nocte, et jam jam tertius hic est
Qui complet promissa dies: patet ecce sepulcrum
B Deseruit vacuum victa quod morte resurgens.
Taliter excelsus jusso sermone minister,
Sparsurus mundo vitalis dona triumphi,
Has primum gaudere dedit, luctuque levavit.
Ibant impavidæ læto jam pectore matres,
Credula conceptæ servantes corda saluti,
Cum medium sese Christus gradientibus offert,
Agnoscique jubet, blando et sermone salutat.
Ite, ait, et nostris hæc jam mandata referte
Discipulis, norint ut surrexisse magistrum.
Illæ complexis defigunt oscula plantis,
Atque ad discipulos alacri cum mente recurrunt,
Doctoresque docent, et quæ spargenda per orbem
Primum femineis instructi discere verbis,
C Agnoscunt animam potius quam vivere sexum.
Communis virtus igitur, commune periclum
Matribus atque viris; nulla est distantia cordis:
Rectum velle subest, si gratia constat utrisque,
Cui tamen attento desudet vita labore.
Aut quid dona juvant hominem, si mente soluta
Turpia collatum disperdant otia munus?
Auxilium conatus amat: quis namque vacantem
Adjuvet, aut somno virtutem jungat inerti?
Cœlestis rex ille, parans discedere terris,
Argentum famulis, ut quis virtute valebat,
Quinque minas primo, duplicem dat sorte secundo,
Atque impar magnis suscepit tertius unam.
Tunc sic discedens famulos simul instruit omnes.
Nunc si quis vestrum devota mente fidelis
D Experiar fuerit, quæstu noscendus ab isto
Qua quis sit virtute potens, qua præditus arte.
Thesauros geminate meos, usuque polite,
Livida ne facies pulla rubigine tingat
Accipitis nitidum pura quod fronte metallum.
Si redeam, meritis addentur præmia justis
Dixit, et abscedens cœlestia regna petivit.
Incubuere duo simul certamine vernæ.
Fenerat ille cujus partem splendentis acervi,
Pauperibus largo dispensans plurima dono,
Crescit et in cumulos quidquid confertur egenis.
Exponens alter sacri mysteria verbi,
Usuras sancto gaudet concrescere lucro,
Et cupidus recti vitam dum prædicat addit.
At solus minimo sumpsit qui pondere libram,
Defossis scrobibus marsupia mersa locavit,

Degenerique fluens elegit vivere luxu.
Sed judex tandem finito tempore mundi
Regreditur, cujusque moram despexerat, excors
Consumit servus reditum; tunc omnibus ille
Ut doceant ratione jubet, quem tempore tanto
Poscenti reddant operata negotia fructum.
Argentum gemini geminata mole ministri
Promunt, et læto referunt commercia vultu.
Tertius ille piger drachmam tellure latentem
Promit, quæ juncti sorbens contagia cœni
Perdiderit proprios incluso lumine vultus.
Illum terribili dominus tunc increpat ore:
Tantane te nostri tenuere oblivia segnem,
Serve piger, reditusque mei sic cura refugit?
Argentum, nitida quod purum luce tulisti,
En tetrum pressumque refers. Nam cognita quondam
Delituit, nec respondens, ut sæpe solebat,
Forma mihi, vultusque mei non paret imago
Assignata tibi; sed si ferrentur ad usus,
Alterisque mei tetigissent credita mensam,
Cresceret inscriptus nostro de nomine nummus.
Nunc igitur famuli vos totum ferte fideles,
Audat ut utilibus sors ultima, tollat inerti.
Improbus in paucis hic dignus non erit ullis:
Quisque voluntatem noscens contemnit herilem,
Cæditur hic multis, paucis qui nescius errat.
Ergo age, succinctis ad fortia prælia lumbis
Armata cum mente veni, nec femina bellum
Formides quod mens peragit: nam gloria dudum
Sexus ista tui nota est tibi sæpe legendo.
Nec dubiam te nosse reor, cum Debora quondam
Duceret instructas post fortia classica turmas,
Et mulier sumpto præcederet agmina signo,
Mirantes hortata viros, quos ipsa ducatu,
Exemplo verboque monens accendit in hostem.
Sed postquam ducens princeps animosa catervas
Impulit accendens vegetata furoribus arma,
Barbaricæ cecidere manus; dissolvitur omnis
Hostilis virtus, et qua se femina monstrat,
Palantes dant terga viri, latebramque petentes
Si vivant, vicisse putant. Tunc maximus ipse,
Forma gigantææ junxit quem corpore molis,
Immensumque levans produxit verticis arcem,
Rex Sisara fugam, telorum fasce rejecto
Incomitatus agit, metuens sublime notari
Corpus, et excelsa fugitivum prodere massa.
Sed postquam latuisse putans, tectoque receptas,
Mollia perpetuo dimisit lumina somno,
Hunc etiam stravit mulier, terraque jacentis
Malleus infixo transfodit tempora clavo.
Femineus sic ille ruit per cuncta triumphus.
At tu, virgo Dei, sanctis quam moribus ornant
Hinc pudor, inde fides, internis fortior armis
Bella geris, justis sævus quæ commovet hostis.
Spes tibi fida foret felix in vertice cassis,
Contineat lumbos pretiosi zona pudoris,
Justitiæ lorica tuos constringat amictus,
Pro gladio verbum semper tueatur acutum.
Has virtutis opes, hæc sic solatia belli

A Describens, mentis varias cum corpore pugnas
Prudenti quondam cecinit Prudentius ore.
Namque ibi bellatrix, et pleno robore pollens
Virginitas armata venit; quam fœda libido
Appetit, et casso vocat in certamina nisu.
Sic bellatricem te sentiat æmulus anguis,
Cumque lacessitæ concedent prælia palmam,
Læta feras summum calcato ex hoste tropæum.
Nam quidquid sacræ divina volumina legis
Eloquio sensuque docent, quod prædicat ipse
Antiquus mundi replicans exordia vates,
Sive ille historias texat, seu forte figuras,
Quod diversa retro multorum tempora regum
Post Ruth succiduo gesserunt ordine magnum
Vel quos post reprobum Davidica regna Saulem
B Ter quinquageno scripserunt carmine psalmos.
Pacificus quidquid lata inter sceptra Salomon
Obscurum sensu per clara proverbia dixit:
Quodque bis octoni post se videre prophetæ,
Quod clausum Job mitis ait cum vulnere aperto.
Esther quid memorem, et castæ mendacia Judith,
Ornati cum fraude satraps accenditur oris,
Cum meat illudens obscœnum femina lectum,
Desectoque feros compescit vertice visus?
Quod melius cernens cæcato in corpore Tobi,
Quæ secreta videns perscripsit conditor Esdras.
Quidquid post priscam succedens gratia legem
Intonat, atque Novi miracula Testamenti
Hinc hominis clamat facies, vos inde leonis,
Et pernix aquilæ, et fortis certamine taurus.
C Inde quater terni puris quod mentibus agni
Egerunt toto spargentes semina mundo.
Bis septena pii quod spargit epistola Pauli,
Quod Petrus Jacobusque docent, quod Judas, et ipse
Qui conspecta refert cœli secreta Joannes.
Quin et veridici quæ plurima tractatores
Exposuere suis mysteria digna libellis.
Hæc tu cuncta tenens animo sitiente bibisti.
Nec si quid sacrum nostri cecinere poetæ
Te latet, agnostique legens, et condita servas,
Atque aliena tuo commendas carmina cantu,
Quid totum replicem? Tu sensibus utere doctis,
Et quæ nota tibi, vel quæ percursa legendo,
Ad virtutis opus studio converte virili.
Nam nisi doctrinæ jungatur vita fidelis,
D Agnosci gravius non observanda nocebit.
Esuriit postquam Dominus, cum forte vianti
Conspicitur diffusa levi ficulnea fronde,
Nec jam maturum prædicta ex arbore fructum
Carpere tempus erat, quam mox ut repperit ille
Indutam tantum foliis, sed germine nudam,
Prorsus inane virens ornatus inutilis horret;
Percutitur subito radix afflata calore,
Aruit et posito ramorum tegmine truncus.
Instruimur tali legem cognoscere signo,
Ne Christi famulo, solo sermone fatenti,
Nomine confesso vivens operatio desit.
Nam si Christicolas nosmet sanctosque putamus,
Aggravat hoc etiam, ni dictum facta sequantur.

Sic et virginitas sacro devota pudori,
Indiget adjunctis virtutibus; et nisi mentem
Intactam servans casto cum corpore jungat,
Succumbit vitiis; nec castam dicere carnem
Jure potest, animus quam sic corrumpit adulter.
Ira, furor, mœror, livor, discordia, luxus,
Lingua duplex, constricta manus, laxata voluptas,
Mœchantur cum corde hominis, tum semine mortis
Fetus mortis alunt. En quo perducitur omnis,
Nomine virgineo quæ se dum jactitat, intus
Criminibus gravidam nescit turgescere mentem.
Ecce tibi e multis unum, quo cætera noscas,
Exemplum. Dominus plebem cum forte doceret
Pervigili cura supremum noscere tempus,
Exspectare diem quo judex imminet orbi,
Virginibus sancto signatos chrismate confert,
Hasque decem nobis documenti in vertice monstrat,
Quarum quinque tamen sapientia dives adornat,
Ast aliis stolidum tentavit inertia sensum.
Sopitas pariter requies complectitur una,
Atque obitum signans depressit lumina somnus.
Transierat medium vix forte quietis, et illud
Tempus erat noctis, quo Christus carne recepta.
Fregerat obstructas, perrupto cardine lethi,
Jam portas, inferne, tuas, spretoque sepulcro
Devictis læta remeabat luce tenebris.
Perstrepuit subitus rumpitque silentia clamor,
Tandem sponsus adest, nocturnus corpore torpor
Abscedat, sapidæ raptim properate puellæ.
Protinus exsiliunt omnes, stratisque relictis,
Aptavere suas quæsito lumine flammas.
Tunc sed quinque, quibus cordi solertia major,
Quamvis festinant, oleum tamen addere sumptis
Sollicitudo fuit vasis, pinguique liquore
Ignibus armatis squalentem rumpere noctem.
At quæ neglectum liquit pars altera succum,
Sumens flammigeras nequicquam sustulit hastas.
Emicat exiguus commoti luminis ignis,
Sed virtute carens languentem lampada fervor
Deserit, et siccam percurrit flamma papyrum,
Atque inter picei nebulosa volumina fumi
Vanescunt pigra crescentes mole favillæ.
Ut sese indignas tali videre paratu,
Occurrant sponso quæ cominus advenienti,
Tarda movet lentis pudibundum cura laborem.
Quæ prece submissa stultis tum vocibus orant,
Ut porrecta manus torpentes suscitet ignes,
Dividat et proprium sapientia pinguis olivum.
Respondent pariter tali sermone sorores:
Est miseranda quidem vestrorum causa malorum,
Sed tamen hic oleum non plus quam sufficit affert
Unusquisque sibi, constat quia copia vasis,
Et perfecta suum servat mensura liquorem.
Nec fas quæsitum partiri aut perdere succum,
Ne dispersa cavis desint fomenta lucernis,
Cumque lucrum vobis dispendia nostra parabunt,
Tota simul fessis torpescant lumina flammis.
Talibus abjectæ dictis, tristique repulsa,
Perlustrant quocunque loci commercia fervent,
A Venalesque manus; sed dum disceditur, ecce
Introiit sponsus thalamum, induxitque paratas,
Atque vagas linquens exclusit porta sorores.
Cernis virginei pereat quod nomen honoris,
Ni fertur sanctus thalamis cœlestibus ignis.
Felix illa manus, largis quæ provida donis
Accensum pura fovit pinguedine lumen.
Tantum namque olei vasis diffunditur amplis,
Quantum poscenti miserans porrexit egeno.
Hinc Dominus palmis ardentes ferre lucernas
Admonet: hoc opus est, hæc claræ gloria vitæ.
Suppetat ergo tibi pietas, patientia, virtus,
Sed virtus animi; fragiles nam carne puellas
Protulit interdum cœlo constantia mentis.

Eugeniæ dudum toto celeberrima mundo
B Fama fuit, dum dat Christi pro nomine vitam.
Ante tamen mulier fortes processit in actus,
Cum stipante choro sanctorum fieret abbas,
Atque patrem complens celaret tegmine matrem.
Sed postquam sancto cunctis praeclaruit ore,
Et meritis annisque graves, longaque verendos
Relligione senes juvenili rexit in ævo;
Impatiens recti, toto qui tempore serpens
Mille nocendi artes, stimulisque inflammat amoris
Quo famam violare cupit, dedit inde coronam.
Commovet insano qui fingat amore puellæ
Accendi Eugeniam, motuque ardere virili.
Turba senum turbata coit, quod crimine tanto
Tam rigidam nuper potuisset solvere vitam
Mens dejecta viri, viduataque præsule summo
C Nil non posse dolet titubans perfectio carnem.
Ducitur iste foro juvenis, sævumque tribunal
Intrat adhuc monachus; vincit concordia fraudis,
Et jam jamque reum secreti ignara tenebat
Publica vis, odio tantum flammata sinistro.
Conscia tum sexus proprii, cordisque pudici,
Vincitur ut vincat jam prodens femina fraudem,
Quamvis exterius carnem compulsa fateri,
Interiore tamen servato permanet heros
Semper tuta fuit casti custodia voti,
Quamlibet impugnet mansuri fraus callida mundi,
Extendatque dolis laqueos, mendacia nectat,
Non venit ad pronam mens culpæ ignara ruinam,
Quosque fremens hostis fallaci tribulat astu,
Purgandos sancto patientia discutit igni.

D Vendiderat quondam juvenem manus æmula fratrum,
Et famulum Joseph tellus Memphitis habebat;
Pertulit ille quidem dominum, cum crimine falso
Confictus voluisse nefas, quod triste refugit,
Sustinuit tolerans ergastula, vincla, catenas,
Dum spatium replicans geminos sol junxerat annos.
Oblitus jam lucis erat, jam crine fluenti
Nutritus macie tangebat terga capillus.
Sed vegetante Deo mens nullis clausa tenebris
Prævidet arcanum quidquid post exitus implet.
Denique producto certamine gloria fertur,
Non tantum venia; et precibus tunc ipse rogatus,
Ut diadema libens captivos in vertice sumat,
Exsilium regno commutat, principe servum.

Præmia servati cordis sic percipit iste.
Susannam post hunc dignis quis laudibus unquam
Excolat, infirmis quondam quæ vicit in annis
Improba vota senum, conjuratosque furores?
Primum disjuncto quos cepit causa vitium
Consilio, solusque sibi promisit uterque
Spem culpæ, sed turpe calens in cordibus ignis
Conflavit mentem sceleris fornace duorum.
Conveniunt, nam forte die sic contigit una,
Abscessu ficto diversa ut parte redirent.
Inque nemus venere simul, vulgata vicissim
Panditur alterno flagrans in corde voluptas.
Ilicet incautam fallentes fraude puellam
Appetiere simul; poscunt consentiat ante
Dedecoris tantum moveat quam fama rebelli,
Moxque retorquendum facinus, ni cedat, in ipsam
Confessi ardorem pariter mendacia produnt
Disposita, et laqueos pandunt, quos nectere vellent.
Anceps illa diu secum luctatur, et hærens
Fluctuat incertæ quo vergant pondera mentis.
Lex peccare vetat, rursusque infamia terret.
Hinc iterum duros precibus mollire furores
Tentat, et obscenas lacrymis restinguere flammas.
Sed postquam nullis precibus monitisque remotos
Obstrictosque senes vicit cognata libido,
Femina præclaro mentem succensa pudore
Decrevit tunc casta mori, ne crimine tanto
Ambirent miseram carnis commercia vitam.
Cœlum teste vocat, famamque recusat inanem
Judicio contenta suo: cum conscia corda
Commendat superæ fidei, servatque futuris.
Maluit ille tamen secreti inspector apertum
Examen præstare loco, facinusque reclusum
Pandere, et objectas laqueis producere fraudes.
Spectabat variis commotam fletibus urbem
Junior ille puer, pueris tribus ipse futurus
Post comes, undanti quos jecit Parthica flammæ
Contempto imperio flammis ferventior ira.
Arsit contracto pariter crescente calore
Hinc furor, inde fides, sanctis dum mollior ignis
Serviit, et tepido conclusit pruna rubore;
Donec miratus cessare incendia satraps
Jussit, et astantes flammarum copia cinxit.
Hos meritis æquans Danielis proxima virtus
Horrida frendentum compescuit ora leonum,
Dum prius accensi stimulis famis atque furoris,
Frenatoque simul sternentes corpora rictu,
Incolumem lambunt inter jejunia pastum,
Cui [illegible] tamen iste cibos, quos vertice pendens
[illegible] manu per inane citatus.
Sic quæ descendens immotis gressibus auras,
Labitur [illegible] fascis cum fasce propheta.
Excepit Daniel transmissas desuper escas.
Fercula longinquis migrant ferventia terris,
Asservantque suos peregrina in sede sapores.
Hic ergo impubes Susannam forte videbat
[illegible] rapi, vel quam nescius ante
Vulgus inauditam damnaverat, et simul omnes
Insontis sontem certabant cernere mortem;
Cum subito in medium juvenis se proripit agmen,
Accensumque tenera castigans voce tumultum,
Cur tanta ex cœtu nullus rem judicat, ac se
Liber ad injustum clamat non currere lethum?
Protinus ad verbum pueri permota repressit
Turba sequax animos: judex decernitur ipse,
Consultorque senum, per quem via vera patescat.
Consulit avulsos quisnam sit criminis ordo,
Sed dum discordans responsum præbet uterque,
Conjunctum facinus disjuncta voce fatentur.
Tunc omnes pariter timor accipit: undique clamor
Tollitur, auctores sceleris plebs obruit omnis,
Laudaturque Deus, qui nunquam vota bonorum
Deserit, auxiliumque suum pro tempore monstrat.
Et tamen his prior est quæ virginitate pudica
Intactum præfert ad vota perennia corpus.
Nam si terrena nubentem lege puellam
Asservasse toros, atque unum nosse cubile,
Mortali tantum laudatur judice cœtu,
Conjice virgineis quantum disponitur illic
Quo Christus vocat hinc meritis, ubi sede superna
Humanum in partes dirimet genus arbiter orbis.
Agnos dextra levans, lævos contemnet ut hædos,
Stabunt angelici mirantes facta bonorum
Laudantesque chori: cunctis commune patebit
Decursæ carnis meritum; fraus nulla tenebris
Abdere, vel notas poterit subducere culpas.
Illic nota tibi subsistens vita petatur,
Quo justus ditat dispensans præmia judex.
Quondam succincte quod dictum est ore magistri,
Dum viget officio famulans solertia Marthæ,
Attentamque tenet verbi virtute sororem,
Cura cibo melior, pastu quæ digna perenni.
Tunc vacuas Domino depromens Martha querelas,
O doctor, non cernis, ait, quod sola paratu
Vexor, et hæc nullum confert germana levamen?
Cui Christus sic forte refert: Sunt plurima quæ te
Obstrictam retinent, melior sed causa quietis,
Lectaque nec poterit Mariæ pars optima tolli.
Sic, germana, suis dum flagrant sæcula curis,
Electam servare tibi non desine partem.
Te meruit primam cognatio tota patronam,
Jam te signiferam sequimur, vexillaque Christi
Te portante libens sectatur stemma parentum;
Quos licet antiquo mundus ditasset honore,
Et titulis monstret generoso semper ab ortu;
Plus tamen ornavit divinum insigne gerentes,
Ordine quod proprio sanctas meruere cathedras.
Non atavos jam nunc tibimet proavosque retexam,
Vita sacerdotes quos reddidit inclyta dignos:
Pontificem sacris assumptum respice patrem.
Cumque tibi genitor vel avunculus undique magni
Post fasces placeant populorum sumere fascem,
Suscipe quos humiles patrem ad consortia fratre
Officio simili nectens Ecclesia junxit.
Pro quibus assiduas Christo persolvere grates,

Fundere vel fletus non tædeat; ut tibi nullus
Fratrum de numero desit, cum præmia sumes
A Factis digna tuis, materque effecta parentum
Virgineæ victrix sociabere læta coronæ [a].

[a] Labbeus in Nova Bibliotheca mss. librorum, edit. Paris. 1653, pag. 226, ex ms. codice Naudeano tres sequentes versus descripsit, qui in omnibus editis desiderantur :

Alchimus hæc lubrico texi quæ carmina versu
Binis jam brevibus sex SENA VOLUMINA pennis
Conscripsi, en celeris deno sub lumine solis.

GALLANDII ADNOTATIO

DE ALIIS AVITI POEMATIS EJUSDEM ARGUMENTI, NON EDITIS.

Præter hos quinque libros, et sextum, qui attexi solet ad Fuscinam sororem, carmen hactenus Aviti nullum prodiit; nec plura his olim Gregorio Turonensi et Isidoro cognita fuisse Aviti poemata constat. Sed alia tamen non pauca diversis de rebus ab eo versibus scripta docet epistola ad Apollinarem fratrem. De quibus sermo nobis hoc loco non est ; sed de iis tantum libris qui Mosaicam historiam continuantes, Exodum, et reliquas Heptateuchi partes persequuntur, atque Alcimi Aviti nomine in nonnullis bibliothecis reperiuntur. Quos ego ut ad Avitum pertinere non abnuerim, adeo tamen rudes passim et impolitos, ac mendis scatentes in tribus quæ vidi exemplaribus animadverti, ut religionis sit, opus quod auctor ipse, ni fallor, hoc habitu premi mallet, in lucem evulgare. Singulorum autem librorum initia, si cui animus est cognoscere, ex subjecto indice deprehendet.

(*a*) ALCIMI AVITI METRUM IN EXODUM.

Versus continet 1327.

Interea varios agitant dum tempora cursus,
Et nova succiduos surgit de germine proles.

IN LEVITICUM.

Versus continet 508.

Postquam conspicuo longinqua in devia templo
Extrema est imposita manus, mox cura sacrorum
Vatibus incubuit.

IN NUMEROS.

Versus continet 689.

Verterat interea solitis se cursibus annus
B Mensibus explicitis sua per vestigia currens.

IN DEUTERONOMIUM.

Versus continet 287.

Hactenus informis eremi vexatus arenis
Jordanem ad fluvium populus promoverat arma.

IN LIBRUM JESU NAVE.

Versus continet 452.

Hæc inter Dominus Jesum dignatus adire
Promittit validis sublimem concore donis
Admonitum transire vadum Jordanis amœni.

IN LIBRUM JUDICUM.

Versus continet 695.

Postquam conspicuo Jesus decesserat actu,
Reddideratque Deus famulum post bella quieti,
Confestim Judæa tumens sibi poscere regem
Incipit, et Dominum quæ sit sententia poscit.

(*a*) Pauca hæc Aviti quæ sequuntur, post Sirmondum ab aliis edita, desiderari noluimus, ut Avitus qua licet integer hic exstaret. Epistolam quoque Symmachi papæ ad Avitum adjicere visum est, nec C non episcoporum coram rege Gundebaldo collationem, in qua primas partes habet Avitus, imo catholicorum antistitum ipse unus sermonem habet.

AD SIRMONDIANAM AVITI EDITIONEM AUCTARIUM.

S. AVITI VIENNENSIS

EPISTOLÆ QUATUOR.

(Primum a Joanne Ferrando presbytero societatis Jesu anno 1661 ex veteri codice ms. clariss. viri Petri Marnæsi senatoris Gratianopolitani, rursus a viro clariss. Stephano Baluzio ex eodem codice ms. emendatiores editæ anno 1678 in libro primo Miscellaneorum.)

[a] EPISTOLA PRIMA.

AD GUNDOBADUM REGEM BURGUNDIONUM.

Avitus episcopus domno regi.

Quæstio quam pietas vestra disserendam proposuit, tota prorsus ad interiorem figuram spiritali consideratione referenda est. Neque enim illud centuplicato fenore promittitur reformandum, quod unusquisque animo miserendi alimoniæ pauperum pia professione contulerit; quia et in hac ipsa eleemosynaria largitate, in qua operantis sensus potius quam census aspicitur, non est doni quantitas pensanda, sed stu- D dii. Quo factum est per evangelicam lectionem, ut infinitis auri argentique donariis paupertina nummi duplicis præferatur oblatio. Quæ si utique viduæ donatrici ad mensuram centupli redderetur, sine dubio cunctis minus reciperet quæ minus omnibus intulisset. Unde et sanctus Petrus cum dixisset : *Ecce nos reliquimus omnia, et secuti sumus te* (*Matth.* XIX, 27), qui certe, sicut lectio docet, nihil aliud quam retia reliquerat quibus tenuem victum piscandi artificio transigebat, responsum illi est : *Omnis qui reliquerit domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem*

[a] Hanc epistolam antea evulgaverat Baluzius in *Appendice actorum veterum ad Agobardum*, tom. II, pag. 156.

aut uxorem, aut filios, aut agros propter nomen meum, centuplum accipiet, et vitam æternam possidebit. Namque cum in Scripturis sanctis centenarius numerus omni perfectione sacratus sit, discernitur quod reddantur in centuplum, non quæ tribuuntur Christi nomine, sed quæ pro Christi nomine relinquuntur: quia licet magna salutaris prosit merces eleemosynæ, incomparabiliter tamen majus est omnia dimittere, quam plurima dispensare. Quocirca definiat gloria vestra de solo istud martyrio prædicari, cujus coronæ nullum penitus meritum humani operis exæquatur. Iste est centesimus fructus qui in futuro quidem vitam æternam exspectat, sed in præsenti quoque sæculo illatas martyribus contumelias mirificato honore compensat. Unde et alio Evangelii loco dominicus sermo testatur quod ad centenariam frugem cadens in terram bonam nutritæ sementis germen exierit. Parentes ergo, uxorem, vel filios, sive fratres pro Christi tantum consecrat nomine relinquendos, id est, cum pro asserenda nominis confessione, non tantum hujusmodi necessitudinum, sed animarum quoque nobis corporumque facienda jactura sit. De qua divisione idem Dominus alio loco: *Veni*, inquit, *separare filios adversus parentes, nurum adversus socrum* (*Matth.* x, 35): id est, ut quorumlibet affectuum personæ, tendentibus nobis ad Christum, si comitari noluerint, deserantur. Excepto autem hoc sensu, propinquitates istas non semper nobis ut præjudicatas debere dimitti, et exemplis et ratione colligitur. Nec enim et illi propinqui dimittendi sunt, qui ad cœlestes coronas contemptu sæculi calcata morte festinant; neque suadere fidelibus possumus ut conjugia vel parentes abjiciant, cum Dominus clamet quod non liceat homini dimittere uxorem. *Et quod Deus*, inquit, *conjunxit, homo non separet* (*Matth.* xix, 6; *Marc.* x, 9). Et Apostolus protestatur (*I Tim.* v, 8) quod qui suis et maxime propinquis providet, fidem neget, sitque deterior infideli. Dominum Petrus, Petrum conjux propria sequebatur. Cessante carnali usu, manebat spiritale solatium. Et comitante se Andrea germano, nec fratrem nec uxorem dimiserat, in quorum contubernio Christi vestigiis adhærebat. Quapropter personas hujusmodi non obesse nobis, sed impedire timendum est. Nam cum omnino hominum generi, ordini, dignitati obtinendum cœleste regnum divinus sermo proponat, est temerarius prædicator, necessitati principum quæ regnum divinis nutibus administrat, si omnia quæ supra diximus relinquenda suaserit; cum tamen etiam personis hujus culminis contemptus mundi suggeri, et cœlorum regnum repromitti, Apostolo, sicut recolitis, protestante locupletibus (*I Tim.* vi, 17-19), ut divites sint in operibus bonis, et thesaurizent sibi fundamentum bonum, ut apprehendant veram vitam. Quibus secundum hanc sententiam agrorum sive redituum et prodesse usus poterit, si non nocuerit appetitus. Est tamen et aliud sanctitatis genus, in quo si tempus persecutionis assistat, martyrium quoddam plena confessio queat imitari. Si quis enim antiquam pa- A rentum consuetudinem sive sectam melius credendo commutet, nec teneatur privilegio consuetudinis, cum veritas provocat ad dilectionem salutis, utiliter hic parentes, fratres, sororesque dimittit: velut Abraham dives, qui cunctis cœlestibus donis fruens, filiis, famulis, auro, argento, patrimonio, matrimonio recte usus, patriæ se tamen et cognationi suæ voto mutandæ religionis excussit, et imminente jam senio, signum circumcisionis quo Christianitas figurabatur, accipiens, provectos jam per ætatem conversione pueros fieri posse præmonuit. De quibus et propheticus sermo: *Puer*, inquit, *centum annorum morietur* (*Isai.* LXV, 20): id est centuplum accipiet quod puer factus est; quem præfata sacrati numeri pluralitate præstantem, sicut ætate matura vivendi B novitas fecit puerum, sic custodita renovatio immortalis faciet longævitate profectum.

EPISTOLA II.

BEATI AVITI EPISCOPI AD ILLUSTREM VIRUM ARIGIUM.

Avitus episcopus viro illustrissimo Arigio.

Scio quidem quantæ devotionis affectu ire me ad festa communia voluistis, verumtamen ita ut quem gavisurum tantummodo vobiscum, non aliquid profuturum, credere debueritis. Nam cum vobis sacerdotes et magni merito et multi numero digne atque ambienter occurrerint, ego solus damno percellor, qui singularis patroni gaudiis interesse non mereor. Quibus si præsentia mea secundum desiderium provenisset, sicut optaveram de laude tanti operis quoscunque digni sermonis audirem, qui omnibus mem- C bris fabricæ sublimis inspectis, congruenter possent ascribere conditori in dispositionum qualitate elegantiam, in expensarum profusione jacturam, in dimensionum ratione concordiam, in spatiis diffusionem, in culminibus celsitudinem, in humilitate firmitatem, expolire præconiis marmorum dignitatem, quibus gemmarum nomen sola magnitudinis tollat invidia, collectum quodam modo atque inclusum industria diem, emolumento metallorum splendentium luce vegetari, hisque omnibus pompis digne inferri reliquias, quibus mundus indignus est. Hæc igitur exaggeranda melioribus jure concesseram. Verumtamen peculiarem sibi mercedem suam sermo meus fuerat vindicaturus, recolens utique tempus illud quod inter sævissimas perturbationum procellas, cum facti ope- D ris firmam soliditatem quasi gubernatores invicti ad dedicationis portum circumstridentibus undique naufragiorum casibus impune duxistis, me, ut ex communi necessitate recolitis, pro gaudiis lacrymas dependente; cui enim ipsum præmaturæ innovationis ardore, causarum ratione librata, non minus congerere suadeo quam plangere: quia non ut nuptæ tali sponso cui pacta fuerat, qualitercunque jungendæ, etsi satis desiderabantur strumenta cultuum, plus tamen formidari oportuit tela raptorum. Quocirca his omnibus consilio pensatis, mutastis viri fortis constantiæ genus, et deponentes quo adpessime [Forte *aptissime*] floretis sæcularis ducatus audaciam, quidquid ab adversa parte discriminis incubuerat, timore

vicissis. Quapropter omnis qui viderit coram positam jocunditatem, laudet præteritam festinationem. Convenit dispositionibus vestris rapta de adversitate securitas. Ante decuit nostrum fieri, quod taliter libuerat ornari. Ego autem ut horum modo visione non perfruar, et quæ causa faciat, et nobiles patroni, et quales arbitri, etiamsi taceatur, advertitis. Apostolorum namque festivitas Viennensibus quidem vestris inter annuum martyrium dies peculiari studio vivit. Habeo præsentiam tempori, quo diei passionis fabriculæ quam nostis videtur injuncta esse dedicatio virorum, quia nihil est ad quod animum meum vester destinare non possit affectus. Excusans plebiculæ absentiam, meam anteponerem consuetudini singularitatem, nisi, ut nostis, in ipsis pœnitentibus nostris fervor appetens vitium vicinum diu formaret B atque strepitum; cum e nostris ambitio aliquos, alios sollicitudo adolescentior, multos gula tractura sit. Veritus sum ne forte si vel paucos qui forent quos aliena declinantes, suæ magis festivitati studium mansuetudinis aggregaret, apud aliquos animus, ut solet in tali turbatione, motus isti quasi per absentiam meam, eo die cursus nostræ devotionis putaretur omitti, quo diversæ partes videbantur instirui. Unde excusationem meremur. Si rationem rite agnovistis, ignoscite, communem festivitatem præteritorum recordatione, præsentium plenitudine cognoscite, tam A absentium est quam præsentium officiis celebrate (sic). Confido de misericordia Dei nostri quod etiam mihi in hoc loco quandocunque opportunius verbi præstabit aditum, quibus geminatæ consecrationis ornatiorem concessit effectum.

EPISTOLA III.

BEATI AVITI EPISCOPI AD STEPHANUM EPISCOPUM.

Avitus episcopus Stephano episcopo.

Post sanctam festivitatem, quam licet avidi atque anxii, vestro tamen interventu divinaque tuitione transivimus, debito famulatus obsequio ac sedulæ sollicitudinis devotione servimus, quidquid illud nobiscum meritæ asperitatis est, solari vestræ, quam Deus semper augeat, prosperitatis agnitione cupientes.

EPISTOLA IV.

AVITI EPISCOPI AD GREGORIUM EPISCOPUM.

Avitus episcopus Gregorio episcopo.

Meis potius ascribo peccatis, quod vos ad dispositionem piissimæ voluntatis corporis inæqualitas impedivit, quanquam consueta dignatio oratione nos et oblatione comitata sit. Unde salutationis officia pagina famulante persolvens, supra quam sermone valeo gratias ago, quod festivitatem nostram pleno vos desiderio sitientem, etiam si non satiastis præsentia, refecistis expensa.

---

[a] FRAGMENTA LIBRI DE DIVINITATE SPIRITUS SANCTI.

Sanctus Avitus in illo libro quem de Divinitate Spiritus sancti contra Gundobadum Arianum regem scripsit, processionem Spiritus sancti a Patre et Filio ita declarat.

[b] **De divinitate Spiritus sancti, quem nec factum legimus, nec genitum, nec creatum, Deus est, Deus qui operatur omnia in omnibus. Et eodem loco:** ***Omnia autem hæc operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult*** **(*I Cor.* xii, 11). Et Petrus in Actibus apostolorum:** ***Quid convenit,*** inquit, ***inter vos mentiri Spiritui sancto*** (*Act.* v, 3)? Et post: ***Non es mentitus hominibus, sed Deo*** (*Ibid.*, 4). Item alio loco: ***Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis*** (*I Cor.* iii, 16)? Et alibi: *Si quis Spiritum Dei non habet, hic non est ejus* (*Rom.* viii, 9). **Nos vero Spiritum sanctum dicimus a Filio et Patre D procedere.**

IDEM AVITUS IN EODEM LIBRO.

Ipse certe per se Dominus, ***Spiritum,*** inquit, ***veritatis qui a Patre procedit*** (***Joan.*** xv, 26). Enimvero C non dicendo *processit*, sed *procedit*, non tempus procedentis docuit, sed præterito futuroque submoto, sub interminabilis æternitate præsentiæ virtutem processionis ostendit; ut sicut est proprium Spiritui sancto a Patre Filioque procedere, istud catholica fides, etiamsi renuentibus non persuaserit, in suæ tamen disciplinæ regula non excedit.

ITEM AVITUS.

Spiritum sanctum æque Patris et Filii esse confiteor, eumque a Patre vel Filio similiter mitti. Quod mecum prolata quoque Apostolorum testimonia videtur approbasse. Nam legimus: *Paraclitus, quem mittet Pater in nomine meo* (*Joan.* xiv, 26). Et alio loco: *Quem ego mittam vobis a Patre* (*Joan.* xv, 26). Nec D tamen ut nuper habita collatione [c] tractavimus, scinditur una persona, nec discreta est Divinitas. Quia si Spiritus, ut acquiescitis, a Patre Filioque vel mittitur vel procedit, non potest missus mittensque misceri, et ex quo procedit procedensque [illegible].

[a] Vir clariss. Stephanus Baluzius in Miscellan. lib. i hæc fragmenta edidit ex veteri codice ms. monasterii Sancti Galli in Helvetia.

[b] Vide supra Aviti operum fragmenta num. 13.

[c] Ea collatio est quæ sequitur.

[a] COLLATIO EPISCOPORUM,

PRÆSERTIM AVITI VIENNENSIS EPISCOPI,

CORAM REGE GUNDEBALDO ADVERSUS ARIANOS.

Providente Domino Ecclesiæ suæ, et inspirante pro A salute totius gentis cor domni Remigii, qui ubique altaria destruebat idolorum, et veram fidem potenter cum multitudine signorum amplificabat, factum est ut episcopi plures non contradicente rege congregarentur, si fieri posset, ut Ariani, qui religionem Christianam scindebant, ad unitatem possent reverti. Quod ut melius fieret, videreturque id non consilio accidisse sed occasione, domnus Stephanus scripsit ad episcopos multos, et invitavit illos ad festivitatem S. Justi, quæ instabat, in qua ob frequentiam miraculorum fiebat concursus plurimus populorum. Venerunt itaque de Vienna Avitus, de Arelate Æonius, de Valentia . . . . , de Massilia . . . . . ius, et plures alii, omnes catholicæ professionis et laudabilis vitæ in Domino. Qui omnes ad salutationem regis cum domno Stephano ad Sarbiniacum, ubi tunc erat, profecti sunt. Erant quidam inibi de potentioribus Arianis cum eo; qui si potuissent, prohibuissent nostrorum accessum ad regem; sed Domino cooperante, nihil profecerunt.

Post salutationem factam, domnus Avitus, cui, licet non esset senior nec dignitate, nec ætate, tamen plurimum deferebatur, dixit ad regem: Si excellentia vestra vellet procurare pacem Ecclesiæ, parati sumus fidem nostram tam clare demonstrare esse secundum Evangelium et Apostolos, quod nulli dubium erit illam quam retinetis non esse secundum Deum et Ecclesiam. Habetis hic de vestris qui sunt instructi in omnibus scientiis: jubeatis ut nobiscum colloquantur et videant si possint respondere rationibus nostris, ut parati sumus respondere rationibus eorum.

Ad quæ rex respondit: Si vestra fides est vera, quare episcopi vestri non impediunt regem Francorum, qui mihi bellum indixit, et secum inimicis meis sociavit ut me destruerent? Nam non est fides ubi est appetentia alieni et sitis sanguinis populorum: ostendat fidem per opera sua.

Tunc humiliter respondit domnus Avitus faciem habens angelicam ut et sermonem: Ignoramus, o rex, quo consilio et qua de causa rex Francorum facit quod dicitis; sed Scriptura nos docet quod propter derelictionem legis Dei sæpe subvertuntur regna, et suscitantur inimici omni ex parte, illis qui se inimicos adversus Deum constituunt. Sed redite cum populo vestro ad legem Dei, et ipse dabit pacem in finibus vestris; nam si habetis pacem cum illo, habebitis et cum cæteris, et non prævalebunt inimici vestri.

Cui rex: Nonne legem Dei profiteor? sed quia nolo tres Deos, dicitis quia non profiteor legem Dei. In Scriptura sancta non legi plures esse Deos, sed unum.

Ad quæ domnus Avitus: Absit, o rex, ut plures Deos colamus: *Unus est Deus tuus, o Israel* (*Deut.* VI, 4; *Marc.* XII, 29); sed ille unus Deus in essentia, est trinus in personis; et Filius et Spiritus sanctus non sunt alii Dei, sed unus Deus, cujus prima persona est Pater, secunda Filius, tertia Spiritus sanctus; sed Patri non est alia substantia quam Filio, et Spiritui sancto non est alia quam Patri et Filio; et ille Deus qui olim locutus est per prophetas, novissime locutus est in Filio, et adhuc loquitur quotidie in Spiritu sancto. Et quamvis olim per prophetas, mox per Filium, nunc per Spiritum, unus idemque Deus loquitur; sed sic dicitur ad distinctionem personarum, cum revera sint coæternæ et consubstantiales. Hoc profitemur et parati sumus ostendere.

Et cum videret regem pacifice audientem, protelavit sermonem et dixit: O si vellet sagacitas vestra cognoscere quam bene fundata sit nostra fides, quantum boni vobis et populo vestro inde proveniret: nam et cœlestis gloria vobis non deesset, et pax et abundantia in turribus vestris (*Psal.* CXXI, 7). Sed vestri cum sint inimici Christi, super regnum vestrum et super populum iram desuper accendunt; quod, ut speramus, non esset, si velletis audire monita nostra, C et jubere ut vestri sacerdotes de his nobiscum colloquantur coram sublimitate vestra et populo vestro: ut sciatis quia Dominus Jesus est æterni Patris æternus Filius, et utrique coæternus Spiritus sanctus, unus Deus benedictus in sæcula, simulque ante omnia tempora et absque ullo initio.

Cum hæc dixisset procidit ad pedes regis, et amplectens eos flebat amare; procubuerunt et omnes episcopi cum eo: unde rex valde commotus est, et inclinans se usque ad eos, erexit domnum Avitum cum cæteris, quibus amicabiliter dixit se responsum daturum illis super petitionibus illorum.

Quod et crastina die factum est: nam rex per Sagonam rediens ad urbem, misit ad domnos Stephanum et Avitum, ut venirent apud illum. Qui cum venissent, D rex dixit ad illos: Habetis quod postulatis, nam sacerdotes mei parati sunt vobis ostendere quod nullus potest esse coæternus et consubstantialis Deo.

[a] Hanc vir clariss. Lucas Dacherius ex schedis Hieronymi Vignerii congregat. Orat. D. J. edidit in tom. V Spicilegii.

Sed nolo ut id fiat coram omni populo, ne turbæ excitentur; sed tantum coram senatoribus meis et aliis quos eligam sicut vos eligetis ex vestris quos volueritis; sed non in magno numero, et id fiet die crastina in hoc loco. Quo dicto episcopi salutato rege discesserunt, et reversi sunt ut omnia intimarent aliis episcopis. Erat autem vigilia solemnitatis S. Justi. Et licet optavissent quod hoc fieret die solemnitatem sequenti, noluerunt tamen propter tantum bonum amplius procrastinare. Sed unanimiter decreverunt apud S. Justi sepulcrum pernoctare, ut illo intercedente obtinerent a Domino petitiones cordis sui.

Evenit autem ut ea nocte cum lector secundum morem inciperet lectionem a Moyse, incidit in illa verba Domini: *Sed ego indurabo cor ejus et multiplicabo signa et ostenta mea in terra Ægypti, et non audiet vos* (*Exod.* VII, 3, 4). Deinde cum post psalmos decantatos recitaret ex prophetis, occurrerunt verba Domini ad Esaiam dicentis: *Vade et dices populo huic: Audite audientes et nolite intelligere; et videte visionem et nolite cognoscere. Excæca cor populi ejus, et aures ejus aggrava, et oculos ejus claude, ne forte videat oculis suis, et auribus audiat, et intelligat suo corde, et convertatur, et sanem eum* (*Isai.* VI, 9, 10). Cumque adhuc psalmi fuissent decantati, et legeret ex Evangelio, incidit in verba quibus Salvator exprobrat Judæis incredulitatem: *Væ tibi, Corrazaim; væ tibi, Betzaida! quia si in Tyro et in Sidone virtutes factæ essent quæ sunt factæ in vobis, jam dudum in cilicio et cinere pœnitentiam egissent* (*Matth.* XI, 21). Denique cum lectio fieret ex Apostolo, pronuntiata sunt verba illa: *An divitias bonitatis ejus et patientiæ et longanimitatis contemnis? Ignoras quoniam sustinentia Dei ad pœnitentiam te adducit? Secundum autem duritiam tuam et impœnitens cor thesaurizas tibi iram in tempore iræ* (*Rom.* II, 4, 5). Quod cum ab omnibus episcopis observatum fuisset, cognoverunt lectiones illas sic occurrisse volente Domino, ut scirent induratum esse cor regis, Deumque illum in sua impœnitentia relinquere, ad ostendendum divitias justitiæ suæ: unde valde tristes effecti, noctem in lacrymis transegerunt. Non destiterunt tamen veritatem nostræ religionis contra Arianos asserere.

Igitur tempore quo rex jusserat, conveniunt omnes episcopi, et simul ad regiam vadunt cum multis sacerdotibus et diaconibus et quibusdam de catholicis, inter quos erant Placidus et Lucanus, qui erant de præcipuis militiæ regis. Venerunt etiam Ariani cum suis. Cum ergo sedissent coram rege, domnus Avitus pro catholicis, Bonifacius pro Arianis, sermonem habuerunt. Sed postquam domnus Avitus proposuit fidem nostram cum testimoniis sacræ Scripturæ, ut erat alter Tullius, et Dominus inspirabat gratiam omnibus quæ dicebat, tanta consternatio cecidit super Arianos, ut qui satis amicabiliter audientiam præbuerat Bonifacius, nihil omnino respondere posset ad rationes domni Aviti, sed tantum quæstiones difficiles proponeret, quibus videbatur velle regem fatigare. Sed cum ab Avito urgeretur ut responderet ad ante-

A dicta, promittens se etiam responsurum ad ea quæ proposuerat, non potuit respondere ad unam de rationibus quæ fuerant a domno Avito propositæ, neque ullam pro defensione suæ partis allegare; sed tantum os suum in conviciis aperiebat, et dicebat catholicos esse præstigiatores, et colere multitudinem deorum. Quod solum cum diceret, videretque rex confusionem suæ sectæ, surrexit de sua sede, dicens quod in crastinum responderet Bonifacius. Discesserunt ergo omnes episcopi; et quia adhuc dies non erat inclinata, iverunt simul cum cæteris catholicis ad basilicam domni Justi, confitentes Dominum quoniam bonus, et laudantes eum, qui dederat illis talem victoriam de inimicis suis.

Sequenti vero die iterum ad regiam profecti cum B his qui in præcedenti aderant; cumque ingrederentur, invenerunt Aredium, qui eis persuadere volebat ut regrederentur; dicebat enim quod tales rixæ exasperabant animos multitudinis, et quod non poterat aliquid boni ex eis provenire. Sed domnus Stephanus, qui sciebat illum favere Arianis ut gratiam regis consequeretur, licet fidem nostram profiteretur, respondit ei quod non timendum erat ne rixæ procederent ex inquisitione veritatis et amore salutis fratrum suorum, imo nihil esse utilius ad jungendos animos in sancta amicitia, quam cognoscere apud quos esset veritas; quia ubicunque est, amabilis est, et professores ejus reddit amabiles.

Addidit insuper omnes huc venisse secundum jussionem regis, contra quod responsum non est ausus C Aredius amplius resistere. Ingressi sunt ergo; et cum rex eos vidisset, surrexit in occursum eorum, mediusque inter domnum Stephanum et domnum Avitum, adhuc multa locutus est contra Francorum regem, quem dicebat sollicitare fratrem suum contra se. Sed cum responderent præfati episcopi, quod non esset melior via ineundi pacem quam concordare in fide, et operam suam, si gratam haberet, pollicerentur pro tam sancto fœdere conciliando, nihil amplius locutus est, sed unusquisque locum quem præcedenti die tenuerat, occupavit.

Cum itaque sedissent, domnus Avitus tam lucide probavit quod catholici non plures deos adorabant, ut sapientiam ejus tam catholici quam adversarii cum stupore mirarentur. Id autem fecit ut responderet D conviciis quæ Bonifacius in nostram fidem jecerat. Postquam ergo conticuit, ut locum daret responsionibus Bonifacii, nihil aliud potuit ille dicere, quam quod præcedenti die fecerat, et conviciis addens convicia, tanto impetu clamabat, ut præ raucitate non posset amplius loqui et quasi suffocaretur.

Quod cum rex vidisset, et satis diu exspectasset, tandem surrexit vultu indignationem prætendens contra Bonifacium. Tunc domnus Avitus dixit ad regem: Si sublimitas vestra vellet jubere ut hi responderent propositionibus nostris, ut posset judicare quænam fides esset retinenda. Sed nihil rex respondit, neque cæteri Ariani qui erant cum illo; adeo stupefacti erant de doctrina et sapientia domni Aviti.

Qui cum videret eorum silentium, subjunxit : Si A vestri non possunt respondere rationibus nostris, quid obstat cur non omnes simul conveniamus in eadem fide? Tunc murmurantibus illis, de sua fide securus in Domino addidit : Si rationes nostræ non possunt illos convincere, non dubito quin Deus fidem nostram miraculo confirmet : jubeat sublimitas vestra ut tam illi quam nos eamus ad sepulcrum hominis Dei Justi, et interrogemus illum de nostra fide; similiter et Bonifacius de sua : et Dominus pronuntiabit per os servi sui in quibus complaceat. Rex attonitus annuere videbatur; sed inclamare cœperunt Ariani, et dicere se pro fide sua manifestanda facere nolle ut fecerat Saul, et ideo maledictus fuerat; aut recurrere ad incantationes et illicita; sufficere sibi se habere Scripturam, quæ sit fortior omnibus præstigiis. et hæc semper repetentes, et boantes potius quam vociferantes, rex, qui jam surrexerat, accipiens per manus domnum Stephanum et domnum Avitum, duxit eos usque ad cubiculum suum; et cum intraret amplexus est eos, dicens ut orarent pro eo. Cognoverunt quidem illi perplexitatem et angustias cordis ejus, sed quia Pater eum non traxerat (*Joan.* VI, 44), non potuit venire ad Filium, ut veritas impleretur : *Non est volentis, neque festinantis, sed miserentis Dei* (*Rom.* IX, 16). Et ex ea die plurimi Ariani ad pœnitentiam venerunt, et post aliquot dies baptizati fuerunt, et magnificavit Dominus fidem nostram per intercessionem domni Justi in conspectu omnium.

SYMMACHI PAPÆ AD AVITUM VIENNENSEM EPISCOPUM EPISTOLA.

(*Hanc epistolam edemus cum et Symmachi papæ opera.*)

SERMO BEATI AVITI,

FERIA TERTIA IN ROGATIONIBUS.

(Ex mss. majoris Carthusiæ.)

Legimus in historia Regum quemdam celebrem B prophetarum, exiguo superni pastus alimento, multis diebus iter longissimum sine ullo adminiculo cibi terrestris egisse; adeo divini beneficii virtus in corpore humano sequestrata infirmitate prævaluit. Comparatio autem modo hæc in sermone non causa est. Sic ergo etiam nobis annuum quoddam iter actionum, casuum, timorum diversitate currentibus, quidam qui nos inter ista confortet Rogationum veluti cœlo porrectus sumitur panis : cujus fortitudo atque salubritas non solum inopiam præteritæ sterilitatis suppleat, verum etiam periculum famis ab spiritu nostro non in pane solo, sed in verbo Dei vivente secludat. Quod si quisquam Rogationes nostro sæculo institutas miretur, quas tantis ante temporibus Ecclesiarum multitudo nescivit, constat hunc posse et muneribus C redemptionis, quæ mundi ævo jam pene consumpto in sæculorum fine adfuit, derogare. Viderit [a] quis certe quid sentiat, qualitatem medicaminis rideat furibundus, nesciat desperatus, cæterum frequenter expertus. Sed quis est iste sic ad integrum sanus, ut medicinæ non egeat, ut nulli ægrotantis animæ morbo succumbat, ut non aut cupiditate ardeat, aut avaritia palleat, aut invidia liveat, aut superbia tumeat, aut iracundia caleat, aut obloquio pruriat? Si quis ergo ex his alicujus tædii sibi conscius est qui cuncto tempore pœnitentiam debet, non renuat triduum. Quod etiam pleno ordine atque digesto prophetia quæ lecta est, si gradibus suis replicetur, insinuat, sic a principio sermonis exorsa : *Vos*, inquit, *cognovi ex omnibus cognationibus terræ* (*Amos* III, 2). Hic statim se Judæorum populus, in quamdam rapinam non amore, sed ambitione præcipitat, ut ad divinæ familiaritatis notitiam præ omnibus videatur ascitus. Sed desistat hinc opportunitas obstrependi, quia potius sub judicio rationis [b] de proprietate sermonum causarum certa metienda sunt. *Vos cognovi*, non dixit *Inter omnes*, sed *Ex omnibus cognationibus terræ*. Qui sunt autem qui acquiruntur ex omnibus cognationibus terræ, nisi qui ab universitate gentium in unum redacti fiunt ex diversis mundi partibus unus populus, et de multis membris sub Christo capite unum corpus? Cui postmodum vocationi agnoscendæ atque prædicandæ beatissimus Petrus per mentis stuporem defixus vidit linteum quoddam cœlo descendere, quod quatuor angulis sinu turgente submissum, omne genus animantium cum volatilibus atque reptilibus continebat, commonitusque ut necessariæ refectioni quod vellet ipse mactaret; appetitum quidem talem, cum talis ciborum modus præcipiebatur, per observantiam legalem exhorruit; sed mox ad eum sermo divinus, *Quæ Deus*, inquit, *mundavit, tu immunda ne dixeris*

[a] Forte *ts*.

[b] Hic locus manifeste depravatus, tametsi sensus sit obvius. Dicit Avitus falli Judæos, qui verba Amos de se interpretarentur, cum ex judicio rationis potius quam ex vocum proprietate ea metienda sint. Nam si litteram sequamur, hæc quidem de filiis Israel; si judicium rationis, de Christianis vere et proprie dicuntur.

(*Act.* x, 15). Atque ille, *In veritate*, inquit, *comperi*, *quia non est personarum acceptio apud Deum; sed in omni populo et gente qui timet Deum et voluntatem ejus facit, acceptus est illi* (*Ibid.*, 34). Tunc ergo qui cogniti sunt ex omnibus cognationibus terræ vides, nempe prophetis atque apostolis, qua unitate conveniat. Hoc est profecto, quod etiam nunc lectio ait: *Nunquid ambulabunt duo pariter, nisi convenerit eis* (*Amos* III, 3)? Convenit autem duobus, Christo et Moysi, quia de isto ille scripsit. Convenit legi et gratiæ, quia...... illa districtius imposuit, ut pretiosius ista laxaret. Convenit veritati et prophetiæ, quia ista peperit quod illa concepit. Apud Judæos ista duo non pariter ambulant, ideo non concordant. Inter ipsa enim duo Testamenta quasdam minutias ponunt. Ad unum verum Deum nisi uno itinere non itur. Certe B si propter quascunque alias causas potest diverso, adverso non potest. Apud nos vero ista duo pariter junguntur atque conveniunt. Est tamen in hoc prophetæ verbo etiam quod personaliter accipi queat, si dualitas ipsa quam convenire necesse est, sit primum in homine uno, sit deinde in genere humano. Spiritus enim noster et corpus nostrum ex disparis substantiæ qualitate compacta sunt. Quæ duo viam hujus sæculi currere nullatenus queunt, nisi inter se custodita divinæ ordinationis lege consenserint. Si enim non subjaceat spiritus carnis, sed ad refrenandam concupiscentiam cedat potius menti caro, ducit duos pariter concordia rationis per viam legis ad patriam æternitatis. Si autem dum per hujus sæculi iter curritur, spiritu retardante, animam caro prævenerit, et C facultatem viæ, permissa sibi peccati libertate, præcluserit, deserit ipsa currendi æqualitas, quæ homini a Creatore præcipitur, et incipit impedita lege mentis perire, et superexaltare lege corporis, nec jam duo pariter pergunt, ibi unum jacet et aliud premit. Et hoc, quod magis dolendum est, non tam ignaris subrepunt, quam dominantur allisis. Docet hoc sermo qui sequitur: *Leo*, inquit, *irrugiit*, *quis non timebit? Dominus locutus est, quis non prophetabit* (*Ibid.* 8)? Peccatum longe apparet, quare non fugimus? Scriptura prope clamat, quare non credimus? Quis est leo rugiens, nisi de quo apostolus dicit, quia *adversarius vester diabolus tanquam leo rugiens circuit quærens devorare vos* (*I Petr.* v, 8)? Facit furoris incontinentia, ne tacens discubitet qui rugitum longe præmittit: D sed audit rugitum, et non cavet qui præcepti conscientiam secum fert ad exordia peccati, confestimque rabido invaditur morsu, nisi præmisso terretur auditu; quod revera nec absurde conjicimus, nam statim in consequentibus qualitas ipsius morsus ostenditur: *Quomodo*, inquit, *si eruat pastor de ore leonis duo crura ovis, aut extremam partem auriculæ* (*Amos* III, 12). Pastor nobis procul dubio ille est bonus qui, relictis nonaginta novem ovibus, unam

A vagantem non despexit inquirere. Operæ pretium autem est diligentius intueri, quod illas nonaginta novem quas iste pastor in montibus reliquit, manifestatus in carne, non deseruit permanens in nativitate. Angelorum enim in cœlesti altitudine gloriantium, qui utique jam errare non possunt, evidentem gerunt figuram. Leo enim de quo supra diximus, post illam proprii casus ruinam qua consortium Divinitatis affectans, etiam homine miserior factus est, dum dedignatur esse inferior Creatore, omnis archangelicæ potestatis dignitate nudatus est. Sed huic tamen quantulamcunque potestatem cœlestium ministrorum, ne solus periret, casui suæ dejectionis innexuit. Et his hoc tamen de illo eminentis creaturæ vigore nunc superest, ut damnationem futuram jam patientes dum B præsciunt, cum vivendi meritum perdiderunt, et ipsum saltem moriendi remedium habere non possint. Ab illo itaque, ut dixi, casu quisque in amore conditoris sui et angelicæ beatitudinis honore permansit, ulterius seduci non potuit, ac proinde nec periclitari; et factum est in principio de angelis quod de hominibus in fine faciendum est, ut evolutus scilicet salutis et perditionis cursus exacto impletoque numero terminetur. Istas ergo supernæ celsitudinis oves reliquit pastor bonus, et venit ad illam unam ovem perditam, in cujus signatione jacebat genus humanum, et illam quæ ab isto leone corrosa per se ascendere ad illas nonaginta novem non poterat, suis humeris vexit, quia in suo corpore sublevavit: et quando cum homine carnis assumptæ ad superna cœlorum rediit, C eamdem utique quæ de paradiso erraverat, angelis retulit. Quocirca jam patet qui sit pastor qui liberat duo crura et partem auriculæ, et qui sit leo qui reliquum devorat: hoc est, iste Christus, ille diabolus. Omissa vero utcunque consideratione carnali, videamus quæ sit minima pars corporis quæ devoranti legitur remansisse. Neque enim puto quod ille pastor bonus rem tam dilaceratam et pene consumptam tanto studio vellet eruere, nisi particulæ ipsi adhuc aliquid palpitantis vitæ inesse cognosceret. Ovis ista, sicut jam prolocuti sumus, quicunque peccator est utique, si de caulis se protegentibus evagatus suopte vitio incursurus bestiam, cum a pastore declinavit. Dum enim ambulat per deserta, hoc est, dum cogitat inania perituraque, occurrit illi diabolus, et cogitationem D ejus morsu pestiferæ persuasionis invadit. Qui cum jam concupiscentiam captivi hominis in potestate habere cœpit, priorem quodammodo ejus partem vorax laniator absorbuit. Et tamen si concupiscentiam et definitionem peccati non sequatur effectus, liberantur quasi duo crura, hoc est, pars posterior quæ adhuc comesa non fuerat. Nam etsi quosdam priores suæ cogitationis pedes per concupiscentiam in fauce leonis amisit, et residuos quos ad effectum non deduxit operis gressus [a] misericordia pastoris eripuit.

[a] Hic respexisse videtur Avitus ad illum canonem concilii Neocæsariensis: *Si quis concupiit mulierem, etiam concubitus ejus desiderium habeat, non autem subsequatur effectus, manifestum est eum per divinam gratiam fuisse liberatum.* Ita in vetusta canonum versione quæ Aviti ævo Latinarum Ecclesiarum in usu erat.

[a] Animadvertendum est tamen quod illius se miscuit corporis portionem [b] extremi auriculæ quæ videtur superesse liberaverit. Postquam enim dixerat, *quomodo si eruat pastor duo crura*, addidit *et extremam partem auriculæ*. Auris ergo nostra est obedientia nostra : nam cum precamur et resipiscimus, primam istius auris partem leo devorat, novissimam pastor [c] solvat. Prima pars auriculæ est *Non concupiscas*. Ista jam deglutita est, quia cogitatio concupivit. Sequens pars est, *Post concupiscentias tuas non eas*. Itaque si malum quod concepimus cogitatione, opere non impleamus, priore parte obedientiæ vulnerata, et illa quæ extrema est ab ore leonis eruitur. Quomodo? Utique per pœnitentiam et correctionem. [d] Quæ multipliciter lectio ipsa per totum a Domino revolvente, quæ et qualia passi necdum resipiscamus : *Misi in vos indigentiam panum, stuporem dentium; percussi vento urente* (*Amos* IV, 6). Indigentia panis est, ut sciamus quod cum a Domino receditur, non est unde vivatur. Stupor autem dentium unde contrahitur? puto convenire illud quod Salomon quodam loco ait, dum comparationem poneret dicens : *Sicut uva acerba dentibus noxia est*. Uva autem acerba est præmature occupata promissio et contenta cum differtur temporis plenitudo. Nam ut dulcedinem et suavitatem quæ nobis in æternitate promittitur, in hoc mundo habere velimus, immaturum satis atque acerbum est. Hujus uvæ adhuc asperæ viridisque non vinum, sed virus intra paradisum Adam in sui nostrique perniciem degustavit; et quia parentes comederant uvam acerbam, dentes filiorum obstupuerunt. Sed prævidens Ezechiel originale debitum Christo solvente vacandum, sic ait : *Vivo ego, dicit Dominus, si erit ultra proverbium illud in Jerusalem : Patres comederunt uvam acerbam; obstupescent dentes filiorum* (*Ezech.* XVIII, 2). Jam tibi non nocet quidquid esset Adam quod concupivit superbe, quod præsumpsit illicite, quod desideravit incaute : tu tibi de tuo esu stuporem dentium metue, tu tactum appetitus ab inutili aviditate restringe. Desideras uvam acerbam, sed sustine maturitatem promissionis. Non tuo sæculo delectatio ista debetur. Si dulcem quæris, exspecta cœlestem; si humanam appetis, patieris amaritem. Quæ est autem mundi gloria, nisi ipse quem infra dicit, ventus urens? cujus etiam si lenitas delectat homines, terror tamen percutit amatores. *Et quia nec sic redistis ad me, dicit Dominus, nunc præparare in occursum Dei tui Israel* (*Amos* IV, 10). Sicut quidem Paulus apostolus (*I Thess.* IV, 16) ubi Redemptoris describit adventum, qualiter rapiemur omnes obviam Christo in aera; hic tamen puto oc-

[a] Locus corruptus.
[b] Forte *extremæ*.
[c] Forte *servat*.
[d] Locus corruptus.
[e] Hic unciis inclusa retulit Florus magister Ecclesiæ Lugdunensis diaconus in Expositione in Epistolas S. Pauli, quam ex scriptis decem sanctorum Patrum concinnavit, sed ea citat tanquam ex sermone de ... [illegible], cum titulo ... [illegible]

A cursum istum ad alium pertinere. Nam et hic viventes quasi occurrimus Deo, si præceptum quod porrigitur amplectamur; et quia paratus est ille ad ignoscendum, occurrat ei correctio ad pœnitendum. Sed et quicunque propter amorem æternæ vitæ non solum ab illicitis abstinet, verum etiam a licitis se coercet, sponte occurrisse judicandus est. Nam ut exempli gratia unumquodcunque dicamus, adulterio generaliter interdicto, simplex conjugium lege permittitur; cui tamen virginitatis nitor sine comparatione præfertur : unde *qui dat nuptum virginem suam bene facit, et qui non dat melius facit* (*I Cor.* VII, 38). Hoc ergo de omni debemus observatione sentire : qui male facit, fugit; qui bene, exspectat; qui melius, occurrit). Jam vero post multas et piissimas admonitiones quæ profectui nostro
B etiam secundum litteram constant, convenienter Rogationes nostras in ipsius lectionis fine describit, dicens : *In omnibus plateis et viis sit planctus* (*Amos* V, 16). Viæ istæ et plateæ actus nostros significant, per quos humanam conversationem mortalitate decurrimus. Viæ minora delicta, plateæ vero latiora peccata sunt, quæ ad illam amplam et spatiosam mittunt quæ ducit ad perditionem; et multi sunt qui inveniunt eam. Per angustam vero semitam itur ad illum de quo prædixit propheta, quod vocem ejus in platea nemo audivit, cujus utique verbum in peccati libertate non sonuit. Ergo in ista platea quia est noster actus, sit noster et planctus : quem tamen planctum non confusum et tumultuarium esse debere testatur sermo subjectus, *Vocabit*, inquiens, *agrico-*
C *lam ad luctum, et ad planctum eos qui sciunt plangere* (*Ibid.*). Cernis nempe quod istud plangere non omnes sciant, sed illi tantum vocandi sunt qui noverunt. Agricola est, qui isto pœnitentiæ luctu et compunctionis affectu terram, id est substantiam suam spinis purgat, præceptis edomat, lacrymis rigat, humilitate fecundat, semine ditat, fruge multiplicat. Enimvero secundum statum calamitatis humanæ, nullus est qui plangere nesciat, quippe est ita generatio, ut etiam ille qui non noverit aliud, istud noscat, ut ipsa quoque intrans hunc mundum nova ætas infantium primam vocem fletu erumpens, quasi quodam vaticinio calamitatum careat omni sensu, planctum quem adhuc non habet in scientia, jam tamen afferat in natura, et sine ullo doctrinæ adminiculo ipsa inchoa-
D tio discriminum pariat magisteria lacrymarum. Quæ cum ita sint, quæramus secundum spiritum quæ distantia sit inter eos qui sciunt et illos qui nesciunt flere. Nam pro ... genera et ordines hominum, istam scientiam flendi habere singuli debent. Alia regi, alia subjecto, alia peccatori, alia justo causa lacrymarum. Quemdam Parthicum regem [f] sæcularis nostro præferat feriam 3 Rogationum.

[f] Id de Xerxe Persarum rege refert Herodotus lib. VII, sed paulo aliter : *Et cum intueretur Xerxes*, inquit, *omnem Hellespontum navibus obductum, omnia littora atque Abydenorum plana hominibus referta, ibi se beatum esse jactavit, et post hæc lacrymas fudit. Quod animadvertens Artabanus ejus patruus..... his verbis interrogavit : Quam diversa, rex, inter se nunc facis et antea dixisti, qui te beatum dixeras nunc* ...

historia refert, inspecta [a] post victoriam de eminentiore loco numerosissima sui exercitus multitudine, lacrymasse; qui mox a satrapis, quæ in tali beatitudine causa flendi esset interrogatus; istam, inquit, multitudinem lugeo, quæ quamlibet victrix, intra non multos annos omnis omnino naturæ lege finienda est. Si ad sæcularem sapientiam [b] .... ecce lacrymas dignas rege mundano, quam libet etiam Christiano principi conveniret post triumphos de morte magis quam de culmine cogitantem non tumere, sed plangere : quid si causa præsente istum [c] religiosi principis fletum testem scimus, cum David ille virtute magnus, potestate præditus, pietate præcelsus, inter aurea serta gemmataque diademata, cœlestis magis regni coronam instantissimo æstu ferventis desiderii suspiraret, *Quando veniam*, dicens, *et apparebo ante faciem Dei mei* (*Psal.* XLI, 3)? Numquid non lacrymas suas habuit panes die ac nocte, dum dicebant illi per singulos dies : *Ubi est Deus tuus?* quod ei certe dicebat, non negare compedibus persecutor externus, sed videre concupiscens animus suus. Loquebatur enim sibi spiritus cœlestibus intentus, Ubi est Deus tuus? Quando veniam et apparebo ante faciem ejus? Si decuerunt igitur regem sanctum lacrymæ tales, quid nunc de ipso sanctorum Sancto dicamus, qui quatriduano funeri antequam resuscitandi virtutem ostenderet, flendi impendit infirmitatem? In summo itaque gradu conveniunt tales lacrymæ Redemptori. Multum namque illic ipse deflevit. Ibi Adæ peccatum; ibi peccati stipendium, mortem; ibi Lazarum, hoc est genus humanum; ibi defunctum lapide obtectum, id est duritiam qualitatis; ibi lacrymosos consolatores, id est incredulitatem resurrectionis; ibi quartam diem venisse defuncto : quæ quatuor accidunt peccatoribus in anima, ... conclamatis : prima cogitandi malum, definiendi secunda, perpetrandi tertia, quarta in crimine permanendi. De quarto omnes nos per Lazarum recurrentes, ut resuscitemur, non solum miserendi dulcedo, sed etiam flendi opus est amaritudo. Post hæc omnia tali magisterio etiam nos docuit plangere, discernamus scientiam imperitiamque lacrymarum. Ecce hodie ad ecclesiam conveniunt multi, si quicunque semetipsum in oratione prosternens cœpit quamlibet fletu aliquid quod ad sæculum pertineat orare, aut conversationis mundanæ felicitatem, aut inimicorum mortem, aut divitiarum amplificationem, aut vitæ hujus longitudinem, aut honorem sæcularium dignitatum : numquid non hujuscemodi lacrymæ docent hominem nescire quid plangat, quas inutiles satis imperitasque procul dubio perdidit, quoties sic profudit? Quod non tam miserum, quam si ea flendo ille sibi petat tribui, quæ multi Deum nescientes sine ullis precibus peccando videntur adipisci. Econtra vides alium ingemiscentem et clamantem : Domine, propitius esto mihi peccatori, plangere vitam malam, quærere bonam, iisdem lacrymis quibus irrigat stratum, lavare delictum, ostendere Deo in gemitibus imbecillitatem carnis, ardorem mentis, horrorem mortis, amorem resurrectionis. Hic plangendi peritus, hic doctissimus flendi est. Non cadit in terram lacryma talis, quia commendata est Deo ..... dicitur : *Posuisti lacrymas meas in conspectu tuo* (*Psal.* LV, 9). Postremo quoniam si Rogationes nostræ rite solvuntur, sine planctu nequeunt expediri, scientiam plangendi quam potero brevissime discernam. Maxima peritia est hic impendi fletum, ut sanari possit quem supra diximus dentium stupor, quam illic servari ubi nunquam finiendus est dentium stridor. Nam illis dicitur : Væ qui nunc rident, quia lugebunt flebuntque; istis autem : Beati, qui nunc fletis, quia ridebitis et gaudebitis, et gaudium vestrum nemo tollet a vobis.

crymas fundis! Et ille, respicientem me, inquit, quam brevis sit omnis humana vita, nihil horum remansurum, quorum cum tot sint, nemo ad centesimum annum supererit.

[a] Imo nondum pugnaverat Xerxes, nec trajecerat in Europam.

[b] Deest hic aliquod verbum, forte *respicimus* aut quid simile.

[c] Religiosum principem hic vocat, quem paulo ante regem mundanum appellaverat, quod sane mirum videri non debet, cum Gallienus imperator ὁσιώτερος καὶ φιλοθεώτερος, religiosissimus Deique amantissimus magno Dionysio Alexandrino sit dictus apud Eusebium lib. VII Hist. eccles., cap. 23.

ANNO DOMINI CCCCXCVI.

JOANNES DIACONUS

(Ex Bibl. Galland.)

PROLEGOMENON.

I. Joannis S. R. E. diaconi epistolam ad Senarium virum illustrem evulgavit Mabillonius (a). « *Illustris est, inquit cl. editor* (b), *epistolæ scriptor Joannes diaconus : sed quis sit ille Senarius ad quem scribit, ignoramus. Hanc epistolam eruimus ex codice reginæ Christinæ reginæ, qui olim fuit monasterii ..... ei ..... rariensis. In ea quædam occurrunt ..... de ministro confirmationis, ... de ..... ,*

(a) Mus. bibl. Mus. Ital. tom. I, part. 2, pagg. 69-76.

(b) Id. ibid. pagg. 70 seq.

bato sancto in Ecclesia Romana erigi ac consecrari solitis; deque immistione lactis et mellis in calicem eodem die: cujus utriusque postremi ritus nullam invenimus mentionem etiam in Ordine Romano. Nisi si benedictio lactis et mellis, quæ post benedictionem agni in die sancto Paschæ præscribitur, huc referenda est. Quod attinet ad Joannem, vir fuit pro sua ætate doctissimus atque accurato judicio præditus, ut probant libri quatuor ab eo conditi de Vita sancti Gregorii papæ I, qui recentioribus scriptoribus vitas sanctorum ex propriis eorum scriptis contexendi exemplum præbuerunt. » Hactenus vir doctissimus tum de epistolæ pretio, tum de ejus auctore. In Mabillonii sententiam, ad cujus epistolæ scriptorem quod attinet, concessit vir eruditissimus Edmundus Martenius (a). Neque aliter Fabricius (b) aliique.

II. At vero multo antiquiorem exstitisse auctorem quo de agimus, pervidit nostro quidem judicio doctissimus Muratorius: cujus proinde verba hic describere non inutile existimamus. Sic igitur ille in præclara de rebus liturgicis dissertatione, quam ad Liturgiam Romanam veterem præmissam exhibet (c): « Assentiri non possum, inquit, doctissimis viris Mabillonio et Martene, dum epistolam ad Senarium tribuunt Joanni illi diacono, qui sæculo Christi IX ex Vita Gregorii Magni aliisque libris non mediocrem nominis celebritatem sibi conquisivit. Num in Romana Ecclesia unus fuit Joannes diaconus? Intellexissent ii, longe nimis vetustiorum fuisse altero illo auctorem epistolæ hujus, si quæ idem scribit de confirmatione per presbyteros collata, attentius animadvertissent. En ejus verba (d): « Sed ne illud tangat animum, quod sibi aliquando « quædam vi necessitatis assumit (quod nunc per « Africam fieri dicitur) ut presbyteri sanctum chrisma « conficiant: quod merito moveret, si istam pontifica- « lis auctoritas licentiam non dedisset. » Sæculo Christi IX excisa omnino erat in Africa Christiana religio, circumquaque ibi diffuso imperio et superstitione Arabicæ gentis. Quod igitur hic legis, Joannem hunc diaconum referendum monent ad finem sæculi V, quo tempore in catholicos barbaricam persecutionem excitavit A Hunericus Arianus Africæ rex. Hæc cœpta anno Christi 485, acrius deinde efferbuit. Tunc in exsilium actis episcopis catholicis, ex necessitate presbyteris chrisma conferre permissum fuit.

« III. Fieri etiam potest ut ante eadem tempora floruerit Joannes ille diaconus. Repetere hic liceat quæ habentur in Carthaginiensi concilio anni 397 (e): « Ut « in sacramentis corporis et sanguinis Domini nihil « amplius offeratur quam quod ipse Dominus tradidit, « hoc est panis et vinum aqua mixtum. Primitiæ vero, « seu mel et lac, quod die solemnissimo in infantum « mysterio (nempe baptismo) solet offerri, quamvis in « altari offeratur, suam tamen habent propriam bene- « dictionem, ut a sacramento corporis et sanguinis « distinguantur. » Cum Joannes diaconus non impro- B barit commixtionem lactis et mellis cum sanguine Domini, a Patribus Carthaginiensibus improbatam, suspicio suboritur illum eodem sæculo Christi IV floruisse. » Hactenus V. C.

IV. Porro ex duabus allatis viri docti conjecturis de tempore quo vixit epistolæ auctor, priorem quidem admittimus, posterior vero nobis minus probatur. Illa enim sententia qua noster Joannes sub finem sæculi V exstitisse perhibetur, ex eo potissimum astruitur, quod epistola Senario viro illustri comperitur inscripta. Scilicet Senarium illum quem prorsus ignoravit Mabillonius, ut ipsemet profitetur, præteriitque Muratorius, desinente demum sæculo V admodum claruisse compertum habemus. Neque enim ullus dubitandi locus jure suppetit quin Senarius ille vir illustris ad quem C epistolam suam scripsit Joannes S. R. E. diaconus, idem sit cum Senario, et viro quidem illustri, cui tum Aviti Viennensis (f), tum Ennodii Ticinensis (g) variæ noscuntur epistolæ inscriptæ. Patricius namque hic fuit, et comitiva patrimonii a Theoderico rege auctus anno 511, ut docet Cassiodorius (h), de quo etiam idem senator alibi plura (i). Præclaras illustris hujus viri laudes exhibet epitaphium a Petro Pithœo in libro IV Poematiorum relatum, quod recitat et Sirmondus (j).

(a) Marten. de Antiq. Eccl. ritib. lib. I, cap. 1, art. 15, § 16, tom. I, pag. 156 edit. Antuerp. 1736.
(b) Fabric. Bibl. Lat. med. tom. IV, pag. 197 edit. Hamb.
(c) Murat. de Reb. liturg. dissert. cap. 3, pag. 32.
(d) Joan. diac. epist. § 8, infra col. 404.
(e) Conc. Carthag. III, can. 24.

(f) Avit. epist. 36, supra col. 252.
(g) Ennod. lib. I, epist. 23; lib. III, epist. 11; et lib. V, epist. 15.
(h) Cassiod. lib. IV Variar., epist. 3.
(i) Id. ibid. epist. 4 et 7.
(j) Sirmond. ad Avit. epist. 36, supra col. 252, not. d.

JOANNIS DIACONI
EPISTOLA
AD SENARIUM VIRUM ILLUSTREM.

De variis ritibus ad baptismum pertinentibus, et aliis observatione dignis.

1. Domino merito illustri, semperque magnifico D filio Senario, Joannes diaconus.

Sublimitatis vestræ paginam filio nostro spectabili viro Renato deferente suscepimus, in qua et antiquæ

gratiæ nobis jucundam fecistis memoriam, et quantus pectori vestro divini cultus ardor insideat, catholica sollicitudine non celastis. Nam, ut vestræ loquuntur litteræ, quædam vobis scribi, quædam dirigi transcripta voluistis. Sed in transcribendo curam nostram utcunque notariorum labor adjuvit; in his vero quæ scribenda sunt, multum fateor laboris indicitis, et superaddere hoc mensuram meam adducta fronte respondeo. Primum, quod ea, sicut opus est, disserere, non ita, ut credit amici æstimatio, meum valet ingenium. Fallitur enim amantium sæpe judicium, cum plus dilectioni tribuit quam meritis dilectus ostendit. Accedit deinde quod infirmus corpore, ut alia taceam, ecclesiastico jugiter astringor officio. Postremo otiosum tempus res postulat, ut majorum volumina recensentibus quid de unaquaque re dici debeat, illorum tuta juvamine procedat oratio. Quid igitur in hæc possumus, nisi forte quod me possę vota desideriaque vestra præstiterint? Idcirco quæsita breviter conabor attingere, ne si omnino taceam, infructuosi silentii pœnas excipiam. Confido enim orationibus tuis me posse juvari, qui ut hæc auderem tam ardua compulisti. Unde quæso ut nihil in me eloquentiæ, nihil summæ doctrinæ desideres; quia nec illi plene studui, et doceri adhuc malo, quam doctoris nomen audire. Igitur si in hac inquisitione, mea, qualiscunque est, placet aut exspectatur oratio, jam nunc de singulis quæ sunt proposita videamus. Illud interea prudentiæ vestræ prædico, quia inquisitionum ordo, non ita, ut vestra legitur pagina consequetur; sed ut se unaquæque suggesserit, absolutione congrua terminabitur. Itaque inquisitionis tuæ verba ita se habent.

II. *Requiro*, inquis, *a vobis, quare antequam baptisma quis consequatur, catechumenus fuit; vel quid sibi habeat hoc vocabulum aut hæc catechizatio, aut qua regula in Veteri Testamento præmissa sit; aut certe, si novella regula est, et magis a Novo Testamento sumpsit exordium. Simul etiam scrutinium quid sit, aut quare tertio ante Pascha scrutinentur infantes; aut quid sibi hæc districtio vel sollicitudo scrutaminis vindicet*, etc.

III. Ad hæc ita respondeo. Studium vestrum nosse confidimus: quia omne genus humanum in ipsis, ut ita dicam, mundi cunabulis prævaricatione primi hominis in morte fuerit jure collapsum; nec ab ea posse redimi, nisi affuerit gratia Salvatoris: qui dum ante sæcula genitus esset ex Patre, propter nos ex sola matre fieri non est dedignatus in tempore. Non est ergo dubium quod priusquam aliquis renascatur in Christo, diabolicæ potestati teneatur astrictus: cujus laqueis nisi inter ipsa primitus fidei rudimenta veraci professione renuntians exuatur, ad salutaris lavacri gratiam non accedit. Et ideo hunc oportet prius catechumenorum auditorium introire. Catechesis enim Græce instructio dicitur. Instruitur namque ecclesiastico ministerio per benedictionem impositis manum, ut intelligat quis sit, quisve futurus sit; hoc est, quia ex damnabili sanctus fiat, ex injusto justus appareat, ad postremum filius fiat ex servo: ut qui in primo parente perditus fuerat, secundi reparatus beneficio, hæreditatis paternæ possessor exstat. Exsufflatus igitur exorcizatur, ut, fugato diabolo, Christo Deo nostro paretur introitus; et a potestate erutus tenebrarum, transferatur in regnum gloriæ caritatis Dei: ut qui dudum vas fuerat Satanæ, fiat nunc domicilium Salvatoris. Exsufflatur itaque, quia tali dignus est ignominia desertor antiquus. Exorcizatur autem, id est conjuratur, ut exeat et recedat, illius agnoscens adventum, cujus erectam in paradisi felicitate imaginem prava suasione dejecerat. Accipiet jam catechumenus benedictum sal, in quo signatur, quia sicut omnis caro sale condita servatur, ita sale sapientiæ et prædicationis verbi Dei mens fluctibus sæculi madida et fluxa conditur, ut ad soliditatem stabilitatis atque permansionis digesto penitus corruptionis humore divini salis suavitate perveniat. Hoc ergo agit frequens impositio manus, et reverentia Trinitatis, et invocata super caput ejus tertio benedictio Conditoris.

IV. Dehinc quodam profectu atque provectu, iste qui dudum exsufflatus diabolicis laqueis pompisque renuntiaverat, symboli ab apostolis traditi jam meretur verba suscipere: ut qui paulo ante solum catechumenus dicebatur, nunc etiam vocetur competens vel electus. Conceptus enim est in utero matris Ecclesiæ, et vivere jam incipit, etiam si nondum sacri partus tempus explevit. Tunc fiunt illa, quæ ab ecclesiastica consuetudine scrutinia dictitantur. Perscrutamur enim eorum corda per fidem, utrum menti suæ post renuntiationem diaboli sacra verba defixerint; utrum agnoverint futuram gratiam Redemptoris: utrum se credere fateantur in Deum Patrem omnipotentem. Et cum hæc ita esse illorum responsione claruerit, quia scriptum est: *Corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit in salutem* (*Rom.* x, 10); tanguntur sanctificationis oleo aures eorum, tanguntur et nares; sed aures ideo, quia per eas ad intellectum fides ingreditur, Apostolo dicente: *Fides autem per auditum, auditus vero per verbum Dei* (*Ibid.*, 17); ut quasi quodam sanctificationis muro aures instructæ, nihil noxium, nihil quod retro revocare possit admittant.

V. Cum vero tanguntur nares eorum, admonentur sine dubio, ut quandiu spiritum vitæ hujus naribus trahunt, in Dei servitio mandatisque perdurent. Unde ille vir sanctus dicebat: *Vivit Dominus, qui abstulit judicium meum, et omnipotens qui ad amaritudinem adduxit animam meam: quia donec superest halitus in me et spiritus Dei in naribus meis, non loquentur labia mea iniquitatem, nec lingua mea meditabitur mendacium* (*Job.* xxvii, 2-4). Aliud quoque in narium unctione signatur: ut quia illud oleum in nomine benedictum est Salvatoris, ad spiritalem ejus odorem quadam ineffabili interiores sensus suavitate ducantur, ut delectati canent: *Unguentum effusum est nomen tuum; post odorem unguentorum tuorum curremus* (*Cant.* i, 2, 3): quo mysterio sensus narium

præmunitus, nihil voluptuosum sæculi, nihil quod A mentem resolvere queat, possit admittere.

VI. Dehinc pectus eorum oleo consecrationis perungitur, in quo est sedes et habitaculum cordis: ut intelligant firma se conscientia et puro corde debere promittere, quod jam relicto diabolo Christi mandata sectentur. Hi etiam nudis pedibus jubentur incedere, ut depositis morticinis et carnalibus indumentis, agnoscant se illius viæ iter arripere, in qua nihil asperum, nihil potest inveniri nocivum. Hæc igitur ecclesiastica sollicitudo per successiones temporum cauta dispositione constituit: quamvis horum vestigia vetus pagina non ostendat. Proinde cum istis quasi vehiculis spiritalibus electus sive catechumenus in fide processerit, tunc et necesse est unici lavacri baptismate consecrari, in quo sacramento B baptizatus trina demersione perficitur. Et recte. Nam qui in nomine Trinitatis baptizandus accedit, ipsam utique Trinitatem trina debet mersione signare, et illius se agnoscere beneficiis debitorem qui tertia pro eo die resurrexit a mortuis. Sumptis dehinc albis vestibus, caput ejus sacri chrismatis unctione perungitur; ut intelligat baptizatus regnum in se ac sacerdotale convenisse mysterium. Chrismatis enim oleo sacerdotes et principes ungebantur, ut illi offerendo sacrificia, illi populis imperarent. Ad imaginem quippe sacerdotii plenius exprimendam, renascentis caput lintei decore componitur. Nam sacerdotes illius temporis quodam mystico velamine caput semper ornabant; cuncti vero regenerati albis vestibus induuntur ad ministerium resurgentis Ecclesiæ, C sicut ipse Dominus et Salvator coram quibusdam discipulis ac prophetis ita in monte transfiguratus est, ut diceretur: *Resplenduit facies ejus sicut sol; vestimenta vero ejus facta sunt candida sicut nix* (*Matth.* XVII, 2). Quo facto splendorem ut dictum est, resurgentis in futurum figuravit Ecclesiæ, de qua item scriptum est: *Quæ est ista quæ ascendit dealbata* (*Cant.* III, 6; VIII, 5)? Utuntur igitur aliis vestibus, ut quorum primæ nativitatis infantiam vetusti erroris pannus fuscaverat, habitus secundæ generationis gloriæ proferat indumentum, ut ad mensam sponsi cœlestis nuptiali veste circumdatus homo novus occurrat.

VII. Illud autem ne prætermissum videatur, ante prædicimus, quod ista omnia etiam parvulis fiant, D qui adhuc pro ipsius ætatis primordio nihil intelligunt. Unde scire debetis, quia dum a parentibus aut a quibuslibet aliis offeruntur, aliena eos professione salvari necesse est, qui fuerant alieno errore damnati. Ac proinde adjungis ut dicam, cur sanctum chrisma soli pontifici liceat consecrare, quod presbytero non videtur esse concessum. Et merito: quia episcopus summi pontificis gradum obtinet, presbyter vero secundi sacerdotii locum retinere cognoscitur. Omnis enim pontifex et sacerdos, non omnis sacerdos pontifex dici potest. Nam in Veteri Testamento, ut alia taceam, etiam indumentorum habitu differebant: ita ut sacerdotes quatuor quibusdam mysticis vestibus uterentur quæ illis cum pontifice videbantur esse communes; at pontifex quatuor aliis utebatur, quibus indui sacerdotibus penitus non licebat. Adjicitur etiam quod in sancta sanctorum semel in anno solus pontifex habebat accessum. Unde jam in novo populo episcopus ordinandi presbyteros meruit potestatem. Recte igitur benedictionis et unctionis quodammodo potestas apostolica huic traditioni servatur, quam constat ecclesiasticorum ordinum tenere principium.

VIII. Illud quoque non prætereundum videtur, [a] qui nec eadem benedictionis verba presbyterii consecratio promeretur, quæ pontificalis apex consuevit audire. Nam si nihil speciale reservatum esset episcopo, gradus indifferens esse videbatur: nec opus esset diverso vocabulo, quod eadem benedictio consecraret. Sed nec illud tangat animum, quod sibi aliquando quædam vis necessitatis assumit, veluti (quod nunc per Africam fieri dicitur) ut presbyteri sanctum chrisma conficiant: quod merito moveret, si istam pontificalis auctoritas licentiam non dedisset. Unde constat etiam nunc a pontificibus quodammodo fieri, quod in tanta rerum necessitate, ut a presbyteris effici possit, superior ordo constituit.

IX. Illud etiam vultis scire, quos Ecclesia catholica redeuntes non baptizet hæreticos? Quod ego pro meo modulo brevi responsione concludam: illos venientes baptizari quos non constiterit in nomine Trinitatis æque suscepisse mysterium. Nam sive Patrem solum quis confiteatur, negans Filium et Spiritum sanctum, baptizandus omnino est: sive Filium confitens, neget Patrem vel Spiritum sanctum, sine dubio consequi debet baptismatis sacramentum: vel si Spiritum sanctum denegans, Patrem fateatur ac Filium, æque, ut meminimus, mystico fonte purgabitur, juxta illam Domini regulam dicentis: *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* (*Matth.* XXVIII, 19). Verum si Trinitatis nomen accepit, inæqualitatis quolibet modo faciens differentiam, veluti qui illo in tempore Arium sunt secuti, baptizari omnino non possunt: quia illam dominicam consecuti sunt regulam, licet videantur errare. Unde hujusmodi docendi sunt potius quam baptizandi, et incorporandi matris Ecclesiæ visceribus benedictione succedente pontificis: ut per caritatem qua Deus proximusque vere diligitur, quid minus habuerint, quidve in eis completum fuerit, recognoscant. De Pelagianis autem, Eutychianis sive Nestorianis aperta et vulgata sunt omnia, quæ in libro de Hæresibus cum legeritis, plenius poteritis advertere.

X. Acolythi autem exorcistis hoc ordine differunt, quod exorcistis portandi sacramenta, eaque sacerdotibus ministrandi negata potestas est; tantumque manus imponendi vocem, propter quod exorcistæ

[a] Legendum videtur quia.

dicuntur; vel cætera quæ intra acolythorum ordinem esse probantur, explere festinent. Acolythi vero sacramentorum portanda vasa suscipiunt, et ministrandi sacerdotibus ordinem gerunt. Ideoque exorcista fieri potest acolythus; iste vero ad exorcistarum officium nulla penitus promotione descendit; qui si optime suum officium ministraverint, ad subdiaconatus gradum poterunt pervenire: cujus hic apud nos ordo est, ut accepto sacratissimo calice in quo consuevit pontifex dominici sanguinis immolare mysterium, subdiaconus jam dicatur. Qui si rursus nullo fuscatus vitio inculpabilis perseverat, ad diaconii vel presbyterii sacratissimas dignitates poterit pervenire.

XI. Quod de septem altaribus inquisisti, quæ in urbe Roma sabbato Paschæ moris est consecrari, hoc dico, quia majores nostri, sive in septiformis gratiæ Spiritu decreverint faciendum, sive quia septem regionibus ecclesiastica apud nos militia continetur a qua hæc ipsa parantur altaria, ut singulis benedictio præstaretur: an quia septenarius ipse numerus mysticus et sacratus est, quia in Trinitatis nomine orbis credit universus, qui quatuor partibus ab Scriptura sæpe describitur; ac per hoc ternarius quaternario junctus septenarium efficiat, qui quasi inter illa sacra terribilia totius mundi repræsentat imaginem; an alia quadam ratione constitutum sit, certe mihi habetur incognitum. Illud tamen firma mente custodio, quod non a majoribus tradita custodiret Ecclesia, nisi certa sui ratio poposcisset. Nec ea possumus dicere inania videri ac frivola, quia eorum minime rationem accepimus. Nam multa qui proxime ante nos fuerunt, et nos, ut nobis ratio persuadet, in ecclesiis quædam nova sancimus: quæ dum ad posteros transmittimus observanda, etiamsi qua id ratione a nobis factum sit, longe posterior ætas ignoret, non putabit tamen inania, si in Deum piam præcedentium intelligat voluntatem. Hoc ergo modo etiam nos quod.... majorum ratio ipsa non venit: nam quorum pervenit, et ipsa tenentur et res; quorum autem causa latet, et res fidei non resultat, observari ac teneri necesse est.

XII. Quod autem quæsistis, cur in sacratissimum calicem lac mittatur et mel, et Paschæ sabbato cum sacrificiis offeratur? Illud in causa est, quia scriptum est in Veteri Testamento et novo populo figuraliter repromissum: *Introducam vos in terram repromissionis, terram fluentem lac et mel* (*Levit.* xx, 24). Terra ergo repromissionis terra est resurrectionis, et in illa felicitate semper permanentis, quæ nihil est aliud quam terra corporis nostri, quæ in resurrectione mortuorum incorruptionis pacisque gloriam consequetur. Baptizatis ergo hoc sacramenti genus offertur, ut intelligant quia non alii, sed ipsi qui participes fiunt corporis et sanguinis Domini, terram repromissionis accipient, cujus iter inchoantes, tanquam parvuli lacte nutriuntur et melle, ut incipiant

A decantare: *Quam dulcia faucibus meis eloquia tua, Domine, super mel et favum* (*Psal.* CXVIII, 103; XVIII, 11). Lac ergo et mel [a] portantur novi homines post amara delicta: ut qui in prima nativitate corruptionis lacte nutriti sunt, et amaritudinis lacrymas inchoarunt, secunda generatione lactis ac mellis dulcedinem in Ecclesiæ visceribus sumant, ut nutriti talibus sacramentis incorruptionis perpetuæ mysteriis consecrentur.

XIII. Illud etiam quod interrogare dignatus es, cur Alleluia usque ad Pentecosten in Ecclesia decantatur, scire vos convenit alia esse in fide catholica, quibus per totum mundum omnis Christianus astringitur, veluti est auctoritas Novi ac Veteris Testamenti; alia rursus esse instituta Patrum, a quibus

B nulli licet catholico deviare, veluti Nicæni canones, et si quid hujusmodi est; itemque alia esse quæ unaquæque Ecclesia tanquam propria retinet, et a suis majoribus tradita sibi custodit, quæ salva fide et pace catholica cum alterius regionis non observat Ecclesia, ut est Romana, quæ sabbatis omnibus jejunat, quod Orientalis facere non videtur; vel quod hic septem altaria componuntur, quod alibi nullus attentat; et rursus fiant alia alibi, quæ hic fieri non probantur. Hæc autem omnia ita diversis Ecclesiis diverso modo fiunt: ut tamen omnes illius reginæ vestem faciant de qua dictum est: *Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato, circumamicta varietate* (*Psal.* XLIV, 10). Nihil ergo moveat, cum videntur hic aliqua in Dei laudibus fieri, quæ alibi alio

C modo fieri comprobantur. Sive enim usque ad Pentecosten Alleluia cantetur, quod apud nos fieri manifestum est; sive alibi toto anno dicatur; laudes Dei cantat Ecclesia. Sed reservatur aliquid apud nos paschali reverentiæ, ut majoribus gaudiis, et quasi mentibus innovatis ad laudem Dei recurrat affectus; propter quod Alleluia, Latino sermone *Laudate Dominum* dicitur. Quanquam et aliis verbis id quotidie populorum vox dicentium resonet: *Laudate Dominum de cœlis, laudate eum in excelsis* (*Psal.* CXLVIII, 1). Itemque: *Laudate Dominum, omnes angeli ejus* (*Ibid.*, 2). Et iterum: *Laudate Dominum omnes gentes* (*Psal.* CXVI, 1). Semper ergo cum Deus quoquo modo fideli corde laudatur, Alleluia cantatur.

XIV. Restat nunc illud quod interrogandum putastis: Si baptizatus sine chrismatis unctione ac

D benedictione pontificis ex hac vita migraverit, utrum ei obsit aliquid, an non? De qua re magis a doctis plenius audire vellem, quam ipse aliquid dicere. Quid tamen mihi videatur, salva meliore intelligentia et majorum plena sententia, quod in omnibus supradictis volo tenere: quia ita vestræ voluntati parere studui, ut tamen de omnibus quid melius (quod non dubito) a majoribus dictum est, hoc utique servemus. Quid ergo videatur breviter dicam. Ducatur ergo similitudo ab hac prima nativitate in qua orti sumus, ut intelligamus illam secundam esse

[a] An potantur?

qua vere vivimus et in qua justificati sumus. Cum natus fuerit infans, et lucis hujus participationem contigerit, perfectum hominem natum esse dicimus, et est ejusdem substantiæ cujus est ille qui genuit, hoc est, animal rationale mortale; quanquam ille A grandis, hic parvus; quæ sunt accidentium vocabula, non naturæ. Si ergo accidant adjumenta ad ætatis provectum, numquid adjectum est aliquid definitioni substantiæ? Absit: quia non extenditur aut minuitur naturæ proprietas...... *Cætera desunt.*

EXEUNTE SÆCULO QUINTO.

SANCTUS FAUSTINUS.

EDMONDI MARTENE ADMONITIO.

Quis fuerit ille S. Faustinus necdum certo scire mihi licuit. Equidem reperio apud Gennadium libro de Illustribus Ecclesiæ Scriptoribus Faustinum presbyterum, qui scripsit ad personam Flaccillæ reginæ adversum Arianos et Macedonianos libros septem, editos in Bibliotheca Patrum; et alterum librum quem Valentiniano et Theodosio et Arcadio imperatoribus pro defensione suorum cum Marcellino presbytero obtulit. Verum hic Faustinus non fuit sanctus, imo schismati Luciferiano aperte consensit. Fuit et alter Faustinus B *episcopus, cujus homiliam dominica ante quadragesimam Æneas Parisiensis in libro adversus Græcos Spicilegii tom. VII, pag. 86, citat: quam homiliam integram reperit noster Acherius in manuscripto Corbeiensi, eumque eumdem esse cum Fausto Rhegiensi episcopo, arbitratur ex conjectura tantum. An vero idem fuerit cum Faustino sequentis homiliæ auctore, nec affirmare, nec negare audeo. Cujuscunque tandem ilia sit, sane antiquissimi auctoris esse extra aleam est.*

SANCTI FAUSTINI

HOMILIA

DE PASSIONE DOMINI.

(Edidit Martene Ex ms. S. Illidii Claromontensis.)

Beneficia Dei nostri cum magna ac mirifica sint, tamen nec nova probantur esse nec subita, sed ab initio sæculi, et prædicta oraculis, et præfigurata mysteriis. Sacram Domini passionem ab ipsius mundi coalescentis exordiis Veteris Testamenti responsa cecinerunt, et ideo Christum Dominum prædicatum atque nuntiatum Judæis aperte ex ipsorum libris et voluminibus asserimus, validis absque dubio nititur privilegiis, qui causam de [a] adversariis asserit instrumentis. Speciosa victoria est contrariam partem chartulis suis velut propriis laqueis irretire et testimoniorum suorum vocibus confutare et æmulum [b] telis suis evincere, ut pugnatoris tui argumenta tuis probentur [c] utilitatibus militare. Itaque in Domini nostri per- C sona dum ex Adæ primi hominis costa mater cunctorum viventium Eva producitur, ex hujus sacro latere ac salutari vulnere Ecclesia omnium fidelium parens reparanda monstratur. In ejus typo Abel justus occiditur, et innocens fraterna tanquam Judaica impietate mactatur. Hic idem Dominus in novissima mundi senescentis ætate per figuram beati Abrahæ longævi patris offertur. Quo tempore dum novo sacrificio in unici sui jugulum pius parricida consurgit, ex improviso aries oculis ejus apparuit, sicut loquitur sermo divinus: *Et vidit Abraham arietem inter vepres hærentem cornibus* (*Gen.* XXII, 13). Inter vepres, inquit; requiramus quæ sit ista novitas, id est in multitudine circumstantium peccatorum, hærentem

[a] Sic præclare Augustinus in psal. XL: *Proferimus codices Judæorum, nempe Judæi inimici nostri sunt. De chartis inimici convincitur adversarius.*

[b] Sic iterum S. Augustinus tract. adversus Judæos: *De sanctis Scripturis, quarum et apud ipsos magna habetur auctoritas, sumenda sunt testimonia, quorum etsi nolint oblata utilitate sanari, aperta possint veritate convinci.*

D [c] Hinc est quod idem S. doctor in psalm. LVI: *Judæi*, inquit, *librarii nostri facti sunt.* Et in psal. XL: *Nobis serviunt Judæi, tanquam capsarii nostri facti sunt, studentibus nobis codices portant.* Et lib. XII contra Faust., c. 23: *Quid est aliud hodieque gens ipsa, nisi quædam scriniaria Christianorum, bajulans legem et prophetas ad testimonium assertionis Ec-*

cornibus, id est ad crucis cornua clavorum confixione pendentem, sicut in alio loco legimus : *Cornua in manibus ejus sunt* (*Habac.* III, 4). Hoc ideo quia venerandas manus ejus patibuli brachia susceperunt. Inter spinas autem deprehensus est, quando spineo serto innocentiæ et justitiæ actor illusus est. Sed altius introspicere debemus quidnam sit quod Isaac a Patre altaribus admovetur, ac subito aries pro eo non mutata sed duplicata oblatione supponitur. Gemina hic adoranda substantia Redemptoris ostenditur, Dei enim unigenitus offertur, et Virginis primogenitus immolatur. Hoc quoque dominicæ passionis præfigurabat insignia, quod legimus beatum Elisæum sepulchro conditum ingesto a latrunculis cadavere intra tumulum suum corpus exstincti tactu sacri corporis suscitasse: Quis hic alius præfigurabatur, nisi Dominus noster Jesus Christus, qui resurrectionem de morte largitur, et vitam sepultus operatur? In latrone reum mundum, in prophetæ virtutibus Christum Dominum recognosce. Adhuc celeberrime per Scripturas sanctas etiam in Jonæ prophetæ laboribus et ærumnis Christi passio et resurrectio præsignantur. Hic Jonas, quod fidei nostræ non arbitramur incognitum, typum Domini gessisse præscribitur. Ipse enim Dominus dicit : *Sicut fuit Jonas in ventre ceti tribus diebus et tribus noctibus, ita erit Filius hominis in corde terræ* (*Matth.* XII, 40). Hic, inquam, Jonas ad prædicandum Ninivitis iræ cœlestis offensam, Domino jubente, dirigitur; sed præscius tristem prophetiam populi conversione vacuandam, profugusque Tharsum petebat, ingreditur navim, sed nautis exorta tempestate turbatis, sorte fluctibus datur, et faucibus ceti piscis dimersus excipitur; sed pisce illæsum eructante depositum, tertia die terris refunditur. Videte Dominum etiam in Veteri Testamento in servi forma mirabiliter apparere. Videte quomodo se ante actis sæculis judicavit secundum servilis formæ humilitatem venturum. Jonas iram Domini prædicaturus ad magnam Ninivitarum urbem, dicturus : *Adhuc quadraginta dies et Ninive subvertetur* (*Jon.* III, 4), et Christus ad mundi mittitur civitatem, ut diem salutis et præfinitum judicii tempus annuntiet. Jonas navim expetit, Christus Ecclesiam. Jonas fluctibus agitatur, Christus mundi turbinibus exercetur. Nisi Jonas perditum detur, naufragæ navis periculum non sedatur; Sic non liberatur Ecclesia, nisi Christi morte salvetur. Nautæ dimissuri Jonam tamen verentur et dicunt : *Domine, ne des super nos sanguinem innocentem* (*Jon.* I, 14). Nonne vobis videtur nautarum imprecatio Pilati esse confessio, qui tradidit Christum, et tamen lavat manus suas, et dicit : *Mundus ego sum a sanguine justi hujus* (*Matth.* XXVII, 24)? Quam congrue per personam [a] gentilem fides gentium prædicatur! Dicit itaque Jonas in oratione sua : *Tolle igitur, Domine, animam meam, quia melior est mihi mors quam vita* (*Jon.* IV, 3). Id est vivens unam Judæorum gentem salvare non potui : moriar, et universus mundus mea morte salvetur. Jonam cetus piscis excepit immersum, sed non contigit devoratum : et quem malitia hominum perdidit, bestia esuriens custodivit. Plenis visceribus famem patitur, et in prædam quam absorbuit, nihil sibi licere miratur. Quis est iste qui intra avidos rictus assumi potest, consumi non potest? Cibus est, corruptio non est, traditur perditionis profundo, et servatur ipsius mortis obsequio. Quis est iste qui vastissimos sinus periculorum totus ingreditur, et sub altitudine conclusus immensa atque mortifera, vitali aere pascitur, et dimissus in alienam rerum naturam, in vitæ exsilium, cum vita peregrinatur, et mortis superstes annuntiat venturam mundi salutem? Puto quod hic est Dominus noster Jesus Christus, quem sæva mors, inexplebilis bellua, in escam suam rapuit, et prædam suam captiva contremuit. Contremuit, inquam, nam si noverat crucifixum, tamen quem non meminerat reum, non poterat tenere damnatum : quia culpam non facit pœna, sed causa. Quasi solitum cibum perditum in mundi origine hominem devoravit; sed magnam esse cibi ipsius dignitatem præfocata cognovit, atque ideo divinus sermo commemorat : *Et præcepit Dominus pisci, et evomuit Jonam in aridam* (*Jon.* II, 11). Hoc debemus accipere quod ex imis visceribus mortis victrix vita remeavit, atque eam ex imis præcordiis inferni perditio exulcerata reddidit. Videmus itaque in prophetæ afflictionibus apertissime præfiguratam mortem pariter et resurrectionem. Quapropter quod impletum cernis in servo, credere non cuncteris in domino. Quæ cum ita sint, perspice, o homo, quantum valeas et perpende quid debeas. Perspice quantum valeas, ut tandem vilis esse tibi desinas, ut vel per hoc erubescendis subjacere vitiis dedigneris, dum generositatem tuam de Creatoris et Reparatoris nostri dignitate metiris. Habet causas quibus ipse confundatur cur indignis dominis victo corde subdatur, cui gloria æterna promittitur, ac sic gemino privilegio, qui dudum divinæ imaginis participatione efficeris etiam commercii nobilitate pretiosus. Vide quam fortis esse possis contra hostem tuum, interroga statum tuum, quod tibi Dominus ad debellandum in membris tuis mundi principem ac spirituales nequitias superandas liberam contulit facultatem, ac sic impossibile non putes, ut transferri obtineas in angelicas beatitudines, cum hoc sæculo angelicas deviceris potestates. Non ergo te degenerem ac despectum faciat vita, quem vel factura probatur illustrem protulisse vel gratia, sed cursum fideles Christi ad superna fiducialiter extollant. Nam qui se cœlesti pretio vident redemptos ad cœlestia non dubitant præparatos.

Explicit homilia sancti Faustini.

[a] Per gentilem personam intelligit Pilatum.

EXEUNTE SÆCULO QUINTO

JULIANUS POMERIUS.

PROLEGOMENA.

NOTITIA EX CAVE.

Julianus Pomerius, gente Maurus, in Galliam profectus in civitate Arelatensi scholam rhetoricam aperuit, ac demum presbyter ordinatus est. Claruit circa an. 498. Eum sanctitate vitæ et scriptis quotidie editis eminuisse fidem facit Gennadius (De Script. c. 98), quo tempore Catalogum suum iste clausit. Scripsit libros 8 de Anima, quorum argumenta sigillatim enumerant Gennadius et Isidorus (De Script. c. 12), et in libro secundo de Corporeitate animæ disputasse notant. Quantum vero ex argumentis hisce conjectari licet (opus enim nunc non superest) isti libri, ex Nemesii A *libris 8 de Anima fere excerpti sunt. Scripsit etiam tractatum de Contemptu mundi ac rerum transiturarum ad Principium, et alium de Vitiis et Virtutibus, libellum adhuc de Virginibus instituendis, quæ interierunt. Unicum ejus superest opus de Vita contemplativa, sive de futuræ Vitæ contemplatione, vel de actuali conversatione in tres libros divisum; quod Prospero vulgo perperam inscriptum, inter opera istius haberi solet, ac sub illius nomine seorsim prodiit anno 1487 et Colon. 1536 in-8°. Prologum operis istius secundum primus edidit Dacherius Spicileg. tom. XIII.*

ADMONITIO
LIBRIS DE VITA CONTEMPLATIVA
A MANGEANTIO PRÆFIXA
IN SUA S. PROSPERI AQUITANI PARISIENSI EDITIONE.

In appendicem rejecimus primo loco libros tres de Vita contemplativa, opus licet elegans et pene omnium laudibus celebratissimum, atque ab annis octingentis ad nostram usque ætatem sancto Prospero assertum. Ab octavo namque sæculo medio scriptores inventi sunt qui sub auctoris nostri nomine opus istud laudavere. Chrodogangus enim Metensis episcopus, qui illo sæculo florebat, et studio regularis disciplinæ, cui canonicos Ecclesiæ suæ subdi voluit, admodum commendabilis exstitit, in regula canonicorum, Prosperum librorum de Vita contemplativa auctorem agnovit. Idem præstat Jonas Aurelianensis episcopus, qui floruit sub pontificatu Eugenii II et Gregorii III, imperantibus Ludovico Pio et Carolo Calvo, id est sæculo sequenti, in libro de laicali Institutione, qui primum editus est in lucem a doctissimo viro D. Luca Acherio monacho Sangermanensi, C *ordinis S. Benedicti congregationis S. Mauri in tomo I sui scriptorum veterum Spicilegii. Tum concilium Aquisgranense sub eodem Ludovico Pio in causa ejusdem canonicorum institutionis celebratum anno 818 huic opinioni favere videtur, cum hosce tractatus ut Prosperianos usurpat, non secus ac concilium Parisiense sextum sub eodem imperatore post annos tredecim coactum. Quin etiam huic operi inscriptum legitur Prosperi nomen in manuscriptis codicibus ejusdem ætatis, et in editis antiquioribus habetur insertum. Ita denique creditum, nullo repugnante, ab omnibus posterioris* B *ævi scriptoribus. Nihilominus tamen hodie constat inter eruditos non esse Prosperi hocce opus de Vita contemplativa, nec iis religio fuit tam antiquis tamque idoneis testibus fidem derogare, et libros proxime subjiciendos parenti alteri ascribere; Juliano scilicet cui cognomen erat Pomerio, natione Mauro, qui Arelate rhetoricam cum magna famæ laude docuit, auditoremque habuit Cæsarium Magnum ejusdem urbis postea episcopum, ut testatur ejusdem sancti pontificis Vitæ liber.*

Hujus porro sententiæ probationes suppetunt non paucæ. Nam, 1° ut ex ipsiusmet auctoris testimonio argumentum primum ducamus, auctor iste (quod solerter ante omnes observavit Jac. Sirmondus in notis ad Aquisgranense concilium) Hilarii Arelatensis, qui obiit anno 449, laudes contexit, lib. II, cap. 9, quasi ejus quem C *longe ante diem supremum obiisse supponit: quod certe æqualis Hilario Prosper asserere nequivisset. Addes etiam, si libuerit, eam rationem quam urget H. Norisius, quod nempe Prosper non ita liberaliter eum laudasset, quem ipse in litteris ad Augustinum testatur in sancti doctoris gratiæ doctrinam minus propensum; et si alias meritis clarum, præcipuæ auctoritatis, et spiritualium studiorum virum fuisse profiteatur.*

Aliæ insuper suppetunt rationes, quæ dum opus vero auctori restituunt, necessario illud deinceps a Prosperi operibus omnino secernunt. Ac primum S. Isidorus libro de Scriptoribus ecclesiasticis, cap. 12, explicate

libros illos Juliano Pomerio ascribit, his verbis : « Alios quoque tres libros edidit de futuræ vitæ Contemplatione, vel actualis conversatione, nec non etiam de Vitiis et Virtutibus : » qua certe recensione omnis operæ distributio et totius tractatus istius argumentum describitur, ut ex libri tertii præfatione clarius perspicietur. 2° Laudatus jam Sirmondus codicem ms. vidisse se testatur qui fuerat alias S. Salvatoris vicecomitis, postea vero fuit illustrissimi doctissimique archiepiscopi Tolosani Caroli de Montchal, in quo libri illi, Juliani Pomerii nomine prætitulantur. Et eodem fide dignissimo assertore, in Collectione canonum codicis Andegavensis, sancto Pomerio, sic enim vocat, rursus ascribuntur tractatus illi nostri. Alterum subinde nactum se testatur P. Quesnellus in bibliotheca abbatiæ beatæ Mariæ de Trappa, quæ ex obscuro monasteriolo in num rosissimum sanctissimumque asceterium derepente evadens religiosissimi abbatis studio ac pietate, suum ætate nostra Gallicanæ Ecclesiæ Bernardum, suam Bernardo reddidit Claram Vallem. Duobus hisce oculatis testibus addere liceat tertium non minoris auctoritatis testem, scilicet doctissimum et clarissimi nominis auctorem Bibliothecæ novæ auctorum ecclesiasticorum, qui tomi sui tertii parte secunda monet, audiisse se (a fide dignis procul dubio) asservari etiamnum in bibliotheca capituli insignis Ecclesiæ Bellovacensis, pervetustum ms. in quo tres libri de Vita contemplativa Juliani Pomerii ut certi auctoris nomine insigniuntur.

Nec forte alterius operis Pomerii meminisse censendus est Gennadius in Catalogo de viris illustribus, seu de ecclesiasticis scriptoribus, cum recensito opere in quo C *auctor ille interrogantibus et rogantibus Juliano episcopo et Vero presbytero, dialogorum more respondens ; arte dialectica et sermone ingenio apto composuit de Natura animæ et Qualitate ejus, etc., libros octo ; subdit Gennadius : « Memini legisse me etiam ejus dictatum ad quemdam nomine Principium, etc., et alium, de Vitiis et Virtutibus prætitulatum. »*

Nec inutile erit hic aliquid etiam de Juliani Pomerii fama fortunisque breviter præfari. Fuit porro hic Julianus Pomerius, dum hæc scripsit, ex rhetoricis disciplinis ad ecclesiasticos gradus provectus : neque enim credere par est Julianum episcopum, cujus jussu stylum arripuit, auctorem illi fuisse, ut de clericorum officiis tractaret antequam eo gradu auctus esset, cui Ecclesia magisterium, et aliorum institutionem permittit. D *Sed et Gennadius hunc presbyterum ordinatum tradit. Hunc Ennodius Ticinensis episcopus exquisite laudat lib. II, epist. 6, quam ipsi inscribit, ubi hæc sub finem : « Nunc vale, mi domine, et circa me ecclesiasticæ disciplinæ magis exerce fautorem, » etc. Ad eumdem etiam duas epistolas transmisisse legitur Ruricius Lemovicensis. Nam et ipse Æonium Arelatensem rogat, lib. II, ep. 8, ut Pomerium ad se venire jubeat. Hunc autem eum tunc abbatem appellet, argumento est eum ab Æonio monasterii regimini, post adeptum sacerdotalem ordinem fuisse præpositum, quemadmodum ipse et pontifex Cæsarium jam factum presbyterum monasterii abbatem pariter constituerat. Dum vero dicitur Cæsarius religiosæ sodalitati defuncti abbatis loco suffectum, non* A *inani forte conjectura inferemus illum Juliano magistro quondam suo hoc in munere successorem electum : quem quidem hoc tempore jam annis gravem existimare consequens erit. Quod etiam ipse innuit Gennadius in Catalogo cap. 98, quem concinnans aut amplificans circa annum 494, ait : « Scripsisse et alia dicitur, et adhuc scribere.... vivit usque hodie conversatione Deo digna, apta professioni et gradui. » Quibus verbis postremis, et monachatum illius et sacerdotium designasse jure credetur.*

Inscripti sunt autem libri illi Juliano episcopo, se incertum cujus sedis fuerit episcopus. Observatur sane hujus nominis pontifex Carpentoratensis in Epaonensi concilio anni 517 subscriptus, cui ut hoc opus dicatum B *judicetur non videtur obstare tum ratio temporis, tum regionum distantia : sed ut erat hoc nomen his sæculis commune, alii etiam esse potuere Juliani, quorum alteri lucubrationes suas nuncupasset Pomerius. Nam, si fides auctori Vitæ S. Honorati quæ circumfertur, sedit inter Forojulienses hujus nominis pontifex : quem cum iste ejusdem Honorati et Caprasii ex Italia reducum hospitem narret ; auctor dissert. de Initiis Forojuliens. Ecclesiæ, eumdem cum Quillinio, ad quem datæ exstant Leporii retractationis litteræ, fuisse conjecerat : at quia consarcinatoribus solemne est remotiores temporum epochas conjungere, vel conjunctas distrahere, potuit ille Julianum episcopum inter hæc tempora deprehendisse : post Victorinum utique, qui anno 506 Agathensi concilio interfuit : cujusque exstat epistola ad Ruricium Lemovicensem, et istius ad Victorinum. Isto autem Forojulii sedente, Julianum provinciæ regiones collustrasse, et cum provincialibus necessitudines contraxisse singulares probatur in Secretis Lirinensibus. Ex hac autem ejus in his partibus consuetudine, haud dubie afflatum illi opinationem suspicari promptum est, qua ex citati Isidori testimonio discimus, eum in octo libris de Natura animæ quos conscripsit, secundum Tertulliani erroribus labefactasse, dum eam corpoream fallacibus etiam argumentis astruere contendit. Nam tum magna famæ laude celebrabatur Faustus monasterii Lirinensis, in Forojuliensi territorio post Maximum Reiensem tum episcopum, abbas ; qui quidem sententiæ pene consepultæ cineres suscitare non detrectans, eam etiam scriptis libris acriter defendisse perhibetur : contra quem ex adverso stetit Claudianus Viennensis Ecclesiæ presbyter, litisque arbitrium se legit Præfectorium Patricium, doctissimum virum, et opt. C. Sollium Sidonium : his enim nominibus, in epistola libris suis præfixa illum convenit. Arbitrum illum autem statuit Fausto licet amicissimum, sed qui amiciorem sibi veritatem satis comprobatus esse videtur, dum libros illos, et exarastis præconiis celebravit in sua tertia ad Claudianum epist. lib. IV.*

Cæterum suos de Anima libros Pomerius, ad ejusdem Juliani episcopi, cui libros de Vita contemplativa inscripsit, petitionem digessit, eodem assertore Gennadio, qui alium presbyterum nomine Verum memorat hujus operis edendi cum Juliano provocatorem. Atque de hoc

Vero cum huc usque vix quidquam deprehendatur animadversum, non forte infeliciter conjectum ab auctore dissertationis septimæ de suppositis S. Prospero scriptis et tractatibus, Verum istum ab eo non diversum esse, quem tam exquisitis præconiis commendat Salvianus in epistola sua septima, eidem et Apro inscripta : quæ quidem tanto majorem viri celebritatem arguunt, quanto major ipse Salvianus, et in his etiam laudibus parcior fuisse videtur. Sed hæc rursus, seu Julianum, seu Verum extra provinciam, vel ejus viciniam quærendos non esse satis arguerent. At pro Vero illud etiam majus occurrit, quod inter hæc tempora in Arausicanorum præsulum serie, nominis hujus observetur præsul, quem ab isto nostro diversum esse vix credibile; non illo quidem, cujus nomen inscriptum legimus epistolæ provincialium episcoporum ad Leonem pro instauratione jurium Arelatensis episcopi (cum constet Eutropium Arausicanum episcopum Veri decessorem sæculi quinti mediam partem prætergressum, ut qui ab Hilaro pontifice maximo nec non a Sidonio jam episcopo litteras susceperit), sed illo Vero, qui post Eutropium sedit, hoc exeunte sæculo, cujus et Vitam scripsit, teste Sigeberto. Istius enim optime concurrit temporis epoche cum Juliani ac Salviani, a quibus laudatur gestis. Et hæc quidem in librum proxime subjiciendum ex doctissimorum criticorum scriptis inserta sufficiant.

JULIANI POMERII

DE VITA CONTEMPLATIVA

LIBRI TRES.

LIBER PRIMUS.

PROLOGUS.

1. *Diu multumque renisus sum voluntati tuæ, mi domine studiosissime pontificum Juliane; non velut pertinaciter durus, sed propriæ impossibilitatis admonitus. Videbatur enim mihi, et jure forsitan videbatur, quod etiam ipsi præsumptionem meam potuissetis improvidæ temeritatis arguere, si tantam rem, quæ utique esset operose tractanda, facile ac sine ulla deliberatione* [a] *susciperem : cum me oporteret prius ipsius rei pondus unde dicendum foret, expendere* [Alias *experiri*]*; et sic, adjuvante Domino, si vires facultas explorata promitteret, ad hoc arripiendum, quod juberetis accedere. His et talibus sollicita consideratione perspectis, necessarium duxi, ut me aliquandiu a scribendi præsumptione suspenderem. Sed quia sicut cogitanda fuit injuncti operis difficultas, ita cogitari debuit injungentis auctoritas, nec volui, nec debui usquequaque resistere, certus quod vires meas multo amplius adjuvaret tua præcipientis oratio, quam gravaret ipsius materiæ magnitudo. Deinde illa consideratio animum meum suis viribus diffidentem, in audaciam subeundæ præceptionis vestræ perduxit; quod jam non humilitatis esset perseveranter tenere silentium, sed superbiæ ultra renuere, quamvis infirmis cervicibus* [b] *onus impositum; cui oneri sustinendo, etsi mea me rusticitas faciebat invalidum, vestra fieri credidi fide qui jubebatis, idoneum.*

2. *Hoc quoque mihi audendi aliquam fiduciam dabat, quod magnarum rerum magnus ipse conatus esset, etiamsi nullus* [c] *disputantem sequeretur effectus. Siquidem necessariarum tractatio quæstionum, etsi non instruit* [d] *non invenientis quod quærit animum, exercet saltem quærentis ingenium : ut aut noverit se quærendo, et nihil inveniendo nescire quod se forte nosse præsumpserat; et ignorantiæ suæ consequenter admonitus, quod sibi deesse viderit, quærat; quod invenerit teneat; et quod tenuerit,* [e] *perseveranter exerceat : aut si quod sibi de divinis Litteris propositum fuerat, salubriter tractare, et sufficienter explicare* [f] *potuerit; non de inventione* [g] *veritatis infletur, sed in Domino, qui eum intus illuminavit, ut* [h] *illuminanda cognosceret, glorietur. Quandoquidem scientia sicut sine dono Dei, quod est caritas, inflat, ita si ei caritas admisceatur, ædificat* (I Cor. VIII). *Ac per hoc, qui de Deo loqui voluerit, aut nihil dicit, et nulla eum* [i] *præcipitat inflatio; aut si aliquid dixerit, et se crediderit a Deo accepisse quod* [j] *dixit, habet unde Deo gratias agat, non habet quod ingenii sui viribus elatus ascribat.*

3. *Sed jam ipsa capitula, quæ utcunque solvenda proposuistis, attexam. Itaque* [k] *jubetis ut paucis edisseram quæ sit vitæ contemplativæ proprietas : et quid inter ipsam et activam vitam intersit, quanta possum brevitate distinguam. Utrum is cui Ecclesiæ regendæ cura commissa est, contemplativæ* [l] *virtutis fieri particeps possit. Utrum æquanimiter sustinendi sint divina præ-*

[a] Mss. duo., Regius unus et Camberonensis, *susceperim.*

[b] Sic mss. quinque cum edit. Lugd. 1539. Mss. duo et edd. Duac. et Colon., *quamvis infirmis cervicibus onus impositum grave sit.*

[c] Ms. Colbertinus unus, *disputationem.*

[d] Mss. quatuor cum ed. Lugd., *non instruit invenientis*; sed, ut videtur, minus bene.

[e] Ita mss. quinque. Ms. unus et edd., *diligenter.*

[f] Ms. Camberonensis, *poterit.*

[g] Abest vox *veritatis* a ms. Camb.

[h] Mss. duo, *enubilanda.* Ms. unus, *innubilata.*

[i] Ms. Camb., *præcipitabit.*

[j] Edd. cum ms. uno, *quod dicit.*

[k] Mss. plerique, *jubes.*

[l] Ms. unus, *contemplativæ vitæ.*

cepta calcantes, an pro modo peccati debeant Ecclesiastica severitate coargui. Utrum [a] *congregandis fratribus aut alendis, expediat facultates Ecclesiæ possideri, an perfectionis amore contemni. Quæ sit abstinentiæ credenda perfectio; et utrum* [b] *tantum corpori an et animæ necessaria debeat judicari. Quantum a virtutibus veris virtutum similitudines distent. Quibus præcedentibus causis et subsequentibus incrementis nasci soleant vitia vel augeri; et quibus possint, adjuvante Domino, remediis, velut quibusdam medicamentis imminui vel sanari. Quot modis vel gradibus unaquæque virtus possit impleri. Et an vera sit illa philosophorum sententia, quæ virtutum omnium velut fontes quosdam quatuor virtutes; vitia quoque quatuor, velut quasdam origines malorum* [c] *omnium definivit. Hæc sunt nimirum decem, quæ a me voluistis enodari capitula, non ut absolutio eorum vobis aliquid cognitionis afferret, sed ut* [d] *vestra magis cura, si regulariter imperatum munus implevero, nonnihil ædificationis talium studiosis, horum et his similium capitulorum explicatione conferret. Cæterum si tu ea nescires, nunquam tanto ordine dilucidanda proponeres. Ideo autem voluistis cognita vobis disputationibus illustrari, ut aut me, si aliquid* [e] *secus quam ratio habet exponerem, faceretis emendari vel corrigi; aut certe per sollicitudinem vestram, meumque sermonem ad aliorum notitiam* [f] *possent catholice disputata perduci.* [g] *Nunc igitur quæ sit vitæ contemplativæ proprietas, Domino vestris orationibus adjuvante tractemus.*

ELENCHUS.

CAPUT PRIMUM.

Quod ea sit vitæ contemplativæ proprietas, ubi Deus mundo corde videbitur.

Contemplativa vita, in qua Creatorem suum creatura intellectualis ab omni peccato purgata, atque ex

[a] Ms. unus, *pro congregandis.*
[b] Sic mss. duo cum ed. Lugd. et Duac. In aliis deest *tantum.*
[c] Ms. unus, *origines malorum definiunt omnium.*
[d] Sic mss. sex cum edit. Lugd. Alii editi esse ms. uno, *sed ut vestra magis cura sciret, si regulariter.... capitulorum explicatione conferri.* Camberon. ms., *ut vestra magistra cura.*
[e] Mss. duo, *secus ac.*
[f] Mss. quinque, *possint.*
[g] Mss. quinque, *Nunc igitur jam.*
[h] Ms. Camb., *Deus.*
[i] Ms. unus, *ab omnibus.*
[j] Ms. Camb., *ante jam.*
[k] Sic mss. duo Reg. et Camb. Editi addunt *illic.*
[l] Ms. Camb., *Dominum.*
[m] Mss. 2 Reg. et Camb., *relinquere volunt.*
[n] Ms. Reg. unus, *exempla agendo.*
[o] Mss. Reg. et Camberon., *Nihil prosit sacerdotibus si bene vivunt, si male viventes tacendo non corrigant.*
[p] Mss. Reg. 2 et Camberon., *Carnaliter viventium sacerdotum.*
[q] Mss. duo, *prophetiæ.*
[r] Sic mss. duo. Editi, *qualiter possunt.*
[s] Mss. duo., *dejectant.* Ms. unus, *dejactant.*

omni parte sanata victura est, a contemplando, id est, videndo, nomen accepit. Quod si ita est, illa vita ubi Deus videri potest ipsa [a] contemplativa credenda est, in præsenti [b] autem vita miseriis, erroribusque plenissima, Deum, sicuti est, videri non posse, dubium non est. In futura igitur [c] vita, quæ ob hoc appellatur contemplativa, videndus est, nec immerito. Si enim videre Deum, summum solidumque est gaudium, summum [d] vero gaudium præmium bene creditur beatorum; et præmium [e] non adhuc pugnantibus, sed [f] jam vincentibus dabitur post triumphum: quis non videat quod omnes sancti Deum in illa vita æterna videbunt, ubi sine fine gaudebunt? Ibi gaudebunt, ubi præmium reportabunt; ibi recepturi sunt præmium, ubi non solum devictis, sed etiam finitis hostibus, triumphabunt; ibi triumphabunt, ubi ulterius adversarium non [g] habebunt.

2. Cæterum in hac vita, quamvis strenue dimicemus, et adjuvante Domino, catervas hostium, quibus circumfundimur, prosternamus; tamen si ab eis nolumus vinci, nunquam pugnare [h] desinimus. Nec vincentes securos faciunt viriliter desudata jam prœlia; sed magis sollicitant adversariorum rediviva certamina. Ac sic, quia secundum Scripturæ [i] sacræ sermonem, *tota humana vita tentatio est super terram* (*Job.* VII, 1, *sec. LXX*), tunc est tentatio finienda quando finitur et pugna; et tunc est finienda pugna quando post hanc vitam succedit pugnæ secura victoria: ut omnes milites Christi, qui usque in finem vitæ præsentis divinitus adjuti, suis hostibus infatigabiliter restiterunt, laboriosa jam peregrinatione transacta, regnent felices in patria. In qua humana natura ita reparanda est, et ab omni prorsus infirmitate sananda, ut nec peccata ei ulla [j] remaneant, nec peccare jam [k] valeat. Cujus hoc erit totum præmium, ut vitæ contemplativæ semel compos effecta, inexplebiliter auctorem beatitudinis suæ [l] conspiciat, de illo gaudeat, [m] de illo quod speravit obtineat, et in eo ad [n] quod sancte vivendo pervenit, sine fine permaneat.

CAPUT II.

De qualitate vitæ futuræ.

1. Jam vero de qualitate ipsius vitæ futuræ quid dicam, quæ potius debet credi quam dici? Nec ideo tamen debeo inde tacere [o] quod valeo, quia dicere quantum volo non valeo. Neque enim quia Deum ineffabilem credimus, fari de illo quod possumus non debemus. Ita sane, ut plus credatur de illa vita, quam [p] scribatur; quia nec potest inde tantum proferri sermone, quantum potest mente complecti; et minus concipit mentis humanæ quamlibet profunda complexio, quam [q] se habet rei ipsius magnitudo. Ergo futura vita creditur beate sempiterna, et sempiterne beata, ubi est certa securitas, [r] secura tranquillitas, tranquilla jucunditas, felix æternitas, æterna felicitas; ubi est amor perfectus, timor nullus, dies æternus, alacer motus, et unus omnium spiritus de contemplatione Dei sui, ac de sua cum illo permansione securus; ubi ipsa civitas, quæ est angelorum sanctorum [s] et hominum congregatio beata, meritis fulgentibus [t] micat, et æterna salus exuberat, veritas regnat; ubi nec fallit quisque, nec fallitur; unde [u] nullus ejicitur beatus, et quo nullus miser admittitur.

CAPUT III.

Quod eo judicio Dei ab iniquis hominibus separandi sunt sancti quo [v] ante sunt beati angeli ab immundis spiritibus separati.

1. Sed [x] et hoc futurum credimus per justum Dei judicium, in quo non solum meritis, sed etiam locis sic ab iniquis justi [y] separandi sunt in æternum, ut jam nec [z] remunerati præmium finiant, nec damnati supplicium; quandoquidem propterea incorruptio et immortalitas dabitur etiam corporibus miserorum, ut nec ipsi [aa] æternam pœnam finiant, nec ipsos consumat immortalis pœna, sed puniat. Ideo autem beata incorruptione et immortalitate justorum corpora donabuntur; [bb] ut et ipsi in gloria, et in ipsis gloria æterna permaneat.

2. Hoc judicium, quod inter justos homines injustosque futurum dicimus, inter sanctos angelos et immundos credimus [cc] factum. Nam cum essent utrique sine peccato creati, et ad serviendum Deo suo [dd] feliciter instituti, eorum quidam voluntate propria depravati noluerunt permanere [ee] quod facti sunt; et cum se contra Creatorem suum [ff] typho superbiæ

[a] Sic mss. duo. Reg. Editi vero, *ipsa est contempl. credenda.*

[b] Mss. Reg. unus, *etenim.*

[c] Abest hæc vox *vita* a mss. duobus Colbert.

[d] Ms. Camb., *summum et verum gaudium.* Ms. Reg. unus, *summum verum gaudium.*

[e] Ms. Colb. unus, *quod non adhuc.*

[f] Editio Lugd., *etiam.*

[g] Mss. quatuor, *non timebunt.*

[h] Mss. septem, Reg. duo, Colbert. quatuor et Camberon., *desinimus.* Editi, *desinamus.*

[i] Editi, *Scripturæ sacræ.* Mss., *sanctæ.*

[j] Ms. Colb. unus, *ulla alterius.*

[k] Edit. Lugd., *valeant.*

[l] Ms. Reg. unus et Camberon., *concupiscat suæ.*

[m] Mss. septem, non habent *de illo.*

[n] Sic mss. sex. Edit. vero, *ad quod sancte vivendo pervenerit.*

[o] Ms. Colb. unus, *quantum valeo.*

[p] Mss. quinque, *scribitur.*

[q] Ms. Colb. unus, *se habeat.*

[r] Editi, *et secura tranquillitas et tranquilla jucunditas*, deest *et* utrobique in mss. omnibus.

[s] Ms. unus, *angelorum, sanctorumque omnium.*

[t] Mss. tres, *micat: æterna salus.*

[u] Mss. omnes, *beatus ejicitur.*

[v] Mss. duo, *jam ante.* Mss. alii duo, *quo jam sunt.*

[x] Mss. quinque, *Sed hoc.*

[y] Ms. Reg. unus, *discernendi sunt.*

[z] Editio Lug. sola, *nec remuneratis præmium finiat, nec damnatis supplicium*

[aa] Ms. Colb. unus, *nec ipsi æterna pœna finiantur.*

[bb] Ms. Colb. unus, *ad posi* (ms. alter *et ipsi*) *in gloria æterna permaneant*, cæteris omissis.

[cc] Ms. unus, *esse factum.*

[dd] Ms. unus, *fideliter.*

[ee] Ms. Reg. unus, *in eo quod facti sunt.*

[ff] Ms. Camberon., *typo.*

lethalis hostiliter extulissent, de superna cœli regione projecti sunt (*Isai.* XIV, 13). Quos divina sententia [a] eo supplicio condemnavit, ut quia noluerunt perseverare, cum possent, nec [b] velint reparari, nec possint. Siquidem prævaricationis eorum fuit, quod [c] irrevocabilis judicii animadversione percussi sunt; et ad damnationem in justissimam profecto pertinuit, quod voluntatem redeundi ac facultatem penitus amiserunt; sicut econtrario voluntatis sanctorum angelorum fuit, quod malis sponte cadentibus, ipsi in sua dignitate manserunt, et divino justoque judicio actum est, ut[d] quæ fuit cum Deo suo manendi voluntas, fieret permanendi voluntaria felixque necessitas. Et ideo, quia nec peccaverunt unquam, nec peccare jam possunt, illius contemplativæ vitæ semel facti participes, [e] inexplebiliter auctorem beatitudinis suæ conspiciunt, et merito suæ stabilitatis in æternum felices effecti, de sua permansione securi sunt. Qui summum solidumque gaudium, quo insatiabiliter perfruuntur, de divina contemplatione percipiunt, ac Deo suo infatigabiliter et amanter inserviunt; ita perfecte beati, ut nec cupiant beatiores fieri ultra, nec valeant.

CAPUT IV.

De resurrectione, vel vita sanctorum.

1. Hæc est [f] contemplativa vita, vita beata, ad quam qui bonorum operum consummatione pervenerint, beatis angelis similes erunt, et simul [g] cum Deo sine fine regnabunt. Quod hic [h] crediderunt, ibi videbunt; sui Creatoris substantiam mundis cordibus contemplantes, æterna exsultatione gaudebunt; [i] divina ac mutua dilectione possessi, Deo suo in æternum et invicem sibi feliciter adhærebunt; receptis cum incorruptione atque immortalitate corporibus, municipatum patriæ cœlestis accipient; atque ejus in æternum cives effecti, promissa præmia reportabunt. Ibi eis exuberabit tanta lætitia, tanta cœlestium gratia gaudiorum, ut et remuneratori suo pro tantis muneribus gratias agant, et nullum fastidium ex ipsa affluentium bonorum perceptione sustineant. Ibi ita patebunt singulorum singulis mentes, sicut corporalibus oculis subjacent facies corporales: quia humanorum pectorum tanta ibi erit et tam perfecta mun-

A ditia, ut habeant unde mundatori suo Deo gratias agant, non unde offensi aliquibus peccatorum sordibus erubescant; quia ibi nec ulla peccata, nec peccatores erunt, et qui ibi fuerint, jam peccare non poterunt. Nec latebit jam perfecte beatos aliquid secretorum, qui, quod est longe præstantius, ipsum visuri sunt mundis cordibus Deum: quandoquidem humana creatura ita perfecta erit, ut in melius aut [j] deterius ultra mutari non possit.

2. Cujus humanæ substantiæ ad Conditoris sui similitudinem sublimatæ, omnia bona quæ naturaliter accepta [k] peccato corruperat, reparabuntur in melius; id est intellectus sine errore, memoria sine oblivione, cogitatio sine [l] pervagatione, caritas sine simulatione, sensus sine offensione, incolumitas

B sine debilitate, salus sine dolore, vita sine morte, facilitas sine impedimento, saturitas sine fastidio, et tota sanitas sine morbo: quoniam quidem quidquid hic corporibus [m] humanis vitiandis aut ferarum morsus [n] ademerint; aut improvisi casus abstulerint, aut malarum valetudinum genera diversa [o] decerpserint, aut humana crudelitas amputaverit, aut si ignis, vel quælibet alia res aliquid debilitatis intulerit, aut ipsa senectus etiam sanis onerosa negaverit, hæc atque his similia corporum damna una ibi resurrectio reparabit, atque ea corpora in integris omnibus instaurata, incorruptibilis sanitas obtinebit.

3. Propterea quicunque ibi erunt, etsi differentibus meritis ab invicem distabunt, omnes tamen una perfectione beati erunt: quia singulis præmia sua

C sufficientia erunt, et capere amplius præmiis suis jam perfecti non poterunt. Sicut enim corporalis saturitas omnes saturos æqualiter habet, quamvis singuli cibum non æqualiter, sed pro possibilitate perceperint, ita omnes sancti, etsi fuerint aliqua graduum suorum diversitate distincti, una [p] beatitudine perfecti erunt, quia et una perfectione beati [q] futuri sunt. Cæterum in illa tantæ beatitudinis regione [r] nec major is meriti sibi aliquid quisque arrogabit, quia arrogantia ibi nulla erit; [s] nec superiori inferior invidebit, [t] quia ibi invidia esse non poterit. Et ideo, etsi erit ibi distantia mansionum, summa tamen in illis erit unius perfectionis æqualitas, quibus erit regni cœlestis una felicitas.

[a] Mss. tres, *eo sub judicio.* Ms. alter, *eo judicio condemnavit.*

[b] Ita mss. omnes. Editi vero, *nec vellent reparari, nec possent.*

[c] Sic mss. quinque. Ms. alter, *incredibilis.* Editi vero, *irrevocabiliter.* Ms. Camb., *prævaricationis eorum quod fuit, irrevocabilis judicii.*

[d] Ms. Colb. unus, *ut quibus fuit.*

[e] Mss. duo Colb., *inexplicabiliter.*

[f] Sic ms. unus Colb. Cæteri cum editis, *Hæc est contemplativa vita beata.*

[g] Ms. Reg. unus et Edd. Lug. et Duac., *cum Deo suo.*

[h] Sic mss. sex. Editi, *crediderant.* Ms. unus, *crediderunt.*

[i] Ita Editi. Duac. et Colon. mss. tres, *divina dilectione ac mutua dilectione.* Edit. vero Lug. cum ms. uno, *divinæ dilectionis ac mutua delectatione.* Ms. alter, *divina delectatione ac mutua dilectione.* Alius, *divina*

D *dilectione ac mutua delectatione possessi.* Alter vero, *divinæ dilectionis ac mutuæ caritatis possessione.*

[j] Mss. Camb., *aut in deterius.* Alii cum edd., *aut deterius.*

[k] Ms. unus, *peccando.*

[l] Ms. unus, *prævaricatione.*

[m] Ms. unus, *humanis hic corporibus vitiatis.*

[n] Ms. Camb. et ed. Lugd., *ademerit*

[o] Sic mss. tres. Alii cum edd., *discerpserint*: quod membrum abest ab editione Lugd.

[p] Ms. unus, *una tamen beatitudine.* Ms. alter, *qui et una.*

[q] Ms. unus, *facti sunt.*

[r] Ms. Camb., *nec major meriti sibi aliquid arrogabit.* Ms. alter, *arrogabat.*

[s] Ms. Colb. unus, *nec superioribus inferiores invidebunt.*

[t] Sic mss. quinque. Mss. alii duo, *invidus esse non potest.* Edd., *quia ibi invidus nullus esse poterit.*

CAPUT V.

Quod contemptores præsentium etiam hic contemplativæ vitæ beatitudo delectet.

1. Cui felicitati promerendæ ille suspirat, qui præsentibus omnibus futurorum contemplatione renuntiat, atque a domesticis occupationibus, quæ nonnunquam perfecte vivere cupientium processus impediunt, in illam divinæ sublimitatem contemplationis evectus, ipsos etiam suæ carnis affectus exsuperat; [a] et infra se universa despiciens, quæ plerumque animas de præteritæ vitæ sanctitate securas in terrena dejiciunt, [b] ipsis etiam cœlestibus appropinquat, [c] tanto divinis vicinior factus, quanto supra humana omnia studio perfectionis ascendit; certus quod si contemplativam vitam hic incertis honoribus, divitiis anxiis, et caducis delectationibus plena voluntate prætulerit; veros honores, securas divitias, et delectationes æternas [d] inveniat, cum ad perfectionem contemplativæ virtutis, in illa beata vita, ubi futura est, Deo remunerante, pervenerit. Et revera quid erit honoratius eo, quem divina clementia angelicæ dignitatis æqualitate beaverit? Quid ditius eo quem regni cœlestis ineffabiliter affluens beatitudo ditaverit? Aut quid etiam hic delectabilius contemplatione divina, quæ sibi veraciter inhianti incorruptibilem suavitatem futuræ remunerationis infundit? Quoniam quidem contemplativa vita hic quoque amatores suos futurorum bonorum consideratione delectat, ac sibi tota mentis intentione vacantes, quantum in hac vita fieri potest, dono sapientiæ spiritualis illuminat; et ad illam divinæ [C] plenitudinem visionis, cujus spem studiis intenti cœlestibus gerunt, incentivo quodam ipsius consequendæ perfectionis inflammat; ut quod nunc in ænigmate cernunt, nec perfecte discernunt, tunc in illa revelatione conspiciant.

CAPUT VI.

Quod perfectio contemplativæ vitæ quæ hic haberi potest, perfectioni futuræ comparari non possit.

1. Quapropter non sic contemplativæ vitæ sublimitatem in futuro, ubi perfectio perficienda est, prædicavi, ut in præsenti eam negarem posse ab omnibus mundi contemptoribus apprehendi: si modo se ad eam tota devotione convertant; si desiderio ejus accensi, præsentia blandimenta fastidiant, et longe fortiores effecti, quam ut eos terrenæ occupationes [D] illaqueent, divinis rebus ac futuris promissionibus considerandis inhæreant. Sed si [e] consideramus apostoli Pauli sermonem, quo inter eam scientiam quæ hic est, et eam quæ ibi futura est, discriminans ait: [A] *Ex parte scimus et ex parte prophetamus* (*I Cor.* XIII, 9); contemplationem divinam quæ in hac vita est illi futuræ conferre nec possumus, nec debemus; quando idem apostolus adjungat et dicat: *Cum autem venerit quod perfectum est,* [f] in illa vita significans, *tunc evacuabitur quod ex parte est* (*Ibid.*, 10): [g] ac sic quod modo ex parte sentimus, tunc ad illam plenitudinem contemplationis divinæ perducti jam perfecte [h] videbimus.

2. Nec sane quia ibi rerum omnium notitia non per partes, sed simul et tota videbitur, ideo saltem qualiscunque in hoc fragili corpore [i] desperatur. *Etsi* enim *corpus quod corrumpitur, aggravat animam, et deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem* (*Sap.* IX, 15); tamen [j] in quantum potest hu- [B] mana mens, quam suus Creator ad suam fecit imaginem, studeat etiam hic intelligibiliter Deum videre per fidem, ut eum plenius videat, cum pervenerit munere ipsius Conditoris sui ad speciem. Attende quam [k] divine sanctus Apostolus speciem fidemque distinxit, ut diceret: *Per fidem ambulamus, non per speciem* (*II Cor.* V, 7). [l] Fides ergo est per quam ambulatur, et species quæ videtur: quia in hac vita, ubi per fidem bene vivendo proficimus, bonorum operum quodammodo passibus ambulamus, in [m] futura autem pervenientes ad speciem, jam non erit quo velut proficiendo ulterius ambulemus: sed ipsam speciem ad quam per fidem spiritualiter ambulando pervenimus, insatiabili delectatione videbimus.

[C] CAPUT VII.

Quod Deum perfecte sancti videre non possint, nisi cum ad beatitudinem futuræ vitæ pervenerint.

1. Quocirca sic hortandi sunt ad contemplativam vitam, quicunque plene voluerint, et Deo [n] auxiliante potuerint, ut meminerint sibi ipsius contemplationis divinæ perfectionem, in illa beata vita quæ futura est, reservari; ut ibi Deum sicuti est, perfecte videant, ubi et ipsi erunt vitæ æternæ ac regni cœlestis consecutione perfecti. Cæterum si hic perfecte potuisset substantiam Dei humana fragilitas contemplari, nunquam sanctus evangelista dixisset: *Deum nemo vidit unquam.* Non dixit, Nemo videbit. Denique ut evidenter ostenderet visionem Dei non negatam esse sanctis hominibus, sed dilatam, [o] quod in præ- [D] senti tempore negavit, in futuro promisit dicens: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* Neque hic dixit, Quoniam ipsi Deum vident. Igitur si Deus, qui in hac vita sine alicujus elementi assumptione, nec potuit videri, nec potest, in futura

[a] Sic mss. septem cum edit. Lugd. Aliæ edit., *Qui et infra se.*

[b] Ms. Reg. unus, *ipse etiam*. Ms. Reg. alter, *ipse etiam.*

[c] Mss. tres, *animam divinis conjunctam.*

[d] Mss. duo, *inveniet.*

[e] Mss septem, *consideremus.*

[f] Ms. Colb. unus, *illam vitam.*

[g] Mss. duo et Ed. Colon., *Ac si quodammodo.*

[h] Ms. unus, *sentiemus.*

[i] Sic mss. omnes. At edit., *desperetur.*

[j] Ms. Reg. unus, *in quantum valet.*

[k] In ms. uno alia manu, *digne.*

[l] Ms. unus, *per quam videtur.* Editio Lugd., *Fides ergo per quam ambulamus, et species quæ videtur tenenda est.*

[m] Ms. unus, *in futuro autem.* Edit. Lugd. cum ms. Reg. uno, *jam non erit quo.*

[n] Ms. unus, *et adjuvante Domino.* Ed. Lugd., *pervenire potuerit.*

[o] Ms. Reg. unus, *quod in præsenti negavit, in futuro tempore promisit.*

vita videndus est : ibi est contemplationis divinæ speranda perfectio, ubi erit bonorum omnium plenitudo.

CAPUT VIII.

Quæ et quanta sit in hac carne vitæ contemplativæ perfectio, vel qualiter ei perfruendæ mundi contemptores inhæreant.

Proinde vitæ contemplativæ sectator [a] ad Conditorem suum corde illuminandus accedat, ipsi contemplando atque [b] infatigabiliter perfruendo vigilanter inserviat, ipsum jugiter concupiscat, præ amore ejus omnia quibus inde potest averti, [c] refugiat, omnes cogitationes suas, ac totam spem ex illius delectatione [*al.* dilectione] suspendat, litterarum divinarum sacris meditationibus vacet, in his se divinitus illuminatus oblectet, ibi se totum velut in speculo quodam [d] refulgente consideret : quod in se pravum deprehenderit corrigat, [e] quod rectum est teneat, quod deforme componat, [f] quod pulchrum excolat, quod sanum servet, quod infirmum assidua lectione corroboret; Domini sui præcepta infatigabiliter legat, [g] inexplebiliter diligat, efficaciter impleat, et quid sibi cavendum quidve sectandum sit, ex eis sufficienter instructus agnoscat, mysteriis earumdem divinarum Scripturarum perscrutandis insistat, Christum [h] ibi promissum legat (*Joan.* I, 45), repræsentatum videat, prophetatam perditionem populi contumacis intelligat, [i] impleri lugeat, de salute gentium gaudeat, [j] ex præteritis quæ prædicta sunt et impleta teneat, futuris promissionibus credat, ab strepitu negotiorum sæcularium [k] remotissimus, ea [l] ferventer excogitet, quibus animum suum in desiderium futuræ remunerationis inflammet, studiis spiritualibus, quibus in dies singulos melior ac melior fiat, invigilet, amet otium sanctum, in quo exerceat animæ suæ negotium, mortuum sibi deputet mundum, ac se mundi [m] blandientis illecebris exhibeat crucifixum; delectationi spectaculorum præsentium incomparabiliter anteponat sui Creatoris intuitum, semper se [n] proficiente successu in fastigium divinæ contemplationis attollat; nunquam, ne ad momentum quidem, a promissionibus futuris considerandis aversus, ad terrena respiciat; eo aciem mentis indesinenter intendat, quo pervenire desiderat; beatitudinem vitæ futuræ ante oculos [o] animi sui proponat et diligat : nec metuat aliquid temporale, nec cupiat; ne aut metus amittendæ rei temporalis, aut cupiditas acquirendæ intentionem ejus emolliat : non eum blandia corrumpant, nec adversa concutiant; non inflet omnino secunda, nec sinistra dejiciat, nec falsa vituperatio sive laudatio augeat [p] gaudia ejus, aut minuat; non gaudeat de temporalibus omnino, nec lugeat. Inter læta invictus ac tristia; unam faciem [q] animi constantis obtineat, nec [r] pectori ejus stabilem firmitatem, quidquid promittit mundus aut minatur, excutiat; sed idem semper ac sibi similis perseverans mundi hujus damna [s] simul et lucra non sentiat. Et cum hæc et his similia contemplativæ vitæ desiderio affectus impleverit, non se hic jam ex omni parte perfectum, sed perficiendum in illa beata vita, quæ futura est, immobiliter credat; atque [t] ad eam se, ubi Dei substantiam revelata facie videre possit, extendat.

CAPUT IX.

Quod tantum interest inter perfectionem vitæ istius et futuræ, quantum interest inter perfectos qui peccare nolunt, et eos qui jam peccare non possunt.

1. Nam sicut hic [u] comparatione juste viventium dicitur quisque perfectus, quia justus præcepta facit, perfectus autem præcepta transcendit : ita idem collatus illis absolute perfectis, qui in vita beata futuri sunt, non est, ut ita dicam, perfecte perfectus; cui etsi dimissa est omnis iniquitas, non est adhuc sanata, sed [v] sanatur ejus infirmitas; et ideo etsi [x] non peccat, ut sit vere perfectus, peccare tamen potest : quia non est consumpta omni infirmitate sanatus; ac per hoc, ubi ab omni peccato mundatus, peccare non poterit, ibi erit perfecte sanus et summe perfectus.

2. Hic autem quantalibet quis excellentia sanctitatis emineat, quantalibet eminentia perfectionis excellat, potest quidem fieri pro modulo hujus vitæ perfectus; sed non est sic de sua perfectione securus, ut non debeat esse de casu sollicitus : et utique ubi est sollicitudo, non est absoluta beatitudo. Quæ nequaquam perfecta credenda est, si secura non fuerit; nec secura erit, nisi omnem sollicitudinem securitas æterna consumpserit. Quapropter, qui dicuntur in hac vita beati, spe beatitudinis futuræ beati sunt; [y] ipsa autem re non hic, sed in illa vita

[a] Mss. Colb. duo, *ut ad Conditorem.*

[b] Ms. unus, *insatiabiliter perfruendo.* Ms. alter, *insatiabiliter consequendo, vel utendo perfruendo, vigilanter inserviat.*

[c] Mss. quinque, *fugiat.*

[d] Ms. unus, *refulgentem.*

[e] Ms. Camb., *quod rectum est.*

[f] Mss. duo Reg. et Camberon., *quod pulchrum servet, quod sanum excolat.*

[g] Mss. tres, *implebiliter.* Ms. unus, *inexplicabiliter.*

[h] Editi., *Christum promissum.*

[i] Ms. Colb. unus, *impletam.*

[j] Ms. Colb. unus, *quæ de Christi morte prophetata sunt et impleta plangat, futuris promissionibus.*

[k] Ms. Colb. unus, *remotissimus existat.* Alter, *sed ea ferventer.*

[l] Ms. Colb. unus, *frequenter.*

[m] Ms. Colb. unus, *blandimentis et illecebris.* Ms. Camber., *blandimentis illecebrisque.*

[n] Sic mss. duo, cum edit. Lugd. Alii codices, *proficientem.*

[o] Ms. unus, *animæ suæ.* Ms. alter, *mentis suæ.*

[p] Ms. unus, *gaudium ejus.*

[q] Sic mss. sex. Editi, *animo constanti.*

[r] Sic mss. quatuor. Cæteri cum editis, *pectoris.*

[s] Mss. septem, *simul ac lucra.*

[t] Ita mss. omnes; editi vero, *ad eumdem.*

[u] Ms. unus, *ex comparatione.* Ms. alter, *ad comparationem.*

[v] Mss. duo, *sanabitur.*

[x] Mss. duo, *si non peccat.*

[y] Ms. Colb. unus, *ipsi autem sancti non hic, sed in illa vita beati sunt.*

beati futuri sunt : quia ibi omnium beatorum beatitudo perfecta erit, ubi humana natura sui gloriam Conditoris, et suam perfecte beatificata visura est, atque ei sine ullo defectu suæ beatitudinis adhærebit.

CAPUT X.

Quod hic sancti Deum in assumpta creatura viderint.

Nec moveat quod hic quoque a justis antiquis visum legimus Deum : quia non est in hac humiliatione nostra sic visus, sicut in illa clarificatione videndus est : quandoquidem [a] sine forma visibilis creaturæ, in qua pro dispensatione temporum, ubi voluit, et quibus voluit justis apparuit, nec potuit, nec potest videri; sed poterit cum ad supernam patriam peregrinatio nostra pervenerit, et mortale nostrum immortalitas beata vestierit; atque ad B contemplationem divinam, [b] perceptionemque cœlestium præmiorum omnes vere fideles fides ipsa, qua hic futura credebantur, impleta perduxerit.

CAPUT XI.

De qualitate glorificatorum corporum quæ in resurrectione futura sunt.

Ibi diversi quidem sexus corpora, sed sine ulla concupiscentia corporali futura sunt. Ibi erit omnium perfecta caritas, et nulla cupiditas (*Aug. de Civit. Dei lib.* XXII, *cap.* 17). Ibi etiam corporales oculos nihil visibilis creaturæ latebit, quia incorruptibilium corporum visus utique incorruptibilis erit; et ita sine comparatione vivacior quam hic fuit, ut ei aliquid visibilium clausum esse non possit. Corporibus quippe immortalitate donatis auferenda est tarditas, C non integritas; necessitas, non voluntas, ut ibi sine temporis [*alias* temporum] mora aut impedimento ponderis sint, ubi esse voluerint; atque eo sequatur sine ulla difficultate spirituale jam corpus, quocunque ire voluerit spiritus, angelicæ beatitudinis æqualitate perfectus. Tunc filiorum, parentum, conjugum miseria, qui ibi non fuerint, beatos contristare non poterit (*Aug. lib.* I *Retract. cap.* 13 *et* 19) : quia nomina omnium necessitudinum corporalium quæ hic nostra fragilitas habuit, excellentia illius beatitudinis non admittit : ubi omnes quicunque fuerint, unum corpus erunt, et singuli de sua vel de singulorum felicitate gaudebunt. Hæc de contemplativa vita dicta sufficiant.

CAPUT XII.

Quantum inter contemplativam et activam vitam intersit.

1. Jam nunc quid inter ipsam contemplativam et activam vitam intersit breviter disseramus. Quod ut evidenter eluceat, ipsas sibi invicem vitas, contemplativam scilicet et activam, prolatis earum virtutibus conferamus. Ad activam vitam pertinet inter humana proficere, et rebelles corporis motus A rationis imperio temperare; ad contemplativam supra humana [c] desiderio perfectionis ascendere, et [d] indesinenter augendis virtutibus incubare. Habet activa profectum, contemplativa fastigium. Hæc facit hominem sanctum, illa perfectum. Hujus vitæ est nulli prorsus injurias irrogare; illius, irrogatas æquanimiter sustinere. Imo, ut proprius dicam, exsecutor activæ studet in se peccanti dimittere; contemplativæ sectator offensas quibus pulsatur, nec omnino concutitur, ignorare magis paratus est quam donare. Iste iram patientiæ virtute compescit, immoderatis cupiditatibus parcimoniæ [e] frenum imponit; tangitur desideriis carnalibus, nec consentit; pulsatur mundi hujus curiositate, nec rapitur; quatitur diabolica impugnatione, nec vincitur; et Deo suo devota mente subjectus, non atteritur diversis tentationibus, sed probatur. Ille omnes affectiones quibus vita mortalium variatur, sanctis virtutibus vincit, cupiditatum ac perturbationum omnium liber beata quiete perfruitur, et illecebris ac voluptatibus factus expedita mente superior, ineffabili gaudio divinæ contemplationis [f] erigitur. Iste suscipiendo peregrinum, vestiendo nudum, gubernando subjectum, redimendo captivum, tuendo violenter oppressum, jugiter se ab omnibus iniquitatibus suis emaculat, et vitam suam [g] bonorum operum fructibus ditat; ille facultatibus suis in usus pauperum distributis, [h] simul se exspoliavit mundo, et admovit se totis viribus cœlo; res mundi mundo projecit, et se ipsum devota mente Christo restituit, a quo immortales divitias sibi dari orat, ut pauper; protegi se quotidie postulat, ut infirmus; immortalitatis indumento vestiri cupit, ut nudus; defendi se ab impugnatione invisibilium hostium supplicat, ut fragilitate carnis oppressus, et cœlestem sibi donari patriam desiderat, ut peregrinus.

2. Activa vita habet sollicitum cursum, contemplativa gaudium sempiternum. In hac acquiritur regnum, in illa percipitur. Hæc facit pulsare bonorum operum, velut quibusdam manibus januam; illa vocat consummatos in patriam. In hac contemnitur mundus, in illa videbitur Deus. Et ut multa prætermeam quæ commemorare non valeo, in hac vita activa qui immundis spiritibus exstiterint fortiores, in illa contemplativa, quæ summe beata est, remunerante D [i] Deo fient angelis sanctis æquales, atque in æternum cum illo regnabunt in illa civitate superna felices. Itaque, quoniam de contemplativa vita in superioribus multa jam dicta sunt, et secundus liber ea quæ de activa dicenda sunt continebit, sufficiant ista quæ diximus, ut consideremus et reliqua, quæ de tertio capitulo usque ad finem libri hujus sequenti disputatione tractabimus. Videamus nunc utrum is cui Ecclesiæ

[a] Mss. Reg. duo et edit. Lugd., *in forma*; sed male, ut videtur.

[b] Sic ms. Colb. unus. Reliqui tam mss. quam editi, *vel perceptionem.*

[c] Ms. Colb. unus, *in desiderio.*

[d] Mss. duo et Lugd., *propius.*

[e] Ita mss. Reg. duo et duo Colb. Al. cum editis, *frenos.*

[f] Ms. Camb., *plenus efficitur.* Ms. Reg., *efficitur*; alia manu, *afficitur.*

[g] Ms. unus, *bonorum fructibus.* Ms. alter, *bonorum suorum fructibus.*

[h] Mss. duo, *semel se.*

[i] Mss. tres, *Deo... fiunt.*

regendæ cura commissa est, contemplativæ vitæ fieri A participeps possit.

CAPUT XIII.

Quod sacerdotes sancti contemplativæ vitæ fieri participes possint.

1. Qui diligenter ea quæ superius de vita contemplativa dicta sunt considerat, et, sufficienter instructus, intelligit quando et ubi possit ejus perfectio comprehendi, non dubitabit Ecclesiarum principes vitæ contemplativæ posse et debere fieri sectatores: quia sive secundum opinionem quorumdam nihil aliud sit vita contemplativa quam rerum latentium futurarumque notitia, sive [a] vacatio ab omnibus occupationibus mundi, sive divinarum studium litterarum, sive, quod his [b] probatur esse perfectius, ipsa visio [c] Dei; non video quid impedimenti sanctis sacerdotibus possit afferri quominus ad hæc quatuor quæ commemoravi perveniant. Quo enim, primum et ultimum, id est, rerum latentium futurarumque notitia, et ipsa visio Dei incomparabiliter præstantiora erunt in illa vita beata quam in ista, diversis erroribus implicata, quandoquidem tam rerum omnium notitia quam ipsa Dei substantia plene ac perfecte videbitur. Duo autem media, vacationem videlicet ab omnibus occupationibus mundi, et divinarum studium litterarum, etiam hic possunt habere pontifices: sed illi [e] qui se ab omnibus implicamentis negotiorum sæcularium removentes, non torpent otio, sed insistunt perfectionis suæ negotio, et ab stultitia sapientiæ sæcularis aversi, verbo Dei infatigabiliter vacant, sapientes veraciter fiunt, cœlestia sapiunt, terrena despiciunt, contradicentes sanæ doctrinæ redarguunt, obedientes [d] instituunt, sanctis virtutibus, quibus in dies singulos fiant Deo propinquiores, incumbunt, et tam suis quam omnium qui [f] per eos erudiuntur, profectibus clari, hic quidem velut gustum quemdam contemplativæ vitæ, quo ad eam ferventius provocentur, accipiunt; sed ibi jam in æternum felices effecti, de ejus perfectione gaudebunt. Proinde [g] non inflantur, quia hic omnium fidelium catholicorum honorantur ut capita; sed lætantur potius, quia ibi Christi, qui est sacerdotum ac fidelium omnium caput, clariora membra futuri sunt.

2. [h] At si (quod absit) sæcularibus negotiis implicati, fundorum terminos sine termino cupiditatis extendunt, ac se passim exquisitis deliciis [i] dedant, quæ animum corpusque debilitant; si gloriam non Christi, sed suam, deceptorum vulgi adulantis honoribus quærant, plusque de se alienæ linguæ quam suæ conscientiæ credant; si omne gaudium suum non in futurorum remuneratione, nec in societate vitæ, sed in sua tantum dignitate constituant, [k] et dum tales esse quales creduntur, amant, nunquam sibi displiceant, ac placentes sibi non sint de sua [l] correctione solliciti: quis non intelligat, tales, si in talibus perseverent, nec se ante finem vitæ præsentis emendent, contemplativæ vitæ participes esse non posse? ad quam non perveniunt, nisi qui studuerint esse quod facti sunt; nec affectant [m] videri, sed esse quod sunt; non alienis laudibus, sed moribus suis eximii; nec solum de sua dignitate, sed po- B tius de sacerdotalis vitæ [n] nobilitate conspicui: qui sunt non appellatione tenus, sed virtute pontifices, vitæ contemplativæ capaces, et gaudiorum cœlestium cohæredes.

CAPUT XIV.

Ubi locutor se excusat quod Ecclesiæ magistros docere non audeat.

Ac ne [o] cuipiam meus sermo præsumptuosus appareat, si quales non esse vel esse debeant omnes sacerdotes [p] ostendat: non generaliter, sed de uno mihi video esse dicendum, et de te potissimum qui hoc mihi [q] (pace tua dixerim) temere delegasti periculosi sermonis officium. Nec incognita vobis, C sed usitata debeo comprehendere, quæ solemus inter nos mutua confabulatione conferre. Quibus breviter declaratis, non puto quod relationem meam, [r] magis quam disputationem quisquam juste possit alicujus temeritatis arguere; quasi patres meos audeam docere, a quibus normam vivendi accipere sum paratus et discere.

CAPUT XV.

De negligentia sacerdotis qui, doctrinæ suæ vivendo contraria, personam non potest implere doctoris.

1. Solite ergo quanta et qualia, me audiente [s] atque probante, dicere soleatis de administratione pontificis, qui populi sibi commissi cura posthabita, ardentius bona præsentia desiderat quam futura; et oblitus quod non solum de se, sed etiam de grege

[a] Edd. Duac. et Colon., vocatio.
[b] Ms. Colb. unus, quod his est.
[c] Mss. tres, Domini. Et secundo a ita.
[d] Mss. duo, obedientes.
[e] Sic mss. omnes cum Lugd. At editi, illi qui tam se.
[f] Edit. Colon., inter eos. Ms. unus paulo post, profectibus.
[g] Edit., proinde ergo.
[h] Edit. Lugd., Et si. Et paulo post mss. septem, implicati. Editi, implicati.
[i] Ms. unus, tradant. Alius, dent. Alius, edant. Alius vero, dilent.
[k] Mss. duo Colb., amantes.
[l] Sic mss. quatuor Reg. duo, et Colb. duo, cum edit. Lugdun., quibus addimus. Mss. duo alii, tales se, quales, etc. Edit. vero Duac. et Colon., nec dum tales D esse se quales creduntur ament.
[l] Ita mss. omnes cum Lugd. Duac. et Colon., de sua salute et correctione.
[m] Sic mss. omnes cum Lugd. Duac. et Colon., videri esse quod non sunt.
[n] Sic mss. Colb. quatuor cum Lugdun. et Duac. Colon., notabilitate.
[o] Mss. duo Colb. et Colon., cuiquam.
[p] Ms. Colb. unus, ostendam.
[q] Ms. unus, et tua pace dixerim.
[r] In mss. Colb. uno et Regiis duobus desunt hæc, magis quam disputationem. Edit. vero Lugd. cum duobus Colbert. mss., relationem magis quam disputationem meam, et postea edit., possit.
[s] Edd. Duac. et Colon., quæ probante. Tres mss. ... superbis.

sibi credito rationem Pastori pastorum omnium [a] reddat, sua suorumque detrimenta non cogitat : quem non delinquentium peccata contristant, nec proficientium bona lætificant; sed de se tantum, plerumque autem nec de se omnino sollicitus, quid a suis boni aut mali geratur, ignorat : qui non prædicat perseverantiam justis, pœnitentiam [b] pravis, contemptum mundi conversis, futuras pœnas aversis : qui non potest dicere contemptoribus admonitionis suæ : Futurum cogitate [c] judicium, quod ipse forte non cogitat; amatoribus mundi : Nolite diligere mundum, si eum mundi amor oblectat; ambitiosis : Ambitioni [d] finem imponite, si eum ambitio ruinosa præcipitat; ebriosis : [e] Ebrietatem cavete, si se mero usque ad alienationem mentis ingurgitat. Sumptuosis dapibus [f] crudus, non potest suis abstinentiam laudare, quam calcat; vitio cupiditatis addictus, cupidis amorem non potest dissuadere pecuniæ; inimicitiarum tenax, non audebit animos dissidentium sacerdotali tranquillitate componere; justitiam prædicare judicibus erubescit, quam ipse personæ potentis favore corrumpit; nec defendit oppressos, si personas aut honorat, aut despicit; et quidquid boni non facit aut mali committit, nec [g] jubebit fieri, nec vetabit quia necessariam [h] docendi auctoritatem contrarietate suæ actionis aut amittit, aut minuit.

CAPUT XVI.

Quale periculum maneat eos qui Ecclesiam sibi creditam vel relinquere volunt, vel strenue gubernare contemnunt.

Hæc atque his similia memorantes [i] episcopatus vos accepti pœnituit : qui, sicut administratorem suum, si [j] probe administretur, illustrat, ita contemptorem suum condemnat. Denique volentes Ecclesiam vobis creditam, velut impares ei regendæ dimittere, atque in aliquam solitudinem [k] non tam studio quietis quam ipsius officii vestri desperatione secedere, nulla res alia vos exegit in melius mutare consilium, nisi quod vel [l] estis periculum magis incurrere : quoniam si periculosum est navim inter fluctus caute non regere, quanto periculosius est eam mediis intumescentibus fluctuantem in tempestate relinquere? Ad quam sicut [m] satius est non ascendere, ita semel susceptam convenit fluctuantis pelagi projecta formidine, ac spe perveniendi concepta, usque in portum sine ulla mercium jactura perducere. Quæ cum vobis comparatio placuisset, adjunxi : Et idcirco Ecclesia, quæ velut navis magna per mare mundi hujus enavigat, quæ diversis tentationum fluctibus in hac vita contunditur, quæ immundorum spirituum persecutionibus velut quibusdam procellosis fluctibus in diversa jactatur, quæ scandalorum cautibus vadosis illiditur, quæ [n] velut aggere arenæ gravantis cingitur, non relinquenda est, sed regenda : quæ sicut omnes quos vehit, perducit incolumes gubernatoris [o] vigilantia gubernata, ita non solum omnes quos habet, sed etiam ipsum gubernatorem perdet, submersa fluctibus aut soluta.

CAPUT XVII.

Ubi anxium quod Ecclesiam nec relinquere, nec regere possit, provocat, suggerendo quod eam melius regat exemplo.

Hæc atque [p] hujuscemodi me prosequente, permoti graviter ingemuistis, vos in eam necessitatem fuisse perductos, quam nec implere aliquo studio, nec sine peccato relinquere valeretis; ac deinde, cum piis gemitibus vestris, ea qua [q] vobis obstrictus sum cordis affectione compassus, orando vos [r] dixi posse perficere quod non possetis docendo suggerere; plusque fideles catholicos bonis exemplis, quam luculentis verbis solere proficere; eamque esse summam perfectamque doctrinam, quam conversatio spiritualis [s] ostenderit, non quam inanis sermo jactitarit; nec [t] a nobis in die judicii verba quærenda, sed opera; nec facile [u] persuaderi esse possibile quod docet lingua, si a lingua vita dissentiat; illud autem [v] probari possibile, quod sive prædices, sive non prædices, faciendo confirmas, et imitari volentibus cum quadam delectatione ipsius possibilitatis [x] inculcas : vos mea suggestione paululum delectati, hoc protinus, si me non habet oblivio, retulistis.

CAPUT XVIII.

Quod parum valeat exemplo agenda monstrare, nisi etiam quæ sint credenda docendo sacerdos ostenderit.

Et jam si tota perfectio in opere tantum, non etiam in fide consisteret, nec quid homo credidisset, sed quid egisset in die judicii quæreretur, quis erit tantæ arrogantiæ, qui, ecclesiasticæ doctrinæ [y] auctoritate neglecta, de sua sibi justitia blandiatur? [z] cum non solum, secundum Apostolum (*II Thess.* III, 9; *I Petr.* V, 3) nos oporteat formam præbere fidelibus, sed etiam eos ipsos fideles, qui nobis divinitus [aa] instituendi commissi sunt, instruere debeamus : de Patre,

[a] Ms. Reg. unus, *reddat*.
[b] Ms. Colb. unus, *injustis*.
[c] Ed. Colon., *præjudicium*.
[d] Mss. quinque, *ambitioni jam finem ponite*.
[e] Ms. Camb., *ebriositatem*.
[f] Ms. Colb. unus, *gravidus*.
[g] Ms. Colb. unus, *nec jubet fieri, nec vetat*.
[h] Ms. Colb. unus, *dicendi*.
[i] Mss. Colb. duo, *episcopatum vos accepisse*.
[j] Ms unus, *procede*. Ms. alter, *si probe ministretur*.
[k] Mss. septem omittunt *non*.
[l] Ms. unus, *magis*. Mss. tres, *magis incumbere*.
[m] Ms. unus, *sanctius est*. Mss. septem, *non accedere*.
[n] Mss. omnes, *quæ aggere*.
[o] Mss. Colb. duo addunt *sui*.

[p] Mss. tres, *atque his similia*.
[q] Ms. unus, *a vobis astrictus sum*.
[r] Sic editi. At mss. quinque omittunt vocem *dixi*. Ms. alter, *orando vos posse perficere quod non possitis docendo suggererem*. Aliquis, *dicendo*. Alius, *non potestis*.
[s] Ita editi. At mss. tres, *ostenderet, non quam..... jactitaret*. Mss. duo, *jactaret*. Ms. unicus, *jactaverit*.
[t] Sic edit. Lugd. cum mss. sex. Aliæ edit., *a vobis*.
[u] Mss. quatuor, *persuadere*.
[v] Mss. quatuor, *probare*.
[x] Ms. unus, *induigeas*.
[y] Mss. tres Colb., *utilitate*.
[z] Mss. quinque, *At cum*. Ms. alter, *aut cum*.
[aa] Mss. duo, *tuendi*. Ms. unus, *intuendi*. Ms. alter, *instruendi*. Ms. alius, *divino instituto commissi sunt*;

quomodo solus accipiatur ingenitus; de Filio, quomodo ex ipso sit genitus, de Spiritu sancto, quomodo ex Patre et Filio [a] procedens, nec ingenitus possit dici, nec genitus; qualiter ista tria unum sint, et hoc unum non dividatur, sed distinguatur in tria: quemadmodum nec Pater, nec Spiritus sanctus, sed solus Filius de solo Patre ineffabiliter natus, hominem totum sine ulla mutatione substantiæ suæ susceperit; ac se Deum et hominem verum per virtutes, passionesque probaverit, comprehendi permiserit, occidi voluerit, tertia die resurrexerit, [b] in cœlos hominem de nobis assumptum sua virtute levaverit, suæ resurrectionis exemplo nobis regeneratis in se spem feliciter resurgendi præstiterit; membra sua nos fecerit; non credentibus sibi, vel a se recedentibus supplicium comminatus sit, et adhærentibus sibi regnum cœleste promiserit.

CAPUT XIX.

De virtute fidei, quod ad eam non solum credere, vel intelligere, sed etiam bene operari pertineat.

Hæc [c] et alia, et sacerdos nosse debet, ut doceat, et populus credere, ut [d] quæ doceatur intelligat; [e] dicente Apostolo: *Nisi credideritis, non intelligetis* (*Isai.* VII, 9, *juxta LXX*). Unde datur intelligi quod non fides ex intellectu, sed ex fide intellectus existat; [f] nec qui intelligit credat, sed qui credit intelligat, et qui intellexerit, bene agat; sicut alibi scriptum est: *Noluit intelligere, ut bene ageret* (*Psal.* XXXV, 4). Non dixit: Non potuit, sed *noluit intelligere;* ut nihil aliud nolle intelligere dictum, quam nolle credere noverimus; ac per hoc ut bene agat quis, intelligere studeat, et ut intelligat, credat. Sed quia idem Apostolus dicit: *Fides ex auditu; auditus autem* [g] *per verbum Dei* (*Rom.* X, 17), debet doctor Ecclesiæ prædicare, quod audiat crediturus: quia sine prædicatione nullus erit auditus: eodem Apostolo [h] attestante atque dicente: *Quomodo audient sine prædicante* (*Ibid.*, 14)? Si ergo quilibet sine prædicante non audit, sine auditu non credit, sine fide non intelligit, sine intellectu bene non agit; verbum [i] fidei prædicandum est, [j] ut audiens credat, credens intelligat, et intelligens bonum opus perseveranter exerceat: quoniam [k] eum qui potest uti liberæ voluntatis arbitrio, nec opera sine fide, nec sine operibus fides sola justificat. Et ideo si corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem; [l] qui non crediderit, non habendo fidem, nec justitiam cordis habere poterit, nec salutem.

CAPUT XX.

Quod nihil prosit sacerdoti, etiamsi bene vivat, si male viventem tacendo [m] non corrigat.

1. Quod vero dicit Apostolus (*I Petr.* V, 3), ut nos formam debeamus exhibere fidelibus, quid valebit, si is cui vel exhortandi bonos, vel castigandi malos cura commissa est, bene vivendo se imitandum bonis exhibeat, et malos tacendo non corrigat? Ad hoc enim, nisi me fallit opinio, sancte vivendum est sacerdoti, ne dicta sua repugnantibus factis evacuet, si quod prædicat fieri debere non faciat, aut si quod non facit prædicare præsumpserit. [n] Si autem aliter egerit, nihil apud eos qui ejus vitam novere, proficit; quia ad hoc est Ecclesiæ Dei præpositus, ut non solum bene vivendo, alios exemplo suæ conversationis instituat, sed etiam fiducialiter prædicando, [o] singulis ante oculos peccata sua constituat: quæ pœna maneat duros, quæ gloria obedientes ostendat; [p] nullius salutem desperando contemnat; animas emendari nolentium plangat, imitatus Apostolum, qui ait: *Ut lugeam multos ex his qui ante peccaverunt, et non egerunt pœnitentiam* (*II Cor.* XII, 21); et iterum: *Quis infirmatur, et ego non infirmor? Quis scandalizatur, et ego non uror* (*II Cor.* XI, 29)?

2. Quapropter sciens quod si quibuslibet divitibus ac potentibus [q] parcat, male viventibus autem faveat, eos perdat simul et [r] pereat; et sancte vivere debet propter exemplum, et [s] docere propter suæ administrationis officium: certus quod ei nihil sua justitia suffragetur, de cujus manu anima pereuntis exigitur. Quando quicunque alius perierit, quem nulla docendi necessitas manet, solus pœnas [t] sceleris sui dabit; ille autem cui dispensatio verbi commissa est, etiamsi sancte vivat, et tamen perdite viventes arguere aut erubescat, aut metuat, cum omnibus, qui eo tacente perierint, perit. Et quid ei proderit non puniri suo, qui puniendus est alieno peccato? Mentior, [u] nisi hoc Dominus per Ezechielem prophetam sub cujusdam terroris denuntiatione loquitur, dicens ad eum: *Et tu, fili hominis, speculatorem dedi te domui Israel* (*Ezech.*

---

[a] Ms. unus, *sit procedens, nec.*

[b] Sic mss. tres Colb. Editi, *in cœlo.* Ms. alter, *in cœlis.*

[c] Ita mss. quinque. Editi, *et alia.*

[d] Mss. tres, *ut ea quæ docetur.*

[e] Ms. unus, *dicam de* (forte *dicente*) *propheta*, vel *prophetia.*

[f] Ms. Reg. unus, *nec quia intelligit credat, sed quia.*

[g] Ms. Colb. unus, *per verbum Christi.* Mss. duo, *per verbum.* Alii cum editis, *per verbum Dei*, juxta Græc. textum Apostoli.

[h] Editi, *contestante.* Ms. unus, *testante.*

[i] Mss. tres, *verbum Dei.*

[j] Ms. unus, *ut audiat et credat.*

[k] Hæc verba, *eum qui potest uti liberæ voluntatis arbitrio*, desiderantur in edit. Lugd. Mss. duo, *potentes uti.* Ms. alter, *potentis uti.*

[l] Ms. Camb., *quoniam qui.*

[m] Ms. Colb. unus, *non arguat.* Mss. duo Reg. *Sacerdotibus etiam bene viventibus.... corrigant.*

[n] Mss. septem et edit. Lugd. non habent hæc *Si autem aliter egerit;* in his deinde legitur *proficiat* vel *proficit.* Ms. unus, *proficiet.*

[o] Mss. Colb. duo, *singulis inevitabilem sententiam*, *atque ante oculos.*

[p] Ms. Reg. unus, *nullius salutem desperando, contemnat animas emendari nolentium, sed plangat.*

[q] Mss. Reg. duo, et Camb. cum edit. Lugd. *quibuslibet divitibus ac potentibus male viventibus parcat aut faveat.* Ms. Colb. unus, *ac potentibus parcat aut faveat.*

[r] Ms. unus, *perimat.*

[s] Ms. unus, *et pie docere.*

[t] Mss. Reg. duo, *suis sceleribus.*

[u] Ita mss. septem cum edit. Lugd. Duac. et Colon. *si non.*

XXXIII, 7). Nec hoc transeunter debemus audire, quod sacerdotem speculatorem appellat : ut sicut speculatoris est, de loco editiori prospicere, et plus omnibus contemplari, ita sacerdos debet esse [a] propositi sublimitate celsior cunctis, ac majoris scientiæ propositi habere gratiam, qua possit sub se viventes instruere.

3. Videamus jam quid divinus sermo [b] contineat. *Audiens*, inquit, *ex ore meo sermonem, annuntiabis eis ex me (Ibid.)* : ut hoc dicat sacerdos, quod ex divina lectione didicerit, quod illi Deus inspiraverit, non quod [c] præsumptione humani sensus invenerit. *Annuntiabis eis*, inquit, *ex me. Ex me*; [d] non ex te mea verba loqueris. Non est [e] quod ex eis, tanquam de tuis infleris. Ex me, inquit, eis annuntia. Sed jam quid annuntiet audiamus : *Si me dicente ad impium : Impie, morte morieris*; [f] *non fueris locutus, ut custodiat se impius a via sua. ipse impius in iniquitate sua morietur, sanguinem vero ejus de manu tua requiram (Ibid., 8)*. Quid potuit expressius, [g] quid apertius potest dici ? Si impio, inquit, locutus non fueris, ut ab impietate sua se custodiat, [h] et ille perierit, sanguinem ejus de manu tua requiram. Hoc est dicere : Si ei peccata sua non annuntiaveris, si eum non argueris, ut ab impietate sua convertatur et vivat ; et te, qui non increpasti, et ipsum, qui te tacente, peccavit, flammis perennibus perdam. Quis, rogo, tam saxei pectoris, quis tam ferreus erit, quem sententia ista non terreat? quis tam alienus a fide, qui sententiæ isti non credat?

CAPUT XXI.

Luctuosa descriptio [i] *sacerdotis carnaliter viventis.*

1. Sed nos præsentibus delectati, dum in hac vita commoda nostra, et honores inquirimus ; non ut meliores, sed ut ditiores ; nec ut sanctiores, sed ut honoratiores simus [j] cæteris festinamus : nec gregem Domini, qui nobis pascendus tuendusque commissus est : sed nostras [k] voluptates, dominationem, divitias, et cætera blandimenta [l] carnaliter cogitamus ; pastores dici volumus, nec tamen esse contendimus ; officii nostri vitamus laborem, appetimus dignitatem. Immundorum spirituum feras a grege dilacerando non pellimus, [m] et quod eis remanserit ipsi consumimus ; quando peccantes divites, vel potentes [n], non solum non arguimus, sed etiam veneramur ; ne nobis aut munera solita offensi non dirigant, aut obsequia desiderata subducant : ac sic muneribus eorum, et obsequiis capti, imo per hæc illis addicti, loqui illis de peccato suo aut de futuro judicio formidamus. Et ideo minaciter superbiam nostram divinus sermo contundit ; sed noster auditus nihil unde proficiamus admittit : quia præsentis vitæ capti dulcedine, quæ pœna [o] negligentiam nostram maneat in æternum, nolumus cogitare.

2. In pastores ergo ista dicuntur, de quorum nobis inani appellatione blandimur : *Hæc dicit Dominus : Væ pastoribus Israel, qui pascebant semetipsos. Nonne greges pascuntur a pastoribus? Lac comedebatis, et lanis operiebamini ; quod crassum erat occidebatis, gregem autem meum non pascebatis. Quod infirmum fuit non consolidastis, et quod ægrotum non sanastis, quod* [p] *fractum erat non alligastis, et quod abjectum non reduxistis. Quod perierat non quæsistis, sed cum austeritate imperabatis eis, et cum potentia : et dispersæ sunt oves meæ, eo quod non esset pastor, et facti sunt in devorationem omnium bestiarum agri* (Ezech. XXXIV, 2 seqq.). Et paulo post : *Propterea, pastores, audite verbum Domini : Vivo ego, dicit Dominus Deus*, [q] *quia pro eo quod facti sunt greges mei in rapinam, et oves meæ in devorationem omnium bestiarum agri, eo quod non esset pastor ; neque enim quæsierunt pastores gregem meum : sed pascebant pastores semetipsos, et gregem* [r] *meum non pascebant : Propterea, pastores, audite verbum Domini. Hæc dicit Dominus : Ecce ego ipse super pastores ; requiram gregem meum de manu eorum, et cessare eos faciam, ut ultra non pascant gregem meum, nec pastores amplius pascant semetipsos (Ibid., 7 et seqq.).*

3. Quis ad hæc non contremiscat? Quis ista sine intolerabili metu futuræ examinationis accipiat, nisi qui aut non intelligit, aut futura non credit? Sed [s] quia omnia quæ Deus observari voluit, tam aperte posuit, et ita nominis sui auctoritate firmavit, ut [t] ea facilius (quod dictu quoque nefas est) contemnamus, [u] quam non intelligere vel non credere tam aperta et divina fingamus : quando audimus, *Hæc dicit Dominus*, [v] quis futurum esse non credat quod dicit [x] Dominus, nisi qui Deo non credit? Quod autem dicit : *Væ pastoribus*, istud *væ* pro maledicto [y] poni, et pastorum nomine nos significari quis non intelligat, nisi qui [z] futura non cogitat? [aa] Greges Domini pa-

[a] Ita mss. omnes. Editi autem, *proposita*.
[b] Ms. Colb. unus, *obtineat*. Alter, *contineret*.
[c] Mss. duo Colb. *præsumptio*.
[d] Mss. duo, *non ex te verba loqueris*. Ms. alter, *loqueris eis*.
[e] Editi, *quo in eis*. Mss. quinque, *quod ex eis*.
[f] Editi, *si non fueris*.
[g] Mss. quatuor, *quid apertius dici?* Editi, *quid expressius potest dici?*
[h] Ms. unus, *ille quidem perit, sanguinem autem ejus*.
[i] Mss. tres, *carnaliter viventium sacerdotum*.
[j] Ms. unus, *cæteris præesse festinamus*.
[k] Mss. quatuor cum edit. Lugd., *vanitates*.
[l] Abest vox *carnaliter* a ms. uno.
[m] Ms. unus, *sed quod*.
[n] Ms. unus addit *conspicimus*.
[o] Ms. ex Colb. unus, et Camb., *negligentiæ nostræ immineat*.
[p] Mss. tres Colb., *fractum est*. Edit. Lugd., *quod fractum non alligastis*.
[q] Mss. duo non habent hic *quia*.
[r] Abest vox *meum* a mss. sex.
[s] Mss. quatuor carent hac particula *quia*.
[t] Mss. Camb., *ea non*.
[u] Ms. Camb., *et nequaquam nos non intelligere tam aperta*.
[v] Ita mss. quatuor. Editi, *quis non futurum esse credat?*
[x] Mss. duo, *Deus*.
[y] Mss. duo, *ponit*. Ms. unus, *ponitur*.
[z] Mss. quatuor, *futurum*.
[aa] Ita mss. omnes ; at editi, *Gregem Domini pascendum pastores facti suscepimus*.

scendos pastores facti suscipimus; et nos ipsos pascimus, quando non gregum utilitati prospicimus, sed quid foveat et augeat nostras [a] voluptates attendimus. Lac et lanas ovium Christi [b], oblationibus quotidianis ac decimis fidelium gaudentes accipimus, et curam pascendorum gregum ac reficiendorum, a quibus perverso ordine volumus pasci, deponimus. Non sanamus spirituali consilio peccatis infirmum, non sacerdotali ope consolidamus [c] aut reficimus diversis tribulationibus fractum, non ad viam salutis revocamus [d] errantem, non requirimus sollicitudine pastorali veniæ desperatione jam perditum: ad hoc tantum potentes effecti, ut nobis in subjectos dominationem tyrannicam vindicemus; non ut afflictos contra violentiam potentium, qui in eos ferarum more sæviunt, defendamus.

4. Inde est quod [e] tam a potentibus hujus mundi quam a nobis, quod pejus est, nonnulli graviter fatigati depereunt, quos se de manu nostra Dominus requisiturum terribiliter comminatur, dicens: *Requiram oves meas de manu pastorum, et cessare eos faciam, ut ultra non pascant* (*Ezech.* XXXIV, 10). Quod quid est aliud quam, pastores qui semetipsos, non gregem meum pascunt, sublimitate suæ dignitatis exspoliem; et inter reprobos, quia honorem suum noluerunt custodire, projiciam? Horum et his similium consideratione [f] perterritus: *Timor et tremor ceciderunt super me, et contexerunt me tenebræ, et dixi: Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, et volabo, et requiescam* (*Psal.* LIV, 6, 7)? Et hoc est totum propter quod imperitiæ meæ ac futuri finis recordatus ingemui, et volui, sarcina episcopatus mei deposita, elongare fugiens, et manere in solitudine, et ibi exspectare Dominum, qui me salvum faceret a pusillanimitate mea, et ab ipsa intolerabilium mihi sollicitudinum tempestate.

CAPUT XXII.

Quod secundum sermonem prophetæ, culpa sua pereant, qui sacerdotum increpationes vel admonitiones perversa voluntate contemnunt.

1. Ad hæc ego [g] tunc: Sic, inquam, ista invidiosis questibus jactas, et in suggillationem pontificum, vel certe ipsius pontificatus exaggeras: quasi [h] non ubi ista legisti, quibus rationabiliter permoveris, ibi et illa sint quæ, a vobis prætermissa, breviter in excusationem officii sacerdotalis attingam. Post illa verba, quibus negligentium sacerdotum finis ostenditur, de pontifice officium suum curante propheta sic loquitur: *Si autem annuntiante te ad impium ut a viis suis convertatur, non fuerit conversus a via sua, ipse impius in iniquitate sua morietur, et tu animam tuam liberasti* (*Ezech.* XXXIX, 9). Hic certe satis evidenter ostenditur, quod sive proficiant, sive non proficiant auditores, tacere eis non debeant sacerdotes; nec ideo rei sint, si forte eorum verba populi non [i] audiunt vel audita contemnunt; sed si ab eis corrigendis absistunt: quia si nec exemplo vitæ præpositorum suorum, nec verbo doctrinæ populi contumaces emendati proficiunt, ipsi sibi causa suæ perditionis existunt, et doctores suos, quorum exempla simul ac verba despiciunt, involvere criminibus suis omnino non poterunt.

2. Quod idem propheta evidentius alio loco prosequitur dicens: *Speculator* [j] *si viderit gladium venientem super terram, et cecinerit buccina, et annuntiaverit populo; audiens autem, quisquis ille est, sonum buccinæ, non se observaverit, veneritque gladius et tulerit eum, sanguis ipsius super caput ejus erit; sonum buccinæ audivit, et se non observavit, sanguis ejus in ipso erit. Si autem se custodierit, animam suam salvabit* (*Ezech.* XXXIII, 3 *et seq.*). Hic autem quid agere debeat qui fungitur speculatoris officio: divinus sermo satis ostendit, scilicet ut quando viderit venientem gladium super terram, [k] iram Dei scilicet super peccatores [l] operibus terrenis addictos, omnino non taceat, atque eis quandiu inhærent iniquitatibus suis, [m] impendere divinæ indignationis interitum denuntiare non desinat; sed clare et publice arguat (quia hoc buccinæ nomen insinuat), ut sic se a suis criminibus emendantes, supplicium futuræ damnationis effugiant. Quod si corripientem, si iram futuram, quæ contemptoribus [n] jam imminet, nuntiantem homines terreni despiciunt, sanguis eorum in ipsis erit; et sacerdos qui eis peccata sua non tacuit, pœnæ quæ eos exspectat particeps esse non poterit.

CAPUT XXIII.

Quod sacerdotes etiam qui aliter possunt, tam simpliciter docere debeant, ut omnes eos docentes intelligant.

Nec vero se per imperitiam pontifex excusabit, quasi propterea docere non valeat, quod ei sufficiens et luculentus sermo non suppetat: quando nulla alia sacerdotis doctrina debet esse quam vita, satisque auditores possint proficere, si a doctoribus suis quod vident spiritualiter fieri, hoc sibi etiam simpliciter audiant prædicari, dicente Apostolo: *Etsi imperitus sermone, sed non scientia* (*II Cor.* XI, 6). Unde datur intelligi quod non se debeat Ecclesiæ doctor de accurati sermonis ostentatione jactare, ne videatur [o] Ecclesiam Dei non velle ædificare, sed magis se

[a] Mss. quatuor, *voluntates.*

[b] Ms. Camb., *videlicet oblationes quotidianas ac decimas.*

[c] Sic mss. quinque. Editi, *atque reficimus.*

[d] Mss. tres, *erroneum.*

[e] Ms. Camb., *non tam.*

[f] Sic edit. Lug. cum mss. quinque. Alii vero, Duac., et Colon., *perterritus propheta, timor et tremor, inquit, ceciderunt super me, et contexerunt me peccatorum meorum tenebræ.* Mss. duo ex his, *venerunt super me.*

[g] Ms. Reg. unus, *tecum.*

[h] Ms. Reg. unus, *non ubi ista quæ hic legisti, quibus,* etc. Ms. Colb. unus, *irrationabiliter,* sed minus bene.

[i] Mss. tres, *audiant, contemnant... absistant.*

[j] Mss. sex, *cum viderit.*

[k] Ita ed. Lug. et mss. quatuor. Ed. Duac. et Colon., *hoc est iram Dei.*

[l] Ms. unus, *terrenis actibus addictos.*

[m] Ms. unus, *imminere.*

[n] Deest *jam* in mss. quinque.

[o] Mss. duo, *non ædificare Ecclesiam velle.*

quantæ sit eruditionis ostendere. Non igitur in verborum splendore, sed in operum virtute totam prædicandi fiduciam ponat; non vocibus delectetur populi acclamantis sibi, sed fletibus; nec plausum a populo studeat exspectare, sed gemitum. Hoc specialiter doctor ecclesiasticus elaboret, quo fiant qui audiunt eum sanis disputationibus meliores, non [a] vana assentatione fautores. Lacrymas quas vult a suis auditoribus fundi ipse primitus fundat, et sic eos compunctione sui cordis accendat. Tam simplex et apertus; etiamsi minus Latinus, disciplinatus tamen et gravis sermo debet esse pontificis: ut ab intelligentia sui [b] nullos, quamvis imperitos, excludat; sed in omnium audientium [c] pectus cum quadam delectatione descendat.

CAPUT XXIV.

Quid intersit inter doctores qui Ecclesiam simpliciter docentes ædificant, et eos qui eloquentium suam luculentis declamationibus jactant.

Denique alia est ratio declamatorum, et alia debet esse doctorum. Illi elucubratæ declamationis pompam totis facundiæ suæ viribus concupiscunt, isti sobrio usitatoque sermone Christi gloriam quærunt. Illi rebus inanibus pretiosa verborum induunt ornamenta; isti veracibus sententiis ornant, et [d] commendant verba simplicia. Illi affectant suorum seu suum deformitatem tanquam velamine quodam phalerati sermonis abscondere; isti eloquiorum suorum rusticitatem student pretiosis sensibus venustare. Illi totam laudem suam in favore vulgi, isti in virtute Dei constituunt. Illi plausibiliter dicunt, et nihil auditoribus suis declamando [e] proficiunt; isti usitatis sermonibus docent, et imitatores suos instituunt. Quia rationem [*forte* orationem] suam nulla fucatæ compositionis [f] affectatione corrumpunt.

CAPUT XXV.

Quales esse debeant sacerdotes qui volunt fieri vitæ contemplativæ participes.

1. Quocirca, si sacerdotes sancti (non quales illi sunt quos judicandos atque damnandos comminatio divina pronuntiat, sed quales apostolica doctrina commendat), multos [g] ad Deum sancte vivendo et prædicando convertant; si nihil [h] ex imperio, sed omnia humiliter agant, ac se communes eis quibus sunt præpositi, studio sanctæ dilectionis exhi- A beant, si infirmitates carnaliter viventium fratrum modo verborum salubrium medicaminibus curent, modo quas incurabiles judicant, patientiæ virtute sustineant; si moribus ac prædicationibus suis non suam, sed Christi gloriam quærant; nec verba ac facta sua in [i] pretium favoris conciliandi miserabiliter perdant, sed quidquid sibi sacerdotaliter viventibus atque docentibus honoris impenditur, Deo semper ascribant; si non inflentur officiosis occurrentium salutationibus, sed graventur; nec honorari se, sed onerari faventium sibi laudibus credant: si consolentur afflictos, pascant egenos, vestiant nudos, redimant captivos, suscipiant peregrinos; si errantibus viam salutis ostendant, [j] desperatis spem veniæ consequendæ promittant; currentes [k] impellant, remorantes B accendant, et quidquid ad officium suum pertinet, constanter exerceant: quis sic erit alienus a fide, ut dubitet tales contemplativæ [l] virtutis esse participes, quorum exemplo simul ac verbo plures fiunt regnorum cœlestium cohæredes?

2. Isti sunt ministri verbi, [m] adjutores Dei, oraculum Spiritus sancti. Per tales Deus placatur populo, populus [n] instruitur Deo. Isti sunt apostolorum Domini successores, qui Ecclesias quas illi [o] editis mirabilibus fundaverunt, mirabiliter apostolicis præditi virtutibus regunt; qui fidem catholicam aut disputationibus, aut si ita necessitas poscat, membrorum suorum laceratione defendunt, pro qua totis [p] viribus retinenda, amissis facultatibus suis, etiam mori parati sunt. Fidelium catholicorum virtutibus C crescunt, qui per eos Deo auctore proficiunt; et Deo suo inseparabiliter adhærentes, in quo sibi credunt solida ac permansura bona reposita, mundi hujus gaudia fugitiva fastidiunt. Hactenus super tribus capitulis sermonem [q] laciniosæ disputationis prolixitate produximus: in quo, quæ esset vitæ contemplativæ proprietas, quæ differentia ipsius et activæ, et qualiter contemplativæ [r] virtutis sacerdotes [s] fieri participes possint, sufficienter, ut opinor, ostendimus. Ideoque huic tandem libro terminum dantes, in secundo volumine alia tria capitula, Deo conatum nostrum vestris orationibus adjuvante, tractabimus; ut in tertio libro de reliquis quatuor, quibus vitiorum atque virtutum discutienda continetur ratio, disseramus.

[a] Ms. Colb. unus, *vanæ assentationis.*
[b] Ms. Colb. unus, *nullus quamvis imperitus excludatur.*
[c] Ms. unus, *pectora.*
[d] Edit. Lugd. sola, *commedant.*
[e] Mss. duo, et edit. Lugd., *prospiciunt.*
[f] Mss. tres, *affectione.*
[g] Mss. tres, *ad Dominum.*
[h] Mss. tres carent partic. *ex.*
[i] Ms. Camb., *pretio.*
[j] Ms. unus, *de perantibus.*

D [k] Ms. unus, *impediant*
[l] Mss. duo, *vitæ.*
[m] Ita mss. cum edit. Lug. et Duaci. Colon: vero, *auditores Dei.*
[n] Ms. Colb. unus, *populi instituuntur.*
[o] Ms. Camb., *judiciis.*
[p] Mss. sex et edit. Lug., *visceribus.*
[q] Ms. Camb., *lacunosæ.*
[r] In ms. uno deest *virtutis.* In alio habetur *contemplativæ vitæ.*
[s] Ms. unus, *participes esse possint.*

LIBER SECUNDUS.

PRÆFATIO.

1. *Superiori libro rationem contemplativæ vitæ*[a] *complexus, pro viribus quas Dominus donare dignabitur, de actuali vita, sicut promisi, disputare constitui. Quapropter*[b] *sicut in præfatione primi voluminis feci, hic quoque officii mei*[c] *necessitatem paucis aperio: quia si potuissem sine obedientiæ noxa quod jubebatis abnuere, nunquam me propriæ voluntatis instinctu committerem obtrectatorum malevolo*[d] *dente carpendum; qui nolentes advertere quam invitus hæc scribenda susceperim, totum quod est vestræ jussionis, applicaturi sunt*[e] *forte vitio vanitatis: maxime si de rebus talibus locuturus, quibus ecclesiasticorum pene omnium conversatio tenenda describitur, aliquid tale posuero, quod sæculariter viventium mentes offendat; et*[f] *dum in descriptione ecclesiasticæ vitæ mores suos (quos*[g] *nesciri magis quam emendari volunt) viderint publicari; in me tanquam suorum actuum proditorem, carnaliter commoti desæviant, atque ea quæ fuerint, donante Deo, prolata, etsi rationabiliter dicta dijudicent, a me tamen dici non debuisse contendant; sicque aut materiam disputationis, aut personam disputantis irrideant. Sed quoniam sana mens incomparabiliter amplius obedientiæ fructum debet appetere quam vitare injustæ obtrectationis opprobrium;*[h] *levius credidi me gravari reprehendentium dicta mea judicio, quam pertinacis inobedientiæ subjacere periculo. Proinde securus,*[i] *quod vos mihi perficiendi facultatem precibus impetretis a Domino, qui jussistis ut loquerer, et præsumptionem meam apud eos qui me judicaturi sunt, excusetis; opus susceptum*[j] *vobis orantibus adjuvandus expediam.*

2. *Sed priusquam membratim singula quæ proposuistis absolvam, universaliter de ipsa re quæ in hoc libello tractanda est pauca mihi video esse dicenda, quibus evidenter appareat qua ratione mihi succenseri posse præfatus sim, ab eis qui magis quis dicat, quam quid dicat attendunt; nec rationem dictorum, sed dignitatem dicentium*[k] *prava examinatione discutiunt; et quod facere aut fieri nolunt, dici quoque*[l] *sibi fastidiunt; paratiores aliquid doctrinæ, etiam quod scire cupiunt ignorare; quam a persona inferiore cognoscere: cum veritas undecunque claruerit, non sit ingenio humano deputanda, sed Deo; nec aliquorum debeat credi, sed omnium, quæ per se*[m] *tanta et talis est, ut non tunc sit magna, si eam magni docuerint; sed potius ipsa magnos faciat eos, a quibus doceri vel*[n] *disci po-* D A *tuerit. Voluistis itaque vobis proprietatem vitæ actualis exponi, ut vos cum vestris secundum ipsam vixisse semper, et vivere probaretis; non quali er vobis esset vivendum*[o] *meis disputationibus disceretis. Siquidem conversatio religiosa actualis est vita, quæ docet quomodo præpositi sub se regant viventes et diligant; ac non minus de eorum, quam de sua salute solliciti, quod eis expedire sciunt, paterna cura provideant: et qualiter præposito suo subjecti, tanquam capiti membra deserviant, ac præcepta ejus velut imperium Dei summo amore custodiant; hoc esse sanctum, hoc sibi salubre et necessarium judicantes, quod rectori suo placuerit; non quod eis in perniciem sui arrogantia mentis vitiosæ dictaverit. Ideoque obedientiæ ac patientiæ virtute fundati, majorum suorum non discu-* B *tiunt constituta, sed faciunt; et quando rigor exigit disciplinæ, ut*[p] *severiter arguantur, acceptam correptionem magnanimiter ferunt; nec motibus eorum a quibus fuerint objurgati, sed suis negligentiis, quod castigantur, ascribunt. Cives quoque suos plebeios et nobiles, divites ac potentes, qualiter tractare et regere debeant sacerdotes, hujus libelli series continebit. Quæ ego, sicut sæpe jam dixi, scribere non auderem si vobis negare aliquid*[q] *potuissem. Sed jam capitula ipsa disserenda ponamus. Quæsistis igitur utrum æquanimiter sustinendi sint divina præcepta calcantes, an pro modo peccati debeant ecclesiastica severitate coargui.*

ELENCHUS.

[a] Ms. Camb., *complexus sum, nunc pro viribus.*
[b] Mss. sex, *quod in.*
[c] Mss. tres, *necessitate.*
[d] Ms. Colb. unus, *malevolo denti.*
[e] Ms. Colb. unus omittit *forte.*
[f] Mss. quinque, *Et cum.*
[g] Mss. quatuor, *nescire magis quam emendare.*
[h] Sic ms. Reg. unus. Lugd. vero cum ms. alio Reg., *levius me credidi gravari reprehendentium dictis, meo judicio.* Duac. et Colon. cum 4 Colb. ms., *levius me credidi gravari reprehendentium dicta mea judicio.* Camb. autem, *gravare reprehendentium dicta meo judicio.*
[i] Ms. Camb., *securus sum.. ut opus susceptum.*
[j] Ms. unus, *vestris orationibus adjuvantibus.*
[k] Ms. ex Colb. unus, *pravo examine.*
[l] Ms. unus non habet *sibi.*
[m] Mss. quinque, *talis ac tanta est.*
[n] Sic mss. sex. Editi, *dici.*
[o] Edit. Lugd., *in eis.*
[p] Ita mss. Colb. tres. Editi, *severitate.* Mss. tres. *severi acriter.*
[q] Ms. unus, *possem.*

beant, et Ecclesiæ facultates quasi communes, utpote A Deo rationem reddituri, suscipiant.

Cap. X. Cum quo damno animæ suæ ab Ecclesia quæ pauperes pascit, accipiant illi qui sibi de suo sufficiunt.

Cap. XI. Qui sint qui etiam cum profectu animæ suæ opibus sustententur Ecclesiæ.

Cap. XII. Quid facere debeant clerici quorum infirmitas non potest sua contemnere.

Cap. XIII. Quæ sint gaudia vera, vel veræ divitiæ, et [a] quid impedimenti afferant bona præsentia amatoribus futurorum.

Cap. XIV. Qualiter intelligatur, quod dicit Apostolus: Qui in sacrario operantur, quæ de sacrario sunt edunt.

Cap. XV. De cupiditate, qualiter eis quos semel in- B taserit dominetur.

Cap. XVI. Quod Deum perfectius illi possideant, qui terrenis possessionibus ex corde renuntiant.

Cap. XVII. Quod nihil proficiant, qui, abstinentes a cibis, vitiis serviunt; nec prosit illis facultates abjicere, qui suas faciunt voluntates.

Cap. XVIII. Quanta bona primus homo, abstinentiæ bonum negligendo perdiderit.

Cap. XIX. De peccato primi hominis, et de malis quæ illum peccantem, Deo judicante, secuta sunt.

Cap. XX. Quod omnia bona quæ in Adam corrupti perdidimus, in Christo reparati [b] recipiemus.

Cap. XXI. Qualiter vivere debeant qui Christum imitari desiderant.

Cap. XXII. [c] Qua temperantia uti debeant qui a vo- C luptate delectabilium, vel ab immoderata perceptione ciborum communium, atque a vini immoderato usu cupiunt abstinere.

Cap. XXIII. Quod utentes carnibus concupiscentia carnium polluat, non natura.

Cap. XXIV. Quam utile sit jejunio vel abstinentiæ, advenientium caritatem plerumque [d] præferre.

CAPUT PRIMUM.

Quod pro diversitate peccantium alii portandi sunt, alii castigandi.

1. Si una omnes ægritudine mentium laborarent, ac paribus animorum morbis affecti, nihil ab invicem discreparent, aut [e] sustineri omnes necesse esset, aut argui. Nunc vero, propterea alii portandi sunt, alii castigandi, quia pro diversitate peccantium, mo- D dus quoque diversus est [f] præceptorum. Et utique [g] ita peccatis dissimilia sunt adhibenda remedia, sicut ex dissimilibus causis veniunt ipsa peccata. Plerosque enim peccandi consuetudo delectat, alios ad peccandum occasio alicujus lucri temporalis invitat, fragilitas nonnullos inclinat, quosdam ignorantia boni facit nescire quod peccant, et impedit [h] mali dulcedo, ne correpti aliquando sapiant quod ignorant. Taceo de illis quos aliena delicta quibus consentiunt, decolorant. Illos etiam prætermitto qui, cupientes adipisci quod diligunt, vel refugientes pati quod metuunt, aut fidem catholicam produnt, [i] aut mendacio præstantiam veritatis addicunt. [j] Illud vero dico: Quis nesciat [k] aliter homines cogitatione subita, aliter definitione delinquere, aliter sermone, aliter opere, aliter necessitate, aliter [l] voluntate peccare.

2. Cum igitur tam multiplicibus, ac multum ab invicem [m] distantibus modis homines peccent, quis non intelligat uno modo eis non posse utique mederi quorum tam diversi sunt morbi? Et ideo dupliciter quidem fragilitas humana Dei præcepta contemnit, aut faciendo quod [n] vetuit, aut non faciendo quod jussit: sed [o] quomodo non solum ex illis causis quas commemoravi, sed etiam ex aliis quas non commemoravi, in præceptis suis eum contemnunt, qui ejus præcepta non faciunt; sic debent omnes modo docendo, modo exhortando, modo sustinendo, modo increpando [p] curari, ut sub ope Christi [q] nullius salus in hac vita debeat desperari. Jam nunc si satis apparuit quod divina præcepta calcantes non solum portandi sunt, sed etiam castigandi; a quibus id fiat, qui, vel quo ordine, et quandiu curandi sint qui curantur, adjuvantibus me [r] meritis et orationibus vestris, debeo declarare.

CAPUT II.

De laude sanctorum sacerdotum.

1. Ac ne fidem meus sermo velut humana conjectura non habeat, effectumque, dum ei parum creditur, perdat; ea quæ, adjuvante Domino, demonstrare constitui, vera esse divinis testimoniis conabor ostendere, si prius pauca de laude verorum sacerdotum, qui sunt Ecclesiarum magistri, protulero. Ipsis enim proprie animarum curandarum sollicitudo commissa est; qui pondus populi sibi commissi [s] utiliter sustinentes, pro peccatis omnium velut pro suis infatigabiliter supplicant Deo, ac velut quidam Aaron incensum contriti cordis, et humiliati spiritus offerentes,

[a] Mss. tres, *quod impedimentum*.

[b] Ms. Camb., *recipimus*.

[c] Editi, *Quali*.

[d] Ms. Camb., *præferri*.

[e] Ms. Colb. unus, *sustinere omnes necesse esset aut arguere*.

[f] Mss. Colb. tres, et Reg. unus, *peccatorum*. Ms. alter Reg., *pœnitentium*.

[g] Ms. Colb. unus, *ita peccatis dissimilibus dissimilia adhibenda sunt remedia*.

[h] Ms. unus, *mala dulcedo*.

[i] Editi præter Lugd., *ac mendacio*. Ms. Colb. unus, *aut mendacium præferunt veritati*.

[j] Edit. Lugd. cum mss. quinque, *illud dico*. Ms. unus, *illud quidem*. Ms. alter, *adhuc illud dico*.

[k] Ms. Colb. unus, *aliter hominis cogitationes superbia, aliter*, etc.

[l] Ms. Colb. unus, *voluptate*.

[m] Ms. unus, *discrepantibus*.

[n] Ms. unus, *quod vetat, aut non faciendo quod jubet*.

[o] Mss. omnes, *quoniam*, et paulo post mss. tres, *Dominum contemnunt*.

[p] Mss. duo Regii cum editis, *curare*. Mss. Colb. quatuor et Camb., *curari*.

[q] Ms. Colb. unus, *nullus malus in hac vita*, etc. Ms. Reg. unus, *nullius salus debeat desperari*.

[r] Hæc, *meritis et*, absunt a mss. omnibus.

[s] Mss. sex, *viriliter sustinentes*

ᵃ quo placatur Deus, avertuit iram futuræ animadversionis a populo (*Exod.* XXX, 10; *Lev.* XVI, 2; *Num.* XVI, 46); qui per Dei gratiam fiunt divinæ voluntatis indices, Ecclesiarum Christi post apostolos fundatores, ᵇ fidelis populi duces, veritatis assertores, pravæ doctrinæ hostes, omnibus bonis amabiles, et male sibi consciis etiam ipso visu terribiles, vindices oppressorum, patres in fide catholica regeneratorum, prædicatores cœlestium, primi [*forte* primæ] ᶜ phalanges invisibilium præliorum, exempla bonorum operum, documenta virtutum, et ᵈ forma fidelium. Ipsi sunt ᵉ Ecclesiæ decus, in quibus amplius fulget Ecclesia: ipsi columnæ firmissimæ quibus in Christo fundatis innititur omnis multitudo credentium, ipsi januæ civitatis æternæ, per quos omnes qui credunt ᶠ in Christum ingrediuntur ad Christum; ipsi janitores quibus claves datæ sunt regni cœlorum: ipsi etiam dispensatores regiæ domus, quorum arbitrio in aula regis æterni dividuntur gradus, et officia singulorum.

2. Hi sunt qui non ambiendo, sed spiritualiter vivendo sacerdotium meruerunt; quique non favoris humani suffragio, sed divino munere sublimati, nihil sibi de ᵍ præstantia sui principatus applaudunt; quos non ʰ inflat honor acceptus, sed exercet labor impositus; ⁱ qui non excellentiam ʲ sua n cogitant provecti, sed sarcinam; nec gloriantur de officii dignitate, sed sudant potius constituti sub onere. Tales divina Scriptura speculatores appellat (*Ezech.* III, 17), qui speculantur actus omnium, et qualiter unusquisque cum suis in domo, qualiter in civitate cum civibus vivat, intentione religiosæ curiositatis explorant: quos bonos probaverint, honorando confirmant; quos deprehenderint vitiosos, arguentes emendant: aut si emendari noluerint, æquanimiter portant, habituri uberrimum fructum, aut de sua districtione, si correpti profecerint; aut de sua patientia, etiamsi illi quos sustinent, emendari noluerint.

CAPUT III.

De testimoniis apostolicis, et expositione eorum.

1. Sed jam divina testimonia, sicut promisimus, proferamus. In Act. apostolorum Paulus apostolus sacerdotibus dicit: *Ecce ego scio quod amplius non videbitis faciem meam, vos omnes, inter quos ambulavi prædicans* ᵏ *regnum Jesu Christi. Ideoque contestor vos hodierno* A *die, quia mundus sum ab omnium sanguine. Non enim subterfugi, quominus annuntiarem vobis omne consilium Dei. Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos, regere Ecclesiam Dei, quam* ˡ *acquisivit sanguine suo* (*Act.* XX, 25 *et seq.*). Regnum Dei, inquit, inter vos ambulans prædicavi, ut me alienum ab omnium perditione servarem, qui verbo doctrinæ salutaris audito, nihil ᵐ promoventur ad salutem. Regnum Dei prædicat, qui de vita futura quæ non habet finem; de contemplatione divina, quæ non habet fastidiosam satietatem; de sanctorum beatitudine, quæ non habet defectionem: de angelorum similitudine consequenda prædicare non cessat: ita ut ⁿ si ad hæc ineffabilia bona qui audiunt, provocari noluerint, absolutus sit ille qui eis prædicando non B tacuit.

2. Quod autem secutus adjungit: *Non enim subterfugi quominus annuntiarem vobis omne consilium Dei* (*Ibid.*, 27): quid aliud facit intelligi, nisi ut ecclesiasticus doctor dispositionem Dei (quod consilium Dei vocat Apostolus) eis quos docet aperiat? Aperit ergo dispositionis divinæ consilium quando docet ut patres pietatem filiis suis impendendo, eam mereantur a Domino, qui est omnium Pater, ᵒ ut filii honorem debitum ᵖ patribus suis exhibeant, non exhæredationis metu deterriti, sed futuræ remunerationis desiderio provocati: quia præceptum ᑫ Domini tam patres filios diligendo, quam filii honorificentiam suis exhibendo patribus compleant, qui utrumque jussit ut fieret; ʳ docet ut mariti fidem conjugalis thori suis C uxoribus servent; ˢ ut uxores maritos suos non studio formæ lenocinantis adhibito, aut accuratione vestium diversarum, sed gravitate morum delectent, et operum sanctitate: ut domini servos velut eorum in Christo conservi misericorditer tractent, et servi dominis ita ex corde deserviant, ut voluntatem non solum dominorum suorum, sed etiam Dei hoc ipsum jubentis, efficiant; ut inter se cives cum civibus, cum amicis amici, cum parentibus parentes veram concordiam teneant; ut in nullo negotio alter alterum callida fraude decipiat, ᵗ aut ne in communi contractu fidem, quam sibi servari a cunctis cupit, ipse corrumpat.

3. His ᵘ et talibus et sacerdos annuntiat prædicando, et obediendo populus accipit Dei consilium,

ᵃ Ms. Camb., *quo placatus Deus, avertit*. Ms. Reg. D unus, *quo placatus Deus, avertit iram furoris et animadversionis*. Ms. Reg. alter, *quo placatus avertit iram futuræ animadversionis*.

ᵇ Ms. Reg. unus, *fideles veritatis assertores*, omissis vocibus intermediis.

ᶜ Mss. tres juxta veterum codicum lectionem, *primi præliantes*, seu *præliatores*. Ms. Colb. unus, *primi palæstritæ*.

ᵈ Mss. duo Colb., *forma vitæ*.

ᵉ Ms. Camb., *duces Ecclesiæ*.

ᶠ Mss. sex cum Lugd. non habent *in Christum*.

ᵍ Mss. Colb. duo, *de præsentia*.

ʰ Ita mss. Reg. duo. Alii vero cum editis, *inflammat*.

ⁱ Mss. Colb. tres, *quia non*.

ʲ Ms. Colb. unus, *sui cogitant provectus*.

ᵏ Ms. Colb. unus, *Jesum Christum*.

ˡ Mss. sex, *acquisivit sibi*.

ᵐ Mss. duo, *promoverent*.

ⁿ Ms. unus, *si hæc ineffabilia*; tum paucis interjectis, mss. quatuor, *prædicando non tacuit*.

ᵒ Ita mss. septem cum edit. Lugd. In aliis vero hic inseruntur ista: *Aperit divinæ consilium pietatis, cum docet*.

ᵖ Ms. Colb. unus, *parentibus*.

ᑫ Mss. septem, *Dei*; quorum unus post pauca habet *suis exhibendo parentibus*.

ʳ Editio Lovaniensis anni 1565, Duac. et Colon. hic et post quatuor lineas addunt *Docet*: quam vocem omittunt mss. omnes cum Lugd.

ˢ Mss. duo, *et uxores*.

ᵗ Mss. quatuor, *ut ne*.

ᵘ Ms. unus, *Hæc et talia sacerdos*.

sine quo non pervenitur ad regnum; in quo [a] solo exsecutores divini consilii, participes, Deo auctore, futuri sunt cœlestium præmiorum. Deinde quod dicit Apostolus : *Attendite vobis et universo gregi in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos regere Ecclesiam Dei, quam* [b] *acquisivit sanguine suo* (*Act.* xx, 28) : quis non videat quod tunc sibi sacerdotes attendunt, quando sancte vivendo, ac voluntatem [c] Domini fiducialiter prædicando, Ecclesiæ Dei prospiciunt, ut eis jam grave non sit infirmos Ecclesiæ sustinere, pro quibus redimendis se dignatus est morti vitæ auctor offerre? Sed et ipsi qui docentur, ut sapiant; qui increpantur, ut saltem objurgati proficiant; qui sustinentur, ut de suis aliquando criminibus erubescant, et gaudium suis doctoribus, quorum patientia blande tractantur, [d] de utilitate suæ correctionis exhibeant; et ipsi, inquam, libenter audiant, quid eis apostolico ore [e] divinus sermo præcipiat : *Obedite*, inquit, *præpositis vestris et subjecti estote eis. Ipsi enim pervigilant, quasi rationem pro animabus vestris reddituri : ut cum gaudio hoc faciant et non gementes; hoc enim* [f] *expedit vobis* (*Hebr.* xiii, 17).

4. Ergo doctoribus suis debent obedire qui audiunt, atque eis cum reverentia esse subjecti. Quod faciunt illi, qui castigati libenter accipiunt, nec increpantibus contradicunt. Quod vero ait : *Ipsi enim pervigilant, quasi rationem reddituri pro animabus vestris* (*Ibid.*); sacerdotalem curam pro populo sibi commisso satis ostendit, qui tam in suis actibus quam in prædicationibus vigilantes, sollicite hostis antiqui rimantur insidias, ne quem, velut dormiente pastore, lupus [g] diabolus astuta fraude subripiat, et in damnum pastoris abreptum, secum usque ad supplicia sempiterna perducat. Verum quia ex his qui arguuntur, aliqui se obedientes emendant, aliqui in sua perversitate perdurant, ideo de sacerdotibus ait : *Ut cum gaudio hoc faciant, et non gementes* (*Ibid.*). Cum gaudio sacerdotes [h] arguunt, quando correpti proficiunt; et tristes hoc faciunt, quando se nihil proficere in suis contemptoribus ingemiscunt; ac sic hoc dicit illis expedire, ut cum gaudio, non gementes, eos increpent sacerdotes, qui doctores suos sua correctione lætificant, et eorum gaudia incremento sui profectus accumulant.

CAPUT IV.

OBJECTIO : *Quare sacerdotes sancti, quorum cura est perdite viventes arguere, simulatores religionis æquanimiter ferant.*

1. Necdum sermonem de sacerdotibus sanctis, A unde plura dicere conabar, impleveram, cum ecce ad me quidam de nostris ingressus, quid dictarem [i] curiosus interrogat. Cui cum recitari fecissem : Omnes, inquit, episcopos tales esse debere quales tuus sermo descripsit, et nunc esse plures apud nos plenos sacerdotalibus bonis, qualia veraciter prædicasti, dubium non est; sed cum ad eorum probetur officium pertinere, ut inquietos sacerdotali auctoritate corripiant, rudes doceant, contradicentes sanæ doctrinæ redarguant, [j] quid est quod non in omnes hæc eorum cura porrigitur; cur non et alios simili auctoritate castigant? Illos dico, qui velut conversi, ex pristinis moribus nihil abjiciunt, non mente mutati, sed veste; nec actu, sed habitu.

2. Illi sunt qui sermone tantum, non opere, sæculo B renuntiasse contenti sæculariter vivunt, et vitia sua inani professione vitæ melioris abscondunt, ac religionis imaginariæ nomine palliati, opinionem virtutis pro virtute suscipiunt : prædicant magna, nec faciunt; accusant vitia, nec deponunt; publice sibi displicere simulant, quod occulte committunt; magni student videri, non fieri; [k] laudant eos quorum cupiunt prædicatione laudari; jejunant ut vultus sui pallorem perniciosis laudibus vendant. Ad reprehendendos alios prompti, se non patiuntur a quibuslibet vel [l] leviter reprehendi. Ad faciem publicam patientiam fingunt, et in animo iracundiæ virus abscondunt, ad nocendum parati, cum nocendi tempus invenerint : suorum actuum negligentes, fiunt aliorum procaci libertate censores. Impudenter se assuunt virginibus C sacris ac viduis, quibus tanto [m] inglutinantur affectu, ut facilius ab Ecclesiæ (quod dictu quoque nefas est) quam ab earum communione discedant. Qui etsi cum illis forte non [n] peccant, tamen malæ suspicionis de se præbendo materiam, vitam suam maculis sinistræ opinionis infamant.

3. Taceo de illis qui, undante [o] lapsabundi corporis motu, defluentibus in talos vestimentis incedunt, et vagis laterum flexibus quodammodo fluctuantes, animorum dissolutionem vestigiis sinuosa mobilitate nutantibus produnt. Illos quis ferat qui, [p] adumbratæ prætendentes honestatis imaginem, ad hoc pupillorum ac viduarum causas, velut tuendas simulata pietate suscipiunt, ut earum facultates suis adjiciant, et divites ex pauperibus facti, vel ex divitibus ditiores, D tenuem censum [q] per nefas accumulent : ut cum fuerint exundante patrimonio sumptuosiores effecti, nunquam [r] materia voluptatis gulæ suæ deficiat? Illos igitur tales quare non arguunt, qui arguendi potesta-

[a] Mss. duo, *soli exsecutores*.
[b] Mss. quatuor, *acquisivit sibi sanguine suo*.
[c] Mss. septem, *Dei*.
[d] Ita mss. omnes. Editi vero, *de utilitatis suæ profectu*.
[e] Ms. unus, *Spiritus sanctus, id est divinus sermo*.
[f] In ms. uno corrigitur *non expedit*, juxta textum Apostoli.
[g] Ms. Colb. unus, *lupus, id est diabolus*.
[h] Ms. unus addit *sancti*.
[i] Mss. Colb. duo, *curiosius*.
[j] Ms. Colb. unus, *quare non ad omnes hæc eorum correctio porrigitur*.
[k] Ms. unus, *laudantes*.
[l] Edit. Lugd., *leniter*.
[m] Mss. quatuor, *agglutinantur*.
[n] Mss. tres, *non pereant*.
[o] Mss. quatuor, *lassabundi*.
[p] Hæ quatuor voces, *adumbratæ prætendentes honestatis imaginem*, absunt a ms. Camberonensi.
[q] Mss. quatuor, *proh nefas!*
[r] Mss. Colb. unus, *materiæ voluptatis gulæ sua deficiant*. Colb. alter, *materia voluptati ac gulæ suæ deficiat*.

tem divinitus acceperunt? [a] Non verentur, ne forte cum tam flagitiose viventibus parcunt, videantur probare quæ faciunt? Quid quod eos etiam ad officium clericatus admittunt, et (proh nefas!) quasi parum sit quod tales dissimulata severitate non increpant, insuper et honorant?

CAPUT V.

RESPONSIO: *Ubi ostenditur quibus exigentibus causis quorumdam infirmitas blande tractetur.*

1. Ego vero: Si recolis, inquam, quid de sanctis sacerdotibus fuerit disputatum, sufficiens accepisti responsum. Ecclesiæ quippe doctoribus, sicut supra jam diximus, et censura inesse debet, ut arguant; et patientia, ut emendari nolentes fortiter ferant, apostolico satisfacientes imperio, qui Timotheo [b] præcepit, dicens: *Argue, obsecra, increpa in omni patientia et doctrina* (*II Tim.* IV, 2). Quasi diceret: Argue coæquales, obsecra seniores, increpa juniores. Sed propterea addidit: *In omni patientia et doctrina*: quia leniter castigatus exhibet reverentiam castiganti; asperitate autem nimiæ increpationis offensus nec increpationem recipit, nec salutem. Item alio loco idem apostolus dicit: *Vos qui firmiores estis, imbecillitates* [c] *infirmiorum sustinete* (*Rom.* XV, 1). Sustinent ergo æquanimiter ut infirmos, quos emendare non potuerint castigatos. Proinde quia nec [d] objurgari omnes expedit, nec omnes blande tractari; sciunt sancti sacerdotes atque discernunt, quos debeant temperata severitate corripere, et quos sacerdotali magnanimitate portare; et ideo omnium quos per Dei gratiam curant, non voluntati, sed utilitati prospiciunt. Denique [*al.* Deinde] alios honorari deformiter ambientes, quibus non expedire noverunt, non vitio alicujus invidiæ, sed altæ prudentiæ consilio prætermittunt, et alios latere cupientes honorant, ut eis aditum ad majores profectus aperiant. [e] Eos quos probant increpationem posse pati castigant, et impatientes objurgationis ut languidos palpant; non eis adulando, quod tales sunt, sed infirmitatibus talium compatiendo, si forte aliter sanari non possunt.

2. Cæterum si Ecclesiæ communione priventur infirmi, qui curari adhibita increpatione non possunt, aut intolerabilis mole tristitiæ supra modum gravati succumbunt, et sanctorum omnium vultus, per quos possent restitui Deo, refugiunt; aut certe ad omnem peccandi impudentiam, si fuerint exacerbati, prosiliunt, et quidquid mali occulte faciebant publice

A perpetrabunt, in tantam vesaniam reparandæ salutis desperatione prolapsi, [f] ut seria verba corripientium in jocos evitabiles impudenti urbanitate convertant, [g] ac male dicaces in se ex ipsa jactatione turpitudinis suæ, turpiter viventium malevolas lætitias pascant. [h] Propter hoc ergo, blanda pietate portandi sunt, qui increpari pro sua infirmitate non possunt. Et revera, si peccanti salubrem pudorem, dum pro eo erubescis, incutias, ac verecundiam quam pro peccatis ejus assumis, in eum pia animi compassione transfundas; facile in illo [i] reprimis omnem peccandi licentiam, atque ei totam impudentiam demis licentiosæ turpitudinis hortatricem. Tunc mores ejus verecundia custos integritatis ornabit, ut ei placeat quod ante sordebat, quando [j] sordidus erat; [k] et

B sordeat quod ante placebat, quando ipse bonis omnibus displicebat. Sanctos viros amando sectabitur, et sectando in eorum similitudinem paulatim vitæ prioris emendatione formabitur, ut ei quam laboriosum fuit in sublimitatem virtutis evadere, tam deforme sit in vitia rursus quibus se gaudet caruisse, descendere. Quia sicut virtus onerosa est vitioso, ita virtutis amico [l] vitiosa voluptas amara est. Ecce quomodo peccantes omnes blande tractat aut increpat, qui nihil aliud nisi eorum salutem quibus vult prodesse, considerat.

CAPUT VI.

Quod illi peccata aliena impatienter accusant, qui sua non cogitant.

Tandiu [m] enim quis peccata sua, quæ nosse, aut

C deflere debet, ignorat; quandiu curiose aliena considerat. [n] Quod si mores suos ad seipsum conversus aspiciat, non requiret quod in aliis specialiter reprehendat, sed in seipso quod lugeat. Proinde fratrum nostrorum vitia non facile debemus accusare, sed gemere: ut invicem onera nostra portantes, legem Christi possimus implere (*Gal.* VI, 2); qui utique non accusavit peccata nostra, sed tulit, Evangelista dicente: *Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi* (*Joan.* I, 29). Itaque si ille qui sine ullo peccato fuit, nos peccatores ineffabili pietate sustinuit, et sustinere non desinit, non interitum nostrum desiderans, sed profectum, nec mortem peccantium, sed salutem; quare nos exemplo nostri Salvatoris et Domini non sustineamus infirmos, cum et ipsi aut infirmi sumus, et

D volumus a Deo portari; aut si sani sumus, possumus adhuc ut fragiles infirmari.

[a] Ms. Colb. unus, *nec verentur..... approbare quæ faciunt?*
[b] Ms. unus, Lugd. et Lov., *præcipit.*
[c] Mss. sex, *infirmorum.*
[d] Mss. duo, *objurgare..... tractare.*
[e] Ms. unus. *Et quos probant.*
[f] Ms. Colb. unus, *severa*; alter, *serena*. Alii codices, *salutaria.*
[g] Ms. Camb., *maledici in se.* Ms. Colb. unus, *maledicas in se*, etc. Ms. Colb. alter, et Reg. duo, *maledica in se*, etc. Sic et edit. Lugd.
[h] Ms. unus, *Propterea ergo.*
[i] Ms. unus, *rep imes...... demes.*
[j] Sic mss. omnes, et edit. Lugd., Lovan. vero, Duac. et Colon., *quando in sordibus erat, et sordidus erat.*
[k] Editi, *ut sordeat.*
[l] Alias sic legebatur, *ita est amara vitiosa voluntas virtutis amico.* Mss. duo Colb., *est vitiosa voluntas amara est.* Reg. unus, *vitiorum voluntas*; et ab alia manu, *vitiosa voluptas.* Colb. alter, *vitiosa est amara voluptas.*
[m] Ms. Colb. unus, *Quandiu enim quis...... quandiu curiose.*
[n] Ms. Reg. unus, *ad seipsum conversus aspiciat.* Ms. Reg. alter. *Quod si ad seipsum conversus aspiciat.*

CAPUT VII.

Quantum remedii habeat confessio peccatorum, et quale mereatur occultatio dolosa supplicium.

1. Huc accedit quod et ipsa peccata sic habentur occulta, vel aliena nobis, vel aliis nostra, ut plerumque et sanctus inter peccatores lateat, et famam sancti obtineat peccator. Innocentem si se tueri non potest, suspicio judicis [a] incauta condemnat, et reum calliditas ingenii vivacis excusat. Verumtamen non divinum, sed humanum fallunt ista judicium. Et quid mirum, si animos aliorum quales sint, sine ipsorum confessione nescimus, cum nos ipsos ita hodie noverimus ut quales futuri simus [b] crastino nesciamus? Cum vero nobis fratres quilibet nostri peccata sua, tanquam medicis, vulnera quibus urgentur aperiunt; operam dare debemus [c] ut quantocius ad sanitatem, Deo auctore, perveniant, ne in pejus dissimulata curatione proficiant. Ea autem crimina quorumlibet si ipsis criminosis confiteri nolentibus undecunque claruerint; quæcunque non fuerint patientiæ leni medicamento sanata, velut igni quodam piæ increpationis urenda sunt et curanda.

2. Quod si nec sic quidem æquanimiter sustinentis, ac pie increpantis medela [d] profecerit in eis, qui diu portati, et salubriter objurgati, corrigi noluerunt; tanquam [e] putres corporis partes debent ferro excommunicationis abscidi: ne, sicut caro morbis emortua, si abscisa non fuerit, salutem reliquæ carnis putredinis suæ contagione corrumpit; ita isti qui emendari despiciunt, et in suo morbo persistunt, si moribus depravatis in sanctorum societate permanserint, eos exemplo suæ [f] perditionis inficiant. Porro illi quorum peccata humanam notitiam latent, nec ab ipsis confessa, nec ab aliis publicata; si ea confiteri aut [g] emendare noluerint, Deum, quem habent testem, ipsum habituri sunt et ultorem. Et quid eis prodest humanum vitare judicium, cum, si in malo suo permanserint, ituri sint in æternum, Deo retribuente, supplicium? Quod si ipsi [h] sibi judices fiant, et veluti suæ iniquitatis ultores hic in se voluntariam pœnam severissimæ animadversionis exerceant: temporalibus pœnis mutabunt æterna supplicia, et lacrymis ex vera cordis compunctione fluentibus restinguent æterni ignis incendia. At hi qui, in aliquo gradu ecclesiastico constituti, aliquod occulte crimen admittunt, ipsi se vana persuasione decipiunt, si eis videtur propterea communicare, et officium suum im- A plere debere, quod homines occultatione sui criminis falluntur.

3. Exceptis enim peccatis quæ tam parva sunt, ut caveri non possint, pro quibus expiandis quotidie Deo clamamus, et dicimus: *Dimitte nobis debita nostra sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* (*Matth.* VI, 12): illa crimina caveantur quæ publicata suos auctores humano faciunt damnari judicio. Qui autem ea commiserint, et ideo prodere metuunt, ne sententiam justæ excommunicationis accipiant, sine causa communicant; imo vero dupliciter contra se iram divinæ indignationis exaggerant, quod et hominibus innocentiam fingunt, et contempto Dei judicio, abstinere se ab altari propter homines erubescunt. Quapropter Deum sibi facilius placabunt illi qui non humano con- B victi judicio, sed ultro crimen [i] agnoscunt; [j] qui aut propriis illud confessionibus produnt, aut nescientibus aliis quales occulti sunt, ipsi in se voluntariæ excommunicationis sententiam ferunt, et ab altari cui ministrabant, non animo, sed officio separati, vitam suam tanquam mortuam plangunt, certi quod reconciliato sibi efficacis pœnitentiæ fructibus Deo, non solum amissa [k] recipiant, sed etiam cives supernæ civitatis effecti, ad gaudia sempiterna perveniant.

CAPUT VIII.

Quod inique, et non simpliciter arguentes vani sint, ac divino judicio condemnandi.

Jam [l] de illis qui, levi suspicione permoti, simpliciter viventes objurgant, ut et illos incondita corre- C ptione confundant atque dejiciant, et sibi per hoc nescio cujus districtionis gloriam quærant, non est meum aliquid dicere; super quibus tam perspicue divinus sermo pronuntiat, ut [m] expositore non egeat. Ait enim in Ecclesiastico Spiritus sanctus: *Est correptio mendax in* [n] *ira contumeliosi; et est judicium quod non est bonum* (*Eccli.* XIX, 28). Utique contumeliosi hominis et superbi correptio, quæ dicitur mendax, [o] superbiæ est, non alicujus humilitatis [p] judicium, et ideo non est bonum. Quid potuit evidentius, quid apertius dici, quam [q] ut contumeliosum diceret mendaciter arguentem? Quia et contumeliosus est qui mendaciter arguit; [r] et mendaciter arguit qui contumeliam facit. Item in Proverbiis: *Testis falsus non erit impunitus, et qui arguit inique non* D *effugiet* (*Prov.* XIX, 5). Quis est falsus testis, nisi qui hominem quemlibet de criminibus indiscussis objurgat? Quem propterea inique increpantem dicit non

[a] Ms. unus, *incaute.*
[b] Ms. unus, *in crastino.*
[c] Ms. unus, *quantocitius.*
[d] Mss. sex, *processerit.*
[e] Mss. duo, *putridæ*; unus, *putrescentes*; mss. quinque cum editis, *abscidi.*
[f] Ms. unus, *perversionis.*
[g] Mss tres, *vel emendari.*
[h] Deest *sibi* in edd. Lov., Duac. et Colon.: habetur in mss. omnibus et edit. Lugd. Ms. unus, *Qui si ipsi*, etc.
[i] Editi, *cognoscunt*; mss. sex, *agnoscunt.*
[j] Mss. tres, *quia aut*; et infra, mss. quatuor, *occulti sint.*
[k] Ms. unus, *recipient, sed etiam..... pervenient.*
[l] Mss. duo Colb., *Tamen.*
[m] Mss. duo, *expositione.*
[n] Mss. septem, *in ore contumeliosi*...; et paulo post mss. sex, *et est indicium.*
[o] Mss. duo, *superbia est.*
[p] Mss. sex, cum edit. Lugd., *indicium.*
[q] Edit. Lugd., *quam contumeliosum dicere.*
[r] In mss. duobus Reg. desunt hæc, *et mendaciter arguit.* In Colb. ms. uno, *quia et contumeliosus est, qui mendaciter arguit eum qui contumeliam facit.*

impunitum futurum, quia innocentem nullis provocantibus meritis arguendo, [a] videri vult reum. [b] Quod autem dicit de eo qui inique arguit, *non effugiet*; quid aliud debet intelligi, nisi quia iram Dei non effugiet, qui aliquem non sic corripit, ut emendet, sed ut se procaciter jactet? Sed de contemptoribus præceptorum Dei, et de correptionis ac patientiæ virtute, sufficiant ista quæ diximus : ne in uno capitulo justo amplius immorati, aut cætera brevius quam necesse sit transcurramus, aut intentionem vestram longitudine nimium protelati voluminis oneremus. Videamus itaque quid nos etiam continentia [c] capituli sequentis edoceat. Utrum, [d] inquit, congregandis fratribus, aut alendis expediat facultates Ecclesiæ possideri, an perfectionis amore contemni.

CAPUT IX.

Quod sacerdotes [e] nihil proprii habere debeant, et ecclesiæ facultates quasi communes, pro quibus Deo rationem reddituri sunt, suscipiant.

1. Expedit facultates ecclesiæ possideri, et proprias perfectionis amore contemni. Non enim propriæ sunt, sed communes ecclesiæ facultates; et ideo quisquis omnibus quæ habuit dimissis aut venditis, fit rei suæ contemptor; cum præpositus fuerit factus ecclesiæ, omnium quæ habet ecclesia efficitur dispensator. [f] Deinde sanctus Paulinus (ut ipsi melius nostis) ingentia prædia, [g] quæ fuerunt sua, vendita pauperibus erogavit; sed cum postea factus esset episcopus, non contempsit ecclesiæ facultates, sed fidelissime dispensavit. Quo facto satis ostendit et propria debere propter perfectionem contemni, et C sine impedimento perfectionis posse [h] quæ sunt communia ecclesiæ possideri. Quid sanctus Hilarius? nonne et ipse omnia [i] bona sua aut [j] parentibus reliquit, aut vendita pauperibus erogavit? Is tamen cum merito perfectionis suæ fieret ecclesiæ Arelatensis episcopus, quod illa tunc habebat ecclesia non solum possedit, sed etiam acceptis fidelium numerosis hæreditatibus ampliavit. Isti ergo tam sancti, et tam perfecti pontifices factis evidentibus clamant posse et debere fieri quod fecerunt. Qui utique homines tam sæcularium quam divinarum litterarum sine ambiguitate doctissimi, si scirent res ecclesiæ debere contemni, nunquam eas [k] debuerant qui omnia sua reliquerant retinere.

2. Unde datur intelligi quod tanti ac tales viri D

A (qui volentes [l] esse Christi discipuli, renuntiaverunt omnibus quæ habebant) non ut possessores, sed ut procuratores facultates ecclesiæ possidebant. Et idcirco scientes nihil aliud esse res ecclesiæ, nisi vota fidelium, pretia peccatorum, et [m] patrimonia pauperum; non eas vindicaverunt in usus suos, ut proprias, sed ut commendatas pauperibus diviserunt. Hoc est enim possidendo contemnere, non sibi, sed aliis possidere; nec habendi cupiditate ecclesiæ facultates ambire, sed eas pietate subveniendi suscipere. Quod habet ecclesia, cum omnibus nihil habentibus habet commune, nec aliquid inde eis qui sibi de suo sufficiunt debet erogare, quando nihil aliud sit habentibus dare quam perdere.

CAPUT X.

B *Cum quo damno animæ suæ ab ecclesia, quæ pauperes pascit, accipiunt illi qui sibi de suo sufficiunt.*

1. Nec illi qui sua possidentes dari sibi aliquid volunt, sine grandi peccato suo, [n] unde pauper victurus erat accipiunt. De clericis quidem dicit [o] Spiritus sanctus : *Peccata populi mei* [p] *comedunt* (*Osee* IV, 8). Sed sicut nihil habentes proprium, non peccata, sed alimenta quibus indigere videntur, accipiunt; ita possessores, non alimenta quibus abundant, sed aliena peccata suscipiunt. Ipsi quoque pauperes, si se possunt suis artificiis aut laboribus expedire, non præsumant quod debet debilis aut infirmus accipere, ne forte ecclesia, quæ potest omni solatio destitutis necessaria ministrare, si omnes etiam nihil indigentes accipiant, gravata, illis quibus debet, subvenire non C valeat.

2. Qui autem ecclesiæ serviunt, et labori suo velut debita reddi oportere credentes, ea quibus opus non habent, aut accipiunt libenter, aut exigunt; nimis carnaliter sapiunt, si putant, quod ecclesiæ fideliter servientes stipendia terrena, ac non potius præmia æterna percipiant. Sæcularis quippe militia quia cœlestia non habet, terrena strenue militantibus præstat. Unde satis indignum est, si fidelis, et operosa devotio clericorum, propter stipendium temporale præmia sempiterna contemnat. Quod si quilibet minister ecclesiæ non habeat unde vivat : [q] non ei præmium reddat hic; sed necessaria præstet ecclesia : ut in futuro præmium laboris sui recipiat, quod in hac vita jam spe dominicæ promissionis [r] certus exspectat. D Illi quoque [s] qui velut idonei nihil quidem sibi dari

[a] Ita mss. omnes. Editi vero, *vult esse reum.*
[b] Ms. unus, *Qui autem.* Ms. alter, *dico de eo. . nisi quia iram.*
[c] Ms. unus, *capituli sequentis auctoritas edoceat.*
[d] Legendum forte *inquam.*
[e] Mss. duo Reg., *nihil proprium habere debeant, sed ecclesiæ facultates tanquam communes, utpote Deo rationem reddituri, suscipiant.*
[f] Mss. tres, *Denique*, cum edit. Lugd.
[g] Edit. Lugd., *quia.*
[h] Mss. quinque cum edit. Lugd., *posse ecclesiæ, quæ sunt profecto communia, possideri.* Ex Colb. unus, *posse ecclesiæ facultates, quæ sunt communes possideri.*
[i] Mss. sex, *omnia sua.*
[j] Ms. unus, *pauperibus.*
[k] Mss. Colb. duo et Reg. unus, *nunquam eas habuissent.* Alii duo cum Camb., *haberent.* Regius alter, *suscipere debuerant* : et in fine omittunt vocem *retinere.*
[l] Mss. duo, *fieri.*
[m] Mss. quatuor, *patrimonium pauperum*; quorum unus, *et omnium defensabile patrimonium pauperum.*
[n] Ms. Camb., *ex unde.*
[o] Mss. tres, *dicit propheta.*
[p] Mss. tres Colb., *comedent.*
[q] Editi Lugd. et Lovan., *non ei præmium hic, sed necessaria præstat ecclesia.* Mss. duo, *non ei reddidit hic, sed necessaria præstat ecclesia.* Mss. tres, *non ei reddat hic, sed necessaria præstet ecclesia.* Omnes editi, *præstat.*
[r] Mss. sex non habent *certus.*
[s] Editi, *qui vel idonei.* Mss. quinque, *velut.*

velut debitum poscunt, sed tamen ecclesiæ sumptibus vivunt, non est meum dicere, quali peccato cibos pauperum præsumendo suscipiant, qui ecclesiam quam juvare de propriis facultatibus debuerunt, suis expensis insuper gravant: propter hoc fortassis in congregatione viventes, ne aliquos pauperes pascant, ne advenientes [a] suscipiant, aut ne suum censum expensis quotidianis imminuant. [b] Quod si aliquid de fructibus suis ecclesiæ, velut pro ipsa expensa sua contulerint; non se præferant inani jactantia illis, quos nihil habentes pascit et vestit ecclesia: quia perfectior est ille qui se mundi rebus exspoliat, aut qui cum nihil habuerit, nec habere desiderat, quam ille qui ex multis quæ possidet, ecclesiæ aliquid præstat, ac se de eo quod præstiterit fortitan jactat.

3. Dura sunt quæ dico, nec ego diffiteor. Dura sunt, sed observare nolentibus. Cæterum [c] si fiant ista; quæ difficilia non facientibus sunt, statim facilia facientibus fiunt. Non ergo ea quæ nolumus observare, impossibilitas nobis facit dura, sed novitas. In usum veniant, et neminem frequentata conturbant. Nam, quæro, quid sit eorum quæ dixi difficile? ut homo id quod opus non habet, ab ecclesia non accipiat, an ut quod habet sine causa contemnat? Si propter hoc non vult sua relinquere ut habeat unde vivat, ut quid accipit unde rationem reddat? ut quid [d] de peccatis alienis sua multiplicat?

CAPUT XI.

Qui sunt qui etiam cum profectu animæ suæ opibus sustentantur ecclesiæ.

Itaque sacerdos cui dispensationis cura commissa est, non solum sine cupiditate, sed etiam cum laude pietatis accipit a populo dispensanda, et fideliter dispensat accepta, qui omnia sua [e] aut parentibus reliquit, aut pauperibus distribuit, aut ecclesiæ rebus adjunxit, et se in numero pauperum paupertatis amore constituit: ita ut unde pauperibus subministrat, inde et ipse [f] tanquam pauper voluntarius vivat. Clerici quoque quos pauperes aut voluntas, aut nativitas fecit, cum perfectione virtutis vitæ necessaria, sive in domibus suis, sive in congregatione viventes accipiant: quia ad ea accipienda non eos habendi cupiditas ducit, sed cogit vivendi necessitas.

CAPUT XII.

Quid facere debeant clerici quorum infirmitas non potest sua contemnere.

Illi autem qui tam infirmi sunt, ut possessionibus suis renuntiare non possint, si ea quæ accepturi erant, dispensatori relinquant, nihil habentibus conferenda, sine peccato possident sua: quia et ipsi quodammodo sua relinquunt, quando propriis contenti rebus, nihil eorum quæ labori, vel ordini suo deberi arbitrantur accipiunt. Quod si putant ideo [g] accipi debere eorum quæ conferuntur ecclesiæ portionem, ne eam videantur abjicere, se vero non posse sua relinquere, quod eis deforme sit inter suos, pauperes reddi; noverint esse deformius possessores de eleemosynis pauperum pasci.

CAPUT XIII.

Quæ sint gaudia vera, vel veræ divitiæ; et quid impedimenti afferant bona præsentia amatoribus futurorum.

1. Heu quam subtiliter nos ille decipiendi artifex fallit, quanta cæcitate oculos nostræ mentis obducit, ne discernamus gaudendi avidi, unde justius gaudeamus; aut ne cupientes augeri divitiis, noverimus quas quibus incomparabiliter præferamus. Nam gaudere quidem bonum est; sed qui gaudet, si non inde gaudeat unde debet, non potest bonum esse quod gaudet. Siquidem gaudet et raptor, cum desiderata rapuerit; gaudet et ebriosus, cum [h] exoptatæ occasionem potationis invenerit; gaudet et adulter, cum ad delectationem fruendi corporis concupiti pervenerit: sed cum sit gaudere bonum, de his atque hujusmodi gaudere grande est malum. Hæc et his similia sunt unde gaudere nos vult mundus, cum suis amatoribus [i] periturus. Hæc sunt quæ repudiare debemus, ut de bona conscientia, de sanctitate morum, de acquisitione virtutum, de dono Dei, et de promissione futuri regni ineffabiliter gaudeamus.

2. Ditari quoque divitiis grande est bonum; [j] sed inde ditari unde non debeas, non est habenda facultas, sed detestanda calamitas. Nihil est enim calamitosius, nihilque miserius eo qui iniquis acquisitionibus crescit, quem locupletem fraudes faciunt ac rapinæ. Illæ nobis sunt ambiendæ divitiæ, quæ nos ornare [k] possint pariter et munire, quas nec acquirere possumus inviti, nec perdere, quæ nos contra hostiles impetus armant, a mundo disterminant, Deo commendant, ditant [l] animas nostras atque nobilitant, nobiscum sunt, intra nos sunt. Divitiæ nostræ credendæ sunt pudicitia, quæ nos pudicos; justitia, quæ justos; pietas, quæ pios; humilitas, quæ humiles; mansuetudo, quæ mansuetos; innocentia, quæ innocentes; puritas, quæ puros; prudentia, quæ prudentes; temperantia, quæ temperantes; et caritas, quæ nos facit Deo et hominibus caros, [m] virtutum potentes, sæculi contemptores, ac bonorum omnium

[a] Mss. sex, *excipiant.*
[b] Ms. unus, *Qui si.*
[c] Sic mss. tres. Alii cum editis, *si faciant.*
[d] Ita mss. omnes, et Lugd. At editi alii, *de peccatis.*
[e] Lugd. edit. cum ms. Camb. hæc tantum habent *aut relinquit, aut ecclesiæ rebus adjungit, et se.* Mss. Reg. duo, et quatuor Colb., *aut reliquit, aut ecclesiæ rebus adjunxit, et se*, etc.
[f] Ms. unus, *et ipse jam tanquam.*
[g] Ms. Reg., *ne ea.* Ms. Camb., *ideo partes accipi debere earum quæ conferuntur ecclesiæ portionum, ne eas videantur abjicere.*
[h] Ms. unus, *exoptatum.*
[i] Ms. unus, *perituros.*
[j] Mss. Colb. duo, *sed non inde ditari unde debeamus.* Ms. alter, *sed non ditari unde debeas.*
[k] Ms. unus, *possunt.*
[l] Mss. tres Colb., *animos nostros.*
[m] Mss. tres, *vitiorum impotentes, sæculi contemptores.* Ms. alter, *vitiorum impotentis sæculi contemptores.*

sectatores. Hæc sunt non omnium, sed sanctorum A sanctæ virtutes; non divitum superborum, sed humilium pauperum facultates; patrimonium cordium, divitiæ incorruptibiles morum, quibus non abundant [a] nisi qui illis carnalibus ex corde renuntiant. Quæ quamvis et ipsa sint bona, utpote a bono Deo creata; tamen quia sunt bonis malisque communia, student ea spirituales viri contemnere, quo possint ad illa incomparabiliter meliora, quæ sunt bonorum omnium propria, pervenire: quoniam non est tale bonum quod habent et mali, quale illud est quod non habent [b] nisi boni.

3. Corporale bonum quando habent iniqui, ipsorum est præmium, [c] quando habent justi, non est eorum præmium, sed temporale solatium. Item boni temporalis amissio fit exercitium justi, et injusti B supplicium: quia et justus desiderio cœlestium captus, omnia temporalia sive habeat, sive amittat, omnino non sentit; et iniquus quod cum delectatione [d] habet, sine dolore non perdit. Propter hoc igitur eis qui militant Deo fugiendæ sunt ex toto corde divitiæ, quas qui habere volunt, sine labore non quærunt, sine difficultate non inveniunt, sine cura non servant, sine anxia delectatione non possident, sine dolore non perdunt. Apostolus autem Christi militibus [e] dicit: *Volo vos sine sollicitudine esse* (*I Cor.* VII, 32); et, *Radix omnium malorum est avaritia: quam quidam appetentes erraverunt a fide, et inseruerunt se doloribus multis* (*I Tim.* VI, 10). Ac sic census [f] iste terrenus eis a quibus vitiose diligitur, non est voluptatum materia, sed dolorum. Quapropter ex- C pedit facultates ecclesiæ [g] possideri, ut inde vivant qui non sæculo, cujus gaudia fugitiva repudiant, sed Deo [h] serviunt, cujus ineffabilia bona desiderant.

CAPUT XIV.

Qualiter intelligatur quod dicit Apostolus, Qui in sacrario operantur, quæ de sacrario sunt edunt.

De talibus dicere videtur Apostolus: *Qui in sacrario operantur, quæ de sacrario sunt edunt, et qui altario deserviunt, [i] cum altario participant* (*I Cor.* IX, 13). Qui nisi hoc de contemptoribus facultatum suarum vellet intelligi, nunquam secutus adjungeret: *Ita et Deus ordinavit his qui Evangelium annuntiant, de Evangelio vivere* (*Ibid.*, 14). De Evangelio vivunt qui nihil proprium habere volunt, qui nec habent, nec habere aliquid concupiscunt; non suorum, sed communium possessores. Quid est aliud de Evangelio vivere, nisi laborantem inde ubi laborat necessaria vitæ percipere? Apostolus tamen, qui sic Evangelium prædicavit, ut nec de Evangelio viveret, sed necessaria sibi suis manibus ministraret, de se confidenter [j] eloquitur: *Ego autem nullo horum usus sum.* Et quare hoc dixerit, secutus aperuit dicens: *Expedit mihi magis mori quam ut gloriam meam quis evacuet* (*Ibid.*, 15). [k] Evacuari dicit gloriam suam, si ab eis quibus prædicabat voluisset accipere vitæ [l] corporalis expensam; nolebat quippe in præsenti laboris sui fructum, sed in futuro recipere. Si ergo ille qui nihil habebat, noluit de Evangelio ubi laborabat, sed suis manibus vivere, [m] ne gloriam suæ mercedis amitteret; quid nos, qui et propria nolumus amore possidendi, non vivendi necessitate, relinquere, et accipere insuper volumus, non unde vivamus, sed unde censum nostrum incrementis damnabilibus augeamus?

CAPUT XV.

De cupiditate, qualiter eis quos semel invaserit dominetur.

1. Jubet [n] ecce nobis imperiosa cupiditas, ut [o] divina parvipendentes, possessionum terrestrium damnosa compendia cogitemus, [p] ut in eis totam sollicitudinem curamque ponamus, [q] ut inde nos morbida vanitate jactemus, ut amplitudine patrimonii diffusioris elati, fieri pauperes spiritu negligamus. [r] O facinus inauditum! Suavi jugo Christi contempto, ferreum cupiditatis imperium voluntaria mentium inclinatione suscipimus; et Domini nostri [s] levi onere, quod subjectos non onerat, sed sublevat, posthabito, plumbeum pondus nostris cervicibus [t] aggeramus, quod citius potest deponi quam ferri: quia et ipsa cupiditas, quæ nobis subjici ultro volentibus hoc pondus imponit, contemni potest facilius quam expleri; et ideo qui se illi volentes dederint expugnanti, voluntatem resistendi ulterius non habebunt tyrannice dominanti. Et hoc fit justo Dei judicio, ut qui cupiditati resistere [u] noluimus ingressuræ, jam resistere nequeamus ingressæ.

[a] Editi, *nisi illi qui illis.* Mss. quatuor omittunt *illi.* Ms. Colb. unus, *quæ non aliis dantur, nisi qui.* D
[b] Mss. duo, *iniqui.* Ms. alter, *quod habent boni.*
[c] Ms. unus, *quando autem.* Tum ms. alter caret hac voce, *eorum.*
[d] Mss. septem, *habuit.*
[e] Ms. unus, *dixit.*
[f] Ms. unus, *census æstimatus, iste terrenus.*
[g] Mss. quatuor, *possidere.*
[h] Mss. quatuor, *deserviunt.*
[i] Mss. tres, *cum altario participantur.* Mss. duo, *cum altari participantur.*
[j] Mss. duo Reg., *loquitur.*
[k] Ita mss. duo Reg. Alii cum editis, *evacuare.*
[l] Mss. quinque, *temporalis.*
[m] Ms. Colb. unus, *ne gloriæ suæ mercedem.* Alter, *mercedis suæ gloriam.*
[n] Mss. quatuor, *Ecce enim jubet nobis.*
[o] Ms. Reg. unus, *divina præcepta parvipendentes.*
[p] Ms. unus, *et in eis.*
[q] Ms. Camb., *unde nos.*
[r] Mss. quinque, *et o facinus;* quorum duo, *et hoc facinus.*
[s] Ms. Camb., *levi oneri (quod subjectos non onerat, sed honorat, nec deprimit omnino, sed sublevat) subjici contemnimus; hoc ergo levi onere posthabito,* etc. Ad hunc accedunt mss. quatuor Colb. et Regius unus, excepto quod unus ex Colb. habet *sed sublimat.* Regius alter sic habet: *et Domini nostri leve onus fugimus, quod subjectos non onerat, sed honorat; nec deprimit omnino, sed sublevat, hoc ergo.* Alii codices habebant, *leve onus superbe rejicimus;* cætera ut illi qui mox citantur.
[t] Mss. duo, *aggerimus.*
[u] Mss. quinque, *nolumus*

2. O plangendum miserabiliter mentis expugnatæ [a] servitium! O intolerandum [b] dæmoniacæ cupiditatis imperium! ut ex hostibus suis quos potest [c] vincere, victores faciat suos, promittit ingentia, et bonorum temporalium pollicitatione deceptos, impellit jam miseros ac miserandos in turpia. [d] Tenet nos lucrorum pœnaliter dulcium catenis addictos, et in sua ditione captivos; nec trahit invitos, sed, quod est deterius, [e] quocunque voluerit, volentes ducit. Vastat [f] in nobis quidquid verecundiæ ac pudoris invenerit; et quos jam suis triumphis addixit, adhuc tanquam [g] resipiscendi suspectos omnibus viribus honestatis exarmat: ne quando contra eam qui bellare nolumus, rebellemus. Rapit nos, ac passim per omnia acquisitionum genera cupidos acquirendi dispergit. Non permittit animum liberum, non stabile B corpus, [h] vagante animo mobiliter, aut quietum; et velut quædam cadavera in pastum feris avibus bestiisque projecta, captivos suos immundis spiritibus [i] tradit non lacerandos, sed avidissimis mortiferorum criminum faucibus devorandos; nec tamen ut esse jam desinant, sed ut pœnaliter vivant. Denique in vivis adhuc portant funera sua corporibus, [j] id est vivi simul et mortui. Hinc est quod peccato viventes quantum nos congestarum opum [k] oblectet necessio, ipsa fruendi carnalibus delectatione sentimus; et quantam virtutum sustineamus inopiam, velut mortui virtutibus ignoramus.

CAPUT XVI.

Quod Deum perfectius illi possideant qui terrenis possessionibus ex corde renuntiant.

1. Hæc sunt [l] propter quæ, non explendis voluptatibus ac fovendis, sed congregandis fratribus aut alendis expedit facultates ecclesiæ possidere: ut uno sollicitudines omnium in sua societate viventium sustinente, omnes qui sub eo sunt fructuosa vacatione potiantur spiritualiter et quiete. Ideo interposui istud adverbium, quoniam qui otiosa quiete perfruitur, nisi spiritualiter vixerit, more pecudum vivit. Et ideo is quem nulla corporeæ necessitatis cura sollicitat, nulla occupatio domesticæ sollicitudinis inquietat, nullus litigator infestat, nullus calumniosus exagitat; quid aliud curare debet, harum molestiarum et his similium liber, nisi unde ad meliora proficiat, unde vitia sua profectibus quotidianis immi- A nuat, virtutes augeat, et pro carnalibus, quæ contempsit, spiritualia bona possideat? in his se divinitus adjutus exerceat, ea semper amplectatur ac diligat; et non solum omnibus aliis delectationibus suis, sed etiam ipsis suæ carnis cruciatibus anteponat? ut qui nihil sibi reliquit quod formidaret amittere, ea pro quibus omnia quæ habebat abjecit, tanta fidei firmitate retineat, ut si necesse fuerit, pro eis libenter suum corpus impendat.

2. Proinde quem possidendi [m] delectat ambitio, Deum, qui possidet omnia quæ creavit, expedita mente possideat, et in eo habebit quæcunque habere sancte desiderat. Sed quoniam nemo possidet Deum, nisi qui possidetur a Deo, sit ipse primitus Dei possessio, et [n] efficietur ei Deus possessor et portio. Et quid potest eo esse felicius cui efficitur suus Conditor census, et hæreditas [o] ejus dignatur esse ipsa Divinitas, si modo eum sanctis operibus colat, omnes fructus ex illo percipiat, in illo, et de illo jugiter vivat, et nihil terrenum cum illo possideat? Quia omnium Conditor, cui nihil eorum quæ fecit valet æquari, [p] non dignatur cum his quæ condidit possideri. [q] Denique quid ultra quærit, cui omnia suus Conditor fit? aut [r] quid ei sufficit, cui ipse non sufficit? Hunc possidebat, et ab illo possidebatur ille qui dicebat in Spiritu: *Portio mea* [s] *Dominus, dixi custodire legem tuam* (*Ps.* CXVIII, 57). Et: *Dominus pars hæreditatis meæ et calicis mei* (*Psal.* XV, 5). Sed et ipse cum dicit: [t] *Filiis Levi non dabitis partem inter fratres suos; ego Dominus portio eorum* (*Num.* C XVIII, 23; *Deut.* XVIII, 1); satis ostendit quod hi qui terrenæ hæreditatis contempserint portionem, Deum spiritualiter mereantur possidere: cujus ditati muneribus, omnia quæ præclara habentur in hoc mundo fastidiunt; et ipsum possidere vel ab ipso possideri, eo solo perfrui, atque illi adhærere inseparabiliter concupiscunt.

3. Unde datur intelligi quod qui temporalia bona, qui sæculi gaudia peritura sectatur ac diligit, quæ et quanta sit [u] divinæ dulcedinis multitudo non didicit. Quis enim cui Deus dignatur esse possessio, aliquid aliud quærit? aut quis non [v] pro amore illius omnia quæ putantur magna contemnit? Ergo qui vult Deum possidere, renuntiet mundo, ut sit illi Deus beata possessio. Nec renuntiat mundo is quem ter-

[a] Ms. unus, *vitium*.

[b] Mss. quatuor, *o exsecrandum*. Mss. item quatuor, *nominæ cupiditatis*.

[c] Mss. omnes non habent *vincere victores*; sed legunt *quos potest faciat suos*.

[d] Ms. unus, *tenet nos pœnaliter lucrorum dulcium*.

[e] Edit. Lugd., *quoscunque*.

[f] Alias, *jam*.

[g] Ms. Reg. unus, *resipiscendi sint susceptos?* Ms. Camb. et alii, *jam resipiscendos susceptos*.

[h] Alias, *vacante*.

[i] Mss. quatuor, *tradet*.

[j] Mss. tres, *id est vivis simul et mortuis*. Ms. unus, *idem forte iidem*. Mss. duo, *sed iidem*, cum Lugd.

[k] Mss. tres, *projectet*; ms. unus, *jactet*. Alias *perfecto*

[l] Mss Reg. unus addit hic *præcepta*.... Et ab alia D manu, *possideri*.

[m] Ms. unus, *non delectat*.

[n] Mss. septem, *efficitur*.

[o] Abest *ejus* a mss. sex. Unus vero, *ipsa esse digne, nec esse Divinitas*.

[p] Ita edit. Lugd. cum mss. Colb. tribus et Regio uno. Regius alter, *dedignatur*, sine particula negante. Aliæ editiones, *non dedignatur*; sed minus recte, ut videtur.

[q] Alias, *Deinde*.

[r] Mss. Colb. duo, *quis ei sufficit*. Alius, *quid sufficit cui*, etc. Alter vero, *aut quid ei deficit*, sed male.

[s] Mss. duo Colb., *Domine*.

[t] Ms. Colb. unus, *de filiis Levi: Non dabitis*.

[u] Sic mss. omnes. Editi vero, *multitudo supernæ dulcedinis*.

[v] Mss. Reg. duo, *præ amore*.

renæ possessionis adhuc delectat ambitio: quia quandiu sua non [a] relinquit, mundo, cujus bona retinet, servit; et utique non potest mundo servire simul et Deo; ac sic propterea voluit Deus cultores suos omnibus renuntiare propter quæ diligitur mundus; ut exclusa cupiditate mundi, divina in eis caritas possit augeri vel perfici. Et ideo decimas atque primitias frugum, primogenita et sacrificia pro peccato, [b] vel vota quæ sibi Deus jussit offerri, sacerdotibus ac ministris distribui debere constituit; ut devotissimo populo vitæ necessaria ministrante, ipsi creatori ac pastori suo liberis mentibus ministrarent, atque in [c] ejus cultu sine ulla sollicitudine corporali proficerent: ne terrenis occupationibus implicati, officio suo dignas excubias strenue curare non possent.

4. Nunc autem, quod Christiani temporis sacerdotes magis sustinent quam curant possessiones ecclesiæ, etiam in hoc Deo [d] serviunt: quia si Dei sunt ea quæ conferuntur ecclesiæ, Dei opus agit qui res Deo consecratas non alicujus cupiditatis, sed fidelissimæ dispensationis intentione non deserit. Quapropter possessiones, quas oblatas a populo suscipiunt sacerdotes, [e] non sunt inter res mundi deputari credendæ, sed Dei. Quoniam si vestes, ac vasa, et cætera quæ in [f] sacris usui ministrantibus erant, sancta vocabantur, nec in usus humanos revocari jam poterant, divinis semel ministeriis consecrata, quomodo non ea quæ conferuntur ecclesiæ, sacra credenda sunt, quibus, non ut sæculi rebus, luxuriose, sed sancte, ut Deo consecratis, utuntur ad necessaria sacerdotes: ut illis omnibus qui se perfectionis amore sub uno constituunt, et sua sibi non vindicant, ecclesiæ [g] facultates ad hoc ipsum collectæ sufficiant; et quidquid omnibus occupationibus absoluti proficiunt, fructus illius, qui unus pro multis occupatus est, fiat; atque ita ille, qui sollicitudines omnium sub se [h] viventium portat, in congregatione sua proficiente proficiat: ut sicut illius occupatio omnium suorum facta est fructuosa vacatio, ita omnium discipulorum perfectio gloriosa magistri honor habeatur et gloria.

CAPUT XVII.

Quod nihil proficiant qui, abstinentes a cibis, vitiis serviunt; nec prosit illis facultates abjicere, qui suas faciunt voluntates.

1. Item quæsistis, quæ sit abstinentiæ credenda

A perfectio; et utrum tantum corpori, an et animæ debeat necessaria judicari. Si hominem totum virtus hæc quæ abstinentia nominatur, perfecta sanctificat, non solum corpori, sed et animæ necessaria est; quia omnis homo ex corpore constat et anima. Sed in eis qui, diversis vitiis subjacentes, aliquid sibi eorum quæ usui nostro [i] concessa sunt, interdicunt, abstinentia quidem [j], sed carnalis et imperfecta esse debet intelligi: ea autem spiritualis atque perfecta censenda est, quæ abstinentem tam ab illecebris carnalium voluptatum, quam a peccatis omnibus facit alienum; cujus nec animum desideriorum morbi corrumpunt, nec imperio gulæ dominantis quæsitæ deliciæ vires corporis frangunt. Proinde ille abstinens vere credendus est qui vitiorum omnium liber [k] effectus est, ac, recisis [l] corporalibus voluptatibus,

B elaborat, non ut concupiscentiam suæ carnis [m] exsatiet, sed ut mortalem vitam necessariorum perceptione sustentet. Quoniam quidem quidquid sine quo potest vivi percipitur, non sustentandæ vitæ, sed [n] fovendæ luxuriæ carnis impenditur.

2. Hæc [o] itaque virtus, quæ abstinentia non solum delicatorum ciborum, sed etiam malorum omnium nuncupatur, cum omnibus omnino necessaria sit, tum maxime illis familiarior atque conjunctior esse credenda est, quibus juxta illud quod in Actibus apostolorum (IV, 32) legitur factum, unum cor est, et anima una, divinæ caritatis igne conflata, et quibus sub unius ordinatione viventibus omnia omnium communia fiunt: si tamen ita eis [p] una fit vita, sic-

C ut fit una substantia; et nulla sit in eis diversitas animorum, quibus est communio facultatum: quia ut fieret et esset animorum sancta conjunctio, necessaria est [q] facultatum judicata communio. Cæterum quid eis prodest quod facultates suas abjiciunt, [r] qui voluntates proprias non relinquunt, cum sit longe præstantius voluntatibus propriis abrenuntiare quam rebus? Res suas etiam mundi [s] hujus philosophi abjicere potuerunt, et nunc quilibet hæretici possunt; sed nec illi, cum suæ [t] voluntatis fierent amatores, secundum voluntatem Dei vixerunt; et isti dominicæ volunt ti suæ voluntatis studio contradicunt. Non ergo ea res nos Deo commendat quam et inimici Dei faciunt; sed [u] illud quod non nisi vere Christiani, et per hoc amatores Dei perficiunt. Illi sunt qui, [v] volun-

D tatibus suis rebusque projectis, suo se Creatori ex toto corde subjiciunt, ac suum velle ex ejus voluntate sus-

[a] Ms. Camb., *reliquit.*
[b] Ms. Reg. unus, *vel voto.*
[c] Ms. Colb. unus, *in eo cultu.*
[d] Mss. quinque, *deserviunt.*
[e] Mss. omnes, *non sunt jam res mundi credendæ, sed Dei.*
[f] Mss. tres, *in sacro usu ministrantibus.* Ms. unus, *ministrationibus.*
[g] Mss. quinque, *facultas ecclesiæ ad hoc ipsum collecta sufficiat.*
[h] Sic mss. omnes. At editi, *servientium.*
[i] Ita omnes mss. At vero editi, *necessaria sunt.*
[j] Ms. Camb., *quidem est, sed,* etc.
[k] Mss. tres, *effectus, recisis.*
[l] Editi, *corporalibus.*
[m] Ms. unus, *exacuit.*
[n] Ms. Camb., *movendæ.*
[o] Mss. quinque, *namque.*
[p] Mss. quatuor, *una sit cum.* Ms. unus, *sicut [illegible] una substantia.*
[q] Ms. Colb. unus, *unita communium facultatum.*
[r] Mss. duo Reg., *Si voluntates.*
[s] Editi, *quivis.*
[t] Ita mss. Reg. duo, Colb. unus et alii mss. Editi vero, *suæ voluptatis fuerint.*
[u] Ms. Reg. unus, *sed illa quam.*
[v] Mss. duo Colb., *voluptatibus.*

pendunt; et ideo quidquid eis sensus carnis sequendum faciendumque [a] suggesserit, justitiæ capti delectatione contemnunt.

CAPUT XVIII.

Quanta bona primus homo abstinentiæ bonum negligendo perdiderit.

1. Quod si primus homo voluisset [b] se in illa paradisi beatitudine custodire, ut a fructu unius interdictæ arboris jejunasset; nec statum illum tantæ felicitatis amitteret, nec eum voluntaria salutaris præcepti transgressio necessitati corruptionis ac mortalitatis addiceret : ut tanta beneficia Dei sui, quæ in natura suæ conditionis acceperat, aut corrumperet peccato corruptus, aut perderet. Quis enim sufficienter enumeret quæ et quanta bona [c] illi abstinentiæ contemptus ademerit? [d] quod intellectualis mentis dignitate donatus, imaginem sui Creatoris accepit : quod soli Deo suo subjectus, omnia visibilia sibi subjecta conspexit; quod ei ad vivendi usus affatim lignorum omnium quæ erant in paradiso (*Gen.* II, 9), feracitas divina jussione servivit ; quod arbor vitæ mysticum cibum non unde viveret, sed unde vitam corporis non finiret, sui Creatoris munere ministravit ; qui cibus quandiu perciperetur, ita percipientem se in uno statu, sacramenti cujusdam latentis figurata significatione, servaret ; ut eum nec ulla infirmitate corrumpi, nec ætate mutari et senescere, nec dissolvi morte permitteret. Non inquietabat molesta sollicitudo quietum, non fatigabat labor anxius otiosum, non somnus opprimebat invitum, non amittendæ vitæ timor angebat [e] de immortalitate securum. Habebat facilem victum corpus ex [f] omni parte sanum, tranquillum motum, cor mundum, ignarus pœnalis mali, habitator paradisi, expers peccati, capax Dei.

2. Postremo quid eo felicius fuit, cui erat orbis subjectus, nullus infestus, liber animus, et visibilis Deus? [g] Quandoquidem nisi ante peccatum Deum videre in assumptione visibilis creaturæ soleret, quomodo se jam peccator effectus, a facie [h] Domini, quem nunquam viderat, absconderet? Potuit ergo ita videre Deum, priusquam peccaret Adam, sicut eum [i] patriarchæ viderunt ; sed quando ait : *Vocem tuam audivi, et timui* (*Gen.* III, 10); ex illa jam [j] videndi Deum sanctitate ceciderat, jam se indignum videndi Deum reddiderat. *Vocem tuam*, inquit, *audivi, et timui; eo quod nudus essem, et abscondi me* (*Ibid.*). O quantum securitatis habent qui sibi bene sunt conscii! et quantum perturbatos humiliat perpetratio pudenda peccati, sicut isti qui se absconderunt a facie Domini, de sua turpitudine, [k] non de nuditate confusi! qui non ideo erubescebant, quia veste erant extrinsecus nudi, sed quia [l] intrinsecus protectione divina nudati. Denique et ante peccatum nudi erant, et non erubescebant, quia nihil contra voluntatem Dei unde confunderentur admiserant.

CAPUT XIX.

De peccato primi hominis, et de malis quæ illum peccantem, Deo judicante, secuta sunt.

1. Sed jam videamus, si placet, qualiter illi homines primi commiserint tam grande peccatum, quod et ipsos de paradiso projecit in hoc vitæ pœnalis exsilium, et in eis originaliter totum damnavit genus humanum. Et mihi quidem videtur quod non ederent de ligno prohibito, nisi concupiscerent; nec concupiscerent, nisi tentati; nec tentarentur, nisi deserti; nec desererentur a Deo, nisi ipsi prius desererent Deum; nec desererent Deum, nisi superbirent, et similitudinem Dei [m] damnabiliter appetissent : ad quam perventuri essent, sine corporis morte, si [n] sub Deo suo viventes, præceptum quod acceperant custodissent; ut qui posse non mori acceperant in natura, non posse mori consequerentur in gloria; et ibi accepturi essent præmium non posse peccare, si hic eorum meritum fuisset peccare noluisse. Non igitur a Creatore suo in creaturam divinitatis [o] affectatione collapsos moveret aperta concupiscentia, nisi eos ante corrupisset occulta superbia; nec eis per serpentem diabolus propinaret tam ferale consilium, nisi prius eorum deprehenderet appetitum. *Si*, inquit, *gustaveritis de ligno scientiæ boni et mali, aperientur oculi vestri, et eritis sicut dii, scientes bonum et malum* (*Gen.* III, 5). Hæc sunt illa tria quæ in mundo esse, et diligi non debere a dilectoribus Dei, contestatur sanctus Joannes apostolus dicens : *Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt; quia omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum, et ambitio sæculi, quæ non est* [p] *ex Patre, sed ex mundo est* (*I Joan.* II, 15, 16). Quæ nisi illi qui a dilectione Dei jam defecerant diligere [q] cœpissent, nunquam [r] male suasi serpentis consilio credidissent.

2. Itaque concupiscentia carnis ab eis impleta est, quod de ligno vetito gustaverunt; concupiscentia

[a] Editi, *suggerit*.

[b] Mss. quatuor non habent *se*. Ms. Colb. unus, *voluisset illam paradisi beatitudinem custodire, ut*, etc.

[c] Ms. Reg. unus, *illius abstinentiæ*.

[d] Ms. Reg. unus, *qui*.

[e] Ms. unus Reg., *timor angebat. De immortalitate securus habebat*, etc.

[f] Mss. omnes, *ex omnibus partibus*.

[g] Ita mss. duo Reg. et Camb. Editi, *Quoniam quidem*.

[h] Mss. duo Reg., *a facie Dei, quam nunquam vidisset*.

[i] Mss. tres Colb., *patriarchæ sancti*.

[j] Hæc verba *videndi Deum* absunt a ms. Colb. uno: et sat recte.

[k] Ms. Reg. unus, *non de timiditate*.

[l] Mss. quatuor Colb. cum Lugd., *intrinsecus*. Alii cum Lov., Duac. et Colon., *extrinsecus*.

[m] Ita mss. Colb. quatuor cum aliis. Editi, *miserabiliter*.

[n] Mss. duo Reg., *si sub Deo viventes*.

[o] Mss. quinque, *affectione*.

[p] Colb. unus, *de Patre, sed de mundo est*. Alter, *ex Patre, sed de mundo*.

[q] Mss. tres, *concupiscent*. Alii, *concupiscerent*.

[r] Ms. Colb. unus, *male suadentis*. Camb., *malesuadi*.

oculorum, [a] quod sibi aperiri oculos cupierunt; et ambitio sæculi, quod se fieri posse quod Deus est crediderunt. Proinde delectatione carnis, et oculorum curiositate, ac sæculi ambitione corrupti, a ligno vitæ, ex quo eis arcendæ mortis, ac salutis continuandæ [b] gratia præstabatur, abscisi sunt; et morbidam qualitatem eorum corpora contraxerunt, ut juxta sententiam Dei, eo die credantur mortui quo in eis pœnaliter facta est necessitas moriendi, et per lignum illud quod [c] scientiæ boni et mali (*Gen.* II, 17) ex causa nomen accepit, a quo se abstinere cum possent, miseri neglexerunt, quid interesset inter bonum quod amiserant, et malum quod incurrerant, ipsa pœna sua [d] discernerent: qui si amisso tanto bono, nullum malum incurrerent, quale perdidissent bonum forte nescirent. Dulcior enim fit salus, cum dolor excruciat; et sanitatis amissæ dulcedinem languoris amaritudo commendat: ac sic, ad hoc illi malum non discendo, sed experiendo, sentire cœperunt quod melius ignorarent; ut ex ipsa miseria sua sentirent quantam beatitudinem perdidissent, atque ita quos non moverat fortassis boni naturalis amissio, moveret saltem mali pœnalis justa perpessio. Hæc per excessum necessarium [e] dicta sunt nobis de primis hominibus; ut qui nolunt damnationis eorum subire supplicium, caveant prolapsionis exemplum.

CAPUT XX.

Quod omnia bona quæ in Adam corrupti perdidimus, in Christo reparati [f] recipimus.

Quamvis enim ex Adam simus carnaliter nati, non ipsum tamen debemus imitari, sed Christum, in quo renati sumus et vivimus, quando veterem conversationem salubriter innovati deponimus. Quid est imitari Adam, nisi pro carnalibus [g] desideriis ac concupiscentiis morte mulctari? Et quid est imitari Christum, nisi carnalibus concupiscentiis ac desideriis crucifigi? Sicut aliud non est veterem conversationem deponere, quam non secundum carnem, quæ veterascit et moritur, sed secundum Deum vivere, qui solus potest perseverantes in se innovare perenniter et [h] beare. Quapropter, sicut quando in Adam fuimus omnes, ipso cadente [i] cecidimus; ita [j] quia in Christo jam esse cœpimus, qui pro nobis omnibus dignatus est mori; et nos peccatis nostris illi commortui, cum illo spiritualiter resurgamus. In illo omnia bona quæ potuimus habere, perdidimus, in hoc etiam majora, et sine fine habenda recepturi sumus, si perseveranter ejus vestigia teneamus. Adam nos [k] obnoxiavit malis omnibus per propriam culpam, a quibus nos liberavit adventus Christi per gratiam. Ille in nos culpam suam transmisit et pœnam; hic, [l] qui culpam nostram suscipere ut pote conceptus et natus sine peccato non potuit, de susceptione pœnæ nostræ culpam nostram simul [m] abolevit et pœnam: et ut totum dicam, Adam nobis eripuit paradisum, Christus [n] donavit cœlum.

CAPUT XXI.

Qualiter vivere debeant qui Christum imitari desiderant.

1. Et ideo si in [o] illo esse volumus quod esse debemus, sicut sanctus Joannes apostolus dicit (I, II, 6), quomodo ille ambulavit, et nos spiritualiter ambulemus. Quid est ambulare sicut ille ambulavit, nisi contemnere omnia prospera quæ contempsit, non timere adversa quæ pertulit, libenter facere quæ fecit, fieri docere quæ [p] mandavit, sperare quæ promisit, et sequi quo ipse præcessit? [q] Quid est enim sequi, nisi præstare beneficia etiam ingratis, non retribuere secundum merita sua malevolis, et orare pro inimicis, amare bonos, misereri perversis, invitare [r] aversos, suscipere in caritate [s] conversos, et æquanimiter pati subdolos ac superbos? Ad hoc etiam pertinet quod ait sanctus Paulus apostolus: *Si resurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est in dextera Dei sedens* (*Colos* III, 1). Illi resurgunt cum Christo qui moriuntur sicut ille peccato; ea tamen distinctione servata, quod ille mortuus est peccato, non suo, sed nostro; unusquisque autem nostrum, [t] non omnium moritur peccato, sed suo.

2. Quid [u] est peccato mori, nisi damnandis operibus omnino non vivere, nihil concupiscere carnaliter, nihil ambire? Ut [v] sicut qui mortuus est carne, nulli jam detrahit, [x] nullum adversatur aut despicit, nullius pudicitiam callida circumventione corrumpit, nemini violentus existit, neminem calumniatur aut opprimit; non invidet bonis, aut insultat afflictis, non luxuriæ carnis inservit, non vinolentiæ deditus, in se bibendi sitim bibendo magis ac magis accendit; non

[a] Ms. Colb. unus, *dum sibi*. Camb., *aperire oculos.*
[b] Ms. Colb. unus, *grande promissum pendebat.*
[c] Mss. tres, *scientia*. Post pauca ms. unus omittit *miseri.*
[d] Lugd., *decernerent.*
[e] Ms. Camb., *necessaria dicta sunt*. Reg. unus, *dicta sunt necessaria*. Ms. unus, *a nobis.*
[f] Editi, *recipiemus*. Mss. Reg. duo et Camb., *recipimus.*
[g] Mss. Colb. tres et Camb., *concupiscentiis ac desideriis.*
[h] Mss. tres, *habere*. Ms. alter, *beatificare.*
[i] Editi, *occidimus*. Mss. omnes, *cecidimus.*
[j] Mss. quatuor Colb., *qui in.*
[k] Ita mss. tres Colb. Editi, *sub noxa habuit*. Alias legebatur, *subnoxiavit*, vel *subrocavit*, vel etiam *obnoxiavit.*
[l] Mss. tres, *quia culpam.*
[m] Sola editio Lugd, *abolere potuit.*
[n] Mss. duo Colb., *donavit et cœlum.*
[o] Editi, *in illo*. Mss. omnes, *in Deo.*
[p] Editi, *quæ docuit*. — Ms. Camb., *docere quæ mandavit fieri*; sic et ms. Colb. unus. Colb. duo, *facere quæ fecit, fierique mandavit*. Colb. alius, *docere quæ fieri mandavit.*
[q] Hæc verba, *Quid est enim sequi, nisi*, non leguntur in mss. Colb. quatuor, et ms. Camb., nec in editione Lugd.
[r] Edit. Lugd., *adversos.*
[s] Ms. Reg. unus, *perversos.*
[t] Ms. Reg. unus, *non hominum.*
[u] Ms. unus, *Quid est peccato mori? Damnandis*, etc.
[v] Ms. Camb., *ut quoniam*. Mss. sex, *ut sicut mortuus carne, nulli jam*, etc.
[x] Ms. Reg. unus, *nullum aversatur*. Ms. unus Colb., *nulli adversatur.*

odiorum facibus inardescit, non compendia injusta sectatur, non potentibus [a] aut divitibus adulatur, non inquieta curiositate raptatur; non domesticæ sollicitudinis cura distenditur, non officiosis occurrentium salutationibus delectatur, nec superborum injuriis fatigatur; non eum superbia inflat, non ambitio ventosa præcipitat, non vana gloria turpiter jactat, non desiderium [b] gloriosæ opinionis inflammat, non [c] distentio alieni actus illaqueat, non ad societatem turpium turpitudinis amor invitat; non rabies insani furoris exagitat, [d] non sumptuosarum deliciarum studium mactat, non ardor animosæ contentionis exanimat; non facit impudentem audacia, iniquum injustitia, ferum inclementia, varium inconstantia, pertinacem contumacia, insanum vesania, deliciosum gula, rebellem inobedientia, vanum jactantia, infidelem perfidia, levem facilitas, [e] sævum crudelitas, [f] manducatorem turpis edacitas, impatientem mobilitas, [g] mobilem instabilitas, vagum spiritualis infirmitas, iracundum animositas, suspiciosum perversitas, verbosum vanitas, [h] injuriosum malignitas; qui remotus est prorsus a sæcularibus illecebris, remotus ab [i] immunditiis et inimicitiis, remotus ab insidiis alienis, remotus a rapinis vel occultioribus vel apertis, remotus a mendaciis sive perjuriis, postremo remotus ab omni genere flagitiorum [j] atque facinorum, quibus carnaliter viventes Deum offendunt, et mortui [k] peccato non serviunt. Sicut, inquam, carne mortuus nec facere potest ista quæ dixi, nec pati; ita et his et talibus vitiis omnino non vivunt, qui [l] viventes Deo carnem suam cum vitiis et concupiscentiis crucifigunt.

CAPUT XXII.

Quali temperantia uti debeant qui a voluptate delectabilium, vel ab immoderata perceptione ciborum communium, atque a vini immoderato usu cupiunt abstinere.

1. Membra sua, quæ sunt super terram, mortificant, quando insolens corpus jejuniorum continuatione castigant, quando [m] intra necessarium modum suum temperant appetitum; quando non solum se a delicatioribus cibis moderata districtione suspendunt, sed etiam in ipsis communibus nihil carni suæ pro desiderio, sed pro sustentandæ vitæ necessitate permittunt; certi quod nec deliciæ quælibet, si absque desiderio percipiuntur, officiunt, et viles cibi plerumque abstinentiæ profectum, si appetenter A accipiantur, impediunt. Hinc est quod sanctus David aquæ in se concupiscentiam castigavit, atque eam sibi a suis oblatam, ne desiderio suo ex ea satisfacere videretur, effudit (*II Reg.* XXIII, 16; *I Paral.* XI, 16 *et seq.*); et sancto Heliæ perceptio carnium [n] non concupita non nocuit (*III Reg.* XVII, 6). Unde datur intelligi quod veraciter abstinentes escarum non naturas, sed concupiscentias damnent, ac [o] voluptates suas desiderati cibi vel potus [p] abusione mortificent. Qui autem non solum a qualitate, sed etiam a quantitate ciborum cupiunt abstinere, nihil aliud student nisi ut, quantum stomacho reficiendo ac fami eximendæ satis esse videtur, indulgeant; nec expleant suos appetitus aviditate percipiendi, sed comprimant, atque eis non saturitas edendi finem faciat, sed voluntas: qui tam a
B cupiditate pretiosorum ciborum [q], quam a nimia perceptione vilium [r] continebunt; qui cibis nec lautioribus volunt [s] carne luxuriante dissolvi, nec distentione ventris [t] vilibus onerari: quando abstinentes viri nec deliciosi soleant esse, nec avidi.

2. Jam de vino abstinendo vel percipiendo quid dicam, unde sanctus Apostolus certam fixit regulam, dicens: *Nolite inebriari vino, in quo est luxuria* (*Ephes.* V, 18)? Quasi diceret: Luxuriam facit et nutrit vini perceptio nimia, non natura; et propterea non uti vos vino, sed inebriari prohibeo: quandoquidem infirmum stomachum moderatus usus vini [u] confortat, ebrietas animum corpusque debilitat. Denique Timotheo suo discipulo, qui se longa abstinentiæ districtione jam fregerat, et stomachum suum
C aquæ perceptione corruperat, modico vino [v] uti debere præcipit, dicens: *Noli adhuc aquam bibere, sed modico vino utere propter stomachum tuum et frequentes tuas infirmitates* (*I Tim.* V, 23). Ac per hoc, nihil contra abstinentiam faciunt qui vinum non pro ebrietate, sed tantum pro corporis salute percipiunt, nec hoc eis [x] offert voluntas, sed permittit infirmitas: quæ si defuerit, a vino est abstinendum, ne vini perceptio quæ infirmum sustentat, sanum corpus incendat. Quandoquidem vino uti, et usui habere oleum, nullus dixerit esse peccatum; sed hæc ideo non debemus carni desideranti præstare, ne cum illi licita concedere cœperimus, poscat illicita, et sibi obsequentes in minimis, in flagitia punienda compellat, ac naturali ordine perturbato, non spiritui corpus,
D sed spiritus corpori dominanti deserviat. Huc accedit quod et ipsam mentem abstinentiæ fructus alacrem

[a] Ms. unus, *ac divitibus*.
[b] Ms. unus, *gloriosum*.
[c] Mss. quinque, *distinctio*.
[d] Ms. Colb. unus, *non sumptuosarum litium*. Alter, *sumptuosorum lascivientium*.
[e] Ms. Colb. unus, *severum*.
[f] Mss. omnes, *manduconem turpem*. Unus ex his, *manduconem turpis edacitas*.
[g] Ms. Colb. unus, *immobilem stabilitas*.
[h] Mss. tres, *irrisorem*.
[i] Hæc verba, *ab immunditiis* et. absunt a mss. septem et editione Lugd.
[j] Mss. duo, *sive facinorum*; ms. alter, *vel facinorum*.
[k] Ms. unus, *peccando inserviunt*.
[l] Mss. omnes, *qui ut vivant Deo*.
[m] Ms. unus, *quando intra necessaria*.
[n] Ms. unus, *non ab eo concupita*.
[o] Mss. quinque, *voluntates suas*.
[p] Ms. unus, *absolutione*.
[q] Editi addunt hic *animos*, quæ vox abest a mss. omnibus.
[r] Mss. duo Colb., *continent*.
[s] Ms. Colb. unus, *carnem luxuriantem*.
[t] Hæc vox *vilibus* abest ab editis; legitur in mss. omnibus.
[u] Ms. unus ex Colb., *sanat*.
[v] Ms. unus, *uti deberi*.
[x] Ms. unus, *profert*.

facit; carnem quoque non usque ad lassitudinem fatigatam, sed spiritui [a] ordinanti subjectam mobilem reddit. Sensus etiam quos dicuntur crassos efficere vel gravare congestæ deliciæ, consuetudo parcitatis exonerat, et velut [b] quadam politura religiosæ exercitationis attenuat.

CAPUT XXIII.

Quod utentes carnibus carnium concupiscentia polluat, non natura.

1. Cæterum si a quadrupedibus abstinentes, [c] phasianis altilibus, vel aliis avibus pretiosis, aut piscibus perfruantur; non mihi videntur resecare [d] delectationes sui corporis, sed mutare; nec pro abstinentia, sed velut pro nescio qua [e] immunditia, vel certe, quod est verius, [f] pro stomachi nauseantis teneritudine delicias illas communes ac viles abjicere, quo possint aliis non solum carnibus, sed etiam delicatioribus ac pretiosioribus carnibus suas voluptates expiere : cum, sicut jam supra patuit, non aliquarum carnium, quæ usui humano concessæ sunt, nobis naturæ damnandæ sint, quas Deus instituit; sed carnales concupiscentiæ fugiendæ, quas sensui carnis diabolus introduxit. Illi autem qui [g] parciores videri volunt, et gloriam sibi velut de abstinentia districtiore conquirunt, sic ab omnibus animalibus judicant temperandum, ut peregrinis pomis, ac sorbitiunculis delicatis, cæterisque aliis [h] cibis, immanem sui corporis impleant appetitum : cum spiritualis abstinentia non aliquorum ciborum usum, sed desiderium suadeat compescendum, et illi magis parcimoniæ servire [i] censendi sint, qui sibi non aliquarum rerum perceptiones, sed delectationes corporis interdicunt.

2. Illi quoque qui, [j] negata sibi vini perceptione, diversorum poculorum potionibus inundantur, nequaquam mihi abstinentiam videntur implere : quia ad hoc fortassis a vino se suspendunt ut mercentur [k] ab hominibus laudem, et [l] interdicti sibi vini perceptionem compensant suavioribus poculis voluptatum. In vini enim usu non a vino tantum, sed ab omnibus quæ accipientes inebriant, vel ab aliis quæ etsi non ebrietatem, suavitatem certe percepta conciliant, abstinebit, ut sit veritate abstinentiæ [m] perfecte consummatus; non ejus imagine foris splendidus, intus cavus, hominibus velut purus, et Deo simulatæ virtutis sordibus plenus. Nec minus a cupiditate possidendi superflua, quam a voluptate percipiendi nobis est abstinendum. Quoniam cum omnia quæ habemus, pro nostris usibus habeamus, [n] ea quibus uti nolis, ardenter habere velle, vel etiam lucris hinc inde quæsitis augere, nihil est aliud quam non tolerandæ necessitati, sed intolerandæ cupiditati servire. Nec possum dicere : Ut sit unde quotidie pauperibus erogetur, mea possideo ; quando nemo perfectius erogaverit eo, qui nihil sibi perfectionis intentione [o] relinquit ex proprio.

CAPUT XXIV.

[p] *Quam utile sit, jejunio vel abstinentiæ, advenientium caritatem plerumque præferre.*

1. Verumtamen sic abstinere vel jejunare debemus, ut non nos jejunandi vel abstinendi necessitati subdamus : ne jam non devoti, sed inviti rem voluntariam faciamus. Si enim quoslibet advenientes, jejunio intermisso, reficio, non [q] solvo jejunium, sed impleo caritatis officium. Cæterum si propter abstinentiam spirituales fratres, quos novi mea remissione delectari, contristo; abstinentia mea non est virtus dicenda, sed vitium : quoniam quidem ipsa abstinentiæ ac jejuniorum continuatio, nisi fuerit quando res exigit prætermissa, et me inflat, et fratrem meum, cui caritas jubet servire, contristat; vel certe mihi nihil inesse caritatis fraternæ demonstrat; cum sine abstinentia quemlibet hominem catholicum caritas sola perficiat; et [r] omnes abstinentia aut perdat sine adjunctione caritatis, aut pereat.

2. Quia ergo abstinere aut jejunare etiam Manichæi vel quilibet alii hæretici possunt, ut pote qui omnes carnes non pro abstinentia, sed pro immunditia detestantes, corpora sua panis et aquæ perceptione [s] conficiunt : non pro magno ducamus quando ab his quæ illi quoque rejiciunt, abstinemus; sed [t] quando abstinentiam nostram fides commendat, caritasque consummat, quas virtutes illi

[a] Mss. omnes, *ordinate.*

[b] Mss. tres, *quædam politura.*

[c] Ms. Colb. unus, *phasianis, vel aliis avibus pretiosis aut piscibus.* Ms. alter, *phasianis altilibus, capsis, pavonibus et aliis,* etc.

[d] Mss. quatuor, *delectationem, sed mutare.* Unus ex his, *sed invitare.*

[e] Ms. unus, *munditia.*

[f] Mss. duo, *propter stomachi nauseantis teneritudinem.* Mss. tres, *pro stomachi nauseantis teneritudine delicata, illas communes ac viles carnes abjicere.* Mss. quatuor, *delicatas illas ac viles carnes abjicere*, cum editione Lugd.

[g] Ms. unus, *pauciores.*

[h] Mss. duo, *cæterisque inanimatis, sui corporis.* Ms. unus, *cæterisque aliis minutiis.* Mss. Reg. duo, *cæterisque aliis animi sui et corporis*, etc. Ita et editio Lugd.

[i] Mss. duo, *censendi sint.* Alii cum editis, *censendi sunt* : sed concinnior videtur priorum lectio.

[j] Mss. Reg. duo, *qui negant sibi vini perceptionem*, etc.

[k] Hæc verba, *ab hominibus*, supplentur ex mss. sex; et totidem mss. habent, *qui et ad hoc*, etc.

[l] Mss. Colb. duo, *et interdicto sibi vino comp. poculis suavioribus voluptatem.* Alius, *et interdicti sibi vini compensant poculis suavioribus voluptatem.* Alter, *et interdicti sibi vini perceptionem compensant poculi suavioris voluptate.*

[m] Mss. quatuor carent voce *perfecte.* Ms. unus, *vera abstinentia perfecte consummatus.*

[n] Edit. Lugd., *ea quibus uti nobis conceditur.* Mss. Colb. duo, *ea quibus utimur.* Ms. alter, *ea quibus uti nobis non licet.* Ms. Camb., *uti nobis libet.*

[o] Mss. quinque, *reliquit.*

[p] Ms. unus, *Quod utile sit.*

[q] Ms. unus, *non solum jejunium, sed*, etc.

[r] Mss. duo, *omnis abstinentia.*

[s] Ita mss. tres. Editi vero, *afficiunt.*

[t] Mss. sex, *quod.*

non habentes excidere se possunt, ædificari autem [a] aut perfici taliter abstinendo non possunt. [b] Ipsis vero catholicis Christianis, qui sive non valendo abstinere, sive nolendo, omnia usui nostro concessa, cum gratiarum actione percipiunt, non nos propter abstinentiam præferamus: ne forte plus humilitatis aliarumque virtutum habeant illi, unde [c] jure nobis abstinentibus præferantur. Quocirca si volumus nobis [d] abstinentiam nostram jejuniaque nostra proficere, a superbia imprimis, quæ aut expellit omnes virtutes, A aut minuit, et jactantia cunctis inimica virtutibus, atque ab omnibus omnino vitiis discedamus, ut prosit nobis quod a cibis [e] delectabilibus abstinemus. Quia tunc nobis proderit, quod corpora nostra, vel certe corporum incentiva rigore districtioris abstinentiæ castigamus; si carnalibus desideriis absoluti, sanctis virtutibus floreamus. Sed jam finem liber [f] accipiat, ut de virtutibus ac vitiis, unde hic pauca tetigimus, latius ac plenius [g] in tertio volumine, donante [h] Deo, disputemus.

[a] Mss. quatuor, *ædificare.*
[b] Ms. unus, *Ipsi vero.*
[c] Ms. Colb. unus, *jure abstinentiæ.*
[d] Ms. Colb. unus, *dum abstinemus, nostra jejunia proficere.* In uno habetur vox *abstinentiam*, absque hac voce *nostram.* In duobus legitur *jejunia*, sine hac voce *nostra.*
[e] Ita mss. Editi vero, *a cibis delicatioribus abstineamus.*
[f] Alias, *postulat.*
[g] Ms. unus, *in ulteriore volumine.*
[h] Mss. quinque, *Domino.*

LIBER TERTIUS.

PRÆFATIO.

De vita contemplativa, et quantum ab ea differat actualis, vel qualiter possitis ipsius contemplativæ virtutis fieri, [a] *adjuvante Deo, participes,* [b] *in primo volumine absolvi. De actuali quoque vita, ubi quæ esset religiosæ increpationis utilitas ac patientiæ virtus* [c] *ostensum est, et qualiter tractandæ essent ecclesiæ facultates, vel de modo* [d] *spiritualis abstinentiæ, quæ dicenda visa sunt, Deo donante, in secundo libro disserui. Nunc superest ut disputationem de vitiis atque virtutibus, non ingenio fretus, cujus mihi conscius non sum, sed* [e] *orantibus vobis adjuvandus incipiam.*

ELENCHUS.

[a] Ms. Colb. unus, *participes, Deo adjuvante, in primo,* etc.
[b] Mss. sex, *primum volumen absolvi.*
[c] Sic ms. Colb. unus. Alii cum edd., *ostensa est.*
[d] Ita mss. quatuor. Ms. alter, *de motu.* Editi, *de dono.*
[e] Ms. Colb. unus, *orationibus vestris.*
[f] Mss. Regii duo, *quod ita sit mixta.*
[g] Ms. Camberon., *si ei.*
[h] Ms. Camb., *ab impudentia.*

Cap. XXIX. *Quod de prudentiæ ac sapientiæ fonte cognitionem omnium rerum bibant, qui percipiendæ scientiæ ferventer invigilant.*

Cap. XXX. *Quod prudentes nec aliis noceant, nec sibi noceri permittant, et quod eis ibi sit sine admixtione alicujus erroris consummata prudentia, ubi erit sine ullo peccato vita perfecta.*

Cap. XXXI. *De affectionibus quatuor; quod inter vitia numerari non debeant, si earum usus ex bona voluntate procedat.*

Cap. XXXII. *Quod hi affectus sine quibus in hac vita recte non vivitur, in illa futura beatitudine non sint, quæ nec timorem habitura est, nec dolorem.*

Cap. XXXIII. *Qualiter virtutes quatuor, quæ dictæ sunt principales, aut in præsenti nos a peccato defendunt, aut in æternum nobis cum sine ullo peccato permaneant.*

Cap. XXXIV. *Ubi se locutor de toto opere excusat.*

CAPUT PRIMUM.

Quantum a veris virtutibus virtutum similitudines distent.

1. [a] Quæsistis quantum a veris virtutibus virtutum similitudines distent. Non dico quantum a medicamento venenum: quia medicamentum ita corpus aliquoties sanat, ut id defendere a mortis necessitate non valeat, et venenum non auferri facit vitam corpori, quasi auferenda non esset, nisi fuisset acceptum, sed accelerat corporis mortem, quod erat aliquanto diutius forte victurum. Sed plane dico a veris virtutibus tantum similitudines distare virtutum, quantum distat a veritate mendacium: quia et similitudo virtutis, quæ videtur virtus esse, [b] cum virtus non sit, nihil est [c] aliud quam mendacium; et ideo non est virtus dicenda, sed vitium. Et vera virtus est veritas, cui qui amanter adhæserit, a peccati morte resuscitatus, mori ultra non poterit; nisi cum ab ea depravata voluntate recesserit. Sicut econtrario virtutis simulatio, quæ est, ut dixi, mendacium veritati contrarium, animam separat a Deo vita sua, non interituram, sed [d] in supplicio, quæ est illius mors, pœnaliter sine fine victuram: Scriptura dicente: *Os quod mentitur occidit animam* (*Sap.* I, 11). Ac per hoc sicut virtus animam [e] sibi veraciter inhærentem, si fuerit vera, justificat; ita simulata condemnat. Et quid [f] justificatio animæ, nisi ejus est vita perpetue beata ac beate perpetua? Sicut condemnatio animæ pœna ejus est sentienda, quæ mors probatur, et ipsa perpetua.

2. Itaque dupliciter rea est anima, si et bonum non faciat unde spiritualiter vivat, et appetat similitudinem boni, sub qua male vivat et lateat. Superbus vult [g] se credi constantem, prodigus liberalem [h], avarus diligentem, temerarius fortem, inhumanus parcum, gulosus humanum, ignavus quietum, timidus cautum. [i] Impudentia fiduciæ sibi nomen ascribit, procacitas appellationem libertatis [j] obtendit, eloquentiam fingit verbositas, et curiositatis malum sub studii spiritualis colore delitescit. Hæc etsi possunt ingenio humano discerni, tamen sine dono Dei, quantum mihi videtur, nec virtutes possunt appeti [k] vel haberi; nec earum similitudines, quæ sunt vitia virtutes imitantia, declinari: in tantum, ut infidelibus nihil profuisse credamus, etiamsi sunt aliquas per corpus operati virtutes, quod [l] eas nec a Deo suo se accepisse crediderunt, nec ad eum qui est finis bonorum omnium referre voluerunt. Et quid dico, nihil eis profuerunt? imo etiam nocuerunt, dicente [m] Apostolo: *Omne quod non est ex fide peccatum est* (*Rom* XIV, 23). Non dixit, Omne quod non est ex fide, nihil est; sed dicendo, Omne quod non est ex fide peccatum est, declaravit quod omnia bona aut ex fide gesta virtutes sunt, quæ profecto justificant, aut si fuerint sine fide, non sunt aliqua bona credenda, sed vitia; quæ non juvant suos operarios, sed condemnant, inflatosque præcipitant, atque a finibus æternæ salutis eliminant.

3. Sed quid ego [n] hæc de infidelibus, unde nullus ambigere videtur, exaggero? cum sanctus Apostolus etiam fideles quosdam qui, credentes in Deum, non secundum Deum, sed secundum hominem vivunt, carnales nominet, dicens: *Et ego, fratres, cum venissem ad vos, non vobis potui loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus: nondum enim poteratis; sed nec adhuc quidem potestis, adhuc enim estis carnales* (*I Cor.* III, 1, 2). Et tanquam quæreremus quid carnales velit intelligi, secutus adjunxit: *Cum enim sit inter vos zelus et contentio, nonne carnales estis, et secundum hominem ambulatis* (*Ibid.*, 3)? Quid potest his duabus animi pestibus inveniri deterius, zelo et contentione, quibus carnales, qui secundum hominem vivunt, et am in hac vita torquentur: cum et contentio hæreticos reddat, et zelus imitatores diaboli, paradisum primis hominibus invidentis efficiat? Ac sic, quando fideles justitia, pietate, misericordia, mansuetudine, humilitate, innocentia cæterisque virtutibus gaudent; aut secundum Deum vivunt, [o] et virtutes veras habere credendi sunt, quæ spiritualiter viventes adeptæ sanctificant, et Deo commendant; aut secundum hominem vivunt, et non sunt veræ virtutes, sed virtutum similitudines, quæ nihil carnaliter viventibus prosunt.

[a] Ita mss. omnes. cum Lugd. Lovan., *Quæritis*. Duac. et Colon., *Quæretis*.
[b] Mss. quinque, *cum non sit*. Ms. unus, *et non est*.
[c] Mss. duo, *aliud nisi*.
[d] Abest *in* a mss. quinque. Mss. duo Colb., *a Deo, vitam suam non intuituram, sed in supplicium*, etc.
[e] Ms. Colb. unus, *animum veritati inhærentem*.
[f] Ms. Colb. unus, *Et quid est justificatio animæ, nisi ejus vita?*
[g] Ms. unus Colb., *se videri*.
[h] Ms. Colb. unicus, *largum dissipator*.
[i] Edit. Colon. cum mss. Colb. quatuor, *Imprudentia*.
[j] Editi, *ostendit*; mss. omnes, *obtendit*.
[k] Mss. duo Colb., *nec haberi*.
[l] Mss. duo Colb., *qui eas*.
[m] Mss. sex, *sancto Apostolo*.
[n] Ms. Reg. unus, *quid ego hoc*.
[o] Ms. unus, *et sunt virtutes quæ*, etc.

4. Quapropter qui religiose, qui continenter, qui A sobrie, qui misericorditer vivit, si Deo, cujus munere ut bene vivat adjuvatur, ascribit, secundum Deum spiritualiter vivit; si vero omnia quæ bene facit viribus suis ascribat, quasi etiam sine adjutorio Dei ad bene agendum sibi sufficiat, secundum hominem carnaliter vivit: et ideo aut bene non vivit, aut nihil ei proderit quidquid boni propter homines facit: quia humanis laudibus delectatus, hic jam temporalem mercedem recipit suorum operum, quæ temporaliter fecit. Igitur ille secundum hominem vivit, [a] qui secundum seipsum vivit, quia et ipse homo est, et secundum seipsum vivit; qui si potuerit esse cum quibus vult, pergit quo vult, dormit quando et quandiu vult, loquitur quæ vult et ubi vult, manducat et bibit quando, et quod vult, et quantum vult; ridet B [b] ac jocatur inter quos vult: postremo quidquid naribus suave est, quidquid tactui blandum, quidquid oculis delectabile, quidquid cæteris sensibus carnis suæ jucundum, exercet ac sequitur qualiter vult, qui omnia licita vel [c] illicita carnaliter vult. Qui autem secundum Deum vivit, non quod eum carnaliter delectat, sed quod spiritualiter ædificat facit, et omnia desideria carnis spiritualis desiderii delectatione compescit, futura præsentibus anteponit, carnem spiritui subdit, et quidquid cupit aut agit, non vult ex sua, sed [d] ex Dei sui voluntate procedere, cui placere totis viribus concupiscit.

5. Itaque, si utcunque jam claruit, quod virtutes veras non videantur habere qui simulant; et illi simulant qui non ex fide, aut non propter Deum, sed pro- C pter homines tantum boni aliquid operantur, eleemosynis ac jejuniis, vel abstinentiæ cæterisque bonis operibus serviendo, non ut boni fiant, sed ut se bonos hominibus fingant, nec ad recipiendam sempiternam mercedem, sed ad comparandam gloriam [e] popularem: videamus nunc quibus præcedentibus causis et subsequentibus incrementis nasci soleant vitia, vel augeri; et quibus, adjuvante [f] Deo, [g] remediis possint velut quibusdam medicamentis imminui vel sanari.

CAPUT II.

Quod superbia sit malorum omnium causa.

1. Est quidem hoc [h] caput valde perplexum, sed si oretis illum qui dixit: *Non vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri* [i] *qui loquitur in vobis* (*Matth.* x, 20); et alibi, *Dilata os tuum, et ego adimplebo illud* (*Psal.* LXXX, 11): ea quæ mihi ut homini impossibilia sunt, illuminante Domino vel docente, possibilia fiunt. Consideremus ergo quæ causæ præcedant, [j] quæ vitia subsequantur. Quod [k] ut credibilius videatur, [l] non hoc a me prudentia vestra perquirat; sed vobis, et mihi, vel omnibus Scriptura divina consulta respondeat. quæ velut si jam quæreremus ab ea immobilem sententiam protulit, dicens: *Initium omnis peccati superbia* (*Eccli.* x). Quid potest apertius, quid probabilius dici? *Initium*, inquit, non alicujus, sed *omnis peccati superbia:* ut evidenter ostenderet quod ipsa sit peccatorum omnium causa: quoniam non solum peccatum est ipsa, sed etiam nullum peccatum fieri potuit, potest, aut poterit sine ipsa. Siquidem [m] nihil aliud omne peccatum, nisi Dei contemptus est, quo ejus præcepta calcantur. Quem contemptum Dei nulla res alia persuadet hominibus, nisi superbia; quæ etiam in ipso diabolo, ut diabolus ex angelo fieret, æternæ perditionis exstitit causa (*Isai.* XIV, 13; *Luc.* x, 18). Denique et ipse sciens se per superbiam de cœlestibus corruisse, et in hunc caliginosi aeris carcerem trusum; homini subvertendo quem Deus fecerat sine ullo peccato, vitium persuasit serpentina calliditate [n] superbiæ (*Gen.* III, 5), certus quod recepta superbia, quæ est malorum omnium causa, facile jam peccata omnia, quæ non nisi superbo concipiuntur animo, perpetraret.

2. Hinc est quod idem primus homo superbi spiritus elatione corruptus, omnem posteritatem suam quæ in illo radicaliter fuit, necessitati corruptionis ac mortalitatis addixit: ut corruptibilis et mortalis effectus, corruptibiles mortalesque generaret; atque ita quod in illo egerat puniendo superbia, in omnibus ex illo natis peccati fieret [o] pœna. Et propterea [p] non

[a] Hæc aberant ab edit. Colon. et mss. Regiis duobus; leguntur autem in mss. Colb. tribus, et editionibus Lugd., Lovan. et Duac. Ms. Colb. unus, *quia et ipse homo, et secundum seipsum vivit, qui secundum seipsum vivit.* Forte legendum: *quia et ipse homo est qui secundum seipsum vivit.*

[b] Mss. Reg. duo, Colb. quatuor, et Camber., *jocatur.* Editi, *lætatur.* Totus hic locus diversimode legitur in mss. Colbert. In uno sic: *Qui si poterit esse cum quibus vult, pergit; quando vult dormit, quando et quandiu vult loquitur, quæ vult et ubi vult manducat ac bibit; quando et quod vult, et quantum vult ridet ac jocatur inter quos vult.* In secundo: *Qui si potuerit, est cum quibus vult, pergit quo vult, dormit quando et quandiu vult, et ubi vult; manducat et bibit quando et quod vult; ridet et jocatur inter quos vult.* In tertio: *qui si potuerit, est cum quibus vult, pergit quo vult; dormit quando et quandiu vult; loquitur quæ vult et ubi vult, manducat et bibit quando et quod vult: et quantumcunque vult ridet ac jocatur*, etc. In quarto: *qui si potuerit, est cum quibus vult, dormit quando et quandiu vult, loquitur quæ vult et ubi vult, manducat* D *et bibit quando et quod vult, et quantum vult; ridet ac loquitur inter quos vult.*

[c] Ms. Camberonensis, *et illicita.*

[d] Mss. tres Colb., *ex Dei voluntate.*

[e] Mss. duo, *sæcularem.*

[f] Mss. sex, *Domino.*

[g] Ms. Colb. unus, *remediis possint imminui vel sanari.* Ms. alter Colb., *remediis possint imminui, et quibus medicamentis sanari.*

[h] Mss. omnes, *hoc capitulum.*

[i] Mss. duo Reg. addunt *cœlestis.*

[j] Mss. tres, *quas vitia:* in quorum uno ab alia manu correctum est, *quas causas vitia.*

[k] Mss. Colb. tres, *audiatur;* unus, *suadeatur.*

[l] Ms. unus, *non hoc a me.*

[m] Ms. Reg. unus, *omne peccatum nihil aliud.*

[n] Ms. unus, *vitium... superbiæ ingessit.*

[o] Ms. Camb., *causa.*

[p] Ms. Reg. unus, *non quomodo jam volumus, possumus peccato resistere, sicut ille potuit.* Ms. Reg. alter, *non quodammodo jam possumus*, etc.

eo modo jam possumus peccato resistere sicut ille A potuit, [a] cui nihil aliud fuit non peccare quam nolle. Nobis autem irreprehensibiliter vivere velle non sufficit, nisi ipsum velle nostrum, quod languida possibilitate deficit, divina virtus adjuverit. Quia illum ad non peccandum etiam juvare poterat adhuc sana natura, [b] nos jam impedit vitiata; et illum peccare fecit sola peccandi [c] voluntas, nos etiam cogit plerumque [d] peccati jam facta necessitas. Propter quod Deo clamamus et dicimus: *De necessitatibus meis* [e] *libera me* (*Psal.* XXIV, 17). Ac sic ideo fortassis dicit Scriptura divina, *Initium omnis peccati superbia* (*Eccl.* X, 15); quod ipsa præcessit in diabolo, et [f] per ipsum subversus est homo, de quo dicit Apostolus: *Per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors, et ita in omnes homines pertransiit, in* B *quo omnes peccaverunt* (*Rom.* V, 12).

3. Cæterum nos, qui primo homine peccante, peccavimus, non in nostra separata jam vita, sed in ejus natura, [g] in qua fuimus, [h] et corruptionem velut de radice superbiæ morbo [i] corruptæ contraximus, [j] et in ipsa corruptione nostra omnes peccatorum causas habemus: qui non corruptibiles efficimur quia [k] peccamus; sed quia corruptibiles sumus, omne peccatum ex ipsa corruptione nostra committimus. Primus autem homo non ideo peccavit quia corruptibilis fuit, sed cum incorruptus esset, seipsum peccando corrupit, et corruptionem suam in nos propagatione transjecit; et idcirco ibi [l] nobis auferenda est tota mortalitas, omnisque corruptio, quæ facta est ex peccato, ubi erimus sine ullo peccato; hic vero ubi non jam C sanata est, sed adhuc sanatur [m] per gratiam nostra natura, quæ infirmata est per culpam; piis conatibus nostris resistit ipsa concupiscentia vitiosa, non naturalis, sed naturæ nostræ indita pœnaliter et inserta: quæ peccato facta est, et peccatum, si vicerit, facit. Quam licet, quandiu mortaliter vivimus, habeamus, non eam tamen studio nostræ voluntatis adjuvemus, [n] et vincimus: quoniam non eam in nobis sentiendo, sed ei consentiendo, peccamus; nec ipsa statim ut nos pulsaverit vincit, sed si mentem nostram (quod ab it) de sublimitate propositi sui in consensum peccati dejecerit.

CAPUT III.

Quod superbia, ex qua procedunt omnia mala, humilitatis virtute vincatur; et omnia vitia tunc fugata depereant, si virtutibus cedant.

1. Proinde si superbia est initium omnis peccati, et concupiscentia pœna peccati, non potest aliter vinci concupiscentia vitiosa, nisi prius caveatur humilitatis virtute superbia, quæ ejus est inimica. [o] Superba voluntas facit Dei præcepta contemni, [p] humilitas custodiri. Superbia ex angelis dæmones [q] fecit, humilitas homines sanctis angelis similes [r] reddit. Illa rebelles [s] diabolo subditos facit, hæc humiles Christo conjungit. Superbi cupiunt [t] in se quod non faciunt prædicari; humiles refugiunt quidquid boni operantur agnosci. [u] Illi vitia sua a se alienando, perversitatem suæ voluntatis excusant, et bona sua suis viribus deputando, semetipsos turpiter jactant; isti, si qua peccata commiserint, voluntarie confitendo semetipsos accusant; et omnia bona sua divino muneri deputando, Deum jugiter laudant. Quapropter si virtus [v] non habitat in animo vitioso, superbia humilitatis [x] cedat imperio; quia non potest mens regnum [y] habere virtutum, nisi prius jugum excusserit vitiorum. Tunc enim vitia [z] fideliter expulsa discedunt, [aa] si virtutibus cedant. Alioquin vel [bb] subsidunt ad tempus ejecta, vel redeunt: nisi virtutes in locis vitiorum, quæ fuerint depulsa, successerint.

2. Quapropter pietas in nobis crudelitati resistat, iram patientia fundata coerceat, pudicitia libidinem vincat, animositatem tranquillitas tollat, verbositatem taciturnitas moderata compescat, delectatio spiritualis desideria carnalia imminuat, abstinentiæ rigor aculeos carnis obtundat, [cc] curiositati studium spirituale succedat, sobrietati cedat ebrietas, mansuetudini succumbat immanitas, dominetur levitati maturitas, Dei et proximi caritate crescente, consumatur tota mundi cupiditas; excludat parcitas vera luxuriam, castiget industriæ virtus ignaviam, reprimat humilitas profunda jactantiam, pellat simplicitas pura vecordiam,

[a] Ms. Colb. unus, *qui non peccaret, si nollet.*

[b] Ms. Colb. unus, *quæ nos jam impedit vitiata.* Ms. Regius unus, *impellit.* Alii, *impulit.* In uno ab alia manu, *jam non potest vitiata.*

[c] Ita mss. sex. Editi, *voluptas*; in ms. uno, *faciebat.*

[d] Ms. Reg., *peccati jam facti.* Mss. Colb. duo, *peccandi jam facta.* D

[e] Ms. unus, *eripe me.*

[f] Mss. duo Colbert., *per ipsum.*

[g] Mss. quatuor, *in qua fuimus ille unus.* Ms. alter, *in qua sumus illi unus.* Ms. alius, *in qua fuimus in ipso unus.*

[h] Ms. unus omittit *et*, quod habetur in aliis omnibus. Ms. Camb., *illius corrupti corruptionem.*

[i] Sic mss. sex; unus vero, *corrupti.* Editi omnes, *conceptam.*

[j] Deest *et* in mss. duobus.

[k] Ms. unus, *peccavimus*; rectius alii, *peccamus.*

[l] Ms. unicus, *a nobis.*

[m] Hæc verba, *per gratiam*, absunt hic a mss. sex. Mss. vero Camb. et Colb. quatuor sic habent: *sed sanatur nostra natura, quæ est infirmata per culpam, sanaturque per gratiam, piis*, etc.

[n] Ms. Reg. unus, *sed vincamus.* Ms. Camb., *adjuvamus, sed vincimus.*

[o] Ms. Colb. unus, *superbia facit.*

[p] Mss. duo, *humilis.*

[q] Ms. unus, *facit.*

[r] Ms. Camb., *reddidit.*

[s] Ms. Camb. addit *Deo.*

[t] Ms. unus, *ex se.*

[u] Ms. Reg. unus, *illi vitam suam, alienando a se perversitatem suæ voluntatis, excusant.*

[v] Ms. Camb. caret negatione.

[x] Ita mss. quatuor. Editi, *cedit.*

[y] Ms. Reg. unus, *regnum haberi.*

[z] Mss. quinque, *fideliter expectorata.* Ms. Colb. duo, *fideliter ex pectore discedunt.*

[aa] Ms. unus, *si virtutes succedant.*

[bb] Ms. unus, *subsiliunt.*

[cc] Ms. Colb. unus, *curiositatem studium spirituale succidat.*

non impediat varietas [a] fucata constantiam, emendati mores augeant disciplinam, frangat clementia religiosa sævitiam, et funditus eradicet bonitas acquisita malitiam, ut expulsione vitiorum celebretur introductio gloriosa virtutum. Sed de virtutibus in [b] capite sequenti videbimus; nunc de vitiis, ut cœpimus, prosequamur.

CAPUT IV.

De cupiditate, [c] quæ ita mixta est superbiæ, ut nihil peccati fiat quod non ex utraque procedat.

1. Si, [d] utcunque jam patuit, qualiter intelligatur quod Scriptura dicit, *Initium omnis peccati superbia* (*Eccli.* x, 15); hoc etiam videamus quod sanctus Apostolus dicit: *Radix omnium malorum est cupiditas* (*I Tim.* vi, 10): cum Spiritus sanctus, qui locutus est per prophetam, per Apostolum quoque ipse locutus sit, nec sibi [e] possit esse diversus. Sollicite considerare debemus quare ille initium omnis peccati superbiam, hic radicem omnium malorum cupiditatem [f] nominari voluerit. An forte sermonem propheticum Paulus apostolus, ut solet, exposuit? quandoquidem sive initium omnis peccati, sive radicem omnium malorum dicas, unum idemque [g] significas. Porro cupiditas atque superbia in tantum est unum malum, ut nec superbus sine cupiditate, nec sine superbia possit cupidus inveniri. Siquidem et diabolus, in quo tenet superbia principatum, propriæ [h] potestatis ac perditionis humanæ cupidus fuit, et ipse homo per appetitum arboris interdictæ, ac divinæ similitudinis affectationem, [i] morbosæ affectum cupiditatis ostendit. De superbia namque nascuntur hæreses, schismata, detractiones, invidia, verbositas, jactantia, contentiones, animositates, ambitio, elatio, præsumptio, vanitas, inquietudo, mendacium, perjurium, et cætera ejusmodi. Sed hæc quis dubitet ex cupiditate quoque procedere, cum omnes qui fuerint illis omnibus morbis quos nominavi [j] corrupti, habeantur et cupidi?

2. Item cum gulosos, intemperantes, ebriosos, avidos, rapaces, fornicarios, adulteros, stupratores, incestos, flagitiosos, cupiditas reddat; quando possunt sine superbia tales fieri, sine qua omnino non possunt Dei præcepta contemni quibus prohibentur illa omnia mala quæ superius comprehendi? Ideoque si volumus consummare nostri certaminis cursum, caveamus imprimis cupiditatem atque superbiam; non duo mala, sed unum, a quo trahunt [k] omnes mali actus ini- A tium. Nam sine superbia quæ possunt saltem inchoari peccata, cum dicatur: *Initium omnis peccati superbia?* Aut sine cupiditate, quæ est malorum omnium radix, quæ possunt fieri mala, cum sine radice omnia, aut nulla deputentur, aut mortua? Deinde si quodlibet peccatum perpetrare non possum, nisi [l] malæ delectationi consentiam, quod cupiditatis est proprium; et Dei præcepta contemnam, quod est superbiæ malum: quomodo non ex cupiditate, quæ est radix malorum omnium, et ex superbia, quæ initium omnis peccati dicitur, procedit omne peccatum?

CAPUT V.

Quo animi tormento invidos affligat invidia.

Invidus certe, qui alienum bonum, suum facit invidendo supplicium, nulla videtur ad invidendum B concupiscentia provocari, sed tantum superbiæ morbo vexari. Sed si animi ejus [m] pestem qua præcipitatur [n] incensus, subtiliter alteque rimemini, invenietis eum et perditionis ejus [o] cupidine, cujus cupit interitum, et [p] superbiæ malo teneri, quo sibi jugiter ingemiscit meliorem cui invidet, anteferri. Quis facile potest [q] quale sit hoc malum verbis exprimere, [r] quo invidus odio hominis persequitur divinum munus in homine, cum potius amari homo debeat, etiam pro sui meriti sanctitate? Tantos invidus habet [s] justa pœna tortores, quantos invidiosus habuerit laudatores. Siquidem invidiosum facit excellentia meriti, invidum pœna peccati: nec ei ab homine potest adhiberi remedium, cujus est vulnus occultum.

CAPUT VI.

C *In quæ et quanta mala concupiscentia carnis erumpat si ei mens corrupta consentiat.*

1. Quid [t] concupiscentiæ carnis addictus, nunquid non videtur nihil habere superbiæ, cum præsertim passio ipsa eum videatur humiliare luxuriæ? Et tamen nisi prius Deo rebellis existeret, cujus salubre præceptum de pudicitia conservanda, superbi spiritus præsumptione [u] contemnit, nulla eum lasciviæ cupiditas provocaret. In animo ejus diu disceptant Dei contemptus et metus; sed aut contemptus Dei præponderat, et superbus animus, recepta cupiditate, pudicitiam perdit; aut obtinet metus, et animus Deo subjectus cupiditati simul ac superbiæ contradicit. Plerosque enim gula et abundantia vini turpiter in luxuriam solvunt, alios in [al. ad] injuriam pudicitiæ D sordidæ cogitationes incendunt, nonnullos de proposito castitatis occasiones oblatæ dejiciunt, quosdam

[a] Ita ms. Reg. unus; in altero tota hæc phrasis desideratur. Alii codices habent *varietas fucata.*

[b] Mss. quatuor, *in sequenti capitulo.*

[c] Mss. duo, *quod ita mixta sit.*

[d] Ms. Colb. unus, *Sicut cuique.*

[e] Ms. Camb., *possint esse diversi.* Edit. Lugd., *possit esse diversus locutionis modus.*

[f] Mss. quatuor Colb., *nominare.*

[g] Editi, *significes.*

[h] Ita mss. omnes. Editi autem, *voluntatis.*

[i] Mss. sex, *morbo se affectum.*

[j] Ms. Colb. unus, *corrupti habeantur a cupiditate.*

[k] Ms. Reg. unus, *omnia mala actus initium.* In eodem ab alia manu, *omnis mala actus initium.*

[l] Mss. omnes, *meæ delectationi.*

[m] Ms. unus, *perniciem.*

[n] Ms. unus, *inflammatus.*

[o] Mss. quinque, *cupidum.*

[p] Ms. Camb., *et superbia mala.*

[q] In uno ms. deest *quale sit.*

[r] Ms. unus, *quod invidus.*

[s] Ms. unus, *justæ pœnæ.*

[t] Edit. Colon. cum mss. duobus, *Qui concupiscentiæ carnis addictus est, nunquid*, etc.

[u] Mss. duo, *contemneret.* Ms. Colb. unus totum hunc locum sic exhibet: *Tamen nisi prius Deo exstiterit rebellis, cujus salubre præceptum est de pudicitia conservanda, et superbus spiritu præsumptionis contemneret, nulla eum*, etc.

sub impudicitiæ jugum exempla perdite viventium A mittunt.

2. Sunt alii quorum vitam lingua turpis inflammat, [a] aut turpem conscientiam manifestat, qui prius inverecundos sermones aut proferunt libenter, aut audiunt, ac deinde, paulatim morbo crescente, ab honestate [b] deficiunt, attritoque pudore viles effecti, dum indecenter elegantes videri [c] volunt, passim jam turpibus verbis impudenter insaniunt. Hoc enim loquuntur quique, quod diligunt; et delectabiliter audiunt quod assiduis cogitationibus volvunt. Cogitatio quippe est quæ mentem, sicut turpis inquinat, ita, si fuerit honesta, purificat. Aut si non ex cogitatione facies mentis existit, sed qualitas cogitationis ex mente; non sordidæ cogitationes mentem sordidam reddunt, sed ex mente sordida sordidæ cogitationes B [d] existunt. Quod si ita est, pulchrorum corporum formæ per oculos irrepentes, animum non movent incorruptum; et quando corruptibiliter movent, non corrumpunt sanum, sed ostendunt propria voluntate corruptum.

3. Turpia quoque verba per aures ingressa, quid prævalent, si non fuerint arbitrio mentis admissa? Quando autem prævalent, non [e] ipsam corrumpunt mentem, sed jam corruptam sponte reperiunt. Auribus enim castis obsceni sermones cum sono deficiunt, nec secretum pudici cordis irrumpunt. Quid palpamen [f] tenerum, quod [g] menti jam vitiosæ blanditur, nunquid potest ad animum admitti per tactum, si animus incorruptum servet professionis suæ propositum? Ac sic, prius integritatem sui animus sponte C vitiatus amittit, et sic delectationem tactus admittit. De cibi vel potus cavenda delectatione jam dixi sufficienter, ut arbitror, in secundo volumine, ubi, quanta potui brevitate, perfectionem spiritualis abstinentiæ commendavi.

4. Sed et hic hoc breviter dico, quod per os carnis non irrumpit delectatio gustus ad mentem, nec erumpit sermo turpis ex mente, nisi se [h] voluntarie mens ante corrumpat, quam recipiat aliquid unde corrumpatur, aut proferat. Cæterum si animus sub Deo suo firmus ipsius Dei sui inhærere perseveret, nec quibuslibet deliciis lenocinantibus cedit [i], nec profert aliquid turpe nec recipit. Jam de odoribus pauca perstringam, ut totam tentationem quinque pertiti sensus verbis includam. Quos odores per adi- D tum narium aut affectat mens ægra, aut divinitus adjuta repudiat: [j] quæ si se suo creatori subjiciat, atque ei, qui est dignitas ejus et salus, amanter inhæreat, non solum nulla eam vitiorum fœditas decolorat, sed nec delectatio ulla [k] carnalis effeminat. [l] Quod si a caritate sui conditoris et illustratoris inflata resiliat, ac se, relicto interiore solidoque bono, foras in exteriora bona projiciat: quidquid in ea nervorum potest esse, resolvitur; quidquid virium debilitatur et frangitur; [m] tuncque ei actio spiritualis efficitur onerosa, et ipsa in carnalibus fit inquieta: ita ut omnia quæ per sensum corporis sentit, non vitianda, sed jam vitiata turpiter concupiscat: et quando corpus nihil sensibilium sentit, ipsa sibi delectabiliter recordando, sensarum rerum imagines repræsentat. Apud se intus audit sine voce quidquid [n] cantilenæ suavis ac jocationis obscenæ per flexuosos aurium meatus influxit. Ibi ei odor [o] male suavis corruptibiliter fragrat, qui per patulas narium cavernas irrepsit. Ibi eam sapor oblectat, quem ad se per illecebram voluptuosi gustus admisit. Ibi persentit nescio quid molliter blandum, quod ei exterior tactus impressit. Ibi colores varios et illices formas concupiscibiliter videt, quas ei oculorum curiositas nuntiavit.

5. Quæ mens ita, absentibus plerumque [p] corporibus, imaginibus corporum delectatur affecta carnaliter ut nimia sordidæ cogitationis intentione defixa, non sibi imagines corporum videatur amplexari, sed corpora. Hinc est quod ille corporis fluxus qui fit in dormientibus sine culpa, interdum vigilantibus contingat [q] ex culpa. Aliud est enim quod [r] in dormiente fit, aliud quod vigilans facit. Ibi naturaliter plenitudo humoris expellitur, hic turpiter concupiscentia publicatur. Sed hæc concupiscentia illis vigilantibus hunc elicit fluxum, quibus per fœda colloquia sordidum commoverit appetitum. Illi sunt quibus usui est feminarum descriptio: illa rudis est, illa [s] dicacula, illa deformis, illa formosa; alterius placet ornatus, gestus alterius; illius laudatur etiam sine forma festivitas, illius sola formositas. [t] Inde transitur ad mores, et aliam talibus commendat taciturnitas moderata, aliam turpem videri facit libertas incondita. Hæc et his similia colloquentes, suggerunt concupiscentiæ suæ materiam. [u] Nec tamen ideo concupiscunt, quia aut loquuntur libenter, aut audiunt; qui nisi concu-

[a] Mss. duo, *et turpem.*
[b] Ms. unus, *decidunt.*
[c] Editio Colon., *solent.*
[d] Ms. Camb., *exeunt.*
[e] Mss. quatuor Colb., *non corrumpunt.*
[f] Ms. Camb., *terrenum.*
[g] Ms. Reg. unus, *quod menti jam cupidæ vitiose blanditur.*
[h] Mss. tres, *voluntaria mens.*
[i] Mss. tres addunt *seducentibus.* Unus, *cedet* pro *cedit.*
[j] Ms. unus, *quia si se.*
[k] Mss. Reg. duo, *carnis.*
[l] Mss. tres, *Quæ si a caritate.*
[m] Mss. omnes, *tunc ei.*
[n] Ms. Colb. unus, *cantilena suavis aut jocationes obscenæ.*
[o] Ms. Camb., *odor suavis.*
[p] Ita mss. Colb. tres. In aliis deerat hæc vox, *corporibus.*
[q] Ms. Colb. unus, *cum culpa.*
[r] Ms. Colb. unus, *in dormientibus fit, aliud quod vigilans facit.* Alter, *in dormientibus fit, aliud quod in vigilantibus fit.*
[s] Mss. quinque, *decacula.*
[t] Ms. unus, *Ita transitur.*
[u] Ita mss. sex. Edit. Lugd. et Lov., *Hæc tamen ideo concupiscunt, quia.* Duac. et Colon., *Hæc tamen ideo concupiscunt, qui aut,* etc.; quibus concinit unus ex Colb. manuscriptis.

pisculiæ morbo corrupti essent, nunquam vel loquerentur talia, vel audirent : quia non eos ista corrumpunt, sed corruptos ostendunt.

6. Ac ne me ista veraciter arguentem quisquam judicet arguendum, noverit propter hoc forte ab antiquis fuisse decretum ne qui adolescentium legerent Geneseos librum, [a] ac partem pariter Ezechielis prophetæ, vel Canticum canticorum, et cætera talia, in quibus generationes, et actus, et nomina quarumdam scripta sunt mulierum. Quas licet secundum historiam fuisse credamus, earum tamen nominibus virtutes figuratas accipimus. Quoniam sicut illæ non solum viris suis per sanctos mores, sed etiam extraneis, sine dispendio sui pudoris, ob nimiam pulchritudinem placuerunt; ita sanctæ virtutes et suos mirabiles omnibus reddunt, et extraneos quadam admiratione sui perstringunt. Hinc est quod et ipsi qui vitiose vivunt, virtutes vitiis anteponunt : quia aliud est quod faciunt morbo, aliud quod coguntur, [b] probare judicio. Sed ne forte hæc spiritualia secundum carnem adhuc carnales acciperent; nec virtutes cogitarent quas mulieres illæ significant, sed ipsas [c] cogitando carnaliter deperirent; consulto juniores legere sunt illa prohibiti, quæ sicut spiritualiter accepta vivificant, ita carnaliter intelligentibus, ipsa carnalis intelligentia occasiones carnalis concupiscentiæ subministrat. Earum quisque nomina frequenter habet in ore, quarum desideriis vulnerato gestat in corde, [d] ac turpitudinem quam exercere verecundatur in facto, tenet in animo, reus non humano judicio, sed divino.

CAPUT VII.

Quod etiam hi quos ab [e] impudicitia quælibet necessitas vetat, si vivere pudice consuescant, ad amorem castitatis ascendant.

Tales pudicos aut temperatio corporum facit, aut timor supplicii temporalis ab impudicitiæ actione suspendit, aut occasio negata destituit. Sed licet voluntate sit impudicus qui necessitate pudicus est; tamen si et ille temperati corporis, de beneficio naturæ suæ, Deo auctori omnium naturarum gratias agat; et ille quem timor in bono pudicitiæ tenet, atque is cui facultatem mæchandi negat occasio, vivere pudice consuescant : in virtutem [f] plerumque de necessitate proficiunt; et paulatim ipsius pudicitiæ delectatione crescente, pudici veraciter fiunt : et ita proficiunt, ut jam non sermone, sed virtute sordes impudicitiæ detestantes, non timore pœnæ carnalibus incentivis obsistant, quod est incipientium proprium; sed exsecratione peccati refrenent inquietos carnis affectus, A quod est castitatis consummatæ fastigium. Non quod animus unquam desinat in hac carne cum vitiis habere conflictum; sed quod eum alat ac provehat, et quantum fieri potest in præsenti vita, perficiat ipsa numerositas triumphorum : si modo non se in corpus sensibilium captus delectatione dejiciat; sed exsecratione delectationum sublimiter roboratus, supra corpus se corporalium victor attollat; ac Deo suo, sub quo [g] eum viventem desideria repudiata non vincunt, in æternum glorificandus adhæreat.

CAPUT VIII.

Quibus indiciis possit ostendi superbia, quæ vel in perditis aperta est, vel in fictis occulta.

1. Jam nunc videamus quibus indiciis possit su- B perbia deprehendi : ut sicut in superioribus claruit nullum peccatum sine illa posse committi, ita hic signa ejus eluceant, quibus cavenda possit ostendi. Omitto illos quos etiam ipse habitus et incessus superbos [h] ostendunt; quorum erecta cervix, facies torva, [i] truces oculi, et sermo terribilis nudam superbiam clamant : qui libidine [j] dominandi possessi, quos possunt violenter sibi subjiciunt, humana jura divinaque confundunt, honoribus intumescunt, passim cuncta diripiunt, suis criminibus gaudent, et seipsos, superbiæ morbo corrupti, non capiunt. Hos ergo prætereo, in quibus superbia tam aperte regnat, ut nec dignetur se occultare, nec valeat. Illos tantum dolendos ostendo, atque eorum exempla cavenda denuntio, quos jam conversos et aliquantulum proficientes su- C perbia [k] occulte captivat, quos in profundum malorum fraudulenta [l] dominatione præcipitat, et ne inde unquam possint emergere, jugiter calcat. Ipsa in cordibus talium locum diabolo facit : ipsa ei advenienti immunitum pectus familiariter pandit; ipsa introeuntem suscipit; ipsa captis jus perdite vivendi constituit; ipsa [m] omnes virtutibus exarmat quos semel invaserit; ipsa quidquid in eis remanserit quod vitiis [n] posset obniti, ne contra se forte convalescat, interimit.

2. Inde est quod hi quos [o] superbæ mentis tabes purulenta corruperit, seniorum suorum non observant imperata, sed [p] judicant; de suis negligentiis objurgati, aut rebellant [q] insolenter, aut murmurant; de loco superiori disceptant, præferri se etiam melioribus D impudenter affectant; simplicitatem spiritualium fratrum irridenter [r] exagitant, suas sententias procaciter jactant, obsequia delata fastidiunt, negata pertinaciter quærunt, natales moribus anteponunt, juniores suos [s] elati despiciunt, conferri sibi aliquos posse

[a] Editi, Lugd., *ac pariter Ezechielis prophetæ.*
[b] Editi, *placere.* Mss. omnes, *probare.*
[c] Ms. unus, *carnaliter cogitando.*
[d] Sic mss. tres Colb. Alii cum editis, *aut turpitudinem.*
[e] Ms. Camb., *ab imprudentia.*
[f] Mss. quatuor non habent *plerumque :* cujus loco duo ex Colb. habent, *tales de necessitate proficiunt.*
[g] Editi Lov. et Lugd., *cum viventem.*
[h] Mss. tres, *ostendunt.* Alii cum editis, *ostendit.*
[i] Ms. Colb. unus, *atroces.*

[j] Mss. Reg. unus et Camb., *dominante.*
[k] Mss. duo, *occulta.*
[l] Ms. unus, *damnatione.*
[m] Mss. septem, *ipsa omnibus bonis exarmat.*
[n] Mss. quinque, *possit obniti.* Ms. unus, *quod virtuti ejus possit.*
[o] Mss. duo cum Duac. et Colon., *superbiæ mentis.*
[p] Ms. unus, *dijudicant.*
[q] Ms. unus, *violenter.*
[r] Ms. unus, *exaggerant.*
[s] Ms. unus, *elate.*

non credunt, æquari senioribus [a] dedignantur, super eos se solo animi tumore constituunt: non servant in obsequio reverentiam, in sermone modestiam, in moribus disciplinam; habent in intentione pertinaciam, in corde duritiam, in sermocinatione jactantiam; in humilitate fallaces, in odio pertinaces, subjectionis impatientes, potentiæ sectatores, omnibus bonis odibiles; ad opus bonum pigri, ad communionem [b] feri, ad obsequium duri, ad loquendum quod nesciunt prompti, ad supplantandum parati, ad omnia quibus subsistit fraterna societas inhumani; temerarii in audendo, clamosi in loquendo, fastidiosi in [c] audiendo, præsumptuosi in docendo, [d] effrenati deformiter in cachinno, onerosi amicis, infesti quietis, ingrati [e] beneficiis, inflati obsequiis, et imperiosi subjectis.

3. Hæc sunt superbiæ grassantis indicia, quibus Deus offenditur, et recedit, ac superba corda destituit. His [f] malis diabolus pastus exsultat, invitatur, ut veniat, superbas mentes intrat, ut teneat; erigit, ut allidat; fovet, ut perdat: qui [g] inexplebiliter de ipsa perditorum captivitate tripudiat; ut captivos suos, quos superbiæ viribus sibi subjecit, jure possideat, et omnia illa mala quæ superius comprehendi, per illos exerceat. Merito igitur per justum Dei judicium deseruntur hujusmodi occulto [h] damnati supplicio; quoniam non violenter addicti, sed sponte cedunt superbiæ decipientis imperio; cui utique possunt, [i] si voluerint, repugnare liberæ voluntatis arbitrio; liberati per donum Spiritus sancti, et muniti. Verumtamen etiam tales, si ad recipiendam salutem divinitus animati, spem resipiscendi concipiant, nec se in peccatis suis desperando contemnant, poterunt fructuosæ satisfactionis medicamento sanari, et superbiam, quæ eos a Deo suo tumefactos excusserat, fundatæ humilitatis assumptione damnantes, vinculis æternæ damnationis absolvi. Quod qualiter fieri possit, supra jam diximus, cum de ipsa superbia, unde processerit, quo pervenerit et quid egerit, tractaremus. [j] Namque a diabolo processit, ad hominem primum pervenit, et in ipso totum genus humanum, velut in radice fructum, naturæ sponte [k] peccantis vitiatione corrupit.

CAPUT IX.

Quibus signis invidorum declaretur invidia.

1. Ordo ipse exigere videtur ut de invidia quoque pauca dicamus, quæ in tantum de superbiæ fonte manavit, ut diabolus, qui per superbiam periit, hominem primum statim, succensus invidiæ felle, perdiderit; [l] namque a diabolo processit. Proinde, quia idem diabolus superbiendo invidus, non invidendo superbus apparuit, non superbia fructus invidiæ fuit, sed invidia ex superbia radice processit. Unde, quoniam quantum invidos affligat invidia, [m] sermo superior jam prodidit, non hic [n] de illius supplicio dicendum videtur, quo suos animos invidi laniando conficiunt; sed hoc tantum, donante Domino, debemus ostendere, qualiter invidi sancte viventium merita, sua faciant invidendo peccata; et quantum in eis [o] bonum corrumpat invidia, qui quidquid boni fieri vel dici a sanctis audierint, aut omnino [p] non credunt, aut res bene gestas in malum male interpretando convertunt. Omne malum quod de illis mendax fama jactaverit, statim, tanquam [q] si ipsi viderint, credunt. Feraliter eis qui illud verum non esse probare voluerint, contradicunt. Omnia suis æmulis fingunt, eorum profectu deficiunt, odia intra se abscondunt, et in suos cruciatus enutriunt, proficientibus invident, peccantibus favent. De bonorum malis gaudent, de profectibus lugent, [r] inimicitiis gratuitis ardent, deprehendi [s] pectoris sui malitiam timent, semper amari, nunquam certi; amici diaboli, inimici etiam sui, omnibus odiosi; ad gaudenda anxii, ad plangenda læti, utrobique [t] perversi. Inter amicos [u] discordias seminant, [v] discordantes ad tempus, si possunt, in dissensione confirmant. [x] Opinionem bonorum mendaciis decolorant: in spiritualibus carnalia laudant, ut spiritualia bona eis deesse persuadeant. Amicitias simulant, ut eos qui se incaute sibi [y] commiserint, qua possunt arte decipiant. Odiorum sibi occasiones pravis suspicionibus coacervant: dæmones, quorum sectantur facta, lætificant. Sanctos viros quibus sunt noti contristant, velut amici in obsequio, hostes in animo. [z] Continentes in verbo, turpes in facto. Prodigi secretorum, [aa] tenaces malorum, prompti suspicionum malarum, inanes bono-

[a] Ms. unus, *dedignati*.

[b] Edit. Colon. et mss. quatuor, *ad communionem seri*.

[c] Editi, *in videndo*. Mss. omnes, *in audiendo*.

[d] Ita mss. duo Colb., et melius quidem quam *efferati*, quod legitur in aliis codicibus.

[e] Edit. Duac. et Colon. cum ms. uno, *beneficis*, alii, *beneficiis*.

[f] Ms. Colb. unus, *His signis*.

[g] Ms. Colb. unus, *inexplicabiliter*.

[h] Mss. sex, *prædamnati*.

[i] Hæc, *si voluerint*, absunt a mss. Reg. duobus et Camb.

[j] Mss. quinque, *Namque*. Editi, *Nam quia*.

[k] Sic. ms. Colb. unus, cum aliis. Editi cum quibusdam mss., *peccati*. Ms. Reg. unus, *peccanti*; alia manu, *peccatis*, forte pro *peccantis*.

[l] Mss. tres, *nam quia*. Edit. Lugd., *non quia*, sed male.

[m] Ms. unus, *superius sermo jam*.

[n] Mss. Colb. unus, *de illorum... quo*. Mss. tres, *de illius... quod*.

[o] Ms. Camberon., *bonorum*. Mss. Reg. duo, *quantum eis bonum corrumpat invidia. Quidquid*, etc.

[p] Ms. unus, *non credant... convertant*.

[q] Ms. unus, *si et ipsi*.

[r] Editi, *de inimicitiis*. Mss. non habent *de*.

[s] Mss. duo, *peccati*.

[t] Editi, *dispersi*. Ms. unus, *ubique perversi*.

[u] Mss. duo, *discordiam*.

[v] Ms. Colb. unus, *discordantes, si possunt, attentius in dissensione confirmant*.

[x] Mss. duo, *Opiniones*.

[y] Editi, *commiserunt*.

[z] Mss. unus, *incontinentes*. Alter, *compti*.

[aa] Mss. quatuor Colb. totum hunc locum ita exhibent, *tenaces malarum suspicionum, inanes bonorum pleni sordium*, etc.

rum. Pleni sordium, præditi fraudibus. Adversarii corde virtutibus, pravi moribus, et insidiosi cunctis [a] secum in simplicitate viventibus.

2. Hæc [b] et his similia sunt quæ omnes invidos [c] bonis voto sive animo inimicos ostendunt. In hæc mala deveniunt, qui insectando [d] sectandos, [e] et diligendos abominando, feraliter a communione [f] bonorum omnium seipsos excludunt: ut illud bonum jure non sit in eis, quod persequuntur in bonis. Considerate, obsecro, qualiter invidos punitura sint mala sua, quos etiam bona puniunt aliena. Ubi isti fieri poterunt boni, qui sunt in bono mali, aut quando bene malis usuri sunt, qui male bonis uti non desinunt? Bene malis usi sunt martyres sancti, in testimonio Salvatoris nostri veraces, et in castris spiritualibus strenui bellatores; qui tribulationibus et damnis, ac variis cruciatibus affecti, pariter et probati, terrenis cœlestia mutaverunt; et [g] de bono usu malorum profecti ad gaudia bonorum perennium pervenerunt. Item bonis utitur invidus male, quia omnibus bonis quæ miser exsecratur, abjunctus, animi sui supplicio [h] relinquetur affligendus. Et quis ei poterit subvenire, qui se sibi exhibet invidendo carnificem? Aut unde sibi [i] parabit salutem, [j] qui de salutis materia contrahit (bonis male utendo) perniciem? Verumtamen si invidi quoque sicut alii peccatores divinitus inspirati, in spem recuperandæ salutis assurgant, ac sibi quales sunt, Deo placituri displiceant, si non imitentur Cain, qui postquam dominantis invidiæ furore cæcatus, germano suo vitam per scelus extorsit, et animam suam fraterni corporis morte percussam supplicio æternæ mortis addixit, consequendæ veniæ desperatione depressus ait [k] ad Dominum: *Major est iniquitas mea quam ut veniam merear* (*Gen.* IV, 13); hoc est dicere Deo: Indulgeri mihi non peto, quia peccatorum meorum magnitudine indulgentiæ tuæ vincitur magnitudo. Denique nusquam legitur aut pœnituisse de suo scelere, aut veniam meruisse. Si ergo [l] hujus abhorrentes exemplum se sibi auferant, et se Deo suo restituant, nec se in profundum malorum salutem desperando projiciant; quis dubitet, imo quis non firmiter credat, eis prioris malitiæ veniam posse conferri, si modo

A invidiæ vulnere sanato correcti, amaritudinem sui pectoris dulcedine fraternæ dilectionis expellant, eos [m] simpliciter amando quos oderant, ut ad bonum fraternæ communionis ac pacis, bonorum omnium, quorum [n] gravabantur meritis, adjuventur exemplis?

CAPUT X.

Quantis malis vanitas vanos involvat.

1. His [o] itaque super invidia disputatis, quam gravi malo etiam vanitas vanos involvat, consequenter expediam. Quæ ut facilius vitari possit, quid in se corruptionis habeat breviter declaremus. Est enim vanitas, inflata quædam circa delectationes varias animi languentis affectio, potiendi honoris avida, simul et nescia, morbo [p] excellentiæ inanis [q] afflata, cava, morbida, turbulenta, animorum levium domina, B male fundatis omnibus blanda, repugnantibus fumea, capiendis seductoria, captis invicta, simulatio quædam virtutum, [r] anima vitiorum, fomes carnalium delectationum, labes morum, appetitio dignitatum, dulcis miseris, amara perfectis, periculosa dubiis, imperiosa subjectis, [s] infirma fundatis; [t] facile captivat, captivatos oblectat, ambitiosos vexat, angustos inflat, inflatos humiliat; cui serviunt tumidi, sub qua jacent elati, quam inveniunt perditi, ad quam currunt lapsuri, in qua sibi videntur stare jam lapsi.

2. Hæc est vanitas, quæ non aliquas virtutes, ut putatur, [u] exantlat, sed licentiam vitiorum, cum fuerit a vitiosis recepta, corroborat: cæterum mentes virtutum plenas omnino non penetrat. Vacuos ergo ac nullis fultos virtutibus tentat; et ipsos fastu rui- C nosæ ambitionis inflatos, in occulta dedecora quadam publice furendi delectatione præcipitat, [v] sicut vacuam navem tempestas in diversa tumidis fluctibus jactat, et in area, frumentis sua gravitate manentibus, [x] leves ex ea ventus paleas raptat. Quod si ita est, non vitiosos facit vanitas, sed ostendit: [y] quæ illos sui afflatus vento circumfert, ac lubricis circumactos affectibus rotat; qui se ad omnes ejus impulsus studio propriæ voluntatis accommodant; qui se de operibus quorum sibi conscii non sunt turpiter jactant; qui se ab omnibus prædicari per nefas affectant; qui sanctos viros sui comparatione [z] depretiant: qui vitio auræ popularis elati, nihil sibi per-

[a] Ms. unus non habet hanc vocem, *secum.*

[b] Mss. tres, *Hæc et alia sunt.* Alii tres, *et talia sunt.*

[c] Ms. Colb. unus, *bonis voto sui animi.* Alter, *bonis noto sibi animo.*

[d] Ms. Camb., *non sectandos.*

[e] Mss. quatuor, *diligendo abominandos.*

[f] Ms. unus, *bonorum hominum.*

[g] Ms. Camb., *et de bono usu, eo bono usi malorum profectu, ad gaudia*, etc. Ms. Colb., *et de bono usu eo bene usi malorum profectu, ad gaudia*, etc.

[h] Ms. duo, *relinquitur.*

[i] Mss. Reg. et Camb., *probet.*

[j] Ita mss. septem. Edit. Lugd., *qui de salute male utendo facit perniciem?* Editi alii, *qui de salutis materia, bonis male utendo facit perniciem.*

[k] Mss. quatuor, *ad Deum.*

[l] Mss. quatuor, *ab hujus abhorrentes exemplo.* Ms. unus, *ab hujus abhorrendi.* Alter, *abhorrentis exemplo.* Alius, *hujus abhorrendi*, sine *ab.*

D [m] Abest vox *simpliciter* a mss. duobus Colb.

[n] Ms. unus, *gravantur.* Alter male, *gratulabantur.*

[o] Mss. Colb. tres, *His ita.*

[p] Ms. unus, *scientiæ.*

[q] Ms. Reg. unus, *inflata.*

[r] Ms. Camb., *amica vitiorum;* ms. Colb. unus, *amor vitiorum.*

[s] Hæc verba, *infirma fundatis*, absunt a ms. uno Colb.

[t] Mss. duo Camb. et Colb. unus, *reddant incautos*, Mss. alii tres Colb., *faciles captivat.*

[u] Mss. duo Reg. et Camb., *strangulat.* Colb. unus, *exangulat.*

[v] Ms. Camb., *sic.*

[x] Mss. quinque, *levis.*

[y] Edit. Lugd., *Quod inos.* Mss. duo Colb., *quia illos;* tum mss. Camb. et Colb. unus, *sui afflatos vento.* Colb. alter, *sui afflatu venti.* Alius, *sui afflatos ventus.*

[z] Ms. Camb., *depravant.*

fectionis deesse existimant. Occurrentium salutatio- A nibus gaudent, suis adulatoribus favent, [a] voluptatibus parent, omnibus turpibus placent. Gestiunt docere quod nesciunt, credi de se sublimia volunt, delectabilia gravibus anteponunt; exsecrantur verbo, quod animo concupiscunt; appellationes virtutum vitiis suis [b] imponunt. Se ipsos fallunt, faventes sibi [c] decipiunt. In promissione honesta veloces, in exhibitione mendaces. A bono mutabiles, mali tenaces. In verbo graves, in animo turpes, ubique fallaces. Læti ad prospera, fragiles ad adversa. Inflati ad obsequia, anxii ad [d] opprobria. Immoderati ad gaudia, faciles ad humana, difficiles semper ad honesta.

3. His [e] ergo et similibus delinitos vanitas premit, nec eos aut suum morbum sentire, aut ad medicum venire permittit. Et quid est ad medicum venire, B nisi infirmum suas infirmitates agnoscere, nec placere sibi, sed de factis quæ illi videbantur esse gloriosa, confundi? Quod certe illi non faciunt qui, desiderio comparandæ opinionis incensi, eis tantum operibus quibus emitur favor humanus inserviunt, et [f] morum bona contemnunt; tantumque eos ardor humanæ laudis inflammat, ut laboriosa operosa, quæ populus admiretur, et quibus fama diffunditur, sine labore suscipiant, et libenter exerceant. Inde est, quod jejunare, abstinere, vigilare, ecclesiam frequentare, vel psallere, cum hæc omnia sine labore non fiant, etiam cum delectatione illi faciunt, qui ex his hominibus placere concupiscunt: non quod ista et homines Dei non faciant; sed quod illi probentur ea Deo magis, quam hominibus exhibere, qui fervent- C tius student etiam moribus sanctis excellere.

4. Cæterum si quisquam foris, ubi potest magnus credi, [g] resplendeat, et intus, ubi Deus solus videt, squaleat; quis non intelligat, [h] quod illi omnes abstinentiæ, ac jejuniorum, vigiliarumque continui labores quos [i] nobis Dei amor, eis amor humanæ laudis, et inflammata vanitas facit tolerabiles, non sint ornamenta morum, sed velamina vitiorum? Quapropter [j] vera jejunia, abstinentiæ, vigiliæ, eleemosynæ, et cætera hujusmodi, augere debent bonum nostrum, non velare peccatum: nec pro justitia, sed cum justitia Deo sunt exhibenda: quoniam quidem multo attentius debent præcepta perficere, qui ea parati sunt perfectionis [k] amore transcendere. Alioquin si invidi, si superbi, si elati, si cupidi, hæc et his similia mala pectoris sui non reprimant, et tamen suum corpus jejuniis, ac labore abstinentiæ, quamvis continuatæ, conficiant: nec illa eos opera impensa vanitati justificant, et hæc vitia, quæ negligunt emendare, condemnant. Itaque licet [l] ubique libri hujus singulis quibusque vitiis absolutis, remedia quoque quibus [m] possint caveri vel emendari subjecerim, hic tamen compendii gratia generalis quædam regula, [n] Domino illuminante, monstranda est, cui regulæ [o] veraciter innitentes, omnibus peccatis obsistant. [p] Nulla res sic nos ab omni peccato servarit immunes, sicut timor supplicii, et amor Dei. Sed de caritate, [q] quod Dominus, cujus donum caritas ipsa est, dederit, postea disseremus.

CAPUT XI.

De utilitate timoris, et quod efficaciter peccatis obsistat.

Nunc [r] de timore supplicii pauca dicamus. Ad pœnam quæ [s] peccatis debetur, mens antequam peccet, aspiciat; cruciatus ac dolores qui solent sequi peccantem, carnalibus incentivis [t] opponat; et nihil eam peccati [u] oblectat, nec ad peccandum ulla delectatio [v] corporalis inclinat. Denique non ideo cedimus illecebris ac [x] voluptatibus nostris, quia repugnare non possumus; sed quia securitatem nobis [y] occultandi criminis ipsi promittimus; et dum credimus colorari, vel redimi posse quod facimus, [z] spe præsumptæ impunitatis illecti, dominationem in nos nostræ [aa] voluptati permittimus. Cæterum, si eo tempore quo quis peccare deliberat, sana mente consideret, quæ pœna exspectet in suis facinoribus ac flagitiis deprehensos, quod supplicium convictos excruciet, qui tremor membra quatiat, pallor ora perfundat, quantum denique humiliet et exsecrabiles omnibus reddat; etiam ipsum sordidæ opinionis opprobrium nescio an possit quibuslibet vitiis accommodare consensum. Quid enim mali operis fieri potest unde nec erubescant etiam illi, quos ipsa flagitia sua delectant? Hinc est quod hi qui bona sua vane ac deformiter jactant, dedecora quibus remordentur et humiliantur occultant. [bb] Quid quod in peccantem etiam sine humano judicio conscientiæ judicantis tormenta desæviunt, et male sibi consciam mentem

D

[a] Mss. tres, *voluntatibus*.
[b] Mss. Reg. duo, *apponunt*; ms. Camb. *anteponunt*.
[c] Ms. Colb. unus, *despiciunt, aut decipiunt*.
[d] Ms. Colb. unus, *ad propria*.
[e] In mss. quinque deest *ergo*.
[f] Ms. Reg. unus, *et majora bona*.
[g] Mss. duo, *splendeat*.
[h] Editi, *omnes illæ abstinentiæ*.
[i] Mss. tres Colb. et Lugd. edit., *quos nobis tolerabiles vanitas facit*, omissis intermediis. Mss. Reg. duo, et Colb. unus, *quos nobis tolerabiles eo ardore humanæ laudis inflammata vanitas facit*. Edit. Duac., Lovan. et Colon. ut in textu.
[j] In mss. tribus Colb. non habetur *vera*.
[k] Ita mss. quatuor Colb. Reliqui, *opere*.
[l] Hæc, *ubique libri hujus*, absunt a ms. uno Colb.
[m] Mss. tres, *possunt caveri*. Mss. duo *subjecerimus*.
[n] Mss. duo, *Deo illuminante*.
[o] Alias *velociter*.
[p] Ms. Reg. unus, *nec ulla res*. Alius, *non sic*.
[q] Sic mss. duo Colb. Editi vero, *quod Dominus... donat*. Ms. autem Colb. alius, *quam Dominus, qui caritas ipsa est donat*.
[r] Ms. Colb. unus, *Hic de timore*. In uno deest *supplicii*.
[s] Mss. tres, *peccatis*. Unus, *peccato*. Alius, *pro peccatis*. Editi, *peccanti*.
[t] Mss. duo, *supponat*.
[u] Ms. Camb., *delectat*.
[v] Ms. Colb. unus, *delectatio carnalis*.
[x] Ms. unus, *voluntatibus*.
[y] Ms. unus Colb., *occultam discriminis*.
[z] Ms. Colb. unus, *spe præsumpta et impunitate electi*, forte pro *illecti*.
[aa] Mss. tres, *voluntati*.
[bb] Edit. Lugd., *quidquid est mali in peccantem*.

ipsæ etiam cogitationes secreti reatus, [a] cruciatoria recordatione conficiunt.

CAPUT XII.

De futuro judicio, vel æternitate supplicii, ac de qualitate gehennæ.

1. Age jam cum ad illud ultimum judicium venerimus, ab eo judice judicandi, qui nec falli occultatione criminum potest, nec [b] ad impunitatem promerendam muneris alicujus oblatione corrumpi: cum cœperint omnium secreta revelari, et non solum actus ac verba, sed etiam ipsæ cogitationes ostendi: quid faciemus [c] sub tanti judicis majestate? Quid excusationis obtendere poterimus? Qua nos defensionis arte purgabimus? Quæ nobis subventura est pænitentia, [d] quam in hac carne contempsimus? B Quæ nos defensura sunt opera [e] bona, quæ in hac vita non fecimus? [f] Ad quos apostolos, aut ad quos alios sanctos confugituri sumus, quorum exempla simul ac verba despeximus? An forte [g] aliquos ibi fragilitas corporis excusabit? Sed excusationi eorum reclamabunt omnium exempla sanctorum, qui [h] cum fragilitate carnis in carne viventes, fragilitatem carnis in carne vincentes, quod fecerunt, utique fieri posse docuerunt: maxime, quia nec ipsi peccato sua virtute, sed [i] Domini miserantis auxilio, restiterunt: qui se et non quærentibus, ut quæratur, atque in eum credatur, ostendit; et credentes in se, ne a peccato vincantur, invicta protectione defendit.

C 2. Quid ergo responsuri sunt, si eis Dominus dicat: Si potuistis, quare non restitistis desideriis peccatorum? si non potuistis, quare meum contra peccata non quæsistis auxilium? aut vulnerati, quare [j] pœnitendo non adhibuistis vulneri vestro remedium? [k] Nonne ad hæc obmutescentes, et quid excusationis referant non habentes, dicet: *Ligate eos manibus et pedibus, et mittite in tenebras exteriores: ibi erit fletus et stridor dentium; ubi vermis* [l] *eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur* (*Matth.* XXII, 13; *Isai.* LXVI, 24; *Marc.* IX, 44). Et quid est

A obmutescentes manibus et pedibus ligari, nisi in inferno, [m] ubi Deo nemo confitetur, actione privari? sicut in exteriores tenebras mitti, nihil aliud erit nisi a Domino, qui est mentium lumen, expelli. Fletus autem et stridor dentium acerrimos eorum dolores ostendunt, qui supplicio [n] æternæ mortis addicti, non [o] videndi sensum habituri sunt, sed dolendi. Quorum continuus gemitus, cruciatus æternus, dolor summus, pœnalis senectus, torquent animas, nec extorquent; puniunt corpora damnata, nec finiunt. Quos ideo sibi deputatos ignis inexstinguibilis [p] non exstinguit; ut permanente sentiendi [q] vita, pœna permaneat, et ad dolendum magis quam [r] ad vivendum æternis corporibus compeditos habeat, quos in flammis [s] vivacibus immortalitas secundæ mortis occidat. Jam [t] vero quod dicit: *Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur* (*Isai.* LXVI, 24), ad totam refertur damnati hominis pœnam; quem inefficacis pœnitentiæ ignis exurit, et consumentis conscientiæ vermis immortaliter rodit. [u] Proinde omnes qui in gehenna dicuntur occidi, non id cum illis agitur, ut maximis consumpti doloribus, aliquando deficiant; sed ut in illis pœnaliter vivant.

3. Hæc et his similia libenter audire vel legere, jugiter ante oculos mentis adducere, futura cadere, sine ulla perturbatione metuere, cogitare quale malum sit ab illo gaudio divinæ contemplationis excludi, beatissima sanctorum omnium societate privari, fieri patriæ cœlestis extorrem, mori vitæ beatæ, morti vivere sempiternæ, in æternum ignem cum diabolo et angelis ejus expelli, ubi sit mors secunda damnatis exsilium, vita supplicium, non sentire in illo igne quod illuminat, sentire quod cruciat, exundatis incendii terribiles crepitus pati, barathri fumantis amara caligine oculos obcæcari, profundo gehennæ fluctuantis immergi, edacissimis in æternum dilaniari vermibus, nec finiri: hæc et multa similia cogitare, nihil est aliud quam vitiis omnibus repudium dare, et omnia blandimenta carnalia refrenare. Sed nos jam, si videtur, ab his terribilibus

[a] Ms. Reg. unus, *et male sibi conscia mente, ipsæ etiam cogitationes secreti reatus, cruciatum ac recordationem conficiunt.* Ms. Colb. unus, et Camb., *et male sibi consciam mentem... cruciatu ac recordatione conficiunt.* Alter, *cruciant ac recordationibus conficiunt.* D

[b] Ms. unus Colb., *ab impunitate promerenda.*

[c] Ms. unus Reg., *sub tanta.*

[d] Ms. unus, *quam gestare carne.*

[e] Ms. unus caret hac voce, *bona.*

[f] Ms. unus: *Ad quos apostolos ibimus, aut ad quos alios*, etc.

[g] Ms. Colb. unus, *aliqua se ibi.* Reg. unus, *aliqua sibi.* Ms. Camb., *aliqua fragilitas.*

[h] Hæ voces, *cum fragilitate carnis in carne viventes*, absunt a mss. Colb. quatuor, et Regiis duobus. Reg. unus: *in carne vivente* [forte *viventes*], *superaverunt: quod fecerunt*, etc. Alius, *vincentes tantum.*

[i] Mss. duo, *Dei.*

[j] Ms. unus, *non pœnitendo.*

[k] Ms. unus, *reddant.* Totum locum sic præferunt alii codices. Ms. Camb., *Numquid ad hæc obmutescentibus, et nil excusationis habentibus dicit. Ligatis manibus et pedibus mittite eos*, etc. Mss. Colb. duo, *obmutescentibus, et quid excusationis referant* [unus ex his *reddant*] *non habentibus dicet, Ligatis eorum manibus*, etc. Alius: *Ligate eos*, etc. Ms. ex Regiis unus habet quoque: *Ligatis manibus et pedibus, mittite*, etc.

[l] Ms. Reg. unus, *vermes eorum non morientur.*

[m] Ms. Colb. unus, *ubi Deum nemo confitetur, boni operis actione privari.* Ms. alter, *Deo confitebitur.*

[n] Ms. unus, *sempiternæ.*

[o] Mss. tres, *non vivendi.*

[p] Mss. tres, *non exstinguet.*

[q] Ms. Reg. unus, *sentiendi pœna, vita.* Ms. Colb. unus, *ut permanendi sentiendique vita in pœnis permaneat.*

[r] Mss. duo, *ac videndum.*

[s] Ms. unus, *voracibus.*

[t] Hæc, *vero quod dicit*, non sunt in mss. nec in Lugd., quorum quinque: *ad totam referuntur*; unus vero, *jam quia vermis... ad totam refertur.* Lugd. *reservantur.*

[u] Ms. unus, *Quoniam.*

malis, quæ fidelium mentes salubri terrore concutiunt, atque ab omnibus vitiosis delectationibus abducunt, et quæ amatores voluptatum suarum tunc suæ damnationis experimento probabunt, quando jam, quod est omni infelicitate miserius, se emendare non poterunt: ab his, inquam, terrificis ac tristibus malis ascendamus ad illa sublimia, quibus proficientium mentes in spem promerendæ beatitudinis assurgunt [a] abjuratisque terrenis, cœlestia concupiscunt. Et quoniam proficere cupientes a salubri timore incipiunt, et ad caritatem proficiendo perveniunt, nos quoque sufficere judicantes quod de incipientium timore tractavimus, etiam de caritate, quod ipse, cujus munus est, donaverit, disputemus.

CAPUT XIII.

De laude caritatis.

Caritas est, ut mihi videtur, recta voluntas ab omnibus terrenis ac præsentibus prorsus aversa, juncta Deo inseparabiliter, et unita, igne quodam sancti Spiritus, a quo est, et ad quem refertur, [b] incensa; [c] inquinamenti omnis extranea, corrumpi nescia, nulli vitio mutabilitatis obnoxia, supra omnia quæ carnaliter diliguntur excelsa, affectionum omnium potentissima, divinæ contemplationis avida, in omnibus semper invicta; summa actionum bonarum, salus morum, finis cœlestium præceptorum, mors criminum, vita virtutum, virtus pugnantium, palma victorum, [d] anima sanctarum mentium, causa meritorum bonorum, præmium perfectorum. In peccatis suis mortuos suscitat, languentes sanat, perditos instaurat [e], spem desperatis inspirat, pacificas mentes inhabitat; fructuosa in pœnitentibus, læta in proficientibus, gloriosa in perseverantibus, victoriosa in martyribus, operosa in omnibus omnino fidelibus. Quam fides [f] concipit, ad quam spes currit, cui profectus omnium servit, ex qua quidquid est boni operis [g] vivit; sub qua obedientia crescit, per quam patientia vincit, propter quam carnalia blandimenta devotio religiosa contemnit; sine qua nullus Deo placuit; cum qua nec potuit aliquis peccare, nec poterit. Hæc est caritas vera, germana, perfecta; quam *excellentiorem viam* nominat sanctus Apostolus (*I Cor.* XII, 31). Et vere ipsa est via quæ ducit per se ambulantes ad patriam: quia sicut sine via pervenit nullus quo tendit, ita sine caritate, quæ dicta est via, non ambulare possunt homines, sed errare.

CAPUT XIV.

Qualiter possint ea quæ de caritate sanctus apostolus dixit, intelligi.

1. Itaque jam qualis, et quanta sit hæc caritas, non pedum via, sed morum, Apostolo [h] docente, discamus. *Si linguis*, inquit, *hominum loquar et angelorum, caritatem autem non habuero, factus sum velut æramentum sonans, aut cymbalum tinniens* (*I Cor.* XIII, 1). Hominum vel angelorum linguis, inanem facundiam quorumdam significatam debemus accipere, [i] qui omnia quæcunque voluerint, accurate quidem, atque eloquenter enuntiant; sed quamvis ornate copioseque [j] disserant, tamen si docendi officium vanitate placendi magis, quam consulendi caritate suscipiant; non ut [k] aliquos doceant, sed ut se doctos ostendant; nec profectum, sed plausum a suis auditoribus quærant; si totam [l] conscientiæ diligentiam transferant male dicaces ad linguam, et studiosius eloquentiam velint curare quam vitam; si supercilio vanæ loquacitatis elati, dicta sua magis cupiant laudari, quam fieri; nec sint de sanctitate operis, sed de sermonis [m] elucubrati venustate solliciti: nunquid non tales merito æramento sonanti, aut tinnienti cymbalo comparantur? qui in modum tinnientis æramenti, vel cymbali, præclara quæque magis appetunt sonare, quam facere: nec erubescunt a seipsis aliter vivendo, quam prædicant discrepare: qui ut [n] quoquo modo [o] turpitudinem suæ conversationis obnubilent, honesta prædicare non cessant; non tamen ut auditores sui eorum prædicatione proficiant, sed ut ipsi videantur curare quæ prædicant.

2. Sed videamus [p] quæ his adnectat Apostolus. *Si habuero*, inquit, *prophetiam, et noverim mysteria omnia, et omnem scientiam; et si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam, caritatem autem non habuero, nihil sum* (*Ibid.* 2). Non ad hoc ista dicit, quasi aliqua bona sine caritate habere aliqui [q] non possint; sed quia nihil prosint habentibus ea, si a caritate defecerint. Ipsa autem et hic necessaria est, ut omnia bona, summum bonum [r] caritatis habentibus prosint, et ibi eis etiam [s] perfectior permanebit, cum omnes perseverantes in se ad visionem Dei perduxerit. Cæterum [t] prophetia, et mysteriorum omnium notitia, vel scientia, nec non et ipsa fides, vel cætera talia, quæ non perfectioni fidelium, sed fragilitati necessaria judicantur, in illa [u] perfectione sanctorum, quo in caritate radicati [v] pervenire con-

[a] Mss. quatuor, *abdicatisque*.
[b] Ms. unus Colb., *accensa*.
[c] Ms. unus, *inquinamentis omnibus*.
[d] Ms. unus, *amica*. Alter, *amor*.
[e] Editi Lov., Duac. et Colon., *instruat*, forte pro *instruit*.
[f] Ms. unus, *concepit*.
[g] Ms. Colb. unus, *viget*.
[h] Ms. unus, *nos docente*. Mss. quinque, *dicente*.
[i] Mss. duo, *quia omnia*.
[j] Mss. tres, *disserunt*.
[k] Ms. unus, *alios*.
[l] Deest vox *conscientiæ* in uno ms. Reg.
[m] Ms. unus, *elucubratione solliciti*.
[n] Ms. unus, *quodammodo*.
[o] Ms. unus, *turpitudinis suæ conversationem*.
[p] Mss. tres, *quæ hic annectat*. Ms. alter, *quid de his adjungens annectat Apostolus*.
[q] Mss. quinque, scilicet Colb. tres et Regii duo, omittunt negantem particulam, *non*. Colb. unus, *quasi non aliqua... aliqui possint*.
[r] Mss. septem, *caritatem*.
[s] Ms. unus, *perfectius*. Mss. tres, *perfectio*. Ms. in aliis *profectio*, aut *profectior*.
[t] Mss. quatuor, *prophetiæ*.
[u] Editi addunt *sancta*, quæ vox non legitur in mss.
[v] Abest *pervenire* a mss. Colb. et edit. Ludg. Ms. unus, *intendunt*.

tendunt, pervenientibus necessaria esse non poterunt, cum illis incomparabiliter meliora ac perfectiora successerint. Quia nec prophetia ibi opus erit, cum ad illud quod futurum promittebat, impleta perduxerit; nec scientia, quæ velut lucerna quædam in hujus sæculi nocte fideles illuminat, cum in illius vitæ die perpetuo Sol vivus justis effulserit; nec mysteriorum notitia, aut ipsa fides necessaria erit, quando ad ea quæ per mysterium significabantur, et credebantur ex fide, perfectio Christiana pervenerit. Caritas vero hic quidem necessaria est, quæ nos separat a diabolo, purificat a peccato, reconciliat Deo; sed ibi perfecta erit, cum perfectos Deo, a quo est [a] donata, conjunxerit.

3. Adhuc Apostolus laudem divinæ caritatis amplificans, adjungit et dicit: *Si distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas, et si tradidero corpus meum*, [b] *ita ut ardeam; caritatem autem non habuero, nihil mihi prodest* (*I Cor.* XIII, 3). Nec immerito. Si enim non quid, sed propter quid faciamus, in illa ultima examinatione quærendum est; eleemosynæ, vel [c] traditio corporis in mortem, quid proderunt non habentibus caritatem? Ipsa ergo habenda est, ipsa sectanda, sine qua nec eleemosynæ, nec occisio corporis, nec illa omnia superius dicta, vel alia [d] quæ is bona perducunt [e] aliquos ad salutem. Quia quælibet actio bona vel passio, nisi ex fide, quæ per dilectionem operatur (*Gal.* V, 6), [f] exstiterit, nobis prodesse non poterit. Quapropter nihil eis peccati damnabilis remanere poterit, nec deerit aliquid boni, quibus caritas, omnis inquinamenti mundatio, et bonorum omnium mater affluxerit. Quoniam quidem si *caritas patiens est, benigna est*, si *non æmulatur, non agit perperam, non inflatur, non est ambitiosa, non quærit quæ sua sunt; non irritatur, non cogitat malum, non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati;* si *omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet* (*I Cor.* XIII. 4 *et seqq.*); [g] et eos in quibus fuerit, omnibus his bonis quæ habet impertit: quid illis esse potest in hac vita perfectius, qui tantis abundant, caritate in se regnante, virtutibus?

4. Proinde quando videmus aliquos [h] patientiæ mole fundatos inconcussum pectus sævientibus malis opponere; abundantia sanctæ benignitatis [i] affectos, bonum suum velle cum omnibus habere commune, non aliquibus ardentis invidiæ facibus [j] coqui; non agere perperam, sed simpliciter cum omnibus [k] quibuslibet puritatem exhibere; nullo fastu perniciosæ vanitatis inflari; nihil eorum quæ sunt aliena, crimine cupiditatis ambire; quæ sua sunt præ communionis bono non quærere; nulli malum, quibuslibet [l] irritatos injuriis, cogitare; non super [m] alicujus, aut sui operis iniquitate, sed de veritate gaudere; [n] omnes inquietos, vel inquietudines, fundata animi tranquillitate, sufferre, post hanc vitam pœnas divinitus comminatas credere [o] metuendo, præmia promissa sperare gaudendo, revelationem filiorum Dei desiderare fortiter sustinendo: quando ergo videmus hæc, et [p] talia bona aliquos posse, noverimus, non eos magnitudine virtutis suæ posse, quod volunt ardenter, et faciunt; sed de beneficio illius caritatis, quæ non est ex nobis, sed diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis (*Rom.* V, 5).

CAPUT XV.

Quantum perfectionis caritas in se fundatis exhibeat.

1. Ergo si caritatem Deo exhibeamus et proximo, *de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta* (*I Tim.* I, 5), facile peccato resistimus, bonis omnibus abundamus, sæculi blandimenta contemnimus, et omnia quæ difficilia sunt humanæ fragilitati, vel aspera, etiam cum [q] delectatione perficimus; si tamen Deum caritate perfecta, quæ nobis [r] ab illo est, ex toto corde, ex tota anima, et ex totis viribus diligamus (*Deut.* VI, 5; *Matth.* XXII, 37; *Luc.* X, 27; *Marc.* XII, 30). Ex ea enim parte quis peccat, ex qua minus diligit Deum: quem si ex toto corde diligamus, nihil erit in nobis unde peccati desideriis serviamus. Et quid est diligere Deum, nisi [s] illi occupari animo, concipere fruendæ visionis ejus affectum, peccati odium, mundi fastidium; diligere etiam proximum (*Matth.* V, 43), quem ipse in se censuit diligendum [t]; in ipso amore servare legitimum modum, nec pervertere dilectionis ordinem constitutum? Ordinem dilectionis illi pervertunt, nec modum diligendi custodiunt, qui aut mundum qui contemnendus est, diligunt, aut corpora sua minus diligenda, plus diligunt; aut proximos non sicut seipsos, aut Deum plus quam seipsos forte non diligunt (*Videatur Aug. cap.* 27, *l.* I, *de Doct. Christ.*).

2. Sed de mundo, quod diligi omnino non debeat,

[a] Mss. duo, *a quo est nobis donata.*

[b] Ita mss. sex. Editi, *ut ardeam*; et infra, *non habeam.*

[c] Editi, *traditiones.* Mss., *traditio.*

[d] Mss. duo, *quælibet.*

[e] Ms. unus, *hominem.* Alter, *homines.*

[f] Mss. sex, *exstiterint.... poterunt.*

[g] Mss. Colb. quatuor omittunt particulam *et*; et infra tres ex his cum Reg. duobus, *et quid illis.*

[h] Ms. Camb., *patientia bene fundatos.* Unus ex Colb. *patientia fundatos.*

[i] Ms. unus, *affectuosius.* Ms. Camb., *effectum bonum suum*, etc.

[j] Ms. unus, *coinquinari.* Editi et ms. unus, *non aliquibus ardentibus.*

[k] Mss. Colb. tres et Camb. *omnibus debet puritas exhiberi.* Ms. Reg. unus, *sed simplicitatem cum omnibus quibuslibet puritatis exhibere.*

[l] Ms. unus, *instigatos*; ms. alter, *irrogatis.*

[m] Ms. unus, *ac sui.* Alias, *alicujus adversi operis.*

[n] Ms. unus, *omnes inquietudines vel inquietos fundata*, etc. Ms. alter, *omnes inquietudines fortiter animi*, etc.

[o] Mss. quatuor, *non metuendo.*

[p] Ms. unus, *et alia bona posse aliquos.*

[q] Mss. tres, *cum dilectione.*

[r] Editi cum quibusdam mss., *ex illo est.*

[s] Editi, *illi occupare animum.* Mss. tres, *illo* [duo *illi*] *occupari animo.* Alias, *illi copulari animo.*

[t] Ms. Colb. unus, *in ipso servare amore legitimum morem, nec pervertere ordinem dilectionis. Constitutum ordinem dilectionis illi pervertunt*, etc.

ipsius Dei nostri per sanctum Joannem apostolum vox est, dicentis : *Nolite diligere mundum* (*I Joan.* II, 15). Corpus autem nostrum, quia pars nostri est, ad hoc nobis est diligendum, ut saluti ejus, ac fragilitati naturaliter consulamus, et agamus quatenus spiritui [a] ordinate subjectum, ad æternam salutem, accepta immortalitate, et incorruptione perveniat; non suis voluptatibus diffluendo, animæ rigorem sibi cedentis emolliat, puritatem polluat, et totam dignitatem suæ [b] delectationis morbo corrumpat. Proximos autem tunc diligimus sicut nos, si non propter aliquas utilitates nostras, non propter sperata beneficia vel accepta, non propter affinitates vel consanguinitates; sed propter hoc tantum, quod sunt naturæ nostræ participes, diligamus : quia non eos sicut nos ipsos amamus, quando propter illa superius dicta diligimus. Neque enim [c] ideo proximum tanquam seipsum diligit quisque, quia sibi frater, aut soror, pater aut filius, mater aut filia, nepos aut neptis est. Carnaliter quippe amat, qui taliter amat : quoniam non illi tantum proximi nostri credendi sunt, quos nobis gradus sanguinis jungit; sed proximi nostri credendi sunt omnes homines naturæ nostræ, sicut dixi, participes. Nam si propinquos nostros, quamvis incompositos, turpes, ac male moratos, plus quam quoslibet sanctos, quos a nobis secundum sanguinem vocamus extraneos, diligamus; non solum carnaliter diligimus, sed etiam graviter in tali eorum dilectione peccamus.

3. Proinde secundum nos proximos omnes diligimus, quando ad mores bonos, et ad æternam vitam C consequendam, sicut nobis, saluti eorum consulimus; quando nos in eorum peccatis ac periculis cogitamus; et sicut nobis subveniri [d] optamus, ita eis [e] pro viribus subvenimus; aut si facultas defuerit, voluntatem subveniendi tenemus. Quapropter hæc est proximi tota dilectio, ut bonum quod tibi conferri vis, velis et proximo; [f] et malum, quod tibi nolis accidere, nolis et proximo. Illi vero plus quam se diligunt Deum, qui pro ejus amore suæ ad tempus saluti non parcunt; seipsos tribulationibus ac periculis tradunt, nudari facultatibus propriis, patriæ suæ extorres fieri, parentibus et uxoribus ac filiis suis renuntiare parati sunt; et ut totum dicam, ipsam corporis mortem non solum non refugiunt, sed etiam libenter excipiunt, ambientes a corporis D sui vita magis quam a Deo, [g] vita vitæ suæ, discedere.

4. Iste igitur nobis dilectionis ordo servandus est, A juxta illud quod dicit Spiritus sanctus, [h] *Ordinavit in me caritatem* (*Cant.* II, 4); ut sicut ordinata caritas poscit, Deum principaliter diligamus; et propter ipsum, in ipso ea quæ diligenda sunt, tantum quantum ipse præcipit diligamus (*Levit.* XIX, 19). Ipse enim [i] præcipit ut corpora nostra propter nos, proximos [j] sicut nos, et ipsum plus quam nos diligere debeamus (*Matth.* XXII) : ita sane, ut eis quos nobis conjunctiores familiaritas facit, si eos fama non reprobat, et vita commendat, nos amplius impendamus, omnium profectus nostros esse credamus, et de aliorum peccatis tanquam de nostris misericorditer lugeamus. Sic ergo possunt in hac vita illi esse perfecti, qui perfecte diligunt Deum; et illi perfecte Deum diligunt, qui volendo quod vult Deus, et no- B lendo quod non vult, nec ullis peccatis quibus offenditur, acquiescunt; et semper se ad virtutes, quas ipse dignatur donare, diligendas et habendas, extendunt. Hi sunt qui omnia bona quæ implere potuerint, ab illo se adjutos ut possint veraciter credunt; quidquid [k] mali commiserint, vitio suæ voluntatis ascribunt; quidquid boni non potuerint implere, ab illo ut possint jugiter petunt; cum potuerint, illi gratias agunt. Bona ejus quæ fuerint consecuti, etiam aliis [l] conferri socialiter volunt, et usque in suos inimicos dilectionis suæ latitudinem porrigentes, hoc omnes cupiunt esse quod ipsi sunt. Satis de vitiis eorumque remediis est disputatum; nunc jam qualiter unaquæque virtus possit acquiri breviter disseramus.

CAPUT XVI.

De qualitate virtutis, et qualiter sibi consentientes informet.

1. Omnis sancta virtus res est divina, incorporea prorsus atque mundissima : quam mentes inquinatæ non inquinant, sed ipsa inquinatas emaculat; cujus participatione [m] formantur informia, suscitantur mortua, [n] sanantur infirma, corriguntur prava, reconciliantur [o] aversa. Hanc non habet nisi Deus, et is cui dederit Deus. Quæ in animo habitat, sed [p] animum corpusque sanctificat; ad quam nullus accedit invitus, quam nullus amittit, nisi propria voluntate deceptus. Nemo eam sibi conferre potest, cum possit auferre; alteri autem [q] nec conferre prævalet, nec auferre.

2. Itaque cum talis ac tanta virtus cuilibet inter voluptates suas adhuc marcescenti refulserit, [r] atque ei ad se concupiscendam desiderium salubre commove-

[a] Ms. unus, *ordinanti*.

[b] Mss. tres, *suæ dilectionis*.

[c] Mss. sex, *ideo se diligit quisque, quia sibi frater aut soror*, etc.

[d] Mss. tres, *optaremus*.

[e] In uno ms., *pro viribus nostris*. In alio desunt hæc omnino.

[f] Hæc verba : *Et malum quod tibi nolis accidere, nolis et proximo*, desunt in tribus mss.

[g] Mss. duo, *a Deo vitæ suæ*.

[h] Mss. sex, *Ordinate in me*.

[i] Mss. quinque, *præcepit*. Sic et post pauca.

[j] Ms. unus, *proximos sicut et ipsum plus quam nos*, minus bene.

[k] Mss. duo, *male commiserint*.

[l] Mss. quinque, *conferre*.

[m] Mss. tres, *firmantur infirma*.

[n] Ms. unus, *sanantur ægrota*.

[o] Mss. quatuor, *adversa*; unus, *eversa*.

[p] Mss. quatuor, *animam*.

[q] Ms. Colb. unus, *nec conferri prævalet, nec auferri*.

[r] Mss. tres, *atque eum ad se concupiscendum desideria salubri commoverit*.

rit : protinus in animo ejus duarum delectationum contrariarum rixa consurgit; et mentem voluntas adversum se ancipiti delectatione [a] divisam in diversa ducit ac reducit; modo reprehendendo quod elegerat, modo quod reprehenderat eligendo; atque ita in alterutrum latus [b] se cogitationum varietate versantem, ipsa velut virtutis ac vitii [c] tepida medietas, vexat ac lacerat. Quoniam quidem quemlibet hominem, donec se in eo quod [d] elegerit certa definitione confirmet; quandiu modo non vult quod volebat, modo velle incipit quod nolebat; velut in quodam deliberationis [e] incertæ bivio constitutum, discerpit ipsa diversitas [f] voluntatum. Hinc eum virtus admonet suæ salutis, et [g] vocat; inde consuetudo vitiosa discedere a se volentem [h] immoratur, et revocat, et paulisper a se averso, nec ad virtutem plene converso, usitatæ voluptatis admonitione blanditur, et omnes illecebras quibus olim perdite fruebatur ostendit. Turpia quoque desideria quibus [i] vinciatur immittit, ac jam pene fastidienti blandum nescio quid molliter insusurrat; et supplicat ne præponat mollibus dura, lætis tristia; certis dubia, [j] præsenti voluptati futura; cogitet quam pœnale sit atque difficile dulcibus carere [k] deliciis, illecebris renuntiare carnalibus, abstinentiæ jugis gravari laboribus, jejuniorum ac vigiliarum continuatione torqueri, certa carnis afflictione præmium dubiæ remunerationis ambire, contra diabolum decipiendi peritum [l] resistendo arma corripere, insidias ejus ac fraudes vigilantis animi cautione vitare; quam [m] denique miserum sit enormitate tantæ asperitatis evictum, ac diabolica fraude deceptum, ad repudiata redire, voluptatibus quas abjecerat frui, et omnibus quæ incaute laboriosum suscipiendo propositum contempserat, delectari.

3. His et talibus vitiosa consuetudo, dubium [n] sanctæ definitionis affligit. Virtus contra quæ continentia nominatur, [o] morantem confidenter objurgat, ad delectationes puras castasque delicias quibus fruuntur omnes sui amatores, invitat; offert nudo justitiæ vestimentum; illuminato sui apparatus demonstrat ornatum; diffidenti de se protectionis suæ promittit auxilium : hortatur et provocat, ut definitionis ambiguitate deposita, propositum spirituale suscipiat; perseveraturum se in suscepto labore propositi sui, non sua possibilitate, sed Domini miseratione confidat, nec suis viribus, sed gratiæ omnipotentis fretus auxilio, contra diabolicas impugnationes victricia arma [p] corripiat; cogitet quanti et quantæ potuerunt et possunt quod se posse desperat : unde illi vel illæ potuerunt, inde se posse firmiter credat; certa spe spiritalia carnalibus, et terrenis cœlestia, et futura præsentibus anteponat.

CAPUT XVII.

Quibus gradibus conversi in culmen perfectionis ascendant.

1. Cum [q] vero quis persuasione [r] ac pulchritudine virtutis illectus, aliquantulum a priore conversatione recesserit, statim ei alia [s] tentatio, contra quam luctetur, occurrit. Nam quem carnalis voluptas superata dimiserit, mundi vanitas occupabit : sicut nobis illi exemplo sunt qui [t] delectationem sibi sativæ libidinis interdicunt, et ventosæ vanitatis [u] licentiam suæ voluptati [*forte* voluntati] permittunt. Turpitudini [v] concubitus contradicunt, et [x] ambitioni succumbunt; utuntur deliciis ac vestibus accuratis ad luxuriam, comatulis [y] pueris, ac potentibus equis ad pompam, accipitribus ac saginatis canibus ad venatum, venationibus crebris ad luxum, [z] ambitiosi apparatus jactantiam necessarium mentiuntur ornatum.

2. Jam ridere [aa] effuse, vocem procacibus cachinnis attollere, turpes jocos libenter audire, aliorum pœnam suam facere fatigando lætitiam, urbanos quosque quamvis turpes, explere deliciis, [bb] serios necessariis indigentes abjicere, domos amplissimas et ornatas exstruere, facultates [cc] suas indesinenter augere, alienis pervadendis, si possibilitas patiatur, inhiare; non rem cupiditatis, sed nescio cujus utilitatis existimant : ut illa quæ dixi, vel alia multa similia, non solum libenter exerceant, sed etiam hinc eos objurgantes irrideant, [dd] ineptire credentes illos qui licita et usitata nobilibus crimine ambitionis in-

[a] Mss. sex, *divisa*. Editi paulo post non habent *ita*.
[b] Ms. Colb. unus, *mutua se*.
[c] Ms. unus ab alia manu *trepida*. Ms. alter, *velut inter virtutes ac vitia tepida medietas*.
[d] Ms. unus, *elegerat*.
[e] Ms. unus, *incerto bivio*.
[f] Mss. duo, *voluptatum*. Colon., *voluntatem*.
[g] Ms. unus, *et advocat*.
[h] Mss. duo, *moratur*.
[i] Ms. Colb. unus, *vincatur*. Alter, *vincebatur*.
[j] Mss. sex, *præsentium voluptati, futura*.
[k] Mss. duo, *divitiis*.
[l] Mss. tres, Colon. *resistendi*; et post pauca, Mss. Camb., *arripere*.
[m] Ed. 2. Lugd. cum mss. tribus, *deinde*.
[n] Ms. Colb. unus, *sanctæ conversationis*.
[o] Ms. unus, *renitentem*.
[p] Mss. duo, *arma arripiat*.
[q] Mss. sex, *Qui si persuasione*. Unus, *Qui persuasione*.
[r] Ms. unus, *a pulchritudine*.
[s] Ms. unus, *luctatio*.
[t] Ms. Colb. unus, *delectationi sibi suæ libidinis*.
[u] Ms. Colb. unus, *delectationes antepenunt*.
[v] Ms. Camb., *concupitæ*.
[x] Ms. Colb. unus, *et desiderio cupiditatis et ambitionis succumbunt*.
[y] Mss. duo, *puerulis*. Unus, *puellis*. Alter, *cum matulis*, forte, *commatulis puerilibus*.
[z] Ita mss. quatuor. Editi vero, *et ad ambitiosi apparatus jactantiam*. Ms. Colb. unus, *et ambitiosi apparatus jactantia*.
[aa] Ms. Colb. unus, *Jam ridere, effusam vocem procacibus cachinnis attollere*.
[bb] Ita mss. sex. Editi, *servos*. Sed melior jam visa erat prior lectio his qui apposita voce, *serios* in margine subjunxerant. Ita legi in Camb. ms. qui forte unicus illis occurrerat.
[cc] Ms. unus, *proprias*.
[dd] Ms. Colb. unus, *ineptos recensentes illos qui licita et usu consuetudinario data nobilibus*. Et paulo post, mss. quinque et Lugd., *infament*.

famant. Sed [a] qui hoc quoque malum divinitus adjutus evicerit, et spiritalis continentiæ viribus fultus, omnia quibus potest a perfectione retardari, calcaverit; mentem suam sanctæ virtuti, studio bonæ voluntatis [b] inclinat: tunc delectabiliter ac devote nutus omnes reginæ virtutis in se regnantis observat: ac sic cum Deo suo unus spiritus factus, nihil aliud agit semper aut cogitat, nisi unde clarior [c] ac nobilior fiat, et oblectationes vitiorum omnium, puris delectationibus vincat.

CAPUT XVIII.

Quæ sit quaternarii numeri credenda perfectio; et quod quatuor virtutes, quæ dictæ sunt principales, ex fide viventes a Deo collatæ justificent.

1. Videamus nunc an vera sit philosophorum illa sententia, qua quatuor virtutes, velut quosdam virtutum omnium fontes, vitia quoque quatuor, velut quasdam origines malorum omnium definiunt. Principales quatuor, esse virtutes non solum philosophi sentiunt, sed etiam nostri consentiunt. Sed quare quatuor, vel quæ sint opera singularum, hoc, Domino illuminante, debemus breviter demonstrare. Quaternarium [d] numerum perfectioni sacratum pene nullus ignorat. Siquidem totus orbis Oriente [e] et Occidente, Aquilone et Meridie, quatuor [f] determinari partibus sive angulis invenitur; et ipse Adam, qui est humani generis pater, vel generale nomen, quod dicitur homo, quatuor litteris explicatur. Corpus quoque quatuor elementis [g] exstructum, quaternarii numeri in se continet sacramentum. Ipsius etiam animæ quatuor esse affectiones, quibus vel ad bona utimur, vel ad mala, et antiqui subtiliter invenerunt, et eorum inventa probantes posteri susceperunt.

2. Sed et quatuor flumina quæ de paradisi fonte procedunt (*Gen.* II, 10), vel quatuor Evangelia, divini currus rotæ quatuor, et animalia, alæ eorum quatuor ac facies (*Ezech.* I, 5 *et seq.*), dignitatem numeri hujus abunde commendant: et ideo [h] virtutes istæ quæ tantum continent perfectionis in numero, sollicite considerare debemus, quantam sanctitatem conferant animo Christiano, et quam nihil perfectionis [i] usquam sit, quod in istis virtutibus non sit. Nam si facit temperantia temperantem, prudentia prudentem, justitia justum, fortitudo fortem; eo qui temperanter, juste, et prudenter agit, ac fortiter, nescio quid possit esse perfectius. Itaque difficile quidem est nobis nomina virtutum, quæ ex illis quatuor, quas principales diximus, oriuntur, ostendere; sed cum proprietates, et actus earum cœperint aperiri, ex ipsis [j] affectionibus singularum, quæ virtutes ex quibus exsistant, forsitan apparebit.

3. Verumtamen hoc imprimis nosse et tenere debemus, quod istæ quatuor virtutes, vel omnes quæ ex illis existunt, dona sint Dei; et quod nullus eas habet, habuit, aut habebit, nisi cui Deus, qui est omnium virtutum proprietas et origo, contulerit. Quoniam quicunque, quocunque tempore, in quacunque gente in Deum credentes ex fide vixerunt, illius dono temperantes ac prudentes, justi, [k] ac fortes fieri utique potuerunt. Qui autem nescientes Deum, vel etiam blasphemantes, sine fide vixerunt, nihil earum virtutum a Deo accipere, vel habere potuisse credendi sunt.

CAPUT XIX.

De temperantiæ qualitate, vel opere.

1. Sed jam videamus quæ sit proprietas singularum. Temperantia temperantem facit, abstinentem, parcum, sobrium, moderatum, pudicum, tacitum, [l] serium, verecundum. Hæc virtus [m] si in animo habitat, libidines frenat, affectus temperat, desideria sancta multiplicat, vitiosa castigat, omnia intra nos confusa ordinat, [n] ordinata corroborat, cogitationes pravas removet, inserit sanctas, ignem libidinosæ voluptatis exstinguit, animi teporem desiderio futuræ remunerationis accendit, mentem placida tranquillitate componit, et [o] totam semper ab omni vitiorum tempestate defendit. Temperantia intemperantiam nostram ad [p] honestum modum redigit in cibo ipso vel potu, ut contenti simus appositis: ne poscamus impudenter quod aut ille qui poscitur forte [q] non habeat; aut alios quod desiderio nostro placet offendat, aut gulæ nostræ intemperans appetitus appareat; nec judicemus eos qui volunt [r] cibis, quos ipsi percipimus, abstinere; nec eis verecundiam faciamus qui ea quibus ipsi abstinemus, forte percipiunt, et Deo gratias agunt: certi quod satis miserum sit aliquos de cibi vel potus perceptione damnare, aut nobis arrogare per abstinentiam sanctitatem.

2. Temperantiæ est quod reverentiam senioribus exhibemus, æquales germanitus honoramus, junioribus gratiam [s] paternæ dilectionis impendimus; quod præstamus loquenti seniori silentium, quod ipsius ad loquendum præstolamur imperium, quod non attollimus immoderatum in collocutionibus so-

[a] Alias, *si quis.*

[b] Ita mss. quatuor. Ms. alter, *inclinet.* Editi, *inclinaverit.*

[c] Mss. tres, *aut nobilior.*

[d] Ms. unus, *perfectione.* Alter, *Quaternarium numero perfectionis sacratum.*

[e] Mss. duo hic omittunt *et*, quod legitur in aliis codicibus.

[f] Mss. duo, *terminari.*

[g] Ms. unus, *instructum*

[h] Ms. unus, *virtutes istas.*

[i] Mss. quatuor, *nunquam.*

[j] Ms. Reg. unus, *affectibus.* Alter et Colb. unus cum Camb., *effectibus.*

[k] Mss. duo, *vel fortes.*

[l] In mss. duobus Colb. deest vox *serium.*

[m] Ms. Colb. unus, *in animo ubi habitat*, absque *si.*

[n] Ms. unus Colb., *infirma corroborat.*

[o] Ms. Colb. unus, *et totam semper ab omni vitiorum potestate defendit.*

[p] Ms. unus, *ad omnem honestum.*

[q] Ms. unus, *non habebat.* Ms. unus, *aut ne alios,* etc. Desunt hæc in ms. uno Reg.

[r] Mss. duo, *a cibis.*

[s] Ms. unus, *puræ dilectionis.*

num, quod [a] risui prorumpere non permittimus in cachinnum, quod nulli detrahimus, nec [b] detrahentes æquanimiter sustinemus : scientes, quod tam illi qui detrahunt quam illi qui detrahentibus acquiescunt, vanitatis morbo corrupti sunt; [c] qui ad hoc alios viles videri volunt, ut se commendent eorum comparatione quos carpunt, et videantur ea vitia non habere, quæ malitiose in aliis reprehendunt, quod malum temperantia tollit; cui qui servire voluerit, non quod reprehendat in fratribus, sed unde Deum laudet attendit. Ac per hoc ipsius temperantiæ est, quod non solum temperantes in omnium membrorum officiis sumus, sed etiam quod omnia libenter, quæ nos moderatos ac sobrios faciunt, observamus. Sed de temperantia hæc dicta sufficiant, [d] ut et de fortitudine disseramus.

CAPUT XX.

Quales esse debeant quos animi fortitudo nobilitat.

1. Animi fortitudo ea debet intelligi quæ non solum diversis pulsata molestiis inconcussa permaneat, sed etiam nullis voluptatum illecebris resoluta succumbat. Alioquin si impetus quidem malorum sævientium frangat, si calamitatibus quibuslibet impactis [e] obsistat, si inter injuriarum sæva, inter procellas angentium pressurarum, inter inimicitias ac damna præsentia, atque multimodas persecutiones infatigata persistat, et tamen de ipsa se adversariorum sustinentia jactet, nec de dono Dei, [f] quo illustratur, exsultet, sed carnaliter se de vulgi favore, quo prædicatur, oblectet; plusque gaudeat ex eo quod laudatur, quam ex eo quod habet unde laudetur : et per hoc humanam laudem divinis [g] muneribus anteponat : quis dubitet hanc animi intentionem virtutem dici non posse? Quæ si virtus esset, fortiter etiam blandimentis talibus repugnaret; nec acquiesceret mollibus quæ, adjuvante Domino, dura quæque vel aspera superasset. Quosdam namque insuperabiles asperis passionibus facit mundi cupiditas : in quibus non patientia laudanda est, sed [h] miranda duritia.

2. Eos vero quos ad tolerantiam passionum fortes Dei caritas reddit, nulla delectatio carnis, [i] nulla voluptas male blanda corrumpit. [j] Quoniam si non quid, sed propter quid patiamur, plurimum refert : non in eis est patientia qui æquanimiter patiuntur

A angentia, sed in eis tantum quos fortiter facit sustinere justitia. Denique Dominus non ait, [k] *Beati qui persecutionem patiuntur* (*Matth.* v, 10), et tacuit; sed adjecit, *propter justitiam* : ut evidenter ostenderet quod patientiam veram non facit pœna, sed causa; et ideo beatitudinem non persecutionem patientibus, sed propter justitiam patientibus repromisit. Quod si ita est, superandorum [l] malorum sustinentia, tunc est vera patientia, si fuerit justa : et in eis justa est patientia quorum nec doloribus, nec voluptatibus [m] cedit mentis invictæ constantia. Sed hæc animi fortitudo ab illo est nobis cui cum propheta [n] cantamus : *Fortitudo mea, et* [o] *laus mea Dominus, et factus est mihi in salutem* (*Psal.* CXVII, 14). Fortitudo nostra est [p], quia ita nos contra omnia vitia invicta

B protectione corroborat, ut animum nostrum [q] nec blanda dissolvant, nec adversa dejiciant; et tunc laus nostra Dominus fit, si non nos de muneribus Dei, sed divina in nobis cupiamus munera prædicari. Nec illi suam possunt jactare virtutem, quibus Dominus factus est in salutem.

3. Is ergo [r] cui Dominus est animi fortitudo, nullis carnalibus desideriis cedat, nullis voluptatibus acquiescat, ambitionem ac popularem gloriam vincat. Non eum pecuniæ amor addicat [s], non acerbitas [t] passionum damnorumque subjiciat. Sit illi Deus laus tota, perfecta gloria [u], delectatio pura, spes certa, securitas firma, possibilitas sana, sanitas incorrupta : ut ei quidquid carnalibus placet, in hoc mundo displiceat; quidquid pretiosum videtur esse,

C vilescat; quidquid nitidum, futurorum [v] contemplatione sordescat; nec ab his quæ jam [x] per gratiam Dei elisit, se patiatur elidi : quia et turpius videtur [y] animum ab his vitiis vinci quæ vicerat : et nihil ei [z] prodest aliqua superasse, si alicui quod neglexerit superare [aa] subjaceat : quando non ille fortis haberi soleat qui in adeundis laboribus periculisque claruerit, aut [bb] frenandis voluptatibus ac domandis institerit; sed ille magnus et sublimis, ille potens atque dignus fortitudinis appellatione censendus est, qui nihil sibi vitii rebellare, aut dominari permiserit : [cc] modo absit [dd] ignavia, ne nos id desperemus posse quod possumus; absit præsumptio vitiosa, ne nobis hoc quod per Dei gratiam possumus ascribamus.

D

[a] Mss. tres Colb., *quod risum prorumpere non permittimus. Alter, risui prorumpere non permittimus.* Ms. Colb. unus et Camb., *risu prorumpere non audemus.*

[b] Ms. Reg. unus, *nec detrahentem.* Ms. Colb. unus, *et detrahentes.* Ms. alter ex Regiis, *nec detrahenti acquiescimus, nec æquanimiter sustinemus*

[c] Mss. tres, *quia ad hoc.*

[d] Ms. unus, *nunc de fortitudine.*

[e] Ms. unus, *subsistat.*

[f] Ms. unus, *qui illustratur,*

[g] Mss. Reg. duo et Camb., *operibus.*

[h] Ms. unus, *miseranda.*

[i] Mss. tres addunt *mala.* Unus, *non voluptas.*

[j] Ms. unus, *Quoniam enim non quid.*

[k] Hæc vox *Beati* aberat ab editis : restituitur ex mss. quinque.

[l] Mss. omnes hic addunt *vel superatorum.* Editi omittunt.

[m] Ms. Camb., *cedit.*

[n] Ms. Camb., *canimus.*

[o] Mss. quatuor, *et laudatio mea.*

[p] Mss. tres, *quæ ita.* Mss. duo, *qui ita.*

[q] Mss. duo, *nec blandimenta.*

[r] Mss. duo Colb., *cui factus est Dominus fortitudo.*

[s] Ms. unus addit *alienæ.*

[t] Ms. unus, *passionis damnorumque abjiciat.*

[u] Mss. quinque, *dilectio pura.*

[v] Ms. unus, *comparatione.*

[x] Ms. unus, *gratia Dei.*

[y] Mss. quatuor, *animus.*

[z] Ms. Colb. unus, *prodest*; cæteri, *prosit.*

[aa] Ms. unus, *subjiciatur.*

[bb] Ms. unus, *refrenandis.*

[cc] Hæc vox, *modo*, inducta est in ms. Camb., in quo sic : *Absit igitur.*

[dd] Ms. ex Colb. unus. *pigritia misera, inertia, ignavia, ne nos.*

Quia sive de munere Dei, quo fortes efficimur, desperemus; sive nos de nostra possibilitate jactemus, idonei ad resistendum vitiis esse non possumus. Et utique animi fortitudo tam desperandi ignaviam debet excutere quam jactantiæ contraire.

CAPUT XXI.

De justitia, vel fide, quæ ex ipsa procedit.

Hactenus de virtute cui nomen est fortitudo [a] disputavimus. Videamus jam quid [b] etiam justitia nobis afferat in hac vita præsidii, et qualiter ipsa quoque in eorum pectoribus qui se illi [c] tradiderint, nullis vitiorum valeat impugnationibus superari. Fides enim, quæ est justitiæ fundamentum, quam nulla bona opera præcedunt [d], et ex qua omnia bona procedunt, ipsa nos a peccatis omnibus purgat, mentes nostras illuminat, Deo [e] conciliat, et cunctis participibus naturæ nostræ consociat; spem nobis futuræ remunerationis inspirat, auget in nobis virtutes sanctas, ac nos in earum possessione confirmat.

CAPUT XXII.

De æquitate; quod ad eamdem pertineat humanæ societatis utilitas.

Ex justitia manat et æquitas, quæ nos facit ut omnium necessitates hominum nostras esse dicamus, nec nobis tantum, sed etiam generi humano [f] nos natos esse credamus; et quidquid cuilibet homini nocere potest, [g] tanquam si nobis noceat, evitemus: quia [h] qui homines sumus, nihil humani a nobis alienum putare debemus. Siquidem bellarum est [i] sibi vivere, nec suas utilitates in commune conferre. A quibus non solum mentis prærogativa, sed etiam servata juris [j] æqualitate distamus, si nos in [k] omnium commodis vel incommodis cogitantes, sicut nostris utilitatibus, ita omnium sociorum [l] naturæ nostræ vivamus. [m] Deinde si invicem persequi, lacerare, vel perdere, ferarum est proprium, quis dubitet excellentiæ humanæ competere, ut se alterutrum juvent, instruant, ædificent, et utilitatem communem tanquam propriam curent? Unde datur intelligi quod qui

A opprimendis [n] ac decipiendis hominibus [o] homines noti persistunt, in mores ferinos, [p] non naturæ, sed vitæ mutatione degenerent.

CAPUT XXIII.

Quod duo sint injustitiæ genera.

1. Duo sunt injustitiæ genera: unum [q] quo injurias irrogamus, alterum quo [r] ab aliis irrogatas, cum possumus, propulsare negligimus. Quodam modo enim nos opprimimus quando oppressos cum defendere [s] possumus, ab oppressione contemnimus. Nec mihi aliquid prodest, quod non circumvenio aliquem, neque decipio, si [t] decipi, aut circumveniri permitto. Hoc idem de peccatis [u] licet intelligi: quia si peccantem video, et non solum non arguo, sed etiam [v] ei peccanti consentio, participem me damnationis ejus

B efficio; et in omnibus peccantibus pecco, quando eos quos scio peccasse sive peccare, quadam crudelis animi malignitate non increpo.

2. Nec vero audiendi sunt illi qui se dicunt propterea delinquentes [x] objurgare non posse, ne eos qui [y] se emendare noluerint, sibi faciant inimicos. Qui dum parcunt eorum voluntati, saluti non parcunt. [z] At si non ex jactantia, sed ex misericordia, et cum quadam pietate compatientis animi castigemus, [aa] et illi, nos sentiant non minus peccatis suis moveri quam nostris; aut in bonum statum reformati, nobiscum Deo [bb] gratias agunt; aut si eos in peccato tenet adhuc peccandi dulcedo, et [cc] salutem suam nobis curæ esse cernentes, malum reddere pro bono voluerint; [dd] malle debemus eorum inimicitias,

C qui noluerint emendari, contrahere, quam Dei offensam, dum peccantes palpamus, incurrere. Sed de his quoniam in libro secundo (*Cap. 1 et 2*) plura jam diximus, reliquas justitiæ partes, ut cœpimus, exsequamur.

CAPUT XXIV.

De liberalitate; et qualiter beneficentiæ opus debeat exerceri.

1. De justitiæ [ee] adhuc fonte procedunt liberalitas,

[a] Hæc vox, *disputavimus*, abest a mss. quatuor; in altero habetur *tractavimus*.

[b] Mss. duobus deest *etiam*. Ms. Camb. post pauca, *offerat*.

[c] Editi, *tradiderunt*. Mss. quinque, *tradiderint*.

[d] Sic mss. Reg. duo et Colb. unus. Camb. vero, *sed ex qua omnia bona procedunt*. Editi, *et ex quo omnia procedunt*. Quæ omnia absunt a duobus mss. Colb.

[e] Mss. Colb., tres, *reconciliat*.

[f] Ms. unus Colb., *natos utiles esse*.

[g] Ms. unus, *id quasi*.

[h] Ms. unus ex Colb., *quia homines sumus, unde et humanitas dicta, qua nos invicem tuemur, sicut mortales; nihil humani a nobis*, etc.

[i] Deest vox *sibi* in ms. uno.

[j] Ms. Colb. unus, *a quibus non solum meritis, gratia præmissa, vel propriæ dignitatis prærogativa, sed etiam.... æquabilitate distabimus*. Mss. tres et Lugd., *æquitate distamus*.

[k] Ms. unus, *in omnium lucris, commodis*, etc.

[l] In editis interseritur vox *utilitate*, quæ abest a mss. omnibus; quæ omissio recto sensui loci hujus proficit.

[m] Ms. unus, *Denique*.

[n] Mss. tres, *aut*.

[o] In Lugd. deest vox *homines*. Legitur in aliis omnibus.

D

[p] Ms. unus, *non naturæ, sed vitii*. Ms. alter, *non natura, sed vitæ*.

[q] Mss. duo, *unum quod... alterum quod*.

[r] Ms. unus, *aliis irrogatus*.

[s] Ms. unus, *possimus*.

[t] Mss. tres, *si decipienti circumvenire permitto*. Ms. alter, *quod non circumvenio neque decipio, sed decipi*, etc.

[u] Mss. quatuor, *debet*.

[v] Ms. unus, *ejus peccatis*.

[x] Ms. Colb. unus, *increpare vel objurgare*.

[y] Mss. duo, *emendari noluerint*.

[z] Ms. Colb. unus, *Ac si*. Alter, *Si non*. Alius, *Aut si*.

[aa] Mss. duo, *ut illi*.

[bb] Mss. duo, *gratias agant*. Ms. Colb. unus, *aut in bono nobiscum statim*. Alter, *aut in bonum statum Deo gratias agant*.

[cc] Ms. unus, *salutis suæ nobis curam esse*.

[dd] Sic editio Lugd. Alii, *magis malle*. Ex Colb. mss. unus, *magis debemus eorum inimicitias, qui noluerint emendari contrahere*.

[ee] Ms. unus, *De justitiæ autem adhuc*

beneficentia, caritas et cætera ejusmodi, quibus multipliciter juvari homines possunt. Liberalitas [a] est quæ etiam in eos qui nihil indigere videntur, exuberat; in qua liberalitate rei familiaris ponitur amplitudo. Beneficentiæ multa sunt opera, quibus necessitati laborantium misericorditer subvenitur, et de terreno censu regni cœlestis hæreditas comparatur, si modo absque ulla ostentatione opus beneficentiæ fiat, nec nos ad misericordiam faciendam turpis amor gloriæ popularis impellat. Inventi sunt quidam qui diversis quidem diversorum necessitatibus subvenirent; sed aut appetitu comparandæ opinionis impulsi, aut carnali pietate commoti, aut spe recipiendi quod darent, aut reddendi quod accepissent necessitate [b] constricti.

2. Sunt alii quos ad largiendum aliquid in pauperes sola movet versuta cupiditas; qui [c] ad hoc aliqua erogant, ut hic majora recipiant; et quidquid eis velut pauperum [d] pastoribus datum fuerit [e] erogandum, esurientibus illis pro quibus sustentandis accipiunt, totum, aut prope totum quod acceperint, in suas voluptates expendunt: et, quod est deterius, inter munificos ac misericordes haberi, vel etiam præ illis prædicari turpiter concupiscunt. Ab his omnibus, et horum similibus, longe diversi sunt [f] illi qui non se in operibus suis, sed Deum cupiunt prædicari; quos ad opus bonum spes futuræ remunerationis adducit; et ipsum solum volunt habere sui operis testem, a quo se recepturos credunt tota fidei firmitate mercedem.

CAPUT XXV.

De differentia amorum, et quantum ab eis differat perfecta dilectio.

Itaque jam de caritate, unde plura in hoc libro supra disserui, quia locus exigit, hic quoque pauca perstringam. Taceo de carnali amore qui incipiens a conjugio manat in alios, quia talem amorem cum pecoribus habemus, bestiisque communem. Propinquorum [g] etiam prætereo, quia et ipse adhuc ad carnem pertinere videtur et sanguinem. Nec de illo aliquid dico, quo etsi amicos amamus, tamen etiam [h] ipse refertur ad aliquod commodum temporale. Non quod hi amores honesti non sint, cum sint omnibus naturales; sed quod his omnibus [i] sit ille incomparabili diversitate præstantior, quo Deum gratis diligimus, et amicum. Cæterum qui amicum propter commodum quodlibet amat, non amicum convincitur amare, sed commodum. Et utique qui aliquem propter rem temporalem quamlibet amaverit, cum res ipsa [j] utpote temporalis desierit esse, amare cessabit. Qui autem diligit propter Deum, sicut Deus æternus [k] est, ita in æternum ipsa amici dilectio permanebit. Et ideo Deus, [l] quo nihil est majus aut melius propter quod diligatur, propter seipsum perfecte diligitur. Si vero saltem propter [m] illa quæ præstat amatur, non utique gratis amatur: quia jam illud propter quod diligitur, ei, quod dictu quoque nefas est, antefertur. Ipse quippe est omnibus amatoribus suis vita beata, ac salus æterna, et regnum, gaudiumque perpetuum. Hæc accipient qui Deum diligunt, quia solus erit illis omnia, quando ipse fuerit in omnibus omnia.

CAPUT XXVI.

Quid sit sua cuique tribuere.

Quapropter si in hac vita justitiam conamur implere, cujus justitiæ opus est proprium sua cuique tribuere, Deo nos, a quo sumus facti, reddamus: nec dominari nobis ea quibus sumus naturaliter præpositi permittamus. Dominetur vitiis ratio, subjiciatur corpus animo, animus Deo, et impleta est [n] hominis tota perfectio. Ac per hoc, et nos justitiæ facti participes, sua cuique tribuimus, si inferiora melioribus, et virtutibus carnalia oblectamenta subdamus; [o] et sicut viventia vita carentibus, sensibilia viventibus, intellectualia sensibilibus, immortalia mortalibus, ratiocinando præponimus, ita bene vivendo voluptuosis utilia, utilibus honesta, honestis sancta, [p] sanctis perfecta omnia præferamus. Verumtamen nec corpus spiritui, nec appetitus obtemperare poterit rationi, nisi Deus, qui ipsum spiritum creavit et corpus, delectatus cogitationibus nostris, requiescat in nobis, ac tanquam verus agricola in agro suo, [q] corde nostro proficiat: [r] ut quidquid in eo fides plantat, devotio rigat, ipse ad incrementum consummatæ maturitatis adducat; atque ita nobis voluntarie sibi subjectis desideria mala subjiciat, ut ex ipsis actibus nostris, qui sit habitator noster, et cujus in nobis [s] fiat voluntas, appareat.

[a] Additur, *est*, ex mss. quatuor; aberat ab editis.

[b] Mss. duo, *constricti sunt. Aliquos*, etc. Ita et Lugd. Alter, *constricti sunt. Alii quos*. Ms. alius, *constricti sunt. Alii sunt quos.*

[c] Ms. Reg. unus, *propter hoc..... ut hinc majora.* Alius, et Colb. unus, *ad hoc... ut majora*. Duo Colb. *ad hoc... ut hinc majora.*

[d] Ms. Camb., *patribus.*

[e] Ms. unus, *ad erogandum.*

[f] Ms. unus, *alii qui.*

[g] Mss. septem, *quoque.*

[h] Ms. unus, *etiam ipsi referuntur.*

[i] Mss. Colb. duo, *incomparabili necessitate*. Quorum unus, *dum gratis diligimus et amicos, et cæteros.*

[j] Mss. sex, *utpote temporalis*. Unus ex his, *ut puta*. Editi hic carent *utpote*.

[k] Ms. unus caret substantivo *est*

[l] Ms. Colb. unus, *quia nihil est... majus aut melius, propter quid diligatur.* Colb. alter, et Lugd. cum Lovan., *quo nihil est... majus aut melius, propter quod diligatur.* Ms. duo Reg., *propter quod diligitur, propter seipsum perfecte diligitur*. Editi, *propter quid diligitur*; alii, *diligatur? Propter seipsum perfecte diligitur.*

[m] Ms. unus, *propter ipsa.*

[n] Ms. Colbert. unus, *omnis perfectio*. Alter, *et impleta erit in nobis tota perfectio.*

[o] Mss. quatuor Colb., *ut sicut.*

[p] Ms. Colb. unus, *sanctis et perfectis perfectiora præferamus.*

[q] Mss. septem, *in agro suo corde nostro*. Editi, *sic in corde nostro.*

[r] Mss. sex, *et quidquid.*

[s] Mss tres, *sit voluntas.*

CAPUT XXVII.

Quod actualem vitam tres virtutes, id est temperantia, fortitudo, justitiaque consumment; et prudentia, quæ est quarta virtus, menti cognitionem rerum latentium præstet.

Hic est ordo naturæ atque justitiæ, quem [a] qui tenere voluerit et observare, perfectionem vitæ actualis implebit. Cui actuali vitæ tres illæ virtutes (de quibus quæ dicenda [b] jussa sunt, Deo donante, dixi) proficiunt. Siquidem temperantia, et animi fortitudo, atque justitia spiritalis est actio, sine qua nihil omnino valet illa quæ ad prudentiam videtur pertinere cognitio. Quia nihil nobis proderit implenda didicisse, nisi ea quæ didicimus, studeamus implere. Ergo vis [c] animi, quæ in appetitum rationemque dividitur, ad perfectionem bonæ actionis implendam, cognitionemque rerum latentium consequendam, his quatuor virtutibus, unde [d] etiam jam diu disseruimus, adjuvatur. [e] Quarum tribus, temperantia scilicet, et animi fortitudine, atque justitia informatur ipse appetitus ut actio fiat; prudentia vero rationem, quæ est acies mentis, illuminat: ut et ratio appetitum [f] gubernet, et rationi appetitus obtemperet. Nam virtus omnis (sicut veteribus placet) tribus in rebus [g] fere versatur: quarum una est in perspiciendo, quid in [h] quaque re verum, sincerumque sit, quod prudentiæ munus est proprium, [i] de quo loco suo videbimus; altera, quæ animi perturbatos affectus, quos Græci dicunt πάθη [j] coercet ac temperat, ut omnes appetitiones, quas illi [k] ὁρμὰς vocant, rationi obedientes efficiat; tertia ut his quibus [l] congregamur, uti velimus [m] ad eorum salutis et nostræ plenitudinem capiendam. Quæ omnia ad reliquarum trium virtutum pertinere videntur officium: quibus temperantia et fortitudo plurimum valent in coercendis animi perturbationibus ac frenandis, [n] quas perturbationes nonnulli passiones, alii ægritudines vocant. Quibus modificatis, et quadam temperantiæ ac fortitudinis lege compositis, omnes virtutes in homine suo creatori subjecte sine ullis vitiorum contradictionibus regnant.

CAPUT XXVIII.

De sociali virtute; et quod non recte faciant qui, cum possint, nihil humanæ societati proficiunt.

1. Justitia vero qua fiunt justi, qui eam fuerint A operati, socialis quædam virtus accipitur, eo quod ipsa beneficiis [o] quæ aliis præstat augetur. Quis enim non eo ipso proficit, quo proficere alium cupit? Quis non misericordem sibi Deum facit, qui misericors erga laborantes vel errantes exstiterit? Aut quomodo non augebit in se omnia bona sua, [p] qui ea non solum non invidet habentibus, sed etiam non habentibus, in quantum potest divinitus inspiratus impertit? Ex quo videndum est utrum juste faciant [q] illi qui se removentes ab occupationibus cunctis, ac studiis spiritualibus offerentes, nihil humanæ societati proficiunt; et desideria sua commodis [r] omnium præferentes, utilitatem communem desideratæ vacationis electione contemnunt. Cum profecto laborantibus opem ferre nolle, cum [s] possis, et communi bono B posthabito, otiosa quiete frui [t] velle, nihil habeat æquitatis. Cui æquitati qui serviunt, omnes omnium bono vivunt, [u] ac velut sibi invicem nati, salutem mutuam tuentur ac diligunt. Ac per hoc, contra justitiam faciunt hi qui merito suæ conversationis vel eruditionis electi, otiosum studium fructuosæ utilitati regendæ multitudinis anteponunt; et cum [v] possint laboranti Ecclesiæ subvenire, operosæ administrationis laborem, fruendæ quietis contemplatione refugiunt.

2. Sed quoniam sunt multi qui se impares tantæ sarcinæ norunt, tales juste se, etiam quæsiti, non offerunt: ne videantur non ecclesiasticos labores velle suscipere, sed honores [x] ambire, cum dignitas ecclesiastica nec ambienda sit nec vitanda. Qui vero C præesse et prodesse populis possunt, si quæsiti non fuerint, juste seipsos percipiendæ sapientiæ studiis tradunt. Verumtamen si et illi qui lucris per se proficientium crescunt, et isti qui in se ipsis sub Deo suo sapientiæ spiritalis perceptione proficiunt, in proposito suo permaneant; itineribus quidem diversis incedunt, sed ad unam patriam tendunt, et ad unum regnum disparibus [y] militantes officiis, Christo Rege omnium vocante, perveniunt. Quis enim nescit quod sicut [z] otium studiorum ineffabilem suavitatem sapientiæ cœlestis infundit a carnalibus otioso; ita spiritalis occupatio laborum sanctorum multiplices [aa] afferat fructus humanæ societatis utilitatibus occupato? In ipsis quoque studiis spiritalibus quantum possint ecclesiastici viri proficere, quis sufficienter

[a] Ms. unus, *si quis.*

[b] Mss. omnes, *visa sunt.* Unus ex his totum sic exhibet. *Cum actualem vitam tres illæ virtutes... perficiunt.*

[c] Mss. duo, *vis animæ.*

[d] Mss. omnes, *unde ecce jam diu.*

[e] Mss. tres. *Quibus tribus*

[f] Ms. unus, *jubet.* Hæc verba, *ut et ratio*, etc., desunt in ms. uno.

[g] Editi, *vere.* Mss. sex, *fere.*

[h] Mss. tres, *in quaque re.* Unus, *in unaquaque re.* Editi, *in qua re.*

[i] Ms. unus et Lugd. cum Lovan., *de qua.*

[j] Ms. unus, *vocant πάθη.* Alter, *dicunt pathe.*

[k] Ms. unus, *ormas dicunt.*

[l] Ms. unus, *congredimur.*

[m] Ms. unus, *ad eorum salutem nostra plenitudine.* D Alius, *ad eorum salutem, et nostram plenitudinem.*

[n] Ms. Colb. unus, *quas nonnulli passiones*, omissa voce hac, *perturbationes*, quæ legitur in aliis.

[o] Ms. unus, *augetur.* Mss. duo, *quæ modo aliis præstat adjungitur.*

[p] Ms. unus, *quæ non solum.*

[q] Mss. duo, *aliqui se removentes.*

[r] Ms. unus, *commodis omnibus.*

[s] Ms. unus, *possit.* Alias, *possint.*

[t] Deest vox *velle* a Lugd.

[u] Ms. unus, *in hoc velut.*

[v] Ms. unus, *cum possent.*

[x] Ms. unus, *sed ut honores...*

[y] Ms. unus, *militandum.*

[z] In mss. omnibus, at editi. *otiosum studium.*

[aa] Mss. duo, *afferat*; quatuor, *afferet.*

enumeret : cum et inferiores docendo, seipsos exerceant, et conferendo cum æqualiter eruditis, cautiores in pluribus fiant; et ab eruditioribus audiendo, male sibi persuasa deponant, recta firmius teneant, occulta cognoscant, et confirmentur in eis quorum [a] dubiis fluctuabant? Sed quoniam disputationis ordo deposcit ut etiam de prudentia, quæ principalis virtus quarta ponitur, pauca dicamus, de justitia sufficiant ista quæ diximus.

CAPUT XXIX.

Quod de prudentiæ ac sapientiæ fonte cognitionem omnium rerum bibant, qui percipiendæ scientiæ ferventer invigilant.

1. Prudentiam et sapientiam plerique in indagatione veri, et inventione constituunt. Credo propterea quod nec sapiens [b] rite dici possit, cui [c] prudentia; nec prudens, cui sapientia desit. Quapropter si nihil aliud prudentiæ ac sapientiæ munus accipitur, nisi inquisitio et comprehensio veritatis; qui veritatem prudenter quærere, et sapienter invenire [d] potuerit, is prudens, is sapiens jure vocabitur. Hoc idcirco præmiserim, ut quidquid de prudentia fuerit disputatum, id totum etiam de sapientia dictum possit intelligi. Quia ita sibi hæ duæ virtutes implicatæ sunt et unitæ, [e] et ita quælibet earum sine altera non potest esse; ut nec imprudens [f] sapientia, nec insipiens possit dici prudentia. Si ergo tota humanæ vitæ perfectio in actione et cognitione consistit : sicut [g] impleri actionem temperantiæ, ac fortitudinis, justitiæ consummatione probavimus; ita cognitionem rerum provenire consecutione prudentiæ comprobemus.

2. Cognitio rerum quæ de prudentiæ [h] ac sapientiæ procedit fonte, [i] spiritales omnes a carnalibus vitiis defecatos illustrat; et ab omni delectatione noxiæ curiositatis aversos, desiderio contemplandæ [j] virtutis inflammat : ut humanarum rerum divinarumque scientiam consecuti, prudentes ac sapientes veraciter fiant, prospiciant imminentia mala simul et caveant, nec putent ulla esse mala, nisi ea quæ malos [k] efficiant; nec eis ullæ perturbationes, velut A ignaris earum, modestiæ aliquid, aut tranquillitatis excutiant; inter fallentia et solida bona discernant; nihil in hoc mundo casu aut injuste, sed omnia, Deo volente [l] ac permittente, fieri prudenter accipiant; aliter intelligentes aut doceant sapienter, aut arguant; dolores varios ac diversas infirmitates quæ mortaliter viventes affligunt, non semper peccatis præcedentibus sequi; sed plerumque ex ipsa conditione mortalitatis [m] accidere corruptibiliter natis intelligant; et [n] scientes se non damnari adversis [o] præsentibus, sed probari, ex ipsa tolerantia passionum occasionem comparandæ sibi patientiæ viriliter agentes arripiant; nec ipsi aliis noceant, nec sibi [p] nocere permittant.

3. Tales Dominus in Evangelio fieri [q] præcepit, dicens : *Estote prudentes sicut serpentes, et simplices* B *sicut columbæ* (*Matth.* x, 16) : quia nec simplices circumvenire aliquos possunt, nec prudentes se circumveniri permittunt. Cæterum si in contractu quolibet, sive in colloquio, vel in alia quaque re, se decipi quisque non sinat, et alium tamen ipse decipiat; iste non habet prudentiam, quæ salutis magis quam perditionis est causa, sed simulat. Quoniam quidem [r] hæc virtus a vitio distat, quod illud corrumpit sana, hæc sanat vitii accessione corrupta : ac sic, aut omnibus [s] quibus potest, prodesse festinat veraciter prudens, ut ejus meritis omnium qui per eum Deo acquiruntur, fructus accrescat; aut si cogitat de perditione cujuspiam, vel de casu pereuntis exsultat, necesse est ut prius pereat ipse quam alium perdat, et ab C ipso ea perditio, qua perire alium cupit, incipiat.

CAPUT XXX.

Quod prudentes nec aliis noceant, nec sibi noceri permittant; et quod eis ibi sit sine admixtione alicujus erroris consummata prudentia, ubi erit sine vitio peccato vita perfecta.

1. Hi [t] ergo qui prudentiæ [u] participatione prudentes effecti, Deo suo non pedibus, sed sanctis moribus appropinquant, ex ea parte qua sunt Dei dono prudentes, [v] nec suo perire possunt, nec alieno peccato; ex eo autem quod necdum ita est eorum per-

[a] Mss. quatuor, *dubii.*

[b] Mss. tres, *recte.*

[c] Mss. quatuor, *deest*, *nec prudens cui sapientia deest.*

[d] Mss. quatuor, *potuerit.* Editi cum aliis mss. *poterit.*

[e] Mss. tres, *ut ita quælibet... non possit.* Editi, *ut una quælibet earum sine altera non possit esse.*

[f] Mss. tres, *sapiens, nec insipiens possit dici prudens.*

[g] Ita mss. Camb. Reg. duo, et Colb. unus. Colb. alter, *sicut impleri actionem temperantiæ, fortitudinis atque justitiæ consummatione.* Ms. alter ex Colb., *sicut in plerisque actionem temperantiæ ac fortitudinis, atque justitiæ consummationem probavimus.* Editi, *sicut in plerisque actionem temperantiæ ac fortitudinis, atque justitiæ consummatione probavimus.*

[h] Sic mss. septem, in quorum uno legitur hæc vox, *procedit*; in aliis autem, *quæ de prudentiæ fonte confertur.*

[i] Ms. Colb. unus, *spiritales a carnalibus.* Alius, *spiritales omnibus carnalibus vitiis*, etc. Colb. alter et Camb., *Carnales omnes a carnalibus vitiis defecatos illustrat, et spiritales omnes ab omni dilectione noxiæ curiositatis.* Unus ex Colbert., *vanæ curiositates.* Alius, *dilectione*, ut mox citati.

[j] Mss. tres, *veritatis.*

[k] Editi Duac. et Colon., *efficiunt.*

D [l] Mss. duo, *vel permittente.*

[m] Mss. duo, *accedere.*

[n] Ms. Camb., *sciant.*

[o] Deest vox *præsentibus* in ms. uno Colb.

[p] Mss. duo, *noceri.*

[q] Ms. unus, *præcipit.*

[r] Ms. Reg. unus, *hæc virtus.*

[s] Ms. Colb. unus, *quibus potest prodesse, festine ac veraciter prodest, ut ei ex meritis omnium, quæ per eum Deo acquiruntur, fructus accrescat.* Ms. alter Colb., *festinat ut veraciter prudens.*

[t] Ms. Reg. unus, *si ergo qui.*

[u] Editi, *participes.*

[v] Ms. unus Colb. hic addit, *nec sua perpeti possunt, nec aliena peccata.*

fecta prudentia, sicut in illa vita erit, ubi perfecte A viventibus ullus error obrepere [a] omnino non poterit; etiam prudentes aliquoties peccatis fallentibus acquiescunt; non voluntate depravati, sed humano errore, ut homines, lapsi; nec adhuc tota prudentiæ ac sapientiæ [b] perceptione perfecti; sicut ibi erunt, ubi nec ignorare aliquid, nec peccare jam poterunt.

2. Hic vero, si potuisset a peccato recte factum perfecte discerni, [c] nunquam ab occultis suis oraret ille mundari qui ait : *Ab occultis meis munda me, Domine, et ab alienis parce servo tuo* (*Psal.* XVIII, 13). Quibus verbis satis ostendit quod illi quoque qui sancte [d] per donum sancti Spiritus vivunt, tamen propter [e] aliquas infirmitates [f] humanas quas [g] trahunt, sive scientes, sive nescientes, [h] aliquoties aut suo peccato B cedunt, aut alieno consentiunt. *In* hac [i] igitur vita, ubi aut voluntate, aut errore, aut infirmitate peccatur, quicumque divinitus adjuti voluntate non peccant, utique irreprehensibiliter vivunt. Sed quia potest eos error aut infirmitas peccatis involvere, ab illo se illuminari fideliter [j] postulent et sanari, cui exsultans ille clamabat in Spiritu, dicens : *Dominus illuminatio mea, et salus mea, quem* [k] *timebo* (*Psal.* XXVI, 1)? ut cum illuminatio, per donum [l] prudentiæ ac sapientiæ collata detraxerit cæcitatem, et sanaverit per gratiam Dei salus [m] refusa languorem, tunc mens illuminata divinitus et sanata, nec in eis quæ cavenda vel appetenda sunt, humano decipiatur errore, ut aut pro veris falsa defendat, aut pro falsis vera [n] rejiciat; et sine ullo infirmitatis obstaculo bonum quod C elegerit implere prævaleat.

3. Sed alia est salus hujus vitæ qua mortaliter vivitur, alia illius ubi mortale nostrum immortalitate donabitur; et aliter salvi facti sumus in spe, aliter salvi erimus in re. Hic ita salvi facti sumus, ut adhuc perire possimus; ibi quicunque salvus [o] fuerit, perire ultra non poterit; ac per hoc, scientia quæ cognitionem rerum nobis in hujus sæculi nocte viventibus præstat, plenitudini futuræ collata, pars scientiæ est credenda, non tota. Propter quod dicit sanctus [p] Apostolus : *Ex parte enim scimus, et ex parte prophetamus; cum autem venerit quod perfectum est, evacuabitur quod ex parte est* (*I Cor.* XIII, 9 *et* 10). [q] Hic evacuari asserit, consummari : quoniam quidem pars scientiæ [r] quæ est perficienda, perfectis non evacuanda est, sed implenda. Proinde ubi erit omnium fidelium catholicorum salus plena, corruptibilitas nulla, et immortalitas beata, ibi erit prudentiæ [s] ac sapientiæ perfectio vera, et rerum omnium cognitio tota, quando scientia ad perfectum fuerit partis evacuatione perducta.

CAPUT XXXI.

De affectionibus quatuor : quod inter vitia numerari non debeant, si earum usus ex bona voluntate procedat.

1. Videamus nunc quid diligentia disputationis inveniat etiam de quatuor affectionibus quas vitia esse stultitia sapientium mundi hujus existimat. [t] Nam si timere, ac dolere, cupere, vel lætari omnino non possent nisi peccatores aut perditi, recte non affectus aliqui possent dici, sed morbi. At cum [u] tales animorum motus inveniantur in sanctis apostolis et prophetis, quis ita desipiat, [v] ut eos vitia credat, ex quibus Deo placuerunt illi qui vitiis plus quam cæteri homines restiterunt? Itaque Paulus apostolus de timore sic loquitur : *Timeo autem ne, sicut serpens seduxit Evam sua astutia, sic et vestri sensus corrumpantur a castitate, quæ est in Christo* (*II Cor.* XI, 3). [x] Item de cupiditate fiducialiter dicit : *Cupio dissolvi, et esse cum Christo* (*Philip.* I, 23). Sed et de tristitia, quam alii dolorem appellant, idem vas electionis et doctor gentium ait : *Quia tristitia magna mihi est, et continuus dolor cordi meo pro fratribus meis qui sunt cognati mei secundum carnem* (*Rom.* IX, 2). [y] Sed et de lætitia ad Romanos scribens, cum dixisset. *Vestra* [z] *obedientia* [aa] *in omnem locum divulgata est. Gaudeo*, inquit, [bb] *de vobis. Sed volo vos sapientes esse in bono, et simplices in malo* (*Rom.* XVI, 19). Hunc timorem vel dolorem, hanc cupiditatem, hoc gaudium qui reprehendere voluerit, ipsum [cc] reprehendit Apostolum, qui per tales affectiones non solum Deo placuit, sed etiam quosdam inter criminosos, quod essent [dd] sine affectu, culpavit. Sed et propheta, dicendo : *Lætatus sum in his quæ dicta sunt mihi* (*Psal.* CXXI, 1); et ex persona Domini, *Sustinui*

[a] Mss. quatuor Colb., *omnino jam non poterit.*
[b] Ms. Camb., *perfectione.*
[c] Mss. tres, *nunquam se ab occultis.*
[d] Editi, *secundum donum.* Mss. sex, *per donum*
[e] Mss. sex, *reliquias.*
[f] Ms. unus, *humanæ vitæ.*
[g] Ms. unus, *tribuunt.*
[h] Alias, *aliquatenus.*
[i] Ms. unus, *autem.*
[j] Ms. unus, *postulant.*
[k] Editi, *trepidabo.* Mss. sex, *timebo.*
[l] Mss. duo, *scientiæ ac sapientiæ.*
[m] Edit. Duac. et Colon., *infusa languorem.* Ms. Colb. unus, *repulso languore.*
[n] Ms. unus, *retineat.*
[o] Editi, *fueris... poteris.*
[p] Ms. unus, *sanctus Paulus apostolus.*
[q] Ita mss. sex. Ms. alter, *Hic evacuari asserit, id est consummari.* Unus ex prædictis, *Hinc evacuari.* D Editi, *Hic evacuari asserit, illic consummari*, ubi vox *illic* superflua videtur ex proxime sequentibus.
[r] Editio Lugd. sola, *pars scientiæ est perficienda, perfectaque non evacuanda est, sed implenda.*
[s] Editi, *ac scientiæ.* Mss. quatuor, *ac sapientiæ.* Mss. alii duo, *sapientiæ ac prudentiæ.*
[t] Mss. duo, *si enim... non possunt.* Unus, *possint.*
[u] Ms. unus, *talis animorum motus invenitur.*
[v] Ms. unus, *aut vitia credat.*
[x] Mss. tres, *Idem.*
[y] Mss. quatuor, *Nam et ad Romanos scribens, cum dixisset.*
[z] Mss. duo addunt hic *autem.*
[aa] Mss. duo, *in omni loco.*
[bb] Mss. tres, *in vobis.* Unus, *sed tamen volo vos sapientes esse.*
[cc] Ms. unus, *reprehendat.*
[dd] Ms. Reg. unus, *sine affectione.* Edit. Lugd., *quod essent sine culpa, culpavit.*

qui [a] *simul mecum contristaretur, et non fuit* (*Psal.* LXVIII, 21), talem lætitiam tristitiamque commendat. Cum vero alias dicit, *Timor Domini expellit peccatum* (*Eccli.* I, 27); et, *Concupiscentia sapientiæ perducit ad regnum* (*Sap.* VI, 21); non solum non reprehendit, sed etiam laudat spiritalis concupiscentiæ, [b] et divini timoris affectum.

2. Non ergo has affectiones habendo, sed eis male utendo delinquimus. Quia humanorum affectuum proprietas hominis indicat [c] Creatorem; qualitas, [d] bonam vel malam significat voluntatem; ac sic, motus hi qui in [e] hominibus affectiones sunt, iidem ipsi in bene utentibus virtutes, et in male viventibus passiones, sive perturbationes, aut, ut quidam volunt, ægritudines fiunt. Nec audiendi sunt Stoici, qui eas penitus [f] eradicari posse, et debere contendunt: quoniam omnino nullus est sensus, ubi timendi, vel dolendi, cupiendi, sive gaudendi nullus invenitur affectus. Denique quasi et ipsos pœniteret suæ sententiæ, excepta tristitia, quam cadere in sapientis animum negant, [g] reliquos affectus [h], nominibus immutatis, inesse sapientibus dicunt: cautionem pro timore, pro lætitia gaudium, et voluntatem pro cupiditate ponentes. Quasi sapiens non timeat, sed caveat; et velit, non cupiat; nec lætetur in hac vita, sed gaudeat. Non autem credunt ejus contristari animum, quod tristitia, quæ accidere solet ex [i] commisso peccato, sapientem, quem putant nullum habere peccatum, stimulare non possit aliqua recordatione peccati. Quod esse vanissimum Dominus noster secundum carnem natus ostendit, qui et tristis fuit, et flevit (*Matth.* XXVI, 37; *Luc.* XIX, 41; *Joan.* XI, 35); nec tamen ea tristitia qua tristis fuit, ei ex [j] peccatis suis accessit, qui sine peccato conceptus et natus, non solum non peccavit, sed etiam peccare non potuit.

3. Ut autem de suis quoque litteris istorum revincantur ineptiæ qui putant sapientem contristari, vel dolore non posse, legant illud quod eorum doctissimus ait: « Nam omnino non dolere, non sine magna mercede contingit immanitatis in animo, stuporis in corpore (*Cicer. lib.* III *Tuscul. Quæst. de indolentia*). De timore autem quem illi ponunt in malo, Scriptura nostra loquitur, dicens: *Timor Domini sanctus,* [k] *permanens in sæculum sæculi* (*Psal.* XVIII, 10). Sed quod vere fatendum est, ab illo alio timore pœnali distinguitur de quo dicit Apostolus: *Timor non est in caritate, sed perfecta caritas foras mittit timorem* (*I Joan.* IV, 18). Quia ille peccare volentes deterret a malo, et invitos tenet in bono; iste autem de quo dicit propheta, *Qui sine timore est, non potest justificari* (*Eccli.* I, 28), magis incremento [l] caritatis augetur; et aliter quis timet, ne malum quo puniatur incurrat; aliter, ne bonum quo delectatur amittat. Non igitur omnis timor haberi debet in vitio, sed ille tantum de quo scriptum est: *Quia timor pœnam habet* (*I Joan.* IV, 18). Cæterum iste de quo dicitur, *Timor Domini expellit peccatum*; et, *Qui sine timore est, non potest justificari*; et, *Timor Domini sanctus, permanens in sæculum sæculi*: non est inter vitia numerandus, sed potius intelligendus est vitiis inimicus.

4. [m] Jam illud quod dicunt, Boni volunt, mali cupiunt; vel, Boni gaudent, mali lætantur: quis sanæ mentis [n] admittat? imo quis sana mente non redarguat? Cum et Scriptura nostra hominem malæ voluntatis increpet dicens; *Noli velle mentiri omne mendacium* (*Eccli.* VII, 14); et Tullius orator amplissimus cupiditatem ponat [o] in bono, ubi dicit: Cupio, patres conscripti, me esse clementem (*Tull. lib.* I, *Invect. in Catil.*), et apud illos Virgilius (*Lib.* VI *Æneid.*, *vers.* 732) gaudium vituperet, dicens:

Hinc metuunt, cupiuntque, dolent, gaudentque.

Item cum in malum malæ [p] mentis gaudia, et apud nos lætitia ponatur [q] in bonum, propheta dicente: *Lætamini in Domino, et exsultate justi* (*Psal.* XXXI, 11).

5. Proinde omnes justi et tota morum sanctitate perfecti, sine aliqua Stoicorum distinctione superflua, timent et cavent, volunt et cupiunt, lætantur et gaudent, contristantur et dolent, sed interest [r] multum quid timeant aut caveant, velint aut cupiant, unde lætentur aut gaudeant, contristentur aut doleant. Metuunt hæreditatem regni cœlestis amittere; cupiunt ad cœlestem patriam pervenire; dolent tentati, gaudent de [s] tentationibus liberati: ac per hoc, recta mens [t] rectos habet affectus, perversa perversos.

6. Sanctus Augustinus episcopus, acer ingenio, suavis eloquio, sæcularis litteraturæ peritus, in ecclesiasticis laboribus operosus, in quotidianis disputationibus clarus, in omni sua actione [u] compositus, in expositione [v] fidei nostræ catholicus, in quæstioni-

[a] Ms. unus, *qui simul contristaretur.* Alius, *qui mecum contristaretur.*
[b] Mss. duo, *vel divini.*
[c] Alias, *creaturam*: melius, *naturam.*
[d] Mss. quatuor, *bona vel mala.*
[e] Ms. unus, *in omnibus*; nec male.
[f] Mss. tres, *eradicare posse et debere.*
[g] Mss. duo, *reliquos tres affectus.*
[h] Ms. unus, *omnibus inesse sapientibus.*
[i] Ms. Colb. unus, *ex admisso peccato... possit aliqua recordatio peccati.* Alius, *non posse aliquam recordationem peccati.*
[j] Ms. unus, *ex peccato suo.*
[k] Ms. unus, *permanet.*
[l] Editi, *veritatis.* Mss. quinque, *caritatis.*
[m] Ms. unus, *Tum illud.* Alter, *Jam aliud.*
[n] Edit. Lugd., *admittit animo, quis,* etc.
[o] Mss. tres, *in bonum.*
[p] Edit. Lovan., *malæ gentis.* Lugd., *Item cum in malum malæ mentis gaudia apud nos, et bonæ lætitiæ ponatur in bonum.* In ms. Regio desunt hæc, *cum in malum.* Ms. Colb. unus, *Item malæ mentis gaudia.* Alter Colb., *Item sunt et mala mentis gaudia, et apud nos,* etc.
[q] Mss. duo, *in bono.* Unus ex his, *ponitur in bono.*
[r] Ms. unus, *malum quod timeant, bonum quod velint.*
[s] Ms. unus, *de tentatione.*
[t] Mss. quatuor, et Lugd., *rectos hos habet affectus.*
[u] Ms. unus, *comptus.* Duo, *compunctus.* Unus, *convictus.*
[v] Editi, *in expositione sua.* Deest *sua* in mss. quatuor, in quorum duobus habes *fidei sanctæ.*

bus absolvendis acutus, in revincendis hæreticis circumspectus, et [a] in explicandis Scripturis canonicis cautus; ipse ergo, quem in his libellis pro possibilitate secutus sum, hanc quæstionem, de qua agitur, hoc modo determinat, dicens: « Hi motus, hi affectus de amore [b] boni, et de sancta caritate venientes, si vitia vocanda sunt, sinamus ut ea quæ [c] vere vitia sunt virtutes vocentur. Sed cum rectam rationem [d] sequantur istæ affectiones, quando ut oportet adhibentur, quis eas tunc [e] morbos et vitiosas passiones audeat dicere (*Aug. lib.* XIV *de Civit. Dei cap.* 9)? » Quas affectiones ut ex mortalitatis conditione nobis inesse monstraret, et huic vitæ necessarias, non futuræ, post aliquanta idem doctor adjungit, et dicit: « Etiam cum rectas et secundum Deum [f] habemus has affectiones, hujus vitæ sunt, non illius quam futuram speramus (*Ibid.*). »

CAPUT XXXII.

Quod hi affectus, sine quibus in hac vita recte non vivitur in illa futura beatitudine non sint, quæ nec timorem habitura est, nec dolorem.

Ac sic nisi ex conditione nostræ infirmitatis nobis inessent affectus isti, nunquam plerumque dolendo, vel flendo eis [g] cederemus inviti. Sed idcirco eos huic necessarios vitæ sentimus, quia in hac mortalitate sine eis omnino recte non vivimus. Quando si non timeat quisque vel caveat, ne aut ipse quandiu mortaliter [h] vivit, aut alius quem in Christo diligit, [i] a fide sua deficiat; si nec de suo, nec de proximi sui peccato contristetur, nec doleat, de profectu lætetur aut gaudeat, si nihil boni velit aut cupiat; non solum recte non vivit, sed etiam sensum ipsius humanitatis amittit. In illa autem vita beata ad quam, consumpta omni corruptibilitate [j] ac mortalitate, [k] pervenient, quicunque ibi futuri sunt, [l] ubi nec fletus ullus potest esse, nec gemitus: habebunt omnes sancti amorem perfectum, timorem nullum, et gaudium sempiternum. Ibi [m] eis erit voluntas recta, cupiditas nulla, quoniam fruendo cœlestibus bonis, ad quæ pervenire cupiebant, nihil eis deerit quod ulterius concupiscant, et in illa regione perpetuæ securitatis ac pacis perfecte beati, nec timoris stimulos passuri sunt, [n] nec doloris. Sed timor ille, non quem caritas foras mittit, sed quem caritas nutrit, ideo fortassis in sæculum sæculi permanebit, quia in sæculum sæculi permanebunt illa ad quæ timor ipse perduxerit.

CAPUT XXXIII.

Qualiter virtutes quatuor quæ dictæ sunt principales, aut in præsenti nos a peccato defendant, aut in æternum nobiscum sine ullo peccato permaneant.

1. Porro illæ virtutes quatuor de quibus pauca perstrinxi, [o] etsi ibi erunt, longe tamen alio modo quam in hac vita sunt, ubi contra vitia sine intermissione confligunt, et pro ipso ancipiti dubiæ [p] concertationis eventu, modo negligentes, qui sibi nolunt obedire, destituunt; modo ad alios, quibus displicent sua peccata, vel accedunt, [q] Deo miserante, vel redeunt. Nam ibi etsi erit temperantia, non ut desideria mala vel vitia refrenet [r] aut vincat; sed ut eos, quos hic ab [s] intemperantiæ impugnatione defendit, ibi perficiat: ut ex omni parte perfectis præmii sui beata [t] perceptio perfecte sufficiat.

2. [u] Ibi erit et animi fortitudo; non ut aliqua mala propulset, aut æquanimiter ferat, sed ut sine ullis malis beatos fortiter in æterno bono contineat. Ibi in omnibus perfectis erit perfecta justitia, non ut inter virtutes discernat et vitia, ubi nec ipsa erunt [v] jam corpora vitiosa; sed ut perfectis præmia tribuat sempiterna. Quod tunc fiet, quando omni concupiscentia carnali consumpta, nec adversus carnem spiritus, nec caro adversus spiritum concupiscet (*Gal.* V, 17); sed animus Deo subjectus, cum carne sibi subjecta in pace sempiterna regnabit, et Creatori suo in æternum feliciter adhærebit. Jam prudentia, quæ hic quoque habetur clara, ubi in ænigmate quodam prudentes illuminat, qualis ibi erit, ubi [x] veritatem perfectis quos hic ejus inquisitio delectabat, sine ullis figuris fallentibus demonstrabit: ut prudentiæ ac sapientiæ plenaria [y] perceptione divinitus illustrati, omnia illa quæ hic perfecte cupiebant nosse, nec poterant, sine ullo impedimento corruptionis ac mortalitatis agnoscant; et non solum creaturarum omnium [z] rationes, sed etiam ipsam sui Creatoris eminentiam facie revelata conspiciant?

CAPUT XXXIV.

Ubi se de toto opere locutor excusat.

1. Itaque, si placet, hujus quoque libelli jam terminus fiat: ne amplius justo productus, non solum

[a] Mss. tres, *in explanendis*. Unus, *in explorandis*.
[b] Ms. unus, *de amore bono*.
[c] Editi, *vera vitia*. Ms. Reg. unus, *vere vitia sunt*.
[d] Mss. quatuor et Lugd., *sequuntur*: in quo, *uti oporteat adhibentur*.
[e] Sic ms. unus Colb. et Lugd. editio, atque nova editio operum S. Augustini, tom. X. Alii codices nostri, *morbidas seu vitiosas*. Ex Colb. unus, *quis eas morbo tunc suo vitiosas*.
[f] Mss. tres, *habeamus*.
[g] Sic mss. quinque. Unus, *concederemus*. Editi, *crederemus*. Deest *vel flendo* in ms. Colb. unico.
[h] Mss. duo, *non vivitur*.
[i] Particula *a* aberat ab editis; habetur ex mss. quinque.
[j] Istud, *ac mortalitate*, abest a mss. quinque.
[k] Ms. unus, *perrenient*. Alii omnes, *perveniunt*.
[l] Ms. unus, *ibi nec*.
[m] Mss. quatuor carent hac voce, *eis*.
[n] Ms. unus, *nec dolores*.
[o] Mss. duo, *et ibi erunt*.
[p] Edit. Lugd., *conversationis*.
[q] Mss. duo, *Domino miserante*.
[r] Ms. unus, *ac vincat*. Alter, *ut vincat*.
[s] Ms. Camb., *ab intemperantiæ morbo impugnante*. Ms. Colb. unus, *ab intemperantiæ morbo impugnatione defendit*.
[t] Mss. duo, *perceptione*.
[u] Editi. *Ibi enim*. Mss. quinque, *Ibi erit*. Unus, *Ibi et*.
[v] Mss. duo, *nec ipsæ erunt corpore*.
[x] Ms. Camb., *veritate perfectos*.
[y] Ms. Camb., *perfectione*.
[z] Editi, *rationem*. Mss. omnes, *rationes*.

de [a] sui squalore, sed etiam de nimia prolixitate displiceat. Hoc sane [b] omnes qui hæc [c] forte lecturi sunt, contestor, et obsecro, ut quidquid in rebus ipsis, quæ utcunque digestæ sunt, [d] reprehensione dignum invenerint, vitio meæ rusticitatis ascribant, et mihi dignanter indulgeant: qui dum [e] studeo præceptum jubentis implere, etiam majora viribus meis præsumpsi suscipere. Ea autem quæ secundum fidem catholicam dicta probaverint, deputent Deo, qui dat omnibus affluenter, et non improperat (*Jacobi* I, 5): et pro his omnibus, [f] illi mecum gratias agant.

2. Cæterum de accuratione dictionis elucubratæ non satago; nec mihi [g] pudori est si disputatio mea, quæ forte probatur in rebus, aliquos verborum inanium sectatores horrore incomptæ orationis offendat: quia quod ab homine doctore studendo non didici, id exhibere loquendo non potui. Et tamen cum sententiarum vivacitatem sermo ex industria cultus enervet [h], et totam vim dictorum splendor elaboratus evacuet, quis non judicet me [i] affectationem compositionis debuisse contemnere, etiam si eam potuissem, velut dicendi peritus, implere? Quapropter ea mihi visa est compositio satis ornata, quæ conceptiones animi cum necessaria quadam perspicuitate proferret, non quæ illecebris aurium deserviret. Ea est enim, nisi fallor, judicata Latinitas, quæ breviter et aperte, observata duntaxat usitatorum verborum proprietate, res intelligendas enuntiat; non quæ [j] vernantis eloquii venustate atque amœnitate luxuriat; et prudentibus viris non placent phalerata, sed fortia: quando non res pro verbis, sed pro rebus enuntiandis verba sunt instituta.

[a] Ms. unus, *de suo squalore.*
[b] Mss. tres, *omnibus.*
[c] In uno ms. deest *forte.*
[d] Ita ms. Colb. unus. Alii autem codices, *reprehensionis invenerint.*
[e] Ms. unus, *dum studui.*
[f] Deest *illi* in editis. Habetur in omnibus mss.
[g] Sic ms. Regius unus. Alius, *pudor est*. Editi, *pudoris est*, minus Latine.
[h] Aberant hæc ab edit. Colon. et mss. Colb. quatuor.
[i] Mss. quinque, *affectionem.*
[j] Ms. Camb., *versuta.* Ms. Reg. unus, *versutis.* Alter, *versatis eloquio*, etc.

EXEUNTE SÆCULO QUINTO.

DUO ANONYMI AUCTORES.

BALUZII

ADMONITIO IN LIBELLOS SEQUENTES.

Quæ hic exhibeo opuscula suffecit mihi codex ms. bibliothecæ illustriss. capituli majoris Ecclesiæ Lucensis, quadratis, quas Longobardicas vocant, exaratus litteris, Caroli Magni ævo descriptus, uti P. Mabillonius oculatus testis olim dum Lucæ esset agnovit, et ego in commentario de illo scripto et evulgato inter opuscula P. Calogera, tom. XLV, demonstravi. Publica luce digna censui, tum ex antiquitate sua, cum pariter quod aliquid continere judicaverim aptum sive ad rerum veritatem eruendam, sive ad erutam jam illustrandam atque confirmandam. Quam vero in usum valere singula existimem in hac præfatione mea indicandum modo suscipio.

Principem locum dedi opusculo de Genealogia veterum patriarcharum ac cæterorum usque ad Jesum Christum, et a Jesu Christo usque ad S. Cyprianum, et ab illo ad tempora scriptoris. Scribebat vero ille in Africa sub Genserico. Quo in nomine emendandus venit P. Mabillonius qui in suo Itinerario Italico hunc ipsum codicem, et ex eo opusculum indicans, ex postrema ejus pagella, vetustate et affrictu pessime habita et fere deleta, aliquid exculpere nitens; legissetque expressum erici, *nec valens præcedentes syllabas elicere, substituit in margine, ex conjectura,* Theoderici. *Verum Genserici seu, ut ibi scribitur, Geiserici legendum, tum litterarum vestigia diligentius ad lucem solemque explorata demonstrant, cum etiam confirmat nomen idem sæpius recurrens, ubi integris litteris conservatur. Quin et annum ipsum Genserici, quo ista scribebat auctor, diligenter signat, scilicet ejusdem regis 24. Quis iste Gensericus sit et quo anno æræ vulgaris incœperit, inferius indagabo.*

Hebraicum textum nec consuluisse auctorem, nec Hebraice peritum demonstrant nominum interpretationes Hebraico minime respondentes, sicut potissimum elucet in voce Laminir *a Vulgata reddita* aquas calidas, *hic vero retinetur; et esi vox in Septuaginta expressa, ubi tamen est non* Laminir, *ut hic, sed* ἰαμείν, *ex quo resultat historicum nostrum versionem potius Septuaginta, quam Hebræum textum consuluisse: in Hebræo enim est* Haciemim. *Quin et neque Septuaginta habuisse præ oculis censeo, cum versionem illam minus exacte retinuerit. Versionem igitur aliquam Latinam sequitur, cujusmodi plures exstitisse ex Septuaginta desumptas S. Hieronymus admonuit. Idipsum etiam demonstrari potest ex supputatione annorum, in qua Septuaginta potius quam Hebræum textum sequitur; licet neque ipsis Græcis interpretibus constanter adhæret, ut ex annorum supputatione satis apparet.*

Cum igitur ex his constet versionem aliquam Latinam anonymum hunc consuluisse, usui esse poterit illis qui de Vulgata Latina hodie solliciti sunt.

Dignum etiam animadversione judico, afferri hic nonnulla ex tertio libro Esdræ, quæ facile digna erunt lectorum meditatione, tum ex antiquitate scriptoris, cum etiam quod intelligatur jam tunc versio aliqua Latina libri hujus exstitisse. Nescio insuper an alius sit vetustior auctor qui libri hujus meminerit. Cum vero li teræ Artaxersis ex alia versione, quam nunc exstet in nostris Bibliis, legantur, deduci hinc recte potest versionem novam hujus libri quemadmodum et factum est de aliis S. Scripturæ libris, adornatam fuisse. Resultat etiam ex his omnibus interpretationem nominum Hebraicorum aliam tunc exstitisse, quam quæ a S. Hieronymo evulgata est. Nec facile credo hanc ipsam interpretationem ab ipsomet anonymo primitus inductam esse, sed accepisse ex sua Latina versione, vel ab alio quopiam antiquo, qui ex S. Hieronymo non profecit. Forte igitur idem S. Hieronymus nequaquam primus habendus est ex quo interpretationes istæ Latinis innotuerint, licet hoc de se idem S. doctor affirmet in præfatione opusculi sui de Interpretatione nominum Hebraicorum.

Unde vero deducta sit chronologia illa, quam auctor noster sectatur, ignorare me penitus profiteor. Suspicabar ex Julio Africano, utpote ejusdem regionis scriptore; sed facta eorum quæ nobis supersunt de Julio Africano cum hoc nostro collatione, reperi non satis inter se utrosque cohærere, nisi forte discrimen hoc ex oscitantia scriptoris hujus codicis provenerit, quæ sane magna est ac prorsus incredibilis.

Ad lectoris palatum magis esset postrema opusculi hujus pagella in qua propius ad tempora sua auctor accedens, magis etiam credibilia et probanda obtulisset; at dolendum est protritam esse adeo pagellam illam senio et incuria antiquorum possessorum, ut vel litteræ prorsus deletæ sint, nec earum vestigiis remanentibus. Curavi diligenter labore et industria aliquid exsculpere, ac perfeci nonnulla, ut eruerem ea quæ hic a me repræsentantur; nec sine fructu, nam ex frustulis hisce discimus qua potissimum die Donatistarum persecutio Carthagine occeperit; emendatur etiam data legis Honorii, cujus subscriptio in codice Theodosiano signatur « pridie idus Februarii; » hic enim habemus publicatam esse Ravennæ ipsis Februarii calendis. Forte tamen lex a principe obsignata calendis Februarii, publice annuntiata est pridie idus ejusdem mensis. In hac ipsa vero pagella chronologiæ ratio est accuratior, eaque non a die natali Domini, sed ab ejus passione, ut plerumque veteres ante Dionysium Exiguum, deducta est. Igitur a Domini passione, quam scriptores isti veteres constituerunt sub duobus Geminis coss. anno æræ vulgaris 29, et in Africa id moris erat solemne, ut ex sequenti opusculo planum fiet, cum a passione Domini annum, quo auctor scribebat, signet 434, annus quo hoc opusculum consignabatur litteris currebat æræ nostræ an. 463. Cum vero hunc ipsum illiget cum anno Genserici 24, facta rite deductione, agnoscimus Gensericum regnare cœpisse anno æræ vulgaris 439. Atqui ista non cohærent epochæ communius a chronologis receptæ de initio Genserici qui primus Africam occuparit; hunc A *enim regnum obtinuisse statuunt anno æræ vulgaris 429. Nodum hunc nequaquam solverimus, nisi Gensericum hunc statuerimus prioris illius Genserici successorem, et forte eumdem esse cum eo quem veteres Hunnericum appellant Genserici filium et regni hæredem. Cum hac chronologia convenit auctor Africanus sequentis opusculi qui copulat annum 426 a passione cum anno Genserici 16, quæ sane duo dicta rite supputatione Genserici exordia retrahunt ad annum 439. Sunt itaque diligenter Genserici duo, pater filiusque, distinguendi, ne si unus admittatur confusio lectoribus inducatur.*

Hinc de auctore secundi quod hic subjicio opusculi ac de tempore quo scribebat edocemur: chartis mandare sua dicit auctor ejusdem anno 16 regis Genserici, B *qui est æræ communis 455. Igitur eo tempore computus iste paschalis datus est, quo vix cessaverant Africanos inter et Romanos lites de anno paschali anni 444, contendentibus Romanis assignandum fuisse Pascha ejus anni diei non. cal. Maii, Latinis vero diei viii cal. Aprilis. Qua de re legenda epistola S. Cyrilli Alexandrini ad S. Leonem, et præmissa a Ballerinis eidem epistolæ, seu potius epistolæ fragmento admonitio. Huic ergo fragmento dilucidando plurimum fore valiturum hunc paschalem computum, nunc primum e vete, ut arbitror, vulgandum censeo. Ea occasione scripta utrinque plurima prodiisse vix dubito. Disceptatum est etiam de eodem cyclo paschali annorum 84, in quo alii errorem subodorati sunt; alii vero rationes nonnullas inierunt ut illum cum veritate componerent.* C *Inter istos scriptores fuit Agriustas ille Thimidensis Afer cycli propugnator. Adversus illum scripsit anonymus noster qui cyclum ita defendit, ut aliquid in illo erroris esse quod ipse emendat, agnoverit. Codex unde hoc desumpsi mendosissimus est, ex quo fit ut interdum nec sensus ipse scriptionis appareat. A correctione tamen abstinui, ne forte cogam lectores meo legere potius, quam quæ auctoris sunt. Grammaticæ leges nullæ, vel fere nullæ servantur, ad quas tamen tunc illas redigi, cum nullum irrepere dubium poterat de mente auctoris. Demum prætereundum non judico cycli annorum 84 auctorem, aliunde, ut opinor, ignotum, ex hoc primum opusculo in lucem prodire; fuisse enim Augustalem quemdam hic legimus. Usus igitur in eo fit cycli annorum 84, quem potissimum tunc temporis invaluisse* D *apud Latinos non latet eruditos.*

Mentio in eo fit Hilariani cujusdam ad quem directum fuisse auctor scribit tractatum de Ratione paschali editum a quodam Agriustia cive municipii Thimidensium regiorum. Municipium istud situm erat in Mauritania Cæsariensi, cum inter episcopos ejus provinciæ in collatione Carthaginensi legatur Severus episcopus Timidanensis. De Agriustia nihil quidquam legi. Hilarianus idem facile est cum Q. Julio Hilariano qui, Cæsario et Attico coss., nempe anno Christi 397, scripsit de Paschali Circulo libellum, quem e pluteis Taurinensibus extractum Pfaffius bibliothecarius Tubingensis Parisiis anno 1712 vulgavit, ac de hoc opusculo satis

ANONYMI

LIBELLUS

DE GENEALOGIIS PATRIARCHARUM

GENEALOGIÆ TOTIUS BIBLIOTHECÆ

EX OMNIBUS LIBRIS COLLECTÆ VETERIS NOVIQUE TESTAMENTI, IN QUIBUS PROPHETIÆ CUM NOMINIBUS ET TEMPORA OMNIUM PROPHETARUM USQUE AD BEATISSIMUM CYPRIANUM DESIGNANTUR; ET AD NOSTRAM ÆTATEM QUID FUERIT GESTUM APERTISSIME MONSTRATUR: EX HISTORIIS COLLECTUM LEGALIUM MANDATORUM.

In principio homo primus unde in saeculo apparuisse cognoscitur. A

Audiamus: si natus est, habet genitores, si factus est, habet materiam, si prolatus est, habet authorem. Dei omnipotentis utique sapientia limum a terra sumens paterno imperio hominem facere cogitavit; et cum solitarius ac singularis ab ipso Domino factore et conditore suo visus fuisset, os de costa ejus sumens, mulierem illi adjutorium fecit, serpentis namque confecta venenis per invidiam diaboli mors introivit in orbem terrarum, et regnare cœpit ab Eva usque ad Mariam Virginem unitam Domini castitatem; sicut enim per mulierem nata est mors, ita et per mulierem nata est resurrectio mortuorum. Ipse est enim Adam qui cognovit mulierem suam Evam exclusus de paradiso in terra Naid, et concepit et peperit Cain B ex semine criminationis, luctus et vaporis, et adhuc adjecit parere, et peperit Abel fratrem ejus, et factus est pastor ovium; Cain autem agricola. Et factum est post dies, attulit Cain cum esset jam aetate legitimus, ex fructibus terrae hostiam Deo, et Abel attulit ex primogenitis ovium suarum, et ex adipe illarum. Et respexit Dominus in Abel et in muneribus ejus; in Cain autem et in hostiam ejus non respexit, ut unum martyrii gloriam destinasset, alium vero homicidarum principem collocasset, eo quod ille diabolus, qui patres eorum de paradiso e cluserat, necesse haberet, ut et filios eorum ad mortis periculum deduxisset. Tunc ingressus est in cor Cain, et dixit Cain ad fratrem suum: *transeamus in campum*. Et dum essent in campo exurrexit Cain super Abel fratrem suum, C et occidit eum. Et adjecit adhuc Adam cognoscere mulierem suam, et concepit et peperit ei filium loco Abel, qui dicitur Seth, cujus nomen lingua latina resurrectio dicitur, quia ab ipso resuscitavit Dominus semen justum, a cujus progenie perveniemus usque ad Dominum nostrum Jesum Christum per generationes singulas sibi invicem succedentium. Ipse est Seth qui genuit Aenas; Aenam enim lingua latina obliviscens dicitur. De ipso natus est Chainan, cujus nomen appellatur nativitas Dei. Nam ipse Chainan genuit Malelel, cujus nomen dicitur mutatio Dei. Et Malelel genuit Jaret, cujus nomen descensio dicitur. De ipso natus est Enoch, cujus nomen latina lingua renovatio interpretatur, quia Deus per ipsum renovaturus est mundum in illis diebus quando Antichristus multam faciet vastationem; tunc ipse et Elias simul prophetabunt mille ducentis sexaginta diebus, et interficiet eos Antichristus ubi et Dominus eorum crucifixus est. Sed ne quis dicat quod in Hierosolymis crucifiguntur, ubi et Christus Dominus crucifixus est, hoc utique dicit ubi et Dominus eorum crucifixus est, idest in regno Romano. Nam ipse Enoch genuit Matusalam, qui Matusala latine interpretatur missus. De ipso natus est Lamech, cujus nomen per interpretationem bonae mentis dicimus. Ipse est qui prophetavit de filio suo dicens hic nobis dabit requiem ab omnibus operibus nostris; nam ipse Noe idest requies appellatur.

Incipit origo Cain.

Transeamus ad originem Cain, et tunc ad generationem Noe revertemur. Posteaquam enim Cain a Deo maledictus fuisset, ut nec quisquam cum occideret signum adeptus est malum, quod nunc si quis acceperit in fronte sua aut in manu dextera bibat ipse de vino irae Dei mixto in poculo irae ejus et punietur in conspectu electorum Angelorum ejus, nam nomen ejus lingua latina in perpetuum crescens dicitur; idem enim hoc nomen acceperat, quoniam usque ad Christi adventum filii Cain ejus consortes occisuri essent christianos, vestigia Abel fratris ejus sequentes. Igitur iste Cain genuit filium nomine Enos, qui Cain dum ex serpente nascitur Lothum generasse cognoscitur, tunc aedificavit civitatem, et posuit ei nomen filii Sa.... nos; haec est civitas sanguinis, quae et nunc effundit sanguinem Christianum; haec enim civitas in terra Naid fabricata cognoscitur, et viva est. Ipsa terra interpretatur, quae in fine usque Christianos persequitur, qui fideli vocabulo nominantur. Nam ipse Enos genuit Gedam. Ipse habuit murorum scientiam. De ipso natus est Malelel, cujus nomen interpretatur audi tio fortis, et de Malelel natus est Matusadan, qui genuit Lamech illum, qui habuit uxores duas, una nomine Ada, quae interpretatur testimoniata, alia nomine Sella quae interpretatur adumbrans se ipsam. Ipse est Lamech qui dixit mulieribus suis: Audite vocem meam, mulieres Lamech, et continete auribus vestris verba mea,

quia virum occidi in vulnerem et juvenem in livore A meo, virum dicendo Christum Christianos dictos juvenem autem populum esse a Judæis Christum a paganis et hæreticis christianum occidi, vel uti reum versa vice videmus (*sic*) ut pro Abel Cain dicatur, qui pro Christi nomine laniatur. Et sequitur dicens quoniam septies vindicatus est de Cain, de Lameck autem septuagies septies; hinc cum apparet occidisse Cain, nam de muliere sua Adam genuit Hobel, qui est pater habitantium in tavernaculis, et alium nomine Jubal. Ipse est Jubal, qui ostendit psalterium et citharam. Nam de Sella natus est ei Thobel qui fuerat faber ferrarius et aerarius, et soror ejus fuit Noema. Ipsa est, quae psallebat voce non organo, per harum enim generationes increvit hominum multitudo, quousque super eos advenit errenda cathago; et B operuit eos cathaclysmus et disperdidit eos, quoniam miscuerant se filii Dei cum filiabus hominum, et non intenderunt praeceptis ejus, quia excaecaverat eos malitia ipsorum, et non speraverunt sibi interitum esse futurum.

Incipiunt generationes Noe. Redeamus igitur ad Noe, qui genuit ante diluvium filios tres, et sortiti sunt uxores, fuerunt enim in domo ejus animae VIII. De eis meminisse dignatus est Apostolus dicens: *octo animæ salvæ factæ sunt per aquam, sicut et vos modo baptisma salvos faciet.* Fiunt igitur a protoplausto Adam usque ad Noe, idest usque ad generationem Sem filii ejusdem Noe anni duo milia centum quadraginta duo, et a generatione Sem usque ad cathaclysmum idest ad generationem Arphaxat filij Sem, qui C statim post cathaclysmum nascitur anno centesimo. Fiunt omnes anni duo milia ducenti XL. duo. Cathaclysmus enim latina lingua secundum judicium appellatur.

Incipiunt generationes Sem filii Noe. Noe autem genuit Sem, qui dicitur latine nomen, et sortitus est uxorem nomine Norea, de ipsa natus est Elam. Elam interpretatur saeculum. Inde nati sunt Elamitae, et frater ejus secundus dicitur Assir, quem Nebrod gigans nepos patrui sui Cham de terra Sennar exclusit, idest de terra servili. Tunc fugiens condidit Nineve et Roboth civitatem et Chalech et Dassen inter Nineve et Chalech. Haec est civitas illa magna eorum, quam Jona propheta per iter trium dierum circuivit. D De ipso Assir Assiri nati sunt, qui in opitulationem venerant Caldeis adversus filios Israel ad Hierusalem. Continetur autem eorum regio his modis ab India ad Malicum insulam adfirmat esse quindecies centena milia passus. Malicum vero scenio ducenta XX. quinque milia. Inde ad insulam Madano (*sic*) confici ad apertum mare decem et octies centena et septuaginta quinque milia praeter regiones humano generi inaccessas. Hoc Solinus adseruit, et adtingunt usque ad Æthiopiam per centum viginti septem regiones satrapum. Haec sunt habitationes Persarum gentium et Medorum. Alius vero Arfaxat tertius filius Sem, qui dictus est Leo veniens, quartus vero Lud qui dicitur nascens, quintus Aram qui dicitur altus. De ipso Aram nati sunt filii quatuor. Primitivus nomine Obs, qui dicitur chorus. Secundus El qui dicitur in perpetuum; El enim Deus dictus idest perpetuus. Tertius Gatera, qui dicitur exuperans, quartus vero Mosoch qui et sagittarius. Nam filius Sem sextus qui dicitur Chauaam interpretatur nativitas Dei. Hi sunt sex filii Sem et Norea cum nepotibus suis. Nam Arphaxat filius Sem tertius qui dictus est Leo veniens; ideo enim hoc nomen acceperat, quia ex ipso leo veres futurus erat Dominus Jesus Christus. De ipso enim Arfaxat natus est Sala qui dicitur nuntius. Ex ipso Sala natus est Eber qui dicitur transflumen. Nam ipse Arfaxat filius Sem vixit annis centum sexaginta quinque et genuit Sala. Et vixit postquam genuit Sala annis quadringentis XXX. et genuit filios et filias, et decessit quinta generatione.

Incipiunt generationes Cham filii Noe.

Redeamus et ad Cham filium Noe, qui dictus est callidus, et sortitus est uxorem nomine Ause ex semine gigantum, qui genuit filium primitivum nomine Chus. Hic obtinuit Æthiopiam contra Ægyptum, et de ipso nati sunt filii sex, et ista nomina eorum: primitivus Saba interpretatur Tote et venit inde Saba gens, de qua gente fuit illa regina Austri, quae venerat audire sapientiam Salomonis, secundus vero Evilad, qui dicitur parturiens, tertius Sabata, idest tolle tu; quartus Regina idest clamatus, huic erant filii duo, primitivus Sabam, idest condemnatus, et secundus Judas, idest confitetur. Quintus vero filius Chus Sabacatha fuit nomen ejus, idest ornatus. Sextus vero Nebrot, idest rebellans; hic est Nebrot gigans qui fuit venator ante Dominum, inde nascuntur Chaldei.

Ipse est, qui exclusit Assyr filium Sem, idest filium patrui patris sui, et in ejus terram ædificavit Babylon, et Orech, et Archad, et Chalane intrinsecus in finibus Canaan. Sedet autem Babylonia in millibus sexaginta, muri ejus alti pedibus ducenti et lati pedes LXX. et hoc Solinus asseruit qui totum describit ambitum mundi. Secundus autem filius Cham Mestrem fuit nomen ejus, idest totum molens. Hic obtinuit Ægyptum, huic nati erant filii sex, et ista nomina eorum; primitivus Ludin idest sui negotii homo, secundus Emimegim, idest prophetatus est, tertius Latisin, idest iracundus, quartus Neptabin idest inflatus, quintus Patrosin, idest crudus, sextus Caslonin, idest cornutus. De ipso Caslonin nati sunt Filistini et Chapterini. Tertius vero filius Cham Phut fuit nomen ejus, idest perfectus, hic nusquam comparuit; quartus vero Chanan, idest adorans iniquitatem, nam ipsi Chanaan nati sunt filii undecim: primitivus Sidona, idest exivit in judicium venatrix. De isto nati sunt Sidonienses, unde fuit Jezabel, quæ colebat idolum Sidoniensium Baal, secundus vero Cettheus, idest peccans; tertius Jebuseus, idest confusus. Hic ædificavit Hierusalem, propterea Jebus dicta est secundum nomen ejus; quartus Amorreus, idest biliabundus; quintus Gergesseus, idest cred.-

tus; sextus Evveus, idest coluber; septimus Arnceus, idest Scotomatus; octavus Asenneus, idest non est ejus; nonus Azfrius idest iracundus, decimus Samareus idest audivit reum, undecimus Amattheus, idest delinquens. Hi sunt filii Chanaan undecim. Et post hoc dispersæ sunt tribus Chananeorum, et factæ sunt fines Chananeorum a Sidone usque quo venias a Gerara et Gaza, Ascalona, Azotu, et Geth, et usque quo venias Sodoma, et Gomorra, Adama, et Seboin, et usque Laban, quæ dicitur Segor, ubi confugerat Loth et ad omnem terram Chanaan. Hi turrem ædificaverant ex lateribus coctis, et bitumen eis fuerat pro luto. Et ibi confudit Deus linguas eorum, ut quod quis postulabat non hoc acciperet. Hoc temporibus Eber factum est, unde lingua hebræa dicta est, secundum Hebræos.

Incipiunt generationes Japhte filii Noe.

Tertius vero filius Noe nomine Japhet, qui dilatio interpretatur. Huic erat uxor nomine Ruth, ex hac genuit primitivum Gamer, idest mensuram. Huic erant filii tres, primitivus nomine Agganaz, idest ignis ardens, secundus Rifat, idest visio fervens, tertius Zhargam idest uberatio. Secundus vero filius Jafet Magog fuit nomen ejus; hic obtinuit Pamphyliam. Tertius vero Madias, hic obtinuit Pariam. Quartus Lotham, hic obtinuit Græciam; hic est pater Syrorum Palæstinorum, et de ipso nati sunt filii quatuor: primitivus Elisa, idest ad me veni. Secundus Tharsis, idest gladiator, hic ædificavit civitatem nomine Tharso, secundum nomen suum, in qua volebat fugere Jona a facie Domini. Tertius Citi, idest calcabo te. Quartus Rodi, idest condemnatus. Ab his designatæ sunt insulæ gentium in terra illorum, et fecerunt sibi sermonem unusquisque in suo genere et in suis gentibus. Quintus filius Jafet Elisa dictus, idest ad me venisti. Sextus Thober, idest uberans. Septimus Moise idest sagittarius. Octavus Thiras, idest lanciator. Hi Kartaginem obtinuerunt secundum auctoris dictum. *Tyrii tenuere coloni. Kartago urbs antiqua fuit*, utique Tyrorum. Hi sunt octo filii Jafeth, nepotes Noe. Ipsi obtinuerunt Pamphiliam, Parthiam et omnem Græciam, Rodiam et Citiam: inde Rodiciti, Mazianitæ cum Kartaginiensibus, et Tharsensibus.

Incipit rememoratio Salæ nepotis Sem filii Noe.

Redeamus ad Sala nepotem Sem filii Noe. Ipse est Sala qui vixit annis centum quinquaginta VII. et genuit Eber, et vixit postquam genuit Eber annis quadringentis xxx. et mortuus est: qui Eber vixit annis centum quadraginta quatuor, et genuit filios duos; primitivum nomine Faiech, idest partitus. Quare partitus? quia sub ipso divisi sunt filii et nepotes Noe. Secundus vero filius Eber, Jecta dictus est, idest pusillus. Huic erant filii duodecim; primitivus nomine Elmodam, idest agitatus; secundus Salef, idest alienatus; tertius Sarmoth, idest domus mortis; quartus Seruch, idest visibilis; quintus Odorrem, idest satis altum; sextus Azaer, idest levis; septimus Declax, idest trans hic; octavus Abimelech, idest

A nubilum; nonus Soba, idest tolle, veni; decimus Ufer, idest lumen curationis; undecimus Evilath, idest ostende hoc; duodecimus Jobab, id est amans Deum. Hi sunt duodecim filii Jecthan. Et facta est commemoratio eorum a Masse usque quo venias Gofer, a morte Salma. Et regnavit pro eo Saul ex Roboth civitate quæ est juxta flumen. Mortuus est autem Saul, et regnavit pro eo Ballenon filius Agnobor Mortuus est autem Ballenon et regnavit pro eo Arad filius Barad, et nomen civitatis ejus Fogor; nomen est uxoris ejus Metebel filia Matrab filii Mezob. Et hi duces eorum, Theman, Galla, Jephto, Telimas, Elas, Pynon, Genethz, Themna, Mazer, Magediel, Eram, Fazoin. Hi duces Edom in terra possessionis eorum. Hic est Esau qui dictus est Edom, propter
B aviditatem escae, pro qua suos primatus amisit dum ederet lenticulam cum de frito coctam hoc nomen accepit. Hæc est gens, quæ exclusit Chorreos.

Et hæc est gens Chorreorum.

Septem enim fuerunt filii Ser Correi et nepotes XXII. et ista nomina eorum; primitivus Lothan et filii ejus Eman et Chorri. Secundus Sobal et filii ejus sex, Golla, Manachacat, Geba, Sofan, et Onan. Hic est Onas, qui invenit Laminir in eremo Elas cum pasceret jumenta Sebegon patris sui. Quartus Annam, et filii ejus duo, Deson et Elibathe. Filiorum autem Deson haec sunt nomina, quattuor. Emadan, Asban, Thasra, et Chorram, quartus Aran, et filii ejus quattuor, Emadan, Asban, Thasra, et Chorram; sextus Asam, et filii ejus quatuor, Balam, Zucam,
C Juscha et Juschan; septimus Rison, et filii ejus duo Oe et Arranh, hi sunt filii Seir Chorrei VII. et soror eorum Thamna, et nepotes XXII. Haec est gens Zozomin, quam disperdit Esau a facie sua de terra Seir, ut possideret eam, et facti sunt Gabaonitae dum fugerent a facie ejus hoc in Jhesum idest servatus. Hi sunt quatuor filii Isachar. Filiorum autem Zabulon haec sunt nomina eorum, primitivus Seder, idest doctus; secundus Allon, idest sempiternus; tertius Sem, idest nubilum. Hi tres filii Zabulon. et Dinae filii non sunt nati. Filii autem Gad VII. haec sunt nomina eorum, Sofan, Anges, Saunis, Soban, et Ismeclis et Arielis, hi sunt septem filii Gad. Filii autem Aser hi sunt, et haec nomina eorum: primitivus Semna, idest numeratus; secundus Sesua, idest pe-
D titus; tertius Zievi, idest honor meus; quartus Baria, idest petens, et soror ejus Sara, idest. Hi sunt filii Aser quatuor, et soror eorum. Filii autem Bariae hi sunt duo, et haec nomina eorum: Chobor, idest exsuperans; et secundus Melchiel, idest missus a Deo, hi duo filii Bariae. Nam filiorum Joseph ex Asenne ex filia Petefres hi sunt, et haec nomina eorum, Manasses, idest oblivio, et Efren qui dicitur Satus. Ex Manasse nati sunt Machir, idest venditus, et Gaad, idest testimonium: inde natus est Susi, et de Sus natus est Gaddi, qui missus erat a Moyse ut Terram promissionis prospiceret. Et de Efren nati sunt Hisuthalan, idest dignitas Apostolica, et Thaan, idest nubilum; et de Suthalan natus est Edem, idest tem-

plum. Hic genuit Ause, et Ause genuit Navve, qui Jhesus appell tus est. Ossa autem Joseph secum imposuerunt Filii Israel ab Ægypto, idest de terra Sychem, et posuerunt ea in Sychimis in portiuncula agri, quam possedit Jacob ab Amorreis, qui inhabitabant Sychima agnis centum. Hoc in finem libri Jhesu Nave legimus, et dedit eam Joseph in particulam, et unde possumus probare loci ejus sepulturam, proferimus Genesen, et inveniemus, Jacob venisse in alteram civitatem Sychimam, quae est in terra Chanaan, cum venisset de Mesopotamia Syriae, et induxit ante faciem civitatis et emit partem agri, in qua statuit tabernaculum suum ab Emmor patrem Sychen centum agnis, et statuit illic aram Deo, et invocavit ipsum Deum Israel. Ne quis dicat quod in eodem sepulchro sepulti sunt Abraham, Isaac, Jacob et Sarra, liber nos geneseorum perdocet, sicut legimus scriptum : *et sepellivit Abraham Sarram uxorem suam in spelunca duplici quæ est contra Mambre.* Haec est, Chebron in terra Chanaan, et proprius factus est ager, et possessio et spelunca, quae in eo erat Abrahae in possessione sepulturae a filiis Ceth, quod emit XL. didragma argenti ab Efron filium Saar Cethheo contra Hierico. Haec est sepultura eorum. Filii autem Beniamin hi sunt, et haec nomina eorum : primitivus Bellach, idest gluttitus; secundus Chober, idest primitivus; tertius Asibel, idest ignis a Deo. Hi sunt filii Beniamin. Tres filii autem Bellac primitivi Beniamin hi sunt : primitivus Adar, qui dicitur ospitatio; secundus Noeman, idest psallens libenter; tertius Jachim, idest frater meus; quartus Roos, idest initiator; quintus Afim, idest similitudo; sextus Afim, idest secundum faciem meam ; hi sex filii Bellac. Nepos autem ejus ex Arad dictus est Arad, idest descensio. Filium autem unum habuit Dammomine Ason, qui interpretatur grece ex lingua Chaldea, episcopus, de hebræo vero in latino, speculator, subtili fraude nomen subinvolatur, nam et in malo speculatur Antichristus, legimus enim in secretis, quod ex hac tribu venisse nuntiatur. Filii autem Neptalim hi sunt, et haec nomina eorum; primitivus Masiel, qui interpretatur fortis Deus; secundus Guni, idest fortitudo; tertius Euzer, idest aeternus; quartus Sillem, idest debitum ; haec sunt nomina filiorum et nepotum Israel, eorum, qui introierunt in Ægyptum simul cum Jacob patre suo animae septuaginta quinque. Filius autem ejus quartus Juda, vir fuit potens in virtute ; hic genuit Fares, qui interpretatur divisus. Fares genuit Esrom, idest altus, Esrom genuit Aram, idest gens ; Aram genuit Aminadab; Aminadab interpretatur concupiscentia amans. Aminadab genuit Naasion, qui dicitur refrigerium, et soror ejus Elisafat, quae dicta est gratia Dei; ipsam sortitus est Aaron, ex illa nati sunt sacerdotes. Nasson autem genuit Salmon, idest fortitudo; Salmon genuit Boos, idest perfectus ex Racab. Et quare perfectus dicitur? quoniam in ipso perfecit Dominus, quod in Deuteronomio legimus : *et tu Moab,* dicimus, *mihi apparebis in domo mea,* idest per Ruth

A nurus Noemmin, quæ fuit uxor Chellon filii ejus. Hæc fuit Ruth Moabitis, ex illa genuit Obed, idest serviens, Obed genuit Jesse, idest obliviscens, Jesse genuit filios VII. et filias duas, et hæc nomina eorum, Eliab, Aminadab, Sama, Nathaneel, Jadenm, Asomum, et David septimus; et sorores eorum Sarbia, et Abigea, et filii Sarbiæ, Abesse, Joab, Elagel; hic est Joab qui dinumeravit populum ab Dan usque Bersabee, et fuit numerus Israel undecies centena millia virorum evaginantium gladium, et Juda quadringenta septuaginta millia virorum evaginantium gladium; et Levi et Beniamin non dinumeravit in medio ipsorum, quia præcapitavit sermo regis ipsum Joab, et malum visum est in conspectu Domini, de sermone hoc, et percussit eundem Israel, et dixit David ad B Dominum : *peccavi nimis quia feci rem hanc, et nunc aufer injustitiam pueri tui, quia evanui nimis. Et locutus est Dominus ad Gad videntem dicens : Vade et loquere ad David. Hæc dicit Dominus : tria ego decerno adversum te, elige tibi unum ex illis, et præstabo tibi aut trieannium famis, aut tribus mensibus fugere a facie inimicorum tuorum ad te disperdendum, aut triduum gladium Domini corrumpere in omnibus finibus Israel, et nunc vide, quod verbum respondeam ei qui misit me ad te. Et dixit David ad Gad, angustiæ sunt mihi, incidam potius in manu Domini, quia nimis multæ sunt miserationes ejus, et in manu hominis non incurram. Et irrogavit Dominus mortem in Israel a mane usque ad horam prandii, et mortui sunt de plebe. Abdanus, qui Bersabe septuaginta millia virorum, et misit Deus* C *angelum in Hierusalem, ut disperderet eam, mors autem vastabat. Pœnituit Dominum ; et Archangelo satis sit, tibi parce manu tua ; et angelus Domini stans erat in area Ornei Jebusei, et vidit David angelum Domini stantem inter terram et cœlum, et gladius ejus erat extensus ad Jerusalem ; et cecidit David et seniores operti de ciliciis in facies suas.* Et dixit David ad Dominum : *nonne ego dixi dinumerare populum, et ego sum qui peccavi, et male faciendo malam rem gessi, et hæ oves quid mali fecerunt, Domine Deus meus? sit igitur manus tua in me et in domo patris mei ; in populo autem tuo non sit ad obtritionem.* Et angelus Domini dixit ad Gad : *dic ad David ut statuat altare in area Ornei Jebusei.* Et fecit David secundum quod ei præceperat Dominus. Et tunc dixit Dominus angelo : *averte gladium tuum ;* D *et avertit gladium suum in vagina ejus.* Hæc enim Jerusalem, ante Jebus dicebatur, quam sortitus est Juda. Abiit autem ad Chananeum inhabitantem Chebron, et concidit illum Sessi et Achinam et Thalmi natos ex Enac, qui Enach ex Chanan nascitur. Inhabitaverunt autem Jebusei in medio filiorum Beniamin et Juda in Jerusalem quoadusque excluderentur post annos mille quingentos a Jonatha filio Matathiæ. Abigea vero soror David peperit Amessa. Et pater Amessæ. Æter Ismaelita dinumeratus est cum populo Israel ; cui populo cum Reges darentur, factus est, Domino irascente, primus rex Saul. Tunc dixit Dominus : *clamabitis,* inquit, *ad me a facie regis vestri, et non exaudiam vos, quoniam vo-*

vobis petistis regem; et iterum dicit: *dabo tibi regem in ira mea*. Sub qua ira regnavit annis quadraginta, occisus est in monte Gelboe. Tunc dixit David in dolore: *montes qui estis in Gelboe, neque ros neque pluvia cadat super vos, ubi effusus est sanguis unctorum Dei*. Hic est David qui dicitur misericors, et regnavit annis XL. et genuit Salomonem, qui dicitur pacatus; et regnavit et ipse annis XL. Haec autem sunt nomina uxorum David, Achinna, Abigea, Agal, Habital, Agla, Bersabe, Melchol. Sed cum reverteretur de Cembron recusavit Melchol, et tradidit eam viro alii, quia oderat eam nimis. Natus est autem Salomon ex Bersabe. Qui Salomon genuit Roboam ex Naath filia Annae regis filiorum Ammon, qui Roboam dictus est multitudo gentium. Temporibus ejus sustulit rex Susachim rex Ægypti arma aurea, idest Lanceas et scuta trecenta ab Arazar rege Syriae haec tulerat David, et fecit pro ea aerea Roboam filius Salomonis, et regnavit annis decem et octo; qui Roboam genuit Abiud, idest patri Deo, ex Maccha filia Ariel ex Gaba; et regnavit annis tribus. Abiud genuit Asaph, idest volat, ex Anna, et regnavit annis XL. uno. Asaph genuit Josaphat idest judex ex Gazuba filia Selthi; et regnavit annis XXV. Josaphat genuit Joram, idest visibilis, ex Fache uxore; et regnavit annis octo. Joram genuit Ochoziam, idest fortitudo, ex Gotholia filia Achab ex Zezabel, quae Gotholia vidua regnavit annis octo, et ille regnavit anno uno. Ochozias genuit Joas, idest mansuetus; ex Chobodda; et regnavit annis XL. Josias genuit Amessian, idest rogans, ex Jode; et regnavit annis XXIX. Amessias genuit Odiam, idest amans, ex Jeccelia; et regnavit annis LXI. Odias genuit Jonatham, idest perfectus, ex Darbia filia Sadduc, et regnavit annis sedecim. Jonatha genuit Achaz, id est tenens, ex Saba; et regnavit annis sedecim. Achaz genuit Ezechiam, idest regnum Dei, ex Rabbuti filia Zachariae; et regnavit annis XXIX. Ezechias genuit Manasses, idest oblivio doloris, ex Ebsiba: et regnavit annis quinquaginta quinque. Manasses genuit Amos, idest verecundus, ex Masthelamitaba; et regnavit annis duobus. Amos genuit Josiam, idest rogans, ex Jeddadida filia Oziae; et regnavit annis XXXI. Josias genuit Jochaz idest similis, ex Jecora; et regnavit diebus nonaginta et Examital genuit Joas et Sedeciam, cujus Nabuchodonosor oculos exceecavit in conspectu filiorum ejus, et in compedibus aereis vinxit eum, et in Babyloniam duci jussit, et in molundino constitui, et ibi mortuus est, cujus anno undecimo regni Jerusalem a Nabuchodonosor rege depraedata est. Et conclusi sunt Regum anni quingentiquinque, menses sex, dies decem, et transmigratus est populus in Babylonia, et constituitur rex a rege Nabuchodonosor Jecchonias filius Joachim, qui dictus est praeparatio; et regnavit diebus centum. Tunc et ipse ductus est in Babylonia, et in trigesimo anno transmigrationis tonsus est Jechonias, dum de carcere eum Ulemadar educeret. Hic est Ulemadar, qui dum Nabuchodonosor cum agri bestiis moraretur fuit ejus successor. Tunc locutus est ad Hiecconiam bona, et posuit thronum ejus super omnem thronum regum, qui sum eo erant in Babylonia, et mutavit vestimenta ejus et simul cenabat cum eo omnibus diebus vitae suae, et victus constitutus erat illi, et erat illius consiliarius omnibus diebus vitae. Hic Jechonias genuit Salatiel, idest misit Deus; qui Salatiel in Babylonia genuit Zorobabel qui dictus est victoria Dei. Hoc in tempore regnum adeptus est Cyrus rex Persarum. Anno autem quinquagesimo et secundo captivitatis Judae rex Astyaces adpositus est ad patres suos, et Cyrus rex Persarum accepit regnum ejus, qui in secundo anno regni sui subjugavit Babyloniam ad Ninevem civitatem Medico. Tunc vasorum dominicorum rethibendorum promiserat votum, quae tulerat Nabuchodonosor e Jerusalem de templo Domini, et reposuerat ea in suo idolio; proferens ea Cyrus rex Persarum, adsignavit Mitridati praeposito thesaurorum suorum; per hunc autem tradita sunt Salmanasaro praeposito Judae. Numerus autem eorum erat, libatoria aurea mille, argentea quingenta, murtatiola argentea XXIX. fialae aureae quinquaginta, argenteae autem duo millia quadringenta decem, et alia vasa mille; omnia autem vasa aurea et argentea quatuor millia nongenta septuaginta novem, et perlata sunt per Salmanasar et per eos, qui de captivitate Babyloniae regrediebantur. Hic Cyrus regnavit annis decem IX. et interfectus est a Miride in Massa Jada olympiade sexagesimo et octavo, et sepultus est in Castello quod magi obtinent Thiasarcida nomine, hic Cyri sepulchrum. Cyro ergo defuncto, sicut diximus olympiade sexagesimo et octavo, succedit in regno ejus rex Darius. Hic est Darius filius Asieri nascitur ex Bastin in civitate Susim et regnavit in regno Chaldeorum; a cujus anno tertio regni incipiunt ebdomadae Danibeli a capite circuli secundi. Jam tunc Romani magnificabantur regnante Tarquinio Supervo, qui fuit Romanorum rex octavus ab urbe condita, et regnavit annis XXIV. Condita vero est Roma a filiis Martiis et Ililiae undecimo Kal. Majas feria quinta, et sunt hodie usque in annum vigesimum quartum regis Geiserici anni mille dugenti septem. Anno tunc decimo mensum numerum apud Romanos habente regnante in Judea Hozia filio Amassiae anno XXIV. regni ejus. Exinde usque ad conclusionem annorum septuaginta captivitatis impleti sunt per successionem singulorum regum Romanorum anni ducenti quinquaginta octo ab anno vigesimo quarto Hoziae filii Amesiae. Verum ut cum Judeorum regum et Romanorum tempora coequentur ipsorum regum Romanorum annorum numerus requiratur, et a Remu et Romulo ejusdem conditoribus suo in ordine recitentur. Ipsi enim primo regnaverunt Romae simul annis XXXVIII. Post hos Titus Tatius dux Sabinorum regnavit annis quadraginta uno; dehinc Numa Pompilius annis quadraginta tribus; Tullius Hostilius annis XXX. duobus; Anchus Marcus Filippus annis XXVIII. Tarquinius Priscus annis XXX. octo; cujus anno sexto regni a Nabuchodonosor rege Jerusalem ostenditur captivari. Servus Tulius, serva natus,

annis xxxvi. Fiunt omnes in se anni ducenti quinquaginta sex usque ad primum annum Darii, quo Cyrus defunctus est. Quo tempore regnum Romanorum administrare coeperat Tarquinius Superbus. In cujus scilicet anno secundo completi sunt regum urbis anni ducenti quinquaginta octo usque ad conclusionem annorum septuaginta captivitatis, succedentibus etiam hebdomadibus Danhielis septem, in quibus ipse regnavit annis viginti duobus. Fiunt ergo urbis Regum anni ducenti octoginta. Post istos autem reges consules Tribuni vel ædiles usque ad Gajum Julium Cæsarem judicaverunt annis quadrigentis undecim. A Gajo vero Julio Cæsare usque ad Valentiniani extremum vitæ naufragium anni sunt quingenti octo, quibus in similitudine ferri licet argillam testo commixtum, tamen divinitus Romanum semper stetit imperium. Daniele statuæ illius interpretem, quam Nabuchodonosor somniaverat, qui legit, intelligat. Et conclusum est in ipso ingressu annorum mille ducentorum, decursis temporum metis, Romaniæ regnum, propterquod jam pene per totum ambitum terræ mortium neces et cruciatus accrescunt, bellorum namque fragores poenarumque lues sibi invicem congeminati succedunt; planctus vero, dolos, plagae simul et luctus ubique funduntur. Dum haec igitur omnia huic mundo frequentius inrogantur, cum occisonibus et occisis illico singula finiuntur.

[a] Interea Zorobabel filius Salatiel, hic est qui a Dario rege sapientior pronuntiatur; est enim de domo David ex genere Phares de tribu Juda, cujus petitionis Rex Darius templum aedificari jussit, et universa vasa restitui. Ipse est Darius, qui Artaxerses secundum Chaldeos nominatus est, secundum Medos vero Darius appellatus est. Hic fecit convivium grande omnibus qui sub eo erant, omnibus domesticis et omnibus praepositis Mediae et Persidis, ab India usque Æthiopiam centum viginti septem regionibus. Et cum bibissent et manducassent repleti regrediebantur; Darius Rex ascendit cubiculum suum, et dormivit, et expers factus est. Tunc tres juvenes custodes corporis regis dixerunt ad alterutrum, dicat unusquisque nostrum sermonem suum qui praevaleat, et cujuscumque fuerit verbum sapientior, dabit ei rex Darius munera magna, et super victoriam purpura circumdari, et in auro bibere, et super aurum dormire, et quadrigam inauratam, et cydarin byssinam, et torquem auream circa collum ejus, et secundus sedebit a Dario, propter sapientiam suam, et adfinis Darii vocabitur. Tunc scripserunt singuli sermonem suum et posuerunt sub pulvino Darii, et dixerunt: cum levaverit se Rex, dabimus scriptum, et quod judicaverit Rex, et tres majores Persidis, et cujus sermo sapientior fuerit, ipsi dabitur victoria, sicut scriptum est. Unus scripsit, forte est vinum. Alius scripsit, prevalet Rex. Tertius scripsit, praevalent mulieres, super omnia autem prevalet veritas. Tunc surrexit

A Rex et dederunt ei scripta, et legit et misit et convocavit omnes praepositos et majores. Sederunt autem et omnes principes, et lectum est scriptum coram illis, et dixit: vocate juvenes; et ipsi manifestabunt nobis sermones suos; et introjerunt, et dixit eis: renuntiate nobis de scriptis vestris. Et cœpit qui prior dixit de virtute vini, et sic ait: Viri, quam cito praevalet vinum omnibus hominibus, qui illum bibunt; seducit sensum regis, et orphanis, facit mentem vanam, servi et liberi pauperis et divitis, et omnem sensum demutat in hilaritatem et gaudium, et non meminit omnem tristitiam et debitum, et omnes animas facit divites, et non meminit regem neque praefectum, et omnia per talenta facit loqui; et non meminerunt quando bibunt amicitiarum amicorum

B et fratrum, et paulo post arripiunt gladios, et cum a vino fuerint et exsurrexerint, non meminerunt quae gesserint. O viri non praevalet vinum, quod sic cogit facere, et tacuit. Ubi ita dixit et cœpit secundus loqui, qui dixit de virtute Regis: O viri, non prevalent homines terra et mare tenent et omnia quae in eis sunt, Rex autem praevalet, et dominatur eorum, et omne quodcumque dixerit eis faciunt; Si autem miserit eos, ad hostes, eunt, et conficiunt montes et muros et turres, mactant et mactantur, et Regis non praetereunt verbum. Si autem vincunt, adferunt Regi quaecumque ceperint, et qui non militant nec pugnant, sed terram colunt, et cum araverint et messem egerint adferunt regi, et ipse solus est; et si dixerit: occidite; occidunt; et si dimittere, dimittunt, si cedere

C cedunt; si devastare, devastant; si aedificare aedificant; si excidere excidunt; si plantare, plantant, et omnis plebs et potestas ipsius sunt: superbis autem recumbens manducat et bibit et dormit, hi autem servant in circuitu ejus, nec possunt ire singuli et facere opera sua, et non ei obaudire. O viri, quomodo non supervalet Rex. Tertius qui dixit de mulieribus et veritate, hic est Zorobabel filius salathiel de domo David ex genere Fares de tribu Juda, cœpit loqui: Viri, non magnus Rex et multi homines et vinum forte, quis ergo dominatur eorum, nonne mulieres? mulieres generaverunt regem, et omnem plebem quae dominatur mari et terris et ex ipsis facti sunt, et ipsæ aluerunt eos qui plantaverunt vineas, de quibus vinum fit; ipsae faciunt indu-

D menta omnibus hominibus, et ipsae faciunt gloriam hominibus, et non possunt separari homines a mulieribus; sicut egerint aurum et argentum et omnem rem speciosam, et viderint mulierem unam bona specie et bona forma, et haec omnia dimittunt et in ipsa respiciunt, et ore patenti intuentur eam, et omnes eam laudant, magis quam aurum et argentum aut omne opus praetiosum. homo patrem suum derelinquet qui eum nutrivit et terram suam et ad mulierem suam adhaerebit, et cum muliere dimittit animam suam, et neque patris meminit, neque matris, neque terrae. Et hic debetis cognoscere, quoniam mulieres

[a] Hæc et sequentia sunt ex lib. III Esdræ.

dominantur vestri. Nonne laboratis et doletis et omnia mulieribus adfertis et datis; et accipit homo gladium suum et vadit peregrinari, et in navi navigare, et in fluvijs transire, et leonem videre, et in tenebris ambulat, et cum furatus fuerit et latrocinium fecerit et cœperit amicae suae afferre. Et iterum homo diligit mulierem suam magis quam patrem aut matrem, et multi desperatione facti sunt propter mulieres, et servi facti sunt propter eas, et multi perierunt et occisi sunt et peccaverunt propter mulieres, et nunc non creditis mihi quoniam magnus est Rex in potestate sua et omnes regiones timent contingere eum. Et debanna per Emen filia Bezzachi illius mirabilis viri concubina Regis sedentem vidi circa Regem, et accipientem diadema de capite Regis, et imponentem sibi et alapizantem Regem de manu sinistra, et ad haec omnia Rex hebes patenti ore intuebatur eam, et si adrisisset ei ridebat Rex, vel si irata esset et blandiebatur ei quoad usque in gratiam rediret cum ea. O viri quomodo non fortes sunt, quae sic agunt? Et tunc Rex et potestas eius aspiciebant ad alterutrum, et cœpit loqui de veritate, Viri, non ne fortes sunt mulieres, et magna est terra et sublime est celum, et citatus cursus solis regredietur in circuitum cœli, et iterum recurrit in eundem locum in una die non magnus qui ista fecit et veritas magna et fortior prae omnibus. Omnis terra veritatem invocat, celum eam benedicit et omnia opera quae moventur tremunt, et non est in eo iniquitas. Iniquum vinum, iniquus Rex, iniquae mulieres, iniqui omnes filiis hominum, iniqua omnia opera eorum, et non est in ipsis veritas, et in iniquitate sua peribunt: et veritas manet in aeternum, et vivit et tenet in saeculum saeculi. Et non est apud ipsam accipere personam, sed aequitatem facit, ab omnibus iniquis et malis abstinet se, et non est in judicium ejus iniquus; et ipsi fortitudo et regnum et potestas et magnificentia omnium seculorum benedictus Deus veritatis. Et tacuit loquendo. Et omnis plebs clamaverunt, et dixerunt: magna veritas et supervalet. Tunc dixit ei Rex, pete quae velis plus quam quae scripta sunt et dabo, quemadmodum inventus es sapientior, et proximus mihi sedebis et affinis meus vocaberis. Tunc Regi dixit: memorare voti quod vovisti, aedificare Jerusalem in die quo Regnum accepisti, et omnia vasa quae ablata sunt dimittere, quae separavit Cyrus Rex cum me excideret Babiloniam. Et vovit remittere ea in Jerusalem. Et tu vovisti votum aedificare templum, quod incenderunt Chaldaei cum desolata esset Judea; et nunc hoc est quod deprecor te, Domine Rex, et quod peto, et haec est magnificentia tua, quam a te precor ut facias. Votum quod vovisti Domino Regi Celi ex ore tuo. Tunc surrexit Darius Rex et osculatus est eum, et scripsit et epistolas ad omnes dispensatores et duces et praefectos, ut eum educerent, et omnes qui cum eo erant omnes ascendentes aedificarent Jerusalem, et omnibus prepositis Cœlae Syriae, Fœnicis; et Libanis scripsit epistolas transferri ligna cedrina et Libani in Jerusalem. Cum exisset

A juvenis a facie Regis aspiciens cœlum contra Jerusalem benedixit Domino et dixit: a te victoria, et a te sapientia, et tua gloria, et ego servus tuus: benedictus es qui dedisti mihi sapientiam, et domine pater tibi confiteor. Et accepit aepistolas, et profectus est in Babiloniam et renuntiavit fratribus suis omnibus, et benedicebant Deum patrum suorum, quoniam dedit eis remissionem ascendere et aedificare Jerusalem et templum, ubi invocatum est nomen ejus in eo. Est autem numerus eorum qui de captivitate Babiloniae regressi sunt in terra Juda et Jerusalem a duodecimo anno et supra, praeter pueros et puellas quadragintatria milia treceuti sexaginta. Pueri autem et puellae septemillia trecenti viginti septem psallentes, masculi et fœminae ducenti quadraginta quin-B que, Camelli quadringenti xxxv. subjugia promiscua quinque millia septingenta quinque. Cum autem proficiscerentur e regione Babyloniae, tunc etiam Esdra propheta et legis doctor et ipse cum eis ascendit, ad quem literas direxit Rex Artaxerses, quarum exemplum hoc continet. Rex Artaxerses Esdrae sacerdoti et lectori legis Domini salutem. Amicaliter ego judicans, praecipio eos, qui voluerint ex genere Judeorum, et sacerdotum et Levitarum, eorum, qui sunt in nostro regno tecum ascendere in Jerusalem; quodquod ergo cogitant proficisci, proficiscantur, sicuti placuit mihi et septem amicis meis consiliariis, ut possitis omnia inspicere, quae in Judaea sunt et in Jerusalem, quod consequens est secundum legem quam habes, tollere munera Domino Deo Israel, novissi-C mus ego et amici mei, quia Deus habitat in Sion, omne aurum et argentum quodcumque inventum fuerit in Babylonia restituetur in templo Dei et Jerusalem. Tu Esdras, secundum sapientiam Dei compone judices causarum ecclesiae in totam Syriam et Fenicem, omnes qui noveris docebis, et quodquod praeterint legem Dei tui et regis, diligenter punientur, sive morte, sive pœna vel damno pecuniario et exilio. Benevaleas. Et dixit Esdra scriba: Benedictus Dominus Deus patrum meorum, qui dedit ista in cor regis glorificare domum ejus, quae est in Jerusalem, et me honorificavit in conspectu regis, et consiliariorum ejus, et ego forti animo factus sum secundum adjutorium Domini Dei mei. Et profecti venerunt ad D Jerusalem, et celebraverunt Pascha nono Kal. April a feria v. a pascha Moysi in Ægypto annos mille centum septuaginta sex. Tunc fundamenta templi Dei a Zorobabel posita restaurantur, quod templum quadraginta sex annis aedificatum est: non enim Zonam suam solvit, neque capillos capitis sui fecit, sed nec calceamenta deposuit donec per Esdram Prophetam et sacerdotem legisque innovatorem suppletis septem hebdomadibus Danielis dedicatio fieret templi. Ipse est Zorobabel qui genuit Abiud, qui appellatur Pater confessionis. Abiud genuit Eliachin, idest resurgens. Eliachin genuit Azzor, idest occisus. Azzor genuit Saddoc, idest jussus. Saddoc genuit Achim, idest paratus. Achim genuit Eliud, idest Dominus fortis. Eliud genuit Eliazar, idest Deus adjutor. Eliazar ge-

nuit Matham, idest munus. Matham genuit Jacob, idest dilectus. Jacob genuit Joseph, idest congregat, cujus, ut putabatur, dominus Christus secundum carnem filius esse.

Expliciunt generationes quas Matheus Evangelista usque ad Joseph cui fuit desponsata Maria describit. Incipiunt aliae quas Lucas ad Mariam usque describit, sed cursu ab eadem ad primum hominem recalato revertitur.

Redeamus ad Exodum et proferimus generationes Levitarum. Levi enim genuit Chat, Gesson, et Merarij, qui Chat genuit Ambram, qui dicitur dilectio, et Issar, qui dicitur fortis ad fortem, et Cebron, qui dicitur amicus aeternus, et Odiel, qui dicitur fortis Deus; qui Odiel genuit Elisa, qui dicitur visitatio, et Masiel, qui dicitur petitio Dei, et Soseri, qui dicitur absconsus. Gesson vero filius Levi secundus, qui dictus est inquilinus, genuit Lobon, idest Las, ex Semei, qui dicitur auditio. Merarii autem tertius filius Levi genuit, Moolli, qui dicitur mutatio, et Omousi, qui dicitur fons meus. Ambram vero filius Chaat genuit Aaron Moysen et Mariam, quae dicitur dominatrix, ex Jochabet, quae dicta est dignitas Domini, filia fratris Patris sui. Isaar autem filius Chat secundus genuit Chore qui dictus est nudus; hic Chore genuit Assir qui dicitur rogans, et Belchana qui dicitur zelus, et Abiasar qui dicitur pater meus. Hi sunt filii Chorae, ex quo genere fuerunt illi, qui temporibus David ante arcam testamenti psallebant cum caeteris Levitis et Sacerdotibus sortium viginti quatuor cum Asaf, Iditum, Eman, et Êtan. Secundus vero filius Isaar Nafeih dictus est, qui interpretatur impietas, et tertius Zecris qui dicitur dilectio, et quartus Misael, qui dicitur misit Deus. Aaron autem interpretatur arca videns, aut visio altissimi: hic Aaron genuit Nadab qui dicitur concupiscentia et Abiud, qui dictus est amicus Dei. Mortuus est autem Nabad et Abiud dum offerrent ignem alienum ante Dominum Deum in deserto Syna. Et facta sunt ex numero eorum viginti tria millia. Omnis masculus ab uno mense et supra non enim considerati sunt in medio filiorum Israel, quia non datur illis haereditas in medio eorum ignem alienum quod dicit ex communi utique non divino de Cœlo venientem. Eleazar vero tertius filius Aaron qui dictus est Deus adiutor meus, genuit Finees, qui dictus est sectator ex filiabus Fuiziel: hic est Finees de quo in Machabeicis libris Matathias loquutus est dicens: Finees dum emulatur lege adeptus est sacerdotium. Quartus vero filius Aaron Stamar dictus est, qui dicitur rancidus hos genuit, Elisafat quae dicta est gratia domini. Moyses autem filius Ambram secundus genuit Gersam qui dicitur Ho pes, et Eleazarum, qui dicitur Dei virtus. ex Seffora, quae dicta est visitatio formonsa filia Sotor de Madia sacerdotis. Gersan vero genuit Sanatan, ipse et filii ejus erant sacrificantes in Tribu Dan usque ad diem transmigrationis terrae. In horum autem monte sepultus est Aaron et Moyses in Geth justa domum Fogor. Haec tribus sortem non accepit, quo-

A niam inde sunt sacerdotes qui altario Dei deserviunt: Dominus est enim sors eorum. Ideo nunc decimae sufficere debent sacerdotibus ut alieni sint a saeculi voluptatibus, qui alienis incubare desiderant rebus. Deinde Moyses Ægyptiaca lingua interpretatur de aqua acceptus, et haebrea lingua, servat domino. Ipse genuit Gersam et Eleazarum fratrem ejus ex Seffora quae dicitur visitatio. Hic Moyses fuit in deserto Syna annis xxxx. et dum jussus a Domino ascenderet in Robothmoab super montem Nabat super verticem Fasga, quae est contra faciem Hierico, et ostendit ei omnem terram Neptalin Efrem et Manasse, et omnem terram Judam usque ad mare novissimum, et desertum et adjacentia regionis Hiericho civitatem Fœnicum usque Fogor, et dixit Dominus

B ad Moysen, *hæc est terra, quam juravi Abrahæ, Isaac, et Jacob, dicens semini vestro dabo illam, quam ostendi oculis tuis; sed illo non introibis. Et mortuus est Moyses famulus Domini, in terra Moab, secundum verbum Domini, et sepelierunt eum in Geth juxta domum Fogor, et nemo scit sepulturam ejus usque in hodiernum diem*, ne ut Deus ab ipsis coleretur, sicut eum delinquerunt in Choreb. Hic conclusi sunt anni quadringenti septuaginta a vocatione Abrahae peregrinationis Israel usque ad heremi tempus, et moysi terminum vitae. Post hunc autem Jhesus filius Nave, qui dictus est Salvator, judicavit Israel annis xxx. et anni vitæ ejus centum decem, et sepelierunt eum in terminis sortis suae in Toamnasarim monte Efrem trans monte Galaad, posuerunt cum eo in monu-

C mento cortellos Petrinos circumcisionis, Israel devictis xxix. Regibus. Hec in tempore viginti novem Regum populi et gentes Africam tenuerunt, quae prisco tempore insula dicebatur, et ex quo habitare cœpit anni sunt usque ad annum sextum decimum regis duo milia septuaginta sex. Post Jhesum autem transgresso populo a mandatis Dei servierunt Regi Mesopotamiae Chusarsaton nomine annis octo, deinde pœnitentia egit populus, et judicavit eos Gothoniel annis quinquaginta. Origo autem Gothoniel haec est: filius fuit Genez fratris Chaleb fratris Jephone, hic Gothoniel cœpit civitatem litterarum et dedit ei Chaleb Asebam filiam suam uxorem haec est Dabir civitas litterarum, deinde judicavit eos Eglon annis decem et octo. Hic Rex Moabitarum fuit. Tunc po-

D pulus Domino non serviebat, quia idolis immolabat, et traditi sunt regi Eglon. Deinde judicavit eos Aotam Ambidexter annis octoginta. Hic cultellum palmarem accepit et dixit ad Eglom. Verbum est mihi ad te Rex; et dum introissent in cubiculo occidit eum et clausit januam, et fugit per medium exercitum salvatus. Anno autem vigesimo quarto Aoth in terra Idom mortuus est Job. deinde servierunt regi Semegar annis xx. hic occidit ex alienigenis in aratro boum octingentos viros et defendit filios Israel, deinde Jabis servierunt regi alienigenarum annis xx. Hic rex Chanan fuit qui regnabat in Asaroth, et princeps militiae ejus erat Syra. Huic fuerant currus ferrei nongenti. Deinde Debbora judicavit eos annis

XL. Hujus temporibus fugit Sisara in domo Jail, quem ipsa Jail occidit de palu tavernaculi sui persequente Barach principe militiae. Deinde Mazanitae obtinuerunt eorum annis septem, et nomen ejus erat Alazia. Sub ipso fugerunt filii Israel in speluncis et in scissuris montium abscondebant se Domino irascenie. Deinde judicavit eos Gedeon annis XL. filius Hierobal, soli enim trecenti viri exeriunt cum eo ad pugnam adversus Madian, qui lambierunt aquam sicut canes. Tunc dixit Dominus in trecentis viris solis, qui lambierunt aquas sicut canes: salvum faciam Israel. Deinde Abimelec judicavit eos annis tribus. Hic occidit ex alienigenis mille animas in igne, qui fuerunt in turre Sychimorum quando fugerant a facie ejus in Achroterium. Tunc a muliere percussus lapidem mole mortuus est. Deinde Fua filius Charram judicavit eos annis XX. Hic habitabat in monte Efrem. Sub cujus tempus pax abundavit, et non fuit bellum in Israel. Deinde Tole judicavit eos annis XX. duobus. Deinde Jair judicavit annis XX. duobus. Huic erant filii XXX. ascendentes XXX. equos, et erant eis XXX. civitates, quae dicebantur Abotthi Jar in Galatidia. Deinde Philistini et Ammanitae obtinuerunt eorum annis decem et octo, sub eorum pondera proclamaverunt filii Israel ad Dominum non semel sed saepius, et vix eos de periculis liberavit. Deinde Jephta de Galaad judicavit eos annis septem. Hic ab Aroer usque dum veniatur Marotthaei usque Abelthar XX. civitates Amon evertit cum populis eorum. Quando reversus suam domum obtulit filiam. Deinde Usbon filius Israel judicavit eos annis VII. Hic ex Bethlem fuit et erant ei XXX. filii et XXX. filiae dimissae foris, et XXX. uxores duxit filiis suis et mortuus est et sepultus est in Bethleem. Deinde Elom judicavit eos anais X. Hic Elom Zabulonites fuit, propterea in terra sepultus est Zabulon. Deinde Abdon judicavit eos annis octo, filius fuit Farathonites. Huic erant quadraginta filii, et XXX. nepotes ascendentes septuaginta equos. Mortuus et sepultus est in Farathon in terra Efrem in monte Elieth. Deinde alienigenae obtinuerunt eos annis XL., pro eo quod exacerbaverunt Dominum, et traditi sunt Chananeis, qui inhabitabant Ascalon, Gerara, Gaza, Azontu, et Geth quinque civitates, quas Inathen filius Mathathiae expugnavit. Deinde Samson filius Manoe et uxor ejus Dalyla, judicavit eos annis XX. Cujus virtus non poterat comprehendi, qui plus occidit in morte sua quam quod in vita sua. Deinde Samiera judicavit eos anno uno. Hic percussit ex Allophilis sexcentos viros praeter jumenta et salvum fecit et ipse Israel. Deinde pacem habuerunt annis XXX. His temporibus non erat dux in Israel, et unusquisque quod volebat hoc faciebat. Tunc tribus Beniamin delinquerat in facto Sodomitarum et exterminati sunt a filiis Israel, et derelicti sunt viri sexcenti, qui fugerant ut evaderent. Deinde Eli sacerdos, qui fuerat in Selon, ubi arca Dei constituta erat et filii ejus Ofni et Finees sacerdotes Domini. Finees vero genuit Achitob et Berlochabel, qui Achitob Abimelech, et hic genuit

A Abiathar; qui et hic genuit Achimelech, a Solomone in exilio relegatus, et Eli nimis senex et ambo filii ejus peccatores in conspectu Domini. Hoc in tempore natus est Samuel, quem postulavit Anna uxor Belchane, cum esset sterilis et exaudivit eam Dominus, et concepit et peperit filium et vocavit nomen ejus Samuel, dicens, quoniam a Deo Omnipotente petii illum. Heli autem fuit nonaginta annorum; oculi autem ejus erant obducti et non videbant, et judicavit populum annis XX. Et audito nuntio quod capta sit ab allophilis arca Domini, cecidit de sella, et mortuus est. Tunc Samuel successit ei, et judicavit Israel annis XX. Hic Samuel genuit filios, unum nomine Joel, alium vero Abiathar. Temporibus autem ejus post captivitatem arcæ ab allophilis, quando
B occisi sunt Phinees et Ofni filii Eli. Tunc et ipse, audito nuntio, mortuus est, et a gentibus Arca fuerat deprædata. Post reditum ejus quatuor loca sanctificata fuerant, quæ circuibat Samuel, idest Bethel, quæ dicitur Luxa, ubi visus est Deus ab Jacob, et Galgala, ubi circumcidit Jhesus populum contra Hierico, et Masefat, ubi obtulit filiam suam Jephta, et Armatea in domo sua, ubi fecerat altarium Deo; sacerdos enim fuit judex et propheta, sed ideo inter sacerdotes a nobis non est immissus, neque Eli, quia inter Judices computantur. Hic enim conclusi sunt Judicum anni quingenti sexaginta unus initii captivitatis alienigenarum. Post hunc autem factus est Saul Rex, quem Dominus in bile sua populo Israel dederat, per manus scilicet Samuelis unctum,
C cum quereret asinas patris sui Cis, qui regnavit in Israel annis XL. Bamma enim dicitur civitas, ubi unctus est iste Saul. Qui Saul habuit uxorem nomine Achima; ex hac genuit Jonatham Jesiul. Esbai, Memfibos, et sorores eorum Merob et Melchol, et filius Jonathæ Memfiboste genuit Macca. Post hunc regnavit David in Israel annis XL. et menses sex. Inter Samuel autem et David anni sunt XL. Temporibus eorum erant sacerdotes tabernaculi testimonii decem millia ducenti sexaginta, et Levitæ centum duodecim millia. sacerdotum autem erant principes viginti quatuor; qui sunt seniores viginti quatuor, et ista nomina eorum. Ex genere enim erant Eleazar et Ithamar filiorum Aaron. Prima sors Jarim, unde fuit Mathathias; secunda Bidæ; tertia Choreb; quarta
D Seroib; quinta Michæ; sexta Beniamin, septima Choos; octava Abia, unde fuit Zaccharias; nona Jesu; decima Jecchenir; undecima Enasib; duodecima Jachib: tertiadecima Chobra; quartadecima Isba; quintadecima Banne; sextadecima Emmer; septimadecima Chezir; octavadecima Afesor; nonadecima Phaner; vigesima Ezechiel; vigesimaprima Achin; vigesimasecunda Samuel; vigesimatertia Dalea; vigesimaquarta Mazia. Hi sunt XXIV. quos David sacerdotibus præposuerat principes. Quando enim de domo Abidda retulit arcam testamenti, et posuit eam in Sion in domo Aminadab, et inde transtulit eam, et posuit eam in domo sua, tunc hos sacerdotibus principes constituit, qui præcederent populum

ante arcam testamenti, et Levitæ fuerunt xxiv. qui A Levitis imperabant, ex genere enim erant Caat, Gesson, Elmenerii; nam super eos fuerant quattuor, quorum nomina hæc sunt. Primus Eman, secundus Asaf, tertius Iditum, quartus Ethan; fuit numerus ipsorum cum fratribus ipsorum docti cantare Domino, omnis qui intelligit, ducenti octoginta octo. Acceperunt etiam ipsi sortes diurnæ apparitiones juxta magnum et juxta pasillum perfectorum et discentium; excidit sors prima filiorum ejus et fratrum ejus ipsius Asaph, illi Joseph ipse, et filii ejus et fratres ejus duodecim. Secundus Godolias filii ejus et fratres ejus duodecim. Tertius Zacchur, filii ejus et fratres ejus duodecim. Quartus Jesdri, filii ejus et fratres ejus xii. Quintus Natanias, filii ejus et fratres ejus xii. Sextus Bocia, filii ejus et fratres ejus xii. B Septimus Israel, filii ejus et fratres ejus xii. Octavus Ageas, filii ejus et fratres ejus xii. Nonus Matthanias, filii ejus et fratres ejus xii. Decimus Semei, filii ejus et fratres ejus xii. Undecimus Esdriel, filii ejus et fratres ejus xii. Duodecimus Asabias, filii ejus et fratres ejus xii. Tertiusdecimus Sabael, filii ejus et fratres ejus xii. Quartusdecimus Matthatias, filii ejus et fratres ejus xii. Quintusdecimus Jarimoth, filii ejus et fratres ejus xii. Sextusdecimus Ananias, filii ejus et fratres ejus xii. Septimusdecimus Jesbacbas, filii ejus et fratres ejus xii. Octavusdecimus Ananias, filii ejus et fratres ejus xii. Nonusdecimus Misael, filii ejus et fratres ejus xii. Vigesimus Eliath, filii ejus et fratres ejus xii. Vigesimus primus Etth, filii ejus et fratres ejus xii. Vigesimus secundus Gotholias, C filii ejus et fratres ejus xii. Vigesimus tertius, Mazoth, filii ejus et fratres ejus xii. Vigesimus quartus Ramagi, filii ejus et fratres ejus xii. Hi sunt ducenti octoginta octo, qui praecedebant exercitum filiorum Israel, et cantabant Domino canticum. Tunc etiam et David cum eis impletus spiritu sancto simul prophetaverunt psalmos centum quinquaginta. Quattuor enim erant qui cantabant domino principes constituti, ut diximus; primus Eman, secundus Asaf, tertius Iditum, quartus Ethan, habebant septuagenos binos, respondentes sibi in cymbalis, et nablis et cytharis. Tunc non quod volebant, hoc psallebant sed quod per eos spiritus adnuntiabat. Viginti enim annis fuit Arca in captivitate, et quadraginta annis fuit in domo Abiddare, xx. annis fuit in domo David D regis, qui regnavit in Israel annis xl. mensibus sex, de cujus domo tulit Saddoc filius Sachiteb, qui in nomba fuit cornum. Et unxit Salomonem pro David patre suo in regem. Regnavit autem David annis vii. in Chebron et triginta tribus in Jerusalem. In Chebron autem genuit filios septem, et ista nomina eorum: primitivus Ammon quem occidit Abessalon, cum incestasset Thamar; secundus Chaleb; tertius Abessalon; quartus Ornias, qui propter Abisac sunamitem Ornias a Salomone interfectus est, quoniam postulavit eam conjugem sibi. Tunc Abiathar relegatus est, quod ipse eum unxerat in regem, Abiathar filius est Abimelech, qui fugiens solus, salvatus est, quando occisi sunt trecenti quinquaginta sacerdotes a Doec Syro, quem rex Saul miserat: De ipso dixit David ad Saul; dilexisti malitiam super bonitatem et iniquitatem super quam loqueris justitiam calliditatem Doec Syri incusat, qui se justum in sermonibus demonstrabat, et iniquitatem circa innocentes exercuit. Et iterum dilexisti omnia verba praecipitii linguæ subdola, quibus incautos subito dejecit in mortem. Hic autem Abiathar, qui tunc a morte evaserat, propter Orniam a Salomone relegatur, ut secundum sententiam Domini nullus ex semine Eli in domo Domini sacrificium administraret. Quintus Aphatias; sextus Ethoram, et Thamar soror Abessalon. Nam in Hierusalem de Bersabe Uriae Cettei Saman et Soban filii sunt David, fratres Salomonis et Nathae, cujus Lucas Evangelista ad Mariam originem demonstravit. Similiter etiam et Salomonis Matthaeus Evangelista ad Joseph originem demonstrat, ut appareat eos de una tribu exire, et sic ad Christum secundum carnem venire, ut compleatur quod scriptum est: *ecce vicit leo de tribu Juda radix David*; Leo ex Salomone; et radix ex Nathan, Salomon autem genuit Roboam, et Nathan genuit Matthan. Tunc accepit regnum Jeroboam filius Nabath ex uxore nomine Sorum, quae vidua mansit. Temporibus multis servus Salomonis contra Roboam filium Salomonis, servus cum domino regnum adeptus est, et in primo anno regni sui fecit vaccas aureas duas, unam dedit in Dan et unam posuit in Bethel. Tunc dixit ad plebem: sufficiat vobis ascendere in Jerusalem; ecce Dii tui Israel, qui te eduxerunt de terra Ægypti. Hic Jeroboam regnavit in Samaria annis xxxiv. et fuit scisma inter Roboam filium Salomonis, et Jeroboam filium Nabath, et praelium erat inter eos omnibus diebus vitae eorum, sicuti nunc inter veros Christianos et falsos Catholicos. Hic Jeroboam genuit Nadab ex uxore nomine Anna; et regnavit annis duobus. Successit Basa filius Achia, et regnavit annis xxiv. Post hunc Ela filius Basa regnavit annis duobus. Post Ela regnavit Zambri annis xviii. cum Thameni annis sex, et solus annis xii. Ipse est Zambri, qui genuit Achab, qui habuit Hiezabel filiam Eian regis Sidoniensium. Hic Achab regnavit annis xxi. et genuit Ochoziam et regnavit annis duobus; et alius filius Achab nomine Joram etc. regnavit annis xii. Post hunc regnavit Hieu filius Mannase annis xxviii. Tunc Josebeth filia regis Judae idest filia Joran soror Ochoziae abscondit Joas filium fratris sui Ochoziae regis Judae a facie Jeu annis octo in domo Domini sub Aod sacerdote; sub ipso Jeu Azael rex Syriae reliquit de exercitu Israel quinquaginta equites, decem curros et mille viros secundum Elisaei prophetiam. Huic Jeu successit Jochas filius ejus, et regnavit annis xvii. Et Jochas genuit Joas et regnavit annis xvi. Joas genuit Jeroboam, et regnavit annis xii. Jeroboas genuit Zaccharium, et regnavit menses sex. Post hunc regnavit Sellem filius Narmi mensem unum. Post hunc Manee filius Gaddi regnavit annis x. Hic Manee genuit Facih, et

regnavit annis duobus. Huic successit Facee filius Romeliae, et regnavit annis xxII. conlato autem libro. . . . . ro inventum est quod temporibus Facee filii Romeliae ascendit Teglafellasar rex Assyriorum, et transtulit tribu Gad et dimidia tribu Manasse usque ad terminos Neptali, et disperdit eos in terram. . . . . filium Romeliae regnavit Oseae annis vIII. Hunc humiliaverat Salmanasar rex Assyriorum, et fuit ei offerens munera. . . an. v. Tunc compertus est Salmanasar ipsum Osee mittentem ad Ægyptum, et parantem ei insidias. . . . . . octavo anno regni ejus vinxit eum et misit in carcerem; in nono anno transmigravit eum cum populo Israel ad flumen Gozae in civitatibus Medorum, ... et dispersit eos illic. Hoc primo anno regni Achaz factum est regis Judeae, tum et Tobias cum. . . . . Hic Salmanasar genuit Sennacherib; ipse est a quo nocte una occidit angelus Domini virorum centum et octuaginta quinque millia inter captivitatem Samariae, in Nineve, et Jerusalem in Babyloniam anni sunt CXLIV. mens. vI. dies x. ambo ad captivitatem simul indulgentias perceperunt, et uno tempore per Exdram et Zorobabel ad suam terram adscenderunt illi. Samarritani manserunt in captivitate Nineve annis xxII. et hi fuerunt in Jerosolymis annis LXX. fuerunt in Babilonia.

Redeamus ad Natham fratrem Salomonis, unde Maria originem trahit. Hic Natham genuit Matham. Mattham autem genuit Enam. Ena genuit Eliacim. Eliacim genuit Joram. Joras autem genuit Josram. Josram genuit Judam. Judas genuit Simeon. Simeon genuit Levi. Levi genuit Mathatiam. Mathatias genuit Joram. Joras genuit Eliezer. Eliezer genuit. . . . . genuit Eren, Eren genuit Eldam, Eldam genuit Chosam Echos genuit Addim. Addim genuit Melchi. Melchi genuit Neri. Neri genuit Salathiel. Salathiel genuit Zorobabel, Zorobabel genuit Besam. Besa genuit Anna. Anna genuit Judam. Juda genuit Asech. Asech per Sech. . . . Mesen. Mesen genuit Mathathi. Mathathi genuit Nahum. Nahum genuit Jose. Jose genuit Gennem. Gennem genuit. . . . . Levi. Levi genuit Natham. Natham genuit Eli. Eli genuit Joseph. Joseph Joachim. Joachim autem genuit Mariam. Hæc est Maria Mater Domini, ex qua natus est Salvator anno quadragesimo primo imperii Augusti Imperatoris. Supervixit autem Augustus ab anno in quo natus est Dominus Christus annos xv. Huic successit Tiberius Cæsar cujus anno xvI. passus est Dominus Christus Anna et Caipha sacerdotibus. Hic conclusi sunt anni quingenti LXXIV. inibi Cassius.

Ganiel usque ad passionem Domini nostri Jhesu Christi ab undecimo anno Joachim regis idem a primo anno captivitatis Hierusalem et Jeconiæ filii ejus a passione autem Domini usque Apostolorum Petri et Pauli annos xxvIII. passi Nerone b s. . . . . prima haec fuit Neronisque iterum futura sub Enoch et H l a. Hic Nero ipse est, cujus nomen Labanius. . . . . vocavit sescenti decem sexis. H c sa-

A pientia vertitur ut computetur per eras nomen illius qui dicitur

Antichristus

h. xIII. xvIII. vIII. III. xvII. vIII. vIII. xvII. xx. et xvIII. . . . . . desumpto sexis. . fit numerus collectus sescentum LIIII. hoc qui intersunt. . . .

nomine Antichristi; nam et in secretis legimus, quod. . . . . tus. . . . . . Neronis et dicitur civitas in occidente ubi adhuc tenetur inel. . . . . quibus. . . . . stellis quando veniet Antichristus. Nunc autem multi. . . . . . acti sunt. . . . . . ex nobis n. . . . . . fuissent et nobis nobiscum utique permansissent. Ab ipso Nerone. . . anni LXXIII. hic pseudo apostolus qui secundus extitit acerrimus Christianorum debellator. . . . . Ne-
B ronis et portio episcopi scilicet CLIII. . . . . xxvIII. neque ipse inmodicus persecutor evangelii tempore. . . . . cujus persecutione plurimos prophetas passi sunt, quos. . . . gloriosos in orbe. . . . . presidere ab ipso . . . . et est Athenis tolerabilis persecutor Labiano episcopo in urbe praesidente. . . . ruinam aliam plac. . . . . Kartaginis episcopus fuit. Sub ipso Decio passi sunt Romae sempronius Juli. . . pater Montanus usque ad Valerianum annis sunt vII. . . . . et Kartagine Cyprianus. . . . . Maximianum anni sunt xLv. ipsi sunt septimi Christianorum acerrimi persecutores. . . . . urbis et ensurius Karthaginis Sirano, et Ca-
C sianus diaconi urbis. . . . omelia concremaverunt. Ab ipsis usque ad Stiliconem iterum consulem anni sunt centum duo. Ipso consulatu venit persecutio Donatistis vI. Kal. Julias data pridie Kalendas Februarii Ravennae. . . . usque ad annos xxIIII. regis Geiserici anni sunt quinquaginta octo. Hic est numerus annorum. . . . . Dominus Christus passus usque ad annum praesentem, idest sicut supra scribtum est anni sunt quadringenti triginta quattuor. Nam ut sacculi annos per ordinem decurramus legis. . . . . Ab Adam usque ad diluvium anni sunt duomilia duocenti quadraginta duo. Ab illo usque ad vocationem Abrahae anni sunt mille centum octoginta octo. A vocatione Abrahae usque quo filii Israel introissent in Ægyptum cum Jacob patre
D suo anni sunt ducenti quindecim et cum Moyse. . . . . judices eis et erant ex filiis Israel annis quadringentis quinquaginta. Offenso Deo usq. . . . . . . dicaverunt eos alienigenae annis centum undecim. Reges eis fuerunt annis quingentis quia. . . . menses sex dies decem. In captivitate Babyloniae fuerunt annis septuaginta. Ebdomadarum Danielis septem in quibus est templum Dei restauratum anni sunt XLVIIII. Aliarum ebdomadarum sexaginta duarum, in quibus sacerdotes templi eis dominabantur usque ad Christi Domini nativitatem anni sunt quadringenti xxxIv. Et a nativitate Domini usque ad ejus passionem anni sunt xxxI. Et a passione Domini usque ad annum vigesimum quartum regis Geiserici

anni sunt quadringenti xxxiii. Fiunt omnes ab Adam A per legis ordinem numerati usque ad annum praesentem anni quing. . . . . nongenti octoginta quatuor.

Explicit liber Genealogicus, in quo praefati anni conclusio. . . . .

ANONYMI
LIBELLUS
DE COMPUTO PASCHALI.

LIBER PRIMUS.

Dum mens curiosa in re tam graviori et admodum satis optabili propensius desudaret, et diu anhelando lectitans perdurasset, illa scilicet quæ hominem mortalibus laqueis occupatum, jejuniis a delictis expiatum purgat, et beatorum choro consociat, coccineis maculis et alieno rubore aspersam baptismatis tunicam ut nivem exhibet candidatum [a], suscipit etiam in agni nuptias veternosis peccatis bonus tumet, in ruinæ casu dilapsum erigit sacerdotum precibus recivum Domino templum et subit odium miserationis fulgore micuit, adque scientiæ lumen effulsit, ut illa quæ videbantur quærenti et desideranti quibusdam nebulis obscurata patefierent, universa ei detegerentur occulta, a quo lunares cursus in integro firmarentur, et paschales circuli sibi invicem consonantes cum lunaribus annis, et embolismorum titulis sine ullo errore ab ignorantibus noscerentur, in quibus ocdoadarum et endecadarum anni ita investigati, adque divino nutu confecti signantur, ut in nullo prorsus vacillare aliquatenus videantur. Quibus providentia conditoris tanta titulatio delixa cognoscitur, ut in anno decimo regis Geiserici anni quadringentiviginti a passione Dominica in capite primæ ocdoadis complerentur, et tale, tam Judæorum, quam Christianorum inventum est pascha, quale tunc a Domino cum Discipulis fuerit celebratum. Passus interea pro nobis octabu kalendas Apriles, luna sextadecima, feria sexta, et resurrexit a mortuis sextu kalendas easdem, luna duodevigesima, feria prima, sicut in anno primo primæ ocdoadis operis cepti proculdubio aspectibus nostris veridicis ostenditur documentis. Est enim annus præsens in ocdoada prima a passione Dominica quadringentesimus vigesimus sextus anno sextodecimo Regis, secundi vero circuli caput annum habet consulatu Theodosii decem et septies et Festi, in cujus fine ab Ægypto exeuntibus filiis Israel completi sunt anni duo millia centum, et inventum est pascha, quale in Ægypto a Patribus primum fuerat immolatum; atque anno sextodecimo Regis adnotati sunt duo millia centum sedecim in vigesimo et sexto circulo anno septimo decimo ejusdem circuli, cujus anni Dominicum pascha agitur quintum decimum Kalendas Majas, luna septima decima. Sed ut unus assis in hoc circulo plus inveniatur, et a luna secunda ad caput iterum revolvatur, hunc Lunares minutiæ genuerunt, eo quod inter duodecim annos ut integro pascha'es dies pronuntiare possemus, assis unus de accentibus unciis perspicue invenietur præter illum assem videlicet feriarum, qui inter annos quattuor pro bissextum sæpissime subrogatur. Ergo octogies quater unciae septus et septies decusdipundius habeas annos octoginta quattuor, quibus sanctissimæ memoriae Augustalis sex de septem assibus in ocdoadibus et endecadibus suis non propriis locis et sedibus adnotavit; quos per annos octoginta quattuor annales unciæ invenerunt. Ob quam rem in ejusdem circulis error aliquotiens invenitur, dum annorum numero, et elementorum cursibus liquidius non adtenditur, quamvis unus assis de septem in octoginta quattuor annis semper deducitur, et paschali nunquam omnino supputationi conceditur; ipsumque assem, nisi fallor, proprium in lunarem cursum non intentus immisit, quem potius super vacuum integris assertionibus declinavit: Ipse est, qui paschales errores gignendo dinoscitur, sicut annorum serie conscripta monstratur. Ut autem ipsum assem, qui excluditur, invenire possis a [*forte* hac] supputatione uti debebis. Octogies quater enim decussis uncia faciunt tibi dies nungentos triginta unum; partiris trigesimum, invenies triesas: ipsi sunt triginta et unum embolismi, quos laterculus omnis habere cognoscitur; remanet unus assis ille, qui in fine annorum octoginta quattuor de septem semper deducitur, quem, ut diximus supervacuum lunares minutiæ genuerunt. Ipsum etiam et Agriustia ejus municipii Thimidensium regiorum scribens Hilariano de ratione paschali per scripulos arte quadam voluit excludere, inniteus in annos singulos non undecim dies et uncias, set undecim dies semiuncias, duæ selæ, scripulum suum semissemiuncia, duæ selæ, minus ad unciam scripulos duos cincunsela, qui faciunt in octoginta quattuor annis scripulos ducentos quatuor sestam qui sunt horæ octo, semispuncta, duoque habeo. Devidentur foris exclusæ. Minus ergo habentur ad plenum diem de septenario numero excludendum horas tres, scripulum undecim, puncta decem; ideo utique aliquantos annos suis adsertionibus in integro determinare nequivit. Providens igitur ipsum assem declinandum

[a] Sensus turbatus.

modis omnibus esse, quod si Augustalis sex, ut dixi, asses in laterculi membris certis numeris immisisset, nullatenus in lunari cursu et paschalibus annis vitium incurrisset; quibus exproventum erroris hunc assem in suo lunari cursu superflue variatim visus est prærogare; minori autem elemento in tertio circulo trigesimario anno vigesimo quarto lunaris concluditur cursus. Competit etiam his circulis paschalibus per annos octoginta quattuor, quibus explicitis ad caput reverteris sive in lunaribus cancellis, seu in paschalibus annis. Quorum annus igitur septimus decimus anno sexto decimo Regis; sed in lunari, ut diximus, cursu inter annos duodecim assem unum immittis in primum, secundum, et tertium cancellum super quod afuerit Kalend. Jan. sic quoque annos per singulos veritate fulciris. Cum igitur in tertium cancellum ad annum perveneris vigesimum quartum reverteris post annos octoginta quattuor, excluso die uno de septenario numero ex crementis lunaribus venientem, et invenies in cancellorum capite lunam secundam, in quibus ab A usque ad K decem literae numerantur, quas sibi (*sic*) exsicunt sinos dies, ut menstrualis numerus agitetur. Ipse autem per menses duodecim A foris defixae noscuntur, de quibus literis per dies singulos eram prospicis; et sic in cancellis per annos singulos descendens in directum contra ipsam eram lineam adsecutus, quota luna vere verius poteris invenire, sane scientia cordis edoctus. In cancellis autem feriarum per numerum septenarium quaerenti datur indiculum, ab A enim usque ad G septem literae adnotantur, in quibus annus agitur septimus, ubi in bissextum ter quadriennium immittis assem unum, hoc est annum unum K. et in mensium ordine quotum quaerere volueris, quam ad caput videris eram diebus singulis adnotatam, contra ipsam in iisdem cancellis invenies feriam fixam. In columna vero bissextili, quae cancellis lunaribus glutinata certo limite sociatur. Annus igitur et ipse septimus decimus feria tertia; sed ubi Kalendarum martiarum diem inveneris mineatum, illic habes bissextum inmissa feria designatum. Cum autem perveneris ad vigesimum et octavum, ad primum reverteris annum; et sic usque in fine mundi recapitulando singulos tam paschales quam bissextiles, simul etiam et lunares annos, feriarumque dies invenies adnotatos. Sed ut ipsum diem bissextilem in integro recognoscas, hanc rationem sequi debebis et scire hunc diem bissextilem non lavorabis. Hebraei primo ob hoc, non sua, sed Dei sapientia edocti, circa cursum lunae, non potuerunt errare; et ideo quando primum in Ægypto pridie idus Apriles quarta feria quartadecima luna, bessicilicus, duae selae de scripulo trion, semiuncia, sicilicus immolaverunt pascha, dixerunt duodecim inventis, et duodecim crescentis; eo quod invenerint lunam quando facta sit a minutione non a crementis incoasse; unde comprehenditur aequinoctium octavum Kalendas Apriles diem primum inventum fuisse, et quarta die quod est quinto Kalendas ejusdem dixisse omnipotentem Deum *fiant duo luminaria in firmamento cœli, sic ut luceant super terram, et dividant inter diem et noctem, et sint in signis, et in temporibus, et in diebus et in annis, et sint in splendore in firmamento cœli sic ut luceant super terram*; et sic est factum. *Et fecit Deus duo luminaria magna; luminare majus initium diei, et luminare minus initium noctis*; et cætera. Fecit igitur omnipotens Deus solem initium diei et cucurrit antequam fieret luna horas undecim et quartam partem horae; et statim jussit fieri lunam, et prosequi eum, cum quo tam magnum officium in cælo fuerat adepta. Constituta est igitur quintadecima plena, quia nihil quod non plenum perfectumque ediderit potentia Conditoris. Et ideo utique dictum est, duodecim minuentis et duodecim crescentis; luna enim per duodecim semestrua minuitur, et per duodecim semestrua crescit, ut quod minus sol ad plenum diem cucurrisse cognoscitur, hoc luna divinum magisterium minuisse a sapientibus invenitur; et sic cum Dominus jussit dodrantibus crescere, et dodrantibus minui, sicut re vel ante ipso ostenditur calculata partitio. Quindecies enim dodrantes, decusas, quadran; sed quia dixit duodecim minuentis et duodecim crescentis duodecima in decusas quadran faciat tibi deunsicilicus. Lunaris vero annus habet dies tricentos quinquaginta quattuor, in cujus anni mense invenies dies viginti novem, semis, super quos addes deunsicilicus, et fiunt tibi dies triginta, cincunsicilicus. Duodecies ergo triesciocunsicilicus faciunt tibi, secundum cursum Romanorum, dies trecentos sexaginta quinque, quadran; quem quadrantem per quadriennium temporis rediges, et facit tibi unum assem bissextum, hoc est quater quadrantes assis; haec est feria una. De columnis autem, quibus in circulorum capite cum suis sunt lineis picturatae, haec ratio cupienti clypeata monstratur. Quota enim fuerit Kal. Jan. luna contra ipsam directa linea adsecutus invenies. In secunda columna mensis primi quota die lunam primam tuos ante oculos fixam; in tertia autem, quarta, quinta, et sexta columna luna decima quota erit mensis quarti, quinti, septimi et decimi hanc lineam oculo cernens, prospicis per quattuor columnas esse dispositam [a] x jejuniis enim legitimis deserviens adnotatur, sicut de septimi mensis jejunio praecipiente Domino Moyses sanctissimus protestatur: *hæc dicit Dominus: a nona mensis*, inquit, *in decima mensis ad vesperas sabbatizabitis sabbata vestra; et omnis qui se non humiliaverit in jejunio illo perdam animam illam de populo suo*. Sic et per Zachariam Prophetarum omnium decus, de his sacris legitimisque jejuniis Dominus post captivitates tempus locutus est dicens: *factum est*, inquit, *verbum Domini omnipotentis ad me, dicens; dic ad populum terrae, et ad sacerdotes: si jejunaveritis et planxeritis in quinti aut in septimis jejuniis, et ecce septuaginta annis nunquid jejunium jeju-*

[a] Hoc signum reperi in cod.

nastis mihi o domus Israel? et si manducaveritis et biberitis, nonne vos manducetis et vos bibitis, non hæc verba sunt quae locutus est Dominus in manibus Prophetarum illorum qui ante nos fuerunt? Cum fuit Jerusalem habitata, et copiosa, et civitates illius in circuitum, et montana et campestres habitabantur. *Et factum est verbum Domini ad Zachariam dicens: hæc dicit Dominus Omnipotens, judicium justum judicate, miserationem et misericordiam facite unusquisque ad fratrem suum, et viduæ et pupillo et advenæ, et pauper nolite dominari, et malitiam quisque fratris sui nolite reservare in cordibus vestris.* Et paulo post: *hæc dicit Dominus Omnipotens, jejunium quartum, et jejunium quintum, jejunium septimum, et jejunium decimum erunt domui Juda in gaudium, et in jucunditatem, et in solemnitates bonas et jucundi eritis et veritatem et pacem amabitis.* Ecce jejunia legitima, qualiter fieri debeantur, a Domino nuntiantur. Sed cur in istis mensibus designatur, volentibus ostendamus. Jejunium enim quartum pro primitiis et messibus; et jejunamus jejunium quintum pro areis colligendis et decimis offerendis; jejunium septimum pro vindemiis colligendis; et jejunium decimum pro sementationibus etiam seminandi, sed olei primitiis delibandis. In quorum jejuniorum quattuor septimanis sine ullo errore lunam decimam intueberis, manifestam. A Dominico autem pascha et uniuscujusque anni computas dies octoginta quattuor, in quorum conclusionem invenies sabbatorum dies, quod est finis septi- A manae, quae in se habet quarti mensis lunam decimam et exsolves post sacrificium jejunium quartum. Centum duodecim jejunium quintum; centum septuaginta quinque jejunium septimum; ducentes sexaginta sex jejunium decimum; sic singula in ordine recensendo artis hujus magister et doctor poterit reperire; si tamen somnolentia cordis, quae a sapientibus declinatur, non oppresserit sensum. His quoque supradictis columnis aliae septem junguntur, in quibus Kalendarum Januariarum luna et paschae Dominicorum dies adnotantur; tricesimarius etenim lunae numerum, per septemnarium numerum ebdomadis divisus spatia numero ducenta decem disterminat. Ut autem unius cujusque paschae diem invenias, lunam et feriam, quae fuerit Kalendis Januariis, obser- B vabis, ut lunae cursum tenens in eadem columna, diem invenias paschae, quod ad feriam suprascriptam pertinere videtur; hoc idem et in fibulis triginta sequentibus adprobatur, in quibus Kalendarum Martiarum lunam et feriam per septenarium numerum utramque in luna dierum triginta ducenta decem spatia invenies adnotata, nuntiantes certissime fixum unius cujusque anni dominicum pascha. Nam et harum fibularum numerum tres aliae ut pedisequae columnae secuntur, quae in se embolismorum titulos et lunares annos lineis tensis ex Kalendis Januariis quota fuerit curiosis et bene sollicitis planius monstrare sequuntur, ut horum circulorum veritas in omnibus suis ornata manibus ostendatur.

LIBER SECUNDUS,

QUI IN SE OMNIA ORNAMENTA CONTINET CIRCULORUM.

Alia quoque ratio ob vigesimum quintum circulum, C quod in se annos continet duo millia centum a sacratissimo scilicet paschae die in Ægypto immolato adnuente Domino ostendimus manifestam, ut et in Kalendis Januariis secundam lunam, et primi mensis quartam decimam pridie idus Apriles, et feriam quartam adtendas in capite circuli secundi in integro fuisse defixam, quam tu diligentissimus servator supputans, hoc modo invenire debebis. Octogies quater enim triceni quinquages quartus faciunt tibi dies lunares viginti novem milia septingenti triginta sex; et octogies quater decusas uncia, faciunt tibi nungenti triginta milia sex unus dies embolismares addas supra summam superiorem, et habes triginta milia sescentos sexaginta septem dies. Exinde deducis diem unum, quem in sequentibus dictis ex detrimentis lunaribus gignitum esse docemus, et qualiter declinetur evidentissime demonstramus. Ergo circulus unus annos habet octoginta quattuor, qui in se continent noctium triginta miliasescenta sexaginta quinque. Et quoniam vigesimus quintus circulus in consulatu Theodosi sedeces et Fausti ab eodem pascho fuerit consumatus, quem recalato tempore supputans, invenies habere noctium septingenta sexaginta sex milia sescentas viginti quinque, quas cum partitus fueris in sexagesimam partem, invenies duodecim milia septingenta septuaginta septem, uncia, quam summam superiori summae adjungis fiunt noctium septingenta septuaginta novemilia quatringintas duas; a quibus partiris trigesimam habebis viginti quinque milia nungenti octo e superet dipondius, uncia haec, inquam, fuit luna secunda Kalendis Januariis. Ecce Deo gratias quam digne et rationabiliter inventa est Kalendis Januariis luna secunda, quae quartam decimam primi mensis cum embolismi titulo procreans in omnibus invenitur. Ex Kalendis itaque ipsis Januariis, ut quartam decimam pridie idus invenire possis, in tertio idus Apriles computans, et habes centum et unum diem, super quos dies addes luna secunda, quae inventa est esse ipsis Kalendis Januariis, faciunt tibi dies centum tres; partiris sexagesimam habes D bessicilicus, duae selae de scripulu, triensem, uncias silicus; hoc super centum tres dies addes, faciant tibi dies centum quattuor, bessilicos, duo selae de scripulo, triens, semuncia, sicilicus; partiris trigesimum invenies tres insuper, et decus quattuor, bessilicus, duo selae, de scripulu, trien semuncia, sicilicus, et habes quartam decimam primi mensis, et quod excurrit pridie idus Apriles, qui est primus paschae sacratissimus dies. Sed ut ipsius lunae quartae decimae feriam quartam profectionis filiorum Isdrael ex Ægypto invenire possis, adverte; vicessi-

mus enim et quintus circulus in fine secundi laterculi A de Ægypto filii Isdrael exeuntibus invenitur esse conclusus, sicut per legis storiam annorum indicat sextus vicies quinque. Si ergo octoges quattus fiunt paschae duo milia centum, et in vicesimo et sexto circulo in capite complentur anni duomilia centum bismilies; itaque centies trecenti sexagies quinque quadran, faciunt tibi dierum septingenta sexaginta septem milia viginti quinque. In his partiris septimam et habes centum nove milia quingenti septaes, quattus super et septus. Incipe numerare a feria prima quae fuit ipsis Kalendis Januariis primo anno paschae in Ægypto immolato ab asse primo in septem assibus, et invenies pridie Kalendas Januarias feriam septimam; ipsis quoque Kalendis Januaris feriam primam; ex quarum utique Kalendarum diem in pridie idus Apriles B computas, et invenies dies centum duos. In his partiris septimam, et habes decus quattus super et quattus; haec est feria quarta quartaedecimae lunae primi mensis anni primi, ut diximus, in capite circuli secundi, in quo invenimus pascha sacratissimum tunc a patribus in Ægypto immolatum. Sed cum hos circulos in ordine adtentus fueris adsecutus intra columnas dies paschae veridicos invenies adnotatos, et illos qui foris sunt pro certo falsissimo super cilium columnarum encauto cum cribtos sine dubio in errore fuisse defixos. Videtis igitur, carissimi, quod unicuique nostrum nihil denegat Omnipotens Deus. Sed quis quanta de ipso praesumserit fideliter cupienti ut voluerit dilargitur? Ita enim hæc sacramenta manifestari praecepit, ut a passione Dominica in quadringentesimo et vigesimo anno regis Geiserici decimo anno diem inveniremus, in quo Dominus cum suis discipulis pascha sacratissimum manducavit; in eodem quoque complerentur anni duo milia centum decem, ab agno scilicet illo anniculo sine vitio in Ægypto immolato, sicut a secundi circuli capite ostenduntur in ordine titulati.

Incipiamus itaque, fratres, ab exodi lectione de ipso agno in Ægypto immolato in memoriam scientibus revocare, ut possimus utrorumque agnorum speciem volentibus demonstrare. In qua lectione recognoscimus ipsum Deum et Dominum nostrum ad Moysen et Aron fratrem ejus in terram Ægypti dixisse: *mensis hic*, inquit, *initium mensium, primus erit vobis, in mensibus fasæ*, ad omnem Synagogam filiorum Isdrael dicens: *decimo die mensis hujus accipiant sibi singuli per domos tribuum ovem per domum; et si exigui erunt in domo, ut non sint sufficientes ad ovem, adsumant secum vicinum proximum suum, per numerum animarum singuli quod sufficient sibi computabunt in ovem. Ovis sit sine vitio, immaculatus perfectus masculus et anniculus erit vobis ab agnis et ab ædis accipi, ea sit vobis observatum usque ad quartam decimam diem mensis hujus. Et occidet eum omne vulgus synagogae filiorum Isdrael ad vesperam; et accipient de sanguine ejus, et ponent super duos postes, et super limem in domibus, in quibus eum edent, in ipsis et edent carnes ipsas nocte assatas igni et azima cum. . . . . . . edent. Non edetis crudam, neque coctam in aqua nisi assatam igni. Caput cum pedibus, et inter reneis nihil derelinquentes ex eis in mane, et os non confringetis ab eo. Quae derelicta fuerint de eo usque in mane igni cremabuntur. Sic autem comedetis eum; lumbi vestri praecincti, et calciamenta in pedibus vestris, et bacula vestra in manibus vestris; et edetis eum festinanter, pascha est enim Domini.* Praecepit igitur Omnipotens Deus per Moysen universae synagogae filiorum Isdrael in mense novorum, qui est initium mensium in mensibus anni, in quo habitu ederent pascha; ad hoc utique, ut et suam divinitatem credentibus nobis in Christo manifestaret et illorum latrocinium, jam tunc a pascha primum, in Ægypto celebratum demonstraret; qui in Ægypto B ad vesperam, idest in novissima saeculi tempora, praecincti, et calciati adversus agnum Dei immaculatum prima die azimorum ad vesperam cum gladiis et fustibus exirent, et universa, quae ab omnibus Prophetis de eo praedicta fuerant, in eum committerent. Et ideo nos qui jam non secundum imaginem, sicut illi, sed secundum veritatem in commemoratione passionis filii Dei pascha celebramus, nihil aliud in primis nisi de ipsius Domini nostri adventu totis viribus fidei nostrae diligenter requirere debeamus et tunc circulorum serie revolvamus. Primus enim Gajus Julius Caesar Romae imperavit annis decem, mensibus quattuor, diebus sex. Post Gajum Julium Caesarem successit Augustus imperator, qui imperavit Romae annis quinquaginta sex, mensibus C quattuor, die uno. Hoc imperante advenit Johannes, Zachariae sacerdotis filius, missus a Deo praedicans baptismum pœnitentiae, qui secundum praedicationem legis prophetarumque omnium Christum ostendit, Christum filium Dei advenisse in hunc mundum, idest in regione Judae, dicens: *hic est agnus Dei, qui aufert peccata mundi; et hic est Salvator saeculi; hic est de quo dixi: homo ante me factus est, cujus non sum dignus corrigiam calciamentorum solvere.* Exinde cepit Jesus docere populum et facere virtutes et signa magna, quae nullus alius fecerat. Manifestavit autem se post baptismum universo humano generi filiorum Dei, missum a Deo patre ad stabiliendum et reformandum, reconciliandumque populum sibi compositum, quibus electis duodecim D discipulis data est potestas in sancto Spiritu; et misit eos per omnes gentes, docentesque docerent. Dehinc ordinatis eis ad officium praedicandi gratiam Dei factam per nomen ejus, remissionem peccatorum, resurrectionem carnis, aeternam vitam mortuis resurgentibus, praedixit eis quanta passurus esset a Judaeis usque ad mortem, mortem autem crucis et quod triduo mansurus esset in corde terrae, et quod tertia die a mortuis resurgeret, et post resurrectionem cœlos petiturus esset. Deinde Tiberius Caesar imperavit annis viginti duobus, mensibus septem, diebus vigintiduobus. Hoc imperante, idest sextodecimo anno imperii ejus, procurante Judaea Pontio Pilato sub Anna et Caifa sacerdotibus, octabo Ka-

lendas Apriles, duobus Geminis Consulibus, incidit sexta decima luna, parasceve, quando Dominus noster, Salvator generis humani, Jesus Christus filius Dei passus est. Perpessus igitur omnia, quae de eo fuerant scripta, secundum praedicationem legis Prophetarumque omnium et Evangeliorum ejus, passus, ut diximus, octabu Kalendas Apriles, die parascaeve. Tertio vero die a mortuis resurrexit, die Dominica sextu Kalendas easdem, et conversatus cum Apostolis et Discipulis quadraginta ferme diebus, circumfusa nube in cœlo est receptus. Exinde igitur, regnante gratia Dei, homines credentes in nomine ejus inluminari cœperunt. Et ideo in his omnibus gratiam referamus haec omnia disponenti propter nostram salutem; et vocat nos ad divinam agnitionem Dominus Deus omnipotens pater Domini nostri Jesu Christi, cui sit honor et gloria per eundem Dominum Christum in Sancto Spiritu per omnia secu'a seculorum. Amen.

Fiunt ergo a protoplausto Adam in anno sextodecimo Tiberii Cæsaris, idest in passionis Domini die, anni v. millia quingenti, et a passione Domini usque ad annum decimum Regis, anni quadringenti viginti; quo anno et invenies diem paschæ sacratissimum, in quo Dominus noster pro nobis agnus Dei fuerit immolatus. Qui dies in capite circuli primi anno decimo ejusdem Regis defigitur, perfecto numero titulatus. In his itaque annis Augustalis, sui laterculi auctor, dum et litterarum sit scientia præditus, et calculationis arte peritus, vitium incurrisse cognoscitur, propter annorum scilicet numerum suo in lunari cursu, cui plus assis unus ex ipso annorum fallaci numero accidisse probatur. Dicit enim a passione Dominica centesimo octogesimo et sexto anno, ejusdem Paschæ die, diem diei convenisse, cum in anno centesimo sexagesimo et nono a capite circuli tertii diem ipsum debuit repperire, quem in suis circulis anno sexagesimo et nono noscitur defixisse. Illum vero sine membris diem cum vocabulo personatum apud nos anno septimo decimo, habitum suorum circulorum in capite in incerto numero ostenditur titulasse; ideo utique in errore devenisse videtur, sicut ipse suo adloquio profitetur. Quod autem, inquit, non ab eo anno quo passus est Dominus annorum ordinati sunt circuli investigati adque repperiti compendii utilitas sua sit a duobus Geminis consulibus quo anno passus est Dominus usque ad annum consulatus Antonini quater et Albini, qui in hoc opere primus est, anni centum octoginta sex numerantur, et quia hoc eodem Consule contigit, ut omnifariam paschæ dies diei passionis Domini conveniret utilitas obluta (*sic*) compendi fastidiri non debuit. Ab hoc igitur Consule, quo primæ ocduadis initia cæpta sunt, usque ad eum annum quo octogesimus et quartus annus cum suis embolismorum signis concluditur, perfacile est inspicientibus Kosmutæ calculationis veritatem oculis quoque testibus comprobare, qualiter in hac supputatione comprobare se promittit; cum nec diem passionis Dominicæ in capite

A primæ ocdoadis suæ in integro defixerit, nec certum numerum annorum veridice terminaveris; sicut textus indicat nostrorum sequentium circulorum, quorum scilicet in capite inveniens Kalendis Januariis luna vigesima, et secunda feria septima, quartadecima primi mensis; decimu Kalendas Apriles, feria IV. Dominicum paschæ VI. Id. Apriles, luna duodevigesima, et in ejus circulorum habetur in capite Kal. Januariis luna XX. feria VI. quartadecima primi mensis octavu kalendas Apriles feria V. dominicum pascæ, V. kal. Apriles, luna VII. In hoc dicit putat esse passionem Dominicam, quod omnino ullatenus congruit veritati. Sic etiam nostris aspectibus lunaris ipse cursiculus indicat rutilo lumine radiatus, simul et annorum numerus certo in loco jure B defixus. Agriustia vero primus pravitatis cultor, et erroris sui amator, assertionisque suæ imperitissimus doctor et semipsum, quem dum diximus declinandum, annos per singulos scripulis dissiparare conatur, ut ejus falsitas evidens ostensa nudetur, et a veritate alienus innotescere videatur. Ipse in doctius tunc interrogationibus agitetur, quasi vel quos solaminis argumento in ipso anni curriculo suis lateraulis lunæ crementum asses undecim semuncia, n. sele, scripulum unum semissem uncia, duæ selæ voluerit prorogare, et non asses undecim et uncia, quod proculdubio in ipsa separatione annali eadem luna testatur augmentis augere. Per quam utique unciam in annis octoginta quattuor septem asses habere poterat supputator, de quibus unum assem, qui post triginta C unum currit tempore Moysi, veritatem agnosceret plenum deesit (*sic*) declinasset. Octogies quater, ergo ut dicit, semiuncia duæ selæ scripulum unum semissem uncia II. selæ, ipse itaque respondit sexis, quadrans scripuli undecim destun. (*sic*); quod est quod asserit. Et ille ait sexis dies sunt sex et quadrant horæ sunt tres scripuli vero undecim destant sennarum (*sic*) minus; puncta duo esse probantur, quia in destante puncta decem concludi apertissime dinoscantur. Quid in hac interrogatione manifestius, quid in sua responsione probabilius, quam ut suo fomite vinceretur ineptus, suspiciones suas ex usus qui solus horas octos emmisset puncta duo tantum secundum arbitrii sui voluntatem nisus sit exclusisse, et plenum assem penitus non valuit de-D clinare. Ob quam rem hereticos (*sic*) omnes ad veritatis regulam docuit descivisse, et ut caeci jam facto ultra luminis januam non poterant invenire; sed qualiter prudentibus certis numeris declinetur captus et integer sensus non avertere moretur Octogies quater enim trecenti quinques quattus, sunt dies viginti nove milia septingenti triginta sex; et iterum octogies quater decusas uncias faciunt tibi dies nongenti trigenta unum; quos superiori summae adjungis, erunt dies trigenta milia sexcenti sexaginta septem; qui dies per ocdoadas et endecadas ita determinati noscuntur, ut et ipsum quem in se supervacuum continent diem excluderent, et certum in se seclusum numerum consingnassent. Quinque enim

sunt ecdoadae et endecadæ quattuor, quae ecdoadæ quinque inibi embolismares quindecim et lunares annos viginti quinque menses habent quadragintos nonaginta quinque, qui in se optinent, dies quattuor decimilia sescentos decem et quattuor, endecadae inibi embolismares et lunares viginti octo, menses habent quingentos quadraginta quattuor, qui in se evolvent dies sedecimilia quinquaginta sex; quorum dierum summam superadjungis, faciunt tibi dies triginta milia sescento sexaginta sex. Ecce de triginta millibus et sexcentis sexaginta septem diebus breviter exclusus unus assis in ocdoadibus et endecadibus per dierum divisionem veridice comprobatur et tunc ab imperitis, et studiosis in contentionibus dissipatur. Sic etiam in circulo sequenti cum superiori germina concordia ociavit per embolismos, adque communes annos assem ipsum furiosus (*sic*) quantocius plenum invenies declinatum. Sunt enim in et secundo circulo sicut et in primo, embolismares anni xxxi, et communes quinquaginta tres tricies. Semel ergo treceuti docies, quattus, respondet tibi undecimilia nongenti quattus, et quinquagies ter treceuti quinquages quattus faciunt tibi dies decem et octo milia septingenti sexaginta dua. Hae duae summulæ sibi invicem junctae efficiunt dies sexmilia sescentos sexaginta sex, et declinatus est assis ille praedictus.

Redeamus igitur et ad illam summam in dictis superioribus de eo anno venter et tectum, per quam primo anno pasche in Ægypto celebratum Kalendis Januariis luna secunda fuisse dijiceris. In ipsum si advertere volueris, hunc eundem assem plenissime declinabis. Continentur enim in praedictam summam assium septingenta sexaginta sex milia sescenti viginti quinque, ex quibus deducis asses trecentos sexaginta quinque, anni scilicet novissimi circulorum, ut appareat ipsum assem, et per hanc summam exclusum fuisse de septenario numero innatum ex unciarum augmento. Verum et vigesimam primam lunam sine unciis plenissimae nudam anni octogisimi quarti esse condiseas. Cum autem praedictos dies rursum superioris summae revocaveris, et hanc ipsam partitus fueris, secundam repperies lunam, quam Kalendis Januariis in secundi circuli capite adfati, manu scis fuisse signatam. Deductis itaque his assibus trecentis sexaginta quinque, remanent assium septingenta sexaginta sex milia duceuti sexaginta, in quibus partiris sexagesimam, habebis duodecimilia septingentos septuaginta unum; addes hoc supra summam praedictam, erunt assium septingenta septuaginta nove milia triceenta unum. In his partiris trigesimam, invenies viginti quinque milia nongenti sexaginta septem superet asses viginti unum. Ii sunt luna vigesima prima octogesimi quarti anni. Revocatis quoque praedictis assibus treceutis sexaginta quinque ad illam superiorem summam, erunt assium septingenta sexaginta sex millia sexcenti viginti quinque, ut supra. In quibus partiris sexagesimam, et invenies duodecimilia septingenti septe septi, uncia; addes supra summam praefatam, et habes assium septingenta novem milia quadringenti, dipondius, uncia. In his partiris trigesimam, et habebis viginti quinque milia nongentos octogenta superet dipondius, uncia, sicut est luna in secundi circuli capite titulata, et declinaberis ad semipsum, quem in fine circulorum saepissime diximus declinandum. Quisquis es namque dolo vecordiae sauciatus, vel hujus rationis ignarus, per quam altam profundamque partitionis summam, ut verius dicam, potius dilucide demonstratum, hic assis de numero septenario fuerit exclusus agnosce; quemdam omnem in tua supputatione declinare nequiveris in utroque neutericus inveniris. Desine, quæso, jam desine in errore miseros populos per fallaciam tuis eversiculis insilire; veritati quoque tandem aliquando dura colla summitte, qui per nebulas et perstigia ex Ægypto, de incognitis provinciarum spatiis et longa intercapidine terrarum quasi venientem tibi nuntios paschae diem sacratissimum sine tempore frequentius inaniter celebrandum. Cum horum namque circulorum lunare in tui pectoris sensum gluttinaberis cursum. Tunc a primo anno paschae in Ægypto immolatum veridicum invenies fundamentum, quod et lunaribus cancellis veris et paschalibus titulis congruum sat esse cognoscis. Ex Kalendis namque Januariis, quibus superioribus dictis circulorum in capite lunam secundam inventam habitamque fuisse, jam noris in pridie earumdem Kalendarum Januariarum anni sequentis supputabis, eruntque dies trecenti sexaginta quinque, super quos addes lunam secundam, quae isdem fuit Kalendis, ut dixit agnoscite licet procedendi, (*sic*) et fiunt dies trecenti sexaginta septem, in quibus partiris sexagesimam, invenies sexisuncia, duae selae addes supra summam predictam, et habes dies trecentos septuagenta tres, uncia, duae selae. In his ergo partiris trigesimam, invenies decus dipondius; superest decus tresisuncia duae selae, similiter etiam et in anno sequenti qui in ordine tertius appellatus supputare debebis. His itaque trecenti sexages quinque fiunt dies septingenti triginta. Immittis vero ut supra anni primi lunam secundam et habebis dies septingentos triginta duos, in quibus partiris sexagesimam, invenies decus dipondius. Restant duae selae; addes hoc supra summam praedictam, et erunt dies septingenti quadraginta quattuor; restant duae selae, in quibus partiris trigesimam, invenies dies quattus super et vi s quattus, restant duae selae. Sic autem singulis quibusque annis usque in octogesimum et tertium annum supputabis; quem octogesimum et quartum in fine circulorum adnotatum agnoscis, ut etiam in his singulis annis undecim asses et uncia immittere videaris, et nullis cancellorum anfractibus vel lunaribus tituli crasse omnino noscaris. Dominus enim noster Christus, paternae obediens jussioni, ita hujus lunae almum sydus edidit, ut de noctis invenies lumen solidatae tenebrari ob nubimenta tenuaret quae claro invecta curriculo cautis vacasse per erroribus,

secretis operantibus causis, nunc plena subducit implenda, et rotatis cursibus iterum definitur. Haec sunt igitur lunae principia, ejusque officia perenni servitio divinitus instituta; haec in signis, et in temporibus, et in diebus, et in annis praesciae facta. Per hanc quippe fabricam castam puramque, et suae majestatis praesagio Dominus designabat ad ecclesiam, quod saepissime tenuatur casibus variis, et minuitur semper in lapsis; splendoris tamen nitore suffulta crescit in sanctis. Sic enim speciatim dico, eadem de semetipsa loquitur ecclesia: *fusca sum*, inquit, *et decora*, o filiae Hierusalem; et Dominus per Prophetam voci sonorae respondit, et dicit: *tota speciosa es sicut sol, et perfecta sicut luna;* et iterum: *semel juravi in sancto meo si David mentiar, semen ejus in aeternum manebit, et thronus ejus sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in æternum.* Hoc autem ecclesiae in Christo totum manet, et competit sacramentum, adientissime namque repraesentamus ejusdem lunae perfectissimum cursum, ut in suis eum quodammodo cancellis diebus singulis in integro noveris terminatum. Ex Kalendis, inquam, Januariis in pridie illius diei supputabis, in quo etiam luna quota sit quaeris. Sed forsitan dicis: quare in pridie et quota sit luna in sequenti significas die, quia ex Kalendis utique Januariis summam colligis, et quota in his fuerit luna superinmittis? numquidne unum diem bipartitum vel duplicatum supputare singularem aliquatenus in numero possis? itaque in his partiris sexagesimam, et quod fueris partitus supra dierum numerum ponis, in quibus similiter trigesimam partiris, et in quovis die, ut dixi, quota erit luna, quae ad athomum per dies et annos singulos peritissime designabis, quamvis unius cujusque paschae natales nonnisi primi mensis novus generat dies; sed ut ipse primus mensis a tertio nonarum Martiarum die usque in quarto nonarum Aprilium a cunctis plerumque esse dicatur, certa atque digesta ratione monstretur, ut in his viginti novem diebus paschalis nativitas relegatur, et per primum annalem circulum veridicis documentis, evidentius ostendatur. A solis enim et lunae fabrica quae die V Kalendarum Aprilium sumpsit exordium, computamus dies trecentos liberos quadragenta occurrisse ad futurum quintum nonarum martiarum diem, super quos dies addimus lunam quintam decimam, in qua utique plenitudine diei ipsarum quintum Kalendarum Aprilium ad vesperam a Domino fuerat constituta, et fiunt dies trecenti quinquaginta quinque, in quibus partiris sexagesimam, et habes quinques deuncos; addes supra summam superiorem, et fiunt dies trecenti sexaginta. Deun. partiris trigesimam et invenies decusdipondius super et deun. et quoniam quintadecima luna, plena, ut diximus, quinto Kalendas Apriles fuerat facta pridie idus Apriles, ut ritis cornibus extenuatur ad suum mensem primum implevit; propter quod novilunium Judaeis praeceptum est observare usque in hodiernum diem. Secundum vero mensem quarto idus Majas implevit, tertium men- A sem quarto idus Junias, quartum mensem sexto idus Julias, quintum mensem sexto idus Augustas, sextum mensem septimum idus septembris, septimum mensem pridie Nonas Octobris, octavum mensem nonis Novembribus, nonum mensem pridie nonas Decembris, decimum mensem tertio nonas Januarias, undecimum mensem Kalendis Februariis, duodecimum mensem quinto nonas Martias, et habes dies trecentos quinquaginta quinque, quos continet annus primus sane inibi quindecim diebus lunae, quota utique plena et perfecta fuerat facta. Nam a quintum nonarum in quartum Nonarum Martiarum die supputatio pronuntiat luna, qui est scilicet dies inter quintu et tertio medius in quo luna deun et non assis, qui est dies unus inventus sit plenus. Itaque a die ipso B mensis inchoari non potest primus, sed a tertio nonarum martiarum in quarta nonarum Aprilium diem, in quarum quartu nonarum pridie, hoc est in die kalendarum Aprilium conputamus ex quinta kalendarum earumdem praeteriti, idest primi anni, in quo die utraque luminaria in signis, et in temporibus, et in diebus, et in annis a Domino fuerant constituta, et inveniemus dies trecentos septuaginta, super quos addimus lunam quintam decimam, in quo statu interea fuerat facta, et fiunt dies trecenti octoginta quinque. Ex quibus diebus partiris sexagesimam, et habes sexis cincun; hos praedictae summae adjungis, et fiunt dies trecenti nonaginta unu cincun; partiris trigesimam et invenies decus tresis, superet ascincunt. Ergo ex die tertio nonarum martiarum C usque in diem quartum nonarum Aprilium primam lunam quaerere debemus, quoniam in quocumque die existis viginti novem diebus luna prima cum fuerit, inde incipit mensis primus, in quo mense pascha sacratissimum celebrari praecepit omnipotens Deus, sicut in Exodo testatur et dicit: *diem festum paschæ observabitis; septem diebus edetis azima, sicut praecepi tibi, per tempus mensis novorum; in eo enim existis de terra Ægypti.* Item in Levitico præcipit Dominus et dicit: *primo mense in quarta decima mensis, in medio vespertinorum pascha Domini, et in quintadecima mensis hujus dies festi azimorum Domino.* Item in Numeris: et locutus est Dominus ad Moysen in deserto Sina anno secundo proficiscentibus eis ex Ægypto, in mense primo dicens: *dic, ut faciant filii Israel* D *pascha in tempore suo quartadecima die mensis primi ad vesperam. Secundum tempora, secundum legem suam, et secundum comparationem suam facies illud. Et locutus est Moyses filiis Israel facere pascha in deserto Sina secundum quod præcepit Dominus Moysi, sic fecerunt filii Israel.* Et paulo post cum comminatione præcepit Dominus, et dicit: *homo qui fuerit mundus, et in via longa non fuerit, et cessaverit facere pascha, exterminabitur anima illa de populo suo, quia munus Domino non obtulit in tempore suo: et peccatum suum accipiet homo ille.* In Deuteronomio Moyses ad populum locutus est dicens: *observa mensem novorum, et facies pascha Domino Deo tuo, quia in mense novorum existi de terra Ægypti nocte, et sacrificabis*

pascha Domino Deo tu. Sic quoque et in primo libro Esdræ apertius scriptus est egit. *Osius pascha in Hierosolymis Deo, et immolavit phasec quarta decima luna primi mensis ad vesperam.* Ecce quartadecimæ lunæ dies, qui est ad quinta decimu kalendarum Aprilium die usque in septimo decimo kalendarum Majarum, legaliter ut sit vera ratione firmata dinoscitur; et sic etiam a tertio Nonarum Martiarum die usque in decimo kalendarum Aprilium diem sunt decem novem, in quibus luna dum nascitur, lunaribus annis proculdubio deputatur; a nonum vero kalendarum Aprilium in die quartu Nonarum earundem dies sunt decem, et his dum nascitur embolismaribus annis profecto defixa notatur, sicut circulorum in vetustatis indiculo comprobatur. Sex enim menses divident annum, in embolismario vero mensis unus dierum triginta prorogator accedit sexes ergo vies nonus tibi faciunt dies centum septuaginta quattuor; et septies triceni habes cc. decusas summulas adjungis, faciunt tibi dies trecentos octoginta quattuor. Hic est annus embolismaris. Lunaris autem annus æque in sex mensibus dividitur. Sexes itaque

A vies nonas faciunt tibi dies centum septuaginta quattuor, et sexes triceni centus octo sunt. Junctæ sibi invicem summulæ faciunt dies trecentos quinquaginta quattuor, non a dominico in dominicum paschæ, sed ad quartam decimam in quartam decimam lunam primi mensis anni supputantur venientis; et sic omnes suo in ordine per annos octoginta quattuor certis mensibus sine dubio dies collectos invenies, sicut ipsius lunæ per menses singulos oculis testibus, nativitatis fulget aspectus. A prima enim luna kalendarum Januariarum usque ad octavam annos embolismares invenies; a nona vero usque in vigesima septima lunares pro certo repperies. Sic etiam a vigesima et octava usque ad trigesimam embolismares invenies annos. Hæc omnia solicitius observabis, et dies paschæ in integro invenies. B Non laborabis ecce, annuente Domino, singula dilucide perfecta monstrantur, in quorum jam et obtrectatorum perfidia refallatur, ut insontium astuta simplicitas cunctis subdita cognoscatur; ipocrytarum vero evitentur errores, quia imperitorum est jactantia, nam verecundia plenæ sunt præfatæ virtutes.

Ordo Mensium Januarius. Aug. et Dec. habent dies xxxi. IIII. Non. VII. Id. XVIIII. Kal.
Martius. Maj. Jul. et Oct. habent dies xxxi. VI. Non. VIII. Id. XVII. Kal.
Aprilis. Jun. Sept et Nov. habent dies xxx. IIII. Non. VIII. Id. VIII. Kal.
Februarius habet dies XXVIII. in Bissex. XXVIIII. IIII. Non. VIII. Id. XVI. Kal.

Reg. Mens..............................Epactæ..Con. Sol.
Mart. V..I......

Reg.........Lunæ......Nullæ.....................Rec........Pas.................Ter. Pasch.
Ap. I..........S.........V...........XI..............II.........V.........Ter...........................N. Ap.
Maj. III........O........V. .........XXII............III.........I..........Quat.........................
Jun. VI. .......N.........VII..........III............IIII.......VI.........Non.Kal.Mar.........VIII. Kal. Ap.
Jul. I...........D.........VII........ ............VI.........II........ III. Id. Feb.. .... Id. Ap.
Aug. IIII........I..........VIII.......XIIII.......... ....V. ....VI. Non. Mar ....IIII. Non. Ap.
Sept. VII..... ....VII.......III.......... XI. Kal. M.............XI. Kal. Ap.
Oct. II.........E...........X....... ..XXV..........I............VI.........VI. Id. Feb............IIII. Id. Ap.
Nov. V.........M. ........VIIII.....VI...............II...
Dec. VII.......Ap.... .....XII... ...XVII...... ...IIII.........IIII... ...III. Kal. Mar.........III. Kal. Ap.
Jan. II.........Mi..........XI.........XXVIII..... V...........VII.......XIIII. Kal. Mar. XIIII. Kal. Mi.
Feb. VI.........lu...........XII.......VIIII...... ..VI..........III.......Non. Mar...........
Junge istes cum Jul.........XIII.......XX...........VII..........I..........VI. Kal. Mar..........VII. Id. Ap.
consotiis ad Kal. Aug......XIIII.....I................II.......... IIII .....Id. Non. Mar..........
collig. VI. Kal. Ap.
Istos iunge cum Epact. ad lunam XII...........III...........VII.....IIII. Non Mar.
inveniendam per Kalend. XIII...........IIII.........V.......XIIII.Kal.Mar. XVII. Kal. Mar.
IIII...........V...............I.........IIII. Id. Prid. No. Ap.
XV............VII.........IIII.....Kal. M. XIIII. Kal. Ap.
XXVI..........I...............II.......XII. Kal. Mar. Prid. Id. Ap.
VII..............II............V........VII. Id. Feb...................Kal. Ap.
XVIII...........III...........III.......IIII. Kal. Mar.........XII. Kal. Ap.
V.
VI. Ist. iunge cum XIIII. Kal. Mar......V. Id. Ap.
VII. consoc. et ter. ad Dominicam Prid. Non. Mar. IIII. Kal. Ap.
I.
III. Paschæ inveniendam, et ad XV. Kal. Mar.
IIII.
V. Quadragesimae
VI. initium.

EODEM TEMPORE.

AUCTOR INCERTUS.*

OBSERVATIO CRITICA.

Quisquis in Scotorum historia vel leviter versatus agnoscere debet primos Christianos religionis doctores in hodierna Scotia exstitisse vitæ monasticæ cultores, unde famosum illud Forduni in Scoti-Chronico lib. XIII, *cap. 8, pag. 184, dictum, qui de sancto Palladio circa annum 430 ad Scotos in Christum jam credentes misso episcopo sic loquitur : « Ante cujus (Palladii) adventum habebant Scoti fidei doctores, ac sacramentorum ministratores presbyteros solummodo monachos, ritum sequentes Ecclesiæ primitivæ. » Per quæ sane verba sincerus ille historiæ Scoticæ conditor solum insinuare videtur, S. Palladium fuisse primum episcopum a summo pontifice Romano missum ad Scoticanam Ecclesiam a cunabulis resurgentem gubernandam, cum ante illius adventum, et eadem adhuc imperfecta ac rudis per presbyteros ab aliis legitimis episcopis ordinatos ac plerumque monachos instructa fuerit, sed jam ad suscipiendam supremam Ecclesiæ hierarchiam accommodata prout aliæ gentes ad Christum conversæ prius per presbyteros instructæ sunt, quam episcopali jurisdictione donatæ. Verum rerum Scoticarum scriptores et ipse Fordunus agnoscunt sanctum Niniam Candidæ Casæ episcopum, sanctum Palladium, sanctum Fernanum, S. Servanum, S. Kentigernum, aliosque primitivæ Ecclesiæ Scoticanæ episcopos, exstitisse veros monachos, ac disciplinæ acerrimos vindices, qui monasteria, tanquam Christianæ religionis quædam castra, erexerunt, ex quibus prodierunt tot sanctissimi milites ad debellandam dæmonum militiam exercitati, et ad propagandam fidem Christi aptissimi. Hujus rei vividum exemplum præbet sequens Ordo monasticus, ab antiquis monachis Scotis sub exordio susceptæ Christianæ religionis observatus, qui cum vetustissimum sit omnium Monachorum Occidentalium monumentum, magnamque cum Ægyptiorum Patrum regulis connexionem habeat, sic merito post S. Cassiani institutiones et regulam S. Pachomii debitum locum inter hæc additamenta meretur, utpote arctissimam Orientalis disciplinæ observantiam complectens, exceptis frequentibus illis in aquam immersionibus, quæ solis monachis Scotis fuerunt peculiares. Cum igitur, longe ante adventum S. Palladii, in hodierna Scotia exstiterint monasteria, quorum inquilini nominabantur* Kiledei *vel* Kildei *ab ipsis cellis, quas inhabitabant, non a cultu quem ibidem exercebant, sic appellati; adeoque veritati consonum videtur, hunc Ordinem Monasticum etiam ante S. Cassiani institutionum propagationem, ab illis* Kiledeis *sive* Kildeis *(corrupte per sequiores scriptores* Culdeis *nuncu-* A *patis) observatum fuisse. Nam hoc monasterium Kilrosense vulgo Culrosense dictum erectum est, a S. Servano Orcadensium insularum apostolo, et S. Palladii discipulo, qui non novam disciplinam monasticam introduxit, sed veterem primævis Scotis monachis communem excoluit. Erat autem hoc monasterium in æstuario Forthæ sive Bodotriæ situm, ad borealem fluminis ripam et infra Strivelingiæ castrum sex milliaribus jacens, ubi fluxus et refluxus adhuc cernitur, quem auctor vitæ S. Kintigerni apud Bolandum 13 Januarii per Malenam et Ledonem fluvios designat; ad morem quorumdam veterum per Ledonem intelligens æstum et fluxum maris, quemadmodum et per Malenam denotans refluxum sive recessum maris; quos igitur male duos distinctos fluvios existimavit, cum apud Kilrosiam nullum aliud flumen* B *præter Bodotriam appareat, ubi tamen, quamvis locus ille viginti milliaribus ab ostio fluminis distet, tamen magnus fluxus et refluxus maris observetur. In hoc igitur monasterio educatus est S. Kentigernus vulgo dictus Mungo primus Glasguensis in Scotia episcopus et multorum monachorum pater, qui, Kilrosia ad australes partes secedens, necessario æstuarium Forthæ transivit tempore Malenæ sive refluxus maris, atque apud Glasguam figens pedem insigne erexit monasterium a nongentis quinquaginta monachis inhabitatum, quibus utique disciplinam monasticam a S. Servano magistro suo usitatam præscripsit observandam. Celeberrimum ergo erat Kilrosense monasterium, et forsan ante adventum S. Palladii ab ipsis monachis Scotis sive Kiledeis constructum, a quibus et denominationem sumpsisse videtur,* C *cum ex ante dictis omnino constet, monachos apud Scotos jam dudum floruisse. In veteri enim Scotorum idiomate* Kil *denotare ullam quemadmodum et* Ros *vel* Ross *significare promontorium animadvertunt antiquitatis Scoticæ periti, ita quod* Kil-ros *exstiterit verum Kiledeorum promontorium, quorum cellæ ibidem constructæ altitudine eximia reliquam planitiem superaverunt, præsertim ad latus boreale æstuarii positæ. Verum labente sæculo septimo hoc insigne Kiledeorum monasterium, a Danis et Norwegis, Britanniam septentrionalem devastantibus ad incitas est redactum, nec ante annum 1217 reparari cœperat. At hoc eodem anno Malcolmus Fifæ comes idem depopulatum cœnobium restauravit, amplissimis agris et donis locupletavit, ac sacro ordini Cisterciensi concessit; cujus piissimi inqui-* D *lini S. Servanum olim sanctissimum sibi abbatem in divum tutelarem susceperunt, ejus ac sacram memoriam*

* Ex Marian. Br. Codice Regular. tom. II.

ad diem primum Julii annuatim solemni festivitate A *celebrabant. Et quidem, etiamsi anno 717 apud Scotos dem sumptuosa cœnobia obtinuerint; attamen, longo tempore hunc Ordinem monasticum in aliquibus locis conservatum fuisse testatur arcta disciplina monastica a Scotis monachis per Germaniam, Galliam, et Belgium observata etiam postquam illi, pro primaria vitæ norma, regulam Benedictinam susceperant, quemadmodum ex variis locis monastici Scotici instruimur. Adeoque de hujus antiqui monumenti authenticitate nullum dubium intervenire debet, cum, ante fatalem monasteriorum in Scotia dissolutionem, plurima vetera monumenta in Kiledeorum cœnobiis præsertim Dunblani et Dunkeldæ sint conservata, quæ quidem duo monasteria quoddam veteris disciplinæ vestigium retinuisse videntur usque ad sæculum* XII, *quando in distinctos epicopatus erecta sunt.* B *primum introducta sit regula S. Benedicti, atque sequioribus sæculis plurimi novi erecti ordines monastici ibi. Ex archivo igitur Dunblanensis Ecclesiæ, hunc præsentem Ordinem monasticum descripsit vir religiosus Servanus Thomson Scotus, monachus Benedictinus in celeberrimo Dunfermlensis cœnobio professus, secumque Ratisbonam cum aliis documentis antiquis attulit, florente adhuc apud Scotos orthodoxa et catholica religione. Nam, anno 1526 piissimus noster pater Servanus cum aliis monachis Dunfermlensibus ab optimo patruo dom. Joanne Thomson monasterii S. Jacobi Scotorum Ratisbonæ abbate dignissimo vocatus, et ibidem prior conventualis constitutus, piissimam vitam duxit, acerrimus arctioris disciplinæ monasticæ vindex, usque ad annum 1544, quo religiosam animam Deo reddidit.*

ORDO MONASTICUS

IN VETERI SCOTIÆ MONASTERIO DE KILROS

OLIM OBSERVATUS.

Servanus discipulus S. Palladii, circa annum 448 ædificavit monasterium de Culros, ibique magnam congregavit monachorum congregationem, quos in timore Dei et in magna continentia custodivit, qui a communi plebe vocabantur Culdei sive Colidei, sed proprie dicebantur Kiledei, sic nominati ab ipsis cellis, quas inhabitabant, et veri monachi erant, imitantes monachos Ægyptios, et similem illis ducentes vitam. Nam imprimis perpetuum jejunium observabant, semel in die cibum sumentes, et quidem tempore hiemali, apparentibus stellis in firmamento, in æstate autem post occasum solis. Quæ refectio apud illos vocabatur cœna, et in mensa non apposuerunt diversorum fercula saporum, neque esculentiores pastus, sed secundum comedentium numerum tot paximacia panis, atque olera cocta, sed solum sale condita. Nunquam carnes vel pisces comederunt, neque caseum vel butyrum admiserunt, nisi dominicis et festivis diebus, quando binam refectionem sumebant, scilicet prandium et cœnam. Pro potu aquam habuerunt puram et aliquando mixtam lacte, nam vinum et cerevisia illis ignota erant. Infirmis tamen vel ætate provectis, vel etiam longo itinere fatigatis, aliqua suavioris cibi oblectamenta dabantur, nunquam tamen carnes comedebant. In mensa autem altum observabant silentium divinæ lectioni et spiritualis patris exhortationibus intenti, atque hoc modo fessos artus acceptæ cœnæ refectione relevabant, nec tamen ad satietatem; nimia enim satietas, quamvis solius panis, luxuriam gignit, sed tunc pro impari corporum vel ætatum conditione, quisque cœnam capere potuit.

Omnes in uno loco dormiebant, sed in separatis lectisterniis, et quidem vestiti, et zona pellicea præcincti, ut expergefacti alacrius surgerent. Nam ad primum galli cantum in oratorio omnes præsentes esse debuerunt, quocunque anni tempore, per nolæ pulsum excitati ita ut media nocte semper surrexerint ad vigilias nocturnas peragendas. Quæ vigiliæ per integras tres horas durabant, quia singulis viginti psalmos deputabant, et ad finem cujusque psalmi profunde genu flectebant, sese in terram prosternentes. Expletis tribus vigiliis nocturnis, consona vocis et cordis intentione omnes exire de oratorio debuerunt; solus autem pater monasterii secretam Deo pro C statu Ecclesiæ fundebat orationem, dum reliqui meditationibus, genuflexionibus aliisque piis operibus incumbebant, usque diluculum. Et tunc dato signo, omnes oratorium accedant, ad matutinas laudes persolvendas, quibus finitis, pater monasterii quotidianis lacrymarum fontibus exundans, thurificatis orationum holocaustomatibus redolens gemmæ caritatis ardore flagrans, debitam dominici corporis oblationem puris sacrabat manibus, sicque ad angelicum pergebat alloquium. Synaxi finita, aliqui frigidam petebant aquam, in qua diutius morando, corpus rigabant, omnemque carnis ardorem domitabant : quandiu autem in oratorio orarent, nullus oscitare, nullus sternutationem facere, nullus salivam jacere licenter auderet.

Deinde omnes ad laborandum domi vel ruri se D præparabant, ut quotidiano desudantes operi manuum laborare suam in commune transigerent vitam, probe scientes quod secura quies et otiositas vitiorum mater et fomes esset, et ideo humeros suos divinis fatigationibus submiserunt; et impensiori studio, pede manuque laborabant, atque ita propriis viribus, cuncta congregationis opera cum gaudio expediebant. Nam ad rurale opus accincti, jugum ponunt humeris, sustossoria, vangasque invicto brachio terræ defigunt, sarculos, serrasque ad succidendum sanctis ferunt manibus, omniaque præstant proprio labore, quæ

homines rustici auxilio boum et equorum perficere A solent. Nam apud ipsos, nulla æra boum et equorum aut aliorum animalium inveniebatur ad agros excolendos, vel quodcunque opus perficiendum quia quisque erat bos et equus ad laborandum. Solus seniculus abbas habuit equiculum ad iter faciendum et paucas vaccas ratione lactis, sicuti et oves ratione lanæ et pellis nutriebant, nam omnes alias possessiones respuebant, et divitias detestabantur. Quando autem opus rurale diutius duravit, tunc in campis solitum psalmorum pensum peragebant, observato debito tempore, pro singulis horis canonicis, ad hoc enim intenti, ut singulis diebus integrum Psalterium devote recitarent. Quandiu autem laborabant, nullum audiebatur murmur, nullum præter necessarium habebatur colloquium, sed quisque aut orando, aut recte cogi- B tando injunctum peragebat opus.

Peracto opere rurali, seu quocunque alio injuncto labore jam finito, ad cellas proprias revertebant, ubi aut scribendo aut orando totam ad vesperam peragebant diem, nisi quando tempus aderat ad orandum horas canonicas in oratorio. Vespere autem appropinquante, cum nolæ pulsus audiebatur, quisque studium aut laborem deserebat. Quamprimum enim in auribus cujuscunque pulsus resonaret, scripto li teræ apice, vel etiam dimidia ejusdem litteræ figura, citius assurgentes, sua finiebant officia, sicque cum silentio et gravitate, sine ulla colloquii fabulositate oratorium petebant. Expletis psalmorum canticis, consona cordis et vocis intentione quisque privatis precibus et genuflexionibus inserviebat, quoadusque sidera C cœlo visa finitum clauderent diem, in æstate autem, ob noctis brevitatem, usque ad occasum solis.

Tandem ad mensam conveniunt, ut fessos artus cœnæ refectione relevarent, ubi quidem spirituali lectioni plus attendebant quam ciborum sapori; tota enim refectio non aliis cibis quam communi pane sale conditis constabat, ut jam dictum est. Modice igitur refecti, cum gratiarum actione oratorium petebant, et per breve tempus orationem effundentes, dato signo, et accepta patris spiritualis benedictione, dormitorium accedebant omnes, seniores æque ac juniores, secundum ordinem claustralem, neque vocis mussitatio audita est, sed usque ad primum galli cantum, quietem sumebant. Atque hoc modo, per sin- D gulas anni dies et noctes Creatori suo inserviebant, nisi quod a nocte sabbati quousque primo diluculum scilicet prima diei dominicæ hora eluxerit, vigiliis, orationibus, genuflexionibus sese impenderint, excepta una hora post matutinas laudes, quando sese ad scrutanda intima cordis secreta præparabant. Qua peracta, et vere compuncti, patrem spiritualem accesserunt, cui cogitationes suas propalabant, sine cujus jussu nihil præstare potuerunt, sed illius licentiam etiam vel ad naturæ requisita acquirebant.

Paupertatem maxime coluerunt, nec alias possessiones habuerunt, nisi quas propriis manibus laborare poterant. Hinc dona iniquorum respuerunt, divitias detestabantur. Si autem aliquis de magnatibus terræ aliquid pro eleemosyna concedere voluerit, immediate pauperibus distribuebant, quibus etiam oblationes fidelium concesserunt; in vicinia enim habuerunt xenodochium, ubi pauperes et debiles, claudos et cæcos, senes et orphanos nutriebant, quorum præcipuam curam gerebat S. Servanus, iisdem omnia necessaria præbens, piisque exhortationibus i serviens.

Vilibus induebantur vestibus, maxime pellinis, sed albi coloris, ut moribus sic et vestibus candidi apparerent. Habitus enim interior ex alba lana contextus ad genua descendebat, illoque ad laborandum utebantur, nam lineas vestes nunquam adhibebant. Exterior habitus erat birras, qui et amphibalus dicitur, corpus simul et caput tegens, quem zona pellicea præcinxerunt, atque sic incedebant quotidie ad orandum et laborandum, et etiam sic dormiebant.

Igitur apud antiquos illos monachos sive Culdeos fulgebat perfecta morum probitas, vitæ paupertas, in agendis actibus perpetua continentia, atque ad patris spiritualis imperium indeficiens obedientia. Nec solum patri monasterii, sed et senioribus ab ipso ad invigilandum constitutis obedire debuerunt omnes, et refragantibus duræ subdebantur pœnitentiæ. Pro qualibet enim culpa etiam minima severa injungebatur pœna, sic quando quisque aliquid sibi proprium vindicaret et pronuntiaret, verbi gratia, Meum librum, etc., tunc exutus vestibus, se aqua immergere usque ad collum debuit, ibique diutius morando omne propriæ voluntatis pravæ desiderium exstinguere. Si autem patris spiritualis, vel aliorum seniorum jussa hilariter et alacriter non adimpleverit, a fratrum consortio segregatus, pane et aqua tandiu vivere debuit, donec resipisceret, et si obstinax in disobedientia permanserit, et culpam commissam agnoscere renuerit, squalore carceris puniebatur. Pro parvis culpis publice commissis coram tota congregatione pœnitentiam agebant diris verberibus percussi, quæ flagella pœnitentialia nominabantur.

Hunc asperum et durum vivendi modum inibant Kiledei sive monachi antiqui Culrosenses cum magno gaudio, ut violenter raperent regnum cœlorum, neque facilis ad subeundam tam arduam monasterii disciplinam ingressus concedebatur, quamvis multi ad morum reformationem concurrebant. Nam quicunque sancti propositi conservationem desideravit, fratrumque consortium sincere postulavit, prius decem diebus præ foribus monasterii, quasi reprobatus, nec non verborum opprobriis confutatus remanere debuit, sæpius pulsans, sed nullum ingressum inveniens. Si autem bene utens patientia ad decimum perstaret diem, tunc porta claustri fuit aperta, et noviter ingrediens seniori ad portam constituto inservire debuit, ibique per multum temporis desudans, multisque animi adversitatibus probatus, tandem fratrum merebatur inire consortium. Quicunque etiam fratrum conversationem cupiebat, prius omnem substantiam pauperibus distribuere debuit, nam nihil ab eo, ne quidem vel unum ut ita dicam denarium, in usum

monasterii accipere voluit spiritualis pater, sed nudus veluti e naufragio evadens in congregationem receptus est, nam et vestimenta sæcularia ante ingressum deponere et pauperibus dare debuit. Hæc autem omnia ideo præstare obligabatur novus receptus, ut ibi voluntariam deligeret paupertatem, et nequaquam inter fratres excellens sese elevaret, vel sua suffultus substantia æqualem fratribus non iniret laborem, aut religionis habitum apportans vi extorqueret, quæ monasterio reliquit, et fratrum patientiam commoveret in iram. Hæc aliaque plura aspera quidem et dura exercebant antiqui illi Kiledei, quorum disciplinæ rigorem, quamvis ad imitandum necessariæ, proposita compendii brevitas vetat nos exponere. Sed Ægyptios monachos in omnibus imitati sunt, similemque eis duxerunt vitam.

*POETÆ QUINTI SÆCULI.

ANNO DOMINI CCCCV.

AUREL. PRUDENTIUS.

(Juxta editionem Arevali.)

Epistola dedicatoria.

Beatissimo patri et D. N. Pio Sexto papæ maximo Faustinus Arevalus.

Christianæ poeseos monumenta, omnium, quæ modo exstant, aut exstitisse unquam scimus, præstantissima, M. Aurelii Prudentii Carmina, quam diligentissime fieri potuit, recognita et correcta luci publicæ mandare constitui, nomini, majestatique tuæ, Pie Pontifex Maxime, consecrata. Patere, humanissime Princeps, ut non modo ad solium istud tuum et ad pedum oscula beatorum demissus, ut par est, ac venerabundus accedam, verum etiam ut et libere profitear, munus hoc, quod tibi offero, non nullius esse pretii, et cujusmodi hoc sit pretium, palam edisseram. Etsi enim tot sustineas, ac tanta negotia solus *(quod verissime etiam de te dici potest), in Ecclesiæ catholicæ gubernationem singulari studio et sapientia incumbas, populorum tibi subditorum felicitati incredibili vigilantia et providentia prospicias; tamen in tanta rerum mole adeo erga litteras ac bonas artes affectus es, ut hac etiam in parte præclara tua merita una omnium voce et prædicatione celebrentur; neque ulla unquam, quamdiu suus litteris et humanitati stabit honos, tacebit posteritas. Quod enim museum splendidissimum omni illustrium monumentorum genere ad præsentium et posterorum sive admirationem, sive etiam invidiam instruxeris; quod plurima ac maxima beneficia in litteras, in litteratos viros, in artes cæteras, quæ a liberalitate nomen habent, cumulatissime contuleris; quod bibliothecam tuam omni librorum copia et delectu in primis conspicuam reddideris, vaticanam vero magnis accessionibus locupletaveris; quod assidue de litteris deque optimarum artium studiis maxima cum animi voluptate, limato subtilique judicio disseras: hæc aliaque hujus modi vehementem et accensum exquisitæ doctrinæ amorem cum doctrina ipsa conjunctum satis declarant. Cum autem rerum ecclesiasticarum cognitio cæteris tibi sanctior et antiquior sit, quod his studiis ab adolescentia innutritus, summa ex eorum tractatione laudem fueris assecutus, hac potissimum de causa novam hanc Prudentii editionem tibi non solum jucundam, sed etiam gratam futuram esse confido. Ut enim Ecclesia Jesu Christi, cujus tu vices, bonis omnibus plaudentibus, geris in terris, adversus hæreticos impiosque hujus ætatis homines defendatur, optime intelligis, Pontifex sapientissime, auctorem gravissimum esse Prudentium. Quippe is profanis litteris apprime eruditus, forensi eloquentia exercitatus, maximis honoribus in Romana republica perfunctus, amœnissimum ingenium leporesque poeticos ad fidei christianæ causam ornandam,*

* In hac serie eos auctores collocavimus qui solummodo vel præcipue sermone metrico scripserunt, et sub poetarum maxime titulo usque nunc vulgati ac noti sunt. Cæterum his accensere per nos licet Avitum et Sidonium in hoc et præcedenti tomo editos, quos forte non dedecuisset locus inter hujus sæculi poetas. Edit.

illustrandum, tuendam felicissime convertit. Atque, ut alia prætercam (nihil enim Prudentius in his studiis ecclesiasticis intentatum reliquit), multum ille contulit ad sublimem hanc gravitatem et dignitatem, quæ in Ecclesiæ precibus hymnisque Deo concinendis elucet, et in qua tu, Pie Pontifex, summopere delectaris. Præterea antiquitates Christianas maxima ex parte complexus est; sed illos ritus accuratius descripsit, qui nunc in quorumdam hominum reprehensionem incurrunt; ac nominatim religiosum cultum, quo sanctos cœlites venerari oportet, suo ipso exemplo luculenter demonstravit, dum tenero pietatis affectu, quem trito apud nos vocabulo devotionem *appellamus, stratus humi ad martyrum sepulcra, lacrymas uberrime fundens, oscula marmoribus figens, tumulisque adeo arcte inhærens, ut* altar tepesceret ore, saxum pectore, *eos animi sensus experiebatur, quos tibi, Pie Pontifex, cum Prudentio communes esse, omnes novimus. Constat enim, quanta constantia hujuscemodi pietatis officia exsequaris, quam religiosa mente habituque oris ac corporis gloriosum B. Petri principis apostolorum sepulcrum adire, ejusque venerabilem imaginem quotidie ferme venerari et osculari sis solitus. Graviora vero sunt illa, quod Prudentius pro altissimis religionis nostræ mysteriis contra sophisticas hæreticorum argumentationes docto ac severo philosophandi genere propugnavit, aram vero Victoriæ totumque idolorum cultum adeo acriter et nervose insectatus est, vix ut quidquam postea scribere aut obloqui ethnici ausi fuerint. Quod si non ea solum, quæ commune Ecclesiæ bonum respiciunt, sed illa etiam considerare velimus, quæ ad apostolicam tuam sedem, Pie Pontifex, proprie spectant, quanquam quid est, quod ad Ecclesiam Romanam, fidei et morum magistram, ecclesiarum omnium matrem pertineat, quod non idem quam arctissime cum communi religionis catholicæ causa aptum connexumque sit? Sed tamen quidquid id est, quod ad istam primam cathedram magis proprie spectat, ejus dignitatem, majestatem, auctoritatem ita Prudentius prædicat, ut tot tamque variis successibus Romani imperii nihil aliud actum crediderit, nisi ut Christo jam tum venienti via sterneretur, cordaque hominum uno illigata vinculo* pax et Roma *tenerent,* capita hæc et culmina rerum, *et sub unius principatu* mens una sacrorum foret. *Ac sane Prudentius non modo martyrum sepulcra, quorum innumeros cineres vidisse se Romæ testatus est, elegantissimis versibus describit, neque solum populorum concursus ad eorum reliquias, festosque dies celebrandos maximis laudibus exornat, verum etiam domum reversus magno studio egit, ut multa quæ in hoc genere Romæ viderat ac didicerat, in consuetudinem apud Hispanos suos inducerentur. Itaque ego Prudentium tali ac tanta doctrina et pietate virum, scriptoremque cum semper antea utilem et salutarem, tum nostris maxime calamitosis temporibus necessarium, quoad facere et conari potui, a mendis quæ temporum injuria, aut librariorum inscitia, aut oscitatione irrepserant, vindicatum proferre in lucem constitui, omnesque nervos contendi, ut eorum omnium, qui ante me in hoc stadio desudarunt, industriam laboremque superarem, et nisi me meus fallit animus, superavi. Illud autem neque tacere debeo, et gloriosum mihi duco profiteri, concessu ac beneficio tuo, Pie Pontifex, factum esse, ut antiquissimi codices vaticani mihi, quandocumque vellem, libere paterent, quibus facilius et locupletius, quod destinaveram, possem ad exitum perducere. Utinam ea, quæ ego ad Prudentium illustrandum adjicienda esse censui, non ita parvi pretii et levioris operæ videri possint, ut minus propterea gratus acceptusque ad te accedat ipse Prudentius! Verum hoc etiam erit humanitatis tuæ, Beatissime Pater, ut ea, quæ in me parum probabuntur, Prudentio condones, et si non perfectionem commentariorum in Prudentium, at conatum saltem aliquem meum diligentiamque comiter, ut soles, et benevole complecti velis. Mihi quidem nihil gratius, nihil optatius, nihil, quod ex animi mei magis sententia futurum sit, accidere poterit, quam si catholicus poeta Prudentius, a me ita, ut vides, recognitus, judicii tui, quod gravissimum omnibus esse debet, prærogativa honestatus, regi catholico Carolo III, Pio, Felici, Augusto, Domino meo clementissimo, cujus unius beneficentiæ, ut incumbere in hæc studia meo arbitratu possem, acceptum referre debeo, haud injucundus adveniat.*

PRUDENTIANA

SIVE

PROLEGOMENA

IN EDITIONEM ROMANAM OPERUM

M. AURELII CLEMENTIS PRUDENTII.

CAPUT PRIMUM.

Ratio ac divisio totius operis.

1 1. Quam laudem Prudentio tribuebat Gaspar Barthius, quo ego homine neminem in poetis legendis et illustrandis aut diligentiorem aut doctiorem novi, equidem eam a cæteris, si repugnent, extorquere non admodum conabor : sed certe ejusmodi vocem ex ore ecclesiastici viri, quique religionem Christianam, addam, catholicam Romanam, unice diligat, libentissime exciperem. Igitur Barthius lib. IX Advers. cap. 1, cum dixisset, de Christianorum in rota suppliciis plenos esse beatorum Christi militum commentarios, *quorum*, addidit, *vel primum præconem puto Prudentium, dulcissimum, piissimum et eruditissimum poetam, quem ut teneam, non negem omnium Græcorum Latinorumque vatum scripta contemnere.*

2. Illi ipsi heterodoxi, qui poetam hunc divinum maximis laudibus evehunt, et in operum ejus editionibus adornandis majorem quam nostri diligentiam adhibuerunt, fateri coguntur, eum de libero arbitrio, de carnis innocentia, de bonis operibus, et imprimis de invocatione martyrum aliorumque sanctorum, de Virgine beata, et quæ alia ejusdem generis sunt, hoc est, fere de omnibus rebus, de **2** quibus male ipsi sentiunt, cum catholicis eadem sentire. Scio, ab hæreticis Prudentium, aperte ab ipsis dissentientem, excusari, vel quod poetice locutus fuerit, vel quod jam tunc superstitionis, ut jactant, semina inter Christianos spargi cœpissent : quam perverse, vel impudenter potius, his responsionibus abutantur, alio loco explicabo. Profecto non solum Prudentius insanam idololatriæ superstitionem acriter oppugnat, neque solum religionis nostræ fundamenta adversus gentiles egregie sustinet, neque solum Hebræorum perfidiam vehementer convellit, neque solum contra hæreticos qui præcesserant accurate disputat, sed multa etiam addit, quibus hæretici nostrorum temporum facile possint revinci : præterea ritus veteris Ecclesiæ de usu luminum, de altaribus, de ornatu divitiisque templorum, de reliquiarum cultu, de sanctorum imaginibus, deque aliis hujusmodi ita graphice, itaque dilucide describit, ut irridere libeat quorumdam hominum ignorantiam, sive pravitatem, qui superstitionem in re qualibet quasi subverentes, non dubitant cæremonias sanctissimas, vel ab ipsis Ecclesiæ primis sæculis usitatas, tanquam inventa monastica aspernari et rejicere. Nam quid ego loquar de innu-

A meris martyrum sepulcris, quæ Romæ vidit Prudentius, de peregrinationibus Christianorum, sive concursu ad eorum festa celebranda, de cryptis; quæ planius intelligo, dum Prudentium lego, quam dum oculis perlustro?

3. Jam vero cum martyrum coronas celebrat Prudentius, *peragrans loca, nullius ante trita solo*, quo ingenii acumine et ubertate, quo œstro Christi militum robur, constantiam, verba ad tyrannos invicta, patientiam in perferendis suppliciis, mirabilem tormentorum varietatem nobis repræsentat, et quasi ante oculos ponit! In hymnis autem diurnarum horarum quantus inventionis decor! In animi pugna exponenda quam certa et ex ipso mysticæ theologiæ fonte petita doctrina! In omnibus denique ejus operibus

B quantus pietatis ardor emicat! Cum enim multa ac varia nobis scripta reliquerit, non poteris vel unicum ejus versum reperire, qui aut ad religionem stabiliendam, aut ad fovendam pietatem non referatur, ut multi jam notarunt.

4. Quod si quis præter ingenium sublime argumentique nobilitatem alias dotes in Prudentio quærat, singularem ejus eloquentiam *in Laurentio, in Romano, adversus Symmachum*, atque in omnibus ejus carminibus imprimis indicabo; ut facile possis agnoscere, hominem in eloquentiæ studiis apprime versatum, poemata illa condidisse : nam, ut dicebat Antonius apud Ciceronem (*Lib.* II *de Oratore*, *pag.* 52, *edit. Ald.* 1554), **3** *cæterarum artium homines ornatius illa sua dicunt; si quid ab hac arte* (eloquentia) *didicerunt.*

C His, si lubet, adjungas versus bene tornatos, numerosque in omni metrorum genere leniter fluentes, tum sententiarum gravitatem, verborumque non vulgarem elegantiam ex optimis quibusque Latinitatis auctoribus plerumque expressam. Nam quod nonnulli Prudentio plurimos in prosodia errores, vocesque parum Latinas objiciunt, id separato capite a nobis est refellendum, quo planum fiet vehementer eos falli qui existimant Prudentium sine certa ratione et arte, sine veterum auctoritate et exemplo, solum ex rerum ignorantia interdum in syllabis vocabulisque nonnullis diversum ab aliis morem secutum fuisse. Nil vero necesse est, Prudentii laudes, me nunc contexi : tot enim tamque gravia de eo præconia a doctissimis hominibus ex omni ætate, ex

D omni ordine prolata, postea adducam, nihil ut in eo genere possit cumulatius desiderari.

5. Quæ cum ita sint, quis non miretur scriptorem hunc insignem, qui eminentem quemdam locum tum inter poetas, tum inter SS. Ecclesiæ Patres debet obtinere, nondum eos commentatores editoresque habuisse, qui prudentium hominum votis undecunque fecerint satis? Atqui, si quis alius, Prudentius certe perspicua doctaque commentatione indiget, non quod obscuritatis vitio laboret, quod aliqui male putant; sed quia primum poetæ alia quasi lingua loquuntur, neque facile ab iis intelliguntur qui eorum idioma non callent, præsertim in rebus novis, quasque cæteri non attigerunt; tum auctoribus, qui recondita doctrina excellunt et argumenta subtiliter expediunt, persæpe obscuritatis culpam imputamus, cum potius tarditatem, ignorantiam et cæcitatem nostram accusare debeamus (*a*).

6. Atque ut unum e multis præclarissimum exemplum proferam, *in præfatione Psychomachiæ* celebre est ænigma (ita enim vocant), quod Prudentium data opera ad aliorum ingenium exercendum circa 318 Abrami vernaculos, eorumque mysticam significationem proposuisse non nemo credidit, plerique sine Œdipo, aut Sphynge explicari posse negarunt (*b*).

7. Cæterum hæc aliaque hujusmodi infinita, quæ in hoc auctore latent, diligentissimum interpretem requirunt, qui magnam operam in theologicis litteris, non minus quam in humanioribus posuerit: est enim ille inexhaustus quidam thesaurus perreconditæ eruditionis profanæ, multo vero magis ecclesiasticæ, qua hæc in omni suo genere patet latissime. Neque vero inficiabor plures exstitisse viros doctissimos, qui in hoc opus incubuerint; sed eorum alii *ad scholarum*, sive quod in idem recidit, *ad Delphini usum* editiones suas accommodarunt, alii theologiam, quæ ad exactam hujus poetæ interpretationem penitus est necessaria, aut nullam, aut, quod pejus est, malam habuerunt. Quo magis nobis est enitendum atque elaborandum, ut poetæ nostri carmina et doctrinam in bono lumine collocemus. Sed quid? inquiet aliquis, putasne a te id perfici posse quod tot nobiles interpretes nequaquam assecutos esse pronuntias? Imo vero si id ego putarem, si tantæ essem stultitiæ, ut plenam facultatem explicandi Prudentii mihi arrogarem, non certe hoc agerem, ut ex omnium commentariis optima quæque deligens, unum veluti corpus compingerem; sed potius molirer novum ædificium a fundamentis excitare, quo reliquorum luminibus obstruerem (*c*).

8. Nunc quoniam et maximam rei difficultatem optime pernosco, et meæ vires quam sint exiguæ plane sentio, hanc viam, quæ facilior est, inire constitui ut lucubrationes omnium in Prudentium hactenus editas expenderem ac libere repræsentarem; tum si quid mihi occurreret, quo loca, ab aliis prætermissa exponerem, aut interpretationes aliorum sive confirmarem, sive refellerem, in medium proferrem, non quasi inveniens denuo, sed quasi jam inventis nonnihil addens. Videbam enim nostro potissimum sæculo plures auctores, tum sacros, tum profanos, in hunc ferre modum magno apparatu elegantissimisque typis excudi: quos haud equidem negaverim tanto labore esse dignos, ac si vis, doctrina exquisita præditos, sed nihil ad Prudentium. Videbam etiam, jam sæculo proxime elapso paulo post initium a Weitzio editionem Operum Prudentii cum omnium, ut putabat, quotquot in Prudentium scripserant, commentariis fuisse procuratam: sed neque Weitzius omnes eorum qui præcesserant commentarios vidit, et post eum multi scripserunt, Prudentium interpretantes, uberiori luce quam veteres perfusi, neque minori industria connisi.

9. Itaque nemo mihi vitio vertet, imo multis, ut spero, gratum faciam, si Prudentium eo ornatu in lucem emittam, quo multi veteres scriptores prodierunt, notisque aliorum omnium indicatis meas etiam animadversiones adjungam. Quales illæ sint futuræ,

(*a*) Acute olim Porcius Latro Marillio, suo magistro, respondit in Opere Controversiarum, quod Patri Senecæ philosophi, quem Marcum vocant, solet nunc attribui (*in Præfat. lib.* I *Controv.*): *Cum discipuli essemus apud Marillium rhetorem, hominem satis aridum paucissima belle, sed non vulgato genere dicentem, cum ille exilitatem orationis suæ imputaret controversiæ, et diceret: « Necesse est, me per spinosum locum ambulantem suspensos pedes ponere, » aiebat Latro: « Non Mehercules tui pedes spinas calcant, sed habent. » Et statim ipse dicebat sententias, quæ interponi argumentis cum maxime declamantis Marillii possent.*

(*b*) Nimirum historiam ex Genes. cap. 14, qua Abram dicitur numeravisse expeditos vernaculos suos trecentos decem et octo, quibus irruit in hostes, captumque Lot reduxit, ad allegoriam convertens, ita cecinit:

> Nos esse large vernularum divites,
> Si quid trecenti, bis novenis additis,
> Possint, figura noverimus mystica.

Id autem non esse ænigma, sed explicationem allegoricam ejus historiæ, eo tempore in ore et libris multorum frequentissimam, evidenter demonstrabo, cum distincto capite ponam auctoritates SS. Patrum, qui in trecentis et duodeviginti Abrami vernaculis crucem Christi nomenque Jesu intelligunt, quia per Græcam litteram T, quæ figura est crucis, et litteras ι et η, quibus Jesus nomen inchoatur, numerus tercentum decem et octo Græce exprimitur. Prudentius igitur interpretationem vulgo notam jure suo, sive lege poetica indicare tantum voluit, illud Horatii secutus:

> Semper ad eventum festinat, et in medias res,
> Non secus ac notas, auditorem rapit.

Fortasse etiam reliquum:

> Et quæ
> Desperat tractata nitescere posse, relinquit.

(*c*) Enimvero cum diu multumque dubitassem quam potissimum viam insisterem, pluresque doctos et prudentes viros consuluissem, plane mihi accidit, quod Demiphoni in Phormione Terentii, actu II, scena 3, qui cum tres jureconsultos de nuptiis filii interrogasset, et diversa sentientes audivisset: *Fecistis probe*, ait, *incertior sum multo quam dudum.*

> Tres mihi convivæ,

Ut alius aiebat,

> prope dissentire videntur,
> Poscentes vario multum diversa palato.

quantumque ultra aliorum interpretum inventa sim progressus minime dicam, non solum ne videar montes aureos polliceri, sed quia facile quivis per se poterit judicare, si commentarios præ oculis habuerit, et hinc inde contulerit. Illud unum dicam, in duabus facultatibus quas ad Prudentii explicationem necessarias esse ante posui, nempe in rei theologicæ ac philologicæ, nominatim vero poeticæ, cognitionibus, me a puero non indiligenter sub præstantissimis magistris, utinam feliciori tempore, esse versatum, sive quod genio quodam in hæc studia impulsus fuerim, sive quod rationes vitæ a primis annis susceptæ ita flagitaverint; quod eo dictum volo, non ut exspectationem excitem, sed ut arrogantiæ suspicionem diluam.

10. Alius nunc scrupulus eximendus est. Audio, B editionem operum Prudentii ad codd. mss. Vaticanos Parmæ jam pridem esse inchoatam. Quid ergo nunc juvat Romanis typis Prudentium excudere? Dicam quod res est: si de Parmensi editione quidquam ante inaudivissem quam animum ad hunc laborem applicuissem, fortasse omnino nihil de Prudentio edendo cogitassem. Quoniam vero **6** cogitatio de re quavis aut non est suscipienda, aut, si suscipiatur, sine causa non est derelinquenda, dubitare cœpi an ob editionem Parmensem a proposito cessare deberem, in quo prudentiorum consilio quam meo acquiescere malui. Aiebant gravissimi homines qui rem penitus se scire asseverabant, nullam reliquam spem esse, ut editio illa Parmæ inchoata ad exitum perduceretur; consentiebant præterea eam, etiamsi C absolveretur, nequicquam posse meis curis obstare.

11. Sane mihi duo certa esse videbantur: alterum, duplicem Prudentii editionem eodem tempore peractam non esse supervacaneam, si utraque diversis commentariis ornata sit; alterum, editionem quæ Parmæ fieret, ex hac Romana nihil detrimenti posse capere. Exemplaria operum Prudentii, præsertim cum commentariis adeo rara sunt, ut venalia ea prostare nusquam compererim; de quo appello fidem eorum qui bibliothecas privatas satis locupletes possident, aut ab amicis possessas excutiunt, aut bibliopolarum tabernas invisunt, aut denique catalogos bibliothecarum, quæ venales quotidie exponuntur, solent percurrere (*a*).

12. Quod vero Romana hæc nostra editio Parmensi nihil valeat officere, in promptu est judicare. Quis enim Bodonianos typos hoc nostro tempore non A dico meis inceptis, sed gravissimorum hominum commentariis non præferat? Omitto ea quæ ex editoris industria et diligentia editioni Parmensi accedent, præsertim ex codd. mss. Vaticanis deprompta, quibus ille commodissime uti potest: cujus doctrinæ tantum abest ut quidquam detractum velim, ut potius ex eo fonte, cum licebit, sperem meos hortulos irrigare, adjecta, si alia via desit, appendice (*b*).

7 13. Itaque cum nihil sit quamobrem ab incœpto desistere debeam, quod reliquum est, ordinem quo Prudentii opera a me sunt edenda explicabo. Primum hæc Prolegomena, quæ jam exarare cœpi apponere decrevi, *Prudentiana* inscribens, titulum ac magna ex parte rei exemplar mutuatus cum ab aliis, qui *Gersoniana* et similes titulos fecerunt, tum B præsertim a C. V. Daniele Huetio, qui *Origeniana* operibus Origenis præposuit; quamquam nemo a me postulet aut exspectet ut exilem dividendi rationem sequar quam ille tenuit, suis civibus morem gerens, qui res quaslibet minute potius concidunt quam dividunt. Igitur in his prolegomenis ita argumentum persequar, ut sese res ipsæ simplici ordine dabunt, et prout quivis per se possit intelligere. Quis enim, etiam me tacente, non percipiat, dicendum esse de vita Prudentii, de operibus quæ exstant, quæ perierunt, quæ dubie aut falso ei ascribuntur, de codicibus mss., de editionibus, de commentariis editis et mss.? Doctrinam vero Prudentii contra hæreticos, contra nonnullos catholicos propugnabo. Quosdam insignes locos circa dogma ac disciplinam C ecclesiasticam de cultu reliquiarum, de invocatione sanctorum, de templorum ornatu, de sepulcris christianorum, de usu luminum, aliaque hujusmodi distinctius et enucleatius ex sacri Vatis poematibus exponam.

14. Conabor autem maximo studio novam veluti artem poeticam conficere, ad cujus regulas primos nostræ sanctissimæ religionis poetas sua carmina exegisse puto; et quamvis in agro inculto et derelicto seram, id tamen faciam cum aliqua spe fructus. Etenim ea cognitio usui esse potest ut inter varias mss. codd. lectiones non solum in Prudentio, sed in aliorum etiam SS. Patrum carminibus eæ voces seligantur, quæ legibus et consuetudini, in metris eo tempore vulgo receptæ, videbuntur esse aptissimæ. D Revera hujusmodi artem valde utilem futuram existimo etiam multis viris doctis, qui in veterum Patrum carminibus vulgandis elaborant, et interdum

(*a*) Nam de editione *ad usum Delphini* non dicam, quam grandi pecunia ea vendatur, si quando occasio inciderit: scio enim pretium in hujusmodi rebus sæpe intoleranter augeri, quod nonnulli eruditionis nescio quod genus in una aliqua editionum serie componenda constituunt; qui luxus in supellectile libraria eo jam processit, ut quod satyricus ille dixit,

> Potuit fortasse minoris
> Piscator, quam piscis emi,

de libro, librique auctore liceat interdum repetere.

(*b*) Prudentius Parmensis, quem typi Bodoniani multos jam annos parturiebant, commodum nunc in lucem editus est sub magni nominis auspiciis, plurimorum votis expetitus, meisque in primis, qui nihil prius habui, quam ut editiones et illustrationes Prudentii, quotquot possem, undique conquirerem, earumque nucleum in publica commoda exprimerem. Editionem Parmensem nondum vidi: sed novi editoris diligentia et studio interpretationes nostras opportune illustrandas spero, siquidem ejus rei nuntio accepto cunctandum mihi censui, penitus cessare, fide jam data, licere non puto, quamvis per me quidem non stabit, ut alii in fide, quam de eis recepi, inviti maneant, idque palam denuntio.

illorum opera dum sanare student, corrumpunt atque ita se, quod dolendum est, grammaticorum sannis objiciunt. Solent enim grammatici, ut est genus hominum arrogans, doctos et omni alia eruditione præstantes viros irridere, si contra suos canonas viderint eos licenter judicare; nec perpendunt quantam in aliis facultatibus doctrinam cæteri sint assecuti, sed quod in grammatica illis deest exaggerant impudenter.

15. Neque omittam veterum et quorumdam recentium testimonia, quibus Prudentius est laudatus. Tunc demum ad Poetæ **8** christiani opera excudenda aggrediar, hoc ordine: Primum ponam librum *Cathemerinωn* cum præfatione omnium carminum, *Per quinquennia jam decem*, etc.; tum *Apotheosin*, *Hamartigeniam*, *Psychomachiam*, et *Dittochæum*, quod *Enchiridion* sacræ Scripturæ in plerisque editis appellatur. Et hæc quidem poemata primo volumine comprehendentur. In alterum conjiciam libros *adversus Symmachum*, et librum *Peristephanωn*, cum multis ac copiosis indicibus rerum ac verborum.

16. Glossas et commentarios carminibus subjiciam; glossas ex Isone magistro et antiquissimis quibusque codicibus mss. Vaticanis aliisque; commentarios ex ingenio, cum lectionibus variantibus. Ille Iso, sive Ison quis fuerit, docet Mullerus in præfatione ad editionem Prudentii Coloniensem anno 1701. Monachus fuit S. Galli, circa annum 900 floruit, vir doctrina et sanctitate celebris, de quo videri possunt Ekkehardus junior, libro de Casibus monasterii S. Galli, cap. 1 et 2, *apud Goldastum tom. I Rer. Alemann. pag.* 12 *et* 22, et Glossarii latinitatis scriptor, præfatione operis sui, *pag.* 55. Non dubito quin idem sit Iso, quem sibi magistrum fuisse affirmat Notkerus Balbulus præfatione in sequentias. Decessit autem Notkerus anno 912. Vide alia de Isone num. 113 et 114.

17. Secundo volumini, tanquam prolegomena, duas diatribas præmittam: alteram, *de Ara Victoriæ in curia Julia, ejusque eversionibus*; alteram, *de fide Prudentii et veritate in martyrum historiis enarrandis, cui acta anonyma aut recentia cedere debeant*. Icones æri incisas in utroque volumine dabo ad operis ornatum rerumque illustrationem; præsertim tomo II, ad martyrum res gestas et monumenta plenius cognoscenda plures imagines proferam, et illas omnes repræsentabo, quas Gallonius in opere de Cruciatibus SS. Martyrum inseruit, quibus et novas alias e cœmeteriis depromptas, et nonnullas animadversiones ex Gaspare Sagittario, aliisque circa martyrum cruciatus adjiciam. Cur autem diverso ordine Prudentii carmina disposuerim, ab aliorum editionibus dissidens, non esset magnopere quærendum, cum omnes præcipui editores suam quisque diversam viam secuti fuerint, et magna sit inter vett. codd. dissensio. Heinsio recentes editores adhærere voluerunt, neque tamen id sunt assecuti. Nam ille in addendis notavit odam quæ a plerisque ponitur tamquam præfatio libri Peristephanωn, ad universum A opus esse referendam epilogi loco, quod neglectum est sequi in ejus editione, nec minus in aliis posterioribus eorum qui se Heinsium maxime æmulari gloriantur. Equidem ordinem tenere volui, quem Prudentius **9** in præfatione carminum præscribit, ubi argumenta suorum opusculorum dilucide proponit, ut in commentariis explicabo. Objiciat aliquis non constare an Prudentius suos libros eo ordine quo illos edebat recensuerit; sed rogabo cur in propositione operis ordinem quem observare decreverat inverterit? Quia, inquies, metro potius voluit consulere. At ignoras certe quanta facilitate Prudentius, quæ volebat omnia, et quo volebat modo, ad carminis leges revocabat. Præterea poetæ etiam, dum argumentum proponunt, ita illud enuntiare laborant ut naturalis B ordo postulat. Sic Virgilius quatuor Georgicωn libros in limine primi perite indicavit:

> Quid faciat lætas segetes, quo sidere terram
> Vertere, Mæcenas, ulmisque adjungere vites
> Conveniat: quæ cura boum, qui cultus habendo.
> Sit pecori: atque apibus quanta experientia parcis
> Hinc canere incipiam.

Prudentius quidem, postquam librum Cathemerinωn commemoravit, statim Apotheosin recenset, cum versu simili potuerit librum Peristephanωn denotare. Ita enim ait:

> Hymnis continuet dies,
> Nec nox ulla vacet quin Dominum canat:
> Pugnet contra hereses, catholicam discutiat fidem.

Potuit præmittere:

> Carmen martyribus devoveat, laudet apostolos;

quo versu innuitur liber Peristephanωn, a nobis poC stremo loco positus, quia postremo loco a Prudentio recensetur. Quamvis autem Prudentius hymnos cathemerinos ab hymnis Peristephanωn separaverit, facilis tamen fuit in codd. mss., et in libris editis utriusque operis conjunctio. Nam olim ex operibus alicujus auctoris quisque exscribebat, quæ magis sibi placerent, nullo interdum ordine: et multi, hymnos cum quærerent, omnes hymnos Prudentianos conjunxerunt, et titulum fecerunt *Hymnarium de tempore et de sanctis*, ut in commentariis ad præfationem dicam. Qui editiones operum Prudentii, codicesque mss., ac diversum ordinem in carminibus collocandis, a nobis cap. 4 et 5 referendum, attente consideraverit, concludet, opinor, eum ordinem esse præferendum, quem ipsemet auctor in præfatione D et propositione operum demonstravit. Verum hæc hactenus præfationis loco dicta sint satis.

CAPUT II.

Prudentii vita.

10 18. Vitam resque gestas Prudentii scribere ingressus, haud scio magisne optandum mihi esset, ut certam ejus patriam investigarem, an magis illi sit gloriosum: ut olim plures Græciæ civitates Homerum sibi civem arrogabant, ita nunc de Prudentii natali solo duas potissimum Hispaniæ urbes nobilissimas certare, Cæsaraugustam et Calagurrim. Qui, partium studio seposito, rationum momenta considerate expenderit, existimabit facile causam potius sub

judice esse relinquendam, quam alterutri parti adjudicandam. Sed quod multi alii fecerunt, ut rationes hinc inde allatas exponerent, et inter se conferrent, id a nobis, quoniam hic locus maxime proprius est, non prætermittetur; qua de controversia duas dissertationes editas fuisse admonebo, alteram cujus meminit Jo. Albertus Fabricius, alteram hispanice a cl. Emmanuele Risco tom. XXXI Hisp. sacr. eruditissime conscriptam (*a*).

19. Alii, qui Prudentii Vitam in Dictionariis et Bibliothecis exararunt, similiter in ejus patriam accurate inquisierunt, quorum omnium primus dicitur fuisse Aldus Manutius Romanus, qui in editione operum Prudentii de certo oppido unde ortus esset Prudentius cœpit quærere, quanquam Cæsaraugustani jam ante in suo breviario Prudentium sibi arrogabant (*V. num.* 51). Reliqui editores et commentatores brevius eamdem controversiam attigerunt. Petrus Mantuanus ut singularem opinionem astrueret, fuse in ea quæstione versatus est in opusculo *Advertencias a la Historia del P. Mariana.* Eumdem Marianam ut refellerent, Lupercius et Bartholomæus Leonardo Argensola, nobile par fratrum, pro Cæsaraugusta Prudentii **11** patria decertarunt (*b*). Petri Mantuani et Lupercii Leonardi rationes diluere conatus est Thomas Tamayo de Vargas in defensione Hispanicæ historiæ Joannis Marianæ. Præterea Martinus Carrillo in Historia S. Valerii episcopi Cæsaraugustani, edit. 1615, et Ludovicus Diez de Aux in præfatione versionis hispanicæ Hymnorum Prudentii Cæsaraugustam ejus patriam fuisse contendunt. Disceptatoribus de Prudentii patria merito adjungendi sunt Nicolaus Antonius Biblioth. Vet. Hisp. lib. II, cap. 10, et Bailius in Diction. Crit. verbo, *Prudence.*

20. Silentio non est prætereundus Joannes Petrus Ludewig, cujus cognomen Rodriguezius in Bibl. Hisp. maluit reddere *Luis*; qui Vitam Prudentii seorsum edidit mense Martio 1692, recusam tom. II Opusculorum Miscellorum ejusdem Ludewigii, col. 494, Halæ Magdeburgicæ an. 1720, ubi eam legi, quamvis Fabricius annum editionis 1719, locum Halam Saxonum dicat, nisi duplex sit editio. Igitur etsi magnum non esset operæ pretium, tamen tanta hac contentione impelli possem, ut de Prudentii patria disputem, eoque etiam magis, quia eadem

A opera nonnullis Prudentii carminibus lumen aliquod affundetur. Antequam vero duas illas sententias expendam, in quas maxime auctores sunt divisi, alias minus celebres opiniones in examen revocabo. Georgius Fabricius (*Præfat. Comment. in hymnos quosdam Prudentii*) Numantinum, *seu* (*ut recentiores*) *Cæsaraugustanum* fuisse asserit (*c*). Quocunque demum loco exstiterit Numantia, non apparet certa ratio cur Prudentius Numantinus asseratur, nisi quod hæc urbs in provincia Tarraconensi sita fuerit, quod omnibus ejusdem provinciæ oppidis æque convenit. Opinor Fabricium ex Mela collegisse, eamdem esse urbem Numantiam ac Cæsaraugustam: nam hunc errorem eidem Melæ, quem non intellexit, Joannes Gerundensis imputavit tom. I Hisp. illustr. B pag. 33.

21. In opinione Petri Mantuani refutanda longiores nos esse **12** oportet, quem aspere, contra quam soleret, Nic. Antonius redarguit loc. cit.: *Præ germana,* inquit, *lectione et sententia, tantum ut Joanni Marianæ detraheret, nescio quid de Salia Hispaniæ Tarraconensis juxta Cantabros flumine dictum poetæ magna injuria imputat.* Absurdam hanc Mantuani interpretationem primum natam an. 1613 affirmat Riscus loc. cit., fortasse quia editionem opusculi Mantuani eo anno peractam viderat. Cæterum Mantuanus suas contra Marianam animadversiones jam anno 1607 evulgaverat; et quamvis primam editionem non viderim, vidi aliam auctiorem Mediolanensem anni 1611, ubi certe hanc novam sententiam sibi Mantuanus adscribit. C *Estas son las opiniones, que hasta hoy se han hallado de la patria de Prudencio, yo no seguire ninguna de estas dos* (loquitur de opinionibus pro Cæsaraugusta, et Calagurri). Quid? si ante Mantuanum alii hanc sententiam invenerant? Tamayus de Vargas loc. cit. contendit, Mantuanum ex aliis opinionem, quam pro sua venditavit, surripuisse. Nam cum Mantuanus auctoritatem Giselini allegasset usque ad verba hæc, *Vetus codex, quo ego sum usus habet*, ME SALIÆ, prætermisit alia, quæ proxime consequuntur, *unde quidam se commodam sententiam eruere posse putarunt, quod Salia Hispaniæ sit fluvius, et urbem eo nomine fuisse conjiciunt.* Neque in editione anni 1564 cum commentariis Giselini, neque in posteriori Weitziana cum eisdem commentariis hæc verba inveniuntur.

(*a*) Primam illam non vidi; sed Fabricii verba de ea afferam (*ex Bibl. Lat. Vet. edit. Venet.* 1728 *tom. II, cap.* 2 *lib.* IV): *De Calagurri Nascica, Vasconum, Prudentii patria diatribam auctore G. L. exhibet Diarium litterarium Hallense Germanice editum, Neue Bibliotheke* XXVI, *p.* 473. Arbitror, dissertationis, seu diatribæ ejus scopum esse, probare Prudentii patriam fuisse Calagurrim, quæ *Calagurris Nascica* olim appellabatur, postea *Calagurris Julia* a Julio Cæsare. De qua vide Garsiam Loaisa Collect. Concil. Hisp. pag. 159, et Ferrarii Lexicon, post Strabonem, Plinium, et alios. Plinius lib. III, cap. 3. Calagurritanos appellari *Nascicos* tradit, sed aliam fuisse hanc Calagurrim, cujus hodie ne vestigia quidem supersunt, opinatur Ludovicus Nonius cap. 90 Hisp., quem consule.

(*b*) Duas Lupercii epistolas, unam Bartholomæi, D Marianæ vero aliam, qua suam opinionem pro Calagurri tuetur, nuper edidit cl. Joannes Antonius Pellicer y Saforcada in opere *Ensayo de una Biblioteca de Traductores Españoles*, ubi præmittit; *Noticias para la vida de Lupercio Leonardo y Argensola.*

(*c*) *Numantiam*, addit Ludewigius loc. cit., *celebrem Romanis ob infinita bella urbem, hodie Amuzam dictam, non procul a Cæsaraugusta dista e notissimum est.* Imo magis persuasum est doctis, Numantiam esse urbem, quæ nunc *Soria* dicitur, aut aliam quæ *Zamora* vocatur. Quamvis enim Pomponius Mela, lib. II, cap. 13, hæc habeat: *Urbium de mediterraneis in Tarraconensi clarissimæ fuerunt Pallantia et Numantia, nunc est Cæsaraugusta.* Non tamen propterea colligas Numantiam esse *Amuzam*, aut aliquod oppidum non procul a Cæsaraugusta, ut cernere licet in Pallantia longe distanti.

22. Videndum est tamen, an sive Giselinus in alia A editione, sive alii de Salia, Prudentii patria, ante Mantuanum cogitaverint. Ferrarius in Lexico, verbo *Salia*, sic habet ex Mela : *Salia, Riba de Silla, vel Sella, fluvius et oppidum Hispaniæ Tarraconensis, in ora Asturum (Saia, Pintiano teste, fluvius nominatur, et aliis Silla), patria Prudentii (qui multa versu scripsit, a Theodosio imperatore ad præfecturam sublimatus), oppidum non obscurum, inter Lunas ad ortum, et Vecam ad occasum 6 leucis. Populi Salini... Prudentius: Oblitum veteris me Saliæ consulis, etc.* Et verbo CALAGURIS : *Calaguris, quæ Calaguris Livio, Calagorina Ptolemæo... Patria Clementis Prudentii poetæ clarissimi, teste Mariana : sed ut ipsemet innuere videtur, Salia oppidum Cantabricæ oræ solum illi natale fuit.* Lexicon geographicum post obitum Ferrarii prodiit ; B sed is anno 1605 ediderat Epitomen geographicam. Censeo opinionem Ferrarium hausisse ex veteri editione Giselini : nam ipse Mantuanus hæc verba profert ex Giselino : *Hic locus multos torsit, nec adhuc satis dilucide est explicatus. Communitur in illum Nebrissensis his verbis : « Oblitum veteris Messaliæ consulis, » scilicet sub quo videtur natus Prudentius. Aldus in Poetæ Vita a se edita ait, eum* **13** *fuisse jureconsultum, ac Messaliæ consulem, hujusce, ni fallor, loci conjectura ductus. Vetus codex quo ego sum usus habet, Me Saliæ.* Remus eamdem interpretationem Giselino tribuit. Eam certe indicavit Giselinus verbis a Tamayo relatis supra num. 21, in editione Parisina 1562 : qui addit illico : *Ego quid hic pronuntiare debeam, nescio prorsus, satis esse arbitratus aliis* C *cogitandi materiam suppeditasse.* Mantuanus prima periodi verba usque ad *me Saliæ* posuit : reliqua, quibus antiquitas conjecturæ declaratur, prætermisit.

23. De Salia quid ex veteribus constet, nunc exprimam. Mela locum nomenque fluminis descripsit lib. III, cap. 1 : *In Asturum littore Noega est oppidum, et tres aræ, quas Sestianas vocant, in peninsula sedent, et sunt Augusti nomine sacræ, illustrantque terras ante ignobiles. At ab eo flumine, quod Saliam vocant, incipiunt oræ paulatim recedere et latæ adhuc Hispaniæ magis magisque spatia contrahere.* Plinius, lib. IV, cap. 20, idem flumen vocat *Sada*, aut *Sanga*, ut opinatur Mantuanus. Verba Plinii sunt : *Regio Cantabrorum, flumen Sada.* Ubi in veteri cod. ms. legitur, *Sanga.* Hispanis nunc flumen Salia dicitur *Saya*, ut ait Mantuanus, sive, ut Riscus, *Sella.* Itaque Mantuanus putat Prudentium natum fuisse prope flumen *Saliam*, et fortasse in oppido ejusdem nominis, ut solent oppida aut fluviis dare nomen, aut ex eis accipere ; idque arguit ex verbis præfationis operum, aut lib. Cathemer., quam minus recte hymnum appellat :

> Hæc dum vita volans agit,
> Irrepsit subito canities seni,
> Oblitum veteris me Saliæ consulis arguens,
> Sub quo prima dies mihi (*a*).

24. Vulgata est opinio Marianam omnino noluisse aut Mantuani adversus se impugnationem, aut Tamayi pro se defensionem legere (*b*). Res vero partim ita accidit, partim diverso modo. Etenim **14** Mantuanus statim ac suas observationes anno 1607 publicavit, earum exemplar ad Marianam misit, qui non solum eas legit, verum etiam margini congruentes responsiones adjecit, atque his notis illustratum exemplar idem ad Mantuanum remisit. Cum Mantuanus cudere iterum, et recudere suum opusculum auctius pergeret, Marianæ responsionibus nihil deterritus, is, qui majora animo volvebat, *nullum ultra verbum, aut operam sumere inanem* decrevit, *quin sine rivali seque et sua solus amaret*, aut cum paucis Mantuanus. Cum autem Marianæ causam defendere vellet Tamayus, quæ de Prudentii patria, quasi aliud agens, scripsisset, illi ostendit, rationesque suas probavit. Postea cum apologiam totam absolvisset, pervidendam et emendandam eidem obtulit, quod facere renuit Mariana, viribus et ingenio Tamayi confisus, quanquam alia ratione permotus etiam mihi videtur, ne scilicet Mantuanus Tamayi scriptionem Marianæ ipsi affingeret ulla ex parte (*c*).

25. Erat quidem jam vulgo recepta explicatio illa, quod Prudentius diceret *se oblitum veteris Saliæ consulis*, sub quo primam lucem viderat. Nihilominus Mantuanus præfracte negabat, veram eam esse, quia non duo Saliæ consules exstiterant, ut alter *vetus* vocaretur ; non intelligens Prudentium solum innuere, Saliam jampridem gessisse consulatum. Addebat non Saliam, sed Salleam vocari hunc consulem in quadam inscriptione apud Onuphrium Panuinium, Comment. in lib. III Fast., pag. 408.

(*a*) Accipe ejus Hispanicam interpretationem : D *Mientras la vida, que va volando, hace estas cosas, la blancura de los cabellos se entro de repente en mi persona ya vieja, reprehendiendome a mi olvidado del año en el qual fue el primer dia de mi vida en la antigua Salia.* Hæc est autem syntaxis : *arguens me oblitum consulis* (hoc est *anni*) *sub quo prima dies mihi veteris Saliæ* (hoc est *in veteri Salia*). Hæc quam sint absona, quamque a sensu communi abhorreant, opus non est multis prosequi, præsertim cum in eo argumento diligenter versatus fuerit Tamayus de Vargas loc. cit., Joanne Mariana approbante, ut juvat exponere.

(*b*) Nic. Antonius *Bibl. nov.*, verbo, *Joannes Mariana*, hæc refert : *Magno eruditionis ambitu oppugnavit Marianæ historiam Petrus Mantuanus, propugnavit D. Thomas Tamayo de Vargas, qui testimonio satis idoneo affirmat rem prodigii similem, nempe noluisse Marianam legere nec Mantuani censuram, nec Tamayi, amicissimi capitis, apologiam, etiam ante editionem sibi ab auctore ad pervidendum et emendandum oblatam : quod credet vix posteritas.* Bailius, *Diction. crit.*, artic. *Mariane*, eam narrationem avide arripit, neque in optimam partem, ut solet, interpretatur.

(*c*) Hæc omnia protuli ex Tamayi opere in appendice, seu *Razon de la historia del P. Juan de Mariana : de las advertentencias de Pedro Mantuano : y de la defensa del doctor D. Thomas Tamayo de Vargas.* In opere autem, de Prudentii patria disserens, ita ait : *Escrito este papel mucho antes que me determinara a responder a lo demas, y comunicado solo entre otros con el P. Mariana oraculo de nuestra edad*, etc.

QVIESCIT . IN . PACEM . DEPOSITVS . DIEM QVAR
TVM . NONAS . AVGV
STAS . FLAVIO . PHILIPPO
ET . FLAVIO . SALLEA . CON
SVLIBVS . PATER . SERBA
TIVS . FECIT

Quasi vero non potuerit utroque modo scribi et *Salia*, et *Sallea*, aut si *Sallea* scribebatur, non licuerit poetæ unum *l* expungere, ut metro consuleret, præsertim in nomine proprio. Fasti Græci et Cassiodorus in Chronico habent *Sallia*. Glandorpius, Onomast. Rom., ex veterum monumentis *Saliæ* nomen reponit.

15 26. Rejecta opinione Mantuani, quærendum est aliquid de Tarracone. Ita enim ait Prudentius de tribus martyribus Fructuoso, Augurio et Eulogio, in eorum hymno :

> O triplex honor, o triforme culmen,
> Quo nostræ caput excitatur urbis,
> Cunctis urbibus eminens iberis!

Hæc non ignorant illi ipsi qui Cæsaraugustanum aut Calagurritanum asserunt fuisse Prudentium. Aiunt, Tarraconem *caput nostræ urbis* vocasse, quia caput erat Hispaniæ Tarraconensis. Non repugnabo, quamvis conjectura aliqua duci posset, suam ejus urbem laudari a Prudentio, cum reliquas cunctas illico memoret,

> Cunctis urbibus eminens iberis!

At si Prudentius, quia e Tarraconensi Hispania erat, *nostræ urbis* nomine appellat Tarraconem, cur eadem voce uti non potuit, cum alias urbes ejusdem Tarraconensis Hispaniæ nominavit, etiamsi in eis ortus non fuisset? Putat Nic. Antonius, hymnos *Peristephanων* a Prudentio fuisse compositos nomine eorum, in quorum oppidis sancti illi celebrabantur. Hoc quale sit, paulo post exquiram. Nunc observabo, ex hoc hymno argui, oppidum natale Prudentii situm fuisse in terris Pyrenæis. Ita enim post superiores versus pergit :

> Exsultare tribus libet patronis,
> Quorum præsidio fovemur omnes
> Terrarum populi Pyrenæarum.

Siquidem *fovemur*, non *foventur*, est legendum, ut in commentariis probabo ex veteribus libris.

27. Quas autem Pyrenæas terras dicat Prudentius, definire non audeo. Mela, lib. II, cap. 13, *Pyrenæus*, inquit, *primo hinc in Britannicum procurrit oceanum, tum in terras fronte conversus Hispaniam irrumpit; et minore ejus parte ad dextram exclusa, traxit perpetua latera continuus, donec per omnem provinciam longo limite immissus in ea littora, quæ occidenti sunt adversa, perveniat*. Riscus, Hisp. sacr. tom. XXXIV, pag. 191 et seq , animadvertit a geographis antiquis *Pyrenæos* vocari omnes illos montes qui inter *Fontem Rabidum* et *Caput Crucium* veluti rami distrahuntur : et verba episcopi Pelagii de montibus Legionensibus interpretatur : *Quidam autem ex civibus legionis levaverunt corpus S. Froylani episcopi infra Pyrenæos montes, et posuerunt eum super altare*. (*a*) Patet ex his, Tarraconem, Cæsaraugustam, Calagurrim, innumera item alia oppida *Pyrenæa* dici po-
B tuisse.

28. Reliquum est, ut de celeberrimis duabus hac in re sententiis sermonem instituamus : Cæsaraugustana, an Calagurris censenda **16** sit Prudentii patria. (*b*) Cæsaraugustam Prudentii esse patriam tenent Aldus Romanus in Vita Prudentii ac plures alii, præsertim interpretes (*c*). Ex solo Prudentii opere, imo fere ex solo hymno 18 martyrum Cæsaraugustanorum rationes petuntur, quibus Prudentius Cæsaraugustanus creditur. Hi autem sunt versus qui proferri solent :

> Bis novem noster populus sub uno
> Martyrum servat cineres sepulcro,
> Res cui tanta est.

C Notat Riscus, *nostrum populum* dici a Prudentio Cæsaraugustam, priusquam ea *nominatim* appelletur ; quasi id faveat suæ opinioni. Contra Rodriguezius de Castro observat, vocari *populum*, quæ vox optime cadit in totum conventum juridicum Cæsaraugustanum, item Prudentium *sub uno sepulcro* dixisse, quamvis de aliis martyribus loquatur ejusdem conventus juridici, qui ad omnem Aragoniam, partem Cataloniæ, Navarræ, Rioxæ, Guadalaxaram, Complutum, Agredam protendebatur ; eo fere modo quo Lucretius, lib. v, v. 26, dixit *commune sepulcrum, rerum terra*. Verum hæc nihil utrinque juvant. Prudentius in hymno SS. martyrum Hemeterii et Celedonii nusquam meminit *Calagurris*, quam tamen

(*a*) Libentius legam, *subter altare*, ex more sanctorum corpora recondi *sub altari*, prout alio in loco distinctius exponam.

(*b*) Cæsaraugustæ elogium ex Mela ante posui num. 21 ; majus est quiddam, quod ait S. Isidorus Etymol. lib. xv, cap. 1 : *Cæsaraugusta Tarraconensis Hispaniæ oppidum a Cæsare Augusto et situm et nominatum, loci amœnitate et deliciis præstantius civitatibus Hispaniæ cunctis, atque illustrius florens sanctorum martyrum sepulcris*. Quæ verba, et præcipue hæc, postrema *florere sepulcris martyrum*, apprime consonant hymno Prudentii nostri de martyribus Cæsaraugustanis.

(*c*) Ælius Antonius Nebrissensis in Epigrammate prævio ad opera Prudentii, et in Comment. ad hymnum 18 martyrum Cæsaraugustanorum ; Jacobus Spiegelius in Præf. ad Comm. ; Georgius Remus in Epist. ad Weitz. ; Xystus Senensis, Bibl. lib. IV, verbo *Aurelius Prudentius* ; Joannes Vasæus, Chro-
D nic. Hispan. ad annum 351 : Antonius Possevinus, Apparatu, verbo, *Aurelius Prudentius* ; Alfonsus Garcia Matamoros, de Academ. Hispan. ; Ludovicus Nonius, Not. in Hispan., cap. 82 ; Joannes Henichius, Hist., part. 2, sæc. IV, cap. 3, pag. 25 ; Lucas Osiander, Epitom. histor. ecclesiast., centur. 4, lib. I, cap. 26 ; Centuriatores, tom. 1, centur. 4, cap. 10, pag. 681 ; Quenstedius, de Patriis illustrium virorum sub Cæsaraugusta ; Stephanus Chamillard, edit. ad usum Delphini ; Martinus Carrillo, Hist. S. Valerii ; Ludovicus Diez de Aux, in Version. Hispanic. Hymnor. Prud. ; Lupercius et Bartholomæus Leonardo y Argensola, in Epistol. super hac controversia ; Emmanuel Risco, Hisp. sacr., tom. XXXI, in dissertatione peculiari ; Carolus Augustinus Ansaldus, præfat. ad versionem Italicam librorum adversus Symmachum ; Andreas Mollerus, in Com. ad hymn. VIII cal. Jan. ; cl. præsul Stephanus Borgia, in singulari et erudito opere, Vaticana Confessio S. Petri.

vocat *oppidum nostrum*; idem postquam dixerat *noster populus*, et sub *uno sepulcro*, statim addit : A

Cæsaraugustam vocitamus urbem,
Res cui tanta est.

Ubi intelligis sepulcrum existere in ipsa urbe. De eadem urbe pergit :

Plena magnorum domus angelorum
Non timet mundi fragilis ruinam,
Tot sinu gestans simul offerenda
Munera Christo.

Et cum alias civitates non solum ex conventu Cæsaraugustano, **17** sed etiam ex reliqua Hispania, et extra Hispaniam, promiscue celebrasset ob martyrum patronorum decus eximium, ad Cæsaraugustam revertitur :

Tu decem sanctos revehes, et octo,
Cæsaraugusta studiosa Christi,
Verticem flavis oleis revincta
Pacis honore.
Sola in occursum numerosiores
Martyrum turbas Domino parasti.

Ita porro sequitur, gloriam singularem Cæsaraugustæ prædicans.

29. Cum autem alios martyres Cæsaraugustanos, præter 18 illos in quorum laudem hymnum pepigit, vellet laudare, Vincentii imprimis meminit :

Inde, Vincenti, tua palma nota est.

Et deinceps :

Nec furor quisquam sine laude nostrum
Cessit, aut clari vacuus cruoris
Martyrum semper numerus sub omni
Grandine crevit.
Nonne, Vincenti, peregre necandus
Martyr his terris tenui notasti
Sanguinis rore speciem futuri
Morte propinqua ?
Hoc colunt cives, velut ipsa membra
Cespes includat suus et paterno
Servet amplectens tumulo beati
Martyris ossa.
Noster est, quamvis procul hinc in urbe
Passus ignota, dederit sepulcri
Gloriam victor prope littus altæ
Forte Sagunti.
Noster, et nostra puer in palæstra
Arte virtutis fideique olivo
Unctus, horrendum didicit domare
Viribus hostem.
Noverat templo celebres in isto
Octies partas, deciesque palmas,
Laureis doctus patriis eadem
Laude cucurrit.

Quibus in carminibus animadvertere quivis poterit Vincentium natum Cæsaraugustæ, cæsaraugustanos appellari *nostros*, *has terras* intelligi de Cæsaraugusta, *paternum tumulum* eamdem urbem indicare, Vincentium *nostrum*, *et nostra puerum in palæstra*, qui *templo in isto* palmas 18 celebres noverat, et *laureis patriis* edoctus fuerat, aperte demonstrare patriam Cæsaraugustam. Proinde jure Thomam Tamayum de Vargas Riscus refellit, quod putaverit S. Vincentium a Prudentio *nostrum* appellari, quia erat Christianus, et similiter Bailius Petrum Mantuanum, qui *in nostra palæstra* interpretatur *de Valentia*.

30. Post Vincentium laudat S. Encratiam Prudentius; de qua hæc habet :

Martyrum nulli remanente vita
Contigit terris habitare nostris :
Sola tu morti propriæ superstes
Vivis in orbe.

Et infra.

Hunc novum nostræ titulum fruendum
Cæsaraugustæ dedit ipse Christus,
Juge viventis domus ut dicata
Martyris esset.

In notis ostendam non inde colligi templum S. Encratiæ viventi dicatum fuisse, sed solum S. Encratiam pro martyre habitam, quamvis martyrio, sive suppliciis, fuisset superstes. Nunc solum licet observare *terras nostras*, et *nostram Cæsaraugustam* videri innuere Cæsaraugustæ natum esse Prudentium. Ex B his rejiciendus est Bernardus Ibanez de Echavarri in *Vita S. Prudentii episcopi Turiasonensis*, pag. 26, asserens ex omnibus civitatibus provinciæ Tarraconensis, scilicet Tarracone, Gerunda **18** Calagurri, Barcinone et Cæsaraugusta, nullam a Prudentio appellari urbem suam, excepta Calagurri. Nam num. 26 legimus Prudentium de Tarracone dicere : *Quo nostræ caput excitatur urbis*, et quamvis de Cæsaraugusta nusquam his verbis utatur : *nostra civitas*, *nostra urbs*, *nostrum oppidum*, tamen sæpius Cæsaraugustanos vocat *nostros*, Cæsaraugustam *nostram*, eamdem *nostras terras*, *nostrum populum*. Quamobrem aut fallitur, aut in re inepta ludit Bernardus Ibañez (*a*). Si quis tamen contendat Prudentium de Cæsaraugusta pronomine possessivo *nostra* uti quia ipse erat e provincia Tarraconensi, C aut e conventu juridico Cæsaraugustano, non video qua ratione ex ea arce dejici possit : nam eadem fere ratione *nostram urbem* Tarraconem, *nostrum oppidum* Calagurrim nominasse affirmant qui Cæsaraugustanum eum volunt.

31. Aliam præterea viam iniit Riscus ut partes Cæsaraugustanorum adjuvaret, ex iis quæ notat Theodoricus Ruinart in Actis S. Hippolyti. Prudentius hymnum S. Hippolyti ad Valerianum episcopum direxit, quem ita affatur :

Innumeros cineres sanctorum Romula in urbe
Vidimus, o Christi Valeriane sacer.

Et in fine hymni :

Sic me gramineo remanentem denique campo
Sedulus ægrotam pastor ovem referas.

D Erat igitur Prudentius ex urbe, aut diœcesi, cui præerat Valerianus. Ad quem locum Ruinartius advertit : *Hic videtur esse Valerius Cæsaraugustanus episcopus, qui anno 381 interfuit concilio Cæsaraugustano.* Riscus, qui concilio Valerium subscripsisse anno 380 rectius tradit, eumdem episcopum esse putat cum Valeriano Prudentii. Sed ante Riscum et Ruinartium eam rationem invenerat Paulus Albinianus de Rajas S. I., quem Tamayus in indice operis cit. refert in historia ms. Cæsaraugustæ probare voluisse

(*a*) Hunc cur Riscus ita appellet, ut dicat *auctorem sub nomine D. Bernardi Ibañez de Echavarri*, non assequor. Etenim fuisse hominem magno et acri ingenio, qui eo nomine fuerit vocatus, et vitam S. Prudentii episcopi Turiasonensis litteris consignaverit compertum mihi est.

Prudentium fuisse Cæsaraugustanum ex hymno S. A Hippolyti, ubi se ovem Valeriani appellat, quod ex litteris ipsius Pauli cognoverat (*a*). Quod Valerianus, non Valerius, in hymno Prudentii scribatur, nihil refert ait Riscus : *O porque el vocativo de Valerio no puede acomodarse en el verso pentametro, o porque alli no usaba de el como de nombre proprio, sino* **19** *apelativo, concertado con la voz, Sacer.* Displicent hæ rationes, et præsertim prima (*b*).

52. Minime tamen animus nobis est inficiari, aliquam conjecturam ex hymno S. Hippolyti pro Cæsaraugusta capi posse : nam ex hymno 18 martyrum Cæsaraugustanorum liquet e familia Valeriorum plures fuisse episcopos Cæsaraugustanos :

Hic sacerdotum domus infulata
Valeriorum.

B Potuit ergo aliquis ex hac familia episcopus nominari *Valerianus*, ut passim hæc nominum derivatio in familiis Romanis accidebat, scilicet *Constans, Constantius, Constantinus;* potuit etiam Valerius ille, qui concilio Cæsaraugustano interfuit, *Valerius Valerianus* appellari, ut Claudius Claudianus, aliique simili modo, aut ab aliis *Valerius*, ab aliis *Valerianus* (*c*). Ex catalogis episcoporum Cæsaraugustanorum post Valerium illum secundum anno 380 nihil aliud eruitur usque ad annum 458, quo N. episcopus præsidebat. In catalogo episcoporum Calagurritanorum primus certi nominis episcopus indicatur Silvanus circa annum 457. Nicolaus Antonius ex præjudicata opinione quod Prudentius esset Calagurritanus, asseruit *Calagurri sub Valeriano antistite* hymnum editum Hippolyti. Verum etsi liquido pateret Valerianum aut Cæsaraugustanam, aut Calagurritanam sedem tenuisse, an tuto concici posset aut Cæsaraugustanum, aut Calagurritanum fuisse Prudentium? Haud equidem puto. Cur enim non potuerit se ovem ejus episcopi nuncupare, in cujus diœcesi per aliquod temporis spatium domicilium fixisset? Atqui Prudentius ejusmodi curriculum vitæ tenuit, ut multis diversisque in locis diu videatur esse commoratus.

53. Illud quidem ex hymno 18 martyrum certo arguitur, Prudentium Cæsaraugustæ aliquando, et tunc maxime cum hymnum condidit, constitisse (*d*). His accedit Cæsaraugustæ exstitisse familiam Clementum, ut probat Henricus Florez tom. I Numismat., tabul. 9, num. 9, ex qua fuisse Prudentium idem fatetur, **20** quamvis alioquin Calagurri natum existimet. Hæc fere sunt quæ si non certam sententiam, at probabilem saltem conjecturam efficere possunt ut Prudentius Cæsaraugustanus fuisse dicatur (*e*)

54. Jam vero cur Calagurris (*nobis Calahorra*) civem suum repetat Prudentium, enucleandum est (*f*). Qui Calagurrim Prudentii patriam statuunt, haud leve præsidium habent in hymno SS. martyrum Hemeterii et Celedonii : non quod eos martyres ante omnes alios celebraverit ; exigui enim roboris est hæc conjectura Moreti et Florezii, Prudentium suæ patriæ patronos cæteris martyribus prætulisse, et ea de causa eorum hymnum primo loco posuisse. Gra-

(*a*) Qui Chronicon Dextri, aliorumque, architectati C sunt, minime id ignorarunt, ideoque Valerium dictum quoque fuisse *Valerianum* pro explorato tradiderunt. Notandum tamen, in conciliis Hisp. apud cardinalem Aguirre concilio Cæsaraugustano anno 380 subscribere Valerium nono loco, minime vero declarari eum esse episcopum Cæsaraugustanum. Loaisa quidem Valerium hoc titulo donavit in collectione concilior. Hispan., sed, ut ego arbitror, solum ex probabili conjectura.

(*b*) Quid enim est quod vocativus *Valeri* non cadat in versum pentametrum? De vocativo quidem *Valeriane* id si dixisset, annuerem : tres enim primæ syllabæ sunt breves, quarum prima ob necessitatem producitur a Prudentio. At nullum esset peccatum, si pentametrum versum ita formasset :

Vidimus, o Christi præsul amans, Valeri,

aut quid simile. Neque item *Valeriane sacer*, sic interpretabor : *O sacerdos e familia Valeriorum.*

(*c*) Non prætermittam, Valerium Aureliumque D (quod est Prudentii nomen) idem nomen ejusdem familiæ indicari in Onomastico Glandorpii, quasi anagrammatice compositum, quod ridiculum puto.

(*d*) Audi ejus verba de S. Encratia :

Vidimus partem jecoris repulsam
Ungulis longe jacuisse pressis.

Audi alia in fine :

Nos pio fletu, date, perluamus
Marmorum sulcos, quibus est operta
Spes, ut absolvam retinaculorum
Vincla meorum.
Sterne te totam generosa sanctis
Civitas mecum tumulis.

(*e*) Quod pene me fugerat, monere volui, Cæsaraugustam Hispanis esse *Zaragoza*, non *Saragoxa*, ut ait Remus Epist. ad Weitzium, neque *Saragossa* seu *Caragoca*, ut Ludewigius loquitur in Prudentii Vita, nisi duplici C in *Caragoca* suffigatur virgula, ut facere solent Hispani, cum per z non scribunt. Neque propterea quidquam detractum volo Ludewigio, aut aliis, qui, dum res nostras illustrant, sæpe in hujuscemodi errores incidunt, sed magis eis faveo plaudoque, quod exteri cum sint, et nonnulla premantur difficultate, nihilominus nostrorum laudes celebrant; ut hic Ludewigius, qui vitas poetarum Christianorum scribere meditatus, initium fecit, ut ait, *a mellitissimo Prudentio*, in quo etiam substitit, aliis studiis et occupationibus implicatus.

(*f*) Ita judicant Garcias Loaisa Collection. concil. Hisp. post concilium Lucense; Joannes Mariana, Hist. Hispan. lib. IV, cap. 7; Joannes Marieta, lib. XXI, pag. 23, apud Nicol. Antonium; Thomas Tamayo de Vargas loc. cit. ; Nic. Antonius, Bib. vet. Hisp., qui ingens pondus huic causæ adjecit; Goldastus, in præfat. Manual. Biblic.; Georgius Fabricius, in Comment. in hymnos quosdam Prudentii, edit. Weitz. pag. 308; Rivetus, Crit. sacr. lib. III, cap. 26; auctor dissertationis laudatæ, num. 18; Fabricius, Biblioth. Lat. vet. tom. II, cap. 2, lib. IV; Joseph Moret, lib. I Annal., cap. 4; Henricus Florez, tom. XV Hisp. sacr., pag. 328, et tom. XXIX, pag. 282 ; Arnaldus Oihenart in opere : *Notitia utriusque Vasconiæ*, cap. 7, pag. 139; Joseph Rodriguez de Castro, tom. II Bibl. Hisp., pag. 213 et seqq.; Tillemont, Hist. ecclés. tom. X, pag. 560; Christophorus Cellarius, in præfat. ad editionem Prudentii, qui Calagurrim Nascicam intelligit; Bernardus Ibanez de Echavarri, loc. cit.; Ludewigius Prudentium Calagurri natum, honores virum Cæsaraugustæ gessisse probabile existimat.

vius momentum in verbis ipsis hymni collocatur, ubi postquam miracula ad SS. martyrum sepulcrum patrata retulit Prudentius, hæc addidit :

> Hoc bonum Salvator ipse, quo fruamur, præstitit,
> Martyrum cum membra nostro consecravit oppido,
> Sospitant quæ nunc colonos, quos Iberus alluit.
> Sit dies hæc festa nobis, sit sacratum gaudium.

35. Ne vero hæc ita dicta esse intelligantur, quia Calagurris ad conventum juridicum Cæsaraugustanum spectabat, alii versus advocantur ex hymno S. Laurentii, ubi de Roma loquens ita prosequitur Prudentius :

> Nos Vasco Iberus dividit
> Binis remotos Alpibus
> Trans Cottianorum juga,
> Trans et Pyrenas ninguidos.

Quo loco Prudentium **21** sese Calagurritanum asserere Loaisa existimavit. Cautius Mariana probabilem hinc sumi conjecturam arbitratus est. Re vera etsi Cæsaraugustanos a Roma Iberus dividat, tamen ea parte Vasconia non est; neque recte amnis *Vasco* prope Cæsaraugustam vocabitur. Contra Calagurris in Vasconum regione sita est.

36. In eamdem interpretationem referri possunt alia verba ex hymno SS. martyrum Hemeterii et Celedonii.

> Pollet hoc felix per orbem terra ibera stemmate.
> Jamne credis bruta quondam Vasconum gentilitas,
> Quam sacrum crudelis error immolarit sanguinem?
> Sospitant quæ nunc colonos, quos Iberus alluit.

Hæc enim, quæ de Calagurri sunt dicta, confirmant de eadem intelligendum quod ait : *Nos Vasco Iberus dividit*. Nihilominus hæc argumentatio non omnino persuadet : nam Iberus potuit dici *Vasco*, quia Vasconiam interfluit : et quamvis esset demonstratum Prudentium illo tempore Calagurri, aut in Vasconia habitasse, nondum esset compertum, an eodem in loco primam lucem aspexisset : agitur enim de viro

> Qui mores hominum multorum vidit, et urbes (*a*).

Minor sane, acutiores esse scriptores in contraria opinione refellenda quam in sua corroboranda : etenim vident optime Prudentium plures urbes *suas* vocitasse, et, ut alii alios refutent, injuriam, Prudentium eam appellationem usurpasse, quia vel Tarraco erat caput Hispaniæ Tarraconensis, vel Cæsaraugusta conventus juridici, vel Calagurris aut ad provinciam Tarraconensem, aut ad conventum Cæsaraugustanum attinebat; neque animadvertunt, dum aliorum sententiam ita destruunt, suam pariter concidere.

37. Nic. Antonius huic difficultati obviam ire conatus, ex hymno 18 mart. Cæsaraugustanorum pro Calagurri duos hos versus arripuit :

> Nostra gestabit Calagurris ambos,
> Quos veneramur.

Giselinus in Comment. ad hymnum SS. Hemet. et Celed. eosdem versus pretulit, sed nihil est deterritus. *Quibus verbis* (ait) *Calagurrim suam facit, quod teste Plinio* III *Natur. Histor.* Calagurritani Cæsaraugustano conventui annumerentur. Verum Nic. Antonius pro certo statuit Prudentium in hymnis Peristeph. loqui nomine eorum apud quos sancti illi celebrabantur, ex verbis Gennadii de Prudentio : *Fecit et in laudem martyrum sub aliorum nominibus*. Observat præterea Prudentium *suam* appellasse Calagurrim, non solum cum SS. Hemeterium **22** et Celedonium cecinit, sed etiam cum 18 martyres Cæsaraugustanos *sub aliorum auspiciis* laudavit, et rem esse claram concludit, patriam hoc loco ejus demonstratam. Nobis non adeo clara res hæc videtur esse. Primum Ernestus Salomon Cyprianus Gennadii verba, *sub aliorum nominibus invitatorium ad martyrium*, hac nota excipit (*In Bibl. eccles. Fabric.*) : *Hæc verba omittuntur in nostris mss., et recte quidem*; itaque in Gennadio libentius legam : *Fecit et in laudem martyrum librum unum, et hymnorum alterum*. Deinde nequaquam dubium est quin sæpius suo solo nomine loquatur Prudentius (*b*).

38. Quod si Prudentius aliorum nomine in eis hymnis loqueretur, nomine civium Cæsaraugustæ proferentur illi versus :

> Nostra gestabit Calagurris ambos,
> Quos veneramur.

Si autem aliquando *suo*, aliquando *alieno* nomine profatur, non poterit argumentum, nisi imbecillum, confici ex eo quod modo hanc, modo aliam urbem *suam* vocitaverit. Profecto sic prorsus censeo, pronomen *noster* diverso modo a Prudentio sæpius accipi; sic in hymno S. Cypriani :

> Est proprius patriæ martyr, sed amore et ore noster.

Noster Hispanum sine ulla dubitatione significat, ut in commentario uberius dicam. Prudentius ipse, quia Christianus poeta fuit, *noster* dicitur a S. Gregorio Turonensi. Animadverto etiam nunquam has voces adhibuisse, *mea civitas*, aut *urbs*, *meum oppidum*, vel quid simile, quo distinctius ejus patria declararetur. Itaque si aliorum conjecturis meam quo-

(*a*) Ludovicus Nonius, tom. II Hisp. illustr., pag. 852, qui alioquin Prudentium Cæsaraugustanum credidit, ait poetam eo loco innuere se Calagurri id temporis degere; quod apud Tamayum lego, apud Nonium non inveni.

(*b*) Ut in S. Laurentio :

> Audi benignus supplicem
> Christi reum Prudentium.

In Eulalia :

> Ast ego serta choro in medio
> Texta feram pede dactylico,
> Vilia, marcida, festa tamen.

In 18 martyribus Cæsaraug. :

> Spes, ut absolvam retinaculorum
> Vincla meorum.

> Sterne te totam generosa sanctis
> Civitas mecum tumulis.

In S. Fructuoso et sociis :

> Fors dignabitur et meis medelam
> Tormentis dare, prosperante Christo,
> Dulces hendecasyllabos revolvens.

In S. Cassiano :

> Hic mihi, cum peterem.

In Romano :

> Vellem, sinister inter hædorum greges
> Ut sum futurus, eminus dignoscerer.

Et, ne longior sim, in omnibus fere hymnis hujus libri.

que addere licet, putarem Prudentii patriam posse collocari in aliquo oppido aut oppidula indefinite provinciæ Tarraconensis, aut etiam conventus Cæ[illegible]gustani, quod nunquam nominaverit. Quid enim [illegible] vetat? Si tamen repugnes, reponam eum editum [illegible] in aliquo ex oppidis quæ *sua* nuncupavit, [illegible] aliis quæ æquo jure *sua* potuit nominare, quia [illegible]dem erant provincia, et in eodem conventu. Si[illegible] patriam ejus in aliis Hispaniæ civitatibus [illegible] Pyrenæis regionibus quærere omni pror[illegible] fundamento, reclamantibus tot versibus [illegible]scriptis : eo vel maxime quia cum plures [illegible]tos celebraverit, et oppida memoraverit, [illegible] sua ea nuncupavit, quod aliquando locus [illegible] postulare videbatur (a). Lepidissimum au[illegible] Petri Criniti in Prudentii Vita effatum : *Qui[illegible] existimant, fuisse illum genere Hispanum.* Itane [illegible]! At eum Hispanum esse cum ipsius libri clamant, [illegible] asseverate confirmant Walafridus Strabo, Beda, [illegible], alii, præter codices plures mss., Oxonien[illegible] dicitur *Hispaniensis* in inscriptione ditto[illegible] vide in commentariis ad eum locum, Va[illegible] 1868, num. 77.

[illegible] ita constitutis, de natali Prudentii anno [illegible] jam est habendus. Ex *præfatione* operum cer[illegible] collgitur, explosa nimirum interpreta[illegible]one [illegible] Mantuani, de qua num. 21 et seqq. :

> [illegible] veteris me Saliæ consulis arguens,
> [illegible] prima dies mihi.

[illegible] primus versus aliter legebatur :

> [illegible] veteris Messaliæ consulis arguens,

[illegible] obscuritas in Prudentii vita digerenda [illegible] enim inde inferebant Prudentium [illegible] Messaliæ consulatum gessisse. Andreas [illegible] lectionem aperuit, et de consule [illegible] fieri monuit (b). Ex Vasæo veram [illegible] emendationem accepit Theodorus Pul[illegible] Giselinus, cui nulla ratio ejus [illegible], in quem Aldus, Nebrissensis, aliique [illegible], venire in mentem ante potuerat, [illegible] confitetur in comment. ad eum locum. [illegible] queritur quod correctionis gratias Re-

A sendio non habuerit Pulmannus, et ab hoc monitus Giselinus (c).

24 40. Quod vero ad interpretandi rationem attinet, opus est admonere Nebrissensem, etsi *Mesaliæ* legerit, tamen sensum recte percepisse : neque enim consulatum intellexit quem Prudentius gesserit, sed sub quo editus in lucem fuerat. *Sub hoc consule*, inquit, *videtur natus Prudentius.* In mss. codicibus varia est lectio : nam in aliis legitur *Mesaliæ*, in aliis *Messaliæ*, in aliquo *Messalæ*, in aliis demum *me Saliæ*. Atque, ut ex glossis patet, jam olim apud veteres locus erat corruptus, et *Mesaliæ*, aut *Messaliæ* legebatur. Iso Magister, IX aut X sæculo, verbo *arguens* annotavit *me*. Quid autem id addere oportebat, si jam tunc scriptum erat : *Oblitum veteris me Saliæ consulis*

B *arguens?* Neque tamen verus sensus Isonem latuit : nam ad vocem *Saliæ*, vel, quod ego puto, *Messaliæ* apposuit, *illius consulis.* Itaque Iso et Nebrissensis Prudentium Messalia consule natum fuisse crediderunt. At vero legendum esse *me Saliæ*, adeoque hujus consulatum indicari, multa persuadent : nimirum Philippus et Salia consules fuerunt an. 348, quo circiter tempore Prudentium ortum fuisse aliunde constat; præterea nullus est consul, saltem ordinarius, Messaliæ, Mesaliæ aut Messalæ nomine circa id tempus : tum in Prudentio multa sunt errata hujusmodi inscitia librariorum, qui in unam dictionem diversissima conglutinarunt, quæ legi possunt in Commentario Giselini ad hymnum 13 Peristephanon. Favent denique mss. codices, quos suo loco indicabo.

C Fixum igitur certumque maneat Prudentii natalem annum in consulatum Philippi et Saliæ incidisse, qui annus erat Christi 348, ut notat Petavius Ration. tempor. in successione consulum Romanorum, et ita legitur in Fastis consularibus Panvinii, quamvis alii annum 350 aut 351 malint. Quod mirandum in modum comprobatur his versibus ex apotheosi vers. 449 et seqq.

> Principibus tamen e cunctis non defuit unus
> Me puero, ut memini, ductor fortissimus armis,
> Conditor et legum, celeberrimus ore manuque,
> Consultor patriæ : sed non consultor habendæ
> Religionis, amans tercentum millia divum,
> Perfidus ille Deo.

(a) [illegible] S. Eulaliæ :

> [illegible] e foliis
> [illegible], dote :
> [illegible] in medio
> [illegible] devehit,
> [illegible]
> [illegible] libet.
> [illegible] situr et impositum :
> [illegible] De[illegible] pe[illegible]
> Prospicit hæc, [illegible]osque suos
> Carmine propitiata fovet.

(b) Quod verbis Joannis Vasæi in Chronico ad an. 351 referam : *Natus est Cæsaraugustæ Aur. Prudentius Clemens, Philippo et Salia coss., ut ipse de se testatur in præf. lib. Cathem. ubi sic inquit : « Intrepsit subito canities seni, oblitum veteris me Saliæ consulis admonens (leg. arguens). » Ita enim legendum, non quemadmodum hactenus etiam a doctis depravate legebatur. Atque hanc hujus loci restitutionem non mihi debes, candide lector, sed L. Andreæ Resendio,*

D *qui mihi locum hunc atque alios nonnullos, qua est humanitate, communicavit, cujus ego in his rebus limatissimo judicio non immerito plurimum tribuo, quemadmodum reipsa experieris, siquando, quos sub lima premit in Prudentium commentarios per occupationes ternas potuerit evulgare.* Glandorpius in Onomastico post ejus obitum anno 1589 edito sibi hanc correctionem ascribit : *Quem locum in excusis exemplaribus omnibus depravatum videmus... sinceram esse lectionem (me Saliæ), et ex veteribus hisce memoriis, a nobis probe deprehensam, omnes, scio, docti libenter agnoscent.*

(c) Ludewigius multa errat, dum scribit : *Georgius Fabricius restituit, me Saliæ. Giselinus eodem anno 1564 poetam edidit cum hac correctione. Uter vero alterum exscripserit asserere non ausim, cum uterque se hanc lectionem primum animadvertisse dicat.* Fabricius hoc tantum habet : *Ultimus hic versus in omnibus editionibus Italicis, Gallicis, Germanicis, hactenus depravatus, ansam errori dedit.*

Quibus Julianum Apostatam intelligit, ut ex commentariis clarius patebit, qui ab anno 361 ad 364 imperio potitus est; quod in successionibus imperatorum apud Petavium ita indicari videtur, ut nihilominus in ipso Rationario temporum anno 363 exstinctus esse dicatur, quod ex historia aliunde constat. Accedit Prudentium sua opera, et in his libros adversus Symmachum edidisse anno ætatis 57, ut ex præfatione carminum liquet :

> Per quinquennia jam decem,
> Ni fallor, fuimus : septimus insuper
> Annum cardo rotat, dum fruimur sole volubili,

id anno circiter 405 cum acciderit, ut 25 postmodum dicam, consequens est, Saliæ consulatum in eadem præfatione denotari.

41. De Prudentii majoribus aut familia nihil certi ad nos pervenit, quam nobilissimam fuisse ex muneribus ab eo gestis æquum est conjicere, idque multi etiam veteres confirmant. Joannes Glandorpius in Onomast. histor. Romanæ plura habet de Aureliis, nonnulla de Clementibus, et e tribus Prudentiis quos nominat, nostrum magno elogio prosequitur. De familia Clementum Cæsaraugustana vide num. 33. Hæc tria ejus nomina et hoc ordine solent circumferri, *Aurelius Prudentius Clemens*. In mss. codd. antiquissimis sæculi VI et seqq. dicitur *Aurelius Clemens Prudentius*, ut observare potes cap. 4, num. 96, præter cod. Vat. Alex. 1439, 1838, num. 78; Colb. 1682, num. 83. Primæ editiones, altera anni incerti, altera Daventriensis anni 1495, quam plerique male referunt ad an. 1472, habent, *Aur. Clemens Prudentius*; qui ordo nominum sine ulla causa idonea in sequentibus omnibus editionibus est mutatus. Eum servant Trithemius, Ferrarius, Ruinartius, aliique. Beda de Arte metrica bis eum nominat, primum ita : *Prudens* in Psychomachia, rursus *Aurelius Prudens Clemens*. Quod autem prius aliquando *Clemens* quam *Prudentius* aut *Prudens* collocetur, novum non est : sic Sulpicius cognomento *Severus*, ab aliis vocatur *Severus Sulpicius*, ut observavit Rosweidus in not. ad Ep. 1 S. Paulini ex Francisco Sylvio, qui Progymnasm., centuria 2, cap. 41, docet sæpe cognomen nomini præpositum. Sirmondus in præfat. ad notas Apollinaris Sidonii egregie probat mediæ ætatis nominum duplicem quodam modo legem fuisse : unam, ut proprium cujusque nomen in locum ultimum conjicerent; alteram, ut tum proprium hoc nomen, tum cætera, interdum quidem aliunde pro arbitrio, ut plurimum vero a propinquis affectibus deducta imponerent. Videri etiam potest cl. marchio Scipio Maffeius in Dissert. de Romanorum Nominibus, qua probat Cassiodorii prænomen esse *Marcum*, nomina gentilia *Aurelium Cassiodorium*, nomen proprium, seu cognomen *Senatorem* (*post Hist. theolog., et Complexiones Cassiodorii edit. Trident.* 1742). Iiscus advertit Prudentium a Dupinio, tom. III

A Bibl., et Joanne Ferreras ad an. 406, appellari *Quintum*, quod nomen abest a mss. codd. et antiquis scriptoribus. Crediderim errorem inde oriri potuisse, quod Symmachus, quem Prudentius oppugnavit, Quintus Aurelius a nonnullis veteribus auctoribus dicebatur. Nihil tamen est quamobrem Prudentius similiter non potuerit *Quintus Aurelius Clemens Prudentius* nominari : illo Alexander ab Alexandro, Genial. dier. lib. I, cap. 9, probat apud Romanos sæpius 26 mares quatuor nomina habuisse, prænomen, cognomen, agnomen et nomen, idque nobilitatem monstrare. Quod si prænomen Prudentio addere libet, eligatur *Marcus* : ita enim appellatur in quodam cod. ms., num. 89. Vocandus ergo erit M. Aur. Clemens Prudentius, quorum primum est prænomen,

B Aurelius, et Clemens nomina gentilia, Prudentius nomen proprium, ex lege nominum mediæ ætatis. Marci Aurelii plurimi fuerunt, ut M. Aurelius imperator, M. Aurelius Valerius Flavius Claudius Constantinus, M. Aurelius Claudius Gothicus, M. Aurelius Claudius Quintillus. S. Maurelium a M. Aurelio, ut Agellium ab Aulo Gellio, multi opinantur fuisse dictum.

42. Ludewigius, quod Carolus Sigonius, de Roman. Nomin., ostendat Romanorum nomina a generis principe, a sapientia, ab arte tracta quandoque esse, existimat ab aliis non male factum, qui Prudentii nomina in laudes ejus traxerunt (*a*). Cæterum, etsi non absurde in laudem poetæ nomina ejus verti possint, ut in aliis assolet, tamen a prudentia, a cle-

C mentia, ab aureis moribus tracta illa esse nemo prudens judicaverit, sed imposita antequam eæ virtutes in Prudentio esse aut eminere cœperint. Aliud solet nomen Prudentio attribui, certe longe post ipsius obitum inditum : nam Prudentius Major appellatur in codice ms. membraneo prosodiaco, antiquo et erudito, apud Barthium, Adversar. lib. XXXVII, cap. 15 : *Macera, et maceries producunt a, quamvis veniant a macer... et Prudentius Major : Quamvis maceries florentes ambiat agros.* Pariter Joannes Balbus, seu de Janua in opere Catholicon, verbo SPERA : *Unde Prudentius Major : Cujus ad arbitrium spera nobilis, atque rotunda.* Qui versus legitur in Apotheosi, vers. 210, prior ille Hamart. vers. 226. Suspicari aliquis posset an id nomen Prudentio acciderit ex codice

D majori, ex quo illi versus promebantur, siquidem opera interdum in plures diversæ molis codices solebant distrahi : quo sensu Ovidius *Magnus*, Claudianus *Magnus*, Theodosius *Exiguus* nuncupabantur, ut legere poteris in Barthio, loc. cit. lib. VI, cap. 4. Eam elegantiam nostris quoque moribus adhæsisse in libris quorum usus est in scholis grammaticorum, norunt pueri, quique pueros docent.

43. Prudentius vero noster *Major* creditur esse dictus ut a cæteris discernatur. Melchior Goldastus quinque Prudentios distinguit in edit. Weitz., pag.

(*a*) Ut Alcimus Avitus, plures codd. mss. operum Prudentii, auctor Catalogi testium veritatis, lib. IV, pag. 185 edit. poster.; Taubmannus, in Codicem Virgilii, et in litteris ad Weitzium; Zacharias Victor, Topicar., diss. 11, disquis. 2. Confer cap. 4.

519 : Turiasonensem episcopum circa annum 300, hunc positum poetam; alium Trecensem in Gallia episcopum; auctorem, 27 ut putat, hymni, *Virgo Dei genitrix*, quem codices mss. Prudentio ascribunt (*Vide num.* 98); quartum, monachum Germanum præceptorem Walafridi Strabi, scriptorem hymnorum de Nativitate Domini, *Corde natus ex parentis*, et de Passione, *Vidit anguis immolatam. Hic est*, ait, *ad cujus differentiam Prudentius Clemens Major cœptus est appellari.* His quintum Prudentium suo *beneficio et comitate* addit, Prudentium Amœnum Prudentio Clementi æqualem, aut non valde inferiorem. Attamen hunc Amœnum a Prudentio neutiquam esse diversum, cum de ejus Dittochæo agetur, demonstrabitur : quod nomen illi ob ingenii amœnitatem aut alia de causa fuerit impositum. Tarrafam, Trugillum, et Ferrarium Nic. Antonius recte coarguit, quod sacrum poetam Prudentium cum Turiasonensi episcopo confuderint. Consule Bollandianos continuatores, ad diem 28 Aprilis in commentario prævio ad Vitam S. Prudentii, qui Bernardum Lucensem Tarrafæ cæterisque adjungunt, et de ætate Prudentii Turiasonensis vix aliud certum esse statuunt, nisi annum Domini 846 vivendo antecessisse. Vixisse anno 300 probabilis est opinio.

44. Age nunc, ex ipso Prudentio curriculum ejus vitæ ad annum usque ætatis 57 audiamus, ex præfatione ad carmina.

> Per quinquennia jam decem,
> Ni fallor, fuimus : septimus insuper
> Annum cardo rotat, dum fruimur sole volubili,
> Instat terminus, et diem
> Vicinum senio jam Deus applicat.
> Quid nos utile tanti spatio temporis egimus?
> Ætas prima crepantibus
> Flevit sub ferulis : mox docuit toga
> Infectum vitiis falsa loqui, non sine crimine.

Hactenus intelligo ætatem primam, pueritiam extremam, ac, si vis, adolescentiæ initium usque ad annum circiter 20, quo tempore mendaciuncula, quibus fere illa ætas infecta esse consuevit, animi demissione, qua maxime excellebat, accusat, nisi malis interpretari rhetoricam et dialecticam, quibus facultatibus FALSA LOQUI quodammodo congruit; quæ interpretatio præferenda videtur, cum et optimis recentibus commentatoribus placuerit, et in antiquis glossis reperiatur. Cæsaraugustæ litteris operam navasse sub Petro oratore non temere conjicit Riscus ex S. Hieronym. ad 28 an. 356 in Chronico : *Petrus Cæsaraugustæ orator insignis docet* (a). Pergit Prudentius.

> Tum lascivia protervitas,
> Et luxus petulans, heu pudet, ac piget,
> Fœdavit juvenem nequitiæ sordibus, ac luto.

En verba quibus accusatio omnis adversus juvenilia Prudentii crimina innititur : quotquot enim ejus vitam postremis his sæculis enarrant, tanquam sceleratum ac perditum adolescentem repræsentant. Ludewigius cum S. Augustino comparat, in quo nihil est simile : nam Augustinus gravissima quædam sua peccata non solum in genere, sed in specie et sigillatim confessus est. Riscus Hispanicis verbis eadem vitia ample exaggeravit : *Se dejo arrastar de los vicios... manchando su corazon, amando los torpes deleytes de la carne.* Et quis non hoc fere modo loquitur? Fabricius ulterius progressus affirmat in toga causas iniquas Prudentium egisse, quod pariter colligit ex hac ipsa præfatione.

45. Equidem non libidine aliqua commendandi Prudentium, non consuetudine nostrorum temporum abreptus, qua tot apologiæ pullulant, et quantumlibet desperatæ causæ patronos audaces inveniunt, sed amore veritatis impulsus, Prudentii defensionem suscipiam. Etenim persuasum habeo nihil ab eo esse dictum quod ex ore hominis justi et Christiana humilitate præditi non soleat excidere. Justum hominem cum dico, justitiam intelligo qualis in homines, dum in hoc sæculo vivunt, cadit. *Licet enim*, ait concil. Trident., sess. 6, de Justif. cap. 11, *in hac mortali vita, quantumvis sancti et justi in levia saltem et quotidiana, quæ etiam venalia dicuntur, peccata quandoque cadant, non propterea desinunt esse justi.* Et Proverb. cap. XXIV, 16 : *Septies enim cadet justus, et resurget* (b). Hæc igitur peccata, in quæ justi sæpe labuntur, et lex illa quam Apostolus ipse experiebatur in membris suis repugnantem legi mentis suæ, et captivantem eum in legem peccati, satis superque sunt ut verba Prudentii ab homine justo adhiberi possint tam vere quam humiliter. Libet enim hoc Christiano vocabulo uti, cum veteres Latini eam 29 virtutem, quam ne agnoscebant quidem, proprio nomine non donaverint. Profecto S. Hieronymus in epitaph. Paulæ, tom. I oper., num. 15, id notat de S. Paula : *In qua fontes crederes lacrymarum. Ita levia peccata plangebat, ut illam gravissimorum criminum crederes ream.* Pleni sunt libri mystici, plena acta sanctorum hujusmodi exemplis, quæ sigillatim recensere non vacat. Legi possunt quæ innocentissima virgo S. Theresia de se narrat, exponens quid egerit antequam monasterium ingrederetur.

46. Nec movere quemquam debent gravia illa verba quæ Prudentius usurpavit : *Lasciva protervitas, luxus petulans, sordes, et lutum nequitiæ* : nam præterquam quod similibus aut atrocioribus verbis nonnulli sancti, qui vitam innocentem vixerunt, usi sunt, non tam illa sunt gravia quam plerisque fortasse videatur. Eo enim omnia denique recidunt, ut explicandum sit quid *nequitiæ* nomine Latini intellexerint. Christianus Becmanus, de Origin. Latin. linguæ, verbo *Æquor*, Perotto adversatur, qui negat

(a) Hujus Petri nomine editum chronicon si forte ad tuas manus pervenerit, scias, per velim, ab iis esse confictum, qui ut sua somnia venditarent, celeberrima antiquitatis nomina usurparunt.

(b) Ubi etsi non invenitur illud, quod plurimi addunt, *in die*, tamen veritas sententiæ multorum auctoritate posset confirmari; nam a tempore Cassiani ea additio legitur facta. *Manifeste* (inquit ille Collat. XXII, cap. 13) *Scriptura pronuntiat*, *Septies in die cadit justus, et resurgit.*

quam facit a *ne* et *queo*; ferendum id esset, nisi A Varroni quoque, qui, lib. IX Lat. ling., a *ne* et *quidquam* deducit, repugnaret, putans, *nequam* a *ne*, et *æquum* rectissime dici, ut *nequam* sit ἄδικος, κακός, ἄρχειος; quod arguit deductum, a *nequam* (pro quo utimur *nequam*) *nequitia*, ut a malus malitia. Quid si veteres Latini a *nequicquam* deducebant etiam *nequitia*? Cicero, Tuscul., edit. Ald. pag. 194: *Nequitia, quamvis hoc durius videatur, ab eo quod nequicquam est in tali homine; ex quo idem nihili dicitur.* Quare nequitiam fere pro inertia idem usurpat, in Catilin., pag. 98: *Jam me ipsum inertiæ, nequitiæque condemno*; et pag. 103: *Inertia ac nequitia.* Eodem pertinet, quod Prudentius ait:

Quid nos utile tanti spatio temporis egimus?

Et infra de bonis et malis fortunæ:

Nunquid talia proderunt
Carnis post obitum vel bona, vel mala?

Itaque Prudentius otium, inertiam, opera quæ ad salutem æternam consequendam nihil conducerent, peccata, quamvis non gravia, in quæ juvenilibus præsertim annis inciderit, potuit versibus expositis flere et dolere. Ac reapse nihil in eo fuisse, quod sceleratam vitam, aut paganismo deditam, quod in codice Vaticano sequioris ævi legitur possit arguere, recte colligitur ex ejus humilitate, quæ in omnibus operibus clarissime elucet:

Quid nos utile tanti spatio temporis egimus?

Ex humilitate id dictum ait Riscus; quia jam libros C contra Symmachum scripserat, et alia opera bona fecerat, nempe: *Jus civile bonis reddidimus, terruimus reos.* Barthius, lib. VIII Advers., cap. 11, notat modestiam quæ in præfatione trochaica libri Peristeph. emicat, virtutem propriam **30** esse Prudentii, qui in fine hymni de S. Romano se hædum jungendum hircis a latere sinistro judicis dicens: *Longius nimia humilitate etiam a vero mediatore secessit*, de quo nos alio loco. Nunc enim solum observo Riscum et Barthium, qui tantam Prudentii humilitatem agnoscunt, non debuisse ex ejus verbis scelera juventutis exaggerare, simulque hominis modestiam fateri (*a*).

47. Non video qui hæc cohæreant: nam si Prudentius *nimia humilitate* longe processit, et in S. Laurentio, imo passim in suis carminibus, repetit similia, quibus nullum vitæ suæ tempus utiliter transactum videtur agnoscere, nihil causæ cur non omnia hujusmodi dicta humilitati ascribantur. Siquidem B constat quanto pietatis sensu martyrum sepulcra inviseret (*b*). Omitto aut omnia aut pleraque carmina ante præfationem mihi videri fuisse composita, ut postea declarabo. Etenim sive antea, sive postea fuerint scripta, hominis pii justique humilitas ex illis omnibus apparet (*c*). Neque dicam quam se inferiorem Symmacho in eloquentia existimaverit in præfat. lib. I: *Sum plane temerarius*, etc. Satis enim multa dicta sunt ut id quod volui conficiam. Versus præfationis, quibus sua peccata fatetur Prudentius, ejus humilitatem, non vitam paganam, aut insigniter improbam, arguere. Exemplum protferam ex S. Eugenio Toletano præsule, qui in fine precationis **31** coronam æternæ gloriæ se non meruisse fatetur: *Modestia Christianis priscis usitata, quam aliquot locis C invenies et apud Prudentium*, ait Barthius lib. XV, cap. 11 Advers., qui plura carmina S. Eugenii eo loco emendanda suscepit. Versus S. Eugenii sunt:

Cumque suprema dies mortis patefecerit urnam
Concede veniam, cui tollit culpa coronam.

(*a*) Et Barthius quidem loc. cit. ita pergit: *Usque adeo trochæus iste Prudentium auctorem clamat, ut tot sæculis inter tot postea poetas Christum professos, nemo fuerit qui cum hoc comparabilem scripserit. In principio se a choro piorum segregat, ob juventutis nimirum peccata, cum paganus et miles militariter paganeque viveret.*

(*b*) In Cassiano:

Stratus humi tumulo advolvebar, quem sacer ornat
Martyr dicato Cassianus corpore.

In Hippolyto:

Hæc dum lustro oculis, et sicubi forte latentes
Rerum apices, veterum per monumenta sequor.

In Petro et Paulo apostolis:

Hæc didicisse sat est Romæ tibi: tu domum reversus,
Diem bifestum sic colas, memento.

(*c*) In epilogo Peristeph.:

Nos citos iambicos
Sacramus, et rotatiles trochæos,
Sanctitatis indigi.
Me paterno in atrio,
Ut obsoletum vasculum, caducis
Christus aptat usibus.

Et similia in Laurentii passione, in fine:

Hos inter, o Christi decus,
Audi poetam rusticum
Cordis fatentem crimina,
Et facta prodentem sua.

Indignus agnosco, et scio,
Quem Christus ipse exaudiat,
Sed per patronos martyres
Potest medelam consequi.
Audi benignus supplicem
Christi reum Prudentium:
Et servientem corpori
Absolve vinclis sæculi.

In 18 Martyribus:

Nos pio fletu, date, perluamus
Marmorum sulcos, quibus est operta
Spes, ut absolvam retinaculorum
Vincla meorum.

D In fine Fructuosi:

Olim tempus erit, ruente mundo.
Cum te, Tarraco, Fructuosus acri
Solvet supplicio tegens ab igni.
Fors dignabitur et meis medelam
Tormentis dare, prosperante Christo,
Dulces hendecasyllabos revolvens.

In fine Romani:

Vellem sinister inter hædorum greges
Ut sum futurus, eminus dignoscerer.

Et quæ sequuntur in Hippolyto:

Sic me gramineo remanentem denique campo
Sedulus ægrotam pastor ovem referas.

Præterea alia, et in his orationem in fine Hamartigeniæ:

O Dee cunctiparens,

de qua infra capite 17 redibit sermo.

48. Exposita juvenili ætate, Prudentius reliquam A vitam enarrat :

> Exin jurgia turbidos
> Armarunt animos, et male pertinax
> Vincendi studium subjacuit casibus asperis.

Jureconsulti munus hoc loco explicari nemo ambigit, et cum Beda et Walafridus Strabo Prudentium vocent *scholasticum*, id nominis ei dari quia jureconsultus fuit consentaneum rationi est judicare. Quamvis enim olim discipulum, sophistam, rhetorem, eruditum ea vox valuerit, tamen ita quoque nuncupatus fuit jureconsultus, et orator, ut nunc omittam aliam significationem, qua post Carolum Magnum scholasticus est dictus, qui gymnasiis præerat, aut a sæculo XII, qui Aristotelicam philosophiam profitebantur, de qua videri potest cl. Bartholomæus Povius, limatissimi B judicii et sermonis, scriptor Institut. hist. philosoph., lib. IX, cap. 1 (a). In concilio Sardicensi generali, can. 10, statutum est, *Ut si quis ex foro sive dives, sive scholasticus, episcopus fieri dignus habeatur, non prius constituatur quam lectoris, et diaconi, et presbyteri ministerium peregerit.* Ita enim redditur Latine in edit. Paris. collect. Concil. 1671, sed melius verti poterit : *Si quis dives aut scholasticus e foro episcopus fieri dignus habeatur*, Græce est : Ἐάν τις πλούσιος, ἢ σχολαστικὸς ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς ἀξιοῖτο ἐπίσκοπος γίνεσθαι. Innocentius I in epist. ad concil. Toletan., num. 4, queritur aliquos in Hispania ad sacerdotium fuisse ascitos, *qui post acceptam baptismi gratiam in forensi exercitatione versati sunt, et* OBTINENDI PERTINACIAM *susceperunt.* Quam phrasin de se, suoque officio usurpavit C Prudentius paulo post scribens : ET MALE PERTINAX VINCENDI STUDIUM.

32 49. Post advocati munus ad regendas urbes Prudentius est evectus.

> Bis legum moderamine
> Frenos nobilium reximus urbium :
> Jus civile bonis reddidimus, terruimus reos.

Inde eum evexit princeps ad militiæ palatinæ gradum, ordinemque proximum.

> Tandem militiæ gradu
> Evectum pietas principis extulit,
> Assumptum proprius stare jubens ordine proximo.

Cum Prudentius munera a se obita poetice, hoc est stylo sublimi figuratoque descripserit, qualia ea fuerint possumus quidem conjicere, non tamen certo definire. In codice ms. biblioth. Vatican. 3859, qui sæculo IX aut X videtur scriptus, ita initio notatur : *Aurelius Prudens Clemens iste partim in consulatu, partim in familiaritate principis fuit, et sic ipse ascendit : sæcularibus litteris quinquaginta septem annis operam dedit, sed postea ex toto omittens, ad divina metra componenda se contulit.* Michael a S. Josepho, in Bibliogr., verbo *Prudentius*, refert ex Tirino Prudentium poetam palatinum fuisse, ex Gennadio militem palatinum. Barthius, lib. LIV, cap. 18, Advers., notat descriptionem portarum castrensium ad illum versum Psychomachiæ :

> Liminis introitum bifori dant cardine claustra,

quam, inquit, miles quondam suopte, et Gennadii testimonio, adeoque palatinus, ad Romanarum instar composuit. Ansaldus, in præfat. versionis Italicæ libror. adversus Symmach., narrat Prudentium primum gradum in exercitu post imperatorem obtinuisse, bis prætorem fuisse.

50. Ita fere suo quisque arbitratu de muneribus Prudentii judicat. Ex codice Theodosiano hæc licet colligi, quæ ad rem nostram pertinent. Præsides Bæticæ erant, incertus anno 324, ad quem data anno 337 lex 2 de Distrah. Pign., ut legendum monui pag. 48, in nota, Tarraconensis vero præses nominatur Julianus anno 316, ad quem data lex de temporum Cursu, ubi titulus ejus apponitur *V. C.*, hoc est *vir clarissimus*. Nonnullis autem legibus præsidum, et similibus appellationibus rectores provinciarum intelliguntur. Rectores ergo provinciarum, qui etiam judices ordinarii, et judices provinciarum appellabantur, et quandoque comites primi ordinis erant, gladii jus habebant, reddendi **33** juris in provinciis facultate potiebantur. Rectoribus provinciæ seu provinciarum superiores erant vicarii, qui pro præfectis plures provincias administrabant. Toto illo tempore Hispaniarum nullus apparet præfectus, sed erat tamen vicarius, de quo passim in codice Theod., cui inscribebatur *PP. Hispaniarum*, id est *Propræfecto Hispaniarum*; appellatur etiam *vir clarissimus* lege 4. de Custod. reor. Erat autem quædam dignitas quæ dicebatur *proximatus*, *honor proximi*, *proximatus splendor*, quo per ordinem meritoque stipendiorum ascendebant. Videlicet post magistros scriniorum, qui in tribus prioribus scriniis militabant, succedebant alii, bis proximi, qui *proximi scriniorum* dicebantur. Hi, deposita militia, seu post depositum D actum, *clarissimis* aggregabantur, vicariis exæquabantur, ad comitatum principis sine evectione venire poterant (b).

(a) S. Macharius homil. 15 sic habet : *Deinde ubi fuerit scholasticus, omnium causidicorum est novitius et ultimus.* Quo eodem sensu scholasticum intellexit S. Augustinus tract. 7 in Joan., et codex Theodos. lib. VIII de Concuss. advocat., tit. 10, leg. 2 : *Nec latet mansuetudinem nostram, sæpissime scholasticos ultra modum, acceptis honorariis, in defensione causarum omnium et annonas et sumptus accipere consuesse.* Ubi legi dignus est commentarius Jacobi Gothofredi. Merobaudes, cujus exstat carmen de Christo in Biblioth. SS. Patrum, nuncupari solet *Scholasticus Hispanus.* In cod. Theodos. duplex Merobaudes nominatur, alter consul, alter magister peditum in Gallia. Confer Ant. Zirardinum, pag. 168 in Novel. Theod.

(b) Videri potest lib. VI cod. Theod. toto titulo 26 *de proximis*, etc., ubi leg. 2, data anno 381, *Clarissimos viros proximos scriniorum, et magistros dispositionum vicariorum ordini copulamus*, et leg. 14 : *Ipsis vero* (proximis) *veniendi ad comitatum liberam licentiam, perpetuamque præstamus, nec in eorum personis exspectari augustam præcipimus jussionem*; quæ lex data est anno 407. *Comitatus* est, ubi princeps existit; *jussio* vero principis est ejusdem *evocatoria*, de qua tit. 23, legis 5, scilicet licentia veniendi ad *comitatum*. Rigaltius ad epist. 24 S. Cypriani, ubi qui-

51. Ex his arguere possumus Prudentium fuisse A bis præsidem provinciæ Tarraconensis, nisi forte hujus provinciæ semel, et alterius semel præses, seu rector fuerit; cujus muneris proinde erat *moderamine legum frenos nobilium urbium regere, bonis jus civile reddere, reos criminum terrere*. Evectus inde est ad superiorem militiæ gradum, nimirum *militiæ civilis, palatinæ*, aut *præsidialis*, non *bellicæ, castrensis*, aut *cohortalis* : nam ii qui officiis jureconsultorum, præsidum, rectorum et similium funguntur, vulgo in cod. Theod. *militare*, et *ad superiores militias ascendere* dicuntur. Is autem gradus militiæ civilis fuit aut vicaria potestas in Hispaniis, aut jus comitatus primi ordinis, aut denique honor *proximatus* simul cum evocatoria principis, seu *jussione* augusta, vel facultate accedendi ad comitatum principis. Eo enim B spectant Prudentii verba, quod a principe *evectus militiæ gradu, jussus fuerit propius stare ordine proximo*. Ubi præter *jussionem principis ordo proximus* exprimitur, qui non alius esse videtur nisi *ordo proximatus*. Non est igitur cur de consulatu Prudentii cogitemus, aut prætorio præfectum fuisse fingamus, quorum munerum nullum est vel levissimum vestigium. Ludewigius affirmat, post Aldum fere omnes virum consularem poetam nostrum **34** dicere; sed quo ille tempore scribebat, fere nullus id dicebat; cum multi jam animadvertissent post Alciatum, notas V. C., quæ duæ litteræ Prudentii nomini subjiciuntur, non *virum consularem*, sed *virum clarissimum* significare. Neque enim Prudentii ævo erat in usu titulus *viri consularis*. Ex Valerio Probo de Notis Romanorum C interpretandis, et aliis patet, V. C. indicasse aut virum consularem, aut virum clarissimum, aut quintæ cohortis. Militiam Prudentii non fuisse bellicam jam vidimus, quod autem ejus tempore titulus viri consulari non esset in usu, non est undecunque verum (*a*). Ex mss. codicibus, et ex Breviario Cæsaraugustano colligitur, ante Aldum eam opinionem jam invaluisse, ut Prudentius consul, aut vir consularis crederetur; siquidem Tamayus de Vargas in Defensione Marianæ refert, in officio veteri Cæsaraugustano lectiones 18 martyrum indicari depromptas *ex Aurelio Prudentio viro consulari Cæsaraugustano*. A Dungalo sæculo IX *vir consularis* dicebatur, ut videre poteris infra num. 243, et ab Isone in glossis ad præfat. Prudentii consulatus astruitur ad versum 17. Nonnulli existima- D runt Prudentium consulatum gessisse non Romæ, sed Massaliæ, aut Saliæ in Hispania, urbibus ignotis, aut denique Massiliæ, si *Massiliæ* legeretur pro *Messaliæ*, aut *Mesaliæ* in versu,

Oblitum veteris Messaliæ consulis arguens.

Sed cum jam vera lectio, et explicatio ejus versus stabilita fuerit, et demonstrata supra num. 39, non est diutius in eodem argumento immorandum. Quanquam infirma quorumdam est ratio, qui Prudentium negant consulem fuisse, quia in Occidente nulli erant consules nisi Romæ, quos secutus esse videtur cl. Emmanuel Martinius lib. II, epist. 53, qui aperte docet extra Romam consules non fuisse. Eos Ausonius refellit, carmine de Burdigala, ut plerique exponunt :

Hæc patria est : patrias sed Roma supervenit omnes,
Diligo Burdigalam, Romam colo : civis in hac sum,
Consul in ambabus. Cunæ hic, ibi sella curulis.

52. Alii Prudentium prætorio, aut Urbi præfectum inde arguebant fuisse, quod ORDINE PROXIMO PROPIUS a principe assumptus **35** constiterit, quod secus intelligendum esse ante demonstravi. Ludewigius ostendere conatur, nullam Romæ dignitatem habuisse Prudentium, quia senex admodum Romam venit, propterea que in summam admirationem urbis ante vix visæ tractus est, ex Cassiani hymno :

Sylla forum statuit Cornelius : hoc Itali Urbem
Vocant ab ipso conditoris nomine.
Hic mihi, cum peterem te, rerum maxima Roma,
Spes est oborta, prosperum Christum fore.

Et infra :

Æditnus consultus ait : Quod prospicis, hospes,
Non est inanis, aut anilis fabula.

Præterea non adeo Prudentius cum Symmacho (quem apostatam dicit Ludewigius, fortasse ex dicendis ad vers. 450 Apoth.) contendere veritus esset, si C dignitatem in Urbe obtinuisset; quamvis enim S. Ambrosius veniam quoque *sermonis asperi* postulet, contra Symmachum disputaturus, tamen ipse Ambrosius, licet Mediolanensis episcopus, longe inferior erat Symmacho, viro consulari, Urbis præfecto, et cæremoniarum pontifice. Concludit Ludewigius videri Prudentium rerum summam in Hispania, non Romæ, potitum, ac proinde præfectum Hispaniarum fuisse.

53. Plura in his displicent. Primum Prudentium admodum senem Romam venisse non liquet : nam quis annum invenire poterit, quo S. Cassianum invisit? quis asserere audeat tunc primum aut Romam petiisse, aut forum Cornelii vidisse? Quod vero Pru- dentius cum Symmacho contendere veritus sit, id D solum pertinet ad singularem Prudentii modestiam, qui Symmachi eloquentiam suæ longe præponebat (*b*). Falsum item est, Symmachum, cum a S. Am-

dam *proximi clero* dicuntur, non male colligit, fuisse in Ecclesia *proximatum clero* similem proximatui scriniorum.

(*a*) Ex cod. Theod., lib. III *de Bon. proscript.*, constat fuisse quosdam *consulares* dictos, et quidem in Hispania Cœlestinum an. 357. Solebant autem *consulares* aut *exconsules* appellari, non *viri consulares*. Illud vero est certissimum, eas notas sæpissime innuere *virum clarissimum*, et interdum apud eos qui consulatum gererent, ut consules *viri clarissimi* appellarentur, quod multis inscriptionibus jurisque legibus posset comprobari. De *consularibus* plura Guidus Pancirolus in Notit. dig.

(*b*) In præfat. lib. II advers. Symm.:

Sum plane temerarius,
Qui noctis mihi conscius,
Quam vitæ in tenebris ago,
Puppim credere fluctibus
Tanti non timeam viri :
Quo nunc nemo disertior
Exsultat, fremit, intonat,
Ventisque eloquii tumet :
Cui mersare facillimum est
Tractandæ indocilem ratis,
Ni tu, Christe potens, manum
Dextro numine porrigas.

brosio est oppugnatus, eos omnes honores fuisse assecutum, qui non fuerit ante annum 391 consul renuntiatus. Præfecturam vero Hispaniarum Prudentio fuisse concessam non admittam, nisi Ludewigius vicariam præfecti dignitatem, quæ tunc in Hispaniis vigebat, velit intelligi. Illud libenter assentiar Ludewigio, Vossium aliosque, qui Prudentium consulem suffectum, non ordinarium, **36** dicunt, nullo inniti fundamento. In annalibus quidem consulum non notabantur eorum nomina qui loco defuncti consulis sufficiebantur, sed, ut credamus aliquem suffectum fuisse consulem, probabilis ratio afferenda est. Quo autem anno Prudentius Romam venerit, et an semel tantum, nihil habeo exploratum, neque video qua ratione Nicolaus Antonius eum Romæ advocati munus exercuisse, ibique usque ad Honorii et Arcadii **B** imperium permansisse existimaverit; qui pariter colligit Prudentium in Urbe anno 405 præsentem fuisse, quia præfationem eo anno scribens, nihil adhuc de discessu suo ab Urbe, quod opportune debuit, subjecerit, quæ conjecturæ valde imbecillæ mihi esse videntur. Riscus opinatur Prudentium *militiæ gradu evectum* fuisse a Theodosio inter palatinos admissionales; de quibus codex Theodos. et Jacobus Gutherus lib. III de Officiis domus augustæ, ac lateri principis adhæsisse anno 388, quo Symmachus in panegyri coram Theodosio Victoriæ aram dissimulanter postulavit, et protinus exsilii pœna multatus est, nova edicta prodierunt, quibus religio Christiana promovebatur, et mirifica exinde Romanorum omnium pietas exorta est, de qua Prudentius lib. I **C** adversus Symmach., *Talibus edictis*, etc. Ea principis consilia Prudentium sine ulla dubitatione adjuvisse Riscus arbitratur, ac probare contendit.

54. Difficulter hæc cum vita temporibusque Prudentii cohærent: nam is anno 388 habebat ætatis annum 40, et cum post juvenile tempus se jureconsultum egisse, et deinde bis frenos nobilium urbium rexisse commemoret, quod addit, *tandem militiæ gradu*, videtur indicare virum plus quam quadragenarium. Etsi autem ista fieri potuisse evincas, tamen revera facta fuisse non persuadebis. Simile est, quod idem tradit, Prudentium anno 405, cum se muneribus abdicasset, Deo vacaturum in Hispaniam secessisse, unde Romam redire coactus, Cassianum et Hippolytum martyres coluit; quos iterum reversus **D** in Hispaniam celebravit. Ego existimo, Prudentium anno 404 circiter adversus Symmachum scripsisse, anno 405 sua carmina edidisse: quæ nimirum ante diversisque temporibus composuerit. Præfatio enim **A** libri Cathemerinωn potius omnibus operibus, quæ tunc vulgabat, congruit, ut ex pluribus vett. codd. liquet. Quamvis autem ita sese ad sacra carmina pangenda excitet:

Atqui fine sub ultimo,
Peccatrix anima stultitiam exuat,
Saltem voce Deum concelebret, si meritis nequit,

37 tamen ea non sunt verba tunc canere incipientis, sed affigentis carminibus jam factis præfationem, quæ interdum post absolutum opus conscribitur.

55. Itaque libros contra Symmachum Romæ eum puto composuisse: Romæ item hymnum de SS. apostolis Petro et Paulo, cujus est finis:

Hæc didicisse sat est Romæ tibi: tu domum reversus,
Diem bifestum sic colas, memento.

Calagurri exaratum hymnum SS. martyrum Hemeterii et Celedonii innuunt versus:

Hoc bonum Salvator ipse, quo fruamur, præstitit,

et reliqui. Emeritæ poetam nostrum exstitisse crediderim, cum S. Eulaliam celebrans cecinit:

Ast ego serta choro in medio
Texta feram pede dactylico,
Vilia, marcida, festa tamen.
Sic venerarier ossa libet,
Ossibus altar et impositum.

Cæsaraugustæ hymnum de 18 martyribus factum nemo negaverit. Qua de causa, et ubi S. Cassianum prædicaverit, ipse refert:

Tunc arcana mei percenseo cuncta laboris:
Tunc quod petebam, quod timebam, murmuro:
Et post terga domum dubia sub sorte relictam,
Et spe futuri forte nutantem boni.
Audior, Urbem adeo, dextris successibus utor,
Domum revertor, Cassianum prædico.

S. Laurentium et Hippolytum in Hispania, ut ante diximus, laudavit (*a*). Verum de Prudentii operibus singillatim fusius disseram cap. seq.

38 56. Quo anno, et ubinam obierit, incertum est. Sed nescio, quo fato Prudentii vita plurimorum suspicionibus et conjecturis ita est implicata, ut etiam ubi nihil omnino sciri aut definiri potest, nostra oratio consistere debeat aliquantisper, ne, quæ ab aliis proferuntur, probabilia esse et a nobis ignorata quisquam existimet. Aiunt nonnulli Prudentii obitum contigisse ante annum 413, quo Stilico proditionis pœnas subiit: nisi enim jam tunc Prudentius decessisset, laudes Stiliconis ex lib. II adversus Symmachum versu 695 et seqq.: *Tentavit Geticus*, etc., delevisset. Quid hac conjectura infirmius? Quasi vero in scriptorum fuisset potestate librum semel emissum

Confer etiam epistolam 17 Ausonii ad Symmachum, ubi Ausonius: *Quisquam ne ita nitet, ut tibi comparatus non sordeat.*

(*a*) In hymno vero S. Hippolyti notanda est pietas sacri poetæ, qui sic Valerianum antistitem alloquitur:

Si bene commemini, colit hunc pulcherrima Roma
Idibus Augusti mensis, ut ipsa vocat
Prisco more diem: quem te quoque, sancte magister,
Annua festa inter dinumerare velim.
Crede, salutigeros feret hic venerantibus ortus,
Lucis honoratæ præmia restituens.

Inter solemnes Cypriani, vel Celedoni,
Eulaliæque dies, currat et iste tibi.

In Breviarium Isidorianum S. Hippolytus immissus, fortasse originem trahit ex his Prudentii precibus. Ex festis Cypriani, SS. Hemeterii et Celedonii, et S. Eulaliæ alii arguunt mentionem esse de episcopo Cæsaraugustano, quia hi sunt sancti exteri, uti erat S. Hippolytus, pro cujus festo rogabat Prudentius; alii contra Calagurritanam diœcesin agnoscunt, cujus erant patroni SS. Hemeterius et Celedonius: mihi neutrum liquet.

revocare (a). Multo vero magis rejiciendum est quod A ait Joseph Rodriguez de Castro loc. cit., Prudentium de conjuratione Stiliconis nihil audivisse, quia ejus non meminit. Contra recte videtur judicare Riseus, qui Prudentii virtutes ex ejus operibus colligit, quod parce pieque vixerit, quod semel tantum in die manducaverit. Vide ejus hymnos *Ante cibum*, *Jejunantium*, aliosque tum libri Cathemerinon, tum Peristephanon (b).

57. Hactenus nonnulla explicata sunt quæ liquido constant, alia quæ in controversia sunt posita, plura quæ in conjecturis. Cætera, quæ certo sunt conficta, quanquam minus est necessarium, opus tamen est declarare; tum ne quis ejusmodi narrationes aut ex Dextri Chronico, aut ex eis qui illud sunt secuti, adoptet, quod puto fecisse Chamillardum in B brevi et parum accurata Vita Prudentii, tum ut pateat quibus opinionibus aut conjecturis adhæserint, **39** qui similibus fictionibus inveniendis sunt delectati: nam quædam, quantum poterant et sciebant, accommodate ad veras historias commiscebantur. Igitur Flav. Lucius Dexter cum Francisci Bivar. commentario ad annum Christi 388 sic habet: *Floret Fl. Prudentius patre Cæsaraugustano, matre Calagurritana natus (Salia consule) Cæsaraugustæ.* Nomen Flavii atque alia inventa sunt, nisi quod natus est Salia consule (c). Item ad annum 388: *Prudentius, Toleto, Corduba, ac Cæsaraugustæ in Hispania egregie gubernatis, fit dux, et habetur orator celeberrimus et poeta mirificus. Anno 400 petit Romam* (d). Postremo Prudentii obitum commentitius Dexter enarrat ad annum C 424: *Prudentius Roma Cæsaraugustam rediens, ad ædem Cæsaraugustanam S. Mariæ plenus dierum, et illustrium operum, post multas pugnas cum omnibus hæreticis sui temporis habitas, tranquille moritur* (e). Templum B. Virginis *de Columna* innuitur.

58. Bivarius contra regulas prosodiæ hoc loco acutus videri voluit. Ultimum operum Prudentii ait fuisse *Enchiridion*, in cujus præfatione (1) suspicatur legendum: Me materno in atrio pro *Me paterno in atrio*, non videns, cum *paterno* recte procedere carmen, non vero cum *materno*. Sed putabat, ita confirmari, quod *in Christi matris templi angulo degeret*, ut ait Dexter. Ac vide ineptissimam interpretationem. Prudentius se inter vasa vilia domus Dei recensens, inquit:

> Me paterno in atrio
> Ut obsoletum vasculum...
> Sinitque parte in anguli manere.
> Munus ecce fictile
> Inimus intra regiam salutis.

Quid est, reponit Bivarius, *munus inire intra regiam salutis, nisi intra domum Dei scribere? in cujus angulo se manere affirmat.* Pertinet etiam ad nos quod Dexter ad annum 430 refert: *Ad Valerianum* (al. *Valerium episcopum*) *Cæsaraugustanum scribit Cyrillus.* Vult enim commentator Bivarius, hunc esse Valerianum antistitem, quem in Hippolyto Prudentius alloquitur. Dubitat autem an is ipse fuerit Valerianus Iconii **40** præsul, cui S. Cyrillus Alexandrinus suas exegeses dicavit. Nugas et somnia hæc esse aliquis opponet, fateor; sed hoc ipsum animadvertendum fuit, ut ante dixi, ne vera aut probabilia esse alius opinetur. Ex his similibusque scriptis nostro adhuc sæculo vitam Prudentii Carolus Augustinus Ansaldus in præfat. version. Italic. libror. adversus Symmach. digessit, qui, postquam asseruit primum gradum post imperatorem in exercitu habuisse, bis prætorem fuisse, addit eum anno ætatis 48 militiæ fessum, domum rediisse, anno 50 cœpisse versus componere, anno Christi 404 librum Cathemerinon evulgasse, contra Symmachum sub initia imperii Honorii et Arcadii duos edidisse libros. Fingit præterea anno 60 ætatis Romam re-

(a) Non ita credebat Horatius, qui, epist. 20, lib. 1, his verbis librum suum alloquitur:

> Vertumnum, Janumque, liber, spectare videris:
> Scilicet ut prostes Sosiorum pumice mundus,
> Odisti claves, et grata sigilla pudico.
> Paucis ostendi gemis, et communia laudas,
> Non ita nutritus: fuge quo discedere gestis:
> Non erit emisso reditus tibi.

(b) Non tamen idcirco sanctus est appellandus. Antonius Raymundus Pasqual, ordinis Cisterc., in opere: *Illustracion al portentoso favor de su leche celestial, con que distinguio Maria sanctissima al P. S. Bernardo, etc. En la oficina de D. Ignacio Sarra y Frau*, 1782, in-8., ut opinor in urbe Palma Majoricæ, pag. 111, propos. 2, versus ex Cassiano Prudentii apud Mabillonium allegans, *sanctum Prudentium* aperte vocat. In Ephemeridibus Romanis decembris 2 anni 1788 excidit, ut Prudentius sanctus appellaretur, dum annuntiatur opusculum meum, *Hymnodia Hispanica*, in quo certe nunquam is titulus Prudentio nostro affingitur. In mss. ad num. 96 semel tantum BEATI nomen Prudentio appellationi indicatur, ubi etiam *sanctus* dicitur a quodam interprete Italico hymni S. Cassiani num. 121, et a P. Liberio a Jesu tom. I ex posthumis, col. 755. et, ut videtur, a Mabillonio in opere: *Mémoires pour servir d'éclaircissements à l'histoire de la sainte larme de Vendôme*, ubi ait: *Le saint poëte Prudence.* Hic certe locus Mabillonii Antonium Raymundum Pasqual decepit. Possent hæc aliquo pacto sustineri ex eorum sententia qui Prudentium hunc poetam eumdem fuisse volunt cum S. Prudentio præsule Tirasonensi, quam falsam esse ante monui num. 45.

(c) Bivarius in Comment. ait recte a Prudentio Cæsaraugustam et Calagurrim vocari suam ex hoc loco Dextri, Tarraconem vero, quia ejus fuit gubernator.

(d) Bivarius in Comment. hanc fictionem confirmare vult ex præfat. carminum, et corrigendum putat, *Ter legum moderamine* pro *Bis legum moderamine*; similiter in Dextro excuso Cæsaraugustæ legendum: *Anno 40* (nempe ætatis) *petit Romam.* Scribit enim Dexter ad annum 396: *Prudentius lyricus poeta Cæsaraugustanus Romæ scribit.* Quod idem Bivarius explicat de libro Psychomachiæ: quasi hic liber lyrico carmine sit compositus: nam libros contra Symmachum tuetur scriptos anno 407 post victoriam de Radagaiso Getisque relatam anno 406, Arcadio VI et Probo coss., ut exponit in Comment. ad an. 417.

(e) Commentum, Pseudo-Juliani archipresbyteri, quod Prudentius episcopus Cæsaraugustanus fuerit ab anno 410 ad annum 424, jure rejecit Nic. Antonius in Bibl. vet. Hisp. Alias ineptias lege in mss. quibusdam Vatic., cap. 4.

(1) Id est in ode *Immolat Deo*, quæ in hac Arevali editione prænotatur Epilogi titulo legiturque pag. 1225, in nonnullis autem Dittochæum sive Enchiridion in præfationis vicem præcedit. Edit.

dilsse ad martyrum sepulcra veneranda, et in patriam regressum, librum Peristephanωn elaborasse. Quo quid magis repugnans ipsis operibus Prudentii potest excogitari (*a*)? Denique Ausaldus Prudentium diem extremum obiisse Cæsaraugustæ asseverat sine ullo teste, ut cætera. Scriptori erudito, cui libri adversus Symmachum tantopere placuerunt, non debuit adeo ignotus esse Prudentius, vel aliter, quam oportuit, notus. Prudentii imaginem aliquam, diu quæsitam, invenimus in codice Urbinate bibliothecæ Vaticanæ, quæ in prima littera præfationis, *Per quinquennia*, appicta est, et a nobis eo quo exstat, modo exhibetur. Opinor eam ex antiquiori codice adumbratam, nam quædam ejus vestigia apparent in eadem prima littera vetusti codicis Vaticani; et vestis quidem utrobique rubra est, lineamenta oris in codice veteri Vaticano evanuerunt (*b*).

CAPUT III.

Prudentii opera.

41 59. Quos libros, et quo tempore Prudentius scripserit, enucleatius nunc explicabo, adductis ejus aliorumque verbis: quo fiet ut, cum testimonia doctorum hominum de Prudentio proferam, eos, quorum hic meminero, tantum indicem. Prudentius in præfatione suorum operum ita ea enumerat, et explicat.

Atqui fine sub ultimo
Peccatrix anima stultitiam exuat,
Saltem voce Deum concelebret, si meritis nequit.
Hymnis continuet dies,
Nec nox ulla vacet, quin Dominum canat,
Pugnet contra hæreses, catholicam discutiat fidem,
Conculcet sacra gentium,
Labem, Roma, tuis inferat idolis:
Carmen martyribus devoveat, laudet apostolos.

Dies noctesque *hymnis* continuari quod ait Prudentius, librum Cathemerinωn sine ulla controversia intelligit, quem LIBRUM HYMNORUM Gennadius et Theodulphus Aurelianensis cum multis codd. mss. appellent. Pugnare contra hæreses, catholicam discutere fidem ad Apotheosin, ad Hamartigeniam, et, ut ego quidem puto, ad Psychomachiam pertinet. Conculcare sacra gentium, labemque inferre idolis, convenit libris adversus Symmachum. Laudes martyrum et apostolorum libro Peristephanωn continentur. Chamillardus, aliique non recte hinc colligunt, alia præterea opera a Prudentio non fuisse composita: potuit enim, dum hæc vulgavit, alia præterire, potuit post hæc edita in nova incumbere: quod nunc videndum est.

60. Proferam elogium Gennadii cap. 13 de Viris illustribus ex Aldo, Giselino et codicibus mss. cum notis Auberti Miræi, Ernesti Salomonis Cypriani, et Joan. Alberti Fabricii; ita habet Gennadius. *Prudentius, vir sæcularis litteraturæ eruditus, composuit* Διττοχαῖον *de Veteri et Novo Testamento personis exceptis. Commentatus est et in morem Græcorum* HEXAËMERON *de mundi fabrica, usque ad conditionem primi hominis, et prævaricationem ejus. Composuit et libellos quos Græca appellatione prætitulavit,* Ἀποθέωσις, Ψυχομαχία, Ἁμαρτιγένεια, *id est de Divinitate,* **42** *de Compugnantia animi, de Origine peccatorum. Fecit et in laudem martyrum sub aliquorum nominibus, Invitatorium ad martyrium librum unum, et Hymnorum alterum; speciali tamen conditione adversus Symmachum, idololatriam defendentem, duos laude dignissimos libros compegit: ex quorum lectione agnoscitur palatinus miles fuisse.* Hactenus Gennadius (*c*).

61. Audiamus nunc Honorium Augustodunensem, qui claruit anno 1120 et Gennadium ferme describit, nisi cum aliquando aberrat, lib. II, cap. 13: *Prudentius, vir sæculari litteratura eruditus, composuit Dittochæum de toto Veteri Testamento personis excerptis. Commentatus est autem et in morem Græco-*

(*a*) Quod Romam veniens sepulcra martyrum veneratus fuerit, certissimum est: at alia ratione ipsum ad hoc iter peragendum fuisse permotum ex passione Cassiani colligitur:

Hic mihi, cum peterem te, rerum maxima Roma,
Spes est oborta, prosperum Christum fore.

Et in fine:

Tunc arcana mei percenseo cuncta laboris,

cum reliquis versibus, quos supra descripsi num. 55. Constat etiam jam anno 57 ætatis inter sua opera recensere Prudentium librum Peristephanωn: *Carmen martyribus devoveat, laudet apostolos.*

(*b*) Antiqui exscriptores sæpe primæ litteræ operis imaginem auctoris affingebant. Virginius Valsecchi, monachus Casinensis, in dissertatione pro Joanne Gersen Benedictino, auctore libri de Imitatione Christi, erudite disserit in præfatione de hac consuetudine, et codices cum imagine auctorum in prima littera a se visos recenset plures, et in his opera S. Joannis Chrysostomi, S. Basilii, S. Hieronymi, S. Eucherii et aliorum veterum.

(*c*) Notæ Fabricii sunt: *Prudentius vir:* deest *vir* in ms. Corbeiensi; Διττοχαῖον: idem, *trocleum*, vitiose. Sed legendum Δίπτυχον, ex Gifanii emendatione. *Hexaemeron: Exemeron... a conditione primi hominis*, idem; *libellos: libros*, idem; *attitulavit: prætitulavit*, idem; *de divinatione: de diversis*, vitiose, idem; *ex quorum lectione*, etc.: notat Fabricius, non in libris contra Symmachum, sed in præfatione libri Cathemerinωn id tangere Prudentium: *Tandem militiæ gradu*, etc.; sed pro Gennadio responderi posset, illis verbis, *Ex quorum lectione* non libros solum adversus Symmachum, sed omnia Prudentii opera fortasse comprehendi. Pariter quod ait Fabricius legendum *Diptychon*, non *Dittochæum*, mihi non placere alio loco dicam. Aubertus Miræus hoc fere tantum animadvertit, mss. exemplaria Prudentii merito præfationem Cathemerinωn, ut totius operis procemium, in prima ejus fronte collocare; hæc poemata Prudentium scripsisse anno 405 ex versu, *Oblitum veteris*, etc. Salomon Cyprianus id habet: « *Exceptis:* ita omnes codices mss., sed Miræus legit, *excerptis.*— *Compugnantia animæ* habent codices; Miræus habet, *animi.* — *Sub aliorum nominibus invitatorium ad martyrium:* hæc verba omittuntur in nostris mss., et recte quidem. » Aliorum animadversionibus nihil addere mo nunc opus est, nisi forte Gennadium dixisse, Hexaemeron a Prudentio in morem Græcorum fuisse conscriptum, quod eadem inscriptione eodemque argumento usi sunt Græci aliqui, ut Gregorius Nyssenus et Basilius. Aliquas glossas in Gennadium ex mss. Vatic. dabo cap. seq. Lectiones variantes sunt ex Vat. A., et Rat. *de toto veteri*; ex Rat. *de compugnantia animæ*; ex eodem, *invitatorum ad martyrium*; in vulgatis est *sæculari litteratura... sub aliorum nominibus... speciali tamen intentione adversum.* Ex Giselino sumpsi, *duos laude dignissimos libros compegit.*

rum Hexaemeron de mundi fabrica. Composuit et libellos, quos Græce prætitulavit Ἀποθέωσις, Ψυχομαχία, Ἁμαρτιγένεια, *id est de Divinitate, de Compugnantia animi, de Origine peccatorum. Fecit et in laudem martyrum librum unum, et alterum adversus Symmachum.*

62. Longior est Trithemius, qui multos codices inspexerat, et sæpe ex uno opere plura fecit, et in diversos titulos distinxit. Sic enim ait cap. 90 : *Aurelius Clemens Prudentius, poeta Christianus, vir in sæcularibus litteris eruditus, et in divinis Scripturis satis peritus, metro excellens et prosa per quinquaginta septem annos mundi amoribus retentus, multa poetarum opuscula legit et exposuit, ac de sua vena multa* 43 *profunda poemata scripsit. Tandem vero in senectute, repulsa mundi vanitate, ad sacras Scripturas se contulit, et carmine ac prosa multa utriusque Testamenti obtrusa exposuit. Scripsit autem multa præclara opuscula. De quibus mensura metri facta reperi subjecta (a). Epistolas etiam scripsit non paucas. Alia quoque nonnulla edidit quæ ad manus nostras non venerunt. Claruit sub Gratiano imperatore. Anno Domini* 380 (*b*).

63. Ex Fabricii notationibus obvium est cuivis agnoscere, quam liberalis fuerit Trithemius in Prudentii poematis multiplicandis. Pauca nos addere juvat. Quod Fabricius ait, a se non repertum librum de Resurrectione carnis, *Posco meum in Christo*, mendum in Trithemio non animadvertit : est enim legendum ; *Nosco meum in Christo*, qui versus est 1131 edit. Weitz., et 1063 nostræ edit. in fine Apotheoseos, ubi præfigitur titulus, *De resurrectione carnis humanæ.* Trithemius tradit Prudentium multa poetarum opuscula legisse, ac de sua vena multa profunda poemata scripsisse, antequam ad sacras Scripturas se contulisset, præterea non solum carmine, sed etiam prosa multa utriusque Testamenti obtrusa exposuisse, epistolas quoque non paucas scripsisse; ac fortasse Trithemius idoneum testem aliquem habuit. Nobis quidem idoneus testis non est Trithemius (*c*). An Trithemius, ut ex uno Prudentii opere 44 plura fecit opuscula, ita contra ex pluribus Prudentiis unum compegit? Libros sex in Hexaemeron conjicere possumus esse illud ipsum opus quod laudat Gennadius. Tandem animadvertam Prudentium potius dicendum claruisse anno circiter 400 quam 380, quod antea notaverat Baillius in Diction. crit., reprehendens tam eos, qui anno 380 quam eos qui anno 430 claruisse affirmarunt : quod postremum legitur in Bibliotheca Hispanica, quæ Andreæ Schotto tribuitur (*d*).

64. Præter illa omnia Prudentii opuscula, quæ exstant, et librum in Hexaemeron, de quo nuper dixi, duo alii libri de S. Trinitate a Trithemio memorantur, quod Philippus Bergomensis Chronici lib. IX sub anno Christi 400 confirmat : *Duos insuper de Trinitate scripsit libros*, quorum unus erit præfatio 1 Apotheoseos, quæ inscribi solet : *Versus de S. Trinitate;* alter fortasse est aliqua particula librorum quos habemus. Nicolaus Antonius putat periisse *Invitatorium librum ad martyrium ;* sed, ut dixi num. 60, ea verba non videntur certo esse Gennadii, et quamvis sint, non liquet an voluerit eum librum a libro Peristephanωn distinguere : nimirum quia in hoc libro hortationes ad martyrium sub aliorum nominibus continentur. Non enim ulla causa fuisse videtur, cur Prudentius sua ætate sive aliorum, sive suo nomine Christianos ad martyrium invitaret. In Bibliotheca bibliothecarum mss. codd. Montfauconii ex bibl. Casinensi laudatur codex 227 inscriptus : *Carmina D. Prosperi*, etc. *Prudentii liber de Columbis. Faceti poetæ carmina*, etc. An legendum erit liber *de Coronis?* Non valde dissentiet, qui ejusmodi errores in eo Montfauconii opere passim occurrentes animadverterit. Sed cum Dittochæum in pluribus

(*a*) Hæc ille recensuit : contra Symmachum idololatram lib. II : *Paulus præco Dei*, etc. De Compugnantia (*a*) lib. I : *Senex fidelis*, etc. De Divinitate lib. I : *Est tria summa Deus* (*b*). Contra Patripassianos (*c*) lib. I : *Plurima sunt*, etc. Contra Sabelliones (sic) (*d*) lib. I : *Cede prophanator.* Contra Judæos (*e*) lib. I : *Hæc si Judaicos*, etc. Contra Homuncionitas lib. I : *Sunt qui Judaico*, etc. Contra Phantasmaticos lib. I : *Est operæ pretium*, etc. De Origine peccatorum (*f*) lib. I, in Hexameron lib. VI, de Sancta Trinitate lib. II, Hymnorum diversorum lib. II : *Ales diei nuntius* (*g*). Laudes S. Vincentii lib. I : *Beate martyr, prospera.* Laudes S. Laurentii lib. I : *Antiqua fanorum parens.* Laudes Romani contra gentiles lib. I : *Romane Christi fortis*, etc. Historiarum (*h*) lib. I : *Eva columba fuit.* De animæ Natura lib. I : *Occurrit dubitans* (*i*). De Resurrectione carnis lib. I : *Posco meum in Christo* (*k*). De Martyribus lib. I : *Scripta sunt cœlo* (*l*). De Statu animæ (*m*) lib. I : *Errat quisque animas.* Amartigen. lib. I : *Fratres ephebi fossor* (*n*). De Spe veniæ orationem, sive lib. I : *O Dee cunctiparens* (*o*). Contra Marcionitas lib. I : *Quo te præcipitat rabies* (*p*). Peristephanon lib. I : *Pius, fidelis, innocens* (*q*).

(*b*) Trithemio Fabricius notas has adjecit : (*a*) Psychomachia. (*b*) Præfatio in Apotheosin. (*c*) Apotheosis. (*d*) In Sabellianos. In editis inscribitur, Contra Unionitas, vers. 178 Apoth. (*e*) Apotheseos vers. 321. (*f*) Non videtur diversus ab Hamartigenia, quam iterum infra commemorat. (*g*) Initium libri Cathemerinon. (*h*) Enchiridion utriusque Testamenti. (*i*) Apotheseos vers. 783. (*k*) Hoc in editis non reperio. (*l*) Initium hymni 1 Peristephanωn. (*m*) De integritate visionis animæ in editis inscribitur, vers. 867. Hamartigen. (*n*) Præfatio, Hamartigen. (*o*) Vers. 931. Hamartigen. (*p*) Hamartigen. vers. 1. (*q*) Initium in editis hoc est, *Immolat Deo Patri, Pius, fidelis, innocens, pudicus.*

(*c*) Vide comment. ad versum 26 hymni ante cibum :

Sperne, camœna, leves hederas,
Cingere tempora queis solita es.

(*d*) Prosper Marchand in suo Diction. artic. *Peregrinus*, persuadere conatur Andream Schottum non esse auctorem Bibliothecæ Hispanæ sub nomine A. S. *Peregrinus.* Ejus rationes expendam, si quando edere continget *Bibliothecam veterem, et novam Hispanam Nic. Antonii, uno et constanti ordine digestam, auctam, continuatam, correctam ;* quam jampridem Raymundus Diosdado, Joannes Arevalo, et ego ipse, collatis symbolis apparamus : magnæ molis opus, nec sine magno aliquo Mæcenate, vel dicam, Augusto, perficiendum.

codd. Vatic. inscriptum sit *de Columba*, uti cap. 4 A docebo; manifestum est, aliquem Dittochæum cujus est primus versus, *Eva columba fuit*, librum *de Columbis* inscribendum censuisse, ut erant librarii veteres plerumque ignari atque sic audaces. Ab eodem Montfauconio citatur ex biblioth. San Germanensi codex 540 hoc titulo: *Prudentii versus contra Symmachum... Alia opuscula metrica ejusdem de Oceano. De S. Hippolyto martyre.* Quis ausit divinare quod qualeve sit opusculum illud *de Oceano*? An liceat conjicere mendum esse pro *Cassiano*?

45 65. Fidentius pronuntiabo de alio codice indicato apud Montfauconium ex biblioth., seu mss. codd. S. Martini de Sees, num. 15: *Tractatus super* ÆDIFICIUM *Prudentii. Cette pièce* (ait ex loco nescio quis) *est peu de chose : l'on demande si c'est Prudence* B *le poëte, ou l'évêque de Troyes, qui ont fait un ouvrage intitulé : Ædificium, sur lequel cet anonyme a fait une explication allégorique de la description de la Maison de Dieu, qui est en l'Apocalypse.* Facilis, expeditaque est responsio. Prudentius noster, poeta Christianus, in fine Psychomachiæ ædificium domus Dei ex Apocalypsi descripsit vers. 823 et seqq.

Hæc ubi dicta dedit, gradibus Regina superbis
Desiluit, tantique operis Concordia consors
Metatura novum jacto fundamine templum.

Ubi hæc inscriptio præponitur, *Ædificium Fidei et Concordiæ.* Hoc ergo est Ædificium Prudentii, de quo anonymus ille tractatum composuit (a).

66. Sequitur, ut de Dittochæo ejusque auctore loquar. Titulus operis in Gennadio et Honorio Augu- C stodunensi est *Dittochæum*, quasi *duplex cibus*. Consentiunt plerique codices cap. 4, sed ex errore librariorum *Dirochæum*, aut *Ditrochæum* interdum appellatur (b). Primus Gifanius mendum inesse judicavit, et *Diptychon* legendum esse asseruit, quem plerique libenter secuti sunt. Nequaquam dubito quin in verbis Græcis ex ignorantia exscriptorum plerumque ejus generis errata in codicibus irrepserint. At vero, præterquam quod vox *Diptychum* valde usitata est cum vetustissimi codices, cap. 4 recensendi, *Dittochæum* inscribant, et explicent *refectionem duplicem*, et cum absona minime sit inscriptio *Dittochæum*, hoc loco correctio non est admodum necessaria; et si correctio aliqua est adhibenda, cur sine alio examine affirmabimus legendum esse *Diptychon*? Non inficior D id nomen operi congruere aliquatenus posse, cum diptycha sint tabellæ duplices, seu bis plicatæ, 46 de quibus videri possunt, qui de *diptychis* sacris et profanis libros ediderunt. Non enim recte interpretatur Riscus, *dittochæum* idem fere esse ac *diptychum*, nempe librum duplicatum. Aliam inscriptionem, quæ multo magis mihi placet, excogitavit Rosweydus in notis ad Paulinum, carm. 30, pag. 839. *Ante Paulinum, inquit, etiam Prudentius ita locutus est. Nam in Diteucho suo (ita legendum doceo ad Prudentium pro Dittochæo, etc.) Diteuchon* vult Rosweydus, quasi duplicem librum, ut *Pentateuchon* est liber quintuplex: comprehendit enim Prudentius in eo opere summam Veteris Novique Testamenti. Facilius etiam ex *diteucho* quam ex *diptycho* librarii fecerint *dittocheum*, et *dirocheum*, aut *ditrocheum*. Nihilominus teneo veterem inscriptionem, et suspicor Prudentium ea tetrasticha composuisse, ut imaginibus historias Veteris et Novi Testamenti in ecclesiis repræsentantibus apponerentur: qualia multa carmina fecit Paulinus Nolanus, et Walafridus Strabus, cujus sunt *Picturæ historiarum Testamenti Novi pro ecclesia versibus hexametris vel uno vel duobus*, in manuali biblico Francofurti 1610 a Goldasto edito, pag. 85, necnon Rusticus Helpidius V. C. exillustris, et exquæstor, cujus sunt *Picturæ historiarum Veteris et Novi Testamenti*, ibid., pag. 17 versibus hexametris ternis pro qualibet historia. Confer Paulini epist. 12 ad Severum, et natal. 9 ad Nicetam. Ut alia nunc omittam de diversis hujus opusculi inscriptionibus, ejus auctorem Prudentium esse habendum argumentis certissimis conficitur. Opus ipsum a Gennadio inter Prudentii libros enumeratur; plerique codices Prudentio ascribunt. Cur ergo illi abjudicabitur? Diversitatem styli nonnemo objicit, et quod aliquis codex nomen *Amœni* præferat, Barthius lib. VIII Adversar., cap. 11 et 12, probandum suscipit, non alium quam divinum hunc Pindarum Prudentium *Dittochæum* scripsisse (c).

67. Sed quanquam assentior Barthio affirmanti veluti rem novam, *nimirum Amœnum, quem vocant antiquarii, esse Prudentium ipsissimum illum poetam, quo nemo divinius de Christianis rebus unquam scripsit*, 47 tamen carmina Dittochæi esse locos quosdam, tractationis uberioris gratia; velut præfiguratos et prælineatos, non omnino assentior: etenim

(a) Illud tamen admonebo, in hac *Bibliotheca Montfauconii* omnia opera tum Aurelii Clementis Prudentii, tum Prudentii Galindo episcopi Trecensis in indice sub uno Prudentii nomine referri, quasi unus idemque fuisset Prudentius. Non prætermittam, paucos quosdam Prudentii versus ex Psychomachia alicubi indicari tanquam aliquod ejus opus a cæteris diversum et inscriptum: *Monomachia Davidis cum Goliat*; de quo plura ad eum locum Psychomachiæ, ubi ea pugna describitur.

(b) In quodam codice, num. 80, cap. 4 dicitur *Diptychon*, sed, ut conjicio, recenti nota, post conjecturam Gifanii: quod de simili inscriptione cod. Vat. Alexand. 1702, quem infra recenseho, possum testari.

(c) Quod ostendit ex phrasi ipsa, multis inter se locis collatis, ac concludit: *Hæc ut inciderunt, juvit conscribere: non autem dubito singulas omnesque et locutiones, et historias in hoc libello traditas, per opus Prudentii sparsas iisdem modis conceptas reperturum, qui inquirere voluerit... Videtur autem hic libellus eo fine a Prudentio scriptus, ut insignioribus Scripturæ locis in breves titulos et capita versu redactis pro re incidente deinceps uti posset, et titulus Amœniorum fortasse manavit... non aliter quam* FLORIDA *Apuleii, Vestii (al. Vettii) Valentis, et nonnullorum aliorum velut loci quidam inscribuntur, quamvis hi excerpti ex majoribus operibus, illi tractationis uberioris gratia velut præfigurati, et prælineati. In poesi Romana tales loci exstant aliquot apud Claudianum portuum, Sirenum, etc.*

omnia illa epigrammata quatuor versibus concludantur quasi data opera, neque ullus ex eis versus in toto reliquo opere Prudentii integer apparet, cum de rebus iisdem sæpe sermonem habeat. Similius igitur vero est Prudentium aut ea tetrasticha ad explicationem picturarum in templis ordinasse, ut modo dicebam, aut insigniores Scripturæ locos in breves titulos et capita redegisse, ut opus a cæteris diversum conficeret, in quo sui ubique similis iisdem sæpe phrasibus utitur, quod in commentariis planius perspicietur (*a*).

68. Quod si velis, Dittochæum ab aliquo primum *Amœniora*, seu *Amœna* Prudentii fuisse inscriptum, ex quo alius fecerit *Amœnus Prudentius*, alius *Amœnus* simpliciter nominaverit, non absurde quidem arbitraberis. Fuisse autem alterum poetam Hispanum *Amœnum* dictum, a Prudentio nostro diversum, qui Dittochæum elucubratus fuerit, temere conjecit Philippus Brietius, lib. IV de Poetis. Michael a S. Josepho, Bibliograph. crit., verbo *Amœnus* ait Amœnum fuisse quemdam poetam Græcum, sed opus sub hujus nomine inter poetas Christianos editum, esse Prudentii. Melchior Goldastus in præfatione Manual. biblic. gloriatur, se primum Prudentium Amœnum quatuor aliis Prudentiis addidisse, quem Hispanum esse, et ferme supparem Prudentio Turiasonensi præsuli, et Aurelio Clementi existimat; atque hoc pacto utrumque nomen Prudentii et Amœni conjunxit, neque dubitavit asserere Gennadium, homonymia scriptorum inter se æqualium deceptum, scripta eorum non potuisse discernere. Emmanuel Riscus non admodum dissentit a Dupinio, qui putat Dittochæum esse epitomen quamdam operis Prudentiani, a Gennadio laudati, ab Amœno confectam (*b*).

48 69. Quo autem anno cœperit Prudentius scribere, non liquet, quamvis plerique asseruerint eum anno ætatis 57 ad carmina sacra pangenda animum applicuisse: nam ex præfatione, unde argumentum petunt, solum licet inferre eum anno 57 ætatis suæ opuscula edidisse, quorum aut pleraque aut omnia, ut simile vero est, ante diversis temporibus composuerat. Profecto vix dubium est quin duos contra Symmachum libros ante annum Christi 404 conscripserit. Theodosius legem vulgavit, qua sacrificia idolorum prohibuit anno 392: *Nullus omnino, ex quolibet genere, ordine hominum, dignitatum, vel in potestate positus, vel honore perfunctus, sive potens sorte nascendi, seu humilis genere, condicione, fortuna: in nullo penitus loco, in nulla urbe, sensu carentibus simulacris, vel insontem victimam caedat: vel secretiore piaculo, larem ignem ero genium* (leg. *larem igne, mero genium*), *penates nidore veneratus, accendat lumina, inponat tura, serta suspendat*, etc. Vide lib. XVI cod. Theod., tit. 10, leg. 12, et confer ibid. leg. 11, qua per Ægyptum sacrificia, aditusque templorum interdicuntur, Tatiano et Symmacho coss., anno 391. Secutus sum codicis orthographiam (*c*).

70. Ad has leges Theodosii potius quam ad exsilium Symmachi, quod opinatur Riscus, respexisse judico Prudentium lib. I adversus Symmachum vers. 507.

> Talibus edictis Urbs informata refugit
> Errores veteres, et turbida ab ore vieto
> Nubila discussit; jam nobilitate parata
> Æternas tentare vias, Christumque vocantem
> Magnanimo ductore sequi, et spem mittere in ævum.

Symmachum reducem pro ara Victoriæ recuperanda novum aliquem conatum adhibuisse multis persuadere vult Riscus. Ego neque id necesse esse, neque ullo argumento ostendi posse existimo. Etsi enim assentiri nolis Nic. Antonio, affirmanti Prudentium post annum 405 carminis sui novum argumentum sumere voluisse ex relatione Symmachi *styli exercendi gratia*, tamen poteris tenere Prudentium *non tantum styli exercendi gratia*, sed etiam ut idolorum cultum funditus everteret, Symmachi relationem impugnasse. Sæpe enim fit ut opus aliquod a pluribus modo citius, modo serius, refellatur; **49** et Symmachi relatio, hominis tunc eloquentissimi, a multis, ut probabilissimum est, expetita et lecta, studia quorumdam ad fidem catholicam amplectendam tardare poterat, nisi plenius quam fecerat Ambrosius, refutaretur. Itaque Prudentius, ut ego conjicio, anno circiter 403 Romam adveniens, et Symmachi relationem aut tunc primum videns (non enim tunc volumina eadem facilitate qua nunc divulgabantur) aut observans in deliciis gentilium eam esse, et immodicis laudibus evehi, impugnationem aggressus est. Cl. Emmanuel Riscus aliquem novum conatum Symmachi adfuisse inde colligit, quod cum Symmachus

(*a*) Idem Barthius, lib. VI, cap. 4, nomen *Amœni* unde traxerit originem explicat: *Sic luculentissimus Christi vates Prudentius a priscis descriptoribus* Amœnus *cognominatus est, quia omnium Christianorum poetarum amœnitate et varietate lyricorum carminum longe sit princeps. Nam qui breviarium illud, quod* Amœni *titulo inscribitur, Prudentio abjudicant, ii homines nullo modo bene judicio utuntur.* Exempla aliorum profert, qui descriptorum liberalitate cognomina acceperunt, Plautus *Asinius*, Ovidius *Geta*, Statius *Aquilinus*, Ausonius *Pæonius*, Propertius *Nauta*, Cælius *Apitius*, Martialis *Cocus*, Petronius *Arbiter*, Persius *Severus*, Sallustius *Liberalis*, Ovidius *Magnus*, Claudianus *Magnus*, Sidonius *Modestus*, Theodosius *Exiguus*, Abbo *Cernuus*, Radulfus *Ardens*, Saxo *Grammaticus*, Salpitius *Rhetor*, Prosper *Rhetor*, Juvenalis *Ethicus*.

(*b*) Titulos diversos ejus opusculi invenies cap. 4, in codd. mss. Mariettus ex codice Vat. hi exscribit: *Fecit enim multos libros, unum, quem prætitulavit* DIROCHÆUM, *id est duplicem refectionem vocans de Veteri et Novo Testamento, et alios, quos nos non habemus, si perscrutari placet.* Confer nostros commentarios in titulum hujus operis.

(*c*) Quoniam Theodosiani codicis mentio incidit, non differam monere, paulo ante num. 50, cum ex eo duo essent præsides Bæticæ recensendi, omissum fuisse alterum. Legendum ergo: *Præsides Bæticæ erant, incertus anno 324, ad quem data lex 1 de distrah. Pign., Egnatius Faustinus, ad quem data anno 337 lex 2 de distr. Pig.*

dicat *se iterum* senatus esse legatum, Prudentius A respondit vers. 610, lib. I :

> Aspice, quam pleno subsellia nostra senatu
> Decernant, infame Jovis pulvinar, et omne
> Idolium longe purgata ex Urbe fugandum (*a*).

71. At vero ex his versibus non recte probatur Symmachum denuo tentasse aram Victoriæ excitare aut petere. Prudentius enim, Symmachum in fine libri primi alloquens, exemplum aliorum senatorum exponit, ut eum ad bonam frugem reducat. Similiter quod addit Prudentius vers. 624 :

> Ipse magistratum tibi consulis, ipse tribunal
> Contulit, auratumque togæ donavit amictum,
> Cujus relligio tibi displicet, o pereuntum
> Assertor divum.

Id, inquam, probat quidem Symmachum in eadem sententia post suum consulatum perstitisse, non vero quod rursus conatus fuerit ab imperatore aram Victoriæ obtinere. Narrat Sigebertus Gemblacensis, qui seculo XII floruit, cum Radagaisus Scytha in Italiam irruisset anno 407, Symmachum eas calamitates fidei Christianæ imputasse, contra quas blasphemias S. Augustinus libros de Civitate Dei, Orosius historiam, et Prudentius libros adversus Symmachum 50 scripserunt; quod postremum cum ratione temporum, et versibus Prudentii de bello Pollentino minime cohæret (*b*).

72. Alia ratio ad nostram sententiam confirmandam sumitur ex carminibus quibus invehitur in ludum gladiatorium, quem ab Honorio prohiberi postulat vers. 1113 et seqq.

> Quod genus ut sceleris jam nesciat aurea Roma,
> Te precor, Ausonii dux augustissime regni,
> Et tam triste sacrum jubeas, ut cætera, tolli.
> Perspice, nonne vacat meriti locus iste paterni?

cum cæteris pulcherrimis versibus, quibus liber II adversus Symmachum concluditur. Prohibitus revera est ludus gladiatorum anno 404, aut postea, occasione accepta ex morte Telemachi monachi, qui spectaculum illud crudele palam reprehendens, a spectatoribus lapidibus est obrutus. *Qua re cognita*, ait Theodoretus lib. v Hist., cap. 26, *imperator admirabilis Telemachum in martyrum invictorum numerum ascripsit, crudele autem illud spectaculi genus penitus sustulit.* Gothofredus, in Comment. ad leg. 1 cod. Theod., lib. XV, tit. 12 de Gladiatoribus, ex hoc Theodoreti loco et ex versibus Prudentii plures Baronii aliorumque errores emendat. Non video quo jure Riscus neget de cæde Telemachi sub Honorio constare, ac propterea prohibitionem ludi gladiatorii B carmini Prudentii, de quo constat, esse ascribendam : siquidem Theodoreti narratio perspicua est, auctoritasque gravis : neque aliunde ostenditur ab Honorio 51 sceleratum illud spectaculum fuisse vetitum nisi ex Theodoreto, et qui illum secuti sunt. Credam etiam libenter, ex Prudentii hortatione imperatorem permotum pariter fuisse, quanquam id minus clare patet (*c*).

73. De opusculis Prudentii quæ exstant quæque perierunt, abunde diximus : nam varias uniuscujusque inscriptiones partim inter codices mss. notabimus, partim inter editiones referendas, partim in commentariis. Nunc poemata nulla describam, quæ aut dubia videntur esse Prudentii opera, aut supposita. Barthius lib. I Advers., cap. 3, producit iambum C in Spiritus sancti missionem, quem Prudentio aut Paulino adjudicandum censet, ex veteribus membranis, in quibus erant Lactantii carmina de passione

(*a*) Sapienter monet Riscus, corrigendum esse Joan. Albertum Fabricium in Bibl. vet. Lat., qui non paucos fuisse in senatu, qui cum Symmacho facerent, arguit ex versibus Prudentii ita truncatis :

> Aspice, quam pleno subsellia nostra senatu
> Decernant infame Jovis pulvinar.

Quem errorem in Biblioth. Hispan. non animadvertit Rodriguezius de Castro, quamvis post Riscum scripserit, et totum Fabricii locum Hispanice reddiderit.

(*b*) Sigebertum tempora (quod attinet ad Prudentium) confundere Riscus observat, qui proinde affirmat Symmachum, *nulla nova occasione oblata*, paulo post bellum Pollentinum, et ante annum 404 veteres querelas renovasse. Sed cum Prudentius iisdem omnino argumentis respondeat, quæ in Symmachi relatione leguntur, non audeo asserere renovatas esse querelas, præsertim, *nulla nova oblata causa*. Ait Prudentius lib. II, vers. 695 :

> Et sunt qui nobis bella exprobrare sinistra
> Non dubitent...
> Qui mihi prætentent cladem veteresque dolores
> Inculcent iterum, videant, me tempore vestro
> Jam nil tale pati.

Quod totum spectat ad relationem Symmachi evertendam, qua ex idolorum cultu orbem redactum in leges Romanas, Hannibalem a mœnibus, a Capitolio Senonas depulsos asseritur. Itaque Prudentius tempora vetera sub Hannibale, et Senonibus cum præsentibus conferens, ita prosequitur :

> Tentavit Geticus nuper delere tyrannus
> Italiam...
> Depulit hos nimbos equitum non pervigil anser.

Et quæ sequuntur ad victoriam in bello Pollentino reportatam pertinentia. Ex quo liquido apparet Prudentium post bellum Pollentinum scripsisse, non autem multo post, quia cum Honorius Romam redierit, ineunte anno 404, nondum reversum, cum scribebat Prudentius, illi versus clare arguunt, vers. 725 et seqq. lib. II :

> Quo te suscipiam gremio, fortissime princeps,
> Quos spargam flores?

(*c*) Baronius mortem martyrio Telemachi similem D enarrat ad annum 395 ex Martyrologio Romano, die 1 Januarii : *Romæ S. Almachii martyris, qui, jubente Alypio Urbis præfecto, cum diceret : Hodie octavæ dominici diei sunt, cessate a superstitionibus idolorum, et a sacrificiis pollutis, a gladiatoribus occisus est.* Hunc Almachium esse ipsum Telemachum Theodoreti, remque accidisse sub Theodosio, non sub Honorio, contendit Baronius. Mihi hac in re neque Baronius, neque Bollandus faciunt satis, magisque credam Almachii martyrium ad Domitiani tempora esse referendum, quam Theodoretum in Telemacho, ejusque tempore errasse. Alypium in Catalogo præfectorum Urbis, quem Corsinius edidit, non invenio. Almachium sub Domitiano martyrii palmam assecutum plures tradunt, ut videri potest apud Bollandum tom. I. Januar. ad diem 1. De aliis, quæ ad aram Victoriæ eversam pertinent, fusius dicam in prolegomenis tomi II.

Domini, Venantii Fortunati elegiæ non paucæ, Paulini et Ausonii cantica hexametro scripta, inter quæ postrema invenitur hic iambus : A

DE MISSIONE SPIRITUS SANCTI.

Completa quinque festa cum decies dies
  Novante ferrent orbita,
Promissione proximante Spiritus,
  Qui veritatem traderet.
Pollicitus ipse Christus ut suis erat,
  Priusquam abiret ad Patrem,
Amaverat quos finem adusque terminum
  A principante exordio.
Duodecim cum congregati apostoli
  Orationes dicerent,
Ut exituri mundum in omnem chrismate
  Prius ungerentur cœlico,
52 Repente motu cardinis ætherei domus
  Tremefacta nutabat procul.
Quadrangulares ventus impellens cubos,
  Molem movebat arduam,
A fronte zephyrus (*sic*), eurus a tergo volat, B
  Aiasque discordes quatit,
Latere ex utroque notus, et aquilo corruunt,
  Pugnantque tecta frangere.
Aer tumultu dissidente fluctuat,
  Fremuntque pulsi parietes.
Unum revulsa diceres fundamina
  Ruitura momentum solo.
Hæc inter icti mente perculsa sedent,
  Ut fulminati antistites.
Nec mora solutis concinunt linguis Deum,
  Peregrina docti carmina.
Judæa turba nesciens nisi suo
  Movere Hebræo pectinem,
Graio, Latino, Parthico, Babylonico,
  Ægyptio, atque Persico,
Quin mille linguis congruenter incinens,
  Dei sonat magnalia.
Dei repleta spiritu Deum sonat,
  Promissa qui servans patrum,
Misit per alvum Virginis puerperæ
  Natum sibi ante sæcula.
In tempore ante tempus ut genitus foret
  Cunctis saluti gentibus.
Jam devolutis hora cum metis venit,
  Salutifer Paracletus
Descendit in nos, ut novæ testes novi
  Vitæ feramur gentibus.
Hæc illa Patrum vota complevit dies,
  Tot præstolata sæculis.
Hac spe piorum primus Abraham pater
  Instruxit Isaac suum.
Hac Israel duodecim per stemmata
  Benedicta traxit germina
Regum omnis illa cum profetis (*sic*) gloria
  Caterva vivit perpetim.
53 Hanc nuntiarunt patribus nostris patres,
  Hanc nos nepotibus damus,
Ad quos beati jamque venerunt dies,
  Ut simus horum interpretes.
Nos ante mundi conditi primordia
  Præfixa vidimus Deo.
Nos illa testes, quæ videmus, dicimus,
  Ut populus omnis audiat.
Hæc tuba profecta de Sion, magnalibus
  Orbem replevit Messiæ,
Qua sol relicto vespere auroram refert,
  Et mane mutat vespere.
Hic audietur regna per mundi sonus,
  Christumque discent cardines.
Septentrione nil sub algido latet,
  Nil auster humanum premit,
Quod non ad hujus classicum vocis fremens,
  Adoret in monte Israel.
Adsunt relictis sæcula idolis nova,
  Fugiuntque victi dæmones.
Excisa signo est regia inferni crucis,
  Vexilla quod Christi ferunt.
Deo rebelles nocte sub Stygia latent
  Non liberandi exercitus.
Victor tropæa Christus intulit polo
  Ad dexteram Dei Patris.
Hæc elocutos flammeæ linguæ super
  Pendere visæ cœlitus,
Ut quemque Christi Spiritus repleverat,
  Ardebat hoc animam modo.
Mysteriorum turba Judæa insciens,
  Risit profanis gestibus,
Et exterorum festa visitans cohors
  Hierusalem intra mœnia,
Ut hos loquentes quisque vocibus suis
  Suo audit idiomate.
Perculsus animum, ratio cui nihil valet,
  Miraculum eludit joco.
At Petrus acer multilingui carmine B
  Solutus ora prædicat.
54 Deum parentem, filium, atque Spiritum
  Ab usque mundi exordio,
Cum mille gentes ore adessent disseno,
  Inerudita millia,
Suo audiere quisque dicentem sono,
  Et credidere plurimi.
Hæc prima lux est congregatæ ecclesiæ,
  Hinc orsa, in æternum manet.
Idem ille linguis qui volans flammantibus
  Apparuit testes super,
Servabit illam, donec extremo tuba
  Sonitu excitabit mortuos.
Translata tum migrabit in sinum Abrahæ,
  Visura Christum perpetim.

74. Hoc hymno exscripto, *Velim*, inquit Barthius, *lectione Prudentii, et Paulini exercitatus, et recens aliquis judicet, an possit aliquid eorum scriptis esse similius.* Si Barthio cogar respondere, aperte dicam, C cum Prudentium et Paulinum valde esse inter se dissimiles, tum hunc iambum ad Paulini propius quam ad Prudentii stylum accedere. Nam Paulinum quoque hymnos scripsisse indicat ipse epist. 45 ad Alipium : *Et hoc scribas mihi, quem hymnum meum cognoveris.* Gennadius Paulinum refert fecisse *Sacramentarium et* HYMNARIUM. Ubi alii male interpretantur unum tantum hymnum, cum HYMNARIUM (ut *Sacramentarium*) liber sit ecclesiasticus, plures quæ hymnos comprehendat. Nihilominus Barthius multa etiam, quæ Paulini nomine inscripta sunt, Prudentiana esse suspicatur (*a*). In iambo præmisso censent legendum, vers. 7, *sine vel summum pro finem*. In officio Gothico Isidoriano, seu Mozarabico hymnus S. Vincentii recitatur ex hymno in ejus honorem a Prudentio D composito, et octo aliis strophis initio additis, quas Prudentii videri esse Joseph Blanchinius in notis ad codicem Veronensem officii Isidoriani jactavit, ignarus certe, quam diversæ illæ essent strophæ a stylo Prudentiano, 55 quamque erroribus metricis refertæ (*b*). De *Floribus psalmorum*, quod est Prudentii

(*a*) Ita enim lib. VIII Advers. cap. 12, disserit : DIRÆ BABYLONIS AD AMNES. *Paulinus in psalmo* CXXXVI *iisdem verbis usus est ; nisi et illud tamen carmen* PRUDENTIANUM, *ut multa esse aliis titulis hodie inscripta suspicamur. Cum enim omnium Christianorum poetarum propter eruditionem et materiam hic fuerit facile princeps, codicibus ipsius quisque allevit plurima aliorum, unde mixtio tandem facta et confusio auctorum.* Cæterum inter opera certa S. Paulini exstat carmen ad Cytherium de naufragio Martiniani, quod huic iambo *de missione Spiritus sancti adeo est simile, ut ovo ovum non sit similius.*

(*b*) Excitas :

Adest miranda passio
  Levitæ sancti martyris,
  Cui clara virtute fulgens
  Corona Vincenti datur.
Beatus ille spiritus,
  Quem post triumphum prælii,
  Post vincla dira carceris,
  Cœlestis aula suscepit.

Trecensis opus, sed a nonnemine Clementi Prudentio affingitur, dicam cap. 4 in codice Vatic. Alex. ind. 334. Qualis sit hymnus in B. Virginem Mariam, Prudentio nostro ascriptus in catalogo bibliothecæ Parisinæ, certe non novi; sed opinor, alterius Prudentii esse opus. Vide num. 93. Carmen *de Fide* in eodem catalogo laudatum a Psychomachia non distinguo. Confer num. eumdem 93. Joan. Chr. Ritterus, in dissertatione *de Aqua ex Christi latere profluente*, part. 2 Thesauri theologico-philologici, Amstelodami, 1702, *Aurelius Prudentius*, ait, *non vilis in Ecclesia existimationis, vulneris hujus* (lateris Christi) *magnitudinem hoc modo exprimit :*

Si cor habes maculatum,
Inspice vulnus tam latum :
Cordis ejus illinc fluit
Unda, quæ sordes abluit.

Non explicat unde hos versus extraxerit : sed Prudentii stylum parum callet, qui eos Prudentii esse crediderit. Neque apud Prudentium invenio versum, quem illi attribuit Barthius lib. XLI Advers., cap. 27 :

Jam mihi per rupes videor lucosque sonantes.

Fortasse pro alio poeta nomen Prudentii Barthio excidit.

CAPUT IV.

Codices mss. operum Prudentii.

56 75. Qui codices mss. Prudentii, et ubinam lateant, notas etiam et interpretationes mss. in eumdem ex diversis catalogis aliisque documentis hoc capite complectar, molesto quidem, sed non inutili labore, ex quo scilicet possit divinus poeta magis magisque illustrari. Fabricius in Biblioth. vet. Lat. laudat Prudentii codicem perantiquum in bibliotheca Ambrosiana Mediolani existentem, quo nullum remotioris antiquitatis se vidisse testatur Montfauconius Diar. Italic., pag. 16, quique ad sæculum VII aut VIII refertur. Vide num. 80 circa hunc codicem. Holstenius in epistola de fulcris seu verubus Dianæ Ephesiæ obscurum Minucii Felicis locum explicat, veramque lectionem restituit ex alio simili Prudentii loco in codice præstantissimo Urbinatis bibliothecæ, ad Vaticanam translato, cujus meminit quoque Fabricius, de quo nos postea dicemus. Edmundus Martene in Itinere litterario duorum Maurinorum sine nomine auctoris Gallice edito part. 2, pag. 136, inter codices cœnobii Monasteriensis (*Munster*) recenset poemata Prudentii sæculo X exarata. Joannes Aloy-

A sius Mingarellius præfat. Fasciculi anecdotorum describit codicem carminum S. Paulini, exstantem in bibliotheca S. Salvatoris Bononiæ, a Lippo Platesio sæculo, ut opinatur, XIV exaratum, ubi post tredecim Paulini carmina occurrunt hæc Prudentii opera : *Apotheosis, id est, de Divinitate, Prudentii poetæ clarissimi. Ejusdem Prudentii carmen vel liber contra Hæreticos Patripassianos... Liber contra Unionitas... Carmina vel liber contra Judæos... Carmen vel liber adversus Hæreticos et infideles Homuncionitas... Liber de Natura animæ... Liber contra Phantasticos... Marciogenia... Liber contra Marcionitas... Liber dictus Psychomachia.* Hujus codicis varias lectiones mecum communicavit amicus noster Rochus Menciaca, qui universam historiam ecclesiasticam una B cum aliis amicis nostris diligenter aggressus est illustrare. Codex Bononiensis solum continet Apotheosin, Hamartigeniam, Psychomachiam : mendosus est et fortasse ex Platesii arbitrio corruptus.

76. Nicolaus Antonius in Biblioth. vet. Hisp. de quodam codice Vaticano hæc tradidit : *In Vaticana bibliotheca codex antiquæ satis notæ, cui affixus est num. 5821, Prudentii omnia opera continens. In cujus primo folio notam legimus recentioris manus : Joannes Antonius Mariettus* 57 *soc. Jesu presbyter hunc librum, cum Pragæ degerem, accepi dono a Christophoro Colero viro doctissimo : cumque illum cum aliquot mss. variis in locis diligentissime contulerim, et nominatim cum celeberrimo vetustissimo illo, quod Ratisbonæ in S. Emerami* (*Emeriani* scribit Nic. Antonius) *bibliotheca* C *asservatur ; et optimæ notæ, et ante multos annos ab exercitatissimo antiquario conscriptum esse censeo :* MDCXVIII, *idibus Julii.* Is Mariettus editionem Prudentii Aldinam anni 1501 cum hoc codice aliisque diligentissime contulit, variasque lectiones margini adjecit, quas, cum feret occasio, annotabimus. Exstat enim liber in bibliotheca collegii Romani : ex quo supra, num. 49 et 68, nonnulla dedimus. Dubito autem, isne ipse Mariettus, an alius, editionem Prudentii Coloniensem anni 1589, et 1594 ex prima recensione Giselini procuratam, exstantem in eadem bibliotheca, cum editione Sichardi, et quodam codice mss. contulerit, in cujus fine descripsit etiam versus Constantinæ, Constantini filiæ, aliosque S. Damasi in honorem S. Agnes, excerptos, opinor, D ex codice Prudentiano post hymnum S. Agnes (*a*).

Omnes mirantur perpetim
Post tactum cruorem martyrem
Quem testarum fragmine
Mucrone acuto vulnerant
Dolore nullo frangitur
Nullaque pœna vincitur.
Flammas ferens per ungulas,
Robusta permansit fides.
Ex hinc reponunt mollibus
Christi fidelem militem
Carnis relicto corpore
Ad astra migrat spiritus
Vesanus imperator feris
His jactum cadaver projicit
Custode corvo, corporis
Famis lupinas pellitur.
Gravis tyrannum inexcitat
Furor, jubetque martyrem,
Insutum parvo eculeo,
Ponti profundo immergere.
Honor summus redditur
Jubente Christo littori
Refectis undis levibus
Prævenit omnes remigeo.
Tu solus, o bis inclyte, etc.

In Breviario Isidoriano clare legitur stroph. 5, vers. 3, *Carnis relicto* PONDERE pro CORPORE, et stroph. 8, vers. 4, *remiges* pro *remigeo*, quod non advertit Bianchinius, qui pro diversa scriptura legit *suscipit* pro *suscepit*, *factum* pro *tactum*, *fragmina* pro *fragmine*.

(*a*) Addidit autem hanc notam : *Editio hæc Sichardi Antuerpiæ 1536 cum commentariis Nebrissensis, in-8°, est hujusmodi, ut multa habeat adnotata ad oram libri,*

In hoc codice ex libro Cathemerinων erat tantum hymnus viii kal. Januar., et sequens Epiphaniæ hymnus usque ad stropham : *Inter coævi sanguinis*. At in hymnis tamen præcedentibus adverto nonnullas lectiones variantes, notatas littera *P*, quæ an codicem Palatinum, an Pragensem, an alium indicet, ignoro : non enim POTIUS significat, cum aliquando scribatur, *sicut etiam habet P*. Liber Peristephanων in eodem codice incipiebat a versu 107 : *Hæc coercet, torquet, urit, hæc catenas incutit*. Ad hymnum S. Fructuosi observat anonymus, qui codicem conferebat, suum codicem Sichardi codice antiquiorem, et meliorem esse, et plerasque lectiones, quas Sichardus probat, notatas esse in suo, sed recentiori manu. Reliqua omnia Prudentii opera aderant in hoc codice, nisi quod in lib. II adversus Symmachum versui 264 nota erat apposita, reliqua ad finem usque desiderari. Idem anonymus nonnunquam verba quædam Prudentii explicuit, **58** sive ipse ea est interpretatus, sive ex codice interpretationes sumpsit, quas suis locis repræsentabimus. Fere pro certo habeo, hunc fuisse codicem Marietti, de quo iterum inter codd. Vatic. In bibliotheca Angelica Romæ apud PP. Augustinianos vidi et contuli *Psychomachiam ms*. Codex scriptus est a quodam monacho Cisterciensi anno 1472 ex exemplari pervetusto, ut videtur, sed non sine erroribus (*a*). Hunc codicem appellabo *Angelicum*, sive primis litteris *Ang*. Loco codicis esse potest editio Prudentii Weitziana cum variis lectionibus mss. ex veteri codice penes cl. præsulem Josephum Antonium Reggium, qui non solum hanc editionem, sed codices omnes Vaticanos Prudentii et quasdam suas animadversiones ex recondita doctrina et assidua lectione collectas singulari humanitate mecum communicavit. Itaque erudito custodi bibliothecæ Vaticanæ plurimum Romanam hanc editionem Prudentii debere grati animi causa ultro fatebor.

77. In bibliotheca Vaticana vidi et excussi omnes quotquot exstant codices quos suo ordine describam. Inter codices Vaticanos (nam in bibliotheca Vaticana alii codices vocantur *Vaticani*, alii *Alexandrini*, alii *Urbinates*, alii *Otthoboniani*, e diversis bibliothecis plurium pontificum jussu in Vaticanam translati), 1° *codex n*. 2766, pag. 81, pergamen., in-8°, exaratus, ut creditur, sæculo XII; inter alia aliorum carmina continet *Psychomachiam*, sive de Pugna animæ, primis litteris rubris, notatiunculis ad marginem, sed in principio tantum, nullis titulis, quales sunt in aliis, sine diphthongis : scribitur *hostentatrix*, *kiclibus*, etc. In fine, *Explicit liber*. Plurimis scatet mendis : hunc nominamus codicem *E*.

2° *Codex Vaticanus* 2[illegible]8, pag. 51, membranac., in-4°, sæculi XIII. In eo est *Psychomachia* inter alia diversorum auctorum poemata. Desunt tituli, etiam primus operis (*b*). Character accedit ad sæculum XIV. **59** Orthographia, *templo*, *honero*, *glorie*, etc. Quam parum sit accuratus, ex primo versu disce : *Senex fidelis prima via credendi est*. Hic codex a nobis dicitur *F*.

3° *Codex Vat*. 3267, pag. 54, membran., sæc. XII, in-8. *Psychomachia* notæ antiquæ cum glossis magnam partem erasis. Orthographia, *seuientis*, *faileratu*, *temples*, *connisa*, *honero*. Præcedunt quædam Ovidii carmina : subsequitur Vita Prudentii ex Gennadio, ubi *Dirocheum* legitur pro Dittochæum. Item præfatio, *Per quinquennia* cum interpretatione ejus, et commentariis Psychomachiæ : quæ recentiora videntur. Huic codici nomen *C* dedimus.

4° *Codex Vat*. 3859, mem., sæc. XI, in-4. In eo exstant liber *Cathemerinων*, *Peristephanων*, *Apotheosis*, *Hamartigenia*, *libri adversus Symmachum* neglegentissime scripti, *Dittochæum* sine ullo titulo poematis : in tetrastichis vero nonnulli sunt tituli, sed pueriliter scripti. Desinit dittochæum in hos versus :

> Implentur nimio micarum fragmine corbes
> Bisseni : æternæ tanta opulentia mensæ.

Deest etiam Psychomachia, et conclusio carminum :

> Immolat Deo Patri
> Pius, fidelius, innocens (*c*).

distincta ab iis quæ sunt in contextu, ut non facile scias quid potissimum sit Sichardi, et contingit interdum convenire cum nostro quæ sunt adnotata ad oram, interdum vero quæ in contextu, interdum neutra. Ergo esset in primis quærenda editio alia cum commentariis Nebrissensis tantummodo, et deinde cum hoc conferenda, ut videri posset, quid Sichardus restituerit; postremo utraque cum nostro, ut videremus quæ nostra sint ab aliis omnibus diversa. Ex iis tamen quæ notavi, facile est cognoscere, quænam ex nostris prius notaverat Sichardus, et quænam non viderat : nam, ut alibi diximus, liber quo se usum ait, Argentorato allatus, non videtur valde absimilis a nostro.

(*a*) Continet hic codex præfationem operum, *Per quinquennia*, præfationem Psychomachiæ, et Psychomachiam. Sequuntur quidam versus, qui dicuntur symbolum Philelphi, tum carmina Lactantii, ac Sedulius de Festo paschali.

(*b*) Ad oram est quædam animadversio de poemate et auctore, cujus elegantiam ex his verbis degustes, licet : *In principio istius libri inquiruntur ea quæ in aliorum librorum inquiruntur principiis, scilicet quot et quales sint causæ*, etc. Tum distinguit quatuor causas : *materialem*, *formalem*, *efficientem et finalem*. De efficiente hæc : *Causa efficiens fuit Aurelius Prudentius, laicus, scholaris Hispanus : conjugatus fuit*. Id fortasse desumptum est ex fine hymni S. Cassiani. Addit annotator, *Aurelium* ab *auro*, *Prudentium* a *prudentia* seu providentia, *Clementem a cœli mente* dictum : Romam advenisse ac se tradidisse Ecclesiæ : primo scripsisse librum Martyrum, secundo Hymnorum, tertio de Psychomachia. In fine codicis : *Explicit liber Prudentii de Sichomachia. Incipit Sclavus de Varo. Incipiunt Sclavi de Varo consona dicta. A Beneventano Jacobo per carmina ficta*. In eodem codice est quoddam opus Henrici Florentini elegiaco carmine.

(*c*) Ordo libri Peristephanων est : 1° SS. Hemeterius et Celedonius; 2° S. Vincentius; 3° SS. Octodecim martyres Cæsaraugustani; 4° SS. Fructuosus et socii; 5° S. Quirinus; 6° De loco, in quo martyres passi sunt, nunc baptisterium est Calagorra (de quo titulo dicam suo loco); 7° Cassianus *ad Valerianum episcopum*, (etiam hic mendum est); 8° Ypolitus (hic potius addendum, *ad Valerianum episcopum*); 9° SS. Petrus et Paulus; 10° S. Cyprianus; 11° S. Agnes;

Hunc codicem sub hoc eodem num. 3859 laudat A Montfauconius in Bibliotheca bibliothecarum mss., elegantem dicit, et sæculo x aut xi scriptum putat. In catalogo, qui mihi ostensus est ex Vaticana bibliotheca, dicitur exaratus sæculo xi. Hic nobis est codex Vaticanus *A*, cujus glossas et varias lectiones allegamus. Collatus fuit diligentissime a Marietto cum editione Aldina ex quo nos profecimus, sed non omnino labori pepercimus : siquidem præcipua loca nos ipsi contuiimus, etiam post summam Marietti diligentiam probatam, beneque perspectam. Notam characteris hujus codicis in ære incidi curavimus.

5° *Codex Vaticanus* 3860, sæculo eodem xi, membranaceus, in-4. Hoc quoque exemplar Mariettus cum editione Aldi contulit, et vetustius codice præcedenti existimat esse. Nos appellamus codicem *B*, et B qualis sit ejus characteris nota, in ære ostendimus *. Hunc pariter codicem elegantem et sæculo ix scriptum affirmat Montfauconius loc. cit. Verum in eo solum est liber *Cathemerinων*, non integer, liber *Peristephanων*, *Tituli historiarum*, *Apotheosis* ; cætera Prudentii carmina desiderantur : adsunt autem in laudem S. Agnes carmina Constantinæ, Constantini filiæ et S. Damasi papæ.

6° *Codex Vaticanus* 4318, pag. 52, sæculo xiii, chartaceus, in-8, cujus titulus est in catalogo bibliothecæ Vaticanæ : *Commentarii super Prudentio* DE COLUMBA *historiarum Veteris ac Novi Testamenti* (a).

7° *Codex Vaticanus* 5556, membranaceus, in-4, sæculo xiii, in catalogo bibliothecæ Vaticanæ inscriptus : *Prudentii liber de quibusdam gestis Veteris Te-* C *stamenti*. In codice est titulus : *Incipit de Adam et Eva*. In fine : *Explicit liber Prudentii*. Primæ litteræ sunt versicolores : tituli tetrastichorum minio notati, sed in Novo Testamento solum est titulus primus : *De Novo Testamento, et Gabriele nuntio Christi*. Orthographia est hujusmodi : *sepnus*, *archa*, *cratheram*, *tanille*, *nuptu* pro *nutu*. Plura menda occurrunt. Nomen huic fecimus *D*.

8° *Codex Vaticanus* 5821, antiquissimus, exaratus sæculo ix vel saltem x, ut in catalogo bibliothecæ Vaticanæ notatum invenio. Is est codex Marietti, de quo egimus num. 76. Nota Marietti, quam affert Nicolaus Antonius pertinet ad annum 1618 idibus Julii. Scriptum quidem a prima manu erat, *in S. Emeretiani bibliotheca*, sed emendatum fuit *S. Emerami*, quod verum est monasterii nomen. Hunc codicem frequenter laudamus, sed sub nomine *Marietti*, aut *Mar.*, non aliqua littera distinctum, ut plerosque alios Vaticanos. Characterem ejusdem codicis in ære repræsentamus. Quid autem, et quo ordine contineat, distinctius in commentariis exprimemus.

78. Ex bibliotheca Vaticana Alexandrina 1° *codex* 58 (olim 1225), *Hymni*; sæculi xiii, membran. In codice autem est liber *Cathemerinων*, seclusis duobus postremis hymnis *de Natali*, *et Epiphania Domini*, et B carmen *Psychomachiæ* (b). Nullæ sunt diphthongi : scribitur *horis* pro *oris*, *templo*, *alumpnus*, etc. Huic codici nomen *O* imponimus.

2° *Codex Vaticanus Alexandrinus* 74, membranac., in-8, sæc. xi vel xii, *Carmina*. Hæc autem sunt libri *Cathemerinων*, et *Peristephanων* usque ad hymnum S. Romani, vers. *Quid illa turpis pompa? nempe ignobiles*. Præfatio nullam habet inscriptionem. Post Præfationem : *Incipit hymnus ante lucem*, et in A vocis *ales* depingitur gallus. Postea : *Hymnus matutinus*. In hymno, *Inventor rutili dux bone luminis* nullus est titulus. In hymno, *Da puer plectrum choreis ut canam fidelibus*, titulus jam evanuit. Hymnus, *Deus ignee fons animarum*, hanc habet inscriptionem : C *Hymnus ad exsequias mortuorum*. Desunt hymni *de Natali* et *Epiphania Domini*. Sequitur liber *Peristephanων* sine titulo (c). Paucæ sunt diphthongi : orthographia, *sollempnem*, *lauachrum*, *hyemps*. In prima littera præfationis, *Per quinquennia*, imago Prudentii erat depicta, quantum colligere possum, eodem vestis genere quo in codice Urbinate ; lineamenta oris penitus sunt erasa. Vide num. 58, cap. 1 Proleg. Hujus codicis nomen est *P* in nostris commentariis.

3° *Codex Vaticanus Alexandrinus* 321, membranaceus, in folio magno, sæculo x circiter exaratus.

12° S. Laurentius; 13° S. Eulalia ; 14° Liber de beato D Romano martyre ; 15° Natalis Domini ; 16° De Epiphania.

(a) Pag. 52 codicis incipiunt commentarii cum ipsis tetrastichis Dittochæi, et titulus, ut ibi dicitur, est : *Incipit auctor Prudentii de nova columba* (fortasse legendum, *de Eva columba*) *historiarum Veteris Testamenti et Novi*. Finit cum tetrasticho de Apocalypsi. Sequitur pag. 63 alia expositio *Aur. Prudentii historiarum* ; ac notatur auctorem habuisse tria nomina, *Prudentius*, quia prudens fuit ; *Aurelius*, quia auream vitam duxit ; *Clemens*, quia [illegible] quasi cœli mens, eo quod mentem in cœlestibus habuerit. Additur : *Dicitur liber iste* DITTOCHÆUS, *id est, electio Veteris Testamenti et Novi*... titulus talis est : *Incipit Prudentius tractans de Veteri et Novo Testamento*. Character est sequioris ævi, etymologiæ ridiculæ, commentarii nobis inutiles, etiam cum manus, margini appicta, animo intento jubeat esse lectorem. Itaque sine ullo nomine hunc codicem præterimus. Cur autem *Dittochæum* inscribi soleat *de columba*, num. 64 dixi.

(b) Nulli sunt tituli neque in libro Cathemerinων, neque in Psychomachia : solum in fine Psychomachiæ notatur : *Hic finit liber poetæ Prudentii. Fides, idolatria* (sic), *pudicitia, libido, patientia, ira, humilitas, superbia, sobrietas, luxuria, benignitas, avaritia, concordia, discordia*. In fine vero libri Cathemerinων : *Explicit liber Prudentii*.

(c) Hic hymnorum ordo : 1° SS. Hemeterius et Celedonius sine titulo ; 2° Passio S. Vincentii ; 3° Passio SS. octodecim martyrum ; 4° Passio S. Fructuosi ; 5° Passio S. Quirini ; 6° sine titulo, *Electus Christo locus est*, etc. ; 7° Passio S. Cassiani ; 8° sine titulo hymnus S. Hippolyti ; 9° Passio SS. apostolorum Petri et Pauli ; 10° Passio S. Cypriani ; 11° Passio S. Agnetis (sic scribit) ; 12° sine titulo hymnus S. Laurentii ; 13° hymnus S. Eulaliæ sine titulo ; 14 hymnus S. Romani sine titulo.

* Hujus codicis et nonnullorum infra citatorum specimen in fronte tomi habetur, ubi etiam inveniet lector imagines aeri incisas de quibus passim mentio fiet, præter paucas quas ipsi mentioni subjecimus. EDIT.

Initio describitur elogium Prudentii, *Aurelius Prudentius Clemens iste partim in consulatu*, etc., fere ut num. 49 ex cod. Vat. 3859 posui. Tum inscriptio et elenchus operum (*a*). Solus hic codex inter tot Vaticanos integer est, in quo bis conclusio carminum describitur, primum post libros contra Symmachum, quasi 62 epilogus eorum, tum post Titulos historiarum sive Dittochæum, quasi omnium poematum clausula. Characterem codicis æri incisum exhibemus: ejus variantes lectiones annotamus sub nomine codicis Alexandrini, sive *Alex.* (*b*).

4° *Codex Vaticanus Alexandrinus* 334, exaratus sæculo x: *Flores psalmorum cum præfatione ad viduam.* Ita catalogus operum Prudentii, quem a bibliothecæ Vaticanis administris accepi. In codice ipso hæc lego: *Prudentii flores psalmorum cum præfatione ad viduam charactere Longobardico.* Et in prima pagina: *Codex Vaticanus habet pro titulo: Prudentii flores psalmorum cum præfatione ad viduam. Sane antiquissimus hic auctor, quoniam viduarum, seu diaconissarum nomen in Ecclesia jam diu desiit. Forte Prudentius hic ad tempora S. Hieronymi referendus, nisi et dicamus potius, eumdem esse ac ipsum poetam Christianum, qui floruit initio v sæculi.* Et postea: *Inter L. Zaccagni schedas inventus.* Operis inscriptio: *Incipit Psalterium Prudentii, Domine, rex clementissime.* Hunc codicem retuli, quia inter codices Prudentianos in catalogo bibliothecæ Vaticanæ collatum inveni. Auctor autem non est Aurelius Clemens Prudentius, sed alius Prudentius, scilicet Prudentius Galindo, natione Hispanus, episcopus Trecensis, de quo videri potest Nic. Antonius in Bibliotheca veteri Hispana (*c*).

5° *Codex Vaticanus Alexandrinus* 548, membran., in-8, sæculi ix, sine ullo titulo. Incipit: *Per quinquennia jam decem.* In fine: *Explicit præfatio.* Tum hæc inscriptio: *Incipit liber Hymnorum Aurelii Prudentii Clementis nobilissimi ac facundissimi poetæ.* Sunt nonnullæ glossæ et explicationes metrorum, et tituli minio notati (*d*). Magno in pretio est habendus hic codex; utinam non esset mutilus et decurtatus. Orthographia est, *ymnus*, *inrepsit*, et similia cum diphthongis. Hujus codicis nomen est *A* in nostris commentariis.

(*a*) *Aurelii Prudentii Clementis viri consularis libri numero novem, Catemerinon, Apotheoses, Amartigenia, Psychomachia, contra Symmachum, liber* II *contra Symmachum, Romanus, Peristephanon, Tituli historiarum.* Ante præfationem, *Per quinquennia jam decem*, est inscriptio, *Præfatio*, et nihil aliud. Post librum II contra Symmachum legitur: *De opusculis suis Prudentius, Immolat Deo Patri*, etc. cum postremo versu: *Quo regente vivimus. Finit contra Symmachum.* Deinde: *Incipiunt Tituli historiarum.* Et post titulos eodem veteri charactere, *Epilogus, id est clausula et finis libri: Pius, fidelis, innocens*, cum versu in fine, *Quo regente vivimus.*

(*b*) Profecimus etiam ex labore et industria cl. P. Peregrini Chiesa, qui olim Prudentii editionem meditatus, sedulo hunc codicem contulerat, et quæ ex eo adnotaverat, perhumaniter exhibuit exscribenda. Cui etiam acceptum refero, quod editione ad usum Delphini per otium uti possum, quam rarissimam esse jam monui. In codice vero Alexandrino quædam animadverti, peculiari adnotatione digna. Hi sunt hymnorum tituli: *Hymnus ad galli cantum; Hymnus matutinus; Hymnus ad incensum lucernæ; Hymnus circa exsequias defuncti; Hymnus* VIII *kalendas Januarias; Hymnus in Epiphania*; cæteri, ut in vulgatis. Post librum Cathemerinων, *Incipit Apotheoses, Est tria summa Deus*, etc., cum titulis sequentibus: *Incipit contra hæresim, quæ Patrem passum affirmat. Contra Unionitas. Adversum Judæos. Contra Homuncionitas. De natura animæ. Adversum Phantasmaticos, qui Christum negant verum corpus habuisse. Finit Apotheoses.* Deinde: *Incipit Amartigenia liber.* Et in fine: *Finit Amartigenia lib.* III. Tum: *Incipit Psychomachia liber* IIII. Post præfationem tituli margini affiguntur, et in fine: *Finit liber* III *Psychomachia.* De hac diversitate numerandi libros, latius in commentariis. Post Psychomachiam, *Incipit contra orationem Symmachi liber* I. Et post hunc: *Explicit contra orationem Symmachi liber* I. *Incipit liber* II, *feliciter amen.* In fine: *Aurelii Prudentii Clementis V. C. finit contra Symmachum liber* II. *Incipit ejusdem Romanus contra gentiles.* Post hymnum S. Romani: *Finit Romanus Aurelii Prudentii Clementis. Incipit liber Peristephanon.* Ordo et tituli hymnorum sunt: 1° Hymnus in honorem SS. Martyrum Emeterii et Chelidonii, Calagurritanorum. 2° Incipit passio Laurentii beatissimi martyris. 3° Hymnus in honorem passionis Eulaliæ beatissimæ martyris. 4° Incipit Passio Vincentii martyris. 5° Hymnus in honorem SS. octodecim martyrum Cæsaraugustanorum. Et in fine: Finit passio SS. octodecim. 6° Incipit Passio S. Agnes. Et postea: Finit passio S. Agnes. 7° Incipit hymnus in honorem beatissimorum martyrum Fructuosi episcopi ecclesiæ Tarraconensis, et Augurii et Eulogii diaconorum. 8° Hymnus in honorem Quirini beatissimi martyris, episcopi Ecclesiæ Siscianæ... Finit passio Quirini. 9° Incipit Passio Cassiani Forocorneliensis... Explicit. 10° Incipit de loco, in quo martyres passi sunt, nunc baptisterium est. 11° Ad Valerianum episcopum de passione Hippolyti beatissimi martyris. 12° Passio beatorum apostolorum Petri et Pauli. 13° Passio beati Cypriani martyris.

(*c*) Ejus Flores psalmorum exstant in editione operum cardinalis Thomasii, studio et cura Josephi Blanchinii, tom. II, pag. 464. Blanchinius hoc opusculum edidit ex laudato codice Regio Vaticano 334, adjecta præfatione, et lectionibus variantibus ex alio codice Vaticano signato num. 84. Utrumque codicem putat pertinere ad sæculum x. Præfatio incipit: *Cum quædam nobilis matrona*, etc., nulla alia fit mentio diaconissarum. Titulus: *Incipit prologus Prudentii episcopi de Flores psalmorum.* In codice Vaticano 191 exstat aliud opus ejusdem Prudentii, inscriptum: *Hæc Prudentius episcopus Tricassensis tam de Veteri quam de Novo collegit Testamento, et ad sacros ordines properantes memoriæ commendare præcepit, quæ et Præcepta dicuntur.* Confer dicenda pag. 221 (in nota incipiente verbis DIXI num. 78).

(*d*) E quibus hos exscribam: *Hymnus ad gallicinium.* In A depingitur gallus cum viridi ramo pendenti ex ore. *Hymnus matutinus. Incipit hymnus ad incensum*: non apparet satis, scriptumne sit, *ad incensum luminis*, an *lucernæ. Hymnus omni hora. Hymnus circa exsequias defunctorum.* Post hunc hymnum: *Finit liber primus de hymnis. Incipit liber* II *Περιστεφάνων, Hymnus in honore martyrum Emeterii et Chelidonii Calagurritanorum.* Sed deest totus hic hymnus et sequentes, avulsis scilicet foliis usque ad versum 1110 Passionis S. Romani, qua finita legitur: *Finit Romanus Aurelii Prudentii Clementis. Incipit hymnus* VIII *cal. Jan.* Et in fine: *Finit hymnus* VIII *cal. Jan., hoc est, Nat. Dni. Finit Cathemerinon Prudentii Clementis. CV. CV. Incipit de opusculis suis: Immolat Deo Patri.* In fine secunda manus adjecit versum, *Quo regente vivimus.* Post hunc eodem, *Inci-*

A 6° *Codex Vaticanus Alexandrinus* 1439, in-8, membran., sæc. xi. Inscriptio est : *Aurelii Clementis Prudentii Psychomachiæ liber incipit*. Aliquæ sunt glossæ ad oram, et inter lineas. Nulli pene sunt tituli. In fine : *Explicit liber. Aurelius Prudens virtutum prælia Clemens Cum vitiis cepit metrica scholasticus arte.* Sunt aliquæ correctiones recenti **64** manu, qua in prima pagina notatum est, *Nicolai Heinsii*, quasi is librum possederit. Orthographia, *onore*, *haut*, nullæ diphthongi. Satis correctus est codex hic, quem *G* vocamus.

7° *Codex Vaticanus Alex.* 1702, membran., in-4, sæculo xii. *Carmina*. Continetur hoc codice liber *Cathemerinon* imperfectus ; nam incipit a versu 45 hymni 5, *Sed rex Niliaci littoris invido*. Post, *Incipit hymnus ante somnum*, et similiter alii tituli. Sed in B hymno *Omni hora*, et *Ad exsequias* deest titulus. In hoc libro Cathemerinων sunt aliquæ glossæ, et prætermissis hymnis Natalis Domini, et Epiphaniæ sequitur liber Peristephanων, nulla inscriptione, quæ hymnis apposita est recenti manu (*a*). Postea : *Pius, fidelis, innocens* cum versu ultimo, *Quo regente vivimus* : cui odæ titulus est additus recenti manu : *Operum reliquorum conclusio*. Succedit *Dittochæum* cum inscriptione recenti ad marginem : *Diptychon Veteris et Novi Testamenti*, *quod alii Amœno*, *alii Sedulio tribuunt*; de qua inscriptione vide num. 66. Deinde *Apotheosis*, qua finita legitur versus, nescio, qua manu ascriptus : *Caseus ante focum debet habere iocum.* Tum præfatio Hamartigeniæ usque ad versum 6. Reliqua desiderantur. Scribitur, *perhennis*, et similia, desunt multæ diphthongi ; glossæ pleræque, ut in Vaticano A, et Isone. Nomen *Q* fecimus. C

8° *Codex Vaticanus Alexandrinus* 1835, in-4, membran., sæculi xiii, *Psychomachia cum adnotationibus*, quæ magnam partem consumptæ sunt. Desunt tituli ; in fine : *Explicit liber Prudentii*. Orthographia, *temptes*, *horis* pro *oris*, sine diphthongis. Notatum est in principio : *Hic codex erat ex bibliotheca S. Silvestri* : puto, in monte Quirinali. *Nomen hujus codicis est L* in nostris commentariis.

9° *Codex Vat. Alex.* 1858, chartaceus, in-4, sæculo xiv exaratus, *Dittochæum*. Titulus in indice operum hujus codicis est : *Prudentii Columba cum commento* (*b*). Hic codex scribebatur anno 1472, ut D ex nota in prima pagina apparet, adeoque sæculo xv non xiv, ut in catalogo mihi exhibito erat expressum. Codex mendosus est, commentarii nulli sunt usui, desunt tituli. Codicem *N* appellamus.

10° *Codex Vat. Alex.* 2078, sæculo ix, in-folio parvo membran. **65** *Aurelii Prud. Clem. Certamen virtutum contra vitia*. Sine præfatione incipit : *Christe, graves hominum semper miserate labores.* Desunt multa a versu *Nascitur hinc inopina* ad versum *Novimus ancipites*. Desideratur etiam ultimus versus, *Æternum*, etc. Nihil tamen est lacerum aut abrasum : fortasse exscriptus est ex alio codice imperfecto. Scribendi ratio : *adgreditur*, *sulphoreus*, *thoracha*, sine diphthongis. Non pauca sunt menda. Hic est codex *H*.

11° *Codex Vaticanus Palatinus* 235, membran., in-fol., sæculi xi circiter. Pagina 45 hujus codicis : *Incipiunt glossemata de Prudentio* (*c*). Glossæ pleræque, ut in Isone et Vat. A. Quasdam hujus codicis proprias suis locis inseram. Post hymnum Exsequiarum, *Finit liber Hymnorum*. Sequuntur hymni *de Natali et Epiphania*. Postea *Peristephanων*, *sive de Coronatis*, *i. e. martyribus*, sed nullæ sunt glossæ. Illico Apotheosis cum titulis minio notatis. In fine : *Apotheosis de divinitate finit. Incipit Amartigenia*, *id est de Origine peccatorum adversus Marcionitas*, *qui duos deos esse affirmant*. Sequuntur *Psychomachia*, et duo libri *adversus Symmachum*, sed glossæ non continuantur ad finem usque libri secundi. Advertendum est, in hoc codice esse tantum *glossemata*, non carmina. Codex nitido charactere scriptus est, a nobis vocatus *T*.

79. 12° *Codex Vatic. Palatinus* 242, in-12, sæculo xii circiter. *De Prudentio et ejus operibus*. Hoc opusculum est tantum præfatio in carmen Psychomachiæ (*d*). Revera post alia aliorum opuscula in fine hujus codicis est Psychomachia, quod in indice non exprimitur ; sed in versu 683, *Intulit hoc vulnus*, etc., terminatur. Character videtur esse sæculi xi aut x. Multa jam evanuerunt ; tituli alii adsunt, alii desunt. Orthographia, *lues*, non *luis*, in nominandi casu, sed *famis* postea, et supra *fames*, *sevientis*, *glorie*, *harenas*. Nomen *R* codici huic imponimus.

13° *Codex Vaticanus Palatinus* 1715, membranaceus, in-8, sæculo xi circiter scriptus. *Incipit glossa Prudentii Aurelii Clementis.* **66** Paginis triginta con-

piunt Titulii historiarum per Adam et Evam. Tetrasticha. Hoc autem non ut titulus ponitur, sed ut metri explicatio, sive nomen. Finito Dittochæo, *Expliciunt Tituli historiarum. Incipit Ἀποθέωσις*, *id est de Divinitate*. Desunt folia post duas præfationes Apotheoseos.

(*a*) Ordo hymnorum est, 1° SS. Hemeterius et Celedonius. 2° S. Vincentius. 3° S. Laurentius. 4° S. Hippolytus. 5° S. Cyprianus. 6° SS. Petrus et Paulus. 7° SS. martyres octodecim Cæsaraugustani. 8° S. Agnes. 9° S. Eulalia. 10° S. Fructuosus. 11° S. Quirinus. 12° S. Cassianus. 13° S. Romanus. 14° De natali Domini. 15° De Epiphania.

(*b*) In commento dicitur : *Auctor hic fuit Clemens Aurelius Prudentius... Clemens a clementia, Aurelius ab auro, Prudentius a prudentia... Scripsit librum de Columba, de quo ad præsens intendimus pertractare.*

(*c*) Elogio Gennadii de Prudentio hæ peculiares glossæ adduntur : *Illustrium : nobilium, vel clarorum. Ditrocheum : duplex refectio, i. e. de Veteri et Novo Testamento. Exceptis : ab invicem separatis. Apotheosis : Deificatio.* Rursus affirmo confirmoque, in nullo Vat. cod. a me repertum *Diptychon* prisca manu ita scriptum. Alius tradit probatissimos codd. Vat. astipulari huic titulo, *Diptychon* : sed fortasse titulos indicum recentes pro antiquis accepit.

(*d*) Quædam de Prudentio narrantur aut falsa, aut non satis probata, quod Romæ litteras didicerit, quod pervenerit ad consulatum, quod *ad ultimum* fidem recipiens, factus sit Christianus. Additur quod liber titulum habet : *Liber Aurelii Prudentii Clementis. Incipit liber Psychomachiæ.* Dicitur etiam quod *scripserit quosdam libros de Divinitate, inter quos et hunc composuit, vocans eum Psychomachiam.*

stat hoc opusculum (*a*). Paucæ sunt glossæ, e quibus nonnullas suis in locis dabimus : nihil tamen est aliud præter glossas. Orthographia, *effebi*, *frenesis*, *ymnus*, cum diphthongis. In fabularum explicatione potissimum glossemata versantur. Huic codici nomen erit *S*.

14° *Codex Vaticanus Urbinas* 666. *Prudentii opuscula*. Titulus alius magnificentissime scriptus : *In hoc ornatissimo codice continentur opera Aurelii Prudentii Clementis, viri doctissimi*. Præcesserat index carminum. Inscriptio præfationis est : *Aurelii Prudentii Clementis in opuscula sequentia præfatio : Per quinquennia*, etc. In prima littera P depicta est imago auctoris, ut diximus Proleg. num. 58. In fine codicis : *Explicit liber* II *contra Symmachum de restituenda ara. Antonius Sinibaldus transcripsit Florentiæ. Anno Christi* MCCCCLXXXI. XX. *No*. Codex in-folio, membrana nitida, lævi et candida, charactere eleganti, plurimis aureis litteris et egregiis imaginibus sanctorum, quos laudat Prudentius, affabre ornatus, quod peritorum hominum judicio possum comprobare (*b*). Hunc codicem vocamus *Urbinatem*, aut primis tantum litteris *Urb.*, de quo vide supra num. 75 judicium Holstenii.

15° *Codex Vaticanus Otthobonianus* 237 Chartaceus, in-8. *Prudentius de B. Cassiano*. Hoc cod. continetur *Legenda S. Cassiani martyris per Fr. Jacobum* (de Voragine) *ordinis Præd. compilata*. Eam dedicat Franciscus Ferrus canonicus Imolensis Hieronymo Dandino episcopo Imolensi. Jacobus vero scribebat Bononiæ anno 1282. Folio 27 : *Prudentius poeta de B. Cassiano ita cecinit : Sylla*, etc. In fine : *Prudentius, ut notum est, fidei vir, et religiosa dogmata poematis etiam jucunditate commendans*, etc. Hic erit codex dictus *X*.

16° *Codex Vaticanus Otthobonianus* 1193, chartaceus, in 4, erat ex codicibus Joannis Angeli ducis ab Altaemps. *Dittochæum* sine ulla inscriptione. Sunt glossæ nonnullæ inter lineas. Exstat 67 pag. 108 hujus codicis *Dittochæum*, quod diximus, et idem opus pag. 113 cum commentariis longioribus, sed in hoc secundo solum sunt duo prima tetrasticha. In limine commentarii secundi dicitur : *Inter opera quæ fecit Prudentius, hoc esse utilissimum, cujus materia est duplex refectio Novi et Veteris Testamenti*, et titu-

A lum esse : *Incipit tetrastichum Prudentii Aurelii Clementis de columba*. Mendosissimus est hic codex, cui nomen Y fecimus.

17° *Codex Vaticanus Otthobonianus* 1220, in-4, chartac. *Dittochæum cum commentariis*, ut supra in codice Y. Sed hic integrum est opus, in cujus fine : *Explicit liber Prudentii*. Nomen *Z* huic erit codici in commentario.

18° *Codex Vaticanus Otthobonianus* 1297, membranaceus, in folio, sæculi XIII aut XIV, elegans et titulis minio descriptis ornatus, qui fuerat e libris Joannis Angeli ducis ab Altaemps. *Incipit liber Prudentii : id est, columba Novi et Veteris Testamenti*. In commentariis titulus esse dicitur : *Incipit liber Dittochei, quod nomen est ad placitum, dia Græce, Latine*
B *refectio*. Hinc disce commentariorum alias ineptias. In fine : *Explicit columba Veteris et Novi Testamenti*. Tituli diversi sunt ab antiquis, ex ingenio interpretis fusi. Codex mendosus, qui tamen a nobis vocabitur *AA*.

19° *Codex Vaticanus Otthobonianus* 1502, in-4, membran., elegans et titulis versicoloribus descriptus. *Incipit liber de duobus Testamentis*. Et statim : *Eva columba*. Alii tituli sunt recentes : in fine : *Explicit liber Prudentii de duobus Testamentis*. Dittochæum incipit fol. 12 hujus codicis; folio vero 39 reperitur *Psychomachia*, in indice bibliothecæ Vaticanæ minime notata. Nulla est inscriptio neque in præfatione, neque in opere, quod desinit in versu, *Reddimus æternas*, etc. Ætas codicis est sæculi XIII circiter, quem nos *BB* nuncupamus.

C 20. *Codex Vaticanus Otthobonianus* 3525, in-4, chartaceus, *Dittochæum* sine primo titulo : sunt alii tituli in tetrastichis, sed recentes. In omnibus his exemplaribus Dittochæi eædem fere occurrunt varietates, neque magni eorum auctoritas est habenda. Hactenus de codicibus Vaticanis, quorum catalogum a me confectum si conferes cum iis quæ de iisdem affert Montfauconius, facile agnosces quam sit imperfecta *Bibliotheca bibliothecarum mss.* Neque tamen contemnenda est viri docti et diligentissimi opera, qua multum juvari possunt, quibus facultas non est inspiciendi per se codices et bibliothecas. Jam de codicibus Prudentii Ratisbonensi, Pragensi et Viennensi, quorum varias lectiones a Marietti 68 adversariis mutuatus sum, pauca dicam in nota (*c*). Præter

(*a*) Ita incipit : *Kyrocheum : id est, manualem. Exameron : sex dierum. Apotheosis, i. e. de divinitate. Amartigenia, i. e. peccatorum origo. Psychomachia : animæ pugna*, etc.; quæ sunt glossæ ad vitam Prudentii a Gennadio conscriptam.

(*b*) In operum ordine collocando hic codex similis est codici Florentino, de quo ad num. 85 et seqq., et, ut opinor, ex Urbinate Florentinus est descriptus, aut uterque ex aliquo vetustissimo exemplari. In libro Cathemerinon pleraque ut in Florentino et editis : sed hi peculiares tituli, *Ad galli cantum ; Ad incensionem lucernæ ; In omni hora ; Circa exsequias mortuorum ; In natale Domini ; De Epiphania*. In libro Peristephanon deest inscriptio libri et hymni 1. Scribitur : *Passio Sanctorum tredecim martyrum Cæsaraugustanorum*, pro *Sanctorum octodecim*. Item, *Passio S. Fructuosi primi episcopi Tarraconensis et*
D *sociorum*. Et, *Versus in laudem baptisterii duorum martyrum sanguine illustris*. Cætera ut in codice Florentino.

(*c*) De codice Ratisbonensi hæc notat Mariettus : *Codex monasterii S. Emerammi omnium optimus, quos viderim, et plane bonus, nisi in peritissimus quidam multa sua substituisset prioribus ita erasis, ut nullum omnino priscæ lectionis superesset vestigium, quod nos suis locis notavimus. Quare non puto posse adhuc Prudentium exacte corrigi, et pristino nitori restitui, nisi alium nanciscamur veterem codicem præter eos, quibus usi sumus, et qui, quæ hic abrasa sunt, restituere possint. Cum eo autem nostrum diligentissime contulimus, et nihil diversum in eo fuit, quod in nostro non adnotaverimus : quamvis ubi noster cum illo convenerit, non semper notaverimus. Itaque cum nihil reperitur in nostro notatum peculiariter, certum signum erit, eum-*

hos codices Marietus contulit etiam Vaticanos A et B, et varietatem lectionis margini editionis Aldinæ accuratissime adscripsit. Hac editione, curiosissimi hominis studio locupletata, adjutum me esse libens profiteor, non solum ut ingrati animi vitium fugiam, sed etiam ut editionem meam commendem. Neque tamen propterea laborem ullum subterfugi, quem sane ingentem exantlare opus fuit, ut tot codices mss., a Marietto non visos, perlegerem et inter se committerem; tum etiam ut ea quæ Marietus minutissimo charactere exaravit, plene intelligerem, et compendia litterarum quæ adhibebat, plurimis inter se comparatis locis, explicare scirem. Et ut vere dicam, Marietti adversaria mihi aurifodina quædam fuerunt, sed ex qua aurum effodere labor fuit, et molestia fructu major. Neque facile quis, nisi expertus, credat, quam plenum molestiæ opus sit codices mss. evolvere ad veram lectionem eruendam: nam sæpe, ubi exiguus fructus apparet, maximum studium adhibitum **69** fuit, et interdum etiam, ubi nullus: quærendum enim hoc erat, an lectio aliqua nova erui posset. Obscuram diligentiam nonnulli accusabunt, quod errores manifestos codicum indicaverim. Verum cum eorum qui præcesserunt, præsertim Weitzii et Heinsii vestigiis institerim, id utilius præstiti, ut et errores esse declaraverim, et in novis aperiendis longe parcior fuerim.

80. Nunc alios codices indicabo. Apud Montfauconium loc. cit. ex bibliotheca Casinensi codex 222: *Carmina D. Prosperi, etc. Prudentii liber de Columbis. Facetii poetæ carmina*, etc. (de inscriptione illa *de Columbis* lege num. 64.) Ibid., codex 374: *Poemata Prudentii.* In biblioth. Laurent. Medic. Pluteo 23 cod. XV, membr. *Prudentii Christiani poetæ carmina.* Ibid., Plut. 34 cod. L: *Prudentii carmina quædam*: finis desideratur. In bibl. Florentina Benedictinorum: *Prudentii de Novo et Veteri Testamento codex recens*, hoc est Dittochæum. Ex eodem Montfauconio in bibliotheca Patavina, seu museo Laurentii Pignorii: *Prudentii Diptychon* (*Vide num.* 66). In bibl. Mediolan. Ambrosiana: *Prudentii opera*; pergam. bomb. *Prudentii codex* (ait Montfauconius) VII vel VIII *sæc.: tam remotæ antiquitatis vix alium hujus scriptoris videas. Antiquior tamen videtur Prudentius regiæ bibliothecæ* (bibliothecam Parisiensem intelligit Montfauconius). De codice Mediolanensi vide num. 75 et 106.

81. Pergam ex Montfauconio. In biblioth. Cottoniana in ejus parte quæ *Cleopatra* inscribitur, codex: *Aurelii Prudentii de Virtutibus et Vitiis* (Psychomachia hæc est). In bibl. Bodleiana cod. 2666: *Prudentii pleraque cum adnotationibus.* In bibl. Anglic. in collegio Oriensi Oxoniæ, num. seu cod. 855: *Aur. Prudentii poemata optime scripta litteris antiquissimis.* Ibid. in colleg. SS. Trinitatis Oxoniæ num. 2003: *Prudentii opera.* Ibid. in mss. Isaaci Vossi num. 2519: *Prudentii Ψυχομαχία.* Ibid. in bibl. Hibernicis in mss. Thomæ Gale, num. 6007: *Aurelii Prudentii quædam.*

82. Idem Montfauconius. In bibl. regia Parisiensi cod. 4017: *Prudentii hymni litteris majusculis septimo circiter sæculo scripti* (a). Ibid., codex 4018, in-fol. parvo: *Prudentius.* Ibid., *Prudentius* in-4 cod. 4329, secundo, 4330. Ibid., cod. 6450: *Prudentii carmina.*

70 83. Item ex Montfauconio in biblioth. Colbertina cod. 857: *Opera Aurelii Prudentii Clementis.* Ibid., cod. 1682: *Aurelii Prudentii opera.* Ibid., cod. 1682: *Aurelii Clementis Prudentii opera cum glossis marginalibus.* Ibid., cod. 4024 et 4441: *Prudentii opera.* In bibl. San-Germanensi cod. 540: *Prudentii versus contra Symmachum libri duo, uno quaternione avulso. Alia opuscula metrica ejusdem DE OCEANO. De S. Hippolyto martyre* (DE OCEANO dixi num. 64). Ibid., in bibl. Murbacensi: *Prudentius*, in-fol., membr. In bibl. monasterii B. Mariæ de Becco, cod. 138: *Aurelii Prudentii περὶ Στεφάνων, seu de Coronis*, in-8. Ibid., in bibl. monasterii in Periculo maris, cod. 62: *Prudentii opera.* In bibl. S. Victoris Paris.: *Prudentius metro.* In bibl. mss. S. Martini de Seez: *Tractatus super Ædificium Prudentii* (de quo opere consule n. 65).

84. Nonnulla opuscula separata enumerat idem Montfauconius. In bibl. regia Parisiens. cod. 6016: *Prudentii Stichomachia* (corrige *Psychomachia*). In biblioth. academiæ Paulinæ Lipsiensis: *Prudentii*

dem esse in illo lectionem, quæ est in nostro. Eodem libro usus est Cuspinianus, et nos nacti sumus opera Patris Conradi Viteri. In eadem S. Emerami bibliotheca est Lucanus optimus, et Donati grammatica satis antiqua, et in sacristia Testamentum Novum, scriptum litteris majusculis totum ante 800 annos elegantissime. Hoc puto esse Testamentum Novum, cujus variæ lectiones prodierunt anno 1786 hac inscriptione: *Dissertatio in aureum, ac pervetustum SS. Evangeliorum codicem ms. monasterii S. Emerami Ratisbonæ. Auctore P. Colomanno Sanftl, litteris Joannis Michaelis Englerth.* 1786, in-4. Asservatus erat hic codex in ecclesia monasterii S. Emerami a nongentis fere annis, ut exponit auctor dissertationis in præfatione. Ordo codicis Ratisbonensis a Marietto relatus est, præfatio, *Per quinquennia.* — Hymni decem Cathemerinon, ut in vulgatis, duobus postremis rejectis in alium locum. — Peristephanon hymni duodecim, ut in codice Florentino, num. 55, sine versibus Constantinæ et S. Damasi in laudem S. Agnes. Post hymnum S. Romani, hymni de natali, et Epiphania Domini. — Ode, *Pius, fidelis, innocens.* — Dittochæum. — Apotheosis. — Hamartigenia. — Psychomachia. — Libri duo adversus Symmachum. De codicibus Pragensi et Viennensi nihil peculiare animadverit Marietus. Viennensem ait esse mendosum: quo solum Psychomachia neque integra continetur, ut in ipso opere notabimus. Pragensis lectiones variantes sunt ex libro hymnorum Cathemerinon, Apotheosi, Hamartigenia, Dittochæo, libris contra Symmachum, sed in lib. II, a versu 17 *Hæc ubi dicta dedit*, reliqui desiderantur.

(a) Hanc habet in principio notam recenti manu: *Prudentii liber secundus. Cathemerinon. Hamartigenia. Psychomachi* (sic, lege *Psychomachia*). *Ex libro* Περὶ *στεφάνων hymnus*: 1° *martyribus Hemeterio et Chelidonio Calagurritanis.* 2° *D. Laurentio.* 3° *Eulaliæ.* 4° *Octodecim martyribus Cæsaraugustanis.* 5° *B. Vincentii imperfectus.* Codex in-fol. parvo. De hoc codice vide num. 30, et præfationem Heinsii num. 100.

Psychomachia. Ejusdem Hamartigenia contra Marcionitas. In bibl. collegii SS. Trinitatis apud Dublinum : *Aurelii Prudentii in utrumque Testamentum Tetrastícha.* Hæc sunt quæ ex Montfauconio excerpsi, in cujus indice iterum moneo sub unius Prudentii nomine utrumque Prudentium, Trecensem episcopum, et hunc nostrum Aurelium comprehendi. Prudentii Trecensis opus, *Præcepta ex Veteri et Novo Testamento pro ordinandis*, quod semel et iterum occurrit apud Montfauconium, distinguendum est ab Aurelii Prudentii *Tetrastichis de Veteri et Novo Testamento.*

85. Angelus M. Bandinius in catalogo codd. mss. biblioth. Laur. Florent. magis dilucide magisque distincte opera Prudentii recenset, ex quo hæc depromo. Tom. I, col. 720 et seqq. Plut. 23, cod. 15 membranac., in-fol. sæculi XV, nitidissimis cum initialibus librorum litteris aureis, in quo plurimas non levis momenti lectiones observavit Bandinius, ab editionibus illis quas præ manibus habuit variantes. Titulus est : *Prudentii Christiani carmina.* Addendum est tamen : *C. Vectii, Juvenci, Probæ Falconiæ, Sedulii et Aratoris carmina* (a).

71 86. In hoc codice post S. Agnetis hymnum annectuntur versus Constantinæ, Constantini filiæ, in honorem S. Agnetis, et versus S. Damasi de eadem, qui incipiunt in ms., *Fama refert sanctos dudum regulis reparantes.* Exstant utrique in edit. Paris. Bibl. SS. PP. an. 1644, ubi versus S. Damasi primus : *Fama refert sanctos dudum genuisse parentes.* In editione desiderantur duo versus Constantinæ :

> Nomen adhuc referens, et corpus, et omnia membra,
> A mortis tenebris et cæca nocte levata,

qui leguntur in codice post versum, *Invictum soles*, etc. (corrige *Invictus cœlo*). Utrumque hoc epigramma in editione Weitzii exstat inter glossas Isonis magistri ex codice Caroli Widmani, quo loco a nobis exscribetur cum varietate lectionum ex codice collegii Romani, de quo num. 76 dixi. Quanquam has aliasque veteres Christianas inscriptiones judicio et doctrina, qua præditus est, singulari, typis vulgare a se illustratas jam dudum apparat cl. Cajetanus Marinius, præfectus tabulario Vat., qui S. Damasi carmina inter eas inscriptiones collocabit, quarum pleraque in eum usum facta et adhibita fuisse experientia compertum est ; de reliquis tempus fortasse æque certos nos reddet.

A 87. Sequitur in eodem codice, pag. 81 : *Prudentii liber Ditrocheus, qui continetur in Titulis historiarum ;* in editionibus appellatur *Diptychon.* Pag. 86, liber *Apotheosis* adversus hæreses, cui præcedunt duo prologi : 1° cum titulo, *Versus de S. Trinitate;* 2° *invectiva contra omnes hæreses.* In codice nulla capitum divisio fit, sed tantum ad caput quod in editione inscribitur : *Adversus Phantasmaticos*, hic titulus legitur : *Explicit Apotheosis contra omnes hæreses. Incipit contra Manichæos.* Pag. 106 : *Adversus blasphemantes duos deos esse*, seu potius, ut inscribitur in edit., *Hamartigenia* cum prologo, cui titulus : *Prologus adversus Marcionitas.*

72 88. Pag. 124. In Symmachum libri duo, cum prologo in singulos. Relatio Symmachi in codice B affertur divisa in capita, seu sectiones libri II. In fine legitur hæc subscriptio rubris litteris : *Explicit liber secundus contra Symmachum de restituenda ara. Deo semper gratias. Scriptum Florentiæ anno salutis* MCCCCLXXXIX, *et die* XXIV *mensis Novembris. Laus, honor, imperium et gloria sit omnipotenti Jesu Christo, ejusque almæ genitrici semper virgini Mariæ per infinita sæculorum sæcula. Omnium rerum vicissitudo est.* Bandinius pro certo habet hunc codicem ex vetustissimo aliquo et optimo exemplari fuisse descriptum. Vide notam *b*, pag. 66, num. 79 (*Col.* 629, *n.* b).

89. Tomo II ejusdem catalogi, columna 166, Pluteo XXXIV codex I Petri Criniti manu sed celerrime descriptus, ubi pag. 26 sequitur alia manu : *S. Aurelii Prudentii Clementis Cathemerinon*, scilicet præ- C fatio operis, et sex sequentes hymni usque ad versum *Variasque per figuras*, qui est vers. 31 hymni Ante somnum. Bandinius in hoc catal. poetam nostrum vocat *M. Aurelium Prudentium Clementem*, fortasse auctoritate hujus codicis permotus, et quia prænomen *Marcus* satis commune erat in familia Aureliorum. Vide num. 41. Ibid. col. 747, Pluteo XCI biblioth. Gaddianæ cod. IV. Enchiridium Novi et Veteris Testamenti anepigraphum, ut in Bibl. SS. PP., Paris. 1644. Codex chartac. mendosus, sæculi XV. Ibid., sine ullo titulo Psychomachia, ut in eadem biblioth. PP.

90. In catalogo codd. mss. biblioth. Ricardianæ Florent. id tantum reperio. Pag. 350 : *Prudentius, epigrammata sacra.* M. IV, codex chartac., in-4, num. XX et num. XXXIII. M. II, codex chartaceus, in-4, num. D XIII. Auctor hujus indicis seu catalogi est Joannes

(a) Pag. 1 codicis : *Prudentii Christiani poetæ carminum lyricorum liber.* Carmen 1 : *Per quinquennia jam decem*, quæ est præfatio, ut in editione cum notis Christophori Cellarii Halæ Magdeburgicæ an. 1703, in-8. In margine codicis metri genus rubrica describitur. Pag. 25 et seqq. alii hymni sine titulo, qui ad librum Peristephanon pertinent, hoc ordine : Primus sine titulo, qui in eadem editione est etiam primus et inscribitur : *Passio Emetrii* (corrige, *Emeterii*, aut *Hemeterii*) *et Chelidonii.* Secundus, qui in editione est quintus, *Passio S. Vincentii martyris.* Tertius qui in editione est secundus, *Passio S. Laurentii martyris.* Quartus, qui in editione est undecimus, *Passio S. Hippolyti presbyteri.* Quintus, qui in editione est tredecimus, *Passio S. Cypriani martyris.* Sextus qui in editione est duodecimus, *Passio SS. apostolorum Petri et Pauli.* Septimus, qui in editione est quartus, *Passio SS. octodecim martyrum Cæsaraugustanorum.* Octavus, qui in editione est quartusdecimus, *Passio S. Virginis Agnetis.* Nonus, qui in editione est tertius, *Passio S. Eulaliæ virginis, et martyris.* Decimus, qui in editione est sextus, *Passio S. Fructuosi Tarraconensis episcopi, et sociorum.* Undecimus, qui in editione est septimus, *Hymnus in honorem S. Quirini martyris.* Duodecimus, qui in editione est nonus, *Passio S. Cassiani martyris.* Tredecimus, qui in editione est octavus, *Versus in laudem baptisterii duorum martyrum sanguine illustrati.* Quartusdecimus, qui in editione est decimus, *Passio S. Romani martyris.* Quintusdecimus est carmen cui titulus : *Immolat opuscula sua Deo Prudentius*, et incipit, *Pius, fidelis, innocens.* In editione hæc est præfatio libri Peristephanon.

Lamius, qui non explicat quid sint epigrammata illa sacra. Opinor esse Dittochæum, sive Enchiridion.

91. Ex catalogo codd. mss. bibliothecarum Angliæ et Hiberniæ duobus voluminibus in-fol. hæc constant. In biblioth. Cantabrigiensi collegii S. Benedicti, codex 1332, 56 : *Prudentius*. Liber ob characteres et picturas splendide antiquus. Ibid., cod. 1472, 194 : *De opusculis Prudentii*. Biblioth. Eboracen., cod. 42, et iterum 42 : *Prudentii quædam*. Biblioth. Dunelm., cod. 529, 464 : *Prudentii opera*. Biblioth. Isaaci Vossii, cod. 2527, 202 : *Prudentii hymni*. Ibidem, cod. 2619, 294 : *Psychomachia*. Biblioth. Thomæ Gale, cod. 6000, 166 : *Prudentii quædam*. Ibidem, cod. 6007, 173 : *Prud. quædam*. In Biblioth. Henrici Jones, cod. 7066, 63 : *Aurelii Prudentii Psychomachia Græce reddita*. (An solus titulus Græcus est?) In Biblioth. Eduardi Bernardi (quem catalogi auctorem habeo), cod. 7446, 100 : *Prudentius ms.* 73 Ibid., cod., 7517, 177 : *Prudentius cum veteribus exemplaribus collatus*.

92. Ibidem, in bibl. Dublin, collegii SS. Trinitatis, cod. 324, 184 : *In utrumque Testamentum Tetrasticha*. In bibl. Oxoniensi collegii Orielensis, cod. 855, 3 : *Aurelii Prudentii poemata*, optime scripta litteris antiquissimis. In bibl. Oxon. colleg. SS. Trinitatis, cod. 2003, 66 : *Prudentii opera*. In bibl. Bodleiana, cod. 2666 : *Prudentii pleraque cum adnotationibus Isaaci Vossii*. Ibid., cod. 2648, 323 : *Glossæ in Prudentium*.

93. Ludewigius in Prudentii Vita asserit Giselinum in edendis Prudentii carminibus usum fuisse codice mss. Daventriensi *præter editionem Daventriensem* antiquam; quod ego in Giselino non invenio. Idem affirmat, *Buchneri notas mss.* in Prudentium Hubnerum Dresdæ bibliopolam possidere. Heribertus Rosweydus in notis ad Paulinum pag. 814, se *notas* etiam seu *commentarium in Prudentium* habere commemorat, quem proxime typis committere volebat. Nic. Antonius in Bibl. vet. laudat *antiquum Prudentii Scholiasten* bene veteris ævi, plura documenta præ se ferentem, quem vidisse videtur Barthius, lib. x Thebaid., vers. 657, qui nusquam est. Quod cum num. 448 dicat, paulo post num. 450 in editione Weitzii recenset *Isonis veteres perpetuas glossas*, quod opus ipsissimum esse veteris scholiastæ a Barthio allegati ego crediderim. De commentario in Prudentium, quem apparabat Resendius relege num. 39. Gifanii notas mss. aliqui laudant, fortasse decepti, quia is ex mss. codd. plura in Prudentio correxit in ind. Lucret., ut sæpe in commentariis docebimus.

94. Quidquid Barthius ex veteribus codicibus animadvertit, præsertim in Psychomachia, in hymno S. Eulaliæ, in hymno Defunctorum, de Novo Lumine sabbati paschalis, de S. Hippolyto, accurate a nobis colligetur, qui ipse quoque sæpe innuit, se de Prudentio perpetuis commentariis illustrando cogitare (a).

A Glossas, quas in veteribus schedis reperit, producemus. Scio, penes quosdam fidem Barthii in codicibus mss. citandis nonnihil vacillare. Sed rationem certam non afferunt cur falsarii crimine doctissimus homo notetur, et, ad Prudentium quod attinet, sæpe conjicit quid legendum sit, sæpe affirmat et explicat quid in codice legatur. Cur autem lectiones variantes, præsertim opportunas, potius schedis commentitiis quam sibi ipsi ascriberet?

74 95. Ex catalogo codd. mss. biblioth. regiæ Parisiensis, part. 3, codex 989, olim Bigotianus, qui maximam partem sæculo x videtur exaratus, inter alia num. 6 : *Prudentii Psychomachia*. Ibid., cod. 1153, membranaceus, olim Colbertinus, qui sæculo IX creditur exaratus, num. 5 : *Prudentii*, B *Fortunati, Cypriani, Eugenii Toletani, et Sedulii carmina nonnulla*. Ibid., cod. 1765, membran., olim Colbertinus, qui sæculo XIV videtur exaratus, num. 79 : *Passio S. Vincentii, auctore* BEATO *Prudentio* (opinor, ejusdem est num. 78 : *Passio S. Agnetis*, cujus nullus alius auctor indicatur). Ibid., cod. 2335, membr., olim Colbert., qui sæculo XII videtur exaratus, num. 5 : *Prudentii hymni*. Ibid., cod. 7530, olim Tellerianus, Longobardicis characteribus sæculo, ut videtur, octavo exaratus, num. 10 : *Prudentii hymnus in laudem Eulaliæ martyris*.

96. In eodem catalogo, et parte 3, codex 8084, membranaceus, olim Puteanus, qui sexto sæculo videtur exaratus, quo solum continentur, 1° *Aurelii Clementis Prudentii* liber Cathemerinon; 2° ejusdem C Apotheosis; 3° ejusdem Hamartigenia; 4° ejusdem Psychomachia; 5° ejusdem ex libro περὶ Στεφάνων hymni quinque, primus martyribus Hemiterio et Chelidonio, secundus B. Laurentio, tertius Eulaliæ virgini, quartus 18 martyribus Cæsaraugustanis, quintus B. Vincentio; finis desideratur. De hoc codice vide num. 100. Mabillonius, de Re diplomatica lib. v, specimen ejus profert in tabella 6, num. 2, ex initio hymni ante somnum; notatque hunc codicem non multum distare *a prima ætate scripturæ Romanæ*, singularemque esse formam litteræ *k* in *Hymnus* et *Christus*, ubi post *r* transponitur; quæ similis est litteræ *k*. Prima ætas scripturæ Romanæ ad sæculum v viguit. Ibid., cod. memb., olim Colbertinus 8085, qui sæculo x videtur exaratus, quo tantum continen- D tur : *Aurelii Clementis Prudentii carmina*; sub finem nonnulla desunt. Ibid., cod. 8086, sæculo x, ut videtur, exaratus, quo solo continentur : *Aurelii Clementis Prudentii carmina cum scholiis*. Ibid., cod. 8087, membr. olim Colb., sæculo x, ut videtur, exaratus : *Aurelii Clementis Prudentii carmina*. Ibid., cod. 6088, olim Colbert., membran., sæculo XII exaratus, ut videtur, num. 1 : *Aurelii Clementis Prudentii carmina : passim inter lineas glossæ, et ad marginem scholia*.

97. Ibid., cod. 8089, membr., olim Puteanus, ut

(a) In fine lib. IX Advers. cap. 20 : *Hæc, inquit, in gravissimis notis, longeque omnium dulcissimi gratiam offerentes in membranis, notatu non prorsus indigna, enotabamus. Non autem quidquam dement illi operæ, quam Christi olori vovimus uni omnium sanctissimo, suavissimo, eloquentissimo.*

videtur, sæculi XV, quo continentur *Excerpta e scriptis Prudentii*, Claudiani, Virgilii et aliorum. Ibid., cod. 8207, memb., olim Colbert., sæculi XIII aut XIV, num. 9 : *glossæ in Psychomachiam Prudentii*. Ibid., cod. 8305, membr., olim Colbert., qui sæculo X videtur exaratus, quo solum continentur *Aurelii Prudentii Clementis carmina* : passim inter lineas *glossæ* **75** præmittitur *sermonis fragmentum* litteris Longobardicis. Ibid., cod. 8306, memb., olim Colbert., sæculi XI, ut videtur, quo continentur *Aurelii Prudentii Clementis opera* : præmittitur illius elogium e S. Hieronymo descriptum (*a*).

98. Ibid., cod. 8307, membr., olim Putean., sæculi XI, ut videtur, quo continentur *Aurelii Prudentii Clementis opera*. Ibid., cod. 8308, memb., olim Mazarinæus, sæculi XII aut XIII, num. 1 : *Aurelii Prudentii Clementis Psychomachia*. Ibid., cod. 8309, membr., ejusdem sæculi, quo continetur *Aur. Prudentii Clementis Psychomachia*; finis desideratur; conjecta ad marginem scholia. Ibid., cod. 8310, cod. memb., olim Putean., sæculi XIII aut XIV, num. 1 : *Aurelii Prudentii Clementis Apotheosis, sive poema de Divinitate*; ad marginem conjecta *scholia*. Ibid., cod. 8318, memb., olim Colb., sæculi XI aut XII, num. 2 : *Prudentii Psychomachia*; accedunt figuræ et *scholia*; inserta est *Passio B. Eulaliæ*, eodem auctore. Num. 3 : *Ejusdem hymnus in B. Virginem Mariam* (non vidi hunc hymnum, nisi fortasse sit hymnus de quo loquitur Goldastus num. 43). Ibid., cod. 8321, partim chartac., partim membranaceus, olim Colb., sæculi XV, ut videtur num. 10 : *Carmen Prud. de Historiis Veteris et Novi Testamenti*. Ibid., cod. 8498, membr., olim Colbert., sæculi XV, ut videtur, num. 3 : *Prudentii Tetrasticha de Veteri et Novo Testamento*. Ibid., cod. 8500, membranaceus, scriptus, ut videtur, sæc. XIV, num. 7 : *Prudentii carmen de Natura animæ* (de quo recole num. 62 in nota *a* (*col.* 607, n. *c*); num. 9 : *Prudentii carmen de Fide* (fortasse Psychomachia, aut pars ejus de Fide); num. 18 : *Prudentii Psychomachia*. Ibid., cod. 6659, chartac., olim Mazarinæus, sæc. XVI ineunte, quo continentur hymni seu passiones martyrum (*b*). Hæc mihi in catalogo regiæ bibliothecæ Parisiensis, nitidissimo et magnificentissime edito, index exhibuit, nec dubito quin nonnulla alia in eo catalogo lateant ab indice prætermissa, quem non accuratissime factum scio.

99. Alii editores Prudentii quibus codicibus sint A usi ex eisdem narrabo. Aldus unum tantum exemplar, idque antiquissimum **76** præ manibus habuit (*c*). Sichardus edidit Prudentium ex vetustioribus, ut ait, codicibus, quorum unum Argentorate submiserat Werinherus Wolfius. Giselinus multa in Prudentio nitori suo restituit ex apographis duobus Gandavensibus, alio codice non ita vetusto, sed emendatissimo, Lucæ Maræ I. C., quatuor manuscriptis Theodori Pulmanni, aliis tribus Antuerpiensibus, altero ex bibliotheca Artium, altero ex bibliotheca Buslidiana, tertio apud Martinianos. De Spiegelio, qui usus est codice Peutingeri obsoletæ vetustatis vide * comment. ad inscriptionem hymni *Omni hora*. Cathemer. IX. Ad vers. 10 ejusdem hymni allegat alium codicem, sed minus fidelem. B Fabricius contulit codicem, quem ex bibliotheca Numburgana Gaspar Bornerus habuerat, ex quo versum in hymno de baptisterio se integrum sarcivisse ait, et locos plurimos correxisse. Verum in præcedentibus aliorum editionibus jam legebatur ille versus :

Hic duo purpureum Domini pro nomine cæsi,

qui in Aldo desideratur. Weitzius usus est membranis, in quibus integer exstabat Prudentius, quas acceperat a D. Hœschelio ; Hœschelius vero a D. Carolo Widmano. Hujus codicis ordinem secutus est Weitzius, nisi quod hymnos de Natali et Epiphania Domini, quos Widmani codex post librum Peristephanωn affert, Weitzius in fine libri Cathemerinωn posuit. Habuit etiam Weitzius codicem D. Jacobi Bongarsii, in quo vastæ erant lacunæ (*d*). Gruterus C communicavit Weitzio lectiones variantes ex codice antiquo monasterii Egmondani. Rittershusius eidem Weitzio ad usum impetravit ex cœnobio Fontis salutaris, sive Hailsbronensi (aliter Heilsbronnensi) membranas, quibus *Ymnarius de tempore et de sanctis per totum annum* continebatur. Ex collegio ad Portam cœli Ampeloniano, quod Erfordiæ est, Psychomachiæ vetustissimum exemplar in usum adeptus est Weitzius. E Fuldensi bibliotheca Psychomachiam ms. contulit M. Joachim Zehnerus, cui acceptæ referendæ sunt variæ ex eo codice **77** lectiones apud Weitzium : Goldastus huic dedit membranas, in quibus liber Cathemerinωn, et *Amœni Manuale* erat. Nescio an hic recens sit titulus : de quo plura ad *Dittochæum*. Christianus Becmanus Palatinum codicem a Grutero D fuerat nactus, et variantes lectiones ex eodem ad editionem Weitzianam suppeditavit.

(*a*) An ex Gennadio, qui post S. Hieronymum de Scriptoribus scripsit ? Video enim nonnullos errare, qui putant a S. Hieronymo laudatum Prudentium, quod laudatus fuerit a Gennadio, continuatore operis S. Hieronymi.

(*b*) Hoc ordine : 1° Romani ; 2° SS. apostolorum Petri et Pauli ; 3° S. Cypriani ; 4° S. Fructuosi et sociorum ; 5° S. Quirini ; 6° S. Cassiani ; 7° S. Hippolyti ; 8° S. Laurentii ; 9° S. Vincentii ; 10° SS. Hemeterii et Celedonii ; 11° SS. octodecim martyrum Cæsaraugustanorum ; 12° S. Agnes ; 13° S. Eulaliæ.

(*c*) Nescio an id exemplar, an rem aliam indicare voluerit, cum scripsit : *Prudentius primus e Christianis poetis, qui in manus nostras pervenerunt, ab usque Britannis accitus, cum jam mille et centum annis, et plus eo delituisset, exit in publicum typis nostris excusus, ut prosit Christianis suis*. Si codex ille mille et centum annis et plus eo delituerat in Britannia, cum typis Aldinis excusus est, oporteret illum exaratum fuisse ante annum 400, quod difficillimum est, neque cum Prudentii Vita et rebus gestis scriptisque cohæret.

(*d*) In Cathemerinωn hymno 11 progreditur ad versum 100, reliqua desunt cum seqq., et in passione Vincentii demum incipit vers. 539. In Psychomachia a vers. 283 desiderantur usque ad vers. [illegible], ubi textus progreditur ad vers. 641 ; cætera absunt omnino. In hoc Bongarsii codice figuræ [illegible] Psychomachia, quo lumine et emblemate tesselato alii codices quos vidit Weitzius, erant destituti.

100. Heinsius excussit exemplar Bodleianum Oxoniæ in Britannia ante annos plus minus sexcentos (nunc septingentos) descriptum (*a*). Bernardus Rottendorphius seu Rottendorfius Heinsio obtulit omnia Prudentii in membranis sæculo XII circiter exaratis : binos præterea codices pari ætate, quorum alter libros adversus Symmachum, alter Psychomachiam complectebatur. Accepit etiam a cl. viro Isaaco Vossio codicem Nomsianum, nec vetustum illum, et magna sui parte mutilatum. Heinsio præcipuo fuit usui exemplar Puteanorum fratrum, longé antiquissimum illud, ac litteris Romanis majoribus exaratum, in quo libri adversus Symmachum et Peristephanωn pars potior desiderabantur. De quo codice vide, num. 96, judicium Mabillonii. Proximum a Puteano codice Thuaneum exemplar fuit Heinsio, si præstantiam et vetustatem spectes, sæculo IX circiter scriptum. Hildegarii episcopi nomen præferebat, cujus in ætatem accuratius inquirere Heinsio non vacabat. Tres Hildegarios in Gallia Christiana Sammarthanorum reperio, primum episcopum Meldensem sæculo IX, alterum Lemovicensem sæculo X, tertium Bellovacensem antistitem eodem sæculo X. Sed ex solo Hildegarii episcopi nomine nihil certi de ejus ætate definiri potest. Emericus Bigotius eidem Heinsio suggessit excerpta Psychomachiæ ex membranis suis, Cathemerinωn, et Peristephanωn ex Altinianis, et eorumdem hymnorum complura ex Mediolanensi exemplari bibliothecæ Ambrosianæ, mutilo quidem illo, ait Heinsius, ac meliore sui parte truncato, longe veterrimo tamen, sic ut characteris ac litterarum ductu Puteanum laudatissimum æmuletur. Antuerpiæ apud patres societatis Jesu excussit trium codicum discrepantias, quas Lævinus Torrentius Lugdunensis editionis margini alleverat; sed nec Torrentius lucubrationem istam ultra hymnos Cathemerinωn et Peristephanωn promoverat, et ipsi codices, quos adhibuerat, non magnæ rei videbantur, quorum primus S. Laurentii, S. Jacobi secundus, uterque Leodicenses, tertius Abbatiæ **78** de Grœnendaie esse a Torrentio dicebantur. A Joanne Georgio Grævio habuit Heinsius Joannis Cauchii adnotata mss., tum Antuerpianam anni 1536 editionem, Joannis Sichardi scholiis illustratam, mendosam quidem illam, ac mire depravatam, sed cui Cauchius is idem manu sua diversas libri vetusti lectiones, ac sui ipsiusmet conjecturas complures ascripserat haud contemnendas, nec non Basileanam Henrici Petri editionem, Antuerpiana quadriennio recentiorem, sed æque mendis inquinatam, cui ex Thuanæ ac Puteanæ bibliothecæ membranis Claudius Salmasius scripturam discrepantem adjecerat. Percurrit etiam Heinsius exemplar Egmondanum, cujus lectiones ex Jano Grutero Weitzius non satis fideliter expresserat, et duos codices ex bibliotheca Divionensi præsidis Joannis Boherii, quorum unus magnæ erat vetustatis. Audierat Heinsius (sed non vidit) codicem miræ vetustatis esse Cantabrigiæ apud Britannos in collegio S. Benedicti. Narrat autem, Everardum Elmenhorstium et Franciscum Juretum cogitasse de emendando Prudentio, cujus quinque codicibus membranaceis se usum testatur Juretus ad Paulinianam B. Martini Vitam, et exstare, ut fama erat, notas Oberti Gifanii necdum typis descriptas : de quo ego dubito ad vers. 444 Psychomachiæ. Ad editionem Parmensem nuper publicatam, de qua plura capite seq., solos codices Vaticanos, neque omnes adhibuit cl. Teolius (*b*).

CAPUT V.

Editiones operum Prudentii, interpretes, versiones.

79 101. Cum tot editiones poematum Prudentii factæ fuerint, quot nunc proferam, quid causæ esse putem cur adeo ejus opera sint rara, vix ut venalia prostent, et in multis non ignobilibus bibliothecis etiam familiarum religiosarum desiderentur ? Id uni laudi poetæ verterit, non male, ut existimo, judicabit : nam et exemplaria feliciter vendita esse, usuque plura consumpta, et eos qui ea obtinuerint, cupide retinere inde colligitur. Ordine vero chronologico editiones recensebo.

1° Anno incerto. Editio antiqua operum Prudentii, quam vidit Fabricius, de qua in Biblioth. vet. Lat., sine anni locive nota in-4 (*c*). Hæc fortasse cæteris omnibus est antiquior.

2° Anno 1470. Augustæ Vindelicorum *Finem Ha-*

(*a*) Cujus senium hæc epigraphe prodebat : *Hunc librum dat Leofricus episcopus Ecclesiæ S. Petri apostoli in Exonia ad sedem suam episcopalem pro remedio animæ suæ ad utilitatem successorum suorum. Si quis autem illum inde abstulerit, perpetuæ maledictioni subjaceat, fiat.* Præfuit autem Leofricus Exoniensi sedi sub annum 1060 aut 1070.

(*b*) Ejus prudentissimum de his codicibus judicium non ingratum erit audire ex cap. 4 præfationis. *Jam vero patet ex his, ab nullo Prudentii editorum Vaticanos codd. præter unum et alterum, huc post Weitzii et Heinsii ætatem advectos, visos adhuc aut collatos fuisse. Dignos tamen dignissimos esse, quorum ratio habeatur, jure meritoque asserere posse videmur. Nam si numerum attendas, sexdecim sunt, si antiquitatem et sinceritatem, quatuor vel quinque exceptis, aut sequiori ævo, vel parum diligenti manu conscriptis, cæteri omnes tum vetustate, tum diligentia optimæ notæ sunt magnique pretii.* Quinque præcipuos codices nominatim recenset; Alexandrinum Vatic. 321 sæculi forsitan VIII, vel certe sequentis, ut putat; codices Vatic. 3859, 3860, ejusdem plus minus ætatis; codices Vat. 5821, qui a Marietto collatus fuit; et Urbinatem Vatic. 666. De quibus confer quæ diximus, et characteris formam quatuor priorum codicum in examen revoca, si placet judicare. Atque advertas, velim, codicem Vat. 3859 non omnia Prudentiana continere.

(*c*) In cujus fine legitur : *Aurelii Clementis Prudentii opera, prudens lector, hoc ordine impressa invenies. Primum in utrumque Testamentum Tetrasticha. Deinde enim, quem de Divinitate librum scripsit Apotheosimque titulavit. Psychomachia sequitur. Hamartigenia his recto ordine additur. Peristephanωn subditur, sic enim Græce liber ad Martyrium inscribitur. Diurnorum vero libro (qui et Cathemerinωn dicitur) et eo quem contra Symmachum idololatriam defendentem scripsit, pulchro et recto ordine totum opus consummatur.* Quod liber adversus Symmachum veluti simplex profertur, cum sint duo, credo, causam esse, quia liber pro opere unum, aut plures libros continente accipitur.

martigeniæ, et *Psychomachiam* prodiisse docet Ludewigius.

102. 3° Anno 1472. Editio Daventriensis, in-4, quæ passim laudatur a Fabricio, a Michaele Mattaire Annal. typogr. tom. 1, pag. 99, aliisque : sed eos errare certum est : siquidem Giselinus in præfat. ad comment. edit. an. 1564 ita refert : *Interea tamen hoc boni evenit, ut forte fortuna in editionem quamdam Daventriensem annis abhinc 70 evulgatam inciderim*. Igitur editio Daventriensis, quam advocat Giselinus, ad annum 1493 circiter pertinet.

4° Anno 1475. Edita Daventriæ opera Prudentii refert Prosper Marchand ex Beughem et Oudin ; de quo merito dubitat abbas de S. Leger in supplemento Historiæ typographiæ Marchandii, initium typographiæ Daventriæ ad annum 1477 revocans. Verum B editionem Daventriensem carminum Prudentii hi omnes auctores ignorarunt.

80 5° Anno 1495. Editio illa Daventriensis, quam sæpe laudat Giselinus, quæ, ut ait, *tantum opis illi attulit, quantum codex ullus alius*. In catalogo biblioth. reg. Paris. ita indicatur : *Aurelii Clementis Prudentii opera poetica, ex editione Rodolphii Langii. Daventriæ*, 1495, *in-4*. Ludewigius, qui hanc editionem, excepto Giselino, a nemine visam legerat, ejus annum constituit esse 1494. Præter Giselinum ejusdem editionis meminit Spiegelius semel et iterum in comment. ad hymn. *Omni hora*, et Erasmus in comment. ad hymn. VIII *kal. Januar*. Mattairius in Annal. typogr., præter Daventriensem illam commentitiam anni 1472 editionem operum Prudentii, nihil aliud editum Daventriæ affert usque ad annum 1481, quo id habet : *Daventriæ libri Exemplorum : per Richardum Pafredium, in-4*. Quem ordinem servet editio Daventriensis, nondum comperi.

103. 6° Anno 1498. Lipsiæ in-4 ad calcem Historiæ Trojanæ Daretis Phrygii editi sunt Prudentii hymni tres : 1° *de Phase populi Israelitici* ; 2° *de Miraculis Salvatoris nostri* ; 3° *de Quiete et Somno, divino munere* (ex Fabricii Bibl. vet. Lat.). Hymnum primum conjicio esse *de Novo Lumine sabbati paschalis*, in quo describitur iter populi Israelitici : *Hunc ignem populus sanguinis incluti*, etc., nam secundus est certe hymnus *Omni hora*, tertius hymnus *Ante somnum*.

104. 7° Anno 1499. Enchiridium editum est Lipsiæ D apud Jacobum Thanner, in-4. Ex Ludewigio et Rodriguezio de Castro.

8° Anno 1501. *Prudentii poetæ opera, in-4, Venetiis apud Aldum mense Januario* 1501. Simul impressa sunt et compacta quædam opera Græco-Latina Damasceni et aliorum. Hinc ridicule in quodam catalogo inscriptam reperi hanc editionem : *Prudentii opera Græco-Latina*. Eam editionem cur principem judicavit esse doctissimus Nic. Antonius? Minus id mirarer, nisi ipse Daventriensem editionem, a Giselino sæpe celebratam, agnovisset et laudasset. Immerito etiam Fabricius queritur, Prudentium in collectione poetarum Christianorum Venetiis an. 1502, in-4, fuisse prætermissum ; neque enim ab Aldo fuit prætermissus, sed præmissus, in cujus præfatione B clare id Aldus asserit. At enim in exemplari quod Barberina bibliotheca possidet, hoc ordine sunt locati Christiani poetæ, prius Sedulius, Juvencus aliique, postremo Prudentius, in cujus fine : *Venetiis apud Aldum 1501 mense Januario*. Constat autem, Prudentium prius prodiisse ex præfatione ad eumdem : *Juvencum præterea, Sedulium, Aratorem.... quos tandiu* TYPI NOSTRI PARTURIUNT..... PERBREVI PARIENT. Diversus igitur ordo servatus est in voluminibus compingendis, et fortasse in nonnullis exemplaribus annus editionis poetarum Christianorum 81 appositus est 1502, in aliis 1501 (*a*). Heinsius miratur cur Giselinus de duabus editionibus Aldinis mentionem fecerit, cum solam ipse viderit editionem anni 1502. Atqui si hoc anno 1502 Al- C dus editionem Prudentii publicavit, duas esse fateri oportet : nam editionem anni 1501 egomet vidi in bibliothecis Romanis Sapientiæ, Barberina, Angelica, Casanatensi, Collegii Romani. In Commentariis sæpe monebo videri duas fuisse Aldi editiones, cum diversæ lectiones eodem in loco tanquam ex Aldo interdum proferantur. Nuper aliquis tres Aldinas editiones distinxit, duas eodem anno 1501, quarum altera seorsum prodierit, altera cum aliis poetis Christianis, tertiam ab Heinsio visam, quæ anno 1502 facta ab eo dicitur. Verum duæ illæ editiones anni 1501 minime probantur, nam unica editio Prudentii reperitur in quibusdam exemplaribus unita aliis poetis Christianis, in aliis ab eisdem separata (*b*).

(*a*) Aldus cum primum edidit Prudentium, adjecit Prosperi Aquitanici epigrammata super D. Aurelii Augustini sententias exarata, et versus illos,

Age jam precor mearum
Comes irremota rerum,

qui tamen Paulini potius videntur esse quam Prosperi. In hac editione anni 1501 initio ponuntur quædam lectiones variantes ex conjectura Aldi, quas nos suis in locis ad examen vocabimus.

(*b*) Ordo editionis Aldinæ est hujusmodi : *Psychomachiæ liber*. *Versus de novo lumine paschalis sabbati* (qui iterum repetuntur hymno 5 Cathemerinon). *Cathemerinon liber* : nempe præfatio. *Hymn.* : 1° *Ad galli cantum*. 2° *Ad matutinum*. 3° *Ante cibum*. 4° *Ode post cibum*. 5° *Ode ad accensionem lucernæ*. 6° *Ante somnum*. 7° *Jejunantium*. 8° *Post jejunium*. 9° *Ad omnes horas*. 10° *In exequiis defunctorum*. 11° *Octavo calend. Januarias*. 12° *Epiphaniæ*. Sequitur *Apotheosis* : *Hymnus de Trinitate* : *Hymnus in infideles*. Incipit Apotheosis. *Contra hæreticos, qui Patrem passum affirmant* : *Plurima sunt*, etc. Contra Unionitas, id est Sabellianos hæreticos : *Cede, profanator*, etc. Adversus Marcionitas, qui duos deos esse affirmabant : *Quo te præcipitat*, etc. (quæ est *Hamartigenia*). Sequitur *Romanus Martyr*, inde *Peristephanon* liber, sine præfatione. Hymnus primus, in honorem martyrum Hemeterii et Chelidonii Calagurritanorum. Secundus, in honorem passionis Laurentii beatissimi martyris. Tertius, ode in laudem Eulaliæ martyris. Quartus, ode in laudem SS. octodecim martyrum. Quintus, ode in laudem S. Vincentii martyris. Sex-

82 9° Anno 1502. Iterum Aldum edidisse Pru- A dentii opera probabiliter colligimus ex Giselino, qui in com. ad vers. 379 Psychomachiæ laudat Aldum, *si usquam alibi, certe in hujus auctoris editione, præsertim secunda, diligentissimum*. Et cum Heinsius dicat se frequenter consuluisse Aldinum exemplar anno CIↃIↃII editum, necesse est ut nova editio eo anno fuerit ab Aldo peracta; in qua suspicio mihi erat, Aldum inseruisse eas lectiones, quas ex sua opinione seorsum in prima correxerat. Etenim Giselinus ea protulit verba, ut notaret, Aldum in secunda editione mediam hujus vocabuli *idolum*, quotiescunque licuit commode, dictionibus transpositis, produxisse; quod quidem Aldus in correctionibus primæ editionis effecit. Sed cum observaverim, errores primæ Aldinæ editionis ab Heinsio citari, quin B is animum ad correctiones adverterit, dubius hæreo et suspicor editionem Aldi, quam ipse laudat, pertinere ad annum 1501, Giselinum vero, editionem secundam cum dicit, intelligere correctiones; diversas autem lectiones, quæ Aldo affinguntur, errori allegantium imputandas, cum sæpe soleat accidere, ut unius nomen pro alio nec opinantibus excidat.

10° Anno 1502. Ex multis ac propemodum innumeris breviariis, in quibus nonnulli hymni Prudentiani excusi sunt, liceat unum tantum proferre, scilicet Isidorianum seu Gothicum, sive quod plurimos hymnos id exhibeat, sive quod Hispanum penitus sit, ac proinde juverit ex eo lectiones quasdam a cæteris diversas desumere. In eo sunt hymnus *Jejunantium*, *S. Eulaliæ*, *S. Vincentii*, *Agnetis*, *Fructuosi*, C *Hemeterii et Celedonii*, *Octodecim martyrum Cæsaraugustanorum*, *Laurentii*, *Romani*, *Omni hora*, *Circa exsequias*, *De novo lumine*, *Ante somnum*. E quibusdam vero solum nonnullæ strophæ seliguntur, ut ad singulos dicemus. Prodiit autem Breviarium anno 1502 jussu celeberrimi cardinalis Ximenez, crederem etiam nonnullis affirmantibus, ejus expensis, nisi in fine legerem : *Ad laudem omnipotentis Dei necnon Virginis Mariæ matris ejus : omnium sanctorum sanctarumque, expletum est Breviarium secundum regulam beati Isidori dictum Mozarabes : maxima cum diligentia perfectum et emendatum per reverendum in utroque jure doctorem dominum Alphonsum Ortiz, canonicum Toletanum. Jussu reverendissimi in Christo patris domini d. Francisci Ximenez, ejusdem civitatis archiepiscopi.* IMPENSIS *nobilis Melchioris Goricii Novariensis.* **83** *Per magistrum Petrum Hagembach Alemanum. Anno salutis nostræ millesimo quingentesimo secundo, die vero vicesima quinta mensis Octobris.* Nihilominus Ortizius in præfatione impensarum Francisci Ximenez meminit : *Diu multumque recognita illustriora me reddidisse tuæ diligentiæ et sollicitudini clerici ann
merent. Antea namque confusa pene omnia in libris veteribus, atque hactenus incognita jacuisse penes eruditos palam est. Nunc vero suis locis quæque reposita officia, aptaque reperies : characteribus atque periodis distincta, verbis atque sententiis dilucida. Tuis igitur industria et* IMPENSIS *diu senio periclitata officia Isidoriana legentur. Quæ in omnium notitiam perventura apud posteros, charitatis tuæ studia, et meos labores recensebunt. Videbitur insuper diligentia nobilis viri Melchioris Goricii Novariensis : cujus opera exactissima hoc opus laboriosum est impressum in urbe regia Toletana* (a). Quod attinet ad impensas fortasse partim eas cardinalis Ximenez, partim Melchior Goricius fecit, ut ita veritas utrinque constet. Quid egerit Ortizius, suis verbis notatum volui, ut quorumdam opinionibus, qui magnam diversitatem inter mss. et edita officia Gothica jactant, occurrerem. Ortizii fidem luculento testimonio confirmat excellentissimus archiepiscopus Toletanus D. D. Franciscus Antonius Lorenzana, cujus opera iterum Breviarium et Missale Isidorianum longe magnificentius et correctius prodierunt. Is in erudita præfatione ad Breviarium, quo utor ejusdem dono, aperte ait : *Aliquod, licet leve, in quorumdam verborum transmutatione discrimen inter Breviarium Isidorianum prelo datum a cardinale Ximenio, et inter memoratos codices mss. agnoscimus; quapropter conjicere licebit, vel Alphonsum Ortizium canonicum Toletanum alia præ oculis habuisse autographa, nunc temporis deperdita, vel ipsummet Alphonsum cardinalis Ximenii auctoritate munitum in locis obscuris psalmorum, ubi anxietate*

tus, ode in laudem beatissimorum martyrum Fructuosi episcopi Ecclesiæ Tarrac., et Augurii, et Eulogii diaconi. Septimus, passio Hippolyti martyris ad Valerianum episcopum. Octavus, ode in laudem Qui- D rini martyris, episcopi Ecclesiæ Siscianæ. Nonus, locus ubi martyres passi sunt, quod nunc Baptisterium appellatur : (deest hexametrum : *Hic duo purpureum*). Decimus, passio Cassiani martyris. Undecimus, passio beatorum apostolorum Petri et Pauli. Duodecimus, passio Cypriani martyris. Tredecimus, passio Agnetis martyris. Sequuntur libri duo contra Symmachum. Post titulum *de Hercule* desunt alii tituli usque ad *De potentia crucis, Hoc signo invictus*. Postea *Romanorum senatum conversum ad Christum, Exsultare patres. Plebem Romanam in Christum credidisse; post hæc ad populum*. Deest titulus : *Symmachum alloquitur*. In libro II inseritur relatio Symmachi. Sequitur *Dittochæum*, cujus titulos variantes in ipso opere adnotabimus. In fine Dittochæi ode, in qua poeta de se loquitur, *Pius, fidelis, innocens*, cujus versus ultimus est, *Juvabit ore personasse Christum*. In Psychomachia sine alio titulo initium : *Christe, graves hominum*. Extremus titulus est *Concordiæ et Discordiæ pugna*, ac semper adhibetur vox *pugna* pro conflictu aut certamine in titulis. Cætera in hac editione congruunt cum editione Weitzii circa ordinem et titulos.

(a) Eadem fere repetit in præfatione Missalis, ubi de Melchiore Goricio ait : *Cujus opera et* IMPENSIS *ars impressoria in ea urbe* (Toleti) *valde illustrata est*. De se autem : *Quam profecto durissimam provinciam mihi servorum tuorum minimo mandare non dubitasti : quatenus summa cum diligentia missarum in primis solemnia recenserem ac vigili lucubratione, quæ a vero characterum ruditate dimissa jam diu fuerant, styli non mutato, ductu reficerem, servataque verborum dignitate antiquorum majestatem custodirem. Nam quæ præ se antiquitatem ferebant, intacta esse jusseras, et tandem sic actum est. Nam dispersis in ordinem redactis, vitiis abrasis, dubiisque enucleata veritate lustratis, et ceu abolita multa resarciens, tuo jussu, ut valui, omnia illustravi.*

premebatur, ad vulgatam seu aliam recurrisse versionem, et juxta eam quædam verba addidisse. Hæc prorsus ignorabat abbas de S. Leger, præfectus bibliothecæ S. Genovefæ Parisiis, qui folium in-4 sine anni locive **84** nota, sed, ut puto, Parisiis anno 1787 edidit, ita inscriptum : *Particularités littéraires sur la liturgie mozarabe, tirées des lettres manuscrites du P. Burriel, jésuite espagnol, par M. l'abbé de S. L.* Abbas de S. Leger ex epistolis Burrieli, non satis bene intellectis, affirmat officium Gothicum a cardinali Ximenio editum in re ipsa et substantia differre a codicibus mss. Toletanis. Nesciebat idem typis jam fuisse editas epistolas duas Burrieli quas laudat, et alteram quidem ad P. Franciscum Ravagum Parisiis Gallice redditam, alteram ad D. Petrum de Castro in bibliotheca Hispana Petri Rodiguez de Castro in articulo, *Isidorus Hispalensis* (*a*).

105. 11° Anno 1505. *Enchiridion* Lipsiæ excusum lego apud Ludewigium.

12° Anno 1507. *Carmen in Romanum martyrem*, cum Joannis Murmellii commentario, Coloniæ, 1507. Post restitutas litteras hunc *primum* appellaverim interpretem Prudentii. Fabricius et alius recens scriptor in collectione Commentariorum editionis Weitzii Joannis Murmellii explicationem recensent, quæ revera apparet in indiculo interpretum, sed abest ab opere ; fortasse quia eam ad manus habere speravit, sed non potuit. En titulum : *Divi Romani, herois, et Christi martyris fortissimi inclytum adversus gentiles certamen ab Aurelio Prudentio Clemente, viro consulari et poeta præclaro, nobili carmine compositum, in quo omnia deorum sacra et paganorum mores acerrime infamantur ac redarguuntur. Cum Joannis Murmellii Ruremundensis commentario, variis rebus vocibusque referto.* In fine : *Impressum est hoc opusculum Coloniæ in chalcographia ingenuorum liberorum Quentell. Anno Christi nati* SEPTIMO SUPRA M. D. X *calendas Junias.* In-8 magno potius quam in-4, charactere semigothico, ut vocant. In indice bibl. Casan. male notatur annus editionis 1510. Alii in-4 esse dicunt. Vide judicium Giselini de Murmellio, num. 117, in nota (*Col.* 653, *n.* a).

A 106. 13° Anno 1509. Daventriæ *Psychomachia* est edita, teste Ludewigio.

14° Anno 1512. *Aurelii Prudentii Clementis, viri consularis, libelli cum commento Antonii Nebrissensis.* Ad finem libri sic legitur : *Impressum præsens opus in civitate Lucronii per Arnaldum Guillermum de Brocario, et finitur die secunda mensis septembris, anno a nativitate* **85** *Christi millesimo quingentesimo duodecimo* (*b*). Vehementer dolendum Nebrissensem sine explicatione dimisisse libros adversus Symmachum, Apotheosin, Hamartigeniam, quosdam libri Peristephanωn hymnos, scilicet Cassiani, Hippolyti, Petri et Pauli, Cypriani et Agnetis. Dittochæon ne locum quidem inter carmina dedit. Weitzius adnotationes Nebrissensis exscribens, asserit, abesse B hymnum 5, 6 et initium 7 Cathemerinωn ; fortasse nactus fuit exemplar mutilum, nam in meo sunt integri hi hymni, et adnotationes in eos. Nebrissa solum Aldum videtur habuisse præ manibus, cujus errores interdum castigat, sæpius transcribit. Dubito an diversa sit aditio quam vidi et nunc memorabo : magis credo esse diversam. Nic. Antonius, qui ex editis *primum* commentatorem Prudentii Nebrissensem fuisse existimavit, ad Isonis glossas et Murmellii commentarium non advertit. Cellarius nostrum Antonium, a loco natali *Lebrixa, Nebrixa, Nebrissa*, et *Nebrissensem* dictum, perridicule appellat *episcopum Nebrissensem* ; nollem eumdem errorem exscripsisset alius (*c*).

C 107. 15° Anno 1512 aut paulo post. *Aurelii Prudentii Clementis, viri consularis, libelli. Cum commento Antonii Nebrissensis. Cum privilegio.* Nihil aliud in fronte legitur, neque in fine, aut alibi notatur annus, et locus editionis, quæ est in-4°, characteribus semigothicis. Solum præcedit loco præfationis *Epigramma Ælii Antonii Nebrissensis ad Prudentium ex Britannis reducem.* Quod alludit ad præfationem Aldi. Exstat hæc editio in bibliotheca Romana Sapientiæ (*d*). **86** In fronte effictum est Hispaniæ stem-

(*a*) Idem abbas de S. Leger ait se vidisse Bruxellis apud dominos de Santander plura monumenta litteraria, partim ipsius Burrieli manu exarata, partim eo jubente et vidente descripta, quod ideo animadverto, quia Burrieli epistolarum collectionem Matriti edendam audivi.

(*b*) Hanc editionem possidebat, qui eam describit, cl. Gregorius Maiansius. Vide ejus *Specimen Bibliothecæ Gregorio-Maiansianæ, Hannoviæ,* 1753, pag. 26. Addit Maiansius : *Ad intelligendum Prudentium Christianorum poetarum eruditissimum* NULLÆ NOTÆ CLARIORES ET EXPEDITIORES EXCOGITARI POTERANT. *Emendarunt meum exemplar aliquibus in locis Vincentius Pons Valentinus, vir stupendæ eruditionis, et cl. Joannes de la Torre, et Guerean, vir ingenii amœnissimi.* Eamdem editionem memorat Rodriguezius de Castro, qui formam ejus in-8 esse dicit, et Hispanice reddit Vitam Prudentii, a Nebrissensi expositam in epistola dedicatoria ad Didacum Ramirez de Villaescusa, episcopum Malacitanum. Judicium de interpretatione Nebrissensis lege num. 107, in nota (*Infra, n.* d).

(*c*) Fatum hoc quoddam Hispaniæ nostræ est, ut scriptores ejus celeberrimi ab exteris, quamvis doctis hominibus, vulgo ignorentur aut non bene cognoscantur. Is ipse, qui a Cellario deceptus, Nebrissensem episcopi titulo decoravit, Fr. Ignatium Como impugnaturus non est ausus nominare, et eodem in D loco V. C. Franciscum Perez Bayer, fama hinc usque ad sidera notum, et jam pridem regiæ bibliothecæ Matritensi præfectum, pro monacho aliquo aut fratre mihi videtur accepisse, cum de patria S. Laurentii disputans, ita eum appellavit, *P. Perez*, neque enim alium ab eo reprehensum opinor, nisi auctorem eruditæ dissertationis : *Laurentius et Damasus Hispani asserti et vindicati Romæ*, 1756. Responsionem Bayerii ad argumentum, ex silentio Prudentii in hymno S. Laurentii petitum, suo loco explicabo et sustinebo.

(*d*) Suspicor editionis locum esse Cæsaraugustam, ex epigrammate Nebrissensis. Cæsaraugustæ Georgius typographus anno 1515 expositionem hymnorum (Breviarii) a Nebrissensi factam, et Sedulium cum paraphrasi ejusdem Nebrissensis formis impressit. Epigramma cujus meminimus est

una cum epigraphe : *Tanto monta*. Jovius in opere in A Hispanicum sermonem ab Alfonso Ulloa converso, *Dialogo de las empresas*, edit. 1558 pag. 30, refert, hoc lemma *Tanto monta* pro rege Ferdinando catholico Nebrissensem invenisse ; quod est dictum Alexandri, nodum Gordianum disrumpentis. Stemmati Hispaniæ postea inhæsit celeberrimum aliud lemma, a Ludovico Marliano Mediolanensi, medico Caroli V et episcopo Tudensi , inventum : *Plus ultra*.

108. 16° Anno 1515. Editionem hymni ad accensionem cerei Wittebergæ assignat Ludewigius.

17° Anno itidem 1515. Hymnum S. Romani Lipsiæ editum in-4° docet idem Ludewigius : qui fortasse est hic quem præ manibus habeo, in cujus fine legitur : *Prudentius de Romano martyre finem habet*, B *impressus per industrium calcographum Melchiorem Lott rum anno Domini* MDXIII, in-4, editio nitida. Titulus frontis magnam partem est consumptus vetustate. Exemplar quod exstat in bibl. Angelica, inter lineas glossas habet manu descriptas.

18° Anno 1520. Enchiridion Lipsiæ in-4 prodiisse auctor est Ludewigius.

19° Anno eodem 1520. *In Aurelii Prudentii Clementis Cæsaraugustani V. C. de miraculis Christi hymnum ad omnes horas Jacobi Spiegel interpretatio*. In-fol. parvo, pp. 142. In fine : *Selestadii in ædibus Lazari Schurerii*, 1520. De Spiegelio infra redibit mentio. Exstat hæc editio in bibliotheca Alexandrina, sive Sapientiæ.

87 20° Anno 1522. Librum Cathemerinon Lipsiæ typis vulgatum tradit Rodriguezius.

21° Anno 1527. Basileæ omnia opera edita in-8, cum commentario Sichardi , in catalogo bibl. reg. Paris. : *Aurelii Prudentii Clementis opera , cum quibusdam scholiis Joannis Sichardi Basileæ, Andreas Cratander, in-8*, 1527. *Exemplar notatum manu Guillelmi Postelli*. Hæc est prima editio Sichardi, qua in secundo tomo edendo usus sum.

22° Anno 1536. *Aurelii Prudentii Clementis, viri consularis, opera multo quam antea castigatiora ; præterea et Ælii Antonii Nebrissensis commentariis haud pœnitendis illustrata, quibus insuper agglutinata sunt scholia Joannis Sichardi, quæ omnia nunc primum in philomusorum gratiam excusa sunt. Excudebat Antuerpiæ Martinus Cæsar, anno salutis humanæ* MDXXXVI, in-8, pp. 563. Hanc editionem vidi in bibliotheca collegii Romani.

23° Anno 1537. Lovanii, in-8, excusas adnotationes Jacobi Meyeri in duos hymnos trochaicos de Miraculis, et SS. martyrum Hemeterii et Celedonii, a Weitzio prætermissas, memorat Nic. Antonius, quas ait prodiisse cum versibus ejusdem Meyeri. Hoc ipsum alii bibliographi confirmant. Eas adnotationes nondum inveni.

24° Anno etiam 1537. Enchiridion Basileæ typis publicatum cum Juvenco et Aratore monet Ludewigius, quod in catalogo bibliothecæ Tellerianæ sic indicatur : *Aurelii Prudentii Enchiridion Veteris et Novi Testamenti, Basileæ B. Westhemeri*, 1537. Exstat Romæ in bibliotheca Angelica. Titulus est : *Juvenci presbyteri Hispani libri III de Historia evangelica, emendati et multis erroribus purgati. Aratoris subdiaconi libri II. Acta apostolorum complectentes, antea in Germania non excusi. Aurelii Prudentii Clementis, consularis viri, Enchiridion Veteris et Novi instrumenti. Scholæ Christianæ necessarii libri. Basileæ, apud Bartholomæum Westhemerum et Nicolaum Brylingerum, anno* M.D.XXXVII. In-8 parvo. Similis editio occurrit anno 1542.

110. 25° Anno 1540. Opera Prudentii cum commentario Nebrissensis et scholiis Joannis Sichardi, qui sex codicibus usus fuerat, Antuerpiæ in-8 (ex Fabricio). Ludewigius mendis plenam hanc editionem esse testatur.

26° Eodem anno 1540. *Aurelii Prudentii Clementis, viri ob eximias indolis eruditionisque dotes ad consularem dignitatem evecti, et rerum divinarum,* C *religionis Christianæ, juris item civilis et militarium peritia excellentis* OPERA, *cum Sichardi et Erasmi commentariis. Basileæ, typis Henrici Petri*, in-12. Quam editionem habui a cl. physico Francisco Petraglia : recte Heinsius eam mendis inquinatam dixit. Vide num. 100.

88 27° Anno 1542. Enchiridion Basileæ cum Juvenco et Aratore. (Ludewigius) Fortasse simili forma ac anno 1537. Vide num. 109 in editione 24.

28° Anno 1546. Editionem Antuerpiensem hujus anni, quam Bailius habuerit, recenset cl. Teolius in editionis Parmensis præfatione , quam jam laudare cœpi acceptam statim ac divulgata ea est, pergrato mihi dono viri clarissimi; quem honoris causa libens nominarem, nisi ipse latere maluisset.

D 29° Anno 1553. Opera cum scholiis Sichardi et commentariolo Erasmi in duos hymnos de natali pueri Jesu , et de Epiphania, Lugduni, in-8. Com-

Aureli Clemens Prudenti, dic mihi, quæso,
  Quis te tam durus misit in exsilium ?
An libuit toto divisos orbe Britannos,
  Atque Caledonii visere monstra maris?
Balænas, orcas, et physeteras anhelos,
  Et grandes cetos, arboribusque pares.
Nonne fuit melius Celtas non linquere liberos,
  Et nunquam patrios deseruisse lares?
Cæsaris Augusti dictas de nomine terras,
  Hic ubi fundit opes Liber et alma Ceres;
Hic ubi dat fruges inverso copia cornu,
  Et Pomona suas, atque Minerva suas.
Sed tibi nunc recta, nisi desipis, ire necesse,
  Ut posthumi jure relicta petas.
Ut possessores injustos pellere possis,
  Qui tua nunc lacerant, diripiuntque bona.
Qui sunt hi ? dices, Sunt barbaros, atque solœcos,
  Est horum proles, et numerosa manus.
Ergo citus propera, domui succurre labanti.
  Nam res absentis, justaque causa perit.
Si te forte tui nequeunt agnoscere cives,
  Illis sermo tuus, si peregrinus erit,
Interpres veniam : si tentant pellere tectis,
  Assertor veniam, suppetiasque feram.

Ordo est : 1° Cathemerinωn liber. 2° Romanus. 3° Liber Peristephanωn. 4° Psychomachia. 5° Apotheosis. 6° Hamartigenia. 7° Libri duo contra Symmachum. Deest Dittochæum. Editio est mendosa, non numeratis paginis.

mentariolus Erasmi exstat in collectione Weitzii, et in ejus operibus recusus est. In catalogo bibl. reg. Paris. editio dicitur in-16, per Joannem Tornæsium, Lugduni, hoc anno 1553. Alii in-8 dicunt. Hanc editionem laudat Gallandius.

30° Anno 1562. *Aur. Prudentii Clementis, V. C. sacra quæ exstant* POEMATA OMNIA. *Quibus accesserant in totum quidem opus Jo. Sichardi succincta scholia, in aliquot vero hymnos Erasmi Roter. et Jacobi Spiegelii commentaria. Basileæ, ex officina Henrici Petri, anno sal. hum.* M.D.LXII, *mense Martio*, in-8, pp. 719. Hæc editio exstat in bibliotheca collegii Romani, quæ parum est correcta.

31° Anno eodem 1562. In collectione poetarum Christianorum, studio et notis Georgii Fabricii, Basileæ, in-4. Ita Joan. Albertus Fabricius in Biblioth. vet. Lat. Alii annum editionis 1563 notant, alii 1564. Ludewigius hanc vocat *eruditam et raram*. Vide infra num. 111, ubi eam describimus.

32° Anno 1562. Opera Prudentii, in-8, Basileæ, cum Erasmi et Sichardi notis (ex quodam catal.).

33° Anno 1562. Editio prima Giselini mendosa, ut ipse profitetur in editione secunda. Titulus : *Aur. Prud. Clem. viri cons.* OPERA, *a Victore Giselino correcta, et adnotationibus illustrata.* Ad Hippolytum Estensem cardinalem, Parisiis, apud Hieronymum de Marnef, in-12, pp. 494. Hujus editionis errores in multis aliis repetiti sunt. Giselinum, decem nactum Prudentii codices, hanc editionem adorsum fuisse quidam perperam affirmavit, deceptus inscriptione editionis secundæ anni 1564. Prima Giselini editio exstat in bibliotheca Angelica, ubi eam vidi.

34° Anno 1564. *Aurelius Prudentius Clemens, Theodori Pulmanni Cranenburgii et Victoris Giselini opera ex fide decem librorum manuscriptorum emendatus, et in eum ejusdem Victoris Giselini commentarius. Antverpiæ, ex officina Christophori Plantini*, CIↃ.IↃ.LXIV. [illegible] Post commentarium Giselini leguntur Symmachi et Ambrosii de Religione epistolæ adversariæ, Petri Nannii Alcmarini et Victoris Giselini scholiis illustratæ. Accedunt Erasmi commentarii in duos hymnos Prudentii, de quibus num. 109 (*a*).

111. 35° Anno itidem 1564. Georgius Fabricius cum aliis poetis Christianis Prudentium edidit, et quidem primo loco. Inscriptio : *Poetarum veterum ecclesiasticorum opera Christiana, et operum reliquiæ atque fragmenta. Thesaurus catholicæ et orthodoxæ Ecclesiæ, et antiquitatis religiosæ, ad utilitatem juventutis scholasticæ : collectus, emendatus, digestus, et commentario quoque expositus, diligentia et studio Georgii Fabricii Chemnicensis.* In fine : *Basileæ, ex officina Joannis Oporini, an. sal. hum.* M.D.[illegible], In-4. In fronte avulsa erat nota loci et anni : [illegible] anno 1562, XIII cal. Mart. In nonnullis exemplaribus Romæ desunt commentarii, quippe ab hæretico homine interdum impie confecti, et propterea discerpti. Ad commentarios præfatur ... ipso anno 1562, [illegible] cal. Jul.

36° Anno eodem 1564. Editio Prudentii cum aliis poetis Christianis Basileæ per Joan. Oporinum, in-8, laudatur a cl. Teolio, a nemine, quod ipse sciret, animadversa. Sed cum ipse non [illegible] editionem Basileensem in-4 per Joan. Oporinum, a me visam, et a pluribus recensitam, videndum, an unica sit hæc editio, quam aliquis male in-8 indicaverit.

37° Anno 1566. *Prudentii opera a Victore Giselino correcta, et adnotationibus illustrata.* Parisiis, Marnef, 1566, in-16, pp. 149. Fabricius ait : *Ex recensione Giselini.* Hæc editio conformis omnino est primæ editioni Giselini anni 1562. Vide num. 110. Adsunt etiam Erasmi commentarii. Si [illegible] legas, *hanc editionem a Giselino procuratam*, non assentiaris.

38° Anno 1568. Georgii Fabricii commentarii in quosdam hymnos Prudentii, [illegible] 1568, in-8 (ex Joan. Alb. Fabricio). Exstant in collectione Weitziana et in operibus Fabricii.

112. 39° Anno 1574. *Aurelii Prudentii Clementis, viri consularis, Christiani* [illegible] *poetæ*, [illegible]. *Prosperi Aquitanici epigrammata*, [illegible], *Cosmi Hierosolymitani*, [illegible] *episcopi* [illegible], *Theophanis opuscula*. [illegible] *Vincentius* [illegible] *impressor* [illegible] *Canyelles vicar. gener.* [illegible] in-8, pp. [illegible]. Editio hæc conformis est ad [illegible], non admodum correcta. [illegible] præfatio [illegible], et altera de metris cum Vita Prudentii [illegible] scripta, non autem lectiones variæ, de quibus num. 104 dixi. Hanc editionem cl. Teolius vidit in bibliotheca PP. [illegible] in [illegible], [illegible] in bibliothecis Alexandrina et [illegible], [illegible] in bibliotheca [illegible] principis Pii VI.

(*a*) Ludewigius recte pronuntiat hanc editionem castigatissimam et nitidissimam esse ; et quamvis idem [illegible] Weitzianam optimam censeri, Heinsius tamen Weitzianæ editionem Giselini prætulit. Sed opus est advertere, in quibusdam exemplaribus deesse commentarios Erasmi, religionis causa avulsos, quo factum est, ut simul discerptæ fuerint novæ curæ Giselini, qui plura menda sustulit, et nonnullas animadversiones adjecit. A Barthio male accipitur Giselinus, qui vocatur Advers. lib. IX, cap. 20, *homo tantæ præsumptionis, ut* COMMENTARIUM *notis suis inscribere voluerit.* Rationem reddit Barthius lib. XXI, cap. 4 : *At in* UTRAQUE *non debebat tantum negotii dare Giselino, viro probo et erudito, de quorum altero nobis ex relatione doctorum, altero publice omnibus constat, modo non nimium sacram [illegible] fuisset, ut cum [illegible] in Prud. [illegible] ait, paucas alias paginas [illegible]. Commentarius autem in Prudentium [illegible] opus, in quo etiam [illegible], et [illegible] laboriosissimus quis omnem industriam [illegible] optimo [illegible]. [illegible] interpretationibus [illegible]. Revera de Prudentio optime meritus est Giselinus, qui controversias etiam theologicas, [illegible], non infeliciter pro modo attigit. Vide, num. 117, Chamillardi judicium de ejus [illegible]. [illegible] Giselini exemplar in biblioth. Paris. reg. [illegible] manu collatum cum [illegible].

40° Anno 1580. Libri adversus Symmachum in A editione epistolarum Q. Aurelii Symmachi cura et studio Francisci Jureti Parisiis, in-4, pag. 347 : *Aur. Prudentii Clementis contra L. Aurelium Avianium Symmachum libri duo*, etc. In fronte libri Symmachus *Quintus*, hic *Lucius* dicitur. Pag. 98, in notis : *Jureti notæ ad Prudentii libros contra Symmachum*, quos *elegantissimos* Juretus appellat, et ex vetustissimo codice illustrat. Hæc Jureti notæ laudantur Weitzio.

41° Anno 1585. Editio Coloniensis hujus anni, in-8, laudatur a Nic. Antonio et Rodriguezio de Castro, quæ fortasse ab ea quæ sequitur non est distincta.

42° Anno 1588. Editio libri Peristephanon et Cathemerinon, in-8, Coloniæ, quæ mendosa dicitur a Ludewigio, et est mendosa. Inscriptio : *Aurelii Prudentii Clementis, viri consularis, hymni καθημερινῶν et περὶ Στεφάνων. Coloniæ Agrippinæ, in officina Birckmannica sumptibus Arnoldi Mylii, anno* M.D.LXXXVIII.

43° Anno 1589. Prudentii opera Parisiis. Ex catalogo bibliothecæ Bodleianæ, ubi nihil aliud exprimitur. V. de num. 114 in edit. 52.

44° Anno 1591. Editio Lugduno-Batava Prudentii, in-16. Ex Nicolao Antonio.

45° Anno 1594. Operum editio Coloniensis, in-8 (ex Nic. Antonio et Rodriguezio). Titulus e. t.: *Opera a Victore Giselino* 91 *correcta, et adnotationibus illustrata. Ad Hippolytum Estensem cardinalem, ac principem illustrissimum. Coloniæ Agrippinæ, in officina Birckmannica, sumptibus Arnoldi Mylii, anno* C M.D.XCIV. In exemplari, quo utor, solum exstant Psychomachia, Apotheosis, Hamartigenia, Dittochæum cum notis Giselini, Cætera ex editione Coloniensi anni 1588 assuta et compacta sunt. Editio hæc editioni primæ Giselini respondet, adeoque mendosa est.

46° Anno 1596. *Aurelii Prudentii Clementis V. cons. opera ex recensione Victoris Giselini. Lugduni Batavorum, ex officina Plantiniana apud Franciscum Raphelengium*, 1596. In-20. Nullæ sunt notæ. *Ex recensione Giselini* intellige ad normam primæ editionis, cujus errores sæpius sunt excusi typographorum et editorum intolerabili ignorantia et negligentia. Ac miror ab aliquo affirmari Giselinum hanc editionem curasse, cum ipse Giselinus in præfatione secundæ editionis monuerit, primam illam anni 1562 tumultuarie factam, et innumerabilia menda in eam irrepsisse.

47° Anno 1603. Prudentii Vita et opera, Lugduni. Ex catalogo bibliothecæ Bodleianæ.

48° Anno 1610. Opera Prudentii, Lugduni. In catalogo bibliothecæ Bodleianæ.

49° Anno eodem 1610. Andreas Wilchius edidit Heortographiam, seu Commentarios in veterum recentiumque poetarum hymnos, in-8 (ex Fabricio). Hos commentarios non vidi. Andreæ Wilchii Expositio in festo Trium Regum, facta ex Apotheseos quibusdam versibus, exstat in collectione Weitziana.

50° Anno eodem 1610. Antuerpiæ opera Prudentii prodiisse in-24, sine ullis notis, refert el. Teolius : sed cum id accidisse dicat post editionem Weitzianam, fortasse alium annum voluit indicare.

113. 51° Anno itidem 1610. Prudentii Dittochæum in hoc opere : *Manuale biblicum, sive Enchiridion SS. Scripturæ a catholicæ apostolicæ veteris Ecclesiæ Patribus compendiatum, et nunc primum ex vetustis membranis mss. collectum, et dicatum venerabili, religioso patri D. Joanni Mynizenbergio priori Carmelitarum in conventu Francofurdiensi. Francofurti*, 1610, *apud Egenolphum Emmelium*. In-8. Editor sub litteris M. H. C., ut colligo ex Weitzii præfatione ad Dittochæum, est Melchior Goldastus Haminsfeldius, a D quo Weitzius membranas accepit, in quibus liber Cathemerinon, et Amœni manuale erat. Sed hoc opus non videtur legisse Weitzius, qui Isonis magistri glossas uberiores, a Goldasto adductas, omisit, quanquam miror illum e præfatione Goldasti sumpsisse quæ ad Prudentium pertinent, nisi eadem verba Goldastus alibi etiam scripsit. In hoc 92 ergo Manuali biblico, pag. 1, est *Prudentii Amœni Diptychon, seu Tituli historiarum Veteris et Novi Testamenti*. Duo alia similia opera in eadem collectione sunt inserta, scilicet pag. 17 Rustici Helpidii, et pag. 85 Walafridi Strabi. Varietatem lectionum Goldasti suo loco notabimus. De Isone vide num. 16 et 114, in nota.

114. 52° Anno 1611. Prudentii opera in corpore omnium poetarum Genevæ, in-4, recusa in omnibus editionibus hujus collectionis, uti etiam in editionibus bibliothecæ SS. Patrum. Scilicet in collectione veterum poetarum Aureliæ Allobrogum 1640, Londini, 1713, ut Pisaurensem aliasque recentiores omittam. In Bibliotheca SS. Patrum, Parisiis, 1589, vol. 8 ; Lugduni, 1677, tom. 5 ; in Bibliotheca vero SS. Patrum, quam nostro tempore collegit vir doctus, Andreas Gallandius, Prudentii opera leguntur notis illustrata, præsertim ex Chamillardo ; quasdam notulas Gallandius ipse adjecit, qui hunc ordinem ex suo *edito* (fortasse Tornæsiano) sequitur : Peristephanon, Apotheosis, Hamartigenia, Psychomachia, libri duo contra Symmachum, Cathemerinon, Dittochæum. Exstant hæc opera tom. VIII ejus Bibliothecæ, Venetiis, 1772, ubi præmittit Prudentii Vitam non satis accurate digestam.

53° Anno 1613. *Aurelii Prudentii Clementis V. C. opera noviter ad mss. fidem recensita, interpolata, innumeris a mendis purgata, notisque et indice accurate illustrata a M. Joanne Weitzio, P. L. Accesserunt omnium doctorum virorum, quotquot in Prudentium scripserunt, notæ, scholia atque observationes, cum glossis veteribus. Hanoviæ, typis Wechelianis, apud hæredes Joannis Aubrii* M.DC.XIII. In-8 (a).

(a) Uno volumine, cujus prima parte continentur poemata Prudentii cum variis lectionibus, pp. 588 ; altera, *Sylloge adnotationum, scholiorum, observationum et notarum in Aurelii Prudentii Clementis opera singulari studio collecta, digesta ac disposita a M. Joanne Weitzio P. L.* Indiculus interpretum hos exhibet, Nebris-

115. 54° Anno 1614. *Isaaci Grangæi, gymnasiarchæ Vindocinensis, Commentarii in Aurelii Prudentii Clementis libros duos adversus* **93** *Symmachum pro ara Victoriæ ad Cæsarem de Vendosme Vindocinensem ducem. Parisiis, apud Robertum Fouet*, MDCXIV. In-8, pp. 240, præter indicem. Editio mendosissima. Additur in fine Relatio Symmachi cum notis Jac. Lecti et Francisci Jureti. Item duo libri Ambrosii adversus Symmachum. Commentarii Grangæi docti sunt. Hanc editionem utendam accepi a cl. præsule Josepho Antonio Reggio.

55° Anno 1624. Prudentii poemata varia Parisiis. Ex catalogo bibliothecæ Bodleianæ.

56° Anno 1625. *Prudentii opera ex postrema doctorum virorum recensione. Amsterodami, apud Guilielm. Janss. Cæsium*, 1625. In-32, pp. 261. Falsum est, ex postrema recensione prodire: nam ea sunt menda, quæ ante secundam Giselini editionem legebantur.

57° Anno 1631. Prudentii opera, Amstelodami, apud Joannem Jansonnium, pp. 261, quæ fortasse est eadem ac præcedens anni 1625: titulus quidem non est diversus, paginæ totidem sunt utrobique. Hanc editionem vidi, illam habeo.

58° Anno 1643. Franciscus Weitzius edidit in-8 Heortologium sive Hymnos festivales, veterum recentiumque notis illustratos. Ex Fabric. Bibl. vet. Lat.

59° Anno eodem 1643. *Aurelii Prudentii Clementis hymnus de Christi Domini et Salvatoris nostri natali. Augustus Buchnerus seorsim edidit, et commentariolo illustravit. Wittebergæ, impensis Balthasaris Mevii bibliopol., typis Joannis Haken*. M. DCXLIII. In-8 parvo, pp. 130. De Buchnero lege num. 93 et commentarios.

116. 60° Anno 1646. Hymnus natalis Domini, Epiphaniæ, et Omni hora, Gorliz. Ex Ludewigio.

61° Anno 1648. Prudentius in usum scholarum Luneb., in-12 (ex Fabricio). In hunc usum Prudentium edi nonnulli cupiunt.

62° Anno 1655. Hymnus ante jejunium cum Calixti et Hepf dispp., Hanov., in-4. Ex Ludewigio.

63° Anno eodem 1655. Hymni duo Cathemerinon cum notis. Hannoveræ, in-4. Catal. bibl. Bodleianæ.

64° Anno 1659. Hymnus natalis Christi cum Mollero, Friburg., in-8, quem Ludewigius laudat, et ego ad usum accepi a cl. præsule Josepho Antonio Reggio. Inscriptio est: *Andreæ Molleri Pegavii commentarius super hymnum Prudentianum ad octavum calendas Januarias. Freibergæ, typis et sumptibus Georgii Beutheri*. In fine exstat paraphrasis Germanica hujus hymni rhythmo expressa. Commentator hic heterodoxus est, sed doctus.

65° Anno 1667. *Aur. Prudentii Clementis quæ exstant, Nic.* **94** *Heinsius ex vetustissimis exemplaribus recensuit, et animadversiones adjecit. Amstelodami apud Danielem Elzevirium* CIƆIƆCLXVII. In-16. Editio nitida, et imprimis correcta. De Prudentio nemo Heinsio melius meritus est, quantum quidem ad delectum variantium lectionum pertinet: nam alia vix attigit, siquidem adnotata ad Prudentium uberiora meditatus, ea exsequi non potuit. Si igitur de commentatoribus Prudentii sermo sit, editio Heinsiana editioni ad usum Delphini præferri non debet, imo nec cum ea conferri.

66° Anno 1670. Aliam Heinsianam editionem ex Morerio in Lexico enumerat cl. Teolius, qui pro certo tradit aliam exstare apud Soncinos, quamvis eam non viderit. Editionem Heinsianam in Dictionario Morerii correcto an. 1740 laudari eam quæ anno 1667 peracta est, non aliam anni 1670 animadvertere debeo.

117. 67° Anno 1687. *Aur. Prudentii Clementis opera interpretatione et notis illustravit Stephanus Chamillard, e soc. Jesu ad usum Delphini. Parisiis, apud viduam Thiboust et Petrum Esclassan*. In-4 magno. Editio rara, docta et satis correcta: interpretatio seu paraphrasis minus placet. Confer Clericum tom. XII Biblioth. (a).

sensem, Sichardum, Erasmum, Spiegelium, Georgium Fabricium, de quibus jam diximus, item Adami Siberi scholiola, Joannis Murmellii explicationem in Romanum (de quo num. 105), Victoris Giselini commentarium (vide num. 110), Adami Theodori Siberi commentariolum in tres hymnos, Andreæ Wilkii expositionem in quosdam ex Apotheosi versus (vide num. 112), Joannis Weitzii notas et observationes, Isonis magistri glossas, ex codice Caroli Widmani, et altero Jacobi Bongarsii excerptas a M. Joanne Weitzio. Hæc editio a Ludewigio optima earum quas viderat creditur. Confer tamen num. 110 et præfationem Heinsii num. 100. Advertas, velim, Goldastum, qui e vetustis membranis Isonis glossas abundantiores excerpserat ad Bittochæi editionem, asserere, Isonem monachum fuisse in cœnobio S. Galli, Salomonis III Constantiensis episcopi præceptorem circa annum 900. Confer num. 16. Isonem nescio cur alius vocitet *Isonium*.

(a) Quod judicium tulerit Chamillardus de interpretibus quos viderat, nunc describam. *Exstant*, ait in præfatione, *aliqui, fateor, interpretes Prudentii, Antonius Nebrissensis, Giselinus, Weitzius, et Nicolaus Heinsius. Sed Giselinus sectatus est tantum ea quæ omnium erant facillima et minime scitu necessaria, lapsus in multis etiam et allucinatus est. Nebrissensis hæret in Prudentio magis, sed est brevior, et singula delibare satis habet; quæ ad fabulam, historiam et penitiorem scriptoris cognitionem requiruntur, omittit. Quid quod Apotheosin, Hamartigeniam, duos contra Symmachum libros, qui sunt præ cæteris tamen dignissimi qui legantur, non attigit. Restat Heinsius, cujus variæ lectiones in Prudentium a perels interdum lectissimis notulis, perquam eruditæ sunt et accuratæ, ut ab Heinsio profectas facile noris; itaque nemo, ut opinor, me reprehendet quod eum, quantum in me fuit, secutus sim perinde atque Weitzium, qui, cum omnes hactenus in Prudentium notas collegisset, addidit etiam suas, easque minime contemnendas: hoc uno cæteris superior, quod veterum auctorum locos indicet, ac eos præcipue sacræ Scripturæ quos Prudentius operi suo intexuit. Mitto Jacobum Spiegelium, qui commentariolum edidit in oden Prudentii inscriptam Omnis hora; quæ enim in illam notæ non solum sunt propter nimiam prolixitatem molestæ, verum etiam minutis quibusdam, ac pene puerilibus nugis ab ipsa grammatica repetitis refertæ. Mitto etiam Adamum Siberum, Georgium Remum, Adamum Theodorum Siberum, Andream Wilkium: quorum alii verba sex interdum aut septem protulerunt in hymnos tres aut quatuor; alii unum duntaxat; ut merito ab interpretum Prudentii numero sint expungendi. Aliter sentiendum de Scholiis Isonis, quæ*

95 68° anno 1701. *Aur. Prudentii Clementis V. C. Opera cum notis Nicolai Heinsii Dan. filii, et variorum doctorum virorum maxime necessariis. Subjectus est in fine index rerum et verborum locupletissimus. Coloniæ, apud Joannem Christophorum Stoissel.* Anno MDCCI. In-8, pp. 978. Editio mendosa. Præter Heinsii notas, sunt commentarii Nebrissensis et glossæ Isonis. A

69° Anno 1703. *Aur. Prud. Clementis quæ exstant, recensuit et adnotationibus illustravit Christophorus Cellarius, qui et indices copiosos rerum et verborum addidit. Halæ Magdeburgicæ sumptibus orphanotrophii*, 1703. In-8, pp. 559. In fine est index eorum quæ licentius solito Prudentius posuit, in quo sæpe ipse Cellarius licentius peccat, ut postea demonstrabo. Illud autem pejus, quod interdum hæresin suam tuetur.

70° Anno 1739. Editio secunda cum adnotationibus Cellarii eodem in loco, ac prima. In 8, pp. 601.

71° Anno 1750. *Aurelii Prudentii Clementis V. C. opera ex postrema Nic. Heinsii, Danielis filii, et variorum doctorum recensione. Coloniæ*, 1750. In-8 (ex Rodriguezio de Castro). Videndum est an hæc editio sit prorsus eadem atque editio anni 1701, et an aliquis annum 1701 aliquantulum obscure typis impressum acceperit pro anno 1750, nam id subvereor.

72° Anno denique 1788. *Aurelii Prudentii Clementis V. C. opera omnia, nunc primum cum codicibus Vaticanis collata, præfatione, variantibus lectionibus, notis ac rerum verborumque indice locupletissimo* 96 *aucta et illustrata. Parmæ, ex regio typographeo* MDCCLXXXVIII. In-4 magno, vol. I et II. Editio nitida, splendida et sumptuosa, poeta nostro et Mæcenate suo dignissima. Dicata est equiti amplissimo Josepho Nicolao Azara Hispaniarum regis apud sanctam sedem cum summa potestate legato. Interpretis nomen primis litteris indicatur *I. T.*, hoc est Josephus Teolius. In ephemeridibus Romanis hujus anni die 19 Aprilis elogium non vulgare ejus editionis legitur. Editor cum duodecim et amplius mss. Vaticanis poemata Prudentii consuluit, qui gratum multis fecisset, si exprimere curasset ex quo codice singulas variantes lectiones sumpsisset. Opera distribuit eo ordine quem ab Heinsio probatam putabat, scilicet Cathemerinon, Peristephanon, Apotheosis, Hamartigenia, Psychomachia, libri contra Symmachum, Dittochæum, quod mavult appellare *Diptychon*. In eo tamen deceptus est, quod oden *Immolat Deo Patri* recte præfigi libro Peristephanon quasi ex Heinsii sententia censuerit. Heinsius in addendis conceptis verbis ait : *Vetusti codices plerique epilogum voluminis faciunt præfationem illam, quæ nunc ante librum περὶ Στεφάνων legitur... unde illam quoque ad universum Clementis nostri posticum opus epilogi loco referri oportere non difficulter, puto, agnoscas... Quapropter redeat postliminii jure in pristinum locum, unde exulabat immerito, ea ode.* Quod autem ordini qui servatus est in editione Parmensi, aut quem servari voluit Heinsius, suffragentur Vaticani melioris notæ codices, non video B quo jure affirmari possit. Superiori capite exposui quem quisque codex Vaticanus ordinem in collocandis poematis tenuerit; alii de re tota judicent. Certe codex Vat. Alex. 321, de quo num. 73 et in notis egi, qui solus e 27 Vat. codd. omnia Prudentii poemata complectitur, multo magis ad nostram quam ad Heinsianam methodum accedit. Cæterum gaudeo pulcherrimam hanc editionem opportune ad me esse perlatam, ut docti commentatoris diligentia possim juvari. Ille quidem brevitati studuit, et secutus videtur consilium P. Francisci Bianchini, sive a Puteo, qui in opere *Memorie della vita di S. Lorenzo* monitum hoc posuit, ut in nova Prudentii editione adornanda, qualem ipse expetebat, consuleretur *tum animadversionum brevitati, tum voluminis formæ commoditati.* C Magnificentia vero typographi effecit ne volumen tam esset commodum, quam Franciscus a Puteo volebat. Scriptis hujus P. Francisci a Puteo, et P. Josephi Bianchinii, presbyterorum congregationis Oratorii, se plurimum adjutum ingenue bonoque exemplo Teolius fatetur, quod a nobis commemorandum fuit, ne duos illos clarissimos viros, 97 bene de Prudentio meritos, silentio prateriremus. Jam si Teolius in suo interpretandi genere summam laudem assecutus est, ego in alio, scilicet uberiori, pleniori ac, si vis, liberiori acquirere pauca si possum, non prætermittam (*a*). Vertat aliquis olim poetæ nostro laudi, quod editione Parmensi vix absoluta alius aliam in-

quamvis admodum brevia sint, quidquid est tamen gravioris nodi, solvunt. Recensuit item hos Georgii Fabricii notis in poetas ecclesiasticos, et hymnos quinque Prudentii, quos illustravit. Claudet agmen interpretum Erasmus, qui quamvis in duobus tantum postremis Cathemerini hymnis elaboraverit, quia tamen vir fuit. Si quis alius sua tempestate, acuti, et limati judicii, operæ pretium non pœnitendum fecit, ac documento esse potest, quam non Prudentius ab eruditis contemnendus sit. Vides Chamillardum de multis interpretibus Prudentii nihil audivisse, de Murmellio, de Jureto, de Grangæo, de Buchnero, de Mediero, ut alios prætercam. Judicium ejusdem adversus Giselinum non omnibus placet. Ipse Giselinus de Nebrissa aliter sentit : nec huic et Murmellio summam diligentiæ laudem, præsertim in historiis explicandis, tribuit, quamvis in Nebrissa artis poeticæ scientiam majorem, in Murmellio plus observationum desideret. Quod ait Chamillardus, Weitzium veterum auctorum locos indicasse, verum quidem id est, sed addere debuit, D sæpe falso a Weitzio et auctores, et locos indicari, quem incaute secutus Chamillardus labitur interdum. Minutas quasdam, et pene puериles nugas in Spiegelio reprehendit; sed fortasse non minus minutum ac puerile est, quod ipse in proœmio Prudentii voci *Roma* notam subjecit : *Urbs satis nota.* In ejus vero editione sæpe accidit, nescio cujus negligentia, ut alia sit scriptura in carminibus excusa, alia in notis defensa. Præterea nonnullos errores typographicos, et nonnunquam contra metrum, qui saltem indicari et corrigi debuerant. Fatendum est tamen Chamillardum in quæstionibus theologicis explicandis longe cæteris commentatoribus præstitisse, qui fortasse melior fuisset interpres, nisi ad usum Delphini editionem adornasset suam. Neque dubito quin hæc editio aliis omnibus quæ præcesserant sit præferenda, ut præfertur a Joan. Alb. Fabricio, quamvis Heinsius in variis lectionibus exponendis partes critici cumulatius expleverit.

(*a*) Modestiæ el. Teolii non invitus attribuam

choaverit. Nam qui argumenta rerum quæ in Pru- A dentio latent, ita jam esse illustrata censeat, ut ab uno, vel altero possint exhauriri, is sane vel Prudentium non legit, vel nullo modo intellexit (a).

98 118. Prudentii, in vulgares linguas conversi, non tot proferam exempla quot vellem, quanquam plura fortasse latent. Sed certe non tam obviæ sunt poetæ Christiani versiones, quam aliorum gentilium, e quibus nulla interdum utilitas, maxima plerumque pernicies in hominum mores potest derivari. Rodriguezius de Castro Psychomachiæ versionem Hispanicam viderat (metro, ut conjicio, factam), interprete baccalaureo Francisco Palomino, ordinis S. Jacobi conventus Uclesii sacerdote, editam Uclesii in 4, quam ipse laudat in erudita sua Biblioth. Hispanica (b).

119. Idem refert aliam versionem : *Traduccion de* B *los hymnos, que hizo Aurelio Prudencio a los ilustrisimos martires S. Laurencio, S. Vicente, S. Engracia, S. Lupercio, y los demas innumerables, que padecieron en la imperial ciudad de Zaragoza. Con el nacimiento y patria del mesmo Aurelio Prudencio. Por Luis Diez de Aux, hijo de la misma ciudad, a quien se dedica. En Zaragoza por Juan de Lanaja y Quartanet*, 1619. In-8. Ludovicus Diez, commentitium Dextri Chronicon secutus, Hispano carmine Prudentii Vitam scripsit. Cl. Petrum Garcia de la Huerta versibus Hispanis Prudentii hymnos reddere ex eodem audivi, et jam pridem versionem hymni de Novo Lumine paschalis sabbati magna cura elaboratam legi.

120. Antonius du Verdier, Biblioth. Gallic., edit. Lugdun., 1585, pag. 95, id habet : *Aurelie Prudence Clement. La Passion de Sainct Quirin martyr evesque de Seissie, prise de l'hymne 7 de Prudence, poëte chrestien, en son livre des couronnes, et traduite en vers françois couplet pour couplet*. Edita est inter Vitas sanctorum Parisiis per Nicolaum Chesneau. Ibid., pag. 1025, Petrus de Moutchault vertit Gallice duos hymnos Prudentii de Nativitate, et de Epiphania (carmine, opinor). Ibid., pag. 521, Guido le Feure de la Borderies edidit Parisiis per Robertum le Maignier : *Hymnes ecclésiastiques, et cantiques, partie traduits, partie de son invention* ; In-8, anno 1582, editio secunda, ubi sunt 14 aut 15, ut credit Verderius, hymni Prudentiani, metro Gallico a Guidone eleganter conversi. Ibid., pag. 959, Paschalis Robin Gallice reddidit (puto carmine) hymnum secundum Peristephanωn de S. Laurentio, et tertium de S. Eulalia.

99 121. Hæc habeo Italica Prudentii carmina. *I due libri di Prudenzo contro Symmaco. Tradotti in versi Italiani dal P. M. Carlo Agostino Ansaldi domenicano. Venezia, appresso Pietro Valvasense*, 1754. In-8. In præfatione ait Ansaldus paucos id Prudentii opus commentariis illustrasse, ac solum Heinsium feliciter, quod oppido falsum est, nam eos libros doctis commentariis illustrarunt Juretus et Grangæus, ut alios omittam qui commentarios in omnia carmina ediderunt. Editio versuum Latinorum mendis scatet (c), interpretatio pura est, **100** et nitida.

(quam fortasse alii non laudabunt) quod ab Heinsio C vix ausus fuerit vel latum unguem discedere, cum tot Vaticanos codices lustraverit, quos interdum jure suo præferre potuerit. Chamillardus quidem et Cellarius minus sunt hac in re notandi : nam nullos codices per se inspexerunt, et liberiores tamen esse mihi videntur. Teolius etiam quamdam orthographiam antiquatam ex Heinsio expressit, *urguet*, *tinguit*, *temptat*, ex quo pariter potuit accipere *labsa*, *inpar*, *loquella*, et similia. In Heinsio malim alia imitari : quod enim is veteres codices allegat, non satis congruens ratio est, ut aliam scribendi rationem ipse teneat, aliam in carminibus Prudentii exarandis adoptet. *Orthographiam*, inquit Heinsius in præfatione, *Pulmannus ex vetustis exemplaribus non inconcinne aut inscite expresserat, quam tamen nos ex membranis veterrimis hic illic immutavimus, ac meliorem pro virili reddidimus, plus conspiranti codicum antiquissimorum suffragio deferentes, quam præceptis grammaticorum, quæ minus veritatis fideique, quam argutiarum ut plurimum præ* D *se ferunt. Quanquam nec denegarim multo plura a me immutari orthographica potuisse, si membranis venerandam vetustatem ostentantibus assentiri per omnia jus fasque habuissem : et curis secundis nonnihil reservandum videbatur*. Equidem in codicibus antiquissimis nihil aliud reperio nisi maximam discrepantiam in orthographia, innumerosque errores. Neque intelligo, cur Prudentii carmina magis, quam Ciceronis opera, ad orthographiam codicum VII, VIII vel IX sæculi revocari debeant. Verum de diversa scribendi ratione codicum et nonnullarum editionum Prudentii fusius dicam ad hujus capitis calcem in nota. In commentariis notabo quosdam errores typographicos editionis Parmensis in carminibus Prudentii, ubi scilicet sensus desideratur, aut lex metri, et Latinitatis non constat, quod simili modo cum optimis aliis editionibus facere decrevi, ne quis variantes lectiones esse putet.

(a) Multos hymnos Prudentii seorsum excusos nunc indicabo. Inter *Acta sincera martyrum Theodorici Ruinart* sunt hymni Eulaliæ, Cassiani, Agnetis, Laurentii, Hippolyti, octodecim martyrum Cæsaraugustanorum, Quirini. Hymnus S. Dionysii episcopi Alexandrini in eisdem Actis Prudentio ascribitur in indice bibliothecæ Casanatensis : sed nullus est hymnus S. Dionysii in editione Veronensi, qua uter, anni 1731. Exstat in iisdem Actis Passio infantis ex hymno S. Romani. Apud Bollandianos exstat vol. II Aprilis hymnus octodecim martyrum Cæsaraugustanorum, vol. I Martii SS. Hemeterii et Celedonii, vol. II Augusti S. Laurentii, vol. III ejusdem mensis S. Cassiani, ut alia nunc prætermittam a continuatoribus Bollandi ex operibus Prudentii egregie illustrata. Passio S. Eulaliæ exstat in *Hagiologio Georgii Vicelii, Moguntiæ*, 1541. S. Cypriani *in ejus operibus*, SS. Hemeterii et Celedonii, et S. Leocadiæ *apud Surium*. In *Vitis Patrum*, collectore Aloysio Lipomano, inseruntur hymni SS. apostolorum Petri et Pauli, Laurentii, Agnetis, Vincentii, Cypriani, octodecim mart., Romani, Cassiani, Hippolyti, Fructuosi, Quirini, Eulaliæ, Hemeterii. Alii exstant in Hymnario V. Thomasii.

(b) *Batalla o pelea del anima : que compuso en versos Latinos : el poeta Aurelio Prudencio Clemente nuevamente traducida de Latin en Castellano*. Sub hoc titulo notatur annus 1259 pro anno 1559 editionis, ut Castro ex conjectura videtur. Dicata est Alfonso Manrique, filio Garciæ Manrique, comitis Dosorno, præsidis ordinum. Si librum oculis lustrare possem, conjicere tentarem an aliter ordinatis numeris annus editionis esset 1529. Garcia Manrique, comes de Osorno sæculo XVI ineunte jam floruit. Rodriguezius scribit *Dosorno*, et mox *Huertam*.

(c) Absoluto hoc et superiori capite de codd. MSS. et editionibus Prudentii, quædam nunc circa diversam orthographiam codicum, et editionum congeram : quanquam nonnihil jam dixi, cum de singulis codicibus sermonem habui, Marietti codex scribit

Versionem Italicam ms. libri Peristephanων Mediolani viderat Ansaldus, interprete, uti aiebant, Salvinio. Ego aliter lego apud Argelatum, *Biblioteca de' volgarizzatori*, tom. III, pag. 302, qui interpretem dicit Marcum Antonium Mozzium, præfationem autem adjecisse Salvinium. Hanc versionem ms. penes se habebat Argelatus, et edere cogitabat in collectione interpretationum veterum Latinorum carminum; sed puto eum rem non perfecisse. Certe Joannes Lamius, tom. I Memorab. Italor. erudit., pag. 120 edit. Florent. 1742, lapsus est, cum asseruit eam versionem Mozzii post hujus obitum Mediolani publici juris fuisse factam. E cujusdam amici schedis mss. hæc excerpo : *La passione et morte di S. Cassiano, martyre e vescovo d'Imola, tradotta in ottave rime dai versi latini di S. Prudenzio, in Ferrara*, 1585. Interpres videtur esse quidam Ludovicus Napoli, qui Musottio episcopo Imolensi opus dedicat, et litteras *L. N.* initio interpretationis apposuit. Eodem autem judicio, quo S. Cassianum episcopum appellat, Prudentium quoque sanctum nominat. Vide num. 56 : *Inno di Aurelio Prudenzio Clemente, uomo consolare, a S. Cassiano martire, colla parafrasi in ottave rime e le annotazioni del sig. abbate Giuseppe Antonio cavalieri di Comachio accademico Argonauta di Ferrara, e pubblico maestro di grammatica in Bagnacavallo. Venezia*, 1772, *presso Bartolo Baruchelli*. Cavallerius, vir grammaticus, atavorum explicationem circa notas V. C. maluit sequi, Prudentiumque virum consularem dicere, quam expendere quid viri docti hoc sæculo, proximo et superiori animadverterint. Hymni VIII cal. Januar. paraphrasin rhythmo Germanico elaboratam, et anno 1659 editam, recensui supra num. 116. Psychomachiam exstare ms. redditam Græce dixi num. 91; nisi forte quis ex solo titulo Græco versionem totius operis collegit.

CAPUT VI.

Magdeburgensium aliorumque de Prudentii doctrina judicium.

101 122. Quam multa religionis nostræ capita, quam docte ac nervose Prudentius defenderit, stabilierit, confirmaverit, si hæreticorum potius quam meis aut alterius catholici verbis explicuero, nemo, opinor, mihi succensebit, si attente, quo ego respexerim, animadvertat. Propositum enim mihi est ostendere quanti auctoritas Prudentii sit facienda contra recentes hæreticos, aliosque male catholicos, quibus ille aperte resistit. Id autem consequar, si præter spectatam hominis pietatem egregiamque probitatem, summopere ab omnibus commendatam, simul etiam constiterit, eum exquisito doctrinæ apparatu et singulari judicio difficillimas theologiæ quæstiones et gravissima quæque fidei Christianæ dogmata explanasse. Igitur centuriatores Magdeburgenses centur. 4, cap. 10, recensente Ludovico Lucio, Prudentium tradunt fuisse ingeniosum, gravem, moribus compositum, litterarum in adolescentia studiosum, ex Hispania Romam profectum ad venerationem martyrum (confer num. 58), in libris adversus Symmachum

Kerastæ pro *cerastæ*, *conicio*, *deicio*, *proicio*, *harena*, *frutecta*, *virecta*, *Adlantis* pro *Atlantis*, *haut* pro *haud*, *dispero*, *fervos* pro *fervor*, *clodus* pro *claudus*. Aldus scribit *obmutisce*. *deminuo*, *holuscula*. Vat. A, *obmutisce*, *polìce*, *milia* pro *millia*, *disuesco*, *subfodit*, *obicio*, *asscitur* pro *adscitur*, *vagantis* pro *vagantes*, alii habent *vaganteis*. Weitzius, *polìce*, *tonica*, *ymnus*, *inrepsit*, *alquin*, *saltim*, *vendico*, *ora* pro *hora*, *sevus* pro *sævus*. Puteanus codex, *dispuite*, *solporeus* pro *sulphureus*, *vertex* non *vortex*, *marsuppium*, *Solomonia*. Codex Alexandrinus, *ferrugeneus*, *toticns* cum Marietti codice, *neglegat* cum eodem, *luis* in nominativo, *fatesco*, *nichil* et *michi*, *tempto*. Notandum, sæculo VIII, IX et X præcipue viguisse hanc scribendi rationem *tempto*, *condempno*, et similia. Egmondanus codex, *postliminneo*, *distructum*, *futtile*, *elegitur*, *ligumine*. Pragensis codex, *disparsa*, *hii* pro *hi*, *dispoliare*, *assit* semper pro *adsit*, et *haut* pro *haud*. Ratisbonensis, *disparsa*, *conicio*, *deicio*, *proicio*, *harena*, *virecta*, *frutecta*, *nothus* pro *notus*, qui est Africus, seu ventus meridionalis; *holuscula*, *clodus*, *cauqola*, *conubium*. Heinsiani omnes aut plurique, *Abessolon*, *alquin*, *setius* pro *secius*, *cruminæ* pro *crumenæ*, *verticibus* pro *vorticibus*. Viennensis, *conicio*, *frutecta*. Widm., *alquin*, *hora* pro *ora*, *fraglat* pro *fragrat*, *alitus* pro *halitus*, *sevus* pro *sævus*. Bongarsianus, *alquin*, *saltim*, *flagrat*, et *fraglat* pro *fragrat*. Hæc aliaque his non dissimilia, in vetustis codicibus Prudentii non minus quam in aliis aliorum veterum passim reperiuntur, partim ex certa et stabilita scribendi ratione aut sæculi aut exscriptoris, partim ex negligentia aut errore. Videri potest Gifanius in indice Lucretii, qui plura vocabula ex veteribus libris in Prudentio voluit restituere : lege verba *pignera*, *præstringo*, *suboles*, *tinguo*, *vulcer*, *conluces*, *toluera*, pagg. mihi 378, 382, 412, 419, 438, 440, 445. In commentariis alia nos observabimus : solum nunc animadvertam, toto cœlo errare qui putant se orthographiam alicujus auctoris sequi, si vetusti codicis, duobus aut pluribus post auctorem sæculis exarati, verba et apices omnes æmulentur : nihil enim tunc agunt, nisi ut imperiti alicujus exscriptoris menda, aut, si vis, orthographiam eo sæculo usitatam nobis exhibeant. Inutile tamen non est varias hujusmodi scripturas adnotare; nam sæpe in locis obscuris ex unius litterulæ mutatione vera lectio eruitur. Qua in re ego neque tam fui diligens quam solent esse laboriosa Batavorum ingenia, nam nonnullam judicandi et seligendi licentiam mihi arrogavi, neque tam parcus quam multi fortasse vellent, qui hujuscemodi rerum tædio incredibili afficiuntur. Equidem sedulo dedi operam, ne quid ex his quæ in hoc genere Joannes Mariettus in sua adversaria conjecerat, et editioni Aldinæ ad marginem ascripserat, in mea editione desideraretur, nisi si quando varietatem lectionis aperte supervacaneam arbitratus sum. Editionem autem Aldinam, Marietti notis mss. illustratam, ut hoc semel dicam, primus mihi indicavit cl. Laurentius Hervas, copia et varietate scriptorum satis jam notus, mathematicis vero studiis imprimis excultus, qui dum codd. mss. collegii Romani excuteret, in hanc, quam dixi, Aldi editionem incidit, ex qua cogitationem illustrandi Prudentii suscepi. Addebat idem Hervas, se ejusdem Marietti quædam mathematica scripta inter codd. mss. aliquando vidisse. Neque aliud mihi de Marietto scire contigit, nisi quod cl. Vitus M. Giovenazzi locum indicavit in historia soc. Jesu a Juvencio edita lib. XVII, num. 36 et seqq., ubi narratur Antonium Mariettum Romanum ex quadam sacra expeditione, ad quam una cum alio socio a pontifice Paulo V fuerat delegatus, Romam rediisse anno 1616. Hunc esse nostrum Joannem Antonium Mariettum libentissime credam.

doctrinam suam vimque ingenii non mediocrem ostendere. De ejus vero doctrina hæc fere aiunt, de una divina et æterna essentia, distincta tribus personis, recte sensisse, sicut in initio Psychomachiæ: *Unum namque Deum colimus de nomine trino*, et hymno Ante somnum vers. 1, *Ades Pater supreme*. De Christo item Hamartig. vers. 54, *Forma Patris veri verus stat Filius*. De incarnatione Christi hymn. Ante cibum vers. 136, *Ecce venit nova progenies*; et rursus in hymn. Omni hora, *Corde natus ex Parentis*; et hymn. viii cal. Jan. : *Stragem sed istam non tulit*.

123. De creatione in eod. hymn. vers. 22, *Cœlum, diemque, et cætera*. Deum non esse auctorem mali Hamartig. vers. 159, *Inventor vitii non est Deus*. De rerum creatarum corruptione, et interitu ibid. vers. 504, *Nam vanum, quidquid sol aspicit*, etc. De angelis bene inquit conditos eos esse magno numero, et a Deo in suos usus servari lib. ii adv. Sym. vers. 253. Vocat *aerios ministros* Hamartig. vers. 166, et ex eorum numero et ordine diabolum propria excidisse petulantia prolixe docet. De homine perfectissime condito, et de lapsu ejus ac restitutione per Christum recte sensit tum alibi, tum lib. ii contra
102 Sym. vers. 260. et seqq. et Hamartig. vers. 665, *Labi hominis, servare Dei est*. Eidem integram fuisse, et rectam potestatem voluntatis ante lapsum prolixissime narrat Hamart. vers. 673, *Nescis, stulte, tuæ vim libertatis ab ipso Formatore datam*. Quod vero hoc loco obtrudunt Magdeburgenses, docere Prudentium, peccato originali destructam in universum potestatem voluntatis, et in pessima quæque mutatam, quale hoc sit mox videbimus. Pergunt enim dicere recte eum sensisse de peccato originis in Apotheosi vers. 908, *Hæc prima est natura animæ*. De discrimine legis et Evangelii ibid., *Sed cadit in faciem plebs, non visura profundæ*, vers. 330 et seqq.

124. Addunt Prudentium hæreses nonnullas confutasse, illas maxime quæ in personam et officium Christi fuerunt blasphemæ, in Apoth. præf., ubi contra gentilium stultas contentiones et quæstiones de Deo et religione recte ait: *Idcirco mundi stulta delegit Deus*. Dimicat in sequenti carmine acriter contra Patripassianos: contra quos asserit Filium, non Patrem, hominem factum, passum et mortuum: Filium item, non Patrem, a patriarchis esse visum. Et diserte inquit vers. 111, *Pater est quem cernere nulli est licitum*. Deinde contra Sabellianos gravissime disputat et concludit, *Hæc est nostra salus*, etc. Postea in Judæos invehitur acerrime, *En tibi Christum, infelix Judæa, Deum*.

125. Contra Ebionis, Artemonis, Samosateni, Photini et Marcelli sectatores, quos Homuncionitas dicit, pugnat prolixo carmine, ac memorabili doctrina eam disputationem concludit, inquiens, *Ipse gerit, quod struxit opus*, etc. Rursus contra hæresin Cerdonis, Apellis aliorumque phantasticorum agit in ejusdem operis carmine, ubi et Manichæi, qui aerium Christo corpus attribuit, nominatim meminit, *Ac primum specta, an deceat quidquam simulatum assi-*

A *gnare Deo*. Videtur et postremum ejus operis carmen instituisse propter eos proprie qui negarunt corporis resurrectionem, in quo pulchre ait: *Nosco meum in Christo corpus consurgere*. Confutat prolixe lib. illo, Hamartigenia, Marcionis hæresin. Postremo cum Symmacho congreditur, refellens omnes ejus rationes quibus persuadere priscorum rituum restitutionem conatus erat.

126. Passim etiam centuriatores doctrinam Prudentii laudant, eum recensentes inter *præstantes et illustres doctores, ex quibus potissimum, quæ doctrinæ forma sæculo iv usitata fuerit*, colligitur. Sic, cap. 4, Deum esse ubique Prudentius tradidit, Apoth., *At Deus ingens, atque superfusus*. In una essentia divina tres existere personas, Apotheos. præfat.,
B *Est tria summa Deus*. Et in ipsa Apoth. vers. 238,
103 *Hæc est nostra salus*. Patrem esse æternum et immensum, Apoth. vers. 111, *Pater est, quem cernere nulli est licitum*. Qualis sit Filius, quod attinet ad ejus substantiam, proprietates, officia, diligenter explicat Hamartig. vers. 546, *Conditor ergo boni Pater est, et cum Patre Christus*. Doctrinam de duabus Jesu Christi naturis, Psychomach. vers. 74, *Atque innupta Deum concepit femina Christum mortali de matre hominem*. Bona omnia a Deo condita esse, Hamartig. vers. 338, *Principio rerum*. De causa lapsus, Hamartig. vers. 184, *Sed factus de stirpe bonus*. De hominis lapsu et statu ejus post lapsum, lib. ii adv. Sym., vers. 260, *Condideram perfectum hominem*. Et Hamartig. vers. 697, *Vade, ait ipse parens*. De libero arbitrio
C ante lapsum, Hamartig. vers. 673, *Nescis, stulte, tuæ vim libertatis ab ipso*. In quibus rebus voluntas humana libera sit vel serviat, Hamartig. vers. 269, *En tibi signatum libertatis documentum*. De discrimine Veteris et Novi Testamenti, Apoth. vers. 330, *Sed cadit in faciem plebs, non visura profundæ legis in effigie scriptum per ænigmata Christum*.

127. Præterea de operibus Christianorum propriis et animo prompto atque alacri præstandis, hymn. Jejun. vers. 211 *Est quippe et illud grande virtutis genus*. De loco animarum, hymn. Exsequiarum vers. 149, *Sed resolubile corpus*. De resurrectione mortuorum, ibid., vers. 33, *Nam quod requiescere corpus*. Et Apoth. vers. 1062, *Nosco meum in Christo*. De vita æterna, hymn. Defunct. vers. 97, *Hæc, quæ modo*
D *pallida tabe*. De inferis, lib. ii cont. Sym. vers. 185, *Interior, qui spirat homo, luet ille perenne*. Contra vanam philosophiam, astrologiam et magiam, lib. ii adv. Sym., vers. 470, *Quisque putat fato esse locum*.

128. Videamus nunc quid a Prudentio minus congruenter dictum Magdeburgenses aliique hæretici criminentur. Cap. 4 invocationem sanctorum in Prudentio reprehendunt hymn. S. Laurentii, S. Vincentii et Cassiani. In qua tamen doctrina socios Prudentio dant Athanasium, Basilium, Gregorium Nazianzenum, Ambrosium, impudenter affirmantes *malignum spiritum tantorum virorum scriptis plurima inseruisse, qualia sunt illa de sanctorum defunctorum invocationibus*. Addunt Ambrosium, sive alius sit auctor ora-

... hymnos de obitu Theodosii, multa commemorant superstitionem de cruce inventa ab Helena, quæ [illegible] in mortem Christi, uti quod habet Prudentius hymn. Ante somnum, vers. 133, *Crux pellit omne crimen*, etc. Videri etiam crucis signationi magnam tribuisse Ephremum, et multis non necessariis et inutilibus oneratam fuisse Ecclesiam, si eo tempore in ea usitati erant canones pœnitentiæ Petri Alexandrini. De purgatorio notant consentire doctrinam **104** Prudentii Hamartig., in fine, *Esto cavernoso*, cum Lactantio, lib. VII, cap. 21, et Hieronymo lib. IV comment. in Isaiam, cap. 4, et lib. XVIII com. in Isaiam.

129. Jam circa ritus ecclesiasticos animadvertunt, *crescente superstitione sæculo* IV, cæremonias funebres, tum ex ethnicismo tum ex Judaismo cumulatas fuisse, et proferunt cap. 6 Prudentii vers. hymn. Exseq., *Candore nitentia claro*, et *Nos tecta fovebimus ossa*. Aras in templis fuisse ex historiis ejus sæculi, Socratis, Sozomeni, Theodoreti aliisque fatentur, sed aiunt a Judæis hanc consuetudinem permanasse. Referunt, Prudentium indicare, imagines repræsentantes passiones martyrum in templis collocari solitas, sed picturas in templis improbari ab Hieronymo epist. ad Joan. Hierosolym. Concedunt Prudentium meminisse cerearum candelarum hymn. S. Laur., et S. Hieronymum contra Vigilantium asserere, per totas Orientis Ecclesias, quando legendum est Evangelium, accendi luminaria, *jam sole rutilante, non utique ad fugandas tenebras, sed ad signum lætitiæ demonstrandum*. Sed reponunt hæc quoque ex Judaismo orta. Denique, cap. 10, inter nævos Prudentii numerant, quod non sat commode loquatur de libertate humanæ voluntatis Hamartig. vers. 769, *En tibi signatum*. Et quod, ibidem vers 509, de carnis innocentia violentiam, ut ipsis videtur, interpretationem dicti Pauli ad Ephesios vi amplexus fuerit : *Errat, ait, qui luctamen cum sanguine nobis*. Item quod martyrum merita civitatibus illis profutura scripserit, in quibus obdormierint, hymn. octodecim martyr. Cæsar., *Sola in occursum numerosiores*. Nec satis caute dixisse illis videtur Cathemer. hymn. Ante cibum, vers. 146, *Hoc odium vetus illud erat*. Quædam ex his Prudentio quoque objicit Lucas Osiander in Epist. eccles. hist., cent. 4, lib. I, cap. 26, *Quos errores*, inquit, *Dominum ipsi condonasse non dubitamus*. Qui tamen fatetur, recte eum de plerisque partibus religionis Christianæ sensisse, pio zelo et recto judicio hæreses quasdam oppugnasse et damnasse, Symmachum egregie confutasse. *In hoc autem poeta*, addit, *hoc imprimis commendandum, et Christianis poetis nostri sæculi imitandum est, quod non invocat, aut suis poematibus admiscet deos ethnicos, neque theologiam impuris gentilibus fabulis conspurcat : sed sancto phrasi res divinas serio et tamen satis eleganter tractat*. Ita hæretici causæ religionis catholicæ magnum pondus adjiciunt, dum Prudentium maximopere laudant, et a suis opinionibus alienum fuisse ultro fatentur. His Joannem Clericum, fortasse non valde repugnantem, adjungam, qui tom. XII Biblioth. univers. Pythagoreismi suspicionem Prudentio intentat ex hymn. 3, **105** Cath. vers. 58, *Absit enim procul illa fames, cædibus ut pecudum libeat sanguineas lacerare dapes*. Multa etiam blaterat circa orationem in Hamartig. : *O dee cunctiparens*, et quod Prudentius animam vocet *liquorem*. Quod autem mireris, Clericus in rebus poeticis non melior criticus quam in sacris, Prudentium affirmat interdum repere humi, cum maxime in sublime volare conatur ; ejus tamen lectionem ad ecclesiasticas antiquitates cognoscendas opportunam esse non diffitetur. Bailius in Dict. crit., verbo *Prudence*, partim Clerico adhæret, partim ab eo dissentit : nam et orationem Hamartigeniæ defendi et laudari posse tuetur, et animæ immortalitatem a Prudentio diserte affirmari testatur. De Manichæorum hæresi potius Bailius laborat, quorum objectiones satis diluisse Prudentium negat, cum nusquam idoneam responsionem se invenisse pertinaciter asseveret.

CAPUT VII.

De sanctorum cultu et veneratione, eorumque reliquiis, ex Prudentii carminibus.

130. Ut autem via et ratione Prudentii doctrina vindicetur, primum dicam de iis in quibus Prudentius cum catholicis consentit, ab hæreticis discrepat; tum ea explicabo quæ aliquibus visa sunt a veritate fidei Christianæ aberrare. Invocationem sanctorum cultumque reliquiarum affirmat Prudentius. Sed solusne id Prudentius affirmat? Imo alii etiam, aiunt : quia jam *cœperat hæc superstitio* (a). Quid si toto orbe Christiano factum id fuisse ostendam, approbantibus et plaudentibus episcopis? Dicemusne veteres illos errasse, novatores vera sentire? Relegantur Prudentii carmina, et liquido apparebit non a Prudentio opinionem aliquam suam proponi, sed Ecclesiæ universæ consuetudinem **106** enarrari (b).

(a) Fabricius in comment. invocationem sanctorum temporibus Prudentii in Ecclesiam jam irrepsisse ait, et errorem suum contra Prudentium auctoritate Joachimi Camerarii tueri vult, qui asserit Prudentium nimis in his fuisse poetam, et a simplice veritate recessisse, amœnitatem musarum secutum. Verum in his audiendus non est Camerarius, senex ille multo melius de Plauto quam de religione meritus, [illegible] recte in quodam Fabricii exemplari manu ad marginem adscriptum reperi, Prudentius sæpe historice loquitur, neque alio modo, ac cæteri SS. Patres.

(b) Perist. hymn. 1, vers. 7.

Hic calentes hausit undas cæde tinctus duplici,
Illitas cruore sancto nunc arenas incolæ
Confrequentant obsecrantes voce, votis, munere.
Exteri necnon et orbis huc colonus advenit.
Fama nam terras in omnes percucurrit proditrix,
Hic patronos esse mundi, quos precantes ambiant.

Præclari sunt versus illi in Passione Laurentii, vers. 513 :

Quidquid Quiritum sueverat
Orare simpuvium Numæ,
Christi frequentans atria,
Hymnis resultat martyrem.
Ipsa et senatus lumina,
Quondam luperci, aut flamines,

Hymno IV patrocinium martyrum erga civitates quæ corum ossa venerantur concelebrat, vers. 13.

> Orbe de magno caput excitata
> Obviam Christo properanter ibit
> Civitas quæque, pretiosa portans
> Dona canistris.

Tum singillatim recenset Carthaginem, Cordubam, Tarraconem, Gerundam, Calagurrim, Barcinonem, Narbonem, Arelatem, Emeritam, Complutum, Tingim, præcipue vero Romam et Cæsaraugustam. In passione Vincentii observare licet diligentiam qua veteres illi Christiani reliquias martyrum comparabant, ut essent sibi suisque posteris tutamen, vers. 333 et seqq. (a).

107 131. Ex hac tanta Christianorum cura in martyrum ossibus colligendis, quæ non solum a Prudentio affirmatur, sed etiam ex authenticis martyrum actis uberrime confirmatur, recte colligimus non tantum sæculo IV, sed prioribus etiam ubique A invaluisse consuetudinem venerandi sanctorum reliquias. Præterea ratio redditur cur pretiosa istæc monumenta ad nostram usque ætatem conserventur. Ac revera Prudentius lectulum quo jacuit S. Vincentius suo adhuc tempore exstitisse asseverat, vers. 553.

> Per fragmen illud testeum,
> Quo parta crevit gloria,
> Per, quem trementes posteri
> Exosculamur, lectulum,
> Miserere nostrarum precum,
> Placatus ut Christus suis
> Inclinet aurem prosperam,
> Noxas nec omnes imputet (b).

108 132. Non solum autem Prudentii testimonio, sed plurium aliorum dictis comprobatur hunc usum in universa Ecclesia fuisse communem. Et, ut alios B omittam, S. Paulinum Nolanum proferam, quia sententias Prudentianis simillimas is solet complecti, et egregie miracula ad S. Felicis sepulcrum patrata commemorat (c). **109** Quantus fuerit ad veneran-

> Apostolorum et martyrum
> Exosculantur limina...
> O ter, quaterque, et septies
> Beatus Urbis incola,
> Qui te, ac tuorum comminus
> Sedem celebrat ossuum,
> Cui propter advolvi licet,
> Qui fletibus spargit locum,
> Qui pectus in terram premit,
> Qui vota fundit murmure.

Et hymno 3, de Eulalia, vers. 191 et seq :

> Hic ubi marmore perspicuo
> Atria luminat alma nitor
> Et peregrinus, et indigena,
> Relliquias, cineresque sacros
> Servat humus veneranda sinu
> Sic venerarier ossa libet,
> Ossibus altar et impositum,
> Illa Dei sita sub pedibus
> Prospicit hæc, populosque suos
> Carmine propitiata fovet.

(a) Coire toto ex oppido
> Turbam fidelem cerneres,
> Mollire prælatum torum,
> Siccare cruda vulnera.
> Ille ungularum duplices
> Sulcos pererrat osculis,
> Hic purpurantem corporis
> Gaudet cruorem lambere.
> Plerique vestem lineam
> Stillante tingunt sanguine,
> Tutamen ut sacrum suis
> Domi reservent posteris.

Et vers. 509 in eodem hymno S. Vincentii.

> Dum cura sanctorum pia
> Defleas [illegible] aggerem,
> Tumuloque corpus creditum
> Vitæ reservat posteræ.

In passione Hippolyti vers. 135 et seqq :

> Mœrore attoniti, atque oculis rimantibus ibant,
> Implebantque sinus visceribus laceris.
> Ille caput niveum complectitur, ac reverendam
> Canitiem molli confovet in gremio.
> Hic humeros, truncasque manus, et brachia, et ulnas,
> Et genua, et crurum fragmina nuda legit.
> Palliolis etiam bibulæ siccantur arenæ,
> Ne quis in infecto pulvere ros maneat.
> Si quis et in sudibus recalenti aspergine sanguis
> Insidet, hunc omnem spongia pressa rapit.
> Nec jam densa sacro quidquam de corpore silva
> Obtinet, aut plenis fraudat ab exequiis.
> Cumque recensitis constaret partibus ille

> Corporis integri qui fuerat numerus.
> Nec purgata aliquid deberent avia toto
> Ex homine, extersis frondibus et scopulis,
> Metando eligitur tumulo locus : Ostia linquunt ;
> Roma placet, sanctos quæ teneat cineres.

Vides cur in sepulcris martyrum passim reperiantur vasa cum sanguine, quem verum sanguinem esse ipsi hæretici experimentis comprobarunt : adeoque hujusmodi vasa certum esse martyrii signum nemo sanus negaverit. Quid enim aliud ea indicant ? Consule Boldettum, lib. 1, Observat., cap. 28 et seq., ubi erudite hoc argumentum exponit.

C (b) De SS. martyribus Fructuoso et sociis hæc refert hymno 6 :

> Tum de corporibus sacris favillæ,
> Et perfusa mero leguntur ossa,
> Quæ raptim sibi quisque vindicabat.
> Fratrum tantus amor domum referre
> Sanctorum cinerum dicata dona,
> Aut gestare sinu fideie pignus
> Sed ne relliquias resuscitandas,
> Et mox cum Domino simul futuras,
> Discretis loca dividant sepulcris,
> Cernuntur niveis stolis amicti,
> Mandant restitui, cavaque claudi
> Mixtim marmore pulverem sacrandum.
> Exsultare libet tribus patronis,
> Quorum præsidio fovemur omnes
> Terrarum populi Pyrenæorum.

Huc faciunt verba Braulionis in epist. ad Jactatum presbyterum, tom. XXX Hisp. sacr. in append. 3 : *De reliquiis vero reverendorum apostolorum, quas a nobis* D *flagitastis vobis debere mitti, fideliter narro, nullius martyrum me ita habere, ut quæ cujus sint, possim scire. Præcessorum et dominorum meorum sententia fuit, ut, quia passim aut furtim est etiam inviti ipsi et coacti multorum caritate et his quæ habebant aut dare aut carere cogebantur, cunctorum nomina ne ullius pateret indicium, tituli tollerentur, et sub una conclavi mitterentur. Reservata sunt tamen quædam septuaginta, quæ in uno [illegible], inter [illegible] quas quarumdam nomina reperiuntur. [illegible]* innumerabilium martyrum Cæsaraugustanorum inde [illegible], nisi [illegible] quam ut [illegible] suspicionibus [illegible]. [illegible] pertinent [illegible] in [illegible] hymno [illegible] et [illegible] Prudentius.

(c) Natali 3.

> Cernere, tunc posses [illegible] undeia
> Pectora liminibus sterni, jam [illegible] rejectos,

dum corpus S. Felicis Nolani gentium concursus, A multis in locis refert Paulinus, ut Natali 11, vers. 305.

> Et magni solium breve confessoris adorat
> Jugiter e variis collecta frequentia terris.

et egregie confirmat S. Augustinus epist. 78, *Multis notissima est sanctitas loci, ubi Felicis Nolensis corpus conditum est, quo volui, ut pergerent, quia inde nobis facilius fideliusque scribi potest quidquid in eorum aliquo divinitus fuerit propalatum.* Quo innuit Augustinus amicitiam quam cum Paulino arctissime contraxerat. In versibus Paulini *solium* est sepulcrum, ut dici solet *solium* B. Petri.

CAPUT VIII.

De sacris imaginibus, de SS. crucis adoratione, et pontificis Romani primatu.

133. Ex his patet falso Hospinianum, Binghamum aliosque asserere, solum post Augustini tempora usum venerationis reliquiarum invaluisse. Colligo præterea picturas in ecclesia a S. Augustino non fuisse improbatas (quod Petrus martyr aliique objiciunt), qui et optime sciebat quid Nolæ ageretur, et epistolas S. Paulini, in quibus de eis mentio occurrit, magnis laudibus prosequitur epist. 27 ad Paulinum. Neque primus fuit Paulinus qui hunc morem induxerit, ut hæretici nonnulli blaterant. Etenim ipse innuit alibi etiam id factum, etsi raro, Natali 9:

> Forte requiratur, quanam ratione gerendi
> Sederit hæc nobis sententia, pingere sanctas
> Raro more domos animantibus assimulatis.

Et imagines quidem, de quibus Prudentius noster in Cassiano et Hippolyto, erant certe antiquiores, altera in Foro Cornelii, altera Romæ. Barthius, Advers. lib. II, cap. 32, putat, in carmine de Passione inter opera Lactantii manifeste fieri mentionem de picta Domini effigie in aditu templi. Hi autem sunt versus:

> **110** Quisquis ades, mediique subis in limine templi,
> Siste parum, insontemque tuo pro crimine passum
> Respice me, me conde animo, me in pectore serva.

Tempore concilii Eliberitani in nonnullis regionibus A hæc consuetudo videtur jam fuisse inducta: nam eo respicit canon 36, quo *Placuit, picturas in ecclesia esse non debere; ne quod colitur et adoratur in parietibus depingatur.* Qui canon sapienter illo tempore potuit esse constitutus, cum tutæ Christianorum ecclesiæ non essent ab ethnicorum irruptionibus et irrisionibus, et præterea ex ethnicorum exemplo idololatriam Christiani facile possent addiscere, et imagines præcipue, non Deum, qui eis repræsentaretur, colere. Theodoretus, cap. 16 Hist., in Vita S. Simeonis Stylitæ, testatur, Romæ passim in officinarum propylæis erectas fuisse sancti illius imagines, ut hanc sibi tutelam et præsidium adjungerent; quo satis ostenditur quisnam Ecclesiæ Romanæ sensus fuerit circa imagines sanctorum Theodoreti ævo. Confer Petavium
B lib. XI, cap. 13, tom. IV, part. 2.

134. De crucis autem veneratione et potentia maxime illustris est Prudentii doctrina. Cathemerinon, Hym. 6, vers. 129.

> Fac, cum vocante somno
> Castum petis cubile,
> Frontem, locumque cordis
> Crucis figura signet.
> Crux pellit omne crimen,
> Fugiunt crucem tenebræ,
> Tali dicata signo
> Mens fluctuare nescit.

Hymno 5 Cath., vers. 96:

> Nam præfixa cruci spes hominum viget.

Hymno 9 Cath. vers. 82:

> Solve vocem mens sonoram, solve linguam mobilem,
> Dic trophæum passionis, dic triumphalem crucem:
> Pange vexillum, notatis quod refulget frontibus.

C In Romano, vers. 586:

> Hæc illa crux est omnium nostrum salus,
> Romanus inquit, hominis hæc redemptio est.

Apotheosis, vers. 446:

> Jam purpura supplex
> Sternitur Æneadæ rectoris ad atria Christi,
> Vexillumque Crucis summus dominator adorat.

111 Plura alia habes Cat. hymno 11, vers. 113; Perist. hymn. 10, vers. 621 et seqq.; Psych. vers. 347, lib. I adv. Sym., vers. 465 et seqq., ubi Constantini

> Gratantes jam voce sua: concurrit hiantum
> Turba tremens hominum...
> Stipatam multis unam juvat urbibus urbem
> Cernere, totque uno compulsa examina voto.
> Lucani coeunt populi...

Natali 9:

> Nam quasi contignata sacris cœnacula tectis
> Spectant de superis altaria tota fenestris,
> Sub quibus intus habent sanctorum corpora sedem...

Tum plurium sanctorum reliquias memorat, et in his:

> Hic et Nazarius martyr, quem munere fido
> Nobilis Ambrosii substrata mente recepi.

Natali 11, inter Anecdota Muratorii vers. 46 et seqq.:

> Omnimedens Dominus sanctos mortalibus ægris
> PER VARIAS GENTES medicos pietate salubri
> Edidit...
> Inde Petrum, et Paulum Romana fixit in urbe.
> Sic Deus et reliquis tribuens pia munera terris,
> Sparsit ubique loci magnas sua membra per urbes.
> Sic dedit Andream Patris, Ephesoque Joannem...
> Parthia Matthæum complectitur, India Thomam,
> Lebbæum (Thaddeum) Libyes, Phryges accepere Philippum,
> Creta Titum sumpsit, medicum BœotHia Lucam,
> Marcus, Alexandria, tibi datus...
> Et Carthago potens Cypriano martyre floret.
> Nec procul inde Uticam collatis CANDIDA MASSA
D Martyribus magno venerandæ cædis acervo.
> Extulit...
> Ambrosius Latio, Vincentius exstat Iberis,
> Gallia Martinum, Delphinum Aquitanica sumpsit:
> Multaque præterea per easdem largiter oras
> Semina sanctorum positis diffusa sepulcris
> Illustrant totum superis virtutibus orbem

Paucis S. Augustini verbis multa complectar, qui Enar. in psal. XLIV, *Ostendatur mihi*, inquit, *Romæ in tanto honore templum Romuli, in quanto ibi ostendero memoriam Petri. In Petro quis honoratur, nisi ille defunctus pro nobis?* In Paulino *Aquitania*, pro *Aquitanica* cl. Giovenazzius conjiciebat legendum, qui nonnullos veterum auctorum locos notavit, in quibus Aquitania tanquam provincia a Gallia distincta profertur. Plures hujusmodi conjecturas in S. Paulinum in schedis suis servat Giovenazzius, quas in publicam lucem edi præstaret. Siquidem Paulini carmina medico imprimis experto indigent, ut sanitati restituantur, quales non fuerunt Muratorius et Mingarellius.

victoriam contra Maxentium exponit, animadvertens A quod :

Tunc ille senatus
Militiæ ultricis titulum, Christique verendum
Nomen adoravit, quod colluce bat in armis.

Lib. II, vers. 711, de militibus Christianis :

Cruce fronti
Inscripta, cecinere tubæ, prima hasta dracones
Præcurrit, quæ Christi apicem sublimior effert.

Hæc certe non negant heterodoxi, imo plures alios e SS. Patribus ita et locutos fuisse, et factitasse profitentur. Verum eos perperam et superstitiose dixisse et fecisse clamant, neque ego nervosius Magdeburgenses refelli posse puto, quam si omnia loca ex eorum Historia colligerentur, quibus Patres sæculi IV, quo religio et doctrina catholica maxime viguit, erroris et superstitionis arguere non verentur. Optime enim norunt plerosque tum verbis tum factis cum nostri temporis catholicis convenire; atque adeo omnes populos, quos docebant, quos regebant, eodem more vixisse in dubium nequit revocari (a).

135. Idem inter SS. Patres, quos nihil de primatu Romani pontificis dixisse aiunt (de quibus nihil nunc ad nos), Prudentium nostrum enumerant. Atqui res contrario modo se prorsus habet. En verba fortissimi martyris Laurentii, Perist. 2, vers. 413 :

O Christe, numen unicum,
O splendor, et virtus Patris,
O factor orbis, et poli,
Atque auctor horum mœnium.
Qui sceptra Romæ in vertice
Rerum locasti, sanciens
112 Mundum Quirinali togæ
Servire, et armis cedere.
Ut discrepantium gentium
Mores, et observantiam,
Linguasque, et ingenia, et sacra
Unis domares legibus.
En omne sub regnum Remi
Mortale concessit genus
Idem loquuntur dissoni
Ritus, id ipsum sentiunt.
Hoc destinatum, quo magis
Jus Christiani nominis,
Quocunque terrarum jacet,
Uno illigaret vinculo.
Da, Christe, Romanis tuis
Sit Christiana ut civitas,
Per quam dedisti, ut cæteris
Mens una sacrorum foret.
Confœderantur omnia
Hinc inde membra in symbolum,
Mansuescit orbis subditus,
Mansuescat et summum caput.
Et jam tenemus obsides
Fidissimos hujus spei.
Hic nempe jam regnant duo
Apostolorum principes.
Alter vocator gentium,
Alter cathedram possidens
Primam, recludit creditas
Æternitatis januas (b).

CAPUT IX.

Male reprehenditur Prudentius circa dogma libertatis, et interpretationem Apostoli ad Ephesios cap. VI.

113 136. Libertatem indifferentiæ, ut vocant, quod defenderit Prudentius, reprehensione dignus non est, nisi omnes ad unum SS. Patres reprehendantur. Versus ejus sunt Hamartig. 769.

B En tibi signatum libertatis documentum,
Quo voluit nos scire Deus, quodcunque sequendum est,
Sub nostra ditione situm, passimque remissum
Alterutram calcare viam. Duc cedere jussi
De Sodomis : alter se proripit, altera mussat.
Ille gradum celerat fugiens, contra illa renutat.
Liber utrique animus, sed dispar utrique voluntas
Dividit huc illuc rapiens sua quemque libido.

Marchio Scipio Maffeius, in Hist. Grat., inter cæteros Patres qui catholicam doctrinam de gratia et libero arbitrio tradiderunt, Prudentium collocat. Daniel Huetius, in Origenianis, lib. II, quæst. 7, egregie Origenis sententiam de libertate indifferentiæ contra Cornelium Jansenium defendit ex S. Augustino, quem unum hujus concertationis arbitrum vult esse Jansenius. Gaudeo ab his doctissimis hominibus ea esse dicta quæ a me pro Prudentio essent dicenda, C ne molesta quæstione implicer, et cramben, ad nauseam jam recoctam, hoc loco repetam, quanquam in commentariis necesse erit quædam adjungere. Jam Apostoli locum non male dicendus est exponere Prudentius cap. VI Epist. ad Ephes. : *Induite vos armaturam Dei, ut possitis stare adversus insidias diaboli. Quoniam non est nobis colluctatio adversus carnem, et sanguinem, sed adversus principes et potestates, adversus mundi rectores tenebrarum harum, contra spiritalia nequitiæ in cœlestibus.* Prudentius Hamartig. vers. 509.

114 Errat, ait, qui luctamen cum sanguine nobis,
Et carne, et venis ferventibus, et vitioso

(a) Neque animus nunc est eos exagitare qui, luminis splendore præstricti, oculos omnino claudere D voluerunt, et aperta SS. Patrum testimonia ausi sunt corrumpere, ut Georgius Fabricius, qui in carmine de Passione Domini inter Lactantii opera pro his verbis,

Flecte genu, lignumque crucis venerabile adora
Flebilis,

supposuit,

Flecte genu, innocuo terramque cruore madentem
Ore petens humili.

Præstitisset, ait Jo. Albertus Fabricius, quamvis heterodoxus, lib. IV Bibl. vet. Lat. cap. 2, *G. Fabricium passim tum hic, tum alibi non ita fuisse in alienis operibus, quæ edebat, ingeniosum.*

(b) Lib. II in Sym., vers. 582 :

Vis dicam, quæ causa tuos, Romane, labores
In tantum extulerit? quæis gloria fotibus aucta
Sic cluat, impositis ut mundum frenet habenis?
Discordes linguis populos, et dissona cultu
Regna volens sociare Deus, subjungier uni
Imperio, quidquid tractabile moribus esset,
Concordique jugo retinacula mollia ferre
Constituit, quo corda hominum conjuncta teneret
Relligionis amor : nec enim fit copula Christo
Digna, nisi implicitas societ mens unica gentes.
Hoc actum est tantis successibus atque triumphis
Romani imperii : Christo jam tum venienti
Crede, parata via est : quam dudum publica nostræ
Pacis amicitia struxit moderamine Romæ.
En ades, Omnipotens, concordibus influe terris :
Jam mundus te, Christe, capit, quem congrege nexu
Pax, et Roma tenent : capita hæc, et culmina rerum
Esse jubes.

Et vers. 660 Roma de seipsa :

Nunc nunc justa meis reverentia competit annis,
Nunc merito dicor venerabilis, et caput orbis.

In Passione Hippolyti, vers. 29 :

Fugite, o miseri, exsecranda Novati
Schismata : catholicis reddite vos populis.
Una fides vigeat, prisco quæ condita templo est :
Quam Paulus retinet, quamque cathedra Petri.

Felle potat, calidisque animam peccare medullis.
Non mentem sua membra premunt, nec terrea virtus
Oppugnat sensus liquidos, bellove lacessit.
Sed cum spiritibus tenebrosis nocte dieque
Congredimur.
Facile est frenare rebelles
Affectus carnis.
Major inest vis illa homini, quæ flatile virus
Ingerit, et tonuem tenui ferit aere mentem.

Neque Prudentius omnem culpam in dæmonem rejicit, sed magna ex parte ad cordis animique motus rebelles revocat vers. 553.

Sed quid ego omne malum mundique, hominumque [maligni
Hostis ad invidiam detorqueo ? cum mala nostra
Ex nostris concreta animis, genus, et caput, et vim,
Quid sint, quid valeant, sumant de corde parenti ?
Ille quidem fomes nostrorum, et causa malorum est.
Sed tantum turbare potest, aut fallere, quantum
Nos volumus...
Gignimus omne malum proprio de corpore nostrum.

Plerique interpretantur, Apostoli verbis, *Adversus carnem et sanguinem*, homines intelligi. S. Hieronymus ad ea verba Prudentii interpretationem refert, nec videtur damnare (*a*). Cl. Teolius in comment. ad hunc Prudentii locum notavit, Estium sententiæ S. Pauli non alium commentarium adhibuisse quam hos poetæ nostri versus quos in eo maxime commendat, quod *mundus tenebrarum harum* dicatur esse mundus hic inferior, turbulentus, atque caliginosus, cui dæmones præpositi sunt merito transgressionis humanæ, sive ad tentandos homines, sive ad nocendum eis. **115** Certe Estius hanc interpretationis partem Prudentii auctoritate corroborat, eumque vocat *poetam theologum*. Sed in prima et præcipua parte a Prudentio dissidet, et verba *cum carne et sanguine* intelligi vult non de concupiscentiis, sed de hominibus.

CAPUT X.

Lectio editionis Vulgatæ Gen. III, 15, *Et ipsa conteret caput tuum, insigniter ex Prudentio confirmata.*

157. Objicitur præterea Prudentio, quod Gen. III, 15, ea verba legerit, quæ nunc revera in Vulgata editione leguntur : *Inimicitias ponam inter te et mulierem, et semen tuum, et semen illius : ipsa conteret caput tuum, et tu insidiaberis calcaneo ejus.* Prudentius Cathemerinωn 3, vers. 121 :

Conscia culpæ Deum pavitans
Sede pia procul exigitur.
Innuba femina quæ fuerat,
Conjugis excipit imperium,
Fœdera tristia jussa pati.
Auctor et ipse doli coluber
Plectitur improbus, ut mulier
Colla trilinguia calce terat.

A Sic coluber muliebre solum
Suscipit, atque virum mulier.
Ecce venit nova progenies,
Æthere proditus alter homo,
Non luteus, velut ille prior,
Sed Deus ipse gerens hominem,
Corporeisque carens vitiis.
Fit caro vivida, sermo Patris,
Numine quem rutilante gravis
Non thalamo, neque jure tori,
Nec genialibus illecebris
Intemerata puella parit.
Hoc odium vetus illud erat,
Hoc erat aspidis, atque hominis
Digladiabile dissidium,
Quod modo cernua femineis
Vipera proteritur pedibus.
Edere namque Deum merita
Omnia virgo venena domat :
Tractibus anguis inexplicitis
Virus inerme piger revomit,
Gramine concolor in viridi.

B Quid illustrius ad Vulgatæ lectionem confirmandam ? Quid clarius ad immaculatam Deiparæ conceptionem stabiliendam ? Aiunt hæretici Prudentium exemplar aliquod corruptum sacrorum librorum legisse. Sed cur corruptum illud erat exemplar ? quia scilicet ea verba ibi legit, quæ ipsi nollent scripta. Ita non alia ratione tueri possunt, lectionem Vulgatæ esse corruptam, nisi affirment, jam IV sæculo Prudentium aut uno aut pluribus exemplaribus corruptis usum fuisse. Quid ? quod interpretatio a Prudentio adhibita satis persuadet, non solum jam tunc passim ita legi, sed etiam ad B. Virginem, *omnia venena domantem*, *quod Deum edere merita fuerit*, hoc est, sine labe conceptam, locum illum **116** Genesis applicari ? C Non enim finges, aut, si tibi finges, mihi probabis, Prudentium ex uno vel altero corrupto exemplari ea verba arripuisse, quibus novam ipse suam interpretationem fundaret. Cur autem tam perspicuam Prudentii auctoritatem ii potissimum non urgent, qui B. Mariæ intemeratam conceptionem tot voluminibus editis propugnant ? Nam Alva, qui in ea causa effuse versatus est, in Militia conceptionis vix paucuios Prudentii versus, apud Eusebium Nieremberg a se lectos, in medium protulit (*b*). Melchior Canus, lib. VII de Loc. theolog., cap. 3, hac via potuisset argumentum Achillicum Erasmi refellere, quo is omnium sanctorum testimonio non se existimat obruendum, siquando universis repugnaverit : nam sancti omnes qui in ejus rei mentionem inciderunt, uno ore, ut D jactat Erasmus, asseverarunt B. Virginem in peccato originali conceptam. Canus *rem hanc*, *alias gravissimam, nullius in Christiana religione esse momenti* respondet. *Nulla*, inquit, *mihi, fateor ingenue, alia via*

(*a*) *Dicat quispiam : Hoc quod, ait, « Non est nobis colluctatio adversus sanguinem et carnem, » etc., ideo dici ut doceamur, ne ea quidem, quæ nobis ministrari vitia putamus ex carne, carnis esse vel sanguinis, sed a quibusdam spiritualibus nequitiis suggeri... Quia vult ergo, aiunt, Apostolus nos docere, non ex natura corporis et de materia carnis et sanguinis hæc vitiorum genera procreari, sed instinctu dæmonum, propterea ait, Non est nobis, etc. Ideo autem nunc eorum qui magicis infelices artibus serviunt, et facere ista perhibentur, exempla protulimus, ut retundamus eorum opinionem qui putant omnia vitia esse carnis et sanguinis, et nullam habere dæmones potestatem, ut nos incitent ad peccatum.* Et post multa : *Prolixius forsitan quam lector voluerit, de hoc capitulo disputatum sit : sed quæso det veniam difficultati ipsius loci, et personæ Ephesiorum, qui post artes magicas scire debuerant, a quibus fuissent aliquando decepti.*

(*b*) Plaza, aliique ne nominant quidem Prudentium. Et hoc maxime desideratur in opere Plazæ ita inscripto : *Causa immaculatæ conceptionis SS. Matris Dei Mariæ dominæ nostræ sacris testimoniis ordine chronologico, utrinque allegatis, et ad examen theologico-criticum revocatis, agitata, et conclusa, auctore Benedicto Plaza S. I. Panormi* 1747.

patuit ad illud Erasmi argumentum eludendum, quo A sanctorum auctoritatem acute ille quidem tentavit eludere. In Prudentio autem videre licet piam sententiam, non solum qualem theologi explicant, sed etiam qualem pictores vivis coloribus exprimunt, depicta imagine Deiparæ, cujus pedibus *cernuus anguis proteritur, tractibus inexplicitis virus inerme revomens.*

138. Idem Canus inter menda quæ ex incuria videlicet typographorum, aut eorum qui exscripsere, imperitia in sacris Litteris obrepserunt, enumerat cum locum Genesis, *Et ipsa conteret caput tuum* pro *Et ipsum*, nempe semen, aut *ipse*, quod putat posuisse primum interpretem, qui semen in masculino genere transtulit, rem significatam perpendens, ex Hieronymo in Quæst. Hebr. In eadem sunt sententia cum alii, tum Natalis Alexander in dissert. de Vul- B gata S. Script. versione. Sed non advertunt potuisse esse corruptum textum Hebræum, cum revera Bellarminus, lib. II de Verbo Dei, cap. 12, legerit codicem in quo scriptum erat Hebraice *ipsa*. Et quod vox Hebræa quæ per *ipsum* redditur, significet etiam *ipsa*, quamvis minus frequenter ita accipiatur, docent auctores linguæ Hebraicæ peritissimi. S. Augustinus ad editionis nostræ lectionem accedit lib. XI de Genesi ad lit., cap. 36 : *Inimicitias ponam inter te et mulierem, et inter semen tuum et semen illius. Ipsa*
117 *tibi servabit caput, et tu servabis ejus calcaneum.* Et lib. II de Genesi adversus Manichæos, cap. 6 : *Ipsa tuum observabit caput, et tu calcaneum illius.* Pariter S. Ambrosius, de Fuga sæculi cap. 7 : *Ipsa tibi observabit caput; et tu illius calcaneum.* Claudius Ma- C rius Victorius sæculo V in Genesin :

Peditus repes, et pectore prono,
Teque tuæ mulier permet cum semine, cujus
Callidus extremis tantum insidiabere plantis,
Ut trepidans etiam capiti vestigia figat.

Eadem ætate Alcimus Avitus Viennensis episcopus, Vulgatæ lectionem Prudentiique interpretationem secutus est lib. III Genes. :

Olim erit, ut sexum muliebrem pronus adores,
Cujus tu quamquam pavidæ insidiabere calci,
Conteret una caput tandem tibi femina victrix,
Nascendumque etiam tali de stipite germen.

Alios recentiores omitto. Hæc enim abunde sufficiunt, ut penitus refellatur Abrahamus Costerus in suo libello : *Vindex loci S. Scripturæ Genes. III, 15, a vitiosa interpretatione de B. Virgine Maria, quæ in Bibliis* D *Ecclesiæ Romanæ jam diu inveteravit*, qui exstat vol. II Thesauri libr. philog. et historic. Thomæ Crenii. Costerus cap. 5 fidenter ait : *Lectio hæc*, IPSA CONTERET, *nondum inventa fuit Augustini tempore*, et cap 15 : *Quamvis ergo Patrum quidam* to IPSA *retineant, prædicatum tamen* CONTERET CAPUT *nec agnoscunt, nec exponunt.* Quod ideo dicit, quia nonnulli legerunt : *ipsa* OBSERVABIT. Neque verius eodem cap. oppugnat Franciscum Brugensem, qui probat lectionem, IPSA CONTERET, textui Hebraico non repugnare. Negat ibidem commoda expositione, quam Bellarminus, Brugensis, aliique exhibent, lectionem Vulgatam accipi posse. Verum Heterodoxus Grotius ingenue fatetur sensum satis commodum ex ea lectione erui. Hoc tamen fateor, antiquiorem nostro poeta neminem a me visum, qui clare legerit CONTERET, sed non dubito quin alii præcesserint : et hymni quidem Prudentiani, in multis ecclesiis celebrati, satis probant quam communis tunc fuerit sententia de Virgine *conterente caput serpentis*, hoc est, peccatum originale, ut SS. Patres et interpretes exponunt. Mazochius in addit. ad Junium, pag. 990 tom. III calend. præclare Ambrosii locum serm. 22 in psal. CXVIII, pro sententia pia explicat.

CAPUT XI.

Ritus ecclesiastici, qui nunc vigent, Prudentii ævo in Ecclesia usitati. Luminum usus, et coma.

118 139. Solent hæretici (atque utinam ii soli essent!) cæremonias pene omnes, præsertim, quas Romana adhibet Ecclesia, contemnere, et cum ipsis venerabilis antiquitas objicitur, aut negant sub ipso nascentis Ecclesiæ initio eas fuisse adhibitas, aut ex C ethnicismo et Judaismo originem trahere respondent. In quo parum vident, sive cæci omnino sunt, ducesque cæcorum. Quod enim ad priora tria sæcula appellant, primum plurima perierunt documenta, ex quibus hæc ipsa quæ desiderant, possent illustrari. Quam multa enim sunt quæ ex *uno tantum aliquo libro exstante* ad nostram notitiam devenerunt? quæ, si is liber periisset, eodem jure nunc negarentur. Deinde in iis quæ ad cultum publicum præsertim circa templa, altaria eorumque ornatum et splendorem pertinent, norma religionis congruentius ex IV sæculo, in quo pax reddita est Ecclesiæ, peti debet, quam ex tribus præcedentibus, in quibus Christiani non ea omnia certe quæ vellent, poterant exsequi (*a*). Cum autem cultus erga Deum externis quibus- D dam ritibus, et cæremoniis debeat exerceri, eorum vero rituum numerus sit quodammodo circumscriptus, et a natura sit comparatum certa obsequii, et reverentiæ signa exhibere, quæ fere apud omnes gentes

(*a*) Neque enim Lutherus, Calvinus aliique hujuscemodi reformatores melius norunt quænam fuerit consuetudo, quænam mens Ecclesiæ tribus primis sæculis, quid magis post Ecclesiæ pacem deceat, quam SS. illi Patres, doctores et episcopi, quorum consiliis et doctrina tantopere ipsa Ecclesia sæculo IV floruit. Joannes Marangonius librum edidit : *Delle cose gentilesche e profane trasportate ad uso ed ornamento delle chiese.* Petro Lazzeri, claro in theologia et historia ecclesiastica nomini, displicet hæc Marangonii aliorumque opinio; qui in dissertatione seu diatriba, *De falsa veterum Christianorum rituum a ritibus ethnicorum origine, a Petro Rinaldi in collegio Romano habita anno* 1777, probat. 1° nullum afferri argumentum quo nostrorum rituum a ritibus ethnicorum origo vere demonstretur; 2° nullam assignari cæremoniam veterem a catholica Ecclesia communiter observatam, quæ multo melius atque commodius repeti aliunde non possit; 3° spectata SS. Patrum doctrina et veteris Ecclesiæ disciplina, originem, quam illi volunt, assignari nullo modo posse. Loquitur de quatuor primis sæculis, et illud urget, naturæ legem ipsam, atque instinctum ad quasdam cæremonias quasi manu tempore omni deduxisse, non minus quam ad alias actiones, ut manducandi, bibendi, vestibus se induendi.

eadem sunt, non est mirandum, multoque minus **119** A reprehendendum, si in ecclesia catholica etiam a tempore apostolorum consuetudines aliquæ fuerint inductæ, quarum similes ab ethnicis celebrabantur. Gentiles ex Hebræis sumpsisse pene omnem rationem et modum, quo deos suos colerent, demonstratum est in dissertatione tom. VII Antiquit. Græc. Gronov., pag. 1: *Danielis Clasenii theologia gentilium, seu demonstratio, qua probatur, gentilium theologiam (ceu tenebras), deos, sacrificia, et alia ex fonte Scripturæ (ceu luce) originem traxisse.* Demum Hebræi a Deo edocti fuerunt quibus eum ritibus venerari deberent, adeoque sapienter primi christiani fecerunt, dum ad veterem populi Israelitici disciplinam nonnullas suas cæremonias stabilierunt pro ea potestate quam Christus Ecclesiæ suæ concessit novas condendi leges, B prout res ipsa et tempora opportunius exigere viderentur.

140. His rationibus vindicatur Prudentius, quem acatholici et semicatholici accusant, quod ritus veteres ecclesiasticos, quos nunc ipsi reprobant, graphice descripserit. Nam cum viri hujus nobilissimi, inter sæcularia negotia versati, pietas, qua ipsemet sepulcris sanctorum advolvebatur, martyres ferventissimis precibus sibi patronos invocabat, eorum venerationem promovebat, hos novatores a sua sententia deterrere omnino deberet, non alia ratione se expediunt, nisi superstitionis vocabulo temere et importune adhibito. Neque ego negaverim, ignaros homines interdum ad superstitionem declinare. Sed præterquam quod nostri sæculi mores multo magis C impietatis vitio quam superstitionis laborant, superstitio quæ in his ritibus nonnunquam obrepit, non est peccatum legum, sed hominum, qui difficulter in media virtute consistunt. Memini in Annalibus Linguett me legere, eum Londini dum versaretur, valde miratum fuisse superstitionem gentis, quam cum ipse antea inter catholicos solos regnare credidisset, comperit æque vel magis apud Anglos triumphare. In alio, sed non multum dissimili genere reformatorum inconstantiam notare licet. Nam Romæ videmus sæpe, et aliis etiam in urbibus alii videbunt, eos, quos ipsi episcopos et prædicantes seu pastores habent et vocant, non alia re valde excellere, neque ut excellant laborare, nisi ut bene equitent, perite saltent, et a viris sæcularibus neque habitu, neque moribus discer- D nantur. Et tamen hæc ab ipsis hæreticis in primis fuit prætexta causa dissensionis a capite. Aiebant clerum Romanum corruptum esse, reformatione indigere. Ipsi autem, dum cupiunt vitare Charybdim, inciderunt in Scyllam, vel dicam melius, inciderunt in Scyllam, neque Charybdim vitarunt. **120** Facile esset totam hanc controversiam adversus recentes quasdam novitates instruere; nam etiam nunc sunt qui novitatem in antiquitate rimantur, ut de sui temporis hæreticis acute dixit Maldonatus ad cap. I Joan. vers. 1 (*a*). Verum res ipsa, me tacente, loquitur. Unum afferam exemplum de usu luminum, ne a Prudentio nostro recedam.

141. Benedictus XIV, lib. I, cap. 3, de Sacrificio missæ contra Vertum et Joachimum Hildebrandum B ostendere conatur, primis Ecclesiæ sæculis adhibita a Christianis lumina non solum ad depellendas tenebras, sed etiam ex symbolica causa in Veteri Novoque Testamento indicata. Hildebrandus fatetur sæculo IV usum luminum Christianos retinuisse, sub finem demum sæculi IV monumenta exstare, quod lumina accendi consueverint, etiam cum jam illuxisset dies. In lege veteri mystica magis de causa quam ad fugandas tenebras lumina accendi consuevisse, ex candelabro templi recte colligas. Revera accensio luminum honoris loco apud veteres habita est. Machab. II. IV, 22, Antiochus in Hierusalem *magnifice a Jasone et civitate susceptus, cum* FACULARUM LUMINIBUS, *et laudibus ingressus est.* Cicero lib. III de Officiis: *Marius a subselliis in rostra recta: idque quod* C *communiter compositum fuerat, solus edixit. Et ea res, si quæris, ei magno honore fuit. Omnibus vicis statuæ factæ: ad eas thus et cerei.* Eccur igitur hic honor Deo habendus non erit? At primis Ecclesiæ sæculis consuetudo non erat accendendi lumina interdiu. Concedam non constare de ea consuetudine: at reipsa non fuisse, *siquando* ad Ecclesiam Christiani *interdiu* convenerint, nunquam evinces. Imo vero ex iis quæ habet Prudentius hymno 5, ut nihil nunc dicam de candelabris aureis persecutionum tempore, de quibus rursus num. 152, arguo, lumina etiam cum noctu accendebantur, non tantum ad tenebras depellendas, sed præcipue ad honorem Deo præstandum, sive multitudinem consideres, sive ritus, fuisse adhibita (*b*).

(*a*) *Vertit forte quidam nostra memoria pro* VERBO SERMONEM... *secuti sunt novitatem omnes hæretici... Darem aliquam veniam, si secuti fuissent antiquitatem, in qua, ut statim indicabimus, multi ita verterunt. Sed indignor hæreticorum ingenium diverticula sectantium, nec alia ratione vocantium* SERMONEM, *quam quia nos* VERBUM *appellamus, et* NOVITATEM QUÆRENTIUM IN ANTIQUITATE. *Nam etsi id antiquum aliquando fuit, tamen quia jam fuerat obsoletum jam est novum.*

(*b*) Relege hymnum de novo lumine sabbati Paschalis: *Inventor rutili, dux bone, luminis... Lucem redde tuis, Christe, fidelibus... Incussu silicis lumina nos tamen Monstras saxigeno semine quærere, Ne nesciret homo, spem sibi luminis In Christi solido corpore conditam.... Vivax flamma viget, seu cava testula Succum linteolo suggerit ebrio, Seu pinus piceam fert alimoniam, Seu ceram teretem stuppa calens bibit..., Splendent ergo tuis muneribus, Pater, Flammis mobilibus scilicet atria; Absentemque diem lux agit æmula, Quam nox cum lacero victa fugit peplo. Sed quis non rapidi luminis ardxam, Manantemque Deo cernat originem?... Pendent mobilibus lumina funibus, Quæ suffixa micant per laquearia, Et de languidulis fota natatibus Lucem perspicuo flamma jacit vitro. Credas, stelligeram desuper aream Ornatam geminis stare trionibus, Et, qua bosphoreum temo regit jugum, Passim purpureos spargier hesperos.* Visne audire causam tot tamque varii generis luminum? Ita ergo pergit Prudentius: *O res digna, Pater, quam tibi roscidæ Noctis principio grex tuus offerat, Lucem qua tribuis nil pre-*

CAPUT XII.

Celeberrimum apud veteres Christianos pervigilium Paschæ Prudentii versus de novo lumine sabbati paschalis, verus titulus hymni quinti Cathemerinωn.

121 142. Quoniam Prudentius in laudato hymno v Cathemerinωn pervigilium ad resurrectionem dominicam describit, inde verum ejus titulum eruam ac vindicabo. Codices Heinsii habent, *Ad incensum lucernæ*, quod ipsi arridet, quia ritus cerei paschalis Prudentii ævo ignotus erat. In cod. Ratisb. idem est titulus. Hanc inscriptionem plerique recentiores sequuntur in editis, nisi quod aliqui, *Ad incensionem* vel *accensionem lucernæ* scribunt. Rodolphus Hospinianus, de Origine festor. Christ., agens de sabbato sancto allegat Naogeorgeum lib. IV regni papistici, describentem ritum benedicendi cereum paschalem, quem superstitiosum dicit. Idem Hospinianus hunc ritum Zosimo Pontifici circa annum 420 ex Libro Pontificali, Alcuino, Amalario, Rabano, Walafrido, Micrologo, Ruperto Tuitiensi, aliisque ascribit : ex aliis (qui minime sunt cum prioribus conferendi) Theodato (quem Theodorum, seu Theodoton appellant) circa annum 615, seu Honorio I circa annum 622 adjudicat. Notat, circa annum 627 in Gallicia morem non fuisse lucernam et cereum consecrandi : quippe cum cap. 8 concilii Toletani IV statuatur, propter unitatem pacis in illis etiam Ecclesiis ritum illum benedicendi esse instituendum. Ex quibus colligit, hymnum v Cath., non esse inscribendum *ad accensionem cerei paschalis*. **122** Utitur his rationibus, quod Zosimus 40 annis post Prudentium tenuit pontificatum : in quo egregie fallitur. Nam Zosimus anno 417 pontifex est electus, Prudentius vero anno 405 scribebat, neque constat quo anno inde e vita excesserit. Præterea ait Hospinianus, omnes hymnos libri Cathemerinωn scriptos esse non pro certo aliquo die anni, sed esse generales, et convenire titulo libri *Cathemerinωn*, seu *Diurnorum*. Sed non minus hoc loco hallucinatus est : nam hymnus *Jejunantium*, *Post jejunium*, *Omni hora*, *In exsequiis defunctorum*, VIII *Kal. Jan.*, *in Epiphania Domini*, non magis titulo Cathemerinωn conveniunt, quam hymnus qui solum sabbato sancto caneretur.

143. Validior videri potest alia ratio, ex ordine petita quo hic hymnus v ponitur inter hymnum *Post cibum* et hymnum *Ante somnum*, ac proinde ad horam lucernarii est referendus. Riscus, tom. XXXI Hisp. Sacr., hanc sententiam tanquam exploratam habet, asserens hunc hymnum esse quotidianum vespertinum ex ordine hymnorum usque ad septimum per ordinem distributorum ; nihil referre quod Prudentius quædam de nocte paschali afferat, quia in hymnis solet res eas memorare quæ horis quibus hymni decantantur acciderunt, et ex sacris Litteris constant. Et, *ut vineta egomet cædam mea*, ego affir-

A maveram Hymnodi Hispani in notis ad hymnum S. Laurentii, male a quibusdam hunc hymnum inscribi, *Ad incensum cerei paschalis*, sermonemque in eo esse non de cereo paschali, sed *de cereo qui quotidie accendebatur*, quemadmodum Græci habebant hymnum qui singulis noctibus dicebatur, cum primum lumen inferebatur, de quo agit S. Basilius lib. de Spiritu sancto. Confirmari posset hæc opinio, quod in hoc quoque hymno Prudentii doxologia SS. Trinitatis exprimitur, *Per Christum genitum*, quam in Græcorum hymno vespertino laudat Basilius. Cæterum etsi neque nunc quidem probem titulum, *Ad incensum Cerei paschalis*, tamen de re ipsa longe diverso modo sentio. Scio quædam ex hoc hymno optime quadrare in officium ecclesiasticum quod olim

B dicebatur *lucernarium*, et a S. Ambrosio lib. III de Virg., cap. 4, *Hora incensi*, a Cassiano lib. III, cap. 3, *hora lucernalis*. In concil. Tolet. I, cap. 9, *Lucernarium vero nisi in ecclesia non legatur*. Vide notam Garsiæ Loaysæ, qui probare vult *lucernarium* ad nostras vesperas pertinere. Hymnus quidem X Ennodii, qui *vespertinus* dicitur, ad lucernarium est compositus sine ulla controversia.

144. Quamvis autem hymnus Prudentii eo ordine collocetur quo hymnus vespertinus quotidianus deberet reponi, non propterea **123** inferas quotidianum esse. Nam cum in eo hymno multa sint quæ apte cadunt in hymnum vespertinum, et præterea in principio noctis sabbati paschalis caneretur, non absurde is locus illi datus est, sive ab

C auctore, sive, ut ego magis credo, ab iis qui postea opera compegerunt, et hunc hymnum separatum inter alios cathemerinos collocarunt. In editione Aldi bis editus est, primum statim post Psychomachiam et ante librum Cathemerinωn, tum inter hymnum IV et VI Cathemerinωn ; ex quo patet eos versus ab Aldo fuisse seorsum repertos, quamvis in libro quoque Cathemerinωn fuerint inserti. Jam notavi num. 103, editum fuisse hunc hymnum, ita inscriptum, *De phase populi Israelitici*. In Hymnariis V. Cardinalis Thomasii modo inscribitur, *Ad incensum lucernæ*, modo *ad benedictionem cerei paschalis*, prout ad hunc vel alium usum ab Ecclesiis adhibebatur. In Ordine Romano veteri legitur : *Ordo de sabbato sancto in die. Aliqui tamen hic cantant hymnum*

D *Prudentii : Inventor rutili, dux bone, luminis*. In officio Isidoriano idem hymnus cantatur aliqua ex parte in primo dominico post octavam Epiphaniæ ad vesperas. Blanchinius in Annot. ad codic. Veron. retinet titulum, *Ad incensum lucernæ*, sed multis probat, a Prudentio hymnum fuisse compositum pro benedictione cerei paschalis. Cui etsi aliquatenus assentior, non possum tamen quin animadvertam, rem non esse existimandam ex ideis et consuetudinibus postea inductis, sed ad sua principia revocan-

tiosius, Lucem, qua reliqua præmia cernimus. Tu lux vera oculis, lux quoque sensibus, Intus tu speculum, tu speculum foris, Lumen, quod famulans offero, suscipe, Tinctum pacifici chrismatis unguine. S. Hieronymi tempore hæc erat objectio Vigilantii et hæreticorum adversus catholicos, quod ecclesiastico ritu lumina accenderent. Vide num. 102.

dam. Plerique enim res veteres ex novis judicant, et A tales fuisse illas sibi fingunt quales hæ interdum sub iisdem nominibus, sed diversa ratione peraguntur (a). Hymnus Prudentii, quacumque demum ex causa fuerit ab eo confectus, potuit adhiberi vel ad benedictionem lucernæ et cerei, quam Mozarabes in usum induxerant, vel ad benedictionem cerei, quæ jam tempore S. Ennodii in consuetudinem venerat, cujus duæ exstant benedictiones eisdem sententiis conceptæ, vel denique ad horam lucernarii. Hinc diversi tituli orti sunt, quorum nullum probo (b). Quem ergo titulum dabo? Non omnino displicet titulus, **124** *Ad incensum*, quin aliud addatur, aut *Ad incensum luminis*. Sed magis arridet inscriptio Aldi, non inter hymnos cathemerinos, ubi dicitur, *Ode ad accensionem lucernæ*, sed quam ponit ex aliquo codice B separato : *Versus Aurelii Prudentii de novo lumine sabbati paschalis*. Vides inscriptionem non monachicam, neque ex aliquo breviario petitam, aut a recentioribus excogitatam : quam retinuit Sixtus Senensis lib. VI Biblioth. sanct., cap. 47, de quo lege infra p. 183.

145. Vide nunc quam apte rei conveniat inscriptio. *De novo lumine*, inquit ; id enim est, quod ait Prudentius :

Incussu silicis lumina nos tamen
Monstras saxigeno semine quærere.

Qui ritus etiam nunc servatur in benedictione cerei paschalis. Non addit autem, *cerei*, vel *lucernæ*, quia in festo quod Prudentius celebrat, non solus cereus, neque sola lucerna, sed præter cereum et lucernam C tædæ etiam accendebantur (c). Apposite vero in titulo adjungitur, *sabbati paschalis*. Nec levis est error negare compositum fuisse hymnum ad pervigilium Paschæ celebrandum : in quem non tantum ipse olim incidi, sed alii doctiores sunt delapsi. Ita enim vers. 125 et seqq.

Sunt et spiritibus sæpe nocentibus
Pœnarum celebres sub Styge feriæ
Illa nocte, sacer qua rediit Deus
Stagnis ad Superos ex Acheronticis.
Non sicut tenebras de face fulgida
Surgens oceano lucifer imbuit,
Sed terris Domini de cruce tristibus
Major sole novum restituens diem.
Marcent suppliciis tartara mitibus,
125 Exsultatque sui carceris otio
Umbrarum populus liber ab ignibus,
Nec fervent solito flumina sulphure.
Nos festis trahimus per pia gaudia D
Noctem conciliis, votaque prospera
Certatim vigili congerimus prece,
Extructoque agimus liba sacrario.

Pervigilium sabbati paschalis clare describitur, cujus nox a Christianis *festis conciliis per pia gaudia, votaque prospera* trahebatur. Itaque pro *Illa nocte, sacer qua rediit Deus*, libenter legerem *Ipsa nocte*, si per membranas liceret. Sensus tamen semper est hic, quem explico, sermonem esse non de hora lucernarii singulis quibusque noctibus, sed de pervigilio sabbati paschalis.

146. Ac ne dubites, scias velim in his vigiliis paschalibus morem fuisse Christianis sacra se eucharistia reficiendi, ut liquet ex verbis S. Gregorii Nazianzeni afferendis num. 149. Hæc præcepti communionis paschalis est origo. Quo pertinet causa martyrii S. Hermenegildi a S. Gregorio Magno narrata B lib. III Dialogorum, cap. 31 : *Superveniente autem paschalis festivitatis die, intempestæ noctis silentio ad eum perfidus pater Arianum episcopum misit, ut ex ejus manu sacrilegæ consecrationis communionem perciperet*. Hujus quoque ritus meminit Prudentius, qui postquam descripsit iter populi Israelitici ait :

Hæc olim patribus præmia contulit
Insignis pietas numinis unici,
Cujus subsidio nos quoque vescimur,
Pascentes dapibus pectora mysticis...
Nos festis trahimus per pia gaudia
Noctem conciliis. .
Extructoque agimus liba sacrario.

Igitur vel ex solo Prudentii hymno hoc festum in Ecclesia veteri agnoscendum esset, ex quo adhuc C vestigia permanent in benedictione cerei paschalis. Etenim quemdam ritum benedicendi et consecrandi lumen Prudentii ævo fuisse usitatum, hi ejus versus demonstrant :

Lumen, quod famulans offero, suscipe,
Tinctum pacifici chrismatis unguine.

Quo magis confirmatur non esse hunc hymnum vespertinum singulis noctibus concinendum, aut in hunc usum confectum.

147. Sed multis præterea ostendi potest, solemnem hunc fuisse in Ecclesia antiqua morem celebrandi pervigilium Paschæ, in quem propterea optime cadit hymnus Prudentianus. Tertullianus lib. II ad Uxorem, cap. 4, de gentili qui uxorem Christianam duxisset loquens : *Quis*, inquit, *solemnibus Paschæ abnoctantem (uxorem) securus sustinebit?*

(a) Adamus Siberus in Scholiis ad hunc hymnum ponit titulum, *Ad lucernam cerei*, addens, *qui accendebatur appetente vespera ejus noctis quæ diem festum resurrectionis dominicæ antecedit, quam quidem noctem insomnem traducere religionis, non superstitionis gratia, solebant Christiani*. Quæ nobis valde favent.

(b) In editione Parmensi retinetur titulus *Ad incensum lucernæ*, et ex ordine hymnorum defenditur, quintum hunc hymnum de vesperis intelligi, *in quibus solemni more in dies accendi lucernas Prudentii ævo mos erat... Et psalmus* CXL, *qui in eo recitari solebat, auctor Constitutionum emphatice vocat eum* PSALMUM LUCERNALEM. *Ex his infert clarissimus Thomassinus Tract. de Festis a Carolo Guieto lat. edit. lib.* II, *cap.* 24, *hunc hymnum ad accendendas in lucernario, seu vesperis quotidianis, lucernas compositum fuisse*. Carolus Guyetus S. I. anno 1657, *Tractatum de Festis* Latine a se compositum edidit, Thomassinus anno 1683 aliud opus sub hoc titulo Gallice. Distinguenda sunt hæc duo opera, post simul impressa. Vide Bibl. rit. cl. Zachariæ.

(c) *Ne nesciret homo spem sibi luminis In Christi solido corpore conditam : Qui dici stabilem se voluit petram, Nostris igniculis unde genus venit. Pingui quos olei rore madentibus Lychnis, aut facibus pascimus aridis. Quin et fila favis scirpea floreis Presso melle prius collita fingimus. Vivax flamma viget, seu cava testula Succum linteolo suggerit ebrio, Seu pinus piceam fert alimoniam, Seu ceram teretem stuppa calens bibit... Splendent ergo tuis muneribus, Pater, Flammis mobilibus scilicet atria.*

Eusebius lib. VI Hist., cap. 34, cum notis Valesii **126** memini precationum quæ in postrema Paschæ vigilia fiebant sub Philippo imperatore. Lactantius lib. VII, cap. 19 : *Et hæc est nox, quæ a nobis propter adventum Regis ac Dei nostri pervigilio celebratur. Cujus noctis duplex ratio est, quod in ea et vitam tum recepit, cum passus est, et postea orbis terræ regnum recepturus est* (*a*).

148. Ex traditione apostolica consuetudinem hujus pervigilii frequentandi permanasse tradit S. Hieronymus lib. IV in Matth. cap. XXV, ad verba, *Media autem nocte clamor factus est*, etc. *Subito enim quasi intempesta nocte, et securis omnibus, quando gravissimus sopor est, per angelorum clamorem et tubas præcedentium fortitudinum Christi resonabit adventus. Dicamus aliquid, quod forsitan lectori utile sit. Traditio Judæorum est Christum media nocte venturum in similitudinem Ægyptii temporis, quando Pascha celebratum est, et exterminator venit, et Dominus super tabernacula transiit, et sanguine agni postes nostrarum frontium consecrati sunt. Unde reor, et traditionem apostolicam permansisse*, (fortasse legendum, *permanasse*) *ut in die vigiliarum Paschæ ante noctis dimidium populos dimittere non liceat, exspectantes adventum Christi. Et postquam illud tempus transierit, securitate præsumpta, festum cunctos agere diem. Unde et Psalmista dicebat : Media nocte surgebam ad confitendum tibi super judicia justificationis tuæ.* Atque hæc est causa cur Prudentius liberationem et egressum populi Israel ex Ægypto pluribus strophis canat :

> Moses nempe Deum spinifera in rubo
> Vidit conspicuo lumine flammeum.

Comparant etiam SS. Patres populo Israelitico ex Ægypti tyrannide liberato justos, a resurgente Domino in cœlum evocatos, ut S. Gregorius Nazianzenus orat. in Pascha, et in tardita em : *Hodie Ægyptum omnino fugimus, et amarulentum illum Pharaonem* (*b*).

149. Præclare vero de accensione luminum in pervigilio Paschæ S. Gregorius Nazianzenus oratione II in Pascha : *Hæc nobis* **127** *festivitatum festivitas, et celebritatum celebritas .... Præclara quidem nobis fuit hesterna* FACIUM AC LUMINUM *gestatio* (*quam privatim juxta publiceque peregimus omne genus hominum ferme, atque omnes magistratu et dignitate insignes*, LARGO IGNE *noctem collustrantes, etc.*). *At hodierna præclarior et excellentior. Nam* HESTERNUM LUMEN *magni illius luminis exsurgentis prænuntium erat, ac veluti profesta quædam animorum voluptas.* Et oratione in laudem patris sui mortui, quæ est XIX, pag. 304 : *Morbo igitur laborabat, ac morbi tempus erat sanctum, et celebre Pascha, dies dierum rex, ac* SPLENDIDA ILLA NOX *peccati tenebras solvens, in qua nos cum* MAGNA LUMINIS COPIA SALUTIS NOSTRÆ FESTUM CELEBRAMUS... *Mysterii tempus aderat* (*c*). Eusebius lib. IV de Vita Constantini, cap. 22 : *Ipse vero* (Constantinus) *ut pote sacrorum mysteriorum particeps... in ipsis salutiferæ festivitatis diebus, disciplinæ atque exercitationum vigorem intendens, cunctis animi et corporis viribus collectis, pontificis atque hierophantæ munere fungebatur. Et ipse quidem cæteris omnibus præibat ad festi celebrationem. Sacram autem vigiliam* IN DIURNUM SPLENDOREM *converterat, accensis tota urbe cereorum quibusdam columnis per eos quibus id operis erat injunctum. Lampades quoque accensæ cuncta passim loca illustrabant : adeo ut hæc mystica vigilia quovis vel splendidissimo die illustrior redderetur.* Valesius notat Christianos intra ecclesiam dumtaxat cereorum maximam copiam accendere consuevisse, Constantinum in honorem tantæ festivitatis cereos extra ecclesiam accendi jussisse ; columnas illas cereas designare cereum Paschalem, de quo Barnabas Brissonius singularem librum scripsit. S. Zeno Veronensis in Sermone I ad neophytos ejusdem pervigilii lumina indicat : *Post devotissima completa expiationis sacræ casta jejunia, post* CLARISSIMÆ NOCTIS *suo sole dulces vigilias* (*d*).

(*a*) Quem locum præ oculis habuit Isidorus Etymol. lib. VI, c. 17 : *Cujus* (Paschæ) *nox ideo pervigil ducitur propter adventum Regis ac Domini nostri, ut tempus resurrectionis ejus nos non dormientes, sed vigilantes inveniat : cujus noctis duplex ratio est, sive quod in ea vitam tunc recepit, cum passus est, sive quod postea eadem hora qua resurrexit, ad judicandum venturus est.* Quod a nobis fuit animadvertendum, quia in notis ad Etymolog. Isidori indicatus non est locus Lactantii, ut alii aliorum solent indicari.

(*b*) Hinc Prudentius v. 109 : *Fessos ille vocat per freta sæculi, Discissis populum turbinibus regens. Jactatasque animas mille laboribus Justorum in patriam scandere præcipit. Illic purpureis tecta rosariis Omnis fragrat humus*, etc. Eodem pertinent sermones S. Zenonis Veronensis, et Tractatus S. Gaudentii Brixiensis episcopi *de Exodo in hoc pervigilio*, ac fere tota benedictio cerei Paschalis, *Hæc nox est, in qua primum patres nostros filios Israel eductos de Ægypto*, etc., cujus sententiæ omnes in Prudentio leguntur.

(*c*) Nicetas in orat. II Nazianzeni de Paschate : *Præclara etiam fuit hesterna luminum celebritas, hoc est, cœtus ille qui ad vesperam magni sabbati celebrabatur. Pervigilem enim noctem traducebant usque ad horam septimam cantantes ac lampades [illegible], atque imminentem Servatoris nostri resurrectionem exspectantes.* Quæ Prudentii hymno [illegible].

(*d*) [illegible] sermones ejusdem Zenonis de Exodo, ubi etiam tractatus S. Gaudentii Brixiensis episcopi in Exodum, *de nocte Vigiliarum, de Paschæ observatione*, ubi tract. IV, in principio *splendidissimam noctem vigiliarum* vocat. In Constit. Apostol. cap. 18 lib. V agitur *de pervigilatione magni sabbati, et de die resurrectionis*, ubi etiam sacrificium fieri ante jejunii solutionem præcipitur. Adelhelmus de Laude Virgin. cap. 16 : *In vigiliis paschalibus quando reciprocis annorum circulis anastasis dominica solitæ solemnitatis tripudio celebratur, fortuito contigit ut [illegible] de lampadibus ecclesiæ pinguis olei liquor opportunus deesset.* Vide Chrysostomum in *Genesim cap.* 14 *homil.* XXX. Nebrissensis nostræ opinioni assentitur, qui, etsi hymnum inscripserit *Ad accensionem lucer. æ*, tamen ait : *Hic hymnus in principio noctis, cum lumina accenduntur, cantari debet ; vel* POTIUS, ET PECULIARITER IN SABBATO SANCTO, *cum lumina nova incenduntur, vel incendi deberent.* Et ad versum, *Illa [illegible]*

128 150. Hæc ita clara sunt, ut qui ulterius dubitet an a Prudentio hymnus de novo lumine sabbati paschalis ad noctem vigiliarum Paschæ celebrandam compositus fuerit, in media luce ac die cæcutire videatur. Quamvis autem inde origo benedictionis cerei paschalis petenda sit, tamen hæ voces, *cereus paschalis*, et quidam ritus in benedictione adhibiti recentiores fortasse sunt, ex quo factum est ut benedictio hujusmodi huic vel alii pontifici Romano tribuatur, quod formulam aliquam præscripserit, aut veterem hanc institutionem ad universam Ecclesiam extendi voluerit. Existimo etiam S. Hieronymi et Prudentii temporibus posteriorem esse Sermonem *de Cereo paschali* inscriptum inter opera S. Hieronymi, ubi notat Auctor : *Lege Pentateuchum, instrumentum percurre vetus : nusquam in Dei sacrificiis mella, nusquam ceræ usum, sed lucernarum lumina, et oleo fotos videbis igniculos... Novos percurre libros... nunquid alicubi cereus?* Carmen de Cereo paschali habet Drepanius Florus, non Christianorum poetarum vetustissimus, ut appellat Baronius ad diem 8 Maii Martyr. Rom. an., sed sæculo tandem IX florens. Pervigilium etiam Paschæ celebrat :

> Hunc ut per totam possimus ducere noctem,
> Inferimus claros sacris altaribus ignes.

Animadverto præterea aliquod videri superesse vestigium de novo lumine, quod incussu silicis accendebatur, in Orientis regionibus apud Liberium a Jesu tom. III. Controv. ex posthumis, col. 712 et seq. *De igne, quem schismatici miraculosum vocant, et fingunt*, ubi refert olim revera miraculum contigisse ut die sabbati sancti ignis e cœlo descenderit in ecclesia Hierosolymitana. Idem col. 600 et seq. Armenorum fabulam et ritum, qui summo mane diei Resurrectionis cereos accendunt ex quodam lumine divinitus, ut venditant, accepto, exponit et exagitat. Quæ omnia libenter ego congessi, non solum ut hymnum Prudentii ejusque titulum illustrarem, sed etiam in gratiam optimi et religiosissimi principis Ferdinandi Borbonii Ducis Parmensis, quem pervigilium Paschæ ex veteri more, Constantini Magni exemplo, quamvis dispari modo, Pio VI pontifice maximo ultro annuente, celebrare ex idoneis auctoribus accepi.

129 151. Quibus expositis, evidenter demonstrata est antiquissimorum et felicissimorum temporum pietas in luminum usu, copia, et cæremoniis (*a*). Sed ad redarguendum ætatis nostræ impietatem abundare adhuc volo allatis in medium nonnullis S. Paulini Nolani versibus. Natali 9 de Adventu Nicetæ episcopi e Dacia, qui ad natalem 5 Felicis occurrerat :

> Ecce vides, quantus splendor, velut æde renata
> Rideat : insculptum camera crispante lacunar
> In medio mentitur ebur ; tectoque superne
> Pendentes lychni spiris retinentur ahenis.

Plura alia aliis in locis Paulinus (*b*) ; quem Prudentio in his controversiis sæpius addere juvat, quod neque illi objici possunt præjudicatæ opiniones a puero inter ecclesiasticos viros haustæ.

CAPUT XIII.

Respondetur ex Prudentio interrogantibus cum Persio sat. 2, vers. 69 : Dicite, pontifices, in sancto quid facit aurum?

130 152. In fine hymni de Novo Lumine sabbati paschalis egregiam rationem reddit Prudentius, cur lumina in Dei honorem accendi debeant : *O res digna, Pater, quam tibi roscidæ Noctis principio grex tuus offerat, Lucem, qua tribuis nil pretiosius, Lucem qua reliqua præmia cernimus.* Quæ ratio ad ornatum divitiasque templorum optime transfertur : et politicis qui Persii versum inculcant : *Dicite, pontifices, in sancto quid facit aurum*, recte respondebitur : *O res digna, Pater, quam tibi grex tuus offerat.* Scio quid

cer, confirmat consuetudinem apud antiquos fuisse nocte sabbati sancti per domos lumina complura disponere ex omni materia quæ potest præbere alimentum igni.

(*a*) Præterire nolo conjecturam, quod jam Prudentii sæculo lumen in pervigilio Paschæ a diacono videatur oblatum, ut nunc offertur cereus paschalis, ex versu, *Lumen, quod* FAMULANS *offero, suscipe Tinctum pacifici chrismatis unguine.* Et cum idem Prudentius *lacrymas olentes* dixerit, et Paulinus in versibus mox referendis non solum *pictos cereos*, sed etiam *odora lumina* commemoraverit, etsi alia interpretatio adhiberi possit, tamen suspicio mihi est non levis, quod inde repetenda sit origo quinque granorum thuris quæ cereo paschali a diacono infiguntur, qui ita pergit canens : *In hujus igitur noctis gratia suscipe, sancte Pater, incensi hujus sacrificium vespertinum : quod tibi in hac cerei oblatione solemni per ministrorum manus de operibus apum, sacrosancta reddit Ecclesia.* A nonnullis criticis etiam majoris subsellii rubricistæ erroris arguuntur, quod hoc loco thuris mentionem fieri crediderint, adeoque ad hæc verba grana thuris infigenda præscripserint. Nihilominus puto *sacrificium vespertinum incensi* intelligi de thure, et distingui a *cerei oblatione solemni per ministrorum manus de operibus apum.* Sic paulo ante in benedictione thuris : *Veniat, quæsumus, omnipotens Deus, super* HOC INCENSUM *larga tuæ benedictionis infusio.* Et quoties in missæ sacrificio ante evangelium thus adoletur : *Dirigatur, Domine, oratio mea, sicut incensum in conspectu tuo : elevatio manuum mearum* SACRIFICIUM VESPERTINUM. Confer S. Isidorum, lib. de Myst. expos. sacram., cap. 58 de Incenso composito, et Rupertum Tuitiensem lib. VI de Divinis Off., cap. 31, *Cur ad benedicendum cereum quoque portat incensum.*

(*b*) Natali 3 : *Aurea nunc niveis ornantur limina velis, Clara coronantur densis altaria lychnis. Lumina ceratis adoleantur odora papyris,* NOCTE DIEQUE MICANT, *sic nox splendore diei Fulget : et ipsa dies cælesti illustris honore Plus micat, innumeris lucem geminata lucernis.* Natali VI : *Ast alii pictis accendant lumina ceris Multiforesque cavis lychnos laquearibus aptent, Ut vibrent tremulas funalia pendula flammas.* Natali XI, inter Anecdota Muratori, vers. 407 : *Hæc quæ cernitis illic Omni prompta die, vel circumfusa per omnes. Ordine dimenso quasi candelabra columnas, Depictas ex ære gerunt quæ cuspide ceras, Lumina ut inclusis reddantur odora papyris. At medio in spatio fixi laquearibus altis Pendebant per ahena cavi retinacula lychni, Qui specie arborea lentis quasi vitea virgis Brachia jactantes, summoque cacumine rami Vitreolos gestant tanquam sua poma caliclos, Et quasi vernantes accenso lumine florent, Densaque multicomis imitantur sidera flammis, Distinguuntque tenebras.*

ad hæc reponant, satius fore, si hæ divitiæ pauperibus distribuantur. Viderint ipsi an hæc jacient, quia *de egenis pertinet ad eos*, an alia qualibet de causa. Ego quidem video reprobatam fuisse a Salvatore vocem Judæ Iscariotæ, Joan. XII, 5 : *Quare hoc unguentum non venit trecentis denariis, et datum est egenis ?* Cum S. Laurentius martyrium subiit, in ecclesia fuisse pretiosam supellectilem, ex his præfecti ad S. Laurentium verbis viri graves doctique colligunt Peristeph. hymn. 2, vers. 57 : *Soletis, inquit, conqueri, Sævire nos justo amplius, Cum Christiana corpora Plus quam cruente scindimus. Abest atrocioribus Censura fervens motibus, Blande et quiete efflagito Quod sponte obire debeas. Hunc esse vestris orgiis Moremque, et artem proditum est, Hanc disciplinam fœderis, Libent ut auro antistites. Argenteis scyphis ferunt Fumare sacrum sanguinem, Auroque nocturnis sacris Astare fixos cereos*, etc. Nihilominus plurimi tunc erant in Ecclesia pauperes, vers. 157 : *Talis plateis omnibus Exquirit, assuetos ali Ecclesiæ matris penu, Quos ipse promus noverat*, aut ut plerique non male scribunt, *Quos ipse primus noverat*. Ut intelligas recte hæc duo cohærere, quod et in ecclesia divitiæ affluant, et pauperibus exinde subveniatur. Imo vix aliquem videas qui ecclesiarum splendori consulat, qui non idem vel maxime erga pauperes misericordia commoveatur.

153. Exemplo utar Paulini, de quo paulo ante. Quam larga manu eleemosynas in pauperes erogaverit, legi potest in ejus Vita a Francisco Sacchino S. I. eleganter scripta, et suppresso nomine edita in editione operum S. Paulini Antuerpiensi 1622 (*a*).
131 Quantum vero Paulinus in amplificanda ornandaque basilica S. Felicis elaboraverit, narrat ipse epist. 12, et passim in carminibus exponit (*b*). Quin
A etiam tumulum jam olim argento tectum memorat Natali 13, vers. 524 et seq. : *Ille etiam proprii nobis secreta sepulcri Sancta revelavit... pagina quædam Marmoris affixo argenti vestita metallo*. Ipsas arcas sepulcrorum ex argento fieri solitas, eaque exempla tradunt antiquitatis cultores.

154. Neque in Prudentio desunt certa argumenta divitiarum et splendoris templorum. In Eulalia vers. 191 : *Hic ubi marmore perspicuo Atria luminat alma nitor Et peregrinus, et indigena, Reliquias, cineresque sacros Servat humus veneranda sinu. Tecta corusca super rutilant De laquearibus aureolis, Saxaque cæsa solum variant. Floribus ut rosulenta putes Prata rubescere multimodis* (*c*)

132 155. Plurima in eamdem rem afferri possunt ex æqualibus aut præcedentibus scriptoribus.
B Eusebius, Vit. Constantini lib. IV, cap. 58, templum SS. Apostolorum Constantinopolitanum describens ait : *Cumque templum omne in immensam altitudinem extulisset, vario lapidum genere splendidum reddidit, a solo ad cameram usque marmoreis crustis illud operiens. Porro cameram lacunaribus minutissimi operis obducens, totam auro imbracteavit. Et supra quidem æs tegularum loco.... quod itidem auro plurimo superfusum resplendebat*. Plura alia adjungit Theodoretus lib. I, cap. 31 Hist. de Ecclesiæ Dedicatione Hierosolymis sub Constantino : *Porro sacrosanctum altare aulæis plane regalibus, et monumentis, lapidibus pretiosis, auroque collustratis adornabatur*. S. Augustinus, lib. III contra Cresconium, cap. 29, ex gestis
C proconsularibus anno 320 a Silvano aliisque persecutionis tempore traditos refert *calices duos aureos, itemque calices sex argenteos.... Posteaquam apertum est in bibliothecam, inventa sunt ibi armaria inania. Ibi protulit Silvanus capitulatam argenteam et lucer-*

(*a*) Idemmet Paulinus, epist. 11 ad Severum Sulpicium, epigramma a Severo expetitum, imaginibus S. Martini et ipsius Paulini affigendum, in hæc verba composuit : *Dives opum Christo, pauper sibi, pulchra Severus Culmina sacratis fontibus instituit. Et quia cœlestes aulam condebat in actus, Qua renovarentur fonte; Deoque homines, Digna sacramentis gemina sub imagine pinxit, Disceret ut vitæ dona renatus homo. Martinum veneranda viri testatur imago, Altera Paulinum forma refert humilem. Ille fidem exemplis et dictis fortibus armat, Ut meritis palmas intemerata ferat. Iste docet* FUSIS *redimeas sua crimina* NUMMIS, *Vilior ut sit res, quam sua cuique salus.*

(*b*) Natali 9 : *Ecce vides istam, qua janua prima receptat, Porticus obscuro fuerat prius obruta tecto. Nunc eadem nova pigmentis et culmine crevit*, etc. *Trina manus variis operata decoribus illam Excoluit : bijugi laqueari et marmore fabri, Pictor imaginibus divina ferentibus ora*, etc. Natali 10 : *In ædibus ejus Nata recens opera hæc, quæ, molibus undique celsis Cernitis emicuisse pari splendentia cultu*. Et Natali 11 : *Multa etenim suberant alia, ut novistis, in ipso Ornamenta loco, quæ sumeret, ut crucis auro Parceret : intus enim latitabant mystica vasa, Sumendis mandata sacris... Quæ simul et variis scite distincta lapillis, Viderat... Parva corona subest variis circumdata gemmis... Continuum scyphus est argenteus aptus ad usum.*

(*c*) In passione S. Fructuosi et sociorum de templo eorumdem martyrum : *Hinc aurata sonent in arce tecta*. In Hippolyto, vers. 183 : *Ipsa, illas animæ exuvias quæ continet intus, Ædicula* ARGENTO *fulgurat ex* SOLIDO. *Præfixit tabulas dives manus æquore lævi Candentes, recavum quale nitet speculum. Nec Pariis contenta aditus obducere saxis, addidit ornando clara talenta operi*. Et vers. 215 : *Stat sed juxta aliud, quod tanta frequentia templum Tunc Adeat, cultu nobile regifico. Parietibus celsum sublimibus, atque superba Majestate potens, muneribusque opulens. Ordo columnarum geminus laquearia tecti Sustinet, auratis suppositus trabibus. Adduntur graciles tecto breviore recessus, Qui laterum seriem jugiter exsinuent. At medios aperit tractus via latior alti Culminis, exsurgens*
D *editiore apice. Fronte sub adversa gradibus sublime tribunal Tollitur, antistes prædicat unde Deum. Plena laborantes ægre domus accipit undas, Arctaque confertis æstuat in foribus*, etc. In hymno SS. apostolorum Petri et Pauli, vers. 31 : *Dextra Petrum regio tectis tenet aureis receptum... Interior tumuli pars est, ubi lapsibus sonoris Stagnum nivali volvitur profundo. Omnicolor vitreas pictura superne tingit undas, Musci relucent, et virescit aurum, Cyaneusque latex umbram trahit imminentis ostri... Parte alia titulum Pauli via servat Ostiensis... Regia pompa loci est, Princeps bonus has sacravit arces, Lusitque magnis ambitum talentis. Bracteolas trabibus sublevit, ut omnis aurulenta Lux esset intus, ceu jubar sub ortu. Subdidit et Parias fulvis laquearibus columnas, Distinguit illic quas quaternus ordo. Tum camuros hyalo insigni varie cucurrit arcus : Sic prata vernis floribus renident.*

nam argenteam. Ex libro pontificali S. Silvester donavit Ecclesiæ tituli Equitii *patenam argenteam pensantem libras viginti, ex dono Augusti Constantini. Donavit autem et scyphos argenteos 2, qui pensaverunt singuli libras denas. Calicem aureum pensantem libras duas... Amas argenteas duas, pensantes singulas libras denas. Pateum argenteam chrismalem, auro clausam, pensantem libras quinque.* Inter canones apostolorum, interprete Gentiano Herveto, can. 72: *Vas aureum, vel argenteum, vel velum sanctificatum nemo amplius in suum usum convertat.* Optatus Afer, lib. I adversus Parmenianum de tempore persecutionis: *Erant ecclesiæ ex auro et argento quamplurima ornamenta, quæ nec defodere terræ, nec secum portare poterat* (Episcopus Mensurius) (*a*).

CAPUT XIV.

Quem morem in corporibus defunctorum sepeliendis Prudentii ætate adhibuerint Christiani. Ostenditur diversa ratio cur SS. Patres quosdam ritus in ethnicis reprehenderint, in Christianis approbaverint.

133 156. Ex cura sepulcris apud omnes gentes impendi solita animæ immortalitatem colligunt Cicero aliique passim gentiles. Prudentius etiam resurrectionem mortuorum inde arguit hymno circa exsequias vers. 37 et seqq. (*b*). Non tamen eadem

A et constans **134** fuit apud veteres Christianos ratio sepeliendi mortuos. In Octavio Minucii Felicis Christianis gentiles hæc inter alia opponebant: *Non corpus odoribus honestatis, reservatis unguenta funeribus, coronas etiam sepulcris denegatis.* Tertullianus, Apolog. cap. 42: *Thura plane non emimus. Si Arabiæ queruntur, sciant Sabæi pluris et carius suas merces Christianis sepeliendis profligari, quam diis fumigandis.* De coronis respondet gentibbus Minucius: *Nec mortuos coronamus. Ego vos in hoc magis miror, quemadmodum tribuatis aut sentienti facem, aut non sentienti coronam* (*c*).

157. Ornarunt postea Christiani floribus defunctorum sepulcra quos peculiari honore vellent prosequi, ut ex versibus Prudentii apparet. *Nos tecta fo-*
B *vebimus ossa Violis et fronde frequenti*, etc. Et in fine hymni S. Eulaliæ: *Carpite purpureas violas, Sanguineosque crocos metite. Non caret his genialis hiems, Laxat et arva tepens glacies, Floribus ut cumulet calathos. Ista comantibus e foliis Munera virgo puerque date, ... Sic venerarier ossa libet, Ossibus altar et impositum.* Apud Romanos scriptores passim occurrit mentio florum quibus sepulcra decorarentur, sed ita ut intelligas non fuisse morem necessario adhibitum (*d*). Christiani igitur simili honore mortuos

(*a*) Pauli Orosii præclarum exstat testimonium de aureis argenteisque vasis quæ basilicæ S. Petri apostoli Romæ inserviebant, uti etiam de veneratione, qua barbari ipsi permoti intacta ea esse voluerunt, dum Romam sub Alarico anno 410 everterent. Sic ait lib. VII, cap. 39 Hist.: *Discurrentibus itaque per Urbem barbaris, forte unus Gothorum, idemque* C *potens, et Christianus, sacram Deo virginem jam ætate provectam, in quadam ecclesiastica domo reperit: cumque ab ea aurum argentumque honeste exposceret, illa fideli constantia esse apud se plurimum, et mox proferendum spopondit ac protulit. Dumque expositis opibus, attonitum barbarum magnitudine et pondere ac pulchritudine ignota etiam vasorum qualitate intelligeret, virgo Christi ad barbarum ait: « Hæc Petri apostoli sacra ministeria sunt. Præsume, si audes, de facto tu videris. Ego quia defendere non valeo, tenere non audeo. » Barbarus vero ad reverentiam religionis, timore Dei et fide virginis motus, ad Alaricum per nuntium hæc retulit: qui continuo reportari ad apostoli basilicam universa, ut erant, vasa imperavit: virginem etiam, simulque omnes, qui se adjungerent, Christianos eodem cum defensione deduci. Ea domus sanctis sedibus longo, ut ferunt, et medio interjectu Urbis aberat. Itaque magno spectaculo omnium disposita per singulos singula, et super capita elata palam* D *aurea atque argentea vasa portantur, exertis undique ad defensionem gladiis pia pompa munitur. Hymnis Deo Romanis barbarisque concinentibus publice canitur. Personat late in excidio Urbis salutis tuba; omnesque etiam in abditis latentes invitat ac pultat. Concurrunt undique ad vasa Petri vasa Christi; plurimi etiam pagani Christianis professione, si non fide, admiscentur, et per hoc tamen ad tempus quo magis confundantur, evadunt. Quanto copiosius aggregantur Romani confugientes, tanto avidius circumfunduntur barbari defensores. O sacra et ineffabilis divini judicii discretio!* Hæc Orosius, in cujus verbis, *Hæc Petri apostoli sacra ministeria sunt*, intelligitur congeries vasorum sacrorum phrasi veteri ecclesiastica. Posterioris temporis rem, sed valde memorabilem, narrabo. Ado in Chronico ad an. 519 de expugnatione Toleti hæc habet. *Childebertus vero inter reliquum thesaurum, calices pretiosissimos sexaginta detulit, quindecim patenas miro opere cælatas, viginti capsas evangeliorum ex auro purissimo cum gemmis, quæ cuncta ecclesiis divisit.* Adeo antiqua est Ecclesiæ Toletanæ pietas in pretiosa supellectile ad cultum divinum destinata.

C (*b*) *Venient cito sæcula, cum jam Socius calor ossa revisat...Hinc maxima cura sepulcris Impenditur; hinc resolutos Honor ultimus accipit artus, Et funeris ambitus ornat. Candore nitentia claro Prætendere lintea mos est, Aspersaque myrrha sabæo Corpus medicamine servat. Quidnam sibi saxa cavata, Quid pulchra volunt monumenta? Nisi quod res creditur illis Non mortua, sed data somno. Hoc provida Christicolarum Pietas studet*, etc. Et in fine: *Nos tecta fovebimus ossa Violis et fronde frequenti, Titulumque, et frigida saxa Liquido spargemus odore.* Vellent aliqui, qui se sapientes vocant, totum ritum sepeliendi mortuos aboleri, quos jam olim refutavit Lactantius lib. VI, cap. 12: *Nos autem non quid sapienti ferendum sit, dicimus, sed quid facere ipse debeat. Itaque non quærimus nunc, utrumne tota sepeliendi ratio sit utilis, necne: sed hæc etiamsi sit inutilis (ut illi existimant) tamen facienda est, vel ob hoc solum quod apud homines bene et humane fieri videtur. Animus enim quæritur, et propositum ponderatur.*

D (*c*) Quem locum nescio cur corruptum dicant Meursius et Heraldus, quorum hic ita vult restituere: *Quemadmodum tribuatis exanimi, ut non sentienti facem, ut sentienti coronam;* ille: *Quemadmodum tribuatis exanimi, aut non sentienti, ut sentienti coronam.* Minucius inconstanter gentiles agere ait, qui mortuos comburerent, et coronis honorandos censerent, quasi his gauderent. Itaque addit: *Cum et beatus non egeat, et miser non gaudeat floribus. At enim nos exsequias adornamus eadem tranquillitate qua vivimus.*

(*d*) Virgilius, lib. VI: *Manibus date lilia plenis, Purpureos spargam flores, animamque nepotis His saltem accumulem donis, et fungar inani Munere.* Cicero pro Flacco, pag. 518: *Catilinæ sepulcrum floribus ornatum.* Suetonius in Nerone, cap. postremo, hoc honore aliisque Neronem ipsum auctum post obitum

prosequebautur, erga quos bene affecti essent. S. A Hieronymus ad Heliodorum epist. 3, cap. 1 : *Quoticscunque nitor in verba prorumpere, et super tumulum ejus flores spargere, toties lacrymis implentur oculi.* Et clarius in Consolat. ad Pammachium de obitu uxoris Paulinæ epist. 26, tom. 1, cap. 2 : *Cæteri mariti super tumulos conjugum spargunt violas, rosas, lilia floresque purpureos, et dolorem pectoris his officiis consolantur. Pammachius noster sanctam favillam, ossaque veneranda, eleemosynæ balsamis rigat : his pigmentis atque odoribus fovet* **135** *cineres quiescentes.* Quod pariter S. Paulinus refert epist. 38 ad Pammachium : *Quam* (Paulinam) *non vacuam fletibus* (*ut maxima pars mortalium*) *neque vano* (*ut spei nostræ expertes solent*) *pomparum inanium honore comitatus es, sed remediis salutaribus, et vivis opibus, hoc est* B *eleemosynis prosecutus, debito ordine charo funeri justa persolvens, piis lacrymis et largo charitatis rore perfusus, religiosius exsequias honorasti.*

158. Sed animadvertere oportet hos ipsos sanctos, qui alia opera pia præferunt, non respuere venerationem sepulcris martyrum florum et frondium usu præstitam. S. Hieronymus in epitaphio Nepotiani : *Martyrum conciliabula diversis floribus, et arborum comis, vitiumque pampinis obumbravit.* S. Paulinus Natali 3 :

> Ferte Deo, pueri, laudem, pia solvite vota.
> Et pariter castis date carmina festa choreis.
> Spargite flore solum, prætexite limina sertis,
> Purpureum ver spiret hiems, sit floreus annus
> Ante diem, sancto cedat natura diei,
> Martyris ad tumulum debes et te ra coronas. C

Romæ adhuc non solum florum, sed frondium etiam usus in festis sanctorum celebrandis perseverat. Advenæ nonnulli nescio quid rusticitatis in hac consuetudine notant. Ego vero quidquid Romæ publica auctoritate, et ad veterum temporum regulam fiat, maxime urbanum esse judico. De eodem ritu apud Romanos aliasque gentes plura exstant testimonia. Unum Virgilium proferam, lib. II Æneid., vers. 248 :

> Nos delubra Deum, miseri quibus ultimus esset
> Ille dies, festa velamus fronde per urbem.

S. Paulinus in nuptiis quoque id usitatum ostendit Epithal. in Julianum :

> Nemo solum foliis, limina fronde tegat (*a*).

159. Mos etiam fuit veterum corpora defunctorum vino vel aqua lavare, non minus quam ungere, et sepulcris vina et unguenta infundere. Virgilius, lib. VI Æneid. :

> Corpusque **136** lavant frigentis, et ungunt.

Idem agens de honoribus ab Ænea tumulo Anchisæ præstitis lib. V :

> Hic duo rite mero libans carchesia baccho
> Fundit humi : duo lacte novo de sanguine sacro,
> Purpureosque jacit flores.

Ausonius in Epitaphiis, carm. 36, in tumulo hominis felicis ita ait :

> Sparge mero cineres, et odoro perlue nardo,
> Hospes, et adde rosis balsama puniceis.

Huc respicere nonnullis visus est Martialis, epigram. 126, lib. XIII :

> Unguentum hæredi nunquam, nec vina relinquas,
> Ille habeat nummos, hæc tibi tota dato.

Actor. apost. IX, 37 : *Quam* (Tabitham mortuam) *cum lavissent, posuerunt eam in cœnaculo.* Hanc igitur consuetudinem tangit Prudentius in fine hymni Exsequiarum, *Liquido spargemus odore*, ubi tamen unguenta potius intelligo. Sic lib. I, oda 5 Horatii : *Perfusus liquidis odoribus*, id est, delibutus unguentis. Sed clare in hymno S. Fructuosi et soc., vers. 15 :

> Tum de corporibus sacris favillæ
> Et perfusa mero leguntur ossa (*b*).

Martinus Roa, lib. de Die natali sacro et profano, cap. 19, putat verba Prudentii, *Et perfusa mero leguntur ossa*, non esse intelligenda juxta ritum gentilium, de quo Virgilius Æneid. lib. VI :

> Relliquias vino, et bibulas lavere favillas,

sed esse explicanda hoc modo : *lauta ad ignis cinerisque reliquias expurgandas.*

160. Cæterum etsi gentilitius fuerit hic ritus, nihil est tamen cur negemus eum a Christianis diversa ratione usurpatum. Constat, a gentilibus et Hebræis usum aromatum in sepeliendis mortuis adhibitum. De aromatibus, quibus unctum est Jesu corpus lege cap. XIX Joan., v. 30. **137** Primi Christiani eumdem morem retinuerunt, neque dubium est quin balsama in sepulcris martyrum diffuderint. Prudentius in Hippolyto v. 193 :

> Oscula perspicuo figunt impressa metallo,
> Balsama diffundunt, fletibus ora rigant (*c*).

narrat : *Et tamen non defuerunt, qui per longum tempus vernis æstivisque floribus tumulum ejus ornarent : ac modo imagines prætextatas in rostris proferrent, modo edicta, quasi viventis, et brevi magno inimicorum malo reversuri. Quin etiam Vologesus Parthorum rex, missis ad senatum legatis de instauranda societate, hoc etiam magnopere oravit, ut memoria ejus coleretur.* D

(*a*) Corruptela aliqua, aut vana superstitio in Hispaniis inducta, notatur canone 73 antiqui codicis a Dominico Lopezio de Barrera editi : *Non liceat iniquas* OBSERVATIONES *agere calendarum, et otiis vacare gentilibus, neque lauro, aut viriditate arborum cingere domos. Omnis hæc observatio paganismi est.* Ex concil. Laodic. can. 31. Prima die mensis sacrificia peragebant pagani

(*b*) Barthius, cap. 9, lib. IV, sic interpretatur in S. Vincentio vers. 517 : *Subjecta nam sacrario, Imamque ad aram condita Cœlestis auram muneris Perfusa subter hauriunt.* Sermo est de ossibus S. Vincentii. *Vino*, ait Barthius, *ossa crematorum*, vel *cineres rigabantur.* Sed melius interpretaberis ex simili loco S. Paulini Natali 13 infra exhibendo, ubi vetus sarcophagum S. Felicis describitur.

(*c*) S. Paulinus Natali VI : *Martyris hi* [illegible] *studeant perfundere nardo. Et medicata pio* [illegible] *unguenta sepulcro.* Natali XIII, de veteri sar[illegible] S. Felicis vers. 557 : *Iste* [illegible] *tabulæ* [illegible] *patet ore, Præbens infusæ subjecta foramina* [illegible] *Quæ cineris sancti tenens a sede reposta Sancti*[illegible] *medicans arcana* [illegible]*ura.*

Quid ergo est quamobrem S. Paulinus, qui hunc honorem sepulcris sanctorum exhibitum sæpius laudat, vel eumdem vel similem ritum natali IX videatur damnare? Ita enim habet :

Verum utinam sanis agerent hæc gaudia votis,
Nec sua liminibus miscerent pocula sanctis!
Quamlibet hic jejuna cohors potiore resultat
Obsequio, castis sanctos quoque vocibus hymnos
Personat, et Domino cantatam sobria laudem
Immolat. Ignoscenda tamen puto talia, parvis
Gaudia quæ ducunt epulis : quia mentibus error
Irrepit rudibus; nec tantæ conscia culpæ
Simplicitas pietate cadit, male credula sanctos
Perfusis halante mero gaudere sepulcris.

161. His paucisque aliis similibus verbis, quibus SS. Patres aut superstitionem gentilium aut corruptelam Christianorum in religiosis ritibus, aut pravos hominum mores, aliquando permissos, nunquam approbatos, reprehendunt, hæretici abutuntur, ut universam hujusmodi consuetudinum rationem in invidiam vocent, et idololatriæ nomine condemnent (*a*). Verum diligenti distinctione opus est : in gentilibus **138** nonnulli ritus a SS. Patribus notabantur, quia et perverso modo fiebant, et ad verum Deum non referebantur. Simili ratione Christiani objurgabantur, quia gentilium morem secuti, opera alioquin pia aut ob inanem credulitatem, aut ob animi perversitatem corrumpebant. Egregie S. Hieronymus Vigilantium refellit, qui catholicis objiciebat : *Magnum honorem præbent hujusmodi homines beatissimis martyribus, quos putant de vilissimis cereolis illustrandos, quos Agnus, qui est in medio throni, cum omni fulgore majestatis suæ illustrat.* Hieronymus contra : *Quicumque accendunt cereos secundum fidem suam, habent mercedem... Et quia quondam colebamus idola, num colere Deum non debemus, ne simili eum videamur cum idolis honore venerari? illud fiebat idolis, et idcirco detestandum est; hoc fit martyribus, et idcirco recipiendum est.* Vide epist. ad Ripar., et adversus Vigilant. S. Augustinus lib. XXI contra Faustum, cap. 10 : *Sicut autem non ideo contemnenda vel detestanda virginitas est sanctimonialium quia et Vestales virgines fuerunt, sic non ideo reprehendenda sacrificia Patrum quia sunt et sacrificia gentium; quia sicut inter illas virginitates multum distat, quamvis nihil aliud distet nisi quæ cui voveatur atque reddatur, sic inter sacrificia paganorum et Hebræorum multum distat eo ipso quod hoc solum distat, quæ cui sint immolata et oblata : illa scilicet superbæ impietati dæmoniorum, ista vero uni Deo.*

162. Itaque cum in SS. Patribus quædam occurrunt verba quibus universe ritus aliquis reprobari videtur, inspiciendum est adversus quos ea sint directa. Sic Lactantius (cujus tamen auctoritas non magni ponderis habetur), qui celebritatem sabbati paschalis laudavit, ut dixi num. 147, non ignorans certo quo more perageretur, nihilominus lib. VI, cap. 1, in fine, et cap. 2, hunc morem aliosque in ethnicis ferre non potest : *Eadem miseros cæcitas premit : sicut enim qui sit verus Deus, ita qui sit verus cultus ignorant. Mactant igitur opimas et pingues hostias Deo, quasi esurienti; profundunt vina tanquam sitienti; accendunt lumina velut in tenebris agenti.... Num igitur mentis suæ compos putandus est qui auctori et datori luminis candelarum ac cereorum lumen offert pro munere?... Itaque diis non cœlestem sensum, sed humanum potius attribuunt; ideoque illis necessaria et grata credunt esse quæ nobis, quibus aut* **139** *esurientibus opus est cibo, aut sitientibus potu, aut veste algentibus, aut, cum sol decesserit, lumine, ut videre possimus... Hic verus est cultus, in quo mens colentis se ipsam Deo immaculatam victimam sistit.* Lactantius ergo objurgat gentiles, quod Deo res creatas offerrent, *tanquam his indigenti*, et ignorarent Dei cultum in animi virtutibus potissimum consistere. Nihil hæc ad catholicorum, vel etiam omnium Christianorum et Hebræorum cultum, a Deo præscriptum evertendum. S. Augustinus de Moribus cathol. Eccles. lib. I, cap. 34 : *Nolite consectari turbas imperitorum, qui vel in ipsa vera religione superstitiosi sunt, vel ita libidinibus dediti, ut obliti sint quid promiserint Deo. Novi multos esse sepulcrorum et picturarum adoratores : novi multos esse qui luxuriosissime super mortuos bibant, et epulas cadaveribus exhibentes, super mortuos seipsos sepeliant, et voracitates ebrietatesque suas deputent religioni.* Hic corruptelæ castigantur. Pia religionis officia commendat idem Augustinus lib. I de Civit. Dei, cap. 12, et lib. de Cura gerenda pro mortuis ad Paulinum cap. 3 : *Ipse quoque Dominus die tertio resurrecturus, religiosæ mulieris bonum opus prædicandumque commendat, quod unguentum pretiosum super membra ejus effuderit, atque hoc ad sepeliendum eum fecerit : et laudabiliter commemorantur in Evangelio qui corpus ejus de cruce acceptum diligenter atque honorifice tegendum sepeliendumque curarunt.* Et ipse miracula quæ fiebant ad memorias martyrum, tum Mediolani, tum Nolæ, laudat epist. 78 : *Verumtamen ad ista, quæ hominibus visilibus nota sunt, quis potest ejus consilium perscrutari, quare in aliis locis hæc miracula fiant, in aliis non fiant. Multis enim notissima est sanctitas loci, ubi B. Felicis Nolensis corpus conditum est.* In libro XXII de Civit. Dei, cap. 8,

(c) Paulini quidem mens aperte declaratur in versibus illico subjectis : *Ergo probant obiti, quod damnavere magistri? Mensa Petri recipit, quod Petri dogma refutat? Unus ubique calix Domini, et cibus unus, et una Mensa domusque Dei. Divendant vina tabernis; Sancta precum domus est ecclesia : cede sacratis Liminibus, serpens : non hac male ludus in aula Debetur, sed pœna tibi.* Inde se permotum ait Paulinus ad ecclesiam picturis ornandam, ut populum ab epulis ad hæc spectacula revocaret. De hujusmodi epulis loquitur S. Augustinus lib. VI Conf. cap. 2, ubi de B. Monica ait : *Cum ad memorias sanctorum, sicut in Africa solebat, pultes et panem et merum attulisset, atque ab ostiario prohiberetur, tam pie, atque obedienter amplexa est, etc. Itaque ubi comperit, a præclaro prædicatore atque antistite* (Ambrosio) *pietatis præceptum esse, ista non fieri, ne ulla occasio se ingurgitandi daretur ebriosis, et quia illa quasi parentalia superstitioni gentilium essent simillima, abstinuit se libentissime, et pro canistro pleno terrenis fructibus plenum purgatioribus votis pectus ad memorias martyrum afferre didicerat.*

hæc habet : *Cumque corpus jaceret, atque a gementibus et plangentibus exsequiæ pararentur, amicorum ejus quidam inter consolantium verba suggessit, ut ejusdem martyris oleo caput perungeretur. Factum est, et revixit.*

163. Plura in eamdem sententiam confirmandam peti possunt ex aliis scriptoribus, ut circa flores in templis spargendos ex S. Gregorio Turonensi in Vita Severi Sulpicii, cap. 50, de quo ait : *Solitus erat flores liliorum, tempore quo nascuntur, colligere, ac per parietes hujus ædis appendere*, et ex Fortunato lib. VIII, epigr. 9, ad domnam Radegundem, cujus titulus est, *Ad camdem de floribus super altare :* nam aliud præcesserat, *De violis :*

At vos non vobis, sed Christo fortis odores,
Has quoque primitias ad pia templa datis.
Texistis variis altaria festa coronis,
Pingitur et illis floribus ara novis.

140 De oleo vero sepulcrorum martyrum legendus est Paulinus Petricordius in Vita S. Martini, lib. V (*a*), ut plures alios prætermittam.

CAPUT XV.

Quo sensu Prudentius animam liquidam et elementum dixerit.

164. Ea nunc diluam quæ Prudentio sive ab hæreticis, sive a catholicis opponuntur, tanquam religioni Christianæ repugnantia. Baillius in Diction. post Clericum tom. XII Bib. univers. putat Prudentium animam appellare corpoream his versibus Cathem. hymn. X : *Rescissa sed ista seorsum Solvunt hominem, perimuntque, Humus excipit arida corpus, Animæ rapit aura liquorem.* Et contra Symmach. lib. II, vers. 184 :

Non occidet, inquit,
Interior qui spirat homo, luet ille perenne
Supplicium, quod subjectos male rexerit artus.
Nec mihi difficile est liquidam circumdare flammis
Naturam, quamvis perflabilis illa feratur
Instar noti : capiam tamen, et tormenta adhibebo.

Baillius *more noti* scripsisset, si ad metrum attendisset. Ita certe habet Prudentius. Duo responderi possunt : primum, Prudentium, cum animæ *liquorem* et animam *liquidam* dicit, materiam sive corpus animæ non tribuere, sed ejus puritatem cœlestemque originem indicare ; alterum, hanc significationem *liquidi* absurdam non esse, neque reprehendendam. Prudentius interdum *liquoris* ac *liquidi* vocabulo *spiritum* et *spirituale* intelligit, ut Apoth. de dæmone v. 411 : *Pulsus abi, ventose liquor : Christus jubet, exi.* Cath. III, **141** v. 190, de anima nostra loquens, affirmat eam non mori, quia *Vim liquidæ rationis habet.* Et Apoth. v. 87, de natura divina : *Pura, serena, micans, liquido prælibera motu.* Et ibidem de spiritu divino v. 694 :

A

Sed postquam liquidus cœlesti spiritus ore
Virgineam respersit humum, medicabilis illa est

165. Hoc autem sensu locutum Prudentium locis objectis tam perspicuum est ut nihil supra. Etenim sæpe ille clarissime distinguit animam a corpore, et a materia. Apoth. v. 830 :

Illa quidem flatus Domini est : sed spiritus, et vis
Non est plena Dei, tanto moderamine missa,
Quanto flans voluit flandi servare tenorem.
Est impossibile spectare profunda Sabaoth :
Sed speculum Deitatis homo est. In corpore discas
Rem non corpoream solers, interprete Christo,
Qui Patrem proprium mortali in corpore monstrat.

Crederes, Prudentium præ oculis habuisse symbolum Athanasianum, si vere Athanasii fuisset, aut jam

B

tum exstitisset : *Nam sicut anima rationalis, et caro unus est homo : ita Deus et homo unus est Christus.* Cath. III, v. 196 : *Credo equidem, neque vana fides, Corpora vivere more animæ.* Evidens in primis est locus in Passione Romani v. 432 et seqq. :

Cernant ut illud lumen æternæ spei,
Non succulentis influens obtutibus,
Nec corporales per fenestras emicans,
Puris sed intus quod relucet mentibus.
Pupilla carnis crassa crassum perspicit,
Et res caduca, quod resolvendum est, videt.
Liquidis videndis aptus est animæ liquor,
Natura fervens sola, ferventissimæ
Divinitatis vim coruscantem capit.
Hoc, opto, lumen imperator noverit.

Diversitas substantiæ animæ a substantia corporis aperte astruitur Psyc. v. 905 :

C

Fremit et discordibus armis
Non simplex natura hominis : nam viscera limo
Effigiata premunt animum, contra ille sereno
Editus afflatu nigrantis carcere cordis
Æstuat, et sordes arcta inter vincla recusat.
Spiritibus pugnant variis lux atque tenebræ,
Distantesque animat duplex substantia vires.

142 Perist. X, v. 533, de anima : *Cœlo refusus subvolabit spiritus.* Ham. v. 527 :

Quippe animus longe præstantior, ut pote summo
Æthere demissus, subjectos si velit artus
Imperio quassare gravi, etc.

Alia hujus generis multa prætereo.

166. Ut autem intemperantium criticorum insolentia manifestius appareat, ex duobus ipsis locis quibus animam corpoream a Prudentio vocari illi

D

aiunt, evincam rem contrario modo se habere. Cathem. X, v. 5 et seqq. : *Tua sunt, tua, Rector, utraque, Tibi copula jungitur horum, Tibi, dum vegetata cohærent, Et spiritus et caro servit. Rescissa sed ista seorsum Solvunt hominem, perimuntque : Humus exci-*

(*a*) *Namque ut sæpe solent præcauto corde fideles Vasa oleo opplere, et servandæ adducta saluti Vel justis offerre viris, vel condere sanctis Relligione locis, quibus aut operatio præsens Martyris emeritos prodit virtute patronos*, etc. In Biblioth. Lugdun. Patrum paulo aliter hæc carmina leguntur. Posteriori tempore Iotsaldus monachus in funere Odilonis anno 1048 : *Floridus, et niveus defertur lectulus illi, Quem tegit alma cedrus, redolensque cupressus adornat; Sparguntur violæ, sternuntur lilia quæque, Tum videas roseos illum sibi pingere flores, Et varias herbas oculis spectare benignis, Balsama non desunt, et aromata multa teruntur, Nardus, myrrha nitent, stactus, et maxima cyprus, Sunt mille species, plures variantur odores, Nectareusque sapor cœlum replet altius ipsum.* Plura circa ritus funebres Christianorum congessit Paulus Aringhus lib. I *Romæ subterraneæ*, præsertim a cap. 17 ad 21, ubi sæpius nostrum poetam laudat, et testem appellat.

pit arida corpus, Animæ rapit aura liquorem. Vellet Clericus his verbis exprimi sententiam Epicureorum, qui animam mortalem asserebant, et allegat Bailius versus Lucretii de ea sententia (*a*). Sed advertere primum necesse est auctoris cujusquam verba non seorsum esse consideranda, sed prout congruunt his quæ præcedunt et consequuntur, et ejusdem menti aliis in locis luculentius declaratæ. Aliud enim judicabo voluisse dicere Clericum, aut Bailium, aliud hominem bene de religione sentientem, quamvis uterque verba ambigua eadem pronuntiet (*b*). Deinde quid magis est Prudentianæ sententiæ dissimile, quam versus Lucretii? Is terram veluti communem matrem frugum, arbustorum, hominum, ferarum repræsentat, quæ omnia eodem modo nascantur, eodem intercant (*c*). At Prudentius statim in limine hymni: *Deus, ignee fons animarum*, v. 21: *Ut dum generosa caducis, Ceu carcere clausa, ligantur, Pars illa potentior exstet, Quæ germen ab æthere traxit. Si terrea forte voluntas Luteum sapit, et grave captat, Animus quoque pondere victus Sequitur sua membra deorsum, At si generis memor ignei Contagia pigra recusat, Vehit hospita viscera secum, Pariterque reportat ad astra.* V. 129: *Animæ fuit hæc domus olim Factoris* **143** *ab ore creatæ. Fervens habitavit in istis Sapientia, principe Christo.* V. 149: *Sed dum resolubile corpus Revocas, Deus, atque reformas, Quanam regione jubebis Animam requiescere puram?* Multis aliis in locis animæ immortalitatem Prudentius explicat et tuetur, quæ neque indicare quidem opus est; nam Bailius fatetur, his verbis, *Animæ rapit aura liquorem*, non negari animæ immortalitatem, quam paulo post Prudentius admittit; Clericus vero solum velle videtur Prudentium plus dixisse quam voluit dicere: at neque voluit dicere, neque dixit aliud, nisi in obitu animam puram e corpore, quod humus excipit, abire, migrare, evolare.

167. Alii versus opponebantur ex lib. II adversus Symmachum, ubi *liquida* natura, et *perflabilis* more noti anima dicitur. Verum cum Prudentius eo loco agat de supplicio quo animæ peccatorum puniendæ sunt, intelligendus est affirmare, posse Deum naturam, quamvis *liquida* et *perflabilis* sit more noti, sive *par levibus ventis*, circumdare flammis, ut scilicet significet animam esse spiritualem, atque igne nullo modo afficiendam, nisi admirabili quadam Dei potentia. Quod fiet manifestius, si tota periodus referatur.

Nec mihi difficile est, liquidam circumdare flammis
Naturam: quamvis perflabilis illa feratur
More noti, capiam tamen, et tormenta adhibebo
Ipse incorporeus ac spirituum sator unus.
Quin et corporibus parilis consortia pœnæ
Decernam: possum quoniam renovare favillas
Antiquam in faciem, nec desperanda potestas:
Qui potui formare novum, reparabo peremptum.

En ut non solum corpus ab anima distinguatur, sed etiam ideo dicatur Deus animam, hoc est rem spiritualem et non corpoream, igne posse punire, quia ipse est summa potestate præditus, *incorporeus, et sator unus* SPIRITUUM. Hac ratione S. Augustinus dæmones sine corpore, et animas damnatorum igni cruciandas affirmat lib. XXI de Civit. Dei, cap. 10 (*d*).

144 168. Supervacaneum nunc esset quærere, an *proprie* animam spiritualem *liquidam* et *liquorem* Prudentius appellaverit; quæ est de nomine quæstio. Barthius lib. XXI, cap. 4, putat id eleganter dictum: « ANIMÆ RAPIT AURA LIQUOREM: *Liquorem animæ eleganter dixit, quia liquida, pura, clara, cœlestis ejus natura. Apoth.*

Quæ collata rudem fecit vivescere limum,
Ut pote de liquido naturæ semine primos
Accipiens habitus, superoque expressa sereno. »

Qui sunt versus 902 et seqq. Profecto propria significatio spiritus ex origine est *flatus aeris* a verbo *spiro*, quæ deinde ad animam rationalem est diffusa: et anima ipsa sæpe a Prudentio flatus dicitur, ut Ham. v. 920, *flatus sine corpore*. Cum autem aqua clementum sit aeri conjunctum, poetæ epitheta utriusque sæpe confundunt; nam aer vulgo *liquidus* dicitur, et Lucretius, lib. II, undas vocat *aereas*. Idem Lucretius, et Virgilius ignem *liquidum* appellant, ut æthereum purumque, ac terræ gravitati oppositum esse denotent. Apud Hebræos *liquidi*, seu *cœli* nomine comprehenditur quidquid Græce aer, æther et οὐρανός nominatur. Hinc Prudentius non male animæ *liquorem*, et animam *liquidam* posuit pro animæ spiritu et puritate, pro anima spirituali et cœlesti, seu ex cœlo originem trahente: nam hoc sæpissime ille inculcat (*e*). Alia ratione veteres

(*a*) Lib. II: *Denique cœlesti sumus omnes semine oriundi: Omnibus ille idem pater est, unde alma liquentes Humorum guttas mater cum terra recepit, Fœta parit nitidas fruges, arbustaque læta, Et genus humanum: parit omnia sæcla ferarum.... Quapropter merito maternum nomen adepta est. Cedit item retro, de terra quod fuit ante, In terras: et quod missum est ex ætheris oris, Id sursum cœli rellatum templa receptant.*

(*b*) Bailius ipse assentitur, in similibus verbis diversam fuisse mentem Epicharmi apud Plutarchum, de Consolatione, pag. 110: *Præclare igitur Epicharmus: « Concretum, inquit, fuit, et discretum est, rediitque unde venerat, terra deorsum, spiritus sursum. » Quid ex his omnibus iniquum est? nihil.*

(*c*) Ita enim pergit: *Nec sic interimit mors res, ut materiai Corpora conficiat, sed cœtum dissipat ollis. Inde aliis aliud conjungit: et efficit, omnes Res ut convertant formas, mutentque colores.*

(*d*) *Cur ego non dicamus, quamvis miris, tamen veris modis etiam spiritus incorporeos posse pœna corporalis ignis affligi, si spiritus hominum etiam ipsi profecto incorporei, et nunc potuerunt includi corporalibus membris, et tunc poterunt corporum suorum vinculis insolubiliter alligari?* De hac quæstione videri possunt theologi; mihi satis est notare Prudentium ignem corporeum agnoscere, et difficultatem excitare, qua ratione animæ incorporeæ igne corporeo affici possint. Et cum ita disserat Prudentius, dum animam LIQUIDAM vocat, consequens est eum ea voce non intellexisse CORPOREAM.

(*e*) Vide S. Augustinum de Genesi ad litteram lib. VII, enarrat. in psalm. CXXXVI: *Sicut ait quodam loco Scriptura: Volavit super pennas ventorum? hoc est, super virtutes animarum: unde et flatus Dei dicitur anima tanquam ventus, non ut iste intelligatur ventus quo corpus propellente sentimus, sed ejus nomine si-*

Christiani *liquorem* vocare potuerunt animam, scilicet quia corpus *vas animæ* appellabant. Vide comment. ad hymn. VII Cath. v. 190.

169. Aliam de nomine litem movent nonnulli, quod Prudentius animam *elementum* nuncupaverit, cod. hymn. Exsequiar. v. 1 et seqq.: *Deus, ignee fons animarum, Duo qui socians elementa, Vivum simul ac moribundum Hominem, Pater, effigiasti.* Qua voce usum quoque Lactantium non diffitentur lib. III, cap. 6: *Scientia in nobis ab animo est, qui oritur e cœlo: ignoratio a corpore, quod est e terra. Unde nobis et cum Deo, et cum animalibus, est aliqua communitas. Ita quoniam ex his duobus constamus elementis, quorum alterum luce præditum est, alterum tenebris, pars nobis data est scientiæ, pars ignorantiæ.* Barthius loc. cit. ait Prudentium *elementa* principia dixisse ethnica phrasi ex Alcinoo, Epicteto et Euripide. Ego potius dicam **145** eam phrasin esse Latinam. Cicero, Acad. Quæst., p. 44: *Ergo illa initia et, ut e Græco vertam, elementa.* Sic vulgo *elementa puerorum, elementa loquendi, elementa dialectices.* Cur ergo initia seu principia hominis non appellentur elementa? Itaque ut Prudentium tueamur, nihil opus est confugere ad ea quæ Huetius disputat in Origenianis, lib. II, cap. 2, quæst. 6, num. 14, ubi errorem Origenis, qui corpora animis ascribit, excusare vult, quia nondum veritas Ecclesiæ decreto erat definita, et idem visum fuit Tertulliano, S. Hilario in Matth. cap. 5; Ambrosio lib. II de Abraham, cap. 8; Cassiano, collat. 7, cap. 13, Theodoto in Excerptis ad Clementis Alexandrini calcem adjectis; Methodio, apud Photium cod. 234; Fausto Regiensi, aliisque. Qua vero ratione animus a Prudentio *igneus* et *ignis* dicatur, in commentariis exponetur: neque ulla pecularis in hoc est difficultas, cum ipsum Deum *igneum* sæpe appellaverit. Veteres nonnulli putarunt revera animam esse ignem, et idcirco dici hominem *exstingui* cum moritur, et illi aqua et *igni* interdici cum exsilio multabatur, quibus verbis minor, seu media capitis diminutio significabatur: quasi corpus ex aqua seu humore, anima ex igne constaret. Alii hanc insaniam addiderunt, grave esse perire naufragio, quod anima esset ignis, adeoque maxime aquæ contraria. Quam longe ab his deliriis Prudentius absit, ex omnibus ejus carminibus perspicitur evidenter.

CAPUT XVI.

Faveritne Prudentius Pythagoreis et Manichæis super abstinentia a carnibus, an Manichæorum argumenta de duobus principiis valide everterit.

170. Ecce iterum Clericus, qui Prudentium ad Pythagoreismi et Manichæismi errorem de abstinentia a carnibus accessisse contendit. Hymno Cather. 3 Ante cibum, vers. 56, hæc habet Prudentius: *Hæc opulentia Christicolis Servit, et omnia suppeditat. Absit enim procul illa fames, Cædibus ut pecudum libeat Sanguineas lacerare dapes! Sint fera gentibus indomitis Prandia de nece quadrupedum: Nos oleris coma, nos siliqua, Feta legumine multimodo, Paverit innocuis epulis.* Solet usu hoc evenire, ut qui errores libenter ipsi amplectuntur præsertim in rebus fidei, in aliis diligenter **146** errores deprehendere conentur, quasi socios sibi quærant et adjungant. Prudentius hoc hymno id unum agit, ut Christianos ad eum morem hortetur, qui inter ipsos tunc temporis valde communis erat, ut cibis innocentibus contenti, a carnibus quadrupedum abstinerent, non quod his vesci neget licere, sed quia melius est non vesci. Nullum cibum Christianis vetitum esse haud obscure ante innuerat vers. 11 et seqq.: *Te sine dulce nihil, Domine, Nec juvat ore quid appetere, Pocula ni prius, atque cibos, Christe, tuus favor imbuerit,* OMNIA SANCTIFICANTE FIDE. Quibus postremis verbis alludit aut ad caput X Act. apost., vers. 11 (*a*), aut ad caput XIV epist. ad Roman., vers. 20 (*b*).

171. Prudentii mens clarius intelligitur ex ratione quam subjicit, cur Deo gratias agere debeamus: *Ipse homini quia cuncta dedit, Quæ capimus dominante manu, Quæ polus, aut humus, aut pelagus Aere, gurgite, rure creant, Hæc mihi subdidit, et sibi me.* Inter ea vero quæ Deus homini subdidit, ad Christianorum cibum seligit aves et pisces (*c*). Tum addit fructus terræ et arborum, nec non lac et quæ ex lacte multa fieri solent. Syrorum ea fuit dementia, ut a piscibus et a columbis religionis causa abstinerent. Hyginus, fabula 195: *Ob id Syri pisces et columbas, quas in deorum numerum habent, non edunt.* Christiani veteres pisces avesque eodem loco ponebant, quod ex aquis tam volucres quam pisces natos doceat Genesis cap. I, vers. 20 (*d*). Ex quo S. Ambrosius, hymno ad vesperas

gnificetur aliquid invisibile, etc. Apud auctores latinos *liquidum* pro *puro* sæpe sumitur, ut *liquida oratio,* et similia. Catullus carmine de Aty, v. 46, *Liquidaque mente vidit.*

(*a*) *Et vidit* (Petrus) *cœlum apertum, et descendens vas quoddam, velut linteum magnum, quatuor initiis submitti de cœlo in terram. In quo erant omnia quadrupedia, et serpentia terræ, et volatilia cœli. Et facta est vox ad eum: Surge, Petre, occide, et manduca. Ait autem Petrus; Absit, Domine, quia nunquam manducavi omne commune et immundum. Et vox iterum secundo ad eum: Quod Deus purificavit, tu commune ne dixeris.*

(*b*) *Noli propter escam destruere opus Dei. Omnia quidem sunt munda; sed malum est homini, qui per offendiculum manducat. Bonum est non manducare carnem et non bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur. Tu fidem habes? penes temetipsum habe coram Deo... Qui autem discernit, si manducaverit, damnatus est: quia non est* EX FIDE. *Omne autem quod non est* EX FIDE *peccatum est.*

(*c*) *Callidus illaqueat volucres Aut pedicis dolus aut maculis. Illita glutine corticeo Vimina plumigeram seriem Impediunt et abire vetant. Ecce per æquora fluctivagos Texta greges sinuosa trahunt. Piscis item sequitur calamum, Raptus acumine vulnifico, Credula suspicius ora cibo.*

(*d*) *Dixitque etiam Deus: Producant aquæ reptile animæ viventis, et volatile super terram sub firmamento cœli. Creavitque Deus cete grandia, et omnem animam viventem, atque motabilem, quam produxerant aquæ in species suas, et omne volatile secundum genus suum.*

feriæ 5 : *Magnæ Deus potentiæ, Qui fertili natos aqua* A *Partim relinquis* 147 *gurgiti, Partim levas in aera, Demersa lymphis imprimens subvecta cœlis erigens. Ut stirpe ab una prodita Diversa repleant loca.* Rabanus Maurus, lib. II de Institutione clericorum, cap. 27, esum avium et piscium permissum ait, quia *ex eodem elemento de quo et pisces creatæ sunt aves*, neque in regula monachorum aliarum carnium esum prohibitum, nisi quadrupedum. Intelligit, opinor, caput 39 regulæ S. Benedicti : *Carnium vero quadrupedum ab omnibus abstineatur comestio, præter omnino debiles et ægrotos* (*a*).

172. Possent etiam verba Prudentii ita intelligi, ut *Sanguineas lacerare dapes* pertineret ad usum abstinendi a sanguine et suffocato, qui diu in Ecclesia perseveravit. Tertull., Apolog. cap. 9 : *Erubescat error* B *vester, qui ne animalium quidem sanguinem in epulis esculentis habemus, qui propterea quoque suffocatis et morticinis abstinemus, ne quo modo sanguine contaminemur vel intra viscera sepulto.* Concilium Aurelian. II anno 533, cap. 20 : *Catholici, qui ad idolorum cultum, etc., ab Ecclesiæ cœtibus arceantur. Similiter et hi qui bestiarum morsibus exstincta, vel quolibet modo aut casu suffocata vescuntur.* Sed S. Augustinus jam suo tempore aliter existimabat lib. VI, cap. 32 adversus Faustum Manichæum : *Ubi Ecclesia gentium talis effecta est, ut in ea nullus Israelita carnalis appareat, quis jam hoc Christianus observat, ut turdos vel minutiores aviculas non attingat, nisi quarum sanguis effusus est, aut leporem non edat, si manu a cervice percussus nullo cruento vulnere occisus est? et qui forte* PAUCI *adhuc* C *tangere ista formidant, a* CÆTERIS IRRIDENTUR. Revera cum Prudentius aves et pisces in cibis Christianorum admittat, quadrupedum vero respuat, non ad hunc paucorum irridendum morem respexit, sed ad laudabilem plurium consuetudinem, de qua idem S. Augustinus lib. I de Moribus Ecclesiæ catholicæ, cap. 33 : *Ita multi neque vescuntur carnibus, neque tamen eas immundas superstitiose putant.... Continent se igitur ii qui possunt, qui tamen* SUNT INNUMERABILES, *et a carnibus et a vino duas ob causas, vel propter fratrum imbecillitatem, vel propter suam libertatem* (*b*).

148 173. Refellendus modo est Bailius, qui in Dictionario aliisque operibus sæpe hoc saxum volvit, catholicos argumenta Manichæorum de origine mali nunquam satis diluisse. Jacobus Georgius de Chaufepic, in Nov. Diction. histor. critic., artic. *Manichæi*, D Bailium docte et nervose refutat, ejusque alios oppugnatores hac in parte recenset, Kingium, Clericum, Bernardum, Jaquelotum, Leibnizium, Clarkium, la Placette, de Crousaz. Ego solum ea breviter explicabo quæ Bailius Prudentio objicit, neque Chaufepieus illi objecta esse meminit. Princeps, inquit Bailius, qui impedire potest malum, neque impedit, vult illud malum; et hanc vocat notionem evidentem. Quod autem Prudentius respondet hominem libere peccare, dicit Bailius, hanc esse petitionem principii, quia thesin impugnatam dat pro responsione. Idem Bailius, Clericum secutus putat Prudentium responsurum paucos esse qui damnantur : nam ait hymno 6 Cathem., vers. 93 : *Idem tamen benignus Ultor retundit iram, Paucosque non piorum Patitur perire in ævum.* Quam responsionem idoneam non esse reponit Bailius, quia si damnatio omnium hominum esset *actus sævitiei ut octo*, damnatio paucorum erit *actus sævitiei ut quatuor, vel ut duo, vel ut unum.* Ita enim scholasticus esse amat contra religionis causam. Sed qui Prudentium sine opinione aliqua præjudicata attente legat, penitus Bailii inanes subtilitates perspiciet. Primum cur existimat Prudentium responsurum paucos esse qui ad inferos detruduntur? Prudentius argumentum Manichæorum et Bailii sibi proponit, et tantum abest ut id respondeat, ut etiam contrarium aperte eo in loco affirmet. Hamartig. vers. 819 :

Sic animas cœli de fontibus unicoloras
Infundit natura solo : sed suavibus isthic
Devinctæ illecebris retinentur, et æthera pauca
Conscendunt reduces; multas viscosus inescat
Pastus, et ad superas percurrere non sinit auras.
Præscius inde Pater liventia Tartara plumbo
Incendit liquido, piceasque bitumine fossas
Infernalis aquæ furvo suffodit Averno.

149 174. Prudentius argute objectionem Manichæorum ante expresserat, et subtilius etiam quam Bailius, quamvis hic omnes ingenii nervos contendat. Lege vers. 640 et seqq.

Si non vult Deus esse malum, cur non vetat? inquit.
Nil refert, auctor fuerit, factorque malorum.
Anne opera in vitium sceleris pulcherrima verti,
Cum possit prohibere, sinat; qui si velit omnes
Innocuos agere omnipotens, nec sancta voluntas
Degeneret, facto nec se manus inquinet ullo.
Condidit ergo malum Dominus, quod spectat ab alto,
Et patitur, fierique probat, tanquam ipse crearit.
Ipse creavit enim, quod cum discludere possit,
Non abolet, longoque sinit grassarier usu.

(*a*) Nicephorus, lib. XII Hist., cap. 35, diversos jejuniorum mores enarrat : *Quidam animata non attingunt; alii autem attingunt, sed pisces solos. Sunt qui animata quoque cum piscibus volatilia degustant, ex aquis ea quoque progenita esse, ut Moses inquit, dicentes. Nonnulli ab ovis et nucibus sive baccis abstinent. Nonnulli vero arborum fructibus vescuntur. Quidam panem siccum tantum comedunt; quidam vero ne hunc quidem attingunt.*

(*b*) Petrus Castellanus, qui de esu carnium 4 libros edidit, lib. I, cap. 1, consuetudinem hominum primi temporis exponit abstinendi a carnibus. Plato, lib. VI de Leg., pag. 782, tom. II, ait : *A carnibus majores nostri abstinebant, tanquam non esset pium illas edere, neque deorum aras sanguine polluebant.* Ipse Castellanus, cap. 2, contra alios probat carnes præ cæteris omnibus optimum ac plurimum præstare alimentum. Confer Clementem Alexandrinum, Pædag. lib. II, cap. 1; Tertullian., de Cibis Judaicis; et S. Hieronym., lib. I adversus Jovinian. In antiquo codice Ecclesiæ Hisp., quem Lopezius de Barrera edidit, canon 58 exstat ex Ancyr. XIII : *Si quis non pro abstinentia, sed pro exsecratione escarum abstinet, placuit sancto concilio ut prægustet, et sic, si vult, abstineat; si autem spernit, ita ut olera cocta cum carnibus non degustet, iste, non obediens neque suspicionem hæresis a se removens, deponatur de ordine clericatus.*

Quid ad hæc Prudentius?

Damna aures, Pater alme, meas, et claude meatus
Obbrutescentis capitis, ne peræia tales
Concipiat flexura sonos...

Et cum insigniter probasset Dominum *Nolle malum, nec, quod post abluit, ante probare*, Marcionem iterum urgentem inducit :

Invitone aliquis potis est peccare Tonante?
Cui facile est in corde hominis componere sensus.
Quos libeat, fibrasque omnes animare pudicis
Pulsibus, et totum venis infundere honestum.

Huic ergo objectioni occurrit Prudentius, non respondens simpliciter hominem libere peccare, sed vim libertatis in eo sitam esse, ut homo possit peccare, oportuisse hominem creari hac libertate præditum, ut laudabilis præmioque dignus esset; quæ minime est petitio principii.

Nescis, stulte, tuæ vim libertatis ab ipso
Formatore datam? Nescis ab origine quanta
Sit concessa tibi famulo super orbe potestas...
Quale erat, electus magni rex orbis ut esset
Non rex ipse sui, curto fœdatus honore?
Quæ laus porro hominis, vel quod meritum, sine certo
Inter utramque viam discrimine vivere justi...

Itaque cum melior sit Providentia, in qua homines possint libere agere, adeoque aliquando peccent, quam Providentia, in qua nemo unus libertate sit præditus, corruit quidquid Marcion, quidquid Clericus, quidquid Bailius oggerit. Nam etiam princeps mortalis (cujus aliæ sunt leges) non diceretur velle malum, quamvis **150** Providentiam, bonam alioquin et utilem, non tolleret e medio, e qua certo sciret, quædam secutura esse mala. Neque video quare Bailius thesin a se confictam pro notione clarissima venditet, qua etiam Deum velit alligari.

175. Si tamen Bailius aut aliquis pro eo opponat, potuisse Deum efficere ut homo et bene et libere semper ageret, primum cum S. Augustino dicam, melius judicasse Deum de malis bene facere, quam mala nulla esse permittere; tum non est modo quærendum quid Deus potuerit facere, sed an id quod fecit cum ejus bonitate cohæreat. Dubium autem non est quin Deus bonus sit judicandus, etiamsi hominem peccare permittat. Postremo quidquid sit, an aliqua excogitari possit Providentia, in qua semper omnes homines bene uterentur libertate, ordo rerum qui nunc est, fert, ut homo interdum peccet, nisi Deus cursum naturalem causarum impediat, quod agere non debet. Neque enim contingere potest, ut libertas tot contrariis impulsibus commota constanter bonum prosequatur. An autem Prudentius crediderit exiguum esse damnatorum numerum, nihil ad hanc quæstionem. Bertius et cum eo Riscus, Hisp. sacr. tom. XXXI, interpretantur Prudentium non tenuisse sententiam quorumdam theologorum de majori numero prædestinatorum, sed solum asserere paucos ex impiis perire comparate ad eos qui damnandi essent, nisi Deus eis sua gratia et benignitate opitularetur. Id videtur colligi ex versibus num. 174 relatis, nisi sibi ipsi plane contrarius dicatur, quod nonnulli in Prudentio aliisque poetis absurdum esse male negant. Theologi hoc fuse disputant, majorne

A sit prædestinatorum quam reproborum numerus. Inter angelos si fiat comparatio, plures fuisse prædestinatos probabiliter asseritur. Si quæstio instituatur de omnibus omnino hominibus qui fuerunt quique futuri sunt, majorem esse numerum reproborum communior et verior est sententia. Tenendum pariter est, ex Christianis, comprehensis hæreticis, plures damnari quam salvari. Ex his qui intra Ecclesiam catholicam decedunt, plures esse prædestinatos quam reprobos theologi docti piique existimant quibus repugnare non audeo. Exstat el. Petri Francisci Fogginii opus inscriptum : *Patrum Ecclesiæ de paucitate adultorum fidelium salvandorum, si cum reprobandis fidelibus conferantur, mira consensio asserta et demonstrata. Romæ*, 1752. Debuisset Fogginius di-

B stinguere loca Patrum in quibus Christiani omnes adulti, etiam hæretici, comprehenduntur, ab aliis auctoritatibus quæ ad solos catholicos pertinent; tum alia testimonia **151** Patrum quæ contrariæ opinioni favere videntur, exscribere et explicare : non enim aliter tutum judicium ferri potest pro mira illa asserta consensione. De distinctione inter *non pios* et *impios* dicam cap. seq., et nonnihil in comment.

CAPUT XVII.

Oratio in fine Hamartigeniæ exponitur et defenditur.

176. Postquam Prudentius in Hamartigenia de piorum præmiis impiorumque suppliciis late disseruerat, orationem ad Deum convertit vers. 931, ubi hi præcipue versus vulgo in examen revocantur :

C

Non posco beata
In regione domum...
At mihi Tartarei satis est si nulla ministri
Occurrat facies, avidæ nec flamma gehennæ
Devoret hanc animam mersam fornacibus imis.
Esto cavernoso, quia sic pro labe necesse est
Corporea, tristis me sorbeat ignis Averno,
Saltem mitificos incendia lenta vapores
Exhalent, æstuque calor languente tepescat.
Lux immensa alios, et tempora vincta coronis
Glorificent, me pœna levis clementer adurat.

Plerique catholici in hac oratione exagitanda acerbiores sunt quam nonnulli heterodoxi : nam hi agnoscunt ignem purgatorium ea defendi; quam sententiam etsi falsam ipsi putent, tamen fatentur quorumdam veterum fuisse, et nunc ab universa catholica Ecclesia teneri. De Magdeburgensibus dixi num. 128. Nic. Antonius in Bibl. Hisp. vet. docet disertam

D ignis alterius ab igne inferno distincti mentionem fieri in fine Hamartigeniæ, quod intime purgatorii ignis osores torquet hæreticos, allegatque Osiandrum Epitom. hist. eccles., cent. 4, lib. I, cap. 26. Et Osiander quidem eo in capite Prudentium laudat, sed apud Weitzium nihil de igne purgatorio loquitur, quamvis illi nævos aliquos objiciat.

177. In editione Veneta Bibl. vet. Lat. Fabricii anno 1728, lib. IV, cap. 2, in quadam nota lego, in fine Hamartigeniæ subjici preces, *quibus auctor ait sufficere sibi, si modo in Tartara non detrudatur*, **152** *licet pœnæ luendæ sint in purgatorio.* Bailius alia via Prudentium tueri conatur adversus Perkinsium, quia nimirum potuit Prudentius se beatitudine indignum,

supplicio dignum existimare, quæ humilitas impia A non est : *Cette humilité est-elle impie? En donnant un bon tour aux choses, ne la nommerait-on pas une oblation de sa personne à la justice de Dieu?* Quibus verbis Bailius satis innuit nescire se quid sit humilitas. Quænam enim esset ista humilitas qua homo, cum possit Deum deprecari, ut criminibus in hac vita deletis ab æterna damnatione liberetur, potius sese Deo offerat, ut perpetuis flammis torqueatur, beatitudine cœlesti, Deoque ipso æternum privatus? Petrus Wesseling., Probabilium lib. singulari, cap. 22, contra Guilielmum Caveum asserentem, impium et Prudentio indignum esse dictum, *Non posco beata In regione domum*, reponit : *At quid si poeta indicet, se gravissimorum erratorum sibi conscium, non aspirare ad beatissimam eam stationem in quam martyres et vir-* B *gines transcribentur? Quod arguunt verba quæ præcedunt et sequuntur. Multa in thesauris Patris est habitatio Christi, Disparibus discreta locis, non posco beata In regione domum : sint illic casta virorum Agmina, pulvereum quæ dedignantia censum, Divitias petiere tuas : sit flore perenni Candida virginitas, animum castrata recisum.* Cætera quæ addit Prudentius, ait Wesselingius, in Christiano homine non laudanda, sed ita comparata esse, ut a doctorum veteris ævi opinionibus non prorsus dissentiant, qui putabant, omnes qui beatitudinis futuri aliquando erant compotes per ignem esse traducendos, eoque purgandos. Nimirum Wesselingius ab igne purgatorio abhorret, qui nihilominus affirmat, poeticum esse et in poeta ferendum, *cavernoso Averno*, pro indefesso igne. C Postremi versus prima fronte duriores illi videntur : *Nolim tamen*, pergit, *existimes, poetam damnatorum gregi sese inseruisse verbis illis, Me pœna tamen clementer adurat. Ea itidem ex veterum opinionibus explicanda sunt* (*a*).

153 178. Plurimi aut negant eam orationem esse Prudentii, aut saltem id in dubium revocant. Andreas Rivetus, lib. III Critic. sacr., cap. 26, affirmat eas preces videri falso ascriptas Prudentio, et contradicere odæ 7 Cathem., idemque putare Perkinsium. Guilielmus Caveus eadem ratione spurias eas judicat. Ansam præbuit Giselinus, qui in commentario refert se vidisse hanc orationem seorsum cum aliis excusam, non indicato auctoris nomine, quod fortasse librario incognitum erat. Id conjicit e duobus versibus quos in fine appenderat, *omnino præter auctoris mentem et sententiam*, qui epilogo hymni S. Romani adversantur (*b*). Ludewigius narrat Giselini opinionem in catalogo Flacci esse expressam; sed quod spuria sit oratio, non assentitur, illa ratione quod scriptores sui, uti poetæ citius, oblivisci queunt.

179. Mihi certe nulla idonea esse causa videtur quamobrem hujuscemodi preces Prudentio abjudicentur, siquidem præter omnium codicum consensum Iso Magister inter reliqua Prudentii opera hanc orationem glossis illustrat, et eamdem Prudentio Theodulfus Aurelianensis adjudicat in lib. de Spiritu sancto : *Sic perfectam, atque singularem naturam sanctæ Trinitatis mirabili veritate demonstravit Prudentius in libro contra Marcionistas metro heroico : O Dee cunctiparens, animæ dator, o Dee Christe, Cujus ab ore Deus subsistit Spiritus unus.* Interpretatio vero quam Riscus adhibet, non omnino displicet, Prudentium non audere petere beatitudinem statim post obitum, et videri pœnis purgatorii ignis contentum esse : affertque Riscus versus ex Apotheosi in fine :

> Pellite corde metum, mea membra, et credite vosmet
> Cum Christo reditura Deo, nam vos gerit ille,
> 154 Et secum revocat, morbos ridete minaces,
> Inflictos casus contemnite, tetra sepulcra
> Despuite; exsurgens quo Christus provocat, ite.

Quod autem Ludewigius respondet, scriptores, et præsertim poetas, interdum sui oblivisci, id locum habere potest, cum clare dicunt contraria : nam si verba alio in loco perspicua sunt, alio dubia, æquitas flagitat, ut in rebus maxime alicujus momenti benigna interpretatio adhibeatur, quin ad oblivionem confugere necesse sit. Ac ne credamus Prudentium de vita æterna consequenda desperare, in promptu est ode 7 Cathem., quam his precibus nonnulli contrariam dicunt, nos potiori jure ex ea interpretationem sumendam contendimus (*c*). Igitur cum Pru-

(*a*) Ludewigius in Vita Prudentii in aliis dogmatis quæ Prudentius cum catholicis sustinet de libero arbitrio, de carnis innocentia, de bonis operibus, de martyrum cultu et invocatione, de Virgine beata D Prudentium vult excusare tum ob codices corruptos, tum quia carmen non est ad angustos verborum cancellos emancipandum. Sed hunc locum, *Non posco beata In regione domum*, vocat stultum et muliercularum fabulis dignum commentum. *Quanquam illud*, ait, *hic Prudentium excuset, quod pro tali sic pati necesse esse dixerit, cum sanctos martyres dedisse jam pœnas in tormentis pro Christo sustentis existimaret. Et hoc modo ei fere æquales errarunt apud centuriat., centur. 4, cap. 4, quanquam ad saniorem quam hodie pontificii mentem exponi illos debere, theologi nostri sentiunt.... Fuisse tamen privatus et domesticus error Prudentii potuit; qui scelerum juventutis conscius, se indignum statim post mortem vita æterna crediderit.* Ita Ludewigius catholicos cum veteribus idem dicere testatur, nisi quod saniorem quamdam mentem in veteribus introspicere laborat; et illud demum in Prudentio reprehendit, quod pœnas temporales purgatorii crediderit. Vide infra num. 184, ubi similes preces, ex quorumdam ore expressæ, a S. Joanne Climaco proferuntur.

(*b*) Ad versum 963 : *Saltem mitificos*, exclamat Giselinus : *Itane, o Prudenti, tam abjecto quemquam esse animo? aliud certe nobis spondent suaves Evangelii voces. Siquidem propositis divinæ gratiæ obtinendæ instrumentis, stricte imperant, vocationem nostram certam faciamus, certoque et indubitato æternæ vitæ gloriam exspectemus; docentque e contrario, infernum ignem aut gravius supplicium deprecari servorum esse semper metuentium, ac pene desperantium, cum nulla nunc sit condemnatio his qui in Jesu Christo permanent, ut pote qui factus sit nobis a Deo sapientia, justitia, etc.* Quæ Giselini verba deleri jubet Appendix Belgica indicis Romani apud Labbeum de Script. eccles., sive potius corrigi *juxta recognitionem ab ipso auctore editam; ne in alieno opere nimis curiosi sint heterodoxi.* Recognitionem Giselini non vidi.

(*c*) In hac oda de Ninivitis, vers. 96 : *Sed pœnitendi dum datur diecula, Si forte vellent improbam libidinem, Veteresque nugas condomare ac frangere,*

dentii mens de misericordia divina facile placabili A tam aperta totque locis declarata sit, ut etiam ante num. 175 elaborandum fuerit, ne sententiam nimis benignam videretur amplexus de majori numero prædestinatorum, consequens est, orationem Hamartigeniæ explicandam esse ex his quæ alibi dixit, et ad eorum rationem quæ alii SS. Patres protulerunt, ut S. Hilarius Enarrat. in 1 psalmum : *Sunt enim aliqui inter impios, piosque.... Plures namque Dei metus in Ecclesia continet; sed eosdem tamen ad sæcularia vitia sæculi blandimenta sollicitant.... Impii non manent, quia his Dei nomen in honore est; pii non sunt, quia quæ pietati sunt aliena sectantur... In eos ergo judicium est, quod jam et in incredulos actum est, et in credentes non necessarium est* (*a*).

155 180. Quapropter censeo non aliud Prudentium postremis versibus suæ orationis voluisse, nisi ut leviter igne purgatorio torqueretur, si necesse esset pro labe corporea animam purgari ante diem extremam judicii : nam de obitu hominis clare loquitur :

Dona animæ quandoque meæ, cum corporis hujus
Liquerit hospitium...
Cum flebilis hora
Clauserit hos orbes, et conclamata jacebit
Materies, oculisque suis mens nuda fruetur,
Ne cernat truculentum aliquem de gente latronem,
Immitem, rabidum, vultuque et voce minaci
Terribilem, qui me maculosum aspergine morum
In præceps, ut prædo, trahat, nigrisque ruentem
Immergat specubus, cuncta exacturus ad usque
Quadrantem minimum maculosæ debita vitæ.

Non igitur loquitur de pœnis æternis inferorum, quibus corpora etiam sunt torquenda : de quibus pœnis hoc ipso in carmine vers. 827 : *Et Phlegethonteo sub gurgite sanxit edaces Perpetuis scelerum pœnis inolescere vermes .... Vermibus, et flammis, et discruciatibus ævum Immortale dedit.* Et ii, in Sym., vers. 191 : *Quin et corporibus parilis consortia pœnæ Decernam.* Verba illa, *Esto cavernoso, quia sic pro labe necesse est Corporea, tristis me sorbeat ignis Averno,* hunc reddunt sensum, quod si necesse sit, me, quippe locum inter pios et sanctos non meritum, igni purgatorio mancipari, saltem miti incendio afficiar, et dum sanctos martyres et virgines statim post obitum lux immensa et tempora vincta coronis glorificant, me pœna clementer adurat. Eodem spectant alia verba : *Non posco beata In regione domum.* Scilicet, poscere non audeo domum in ea regione beata, ubi illico post mortem animæ quarum egregia fuit in hac vita sanctitas, recipiuntur. Semper enim intelligit de tempore, quod proxime obitum sequitur : *cum flebilis hora Clauserit hos orbes.* Revera æternam beatitudinem se tandem consecuturum sæpissime sperat, et ad eam rem martyrum patrocinium implorat. Ac ne longius abeam, in hac ipsa oratione ita ait :

Judice te pallens trepido, te judice eodem
Spem capio, fore, quidquid ago, veniabile apud te
Quamlibet indignum venia faciamque, loquarque,
156 Confiteor (dimitte libens, et parce fatenti),
Omne malum merui; sed tu bonus arbiter aufer
Quod merui : meliora favens largire precanti.

B Qui aiunt poetam, sui oblitum, de misericordia Dei desperasse, clare indicant oblitos seipsos quid poeta in hac oratione fuerit complexus (*b*).

CAPUT XVIII.

Opinio Prudentii de pœnis damnatorum in pervigilio sabbati paschalis mitigatis, an aliorum mentes occupaverit.

181. Singularem quamdam sententiam expressit Prudentius Cathem. hymn. 5, vers. 125 : *Sunt et spiritibus sæpe nocentibus Pœnarum celebres sub Styge feriæ Illa nocte, sacer qua rediit Deus Stagnis ad superos ex Acheronticis ... Marcent suppliciis Tartara mitibus, Exsultatque sui carceris otio Umbrarum populus, liber ab ignibus* (*c*). Bellarminus lib. ii de Purgatorio, cap. 18, in quæstione an suffragia prosint C damnatis Prudentii loco responsurus, ait : *Nihil aliud dico, nisi more poetico lusisse Prudentium.* At potuit aliud dicere : et certe si aliud dixisset, occasionem

Suspendit ictum terror exorabilis, Paulumque dicta subsiliit sententia. Et vers. 171 : *Mollitus his et talibus brevem Deus Iram refrenat, temperans oraculum Prosper sinistrum : prona nam clementia Haud difficulter supplicem mortalium Solvit reatum, fitque fautrix flentium.* Multa alia in fine de jejunio aliisque pietatis operibus quibus Deus placatur. His addo ex præf. lib. i in Symm., vers. 80 : *Salvator generis Romulei, precor, Qui cunctis veniam das pereuntibus, Qui nullum statuis non operis tui Mortalem, facili quem releves manu, Hujus, si potis es, jam miserescito,* etc.

(*a*) Et cap. 2 in Matthæum : *Salutis igitur nostræ judicii tempus designat in Domino dicens : Ille baptizabit vos in Spiritu sancto et igni : quia baptizatis in Spiritu sancto reliquum sit consummari igne judicii.* S. Cyprianus epist. 52 ad Antonianum ait, quod *non nisi die Domini vasa lignea divini ardoris incendio concrementur, et fictilia ab eo cui data est ferrea virga frangantur.* S. Ambrosius Enarrat. in psal. xxxvi : D *Igne ergo purgabuntur filii Levi, igne Ezechiel, igne David. Sed hi etsi per ignem examinabuntur, dicent tamen, Transivimus per ignem et aquam... Etsi salvos faciet Dominus servos suos, salvi erimus per fidem, sic tamen salvi quasi per ignem.* Sixtus Senensis, Bibl. lib. vi, adnot. 345, multis SS. Patrum testimoniis, nominatim Prudentii hymno Exsequiar., et octodecim martyr. Cæsaraug., et Daniel Huetius, lib. ii Origenianor., cap. 2, quæst. 11, demonstrant, de modo et loco felicitatis SS. ad Florentinam usque synodum nihil certi ab Ecclesia fuisse præscriptum, adeo ut in diversa Patres abierint.

(*b*) Joannes Lamius, in Deliciis eruditorum tom. XIII, pag. 314, orationem Prudentii exscribens, fingit locum mitiorem in inferis eum postulasse, cum paradiso indignum se crederet, et subjungit impium testamentum Philippi Strozzi, quod alia mente factum affirmat : *Per non venire più in potere de' nemici miei ... io Filippo Strozzi mi sono deliberato in qual modo che io posso, quantunque duro all' anima mia mi paia, con le mie mane finire la mia vita. L'anima a Dio somma misericordia raccomando, umilmente pregandolo, se altro di bene darle non vuole, le dia almeno qual luogo, dove è Catone Uticense, ed altri simili virtuosi uomini, che tal fine hanno fatto,* etc. Quid Prudentii precibus cum hac oratione?

(*c*) Clericus in Vita Prudentii male intelligit hunc locum, ac pejus inde argumentum conficit : *Il dit* (Prudentius) *que tous les ans, la nuit que Jésus-Christ ressuscita, les damnés ne ressentent point de peines, ce qui suppose que Jésus-Christ était descendu dans ce lieu et en avait tiré les damnés cette nuit-là.* Vide comment. ad hymn. 5 Cath., vers. 196.

cavillandi non præbuisset Hospiniano, qui in lib. de Origine festor. Christ. in festo S. Hippolyti affirmat Prudentium in martyrio S. Hippolyti describendo more poetico lusisse, *quod etiam*, inquit, *Bellarminus in re majori eum fecisse dicit*. Quid ergo aliud potuit dicere Bellarminus? Potuit et fortasse debuit dicere, nonnullos veteres in ea opinione fuisse quam S. Augustinus non est ausus condemnare cap. 112 Enchiridii : *Pœnas damnatorum certis temporum intervallis existiment, si hoc eis placet, aliquatenus mitigari,* 157 *dummodo intelligatur in eis manere ira Dei, hoc est ipsa damnatio.* Ad quem locum Bellarminus reponit, *Augustinum ibi non agere de oratione pro defunctis, et solum dicere, non esse erroneum concedere, damnatos puniri citra condignum, quod clarius docet lib.* XXI *de Civit. Dei, cap.* 24. Cur igitur idem de Prudentio non dicatur? Illud negari nequit, Prudentii sententiam ab Augustino indicari, dum liberum relinquit existimare, si placet, pœnas damnatorum certis temporum intervallis aliquatenus mitigari (*a*).

182. Confer quæ addidit loc. cit. Enchiridii : *Hæc enim vocatur ira Dei, non divini animi perturbatio, ut in ira sua, hoc est, manente ira sua, non tamen contineat miserationes suas, non æterno supplicio finem dando, sed levamen adhibendo, vel interponendo cruciatibus.* Hanc sententiam amplexus est S. Joannes Chrysostomus Homil. 3 in epist. ad Philipp., quem in alium sensum trahere conatur Bellarminus : *Hos igitur lugeamus* (loquitur de damnatis), *opem pro viribus feramus, aliquod ipsis auxilium comparemus, exiguum illud quidem, sed quod tamen auxiliari queat... Atque id quidem de his qui in fide decesserant. Catechumeni vero neque hac dignantur consolatione, uno quodam excepto. Quale vero hoc? Licet pauperibus aliquid pro ipsis dare, atque hinc aliquid percipiunt refrigerationis.* Omissis Joanne Damasceno, sive vero, sive alio sub ejus nomine, S. Paulino Nolano, cujus preces ad Nicetam promam num. 185 in nota, et Innocentio III, a quorum auctoritate non satis se extricat Bellarminus, clariora sunt propiusque ad Prudentium accedunt, quæ ex Missali Mozarabico feria 4 post Pascha describam : *Viderunt te inferi, Deus, viderunt et tremuerunt a voce tonitrui tui, dicentes, Absorpta est mors in victoria. Ubi est, mors, victoria tua? ubi est, mors, aculeus tuus? Propter quod attonita paululum stetere supplicia miserorum. Nec habeant cruentum tormenta sic vicisse cernentia crucifixum: et judicem suum ipsa etiam pœna contremuit.*

183. Sixtus Senensis, Bibl. sanctæ lib. VI, cap. 47, profert sententias theologorum Præpositivi Leodiensis Ecclesiæ presbyteri, Gilberti, Guilhelmi, Ruperti, qui ex verbis S. Joannis Chrysostomi allegatis aliisque in Matth. hom. 33 Joannis item Damasceni, 158 S. Gregorii Magni, et Prudentii in hymno de Novo Lumine paschalis sabbati (sic enim inscribit) aliisque hujusmodi illustrium Patrum dictis, in hanc opinionem inclinarunt; alii aliter eam explicant : nam S. Thomas solum agnoscere videtur in damnatis inanem quamdam fallacis gaudii speciem, gratamque mœrentis animi illusionem : qualem esse ferunt in dæmonibus, qui homines ad peccandum inducentes, vana quadam lætitia afficiuntur, quin pœna decrescat : qua de re agunt theologi scholastici.

184. In codice ms. sæculi XI Bibl. Riccard. exstat missale, et in hoc *missa, pro cujus anima dubitatur*, cujus meminit Lamius tom. XIII Delic. erud., pag. 311 et seqq. Preces ad hoc ipsum tendunt quod quærimus. *Et si plenam veniam animæ ipsius obtinere non possumus, saltem vel inter ipsa tormenta quæ forsitan patitur, refrigerium de abundantia miserationum tuarum sentiat ... ut si forsitan pro gravitate criminum non meretur gloriam, per hæc sacræ oblationis libamina, vel tolerabilia fiant sibi ipsa tormenta.* Apud Bollandianos tom. III Maii, ad diem 14, pag. 336, S. Pachomius ita ait de quodam damnato : *Eam ob rem rogo vos, ut si cruciatus defuncti cupitis reddere leviores, sine psalmis eum sepulturæ mandetis : posset enim Deus, cum bonus sit et misericors, requiem aliquam eidem præbere. Vide notas Bollandianorum.* S. Joannes Climacus, gradu 5 Scalæ paradisi, similes preces ex quorumdam ore exponit : *Alii simul oneris conscientiæ gravitate depressi, et supplicia æterna deprecabantur, et indignos tamen se cœlo sincere proclamabant, et dummodo hoc, inquiunt, fiat, sufficit nobis. Vidi illic animas humiles, et oneris pondere depressas, quæ.... dictitabant ... Satis enim nobis est si a gravissima tua comminatione et inexplicabilibus et reconditis suppliciis liberemur. Ut enim omnis prorsus pœna nobis remittatur, veniaque donetur, petere non audemus.* Quod fortasse magis pertinet ad orationem Prudentii in fine Hamartigeniæ, de qua cap. 17, nam utraque hæc res similitudine aliqua continetur, et inter se connectitur. Non omittam hymnum hunc Prudentii in multis ecclesiis ad accensum cerei paschalis fuisse decantatum : in quibus propterea ea sententia non male audiebat. Quæ rationes Dionysium Petavium fortasse impulerunt, ut, cum Prudentii versus exscripsisset tom. III, lib. III de Angelis, cap. 7, addiderit : *De hac damnatorum saltem hominum respiratione nihil adhuc certi decretum est ab Ecclesia catholica : ut propterea non temere, tanquam absurda, sit explodenda sanctissimorum Patrum hæc opinio : quamvis a communi sensu catholicorum hoc tempore sit aliena.* Scio liberam hanc Petavii sententiam a multis defendi, a multis impugnari. Sed censeo, melius a Petavio intelligi Prudentium quam ab iis qui hunc *non dogma-*

(*a*) Neque aliud docuit S. Augustinus lib. XXI de Civit. Dei, cap. 24 : *Sed quibus placet istam sententiam usque ad illa impiorum tormenta protendere, saltem sic intelligant, ut manente in eis ira Dei, quæ in æterno est prænuntiata supplicio, non contineat Deus in hac ira sua miserationes suas, et faciat eos non tanta quanta digni sunt pœnarum atrocitate cruciari, non ut eas pœnas vel nunquam subeant, vel aliquando finiant, sed ut eas mitiores quam merita sunt eorum, levioresque patiantur. Sic enim et ira Dei manebit, et in ipsa ira sua miserationes suas non continebit.*

tice, *sed poetice* locutum propugnant : quam distinctionem vellem ab ipsis explicari. Nonnullam explicationem invenio in indice librorum expurgandorum a P. Jo. Maria Brassichellensi sacr. pal. apost. magistro confecto, ubi pag. 257, **159** ex tomo VIII Bibliothecæ Patrum Margarini hæc expurgantur in Aurelio Prudentio : *Ad verba illa textus*, SUNT ET SPIRITIBUS *appone ad marginem*, CAUTE LEGE *nam ex placitis theologiæ nullum vere refrigerium unquam est animabus damnatorum in inferno. Forsan Prudentius poetico more lusisse tantum voluit, ad indicandam lætitiam diei resurrectionis Domini.* Quam interpretationem alii tueantur, per me licet; ego potius credam Prudentium cum aliis errasse, si tamen certo affirmari potest illam opinionem quorumdam veterum errorem esse (*a*).

CAPUT XIX.

Cur Prudentius in extremi judicii die ad dexterum Judicis latus transferri oraverit.

185. Illud etiam reprehensionibus quorumdam est obnoxium, quod Prudentius hymnum S. Romani his versibus concluserit : *Vellem, sinister inter hædorum greges Ut sum futurus, eminus dignoscerer : Atque hoc precante, diceret rex optimus : Romanus orat; transfer hunc hædum mihi, sit dexter agnus, induatur vellere.* Et in fine Passionis S. Fructuosi et soc. : *Olim tempus erit, ruente mundo, Cum te, Tarraco, Fructuosus acri Solvet supplicio tegens ab igni. Fors dignabitur et meis medelam Tormentis dare prosperante Christo, Dulces* **160** *hendecasyllabos revolvens.* Cum in sacris Litteris extrema illa tremenda dies magno apparatu describatur, Christianorum, maxime veterum, vota eo respiciunt, ut quo tempore universus orbis judicabitur, iram supremi judicis a sese deprecentur; non quod putarent, incertum esse ante eam diem, quam sortem singuli homines essent subituri, sed quia tunc coram omnibus sententia est proferenda (*b*). S. Paulinus Natali idem plane confirmat.

Cum tu quoque magna piorum
Portio, regnantem Felix comitaberis Agnum,
Posce, ovium grege nos statui, ut sententia summi
Judicis hoc quoque nos iterum tibi munere donet,
Ne male gratatis lævos adjudicet hædis,
Sed potius dextra positos in parte salutis
Munifico pecori, laudatis aggreget agnis (*c*).

Hæc erat SS. Patrum sententia, Deum in extremo judicio ob merita et preces sanctorum ad dexterum latus plures esse vocaturum; quo innuunt, homines, dum vivunt, sanctis deprecantibus, obtinere, ut bona opera efficiant, et salutem æternam adipiscantur.

186. S. Cyprianus ita est exponendus lib. de Lapsis : *Credimus quidem posse apud Judicem plurimum martyrum merita, et opera justorum, sed cum judicii dies venerit, cum post occasum sæculi hujus et mundi ante tribunal Christi populus ejus astiterit* : Venantius Fortunatus lib. IV. de Vita S. Martini :

Tu quoque jussus eris dextro residere sedili.
Tunc, precor, ut fragilem sacro velamine celes,
Et tua me trepidum defendat ab igne lucerna.
Nam scio posse reum quemvis tibi cedere Christum (*d*).

161 187. Fabricius hæretico spiritu impulsus in

(*a*) Laudatus index liber raro obvius creditur. Titulus est : *Indicis librorum expurgandorum, in studiosorum gratiam confecti, tomus primus, in quo quinquaginta auctorum libri præ cæteris desiderati emendantur. Romæ ex typ. rev. cam. apost.* 1607. Exemplar penes cl. præsulem Reggium notam habet in limine manu ascriptam : *Ut cæterorum indicum hujusmodi seriem ac consuetum stylum sequeremur, quædam expungere coacti sumus, quæ licet erudite animadversa, ad institutum tamen hujus libri apponenda non erant, cum sat sit quid delendum et quid caute legendum animadvertere. Placuit nihilominus initio quorumdam librorum quædam de eorum auctoribus (breviter tamen) attingere, ut lectori, qualis sit auctor, an catholicus vel hæreticus, cujus denique existimationis, facile innotescat.* Ex quo arguo, non omnia quæ Thomas Maluenda, splendidissimum Hispaniæ et familiæ prædicatorum decus, in Bibliotheca Patrum animadvertit, in indicem fuisse conjecta; de quo hæc Nic. Antonius : *Cujusmet anni pensum bimestre fuit Bibliothecæ veterum Patrum commendata et per indicis, ut vocant, sacros purpuratos Patres recognitio : unde qua scriptorum ea comprehensorum quisque auctoritate aut loco censeri debeat, doctrinæ genus, atque ætas, observatione Thomæ nostri, in Romanum indicem, qui Jo. Mariæ Brassichellensis S. Palatii magistri nomine prodiit anno* 1607 *conjecta sunt. Easque ipsas adnotationes in Bibliothecam a se anno* 1605 *recoctam Parisiensis typographus admisit.* Pro anno 1605 legendum anno 1624 in Nic. Antonio, ut ego quidem existimo.

(*b*) Locus est insignis in S. Matth. XXV, 31 et seqq. : *Cum autem venerit Filius hominis in majestate sua, et omnes angeli cum eo, tunc sedebit super sedem majestatis suæ. Et congregabuntur ante eum omnes gentes, et separabit eos ab invicem, sicut pastor segregat oves ab hædis. Et statuet oves quidem a dextris, hædos autem a sinistris.*

(*c*) Et de reditu Nicetæ episcopi in Daciam : *Nos locis, quantum meritis, dirempti, Eminus celsis humiles patronis, Te procul sacris socium catervis Suspiciemus. Quis die nobis dabit hoc in illa, Ut tui stemus lateris sub umbra, Et tuæ nobis requietis aura Temperet ignem? Tunc, precor, nostri nimium memento, Et Patris sancti gremio recumbens Roscido nobis digito furentem Discute flammam.*

(*d*) Imitatur Prudentii et hoc et aliis locis, quod observavit Barthius lib. XLV, cap. 9, Hericus Altissiodorensis lib. VI Vitæ S. Germani : *Ergo tui tunc, sancte pater, miserescito vatis, Cumque ovidis junctum dispexeris eminus hædis, Id mihi nam spondent scelerum monumenta meorum, Tum regem precibus, rogare memento benignis; Flectetur certe, dicet flexusque ministro; Germanus orat, non fas sprevisse precantem, Hunc hædum niveos quamprimum transfer in agnos, Agnus eat dexter, decoretur vellere pulchro.* Barthius, qui his locis confirmat, damnatorum numeris eximere quos martyres voluerint, penes hos esse futurum, si fides scriptoribus, non alioquin male de religione nostra consultis, sit adhibenda (quod ait se legisse apud amatissimum sibi scriptorem Prudentium in fine Fructuosi et Romani), parum sibi constat, dum lib. VIII, cap. 11, notat, Prudentium in fine Romani se hædum jungendum hircis a latere sinistro Judicis *longius nimia humilitate etiam a vero Mediatore secessisse.* Quod si Barthius ita intelligit, penes martyres esse futurum eximere quos voluerint e damnatorum numero, ut hi qui revera damnati jam sunt a pœna damnationis liberentur, neque Prudentii, neque aliorum mentem assecutus est.

hunc comm. in Romanum ita Prudentium alloquitur : *Ista sententia, si tua est, Prudenti, vir clarissime, contraria est doctrinæ propheticæ... contraria item doctrinæ apostolicæ.* Scilicet Fabricius nihil sanctorum merita et preces valere apud Christum putat. Georgius Remus in notis ait : *Sinistrum auctoris timidi nimis ac superstitiosi votum.* Fabricium aliosque mentem auctoris parum perspexisse animadvertit Nic. Heinsius. *Distinguendus*, inquit, *hic locus. Dicit, optare se, ut vel inter hædorum greges statuatur, sed hac conditione, ut et eminus, qualis erit, dignosceretur, et Romanus pro se oraret, quem a Christo exaudiendum fore certo persuadet sibi.* Mihi hæc interpretatio, quam ad verbum Chamillardus exscripsit, non admodum placet, neque enim Prudentius ullo modo optat inter hædorum greges statui, sed tantum orat a sinistro latere, quem locum ob sua peccata sibi deberi credit, Romani precibus transferri ad dextrum, vel potius orat ne in sinistro latere cum hædis relinquatur, dum oves ab hædis separabuntur. Recte vero inquit Heinsius, non abludere ab hoc Prudentii loco illa Alcimi Aviti lib. III de Supremo Judicio : *Tum, cum sinceros pastor discreverit agnos, Hædis disparibus diversa in parte locatis;* et de Laude Virg. (forte alibi) : *Ubi sede superna Humanum in partes dirimet genus arbiter orbis, Agnos dextra lavans lævos contemnet ut hædos;* et Tertullianum lib. IV adversus Marcionem : *Quos in Evangelio Dominus quoque dixit, et hædos Abs ovibus cerni stantes in parte sinistra,* ubi cerni idem est ac discerni. Sed clarius Prudentio favent Juvencus et Eugenius Toletanus. Juvencus in præfat. in libros de Hist. evang. :

> Nec metus, ut mundi rapiant incendia secum
> Hoc opus : hoc etenim forsan me subtrahet igni
> Tunc cum flammivoma descendet nube coruscans
> Judex altithroni Genitoris gloria Christus.

162 Eugenii versus, quibus eamdem sententiam exprimit, descripsi num. 47 (*a*).

188. Eamdem loquendi rationem alii consequentibus temporibus tenuerunt. Tom. XXXIV Hisp. sacr, pag. 440, legitur instrumentum donationis quo Ordonius rex paulo post annum 916 multa offert pro divino cultu et ministrorum alimentis : cum enim, inquit, *tempore judicii astantes coram redditor apparuerimus, per intercessu Deo fideliter famulantium qui ex hoc perceperint subsidium, animæ corporisque evadere mereamur a* VULGARIS, *et Averni recessu, atque eruamur ex his qui tristem acceperint censoris repudium, tunc nempe tulti in dextera vellere solutii induti cum mundis adnectere queamus ovibus* (sic). In alio instrumento Ordonii III anno 955 eadem est periodus; sed pro *vulgaris* legitur *vulgalis* (*b*). Ex his aliud instrumentum Fruminii II anno 917 suppleri potuit in sententia fere eadem : *Et in futurum... xteram promereri*, nempe *dexteram promereri.* Denique sententia Prudentii, ut ejus hac in re defensionem concludam, prorsus illi similis est quam in prosa aut sequentia missæ defunctorum canimus : *Inter oves locum præsta, Et ab hædis me sequestra, Statuens in parte dextra.* Bellarminus, de Purgator. lib. II, cap. 5, plura acute disserit, ut explicet orationem post evangelium in missa de mortuis : *Libera, Domine, animas omnium fidelium defunctorum de pœnis inferni, et de profundo lacu, libera eas de ore leonis, ne absorbeat eas Tartarus, ne cadant in obscurum,* etc. Sed nihil affert quod ad Prudentium transferri non valeat. Ne vero hæc prolegomena longiora quam par est evadant, cætera quæ Prudentii doctrinæ objiciuntur, in commentariis diluentur; nunc alia persequemur.

CAPUT XX.

Ignorantia quorumdam qui putarunt ænigma esse interpretationem sacræ Scripturæ, a Prudentio adhibitam in præfatione Psychomachiæ.

163 189. Pollicitus sum cap. 1, num. 6, me demonstraturum obscuritatem quæ Prudentio objicitur ex antiquitatis ignoratione in qua multi versantur interdum oriri, non ex auctoris vitio, proposito hoc exemplo ex præfatione Psychomachiæ. Prudentius ea præfatione complectitur historiam ex cap. XIV Genes. vers. 14 (*c*). Tum, interpretationem allegoricam amplectens, addit vers. 56 : *Nos esse large vernularum divites, Si quid trecenti, bis novenis additis, Possint, figura noverimus mystica.* Mirum quantum hic locus interpretes omnes torserit. Antonius Nebrissensis ait : *Tercentum decem et octo. Quid autem numerus ille significet, consulendus esset quispiam Pythagoricus, qui in hujusmodi rationibus numerorum*

(*a*) In catalogo bibliothecæ Laurentianæ, tom. I col. 339, Bandinius inter codices mss. recenset Psalterium sæculo VIII exaratum, quod clauditur oratione quadam, cujus inscriptio est : *Hymnus, quem cantavit Gildus rex pro anima patris sui, qui erat in inferno. Quicunque cantaverit singulis diebus per totum annum pro anima amici sui, licet in inferno sit, eruetur, et in regnum Dei ducetur. Si autem obliviscatur uno die in anno, ad caput incipiat, et per totum annum adimpleat ita : Ad Dominum cum tribularer, usque Laudate nomen Domini.* Incipit : *Deus summe pacis, et cœli sancte Pater, omnipotens æterne Deus.* Desinit : *Quod ipse præstare dignetur, qui venturus est judicare vivos et mortuos, et sæculum per ignem.* Hæc oratio stulta est, superstitiosa, veræ theologiæ et doctrinæ christianæ contraria, ac nullo modo S. Hermenegildo martyri affingenda (prout in indice catalogi fieri videtur), cum ante patrem suum Hermenegildus ab eo exstinctus obierit. Hujusmodi ineptissimæ preces ex verbis quorumdam Patrum male intellectis originem suam ducunt, a vulgo et imperitissimis feminis plerumque formatæ.

(*b*) Hoc vocabulum originem trahit ex *vulga*, quæ capacitatem vel sinum cum laxitate significat apud Nonium. In Comœdia Dantis notæ sunt *malebolge*, seu *malebolgie*, et *bolgie* inferorum receptacula et sedes. Hispani balnea calida in civitate Auriensi vocant *burgas*. In Dict. acad. Hisp. etymologia ducitur a sono aquæ ebullientis. Sed non est omittenda origo Latinæ vocis *vulga*.

(*c*) *Quod cum audisset Abraham, captum videlicet Lot fratrem suum, numeravit expeditos vernaculos suos trecentos decem et octo, et persecutus est usque Dan. Et divisis sociis, irruit super eos usque Hoba, quæ est ad lævam Damasci. Reduxitque omnem substantiam, et Lot fratrem suum cum substantia illius, mulieres quoque et populum.*

versatur. Sed ego nullum aliud mysterium video per Abraham comites significari, nisi trecentos decem et octo episcopos illos qui in concilio Nicæno interfuerunt, ubi multa de Christiana religione constituta sunt; sed imprimis de fide, qua censetur Abraham; ibi namque symbolum Nicænum est conflatum. Giselinus non acquiescit (*a*). Sichardus vero in eam interpretationem descendit, quam a nemine perspicue traditam putabat (*b*).

190. Suspicor Sichardum vidisse glossas Isonis, ubi non vestigia tantum, sed ipsa interpretatio clare est expressa. Sic enim Iso in codice Bongarsiano ad vers. 10 præf. : CCCXVIII *vernaculi fidem* **164** *significant quæ in Nicæno concilio est constituta a* CCCXVIII *episcopis. Sed* X *ad decalogum*, VIII *ad octo beatitudines pertinere possunt. Qui his omnibus caret, nunquam ad prædictas beatitudines perveniet.* Et ad vers. 57 : SI QUID TRECENTI : *Isti trecenti mysterium significant, scilicet crucis. Tau enim, qui figuram sanctæ crucis* (supple *habet*), *trecentos significat; si vis scire de decem et octo, lege arithmeticæ minorem numerum intra novem computabis.* Id ex codice Widmaniano; at ex codice Bongars. : *Significat in templo Constantini* CCCXVIII *episcopos defendisse Ecclesiam Dei contra hæresin Arianorum.* Chamillardus interpretationem eamdem de 318 episcopis sequitur : SI QUID TRECENTI : *Hæc duo carmina nihil aliud quam concilium Nicænum explicant, in quo auctoritate episcoporum 318 fides firmata fuit. Ibi namque symbolum Nicænum conflatum est. Weitzius tamen et Drusius hæc referunt ad litteram T, quæ species est crucis.* Weitzius quidem ad vers. 57 : SI QUID TRECENTI, sententiam Barthii descripsit (*c*).

191. Quem Barthii locum cum integrum Weitzius dederit, nescio cur illico ad vers. 58 : *Figura noverimus mystica*, iterum ait : *Folus Sibyllæ obscurius hoc est, et numeris Pythagoricis abstrusius, quod fere nemo est qui promat, et se Œdipum exhibeat, nisi Joannes Drusius lib.* II, *Quæst et Respons.*, *cujus verba : Vir eruditus, inquit, qui Prudentium commentario recens illustravit, hic Œdipum aliquem desiderat. Nihil opus Œdipo : ego Davus, si ullum est, ænigma solvam, quod facile intellectu est, si sciamus, Tau litteram referre figuram crucis* (*d*). *Superest difficultas, quam affert numerus auctior*, QUA ME NULLUS EXTRICO : *si hoc non est, quod suspicor : quia apud Hebræos Tau littera scribitur binis* **165** *consonantibus, videlicet Th et v, quarum posterior valet sex, existimasse veteres, sicut in Tau ter iteratur centum, sic in Vau ter repeti debere sex. Est autem ternus numerus inter mysticos. Ita emerguut trecenti, terque seni vernuli. Cæterum ut nolim hoc posterius pro certo affirmare : ita prius illud, nempe in mente habuisse Prudentium, cum hos versus scriberet, memoratam allegoriam tam certum habeo, quam quod maxime.*

192. Clarum est igitur, a Drusio nondum solutum esse ænigma. Et Barthius ipse in gratiam Drusii ad ænigma explicandum aggredi se testatur lib. XXIX, cap. 15 Advers. : *In fronte*, ait, *operum suorum summi auctores sueti aliquid figere, quod, quam primo aspectu poscere videatur, curam exigat pensiculatiorem. Sic non sine causa librorum de Republica initium toties mutavit Plato, nec Homerica duo ingentia volumina unico versu divinæ Æneidos princeps inclusit Maro. Exempla congerere operæ non est. Prudentium vel solum Christianum poetam quis inspexit, cui non fecerit negotium ænigma acutissimum, quod præfationi Psychomachiæ prudens infusit?* Explicat deinde Barthius ænigma *in gratiam vel unius Joannis Drusii, viri eruditissimi, qui id numeris Pythagoricis et Sibyllinis obscurius pronuntiavit.* Negat intelligi posse de 318 Patribus Nicænis, *quia figura mystica typum quempiam rei inanimatæ indicat*; tum interpretationem addit, quam Weitzius ex alio opere transcripsit. *Cum locus*, inquit Barthius, *hactenus obscurissimus in optimo vate et vivo Dei spiritu afflato omnium ingenia illuserit* (*e*).

(*a*) *Antonius Nebrissensis* CCCXVIII *episcopis ad concilium Nicænum vocatis hunc numerum applicandum putat; sed non video quid horum mentio ad allegoriam pertineat, quare Œdipum hic aliquem aut Pythagoricum exspecto.*

(*b*) *Quid sibi velit mysterium, sic enim Prudentius appellat, trecentorum bis novenorum ab Abraham armatorum, nondum a quopiam, quod modo sciam, traditum est. Suspicor autem concilii Nicæni significationem esse, in quo auctoritate* CCCXVIII *episcoporum fidei nostræ sunt certa quædam, ut sic dixerim, descripta pomeria, cum antea in incerto pleraque posita, et hæreticorum calumniis exagitata huc illuc pro cujusque libidine torquerentur. Ut vero in hanc sententiam eam, cum alia, tum maxime vetustissimi exemplaris, quo sumus usi, effecerunt vestigia quædam. Non repugnarim tamen, si alio quis referat, quamvis non video quid hic cuiquam in mentem venire possit aliud.*

(*c*) *Barthius acutissimum hoc ænigma lib.* I *Abl. crit. c.* V. *ita explicat : Pro* POSSINT *legendum ait* PROSINT. *Trecenti autem aliud nihil nisi crucem dominicam designant, illi inclusi litteræ, sive elemento græcanico, quo eum numerum exprimere magistri linguæ dederunt.... Sequitur, ut quid per bis novena intelligendum, apparere faciamus. Notissimum est Θ litterarum mortiferum signum prætoris, ut Martialis loquitur, esse; quia scilicet inauspicatum mortis vocabulum θάνατος ab ea incipiat. Jam ne pueris quidem incognitum, idem elementum Græcis novenarium numerum exprimere. Per duo itaque theta, sive novenarios indices, duas mortes et quidem eorum qui cum Tau suspenso Domino obierunt, circumloquitur poeta ... Horum latronum cognitio et consideratio magnopere prodest, etc.*

(*d*) *Nam eadem* (ita pergit Drusius primam ænigmatis partem declarans) *in numeris notat trecentos. Isidorus de etymologiis : Inter mysticas litteras tertia est Tau, figuram demonstrans dominicæ crucis. Hieronymus in commentariis Ezechielis* IX, 4. *antiquis Hebræorum litteris, quibus usque hodie utuntur Samaritani, extrema littera Tau crucis habet similitudinem, quæ in Christianorum frontibus pingitur, et frequenti manus inscriptione signatur. Quod voles, magis clarescet ex glossa ordinaria; in qua Gen.* XIV *lect. ubi hanc historiam sensu allegorico illustrat, ita legimus : Quisque pro anima sua contra spirituales nequitias bellum gerat cum trecentis decem et octo vernaculis, id est cum auxilio sanctæ crucis. Tau enim littera, quæ habet figuram crucis,* CCC *significat.*

(*e*) Teolii interpretatio obscura mihi est, ut nunc quidem legitur. *Omnes fere Patres, tam Græci quam Latini, in numero hoc 318 vel 300 rotundo mysterium*

193. In his Barthii Drusiique explicationibus prima pars de trecentis, figura crucis indicatis, expressa est non solum in glossa ordinaria ad locum Genesis, sed etiam in glossis Isonis ad Prudentium (*a*). In altera parte exponenda neque Barthius, neque Drusius satis aliis fecerunt; Drusius neque sibi ipsi, Barthius vero, qui confidentius loquitur, in aliam sententiam abiit lib. XLIII, cap. 7. **166** Nos ait geminæ mortis reos esse : ideo duo Θ; respexisse poetam ad duos libros : alterum indicem nostrorum criminum, quem habere Satanam a pluribus traditum; alterum, de quo Exod. XXXII. De militaribus Isidorus I Orig., cap. 33 : *In breviculis quibus militum nomina continebantur, propria nota erat apud veteres, quæ inspiceretur, quanti ex militibus superessent quantique in bello excidissent; T nota in capite versiculi posita superstitem designabat, Θ vero ad uniuscujusque defuncti nomen apponebatur. Si itaque*, addit Barthius, *veram vitam a vera morte mystica figura, scilicet per crucem Christi distinguere poterimus, satis superque vernularum divites erimus.*

194. Vere ænigma obscurissimum in Prudentii versibus lateret, nisi alia esset explicatio. Hanc autem dico esse communissimam interpretationem allegoricam, quæ adhuc in plurimis Patrum voluminibus occurrit, videlicet CCCXVIII vernulis Abrahami significari crucem Domini, et duas primas litteras nominis *Jesu*, ι et η, quia apud Græcos Tau, quæ figura est crucis, trecentum, ι decem, et η octo significat, ex quibus summa efficitur CCCXVIII. Quod attinet ad numerum trecentorum, sæpe SS. Patres aiunt eo

A indicari crucem dominicam, etiam illi qui de historia Abraham nihil cogitant (*b*). In CCCXVIII vernulis Abrahami designari crucem et compendium nominis Jesu, sive duas primas litteras, Clemens Alexandrinus ab aliis jam traditum docuit lib. VI Stromat. pag. 656 : *Quemadmodum ergo in astronomia habemus exemplum Abraham, ita etiam in arithmetica eumdem Abraham. Cum enim audivisset abductum fuisse Loth captivum*, TRECENTIS VERNACULIS *suis sibi numeratis, hostes aggressus, vicit maximum eorum numerum. Dicunt ergo dominici quidem signi typum*, **167** *quod ad figuram attinet, esse elementum, quod significat trecentos : ἰῶτα autem et ἦτα significare nomen salutare, significari ergo eos esse Abrahæ domesticos, et ei conjunctos, quod ad salutem attinet, qui ad signum et no-* B *men Domini confugerunt, et superasse eos qui ipsos abducebant in captivitatem, et plurimas gentes infideles quæ eos sequebantur. Jam vero numerus quidem trecentenarius est ternarius in centenario. Decimus autem sine ulla controversia est undequaque perfectus. Octo autem, qui est primus cubus, est æqualitas in omnibus dimensionibus*, etc. Addendum est versioni Latinæ, qua utor, Lutetiæ Parisiorum 1641, *trecentis* DECEM ET OCTO *vernaculis*, nam Græce est τιή (*c*). S. Ambrosius lib. I de Abraham, cap. 3 : *Numeravit autem* (Abraham) *trecentos decem et octo, ut scias non quantitatem numeri, sed meritum electionis expressum... Trecentos enim T Græca littera significat, decem et octo autem ιη exprimit. Fidei ergo merito Abraham vicit, non populoso exercitu.* Alii legunt, *summa* ιη *exprimit* C *nomen fidei*; alii, *summa Jesu exprimit nomen*. Et in

quæsierunt, ac vel crucem nomenque Jesus eo significatum fuisse putant, vel Patres trecentum decem et octo in concilio Nicæno contra Arium congregatos. Hoc planum est : dominicam vero crucem et nomen, quia T Græcum habet formam crucis, et significat 300, *Λ vero et N decem et octo, exprimunt nomen Jesus* Ἰησοῦς. Ita prorsus ille. Sed sciendum litteram Λ, hoc est L, Græcis pro numero 30 esse; litteram N pro 50, adeoque non intelligo quo pacto significent 18, aut exprimant nomen Jesus. Suspicandi locus est, Teolii verba ab exscriptore vel typographo esse corrupta, nam digitum in fontes intendit.

(*a*) Barthius locis citatis allegat etiam Tertullianum, lib. III in Marcionem : *Ipsa est enim littera Græcorum Tau, nostra autem T, species crucis.* Et carmine 3 : *Hoc etenim signo prædonum stravit acervos, Congressus populo Christi sine milite multo, Trecenteno equite, numerus T littera Græca est.* Ubi loquitur de Gedeone. Addit Paulinum, epist. 2, de quo postea dicam.

(*b*) Præter alios S. Augustinus sermone 56 appendicis : *Gedeon elegit trecentos viros ad prælium, ut ostenderet, non in numero multitudinis, sed in sacramento crucis mundum ab incursu gravium hostium liberari. Trecenti enim in Græco T similitudinem crucis ostendunt... et quia trecenti secundum Græcum computum crucem faciunt, ita tunc Gedeon in trecentis viris Judæorum populum de crudelissimis gentibus eripuit, quomodo postea Christus per mysterium crucis totum genus humanum de potestate diaboli liberavit.* S. Ambrosius in Lucam lib. VI, cap. 7, explicans illud Joannis, *Potuit enim venundari trecentis denariis*, ait : *Trecenta autem æra crucis insigne declarant.* S. Gregorius Magnus, lib. XXX Moralium, cap. 17 : *Tricenarius numerus in Tau littera continetur quæ crucis speciem tenet. Cui si super transversam lineam id, quod in cruce eminet, adderetur; non crucis species, sed ipsa crux esset. Quia ergo iste trecentorum numerus in Tau littera continetur, et per Tau litteram, sicut diximus, species crucis ostenditur, non immerito in his trecentis Gedeonem sequentibus illi designati sunt quibus dictum est : Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, et tollat crucem suam, et sequatur me.* Isidorus in Genes. VII : *Potest quidem et in his trecentis cubitis* (arcæ) *signum ligni passionis ostendi. Ipsius enim litteræ T numerus crucis demonstrat signum*, etc.

(*c*) Clemens Alexandrinus epistolam Barnabæ, sive alterius sub Barnabæ nomine, sæpe allegat. In hac epistola eadem interpretatio invenitur, quamvis minus bene ad historiam circumcisionis referatur : *Discite igitur, filii, de omnibus abunde. Abrahamus, qui primus dedit circumcisionem, in spiritu prospiciens in Filium* (rectius *in Jesum*, ut in versione Latina D legitur) *circumcidit, accepto trium litterarum documento : narrat enim Scriptura, quod Abrahamus viros e domo sua decem et octo et trecentos circumcidit. Quæ ergo illi in hoc data est cognitio? Discite : primo* DECEM ET OCTO, *dein* TRECENTOS : DECEM *autem et* OCTO *exprimuntur per* ι (*decem*) η (*octo*) : *habes initium nominis Jesus.* (Ita hanc periodum interpungo, alii aliter.) *Quia vero crux in figura litteræ T, quæ designat numerum* CCC, *habitura erat gratiam, ideo ait*, ET TRECENTOS. *Ostendit itaque Jesum in duabus litteris, et crucem in tertia. Scit hoc, qui insitum donum doctrinæ suæ posuit in nobis. Nemo magis germanum a me accepit sermonem; sed scio vos dignos esse.* Legi possunt notæ Hugonis Menardi, Joannis Davisii, Joannis Baptistæ Cotelerii, Eduardi Bernardi, et editionis Oxoniensis in hunc locum.

prologo ad lib. I de Fide: *Nosti enim, fide magis imperatoris quam virtute militum, quæri solere victoriam. Nam et Abraham trecentos decem et octo duxit ad bellum, et ex innumeris tropæa hostibus reportavit; signoque dominicæ crucis et nominis... ultus est proximum*, etc.

195. His accedit Eucherius in commentario ad Genesin, quem laudat S. Isidorus Hispalensis in lib. de Viris illustribus: *Quod vero ille* (Abraham) *non in multitudine nec virtute legionum, sed tantum in trecentis decem et octo comitantibus, adversarios principes debellavit: jam tunc in sacræ crucis figuram, quæ per tau, litteram Græcam, et Jesu nomen, qui iota et ita Græcis characteribus scribitur, qui Salvator interpretatur, in numero trecentorum decem et octo exprimitur: quod nos Christi passio liberaret a dominatu quinque* B *carnalium sensuum, qui* **168** *nos antea variis vitiis captivantes exsuperaverant.* Ubi post *exprimitur* supplendum est *imaginabatur, quo nos*, etc. S. Isidorus in Genes., de Victoria Abrahæ cap. 11, repetit locum Eucherii cum aliqua varietate in postrema editione Matrit.: *Jam tunc in sacramento crucis (cujus figura per Tau litteram Græcam numero trecentorum exprimitur) imaginabatur, quod nos*, etc. Ex quo Rosweydus ad epist. 2 Paulini restituit in Eucherio *imaginabatur*. Sed præterea in Eucherio legendum est, qui *iota, et ita*, aut *eta Græcis characteribus*. Rosweydus scribit, *qui per* ι *et* η *Græcis characteribus*. S. Maximus Confessor tom. I edit. Paris. opera P. Francisci Combefis, pag. 170, inter quæstiones in sacr. Script.: *Quo typo* (crucis) *cum ejus nomine qui propter nos in* C *illo affixus est, fortean fretus magnus patriarcha Abraham, cum trecentis decem et octo* (*hoc est, figura et nomine Jesu*) *adversarias potestates regum symbolo designatas, educens profligavit. Moris enim Scripturæ est, ut ex elementorum quoque figuris, suum ipsa scopum, purgatis ut hoc consequamur, non raro manifestet.* Faustus Rhegiensis lib. de Spiritu sancto: *Sacer numerus dicimus, quia trecenti in æra sive supputatione signum crucis, decem et octo vero Jesu adorandum nomen ostendunt.* Et in epistola de Pœnitentia ad Felicem PP., et Patricium eamdem interpretationem sequitur, et ad pugnam cum vitiis transfert, Prudentium imitatus: *Et ideo sicut pater fidei Abraham quinque illos reges in trecentis decem et octo, mysterio intra litteram latente, devicit: ita et nos contra hos principales vitiorum duces in Jesu nomine et crucis signo* (*hoc enim utraque æra exprimitur*) *dimicemus.* Ita legitur in raro opere, *Veterum aliquot Galliæ theologorum*

A *scripta*, Parisiis, 1586, quod exstat apud cl. Giovenazzium. Hincmarus Rhemensis, in responsione ad quorumdam quæstiones: *Cur in quodam scripto posuerit mysticam Nicænam synodum*, plura habet de hac eadem interpretatione, ubi docet, in libris Græcorum et Latinorum per notas scribi nomina, *quæ interdum prima, et novissima, et virgula superposita in dexteram æque veniente a sinistra, ut* ιζ, *xa*, ϛϐ, *interdum autem prima, et media, et novissima notantur littera, et virgula superposita in dexteram æque veniente a sinistra, ut* xps, ihs. Non dissimili modo rem explicat Rupertus Tuitiensis lib. V in Genesin, cap. 15, qui notat nomen Jesu cum I et H superposita linea efferri in gignendi casu, ut numerus XVIII compleatur. Alii advertunt veteres solitos fuisse nomina propria B per duas primas litteras significare, ut CN, *Cneus*, TI., *Tiberius*.

196. Eamdem allegoriam attigerat S. Paulinus in epist. 2 ad Severum prope finem: *Sed sicut ille* (Abraham) *non multitudine, nec virtute legionum, sed jam tum in sacramento crucis, cujus figura per* **169** *litteram græcam T numero trecentorum exprimitur, adversarios principes debellavit: cujus mysterii virtute, trecentis in longum texta cubitis, superavit arca diluvium*, etc. Recte notat Rosweydus, Eucherium et Isidorum hæc in commentaria sua transtulisse, Eucherium etiam numerum 18 explicuisse, quem Paulinus hic præterit, *nisi membrum hoc omissum fuerit a librariis ob difficultatem Græci numeri* ι *et* η, *quod nominis Jesu compendium est.* Probabilissimum id mihi videtur: nam et in Eucherio librariorum C errorem, et in Ambrosio magnam varietatem lectionum ob difficultatem Græci numeri ι et η. Rosweydus ipse aliter legendum ait locum Ambrosii, de quo paulo ante, nempe: *Trecentos enim T Græca littera significat, decem et octo autem summam in exprimit nomen.* Paulinum hoc loco respexisse ad Prudentium judicat Barthius. Sed nihil est necesse ut Paulinus Prudentium, aut Paulinum Prudentius respexerit. Patebat enim interpretatio a [illegible] jampridem tradita (a). Quamvis autem nonnulli in numero CCCXVIII Patrum Nicænorum mystice intelligant crucem dominicam, et nomen Jesu, tamen expositio allegorica CCCXVIII vernaculorum Abraham etiam ante concilium Nicænum ad crucem [illegible] dominicam, et D primas litteras nominis Jesu referebatur, quam alii Patres post concilium secuti sunt. Nec dubito quin majori diligentia plura adhuc exempla congeri possint. Sed quæ [illegible] satis sunt superque ut quævis

(a) De reliquo Barthius, lib. XXIX Advers., cap. 15, putavit denique, probabilem esse interpretationem Paschasii in præfat. lib. de Spiritu sancto, ubi simul CCCXVIII Patres Nicænos nominat, et per numerum trecentorum crucem, per decem et octo vero primas litteras nominis Jesu apud Græcos intelligit. Ita ait Faustus Reiensis, quem supra laudavi, sive potius, ut Barthius aliique volunt, Paschasius post S. Ambrosium lib. I de Fide, cap. 18: *In quibus etiam verbis trecentorum decem et octo sacer numerus sacerdotum Arii ac Macedonii damnavit errores... [illegible] ex hoc numero paucorum fragilitas declinavit, universi tamen numeri mysterium non resolvit. Et ideo sacer numerus diximus, quod trecenti in æra supputatione Græca signum crucis, decem et octo vero [illegible] dum nomen ostendunt. In hoc ergo numero [illegible] mysterio in quo et sanctus Abraham de [illegible] gentibus triumphavit, senatum pietas hostem [illegible] sub unu Patris, et Filii, et Spiritus sancti [illegible] confudit.* Hæc ipsa minus correcta inter Fausti opera leguntur.

sine Sphynge et Œdipo intelligat quid exprimere voluerit Prudentius, cum exposita historia de victoria Abrahami addidit :

Nos esse large vernularum divites,
Si quid trecenti, bis novenis additis,
Possint, figura noverimus mystica.

CAPUT XXI.

Fidei catholicæ et Ecclesiæ catholicæ appellatio quantum Prudentio aliisque antiquis Hispanis debeat.

170 197. Sæpe Prudentius, repugnante quamvis metro, *catholici* vocem in suis carminibus usurpavit, non illa communi significatione qua *catholicus* sonat *universalem*, sed hac magis propria qua catholicus dicitur qui non est hæreticus, et prout ab eo discernitur. In præfat. omnium operum, vers. 39 : *Pugnet contra hæreses, catholicam discutiat fidem.* Peristeph. hymn. 11, vers. 24 : *Munere ditatum catholicæ fidei* et paulo post exponit quid sit catholica fides, vers. 30 :

Catholicis reddite vos populis.
Una fides vigeat, prisco quæ condita templo est,
Quam Paulus retinet, quamque cathedra Petri (a).

Apoth. vers. 2 : *Ne dira relatu Dogmata catholicam maculent male prodita linguam.* Ibid., vers. 291 : *Hæc tu si dubitas nati mysteria Christi, Perdite, catholica non es de plebe.* Psychom. vers. 107 : *Catholico in templo divini fontis ad aram Consecrat.* Præf. I in Sym., vers. 59 : *Catholicam puppem.* Vox quidem *catholicus* a primis sæculis Ecclesiæ adhiberi est cœpta apud Irenæum, Clementem Alexandrinum aliosque ; sed hanc peculiarem significationem qua hæretici a catholicorum numero excluduntur, nulli aut prius aut illustrius expresserunt, quam Hispani scriptores.

198. In concilio Eliberitano canon est 16 : *Hæretici si se transferre noluerint ad Ecclesiam catholicam, nec ipsis catholicas dandas esse puellas.* Ab hoc canone reliqua, vel generalia vel provincialia, concilia accepisse, quæ hujusmodi matrimoniis aditum præcluserunt, notavit Ferdinandus Mendoza lib. II de Confirm. Concil. Eliberit. Pacianus Barcinonensis episcopus, cujus filio Dextro S. Hieronymus **171** suum scriptorum ecclesiasticorum catalogum inscripsit, sub Theodosio principe ultima senectute mortuus, castitate et eloquentia, et tam vita quam sermone clarus a S. Hieronymo dicitur. Is epistolam adversus quemdam Novatianum de catholico nomine scripsit, de quo nomine Novatiani controversiam excitarant. *Si bonum*, inquit, *nomen est, non recipit odium ; si malum, caret invidia.... Sed sub apostolis, inquies, nemo catholicus vocabatur. Esto, sic fuerit, vel illud indulge. Cum post apostolos hæreses exstitissent..... nonne cognomen suum plebs apostolica postulabat, quo incorrupti populi distingueret unitatem ?... Ego forte ingressus populosam urbem hodie, cum Marcionitas, cum Apollinariacos, Cataphrygas, et Novatianos, et cæteros ejusmodi comperissem, qui se Christianos vocarent, quo cognomine congregationem meæ plebis agnoscerem, nisi* CATHOLICA *diceretur ?* Plura alia addit egregia, sed illud non omittendum quod in multorum libris repetitur : *Nec tamen æstues, frater ;* CHRISTIANUS MIHI NOMEN EST, CATHOLICUS VERO COGNOMEN. *Illud me nuncupat, istud ostendit ; hoc probor, inde significor.* Nihil potuit dici luculentius.

199. Codicis Theodosiani titulus est in lib. XVI : *De fide catholica.* Theodosius noster, præclarissimus imperator, ad populum urbis Constantinopolitanæ legem secundam ejus tituli 1 anno 380 tulit in hæc verba : *Cunctos populos, quos clementiæ nostræ regit temperamentum, in tali volumus religione versari quam divinum Petrum apostolum tradidisse Romanis religio usque nunc ab ipso insinuata declarat, quamque pontificem Damasum sequi claret, et Petrum Alexandriæ episcopum, virum apostolicæ sanctitatis : ut secundum apostolicam disciplinam evangelicamque doctrinam, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, unam deitatem sub pariti majestate et sub pia trinitate credamus. Hanc legem sequentes* CHRISTIANORUM CATHOLICORUM NOMEN JUBEMUS AMPLECTI : *reliquos vero dementes, vesanosque judicantes, hæretici dogmatis infamiam sustinere, nec conciliabula eorum ecclesiarum nomen accipere, divina primum vindicta, post etiam motus nostri, quem ex cœlesti arbitrio sumpserimus, ultione plectendos.* Justinianus hanc legem primam esse voluit sui codicis, ac tituli primi : *De summa Trinitate ac fide catholica*, ubi etsi nomina imperatorum Gratiani, Valentiniani et Theodosii præmittantur, tamen a solo Theodosio Magno latam eam fuisse legem constat ex codice Theodosiano et commentario Gothofredi. Obiter animadverto, *intolerantiam* illam religionum, quam novatores aliqui vocant, et sæculis barbaris natam clamitant, ab ipsis primis Christianis imperatoribus fuisse edictis solemnibus stabilitam ; quam qui nunc tueri velit, auctoribus non levibus, et haud scio an gravissimis **172** uti poterit, bello et pietate insignibus, Constantino, Theodosio, aliisque antiquis imperatoribus ; quorum leges adversus paganos, hæreticos, Judæos, constant ex Historia ecclesiastica, et ex codice Theodosiano toto lib. XVI, quibus addi possunt aliæ ex codice Justinianæo (b). Alia leviora non

(a) In hac fidei catholicæ descriptione observanda est accurata loquendi ratio qua utitur poeta theologus. Nominat enim Paulum et Petrum, sed soli Petro cathedram tribuit. Et ubique sui similis in Laurentio, vers. 460 : *Alter vocator gentium, Alter cathedram possidens Primum, recludit creditas Æternitatis januas.* Pariter in præf. lib. I contra Sym., quæ est de S. Paulo : *Paulus, præco Dei, qui fera gentium Primus corda sacro prodomuit stylo.* At de S. Petro in præf. lib. II : *Simon, quem vocitant Petrum, Summus discipulus Dei.* In hoc argumento erudite, ut solet, versatus est V. C. Franciscus Antonius Zacharias in dissert. de Primatu S. Petri, Romæ, 1776.

(b) In cod. Just., leg. 2, tit. 1, ex constitutione Theodosii Magni : *Nullus hæreticis mysteriorum* (aliter, sed minus bene *ministeriorum*) *locus, nulla ad exercendam animi obstinatioris dementiam pateat occasio.* Leg. 3 ejusdem tit. scripta hæreticorum, nominatim Nestorii comburi jubetur : *His qui talia scripta, aut libros habere, aut legere sustinuerint, ultimum supplicium experturis.* Lib. I, tit. 5 de Hæreticis et Manichæis, leg. 2 : *Hæreticorum vocabulo continentur, et latis adversus eos sanctionibus succumbere debent, qui vel levi argumento a judicio catholicæ religionis, et tramite detecti fuerint deviare.* Leg. 5 sectæ viginti novem hæreticorum, quæ sigillatim recensentur.

consectabor : hæc quæ deprompsi abunde probant A jure meritoque *regis, regnique catholici* titulum fuisse Hispanis attributum, cum præ cæteris egregiam fidei et Ecclesiæ catholicæ appellationem antiquitus illustraverint; ut nihil nunc dicam, Recaredum a concilio Toletano III fuisse *regem catholicum* acclamatum, quodque magis ad rem pertinet. in Hispania maxime bellum perpetuum esse hæresi indictum. Neque immerito Prudentius noster, qui huic disputationi causam obtulit, a Christophoro Brower in notis ad Venantii lib. v, pag. 141, appellatur *castissimus et verè* CATHOLICUS CHRISTI VATES.

CAPUT XXII.

Duæ insignes trajectiones quorumdam versuum Prudentii in examen revocantur.

200. Sæpe accidit, ut librariorum incuria in codi- B cibus trajectiones verborum et versuum irrepserint, quas critici solent non sine aliqua utilitate animadvertere, et singula verba suis locis restituere. Exempla in Prudentio duo ponam illustria, alterum ex correctione Barthii, alterum ex conjectura cl. Viti Mariæ Giovenazzii. Barthius lib. v, cap. 21 Advers., ex scheda membranacea ms. in Eulaliæ Passione notat, a versu 56 manifestam esse trajectionem duorum versuum, *quam*, inquit, *cum corrigendam huic schedæ debeamus*, **173** *vel sola ea ope meruit, ut ejus ratio habeatur*. In omnibus editis et mss. codd. quos ego quidem excussi et alii interpretes viderunt, ita leguntur illi versus : *Sic habuit generosa patrum Turba columniferum radium : Scindere qui tenebrosa potens Nocte viam face perspicua* C *Præstitit, intereunte chao. Non aliter pia virgo viam Nocte secuta diem meruit, Nec tenebris adoperta fuit, Regna Canopica cum fugeret, Et super astra pararet iter, Illa gradu cita pervigili, Millia multa prius peragit, Quam plaga pandat Eoa polum*, etc. Restitutio memorabilis ex Barthii scheda hæc est : *Præstitit, intereunte chao, Nec tenebris adoperta fuit, Regna Canopica cum fugeret, Et super astra pararet iter. Non aliter pia virgo viam Nocte secuta diem meruit. Illa gradu cita pervigili*, etc. Ait Barthius duorum versuum transpositionem peperisse difficultatem, translationem vero Ægypti congruere fugæ puellæ, nam per Ægyptum plerique Christiani tenebras intelligunt, ut Gaudentius, tract. 1 et 2.

201. Nemini mirum videri debet, hujusmodi tra- D jectiones contigisse in omnibus aut fere omnibus exemplaribus. Scaliger in præfatione Maniliana ad tertiam editionem carminum Manilii advertit innumera menda, trajectionemque non solum unius, sed et plurimorum versuum in Manilio. Barthius ipse lib. VI, cap. 28, in opere Chalcidii vitium trajectionis, interdum corrigendæ, observavit, ut alios prætercam. In re nostra restitutionem approbat codex ms. a Barthio allegatus. Si cui tamen Barthii fides in membranis citandis fluxa videatur (de quo vide num. 94), nihilominus prudenti hominis docti conjectura licebit restitutionem sustinere. Non negaverim aliquo commodo sensu lectionem veterem posse retineri, quam ipse quoque propter codd. vett. auctoritatem sequar : sed certe versibus ex Barthii scheda, vel opinione restitutis congruentior explicatio reddi poterit, quam sit interpretatio Chamillardi : *Ita olim Deus noctu ignea columna, cujus candor eximius fugabat tenebras, Israelitis, claris patriarcharum nepotibus, viam commonstravit. Eulalia igitur, dum media nocte iter facit, ut ex hoc mundo exeat petatque cœlum, clara veluti diei luce convestitur, nihilque videt tenebris nigrescere*. Versus autem, *Et super astra pararet iter*, intelligendus esse videtur de itinere quod noctu populus Israeliticus peragebat (*a*).

202. Alter locus est, quem trajectionis vitio laborare conjicit **174** cl. Giovenazzius, in Passione Vincentii, vers. 37 et seq. : *Nos lucis auctorem Patrem, Ejusque Christum Filium, Qui solus ac verus Deus, Datiane, confitebimur*. Putat Giovenazzius legendum, *Nos lucis auctorem Patrem, Qui solus ac verus Deus, Ejusque Christum Filium, Datiane, confitebimur*, cujus verba ex ms. commentario in hymnum S. Hilarii, *Hymnum dicat turba fratrum*, hoc loco insererem, nisi ipse intercessisset. Rationes multas affert ex antiquitate petitas. Duo tamen admonere juvabit : alterum, posse quidem hos versus Prudentii, prout in libris editis et mss. leguntur (et a nobis quidem legentur, ne a nostra regula recedamus), ad divinitatem Jesu Christi comprobandam produci : sed tot aliunde esse in Prudentio hujus veritatis catholicæ clarissima argumenta, ut minime esset dolendum, si versus illi aliter ordinati in hujusce rei confirmationem afferri amplius non possent. Præterquam quod recte Giovenazzius arguit, ex hoc solo Prudentii versu, *Ejusque Christum Filium*, non solum sententia, sed verbo etiam divinitatem Christi comprobari : nam verus Filius Dei, necesse est sit Deus. Alterum, non esse mirandum si in Prudentii carminibus trajectio aliqua minus congruens consentientibus omnibus quos hactenus videre licuit codicibus mss. fuerit invecta, cujus vitium fortasse aliquando detegetur. In Apoth. vers. 248 : *Perquam ridiculum* dicam, quanta consensione omnium editorum, et plurium mss. hic versus ante Heinsium fuerit transpositus. Major in re tenuiore fuit gloria Latini Latinii. In præfatione libri I adversum Symmachum, vers. 74, omnes ediderant, *Spes insueta subit, serpere flexibus, Et vibrare sagax eloquii caput*. Latinius, trajectionem litterarum odoratus, *seps* restituit, plaudentibus et sequentibus omnibus. Chamillardus hanc restitutionem Sirmondo ascribit, Heinsius ait ita castigandum jam pridem

nusquam in Romanum locum convenire et morari permittuntur; *Manichæis etiam de civitatibus pellendis, et ultimo supplicio tradendis, quoniam his nihil relinquendum loci est, in quo ipsis etiam elementis fiat injuria.*

(*a*) Exod. XIII, 21 et 22 : *Dominus autem præcedebat eos ad ostendendam viam per diem in columna nubis et per noctem in columna ignis, ut dux esset itineris utroque tempore. Nunquam defuit columna nubis per diem, nec columna ignis per noctem, coram populo.*

monuisse Latinum Latinium, Jacobum Sirmondum et Laurentium Pignorium. Ego quidem plurimi facio cum Sirmondum, tum Pignorium : sed ut gloria ejus castigationis Latinio debita cum his aliqua ex parte communicetur, oporteret demonstrare nihil eos audivisse de correctione Latinii, qui longe ætate præcessit. Percrebuit autem ea fama multorum sermonibus circa annum 1581; nam Latinius ænigma condidit ad cardinalem Guilielmum Sirletum, quod, quia nondum editum puto, hic referam ex schedis mss. apud cl. præsulem Reggium.

Si cui, quæ fuerat procerum obsignata tabellis
In omnibus spes certa diu, conversa repente
175 Serperet, inque sinu latebras fera quæreret aspis,
Quis non horrendi subitique pericula casus
Si sanus reputet, miseratus defleat? atque
Vix fieri potuisse patet quin protinus omnes
Corporis atque animi vires, roburque superbum
Quamvis magnanimo caderent? Audentior ergo
Solus ego intrepidus monstrum complector amicum,
Spemque valere simul jubeo; usurpataque furtim
Jura alieni suis extemplo reddere cogo.
Quid ... obscurum, Sirleti, ænigma, resolvo.

Tum subjicitur epistola data 12 Octobris 1581, quæ typis jam est vulgata. Deinde hoc epigramma, quo etiam ænigma explicatur :

Forte sub obscura seris Prudentius umbra
 Texerat ingenii dira venena tui,
Symmache, splendore o nimium confise superbi
 Nominis, et clari viribus eloquii.
Nescius historiæ antiquarius, et simul audax
 Grammaticus SERIS SPEM locat in solio.
Sæcula perque novem tenuit quale conscia furti,
 Ipsa licet non fur, SPES aliena tamen.
Exsulis est ausus causam defendere nemo,
 Nemo quiritanti ferre rogatus opem.
Divino tandem perfusus lumine mentem,
 Injustum aspiciens exsilium miseri,
SPEM jubeo ire foras, et sedem reddere SERI,
 Nullius metuens acre supercilium.

Sequitur Julii Jacobonii divinatio, qui ænigma explicabat de spe, quæ Latinium jam senem fefellerat : alii aliter interpretabantur. Anno 1594 editæ sunt Romæ Josephi Castalionis variæ lectiones, non semel deinde recusæ, ubi cap. XII hæc lectio ex Latinio producitur, et præfertur alteri *spes*, exstanti etiam in codice miræ antiquitatis, quem Federicus Rainaldus emptum in bibliotheca Vaticana collocaverat. Videri etiam possunt, quæ in Bibliotheca selecta Latinii ex Ulysse Aldrovando, aliisque annotantur. Weitzius tandem in Egmondano codice reperit, *Seps insueta*.

CAPUT XXIII.

Peccata metri Prudentio objecta. Opusculum ms. Ludovici Cavalli contra Hymnos Breviarii Romani refellitur.

176 203. Cum passim Prudentius in metri regulas dicatur peccasse sive ex ignorantia, sive ex negligentia, plura ego collegeram, non tam ut eum defenderem, quam ut rationem præscriberem qua Patrum Ecclesiæ carmina sanari valeant, observata veterum consuetudine, non corrompi, quod a multis factum esse constat. Sed ex ingenti silva pauca seligam; eaque potissimum quæ ad Prudentium magis pertinere videbuntur, explicabo meliori ordine, quo res multum inter se connexæ atque implicatæ possint digeri. Ex quibus tamen non difficulter compendium artis poeticæ ecclesiasticorum poetarum primæ ætatis possit adumbrari. Chamillardus in limine suæ editionis catalogum exhibuit syllabarum, in quibus erravit Prudentius, quem hic subjiciam, aliis ex Cellario additis (a).

177 204. Cellarius præterea notat Prudentium *es* finita per *is* formasse brevitatis causa, ut *famis* recto casu, *luis*, *pubis*; verba secundæ quasi a forma tertia corripuisse, *ectorque*, *percense*, *collucis*. Frequentius etiam Prudentio quam aliis esse, brevem in fine producere propter sequentis vocis geminam consonantem, ut Cath. 7, vers. 152 et sæpe alias. Casaubonus, comment. in Trebellium, pag. 214, af-

(a) Syllabæ quæ male a Prudentio corripiuntur, ex Chamillardo : syllaba 1 in *ænigma*, Apoth. vers. 331; 3, *allophylus*, Hamart. vers. 500; 2, *Arius*, Psych. vers. 794; 1, *Beryllus*, Psych. vers. 855; 3, *calceamentum*, Peris. hymn. 6, vers. 74; 3, *Chalcedon*, Psych. vers. 857; *cui*, monosyllabum, Cath. 3, vers. 167; 2, *dæmon*, Sym. 2, vers. 888; 2, *dispar*, Hamart. vers. 26; 2, *elutus*, Peris. 5, vers. 562; 3, *energima*, Apoth. vers. 400; 1, *enervatus*, Sym. 2, vers. 145; 2, *eremus*, Psych. vers. 371; 1, *fio*, Peris. 13, vers. 59; 1, *ganeo*, Hamart. vers. 322; 1, *hæresis*, Psych. vers. 710; 2, *idolium*, Apoth. vers. 186; 2, *idololatra*, Hamart. vers. 404; 2, *idolum*, Psych. vers. 379; 2, *imbecillus*, Apoth. præf. 2, 31; 2, *impar*, S. I, vers. 468; 3, *involucrum*, S. I, præf. vers. 54; 4, *Lacedæmon*, S. II, vers. 247; 2, *mathesis*, Sym. II, vers. 478; 2, *phrenesis*, Hamart. vers. 125; 2, *poesis*, S. II, vers. 52; 1, *pugillaris*, Peris. 9, vers. 15; 3, *Pyrenæus*, Peris. 6, vers. 147; 3, *quadrupes*, Apoth. vers. 212; 2, *romphæalis*, Cath. 7, vers. 93; 1, *rubigo*, Psych. vers. 105; 1, *socors*, Cath. 1, vers. 35; 1, *sphæra*, Apoth. vers. 210.

Syllabæ quæ male producuntur : 1, *cui*, dissyllabum, Hamart. vers. 105; 2, *Cyaneus*, Psych. vers. 859; 2, *delibutus*, Psych. vers. 312; 1, *Duita*, Hamart. præf. vers. 57; 2, *inecatombe*, Per. 10, vers. 1022; 2, *margarita*, Psych. vers. 874; 2, *redimitus*, Psych. vers. 688; 2, *Sardinia*, Sym. II, vers. 945; 1, *smaragdinus*, Psych. vers. 865; 2, *sophia*, Sym. I, vers. 34.

Eadem quantitate usus est Prudentius dum hæc ipsa verba repetit, nimirum : *Allophylus*, D. v. 71; *dæmon*, Per. 2, 505; et ibid. 10, 1038; *dispar*, Ham. 775; *enervans*, C. 8, 64; *eremus*, C. 5, 89, D. 45; *fiam*, etc., Per. 6, 83; S. I, 225; Per. 10, 855; *ganeo*, Ps. 343, H. 322; *heresis*, C. præf. 39, H. 64, Ps. 710, 725, D. 72; *idolum*, passim; *imbecillus*, C. 4, 2; 11, 99; 12, 207; Per. 10, 721, C. 7, 80; *impar*, P. 10, 565; Ps. 549; *involucrum*, C. 5, 36; H. 868; *mathesis*, Sym. II, 893; *socors* et *socordia*, Per. 10, 810; A. 126; de *cui* dicam postea; *Cyaneus*, Per. 12, 41; Sym. I, 302; *margarita*, P. 10, 646; *sophia*, C. 1, 34.

His alia addit Cellarius : *Asclepiades*, *a* 2 longo, Per. 10, vers. 42, 108, 392, 548, 687, 921; *charisma*, *a* 1 longo, Ap. præf. 1, 11; S. II, 94; P. 45, 61; *idolium*, *i* 2 brevi, P. 11, 52; A. 186; S. I, 611; 2, 79; *Iesus*, eliso *i* primo, P. 756; A. 417; Ps. 777; D. 142; C. 181; A. 222, 502, 770; D. 102, C. 7, 178; 12, 173; A. 635, 992, 1058; Per. 6, 74; *Hadrianus*, *a* 2 brevi, S. I, 274; quod tamen produxit Per. 12, 61; *homo*, prima longa; *Marcion*, *i* longo, H. præf. 30; H. 56, 124, 129, 502; *Paraclitus*, *i* brevi, C. 5, 160; Per. 10, 430; *Magia*, *i* longo, S. I, 89; *utraque*, plur. *a* longo, C. 10, 5; P. 5, 80; Ap. 320, quo in versu male Chamillardus in indice ait, *utraque* esse in ablat. sing.

firmat Prudentium *i* primum *Spiritus* corripuisse; A sed voluit dicere Sedulium, ut puto: nam is, ut gloriam sanctæ et individuæ Trinitatis clara voce decantaret, neglexit regulam grammaticæ dispositionis: *Gloria magna Patri semper, tibi gloria, Nate, Cum sancto Spiritu gloria magna Patri*, quod observavit V. Beda lib. de Arte metrica. Si Prudentium Casaubonus vere respexit, fortasse notavit vers. 8, hymn. 10 Cath., *Spiritus simul, et caro servit*. Sed hunc versum aliter legendum esse constat ex commentario. Prudentius sæpissime ea voce utitur, et semper *i* primum producit. Ricciolius part. 8 Prosod., cap. 2, app. 5, ait, Prudentium produxisse *a* in *criminaque delusum ab accentu*. Sed magis delusus est Ricciolius: nunquam enim *a* in *crimina* Prudentius produxit. Longum quidem fecit *a* in *ridendaque* Sym. I, B vers. 361, *Mimica, ridendaque suis*, sed ob cæsuram, ut mox explicabo, vel potius ob dictionem encliticam *que*.

205. Barthius lib. XI Advers., cap. 20, observat, Agobardum in phaleco post obitum Caroli et Ledradi *propitii* vocem prima producta posuisse, secutum Prudentium in Passione Agnetis. Ita certe habet Prudentius vers. 130: *Purgabor oris propitiabilis*. Et in Eulalia, vers. 215: *Carmine propitiata fovet*. Potuit tamen Agobardus rationem sequi, cum in hujusmodi vocibus, ubi plures quam duæ breves concurrunt, aliqua ex his produci valeat, ut pentametrum, aut hexametrum ingrediatur. Ita accidit in *religio*, *reliquiæ*, *Italia*, *Priamides*, *catholicus*, *pupugerat*. Præterea cur non erit longum *o* in *propitius* (*a*)? **178** C Ludovicus Cavallus in observationibus ad novos hymnos, quæ mss. exstant in bibliotheca collegii Romani, correctoribus sub Urbano VIII objicit quod in *azyma* cum Prudentio *y* corripuerint, observat. 39; item quod pariter *a* in *Judaicus* cum eodem Prudentio longam fecerint, observ. 40; quod *i* in sempiternus, secuti eumdem Prudentium, breviaverint, observ. 41; et quod *Paraclitus* cum *i* brevi ejusdem Prudentii auctoritate protulerint, observ. 42 (*b*).

206. Memini me hoc Cavalli opusculum ab aliis laudatum allegare dissert. de Hymn. eccles., num. 159, 160, ac rursus in hymn. Hispan., pag. 267. Alium hominis docti fuisse mentem existimaveram, alias rationes, quibus correctionem Urbanianam impugnaret. Postea in librum ms. incidi, et pauca reperi quæ aliqua responsione digna videantur. Verum quod suo loco prætermissum est, alieno dicere non pigebit: si tamen alienus hic locus est judicandus, quo eadem opera et hymnos correctos Breviarii Romani, et nostrum Prudentium licet vindicare. In hymno Ad vesperas sabbati in Albis, *Ad regias Agni dapes*, reprehendit, ut dixi, *Sinceritatis azyma*, correpto *y* in *azyma*, quamvis Prudentius corripuerit Apoth. vers. 353: *Lascivire choris, similaginis azymon esse*. Ricciolius in indice 2 syllabarum controversarum numerat hanc ipsam, et concedit produci a Nicandro in Alexipharmacis, sed addit, nos in pronuntiando sequi posse ex consuetudine jam invecta accentum Græcum, qui est in antepenultima. Quid si saltem quarto Ecclesiæ sæculo ea consuetudo jam obtinuerat? Sic enim habet Paulinus in carmine ad Cytherium de naufragio Martiniani: *In veritatis azymis*; et Natali 8: *Inde fugæ memores etiam nunc azyma sumunt*. Recte ergo Casimirus Sarbievius S. I, qui solus eum hymnum correxit, censuit non mutandum versum *Sinceritatis azyma*. Nam Sarbievium, poetam lyricum præstantissimum, fuisse e numero eorum qui emendationi hymnorum jussu Urbani VIII operam navarunt, quod tunc me fugerat, nunc plane affirmo edoctus ab eminentissimo cardinale Joanne Carolo Boschio, qui, ut est cum aliarum, **179** tum præcipue ecclesiasticarum rerum cognitione egregie instructus, id me perhumaniter admonuit; ostenditque editionem Parisiensem pulcherrimam operum Sarbievii, in cujus præfatione hæc narratio de correctione Urbaniana continetur.

207. De voce *Paraclitus* eadem responsio ex consuetudine et accentu Græco petitur. Et cum Cavallus fateatur, Patres in fine iambici posuisse *Paraclitus*, ut S. Hilar., *Cum Spiritus Paraclitus Effulsit in discipulos*, inepte contendit tum ab ipsis adhibitum spondæum pro iambo: nam potius in aliis sedibus contra metrum peccabant quam in fine iambici, ubi semper iambum adhibebant (*c*). Correctores etiam retinuerunt quod Prudentius scripserat Cat. 12, vers. 42: *Populique rex Judaici*, in vesperis Transfigurationis. Contra nihil profert Cavallus, nisi dubium exemplum Juvenalis, satir. 14, vers. 101: *Judaicum addiscunt, ac servant, et metuunt jus*. Similiter usus est Prudentius Apoth. vers. 552: *Sunt qui Judaico cognatum dogma furori*, et vers. 321: *Hæc si Judaicos*

(*a*) Becmanus, de Origin. ling. Lat., fatetur *propitius* esse a *porro*, aut *prorsus pius* ex quorumdam veterum sententia, quamvis ipse præferat, a *prope* cum terminatione communi *itius*, ut *fictitius*, *commentitius*. Si primam veterum opinionem teneamus, patet ex origine *o* esse producendum. Ante Prudentium produxerat quoque Juvencus, lib. I, in principio: *Nam me propitius rerum pater unicus alto*. Ricciolius hanc quantitatem primum indicat, deinde aliam ex Seneca, et Plauto; sed Plauti versus ambigui sunt.

(*b*) Hoc loco non possum quin verba observationis 42 describam: *Et licet*, inquit, *SS. Patres, et hymnographi antiqui hoc nomen in suis hymnis posuerint in fine iambici dimetri, non tamen sequitur ut corripuerint, sed spondæum maluerunt ponere, et legem metri* D *spernere, quam hoc insigne Spiritus sancti epitheton natura productum corripere et corrumpere*. Miror cur Prudentium e numero aliorum Patrum et veterum hymnographorum exemerit, cur etiam eadem defensione qua alios eum non tueatur, ac demum cur solam recentium auctoritatem Prudentio aliisque veteribus opponat.

(*c*) In hymno de Spiritu sancto, quem descripsi num. 73, et Paulini Nolani esse conjicio, *Paraclitus* *i* brevi profertur. Sidonius pariter *Heraclitus* *i* brevi protulit; *Quidquid Pythagoras, Democritus, Heraclitusque*, quem hac de causa Hermolaus accusat, defendit vero Ptolemæus Hispaniolus in Corollario de licentiis poetarum tom. IV operum Baptistæ Mantuani ejus fratris, pag. 167.

sic intellecta rignassent. Sed in his omnibus versibus A locus est spondæo per synæresin *Judai*, in primo illo opus est iambo in sede extrema, *Populique Rex Judaici*, uti etiam dactylo in versu Alcimi Aviti de Origine mundi, *Quando induratum plebes Judaica nomen.* Ut in *sempiternus i* longum asseratur, sola Josephi Scaligeri auctoritas idonea minime est, neque enim certum est derivari a *semper* et *æternus*, neque, si id certum sit, derivata semper legem primitivorum sequuntur, præsertim quia *æ* sicut in *i* mutatur, ita in *i* breve converti poterit. Paulinus pariter *i* corripuit in carmine ad Cytherium de Naufragio Martiniani prope finem : *Ut sempiternæ clara vitæ gloria.* Eamdem quantitatem defendit Huetius in Origenianis contra Scaligeri opinionem. Hæc Prudentio cum correctoribus Urbanianis communia. Cætera prætermitto, quia et leviora sunt, et ad nos non pertinent, vel si ad nos quidem, non tamen ad hoc tempus, neque ad hunc locum.

CAPUT XXIV.

Leges a Prudentio aliisque antiquis poetis Christianis in metro servatæ.

180 208. Et ut in Prudentio defendendo pergam, totamque defensionem ad certa capita revocem, nonnullas regulas exponam quibus syllabarum quantitas ab eo adhibita vindicetur (*a*). Prima sit regula : *Quædam sunt voces in Ecclesia Romana ab ipsis religionis nostræ initiis usitatæ peculiari quodam intervallo brevitatis, aut longitudinis, sive ex Græco, sive ex Hebraico idiomate conversæ, quas viri docti jure eadem quantitate proferebant, non ad originem, sed ad consuetudinem attendentes, populo usum concedentes, sibi scientiam reservantes.* Ludewigius Vossium lib. iv, part. 2 Instit. orator., cap. 1, § 5, secutus, de Prudentio ita ait : *Cæterum voces in diviniori cœtu Christianorum* **181** *inventas, quod receperit noster et adhibuerit, culpare velle absurdum est.* Idem observat, poetas Christianos verba *ecclesia*, *mysterium*, *psalterium*, et alias in Ecclesia Romana receptas adeo voces, ut non sine periculo falsæ doctrinæ immutari a quovis potuerint, adeoque et a plebe fuerint usitatæ, in antepenultima breviasse. In his tamen exemplis non una eademque videtur fuisse consuetudo. Nam Prudentius in *ecclesia* et *mysterium* antepenultimam producit, S. Paulinus sæpe etiam eamdem syllabam longam fecit. Ex hac regula sustineri poterunt in Prudentio *Allophylus*, *Arrius*, *eremus*, *heresis*, *idolum*, *dæmon*, *Iesus* eliso *i*, aut *e*; *Paraclitus*, *Azymon*, *Iudaicus*, et aliæ similes voces, quanquam nihil prohibet quominus eadem vocabula diversis rationibus ac regulis defendantur, ut ex regulis sequentibus constabit.

Altera est regula. *In vocabulis e Græco derivatis, accentu a quantitate discordantibus, veteres poetæ* B *Christiani neglecta quantitate accentum secuti sunt in antepenultima, quod ita tum pronuntiarent.* Diversam olim fuisse rationem pronuntiandi, variasque doctorum opiniones ex Quintiliano lib. i, cap. 5, discimus ; *Ut Atreus, quem nobis viventibus doctissimi senes acuta prima dicere solebant, ut necessario secunda gravis esset.* Ac revera Plautus non solum dactylum facit *Phædromus*, cujus *o* est omega, sed etiam penultimam corripit in *Philippus*, qui utrobique Græce scribitur, et pronuntiatur cum accentu in antepenultima. Sic ex usu brevem penultimam proferimus in *antiphona*, quamvis *o* longum sit et Italice, *Otranto*, *Taranto*, Hispanice vero *Fromesta* dicimus, accentu in antepenultima collocato. Ex hac regula plures defenduntur syllabæ in Prudentio, C *eremus*, *phrenesis*, *idolum*, *poesis*, *mathesis*, secunda correpta ; contra produxit *i* in *sophia*, quia Græce acuitur, ut nunc eadem ratione, et ob consuetudinem, multi proferunt longam secundam in *Andreas*, *Mathias*, *idea*

239. Tertiam regulam statuo. *Multa sunt quæ Prudentii aliorumque æqualium auctoritate defendi possunt, tum maxime cum antiquiorum exempla vel præcepta contraria non obstant.* Sæpe Prudentius *e* in

(*a*) Ex tribus indicibus syllabarum quas licentius solito dicitur Prudentius produxisse aut corripuisse, a Chamillardo, Cellario et Teolio confectis, quædam vocabula excerpam, in quibus hi auctores contra communes et pervulgatas regulas artis poeticæ vi- D dentur judicare. Chamillardus et Teolius notant, a Prudentio primam produci in *Duita* in præfat. Hamart. vers. 37 : *Docet, Duitas discrepare a spiritu.* Vides versum senarium, ubi necessario corripitur prima in *Duitas.* Cellarius secundam in *magia* a Prudentio produci animadvertit vers. 89 lib. i in Sym. : *Necnon Thessaliæ doctissimus ille magiæ.* Non video autem cur debeat corripi ; nam Græce est *μαγεία*, neque aliam quantitatem vulgo indicant scriptores prosodiæ. Idem Cellarius in suum indicem conjicit *homo* prima producta, ex hymno 5 Peristeph. vers. 157. Ita enim ille legit : *Est alter homo intrinsecus.* Sed cum solus Aldus ita hunc versum ediderit, cæteri editi et mss., *Est alter, est intrinsecus*; Fabricius vero, *Homo alter est intrinsecus*, inepte illam lectionem prætulit, nulla adhibita ratione. Præterea cur in iambico dimetro secundo loco non recipiatur tribrachys ? Sic Horatius 2 epod., *Videre properantes domum.* In Prudentii versu illo, *Est alter homo intrinsecus* hiatus esset admittendus, qui neque Prudentio, neque aliis insolitus est. Teolius e sua penu solum addit, *excitus* secunda brevi, hymno 3 Perist., vers. 96 : *Talibus excitus in furias*, et *noverimus* tertia producta in præf. Psych., vers. 58 : *Possint, figura noverimus mystica.* At de *excitus* docent grammatici posse esse vel ab *excio*, et tum esse secundam longam ; vel ab *excieo*, et tum esse brevem : hinc *excito*, *excitas*. Ita etiam *percitus* et *concitus*. De *noverimus* hærent adhuc memoriæ versiculi Artis grammaticæ Jo. Ludovici de la Cerda sub Nebrissensis nomine :

Ri conjunctivi poterit variare poesis,
Orator patriæ doctum ne spreverit usum.

Ac revera plerique Hispani in oratione soluta ri subjunctivi producunt. Nonnulli veteres grammatici consentiunt, penultimam subjunctivi modi in rimus et ritis esse longam : Vossium etiam et Emmanuelem Alvarez in eam sententiam inclinare alicubi legi. Hi putant, necessitate metrica corripi penultimam subjunctivi modi in rimus et ritis. Ad Prudentium vindicandum abundat hæc defensio ; neque exempla ad regulas confirmandas sunt necessaria.

imbecillus corripuit. Cur reprehenditur a Vossio lib. A ii Gramm., cap. 17, Chamillardo aliisque? Nam *imbecillum* formatur a *baculo* seu *bacillo*, quasi sine baculo. Dicunt, Horatium et Lucretium in hexametris produxisse. At in hexametris necessitate metrica debuit produci. Itaque Becmanus, de Origin. ling. Lat., verbo *Baculus*, potius accusat Horatium, quod posthabita origine produxerit, *nisi excuses per figuram, qualis in relliquiæ*, exemplumque **182** Prudentii et I. C. Scaligeri, qui corripuerunt, producit. In *involucris u* corripuit Prudentius. Cur reprehenditur? Aiunt esse ab *involutum*, et Prudentium deceptum, quasi putaverit esse a *volucris*. Quid si derivetur ab *involvo*, ut nonnulli suspicantur, et dicatur *involúcrum* quasi *involvucrum*, extrito *v* consonante (*a*)? At *involúcrum* dictum ab *involvo* sive B *involvendo* comprobat Iso in glossis ad vers. 36 hymni 5 Cath., *Ne sanctum involucris pollueret locum. Calceamentis a volvendo.* Hæc origo quidem mihi non placet : sed consuetudo veterum certa est, ut corriperent etiam *simulacrum*, *lavacrum*, quod ex Prospero Aquitanico aliisque incerti auctoris versibus Fabricius observat in ind. poet. Christ. Cl. Teolius testatur, apud S. Prosperum carm. de ingratis occurrere *involucris* penultima correpta : locus mihi quærenti non occurrit. In vett. codd. reperio scriptum *involucla*, quasi ab *involuculum*. Notatum ab aliis non invenio, Prudentium corripuisse *u* primum in *lugubri* vers. 79 hymni 9 : *Sol refugit, et lugubri sordidus ferrugine.* Contra sunt optimorum poetarum exempla, et in *lugeo u* est longum. Nihilominus cum sylla- C barum quarumdam varia fuerit, et communis quantitas, et sæpe derivata declinent a sua origine, non statim erroris arguendus est Prudentius, sed vel ejus exemplo defendi poterit, *saltem eo tempore quo scripsit*, corripi potuisse *u* primum in *lugubre*; quod etiam corripuit S. Damasus in versibus de S. Agnete :

Fama refert sanctos dudum flevisse parentes
Agnen, cum lugubres cantus tuba concrepuisset (*b*).

Huc fere revocari possunt in Prudentio *propola* prima producta (quæ vox abest ab indicibus Chamillardi, et Cellarii), *berillus*, *calceamentum*, *cui*, *pugillaris*, *frustra* a brevi, *dispar*, *ganeo*, *impar*, *Pyreneus*, *delibutus*, *smaragdinus*, *charisma*, *redimitus*, quanquam in *redimitus* cum sæpius *i* primum corripuerit, semel tantum **183** produxerit, in codd. pro *coronatus* irrepsisse *redimitus*, haud levis est conjectura. In *berillus e* corripuit etiam Venantius Fortunatus lib. iii Vitæ S. Martini :

Quæ palla ex humeris mixto Chrysoprase berillis

Ita lego. Alii male, *mixto Chrysopraso*, vel *Chrysoprasoberillis*.

210. Quarta est regula. *In nominibus propriis magna fuit veterum poetarum licentia, sive quia quorumdam erat opinio, communes eorum esse syllabas sive aliorum exemplo : multo vero magis in nominibus quæ a gentibus exteris et barbaris accipiebant.* Huc pertinent *Allophylus*, *Lacædemon*, *Pyreneus*, *Cyaneus*, *Sardinia*, *Asclepiades*, *Hadrianus*, *Arrius*, *Marcion*, *Marcionita*, *Iesus*, et alia Hebræa, quanquam ex his plura possunt *alia et meliori ratione* defendi, ut *Hadrianus*, *Marcionita*, *Iesus* per synæresin. Scio nonnullos poetas veniam præfari, cum nomina propria efferunt, contra quam usitatum syllabarum intervallum exigere videatur (*c*).

211. Non dubito quin poetæ plerumque luserint, dum difficultatem nominis proprii enuntiabant, ut Horatius satira 5 :

Mansuri oppidulo, quod versu dicere non est,

(*a*) Ricciolius in Syllabis controversis ita defendit Prudentium : *Qui putant formari ab involutum succensent Prudentio penultimam corripienti; sed si quamprimum formari potest ab involvo, ut a molo, molocrum, et a polluo, pollubrum, non est necesse derivari ab involutum. Neque tam perperam de Prudentio existimaverim, ut putem similitudine deceptum ab adjectivo, involucris, quod significat tardum : imo potius hinc ejus opinionem firmaverim, si involucrem dictum suspicer eo quod involucrem reddat, quem involverit. Sed hæc mera suspicio esto.* D

(*b*) In *palus* esse *u* longum etiam grammaticorum veterum regulæ tradunt, nunc quia scimus illud positum breve ab Horatio in Arte poetica,

Regis opus sterilisve diu palus, aptaque remis,

commune esse prosodiæ auctores docent. Fac periisse illum Horatii versum : damnaretur Prudentius, ejusve æquales, qui ea syllaba brevi usi fuissent, quamvis Horatianum versum ipsi vidissent. Quot carmina antiquorum poetarum legerit Prudentius, quæ nobis tempus invidit!

(*c*) Ut Ovidius lib. iv de Ponto, elegia 12, qui *Tuticanum* in versum venire posse negat, et tamen eum ludens bis inducit :

Et pudeat, si te qua syllaba parte moratur,
Arctius appellem, Tuticanumque vocem.
Nec potes in versum Tuticani more venire,
Fiat ut e longa syllaba prima brevis.

Aut ut ducatur, quæ nunc correptius exit,
Et sit porrecta longa secunda mora.
His ego si vitiis ausim corrumpere nomen,
Ridear et merito pectus habere neger.

Et Martialis in nomine Earinus :

Nomen nobile, molle, delicatum
Versu dicere non rudi volebam.
Sed tu syllaba contumax repugnas;
Dicunt ἐάρινον tamen poetæ,
Sed Græci, quibus est nihil negatum,
Et quos ἄρες, ἄρες decet sonare.
Nobis non licet esse tam disertis,
Qui musas colimus severiores.

Barthius lib. viii, cap. 18, levitatem poeticam in Martiale animadvertit, qui lib. i epigram. 104. (mihi 105), *cui* per duas breves protulit, et eamdem vocem monosyllabam posuit, cum in Græcis alibi ἄρες ἄρες reprehendat, seque cum Latinis suis severiores musas colere autumet. Sed valde dispar est utrobique ratio : aliud enim est e duabus vocalibus synæresin efficere, aut diphthongum sive ordinariam sive extraordinariam dissolvere; aliud *eamdem omnino syllabam* modo corripere, modo producere. Alio exemplo Martialis posset revinci : nam Latini nomen Martis, *Gradivus*, solent *a* sive brevi, sive longa efferre, uti plura alia propria : recte igitur procederet hic versus :

Romani possunt Gradivum, sive Gradivum
Dicere,

quod, si habuisset, vel licentia, vel necessitate metrica intrusisset. Ausonius epist. 20 ad Paulinum sic incipit :

> Paulino Ausonius ; metrum sic suasit, ut esses
> Tu prior, et nomen prægrederere meum.

At poterat metrum consistere, quamvis prior esset Paulinus, si alio modo versus formaretur (*a*). Noster quoque Prudentius pariter metrum **184** repugnare dixit, ne *Saturninorum* nomen Sapphico carmineincluderetur, vers. 161, hymno 4 Perist. : *Quatuor posthinc superest virorum Nomen extolli, renuente metro, Quos Saturninos memorat vocatos Prisca vetustas* (*b*). Hoc ipsum tamen ob aliquam difficultatem ab eo dictum intelligo, non quod versus Sapphicus hoc modo compingi non posset : *Inde Saturnini obeunt securi Quatuor una*, aut alio simili. Prudentium imitatus est Sidonius lib. IX, epist. 16 :

> Post Saturninum volo plectra cantent...,
> Singulos quos nunc pia nuncupatim
> Non valent versu cohibere verba,
> Quos tamen chordæ nequeunt sonare,
> Corda sonabunt.

Plura exempla similia affert Sirmondus, pag. 105, in notis ad Sidonium. In Sedulio, Aratore, Venantio Fortunato, Prudentio reperio scriptum more Latino, *Arrius*, secunda correpta. Cur id damnem? Cur potius communem ita loquendi consuetudinem non fatear? Christiani poetæ majori licentia quam veteres, nomina propria syllabis communibus pro arbitrio pronuntiabant, ii vero maxime qui ferrea ætate vel post eam scribebant. Fortunatus lib. VIII, carm. 4 :

> Has inter comites conjuncta Cesaria fulget.

Quo versu relato ait Barthius lib. LXVI Advers., cap. 3 : *Nominum propriorum cura exigenda non est a poesi hujus auctoris.* Itaque concludam, optimos quosque poetas certa quadam licentia usos fuisse in variandis syllabis nominum propriorum, sed cum moderatione et verecundia, quod attinet ad nomina Latina et Græca : nam qui diligentius quærunt quo

A intervallo brevitatis vel longitudinis Hebræi suas voces pronuntiaverint, aut ex Massoretarum disciplina tradunt esse nunc pronuntiandas, ii mihi videntur oleum et operam perdere, ne dicam judaizare. Qui si mihi persuaserint denique, opinionem R. Moysis potius quam R. Salomonis tenendam esse ; vocem aliquam scribi per *chatef patach*, scilicet *a* brevissimum ; aut per *patach*, quod est *a* breve ; aut per *kametz*, nempe *a* longum ; originem magis Hebræam quam Arabicam aut Syriacam attendendam esse : cum, inquam, id obtinuerint, tum bona eorum pace respondebo, malle me sequi Tertulliani, Juvenci, Prudentii, Paulini **185** aliorumque veterum Patrum sententiam, qui sui sæculi et linguæ morem non ignorantes, aut consuetudinem Hebræorum scierunt

B et contempserunt, aut ne curarunt quidem scire, quorum imitari malo negligentiam quam istorum obscuram diligentiam.

212. Quinta regula, *Erroris non sunt arguendi Prudentius aliique antiqui poetæ ecclesiastici, quod licentia poetica interdum, et figuris synæresi, crasi, aliisve hujusmodi utantur.* Hæc cum explorata sit regula, e catalogo errorum metricorum Prudentii delendæ sunt hæ voces : *cui*, monosyllabum breve ; *ganeo*, cujus *e* potest esse longum synæresi facta in duabus syllabis postremis ; *delibutus*, ubi *i* necessitate metrica fit longum (ut etiam concedit Riccielius de Regulis generalibus prosodiæ part. 2, reg. 9) ; *margarita*, *Iesus* eliso *e*, *Hadrianus*, *Marcionita*, *ia* et *io* synæresi facta, nam *i* in *Marcion* est longum. Exstat apud cl.

C Giovenazzium Christophori Wasii Senarius, sive de legibus et licentia veterum poetarum, Oxonii e Theatro Scheldoniano 1687, liber in nostris regionibus rarus, ubi auctor aliquantulum obscure, sed docte de figuris poetarum, hiatu, ectasi, diæresi aliisque disserit, ac multa affert quæ Prudentio conveniunt, nisi quod is non tanta licentia abusus est quantam antiqui poetæ, præsertim comici, sibi arrogabant (*c*).

(*a*) Colligunt hinc nonnulli, morem tunc fuisse, ut nomen ejus ad quem data esset epistola, postponeretur. Sed ego in ejusdem Paulini epistolis sæpius contra fieri video, SEVERO FRATRI PAULINUS.

(*b*) Iso putavit, nomina Saturninorum propria taceri : *Nam barbara nomina erant. Ideo in metro ponere nequibat.* Idem quoque Nebrissensi visum : *Renuente metro, quia syllabæ quædam illorum nominum repugnabant legi carminis Sapphici.* Nebrissensem secutus est Ambrosius Morales, quos Riscus probe refellit : etenim ipsum nomen *Saturninorum* metro includi non posse ait Prudentius.

(*c*) Hispaniolus, lib. de Licentiis veterum poetarum, de synæresi ait : *Tali licentia utuntur et Græci, et vocatur apud eos synecphonesis... vel duas longas in unam longam, vel brevem et longam in unam longam vertunt ; vel duas breves in unam brevem, vel duas breves in unam longam.* Sic duæ breves in *cui* in unam brevem verti possunt ; brevis et longa in *Iesus* in unam longam. In Lucretio, lib. VI, pag. 218, Cifanius legit, *Janua ne potius his arci regionibus esse*, ut *potius* sit dissyllabum, et brevis ultima. Apud comicos passim similia occurrunt *sua*, *tua*, *mea*, quasi *sa*, *ta*, *me*. His adde *bobus* et *subus*, ex *bovibus* et *suibus*. Nullum quidem exemplum invenio ubi *cui* monosyllabum sit breve ; sed figuræ hujus generis raræ sunt, et præterea *cui* sæpius occurrit iis locis in quibus et breve et longum esse possit, quin intelligamus quo determinato intervallo auctor fuerit usus. In carmine S. Paulini ad Cytherium libenter legerem, *Centum cui Cellas nomen est*, ut versus iambicus secunda sede reciperet iambum, *cui* monosyllabo brevi. Nunc legitur, *Cui*

D *Centumcellas nomen est*, antea, *Cui Centumcellis nomen est* ; Fronto Ducæus correxit errorem inductum a typographis, qui usum illius ævi ignorabant, nomina urbium indeclinabilia enuntiandi nonnunquam per quartum, nonnunquam per sextum casum, *Colonia Veios*, *Fundis oppidum*. Sed nihil ausim definire : nam scio, Paulinum nonnunquam loco secundo iambici dimetri spondæum admisisse ; quod bis fecisse Ausonium notat Julius Cæsar Scaliger Poetices lib. VI, ac notare poterat multo sæpius id ab Ausonio factum. Quod in *Iesus* ex una brevi, et altera longa synæresis fiat, non magis est reprehendendum quam quod ex *ejicit* Lucretius fecerit *eicit*, et ex *oriundi* in *semine oriundi* spondæum ex tribus ultimis, ex *rejice* Virgilius *reice*. In synæresi *Iesus* pronuntiatio veterum magis *i* quam *e* videtur expressisse : nam adhuc apud nonnullas Orientis nationes *Isa* pro *Iesus* profertur. *Ysus* pro *Iesus* in quodam hymno, quem nondum editum puto, olim canebatur : exstat hic hymnus in codice pergam. nunc Ecclesiæ Veliternæ,

186 213. Sexta regula. *Poetæ* III *et* IV *sæculi, præsertim Christiani, frequentius quam veteres, syllabas breves producebant ratione cæsuræ.* Id multi non advertentes, carmina ecclesiastica corrigere ausi, ea corruperunt. Christophorus Cellarius, quamvis non indoctus grammaticus, in curis posterioribus de barbarismis versum Juvenci ex prologo,

> Sanctificus adsit mihi carminis auctor
> Spiritus,

ita refert, ut addat, *Nisi forte quod lex metri postulat, legendum est* SANCTIFICANS. Ineptissima est hæc conjectura. Idem Cellarius notat, frequentius Prudentium quam alios, brevem in fine producere propter sequentis vocalis geminam consonantem, quasi id reprehensione aliqua dignum esset. Verum Prudentius non solum recte id facere potuit, sed etiam B debuit, si plurium doctorum hominum sententiam tueri velimus (*a*). Difficilior est controversia, 187 sitne syllaba communis ratione solius cæsuræ, quamA vis vocalis, ubi fit cæsura, consonanti aliqua ejusdem dictionis non terminetur : nam in his, *pectoribus, oratis, Eurialus, caput, tuus, obruimur*, et similibus, nulla est ratio dubitandi. Et Servius quidem versum 164 lib. III Æneid. :

> Dona dehinc auro gravia, sectoque elephanto

reprehendit, quia GRAVIA *finalitatis ratione producitur, sed satis aspere : nam in nullam desinit consonantem.* Alia etiam exempla proferri solent ex Lucretio, Ovidio, Statio, Virgilio, quæ explorata non esse, neque rem conficere, ostendi in censura hymnor. Santol. post Hymnod. Hispan., pag. 440. Scaliger contra quosdam grammaticos (fortasse intelligit Servium) ait lib. II, cap. 17 Poetic. : *Omnis cæsura indifferens est; neque caret ratione : sistitur enim in ea dimensio. Et in saltationibus ad cæsuras terram pede feriebant.* Rationi adjungam auctoritatem Prudentii aliorumque æqualium, si alicujus ea sit ponderis (*cur autem non sit?*) ex qua saltem efficitur, poetarum

olim Bisuntinæ, exarato circa annum 1050, ut ex præmisso catalogo episcoporum Ecclesiæ Bisonticensis liquido colligitur; quo ut uterer, acceptum refero cl. præsuli Stephano Borgia, in hujusmodi sacris antiquitatibus apprime versato, qui eum codicem mecum perhumaniter voluit communicatum, ex quo integrum hymnum dabo : FERIA III PASCHATIS :

> Alma chorus Domini nunc pangat, nomina summi
> Messias, Sother, Emmanuhel, Sabaoth, Adonay
> Est unigenitus, via vita manus o housion,
> Principium, primogenitus, sapientia, virtus
> Alpha caput finisque simul vocitatur et est o
> Fons et origo boni Paraclitus, et Mediator.
> Agnus ovis vitulus serpens aries leo vermis.
> Os verbum splendor sol, gloria lux et imago.
> Panis flos vitis mons janua petra lapisque
> Angelus et sponsus pastorque propheta sacerdos.
> Athanatos Kyrios Theos, panton craton Ysus
> Salvificet nos sit cui secla per omnia doxa.

In codicibus antiquissimis legitur apud Prudentium IHV, et IHM pro *Iesu* et *Iesum.* Vidimus supra num. 195, duas primas litteras nominis *Iesu* ι, et η habitas fuisse a Christianis pro summa, seu compendio nominis *Iesu.* In inscriptionibus aliisque monumentis antiquis sæpius ita hoc augustum nomen scribitur IHS, ut videri potest in dissertatione anonyma Commendatoris Victorii *de hoc sacrosancto nomine.* Mihi satis verisimile videtur, Christianos non solum compendio nomen Iesu scripsisse, sed etiam interdum pronuntiasse, cum illud sæpe in ore haberent. Apud Romanos similia exstant exempla, in *Hercle, Mecastor, Aedepol.* Prudentius igitur fortasse secutus est vulgarem hunc morem pronuntiandi, et spondæum fecit *Iem, Ieu,* pro *Iesum. Iesu.* In picturis Simbonis Walafridi editis in Manuali biblico Francofurti 1610 versibus hexametris, quibus Novum Testamentum breviter enarratur, spondæus etiam fit ex *Iesus* et D *Iesu*, et scribitur IHC et IHV. In codice veterrimo Puteano Prudentii testatur Heinsius legi *Hisum* et *Hisu* pro *Iesum* et *Iesu*; in Egmondano *Hiesum*. Juvencus aliique poetæ veteres Christiani semper scribunt *Iesum*, etsi corripiunt, *e* producunt.

(*a*) Barthius, lib. IX, cap. 9, Advers., tradit, Hericum, uti plerosque Christianos, non observare, quod de litteris sciscunt doctissimi viri, st et *sp* productam reddere syllabam præcedentem. Hericus vers. 229 :

> Seque stupet superesse sibi.

Vers 209 :

> Lucem jam lumina spirant

Sedulius lib. IV :

> Christus adest panis, sanctus quoque Spiritus lenis,

Victorinus,

> Lucæ quoque splendidus axis.

Guilielmus Brito passim. Idem Barthius, lib. XXXVII, cap. 13, ex antiquo membranaceo codice prosodiaco id profert : *Vocalis ante* z *præcedentis dictionis invenitur brevis, ut apud Juvenalem :*

> *Si tibi zelotypo reserentur scrinia mœcho ;*

perinde quasi id sit contra aliquam regulam, quia z vim duplicis consonantis obtinet. Si veteres consulas, Priscianus ita prorsus videtur sensisse lib. II : *Et sciendum, quod non solum ante* l *vel* r, *sed etiam* C *ante* m, *ut supra docuimus, et* n *positæ mutæ faciunt communes syllabas... Ovid. in* X :

> *Piscosamque Gnidon, gravidamque Amathunta metallis.*

Illud quoque non est prætermittendum, quod tribus consonantibus sequentibus potest fieri communis syllaba, quando in principio syllabæ sequentis post vocalem correptam s, *et muta, et post eam liquida sequatur : quippe cum* s *in metro subtrahi more soleat veteri, ut Horat. in Sermone,*

> *Linquimus insani ridentes præmia scribæ.*

Becmanus, de Origin. linguæ Latin., sub. tit. ST, quæstionem hanc agitat, an *sc, sp, st,* vocales proxime antecedentes producant. Difficile quidem est rejicere omnia exempla ex Lucretio, Virgilio, Propertio, Ovidio, Lucano aliisque optimis poetis allata, quibus brevis relinquitur vocalis, quamvis dictio sequens his litteris inchoetur *sp, sc, st,* ut in Virgilio, *Ponite spes*; in Ovidio, *Occidit ille Sciniis*; in Catullo, D *unda Scamandri* : Quod enim ait Becmanus, notum esse *quod veteres de* PROPRIIS *non adeo solliciti sæpe fuerint*, id confirmare potest, quod dixi num. 210, at in re præsenti locum non habet, cum agatur de vocali, quæ nomen proprium præcedit; et quamvis fingas, locum habere, plurima sunt in aliis dictionibus exempla. Itaque existimo, licere vocali ita correpta versum construere, congruentius tamen esse, si producatur. Ex quo vides ineptias quorumdam, qui versus nonnullos Prudentii emendare vel ea sola ratione ausi sunt, quod vocalem brevem protraxisset, cum duæ consonantes vocis subsequentis longam fieri suaderent. Sic Aldus aliique legerunt ex aliquo cod. ms. *cessisse e stomacho* pro *cessisse stomacho*, vers 904 Psychomachiæ.

Christianorum eam fuisse consuetudinem, ut sæpius A quam antiquiores cæsuram indifferentem adhiberent.

214. Regula septima. *Primi ecclesiastici poetæ ob aliquam dialectum* **188** *Græcam, vel propter sui temporis consuetudinem in nonnullis vocabulis Græcis ω, η et αι in vocales breves convertebant, non sine antiquorum exemplo.* In Prudentio hæc passim reprehenduntur, *ænigma*, *Berillus*, *Chalcedon*, *dæmon*, *energima*, *eremus*, *heresis*, *idolum*, *Lacedæmon*, *mathesis*, *phrenesis*, *poesis*, *Pyreneus*, *romphealis*, *sphera*; quia syllabas Græcas natura longas corripuit. Eccur autem antiquiores, qui simili licentia usi sunt, exemplumque dederunt, sine ulla reprehensione abire permittuntur? Quædam colligam partim ab Hispaniolo aliisque, partim a me observata. *Ionius* con- B scribitur per ω; tamen Virgilius, *Ionio in magno*, alii similiter corripiunt. *Orichalchum* habet diphthongum *ei*. Horatius in Art. poet. breviat *i*,

Tibia non ut nunc orichalcho juncta, tubæque.

Ita Virgilius et alii. *Sithonius* per ω, itemque *æmonia* a Virgilio aliisque corripiuntur. *Orion* etiam per ω, Servius vero per ου scribi olim tradit, et extr io υ manere o micron. Ovidius lib. IV Fastor.:

Hunc, Hyreus qu'a sic genitus, vocat Oriona,
Perdidit antiquum littera prima sonum.

O mega in *Origenes* ab Horatio corripitur. Virgilius in Ciri,

Sordibus, et scoria pariter tabescere tali.

Scoria Græce habet ω. In *hepar* η Latini breviant, et C similiter Catullus et Persius in *crepida* η. In *mater* et *pater* η corripi notissimum est: in *aer* interdum protrahitur, sed Claudianus breviavit,

Lucidus umbrifero miscebitur aer Averno.

Valerius Flaccus in VI:

Æquaque nec ferro levior, nec romphea ligno.

Choreâ a Tibullo, et *platea* a Catullo *e* brevi efferuntur, quamvis sit diphthongus ει. Græci scribunt *ptissana*, per duas *ss*, et *grabbatum* duabus *bb*. Horatius dixit *ptisana* brevi *i*, et Virgilius *grabatum* *a* primo brevi in Moreto. Q. Sereni est hic versus:

Et vitio capitis phrenesis furiosa movetur.

Æneadæ in secunda vocali habet ει, et corripitur a Virgilio (*a*). Multa errant nonnulli recentiores, cum **189** veterum scripta in judicium vocant. Ætatem linguæ Latinæ sæculo Augustæo concludendam esse putant, vel ita certe judicant quasi minus Latinum esset quidquid ab aliquo ejus sæculi scriptore non reperiatur scriptum. De Prudentio, Paulino, Ausonio, et æqualibus eorum, perinde loquuntur ac de nostri temporis hominibus, qui linguam Latinam jam mortuam labore, et industria, et ex libris solis addiscunt. Itaque viros illos clarissimos, qui in foro et luce publica hominum versati sunt, in pronuntiatione et usu quarumdam vocum frequentissimarum errasse, deceptos aut delusos fuisse temere jactant. Inique poesin et Latinitatem Prudentii et similium ad regulas seu consuetudinem sæculi aurei, quod vocant, exigere volunt, cum interea non solum Terentium, quem plurimi Cicero faciebat, sed etiam Plautum, Ennium et alios tueantur, quamvis ea quæ Terentius et cæteri in prosodia ausi sunt, longius ab ætate Augusti recedant quam Prudentii carmina. Denique vix poterit syllaba aliqua in Prudentio deprehendi quæ per figuram aliquam poeticam non valeat excusari: quales multas in similibus vocibus adhibuerunt Lucretius, Catullus, Virgilius, Horatius, Ovidius et æquales, quas nonnulli errores et vitia esse putant.

CAPUT XXV.

Prudentius ab aliis corruptus, ab aliis male correctus, ab aliis defensus. Peculiares animadversiones de ejus prosodia.

190 215. Si ea excipias quæ Prudentius ratione

(*a*) Hispaniolus pag. 167 Hermolaum refutat, qui Apollinarem Sidonium accusaverat, quod primam in *Phonascus*, penultimam in *Paraclitus*, primam in *Ctesiphonte*, penultimam in *diastema* corripuisset; et ita concludit: *Si enim antiqui reperiuntur breviasse η et ω, et diphthongum, ut puta, in Virgilio et Persio magnis auctoribus, cur hoc neotericis imputatur?* Julius Cæsar Scaliger lib. VII, pag. 1, cap. 6, notat, *enim* esse ex Græco ἐν, ἠνί. *Neque repugnat longa vocalis: id quod in libris Originum docuimus; sicut neque in crepida, κρηπίς, neque in venio βαίνω.* Joseph Scaliger *Animadv. in Græca Eusebiani Chronici*, pag. 102, advertit, olim Ionice ω etiam per ο scriptum. Ex Platone D in Cratylo constat, veteres Græcos non habuisse ω, sed ο tantum, neque η, sed ε. Nomen autem vocalis ο erat ου, quod negandi vim habet, ex quo intelligitur illud Ausonii, et aliorum:

Una fuit tantum qua respondere Lacones,
Littera, et irato regi placuere negantes.

Rescripserunt enim non ου, quæ sunt duæ litteræ, sed ο; quod a Græcis vocabatur ου, quod est *non*. Muretus, Var. Lect. lib. XVIII, cap. 1, addit rectissime dici in Apocalypsi, *Ego sum alpha et o*, quin necesse sit Latine loquentibus dicere *o mega*. Ac revera in Prudentio, Paulino, et aliis *alpha*, *et* ω scribitur, et si Latine versus undecunque esset exarandus, scriberetur alpha et *o*, nam *e mega* ratio carminis non patitur. Sed notandum est tamen, diverso modo a veteribus fuisse pronuntiatum *o* breve, et *o* longum. Casaubonus in Trebellium, pag. 214, ait, in antiquis multis reperiri *sepulcrum* cum diphthongo, ut in epitaphio Aureoli unius e 30 tyrannis, *Donat sæpulcro victor post multa tyranni*, uti contra Prudentius *e* in sphera corripuit. Salmasius, pag. 129, 169, 215, not. in script. histor. August., fuse de *sphera*, et *enigmate* disserit, et promittit commentarium de vitiis recentium poetarum. Ostendit, scriptores ejus temporis scripsisse *sphera*, ut *machera*, et *macera* *e* brevi, et apud Ausonium *Citheron* *e* brevi pro *Cithæron*; apud Maximianum lib. Eleg.: *Me pedagogus adit* pro *pædagogus*; neque Latinos solum, sed Græcos quoque ita scripsisse et pronuntiasse: quod ex antiquis Græcis inscriptionibus probat. Notat, ultimam corripi a Prudentio et Ausonio in *fames*, *lues*, *majestas*, *colluces*. Sed Ausonius fortasse non corripuit *a* secundum in *majestas*, sed spondæo usus est pro iambo, ut sæpe alias, loco secundo iambici dimetri. *Fames*, *lues*, *colluces*, *e* breve habent ex veteri consuetudine scribendi, *famis*, *luis*, *collucis* tertiæ conjugationis, ut *rado, is*; *strido, is*; *ferve, is*; *fulgo, is*, et alia, de quibus uberius agit Priscianus lib. X. Quæ omnia poetarum vitia dici non debent.

aut aliorum exemplo fecit, admodum pauca invenies quæ peccata metri possis appellare : in quo socios ille haberet præstantissimos poetas Horatium, Virgilium, alios, de quibus tamen sæpius affirmare licet, quod de comicis Terentianus Maurus : *In metra peccant arte, non inscitia*. Scaliger lib. II Poetic., cap. 31, de vitiis in quantitate loquens : *Ex Homero*, ait, *multa petere queas : fuit enim negligentissimus*. Aristarchus ea modestia Homeri errores notavit, ut nunquam diceret, Homerum errasse, sed quidquid non probabat, Homeri esse denegabat. Cicer., epist. 11, lib. III : *Ut enim Aristarchus Homeri versum negat quem non probat : sic tu (libet enim mihi jocari) quod disertum non erat, ne putaris meum*. De eodem Aristarcho intellige Ausonium epist. 18 : *Quique notas spuriis versibus apposuit*. Obiter corrigam alium locum Ausonii, a Scaligero filio in Lection. Ausonian. non animadversum, in præfat. ad Ludum septem sapientum :

Mæonio qualem cultum quæsivit Homero
  Censor Aristarchus, normaque Zenodoti.
Pone obelos igitur, spuriorum stigmata vatum,
  Palmas, non culpas esse putabo meas.

Lege meo periculo, *spuriorum stigmata versuum*, vel *versum* (*a*). Igitur quod Aristarchus in Homeri carminibus fecit, idem potiori jure in Prudentio facere liceret, ut *spurios* esse *versus* diceremus, quos aliquo vitio infectos constaret (*b*).

191 216. Egregia sunt quæ affert Barthius lib. LXI, cap. 25, qui, cum ostendisset recte dici *aer* et *æther* neutro genere, *Talia*, inquit, *plura sunt apud Christianos vates, quæ nos ignorantia antiquitatis, ob amissos tot egregios, imo fere uno et altero demptis, summos Romanæ eloquentiæ conditores non intellecta damnamus. Præcipue apud coryphæum eorum Prudentium, quem ego ad plurimos mores ritusque explicandos maxime idoneum scriptorem exstare in hoc censu arbitror; sed qui sit etiamnum plurimis maculis confossus atque confectus, non alia majore de causa, quam quod maxime omnibus accepta scripsit, et tali genere dicendi, quali vix optari poterat* (*c*). Non solum autem codd. mss., sed etiam editionibus Prudentii plurima vitia imputanda esse Gronovius aliique docent; quod a nobis singulis locis adnotabitur, cum varietates lectionum expendemus. Aliqua etiam confusio oriri potuit ex duplici editione carminum Prudentii, dum adhuc is viveret, quod suspicatur Heinsius. Exempla vetera non desunt ex quibus liquet scriptores sua opera emendatiora iterum vulgasse. Mihi probabile est Prudentium suos hymnos et opuscula seorsum ac diversis temporibus composuisse et publicasse, quæ tandem anno ætatis 57 in unum corpus coacta in publicam lucem emiserit, ac nonnulla emendaverit.

217. Exemplum vero errorum qui a typographis sunt inducti, ponam in *idolum*, quod brevi *o* a Prudentio semper inducitur. Aldus senior codd. mss. errorem putans, sæpe emendare voluit, ut Psychom. vers. 379 : *Quosque viros non ira fremens, idolaque bello* pro *Quosque viros non ira fremens, non idola bello*. Et Aldus quidem regulam secutus est, neque in errorem incidit; non ita Muratorius in S. Paulino, qui eamdem syllabam corrigere ausus, multo majus ipse peccatum commisit, nam *i* in *idolum* contra omnes regulas, cum sit εἴδωλον, et sine ullo exemplo corripuit, poem. ultimo In ethnicos vers. 203, *Nec se paganus laudet, si vitat idola*. Subjicitur nota Muratorii : *In ms. legebatur, si qui idola vitat. Emendavi*. Non emendasti,
192 Muratori, corrupisti. Idem Paulinus in Epithal. in Julianum :

Absit, ut idolici videatur filia templi.

Manifestum est, a Paulino *o* in *idolici* corripi (*d*).

(*a*) In comment. ad hymnum S. Eulaliæ errorem ejusdem Scaligeri redarguam, qui in epigrammate, quo Ausonius *Hispalim* celebravit, contra veterem lectionem amplexus est *Emeritam*, cum ratio suadeat *Hispalim*, non *Emeritam*, legi debere.

(*b*) Barthii verba lib. XXI, cap. 4 Adv., non prætermittam : *Veteres Christiani scriptores, quod hodie vulgus contra magna præsumptione ingenitæ doctrinæ solet, minime aspernabant illi adscititiam e libris sapientum eruditionem, qui extra ecclesiæ penetralia quidem erant, cum ea tamen non raro mirissimum in modum consentiebant. Ei rei animadvertere debuisse puto, tum alios talium explanatores, tum vel præcipue, qui Prudentium bono publico illustrare professi sunt. Est enim in eo poeta recondita eruditio, rarus in verbis lepor, in phrasi Latinitas non impura, nisi qua imitatione sacræ loquelæ fregit volens regulam, et qua a barbarie monachorum exscribentium secus quam voluit non raro scribere coactus est*. Monendum tamen, monachis gratias esse habendas, quod nobis non solum Prudentium, sed alios veteres scriptores conservarunt, neque tam culpandam eorum ignorantiam, quam temporum injuriam et difficultatem.

(*c*) Barthius iterum hoc loco invidiam monachis aliqua ex parte conflare vult; sed non omittendum est elogium Prudentii, quod subjicit : *Hinc claustralibus viris familiarior multa vulnera pro eruditionis mercede retulit. Eloquentiæ tanti viri testis sit vel una Coronatio Romani, quæ prælerquam quod paucis nævisque non tam auctoris quam exscriptorum, etiamnum inquinata est, cæteroquin provocare possit iamborum omnes jam inde ab Horatio poetas*. Rursus Barthius in exscriptores Prudentii invehitur lib. LIV, cap. 18, ubi in titulo ait, distinctionem capitum Psychomachiæ esse *monachicam*, et postea id explicat : *Mihi autem universa omnis illa capitum distinctio et inscriptio non esse auctoris videtur, sed scholasticorum magistrorum, quibus magno suo malo tam familiaris fuit optimus Christianorum auctorum quoad poesim quidem*.

(*d*) Barthius lib. XXXIV, cap. 4 : *Idola*, inquit, *dactylo usurpat Prudentius noster : in quo ad unum omnes cæteri Christiani poetæ eum velut auctorem suum insecuti inveniuntur. Tertullian. lib. III in Marcionem, quem tamen ille potius sequitur : Idola vana sequi. Sedulius lib. IV : Idola dilexit. Arator lib. I : Idola quærens. Prudentius tamen studio fecit : nam alibi suo ordine eadem voce usus invenitur, ut alibi notamus*. Fallitur Barthius, quod Prudentium credidit alicubi produxisse *o* in *idolum*. Locum indicat lib. LX, cap. 7 : *Idem eruditissimus poeta cum in syllabas Græcas impingit, non errore, sed judicio facit, velut eas Latinis legibus astringens*. IDOLUM *quoties media brevi posuit? Scivit tamen producendam esse. Sym. I, Cæruleasque animas, et nigra idola volare*. Versus est 424, vera lectio, *Cæruleasque animas, atque idola nigra volare*. Adde aliis Venantium Fortunatum de Certamine piorum, qui ait : *Idola dum cuperet Martinus sternere*.

Josephi Blanchinii eruditionem, multum ab aliis laudatam, ego quoque valde commendo : peculiari etiam ratione hominis diligentiam amplector, quod officium nostrum Isidorianum illustraverit. Sed nollem, vir doctus, a facultate poetica, vel ab ejus cognitione imparatus, ad hymnos Prudentii in Officio Mozarabico emendandos, accessisset. Animadverti num. 74, quam abnormes versus Prudentio affingere voluerit, nunc quædam attingam quæ emendare cupiens vitiavit, ne aliquando in Prudentii carmina novi errores irrepant. In S. Eulalia vers. 64, *Mane superba tribunalia adit*, nullam correctionem adhibet, cum legi debeat, *Mane superba tribunal adit*. Vers. 200, *Texta feram pede datilico*, emendat *dactylo*, vel *dactylico*. Legendum *dactylico*, nam aliud metro repugnat. In hymno Jejunantium, vers. 7 : *Quo fibra cordis expiatur viridi* : corrigit, *expiamur lividi* ; male : nam *fibra* est in nominativo, *a* correpto. Vers. 24, *Liberque flatu*, nescio cur mutavit in *libet*. Vers. 98, *Veteresque nugas condomare ac frangere*, contra sensum et metrum posuit *condonare et frangere* : fortasse ex errore typographico editionis Giselini, quem is in erratis notaverat. Pari errore pro vera lectione vers. 134, *Impendit, inquit*, IRA *summi judicis* substituit, *Impendet, inquit* ITA, sensu et metro repugnante. Vers. 161, *Nullus vivendi*, corrigendum fuit, *Nullus bibendi*. Blanchinius, nisi erravit typographus, scripsit, *Nullus habendi*. Plura prætereo quæ male correxit, plura quæ, cum deberet, non emendavit. In quædam etiam peccata hujus generis incidit Gallandius, vir cæteroquin doctissimus, in editione Prudentii (a). *Non his auxiliis, non defensoribus* **193** *istis* Prudentius eget. Patrocinium ejus suscepit Scaliger in Lection. Auson. pag. 207 edit. 1588. *Habebant et aliud peculiare poetæ Latini, præsertim ætate Ausonii, ut non solum Græcas declinationes in Græcis negligerent, et ad regulam Latinorum referrent : sed et quantitatem ita everterent, ut accentu illam metirentur. Sic pag. 104 corripit e in Thales, ut Sidonius in Lyristes, Alcæo potior Lyristes ipso, quasi non Thales et Lyristes, sed Thalis et Liristis dicerent. Sic Quintus Cicero : Conditur Oceani ripa cum luce Bootis. Latini, ut notat Servius in libello de Accentibus, eumdem accentum quem Græci habent, efferunt in Græcis nominibus.* IDOLA *semper est dactylus apud Prudentium. Sidonius penultimam producit in Euripides, non quantitatem, sed accentum secutus. Orchestram quasi alter Euripidis, secundam producit in Harsyas... contra corripit secundam in Arato... Denique inspice totum Sidonium, totum Prudentium, et alios ; invenies, semper eos non syllabas Græcas, sed accentum Græcum esse secutos* (b).

218. Adhæret huic Barthius lib. XXIII, cap. 14. *In Prudentio cum larvis luctantur, qui eruditissimo, elegantissimo, et longe Christianissimo poetæ obstrepunt ea de causa, quod syllabarum modulos negligentius habet. At ille hoc studio agit, nec adeo ea de causa grammaticis pugnare vult, cum sciens so'æcisse'. Nec tamen exemplis et ratione carent. Frivola utraque, et utraque nihil. Idem capital admisit Ausonius, epist. 1, Et festinato tempore utraque daret, et alibi. Et quidquid apud eruditissimum hunc poetam* (Ausonium) *legas, jubeo meo periculo censeas apud Lucilium, Ennium, aut tales legere.* Plura deinde in Ausonio notat quæ ne in Prudentio quidem reperiuntur. Becmanus de Origin. Linguæ Latinæ verbo *Video*, quod Prudentius mediam semper in *idolum* corripuerit, alios per systolen, alios aliter excusare ait, Tryphonem grammaticum per ἔνδειαν quæ sit στοιχείου, ἢ στοιχείων, ἐλάττωσις, nempe εἴδολον pro εἴδωλον. Ludewigius in Vita Prudentii acriter eum defendit contra eos qui barbarum illum vocant, quod metri causa dixerit **194** *famis, luis, pubis, Joannis*, pro *fames, lues*, etc. *Cur legimus*, inquit, *apud Plautum et Virgilium lea pro leo, hospita pro hospes, vallis pro valles, felis et vulpis pro feles et vulpes ? Prudentius usus est interceptus pro interceptus, interefectus pro interfectus* (vide num. seq.), *qua licentia usus quoque est Virgilius... Figuræ nihil aliud sunt, nisi palliati errores.* Si ea omnia quæ Homerus, quæ Virgilius, quæ alii veteres ausi sunt, poeta aliquis junior dixisset, neque de exemplo constaret, reprehensiones hominum vix sustinere posset. Clericus in Vita Prudentii ignorantiam suam manifeste ostendit, arguens ex catalogis syllabarum quibus peccasse dicitur Prudentius, et vocum parum Latinarum quæ in eodem notantur, multa eum in metro et Latinitate errasse. Nam similes catalogi adversus optimum quemque auctorem possunt confici, et in plurimorum editionibus confecti sunt, ut verba obsoleta, antiquata, et rarioris usus dignoscantur, quin eorum propterea famæ quidquam detrahatur. Prudentium studiosum fuisse antiquitatis non nego. Sed recte Cicero lib. III de Oratore, pag. 123 : *Inusitata sunt prisca fere ac vetusta, et ab usu quotidiani sermonis jam diu intermissa, quæ sunt poetarum licentiæ liberiora quam nostræ ; sed tamen raro habet etiam in oratione poeticum aliquod verbum dignitatem.* Multo vero magis id licuerit Prudentio, qui hominum sui temporis doctissimorum exemplum imi-

(a) Profecto neque pulchrum est tricas poeticæ artis callere, neque turpe ignorare. Sed contemnendum non est Horatii monitum in re simili aut proxima, epist. 1, lib. II :

Navem agere ignarus navis timet : abrotonum ægro
Non audet, nisi qui didicit, dare : quod medicorum est,
Promittunt medici, tractant fabrilia fabri.
Scribimus indocti, doctique poemata passim.

Quod repetit in Arte poetica :

Ludere qui nescit, campestribus abstinet armis,
Indoctusque pilæ, discive, trochive quiescit,
Ne spissæ risum tollant impune coronæ.
Qui nescit, versus tamen audet fingere.

(b) Aliis exemplis eamdem rem pergit Scaliger confirmare. *Sic Ausonius in trigonos, tetragonos corripit penultimam. Quis audebit dicere, Ausonium ignoratione litterarum Græcarum hoc commisisse ? Nemo sanus quidem, ut puto. Sed his temporibus stultum videbatur non ibi producere syllabam ubi accentus esset, quia hic est mos linguæ Latinæ. Adeo ut Plautus in hoc secutus sit judicium vulgi... Contra ætate Plauti, ut in quantitate syllabarum, sic et in declinationibus Latinismos admittebant. Dicebant enim Nestorem, Hectorem, quomodo rectorem, mensorem, et similia.*

tabatur. Hac ratione sustineri possunt *fames*, *lues*, A *colluces* brevi ultima, de quibus adversus Salmasium dixi num. 214. Liberior fuit Plautus, qui, ut observat Muretus Var. Lect. lib. XVI, cap. 14, ultimas syllabas verborum imperandi corripit, cum libet, etiamsi primi secundive ordinis sint, ut *ama*, *vide*, *tace*, *cave*. Christophorus Wasius cap. 15 Senarii multis exemplis probat, finalem syllabam priscis fere breviari in imperativis primæ, secundæ et quartæ conjugationis. Ausonius, grammaticus et rhetor celeberrimus, non dubitavit *solæcismum* brevi secunda dicere, etiam cum adversus Auxilium grammaticum scriberet, cujus ceras miniatulas, vel potius terulas potuisset revereri :

> Auxilium te nempe vocas, inscite magister,
> Da rectum casum, jam solecismus eris,

sive scribendum sit, *solicismus*, ut ex diphthongo *oi* prima vocalis tollatur : nam inter diphthongum *oi* et *ἰῶτα* nulla aut exigua erat differentia in pronuntiando.

219. Ejusdem Ausonii est idyll. 11 :

> Qui bipes, et quadrupes foret, et tripes omnia solus,

es brevi in *bipes* et *tripes*, uti alibi in *quadrupes* S. Paulinus consonat Nat. 12, vers. 383 :

> Constitit ignoto pro limine quadrupes hospes.

Rursus Ausonius epigram. 9 :

> Suasisti Venus ecce duas dyseros ut amarem,
> Odit utraque : aliud da modo consilium.

195 Et ad Patrem :

> Et placuisse reor geminis ætatibus, ut se
> Non festinato tempore utraque daret.

Quod Scaliger excusat ratione accentus (*a*). Major est difficultas, qua ratione Prudentius primam produxerit in *cuique* trisyllabo : non enim probo aut eos qui emendant Prudentii loca, *suus est mos cuique genti, sua cuique dextra est, sua cuique jura*; aut Gifanium, qui ait, Prudentium his locis *e* produxisse, quasi spondæum quinto loco pro dactylo intruserit. Sed Prudentio libuit ita diphthongum dissolvere, ut primam protraheret; sic in *aquai* fieri solet. Et notum est, veteres pro *cui* scripsisse *quoi*. Neque assentior his qui quoties occurrit *fio* aut *fiat* prima brevi, versus Prudentii emendandos censent. Quamvis enim non infeliciter id interdum effici possit, neque toties Prudentius corripuerit quoties putavit Chamillardus, tamen æquum non est repugnare veterrimis codd. mss. consentientibus. Dicam igitur Prudentium secutum originem Græcam a *φύω*, ex quo *fuat*, et *fio*. Usi similiter sunt Arator et Tertullianus. De *a* in *ratus* aliter judico. Prudentius sæpe corripuit Sym. 1 vers. 295 : *Esse rati*, etc. Cath. 9, vers. 52 : *Mando*, *ut abluantur*, *inquit : fit ratum, quod jusserat*, et 5 vers. 99 : *Utque foret rata materies*. Peris. 5, vers. 15 : *Supplicium sibi dulce rata*. Non ergo temere Giseli- B nus Peris. 10, vers. 911, emendavit, *Ergo ratus Præfectus elinguem virum* pro *Præfectus ergo ratus elinguem virum*, quidquid contra senserit Vossius de Arte grammatica lib. II, cap. 22. Quod Prudentius breve primum *e* in *enervo* fecerit, Salmasius explicat in notis ad Ælium Spartianum, pag. 61 (*b*).

196 220. Alia leviora prætermitto, quæ ex prosodiæ auctoribus facilius peti possunt, præsertim de nominibus Hebraicis ex Ricciolio in indice 1 et 2 de syllabis controversis, cujus tamen auctoritati te non semper adhærere velim. Ex his quæ docui licet colligere, non solum sui sæculi consuetudine, sed etiam ratione et antiquorum exemplo in syllabis ipsis quæ rarissimæ esse videntur, ab hominibus artis poeticæ peritis vindicari Prudentium. Constat etiam, quas C regulas sequi debeant, qui poetarum Christianorum III aut IV sæculi carmina student a mendis purgare, aut de aliquo eorum poemate judicare. In Collect. vet. Script. Edmundi Martene, Parisiis, 1733, tom. IX, col. 13 et seqq., exstat liber in Genesin, qui Juvenci presbyteri esse dicitur in codice unde extractus est. Quatuor prima capita dudum edita cum Tertulliano et Cypriano, cætera ad 50 producuntur ex codice Corbeiensi ante annos nongentos exarato. Opus

(*a*) *Ausonius sequitur morem suorum temporum, ut scilicet ibi producat syllabam, ubi prosodia erat. Nam in eadem syllaba est in nomine femineo, in qua erat in masculino* UTERQUE. Idem fecit in *eadem* Ausonius, Epicedio in Patrem, *Victum*, *habitum*, *mores semper eadem habuit*. Quod cum notasset Barthius, lib. V, cap. 11 : *Et videntur*, inquit, *sæculo indulsisse Auso-* D *nius, ego vero alicujus veteris auctoritati potius existimo, sæpe expertus, eum nihil fere sine eo usurpare*. Prudentii reprehensores, Chamillardus et Cellarius, in catalogo non invexerunt hanc vocem ex hymno 1 Perist., vers. 3 : *Sanguinis notis eadem scripta terris tradidit*, ubi *a* in *eadem* est longum ratione accentus. Servius I Æneid. : *Pronuntiationis causa contra usum Latinum, syllabis ultimis, quibus particulæ adjunguntur, accentus tribuitur, ut*, MUSAQUE, ILLENE, CUIQUE. Idem refert Martianus Capella, lib. III, cap. de Fastigio. Ex quo liquet, accentum positum in media syllaba vocis *utraque* et *eadem* in nominativo plurali. De veteribus comicis notat Scaliger pater lib. VI, cap. 5, ita eos in suis carminibus pronuntiasse, ut ne consonantium quidem positione efficeretur, quominus syllaba brevis brevis esset. Sic *tempestivum* secunda correpta enuntiabant, quia ut *temporis* media brevis, ita ejus compar in deducto.

(*b*) *Non enim aliter tunc temporis scribebant :* INORMIS *et* INORME *pro* ENORME, *ideoque primam ejus vocis syllabam temporis illius poetæ correptam efferebant, quæ longa mansisset, si per e scriberetur : dicebant igitur* INORMIS *ut* INANIS, *et similia. Quod apud Prudentium bis aut ter positum* (fallitur Salmasius) *haud primum ex vetustissimis libris observabam. Sed nunc in promptu non sunt loca. Sic* INERVARE *pro enervare, prima syllaba correpta, idem Prudentius... Ita enim vetus liber. Aldelmus de Laudibus virg., Flammis combussit inormem; sic enim etiam in veteri libro scriptum erat*. Adde Sedulium lib. III,

> Et septem panibus agmen
> Pavit enorme virum.

Non absimile est illud Tertulliani lib. IV, adversus Marcionem : *In cataclysmo enecans*, et Fortunati, *Corrigit ipse prius quod poscit, ut aliter emendet*. Nihilominus suspicor, a Prudentio novum effictum verbum, *inermo*, *inermas* ab *inermis* aut *inermus*. Alii aliter emendant. Alias correctiones in commentario exhibebo, ut *erutus* pro *elutus*, legam etiam *interfectus* et *interceptus* cum codd., non *interefectus* aut *intereceptus*, quod videtur legisse Beda, approbante Ludewigio.

Pamelius Tertulliano ascribit, Elias Pinius Salviano A Massiliensi, ex conjectura quod de Salviano ait Gennadius : *In morem Græcorum a principio Genesis usque ad conditionem primi hominis composuit versu quasi hexaemeron librum unum.* Mirum, ni Prudentio quoque velit aliquis hunc librum attribuere : nam etiam Gennadius in Prudentii elogio ait : *Commentatus est et in morem Græcorum Hexaemeron de mundi fabrica usque ad conditionem primi hominis et prævaricationem ejus.* Nolim tamen id cuiquam veniat in mentem. Nam primum liber ultra conditionem et prævaricationem primi hominis longe procedit : adeoque neque Salviano Massiliensi recte adjudicabitur, qui solum usque ad conditionem, hoc est creationem primi hominis, librum suum produxit; deinde versus magnam partem omnino exleges sunt, B et Juvenco, Prudentio aliisque æqualibus indigni. Non dubito quin multi librariorum incuria sint mendosi : quorum plures ex conjectura in schedis habeo correctos. **197** Plerumque ablativus in *a* corripitur, quamvis in editis emendatio aliqua fuerit adhibita contra codd. mss. Sed quid facias his versibus 43 et 44?

Viritim cunctis nomen quod permanet, indit
Adamus, donata sibi prudentia solers.

Quatuor aut quinque voces mutare debes, ac vix id sufficiet (*a*). Hujusmodi carmina qui à Juvenco, Prudentio, primisque Christianis poetis componi potuisse putet, is similis videbitur esse homini qui de picturis judicare volens, imaginem quam pictor aliquis malus e vulgo fecisset, Raphaeli Urbinati adjudicaret. Putavit Barthius, fuisse apud veteres nonnullos qui C *maccarronice* quodammodo versus conderent, partim metrorum legibus, partim soluta oratione, cujus generis est Testamentum ludicrum Sergii Polensis, et, ut nonnemini videtur, carmen Anacreonticum Annei Flori ad Adrianum, et *Querolus*, drama ad Aulularium Plauti compositum a Gilda Sapiente. Quod attinet ad versus Sergii Polensis parasiti et histrionis, compertum jam est, eos sæculo xv fuisse factos, non confictos, ut pro antiquis venditarentur, quod aliqui existimaverant. Versus Flori ad Adrianum legem metri servant, quod contra Barthium, Muratorium et alios facile esset demonstrare. Opportunius exemplum est in celebri illa *Comœdia claudo pede*, QUEROLUS. Alii nulla metri lege versus faciebant, syllabarum certo numero contenti, ut Commodianus sub D Constantino instructiones suas versu quasi hexametro :

Præfatio nostra viam erranti demonstrat
Respectumque bonum; cum venerit sæculi meta,

atque ita reliqua. Sed liber in Genesin, cujus præbui specimen, neque ad primum neque ad alterum genus spectat, sed magis ad sequiora tempora, quibus similis licentia in quantitate syllabarum sine ratione, sine exemplo invaluerat, quo genere usus est Abbo, aliique æquales.

CAPUT XXVI.

Metra Prudentiana.

198 221. Primum metri genus ode tricolos tristrophos, cujus primus versus est Glyconius spondæo, choriambo et Pyrrichio seu spondæo, et duobus dactylis constans; secundus Asclepiadeus ex spondæo, duobus choriambis, et Pyrrichio, sive, ut vulgo nunc scanditur, ex spondæo, dactylo, syllaba longa et duobus dactylis; tertius choriambicus Callimachius ex spondæo, tribus choriambis, et Pyrrichio seu iambo. Hujus generis est præfatio operum ante librum Cathemerinon, *Per quinquennia jam decem*, etc. Hoc dulcissimo metri genere semel tantum usus est Prudentius, neque ab aliis usurpatum illud scio, excepto Wandelberto, qui metrum et sententiam æmulatus est, ut dicam in comment. Possunt omnes hi versus dici *choriambici*. Sed in idem res tota recidit. In cod. Vat. 1715 glossa est, versum secundum dici Asclepiadeum, quia hujus metri inventor fuit Æsculapius filius Apollinis. Sed etsi Æsculapius Græce sit Asclepios, tamen auctor carminis fuit Asclepiades poeta. In Glyconio primus pes nonnunquam est choreus, raro iambus. Ratio mensuræ hæc est : 1us versus. *Per quin-quennia jam-decem;* 2us versus : *Ni fal-lor fuimus-septimus in-super;* 3us versus : *Annum-cardo rotat-dum fruimur-sole volubili.*

222. Secundum genus ode monocolos. Versus iambici dimetri ex iambo locis paribus, ex iambo vel spondæo locis imparibus. Hujus generis sunt hymnus 1, 2, 11 et 12 libri Cathemerinon, et hymnus 2 et 3 libri Peristephanon. Pedes pares aliquando sunt tribrachys, impares anapæsti aut tribrachys. Scanduntur hoc modo : *Ales-die-i nun-tius.* Nisi quando longiores pedes, ut dixi, aliud postulent, ut *Vigila-te jam-sum pro-ximus.*

223. Tertium genus ode monocolos, carmen dactylicum alcmanium trimetrum hypercatalecticum tribus dactylis, et una syllaba constans. Hujus generis hymnus 3 Cathemerinon, qui a Ricciolio in exemplum producitur, ubi versu 28 : *Sertaque mystica dactylico Texere docta liga strophio*, et hymnus S. Eulaliæ, qui est Peristeph. 3, in cujus fine : *Texta ferum pede dactylico.* Hæc est scansio : *O cruci-fer bone-lucisa-tor.*

224. Quartum genus ode monocolos. Versus hendecasyllabi antonomastice, sive Phalecii, qui habent spondæum, dactylum, **199** et tres choreos. Hendecasyllabos vocat Prudentius 5 Perist. cum Catullo, et aliis antiquis : *Dulces hendecasyllabos revolvens.*

(*a*) Paucos similes excerpam :

Femina fraudileris misere decepta suadelis
Cui junctus Abelus
Innocuas multa servabat cura bidentes,
Qui tibi ceu Domino subjectus colla præbebit :
Nam malo promeritus signo fit notus iniusto.

Et ut plura brevius complectar, in *daturus a* producitur, corripitur *æ* in *præsentibus*, in *æmulus*; in *præsentant*, *a* in *laturus*; producitur *a* primum in *carentia*, *a* in *acumine*, *o* in *columbas*; et ita sexcenta alia, quæ passim occurrunt.

Hujus generis Cath. hymnus 4, Perist. 5. Scansionis ratio hæc : *Pastis-visceri-bus ci-boque sumpto.* Exempla sunt pedum dactyli, chorei, iambi primo loco.

225. Quintum genus ode monocolos, versus Asclepiadei, ut in primo genere versus secundus. Hujus generis hymnus 5 Cath. : *Inventor rutili, dux bone, luminis*, et præfatio lib. 1 adv. Symmachum.

226. Sextum genus ode monocolos. Versus iambici Anacreontici, sive iambici dimetri catalecti ex tribus iambis et syllaba, qui recipiunt prima et tertia sede spondæum. Hujus generis hymnus 6 Cathem., *Ades, Pater supreme*, qui ita scanditur : *Ades,-Pater-supre-me* (a).

227. Septimum genus ode monocolos. Versus senarii iambici, sive iambici trimetri acatalectici. Si puri sint, omnibus locis iambos requirunt, si mixti, recipiunt locis imparibus tribrachyn, spondæum, anapæstum, dactylum, et raro proceleusmaticum ; locis paribus iambos fere habent, sed admittunt sede secunda, quarta et sexta tribrachyn. Hujus generis hymnus 7 Cathemer., hymnus 10 Perist., præfatio Hamart. et præfatio Psychomachiæ. Scandendi modus : *O Nazare-ne lux Bethlem-[illegible]*

260 228. Octavum genus [illegible] tristrophos. Versus tres [illegible] Sapphici [illegible] Adonius. Sapphicus [illegible] secundo spondæum ; tertio dactylum, quarto [illegible] quinto choreum. Adonius dactylo et spondæo constat. Hujus generis hymnus 8 Cathem., et 4 Peristeph. Mensuræ modus hic : *Christe-servo-rum regimen tu-orum.* In Adonio autem, *Lege co-erces.* Prudentius his legibus se obstrinxit, quamvis nonnulli secunda sede choreum et dactylum admiserint, Seneca vero primo loco spondæum, dactylum, et anapæstum, secundo iambum.

229. Nonum genus ode monocolos, quæ minus bene a Chamillardo tristrophos appellatur : neque enim plura hic sunt diversæ speciei carmina. Versus trochaici Archilochii septem pedibus, et una syllaba constantes : pedes sunt trochæi, qui chorei etiam dicuntur, locis paribus spondæus recipitur. Hujus generis hymnus 9 Cath. et 1 Peristeph. Ita scanditur : *Da pu-er ple-ctrum cho-reis-ut ca-nam fi-deli-bus.* Prudentius hanc legem servat (c).

(a) Chamillardus non videtur admittere tertia sede spondæum, quem agnovit Aldus. Ricciolius addit, Prudentium primo loco recepisse anapæstum; quod quidem sæpius fecit, et cum iambicus dimeter acatalectus anapæstum prima sede admittat, nihil est, cur id iambico dimetro catalecto denegemus ; præsertim cum auctor carminis Anacreon passim anapæsto prima sede utatur. Quod autem spondæum loco tertio posuerit, non puto verum : nam versus 142 : *Qui mille per mæandros* spondæum quidem habet tertia sede : sed quis certo asserere valeat, a Prudentio æ in *mæandros* non laisse correptum ob vocalem sequentem? Nam id fecit in *romphæalis*, et in eodem vocabulo *Mæandros* hymn. 7 Cath., vers. 124. *Ventris mæandros circuibat tortiles*, quanquam variant hoc loco codices. Sed certe valde usitatum est diphthongum in vocabulis Græcis ob vocalem sequentem corripi.

(b) Non assequor, quid sibi Chamillardus voluerit, dum hoc explicat genus. *Sunt omnes versus iambici Hipponactei trimetri acatalecti : recipio tamen in locis imparibus etiam spondæo.* Carmen Hipponacteum vocari solet iambicum trimetrum catalecticum, ut *Ternos vetusti congios Falerni.* Sed missa hac de nomine quæstione, senarii iambici non solum spondæum, neque solis locis imparibus alios pedes præter iambum recipiunt, quod advertendum est, ne in iambicis senariis Prudentii errorem aliquis putet, cum alios pedes deprehenderit. Comicos liberiores fuisse compertum est, qui prioribus quinque locis spondæos, dactylos, anapæstos, et nonnunquam proceleusmaticos immittebant. Quarta sede spondæum sæpius intrusit Ausonius in Ludo septem sapientum, quem Scaliger lib. VI Poetices hac de causa in judicium vocat. At Ausonius vel ideo excusari posset, quia in eo carmine quasi comice loquitur, Sapientes in scenam inducens, et ipse Scaliger contra Erasmum lib. VII, pag. 926, tradit, in pluribus apud Senecam senariis non observatas magis leges quam in comœdiis aut in fabulis. Quod attinet ad Prudentium dubium non est quin leges observaverit, quas tragici solent. iambici senarii exemplum ex eo petit Beda. Vide num. 242.

(c) Non erit supervacaneum quærere, an in hoc carmine locus sit aliis pedibus, quibus Prudentius aliquando fuerit usus. Aiunt, rarissime antiquiores posuisse locis imparibus tribrachyn, raro paribus locis pedes spondæo compares. Terentianus Maurus in carmine de litteris et de pedibus exempla quædam profert : *r, et o, quæ bina pedibus submitt[illegible] tempora - Sicut unum; numerus antequam [illegible] prodidit, - Forma talis est minoris, animam [illegible] dicimus-Nam quater reciprocantur numerus et temp[illegible] duplex-Is erit ἀνάπαιστος, vides, quod iste pes sit [illegible] porum.* Prudentius, hymno 9 Cathem., aut [illegible] spondæum recepit, aut u primum in *lugubr[illegible]* [illegible] puit, quod magis mihi placere ostendi [illegible]. Verum in eodem hymno, vers. 40, spondæus [illegible] dem quintam immittitur : *Extimum vest[illegible] furtim mulier attigit.* Vers. 103, loco sexto [illegible] pæstus, *Post, ut occasum resolvit, vitæ et [illegible] reddidit*; ac similiter dactylus hymno 1 Perist. [illegible] 65 : *Tempus est Deo rependi, quidquid est pro[illegible] Dei.* Ibid., vers. 70, Tribrachys quinta sede : [illegible] *chalybs attrita colla gravibus ambit circulis.* Ex [illegible] solum est contra regulas spondæus loco quinto *furtim* in illo versu, *Extimum vestis sacratæ [illegible] mulier attigit.* Fortasse librarii verba trajecerunt pro *mulier furtim attigit* non eliso *m* in *furtim*, [illegible] runt, ut nunc legitur. Quod si evangelica vox retinenda sit, melius emendarem, *mulier furtim [illegible]* Dubitet aliquis an Prudentius scripserit, [illegible] *attigit*, sed ad Evangelii narrationem magis [illegible] *furtim.* Wasius, cap. 4 de Licent. vet. poet. tradit, apud antiquiores spondæum, aut ejus vicarium anapæstum trochaici carminis sedes quasvis præter ultimam nullo discrimine obsedisse. Hac [illegible] lege seu consuetudine in Prudentio [illegible] *furtim mulier attigit.* Jam versus hi trochaici, tetrametri catalectici, integri [illegible] quamvis olim etiam a trivialibus poetis in medio scinderentur, quod notavit Salmasius in Flavium Vopiscum. Hinc factum opinor, ut poetæ Christiani, qui [illegible] suos hymnos cantandos exponerent, jam tempore Bedæ hos versus dividerent. Vide alia quæ de hoc genere metri commentatus sum in dissert. de hymnis eccles. num. 221, et seqq., ubi in nota a num. 223, corrigas velim errorem sive typographi, sive calami, *Meyerus notum esse ait spondæos [illegible] admisceri locis imparibus*, lege, *locis paribus*, [illegible] sermo e consequenti potest intelligere. Simili [illegible] pag. 199, num. 255, positum est *in locis* [illegible] pro *iambici dimetris* : quæ duo a [illegible], [illegible] mihique amicissimo cl. Dominico Naxera notata, nolui nec debui præterire.

201 230. Decimum genus ode monocolos. Versus omnes sunt anapæstici dimetri catalectici; a Chamillardo *trimetri catalecti* dicuntur, qui fortasse scripserit aut scribere voluerit, *dimetri*, vel *trimetri hypercatalectici*. Constant tribus pedibus, et syllaba: pedes sunt anapæsti, recepto primo loco spondæo, ut statuit Chamillardus; sed Aldus addit, apud Prudentium spondæum etiam secunda sede induci, quod verum est. Hujus generis hymnus 10 Cath., qui ita scanditur: *Deus i-gnee, fons-anima-rum* (*a*).

231. Undecimum genus ode dicolos distrophos. Versus primus est trochaicus Euripidius dimeter catalectus ex tribus choreis, et syllaba, recepto in secunda sede spondæo. Versus secundus iambicus trimeter catalecticus Hipponacteus ex quinque iambis, et syllaba, spondæo in prima ac tertia sede admisso. Hujus generis ode, in qua Prudentius de suis opusculis loquitur, nobis *epilogus operis* aliis *præfatio libri Peristh.* Scanditur primus versus hac ratione: *Immo-lat De-o Pa-tri*; secundus ita: *Pius-fide-lis in-nocens-pudi-cus* (*b*).

232. Duodecimum genus ode monocolos. Versus sunt Glyconii, ut primus versus generis primi. Hujus generis hymnus 7 Peristeph., *Insignem meriti virum*, et præfatio libri II contra Symmachum, *Simon, quem vocitant Petrum*.

233. Decimum tertium genus versus elegiaci. Hujus generis hymnus 8 Peristephanon, de loco in quo martyres passi sunt; hymnus 11 Peristephan., in laudem S. Hippolyti. Cujus explicatio cum obvia et nota sit, tuto a nobis prætermitti potest.

202 234. Decimum quartum genus ode dicolos distrophos. Versus primus hexameter: secundus iambicus senarius, de quo supra in genere septimo. Hujus generis hymnus 9 Peristeph. S. Cassiani.

235. Decimum quintum genus ode dicolos distrophos. Versus primus dactylicus Archilochius heptameter, ut nonnulli recentiores vocant, qui a veteribus melius dicitur hexameter herous perittosyllabus, constans septem pedibus, quorum quatuor primi dactyli, tres postremi trochæi. Loco dactylorum induci possunt spondæi. Versus secundus est iambicus trimeter catalectus, de quo in genere undecimo. Hujus generis hymnus 12 Peristeph. in honorem SS. apostolorum Petri et Pauli. Primum versum ita metiri oportet: *Plus soli-to coe-unt ad-gaudia,-dic a-mice-quid sit.* Prudentius hanc legem servat, ut primo, secundo, et quarto loco semper dactylum, tertio semper spondæum adhibeat.

236. Decimum sextum genus ode monocolos. Versus dactylici Archilochii acatalectici, quos in decimo quinto genere explicui. Hujus generis hymnus 13 Perist. S. Cypriani: *Punica terra tulit, quo splendeat omne, quidquid usquam est.*

237. Decimum septimum genus ode monocolos. Versus alcaici dactylici ex primo spondæo, vel iambo, secundo iambo, cæsura longa, et duobus dactylis. Hujus generis hymnus S. Agnetis 14 Peristeph., cujus hæc est scansio: *Agnes-sepul-crum-romule-in domo.*

238. Decimum octavum genus ode dicolos. Versus primus est senarius iambicus, de quo in septimo genere. Versus secundus iambicus dimeter, de quo in secundo genere. Hujus generis præfatio Apotheoseos: *Est vera secta? te, magister, consulo.-Rectamne servamus fidem?*

Cætera carmina sunt heroica versu hexametro, *Apotheosis*, *Hamartigenia*, *Psychomachia*, *Libri adversus Symmachum*, et *Dittochæum*. Mensura versus hexametri notior est quam ut a nobis debeat exponi.

CAPUT XXVII.

Latinitas Prudentii.

203 239. Horatii sententia nota est:

Mediocribus esse poetis
Non homines, non dii, non concessere columnæ.

Si poeta Latinus optimus non est, qui Augustæa Latini sermonis elegantia non eminet, concedam fortasse mediocrem poetam fuisse Prudentium. Sed Horatii sententiæ opponam locum Ciceronis ex Oratore in principio: *Nam in poetis non Homero soli locus est (ut de Græcis loquar) aut Archilocho, aut Sophocli, aut Pindaro; sed horum vel secundis, vel etiam infra secundos. Nec vero Aristotelem in philosophia deterruit a scribendo amplitudo Platonis: nec ipse Aristoteles admirabili quadam scientia, et copia cæterorum studia restinxit. Nec solum ab optimis studiis excellentes viri deterriti non sunt, sed ne opifices quidem se artibus suis removerunt, qui aut Ialysi, quem Rhodi vidimus, non potuerunt, aut Coæ Veneris pulchritudinem imitari: nec simulacro Jovis Olympii, aut Doryphori statua deterriti reliqui, minus experti sunt, quid efficere, aut quo progredi possent: quorum tanta multitudo fuit, tanta in suo cujusque genere laus, ut cum summa miraremur, inferiora tamen probaremus.* Cicero suis carminibus locum quæsivisse nonnemini videbitur cum *poetis infra secundos* locum esse statuit. Sed res ita se habet: in Prudentio cum cætera omnia sint, quæ poetam eximium constituunt, si purissimus sermo Augustæo sæculo usitatus desit, non propterea eum inutiliter legendum esse arguas ab iis, qui poe-

(*a*) Barthius, lib. XXI, cap. 4 Adversar. in expositione hujus hymni Prudentiani, observat metrum esse funebribus cantilenis aptum, et antiquissimum, ut videre licet in versibus Græcis Timothei apud Macrobium, lib. VII, cap. 16, usum apud Latinos celebrasse Varronem in *Margopoli*, secutos, qui nunc exstent, Martianum Capellam lib. II, Terentianum in descriptione anapæstici catalectici, qui Sereni aliquot ejusmodi versus inseruit, et Boethium lib. III de Consol. Philos. metro V. Boethius in secunda sede utitur etiam spondæo: *Fœdis sublimitat habenis.*

(*b*) Chamillardus aliter voluit hos versus appellare, versum primum iambicum Archilochium acatalectum ex amphimacro, et duobus iambis, alterum iambicum Archilochium trimetrum catalecticum ex pedibus quos diximus. Magis placet nomen quod posuimus Manutium ferme secuti. Et Prudentius ipse ait: *Nos citos iambicos-Sacramus, et rotatiles* TROCHÆOS; quod de hujus odæ versibus ego accipio, quidquid contra alii dixerint.

lica facultate delectantur. Nam primum si quis Christianum argumentum carmine velit tractare, non aliunde melius sumere poterit exemplar. Deinde cæteris in rebus plurima ab eo dicta elegantissime occurrunt, et ex optimis auctoribus petita, vix ut pauca rejicere possis, et si voces ecclesiasticas excipias, pauciora, quam quæ in Ausonio aliisque æqualibus reperiuntur. Præterea cum Prudentius difficillimas theologiæ quæstiones pertractaverit, necesse habuit voces plures technicas invenire, aut ab aliis scriptoribus Christianis inventas adhibere.

240. Giselinus in appendicem conjecit omnia vocabula quæ Corneiius Valerius publicus linguæ Latinæ professor quam longissime a Latinæ linguæ nitore abesse judicabat, et Latinis vocibus reddiderat, ne juniores in imitando fallerentur. Similem catalogum fecisse Antonium Nebrissensem docet Petrus Rodriguez de Castro. Ego editionem Lucroniensem commentariorum Nebrissensis **204** non vidi; in alia antiqua editione, de qua num. 107, desideratur hic catalogus. Giselini appendicem subjiciam (*a*), ut alii

A possint judicare. **205** Ludewigius vix probaret, ut ait, singula quæ in hoc Giselini catalogo pro impuris notantur: *Cum interdum voces Latinissimæ, et rario res esse possint*. Macrobius lib. VI, cap. 4, plura verba rara, quibus usus est Virgilius, producit: *Quæ nobis*, inquit, NOVA VIDERI FACIT INCURIA VETUSTATIS. Prudentius voces quasdam Lucretii, et antiquiorum usurpavit amore vetustatis, quod puetam, si parce fiat, maxime decet: aliæ, ab ipso adhibitæ, fortasse olim fuerunt antiquatæ, sed ejus tempore jam revixerant; quod prænuntiavit, neque improbavit Horatius, *Multa renascentur quæ jam cecidere*, etc. Plura vocabula in catalogum conjecit Giselinus, quæ ex ecclesiastico usu sunt deprompta, ut *fidelis*, *mediator*, *passio*; alia, quæ idoneos auctores habent inter veteres, ut *fulgidus*, *omniparens*; alia, de quibus non satis constat, sintne Prudentiana, cum varient codices, ut *nescienter*, *insubjectus*. Pleraque auctoritate B æqualium Prudentii, aut antiquiorum defendi possunt. Certe ex verbis quæ in Prudentio reprehenduntur, nullum minus Latinum magisque cavendum

(*a*) *Ænipes*, pedes æneos habens. *Altrinsecus*, contra, vicissim. *Amasio*, amator, amasius. *Arula*, diminutivum ab ara. *Audientia*, auditus, audiendi vis. *Aurulentus*, fulgens ex auri repercussione.

Bifestus, dies duobus sacer, quasi bis festum dicas. *Bractealis*, bracteis inauratus. *Bustialis*, a busto seu sepulcro finxit.

Cantamen, incantatio. *Carceralis*, *Carcereus*, a carcere. *Carnalis*, *Carnaliter*, a carne. *Carnulentus*, carni et mundo deditus. *Centuplicatus*, centuplex. *Collumino*, collustro. *Comperpetuus*, æque æternus. *Complices*, socii scelerum. *Congregatim*, denso agmine, turmatim. *Congrex*, unanimis. *Conspicabilis*, conspicuus. *Corporalis*, corporeus. *Creamen*, creatura, seu res condita, creatio. *Cruciamen*, cruciatus.

Defuga, transfuga. *Digestim*, distincte, suo ordine. *Dilancinare*, dilaniare. *Discruciatus*, varii dolores et tormenta. *Disparilis*, dispar.

Excruciabilis, crucians. *Excruciatus*, tormentum, dolor. *Exfibulare*, fibulas adimere, solvere, liberare. *Exsequialis*, in exsequiis usurpatus. *Exsimulare* (lege *Exsinuare*), sinuum seu laciniarum in morem explicare, latiusque extendere. *Exsibilare*, sibilando efferre. Optime conjunxit, *Anguina verba exsibilat*.

Fabriliter, more fabri. *Factura*, opus, res creata. *Falsificatus*, infectus, corruptus. *Fidelis*, Christiana religione præditus. *Figmen*, opus, figmentum. *Flabralis*, flabilis, cum flatu emissus. *Forare*, perforare. *Fotus*, fomentum. *Fulgidus*, splendidus. *Frugescere*, frugum feracem esse. *Fundalis*, adject. a funda. *Funerare*, funere afferre (legam *efferre*).

Genealogus, annalium auctor, familiam quamque ad suam originem revocans.

Hydrinus, adject. ab hydra serpente. *Hymnire*, hymnis canere.

Ignire, urere. *Impassibilis*, impatibilis, in quem perpessio non cadit. *Impiatum*, impurum. *Incapax*, minime capax. *Incentivum*, incitans, accendens. *Incerare*, cera illinere. *Incircumscriptus*, ἀπεριγράπτος, infinitus. *Incorporatus*, corpore indutus, et, ut ita dicam, incarnatus. *Indages*, indago. *Indomabilis*, indomitus. *Innatus*, numquam natus. *Inspatiari*, inambulare. *Insubjectus*, nemini subjectus, sui juris. *Intemporalis*, æternus, nullo tempore finitus. *Interminus*, idem. *Irremotus*, immotus. *Irritamen*, irritamentum.

Liquabile, quod facile liquitur. *Litamen*, litatio.

Malefabrum, infelix, parum callidum, imprudens. *Mammoneus*, avidus: a Mammone Syrorum Plutone derivatum est. *Manceps carceris*, præfectus carceri: sic Plinius propolam sutrinæ mancipem appellat. *Mediator*, sequester, μεσίτης. *Melodum*, suavisonum. *Mitificus*, mitis, lenis. *Maculentus*, maculosus. *Monstruosus*, monstrosus. *Mortificatus*, emortuus. *Multicolora*, multicoloria. *Multinodus*, nodosus. *Mundialis*, mundanus.

Nemo dies, nullus dies. *Nescienter*, ut negligenter. *Noxialis*, sonti, seu noxio debitus.

C *Obblacterare*, more ovis contra balare. *Oblivialis*, obliviosus, oblivionem inducens. *Obludere*, vana specie inescare. *Obsequela*, obsequium. *Obstrangulatus*, suffocatus. *Occidualis*, occiduus. *Omniformis*, *omniparens*, *omnipollens* ejusdem farinæ sunt. *Opulens*, opulentum. *Orarium*, sudarium ab ore deductum.

Palpamen, attractatio. *Palpebralis*, palpebris pertinens. *Parricidialis*, parricidio fœdatus. *Passibilis*, patibilis. *Passio*, afflictio. *Peccamen*, crimen. *Plasmatus*, conditus. *Prænuncupatus*, annuntiatus. *Primitivus*, primigenius. *Propitiabilis*, propitius. *Properatus*, exoratus. *Pudescit*, pudet.

Resculpere, imitari, exprimere. *Resultare*, concelebrare. *Romphæale*, quod romphææ usum præbet. *Ructamen*, ructus. *Rosulentus*, roseus, finxit ad formam; *rorulentus*.

Sagus, præsagus. *Saporum*, sapidum. *Segrex*, separatus, bifariam partitus. *Senar*, idem. *Sensualis*, rationis capax. *Sequestrare*, alicujus custodiæ quid committere. *Spurcamen*, spurcitia. *Spectamen*, visus, D videndi vis. *Stigmare*, stigmatis inurere. *Stiricidium*, liquefactio. *Subjectio*, obedientia. *Sublidere*, paulatim elidere. *Sublimare*, alte extollere. *Subternus*, subterraneus. *Sufflabilis*, spiritu efformatus. *Suggillare*, suggerere, subministrare. *Superfio*, emineo.

Terrulente, crasse. *Terrulentus*, terreus. *Trilinguis pictus*, triplici lingua pictus. *Tutaculum*, tutamen.

Ululamen, ululatus.

Vaporus, vaporiferus. *Vegetamen*, vegetatio, *Venabilis*, venia dignum. *Ventilari*, [illegible] sibi non constare. *Versicolorus*, versicolor; semel tantum hoc compositum ad secundam inflexionem reducit. *Veternus*, veternosus, inveteratus. *Viator*, viator. *Vitiabilis*, vitiatus. *Virginal*, [illegible], seu virgineum vinculum. *Viscereus*, creatus, e visceribus ortus.

est quam verbum ab auctore catalogi usurpatum, *Sufflavit is. spiritu* EFFORMATUS. Scio, recentiores passim hoc verbum adhibere, *efformo*, *efformas*, sed apud veteres Latinos non reperitur. Jacobus Facciolatus, seu quis alius est auctor lexici ejus nomine vulgati, illud inter voces barbaras reponit, et nihilominus eo non semel in lexico concinnando utitur. Cæterum, si ea libido fuit Giselino indicandi omnia vocabula quæ in Prudentio exstant, et in libris sæculi Augustæi qui ad nos pervenerunt, aut raro aut nunquam inveniuntur, catalogum longe auctiorem dare potuit. In commentariis quædam nos animadvertemus quæ huic usui esse possint, et in fine tomi secundi indicem exhibebimus vocum rariorum quæ in Prudentio occurrunt, et **206** aliquo pacto venire possunt in controversiam. Ita vero scriptores veteres Latinos ad alicujus vocis usum comprobandum advocabo, ut interdum neque verba expromam, neque loca indicem, cum scilicet ea facile peti possunt ex accuratis lexicis Facciolati, Forcellini et aliorum, aut ex Christophori Cellarii curis posterioribus de barbarismis et idiotismis sermonis Latini tertium recognitis, ex Olai Borrichii Analectis, ex Andreæ Borrichii appendice ad curas posteriores Cellarii, sive observationibus circa Latinam linguam, quibus Cellarius opposuit discussionem appendicis Danicæ.

CAPUT XXVIII.

Veterum et recentiorum quorumdam de Prudentio testimonia. Ejusdem antiqui imitatores.

C. SOLLIUS APOLLINARIS SIDONIUS

(Lib. II, epist. 9.)

241. Huc libri affatim in promptu... Licet quæpiam volumina quorumpiam auctorum servarent in causis disparibus dicendi parilitatem. Nam similis scientiæ viri hinc Augustinus, hinc Varro, hinc Horatius, hinc Prudentius lectitabantur. Quos inter Adamantius Origenes, Turranio Rufino interpretatus, sedulo fidei nostræ lectoribus inspiciebatur (*a*).

AVITUS.

(Ad Fuscinam sororem vers 414.)

Hæc virtutis opes, hæc sunt solatia belli,
Quis dubium adversus mentis cum corpore bellum
Ipsa suos armat clamantis buccina Pauli,
Quæ prudenti olim cecinit Prudentius ore.

(In Chronico sub nomine Prosperi Tironis)

Prudentius lyricus poeta noster, Hispanus genere illustri, ingenii sui robur exercet.

207 S. ISIDORUS HISPALENSIS.

(In sua Bibliotheca.)

242 Si Maro, si Flaccus, si Naso, et Persius horret,
Lucanus si te, Papiniusque tedet :
Par erat eximio dulcis Prudentius ore,
Carminibus variis nobilis ille satis (*b*).

FORTUNATUS.

(In præf. libr. de S. Martino.)

Martyribusque piis sacra hæc donaria mittens
Prudens prudenter Prudentius immolat actus (*c*).

VEN. BEDA PRESBYTER.

(De Ratione metrica.)

Metrum iambicum senarium recipit iambum locis omnibus, tribrachum locis omnibus præter novissimum; spondæum, dactylum et anapæstum locis tantum imparibus, Pyrrhichium loco tantum ultimo, quo nobilissimus Hispaniarum scholasticus Aurelius Prudens Clemens scripsit procemium Psychomachiæ, id est; libri quem de virtutum vitiorumque pugna heroico carmine composuit. Ita enim inchoat : *Senex fidelis, prima credendi via* (*d*).

THEODULFUS AURELIAN.

(Lib. IV, carm. 1.)

243 Diversoque potens prudenter ponere plura
Metro, o Prudenti, noster et ipse parens (*e*).

(*a*) Barthius, lib. x Adv., cap. 2 : *Similis, inquit, scientiæ viros non frustra dixit Horatium et Prudentium Apollinaris Sidonius. De illo enim constat, omnium philosophorum flores et dogmata delibasse, hic nihil non Christianæ sapientiæ attingit, numerisque facilibus quidem, sed tamen interioris etiam eloquentiæ servantibus.* A S. Gregorio Turonensi laudatum Prudentium habes in comment. ad hymn. 6 Cathem. vers. 1, et Apotheos. vers. 449. Elogium quo Prudentium Gennadius ornavit, vide num. 60.

(*b*) Muratorius tom. II Anecdot., p. 208, describit hæc carmina sub titulo : *Vetustissimi versus, qui olim in bibliotheca S. Isidori Hispalensis legebantur. Ex codice vetustissimo.* Hæc carmina nusquam exstare impressa putabat Muratorius, sed magnam partem jam ediderat Joannes Tamayus de Salazar in Martyrol. Hisp. die 4 Aprilis. In Muratorio sunt disticha 46, in Tamayo 32, pleraque eadem, quædam diversa. At inscres magni a Muratorio ese edita; nam si Tamayi solius nomen appareret, nemo de falsitate non dubitaret; nunc quia et Muratorius, et *codex vetustissimus* nominatur, nemo in dubium revocabit veritatem. Neque ego quidem contra quidquam opponam, si vere codex fuerit vetustissimus, alioquin Bibliotheca Mediolanensis nonnullam mihi suspicionem excitaret, in quam olim invecta constat plura monumenta ex Hispaniis allata. Nec mihi satis liquet an Muratorius vetustatem codicis examini subjecerit, et an, si subjecit, omnem eam diligentiam quæ in hoc genere necessaria esset adhibuerit : non enim Muratorius fraudes, quæ in hujusmodi scriptis auctorum Hispanorum confingendis sæculo superiori invaluerant satis videtur agnovisse. Hujus suspicionis argumentum, exstat tomo IV ejus Inscriptionum, pag. MCMLIII, num. 2, ubi epitaphium Wistremiri archiepiscopi Toletani profert, *apud Julianum*, inquit, *archidiaconum Toletanum S. Justæ. E schedis meis.* Et cum de versibus Leoninis quibus epigramma illud constat, nonnullam difficultatem excitasset solvissetque, addit : *Quod fortasse difficilius se mihi offert, in hocce titulo designari videntur insignia* (*nunc dicimus* LE ARMI) .. *Nam sæculo nono in usu fuere hujusmodi insignia? non arbitror. Quare nodum hunc eruditis Hispanis resolvendum relinquo.* Non ergo legerat Muratorius quæ de scriptis supposititiis istius archidiaconi Juliani Nic. Antonius lib. VII Bibliot. vet. Hisp. fuse commentatus fuerat. Sed, ut ad versus S. Isidori redeam, in postrema editione Matrit. Oper. S. Isidori exhibentur eadem disticha auctiora ex cod. ms. Bibl. Reg. Petrus Crinitus lib. v de Poetis Latinis cap. 80 quidem ait, Isidorum testari, *Prudentium in Latinis litteris magna diligentia, parique studio institutum*, ubi id legerit neque ipse declarat, neque ego invenio.

(*c*) Alludit ad conclusionem seu epilogum Prudentii : *Immolat Deo Patri*, qui post librum Peristephanon collocatur.

(*d*) Weitzius, ac multo magis Chamillardus ita hunc locum depravant ut non intelligas quid Beda sibi voluerit.

(*e*) Eum recenset inter libros quos legere solebat. Ejusdem auctoritate in dogmatis Fidei confirmandis non semel utitur. Ab eodem Theodulfo Rabanus mu-

208 RABANUS

Inter evangelicos viros, qui insignes libros carmine ediderunt Prudentium enumerat.

(De Instit. cleric. lib. III, cap. 18, et de Ord. sacr. cap. 12.)

Sed et Clemens Prudentius disertissimus, atque christianissimus poeta in hac significatione pompam posuit in libro Psychomachiæ.

INCERTI.

(Ex cod. ms. Vat. Alex. 321.)

Hæc lege, qui rectum fidei vis noscere callem:
Quique hæresum sollers spicula vafra fugis.
Hic tibi peccati veteris pandetur origo,
Hic nova vis animi monstra veterna fugans
Funditus idolii virtus eversa jacebit:
Ac penitus tetri lingua teretur hydri.
Inclytus hic martyr elingui concinet ore,
Heroumque acer rite canetur agon.
Christisoni hymnis libri prima ora resultant:
Finalis vario musa canore boat.
Hunc tu, quæso, frequens melli to gutture ructes;
Hunc verses animo, moribus hunc teneas.
Deque imo in cœlum suspiria pectore fundas
Pro me, proque meo, qui notat hæc, famulo (*a*).

DUNGALUS

Adversus Claudium Taurinens. plura a Prudentio sumit, præcipue prope finem, ubi ait.

Aurelius Prudentius Clemens, vir consularis (*b*), ac liberorum eruditissimus, eodem fidei ac devotionis studio flagrans, multa de sanctorum laudibus intercessionibusque postulandi metrico **209** textu composuit. Hinc mira humilitate substernendo ad se conversus, suamque adhortans animam, ait in præfatione libri: Atqui fine sub ultimo, etc... Item de S. Laurentii passione verbis ornatis ait, etc.

NOTKERUS BALBULUS.

(Not. de Vir. illust. cap. 7.)

Si vero etiam metra requisieris, non sunt tibi necessariæ gentilium fabulæ, sed habes in Christianitate prudentissimum Prudentium de mundi exordio, de martyribus, de laudibus Dei, de patribus Novi et Veteris Testamenti dulcissime modulantem, virtutum et vitiorum inter se conflictus tropologica dulcedine suavissime proferentem, contra hæreticos et paganos acerrime pugnantem.

BRUNO ANTISTES COLONIENSIS.

(Ex Georg. Fabricio ad hymnum A. D. VIII cal. Jan.)

211. Locum in eruditorum bibliothecis et in animis

A piorum merito tenet (*Prudentius*), ut olim tenuit; nam Bruno antistes Coloniensis, dux Saxoniæ, et Othonis I imperatoris frater, ejus volumen ecclesiis omnibus donavit, et ipse manibus semper tenuit. *In ejusdem Brunonis Vita, auctore Rotgero æquali et domestico illius, apud Bolland. ad diem* 11 *Octobris.* Ubi prima grammaticæ artis rudimenta percepit, sicut ab ipso in Dei omnipotentis gloriam hoc sæpius ruminante didicimus, Prudentium poetam, tradente magistro, legere cœpit. Qui sicut est et fide, intentioneque catholicus et eloquentia, veritateque præcipuus, et metrorum librorumque elegantissimus, tanta mox dulcedine palato cordis ejus complacuit, ut jam non tantum exteriorum verborum scientiam, verum intimi medullam sensus et nectar, ut ita dicam,
B liquidissimum majori quam dici possit, aviditate hauriret. Postea nullum penitus erat studiorum liberalium genus in omni Græca vel Latina eloquentia, quod ingenii sui vivacitatem aufugeret (*c*).

210 (Ex codice Goldasti apud Weitzium.)

Incipiunt tituli libri Manualis ameni,
Exceptis quos personis tetrasticha claudunt.
Primus Adæ ælo de crimina narrat, et Evæ.
Tum singillatim num rata vocabula multa
Provida personæ pandit descripta rhythmi.

SIGEBERTUS.

(In Chronico ad an. 383.)

In Hispania Prudentius poeta lyricus claret.

PETRUS VENERABILIS.

(Lib. III, epist. 24, de Symmacho)

Et et prosa et metro tam supradictus venerabilis
C Pater (*Ambrosius*) quam noster insignis poeta Prudentius potentissime responderunt.

RUPERTUS TUITIENSIS.

(Cap. 10, lib. VI, de Operib. Spiritus sancti.)

Ex hymno S. Petri plures versus sumit.

Super hoc quidam fidelis et in fide laudabilis, metrice canens ita dixit: Figitur ergo manus subtus sola versus in cacumen.

VINCENTIUS BELLOVACENSIS.

(Lib. XVII Specul. hist. cap. 62.)

Prudentius librum metricum de Conflictu vitiorum et virtutum eleganter composuit.

tuatus est verba, quæ mox proferam. De Agobardo vide comment. hymn. VII, vers. 160; de Lupo Ferrariensi Hamart. vers. 2.

(*a*) Hoc epigramma, a cl. Teolio exscriptum, ad codicem ipsum recognovi. In primo versu nihil muto, quamvis in codice reperierim *dinoscere* pro *noscere*: est enim error metricus famuli qui hæc notabat, ut æquum est conjicere. In versu 9 a Teolio omissa est vox *libri*, in 11 vox *frequens*; quæ tamen sunt in codice, et sine quibus versus claudicant. In versu 10 legit Teolius *In aliis*, ego ex membranis *Finalis*, quod exigit metrum, et sententia: nam præcedit *libri primi ora*, cui consonat *Finalis musa*. Indicantur omnia Prudentii carmina eo ordine quo in hoc codice continentur: 1. Christisoni hymni, hoc est Cathemerinon liber; 2. Apotheosis; 3. Hamartigenia; 4. Psychomachia; 5. Libri contra Symmachum; 6. Romanus; 7. Peristephanon; 8. Finalis musa vario canore, quod est Dittochæum.

(*b*) Dubitare aliquis possit, an a manu Dungali sit *vir consularis*, an solum V. C., quas notas aliquis li-

brarius male explicuerit *vir consularis*. Ex aliis codd.
D mss. et Isone constat, jam olim hunc errorem de Prudentii consulatu invaluisse, ut dixi num. 57. Itaque non audeo improbare lectionem quam in editione Dungali reperio.

(*c*) Seculum x non fuisse tam obscurum et imperitum quam multi jactant, ex hoc aliisque monumentis arguebat cl. Joseph Pelliceus, egregius in his rebus judex, quocum minime sunt conferendi plerique eorum qui ignorantiam et obscuritatem seculi X passim crepant, sive graves scientias, sive genus omne litterarum ameniorum consideres. Floruit etiam eodem seculo poetria Roswitha, sermonis utriusque linguæ Latinæ et Græcæ docta, quæ panegyricum Othonis imperatoris, fratris Brunonis, versibus heroicis composuit, et martyrium B. Pelagii, necnon alia, eodem metro descripsit; quod passim a Bollandianis pro actis authenticis S. Pelagii martyris exhibetur, non minus quam hymni, quibus alios martyres Prudentius celebravit.

PHILIPPUS BERGOMENSIS.

(Chron. sub anno 400.)

Prudentium, poetam Christianum, virum utque sæcularium litterarum scientissimum, per hos dies claruisse, et in pretio fuisse, tradunt : qui et nonnulla in divinis laude dignissima composuit.

(In codice Bongar. apud Weitzium.)

245 Prudentis metrici, prudens et nomen habentis,
Qui jam transactis vetulus quinquennibus annis,
Commissum populum delecto jure regendum
Spiritui parens sese ad meliora vocanti
Consilia, hoc septem libris, unoque volumen,
Divina in cunctis sibimet sanctione favente;
Commune cunctis conscripsit ad utilitatem,
Et pro perpetua mercede poli capienda
. . . . pictor merce . . . : minis hujus (a).

211 MARTYROLOGIUM ROMANUM.

(22 Jan. de S. Vincentio.)

Cujus passionis nobilem triumphum Prudentius luculenter versibus exsequitur.

PETRUS CRINITUS.

(Lib. v de Poetis Latinis, cap. 90.)

246. Leguntur adhuc ipsius poemata vario genere carminum composita, quibus facile probari potest, eum quidem pro conditione temporum maxime præstitisse inter Christianos poetas, non modo eruditis verborum figuris, sed etiam gravitate sententiarum.

ALDUS ROMANUS.

(In Vita Prudentii.)

Fuit homo ingeniosus, gravis et ornatis moribus ac Christianæ religionis observantissimus, quod ex ipsius operibus facile est cognoscere.

ERASMUS ROTERODAMUS.

(In quadam apologia.)

Prudentius poeta tantum spirans tum sanctimoniæ, tum sacræ eruditionis, ut mereatur inter gravissimos Ecclesiæ doctores annumerari (b).

GEORGIUS FABRICIUS.

(Com. in poetas Christ., pag. 17.)

247. Eidem (*Prudentio*) tribuit gravitatem et elegantiam alicubi Cæsarius ; pietatem et animum vere Christianum Rivius. Hunc unum legendum censet Vives (*id non invenio, neque iis congruit, quæ aliis in locis docet Vives*). Tribuunt eidem nonnulli Romanam eloquentiam, aut certe illi propinquam. Leonardi Quercetani, hominis obscuri, nomen non novissemus, nisi male sensisset de Prudentio. Lilius ei multam eruditionem ac variam ascribit : sed eloquentia ac linguæ castitate vel parum valuisse, vel potius ea neglexisse ait : neutrum homini nec diserto, nec eleganti, ut et de eloquentia et de orationis puritate judicet, concedimus (c).

GISELINUS.

(In epist. dedicat. primæ editionis.)

212 248. Aurelius Prudentius Clemens ob incredibile pietatis studium, summamque laudatissimarum scientiarum cognitionem unice suspiciendus.... Cum mira et singularis in eo sit rerum præstantia ac varietas, ornamentis tamen ac luminibus partim a se inventis, partim ex uberrimo veterum fonte haustis singula utcumque gravia, et ardua concinne ornateque depingit, ac persequitur, nihilosecius perpetuo intra cancellos sacræ religionis sese continens (d).

(a) In codice, quem Barthius vidit et cascum appellat, lib. VII, cap. 42, legebatur : *Prudentius optimus poeta, eruditissimus theologus.* De aliis codicibus vide supra toto cap. 4. Testimonia Honorii Augustodunensis et Trithemii dedi num. 61 et 62.

(b) In cap. XIV Joannis : *Prudentius vir quovis etiam sæculo inter doctos numerandus.* De pueris liberaliter instituendis : *Jam si quis Prudentium, unum inter Christianos vere facundum poetam volet enarrare, litteras etiam arcanas calleat oportet.* Vide etiam ejusdem Ecclesiasten, et Adagia Chilid. IV, cent. 5, num. 1, ubi egregie ait, in Basilio, Nazianzeno, Ambrosio, *Prudentio*, Lactantio linguarum ac politioris litteraturæ cognitionem ideo caruisse invidia, *quia servivit pietati*

(c) Et in præfatione Expositionis in hymnos quosdam Prudentii : *Prudentio adimunt doctrinam viri obscuri Leonardus Quercetanus et Petrus Summontius, eique nihil relinquunt præter nudam religionem, qua nos contenti sumus, et virum illum nobilitate et eruditione excellentissimum, majorem putamus, quam umbræ illæ viderint, et plus habere veteris elegantiæ Romanæ, quam ipsi aut intellexerint, aut asseculi sint.* Iterum in præfat. ad hymnum A. D. VIII cal. Jan. *In publica censura usitatos olim studiorum liberalium honores petentibus fuisse proposita Aurelii Prudentii scripta, e viris doctissimis Andrea Comitiano, et Gaspare Bornero adolescens audivi, idque ab iis probatum fuisse memini.*

(d) Et in fine adnotationum.—Nam stylo sic satis perspecto, non magnopere in re laborandum fuit, utpote facili, et cuivis nota. Neque enim (ut et hoc libere dicam) in eo adhuc Erasmo assentiri possum, qui in apologia quadam contra Latomum negat Prudentium pueris prælegendum esse, quod a solis theologis queat intelligi. Quæ tandem sint illa obscura, et a communi puerorum captu abstrusa, nondum potui rep r re. Si de Apotheosi loquitur, (ut revera loquitur) fateor quædam esse ab usitata puerorum cognitione nonnihil remota, quæ nimirum quæstiones de divinæ triadis essentia controversas concernunt. Sed quantulum id, quæso? Imo si in ipso dicendi artificio nihil requireremus, quanta majore facilitate, quanto uberiore reipublicæ Christianæ fructu hæc a pueris addiscerentur, quam vanæ illæ poetarum historiæ, seu potius fabulæ, in quibus non exigua temporis portio miserrime conteritur. Accederent aliæ commoditates multo maximæ, quas hic recensere neque hujus est loci, neque nostri instituti. Ut igitur ad Prudentium redeam, etsi nulla justa sit causa, cur omnium manibus teratur, quam quod non leve sit incitamentum ad honestissima quæque tentanda, certe vel una hæc ratio satis valere debeat. Nam (libeat paucis evagari) quid non castum, quid non pium, quid non sanctum in eo est non reperire? Totus est in agendis Deo gratiis, ejusque munificentia amplificanda : etiam minutissima in illius laudem convertit. Martyres præterea... suis laudibus exornat... Quid hoc fieri potest religiosius? Quid dignius in exemplum trahi? Postremo quando illi cum hostibus res est sive internis corporis (vitia, animique concupiscentias intelligo) sive externis, nempe hæreticis, sive gentibus idolorum cultoribus, Deus bone, quanta animi alacritate eos aggreditur? quo ardore depugnat, ac prosternit? Militem dicas adhuc esse, non poetam. *Et in præfatione secundæ editionis.* Magis illud miror, quo pacto fecundi pectoris vena in tam varia, et nova rerum maxime arduarum pertractatione nunquam exaruerit, nusquam defecerit, certe qui ex omni posteritate cum eo paria fecerit, adhuc vidi neminem.

MARCUS HOPPERUS.

(In præfatione Prudentio præfixa ad Joannem Rudolphum ab Erlach.)

249. De auctore hoc, quem tuum esse volo, vel lucubrationibus ejus quod multa dicam, nihil opus esse puto; cum eo semper loco a piis et eruditis habitus sit, quo quivis alius, quamlibet clarus, poeta: imo tanto majore dignus pretio et honore **213** quo circa quæ versatur, argumenta, quam quorumcunque ethnicorum, nobiliora, sanctiora et utiliora habentur: ut quæ ex sincerioris theologiæ fontibus pleraque omnia desumpta sint, et omnis generis pii exercitii materiam et causam præbeant (*a*).

JACOBUS SPIEGELIUS.

(In comm. hymni Omni hora.)

250. Quorum (*lyricorum*) princeps apud Græcos Pindarus, apud Latinos Horatius inter ethnicos: ut Prudentius inter eos, qui in veri Dei venerationem pietate plenos modulati sunt hymnos.

NIC. HEINSIUS.

(In epist. dedic. suæ editionis Prudentii ad Ferdinandum episcopum Paderbonensem.)

Aurelium Prudentium Clementem quo nemo veterum majore cum successu poesin Christiani argumenti dedit excultam, aut laudabiliore exemplo famæ, ac posteritati commendavit, etc. Hunc tu poetam jam ab ungue tenero familiarem habuisti; hunc tecum sic admiratus est Lucas ille tuus Holstenius, clarissimi vir nominis, ut animam jam agens ac moribundus, per te sibi ex Cathemerinis hymnum, qui exsequiis defunctorum datur, recitari voluerit, atque eo pacto in solatium vitæ melioris mente erectus, ac Deo plenus exspirarit.

CHAMILLARDUS.

(In epistola dedic. ad Delphinum.)

251. Summo fuit Prudentius apud Arcadium et Honorium in pretio, quia ipsis exemplum, quod sequerentur, in describendis illis catholicæ religionis heroibus proponebat. Idem tibi a summo illo poeta A proponitur. Favebis illi, opinor, et hominem ingenii ac pietatis gloria florentem, qui superiorum temporum injuria tantisper, jacuit, benigne ut cæteros soles, accipies (*b*). Et in Vita **214** Prudentii: Illud mirere, licet de variis hæresibus multa dixerit, tamen ipsum nihil, quod in deteriorem accipi partem posset, aut erroris insimulari, scripsisse. Quin imo tanquam e puro fonte haurire ex illius scriptis possumus omnia sanctæ Ecclesiæ Romanæ dogmata; ac potissimum ea quæ Trinitatis mysterium spectant, Christi nativitatem divinitatemque; Mariæ Virginis integritatem, cultum sanctorum; illorumque apud Deum gratiam, et potestatem. Hinc quotquot fuere litterati viri, auctoritatem Prudentii minime contemnendam duxerunt.

B

M. D. MULLER S. I. P. R.

(In præfatione editionis Prudentii anno 1701, cum notis Heinsii et aliorum.)

252. Aurelii Prudentii Clementis opera tanto minore commendatione egent, quanto magis se ab omni ævo ex quo scripta sunt commendarunt. Nullus certe poetarum Christianorum est antiqui illius temporis, cum quo non componi possit: neque quisquam etiam qui piorum et eruditorum manibus frequentius teratur, aut in quem curas suas utrique contulerint. Hoc toties repetitæ illius editiones, et a plurimis susceptæ in illum illustrationes, et conscripta testantur adnotata.

CELLARIUS.

(In præfat. suæ editionis.)

C 253. Christianorum poetarum principem Aurelium Prudentium Clementem vides curis nostris factum explicatiorem. Dum in **215** votis habui, ut cum Virgilio, Horatio ac Cicerone in Christianis scholis etiam Minucius Felix, et Lactantius ac Prudentius conjungantur, ut juventus nostra res Ecclesiæ antiquæ et ejus divinum sensum, et mores ac fata recte cognoscat (*c*).

(*a*) Pergit Hopperus singulorum carminum argumenta explanare. *Num ut singulorum singulis quasi verbis opusculorum periochas cognoscendas tibi exhibeam: visne carnis adversus concupiscentias armari? In Psychomachia, quæ prima occurrit, te exerceto. Vis Domini nostri Jesu Christi miracula et immensa, quæ humano generi præstitit, beneficia cognoscere, laudesque ejus decantare? Cathemerinων repetito. Vis* D *sanctorum martyrum exemplis fidem et constantiam tuam in religione Christiana corroborari? Peristephanων inspicito. Vis hæreticorum falsa vitare dogmata? Apotheosin et Hamartigenian legito. Vis horrendas gentilium superstitiones et idololatrias cum detestatione admirari? Ea quæ contra Symmachum scripsit cognoscito. Vis denique sacras utriusque Testamenti historias ἐν ἐπιτομῇ memoriæ mandare? Enchiridion (quod postremum est) evolvito.*

(*b*) In præfatione Chamillardus laudat in Prudentio studium insigne religionis, doctrinæ miram varietatem, magnos illos spiritus, quibus afflantur poetæ; quidquid in Græcis ac Latinis poetis sparsum ac fusum est, unum Prudentium ait collegisse compendioque repræsentasse: Erasmum et Heinsium locutionum Latinarum, quas imitarentur ipsi, formas et lepores a Prudentio esse mutuatos: præclarum de Prudentio judicium tulisse tres sapientissimos viros serenissimi Delphini adolescentiæ bonis artibus et litteris imbuendæ præfectos, Carolum Sancta-Mauræum, Montauserii ducem, Jacobum Benignum Bossuetium, et Petrum Danielem Huetium, qui Prudentium ad usum Delphini commentariis illustrandum censuerunt. Hanc Chamillardi editionem tanto apparatu procuratam, et a multis nunc expetitam, olim recudere cogitaveram, quod ita oportere judicasset vir omnigena eruditione celeberrimus. Sed ab hoc consilio multa me deterruerunt. Primum editio illa Parisiensis potissimum quæritur ad seriem complendam similium editionum; eadem typis aliis repetita vilesceret. Deinde interpretatio sæpe obscura est, interdum imperfecta, ubi autem optima, solis pueris utilis. Tum plurimæ notæ in rebus pervulgatis ac contritis versantur; criticæ notæ, ex Heinsio petitæ, non sunt a nobis, qui codd. mss. consuluimus, exscribendæ, sed in examen vocandæ. Postremo loca sacræ Scripturæ, et SS. Patrum Chamillardus ex fontibus non limpidissimis plerumque descripsit. Hæc omnia singulis locis si ab eo, qui editionem Chamillardi repræsentaret, silentio præterirentur, cæteri indiligentiam accusarent: si notarentur, tædium incredibile tot rerum repetitiones lectori parerent.

(*c*) Audi nunc quæ Prudentio objici dicat Cellarius: *Prudentio, ejusque in scholis usui duo objici equidem non ignoro, videlicet utramque ejus ἀνωμαλίαν tum metri, in Græcis maxime vocabulis, quam religiosæ*

JOANNES PETRUS LUDEWIGIUS

(In Vita Prudentii.)

254 Tot elogia quot testimonia ejus exstant. Ego vero acumen ejus in rebus maxime sacris, et prudentiæ diviniorem, quam theologiam dicimus, admiror in illo non minus quam æstimo.

EMMANUEL RISCO.

(Tom. XXX Hisp. sacr.)

Haviendo yo cotejado los discursos de nuestro poeta en favor de la fe con los escritos de los teologos mas doctos de estos tiempos... hè hallado, que trahe Prudencio todos los argumentos, con que hoy se vindican de las cavilaciones hereticas los dogmas de nuestra santa fe (a).

CAROLUS AUGUSTINUS ANSALDUS.

(In præfat. ad versionem italicam librorum contra Symmachum.)

Spero che quest opera sia per riuscire non affatto inutile, perchè oltre l'essere convincentissima per abbattere il gentilesimo, ella è sparsa di tanti lumi teologici, morali, fisici, politici, storici, che può giovare a qualunque sorta di persone, e perchè vi si scopre un vera unzione, ed uno spirito del Christianesimo, che sempre più conferma nella vera religione, ed ognor più persuade all' adempimento de Christiani doveri.

216 CL. JOSEPH TEOLIUS.

(In limine præfationis ad novam Parmensem editionem.)

Inde profecto omnes intelliget, quanti habitus quantique faciendus sit hujusmodi auctor; quamque de pietate, de religione, de eruditione, de historia ecclesiastica benemeritus fuerit; ita ut pudere plerosque Christianorum debeat in impuris profanisque poetis diu multumque versatos, hunc ne semel quidem attigisse, a cujus lectione non eruditiores tantum, sed etiam religiosiores discessissent.

255. Demum aliorum, qui Prudentium laudibus sunt prosecuti, indicabo nomina. Apud Weitzium in Votis doctorum virorum in ejus novam editionem, et in Elogiis Prudentii Conradus Rittershusius, Georgius Remus, Fridericus Taubmannus, Adamus Theodorus Siberus, M. Michael Piccartus, Christianus Becmanus, Joannes Franciscus Mirandulanus, Christophorus Mylæus, Andreas Tiraquellus IC., Obertus Gifanius, Hadrianus Turnebus, Christophorus Colerus, Melchior Goldastus Haiminsfeldius, Gaspar Barthius, P. Christophorus Brower, Bernardinus de Bustis. Catalogus testium veritatis, Cæsar Baronius, Joannes Ludovicus Vives, Matthæus Dresserus, Henricus Beberius, Zacharias Victor. Barthius in Adversariis, quæ Weitzius non allegat, sæpissime Prudentium nominat, ac vix unquam sine maximis laudibus, quas partim, cum occasio tulit, exhibui, partim exhibebo in commentariis. Alia elogia sparsim dedi in prolegomenis, et sæpe in commentariis ultro aliorum verba exscribam, quibus Prudentius celebratur. Consulere etiam potes scriptores historiæ ecclesiasticæ, qui pene omnes Prudentii doctrinam, ingenium et eloquentiam commendant. Adde theologos, qui ejus carminibus dogmata religionis catholicæ confirmant, imprimis Dionysium Petavium, qui sæpe Prudentium appellat, et de SS. Trinitate disserens lib. v, cap. 9, num. 17, elogium non vulgare Prudentii paucis his verbis contexuit: *Postremo quæ de divina generatione hucusque longiori disputatione percurrimus, versibus aliquot complexus est Prudentius, quos hic melius sit ascribere: Hoc solum scimus*, etc. Ascribit versus viginti duos ex Apoth. a vers. 268. Plurimi etiam interpretes sacræ Scripturæ Prudentii versus summa cum auctoris laude ad explicanda loca difficilia proferunt. Nonnemo affirmat, ab Estio Prudentium habitum pro optimo sacrarum Scripturarum interprete, et hujus mentem frequenter cæterorum omnium Patrum tam Græcorum quam Latinorum sensui Estium prætulisse in commentario 217 epistolarum apostolicarum: quod ego cum Prudentii tum Estii causa et cupio, et censeo esse falsum. Legesis num. 156. Scriptores illi qui antiquitates Romanas, præsertim sacras, illustrant, passim celebrant Prudentium, ut Marcus Antonius Boldettus, qui lib. I Observationum, cap. 23, de vasis disputans, quibus sanguis martyrum in sepulcris asservatur, sic ait: *Più di ogni altro pero ne fa chiara testimonianza il non mai abbastanza lodato Prudenzio.* Ita etiam omnes illi qui bibliothecas ediderunt, ubi locus aliquis Prudentio esse potuit, præsertim qui de scriptoribus ecclesiasticis libros peculiares elucubrati sunt, in quibus eminet doctissimus Ceillierius, maximis eum laudibus celebrarunt. Neque omittendi sunt scriptionum liturgicarum auctores, qui sæpe poetam nostrum eximio aliquo elogio prosequuntur, nominatim vero piissimus cardinalis Bona (b).

256. Poetæ Christiani veteres, qui post Pruden-

præsentionis: quorum alterum decrescenti in Romanis gentilitati, alterum nascenti superstitioni, utrumque sic temporibus imputandum est, et quæ incommode non-nullis dixit. Illis ubique locis tum puriore de Deo ... sensu, tum legitimo elegantique metro compensavit. Vides heterodoxum hominem ultro fatentem, cum Ecclesia catholica Prudentium de sanctorum invocatione sentire. Ejus notationes Prudentio veterique Ecclesiæ adversantes opportunis locis refellimus.

(a) Riscus in theologicis disciplinis tradendis plurimum versatus, *Hispaniæ Sacræ* post cl. Henricum Florez præclarissimus continuator (religiosæ familiæ Augustinianorum utrumque hoc decus debet Hispania), plurima addit de Prudentii eloquentia, eruditione, poetica laude et stylo puro, ac facili supra sui ævi captum, ut ad Augustæam Latinitatem accessserit; quem solum ab iis expendendum censet, qui religione catholica imbuti studia doctrinæ sacræ reconditioris litteris humanioribus conjungunt.

(b) Videri potest Thomas Pope Blount in Censura celebrium auctorum, et Adrianus Baillet in Judiciis virorum sapientum, qui inter Prudentii laudatores recenset Turnebum et Scaligerum filium, a quibus *elegans poeta* dicitur, additque Antonium de Godeau, Davidem Chytræum, et Olaum Borrichium, quamquam his opponit Renatum Rapin, et Philippum Briet S. J., quorum hic Sidonii comparationem inter Prudentium et Horatium rejicit, ille non audet Prudentium inter bonos poetas collocare. Confer num. 241, et judicia gravissimorum virorum quæ dedimus.

tum scripserunt, plerique illum sunt imitati, quasi cum poeseos Christianæ parentem agnoscerent, et quamvis quorumdam fama obscura sit, tamen nihil inde Prudentii gloriæ detrahitur, quemadmodum neque Virgilii et aliorum veterum quorum versus sæpe poetæ Christiani sequioris ævi exprimebant. Imo Prudentio hi magna ex parte debent, quod aliquibus luminibus eorum carmina splendeant, quandoquidem ea quæ in eis maxime emicant, ex Prudentiano fonte hauserint. Plura hujusmodi in commentariis proferam, nunc aliquorum nomina recensebo : Apollinaris Sidonius, Alcimus Avitus, Fortunatus, Theodulfus Aurelianensis, Dudo, Hericus, Arnulfus, Dares, seu Joseph Devonius, Corippus, Hartmannus, Wandelbertus.

CAPUT XXIX.

De variantium lectionum delectu. Quibus notis editiones, et manuscripti codices in commentariis indicentur.

218 257. Ut commentariorum facilior sit usus et intelligentia, nonnulla ante oportet explicare. Probabiles virorum doctorum conjecturas ultro exponimus, sed ita ut repugnantibus libris veteribus et editionibus antiquis, raro, aut nunquam adoptemus, præsertim cum sensus commodus, metrique lex a Prudentio observata sustineri potest. Ea vero lectio intelligitur a nobis prælata, quæ in carmine proponitur, quamvis in commentariis plures codices contra producamus, aut aliam lectionem æque bonam, aut fortasse meliorem videri pronuntiemus. In seligendis lectionibus rationem habuimus tum sensus, tum metri, tum consuetudinis poetæ, tum aliorum similium locorum, quæ aut is imitatus fuerit, aut alii antiqui ex eo expresserint. Sæpius plures et veterrimos codices paucioribus et recentioribus præferimus : nonnunquam paucos multis, recentes antiquis. Cum nihil contra variam aliorum scripturam disserimus, eam retineri posse existimamus. *Nos vos codices* cum voco, intelligi volo præcipue Ratisb.,

A Prag., Angelicum, Alexandrinum, Marietinum, Viennen. Vat. A et B. Nam ex aliis interdum lectionem a communi, et stabilita discrepantem non adnotavi, quod mendosa esset, aut aperte superflua. Plerumque etiam vetustate ferme consumptæ litteræ ita fugiebant, ut periculosum esset certo judicare quid esset scriptum. Manum primam exscriptoris a manu secunda, quod his notis indico, *m. pr.*, *m. sec.*, ita distinguo, ut veterem manum, tam secundam quam primam, intelligam, nisi cum recentem clare nomino. Codices vero mss. et editos, quorum frequentior mentio occurrit, primis tantum litteris soleo appellare, quos ut lector facile possit agnoscere, eorum catalogum subjiciam.

Ald. Editio Aldi Manutii, de qua supra num. 104 (*a*).

B **219** Alex. Codex Alexandrinus 321 in bibliotheca Vaticana, de quo supra num. 78.

Alt. Codex Altinius apud Heinsium. Vide num. 100.

Ambr. Codex bibliothecæ Mediolanensis, Ambrosianæ apud Heinsium. Num. 100.

Ang. Codex bibliothecæ Romanæ Angelicæ. Num. 76.

Boher. Codex Boherianus vetustior et recentior apud Heinsium. Num. 100.

Bong. Codex Bongarsianus apud Weitzium. Num. 99.

Bonon. Codex Bononiensis. Num. 75.

Brev. Moz. Breviarium Mozarabicum, sive Isidorianum et Gothicum. Num. 104.

C Cauc. Cauchii codex et notæ apud Heinsium. Num. 104.

Cellar. Editio Cellarii. Num. 117.

Cham. Editio Chamillardi. Num. 117.

Egm. Codex Egmondanus apud Weitzium et Heinsium. Num. 99, 100.

Erf. Codex Erfurtensis apud Weitzium. Num. 99.

Fabr. Editio Georgii Fabricii. Num. 111.

Fuld. Codex Fuldensis apud Weitzium. Num. 99.

Gall. Editio Gallandii. Num. 114 (*b*).

(*a*) Aliud exemplar hujus editionis exstat in privata bibliotheca selectissima SS. D. N. Pii VI, P. M. Deest initium, sed finis respondet cæteris Aldinis Prudentii editionibus quas vidi. Ut autem quæstio illa, quam attigi num. 104 et seq., de triplici, duplici, vel, quod verius puto, unica Aldina Prudentii editione, ab iis qui alia exemplaria inspicere possint, facilius resolvatur, quasdam observationes addam. Aldus poetas Christianos excusit typis anno 1501, sed publicavit anno 1502. Eos dedicat Danieli Clario Junio 1511, quem ita alloquitur : *Christianos poetas jam annum in thermis nostris excusos tandem, mi Clari, emittimus.* Paginæ non distinguuntur numeris. Incipit Sedulius regimine *a*, quod continuatur ad *bb*. Omnes sunt quaterni, excepto *d*, duerno, et *bb* terno. In fine : *Venetiis apud Aldum 1501 mense Januario.* Sequuntur in duobus exemplaribus, quæ vidi, alia opuscula soluta oratione, et Homerocentones Probæ Falconiæ, sed alio regimine, neque in fine annus notatur editionis. Qui hoc volumen in manus sumat, nisi diligentius observet, facile existimabit, typis excusum anno 1502. Quod si carmina Prudentii, 1501 excusa et vulgata, simul sint compacta, ut in exemplari bibliothecæ Barberinæ cernere licet, opinabitur, etiam Prudentium editum anno 1502. Jam omnes Aldinæ editiones Prudentii, quas ego excussi, sine numeris paginarum hoc præditæ sunt regimine librorum. Incipiunt cum *ff*, et desinunt cum *yy*, qui postremus est quinternus. Aldus hoc regimen in limine indicavit, et fortasse voluerat post D Aratorem illico Prudentium legi ; nam Arator desinit in *ee*. Idem Aldus præmisit regimen opusculorum Græcorum Damasceni et aliorum, et carminum S. Prosperi. Verum alio ordine procedit hoc regimen, et ita sunt ea opera seorsum excusa, ut etiam seorsum compingi possint. Itaque ego Prudentium Aldi vidi alibi solum, alibi cum opusculis Græcis in principio, et versibus S. Prosperi in fine, alibi cum his versibus, et opusculis Græcis in fine, alibi cum cæteris simul poetis Christianis.

(*b*) Quem ordinem Gallandius tenuerit, dixi cit. num. 114, et conjeci, eum ordinem servari in editione Tornesiana. Sed cum eadem editio a Latino Latinio in Bibliotheca Selecta collata fuerit cum vett. libris, et diversus ordo ostendatur, satis firma non est illa conjectura. Video autem, ab aliis *Tornæsium*, ab aliis *Tornæsium*, ab aliis *Tornesium* typographum appellari, nam editionem ipsam non vidi.

220 GIF. Obertus Gifanius Buranus in indice Lucretii Antuerpiæ 1565. Alii *Aubertum*, et *Gipanium* scribunt.

GIS. 1 ed., 2 ed. Editio prima, et secunda Giselini. Cum autem *Gis.*, aut *Giselinus* laudatur, et non distinguitur editio prima a secunda, intelligitur editio secunda correctior. Vide num. 110 et 111.

GOLD. Codex Goldasti apud Weitzium. Num. 99.

HAILS. Codex Hailsbronnensis apud Weitzium. Num. 99.

HEINS. Editio Heinsii. Num. 117.

HYMN. THOM. Hymnarium editum a V. Thomasio.

I. Iso ita in glossis indicatur. Vide num. 16, 113, 114, 260.

LAT. Bibliotheca selecta Latini Latinii, opus posthumum.

MAR. Codex Joannis Antonii Marietti, nunc Vaticanus signatus num. 5821, de quo egi num. 77 et aliis in locis.

NEBR. Editio Ælii. Antonii Nebrissensis. Num. 107.

NOMS. Codex Nomsianus apud Heinsium. Num. 100.

OX. Codex Oxoniensis apud Heinsium. Num. 100.

PAL. Codex Palatinus apud Weitzium. Num. 99.

PRAG. Codex Pragensis. Num. 79, pag. 68, in nota *a*.

PUT. Codex Puteanus apud Heinsium. Num. 100.

RAT. Codex Ratisbonensis. Num. 79, pag. 68, in nota *a*.

SICH. Editio Sichardi. Num. 110.

TEOL. Editio cl. Josephi Teolii. Num. 117.

THUAN. Codex Thuaneus apud Heinsium. Num. 100.

TORN. Tornæsiana editio apud Gallandium et Latinum Latinium.

TORR. Codices duo Torrentiani apud Heinsium. Num. 100.

VALL. Codex Vallicellanæ bibliothecæ in Urbe, quem post codices cap. 4 recensitos vidi (*a*).

VAT. Vaticanus. VATT. Vaticani. VAT. A. Codex Vaticanus signatus num. 3851. VAT. B. Vaticanus num. 3860. VAT. C. Vaticanus 5267. VAT. D. Vaticanus 5356. VAT. E. Vaticanus 2766. 221 VAT. F. Vat. 2868. VAT. G. Vaticanus Alexandrinus 1439 (*b*). VAT. H. Vaticanus Alexandrinus 2078. VAT. I. Vaticanus Alexandrinus 348. VAT. L. Vaticanus Alexandrinus 1835. VAT. N. Vaticanus Alexandrinus 1838. VAT. O. Vaticanus Alexandrinus 58. VAT. P. Vaticanus Alexandrinus 74. VAT. Q. Vaticanus Alexandrinus 1702. VAT. R. Vaticanus Palatinus 242. VAT. S. Vaticanus Palatinus 1715. VAT. T. Vaticanus Palatinus 235. VAT. X. Vaticanus Otthobonianus 237. VAT. Y. Vaticanus Otthobonianus 1195. VAT. Z. Vaticanus Otthobonianus 1220. VAT. AA. Vaticanus Otthobonianus 1297. VAT. BB. Vaticanus Otthobonianus 1502. VAT. CC. Vaticanus Otthobonianus 3325. De quibus omnibus codicibus Vaticanis egi num. 77 et seqq.

URB. Codex Vaticanus Urbinas 666. Vide num. 79.

WEIT. Editio Weitzii. Num. 114.

VULG. Editiones vulgatæ, nulla peculiari mentione dignæ.

258. Breviter nunc exponam, qui codices Vaticani ad singula Prudentii poemata allegentur. Codices Vaticani sub Prudentii nomine a me recogniti sunt omnino 28, ex his rejeci codicem Vaticanum 4318, tanquam plane inutilem, et codicem Vaticanum Alexandrinum 334, qui est Prudentii Trecensis episcopi (*c*). Supersunt 26 codices: quorum septem solam habent *Psychomachiam*, scilicet codd. Vatt. 2766, 2868, 5267, codd. Vatt. Alexandrini 1439, 1835, 2078, codex Vat. Palatinus 242. Alii septem codices tantum habent *Dittochæum*, videlicet cod. Vat. 5356, codex Vat. Alexandrinus 1838, codd. Vatt. Otthoboniani 1195, 1220, 1297, 1502, 3325. Duobus codd. Vatt. Palatinis solum *glossæ veteres* comprehenduntur, qui sunt signati num. 235, 1715. Codex Vat. Otthobonianus 237, *unum solum hymnum* continet. Restant igitur novem codices, in quibus plura sunt carmina. Solus Vat. Alexandrinus 321 222 omnia Prudentiana complectitur. In codice Vat. 5821, qui fuit Marietti, desideratur liber Cathemerinωn, sive decem primi hymni, ex libro Peristephanωn nonnulli versus, ex libro II in Symmachum pars maxima. In codice Vat. Urbinate deest sola Psychomachia. In Vat. 3859 deest Psychomachia et conclusio poematum. In Vat. 3860 desiderantur Hamartigenia, Psychomachia, libri contra Symmachum, et quædam ex libro Cathemerinωn. In Vaticano Alexandrino 348 desiderantur Apotheosis, Hamartigenia, Psychomachia, libri adversus Symmachum. In Vat. Alex. 58 desunt

(*a*) Hoc codice continetur solum Dittochæum, quod hoc titulo insignitur, *Eva columba*. Alii tituli in tetrastichis desunt. Orthographia codicis est *temptoria*, *deiscunt*, sine diphthongis; ætas sæculi circiter XIV, ut assentiebatur is ipse cujus beneficio codicem excussi, cl. P. Simon de magistris vir laudatissimus cum ob alia, tum ob *Danielem secundum septuaginta ex tetraplis Origenis ab eo primum editum ex codice Chisiano cum dissertationibus*. Romæ 1772, suppresso nomine. Utinam aliquando animum inducat, plura, quæ partim absoluta, partim affecta habet, luci et utilitati publicæ donare. Vidi ejus dissertationem nondum evulgatam *de adventu S. Pauli in Hispaniam ad R. P. Antonium Queredo*.

(*b*) Dixi num. 78, in prima pagina hujus codicis esse notatum, *Nicolai Heinsii*, quasi is librum possederit, quod nunc confirmo ex Petro Burmanno Juniore, qui in Vita Nic. Heinsii præmissa hujus Adversariis editis Harlingæ 1742 in-4, pag. 15, refert, acceptissimum fuisse Christinæ Suecorum reginæ; *quod ad bibliothecam ejus, quam splendidissimam instruebat, adornandam, donatis codicibus suis mss. librisque egregiis undique conquisitis, nullam intermitteret opportunitatem*. Notum est autem, codices mss. Christinæ Suecorum reginæ in bibliothecam Vaticanam esse translatos.

(*c*) De hoc codice dixi num. 78, ubi legendum est, *in cr L. Zaccagni libros inventus*, non ut editum est, *Zaragni*. Fuit is Laur. Zaccagnus custos doctissimus bibliothecæ Vaticanæ. Aliud autem opus ejusdem Prudentii Trecensis de Veteri et Novo Testamento, de quo in nota, erat quidem ineditum, dum Blanchinius *Flores psalmorum* vulgavit, sed postea cl. Joan. Chrysostomus Trombellius illud edidit inter opuscula veterum Patrum tom. II, part. 2, pag. 186 et seq. Quæ hic ego monere volui, monitus ipse a cl. præsule Reggio.

Apotheosis, Hamartigenia, libri Peristephanon, et in Symmachum. In Vat. Alex. 74 desiderantur Apotheosis, Hamartigenia, Psychomachia, libri contra Symmachum, Dittochæum.

259. Itaque in libro Cathemerinon hi proferuntur codices Vaticani, scilicet Vaticani 3859, 3860, 5821. Vaticani Alexandrini 58, 74, 321, 348, 1702, Vaticanus Urbinas 666.

In Apotheosi Vaticani 3859, 3860, 5821, Vaticani Alexandrini 321, 1702.

In Hamartigenia Vaticani 3859, 5821, Vatic. Alex. 321, Vat. Urb. 666.

In Psychomachia Vaticani 2766, 2868, 3267, 5821, A Vatt. Alex. 58, 321, 1439, 1835, 2078, Vat. Palat. 242, Vat. Otthob. 1562.

In Dittochæo Vaticani 3859, 3860, 4518, 4356, 5821, Vatt. Alex. 321, 1702, 1858. Vat. Urb. 666, Vatt. Otthob. 1193, 1220, 1297, 1502, 3325.

In libris adversus Symmachum Vaticani 3859, 5821, Vatic. Alex. 321, Vat. Urb. 666 (*a*).

223 260. Quoniam verò diverso inter se ordine plurimæ editiones procedunt, etiam id muneris mei esse arbitror, ut præcipuas editiones inter sese et cum mea conferam quod ita juvat explicare, ut numeri indicent, quem locum in singulis editionibus unumquodlibet poema occupet.

	1	2	3	4	5	6	7	8
Ald.	Psych.	Cath.	Apoth.	Ham.	Perist.	Adv. Sym.	Dittoch.	Epilogus.
Gis.	Psych.	Cath.	Perist.	Apoth.	Ham.	Adv. Sym.	Dittoch.	
Weitz.	Cath.	Perist.	Apoth.	Ham.	Psych.	Adv. Sym.	Dittoch.	
Heins.	Cath.	Perist.	Apoth.	Ham.	Psych.	Adv. Sym.	Dittoch.	Epilogus.
Galland.	Perist.	Apoth.	Ham.	Psych.	Adv. Sym.	Cath.	Dittoch.	
Editio Rom.	Cath.	Apoth.	Ham.	Psych.	Dittoch.	Adv. Sym.	Perist.	Epilogus.

Ad harum editionum ordinem cæteræ revocari possunt. In libro autem Peristephanon nonnulla est discrepantia, quod attinet ad hymnos collocandos. Weitzius ita eos disposuit : 1. SS. Hemeterius et Celedonius. 2. S. Vincentius. 3. S. Laurentius. 4. S. Hippolytus. 5. S. Cyprianus. 6. SS. apostoli Petrus et Paulus. 7. SS. martyres Cæsaraugustani. 8. S. Agnes. 9. S. Eulalia. 10. S. Fructuosus. 11. S. Quirinus. 12. S. Cassianus. 13. De loco in quo martyres passi sunt. 14. S. Romanus. Alium ordinem exhibuerat Giselinus, quem nos sequemur, scilicet : 1. SS. Hemeterius et Celedonius. 2. S. Laurentius. 3. S. Eulalia. 4. Martyres Cæsaraugustani. 5. S. Vincentius. 6. S. Fructuosus. 7. S. Quirinus. 8. De loco duorum martyrum, ubi nunc baptisterium est. 9. S. Cassianus. 10. S. Romanus. 11. S. Hippolytus. 12. SS. apostoli Petrus et Paulus. 13. S. Cyprianus. 14. S. Agnes. Hic idem ordo exstat in prima editione B Heinsii, et in altera ab aliis procurata anno 1701, cum notis ejusdem Heinsii, commentario Nebrissensis, et glossis Isonis (*b*). Eumdem servant ordinem recentiores. Non omittam monere, **224** in numeris ipsis versuum varietatem inter editiones occurrere. Primum Weitzius in Apotheosi versus a præfationibus numerare cœpit, et continuavit ad finem usque poematis, alii numeros præfationum non continuant cum numeris poematis. Deinde nonnulli quosdam versus admittunt, quos alii ut spurios rejiciunt. Præterea typographorum incuria sæpius aberrant numeri, qua labe interdum inficitur editio Heinsiana, neque ab ea immunes sunt nobiles editiones Parisina et Parmensis. Difficile quidem est omnes hujuscemodi errores cavere; sed diligenter curabo primum, C ne quod mendum incidat, tum ut, si quod inciderit, ex quo decipi alii possint, lector opportune de eo admoneatur.

(*a*) Codices plures mss., qui ab aliis scriptoribus, præsertim criticis sæpe allegantur, distinctius nominabo, cum occasio inciderit. Fortasse Cæsaraugustæ, aut in aliqua Hispaniæ bibliotheca latent commentarii in Prudentium, quos Bartholomæum de Morlanes elaborasse tradit Vincentius Joannes de Lastanosa in præclaro opere, *Museo de las medallas desconocidas españolas. Huesca por Juan Nogues*, 1645, in cujus præfatione plures laudat, a quibus fuit adjutus, et in his doctorem Bartholomæum de Morlanes, Cappellanum, ut vocant, in Ecclesia Cæsaraugustana Deiparæ Virginis de Columna, de quo ait : *Y su piedad estudiosa no puso menor diligencia en comentar algunos poetas catolicos, quales son Aurelio Prudencio Cesaraugustano*, etc. Præstaret, eos commentarios aliquem consulere, sicubi asserventur : nam hujusce generis litteraturæ experientissimus ille fuisse videtur qui, ut refert Lastanosa, commentarios et notas scripsit in Claudianum, Virgilium, Martialem, Valerium Flaccum, Statium Papinium, Silium Italicum, Claudium Rutilium, Alcimum Avitum, Marium Victorium, Juvencum, Sedulium, Aratorem, Petrum Apolonium, Corippum, Justinum, Boetium, Titum Alexandrum, Crispum Sallustium, Lucium Florum. Ejus doctrinam celebrarunt Joannes Mariana, Joannes Ludovicus de la Cerda, Thomas Tamayo de Vargas in indice Defensionis Historiæ Marianæ, aliique. Præteritus est in Bib. Hisp. Nic. Antonii.

Ferrariæ exstant notæ mss. in Prudentii carmina, auctore cl. P. Angelo Maria Peverati, de quo plura P. Vezzosius in Scriptoribus ordinis Clericorum regularium S. Cajetani tom. II. Obiit Peveratus anno 1741, ejus in Sallustium notæ typis sunt editæ. In notis ad Prudentium acre judicium, et non vulgarem eruditionem litteris ad me datis laudavit is qui jure suo sententiam ferre potest, cl. Lucianus Gallisa, bibliothecæ publicæ Ferrariensis præfectus. Etsi autem sero id mihi nuntiatum est, tamen sedulo dedi operam, ut vel omnes Peverati notas, vel saltem præcipuas, et quæ ejus magis propriæ essent, ad me deferrentur, quibus, ut spero, Prudentius noster magis magisque illustrabitur.

(*b*) Hoc loco animadvertam, primam Heinsii editionem fuisse perfectam anno 1667, ut ex epistola dedicatoria evincitur. Itaque necesse est ut falsus animi fuerit Remigius Ceillierius, qui affirmavit se habere editionem Prudentii ab Heinsio procuratam D Amstelodami 1631 et 1667. Addam, in secunda editione Heinsii fieri mentionem Isonis, sed quæ illustrari possit ex Mabillonio in An. Ben. ad an. 871, num. 29. Iso in monasterio S. Galli scholis exterioribus præfectus fuit; inde a Burgundionum duce ad erudiendos Grandivallenses monachos vocatus est, in quorum monasterio valida ætate anno 871 pridie idus Maii decessit non sine magna sanctitatis opinione. Plures clari nominis discipulos reliquit, Notkerum, Ratpertum, Tutilonem et alios, a quibus illi inditum est cognomen *Magistri*.

M. AURELII CLEMENTIS PRUDENTII
CARMINA.

INCIPIT PROOEMIUM.

Per quinquennia 225 A
jam decem,
Ni fallor, fuimus: septimus insuper
226 Annum cardo rotat, dum fruimur sole volubili.
Instat terminus, et diem
Vicinum senio jam Deus applicat:
Quid nos utile tanti spatio temporis egimus?
Ætas prima crepantibus
Flevit sub ferulis: mox docuit toga

GLOSSÆ VETERES.

Versu 1. Per quinquennia decem. *per quinquaginta annos*, Iso; *quinquaginta annis*, Vaticanus codex A.

2. Fuimus, *viximus*, Iso et Vaticanus A.

3. Cardo, *annus. Cardo hic pro volubilitate ponitur; nam cardo proprie est lignum, in quo ostium volvitur, et dicitur cardo, quasi cor januæ*, Iso. *Cardo etiam rota plaustri dicitur*, Vat. A. — Sole volubili, *id est, hac vita, quæ semper volvitur*, I.

4. Terminus, *terminus vitæ*, I.

5. Senio, *Senectuti apponit*, I.

6. Egimus, *sc. nihil*, I.

7. Ætas, *describit singulas ætates ostendendo quid* B *fecerit*, Vat. A. — Crepantibus, *resonantibus*, I.

8. Ferulis, *ferula proprie, qua grammatici utuntur, qua manus discipulorum feriunt. Unde Juvenalis dicit, Et nos manum ferulæ subduximus. Ferulæ dictæ a fervore, eo quod fervere, i. e. tremere faciant discipulos: grammatici autem ferulas portabant ad feriendos discipulos. Est autem proprie genus arboris, cujus succus thapsia vocatur*. Iso. *Ferula proprie est genus arboris, et cujus succus tapsia vocatur. Grammatici ferulas portabant ad feriendos discipulos. Hinc Juvenalis: Et nos ergo manum ferulæ subduximus*, Vat. A. — Toga, *vestis qua Romani utebantur. Ante quintum decimum pueri prætexta utebantur, postea vero sub disciplina, toga, juvenili robore: nam toga vestis est qua soli liberi utebantur*, I. *Toga prætexta, qua utebantur pueri nobiles Romanorum usque ad quintum decimum annum, sic dicta quod ei latior purpura in capitio prætexebatur*, Vat. A.

COMMENTARIUS.

Incipit prooemium. Ita codex Vat. A, et apud Heinsium Egmondanus. Plerique vocant Cathemerinωn præfationem. Et in Vat. A post primam illam inscriptionem bis repetitur: *Liber Catemerinon incipit*: sic enim scribitur. Weitzius ex Hailsbron. posuit: *Incipit Hymnarius de tempore et de sanctis per totum annum*.

Versu 1. De prima littera P, cui imago Prudentii est incisa, vide prolegom. num. 53.

2. Quod ait Prudentius, *ni fallor*, non dubitat, sed formulam caute affirmandi adhibet. Inepte ergo aliquis conjecit, legendum *nil fallor*, quia postea se natum refert Salia consule; quam conjecturam in C quibusdam schedis mss. reperi.

3. Peveratus in notis mss. volebat intelligi signum septimum zodiaci circuli in *cardo septimus*. Nec vita Prudentii, nec verba hanc explicationem patiuntur. Dicitur *cardo septimus* pro *cardo rotat annum septimum* per metonymiam. *Rotare, volvere*, de anni conversione passim apud poetas et sæpe apud nostrum, ut illico, *sole volubili*. Anacreon, oda IV:

Τροχὸς ἅρματος γὰρ οἷα
Βίοτος, τρέχει κυλισθείς.
Ὀλίγη δὲ κεισόμεσθα
Κόνις, ὀστέων λυθέντων.

6. Lectionem *Utile quid tanti* in uno Vat., cui ratio metri repugnat, recte rejicit Teolius. Prudentii verba et sententiam expressit Dudo, S. Quintini decanus, lib. III de Morib. Norman., pag. 159:

In vitam miseram me quina decennia versant,
Et formido premit supplicii Stygii.
Me quoniam meruisse gessisse aut quid bonitatis,
Et tanti spatio temporis utile nil.

Intellige *haud quid bonitatis*. Metrum etiam imitatus est Wandelbertus sive, ut nonnulli scribunt, Wandelbertus, qui anno 842 Martyrologium metricum edidit:

Trinis ecce decenniis
Vitam dego miser, quintus et insuper
Ævi curriculis orbis adest, atque meatibus
Me nunc nil recolens boni
Egisse, atque pii, conculcor nimis.

8. Isonis glossæ similis est glossa in Vat. A. Confer Isidorum, lib. XVII Etym., cap. 9 de Ferula. Versus Juvenalis in proverbium abiit. Ferulam *pædagogorum sceptrum* vocat Martialis lib. X, epigram. 62:

Ferulæque tristes sceptra pædagogorum.

C Et Ausonius in Protreptico de studio puerili ad Ausonium nepotem,

Quod sceptrum vibrat ferulæ, quod multa supellex
Virgea.

De hac ætate Prudentii aliisque consecutis vide proleg. num. 44 et seqq. Per togam Nebrissensis intelligit *togam virilem*, quam anno ætatis 18 pueri sumebant quo tempore, ut inquit Terentius,

Liberior erat vivendi potestas.

Et Persius:

Totaque impune suburra
Permisit sparsisse oculos jam candidus umbo.

Glos. Vat. A, *toga prætexta, qua utebantur pueri nobiles Romanorum usque ad quintum decimum annum, sic dicta, quod ei latior purpura in capitio prætexebatur*. Et favet huic interpretationi, quod Prudentius videtur postea distinguere juventutem, *Tum lasciva protervitas... fœdavit juvenem*. Verum toga, cum nihil additur, virilis plerumque intelligitur. In exitu D anni 16 dari solebat; sub imperatoribus aliquando serius, aliquando citius. *Libera* etiam dicebatur, quod pueris initium quoddam libertatis erat. Vide plura apud Joannem Rosinum lib. V Antiq. Rom.

227 Infectum vitiis falsa loqui, non sine crimine. A
Tum lasciva protervitas,
Et luxus petulans (heu pudet, ac piget!)
Fœdavit juvenem nequitiæ sordibus, ac luto.
Exin jurgia turbidos
Armarunt animos, et male pertinax
228 Vincendi studium subjacuit casibus asperis.
Bis legum moderamine
Frenos nobilium reximus urbium:
Jus civile bonis reddidimus, terruimus reos.
Tandem militiæ gradu
Evectum pietas principis extulit,
229 Assumptum propius stare jubens ordine proximo.
Hæc dum vita volans agit,
Irrepsit subito canities seni.

GLOSSÆ VETERES.

9. Infectum, *pollutum*, I. — Falsa loqui, *rhetorica et dialectica, quæ aliquando falsa ex veris concludunt*, Vat. A. *Rhetoricam tangit.*—Non sine crimine, *quia in mendacio crimen est. Vel falsa, i. e. dialectica et rhetorica, quæ aliquando falsa concludunt*, I.

10. Protervitas, *protervia et protervitas, i. e. superbia scilicet. Solent enim judices in causa, quam præponunt, perseverare, donec vincant*, I.

11. Luxus petulans, *livor lasciviens.* — Pudet, *verecundiæ.* — Piget, *pœnitentiæ.* — Pudet, ac piget, *me talium operum*. I. *Pudet dicimus de præsenti, piget de præterito, ut pudet facere, piget fecisse*, Vat. A.

12. Juvenem, *me*. I.

13. Exin, *pro exinde; metri causa. i. e. statim, deinde*, I.

14. Armarunt, *durarunt, superbum fecerunt.* — Male pertinax, *perseverans. Malarum rerum perseverantia*, Iso.

16. Bis, *quia bis consul fuerat. In Messalia consul fuit*, Vat. T.

B 17. Frenos, *ligationes, consulatus. Et frena dicimus*, I.

18. Terruimus, *præfecturam exercendo*, I.

20. Evectum, *sublimatum*, I. — Principis, *ut quidam dicunt, Richaredi principis Hispaniarum pietas*, Vat. A. *Theodosii, vel filiorum ejus*, Rat.

21. Stare, *sc. me*, I.

22. Volans, *cito transiens.* — Agit, *facit, fecit*, I.

23. Irrepsit, *irrepere est aliquid latenter rapere*, I.

COMMENTARIUS.

9. Nebrissensis interpretatur adulationis vitium, *cum blandi comites*, etc., ex Persio, aut per togam vitam togatorum, qui regibus adulantur. Equidem puto, Prudentium fortasse innuere vitia propria ætatum non disciplinarum.

10. Non placet glossa Isonis: nam sermo est de vitiis juventutis, non judicum. Nebrissensis ex his vocibus, *lasciva protervitas, luxus petulans, nequitiæ sordibus, ac luto*, libidinis peccata arguit: neque abnuo, si de propensione in ea vitia intelligas, et ea C quæ in proleg. loc. cit. de Prudentii humilitate Christiana protuli, habeas præ oculis; quæ ita a me sunt disputata, non quasi exploratum habeam, de Prudentii innocentia liquido constare, sed tantum ut ostenderem, gravissima illa crimina minime esse comprobata.

11. *Et luxus*, contra Giselinum et Weitzium, qui habent *ac luxus*; nam infra *sordibus, ac luto*, ubi in Hailsbron. *et luto*. Tum non male *ac luxus*. Teolius hoc et seq. versu ter *ac* posuit: *ac luxus... ac piget... ac luto*, et in *piget* punctum interrogationis adjecit.

12. In Hails., *et luto*. Vide vers. 11.

13. In Egm., *Dehinc* pro *Exin*.

14. Innocentius I. in epist. ad conc. Tolet. I, notat in jurisconsultis *pertinaciam obtinendi*: ita enim vocat quod Prudentius ait *male pertinax vincendi studium*. Scribebant autem fere eodem tempore: sed hanc præfationem Prudentius post eam epistolam composuit. Etenim Innocentius litteras ad concil. Tolet. dedit anno 402, aut non multo post. Hinc diversæ ortæ sententiæ de anno quo celebratum est primum illud concilium Toletanum, quod plerique anno 400 ascribunt, alii tunc cœptum, ad annum sequentem protractum dicunt, alii iterum coactum sub Innocentio, alii Innocentium ad concilium, quod fuerat antea congregatum, scripsisse affirmant. In epistola dedicatoria *Hymnodiæ Hispanicæ* obiter dixi, in concilium celebratum fuisse sæculo IV exeunte, sive potius in ipso initio sæculi V, hoc est anno 400. Animadversum id fuit a quibusdam viris doctis, amicisque meis. Sed ut alias rationes præteream, cur ita dicere potuerim, hoc ipsum est in controversia positum, sitne annus 400 finis sæculi IV, an initium sæculi V, quam his verbis proponit Joannes Petrus Ludewigius tom. II operum, opusculo 9, lib. II, col. 760: *Quo anno sæculum finitum, an nonagesimo nono, an centesimo: communis nunc, sed frustranea quæstio est. Annus enim nativitatis Christi, et magis terminus anni scriptoribus adhuc dubius est; qui contra Dionysium exiguum omnes disputant.*

16. Bivarii suspicionem legendum *ter* pro *bis*, repuli num. 57 prol. Chamillardus aliique putant indicari quot urbes rexerit Prudentius. Perperam, nam quoties, non quot urbes rexerit, exprimitur.

17. Iso innuit, Prudentium fuisse consulem. Vide prol. num. 51.

18. Attingit duas juris partes, alteram de litibus judicandis, alteram de criminibus vindicandis. Aliorum interpretationes non placent. Adverte, *jus reddere* dici etiam de eo qui injuste judicat, lib. I Digest., tit. 1, leg. 11: *Prætor quoque jus reddere dicitur, etiam cum inique decernit: relatione scilicet facta non ad id quod ita prætor fecit, sed ad illud quod prætorem facere convenit.* Boni dicuntur qui rei non sunt criminum, sive in judicio aliquid petant sive quid ab eis alii petant: nam hoc sensu actor est is qui petit, reus a quo alius petit. Imo Cicero lib. II de Orat., fol. 75. edit. Ald.: *Reos autem*, ait, *appello non eos modo qui arguuntur, sed omnes quorum de re disceptatur: sic enim olim loquebantur.* At Prudentius clare innuit *reos* quorum crimina in quæstione versantur, et ab his distinguit *bonos*; ut in cod. Theod. leg. 9 et 13, lib. XVI, tit. 5, *boni* dicuntur omnes qui non sunt *hæretici*.

D 20. Glossa Vat. A inepta est et insigni cum anachronismo. Melior Glossa Rat., *Theodosii, vel filiorum ejus*.

21. Exposui num. 50 prol., quid sit *ordo proximus*, sive *ordo proximatus*, et *jussio principis*.

22. Heinsius mallet *volens* pro *volans* contra Isonem, et omnes codd. mss, et ed., excepto Thuan. Nihil proficit congestis exemplis, quæ alio respiciunt. Nam Prudentius non ait, vitam *libenter* hæc munia egisse, sed *cito* transiisse: ideoque addit, *Irrepsit subito canities*. Jam de brevitate et velocitate vitæ passim poetæ, *volatilis ætas, fugaces anni, properat cursu vita citato, volat ambiguis mobilis alis hora, vita volat*, et similia. Lege versus Juvenalis, quos nunc proferam.

23. Vaticani duo, *Obrepsit*, quod notavit Teolius. Et confirmari potest lectio hæc ex loco Juvenalis sat. 9, quem indicavit Nebrissensis, male Virgilium

Oblitum veteris me Saliæ consulis arguens.

230 Sub quo prima dies mihi

Quam multas hiemes volverit, et rosas

Pratis post glaciem reddiderit, nix capitis probat.

Numquid talia proderunt

Carnis post obitum vel bona, vel mala,

A Cum jam, quidquid id est, quod fueram, mors aboleverit?

Dicendum mihi : Quisquis es,

231 Mundum, quem coluit, mens tua perdidit :

Non sunt illa Dei, quæ studuit, cujus haberis.

Atqui fine sub ultimo

GLOSSÆ VETERES.

24. Saliæ, filius consulis, Iso. *Messal a civitas Hispaniæ, ubi iste consul fuerat. Persius : Messalinæ lippa propago*, Vat. A. *Messalia regio, vel consul*, Vat. S. — Arguens, me, Iso.

25. Sub quo, *consule. Ex quo ad illum veni*, I.

27. Nix, *canities*, I.

29. Bona, vel mala, *vel prospera, vel adversa. Media dicit! Unde Salomon : Non est prudentia, non est sapientia apud inferos quo tu properas. Media ergo sunt, quæ in hac vita et bonis, et malis communiter eveniunt*, I. *Prospera, et adversa*, Vat. A.

30. Aboleverit, *deleverit*, I. *Aboleo componitur a* B *verbo leo, quod non est in usu, sic deleo*, Vat. A.

31. Dicendum mihi, *sc. habes.* — Quisquis es, *o lector*, I.

32. Mens tua, *o Prudenti.* — Perdidit, *in morte*, I.

33. Illa, *sæcularia.* — Cujus haberis, *cujus servus est. Ad quem solummodo pertinebis, aut ut te remuneret, aut certe damnet, i. e. ad puniendum, vel ad remunerandum*, I. *Cujus eris, et ad quem solum pertinebis; Dei enim solius potestas est animæ post mortem*, Vat. A.

34. Atqui, *potius, certe*, I.

COMMENTARIUS.

pro Juvenale laudans :

> Festinat enim decurrere velox
> Flosculus ; angustæ, miseræque brevissima vitæ
> Portio : dum bibimus, dum serta, unguenta, rosasque
> Poscimus, obrepit non intellecta senectus.

Irrepsit legit Iso, cujus glossa, *Irrepere est aliquid latenter rapere*. Ego a *repo* compositum dico, et fortasse Iso scripserit *latenter repere*.

24. Thuan. et Alt. clare *me Saliæ*. Male Hails., Egm., Palat.. *Messaliæ* ; Vat. O., *Mesaliæ* ; Vatt. I. et P., Wid., Bong., Gold., *Messaliæ* ; Augel., *Messalæ* ; alii *Massiliæ*. Vid. prol. num. 39 et seq. In Vat. A ridicula est glossa. Cl. Gallandius monet, lectionem *me Saliæ* placuisse etiam Almeloveenio in Fastis Rom. cons., pag. 162, qui pag. 354 annos quibus Messalæ fuerunt consules, secus ac Chamillardus, digessit. Peveratus scripturam *me Galliæ*, quam apud nonnullos viderat, merito vocat ineptam. Latinius in Bibl. select. legit *me Saliæ*. Sed cum id opus sit posthumum, opinor, Latinium scripsisse *me Saliæ*. Muratorius in Novo Thesauro inscriptionum, tom. I, class. 5, pag. 379, diverso modo scripsit nomen hujus consulis, scilicet *Filippo et Salio Coss.* At inscriptio illa apud Muratorium non est fideliter descripta. Exstat in monasterio S. Pauli extra Urbem, et ita exarata est :

MIRI BONITATI ATQ. SANCTITATI
ESVBIAE IANVARIAE CONIVGI QVE VIXIT MECVM
ANNOS XVIII. M. V. D. XXV. ARRADIVS MELISSVS MARITVS
ET SIBI FECIT D DEPOSITA. IN. PACE. III. KAL. APR.
FILIPPO ET SALLIA COSS.

Muratorius edidit, *Mire bonitatis... L. Subie. Ianuarie... D. XX. Varadius... Filippo et Salio coss*, Correctionem hujus inscriptionis Muratorianæ accepiam refero V. C. Aloysio Galletti, episcopo Cyrenensi cujus celeberrimum est nomen in tot voluminibus inscriptionum pridem excusis. Is olim privatus monachus dum esset, diligentia singulari magnam copiam veterum lapidum e pavimento basilicæ S. Pauli, monasterio, vicinisque prædiis collectam in claustro monasterii collocavit, et ordine digessit, se te distinguens inscriptiones Christianas et profanas : quod exemplum alii imitati sunt in ornando aditu ad museum Vaticanum, quod nostro denique tempore Pius VI, princeps munificentissimus, provexit et amplificavit ad aliarum gentium admirationem, et invidiam. Igitur inter Christianas inscriptiones in eo claustro collectas reperitur inscriptio a Muratorio allata, ubi legitur quidem *Sallia* ; sed potius corrigenda est inscriptio ex Prudentio, quam Prudentius ex inscriptione, quæ in limine ipso offendit, *Miri bonitati*. Aldus Manutius Pauli F. in orthographia verbo *Tabellarius* affert veterem inscriptionem C. SALLIO. ARISTENETO. V. C. Contra certum est, a Romanis scribi *Salii*, et *Saliare carmen* unico *l*.

25. Aliqui male distinguunt, *Sub quo prima dies mihi, quam multas hiemes volverit*.

26. Carolus Paschalis de Coronis pag. 147, lib. III, cap. 5, probans veris specimen esse rosas hos versus laudat. Aug. *ac rosas* pro *et*.

27 Horatius, lib. IV, od. 13, *et capitis nives*.

28. Male Eg. et Pal., *proferunt* pro *proderunt*.

29. Intelligi potest, Prudentium loqui de solis bonis fortunæ, quæ falso *bona* appellantur, et potius *mala* essent dicenda, cum in malum inducant : ideoque ait, talia vel bona, vel mala, ut vers. 35, Hym. 2 : *Quæcunque nos inflant mala*. Alcimus Avitus, C lib. VI :

> Naturæque etiam, vel corporis, externaque illa,
> Quæ bona fortunæ falso appellare solemus.

Savaro in Sidonium, pag. 470, plura in eam sententiam affert ad verba Sidonii : *Quæ bona stultis falsa vocantur*, et ad verba : *Si quid agimus, ne utrum, si quid habemus, alienum est*.

30. Alii glossæ etymologiam non admittunt, et *deleo* componi aiunt a verbo *oleo*, uti *aboleo* et *exoleo*. Vide Becmanum de Orig. ling. Lat. Pro *id est* in Pr., et Rat. *idem*, male. Melior est lectio Aug., *fuerim* pro *fueram*, quam amplecterer, nisi vetustiores codices dissentirent.

31. Isonis interpretationem tenet Nebrissensis. Sed verus sensus est : *Dicet mihi aliquis : Prudenti, vel quisquis es*. Martianus Capella, lib. VIII, paulo post initium : *Næ tu, ait, infelix, vel Capella, vel quisquis es*, etc.

D 32. Verba hæc sunt alloquentis Prudentium post obitum. Non audio Giselinum, qui enallagen temporis hoc loco agnoscit *perdidit* pro *perdet, amittet*.

33. In Pr. pro *studuit* est *fluunt*, male. *Cujus* vel est Hellenismus in casu gignendi pro *a quo haberis*, vel est nominandi casus, ut apud Virgilium *cujum pecus*, quod maligne aliquis notavit hac parodia :

> Dic mihi, Dameta, cujum pecus? anne Latinum?
> Non ; verum Ægonis : nostri sic rure loquuntur.

Cicero etiam in Ver. orat. 13, *Cuja res*. Plautus sæpe adhibet, *cuja, cujæ, cujum*. Vide Com. Servii in Virg. Eclog. 3, et Vossium de Vitiis serm. cap. 1, lib. I. Si intelligas esse *cujus* in gignendi casu, Græcismus est similis huic Juvenci lib. IV : *dominantur eorum*, phrasi ex sacris Litteris petita.

34. Sapientes viri cum ad senectutem accedunt

Peccatrix anima stultitiam exuat :
Saltem voce Deum concelebret, si meritis nequit.
Hymnis continuet dies,
232 Nec nox ulla vacet, quin Dominum canat :
Pugnet contra hereses, catholicam discutiat fidem.
Conculcet sacra gentium,
Labem, Roma, tuis inferat idolis :
Carmen martyribus devoveat, laudet apostolos.

GLOSSÆ VETERES.

35. Exuat, *abjiciat*, I.
36. Concelebret, *laudet*, I.
37. Hymnis, *laudibus*, I. — Dies, *pluralis accusativus.*
38. Canat, *laudet*, I.
39. Discutiat, *inquirat*. I.
40. Sacra, *idola despiciat*, I.
41. Roma, *o Roma*, Iso.

COMMENTARIUS.

sarcinas colligunt, seque ad alteram vitam præparant diligentius : quod propositum litteris solent consignare, si quid in vulgus tunc edunt. Varro, quamvis ethnicus, hoc usus est exordio in lib. I de Re rustica: *Cogitans esse properandum, quod, ut dicitur, si est homo bulla, eo magis senex. Annus enim octogesimus admonet, ut sarcinas colligam ante quam proficiscar e vita.* Vincentius Lirinensis in principio Commonit. : *Tempus, propterea quod cum ab eo omnia humana rapiantur, et nos ex eo aliquid invicem rapere debemus, quod in vitam proficiat æternam... Quippe cum aliquandiu variis ac tristibus sæcularis militiæ turbinibus volveremur... depositis vanitatis, ac superbiæ flatibus Christianæ humilitatis sacrificio placantes Deum*, etc. Sidonius, epist. 16, lib. IX :

Nam senectutis propiore meta,
Quidquid extremis sociamur annis,
Plus pudet, si quid leve lusit ætas,
Nunc reminisci.
Quod perhorrescens ad epistolarum
Transtuli cultum genus omne curæ,
Ne reus cantu petulantiore
Sim reus actu...
Persecutorum nisi quæstiones
Forsitan dicam, meritoque cultum
Martyres, mortis pretio parasse
Præmia vitæ.

35. Vox *peccatrix* a Tertulliano adhibetur cap. 15 de Resurrect. carnis : *Caro peccatrix.* Vox *peccator* frequentissima est in Ecclesia, apud profanos non facile reperietur. *Exuere stultitiam*, ut apud Virg. Georg. 2 :

Exuerent silvestrem animum.

36. Quod addit, *si meritis nequit*, intellige de aliis operibus heroicis, sive excellentibus : nam *laudare Deum*, etc., si recte fiat, merito non vacat.

37. De antiquissima Christianorum consuetudine hymnos die noctuque concinendi ex Christi exemplo et apostolica traditione egi pluribus in dissertatione peculiari *Hymnodiæ Hispanicæ* præfixa : *De hymnis ecclesiasticis, eorumque correctione, atque optima constitutione.*

38. Hoc et superiori versu liber Cathemerinon exprimitur, quo hymni per diem, noctemque decantandi comprehenduntur. Quare non recte Rat., *vox ulla* pro *nox ulla*.

39. In Eg. *puget*, mendose, pro *pugnet*. Teolius hic notat : HERESES, *media producta* : voluit dicere, *prima correpta*. Apotheosi et Hamartigeniæ convenit *pugnare contra hæreses, et catholicam discutere fidem* : convenit etiam Psychomachiæ, quo in poemate primas partes agit fides catholica contra idola, et hæresin ; et poeta impugnat hæreticos Photinianos, Antidicomarianitas, item Carpocratem, Ebionem, Cerinthum, et Tertullianum, ut ex Chamillardo notabimus ad vers. 79 Psychomachiæ. Quidni idem dicas de Dittochæo, quod exstat, et de Hexaemero, quod desideratur ? Nonne hoc carminum genere fides catholica discutitur? *Discutere* est examinare, in ordinem digerere, illustrare, ut ex hoc Prudentii loco observat Barthius lib. LXIX Adv., cap. 5 Forcellinus in suo locupletissimo vocabulario solum agnovit *discusse, discussor, discussio*, quibus tamen in verbis auctores Prudentio meliores non produxit. In cod. Theod. tit. de Discussoribus non semel hoc verbum *discutio* occurrit ; quod alibi etiam Prudentius repetivit. De appellatione *fidei catholicæ* vide in proleg. caput 21.

40. Hoc, et sequenti versu libri duo contra Symmachum indicantur.

41. *Labes* proprie est damnum, pernicies, hinc *labo, as*, ut quidam putant, et *labor, eris. Labem inferre integris* Ciceronis est pro Cœlio, pag. 46. Notio ecclesiastica *idoli* est pro commentitio Deo.

42. Liber Peristephanon hoc versu designatur, in cujus hymno 12 celebratur passio apostolorum Petri et Pauli. Observa Prudentium neque nominas e, neque laudasse sanctos confessores, quia ejus ætate vel soli martyres, vel hi præcipue celebrabantur. Multo post Prudentium anno 632 solum hymni in laudem Dei, apostolorum et martyrum in concil. Tolet. IV, can. 13, memorantur : *Et quia nonnulli hymni humano studio in laudem Dei, atque apostolorum et martyrum triumphos compositi esse noscuntur, sicut hi quos beatissimi doctores Hilarius atque Ambrosius ediderunt*, etc S. Gregorius Magnus in decreto concilii Romani anno 597 plebem coercens, quæ Romanos pontifices recens defunctos veneratione facile prosequebatur, hæc habet : *Et cum adsint multa a sacris corporibus apostolorum, martyrumque velamina, a peccatorum corpore sumitur, quod pro magna reverentia reservatur.* Nihilominus cultum publicum confessorum sæculo IV cœpisse exploratum est : et quamvis S. Martinus primus fortasse fuerit qui solemniori festo et officio ecclesiastico in diversis diœcesibus et regionibus cultum obtinuerit, ante eum tamen aliquos confessores honore publico religioso fuisse decoratos pro certo habeo. S. Hieronymus in Vita S. Hilarionis refert, jussisse S. Antonium in loco ignoto suum corpus sepeliri, *ne Pergamius, qui in illis locis ditissimus erat, sublato ad villam suam sancti corpore* MARTYRIUM *fabricaretur.* Cur ita, si nullum præcesserat exemplum ? Præterea S. Hilarionem, S. Ephremum Syrum, alios. Cæterum a martyribus, quæ maxima erat pars, nomen *martyrologia* sumpserunt, et non dubito, quin martyrum nomine, cum de sanctis est sermo, olim confessores quoque nonnunquam comprehenderentur : quod explicat S. Isidorus lib. VII Orig., cap. 11. S. Hieronymus *martyrium* vocavit sacellum, sive altare, quod Pergamius sublato corpore S. Antonii esset ædificaturus, et in epitaphio Paulæ ait cap. 15 : *Mater tua longo martyrio coronata est. Non solum enim effusio sanguinis in confessione reputatur : sed devotæ quoque mentis servitus immaculata quotidianum martyrium est.* Hac fere significatione martyr accipitur apud Ammianum Marcellinum lib. XXVII, cap. 7 : *Quos interfici tanquam noxios jubes, ut martyras, id est,* DIVINITATI ACCEPTOS, *colit religio Christiana.* Confer Benedictum pont. XIV, lib. I de Beat. cap. 5.

233 Hæc dum scribo, vel eloquor, A Vinclis o utinam corporis emicem
Liber, quo tulerit lingua sono mobilis ultimo!

GLOSSÆ VETERES.

44. O utinam, *nunc.*— Emicem, *exsiliam, exeam. Emico est exsilio. Unde Virgil.: Emicant digiti. Ponimus emicare pro splendere, quia dum splendet, quasi exsilire videtur, et immolum est*, I. *Emicem, exeam, egrediar, exsiliam : id etiam, quod splendet, micare dicitur, quod exsil re videatur*, Vat. A.

45. Tulerit, *ad Christum videlicet*, Vat. A.

COMMENTARIUS.

44. Vincla corporis vocat Pruden ius ipsum corpus, quod vinculum est animæ. Scio, quibusdam theologis, nimium religiosis, displicere, quod corpus *carcer* aut *vinculum animæ* vocetur, quorum scrupulos eximam in hymno Exsequiarum. Nunc tantum afferam locum Apostoli cap. vii ad Roman.: *Quis me liberabit de corpore mortis hujus*. Et ad Philippens. cap. i, 33 : *Desiderium habens dissolvi, et esse cum Christo.* Quo respicit S. Ambrosius lib. ii Comment. in Luc., cap. 2, loquens de sene Simeone : *Cupiens ipse corporeæ vinculis fragilitatis exsolvi*, etc. *Vide justum, velut corporeæ carceris molis inclusum, velle dissolvi, ut incipiat esse cum Christo.*

45. In Rat. cod., *Explicit præfatio.* Vetus nostra inscriptio, et carmen ipsum satis arguunt, præfationem esse omnium opusculorum quæ tum edebat Prudentius. Dungalus adversus Claudium Taurinensem scribens *præfationem libri* appellavit. Vide prolegom. B num. 51 et 213. Scaliger, lib. vi Poetic., existimat, ante Claudianum primum et solum Persium præfationem suis carminibus affixisse. Scaligerum secutus est cl. Michael a S. Josepho Bibliogr. crit., verbo *Claudianus*. At non oportuit, Scaligerum ignorare, alios etiam præter Persium et ante Persium id fecisse : nam, ut omittam nostrum Prudentium, Claudiani æqualem, Catullus præfatur, Cornelium Nepotem alloquens, *Cui dono lepidum novum libellum.* Martialis non solum epigrammate, sed etiam soluta oratione suis libris solet præfationem apponere, quam *epistolam* vocat, ut in Præf lib. i et ii : *Quid nobis, inquis, cum* EPISTOLA?... *Video, quare tragœdi* EPISTOLAM *accipiant, quibus pro se loqui non licet Epigrammata... in quacunque pagina visum est,* EPISTOLAM *faciunt.* Prudentius etiam inter poetas Christianos habuit, quem imitaretur, Juvencum, qui libris *de Historia evangelica* prologum adjecit. De epilogis dicam suo loco.

INCIPIT LIBER CATHEMERINON.

234 I. HYMNUS AD GALLICINIUM.

Ales diei nuntius
Lucem propinquam præcinit :

GLOSSÆ VETERES.

Cathemerinωn, *gen tiv. plur., id est, quotidianus, vel consecrationum, vel dedicationum*, I.

Vers. 1. Ales, *per gallum, qui diem canendo denuntiat, Christus significatur, qui mentes nostras ab infidelitate ad veram vitam, ad veram lucem vocat*, I.

COMMENTARIUS.

Cathemerinωn. Sic plerique codd. mss. et ed.; Gennadius, Theodulfus Aurelianensis lib. de Spiritu sancto, Bergomensis in Chron. ad an. 400, et Trithemius *Hymnorum librum* appellant. At non dubito, C quin *Cathemerinωn* sit inscriptio Prudentiana : nam ita legit Iso, et codices Isone antiquiores. Isonis glossa est : *Cathemerinωn*, etc. Weitzius nescio ex quo codice hunc titulum fecit : *Incipit liber Cathemerinωn Aurelii Prudentii Clementis nobilissimi ac facundissimi poetæ*. In Rat. est : *Incipit liber Hymnorum Aurelii Prudentii Clementis nobilissimi ac facundissimi poetæ. Liber primus Cathemerinωn*. In Prag.: *Liber Hymnorum Aurelii Prudentii Clementis nobilissimi ac facundissimi poetæ, qui claruit sub Theodosio imperatore anno Domini 387. Scripsit Dirocheum, Sichomachiam, contra Symmachum*, etc. In editione antiqua, quam vidit Fabricius, *Diurnorum Hymnorum liber, qui et Cathemerinωn dicitur*. Quod vero nonnulli duos postremos hymnos loco movent, non recte faciunt, nisi simul moveant hymnum *Defunctorum, Jejunantium, Post jejunium*, atque etiam *Omni hora*, quibus non magis congruit inscriptio Cathemerinωn quam duobus postremis. D Trithemius Hymnorum libros duos ex uno fecit, fortasse ut cathemerinos sive diurnos a reliquis discerneret. Verum hymni omnes, qui non sunt de Sanctis, apte in hunc librum conjiciuntur, Cathemerinωn nuncupatum a præcipua et maxima parte. Heinsio opinanti, Prudentium inscriptionem Cathemerinωn ab Act. apost. cap. vi, ubi occurrit διακονίᾳ καθημερινῇ, fuisse mutuatum, non assentior : nam res admodum diversa ibi proponitur : *In diebus autem illis, crescente numero discipulorum, factum est murmur Græcorum adversus Hebræos, eo quod despicerentur in* MINISTERIO QUOTIDIANO *viduæ eorum*. Georgius Remus, qui in notis dixit, ejusdem argumenti esse ephemeriden Ausonii, et librum Cathemerinωn Prudentii, non videtur legisse ephemeriden Ausonii, cujus est argumentum *totius diei negotium*.

Ad gallicinium, sic Vatt. A et I, et Weitz. Ald. *ad Galli cantum*; Vat. P., *ante lucem*. De Gallicinio vide Apuleium, et Isidor. lib. v Orig., cap. 30 et 31, cum notis Grialii. Horas, quibus preces erant Deo offerendæ, lib. viii Constit. apost., cap. 34, habes expressas : *Precationes facite mane, hora tertia, ac sexta, et nona, et vespere, atque ad galli cantum. Mane gratias agentes, quod illuminarit nos, nocte sublata, et reddita die. Tertia, quod ea hora Pilatus judicium adversus Dominum pronuntiarit. Sexta, quod ea hora in crucem actus sit. Nona, quod tunc omnia mota, et tremefacta sint, Domino crucifixo : quia horrerent audaciam Judæorum, et contumeliam Domini ferre non possent. Vespere, quod noctem dederit ad requiescendum a laboribus diurnis. Ad galli cantum, quod ea hora nuntiet adventum diei ad faciendum opera lucis.* Non tamen putes, eas omnes horas ad orandum fuisse in Ecclesia jure veluti publico et universali præscriptas, sed solum privatis religionis exercitiis inserviisse, quamvis apostolorum tempore, et paulo post ex Judæorum consuetudine tres potissimum horæ precibus erant destinatæ, ut dicam hymno 3, vers. 86. Teolius vult, intelligi in hoc hymno galli cantum non primum media nocte, sed postremum sub adventum lucis, qui proprie *gallicinium* dicitur; quia hoc tempore *strepunt aves... paulo antequam lux emicet*. Confirmatius est S. Isidorus loc. cit. cap. 30 : *Dies... inchoat... secundum Romanos a media nocte. Unde et tum gallicinium est, id est gallorum cantus, quorum vox diei ostendit præconium, quando et mesonyctios affia as est.* Ad quem locum eredite Grialis : *Et quia noctis melior pars acta, sol que ad nos jam flectitur, efflari radiis* i *

235 Nos excitator mentium
Jam Christus ad vitam vocat.
Auferte, clamat, lectulos,
Ægro sopore desides,
236 Castique, recti, ac sobrii
Vigilate : jam sum proximus.
Post solis ortum fulgidi
Serum est cubile spernere :
Ni parte noctis addita
Tempus labori adjeceris :

A

Vox ista, qua strepunt aves,
Stantes sub ipso culmine,
Paulo antequam lux emicet,
237 Nostri figura est judicis.
Tectos tenebris horridis,
Stratisque opertos segnibus,
Suadet quietem linquere
Jam jamque venturo die.
Ut cum coruscis flatibus
Aurora cœlum sparserit,

GLOSSÆ VETERES.

3. **Excitator,** *quia excitat nos ad bonum*, I.
6. **Desides,** *deses vel reses, i. e. piger : quasi in uno loco residendo piger efficitur*, Iso.
8. **Proximus,** *Christus enim in suo servitio laborantibus semper proximus est*, I.
10. **Serum,** *tardum.* — **Cubile spernere,** *exsurgere*, I.
11. **Ni parte noctis,** *nisi parte noctis servitio laboraveris*, I.
13. **Strepunt,** *personant cum quodam strepitu*, I.
14. **Culmine,** *culmen domus dicitur a culmo, unde antiqui tecta sua eo operiebant*, I. *Culmen domus dicitur a culmo, quo antiqui culmina domorum cooperiebant*, Vat. A.
16. **Nostri figura,** *qui similiter monet nos a lectis exsurgere*, I.

B

17. **Tenebris** *ignorantiæ*, I.
21. **Coruscis flatibus,** *solis impetu*, I.
22. **Aurora,** *aurora dicitur a splendore, hinc aurati dicuntur favitores. Eoos Græce dicitur primus splendor aeris, quem nos quasi per derivationem auroram vocamus, quasi eororam*, Vat. A.

COMMENTARIUS.

orbis hic dicitur. Afflari autem magorum est verbum, qui adventante sole, simulacra nocturna aufugere credebant. Unde Philostratus, lib. III *de Vita Appollonii, negat Achillis simulacrum gallicinium exspectasse. Quo pertinet illud quoque Anchisæ* :

Jamque vale : torquet medios nox humida cursus,
Et me sævus equis oriens afflavit anhelis.

Eodemque modo interpretatur Servius illud Æneid. VI :

Ecce autem primi sub lumina solis et ortus.

ut lumina primi solis medium noctis intelligat. Porro Prudentius ea commemorat quæ media nocte et post solent accidere. Et Teolius quidem consentit veteres Christianos consuevisse non solum ante solis ortum, sed etiam nocte ipsa e lectulo surgere ad orandum. Nonnulli gallicinium post mediam noctem statuunt, et conticinium post gallicinium. Vide Commentar. ad tit. hymni seq. Plura de Gallis Barthius lib. XXXV Adv., cap. 7, ex Theognidis Gnomologia, et Heliodoro lib. I Æthiop., ex Martiali, Antipatro Thessalonicensi, Petro Venerabili lib. V contra Judæos. Videri etiam possunt commentatores hymnorum Breviarii Romani, Michael Timotheus, Gregorius Valentianus, et alii, nam pars hujus hymni canitur *feria 3 ad laudes.*

C

5. Ex Apost. ad Romanos XIII, 11 et seq.: *Et hoc scientes tempus : quia hora est jam nos de somno surgere. Nunc enim propior est nostra salus quam cum credidimus. Nox præcessit, dies autem appropinquavit. Abjiciamus ergo opera tenebrarum, et induamur arma lucis. Sicut in die honeste ambulemus.*

6. Heinsius legit cum aliis, *lectulos ægros, soporos, desides.* Becmanus cap. 6 Manuduct. ad ling. Latin. ex cod. Palat. eamdem lectionem tuetur, quæ etiam exstat in Hymnar. 5 Thomasii, et a Teolio est adoptata. Aldus, Nebr., Vat. P et alii, *lectulos ægros, sopores desides,* Widm., Bong., Rat., Prag., Gis., in textu, *lectulos, ægros, sopore desides.* Præfero *lectulos, Ægros sopore desides,* cum Vat. A, Weitz., Gold., Gisel. ad oram, correctoribus hymnorum Breviarii Romani sub Urbano VIII; nam epitheton *ægro* mollius cohæret cum *sopore*, quam cum *lectulos*, et suavior decurrit versus. Vat. 1, *Ægro sopore desides,* sed supra *sopores;* et in *ægro* videtur erasum *s*. Intelligo etiam *desides* in vocandi casu, *o vos ægro sopore desides* : neque aliter sensisse videtur Iso in glossa. Iidem homines qui dormientes dicuntur *desides ægro sopore*, vigilantes vocantur *Castique, recti ac sobrii.* Ægritudo animi notatur, ut infra, et in hymno S. Ambrosii feria 4 ad mat.,

Nos a quiete noxia
Mersos sopore libera :

Et in distichis Catonis :

Nam diuturna quies vitiis alimenta ministrat.

In edit. 1 Gis. versus 4 strophæ 1, est *Castique*, versus 2 strophæ 2, *Jam Christus ;* vers. 3 ejusdem strophæ, *Ægros*, errore typographico, quem multi deinde sunt amplexi.

7. Weitz., Gold., Widm., *Casteque recti;* sed in Widm. supra, *Castique.* Prag., *Casteque, recte.* Rat., *Casteque, recte, ac sobrie.* Ita Vat. 1 a prima manu : supra, *Castique, recti, ac sobrii.*

8. Vigilandi verbum sæpe in sacris Litteris occurrit. Epist. I S. Petri cap. V, 8 : *Sobrii estote, et vigilate.* Matthæi XXIV, 42 : *Vigilate ergo, quia nescitis qua hora Dominus vester venturus sit*, etc.

9. Vox *fulgidus* in Lucretio antiquata creditur. Eam revocarunt Lampridius, Solinus, Arnobius, Juvencus. De qua iterum redibit sermo.

13. Teolius pro diversa scriptura, *Vox illa.* De avium *strepitu* plura ex Prudentii hoc loco aliisque scriptoribus habes in Burmanniana editione Propertii, quam cl. Laurentius Santenius, elegantissimus poeta, complevit, ac publici juris fecit an. 1780, ad versum 46 lib. I, eleg. 16 : *Et mala in's obstrepit alitibus.*

14. S. Paulinus Natali 6, *culmea tecti Culmina.* Virgilius ecloga 1, *congestum cespite culmen*, et *villarum culmina fumant ;* et VII Æn., vers. 456, *Et matutini volucrum sub culmine cantus.*

15 et 16. Apud Isonem legam *a lectis* exsurgere, non *a lituis.* In Vat. P hi duo versus ita leguntur : *Nova antequam lux emicet, Nostri forma est judicis.* Prior non absurde; posterior contra metrum. Vat. O, *Vestri figura est judicis.*

19. Teol. ad oram, *Monet quietem.*

D

21. Nebrissa interpretatur *flammis* aut *auris*, quæ sub auroram spirant. Chamillardus suspicatur legendum *fletibus*. Nihil mutaveris. Cœlum spargere coruscis flatibus est complere lumine. Flatus hic est oris halitus, ut I Sym. præf. vers. 86 : *Spirat sacrilegis flatibus inscius.* Cicero in Arato de Cane sidere : *Æstiferos validis erumpit flatibus ignes.* Sic Solis equi apud Ovid. Metamorph. lib. II : *Ignemque vomentes... hinnitibus auras Flammiferis implent.* De aurora Virgilius simili phrasi : *Et jam prima novo spargebat lumine terras.* Æn. lib. IV, vers. 584.

22. Extrema pars glossæ Vat. A desumpta est ex Isidoro, lib. V Etym., cap. 31. In prima parte lege *auratii* pro *aurati* : nam *auratii* dicebantur qui fave-

Omnes labore exercitos
Confirmet ad spem luminis.
Hic somnus, ad tempus datus,
Est forma mortis perpetis :
238 Peccata, ceu nox horrida,
Cogunt jacere, ac stertere.
Sed vox ab alto culmine
Christi docentis præmonet,
Adesse jam lucem prope,
Ne mens sopori serviat :
Ne somnus usque ad terminos
Vitæ socordis opprimat
Pectus sepultum crimine,
Et lucis oblitum suæ.
Ferunt, vagantes dæmonas
Lætos tenebris noctium,
Gallo canente exterritos
239 Sparsim timere, et cedere.
Invisa nam vicinitas
Lucis, salutis, numinis,
Rupto tenebrarum situ,
Noctis fugat satellites.
Hoc esse signum præscii
Norunt repromissæ spei :
Qua nos soporis liberi
Speramus adventum Dei.
Quæ vis sit hujus alitis,
Salvator ostendit Petro,
Ter, ante quam gallus canat,
Sese negandum prædicans.
Fit namque peccatum prius

GLOSSÆ VETERES.

23. Exercitos, *exercitatos*, I.
25. Hic somnus, *sed peccatorum*, I.
26. Forma, *figura*, Iso.
28. Stertere, *runcare*, Vat. A.
34. Socordis, *pigræ*, I.
37. Ferunt, *homines*, I.
41. Invisa, *odiosa dæmonibus*, I.
43. Situ, *negligentia*, I.
44. Satellites, *sequaces*, I. *Dæmones*, Rat.
45. Hoc, *gallicinium*, Rat.—Præscii, *dæmones*, I.
47. Soporis, *vitiorum*, *mortis*, I.
49. Vis, *significatio*, Iso.

COMMENTARIUS.

bant, non ab *aurora*, ut putat glossæ auctor, sed ab *auris*, quas orario excitabant ii qui gestu favebant, ut vult Servius in illum Virgilii versum : *Nunc quoque jam nimium gaudens popularibus auris.* Explicat, *auris favoribus, unde et aurarii dicuntur fautores.* Sic *orarium* est quasi *aurarium*. Casaubonus ab *orario* putat dictos *orarios*, et euphoniæ gratia *aurarios* ; *orarium* linteum dictum ori tergendo paratum. Vide notas ad Aurelianum Vopisci, qui refert, Aurelianum *primum donasse oraria populo Romano, quibus uteretur populus ad favorem.* Antea in ludis et theatris jactatione togæ soliti erant favere.

26. Put., *Mortis imago est perpetis*, repugnante C metro ; ex quo Heinsius conjicit, *Imago mortis perpetis*. Retinendum est cum reliquis omnibus, *Est forma mortis perpetis* : nam forma a Græco μορφή est species, figura, idea. Sic Cicero passim, *forma reipublicæ* ; et de Divinat. lib. II : *In nubibus nunquid animadvertisti leonis formam, aut hippocentauri.* Tuscul. lib. I, *somnum* vocat *mortis imaginem et simulacrum.* Prud., Apoth. vers. 309 : *Christus forma Patris, nos Christi forma et imago.* Weitzius pluribus confirmat, somnum esse mortis imaginem, quæ tibi vel non quærenti occurrent : ut mirer interpretes dicere Prudentium respexisse ad illud Ausonianum : *Stulte, quid est somnus, gelidæ nisi mortis imago?* Cur non ad alia similia?

29. Ald., *vox ablato culmine* ex trajectione litterarum pro *ab alto*. Vat. A *ab aiuto*, male.

31. In vulg. nonnullis, *Adesse lucem proxime.*

32. Peiferatus censet posse hunc esse sensum : Ne Deus serviat peccatis per somni desidiam, juxta illud D Jeremiæ, *Servire me fecistis in peccatis vestris* ; quia scilicet Deus a Platonicis vocatur *mens*, ut a Virgilio VI Æneid., *Mens agitat molem.* Subtilis est hæc interpretatio, sed non probanda.

34. Egm. a manu secunda, et Vat. P, *socordes*, male. Primum *o* corripitur raro exemplo, non enim secundo loco spondæum admittit poeta. Socordiam aliqui dictam volunt, quasi *sine corde*, alii a particula separandi *se*, et *cor* : nonnulli inde scribunt *secors* et *secordia*. Vat. unus apud Teol. perperam legit *mentes socordes*.

35. *Pectus sepultum crimine*, ut homines *vino somnoque sepulti* apud Virg.

37. S. Ambrosius Hexaem. lib. v, cap. 24, a Weitzio allegatur in hunc locum ; sed nihil ibi Ambrosius de dæmonibus, sed de avibus nocturnis, imprimis de lusciniæ incubantis cantu, de noctua, vespertilione et gallo. S. Augustinus, lib. VIII de Civit. Dei, cap. 22, tradit, dæmones in aere versari, quod sæpe alias inculcat ; et confirmat S. Gregorius Magnus lib. II Moral., cap. 24. Idem Augustinus, cap. 3 lib. XIV de Civ., docet, dæmonem esse in carceribus hujus caliginosi aeris æterno supplicio destinatum. Et serm. 103 : *Ista dæmonia seducere animas quærunt, sed ubi sol non ortus est, tenebræ enim sunt.* Fortasse dæmones intelligit S. Ambrosius hymno ad laudes dominicæ : *Hoc omnis erronum cohors Viam nocendi deserit.* De C S. Isidoro et Grialis notis dixi ad titulum hymni.

40. Etsi supra dixerit *vagantes dæmonas*, tamen recte nunc *sparsim* timere, et cedere eos affirmat, quia catervatim vagantur tenebris læti, sed adveniente luce dispersi aufugiunt. Conjecerat aliquis *passim*.

42. Vat. A, *numinis, al. numini, id est dæmoni.* Non assentior. Inauditum quippe est mihi, dæmonem ab ecclesiasticis scriptoribus *numinis* appellatione simpliciter donari, quamvis *Deus hujus mundi* in sacris Litteris dicatur.

43. Virgilius lib. VI describens Æneæ iter per Averni fauces ad inferos, ait : *Per loca senta situ.*

50. Matth. cap. XXVI, 34 : *Amen dico tibi, quia in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis.* Ita Lucas et Joannes. Marcus vero cap. XIV, 30, *Amen dico tibi, quia tu hodie in nocte hac, priusquam gallus bis vocem dederit, ter me es negaturus.* Vossius putavit, hanc vocem *Salvator* post Tertulliani tempora inventam. D Antiquiorem esse ostenditur ex hac inscriptione apud Gruterum : IOVI CVSTODI - QVIRINO SALVATORI - PRO SALVTE CAESARIS NERVAE - TRAIANI AVG - COL SARMIZ. At non deerunt qui dubitent sitne genuina hæc inscriptio. Cicero ausus non est eo verbo uti, cum *sotera* vellet interpretari. Merito redarguitur P. Castus Innocens Ansaldus, qui in Comm. de forensi Judæorum buccina statuit, cantum galli in Evangeliis fortasse intelligi clangorem forensis buccinæ. Vide cl. Cancellierium loco mox citando.

53. Ald., Gis. in edit. 1, *peccator*. Idem Gis. in edit. 2, *peccatum*, et falso *peccator* alios habere dicit, quia paulo post ait, mentem Petri mansisse integram, et cantu galli cognito justum destitisse peccare. Lego quidem *peccatum* ex mss. codd., sed rationem Giselini non probo : nam Petrus vere peccavit,

Quam præco lucis proximæ
240 Illustret humanum genus,
Finemque peccandi ferat.
Flevit negator denique
Ex ore prolapsum nefas :
Cum mens maneret innocens,
Animusque servaret fidem.
Nec tale quidquam postea
Linguæ locutus lubrico est ;
241 Cantuque galli cognito,
Peccare justus destitit,
Inde est, quod omnes credimus.
Illo quietis tempore,
Quo gallus exsultans canit,
Christum redisse ex inferis.
Tunc mortis oppressus vigor,
Tunc lex subacta est tartari,
Tunc vis diei fortior
242 Noctem coegit cedere.
Jam jam quiescant improba.
Jam culpa furva obdormiat,
Jam noxa lethalis, suum
Perpessa somnum, marceat.
Vigil vicissim spiritus,
Quodcunque restat temporis,
Dum meta noctis clauditur,
Stans, ac laborans excubet.
Jesum ciamus vocibus,

GLOSSÆ VETERES.

57. **Negator**, *Petrus*, I.

59. **Cum mens**, *quia quamvis voce Christum negaret, timore correptus, mens tamen et animus fidem servabat*, I, Vat. A.

62. **Lubrica**, *volubili*, I.

64. **Destitit**, *dimisit*, I.

70. **Tunc lex**. *lex Tartari erat talis, ut nemo post mortem resurgeret, quæ tunc destructa est*, Vat. A. — **Subacta**, *a Christo*, I.

73. **Improba**, *improbus dicitur nulli probabilis. probus autem quasi prohibus, id est, justus, qui se ab omni malo prohibet*, Vat. A.

74. **Furva**, *nigra*, I.

75. **Lethalis**, *mortalis*, I.

76. **Marceat**, *tepescat*, I.

79. **Meta**, *finis, terminus*, I.

80. **Stans**, *in Dei servitute*, I. — **Excubet**, *vigilet*, I.

81. **Ciamus**, *invocamus*, I.

COMMENTARIUS.

et tunc demum justitiam recuperavit, cum resipuit et destitit peccare, ut mox patebit. Plura hic peccat Chamillardus : notam versui 57 supponit, et ait, Nebrissam legere *negator*, quod falsum est de hoc versu 53. Addit, se scribere *peccator*, et in textu invenitur *peccatum*. Callandius hoc errore deceptus edidit vers. 57, contra legem metri, *Flevit peccator*, et auctorem hujus correctionis vel potius corruptionis laudat Chamillardum. Hujusmodi lapsus in scriptoribus præsertim insignioribus annotare prodest ; ut solent scopulos et brevia indicare ii qui cursus maritimos in tabula pingunt.

59. Incassum aliqui conantur Prudentium erroris arguere, perinde quasi Petrum peccasse negaverit, in quibus est Cellarius, qui poetam non intellexit, dum eum ait errasse, *quia mens Petri magis quam lingua peccavit*. Præcesserat Clericus, tom. XII Bibl. univers., qui putat plus dixisse Prudentium quam voluit, sociumque illi dat S. Cyprianum pag. 127 edit. Oxoniens. de his qui tormentis cesserunt : *Infirmitas viscerum sensit, nec animus, sed corpus dolore defecit*. Rectius Calmetus ex hoc Prudentii loco veriorem sententiam confirmat, Petrum negationis externæ peccato fuisse implicitum, quod vere peccatum est, hominemque peccatorem efficit, sed fidem intus servasse : quandoquidem Christus rogavit ne illius fides deficeret. S. Augustinus lib. Contra mendacium, cap. 6 : *In illa negatione intus veritatem tenebat ; foris mendacium proferebat*. Prudentius peccatum negationis externæ sæpius declarat : *Ter... sese negandum prædicans... Fit namque peccatum prius... Flevit negator denique Ex ore prolapsum nefas... Peccare destitit*. Confer S. Ambrosium lib. x in Evan. Luc. cum notis Maurinorum.

62. Legunt *lingua lubrica* Gis., Bong., Wid., Vat. I, Iso, Cell. et alii, non male. Rat. pariter, *Lingua locutus lubrica est*, sed supra *locutus* erat *a*, ut esset *locuta*, et quidem ab eadem manu. At metrum non patitur, in nominandi casu poni *lingua*. Prag. aut alius (non enim bene distinguit annotator editionis Coloniensis qua utor), *Lingua proloquitur lubrica*, male. Nostra lectio elegantior est, et ex Prudentii stylo, quam optimi et vetustissimi codd. tenent ; quæ videtur etiam fuisse in Had., et in Gold. erat supra. Vat. O, *Linguæ locutus lubrico sine est*.

63. S. Ambrosius in hymno *Æterne rerum conditor* ad laudes dominicæ pulchre conversionem hanc Petri, ex galli cantu admoniti, describit : *Hoc ipsa petra Ecclesiæ Canente culpam diluit*, etc. In tanta librorum copia, ne dicam turbam, quibus expenditur locus Matth. cap. XVI, 18 : *Et ego dico tibi, quia tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam*, etc., haud scio an alii animadverterint, ex hoc maxime loco interpretationem catholicam demonstrari. *Qui sensus*, ait S. Augustinus lib. I Retract. cap. 21, *etiam cantatur ore multorum in versibus beatissimi Ambrosii, ubi de gallo gallinaceo ait : Hoc ipsa petra Ecclesiæ Canente culpam diluit*. Cum autem Ambrosiani hymni ad omnes, aut fere omnes Occidentis Ecclesias permanaverint, consequens est, eam interpretationem, qua Petrus *petra Ecclesiæ* dicitur, pro explorata esse habendam ex communi Ecclesiarum consensu. In officio quoque Isidoriano hymnus ad cathedram S. Petri incipit. *O Petre, petra Ecclesiæ*. Quare cum res sit de sacræ Scripturæ expositione, locum hic habet regula S. Augustini et theologorum, *Legem credendi lex statuat supplicandi*. Unus vel alter e SS. Patribus, qui aliam explicationem adhibent, ad hanc Ecclesiæ catholicæ interpretationem, si possint, revocandi sunt : si non possint, eorum expositio probabilis, per nos licet, censeatur, quoniam idem S. Scripturæ locus duos sensus habere potest : sed ita ut alteri certæ interpretationi non officiat.

65. Christum ex inferis resurrexisse, cum adhuc tenebræ essent, ex Evangelio liquet. Olim credebant Christiani, media nocte Christum esse venturum ad homines judicandos, ut videre potes prol. num. 148. Hinc est quod poeta non solum resurrectionis, sed etiam extremi judicii meminit, ut ex sequentibus patebit, et antea dixit : *Nostri figura est judicis*. Hymno 2 matutino similiter extremum judicium commemorat.

69. *Vigor*. Teol., Ald., Weitz., Gis. 1 ed., Rat., Prag., Vatt. A, I et P, et alii vetustissimi. Chamillardus cum Gis. 2 edit., et Heins., *rigor*. Sed melius dicitur *opprimere vim*, *potentiam*, *vigorem mortis*, quam *rigorem*. Et poeta infra hymno 2 vers. 8 : *Culpæ rigorem perdidit*. In Vat. A male *expressus* pro *oppressus*. Nota, tres primos hujus strophæ versus incipere *Tunc*, quibus respondent tres alii primi sequentis strophæ *Jam*.

Flentes, precantes, sobrii :
Intenta supplicatio
Dormire cor mundum vetat.
Sat convolutis artubus
243 Sensum profunda oblivio
Pressit, gravavit, obruit,
Vanis vagantem somniis.
Sunt nempe falsa et frivola,
A Quæ mundiali gloria,
Ceu dormientes, egimus :
Vigilemus; hic est veritas.
Aurum, voluptas, gaudium,
Opes, honores, prospera,
Quæcunque nos inflant mala,
Fit mane, nil sunt omnia.
Tu, Christe, somnum disjice,

GLOSSÆ VETERES.

83. Intenta, *ad Deum*, I.
88. Somniis, *somnia gloria hujus mundi, nam fugit*, Vat. A.
89. Frivola, *vana, nihil valentia*, I.
92. Veritas, *Christus*, I.
95. Inflant, *in præsenti vita*, I.
96. Fit mane, *fit dies judicii*, I.
97. Disjice, *defectivum verbum est*, I. *Dissipa, et effuga, et discute. Dissice verbum defectivum est, et non habet amplius*, Vat. A.

COMMENTARIUS.

82. Sichard. *sobrios* male pro *sobrii*. Vat. O, *sobrie*. Advertenda est ratio Christianorum maxime propria, qua Deum colunt, fletu eum precantes, ab iis qui antiquitates ecclesiasticas prosequuntur, aut penitus prætermissa, aut non satis illustrata. Poeta hymno 2, vers. 49, *Te mente pura et simplici, Te voce, te cantu pio Rogare curvato genu Flendo, et canendo discimus*. Judith populum hortabatur ut ab obsidione Bethuliæ liberari precaretur cum lacrymis, cap. VIII, 7 : *Dicamus flentes Domino, ut secundum voluntatem suam sic faciat nobiscum misericordiam suam*. Exstant in Veteri Testamento alia exempla Davidis et Ezechiæ, in Novo S. Petri, Magdalenæ. Alia legi possunt in Vitis Patrum, quas Rosweydus collegit, ut in Vita abbatis Pauli Nazarbensis, abbatis Thalelei Cilicis. Historiæ sanctorum recentium donum lacrymarum passim commemorant, quo insignitum fuisse Prudentium colligo ex Passione Cassiani, vers. 99 : *Paro, complector tumulum, lacrymas quoque fundo, Altare tepescit ore, saxum pectore*. S. Maximus Taurinensis, C homil. 5, laudans S. Petri lacrymas ait : *Lacrymæ, inquam, tacitæ quodammodo preces sunt, veniam non postulant, et merentur ; causam non dicunt, et misericordiam consequuntur*. Vide Raynaudum, tom. XV De eccl. spirit., pag. 151, et Benedict. XIV, de Beat. lib. III, cap. 26. In utraque pœnitentia baptismatis, et lapsorum fundi lacrymæ olim solebant, quæ a SS. Patribus commendantur, si et constantes sunt et ex corde intimo profluant.

84. Ald., Gis., Chamil., Vat. P, O et I a secunda manu, cum aliis ed. et mss. et Breviario Romano, *vetat*. Magis sensui congruit *vetet* cum Prag., Gold. (in quo supra *vetat*), approbante in notis Heinsio. (*Quiescant, obdormiat, marceat, excubet, ciamus*, postulant *vetet*. Hymnarium Ven. Thomasii habet *vetat*, quod retineo.

88. Apud Teolium Vat. unus, *vacuis* non male pro B *vanis*.

90. Aldus ediderat, *Quæ mundi alit gloria*, sed correxit. Tertullianus, de Anima cap. 54, *labes mundialium sordium*. Sulpicius Severus Hist. sacr. II, cap. 14, historicos profanos vocat *mundiales*. Significatio *mundi* pro improbis, pro vanitate, profanaque pompa ab ecclesiasticis invecta est.

95. Gisel. in 1 edit., *instant*, quo fortasse respicit glossa Isonis. Reliqui omnes, *inflant*. Vat. A, *male* pro *mala*. Communem lectionem amplector, et intelligo, vocari *mala* quæ alii *bona fortunæ* dicunt, aurum, voluptatem, gaudium, opes, honores, prospera, de quibus dixerat : *Sunt nempe falsa, et frivola, Quæ mundiali gloria Egimus*, etc. Et nunc, *Quæcunque nos inflant mala, nil sunt omnia*. Vide notata in præf. vers. 29, *vel bona, vel mala*.

96. Vat. A, *nihil* pro *nil*. Teolius punctum interrogationis adjicit, *Fit mane?* quod replicat in nota. An data opera, an mendo typographico?

97. Heinsius cum vetustissimis codd. et Weitzius, *dissice*. Rat., *dissice*, sed ablato altero *s* factum a correctore *disice*. Franciscus Juretus lib. III Paulini de Vita S. Martini, et Casperius in Electis, pag. 61, de hoc verbo pluribus disserunt, et legendum *dissice* contendunt. Nihil moveor. Scribo *disjice* cum vulg. nonnullis, et Hymnar. Thom., ut in Virgilio et aliis, a verbo *disjicio*, quo usus etiam est Prudentius in præsenti, hymno S. Laurentii vers. 209 : *Cum membra morbus disjicit*. Non ergo verbum est defectivum, quod nihil amplius habeat, quam *disjice* aut *dissice*. Tota controversia est orthographica, in qua vulgatam scribendi rationem sequor. In vulg. et in Brev. Rom. *discute* est pro *disjice*, quæ est glossa veterum codicum, ut vidimus. Hunc hymnum, ejusque elegantiam laudat Aringhus lib. VI Romæ subterran., cap. 37, quod est de Gallo gallinaceo. Ex ejus lib. VI, cap. 37, sequens monumentum exhibeo.

Vetus pictura ex cœmeterio Priscillæ via Salaria.

Tu rumpe noctis vincula,
244 Tu solve peccatum vetus,
Novumque lumen ingere.

II. HYMNUS MATUTINUS.

245 Nox, et tenebræ, et nubila
Confusa mundi, et turbida,
Lux intrat, albescit polus,
Christus venit, discedite.
246 Caligo terræ scinditur
Percussa solis spiculo :
Rebusque jam color redit
Vultu nitentis sideris.
Sic nostra mox obscuritas,
Fraudisque pectus conscium,
Ruptis retectum nubibus,
Regnante pallescet Deo.
Tunc non licebit claudere,
Quod quisque fuscum cogitat :
Sed mane clarescent novo
247 Secreta mentis prodita.
Fur ante lucem squalido

GLOSSÆ VETERES.

6. Spiculo, *radio*, *spiculum proprie est sagitta*, I. *Radio*, Vat. A.

7. Color redit, *secundum physicos loquitur, qui dicunt, omnia colorata in nocte colorem perdere : sole iterum redeunte, illis colorem redire. Sic et illud : Nox abstulit atra colores. Quidam autem hoc negant, dicentes, squamas piscium nocte lucere*, Vat. A.

8. Nitentis, *splendentis. Secundum physicos loquitur, qui dicunt omnia colorata in nocte perdere colorem : sole redeunte, redire colorem.* — Sideris, *solis*. I.

12. Pallescit, *fulgescit*, Rat.

13. Claudere, *occultare*, I.

14. Fuscum, *vitiosum*, *denigratum peccatis*, I.

15. Mane, *adverb. est mane temporis significativum; sed hoc loco non est, cum conjungitur declinabili parti, ut mane novo, i. e. in die judicii*, I.

16. Prodita, *manifestata*, Vat. A.

17. Squalido, *tenebroso*, I.

COMMENTARIUS.

Quippe Christiani veteres galli imaginem, vigilantiæ, necnon Christi Domini, et divini verbi præconum symbolum, exprimere solebant; neque solum juxta apostolum Petrum ejus imago frequenter occurrit, sed aliis in locis cœmeterialibus, ut in sarcophagis et lucernis, et in editiore subterraneorum cubiculorum prospectu, in fornicibus et absidibus. Inde in sublimioribus templorum nostrorum fastigiis gallus repræsentari cœpit. In codd. Vatt. Alexandr. 74 et 348 gallus in prima hujus hymni littera pingitur. Vide proleg. num. 78. Verum de gallis plura nuper edidit cl. Franciscus Cancellierius, qui quatuor voluminibus docte eleganterque conscriptis argumentum novum *de Secretariis basilicæ Vaticanæ* exhausit. Fuse disserit lib. I, cap. 14, § 4 et seqq. : *Cur veteres Christiani turribus campanariis gallos imponerent. De Christi verbis, Antequam gallus cantet. De galli symbolo apud Christianos.*

Matutinus, alia inscriptio Aldi., Rat., Gold., Weitz., *Ad Matutinum* ex breviariis in codices videtur invecta. Alex., Vat. I et alii, *Hymnus matutinus*. Ex erudita præfatione excellentissimi archiepiscopi Toletani ad Breviarii Isidoriani novam editionem colligo, hunc hymnum posse vocari *ad pullorum Cantum* ex veteri Hispanica consuetudine. *In calce nostri codicis* (ait doctissimus præsul) *non solum horas matutinas et laudum invenies, sed etiam hymnos ad primam noctis vigiliam*, AD GALLI CANTUM, QUOD ERAT CIRCA MEDIUM NOCTIS, et AD PULLORUM CANTUM, *quod erat circa exsurgentem auroram; hunc secundum, ut a galli cantu mediæ noctis discernerent, hymnum* PULLORUM CANTUS *appellabant*. Egregie hæc consonant S. Isidori verbis cap. 21, lib. V Etymol., *Matutinum est inter abscessum tenebrarum et auroræ adventum*. Pars hujus hymni Matutini canitur feria 4 ad laudes Breviarii Romani, *Nox, et tenebræ, et nubila*; pars vero feria 5 ad laudes, *Lux ecce surgit aurea*, pro quo versu Prudentius habet, *Sol ecce surgit igneus.* Reccidius part. 8 Prosod., cap. 6, reg. 2, *Quid*, inquit, *elegantius illo hymno Boethiano, qui canitur in laudibus feriæ 4, Nox, et tenebræ, et nubila*, etc.? Putarem, Boethii nomen excidisse pro Prudentio. Sed paulo ante dixerat : *In hymnis autem a S. Ambrosio, Boethio, aut Prudentio constructis utitur Ecclesia catholica iambicis hujusmodi, per strophas tetrastrophas distributis in horis canonicis.* Sed neque hic est hymnus Boethianus, neque alium iambicum dimetrum novi, a Boethio compositum, quo utatur Ecclesia catholica.

1. Egm., *jubila* pro *nubila*, mendose. Infra vers. 65, *Nox mundi*, ut hic. *Nox, tenebræ, nubila mundi*; quæ omnia inter se differunt.

3. Vetus codex in edit. Colon., *micat* pro *intrat*, male, et ex aliqua glossa. Hymnarium V Thomasii multis in locis correctione indiget, ut in hoc tertio versu, *intrat, albescit polus*, ubi deest *lux*.

4. *Discedite*, formula, qua e sacris abire jubentur profani, ut *Procul, o procul este profani*; et infra hymno 6, vers. 136 et seq., *Procul, o procul vagantum Portenta somniorum : Procul esto pervicaci Præstigiator astu... Discede, Christus hic est : Hic Christus est, liquesce.* Imperatores cum ignominiæ causa milites dimittebant, hac formula utebantur, *Discedite, Quirites, atque arma deponite.* Vide Brissonium de formulis lib. IV.

6. Spiculum proprie est sagitta. Chamillardus post Fabricium ait, *spiculo* improprie dici pro *radiis*, et rectius alibi *radiorum spicula*. Hamart. vers. 87. Contra Gifanius in ind. Lucret., verbo *Tela diei*, observat, venuste et docte tela diei appellari *solis radios*, sicut Varro *jacula solis*, et Prudentius *spicula* dixerunt. Gifanius rationem addit, quia radius nihil est aliud Latine quam hastile, seu hasta sive ex ferro, sive ex materia. Hæc ratio non placet Becmano de Orig. linguæ Latinæ, verbo *Radius*; sed assentitur spiculum usurpari de solis lumine pariter, ut radium; quem consulere poteris.

8. Hails., *nitenti* pro *nitentis*, quod melius adhæret *sideris*, ut sol denotetur, ut recte interpretatur Iso. Concinnum tamen est, *vultu nitenti*.

9. Prag., *hic* pro *sic*, male.

12. Ald., Rat. (ubi glossa *fulgescit*), Gis., Fabricius, Weitz., Vatt. I, O, P, et alii legunt *pallescit*. In Vat. A et Alex. est *pallescet*, quod videtur exigere sensus. Agit enim poeta de extremo Dei judicio; ideoque adjungit : *Tunc non licebit claudere... Sed mane clarescent novo.* Nebrissensis habet : *Pallescat pro albescat, et alludit ad tempus matutinum, quo aurora pallet.* Sed in contextu Nebrissensis legitur *pallescit*. Aurora primum pallida est, tum rosea, postremo candida, seu clara. Verum hæc vocabula, auroræ et matutini temporis propria, a Prudentio poetice ad extremum judicii diem, quo sol justitiæ apparebit, transferuntur.

15. Vat. I et Gold. a prima manu *clarescant*, quod poterit sustineri, si supra legatur *pallescit*.

17. Cave ab Aldinæ editionis errore, *Furante* pro *Fur ante*. Mirifice poeta exornat hanc sententiam, *qui male agit, odit lucem*. Similia sunt apud SS. Patres. S. Ambrosius lib. II de Caïn et Abel, cap. 8 : *Latro*

Impune peccat tempore :
Sed lux dolis contraria
Latere furtum non sinit
Versuta fraus et callida
Amat tenebris obtegi.
Aptamque noctem turpibus
Adulter occultus fovet.
Sol ecce surgit igneus,
Piget, pudescit, pœnitet.
Nec teste quisquam lumine
Peccare constanter potest.
Quis mane sumptis nequiter
248 Non erubescit poculis,
Cum fit libido temperans,

A Castumque nugator sapit?
Nunc nunc severum vivitur,
Nunc nemo tentat ludicrum,
Inepta nunc omnes sua
Vultu colorant serio.
Hæc hora cunctis utilis,
Qua quisque, quod studet, gerat :
Miles, togatus, navita,
Opifex, arator, institor.
Illum forensis gloria,
249 Hunc triste raptat classicum :
Mercator hinc, ac rusticus
Avara suspirant lucra.
At nos lucelli, ac fenoris,

GLOSSÆ VETERES.

19. Dolis, *furum*, I.
22. Amat, *cupit cooperiri*, I.
23. Turpibus, *rebus*, I.
24. Fovet, *amat*, Vat. A. et I.
26. Pœnitet, *adulterum sui sceleris*, I.
28. Constanter, *audacter*, *fiduciali er*, I. *Audacter*, Vat. A.
29. Mane, *si mane ebrius fuerit*, I.
31. Cum, *quando*, I.
32. Castum, *castitatem*, I. *Pro castitate, nomen*. Vat. A.
33. Severum, *adverb. graviter*, I. *Pro adverbio. i. e. graviter et honeste*, Vat. A.
34. Ludicrum, *ludibrium*, I.

B 35. Inepta, *incesta*, I.
36. Colorant, *laudant*. — Serio, *honesto*, *sobrio*, I. *Serio*, *i. e. mature*, *modeste*, *honeste*, Vat. A.
38. Qua, *in qua*, I.
39. Miles, *plebeius*, Vat. A. — Togatus, *pacatus*, *qui in foro disputat*, I.
40. Institor, *negotiator*, I.
41. Forensis, *a foro*, Iso.
42. Classicum, *tuba bellica*, I.
44. Suspirant, *desiderant*, I.
45. Lucelli, *diminutivum a lucro*. — Fenoris, *usuræ*. *Fenus dicitur a manipulo feni, quia sicut fenum manipulis augetur, ita fenus, i. e. pecunia augmentatur colligendo*, I.

COMMENTARIUS.

diem refugit, *quasi criminis testem*. *Lucem adulter erubescit*, *quasi adulterii conscium*. Poetæ fingunt ex Nocte Fraudem et Mendacium progenita, ut denotent noctem fraudibus esse aptam. Ethnici nocturnas congregationes primis Christianis objiciebant. Minucius Felix in Octavio : *Illic post multas epulas, ubi convivium caluit, et incestæ libidinis fervor ebrietate exarsit, canis, qui candelabro nexus est, jactu offulæ ultra spatium lineæ qua vinctus est, ad impetum et saltum provocatur : sic everso et extincto conscio lumine, impudentibus tenebris nexus infandæ cupiditatis involvunt per incertum sortis*. Quo respexit Tertullianus Apolog. cap. 7 : *Dicimur sceleratissimi de sacramento infanticidii, et pabulo inde, et post convivium incesto, quod eversores luminum canes, lenones scilicet, tenebras tum et libidinum impiarum inverecundiam procurent*. Et cap. 8 : *Præterea candelabra et lucernæ, et canes aliqui, et offulæ quæ illos ad eversionem luminum extendant*. Hanc fabulam et calumniam vel ex eo maxime depellebant Christiani, quod Deum semper præsentem, et cui nihil est clausum, cogitarent, et colerent, quod in fere toto hoc hymno Prudentius exponit, ut patebit.

21. Oxon., *frons* pro *fraus*, sed longe melius est *fraus*.

29. Respicit consuetudinem fere omnium gentium, præsertim Judæorum, et inde Christianorum, vinum mane non bibendi : ex qua S. Petrus Actor. apost. cap. II a se, ab apostolis aliisque centum viginti hominibus, in quos Spiritus sanctus descenderat, suspicionem ebrietatis depulit : *Non enim sicut vos æstimatis, hi ebrii sunt, cum sit hora diei tertia*. Neque enim credibile erat, tot simul religiosos cordatosque viros contra consuetudinem, communemque vivendi modum, et præscriptam legem, vino se ante horam tertiam proluisse. Chamillardo et Teolio alia interpretatio placuit, quod sermo sit de poculis sumptis *die vel nocte superiore*. Non probo, nec videtur probare Iso.

32. Accipit *nugator* pro *libidinoso*, ut hymno 7, vers. 98 : *Veteresque* NUGAS *condomare et frangere*, et Psych. vers. 433, *jocus*, *petulantia*, *voluptas*, *cupido* dicuntur NUGATRIX *acies*. *Castum* pro *caste*, et similia libenter usurpat : sic duobus proxime sequentibus versibus *severum* et *ludicrum*. Paulo ante *turpia* pro C *rebus turpibus*, et mox *inepta sua* pro *suis ineptiis*.

36. In Isone *laudant* pro *colorant* non intelligo, nisi legendum sit *lavant*, aut, quod magis congruit, *larvant*. Ad marginem editionis Coloniensis reperio ex cod. ms. *cultu* pro *vultu*.

38. Præf. vers. 33 eodem sensu *studeo* occurrit, *Non sunt illa Dei, quæ studuit*.

39. Chamillardus *togatum* pro *judice* sumi vult, quia infra de togato dicitur, *illum forensis gloria*. Sed parum vidit : nam *forensis gloria* omnibus qui in foro versantur potest applicari, et hoc loco oratores potissimum significari declarat versus 46, qui huic respondet, *Fandique prorsus nescii*.

40. Male *insitor* Widm. et Borg., in quo supra *institor* : nam postea *mercator* idem nominatur. *Institor* dicitur qui instat negotio. Vide glossam.

42. Suspicio mihi nonnulla est de trajectione horum versuum, ut primum debeat esse, *Hunc triste raptat classicum*, tum *Illum forensis gloria*. Hoc enim ordine prius recensentur *miles*, *togatus*, et *mercator*, D ut postea ordine inverso eædem artes indicantur, *At nos lucelli, ac fenoris*, etc. Notat poeta, plures vivendi certum genus non eligere, sed casu aut temeritate arripere : id enim est *raptat*. Confer primam satiram lib. I Horatii :

> Qui fit, Mæcenas, ut nemo quam sibi sortem
> Seu ratio dederit, seu sors objecerit, illa
> Contentus vivat?

et quæ addit de milite, de mercatore, de agricola et de jurisconsulto :

> Agricolam laudat juris legumque peritus.

45. Visne audire aliam fœneratoris, aut, ut alii scribunt, feneratoris etymologiam ex Varrone? eccillam : *Fenerator a fenere est cognominatus*, *fenus autem dictum a fetu*, *et quasi a fetura quadam pecuniæ pa-*

Fandique prorsus nescii,
Nec arte fortes bellica,
Te, Christe, solum novimus.
Te mente pura, et simplici,
250 Te voce, te cantu pio
Rogare curvato genu,
Flendo, et canendo discimus.
His nos lucramur quæstibus,
Hac arte tantum vivimus :
Hæc inchoamus munera,
Cum sol resurgens emicat.
251 Intende nostris sensibus,
Vitamque totam dispice :
Sunt multa fucis illita,

GLOSSÆ VETERES.

46. **Fandi**, *rhetoricæ*, Vat. A. — **Nescii**, *sumus*, I.
52. **Canendo**, *laudando*, I.
58. **Dispice**, *diligenter aspice*, *deorsum aspice*, *Diligenter inspice*. Vat. A.
59. **Fucis**, *peccatis*, *vel nigris*. *Fucus dicitur de omni colore, unde fucatas vestes dicimus quocunque modo tinctas : peccatis tenebrosa*, I. *Fucus est color niger, sed pro omni colore ponitur*, Vat. A.

COMMENTARIUS.

rientis atque increscentis : et idcirco et M. Cato, et cæteri ætatis ejus feneratorem sine o littera pronuntiarunt, sicuti fetus ipse, et fecunditas appellata. Ex A. Gellio lib. XVI, cap. 12, Nonio et Marcello. Hac eadem ratione Græcis partus τόκος est fenus. *Lucelli* voce utitur Cicero.

46. Quærat aliquis, ex quorum persona Prudentius hæc proferat : non enim omnes Christianos potest comprehendere, in quibus erant milites, togati, nautæ, opifices, aratores, institores. Igitur quod ait *Hac arte tantum vivimus*, nempe laudandi Deum, solum ad clericos pertinet, et fortasse etiam ad eorum hominum collegia et societates, in quibus religiosi ordines jam erant adumbrati, ut videri potest apud S. Augustinum lib. I de Moribus Ecclesiæ catholicæ, ubi præter anachoretas, præter cœnobitas in communem vitam congregatos, viventes in orationibus, in lectionibus, in disputationibus, præter feminas habitaculis segregatas, ac remotas a viris quam longissime, adjungit aliud genus laudabile Christianorum, qui in civitatibus degunt, a vulgari vita remotissimi. *Vidi*, inquit, *ego diversorium sanctorum Mediolani, non paucorum hominum, quibus unus presbyter præerat vir optimus et doctissimus. Romæ etiam plura cognovi*, etc. *Neque hoc in viris tantum, sed etiam in feminis; quibus item multis viduis, et virginibus simul habitantibus, et lana, ac tela victum quæritantibus, præsunt singulæ gravissimæ, probatissimæque*. Ac fortasse Prudentius ad aliquod hujusce generis diversorium secesserat.

49. His quatuor versibus præcipui ritus colendi et rogandi Deum continentur, primus internus in spiritu et veritate, *mente pura et simplici*, alter voce sine cantu, *te voce*, tertius *cantu pio*, quarto *curvato genu*, quintus *flendo*. De cantu ecclesiastico moderato ab ipsis Ecclesiæ nascentis initiis plura passim alii, et nonnihil nos in dissert. de Hymn. eccles., § 6 et seqq. De fletu inter orandum supra ad hymn. 1 vers. 82. Inflexio genuum inter primos Christianos adeo in usu erat, ut pro oratione ipsa in Actis S. Theclæ *inflexio genuum* ponatur. Binghamus, lib. XIII Antiq. eccles., cap. 8, tradit, hunc ritum usitatum fuisse in matutino et vespertino ministerio diebus profestis et stationariis, sive jejunio constitutis. Tertullianus in fine libri de Oratione : *Stationi militia nomen dedit, suum oratio*. Quarta quavis et sexta hebdomadis die fieri stationes solebant, in quibus jejunium simul cum statione solvebatur, ut dicam ad hymnum SS. Fructuosi et sociorum. His etiam diebus Christiani orantes genua flectebant. Quibus autem diebus non flecterent, S. Justinus, sive alius vetus auctor, quæst. 115 ad orthodoxos, explicat : *Si genuum inclinatio in precationibus magis Deo commendat, quam si stantes orent, quare diebus dominicis, et a Paschæ feriis ad Pentecosten usque precantes genua non flectunt? unde talis in Ecclesiam provenit consuetudo?* Quæstioni huic ita respondet : *Quia semper utriusque conservare memoriam oportebat, et lapsus nostri per peccatum, et gratiæ Christi, per quam a lapsu resurreximus. Eapropter senis diebus genuum inclinatio nota est lapsus nostri in peccatum. Quod vero die dominica genua non inflectimus, designatio est resurrectionis, per quam gratia Christi, et a peccatis et a mortificata cum eis morte liberati sumus. A temporibus autem apostolorum consuetudo talis accepit initium, prout ait beatus Irenæus martyr et episcopus Lugdunensis, in libro de Paschate : ubi quoque mentionem facit Pentecostes, in qua genua non inflectimus, quoniam pari est cum die dominica potestate, juxta eam, quæ de ista dicta est, causam*. Hujus ritus vestigia exstant in officio ecclesiastico, in cujus fine antiphonæ beatæ Mariæ flexis genibus dicuntur præter quam in diebus dominicis, et toto tempore paschali, quod idem observatur, cum campanæ sonitu deiparam salutare admonemur. De genuum inclinatione vide præter alios Cæsarium Arelatensem, homilia 34. *De genibus flectendis in oratione*, qui eos reprehendit qui, diacono clamante : *Flectamus genua*, ut columnæ erectæ stabant, quod, inquit, *Christianis, dum in ecclesia oratur, omnino nec licet nec expedit*. Dum autem Christiani stantes orationem fundebant, sæpe manus in crucis formam expandebant, quem ritum exponam ad hymnum S. Fructuosi.

56. Christiani veteres non solum oriente sole preces Deo offerebant, sed etiam orantes ad orientem respiciebant. S. Justinus loc. cit., quæstione 118 : *Cur cum omnia loca idonea sint ad Deum colendum pura mente, in solis orientis clima intentis oculis hymnos et orationes offerimus? et qui sunt qui hæc nobis tradiderunt?* Respondet : *Præstantissima quæque ad honorem Dei destinamus : oriens præstabilior est omnibus creaturis, ergo vultum ad orientem vertimus*. De ritu ad orientis regionem precandi exstat dissertatio Jacobi Thomasii. Etiam templa olim Christiani versus orientem exstruebant.

58. Gold., Widm., Bong., Vat. unus apud Teol., Weitz., *despice*. Prag., *despice*, ad oram *dispice*, Rat., *despice*, sed correctum *dispice*. Juretus ad lib. III de Vita beati Martini restituere volebat *dissice*. Legendum *dispice*. Catullus de coma Berenices : *Omnia qui magni dispexit lumina mundi*, quem ad locum plura congerit Joan. Antonius Vulpius in sua Catulli editione, quæ magnam partem etiam in lexicis invenies. Vulpius non semel in uberrimis suis in Catullum commentariis magno cum elogio poetæ nostri meminit.

59. Gisel. legendum contendit in 2 edit. *fuscis* ex vetustissimo libro, cum antea etiam poeta dixerit, *Quod quisque fuscum cogitat*, quod Heinsius, Hymnar. Thomasii, Alex. et alii approbant. Communior est alia lectio neque rejicienda, quam tenent Vatt. codd. optimæ notæ I, P aliique, Aldus, Weitzius, correctores hymnorum sub Urbano VIII, et pleræque editiones, non excepto cod. Egm., quem male pro *fuscis* Weitzius allegavit, cum diserte habeat *fucis*, prout Heinsius observavit. In Vat. O, *Sunt multa illita*, deest *fucis* aut *fuscis*. Teolius in notis ait, Cellarium post Weitzium habere *fucis incita* (lege *inlita*), nec aliter Heinsium, si attendas, quæ habet in addendis. Sed Heinsius in addendis sententiam non mutavit. Hæc sunt verba connexa ex nota et ad-

Quæ luce purgentur tua.
Durare nos tales jube,
Quales remotis sordibus

A

Nitere pridem jusseras,
252 Jordane tinctos flumine.
Quodcunque nox mundi dehinc

GLOSSÆ VETERES.

61. Durare, *perseverare*, I.
63. Nitere, *lucere*, I.
64. Jordane flumine, *baptismate*, I, Vat. A.

COMMENTARIUS.

dendis : *Bene* FUSCIS *Egmondanus codex apud Weitzium. Sed alium codicem is voluit designare. Nam Egmondanus ipse a me inspectus* FUCIS *disertim;* FUSCIS *tamen Giselinus ex veterrimo exemplari.* Teolius cum plerisque legit *fucis*; quæ lectio confirmatur ex simili phrasi in hymno S. Hippolyti, vers. 125 : *Exemplar sceleris paries habet illitus, in quo Multicolor fucus digerit omne nefas.* Nebrissensis utramque lectionem amplectitur et explicat : *Maculata vitiis : legitur et fuscis, id est inquinata tenebris, et sic magis cohæret sequens littera, cum dicit, Luce purgentur tua, aut respicit ad aliam solis proprietatem, qui non solum illustrat, sed etiam purgat.*

63. Prag. male *prius* pro *pridem.*

64. Rat. male *Jordanis* pro *Jordane.* Jordanis aquas olim Christiani plurimum laudabant, quod eis Christus fuisset baptizatus; cujus rei hoc exstat monumentum :

Numisma vetus ex Museo Victorio.

Juvencus insolita, sed pia invocatione usus ait : *Ergo age : sanctificus adsit mihi carminis auctor Spiritus, et puro mentem riget amne canentis Dulcis Jordanis, ut Christo digna canamus.* Paulinus Petrocorius lib. IV de Vita S. Martini : *Castalias poscant lymphatica pectora lymphas : Altera pocla decent homines, Jordane renatos.* Huc etiam pertinet consuetudo, cujus est testis S. Hieronymus de Locis Hebraicis : *Trans Jordanem, ubi Joannes in pœnitentiam baptizabat, unde et usque hodie plurimi de fratribus, hoc est, de numero credentium ibi renasci cupientes vitali gurgite baptizantur.* Valesius in notis ad cap. 62 lib. IV Vitæ Constantini, ubi narratur Constantinum optasse in Jordane baptizari, observat, S. B Hieronymum verba Eusebii ex libro de Locis Hebraicis ita vertisse, ut de catechumenis exponeret, qui maximo studio ambibant in Jordane baptizari; sed intelligi ea posse de simplici lavacro, quod Christiani præcipue in festo Theophaniæ post baptismum parvulorum frequentabant : ex Itinerario Antonini martyris et Hodœporico S. Willibaldi, quod edidit Canisius. Aquam ex Jordane in longinquas regiones quandoque exportatam, ut filii principum sacro baptismate abluerentur, probat doctissimus commendator Franciscus Victorius in commentario de nummo æreo veterum Christianorum, quem nos quoque exhibuimus, ut ejus antiquitatis ecclesiasticæ memoria latius pervagetur.

253 Infecit atris nubibus,
Tu, rex, eoi sideris
Vultu sereno illumina.
Tu, sancte, qui tetram picem
Candore tingis lacteo,
254 Ebenoque crystallum facis,
Delicta terge livida.
Sub nocte Jacob cærula
Luctator audax angeli
Eousque dum lux surgeret,
Sudavit impar prælium,
Sed cum jubar claresceret,
Lapsante claudus poplite,
Femurque victus debile,
255 Culpæ vigorem perdidit.
Nutabat inguen saucium,
Quæ corporis pars vilior,
Longeque sub cordis loco
Diram fovet libidinem.
Hæc nos docent imagines,

GLOSSÆ VETERES.

65. Dehinc, *post baptismum*, I.

66. Infecit, *maculavit peccatis*, I.

67. Rex, *Christe*. — Eoi sideris, *solis, qui ab oriente nascitur*, I.

69. Picem, *peccata, peccatorem*, I.

70. Candore, *justitia*, I. *Qui de sordidis, et peccatoribus candidos reddis, et justos*, Vat. A.

71. Ebenoque, *arbor nigerrima nigro ligno : ebenum est genus nigri ligni, vel ebenum genus est arboris, quod postquam incisum fuerit, et projicitur in aquas, ibidem quadam coagulatione durescit, et efficitur lapis niger, unde postea fiunt utilia instrumenta ad discretionem bonorum malorumque munerum*, I. *Ebenum genus ligni nigri, quod incisum vertitur in lapidem, ex quo dicitur altare in domo Domini fuisse, ubi ignis semper erat*, Vat. A. — Crystallum, *perspicuitatem*, I.

72. Livida, *sordida*, I.

74. Luctator *non brachiis, sed oratione, ut benediceret ei*, I.

75. Eousque, *usque; tantum significat quantum usque*. Iso.

76. Sudavit, *luctabatur, laboravit*, I.

77. Jubar, *sol, splendor diei*, I.

79. Femur, *figurata locutio, i. e. victum habens*.

80. Culpæ, *luxuriæ*, I.

81. Inguen, *synecdoche*.

82. Quæ, *ubi*. — Vilior, *est*, I.

83. Cordis, *sensus*, I.

COMMENTARIUS.

67. Pro *rex* habent *lux* Prag., Bong., Sichard. in contextu, Gis. in 1 editione, quod in Hymn. Thomas. repertum non displicebat Gallandio. Ego vultum eoi sideris intelligo. Chamillardus aliter distinguit : *Tu, rex eoi sideris. Vultu sereno illumina*. Minus bene interpungit editio Parmensis : *Tu, rex, eoi sideris, Vultu sereno illumina*. Correctores Romani sub Urbano VIII alium versum subrogarunt, *Tu vera lux cœlestium*, quod Ricci dias ait loc. cit. fecisse Urbanum VIII, quia prima in *eoi* plerumque longa est. Neque ratione neque exemplis mihi facile quisquam persuadebit, plerumque longam esse primam in *eoi*. In prima editione hymnorum correctorum ita legitur, *Tu lux eoi sideris*, quod mutatum est in aliud, *Tu vera lux cœlestium*, fortasse ob majorem claritatem. Ipsi correctores in præfatione animadvertunt, se plura reliquisse quæ meliora fieri potuissent, ut illud, *Nascendo formam sumpseris* : nam apud poetas nascendo *frequentius producitur*, *quam corripitur*. Non igitur mutandum esset *eoi*, quamvis verum esset, frequentius *e* produci, quam corripi. Cæterum correctores non sibi constiterunt, qui *dicendo* pro *dicens* induxerunt, *o* correpto, dominica ad vesperas in passione Domini, *Dicendo nationibus : Regnavit a ligno Deus*, cum antea esset, *Dicens, in nationibus Regnavit a ligno Deus*. Sed quoniam Prudentius sæpe *o* postremum in gerundiis corripit, obiter notabo, non esse tam certam, quam vulgo traditur, eam regulam, illud *o* frequentius produci, quasi id natura ipsa fiat. Servius ad illud Virg. Æn. lib. IV, vers. 413 : *Ire iterum in lacrymas, iterum tentare precando*, dicit *precando* et *cantando* eo breviare naturaliter. Hoc modo Terentianus : *Ut vitæ dubius varios renotando dolores*. Infra Prudentius corripit, *Luctando claudum et tabidum*. Omitto Catullum.

69. Weitzius et Mariettus observant, respexisse poetam ad illud Ovidii lib. III de Ponto, eleg. 3 : *Sed neque mutatur nigra pice lacteus humor, Nec quod erat candens, fit terebinthus, ebur*.

71. Vide Plinium, lib. XII, cap. 4. Utroque modo dicitur *ebenus* et *ebenum*, et scribitur etiam *hebenus*. Plinius ait, duo esse ebeni genera, sed melius *arboreum trunco enodi materia nigri splendoris*. De crystallo vide eumdem lib. XXXVII, cap. 2, et alios qui de fossilibus agunt. Prudentii sententia ex Isaiæ cap. I, 18, desumpta est.

72. Pro *terge* in Vat. A et Alex. *tergens*; ita etiam Bong., et a secunda manu Hails. Reliqui *terge*. Vet. cod. in edit. Coloniens. mendose *tegens*. Adverte, promiscue usurpare Prudentium *tergere, illuminare, purgare, inficere, noctem, atras nubes, picem, ebenum*, ut significet, a Deo peccata deleri. Ita supra ex communiori lectione *fucis illita luce purgentur*.

73. Narratur hæc historia Genes. cap. XXXII, cujus etiam meminit Oseas cap. XII. Prudentius anagogice eam interpretatur. S. Ambrosius lib. II de Jacob, et Vita beata cap. 7, in simili interpretatione versatur. Huc pertinet Prudentii conclusio vers. 90. Teolius edidit *cærulea* pro *cærula*, nisi si forte mendum est typographicum. Retine *cærula*. Infra etiam hymn. quinto, vers. 41, *cærulæ noctis*.

74. Contra Isonem, et brachiis, et oratione pugnam illam factam, plerique exponunt.

75. Aldus legit *Eousque lux surgeret*, ubi omittitur *dum*. Fabricius separat hoc pacto *Eo usque dum*. Iso alio modo. Poteris etiam scribere *Eo usque dum*. Oxon., *Quousque* pro diversa scriptura. Heinsius suspicabatur *Eoa dum lux surgeret*.

76. Legunt *impar prælio* Rat., Widm., Bong., Ald., Nebr., Vatt. I, O, P, Vulg.; sed Giselinus optime ex suo ms. et Davent. emendavit *prælium*, quod confirmavit Heinsius ex suis et poetæ stylo, qui sæpe cum accusandi casu utitur verbo *sudo*, ut Claudianus, *quæ prælia sudas? Prælium* etiam Vat. A et alii antiquissimi cum Alex.

78. Weitzius conjecit et legit *laxante* ex mendo in Gold. *laxante*, quod exstat etiam in Vat. I. Sed cur *lapsante* rejicietur, quod omnes habent? Vox hæc Virgilii est in eamdem significationem.

80. Dicam potius *pertinaciæ*, qua Deo restitit, quam *luxuriæ* cum Isone.

81. Pro coxendice positum est *inguen*. Nervus femoris tactus, et emarcuisse dicitur : nempe ille nervus, qui ligat caput ossis, quod in cotylen sive acetabulum inseritur.

83. Pro *loco* male *luco* Egm. et Pal.

Hominem tenebris obsitum.
Si forte non cedat Deo,
Vires rebelles perdere.
Erit tamen beatior,
Intemperans membrum cui
Luctando claudum, et tabidum
Dies oborta invenerit.
Tandem facessat cæcitas,
256 Quæ nosmet in præceps diu
Lapsos sinistris gressibus
Errore traxit devio.
Hæc lux serenum conferat,
Purosque nos præstet sibi.
Nihil loquamur subdolum,
Volvamus obscurum nihil.
Sic tota decurrat dies.
Ne lingua mendax, ne manus,
Oculive peccent lubrici,
Ne noxa corpus inquinet.
Speculator astat desuper,
Qui nos diebus omnibus,
Actusque nostros prospicit
A luce prima in vesperum.
Hic testis, hic est arbiter,
Hic intuetur, quidquid est,
Humana quod mens concipit :
Hunc nemo fallit judicem.

257 III. HYMNUS ANTE CIBUM.

O Crucifer bone, lucisator,
Omniparens, pie, verbigena,

GLOSSÆ VETERES.

86. Tenebris, *peccatis*, I.
87. Si forte, *si fortuito*, I.
89. Beatior, *sc. ille*, I.
90. Intemperans membrum, *indomita libido*, I.
91. Claudum, *marcidum*, I.
92. Dies, *finis*. — Oborta, *quasi exorta*, I.
95. Fatescat, *discedat, facessat*, I.
97. Hæc lux, *Christus*. — Serenum, *serenitatem*, I.
100. Volvamus, *cogitemus*, I, Vat. A.
101. Dies, *vita*, I.
103. Lubrici, *instabiles*, I.
104. Noxa, *culpa*, I.
105. Speculator, *Christus*, Iso.
108. A luce prima, *infantia*. — In vesperum, *senectam*, I.
111. Concipit, *meditatur*, I.
2. Verbigena, *verbo genite*, I, Vat. A. *Verbo genite : tantum masculinum, quia solus Christus est genitus*, Vat. A. *Verbo genitum*. Vat. B.

COMMENTARIUS.

90. Dissyllabum est *cui* et pes iambus.

92. Fabricius ait : *Beatitudinem in abstinentia et castitate ponit, quibus luctamur contra intemperantiam ac libidinem. Sed non is verus et propius poetæ sensus est.* At alium sensum non exprimit ipse Fabricius. Prudentius in sacra Littera interpretanda insistit, scilicet vers. 31. *Ortusque est ei statim sol, postquam egressus est Phanuel : ipse vero claudicabat.* Noctem et tenebras intelligit peccatum, solis ortum Jesu Christi gratiam ; hinc beatum vocat quem Christus, edomitis cupiditatibus, illuminaverit. Quæ interpretatio sequentibus versibus maxime corroboratur.

93. *Fatescat* aut *fatiscat* legit Iso, Weitz. et Wid., *fatescat* ; sed in Wid. supra, *facessat*. Gis. ad oram I editionis, *fatiscas*, et mox, *Errore traxisti avio*. Georgius Remus videtur legisse *fatescas* aut *facescas*, qui vers. 94 legendum monet *Errore traxti devio*. In Vat. I, *fatiscat*. In Prag. et Rat., *fatiscat*. Sequor Vatt. A, O, vetustiores Heinsii, Ald., Nebr. et alios, qui legunt *facessat*.

96. Alii, qui legunt *fatiscas*, aut *facessas*, hic scribunt *Errore traxisti avio*, aut *traxti devio*. Vide vers. 93.

102. Rat., *nec manus*. Ita Vatt. I et P.

103. Vat. A. Egm., Bong., *oculine*. Melius alii, *oculive*. Vat. P, *nec peccent*.

105. Hanc sententiam, quod Deus ubique præsens est et corda intuetur, Christiani omni tempore præ oculis habuerunt, et in ecclesiastico officio prudentissime inseruerunt. Plura in eam rem congerunt Ouzelius, Woverus, Elmenhorstius ad Minucii locum : *Quanto magis Deus auctor omnium ac speculator omnium, a quo nullum potest esse secretum, tenebris interest, interest cogitationibus nostris, quasi alteris tenebris?* Hæc nostri poetæ verba ab antiquitatum ecclesiasticarum scriptoribus aliisque, dum hoc argumentum tractant, proferri solent, et vel imprimis emicant.

107. *Actus, us*, pro actione passim veteres Christiani scriptores.

108. Teolin. ad oram, *e luce*.

Ante cibum. Christianorum vetus hic mos est, ut ante cibum Deum orent. Tertullianus Apolog. cap. 39 : *Non prius discumbitur, quam oratio ad Deum prægustetur*. In codice Ecclesiæ Hispan. edito a Dominico Lopez de Barrera, can. 65 ex 12 Carthag.: *Non oportet, clericos vel laicos religiosos ante sacram horam diei tertiam inire convivia, neque aliquando clericos, nisi hymno dicto, edere panem et post cibos gratias auctori Deo deferre*. Ita indicatur hic canon a Lopezio ; sed in Collect. max. concil. Hisp. Sylvestri Pueyo, pag. 150, ad marg. legitur, *Can. 12, d. 44. In addit.* 4 Capitul. Reg. Franc., cap. 69 edit. *Paris. ann.* 1677.

1. Ald. primum *lucis sator*, postea correxit *lucisator*, in Rat. etiam a prima manu, *lucis sator* ; Pal., *lucis auctor*. Burmannus, lib. IV Propertii eleg. 3 ad vers. *Lucis et auctores*, affert Prudentii hunc locum, et ait, in Egm. legi *lucis auctor*, et ad marginem *lucis sator*. Vera lectio *lucisator*, ex cujus verbi novitate aliæ lectiones falsæ inductæ sunt. Prudentius hoc vocabulum, uti mox *omniparens*, et *verbigena*, et prius *crucifer*, ex similium imitatione formavit, quanquam *omniparens* Virgilius etiam usus est Æn. VI, vers. 595. S. Prosper epigr. 39 effinxit *omnitenens*, et epigr. 61 *omnicreator*.

2. Vat. A, *omnipotens* pro *omniparens*. Chamillardus hoc loco allucinatur : negat enim sensum poetæ esse ut *verbigena* intelligatur *verbo genitus*, atque ipse exponit *verbum genitum*. Du Cangius in Glossario pariter affirmat, Isonem male exposuisse *verbo genitum*, et adducit versus ex Mamotrecto ad IV Reg. cap. XXV ex Græcismo : *Communis generis sunt quæ componis ab illis. Excipe* VERBIGENA, *quod Christo convenit uni*. Sed non dubitandum quin sensus poetæ sit *Verbo genitus*, quandoquidem hymno 11, vers. 17, idem repetit : *Ex ore quamlibet Patris Sis ortus, et Verbo editus*, ubi Chamillardus interpretatur : *Et editus, quando Pater nos est allocutus*. Quanam vero ratione Filius possit dici *Verbum verbo genitum*, theologice explicat Petavius lib. VI, cap. 8: *Non tamen mirum videtur, in hunc modum ista pronuntiari, ut ipsa Patris sapientia, qua sapiens est, appelletur Filius...... illud ab usu communi remotius, idem et de λόγῳ a veteribus usurpari, non solum quatenus rationem, sed etiam quatenus verbum significat*. Et cap. 5 num. 5 : *Siquidem Verbum persona de Verbo Patre, id est, ratione vel intelligentia oritur*. Weitzius ad hunc Prudentii locum citat S. Augusti-

Edite corpore virgineo:
Sed prius in Genitore potens,
258 Astra, solum, mare quam fierent.
Huc nitido, precor, intuitu
Flecte salutiferam faciem
Fronte serenus: et irradia,
Nominis ut sub honore tui
Has epulas liceat capere.
Te sine dulce nihil, Domine:
Nec juvat ore quid appetere,
Pocula ni prius, atque cibos,
Christe, tuus favor imbuerit,
Omnia sanctificante fide.
Fercula nostra Deum sapiant,
Christus et influat in pateras:
Seria, ludicra, verba, jocos,
Denique quod sumus, aut agimus,
Trina superna regat pietas.
259 Hic mihi nulla rosæ spolia,
Nullus aromate fragrat odor:
Sed liquor influit ambrosius,
Nectareamque fidem redolet
Fusus ab usque Patris gremio.
Sperne, camœna, leves hederas,
Cingere tempora queis solita es,

GLOSSÆ VETERES.

14. Favor, *laus*. — Imbuerit, *benedicat, sanctificet*, I.

16. Fercula, *per id quod continet, id quod continetur, per fercula cibos*. Vat. A.

17. Pateras, *mensas. Patena est dicta a patendo. Patera vero, i. e. vas aptum receptui potus*, I.

18. Seria, *senum. Serium est honestas, inde seria pluraliter, honesta*. — Ludicra, *juvenum*. — Jocos, *infantum*, I.

19. Quod sumus, *et nos, et actus nostros regat superna pietas*. — Agimus, *facimus*, I.

21. Spolia, *sicut antiqui faciebant*, I.

22. Aromate, *hoc aroma facit in singulari numero nominativo*, I.

23. Ambrosius, *dulcis, divinus, pro divino ponitur; ambrosia est cibus deorum*, I.

24. Nectaream, *puram*, I.

25. Ab usque, *abusque et adusque licenter dicimus*, I.

26. Camœna, *camœnæ dicuntur quasi canenæ a canendo*. — Leves, *vanas*, Iso.

27. Queis, *quibus*, Iso.

COMMENTARIUS.

num lib. vi Confes., cap. 7, et S. Cyprianum in Expositione Symboli. Chamillardus putavit, eos hoc vocabulo *Verbigena* usos fuisse, idque fidenter affirmavit. At neque Augustinus, neque Rufinus Aquilejensis, cui ista Expositio adjudicatur, quidquam afferunt quo Prudentii locutio possit explanari, nedum vocem *Verbigena* usurpant. Lamius, contra Clericum defendens Prudentium, existimat, cum hoc loco, tum hymno 11, poetam loqui de secunda generatione, qua Verbum caro factum est. Hanc opinionem eo hymno 11 expendam.

4. Vat. unus apud Teol. *manens* pro *potens*.

14. Similes preces ante cibum faciendas præscribit Origenes tom. II, pag. 56, lib. II in Joannem.

15. In proleg. num. 170 dixi quid sit, *Omnia sanctificante fide*.

16. Prudentius hortatur ut fercula nostra Deum sapiant, et videtur indicare quod ait S. Cyprianus lib. ad Donatum in fine: *Sonet psalmos convivium sobrium; et ut tibi tenax memoria est, voce canora aggredere hoc munus ex more: magis charissimos pasces, si sit nobis spiritualis auditio, prolectet aures religiosa mulcedo*. Similia habent alii SS. Patres. S. Bernardus lib. II, ep. 2, verba S. Cypriani a nobis allata protulisse dicitur a Weitzio, quæ ego in Bernardo minime invenio.

17. In Miscellaneis observationibus editis in veteres auctores ab eruditis Britannis, tom. III, vol. III, pag. 320, conjicitur legendum esse *Spiritus influat in pateras*: sed nulla est idonea ratio cur vetus scriptura deseratur.

18. Si placet, ita distingue, ut ludus sit in actione, jocus in verbis: et postulat poeta, actiones et verba a Deo dirigi tam ea quæ ad continentiam pertinent, quam quæ ad eutrapeliam, sive ad animi quamdam remissionem: de qua virtute theologi agunt cum S. Thoma 2-2 quæst. 168, art. 2.

20. Heinsius *superne* pro *superna* præfert cum Pal., Alt., Egm., quibus consonat Alex., et adhærent recentiores editi, quia *superne* syllabam postremam corripit. Non inficior, eam syllabam communem esse, sed retineo *superna* cum Isone, Hincmaro, Gothescalco, vetustissimis Vat. A, I, O, P, Urb. Rat., Prag. Ald., Gis., Weit., aliis plerisque. Erudit. Britanni loc. cit. suspicantur *deitas* pro *pietas*. Nihil mutandum. Gothescalcus, ut adversus Hincmarum probaret recte dici TRINA DEITAS, hæc Prudentii verba cum aliis in medium protulit. Hincmarus in libro *De non trina deitate* respondet, Prudentium metri necessitate dixisse *trina pietas*, et alibi (in fine hymni de novo lumine sabbati paschalis) *numine triplici*, vel sicut in quibusdam codicibus legitur *nomine triplici*, et rursus (in præf. Apotheosis): *Est tria summa Deus, trinum specimen*. Quas locutiones improbat ipse Hincmarus; concedit tamen ab Aratore dici *trina potestas, trinum nomen*, a Prospero *trina majestas*, a Sedulio *trina fides*, et, *Quod simplex triplicet, quodque est triplicabile, simplet*, et explicationem congruentem addit: *Hoc tantum dixisse sufficiat, quia* TRINAM PIETATEM *Prudentius*, TRINAM POTESTATEM *Arator*, TRINAM MAJESTATEM *Prosper, pro personis Patris, et Filii, et Spiritus sancti, qui relative in sancta Trinitate dicuntur, substantialia nomina* pietatem, potestatem, majestatem posuerunt. Vide com. vers. 2 Psychom.

21. Hic quidem erat ethnicorum mos; at Christiani veteres adeo ab unguentis et odoribus in conviviis abstinebant ut id ethnici ipsis exprobrarent, quod liquet ex verbis Minucii Felicis: *Non floribus caput nectitis, non corpus odoribus honestatis: reservatis unguenta funeribus*. Vide Clementem Alexand., lib. II Pædag. cap. 8, et S. Chrysostomum tom. II, conc. I de Lazaro. Pro *rosæ* Prag. in marg. *rosea*, male.

22. Alii *flagrat* vel *fraglat* scribunt.

24. Ut *ambrosia* deorum cibus est, ita potus eorum *nectar*. Verba quibus Prudentius utitur, *liquor ambrosius, redolet, fusus*, fortasse innuunt unguentum ambrosium, de quo videri potest Facciolatus.

25. Solet præponi *usque*: Virgilius tamen *ab usque Pachyno* dixit.

26. Camœnas quasi canenas a canendo dici tradit Macrobius lib. II in Somn. Scipion., cap. 3. Poetæ ex hederis quoque coronas sibi imponebant, quia Bacchi et Apollinis paria censebantur numina. Horatius lib. I, ode 1: *Me doctarum hederæ præmia frontium Dis miscent superis*. Ovidius lib. I, eleg. 6: *Deme meis hederas bacchica serta, comis. Ista decent lætos felicia signa poetas: Temporibus non est apta corona meis*. Confer Carolum Paschalem de Coronis, edit. 1610 pag. 60, lib. I, cap. 18, qui hunc Prudentii locum cum laude pii poetæ allegat.

27. Ex hoc versu aliquis colliget, Prudentium carminibus profanis componendis indulgere solitum. Non

260 Sertaque mystica dactylico
Texere docta liga strophio,
Laude Dei redimita comas.
Quod generosa potest anima,
Lucis, et ætheris indigena,
Solvere dignius obsequium :
Quam data munera si recinat,
Artificem modulata suum ?
Ipse homini quia cuncta dedit,
Quæ capimus dominante manu.
Quæ polus, aut humus, aut pelagus
Aere, gurgite, rure creant,
Hæc mihi subdidit, et sibi me.
Callidus illaqueat volucres
Aut pedicis dolus, aut maculis,
261 Illita glutine corticeo
Vimina plumigeram seriem
Impediunt et abire vetant.
Ecce per æquora fluctivagos
Texta greges sinuosa trahunt :
Piscis item sequitur calamum,
Raptus acumine vulnifico,
Credula saucius ora cibo.
Fundit opes ager ingenuas
Dives aristiferæ segetis
Hic, ubi vitea pampineo
Brachia palmite luxuriant,
Pacis alumna ubi bacca viret.
Hæc opulentia Christicolis
Servit, et omnia suppeditat.
Absit enim procul illa fames,
Cædibus ut pecudum libeat
262 Sanguineas lacerare dapes.
Sint fera gentibus indomitis
Prandia de nece quadrupedum :
Nos oleris coma, nos siliqua

GLOSSÆ VETERES.

28. Sertaque mystica, *corona*, I.
29. Strophio, *cingulo aureo, strophium est cingulum : strophos enim dicitur Græce convertere : hinc dictum strophium, eo quod a posterioribus ad anteriora convertitur*, I. *Strophium est cingulum ita dictum, quod a renibus ad anteriora convertitur, strophe enim est conversio*, Vat. A.
30. Redimita, *figurata constructio*. — Comas, *per comas*, I.
31. Generosa, *nobilis a Deo creata*, Iso.
32. Indigena, *incola*. Iso.
34. Data, *sc. sibi a Domino*, I.
35. Artificem, *Christum*, I.
36. Ipse, *artifex*, I.
39. Aere, *in aere*, I.
40. Hæc mihi, *potestati hominis subdidit omnia creata, et hominem subdidit sibi*, I.
41. Callidus, *ingeniosus*, I.
42. Pedicis, *pedicæ sunt impedimenta gressuum; pedica est laqueus quo aves capiuntur*. — Maculis, *retibus*, I.
43. Glutine, *de cortice gluteu efficitur*, I.
44. Vimina, *virgulta*, I.
46. Fluctivagos, *per fluctus vagantes*, I.
47. Texta, *retia*, I.
48. Calamum, *hamum*, I.
50. Credula, *qui credidit*. — Saucius, *saucium habens*, I.
51. Ingenuas, *innatas, nobiles*, I.
53. Hic, *in isto loco, ubi ager est*, I.
54. Luxuriant, *abundant*, I.
55. Pacis, *insigne pacis ferebatur antiquitus oliva*, I.
57. Omnia, *ea necessaria*. — Suppeditat, *subjicit : suppedito vel suppeditor significat subministro, vel auxilior, unde suppetium nomen ; inde etiam pluralem legimus, ut nostra ei sint suppetia, i. e. auxilia*.
58. Absit, *longe a Christicolis*, I.
61. Fera, *silvatica, extranea*. — Indomitis, *quæ non habent jugum Christianitatis*, I.
63. Siliqua, *vagina leguminis. Demonstrat, siliquas esse folles, vel thecas esse omnium leguminum, unde Virgil., Siliqua quassante, i. e. resonante*, I.

COMMENTARIUS.

ita judico. Nam poesim universe alloquitur, ut potius Dei laudes quam alia inepta canat. Adi prolegom. num. 65. Nonnemo ita explicat : O Camœna *mea*, docta texere serta mystica, queis solita es cingere tempora, *nunc* liga ea strophio dactylico. Nam alias ligaverat strophio iambico, sapphico, etc.

Hoc loco *strophium* intellige coronam cum Nebrissensi : est enim strophium quidquid circumflectitur et cingit, ut corona, cingulum. Plinius lib. XXI, *Tenuioribus utebantur antiqui coronis*, STROPHIA *appellantes*. Sensus est : *Camœna, docta texere serta mystica, liga tempora strophio dactylico*, quia carmen hoc est dactylicum. Ita fere interpretatur Chamillardus, nisi quod addit, *O mea musa*, quod mihi non probatur.

34. Hos duos versus ita interpungit Giselinus, *Quam data munera, si recinat Artificem modulata suum*, quem sequuntur Heins., Chamil. et alii. Melius Aldus, *Quam data munera si recinat Artificem modulata suum*, aut, ut nos distinximus, sensum secuti; quam distinctionem exhibet etiam Teol., sed in textu omissa est virgula post *recinat*, quæ in nota apparet.

36. Prag., *qui* pro *quia*, male.

41. Lege Manilium lib. V de Artibus volucres piscesque capiendi.

42. *Maculas* pro retis foraminibus usurpavit Cicero : hinc Hispani *mallas* dicunt quod Nebr. observavit. Pro reti aliquando sumitur, ut apud Varronem lib. III de Re rustica, cap. 11, et hoc loco apud Prudentium.

44. Heins. habet *plumigenam* pro *plumigeram*. Nebrissa *seriem* exponit aves, quæ gregatim, et ex serie volant, sicut grues. Intelligi etiam potest multitudo quarumlibet avium, aut simpliciter series plumigera est genus volucrum.

48. *Calamus* est arundo, qua trahitur piscis : *acumen vulnificum* est hamus. Prudentius sæpe utitur vocabulo *texta*, ut *texta linea, spinea, squamosa*.

51. Nebrissa interpretatur *ingenuas, quas decet homines ingenuos esitare*. Sed *ingenuum* est nativum, proprium, non arte paratum; sic Lucretius lib. I *ingenui fontes*, Ausonius *ingenuam aquam*, Juvenalis *ingenuum tophum* dixerunt.

57. Aliqui *suppetiæ*, arum derivant a *suppeto, latenter peto*, et *suppedito* a *subjicio pedibus*. Hinc glossa Isonis *suppeditat, subjicit*. Aldus pro *suppeditat* habet *suppeditant*, mendose.

58. Quo sensu Prudentius hæc de abstinentia a carnibus quadrupedum pronuntiet, disserui in proleg. cap. 16.

62. Scribunt *quadripedum* Heins. et Cham., nisi mendum est utrobique.

63. Cibus hic designatur plebis infimæ. Persius sat. 3, *siliquis et grandi pasta polenta*. Horat. lib. II, epist. 1, *vivit siliquis, et pane secundo*. Siliquæ quædam sunt esculentæ, quædam non : aliquæ coctæ eduntur totæ ut phaseolorum, aliquarum sola superficies, ut pisorum, et ciceris columbini. Vide Becmanum de Origin. ling. Lat., verbo *Siliqua*.

Feta legumine multimodo
Paverit innocuis epulis.
Spumea mulctra gerunt niveos
Ubere de gemino latices,
Perque coagula densa liquor
In solidum coit, et fragili
Lac tenerum premitur calatho.
263 Mella recens mihi Cecropia
Nectare sudat olente favus :
Hæc opifex apis aerio
Rore liquat, tenuique thymo,
Nexilis inscia connubii.
Hiac quoque pomiferi nemoris
Munera mitia proveniunt :
Arbor onus tremefacta suum
Deciduo gravis imbre pluit,
Puniceosque jacit cumulos.
Quæ veterum tuba, quæve lyra
Flatibus inclyta, vel fidibus,
264 Divitis Omnipotentis opus,
Quæque fruenda patent homini
Laudibus æquiparare queat?
Te, pater optime, mane novo,
Solis et orbita cum media est,

GLOSSÆ VETERES.

64. Feta, *plena*, I.
65. Paverit, *pro pascat*, I.
66. Mulctra, *mulctrale est locus ubi mulgentur animalia ; mulctrum vero vasculum in quo mulgentur*, I. *Mulctra, vas in quo mulgetur ; mulctrale, locus in quo*, Vat. T.
67. Ubere, *sc. ovium*, I.
68. Coagula, *sunt vasa quæ et calathi, ubi coagulatur lac*, Iso.
71. Cecropia, *a loco ubi abundant*. Iso.
72. Sudat, *stillat*, I.
73. Opifex, *hic et hæc opifex*, I.
74. Liquat, *extenuat*, I.
76. Hinc, *a rure*, I.
78. Tremefacta, *concussa vel quassata*, I.
79. Deciduo, *deorsum cadente*, I.
80. Puniceos, *rubicundos, unde et mala Punica dicimus ; vel rubeos, ut sunt mala granata*, Iso. — Cumulos, *mala granata*, Vat. A.
81. Veterum, *sapientum*, Iso.
87. Solis et orbita cum media, *media die*, I.

COMMENTARIUS.

65. S. Hieronymus epist. 43, olim 18, hos cibos cum his qui sequenti strophа memorantur commendat : *Ibi cibarius panis, et olus nostris manibus irrigatum, et lac deliciæ rusticanæ, viles quidem, sed innocentes cibos præbent.*

66. Nebrissa ait, *mulctra* esse vasa exceptoria lactis, quæ et *mulctralia*, dicuntur, ex Virg. IV Georg., *implebunt mulctralia vaccæ*. Quo loco alii legunt *mulgaria*, alii *mulctraria*, eodem tamen sensu, ut vasa lac excipientia intelligantur. In Egm., *mulctra gerit*, non male pro diversa scriptura : nam femininum etiam est *mulctra*.

67. Uber etiam est caprarum et boum, quæ *bina ubera* habent. Sues, canes et alia animalia plures fetus alunt, ideoque pluribus uberibus prædita sunt.

68. *Coagulum* est a *coactum*, quia cogit, et densat ; hinc *densa* vocat coagula ex effectu. Peveratus ait, coagula esse vasa in quibus lac coagulatur. At apud veteres coagulum est id quod lacti admiscetur ut coaguletur. Aliud est *calathus*.

70. Tria hic distinguuntur lactis genera, aliud bibendum, quod mulctris geritur, aliud densum, et in solidum coactum a coagulis, aliud pressum calatho. *Calathus* Græcum est, Latine *fiscina*, qua lac premi solet. Distinctum est autem lac ita pressum a lacte coacto. Lac pressum puto esse illud casei teneri genus, quod Itali vocant *raviggiuolo* ; de quo etiam intelligo Virgilii locum, ecloga 1, *et pressi copia lactis*.

71. Mel Atticum est celeberrimum : Cecrops autem Athenas condidit.

74. In Bong. est *liquet* pro *liquat*, non recte. Nectar mellis *olens* dicitur, quia ipsa mella *redolent thymo*.

75. Apes non *indulgere concubitu* ad procreandos fetus Virgilius, Plinius aliique passim docent. Nunc aliqui tenent et observatum asseverant, necti etiam apes, ut prolem generent : distinguunt apes feminas, quæ rarissimæ sunt, mares, qui non ita sunt rari, et apes communes sexu carentes et mellis opifices, quarum maxima pars est. Mel cibum olim fuisse abstinentium, apparet ex S. Joanne Baptista, qui eo pasci solitus erat.

76. Aldus habet *Hic*, quod non omnino displicet. Hic alius cibus jejunantium, *munera mitia* (matura, ut *mitia poma* apud Virgilium) *arborum*. Quin etiam interdum Christiani xerophagiam, hoc est aridum victum adhibebant, ipsa uvidiora poma respuentes. Tertullianus cap. 1 de Jejuniis, jam hæreticis implicitus, novitatis notam a suis depellit, quod *xerophagias observemus, siccantes cibum ab omni carne, et omni jurulentia, et uvidioribus quibusque pomis, ne quid vinositatis vel edamus, vel potemus ; lavacri quoque abstinentiam congruentem arido victui.*

81. Comprehendit carmen heroicum et lyricum : in quo utroque genere veteres præstiterant.

82. Plerique legunt *inclyta*, *inclita*, vel *incluta*, quod perinde est. Vat. A supra minutiori charactere, *incita* ; in Rat. et Egm. ex *inclyta* correctum *incita*. Idem in Gold. ex correctione. Bong., Urb., Ald., Gis. et alii vulg., *incita*, quod posset sustineri, etiamsi mox *incita* subsequatur. Gallandius prætulit incita.

85. Heinsius scribit *æquiperare*.

86. Putant aliqui, his quinque versibus denotari actiones gratiarum, quæ Deo fieri debent quoties cibus sumitur, nempe mane, meridie et vespere, prætermissis comessationibus, quæ Christianos minime decent. Ab his quam longissime dissentio. Prudentius hoc loco sacram Scripturam et veterum Christianorum consuetudinem exprimit. Psalmo LIV, 17 et 18 : *Ego autem ad Deum clamavi : et Dominus salvabit me. Vespere, et mane, et meridie narrabo et annuntiabo : et exaudiet vocem meam.* Hæc sunt tria tempora quibus Daniel quotidie orabat cap. VI, 10. Apostolos easdem tres horas, quas *tertiam*, *sextam* et *nonam* appellant, orationi destinasse ex Actibus apostolorum, Clemente Alexandrino et Cypriano colligitur. Tomo III Anecdotorum Muratorii integer est liber Tertulliani de Oratione, ubi cap. 25 ait : *De tempore vero non erit otiosa extrinsecus observatio etiam horarum quarumdam. Istarum dico communium, quæ diei interspatia signant tertia, sexta, nona, quas solemniores in Scripturis invenire est. Primus Spiritus sanctus congregatis discipulis hora tertia infusus est. Petrus qua die visionem communitatis omnis in illo vasculo expertus est, sexta hora ascenderat orandi gratia in superiora. Idem cum Joanne ad nonam in templum adibat, ubi paralyticum sanitati reformavit suæ.* Vide notas Muratorii. Ex Tertulliani loco alium S. Isidori lib. VI Orig., cap. 19, corrigendum monuit me cl. Giovenazzius. *Petrus*, ait Isidorus Tertullianum exscribens, *qua die visionem communicationis in illo vasculo expertus est, sexta hora orandi gratia ascenderat.* Legendum *visionem communitatis omnis*. Sed et ex Isidoro emendari poterit Tertullianus : *primum enim sanctus Spiritus congregatis discipulis hora tertia est infusus.* Ita Isidorus. In Tertulliano ergo lege PRIMUM *Spiritus sanctus*, non PRIMUS.

Te quoque luce sub occidua,
Sumere cum monet hora cibum,
Nostra, Deus, canet harmonia.
Quod calet halitus interior,
Corde quod abdita vena tremit,
Pulsat et incita quod resonam
265 Lingua sub ore latens caveam,
Laus superi Patris esto mihi.
Nos igitur tua, sancte, manus
Cespite composuit madido,
Effigiem meditata suam :
Utque foret rata materies,
Flavit, et indidit ore animam.
Tunc per amœna vireta jubet
Frondicomis habitare locis,
Ver ubi perpetuum redolet,
Prataque multicolora latex
Quadrifluo celer amne rigat.

A Hæc tibi nunc famulentur, ait,
Usibus omnia dedo tuis :
Sed tamen aspera mortifero
Stipite carpere poma veto,
266 Qui medio viret in nemore.
Hic draco perfidus indocile
Virginis illicit ingenium,
Ut socium malesuada virum
Mandere cogeret ex vetitis,
Ipsa pari peritura modo.
Corpora mutua (nosse nefas)
Post epulas inoperta vident,
Lubricus error et erubuit :
Tegmina suta parant foliis,
Dedecus ut pudor occuleret.
B Conscia culpa Deum pavitans
Sede pia procul exigitur,
Innuba femina quæ fuerat,

GLOSSÆ VETERES.

88. Occidua, *vespere*, I.

90. Harmonia, *modulatio suavissimum carmen vel organum : harmono Græce cano, inde harmonia, cantus cum laudibus*, I. *Hoc, quod vivo, et quod loqui possum, sit laus Dei*, Vat. A.

91. Halitus, *spiritus*, I.

93. Incita, *commota*. — Resonam, *sonoram*, I.

95. Esto, *sit*, I.

96. Manus, *divinitas*, I.

97. Composuit, *creavit*, I.

98. Effigiem *similitudinem*, I. — Meditata, *sic et Virgil. de Junone : Inachiæ pestem meditata juvencæ*, Vat. A.

99. Rata, *perfecta*, I.

101. Per amœna, *in paradiso*. — Vireta, *virentia*. *Ubicunque duo adjectiva ponuntur, unum pro fixo* C *accipiendum est, sic hic amœna per vireta, i. e. per amœnitatem virentem* Vat. A.

103. Redolet, *sc. flores*, I.

104. Multicolora, *varia*, I. — Latex, *fons*, I.

105. Quadrifluo, *quia quatuor sunt flumina paradisi*, I.

106. Ait, *Deus*, I.

107. Dedo, *sponte trado*, I.

109. Stipite, *arbore*, I.

110. Nemore, *paradisi*, I.

111. Hic, *tunc*. — Perfidus, *perdens fidem*, I. — Indocile, *valde docile ; in enim præpositio aliquando auget, ut impulsus, intonsus*, Vat. A.

112. Illicit, *decipit*, I.

114. Vetitis, *pomis*, I.

119. Parant, *præparant*, I.

122. Exigitur, *expellitur*, I.

123. Innuba, *virgo prius in paradiso*, Vat. T.

COMMENTARIUS.

90. Vat. A glossa pertinet ad explicandam stropham sequentem. Weitzius legit *canit* pro *canet* cum Widm., Hails., Gold. ; sed *canet* nostri omnes, Ald., Gis., Put., Oxon., Heins., Pal.

93. *Resonat*, male Aldus.

96. Pro *sancte*, quod optimi et plerique habent, legunt *sancta manus*, minus bene, Prag., Rat., Weitz., Gis. 1 ed., Vatt. I, O.

97. Pro *luto* posuit poeta *Cespitem madidum*. Festus : *Cespes est terra in modum lateris cæsa*, cum herba, sive fructus recisus et truncatus est. Apud Isidorum lib. xvi, cap. 6, Orig. : *Cespites sunt frutices*. Vide Psych. vers. 904, *Num viscera limo Effigiata premunt animam*, etc.

100. In margine Vat. A, *Ore animam dedit ex proprio*, quem versum Put. et Vat. O habent in textu ipso, et concinniorem vulgato Heinsius dicit. Fortasse diversa est lectio ejusdem auctoris ex duplici editione operum nata. Alludit ad Gen. cap. II, 7. D Reliqua quæ hic narrat eodem loco legere poteris.

101. Vat. A pro *tunc* habet *hunc*, minus bene, et *directa* male pro *vireta*, quod est supra. Glossæ ejusdem et Isonis non placent. *Viretum* est nomen fixum, seu substantivum, non adjectivum. Virgilius lib. VI, *Devenere locos lætos, et amœna vireta*. Paradisum simili modo describit poeta hymn. 5 vers. 113, et Hamart. vers. 856.

107. Ad oram Vat. A, *nisibus* pro *usibus*, quod omnino retinendum.

110. Rat., *medice* pro *medio*, sed abrasum est *c*, et recte : nam Gen. cap. II, 9 : *Lignum etiam vitæ in medio paradisi lignumque scientiæ boni et mali*.

111. Nebrissa *indocile* accipit aut pro indocto, et rudi, aut pro indocili bonarum artium, quæ in femina non reperiuntur, teste Aristotele. Ego intelligo Evæ ingenium indocile Dei præcepto non vescendi pomo vetito, quo Adam et Eva obstricti erant. Nam præceptum *Ne comedas* ponitur in singulari per enallagen pro *Ne comedatis*, uti Septuaginta habent. Nonnulli docent Evam ante hoc præceptum fuisse conditam, quamvis ejus formatio postea referatur.

112. Pro *illicit* habet *allicit* Prag.

116. Aldus ita interpungit : *Corpora mutua nosse nefas. Post epulas inoperta vident Lubricus error et erubuit*. Melius Rat., ubi legitur *videt* pro *vident* : *Post epulas inoperta videt Lubricus error, et erubuit*.

122. Aldus male, *sede propria*.

123. Recte Nebr. explicat, *innubam* dici Evam, quia nubere est minori conditione se conjugi suo dare, et nondum illi dictum fuerat, *Sub potestate viri eris, et ipse dominabitur tibi*. Vide an prosit etiam propria significatio *nubendi* ; nam *nubere* est velare, operire, et *nubere* aut *nubi* est proprium feminarum, quæ caput et genas, matrimonio copulandæ, operiebant, ut pudorem flameo occulerent. Lucanus lib. II : *Non timidum nuptæ leviter tectura pudorem Lutea demissos velarunt flamea vultus*. Alii *flammeum* scribunt. Eva igitur, quamvis uxor Adamo a Deo data, eo sensu nupta non erat, neque flameo ad pudorem occultandum indigebat. In sacris Litteris hic ritus innuitur Gen. cap. XXIV, 65, ubi Rebecca, conspecto Isaac, *tollens cito pallium, operuit se ... Qui introduxit eam in tabernaculum Saræ matris suæ, et accepit eam uxorem*. Obnubere, seu velare caput in feminis subjectionis est signum ex I ad Corinth. cap. XI, 5 et seqq. : *Omnis autem mulier orans aut prophetans, non*

267 Conjugis excipit imperium,
Fœdera tristia jussa pati.
Auctor et ipse doli coluber
Plectitur improbus, ut mulier
Colla trilinguia calce terat:
Sic Coluber muliebre solum
Suscipit, atque virum mulier.
His ducibus vitiosa dehinc
268 Posteritas ruit in facinus,
Dumque rudes imitatur avos,
Fasque nefasque simul glomerans,
Impia crimina morte luit.
Ecce venit nova progenies,
Æthere proditus alter homo,
Non luteus, velut ille prior,
Sed Deus ipse gerens hominem,
Corporeisque carens vitiis.
Fit caro vivida sermo Patris,
Numine quem rutilan e gravis
Non thalamo, neque jure tori,
Nec genialibus illecebris
Intemerata puella parit.
269 Hoc odium vetus illud erat,
Hoc erat aspidis, atque hominis
Digladiabile discidium,
Quod modo cernua femineis
Vipera proteritur pedibus.
Edere namque Deum merita

GLOSSÆ VETERES.

128. Calce, *calcaneo*, I.

129. Muliebre solum, *plantam vertetur*, I. *Solum dici potest, quidquid aliquid sustinet, sic terra solum est hominum et animalium, aer avium, mare piscium, solum, i. e. plantam*, Vat. A.

130. Suscipit, *sc. super se, timet*, I. *Timet*, Vat. A. *Timeam*. Prag.

131. His ducibus, *colubro et muliere*, I.

133. Rudes, *novos*, Vat. T. — Imitatur, *Evam videlicet et Adam*, I.

137. Proditus, *manifestus*, I.

139. Hominem, *substantiam veram hominis*, I.

141. Vivida, *vivens*, Iso.

142. Quem, *sermonem*, Iso.

144. Genialibus, *voluptuosis*, I.

148. Digladiabile, *plenum gladiis, periculosum, divisibile; digladiare, i. e. pugnare*, I.

149. Cernua, *curva, quasi cernens terram*, I.

151. Merita, *digna*, I.

COMMENTARIUS.

velato capite, deturpat caput suum ... Vir quidem non debet velare caput suum, quoniam imago, et gloria Dei est, mulier autem gloria viri est. Non enim vir ex muliere, sed mulier ex viro. Hac ratione vir uxori nubere non recte dicitur, nisi cum irridetur. *Uxori nubere nolo meæ*, aiebat Martialis.

28, 129. *Solum* pro pede, seu ima pedis parte frequens est. Hymn. S. Agnetis vers. 116: *Nunc virginali perdomitus solo* de dracone; et Lucretius, *per agro loca nullius ante Trita solo*. Cicero Tuscul. pag. 245 in epist. Anacharsis ad Hannonem: *Mihi amictus est Scythicum tegmen, calceamentum solorum callum, cubile terra.* A solo pedis *solea* dicta, et Hispanicum *suela*, aliaque similia aliarum gentium. Potest etiam dubitari an huc pertineat quod Latini aiunt, *vertere solum, soli vertendi causa*; dicitur enim, *quo me vertam, quo se vertes, quo se vertent*, et proprie pedes alio se vertunt, non terra, cum ab ea quis recedit. Cicero tamen aliter intelligit pro Cor. pag. 69: *Qui civitatis alicujus solum civitatis mutatione vertissent*: apud quem vertere solum et mutare solum idem est. His versibus et sequentibus insigniter comprobari lectionem Vulgatæ, *Ipsa conteret caput tuum*, et B. Virginis conceptionem sine labe peccati originalis, quod ex SS. Patrum sententia in serpente est indicatum, demonstravi cap. 19 proleg. Et quoniam in Hispano poeta hæc interpretatio inter veteres maxime elucet, testimonium recentissimum pro eadem sententia ex Hispania petitum indicabo in *Oratione regii theologorum cœtus pro tuendo immaculatæ virginis Mariæ Conceptionis mysterio ad Carolum III super hodierno hujus S. mysterii cultu, piaque de illo sententia ad ulteriorem certitudinis gradum merito provehendam*; quæ edita est Matriti an. 1778, regi catholico Carolo III ab archiepiscopo Toletano Francisco Antonio Lorenzana consecrata.

130. In Prag. fuerat prius *suspiciatque*, et supra glossa, *timeat*. Widm., *suspiciatque*; Gold., *Suspiciat, atque*.

131. Adde glossæ Adamum, quem Eva *mandere coegerat ex vetitis*. Prudentius, dum *his ducibus* ruere posteritatem in facinus, et rudes avos imitari affirmat, non sentit cum Pelagianis, quorum hæresim exponit S. Prosper carmine de Ingratis vers. 20 et seqq. Peccatum originale claris verbis Prudentius explicuit Apotheos. vers. 911 et seqq. Et observa, Laurentium Bertium lib. xiii de Theolog. disc., cap. 2, probare originale peccatum ad fidei pertinere fundamenta, ex Prudentii versibus Apoth. 909 et seqq., *Hæc prima est natura animæ.*

133. Simili phrasi Statius lib. iii, silv. 3, *rudes populos, atque aurea regna colebas.* Sæpe Prudentius *rudem* pro novo et recenti accipit.

136. Ex Virgilii ecloga 4, *Jam nova progenies cœlo demittitur alto.*

137. Christus dicitur *secundus homo* et *novus homo*, uti Adam *primus* et *vetus homo*. S. Paul. I ad Cor. cap. xv: *Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cœlo cœlestis.*

138. Editi omnes et plerique mss., *prius*. Rat., *primus* pro *prius* contra metrum. Melius *prior*, ut respondeat Apostoli verbis, *Primus homo de terra terrenus*. Urb. ita *prior*, quem solum sequi juvat.

142. *Quem* legit Rat. Weitz., Thuan. a secunda manu, Gis., Iso. *Quam* habet Heins. cum suis optimis, Ald., Vat. A, Prag. Vaticanis plerisque, et aliis: scilicet *quam carnem*. Magis placet *quem sermonem*.

144. Genialis sæpe conjugalibus rebus tribuitur, ut *lectus genialis, torus genialis* apud Horatium, Virgilium, Martialem et alios. Genius a veteribus habebatur Deus, qui hominem genitum suscipit ac tuetur. Geniales vero deos dixerunt aquam, terram, ignem, aerem. Ea enim sunt semina rerum.

148. Plerique scribunt *discidium*. Gis. *dissidium*, non male. Sed præstat retinere *discidium*, non a *dis* et *cædo*, quod Beemanus putat, nam tunc i secundum esset longum, sed a *discindo* in præterito *discidi*, sicut *exscidium* ab *exscindo*. Gifanius Ind. Lucret., verbo *Discidium*, ait *dissidium* esse animi, *discidium* corporis, et hanc vocem *discidium* apud omnes bonos scriptores depravatam esse. Catullum, Plautum, Tibullum, Terentium, Ciceronem minimum septies, in Pand. Florent., et apud Tacitum mansisse integram. Plura auctorum loca ipse restituit.

151. B. Virginem meruisse Deum edere multi SS. Patres affirmant, ut Augustinus, Ambrosius, Hieronymus, pluresque alii. Hinc theologi quærunt an B. Virgo meruerit merito proprie dicto esse mater Dei, vel, ut loquuntur ipsi, *maternitatem Dei*. Et probabili satis ratione multi affirmant, quia eisdem verbis

Omnia virgo venena domat :
Tractibus anguis inexplicitis
Virus inerme piger revomit,
Gramine concolor in viridi.
Quæ feritas modo non trepidat,
Territa de grege candidu'o?
270 Impavidas lupus inter oves
Tristis obambulat, et rabidum
Sanguinis immemor os cohibet.
Agnus enim vice mirifica
Ecce leonibus imp·ritat,
271 Exagitansque truces aqu las
Per vaga nubila, perque notos
Sidere lapsa columba fugat.

GLOSSÆ VETERES.

153. Inexplicitis, *innumerabilibus*, I.
154. Inerme, *nocuum*, Vat. A.
156. Non, *nonne*, I.
162. Leonibus, *leonem vocat diabolum ob ferocitatem*, Iso.
163. Exagitans, *persequens*, I. — Aquilas, *aerias potestates*, Vat. A.

COMMENTARIUS.

SS. Patres probant, justos bonis operibus vitam æternam mereri, et Mariam Virginem meruisse, ut mater Dei efficeretur. Quæ omnia egregie disputat et illustrat Franciscus Suarez tom. I, in 3 part., quæst. 2, disput. 10, sect. 7 et 8, qui *meritum de congruo* admittit.

153. Poeta graphice depingit serpentem, qualis a pictoribus in mysterio Conceptionis solet effingi, *tractibus inexplicitis*, hoc est, in spiras et nodos coactus et implicitus.

154. Non video unde hæc significatio *nocui* pro *inermi* in glossa Vat. A sit tracta; nisi hic quoque dicas *in* augere, ut ejusdem Vat. A glossa supra aiebat vers. 3. At verus est sensus, *inerme* virus dici, quod attinet ad B. Virginem, quæ viperam cernuam pedibus proterit, et omnia venena domat, scilicet a peccato originali immunis. Hinc *anguis piger*, id est debilis.

155. Anguis dicitur *concolor in gramine viridi*, quia colubris hoc epitheton *viridis* apud Horatium, Virgilium aliosque passim poetas tribuitur.

157. *Gregem candidulum* vocat Christianos ex more sumendi vestes albas, cum baptismo abluerentur, quasi candidati essent vitæ Christianæ, et ad animæ puritatem significandam. Simili phrasi hymno 1 Perist., vers. 67 : *Christus illic candidatis præsidet cohortibus*. Quamvis autem *omnis dies Domini sit*, ut ait Tertullianus de Baptismo cap. 19, *omnis hora, omne tempus habile baptismo; si de solemnitate interest, de gratia nihil refert*, tamen tempus solemne conferendi baptismum erant quinquaginta dies a Pascha ad Pentecosten, ut ex eo loco Tertulliani colligitur : *Diem baptismo solemniorem Pascha præstat, cum et Pascha Domini, in quam tingimur, adimpleta est*. Baptizati per octo dies candido vestitu incedebant. Ab albis baptizatorum vestibus septimanam IN ALBIS appellarunt veteres eam quæ paschalem proxime sequitur. Nunc nomen hæsit *dominicæ in Albis*. In omnibus tamen feriis ejus septimanæ paschalis plura exhibet officium ecclesiasticum ad baptismum pertinentia, ut in hymno sabbati ad vesperas : *Ad regias agni dapes Stolis amicti candidis*. S. Ildefonsus de Cognitione baptismi cap. 140 habet *orationem propter albas tollendas*, et cap. 142 *sermonem dicendum ad infantes in die tertia post Pascha propter albas tollendas*. Fortasse respexit etiam Prudentius ad symbolum Christianorum ju torum, quod erat niveus agnus, aut candida ovis, ad animæ candorem significandum, ex cap. XXV Matth., *Sicut pastor segregat oves ab hædis*. S. Paulinus epist. 12 ad Severum de pictura in abside, vel absida basilicæ (dubitat enim Paulinus, *absidane* an *abside* dici debeat) : *Bis geminæ pecudis discors agnis genus hædi Circumstant solium : lævos avertitur hædos Pastor, et emeritos dextra complectitur agnos*. Antiquissimus quoque est mos exprimendi in sacris calicibus parabolam pastoris ovem humeris suis ad ovile reducentis. Tertullianus, lib. de Pudicitia, cap. 7, quanquam jam in hæresin lapsus, verbis illustribus rem hanc testatur : *Procedant ipsæ picturæ calicum vestrorum, si vel in illis perlucebit interpretatio pecudis illius, utrumne Christiano an ethnico peccatori de restitutione colliniet*. Et cap. 10 : *Cui ille si forte patrocinabitur pastor, quem in calice depingis.... de quo nihil libentius bibas, quam ovem pœnitentiæ secundæ*. Prudentius versu seq., *impavidas oves* Christianos appellat.

158. *Lupus* hoc loco est diabolus. Teolius id refert ad cap. XI Isaiæ vers. 6 : *Habitabit lupus cum agno*, etc. Non assentior.

159. Prag., *rapidum*, minus bene.

160. Ald., *sanguis*, mendose.

161. Cum agnus paschalis in veteri lege typus fuerit Christi, qui etiam a S. Joanne Baptista AGNUS DEI vocatus fuit, agni figura veteres Christiani sæpissime Christum exprimebant. Jacobus Bosius, lib. VI de Cruce triumphante, cap. 12, hujusmodi antiquam imaginem affert agni sub cruce rupi insistentis, qui fontes quinque ad designanda quinque vulnera Christi emittit, unum ex pectore, et singulos ex singulis quatuor pedibus. S. Paulinus, epist. 12 ad Severum : *Stat Christus Agno : vox Patris cœlo tonat : Et per columbam Spiritus sanctus fluit*. Et postea : *Sub cruce sanguinea niveo stat Christus in Agno*. Vide Aringhum lib. VI Rom. Subter., cap. 20, ubi ex consuetudine primorum Christianorum repetit morem Ecclesiæ Romanæ conficiendi agni imagines cereas instar numismatum; quod jam Panvinius docuerat.

165. Spiritus sanctus columbæ specie super Christum baptizatum apparuit Matth. cap. III. Inde pia consuetudo fidelium, apponentium columbas aureas et argenteas *in figuram Spiritus sancti* super lavacra et altaria, de qua concilium Constantinopolitanum anno 536, actione 5. Verum etiam Christiani ipsi hoc symbolo repræsentabantur. Paulinus loc. cit. : *Crucem corona lucido cingit globo, Cui coronæ sunt corona apostoli, Quorum figura est in columbarum choro*. Et pluribus aliis prætermissis : *Nos quoque perficies placitas tibi, Christe, columbas, Si vigeat puris pax tua pectoribus*. Respicit Christi præceptum Matth. cap. X : *Estote simplices, sicut columbæ*. Per columbam unitatem Ecclesiæ significari, de qua dictum est : *Una est columba mea* (Cantic. cap. VI), docet S. Augustinus in hunc locum; idemque tradit in psalm. LIV, columbam pro signo dilectionis poni. Tertullianus adv. Valent. in princ. scribit, *columbam solitam demonstrare Christum*, quod Petrus Lazzeri dissert. de criticæ Regulis in rem nostram interpretatur. De Christo etiam intelligunt aliqui quod ait Tertullianus cap. 3 : *Nostræ columbæ domus simplex, in editis semper, et apertis, et ad lucem*. Sedulius de Christo : *Sola columba redit, quæ totum circuit orbem : Discedant corvi, sola columba redit*. Lauretus in Silva allegoriarum, verbo *Columba*, SS. Patres indicat qui in columba ramum olivæ portante Christi typum agnoverunt, uti etiam iram Christi in ira columbæ, de qua sæpe mentio occurrit in sacris Litteris. Patet igitur Christum etiam recte a Prudentio dici *Columbam*: et fortasse antiqui nonnunquam ea specie Christum expresserunt : ut cum S. Basilius eucharistiam co-

A

Tu mihi, Christe, columba potens,
Sanguine pasta cui cedit avis :
Tu niveus per ovile tuum
Agnus hiare lupum prohibes,
272 Sub juga tigridis ora premens.
Da, locuples Deus, hoc famulis
Rite precantibus, ut tenui
Membra cibo recreata levent,
Neu piger immodicis dapibus
Viscera tenta gravet stomachus.
Haustus amarus abesto procul,
Ne libeat tetigisse manu
Exitiale quid, aut vetitum :
Gustus et ipse modum teneat,
Sospitet ut jecur incolume.
Sit satis anguibus horrificis,
Liba quod impia corporibus,
Ah! miseram peperere necem.
273 Sufficiat semel ob facinus
Plasma Dei potuisse mori.
Oris opus, vigor igneolus
Non moritur; quia flante Deo
Compositus, superoque fluens
De solio Patris artificis.
Vim liquidæ rationis habet.
Viscera mortua quin etiam
Post obitum reparare datur,
Eque suis iterum tumulis
Prisca renascitur effigies,
Pulvereo coeunte situ.
Credo equidem, neque vana fides,
Corpora vivere more animæ :

B

Nam modo corporeum memini
De Phlegethonte gradu facili

GLOSSÆ VETERES.

167. Avis, *aquila*, Vat. A.
170. Sub juga, *tua*, I.
171. Locuples, *locorum plene*, I.
172. Tenui, *modico*, I.
174. Neu, *pro ne, et est verbum apocopum*, I.
176. Haustus, *potio*. — Abesto, *absit*, I.
179. Modum. *mensuram*, Iso.
180. Sospitet. *sanet*.
183. [illegible]
186. [illegible] — Vigor, *anima*, Vat. A. — Igneolus, *anima*, I.
195. Situ, *positione*, I.
197. More animæ, *spiritalia fore*, Vat. A.
199. Phlegethonte, *inferno; phlga Græce, ionis Latine, hinc Phlegethon igneus*, Iso.

COMMENTARIUS.

lumbæ aureæ inclusit et super altare suspendit, aut alii columbas, crucibus insidentes, vel eas supervolantes, appingebant. Sed longe probabilius est etiam tunc Spiritum sanctum designari. Etiam Tertulliani loca columbam figuram Spiritus sancti clare innuunt. Clemens Alexandrinus inter symbola quæ Christianos in annulorum palis sculpere deceret, columbam recenset : *Sint autem nobis signacula columba, vel piscis, vel navis, quæ cursu celeri a vento fertur, vel lyra musica, qua usus est Polycrates, vel anchora nautica, quam insculpebat Seleucus.* Quos sensus mysticos ea symbola insinuent, ibidem explicat Rosweydus, scilicet

C

baptismum, Petrum apostolum piscatorem hominum, lyram Davidis, Ecclesiam, etc.

167. Giselino, Chamillardo, aliisque vehementer displicet *cui* monosyllabum breve; et Giselinus putat, Prudentium versum hunc cum paucis aliis emendaturum fuisse. Vide proleg. num. 212. Nihil opus est correctione.

171. Etymologiam *locupletis*, quam explicat glossa, docuit Isodorus lib. x Etym. ex Tullio lib. ii de Republica; et olim quidem agri *loci* dicebantur.

175. *Tenta* habent Vat. A, major pars Vatt. codd., Heinsius cum Put., Torrentianis duobus et aliis, Gis., Egm., Fabi., Pal. Alii legunt *tensa*, ut Widmi, in quo supra *densa*, Bong. supra, Prag.; Sich. Alii *tanta*, ut Ald., Gis. in 1 edit. Alii *densa*, ut Hails., Bong., Rat. Magis placet *tenta*. Horatius *ubera tenta*. Hanc lectionem approbat Beemanus cap. 6 Manuduct. ad ling. Lat. ex suo ms., qui ait alios legere *viscera tota*.

176. *Amarus* potus est, quia, si nimius sit, in tristitiam vertitur.

D

177. *Ne* pro *nec*, Vat. A, Put., Oxon. Heins. Recte etiam *nec*, quod alii tenent.

178. Ex hoc loco colligi posse videtur Teolio, præceptum abstinendi a carnibus Prudentii ætate jam obtinuisse saltem in Hispania. Verum Prudentius neque explicat quinam sint illi cibi vetiti, neque diem ullum designat. Cæterum consuetudo jejunandi sabbato in Hispania, Romæ, et aliis in Ecclesiis ex vetustioribus monumentis constat, nempe ex concilio Eliberitano, ac plurium SS. Patrum testimoniis. Origo vero jejuniorum, aut semijejuniorum feria 4 et 6 longe antiquior et illustrior est, atque adeo ab ipsis apostolis repetenda.

180. Jejunium prodesse (ac similiter modum in victu) animabus corporibusque medendis, vox communis est omnium, et canit Ecclesia.

182. Nebrissa interpretatur *liba*, quæ ante Christi natalem dæmonibus deferebantur. Chamillardus ait, Prudentium pro quocunque fructu *liba* accepisse. De solo paradisi pomo vetito, sive alius is fuerit fructus, *liba impia* ego intelligo, quæ ita dicuntur ex propria significatione verbi *libo*, quæ est delibare, decerpere, degustare apud Lucretium, Virgilium, Varronem et alios. Tota stropha hæc ad pœnam mortis, peccato originali inflictam, spectat.

184. Ald., *hoc facinus*, mendose.

185. *Plasmare* pro *fingere, creare*; *plasma* pro creatura, *plasmator* pro *creatore*, voces sunt scriptorum Christianorum propriæ, Tertulliani, Hieronymi, Alcimi Aviti et aliorum.

186. Virgilius lib. vi Æn., *Igneus est ollis vigor, et cœlestis origo.* Prudentius sæpe Deum *ignem* et *igneum* appellat.

193. *Eque* habent plerique. Gis. in ed. 2 *Deque*, neque Heinsius aliquid contra notat. Vat. A, *Etque*.

195. Nebrissa explicat *pulvereo situ*, *pulvere squalido*. Quid sit *situs* vide hymn. 1, vers. 43. Glossa non placet.

196. Rat., *quidem* pro *equidem*. Virgilius iv Æn., vers. 12, *Credo equidem, nec vana fides, genus esse deorum.* Iterum vi, vers. 859, *Credo equidem.*

197. Prudentius non vult corpora fore *spiritualia* (quod ait glossa), sed esse æternum victura post resurrectionem, argumento ex Salvatoris resurrectione petito, quod in hymno Exsequiarum repetit.

199. Ait Prudentius *gradu facili*, quia Virgilius lib. vi dixerat, *facilis descensus Averni . . . . Sed revocare gradum, superasque evadere ad auras, Hoc opus, hic labor est.* Clericus Chamillardum arguit in Vita Prudentii, quod ex usitata nunc loquendi ratione interpretatus fuerit, Christum *ex limbis* rediisse. Idem Clericus colligit, Prudentii opinionem esse, Christum ad locum inferorum, ubi torquentur damnati, descendisse. Vide proleg. num. 181.

Ad superos remeasse Deum.
274 Spes eadem mea membra manet,
Quæ redolentia funereo
Jussa quiescere sarcophago,
Dux parili redivivus humo
Ignea Christus ad astra vocat.

IV. HYMNUS POST CIBUM.

Pastis visceribus, ciboque sumpto,
Quem lex corporis imbecilla poscit,
Laudem lingua Deo Patri rependat:
Patri, qui cherubim, sedile sacrum
275 Necnon et seraphim suum, supremo
Subnixus solio, tenet, regitque.
Hic est, quem Sabaoth Deum vocamus,
Expers principii, carensque fine,
Rerum conditor, et repertor orbis.
Fons vitæ liquida fluens ab arce,
Infusor fidei, sator pudoris,
276 Mortis perdomitor, salutis auctor.
Omnes quod sumus, aut vigemus, inde est
Regnat Spiritus ille sempiternus,
A Christo simul et Parente missus.
Intrat pectora candidus pudica,

GLOSSÆ VETERES.

201. Manet, *exspectat*, I.
203. Sarcophago, *nam sarx caro*, phago *manduco*, *est similis, quia fuit homo*, Iso.
2. Imbecilla, *infirma*, I.
4. Patri, qui cherubim: *hinc reprehenditur* (*Prudentius*) *quod dixerit, Deum sedere super cherubim et seraphim, ut enim beatus Hieronymus dicit, super cherub m tantum sedet; sed sciendum, quia vir iste sæcularis erat, nec adeo in divinis mysteriis eruditus*, Vat. A. — Cherubim, *scil. super*, I.
5. Supremo, *excelso*, I.
6. Subnixus, *suffultus*, I.
12. Perdomitor, *moriendo in cruce*, Iso.
13. Inde, *de Christo*, I.
15. Parente, *Christi*, I.
16. Candidus, *Spiritus sanctus*, I.

COMMENTARIUS.

202. Indicatur mos ungendi corpora defunctorum. Vide prol. num. 156 et seqq.

203. Glossæ postrema verba, nescio quid sibi velint, nisi referenda sint, ut puto, ad vers. seq. *parili*. Sepulcrum dicitur *sarcophagus*, quasi carnes voret. Vide quæ ex Plinio habet Isidorus, lib. XVI, cap. 4. Orig., ubi ait, sarcophagum esse lapidem ex quo fiebant sepulcra, quod corpora defunctorum absumeret. Alia significatione sarcophagus est sandapila, vel feretrum; quod alii aiunt, mihi non liquet.

204. Ald. et Gis. in textu 1 edit. cum Urb. et Vat. P legunt *Dux parilis redivivus homo*. Sic etiam Nebr. In Put., *Dux parili redivivus homo*; in Oxon., *Dux parilis redivivus humo*. Reliqui, *Dux parili redivivus humo*, etiam Egm. pro diversa scriptura.

Post cibum. Aldus inscribit: *Ode post cibum*. Janus Parrhasius, *Hymnus divi Prudentii sumpto cibo*. Ut ante cibum preces Deo sunt fundendæ, sic etiam post cibum. Tertullianus Apolog. cap. 39, *Non prius discumbitur, quam oratio ad Deum prægustetur. . . . Oratio convivium dirimit*. S. Basilius epistola ad S. Gregorium Theologum de Vita in solitudine agenda: *Orationes ante cibum digne fiant Dei donis, quæque nunc dat, et quæ in posterum reposuit. Orationes post cibum gratiarum actionem datorum habentes, et flagitationem promissorum*.

1. Parrh., *pastis corporibus*.

4. Parrh., *cubile sacrum*. Nebrissa ait, cherubim et seraphim esse vel in accusativo plurali (nam cherub et seraph est singularis), ut intelligatur cherubim et seraphim esse sedile, cui Deus innititur, vel in genitivo plurali, quia sedile Dei ex cherubim et seraphim constat. S. Hieronymus comment. in Isaiam cap. VI. *errare*, ait, *qui solent in precibus dicere: Qui sedes super cherubim et seraphim, quod Scriptura non docuit*. Et in epist. ad S. Damasum de seraphim, etc., vocat *pium errorem* eorum qui in orationibus et oblationibus suis id audent dicere (vide glossam). Ex quo liquet, jam tempore S. Hieronymi preces aliquas fuisse, quibus id assereretur. Ac sane si id dicatur tanquam disertis verbis a sacris litteris expressum, recte ait S. Hieronymus, errorem esse. Nam psalmo LXXIX, 1, solum dicitur: *Qui sedes super cherubim, manifestare*. Prudentius vero solum affirmat Deum supremo subnixum solio tenere ac regere cherubim et seraphim, *sedile suum*. Quod verum est, dummodo utrique ad Dei sedem ornandum pertineant, eidemque assistant. Jam Isaias cap. cit. vers. 1 et 2 sic habet: *Vidi Dominum sedentem super solium excelsum et elevatum: et ea quæ sub ipso erant replebant templum. Seraphim stabant super illud, sex alæ uni, et sex alæ alteri: duabus velabant faciem ejus, et duabus velabant pedes ejus, et duabus volabant*. Septuaginta vertunt: *Erant circa illum*, quod recte cohærere advertunt interpretes. Cornelius a Lapide plane ita exponit: *Juxta vel circa solium, puta super pedem aut pavimentum solii: decebat enim, eos esse humiliori gradu, quam erat ipsa sedes, et solium Dei. Hi seraphim stipant solium instar cherubim stipantium propitiatorium* Exodi cap. XXV. Ne plura; ut poetam ab inepta glossa vindicemus, satis hæc, superque.

7. In Rat., *Deum Sabaoth* pro *Sabaoth Deum*, male. Hinc collige poetam respexisse ad locum Isaiæ cap. VI, ubi seraphim clamabant: *Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus exercituum*. Hæc autem Hebraica nomina scribimus, uti in Vulgata editione invenimus. quanquam nos minime fugiat, quid contra a multis dici soleat. Sic etiam Prudentium longa defensione tueri nolumus, quod in his nominibus quantitatem syllabarum, ab Hebraicæ linguæ peritis præscriptam, interdum contempserit; de quo in proleg. diximus.

9. *Deus repertor orbis*, uti a Virgilio *hominum rerumque repertor*, et a Juvenco lib. IV, *vitæ lucisque repertor*. Vide infra hymn. 5, vers. 1: *Inventor luminis*. Contra apud Paulinum in obitum Celsi diabolus: *per Christum perditor ipse perit*.

10. Deus *fons vitæ* passim in sacris Litteris et SS. Patribus, et sæpe apud Prudentium. Sic *fons animarum*, *fons boni*, *fons bonorum omnium*, et similia.

13. Weitzius cum solo Hailsb. contra Vulg. et reliquos voluit legere *Omne*. Cur, cum repugnet legibus phalecii, quas videmus observare Prudentium? E Vaticanis solus unus *omne* apud Teol., e vetustioribus Heinsii solus Altinius *omne*, e nostris nullus. Gisel., Gold. et Weitz. habent *ac vigemus*. Aldus, nostri, Wid. supra, et Heins. cum Put., *aut vigemus*.

16. Vocatur *Spiritus candidus*, vel quia columbæ specie apparuit et repræsentatur, vel ob candorem quem animæ infundit. Processio Spiritus sancti a Patre, et a Filio his versibus non obscure innuitur, et quidem *missionis* verbo quo sacra Scriptura utitur. Chamiliardus affirmat, in concilio Toletano jussu Leonis additam symbolo fidei particulam *Filioque*, cum in symbolo Nicæno tantum dicatur, *Qui ex Patre procedit*. Intelligit Leonem I, et concilium sive Toletanum, sive Hispaniense anno 447. Cl. Henricus Florez tomo VI Hisp. sacr., dissert. 1, late disserit de concilio Toletano I anno 400, et regula fidei ejus actis inserta, ubi invenitur particula *Filioque*. Probare

Quæ templi vice consecrata rident,
Postquam combiberint Deum medullis.
Sed si quid vitii, dolive nasci
Inter viscera jam dicata sensit,
Ceu spurcum refugit celer sacellum.
277 Tetrum flagrat enim vapore crasso
Horror conscius æstuante culpa,
Offensumque bonum niger repellit.
Nec solus pudor, innocensve votum
Templum constituunt perenne Christo
In cordis medii sinu ac recessu.
Sed ne crapula ferveat, cavendum est,
Quæ sedem fidei cibis refertam
Usque ad congeriem coarctet intus.
Parcis victibus expedita corda
Infusum melius Deum receptant,
Hic pastus animæ est, saporque verus.
Sed nos tu gemino foveas paratu,
Artus, atque animas utroque pastu
Confirmas, Pater, ac vigore comples.
Sic olim tua præcluens potestas
278 Inter raucisonos situm leones
Illapsis dapibus virum refovit.
Illum fusile numen exsecrantem,
Et curvare caput sub expolita
Æris materia nefas putantem,
Plebs diræ Babylonis, ac tyrannus
Morti subdiderant, feris dicarant,
Sævis protinus haustibus vorandum.
O semper pietas, fidesque tuta!
Lambunt indomiti virum leones,
Intactumque Dei, tremunt alumnum,
Astant cominus, et jubas reponunt:
Mansuescit rabies, fameque blanda
Prædam rictibus ambit incruentis.

GLOSSÆ VETERES.

17. Quæ, *quia de illis scriptum est : Vos estis templum Dei vivi*, I. — Rident, *gaudent*, I.
18. Medullis, *præcordiis*, Iso.
20. Dicata, *scilicet sibi*, I.
21. Spurcum, *spurcus, a, um; inde spurcitia.* — Sacellum, *ut doctrix*, I.
22. Tetrum, *pro tetre, nomen pro adverbio*, I.
24. Repellit, *a se*, I.
25. Innocens, *a pueritia*, I.
27. Sinu ac recessu, *introitu et exitu*, I.
28. Crapula, *apostoma, i. e. indigestio*, I.
31. Expedita, *libera vel parata*, I.
37. Præcluens, *clara, excellens*, κλέω *Græce glorior; et cluo excello, et splendeo, et glorior*, I. *Præpotens, nobilis*. Vat. A.
38. Raucisonos, *dure, et terribiliter sonantes*, I.
39. Virum, *Danielem*, I.
44. Feris, *leonibus*, Iso.
49. Cominus, *juxta*. — Reponunt, *mites effecti*, I.
51. Rictibus, RINGO, *es aperio, hinc rictus nimia oris apertio*, Vat. A. — Ambit, *circumit*, Iso. *Circumdat, amplectitur, desiderat*, Vat. A.

COMMENTARIUS.

contendit, præcessisse aliud concilium Toleti anno 396, collectorem actorum concilii Toletani, anno 400 celebrati, floruisse sæculo v exeunte, regulam fidei in hoc concilio fuisse factam, neque additionem *Filioque* esse suppositiliam, cum omnes codices mss. librique impressi ita habeant, et in eo concilio actum fuerit adversus Priscillianistas, circa Spiritum sanctum errantes. Quæ confirmari possent ex his poetæ Hispani carminibus, quibus processio Spiritus sancti exprimitur, quasi regulam fidei, ejusque particulam *Qui ex Patre, Filioque procedit* præ oculis habuerit. Nihilominus censeo, rem non liquere, et mentionem Leonis papæ, quæ in titulo regulæ fidei occurrit, aperte indicare, eam longe posteriorem esse concilio Toletano anni 400, vel certe collectorem actorum ignorasse, ad quodnam tempus esset referenda.

17. Parrh., *hæc templi*. Præclare describit Prudentius, quale templum Deo in intimo corde sit constituendum.

20. Weitz., Gold. et Wid. supra Parrh., *intra* pro *inter*. Prag. et Rat., pariter *intra*. Ald., Gis., Heins., Vat. A, *inter*.

21. Nescio quid sit in glossa *doctrix* post *sacellum*.

22. Ald., Prag. a secunda manu, et Bolrerius alter, *fragrat* pro *flagrat*. Olim promiscue nonnulli scribebant *fragro* et *flagro*, quod in codd. mss. passim notatur.

23. *Conscius* interdum stimulos conscientiæ denotat, ut apud S. Paulum I Cor. IV, 4 : *Nihil mihi conscius sum;* et apud Horatium : *Hic murus aheneus esto Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa*, ut alios prætercam.

25. Ald., Gis., Vat. I, Weitz., Prag., Parrh., *innocensque*. Vat. A, Alex. et pene omnes Vatt., item vetustiores Heinsii, *innocensve*.

27. *Recessus* non est exitus, neque *sinus* introitus, ut habet glossa. Cicero pro Marcello : *Cum in animis hominum tantæ latebræ sint, tanti recessus*. Hoc sensu *cordis sinus et recessus*.

28. Proprie *crapula* est dolor capitis ex nimio haustu, origine Græca.

32. Ald., *eum pro Deum*, non male.

33. Dubitat Chamillardus an hic pastus et sapor intelligendus sit de SS. eucharistia, an de divina providentia. Simplicius dicit Spiritum sanctum, sive Deum, in corde receptum, significari.

34. Egm. apud Weitz., *fove* pro *fot* ms. Quidam Vat. apud Teol., *foves*.

35. Parrh., *animos*.

36. V. A, *confirmans* pro *confirmas*. In Prag., *atque* pro *ac* a manu secunda, perperam.

37. Parrh., *prænitens* pro *præcluens*. Verbo *cluo* non solum antiquiores Latini usi sunt, Ennius, Plautus, Lucretius, verum etiam Cicero. Lucretius *cluo, es*, adhibet, Prudentius *cluo, is*, ut aliis in locis potes observare. Est enim ex his verbis, quæ ad secundam et tertiam conjugationem æque pertinent. A *cluo* est *inclytus*, vel *inclitus*, vel *inclutus*.

38. Hæc historia narratur cap. XIV Danielis : qua providentia et misericordia divina erga justos declaratur.

43. Parrhasius, *et tyrannus*.

44. Parrhasius, *dicarunt*.

48. Sic in Dittochæo tetrasticho 9, *Tutus agit vir justus iter vel per mare magnum*. Ubi plus periculi est, ibi plus auxilii justis a Deo conferri, constans est sententia.

50. Gis. reposuit *fames* pro *fame*. Neque displicet hæc lectio; sed optimi mss. et editi legunt *fame*, quod, cum non abhorreat, retinendum est. In Vat. O mendum est *fama*. Nebrissæ falso imputatur in edit. Coloniens. anni 1701, quod agnoverit alios habere *famesque blanda*.

51. Hails., Gold., Bong., et a secunda manu Wid., Ald., *lambit* pro *ambit*. In Rat. videtur fuisse *lambit*; sed abraso primo charactere factum *ambit*. Hoc verum est : nunquam enim Prudentius literam s elisit, prout opus erat, ut cum *rictibus lambit* versu

Sed cum tenderet ad superna palmas,
279 Expertumque sibi Deum rogaret,
Clausus jugiter, indigensque victu :
Jussus nuntius advolare terris,
Qui pastum famulo daret probato,
Raptim desilit obsequente mundo.
Cernit forte procul dapes inemptas,
Quas messoribus Habacuc propheta
Agresti bonus exhibebat arte.
Hujus cæsarie manu prehensa,
Plenis, sicut erat, gravem canistris
Suspensum rapit, et vehit per auras.
Tum raptus simul ipse, prandiumque
Sensim labitur in lacum leonum,
Et, quas tunc epulas gerebat, offert.

A

Sumas lætus, ait, libensque carpas,
Quæ summus Pater, angelusque Christi
280 Mittunt liba tibi sub hoc periclo.
His sumptis, Danielus excitavit
In cœlum faciem, ciboque fortis
Amen reddidit, halleluia dixit.
Sic nos muneribus tuis refecti,
Largitor Deus omnium bonorum,
Grates reddimus, et sacramus hymnos.
Tu nos, tristifico velut tyranno,
Mundi scilicet impotentis actu
Conclusos, regis, et feram repellis;
281 Quæ circumfremit, ac vorare tentat,
Insanos acuens furore dentes,
Cur te, summe Deus, precemur unum.

GLOSSÆ VETERES.

53. Expertum, *notum*, *quem probatum habebat*, I.
57. Mundo, *aere*, I. *Aere vel nube*, Rat.
58. Inemptas, *viles* ; *res enim vilis quæ abundat*, *non emitur*, Vat. A.
60. Agresti, *rustica*, I.
61. Prehensa, *comprehensa*, I.
65. Sensim, *lenter*, Iso.

B

67. Sumas, *pro sume*.—Carpas, *pro carpe*, Iso.
69. Liba, *prandia*.—Hoc periclo, *leonum*. I.
70. Excitavit, *elevavit*, I.
75. Hymnos, *laudes*, I.
77. Impotentis, *valde potentis*, *furoris*, Vat. A.
78. Feram, *diabolum*, I.

COMMENTARIUS.

recte procederet. Gallandius edidit *lambit*, et subnotavit : *Sic Aldus cum aliis. Chamillardus.* AMBIT *typothetæ vitio*, *ut videtur*. Abhorrent poeticæ aures.

52. Ratio orandi Deum extensis manibus; de qua ad hymnum S. Fructuosi.

54. Prag., Rat., Weitz., Gis., *victu*. Ald., V. A, Put., Oxon., Egm., Alt., Pal., Heins. et alii, *victus*.

57. Parrh., *dissilit*. S. Isidorus lib. II Etymol., cap. 29 : *Mundus est is qui constat ex cœlo*, *et terra*, *et mari cunctisque sideribus*. Vide ejusdem cap. 1, lib. XIII, et notas Grialis.

58. Parrh., *cernens*. In Vat. A legitur *ineptas* pro *inemptas*. Sed ex ejus glossa corrigitur mendum. Alludit ad Virgilii locum *dapibus mensas onerabat* C *inemptis*, quod pariter de agricola dictum est lib. IV Georg. Horatius quoque de laudibus vitæ rusticæ epod. 2, vers. 48, *Dapes inemptas apparet*.

59. Mirum quantum discrepent codices in voce *Habacuc* exaranda. Alii *Abacuc*, alii *Abbacuc*, alii *Abbacum*, alii *Ambacum*, alii *Ambacuc*. De quo nomine vide indicem secundum Ricciolii, ubi Prudentium adversus Ludovicum Cavallum defendit quod in hoc hymno *a* primum produxerit juxta Syriacam aut Persicam radicem. Quamvis autem Habacuc a Prudentio propheta vocetur, non certo inde colligas, eumdem esse Habacuc, cujus exstat prophetia. Lege hanc quæstionem in præloquiis Jacobi Bonfrerii, sect. 11.

61. Widm., *cujus cæsarie* a prima manu.

62. Hæc phrasis, *sicut erat*, stylum ecclesiasticum videtur redolere : sed ab optimis antiquissimis Latinitatis auctoribus est usurpata.

68. Prudentius in hoc Habacuc sermone Christum D inducit per prolepsin : nondum enim Verbum caro factum fuerat, qui est Christus, ut notavit Nebrissa. Clericus in Vita Prudentii nonnihil cavillatur circa hujusmodi locutiones.

69. Ald., mendose, *libatibus*. Nebrissa mendum transcripsit, et interpretatus est, *gustui tuo*. Sensus et carmen *liba tibi* exposcit.

70. Danielem, cibo sumpto, Deo gratias egisse expressum quidem non est in sacra pagina. At poeta id colligit ex gratiarum actione, quæ præcessit vers. 36 et 37.

71. Parrh., *ciboque functus*.

72. Parrh., *Evieque dixit*, quod vitiosum est. Vox *amen* responsionibus adhiberi solebat in Veteri Testamento, quasi *certe*, *vere*, *hoc erit*, *veritas*, vel *ita fiat*. Deuter. XXVII, 15 : *Et respondebit omnis populus*, *et dicet*, *Amen*. In Ecclesia Christiana statim ab ipso initio hæc consuetudo reddendi *amen* post orationem sacerdotis videtur inducta : nam Apostolus I ad Corinth. cap. XIV, 15 et seq., ait : *Quid ergo est : Orabo spiritu*, *orabo et mente*, *psallam spiritu*, *psallam et mente. Cæterum si benedixeris spiritu*, *qui supplet locum idiotæ*, *quomodo dicet* AMEN, *super tuam benedictionem? quoniam quid dicas*, *nescit*. Justinus martyr in Apol. 2, sive, ut alii volunt, 1 : *Ubi ille* (antistes) *preces et eucharistiam absolvit*, *totus qui adest populus*, *fausta approbatione acclamat dicens* AMEN. S. Paulinus Natali 11 : *Cumque sacris pia turba ferat pastoribus* AMEN, etc. De voce *alleluia* confer Ricciolium in ind. secundo; neque tamen ei assentiaris, quod dicit, imitandum non esse Prudentium, qui *e* in hoc versu corripuit; quod pariter ab Orientio correptum est. S. Justinus quæst. 50 ad Orthod. testatur, Christianos, cum laudes et hymnos canerent, jam tunc uti hac voce *alleluia* et *osanna*, quod olim a pueris factum. Vide S. Hieronymum in epist. ad Marcellam, S. Augustinum in psalm. CVI, et notas Loaysæ ad can. 11 concil. IV Tolet. : *De non decantando in Quadragesima alleluia*.

74. In oratione S. Rosæ virginis Limanæ hic versus includitur mutatis verbis : *Bonorum omnium largitor omnipotens Deus*.

77. Cauchius castigabat *antro Conclusos regis*, acute, sed contra mss. Nebrissa *actum* interpretatur *actiones* mundi scilicet nimium potentis, et sævientis : nam hoc Latine est *impotens*. Heinsius *actum* accipit apt pro vago et incerto rerum humanarum motu, aut pro eo quod agunt homines. Hoc sensu alias usus est Prudentius.

79. Cum lacum leonum descripserit poeta, suo more sacræ litteræ inhærens, diabolum tanquam leonem repræsentat ex epist. I Petri cap. V, 8.

81. Ald., Nebr., Rat., Widm., Gold., *tunc te*. Hails., *nunc te*. Gis., Weitz., *cum te*. Parrh., *nec te*. Vat. A, Prag., Put., Thuan., Torren. duo *cur te*, quod placet Heinsio, quia ita frequenter occurrit apud Ciceronem. Horatius lib. I, ep. 8, *Irascar amicis*, *Cur me funesto properent arcere veterno*. Aldus in emendatis, *summe Deum*.

Vexamur, premimur, malis rotamur; A
Oderunt, lacerant, trahunt, lacessunt;
Juncta est suppliciis fides iniquis.
Nec defit tamen anxiis medela :
Nam languente trucis leonis ira,
Illapsæ superingeruntur escæ.
Quas si quis sitienter hauriendo
Non gustu tenui, sed ore pleno,
Internis velit implicare venis;
Hic sancto satiatus ex propheta,
Justorum capiet cibos virorum,
Qui fructum domino metunt perenni.
282 Nil est dulcius, ac magis saporum,
Nil, quod plus hominem juvare possit,
Quam vatis pia præcinentis orsa.
His sumptis, licet insolens potestas
Pravum judicet, irrogetque mortem,
Impasti licet irruant leones.
Nos semper dominum Patrem fatentes,
In te, Christe Deus, loquemur unum,
Constanterque tuam crucem feremus.

V. HYMNUS DE NOVO LUMINE PASCHALIS SABBATI.

Inventor rutili, dux bone, luminis,
Qui certis vicibus tempora dividis,
283 Merso sole, chaos ingruit horridum :
Lumen redde tuis, Christe, fidelibus.

GLOSSÆ VETERES.

82. Rotamur, *volvimur*, I.
87. Super, *desuper*, I.
95. Juvare, *delectare*, Vat. A.
96. Quam, *prophetiæ et scripta divina*, I. — Orsa, B *dicta*, I, Vat. A.
97. Insolens, *superba*, I.
98. Pravum, *prave*. — Irroget, *inferat*; Vat. A.
3. Chaos, *confusio noctis, profunditas tenebrarum*, I.

COMMENTARIUS.

82. Placet interpunctio Aldi, *premimur malis*, alii *premimur, malis rotamur*. Alex. cum Aldo facit. Sed Vatt. I, O, P cum aliis. Simile est illud apud S. Augustinum cap. 26 Enchiridii : *Jacebat in malis, vel etiam volvebatur, et de malis in mala præcipitabatur totius humani generis massa damnata*. Itaque præfero *malis rotamur*.

84. Nebrissa ita exponit : *fides sit, vel erit adhibita*. Gisel. videtur intellexisse, *crevit fides suppliciis*. Chamillardus, *fides objecta est suppliciis iniquis*. Id magis probo.

85. *Defit* pro *deficit*, vel *deest*. Lucretius, Virgilius et alii.

86. Put., Thuan., Vat. A, *truci ira*. Alii *trucis leonis ira*. Parrh., *nam languens trucis a leonis ira*.

87. In Rat. a prima manu, *desuper*, quod metro repugnat. Parrh., *super his geruntur*. Retine *superingeruntur*.

88. In Vat. A, *hariendo* mendum est pro *hauriendo*. Poeta, ad nos Danielis historiam transferens, ait cibum cœlestem non leviter gustandum, sed pleno ore.

91. In Rat., *hinc* pro *hic*, sed abrasum est *n*. Cave a mendo, quod nonnullas editiones occupavit, *sociatus* pro *satiatus*. Nempe satiatus escis, quas propheta Habacuc, sive alius affert. Inhæret enim poeta eidem historiæ, et per messores, quibus Habacuc cibum apparaverat, intelligit justos viros, quales sunt apostoli, aliique operarii, quos in *messem suam* Dominus mittit.

94. *Saporus* idem quod *sapidus*, ut loquitur Apicius de Arte culinæ.

96. Parrhasii scriptura mirum quantum a communi lectione discrepat, *Quam natum recinentis orsa verum*. Hoc etiam ex eadem historia petitum, nam D Habacuc Danieli præcinuit.

101. Conjiciebam *Deum loquemur*. Ita edidit Parrhasius, sed *loquamur*, et vers. seq. *feramus*. Hac lectione admissa, unitas divinæ naturæ in Patre et Filio eleganter exprimitur. Vide correctionem Aldi ad vers. 81.

De novo, etc. Hunc titulum et hymnum fere totum fuse explanavimus cap. 12 et cap. 18 prolegom. Nunc addam, de miraculo luminis nuncupati S. sepulcri multo accuratius, quam P. Liberium a Jesu, egisse doctissimum virum P. Mamachium tom. II, Antiq. Christ. cap. 1, pag. 65, ubi contra Moshemium veritatem ejus miraculi tuetur. Drepanii versum in hymno *De cereo paschali* edidi, ut in quibusdam codd. reperi, *Hunc ut per totam possimus ducere noctem*. Sed in poetis Christianis Fabricii inveni aliam lectionem quæ verior est, *Hunc ut per totam possimus dicere noctem*. Brissonius in lib. de Spectac., pag. 551, fuse agit de pervigilio sabbati paschalis, et hunc hymnum inscribit : *De luminibus sabbati paschalis*. In Hymnario card. Thomasii pars hujus hymni bis inseritur, primum hoc titulo : *Ad accensionem cerei paschalis*, tum hoc altero : *Ad incensum lucernæ*.

1. Giselinus uberius solito hunc hymnum illustrat, et ex Georgio Cassandro statuit eum pertinere ad consuetudinem ejus ætatis, qua sabbato paschali, inclinante in vesperam die, ante solemnem baptismi celebrationem cereus a diacono consecrari solebat, et novo igne, qui aut ex silice percusso, aut crystallo soli objecta eliciebatur, accendi. Ex quo cerei neophytorum (quos nempe illi manibus ferebant) accen- C debantur. Ille ipse cereus per septem consequentes dies, qui neophytorum dicebantur, vespertino tempore ad sacrum neophytis progredientibus præferebatur. Sed vereor, ne tota hæc ratio consecrandi cereum paschalem cum cæteris adjunctis posterior sit ætate Prudentii. Gaspar Barthius nonnullam etiam operam huic hymno exponendo navavit lib. IX, cap. 20 Adversar., ex scheda ms. membranacea : *Quam*, inquit, *gavisus illico cum auctore*, *quem omnium carissimum habeo*, *contuli : integer est in ea hymnus* 5 *in cereum paschalem*. Quamvis autem censeamus, hunc hymnum non esse quotidianum, eum tamen hoc loco reponimus, quia ea certe hora canebatur, videlicet post cibum et ante somnum. In Breviario Mozarabico ejus quædam strophæ leguntur *in primo dominico post octavam Epiphaniæ ad vesperas* : videlicet prima, septima, trigesima quinta, trigesima octava, et tres sequentes. Ex eo varias lectiones indicabo. Circa adnotationes Nebrissensis in hunc et duos sequentes hymnos nonnihil animadverti in proleg. num. 106 contra Weitzium. Exordium ex re ipsa petitur. Deus *inventor luminis*, ut supra hym. 4, vers. 9, *repertor orbis*, Claudianus sive potius Merobaudes, in Elogio Christi, *lucisque repertor Ante tuæ*, *matrisque parens*. Barthius lib. I Advers., cap. 7, mallet legi *lucisque repertor*, *Nate*, *tuæ matrisque parens*. Poteris etiam ita distinguere verba *lucisque repertor*, *Ante tuæ matrisque parens*. Brev. Moz., male *rutilis*.

4. Ita hunc versum legit Theodulfus Aurelianensis in lib. de Spiritu sancto. Ita etiam legunt Barthius in sua scheda membranacea, Vatt. A, P, Hymnarium Thomasii, cum primum hunc hymnum exscribit. Giselinus ad oram edit. 2. Alii aliter; Ald., Rat., Prag., Gis. in textu edit. 2, Heinsius cum suis codd., Vatt. 1, O, Weitzius, *Lucem redde tuis, Christe, fide-*

Quamvis innumero sidere regiam,
Lunarique polum lampade pinxeris,
Incussu silicis lumina nos tamen
Monstra saxigeno semine quærere.
284 Ne nesciret homo, spem sibi luminis
In Christi solido corpore conditam,
Qui dici stabilem se voluit petram,
Nostris igniculis unde genus venit.
Pinguis quos olei rore madentibus
Lychnis, aut facibus pascimus aridis:
285 Quin et fila favis scirpea floreis
Presso melle prius collita linguimus.
Vivax flamma viget, seu cava testula
Succum linteolo suggerit ebrio,
Seu pinus piceam fert alimoniam,
Seu ceram teretem stuppa calens bibit.
Nectar de liquido vertice fervidum
Guttatim lacrymis stillat olentibus:

GLOSSÆ VETERES.

5. Regiam, *tuum*, I. *Palatium. Ovid. Regia solis erat; Regia etiam janua dicitur*, Vat. A.
9. Ne nesciret, *ut sciret bene*, Iso.
13. Quos, *ignes*, Iso.
14. Lychnis, *lucernis*. — Facibus, *fax dicitur a comedendo, fago Græce comedere, nam facula, i. e. cortex arboris materiem præstat igni comedendi.*
15. Scirpea, *quæ de flore fani efficiuntur*, I.
18. Linteolo, *filis ex cannabe vel lino*. — Suggerit, *præbet, subdit, ministrat*. — Ebrio, *madido de sagina vel oleo*, Vat. A.
20. Seu ceram *fontem cerei vel candelæ*, Vat. A.
22. Alentibus, *crescentibus*, I.

COMMENTARIUS.

libus. Bong., Gis. in textu 1 edit., Thomas. Hymn. loco secundo, Brev. Moz., *Lucem, Christe, tuis redde fidelibus*, quod etiam tenuit Fabricius. Giselinus vero ad marginem 1 edit., *Lumen, Christe, tuis redde fidelibus*. De hoc vocabulo *fidelibus* pro Christiano inter se contendunt Christophorus Cellarius, et uterque Borrichius Olaus, et Andreas. Profanos antiquos illud adhibuisse eo sensu hi aiunt contra Cellarium, qui reponit, addendum esse *Christo* fideles. Nobis satis est, hanc notionem esse ecclesiasticam.

7. Vat. A male *Incussa*.

8. Rat., *Monstrans*, sed abrasum est *n*, quod vere abundat. Post hunc versum Aldus, Sichardus et Fabricius immittunt hos quatuor: *Hoc signas opere, conditor inclyte, Lumen veridicum mentibus omnium In Christo domino quærere jugiter, Quem petram loquitur doctor egregius*. Absunt a membranis nostris et aliorum. Barthius ait eos esse numeris verbisque obscuros, solœcis spurcos, meritoque a Giselino rejectos. Huic potius assentiaris quam Gallandio, qui dubitat, utri versus in textum sint admittendi, cum utrique Prudentio non indigni ei videantur, aut Teolio, qui fieri potuisse putat, ut Prudentius in prima operis editione versus ejectos scripserit, ac postea emendaverit. Nunquam credam, Prudentium duos dactylos fecisse ex *doctor egregius*. Rupertus in lib. V de divinis Officiis, cap. 34, eos versus non agnovit: *Prudentius*, inquit, *in hymno qui cantatur in sabbato sancto, cum dixisset, Lumina nos tamen Monstras saxigeno semine quærere, ut ostenderet fieri hoc ad commemorandum illud quod de lapide Christo procedit nobis ignis sancti Spiritus*, PROTINUS *adjunxit, Ne nesciret homo*, etc. In Ordine Romano, libro valde antiquo, versus illi spurii pariter omittuntur: et fortasse Rupertus ex eo versus alios protulit; inscribit autem caput illud, *De novo igne*.

11. Christus *petra stabilis* ex I Cor. cap. X, 4: *Petra autem erat Christus*.

12. In cod. antiquissimo Barthii, *Nostris igniculis unde penus venit. Elegantissima*, ait Barthius, *lectio. Quam recipiendam contenderim quovis pignore. Perscite enim inexhausta illa semina flammarum, quæ petra suppeditat, penum in ea ignium esse, atque scintillarum arguant: nil potuit magis poeticum, magisque venustum excogitari*. Nihil muto: nam et *genus* eleganter est dictum, et nostri omnes, et aliorum codices *genus* habent.

13. Gis. ed. 1, *Pingui* pro *pinguis*. Cod. Alex. mendose, *quoque* pro *quos*. De æneis lucernis fictilibusque Christianorum vide Bosium, Aringhum, Severanum, Fortunium Lycetum, Casalium et alios. S. Paulinus Natali 7 fuse describit lucernam vitream, cujus versus ad Prudentii explicationem aptissimi sunt: *Cominus in medio*, etc. Ex multis veterum Christianorum lucernis, quas in scriptoribus antiquitatum Christianarum observare licet, unam selegi æri incidendam, quæ ad multa alia explicanda utilis esse potest. Exhibita ea est a Dominico Georgio in dissertatione de Monogrammate Christi Domini, Romæ, 1738, pag. 11. Exstabat Pisauri in Museo Jo. Bapt. Passerii, et a Georgio dicitur insigne sacræ antiquitatis monumentum, ac auro pretiosius, quo Eusebii historia de visione Constantini adamussim exprimitur, et contra novatores defenditur. De aliis lucernis consule Victorium in Historia SS. septem dormientium, pag. 54, et Petrum Sanctem Bartolum, *le antiche Lucerne sepolcrali figurate*.

14. Glossæ repugnant alii, qui a φάος, *lumen*, *lux* melius *fax* deducunt. Vat. A, Egm., Hails., Widm., a secunda manu *ac* pro *aut*, quod non displicet. Pro hac lectione *ac*, Gallandius allegat Hymn. Thom., et Teolius duos Vatt.

15. Ex festo scirpus est id quod in palustribus locis nascitur, leve et procerum, unde et tegetes fiunt. Olim sirpus dicebatur.

20. Non satis intelligo an *fontem*, an aliud glossa dicat. Rat., *bibat*, male.

21. *Notanda est*, ait Barthius, *ratio a nostri ævi (sic) diversa conficiendorum lychnorum, neque eam tam vive vereque ullo alio antiquitatis loco inveniri arbitror. Elegans hæc confectio fuit. Ut ignis superpendentem ceram aut oleum calfaciendum reddat liquidum, quod guttatim per fabre appositum foramen angustiæ convenientis distillans alat flammam eam, quæ ipsa ita sibi pabulum calore quærat. Possit nullo labore quis lucernam talem conficere quavis materia, et notanda veterum ingeniositas in compendio laboris perpetui, quem in affundendo stillatim liquore citra hoc artificium erant habituri*. Cronovius, Observat. eccles. cap. 5, *admirabile et imaginosum Barthii commentum* irridet, neque Prudentium aliud canere ait, quam quod videmus quotidie in cereis aut sebaceis nostris. In Barthii ms. erat *vortice*, tanquam stagnum aliquod impendentis humoris significaretur. Transpositi quoque erant priores duo versus, scilicet, *Ambustum quoniam vis facit ignea Imbrem de madido flere cacumine, Nectar de liquido vortice fervidum Guttatim lacrymis stillat olentibus*.

22. *Alentibus* Ald., Palat., Gis., Iso., Urb., Vatt., O, P: longe melius est *olentibus*, olet enim cera, et hoc epitheton cereis nonnunquam tribuitur. Prudentius hymno 3, vers. 62: *Nectare sudat olente favus*. Ac notandum, utrobique nectar dici ex Virgilio Æneid. I: *et dulci distendunt nectare cellas*. Giselinus et cum eo Chamillardus volunt per synecdochen ex uno distillante liquore ceræ reliquos intelligi ex oleo et pinu. Sed non est necesse ut in hac stropha de aliis sermo sit præter cereum. Barthius de cera et oleo explicat, et odores additos ab antiquis docet, ut jucundior usus foret. Inde ortam existimo consuetudinem thuris

Ambustum quoniam vis facit ignea
286 Imbrem de madido flere cacumine.
Splendent ergo tuis muneribus, Pater
Flammis mobilibus scilicet atria,
Absentemque diem lux agit æmula,
Quam nox cum lacero victa fugit peplo.
Sed quis non rapidi luminis arduam,
Manantemque Deo cernat originem?
Moses nempe Deum spinifera in rubo
Vidit conspicuo lumine flammeum.
287 Felix, qui meruit sentibus in sacris
Cœlestis solii visere principem,
Jussus nexa pedum vincula solvere,
Ne sanctum involucris pollueret locum.
Hunc ignem populus sanguinis inclyti
Majorum meritis tutus, et impotens,
Suetus sub dominis vivere barbaris,
Jam liber sequitur longa per avia,
Qua gressum tulerant, castraque carruæ
Noctis per medium concita moverant,
Plebem pervigilem fulgura prævio
Ducebat radius sole micantior.
Sed rex Niliaci littoris, invido
Fervens felle, jubet prævalidam manum
In bellum rapidis ire cohortibus,
Ferratasque acies clangere classicum.
Sumunt arma viri, seque minacibus
288 Accingunt gladiis : triste canit tuba.
Hic fidit jaculis, ille volantia
Præfigit calamis spicula Gnossiis.

GLOSSÆ VETERES.

24. Flere, *fluere*, I. *Guttatim defluere*, Vat. A.
27. Agit, *persequitur*. Æmula, *imitatrix*, I.
28. Peplo, *veste, id est tenebris*, Vat. A.
36. Involucris, *calceamentis a volvendo*, I. *Hoc involucrum, et hæc volucra dicuntur, quo aliquid involvi potest*, Vat. A.
37. Sanguinis, *generis*, I.
38. Tutus, *protectus*, Vat. A. — Impotens, *valde potens*, I, Vat. A.
44. Radius, *nubes, vel columna nubis*, Vat. A. — Micantior, *clarior*, I.
45. Niliaci littoris, *Ægypti*, I.
48. Classicum, *tubam bellicam*, I.
52. Gnossiis, *Creticis. Gnossium est oppidum in Creta insula.*

COMMENTARIUS.

paschali cereo infixi. S. Paulinus Nat. 3 lychnos, et cereos memorans odorem cereis attribuit, *Lumina ceratis adolentur odora papyris*. Prudentius *lacrymas* ait, ut mox *flere*.

23. Gifanius in Ind. Lucret., verbo FLERE, legit *Ambusti quoniam vis facit ignea, Nubem de madido flere cacumine*. Cæteri omnes *ambustum . . . imbrem*, excepto Hails., ubi *arbustum*, quod probare visus est Rittershusius.

24. Vide Gifan. loc. cit. de hoc verbo *flere* pro *stillare, rorare*, ubi, ut dixi, legit *nubem* pro *imbrem*.

26. Nostri *mobilibus*, ut infra vers. 141 : *Pendent mobilibus lumina funibus*. Ita etiam Ald., Gis., Weitz. Alii *nobilibus*, ut Put., Thuan., Hails., Palat., Bong. sup., Rottendorphius, quem codicem, uti et Nomsianum posthac Heinsius adhibuit. In Brev. Moz. corrupte legitur hic versus : *Splendent perspicuo lumine ardua*.

27. Videtur imitatus Juvencum, lib. II, *furvamque super nox æmula pallam Sidereis pictam flammis per inane trahebat*. Eleganter quidem, ait Barthius, et non pauca in eo poeta (Juvenco), *quæ pressisse ingenium in gratiam materiæ arguunt*. Juvencum, nobilissimum presbyterum Hispanum, primum fuisse alicujus nominis poetam, qui musas inter Christianos ad argumentum sacrum revocaverit, quem deinde secutus Prudentius maximam laudem obtinuerit, advertit cl. Joannes Andreas in laudatissimo opere, quo omnis litteraturæ historiam eleganter non minus quam erudite illustrat. Vide ejus volumen I, pag. 92. Sane sicut Prudentio poeseos Christianæ principatum omnes concedunt, ita secundum locum nemo Juvenco negabit. Claudianus Mamercus lib. I, cap. 3, de Statu animæ hos versus laudat atque aliter legit : *Quia sicut nox immissu luminis rumpitur, ita lux tenebris vulneratur. Unde jucundissime Asclepiadeo lusit poeta notissimus, dicens : Absentemque diem nox agit æmula, Quam lux cum lacero victa fugit peplo*. Antea legebatur : *Asclepiades lusit poeta notissimus*; sed Schottus restituit *Asclepiadeo*. Amicus quidam Schotti conjiciebat, *Quam mox cum lacero victa fugit peplo*.

28. Glossa schedæ Barthii ridicula : *peplo, lacerato linteo, ex quo lychnus efficitur*. Melius Siberus observat, peplum vestem esse muliebrem. Ennodius hymno 10 Vespertino, *Nigrante noctem pallio*. In carmine de Resurrectione Domini inter opera Lactantii : *Æternæ noctis pallia crassa cadunt*. Dicitur autem nox fugere, quia *funalia*, ut ait Virgilius, *noctem vincunt*. In Hymnario V Thomasii loco hujus versus erat alius abnormis : *Noctem illuminans fulgure prævio*. Idem in Brev. Moz., sed *fulgore* pro *fulgure*.

29. Post hypotyposin *elegantissimis ornatam translationibus*, ut ait Adamus Siberus. Prudentius, sibi similis, ad S. Scripturæ historiam enarrandam progreditur, pervigilii paschalis maxime propriam, de igne, in rubo Moysi manifestato, et de columna ignea, quæ Israelitas, ex Ægypto fugientes, noctu præcedebat. Vide Exod. cap. III, XIII et XIV.

31. Pro *spinifera* habent *spinifero* Bong. et tres Vatt. apud Teol., et nonnulli vulg. Cæteri *spinifera*. Ex hoc loco secundum exemplar Vaticanum vetustius adhibuit Mariettus, quod Vat. B nominamus.

35. In ed. Basil. ad oram, *hostis* pro *jussus* nescio quid sibi velit. Prag. in marg., *noxa* pro *nexa*, male. Benedictus Balduinus de Calceo antiquo cap. 11 probat, *vincula* apud poetas pro quovis calceo usurpari, sed præcipue pro *soleis*.

36. De quantitate hujus vocis *involucris* in proleg. egi. Vat. B pro *ne* habet *nec*, minus bene. Ms. Barthii, *maculis* pro *involucris*, inepte. Alii, *involuclis*. S. Bernardus explicans locum Moysis, voce *involucrorum* usus etiam est. Teolius in carmine S. Prosperi de Ingratis, corripi penultimam in *involucris* ait, quod ego non inveni, quamvis relegerim illud carmen.

38. Præpositio *in* auget in *impotens*, ut in aliis dictum est ad vers. 77 hymni 4. Barthius contendit legendum *tutus, at impotens*, pro *et*, et explicat *tutus, at timidus*. Quæ non est mala conjectura.

39. Gallandius recte refellit Heumannum, qui in Poecil. tom. II, pag. 364, legendum censet *et impotens Nutu sub domini vivere barbari*.

46. Rat., Bong., minus bene, *prævalida manu*.

49. Ms. Barthii, *seque micantibus*.

51. Vat. B mendose, *fudit*.

52. Gnossus est oppidum in Creta insula. Gold. *Gnoseis*, alii *Cnosiis*, alii *Gnossiis* scribunt. Spicula Gnossia a poetis celebrantur. Horat. lib. I, oda 16 : *Nequidquam calami spicula Gnossii Vitabis*. Virgil. lib. V Æn. : *Gnossia bina dabo lævato lucida ferro Spicula*.

Densetur cuneis turba pedestribus, A
Currus pars, et equos, et volucres rotas
Conscendunt celeres, signaque bellica
Prætendunt tumidis clara draconibus.
Hinc jam servitii nescia pristini
Gens Pelusiacis usta vaporibus,
Tandem purpurei gurgitis hospita
Rubris littoribus fessa resederat.
289 Hostis dirus adest cum duce perfido,
Infert et validis prælia viribus.
Moses porro suos in mare præcipit
Constans intrepidis tendere gressibus.
Præbent rupta locum stagna viantibus
Riparum in faciem pervia, sistitur
Circumstans rigidis unda liquoribus,
Dum plebs sub bifido permeat æquore. B
Pubes quin etiam decolor asperis
Irritata odiis, rege sub impio,
Hebræum sitiens fundere sanguinem,
Audet se pelago credere concavo.
Ibant præcipiti turbine percita
Fluctus per medios agmina regia :
Sed confusa dehinc unda revolvitur
In semet revolans gurgite confluo.
Currus tunc, et equos, telaque naufraga,
290 Ipsos et proceres, et vaga corpora
Nigrorum videas nare satellitum,
Arcis justitium triste tyrannicæ.
Quæ tandem poterit lingua retexere
Laudes, Christe, tuas : qui domitam Pharon
Plagis multimodis cedere præsuli

GLOSSÆ VETERES.

53. Cuneis, *cuneus est collecta in unum multitudo militum ; unde cuneus quasi coneus, a con, et eo*, I.

58. Pelusiacis, *Ægyptiis ; Ægypti civitas*, I.

60. Rubris, *sic mare Rubrum dicitur, non quod rubrum sit per se, aqua enim per se colorem non habet ; sed quia rubra habet littora : aqua autem ex rebus circumpositis, et cœlo colorem trahit*. Vat. A.

62. Prælia, *ab exprimendo hostes ; unde et præligna, quibus premitur uva*. I.

66. In faciem, *instar*, Vat. A.

69. Pubes, *juventus Ægyptiaca*. — Decolor, *nigra ob calorem solis*, Vat. A.

77. Naufraga, *mersa*, I.

79. Videas, *videre poteras*, Vat. A.

80. Arcis, *potestatis*, Vat. A. — Justitium triste, *luctus publicus ; justitium est, ubi justitia stat, et justitium publicus luctus est, qui in arce cunctis, et ubique est*, I. *Justitium proprie est juris statio, sicut solstitium solis statio ; ponitur autem pro luctu, luctus enim esse potest, cum justitia relinquitur*, Vat. A.

COMMENTARIUS.

53. Legendum est *densetur* a *denseo, es*, quod verbum aliis etiam in locis est restituendum. Ita Heinsius cum suis codd. ex nostris Vatt. A, B, I, O, P, Alex., Prag. et Rat., in quo ex *e* factum est *a* ab inepto correptore. *Densatur* legunt Ald., Cham., Gis. C in 1 edit., quod exstat in Urbinate. Gifanius in Ind. Lucret., verbo *Densere*, notat, in quibusdam Virgilii locis mendose legi *densare* pro *densere*. Eodem verbo *densere* utitur Horatius, Ovidius, et sæpe Lucretius. Codices omnes habent *turba* in hoc Prudentii versu. Gronovius *turma* reposuit ex conjectura, quæ Heinsio placebat. Sed repugnantibus omnibus codd. nihil ausim mutare. Quid enim si Prudentius consulto *turba* posuit ad turbationem populi, ac tumultuarium exercitum significandum ?

54. Idem Gronovius, Observ. eccles. cap. 5, conjicit, *Currus pars et equis et volucres rotis Conscendunt celeres*, nimirum conscendunt currus *et equis, et rotis volucres*, quod pariter Heinsio arrisit. Retinenda est vetus lectio, quæ elegantia poetica non caret, et trepidationem Ægyptiorum exprimit. Heinsius nihil mutavit, Cellarius conjecturas Gronovii amplexus est.

56. *Dracones*, qui post Trajani tempora a Romanis in bellicis signis adhibiti sunt, poeta ad Ægyptios transfert, *tropo sibi familiari*, ait Giselinus. Scilicet D *dracones* ponit pro vexilli insignibus. De hoc draconum usu vide hymnum 1 Peristeph., vers. 35.

57. Nostri *hinc*, nisi quod in Rat. videtur esse *hic*. Bong., Ald., Gis., *hinc*. Sed Heinsius cum suis potioribus, et Weitz., *hic*. Rottendorp. pro diversa scriptura *libera* loco *nescia*, fortasse ex glossa.

59. Vat. B., *purpurea*, male.

60. Græce mare hoc dicitur Erythræum. Nonnulli Rubrum dictum putant a rubente arena, Agatharcides apud Photium a rege Erythra ; hunc regem fuisse Esau *Rufum* a rubente pilo nominatum, alii dicunt.

62. In glossa corrigo *prela ligna*.

63. Heinsius monet, suos potiores codd. habere *suos præcipit* ; ignoro, quis aliud legerit. Notanda est proprietas adverbii *porro*, quod [illegible] tractum ulteriorem ad extremum ; [illegible] ex augurum disciplina. [illegible] est longe, et procul progredi in mare

65. Damascenus et Cosmas hymnos plures ab hoc mirabili facto inchoant. *Viandi* verbo usus est S. Damasus in S. Felice, Juvencus et alii.

66. Vat. B, *pervias*, mendose, pro *pervia*.

67. Hunc Israelitici populi triumphum olim in sabbato paschali cantatum in Ecclesia fuisse ex Ordine veteri Romano aliisque monumentis constat, idque confirmat Avitus lib. v in fine : *Inclytus egregium solemni carmine ductor Describit, toto quod psallitur orbe tropæum, Cum purgata sacris deletur culpa lavacris*.

68. Hic quoque Heinsius monet, in Rot. legi *dum permeat*, quod in omnibus legitur

76. In Vat. A et Prag. a secunda manu *refluo* pro *confluo*. Ex Weitzianis Egm., Pal. et Hailsb. a prima manu, ut videtur, *refluo* : pro quo Teolius citat duos Vatt.

79. Rat. supra *nare* addit *in*, ut sit *innare*, quod habet Vat. A. Repugnat metrum.

80. Aldus addit *ut*, nempe *justitium ut triste*, quod vere superfluum est. In membranis Barthii ineptissime *inscitium* pro *justitium*. Barthius multus est in hoc loco illustrando : ac fere cum glossis consonat. *Arcem* ait esse aulam, sive, ut hodie barbarissamus statum regium, *justitium* vindictam, sive eversionem luctuosam. Lucanus lib. II, *ferale per Urbem Justitium*. Hæc denique est summa, quod veteribus *justitium* luctus publicus erat.

81. Hunc locum expressit anonymus auctor hymni martyrum ad vesp. sæculo IX. Vide Hincmarum, de non trina Deitate.

82. Bong., Gis. 1 ed., *domitum Pharon*. Vat. B, *domitam Pharaon*. Rat., Gold., Widm., *domitum Pharaon*. Heinsius cum suis codd., Gifanio, et Cauchio *domitam Pharon* ; ita etiam Ald., Gis. 2 ed., Prag., Vat. A, Egm., Palat. Fabr., Hailsb., Weitz., qui scribit *Faron*. Poeta *Pharon* insulam Alexandriæ proximam pro Ægypto posuit. Lucanus lib. x : *Tunc claustrum pelagi cepit Pharon : Insula quondam in medio stetit alta mari*, etc. In eadem insula fuit turris præcelsa, unde accensæ noctu faces cursum navigantium regebant, quæ *pharos* quoque dicta est.

83. Fabr., Gis., *præsidi* ; alii, *præsuli*. Hic est

Cogis justitiæ, vindice dextera?
Qui pontum rapidis æstibus invium
Persultare vetas, ut refluo in salo
Securus pateat, te duce, transitus,
Et mox unda rapax ut voret impios.
291 Cui jejuna eremi saxa loquacibus
Exundant scatebris, et latices novos
Fundit scissa silex: quæ sitientibus
Dat potum populis axe sub igneo.
Instar fellis aqua tristifico in lacu
Fit ligni venia mel velut Atticum.
Lignum est, sapiunt aspera dulcius;
Nam præfixa cruci spes hominum viget.
Implet castra cibus tunc quoque ninguidus,
Illabens gelida grandine densius.
His mensas epulis, hac dape construunt,
A Quam dat sidereo Christus ab æthere.
Necnon imbrifero ventus anhelitu
Crassa nube leves invehit alites,
292 Quæ difflata in humum cum semel agmina
Fluxerunt, reduci non revolant fuga.
Hæc olim patribus præmia contulit
Insignis pietas numinis unici:
Cujus subsidio nos quoque vescimur,
Pascentes dapibus pectora mysticis.
Fessos ille vocat per freta sæculi,
Discissis populum turbinibus regens,
Jactatasque animas mille laboribus
Justorum in patriam scandere præcipit.
Illic purpureis tecta rosariis
Omnis fragrat humus, calthaque pinguia

GLOSSÆ VETERES.

92. Axe, *sole*, I. *Sub perusta plaga, i. e. per Arabiam*, Vat. A.
94. Ligni, *crucis*. — Venia, *beneficio*, Vat. A. — Atticum, *quod invenitur dulcius omni melle*, I.
97. Ninguidus, *niveus*, I.
102. Alites, *coturnices*, Vat. A.
B 106. Numinis, *Filii Dei*, Vat. A.
109. Freta, *tempestates*, I.
113. Rosariis, *rosis*, *rosarium*, *et rosetum idem sunt*, *i. e. locus in quo rosæ nascuntur*, I.
114. Calthaque, *pretiosa pigmenta*, *caltha virgultum in Ægypto, unde balsamum fluit.* — Pinguia, *herbæ*, I.

COMMENTARIUS

Moyses, præsul justitiæ. Giselinus vult, *dextera justitiæ vindice* intelligi, non *præsuli justitiæ*: hoc mihi magis placet, ut hymno 11, vers. 115, *Quem, te furoris præsule*.

85. Vat. A, *pontum rabidis*. Heinsius cum suis (nihil enim notat), Ald., Rat., Gis., Weitz., *pontum rapidis*. Scheda Barthii *rabidis*.

86. Prag., Gis. ed. 2, *persulcare*, Ald., Vat. B, Prag., Weitz., Vat. O, *persultare*, quod videtur voluisse Vat. A, ubi est *persultetre*. Barthii scheda pro *salo* habet *sale*, quod Virgilius adhibuit.

88. Pal., Ald., Weitz., *devoret*. Nostri et Heinsiani, *ut voret*. Gis. ad marg., *devoret*. Ita duo Vatt. apud Teol.

C 89. Ald., Gis, in textu 1 edit., *viæ* pro *eremi*. Id ideo factum, quia *eremi* habet *e* secundum longum. Sed notanda est consuetudo poetæ, et ejus temporis, ut uberius in prolegomenis explicui. Teolius ait, *Secundam in* EREMI *corripuit, alias producit*, et allegat vers. 39 præfat. At jam eo loco monui, secundam in *hereses* corripi, non produci; quod putabam per calami lapsum a Teolio dictum. *Eremus* vox ecclesiastica est apud Hieronymum, et æquales. In Heinsio mendum arbitror, quod ait, frequenter corripi primam in *eremus* a scriptoribus ecclesiasticis. Non dubito quin homo prosodiæ peritus secundam dicere voluerit: nam prima certo est brevis. Gis. in textu 1 edit. et Fabr., *madentibus* pro *loquacibus*.

93. *Tristificus* pro *amaro* hic, et tetrast. 13 Dittochæi: *Tristificos latices stagnanti felle tenebat*. Vide alia ibidem. Nebrissa *tristes lupinos*, *et tristes succos* eadem significatione in Virg. notavit. Inde Apoth. vers. 344, *Unguine amaro contristare comas*.

D 94. Becmanus, de Orig. ling. Lat., verbo VENIO: *Venia quæ optanti venit, aut per quam venire licet. Plane ex origine utitur Prudentius, Fit ligni venia, id est, interventu vel accessione, dum lignum advenit.* Barthius, lib. VIII Adv., cap. 20, interpretatur, *ligni ope, medicina, correctione, auxilio*. Recte Prudentius autumat, eo ligno crucem significari. Locus exstat cap. XV Exodi. Mel. Atticum, ut supra Cecropium hymno 3, vers. 71.

97. Gis. 1 ed., *cibus pinguidus*. Correxit *ninguidus*.

99. Hailsb., *ac* pro *hac*, minus bene.

101. Barthius observat, ventorum flatus *animas* dici ex Arnobio lib. I: *Nunquid exspiraverunt animas suas venti?* Addit, Prudentium hoc versu *anhelitum* pro *animabus* posuisse. Intelligit *animas venti*: sed cur non dicit potius, Prudentium anhelitum pro flatu posuisse, ut Arnobius *animas* pro *flatibus*?

103. Ald., Vatt. A, a prima manu, O, P, Weit., Widm., Hails., Pal, et alii, *conflata*, quod ex suo ms. amplectitur. Barthius, exponens, ventum eas aves compactas conglobatim terræ illisisse. Vat. B, Rat., Prag., Bong., Widm. supra, Gis., *difflata*. Aliqui *deflata*, quod erit veluti *disjecta* et *dissipata*. Teolius in textu Heinsii legi *conflata* affirmat, quamvis is monuerit in notis, *difflata* esse in duobus mss. vetustioribus. Giselinus vero, quem fere Heinsius sequitur, nisi cum contrarium aliquid notat, habet *difflata*, et in ipso Heinsii textu clare legitur *difflata*. Vat. A, *in unum*, quod recte correctum est supra charactere minutiori *in humum*.

104. Heinsius mallet *revolent*. At mss. non perperam, *revolant*. Barthius, *referunt*.

106. In Vat. A supra, *vel nominis* pro *numinis*, quod postremum retinendum est.

108. Ex dapibus, quibus refecti sunt Israelitæ, ad dapes mysticas, quibus Christiani in pervigilio sabbati paschalis vescebantur, poeta advolat. Vide proleg. num. 146.

109. *Sæculum* pro mundo rebusque mundanis passim ab ecclesiasticis scriptoribus adhibetur.

110. Nonnulli *discussis* pro *discissis*.

111. Gis. 1 ed. in textu, *raptatusque*: ad oram *jactatasque*. Virg. lib. I Æn. vers. 3, *terris jactatus, et undis*.

114. Gronovius in Observat. eccles. legendum ait *cultaque*, ut seges designetur, quod aliqua conjectura fulcire vult Heinsius. Videtur distinguere Iso *caltha* a *pinguibus*, quod non est necesse. Chamillardus ait, errasse poetam, quod neutro genere protulerit *caltham*, quæ apud omnes antiquos est feminini generis, flos scilicet lutei vel crocei coloris. Et hæc est ratio Gronovii cur malit *cultaque*, exemplo Virgilii X Æneid., *ubi pinguia culta*, etc. Nebrissa ex Virgilio, et Columella observarat, potius dici caltham femineo genere. Neque ego invenio, quis calthum dixerit, præter Prudentium: sed non cum damno.

293 Et molles violas, et tenues crocos
Fundit fonticulis uda fugacibus.
Illic et gracili balsama surculo
Desudata fluunt, raraque cinnama
Spirant, et folium, fonte quod abdito
Prælambens fluvius portat in exitum.
Felices animæ prata per herbida
Concentu parili suave sonantibus
Hymnorum modulis dulce canunt melos,
294 Calcant et pedibus lilia candidis.
Sunt et spiritibus sæpe nocentibus
Pœnarum celebres sub Styge feriæ
Illa nocte, sacer qua rediit Deus
Stagnis ad superos ex Acheronticis
Non sicut tenebras de face fulgida
Surgens oceano lucifer imbuit,
Sed terris domini de cruce tristibus
Major sole novum restituens diem.
295 Marcent suppliciis tartara mitibus,
Exsultatque sui carceris otio
Umbrarum populus, liber ab ignibus,
Nec fervent solito flumina sulphure.

GLOSSÆ VETERES.

115. Crocos, *genus pigmenti*, I.

116. Fugacibus, *vivacibus*, *manantibus*, *vel viventibus fluentis*, I.

118. Rara, *pretiosa*, I.

119. Folium, *pigmentum optimum*, *genus aromatum*, I. *Folium est herba pretiosissima quæ dicitur venire de paradiso, unde fit unguentum pretiosum, de quo Juvenalis : Ad me venit meretrix foliato peruncta*, Vat. A.

120. Prælabens, *fluens*, Vat. T.

122. Suave, *suaviter*, Vat. A.

123. Melos, *laus*, *generis neutri singularis numeri*, I.

126. Styge, *Styx fluvius inferni interpretatur tristitia*, *luctus*. — Feriæ, *festa*, Iso.

128. Acheronticis, *sine gaudio*, *Phlegethon flammeus*, *phlox*, *Græce flamma*, I.

130. Imbuit, *expellit*, *impellit*, *vel illuminat*, I.

133. Mitibus, *mitefactis*, I.

135. Umbrarum, *defunctorum*, *aliter functorum*, I.

COMMENTARIUS.

115. Paschalis, de Coronis pag. 145, 147, 187 et 190 edit. 1610 Parisiis, hos versus memorat ac repetit. Virgilius *mollem violam* dixit, Ovidius *tenues crocos*.

116. Prag., *viventibus* in textu ex glossa; in marg. recte, *fugacibus*. *Uda* pro *unda* præfero cum Put., Thuan., Egm., Alt., Hein., Urbin., Alex., quod tenet etiam Gronovius in Observat. eccles. Eleganter, *humus, fonticulis uda, fundit violas*. Ita etiam cum Thuan. Perist. hym. 8, vers. 14, *terra uda* legendum arbitror.

118. Barthius in scheda reperit *prataque*, quasi vulgo, perque prata nascerentur cinnama. Sed si mutatio aliqua esset invehenda, melius legerem *grataque cinnama*. Sed *rara* epitheton est congruens cinnamo : Martialis, lib. IV, epig. 13 : *Tam bene rara suo miscentur cinnama nardo*.

119. In eadem scheda Barthii notatur, *spirare* ad odorem non vulgarem pertinere, et folium *spicæ* exponitur. Barthius intelligit folia, quæ varia variis unguentis indita, gustum pretiumque variabant, cum hodieque Gallorum, Belgarumque idiotismis folia sint flores nucum myristicarum. Juvenal. satyra 6, *mœchis foliata parantur*. Scholiastes, *unguenta foliis plena, vel aliis aromatibus*. Claudianus lib. I in Eutropium, *Te foliis ditent arabes, te vellere seres*. Lactantius, sive quis alius in Phœnice, *Cinnama dehinc, auramque simul spirantis amomi Congerit, et mixto balsama cum folio*. Medicorum innumera sunt loca Giselinus *folium* intelligi posse ait vel de bdellio arbore, vel de malobathro, indicis paludibus sine radice innatante.

120. Rat., Fabr. Alex., Urb., Gis. in textu *prælabens*. Ita Vat. Q. Cæteri, *prælambens*, et in Vat. I glossa, *de littore attrahens*, quod imitatus videtur Alcimus Avitus lib. I Poem. de Gange : *Motus odorifero quoties qui vertice crevit, Deciduas, pulchro quas spargunt flumina luco, Prælambens furatur opes*. Horat. lib. I, oda 21 : *vel quæ loca fabulosus Lambit Hydaspes*.

122. Put., Alex., et Rotten., *pariles* pro *parili*. Thuan., et Egm. *pariles suavisonantibus*, quod placebat Heinsio. Sic Lucretius, *suaviloquus*, *suaviloquens*, *suavidica* verba, et Prudentius, *flavicomantes*, *milliformis*, *multinodis*. Vide Indicem Lucretianum Gifanii.

124. *Calcare flores* felicitatis genus præsertim apud poetas. Martialis VIII, 77 : *Liber in æterna vivere digne rosa*. Persius similiter : *Quidquid calcaverit hic, rosa fiet*. Per translationem a lapillis, in urnam missis, quibus dies felices olim notabantur, *candidus* accipitur pro felici. Sic *pede candido*

125. Quæstionem hinc exortam explicuimus proleg. cap. 18. Giselinus fictionem hanc esse poeticam affirmat, quamvis Æthiopes, ut auctor est Damianus Goes in Historia de illorum moribus, adhuc sentiant, animas, non quidem damnatas, sed purgandas, singulis diebus dominicis, et sabbati ab omni supplicio liberas esse. Chamillardus sane errare poetam ait, sive de damnatis, sive de purgandis animis loquatur, quamvis nonnulli ex SS. Patribus censuerint, levari aliquando pœnas damnatorum, quos inter S. Augustinus Enchiridii capite 112. Georgius Remus etiam statuit, poeticam hanc esse fictionem, neque verbo Dei niti. Georgius Fabricius id alibi non legi asseverat, et Hispanicum vidi commentum. Lege cap. cit. Videndum an hujuscemodi *feriæ sub Styge* ita explicari possint, ut solum levamen senserint animæ purgatorio igni addictæ, non aliæ æternum damnatæ. Olim enim inferorum nomine locum etiam ignis purgatorii comprehendebant, ubi dæmones quoque tormenta in animas purgandas exercebant. Confer S. Cæsarium Arelatensem mox laudandum ad vers. 129.

126. *Stygis* vera origo a στυγέω, *odi*. Hinc Virg. lib. VI, *tristique palus inamabilis unda Alligat, et novies Styx interfusa coercet*. INAMABILIS, quia odio est omnibus.

129. Vat. B dividit *Non sicut*. Lucretius usus quoque est voce *fulgidus*, quam nonnulli ad ævum cadentis Latinitatis rejiciunt. Cicero ait *fulgens*. S. Cæsarius Arelatensis videtur imitatus hunc locum in homilia 3 de Paschate : *Deus iste amplius ex sepulcro radiavit, quam de sole refulsit... Confestim igitur æterna nox inferorum Christo descendente resplenduit. Siluit stridor lugentium illic, soluta sunt onera catenarum, dirupta ceciderunt vincula damnatorum. Attonitæ mentis obstupuere tortores. Omnis simul impia officina contremuit, cum Christum repente in suis sedibus vidit*.

130. Non occurrit exemplum simile, *imbuere tenebras* pro *discutere*, *fugare*, *expellere*. Melior glossa *illuminat*.

135. Videtur Iso agnovisse hanc aliam lectionem, *functorum* pro *umbrarum*. Thuan., Rot., Alt., Noms., Sich., duo Torrent., Boher., Egm. in textu, Pal., Hailsbr. a prima manu, *functorum*. Aldus, Gis., Weitz., Rat., Vat. B, *umbrarum*. In Vat. A, *functorum*, supra charactere minutiori *umbrarum*. Putean. quoque et Egm. in margine *umbrarum*, quod præfero cum vetustissimis, et quia *functorum* videtur glossa, aut ex correctione inepti exscriptoris Prudentius hoc loco libere utitur verbis poetarum gentilium, ut alii veteres poetæ Christiani.

Nos festis trahimus per pia gaudia
Noctem conciliis, votaque prospera
Certatim vigili congerimus prece,
Exstructoque agimus liba sacrario.
Pendent mobilibus lumina funibus,
Quæ suffixa micant per laquearia.
Et de languidulis fota natatibus
296 Lucem perspicuo flamma jacit vitro.
Credas, stelligeram desuper aream
Ornatam geminis stare trionibus,
Et qua Bosphoreum temo regit jugum,
Passim purpureos spargier Hesperos.
O res digna, Pater, quam tibi roscidæ
Noctis principio grex tuus offerat,
Lucem, qua tribuis nil pretiosius,
Lucem, qua reliqua præmia cernimus.
Tu lux vera oculis, lux quoque sensibus,
297 Intus tu speculum, tu speculum foris,
Lumen, quod famulans offero, suscipe.

GLOSSÆ VETERES.

140. Agimus liba, *sacrificamus sacrificia*, I. — Sacrario, *sacrificio*, Vat. A.
141. Mobilibus, *laxabilibus*, *mollibus*, I.
142. Laquearia, *quæ cameram sublegunt et ornant, quæ et lacunaria dicimus; principaliter autem lacus dicitur, cujus diminutio lacunar facit. Inde fit alia diminutio, quæ per antisticen laquearia facit.* Iso.
143. Fota, *nutrita*. — Natatibus, *natatus dicitur plei, in quo papyrus natat*, Vat. A.
145. Desuper, *in templo*, Vat. A. — Aream, *planitiem*, I. *Planitiem, id est tabuletum templi*, Vat. A.
146. Geminis, *sic lucent luminaria in lequearibus dependentia, ut putes, esse geminos triones, id est duas ursas, helicem et cynosuram, quæ prælucidas habent stellas*, Vat. A. — Trionibus, *plaustris*, I.
147. Bosphoreum, *Luciferum vel Bootem; dicimus Bosphoreum, vel Phosforeum, id est igniferum, phos enim ignis dicitur*, I.
148. Hesperos, *stellas*, I.
149. O res, *scil. est*, I.

COMMENTARIUS.

139. In Hymn. Thomas. et in Brev. Moz. pro hoc et sequenti versu immittuntur alii, *Concentu parili suave sonantibus Hymnorum modulis ora resolvimus.* In Brev. Moz. legitur *suavisonantibus*. Poeta ait, vota *congeri* ad indicandam vim orationis, quæ a multis, in unum congregatis, fieri solet. Tertullianus, Apolog. cap. 39. *Corpus sumus de conscientia religionis, et disciplinæ unitate, et spei fœdere. Coimus ad Deum, quasi manu facta precationibus ambiamus. Hæc vis Deo grata est.*

140. Barthius in suo ms. legit *Exstructo offerimus liba sacrario*, et durius illi videtur *agere liba*. Quid si legas *Exstructoque edimus liba sacrario*? Tunc sacrarium erit mensa sacrificii de qua hymno 11 Perist., vers. 171. Atque id, opinor, vult Prudentius, cum sermo illi sit de SS. eucharistiæ sacramento. Congruit autem verbum *exstructo*, nam Virgilius non semel illo utitur ad convivium describendum. Æneid. III, vers. 224: *Exstruimusque toros*; XI, vers. 66: *Exstructosque toros*. Verbum *ago* in sacrificiis usitatum erat, et nunc de sacrificio missæ dicimus, *Quod agimus mysteriis*. Fortasse hoc loco *agimus* est *admovemus*.

142. Glossa Isonis desumpta est ex Servio ad illud Virgilii, *laquearibus altis*.

143. Latinius legit, *Et de pinguidulis fota namatibus*; fortasse Latinius scripserit *manatibus*, et Frontinus quidem usus est *manationis* vocabulo. Versus autem non constaret cum *manatibus*, neque est, cur *languidulis* loco moveamus. Macrus in Hierolexico confirmare nititur scripturam *namatibus*, quam ipse edidit in Bibl. select. Latinii. Ait Macrus, Græce *nama* esse laticem, undam, rivum decurrentem, et in codicibus mendosis Prudentii legi *natatibus*. Id arguere potest; a Latinio sive dedita opera, sive per errorem ascriptum fuisse *namatibus*. Cæterum hæc lectio probari nequit; nam præterquam quod nullum vidi codicem ubi ea exstet, probum est *natatibus*, quo vocabulo alibi etiam utitur Prudentius. A Latinis usurpatum non video *nama*.

145. In ms. Barthii erat *Credas, stelligerum desuper igneum Ornatum geminis stare trionibus.* Intelligo *ornatum* esse nomen substantivum. In Hailsb., *Credas, stelligerum desuper aerem Ornatum*, etc. Nihil mutandum.

147. Sermo hic est de jugo, quod boves ferunt: adeoque *Bosphoreum* scribendum; alii scribunt *Fosforeum*, alii *Vosforeum*, alii *Bosforeum*, alii *Busporeum*, quod Heinsio non displicet in notis, quamvis in textu ...iderit *Bosphoreum*. De re ipsa constat. Quod autem ait Teolius, scribi Græce *Bosporeum* sine aspiratione a *Bosporo Cimmerio*, id non satis intelligo: nam *Bosphorus* sive Thracius, sive Cimmerius, a plerisque ita scribitur *Bosphorus*; neque assentior Cellario, qui BOSPOREUM JUGUM dici statuit a BOSPORO *Cimmerio*, qui antiquis maxime borealis erat. Magis placet interpretatio glossæ.

148. Vat. A, non recte, *sparsim* pro *passim*.

149. Put. *Pater*, quod Heinsio, aliisque placuit, nec mihi displicet. Alex., *Deus*; in nota *Pater*. In Brev. Moz. muta *residuæ* in *roscidæ*.

150. Rat., Brev. Moz., *offeret*: melius *offerat*. Ex hoc verbo, infra etiam repetito *quod famulans offero*, recte colligas, ritu ecclesiastico lucem tunc fuisse oblatam, neque solum in cereis, sed etiam in lucernis, et, ut arbitror, in facibus e pinu. Consuetudo benedicendi, et offerendi cereos in universa Ecclesia permansit: verum in Gothico officio benedictio lucernæ pariter adhibetur.

151. Figurata constructio, *O res digna, lux, quam lucem*, fere ut apud Virgilium, *Urbem, quam statuo, vestra est*. Brev. Moz., *luce*, in hoc et in versu sequenti, non bene.

152. Codex Barthii glossam adjicit verbo RELIQUA, *id est pollicita*. Barthius ait, fortasse auctorem glossæ respexisse ad præmia æterna. Prudentius loquitur de præmiis seu muneribus hujus vitæ, et præclare asserit, luce, qua reliqua præmia cernimus, nullum munus a Deo concessum pretiosius. In Hymnario V. Thomasii deest *præmia*.

155. Nescio, cur in Hymnario V. Thomasii mutatus fuerit hic versus in alium, *Lumen, quod delibat plebs tua, suscipe*. Brev. Moz. corrupte etiam, *Lux quoque sensibus, Intus tu speculum, fons: lumen Quod delibat plebs tua, suscipe.* Chamillardus ait, omnes fere hunc locum de cereorum oblatione esse interpretatos, Giselinum vero de quocunque lumine. Fallitur. Giselinus hunc locum dicit esse quavis ubere glebâ fecundiorem, quem plane steriliter de cereorum oblatione alii interpretati fuerant. Ipse vero eum explicare aggreditur, loco simili aliunde adducto, ubi Romanus precaturum se ait pro Cæsare ejusque militibus: *Ut idolorum respuant caliginem, Cernant ut illud lumen æternæ spei.* Nihil addit Giselinus, sed de interno animi, seu rationis lumine eum loqui apertum est. Ejus tamen sententiam non sequor: sed de oblatione cereorum et lucernarum interpretor. Et lucernas quidem hoc versu indicari arguo ex sequenti, *Tinctum pacifici chrismatis unguine*. Chrisma est oleum, et pacificum dicitur, quia oliva insigne est pacis. Peristeph.

Tinctum pacifici chrismatis unguine: A
Per Christum genitum, summe Pater, tuum,
In quo visibilis stat tibi gloria:
Qui noster dominus, qui tuus unicus
Spirat de patrio corde Paraclitum:
Per quem splendor, honos, laus, sapientia,
Majestas, bonitas, et pietas tua
Regnum continuat nomine triplici,
Texens perpetuis sæcula sæculis.

298 VI. HYMNUS ANTE SOMNUM.

Ades, Pater supreme,
Quem nemo vidit unquam,
Patrisque sermo Christe,
Et Spiritus benigne.
O Trinitatis hujus
Vis una, lumen unum,
Deus ex Deo perennis,
Deus ex utroque missus.
Fluxit labor diei,
Redit et quietis hora:
299 Blandus sopor vicissim
Fessos relaxat artus.
Mens æstuans procellis,
Curisque sauciata,
Totis bibit medullis
Obliviale poclum.
Serpit per omne corpus
Lethæa vis, nec ullum
Miseris doloris ægri
Patitur manere sensum.
Lex hæc data est caducis,
B Deo jubente, membris,
Ut temperet laborem

GLOSSÆ VETERES.

158. Gloria tua, *facta invisibilis per illum facta est visibilis*, Vat. A.
1. Ades, *pro adesto*, I.
9. Fluxit, *deficit*, I.
10. Quietis, *soporis*, Iso.
11. Vicissim, *inter diem et noctem*, I.
12. Relaxat, *in tranquillitate obtinet*, Iso.
13. Procellis, *in laborum procellis*, Iso.
14. Sauciata, *tuta*, I.
15. Bibit, *diligit*, I.
16. Obliviale poclum, *laboris senialis*, I.
18. Lethæa, *oblivialis*, *lethes Græce sopor*, Iso. *Sopor*, Vat. A.
19. Doloris, *laboris dies*, Iso.

COMMENTARIUS.

hymno 12, vers 33, *Frondem perennem, chrismatis feracem*. Nisi malis, *unguen pacifici chrismatis* innuere sacratiorem aliquem ritum, quo lumen sabbati paschalis offerri consueverit. S. Paulinus Natali 8 etiam usus est hoc nomine *unguen* in describenda lucerna, *Consumpto bibulum defecerat unguine lumen*.

157. *Genitus* nomen substantivum pro *filio* a Christianis poetis passim usurpatur. Fortunatus lib. I de Partu Virginis, *Curavit genitus, Virgo Maria, tuus*.

158. Plinius utitur *visibilis* pro *visivo*. Ciceronis phrasis est, *res quæ sub aspectum cadunt*.

160. Processio Spiritus sancti ex Patre Filioque hoc loco astruitur, ac repetitur initio hymni seq. Vide Petav. tom. II lib. VII, cap. 8. Filius *spirare* Paraclitum recte dicitur: nam et *spiritus* appellari potest, ut probat Hugo Grotius ad cap. II Marci vers. 8.

163. Prag., *contineat*, pro *continuat*. Rat., *contineat*, sed supra *continuat*. Widm. et Gold., *contineat*. Rat., Theodulfus in lib. de Spiritu sancto, *nomine*, alii *numine*. Alex., Vatt. A, O, P, Q, *numine*. Vat. I cum Urb., *nomine*. Brev. Moz. ita hic et alibi; sed male *tu* et *contines* pro *tua* et *continuet*. Hincmarus utramque lectionem agnovit. Vide Psych. vers 2. Aldus huic hymno addit *Amen. Finis*, quod nusquam alias.

Ante somnum. Ex libro Constitution. apost. diximus ad titulum hymni 4, precationes esse faciendas cum aliis horis, tum *vespere*, quod noctem dederit Dominus ad requiescendum a laboribus diurnis. Huc pertinet hic hymnus, ut ex versu 9 et seqq. patet, *Fluxit labor diei, Redit et quietis hora*. Completorium locum hujusmodi precationis nunc tenet. Citatur hic hymnus a Theodulfo in lib. de Spiritu sancto, ubi probat Spiritus sancti processionem ex hoc aliisque locis Prudentii, simul cum cæteris SS. Patribus laudati. Septem strophæ ultimæ hujus hymni leguntur in Breviario Mozarabico inter hymnos alios *de Completa*. S. Gregorius Turonensis lib. I de Gloria martyrum, cap. 162, ex hoc hymno nonnullos decerpit versus. *Juxta Prudentium, crux pellit omne crimen*, etc. Hujus hymni titulum alicubi esse *De quiete et somno, divino munere*, notavi proleg., num. 105.

3. Adversus novatorum effrenem libidinem, qui pro *Verbum* in Evangelio legunt *sermonem*, quia nonnulli SS. Patres ita locuti sunt, ut hoc loco Prudentius, videndus est Joannes Maldonatus, gravis in primis theologus, cujus aliqua verba in proleg. num. 140. retuli. Adducit autem Maldonatus inter alios SS. Patres hunc ipsum Prudentii locum.

C 6. In margine Vat. A additum erat *aliter*, *Vis*, *ac potestas una*. Ita etiam in Pal., Alex. a secunda manu, et in schedis Grævianis. Salmasius quoque id volebat, qui locum Ausonii addiderat, *Majestas unius modi Sociata sancto spiritu*, ut in POTESTAS *a* corripiatur, sicut in MAJESTAS *a* postremum ab Ausonio corripitur. Verum nihil agit Salmasius: Ausonius enim sæpe loco secundo iambici dimetri spondæum intrudit. Et in hoc eodem iambico Ephemeridis ait: *Rei divinæ copia est*.

10. In Rat. abest *et*, sed videtur spatium abrasionis. Alt., *rediit*. Fabr. et Gis., *redit quietis*, sine *et*, quod habent reliqui omnes, exceptis Vatt. duobus quos laudat Teolius. Quod autem particulam *et* non patiatur hujus carminis indoles, idem affirmavit. Sed in hoc hymno passim anapæstus prima sede ponitur, quod minime repugnat metro.

12. Virgilius lib. V, *Vix primos inopina quies laxaverat artus*. Similia vulgo apud poetas. Cicero de Divin., *animus somno relaxatus*. Insignis est descriptio D somni, quam poeta noster versibus suis complectitur. Descriptiones Somni ejusque domus collegit Joannes Baptista Gandutius inter descriptiones poeticas. Confer etiam Lucret. lib. IV. Neque omittendus est hymnus S. Ambrosii, *Deus creator omnium*.

14. Pro, *sauciata* mallem in glossa *vulnerata*, *fessa*, quam *tuta*.

16. *Poculum* habent Aldus et Nebr. pro *poclum*, quod metrum exigit. Horatius epod. 14, *Pocula Lethæos ut si ducentia somnos*. Sumptum id ex fabulis. Sed licuit sanctissimo poetæ metaphoram continuare, et, quoniam *bibit* dixit, addere *poclum* pro *somno*. In glossa fortasse legendum *laboris sensualis*.

19. Fabricius in dolore molestias intelligit. Sed cur non verum dolorem esse dicamus, cujus sensus nullus est in dormiente? Sic paulo post *medicabilis voluptas*, quia somnus etiam sanitatem interdum inducit. In Hails., *ægris* pro *ægri*.

22. Teolius in uno Vat. vidit *Deo donante*, quod ratio carminis non patitur.

Medicabilis voluptas.
300 Sed, dum pererrat omnes
Quies amica venas,
Pectusque feriatum
Placat rigante somno,
Liber vagat per auras
Rapido vigore sensus,
Variasque per figuras,
Quæ sunt operta, cernit.
Quia mens soluta curis,
Cui est origo cœlum,
Purusque fons ab æthra,
Iners jacere nescit.
Imitata multiformes
Facies sibi ipsa fingit,
Per quas repente currens
Tenui fruatur actu.
301 Sed sensa somniantum
Dispar fatigat horror.
Nunc splendor intererrat,
Qui dat futura nosse.
Plerumque dissipatis
Mendax imago veris
Animos pavore mœstos
Ambage fallit atra.
Quem rara culpa morum
Non polluit frequenter,
Hunc lux serena vibrans
302 Res edocet latentes.
At, qui coinquinatum
Vitiis cor impiavit,
Lusus pavore multo
Species videt tremendas.
Hoc patriarcha noster
Sub carceris catena
Geminis simul ministris

GLOSSÆ VETERES.

27. Feriatum, *otiosum, quietum*, I.
35. Æthra, *splendor*, Vat. A.
36. Iners, *sine arte*.
39. Per quas, *facies*, I.
41. Sensa, *neutraliter*, *sensum meum ; in plurali numero facit hi sensus*, *et hæc sensa neutro genere*, I. *Plural. pro sensu ; hinc Tullius : Caro læsa lædit sensa ; sic verum pro veritate, justum pro justitia*, Vat. A.
42. Horror, *somni*, I.
43. Splendor, *visio superna*, Vat. A. — Intererrat, *intermeat*, I.
47. Pavore, *de vel cum*, I.
48. Ambage, *circumventione*, I.
49. Quem, *aliquem virum*, I.
51. Vibrans, *illuminans*, I.
54. Impiavit, *inquinavit, corrupit*, Iso.
57. Patriarcha, *Joseph*, I.

COMMENTARIUS.

24. Vat. B, Prag., Widm., Gold., *medicalis*, contra regulas metri. Est autem somnus *medicabilis*, quia aut sanitatem corporis restituit, aut eam conservat. Utitur hoc verbo Ovidius pro eo cui medicina adhiberi potest, in epist. Œnones ad Paridem, *amor non est medicabilis herbis*.

25. Rat., *cum* pro *dum*.

27. Chamillardi mendum *feriarum*.

29. Vatt. B. I, Rat., Gold., Fabr., Widm., Bong., *vacat*, Vatt. A, O, P, Q, duo Torrentiani, tres Heinsiani, *vagas per auras*. Ald., Heins., Weitz., Pul., Thean., Prag., Gis., *vagat*, quod etiam tuetur Gifanius in Indice Lucretii, pag. 423, et Laiuius in Bibl. sel. Videri potest Priscianus lib. VIII, qui de hujusmodi verbis, quæ olim antiqui usurpabant, ut *auguro*, *opino*, *exsecro*, agit diligentissime ; et Nonius, qui de verbo *vago* adducit Plautum, Attium, Pacuvium, Ennium, Turpilium, Pomponium, Varronem, et his longe posteriorem Serenum.

35. Fontem igneum animarum Deum vocat poeta in hymno Exsequiarum vers. 1. Rat., *ab æthere*, sed inductum est medium *e* recte, ut fiat *ab æthra*, quod corrector videtur voluisse.

37. Mens sibi multiformes facies fingere dicitur ob diversitatem insomniorum. Nam etsi somniorum causa non solum sit interna, sed etiam externa, ut ex SS. Patribus explicat S. Thomas 2-2, quæst. 95, et Thomas Hurtado tom. I Tract. varior., tract. 5, cap. 6, resolut. 56, num. 1155 et seqq., tamen facies sive figuras et phantasmata mens ipsa sibi format : agit enim etiam tunc anima. Videtur autem poeta loqui de omnibus insomniis, quamvis vers. 40 dicat, *Tenui* FRUATUR *actu*.

41. Rat., *somniantium* a manu prima.

42. Conjicio legendum esse *error* pro *horror*, quantumvis nemo hac de re dubitaverit. Etenim *erro* proprie est *vagor*, ut apud Virgilium egloga 1, *Ille meas errare boves*, et noster poeta versu sequenti, *Nunc splendor intererrat*. Et quamvis fictionis nonnihil exprimi per errorem velis, eam in somnio poteris agnoscere : sic supra *fingit*, infra *intererrat*, *mendax imago veris dissipatis*, *ambage fallit*, et *lusus pavore multo*. Vide vers. 118, *Quos creber implet error*. Cur autem magis *error* quam *horror* sit præferendum, rationem peto ex ipsis insomniis ministrorum Pharaonis, in quibus nihil apparebat horridum, quamvis ipsi vultu tristitiam manifestarent, quia non erat qui ea interpretaretur. Eorum vero interpretatio alteri quidem famulorum horrorem incussit, alterum vero gaudio complevit. Itaque Prudentius *dispar* somnium distinxit, et de primo nunquam verba horroris adhibuit : *Nunc splendor intererrat Qui dat futura nosse*... *Quem rara culpa morum Non polluit frequenter*, *Hunc lux serena vibrans Res edocet latentes*. Contra de altero : *Animos pavore mœstos Ambage fallit atra*... *Lusus pavore multo Species videt tremendas*.

43. Somnia a Deo aliquando immitti perspicuum est, et plurima sunt in Veteri Novoque Testamento exempla, quæ Durantus collegit tract. de Visionibus cap. 9. Æque autem certum est, insomnia, quæ aliquando vera acciderunt, interdum ad casum pertinere. Quotus enim quisque vir sapiens rei futuræ veritatem dormiens agnovit? At omnes vulgo somniant. Quid autem mirum, si in tanto numero aliquid verum contingat? Recte Cicero lib. II de Divinat. cap. 59 : *Quis est, qui totum diem jaculans non aliquando collineet ?*

51. *Vibrare* pro *fulgere*. Virgilius, Catullus, Cicero, aliique.

52. Vat. A, *frequenter*, supra charactere minutiori *latentes*, quod verum est.

53. Aldus male conjungit *Atqui*. Horatius utitur verbo *coinquino*.

54. Solinus, Apuleius et alii usi sunt hoc verbo. Festus, [illegible] ex glossa pro *impiavit* [illegible].

56. Rat. et Vat. Q, *vidit*, repugnante metro, pro *videt*. De [illegible] somniis [illegible] incutientibus, Salomon cap. XVIII Sap., vers. 17. *Tunc continuo visus somniorum malorum turbaverunt illos, et timores supervenerunt insperati*. Et Job cap. VII, 14 : *Terrebis me per somnia, et per visiones horrore concuties*.

59. Gold. et Widm. [illegible]

Interpres approbavit.
Quorum reversus unus
Dat poculum tyranno :
Ast alterum rapaces
Fixum vorant volucres.
Ipsum deinde regem,
Perplexa somniantem,
Monuit famem futuram
303 Clausis cavere acervis.
Mox præsul, ac tetrarches,
Regnum per omne jussus
Sociam tenere virgam,
Dominæ resedit aulæ.
O quam profunda justis
Arcana per soporem
Aperit tuenda Christus !
Quam clara, quam tacenda !
Evangelista summi

A Fidissimus magister,
Signata quæ latebant,
Nebulis videt remotis.
Ipsum Tonantis agnum,
De cæde purpurantem,
Qui conscium futuri
Librum resignat unus.
304 Hujus manum potentem
Gladius perarmat anceps,
Et fulgurans utrinque
Duplicem minatur ictum.
Quæsitor ille solus
Animæque corporisque,
Ensisque bis timendus
Prima ac secunda mors est.
B Idem tamen benignus
Ultor retundit iram,
Paucosque non piorum,

GLOSSÆ VETERES.

61. Unus, *magister pincernarum*,
62. Tyranno, *regi Pharaoni*, I. *Tyrannus Græce rex*. Vat. A.
66. Perplexa, *obscura*, I.
69. Præsul, *princeps*, I.
71. Virgam, *sceptrum*, I.
75. Tuenda, *videnda*, Vat. A.
77. Evangelista, *Joannes*, Vat. A.
86. Gladius, *verbum Dei*, Vat. A.
88. Ictum, *animæ et corporis*. Vat. A,
89. Quæsitor, *judex*. I.
92. Prima ac secunda, *corporis et animæ*, Iso.
95. Non piorum. *impiorum*, Iso.

COMMENTARIUS.

dose, *minister*. Historia narratur cap. XI Genes. Duo hi erant eunuchi ; alter pincernis præerat, alter pistoribus ; hic pistorum magister, ille pincernarum dicitur. Hinc aliquis *ministris* cum legisset, *magistris* correxit, quod simpliciter positum ineptum est.

60. Widm., mendose *obprobavit*.

61. Put., Vat. A supra, et Oxon., *regressus*. Ita Vatt. major pars apud Teolium, sed nonnulli præstantissimi habent *reversus*. Id etiam placuit Gallandio cum edd. Ald. et Tornæs., et tenuerunt Gis. et Weitz.

63. Genesis cap. cit. vers. 17, *Suspendet te in cruce, et lacerabunt volucres carnes tuas*.

66. Lege hanc historiam cap. XLI Genes.

67. Put., Oxon. cum aliis nonnullis Heinsianis, Weitz., Vatt. A, B, O, Q et I supra, Prag., Rat., Sich., Giselinus cum editione Daventriensi antiquissima, *monuit*. Aldus et Gis. 1 edit., *novit*. Non inepte *movit* amplexus est Fabricius, hoc est, *movendo impulit*, *persuadendo coegit*, et id legitur in Vat. O. Non dubito quin vera lectio sit *monuit*. Corruptæ nonnullæ Plauti editiones contrarium errorem tenuerunt *monuit mihi* pro *movit*, Trucul. act. IV, scen. 1, *Unum animos movit mihi*, quanquam alii legunt, *Unum animus monuit me*. Mirum est autem quod auctor dictionarii Taurinensis ex hoc Plauti loco tanquam exploratum tradiderit, *moneo* admittere casum dandi, cujus auctoritate alii, non inspectis optimis editionibus et interpretum monitis jam inde a Camerario repetitis, obscuram mihi litem intendere voluerunt ac probare, *æque facile* defendi posse verbum *moneo* cum dativo cohærere, ac secundam vocalem in *potitur* esse communem. Qui si defensionem aliquam tentare velint, aliam viam insistere debent, neque tamen, quod volunt, assequentur.

68. Pro frumenti cumulis *acervos* simpliciter posuit. Usus similiter est Horatius.

72. Ex hoc loco nonnulli colligunt vel, ut recte ait Fabricius in Comment. poet. Christ., somniant, Josephum ab uxore quoque Pharaonis fuisse sollicitatum.

76. In Vat. A, *clausa*, supra *vel clara*. Pulean. pro diversa scriptura, *tuenda* pro *tacenda*.

77. Notat Fabricius, Prudentium dicere, evangelistam res obscuras, et obsignatas in clara luce vidisse, nebulis remotis, ipsum vero Joannem, se fuisse in spiritu vel, ut recentiores loquuntur *in exstasi*; Sedulium, hæc ipsum Joannem vidisse in somnis, quod Nebrissa antea monuerat. At Prudentius etiam
C *per soporem* visionem accidisse affirmat, ut ex præcedenti stropha fit perspicuum. Et Sedulius, quem Fabricius nominat, est ipsemet Prudentius in Dittochæo, quod Fabricius Sedulio ascribit. Intelligo, Prudentium mystice loqui, et exstasin vocare somnum. Vide S. Bernardum serm. 52 in cantica, *De excessu, qui contemplatio dicitur*, *in qua sponsus facit quiescere animam*, etc.

86. Locus est ex cap. I Apocal., vers. 16, *Et habebat in dextera sua stellas septem : et de ore ejus gladius utraque parte acutus exibat*. Miratur Chamillardus cur Prudentius manum gladio armatam dicat, cum ex ore prodire gladium Joannes affirmet. At Prudentius progressum gladii ex ore ad manum attigit. In ore Christus gestat gladium, ut verbum Dei, sive sententia in extremo judicio indicetur : in manu vero, ut progressus in puniendo ostendatur. Psalmo VII, *gladium suum vibrabit*. Exodi XV, *Evaginabo gladium meum; interficiet eos manus mea*. Vide interpretes.
D
89. Rat., *quæsitus*, male. Virgilius lib. VI, *Quæsitor Minos urnam movet*.

92. Desumptum ex Apoc. XX, 14, *Et infernus et mors missi sunt in stagnum ignis. Hæc est mors secunda*.

95. Nebrissensis exponit PAUCOS, *qui scilicet sunt immedicabiles*. Interpretor *medios* inter pios et impios, scilicet qui neque sanctitate eminent, neque infidelitatis crimine, aut aliis gravissimis opprimuntur. Ait igitur poeta, Deum pati, perire paucos eorum qui catholici sunt, et siquando in peccata incidunt, de his dolere et pœnitentiam agere student. Porro licuit Prudentio ita existimare de sui temporis Christianis catholicis, quos serio ad vitam æternam maxima ex parte contendere constabat, quamvis multi insigni, et heroica pietate non eminerent. Gravina libro Plazæ de Paradiso caput adjecit de majori numero sal-

Petitur perire in ævum.
305 Huic inclytus perenne
Tribuit pater tribunal :
Hunc obtinere jussit
Nomen supra omne nomen :
Hic præpotens cruenti
Exstinctor Antichristi :
Qui de furente monstro
Pulchrum refert tropæum.
Quam bestiam capacem,
Populosque devorantem,
Quam sanguinis charybdin,
Joannes exsecratur.
306 Hanc nempe, quæ sacratum
Præferre nomen ausa
Imam petit gehennam,

A Christo perempta vero.
Tali sopore justus
Mentem relaxat heros,
Ut spiritu sagaci
Cœlum peragret omne.
Nos nil meremur horum,
Quos creber implet error.
Concreta quos malarum
Vitiat cupido rerum.
Sat est quiete dulci
Fessum fovere corpus :
Sat, si nihil sinistrum
307 Vanæ minentur umbræ.
Cultor Dei, memento,
Te fontis et lavacri
B Rorem subisse sanctum;

GLOSSÆ VETERES.

97. Huic, *Christo*, Vat. A.
105. Capacem, *omnia recipientem*. Iso.
107. Charybdin, *voraginem*, *vorago naves sorbens*. *Ita vocat Antichristum, quia omnes ad se venientes in præcipitium trahit*, Iso.
110. Ausa, *scilicet est*, Iso.

COMMENTARIUS.

vandorum, merito proscriptum, quod sententiam benignam nimium amplificaret. Vide proleg. num. 175.

97. Vat. A, *hic* supra *huic*, *Christo*.

100. In quibusdam et in Widm. a secunda manu *super* pro *supra*. Hoc ratio carminis postulat. Illud ex Vulgata editione cap. II ad Philippenses vers. 9 : *Et donavit illi nomen, quod est super omne nomen.*

101. Becmanus, de Orig. ling. Lat., verbo POTIOR contendit, melius de Deo usurpari vel *potens*, ut Lucæ cap. I et alibi in sacris Litteris, vel etiam in iisdem C *omnipotens* quam *præpotens*, id est, *valde potens*, *et præ aliis*. Neque movetur auctoritate Ciceronis, cui Jupiter est *præpotens* : nam gentilium unus fuit Cicero. Ut autem alia prætereain, hoc loco idonee Christus dicitur *præpotens*, cum sermo sit de victoria ex Antichristo reportata, neque dedecet ea comparatio. ut potens præ Antichristo intelligatur. Vide ep. II ad Thessalon. cap. II, 8 et seq.

103. In Vat. A. a veteri manu abest *de*.

105. Rat., *rapacem*, sed videtur prius fuisse *capacem*. Hails. a secunda manu, Weitz., Gis., *rapacem*, quod non displicet. Cæteri, *capacem*. Gallandius edidit *rapacem* cum Ald. et Tornæs.; sed Aldus meus habet *capacem*. Perperam autem putat Gallandius, *mendose* scriptum a Chamillardo *capacem*.

107. Vat. A, *sanguini* pro *sanguinis*, male. Poeta respicit, opinor, ad cap. XVII Apocalyps., ubi mulier fornicaria describitur, sedens super bestiam coccineam ebria de sanguine sanctorum et de sanguine martyrum Jesu. Aretas in cap. XI Apocal. vers. 7, D *Bestiam vocat Antichristum ob crudelitatem*, *feritatem et sanguinis aviditatem*. Put. et alii legunt *charybdem*.

108. Put., *Joannis*, quod Heinsio aliisque placet, ut metro consulatur. Verum satis metro consulitur, si teneatur, finita in *es* sæpius, quam vulgo creditur, posse corripi. Vide Gifanium Indic. Lucr. pag. 440, *Is terminata*. Alex. scribit *Joannes* : ita Vatt. O, P, cum aliis duobus apud Teol., qui nihilominus Puteanam, sive Heinsianam lectionem secutus est.

109. Potiores Heinsiani, Ald., Alex., Vat. B, Egm., *hanc*. Alii *hæc*, et vers. seq. *ausa est*. Teolio planior videtur lectio *hæc*, et idem postea legit *ausa* sine *est*. Mihi aliisque non ita visum.

110. Videtur Iso legisse versu superiori *hæc* pro *hanc*. Gisel, 1 ed., *ausa est* : scilicet, quia legit *hæc*. De Antichristo cap. II, vers. 4, epist. II ad Thessalonicenses : *Qui adversatur et extollitur supra omne, quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita ut in templo Dei sedeat, ostendens se tanquam sit Deus.* Thomas Malvenda lib. VIII, cap. 2, de Antichristo congestis SS. Patrum testimoniis probat Antichristum a seipso appellandum Christum. In rem nostram maxime facit Lactantius lib. VII, cap. 19 : *Hic est autem qui appellatur Antichristus; sed se ipse Christum mentietur, et contra* VERUM *dimicabit.*

112. Gallandius approbare videtur quod Heumannus hunc versum sic restituere voluerit : *Christi perempta verbo*, quia Christus Antichristum *interficiet spiritu oris sui*. Sed eo pacto perit elegantia antitheseos inter *Christum verum* et eum *qui Christum mentietur*, ut ait Lactantius.

114. Heroes apud ethnicos dicebantur semidei, et viri excellenti quadam virtute prædití. Hinc heroes Christianis vocati sunt sancti, eorumque virtutes heroicæ. S. Augustinus lib. X de Civit. Dei : *Hos* (martyres) *multo elegantius, si ecclesiastica loquendi consuetudo pateretur, nostros heroes vocaremus.* Usus antiquissimus hanc appellationem iis sanctis consecravit. Avitus rara significatione de Pharaone dixit lib. V, *impius heros.*

118. Widm. et Vat. O, *herror* pro *error*. Fortasse ex simili scribendi ratione vers. 42 *horror* irrepsit pro *error*. Intelligi etiam debet, poetam rursus hoc versu mentis, in somniis vagantis, errorem indicare.

123. Vat. A, *Sat est, si nil*, quod respuit carmen.

124. Rat., *minetur*, supra recte *minentur*.

127. Vat. B. *sacrum*, supra *sanctum*. Chamillardus intelligit immersionem in ipsum fontem baptisterii. Propertius *rorem* pro mari posuit, adeoque ea vox tam aspersioni quam immersioni potest aptari. Quamvis autem primis Ecclesiæ temporibus baptismus per immersionem collatus plerumque fuerit, tamen eos. qui vel per ætatem, vel per male affectam valetudinem immergi non poterant, per aspersionem baptismo fuisse ablutos non est negandum. Notum est de *clinicis*, qui in lecto baptizabantur, et de iis qui baptismum ad extrema vitæ tempora differebant. Multo minus persuaderi mihi poterit, ita immersionem fuisse ubique usurpatam, ut baptizandi (cujuscunque sexus, et ætatis essent) penitus nudi aquam ingrederentur. Etenim neque id necessarium erat, ut certe nunc non est, neque si ea consuetudo communis fuisset apud Christianos, ethnici, qui *oscula* pacis eis objiciebant, hujusmodi nuditatem tacuissent. Veterum quædam dicta non ita clare rem hanc probant, ut multis videtur. Qualiscunque tamen nuditas illa fuerit, non dubito, quin aut separatis feminarum, et masculorum baptisteriis, aut velis, aut alia ratione pudori fuerit

Te chrismate innotatum.
308 Fac, cum vocante somno
Castum petis cubile,
Frontem, locumque cordis
Crucis figura signet.
Crux pellit omne crimen :
Fugiunt crucem tenebræ :
Tali dicata signo
Mens fluctuare nescit.
Procul, o procul vagantum
Portenta somniorum.
Procul esto pervicaci
309 Præstigiator astu.
O tortuose serpens,
Qui mille per Mæandros,
Fraudesque flexuosas
Agitas quieta corda,
Discede, Christus hic est :

GLOSSÆ VETERES.

131. Frontem, etc., *hæc sunt duo illa superliminaria quæ sanguine agni videbantur aspergi : sic enim frons superliminare capitis, sic et cor superliminare, et principale pectoris*, Vat. A.
139. Pervicaci, *pertinaci, perseveranti*, Iso.
140. Præstigiator, *præstrigium dicitur monstrum a præstringendo, i. e. illudendo improvise oculos.* — Astu. *astutione*, I.
142. Mæandros, *Mæander fluvius Cariæ faciens revolutiones multimodas. Sed hic ipse fluvius pro ipsis flexibus serpentis introducitur*, I.

COMMENTARIUS.

provisum. Vide Lupium, dissert. 1, num. 23 et seq., et scriptorem Vitæ S. Ottonis apud Surium ad diem 2 Julii, ubi ait : *Sacerdos vero, qui ad cuppam stabat, cum audisset potius quam vidisset, quod aliquis esset in aqua, velo paululum amoto, trina immersione capitis illius mysterium sacramenti perficit.*

128. Heinsius, etsi in Put. et aliis ex vetustioribus invenerit *innotatum*, tamen amplexus est *innovatum* cum codd. quinque, et Oxon. in marg., et Gronovio in Observat. eccles. Rat., Sich. et Hailsb. supra pariter *innovatum*, quod exstat etiam in Urb., Vatt. I, O, Q, cujus glossa est *signatum*; et secutus est Teolius, ne ab Heinsio discederet. Lego cum vetustissimis Heinsii, Ald., Vatt. A, B, P, Alex., Nebr., Prag., Gold., Bong., Fabr., Gis. et aliis, *innotatum*, quod mirifice in hunc locum quadrat. Prudentius loquitur de sacramento confirmationis, quod a sacramento baptismi aperte hic et alibi distinguit. Dictum vero fuit sacramentum confirmationis *chrisma*, quia sacra unctione peragebatur : quod chrisma ampullæ inclusum servari solitum in Ecclesia, colligitur ex Optato contra Parmenionem lib. II. Hac voce chrismatis confirmationis sacramentum appellant Tertullianus, Cyprianus, Augustinus, Cyrillus Alexandrinus aliique multi. Quoniam vero frons confirmandi ab episcopo sacro chrismate signabatur, figura crucis inscripta, ideo nomen signaculi, aut sigilli eidem sacramento tribuebatur ; quo nomine usi sunt Cyprianus, Cornelius papa, Ambrosius et alii. Itaque Prudentius, duobus verbis duo hæc nomina complexus, egregie dixit, *Te chrismate innotatum*, et infra explicat, cur *innotatum* dixerit, *signum, quod ipse nosti.* Eodem pertinent Psychom. versus 358 et seqq. Apoc. vers. 487 et seqq., hymno 9 Cath. vers. 84, lib. I adversus Symmachum, vers. 587. *Unde sacrum referat regali chrismate signum.* Cave ergo a Cellario, qui non solum *innovatum* præfert, sed falso tradit, quosdam codd. habere *innotatum*, plures *innovatum*. Concedam nihilominus, in quibusdam codd. vetustis et in Breviario etiam Mozarabico esse *innovatum*. Vide Baronium ad an. 55, pag. 248 et seqq., qui istiusmodi unctionem, ab episcopis in fronte peractam, esse sacramentum diserte probat. Quid autem differat unctio hæc ab alia, quam presbyteri adhibent in vertice dum baptizant, explicant Bellarminus aliique theologi. Cl. Bertius lib. XXXII de Theol. Disc., cap. 10, non inepte his versibus utitur, ubi agit de alapa qua confirmatus leviter cæditur, *Cultor Dei memento*, etc. Lectionem vero nostram *innotatum* confirmant versus sequentes, ubi crucis figura commendatur.

129. Brev. Moz., *somnum*; corrige *somno.*

132. Quam magnus in veteri Ecclesia honor cruci fuerit habitus, testantur antiquissima monumenta et inscriptiones. Vide Aringhum in plurimis Romæ subterraneæ locis, aliosque antiquitatum Christianorum scriptores. De consuetudine vero signandi cor, frontem et ora, confer Gretzerum de Cruce lib. IV, cap. 51, aliisque passim locis præclari ejus operis. S. Athanasius initio orationis contra idola : *Si enim post crucis adventum omnis simulacrorum cultus summotus est, omniaque dæmonum præstigia hoc signo propelluntur*, etc. Prudentius paulo post *præstigiatorem* vocat dæmonem. Inter alia veterum aliquot Galliæ theologorum scripta Parisiis 1586, exstat carmen bucolicum Severi Sancti seu Rhetoris de Mortibus boum, ubi hoc miraculum enarratur : *Hoc signum mediis frontibus additum Cunctarum pecudum certa salus fuit.*

133. In uno ex antiquissimis Vaticanis heterodoxus aliquis ad marginem recenti manu posuit : *Non bene.* SS. Patres, qui Domini crucem his et similibus præconiis prosecuti sunt, vide apud Gretzerum de Cruce.

135. In Brev. Moz., *tales*, male, pro *tali.*

137. Aldus, *Procul, procul*, omisso *o*, quod cæteri habent. Alex., *vagantium* pro *vagantum.* Id ob metrum retinendum. Prudentium videtur imitatus S. Eugenius Toletanus episcopus epigram. 29, pag. 52, inter opera SS. Patrum Toletanorum, studio et expensis D. Francisci de Lorenzana archiepiscopi Toletani edita : *Versus supra lectum : Imperat omnipotens, procul o procul effuge, dæmon*, etc. Confer ejusdem Eugenii versus supra lectum part. 2 operum, epigr. 3 et 4, ubi ait : *Crucis almæ fero signum : fuge, dæmon.*

140. Heinsio non displicet origo et orthographia glossæ in *præstrigiator.* Alii scribunt *præstigiæ* quasi *praistegiæ* a *tego*, quod illudant prætegantque oculos. Idem Heinsius tuetur *actu* pro *astu* cum Put., Egm., et Noms. Malo *astu* cum Ald., Weitz., Nebr., Gis., Alex., Vatt. A et B, Rat., Prag. et aliis. Etenim cohæret sensus : *præstigiator, serpens tortuose, fraudes* postulant, legi *astu pertinaci.* Chamillardus et Cellarius Heinsium secuti sunt. In Brev. Moz., *æstu* videtur ex *astu*. Teolius præfert *actu* ex membranis, non *astu.* Sed etiam membranæ vetustissimæ habent *astu.*

141. Diabolum serpentem tortuosum plures SS. Patres appellant. Philippus presbyter, discipulus S. Hieronymi, in cap. XXVI Jobi, *Coluber tortuosus, utique ille serpens, qui est callidior omnibus animantibus super terram.* S. Gaudentius ad Germinium, vel potius Serminium, *Cujus serpentis tortuosa ingenia.* Phœbadius in lib. contra Arianos : *Lucifuga serpens, per anfractus evolvens seriem suam, tortuoseque procedens.*

142. Prima in *Mæander*, cum sit diphthongus, produci solet. Prudentius corripit quod ab ejus reprehensoribus non est animadversum. Scribo autem *Mæander* cum diphthongo, quia etiam sic corripi potest prima ob vocalem sequentem.

145. Aldus, *lux est* pro *hic est*, repugnante metro et sensu. De hac formula vide hymn. 2, vers. 4.

Hic Christus est, liquesce :
Signum, quod ipse nosti,
Damnat tuam catervam.
Corpus licet fatiscens
Jaceat recline paulum,
310 Christum tamen sub ipso
Meditabimur sopore.

VII. HYMNUS JEJUNANTIUM.

O Nazarene, lux Bethlem, Verbum Patris,
Quem partus alvi virginalis protulit,
Adesto castis, Christe, parcimoniis,
Festumque nostrum rex serenus aspice,
311 Jejuniorum dum litamus victimam.
Nil hoc profecto purius mysterio
A
Quo fibra cordis expiatur vividi :
Intemperata quo domantur viscera,
Arvina putrem ne resudans crapulam
Obstrangulatæ mentis ingenium premat.
Hinc subjugatur luxus, et turpis gula ;
Vini, atque somni degener socordia,
Libido sordens, inverecundus lepos,
Variæque pestes languidorum sensuum
Parcam subactæ disciplinam sentiunt.
Nam si licenter diffluens potu, et cibo,
Jejuna rite membra non coerceas,
Sequitur, frequenti marcida oblectamine,
312 Scintilla mentis ut tepescat nobilis,
Animusque pigris stertat in præcordiis.
Frenentur ergo corporum cupidines,

GLOSSÆ VETERES.

146. Liquesce, *evanesce, acflue*, I. *Vanesce*, Vat. A.
149. Fatiscens, *deficiens*, Iso.
150. Recline, *reclinatum*, Vat. T et Iso.
3. Parcimoniis, *abstinentiis*, Iso.
5. Litamus, *sacrificamus : quidam putant, a litoribus licta lita, id est sacrificia, quia post navigationem in litoribus maris sacrificabant ; sed falsum est, nam litus* B *prima longa est, litum brevis*, I.
7. Expiatur, *mundatur, imbuatur*.—Vividi, *pleni*, I.
10. Obstrangulatæ, *suffocatæ*, Vat. A.
11. Subjugatur, *domatur*, Iso.
12. Degener, *ignobilis*.— Socordia, *pigritia*, I.
13. Lepos, *eloquium, cloquentia, dicimus et lepor*, I.
15. Parcam, *arctam*, I.

COMMENTARIUS.

146. Silius Italicus ex correctione Barthii initio lib. XVI : *Hannibal ipse etiam jam jamque modestior omnis Ire videbatur, Martisque liquescere famam.*

149. Alii scribunt *fatescens*.

150. Fabr. et Vat. O, *reclive*, quod vehementer Chamillardo arrisit, quamvis fere omnes codices habeant *recline*, rejicitque Nebrissam, quod versum Ovidii Metam. X allegaverit pro *recline*, quem ita Chamillardus legit, *Inque sinu juvenis posita cervice reclivis*, neque usquam *reclinis* legi testatur. Giselinus, qui ex manuscr. *recline* prætulit, Lambini judicium secutum se ait, qui ita in suo Horatio legit. Locus quærenti Giselino non se obtulit. Fabricius ex C Virgilio protulit *posita cervice reclinis*. Ovidium volui dicere, ubi cum aliis lego *renidens*; in Prudentio, Martiale, Tacito, *reclinis*, sicut Lambinus sat. 2 lib. II Horatii in Horatio, et aliis *acclinis*, non *acclivis*. Id, opinor, legerat Giselinus. Seneca epist. 26 : *Solet obrepere somnus in aliquod adminiculum reclinatis*. Isidorus lib. I Different. ait : *Inter decline et declive hoc interest, quod declinis sol, declivus locus : sic intelligendum est accline, acclive, ut acclivus* (lege *acclinus*) *homo, acclivus locus*. Idem dicam de *reclinis* et *reclivis* ; et in Isidoro legam *acclinis homo, acclivis locus*, et *hoc acclivum dicitur*, non *ex hoc acclivum dicitur*. Et supra *declivis locus*. In Brev. Mozarab. mendum est, quod nostram lectionem confirmat, *reclinet paululum* pro *recline paulum*. Nebrissa exponit *reclinatum in lecto* : et simili modo Chamillardus hymn. 5 Perist. vers. 365, ubi legit *recline*, sibi non constans. Pro *paulum* Ald., Vat. A, Rat., *paulo*. Gold. agnoscit utrumque. Prag., male, *paululum*. D

152. Rat., *meditatur*, inepte, pro *meditabimur*, quod etiam versus exposcit. Christum sub ipso sopore meditari proprium est eorum qui vigilantes eumdem meditantur, quorum cor vigilat, etiamsi dormiant. Teolius ex uno Vat. inferioris ætatis exscripsit in nota conclusionem hujus hymni, quæ minime sapit Prudentium : *Gloria æterno Patri, Et Christo novo regi, Paraclitoque sancto, Et nunc, et in perpetuum*. Ballerinii in præfat. append. operum S. Zenonis proferunt aliam hujus hymni clausulam, sed ex prima ejus stropha imperite compactam : *Laus sit Patri supremo, Quem nemo vidit unquam, Patris sermoni Christo, et Spiritui benigno*. Scilicet tractatus de Signo S. crucis, a nonnullis S. Zenoni ascriptus, constat ex hac conclusione et septem postremis strophis hujus hymni Prudentii.

Jejunantium. Hunc hymnum canunt Mozarabes, per ferias hebdomadis distributum, sed multis in locis corruptum. Factum a Prudentio puto ad omnes dies jejunii, præcipue quadragesimalis.

1. Ald., Vat. P et alii vulg., *dux* pro *lux*. Nostri plerique et potiores Heinsiani, *lux*, quod tenuit Weitzius. Giselinus Aldo adhæsit, cujus lectionem confirmat Nebrissa non inepte ex Matth. cap. II, 6 : *Et tu Bethlehem, terra Juda, nequaquam minima es in principibus Juda. Ex te enim exiet dux*, etc. Vide hymn. 12, vers. 78.

4. Sichard., *accipe* pro *aspice*. *Aspicere* in Deo *misereri* est, ut notarunt etiam gentiles. Jejunium *festum* cur dicatur, vide vers. 13 hymni seq. in commentariis. Festum substantive rarum apud scriptores aurei et argentei sæculi in oratione soluta. Dicebant *festus dies*.

5. Alii *litare* deducunt cum Varrone a *luere*; alii a Græco λιτή, *preces, supplicatio* ; inde etiam litania, quæ Latine redditur rogatio. Rati o Isonis non semper tenet.

6. Fabr. et Boug., *nihil* pro *nil*, non male.

7. Nescio quid sit in Isone *imbuatur*. Idem legit *vividi*, quod habent Sich., Alex., Weitz., Gis. ad marg. et omnes Heinsiani præter Rot., qui legit *lividi* cum Aldo, Heinsio et aliis : quod etiam in Hymnario Thomasii et edit. Fabricii exstat. Vat. P, *lividi*. Vatt. A, I, O, Q, Breviar. Moz., *vividi*. Vat. B, Prag., Rat., *uvidi*.

9. *Arvina* est pinguedo corporis. Alii sevum intelligunt. Prag. male *ce* pro *ne*.

11. De verbo *subjugandi* quæritur an ad argenteum sæculum revocari possit auctoritate Asconii. Eo utuntur Arnobius, Lactantius, Eutropius, Claudianus.

12. Laudes jejunii prosequitur S. Ambrosius lib. de Elia, et Jejunio, ut innumeros alios prætercam.

13. Aldus, mendose, *sordes* pro *sordens*.

15. Ex glossa Widm. supra *arctam*. Gis. ad marg. 1 edit., *partam*. Aldus, *subacte*.

17. Brev. Moz., *coercebant*, corrigendum.

20. Rat., Heinsius cum schedis Græviauis, et Noms., *stertat in*. Ita etiam Weitzius, et Teol. cum eodd., sed non bene monuit, omnes mss. ita habere. Nam plurimi habent *stertat ut*, etiam Vaticani. Pragensis vero, *pigris ut stertat in præcordiis*, quod non patitur carmen.

Detersa et intus emicet prudentia
Sic excitato perspicax acumine,
Liberque flatu laxiore spiritus
Rerum parentem rectius precabitur.
Helias tali crevit observantia,
Vetus sacerdos, ruris hospes aridi:
Fragore ab omni quem remotum, et segregem
Sprevisse tradunt criminum frequentiam,
Casto fruentem Syrtium silentio.
313 Sed mox in auras igneis jugalibus,
Curruque raptus evolavit præpeti,
Ne de propinquo sordium contagio
Dirus quietum mundus afflaret virum,
Olim probatis inclytum jejuniis.
Non ante cœli principem septemplicis
Moses tremendi fidus interpres throni
Potuit videre, quam decem recursibus
A Quater volutis sol peragrans sidera
Omni carentem cerneret substantia.
Victus precanti solus in lacrymis fuit:
Nam flendo pernox irrigatum pulverem
Humi madentis ore pressit cernuo:
Donec loquentis voce præstrictus Dei
314 Expavit ignem non ferendum visibus.
Joannes hujus artis haud minus potens,
Dei perennis præcucurrit Filium:
Curvos viarum qui retorsit tramites,
Et flexuosa corrigens dispendia,
Dedit sequendam calle recto lineam.
Hanc obsequelam præparabat nuntius,
Mox adfuturo construens iter Deo,
Clivosa planis, confragosa ut lenibus
B Converterentur, neve quidquam devium
Illapsa terris inveniret Veritas.

GLOSSÆ VETERES.

22. Detersa, *mundata*, I.
23. Excitato, *elevato*, Iso.
27. Sacerdos, *propheta*. — Ruris aridi, *eremi*, I. *Jepte, dum iret ad præliandum contra gentes, vovit, se Domino immolaturum, quidquid ei revertenti a prælio cum victoria occurrisset. At ille victor effectus, domumque revertens, invenit filiam sibi obviam cum tympanis venientem, quam voluit Domino sacrificare. Phinees autem sacerdos eam defendere non valens, relicto sacerdotio, adiit desertum. Ergo Judæi æstimant* (Vat. I, *autumant*) *eum fuisse Heliam. Unde a Prudentio vocatur vetus sacerdos*, Vat. A *et* I.
28. Segregem, *segregatum*, I.
29. Tradunt, *dicunt*, I.
30. Syrtium, *arenarum, solitudinum, saxorum syrtes, petrosaque terra*, I. *Eremi*. Vat. A.
31. Jugalibus, *quadrigis*, I.
34. Afflaret, *inveniret*, I.
40. Carentem, *ipsum Moysem*. — Substantia, *cibo, ciborum*, I.
43. Cernuo, *inclinato, curvo*, I.
44. Præstrictus, *tactus, captus*, I.
49. Flexuosa, *devia*. — Dispendia, *pericula, vel errores*, I.
50. Lineam, *viam*, I.
51. Obsequelam, *obsequium, vel obedientiam*, I.
53. Confragosa, *ardua, vel aspera*, I.
54. Converterentur, *commutarentur*, I.

COMMENTARIUS.

22. Put., Thuan., Vat. A, Prag., Alt., *Detersa et*. Alii *Detersa ut*.
26. Male Alex., Brev. Moz., Ald., Vatt. A, Q, *Helias*.
27. In Vat. A, minus bene, *ruris et hospes*. Lib. III Reg. cap. XVII, 2 et seq.: *Et factum est verbum Domini ad eum, dicens: Recede hinc, et vade contra orientem, et abscondere in torrente Carith*, etc. Chamillardus apposite notat, Heliam sacerdotem fortasse dici, quia holocaustum Domino obtulit, de quo agitur lib. cit. Reg. XVIII. Vide vers. 4 hymni 9 *Omni hora*, ubi David quoque vocatur sacerdos. Nebrissensis *prophetam* intelligit. Glossa non placet.
28. Multa affert Savaro de *segregis* vocabulo ad verba Sidonii, *Segreges facti* pag. 352, ex Seneca et aliis.
29. Conjici potest *civium frequentiam*.
30. Prima Syrtis vel Syrtium significatio spectat ad duplicem sinum maris Libyci periculosissimum, inde ad solitudines mediterraneas Libyæ extenditur. Has indicat Horatius lib. I, oda 22, *Sive per Syrtes iter æstuosas*: nisi mavis, Horatium quævis loca deserta comprehendere voluisse, maxime arenosa et siticulosa. Prudentius, quod antea *rus aridum*, nunc *Syrtes* appellat., vide Apoth. vers. 443.
31. Vide lib. IV Reg. cap. II, 11. Cham., male, *sex mox*.
32. Vetustiores Heins., Vat. A, *præpete*. Ald., Vat. B, Weitz., Gis., *præpeti* cum Brev. Moz.
33. Ut supra dixit, Heliam fugisse criminum frequentiam, quia in hominum frequentia crimina patrari solent, sic nunc raptum ait, ne quid sordium ex propinquo contagio contraheret. Vide cap. IV Sapientiæ vers. 10 et seqq. Essæi, quo laudandos suscepit Philo, in solitudinem secedebant, existimantes, *ut contagionem aeris corporibus, sic conversationem vulgi animo nocere*.
34. Non placet Iso: melius *inficeret afflatu suo*, nisi C fortasse Iso vere scripserit *inficeret*.
36. Juvencus lib. I, *Scinditur auricolor cœli septemplicis æthra*. Mar. Victor lib. II, *motu septemplicis axis*. Isidorus ex Ambr. Hexaem. lib. II, cap. 4. *Philosophi autem mundi septem cœlos, id est planetas globorum consono motu introduxerunt*. Alia nunc tradunt de cœlo philosophi.
40. Vide cap. XXXIV Exodi vers. 28. Ex hoc et præcedenti capite inferri videtur, Moysem vidisse tergum Domini, antequam jejunium quadraginta dierum peregisset. Opinio de duabus tantum quadragesimis, a Moyse observatis, et probabilior et communior est.
41. Vetustiores Heinsiani, Vatt. A, B, I, Ald., Weitz., Egm., Gold., Hails., *precanti*. Bong., Gis., *precantis*. Widm. utrumque agnoscit. Sich., *Victus precantis solis in lacrymis fuit*. Obstat lex carminis in *solis*. Brev. Moz., *precantis solum in*, minus bene.
44. Rat., Bong. et Vulg., *perstrictus*. Optimi et plerique, *præstrictus*, ut sæpe alias apud Prudentium, D a *præstringo*. Put. a manu prima habebat *perstrictus*. Teolius legit *præstrictus*, additque ita habere codd. mss., excusos vero *perstrictus*. At codd. mss. variant, et excusi optimi habent *præstrictus*, ut Ald., Weitz., Heinsius, Cell. Cham. et alii.
46. Rat., *non* pro *haud*, male. Vide cap. I et III Lucæ.
48. *Retorquere* est dirigere, reflectere.
49. In Rat. recenti manu erant addita hæc, *dispendia dedit sequendam*, prioribus erasis.
51. Hoc Plautino verbo *obsequela* sæpe usus est Prudentius, ut Cellarius notavit.
53. Weitz. cum aliis, *lenibus*, quod etiam habent nostri. S. Paulinus de S. Joanne Baptista Carm. 5, *Leniet aspera*. Aldus *lævibus* vel *levibus*, minus bene. Gis. 1 edit., *lenibus*; e lit. 2, *lævibus*. Heinsius edidit *lenibus*; sed nihil animadvertit.
54. Vat. B, Rat., Wid., *ne vel*, quod Weitzius est

Non usitatis ortus hic natalibus,
Oblita lactis jam vieto in pectore
Matris tetendit serus infans ubera :
315 Nec ante partu de senili effusus est,
Quam prædicaret virginem plenam Deo.
Post in patentes ille solitudines,
Amictus hirtis bestiarum pellibus,
Setisve tectus, hispida et lanugine,
Secessit, horrens inquinari, ac pollui
Contaminatis oppidorum moribus.
Illic dicata parcus abstinentia
Potum, cibumque vir severæ industriæ
In usque serum respuebat vesperum,
Parvum locustis, et favorum agrestium
316 Liquore pastum corpori suetus dare.
Hortator ille primus, et doctor novæ
Fuit salutis : nam sacrato in flumine
Veterum piatas lavit errorum notas :
Sed tincta postquam membra defæcaverat,
Cœlo refulgens influebat Spiritus.

GLOSSÆ VETERES.

56. Non usitatis, *insolitis*. — Ortus, *natus est*, Iso.
57. Jam vieto, *vetulo, maturo, antiquo, viribus privato*, I.
61. Patentes, *vastas, amplas*, I.
64. Secessit, *seorsum recessit*. — Horrens, *expavens*, I.
65. Oppidorum, *populorum*, I.
66. Parcus, *afflictus, abstinens*, I.
67. Industriæ, *diligentiæ*, I.
69. Locustis, *locusta est genus avis digitalis longitudinis acri volatu, sed deciduo cito*. — Favorum, *non revera mel comedebat, sed confricata folia cujusdam ligni, quæ gratum saporem habebant velut mel*, I.
73. Piatas, *immundas*. — Notas, *maculas*, I.
74. Defæcaverat, *expiavit, mundavit, purificaverat*, I.

COMMENTARIUS.

amplexus contra leges carminis. Ald. et cæteri recte *neve*. In Rat., *quiquam*, sed correctum manu recentiori *quicquam*.

57. Vatt. B, I, Prag., Rat., Widm., Gold. supra *vigeto*. Bong., *vigeto in corpore* pro *vieto in pectore*. Terentius in Eunucho act. IV, scena 4 : *Hic est vietus, vetus, veternosus senex*. Varro lib. IV de Ling. Lat. : *Viere est vincire, a quo est in Asoto Ennii, Ibant mane viere veneriam corollam*. Hinc *vietus* proprie flexus, et per translationem languidus. Nonnulli putant, secundam in *vieto* esse brevem ex Horatii versu oda 12 Epod., *Qui sudor vietis, et quam malus undique membris*; sed recte notat Ricciolius Ind. 2, eam produci a Plauto, Terentio, Lucretio et Prudentio, cum sit a *vieo, es, vievi, vietum*. Horatius excusari potest ob synæresin, ut secundus pes sit spondæus. Quintianus Stoa communem esse putat.

58. Aldus mendose *verbera* pro *ubera*, uti vers. seq., *necante* pro *nec ante*.

59. Breviar. Moz., male, *ante partum*.

60. Vat. A a prima manu, *prædicare*, quod recte est emendatum.

63. Vat. B, *setisque*, non male. In Rat., Vat. I et Gold. deest *et*; sed debet addi, ut melius sensui consulatur, nempe *hispida et lanugine*.

64. *Et* pro *ac* Vat. A, Gis., et Teol.

68. *In usque*, ut *ad usque* et *ob usque*.

69. Giselinus *parum* prius ediderat cum Aldo, ut ipse ait, inepte. Castigavit postea *parvum* duriuscule, ut ipsi videbatur, et conjiciebat legi posse *parcum*, quod Heinsio non displicebat. In Vat. P et Brev. Moz., *parum*. Heinsius cum solo Put. *rarum* elegit pro *infrequenti victu*. Teolius Heinsium exscribit, quamvis PARVUM *omnium pene codd. Vatt. esse* fateatur. Sed cum cæteri Heinsiani præter Oxonium, qui habet *parum*, legant *parvum*, adhæreantque Lat., nostri, et Weitziani, hoc tenemus. Ita Sedulius in hymno abecedario, *Et lacte parvo pastus est*, nam *modico* pro *parvo* sine ulla necessitate correctores hymnorum invexerunt. Duplex hic oritur controversia : altera, *locustæ*, quibus S. Joannes vescebatur, fuerintne genus avis, an herbæ; altera, an verum mel Joannes comederit. Plurimi veterum existimarunt, herbas fuisse hujusmodi *locustas*. S. Paulinus carmine 5 de S. Joanne Baptista : *Præbebant victum facilem silvestria mella, Pomaque, et incultis enatæ cautibus herbæ*. Alios omitto. Qui animadvertat, animalcula *locustas* dicta Levit. cap. XI, 21 et 22, inter animalia munda recenseri, et aliorum populorum hunc quoque fuisse cibum, vix dubitabit, quin his animalibus S. Joannes victitaverit. Joannes Maldonatus in cap. III Matth. hæreticos nonnullos exagitat, quod locustas cancros marinos interpretati fuerint, lege quidem immundos, et vetitos; sed quos Joannes esitaret, ut libertatem evangelicam jam tum doceret. *Quis enim*, inquit, *dubitat, Joannem Baptistam Calvinistam aut Lutheranum fuisse?* Quamvis autem alii, Euthymio et Theophylacto referentibus, herbas, alii pyra silvestria, alii arborum frondiumque summas partes, quod Nicephoro placuit, locustas esse putaverint; Maldonatus ipse cum Origene, Hilario, Ambrosio, Augustino, Chrysostomo, aliisque fere omnibus antiquis interpretibus animalia, sive avicula, quas dixi, interpretatur. Quod attinet ad alteram quæstionem, mel silvestre exponit esse, quod apes in silvas avolantes in arborum truncis, aut in rupium fissuris elaborant : quod in Palæstina, lacte et melle manante, ut ea terra in sacris Litteris vocatur, omnino credendum est accidisse. Non autem probat, ejusmodi mel fuisse amarum et ori insuave, ac multo minus non fuisse verum mel, sed rorem quemdam quo Joannes, ut olim populus in desertis, alitus fuerit. Rabanus Maurus tenet hanc sententiam, mel quo S. Joannes pascebatur fuisse folia arborum candida et tenera quæ, manibus confricata et trita, odorem et saporem mellitum exhiberent. Alii existimant esse humorem ex arborum foliis collectum, alii mel ericeum, de quo Plinius lib. XI, cap. 16, ex erica frutice autumni tempore florente. Confer Cornelium a Lapide ad cap. III Matth., et vers. 117 et 118 Dittochæi.

70. Error est Aldi *corporis vetus*.

72. Giselinus in cod. Daventriensi lectionem invenit, quam vel æque aptam, vel meliorem vulgari existimabat, scilicet : *Hortator ille primus, et doctor novæ Salutis, atque gratiæ doctor novæ*. In Marano codice, qui dux fuit Giselino ad suas emendationes, mutilus erat hic locus. Hæc varietas lectionis non est indicata neque a Weitzio, neque ab Heinsio, neque a recentioribus.

73. Ald., Nebr., Urb., Vat. Q, Brev. Moz., *veterum pietas*. Vatt. B, I, Prag. Rat., Gold., Widm., Weitz., *pie vetustas*; Hailsb. contra metrum, *vetustas pie*. Legendum est cum Heinsianis, Bong., Wid. supra, Gis., *veterum piatas* : quod reperio in Alex., Vatt. O, P. Nebrissa suspicabatur *vietus*, ut supra *vieto in pectore*; vel *pietas* interjective positum, ut apud Virgilium, *Heu pietas, heu prisca fides!*

75. Spiritum sanctum super alios, quos Joannes baptizabat, specie visibili descendisse non recte colliges ex hoc loco. Vide comment. ad vers. seq. Narrationem Amphilochii in Vita S. Basilii, alias etiam ad Jordanem columbam Spiritus sancti descendisse, rejiciunt Baronius, et contra Franciscum Combefisium Bollandiani. Vide Commentar. Victorii de æneo nummo veter. Christ.

Hoc ex lavacro labe dempta criminum, A
317 Ibant renati non secus, quam si rudis
Auri recocta vena pulchrum splendeat :
Micet metalli sive lux argentei,
Sudum polito prænitens purgamine.
Referre prisci stemma nunc jejunii
318 Libet, fideli proditum volumine,
Ut diruendæ civitatis incolis
Fulmen benigni mansuefactum Patris
Pie, repressis ignibus, pepercerit.
Gens insolenti præpotens jactantia
Pollebat olim : quam fluentem nequiter
Corrupta vulgo solverat lascivia :
Et inde bruto contumax fastidio
Cultum superni negligebat numinis.
Offensa tandem jugis indulgentiæ
Censura, justis excitatur motibus,
Dextram perarmat rhomphæali incendio,
Nimbos crepantes, et fragosos turbines
Vibrans tonantum nube flammarum quatit.
Sed pœnitendi dum datur diecula,
319 Si forte vellent improbam libidinem,
Veteresque nugas condomare ac frangere,
Suspendit ictum terror exorabilis,

GLOSSÆ VETERES.

76. Hoc ex lavacro, *hoc non est auctoratum, nam Joannes in aqua tantum baptizabat, non in nomine Patris, Filii, et Spiritus sancti : ergo illius baptisma nihil proderat, nisi Christo viam prœpararet baptizaturo*, Vat. A. B

77. Non secus, *non aliter*, I.

78. Pulchrum, *adverbium, nomen pro adverbio*, I.

80. Sudum, *adverbium, serene, id est serenum.*

81. Referre, *dicere.* — Prisci, *antiqui.* — Stemma, *coronam, corona regalis*, Iso.

82. Libet, *figurant de Ninivitis.* — Proditum, *manifestatum* I.

85. Ut, *quomodo.* — Diruendæ, *destruendæ*, I.

86. Insolenti, *improba superbia*, I.

88. Vulgo, *ubique per populos*, I.

89. Bruto, *stulto.* — Contumax, *superba*, I. *Fastu, superbia*, Vat. A.

91. Offensa, *irata*, I.

92. Censura, *Dei judicium*, I.

93. Rompnæali, *gladiali vindicta*, I.

96. Diecula, *tempusculum*, I. *Tempus breve*, Vat. A.

98. Nugas, *vanitates*, I.

99. Suspendit, *elevavit*, I.

COMMENTARIUS.

76. Teolius glossatoris Vaticani sententiam adversus Prudentium approbat : sed Prudentius non aliter locutus est, ac multi alii SS. Patres qui diserte aiunt baptismum Joannis a baptismo Christi diversum fuisse, et nihilominus baptismo Joannis peccatorum maculas ablutas esse profitentur. Sapienter Maldonatus adversus hæreticos, qui nullum discrimen inter utrumque baptismum agnoscunt, *Poetas*, C inquit, ad cap. III Matth., vers. 11, *nobis Prudentium, et Juvencum aliquis objiciat, qui uterque baptismum Joannis Christi baptismo videntur æquiparare. Peccata enim remisisse dicunt. Possem respondere, non subtiliter, sed poetice locutos; sed non opus est poesi sententiam excusare, cum possimus in bonam partem interpretari. Multi enim veteres auctores eodem modo locuti sunt, qui iidem tamen negant, eumdem Christi, atque Joannis fuisse baptismum.* In eis recenset Basilium, Chrysostomum, Augustinum, Gregorium Magnum, Bedam, Theophylactum S. Lucas cap. III, 3 : *Et venit*, ait de S. Joanne, *in omnem regionem Jordanis prædicans baptismum pœnitentiæ* IN REMISSIONEM PECCATORUM. Hoc oculos SS. Patres intenderunt, cum baptismo Joannis peccata fuisse remissa asseruerunt, quatenus scilicet ad pœnitentiam excitabat, qua peccata remitterentur, et ad Christi baptismum præparabat, quo, ut theologi loquuntur, ex opere operato maculæ criminum penitus eluuntur. Juvencus lib. I ad cap. III Marci : *Nunc ego præteritas maculas in* D *flumine puro Abluere institui : veniet sed fortior alter*, etc. S. Paulinus carm. 5 de S. Joanne Baptista : *Diluit infusis credentum crimina lymphis, Absolvitque metus hominum, pœnasque remittit Atque ignem restinguit aquis : oblivia suadet Errorum, præstatque novæ nova corpora vitæ.* Basilius lib. de Baptism. : *Simul atque accesserat quis, et peccata sua, quantacunque et qualiacunque fuissent, confessus fuerat, in Jordanis flumine baptizabatur, et confestim peccatorum remissionem accipiebat.* Chrysostomus theologicam distinctionem edocet serm. 137 : *Erat penes Joannem venia, sed non sine pœnitentia : erat remissio, sed luctibus comparata.* Eodem sensu Spiritus, sive donum gratiæ, *cælo refulgens invisibili modo influebat* : ut refellas Nebrissam et Giselinum, qui id in Prudentio reprehendunt. Quin etiam cl. Bertius lib. XXXI de Theol. Disc., cap. 2, probat, Prudentii versus *Hoc ex lavacro*, etc., accipiendos esse de remissione in spe, et quæ lavacrum Joannis non comitaretur, sed consequeretur, quia eodem in loco cecinit, *Sed tincta* POSTQUAM *membra defæcaverat, Cælo refulgens influebat spiritus.*

81. In Vat. A erat *stema.* An legendum *schema? Stemma* quidem est corona a στέφω : et quia Romani majorum suorum imagines in coronæ speciem in atriis disponebant, idcirco insignia familiarum dicta sunt *stemmata.* Hoc loco *stemma* significare poterit imaginem, seu nobilitatem, et antiquitatem, ac veluti seriem jejunii. Alii *stemma* illustre exemplum interpretantur.

82. Isonis glossa quo pertineat, non intelligo. Fortasse loco suo mota est, ut in his usu solet evenire, et post *stemma* tanquam diversa glossa legendum erit, *figuram de Ninivitis.*

84. In *mansuefactum* diæresis fieri solet in *sue*, ut versus constet. Teolius in uno Vat. invenit *benignæ mansuefactum dextræ* : quod lex metri non patitur.

88. Nebrissa melius quam Iso, *vulgo*, *communiter*, et *passim* exponit; qui etiam *fluentem nequiter* interpretatur *lapsum in libidinem.* Verbum *fluere* et *diffluere* de libidinosis sæpe usurpatur.

89. *Fastigio* pro *fastidio* Hails.

90. Egm., et Vat. A a prima manu, *vultum* pro *cultum*; quod postremum longe melius est.

93. Romphæa est teli genus Thraciæ : alii hastam, alii gladium dicunt.

94. Rat., male, *fragrosas.*

95. Ald., *nubem* pro *nube*, mendose.

96. Donatus in Andria act. IV, scena 2, et Eun. act. IV, scena 5, brevem moram interpretatur *dieculam.* Teolius ex nota unius Vat. ad marginem id secundum LXX dictum confirmat, quia hi tres tantum dies conversioni Ninivitarum assignant, quam lectionem cum alia Vulgatæ 40 dierum conciliare vult S. Augustinus lib. XVIII, cap. 49, de Civit. Dei. Sed animadvertendum, tempus etiam 40 dierum dici potuisse breve, et *dieculam*, cum de re gravissima ageretur, scilicet pœnitentia scelerum inveteratorum.

98. Vide proleg. num. 217 de verbo *condomare*, quod Blanchinius in *condonare* perperam mutavit. Prudentius *nugas* ponere solet pro libidine aut lascivia.

99. Melius *continuit manum* cum Nebrissa, quam *elevavit* cum Isone.

A Paulumque dicta substitit sententia.
Jonam prophetam mitis ultor excitat,
Pœnæ imminentis iret ut prænuntius.
Sed nosset ille cum minacem judicem
Servare malle, quam ferire ac plectere,
Tectam latenter vertit in Tharsos fugam.
Celsam paratis pontibus scandit ratem :
Udo revincta fune puppis solvitur.
Itur per altum : fit procellosum mare.
Tum causa tanti quæritur periculi :
Sors in fugacem missa vatem decidit.
Jussus perire solus e cunctis reus,
Cujus voluta crimen urna expresserat,
Præceps rotatur, et profundo immergitur.
320 Exceptus inde belluinis faucibus,
B Alvi capacis vivus hauritur specu.
Transmissa raptim præda cassos dentium
Eludit ictus, incruentam transvolans
Impune linguam; ne retentam mordicus
Offam molares dissecarent uvidi,
Os omne transit, et palatum præterit.
Ternis dierum, ac noctium processibus
Mansit ferino devoratus gutture.
Errabat illic per latebras viscerum;
Ventris mæandros circumibat tortiles
Anhelus, extis intus æstuantibus.
Intactus exin tertiæ noctis vice
Monstri vomentis pellitur singultibus,
321 Qua murmuranti fine fluctus frangitur,
Salsosque candens spuma tundit pumices,
Ructatus exit, seque servatum stupet.
In Ninivitas se coactus percito
Gressu reflectit; quos ut increpaverat,
Pudenda censor imputans opprobria,
Impendet, inquit, ira summi vindicis,
Urbemque flamma mox cremabit : credite

GLOSSÆ VETERES.

104. Plectere, *punire*, Iso.
105. In Tharsos, *cum debuisset navigare Ninivem, fugit in Tharsos*, I.
108. Per altum, *profunditatem*, I.
110. Vatem, *prophetam*, I.
115. Capacis, *vasti*.— Specu, *scilicet in*.—Hauritur, *sumitur, vorotur*, Iso.
116. Raptim, *velociter*. — Cassos, *vacuos*, I.
117. Eludit, *decipit, fallit*, I.
118. Mordicus, *mordaciter*, I.
119. Uvidi, *uvidi dicuntur molares, quia semper saliva perluuntur*, Vat. A.
124. Mæandros, *recessus, secreta*, I.
126. Exin, *mox*, Iso.
131. Percito, *veloci*, I.
133. Censor, *judex*, — Imputans, *numerans*, I.
135. Credite, *mihi*, I.

COMMENTARIUS.

100. In Prag. prius *paulum*, sed inepte factum est *paululum*, cui metrum repugnat.

101. Hymno 6, vers. 93, *benignus ultor*. Sic nunc *mitis ultor*, et supra *fulmen mansuefactum*, *terror exorabilis*.

103. Heins. cum Put., Thuan., Noms., uno Torr., Oxon. in marg., *ille qui*. Ald., Gis., Weitz., et nostri, *ille cum*. Rott., *ille dum*.

C 104. Burmannus tom. I Antholog., pag. 736, conjicit *ac perdere*, quia præcedit *servare*.

105. Quænam sit hæc civitas, non una est interpretum sententia. Alii civitatem Ciliciæ, alii Carthaginem, alii Africam, alii mare Mediterraneum interpretantur; nonnulli Indiæ regionem volunt esse, quidam Tartessum in Hispania. Probabilis mihi est opinio Bonfrerii in notis ad Onomasticum urbium et locorum sacræ Scripturæ, hoc nomine universe significari ea loca quæ navibus adiri possunt et solent, sive insulæ sint, sive loca transmarina.

108. Sich., *iter* pro *itur*, minus bene.

109. Weitzius et Cellarius nescio ubi invenerint *causa tanta*.

114. Non desunt interpretes qui cete illud balænam fuisse affirment, aliis repugnantibus, quod balæna arctiori sit gutture, quam ut hominem integrum glutire possit. Prudentius paulo post dicit *dentium* et *molares*, quod balænis convenire nonnulli negant. Alii non unius speciei balænas esse affirmant, et alias quidem nullo dente, alias unico, alias pluribus gaudere tradunt. Ceti nomine omnes pisces majoris cujusdam molis comprehendi, passim traditur. Piscem grandem, qui Jonam devoravit, fuisse eum qui *charcarias* dicitur, multi opinantur : cujus effigiem exhibet Aldrovandus lib. XIII, cap. 12 de Piscibus.

115. In Vat. A, *hauritur*, a veteri manu.

119. Ald., Gis., Fabr. et alii cum Brev. Moz., *vividi*, quod Nebrissensis interpretatur *vividi, acuti*. Vat. A et B, Prag., Rat., Heins. cum duobus vetustissimis *uvidi*. In Put., *disseparent*. Vat. A, *dissicarent*, Vat. B, *desecarent*. *Offa* accipi solet pro qualibet massa informi quæ in os injicitur. Ejus diminutivum *ofella*.

121. Hails., *præcessibus*, perperam.

124. Ald., Nebr., Gis., nostri et Weitziani codd præter Widm. in textu, Brev. Moz., Gallandius cum Tornaes, *recessus* pro *mæandros* : in Widm. etiam ad marginem *recessus*. Weitz. et Heinsius cum Put., Oxon., Nom., Rot. et uno Torr. Vat. Q et Alex. ad oram, *mæandros*, quod magis placet : nam *recessus* videtur glossa, aut correctio alicujus, qui mæandros primam producere scierit, neque animadverterit, a Prudentio correptam hymno 6, vers. 142. In Egm., *ventris recessus tortilis*, quasi venter tortilis dicatus; non placet. Pro *circumibat* alii edunt *circuibat*.

126. Ald., et a manu prima Egm., *vicem*; melius *vice*.

127. *Evomentis* sive Aldinus, sive Egmondanus potius; non enim clare locutus est Heinsius. Eques Victorius in prima littera dissertationis philologicæ exprimi curavit Jonam prophetam ex vetusta gemma, expansis elatisque manibus erumpentem, et fere medium prominentem ab ore ceti.

D 129. Mendum Vat. A *cadens* correctum est, ut sit *candens*. Apud Minucium Felicem aliqui legunt : *Illi arenas extimas, velut sterneret ambulacro, perfundens lenis unda tendebat*. Alii restituunt *tundebat*. Elmenhorstius adducit auctoritatem S. Hieronymi, qui similiter eo verbo utitur, et hunc locum Prudentii; sed metrum corrupit uno verbo mutato : *Salsosque candens spuma tundit silices*. Ouzelius errorem transcripsit. Quid ergo mirum, si olim monachis tantum florentibus, ejusmodi maculæ Prudentio adhæserint, et ex uno in aliud exemplar permanaverint? De cana et candenti spuma fluctuum multa ibi Ouzelius, et nihil frequentius apud poetas quam tempestates describere.

131. Aliqui, *Ninevitas* scribunt.

134. Vat. B, *judicis*, sed videtur fuisse *vindicta*. Rat. et alius Vat. apud Teol., *judicis*. Brev. Moz., *impendit*.

Apicem deinceps ardui montis petit,
Visurus inde conglobatum turbidæ
Fumum ruinæ, cladis et diræ struem,
Tectus flagellis multinodi germinis,
Nato et repente perfruens umbraculo.
322 Sed mœsta postquam civitas vulnus novi
Hausit doloris, heu! supremum palpitat.
Cursant per ampla congregatim mœnia
Plebs, et senatus, omnis ætas civium,
Pallens juventus, ejulantes feminæ.
Placet frementem publicis jejuniis
Placare Christum : mos edendi spernitur.
Glaucos amictus induit monilibus
Matrona demptis, proque gemma, et serico
A Crinem fluentem sordidus spargit cinis.
Squalent recincta veste pullati patres,
Setasque plangens turba sumit textiles.
Impexa villis virgo bestialibus,
Nigrante vultum contegit velamine,
Jacens arenis et puer provolvitur.
323 Rex ipse Coos æstuantem murices
Lænam revulsa dissipabat fibula,
Gemmas virentes, et lapillos sutiles,
Insigne frontis exuebat vinculum
Turpi capillos impeditus pulvere.
Nullus bibendi, nemo vescendi memor :
Jejuna mensas pubes omnis liquerat :

GLOSSÆ VETERES.

138. Struem, *congeriem*, *cumulum*, I.

139. Flagellis, *surculis*. — Germinis, *cucurbitæ*, I.

142. Hausit, *audivit*, I.

146. Frementem, *irascentem*. — Publicis, *manifestis*, Iso.

148. Glaucos, *nigros*, *canos*, Iso.

151. Bullati, aliter pullati, *induti*, *ornati*, *gemmati*. *Pullati*, *i. e. nigri; qui in luctu vestibus nigris utuntur. Pulla vestis nigra dicitur, inde pullati patres, i. e.* B *nigri*, I.

152. Setasque, *ciliciis induebantur*, Iso.

156. Coos, *Græcos. Coensis, ab insula ubi nascitur*, I. *Coa est insula ubi optima purpura invenitur*, Vat. A. — Æstuantem, *ostendentem*. — Murices, *purpuram*, *purpuræ regalis*, I.

157. Lænam, *pallium imperatorum*, *genus vestis*, *pallium*. — Dissipabat, *scindebat*, I.

160. Impeditus, *fœdatus*, *maculatus*, I.

COMMENTARIUS.

136. Ald., *deinde*, minus bene; reliqui, *deinceps*. Teolius, nescio, an data opera *deinde*, nullum enim allegat cod.

137. Prag., *turbidum*; alii *turbidæ*.

139. Weitz., Gis., Teol., Vatt. B, I, P, Q, Urb., Rat., *multinodi* : quod Cellarius amplexus est, quia suavius profertur, et Apuleius usus est *multinodis voluminibus*, *multinodis ictibus*. Vat. O, mendose, *multimodi*, quod exstat etiam in Brev. Moz. Codex Alex., et Put. *multinodis* a *multinodis*, *multinode*, ut *trinodis*, *enodis*. Idem Egm., et Palat., et hoc comprobant Ald. et qui cum eo legunt *multimodis* mendose : non enim patitur carmen, uti neque *multimodi*, quod Pragensi insedit. Cellarius, et cum eo Teolius Heinsium arguunt, quod is negaverit *enodus* et *trinodus* dici. At Heinsius edidit *multinodi*, et solum ait in notis : *Sic clava* TRINODIS *poetis, non trinoda, et* ENODE *lignum*. Vide cap. IV Jonæ, vers. 6. Verior videtur sententia, fruticem Hebraice dictum *quiquaion* tantum nasci in Palæstina ; hinc Græci, quibus hoc virgultum ignotum erat, *cucurbitam* verterunt, S. Hieronymus *hederam*, cui similius est. Ex picturis antiquis, ubi Jonas sub arbore dormiens exhibetur, ut in vitro antiquo olim musei Victorii, solum arguitur, auctore n picturæ in hac vel in alia fuisse sententia. Vide dissertationem Victorii de septem dormientibus, qui incassum conatur persuadere, auctoritate vitri sui antiqui, quo Jonas sub cucurbita repræsentatur, hanc quæstionem facile definiri.

140. Prag., *perfruente*, mendose. Brev. Moz., *hic et repente*.

142. Brev. Moz., male, *auxit* pro *hausit*.

143. Widm., *congregati*, non ita bene.

145. Hails., *pallans*; forte *palans*.

147. Latinius difficultatem hanc excitat : *At Christus nondum natus erat*. Eam præcepit ac dissolvit Nebrissa. Vide vers. 68 hymni 4.

150. Ald., *sordibus* cum Vat. A et aliis.

151. Heins. cum Put., Thuan. et aliis, *pullati*, quod habent etiam nostri. Weitz. cum Hails. et Gold., *bullati*. Utramque lectionem videtur Iso agnovisse. Pro *recincta* aliquis *relicta*.

152. Rat., *turma*; melius *turba*.

153. Vossius et Borrichius proscripserant vocem *bestialis*; eam ex Prudentio Cellarius sæculo æneo restituit.

154. Vat. A pro div. lect., *nigranti*. Carmen *nigrante* exigit. Hymn. 2 Perist., vers. 379, *nigrante sub velamine*.

156. Vat. B, Prag., Rat., Sich., Gold., Hails., Bong., Wid. ad oram *Chios*. Alii *Coos*, quod verum est : nam celebres erant vestes tenuissimæ, quæ fiebant in insula Coo. Vide Ovid., Proper., et alios C poetas. Prag. in mar. *Choos* indicat hoc ipsum *Coos*. Vat. A, *murice*, sed recentiori manu factum *murices*. Puto *Coo æstuantem murice*, quod in suis exemplaribus Torrentius invenit, et castigandum censuit *Coo exæstuantem murice*. Mihi non displicet illa lectio etiam sine castigatione. Etenim Prudentius, quod in verbis Græcis facere solet Virgilius, interdum vocalem ultimam per dialœphen non elidit, et hoc loco imitatus videtur illud IV Æneid., *Tyrioque ardebat murice læna*. Nihilominus Heinsius lectionem, quam codices constanter tuentur, vindicare satagit, pluribus allatis exemplis ex Prudentio et aliis, ut *æstuare sitim*, *cursum*, *æstum*, *annum*, et similia, quæ existimo, nonnihil esse diversa a re nostra *æstuare murices*; et ut concedam, dici posse, dubium semper mihi erit, an Prudentius id maluerit, quam *Coo æstuantem murice*. Locum hunc imitatus est Alcimus Avitus lib. IV, *Projicit hinc sceptrum, linquit sublime tribunal, Pallia blattarum spreto diffibulat auro, Serica despiciens*. De fibula vestiaria vide Pignorium in D comment. de Servis, pag. 78.

159. Hæc omnia ad dolorem significandum spectant, *scindere vestem*, *coronam regiam abjicere*, *cinere capillos conspergere*. Paschalis de Coronis ex his versibus probat usum abjiciendi diadema in magno aliquo dolore ; ut etiam in metu ex aliis versibus Apoth. . *Ipse quoque exanimis*. Vide ejus cap. 11, lib. x.

160. Paschalis legebat *impeditos*, et inepte monuit legendum *impediens*.

161. Agobardus in lib. adversus Amalarium hos versus allegat, et interpretationem Prudentii laudat : *A majori usque ad minorem. Videlicet usque ad lactentem, sicut senserunt, qui de hac laudabili pœnitentia scribere voluerunt : e quibus unus Prudentius, vir doctus, Nullus, inquit, bibendi*, etc.

162. Agobardus loc. cit. pro *omnis* habet *omnes*, quod exstat in Vat. A, Egm. et Weitz. *Pubes* au

Quin et negato lacte vagientium
Fletu madescunt parvulorum cunulæ :
324 Succum papillæ parca nutrix derogat.
Greges et ipsos claudit armentalium
Solers virorum cura, ne vagum pecus
Contingat ore rorulenta gramina,
Potum strepentis neve fontis hauriat ;
Vacuis querelæ personant præsepibus.
Mollitus his, et talibus, brevem Deus
Iram refrenat, temperans oraculum
Prosper sinistrum : prona nam clementia
Haud difficulter supplicum mortalium
Solvit reatum, fitque fautrix flentium.
Sed cur vetustæ gentis exemplum loquor?
Pridem caducis cum gravatus artubus
Jesus, dicato corde jejunaverit :

A
Prænuncupatus ore qui prophetico
325 Emmanuel est, sive NOBISCUM DEUS
Qui corpus istud molle naturaliter,
Captumque laxo sub voluptatum jugo,
Virtutis arcta lege fecit liberum,
Emancipator servientis plasmatis,
Regnantis ante victor et cupidinis.
Inhospitali namque secretus loco,
Quinis diebus octies labentibus,
Nullam ciborum vindicavit gratiam,
Firmans salubri scilicet jejunio
Vas appetendis imbecillum gaudiis.
Miratur hostis, posse limum tabidum
Tantum laboris sustinere, ac perpeti.
326 Explorat arte sciscitator callida,
Deusne membris sit receptus terreis :
B

GLOSSÆ VETERES.

164. Cunulæ, *cunabula*, I.
168. Rorulenta, *humida*, Iso.
169. Strepentis, *ebullientis*, *bullientis*, I.
172. Oraculum, *responsum*, *minam*.
173. Prosper, *propitius*. — Sinistrum, *minacem*, I.
175. Fautrix, *adjutrix*, Iso.
181. Molle naturaliter, *quod naturaliter infirmum est et fragile*, I.
184. Emancipator, *liberator*, *domitor*. — Plasmatis, *corporis*, I.
185. Cupidinis, *quia cupidinem*, *quæ antea regnabat in hominibus*, *ipse devicit penitus*, I.
188. Vindicavit, *usurpavit*, I.
190. Gaudiis, *cœlestibus*, *non sæcularibus*, I.
191. Tabidum, *tabescentem*, I.

COMMENTARIUS.

pubis scribatur, parum interest, dummodo constet, ultimam hoc loco corripi. Cellarius monet legendum *jejuna*, non *jejunas*, quod postremum a nemine dictum novi.

165. Vat. A, Put., Ambr., Oxon., Alex., unus Torrent., Weit., Pal., Bong., Hailsb., *derogat*. Alterum *denegat* sapit glossam; quod tamen exstat in Vatt. B, I, Prag., Ald., Gis., Hailsb. supra, et in Brev. Moz. Constat, Agobardum loc. cit. legisse *derogat*. Teolius legit ex mss. *derogat*, et in impressis ait esse *denegat*. Sed utrumque exstat tam in impressis quam in mss. Heins., Cel., Cham. post Veitz., *derogat*. Noms. vero *abnegat* cum Vat. Q.

166. In Ox., *armentarium* quasi armentariorum. Virgilius et *armentarius* et *armentalis* utitur.

168. Vossius et alii negarunt, Latinam vocem esse *rorulentus*. Ea usi sunt Columella, Plinius, Sonnus.

169. Aldus diserte *hauriant*, quod in Thuan. et Ox. repertum Heinsio placuit. Sed cum præcesserit *contingat*, et in reliquis sit *hauriat*, hoc præfero.

173. Plerique *prosper*, quod optime cohæret cum verbo sequenti *sinistrum*. In duobus Heinsianis *prospere*, quod parum congruit. In uno Torren., *propter*. Sichardus margini apposuit, *Propter habent nonnulli codices, tanquam propere dicas*. Gis. 2 edit., *propere*; in 1 edit. hoc ipsum ad oram, in textu *prosper*. Brev. Moz., Fabr., Bong., *propere*.

174. Ald., Weit., Bong., Gold. a prima manu, Gis. 1 edit., Vat. A, *supplicem*. Vat. B, Prag., Rat., Gold. supra, *supplicum*.

178. Verbum *jejunare* solum reperitur apud ecclesiasticos scriptores, Tertullianum, Hieronymum et alios.

179. *Prænuncupo* ex analogia formatum. Exemplum antiquius deest.

181. Cham. edidit *corpus illud*.

184. Thuan. scribit *ecmancipator*.

186. Vides originem jejunii quadragesimalis : nam infra vers. 196, *Hoc nos sequamur*. Binghamus, qui lib. XXI, cap. 1 Antiq., tuetur, probabile esse, initio jejunium fuisse 40 horarum, non 40 dierum, ad hæc et similia SS. Patrum verba noluit animum advertere. Leges ipsæ imperatorum, quas ad vers. 14 hymni seq. exhibemus, quadraginta dies fuisse testantur. Equidem potius crediderim, in jejuniis remissionem aliquam esse invectam, quam ut quadraginta horæ in quadraginta dies fuerint conversæ.

187. Loquitur de quadraginta diebus, quibus jejunavit Christus Dominus. Hæc omnia habes cap. IV Matth. et cap. IV Luc.

188. *Gratiam ciborum* Nebrissa interpretatur suavitatem. Hic accipitur pro munere, favore, beneficio, quod nobis confertur. Vide hymn. 11 vers. 5. *Heu* C *quam fugacem gratiam*.

190. Corpus vocat *animæ vas*, uti S. Paulinus de obitu Celsi : *Sola resurgendi caro perceptura vigorem, Quæ rationalis vas animæ fuerit*. Ex I Thessal. IV, 4, *Ut sciat unusquisque vestrum vas suum possidere in sanctificatione et honore*. Lupius, tom. I, dissert. 11, pag. 203 et seqq., probat multis exemplis, animas in sepulcris Christianorum sub columbarum specie effingi prope vas quod symbolum est corporis, uti columba symbolum est animæ. Vide Apoth. vers. 1025, et Hamartig. vers. 281. In cado vini corpus etiam repræsentari, quasi vino anima exprimeretur, idem Lupius suspicatus est. Vide comment. ad hymn. 9 vers. 28.

191. Non semel Prudentius *limum* de corpore humano dixit, quod ex luto factum.

194. Vat. A, mendose, *sit recertus*. Mira Dei providentia factum est ut mysterium Incarnationis diabolo celaretur, eique ignotus esset partus Virginis D deiparæ. Rationem S. Ignatii martyris aliorumque Patrum, Christum a desponsata conceptum, ut ejus ortus ex virgine celaretur diabolo, explicant et defendunt Petavius aliique theologi. Hoc signum datum fuerat advenientis Messiæ. Isaiæ cap. VII, 14 et seqq. : *Et adjecit Dominus loqui ad Achaz, dicens : Pete tibi signum a Domino Deo tuo..... Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce Virgo concipiet et pariet filium*. Quærat aliquis quale hoc signi genus fuerit, si, ut partus Virginis celaretur diabolo, ea Josepho erat desponsata. Qua enim ratione Hebræi ex virgine natum Jesum scire poterant? Hanc quæstionem duobus distichis quidam complexus est et dissolvit : *Virgineum partum signum, pignusque salutis Promissæ Hebræis esse Deus voluit. Qui nosse id poterant? monuti si nempe Mariæ In vultum, et mores Virginis inspicerent*. Quod epigramma in gratiam cl. Josephi Bustinzuria, quem immaturo funere nuper raptam

Sed, increpata fraude, post tergum ruit.
Hoc nos sequamur quisque nunc pro viribus,
Quod consecrati tu magister dogmatis
Tuis dedisti, Christe, sectatoribus,
Ut cum vorandi vicerit libidinem,
Late triumphet imperator spiritus.
Hoc est, quod atri livor hostis invidet,
Mundi polique quod gubernator probat,
Altaris aram quod facit placabilem,
Quod dormientis excitat cordis fidem,
327 Quod limat ægram pectorum rubiginem.
Perfusa non sic amne flamma exstinguitur,
Nec sic calente sole tabescunt nives,
Ut turbidarum scabra culparum seges
Vanescit almo trita sub jejunio,
Si blanda semper misceatur largitas.
Est quippe et illud grande virtutis genus
Operire nudos, indigentes pascere,

A Opem benignam ferre supplicantibus,
Unum paremque sortis humanæ vicem
Inter potentes atque egenos ducere.
Satis beatus quisque dextram porrigit
Laudis rapacem, prodigam pecuniæ,
Cujus sinistra dulce factum nesciat.
Illum perennes protinus complent opes
Ditatque fructus fenerantem centuplex.

328 VIII. HYMNUS POST JEJUNIUM.

Christe, servorum regimen tuorum,
Mollibus qui nos moderans habenis,
Leniter frenas, facilique septos
Lege coerces,
Ipse cum portans onus impeditum
B Corporis, duros toleris labores,
Major exemplis, famulos remisso
Dogmate palpas.

GLOSSÆ VETERES.

198. Sectatoribus, *discipulis*, I.
201. Hoc est, *ut ipse triumphet super carnem; jejunium.* — Livor, *invidia*, I.
203. Altaris aram, *aram fidei.* — Aram, *planitiem*, I.
204. Fidem, *oblationem*, I.
205. Limat, *purgat, mundat*, I. — Pectorum rubiginem, *corporis contagia*, Prag.
206. Amne, *cum aqua*, I.
207. Calente, *ardente*, I.
208. Scabra, *aspera*, Vat. A et Iso.
210. Largitas, *eleemosyna*, Vat. A.
215. Ducere, *æstimare*, Iso.
220. Fenerantem, *fœnus acquirentem*, Iso.
5. Impeditum, *valde gravatum*, I.
6. Toleris, *patereris*, I.
7. Remisso, *levi, laxo*. I.
8. Palpas, *leviter tangis, leniter tractas, foves, blandiris*, I.
9. Rotat, *sc. jam*. — Submissum, *inclinatum*, Iso.

COMMENTARIUS.

amici lugemus, olim factum, vel hac de causa hic placuit inserere, ut bene merenti qualemcunque hanc memoriam consecrarem.

195. Quod Mazochius tom. III Spic. Bibl. censuerit, Prudentium hoc loco verum lapsum diaboli in tergum affirmare, et non solum quod diabolus Christum reliquerit, non probatur Teolio, mihi non displicet. Aliqui legerunt in Matth., *Abi retro*.

196. Prag., male, *sequamur unusquisque*.

197. Ald., *tum* pro *tu magister*.

199. Heinsio magis placet *vicerint* cum solo Ambr., idque secuti sunt Cell. et Teol. Sed recte *vicerit*, scilicet spiritus.

203. Veteres dicebant altaria esse tantum superorum deorum, ab altitudine nominata, aras deorum etiam inferorum, Prudentius aram altaris partem sanctiorem esse innuit. Vide Berthaldum de Ara cap. 2, qui ex Prudentio docet aram fuisse altaris fundamentum.

205. Vat. A, *corpotis*; in margine, *Alii habent* PECTORUM RUBIGINEM. Oxon., Noms., Rottend., Egm., Pal., non omnino male, *corporis libidinem*; in Oxon. pro div. script., et in Brev. Moz., *pectorum rubiginem*. Amb., Hails., *corporis rubiginem*. Thuan., *peccati rubiginem*, obtinente metro.

209. Brev., Moz., male, *alvo* pro *almo*.

214. Inter cæteras virtutes recte hanc collocat, putare, omnes homines natura esse æquales, et, quam vocant, acceptionem personarum fugere.

216. Giselinus pro *quisque quisqui'* quasi *quisquis* reposuerat, ignorans, *quisque* pro *quisquis* a poetis adhiberi solitum. Ausonius in sententiis Pittaci: *Pareto legi quisque legem sanxeris.* Exempla alia sunt in Cypriano, Sidonio et similibus. Plauti etiam et Terentii loca quædam lexicographi proferunt; sed in Terentio non est ita certa et constans lectio. In codice Theodosiano *quisque* pro *quicunque* seu *quisquis* frequenter occurrit. Vide ejus Glossarium in fine tom. VI Gothofredi.

217. Cur poeta hic dicit dextram *rapacem laudis*, et illico ex Matth. cap. VI, *nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua?* Quia eleemosyna quidem non est facienda, sicut hypocritæ faciunt, ut *honorificentur* C *ab hominibus*; sed nihilominus laus semper inde exsurgit, et, ut Matthæus pergit vers. 4: *Ut sit eleemosyna tua in abscondito, et Pater tuus, qui videt in abscondito, reddet tibi.*

220. Hoc etiam desumptum ex cap. XIX Matth. vers. 29: *Centuplum accipiet, et vitam æternam possidebit.* Quo pertinent *opes perennes* versus superioris. Aliqui habent *centiplex*, ut Alex. Apud Plautum *centuplex* plerique legunt.

In Editione Parrhusii titulus hujus hymni 8 est: *Hymnus divi Prudentii post jejunium.*

3. Prag. *leviter*, mendose, et ex glossa pro *leniter*. Parrh., *septus*, minus bene. Matth. cap. XI, vers. 30: *Jugum meum suave est.*

5. Vat. A et Prag. a secunda manu, *portas*, quod sustineri posset, si versu sequenti legeretur *toleras*.

6. Vat. A, *toleras labores*. Ait, Christum tulisse duros labores, et famulos *remisso dogmate* leniter tractasse, cum ob alia, tum ob jejunii legem. Siquidem Christus quadraginta integris diebus jejunavit: D nobis in ipso jejunii tempore post certam horam cibus est permissus. Hinc *major exemplis*, quia non omnia quæ fecit ipse, fieri a nobis præcepit.

7. Parrh., *exemplo*.

8. Glossa Isonis ex etymologia ducta est: nam *palpo* est leviter *palma*, seu manu contrectare.

9. Qua hora veteres jejunium solverint, ex hoc loco ostenditur. Ut noctem in vigilias quatuor, sic diem ab ortu ad occasum solis in quatuor partes dividebant, et *primam, tertiam, sextam, nonam horam* suo ordine eas nominabant. Igitur tribus lucis, hoc est, diei partibus evolutis quarta succedebat, *hora nona* dicta. Ineunte hora nona collectæ fiebant, et jejunium solvebatur. Binghamus lib. XIII, cap. 9 § 2 Antiq. Christ., et lib. XXI, cap. 3, § 3, distinguit inter jejunia quæ ad vesperam proferebantur, et stationes sive semijejunia quæ hora nona solveban-

Nona sohmissum rotat hora solem,
329 Partibus vixdum tribus evolutis,
Quarta devexo superest in axe
Portio lucis.
Nos brevis voti, dape vindicata,
Solvimus festum, fruimurque mensis
Affatim plenis, quibus imbuatur
Prona voluptas.
Tantus æterni favor est magistri:
Doctor indulgens ita nos amico
Lactat hortatu, levis obsequela ut
Mulceat artus.
330 Addit et, ne quis velit invenusto
Sordidus cultu lacrare frontem:
Sed decus vultus, capitisque pexum
Comat honorem.
Terge jejunans, ait, omne corpus,
Neve subducto faciem rubore
Luteus tingat color, aut notetur
Pallor in ore.
Rectius læto tegimus pudore,
Quidquid ad cultum Patris exhibemus.
Cernit occultum Deus, et latentem
Munere donat.
231 Ille ovem morbo residem, gregique
Perditam sano, male dissipantem

GLOSSÆ VETERES.

10. Vixdum, *adhuc*.—Tribus, *horis, ex 12 horis*, I.
14. Solvimus, *fregimus*.—Festum, *jejunium, laudem*, I.
15. Affatim, *abundantet*.— Imbuatur, *satietur, refoveatur*, I.
17. Favor, *clementia*, I.
19. Lactat, *blanditur*, I.
21. Invenusto, *indecenti*, I.
22. Lacerare, *sordidare*, ..
24. Comat, *orrat* (lege *ornet*), I.
27. Luteus, *croceus, rubicundus*. — Tingat, *coloret*, I.
29. Pudore, *castitate*, I.
33. Morbo, *in morbo*. — Residem, *pigram*, I.
35. Vellus, *dicitur a vellendo, quia antiqui non tondebant oves, sed vellera ab eis evellebant*, I.

COMMENTARIUS.

tur: et de his stationibus intelligit Prudentium, advertitque FESTUM denotare stationem qua religiosi conventus in ecclesia observabantur. Ineptissima est hæc ratio, nam Prudentius hymno superiori, vers. 4, pariter ait: *Festumque nostrum rex serenus aspice*, ubi de jejunio quadragesimali certe agitur. Existimo, discrimen inter jejunium quadragesimale et stationum ratione durationis ætate Prudentii non fuisse ab omnibus observatum, et hora nona adveniente liberum fuisse jejunium solvere aut continuare, ut ex versu 65 et seqq. hujus hymni colligi potest.

12. Juvencus similiter lib. III, *Ultima labentis restabat portio lucis*.

13. In Rat. ex *vindicatæ* recte factum *vindicata*. Chamillardus interpretatur *paratis cibis*. *Vindicare* est aliquid sibi proprium facere. Christianis vetitus est cibus jejunii tempore, qui soluto jejunio restituitur, seu permittitur.

14. Intellige festum *brevis voti*, seu brevis jejunii. Vide supra hymno 7, vers. 4, ubi jejunii dies festus vocatur, quia jejuniorum victima litatur. Opinor Prudentium etiam respexisse Theodosii imperatoris legem 4 de Quæst. in cod. Theodos.: *Quadraginta dierum, qui auspicio cæremoniarum paschale tempus anticipant, omnis cognitio inhibeatur criminalium quæstionum*. Et leg. 5: *Sacratis quadragesimæ diebus nulla supplicia sint corporis, quibus absolutio exspectatur animarum*. Ludos etiam et spectacula in diebus jejunii fuisse prohibita, ut in aliis diebus festis, multi opinantur.

15. Barthius, quia Prudentius mediam syllabam in *affatim* corripit, colligit cap. 11 lib. XL, *affatim* potius a *fatigando* dici quam a *copia fandi*. Dubium non est quin ea syllaba sit brevis, undecunque id adverbium derivetur. An possit produci exemplo Aratoris lib. II Historiæ apost., disputat Ricciolius Indice 2 Prosodiæ.

16. Hails. et Wid. supra, *voluntas*; Nebrissensis *pronam* dicit voluptatem, quia ad eam proni sumus. Poterit intelligi voluptas *prona in cibos*.

19. Verbo *lactandi* non semel utitur Prudentius significatione quadam ab aliis non animadversa. Alia significatione *lacto* est a *lacte*, sed hic est a *lacio*, a quo est *allicio, pellicio*, et frequentativa *oblecto, delecto, illecto, prolecto*. Igitur *lactat* est *attrahit alliciendo*. In Avito, lib. V, ita lego et intelligo, *Protinus et laxis verbo lactante venenis*. Hac significatione defendum vers. 613 Apoth., *lactantibus horis*. In sacris Litteris simili significatione verbum *lacto* adhibetur. Prov. I, 10: *Si te lactaverint peccatores*; et cap. XVI, 29: *Vir iniquus lactat amicum*; ubi vox Hebraica sonat allicere. Iterum brevitatem jejunii præscripti indicat his verbis, *levis obsequela*. Dum autem toties repetit benignitatem Dei, qui onus grave nobis non imponit, satis declarat, jejunium ex necessitate et cogente præcepto observandum, contra quam hæretici blaterant, qui veteres Christianos libere jejunasse tradunt. Sane si id quod Christianorum primi temporis pietas libere exsequebatur, esset attendendum, superflua essent hæc omnia *de hora nona, de remisso dogmate, de brevi voto, levi obsequela*. Etenim, ut ex Irenæo refert Eusebius Hist. lib. V, cap. 25, alii jejunabant diem unum, alii biduum vel triduum, alii quadraginta horis diurnis ac nocturnis jejunium suum metiebantur. Vide quæ ex S. Augustino annotavi proleg. num. 172.

21. Aldus, mendose, *adit* pro *addit*, et *in venusto*. Hails., *in vetusto*, supra *invenusto*. Nebrissa, *invenuste*, adverbium. Exponit poeta sententiam Salvatoris Matth. cap. VI, 17 et 18: *Tu autem, cum jejunas, unge caput tuum*, etc.

22. Aldus, *cultum*: *cultu* exigit sensus. Aliqui codices Heinsiani et Gis. 1 ed., *sordibus* pro *sordidus*, quod longe melius est. Nebrissa legit *macerare* pro *lacerare*; sed *a* in *macero* est longum.

23. In Prag. ex *pexum* factum *plexum*. Sed *pexum* verum est. Capillos intellige.

26. Matth. VI, 16: *Cum autem jejunatis, nolite fieri, sicut hypocritæ, tristes*.

27. In glossa Isonis mendum latet, ut opinor. Color enim luteus non est rubicundus. Fortasse legendum erit *croceus, non rubicundus*. Ovidius, lib. XV Metam., sulphura *lutea* appellavit.

31. Parrh. *cernat*, et vers. seq., *munere ditet*. Heinsius argutam et ingeniosam putat conjecturam Gronovii, *patenti munere donat*, cum in Noms. repererit ipse Heinsius *latente*. Egm. quoque et Pal., et ex nostris Vat. A, *latente*. Mihi vero multo magis placet *latentem*, quod est in Ald., in plerisque Heins., Weitz., Vatt. B, I, O, P, Q, Urb., Alex., Prag., Rat., Gis. Insistit enim poeta in evangelicis verbis, qualia quidem nunc in Vulgata leguntur, et olim in Græce evangelio S. Matthæi legebantur; *et Pater tuus, qui videt* IN ABSCONDITO, *reddet tibi*, ubi nulla mentio *muneris patentis*, sed ejus qui *latens* jejunat.

34. Legendum *sano*, id est gregi, cum Vat. B, Rat., Put. Thu., Rot., Weitz., et suspendenda oratio usque ad sequentem stropham. Alii habent *sanat*.

35. Rot. et unus Vat. Apud Teolium, *affixum*, satis

Vellus affixis vepribus per hirtæ
Devia silvæ.
Impiger pastor revocat, lupisque
Gestat exclusis, humeros gravatus
Inde purgatam revehens aprico
Reddit ovili.
Reddit et pratis, viridique campo,
Vibrat impexis ubi nulla lappis
Spina, nec germen sudibus perarmat
Carduus horrens :
Sed frequens palmis nemus, et reflexa
332 Vernat herbarum coma : tum perennis
Gurgitem vivis vitreum fluentis
Laurus obumbrat.
Hisce pro donis tibi, fide pastor,
Servitus quænam poterit rependi ?
Nulla compensant pretium salutis
Vota precantum.

A Quamlibet spreto sine more pastu
Sponte confectos tenuemus artus,
Teque contemptis epulis rogemus
Nocte dieque :
Vincitur semper minor obsequentum
Cura, nec munus Genitoris æquat,
Frangit et cratem luteam laboris
Grandior usus.
Ergo, ne limum fragilem solutæ
Deserant vires, et aquosus albis
Humor in venis dominetur, ægrum
Corpus enervans,
333 Laxus ac liber modus abstinendi
Ponitur cunctis, neque nos severus
Terror impellit : sua quemque cogit
B Velle potestas.
Sufficit, quidquid facias, vocato
Numinis nutu prius, inchoare,

GLOSSÆ VETERES.

38. Exclusis, *expulsis*, I. — Gravatus, *habens gravatos humeros*, Vat. A.
39. Revehens, *reportans*. — Aprico, *æstivo*, *calido*, *sereno*, *quasi Africo*, *i. e. locus*, *qui sine frigore*, I.
42. Vibrat, *crescit*. — Impexis, *horrentibus* I.
43. Sudibus, *spinis*, I.
45. Frequens, *densa*, Iso.
46. Vernat, *floret*. — Tum, *etiam*, I.
49. Hisce, *pro istis*, I.
51. Compensant, *rependunt*, I.
54. Confectos, *constrictos*, *afflictos*, I.
59. Luteam, *limosam*, *i. e. corpus*, *propter costas*. *Al. corpus a costis*, I.
60. Usus, *jejunii*, Iso.
61. Limum, *hominem*, I.
64. Enervans, *infirmans*, Iso
71. Tu, *sc. dum*, I.

COMMENTARIUS.

congrue, quod Cauchio placebat. Rat., minus bene, *affixit*. Etymologia Isonis in *vellus* deprompta est ex Varrone lib. IV de Ling. Lat. alii *vellus* dictum aiunt, quia *velat* ovem.

38. Aldi error est *gravatos*. In Egm. et Hails. pariter *gravatos*. Apud veteres interdum *u* per *o* scribebatur, ut *servos* pro *servus*.

39. Glossam Isonis ita intelligo, ut *apricum* sit quasi *Africum*, hoc est sine horrore aut frigore a φρίκας. Hinc Africam nonnulli dictam putant, alii ab Apher, nepote Abrahami.

41. Mendum Aldi, *et patris*. Videtur Prudentius respexisse ad psal. XXII, vers. 2: *In loco pascuæ ibi me collocavit*. Vide Barthium, lib. XXXII, cap. 2, qui hunc locum explicat de prato et rore psalmi XXIII, uti etiam carmen de Passione : *Te rore fovebunt Cœlesti pratique boni dulcedine pascent*. Corrigit enim Barthius *prati* pro *pacti*. Hæc vero parabola de ove amissa, quam inveniens pastor, imponit in humeros suos gaudens, refertur Lucæ cap. XV, vers. 4 et seqq. Prati cœlestis similis descriptio supra hymno 5 vers. 113 et seqq.

42. Aldus, *implexis*, minus bene. *Lappæ* sunt herbæ quæ vulgo in pratis vestibus adhærent. Virg. Georg. lib. I, *subit aspera silva*, *Lappæque*, *tribulique*.

43. *Sudes* sunt valli e quocunque ligno in modum mucronum contra transgressum, aut transcensum eorum qui vellent insilire. Prudentius *sudes* posuit pro spinis, seu tribulis cardui.

46. Widm., *dum* ; melius *tum*

47. Fabr. et Gis. 2 edit., *vivi*. Tum legi posset *fluenti*.

58. *Genitorem* Deum appellat, ut sæpius *Patrem* more evangelico.

59. Vat. B. *frangat*. Alii et sensus postulant *frangit*.

64. Cur *enervans*, prima correpta, efferatur, dixi proleg. num. 219. In vetustioribus Heinsii, et Ambrosianis schedis Parrh. et Alex. scribitur *inervans*, et eodem modo in codice valde antiquo Althelmi de virginitatis Laude, qui exstabat in Bodleiana Oxeniæ bibliotheca. Gellius testatur, et vetusta exemplaria comprobant semel tantum exprimi *n* in vocabulis *innittor*, *innecto*, et similibus, quorum imitatione *inervans* aliqui putant factum, quasi *innervans*. Heinsius
C aliquando suspicatus est *inerrans*. Si conjectura esset utendum, mallem *inermans* ab *inermis*. Festus meminit verbi *inermo*, *as*, pro armis spoliare. Salmasius vult *inervans* pro *enervans* mutato *e* in *i*, ut possit corripi : sic Apoth. vers. 400 aliqui habent *inergima* pro *energema*.

65. Minime asseritur hoc loco libertas jejunandi, qualem hæretici defendunt : sed solum in jejuniis esse modum præscriptum, ultra quem abstinentiam protrahere cuilibet relinquitur liberum. Adducit enim poeta in exemplum ipsum cibum quem post jejunium sumebant, quem salubrem fore confidit. Binghamus cum Hieremia Taylorio perperam abutitur his versibus ad plenam jejunii libertatem sustinendam. Vide supra notata, et observa poetam in toto hymno sibi cohærere. Ne *grandior usus laboris frangat luteam cratem corporis*, ac *ne solutæ vires deserant limum fragilem*, concludit, *laxum ac liberum* MODUM *abstinendi esse cunctis positum*, hoc est, non esse præscripta nimium longa jejunia.

D 69. Pia et constans est Christianorum consuetudo Deum ad singulas actiones invocandi, ut per Deum semper incipiant, quod publicis precibus canimus, et per eum cœpta finiantur. I ad Corinth. X, 31 : *Sive ergo manducatis*, *sive bibitis*, *sive aliud quid facitis* : *omnia in gloriam Dei facite*. Vide ad Colos. cap. III, 17. In conviviis ne inter cibum, et potum Dei memoria elaberetur, Christiani antiqui vasa, quibus ad prandia utebantur, imaginibus Jesu Christi sanctorumque decorabant. Consule doctissimum opus Buonarotii de Vitris cœmeterialibus.

71. Prag., *mensas*. Heinsius cum suis omnibus, Ald., nostri, etiam Alex., Urb., Vatt. O, P, Q, Gis. 2 ed., *renuas*. Wid., *renues*. Weitz., Sich., Bong., Gold., Gis. in marg. 1 edit., *renoves*, quod etiam in uno Torrentii, et in Vat. 1 reperitur : et sic recte in Vat. 1, *cibumque*, non *cibumve*. Inde Heinsius olim

Sive tu mensam renuas, cibumve
Sumere tentes,
Annuit dexter Deus, et secundo
334 Prosperat vultu : velut hoc salubre
Fidimus nobis fore, quod dicatas
Carpimus escas.
Sit bonum, supplex precor, et medelam
Conferat membris, animumque pascat
Sparsus in venas cibus obsecrantum
Christicolarum.

A

IX. HYMNUS OMNI HORA.

Da, puer, plectrum, choreis ut canam fidelibus
335 Dulce carmen, et melodum, gesta Christi insignia.
Hunc camœna nostra solum pangat, hunc laudet lyra.
Christus est, quem rex sacerdos adfuturum protinus
Infulatus concinebat voce, chorda, et tympano,

GLOSSÆ VETERES.

73. Annuit, *consentit*. — Dexter, *prosper*. — Secundo, *prospero*, I.
74. Velut, *sicut*, I.
77. Bonum, *cibus*, I.
79. Sparsus, *ipsa esca, vel cibus*, I.
1. Puer, *Christe*. — Plectrum, *pro lingua*. — Choreis, *canticis*, I.
2. Melodum, *modulabile*, I.
3. Pangat, *sonet*. — Lyra, *dicitur a varietate chordarum : lyrin Græce varietas*.
4. Rex, *David*, I. — Sacerdos, *David, qui fuit sacerdos, quia ephod vestitus saltavit coram arca Dei* Vat. A.
5. Infulatus, *veste sacerdotali indutus*, Iso.

COMMENTARIUS.

conjecerat *removes*, et vers. seq., *tentas* : frustra ut postea fassus est, nam vera lectio est *renuas*. Idem in suis vetustioribus reperit *cibumque*, in recentioribus *cibumve*. Hoc postremum in nostris sensus confirmat. Est enim sententia, *sive mensam renuas, sive cibum sumas*, ex verbis Apostoli. Teolius legit *renoves, cibumve sumere temptes* cum uno Vat. antiquissimo, et Weitzio. Sed Weitzius clare habet *cibumque*, et ita etiam Vat. antiquissimus, si est Vat. I, ut esse puto. Nec placet quod idem sumit *temptes* pro *temnas*, nam *temptes* idem est ac *tentes*, in veteri scribendi ratione, non frequentativum a *temno*. Parrhasius nobis favet, sed non bene *tentas* edidit pro *tentes*.

77. Dixerat, fore salubre *hoc quod dicatas carpimus escas*, prout fidebat : precatur ut hoc ipsum sit reipsa salubre, bonum, faustum. Ex formula auspicato aliquid inchoandi, *Quod bonum, felix fortunatumque sit*. In Alex. et Urb., *amen* post hunc hymnum ascribitur.

Inscriptio 9 hymni non eadem est apud omnes. Aldus, *ad omnes horas*. Vatt. B, I, Rat., Boug., Thuan., *omni hora*. Oxon., *omnibus horis*. Rott., *hymnus semper canendus*. Gis., *hymnus omni hora, atque die*, et ad marg., *de miraculis Christi*. Spiegelius, qui in codice Peutingeri invenit *omni hora*, et in alio exemplari, *Ode de gestis et miraculis Christi*; in aliis vero exemplaribus, *Hymnus ad omnes horas de miraculis Christi*, hunc postremum titulum præposuit uberrimo commentario in hunc hymnum, ad quem perficiendum usus est codice Peutingeri *obsoletæ*, ut ait, *vetustatis*. Alium titulum : *De miraculis Salvatoris nostri*, vide proleg. num. 103. Vat. A, Put., Ambr., Weitz. et alii, *Hymnus omnis horæ*, sicut solet dici, *homo omnium horarum*. Et cum hactenus Prudentius hymnos statis horis canendos scripserit, hunc offert pro qualibet diei hora. Mozarabes hunc hymnum recitant in resurrectione Domini et feriis sequentibus, qui in editione recenti Breviarii Isidoriani exstat pag. 385 et pag. XCIX inter hymnos, stropharum ordine aliquatenus inverso. Variantes lectiones ascribemus, etiam vitiosas, ut possit aliquando emendatior exhiberi. Joan. Ludovicus Vives eumdem hymnum fere totum inseruit opusculo suo *Sacrum diurnum de sudore Christi*, sed ex editione aliqua mendosa, quales tunc erant in usu.

1. Giselinus Jacobo Meyero attribuit, quod hunc hymnum, et primum libri Perist. mutata carminis forma restituerit. Erant enim secti in Alcmanios et Euripidios. De qua sectione dixi in Proleg. Aldus integros trochaicos etiam edidit, et in codicibus quibusdam mss. pariter ea forma observatur, quod videtur voluisse Prudentius : nunquam enim post extremas syllabas Alcmanii ita versum conclusit, ut si esset distinctus, sed tanquam integrum versum sine

B ullo vocalium concursu Alcmanium et Euripidium continuavit. Vide etiam hymn. 1 lib. Perist. Crinitus inter hymnos Prudentii, quos celebrari asserit, recenset hymnum *De gestis et miraculis Christi*. Fabricius hunc hymnum expositurus inscripsit : *Pæan de vita et morte Christi*, postea vero addidit : *Omni hora atque die*. Pæan est carmen gratulatorium propter partam aliquam victoriam, quod Christo maxime congruit. Nemini fortasse in mentem venerit interpretatio glossæ : Puer, *Christe*. Prudentius more lyricorum poetarum servum vocat, qui plectrum afferat. Fabricius ait respexisse ad consuetudinem antiquorum, ut pueri lyra canerent, aut puero citharа ludente, alii canerent ; quod constat ex Athenæo. *Puer* antiquis est servus, sive famulus, fere ut nunc, Italico et Hispanico idiomate, ii qui serviunt *giovine* et *mozo* appellantur. Horatius, lib. I, oda 38 : *Persicos odi, puer, apparatus* ; et lib. I, serm. 10 : *I, puer, atque meo citus hæc subscribe libello*. Propertius, lib. III, eleg. 19 : *I, puer, et citus hæc aliqua propone columna*. Ex jure civili hæc ipsa significatio colligitur. In sacris quoque litteris idem mos observatur. Contra puto, a senioribus Italice et Hispanice *signori* et *señores* appellari, qui domini sunt. Cum enim olim senior e domo aut familia dominus rerum esset, et antonomastice *senior* vocaretur, fluxit inde ea vox ad eos omnes qui facultatibus essent præditi. Ita divitiæ naturam susque deque vertunt, efficiuntque ut et senes puerorum vocabulo notentur, et pueri seniorum nomine gaudeant. In nonnullis vulg. perperam *fidibus* pro *fidelibus*. Chorei sive trochei sunt pedes hujus carminis proprii, aut cantica his pedibus insignita. *Chorei* autem *fideles* vocantur, ut Fortunatus, sive quivis alius auctor hymni *Vexilla regis prodeunt*, dixit : *David fideli carmine*, et Prudentius hymno 7, *fideli proditum volumine*, et infra vers. 26, *fideles paginæ*.

2. Alex., *melodios*, forte *melodon*. Vat. A, *ac* pro *et*. Etymon vocis *lyra* deprompsit Iso ex Isidoro, lib. III, cap. 22 : *Lyra dicta ἀπὸ τοῦ λυρεῖν a varietate vocum, quod diversos sonos efficiat*. Credunt alii lyram Græce et Latine dictam ab aspera illa soni exilitate lyr., lyr. Vide J. C. Scaligerum lib. I Poet.

4. Sacerdos iste a nonnullis creditur esse Melchisedech : quod ignorent, poetam id nominis prophetis dedisse, ut hymno 7, vers. 27, *vetus sacerdos* de Helia.

5. *Infulatus* dicitur David, vel quia ephod lineo accinctus saltavit ante arcam Domini, vel quia rex erat, et infula est fascia in modum diadematis. Infulam pulchre describit Lucretius lib. I : *Cui simul infula virgineos circumdata comptus Ex utraque pari malarum parte profusa est*. Vatt. A, B, Q, legunt *corde* pro *chorda*. Gold. *et* elidit.

Spiritum cœlo influentem per medullas hauriens
336 Facta nos, et jam probata pangimus miracula,
Testis est orbis, nec ipsa terra, quod vidit, negat,
Cominus Deum docendis proditum mortalibus.
Corde natus ex parentis ante mundi exordium,
Alpha, et Ω cognominatus: ipse fons et clausula
Omnium, quæ sunt, fuerunt, quæque post futura sunt.
337 Ipse jussit, et creata dixit ipse et facta sunt,
Terra, cœlum, fossa ponti, trina rerum machina,
Quæque in his vigent sub alto solis, et lunæ globo.
Corporis formam caduci, membra morti obnoxia
Induit, ne gens periret primoplasti ex germine,
Merserat quem lex profundo noxialis tartaro.
O beatus ortus ille, virgo cum puerpera
Edidit nostram salutem, feta sancto Spiritu,
Et puer redemptor orbis os sacratum protulit.
Psallat altitudo cœli, psallite omnes angeli:
338 Quidquid est virtutis usquam psallat in laudem Dei:

GLOSSÆ VETERES.

8. Orbis, *ordo angelorum.* — Terra, *homines*, I.
9. Cominus, *prope*, I.
14. Fossa ponti, *maris concavitas*, Vat. A.
16. Obnoxia, *debitricia*, I.
21. Os, *faciem*, I.

COMMENTARIUS.

6. Rot., Brev. Moz., *fluentem.*

7. Aliqui mendose, *nos etiam.*

8. Alex. Vat. B, Ald., Weit., *Testis est orbis*, quod mollius est, quam *Testis orbis est*, quod tenent Vatt. I, O, P, Gis., Heins., Teol. et alii. Vat. A, *Testis orbis terræ, nec ipsa.* Resistit metrum. Hails. et Vat. Q simili errore, *Testis est orbis, terra nec ipsa.*

10. Heinsio concinnius videtur, magisque ex Prudentii stylo *fusus* cum Amb., quamvis cæteri quos viderit habeant *natus* cum Ald., Weitz., Gis., nostris omnibus. Cl. Teolius agnoscit, veriorem lectionem esse *natus*, et retinet *fusus. Revocarem*, inquit, NATUS. *Sed nihil ad sensum.* Majori libertate uti debuit. Nam sive idem sit sensus, sive secus, excudendum est quod probabilius est ab auctore scriptum. Spiegelius in codice Cunradi Peutingeri alioque, sed minus fideli, reperit *fusus*; ipse tamen Aldum, et Daventriensem editionem secutus est ob auctoritatem ecclesiastici usus. Alex. quoque et Hymnarium Thomasii legunt *natus*, cum Urb., Vatt. I, O, P, Q. In codice Veliterno, de quo num. 212 proleg., sunt versus Fortunati in laude chrismatis, quod præter alios P. Michael Angelus Luchius Benedictinus notavit in nova editione Fortunati. Is in eo hymno hemistichium Prudentii transcripsit: *Corde natus ex parentis, alvum implens virginis.* Vide num. 43 proleg. de alio hymno, *Corde natus ex parentis.* Poeta exprimit locum psalmi CIX, 3: *Ex utero ante luciferum genui te.*

11. Vat. B, A, *et ω cognominatur*, supra *cognominatus.* Alii *Alpha et ω.* Weitz., Gis. et nonnulli codd. recentiores, *cognominatur.* Vat. I, A, *et ω cognominatur.* Apocal. cap. XXI, 6: *Ego sum α et ω, initium et finis.* Quare non est necesse addere *omega*, ut plerique faciunt. Magnus fuit harum litterarum usus inter veteres Christianos. S. Paulinus natali 11 crucem describit cum litteris α et ω utrinque locatis, vers. 645; *Alpha crucem circumstat, et ω..... Alpha itidem mihi Christus, et ω.* Confer hymnum de nominibus Christi, quem ex laudato Veliterno codice edidi num. 212 proleg. Reperiuntur nummi imperatorum cum α et ω inscripti. Constantinopoli duæ columnæ exstabant, et in earum basibus clypei cum his notis α ☧ ω. Sepulcris Christianorum passim insculptæ eædem notæ. Vide monumentum veterum sanctorum septem Dormientium, et commentarium Victorii, qui illud hujusmodi ornatu insignivit. Earum litterarum occasione Marcus et Colobarsus hæresin suam in alphabeto Græco fundarunt, ut refert Tertullianus lib. Præscriptionum, cap. 50. Confer Rosweidum in notis ad Paulinum præter Gretzerum, et Lipsium de Cruce, Bosium, Aringhum, aliosque antiquitatum Christianarum scriptores.

12. Virgilius lib. IV Georg. vers. 392: *Novit namque omnia vates, Quæ sunt, quæ fuerint, quæ mox ventura trahantur.*

13. Genes. cap. I, 3: *Dixit Deus, Fiat lux et facta est lux.* Et ita in reliquis. Psal. XXXII, 9: *Quoniam ipse dixit, et facta sunt; ipse mandavit, et creata sunt.* Suspicantur aliqui, Pythagoram suum *Ipse dixit* ab Ægyptiorum vatibus didicisse: qui loquendi modus apud prophetas frequens est.

14. *Fossa ponti* pro mari parum decenter dictum videatur. Alii *stagna profundi* non dubitarunt dicere. Spiegelius *trinam rerum machinam* accipit pro triplici principio secundum opinionem Peripateticorum, qui existimant tria esse rerum principia, materiam, formam et privationem. Nugæ. Poeta tres orbis partes, quas enumeravit, intelligit, cœlum, terram, mare. Imitatus eum est Fortunatus: *Quem terra, pontus, æthera* (nunc legimus in Officio ecclesiastico *sidera*) *Colunt, adorant, prædicant, Trinam regentem machinam Claustrum Mariæ bajulat.* Respexit Prudentius ad psal. CXLV, 6: *Qui fecit cœlum et terram, mare et omnia quæ in eis sunt.*

16. Usus est voce Apostoli, cum ait *corporis formam.* At ne quis ad inanem speciem corporis detorqueret, addidit *membra morti obnoxia.*

17. Alex. et nostri cum Aldo, item vetustiores Heinsiani, Weitz., Gis. et alii, *primoplasti.* Quod non est alienum a consuetudine veterum Christianorum; ut ex duabus vocibus, altera Græca, altera Latina, unam formarent. *Hibridas* hujusmodi voces Græcolatinas appellant. Alii *hybridas*, aut *ibridas* scribunt. Eas etiam a profanis scriptoribus usurpatas ex Quintiliano aliisque constat. Siculos sermone quodam aiunt esse usos, qui quasi cinnus ex Latino et Græco mixtus esset. Rot., Torrentiani duo, Fabricius et Spiegelius habent *protoplasti*, quod Nebrissæ arridebat, præsertim vero Jacobo Meyero. Brev. Moz., *primo plausii* male.

18. Ald., Weitz., Spiegelius, Gis. et alii, *quam*, id est *gentem.* Vat. B, Rat., Prag., Fabr., Egm., Boug., Put., Thuan., Ambr., Alex., *quem*, id est *primoplastum.*

19. Hails., Prag., *partus ille.*

22. Ald., *psallant te omnes angeli.* Vatt. A, B, I, O, P, Q, Urb., Brev. Moz., Rat., Weitz., Gis., *Psallant omnes angeli.* Meyerus cum hanc lectionem metro obversari vidisset, reposuit, *Psallat omnis angelus*, quod secutus est Fabr., et Spiegelius *ex codicibus non depravatis.* Placet *psallite omnes angeli* cum Alex., Ambr., Put., Thuan. et uno Torrentiano. Nonnulli putant, ad usum ecclesiasticum factum fuisse *psallant omnes angeli.* Verum in hymnario Thomasii est *psallite omnes angeli.*

Nulla linguarum silescat, vox et omnis consonet. A
Ecce, quem vates vetustis concinebant sæculis,
Quem prophetarum fideles paginæ spoponderant,
Emicat promissus olim: cuncta collaudent eum.
Cantharis infusa lympha fit Falernum nobile,
Nuntiat vinum minister esse promptum ex hydria.
Ipse rex sapore tinctis obstupescit poculis.
339 Membra morbis ulcerosa, viscerum putredines,
Mando, ut abluantur, inquit: fit ratum, quod jusserat,
Turgidam cutem repurgant vulnerum piamina.
Tu perennibus tenebris jam sepulta lumina
Illinis limo salubri, sacri et oris nectare:
Mox apertis hac medela lux reducta est orbibus.
Increpas ventum furentem, quod procellis tristibus
Vertat æquor fundo ab imo, vexet et vagam ratem:
340 Ille jussis obsecundat, mitis unda sternitur.
Extimum vestis sacratæ furtim mulier attigit,

GLOSSÆ VETERES.

28. Cantharis, *vasis, hydriis*, I.

30. Rex, *Architriclinus, regem architriclinum dicit. Architriclinus enim princeps lectorum.* CLINE *Græce lectus. Antiqui enim tres lectos habebant, unum domino, secundum dominæ, tertium hospiti. Regem vocat dominum domus, vel sacerdotem, qui ad benedicendas nuptias venerat.* — Sapore tinctis, *saporatis, coloratis, mutatis*, Iso.

B 32. Ratum, *firmum*, Iso.

33. Piamina, *medicamina, piacula, mundamina*, Iso.

35. Nectare, *sputo, saliva*, I.

36. Orbibus, *oculis: orbes vocamus oculos propter rotunditatem; hinc et orbem dicimus ob rotunditatem*, I.

38. Vexet, *moveat*, I.

39. Obsecundat, *obtemperat*.—Mitis, *mitefacta*, I.

40. Extimum, *extremitatem*, I.

COMMENTARIUS.

24. Brev. Moz. ita distinguit et legit: *Nulla linguarum silescat vox, sed omnis consonet.*

25. Spiegelius *vates* vult esse sibyllas. Haud liquere puto. Nostri, Aldus, Weitz., Gis. *concinebant*, In Torrentianis duobus *præcinebant*; in Rottend., *præcinebat*; in Thuan., Vat. I a prima manu, *concinebat*. Si *præcinebat* aut *concinebat* amplecti velis, intellige Davidem, quem antea laudavit. Brev. Moz., *concinebant*, et in textu *quam*, ad oram *quem*.

27. Unus Tor., *collaudent Deum*.

28. Incipit narrare Christi miracula ex evangelica historia. Jesus aquam in vinum convertit Joan. cap. II. Hoc miraculum sæpius in sarcophagis Christianorum veterum insculpebatur cum aliis resurrectionem corporum indicantibus. Lupius tomo I, dissert. 2, conjicit, cadum vini in sepulcris Christianis interdum expressum significare corpus, aliquando unguendum animæ, cujus figura sit vinum.

29. Thuan., *Nuntias vinum, minister, esse promptum ex hydria*. Ambr., *sumptum* pro *promptum*. *Vini minister*, et *vini ministerium* S. Ambrosius dixit lib. I Offic., cap. 29 et cap. 6 de Josepho.

30. Libenter legerem *colore tinctis poculis*, nisi omnes mss. obsisterent. Evangelii etiam locus saporem exprimit: *Ut autem gustavit architriclinus aquam vinum factam*, etc. Sedulius utrumque conjunxit *colorem* et *saporem* vini. De rege convivii Horatius oda 4, lib. I: *Nec* REGNA *vini sortiere talis*, ubi intelligit convivium, collatis symbolis celebratum. Ausonius in Ephemeride, et loco convivii: *Quinque advocavi: sex enim convivium Cum rege justum: si super, convicium est.* Rex convivii est, ut quidam volunt, qui præbet D convivium; vel, ut putant nonnulli, œconomus convivii, aut etiam sacerdos qui convivio Judæorum præesset. Universe rex vocatur interdum rei cujusque dominus, ut apud Virg. ecloga 1, *mea regna*. S. Paulinus Nat. 6 de Homine rustico: *Obstantumque sibi mox ipso in limine regem Cognoscunt hilares* (boves). Cicero de Oratore pag. 11: *Nisi hic in tuo regno essemus, non tulissem*, intelligit Tusculanum Crassi. Hoc Christi miraculum et alia, quæ sequuntur, carminibus celebrant auctor sub Claudiani nomine *de Miraculis Christi*, Juvencus, Sedulius et alii.

31. Matth. cap. VIII leprosum curat Jesus et ad sacerdotes mittit. In editione Parmensi errorem typographi puto *membra mortis*. Corrige *morbis*.

33. Giselinus ad oram *ulcerum* pro *vulnerum*. Loc. cit. Matth. vers. 4: *Ostende te sacerdoti, et offer munus quod præcepit Moyses, in testimonium illis.* Hæc sunt piamina. Emenda Brev. Moz., ubi est *repugnans*.

34. Joan. cap. IX Jesus cæco a nativitate visum restituit. *Perennes tenebræ* sunt ipsa cæcitas a nativitate, sive a primo ortu. Elmenhorstius, in Arnobium pag. 72 edit. Hamburg. 1610, hos versus laudat ad Arnobii verba *Oculorum orbiculos mobiles*, et exemplis plurium poetarum *orbes oculorum* dici confirmat.

35. Apoth. vers. 675, *illevit cæcos oculos et lumina limo Reddidit*. Vide alia ibid. de Christi miraculis, et C in Dittochæo. Brev. Moz., *odoris*, lege *et oris*.

36. Ovidius I Metam., *luminis orbis*, de oculo. Intelligi possunt *foramina*, intra quæ latent oculi, ut hymno 2 Peristephanωn vers. 146: *Orbes cavatos præferens*. Corrige in Brev. Moz., *ac medulla*, et lege *hac medela*.

37. In Hails. et Brev. Moz. error est *increpaus*. Spiegelius suspicatur, Prudentium legisse apud Matth. cap. VIII: *Tunc surgens increpavit ventis*, quod primitus fuisse scriptum Erasmus, annotans hunc Matthæi locum, opinatur. Certe ex Prudentio, inanis est, quæ ducitur conjectura, nam is potius Lucæ verba expressit cap. VIII, 24: *At ille surgens increpavit ventum et tempestatem aquæ, et cessavit: et facta est tranquillitas.* Prudentius verbo S. Matth. utitur Apoth. vers. 650: *Video luctantia magnis Æquora turbinibus tranquillo marmore tendi Imperio Christi.*

38. Fabr. et Hails., *verrat*. Cæteri, *vertat*, quod Heinsio unice probatur. Vat. A, *summo*, et pro diversa scriptura *fundo*. Vat. B, *fundo*, ad marg. *summum*, quod non omnino displicet. Communior et verior lectio est *fundo ab imo*. In Vat. A deerat *et* post *vexet*, quod recte additum aliena, ut videtur manu. Deerat etiam *et* in Vat. P. Quæ sit vis hujus verbi *vexo*, docent Asconius Pedianus, Probus, Gellius et Macrobius adversus Anneum Cornutum, qui in Virgilio notaverat, *Dulichias vexasse rates*, quasi levi verbo usus fuisset ad tantam calamitatem describendam.

39. Mendum in Brev. Moz., *ille jussit obsecundans*.

40. Mulierem a sanguinis profluvio liberat Jesus Matth. IX, 20; Marc. V, 25; Luc. VIII, 44. Extimum pro extremitate Latine et eleganter dicitur. Loco quinto spondæum admissum in *furtim* dixi Proleg.

Protinus salus secuta est, ora pallor deserit,
Sistitur rivus, cruore qui fluebat perpeti.
Exitu dulcis juventæ raptum ephebum viderat:
Orba quem mater supremis funerabat fletibus.
Surge, dixit. Ille surgit, matri et astans redditur.
Sole jam quarto carentem, jam sepulcro absconditum
Lazarum jubet vigere, reddito spiramine:
Fetidum jecur reductus rursus intrat halitus.
Ambulat per stagna ponti, summa calcat fluctuum:
Mobilis liquor profundi pendulam præstat viam,
Nec fatiscit unda sanctis pressa sub vestigiis.
Suetus antro bustuali sub catenis frendere,
341 Mentis impos efferatis percitus furoribus
Prosilit, ruitque supplex, Christum adesse ut senserat.
Pulsa pestis lubricorum milleformis dæmonum,
Corripit gregis suilli sordida spurcamina,
Seque nigris mergit undis, fit pecus lymphaticum.
Ferte qualis ter quaternis ferculorum fragmina,

GLOSSÆ VETERES.

43. Ephebum, *juvenem*, I.
51. Fatiscit, *deficit*, *affatim hiscit*, I.
52. Frendere, *frender est membranula quæ dividit superiora et inferiora ventris; qui illam vitiatam habuerit, frenesim patitur; ille autem freneticus efficitur*, Vat. A.
53. Impos, *impotens*.—Efferatis, *ferinis*, I.
56. Corripit, *detinet et arripit, sc. diabolus*, I.
57. Lymphaticum, *furens*, I.
58. Ferte, *dicit Deus*.—Qualis, *cophinis*, *corbibus*, I.—Qualus, *i. e. sporta*.—Ter quaternus, *i. e. duodecim corbes*, Vat. A.

COMMENTARIUS.

num. 229. Georgius Remus in notis ad hunc hymnum, ait, legem pedariam in voce *furtim* ultimam corripere, ut in illo Ovidiano *Circumeuntis oves*. Sed quis non illico persentiat disparem rationem? nam post *circum* sequitur vocalis apud Ovidium, in Prudentio consonans post *furtim*. Idem Remus suspicatur legendum *forte*.

42. In Daven. edit., *perpetim*, non ita bene ac *perpeti*. In Brev. Moz. apposite, *rivus cruoris cum perpetim*: quod ibidem versu superiori legitur *hora* pro *ora* ex veteri scribendi modo provenit. In versu vero sequenti male *juventus raptum abeuum*.

43. Filium unicum viduæ defunctum ad vitam Dominus Jesus revocavit Lucæ cap. VII et seqq.

44. Pro *quem* aliquis *quam*, male. *Orba*, ut in Romano vers. 690, *Infantis orba*. Alibi *orbare*, Cath. 12, vers. 159.

45. Vera lectio *matri et astans*. Rat., *mater et stans*, Aldus, *matri, et stans redditur*. In Brev. Moz. mendum. *retitur*.

47. Lazarus defunctus suscitatur Joan. XI. Male aliqui legerant *et sepulcro*. Mendose Brev. Moz. *jubet vicre*.

49. Matth. XIV. Jesus ambulat super mare. Vide etiam Apoth. vers. 654 et seqq.

52. Marci V, 2 et seqq. de spiritu immundo, qui domicilium in monumentis habebat. Quæritur an dæmones loca immunda frequentare gaudeant. Vide Raynaudum, tom. V, pag. 55, qui ex Cassiano, Cyrillo et Procopio refert, dæmones delectari horrendis solitudinibus locisque aridis et inaquosis. Causas ex aliis inquirit Ribera in cap. XVIII Apocal. ad vers. 1. Sacra Scriptura innuit, eos gaudere locis humentibus et paludosis. Hæc omnia mystice intelligas, velim. Nonnulli putant, dæmoniacos olim solitos in sepulcris habitare, ut homines in errorem Platonicorum a dæmone inducerentur, quod scilicet mortuorum animæ in dæmonas converterentur. Erant autem vetera illa sepulcra cavernæ nostris cellis vinariis similes. Ald. et alii nonnulli legunt *bustiali*. Brev. Moz., *bustualis*.

53. Spiegelius, lege carminis vetante, scribit et explicat *inops* pro *impos*. Chamillardus etiam legit *inops*, sive, mendo typographico, sive Spiegelium transcripsit. Brev. Moz. in textu, *percitis*.

55. Pergit poeta enarrare miraculum de quo in superiori stropha; cum scilicet legio dæmonum, ex energumeno in porcos immissa, in mare se præcipitem dedit. In Put. legitur *militiformis*, quod Teolius invenit in duobus Vatt., ut *multiformis*, et apud Prudentium vers. 295 Apoth., *caniformis*. Alii habent *mille formis*, aut *milleformis*, haud inepte. Urb., Alex. et Vat. I, *milleformis*. Vatt. O. P. Q, *mille formis*, quod habet etiam Brev. Moz.; in quo versu sequenti *greges subilli* in textu, ad oram *gregis suilli*.

57. Weitz., Gis., Vatt. B. I, Prag., Sich., *fit*. Vatt. O, P, Ald., Oxon., Alt., Rottendor., *ut*. Brev. Moz., Vatt. A, Q, Put., Thuan. et Noms., *et*, quod secutus est Heinsius. Spiegelius in cod. Peutingeri invenit *fit*. Pecus *lymphaticum* idem ac *lymphatum*, sive furore percitum, ac proprie ex Festo de iis dicitur qui e conspectu aquæ insaniunt. Cellarius *pecus lymphaticum* simpliciter interpretatur pisces. Poeta exprimere voluit verba Matthæi VIII, 32: *Et ecce cum impetu abiit totus grex per præceps in mare*. Confer. vers. 144 Dittochæi.

58. Magna est codicum discrepantia, in his tribus versibus ordinandis. Secuti sumus Vatt. B, I, Put., Ambr., Thuan., Isonem, Gold., Hailsb., Egm., Spiegel., Sich., Urb., Alex. a prima manu, Ald.; nisi quod Aldus legit *Fertque qualis ter quaternis*, et Sich. *Fert qualis*. Egm., *Fert æqualis*, aperto mendo, quale in Hailsb., *Ferto qualis*. Alex., *Fertque qualus ter quaternus*, tum *Affatim*, tertio *Quinque*, Weitz., Widm. et Bong., *Ferte quolis Quinque panibus Affatim*. Prag., *Fertque qualus Quinque panibus Affatim*. Giselinus, quem, ut ait Heinsius, membranæ majori ex parte sequuntur, ita ordinat cum suo ms. et editione Daventriensi, *Quinque Affatim Fertque qualus ter quaternus*. Becmanus, in Manuductione ad ling. Lat., cap. 6, ex suo ms. sic disponit: *Quinque Affatim Ferte qualis ter quaternis*, et in ms. corrigit *Fert æqualis*, et legit *Ferte qualis*. Ita etiam Alex. a secunda manu, Vat. Q, O et P; sed in O tertius versus mendosus, *Ferturque casus ter quaternis*; in P, *Ferte qualus ter quaternus*. Brev. Moz. consonat Giselino, sed in tertio versu, *Fert equalis ter quaternis*, ubi legendum *Ferte qualis*. Fabricius contendit legendum *Fert ter in qualis quaternis* ex antiquis codd. In primo quidem versu legi non debet *fertque*, nam superflua esset hæc conjunctio. Aliunde, *ferte* videtur ex Evangelio petitum, ubi factum narratur Joannis VI, 12: COLLIGITE *quæ superaverunt fragmenta, ne pereant*. Cum autem id dixerit Jesus, *ut impleti sunt discumbentes*, ordo postulare videtur ut prius ponatur versus *Quinque*, secundo *Affatim*, tertio *Ferte*. Sed poeta rei gestæ ordinem servare non tenetur. Teolius ex duobus Vatt. hanc præfert dispositionem versuum: *Quinque panibus peresis, et gemellis piscibus, Fertque qualus ter quaternus ferculorum fragmina: Affatim*. Sed non video quem sensum reddat conjunctio *que* in *fertque*

342 Affatim referta jam sunt accubantum millia,
Quinque panibus peresis, et gemellis piscibus.
Tu cibus, panisque noster, tu perennis suavitas:
Nescit esurire in ævum, qui tuam sumit dapem,
Nec lacunam ventris implet, sed fovet vitalia.
Clausus aurium meatus, et sonorum nescius,
Purgat ad præcepta Christi crassa quæque obstacula,
Vocibus capax fruendis, ac susurris pervius.
Omnis ægritudo cedit, languor omnis pellitur,
Lingua fatur, quam veterna vinxerant silentia,
343 Gestat et suum per urbem lætus æger lectulum.

A Quin et ipsum, ne salutis inferi expertes forent,
Tartarum benignus intrat, fracta cedit janua,
Vertilius cadit revulsis cardo dissolubilis.
Illa prompta ad irruentes, ad revertentes tenax,
Objice extrorsum recluso porta reddit mortuos,
Lege versa limen atrum jam recalcandum patet.
Sed Deus dum luce fulva mortis antra illuminat,
344 Dum stupentibus tenebris candidum præstat diem,
Tristia squalentis æthræ palluerunt sidera.
Sol refugit, et lugubri sordidus ferrugine

GLOSSÆ VETERES.

59. Referta, *satiata*, I.
63. Lacunam, *foveam*, *fossam*, I.
64. Meatus, *transitus*, I.
68. Veterna, *morbosa vel antiqua*, I.
71. Intrat, *Christus*, I.

B 74. Objice, *vecte*, I.
76. Fulva, *lucida*, I.
78. Squalentis, *nigrantis*, I.
79. Lugubri, *flebili*, *lacrymabili*. — Ferrugine, *nigredine*, I.

COMMENTARIUS.

59. Ambr., Alt., Noms., Davent. edit., *refecta*, plerique melius *referta*. Chamil., Cell., Teol. tenent *refecta*. Poeta videtur voluisse *referta*, ut in Apoth. de eodem miraculo, *saturata... crudus conviva resudat Congeriem ventris*. Aldus, *accumbentum* pro *accubantum*; Put., et Oxon., *adcubentum*, mendose. Nisi legas *accumbentum*, admisso spondæo quinta sede, ut vers. 40.

61. Ambr., *et perennis*, minus bene. Joan. VI, 56: *Caro mea vere est cibus*; et ibid., 51: *Ego sum panis vivus, qui de cœlo descendi*. Et rursus vers. 59: *Qui manducat hunc panem, vivet in æternum*. Ex eodem capite, ubi miraculum est narratum, hæc pulcherrima apostrophe est desumpta, quamvis non illico ea verba a S. Joanne referantur.

63. Brev. Moz., *lacuna*, male.

65. Put., Oxon., Noms. et Vat. A pro diversa scriptura *clausa*. Magis probo *crassa* cum reliquis, etiam Brev. Moz., ubi mendose *grassa*: nam *clausus* vers. proxime præcedenti legitur, et congruentius dicitur *crassa auditus obstacula*, quam *clausa*. Historiam habes cap. VII Marci vers. 32.

66. Brev. Moz., *susurris prævius*.

67. Cap. XV Matth. vers. 30 et 31.

68. *Veternus* est inveteratus a *vetus*. De otio, pigritia et somno nimio solet dici. Fortasse legendum erit *veterno vinxerint silentia*. Sed concinnum est *veternus* adjective, quamvis magis in usu sit substantive. Brev. Moz., male, *lingua vatur*.

69. Ha ls., Brev. Moz., Wid. supra, et Gold. supra, *orbem* pro *urbem*.

70. Prag., non male, *Quin et, ipsi ne salutis inferi expertes forent, Tartara benignus intrat*.

71. Prag., *tartara*. Alii *tartarum*, quod carmini magis convenit. Christum ad inferos vere descendisse negarunt aliqui hæretici, quorum discrepantes opiniones exponunt et refellunt Bellarminus tom. I et Petavius tom. IV, part. II, qui hos Prudentii versus laudant. Christi animam ad omnia inferni loca descendisse probabile est. Brev. Moz., *facta* pro quo recte *fracta* conjecit editor. Ibid. vers. seq. male in textu *refulsis* pro *revulsis*.

72. Ald., Egm., Oxon., Noms., Alt., Rottend., *indissolubilis*, quod tenent etiam Vatt. A, B, O, P, Alex., Urb., et mihi nonnihil placet. Opinor, Prudentium spondæum quinta sede aliquando admisisse, ut *rotatiles* trochæos aliquantulum graviores redderet. Vide vers. 59 et 40. In Vat. I, *dissolubilis*, quod habent alii, et retineo, quia recte procedit sensus et metrum. *Cardo dissolubilis* quasi *dissolutus*, ut supra *fracta janua*, et infra *dissolutis vinculis*.

73. Vide hymn. 3, vers. 199 et notam. Tassus in *Hierusalem liberata* carm. VII, stropha 46, simili phrasi utitur: *Che quel serraglio è con mirabil uso Sempre all'entrar aperto, a l'uscir chiuso*. Brev. Maz., mendose, *ac revertentes*.

74. Aldus ediderat *obice retrorsum repulso*, correxit postea *obice retrorsum pulso*. Utrumque male. Put., Torrentius, Vat. A. *obice extrorsum repulso*. Prag., Rat., Torrentiani duo, Spiegel. cum Peuting., Sich., Vatt. B, I, O, P, Q, *objice extrorsum recluse*, quod forte voluit Brev. Moz. *objice extorsus reclusa*. Teolius Puteanum Heinsii secutus est contra quinque Vatt. aliosque, et scripsit *obice extrorsum repulso*. C Alex., Thuan., *objice extrorsum reclusa*, quod sustineri potest, nam *obex* feminino genere in membranis optimorum auctorum occurrit, et sæpe apud Alcimum Avitum. In Alex. tamen ad marg. est *repulso*. Oxonius audiendus non est *objice extrorsum excluse*. Ut vocalis prima producatur, scribi solet *objice*. In Urb., *introrsum*.

75. Brev. Moz. correctione indiget *lege vestra*, *et limen atrum*. Weitz., *porta reddit mortues lege versa, et limen*. Heins., *mortuos: lege versa, limen*. Cell. et Teol., *mortuos: lege versa et limen*.

76. Prag., *antrum*. Heinsius putat legendum *furva*, ut ad *antra* referatur. Sed non male *luce fulva*, hoc est rutila. Sic aurum fulvum, sidera fulva, jaspis fulva in præstantissimis poetis.

78. Brev. Moz., male, *polluerunt*. Recte ad oram, *palluerunt*.

79. Tertio loco fortasse posuit spondæum pro trochæo, nisi malis, corripuisse primam vocalem in *lugubri*. D Ald., Vat. B et plerique, *sordidus*. Vat. A, *sordibus*, addito supra *d*. Invenio alicubi notatum, Sichardum restituisse *sordibus*. At verior est lectio *sordidus*, ut infra *mœrens*. Prudentius tenebras in passione Domini factas enarrat, Virgilium imitatus I Georgicon in fine. Eodem fere modo Juvencus, et Sedulius in hoc argumento sunt versati. An verus solis defectus fuerit, a nonnullis in quæstionem vocatum est. Spiegelius putat, Prudentium non agnovisse verum deliquium solis, sed reipsa asserere, solem refugisse, et cœlum reliquisse; et eadem ratione locutos esse Juvencum et Sedulium, necnon S. Hieronymum, ut impleretur prophetia: *Occumbet sol meridie, et contenebrabitur super terram in die lux*. Addit Spiegelius, tenebras solum factas fuisse super

Igneum reliquit axem, seque mœrens abdidit: A
Fertur horruisse mundus noctis æternæ chaos.
Salve vocem, mens, sonoram, solve linguam mobilem,
Dic trophæum passionis, dic triumphalem crucem,
Pange vexillum, notatis quod refulget frontibus.
O novum cæde stupenda vulneris miraculum!

GLOSSÆ VETERES.

81. Chaos, *tenebras. Chaos et melos neutri gener. numer. singul.* Iso.

COMMENTARIUS.

omnem terram Judæam, ac multa in ejusmodi sententiam disserit. Augustinus Calmet tom. VII dissertationem edidit *de Tenebris in obitu Christi*, erudite inquirit in causas, effectus, durationem et amplitudinem hujus celebratissimi prodigii, allatis etiam testimoniis scriptorum gentilium, Phlegontis et Thalli. Triplex proponi solet ratio hujus phænomeni explicandi: prima, solem radios in se suos, lumenque recepisse; secunda, quæ communior nunc est, interjectu lunæ radios solis prohibitos, ne terram collustrarent, ut in eclipsibus accidit; tertia, quæ commodior et facilior Calmeto visa est, præsertim si universæ terræ nomine Judæa tantum designetur, radios solis nubis alicujus densæ objectu fuisse prohibitos. Equidem nihil causæ esse video, cur hoc loco universæ terræ nomen ad solam Judæam referatur. Prudentius quidem clare innuit, totum mundum horruisse noctis æternæ chaos. Videtur imitatus verba Hilarii de Trinitate lib. III, cap. 11: *Sol non occidit, sed refugit. Quid refugisse dico? Non receptus in nubem est, sed de cursu operis defecit.* Tam Prudentius quam Hilarius ad primam illam rationem explicandi miraculi alludere videntur.

81. Brev. Moz., *horruisse mundum*.

82. Ald., *solve lingua*; Alex., Brev. Moz., Vatt. A, B, I, O, Ital., *sonora*, quod etiam in Put. et aliis compluribus invenit Heinsius; in Ox. vero *Solve mens voce sonora*. Ex quo suspicatur *Solve voce mens sonora, solve linguam mobilem*. Weit., *Solve vocem mens sonora, solve linguam mobilem*. Gis., Urb. aliosque secuti sumus; sed fortasse magis ex fide mss. erit, *Solve vocem, mens, sonora solve lingua, mobilem*, ut *sonora lingua* sit in ablativo, et *mobilem* referatur ad *vocem*. Possumus etiam conjicere *Solve vocem mens sonoram, solve lingua mobili*, aut *Solve vocem mens sonoram, solve lingua mobilis*. Vat. Q, *Solve mens voce sonora*, eodem mendo quo Oxoniensis.

83. Hunc Prudentii locum viderat Fortunatus, qui cecinit, *Pange lingua gloriosi prælium certaminis*, quod nunc dicimus, *Pange lingua gloriosi lauream certaminis*. Vox *passio* paucis profanis cognita, ab ecclesiasticis vulgo adhibita, exstat etiam in cod. Theod.

84. Crucis vexillum refulget notatis frontibus, quia in sacramento confirmationis frontes cruce notantur. V. de hymnum 6, vers. 128. Gifanius Collectan. in Lucret. verbo PANGO ait, Prudentium novo dixisse *pangere* pro *canere*; nam *pangere* proprie est scribere, ceræ figere. Fortunatus, ut versu superiori vidimus, eadem significatione protulit *Pange lingua*. Equidem in antiquioribus eam significationem non invenio, neque celeberrimi lexicographi quidquam ea de re notant.

85. Ita legit Ald., Urb., Vatt. A, B, P, Q, Put., Oxon., Noms., Rottend., Gis., quod mihi placet. Vocat *cædem stupendam* punctionem militis, qua utrumque latus est perforatum, ut poeta existimat. Alex., Torrentiani duo, *cæde in stupenda*, ubi superfluum est *in*. Etenim *e* in *cæde* producitur ob *st* dictionis sequentis. Rat., Prag., Gisel. ad marg., Sich., Weitz., Vat. I, *cædis stupendæ*, quod Heinsius improbat. Brev. Moz. nobiscum facit, nisi quod in textu mendose *miracula* habet. In Halisb. est rasura quæ indicat fuisse *cæde stupenda*. In schedis Ambrosianis, *O novum cædes stupenda vulneris miraculum*, ut per epexegesin cædes stupenda et vulneris miraculum dicantur. Quod sane nescio, cur tantopere recentioribus placuerit: non enim cædes stupenda est miraculum novum vulneris; sed novum miraculum vulneris, inflicti cæde, seu punctione stupenda, est, quod sanguis et aqua fluxerit, hinc sanguis, inde aqua, ut ex versu sequenti manifestius redditur. Textus Ambrosianum Heinsii expressit, et *vetustiores* Vatt. pro eadem scriptura laudat. Vellem, eos distinctius nominasset. Cæteri interpretes novitatem peculiarem miraculi non adverterunt. Primus Chamillardus notavit, Prudentium aperte velle utrumque latus fuisse perforatum, et discrepare ab evangelistis, B qui militem uno tantum lanceæ ictu latus Domini aperuisse scribunt. At Prudentii mentem non est assecutus: neque enim is asserit, duplici ictu utrumque latus fuisse apertum, et potuit fieri, ut uno ictu utrumque perforaretur, quod evangelistæ non negant; ut omittam, expressum non esse in Evangelio, fuisse *unum tantum* lanceæ ictum. Cornelius a Lapide, qui Chamillardo peritius sacram paginam interpretari noverat, nostri poetæ opinionem amplexus est. Prudentius iterum ac tertio suam hanc sententiam inculcat hymn. 7 Perist., Dittoch. tetrasticho 42. Raynaudus tom. Philolog. pag. 105 ait, Prudentium exponi posse de perfossione unius lateris adeo profunda, ut ad cor atque adeo etiam aliquatenus ad sinistrum latus pervaserit, quamvis extrinsecus non nisi unum latus fuerit perfossum. Gretzerus lib. I de Cruce, cap. 35, dubitat an Prudentius tenuerit eam sententiam, quod miles lanceam transadigens, latus utrumque confoderit, sicut moris est apud C Japones. Sed verius putat, Prudentium altitudinem vulneris indicasse, nimirum tam alte dextro lateri lanceam intortam fuisse, ut et in sinistrum pertigerit, adeoque cor, quod in sinistro est, vulneravit, et sic utrumque latus fuisse aliquo modo vulneratum, non tamen omnino trajecta lancea. Cæterum neque Gretzerus neque Raynaudus sententiam Prudentii expendunt, qua parte ait, *hinc cruorem, inde* aquam fluxisse. In sermone de passione Christi inter opera S. Cypriani similis est opinio: *De latere tuo fons egreditur... divisis limitibus aqua, et sanguis emanant.* Cornelius a Lapide ad cap. 19 Joan. docet videri, lanceam adactam per latus Christi dextrum, et transiisse per cor et pericardium, ita ut cuspis exierit per latus sinistrum ad papillam, quod confirmat ex Prudentio, Cypriano et Theophylacto, qui in plurali numero vocat hoc vulnus τύπους, et quia vulnus dextri lateris tantum fuit, ut Thomas manus posset immittere. Existimat Prudentium innuere, per majus, sive potentius vulnus sanguinem, per minus, et D pericardio vicinius aquam erupisse. Franciscus Xaverius de Idiaquez (nomen ter magnum pietate, doctrina, generis splendore), indefesso studio et exquisita eruditione, plurima ac pene dixerim omnia collegit quæ SS. Patres aliique auctores ecclesiastici de sacri cordis Jesu cultu ac de lateris vulnere litteris consignarunt. Ex ejus schedis quædam mecum communicata sunt, quibus hoc argumentum possit illustrari. Multi sunt qui latus *perforatum* aperte tradunt, cujus verbi ea est vis, ut lanceam ex una lateris parte in alteram totum corpus trajecisse non immerito argui possit. His omissis, neque enim uno verbo res tanta confici debet, S. Gregorius Nazianzenus in tragœdia *Christus patiens* ait: *Videte,... ut fons duplex scaturiat ejus e latere.* S. Eustathius episcopus Antiochenus apud Theodoretum dialogo 2 Inconfusus, tom. II, pag. 329 edit. Colonien., *Eorum autem oculis... perforata latera... subjiciens ostendebat.* Incidi postea in dissertationem G. Sagittarii *de lau-*

346 Hinc cruoris fluxit unda, lympha parte ex altera : A
Lympha nempe dat lavacrum, tum corona ex sanguine est.
Vidit anguis immolatam corporis sacri hostiam,
Vidit, et fellis perusti mox venenum perdidit,
Saucius dolore multo, colla fractus sibila.
Quid tibi, profane serpens, profuit rebus novis
Plasma primum porculisse versipelli astutia ?
347 Diluit culpam recepto forma mortalis Deo.
Ad brevem se mortis usum dux salutis dedidit,
Mortuos olim sepultos ut redire insuesceret,
Dissolutis pristinorum vinculis peccaminum.
Tunc patres, sanctique multi conditorem prævium B
Jam revertentem secuti, tertio demum die
Carnis indumenta sumunt, eque bustis prodeunt.
Cerneres coire membra de favillis aridis,
348 Frigidum venis resumptis pulverem tepescere,
Ossa, nervos, ac medullas glutino cutis tegi.
Post, ut occasum resolvit, vitæ et hominem reddidit,
Arduum tribunal alti victor ascendit Patris,
Inclytam cœlo reportans passionis gloriam.
Macte judex mortuorum, macte rex viventium,
Dexter in parentis arce qui cluis virtutibus,
Omnium venturus inde justus ultor criminum.
Te senes, et te juventus, parvulorum te chorus,
Turba matrum, virginumque, simplices puellæ,

GLOSSÆ VETERES.

87. Corona ex sanguine, *per martyrium est*, I.
88. Anguis, *antiquus hostis*, I.
89. Perusti, *consumpti*, I.
90. Sibila, *sibilosa*, Rat. et I.
92. Versipelli, *callido*. — Hortamine, *astutia*, Vat. A.
93. Diluit, *abluit*, I.
94. Dux, *Deus*, I.
95. Insuesceret, *consuesceret*, *activum*, I.
100. Cerneres, *si adesses, cernere posses*, Iso.
101. Tepescere, *incalescere*, I.
103. Occasum, *mortem*, I.
105. Cœlo, *ad cœlum*, I.
106. Macte, *salve*, *magis aucte*, I.
107. Cluis, *splendes*, *vel abundus*, I. *Polles*, Vat. A. *Gloriaris*, Prag.

COMMENTARIUS.

cea, *qua latus Christi perfossum est*, ubi allegat S. Leonem Magnum epist. 98, cap. 3, qui vocat *vulnera lateris*, et Eustathium apud Theodoretum dialogo 1 τὰς τετρωμένας πλευράς. Negat vero dialogo 2 legi *perforata latera*. Ego vero lego dialogo 2 τὰς τετρωμένας πλευράς; sed interpres vertit *latus* pro *latera* edit. Paris. 1642, tom. IV, pag. 90. Non tamen negaverim, sententiam et communiorem et evangelicis verbis congruentiorem esse unico ictu latus Domini (sive dextrum, sive sinistrum) fuisse apertum, ex quo aqua simul et sanguis effluxerint, C quin ex altera parte aqua, ex altera sanguis divisis limitibus intelligantur emanasse.

87. Rat., *sanguine* sine *est*.

88. Brev. Moz. vitio se *immolatum*.

90. Lego *sibila* cum Isone, Put., Rat., Gold., Widm. a prima manu, Heinsio et aliis. Sic Virgilius lib. III Georg. vers. 421 : *Tollentemque minas, et sibila colla tumentem*. Prudentius igitur recte dixit *colla fractus sibila*. In plerisque est *sibilat*, etiam in Fabricio, cui Teolius imputat *sibilas*.

92. Vat. A, *palma* ; error est pro *plasma*. Hymn. 3, vers. 185, *Plasma Dei* de homine. Alex., Vat. A, B, P Prag., Weitz., Gis. ad marg., Sich., *hortamine*. Ald., Fabr., Palat. ad oram, Gisel. in textu, *astutia*, D quod placuit Heinsio, qui pro ea scriptura stare ait Put. et Oxon., et denuo occurrere *versipellem astutiam* Apoth. vers. 38 præfat. Idem mihi videtur, quia sermo est de serpente. Non tamen damno *hortamine*, quod videtur verbum Prudentianum, et cum *versipelli* indolem serpentis satis declarat.

93. Vat. A, *deluit*. Gis., Fabr., *recepta*.

94. Vat. B, Rat. a prima manu, Hailsb., Gold., Widm. a secunda manu, *reddidit*. Verius, *dedidit*. Spiegelius, *obtulit*.

95. In Aldo, *mortuosque*. Repugnat sensui ea conjunctio *que*. Brev. Moz., *sepultosque*, parum metro cohæret. Indicatur una ex causis resurrectionis Domini, ut homines se resurrecturos sperarent. Poeta explicat, mortuos olim sepultos resurrecturos contra errorem eorum qui putabant mortuos non sua, sed alia corpora esse resumpturos. Vide vers. seqq.

96. Vocabulum *peccamen*, quod Gildæ Vossius imputaverat, æneo sæculo ex Prudentio restituit Cellarius. Spiegelius *vincula pristinorum peccaminum* exponit de peccato originali. Sed diligenter cave a laudibus, quibus Fabrum et Erasmum prosequitur circa Apostoli locum Epist. ad Romanos cap. V, 12, asserens, expendendum, num consentaneum fuerit, Paulum statim illud mysterium gentibus aperire voluisse. Consule cl. Bertium lib. XIII de Theol. Disc., cap. 1, ubi Erasmum et Joan. Phereponum docte et nervose refellit.

97. Fabr. et Bong., *hunc* pro *tunc*. In Egm. et Palat. lectio est mendosa, sub qua aliquid recondi: latere suspicatur Heinsius, *Tunc patres sancti quem ultima virorum condidit*. In margine lectio vulgata. In Alt., *Tunc patres sancti, quos ultima sors virorum condidit*. In Vat. Q sola hæc lectio, *Tunc Patres sancti, quem ultima virorum condidit*.

98. Brev. Moz. mendum *diem* in textu.

99. Fabr. et Gis., *deque*. Lege cap. XXVII Matth. vers. 52 et 53. Recte Prudentius *tertio demum die* id accidisse narrat, quod a S. Matthæo relatum est per anticipationem, ut interpretes exponunt; quidquid contra cum suo Erasmo Spiegelius asserat, hanc interpretationem nonnihil esse detortam. Quod autem ait poeta, sanctos qui surrexerunt secutos esse conditorem prævium, sententiam illorum innuit qui eorum corpora cœlo invecta fuisse opinantur, ut ita Christus, primitiæ resurgentium, ascendens in altum, captivam duceret captivitatem. Aliis aliud videtur.

100. In Brev. Moz. pro *quoire* lege *coire* ; et vers. 102. retine ex margine *medullas*, non *medulla*.

102. Vat. A, Egm., Hailsb., *et* pro *ac*. Weit. cum solo Aldo scribit *glutino*.

103. Vide hymni 11 vers. 48, *Hominemque portaret Patri*.

104. In editione Parmensi typographus omisit *alti*. Sic enim legitur : *Arduum tribunal victor ascendit Patris*. Claudicat versus.

105. Rat., non bene, *inditam cœlo*.

110. Rat., mendose, *turba martyrum* a prima manu.

Voce concordes pudicis perstrepant concentibus. A
Fluminum lapsus, et undæ, littorum crepidines,
Imber, æstus, nix, pruina, silva, et aura, nox, dies,
Omnibus te concelebrent sæculorum sæculis.

349 X. HYMNUS CIRCA EXSEQUIAS DEFUNCTI.

Deus, ignee fons animarum,
Duo qui socians elementa,
Vivum simul, ac moribundum,
350 Hominem, Pater, effigiasti.
Tua sunt, tua, rector, utraque,
Tibi copula jungitur horum :
Tibi, dum vegetata cohærent,
Et spiritus, et caro servit.
Rescissa sed ista seorsum

GLOSSÆ VETERES.

111. Perstrepunt, *personant.* — Concentibus, *simul cantantibus*, I.

1. Ignee, *quem Græci vocant* pyr noeron *ignem sensualem*, I.

2. Socians, *contingens corpus, et animam*, Vat. A.

3. Vivum, etc., *animam, et corpus*, I.

4. Effigiasti, *finxi ti*, Iso.

6. Tibi, *a te*, Iso.

7. Vegetata, *roborata*, Iso.

COMMENTARIUS.

111. Iso, Ambr., Rat., Vatt. B, I, *perstrepunt*, B quod Weitzius invenit in Gold., Hails., Widm. supra. Aldus *perstrepent.* Vatt. A, O, P, Q, Egm., *perstrepant.* Brev. Moz., corrupte, *pestrepent.* Gis., Weitz. et Heinsius cum suis, *perstrepant.* Hoc placet; nam infra *concelebrent.* Sententia desumpta est ex psalmis, præsertim psalmo CXLVIII : *Laudate Dominum de cœlis*, etc., et ex cantico trium puerorum Danielis III. Iso *concentibus* nomen fecit participium, quasi *concinentibus*; perperam.

113. Rat., Prag. et Widm., *arva* minus bene pro *aura.* Cave etiam a Giselino *aura, silva.* In 1 edit. scripserat *silva, et aura.*

114. S. Damascenus cap. 1 libri secundi Orthodoxæ fidei : *Quod autem sæculorum sæcula dicuntur, ideo fit quod septem hujus mundi sæcula multa sæcula seu vitas hominum complectuntur. Atque unum illud sæculum sæcula omnia complexu suo tenet : sæculumque sæculi dicitur præsens hoc et futurum.* Ita ex editione Joannis Lequien.

Titulus hymni est, quem exhibent Vatt. A et B, Rat., Put., Thuan., Palat. Aldus, *In exsequiis defunctorum.* Fabr., *Ad defunctorum exsequias.* Oxon., et C Rottend. *Circa exsequias defunctorum.* Alex., *Circa requies.* Hunc hymnum cum aliis paucis commentariolo illustravit Adamus Theodorus Siberus, et nonnullam ejus partem exposuit Barthius lib. XXI, cap. 4, qui hunc hymnum plane divinum vocat; et cap. 10 lib. XLII Prudentium laudans ait : *Unde longe eleganter Prudentius, cujus verba, imo totus ille funebris hymnus nullo verborum ambitu, nulla copia eruditionis enarrari satis possunt.* Eumdem hunc hymnum Crinitus intellexit, cum dixit, commendari Prudentii carmina de natali Domini, *De expiandis animis*, etc. Aliquæ strophæ hujus hymni leguntur in *Officio mortuorum* Missalis Mozarabici, edit. 2 pag. 149, nempe quatuor primæ, duodecima, decimaquinta et duæ sequentes; quadragesima et duæ sequentes. Lectiones variantes inde excerpsimus.

1. Deum *igneum fontem animarum* vocat Prudentius D non eo sensu quo ethnici philosophi Deum et animas igneas esse affirmabant; sed phrasi propria sacræ Scripturæ, ubi Deus igni comparatur, habitare in igne dicitur. Idem in Laurentio vers. 393 : *Sic ignis æternus Deus, Nam Christus ignis verus est.* Et Dittochæi tetrasticho 8 : IGNIS IN RUBO : *Sentibus involitans Deus igneus ore corusco.* Malachiæ III, 2 : *Ipse enim quasi ignis conflans, et quasi herba fullonum.* Deuter. IV, 24 : *Deus tuus ignis consumens est. Fons animarum* dicitur Deus, quia fons est vitæ. Vide hymnum 4, vers. 10. Arnobius lib. II adversus Gent. : *Quia unc ex fonte omnium nostrum defluunt animæ.* Fortasse Prudentius rejicere voluit illorum errorem qui nescio quem fontem animarum fingebant, ex quo Deus animas educeret, non tum crearet, cum corporibus infunderet. Vide S. Augustinum, lib. X de Genesi ad litteram. Monet Barthius, huic hymno capiendo doctrinam Christianam de anima hauriendam esse e peculiari libello Gregorii Thaumaturgi de ea, e Nemesii commentario de homine, et aliorum libris.

2. Quo sensu *elementa* de corpore et anima dicantur, dixi proleg. num. 169. *Principia* intellige. Brev. Moz., *socius*, male.

3. Weitz., Gold., Widm. a prima manu, Vatt. B, I, O, Prag., Rat. *viridum*, quod bonam partem codicum habere asserit Barthius, sed crasse, et contra carminis legem. Vide proleg. num. 230. Rat., *morbidum* pro *moribundum*, male. Hoc loco *vivus* est immortalis, *moribundus* mortalis. Sic *vivus* Deus in sacris Litteris. Et eodem fere sensu Virgilius, Ovidius, et alii *Moribundum* pro caduco seu mortali Virgilius lib. VI, vers. 732 : *Terrenique hebetant artus, moribundaque membra.* Cicero et alii *moribundum* pro morti proximo accipiunt. Brev. Moz. male distinguit *moribundum Hominem, pater effigiasti.*

4. *Effigiare* est formare ad imaginem. Eo verbo utuntur Apuleius, Sidonius, et sæpe noster Prudentius, quod eleganter usurpari ait Barthius, quasi ad artificium curamque poeta respexerit.

5. Cur *a* in *utraque* producatur, rationem reddidi in proleg. Giselinus in nonnullis Vulg invenit *Tua sunt, tua recta utraque*, contra fidem mss. codd. Deus, qui est fons, ipse est rector.

6. Placet Barthio glossa Isonis, neque mihi prorsus displicet. Sed poterit etiam intelligi finis in voce *tibi*, ut statim *tibi dum vegetata cohærent.* Sic in Officio defunctorum *Regem, cui omnia vivunt*, etc. Addit Barthius, huc trahere aliquem posse *entelechiam* Aristotelis, de qua Nemesius. Clarius aliquis de unione, seu admirabili illa conjunctione et commercio corporis et animi locum hunc intelliget.

8. Giselinus Manilii exemplar secutus emendavit *Animus simul, et caro vivit.* Barthius assentitur, et barbare alios edere *spiritus* affirmat. Vide vers. 3. Aldus, Weitz. et alii legunt *spiritus.* Heinsius in suis vetustioribus reperit *Et spiritus, et caro servit*, quod placet, quia metro congruit, et exstat in Alex. et Urb., sed in hoc *vivit* pro *servit.* Vatt. A, B, I, O, P, Q, *Spiritus simul, et caro servit*, cum Brev. Moz. Prudentius aliis in locis primum *i* in *spiritus* produxit, adeoque rejicienda est lectio *Spiritus simul, et caro servit*, ubi corripitur. Cauchius conjiciebat *flatus* pro *animus.* In Hymnario V Thomasii, *Spiritus simul, et caro servit.* Vat. A, Prag., Widm. supra, Palat., Bong., Sich., *servit* pro *vivit*, quod est in aliis pluribus.

9. Versus sequentes edimus eo ordine quo sunt in Vatt. A, Q, Ald., Gis., Alex. In margine Vat. A nota : *Alii libri habent : Resoluta sed ista seorsum Proprios revocantur in ortus Petit halitus aere fervens, Humus excipit aere corpus. Quia cuncta*, etc. Pro *aere* legendum *aera* in versu *Petit halitus aera fervens* : in versu seq. ibidem notatur diversa lectio, quæ vera est *arida* pro *aere.* Vat. P, ut edidimus, sed ad oram : *Alii libri habent : Resoluta sed ista seorsum*, etc. Et ad marg. strophæ *Quia cuncta* pro div. lectione, *Sic cuncta*, etc.

351 Solvunt hominem, perimuntque:
Humus excipit arida corpus,
Animæ rapit aura liquorem.
Quia cuncta creata necesse est
Labefacta senescere tandem,
Compactaque dissociari,
Et dissona texta retexi.

A **352** Hanc tu, Deus optime, mortem
Famulis abolere paratus,
Iter inviolabile monstras,
Quo perdita membra resurgant.
Ut, dum generosa caducis,
Ceu carcere clausa, ligantur,
Pars illa potentior exstet,

GLOSSÆ VETERES.

12. Liquorem, *serenitatem*, I.
15. Compacta, *conjuncta*, I.
16. Retexi, *dissolvi*, I. *Resolvi*, Vat. A.
19. Monstras, *monstrasti*, I.
21. Generosa, *nobilis animæ*. — Caducis, *corporis, in membris*, Iso.
22. Carcere, *in carne*. Iso.

COMMENTARIUS.

Vat. O: *Rescissa sed ista deorsum* (supra *seorsum*) *Proprios revocantur in ortus, Petit halitus æthera fervens, Solvunt hominem, perimuntque, Humus excipit arida corpus, Animæ rapit aura liquorem, Cuncta creata necesse est Labefacta senescere tandem, Compactaque dissociari, Et dissona texta texi, Obitum tolerare supremum, Ut semina dissociata, Sibi sumat origo resorbens.* Vat. B sic legit: *Recisa sed ista seorsum Proprios revocantur in ortus, Petit halitus æthera fervens, Humus excipit arida corpus, sic cuncta creata necesse est Obitum tolerare supremum, Ut semina dissociata Sibimet sumat origo resorbens Resoluta sed ista seorsum, Solvunt hominem, perimuntque, Humus excipit arida corpus Animæ rapit aura liquorem Quia cuncta*, etc. Ita etiam Rat., et, ut puto, Ambros. Quæ melius sunt digesta quam in Vat. O et correctiora: nam in Vat. O mendum est *cuncta* pro *quia cuncta*, et *texi* pro *retexi*. Aliter Put. post versum *Et spiritus, et caro servit* illico *Resoluta sed ista seorsum Proprios revocantur in ortus, Petit halitus aera fervens, Humus excipit arida corpus. Sic cuncta creata necesse est Obitum tolerare supremum. Ut semina dissociata Sibi sumat origo resorbens. Hanc tu, Deus optime*, etc. Cum Put. faciunt Urb. et Vat. I, sed in his *rescissa* pro *resoluta*, et in Vat. I *sibimet sumat* pro *sibi sumat*. Egmondanus, ut in nostra lectione. Sed in margine pro diversa scriptura *Resoluta sed ista seorsum*, et tres sequentes versus, ut in Puteano. Weitz legit, ut in Vat. B, sed pro *sibimet sumat origo resorbens* melius habet *Sibi sumat origo resorbens*. Mendum autem est in Weitzio *arma* pro *aura* in versu *Animæ rapit aura liquorem*. Versus editionis Weitzianæ a 13 ad 21 absunt a Noms. et Rotten., in Oxonien. quædam exprimuntur ut in Weitzio, quædam non item, quod Heinsius testatur. Weitzius pro sua lectione allegat Fabr., apud quem est *rescissa* pro *resoluta*, Widm., Bong., Goldast. Ex tanta codicum discrepantia id Heinsius colligit, duas editiones carminum a Prudentio factas, ac nonnihil in utraque variatum. Igitur alii aliam lectionem amplexi sunt, nonnulli utramque in hoc hymno conjunxerunt. In versibus autem quos retinui quædam etiam est varietas lectionum. Hoc versu 9 Vat. A, *recisa* cum Gold. et Wid.; sed in Gold. supra, *rescissa*. Multo melius *rescissa* cum Ald., Egm. et aliis.

11. Error est in Vat. A *excidit* pro *excipit*.

12. Brev. Moz., mendose, *Anima rapit auræ liquorem*.

14. Fabricius legit *tabefacta*, minus bene, pro *labefacta*. In margine Vat. A nota: *Alii habent: Obitum tolerare supremum.* Hericus in suo poemate imitatus Prudentium ait *labefacta senescere*.

16. Sichard., *ut dissona Detexta retexere* dixit Cicero de Oratore lib. II, pag. 72. Hericus de Resurrect. hominis mortui. *Qua virtute potest detexta retexere.* Breviter nunc attingam quæ Barthius tam in hos versus quam in alios omissos commentatur. Ait stropham illam Weitzii *Rescissa sed ista seorsum Proprios revocantur in ortus*, etc., posse retineri antiquitatis gratia, quamvis recte jam a Fabricio fuerit omissa. Versum *Proprios revocantur in ortus* exponit aliis versibus Lucretii lib. II: *Cedit item retro*, etc., quos legesis proleg. num. 166. Addit editionem recentissimam (Weitzianam) intrusisse stropham inutilem et monachicum spirantem. Hanc intellige esse stropham illam *Sic cuncta creata necesse est Obitum tolerare supremum*. In versu *Petit halitus æthera fervens* invenit apud veteres libros *Petit alter æthera fervens*, nec dubitat scribendum *Petit æther æthera fervens*: nam et Ovidius ultimam produxit, *Ipse meas æther accipe summe preces.* In *æther* quidem ultima apud Ovidium, et Prudentium, si ita hic versus legatur, vel solius cæsuræ ratione poterit produci. Gallandius ex Tornæs. Exscribit illum versum, *Petit alter æthera fervens.* Intelligi potest *alter* de spiritu. Pergit Barthius, animadvertens, *senescere* omnium rerum defectum notare, *texta* corpus dici, ut alibi *cratem*, *compacta* ab Arnobio lib. II in fine accipi pro *nexibus*, quibus pelliculæ et artus homini vero sunt affixi.

18. *Abolere mortem* proprium solius Dei: quod in sacris Litteris et Ecclesiæ precibus sæpe occurrit.

19. Ald., Egm., Put. et Oxonien., *monstrans*; Rott. *monstra*. Cæteri, et sensus ipse exigit, *monstras*.

22. Quod corpus animæ *carcer* dici possit, constat partim ex his quæ dixi ad vers. 44 præfat., et ad vers. 190 hymn. 7, partim ex his quæ addam. Multa in eam sententiam Plato ex Socratis et Ægyptiorum scitis disserit, et ex eo repetunt alii philosophi, ut videri potest apud Barthium Adv. cap. 5, lib. XLII, et Martinum de Roa de Die natali cap. 3. Christiani philosophi et SS. Patres eodem fere modo locuti sunt, ut Nemesius de Natura hominis. Theophridus abbas de Vener. sanctorum, Arnobius lib. II, S. Paulinus sæpe. In communi unius martyris ad laudes hymnus est ubi hos versus legimus: *Soluta sunt jam vincula Tui sacrati corporis.* Itaque quamvis ethnici philosophi corpus appellaverint *carcerem*, *vinculum*, *antrum*, *sepulcrum*, *vas animæ*, ita his vocibus abutentes, ut veram et intimam animæ cum corpore unionem negarent, tamen ejusmodi voces a SS. Patribus vulgo usitatæ, Ecclesiastica consuetudine, atque adeo sacræ paginæ auctoritate comprobatæ, nequaquam rejici debent; quandoquidem inter Christianos de vero sensu constat, scilicet animam, dum corpori est unita, omnes suas functiones plene et libere exercere non posse. Apposite S. Ambrosius lib. V, epist. 21: *Unaquæque anima videtur in corporeo isto clausam angustio, quæ tamen terrenæ hujus habitationis consortio non degeneraverit, ingemiscit gravata corporis hujus conjunctione.* Animadvertere tamen oportet errorem, a concilio I Braccarensi damnatum can. 6: *Si quis animas humanas dicit prius in cœlesti habitatione peccasse, et pro hoc in corpora humana in terram dejectas, sicut Priscillianus dixit, anathema sit.* Cavillam Martini Lutheri refellam ad vers. 45 hymni 11, *Mortale corpus induit.*

Quæ germen ab æthere traxit.
353 Si terrea forte voluntas
Luteum sapit, et grave captat
Animus quoque pondere victus,
Sequitur sua membra deorsum.
At si generis memor ignei
Contagia pigra recusat,
Vehit hospita viscera secum,
Pariterque reportat ad astra.
Nam quod requiescere corpus
Vacuum sine mente videmus,
Spatium breve restat, ut alti
Repetat collegia sensus.
Venient cito sæcula, cum jam
Socius calor ossa revisat,
354 Animataque sanguine vivo
A Habitacula pristina gestet.
Quæ pigra cadavera pridem
Tumulis putrefacta jacebant,
Volucres rapientur in auras,
Animas comitata priores.
Hinc maxima cura sepulcris
Impenditur: hinc resolutos
Honor ultimus accipit artus,
Et funeris ambitus ornat.
355 Candore nitentia claro
Prætendere lintea mos est,
Aspersaque myrrha sabæo
Corpus medicamine servat.
Quidnam sibi saxa cavata,
Quid pulchra volunt monumenta?
B Nisi quod res creditur illis

GLOSSÆ VETERES.

26. Luteum, *non sobrie, nomen.* — Sapit, *vult.* — Captat, *appetit*, Iso.

29. Generis, *originis suæ.* — Ignis, *anima vivax*, Iso. — Memor, *anima*, Vat. A.

33. Requiescere, *in sepulcro*, I.

34. Sine mente, *sine anima*, I.

36. Repetat, *iterum suscipiat societatem animæ*, Vat. A. — Sensus, *animæ*, Iso.

38. Calor, *anima*, I.

45. Sepulcris, *cymitron Græce; Latine dormitorium: hinc cymiterium et cymiteria dicuntur, id est dormitoria, in quibus sancti quasi dormire videntur usque ad diem judicii*, I.

48. Ambitus, *ornatus, vel honor*, Iso.

51. Sabæo, *thure*, I.

COMMENTARIUS.

25. Vat. unus Teol., *voluptas*, minus bene. Eucherius Lugdunensis in epistola ad Valerianum, pag. 382: *Caro siquidem proclivis in vitia ad terram tanquam in originem suam nos revocat; hæc vero veniens a Patre luminum* (loquitur de anima), *sicut ferri ignibus mos est, in superiora nititur.* Barthius lib. XIV Adv., cap. 10, putat Eucherium expressisse hæc ipsa verba Prudentii, et alia non absimilia ex Psych.

29. Plerique legunt *ignis*, et Iso exponit de anima; quod pariter habent Vatt. O, P, et I cum glossa *anima*, Alex., Urb. et alii nostri; nec debuit hæc lectio mala Gallandio videri in Aldo et aliis. Sed Vat. Q, Noms., Rottend., Torrentianus unus, et schedæ Grævianæ, *ignei*, facta synæresi, quod mihi admodum placet, nam primo versu Deum *igneum fontem animarum* vocat. Vat. A videtur eodem modo legisse, saltem, qui glossam verbo *memor*, id est *anima*, apposuit. In Oxon., *igneoli*, mendum.

30. Abl., Nebris., Sich., Gis. 1 ed. ad oram, *nigra*. Plerique et optimi, *pigra*; quod longe congruentius est. Teol. in Vat. uno invenit *nigra*. Hericus Altisiodorensis, qui ab hoc hymno plura est mutuatus, exscripsit *contagia pigra*. Weitzius pro *nigra* allegat F.; si Fabricium intelligit, hic habet *pigra*.

33. Aliqui adverbii nota insigniunt *quod*. Ego relativum puto, ut intelligatur *corpus, quod videmus.*

38. Hericus, *Socius calor ossa revisit.* Virgilius lib. IX, vers. 475, *calor ossa reliquit.*

40. Ante Hadriani aut Antoninorum tempora non apparet hoc vocabulum *habitaculum* in usum inductum; post multi usurparunt etiam profani scriptores, Palladius, Gellius, Solinus, Ammianus.

45. Ex honore qui sepulcris impenditur, argumentum petitur resurrectionis mortuorum, quod Tertullianus aliique promovent. Novella Theodosii et Valentiniani de sepulcris tit. 5: *Scimus, nec vana fides, et solutas membris animas habere sensum, et in originem suam spiritum redire cœlestem.... Nimis barbara est et vesana crudelitas munus extremum luce carentibus invidere.* Pignorius, de Servis pag. 230, hos versus adducit, ut probet, sepulcris etiam Christianorum vela candida prætendi consuevisse, ex more Hebræorum, ut ipse putat, apud quos visebantur sepulcra *dealbata*, quo fortasse allusit Paulus, cum Act. XXIII Ananiam vocavit *parietem dealbatum*. Sedulius lib. V carminum de Juda: *Velut omne sepulcrum Exteriora gerens albæ velamina formæ, Sordibus interius, fœdoque cadavere plenum.* Vide infra vers. 49. Recenset poeta ea fere omnia C quæ peragi solebant, ut honos defunctis haberetur. Adhibebantur etiam candelæ, et, ut ex hoc hymno liquet, hymni vel psalmi. S. Hieronymus ad Eustochium de epitaphio Paulæ: *Cum alii pontifices lampadas cereosque præferrent, alii choros psallentium ducerent.* Et in Vita Pauli sub finem: *Hymnos quoque et psalmos de Christiana traditione decantans.* Victor Vitensis, lib. I, aliique eamdem consuetudinem comprobant. Concilii Toletani III, canon 22 exstat: *Religiosorum omnium corpora qui divina vocatione ab hac vita recedunt, cum psalmis tantummodo psallentium vocibus debere ad sepulcra deferri. Nam funebre carmen, quod vulgo defunctis cantari solet, vel pectoribus se, proximos, aut familias cædere omnino prohibemus.* Confer concil. Valent. an. 524, cap. 4; Braccar. I, cap. 16 et 17; et infra vers. 113.

47. Funus cum sepulcro est *honor ultimus*: in veteri epitaphio Popiliæ, *Extremum officium quoniam tibi reddere cogor.* Virgilius, lib. VI, vers. 213, *et cineri ingrato suprema ferebat Munera.* D

49. Plura de his diximus proleg. num. 156 et seqq. Videri possunt Baronius tom. I Annal., pag. 238, et S. Hieronymus de obitu Blesillæ, ubi meminit *velaminis aurei* quo feretrum obtendebatur, et in Vita S. Pauli, ubi pariter memorat *auratas vestes* quibus mortui obvolvebantur. Repete dicta vers. 45, et confer Jacobum Gretzerum, lib. I de Funere Christiano, cap. 3, ut plures alios prætercam, qui de funeribus universe scripserunt, et hos Prudentii versus laudarunt.

55. Ald., *res quod nisi creditur*. Codd. mss., *nisi quod res creditur.* Utrumque metro congruit, sed hoc postremum suavius est. Nescio cur Cellarius ediderit *res quod nisi*, cumque transcripserit Teolius, nullo ms. cod. producto.

Non mortua, sed data somno?
Hoc provida Christicolarum
Pietas studet, ut pote credens,
356 Fore protinus omnia viva,
Quæ nunc gelidus sopor urget.
Qui jacta cadavera passim
Miserans tegit aggere terræ,
Opus exhibet ille benignum
Christo pius omnipotenti.
Quin lex eadem monet omnes
357 Gemitum dare sorte sub una,
Cognataque funera nobis

A Aliena in morte dolere.
Sancti sator ille Tobiæ,
Sacer, ac venerabilis heros,
Dapibus jam rite paratis
Jus prætulit exsequiarum.
Jam stantibus ille ministris
Cyathos, et fercula liquit,
Studioque accinctus humandi,
Fleto dedit ossa sepulcro.
Veniunt mox præmia cœlo,
Pretiumque rependitur ingens:
Nam lumina nescia solis

GLOSSÆ VETERES.

56. Non mortua, *unde in Job: Restituetur ut lutum signaculum, et stabit quasi vestimentum. Signaculum hominem vocat, qui in lutum redigitur, et quasi lotum vestimentum reservetur*, I.

58. Utpote, *ut æstimo, id est, quasi*, I.

59. Omnia, *post generalem resurrectionem*, Iso.

61. Qui, *de his qui mortuos sepeliunt*, I.

62. Aggere, *cumulo*, Iso.

B 66. Sorte sub una, *una sors est omnium, videlicet mori*, I.

69. Sator, *pater*, I.

71. Rite, *rationabiliter*, I.

72. Jus, *legem*. — Exsequiarum *exsequiæ ab exsequendo*, I.

75. Humandi, *sepeliendi*, I.

76. Fleta, *deplorata, plorata, lamentata*, I.

COMMENTARIUS.

56. In sacris Litteris, precibus ecclesiasticis sanctorumque Patrum voluminibus, mortui, præsertim sancti et qui ad vitam æternam resurrecturi sunt gloriosi, *dormientes* dicuntur. Hinc *cœmeterium*, aut *cœmiterium*, κοιμητήριον a κοιμάω, *dormio*. Corrigenda ergo est Isonis glossa, quæ *cymitron* et *cymiterian* scribit. Ex hac phrasi gravissimi viri natam existimant historiam de septem dormientibus, qui scilicet dormierant in Christo, hoc est, vere mortui fuerant et reperti sunt tanquam dormientes. Confer Baronium ad diem 27 Julii Martyr. Rom., Cuperum Acta SS., pag. 393, tom. VI, et Petrum Lazzeri, de criti-C ces Regulis § 7. Eruditissimus eques Victorius edidit Romæ 174 SS. septem Dormientium historiam ex ectypis musei Victorii expressam, dissertatione, et veteribus monumentis illustratam: qui cap. 12 observat, Prudentium his versibus mysticum sensum aperuisse, et subjicit epitaphium S. Alexandri martyris, quod mihi dubium est: ALEXANDER MORTUUS NON EST, SED VIVIT SUPER ASTRA. Multa alia affert, ut probet, sanctos illos *Dormientes* nuncupatos vere mortuos fuisse et martyrio coronatos. Etsi autem professus fuerit, se ex ectypis sui musei exhibere eam historiam accurate delineatam, et æri incisam, tamen cl. præsul Stephanus Borgia hujusmodi antiquitatum cultor eximius ex prototypo, quod in locupletissimo suo museo servat, notavit, litteras quibus nomina SS. martyrum exarantur, in icone Victorii non ea forma veteri esse descriptas qua exstant in suo vitro. Neque id solum me perhumaniter admonuit, sed etiam ex suo prototypo eamdem historiam diligenter D delineari curavit, ut eadem a me æri fideliter incisa hoc loco repræsentaretur. Intellexi vero postea, ectypon Victorii, quod nunc in Museo Vaticano asservatur, plane respondere prototypo musei Borgiani Velitris. Notandum est ab antiquo artifice formata etiam fuisse martyrii instrumenta, scilicet clavas nodosas, secures, clavos, faces ardentes, uncos. Nomina sunt *Constantinus, Maximianus, Martinianus, Joannes, Malchus, Sarapio, Danesius*, qui fortasse est *Dionysius*. Victorius ait, suum ectypon esse, ex sulphure multis abhinc annis fuso, ex gemma antiqua sumpto: ætatem gemmæ sive prototypi, quod periisse suspicabatur, refert ad sæculum VIII aut IX. Illud mirandum est, virum diligentiæ laude commendatum, parum curasse, ut imago æri incisa ectypo, quod ipse possidebat, conformaretur. Pignorius in comment. de Servis, pag. 234, advertit, non solum ex ecclesiastica loquendi consuetudine originem ducere decantatam septem Dormientium memoriam, sed etiam ea de causa a Romanis pontificibus sepulcris apostolorum adhibitos ex clero Romano custodes, qui *cubicularii* dicuntur.

59. Adverbium *protinus* hoc loco vim habet, quasi *porro tenus, demum*.

60. Vat. B, Rat. pro diversa scriptura, Sich., *arcet*, quod secutus est Weitzius cum Bong., Goldast., et Widm., in quo supra *urget*, quæ est lectio communior et verior. Sic Horatius lib. I, oda 24, *Ergo Quintilium perpetuus sopor Urget*. Ciceronis etiam est *somnus urget*. Hericus loc. cit., *Quæ sopor urgebat*: Giselinus in textu *arcet*, ad oram *urget*.

61. Hanc totam sententiam eloquenter Lactantius adornat lib. VI, cap. 12 Divin. Instit.: *Ultimum illud et maximum pietatis officium est peregrinorum et pauperum sepultura..... Non ergo patiemur, figuram et figmentum Dei feris ac volucribus in prædam jacere, sed reddemus id terræ, unde ortum est..... In quo autem magis justitiæ ratio consistit, quam in eo, ut quod præstamus nostris per affectum, præstemus alienis per humanitatem, quæ est multo certior justiorque cum jam non homini præstatur, qui nihil sentit, sed soli Deo gratissimum sacrificium est opus justum.*

64. Egm., Ald., *prius*, quod amplexus est Nebrissa, exponens *in primis*; neque Chamillardo displicuit. Sed multo magis placere debet *pius*. In Vat. A est *prius*, et supra *pius*.

65. Ald. Weitz., Gis. 1 edit., *quia lex*, nihilque diversum ex mss. notat Mariettus. Gis. 2 edit., *quin lex*, nullamque varietatem Heinsius ex suis mss. animadvertit. Metrum et sententia utrolibet modo constant; quamvis *quia lex* Gallandio minus rectum visum fuerit in vett. edd. Brev. Moz., *movet omnes*.

66. Aldus edidit *forte sub una*, correxit vitiose *sorte sublima*.

67. Egm., Widm. supra, *munera*. Vat. A. *munera*, supra *funera*.

69. Lege Tobiæ librum cap. II.

70. Tobias pater *heros* dicitur, ut S. Joannes evangelista hymn. 6, vers. 114.

73. Verbum *stare* ministris conviviorum apte convenit, qui et *statores* dicebantur, auctore Petronio Arbitro: *Nisi aut servos viderint, aut statores altius cinctos*.

74. Vat. A., *ac fercula*; alii *et*.

76. Vat. B, P, I cum glossa, *plorata, lamentata*; Gold., Widm., Weitz., nonnulli Heinsiani. Iso, *fleta*, quod metro parum congruit. Bong., Fabr., Hails. supra, Thuan., Rat., Gis., *fletu*, minus bene; *fleto sepulcro* optimi codices. Aldus et alii.

Deus illita felle serenat.
Jam tunc docuit pater orbis,
Quam sit rationis egenis
Mordax, et amara medela,
358 Cum lux animam nova vexat.
Docuit quoque non prius ullum
Cœlestia cernere regna,
Quam nocte, et vulnere tristi
Toleraverit aspera mundi.
Mors ipsa beatior inde est,
Quod per cruciamina lethi
Via panditur ardua justis,
Et ad astra doloribus itur.
Sic corpora mortificata
Redeunt melioribus annis :
Nec post obitum recalescens
Compago fatiscere novit.
Hæc, quæ modo pallida tabo
Color albidus inficit, ora
Tunc flore venustior omni
Sanguis cute tinget amœna.
Jam nulla deinde senectus
Frontis decus invida carpet,
Macies neque sicca lacertos
Succo tenuabit adeso.
A **359** Morbus quoque pestifer, artus
Qui nunc populatur anhelos
Sua tunc tormenta resudans
Luet inter vincula mille.
Hunc eminus aere ab alto
Victrix caro, jamque perennis
Cernet sine fine gementem,
Quos moverat ipse, dolores.
Quid turba superstes inepta
Clangens ululamina miscet
Cur tam bene condita jura
Luctu dolor arguit amens ?
Jam mœsta quiesce querela,
Lacrymas suspendite, matres,
Nullus sua pignora plangat :
B Mors hæc reparatio vitæ est.
Sic semina sicca virescunt
Jam mortua, jamque sepulta :
Quæ reddita cespite ab imo
Veteres meditantur aristas.
360 Nunc suscipe, terra, fovendum,
Gremioque hunc concipe molli :
Hominis tibi membra sequestro,
Generosa et fragmina credo.
Animæ fuit hæc domus olim,

GLOSSÆ VETERES.

80. Illita, *tincta*. — Serenat, *clara facit*, I.
82. Egena, *indigens quia necesse est ut habeat rationem*, I.
83. Mordax, *dura*, I.
84. Lux, *correctio divina*, Vat. A. — Vexat, *fatigat*, I. *Quia post longam tenebrarum insuetudinem lux cum labore suscipitur*, Prag.
85. Docuit, *Deus*, Iso.
87. Nocte, *nox pro tribulatione*, I.
96. Fatiscere, *resolvi, dissolvi*, Iso.
98. Color, *pallor*. — Inficit, *corrumpit*. — Ora, C *facies*, Iso.
99. Venustior, *pulchrior*, I.
100. Tinget, *colorat, humectat*, I.
102. Carpet, *corrumpet*, I.
104. Adeso, *consumpto*, I.
105. Morbus, *diabolus, qui morbos infert*, I.
109. Eminus, *longe*, I.
112. Moverat, *excitaverat contra alios*. — Dolores, *morbos*, Iso.
127. Sequestro, *commendo, separo*, Isc.
129. Hæc, *caro*, I.

COMMENTARIUS.

82. Iso, Vat. B, I, Prag., Rat., Weitz. cum suis, *egena*. Ald., Vat. O, P. Q, Gis., *egenis*, quod secutus est Heins. cum suis. Probum est *rationis egenis*, hoc est peccatoribus, qui cæcis comparantur, et ratione, seu luce egent.

86. Torrentiani duo *scandere*. Sed *cernere* est in reliquis. Vide hymni 12 vers. 88.

90. Teol. pro diversa lectione *cum per*. Hailsb. supra *mundi* pro *lethi*.

95. S. Paulinus Natali 6 : *Placida caro morte quiescit In spem non vacuam redivivæ condita vitæ*. Verbo D *mortificandi* utitur Tertullianus, et S. Prosper epigr. 96 : *Vis est corporei mortificanda hominis*.

100. Iso videtur legisse *tingit*. Sed *tinget* exigit sensus.

101. Widm., Palat., Aldus cum nostris, Heinsius cum Thuan., Put. et duobus aliis, *jam*. Alii *nam*.

104. Weitz., Hailsb. a secunda manu, *abeso*.

107. Aldus, *sua nunc*, minus bene.

108. Aldus, male, *lucet*. Sichardus restituit *luet*, faventibus membranis

112. Put. a manu secunda, *ipsa*.

113. Chamillardus intelligit præficas illas mulieres quæ conducebantur, ut mortuum carmine lugubri prosequerentur ; non tamen diffitetur, locum explicari posse de lacrymis quorumlibet. Id innuunt verba *turba superstes*. Vide comment. ad vers. 15, et confer dissertationem Hieronymi Baruffaldi de Præficis, et Antonii Lanzoni de Luctu mortuali.

114. Fabr., *plangens* pro *clangens*.

115. Egm., *jam* pro *tam*.

118. Barthius lib. XLVI Adv., cap. 15, interpretatur, *matres* esse feminas ætatis provectioris, quales fere præerant planctibus, videlicet præficas sic dictas, quod planctibus præficerentur. Non assentior. Prudentius enim statim de pignoribus seu filiis loquitur.

121. Joan. XII, 24 et 25.

124. *Meditari* est moliri et quasi exprimere. Nam qui meditantur, proximi sunt, ut efficiant. Non semel Prudentius hoc sensu usurpavit *meditor* ; et S. Paulinus in eodem argumento de obitu Celsi : *Cuncta resurgendi faciem meditantur in omni Corpore, et in terris germina, et astra polo*. Prudentius veteres aristas vocat, quia semina ex aristis prodeunt, et in aristas redeunt. Teolius invenit *imitantur* apud nonnullos.

125. Rat., *hunc* pro *nunc*. Egm., Vat. O, mendose *favendum*.

126. Prag., *nunc* pro *hunc*, male. Vigilius martyr, pag. 17, *gremium sepulcri* dixit, fortasse Prudentium imitatus ex Barthii observatione.

127. Aldus, Vat. Q, male *nominis* pro *hominis*. Heinsius suspicatur *tibi sequestræ*. Sed *sequestro* sensum rectum præfert. Hoc verbo usi sunt Tertullianus, Sidonius et alii. Tertullianus de Resurr. carn. cap. 27 : *Proinde enim et corpora medicato condimentis sepulturæ mausoleis et monumentis sequestrantur*.

Factoris ab ore creatæ :
Fervens habitavit in istis
Sapientia principe Christo.
Tu depositum tege corpus :
Non immemor ille requiret
Sua munera fictor, et auctor ;
Propriique ænigmata vultus.
361 Veniant modo tempora justa,
Cum spem Deus impleat omnem,
Reddas patefacta, necesse est

A Qualem tibi trado figuram.
Non, si cariosa vetustas
Dissolverit ossa favillis,
Fueritque ciniscu'us arens
Minimi mensura pugilli,
Nec, si vaga flamina, et auræ
Vacuum per inane volantes,
Tulerint cum pulvere nervos,
Hominem periisse licebit.
362 Sed dum resolubile corpus

GLOSSÆ VETERES.

131. In istis, *corpore*, I.
133. Depositum, *commendatum*, I.
135. Fictor, *plasmator*, I.
136. Ænigmata, *imagines*, I. *Ænigma in hoc loco pro imagine ponitur*, Vat. A. *Ænigmata, id est figuram*. Prag.
137. Modo, *cito*, Iso.

141. Cariosa, *corruptibilis : nam caries est putredo ligni. A carie. i. e. putredo, tremetes* (lege *teredines*) *vocantur vermes, qui ligna comedunt, et in putredinem* B *redire faciunt*, I.
145. Flamina, *venti*, I.
146. Inane, *vacuum aerem*, I.
149. Dum, *sc. usque*, I.

COMMENTARIUS.

130. In marg. Vat. A et P pro diversa scriptura, *Cui nobilis ex Patre fons est*, quam habent Put., Oxon., Hailsb., et schedæ Græviauæ Cauchii. Nomsianus utramque agnoscit.

134. Heinsius cum Put., *illa*. Heinsio adhærent Cham., Cellar., Teol., qui unum tantum Vat. vidit, in quo esset *ille*. Sed Fabr., Ald., Gis., Weitz., et nostri legunt *ille*, quod prætulit Gallandius.

135. Hails., *factor*, supra *fictor*.

136. Nebrissa suspicatur *schemata*, quod placet Chamillardo, quia homo tam perfecta figura, atque imago Dei est, ut ei nullo modo conveniat *ænigma*, nisi id omne quod aliud refert, *ænigma* dicatur. Contra ego puto, *ænigma* Dei recte hominem appellari. C Est enim *ænigma*, ut ait Giselinus, rei minus notæ imago. Quod si velis, *ænigma* esse imaginem aliquantum obscuram, ut plerique asserunt, optime homo ænigma Dei vocabitur, neque enim clare et perspicue Deum repræsentat. Vide hymnum S. Laurentii, vers. 118, *Argenteorum ænigmatum*.

137. Vat. B, Wid., Gold. a secunda manu, *venient*.

141. *Cariosa senectus* apud Ovidium lib. I Amor., eleg. 12.

142. Christiani defunctorum corpora non comburebant. Nihilominus *cinerem* et *favillas* nuncupabant reliquias in sepulcris asservatas, ut sæpissime apud scriptores ecclesiasticos licet observare, Prudentium, Paulinum, alios. Neque desunt exempla antiquiorum, quibus *favilla* de quovis minuto pulvere profertur, in quem homines post obitum fuerint redacti, sive igne, sive alio modo consumpti, verbo translato ex communi usu comburendi corpora.

143. Notat Nebrissa, cineris proprium esse epi- D theton *arens*. Sic Virgilius lib. VI, *bibulam favillam* dixit, quia arida est.

144. Barthius, lib. V Advers., cap. 10, hunc locum tuetur adversus G. Agricolam et G. Fabricium aliosque, qui illum incessunt, quod *pugillus* non sit mensuræ genus. Etenim apud medicos revera mensura est pugillus, ut ex Plinio, lib. III, cap. 26, aliisque scriptoribus ostenditur. Apicius lib. III, cap. 10 : *Porros maturos fieri, pugnum salis, aquam, et oleum mixtum facies, et ibi coques*. Hoc igitur voluit poeta, hominis cinisculum pugno posse contineri ; quod Propertius quodammodo attigit, et cum Prudentio Burmannus Propertium confert, aliosque adjungit lib. IV, eleg. 11, vers. 14 : *En sum, quod digitis quinque levatur, onus*. Ubi loquitur Cornelia de suis cineribus, aut de sepulcralibus urnis, quæ plerumque erant minuta vascula. Scriptores ecclesiastici sæpe hanc phrasin adhibebant *pugillo* claudere, continere, ut de Deo auctor carminis de resurrectione Lactantio ascripti : *cujus clauduntur cuncta pugillo*. Et Venantius Fortunatus : *Mundum pugillo continens*.

145. Prag., inepte, *nec si flamma vaga*. Gis. 1 ed. in texto, Fab. et Bong., *vaga flumina*, minus bene.

148. Vat. A, *perisse*, sed *periisse* poscit carminis ratio.

149. Index librorum expurgandorum, cujus memini num. 184 proleg., jubet apponi margini hujus loci : *Caute lege : nam videtur docere, animas piorum, quæ nihil purgandum deferunt, egressas a corpore detineri in paradiso terrestri illo unde expulsus fuit Adam. Fortasse Prudentius per paradisum voluptatis et sinum Abrahæ nihil aliud intelligit quam essentialem animæ gloriam ante glorificationem corporis*. Hanc explicationem confirmat quod ante Prudentius dixit : *Veniant modo tempora justa, Cum spem Deus impleat omnem*. Et Hamart. vers. 839 similiter describit paradisum, et cœlum intelligit. In precibus, quibus anima ex hoc mundo egressura Deo commendatur, similes adhibentur voces, ut gloria cœlestis indicetur : *Beatæ quietis in sinu patriarcharum te complexus as ringat... Constituat te Christus Filius Dei vivi intra paradisi sui semper amœna virentia. Patriarcharum tuorum sinibus insinuare non renuas.... In sinum Abrahæ angeli deducant te*. Animas piorum post obitum in gremio Abrahæ, patris credentium, recipi veterum quorumdam fuit opinio. Paulinus in carmine de Obitu Celsi : *Et patriarcharum sinibus deponat orantes, Unde gehenna procul sævit hiante chao*. In officio Mozarabico hæ strophæ Prudentii canuntur. Vide S. Ildefonsum cap. 90 de Cognitione baptismi ; Rigaltii notas ad cap. 13 Tertull. de Idololatria ; Isæum ad Lactantium lib. VII, cap. 21 ; Bellarminum, tom. I, controv. 7 ; Malvendam, de Paradiso voluptatis cap. 90 et seq., ubi auctores adducit, qui existimarunt animas piorum detineri in paradiso voluptatis, et hunc paradisum esse sinum Abrahæ. Hi autem recensentur Tertullianus, Origenes, S. Justinus in Quæst. ad orthodoxos, noster Prudentius, Theophylactus, Euthymius, Moses Bar-Cepha, S. Athanasius, S. Augustinus, S. Joannes Chrysostomus, Petrus Comestor. Horum auctoritates Malvenda partim rejicit, partim exponit, quod allegorice locuti fuerint ; Joan. Maldonatum refellit, qui verba Christi ad latronem Lucæ XXIII, *Hodie mecum eris in paradiso*, de sinu Abrahæ vel limbo Patrum intelligit. Rigaltius loc. cit. apertius dicit, plurimos adhuc ævo illo valde fuisse harum rerum incertos et dubios : qui etiam Irenæi sententiam *in Abrahæ sinu resurrectionem exspectari* ex Quæst. Justini in fine [illegible] allegat. Nunc jam damnatus est error asserentium animas sanctas non frui visione Dei usque ad diem judicii.

Revocas, Deus, atque reformas,
Quanam regione jubebis
Animam requiescere puram?
Gremio senis abdita sancti
Recubabit, ut est Eleazar:
363 Quem floribus undique septum
Dives procul aspicit ardens.
Sequimur tua dicta, Redemptor,
Quibus, atra e morte triumphans,
Tua per vestigia mandas
Socium crucis ire latronem.
Patet ecce fidelibus ampli
Via lucida jam paradisi,
Licet et nemus illud adire,
Homini quod ademerat anguis.
Illic, precor, optime ductor,
Famulam tibi præcipe mentem
Genitali in sede sacrari,
Quam liquerat exsul, et errans.
Nos tecta fovebimus ossa
Violis, et fronde frequenti:
364 Titulumque, et frigida saxa
Liquido spargemus odore.

XI. HYMNUS VIII KALENDAS JANUARIAS.

Quid est, quod arctum circulum

GLOSSÆ VETERES.

152. Requiescere, *usque ad resurrectionem*, I.
153. Senis, *Abraham*, I.
154. Eleazar, *qui et Lazarus*, I. *Lazarus mendicus*, Vat. A.
166. Famulam, *famulantem*, Iso.
169. Fovebimus, *ornemus*, Iso.
171. Titulum, *epitaphium*, I.
172. Odore, *odore, vel adodore* (lege *adore*). *Ador est genus farris, quod in sacrificiis deorum ponebatur: venit autem a verbo* ADORO, *unde producitur. Sed alia regula repugnat, nam omnia nomina neutri generis in* or *desinentia corripiunt* or, *ut marmor, marmoris, æquor, æquoris. Hisce ergo regulis invicem repugnantibus mansit indeclinabile* ADOR, Vat. A.

1. Quid est, *quasi nesciens interrogat quomodo sol ab australi circulo ad septentrionalem ascendendo recurrit.* — Arctum, *brevem, brumalem, australem*, Vat. A.

COMMENTARIUS.

153. Put., Bong. et Palat., *addita*; quod tenuit Heinsius, et cum Heinsio Teolius. *Abdita* magis placet, quod exstat in plerisque mss., et Ald., Fabr., Gis., Weit. aliisque.

154. Vat. I a secunda manu, Weitz., Gis. 1 edit., *Recubabit, ut illa Lazari.* Aldus, nostri codd., omnes Heinsiani præter Put., Fabr., Tornæs., et ut Weitzio visum, Widm., *Recubabit, ut est Eleazar*; quod magis ad rationem metricam accedit. Gis. 2 edit. nescio unde traxit *Recubabit, ubi est Eleazar*, quod probarem, si mss. faverent. Cham., Cell. et Teol. secuti sunt Heinsium, et contra metrum ediderunt, *Recubabit, ut illa Lazari.*

158. Ald., Nebr., Fabr., Egm., Bong., Oxon. aliique duo Heinsiani, priscæ editiones, *atra morte*; Gis., Heins. cum suis optimis, Prag., *atra e morte.* In Vat. A additum erat *e*, ut esset *atra e morte*, sed rursus inductum erat *e*. Vat. B a prima manu, *atre*, a secunda manu *atra e.* Put. *triumphas.*

159. Oxon., Vat. B a prima manu, *mandans.* Eumdem locum intelligit poeta esse sinum Abrahæ et paradisum, quo a Christo latro perductus est.

164. Rat., non male, *hominem*, ita duobus versibus distinctis, *Licet et nemus illud adire Hominem, quod ademerat anguis.*

165. Ald., Gis., 1 ed., *illud, precor.*

170. Fab., Gis. ed. 2 diserte, *fronde sequenti*, neque mutavit, cum editionem hanc correxit. Heinsius, qui Giselinum sequi solet, ubi se ab eo discedere non monet, hoc loco legi *fronde frequenti*, sed nihil contra observavit. Verum cæteri, et ipse Gis. 1 edit., *fronde frequenti.* Posset conjici *recenti*, quod etiam in mentem venit Burmanno, tom. I Anthol. pag. 753; sed fortasse poeta innuit, eum honorem sepulcris sæpe et frequenter haberi. De his funerum ritibus vide proleg. num. 157, 158; Baronium, tom. I Annal., pag. 238; Kirchmannum, de Funeribus pag. 581; Carolum Paschalem de Coronis, aliosque innumeros.

171. De *titulo* plura dicam ad vers. 392 hymni S. Vincentii, *Titulumque figat martyris.* Pro epitaphio sumitur hoc loco; quo sensu apte titulus crucis Salvatoris eo nomine donatur.

172. Unguentum intelligo *liquidum odorem.* Chamillardus certe non erravit, cum *liquido odore* per eadem verba interpretatus est. Vide proleg. num. 159. Rot., Alt., Oxon. ad oram, Alex. pro divers. script., Vat. Q, *adore*, perperam, pro *odore.* Glossa falsa, et inepta est. In Vat. I, *Finit liber hymnorum.*

In vetustissimis codd. Put., Ox., Mar., Vat., B VIII *kal. Jan.* titulus est hujus hymni, quem Aldus aliique expresserunt. Vat., A, Eg., Rott., *Hymnus natalis Domini.* Alii utrumque titulum conjunxerunt, scilicet Weitz., Fabr. In Vat. B post hymnum præcedentem sic sequitur, *Finit liber primus hymnorum. Incipit liber Peristephanon.* Post hymnum vero S. Romani *Aurelii Prudentii Clementis. Incipit hymnus* VIII *Kal. Januarii.* Sic omnia in codice Marietti, in quo desunt alii hymni Cathemerinon præter hunc et sequentem, utpote alio loco a cathemerinis distincto conservatos, in Vatt. A et Q pariter hi duo hymni collocantur post hymnum S. Romani. In Rot. et Noms. claudunt agmen libri Peristephanon post passionem S. Romani. Equidem puto, ita fecisse exscriptores, qui cum hymnos de Tempore, ut vocabant, ab hymnis de Sanctis dividerent, duos hos hymnos, quibus festa natalis et Epiphaniæ Domini celebrantur, magis ad hymnos de Sanctis quam ad alios de Tempore spectare opinati sunt. Non tamen valde repugnabo, si quis contendat, ab ipso auctore hos duos hymnos fuisse a cathemerinis separatos, ex vett. codd. auctoritate. Hunc hymnum in paucis commendat Crinitus, et peculiari commentario Erasmus et Augustus Buchnerus illustrarunt. Buchnerus in conspectu carminis hæc habet: *Egregium illud ac plane divinum* (hoc carmen). *Cui neque ad dictionis elegantiam, nec concinnitatem numerorum, tum inventionis acumen atque ingenium quidquam deest: quodque perinde ut cætera pleraque principatum nostro facile asserat, quem Christianorum poetarum ipsi jam dudum summi sæculi viri attribuerunt.* Post Buchnerum commentatus est hunc hymnum Andreas Mollerus Pegavius, qui multus est in inscriptione illustranda *Ad diem* VIII *calendas Januarias*, sed potius scribere debuit *a. d.* hoc est, *ante diem*, nam ex his compendiis litterarum factum est, ut aliqui scriberent *ad.* Idem Buchnerus contendit, scribendum *calendæ*, non *kalendæ*, de qua controversia orthographica plures alii agunt. Baronius, Martyr. pag. 2 ad diem 1 Jan., primos versus laudat, quod divino plane consilio acciderit, ut eodem ferme tempore *uterque sol* diversa luce orbi terrarum affulserit. Scaliger putabat, neminem Ambrosio et Prudentio antiquiorem Domini natalem diem assignasse VIII kal. Jan., sive 25 Dec. Verum ejusdem natalitii diei meminit Victorinus episcopus Pictaviensis in carmine de Jesu Deo et homine, qui ante Constantinum floruisse dicitur. Sca-

365 Sol jam recurrens deserit?
Christusne terris nascitur,
Qui lucis auget tramitem?
Heu, quam fugacem gratiam
Festina volvebat dies!
Quam pene subductam facem
Sensim recisa exstinxerat!
Cœlum nitescat lætius,
Gratetur et gaudens humus:
A Scandit gradatim denuo
Jubar priores lineas.
366 Emerge, dulcis pusio,
Quem mater edit castitas,
Parens, et expers conjugis,
Mediator, et duplex genus,
Ex ore quamlibet Patris
Sis ortus, et Verbo editus,

GLOSSÆ VETERES.

2. Recurrens, *sursum*. I.

4. Tramitem, *viam*, I. *Viam: trames a tramittendo*, Vat. A.

5. Fugacem, *celerrime fugientem*. — Gratiam, *lucem*, Vat. A.

6. Festina, *cita*, Vat. A.

7. Subductam, *a brevitate diei*, I. — Facem, *quam prope subtractum lucem*, Vat. A.

8. Sensim, *leniter*, I. — Sensim, etc., *paulatim abbreviata dies, recisa per momenta*, Vat. A.

10. Gratetur, *gratuletur*, Vat. A.

11. Gradatim, *per gradus; per centum octoginta gradus ascendit sol quando crescunt dies, et per eosdem descendit; et tot sunt anni dies, additis quinque, qui intercalares dicuntur*, I. *Per gradus*, Vat. A. — Denuo, *iterum*, Iso. *Iterum. Sol centum octoginta gradus, vel lineas habet in ascensione. In descensione quoque ejusdem numeri gradus habet*, Vat. A.

12. Jubar, *sol*. — Priores, *septentrionales*, Vat. A.

B 13. Emerge, *ascende, vel exi a cœlis, Christe*, I. *Nascere*, Vat. A. — Pusio, *Jesu*, I. *Puer parve Christe*, Vat. A.

14. Edit, *parit, generat*, Vat. A.

15. Parens, *mater*, I, Vat. A. — Expers, etc., *ignara viri*, Vat. A.

16. Duplex, *hominis et Dei*, I. — Duplex genus, *Dei et hominis*, Vat. A.

17. Quamlibet, *quamvis*, Vat. A.

18. Verbo, *Patris*. — Editus, *angelo nominante*, I.

COMMENTARIUS.

ligerum refellit Petavius, et post Petavium Antonius Maria Lupius, in cujus dissertatione cum notis cl. Zachariæ de hoc argumento discrepantes plures opiniones, et hinc inde rationes allatæ possunt videri.

3. S. Petrus Chrysologus, serm. 159: *Crescere dies cœpit, quia verus dies illuxit*. S. Augustinus, aliique eamdem sententiam adornant.

4. Egm., *augit*, mendum.

5. Juvencus lib. IV Hist. pag. 507 edit. Fabric., *Amittet cursum lunaris gratia lucis*. Supra hymno 7, vers. 188, *ciborum gratia*.

9. Erasmus legit *nitescit*, non male. Cæteri, *nitescat*, quasi prophetico more.

10. Erasmus, *gratatur*. In cod. Marietti videtur prius scriptum *gratet*.

13. Fabricius ait, transpositionem horum versuum, quæ erat in codicibus, obscuritatem peperisse. Nescio quos dicat codices, nam ordo versuum idem est in omnibus quos aut vidi aut ab aliis excussos legi. Obscuritas in sequentibus versibus expendetur. Arator, lib. II, col. 601 edit. Fabricii: *Quæ conjugis expers Mater inest; natusque Dei de Virginis alvo Emicat, atque hominem mediator in omnia complet*. Igitur *emerge* idem ac *emica*, ut supra hymno IX, vers. 27, *Emicat*, etc.

14. Buchnerus orationem non satis apte nexam, et obscuritate quadam perplexam notat. Nam constructio hæc esse deberet *dulcis pusio, quem edit castitas matris parentis, et expertis conjugis mediatorem, et duplex genus*. Eadem fere difficultate sese implicuerunt Nebrissa, Erasmus, Chamillardus. Et Nebrissa quidem cum apud Aldum reperisset vers. 15, *Parens et Christus conjugis*, errorem metri animadvertens, ita correxit, *Parens et ipse conjugis*, et explicuit, *qui et filius, et pater matris, conjugis vero pro æternus cum Patre, a con, et jugis, juge compositum*. Sed non minus ipse contra metrum peccat; nam *u* in *conjugis, conjuge*, est longum, in *conjugis* genitivo a *conjux* breve. Restituta lectione, quam Aldus exhibuit hoc versu 14: *Quem mater edit castitas*, omnem obscuritatem evanescere facile quivis intelliget. Legitur vero *mater castitas*, non *matris castitas*, in Heinsianis, Vatt. A et B, Urb., Alex. et aliis. In præfatione Psychomachiæ, vers. 12, *matre virtute*: sic nunc *mater castitas*, hoc est, mater, quæ non solum sit casta, sed ipsa castitas: eo fere modo quo homo vitiosus, sceleratus, appellatur vitium, scelus.

15. Mendum Aldi *parens et Christus* non bene emendatur a Nebrissa *parens et ipse*, ut notatum nuper est. In Mariet. alius error a manu prima *parcens*.

16. Aiunt, Latinos nesciisse hanc vocem *mediator*: at eam noverunt primi Latini Christiani, qui Dominum Jesum Christum *mediatorem Dei et hominum* appellare non dubitarunt. Profecto Latine melius dici non potest. Mollerus observat, in Apuleii vulgata editione lib. IX legi *mediatorum*, sed locum C corruptum esse, et a Wowerio jam dudum emendatum, qui *metatorum* substituit. Petavius, tom. IV, part. 2, lib. XII, cap. 2, affirmat, Christianos *et quidem elegantes ac disertos* scriptores hac voce usos, ut Lactantium, Prudentium et plures alios.

17. Apud Latiniores scriptores sæpius, aut etiam semper *quamlibet* subjicitur. Prudentius præponit, quod alii auctores illius æquales similiter fecerunt. In antiquioribus non invenio exemplum, neque invenerat Erasmus.

18. Prag., *genitus*, repugnante carmine pro *editus*. Qua ratione Verbum dici possit *Verbo editum*, disserui hymn. 3, vers. 2, in voce VERBIGENA. Aliam interpretationem offerunt Buchnerus in comment., et Joannes Lamius de Recta Nicænorum PP. Fide cap. 22, scilicet Prudentium loqui de generatione qua Verbum caro factum est, et Mollerus explicatius ait, sensum esse quod Christus a Patre per prophetas in Veteri Testamento, et post per Gabrielem angelum, D nativitatem denuntiante, manifestatus atque completo tempore tandem homo editus sit. Neque dubium, quin in utroque hymno, maxime vero in hoc præsenti poeta Filii Dei generationem in tempore susceperit laudandam. Prudentius, cum ex Evangelio Joannis pateat omnia per Verbum facta esse et sine eo factum nihil, collegit, etiam Verbum per Verbum carnem factum esse, et editum, ita tamen, ut paterno in pectore prius viguerit, *nam*, ut ait, *Verbum Deus*. Prudentius ipse sæpe in eamdem sententiam erumpit, ut Apotheos. vers. 524. Consonant Ennodius Ticinensis lib. II, hymno 10: *Concepit aure Filium... Quod lingua jecit, semen est*. Sedulius in hymno abecedario: *Verbo concepit Filium*, quod in correctione metri mutatum est *Verbo recepit Filium*. Videtur Prudentius respexisse illud Ecclesiastici cap. XXIV, 5: *Ego ex ore Altissimi prodivi, primogenita ante omnem creaturam*. Ex hoc et similibus locis æterna Filii generatio agnoscenda est et demonstranda,

367 Tamen paterno in pectore
Sophia callebas prius.
368 Quæ prompta cœlum condidit
Cœlum, diemque, et cætera.
Virtute Verbi effecta sunt
Hæc cuncta : nam Verbum Deus.
Sed ordinatis sæculis,
Rerumque digesto statu,
Fundator ipse, et artifex
Permansit in Patris sinu :
Donec rotata annalium
Transvolverentur millia,
Atque ipse peccantem diu
Dignatus orbem viseret.
Nam cæca vis mortalium
Venerans inanes nænias,
369 Vel æra, vel saxa algida,

GLOSSÆ VETERES.

20. Sophia, etc., *sapientia, prudentia affluebas, vigebas, prudenter sapiebas, antequam aliquid faceres. Calleo verbum est, id est prudentia affluo. Unde callidus dicitur prudens, astutus; hinc etiam calvo dicitur, id est, decipio, a quo calumnia*, Vat. A. — Callebas, *calleo, vigeo, possum*, I.

21. Prompta, *parata*, I. *Sophia potens, parata ad omnia facienda*, Vat. A.

23. Effecta, *facta*, I.

26. Digesto, *disposito, ordinato*, I.

28. In Patris sinu, *cum Patre semper erat*, I.

29. Rotata, *discursa*. — Annalium, *temporum, vel librorum*, I.

34. Nænias, *vanitates, næniæ vanitates sunt titulorum, quæ adhibebantur mortuis, quæ nihil proficiunt*, I.

35. Algida, *frigida*, I.

COMMENTARIUS.

quamvis nonnunquam aliqui SS. Patres ea de generatione intellexerint qua Verbum caro factum est. Clericus quidem, contra quem Lamius disputat, inaniter cavillatur, asseritque Prudentium existimasse, Verbum paulo ante mundi effectionem generatione prolatum fuisse, cum antea ejus natura nondum existens modo quodam inenarrabili in Deo delituisset : quod ab aliis Patribus antenicænis pariter dictum pronuntiat. Doctrinam catholicam Prudentii indicatam habes proleg. num. 126. Tota Clerici difficultas in unico verbo *prius* est posita vers. 20, *Sophia callebas prius*. Ea autem prorsus diluitur cum ex prioritate originis, quam vocant et explicant theologi, tum ex diversa ratione qua Verbum divinum consideramus, alia prout est in Patre, alia prout est ad res creatas sermo prolatus : tum demum animadversa temporali generatione Verbi qua caro factum est. Vide Tournelyum De Trinit. quæst. 4, art. 2, sect. 2, et dissertationem Balleriniorum contra Petavium pro S. Zenone et Patribus antenicænis.

19. Abest *in* ab Egm. et Hailsbr.

20. Vat. B, *pollebas* pro *callebas*. Weitzius, Widm., Vat. I, Gold., Hails., Bong., *calebas*. Non patitur metrum. In exemplari edit. Weitz. apud cl. præsulem Reggium nescio quis correxerat *callebat* ex aliquo codice, ut videtur. Tertullianus lib. advers. Praxeam, cap. 6 : *Hæc vis, et hæc divini sensus dispositio apud Scripturas etiam in sophiæ nomine ostenditur. Quid enim sapientius ratione Dei, sive sermone. Itaque sophiam quoque exaudi, ut secundam personam conditam.* S. Zeno, serm. 5 de Æterna Generatione Filii, *In profundo suæ sacræ mentis arcano*. Locus etiam esse potest his quæ theologi disputant de mutua personarum in se invicem *inexistentia*, sive *circuminsessione*, ut vocant, ex cap. XIV Joan. vers. 10 : *Ego in Patre, et Pater in me est*.

21. Sophia seu sapientia dicitur prompta, quia manifestata est, cum mundum condidit, a *promo*. Tertullianus loc. cit. cap. 7 : *Tunc igitur etiam ipse sermo speciem et ornatum suum sumit, sonum, et vocem, cum dicit Deus, Fiat lux. Hæc est nativitas perfecta sermonis, dum ex Deo procedit. . . . . apparet unam, eamdemque vim esse nunc in nomine sophiæ, nunc in appellatione sermonis.*

22. Erasmus et Daventriensis editio, *noctem* pro *cœlum*. Alt. contra metri regulas *cœlum, noctemque, et tartara*. Heinsius suspicatur *solum diemque, et tartara*, ut hymno Romani, vers. 525 et 526, *una virtus condidit Cœlum, solumque*. Lectio, in cæteris omnibus codicibus recepta, non indiget correctione.

24. Prag., *nam Deus Verbum est*, Vat. Q, *nam Deus Verbum*. Neutrum cohæret metro.

27. Aldus, *fundatur*, male.

28. Joan., I, 18.

32. *Visendi* et *visitandi* vocabulo libenter SS. Patres utuntur, cum mysterium Incarnationis exponunt quod a sacris litteris mutuantur; ut in cantico Zachariæ cap. I, *Visitavit*, etc.

33. Non solum poetæ, verum etiam oratores vim pro multitudine accipiunt, ut Cicero et alii

34. Idola vocat *nænias*, ut in Laurentio, vers. 496, et I in Sym. vers. 433, *nugas* : et ex probabili quorumdam codicum lectione vers. 515 hymno S. Laurentii : *Orare nænias Numæ* :- Cicero, cap. 24 lib. II de legibus : *Honoratorum virorum laudes in concione memoranto, easque etiam ad cantus, et ad tibicinem prosequuntor, cui nomen næniæ, quo vocabulo etiam Græci cantus lugubres nominant*. Proprie etiam nugæ erant, quæ in mortuorum laudem canebantur. Recte igitur nænias, et nugas vocat poeta cultum hominum, quos post obitum alii homines in deos referebant. Nugæ etiam, et næniæ intelligi possunt fabulæ et inventa superstitiosa quibus idololatræ fidem præstabant. Nota sunt cogitata Numæ de cultu deorum.

35. Egm. et Palat., *vel ære, vel fixa*, mendose. Nonnulli hæretici, aliique semicatholici negant eo dementiæ ethnicos devenisse, ut ligna vel æra crederent esse deos. Honorem et cultum qui statuis Dei et sanctorum præstatur, vellent abolitum, quasi hæc esset vera illa idololatria, quæ ethnicis objiciebatur, non vero quod divinitatem rebus inanimis affingerent. Verum evidentissimis sacræ paginæ testimoniis refelluntur. Isaias cap. XLIV multa affert ut probet, Deum non esse idolum, quod homo suis manibus effingit, ejusdem idoli artificum idololatrarum vanitatem, imo stuporem aperte convincit. Sexcenta alia sunt hujuscemodi. Prudentius non solum hoc loco, sed in multis aliis eamdem ethnicorum insaniam coarguit. Non deerant inter gentiles, qui animadverterent, eatenus simulacris cultum exhiberi, quatenus deorum numen et potentiam referebant. Hos aliis rationibus nostræ religionis defensores oppugnabant. Res tota verbis Athenagoræ manifesta redditur in Legatione pro Christianis pag. mihi 17 : *Et ut paucis absolvam, omnes ubique imagines ab hominibus factæ sunt. Quod si dii isti ab initio non erant, illisne, a quibus facti sunt, posteriores erunt? vel cur, ut essent, hominibus, et arte indiguerunt? Terra hæc sunt, et lapides, et materia, et ars curiosa. Cæterum quoniam non desunt, qui hæc nihil, quam simulacra esse dicant, deos vero, quorum honori ea sint dedicata, et quæcunque in ipsos conferuntur, reditus, sacrificia ad ipsos pertinere deos, neque alio modo homines convenire posse deos (conspectusque deum gravis est, ut inquit poeta) et ad hoc comprobandum historias quasdam recitant idolorum quorumdam opera : agedum, inquira-*

Vel ligna credebat Deum.
Hæc dum sequuntur, perfidi
Prædonis in jus venerant,
Et mancipatam fumido
Vitam barathro immerserant.
Stragem sed istam non tulit
370 Christus cadentum gentium;
Impune ne forsan sui
Patris periret fabrica,
Mortale corpus induit,
Ut excitato corpore
Mortis catenam frangeret,
Hominemque portaret Patri.
Hic ille natalis dies,
Quo te Creator arduus
Spiravit, et limo indidit,
371 Sermone carnem glutinans.
Sentisne, virgo nobilis,
Matura per fastidia
Pudoris intactum decus

GLOSSÆ VETERES.

38. Prædonis in jus, *in diaboli potestatem*, I.
39. Mancipatam, *quasi manc patum traditam*, I.
43. Impune, *sine pœna diaboli*, I.
45. Induit, *indidit*, I.
46. Excdato, *a morte*, I.
50. Te, *Christe.* — Creator, *Pater*,
51. Indidit, *corporavit*, I.
52. Glutinans, *ligans*, I.
54. Matura, *plena.* — Per fastidia, *dignitates, per temporales exspectationes*, I.

COMMENTARIUS.

mus quænam illorum qui dii nominantur vis atque efficacia sit.

37. Diverso modo alii hos versus distinguunt, scilicet : *Hæc dum sequuntur perfidi, Prædonis in jus venerant*, ut *perfidi* sint qui adorant idola, quod explicat Erasmus. Cum Fabricio, Weitzio et Giselino *prædonis perfidi* præfero.

39. Gis. 1 ed. habebat *et mancipatum :* et una ex glossis Isonis *q. mancipatum.* Nescio, an aliquid lateat, nec video, cur non sit legendum *mancipatum.* Iso fortasse hoc voluit, *quasi ad mancipatum traditam*, vel *mancipatui traditam.*

42. Non eadem distinctione hi versus apud omnes scribuntur. Quidam habent *Christus cadentum gentium impune, ne*, etc. Melior est sensus *ne fabrica periret impune.*

45. Imitatus est Sedulius hymno alphabetico : *Servile corpus induit*, etc. Lutherus, tom. I, fol. 415, ait, nullos fuisse Patres aut doctores, qui non improprie aliquando sint locuti, si eorum dicta cavillari velis, et nihil magis hæreticum dici posse asserit, quam quod Christus *corpus induerit*, non enim vestis et corpus constituunt unam personam. Sed cum Apostolus et plerique SS. Patres simili loquendi formula usi sint, ea phrasis usu ipso ecclesiastico consecrata jam est, et rectum sensum præ se fert. Sic corpus dicitur carcer, vas animæ, et similia. Vide hymni 7 vers. 190, et 10 vers. 22.

46. Nebrissa pro *excitato* explicat *ascito*, vel *assumpto.* Sed melius interpretaberis *resuscitato.*

48. Prag., *reportaret*, contra metrum.

51. Erasmus contra fidem omnium mss. et edit. supposuit *Animavit, et limo induit.* Putavit vir criticus, dici non posse *Pater spirat Filium*, et hoc habebat omnino ille, ut quidquid non intelligeret, mutare, et corrigere arbitratu suo auderet. Hæc vera causa innumerabilium ejus in rebus sacris et theologicis emendationum, quæ in aliis auctoribus tolerari fortasse possent, in divina Scriptura nullo modo sunt ferendæ. Deum dici posse spiritum nemo negaverit. Poeta noster Apoth. vers. 666, *qui spiritus olim Ore superfusus patrio volitabat in undis Nondum discretis*, ubi Filium intelligit. Paulinus in poemate ult. : *Hic Deus est ex corde Dei, hic spiritus oris, Sancti sermo Patris.* Ubi Muratorius putavit, claudicare versum primum, neque advertit hiatum similem huic Virgiliano, *Posthabita coluisse Samo, hic illius arma.* Hugo Grotius ad cap. II Marci vers. 8, *Jesus spiritu suo*, etc., ex verbis Prudentii aliisque SS. Patrum probat, Verbum dici *spiritum* non tantum διὰ τὸ ἀσώματον, (*ob incorporalitatem*), quomodo Patri id nomen convenit, sed etiam quia laxiori vocabulo qualemcunque emanationem *spiritum* appellabant : quod loquendi genus mansit non solum post controversiam cum Arianis, sed etiam post natum cum Macedonio certamen.

52. Chamillardus interpretatur, *Verbi sui efficacitate corpus compingens.* Alii melius, ut puto, unionem hypostaticam intelligunt. Buchnero sordidum verbum videtur *glutinans* pro *copulans*, quamvis efficacius *miscendi* verbo, quo plerique SS. Patres utuntur. *Coagulandi* vocabulo subdole quosdam fuisse usos, ut naturarum in Christo confusionem innuerent, Phœbadius notavit. Plerumque accidit, ut quædam antiquorum verba humilia et sordida nos existimemus esse, quia vulgares nostræ voces quæ illis respondent, usu ipso et consuetudine sordidæ et humiles habentur. In sacris Litteris adhibetur vocabulum *conglutinandi* non semel ad res serias gravesque significandas, ut I Reg. XVIII, 1 : *Anima Jonatæ conglutinata est animæ David.* In codice Theodosiano argumenta *conglutinari* dicuntur, cum multæ conjecturæ congeruntur.

53. Hanc interrogationem vim negandi habere, Fabricio asserenti non assentior, nam sic negaret, *pudoris decus crescere* Teolio placuit Fabricius. Hujus verba sunt : *Hæc interrogatio vim negandi habet, quasi diceret : Minime sentis illud fastidium quod aliæ matres sentiunt.* Aio igitur, interrogationem, si vim haberet negandi, hunc habituram sensum : Minime sentis, intactum decus crescere matura per fastidia; quod poetæ menti contrarium est, ut ex contextu et stropha sequente colligitur. Prudentii hæc est sententia, crescere decus pudoris quo vicinior est partus. Nonnemo interpretatur, decus fuisse intactum per fastidia, hoc est, nulla fuisse fastidia quibus decus pudoris tangeretur. Simili significatione Horatius verbo *tangendi* utitur lib. III, od. 13 de fonte Blandusiæ : *Te flagrantis atrox hora caniculæ Nescit tangere*; et Ovidius lib. III Metam. de fonte : *Quem neque pastores, neque pastæ monte capellæ Contigerant, aliudve pecus.*

54. Prag., *fastigia*, minus bene. Fortasse Iso legit etiam *fastigia* cum glossa *dignitates.* Buchnerus arbitratur, trajectam esse glossam Isonis ex versu 56, ubi est HONORE, *dignitate*, quod in hunc versum translatum in *dignitates* evaserit. Satis id est verisimile. Nemo melius Nebrissensi *fastidia* hæc exposuit : *Non*, inquit, *quod Virgini contigerint, quæ prægnantibus solent..... Sed loquitur ex more aliarum feminarum, sicut quod dicitur*, ENIXA EST PUERPERA, *et alibi :* ENIXA PUERPERA REGEM : *non quod in partu fuerit ille* NIXUS *cum doloribus, qui in aliis feminis contingit, sed quod salva integritate peperit.* Vide Franciscum Suarez, qui tom. II in 3 partem S. Thomæ, quæst. 28, disput. 5, sect. 1, ex S. Augustino, Fulgentio et Bernardo rem hanc mirum in modum illustrat. Alios addit Petavius lib. XIV, cap. 6, qui communem hanc veterum sententiam appellat.

Honore partus crescere?
O quanta rerum gaudia
Alvus pudica continet!
Ex qua novellum sæculum
Procedit, et lux aurea
Vagitus ille exordium
372 Vernantis orbis prodidit:
Nam tunc renatus sordidum
Mundus veternum depulit.
Sparsisse tellurem reor
Ros omne densis floribus,
Ipsasque arenas Syrtium
Fragrasse nardo, et nectare.
Te cuncta nascentem, puer,
Sensere dura, et barbara,
Victusque saxorum rigor
Obduxit herbam cotibus.
Jam mella de scopulis fluunt
Jam stillat ilex arido
Sudans amomum stipite:
Jam sunt myricis balsama.
O sancta præsepis tui,
373 Æterne rex, cunabula,
Populisque per sæclum sacra
Mutis et ipsis credita.
Adorat hæc brutum pecus,

GLOSSÆ VETERES.

62. Vernantis, *florentis*, I.
64. Veternum, *peccatum*, *veternus morbus*, *qui intercutaneus dicitur*, I.
66. Ros, *superficiem*, I.
68. Nardo, *pretiosissimo unguento*. — Nectare, *fide*, I.
72. Cotibus, *lapidibus*, I.
74. Ilex, *quercus*, I.
75. Amomum, *genus pigmenti*, I.
76. Myricis, *genistæ*, *humillima arbor*, I.

COMMENTARIUS.

56. Id passim SS. Patres affirmant. Frustra nonnulli heterodoxi claris et innumeris SS. Patrum auctoritatibus pro integritate Virginis in partu paucas alias et obscuras opponunt. Vide Huetium Origenian., lib. II, q. 4.

59. Isaiæ IX, 6.

60. Congruenter *lux aurea* exponitur *aureum sæculum*.

61. Fortunatus, *Vagit infans*, etc.

62. Gis. ad marg., *orbis protulit*.

63. Vat. A. mendose, *renatis*.

65. Poeta exscribit, et exornat allegorias prophetarum, Joel III, 18; Amos IX, 13. Pervulgata et contrita sunt quæ Virgilius ex Sibyllæ vaticinio cecinit ecloga 4: *Ultima Cumæi venit jam carminis ætas*, etc., quæ cum poetæ nostri hoc hymno conferri digna sunt.

66. Wid., *dense*, supra *densis*.

67. Quas dicat *Syrtes*, vide hymno 7, vers. 30.

70. Notat Buchnerus, vocabulum *sentiendi* majestatem quamdam inferre, quod multis versibus Horatii, Ovidii, Claudiani, Sedulii et aliorum comprobatur.

72. Erasmus suspicatur, poetam scripsisse *cautibus*. Verum *cos* pro rupe etiam accipitur: sic Propertius, eleg. 3, lib. I: *Libera jam duris cotibus Andromede*. Quanquam tam in Prudentio quam in Propertio *cotibus* potest esse a *cautes*; nam *au* in *o* veteres sæpe commutabant, ut *clodus* pro *claudus*.

73. Animadvertit Erasmus, plus nostrum poetam dicere quam Virgilium ecloga cit.: *Et duræ quercus sudabunt roscida mella*.

75. Ald. et Fabr., *in stipite*.

76. In Egm., *sunt myrris*, mendum.

77. Gis. 1 edit., Weitz., *tua* pro *tui*. Aldus, codd. Heins., et nostri omnes, *tua*. Monet Buchnerus, poetam ex temporis sui ratione prædicere reverentiam, quæ præsepi Domini futuris sæculis esset habenda. Fortasse Prudentius solum innuit venerationem quæ tunc præsepi Domini habebatur; ejus tamen verba accommodari possunt ad nostra tempora. Nunc Romæ ostenditur præsepe ligneum, magnoque in honore est, favente prisca traditione; quam inepte subruere conatur Samuel Basnagius, Annal. politico-eccles. anno ante Dom. 5, num. 20, quia Tertullianus præsepe illud vocat *durum*, adeoque, ut argute concludit, non ligneum (quasi lignum sit molle), sed lapideum, et quia anonymus apud Chrysostomum in Luc. II ait: *Pro honore tulimus* (præsepe) *lateritium*, et *posuimus argenteum*, et Brocardus, seu Borchardus dicit *in rupe excisum*. Duo hæc testimonia inter se pugnant. Serryus, exercit. 30, recte docet, structuram quæ præsepe ligneum continebat, fuisse vel lapideam, vel lateritiam. Monumentum antiquum musei Borgiani præsepe ligneum nobis exhibet. Anno 642 circiter ex Bethlehemitica spelunca cuna et præsepe Romam advecta sunt. Vide Bianchinium, dissert. de Præs. et cun. Domini nostri Jesu Christi, et Gorium, præf. ad vers. Ital. poem. Sannazarii de Partu Virginis, ubi de quatuor vetustis præsepis imaginibus disserit.

79. In Aldo error metri *sæculum*.

80. Bovem et asinum ad Domini præsepe intellige, quod pia credidit antiquitas. In carmine de Passione inter Lactantii opera: *Hic mihi fusa dedit bruta inter inertia primum Arida in angustis præsepibus herba cubile*. Post Claudiani opera exstant quædam carmina Christiana, quæ multi Claudiano adjudicant, sive principum Christianorum adulatori, sive denique Christianam fidem professo. In his est carmen de laude Christi, quod certe Claudianum non habet auctorem, sed Merobaudem, scholasticum Hispanum, cujus nomine editum est in collectione poetarum Christianorum, et in Biblioth. SS. Patrum. Merobaudes igitur in eo carmine ait: *Auctorem scivere Deum te, conscia partus Mater, et, attoniti pecudum sensere timores*. Sedulius, lib. III de Asello cui insedit Dominus: *Non illius impar, Qui patulo Christum licet in præsepe jacentem Agnovit tamen esse Deum*. Locus est Isaiæ I, 3: *Cognovit bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui: Israel autem me non cognovit*, etc., quo respicit Prudentius. Ex quo factum est, ut hæc historia, si vera fuerit, in dubium ab his sit revocata, qui narrationem confictam existimarunt ob Isaiæ verba; contra si falsa fuerit, ex eisdem verbis a nonnullis fuerit inventa, quod crediderint, Isaiam non allegorice locutum, sed rem futuram prædixisse; quæ alioquin similis vero redditur, cum Salvatoris ortus in stabulo et præsepi contigerit. Quod autem Serryus in suis Exercitationibus ait, Patres qui bovis et asini meminerunt allegorice esse locutos, eorum verbis et menti aperte repugnat. Locus cap. III Habacuc ex versione LXX interpretum a multis SS. Patribus in eamdem rem adducitur, *In medio duorum animalium cognosceris*, sed firmam non esse eam versionem, docet S. Hieronymus. Exstant adhuc imagines antiquissimæ, quibus præsepe cum bove et asino exhibetur. A priscis usque sæculis hu-

Indocta turba scilicet :
374 Adorat excors natio,
Vis cujus in pastu sita est.
375 Sed cum fideli spiritu
Concurrat ad præsepia
Pagana gens, et quadrupes,
Sapiatque, quod brutum fuit :
A Negat patrum prosapia.
Perosa præsentem Deum :
Credas venenis ebriam,
Furiisve lymphatam rapi.
Quid prona per scelus ruis?
Agnosce, si quidquam tibi
Mentis resedit integræ,

GLOSSÆ VETERES.

83. Excors, *insensata*, Iso.
84. In pastu, *quia tantum de comestione curant*, Iso.
87. Quadrupes, *pecora vel pecorina*, I.
88. Sapiatque, *intelligat*, I.
89. Prosapia, *progenies*. — Patrum, *Judæorum*, Iso.
91. Credas, *o lector*, I.
92. Lymphatam, *furentem*, I. *Legitur in Evangelio Nazaræorum, Sephoram fuisse obstetricem beatæ Mariæ, quæ cum manum inflexisset et agnovisset virginitatem illius mansisse, exclamans quasi lymphata dixit : Hæc virgo peperit, et virginitatem non amisit*, Vat. A.

COMMENTARIUS.

Ejusmodi picturam ad nos manasse tradit Erasmus. Vetustum monumentum ex museo Borgiano Velitris B nos offerimus, eruditissimi præsulis Stephani Borgiæ liberalitate communicatum. Prodiit antea non dissi-

milis imago ex anaglyphis antiqui vitri in museo Victoriano; eamque Victorius in dissertatione de Nummo æreo illustravit, ubi narrat, simile monumentum exstare apud dominos de Trautson, et aliud apud Paulum Sabbatinium. Monumentum musei Borgiani aut diversum est, aut certe nunc correctius laudati præsulis diligentia exhibetur ex ipso prototypo, quod contuli.

83. Giselinus ad oram indicat trajectionem horum versuum, ut primus sit *Vis cujus in pastu sita est*, secundus *Adorat excors natio*.

85. Fabricius impulsus studio erga *reformationem*, quam ipsi vocant, incassum laborat, ut peregrinationes hoc loco laudatas in alienum sensum detorqueat. Explicat *fideli spiritu* fide per spiritum sanctum accensa. Ait, ad præsepe Christi accurrere, non esse ire Hierosolymam, et loca illa muta calcare, sed Christum fide arripere, et per eum solum sperare remissionem peccatorum et vitam æternam. Arguetur. C Sed quis sibi persuadeat, Prudentium non commendare peregrinationem ad præsepe Domini *fideli spiritu* peractam, ea videlicet pietate qua ejus tempore præsertim fiebat, hortatore, impulsore, exemplumque præbente maximo Ecclesiæ doctore Hieronymo? Nonne certum est, poetam sæpe cum laude commemorare ejusmodi concursus hominum, qui ad sepulcra martyrum celebrabantur? Sane cum Fabricius frequenter impietatis arguere audeat Prudentium, quod de invocatione cultuque sanctorum idem dixerit et fecerit quod cæteri Patres quarti sæculi, nulla difficultate deterreri debuit, quominus hoc etiam in parte nobis concederet Prudentium. Videndus præter alios de hoc argumento Gretserus, qui etiam vatis nostri armis pugnat.

91. *Venena* hoc loco veneficia sunt, quibus mens alienatur.

92. Vat. A, *lymphatum*, mendose. In Cham. pariter mendum *furisve*.

Ducem tuorum principum.
Hunc, quem latebræ, et obstetrix
376 Et virgo feta, et cunulæ,
Et imbecilla infantia
Regem dederunt gentibus,
Peccator, intueberis
Celsum coruscis nubibus,
Dejectus ipse, et irritis
Plangens reatum fletibus:
Cum vasta signum buccina
377 Terris cremandis miserit,
Et scissus axis cardinem
Mundi ruentis solverit:
Insignis ipse, et præminens
Meritis rependet congrua:
His lucis usum perpetis,
Illis gehennam, et tartarum.
Judæa, tunc fulmen crucis
Experta, qui sit, senties,
378 Quem, te furoris præsule,

GLOSSÆ VETERES.

100. Dederunt, *ostenderunt.*

102. Celsum, *Christum : in nube enim apparebit in judicio,* Vat. A.

103. Irritis, *inanibus, nihil proficiendo,* Vat. A.

104. Reatum, *peccatum,* Vat. A.

105. Buccina, *vox angelica, hanc tubam, vel angelicam vocem describit beatus Effrem eremita in quadam homilia de die judicii dicens : O vos defuncti, quos abdit terra sepulcris, surgite, et auctori vestro celeres occurrite,* Vat. A.

107. Axis, *cœlum,* Vat. A.

109. Ipse, *Christus.* — Præminens, *excelsum super eminens,* Vat. A.

112. Illis, *malis.* — Gehennam, *nomen gehennæ in Evangelio scriptum reperitur. Interpretatur autem gehenna vallis gratuita. Erat enim locus amœnissimus juxta Hierusalem, quem præterluebat fons Siloa, descendens de monte Morian, in quo erat templum Domini. Ergo propter illius loci amœnitatem Judæi relicto templo ibi sacrificabant idolis. In quo etiam loco duplici pœna..... ab hostibus : in corpore peremti, in anima quoque puniti sunt. Unde et gehenna pro inferno ponitur, in quo peccatores cum corpore et anima puniuntur, calore videlicet et frigore,* Vat. A.

113. Fulmen, *potestatem,* Vat. A. — Epiphania, EPIPHANON, *apparere. Inde* EPIPHANIA, *superficies vel apparitio ;* THEOPHANIA *vero Dei apparitio,* Vat. A.

COMMENTARIUS.

96. Erasmus conjicit *priacipem.* Nulla opus est conjectura.

97. Vat. B, *hunc, quem latebra obstetrix ;* quod et retineri potest, non elisa ultima in *latebra*, et sensum plausibilem reddit, quod in partu Virginis alia non astiterit *obstetrix*, nisi latebra. Ita etiam habent Egm. et Palat., eodemque spectat Vat. O, *latebræ obstetris.* Cæteri habent *et.* Rat. *obstitrix* scribit. Heinsius cum Oxon., Rot., Alt., duobus Torrent., *latebra et obstetrix.* Cham., Teol. et Cellar., sicut eorum est mos, Heinsio adhærent. In Urb. et Alex. est *latebræ et obstetrix.* Explicatio interpretum fere omnium est, eamdem Virginem fuisse obstetricem. S. Hieronymus contra Helvidium : *Nulla ibi obstetrix, nulla muliercularum sedulitas intervenit. Ipsa Maria involvit infantem,* IPSA ET MATER, ET OBSTETRIX FUIT : *nam ipsa collocavit eum in præsepio, ipsa pannis involvebat. Unde commenta refelluntur apocryphorum.* Teolius fictioni poeticæ mentionem *fastidiorum*, et *obstetricis* ascribit. Verum negari nequit, quorumdam veterum hanc fuisse opinionem, quod obstetrix intervenerit. Legebatur enim in libris apocryphis, scilicet in Protoevangelio S. Jacobi, in Evangelio infantiæ, in libro de S. Maria et Obstetrice. Vide glossam ad vers. 92 de Sephora. Ejusdem narrationis meminit Clemens Alexandrinus vii Strom. pag. 543, eamque amplexus est S. Zeno lib. ii, tract. 8. Vide quæ ad hunc locum annotarunt eruditissimi Ballerinii. Nullum erit flagitium, si censeamus, Prudentium, quod alii viri docti crediderunt, credidisse.

98. Barthius lib. viii Advers., cap. 12, ait, Prudentium adeo tenacem esse suæ phraseos, ut in Dittochæo, tetrast. 28, *cunam* singulari numero repetiverit ex hoc hymno. Verum non invenio, quis *cunula* singulari numero referat, excepto Giselino 1 ed. Idem Gis. 2 edit. ad marg., *Virgoque.*

100. In Bongarsii codice hic lacuna est ; adeoque desunt Isonis glossæ ex hoc codice in versibus seqq. hujus hymni, et in hymno sequenti. Paucas ejusdem Isonis glossas ex Widmani codice ad hymnum sequentem protulit Weitzius.

101. Apocalyps. i, 7 : *Ecce venit cum nubibus, et videbit eum omnis oculus, et qui eum pupugerunt.* Cf. Matth. xxiv, 30. Poeta a primo adventu, quo Jesus Christus humilis apparere dignatus est, progreditur ad secundum adventum enarrandum, quo vivos mortuosque judicabit.

105. Matth. xxiv, 31 : *Et mittet angelos suos cum tuba, et voce magna.* Apostolus I ad Cor. xv : *Canet enim tuba.*

106. Mundum extremi diei judicio flammis esse absumendum ex Veteri Novoque Testamento compertum est. Dan. vii, 9 ; II Petri iii, 10. Lactantius, de Ira Dei cap. xxiii, versus Sibyllæ adducit, quæ *per indignationem Dei adversus injustos cataclysmum priore sæculo factum esse dixit, ut malitia generis humani exstingueretur, et simili modo deflagrationem postea futuram vaticinata est, qua rursus impietas hominum deleatur.* Permanavit igitur hæc opinio in ethnicos scriptores. In glossa lege *celeres occurrite vestro*, ut duo sint hexametri.

109. *Præeminens* habent nonnulli Vulg. Melius *præminens* facta crasi, ut apud Senecam et Avienum.

110. Sententia evangelica ex Joan. v, 28 et 29, cui concinit Apostolus ad Roman. ii, 6. Apuleii et Palladii vox est *congruus*, Solini, ut plerique legunt, *congrue.* Antiquiores dicebant, *congrueus*, *congruenter.*

111. Rat. et Mar., *perpetem*, non male. Sed alii melius *perpetis.*

113. Matth. viii, 30 : *Et tunc parebit signum Filii hominis in cœlo.* Hoc signum crucem esse futuram docent S. Hieronymus, Chrysostomus, Augustinus aliique, quibus adhæret Prudentius. Mollerus aliique male eum exponunt de sola vi et majestate Jesu Christi crucifixi, ut crucis signum excludant.

114. Gloriatur Erasmus, se hunc versum restituisse, a sciolo depravatum, cum antea degeretur *Experta quæ sit, senties ;* fortasse in editione Daventr. ita legebatur. Aldus jam ediderat, *Experta, qui sit, senties*, quod tenet Mar. ; secutus est etiam Heinsius cum Giselino et, ut puto, cum suis optimis codd., necnon cum Weitzio, qui nullam varietatem codicum notant. Vat. B, non male, *quis sit.* Vat. A et Erasmus, minus bene, *quid sit.* In editione Weitziana, qua utor, ex aliquo codice notatum est ad oram *expertæ*, quod respuit carmen.

115. Gis. 1 ed. ad marg., *præsidi.* Fabr., *præside.* Notam hanc apposuit Sichardus : *Vetus exemplar non præsule, sed præside habebat, quod Prudentio magis convenit.* At Prudentius simili phrasi supra usus est hymno 5, vers. 83, *præsuli justitiæ.*

Mors hausit, et mox reddidit.

XII. HYMNUS DE EPIPHANIA.

Quicunque Christum quæritis,
Oculos in altum tollite :
Illic licebit visere
Signum perennis gloriæ.
Hæc stella, quæ solis rotam
379 Vincit decore, ac lumine,
Venisse terris nuntiat
Cum carne terrestri Deum.
Non illa servit noctibus,
Secuta lunam menstruam :
Sed sola cœlum possidens
Cursum dierum temperat.
Arctoa quamvis sidera
A In se retortis motibus
Obire nolint : attamen
Plerumque sub nimbis latent.
Hoc sidus æternum manet :
Hæc stella nunquam mergitur :
Nec nubis occursu abdita
Obumbrat obductam facem.
Tristis cometa intercidat,
380 Et si quod astrum Sirio
Fervet vapore, jam Dei
Sub luce destructum cadat.
En Persici ex orbis sinu,
Sol unde sumit januam,
Cernunt periti interpretes
Regale vexillum magi.

GLOSSÆ VETERES.

1. Quicunque, *credentes alloquitur*, Vat. A.
2. Altum, *cœlum*, Vat. A.
4. Signum, *stellam : stella a stando dicitur*, Vat. A.
5. Rotam, *axem*, Vat. A.
9. Servit, *obsequitur*, *famulatur*, Vat. A.
10. Secuta, *sicut duodecim signa*, Vat. A.
12. Cursum, etc., *etiam diebus lucet*, Vat. A.
13. Arctoa, *polum septentrionalem dicunt*, Vat. A.
14. Retortis, *revolutis*, Vat. A.
15. Obire, *id est occidere, nam tribus elevatis, quatuor deponuntur* (*an deprimuntur?*) *rursus quatuor erectis tria deprimuntur*, Vat. A.
16. Nimbis, *nubibus latent, aliqæsndo obscurantur*, Vat. A.
17. Æternum, *quia Christum qui æternus est, nuntiat*, Vat. A.
18. Mergitur, *occidit*, Vat. A.
B 19. Abdita, *abscondita*, Vat. A.
20. Obumbrat, etc., *obtenebrat contectam, clausam lucem*, Vat. A. — obductam, *coopertam; obductum vulnus dicimus clausum*, I.
21. Cometa, *a comis dicta*. — Intercidat, *occidat. Cometa.. . dicitur, quod quando visitur* (al. *videtur*), *aut mortem regis, aut regni mutationem, aut etiam famem, vel pestilentiam significat, et ideo tristis dicitur*, Vat. A.
22. Sirio, *Sirius stella est in ore Canis, quæ in mense Julio oritur, et multa mala suo calore corporibus ingerit*, Vat. A. *Syrius stella. Syro, traho; inde Syriu stella, a longo tractu*, I.
23. Sinu, *recessu, receptaculo, regione*, Vat. A.
26. Unde, *ab oriente*. — Januam, *exordium, quia ibi est oriens*, Vat. A. *Ortum*, I.

COMMENTARIUS.

116. Optimæ editiones habent *mox reddidit*, neque lectiones variantes observant Weitzius, Mariettus et Heinsius. Nihilominus Erasmus et Fabricius diserte legunt, *Mors hausit et mors reddidit*, quod et concinnum est, neque caret idoneo sensu. In Alex., Urb., Vat. I aliisque, *mox reddidit;* in Vat. Q, *Mors hausit et mox reddidit*. Legendum *hausit*.

Heinsius ex suis veteribus inscribit *Hymnus Epiphaniæ*, ut habent Aldus, aliique editi. Weitzius, *De Epiphania*. Ita Vat. A et B. In Rat. *Hymnus de Epiphania Domini;* in Mar., *Incipit hymnus de Epiphania*. Pars hujus hymni legitur in Transfiguratione Domini, *Quicunque*, etc. Alia pars in festo die SS. Innocentium martyrum, *Audit tyrannus anxius*, et *Salvete, flores martyrum*, ad matut. et laudes. Alia in Epiphania, *O sola magnarum urbium*. In codice Veliterno, de quo vide num. 212 proleg., est hymnus, quem nondum editum opinor, ubi quædam sunt ex Prudentio petita : *Lac cum cruore fundentes..... Quantam ougiens coœvulis tuis..... Floresque martyrum corusci*. Scilicet in festo SS. Innocentium.

5. Baronius, tom. I Annal., p. 68, de hac stella diligenter disputat. Dicitur solis rotam vincere, non quod sole esset major, sed quia puriori lumine fulgebat, Deumque verum sidus, et solem indicabat. Multa enim quæ de stella poeta profert, ad Jesum debent referri. Baronius auctoritate epistolæ S. Ignatii ad Ephesios (quæ interpolata censetur) probat, Prudentium non poetice, sed historice esse locutum. Alii simili modo stellam hanc laudarunt. Vide quæ notat Fabricius in cod. apocryph. Novi Testamenti, vol. I, pag. 115 edit. 1 et 2, et in Paralipomenis, vol. II, pag. 407, ubi versus hos verbis Glycæ illustrat. Præterea plures de stella quæstiones curiose et erudite agitat Trombellius in Vita Deiparæ.

6. Gold., Vat. I, Mar., *aut* pro *ac*.

12. Stella magos, interdiu etiam iter agentes, di- C rigebat.

15. Obitus stellarum est occasus earumdem. Duæ ursæ, sive arcti, major, et minor circa polum rotantur, et nobis nunquam occidunt. Prag., *abire*, mendose.

17. Hæc partim de Christo intelliguntur, partim commode explicantur, stellam illam, quandiu opus fuit, nunquam occidisse, aut nubibus fuisse obductam.

21. Ex vulgari præsertim veterum opinione, putantium, semper aut plerumque cometas triste aliquid prænuntiare. Editio S. Isidori de Natura rerum cap. 26 corrigenda est : *Cometes stella est quæ velut comas luminis ex se fundit. Hæc cum nascitur, aut regni mutationem fertur ostendere, aut bella, aut pestilentias surgere. De qua Prudentius ait, Tristis cometa intercedit*. Lege *intercidat*.

25. Gold. et Mar. a prima manu, *Persæ*, male. Magos, qui Deum natum adoraverunt, fuisse Persas præter Prudentium docent Juvencus aliique ve-
D teres, neque pauci ex recentibus interpretibus. Probabilius alii ex Arabia Deserta, aut Chaldra, aut Mesopotamia eos venisse putant. Ab Oriente ad Hierosolymam venisse narrat evangelista Matthæus. Jeremias Felbingerus pugnat, vel somniat, fuisse Sinenses.

28. Egm. mendum est *vix illum* pro *vexillum*. De hac historia audiendus est Chalcidius, cap. 75 Comment. in Timæum Platonis : *Est quoque alia sanctior et venerabilior historia, quæ perhibet, ortu stellæ cujusdam non morbos, mortesque denuntiatas, sed descensum Dei venerabilis ad humanæ conversationis, rerumque mortalium gratiam. Quam stellam cum nocturno itinere suspexissent Chaldæorum profecto sapientes viri, et consideratione rerum cœlestium satis exercitati quæsisse dicuntur recentem ortum Dei, repertaque illa majestate puerili venerulos esse, et nota

Quod ut refulsit, cæteri
Cessere signorum globi:
Nec pulcher est ausus suam
381 Conferre formam Lucifer.
Quis iste tantus, inquiunt,
Regnator, astris imperans:
Quem sic tremunt cœlestia,
Cui lux, et æthra inserviunt?
Illustre quiddam cernimus,
Quod nesciat finem pati:
Sublime, celsum, interminum,
Antiquius cœlo, et chao.
Hic ille rex est gentium,
Populique rex Judaici,
Promissus Abrahæ patri,
Ejusque in ævum semini.
Æquanda nam stellis sua
Cognovit olim germina
Primus sator credentium,
Nati immolator unici.

A Jam flos subit Davidicus,
Radice Jesse editus:
382 Sceptrique per virgam virens,
Rerum cacumen occupat.
Exin sequuntur perciti
Fixis in altum vultibus,
Qua stella sulcum traxerat,
Claramque signabat viam.
Sed verticem pueri supra
Signum pependit imminens,
Pronaque submissum face
Caput sacratum prodidit.
Videre quod postquam magi,
Eoa promunt munera,
Stratique votis offerunt
B Thus, myrrham, et aurum regium.
Agnosce clara insignia
Virtutis, ac regni tui,
Puer o, cui trinam Pater

GLOSSÆ VETERES.

29. Quod, *vexillum*, *sidus*, Vat. A.
32. Conferre, *æquare*, Vat. A.
33. Inquiunt, *magi*, Vat. A.
34. Imperans, *præcipiens*, Vat. A.
35. Tremunt, *expavescunt*, Vat. A.
36. Æthra, *per æthra omnia elementa intelliguntur*, Vat. A.
37. Cernimus, *regem pati*, Vat. A.
39. Interminum, *sine termino; multis utitur nominibus ad ostendendam Christi majestatem*, Vat. A. *Qui terminum non habebat*, I.
40. Chao, *primordiali confusione: chaos est primordialis confusio rerum, antequam elementa discernerentur*, Vat. A. *Confusio elementorum, quæ fuit in primordio*, I.
C
46. Germina, *filios suos*, Vat. A.
47. Primus, *Abraham*, Vat. A.
48. Nati, *Isaac*, Vat. A.
49. Flos subit, *Christus succrescit*, Vat. A.
50. Jesse, *Jesse insulæ sacrificium interpretatur*, Vat. A.
51. Sceptri, *regni*.— Virgam, *potestatem*.— Virens, *florens*, Vat. A.
52. Cacumen, *principatum omnium rerum*, Vat. A.
53. Veloces, *perciti*, Vat. A.
54. Altum, *cœlum*, Vat. A.
55. Sulcum, *viam quam fecit lumen stellæ*, Vat. A.
56. Signabat, *ministrabat*, Vat. A.
58. Signum, *stella*. — Imminens, *imminere res dicitur quæ super verticem pendet*, Vat. A.
59. Prona, *humiliata*. — Submissum, *inclinatum*. — Face, *lumine*, Vat. A.
60. Prodidit, *manifestavit*, Vat. A.
61. Quod, *signum*, Vat. A.
62. Eoa, *orientalia*, Vat. A.
64. Regium, *quia regibus offertur*, Vat. A.

COMMENTARIUS.

Deo tanto convenientia nuncupasse, quæ tibi (Osium episcopum alloquitur) *multo melius sunt comperta quam cæteris*. Recte Prudentius *fidos interpretes* dixit viros sapientes, consideratione rerum cœlestium exercitatos. Barthius, lib. LVIII, cap. 2, suspicatur, in Chalcidio legendum esse *nocturno icti sidere* pro *nocturno itinere*, scilicet quasi obstupescentes. Quod autem addit Barthius, magos existimasse Deum per ipsam stellam descendisse: et ipsam stellam credidisse lumen divinum, mihi non persuasit. Allegat eorum verba *Vidimus stellam ejus*, quod, ait, interpretatur Prudentius Apoth. vers. 218: *Vidimus hunc, aiunt, puerum per sidera ferri*. Neque omittit versus ex hoc eodem hymno, *Illustre quiddam cernimus*. Nihil hæc movent. Nam *stella regis Judæorum* et *puerum ferri per sidera* solum arguit, stellam indicasse ortum Salvatoris. Verba magorum apud Prudentium, *Illustre quiddam cernimus*, non ad stellam, sed ad id quod stella significat referuntur, ut ex orationis serie patet.

32. Sich., et Gis. ad oram, *flammam*; cæteri, *formam*. Lucifer Venus est, planeta splendidissimus, qui aliquandiu etiam lucente sole conspicitur, et noctu umbram jacit super terram.

39. Apollinaris Sidonius voce *interminus* usus est lib. VII, epist. 4.

40. Weitzius legit *choo* cum solo Widm., in quo fatetur supra esse *chao*. Glossæ Isonis nullæ sunt post hunc versum in hoc hymno. Propterea ex Vat. A plures sumpsi.

45. Vide Genes. cap. XXII.

49. In Aldo *Davidicus*. Vide Isaiæ cap. XI. In quodam Weitzii exemplari ex vet. cod. ad oram ascribitur *subdit* contra metrum.

50. Gis., *iessæa*, non adversante Heinsio, qui non solum ita legit, sed nullam discrepantem lectionem adnotavit. Alex., Mariet., Ald., Weitz. cum suis, aliique nostri *Iesse* cum hiatu, qui concinnus est in huiusmodi nominibus propriis exterorum, quæ omnia pronuntiari debent, ut clare intelligantur. Virgilius sæpe id facit in Græcis vocabulis. Nonnemo corrigebat *Iessis*. Cum *Iessæa* suavior est versus.

D
51. Prag., *sceptrumque*.

52. Alex., *occupet*. Melius, *occupat*.

56. Put. et Oxon. a secunda manu, *monstrabat viam*; cæteri habent *signabat*.

59. Rott., *subnixum face*.

63. Adventum et adorationem magorum in sarcophagis veterum Christianorum interdum expressam scriptores antiquitatum ecclesiasticarum Romæ exstantium exhibent.

67. Erasmus alicubi invenit scriptum *puero* mendose. Fortasse Prudentius scripsit *Puer, cui trinam Pater*; aliquis glossam supra addidit *o*, ut indicaret, esse in vocandi casu, ex qua postea una dictio effecta est *puero*, et correctius, *Puer, o cui trinam Deus. Trina indoles* quænam sit, stropha sequenti exponitur.

383 Prædestinavit indolem.
Regem, Deumque annuntiant
Thesaurus, et fragrans odor
Thuris Sabæi : at myrrheus
Pulvis sepulcrum prædocet.
Hoc est sepulcrum, quo Deus,
Dum corpus exstingui sinit,
384 Atque id sepultum suscitat,
Mortis refregit carcerem.

A O sola magnarum urbium
Major Bethlem : cui contigit
Ducem salutis cœlitus
Incorporatum gignere
Altrice te, summo Patri
Hæres creatur unicus
385 Homo ex Tonantis Spiritu,
Idemque sub membris Deus.
Hunc et prophetis testibus,

GLOSSÆ VETERES.

68. Indolem, *indoles est imago futuræ nobilitatis, quam in pueris videmus, in quibus non est adhuc virtus, sed signum virtutis*, Vat. A.

71. Sabæi, *Arabici. Saba Arabia, a potu (sic)* SABEIN, *id est a colendo : apud illos enim thus invenitur, Unde Deus. Myrrha interpretatur amara. Ideo et* B *corpora putrefieri non permittit*, Vat. A.

74. Corpus, *suum.* — Exstingui, *mori.* — Sinit, *permittit*, Vat. A.

75. Id., *corpus*, Vat. A.

76. Carcerem, *infernum*, Vat. A.

80. Incorporatum, *incarnatum*, Vat. A.

81. Summo, *pro divinitate*, Vat. A.

82. Hæres, *Christus*, Vat. A.

84. Sub membris, *quia divinitus latebat*, Vat. A.

85. Hunc. *Filium*, Vat. A.

COMMENTARIUS.

68. Verbum *prædestinare* idem significare ac *destinare*, quod præ se fert antecessionem, monent theologi. Vocem parum Latinam esse multi docuerunt : sed a Livio fuisse adhibitam fassus est Cellarius in Curis posterioribus de barbarismis, ab Olao Borrichio admonitus.

69. Magos divinitatem agnovisse, et adorasse explorata res est. Sedulius lib. II : *Aurea nascenti fuderunt munera regi, Thura dedere Deo, myrrham tribuere sepulcro.* Helpidius in carmine de Christi Jesu beneficiis. *Gens Chaldæa... dat munera, regi Divitias, dat thura Deo, myrrhamque sepulcro.* Juvencus lib. I : *Submissique simul mox mystica munera promunt ; Aurum, thus, myrrham regique, Deoque, hominique Dona ferunt;* qui versus Juvenci laudantur a S. Hieronymo, Alcuino aliisque antiquis. Barthius lib. LVIII, cap. 2, in quodam ms. Juvenci reperit *Aurum, thus, myrrham, regique, hominique, Deoque.* Sed tunc hic alius ordo esset constituendus : *Aurum,* C *myrrham, thus, regique, hominique, Deoque.* In S. Hieronymo lib. I Com. in cap. II Matth. : *Thus, aurum, myrrham regique, hominique, Deoque Dona ferunt.* Neque hoc modo ordo munerum servatur. Barthius ait, Prudentium Apotheosi *poemate docto et luculento* hæc munera *magnifice et Romana majestate* appellasse *fercula.* Vide Apoth. vers. 609 et seqq. In officio ecclesiastico Epiphaniæ canitur : *In auro ut ostendatur regis potentia; in thure sacerdotem magnum considera; et in myrrha dominicam sepulturam.* Sacerdotium magnum ita significatur thure, ut divinitas in ipso sacerdote magno inesse intelligatur.

70. In Put., *flagrans odos.* Alii etiam hic et alibi *flagrans* pro *fragrans*, ut ante dixi. Isidorus mavult *fragrans odor.*

71. Vat. B, Alex., Rat., *at myrrheus*, quod longe elegantius est, quam *ac myrrheus.* Heinsius quoque reperit in Oxon. *at*, et probavit, quamvis ediderit *ac ;* in Put., *ad*, quod tantumdem est. In cæteris, etiam Vatt. I, Q, *ac.* Ibidem. Glossam corrige : ἀπὸ τοῦ D σέβειν.

73. Alex., *hocem ;* forte *hocce est.* Put., *hoc, hoc est sepulcrum.* Heinsius corrigit *hoc, hoc sepulcrum.* At si Puteanus est emendandus, ad alios codices potius quam ad arbitrium reducendus est : cæteri enim recte habent *hoc est sepulcrum.* Cham., Cell. et Teolius cum Heinsio legunt *hoc, hoc sepulcrum.* In Mar., *quod* pro *quo*, ut supra corrigitur. Erasmus quoque et Gis. ad oram legunt *quod.* Vat. B, male, *hoc sepulcrum, quo Deus.*

77. Comparativum pro superlativo adhibet *major* pro *maxima :* et tamen facile potuit *O sola magnis urbibus major.* Sed aliis etiam in locis hanc phrasin usurpavit. Vide hymn. S. Vincentii vers. 294, *Fortissimorum fortior;* Psych. vers. 530, *magnus discipulorum;* hymn. 14 Perist., vers. 110, *Et quod malorum tetrius omnium est*, Hellenismus hic est, et phrasis Vulgatæ editionis Matth. XXIII, 11 : *Qui major est vestrum.* Confer Drusium, Observat. lib. V, cap. 27, Curtii illud est : *Duo majora omnium navigia.* Antiqui aliquando etiam positivo adjunxerunt genitivum. Ennius lib. I, *Constitit inde loci propter sos dia dearum*, apud Festum. Virgilius lib. IV Æn., vers. 576, *sequimur te, sancte deorum.* potius quam *deorum quisquis es :* nam videtur sumpsisse ex Ennio : *Respondit Juno Saturnia, sancta dearum.* Græci δῖα θεάων eadem phrasi dicunt. Ludovicus Cavallus correctores hymnorum Breviarii Romani reprehendit, quod in hymno officii parvi B. Mariæ ad Laudes edideriint, *O gloriosa virginum*, quod Latine dici deberet, *O gloriosissima virginum.* Verum exemplis, quæ attuli, correctores possunt vindicari. Fortunatus dixerat *O gloriosa Domina*, renuente metro.

78. Mar. et Rat., *Bethleem ;* Wid., Gold., et Hailsb. pariter, *Bethleem*, quod retineri potest. In Egm., *Major Bethlem, et cui contigit*, non male. Drusius loc. cit. præfert *Bethlem* ex consuetudine antiqua Hebræorum, ut in hymno 5 Peristeph., *Belzebulis*, non *Beelzebulis.* Vide ejus lib. VII, cap. 18 et 19. Prudentius hic et alibi corripit primam in *Bethlem*, quamvis Græce scribatur per η. Nihil autem id mirum : nam corripuit etiam S. Hieronymus Hebraicæ linguæ peritissimus in epitaphio S. Paulæ. Eum tentasse, et deceptos a muta et liquida, qui corripiunt, ait Ricciolius. At regulas non antiquis præscribere debemus, sed ab eis accipere. Ex hoc et seq. versu confirmatur, legendum vers. 4 hymni 7, *dux Bethlem*, quod semper mihi placuit, quamvis cum plerisque ediderim *lux.*

79. Prag., *lucem* pro *ducem*, quod verum est. Respicit enim poeta ad Matth. II, 6. *Et tu Bethlehem, terra Juda, nequaquam minima es in principibus Juda : ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Israel.* D Pro adverbio *cœlitus* laudantur Lactantius, Cyprianus, Marcellinus, Orosius, Hieronymus Marius Victor.

80. Prag., *incorporatam*, ut cohæreat cum *lucem*, de quo vers. prox. super.

82. Psalm. II, 8 : *Dabo tibi gentes hæreditatem.* In Eg. mendum *creator.*

83. In Mar. erat *Tonanti*, sed recte aliena manu factum *Tonantis.* Gold. etiam et Wid. ad oram *Tonanti.* In Vat. B est *Tonanti*, sed videtur fuisse *Tonantis.*

85. Persiat in eadem sententia, *hæredem suum* summo Patri dixit filium hominem et Deum, nunc appellat *testes, signatores* et *testatorem.* Pater est *testator :* testamentum novum et sempiternum est Evangelium. Prophetæ *testes* et *obsignatores*, sive notarii divinarum promissionum.

Iisdemque signatoribus,
Testator, et sator jubet
Adire regnum, et cernere.
Regnum, quod ambit omnia,
Dia, et marina, et terrea,
A solis ortu ad exitum,
Et tartara, et cœlum supra.
Audit tyrannus anxius,
Adesse regum principem :
386 Qui nomen Israel regat,
Teneatque David regiam.
Exclamat amens nuntio :
Successor instat, pellimur :
Satelles, i, ferrum rape,
Perfunde cunas sanguine.
Mas omnis infans occidat,
Scrutare nutricum sinus,
Interque materna ubera
Ensem cruentet pusio.
Suspecta per Bethlem mihi
Puerperarum est omnium
Fraus, ne qua furtim subtrahat
Prolem virilis indolis.
Transfigit ergo carnifex,
Mucrone districto furens,
387 Effusa nuper corpora
Animasque rimatur novas.
Locum minutis artubus
Vix interemptor invenit,
Quo plaga descendat patens
Juguloque major pugio est.
O barbarum spectaculum !
Illisa cervix cautibus
Spargit cerebrum lacteum,
Oculosque per vulnus vomit.
Aut in profundum palpitans
Mersatur infans gurgitem,
Cui subter arctis faucibus
Singultat unda, et halitus.
Salvete, flores martyrum,

GLOSSÆ VETERES.

86. Signatoribus, *symbolis ac signis*, Vat. A.
87. Testator, *deus Pater*, Vat. A.
88. Regnum, *a prophetis prædictum*, Vat. A.
89. Regnum, *dico*, Vat. A.
90. Dia, *cœlestia, id est omnia ambit regnum Christi. Dios dicitur generosus vel nobilis, hinc divos vocabant antiqui suos imperatores, id est cœlestes*, Vat. A.
91. Exitum, *occasum*, Vat. A.
93. Tyrannus, *Herodes*, Vat. A.
94. Principem, *invasorem, ut putabat*, Vat. A.
97. Nuntio, *nuntiatione magorum*, Vat. A.
98. Instat *aliter* instat, pellimur, *a regno*, Vat. A.
99. I, *vade, imperativus est. Satelles dicitur miles, quod satis agat regi obsequendo*, Vat. A.
101. Occidat, *moriatur*, Vat. A.
102. Scrutare, *ut inde auferas filios*, Vat. A.
104. Pusio, *puer*, Vat. A.
106. Puerperarum, *puellarum pueros parientium*, Vat. A.
108. Prolem, *masculam*, Vat. A.
110. Districto, *nudato*, Vat. A.
112. Animas, *vitas*. — Rimatur, *investigat*, Vat. A.
116. Jugulo, *collo*. — Pugio, *mucro, gladius, pugio dicitur a pugno*, Vat. A.
120. Vomit, *egerit*, Vat. A.
121. Palpitans, *moriens, diversa mortium describit genera*, Vat. A.
124. Halitus, *spiritus*, Vat. A.
125. Flores, *primitiæ*, Vat. A.

COMMENTARIUS.

86. Alii scribunt *hisdem*; alii *isdem*; alii *iisdem*. Non obest hæc varietas versui.

87. In Hymn. Thom., *pater* pro *sator*.

88. In Hymn. Thomas. perperam *Ipsum audire, et cernere*. Mendose etiam Egm. et Palat., *audire regnum* pro *adire regnum*. Nebrissa *cernere* interpretatur *discernere et judicare*: cui Chamillardus astipulatur, *tenere et exercere regnum*, et Teolius, qui nihilominus innuit, aliam interpretationem adhiberi a Perizonio ad Sanctii Minervam lib. IV, cap. 15. Prudentius de hæreditate loquens verba jurisperitorum, imo Latinorum adhibet *adire* et *cernere*. Passim apud Ciceronem et optimos alios auctores *cernere hæreditatem* pro *possidere*. Ignoratio hujus significationis ansam errandi præbuit exscriptoribus, et cum *cernere* acciperent pro *videre*, scripserunt. *Audire regnum, et cernere*, et inde *Audire ipsum, et cernere*. Paulus Leopardus lib. I Emend., cap. 15, hac voce *cernere* eleganter usum poetam nostrum monet, *ubi perperam*, addit, *alter interpretum cernere valere putat* DISCERNERE *et* JUDICARE, *alter* DECERNERE. Prudentius supra hymno 10, vers. 86, de hominibus ait *Cœlestia cernere regna*, non dissimili sensu.

90. Erasmus legit *diva*, sed suspicatur, scriptum fuisse *dia*, ut vere est in nostris; hoc est *aerea, cœlestia*.

98. Herodes, regnum Jesu Christi in aliam partem accipiens, se regno spoliandum propterea existimabat, quia, ut pervulgata docet sententia, *nulla sancta societas, nec fides regni est*.

99. Ita habent Alex., Fabr., Ald., Gis. in textu, Put., Thuan., Noms., et vet. cod. ad marg. edit. Weitzianæ apud cl. præsulem Reggium, In Egm. abest *i*, scilicet *Satelles, ferrum rape*. Sic etiam in Vat. A, sed ob incuriam, nam supra est glossa; *i, vade, imperativus est*. Rat., Mar., Weitz., Gold. a secunda manu, Vat. B a prima manu, Erasmus, *Ferrum satelles corripe*. Vat. B a secunda manu, Urb., unus ex Boheriis, Gold. a secunda manu, *Ferrum satelles arripe*. Cæterum omnino male Widm. et Hailsb., *Satelles ferrum corripe*. Vide Apoth. vers. 37, *i, scriba, tripictis Digere versiculis*. Et hymn. 14 Perist., vers. 65, *i*, *stringe ferrum miles*. In Vat. Q mendum est *Satelles ferrum rapere*. In Nebr. fortasse mendum est *Satelles in ferrum rape*.

104. Egm., mendose, *cruentem*.

106. Abest *est* a Vatt. A, I, Q, Gold.

107. Intellige *nequa puerpera*.

110. Heinsius contra fidem librorum opinatur *destricto*, non *districto*. Verum apud Cæsarem et Horatium eodem modo legitur *gladium distringere*, *ensis districtus*. In Alex., Vatt. I, Q, *districto*.

112. Egm., male, *rimantur*.

115. Weitz cum Hails. scribit *discendat*. In Egm. et Palat., *discedat*. Vera lectio *descendat*. Ovidius, Statius, Claudianus aliisque simili phrasi usi sunt. Burmanno, tom. I Anthol., pag. 535 rectius videtur *discedat*, quia plaga *discedere*, ferrum *descendere* dicitur. At *quo* petit *descendat*.

116. *Cum pugio*, ait Erasmus, *sit gladiolus brevior, tamen jugulo major. Est autem epiphonema rei narratæ*.

123. Aldi erratum *arcis* pro *arctis*.

124. Erasmus habet *singultit*, cæteri *singultat*, quo verbo Virgilius, Statius, aliique utuntur. Hoc mortis genus a pictoribus et scriptoribus, qui graphice Innocentium martyrum stragem describunt, prætermitti solet; nempe quod pueri aquis fuerint suffocati. Id

Quos lucis ipso in limine
388 Christi insecutor sustulit,
Ceu turbo nascentes rosas
Vos prima Christi victima,
Grex immolatorum tener,
Aram ante ipsam simplices
Palma, et coronis luditis.
Quid proficit tantum nefas?
Quid crimen Herodem juvat?
Unus tot inter funera
Impune Christus tollitur,
Inter coævi sanguinis
Fluenta solus integer :
389 Ferrum, quod orbabat nurus,
A Partus fefellit virginis.
Sic stulta Pharaonis mali
Edicta quondam fugerat,
Christi figuram præferens
Moses, receptor civium.
Cautum, et statutum jus erat,
Quo non liceret matribus,
Cum pondus alvi absolverent,
Puerile pignus tollere.
Mens obstetricis sedulæ,
Pie in tyrannum contumax,
Ad spem potentis gloriæ
Furata servat parvulum.
Quem mox sacerdotem sibi

GLOSSÆ VETERES.

128. Turbo, *aufert*, Vat. A.
131. Aram ante ipsam, *ara passio est Christi : ante aram Christi dicitur, quia ante passionem Christi occisi sunt. Unde de aliis dicitur : Vidi sub altare animas occisorum, id est per passionem Christi*, Vat. A.
138. Integer, *illæsus*, Vat. A.
139. Orbabat, *orbas faciebat*, Vat. A.
140. Partus, *filius*, Vat. A.
141. Pharaonis, *Pharao dissipans interpretatur*, Vat. A.
B 144. Receptor, *liberator, quia recepit eosdem de servitute*, Vat. A.
145. Cautum, *firmum : cavo, cavis, est confirmo; inde cautum et cautio, et facit præteritum cœvi. Cevo, cevi, indicativo modo est crisso, id est clunem moveo*, Vat. A.
148. Tollere, *nutrire, educare*, Vat. A.
150. Contumax, *superba, quia ipsa superbia pietas fuit*, Vat. A.
153. Sacerdotem, *levitam*, Vat. A.

COMMENTARIUS.

satis verisimile esse arbitror.

126. In Horis ad usum diœcesis Lugdun. edit. an. 1778, ut concursus vocalium vitaretur, ita hæc stropha est reformata : *Salvete, flores martyrum In lucis ipso limine Quos sævus ensis messuit, Ceu turbo nascentes rosas.* Cur non potius versus transpositi sunt? *Salvete, flores martyrum, Quos sævus ensis messuit In lucis ipso limine, Ceu turbo nascentes rosas.* Aliæ ineptæ trajectiones versuum reformatori ejus Breviarii placuerunt : ut in nota illa clausula, *Jesu, tibi sit gloria, Qui natus es de Virgine.* Transposuit : *Qui natus es de Virgine, Jesu, tibi sit gloria.* Videtur legisse Augustinus Prudentium. Ita habet ille serm. 220 app : *Quos Herodis impietas lactentes matrum uberibus abstraxit, qui jure dicuntur martyrum flores, quos in medio frigore infidelitatis exortos, velut primas erumpentes Ecclesiæ gemmas, quædam persecutionis pruina decoxit.*

128. Statius, III, silv. 3 : *Qualia pallentes declinant lilia culmos, Pubentesque rosæ primos moriuntur ad austros.*

131. Ita habent Ald., Sich., Weitz., Heins. cum suis, nostri codd., etiam Alex., Vatt. I, Q, Hymn. Thom. Widm., Hailsbr., Gold. Sed Erasmus, et cum eo Giselinus, *aram ante cujus.* Fabricius vero legit *aram ante et ipsam*; Egm. *aram ante ipsam et*. Torrentius et Cauchius *aram sub ipsam* ex Apocalypsis simili phrasi cap. VI, 9; quam lectionem præferrem, si codd. mss. suffragarentur. In solo Urb. recenti codice legi *aram sub ipsam*. Non dubium est quin prima sit proba lectio, non eliso *e* in *ante*, quod interdum consuevit Prudentius. Heinsius, Cellarius et Teolius aiunt, esse *synalœpham*, ego vero *dialœpham* sive *hiatum* voco, cum non absorbetur vocalis, *synalœpham* vero, cum absorbetur.

132. Alex., non male, *corona*.

133. Ald., Gis. et nostri, *quid*. Egm., *qui*. Heinsius cum Put., Amb., Thuan., Rott., Boh. priori, et Cauchii libris, *quo*. Teolius in Vatt. duobus reperit *quid*, cum aliis duobus et Heinsio legit *quo*. Allegat Erasmum et Weitzium pro *qui* : alios fortasse voluit nominare, nam mihi *quid* Weitzius, et apud Weitzium Erasmus. Rat., Prag. et Gis. ad oram, *profuit* pro *proficit*. Sententia eadem est, nihil adversus Dei consilia homines proficere, unum Jesum inter tot funera, e manibus quærentium eum, eripi.

136. Post hanc stropham nihil aliud hujus hymni exstat in codice Marietti. Sed statim sequitur, *De opusculis Prudentii*, ut in Vat. B. In Vat. B. integer exstat hic hymnus.

137. Sanguis innocentium Christo *coævus* erat. S. Hieronymus utitur hoc vocabulo, non Cicero, ut aliqui putarunt qui legerunt *coævus* pro *coquus*.

139. *Nurus* pro uxoribus Martialis lib. IV, epigr. 75 : *Atque inter latias gloria prima nurus.* Poetæ fe-
C minas sive sponsas nonnunquam vocant *nurus*.

143. Put. a secunda manu, *quadam* pro *quondam fugerat*.

144. *Receptor* restitutor, liberator, Eutropius, Tacitus, alii. Historiam hanc lege Exodi cap. II. In Vat. B et Rat. semper legitur *Moyses* pro *Moses*.

145. Ald., Gis. in textu, Urb., Vat. Q, Weitz., *jusserat*. Gifanius ex veteri libro restituit *jus erat* in collectan. Lucr. verbo *jussa* : quod arripuit Heinsius cum Put., Amb., et Rohen. idem notaverat Giselinus ad marginem. Cauchius conjecerat, *Cautus statuto jusserat*. Alicubi exstat mendose, *statum* pro *statutum*.

146. Egm. et Pal., *qui* pro *quo*, ut ante *qui proficit*.

147. Ald. error est *absolveret*.

148. Cauchius contra auctoritatem codd. corrigit *virile*. Recte *puerile* a *puero*. *Tollere* est educare.

149. Prag. et Widm., *sedula*.

153. Moyses *sacerdos* laxiori significatione, ut ante
D Helias et David : quanquam Moysem proprie fuisse sacerdotem, communior veriorque est sententia. Sed interdum Prudentio sacerdos dicitur, qui res divinas tractat, disserit, prænuntiat, concinit. Hac ratione poetæ sacerdotes Phœbi, philosophi naturæ vocantur. Propertius III eleg. 1 : *Primus ego ingredior puro de fonte sacerdos*. Lactantius cap. 2 lib. V instit. meminit cujusdam, qui *antistitem se philosophiæ profitebatur*. Prudentius vocabulum *præsulis*, quod etiam sacerdotum proprium erat, pro duce accipit. Vide hymni 11 vers. 115, et hymni 5 vers. 83, ubi idem Moyses *præsul justitiæ* appellatur. Atque hoc sensu nonnulli exponunt verba psalmi XCVIII, 6 : *Moyses et Aaron in sacerdotibus ejus, et Samuel inter eos qui invocant nomen ejus*. Lorinus quinque diversas hujus loci explicationes affert, quamvis ipse teneat Moysem vere et proprie fuisse sacerdotem.

390 Assumpsit orbis conditor,
Per quem notatam saxeis
Legem tabellis traderet.
Licetne Christum noscere
Tanti per exemplum viri?
Dux ille, cæso Ægyptio,
Absolvit Israel jugo.
At nos, subactos jugiter
Erroris imperio gravi,
Dux noster, hoste saucio,
Mortis tenebris liberat.
Hic expiatam fluctibus
Plebem marino in transitu
Repurgat undis dulcibus,
Lucis columnam præferens.
391 Hic præliante exercitu,
A Pansis in altum brachiis,
Sublimis Amalech premit,
Crucis quod instar tunc fuit.
Hic nempe Jesus verior,
Qui longa post dispendia
Victor suis tribulibus
Promissa solvit jugera:
Qui ter quaternas denique
Refluentis amnis alveo
Fundavit, et fixit petras,
392 Apostolorum stemmata.
Jure ergo se Judæ ducem
Vidisse, testantur magi,
Cum facta priscorum ducum
Christi figuram pinxerint.
Hic rex priorum judicum,

GLOSSÆ VETERES.

155. Notatam, *descriptam*, Vat. A.
158. Per exemplum viri, *per figuram Moysis*. Vat. A.
159. Dux ille, *Moyses*, Vat. A.
161. Nos, *allegorizat, quid significaverit Moyses*, Vat. A.
163. Dux, etc., *Christus, diabolo vulnerato*, Vat. A.
165. Expiatam, *a Moyse*, Vat. A.
167. Repurgat, *iterum purgat*. — Undis, *Jordanis*, Vat. A.
168. Lucis, *ignis*, Vat. A.
B 169. Hic. *Moyses contra Amalech*, Vat. A.
173. Verior, *quam Moyses*, Vat. A.
174. Dispendia, *pericula 40 annorum*, Vat. A.
176. Jugera, *terram promissionis*, Vat. A.
178. Refluentis, *iterum fluentis, jam fluere incipientis*. — Alveo, *in medio Jordanis*, Vat. A.
180. Stemmata, *ordines*, Vat. A.
181. Ducem, *regem*, Vat. A.
183. Facta, *operata*. Vat. A.
184. Pinxerint, *finxerint, adumbraverint*. Vat. A.

COMMENTARIUS.

155. Exodi XXXI et XXXII.
159. Ibid., cap. II. Vat. B, *ipse* pro *ille*.
161. Egm., *ad*, lege *at*.
165. Exodi XIII et XXXIII. Nota, quod *hic* est Jesus, cujus figura est Moyses. Poeta figuram, et id quod figura indicatur simul enarrat. Nebrissensis: *Hic, sc. Moyses, qui populum per mare Rubrum trajecit: per* C *quod significabatur baptisma Christi, quod in dulcibus Jordanis aquis est postea consecratum*. Cellarius id non intellexit: *Nebrissensis ad Jordanem refert, per quem populus traductus fuit; at non Josue, sed Moysis hic facta narrantur. Unde* MALIM *ad dulcem aquam in Horeb Exod.* XVII *referri*. Cellarius a Teolio corripitur: *Hæc*, inquit, *sinistre Cellarius accipiens, interpretem hunc reprehendit, quod contra historiæ veritatem dixerit, Moysen per Jordanem trajecisse populum, quod ille nunquam somniavit*. Mihi Cellarius non videtur eum errorem Nebrissensi objecisse: nam Cellarius notam apponit versui 167: *Repurgat undis dulcibus*, quod de Moyse explicat Cellarius, Nebrissensis de Christo.

170. Ald., Weitz., Heinsius cum vetustioribus suis, nostri *pansis*. Sic restituerat Gifanius ex veteribus membranis verbo *dispansus* Ind. Lucr., ut in Psychom., *Cornibus oppansis*, et præfat. lib. I contra Symmach., *Vix panso poterat currere carbaso*, et *retunsis* in Romano pro *retusis*.

171. Vat. A, *sublimem*, mendose.

172. Lege Exodi caput XVII, et SS. Patres interpretesque, hanc historiam enarrantes.

173. *Jesus* est salvator, et hoc ipsum significat *Josue*, quocum nunc confert Jesum. Ut enim Josue in terram promissionis tribus Israelis duxit, sic Jesus genus humanum, a captivitate dæmonis liberatum, in patriam cœlestem invexit. Christus igitur est verior Jesus, quam Josue. Iso, Cham., Cellar., Teol. exponunt, *Josue est verior Jesus, seu salvator, quam Moyses*. Non placet. Vide not. vers. 165 et 177.

177. Erasmus legit *qui ter quaternis*, et infra vers. 179, *petris*, quod ad oram Giselinus annotavit: sed recte procedit sensus sine correctione mss. codicum: *fundavit duodecim petras, stemmata apostolorum*, per epexegesin Prudentio familiarem, hoc est petras, quæ sunt stemmata. Alludit poeta ad cap. III et IV Josue, ubi narratur, Jordanem conversum fuisse retrorsum, ut iter Israelitis pateret; et Josue jussisse, duodecim viros singulos e singulis tribubus eligi, qui rursus Jordanem ingressi, ex alveo singuli singulos lapides tollerent, ut ad posterorum memoriam reponerentur, et alios quoque duodecim lapides posuisse Josue in medio alveo, ubi steterunt sacerdotes, qui portabant arcam fœderis. Duodecim apostolos in his duodecim viris et lapidibus allegorice poeta agnoscit, ut Tertullianus lib. IV contra Marc., cap. 13: *Totidem enim apostoli portendebantur.... lapides solidi fide, quos de lavacro Jordanis* JESUS VERUS *elegit*, etc. Cellarius duodecim lapides *in ripa Jordanis* positos interpretatur. Teolius non videtur alios agnoscere lapides, nisi eos qui *in medio Jordanis alveo* positi sunt. Josue loc. cit. et hos poni jussit et alios *in loco castrorum*.

179. Prag., *fecit petras*, minus bene.

180. Quid sit *stemma*, dictum est supra hymno 7, vers. 81. Hic etiam esset locus suspicandi, legendum *schemata*, hoc est *figuras*.

181. Vat. B et Rat., *Judææ*, non patitur carmen.

182. Magi non viderunt ducem Judæ in stella, sed stellam, eum indicantem. Vide supra notam vers. 28. Ex ratione quæ subjicitur amplius id liquet. Argu- D mentum enim petitur ex factis priscorum ducum Israel, quæ, ut multi opinantur, magos non latebant.

183. Egm., perperam, *fracta* pro *facta*.

184. In Egm. et Pal., *Christo figuram finxerint*. Erasmus, Thuan., Noms., Boherianus prior, Gis. ad oram, Teol., *Christi figuram finxerint*. Ald., Weitz., Gis. in textu, Heins., Vat. B, Sich et alii, Mar. et alii, *pinxerint*. In Vat. A, *finxerint*, supra aliter *pinxerint*.

185. Vat. B et Prag. contra metri rationem, *priscorum* pro *priorum*. In Vat. I, *priorum* videtur factum ex *primorum*, quod cum carmine non cohærebat. Metro etiam adversatur Put., *Hic rex prior est judicum:* alioquin poterat id sustineri, ut ante vers. 77, *sola magnarum urbium major Bethlem*. Heinsius ex hoc errore existimat, a manu Prudentii fuisse *Hic rex priorum est judicum*. At vero cum Heinsius sæpissime

Rexere qui Jacob genus,
Dominæque rex Ecclesiæ,
Templi et novelli, et pristini.
Hunc posteri Ephraim colunt,
393 Hunc sancta Manasse domus,
Omnesque suscipiunt tribus,
Bis sena fratrum semina.
Quin et propago degener,
Ritum secuta inconditum,
Quæcunque dirum fervidis
Baal caminis coxerat:
Fumosa avarum numina.
Saxum, metallum, stipitem,
Rasum, dolatum, sectile,
In Christi honorem deserit.
Gaudete, quidquid gentium est,
Judæa, Roma et Græcia,
394 Ægypte, Thrax, Persa, Scytha:
Rex unus omnes possidet.
Laudate vestrum principem,
Omnes, beati ac perditi,
Vivi, imbecilli ac mortui:
Jam nemo posthac mortuus.

GLOSSÆ VETERES.

188. Pristini, *antiqui templi Judæorum*, Vat. A.

189. Posteri, *filii*. — Effrem, *id est*, *Effraim*, *et interpretatur frugifer*, Vat. A.

190. Manasse, *Manasse oblivio interpretatur. Significat autem populum gentium, cui dicitur: Obliviscere populum tuum*, Vat. A.

193. Degener, *ignobilis*, *degener dicitur, quia non sequitur nobilitatem patrum et parentum*, Vat. A.

196. Coxerat, *formaverant*, Vat. A.

198. Stipitem, *lignum*, Vat. A.

199. Rasum, etc., *tribus modis omnis forma lignorum componitur, radendo, dolando, secando*, Vat. A.

202. Judæa, *propter legem*. — Roma, *propter principatum*. — Græcia, *propter sapientiam*, Vat. A.

206. Perditi, *peccatores*, Vat. A.

207. Vivi, *sani*. — Imbecilli, *infirmi*, Vat. A.

COMMENTARIUS.

epexegesin in Prudentio tueatur, non est, cur hanc rejiciat, stabilitam ab Aldo, Weitzio, Giselino cum Vat. A, B, multisque aliis codicibus; nullum enim dissentientem Heinsius protulit.

186. Vat. B, *domus*, correctum *genus*.

187. Cauchius in suis invenerat *nostræque*, ipse malebat *geminæque*. Nostri et Heinsiani cum editis, *dominæque*.

188. Ambr., Rat., Hails., Palat., *templi novelli* sine *et*. Cæteri, *templi et novelli*. Gis. ad marg., *templi novelli ac pristini*. Ecclesia a Christo fundata *templum novellum* est, ut supra hymn. 11, vers. 59, dixit *novellum sæculum*. Templum Salomonis templum est pristinum, templi novelli figura. Templum etiam post captivitatem restitutum nomine *templi pristini* comprehenditur.

189. Erasmus, Nebr., Gis., Fabr., *Ephraim*, ut Græci loquuntur. Heinsius cum vetustioribus suis, et Ald. cum aliis, *Effrem*, ut sit *sinalæpha*, inquit Heinsius; potius *dialœpha*, ut alibi dixi. Egm. scribit *Efrem*.

190. Heinsius mavult *Manassæ* quam *Manasse*. Sic etiam Giselinus. Ald., *Manasse*, nec discrepant nostri; idemque placuit Weitzio cum Widm. et Gold.

191. Ald., Nebr., Gis. in textu, Heins., *suspiciunt*. Vatt. A et B, Prag., Rat., Weitz. cum Widm. et Gold., *suscipiunt*. Quod verbum petitum videtur ex cap. I Joan. vers. 11 et 12: *Et sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem*, etc.

193. Vat. B, *qui et*; sed correctum *quin et*. Supra non solum tribum Juda, sed etiam omnes alias Deum colere asseruit: nunc idem de gentibus confirmat. *Degener propago* sunt, qui neque a patriarchis ortum ducunt, et ad idolorum cultum se converterunt.

194. Prag., *ritum incognitum*, minus bene.

195. Ald., Egm., Pal., Hails., Vat. A et Rat., *durum*, Vat. B, Erasmus, Weit., Gisel. et Heinsius, *dirum*.

196. Aldus, *coxerant*. *Baal* pro quovis idolo ponitur.

197. *Fumosa* ob antiquitatem, ut *fumosæ imagines* apud Ciceronem. Nam de fabrorum officinis nihil est, quare cogitemus in *saxo* et *stipite*.

198. Mendum est Vat. A, *stipem*.

199. Vatt. A, I et Weitz., *sectilem*. Numen *sectile* cum reliquis intelligo; neque *sectile* refertur ad *stipitem*, sed ad *saxum*. *Tres*, inquit Erasmus, *materias refert deorum, lapidem, æs, lignum. Opificium item triplex: metallum raditur lima, saxum secatur, lignum dolatur.*

203. Gisel., *Persa et Scytha*. Alii *Persa*, *Scytha*, quia ultima in Persa producitur ob *sc.* dictionis sequentis. In orthographia variant codices, *Sciha*, *Schita*, *Scyta*, *Scytha*. Ald., mendose, *Scythia*; Vatt. A et B, minus bene, *Scytæ*. Urb. *Persa et Scythia*.

205. Invitat omne hominum genus ad laudandum Deum, scilicet eos quos adversa premit fortuna, et qui prospera utuntur, qui bene valent, qui imbecilli sunt, qui jam mortui. Hæc quidem communis est interpretatio. Nihil tamen prohibet, quominus ad mores referas, ut omnes qui bonis moribus, qui perditis sunt, invitentur ad laudes Christo concinendas, sed ita ut *nemo posthac mortuus* sit, sed omnes ad bonam frugem conversi, vita, quam offert Christus, gaudeant.

208. Canit Ecclesia, Jesum Christum mortem moriendo destruxisse: quo sensu *nemo jam mortuus est*.

In cod. Vat. B post hunc hymnum sequitur: *Incipit de opusculis, Patri Deo immolat, per trochæum, et trimetrum endecasyllabum*. In cod. Ratisbonensi, *Finit Cathemerinon Prudentii Clementis.*

INCIPIT LIBER APOTHEOSIS.

Præfatio.

395 Est tria summa Deus, trinum specimen, vigor unus. A
396 Corde Patris genita est Sapientia, Filius ipse est :
Sanctus ab æterno subsistit Spiritus ore.
Tempore nec senior Pater est, nec numine major :
Nam sapiens retro semper Deus edidit ex se,
Per quod semper erat gignenda ad sæcula, Verbum.
Edere sed Verbum Patris est, at cætera Verbi,
Assumptum gestare hominem, reparare peremptum,
397 Conciliare Patri, dextraque in sede locare.

GLOSSÆ VETERES.

1. Summa, *principalia, principia.* — Specimen, *divisio personarum.* — Vigor, *virtus*, I.

5. Retro, *sine initio, id est ante sæculum, in perpetuum*, I.

7. Edere, *gignere*, Iso.

COMMENTARIUS.

Titulus apud Aldum est : *Aurelii Prudentii Clementis V. C. Apotheosis. Hymnus de Trinitate* : quæ etiam in Egm. est inscriptio hujus præfationis. In Vat. A: *Liber de Trinitate;* cætera desunt. Giselinus : *Apotheosis. Præfatio*, et ad marg. *Trinitatis confessio.* Weitzius : *Incipit Apotheosis, id est de Divinitate.* Vat. B et Mar. : *Incipit liber Apotheosis* cum explicatione, *id est de Divinitate*, quam ab auctore non esse B judico. Sed in Mariet. liber hic ponitur post Dittochæum. In Alex. et Aldo statim post hymnum Epiphaniæ succedit *Apotheosis.* Vide in proleg. diversum ordinem operum cap. 3, 4 et 5. De hoc titulo Barthius lib. XLI, cap. 24 : *Prudentii is liber, qui Græco titulo Apotheosis inscribitur, nequaquam* DE DIVINITATE *est inscribendus : non enim disputat, an sit, vel quæ sit Divinitas. Sed scopus auctoris egregii est demonstrare divinitatem Christi, quod is divino honore colendus sit, nec dispar Patri, licet humana natura deitate recepta sit, quæ vera est apotheosis. Neque ego plane improbo, imo prope est plane, ut probem, veteris nostri codicis Helvetici interpretationem* DE DIVATIONE : *quæ licet expressa sic non sit, nam de divinatione præferunt membranæ, tamen antiquitus ita conceptam fuisse auguror.* C *Respondet enim divatio apotheosi, ut referre inter deos aliud Latinum vocabulum, unum quidem, non habet.* Joseph Rodriguez de Castro, qui in Bibl. Hisp. ait, librum Apotheosis inscribendum esse *de divinatione*, si fides Barthio sit adhibenda, fortasse dicere voluit *de divatione :* hoc enim pugnat Barthius. Emmanuel Riscus tomo XXXI Hisp. sacr. advertit, apotheosis vocabulum non esse stricto sensu accipiendum pro relatione inter divos, cum Prudentii scopus sit agere de divinitate Christi. Vat. A ante præfationem primam Apotheoseos aliter videtur hoc vocabulum interpretari : *Quomodo*, inquit, *homines in divinitatem transferuntur.* Facile assentiar, Prudentium composuisse hunc et sequentem librum, ut errorem Priscillianistarum, qui altas radices in Hispania egerat, funditus everteret. Sed non propterea negandum est, veteres errores, ab aliis jam confutatos, a Prudentio data opera impugnari : imo ab eo Sabellium, Marcionem, Manichæum nominatim refelli censeo, Priscilliano nunquam nominato, ut ostenderet, quibus D auctoribus illæ hæreses jam olim erupissent, aut fuissent propagatæ. Itaque non bene quidam hac ratione conjicit, lemmata librorum non esse a Prudentio, quia is Priscillianistas præsertim oppugnat. Vide not. ad titulum Apotheoseos.

1. In Trinitate sunt *tria summa.* S. Augustinus in append. de diversis serm. 30 : *Sancta Trinitas unus, et solus, in substantia solus, in personis tria.* Et lib. VII de Trin., cap. 4 : *Hæc tria simul unus Deus... Rursus non esse tria quædam, non poterat dicere* (humana inopia loquendi) *quod Sabellius, quia dixit, in hæresin lapsus est.* Et lib. VI de Trinitate, cap. 4 : *Sunt illa tria Deus unus.* Scilicet, ut loquuntur theologi, *tria individua.* Trinitas etiam personarum non incongruenter per *trinum specimen* significatur, eo sensu, quo Græci tres characteres dicunt. S. Athanasius in Quæst. sec., quæst. 7 : *Tres personas confiteor, tres subsistentias, tria propria, tria individua, tres characteres.* His apprime consonat concilium Constantinopolitanum IV, actione 10 : *Unum quidem et singularem Deum secundum rationem substantiæ, trinum autem, vel tria, si eum secundum rationem personarum prædicamus.* Plures similes locutiones ex Patribus exponit Petavius tom. II, lib. VIII, cap. 9, quarum omnium eo redit ratio, ut pluralis numerus significet, personas singulas qualitatibus illis, si ita loqui fas est, affectas esse, quæ tamen divisæ non sunt ita, ut sua cuique propria suppetat, a qua denominantur, sed ut una et individua sit in tribus, quemadmodum et essentia. Hincmarus : *De non trina deitate* non probabat *trinum specimen ; Arator trinam potestatem, et Prudentius trinam pietatem dicunt metri necessitate... idem Prudentius fortasse metri lege coactus ad demonstrandum tres personas unius substantiæ alibi scribit, dicens : Est tria summa Deus, trinum specimen, vigor unus. Sed quoniam ut Priscianus dicit, a specie deducitur specimen, in Deo trinum specimen catholice non potest dici, ut Augustinus in libro* VII *de Trinitate dicit, quia non sunt tres species unius essentiæ Pater, et Filius, et Spiritus sanctus.* At oportuit, Hincmarum hæc distinxisse : aliud est enim dicere *tres species*, aliud *trinum specimen;* sicut non est idem *trina deitas*, ac *tres dii.* Marius Victor lib. I dixit : *Virtus trina Deus.* Neque in Augustino quidquam reperio, quod Hincmari causæ ullo modo faveat. Dudo Decanus S. Quintini lib. III de Mor. Norman., pag. 102, versum hunc a Prudentio mutuatus est : *Qui tria summa manet, trinum specimen, vigor unus.*

2. Post *genita* abest *est* a Pragen. Giselinus in utraque editione omisit *est* post *Filius ipse*, neque Heinsius quidquam annotavit, quamvis ediderit *ipse est.* Sæpe poeta id exprimit, Filium *corde* Patris genitum.

3. De processione Spiritus sancti vide hymnum 6 Cath.

4. Vat. B, Urb., Mar., Vat. 1, Rat. a prima manu, *nomine.* Ald. et alii editi, *numine* cum Alex. et Widm. a prima manu.

5. Æterna Verbi generatio clarissime hic explicatur. Vide hymn. Cath. 11.

6. Vat. A et Prag., *semper erant*, mendose. S. Cyrillus Alexandrinus in Thesaur., assert. 5, plura in hanc sententiam congerit, probans, Patrem non exstitisse ante Filium, tametsi ingenitus sit.

8. Theologis nonnullis displicet hæc locutio *assumere*, aut *suscipere hominem* de Verbi incarnatione. Eam adhibet concilium Tolet. IV, can. 1 : *Unus de*

Spiritus ista Dei complet : Deus ipse fideles
In populos charisma suum diffundere promptus,
Et Patris, et Christi virtutem in corpora transfert.

Est vera secta? te, magister, consulo :
Rectamne servamus fidem?
An viperina non cavemus dogmata
Et nescientes labimur?
Arctam salutis vix viam discernere est
Inter reflexas semitas.
398 Tam multa surgunt perfidorum compita,
Tortis polita erroribus,
Obliqua sese conferunt divortia
Hinc inde textis orbitis :
Quas si quis errans, ac vagus sectabitur,
Rectum relinquens tramitem :
Scrobis latentis pronus in foveam ruet,
Quam fodit hostilis manus :
Manus latronum, quæ viantes obsidet,
Iter sequentes devium.
Quid non libido mentis humanæ struat?
Quid non malorum pruriat?
Statum lacessunt omnipollentis Dei
Calumniosis litibus :
399 Fidem minutis dissecant ambagibus,
Ut quisque lingua est nequior :
Solvunt, ligantque quæstionum vincula
Per syllogismos plectiles.

GLOSSÆ VETERES.

11. Populos, *Domini.* — Charisma, *gratiam, vel donum.* — Promptus, *paratus*, Iso.
12. Corpora, *scilicet fidelium*, I.
1. Secta, *electio*, I.
3. Cavemus, *vitamus*, Iso.
5. Vix, *difficile*, Iso.
6. Reflexas, *tortuosas*, I.
7. Perfidorum, *hæreticorum*, I, Vat. A.
8. Polita, *trita*, I.
9. Obliqua, *scilicet tam.* — Divortia, *dicta a divertendo, id est separationes viarum*, I.
10. Orbitis, *vestigiis viarum*, I.
17. Libido, *delectatio*, I.
18. Pruriat, *curiositatis vitio tentet*, Iso.
21. Minutis, *subtilibus*, Mar. — Minutis, *dialecticis, subtilibus.* — Ambagibus, *circuitionibus, vel argumentis*, I.
24. Plectiles, *flexuosos*, Mar. — Syllogismos plectiles, *per insolubiles circumlocutiones, vel per contraratiocinationes subtiles. Syllogismus est contraratiocinatio*, I.

COMMENTARIUS.

sancta Trinitate anima, et carne perfectum suscipiens hominem. Vide vers. 779 Apoth. In Chamill. mendum est *peremptu.*

10. Codex Bononiensis, *fidelis*, minus bene.

11. Primam in *charisma* etiam produxit Fortunatus lib. IV de S. Martino.

12. Prag., *corpore;* Wid. supra, *tempora.* Alii recte, *corpora.* Notat Chamillardus, Prudentium, contra hæreticos disputaturum, sapienter præfationis loco posuisse catholicæ fidei professionem, ut si quid forte fidei contrarium ipsi excideret, non sponte factum constaret. Equidem in his paucis versibus indicatum video a poeta, quidquid in Apotheosi fusius explicatur.

Vat. A titulum huic secundæ parti præfationis affigit : *Prudentii liber* I *Apotheosis.* Vat. B et Mar. nullum præferunt titulum. Ald., *Hymnus in infideles*, quod Weitzius arripuit; plerique habent *Alia præfatio.* Neque ego hanc inscriptionem respuo, quamvis teneam, unicam esse præfationem, cujus prima pars hexametris, altera alio metro constet. In Paulino aliisque cernere licet unum idemque poema diversis carminum generibus compactum. Quærit Prudentius in hac secunda præfationis parte *Est vera secta?* id est, Estne vera hæc fidei regula, quam superioribus proximis versibus tradidi?

1. Giselinus margini apposuit *Infidelium reprehensio*, fortasse ut indicaret aliorum inscriptionem, *Hymnus in infideles.*

3. Vat. A, *servamus* pro *cavemus* contra carmen et sensum. Horatius lib. I, oda 8, *Cur olivum sanguine viperino cautius vitat.* Sunt autem hæreses viperinæ, quia et nocent ut viperæ, et latenter serpunt ut serpentes.

4. Vatt. A, B, I, Urb., Mar., Prag., Rat., Gis., Weitz., *nescienter.* Heinsius cum suis vetustioribus, præterea Ald. cum Egm., Pal., *nescientes*, quod et Latinius, et gratius est. Adhæret Bonon. et Alex.

5. Thuan. et Alex., *distinguere* pro *discernere.* Bonon., male, *viam vix.*

7. Veteres codices Vatt. A et B, Mar., Prag., Rat., scribunt *competa.* Vulg., *compita.* Salmasius, Plinian. Exercit. ad cap. 17, pag. 212, notat, in antiquissimis membranis Prudentii semper scribi *competum;* sunt autem *competa* loca, ubi multæ competunt et concurrunt viæ aut semitæ. Veteres sæpe *e* in *i* vertebant, et *compito*, *pertisus*, *distisus* dicebant. Hinc fluxit *compitum* pro *competum.*

9. In Vat. A, *Oblica*, quod recenti manu correctum est *obliqua.* Vat. B., Pal., Thuan., Rotten., Prag., *consuerunt.* Ald., Gis., Fabr., Weitz. cum Mar., Vat. A aliisque, *conferunt.* Heinsius amplexus est *conserunt*, cui Vatt. codd. astipulari ait Teolius, neque debuisse Cellarium quidquam immutare. Torrentius ex suis notarat *Obliqua qua se.* Discrepant alii, excepto Fabricio.

11. Rott. et Cauchius ex suis membranis, *quæ si quis errans*, scilicet, *quæ divortia.* Cæteri, *quas si quis errans*, sc. *semitas*, ut vult Heinsius, vel potius *orbitas.*

12. Alex., *linquens.* Metri obstat ratio.

13. Bonon., minus bene, *ruit* pro *ruet.* Vat. B, Mar., Rat., Prag., *cadet.* Mar. a secunda manu, Vat. A, Alex., Heins., Ald., Gis., Weitz., *ruet;* nullamque varietatem ex suis animadvertit Heinsius.

15. Pro viatoribus *viantes* apud Apuleium, Solinum, aliosque ejusdem classis. S. Ambrosius hymno *Æterne rerum conditor* ait, *Nocturna lux viantibus.*

16. Bonon., mendose, *iter insequentis.*

19. Prag., renuente metro, *omnipotentis* pro *omnipollentis.* De similibus vocabulis vide not. ad hymn. 3 Cathem., vers. 2.

20. Verbum jurisconsultorum *lites calumniosæ*, quarum aperta est injustitia. Lites et actiones improbæ apud eosdem *calumniæ* nuncupantur.

21. Menda Vat. A, *mutis* pro *minutis.*

22. Widm., Bong., Rat., Vat. B, Mar., Bonon., Ald. miro consensu errorem metri admittunt *quisquis.* De voce *quisque* hymno 7 Cath., vers. 216. Alicubi abest *est* post *lingua.*

23. In Bonon. desideratur *ligantque*, legitur autem *solvuntque quæstionum.*

24. Paschalis, de Coronis pag. 58, imitatione Græcorum captiosum concludendi genus *syllogismos plectiles* a Prudentio vocari existimat. Dominicus Aulisius, lib. II, cap. 30 *delle Scuole sacre*, eleganter *syllogismos plectiles* a Prudentio vocari ait, non quia similes coronis plectilibus, de quibus Plautus, sed

Væ captiosis sycophantarum strophis!
Væ versipelli astutiæ!
Nodos tenaces recta rumpit regula,
Infesta dissertantibus.
Idcirco mundi stulta delegit Deus,
400 Ut concidant sophistica,
Deque imbecillis subjugavit fortia
Simplex ut esset credere.
Lapis ecce nostro fixus offensaculo est,
Impingat in quem vanitas :
Signum caventi, non caventi scandalum :
Hunc sternit, illum dirigit.
Dum plura tentat cæcus incerto gradu,
Incurrit id, quod obvium est.
Fax sola fidei est præferenda gressibus,
Ut recta sint vestigia.
Queis in tenebris hostis eurantes tamen
401 Pulsat, trahitque, et proterit;
Qui sparsa ad ipsum commeantum transitum
Frumenta sævus devorat :
Qui læta Christi culta fur interpolat,
Addens avenas æmulas,
Quas de veneni lacte in herbam fertilem
Patitur colonus crescere,
Ne forte culmum fibra inanis spiceum
Simul revulsa internecet.
Exspectat ergo, dum dolosa, et farrea
Fervens coquat maturitas,

GLOSSÆ VETERES.

25. Captiosis, *deceptibilibus*, *vel insidiosis*. — Sycophantarum, *calumniatorum*, *vel falsiloquorum. Sycophantas autem hac de causa appellatos dicunt, quod quondam juvenes soliti erant in hortos erumpere, ficosque inde furari. Quam ob causam lege est constitutum, ut qui id fecisset, capite truncaretur; quam pœnam qui persequeretur ob parvula detrimenta, sycophanta est appellatus.* — Strophis, *versutiis*, *vel fraudibus*, *reversionibus*, I.

28. Infesta, *gravis*, *vel importuna.* — Dissertantibus, *loquentibus*, *concertantibus*, I.

32. Credere, *credulitas*, *verbum pro nomine*, *infinitivus interpretatur per nominativum*, I.

34. Vanitas, *cæcitas hæreticorum*, I.

41. Queis, *interrogando*, *illos duos versus pronuntiat*, *vel quis*, *prô quibus*, I.

43. Qui, *nisi ille*, I.

45. Interpolat, *intermiscet*, *vel interseminat*, Vat. A, *Subripiat*, *vel subnubilet*, Mar. *Intermiscet*, *a polo tractum*, Iso.

46. Æmulas, *inimicas*, *steriles*, I.

48. Colonus, *Deus*, *Pater*, I.

49. Fibra, *radix*, Vat. A.

51. Dolosa, *vitiosa*, *vel lolia.* —Farrea, *triticea*, I. — Vitiosa, *lolia.* — Farrea, *triticea*, Vat. Q.

COMMENTARIUS.

quia similes retibus, quod ad officium quidem capiendi pertinet. Aristo Chius apud Laertium et Stobæum affirmat, ratiocinationes dialecticorum similes esse telis aranearum, quæ artem præ se ferunt, sed nihil tandem prosunt aut efficiunt.

25. Prag., male, *ut* pro *væ*. In editione Parmensi hoc et seq. vers. apponitur interrogationis nota, quæ potius admirationis esse debet. Petavius in prolegomenis ad Theologiam elegantissimos dicit hos versus, quo elogio sæpius Prudentium celebrat insignis hic theologus, nec contemnendus poeta. Interpretationem Isonis de *sycophanta* alii rejiciunt, qui *sycopkantam* dicunt appellatum fuisse servum, qui ipse ficos comederat, in alium vero innocentem servum culpam furti mendaciis et calumniis conjecerat. Paschalis, loc. cit. pag. 55, cap. 11, observat, tortuosum, et subdolum genus loquendi dici *strophas*, quia primæ coronæ *strophia* vocabantur.

26. Vat. A, male, *astutia* pro *astutiæ*.

28. Bonon., mendose, *dissentantibus. Dissertutor* et *disserto* apud antiquiores non facile reperitur. Plinius tamen et Gellius utuntur nomine *dissertatio*, quamvis variant codices. Cato apud Festum *disserto*.

29. Egm. et Ox., *dilegit*. Pal., male, *diligit*. Vide hymnum S. Romani, vers. 609, et I Cor. I, 27.

31. Vat. A et Pal., *neque* pro *deque*, quod sensus postulat. Barthius lib. XVII, cap. 17 Advers., multis exemplis confirmat, *de* sæpe esse superfluum, neque solum apud Prudentium, Tertullianum, Symposium, Nemesianum, Cyprianum, Alcuinum aliosque non optimos Latinos, sed etiam apud Lucretium, Catullum et alios ejus generis. Sæpe etiam *de* significat instrumentum, et hæc significatio huic loco congruit.

32. Notavit Teolius, religionem Christianam ab Ammiano, ethnico scriptore, in fine lib. XXI vocari *absolutam et simplicem*.

33. Weitzius cum solo Widm. scripsit *offensaclo*, nihil metri sollicitus. Prag., non bene, *offendiculo. Lapis fixus* accipi potest pro signo, quod in bivio aut trivio poni solebat ad iter ostendendum; postea enim *signum* dicitur. Ethnici Terminum, lapidem informem ac rudem, colebant, qui solus, cum Tarquinius Capitolium facere vellet, cedentibus cæteris diis, mansit: quo respexit Virgilius lib. IX, vers. 448 : *Capitoli immobile saxum*. Custos finium erat Terminus. Sibylla offensaculo ~~saxeo~~ errores gentium comparavit. Vide Lucæ XX, 17; Rom. IX, 32; I Petri II, 8.

34. Error Vat. A, *impinguat in quem*.

35. Vat. A, *lignum*, supra *signum*. *Scandalum*, verbum ecclesiasticum. Hinc *scandalizari* Tertullianus et Hieronymus, ut alios omittam.

37. Ald., *in certo*, corrige *incerto*.

39. Vat. A, *fax*, pro divers. script. *lux*. In Palat. mendum puto *pax* pro *fax*.

41. *Quos* (gressus) malebat Cauchius. Sed aliter scripti, ut monet Heinsius. In Bonon. tamen *quos* pro *queis*. Intelligitur autem *quibus in tenebris*. Teolius hunc sensum in Cellario reprobat, et cum interrogationis nota exponit *quis hostis poterit?* Iso utramque interpretationem indicat.

42. In nonnullis Vulg., male, *et poterit*.

43. Vide Lucæ VIII, et Matth. XIII. 25, ubi hæc parabola exponitur.

45. Bonon., *interpululat*, male. Gis. ad oram, *grana* pro *culta*. Barthius, lib. XXIV, cap. 41, *elegantissime* id dictum ait; sed suspicatur, legendum *furtim* pro *fur*. Lectionem codd. præfero.

47. Ald., Weit., Gis. cum plerisque mss., *in herbam fertilem*. Heinsius *in herbam fertiles* (avenas) eleganter dictum putat cum Put., Thuan., Egm. a secunda manu, et Cauchiano. Bonon. etiam, et Alex., *in herbam fertiles*. Mihi non displicet *in herbam fertilem*. Barthius loc. cit. venustum esse ait, *lac* dicere primum incrementum herbarum : *Quas de veneni lacte. Venenum* vocat succum noxium avenarum.

48. In Ald. mendum *colonos*.

49. Ald., *inani*, lege *inanis*.

51. Ald., Weitz., Gis. cum plerisque codd., *dolosa, et farrea*. Heinsiani codd., Alex., et Weitz., Bong., et Wid. supra, *vitiosa, et farrea*; Bonon., *vitiosa farrea*. Utraque hæc lectio repugnat legibus non tam grammatices, ut aliquis dixit, quam poetices; illis certe quas in hoc metro Prudentius servat. Heinsius olim suspicatus est *otiosa*, *et farrea*. Nihil est causæ cur lectionem communiter receptam deseramus. Egm., *dolosa*; ad oram, *vitiosa*.

Dei ventilabro lecta quæque ut horreis,
Urat recrementum focis.
Refert sed ipsa nosse, quæ messem necant,
Zizaniorum semina.

GLOSSÆ VETERES.

55. Refert, *prodest, vel opus est*, I.

COMMENTARIUS.

53. Prag., *dat* pro *det*. Vatic. B, *de*, sed correctum *det*. Pro *ut horreis* Vat. A, a secunda manu, *et horreis*.
55. Egm., Palat. et Vat. A, *negant*, minus bene; Vat. Q, male, *secant* pro *necant*, ut paulo ante *internecet*. Vat. A, *defert* pro *refert*, mendose.

APOTHEOSIS.

402 Plurima sunt, sed pauca loquar, ne dira relatu
Dogmata catholicam maculent male prodita linguam.
403 Ille Patrem pellens solio detrudit in arctum
Corporis humani gestamen, nec pavet ipsum
Objectare neci, duroque affigere ligno.
Passibilisne Deus? cujus species, et imago
Nulli visa unquam; nec enim comprendier illa
Majestas facilis sensuve, oculisve, manuve.
Joannis magni celebris sententia præsto est,

GLOSSÆ VETERES.

1. Dira relatu, *aspera dictu*, Iso.
2. Prodita, *prolata*, Iso.
3. Ille, *Sabellius, inde Sabelliani, et ab errore Patripassiani, quia Patrem passum affirmant*, Vat. A.
8. Facilis, *est*, I.
9. Celebris, *gloriosa vel famosa*, I.

COMMENTARIUS.

Plerique editi et mss. titulum primum ponunt *Contra hæresin, quæ Patrem passum affirmat*. Put., *dicit* pro *affirmat*. Aldus, *hæresem*, et in secundis curis *Contra hæreticos, qui Patrem passum affirmant*. Existimo, hujusmodi lemmata non esse ab auctore ascripta: quæ desunt in Vat. Q, et aliis. Gis. 2 edit. ea prætermisit, et hoc loco ad oram annotavit *Patripassiani*. In codice Florentino proleg. cap. 4, num. 87, nulla est capitum divisio, nisi post vers. 952: *Explicit Apotheosis contra omnes hæreses. Incipit contra Manichæos*. Inscriptio carminis est *Apotheosis*, hoc est, *deificatio hominis*: nam ethnici *apotheosin* vocabant, cum hominem aliquem inter deos referebant. Impugnat igitur poeta hæreticos errantes in Jesu Christi apotheosi explicanda. Primo capite, a vers. 1 ad vers. 177, refellit Patripassianos, qui, unam tantum in Deo personam agnoscentes, Patrem passum affirmabant. Secundo capite, a vers. 178 ad vers. 320 contra Sabellium et Unionitas disputat, eos scilicet hæreticos, qui cum Patripassianis quidem consentiebant in neganda personarum trinitate, sed ab eis dissentiebant, quod non defenderent, *Patrem esse passum*. Itaque Prudentius hoc loco potissimum demonstrat, Filium distinctam personam esse a Patre, ut colligat, Filium esse incarnatum, et Christum cum Patre esse Deum. Tertio capite Judæos, qui Christum non agnoscunt, coarguit a vers. 321 ad vers. 551. Quarto capite Christianos Judaizantes, sive Homuncionitas, refutat, qui Christum hominem tantum esse dicebant, a vers. 552 ad vers. 781. Quinto capite, a vers. 782 ad vers. 952, diversum errorem evertit, quod anima sit particula Dei. Sexto capite, a vers. 953 ad vers. 1062, Manichæos et Phantasmaticos oppugnat, quod negarent Christum verum corpus habuisse. Et cum hujus disputationis gratia de morte et resurrectione Christi disserat, in epilogo a vers. 1063 ad finem, exemplo Christi resurrectionem carnis humanæ probat. De hæreticis, qui hujusmodi errores amplexi sunt, non omnes uno modo loquuntur. Neque mirum: notum enim est hæreticorum ingenium et consuetudo variandi dogmata. Hinc accidit, ut Sabellio hæresis Patripassianorum tribuatur, quæ ejus tamen non fuit, sed Sabellianorum; qui trinitatem personarum cum Sabellio negabant, sed agnoscebant unionem hypostaticam, quam negabat Sabellius. Vide Petavium, lib. I de Incarnatione. Nestorius, apud Cyrillum, lib. II contra Nest., catholicis objiciebat, quod decerent, naturam humanam *ad apotheosin* esse perductam, quasi crederent naturam ipsam humanam in Deum esse conversam, Verum catholici nihil aliud hoc verbo significabant, nisi evectionem naturæ humanæ ad conjunctionem cum Verbo. Contra catholici negabant *apotheosin* in sensu Nestorii, quod homo jam constitutus, suis meritis in Dei statum et majestatem evectus fuerit. Prudentius catholicum sensum *apotheoseos* hoc carmine explicat, et tuetur.

1. Bonon. et Vat. Q, a prima manu, minus bene, *loquor*. Vat. B, male, *ni* pro *ne*.

2. Egm., mendose, *male perdita*.

3. Egm., *illa*, sc. hæresis; cæteri *ille*, Patripassianus hæreticus. Carmen hoc connexum est cum prologo: itaque *plurima sunt* refertur ad *zizaniorum semina*, *ille* ad *hostis, fur*, cujus mentio in prologo incidit.

7. In Vat. A, desideratur *illa*. Arnobius lib. I, pag. 10: *O maxime, o summe rerum invisibilium procreator! O ipse invise, et nullis unquam comprehense naturis*. Minutius Felix: *Hic non videri potest, visu clarior: nec comprehendi, tactu purior est: nec æstimari, sensibus major est, infinitus, immensus, et soli sibi tantus, quantus est, notus*. Non est tamen neganda communicatio idiomatum, quam tradunt et exponunt theologi. *Deus est mortalis, est passibilis*, per communicationem idiomatum dici potest, non quod Divinitas pati aut mori possit, sed quia Christus, homo et Deus, passibilis et mortalis erat. Poeta hic loquitur de divinitate, sive de essentia divina, quæ in se ipsa sensu, oculis, manuve comprehendi non potest. Vis argumenti in eo sita est, quod Deitas non est passa, adeoque Pater passus non est, siquidem ex sacris Litteris constat Filium, non Patrem, naturam hominis assumpsisse. Illa certa regula est, per se ac natura sua, non minus Filium quam Patrem et Spiritum sanctum esse impassibilem et invisibilem. Ruffinus in Enarratione symboli apostolorum testatur, apud suos addi *invisibilem et impassibilem* ad articulum *Deum Patrem omnipotentem*, ut excluderetur hæresis Patripassiana. *Constat enim*, ait, *Filium non Patrem incarnatum... Quantum autem spectat ad illam Deitatis immortalem substantiam, quæ una ei, eademque cum Patre est; ibi neque Pater, neque Filius, neque Spiritus sanctus visibilis aut passibilis creditur*.

8. Christianis scriptoribus *majestatem* idem esse aliquando ac divinitatem, notatum est a Barthio lib. X Advers., cap. 5, ex Prudentio aliisque.

9. Joan. I, 18: *Deum nemo vidit unquam*; et VI, 46: *Non quia Patrem vidit quisquam, nisi is qui est a*

Haud unquam testata Deum potuisse videri.
Ille Pater, quem nulla acies violenta tuendo
Eminus ardentis penetravit acumine visus :
404 Qui se forma hominis non induit, et deitatis
Immensum assumpto non temperat ore, modove.
Aut evangelici pietas spernenda libelli
Jam, blaspheme, tibi est, aut nunquam visa beati
Vis intacta Patris, non admiscenda caducis.
Sed tamen et Patris est specimen, quod cernere fas sit,
Humanis aliquando oculis concurrere promptum :
Quod quamvis hebes intuitus speculamine glauco,
Humentique acie potuit nebulosus adire.
Quisque hominum vidisse Deum memoratur, ab ipso
405 Infusum vidit natum : nam Filius hoc est,
Quod de Patre micans se præstitit inspiciendum
Per species, quas posset homo comprendere visu.
Nam mera majestas est infinita, nec intrat
Obtutus, aliquo nisi se moderamine formet.
Hoc vidit princeps generosi seminis Abram,
Jam tunc dignati terras invisere Christi
Hospes homo, in triplicem numen radiasse figuram.

GLOSSÆ VETERES.

11. Pater, *est*, I. — Violenta, *pro violenter, id est fortiter*, Mar.
12. Eminus, *longe, vel e contra*, I.
14. Immensum, *immensitatem.* — Ore, *facie*, I.
16. Visa, *cognita est*, I.
17. Non admiscenda, *spernenda est* (forte, *separanda*), I.
18. Et, *pro etiam*, I. — Specimen, *Filius.* — Cernere, *ob incarnationem*, Vat. A.
19. Oculis, *scilicet quid sit*, Iso.
20. Hebes, *stultus, vel retunsus.* — Glauco, *viridi*, I.
21. Humentique, *humida.* — Adire, *scilicet tamen*, I.
22. Ab ipso, *Patre*, I.
26. Mera, *pura, vel sincera, id est divinitas.* — Majestas, *Patris*, I.
28. Abram, *ubi tres suscepit, et velut uni loquebatur*, Iso.

COMMENTARIUS.

Deo, hic vidit Patrem. Vide hymnum 6 Cath., vers. 2, et hymn. S. Romani, vers. 512. Plurimi SS. Patres docent, in Antiquo præsertim Testamento solum Filium se hominibus conspiciendum præbuisse, qui *angelus* interdum vocatur, quod a Patre *mitteretur.* In ea sunt sententia Justinus, Origenes, Tertullianus, Irenæus, Patres, qui ex Antiochena synodo epistolam synodicam ad Paulum Samosatenum scripserunt, Athanasius, Cyrillus Hierosolymitanus, Basilius, Chrysostomus, Cyrillus Alexandrinus, Theodoretus, Hilarius, Ambrosius, Leo papa, Isidorus. Itaque falsum est, cæteris post S. Augustinum Patribus magis arrisisse, omnes Veteris Testamenti apparitiones per angelos esse factas, quod nuper aliquis affirmavit. Alii existimant, non solum Filium apparitiones illas omnes obiisse, sed Patrem etiam, alias solum, alias cum Filio et Spiritu sancto, nonnunquam vero solos angelos. Quam opinionem S. Augustinus præ cæteris corroborat lib. II de Trinit.

13. Heinsius ex suis mss., et Fabr., *Qui se forma hominis non induit.* Aldus et Weitzius, *Qui se formam hominis non induit* ; nullam lectionem ab hac dissidentem Mariettus annotavit. Utrolibet modo idem est sensus. Infra, vers. 436, *Deus se corpore matris induit.* Sed tunc metrum id postulabat. Alex. cum Aldo facit. De verbo *Deitatis* S. Augustinus lib. VIII de Civit. Dei, cap. 1 : *Hanc divinitatem, vel ut sic dixerim,* DEITATEM : *nam et hoc verbo uti jam nostros non piget, ut e Græco expressius transferant, quod illi θεότητα appellant.* Utitur etiam S. Hieronymus.

16. *Blasphemus, blasphemo, blasphemia*, voces sunt a solis scriptoribus ecclesiasticis usitatæ, ut a Tertulliano, Hieronymo, Orosio.

18. In Vat. A et uno Torrent. abest *est* post *Patris.* Egm. et Pal. *et specimen* pro *est specimen.* In Thuan. et Beher. ... *Sed Patris tamen est specimen.* Egm., *fas est* pro *fas sit.* In Thuan., *Sed Patris tamen est specimen, quod cernere fas sit.*

19. Vat. A, *promptum est.*

20. Egm. et Pal., *clauso*, male, pro *glauco. Speculum* pro *pupula* posuit vers. 869. Hamart., *et speculatrix pupula*, ibid., vers. 308. A Græca voce γλαύξ, *ulula, noctua*, est *glaucus*, *glaucoma.* Celsus vocat *suffusionem.*

22. Noms., *memoratus*, minus bene.

25. Ald., Alex., Urb., Vat. Q et vetusti omnes Heinsii, *Per species, quas possit homo.* Vat. A et Egm., *quam.* Cellarius saltem in ed. 2, *Par species, quas possit.* Fortasse legendum erit *Par species, quam possit homo comprendere visu.* Melius tamen *per species, quas posset*, sive *possit.* Hoc enim discrimen exigui momenti est. Vatt. A, B et Mar., *posset.*

26. Majestas *mera* est, quæ nullam formam induit a sua natura distinctam. Scholastici dicerent *majestas nude sumpta.* Hymno S. Fructuosi, vers. 91, *calce mera* pro *pede nudo. Mera virtus* lib. II, contra Sym., vers. 744. Gifanius allucinatur, dum contendit Ind. Lucret., verbo MERUS, hanc vocem a linguæ Latinæ auctoribus tantum poni pro *vero, præstanti, non ficto, non simulato, pro insigni, et vehementi.* Vel ex his solis Prudentii locis refellitur. Vide alia quæ Becmanus de Orig. ling. Lat. adversus eum protulit. In eodem argumento Prudentius persistit. Natura divina conspici non potest oculis corporeis, nisi forma aliqua assumpta. Constat autem, Deum naturam hominis assumpsisse non in unitate naturæ, sed in singularitate personæ Verbi.

27. Aldus, *aliquos* pro *aliquo.* Sensus quidem idoneus subesse potest. Sed codd. habent *aliquo.* Heinsius in suis reperit *ni se*, quod tenent Ald., Bong., Vat. Q et Vulg. In nostris, Weitz., Gis., *nisi se.*

28. Adducit exempla ex sacra pagina, quibus Deus apparuisse dicitur, quæ omnia de Filio Dei exponit. Vide Genes. XVIII, 1 et seq. Dominum, quem Abraham alloquitur, vocat Christum per prolepsin, ut alibi, hoc est Verbum. Apparuerunt Abrahamo tres viri stantes, ut personarum Trinitas significaretur. *Triplex figura* sunt tres viri. In carmine in Genesin, cujus auctorem non esse Juvencum, ostendi in prolegom. versu 536 : *Dumque Deum trina positum sub imagine pascit.*

29. Arnobius, lib. I, pag. 1, queri gentiles ait, ipsos etiam cœlites, derelictis curis solemnibus, quibus quondam solebant *invisere res nostras*, terrarum a regionibus exterminatos.

Hoc colluctantis tractarunt brachia Jacob.
Ipse dator legis divinæ accedere coram
406 Jussus, amicitiæ collato qui stetit ore
Cominus, et sacris conjunxit verba loquelis,
Carnis in effigie Christum se cernere sensit.
Sed majora petens, animum per vota tetendit
Inconcessa homini, plus quam mortale laborans
Ipsum, quantus erat, sine corpore visere Christum.
Denique post multi sermonis mutua, postque
Conspectum præsentis heri, et consortia longa,
Quæso, ait, ut liceat te nunc, Deus optime, nosse.
Respondit Dominus: Mea, non me, cernere justis
Posteriora dabo; quid apertius, absque aliena,
Quam sumat, facie, Verbum non posse videri,
Posse tamen, cum malit idem, nunquam Patre viso,
Terrenis oculis, habitu se ostendere nostro?
Sæpe et in angelicas, vel mortales memoratum est
Induci species, queat ut sub imagine cerni.
Hoc Verbum est, quod vibratum Patris ore benigno
407 Sumpsit virgineo fragilem de corpore formam.
Inde figura hominis nondum sub carne, Moysi
Objecta, effigiem nostri signaverat oris,
Quod quandoque Deus Verbi virtute coactum
Sumpturus corpus, faciem referebat eamdem.
Sed tamen et sentam visa est excita cremare
Flamma rubum. Deus in spinis volitabat acutis,
Vulnificasque comas innoxius ignis agebat,
408 Esset ut exemplo Deus illapsurus in artus

GLOSSÆ VETERES.

31. Tractarunt, *tetigerunt*, *vel palpaverunt*. — Jacob, *ubi colluctabatur cum angelo*, Iso.
32. Coram, *palam*, *vel prope*, I.
33. Collato qui stetit, *facie ad faciem locutus est*, I.
34. Cominus, *juxta*, I.
37. Plus quam, *scilicet debuisset*, I.
39. Mutua, *alternas collocutiones*, I.
40. Heri, *Dei*, I.
43. Posteriora, *Filium, sicut inquit ipse, quia major me est, carnem.* — Apertius, *huic rei*, I.
44. Verbum, *Filium*, I.
45. Idem, *Filius*, I.
46. Habitu, *in habitu*, I.
49. Vibratum, *emissum*, I.
50. Fragilem, *mortalem*, Iso.
51. Inde, *scilicet quod emicuit*, I.
52. Oris, *faciei*, I.
53. Coactum, *coagulatum*, I.
54. Referebat, *figurabat*, *simulabat*, I.
55. Sentam, *sentosam*. — Excita, *commota*, *excitata*, I.
57. Vulnificas, *vulnera facientes*. — Agebat, *circumdabat*, *tangebat*, *leniter tangebat*, I. — Comas, *rubi*. Vat. A.
58. Exemplo, *exemplum*. — Deus, *sc. quod erat*, I.

COMMENTARIUS.

31. De Jacob cum Domino luctante vide hymn. 2 Cath., vers. 73. Fuisse Filium, sive secundam Trinitatis personam plurimi tradunt.

32. Moyses Israelitis legem dedit a Domino traditam. Hunc locum attigi hymn. 7 Cath., vers. 40.

35. Put., *in effigiem*.

36. Prag., mendose, *potens* pro *petens*.

38. Ait Prudentius, desiderasse Moysem videre secundam Trinitatis personam sine forma ulla corporea, quod votum inconcessum homini recte asserit. Consule theologos disputantes, utrum Deus oculis corporeis cerni possit.

39. Bonon., *munia*; melius *mutua*.

43. *Posteriora* incarnationem intelligunt esse Hieronymus, Damascenus, Bernardus, alii. Iso videtur respexisse ad *prioritatem* et *posterioritatem originis*, quam explicant theologi, inter Patrem, et Filium. Alii referunt *posteriora* ad corpus lucidum, quo Deus apparuerit. Ald., male, *quod apertius*. Interrogatio continuatur ad vers. 46.

47. Giselinus, *et mortales*. Ald., Put., Rott., Cauchianus, Vat. A pro diversa scriptura, *moderatum*, cum glossa *temporatum illud Verbum*. Sallustius, et alii dixerunt *modero, as*; et Prudentius eadem significatione passiva *moderamen* non semel posuit. Vat. A a prima manu, Vat. B, Oxon., *memoratum*; Rat., Mar., Weitz., Prag., *memoratum est*. In Thuan. et Noms., *moderatum est*. Ita Vat. Q.

49. Vide hymnum 11 Cath., vers. 17.

53. Nempe Spiritus sancti virtute, ait Chamillardus exponens illa verba *Verbi virtute*. Non assentior. Solum Filium esse Verbum notionale Patris theologi asserunt, et S. Basilium laxiori sensu locutum aiunt, cum dixit lib. v contra Eunomium: *Dei quidem Verbum est Filius. Verbum autem Filii Spiritus.* Prudentius neque ipse vocat Verbum Spiritum sanctum, neque opus est, ut ita a nobis explicetur. Ait ergo, corpus coactum virtute Verbi, hoc est, Filii, sive secundæ personæ. Vide quæ notavi ad loc. cit. hymni 11. Infra, vers. 114: *Verbum conspicuum misit, missumque recepit, Cum voluit, Verbo præstrinxit viscera puræ Virginis, et Verbo struxit puerilia membra.* Omnia per Verbum facta sunt, et sine ipso factum est nihil quod factum est. Itaque per Verbum etiam factum est ut corpus, quod Deus erat assumpturus, fuerit coactum.

54. Sich., Bong., et Wid. ab alia manu ex glossa, *simulabat* pro *referebat*. Barthius lib. XLI, cap. 24, observat, poetas Christianos varie temporum modos transposuisse; ut Prudentius *faciem referebat eamdem*, hoc est, *relaturus sit*. At vero *referebat* potest et debet intelligi de tempore quo Deus se Moysi inspiciendum præstitit, non de tempore quo sumpturus erat corpus. Scilicet, *Deus, qui quandoque sumpturus erat corpus, faciem eamdem referebat, seu simulabat, cum Moysi apparuit.*

55. Vetustiores Heinsiani et nostri, Weit., *sentam*, sc. *sentam rubum*. Ald., Gis. et Vulg., *sentum*. Bonon., *sentem*, mendose. Fabricius putavit, esse syncopen *sentum* pro *sentium*. Sed poeta paulo post ait *contorta rubus*, et *sentum peccamen*. In hymno S. Eulaliæ, vers. 47, *Per loca senta situ*, et II in Sym., vers. 1039, *Extirpamus enim sentos de pectore vepres*, ubi alia addit rei præsenti congruentia. Chamillardo visus est Prudentius non satis duo distinguere, quod in monte Sinai Deus Moysi legem dederit, et in monte Oreb ipsi apparuerit in rubo. Ego vel maxime hæc duo distinxisse poetam confirmo, quamvis temporis ordinem non servaverit. Hactenus de visione in monte Sinai locutus est, qua *figura hominis, nondum sub carne Moysi objecta, effigiem nostri signaverat oris.* Nunc progreditur ad visionem in figura ignis, rubum comburentis: *Sed tamen et sentam*, usque ad vers. 70. Vide Exod. III.

57. Bonon., *alebat* non omnino male, pro *agebat*. Vide Sedulium, lib. I: *Ignibus innocuis flagrans apparuit olim Non ardens ardere rubus*, etc. Prudentius in rubo ardenti ignem Verbum interpretatur, spinas humanitatem.

Spiniferos, sudibus quos texunt crimina densis, A
Et peccata malis hirsuta doloribus implent.
Inculto nam stirpe frutex vitiosus iniquis
Luxuriam virgis inhonesto effundere succo
Cœperat, et nodos per acumina crebra ligabat.
Cernere erat, steriles subito splendescere frondes,
Accensisque citum foliis magno impete late
Collucere Deum, nec spinea lædere texta,
Lambere sanguineos fructus, et poma cruenta,
Stringere mortiferi vitalia germina ligni.
Quandoquidem tristes purgantur sanguine culpæ,
Quem contorta rubus densis cruciatibus edit.
Ergo nihil visum, nisi quod sub carne videndum,
409 Lumen, imago Dei, Verbum Deus, et Deus ignis, B
Qui sentum nostri peccamen corporis implet.
Nam lucis genitor, Verbi sator, auctor et ignis
Crediturextra oculos, ut apostolus edocet auctor,
Qui negat, intuitu fontem deitatis adiri.
Credite, nemo Deum vidit, mihi credite, nemo.
Visibilis de fonte Deus, non ipse Deus fons
Visibilis, cerni potis est, qui nascitur : at non
Innatus cerni potis est; latet os Patris illud,
Unde Deus : qui visibilem se præstitit olim,
Tale aliquid formans in sese, quale secuta est
410 Passio, quæ corpus sibi vindicat : ardua nam vis
Est impassibilis : quoniam natura superni
Ignis ad horrificas nescit descendere pœnas,
Nec capit humanis angoribus excruciari :
Pura, serena, micans, liquido prælibera motu,

GLOSSÆ VETERES.

59. Texunt, *insimulatione*, Iso.
61. Inculto, *agresti*.—Iniquis, *non æquis*, *nequis*, I.
62. Luxuriam, *abundantiam*, I.
65. Impete, *pro impetu*. — Late, *ubique*, I.
67. Cruenta, *rubicunda*. I. *rubra*, Vat. A.
68. Stringere, *decerpere*, Iso, Mar.
69. Quandoquidem, *quoniam*.— Sanguine, *Christi*, Iso.
70. Contorta rubus, *Maria*, *passio Christi*.—Edit., *gignit*, *protulit*, *parit*, I. — Rubus, *passio Christi*, Vat. A. — *Christi corpus*, Mar.
73. Sentum, *sentosum*, I.
75. Extra oculos, *invisibilis*, I.
76. Fontem, *Patrem*, I.
77. Deum, *scilicet Patrem*, I.
78. Visibilis, *scilicet est*. — Fonte, *Patre*. — Deus, *Filius*. — Fons, *qui est fons*, I.
79. Visibilis, *Pater*. — Qui nascitur, *Filius*, *in quo est Pater*, I. — Potis est, *cerni possibilis*, Vat. A.
83. Vindicat, *usurpat*, I.
86. Capit, *potest*. *Nec valet*, *nec vult*. — Angoribus, *angustiis*, *anxietatibus*, I.
87. Liquido, *puro*, I.

COMMENTARIUS.

59. Lact. lib. VI, cap. 15 : *Nam sicut in sentes ager, qui est natura fecundus, exuberat : sic animus incultus, vitiis sua sponte invalescentibus, velut spinis ebducitur.* Alcimus Avitus, lib. V : *Et rubus in rubeo viridis permanserat æstu, Quo signo spinas nostræ fervescere mentis, . . . pia pectora possent.*

61. Prag., *inculta*, Ald., Weitz., Gis., vetustiores C Heinsiani et nostri, *inculto nam stirpe*.

62. Vetustiores, *luxuriam*, non *luxuriem*, quod habet Giselinus. Ald., *jurgis* mendum puto pro *virgis*. In Vat. A dignosci satis non potuit *jurgis*, an *virgis* esset.

63. Vat. A, *et nudos*, perperam.

65. Ald., *circum foliis*, contra metrum.

67. *Lambendi* verbo usus quoque est Sedulius loc. cit., et antea Virgilius lib. II Æneid., vers. 683, *tactuque innoxia molli Lambere flamma comas.*

68. Vat. A mendum *ostiferi* a prima manu.

71. Colligit, etiam in rubo nihil visum, nisi Verbum Deum : nam Verbum idem, quod *sentum nostri peccamen corporis implet*, repræsentabatur in igne innoxio, qui *in spinis volitabat acutis*. Implere sentum peccamen corporis est Deum assumere corpus in similitudinem peccati.

72. Filius dicitur imago Dei cap. I ad Coloss. vers. 15 : *Qui est imago Dei invisibilis*. Theologi ostendunt Filium esse imaginem Patris vel ex hoc loco Apostoli : nam *Deus invisibilis* ibidem intelligitur Pater, ut ex SS. Patribus constat. Imo Filius solius Patris est imago : non enim ratio imaginis consistere potest sine vera processione, et Filius a Patre procedit, non a natura divina. Vat. A, legit *numen* pro *lumen* : hoc longe melius est.

74. Non placet glossa Vat. A : Ignis, *Spiritus sancti*. Sermo hic tantum est de Verbo, quod est *Deus ignis*, ut paulo ante. Fabricius unum verbum facit *Verbisator*, et ait, epitheton Dei Patris esse, ut *Verbigena*. Sed hoc loco ratio metri postulat *Verbi sator*.

75. *Apostolum* aiunt esse Joannem evangelistam, cujus sententia laudata est supra vers. 9. Potest etiam intelligi Paulus apostolus, qui Patrem invisibilem vocat, ut exposui vers. 72. Est autem Pater fons deitatis, quatenus communicat deitatem : quo sensu frequens esse apud Patres vocare Patrem fontem deitatis et divinitatis, ex S. Dionysii aliorumque operibus demonstrat Suarezius lib. VIII de Trinitate, cap. 3. Minime vero Pater est fons deitatis, quasi eam producat.

78. Ald., Bong., et quatuor Heinsiani præstantioris notæ, *Dei fons*. Gis., Weitz., Vatt. A et B, Rat., *Deus fons*. In Mar. videtur esse *Deus*, licet sit aliqua litura. Utroque modo sensus constat. In editione glossarum Isonis Coloniæ 1701, trajectæ sunt glossæ, et falsa sententia irrepsit, scilicet : DE FONTE, *de Patre*; DEUS FONS, *Filius*, *qui est fons*. In Aldo quoque male hæc distincta sunt *non ipse Dei fons Visibilis cerni potis est, qui nascitur*.

79. In Bonon. scriptum est *poterit* pro *potis est*, ab aliquo sciolo invectum, tum hoc in loco, tum in aliis.

80. *Innatus* pro *non natus* Tertullianus. Pro *intus natus* Cicero, et alii. In Alex. deest unus versus, et ita alii leguntur : *Visibilis cerni potis est : latet os Patris illud, Unde Deus.*

83. In Thuan., *quem corpus sibi vindicat*, nempe D *quem Deum*.

86. *Nec capit* idem est ac *non potest*, sive, ut alibi loquitur Prudentius, *incapax est*. Hieronymus et Paulinus etiam vocabulo *incapax* utuntur. Fabricius advertit, hunc versum esse ex his qui dicuntur fistulares, quod syllabarum numerus cum singulis verbis crescat.

87. Natura divina dicitur *prælibera liquido motu* ea significatione, qua interdum poeta noster *liquidum* usurpat, videlicet *puro spirituali motu*. Vide proleg. num. 164. Chamillardus arbitratur, poetam allusisse ad Deum volitantem in rubo, et nescio quæ alia addit, quod *Deo vitia carnis non nocent, licet sit in medio sanguinis, qui liquidus est, et movetur*. Hæc a mente poetæ longe aliena esse mihi videntur.

Subdita nec cuiquam, dominatrix ut pote rerum: A
Cui non principium de tempore, sed super omne
Tempus, et ante diem majestas cum Patre summo,
Imo animus Patris, et ratio, et via consiliorum.
Quæ non facta manu, nec voce creata jubentis,
Protulit imperium, patrio ructata profundo.
Hanc igitur non flagra secant, non sputa salivis
411 Aspergunt, alapis non vexat palma relisis;
Nec perfossa cruci clavorum vulnera figunt.
His affecta caro est hominis, quem femina prægnans
Enixa est sub lege uteri, sine lege mariti.
Ille famem patitur, fel potat, et haurit acetum;
Ille pavet mortis faciem, tremit ille dolorem.
Dicite, sacrilegi doctores, qui Patre summo B
Desertum jacuisse thronum contenditis illo
Tempore, quo fragiles Deus est illapsus in artus;
Ergo Pater passus? quid non malus audeat error?
Ille puellari conceptus sanguine crevit?
Ipse verecundæ distendit virginis alvum?
Et jam falsiloqua est divini pagina libri,
Quæ Verbum in carnis loquitur fluxisse figuram?
At non, qui Verbi Pater est, caro factus habetur.
Fige gradum, Scriptura, tuum, nil mobile et anceps
Affirmasse decet. Pater est, quem cernere nulli
Est licitum: Pater est, qui nunquam visus in orbe est,
412 Nec mundana interradiavit lumina coram.
Verbum conspicuum misit, missumque recepit,
Cum voluit: Verbo præstrinxit viscera puræ
Virginis, et Verbo struxit puerilia membra.
Ipse quidem in terris virtute, et numine præsens
Semper adest quocunque loci, nec pars vacat ulla
Majestate Patris, nusquam est Genitor Deus absens:
Per Verbum sed semper adest, atque inde Philippo
Christus ait: Tanto tecum jam tempore versor,
Et Patrem te nosse negas, quem perspicis in me?
Est invisibilis donum Patris edere natum

GLOSSÆ VETERES.

90. Majestas, *Filii fuit*, I. *Christi divinitas*, Vat. A.
91. Animus, *ipse Filius est*, Iso.
93. Patrio profundo, *ex intima Patris substantia*, Mar.
94. Flagra, *flagella*, I.
97. Affecta, *afflicta*, Iso.
98. Enixa est, *parturit*, I.
106. Distendit, *intumescere fecit*, I.
107. Falsiloqua, *falsiloquens*, I.
109. At non, *scilicet ipse*. — Verbi, *Filii*, I.
110. Fige, *confirma*, I.
111. Cernere, *scilicet manifeste*, Iso.
113. Coram, *præsentialiter*, I. *Corporaliter*, Vat. A.
114. Recepit, *post ascensionem*, Vat. A.
115. Præstrinxit, *præoccupavit*, I. *Implevit*, Mar.
116. Struxit, *ornavit*, I.
118. Quocunque, *in omni loco*, I. *Ubicunque in omni loco*, Mar.
120. Per Verbum, *per Filium innotuit mundo*, I.
123. Donum, *officium*, I.

COMMENTARIUS.

89. Æternitas, divinitas, et eadem natura Verbi C cum Patre clarioribus verbis exprimi nequit.

91. Alex., Put., Thuan. et duo Torrentiani *ratio, via* sine *et*. Filium consiliarium vocat Isaias cap. IX: SS. Patres, et theologi mentem, animum, rationem Patris.

93. Cellarius in indice verborum duas metaphoras *indecoras* notat, alteram hanc *patrio ructata profundo*, alteram vers. 595, *evomuit*, etc. Dicam suo loco de secunda. Prima metaphora *indecora* dici non debet, quandoquidem Prudentius psalmi XLIV, 1, verba in suam sententiam accommodavit: *Eructavit cor meum verbum bonum:* quæ de æterna Verbi generatione interpretantur SS. Patres. Ambrosius lib. IV de Virg., cap. 1: *Ipse est quem Pater genuit ante Luciferum, ex utero generavit, ut Filium, ex corde eructavit, ut Verbum.* PATRIUM PROFUNDUM dixit, ut Zeno Veronensis sermone 1 de æterna generatione Filii, *profundum arcanum*. Vide not. hymn. 11, Cath., vers. 18 et seqq. usque ad 20. Quæ hic habet Prudentius, Theophilus D Antiochenus lib. II ad Autolycum uberius explanavit.

97. Ald., Weitz., Gis., Vat. B, *quam*. Mar., *quam*, sed supra *quem*. Vat. A et Pal., *quem*. Heinsius edidit *quem*, et nihilominus in notis id reprehendit in nonnullis editionibus. Mihi placet *quem* hoc maxime loco. Vide hymn. 3 Cath., vers. 142.

98. Put. scribit *enisa* pro *enixa*. Bonon. male, *viri* pro *uteri*.

100. Hinc comprobatur, narrationem orationis in horto esse vere evangelicam.

101. Ald. primum scripsit *quia*, correxit *qui a Patre*. Cæteri legunt *qui Patre*.

102. Sich. legit *Deum* pro *thronum*. Chamillardus ait vocem *thronus* non esse usitatam Latinis, quia solummodo exstat apud Plinium. Vel id solum Prudentium excusaret. Accedit, verbum id esse ecclesiasticum ex sacris Litteris petitum.

103. Vat. A, *fragilis*. Put., *illapsurus*, sed tunc amovendum esse verbum substantivum, monet Heinsius. Ego mendum puto *illapsurus* pro *illapsus:* et in Vat. A, *fragilis* esse pro *fragileis*, aut *fragiles*.

104. Avitus lib. V, *Quid non furor audeat amens?*

105. Heinsius cum suis potioribus, Ald., Vat. A, Pal., Widm. supra *ipse*. Weitz., Gis., Vat. B, Mar., Prag., Rat., *ille*. Teol. edidit *ipse*, et in fine versus admirationis notam apposuit.

112. In Vat. B deest verbum substantivum *est: visus in orbe*. S. Joan. VI, 46: *Non quia Patrem vidit quisquam, nisi qui est a Deo, hic vidit Patrem.*

115. Thuan. scribit *perstrinxit*.

117. Gisel. 1 edit. ad marginem, Sich. et Mariet. pro diversa scriptura *munere*. Cæteri *numine*.

118. Apud Heinsium Cauchius conjectabat *ubicunque:* ac revera ita habent apud Weitzium Egm. et Palat., necnon Vat. A, ubi ad oram discrepans lectio *quocunque*. In Rot. pro diversa scriptura *Semper adest, et ubique loci*, quod Heinsio placebat, neque mihi displicet. Sed *quocunque* habent plerique, et optimi mss. et vulg. Prudentianum est *quodcunque terrarum* in hymno S. Laurentii, vers. 431. In Mar. glossa est *ubicunque*, quæ in textum videtur irrepsisse. In Bonon. *una*, minus bene, pro *ulla*.

119. Ald. male distinguit *nusquam est genitor Deus absens Per Verbum, sed semper adest.*

121. Joan. XIV, 9.

123. *Innisbilis* mendum pro *invisibilis* in Fabr. Hanc vocem, quam Vossius rejecit, alii recte defendunt auctoritate Cornelii Celsi, Macrobii, Arnobii, Lactantii, et nostri poetæ.

Visibilem, per quem valeat Pater ipse videri :
Nec solis sanctorum oculis, sed lumine cassis,
Cæcorum cæcos loquor : atra socordia quorum
Corde tenebroso verum perpendere nescit.
413 Quem si perspicuum mortalibus inficiaris,
Fare age, quem videat Babylonis ab arce tyrannus
Innocuas inter flammas procul expatiantem,
Calcantem rapidos inadustis fratribus ignes?
Nempe, ait, o proceres, tres vasta incendia anhelis
Accepere viros fornacibus : additus unus
Ecce vaporiferos ridens intersecat ignes.
Filius ille Dei est, fateorque et victus adoro.
Irrisas removete faces, tædasque tepentes
Subtrahite, en friget succensi sulphuris ardor.
Filius, haud dubium est, agit hæc miracula rerum,
414 Quem video; Deus ipse, Dei certissima proles,
Imperat immensis ardoribus, et domat iras,
Insultans famulante rogo, piceosque furores
Comprimit, et rabiem flammarum algescere cogit.
Barbaricos calida aura sinus non tangere jussa
Præterit, et tenues stridens transcurrit amictus;
Ipse per Assyrias vetitus vapor ire tiaras,
Ne coma fusa humeris fumo obsordescat amaro.
Hæc ait, et varios jubet obmutescere cantus,
Organa, sambucas, citharas, calamosque, tubasque.

GLOSSÆ VETERES.

125. Lumine, *fide carentibus*, Iso.
126. Socordia, *stultitia*, *vel pigritia*, *quasi sopor cordis*, Iso.
128. Perspicuum, *manifestum fieri*. — Inficiaris, *negas*, I.
129. Tyrannus, *Nabuchodonosor*, Mar.
130. Expatiantem, *deambulantem*, I.
138. Filius, *Dei*. — Agit, *facit*, I.
141. Insultans, *deridens*. — Piceos, *Chaldaicos*, Iso.
143. Barbaricos, *alienos*, *id est Chaldaicos*. — Aura, *flamma*. — Jussa, *concessa*, I. — Barbaricos, *sarabanas*, *femoralia*, *quibus utebantur*, *cum inter barbaros versarentur*, Vat. A.
145. Vetitus, *scilicet est*. — Tiaras, *mitras*, I.
148. Calamos, *tibias*, Iso.

COMMENTARIUS.

124. Prag. error *visibilis* pro *visibilem*. Paulinus *visibiliter* usus est.

126. Prag., *cæcis* cum glossa *oculis*, idem *loquar* pro *loquor*. In *socordia* *o* corripitur. Si liceret, levi mutatione versus ad aliorum consuetudinem posset revocari : *Cæcorum cæcos loquar, et socordia quorum.*

127. Thuan., *verbum* pro *verum*, male.

128. Vat. B a prima manu *qui*, supra *si*.

129. Bonon., *videant*. Aldus, *videar Babylonis ab arce tyranni*. Vera lectio, *quem videat Babylonis ab arce tyrannus*.

130. Vetustiores Heinsiani, Ald., Alex., Vat. A pro scriptura diversa, *expatiantem*. Urb., Weitz., Gisel., Vatt. B, Q, Mar., Prag., Rat., *inspatiantem*, quod non est æque Latinum. Gis. 1, edit., *expatiantem*.

131. *Fratres* vocat tres pueros in caminum ignis injectos ob eamdem religionem mutuumque inter se amorem. Ovidius usus est voce illa *inadustus*. Boldettus lib. I, cap. 39 tres pueros igne Babylonico probatos ex vitro antiquo expressit.

132. Vat. A et Put. scribunt *tris* pro *tres*, ut in vetustis Virgilii codicibus.

133. Vat. A mendum *accipere*.

135. Vide cap. III Danielis, ubi tota hujus facti series exponitur. Fuisse Filium Dei, qui sub angeli figura descendit in fornacem, et excussit flammam ignis, colligit Prudentius ex verbis tyranni vers. 91 et 92 : *Tunc Nabuchodonosor obstupuit.... et respondit, et ait : Ecce ego video quatuor viros solutos, et ambulantes in medio ignis, et nihil corruptionis in eis est, et species quarti similis Filio Dei.* In Urb., *fateor : quem evictus adoro*. Ald., Oxon., *fateor, quem victus adoro*. Sich., *fateorque, et victus adoro*, quod etiam habent Heinsiani, Gis. 1 edit., Vatt. A, Q, Mar., Alex., Rat., Weitzius. Nihil ergo fuit causæ, quamobrem Gis. in 2 edit. mutaret duriuscule *fateor quem, et victus adoro*. Weitzius ita legisse Aldum affirmat : fortasse dicere voluit Giselinum. Cum Giselino tamen facit Vat. B, *fateor quem, et victus*. Prag. non infeliciter *fateor, et victus adoro*, producto *o* in *fateor*.

137. *Subtrahite, friget*, Aldus, duo principes codd. Heinsiani. At Giselinus invexit *en* hoc pacto *subtrahite, en friget*, quod etiam reperitur in Torn. Prudentio solemne est vocalem brevem producere ob duas consonantes dictionis sequentis. Nihilominus *en* tenent Weitzius ex suis codd., Alex. supra, Vatt. A, B, Q, Prag., Urb., Rat., Mar., quos sequi præstat, quamvis dissentientibus Heinsio, Chamillardo, Cellario et Teollio, qui non bene affirmavit, codices omnes Vaticanos, uno excepto, habere *subtrahite, friget*.

138. Aldi error *ait* pro *agit*. An revera Verbum sub angeli figura in fornacem descenderit, disputant interpretes. Browerus in notis ad lib. V Fortunati ex plurium Patrum sententia, ac nominatim ex his versibus Prudentii, probat, hanc apparitionem in fornace attribui Verbo, idque confirmat, quia Ecclesia canit, *surrexisse Christum de sepulcro, qui liberavit tres pueros de camino ignis ardentis*. Et in Canone Theodori Studitæ de S. Cruce oda 7 dicitur : *Qui tres pueros a flammis eripuit, ille assumpta carne in terras advenit*.

143. Alex., *tangere visa*, minus bene. *Vestes barbaricas* pro pretiosis a poetis sumi advertit Chamillardus. Hic sinus barbarici sunt vestes sinuosæ, pallia, aut aliud vestis genus (variant enim interpretes de significatione vocis *sarabala* Dan. III, 95) quod barbarorum more factum fuerit, quoque tres illi pueri in captivitate Babylonica degentes fuerint induti. Cl. P. Simon de Magistris in suo Daniele refellit Grotium, quod Hieronymum et Vulgatam deseruerit, ut rabbinos sequeretur. Grotius *saraballa* (corrupte *sarabara* aut *saraba*) exponit *mantella* : lexicographi *tibialia apud Persas*. In laudato opere Danielis secundum LXX exhibetur Daniel, barbarico cultu exornatus in lacu leonum ex celebri Menologio Basilii Porphyrogeniti.

144. Prag., *percurrit amictus*.

145. Prag., *inde* pro *ipse*, aut *ire*. Ald., *Ipse per Assyrias metuit vapor ire tiaras :* sic Mar. pro diversa scriptura, et codd. Heinsiani; Gis. item ad marg., qui in textu habet, *Ire per Assyrias vetitus vapor ipse tiaras*. Weitz. cum Widm., Palat., Bong., nostri Vatt. A et B, Mar. a prima manu, *ipse per Assyrias vetitus vapor ire tiaras*. Sichardus, *Ire per Assyrias vetitus vapor ipse tiaras*. In Put. est *Assyrios tiaras* masculino genere, ut apud Virgilium, et Claudianum. Chamillardus *Assyrios* interpretatur Judæos, quia Europæi Assyriam cum Judæa confundebant. Malo accipere suo sensu pro *Babyloniis*, ut supra *barbaricos sinus*.

148. Chamillardus ex his quæ Isidorus scribit cap. 20, lib. II *de secunda divisione musicæ, quæ organica*

415 Stulta superstitio tacuit: vox festa quievit, A
Quæ male conspicuæ celebrabat imaginis aurum.
Carmina sanctorum resonant jam sola virorum,
Concentu triplici regem laudantia cœli,
Qui mare, qui terras, qui lucida sidera fecit,
Ignibus et mediis securos texit alumnos.
Semper in auxilium sermo Patris omnipotentis
Descendit servando homini : mortalia semper
Admiscenda sibi proprio curavit amore,
Ut socianda caro, dominoque implenda perenni,
Degenerem vitam, quam tunc animalis agebat,
416 Exemplo mutaret heri, similesque per artus
Cernere consortem terreni assuesceret oris,
Participemque suum visu velut obside nosse,
Et consanguineo paulatim accedere Christo.
Ergo animalis homo quondam, nunc Spiritus illum
Transtulit ad superi naturam seminis, ipsum
Infundendo Deum, mortalia vivificantem.
Nunc nova materies, solidata intercute flatu,
Materies sed nostra tamen, de virgine tracta,
Exuit antiquæ corrupta exordia vitæ,
Immortale bonum proprio spiramine sumens.
Filius ille hominis, sed Filius ille Tonantis,
Jam solus vultum Patris aspicit, et videt ipsum.
Nemo Patrem novit, nisi Filius, et cui monstrat
Filius, et nostri mediator, et Omnipotentis.
Denique concludam brevis ut compendia summæ,
B **417** Non Pater in carnem descendit, sed Patris arcem
Sumpta caro ascendit : natus per utrumque cucurrit.

GLOSSÆ VETERES.

149. Superstitio, *paganitas, vana religio.* Festa, *inanis, festiva,* I.
150. Conspicuæ, *statuæ,* I.
151. Virorum, *scilicet sunt audita,* I.
152. Concentu, *cantu,* Iso.
156. Servando, *ad servandum hominem,* Iso.
159. Animalis, *pecorinus.* — Agebat, *duxit, ducebatur,* I.
160. Heri, *Dei,* I.
162. Obside, *ut visus obses, et testis fuisset ad videndum Deum,* I.
164. Animalis, *incredulus,* I.
165. Seminis, *deitatis,* I.
167. Materies, *Christi humanitas.* — Intercute flatu, *interiori spiritu,* Vat. A. — Intercute, *in cute manente, interiore; interiore spiritu,* I.
170. Spiramine, *Spiritu sancto,* Iso.
171. Hominis, *Mariæ,* I.
175. Compendia, *scil. sint.*—Summæ, *numeri,* Iso.
177. Cucurrit, *descendit, et ascendit,* I. et Mar. — Contra Unionitas, *id est Sabellianos. Unionitæ sunt, qui dicebant unam substantiam, et unam personam;*

COMMENTARIUS.

dicitur, arguit apud antiquos organa fuisse eadem C figura qua apud nos. *Organum,* ait Isidorus, *vocabulum est generale vasorum omnium musicorum. Hoc autem, cui folles adhibentur, alio Græci nomine appellant. Ut autem organum dicatur, magis ea est vulgaris consuetudo.* Hic igitur vigebat usus saltem in Hispania, ubi nunc quoque organa maxime celebrantur. Et fortasse duplex erat genus organorum, hydraulicum et pneumaticum, ut dicam ad vers. 592. An autem in Gallia hæc consuetudo viguerit ante Pipini et Caroli Magni tempora, in dubium revocat cl. Hieronymus Tiraboschius tom. III Hist. lit. Ital., lib. III, cap. 1, num. 11 : qui in medium adducit verba anonymi monachi Engulismensis in Vita Caroli Magni : *Similiter erudierunt Romani cantores supradicti cantores Francorum in arte organandi.* Quibus ex verbis non satis constare ait, docuerintne Romani Francos artem conficiendi organa, an rationem eis utendi. Cl. Stephanus Arteaga in egregio suo opere de theatro Italico musico, tom. I, cap. 5, verbum *organandi* aliter explicat, et quamdam peculiarem musices ra- D tionem, et regalam eo loco significari ex idoneis auctoribus ostendit. Obiter dicam, non fuisse meum, ut Arteagæ opus, sæpe, et coram multis a me laudatum, pauculis verbis, quæ in hymnodia Hispanica de quibusdam nugis chronologicis exciderunt, et aliquis immerito in malam partem accepisse visus est, condemnarem.

150. *Aurum* intellige statuam auream, quam Nabuchodonosor rex fecit.

151. Mar., *resonantia* cum glossa *erant.* In Vat. B videtur idem fuisse, sed abrasum est: glossa addita ait *fiunt,* quod innuit legendum *resonantia.* Isonis glossa eodem pertinet. Cæteri habent *resonant jam,* quod clarius est.

152. Heinsius cum solo Put., *triplice concentu* pro *concentu triplici,* non male. Sed miror, ab Heinsio Apollinarem Sidonium laudatum, ut ostenderet, priorem in *triplex* produci posse. Quis id neget, aut quis nesciat, eam syllabam esse communem? Indicat Prudentius hymnum trium puerorum in fornace ignis *Benedicite,* etc.

159. Ald., Thuan., Cauch., Rat. a secunda manu, Mar., Egm., Widm., *quæ tunc.* Alii, *quam tunc.* Congruentem rationem Prudentius affert, cur Verbum, sermo Patris, semper apparuerit : ut scilicet caro, quam erat assumpturus, degenerem vitam muta et *cernere consortem terreni assuesceret oris.*

160. Abest hic versus a Pu.. In Thuan., *fragilesque per artus.* Oxon., Rot., Noms., tres Torr., Pal., *similesque per actus.* Vide hymn. 4 Cath., vers. 77. Ald., Weitz., Gis. cum cæteris mss., *similesque per artus.* Vat. B pro diversa lectione, *actus.*

164. Potest accipi *Spiritus* pro tertia Trinitatis persona : sed nihil obest, quominus de secunda intelligatur, de qua hic potissimum agit. Vide supra vers. 55, et hymn. 11 Cathem., vers. 51. Petavius, tom. IV, part. 2, lib. II, cap. 9, his versibus confirmat theologicam, hanc sententiam, quod non solum externa efficientia, sed interno quodam ac substantivo, ut aut qui loquuntur, illapsu Christus nobis justitia factus est per substantivam conjunctionem, applicationemque Spiritus sancti, tanquam formæ suo modo sanctificantis, quæ proprium munus est Christi incarnationis.

166. Vox ecclesiastica videtur *vivificare.* Usus ea est Minutius Felix. Tertullianus etiam *vivificatio,* et *vivificator.* Apud Ammianum *vivificus* legitur.

168. Cham., male, *tamen?* interrogans.

169. Vat. A, *corruptæ* a prima manu, mendum.

172. Ald., perperam, *solum* pro *solus.* Explicatio hujus vocis petitur ex sequentibus.

174. In Vat. A deest *et* post *mediator,* quod sensus postulat. Vide Matth. XI, 27.

175. In Vat. A erat *comprehendia,* sed factum *compendia,* lege *compendia.*

Cede, profanator Christi, jam cede, Sabelli,
Depositorque Patris, natique insane negator.
Nonne patrem violas, dum natum scire recusas?
Quandoquidem non est genitor, nisi filius exstet:
Nec vocitare patrem potis es, quem germine fraudas:
Sed fortasse velis patriæ pietatis honore
Despoliare Deum, contentus nomine nudo,
Quod Deus est, adimasque decus patris, et generis vim.
418 Ecquis in idolio recubans inter sacra mille,
Ridiculosque deos venerans sale, cespite, thure,
Non putat esse Deum summum, et super omnia solum?
Quamvis Saturnis, Junonibus, et Cythereis,
Portentisque aliis fumantes consecret aras;
Attamen in cœlum quoties suspexit, in uno

GLOSSÆ VETERES.

Filium et Spiritum negabant, sed dicebant: Idem Deus, quando vult, Pater est; quando vult, Filius est: quando et Spiritus sanctus. Ariani dicebant, tres esse personas et tres substantias in Divinitate; Sabelliani e contra unam personam, et unam substantiam. Fides autem catholica utriusque devitans errorem, unam Deitatis substantiam, et tres personas veraciter affirmat. Nam Ariani bene tres personas, male tres substantias; Sabelliani bene unam substantiam, male unam personam dicebant, I.

178. Profanator, *blasphemator, contemptor profanus dicitur, quod porro a fano, id est a templo Dei, hoc est irreligiosus.* — Cede, *discede*, I.

179. Depositor, *negator*, I.

180. Violas, *negas.* — Natum, *Filium*, Iso.

181. Quandoquidem, *quoniam ille.* — Genitor, *pater*, I.

183. Patriæ, *paternæ, quod patris est*, I.

184. Nomine, *scilicet procreationis*, Iso.

185. Generis vim, *filii vigorem*, I.

186. Idolio, *paganitate, in loco idolorum*, Mar. — Idolio, *in sacrilegio, in loco idolorum, pro eo quis homo idolothitum est immolatum. Idolium vero est templum idoli.* — Recubans, *scilicet, quavis*, I.

187. Cespite, *cespes est terra avulsa cum herba, unde faciebant altaria*, I.

189. Saturnis, *pro omnibus diis posuit.*— Cithereis. *Citheræa, Venus*, I.

190. Portentisque, *idolis*, I.

COMMENTARIUS.

178. Alex. titulus est ante hunc versum *Contra Unionitas.* Ita Weitz. et Vat. A. In Vat. B et Mar., *Contra Unionitas Sabellianos.* In Rat., *Contra Sabellianos.* In Ald. et Gis. 1 edit., *Contra Unionitas, id est Sabellianos.* Gis. 2 ed. ad oram *Unionitæ.* Confer Browerum pag. 225 ad Fortunatum, ubi argumenta Prudentii contra Unionitas cum laude *doctissimi Christianorum poetarum* commendat. Hujusmodi lemmata *Contra Unionitas*, et similia non ab auctore esse apposita, sed ab aliis addita, dicam etiam in Psychomachia. Petrus Coustant in Vindiciis mss. codd. non bene affirmat pag. 274, Sabellianos a Prudentio hoc loco vocari *Unionitas.* Prudentius deinceps pergit exponere, Patrem et Filium in Trinitate non esse duo nuda nomina, sed personas vere distinctas: nam Patripassiani ea ratione Patrem passum affirmabant, quod Pater a Filio non esset distinctus. *Unionitæ* hi hæretici nuncupantur, quia unam tantum personam in Patre, Filio et Spiritu sancto astruebant. In Urb. *Nam cede* legitur. Exscriptores veteres sæpe *jam* in *nam* commutabant.

179. Vat. B, *depositos*, mendose, vel ex consuetudine scribendi, qua veteres *s* pro *r* interdum ponebant, ut *honos, labos*, pro *honor, labor.* Poeta depositorem Patris vocat Sabellium, quia Patrem vere esse negabat, et Filium non vere genitum asserebat. Vocabulo *depositor* utitur Quintilianus in lemmat. Declamat.

184. Mar. scribit *dispoliare.*

186. In Rat. ineptus corrector, cæteris abrasis, substituit *quisnam idolorum*, ut scilicet metro consuleret. Vat. A, et Egmon., *ne quis* pro *ecquis*, aut *et quis.* Si legatur *ne quis*, auferenda est interrogatio versu 188, et sensus erit, ne quis non putat, etc. In Widm., *ut quis*, supra *et quis.* Gifanius Lucr. collect. verbo ET QUANTIS, ET QUIS observat, quædam verba ab antiquis duobus modis dicta, quæ recentiores unico proferre contendunt: dicebant enim *ecquis*, et *et quis*, et ita legit Gifanius in Prudentio ex veteri libro *et quis in idolio*, et similiter aliis in locis. Idolia voce utuntur Tertullianus, Hieronymus, et alii. Ut Minervium et Dianium erant Minervæ et Dianæ templum, sic idolium templum idolorum. Reperitur etiam Æsculapium pro Æsculapii templo. Corrigendi sunt nonnulli interpretes, qui I ad Corinth. VIII, 10, *in idolio recumbentem* accipiunt *idolium* pro mensa, aut epulo. Ethnici in templis suis recumbebant ad mensam, non in mensa, multo vero minus in epulo. Erant enim lecti, in quibus recumbebant, ut pranderent. Barthius lib. XXXIV, cap. 4, exponit, *in idolio recubans*, id est *paganismo deditus*, ut dicitur cubare in morbo. Cudworthus, cap. 4 System. intellect., num. 542, hos versus magna cum laude producit.

187. Vat. A, *rudiculos*, male, pro *ridiculos.* De ara cespititia dicam ad hymnum S. Eulaliæ et S. Vincentii.

189. Bonon. contra metrum *cæteris diis* pro *Cythæreis.* Urb. mendose, *Cythareis.* Plurali numero *Saturnos, Junones, Cythereas*, seu *Veneres* profert per contemptum, ut infra, vers. 292, *Deucalionum*, vel etiam ut indicet diversos titulos, quibus idem deus ab ethnicis insigniri et coli solebat. De hujusmodi vero falsis numinibus eorumque cultu fusius dicemus ad hymn. S. Eulaliæ vers. 122, S. Vincentii vers. 50, S. Laurentii, et præcipue S. Romani, et ad libros contra Symmachum.

191. Prag., male, *imo* pro *uno.* Radulphus Cudworthus, Syst. intellect. cap. 4, intelligit, *virtutum rationem* hoc loco esse amictum et habitum personarum, *ministros* vero esse dæmones, qui et dii audiebant, et quibus Deus ad mandata uteretur ex theologia scilicet gentilium, de quibus loquitur Prudentius. Putat enim Cudworthus plures gentiles credidisse sua numina nihil aliud esse quam unius Dei perfectiones, ac *virtutes personarum nomine indutas:* quam opinionem ad examen revocabo lib. II adversus Sym., vers. 58: *Res incorporeas*, etc. Minucius Felix: *Quid enim potest esse tam apertum, tam confessum, tamque perspicuum, cum oculos in cœlum sustuleris, et quæ sunt infra, circaque lustraveris, quam esse aliquod numen præstantissimæ mentis, quo omnis natura inspiretur, moveatur, alatur, gubernetur?* Vide quæ ibi notant Woverus, Elmenhorstius, Ouzelius ex nostro poeta, ex Augustino, Hieronymo, Isidoro Pelusiota, Lactantio, Cicerone: est enim argumentum a multis pertractatum. Hoc scilicet est testimonium illud *animæ naturaliter Christianæ* de Deo uno, quod singulari libro adversus gentes ingeniose propugnavit Tertullianus. Vide ejus Apolog. cap. 17, et librum de Testimonio animæ.

419 Constituit jus omne Deo: cui serviat ingens
Virtutum ratio, variis instructa ministris.
Quæ gens tam stolida est animis, tam barbara linguis,
Quæve superstitio tam sordida, quæ caniformem,
Latrantemque throno cœli præponat Anubem?
Nemo Cloacinæ, aut Eponæ super astra deabus
420 Dat solium, quamvis olidam persolvat acerram,
Sacrilegisque molam manibus, rimetur et exta.
Consule barbati deliramenta Platonis,
Consule et, hircosus cynicus quod somniat, et quos

GLOSSÆ VETERES.

192. Jus, *religionem*, I.
193. Ministris, *angelis*, I.
194. Barbara, *alienigena*, Iso.
195. Superstitio, *paganitas*. — Caniformem, *canis habens formam*, Iso.
196. Anubem, *deum Ægypti, id est simiam, caput canis habentem. Mercurius lingua Ægyptiaca vocatur Anubis, qui deus eloquentiæ fertur. Unde cum canino capite depingitur, quia in animalibus nihil cane sagacius habetur. Latrare autem dicitur propter copiam sermonis, unde et oratores rabulatores dicuntur. Deum Ægyptiorum similitudinem canis habentem*, I.
197. Cloacinæ, *Cloacina et Epona, deæ rusticæ sunt. Cloacina dea cloacarum.* — Epona, *dea hortorum. Cloacina et Epona, deæ rusticæ*, Vat. T.
198. Solidam, *plenam, olidam, putridam*, I. — Olidam, *putridam*, Vat. T. —Acerram, *vas thurarium, thuribulum*, Iso.
199. Molam, *sacrificium, vel notam; mola est genus sacrificii ex farre et sale, unde ignem aspergebant, et cultum, et hostiam.*— Rimetur, *vertat.*— Exta, *viscera*, I.
200. Barbati, *senis*, Mar. *Illius senis*, I. — Deliramenta, *dementiam, mendacia, amentiam.*— Platonis, *Plato dicitur a latitudine humerorum; qui primum athleta invictus, postea ad philosophiam conversus, omnes philosophos superavit*, I.
201. Hircosos, *adulterinos, vel caninos*, Vat. T. — Hircosus cynicus. *Epicurus*, Vat. A. — Hircosus cynicus, *propria nomina hæreticorum dicit, quorum alii propter immunditiem hirci dicuntur, alii canini, adulteri vocantur: κύων enim apud Græcos canis dicitur*, I.

COMMENTARIUS.

193. Virtutes cœlorum, sive angeli in varios ministrantium ordines distributi. S. Gregorius homil. 34: *Novem angelorum ordines diximus, quia videlicet esse, testante sacro eloquio, scimus angelos, archangelos, virtutes, potestates, principatus, dominationes, thronos, cherubim atque seraphim.* Hebræi decem angelorum ordines distinguunt, ac varia eis nomina imponunt. Erasmum et Bezam, qui Apostoli locum Ephes. I, 21, *Supra omnem principatum*, etc., intelligunt universe de omnibus rebus creatis, refellit Petavius tom. III, lib. II, cap. 1, ex Ignatio, Irenæo, Athanasio, Cyrillo Hierosolymitano, Basilio, Epiphanio aliisque. *Virtutum* nomine, uti *angelorum*, interdum omnes angelici ordines intelliguntur, ut constat ex Chrysostomo, Theodoreto, Hilario, Hieronymo et aliis. Græce in sacris Scripturis vocantur δυνάμεις, Hebraice *Sabaoth*.

196. Ald. et Gis., *Anubim*. Weitz., cum mss. codd. plerisque, *Anubem*.

197. Ald., Ox., Vat. Q. Noms., *Tiphonæ*, Urb., *Typhonæ*. Gis., *Hippo* ab *Hippo Hipponis*, ut *Dido Didonis*. Etenim dea equorum a Græco vocabulo dicenda est *Hippo* aut *Hippona*. Vat. A, *Ypone*. Præstantiores Heinsiani cum duobus Torrentianis, Vat. B, Alex., Prag., Rat., Mar., *Eponæ*. Quam veram lectionem Elmenhorstius est odoratus, et ante illum Gifanius Ind. Lucr. verbo Solida, ex veteribus libris. Eamdem lectionem approbat Adrianus Turnebus num. 791 advers., quia Latini ita, quæ Græca sunt, interdum efferunt, ut ortum ejurent suum, et quia in Juvenalibus bibliothecarum pulverulentis invenerat *Eponam*. Giselinus in Buslid. cod. reperit *Hippo*, et judicat scripturam depravatam *Tipho* et *Eponæ*, auctoritate Gyraldi, qui in Historia de diis gentium hanc deam male *Eponam* a quibusdam vocari putat, et quia media in *Epona* esset producenda. Barthius, lib. XXVI Advers., cap 11, contendit legendum in Prudentio et aliis *Equona*, quia huic deæ cura equorum erat; et a Prudentio mediam corripi ait more Græco, ut solet Prudentius facere in nominibus Græcis. Retineri debet nomen *Eponæ*, quod exstat in antiquis monumentis et inscriptionibus. De Epona, mulionum dea, vide Plutarchum in Parallelis, Minucium in Octavio, et Tertullianum in Apologetico.

198. Ald., Weitz., Vatt. A et B, Mar. pro diversa scriptura, Gifanius ex quinis exemplaribus mss., *solidam*, ut Virgilius, a quo multa mutuatum fuisse Prudentium monet Gifanius; Æn. V, *plena supplex veneratur acerra*. Iso duas has lectiones explicat *solidam* et *olidam*. Heinsius cum suis, Giselinus permotus simili epitheto apud Juvenalem Sat. 8, *faciet olida ad præsepia pietas*, Boug. a prima manu, Mar. a prima manu, Prag. et Rat. legunt *olidam*. Præfero *olidam*: nam epitheton *olida* de præsepibus congruenter, de acerra etiam bene dicitur, quia scilicet thus olet, Giselinus in Daventriensi invenit *solitam quamvis*, quod non dedecet.

199. Aldus aliter distinguit *Sacrilegisque molam manibus rimetur, et exta*. Iso quoque addit glossam: « Rimetur, *vertat*, » quasi *rimetur molam*. Sententia est, persolvat acerram, et molam, et rimetur exta. Chamillardus vero interpretatur: *quærat manibus scelestis ima viscera, et imam molam.* Si autem mola fiebat, quod ipse notat, ut ea frons victimarum, foci et cultri spargerentur, quid, quæso, est *imam molam rimari*, aut *quærere?* Festus docet *immolare* esse a *mola*, hoc est, *farre molito* et sale hostiam perspersam sacrare. Supra vers. 187, *venerans sale, cespite, thure*. Ex eodem Festo *exta* dicuntur, quod ea diis prosecentur, quæ maxime exstant emineantque. Alii *exta* vocari putant quasi exsecta.

201. Put., Gifan. verbo Solida ex vet. lib., Egm. a secunda manu, Urb., *hircosus cynicus quos somniat*, sc. *nervos*. Thuan., Rot., Torr. tres, Weitz., Ald., Pal., Mar. pro diversa scriptura, Prag., *hircosus cynicus*. Fab., Gis., Widm., Mar. a prima manu, *quos somniat*. Thuan., Rot., Torr. tres, Weitz., Alex., Ald., Mar. a secunda manu, *quod somniat*. Vat. B, male, *hircosos cynicos quis somniat*, et Vat. Q, *hircosos cynicos quos somniat*, quod etiam exstat in Tornæsiana editione. Prag., *quid somniat*. In Vat. A abrasum erat *et hircosus cynicus quod somniat*, vel alia similia verba, et supra scriptum *somniat*. Jam *cynici hircosi* dicuntur, quia obsceni maleque olentes, nam etiam cynici ob caninam obscenitatem vocabantur, nisi malis, ob effrenatam licentiam obloquendi et quasi latrandi. Alii putant, neque absurde, cynicos dici hircosos ratione barbæ hircinæ, quæ propria erat philosophorum, et in proverbium abiit. Plato vers. superiori proximo *barbatus* appellatur non tantum quia senex, ut ait glossa, sed etiam ob barbam philosophicam. Longe alio more philosophi nunc amant vivere.

421 Texit Aristoteles torta vertigine nervos.
Hos omnes quamvis anceps labyrinthus, et error
Circumflexus agat, quamvis promittere et ipsi
Gallinam soleant, aut gallum, clinicus ut se
Dignetur præstare Deus morientibus æquum :
422 Cum ventum tamen ad normam rationis, [et artis.
Turbidulos sensus, et litigiosa fragosis
Argumenta modis concludunt numen in unum :
A Cujus ad arbitrium sphæra mobilis atque rotunda
Volvatur, serventque suos vaga sidera cursus.
Non recipit natura hominis, modo quadrupes ille
Non sit, et erecto spectet cœlestia vultu,
Non recipit, neget ut regimen pollere supremum.
423 Istud et ipse Numæ tacitus sibi sensit [haruspex,
Semifer et Cottus sentit cane milite pejor.

GLOSSÆ VETERES.

202. Torta, *Tortuosa circumlocutione.* — Nervos, *ludos, inenodabiles dictiones, syllogismos*, I. — Vertigine, *versione*, Vat. A.

203. Labyrinthus, *flexuosus. Idem vocat laborinthum, quod et errorem : laborinthus erat domus subterranea, centum habens ostia, quam Dædalus fecit ad Minotaurum, quam si quis semel ingrederetur, propter multitudinem ostiorum non poterat revertere; dicitur autem laborinthus, quia labor intus*. I.

204. Agat, *vexet; ducat*, I.

205. Gallinam, *Æsculapio gallina immolatur, qui clinis præest.* — Clinicus, *curvus.* Cline *Græce lectus dicitur : inde clinicus proprium nomen dei, qui præerat decumbentibus in lectum; vel ipse infirmus, a cumbendo in lecto*, I.

206. Æquum, *placatum*, Iso. *Propitium*, Vat. A.

208. Fragosis, *difficilibus*, I.

209. Modis, *syllogismis*, I. — In unum, *Deum*, Vat. A.

211. Suos, *proprios.* — Vaga sidera, *septem errantia sidera, dicit septem planetas, quæ interpretantur errativæ : non quod ipsæ errent, sed quod homines errare faciunt. Unde planoficiæ dicuntur melius, id est* B *errorem facientes*, I.

212. Non recipit, *non intelligit.* — Natura, *id est, tantummodo quadrupes homo dicitur, qui irrationabiliter more animalium vivit, et deditus ad ventris ingluviem nihil de cœlestibus curat : nam omnia mortalia animalia præter hominem in terram prona sunt. Unde et quidam veridicus :* Pronaque cum spectent animalia cætera terram : Os homini sublime dedit, cœlumque tueri Jussit, et erectos ad sidera tollere vultus. — Modo, *solummodo, tantummodo.* — Quadrupes, *animalis.* — Ille, *homo*, I.

214. Pollere, *valere*, I.

215. Numæ, *Numa Romanis sacra instituit. Numa genere Sabinus, quem post mortem Romuli populus Romanus imperatorem fecit : qui, volens Romanos ab armorum amore revocare, culturam deorum per magicam invenit artem, dicens, se omni nocte ab Ægeria nympha doceri. Post hujus mortem Romani, ejus libros magicos reperientes, igni tradiderunt. Sed licet se errasse viderent, in deorum cultura permanserunt.* — Haruspex, *sacerdos*, I.

216. Cottus, *unde Alpes Cottiæ*, I, Mar. — Cane milite, *molosso*, I.

COMMENTARIUS.

202. Widm., *Aristotelis*, male pro *Aristoteles*. Teolius in carmine, et in nota habet *tota vertigine* pro *torta*. Crediderim esse mendum typographi : nullum enim ms. allegat pro ea lectione. Recte poeta artem C texendi nervos Aristoteli adjudicat, siquidem Cicero et alii Aristotelem *nervosum in dicendo*, et neminem *nervosiorem* eo dicunt. Celebris est ejus dialectica. Quid sit *torta vertigo*, alii *soritem* explicant, alii *pseudomenon*, quo disserentes implicantur. Ego vero minime implicarer. *Ego mentior*, dicat aliquis, verane, an falsa est hæc propositio ? Nego quemquam serio et ex animi sententia hanc propositionem posse dicere : nego ab aliquo posse quidquam intelligi, si ea ab alio proferatur. Intelligam quidem, si quis ita dicat, *Ego mentitus fui, ego mentiar* : at nescio prorsus quid sibi velit, *Ego mentior*. Simile quiddam est, quod nonnulli volunt fundamentum sciendi in ea propositione niti debere, *Ego cogito*, ut inferam *Ergo existo*. Quæ si ita sunt, plane fateor me nihil scire : nam verbis inaniter, et nulla subjecta sententia, dicam, D *Ego cogito*, hanc vero cogitationem nunquam habui, neque assequi potui.

205. Notavit Giselinus sapientem illum Socratem, cum ex veneno hausto toto pene corpore frigeret, dixisse : *Æsculapio, o Crito, gallum debemus*, quod ita ex hac vita migraret, quasi a morbo convalesceret. Clinicus deus est Æsculapius : nam medici clinici dicuntur apud Martialem, et alios, quod lecto ægrotantium assidere solent, vel lecto affixis (hi enim proprie sunt clinici a Græco vocabulo κλινικός) opem ferunt ; hinc medicina *clinice*, et apud ecclesiasticos auctores *clinici*, qui in lecto ob morbum cubantes baptismatis aqua abluebantur, quod multi, quandiu poterant differebant, sæpe ad ipsum mortis momentum, qui jure a SS. Patribus reprehendebantur.

207. Vat. B, Mar., Prag., Rat., Gis. ad marg., Weitz., *convertunt* pro *cum ventum*. Distinguit Weitzius *convertunt turbidulos sensus*; quod non male procedit. Prag., *arcis*; in marg., *artis*.

208. Bonon. et Egm., *turpidulos* pro *turbidulos*. A *turpis* formandum esset *turpiculos* melius quam *turpidulos*.

209. Vat. A, minus bene, *concludent*.

211. Planetæ sunt vaga sidera, ideo planetæ, sive stellæ errantes vocantur : quia scilicet non perinde fixæ sunt ac cæteræ stellæ. Glossam aliter disserentem nauci habeas, uti cum supra vers. 203, *labyrinthus* a *labor intus* deducebat, quæ est inepta libido confingendi etymologias, ab antiquis, etiam doctis hominibus, ut Varrone aliisque usitata. Vide quæ in hanc rem disputat Becmanus, de Orig. ling. Lat., de propria significatione vocum contra eos qui *diabolum* a *duobus bolis*, *locustam* quia *longa pedibus sicut hasta* (quod apud Isidorum legitur), *colossum* quasi *colens ossa*, et innumera hujus generis effutiunt. Nam Zachæi Fabri intolerabilis fuit impudentia, qui cum *a* in *examen* corripuisset, contendere ausus est examen dici ab ἐξ, et ἀμᾶν, ut colligeret, *a* in *examen* posse corripi. Opera quædam posthuma celeberrimi viri Thomæ Serrano cum ejus vita, elegantia et judicio singulari a cl. Michaele Garcia scripta, nuper prodierunt in lucem, ubi acutum epigramma in re simili contra Ferrium excusum est.

212. In Rat. ineptus correptor, prioribus abrasis, subrogavit : *quadrupes modo non sit ille sed*. Putavit fieri non posse *e* in *quadrupes* breve : *modo quadrupes ille Non sit, et.* Vide prol. In editione Parmensi claudicat hic versus : ita enim concluditur, *Non recipit natura hominis, modo quadrupes*. Prætermissum est *ille* typographi negligentia.

214. Prag., *regnum* pro *regimen*.

215. Error est in Vat. A, *studet ipse*. Gis. ad oram, *suspexit* pro *sibi sensit*.

216. Vat. B, Mar. a prima manu, Rat., Weitz., Widm., Bong. supra *Cottus*, quo respicit mendum Prag. *Coitus*. Iso idem est amplexus cum glossa *unde Alpes Cottiæ*. Quare hæc lectio non debuit Heinsio tantopere displicere. Meminit Prudentius Cottorum

Sed nos, qui dominum libris, et corpore jam bis A
Vidimus, ante fide, mox carne, et sanguine coram,
Quique voluminibus vatum, cruce teste probatus,
Rimantes digitos costarum in vulnera cruda
Mersimus, et manuum visu dubitante lacunas
424 Scrutati, æternum regem cognovimus Iesum,
Abjurare Deo titulum, nomenque paternum.
Credimus esse nefas, qui regem protulit ex se,
Non regem populi Parthorum, aut Romulidarum;
Sed regem summæ, et mediæ rationis, et imæ,
Atque ideo rerum dominum, et super omnia regem.
Carnis habet medium, summum Patris, et Stygis imum.
Defluit his gradibus, rursusque revolvitur in se.
Est Deus, est et homo, et fit mortuus, et Deus idem est.
Omnia percurrit naturæ munia pronæ,
425 Ut sursum Patris in gremium replicata reportet,
Mortua quæ fuerant: ipsos quoque subvehat artus.
Hæc fore cum veterum cecinissent organa vatum,
Nos oculis, manibus, congressu, voce, loquela
Experti, heroum tandem intellexinus orsa
Priscorum, et viso patefacta oracula Christo.

GLOSSÆ VETERES

218. Coram, *præsentialiter*, I.

221. Lacunas, *Foramina, cavernas, fixuras, cicatrices, fossas; seipsum apostolis immiscet: in Evangelio enim Thomæ legitur adhuc minime credenti dixisse: Infer digitum tuum, etc.: sed ille clavorum fixuras intuens, tangere eum non ausus est, sed dixit: Dominus meus, et Deus meus. Ideo autem dicitur, Thomam manum in latus ejus misisse, cum tamen non miserit, quoniam, Domino jubente, hoc facere poterat*, I.

223. Abjurare, *denegare, tollere*. — Titulum, *laudem, vel potestatem*, I.

224. Regem, *Christum*, I.

226. Summæ, *cœlestium; mediæ, terrestrium, imæ, infernorum*, I. *Si una scilicet, ima et media ratio: media siquidem ratio est in homine... summa ratio est in angelis, ima in minimis animalibus. Unde et Salomon* B *de Christo sub specie sapientiæ loquitur, Pertingens a fine usque ad finem, id est a summo angelo usque ad minimum vermiculum gubernando*, Vat. A.

228. Stygis, *inferni*, I.

229. Defluit, *descendit*. — In se, *cum ad cœlum ascendit, in unum*, I.

231. Munia, *officia*. — Pronæ, *humanæ*, I.

232. Replicata, *reducta, reparata, vel artus*, I.

233. Subvehat, *elevet ad cœlestia, ad cœlum*, I.

234. Organa, *voces*, I.

236. Heroum, *prophetarum*. — Orsa, *dicta, vel verba heroum, vel prophetarum*, I. *Dicta, locutiones*, Vat. A.

237. Patefacta, *manifestata*. — Oracula, *responsa, miracula*, I.

COMMENTARIUS.

hymn. S. Laurentii vers. 539, *Trans Cottianorum juga*. ita appellata sunt a Cottio rege Gallorum sub Augusto. Giselinus in vulgatis edd. reperit *Gothus*; quod rejecit, quia omnes uno consensu primam in *Gothus* corripiunt, idque plane persuasit Chamillardo. Verum posse quoque produci, compertum est: nam Latini interdum *Guttones* et *Gottos* eam nationem appellant, ut nihil dicam de Græcis, qui non minus in hoc scribendo vocabulo variant. Est autem *Gothus* in Mar. a secunda manu, in Bongars. a prima manu, in Fabr. Sed Heinsius cum suis, cum Gis., Ald., Pal., Alex., Vat. Q, Bonon., *Scotus* aut *Scottus*. Giselinus feritatem Scotorum auctoritate S. Hieronymi lib. II contra Jovian. comprobat: ex qua certe patet eos fuisse pejores *cane milite*, hoc est molosso, aut castrensi, ut exponit Chamillardus: nam castrenses canes, cum vesci soleant carnibus occisorum in bellis, crudeles esse solent et feroces. Hæc autem feritas attribui etiam potest antiquis incolis Cottianarum Alpium, quæ famosæ erant latrociniis. Cottiæ Alpes Delphinatum a Pedemontio dividunt. Erat etiam promontorium in Mauritania Tingitana *Cottes* seu *Cotes* dictum, Hispanis *Cabo esparto*.

218. Bonon., inepte, *cordis* pro *coram*. Nec melius Pal., *fidem* pro *fide*.

219. Ald., Egm. et Vat. A a prima manu, *quinque* pro *quique;* hoc postremum tenendum est.

220. Fortasse innuit sententiam clarius a se expressam aliis in locis, de duplici vulnere lateris.

221. Prag., *atque manum*, fortasse *atque manu*, aut intelligit *mersimus digitos, atque manum*. Communis veraque lectio, *et manuum*, sc. *lacunas*, seu fixuras *manuum*.

222. Sciolus aliquis in Rat. pro *cognovimus* supposuit *veneramur*, ne *Iesum* esset dissyllabum a vocali incipiens. De quo satis in proleg. dictum. Ennodius similiter usus est lib. II, epigram. 54, *Suscivit oblatum, veniam cui contulit Iesus*. De *regno perpetuo* Christi passim SS. Patres et latissime Hieronymus in Com. ad cap. I Epist. ad Ephes.

223. Vat. A, Pal., *Deum*, non bene.

226. Gifanius Indic. Lucr. verbo PROVERBIA APUD C LUCRETIUM corrigit *regionis* pro *rationis*, quia, ut ait, sæpe *regionis* et *rationis* nomina inter se librariorum vitio sunt depravata. Heinsius suspicatus est *stationis*, quo nomine imperium sæpe significatur. Chamillardus Heinsium non intellexit: hic asseruit membranas stare constanter pro hac scriptura *rationis*, et Chamillardus putavit membranas stare pro alia *stationis*, adeoque amplexus est *stationis*. Cellarius agnovit, *stationis* esse ex ingenio Heinsii; nihilominus *stationis* secutus est contra libros. Nihil muto, repugnantibus omnibus codd. mss. et edd.; et *rationis* recte dicitur. Non enim poeta aliud voluit, nisi quod versibus sequentibus explanat: *Carnis habet medium, summum Patris, et Stygis imum*. Ecce summam, mediam et imam rationem. Visne etiam audire explicationem? Idem poeta paulo post: *Est Deus, est et homo, et fit mortuus, et Deus idem est, Omnia percurrit naturæ munia pronæ*. Jam ad hæc tria munia explicanda aptius vocabulum est *rationis*, quam aut *regionis* aut *stationis*. Confer glossas.

D 228. In Vat. A, aliquid est abrasum, pro quo recenti manu factum *imum*.

230. Bong., Vat. B, Mar., Rat., *et fit*. Alii omittunt *et*.

232. Ald. et Egm., *et*. Alii *ut*. Heinsius ex Put., Thuan., Nonis, et a manu secunda Rott. restituit *sursum* pro *rursum* in aliis, quod aliqua tamen ratione posset defendi: nam supra *rursusque revolvitur in se*. Urb., *rursum*; Alex., Vat. Q, *sursum* cum Heins.

233. Perstat in eadem sententia. Deus replicata munia reportat in cœlum, *mortua quæ fuerant*, vel corpus suum ex mortuis excitatum, vel aliorum sanctorum corpora: *ipsos quoque artus*, scilicet carnem suam: de qua supra, *carnis habet medium*, et *fit homo*.

A
Hæc est nostra salus, hinc vivimus, hinc animamur,
Hoc sequimur : nunquam detracto nomine nati
Appellare patrem : patris et sine nomine nunquam
Natum nosse Deum ; nunquam, nisi sanctus, et unus
Spiritus intersit, natumque, Patremque vocare.
Sic tamen hæc constare tria, ut ne separe ductu
Tres faciam : tribus his subsistat sed Deus unus.
Nec pater ipse autem, qui filius : ut, quia natum
Scimus ab innato, vere pater, et sata vere
Sit soboles ; nec sit genitor sibi filius ipse.
426 Perquam ridiculum est, et futile, natus ut ex se,
Sive pater natus fuerit, sive ipse repente,
Nascendi nova materies, ac se Deus ultro
Ediderit, natumque sibi se fecerit ipsum.
Nil falsum, aut mendax divina vocabula fingunt.
Qui pater est, gignendo pater : tum filius ex hoc
Filius, auctore ut genitus quod sit Patre summo :
Summus et ipse tamen : nec enim minor, aut Patre dispar.
Unde in utroque operis forma indiscreta, nisi omnem
Vim majestatis patriæ generosus haberet

GLOSSÆ VETERES.

243. Sic tamen, *sequimur*. — Tria *nomina*. — Separe, *separato : separ dicitur, sicut compar, et dispar.* — Ductu, *auctione, vel ductione*, I.
244. Tres, *substantias*. — Tribus, *personis*, I.
246. Innato, *Patre*. — Sata, *nata*, I.
248. Per quam, *in quantum, quam valde*. — Futile, *inane*. — Natus, ut ex se, *natus quasi ut ex se*, B *scilicet sit, id est Filius*, I.
249. Natus, *ab alio*. — Ipse, *Filius*, Iso.
250. Nova, *mirabilis*, I.
251. Ediderit, *genuerit*, I.
252. Vocabula, *carmina*, I.
256. Indiscreta, *indivisa*, I.
257. Vim, *virtutem*. — Generosus, *nobilis*, I.

COMMENTARIUS.

241. Nota consuetudinem antiquissimam invocandi Patrem, Filium, et Spiritum sanctum in doxologia Trinitatis, *Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto*. Egi de hac doxologia in dissert. de Hymn. eccles., num. 229 et seqq.

243. Vide præfationem I, vers. 1 : *Est tria summa Deus*. In Prag. et Mar. pro diversa scriptura, *ut non pro ut ne*. Prag., *dictu* pro *ductu*, quod est retinendum.

244. Prag., male, *faciat* pro *faciam*. Hieronymus epist. 57 : *In tribus personis Deitas una subsistit.* Quartam subsistentiam in Deo jure negant plerique theologi. In eadem sententia est Petavius, qui lib. IV de Trinit., cap. 12, fuse disputat, *An sit in Deo quarta quædam subsistentia*, et pro opinione negante hæc ipsa Prudentii verba num. 3, laudat. Tournelyus etiam in Prælect. theolog., quæst. 5 de Trinit., art. 1, quærit, *An sint in Deo admittendæ tres subsistentiæ relativæ, et una absoluta tribus personis communis*, et quæstionis statum ita proponit : *Alii cum Cajetano 1 part., quæst. 29, art. 4, et quæst. 39, art. 43, Suarez lib. IV, cap. 4, quatuor admittunt subsistentias, unam videlicet absolutam, et tres relativas. Alii... communiter tres duntaxat agnoscunt relativas subsistentias, nullam vero absolutam, cui opinioni tanquam communiori subscribimus.* Bertius etiam, etsi reipsa in Deo subsistentiam absolutam agnoscat, tamen œconomiæ cujusdam causa concludit lib. IX, cap. 6 : *Melius sentire censemus theologos, qui de hoc quæsito interrogati respondent, dari in Deo tres tantum relativas subsistentias.* Si quis autem a me nunc quærat an sint aliqui theologi qui præter tres subsistentias relativas quamdam communem in Deo subsistentiam tueantur, primum respondebo, vel ex his solis verbis quæ pro mea opinione adduxi, satis liquere non paucos esse theologos qui ita sentiant. Deinde proferam assertionem eminentissimi cardinalis Gotti, de Trinit. quæst. 4, dub. 2 : *Præter tres subsistentias relativas datur in Deo subsistentia absoluta, qua Deus præconceptus tribus personis in se subsistit. Hoc indicavit S. Augustinus... expresse vero docuit S. Thomas.* Centum alios theologos addere possem, si pulverulentis excutiendis voluminibus sesquihoram vellem insumere, ut dubitare jam merito quis possit, pluresne sint theologi, qui negant, quartam esse in Deo subsistentiam, an qui affirmant. Quid autem inter notionem subsistentiæ et personæ differat, et cur, admissis solum tribus personis in Trinitate, possit quarta subsistentia defendi, dicerem explicatius, si theologicas institutiones scriberem. Pauca hæc omittere non debui, ut gratum iis facerem qui amico erga me animo nonnullam explicationem desiderabant. Nam parum me aliorum voces commovissent, qui in circumforaneis indoctissimorum hominum circulis de sanctissimis religionis nostræ mysteriis effutire audent, quæ nunquam didicerunt : *e quibus ita sunt rudes nonnulli*, quod de similibus aiebat Ammianus lib. XXX, *ut nunquam se codices habuisse meminerint, et si in circulo doctorum auctoris* C *veteris inciderit nomen, piscis aut edulii peregrinum esse vocabulum arbitrantur.*

248. Editi ante Heinsium ita hos versus trajiciebant : *Sive Pater natus fuerit, sive ipse repente, Perquam ridiculum est et futile, natus ut ex se Nascendi nova materies, ac se Deus ultro Ediderit, natumque sibi se fecerit ipsum.* Nihil contra Weitzius, nihil Mariettus ex mss. notavit. Teolius ait tres vel quatuor Vaticanos Heinsio favere, cæteros Weitzio. Heinsius in suis omnibus mss. reperit versum *Perquam ridiculum* præponi illi *Sive Pater*. In Put. vero hic ita erat *Sive supernatus fuerit sibi ipse repente*. Putat autem Heinsius *Perquam ridiculum est et futile, natus ut ex se Sive supernatus fuerit, sibi ipse repente Nascendi nova materies :* nam *supernasci* verbum est elegans, et a Plinio usurpatum, et hiatus ille *sibi ipse* Prudentio est familiaris. In Vat. A etiam est *sibi ipse*. Heinsius ex conjectura addit posse etiam *sibi et ipse*. Cellarius secutus est Heinsium cum illo D hiatu, quem hoc loco non probo. Alex. consonat codd. Heinsianis ; Urb. et Vat. Q editionibus antiquis. Vat. Q etiam, *sibi ipse ;* sed mendose *per quem* pro *perquam*. Bonon., perperam, *sive et ipse*.

252. Vat. B pro *nil* minus bene *ni*.

254. Teolius repugnante metro legit *Filius, auctore quod genitus sit Patre summo*, affirmatque sic habere præstantiores Vati., Heinsium vero in notis paulo aliter. Puto, lapsum Teolium, et scribere voluisse, *Filius, auctore ut genitus quod*. Heinsius cum Put. edidit *Filius, auctore genitus*, quod non male procedit. Suspicatur Heinsius, a Prudentii manu fuisse : *tum Filius ex hoc Filius auctore ut genitus qui sit Patre summo*. In Vat. A, *si*, nullo sensu, pro *sit*. Aldus male interpungit *tum Filius ex hoc. Filius auctore ut genitus quod sit Patre summo*. Patrem *auctorem* Filii S. Hilarius sæpissime vocat. Apud jureconsultos auctor appellatur is a quo jus in nos transit. Vide Petav. tom. II, lib. V, cap. 5.

257. In Weit. mendum *generosus patriæ*.

Filius, idque Deus genitor, quod filius esset? A
427 Pergunt ulterius scrutantes, quid sit id ipsum
Gignere, si fas est humanos tendere sensus
Usque ad secretum, quod tempora cuncta, diesque
Prævenit antiquos, et principium super ipsum
Eminet, et quodcunque potest homo quærere, transit.
Cum sit difficilis via noscere principiorum
Semina, cui dabitur mortali exquirere, quid nam
Ultra principium Deus egerit? aut quo pacto
Ediderit Verbum, quod principio caret omni?
Hoc solum scimus, quod traditur, esse Deum, quem
Non genitus genitor generaverit, unus et unum, B
Integer integrum, non cœptum, sed tamen ortum.
Et comperpetuum retro patri, sed patre natum.
428 Sed nec decisus Pater est, ut pars Patris esset
Filius: extendens nec se substantia tractim
Produxit, minuitve aliquid de numine pleno,
Dum mutata novum procudit portio natum.
Non convertibilis, nec demutabilis unquam
Est Deus, aut gignendo aliquid sibi detrahit: atqui
Totus, et ex toto Deus est, de lumine lumen.
Quando autem lumen sine lumine? quando refulgens
Lux fulgore caret? quando est, ut proditus ignis

GLOSSÆ VETERES.

259. Ulterius, *ultra licitum*, I.
260. Gignere, *spiritalis generatio*.—Fas, *justum*, I.
262. Super, *ultra*, I.—Principium, *mundi*, Vat. A.
264. Via, *ratio*, I.
265. Semina, *principia*.—Mortali, *homini*, I.
266. Ultra, *ante*.—Pacto, *lege*, *vel modo*, I.
268. Traditur, *in scripturis*, I.
271. Retro, *æternaliter; hic præteritum verbum*, I.
272. Decisus, *decurtatus*, *vel detruncatus*, *minoratus*, I.
273. Extendens, *dilatando*.—Tractim, *paulatim*, I.
275. Mutata, *operata*.—Procudit, *vel producit*, *id est generat*, *vel fabricat*, *genuit*.—Portio, *substantia*, I.
276. Unquam, *sed certe*, I.
277. Atqui, *at ille*, I.
280. Proditus, *dispensus*, *vel manifestatus*, I.

COMMENTARIUS.

258. Interrogationis punctum post *esset* desideratur in plerisque editionibus; ex quo sensus turbatur.

259. Egm. et Vat. B, *quod*. Legendum *quid*. Petavius, loc. cit. cap. 6, laudandam et imitandam esse ait veterum theologorum sanctissimorum et eruditissimorum hominum modestiam in causis hujus mysterii investigandis, et hos Prudentii versus adducit, quibus liberiora ingenia castigantur.

260. Weitz. cum Egm., Pal., Oxon. pro discrepanti scriptura, Vat. B a prima manu *gressus*. Cæteri *sensus*.

262. Vat. A, Pal., mendose, *sprevit* pro *prævenit*.

264. Philosophos in rerum principiis *fecisse ruinam* Lucretius tradidit lib. I. Nostro ævo eadem difficultas noscendi principiorum semina persentitur, quidquid dicant nonnulli, systemata quædam nova amplectentes, aut antiquata jam et obsoleta denuo instaurantes.

265. Put., *qui*, sc. qua ratione, pro *cui* mortali. Utroque modo constat sententia.

268. Ald., *quod traditur esse Deumque Non genitus genitor generaverit*. Fabric., Gis., quibus accessit Cellarius, *quod traditur esse Deus*, *quem*. Heinsiani præstantioris notæ, et nostri, *esse Deum*, *quem*. Doctrinam theologicam, quam de divina generatione longiori disputatione Petavius tradidit, paucis his versibus esse comprehensam fassus est ipse Petavius, cujus verba lege num. 258 proleg. Mirabilis profecto est poetæ nostri theologia.

269. Rat., minus bene, *generaverat* pro *generaverit*. Put. et Rot., *generavit*, fortasse *generavit et unus et unum*. Sed melior communis lectio. Teolius edidit *generavit*, sed cum lex metri repugnet, et nihil ex mss. notaverit, opinor mendum esse typographicum.

271. Weitzius, Vat. B, Mar., *Et comperpetuum retro Patri, sed Patre natum*. Gis. et Boug., *Et comperpetuum Patri retro, sed Patre natum*. Egm., *Et comperpetuum retro Patris*, *et Patre natum*. Pro hac scriptura allegatur Aldus a Weitzio et Heinsio. Sed Aldus mihi habet, *Et comperpetuum retro Patris*, *sed Patre natum*. Egmondano consonant Put., Thuan. et cæteri Heinsiani. Heinsius existimat fuisse *Et comperpetuum Patri retro*, *et Patre natum*. Omnes hæ lectiones admitti possunt, et omnium eadem est sententia. *Comperpetuus Patris* in gignendi casu non absurde dicitur, uti infra ex mss. *coæternus Patris*. Urb. et Alex. pariter *Patris*. Vat. Q, perperam, *cum perpetuum*.

273. Vat. A, *tractum*. Egm., *tactim*; corrige *tractim*.

274. Rat., mendose, *minuit vel*. Deum constitui ex tribus Trinitatis personis, ita ut earum quælibet non esset plene Deus, sed Dei portio, docuerunt C nonnulli hæretici. Lamius in opere de recta PP. Nicænorum fide his allatis Prudentii versibus, aliisque aliorum verbis probat diserte, Filium ex Patre ortum, sed non per abscissionem, aut divisionem, aut ejusdem substantiæ mutationem.

275. In exemplari Weitzii, quo utor, ad oram *producit portio* ex vet. lib.

276. Concil. Tolet. I in regula fidei, de qua alibi dictum, can. 7: *Si quis dixerit vel crediderit*, *deitatem Christi convertibilem* (al. *nascibilem*) *esse*, *vel passibilem*, *anathema sit*. Hæc vocabula in usum tunc venire cœperunt ad hæreses refellendas, et religionis sacra mysteria sine ambagibus exponenda. *Demutabilis* neminem Prudentio antiquiorem dixisse novi.

277. Aldus, *atque*. Alii, *atqui*. Vat. A, *atquin*.

278. In Vat. A, *totus ex toto*, contra metrum. Lege *totus*, *et ex toto*. Corippus lib. IV: *Natus*, *non factus*, *plenum de lumine lumen*. S. Methodius martyr, sive alius confessor, lib. de Simeone et Anna: *Tu lumen es verum ex lumine vero*. Verba symboli nota D sunt.

280. Gif. ex vet. cod., *prodigus* pro igne multo, largo et copioso. Sic etiam Aldus et tres recentiores ex Heinsianis. Alii *proditus*, ut apud Nasonem: *Luminae qui semper proditur ipse suo*, quanquam Heinsius hoc loco ignem proditum interpretatur, qui porro extenditur, ut Nonius exponit illud Maronianum, *genus alto a sanguine Teucri Proderet*. Vat. Q et Alex. a secunda manu, *prodigus*. In Urb. deest totum hoc *quando est*, *ut prodigus ignis Ignem diminuat*. Peveratus ex Gifanio approbat *prodigus*, et eadem ratione dictum putat, ac *luxuriantes segetes* apud Virgilium.

428 Ignem diminuat? quando Pater, et Deus, et lux,
Non lucis Deus, et pater est? qui, si pater olim
Non fuit, et serum genuit post tempora natum,
Fit novus, inque novum jus proficit. Absit, ut unquam
Plenus proficiat, qui non eget incremento.
Et Deus, et genitor, lumenque, et gloria semper
Ille fuit: nec post sibi contulit, ut pater esset.
Sic fit, ut æternum credamus cum patre Christum,
Illo auctore satum, cui nullus præfuit auctor.
Hæc tu si dubitas nati mysteria Christi,
Perdite, catholica non es de plebe: sed unus
De grege thurifero venerator, Deucalionum
Devotus cippo, ficulni et stipitis unctor.
Quin potius scrutare Dei signacula in ipso
Fonte vetustatis, percurre scrinia primi
430 Scriptoris, quem non bardus pater, aut avus augur,
Fabula nec veteris famæ, nec garrula nutrix,
Nec sago clangore loquax, et stridula cornix
Rem docuere Dei: sed coram proditus ipse,
Ipse Deus trepidum mortalem mitis amico
Imbuit eloquio, seque, ac sua summa retexit.
Nimirum meminit scriptor doctissimus, illo
Orbis principio non solum, nec sine Christo
Informasse Patrem, facturæ plasma novellæ.
Fecit, ait, condens hominem Deus, et dedit olli

GLOSSÆ VETERES.

282. Olim, *æternaliter, sine initio*, Iso.
290. Tu, *Sabelliane*, I.
292. Thurifero, *thurificante*. — Deucalionum, *deorum, idolorum. Deucalion et uxor sua lapides seminaverunt: inde viri et mulieres*, I.
293. Devotus, *inclinatus*. — Cippo, *trunco vel ipsi Deo*. — Unctor, *venerator*, I.
296. Scriptoris, *Moysis*. — Bardus, *stultus, ab elephanto, buburrus, stultus*. — Augur, *qui avium garritum vel augurium observat*, I. — Bardus, *stultus, ab elephanto*, Vat. T.
297. Nutrix, *anus*, I.
298. Sago, *magico vel præscio; præscienti, magico vel sapienti*, I.
299. Rem, *statum divinum*. — Coram, *palam*. — Proditus, *manifestatus*, I.
300. Trepidum, *pavidum*. — Mortalem, *Moysem*. — Amico, *amicabili*, I.
301. Retexit, *aperit, aperuit*. I.
302. Meminit, *docet*, I.
305. Condens, *creans*, I.

COMMENTARIUS.

281. Ald. cum aliis scribit *deminuat*.

282. Rat. ita verba collocat, *non lucis pater, et Deus est*. Gis. 1 edit., *non lucis Deus, at pater est?* Fortasse *aut pater*.

290. Mar., Widm., Bong., *dubites*.

292. Vocat paganos *de grege thurifero* eo sensu quo Optatus dixit *thurificare*, et Cyprianus, *thurificatos*. In glossa erat scriptum *Deucalion lapides, et uxor sua seminaverunt*. Restitui ordinem verborum. Deucaliones numero plurali effert, ut contemptum exprimat. Vide vers. 189. In hymno S. Romani similiter mentio fit Pyrrhæ, uxoris Deucalionis. Ita enim ait tyrannus Asclepiades vers. 410: *Vis summa rerum nosse? Pyrrham consule.*

293. Oxon. et Ald., *ficulni stipitis*. Pal. supra *auctor* pro *unctor*: hoc verum est. De ritu ungendi oleo simulacra, sacerdotes, lumina et ignes sacros, vide Jo. Guillelmum Stuckium Sacr. gentil. descript. fol. 55 terg. Peveratus ex hymno S. Romani, vers. 260, huc affert *fuliginosos lares*, quod olim simulacra deorum apud gentiles fumo et odoribus nigrescerent.

295. Fabr., Alex., Prag., *percurre et scrinia*; quod tenet Gis. et alii vulgati cum Urb. et Vat. Q. Sed Aldus, et Weitz., Put., et Vat. A, B, Mar., et plerique optimi *percurre scrinia*. Ita etiam erat in Rat.; sed recens corrector mutavit in *percurrens scrinia*, quod falso crediderit, *e* postremum in *percurre* produci non posse.

296. Vat. B, *pardus*; Prag., *barrus*: quod utrumque falsum est pro *bardus*. Proprie *bardus* est *tardus*, *stultus*. Chamillardus ex Festo notat, Gallice cantorem fuisse appellatum *bardum* a gente Bardorum. Poeta fortasse id respicit, quod ante dixit, *Numæ haruspex, semifer Cottus*. Glossa Isonis *ab elephanto*, et postea *buburrus* indicat, ab eo lectum *barrus*, qui est elephas, et pro *buburrus* legendum est *barrus*. Bardorum gens duplex recensetur; alii sunt Bardi seu Longobardi in Germania, ubi nunc est marchia Brandeburgica; alii Bardi et Bardaici populi in Gallia.

298. Gis. 1 edit., *saga*, male. Cornix *augur aquæ* a veteribus dicebatur, quia suo clangore pluviam ab ea non tantum præsagiri, sed vocari etiam existimabant. Irridet poeta hujusmodi superstitiones. *Sagus* adjective exstat in inscriptionibus.

301. Weitz., Vat. B, Mar., Rat., Prag., *eloquio*. Ald. et Gis., *alloquio*. Nihil ad hoc vocabulum Heinsius ex suis observavit, Giselino adhærens.

303. Nonnulli Vulg., *ne sine* pro *nec sine*, quod postremum exigit sensus.

304. Prudentius sæpe pro *creatura* usurpat *factura*, quod non absurde fieri monet Barthius lib. XLII Adv., cap. 8, quanquam delicatiores talia abhorreant. Similiter Sedulius lib. II: *Ni pius ille sator culpas ignoscere promptus, Reddere difficilis, sua ne factura periret.* Alcimus Avitus lib. I: *placet ipsa tuenti Artifici factura suo*, et sæpe alias. Gregorius Bæticus non semel; Tertullianus *factitamentum* vocat lib. de Anima, cap. 18.

305. Ad Trinitatis mysterium probandum petit argumentum ex Genes. cap. I, quod Deus creaverit hominem ad imaginem et similitudinem suam. Theologi ita disserunt: « Cum ait Deus *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*, loquitur in numero plurali, adeoque unica tantum persona divina intelligi non potest eo verbo *faciamus*. Quod autem ad imaginem et similitudinem dicit, naturæ unitus declaratur. » S. Basilius personas plures esse nervose concludit homil. 19 in Hexaemeron: *Quis faber aut ærarius, aut lignarius, aut certe coriarius sutor solus ipse quidem, nec alio quopiam sibi cooperante stipatus, interque suæ artis instrumenta desidens, quis, inquam, sibi soli admurmurat, dicens: Faciamus gladium, aut Compingamus aratrum, aut Conficiamus calceamentum, ac non potius silentio suam, cum libuerit, accommodatam ad artem exsequitur operationem?* S. Hilarius in Genes.: *Sed faciamus, ait, hominem. Dic, optime, cum quo Nunc loqueris? Clarum est, jam tum tibi Filius alto Assidet in solio.* Prudentius alia via eamdem sententiam concludit. Deus hominem fecit ad imaginem Dei. Quid aliud hoc est, nisi esse Verbum distinctum a Patre, quod sit Deus et imago Patris? Verbum esse formam et imaginem Patris, vers. 72 explicabamus. Tertullianus adversus Praxeam cap. 12: *Et fecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit illum. Cur non suam, si unus, qui faciebat, et non erat, ad cujus faciebat? Erat autem ad cujus imaginem faciebat, ut*

431 Ora Dei, quidnam est aliud, quam dicere, Solus A
Non erat? atque Deo Deus assistebat agenti,
Cum dominus faceret domini sub imagine plasma?
Christus forma Patris, nos Christi forma, et imago.
Condimur in faciem Domini bonitate paterna,
Venturo in nostram faciem post sæcula Christo.
Possum multa sacris exempla excerpere libris,
Ni refugis, quæ te doceant, non in Patre solo
Vim majestatis positam, sed cum Patre Christum
Esse Deum: velut illud ait genealogus idem.
A domino dominus flammas pluit in Sodomitas.
432 Quis dominus? de quo domino? si solus ab arce B
Siderea spectat Pater, aut ardescit in iras?
Filius armatam domini patris ignibus iram
Spargebat dominus, sunt unum fulmen utraque.
Hæc si Judaicos sic intellecta rigassent
Auditus, stupidas ut possent tangere fibras:
Audissent dominum virtutum, qui pereuntes
Venerat ut servaret oves: sed ab auribus omnis
Fluxerat ornatus, caput et jam coctile Baal
Finxerat, auriculasque suo spoliarat honore.
Dux populi peccantis adest de monte corusci
Luminis, alloquioque Dei; tabulasque tremendo
Incisas digito cæca ad tentoria defert.
433 Sed cadit in faciem plebs, non visura profundæ
Legis in effigie scriptum per enigmata Christum.
Infelix, quæ luce oculos præstricta paventes

GLOSSÆ VETERES.

306. Ora, *vultum, Imaginem,* Iso.
307. Deo Deus, *Filius Patri,* I.
311. Sæcula, *in fine sæculorum,* I.
315. Genealogus, *generis computator, id est Moyses, scriptor de generatione loquens,* I.
322. Stupidas, *ab stupendo.* — Fibras, *venas cordis,* I.
326. Suo, *proprio,* I.
327. Dux, *Moyses.* — Monte, *Sinai,* I.
328. Alloquioque, *fulgebat a colloquio Dei,* I.
329. Incisas, *scriptas.* — Cæca, *incredula,* I.
330. In faciem, *operuerunt faciem suam,* I.
331. Enigmata, *figuras, vel umbram,* I.
332. Præstricta, *circumdata,* I.

COMMENTARIUS.

Filii scilicet. Et cap. 6 de Resurrectione carnis: *Ita limus ille jam tunc imaginem induens Christi futuri in carne, non tantum Dei opus erat, sed etiam pignus.* Hominem conditum ad imaginem Verbi complures veterem docent apud Petavium lib. II de Opificio sex dierum, qui observat eam sententiam displicere Augustino lib. XII de Trinit., cap. 6. Vide Interpretes, C quorum aliqui volunt imaginem Dei esse Filium, similitudinem Spiritum sanctum.

312. Virgilii imitatio I Georg. vers. 176: *Possum multa tibi veterum præcepta referre, Ni refugis.*

313. Ald., *non Patre,* mendose.

315. Ald., *ille ait,* scilicet *ille idem genealogus.* Sed non est elidendum *e* in *ille.*

316. Heinsius in Cauchiano reperit *flamma;* in aliis vetustioribus *flammam,* quod concinnius existimat Vulgata lectione *flammas.* Editi et nostri, *flammas.* Chamillardus et Cellarius Heinsium exscribunt: locus Genesis exstat cap. XIX, vers. 24: *Igitur Dominus pluit super Sodomam et Gomorrham sulphur, et ignem a Domino de cœlo.* Interpretationem Prudentii multi docuerunt, Ignatius, Justinus, Irenæus, Tertullianus, Cyprianus, Athanasius, Ambrosius, Augustinus, et alii præter concilium Sirmiense in Photinum. Vide Browerum, pag. 140 ad Fortunati lib. V. carm. 5, vers. *Filius, et Pater est a domino dominus,* ubi docet Fortunatum vestigia majorum D secutum, præsertim Prudentii, *non pudici magis, quam Christiani poetæ.*

320. Vat. A, male, *flumen.* In Rat. audax corrector posuit *sed idem sunt utraque fulmen.* Prag. ad marg., et Cauchius, *uterque.* Ita etiam Fabr. et Gis. 1 ed. Vera lectio *sunt unum fulmen utraque.* Cur *a* in *utraque* producatur, vide proleg. Sulphur et ignem, quem pluit Dominus, Prudentius *fulmen* interpretari videtur. Josephus lib. I, cap. 11, refert Deum in eas civitates jaculatum fuisse fulmina: quæ cum sulphure et bitumine abundarent, facile fulminibus et igni cœlesti absumi potuerunt.

321. Codd. Heinsiani, Alex., Mar., Rat., Aldus et alii habent hunc titulum: *Adversus* vel *Adversum Judæos;* alii omittunt. Gis. ad oram, *Judæi.*

322. Vat. B, Mar., Weit., Sich., *aut possent.* Aldus, Gis., Vat. Q, nonnulli Heinsiani, *ut possent.* Put., Noms., Palat., *ut possint.*

324. Cap. XV Matth., vers. 24.

325. Exod. XXXII, 2, de quo Tertullianus Scorpiaces, cap. 3: *Urgetur Aaron, et jub trinaures feminarum suarum in ignem conferri. Amissuri enim erant in judicium sibi vera ornamenta aurium, Dei voces.* In Vat. A additum *et* post *caput* recenti manu: nam desiderabatur. Hebræos finxisse solum caput vituli, non totum vitulum, plures tradunt, ut videre poteris in dissertatione Francisci Monceii de Vitulo aureo, lib. I, cap. 21, qui hanc sententiam rejicit: ipse vero tenet, vitulum ex Aaronis mente fuisse Cherubum vituli volucris specie.

327. Exodi XXXI. Vide hymnum 6, vers. 36 et seqq. Cath.

330. Poeta cæcitatem Judæorum ex multis sacræ Scripturæ locis indicatis ostendit. Exodi XX: Judæi perterriti et pavore concussi, Deum loquentem audire noluerunt, sed Moysem. Ibid. XXXIV: videntes cornutam Moysis faciem timuerunt prope accedere, et Moyses posuit velamen super faciem suam. Chamillardus acute colligit poetam, si hanc respexit narrationem, sane errare: solum enim legimus Moysem suam velasse faciem. At vero Prudentius explicationem hujus loci ab Apostolo est mutuatus II ad Corinth. cap. III, vers. 13 et seqq.: *Et non sicut Moyses ponebat velamen super faciem suam, ut non intenderent filii Israel in faciem ejus, quod evacuatur. Sed obtusi sunt sensus eorum. Usque in hodiernum enim diem id ipsum velamen in lectione Veteris Testamenti manet non revelatum (quoniam in Christo evacuatur). Sed usque in hodiernum diem, cum legitur Moyses,* VELAMEN POSITUM EST SUPER COR EORUM. *Cum autem conversus fuerit ad Dominum, auferetur velamen.* Puto etiam Prudentium respexisse caput XVIII Joan., vers. 6, ubi Jesus, a Judæis ad necem quæsitus, cum dixisset: *Ego sum; abierunt retrorsum, et ceciderunt in terram.*

331. Vat. A et Egm., mendose, *regis in effigie.*

332. In Vat. A mendum *luce* pro *luce.* Pro *præstricta* Vatt. A et B, itemque alii *perstricta.* Gis. ad oram *perstricta.*

Texerit, et presso faciem velarit amictu!
At nos detecto Christum velamine coram
Cernimus, atque Deum vultu speculamur aperto :
Nec sub lege gravi depressa fronte jacemus
Sed legis radium sublimi agnoscimus ore.
Heu frondosa prius ramis felicibus arbos,
Pinguibus heu quondam radix oleagina baccis!
Ecce tibi inserto reviresclt nunc oleastro
434 Truncus, et externi vestitur cortice libri.
Jam miserere tui, non se silvestris olivi
Surculus exsultans alieno stipite jactat :
Sed monet, ut generis proprii memor unguine amaro
Contristare comas desuescas, stirpe nec imo
Invideas missis in celsa cacumina virgis.
Blasphemas Dominum, gens ingratissima, Christum.
Pascha tuum, dic, dic, cujus de sanguine festum
Tam solemne tibi est? quis tandem cæditur agnus
Anniculus? sacer ille tibi redeuntibus annis :
Sed sacer in pecude, stultum est sic credere sacrum,
Sanguine balantis summos contingere postes,
Lascivire choris, similaginis azymon esse,
435 Cum fermentati turgescant crimine mores.
Non sapis, imprudens, nostrum te effingere pascha?
Legis et antiquæ præductis pingere sulcis
Omne sacramentum, retinet quod passio vera :
Passio, quæ nostram defendit sanguine frontem,
Corporeamque domum signato collinit ore?

GLOSSÆ VETERES.

333. Velarit, *ne videret Christi arcana*, I.
334. Coram, *manifeste*, I.
337. Sublimi, *erecto*, I.
338. Frondosa, *fructuosa*. — Felicibus, *fertilibus*, I.
339. Oleagina, *ab oleo*. — Baccis, *uvis*, I.
340. Tibi, *in te*. — Inserto, *indito*, I.
341. Cortice, *viriditate*, I.
343. Surculus, *ramus*. — Jactat, *gloriatur*, I.
344. Monet, *ipse surculus*, — Unguine, *unguento, oleo, vel succo, id est errore*, I.
345. Contristare, *amarescere*. — Comas, *ramos*. — Imo, *gentili populo*, I.
353. Similaginis, *farinæ*, *similæ*, Mar. — Lascivire, *lasciviam facere in suis carminibus*. — Choris, *cantibus*. — Esse, *edere*, *manducare*, *comedisse*, *ab edo*, Iso.
354. Fermentati, *antiqui*, *corrupti*, Iso.
355. Imprudens, *o Judæa*, I.
356. Præductis, *præfiguratis*. — Pingere, *præfigurare*. — Sulcis, *scriptis*, I.
357. Vera, *quæ potestatem diaboli destruxit*, I.
359. Collinit, *linit*, I.

COMMENTARIUS.

333. Vel intelligit oculos mentis, et velamen super cor positum, vel narrat id quod probabilius accidit, ut perterriti et metu confusi, faciem ipsi quoque Judæi velarint.

334. Ald., Gis., Pal., *rejecto*. Sich., Weitz. et nostri, *detecto*; Heinsius in *rejecto* Giselini nihil animadvertit, plane illum secutus. Vide ep. II ad Cor. III, 18.

338. In Parmensi editione non bene in fine hujus et sequentis versus apponitur nota interrogationis. Virg. lib. II, vers. 81 Georgicon, *ramis felicibus arbos*.

339. Virg. loc. cit., vers. 31, *radix oleagina*.

340. Epist. ad Rom., cap. XI, vers. 17, hæc comparatio expressa est, quam attigit S. Augustinus enarrat. 1 in psalmum CVIII : *Sunt ergo Judæi, non sunt occisi, necessarii sunt credentibus gentibus. Quare hoc? ut demonstraret nobis Deus in inimicis nostris misericordiam suam. In ramis superbiæ præcisis inserto misericordiam suam demonstravit oleastro.* S. Prosper lib. de Ingratis : *Tu vero, o nova gens, veteris quæ stirpe oleastri Velleris, et sacræ ramis inolescis olivæ.*

342. Pro *se* habent *sis* Vat. A, Mar., Rat., Egm., Pal., Widm., Bong., Sich. Sed sensus postulat *se*.

343. In Mar. est *sulculos* a prima manu, male.

345. Prudentius sæpe *tristis* pro amaro adhibet. Vide hymnum Cath. 5, vers. 93. Judæos monet, ne oculis iniquis Christianos aspiciant.

346. In Vat. A *in* desideratur. Put. a prima manu, *cæca*. Legendum *celsa*.

349. Hujusmodi ritus legere poteris cap. XII Exodi.

350. Vat. A, *agniculus*, perperam.

351. Gis. 1 ed., *in pecude est*, cum aliis vulgatis. Heinsiani et nostri codd., item Weitzius sine *est*. Weitzius ita interpungit : *Sed sacer, in pecude stultum est sic credere sacrum.* Alii, *Sed sacer in pecude, stultum est.* Sic correxit Giselinus in erratis 2 edit., advertens, Pascha Judæorum solum consistere in pecude, cum jam agnus non sit typus veri agni. In Put. a manu prima, *Sed sacrum in pecude.* Alicubi *stultum est sic credere Christum* pro *sacrum*; non placet. In Alex. est interrogatio, *Sed sacer in pecude?*

353. Fabr., inepte, *Lascivire coris similaginis, azymon esse.* Mariottus ait, Germanos adhuc panem album vocare *semel* a similagine. Chamillardus censet, male Prudentium vocabulum *similaginis* adhibuisse pro quocunque pane, cum similago sit nobilis, et laudata farinæ pars, et panes azymi nec ad gustum suaves fuerint, nec ad nutritionem utiles. Miror Chamillardum Prudentii acumen et egregiam sententiam non fuisse assecutum. Prudentius in Judæorum mores invehitur, qui ita veteres ritus mordicus retinerent, ut contra legis spiritum multa peccarent, nempe non solum choreas ducerent, sed etiam *lascivirent*, et cum panes azymi ad corporis afflictationem deservire deberent, illi delicias addebant, ex similagine eos conficientes : ut jure inter Christianos reprehenduntur, qui delicias in ciliciis quærunt. Judæorum recentium eadem est consuetudo, qui panes azymos non tantum ex similagine conficere solent, sed nonnunquam etiam saccharo, lacte et ovis additis delicatiores reddunt pro ægrotis et amicis, quos vocant *Mazab hascirab*, hoc est *azyma ditia*, eosque Christianis aliquando impertiuntur. Vide Leonem Modena *De' riti Ebraici*, et Calmetum Dict. Biblic., verb. AZYMUS et PASCHA. Alii SS. Patres non dissimili modo Hebræorum mores depravatos descripserunt et castigarunt.

354. *Fermentum* est a *ferveo* : hinc mores crimine *fermentati* recte dicuntur : et eadem proprietate *turgescere* illis convenit. Contra scriptores ecclesiastici *azymum* et *sine fermento* accipere solent pro *sancto*, et *sine malitia*.

355. Ald., *fingere*; alii, *effingere*.

359. In Vat. A, male, unica dictione, *collinitore* pro *collinit ore*. Loquitur poeta de cruce inscripta frontibus in sacramento confirmationis, præcipue tamen commendat merita passionis Jesu Christi. Vide hymnum 3 Cath., vers. 125 et seqq.

Hanc fugit exclusis Ægyptia plaga flagellis,
Hæc regis Pharii regnum ferale resolvit,
Deque potestatis mundanæ grandine tensa
Eripit Abraham cum stirpe, et gente fideli.
Abrahæ genus est verum : cui sanguis in ore
436 Creditur, inscriptusque rubet : cui visus in orbe,
Haud dubitante fide, Deus est, Deus ex Patre verus.
Ille Deum vidit, visum mox credidit : at tu
Posteritas carnis, carnaliter omnia credens,
Carnis opus sub lege geris, quam spiritus implet
Interior : nec enim cœlo lex carnea fluxit,
Quam tu carne colis : sed Christo feta, meamque
Spem paritura utero ; quam spem ? nisi luminis almum
Lumen, et adventum Domini, quem viderat Abræ
Prima fides, nostrisque pater promiserat olim
Perspiciendum oculis, et legis voce probandum :
Nec solum legis : nam quæ jam littera Christum
Non habet, aut quæ non scriptorum armaria Christi
Laude referta, novis celebrant miracula libris?
Hebræus pangit stylus, Attica copia pangit,
Pangit et Ausoniæ facundia tertia linguæ.
437 Pilatus jubet ignorans : I, scriba, tripictis
Digere versiculis, quæ sit suffixa potestas.
Fronte crucis titulus sit triplex, triplice lingua.
Agnoscat Judæa legens, et Græcia norit,
Et venerata Deum percenseat aurea Roma.
Quidquid in ære cavo reboans tuba curva remugit ;
Quidquid ab arcano vomit ingens spiritus haustu,
Quidquid casta chelys, quidquid testudo resultat,

GLOSSÆ VETERES.

360. Hanc, *domum*, I.
361. Hæc, *passio*. — Pharii, *Ægyptii ; sacrilegi. Pharus Ægyptus dicitur.*—Ferale, *virosum, mortale.* —Resolvit, *quia Christi passio potestatem diaboli destruxit*, I.
364. In ore, *fronte*, I.
365. Creditur, *immittitur, vel commendatur*, I.
368. Credens, *cernens*, I.
369. Geris, *facis*, I.
371. Feta, *mysteriis Christi plena*, I, Mar.
377. Armaria, *scrinia, volumina*, I.
378. Referta, *repleta, plena, completa*, I.
379. Attica. *Atheniensis, Græca locutio*, I.
380. Ausoniæ, *Latinæ, Italiæ, Romanæ*, I.
381. Tripictis, *tripliciter conscriptis*, Iso.
382. Digere, *dic, ordina, vel scribe.* — Suffixa, *cruci*, I.
383. Fronte, *in stipite*, I.
385. Percenseat, *perlegat*, I.
386. Reboans, *sonans, canens*, I.
387. Ab arcano, *a pulmone.* — Vomit, *profert.* — Ingens, *magnus*, I.
388. Casta, *ideo dicit castam, quia cum ea laudem virginum canebant.*—Chelys, *cithara, musa. Chelæ, id*

COMMENTARIUS.

360. Nonnulli Vulg., *Ægypti ;* Pal., *Ægyptica*. Gis. in textu, Ald., Vatt. A, Q, Thuan., Ox., Noms., Urb., Sich., *flagellis*. Nonnulli Heins., Alex. et alii, *procellis*, quod Weitzius amplexus est ; *flagra* sive *flagella* Ægypti vocantur ab Alcimo Avito lib. v, Gregorio Nazianzeno, Fortunato et aliis ; quod confirmat legendum *flagellis*, præsertim quia *plaga* poscit *flagellis*.

365. Thuan. et duo Torr., *creditus*.

366. Oxon. *ex Patre vero ;* lege *verus*.

368. Vat. B a prima manu, Mar. ab aliena manu, Widm. supra, Bong. et nonnulli vulg., *cernens* pro *credens*. Glossa Isonis, *cernens*, potius est diversa lectio.

371. Ald., minus bene, *Christo fixa*.

372. Becmanus, cap. 6 Manuduct. ad ling. Lat., monet, in quibusdam mendose legi *sed Christo fixa, meamque Spem paritur ut oro* pro *feta, meamque Spem paritura utero*. Pro *luminis* omnes Heinsiani. Bong. supra, Ald., Gis., *numinis*, quod exstat in Vat. A a prima manu, in Mar. a secunda manu. Weitzius, Vat. B, Prag., Rat., Widm. supra, Vat. A supra, Mar. a prima manu *luminis*. Teolius cum Heinsio facit, ac solum agnovit, Vaticanum unum præstantissimum habere *luminis*. Gifanius ex veteri libro ita quoque legendum ait : sic ante *de lumine lumen*, et in fidei symbolo *lumen de lumine :* crebro *lumen*, et *numen* inter se commutasse librarios notum est.

375. Prag., male, *perficiendum oculis*.

376. In Aldo mendum *namque jam*.

377. Armarium sumi solet pro tabulariis sive forulis, quibus libri collocantur, ex interprete Juvenalis, Tertulliano, Sidonio et aliis.

378. Rat., *laude refecta* a prima manu, non bene.

381. Primus omnium Aldus edidit *I, scriba ;* sed cum mendum typographicum irrepsisset, nempe *sicriba*, et errorem clare correxisset in *emendatis*, alii editores posuerunt *tu scriba*. Nebrissa vero errorem transcripsit *sicriba*. Neque Heinsius correctionem animadvertit ; sed cum Salmasio vestigium veræ lectionis in Aldina editione exstare affirmavit in *sicriba :* et ex suis vetustis pene omnibus restituit *I, scriba*. Ex quo arguo, unam tantum exstare Aldinam editionem anno 1501 peractam : non enim credibile est, ut hic error *sicriba*, jam in prima animadversus et correctus, in secunda replicaretur. Codices nostri variant. Prag., *tu scriba*. Vatt. A, Q, *inscripta*. Ratt, *scribenda*. Mar., *scribenda*, supra charactere minutiori *inscripta ;* in margine apparet fuisse *scriba*, licet evanuerint characteres. Non dubito, quin vera sit lectio *I, scriba*, quam exprimit Alex., et prope accedit Urb. *o scriba*. Librarii, quid esset illud *I* non intelligentes, ex ingenio suo novam lectionem procuderunt. Vide hymnum Cath. 12, vers. 99 : *Satelles, i, ferrum rape*.

383. Rat., *triplici*, quod recte emendatum est supra *triplice*. In editione Parmensi deest vocabulum *triplex*, *Fronte crucis : titulus sit triplice lingua*. Non constat versus, ut vides. De titulo crucis triplice lingua vide Joan. cap. XXIII, 38 ; Lipsium de Cruce II, in notis cap. 11, et alios. Sepulcro Gordiani Augusti milites titulum adhibuerunt litteris Græcis, Latinis, Persicis, Judaicis et Ægyptiacis, ut ab omnibus legi posset, ut refert Capitolinus.

386. Ald., mendose *canore boans* pro *cavo reboans*. Fab., *Ære cavo quidquid reboans*. In meo exemplari Weitzii ad marginem est *hausto*. His versibus multi probant licere in ecclesia uti instrumentis musicis. Vide Baronium, tom. I Annal., pag. 578, ad ann. 60, qui Prudentii auctoritate ostendit Christum instrumentis musicis laudari solitum. Gis. huic præposuit versum seq.

387. Gis. 1 edit., *in arcano* pro *ab arcano*. Prag., *haustus ;* Gis. ad marg., *hausto*. Melius alii, *haustu*, sc. arcano seu occulto haustu.

388. Videtur nonnullis idem esse *chelys* ac *testudo*.

Organa disparibus calamis quod consona miscent,
438 Æmula pastorum quod reddunt vocibus antra :
Christum concelebrat, Christum sonat, omnia Christum
Muta etiam, fidibus sanctis animata, loquuntur.
O nomen prædulce mihi ! lux, et decus, et spes,
Præsidiumque meum ! requies o certa laborum !
Blandus in ore sapor, fragrans odor, irriguus fons,
Castus amor, pulchra species, sincera voluptas.
Si gens surda negat sibi tot præconia de te,
Tam multas rerum voces, elementaque, tantæ
Nuntia lætitiæ, stolidas intrare per aures ;
Audiat insanum bacchantis energima monstri,
439 Quod rabidus clamat capta inter viscera dæmon,
Et credat miseranda suis ; torquetur Apollo,
Nomine percussus Christi, nec fulmina verbi
Ferre potest : agitant miserum tot verbera linguæ,
Quot laudata Dei resonant miracula Christi.
Intonat antistes Domini : Fuge, callide serpens,
Exue te membris, et spiras solve latentes.
Mancipium Christi, fur corruptissime, vexas.

GLOSSÆ VETERES.

est, brachia, vel cithara magna in cœlo. Unde chelæ Scorpionis, id est brachia : est autem Græcum.—Testudo, *musa, vel cithara magna in cœlo*, I.

389. Disparibus, *non similibus*, I.

390. Æmula, *imitantia, respondentia, vel resonantia*, I.

392. Fidibus, *sonis*, I.

397. Surda, *Judaica.*—Sibi, *ad suam utilitatem.* — Præconia, *laudes*, I.

398. Elementaque, *significationes, quia res per figuras loquuntur*, I.

400. Insanum, *insane.* — Bacchantis, *furentis.* — Energima, *illusionem, vel imaginem, furias, vel pigritiam, vel inertiam, sive melius illusionem. Energima imaginatio, vel phantasia : unde qui phantasias dæmonum patiuntur, energumeni dicuntur*, Iso, Vat. T.

402. Credat miseranda, *miserabilis gens Judæorum. Judæa.* — Suis, *sociis, monstris, sive vicinis*, I.

403. Fulmina, *terrores verbi Dei*. I.

404. Tot verbera, *quot vicibus repetit sacerdos verba, dæmones adjurans, tot verberibus affliguntur*, Vat. A.

406. Antistes, *unusquisque Christianus dæmona expellens*, I.

407. Spiras, *tortitudines, vel calliditates, vel nodos*, I.

408. Mancipium, *servum*.

COMMENTARIUS

Aliqui tympanum *chelyn* interpretantur.

391. *Concelebrat*, *sonat*, verum est : nam metrum rejicit *sonant*. Vat. B a secunda manu, *concelebrant. sonant*. Rat., Mar. a prima manu, *concelebrant*. Apud Weitzium Fabr., Gis. et Bong., *concelebret*, *sonet*, et infra *loquantur* ; sed Giselinus mihi in utraque editione *concelebrat*, *sonat*, *loquuntur*. Fabricium recte citat, cui consonat Gallandius cum Torn.

392. Conradus Samuel Schurtzfleischius in Controversiis Antiq. Eccles. cap. 19, erudite de organis disserit ; et in Occidente ante annum 757 organum visum negat. Sibi objicit ex Prudentio hunc versum, et alterum ex ead. Apoth. 148 : *Organa, sambucas, citharas, calamosque tubasque* : quibus organa, quorum nunc est usus, fistulis plumbeis composita Prudentium non designare contendit. Sed melius poterat pro organis apud veteres allegare vers. 389 : *Organa disparibus calamis quod consona miscent*, ubi instrumentum nostris organis simile describitur. Vide supra not. ad vers. 148. Organorum, quibus folles adhiberentur, antiquior est usus quam multi viri eruditi putant. S. Augustinus in psal. LVI : *Organum dicitur, quod grande est, et inflatur follibus*. De his intelligo Prudentii *organa disparibus calamis*, et organa Ecclesiæ Parisiensis, de quibus Fortunatus lib. II, carm. 19 : *Hic puer exiguis attemperat organa cannis*. Organum nostris simillimum describit Claudianus, de Consulatu Mallii Theodori : *Et qui magna levi detrudens murmura tactu, Innumeras voces segetis moderatus ahenæ, Intonat erranti digito, penitusque trabali Vecte laborantes in carmina concitat undas*. Hydraulicum videtur hoc fuisse organum. Alia erant pneumatica, de quibus Augustinus, Isidorus et Plinius lib. VII, cap. 37, qui pneumatica et hydraulica organa videtur distinguere. Confer. Gloss. Ducangii.

395. Nomen Jesu Christi *dulce*, *blandus in ore sapor*, *mel in ore, in aure melos, in corde lætitia*, et similia apud S. Bernardum, serm. 15, in cant. et alios passim. Ex Prudentio id sumpsisse S. Bernardum putat Teolius. Idem scribit *flagrans odor*, nisi mendum est pro *fragrans*.

399. Egm., male, *auras* pro *aures*

400. Put., *inergima* ; Pal., *inhergimo*. Ald., Urb., Bong. a prima manu, Torn., *energia*. Mar., *inergia* ; in marg., *inergima* ; Sich., Alex., *energima*. Vat. Q, *inergia nostri*. Bonon., *inorgia*, sive *in orgia*, male. Græca vox effertur, ἐνέργημα ; Latine ea usus est Tertullianus pro *opere*, *effectu*, *vi*, *efficacia*. Cur penultima corripiatur, dixi in proleg. Notat Mariettus, ad hunc locum respexisse Gregorium Turonensem lib. VII, pag. 414 : *Nonnulli, arrepti a dæmone, per energiam debacchantes, martyrem declamabant*.

402. Dæmones, e corporibus obsessorum olim emigrare jussi, nomina deorum quos ethnici colebant, se habere profitebantur. Lactantius, lib. II, cap. 16 : *Justos autem, id est, cultores Dei, metuunt* (dæmones) *cujus nomine adjurati, de corporibus exeunt : quorum verbis, tanquam flagris, verberati, non modo dæmones esse se confitentur, sed etiam nomina sua edunt, illa quæ in templis adorantur*, etc. Plura in hanc rem affert Baronius tom. I Annal., pag. 413, ubi maxime hæc Prudentii verba eminent, quibus quamdam exorcismi formulam contineri doctissimus cardinalis affirmat. Vide S. Paulinum Natali 11, vers. 95 et seqq., et quæ notant Wowerus, Elmenhorstius, Heraldus et Ouzelius hunc Minucii locum : *Hæc omnia sciunt plerique, pars vestrum, ipsos dæmonas de semetipsis confiteri, quoties a nobis tormentis verborum, et orationis incendiis de corporibus exiguntur. Ipse Saturnus, et Serapis, et Jupiter, et quidquid dæmonum colitis, victi dolore, quod sunt, eloquuntur*. Homines a malis dæmonibus vexati vocantur *energumeni* ; quo pertinet, opinor, vox illa Prudentii, Severi Sulpicii, Gregorii Turonensis et aliorum *energima*. Siquidem energumenus est dæmoniacus, qui operationes diabolicas imitatur.

403. Rat., *nec flumina*, a prima manu, male.

407. Egm., male, *exui te* pro *exue te*. Heinsius conjicit *et spira solve latentem*, hoc est, *solve te spira, sub qua lates*. Lectio codicum magis placet *spiras solve latentes*, non enim magis latet dæmon, quam ejus spiræ.

408. Gis. ad oram, *cur, corruptissime, vexas?* Recentiores, *fur*, et *vexas?*

440 Desine. Christus adest, humani corporis ultor:
Non licet, ut spolium rapias, cui Christus inhæsit.
Pulsus abi, ventose liquor: Christus jubet, exi.
Has inter voces medias Cyllenius ardens
Ejulat, et notos suspirat Juppiter ignes.
Ecce gerasenos legio ruit effera porcos,
Et, post multiplices busti sub rupe catenas,
Pœnarum gemitus longis grunnitibus edit.
Clamarat sed ab ore hominis: Cognoscimus, Iesu,
Nate Deo, nate sceptris, et germine David,
Qui sis, quid venias; qua nos virtute repellas,
441 Novimus, adventusque tui terrore jacemus.
Hæc, Judæa, tuas vox non pervenit ad aures?
Pervenit: mentem sed non penetravit egenam
Lucis, et a primis foribus disclusa refugit.
Audiit adventum Domini, quem solis iberi
Vesper habet, roseus et quem novus excipit ortus.
Laxavit Scythicas verbo penetrante pruinas
Vox evangelica, Hyrcanas quoque fervida brumas
Solvit, ut exutus glacie, jam mollior amnis
Caucasea de cote fluat Rhodopeius Hebrus.
Mansuevere Getæ feritasque cruenta Geloni
442 Lacte mero sitiens exsanguia pocula miscet,

GLOSSÆ VETERES.

410. Spolium, *corpus*, I.
411. Ventose, *defluens*, *instabilis*, I.
412. Cyllenius, *Mercurius*, *a monte Cylleno*, I.
413. Ignes, *furores*, *iras*, I.
416. Grunnitibus, *grunnitus propria vox porcorum est*, Iso.
419. Quid, *cur*, I.
420. Jacemus, *prostrati*, I.
422. Egenam, *miseram*, I.
423. Lucis, *aurium tuarum*, Vat. A.
424. Iberi, *Hispanici*, *Iberia*, *Hispania*, I.
425. Ortus, *solis*, *qui habitat in Oriente*, I.
426. Laxavit, *calefecit*, *vel mollivit*, Vat. A. — Laxavit, *mollefecit*. — Pruinas, *in aquilone*, I.
427. Hyrcanas, *Scythicas*. — Brumas, *hiemes*, I.
428. Amnis, *Tanais*, I.
429. Caucasea, *petrosa*. — Rhodopeius, *Rhodope, mons, de quo emanat Hebrus fluvius*, I. — Cote, *rupe*, Mar.
430. Getæ, *Gothi*, *qui prius feroces erant*, I. — Geloni, *gentes Scythiæ*, *stigmata sibi*, *ut Sergius dicit*, *more Scottorum inurentes*; *populi Scythiæ*, I.
431. Mero, *puro*, I.

COMMENTARIUS.

410. Put. a manu prima, *Christus adhæsit*.

412. In Mar. a manu prima, *medius Cyllenias*.

413. In glossa IGNES dicuntur esse *iræ*, *furores*; melius intelligi possunt ignes, quibus dæmon ardet; ut Mercurius, sive Cyllenius dicitur etiam ardens, nisi mavis respexisse poetam ad Jovis libidinem, de qua multa fabulæ. Verior tamen interpretatio desumitur ex Minucii verbis relatis ad vers. 402, *a nobis tormentis verborum, et orationis* INCENDIIS *de corporibus exiguntur*. Hinc restituendum putarem *nostros ignes*. Cauchius conjicit *admotos ignes*. Res constat ex Lactantio cap. 22, lib. V: *Nomine Dei veri fugantur. Quo audito tremunt, exclamant, et* URI *se, verberarique testantur*. Et lib. II, cap. 16: *Itaque maximis sæpe ululatibus editis, verberari se, et* ARDERE, *et jam jamque exire proclamant*. Poeta noster hymno 1 Perist. incendia orationum et gehennæ ignem quo dæmones ardent, conjungit vers. 106: *His modis spurcum latronem martyrum virtus quatit: Hæc coercet, torquet*, URIT. Denique fugit dæmon *Confitens* ARDERE *sese: nam gehennæ est incola*.

414. In Put., *gerasinos*. Optimæ membranæ, *ruit*; Fabr. et Gis., *irruit*. Widm. supra, Vat. A a prima manu *obruit*, quæ est glossa: nam *ruit* Virgilianum esse observavit Heinsius. Prudentius *a* in *gerasenos* producit, quamvis Juvencus corripuerit. Hæc eadem historia exposita est hymno Cath. 9, vers. 55 et seqq.

417. Confer. Matth. cap. VIII, Marci cap. I, III et V, et Lucæ cap. IV et VIII. Ald., Egm., Palat., *Iesum*, alii *Iesu*.

418. Fabr. et Gis., *nate et sceptris*. Abest a codicibus *et*, quod revera superfluum est. In Urb., *nate ex sceptris*, in Vat. Q, *nec te sceptris*, male.

419. Ald., Gis., Urb., tres vetustiores Heinsiani, Vat. A, *quis sis, quid venias*. Rot., tres Torren., Fabr., Cauch., *qui sis, qui venias*. Prag., *qui sis, quid venias*. Vat. B, Alex., Mar., Weitz., *quid sis, quid venias*. Quolibet ex his modis sententia eadem constat, *qui sim* Virgilianum est. Burmannus, tom. I Antholog., pag. 417, ex Egm. præfert *quid sis*, et ab Ovidio ita dici confirmat. An dæmoni clare perspectum fuerit mysterium Incarnationis, quæri solet. Nonnulli putarunt dæmones illud agnovisse, non autem dæmonum principem diabolum; quod ineptum est. Alii tenent, ante prædicationem non cognovisse, post prædicationem vero ita cognovisse, ut redemptionem hominum per mortem ignorarent. Plerique cognitionem conjecturæ, non certam, statuunt.

421. In Heinsii editione, quod raro illi accidit, mendum irrepsit, *aureas* pro *aures*. In notis vero ejus editionis plura occurrunt menda, etiam contra sensum, et quæ non facile a quovis animadvertantur. Quod eo a nobis dictum est, ne alii fama editionis Heinsianæ et Elzevirianæ decipiantur. In Mar., mendose, *diras mox*.

423. Prag., *discussa*; alii *disclusa*. Glossa videtur trajicienda ad verbum *foribus*.

424. Error Aldi *solus* pro *solis*.

425. Heinsius cum Put., Thuan., Rot., duobus Torrent., *Vesper habet, roseos et qui novus excipit ortus*, quod omnino legendum existimat, quia *roseus vesper* perperam dicitur: id enim convenit *ortui*. Mihi aliorum lectio placet, si recte verba distinguantur: *quem solis iberi Vesper habet*, *roseus et quem novus excipit ortus*. Scilicet *roseus novus ortus*. Imo *qui novus excipit* minus recte dicitur, nisi *novus* significet *primus*. Ut autem ait *quem vesper habet*, sic *quem excipit ortus*. In *roseus* poeta more suo producit ultimam ratione cæsuræ. In Alex. abrasum est *roseus*, quod in Urb., Vat. Q et aliis clare legitur. Bonon. et Teol. cum Heinsio faciunt.

428. Noms., *exutus glaciem*, eleganti Græcismo ait Heinsius. Gis., *et exutus*.

429. *Cotem* pro *caute* dixit etiam hymn. 11 Cath., vers. 72. In Put., *Hebros* pro *Hebrus*, more Græcorum, vel etiam veterum Latinorum. Gis., *fluit*.

430. Prag., *Gelonum* quasi *Gelonorum*. De Gelonis vide Savaronem pag. 224 ad Sidonii verba *equimulgas Gelonos*, hoc est, mulgentes equas, et lac equinum sugentes.

Libatura sacros Christi de sanguine potus.
Novit et Atlantis pridem plaga perfida Mauri
Dedere crinitos ad Christi altaria reges.
Ex quo mortalem præstrinxit spiritus alvum,
Spiritus ille Dei, Deus, et se corpore matris
Induit, atque hominem de virginitate creavit:
Delphica damnatis tacuerunt sortibus antra,
Non tripodas cortina regit, non spumat anhelus
443 Fata Sibyllinis fanaticus edita libris;
Perdidit insanos mendax Dodona vapores,
Mortua jam mutæ lugent oracula Cumæ,
Nec responsa refert Libycis in syrtibus Ammon.
Ipsa suis Christum Capitolia Romula mœrent
Principibus lucere Deum, destructaque templa
Imperio cecidisse ducum; jam purpura supplex
Sternitur Æneadæ rectoris ad atria Christi,
Vexillumque crucis summus dominator adorat.
Principibus tamen e cunctis non defuit unus,
444 Me puero, ut memini, ductor fortissimus armis,

GLOSSÆ VETERES.

432. Libatura, *bibens, vel bibitura*,
433. Atlantis, *mons ad meridianum*. — Mauri, *populi*, I.
434. Dedere, *offerre*, I.
435. Præstrinxit, *præoccupavit*, I.
438. Delphica, *Apollinea. Delphi locus est in Græcia, in quo Apollo colebatur*. — Antra, *responsa*, I.
439. Tripodas, *mensas Apollinis*. — Cortina, *secretum quod cortinis oppansum est*. — Spumat, *loquitur*, I.
440. Fanaticus, *fanorum sacerdos*, I.
441. Dodona, *silva, civitas Græciæ*. — Vapores, *hostias*, I.
442. Cumæ, *civitatis*, I.
443. Libycis, *Africanis arenis*. — Ammon, *Jovis. Jupiter Afrorum*, I.
444. Mœrent, *dolent, vel timent*, I.
446. Purpura, *regalis dignitas*, Vat. A.
447. Æneadæ, *Romani, quod de Ænea sint orti*, I. — Atria, *templa*, Vat. A.
448. Dominator, *imperator, Cæsar*, I. *Constantinus*, Vat. A.
449. Tamen, *etiam*, I.
450. Fortissimus, *Julianus*, Vat. A.

COMMENTARIUS.

432. En apertum de præsentia corporis et sanguinis Jesu Christi in eucharistia testimonium. Nam olim Christianos sub utraque specie sacra synaxi refici solitos res nota est omnibus.

433. Bong., Widm. a manu prima, et nonnulli Vulg. apud Weitzium *fervida*, non absurde, quamvis jam præcesserit. Sic Avitus lib. V: *Plaga fervida cœli*. Sed Ald. cum Heinsianis et nostris, Weitz., Gis., *perfida. Punica fides* abiit in proverbium.

435. Gifanius Collect. Lucret. hunc locum illustrat. Videlicet EX QUO, *postquam jam vero postquam*; PRÆSTRINXIT, *occupavit, obsedit, obumbravit, ut Scriptura loquitur*. Summa est, nato jam Christo evanuisse falsa ethnicorum oracula. Alii scribunt *perstrinxit*, alii *præstrinxit*.

436. Heinsius cum Pot. et Thuan., *Spiritus ille Deus, Deus*. Alii, *Spiritus ille Dei, Deus*. Hoc etiam loco Verbum vocatur *Spiritus*. Vide quæ supra dixi.

438. Vat. A, *sordibus*, minus bene, pro *sortibus*. Gifanius ex vet. lib., *jacuerunt* pro *tacuerunt*, non probo.

439. Bong., Widm., Ald., Mar., Prag., *regit*, cum Alex., Urb. et Vat. Q. Alii fortasse melius *tegit*, quod Gifanius tuetur: nam cortina erat operculum, et integumentum æneum tripodis. Virgilius lib. III Æn., *adytis cortina reclusis*. Vocabatur etiam cortina tripus, sive vas illud ingens Delphis aureum, quo insternebatur mensa, in qua oracula fundens Pythia assidebat. Explicatius isthæc ab interpretibus Virgilii aliisque traduntur. Servius ait, esse locum, unde oraculum exit. Cortinæ in alio genere apud Isidorum lib. XIX, cap. 26, sunt aulæa seu vela de pellibus. Illud a nobis aliquis quærat, verumne sit falsorum numinum oracula tacuisse, postquam Verbum caro factum est. Scriptus est Gallice liber anonymus, cujus auctor fuit Balthus S. I., de Silentio oraculorum adversus Antonium Van Dale, anabaptistam, medicum Harlemensem, et ejus defensorem D. Fontenelle, Latine redditus anno 1725. Balthus part. 3, cap. 3, ostendit Prudentium hoc loco cum reliquis SS. Patribus consentire, quia etiamsi de incarnatione dominica loquatur, tamen conjungit idolorum eversionem et ruinam paganismi. Id confirmat interpretatio Gifanii, quam exposui, EX QUO, *postquam*: non enim poeta asserit, illico omnia ubique oracula siluisse. Plutarchus tractatum edidit de Silentio oraculorum, de quo libro fuse idem Balthus disserit part. 3, cap. 9. Nobis ad alia properantibus hæc indicasse sufficiat: sed non est omittendum responsum, quod ex oraculo Delphico accepit Augustus, cum misisset legatos suos sciscitatum de rebus futuris, ut referunt multi: *Me puer Hebræus, divos Deus ipse gubernans, Cedere sede jubet, tristemque subire sub orcum. Aris ergo dehinc tacitus discedito nostris*. Confer etiam lib. I adversus Sym., vers. 245, ubi iterum Van Daleus refelletur.

440. Prudentium hoc loco rejicere carmina Sibyllina, quæ inter Christianos circumferebantur, nonnemo affirmat, mihi non liquet. Romani ad Sibyllinos libros, tanquam ad oracula, confugere solebant. Recenset Prudentius celeberrima veterum oracula, Delphicum, Sibyllinum, Dodonæum, quod in Dodonea Epiri silva quercus, et his insidentes columbæ reddebant, Cumæum, ubi antrum Cumanæ Sibyllæ, Ammonium in Libya.

441. Insanos vapores vocat furorem fanaticum, cujus materia a medicis vapor calidus, et urens in cerebrum elatus statuitur. Ita explicat medicus Gisolinus, non infelix interpres in cæteris partibus, in hac vero optimus.

443. Non est reprehendendus poeta, quasi oraculum Ammonis in Marmarica regione, ubi *Syrtes* erant, collocaverit. De alia significatione Syrtium jam dixi hymno 7 Cath., vers. 30, et videri potest Turnebus num. 506 Advers., qui hunc versum citat.

444. *Capitolia Romula* pro Jove Capitolino sumi, præcipue a nostris scriptoribus, Augustino, Cypriano, aliis, observavit Peveratus.

446. *Purpura* pro imperatore, ut apud Claudianum III Stiliconis, *Posito jam purpura fastu*. Vide Bulengerum, de Imper. Rom. lib. II, cap. 4.

449. In Vat. A, male a prisca manu, *tamen cunctis*. S. Gregorius Turonensis lib. I de Gloria martyrum, cap. 4: *Sicut Prudentius noster in libro contra Judæos meminit*, etc., *Principibus tamen e cunctis*, etc., usque ad versum *Erigit in cœlum facies, atque invocat Iesum*. Multi alii, qui de crucis laudibus commentarios conscripserunt, hos Prudentii versus commemorant, et cum auctoris elogio describunt: omissi tamen sunt in opere Hispanico Petri Ordonez de Zevallos, Matriti, 1614, de hoc argumento: *Quarenta triunfos de la SS. Cruz de Christo*, ubi multa hujus generis congeruntur.

450. Gregorius Turonensis legit *quem puero memini*: mendum codicum puto. Contemnendæ glossæ sunt, quibus Symmachus ductor iste *perfidus* esse dicitur, de quo Prudentius. Fortasse eam ob causam recentio

Conditor et legum, celeberrimus ore, manuque. A
Consultor patriæ, sed non consultor habendæ
Relligionis, amans tercentum millia divum.
Perfidus ille Deo, quamvis non perfidus Urbi,
Augustum caput ante pedes curvare Minervæ
Fictilis, et soleas Junonis lambere, plantis
Herculis advolvi, genua incerare Dianæ :
445 Quin et Apollineo frontem submittere [gypso,
Aut Pollucis equum suffire ardentibus extis.
Forte litans Hecaten placabat sanguine multo :
Pontificum festis ferienda securibus illic
Agmina vaccarum steterant, vitulasque revincta
Fronte coronatas umbrabat torta cupressus.
Jamque inseriato reserabat viscera cultro
Vittatus de more senex, manibusque cruentis
Tractabat trepidas lethali frigore fibras.
Postremusque animæ pulsus in corde tepenti
Callidus interpres numeris, et fine notabat,
Cum subito exclamat media inter sacra sa- [cerdos
Pallidus : En quid ago ? majus, rex optime, [majus,
Nescio quod numen nostris intervenit aris,
Quam sufferre queant spumantia cymbia lacte,
446 Cæsarum sanguis pecudum, verbena, co- [ronæ.
Accitas video longe dispergier umbras.
Territa Persephone vertit vestigia retro,
Exstinctis facibus, tracto fugitiva flagello.

GLOSSÆ VETERES.

451. Conditor, *constitutor, constructor.* — Celeberrimus ore, manuque, *famosissimus eloquio et potestate*, I.
453. Relligionis, *Christianitatis*, I.
455. Augustum, *nobile.* — Curvare, *solebat, vel curvabat*, I.
456. Soleas, *ima pedum, id est vestigia.* — Lambere, *lambebat*, I.
457. Advolvi, *advolvebatur, et incurvabat*, I.
458. Quin, *insuper.* — Gypso, *lapidi simulacro*, I.
459. Pollucis, *quia domitor fuit equorum.* — Suffire, *infumare, fumigare.* — Extis, *visceribus*, I. B
460. Hecaten, *Dianam*, I.
464. Inseriato, *immisso.* — Reserabat, *secabat*, I.
466. Trepidas, *palpitantes*, I.
468. Callidus, *ingeniosus.* — Fine, *qualis sit finis.* — Notabat, *secundum consuetudinem illorum*, I.
472. Cymbia, *vasa oblonga. Cymbia, poculorum genera quæ et carchesia dicuntur, a similitudine cymbæ navis nuncupata*, I.
474. Umbras, *imagines dæmonum*, Iso.
475. Thesiphone, *Diana, vel Persephone*, I. — Thesiphone, *Diana*, Vat. T.

COMMENTARIUS.

rum aliquis Symmachum *apostatam* appellavit. Vide proleg. num. 52. Sermonem esse de Juliano Apostata nemo adeo erit insipiens qui neget. Mariettus prope videtur fuisse, ut glossæ de Symmacho loquenti fidem præstaret. Peveratus hinc colligit, Prudentium adfuisse præsentem sacrificio Juliani, quod a Prudentio describi putat in Roæano, vers. 1011 et seqq. Id mihi non probatur. C

451. Marcellinus refert Julianum jura in melius correxisse.

454. Put. et Thuan., *orbi*; alii, *Urbi*. Recentiores amplexi sunt *orbi*, quod Gallandio non placet, mihi non displicet.

456. Apud Gregorium Turonensem diversa lectio ex Colbertino codice *plantas* : quæ admitti nequit. Adverte, *soleas* esse genus calcei feminarum proprium, neque eis uti solitos viros, nisi raro, et in conviviis; quibus probro vertebatur, si soleati incederent. Recte igitur Prudentius ait, *soleas Junonis*. Vide plura in hanc rem in Balduini opere de Calceo antiquo cap. 11, ubi hos versus laudat, quos pariter illustrat Heraldus, pag. 378 ad Arnobium.

457. Aldus cum Urb., Vat. Q, aliisque, *incurvare*. Alex., Put., Thuan., Oxon., Gregorius Turonensis, *incerare*, quod verum puto, et mutuatum a Juvenali satira 10, *genua incerare deorum*. Idem Prudentius Hamartig. vers. 404, *Incerat lapides*, etc. Alii intelligunt, *incerare* esse tabellas cereas appendere ante statuas, alii toties statuas osculari, ut saxa sordida fierent, et quasi cera obducta. Neutra interpretatio placet : nam Prudentius lib. I adversus Sym., vers. 203, ait : *saxa illita ceris Viderat unguentoque lares humescere nigros.* Quod rem veram designat. Consuetudo fuit ethnicis ungendi oleo, aut cera statuas deorum. Arnobius lib. I Adversus gentes : *Siquando conspexeram lubricatum lapidem et ex olivi unguine odoratum tanquam inesset vis præsens, adulabar, affabar et beneficia poscebam nihil sentiente de trunco.* Clemens Alexandrinus lib. VII Strom. : *Hi sunt illi ipsi qui omne lignum et omne saxum, modo oleo inunctum vel lubricatum esset, adorabant.* Vide supra vers. 293. Corporis partes alias aliis diis ethnici consecrabant, D genua *Misericordiæ*. Peveratus ex Apuleii Apologet. et Plinio epist. ad Trajanum colligit vota quæ pro alicujus incolumitate solvebantur, consuevisse non tantum tabellis mandari, sed et cera figi, et quidem plerumque in femore genuque deorum annulo obsignari, et ita explicat *incerare*.

460. Gregorius Turonensis *Achatem* pro *Hecatem*, male ; *sanguine multo* apte de sacrificiis Juliani, quibus *agmina vaccarum* immolabantur. Consule historias.

463. Carolus Paschalius de Cor. pag. 256, cap. 17, lib. IV, victimas plerumque coronatas cupressu fuisse ex hoc loco maxime probat, et multa congerit de cupressu.

464. Al I., Egm., Heinsiani codd., *reserarat*, quod fuisse videtur in Vat. B a prima manu. Alii *reserabat* cum Weitz., et Gis. Paschalius, loc. cit. pag 245, cap. 13, copiose disserit de sacerdotibus vittatis et coronatis ex Prudentio et aliis.

469. Weitzius *tum*; alii *cum*.

471. Ald., Pal., Heinsiani codd., *numen, nescio, quod*. Alii, *nescio quod numen*.

472. Ex Virgilio lib. III Æn. vers. 66 : *Inferimus tepido spumantia cymbia lacte.*

473. Verbena adhiberi solita erat in sacrificiis : quo nomine etiam alias herbas quæ adhibebantur, vocatas aliqui putant.

474. Veteres libri, *accitas*, cum Gregorio Turonensi. Weitzius scripsit *ascitas*. Heinsius opinatur a prisca manu fuisse *eccitas*, hoc est *excitas*, quod proprium in re magica est verbum, ut multis ex locis constat.

475. In Thuan., *Thersisore*, Weitz. cum Widm. a prima manu, Vatt. B, Q, Prag., Rat., Mar. a prima manu *Thesiphone* vel *Tesiphone*. Canchius ex conjectura, *Tisiphone*. Recte alii, *Persephone*, id est Proserpina, de cujus sacris hic agitur.

476. Rot., *fracto* pro *tracto*, non inepte : adhæret Egm., Heins., Cham. et Teol. Fortasse *torto*. Virg., *verbere torto*. Val. Flaccus, *torto furiarum erecta flagello*.

Nil agit arcanum murmur : nil Thessala prosunt
Carmina : turbatos revocat nulla hostia manes.
Nonne vides, ut thuribulis frigentibus ignis
Marceat? ut canis pigrescat pruna favillis?
Ecce palatinus pateram retinere minister
Non valet, elisa destillant balsama dextra
Flamen et ipse suæ miratur vertice laurus
Cedere, et incertum frustratur victima ferrum
Nescio, quis certe subrepsit Christicolarum
447 Hic juvenum ; genus hoc hominum tremit infula, et omne
Pulvinar divum. Lotus procul absit, et unctus.
Pulchra reformatis redeat Proserpina sacris.
Dixit, et exsanguis collabitur : ac velut ipsum
Cerneret exerto minitantem fulmine Christum,
Ipse quoque exanimis posito diademate princeps
Pallet, et astantes circumspicit, ecquis alumnus
Chrismatis inscripto signaret tempora signo :
448 Qui Zoroastreos turbasset fronte susurros.
Armiger e cuneo puerorum flavicomantum
Purpurei custos lateris deprenditur unus ;
Nec negat, et gemino gemmata hastilia ferro
Projicit, ac signum Christi se ferre fatetur.
Prosiluit pavidus dejecto antistite princeps.
Marmoreum fugiens nullo comitante sacellum,

GLOSSÆ VETERES.

477. Thessala, *magica*, I.
482. Elisa, *concussa, tremula*. I.
483. Flamen, *sacerdos Jovis, quasi filamen dicitur, quia filam rubeam in capite portabat*, I.
484. Frustratur, *eludit*, I.
486. Infula, *vestis sacerdotis*, I.
487. Pulvinar, *locus, vel collocatio*. — Lotus, *baptizatus, unctus, cum Chrismate*, I.
488. Proserpina, *Diana*, I.
490. Exerto, *emisso, nudato, vel expedito*. — Fulmine, *gladio*, I.
494. Zoroastreos, *Zoroastres idem dicitur Mesraim, qui auctor idololatriæ extitit ; vel Zoroastres, magorum primus, et rex Bactrianorum fuit, quem Ninus rex Assyriorum prælio interfecit, a quo Zoroastreus nomen adjectivum ; vel ad ejus sectatores, vel ad ipsam magicam artem pertinet. Zoroastreos, magica secreta. Mesraim Jupiter fulmine percussit, et ideo inter astra ferunt eum assumptum, quem ideo Zoroastren appellant, id est, vivens astrum*. I.
496. Lateris, *regis*, I. — Unus, *quidam ipsum Prudentium intelligi volunt*. Prag.

COMMENTARIUS.

477. Ald., *hircanum*, minus bene pro *arcanum*. Sidonius æmulatus videtur Prudentium in Panegyr. ad Anthemium, *Chaldæus in extis Pontificum de more senex arcana peregit Murmura*. Elmenhorstius in Arnobium pag. 31 plura habet de *murmure arcano* magorum, sive *fremore verborum*, ut Arnobius vocat.

483. Paschalius de Coronis pag. 247, cap. 13, lib. IV, ex Prudentio se discere ait, flaminis Romani coronam fuisse lauream, his laudatis versibus.

485. Dulcissimos vocat hos versus Barthius lib. XLI, cap. 27 Adv. Diversa videtur esse historia, quam de eodem Juliano Apostata Gregorius Nazianzenus orat. 1 contra Julian. refert de Cruce coronata, seu circulo inclusa : alia erat crux coronata, cui scilicet corona supra imponebatur. De utraque docte disserit Rosweydus ad Paulinum in epist. 12. Historiam similem Lactantius narrat lib. IV, cap. 27 : *Cum diis suis immolant, si assistat aliquis signatam frontem gerens, sacra nullo modo litant. Nec responsa potest consultus reddere vates. Et hæc sæpe causa præcipua justitiam persequendi malis regibus fuit. Cum enim quidam ministrorum nostrorum sacrificantibus dominis assisterent, imposito frontibus signo deos illorum fugaverunt, ne possent in visceribus hostiarum futura depingere. Quod cum intelligerent haruspices, instigantibus iisdem dæmonibus, quibus prosecrarant, conquerentes, profanos homines sacris interesse, adegerunt principes ipsos in furorem.*

486. Vat. A, *hoc* ; Vat. B. Mar., *hic juvenum* cum aliis. Sed Aldus non bene distinguit : *Christicolarum. Hic juvenum genus hoc hominum tremit, infula, et omne*, etc. Gis. 2 edit., *huc juvenum*. Fabr. *Huc juvenum : tremit hoc hominum genus infula* idoneo sensu Heinsius edidit *hic*, sed non ait quos codices secutus quamvis Giselinum deseruerit.

487. Lucianus in Pseudomante de impostore Alexandro : *Primo quidem die Atheniensium ritu denuntiatio fiebat hujusmodi : Si quis impius, aut Christianus, aut Epicureus mysteriorum explorator accessit, discedat. Cæterum qui Deo credunt et parent, sacris feliciter initientur. Sub hæc protinus exigebantur, ii o vociferante, dicenteque : Foras pellantur Christiani.* His verbis *lotus et unctus* sacramentum baptismi et confirmationis exprimi certum est. Vide hymn. Cath. 6, vers. 128, et Baronium tom. 1 Annal., p. 249, ac contra Malvendam de Antichristo cap. 10, lib. VII, qui hos versus laudat ; ut Gretzerum de Cruce et alios innumeros prætercam.

490. Consule Baron. loc. cit., et Paschalium de Coronis p. 246, c. 13, lib. IV, qui ex hoc loco docet, ipsos principes, quoties sacrificabant, regalibus insignibus fuisse conspicuos

491. In nonnullis Vulg., *examinis*, mendose, pro *exanimis*.

492. Put., *circum inspicit*, bono quidem sensu, quod præfert Teol. cum Heins., sed plerique habent *circumspicit*, quod exstat etiam apud Gregorium Turonensem loc. cit. Vat. B *nequis* pro *et quis*, vel *ecquis*. Vide supra vers. 186 quod notat Gifanius de hac voce *et quis*

493. Rot., *signarit*, quod placuit Heinsio. S. Gregorius Turonensis loc. cit., *signaret* ; sed in tertio ms., *signarit*, ut animadvertit editor. Codices Heinsiani, Mar., Sich., Urb., Alex. Vat. Q, Teol., Tornæs., editio Basil. in textu, Ald., Egm., Widm. a prima manu, *ligno*, quod aptius cohæret cum *signaret* quam *signo*. Aliunde tamen *lignum* Chrismatis non ita apposite dicitur. Chamillardus falso ait, omnes legere *signo* ; ipse legit *ligno* cum Heins. Gallandius maluit *ligno* quia postea vers. 498 occurrit *ac signum Christi*, quæ ratio imbecilla est. Prætero *signo*.

494. Aldi error *turbas et*. Prag., *turbarit*.

495. Noms., *armigero e cuneo* pro *armiger e cuneo*. Fabr. et Gis. 2 edit., *flammicomantum*, repugnantibus membranis, in quibus constanter est *flavicomantum*, excepto Vat. Q, ubi est *flammicomantum*. Juvencus lib. IV dixit *tædarum flammicomantum*. Vide Bulengerum, cap. 39, lib. III de Imper. Rom., *de Armigeris*, et Pignorium comment. de Servis pag. 119. Gifanius Ind. Lucret. verbo ET QUANTIS intelligit, pueros flavicomantes fuisse Germanos : sic Germania *flava* dicitur lib. IV Manil. Horatius Epod. 16 : *Nec fera cærulea domuit Germania pube*. Cur pueros vocet ministros, sive satellites custodes corporis, vide quæ diximus ad vers. 1 hymn. 9 Cath.

499. Fabr. et Gis., *prosilit* ; codices mss., *prosiluit* : et ita scribendum esse monet Gifanius loc. cit. verbo DISSILUI.

Tum tremefacta cohors, dominique oblita, supinas A
Erigit ad cœlum facies, atque invocat Iesum.
Jamne piget facti? jam pœnitet? en tibi Christum,
Infelix Judæa, Deum : qui sabbata solvens
Terrea, mortales æterna in sabbata sumpsit,
Gentibus emicuit, præfulsit regibus, orbem
449 Possidet, imperii dominam sibi credere Romam
Compulit, et simulacra deum Tarpeia subegit.
Disce tuis miseranda malis, quo vindice tandem
Vana superstitio, lex et carnaliter acta
Plectatur : cujus virtus te proterat ultrix.
Destructone jacent Salomonia saxa metallo,
Ædificata manu? jacet illud nobile templum. B
Cur jacet? artificis quia dextra solubilis illud
Cæmentum struxit resolubile; jure solutum est,
Et jacet : in nihilum quoniam redit omne politum.
Quod fieri recipit, recipit quandoque perire.
Si nostrum contra quod sit, vis discere, templum :
Est illud, quod nemo opifex fabriliter aptans
Composuit, quod nulla abies, pinusve dolata
Texuit, exciso quod nunquam marmore crevit :
Cujus onus nullis fultum sublime columnis
Fornice curvato tenui super arce pependit :
450 Sed Verbo factum domini, non voce sonora;
Sed Verbo, quod semper erat, Verbum caro factum est :
Hoc templum æternum est, hoc finem non habet, hoc tu
Expugnare volens, flagris, cruce, felle petisti.
Destructum jacuit pœnis vexantibus, esto :
Matris enim ex utero, quod destrueretur, habebat.
Sed quod morte brevi materna ex parte solutum est,
Majestate Patris vivum lux tertia reddit.
Vidisti, angelicis comitatum cœtibus, alte
Ire meum, cujus servor munimine, templum :
Illius æternæ suspendunt culmina portæ,
Ac per inaccessas scalarum gloria turres
Tollitur, et gradibus lucet via candida summis.
At tua congestæ tumulant holocausta ruinæ.
Quid mereare, Titus docuit, docuere rapinis
Pompeianæ acies : quibus exstirpata per omnes
Terrarum pelagique plagas tua membra feruntur.
Exsiliis vagus huc illuc fluitantibus errat
Judæus, postquam patria de sede revulsus,
Supplicium pro cæde luit, Christique negati

GLOSSÆ VETERES.

501. Domini, *imperatoris*, Vat. A.
503. En, *ostendendo*, I.
504. Sabbata, *requiem*, I.
511. Plectatur, *damnetur*, *puniatur*, I.
517. Recipit, *incipit*, I.
526. Hoc tu, *Judæa*, Vat. A.
528. Esto, *adverbium concedentis vel deliberantis*, I.

COMMENTARIUS

501. Ald. Gis., *dum*; codd. mss. et alii editi, *tum*, quod est etiam in Gregorio Turonensi loc. cit. In Rat. corrector ineptus hunc et seq. versum emendavit vel corrupit potius, *supinis Vultibus erigitur cœlo, atque implorat Iesum*.

502. Ald. primum scripsit *Isum*, postea correxit *ipsum*. Hæc correctio Gallandium fugit, qui asseveravit, Aldum habere *Isum*. Lege *Iesum* ex dictis in proleg.

506. Mar. a prima manu, *præfulgit* pro *præfulsit*. Non prorsus ineptum est *præfulgit* tertiæ conjugationis. Egm. et Vat. A, *Urbem* pro *orbem*.

507. Fabr., Gis. 2 edit., Heinsiani scripti, *cedere*, quod Aldus quoque posuit. Gis. 1 ed., Weitz., Vatt. A et B, Mar., Rat., *credere*. Elmenhorstius in Arnobium pag. 41 illustrat id, quod Roma dicitur *imperii Domina* ex Arnobio et aliis.

510. *Carnaliter*, et infra *carnalis* voces sæculi ænei. S. Hieronymus usus quoque est adverbio *carnaliter*.

511. Pal., Vat. A, *virtus et* pro *virtus te*.

512. Put. et Egm. scribunt *solomonia*. Mar. a prima manu *salmonia*.

515. Fabr., *cæmento* pro *cæmentum*. Heinsius ita distinguit, *Cæmentum struxit resolubile, jure solutum est, Et jacet*. Quod sequor cum Alex., Urb., Vat. Q, quamvis Fabricius putaverit locum esse corruptum. Giselinus legit *cæmento* cum Fabricio, et distinguit *illud cæmento struxit; resolubile, jure solutum est*. Ita Ald. et Weitz., nisi quod hi cum membranis legunt *cæmentum*.

518. In Vat. B, male a recenti manu, *quid fieri*.

523. Præstantiores Heinsiani, Sich., Weitz., Gis. C in textu, Bong. sup., *super arte*. Aldus, nostri, Vat. Q, Gis. 1 ed., et ad oram 2 edit., Widm. a secunda manu, *super arce*. Alex., Urb., *super arte*, cum Cham., Cell. et Teol., duce Heinsio. Mihi verum videtur *arce*, et puto respexisse poetam etymologiam *arcus*. S. Isidorus lib. Etym. XIV, cap. 2 : *Arces sunt partes urbis excelsæ atque munitæ : nam quæcunque tutissima urbium sunt, ab arcendo hostem arces vocantur, unde et arcus, et arca*.

524. Vat. Q, a prima manu, *voce serena*.

525. Alii distinguunt *erat. Verbum*.

527. *Expurgare* pro *expugnare*, male, nescio ex quo codice ad marg. edit. Colon.

529. Thuan., *quo*; alii, *quod*.

531. Put., minus bene, *divum lux*.

533. In Ald. et Vat. B a prima manu error est *fervor* pro *servor*.

537. Vat. A, et a prima manu Vat. B, *cumulant*, minus bene, pro *tumulant*.

538. Vide Baronium tom. I Annal., pag. 657. D Ruinæ Hierosolymitanæ monumentum præclarum Romæ visitur, arcus Titi, in quo Judæi vincti ad latera repræsentantur, intra candelabrum, tabulæ legis, mensa cum panibus, et alia templi supellex. Arcam in eo exhiberi plerique jure negant, ut dicam ad vers. 815 Psych. Inscriptio arcus hæc exstat SENATVS POPVLVSQVE . ROMANVS DIVO . TITO . DIVI . VESPASIANI . F VESPASIANO . AVGVSTO . Vide Donatum de Roma veteri ac recenti.

539. Confer Florum lib. III, cap. 5, cum Joannis Camertis adnotationibus, et Orosium lib. VI, cap. 6.

542. Heinsiani scripti, *patria*, cum Gis. Alii cum Ald. et Weitz., *patriæ*.

451 Sanguine respersus commissa piacula solvit.
En quo priscorum virtus defluxit avorum!
Servit ab antiquis delapsa fidelibus hæres
Nobilitas, sed jam non nobilis : illa recentem
Susceptat captiva fidem; vis tanta novellæ
Credulitatis inest. Christum confessa, triumphat
Gens infida prius; Christi sed victa negator
Subditur imperio, dominos sortita fideles.
Sunt, qui Judaico cognatum dogma furori
452 Instituunt, media Christum ratione secuti.
Hoc tantum, quod verus homo est; at cœlitus illum
Affirmant non esse Deum, pietate fatentur,
Majestate negant, morum pro laude sacratum
Concelebrant, adimunt naturæ summa supernæ.
Omne opus egregium, per quod solertia pollens
Emicat, ingenii est, aut roboris; illud acuto
Corde viget; duris excellit viribus istud.
Mortale est sed utrumque homini : nam cana senescunt
Ingenia, et validos consumunt sæcla lacertos.
Hæc nos in Domini virtute et laude perenni
453 Non sequimur; sequimur, nullo quod semine terræ
Germinat : immundum quod non de labe virili
Sumit principium; tener illum seminat ignis,

GLOSSÆ VETERES.

546. Delapsa, *degenerata*, I.
548. Susceptat, *id est suspectat.* — Captiva, *peregrina*, I.
552. *Contra Homuncionitas dicta. Homuncionita est qui Dominum tantum hominem dicit*, I. *Contra Ebionitas dicta. Hæretici Ebionitæ interpretantur pauperes, quia pauperem de Christo sensum habent, affirmantes hominem bonum, non tamen Deum, nisi ut alii sancti dicuntur dii*, Prag. — Cognatum, *simile*, I.
554. Hoc, *hoc quidem*, I.
555. Pietate, *quia homo dignatus est fieri : hoc pietas fuit.*
556. Majestate, *ut Deus sit, qui majestatem habet.* — Pro laude, *quasi hoc laus sit, non revera*, Lo.
557. Summa, *divinitatem*, I.
558. Egregium, *egregius est, qui gregem antecellit, id est multitudinem.* — Solertia, *peritia multarum artium;* SOLLON *Græce multum : inde solemnitas, multorum conventus; inde solemniter facta dicitur, quæ in præsentia multa est acta*, I.
559. Ingenii, *animi*, Iso.
565. Labe, *semine*, I.
566. Illum, *Christum.* — Ignis, *Spiritus sanctus*, Vat. A. — Ignis, *de Spiritu sancto*, Iso.

COMMENTARIUS.

545. Weitz., Pal., Egm., *ex quo;* cæteri melius *en quo*. Sic Virgilius ecloga 1 : *En quo discordia cives Perduxit miseros, en queis consevimus agros.*

546. Put. et Rat. *dilapsa* scribunt.

548. Put., Egm., Palat., Vat. A, Heins., *susceptat;* alii *suspectat*, quod minus placet, et secutus est Teol. post Cellar.

549. Fabr., *crudelitatis*, mendose, pro *credulitatis.* Fidem hoc loco sonat *credulitas* theologica notione, ut Salviani III contra avaritiam : *Non quæro, ut mihi credulitatem tuam superioris vitæ actibus probes.* Contra *incredulitas* apud Hieronymum, *incredulus* apud Orosium vitium fidei contrarium significant.

551. Put., *priores pro fideles*, dissentiente Heinsio. Ac revera optime cadit *fideles* pro Christianis. Nam Judæos per omnem orbem dispersos, et imperio Christianorum magnam partem subditos, constat esse *testes iniquitatis suæ et veritatis nostræ*, ut vocat S. Augustinus, enarr. 1 in psalmum LVIII.

552. Ald., Put., Weitz., Mar., Rat., Vat A, *Homuncionitas* pro titulo, Tornæs., *Homuntionitas.* Thuan., *Homucionitas.* Vat. B, *Contra Homuncionitas, id est Ebionitas, vel Marcionitas.* Rot. et alii, *Homusionitas;* Torrentiani *Omusionitas*, non bene. Etenim *Homusionitæ* per contumeliam catholici ab Arianis appellabantur, quod Dei Filium Patri consubstantialem dicerent, et *homusion* defenderent. *Homuncionitarum* meminit S. Hieronymus in libello de errore Judæorum, quem publici juris fecit Claudius Menardus, Vigilius Tapsensis lib. III de Trinitate, et auctor sub Prædestinati nomine, quem Jacobus Sirmondus edidit. Marius Mercator tradit, ab Ecclesia Romana *Homuncionitas* appellatos Photinum et ejus priores, Sabellianos vero cum antiquioribus similioribus eorum *Patripassianos.* Errorem, quem Prudentius impugnat, circa annum 70 docuerunt Ebion et alii : glossa videtur indicare Marcionem sive Marcionitas, tanquam hujus hæresis patronos. Sed Marcionitæ circa annum 150 in alio errore diverso versabantur, scilicet Christum Dominum carnem tantum apparentem habuisse, ut in Hamartigenia constabit. Prudentius potissimum impugnat Ebionitas, quos *Semijudæos* appellant Hieronymus III ad Galat., et Isidorus VIII Etym., cap. 5, de quibus Isidorus ait ex Eusebio : *Christum per profectum solum virum justum putant effectum.* Paulus Samosatenus, a quo Pauliani hæretici dicti, et Photinus similem errorem docuerunt, Christum a Maria sumpsisse initium, et ex profectu virtutis Deum esse factum, quibus quodammodo consonabat Nestorius, duas in Christo distinguens personas. Hi putabant hominem, filium Mariæ, suis meritis consecutum ut Christus fieret. Hæc erat apotheosis ethnicorum, qua homines in deos convertebantur : quod quam esset absurdum, ipsi ethnici non ignorabant, et Vespasianus prima extremi morbi accessione jocatus, *Ut*, inquit, *puto, deus fio.* Catholici alio sensu *apotheosin*, seu deificationem naturæ humanæ vocare possunt evectionem ejus ad unionem cum persona Verbi, vi cujus vere dicitur, *homo est deus*, et, ut multi SS. Patres et theologi loquuntur, *homo factus est deus :* sic eadem assumptio naturæ humanæ, qua Verbum caro factum est, dicitur *incarnatio Verbi*, hoc tamen discrimine, quod Verbum existebat ante unionem hypostaticam, natura humana Christi non ante exstitit, quam Verbo unita est.

560. Put., nostri, Weitzius, Ald., Gis., *excellet.* Heinsius *excellit* cum plerisque suis. Sensus postulat, ut sit in præsenti; sed plurima hujusmodi verba ad secundam et tertiam conjugationem spectabant, ut *fulgo, fulgeo, video, video.*

561. Rat., *hominis.* Prag., *vana* pro *cana*, minus bene. Weitz. et Widm. ita distinguunt : *Mortale est sed utrumque, homini nam cana senescunt ingenia.* Tunc lectio Rat. non inepta *hominis.* Alii interpungunt, *Mortale est sed utrumque homini : nam cana senescunt ingenia.* In senibus prudentiam vigere, viribus corporis debilitatis, communis est persuasio. In eisdem delirare linguam mentemque, senescere ingenia alii aiunt. Distinguenda est ætas decrepita a vegeta senectute, atque hoc pacto contrariæ illæ sententiæ conciliandæ.

564. Fabr., Gis., *terra.* Melius *terræ.*

565. Ald., Gis. et alii, *germinat in mundum.* Mar., Weitz., Heinsius, *germinat : immundum quod non de labe virili.*

Non caro, nec sanguis patrius, nec fœda voluptas.
Intactam thalami virtus divina puellam
Sincero flatu per viscera casta maritat.
Incomperta ortus novitas jubet, ut Deus esse
Credatur Christus sic conditus; innuba virgo
Nubit Spiritui, vitium nec sentit amoris.
Pubertas signata manet, gravis intus, et extra
Incolumis, florens de fertilitate pudica
Jam mater, sed virgo tamen; maris inscia mater.
Quid renuis? quid inane caput, non credule, quassas?
454 Angelus hoc sancto pronuntiat ore, placetne
Credere, et angelicis aurem reserare loquelis?
Ipsa coruscantis monitum sacra virgo ministri
Credidit, atque ideo concepit credula Christum.
Credentes nam Christus adit; dubitabile pectus
Sub titubante fide refugo contemnit honore.
Virginitas, et prompta fides Christum bibit alvo
Cordis, et intactis condit paritura latebris.
Crede, quod emissus solio Patris angelus infit:
Vel, si concretus liquidam de sidere vocem
Non capit auditus, mulier quid conjuge prægnans
Clamet anus, credens, et tandem sobrius audi.
455 Mira fides! utero puer interceptus anili
Virgineum dominum materno ex ore salutat
Primus, et infantem non natus nuntiat infans
Jam nostrum vagire sibi: nam pusio nondum
Norat, et ora Deo reserabat garrula Christo.
Promite secretos fastos: date, pandite librum,

GLOSSÆ VETERES.

567. Caro, *materia, vel, ut alii solent nasci*, I.

568. Intactam, *ignaram, vel castam*, I.

569. Maritat, *fecundat, et prægnat: maritat pluvia terram, id est fecundat*, I.

570. Incomperta, *incognita, non inventa*, Iso. — Ortus, *nativitatis, genitivus*, I.

572. Nubit Spiritui, *non quod Spiritus sanctus pater fuisset Filii Dei; sed cooperante Spiritu sancto, Pater genuit eum, et fecit incarnari in utero Mariæ*, I.

573. Pubertas, *juvenilis castitas, id est virginitas.* — Signata, *clausa.* — Gravis, *gravida*, I.

576. Non credule, *o perfide, vel Homuncionita*, I.

577. Hoc, *fore*, I.

582. Contemnit *respuit*, I.

583. Bibit, *pro concepit*, I.

584. Latebris, *interioribus*, I.

585. Angelus infit, *Spiritus sanctus superveniet in te*, etc. Iso.

586. Concretus, *crassus, obduratus, vel spissus.* — De sidere, *descendere in corde*, I.

587. Conjuge, *marito Zacharia*, I.

589. Interceptus, *conceptus*, I.

590. Ex ore, *quia Joannes non locutus est, sed gestu corporis ostendit adventum Domini*, I.

593. Norat, *scilicet loqui.* — Garrula, *loquacia*, I.

594. Fastos, *secreta dicta, annales; fastus quartæ declinationis, superbia; fasti libri annales*, I.

COMMENTARIUS.

567. Ald., *non sanguis.*

569. Egm., Put., Vat. A, Pal., *flatu.* Alii, *afflatu.* Rott. et duo Torr., *affectu; flatu* videtur magis Prudentianum.

571. In Vat. A abest *Christus* negligentia exscriptoris. *Innuba*, ut postea versu 614, *innupto ubere*, idem est, ac *maris inscia*, seu expers conjugis. Drepanius Florus in carmine de Cereo Paschali: *Intacto prægnans utero dedit innuba mater.* Notarunt aliqui, *nubere* aliquando metaleptice actum conjugalem significare; hinc illud: *peream, nisi nubere dulce est*, et *nupta verba*. Hinc Deipara *mater innupta, et innuba.* Psych. vers. 74: *Atque innupta Deum concepit femina mater.* Plautus Pseud. act. I, scen. 3: *Eho an nunquam hujus nupsisti patri?* B. Virginem *innuptam* multi Patres dixerunt, Tertullianus, Epiphanius, Augustinus, Gregorius Magnus, Bernardus.

572. Error Vat. A, *subit* pro *nubit.*

573. Virginitas Deiparæ hoc loco demonstratur iisdem fere verbis quibus Arnulfus usus est: *Nec reserat partus signati claustra pudoris.* Vide ejus carmen apud Barthium lib. LVI Advers., cap. 16.

576. *Quassare caput* irridentis est, non solum ex testimonio Scripturæ *movere caput*, etc., sed etiam apud ethnicos, apud quos iræ, et luctus etiam id signum habebatur. Vide Delrium in Tragœd. Senecæ.

577. Heins. cum Put., Thuan., Rot., duobus Torr., Cauchiano, *fore nuntiat.* Nostri et alii, *pronuntiat.* Chamillardus ab Heinsio recessit, secutus *pronuntiat.* Teolius edidit *fore nuntiat*, sed fassus est æque bonam lectionem esse *pronuntiat*, et in omnibus fere Vatt. reperiri. Angeli verba lege cap. I Lucæ, 28 et seqq.

579. Weitz., Gis., Rat., Prag., *monitis.* Fabr., *monitus.* Egm., Bong., Heinsiani plerique et nostri, *monitum.* Galland. cum Ald. et Tornæs. sequitur *monitum credidit*, ut vers. 368, *visum mox credidit*, et vers. 715, *jam crede Deum.* In Mar. recenti manu, *monitis.* Chamillardus legit *monitis*, et in nota interrogat, *nonne monitum? nam supra, Ille Deum vidit: visum mox credidit*, et alia addit ab Heinsio mutuata.

583. Petrus Lucensis, revelatione feminæ, aut falsa aut male intellecta, delusus, somniavit B. Virginem corde, non utero concepisse. Huic errori minime favet Prudentius, qui figurate hic loquitur, et clare aliis in locis veram sententiam amplectitur, ut vers. 58 hujus poematis, *Enixa est sub lege uteri.* In responsorio 5 Circumcisionis similia sunt: *Confirmatum est cor Virginis, in quo divina mysteria, angelo nuntiante, concepit: tunc speciosum forma præ filiis hominum castis suscepit visceribus.* Peveratus in not. mss. etiam propius ad Prudentii mentem et sententiam addit B. Virginem duplici modo concepisse, fide primum, ac spiritu, tum carne, dum Christi corpus utero complexa est, ex S. Augustino de Trinitate: *Materna propinquitas nihil Mariæ profuisset, nisi felicius Christum corde, quam carne portasset.*

586. Giselinus recte *auditum concretum* ex mole terrea compactum exponit, addito axiomate physico: *sensus exteriores ad objectum magnopere insigne hebere, eorumque judicium violari.*

587. Adi Lucæ I, 42 et seqq., de S. Elisabeth visitata a deipara Virgine.

593. Vat. A, *Deum*, mendose, pro *Deo.*

594. *Fastos* lego cum Vatt. B (ubi est *fastus*), Q, Urb., Alex. a secunda manu, Thuan., Egm. a secunda manu, et cæteris Heinsianis præter Pal., ubi *fatos*, et Thuan. a secunda manu *festos.* Aldus quoque, Tornæs., Galland., Bong., *fastos.* Widm. supra, *fastus. Fasti* vocabantur tabellæ quibus dies festi profestique notari solebant. Vat. A, Mar., Weitz., Gis. et recentiores, *fatus.* Egm. apud Weitz., *fatos*; apud Heinsium, *fastos.* Andreas Wdkius ab hoc versu inchoavit suam Expositionem in festo trium regum, factam ex Apotheoseos quibusdam versibus: qui ipse etiam legit *fastos.* Bulengerus, de Rom. Imp. lib. I, cap. 20, plura habet de fastis. Isidorus in lib. Differentiar. docet *fastos* dici de libris, *fastus* de superbia.

Evomuit spirante Deo quem sanctus Isaias.
Percensere libet, calamique revolvere sulcos,
Sidereis quos illa notis manus aurea duxit.
Ite hinc, dum rutilos apices submissus adoro,
Dum lacrymans veneror, dumque oscula dulcia figo.
456 Gaudia concipiunt lacrymas, dant gaudia fletum
Advenit promissa dies, quam dixerat iste
Ambre versiculus, cum virgo puerpera, teste
Haud dubie sponso, pacti cui cura pudoris,
Edidit, Emmanuelque meum me cernere fecit.
Estne Deus jam noster homo? versatur, et astat
Nobiscum, nomenque probat, versumque vetustis
Obscurum sæclis præsenti illuminat ore.
Estne Deus, cujus cunas veneratus Eous,
Lancibus auratis regalia fercula supplex
Virginis ad gremium pannis puerilibus offert?
Quis tam pennatus, rapidoque simillimus austro
Nuntius auroræ populos, atque ultima Bactra
457 Attigit, illuxisse diem lactantibus horis,

GLOSSÆ VETERES.

596. Percensere, *investigare*, I.

598. Ite, *o perfidi*, I.

603. Pacti, *pactas dicimus sponsas fœdere firmatas*, I.

608. Eous, *orientalis*, I.

609. Lancibus, *lances scutellæ sunt; inde bilances dicuntur trutinæ, eo quod in modum scutellæ sunt facta*. — Fercula, *dona*, Iso.

611. Pennatus, *velox*, I.

612. Auroræ *orientalis partis, populi Orientales*, — Bactra, *regio juxta Indiam*, I.

613. Lactantibus, *quia in illa hora puerum lactavit*, I.

COMMENTARIUS.

595. In Cellarii indice duæ, ut ante dixi, metaphoræ indecoræ Prudentianæ designantur. De prima vide vers. 93 Apoth. Hæc est altera *evomere librum*, quæ Wilkio etiam duriuscula videtur, quia quæ facere aliquem ægrum solent, si possunt, evomuntur. Fortasse huc respexit poeta : nam ipse Isaias condemnavit se, quod ante tacuerat cap. VI, vers. 5 : *Væ mihi, quia tacui*. Idem verbum de Deo ad episcopum Laodiciæ : *Incipiam te evomere ex ore meo*, Apocalyps. III, 16.

596. Gis. 1 ed., *resolvere sulcos*, male.

599. Mar. a prisca manu, *lacrymis*; a recenti, *lacrymans*. Describitur hoc loco veneratio qua veteres Christiani sacros libros excipiebant, quos submissi adorabant et osculabantur. Pia isthæc consuetudo apud catholicos jam pridem refrixit, quamvis inter cæremonias ecclesiasticas clarissima vestigia exstent. Hæretici eam inter suos instaurare allaborarunt : non male, nisi malo animo id agerent. Nam quia apud catholicos intermissus est aliquantulum hic usus venerandi, adorandi et osculandi sacra Biblia, idcirco illi hæc venerationis signa externa passim inculcant, et simul catholicos irrident, quod sacras reliquias simili cultu prosequantur. Nec dubito quin pari ratione, si veterem illam consuetudinem inter catholicos vigere observassent, superstitionem et idololatriam esse dixissent, quod nunc ipsi agunt, quia a catholicis prætermissum putant. Colere, venerari, adorare sacra Biblia cum dico, cum SS. Patribus loquor; rem intelligo ipsam quam hæretici observant, scilicet osculari et similia venerationis signa exhibere. De hoc veteri ritu vide cardinalem Bona, lib. I Rer. liturg., cap. 25, num. 10.

600. Lacrymas præ gaudio sæpius effluere notum est, et multis exemplis ex sacra et profana historia comprobat Wilkius.

602. Versiculus Isaiæ est 14 cap. VII : *Ecce virgo concipiet*, de quo plura ad hymn. Cath. 7, vers. 194. Veteres quoque libros sacros in plures titulos et capitula distinguebant. Evangelium Matthæi divisum erat in titulos LXVIII, in capitula CCLV. Vide Suidam sub nominibus Matthæi et Marci.

605. In Vat. A hæ duæ voces, *Deus jam*, recenti manu sunt additæ, prioribus abrasis.

606. Emmanuel idem est ac *nobiscum Deus*. Versus *vetustis obscurus sæclis* est versiculus ille Isaiæ de quo vers. 602.

607. Weitz., *ore?* interrogans.

608, Vat. A, *veneratur*, sed recenti manu factum *veneratus*, quod sensus postulat.

610 Mar., *virgineum*; ad oram vacen icri manu, *virginis*. De hac magorum historia et stella quam mox vocat *pennatum nuntium*., confer hymn. 12 Cath.

612. Ex Virgilio lib. VIII, vers. 687, *atque ultima secum Bactra vehit*. Bactra urbs, regio aut provincia sic cognominata in regione Scythiæ. Interpretes aiunt vocari *ultima* Bactra a Virgilio, quia imperium M. Antonii ultra non extendebatur. Prudentius Virgilii epitheton arripuit, et *ultima* Bactra dixit, quia imperium Romanum his finibus continebatur.

613. Valde hoc loco veteres libri inter se discrepant. Giselinus e suis mss., unus Torrentianus, et pro diversa scriptura Rot., et Ox., *luctantibus*, addito duplici interpretamento in Ox. : LUCTANTIBUS, *quia a nativitate Christi horæ diei cum horis noctis quodammodo luctantur, volentibus crescere diebus*. LACTANTIBUS, *quia Christus lactabatur*. Giselinus præfert *luctantibus horis*, quasi horæ præ incredibili studio videndi Messiam sese mutuo prævertere conarentur, ut in hymno Epiphaniæ simili auxesi : *Quid est quod artum circulum Sol jam recurrens deserit? Christusne terris nascitur, Qui lucis auget tramitem?* Heinsius hos eosdem versus considerans, aliquando suspicabatur *laxantibus horis*, diem videlicet : quia arctum circulum nascente Christo sol deserit. Sed postea agnovit verum esse *lactantibus horis*, hoc est foventibus, et quasi nutrientibus. Sic hymno S. Laurentii, vers. 572, *lactante complexus sinu* : vel *lactentibus horis*. hoc est recens natis, ut apud Alcimum Avitum lib. IV, *lactens orbis* pro recens natus. Vat. Q et Bonon. cum Aldo legunt *luctantibus oris*; in hanc lectionem inclinat Gall., et explicat *extimis Orientis plagis*, neque Marietus lectionem ullam discrepantem adnotavit : quod etiam habent Noms., et a prima manu Rot. et Oxonius Weitzius cum Egm., *lætantibus horis*; idem Weitzius allegat Ald., Fabr., Widm., Bong. pro, *luctantibus*, sed non distinguit an *oris* an *horis* Fabricius quidem habet *horis*. Apud Heinsium Put., et Thuan., *luctantibus horis*, unus Weitzii, *luctantibus horis*. Verum in Weitzio nullum codicem hujus lectionis reperio, sed solam editionem Giselini. Exstat vero *luctantibus* in Alex. et Urb. Teolius præfert *lactantibus horis* cum quatuor, ut ait, vel quinque Vaticanis, in quorum uno ab interpretis manu est : *Quando Christus lactabatur*, et eadem manu ad marginem : *Quidam codd. habent* LUCTANTIBUS HORIS, *quia nativitate Christi horæ diei cum horis noctis quodammodo luctantur*. Intelligit Teolius horas quibus Christus ab ubere matris pendebat. Mihi placet *luctantibus*, sed eo sensu quem explicui ad hymn. 8 Cath., vers. 19, scilicet *allicientibus*, sive *allectantibus*. Aliter satis obscura videtur hæc locutio *illuxisse diem lactantibus horis*, aut *illuxisse diem luctantibus horis*. Clarior est Weitziana, *illuxisse diem lætantibus horis*; aut si ex multis mss. sumamus *oris*, hoc est *terris*, *illuxisse diem lætantibus oris*.

Qua tener innupto penderet ab ubere Christus? A
Vidimus hunc, aiunt, puerum per sidera ferri,
Et super antiquos signorum ardescere tractus.
Diriguit trepidans Chaldæo in vertice pernox
Astrologus, cessisse anguem, fugisse leonem,
458 Contraxisse pedes lateris manco ordine [Cancrum,
Cornibus infractis domitum mugire juvencum,
Sidus et Hircinum laceris marcescere villis.
Labitur hinc pulsus puer Hydrius: inde Sagittæ.
Palantes geminos fuga separat: improba Virgo
Prodit amatores tacitos in fornice mundi.
Quique alii horrificis pendent in nubibus ignes,
459 Luciferum timuere novum: rota lurida [solis
Hæret, et excidium sentit jam jamque futurum,
Seque die medio velandum tegmine glauco,
Splendoremque poli periturum nocte diurna,
Orbe repente nigro caput obnubente tenebris.
Hunc ego non cumulem myrrhæque, et thuris, [et auri
Muneribus? Scio quem videam, quæ dona re-[pendam.
Hunc ego non venerer, qui cœlo visus, humique
Inventus rex, atque Deus moderatur utrumque
Naturæ specimen, tumuloque inferna refringens
Regna, resurgentes secum jubet ire sepultos?
Cœlum habitat, terris intervenit, abdita rumpit
Tartara: vera fides, Deus est qui totus ubique [est.

GLOSSÆ VETERES.

617. Pernox, *totam noctem vigilans*, Iso.

619. Manco, *curvo*, Mar. — Manco, *contracto, debilitato, mutilato, vel imminuto.* — Cancrum, *quia cancro in latere depinguntur pedes*, I.

621. Hircinum, *Capricornum. Capricornus Græce dicitur ægoceros.* — Laceris, *laceratis.* — Marcescere, *decrescere*, I.

622. Puer Hydrius, *Ganimedes, aquarius. Græce dicitur hydrochoos.* — Sagittæ, *Sagittarius*, I.

623. Palantes, *fugientes, diffugientes*, I.

624. Amatores tacitos, *id est Elicem et Cynosuram dicit meretrices: et pellices Junonis sunt in polo, et nunquam vertuntur, sicut alia sidera; et ideo tacitos dicit. Fornix mundi dicitur polus, quia ibi vertitur orbis, et curvatura cœli fornix dicitur.* — Fornice mundi, *in convexitate cœli, vel rotunditate*, I.

625. Ignes, *sidera*, I.

626. Lurida, *pallida, obscura: pallidus color luridus dicitur, et plumbeus*, Iso.

B 627. Hæret, *dubitat.* — Excidium, *in passione Christi die medio, quando mortuo Domino tenebræ factæ sunt a die medio usque ad horam nonam*, I.

628. Velandum, *sentit.* — Glauco, *obscuro, pallido*, I.

630. Orbe, *solis circulo*, Vat. A.

631. Cumulem, *venerer.* — Myrrhæque et thuris et auri, *aurum regem per thesaurum sapientiæ intelligimus; thus, quando Deum eum credimus; myrrham, sepulturam, vel quia ac carnem nostram vitiis mortificamus, et offerimus*, I.

632. Rependam, *retribuam*, I.

633. Cœlo, *per stellam.* — Humique, *per magorum oblationem*, I.

634. Inventus, *adoratus, vel visitatus*, I.

635. Specimen, *pulchritudinem.* — Inferna, *infernalia.* — Refringens, *confringens*, I.

637. Intervenit, *implet.* — Abdita, *occulta*, I.

COMMENTARIUS.

614. Prag., *pendebat* pro *penderet*.

615. Non puer sidere ferebatur, ut nonnemo hoc versu indicari existimavit, sed ejus ortus per sidus nuntiabatur. Confer hymnum 12 Cath., vers. 28.

616. Mendum in Heinsio *sigorum*.

617. Magos *Chaldæos* vocat. Vide loc. cit. vers. 25.

618. Miris laudibus hos versus extollunt interpretes: unum Giselinum adducam: *Nihil hac fictione liberalius, nihil vividius, nihil ingeniosius, præsertim, si ejusdem stellæ laudes supra elegantissime decantatas huc adducas, et cum hisce compares: incredibile, quanta ingenii vis, et elegantia utrobique eluceat.* De stellis quas nominat, consule Manil. lib. I, et astrologos.

619. In Vat. A, *ex laceris*, recte factum recenti manu *lateris*. Virg. lib. I Georgic., *ipse tibi jam brachia contrahit ardens Scorpius.* Prudentius de Cancro loquitur.

621. Alii *Hirquinum* scribunt.

622. Gis., *Sagitta*. Vett. edd., *Sagittæ*, recte, nam signum est *Sagittarius*. Heinsius edidit *Sagitta*, sed in notis monuit scriptos habere *Sagittæ* non *Sagitta*, etsi hoc malebat Cauchius. Nostri quoque codd., *Sagittæ*. Cham., Cell., Teol. cum Heinsii textu *Sagitta*, qui fortasse Heinsii notam non observarunt.

623. Vat. A, *palentes*, fortasse *pallentes* cum Egm. et Pal. Alii melius *palantes*. In eodem Vat. A, male, *reparat* pro *separat*. Gemini fratres sunt Castor et Pollux. In editione Parmensi mendum puto *reparat* contra sensum et metrum, nisi aliqua licentia adhibeatur.

624. Cur Virgo, signum cœleste, *improba* dicatur, et quid sit *prodere amatores tacitos in fornice mundi*, non video a recentibus commentatoribus satis explanatum. Chamillardus nude interpretatur: *falsa Virgo* C *deserit in cœlo suos procos tacitos.* Ac videtur quidem *prodere* accipiendum ea significatione qua apud Virgilium lib. IV Æn.: *Nec jam conjugium antiquum, quod prodidit, oro.* Amatores ergo erunt aliæ stellæ, quæ tacitæ solent appellari; fornix mundi pro cœlo recte hoc loco, nam fornix est opus concameratum, et fornix etiam dicebatur, ubi prostitutæ pudicitiæ mulieres erant, ex quo *fornicari*, et *fornicariæ mulieres* in ecclesiasticorum auctorum voluminibus passim occurrit. Meursius in Critico Arnob., pag. 2, ut probet *mundum* pro *cœlo* sæpe accipi, hos versus adducit, sed nihil aliud animadvertit. Fortasse dicendum ex Manilii lib. II et aliorum astrologorum doctrina, signa sese alia amare, alia non amare. Taurus et Arcitenens amant Virginem, quæ non illos amat. Illi ergo sunt amatores, quos negans Virgo deserit, *improba* fortasse dicta ob effectus non probandos qui ab astrologis illi adjudicantur.

625. Aldi menda *quæque* pro *quique*.

627. In Vat. A desideratur *t*. Ald. *sensit*. Melius *sentit*. D

628. Aldus, Fabr. a manu prima *velandam*, non male de rota solis. Alii, *velandum* scilicet solem.

629. Pal., *peritura*, videlicet *orbe*. Reliqui aptius *periturum*.

634. Vat. B, *cont*[illegible] pro *inventus*. Fabr., *utramque*, et versu seq., *specimina*. Alii, *utrumque specimen*, Aldus, male, *utrumque speciem*.

635. Fabr. *regimen*. Iso videtur legisse *speciem*. Vide vers. sup. *utrumque*.

636. Confer not. ad hymn. 9 Cathemer., vers. 95 seqq.

638. S. Augustinus lib. XXII de Civ. Dei, cap. 29: *Non enim quia dicimus Deum esse et in cœlo et in terra (ipse quippe ait per prophetam: Cœlum et terram ego*

Nunquid vana viros aut mens, aut lingua fefellit?
460 Nunquid fortuitis frustrantia dona dederunt
Casibus, aut cæco votum sub honore dicarunt?
Quæ porro causa, aut ratio submittere colla
Ante pedes Mariæ, puerique crepundia parvi,
Si tantum mortalis erat, nec summa potestas
Implebat teneros divinis flatibus artus?
Sed jam tolle magos, thus, aurum, myrrhea dona,
Quæ verum docuere Deum: præsepia, pannos,
Matris adoratum gremium, face sideris ardens.
Ipsa Deum virtus factorum, et mira loquantur.
Insanos video subito mitescere ventos,
Cum jubeat Christus: video luctantia magnis
Æquora turbinibus tranquillo marmore tendi
Imperio Christi; video, calcatus eumdem
Cum patitur gurges, tergum solidante liquore.
Ipse super fluidas plantis nitentibus undas
Ambulat, ac presso firmat vestigia fluctu.
Increpat ipse notos, et flatibus otia mandat.
Quis jubeat sævis aquilonibus: Ite, silete
Carceribus vestris, amploque facessite ponto,
Sit nisi cœlipotens, aquilonum conditor idem?
461 Ninguidus agnoscit boreas, atque imbrifer eurus
Nimborum Dominum, tempestatumque potentem,
Excitamque hiemem verrunt ridente sereno.
Quis pelagi calcarit aquas? quis per vada glauca
Gressibus impressis spatiatus, triverit udum
Non submersus iter, sola pendulus, et pede sicco,
Æquoreæ nisi factor aquæ? qui spiritus olim,
Ore superfusus patrio, volitabat in undis
Nondum discretis, nec certo littore clausis?
Sustinuit gressum Domini famulus liquor, ac se,
Mobilitate carens, solidos substrinxit ad usus.
Quid diversa Dei memorem facta inclyta Christi,
Altius inspecta quem majestate negator,
462 Haud dubitans hominem, tute ipse fatebere numen?
Illevit cæcos oculos, et lumina limo
Reddidit, humectam sacro sputamine terram
Contrectans digitis. Luteum medicamen operta
Nox habuit: tenebras obducta uligo removit:
Insuper ostendit, quonam caligo lavacro

GLOSSÆ VETERES.

639. Lingua, *orietur stella ex Jacob*, I., Vat. A.
640. Frustrantia, *aliqua significatione frustrata*, I.
643. Crepundia, *puerilia dona, vel crepitacula ideo dicta, quia infantibus vagientibus tinnitus æris adiebatur (sic), aut sonitu illo oblectarentur, ornamenta*, I.
645. Divinis, *Spiritu sancto*, I.
648. Gremium, *quia illum continebat in gremio, per quem sidus fulgebat*, I, Mar.— Face, *lumine Christi*, I.
650. Insanos, *turbidos*, Iso.
651. Luctantia, *concertantia*, I.
652. Marmore, *planitie, æqualitate*, I.
657. Otia, *tranquillitatem*, I.
659. Facessite, *quiescite, vel deficite; discedite, vel recedite, lassate*, I.
663. Excitam, *commotam*. — Verrunt, *trahunt*. — Ridente sereno, *gaudente serenitate*, I.
665. Spatiatus, *immorans, vel ambulans; spatium emensus*. — Udum, *humidum*, I.
666. Pendulus, *suspensus*, Iso.
668. Volitabat, *spiritus Domini ferebatur super aquas*, I.
669. Discretis, *separatis*, I.
673. Inspecta, *perspecta*, I.
675. Illevit, *unxit*, I.
676. Humectam, *humectatam*, I.
677. Contrectans, *palpans*. — Operta, *occulta*, I.
678. Obducta, *cooperta*. — Uligo, *humor*, I.
679. Caligo, *lutum, in emundatione Siloæ*, I.

COMMENTARIUS.

impleo), aliam partem *dicturi sumus eum in cœlo habere, et in terra aliam; sed totus in cœlo est, totus in terra, non alternis temporibus, sed utrumque simul, quod nulla natura corporalis potest*. Expositio Wilkii ultra hunc versum non progreditur.

640. Vat. B et Mar. a prisca manu, *fortuitu*.

649. Egm., et Pal., *facturum*. De miraculis Christi vide hymnum 9 Cath.

650. In quibusdam vulg., *mitescere*, haud inepte. Infra vers. 658, *ite, silete carceribus*.

656. Bong., Vat. B, Mar. a prima manu, *et*. Aldus et Fabr. apud Weitzium, *et*; mihi Aldus, et Fabricius cum aliis, *ac*.

658. Alii, *silete, carceribus*, etc.

662. Virg. lib. I Æneid., vers. 84: *Nimborumque facis, tempestatumque potentem*.

663. Rat., *ridenti*: metrum exigit *ridente*. *Verrere* mare, cœlum, nubila apud Lucretium, Virgilium, Ciceronem, et optimos quosque scriptores.

664. Pal., *calcaret* pro *calcarit*.

666. *Sola* pro infimis pedum plantis: quod non intellexisse Fabricium ait Barthius lib. xxv Advers., cap. 12. Fabricii interpretatio est, *habens sub se solum pendulum*. Recte exploditur a Barthio. Vide hymnum 3 Cath., vers. 129, et hymnum S. Agnes, vers. 116.

667. Verbum *spiritus* dicitur, ut antea adverti. Non assentior Petavio, qui lib. I de Opificio sex dierum, cap. 3, Prudentium exponit de Spiritu sancto. Repugnat mens poetæ, et quod addit, *Ore superfusus patrio*. Id enim Filio convenit. In Egm. a secunda manu, *cui spiritus*, non recte.

668. Fabr., perperam, *volitabit in undis*.

669. In Vat. B erat aliud, sed factum *certo* recenti manu. In Rot., et uno Torr., *certo limite*.

670. Sich., male, *axe* pro *ac se*.

671. Vat. A, *obstrinxit ad usus*.

673. Giselinus, quamvis in mss. et edd. aliter hos versus et scriptos et interpunctos vidisset, eos ad hunc modum correxit, ut sensus commodior eruatur, plaudente Heinsio. Aldus ita habet: *Quid diversa Dei memorem facta inclyta Christi? Altius inspecta quæ majestate negantur. Haud dubitans hominem tute ipse fatebere numen*. Veterum librorum incredibilis est discrepantia. Put., Noms., Vat. B, Rat., Widm. a prima manu, *quæ majestate negator*. Aldo Oxonius consonat. Mar., *quæ a majestate negator*. Prag., Bong., *qua majestate negator*. In nonnullis Heinsianis, *qui majestate negatur*. In Cauchiano, *qui majestate negator*. Alex., *quem majestate negator*, supra *negatur*. Urb., *quæ majestate negator*. Vat. Q, *quæ majestate negatur*. Bonon., *quem majestate negatum*.

675. In Gis. 1 ed., *cæcis*, quod Heinsio placebat. Sed obstant membranæ, in quibus constanter est scriptum *cæcos oculos*.

679. Vat. A, *quoniam*, non bene, pro *quonam*. Vide Dittochæum tetr. 33 *Piscina Siloe*.

Expurganda foret. Variis Siloa refundit A
Momentis latices, nec fluctum semper anhelat:
Sed vice distincta largos lacus accipit haustus.
Agmina languentum sitiunt spem fontis avari,
Membrorum maculas puro ablutura natatu.
Certatim interea roranti pumice raucas
Exspectant scatebras, et sicco margine pendent,
Hoc limum jubet impositum de fonte lavari
Christus, et infusa vultum splendescere luce.
463 Norat enim limo sese informasse figuram
Ante tenebrosam, proprii medicamen et oris
Adjecisse novo, quem primum finxerat, Adæ.
Nam sine divino Domini perflamine summi
Arida terra fuit, nulli prius apta medelæ:
Sed postquam liquidus cœlesti spiritus ore
Virgineam respersit humum, medicabilis illa est: B
Inde trahit succum, lentoque humore salutem
Illinit, infunditque diem baptismate lota.
Cæcus adest, oculis jam Christi ex ore retectis,
Seque luto, et nitidis lucem sumpsisse fluentis
Clamat, et auctorem stupefacta per oppida monstrat,
Auctorem lucis, largitoremque dierum,
Non dedignatum medicæ purgamen aquai
Corpore sub proprio monstrare errantibus ægris.
464 Millibus ex multis paucissima quæque retexam,
Summatim relegens, totus quæ non capit orbis.
Quinque in deserto pane, jubet, et duo pisces
Apponi in pastum populis: qui forte magistrum,
Non revocante fame, stipabant undique septum,
Immemoresque cibi vicos, castella, macellum,

GLOSSÆ VETERES.

681. Anhelat, *emanat; non semper inundant aquæ illic*, Iso.
685. Roranti, *fluitanti*. — Raucas, *sonantes, vel morantes*, I.
686. Scatebras, *ebullitiones*. — Margine, *littore*, Iso.
689. Figuram, *hominem de limo*, I.
690. Medicamen, *spiramen; inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ*, Iso.
692. Sine divino, *antequam spiritum illi dedisset*, I.
694. Liquidus, *spiritualis*, I, Mar.
696. Lento, *adhærenti, flexibili*, I.
697. Diem, *lucem*, I, Mar.
700. Auctorem, *Christum*, Iso.
702. Medicæ, *medicantis*. — Aquai, *aquæ*. — Purgamen, *quia medicina peccatorum est baptismus: ipse enim in corpore proprio monstravit purgamen medicæ aquæ, baptismum suscipiens*, I.
703. Sub proprio, *sc. Christum monstrat in baptismo*, I.
705. Summatim, *breviter*, I.
706. Duo, *pro duos, sic ambo pro ambos*, I.
707. In, *pro ad*, I.
709. Macellum, *ubi tantum cibus, et potus venditur*, I.

COMMENTARIUS.

681. Quod hic ait, *nec fluctum semper anhelat*, loc. cit. aliis verbis effert, *latex, quem spiritus horis Eructat variis*. Prudentius eamdem esse vult probaticam piscinam *Bethsaida*, seu Bethezda dictam, ac natatoriam *Siloe*. De *Probatica* piscina, ubi jacebat multitudo C magna languentium, exspectantium aquæ motum, Joannes cap. v: de natatoria *Siloe*, ad quam Jesus cæcum remisit, idem evangelista cap. ix. Recentiores plerique distinguunt; sed nonnulli veteres eamdem piscinam fuisse putant, in quam aquæ fontis Siloe confluxerint. Irenæus lib. iv adversus Hæreses, cap. 19: *Siloa etiam sæpe sabbatis curavit, et propter hoc assidebant ei multi die sabbatorum*. Arator lib. i: *Signatis etiam numero paralyticus annis Ille jacebat iners, cui proxima mota Siloa. Heu! nullas præstabat aquas*. Non ergo lapsus est poeta, aut confundit, et permiscet historias, ut nonnulli objiciunt, sed aliorum opinionem tenet.

684. Optimæ membranæ Heinsianæ, *ablutura;* Put., *ablitura*. Ald., Gis., Weitz., Urb., Vat., Q, aliique mss., *abluitura;* quod puto in Put. reponendum. Alex. a secunda manu, *ablutura*, quod teneo, quia Latinius est.

691. Mar., mendose, *adjecesse*.

694. Ald., *cœlestis* pro *cœlesti*, quod debet præ- D ferri, nisi legas cum Cellario *liquido cœlestis spiritus ore:* quod nescio unde sumpserit. Fortasse opinatus est spiritum et liquidum non bene inter se cohærere. Id falsum esse ostendi proleg. num. 164, et glossa hoc loco explicat, LIQUIDUS, *spiritualis*. Poeta more suo baptismum allegorice in his Scripturæ locis intelligit, ut versibus sequentibus exponit.

697. *Baptisma, baptismus, baptizo*, vocabula ecclesiastica ex Græcismo. *Baptisterium* Plinii est lib. v, epist. 6. Recte *infundere diem* de lumine, et gratia baptismatis, quod a veteribus passim *illuminatio* appellatur. S. Joannes Chrysostomus, catechesi 1 ad illuminandos: *Vocatur et illuminatio, atque ita hoc ipsum* (baptisma) *Paulus ipse appellavit* (scilicet ad Hebr. vi, 4; x, 32). Ipse fons baptismatis φωτιστήριον sive *illuminatorium* vocabatur. Inde fortasse consuetudo invaluit, ut baptizati statim a suscepto baptismate accensos cereos manibus tenerent, ut lumen internum, quo erant perfusi, indicaretur.

702. In Egm., male, *purgamen in aquæ;* item in Pal. mendum *purgamina quæ*. In Aldo, *purgamina lymphæ*. Nostri mss. et vetustiores Heinsiani, *purgamen aquai:* quæ vera est lectio. *Aquai* pro *aquæ* apud Lucretium, Maronem et alios. Heinsius conjicit *purgamina aquai*, et in Tornæs. ita legi refert Gallandius.

704. Bong. et Widm. supra, *retexens*, et vers. seq., *relegam*. Heins., *e multis*.

705. Heinsius cum suis veteribus, *relegam*, quod habet Mar. a prima manu, et Vat. A, Weitz., Aldus, Vat. B, Rat., Gis., Fabr., *relegens;* Prag., *religens*. Cellarius nescio a quo sumpsit *paulatim* pro *summatim*, quod exigit sensus. Teolius videtur solum Cellarium exscripsisse; non enim allegat codd. mss. pro *paulatim*, et legit cum Cell. *paulatim relegens*. Barthius, lib. xli, cap. 24 Advers., ex hoc loco Prudentii, quem obiter *theologum eruditissimum* appellat, colligit, postrema verba Evangelii S. Joannis non de numero librorum, sed de pondere mysteriorum esse intelligenda. Sedulius clare numerum librorum explicat in fine operis paschalis: *nec totus cingere mundus Sufficeret densos per tanta volumina libros*.

706. Ecclesiastici scriptores usurpant *desertum* singulare et substantivum, ut Tertullianus et S. Hieronymus. Profani antiquiores dicunt *deserta*. Veteres grammatici tradunt dici posse *duo* pro *duos*, et Fridericus Besselius Miscellan. syntagm. pag. 206 in Vegetio restituit ex mss., *Quadraginta duo pedes*.

708. Prag., *nec* pro *non*. *Undique septum* ex Virg. lib. ix, vers. 783.

Oppida, mercatus, et conciliabula, et urbes
Respuerant, largo contenti dogmate vesci.
Multa virum strato fervent convivia feno.
Centenos simul accubitus iniere sodales,
Seque per innumeras infundunt agmina mensas,
Pisciculis (jam crede Deum) saturanda duobus,
Et paucis crescente cibo per fragmina crustis.
Ambesis dapibus cumulatim aggesta redundant
465 Fercula, bis senos micarum molibus implent.
Post cœnam cophinos, crudus conviva resudat
Congeriem ventris, gemit et sub fasce minister.
Quis cumulare potest epulas in grandia parvas?
Quis, nisi qui corpus, pastumque, et corporis omnem
Condens ex nihilo nulla existente creavit
Mundum materia? Non sicut sculptor ab æris
466 Rudere decoctam consuescit vivere massam.

A

Sed Deus omnipotens orbem sine semine finxit.
Nil erat omne, quod est: nil id, procedere, et esse.
Atque novum fieri, mox et grandescere jussum est.
Parvum de nihilo primum fuit: addita parvo
Incrementa modis auxerunt omnia plenis.
Ergo ego, cum videam manibus sic crescere Christi
Parva alimenta hominum, possum dubitare, per ipsum
Exiguas rerum species, elementaque mundi
Ex nihilo primum modica, et mox grandia sensim
Crevisse, ex modicis quæ consummata videmus?

B

Ac ne post hominum pastus calcata perirent,
Neve relicta lupis, aut vulpibus, exiguisve
Muribus in prædam nullo custode jacerent:
Bis sex appositi, cumulatim qui bona Christi

GLOSSÆ VETERES.

710. Conciliabula, *ubi concilia agebantur*, Vat. A. *ubi concilia celebrabantur*, I.
712. Virum, *virorum*, I.
717. Aggesta, *cumulata*, I.
718. Micarum molibus, *fragmentis*, I.
719. Crudus, *plenus, satur, indigestus, rusticus*, I.
720. Congeriem, *satietatem*, Vat. A. — Congeriem ventris, *saturitatem*. — Sub fasce, *cophinorum*, I.
721. Grandia, *[illegible] multiplicia*, I.
723. Existente, *manente*, I.
725. Rudere, *mina a terra, ubi æs tollitur*, I.
726. Semine, *materia*, I.
727. Procedere, *unde processisset*, I.
728. Mox et grandescere, *non quo omnia quæ Deus creavit, perfectæ pietatis non fuissent* (sic), *sed poeta dicit*, I.
735. Consummata, *perfecta*, I.
736. Calcata, *fragmenta*, Vat. A.
739. Appositi, *scilicet sunt corbes, id est apostoli*, I. *De apostolis hoc intellige*, Vat. A.

COMMENTARIUS.

710. Conciliabula sunt pagi, sive, ut alii aiunt, conciliabula sunt, ad quæ rustici emendi aut vendendi causa in vicis et agris conveniunt. Alex. a secunda manu, et Urb., *mercatos*.

C

718. In Rat. fuit *mollibus*, male, pro *molibus*: nisi velis, *mollia micarum* dici pro *micis mollibus*, quod non est absurdum, et favet glossa. Cham., *mollibus*; sed in interpretatione, *multitudine fragmentorum*.

719. In Mar. a prima manu, *cœnas*: in Vat. A recenti manu factum *cœnam*, abrasis prioribus litteris. Alii *cœnam*.

720. Prag., *ministra*, non bene.

721. Cauchius conjiciebat *in prandia parvas* pro *in grandia parvas*: quod neque Heinsio, neque mihi probatur.

722. Mar., Weitz., *omne*; alii, *omnem*. Heinsius suspicatur *pastum quoque corporis omnem*; vel intelligi omnem *materiam*, quod vocabulum sequitur. Si mutatio esset invehenda, mallem *Quis, nisi qui corpus, et pastum corporis omnem Condens ex nihilo, nulla existente creavit Mundum materia?* In carminibus Prudentii sæpe errores ab his inducti sunt, qui poetæ consuetudinem ignorarent, et metri rationem habere volentes, neque satis artis poeticæ scientes, veram lectionem corruperunt. Si legatur *corpus, et pastum* ultima in *corpus* ratione cæsuræ producitur, quod Prudentio est familiare. Cell., et Teol. Heinsii conjecturam secuti sunt.

D

724. Giselinus cum Daventriensi ed. legit *non sicut sculptor ab ære Crudam, et inexcoctam consuescit fingere massam*: qui putavit minus bene dici *rudus æris*. Ald., Put., Tilman., Oxon., Rot., tres Torr., Egm., Pal., Mar. a prima manu, Vaticani optimi, *non sicut sculptor ab æris Rudere decoctam consuescit vivere massam*. Scilicet *consuescit* pro *consuefacit*, ut lib. I contra Sym., vers. 541, *assuescit supero pollere in sæcula regno*, et hymno 9 Cath. *Omni hora*, vers. 95, *sepultos ut redire insuesceret*, quod prius Alcimum Avitum cogitasse ait Heinsius, oblitus Prudentium antiquiorem esse Avito, nisi voluit Heinsius dicere Alcimum Prudentii hunc locum fuisse imitatum. *Sed monendum (ait) prius Alcimum Avitum libro primo poematum hæc Prudentii cogitasse, quanquam sensu nonnihil* DIVERSO, *agit enim de creatione hominis: Inde ubi perfectis consuescit vivere membris Totus homo*. Ponitur *rudus æris* pro ære nondum excocto. Sic hymno S. Laurentii vers. 189: *Aurum quod ardenter sitis Effosa gignunt rudera*. Hinc porta *ærata* Romæ *ratiduscula* dicta est, quia *rudus* vel *raudus* proprie est æris. Jam *vivere* de statuis affabre factis dici, multis exemplis confirmat Heinsius, et nemo est qui revocet in dubium. Pro *vivere* legunt *fingere* Weit., Mar. a recenti manu, Rat. vetustissimus, et quidem sine ulla litura, Vat. Q. Chamillardus more suo Heinsium fere exscribit, quod mirandum non est: nam in præfatione fatetur se Heinsii lectiones, quantum in se erat, secuturum. Teolius ait Heinsii lectionem ex membranarum fide unice veram esse, et gloriam ejus lectionis restitutæ totam Heinsii esse. Sed monendum plures codices variare, ut vidimus, et jam ante Heinsium in Ald. et aliis editis legi *consuescit vivere*: neque ita certam esse Heinsii lectionem, ut alia sustineri non possit, nam *fingere* de sculptore non absurde dicitur, neque satis huic loco congruit laudare peritiam artificis. Quia corpus ex materia existente factum est, sæpe Prudentius verbo *fingere* utitur ad ejus formationem explicandum. Ita nunc *fingere massam* non dedecet. Imo nonnemo existimat omnino præferendum esse *fingere massam*. In glossa *mina* pro fodina vox est medii ævi.

731. Prag., Mar. a prima manu, *age* pro *ego*.
732. In Mar. fuit *clementa*, male.
736. Vat. A, *At ne*; cæteri, *ac ne*.

Servarent, gravidis procul ostentata canistris. A
Sed quid ego hæc autem titubanti voce retexo,
Indignus qui sancta canam? procede sepulcro
467 Lazare; dic, cujus vocem tellure sub ima
Audieris: quæ vis penetraverit abdita lethi?
Quod cum te Christus penitus nigrante profundo
Immersum vocat, ut redeas, ceu proximus, audis,
Nec remoratus ades? quæ tam vicina Charybdis
Regna tenebrarum tenui distantia fine
Conjungit superis? ubi tænara tristia vasto
In præceps dejecta chao, latebrosus et ille
Amnis inexpletis volvens incendia ripis?
Ante fores tumuli, quas saxa immania duro
Objice damnarant, scopulis substructa cavatis, B
Stat Dominus, nomenque ciet frigentis amici.
Nec mora, funereus revolutis rupibus horror
Evomit exsequias gradiente cadavere vivas.
468 Solvite jam lætæ redolentia vincla sorores,
Solus odor sparsi spiramen aromatis efflat,
Nec de corporeo nidorem sordida tabo
Aura refert, oculos sanie stillante solutos
Pristinus in speculum decor excitat, et putrefactas
Tincta rubore genas paulatim purpura vestit.
Quis potuit fluidis animam suffundere membris?
Nimirum qui membra dedit: qui fictilis ulvæ
Perflavit venam madidam: cui tabida gleba
Traxit sanguineos infecto humore colores.
O mors, auritis jam mitis legibus! o mors,
Surda prius, jam docta sequi, quodcunque jubetur,

GLOSSÆ VETERES.

740. Gravidis, *plenis.* — Procul ostentata, *prope dispersa, præparata ad reponendum.* — Canistris, *vasis, cophinis,* I.
744. Abdita, *secreta,* I.
747. Charybdis, *Charybdis secundum fabulam fœmina fuit quam Hercules in mare præcipitavit, quia feratrix erat, et adhuc officium suum facit; quia naves venientes devorat; sed revera petra est, et hic pro inferno posuit, qui omnes ad se venientes in æternam trahit voraginem et interitum,* I.
748. Tenui, *angusto,* I.
749. Superis, *vivis.* — Tænara, *loca pœnalia, vel inferna, lamentationes reorum, vel loca infernalia,* I.
750. Præceps, *in præcipitium.* — Chao, *voragine,* I.
751. — Amnis, *Cocytus.* — Inexpletis, *insatiabilibus.* — Incendia, *ignes,* I.
753. Damnarunt, *clauserunt,* Iso.
754. Ciet, *vocat,* Mar. — Frigentis, *quatriduanus erat,* I.
759. Nidorem, *fœtorem,*
763. Fluidis, *putridis, dissolutis,* I.
764. Fictilis, *imaginabilis* — Ulvæ, *terræ; ulva, herba palustris; sed hic pro illo limo posuit, unde homo factus vel formatus est,* Iso.
765. Venam, *sanguinem.* — Cui, *ab illo, vel per quem.* — Tabida, *pigra,* Iso.
766. Infecto, *immisso,* I. *Corrupto,* Vat. A.
767. Auritis, *ab aure, quæ audis,* I.

COMMENTARIUS.

741. *Sed quid ego hæc autem,* Maro lib. II Æn., vers. 101. In Vat. A desideratur *autem.* In Rat., *audax,* ex correctione alterius manus, veteris tamen. Non probo. C
742. Fabr. et Gis., *tanta.* Codd. mss., et alii editi, *sancta.* Victorinus Pictaviensis: *Procede sepulcro, Lazare, clamat.*
743. Prudentius producit primam in *Lazare,* et corripit secundam, uti fecit etiam hymn. 9 Cath., vers. 47. Hinc confirmo, non recte Heinsium, Cham., Teol., et Cell. pro *Eleazar* posuisse *Lazari* vers. 154 hymni 10 Cath.
744. Rat., *audieras;* reliqui, *audieris.* Gis., *penetrarit ad.* Ald., *intima;* alii, *abdita.*
749. Prag., *ubi tristia tartara.* Vat. B, Widm., Bong., Mar., Rat., Urbin., *tænara tristia.* Alii, *thenara,* vel *tenara tristia.* Iso videtur legisse *threnara* a threnis seu lamentis. *Tænari* vox accipitur pro inferis, quia in monte Tænaro specus erat hiatu profundo.
751. Vat. B, *impleris.* Mar., *inexpletis,* sed recenti manu *et expletis.* Verum est *inexpletis,* hoc est, *insatiabilibus,* quod est epitheton inferorum proprium. D
753. Weitz., Iso, Mar., Prag., Rat., *damnarunt.* Prag., Egm., *substructa* vel *subtructa.* Rat., *substracta,* minus bene, pro *substructa.*
754. Recte notat Chamillardus ex Festo, *ciere esse vocare,* ut apud Virgilium, *Ære ciere viros.*
755. Vat. A, *funereis;* melius *funereus.*
757. Alloquitur Mariam Magdalenam et Martham, sorores Lazari. Vide Joan. XI.
759. Elmenhorstius in Arn. pag. 116, ex hoc Prudentii loco et ex hymno 2 Perist., vers. 388, collatis aliis auctoribus, plura habet de *nidore,* qui gravis est odor præsertim sacrificiorum.
761. Ex vero simili refert poeta, Lazarum speculis pristinum decorem vidisse, nisi malis ita explicare, oculos iterum vitæ redditos fuisse, et in morem speculi lucidos.
762. Mar. mendum a prima manu *tincta robore.*
763. Ald., *qui;* cæteri, *quis.* Prag., Widm. supra, *diffundere.*
764. Latinius in Bibl. sel. legit *fictilis urnæ,* quæ non est absurda lectio, nisi contra mss. starent. In versu seq. pro *venam* nonnullæ editiones habent *vestam,* mendose: ex quo aliquis conjecit *vestem,* ut corpus dicatur madida vestis fictilis urnæ. *Urna proprie vas est quod pro condendis defunctorum cineribus adhiberi solet, de quo poeta: Cœlo tegitur, qui non habet urnam.* Hæc Isidorus noster, XVI Etym. cap. 26.
767. Gis. in contextu, *auditis;* ad oram, *auritis,* quod habent alii. Sensus magis commodus videtur esse cum *auditis* quam cum *auritis,* neque enim leges audierant mortem, sed mors leges Domini præcipientis. Vat. Q, perperam, *haustis* pro *auditis.* Teolius ait omnes Vatt. habere *auritis,* inter quos duo habent hanc interpretationem *auritis,* hoc est *exaudibilis.* Fortasse poeta intelligit leges mortis esse *auritas.* In Rat., *mitis jam;* in aliis *jam mitis.*
768. Fabr., *quæcunque jubetis,* quod Heinsio et mihi placeret, si per mss. liceret. Ald., Thuan., Oxon. et alii, *quæcunque jubetur.* Vat. B, Noms., Bong., *quæcunque jubentur.* Lot., Cauch., *quocunque jubetur.* Præterea cum Pal. Prag., Rat., Vat., A, Mar., Weitz., Gall., Tornæs. et aliis, *quodcunque jubetur.* Gis. in contextu, *quæcunque jubentur;* ad marg., *quæcunque jubetur;* al. *quæcunque.* Sich., *quæcunque jubentur.* Gallandius Aldum laudat pro *quodcunque jubetur;* sed Aldus mihi habet *quæcunque,* idemque lego in exemplari Aldi in bibliotheca Sapientiæ.

469 Cui tantum de te licuit? convicta fatere, A
Esse Deum, solus qui me tibi præripit, Iesum.
Abde negatores Christi, nemo invidet, abde:
Utere sorte tua, blasphemis nocte tenendis
Perpetua: plebem justorum capta resolve,
Qui norunt hominem, atque Deum sic dicere Christum,
Ut verus, summusque Deus mortalia gestet.
Ipse gerit, quod struxit, opus, nec ferre pudescit,
Factor quod peperit: corpus loquor, atque animæ vim.
Finxerat hoc digitis, animam sufflaverat ore.
Totum hominem Deus assumit: quia totus ab ipso est,
Et totum redimit, quem sumpserat, omne reducens, B
Quidquid homo est: istud tumulis, ast illud abysso.
470 Occurrit dubitans hic dissertator, et illud
Objicit: Anne fides capit, ut substantia, flante
Inspirata Deo, cruciatum sentiat, atque
Inferni petat ima poli, barathroque coquatur?
Crede, animam non esse Deum: sed crede, creatis
Majorem cunctis: ipsam quoque crede creatam.
Formata est namque ore Dei, quæ non erat ante:
Sed formata habitu pulcherrima, pictaque rebus
Divinis, et plena Deo, similisque creanti.
Non tamen ipsa Deus: quoniam generatio non est,
Sed factura Dei est. Solus de corde parentis
Filius emicuit: verus Deus ille. Sed istud
471 Collatum est animæ, subito ut quæ non erat, esset.
Ille coæternus Patris est, et semper in ipso:

GLOSSÆ VETERES.

769. De te, *in te*, Iso.
771. Abde, *absconde*, I.
773. Capta, *a Christo*, I.
776. Gerit, *portat*, I.
780. Sumpserat, *in se*, I.
781. Istud, *corpus*. — Illud, *animam*. — Abysso, *abyssum vocat cœlum: quia sicut dicimus altum mare, sic etiam profundum cœlum. Sic etiam abyssum cœlum dicimus*. — *De natura animæ: Dicunt hæretici animam partem esse Dei. Substantia omnis trifariam dividitur, in Deum animam, corpus scilicet. Vel siquidem Deus summum bonum est, anima magnum bonum est, corpus quoddam bonum: sine his tribus nihil est*, I.
782. Dissertator, *concertator*, *disputator*, I.
783. Objicit, *opponit*, I.
784. Inspirata, *anima*. — Deo, *a Deo*, I.
785. Ima, *Canopum dicit, quem antipodes nostri vident; infernum dicunt aliqui esse*, I.
789. Pictaque, *imaginata*, I.

COMMENTARIUS.

769. Aldus excuderat *convicta fetere*: in emendationibus correxit *conjuncta fatere* novo errore. Virgilius, lib. VI, *Cui tantum de te licuit?*

770. Weitz., Sich., Mar., Prag., *esse Deum solum*, C *qui*. Alii, *esse Deum, solus qui*. Ineptissima est correctio addita Ratisbonensi, erasa priori lectione, *Esse Deum, qui me tibi præripit unus, Iesum*, quasi aliter non constaret carmen.

772. *Utere sorte tua*, Virgilius lib. XII, vers. 932. Vat. A, *blasphemos nocte tenenti perpetua*. Ald., Vatt. B, Q, Mar., Rat., *blasphemis nocte tenendis perpetuam plebem justorum*. Hoc sequitur Weitzius ita distinguens, *Utere sorte tua blasphemis nocte tenendis! Perpetuam plebem*. Weitzius agnoscit probam esse lectionem Giselini *blasphemis nocte tenendis perpetua*; sed ait, refragari Ald., Fabr., Egm., Widm. In Egm. et Pal., *necte tenentis*. Heinsius hoc loco cessavit, Giselinum secutus, ac nihil notans. Mihi placet lectio Vat. A, *blasphemos nocte tenenti Perpetua, plebem justorum capta resolve*. Sed non displicet lectio Gis. et Prag., quam sequor.

777. Mar., *animavit*; et pro div. lect., *animæ vim*, quæ præferenda est.

779. Prag., *assumpsit*. Alii, *assumit*. Nonnulli SS. D Patres hoc vocabulum *assumptionis* præsertim cum concreto *homo* noluerunt usurpare, quasi id Nestorio faveret. Alii illud adhibuerunt. Augustinus lib. XI de Civit. Dei, cap. 2, *homine assumpto, non Deo consumpto*. Vide plures apud Petavium, tom. IV, part. 1, lib. II de Incarnat. cap. 1, et Patres concilii Toletani IV et VI, ut alios recentiores omittam.

781. Hoc loco *abyssus* accipitur pro sede animarum post obitum. Vox ecclesiastica est pro inferis. Isidorus lib. XIII Etym., cap. 20 ait: *Abyssus, profunditas aquarum impenetrabilis, sive speluncæ aquarum latentium*. S. Hieronymus in Eccles. I: *Hanc matricem abyssum tartarum vocat Plato in Phædone*. Teolius explicat *abyssum* de cœlo cum glossa. Ego intelligo, corpus e tumulo, animam ex abysso extrahi.

782. Ald., Mar., Rat. et codd. Heinsiani cum Weitz. et aliis vulg. habent hunc titulum *De natura animæ*, quem auferendum esse putat Heinsius, quia et sequentia ad disputationem contra Homuncionitas referri par est. Gis. ad oram, *Animæ natura*. In Alex. et aliis exstat idem titulus *De natura animæ*. Vide not. seq. et quæ supra ad vers. 118 admonui. De voce *dissertator* dixi vers. 28 præfat. 2.

783. Prudentius sæpe ait animam esse a Deo flante inspiratam, oris divini esse opus, et similia, ut innuat esse spiritualem, nam spiritus et flatus eadem sunt significatione. Contra asserit corpus digitis Dei factum, ut constet ex materia existente productum, non denuo creatum. Nunc ergo diluit argumenta adversariorum, qui aiebant fieri non posse ut anima spiritualis et incorporea pœnis infernis torqueretur. Hanc quæstionem agitant S. Augustinus aliique Patres et theologi. Prudentius disputare videtur contra gnosticos, qui animam partem Dei esse affirmabant; adeoque non male diversus titulus adhibetur: nam Homuncionitarum alius erat error.

784. Weitz., Gis., Vat. B, Mar., Prag., Rat., *atque*. Ald., Egm. Pal., et vetusti Heinsiani cum Alex., Urb., Vat. Q, *utque*.

786. Giselinus his duobus versibus ter posuit *credo* pro *crede* perperam.

791. Quod ait *generatio non est*, intelligit animum non esse filium Dei.

793. Editi ante Heinsium, *Filius emicuit, verus Deus ille, sed istud*. In Alex. perperam, *verus verus Deus ille, sed istud*. Heinsius cum Pal. et Thuan., *verus, verus Deus ille. Collatum est*, etc. Teolius sequitur Heinsium, et unum tantum Vat. allegat pro alia lectione. Sed in Mar. et nostris aliis, ut in edd. antiquis.

794. In exemplari Aldi, quod exstat in bibliotheca Sapientiæ, est nota ms., *Conflatum est animæ, scilicet spiraculum*. Sed vera lectio *collatum*.

795. Rat., Weitz., Bong., Gis., *Patri*. Plerique et vetustiores, *Patris*. Bong., *in ipso est*, quod cum Torn. retinuit Gallandius.

Nec factus, sed natus, habet, quodcunque paternum est. A
Hæc similis, velut umbra, Dei est. Sic ipse locutus
Factor utroque hominem meditans de figmine junctum
Ædificare sui similem; sed non habet umbra,
Quod corpus solidum, cujus imitatio in umbra est:
Atque aliud verum est, aliud simulatio veri.
Est similis, sæclis quod non consumitur ullis;
Quod sapiens, justique capax, reginaque rerum
Imperat: antevidet, perpendit, præcavet, instat;
Verborum, morumque opifex, instructaque mille
Artibus, et cœlum sensu percurrere docta. B
472 His animam similem sibi conditor effigiavit,
Cætera dissimilem; quippe hanc comprendere promptum est,
Quam modus, et species determinat; at Deus ingens,
Atque superfusus trans omnia, nil habet in se
Extremum, ut claudi valeat, sensuve teneri.
Incomprensa manet virtus, cui linea defit
Ultima, quam spatium non mensurabile tendit.
Ergo animam factam, magno et factore minorem,
Majoremque aliis, atque omnibus imperitantem,
Corruptela putris nascentem turbida carnis
Concipit, ac membris tabentibus interfusam
Participat de fæce sua; fit mixta deinde
Peccandi natura luto cum simplice flatu.
Sed fortasse animam, Domini quia fluxit ab ore,
Compositam, factamque neges; velut ipsa Dei pars,
473 Quod dictu scelus est, tetras trahat oblita culpas,
Et pessum damnata ruens; chaos intret opertum.
Sit res illa Dei, non abnuo: pars tamen illa

GLOSSÆ VETERES.

797. Hæc similis, *anima Deo*, Iso.
798. Utroque, *anima et corpore.* — Figmine, *figmento*, I.
799. Umbra, *anima perpetua est, sicut Deus; sed sicut umbra distat a corpore, ita anima distat a perpetuitate Dei*, I.
800. Corpus solidum, *majestas*, I.
802. Est similis, *anima similis Deo in hoc*, I.
804. Perpendit, *æstimat, discernit.* — Infit, *loquitur*, I.
805. Opifex, *artifex*, I.
807. His, *officiis, prædictis rebus*, Iso.
808. Cætera, *per cætera officia* — Promptum, *facile, manifestum est*, I.
809. Modus, *mensura ultima, linea.* — Species, *divisio.* — Determinat, *finit*, I.
810. Superfusus, *dilatatus*, I.
811. Extremum, *terminabile, finiabile*, I.
812. Incomprensa, *incomprehensibilis.* — Linea, *terminus.* — Defit, *deest*, I.
815. Aliis, *creaturis*, Iso.
817. Tabentibus, *putrescentibus*, I.
818. Participat, *partem facit habere.* — Fæce, *de peccato corporis*, I.
819. Natura, *scilicet.*
822. Oblita, *circumdata*, I.
823. Pessum *perditione, male.* — Chaos, *voraginem*, I.
824. Non abnuo, *non nego*, I.

COMMENTARIUS.

798. Put., *junctim*; alii, *junctum.*

800. Thuan. et Gis. *simulatio*; cæteri, *imitatio.* Giselinus putavit, metro et sensui repugnare *imitatio*; falsum utrumque. Cæsuræ ratione sæpe brevem Prudentius producit. Umbram autem *imitationem* quamdam esse corporis quis neget?

801. Mar.; *at*, recenti manu factum *atque*: Tertullianus lib. II contra Marcionem, cap. 9, *Sicut enim imago, cum omnes lineas exprimat, veritatis vi tamen caret, non habens motum: ita et anima imago Spiritus, solam vim ejus exprimere non valuit, id est, non delinquendi felicitatem.*

802. Bon. a prima manu, et Sich., *quia*. Reliqui, *quod*, eodem sensu. Poeta imaginem, et similitudinem Dei in animæ nostræ immortalitate ex parte collocat. Faustus Reiensis, lib. I de Lib. Arb., cap. 1: *Quid vero aliud intelligendum est etiam in ipsa, qui homo conditus est, Dei imagine, nisi perennitatis insigne?* Adde Maximum martyrem cent. 5, cap. 25.

803. Vat. A, *quo*; melius *quod*. Sermo est de anima.

804. Gis., *instat*; ad oram, *infit*. Ita Iso. Gifanius Iudic. Lucr. legit ex vet. cod. *antevidet* conjuncte, quod placet.

805. Weitzius invenit in vulgatis nescio quibus *rerumque* pro *morumque*.

806. De mentis velocitate passim auctores, et plura poetæ.

807. Hæc vox *effigio* explanata est hymno 10 Cath., vers. 4.

808. Egm. et Pal., *sumptum*, non video quo sensu pro *promptum*.

809. Prag., *ac* pro *at*.

810. Consule Wowerum, Ouzelium, Meursium ad Minucii verba, quæ excripsi in nota vers. 7 Apoth. C Petavius lib. III, cap. 9, tom. I, multa in hanc sententiam congerens, *Et pulcherrime*, ait, *Prudentius: At Deus ingens, Atque superfusus.*

813. Vegetius *mensurare* dixit, Claudianus Mamertus *mensurabile*, Salvianus *immensurabile.*

819. Weitzius allegat M. Berg. pro *peccanti*. In Cauch., Bonon. et Rot., *peccando natura luti*; tres Tor., *peccando natura luto.* Cauchius contendit castigandum *peccati natura luti*, ut *peccati* sit præteriti temporis participium, agentis verbi significatione, Terentiano exemplo ex Hecyra: *peccato mihi ignosci æquum.* Idem Cauchius aliam correctionem indigitat *peccantis natura luti.* Lectio communis non est sollicitanda, cujus rectus est sensus, *fit mixta deinde Peccandi natura luto cum simplice flatu*: scilicet ex conjunctione animæ et corporis fit peccandi natura, mixta ex luto et simplice spiritu: id enim est *mixta luto cum simplice flatu.* Iso interpretatur SIMPLICE, *sine peccato*, quod non probo.

822. Iso *oblita* reddit *circumdata*; melius *maculata* D ab *oblino.*

823. Giselinus ait se loco movisse adulterinam dictionem *pressum*; fortasse ita erat in edit. Daventr., nam Ald. diserte habet *pessum.* Sich. et Fabr. post Aldum non debuerunt edere *pressum.* Contra Gnosticos et Manichæos, qui animam substantiam Dei esse asseverabant, probavit hactenus animam non esse Deum, quia sordibus corporis comprehenditur, quod a Deo alienum est, præterquam quod animæ *collatum est subito, ut quod non erat, esset*, hoc est, anima cœpit esse in tempore. Nunc quoniam respondere poterant, animam saltem esse partem Dei, eos ac etiam in parte refellit, et convincit.

824. Vat. A, Egm., *fit res*, non ita bene.

Haudquaquam dicenda Dei est, quæ tempore cœpit : A
Nec prior, aut senior, quam primum plasma, putanda est.
Tunc etenim faciam video, cum cordis amici
Intravit germana domum, limique recentis
Hospita, et ipsa recens fraterna sedit in aula.
Illa quidem flatus Domini est : sed spiritus, et vis
Non est plena Dei, tanto moderamine missa,
Quanto flans voluit flandi servare tenorem.
Est impossibile spectare profunda Sabaoth :
Sed speculum Deitatis homo est. In corpore discas
474 Rem non corpoream solers, interprete Christo,
Qui Patrem proprium mortali in corpore monstrat.
Perspice, quam varios fundamus ab ore vapores.
Spiramus quoties animæ sufflabilis auras.
Nunc flatum tepidum calor exhalatus anhelat
Rorantes nebulas udis de faucibus efflans :
Cum libet, in gelidum flabrali frigore ventum
Spiritus existit tenuis, et sibilat aer.
Adde et distinctum, quem musica tibia flatum
Concipit : aut ille est presso modulamine parcus.
475 Aut tumidum largo sublimat flamine bombum,
Aut raucos frangit modulos, aut lene susurrat,
Aut exile trahens sonitus producit acutos,
Aut murmur tenerum sublidit voce minuta.
Hæc cum te videas mortali in corpore posse,
Cur non Æternum potuisse infundere credas,
Qualem animam voluit ? præscriptis quam quia condens B
Efflavit, fuditque modis, sit facta, necesse est.
Denique multa sapit, sed non sapit omnia nostræ
Vis animæ, certum sapere, ac prænoscere jussa.

GLOSSÆ VETERES.

826. Primum, *Adam*, I.
827. Amici, *Adæ*, I.
829. In aula, *in corpore*, I.
830. Vis, *scilicet animæ*, I.
832. Flans, *Deus*. — Tenorem, *ordinem*, I.
833. Sabaoth, *Deus exercituum*, I.
834. Homo, *quia Deus non potuisset videri, nisi per hominem*. — Discas, *intelligas*, I.
835. Non corpoream, *animam*.— Solers, *sagax, peritus, vel studiosus*, I. *Solertia peritia multarum artium* SOLLON *græce multum*, Vat. A.
837. Vapores, *spiritus*, I.
839. Anhelat, *Anhelanter emittit*, I.
840. Udis, *humidis*, I.
841. Cum libet, *cum placet*, I.
844. Parcus, *parvus, moderatus*, I.
845. Largo, *abundanti*. — Sublimat, *elevat*.— Bombum, *sonitum cornu, vel tibiæ; et Ennius sonitum pedum appellat bombum*, I.
847. Exile, *subtiliter, scilicet murmur*.— Acutos, *bene sonantes*, I.
848. Minuta, *gracili*, I.
850. Æternum, *Deum*, I, Vat. A.
851. Condens, *creans*, I.

COMMENTARIUS.

825. Abest a Prag. *est*.

826. Ald., *putandest* pro *putanda est*.

827. Ald., male, *videt concordis amici*, pro *video, cum cordis amici*. Prag., *concordis amici*. Rat., *cum cordis amica*.

828. Anima vocatur germana carnis ob unionem seu copulam, de qua in hymno Exsequiarum 10 Cath., vers. 6, et præf. Hamartig., vers. 56, *Caro in sororem*, etc.

830. Theodoretus, notante Chamillardo, *Nomine Flatus non intelligimus partem aliquam essentiæ divinæ secundum Cerdonis et Marcionis rabiem, sed animæ naturam per id denotari, quod anima spiritus sit rationalis et intellectualis*. Locus neque a Chamillardo indicatur, neque mihi quærenti occurrit.

832. Heinsiani scripti, *quanto*. Ita Vat. A, Boug., Widm. supra, Pragen. Alii cum Ald., Weitz., Mar., *quantum*. Gis., *quanto*. In Widm. supra, *tenere*.

833. Vox *impossibile* Latinior est quam plerisque videtur : eam adhibuerunt Quintilianus lib. v, cap. 13, Apuleius et alii. D

835. Aldi mendum *soleres* pro *solers*.

836. Respicit ad id quod dixit Christus, *Pater in me est*, et quod theologi aiunt, et in symbolo Athanasiano exstat : *Sicut anima rationalis et caro unus est homo, ita Deus et homo unus est Christus*.

837. Vat. A, *respice*; alii, *perspice*; apud Weitzium, Egm., Pal., Widm. supra, *respice*.

839. Chamillardus hoc loco agnoscit naturalem rhythmum vocis animatæ. Verum de re musica paulo post Prudentius; nunc tantum *flatum tepidum*, et *gelidum* commemorat, et distinguit.

841. Mar. *ingelidum*; alii, *in gelidum*. Sermo est de gelido, seu frigido flatu. Giffanius Ind. Lucr. in *e* C longum ex vet. lib. legit *flabrare*, et concludit *e* esse interdum longum in fine dictionum. Verum cum sequatur muta et liquida, *frigore*, hac ratione illud *e* in *flabrare* posset produci. Goldastus, in notis ad Columbanum pag. 112, e duobus codd. antiquiss. S. Galli legit etiam *flabrare*. Id secutus est Weitzius. Widm. a prima manu *flabrari*. Plerique mss. et edd. *flabrali*; ita nostri et potiores Heinsiani. A *flatu* est *flabrum*, *flabellum*, *flabralis*. Vat. Q, Egm., Pal., *fabrili*, male.

844. Ald. Vat. A, Q, Mar., Gis., Weitz., *modulamine* : non displicet, quamvis postea iterum *modulos*. In Thuan., *moderamine*, hoc est moderatione, ut vers. 831. Prag. et Rat. adhærent Thuaneo. In Pal., *paucus*; in Prag., *partus* pro *parcus*. De hac varietate sonorum Fabricius ita disserit : *Prudentius musicos sonos nominat raucum, lenem, exilem, acutum : quibus addit parcum, sublimem, minutum. Sed parcus sub leni, sublimis sub acuto, minutus sub exili comprehendi potest*. Hæc Fabricius in Comment., verbo MUSICA INSTRUMENTA, notans a Prudentio diversis locis hæc numerari, *fistulam, sambucam, chelim, lyram, tubam, tibiam, tympanum, organa*. Musicos, qui suo tempore melodias ediderant in Prudentium, et alios poetas pios, recenset Ludovicum Senflium, Martinum Agricolam, Joannem Mopsum, Joannem Reuschium, Lucam Hordistum, Sebastianum Forsterum, Wolfangum Figulum. Vide Isidorum lib. III Etym., cap. 5 et seqq. de Musica et ejus triformi divisione.

845. Verbum *sublimare* Ennii et Catonis, quod in obsoletis habetur, reduxerunt Vitruvius, Apuleius, Solinus, Lactantius, Mamertinus, Ammianus, Macrobius.

851. Boher. Prior, *pernoscere*.

Jam, cui certus inest modus, et cui nosse negatum est
Omnia, factura est : nam condita, et aucta probatur.
Collige de simili, sitne hæc factura : creavit
Nempe manus Domini corpus mortale, lutumque
Composuit digitis : nunquid manus articulatim
Est digesta Dei? nunquid vola? nunquid et ungues
476 Claudere flexibiles? patulam seu tendere palmam?
Ista figura manus nostræ est, quam non habet in se
Incircumscriptus Dominus : sed tradita forma est,
Humanis quæ nota animis daret intellectum.
Ut per corpoream speciem plasmasse feratur
Corporis effigiem : sic est plasmata vicissim
Flatu incorporeo res flabilis, oris et esse
Fertur opus, tenuis per quod constructa refulsit
Forma animæ, atque rudi factam se munere sensit.
Si non est factura manus caro nostra, nec oris
Est factura anima, flatu, et spiramine cœpta,
Inque locum deducta aliquem ; namque omne, quod hora
Natalis profert, locus accipit, et locus ullus
Quod cohibere potest, modicum est, nec in omnia fusum.
Et quod tam modicum est, ut certa sede locetur,
Jam titubare potest ; et quod titubaverit, intra
Naturam vitii est ; vitiosum denique tristem
477 Decidit in pœnam ; Deus hoc, mihi credite, non est.
Aut, si majestas anima est, ostendite quid sit,
Quod lapsam, Christique inopem nova gratia mundat,

GLOSSÆ VETERES.

855. Cui nosse, *qui sensu hebes est, id est, quia nulla potest creatura intelligere omnem sapientiam, nisi solus Deus*, I.

856. Factura, *Dei*, I.

857. Collige, *intellige*.— De simili, *ratione*.— Sitne hæc factura, *utrum sit hæc factura, an non? creatura, an creator?* I.

858. Manus, *manus tuæ fecerunt me, et plasmaverunt me*, I.

860. Digesta, *ordinata*. — Vola, *medietas palmæ : inde involare dicimus, quia quidquid involamus, in palma recondimus, quæ Græce* THENAR *dicitur*, I.

861. Claudere, *claudebat*. — Tendere, *tendebat*, I.

863. Incircumscriptus, *inlocalis*, I.

865. Speciem, *figuram*, I.

867. Flatu, *insufflavit in faciem ejus spiraculum vitæ, quasi ore Deus animam insufflasset homini*, I.

870. Si non est, etc., *consequentia ista sic melius legitur, si de antecedenti fiat consequens hoc modo : si anima, inspirante Deo facta, non est factura oris flantis Dei, neque caro nostra factura est manus Dei formantis. Sed caro nostra est factura Dei manus. Ergo et anima nostra est factura Dei oris. Ut sit locus ad deductionem consequentis*, Prag.

871. Cœpta, *inchoata*, I.

872. Inque locum, *in corpus*, I.

874. Cohibere, *claudere*, I.

876. Titubare, *errare*, I.

877. Vitiosum, *animæ*, I.

878. Decidit, *cadit*, I.

879. Majestas, *Dei. Deitas*. — Ostendite, *dicite*, I.

880. Lapsam, *in peccata, in peccatis*. — Gratia *in baptismate*, I.

COMMENTARIUS.

855. Prag., non bene, *posse* pro *nosse*.

857. Vatt. A, Q, Rat., Egm., Palm., Urb., *dissimilis*, scilicet *collige, dissimilis sitne hæc factura*. Melius *collige de simili*, hoc est ratione, ut Iso exponit. Vat. A contra carminis regulas, *futura* pro *factura*. In Rat., *creanti*. In eod. Rat. replicatur hic versus, ut in plerisque optimis invenitur, et eadem manu. Nimirum *Collige dissimilis sitne hæc factura creanti. Collige de simili, sitne hæc factura, creavit* ; et in hoc secundo supra *creavit* aliter *creanti*. Alex., *collige dissimili*, lege *de simili*. Argumentum DE SIMILI est : sicut corpus digitis Dei (qui tamen proprie non habet digitos) formari dicitur, ideoque *factura* est, ita anima, quæ *oris divini fertur opus*, pari ratione *factura* est.

860. In exemplari editionis Aldinæ bibliothecæ Sapientiæ sciolus aliquis monuit, pro *vola* legendum *sola*, hoc est, terram. Involare a *vola* dictum, quod ait Iso, tradidit etiam Isidorus lib. XVII Etym., cap. 7.

863. Put., *incircuminscriptus*, non probo. S. Hieronymus in Lament. Jerem. cap. I : *Membra hominis, sicut et affectus humani tropice Deo ascribuntur, non proprie, quia incircumscriptum lumen, et immensa majestas lineamentis corporis circumscribi non novit.*

864. Prag., *oculis* ; cæteri *animis*.

869. Prudentius videtur accipere *rudis* pro *novo, recenti*. Vide hymnum 3 Cath., vers. 155.

871. Aliquis addi volebat *et* post *anima*, ut metro consulatur. Carmen recte sine *et* procedit.

875. In Mar. videtur esse *quid tam*.

877. Ald., *triste*, corrige *tristem*.

878. Ald., Vat. A, meliores Heinsiani, Fabr., Weitz., Egm., *Recidit in pœnam*. Gis., Bong., Widm. Vatt. B, Q. Rat., Prag., *decidit in pœnam*. Mar., *in pœnam recidit*. Non male *recidit in pœnam*. Articulus *re* sæpe producitur in *reducere, refugere, recidere, referre*, et similibus. Vide Gifanium Ind. Lucr. in *re*, et in *recidere, reducere, refugere*. Alex., Urb., et alii legunt *reccidit*. Malo *decidit*.

879. Weitz., vetustiores Heinsiani, Gis. ad oram, Mar., Rat., *animæ* ; alii *anima* cum Alex., quod melius puto.

880. Ald. et plures Heinsiani, *mundat* ; alii cum Put., Thuan., Wid., Gis., Weit., ut puto, *inundat*. In Widm. supra, *nudat* : Alex., *mundat*. Vat. Q, *lavat*, repugnante metro. Quod ait Prudentius, post Adæ lapsum *novam gratiam Christi mundare*, arguere potest ipsum credidisse Adamo præstitam fuisse gratiam, quod non solum S. *Augustini principiis valde cohæret*, ut ait Teol., sed etiam ad dogmata fidei pertinet. Gratia vero Christi nova est et inundans, quia major, validior, efficacior, potentior est quam gratia Adamo ante peccatum collata. Cum enim liberum arbitrium minime quidem amissum, et exstinctum fuerit in prævaricatione Adami, sed viribus tamen manserit attenuatum et inclinatum, consequens est ut necessaria sit major gratia in statu naturæ lapsæ quam in statu naturæ integræ. Hæc clara sunt : neque ad Prudentium illustrandum opportunus est difficillimus S. Augustini locus ex lib. de Correpi. et Grat., quod primo homini datum fuit adjutorium, per quod posset, ac sine quo non posset permanere, si vellet, non quo fieret, ut vellet : nunc vero per Christum datur adjutorium, sine quo permanere non pos-

Spiritus et sanctus baptismate justificatam A
Nobilitat, famulæque decus, quod defuit, addit:
Quod quia præstatur meritis, meritisque negatur,
Absurde fertur Deus, aut pars esse Dei, quæ
Divinum, summumque bonum de fonte perenni
478 Nunc bibit obsequio, nunc culpa, aut crimine perdit,
Et modo supplicium recipit, modo libera calcat.
Miraris, peccare animam, quæ carne coactam
Sortita est habitare domum, cum peccet et ipse
Angelus, hospitium qui nescit adire caducum
Cratis tabifluæ. Peccat, quia factus et ipse est,
Non genitus; quocunque modo sit factus, id unus
Scit factor Dominus; factum mihi credere sat sit.
Solus labe caret peccati Conditor orbis,
Ingenitus, genitusque Deus, Pater, et Patre natus,

GLOSSÆ VETERES

882. Nobilitat, *nobilem facit.* — Famulæ, *animæ, sibique servienti*, Iso.
883. Quod, *decus.* — Meritis *bonis.* — Meritisque, *malis*, I.
884. Absurde, *inconvenienter, incongrue.*
885. Fonte, *Christo*, I.
886. Nunc, *aliquando.* — Obsequio, *in obsequio Christi, id est pro servitio suo propter obedientiam*, I. *Bono opere*, Vat. A.
887. Calcat, *supplicia*, I.
888. Miraris, *o Homuncionita.* — Coactam, *Confirmatam, solidatam, vel collectam*, I.
889. Sortita est, *accepit, consecuta, vel adepta est*, I.
890. Caducum, *corpus;* I. *Corpus humanum.* Vat. A.
891. Tabifluæ, *defectivæ, mortiferæ, sordidæ*, I.
892. Non genitus, *sicut Filius*, I.

COMMENTARIUS.

sumus, etiamsi velimus, et tantum, ac tale, quo fiat ut velimus. Quam distinctionem *adjutorii, sine quo non*, et *adjutorii, quo* nunquam satis intellexi, quamvis in ea enucleanda multas horas consumpserim. Neque id fateri pudet in tanta discrepantia interpretationum. Quin imo censeo, hoc loco *novam gratiam* esse baptismum, quo homo renascitur. *Gratiam Christi* Cyprianus et alii vocant baptismum. Post hæc edita quidam theologus cum judicium suum de meo opere honorificum publice exposuisset, et hanc ipsam meam interpretationem approbasset, sermonem esse de baptismo, qui gratia Christi a SS. Patribus, et in actis martyrum sæpe dicitur, plura addidit de Augustiniana distinctione *auxilii quo* et *auxilii sine quo non.* Existimat, hac distinctione confirmari meam interpretationem. Sed cum Prudentius loquatur de baptismo, aut de gratia habituali quæ in baptismate infunditur, ut clare explicat vers. seqq. : *Christique inopem nova gratia mundat, Spiritus et sanctus baptismate justificatam Nobilitat*, oporteret, ut S. Augustinus illa sua distinctione gratiam habitualem, non vero gratiam actualem, comprehendisset : quod, ut opinor, theologus iste non fatebitur. Dixeram verba Prudentii nulli difficultati esse obnoxia, in exponenda vero distinctione Augustiniana theologos inter se maxime discrepare. Reponit theologus nullam apparere difficultatem, nullam obscuritatem, si animo quieto et sedato verba S. Augustini legantur, et cum aliis conferantur quæ idem S. doctor dixit eod. lib. de Corrept. et Grat., eod. cap. 12. Nucleus hujus responsionis est, tot theologos, qui de natura gratiæ actualis diversa systemata defendunt, adeoque diversas interpretationes distinctionis Augustinianæ expromunt, aut quieto et sedato animo verba S. Augustini non legisse, aut ea inter se non contulisse, his videlicet exceptis qui cum laudato theologo in systemate gratiæ adornando consentiunt. *Non equidem invideo, miror magis, undique totis Usque adeo turbatur agris.* Quid ergo? inquis : nonne Augustinus doctrinam gratiæ clare explicuit? explicuit certe omnium D maxime, et quam fieri potuit clarissime doctrinam catholicam de necessitate et efficacia gratiæ; at consecutiones, quas ex verbis Augustini ad diversa systemata gratiæ informanda plurimi theologi catholici (ut mittam nunc hæreticos) deducunt, cum omnes pro se evidenter facere Augustinum clament, quis mihi jure succenseat, si negem Augustinum clare explicuisse? Quod si a me quæras quænam mihi clarior aut probabilior interpretatio distinctionis Augustinianæ videatur, respondebo, ita mihi probari Petavii explicationem, ut alias aliorum catholicorum non despiciam. Petavius igitur, in Elencho Theriacæ Vincentii Lenis cap. 22 et seqq., adjutorium sine quo non exponit de sola perseverantia, sive perseverante B gratia. Eamdem interpretationem multis rationibus gravissime confirmavit in dissertatione de adjutorii sine quo non. et adjutorii quo vera germanaque notione ab Iprensibus præstigiis vindicata : ubi notat Jansenium tanti hunc locum Augustini fecisse, ut pene ducenties repetierit, et nullum aliud fundamentum suæ sententiæ substruxisse videatur.

881. Vocabulum theologicum *justificare* a SS. Patribus sumptum. Animam autem baptismate *justificari* fides nostra tenet. Vide concil. Trid. sessione 6, de justificatione cap. 4. Mentem *justificam* dixit Catullus.

883. Ex eo quod anima bonis operibus gratiam assequatur et retineat, malis vero amittat et perdat, arguit, neque Deum esse, neque Dei partem. Vide glossas.

888. Mutatio et varietas stirps est et origo peccati. Gregorius Nyssenus lib. Catech., cap. 6 : *Omne quod creatione productum est, mutationi est affine.*

891. Nonnemo legit *gratis* male pro *cratis.* Alius C in editione Aldina bibliothecæ Alexandrinæ corrigebat *tabifice* (sic). Corpus vocat *cratem tabifluam.* Vide hymnum 8 Cath., vers. 59, et hymnum 11 Perist. vers. 57 : *Ungula fixa cavis costarum cratibus altos Pandere secessus et lacerare jecur* Non enim cavæ hæ crates significant instrumentum quo martyres cruciabantur, ut quidam doctissimus antiquitatum ecclesiasticarum scriptor affirmavit. Avitus Prudentium imitatur lib. 1 : *Diffundit duplicem costarum ex ordine cratem.*

892. Plures olim fuerunt et nunc etiam sunt quæstiones de natura angelorum, quæ videri possunt apud theologos et auctores controversiarum. Prudentius ait eos factos fuisse, quocunque demum modo fuerint facti : id satis esse, ut possint peccare. Hoc ipsum asiruunt theologi, nullam esse creaturam impeccabilem; ita enim loquuntur. Vide S. Augustinum lib. III contra Manichæos, cap. 12, et concil. Bracar. I, can. 5 : *Si quis animus humanas, vel angelos ex Dei credit substantia exstitisse, sicut Manichæus et Priscillianus dixerunt, anathema sit.*

893. Cham., mendose, *sit factor.*

895. Heinsius in Oxon. hæc perspicua esse vidit : *Ac genitor, genitusque, Deus Pater, et Patre natus.* Ita etiam in Pragen. Eodem pertinent Rat. et Mar., *ut genitor*, opinor pro *ac genitor;* sicut etiam Egm., Put., *agenitus* : quanquam alii magis accipiunt pro *ingenitus* more Græco. Alii plerique *ingenitus*, ut *innatus, insubjectus*, quod exstat etiam in Mar. supra pro diversa scriptura, Alex., Urb., Vat. Q, et placuit denique Heinsio, quia *ingenitus* vox est apud SS. Patres valde usitata. — Fortasse melius distingues *ingenitus genitusque, Deus Pater et Patre natus*, quam distinctionem scriptura codicis Oxon. confirmat.

Solus, et exceptus tormentum admittere triste, A
479 Inviolatus agit, nec quidquam sentit acerbi.
Exsortem dic esse animam crucis, atque doloris,
Si culpæ immunem, vacuamque a crimine nosti.
Quæ peccare valet, valet et succumbere pœnæ.
Ipsa quidem sincera fuit, dum conditur olim,
Quæ collata rudem fecit viviscere limum;
Ut pote de liquido naturæ semine primos
Accipiens habitus, superoque expressa sereno.
Sex mox, ut gravido jussa est innectier arvo,
Suavibus illecebris nimium blandita refrixit,
Deque volutabris pretiosum polluit ignem,
Dum transgressa Dei positum fas improba calcat.
Hæc prima est natura animæ, sic condita simplex,
Decidit in vitium per sordida fœdera carnis.
Exin tincta malo peccamine principis Adæ.
Infecit genus omne hominum, quod pullulat inde,
Et tenet ingenitas animarum infantia in ortu
480 Primi hominis maculas, nec quisquam nascitur insons.
Vitandus tamen error erit, ne traduce carnis
Transfundi in sobolem credatur fons animarum
Sanguinis exemplo; cui texta propagine vena est.
Non animas animæ pariunt; sed lege latenti
Fundit opus natura suum, quo parvula anhelent
Vascula, vitalisque adsit scintilla coactis.
Quæ quamvis infusa novum penetret nova semper
481 Figmentum, vetus illa tamen de crimine avorum
Ducitur: illuto quoniam concreta veterno est.

GLOSSÆ VETERES.

896. Exceptus, *sequestratus, separatus*, I.
897. Inviolatus, *insons*. — Agit, *valet, vivit, conversatur*, I.
898. Exsortem, *expertem*. — Crucis, *passionis, cruciatus*, I.
899. Immunem, *securam, incapacem*, I.
902. Collata, *conjuncta, a Deo creata*.
903. Ut pote, *sicuti, quasi*. — Liquido, *puro*. — Naturæ, *divinitatis*, I.
904. Habitus, *ornatus*. — Superoque, *de superno*. — Sereno, *serenitate*, I.
905. Arvo, *terræ*, I.
906. Illecebris, *delectationibus*, I.
907. Volutabris, *sordibus*. — Ignem, *animam*, I.
B 911. Exin, *deinde*. — Tincta, *polluta peccato*, I.
912. Infecit, *maculavit, violavit*, I.
913. Ortu, *in nativitate*, I.
915. Traduce, *transmissione, origine, traductione*, I.
916. Fons, *origo*, Vat. A.
917. Sanguinis, *seminis*. — Cui, *sanguini, generi*. — Propagine, *generatione, procreatione*, I.
918. Pariunt, *gignunt*, I.
919. Natura, *animæ; Deus*. — Suum, *proprium*. — Quo, *opere*. — Anhelent, *desiderent*, I.
920. Vascula, *corpora*. — Coactis, *membris, vasculis, corporibus solidatis*, I.
922. Figmentum, *corpus*, Vat. A. — Illa, *peccatrix*, I.
923. Veterno, *peste, peccato*, I.

COMMENTARIUS.

896. In Vat. A corrector antiquus, et ejusdem fere ævi, erasis prioribus, posuit *Spiritus et sanctus*, et supra charactere minutissimo *solus et exceptus*, cum glossa, *separatus, sequestratus*.

897. Vat. A, *sensit*; melius, *sentit*.

898. Egm. a manu prima, *disce* pro *dic*.

899. In Ald. deest *a* post *vacuamque*. Quamvis enim propter duas consonantes dictionis sequentis produci posset *que*, tamen mss. codd. habent *a crimine*.

900. Prag., *Qui peccare*; cæteri *quæ*, scilicet, anima, nam sequitur *ipsa* versu seq.

901. Cellar. ed. 2, *conditor*, male.

902. Potiores, *viviscere*; alii, *vivescere*. Rudem limum dicit, ut supra vers. 869, *rudi nomine* pro *novo*.

903. Rat., *natura*, male, pro *naturæ*.

904. Aldi error est *superque expressa*.

907. *Volutabra* sunt loca cœnosa, ubi sues et apri volutantur. Ignem vocat animæ puritatem et splendorem, ut sæpe alias.

914. Peccatum originale, quod Pelagiani negabant, clare explicat et astruit.

915. Notatur error eorum qui docebant peccatum originale ea ratione in Adami posteros traduci, quod non solum corpus, sed etiam animæ ex Adamo propagarentur. Qua in controversia valde dubius hæsit D S. Augustinus, quod difficile ipsi videretur, ut anima in corpore tanquam in vase vitiaretur, nisi ipsa vitiosa ex Adamo traheretur. Nunc certum est apud omnes catholicos, animas non transfundi ex Adamo, peccatum vero originale vel ex eo solum contrahi, quod homines ex semine Adæ propagati nascuntur, in quo tanquam in capite omnes peccaverunt.

919. Sich., Gis. 1 edit. ad oram, Vat. Q, Heins., Cel., Teol., Cham., Pal., Bong. a prima manu, *quod*. Heinsiani omnes, itemque nostri mss. et editi, etiam Alex., et Urb., *quo*. Teolius Chamillardum accusat, quod typographico Heinsianæ editionis mendo deceptus nihil hic viderit. Contra ego puto Chamillardum optime vidisse quod in Heinsio scriptum exstat. In versibus editionis Heinsianæ nullum mendum typographicum deprehendo: in notis vero error est *corpora* pro *vascula*, qui ad rem de qua agimus non pertinet. Et Heinsius ipse in fine notæ ait, in Thuan. C pro *vascula* legi *vincula*, quod recte illi displicet. Jam Heinsii mos in notis explicandis est, ut lectionem quam in Giselino reperit, primum ponat, tum eam aut rejiciat, aut defendat. Hoc igitur loco sic ait: QUO PARVULA ANHELENT, *sic nostri omnes; at in duobus Weitzianis*, QUOD ANHELENT, *idque marginem editionum nonnullarum occupavit: probe, sic supra: Variis Siloa refundit Momentis latices, nec fluctum semper anhelat*. etc. Chamillardus legit et legendum ait *quod anhelent*, idque marginem editionum nonnullarum occupavisse. Teolius ait Weitzium voluisse QUO ANHELENT, *uti etiam habent editiones aliquot*. Weitzius ita certe edidit, quod etiam exstat in plerisque veteribus editionibus, sed duos codices indicavit, ubi legitur *quod anhelent*, et id revera exstabat ante Heinsium in margine nonnullarum editionum. Cæterum verum quidem est, *anhelare* cum accusandi casu reperiri apud Prudentium et alios; sed non æque certum, hoc loco poetam accusandi casum voluisse, nam sequitur: *vitalisque adsit scintilla coactis*, D scilicet *quo adsit*.

922. De voce *figmentum* plura Cellarius in Latinitate restituta sæculo æneo ex Apuleio, Ammiano, Cypriano, Aulo-Gellio, Macrobio, Minucio Felice, Lactantio, Tertulliano, Spartiano: qua voce pro re facta et creata eleganter usum Prudentium monet. Allegat etiam antiquius testimonium [illegible] Pediani.

923. Ald., Fab., Oxon., Alex., *diditur*. Vat A, Mar., Rat. a prima manu, Urb., Weitz., *[illegible]*. Heinsius suspicatur *diditur*. Gifanius [illegible] pag. 456, de incisione seu inciso loquens, ex vet. cod. legit *dicitur illata*, quod rectissimum [illegible] Mar., *in loco*; Rat. *in loto* pro *in luto*, ut explicat Marcellus. nam sæpe *o* habet pro *u* Egm., [illegible] Urb. et Alex. a prima manu, *in luto*. Metro repugnat *in luto*, Alex.

Inde secunda redit generatio, et inde lavatur A
Naturæ illuvies, iterumque renascimur intus
Perfusi, ut veterem splendens anima exuat [Adam.
Quæ, quia materiam peccati ex fomite carnis
Consociata trahit, necnon simul ipsa sodali
Est incentivum peccaminis, implicat ambas,
Vindex pœna reas, peccantes mente sub una,
Peccandique cremat socias cruciatibus æquis.
482 His crucibus Christus nos liberat, [incorruptæ
Matris, et innocui gestator corporis. Unus
Naturam pœnæ expositam, sed non vitiorum
Naturam expositam contactibus indui Iesus:
Atque ideo pœnæ nil debuit: intemeratus,
Fraude carens, omni culparum aspergine liber. B
Quid peccatorum prosapia corpore in illo,
Quid Christi in membris peccati sæva satelles
Pœna ageret? quid mors hominis sine crimine [posset?
Nimirum cassis conatibus, et sine nervis
Concideret, sterilis peccati fomite nullo.
Mors alitur culpa: culpam qui non habet, ipso
Pastus defectu mortem consumit inanem.
Sic mors in Domini consumpta est corpore [Christi
Sic periit, solitum dum non habet arida pastum.
Suspice quapropter solum inculpabile numen,
483 Virtutem Patris, et Christi, et jam desine [nostræ
Invidiam conflare animæ, quod sit Deus, aut [quod
Portio parva Dei, cum Christo abscidere quid- [quam,

GLOSSÆ VETERES.

924. Inde, *de baptismate.* — Generatio, *baptismi*, I.
925. Illuvies, *immunditia, pollutio, macula*, I.
926. Perfusi, *sacro lavacro*, I.
927. Materiam, *occasionem*, I.
928. Sodali, *corpori, carni*, I.
929. Incentivum, *incendium.* — Ambas, *naturas, animæ et corporis*, I.
930. Mente sub una, *sub una voluntate*, I.
932. Crucibus, *pœnis*, I.
933. Innocui, *quia solus ille sine peccato fuit*, I.
934 Expositam, *manifestatam, liberatam*, I.
935. Expositam, *datam, expertem, vel jactatam.* — Contactibus, *pollutionibus*, I.
936. Intemeratus, *integer*, I.
938. Prosapia, *generatio*, I.
939. Satelles, *sequax*, I.
941. Cassis, *vacuis, inanibus.* — Nervis, *sine fortitudine*, I.
942. Concideret, *caderet.* — Sterilis, *inanis, scilicet illa mors.* — Fomite, *nutrimento*, I.
944. Pastus, *genitus*, I.
946. Arida, *mors*, I. — Pastum, *peccatum*, Mar.
947. Suscipe, *honora.* — Inculpabile, *sine culpa*, I.
949. Invidiam, *injustitiam*, I.

COMMENTARIUS.

a secunda manu *illoto*. In Vat. B erat, *ducitur in luto*, C sed factum *dicitur in luto*, in Vat. Q, *illuto*, quod retineo, a verbo *illuo*, a quo etiam est *illuvies* paulo post, quamvis recentiores malint *illoto*. Pro *illuto* nonnulli scribunt *inluto*. In Arnobio lib. I adversus gentes legitur, *Qui per altissimos gurgites pedem ferebat inlutum.*

924. Pelagianos, negantes peccatum originale, refellit ex baptismo, quo renascimur, utique mortui per peccatum, quod ex Adami crimine contraximus. Vide S. Augustinum et theologos.

927. Fomes peccati in carne est, et in carne etiam post baptismatis lustralem undam remanet. Nihilo tamen minus anima ipsa peccat, quamvis a concupiscentiæ illecebris ad peccatum trahatur: quia et libere peccat, et sæpe concupiscentiæ vim acuit et accendit. Hinc pœna corpori et animæ sapienter est constituta.

928. In Prag., *sodale*; in Rat., *sodalis.*

929. In nonnullis edd., *impleat*; corrige *implicat*. *Incentivum* adjectivum Varronis est, substantivum D auctoris panegyrici Constantino dicti, Hieronymi, Symmachi, Ammiani.

931. Animam igne torqueri, quamvis sit spiritualis, docent SS. Patres et theologi, quanquam nescio cur hæc consuetudo invaluit, ut theologos a SS. Patribus discernamus, nec theologorum nomine vulgo SS. Patres comprehendamus: nam hi maxime veri sunt theologi. Sed, ut aiebam, quæstionem de igne quo animæ cruciantur utrique agitant, et nonnihil a nobis ea de re dictum est in proleg. num. 167.

932. In Vat. A recte factum *crucibus* ex *cruciatibus*, quæ est glossa. Nam *crucem*, et *affigi cruci* pro *cruciatu* et *cruciari* accipi, dicam ad hymnum S. Laurentii, vers. 21. Heins., Cham. mendum *nos librat.*

933. Gifanius ex veteri codice *gestatur* pro *gestator*. Non sequor.

935. Prag., *expositam contractibus*, ut vers. 989. Melius *contactibus* pro contagione. In Rat. recens sciolus pro *Iesus* posuit *ipse.*

938. Adest hic versus in Mar., Vat. Q, Prag., Rat., et quidem sine litura et eadem manu, in plerisque Weitzii, in Ciselino et aliis. Abest a Put., Thuan., Oxon., Tor. duobus, Ald., Pal., Urb., Alex.

939. Alex., *quidquid in membris*, fortasse *quidquid et in membris.*

940. Weitz., Gis., Gall., Tornæs., Rat., *homini*. Plerique et vetustiores, *hominis*, quod longe melius est.

942. Egm., Put., et Pal., *conciderent steriles*, quod non intelligo. Alii, *concideret, sterilis peccati fomite nullo*, hoc est mors, quæ ipsa *sterilis* dicitur: nam sequitur *mors alitur culpa.*

945. Ut supra hymno Exsequiarum, vers. 17 et 18, *abolere mortem*, ita nunc *mortem consumi in corpore Christi.*

947. Vat. A et B, *suscipe*. Mar., Ald., Weitz., Gis. et plerique *suspice*, quod sensui magis congruere videtur.

948. Put. pro *virtutem* habet *naturam*. Contra stant Alex., Urb. et alii nostri cum Vat. Q et editis.

950. Heinsiani omnes vetustiores, Gif., Alex., Urb., Vat. Q. Rat., Weitz., *abscidere*. Alii, *abscindere*. Nihil minus cogitaveram, quam ut hoc loco de cultu, et festo SS. Cordis Jesus, quod publica auctoritate Romæ innumerisque aliis in diœcesibus celebratur, verba mihi essent facienda, præsertim cum jam pridem causa finita sit. Sed omnino tacere non licet, quandoquidem recens interpres male Prudentium intellexit, subjecta hac nota verbis illis, CUM CHRISTO ABSCIDERE QUIDQUAM: *Hæc*, inquit, *velim, attendant nonnulli ex hodiernis SS. Cordis Jesu cultoribus, ne dum vividiorem in se ipsis et in aliis erga Christum Jesum affectum excitare student, corpus ejus, et carnem dividentes, et in frusta secantes, oculisque subjicientes, violatæ unitatis et integritatis rei peragantur.* Ego vero maxime attendo et video, Prudentium nequaquam agere de Christi corpore, sed *Christi* nomine intelligere Verbum, et divinitatem, ut vers. 29 Apoth.:

Et resecare Deo partem, vel carpere tantum
Numen non liceat, plenum sibi semper, et in se.
Est operæ pretium nebulosi dogmatis umbram
484 Prodere, quam tenues atomi compage minuta
Instituunt: sed cassa cadit, ventoque liquescit
Assimilis, fluxu nec se sustentat inani.
Aerium Manichæus ait sine corpore vero
Pervolitasse Deum, mendax phantasma, cavamque
Corporis effigiem, nil contrectabile habentem.
Ac primum specta, an deceat quidquam simulatum
Assignare Deo, cujus mera gloria falsi
Nil recipit: membris hic se fallacibus aptans
Fingeret esse hominem ventosa subdolus arte?
Mentitus toties, cum diceret, inveteratis
Do veniam morbis, simul et peccata remitto.
485 Filius est hominis, pestem qui pellere carnis,
Et scelerum nexus laxare, ac solvere possit.
Surge valens, surge innocuus, jam tolle grabatum,
Filius hoc hominis jubeo. Dignusne videtur,
Qui testis sibi sit, seque, ac sua carnea norit?
Quid, cum discipulos, hominis quid Filius esset
Passurus, fido jam præscius ore monebat?
Nonne fatebatur, se cum virtute paterna
Esse hominem verum? quod si non credo, fefellit.
Si natura Dei quæ sit, Manichæe, requiris:
Omne quod est, verum est; nam si mendosus agit quid,

GLOSSÆ VETERES.

953. Operæ pretium, *necesse vel congruum*, I.
954. Prodere, *detegere*. — Atomi, *dicunt hæretici, quod omnia quæ sunt, ex illa inanitate formata sunt quæ erat ibi ubi modo est aer, et ex atomis quatuor elementa formata. Et inde omne corpus phantasma*, PHAINO, *appareo; inde phantasmata falsæ imagines, quæ hominibus apparent*. — Minuta, *gracili*, I.
955. Cassa *inutilis*, I.
961. Mera, *pura*. — Falsi, *falsitatis*, I.
962. Membris, *an*, I.
963. Ventosa, *inani*, Vat. B.
964. Inveteratis, *in veteri homine conceptis*, I.
970. Carnea, *membra*, I.
972. Fido, *veraci*. — Monebat, *interrogabat*, I.
973. Paterna, *superna*, I.

COMMENTARIUS.

Hoc vidit princeps generosi seminis Abram, Jam tum dignati terras invisere Christi Hospes homo, et sæpe alias. Probat autem Prudentius animam non esse portionem Dei, *cum Christo abscindere quidquam, Et resecare Deo partem, vel carpere tantum Numen non liceat*. Hic enim erat quorumdam hæreticorum error, animam esse partem substantiæ Dei, qui nunquam somniarunt affirmare animam esse particulam corporis aut carnis Christi. Igitur aut Prudentii mentem recens interpres non est assecutus, aut tota ejus argumentatio huc denique recidit: Prudentius ait divinam naturam resecari non posse; ergo qui SS. Cordi Jesu cultum exhibent, et ejus imagines quales in ecclesiis fidelium venerationi exponuntur, aut pingunt, aut pingi jubent, aut ita pictas adorant, corpus Christi et carnem dividunt, et in frusta secant oculisque subjiciunt, adeoque violatæ unitatis et integritatis rei peragi possunt. Nemo, opinor, huic consecutioni favebit, nisi si malæ causæ pejus patrocinium in aliquo advocato quæratur: nam theologus præceptor, qui sua studia cum Advocato conjunxit, minime potuit discipulum docere hanc arguendi rationem. Verum hæc satis, quod attinet ad Prudentium: alia (si tanti est semisopitas quæstiones excitare) dabunt Tetamus et Marquezius, quibus adjungere libet Mozzium in opere quo SS. Cordis Jesu cultum strenue vindicavit sub auspiciis fidelissimæ reginæ Lusitaniæ Mariæ, cujus pientissimæ feminæ in hoc cultu promovendo pietatem, clarissimis monumentis testatam et præstantissimorum artificum manibus consignatam, nulla delebit oblivio.

953. Ante hunc versum titulus est *Adversus phantasmaticos, qui Christum negant verum hominis corpus habuisse*. Ita Vat. B, Mar., Ital., Ald., Gis. 1 edit., Weitzius et alii. In Alex. et Vat. A deest *hominis*. In Urb., *Explicit Apotheosis adversus omnes hæreses, incipit adversus Manichæos*. Alii simpliciter, *Adversus Phantasmaticos*, quod margini Giselinus 2 edit. apposuit. De Manichæorum hæresi multa historici, et passim S. Augustinus in libris adversus eosdem. Inter alios hunc errorem defendebant, quem nunc describit et evertit Prudentius.

954. Gifanius in Indice Lucret., verbo ATOMI, miratur, tam studiose vitasse Titum Lucretium hoc uti vocabulo: *Credo*, ait, *quia versus leges non admitterent facile*. Sed Gifanius ipse agnovit Lucilium lib. XXVII hac voce usum fuisse: *Idola, atque atomos Epicuri vincere volim*. *Græcissans*, inquit Gifanius, *id fecit Lucilius*: quasi vero vox Latina sit *atomus*. Prætereo Ausonium, Apollinarem Sidonium, aliosque, in quorum carminibus id nomen inseritur. Nonnulli prosodiæ scriptores *a* in *atomus* longum indicant; alii non solum breve pronuntiant, sed veram regulam tradunt, in compositis Græcis præpositionem *a* corripi, ut in *atheos*, *apathos*. Putant aliqui Judæos dictos *apellas*, quasi sine pelle, et nihilominus recte corripi primam ab Horatio, *Credat Judæus Apella*. Opportunius idem Gifanius observat atomos e sententia Epicureorum esse prima rerum corpora, quæ nunquam sint visa, sunt tamen, et instar minutissimorum pulvisculorum, in sole vagantium, in inani jactantur, non vero sunt ramenta illa quæ in sole volitant.

956. Mar. a prima manu, *at similis*, male.

958. *Cavam* pro inani, pulchre. Paulinus Epith. Julian., *cava mundi gloria*.

960. Frag., *ad primum*. Lege *ac*.

963. Vat. A, *pingerit*, male, pro *fingeret*. Aldus, mendose, *ventos ac* pro *ventosa*.

964. Rat. a secunda manu, *inveteratis*. Frag., *dum prædicam*.

965. *Peccata remittere* phrasis ecclesiastica ex vulgata versione Bibliorum, et analogia similium, *remittere pœnam*, etc.

966. Sæpe in Evangelio Christus *filius hominis* dicitur. Cur, inquit Prudentius, nisi ut eum verum esse hominem intelligamus?

967. Ald., Gis., Mar., *et solvere*.

968. Vide Marc. cap. II.

971. In Vat. A hæc voces *hominis quid filius esset* additæ sunt recenti manu, prioribus abrasis. In Thuan., *quod filius*. Id Heinsio placebat, quia jam præcessit *quid*. Nostri, Alex., Urb., Vat. O et alii *quid* habent, nec mutari necesse est.

973. Sich., Widm. supra, Bong. ad oram *superna*. Alii melius *paterna*. Ald. et Tornæs., male, *secum* pro *se cum*.

974. Weitz. et Gis. distinguunt *quod si non; credo, fefellit*.

975. Put., *Manichæe, requires*.

976. Scripti et editi *agit*. Aldus *ait*, quod non dis-

Nec Deus est; mendum divinus non capit usus, A
Objicis æterno Domino, quod lubricus ad nos
Venerit, assimulans aliud, quam verus habebat.
Obmutesce, furor; linguam, canis improbe, morde
Ipse tuam, lacero consumens verba palato.
Latranti obsistit Mattheus, rabiemque refellit:
486 Qui notat omne genus carnalis stirpis, ad usque
Corporeum Christum, per sex septena virorum
Nomina descendens, et venam sanguinis alti
Ex atavis longo texens per stemmata filo.
Septimus hebdomadæ venit superaddere sextæ
Hunc numerum Christus: placidum qui confi-cit annum,
Cuncta remittentem contractibus illaqueata B
Multimodis, hominemque hominis de morte levantem.
Imperfectus enim limus mortalis erat tunc:
487 Vir solus perfectus adest, atque integer Iesus:
Cui nihil ex septem septenis defuit, ex quo
Perficeret mortale genus virtute perenni.
Hic ille est, nobis qui septima sabbata complet,
Ut caro nostra Deo tandem sociata quiescat,
Quam bis terna malis vexabant sabbata noxis.
Curramus notis gradibus, regumque sequamur
Progeniem: Christum* invenies de carne parentum
Effluxisse hominum; qui sit de semine David,
Stirpe recensita numerandus sanguinis hæres.
Quid, cum sanctiloquus revoluto germine Lucas

GLOSSÆ VETERES.

977. Mendum, *falsum hic pro mendacio. Sed mendum in scriptura; unde emendare dicimus, mendum de libro tollere*, I.
978. Lubricus, *serpens*, Vat. A.
980. Furor, *insania*, I.
981. Lacero, *lacerato*, I.
982. Latranti, *tibi*, I.
983. Notat, *scribit*, I.
984. Sex septena, *sex septem, quadraginta et duo*, I.
985. Venam, *ordinem*, I.
986. Stemmata, *generationes, vel circulos*. — Filo, *positione; filum appellat genealogiam ipsum hebdomadis*, I.
988. Qui, *numerus*. — Annum, *jubilæum*. I.
989. Contractibus, *peccatis*. — Illaqueata, *dec pta, quæ diabolus illaqueaverat, Christus veniens remisit*. Iso.
990. Hominemque, *omnem hominem*. — Hominis, *Christi*, I.
991. Limus, *humana caro, quia nondum septima hebdomada completa erat in Christo*. — Mortalis, *per peccatum*, I.
995. Septem, *in septima requie*, I.
995. Sabbata, *requiem, quia sabbato Christus requievit in sepulcro; per quod perennis requies tradita est nobis*, I.
997. Quam, *carnem*. — Bis terna, *sex*, I.
1001. Recensita, *numerata*, I.

COMMENTARIUS.

plicet: nam de mendacio agitur, et paulo ante *Nonne fatebatur*, etc.

978. In Mar., *obicis* cum unico *i*. Ita fuit in Aldo, qui postea mutavit in *objicis*. Hoc loco *lubricus* valet *phantasticus*, ut illico explicatur. Pro *falluci*. Virgilius lib. XI: *Nequidquam patrias tentasti lubricus artes*.

980. Ald., Vat. A, *obmutisce*. Aldus secundis curis reformavit *obmutesce*.

982. Audax corrector in Rat. fecit *Mattheus latranti obstat*, putabat scribi debere *Matthæus*, ut revera est in Aldo, Cham., Teolio, sed contra metrum. Alii ergo cum Vat. Q, *Latranti obsistit Mattheus, rabiemque refellit*, ut dissyllabum sit *Mattheus*. Mar. a prima manu, Bong. a prima manu, Sich. et Widm., *obsistet*. Mar. a prima manu, *refellat*. Giselinus edit. 2 ad oram, *Latranti obsistit Matthæus, et oram feilit*, invitis codd. mss. In Hamart. vers. 404 similiter legendum est *Chananeus*, non *Chananæus*, ut carmen constet.

986. Prag., *stilo*, et supra glossa, *id est, filo*. Hoc verum est; nam carmen non patitur *stilo*. De stemmate vide hymnum 7 Cath., vers. 81. D

987. Sich., Weitz. et nostri, *hebdomadæ*. Aldus, Giselinus et alii, *hebdomadi*, quod apud Weitzium habet Palat. Prudentius sex septena virorum nomina, quæ Matthæus numerat, interpretatur sex hebdomadas ex septem, quibus annus jubilæi constabat: Christus additus septimam hebdomadam complevit. Matthæi verba sunt cap. I, 17. *Omnes itaque generationes ab Abraham usque ad David generationes quatuordecim: et ad David usque ad transmigrationem Babylonis generationes quatuordecim: et a transmigratione Babylonis usque ad Christum generationes quatuordecim*. Hæ sunt sex septenæ generationes, seu sex septena nomina virorum. Sed notandum tamen, a S. Matthæo solum recenseri ab Abrahamo ad Christum 40 viros; sive exciderit aliqua generatio, ut aliqui putarunt, sive idem homo bis censeatur, tanquam finis unius generationis, et principium alterius. Poeta

C numerum mysticum assumit, ut locus sit allegoricæ interpretationi.

988. Plerique mss., *placidum*. Vat. Q, *placitum*. Teolius ex uno Vat. glossam adjicit: *Jubilæum, in quo per Christum omnia peccata dimittuntur*. Giselinus notat, Chrysostomum interpretationem Prudentianæ assimilem ad Matthæi locum cit. attulisse: nam allegorice numeros septenarios trahit ad sex dies, quibus creatus est orbis, quos appellat dies operum, laboris et miseriarum, a quibus Christus nos liberat et exsolvit. Judæi celebrabant diem septimum, qui sabbatum erat, annum septimum, qui annus sabbaticus dicebatur, et annum jubilæi, sive remissionis hebdomade septima annorum, scilicet anno quadragesimo nono mense septimo. Vide Levit. XXV. Putat nonnemo poetam respicere ad annum placidum Isaiæ LXI, 2. Ita quidem censeo; sed ab ipso Isaia indicatur annus jubilæus, qui typus fuit anni Christiani seu temporis evangelici.

992. Rat. sine litura, *ille* pro *Iesus*. Mariettus ad vers. 1058 veretur ineptias recentis correctoris, qui ex IHC facile protuit facere *ille*.

995. *Sabbatum* accipit pro hebdomada. Perstat enim in eadem allegoria de hebdomada sexta et septima, quam Christus complevit.

998. Prag., *noctis* pro *notis*. Ald., *tergum* pro *regum*: mendosum utrumque.

999. Put., et Egm. a secunda manu, minus bene, *de corde* pro *de carne*.

1000. Rat., Oxon., Rot., Torr. duo, *hominem*; non placet Heinsio. Melius certe est *hominum* cum optimis. In Alex. tamen *homines*, qui est error.

1001. Nonnulli veteres scribunt *recenseta*, ut Vatt. B, Q, Mar., Rat. Ita etiam Aldus excuderat: sed emendavi *recensita*. In Vat. Q, *numerandos*; corrupte.

1002. Prag., male, *quod*; lege *quid*. Ald., Egm., Noms, vocabulo Græco Latino, *sanctilogus* pro san-

Sursum versus agit seriem, scandente nepotis A
488 Corpore, perque atavos cursum relegente [vetustos?
Septenos decies conscendit Christus in ortus,
Et duo; nam totidem doctores misit in orbem:
Descensos nascendo gradus, redeundo retexit
Actus ad usque apicem terreni corporis Adam.
Inde parens Deitas recipit sua, nostraque mix- [tim,
Fitque Dei summi per Christum filius Adam.
Restat, ut aeriam fingas ab origine gentem,
Aerios proceres, Levin, Judam, Simeonem,
Aerium David, magnorum corpora regum
Aeria, atque ipsam fecundæ virginis alvum
Aere fallaci, nebulisque, et nube tumentem.
Vanescat sanguis perflabilis: ossa liquescant B
Mollia: nervorum pereat textura volantum.
Omne, quod est gestum, notus auferat irritus: [auræ
Dispergant tenues, sit fabula, quod sumus omnes.

Et quid agit Christus, si me non suscipit? aut [quem
Liberat infirmum, si dedignatur adire
Carnis onus, manuumque horret monumenta [suarum?
489 Indignumne putat luteum consciscere [corpus,
Qui non indignum quondam sibi credidit [ipsum
Pertractare lutum, cum vas componeret arvo
Nondum viscereo: sed inertis glutine limi,
Impressoque putres sub pollice duceret artus?
Tantus amor terræ, tanta est dilectio nostri!
Dignatur præpinguis humi comprendere mollem
Divinis glebam digitis, nec sordida censet
Hærentis massæ contagia. Jusserat, ut lux
Confieret: facta est, ut jusserat; omnia jussu
Imperitante novas traxerunt edita formas.
Solus homo emeruit Domini formabile dextra
Os capere, et fabro Deitatis figmine nasci.

GLOSSÆ VETERES.

1003. Seriem, *ordinem.* — Nepotis, *Christi; qui fuit nepos prophetarum, et patriarcharum*, I.
1005. Septenos decies, *septeni decies sunt septuaginta*, I.
1007. Retexit, *Lucas aperuit*, I.
1008. Actus, *ductus*, Iso.
1009. Mixtim, *copulatim*, I.
1018. Irritus, vanus, I.
1020. Me, *hominem*, I.
1022. Monumenta, *recordamenta*, *facturam*, Iso.
1023. Luteum, *lethæum*, *id est mortale.* — Consciscere, *adipisci*, *vel assumere*, I.
1025. Vas, *corpus Adæ.* — Arvo, *a terra*, *luto*, I.
1026. Inertis, *mortui*, I.
1029. Humi, *limi*, I.
1031. Hærentis, *glutinosæ*, I.
1033. Edita, *creata*, I.
1035. Os, *faciem*, *corpus*, *vultum.* — Fabro, *fabrili.* — Figmine, *formatione*, I. — Fabro, *fabrili*, C *magisteriali*, Rat.

COMMENTARIUS.

ctiloquus. Sich. restituit *germine*, cum alicubi invenisset *sanguine.* Aldus quidem *germine* excuderat. Hucusque habet Vat. B, cætera desunt. In Marietti codice est glossula, quæ fere evanuit, sed indicare videtur, plures quam septuaginta a Luca recenseri. Prudentius septenos decies et duos, id est septuaginta duos Christi progenitores ex Luca colligit fuisse. Invenio autem in Luca septuaginta quinque a S. Josepho ad Adamum usque, utroque comprehenso poeta, ut mysticam interpretationem adhiberet de 72 discipulis in hoc numero constitit. Fortasse S. Josephum et Adamum noluit hoc numero comprehendi, neque Cainam, a Mose omissum, de quo disputant interpretes. S. Augustinus serm. 83, alias 15, de Verbis Domini in Luca, 77 generationes a Christo usque ad Adam astruit, ut ex hoc numero mysticam explicationem confirmet. De ipso discipulorum numero diversæ sunt sententiæ, nam alii et Prudentius ipse in Dittochæo 70 fuisse dicunt.

1003. Aldus, *ait*, non bene, pro *agit.* Prag., male, *nepotes.* Legi debet *nepotis.*

1004. In marg. exemplaris edit. Colon., *per quæ.* Legendum est *perque.* Mar., Vat. A, Prag., Rat., *cursu*; melius *cursum.*

1008. Ad marg. edit. Colon., *auctus ad usque*, male.

1009. Ald., *mixtum*; alii, *mixtim.*

1010. Adam *filius Dei* per Christum recte a Prudentio dicitur: nam certum est salutem æternam consecutum fuisse. Aliqui hac ratione tuentur quod in quibusdam Bibliis Adam *filius Dei* in generatione Christi enarranda vocatur. Sed vera lectio est, *Adam, qui fuit Dei*, hoc est, a Deo solo creatus, et non alterius hominis filius. Hunc versum ita aliquis interpretatus est: *Fitque Dei summi* (Filius) *per Christum filius Adam*; quia scilicet Verbum caro factum est, et natura humana evecta est ad unionem hypostaticam. Sed præterquam quod sensus implexus est, Prudentius in gignendi casu dixisset *Adæ*, ut alibi *Abræ*, *Abrahæ* et *Adæ.*

1011. In Ald., *ob* menda est pro *ab*, Oxon., Ald., Gis. in textu, aliique vulgati, *pingas.* Nostri, Weit., Heins., *fingas.*

1012. Aldus, *Levi*, *Juda*, *Simeonem.* Mar. et alii, *Levin*, *Judam*, *Simeona.*

1016. In nonnullis vulgatis, perperam, *sanguis perstabilis.*

1020. Widm. supra, *aut quid.*

1023. Rat., *indignumque putet.* Glossa inepta est: *luteum* enim a *luto* dicitur.

1025. Heinsius scribit *pertrectare.*

1026. Rat., *nondum corporeo* a prima manu.

1028. Virgilius, vers. 301 lib. II Georgicon: *Tantus amor terræ.* Animadvertit Weitzius. Ac sane elegans est hoc epiphonema, multo vero magis si Virgilianis verbis, non in hunc usum prolatis, expressum D consideremus. Petavius de his Prudentii versibus non satis sibi constat; tom. I, lib. II, cap. 1, ait videri Prudentium sentire Deum in formando homine humanam induisse figuram, quam opinionem tenuit Augustinus Eugubinus. In opere vero de Opificio sex dierum tom. III, lib. II, cap. 1, melius explicat quid sit *homo Dei manibus fictus*, ut multi SS. Patres loquuntur, et *manus* ac *digitos* tropice et figurate intelligi. *Descripsit*, inquit, *hoc elegantissimis versibus Prudentius, Tantus amor terræ*, etc.

1029. In Rat., *præpignus*; et in Bong., *molem*: reform. *præpinguis*, *mollem.*

1031. *Jubeo ut* non est valde usitatum. Non desunt tamen auctores optimi qui ita sint locuti: idque ex Cicerone imitatos Prudentium, Victorem, Juvencum, Aratorem, observat Barthius lib. XXXVI, cap. 16 Adversar.

1035. Ald., Gis., Rott., Widm. supra, Torn., Alex., et Urbinas, item Vatt. A, Q, *flabro.* Plerique

Quorsum igitur limo tanta indulgentia nostro A
Contigit, ut Domini manibus tractatus, honora
490 Arte sacer fieret, tactu jam nobilis ipso?
Decrerat quoniam Christum Deus incorrupto
Admiscere solo : sanctis quod fingere vellet
Dignum habuit digitis, et charum condere pignus.
Destituit natura quidem destructa coactæ
Telluris formam, mortique obnoxia cessit :
Sed natura Dei nunquam solvenda, caducam
Tellurem nostro vitiatam primitus usu
Esse suam voluit, ne jam vitiabilis esset.
Christus nostra caro est : mihi solvitur, et mihi surgit.
Solvor morte mea, Christi virtute resurgo,
Cum moritur Christus, cum flebiliter tumulatur, B
Me video : e tumulo cum jam remeabilis astat,
491 Cerno Deum : si membrorum phantasma meorum est,
Et phantasma Dei est : mendax in utraque, necesse est,
Sit Christus specie, si Christus fallere novit.
Si non verus homo est, quem mors hominem probat ipsa,
Nec verus Deus est, operis quem gloria prodit
Esse Deum; vel crede mori, vel adesse refelle,
Et gemina verum Christum ratione negato.
Nam quid magnificum, si non est mortuus Jesus,
Et redit? illa Dei virtus memorabilis est, ut
Occisus redeat superis, surgatque sepultus.
Quisque Deum Christum vult dicere, dicat, eumdem
Esse hominem, ne majestas sua fortia perdat.
Nosco, meum in Christo corpus consurgere : quid me

GLOSSÆ VETERES.

1036. Quorsum, *unde, cur.* — Limo, *carni*, I.
1037. Honora, *honorabili*, I.
1039. Decrerat, *decreverat.* — Incorrupto, *virginali utero*, I.
1040. Solo, *carni Mariæ*, I.
1044. Nunquam solvenda, *quæ nunquam resolvitur, vel destituitur.* — Caducam, *mortalem carnem*, I.
1047. Mihi solvitur, *propter me moritur.* — Mihi, *propter me*, I.
1050. Me, *carnem.* — Remeabilis, *remeare, exire*, I.
1055. Operis, *resurrectionis.* — Prodit, *manifestat*, I.
1056. Mori, *Christum*, I.
1057. Negato, *quod nec Deus sit, nec homo*, I.
1058. Magnificum, *fecit*, I.

COMMENTARIUS.

Heinsiani cum Weitzio et Isone, *fabro.* Illud non displicet, et placuit Chamillardo. Ad vers. 778 dixi, sæpe Prudentium confirmare, corpus esse opus dextræ Dei, animam oris : *Finxerat hoc digitis, animam sufflaverat ore.* Lactantius lib. II, cap. 13 : *Ficto enim corpore spiravit ei animam de vitali fonte spiritus sui.* Cæterum totus hic locus pertinere videtur ad solius C corporis effectionem : itaque rectius dicetur *fabro* quam *flabro.* Vetustiores optimi habent *fabro.* Vide glossas, et infra de limo : *tractatus honora arte sacer fieret*, etc. Teolius legit etiam *fabro*, sed non vere ait omnes Vatt. præter unum habere *fabro.*

1038. Vat. A, mendose, *tactui nobilis* pro *tactu jam nobilis.*

1039. Rat., *decrevit quoniam.* Prag., *Pater* pro *Deus.*

1040. Bong., Gis., *velle*; cæteri *vellet* melius. Summa capitum, quibus Manichæos sive Phantasmaticos Prudentius oppugnat, hæc est : 1° Christum habuisse verum corpus, conficit ex muniis quæ obivit, ex verbis quibus se hominis filium dixit; 2° ex Christi genealogiis, arguens simili modo affirmari posse, Christi parentes aeria habuisse corpora, si Christi corpus solum fuit aerium; 3° in eadem hypothesi negari pariter posse concludit, Christum nostrum esse redemptorem et servatorem; 4° ex peculiari ratione, qua Deus hominem ex limo condidit, colligit id factum, quia æternus ejus Filius aliquando carne humana esset induendus; 5° ex resurrectione.

1046. Ald., Pal. *nec jam.* Alii, *ne jam*, congruentius.

1047. Ex Epist. ad Rom. IV, 25 : *Qui traditus est propter delicta nostra, et resurrexit propter justificationem nostram.*

1048. S. Ambrosius lib. II de Sacram., cap. 6 : *Remedium datum est, ut homo moreretur, et resurgeret. . . . sed Christus invenit resurrectionem*, etc.

1050. Ald., *et tumulo* pro *e tumulo.*

1052. Vatt. A, Q, Mar., Prag., Rat., Weitz., Alex., a prima manu, Urb. et alii, *mendax in utraque necesse est sit Christus specie.* Put., Ald., Pal. et alii, *mendax in utroque necesse est sit Christus specie.* Sed tunc melius cum Egm., *mendax in utroque necesse est sit Christus species.* Mihi magis placet, *in utraque specie*, hoc est *in specie hominis et Dei*, mendax et phantasma : quam lectionem Giselinus quoque approbavit. Bonon. parum apposite. *Et phantasma Dei mendax, in utraque necesse est sit Christus species.* Gallandius citat Aldum pro *utraque*, in quo lego *utroque.* Ego quidem nunquam in diversis Aldi exemplaribus lectionum discrepantiam inveni. Verum etiamsi hæc varietas in diversis exemplaribus constaret, non tamen certum argumentum id esset, duplicis editionis Aldinæ. Nihil enim facilius, quam ut inter excudendum verba aliquot, si libeat, mutentur, ita ut in ejusdem editio is exemplaribus variantes lectiones appareant; quod in antiquissimis Bibliis Moguntinis contigisse puto.

1054. Prag., male, *ipse* pro *ipsa.*

1055. Vat. A, mendose, *hæc* pro *nec.* In Teolio metrum corruptum est, transpositis verbis *Nec Deus verus est.*

1058. Prag., *ille* pro *Iesus.* Vide vers. 992.

1059. Aldus mendose, *et redit illa Dei justus* pro *et redit? illa Dei virtus memorabilis est, ut.* D

1061. Rat., *quique*; Gis., *quisquis.* Vera lectio *quisque.* Confer hymnum 7 Cath. vers. 216. Vat. A pro *dicere* habet *discere* cum glossa, *id est credere.*

1062. Vat. A, corrupte, *ne majestate.*

1063. Titulum ante hunc versum non agnoscunt Bober. prior. Put., Alex., Urb., Vat. A : quod Heinsius probat, quia hæc omnia ad Phantasmaticos referuntur. Nihilominus cum ascribunt alii veteres. Rat., *De resurrectione carnis.* Mar., *De resurrectione carnis humanæ.* Ita Ald., Weit., Gis. 1 ed. Sed in edit. 2 Gis. ad oram, *Resurrectio.* Egm. ad marg., *De resurrectione.* Trithemius tanquam librum diversum hos paucos versus recenset.

Desperare jubes? veniam, quibus ille revenit
Calcata de morte, viis; quod credimus, hoc est.
492 Et totus veniam: nec enim minor, aut alius, quam
Nunc sum, restituar: vultus, vigor, et color idem,
Qui modo vivit, erit; nec me vel dente, vel ungue
Fraudatum revomet patefacti fossa sepulcri.
Qui jubet, ut redeam, non reddet debile quidquam:
Nam si debilitas redit, instauratio non est.
Quod casus rapuit, quod morbus, quod dolor hausit,
Quod truncavit edax senium populante veterno,
Omne revertenti reparata in membra redibit.
A Debet enim mors victa fidem, ne fraude sepulcri
Reddat curtum aliquid; quamvis jam curta vorarit
Corpora, debilitas tamen, et violentia morbi
Virtus mortis erat; reddet, quod particulatim
Sorbuerat quocunque modo, ne mortuus omnis
Non redeat, si quid pleno de corpore desit.
Pellite corde metum, mea membra, et credite vosmet
Cum Christo rediturr. Deo: nam vos gerit ille,
493 Et secum revocat: morbos ridete minaces;
Inflictos casus contemnite; tetra sepulcra
B Despuite; exsurgens quo Christus provocat, ite.

GLOSSÆ VETERES.

1064. Veniam, *resurgam*, I.
1072. Hausit, *consumpsit*, I.
1073. Edax, *consumens*.—Veterno, *morbo*, I.
1075. Victa, *a Christo*. — Fraude, *ne furetur aliquid*, I.
1076. Curtum, *debile*, Iso.
1083. Minaces, *quia solent mortem minari*, Iso.

COMMENTARIUS.

1066. Ostendit poeta, resurrectionem carnis futuram in eodem omnino corpore, in quo homo vixit. Ut enim traditur in concilio Toletano xvi, Christus *ejusdem carnis, qua occubuerat, veritate resumpta surrexit*, exemplum nobis sua resurrectione impendens, ut credamus, nos etiam resurrecturos *in veridicæ* C *carnis substantia, in qua nunc sumus et vivimus*. Inanem, et damnatam subtilitatem quorumdam de vera resurrectione, etiamsi corpus idem numero non sit, contemnamus.

1069. Ald., Vat. Q, Mar. a prima manu, Cham. male, *removet*.

1076. Aldus, *voravit*; melius alii, *vorarit*. Prag. in le, *forarent*, vel *foraret*.

1078. Gisel., *erit*; cæteri, *erat*. Bong. et præstantiores Heinsiani, *reddat*. Palat., *reddit*. Ald., Weit., Gis., Alex., Urb. et alii nostri, *reddet*.

1079. Aldi error *quodcunque*. Heins. et alii interpungunt *sorbuerat*, *quocunque modo*. Alii melius, ut edidi.

1081. Ald., mendose, *meo* pro *mea*. Thuan., *membra, credite* sine *et*, quod metro non adversari dixi in proleg. Spiegelius Comment. hymn. Cathem. *Omni hora* ad vers. 94, *Quo gravi carmine*, inquit, *et Christi, et carnis humanæ resurrectionem Prudentius confessus est*. Eumdem locum a Fabro sub nomine *cujusdam sanctorum* in primo ad Paulum commentario advocari idem Spiegelius monet. Veram apotheosin Christi, sive deificationem hominis concludit Prudentius, exposita resurrectione, qua Christus, verus Deus et homo, resurrexit, et homines secum resurgentes cœlo invehit.

1084. Bong., *et atra*; alii, *tetra*. Ex editis tantum vidi Cellarium, qui tenuerit *et atra*, et Teolium post Cellarium, quamvis Teolius ex Vat. codd. nihil notaverit. Uterque Heinsio adhærere solent; sed hac in re Heinsius cum cæteris sensit, neque ullam variantem lectionem observavit. Non dubito, quin verum sit *tetra*.

1085. Oxon., *despicite*. Ita Urbin. Alii, *despuite*; sed Put., Alex. et veterrimi scribunt *dispuite*. Ald., *et surgens*. In Vat. A, *Finit Apotheosis, id est deificatio*. In Mar., *Finit liber Apotheosis*. In Urb., *Explicit contra Manichæos*.

INCIPIT LIBER
HAMARTIGENIA.

Præfatio.

494 Fratres ephebi, fossor, et pastor, duo,
495 Quos feminarum prima primos procreat,
Sistunt ad aram de laborum fructibus
Deo sacranda munerum primordia.
Hic terrulentis, ille vivis fungitur :
Certante voto discrepantes immolant,
Fetum bidentis alter, ast alter scrobis.
Deus minoris comprobavit hostiam,
Rejecit illam, quam paravit grandior.
Vox ecce summo missa persultat throno :
Cain, quiesce ; namque si recte offeras,
496 Oblata nec tu lege recta dividas,

GLOSSÆ VETERES.

1. Ephebi, *juvenes*.—Fossor, *agricola*, I.
2. Procreat, *genuit*, I.
3. Sistunt, *ducunt*, I.
5. Terrulentis, *terræ fructibus*. — Vivis, *ovibus*, I., Vat. A.
7. Bidentis, *ovis*. — Scrobis, *terræ vel sulcorum*, I.
8. Comprobavit, *collaudavit*, I.
9. Grandior, *senior*, Iso.
10. Persultat, *personat*, Iso.
11. Quiesce, *hoc secundum LXX dictum est : Cain, peccasti, quiesce, a malo opere scilicet*, I.
12. Lege, *discretione*, I.

COMMENTARIUS.

Heinsius contendit Hamartigeniam partem esse Apotheosis ex ipso argumento et ex titulis codicum. Nam in Thuan. est, *Incipit Hamartigenia liber* II. In Pal., *Incipit liber* II *Hamartigenia*, et in fronte paginarum omnium, *Prudentii liber* II *Hamartigenia*. Et postea *Prudentii liber* III *Psychomachia*. In Thuan., *Finit Hamartigenia liber* II. *Incipit Psychomachia liber* III. Egm., *Finit Apotheosis. Incipit liber unus Hamartigenia*. Et in fine, *Explicit liber secundus Prudentii Hamartigenia*. In nostris hi sunt tituli. Vat. A, *Incipit liber unus ad Martigenia* (lege *Hamartigenia*). Mar. et Rat. cum Weitz., *Incipit Hamartigenia, id est, de origine peccatorum*. Alex., *Finit Apotheoses. Incipit Hamartigenia liber*. Urb., *Incipit prologus adversus Marcionitas*. In Rot., *Incipit Hamartigenia de origine peccati* ; et postea, *Aurelii Prudentii Clementis Hamartigenia, id est, liber de origine peccati explicit*. Ex his omnibus titulis potius colligo Hamartigeniam opus esse ab Apotheosi omnino distinctum : præsertim quia diversa etiam præfatio eidem apponitur. Neque Heinsio assentior, aut cl. Risco tom. XXXI Hisp. sacr. asserenti, in quibusdam codicibus Hamartigeniam partem esse Apotheoseos. Quod enim dicatur *liber* II, non arguit esse partem Apotheosis, sed partem alicujus operis, cujus I liber sit Apotheosis, II Hamartigenia, et III Psychomachia : ut tituli indicant. Et, ut ego quidem arbitror, omnes hi tres libri pertinent ad opus quod Prudentius in præfatione omnium carminum innuit his verbis : *Pugnet contra hæreses, catholicam discutiat fidem*. Potest etiam dici, librum I, II et III numerari ab exscriptoribus, qui ita libros, quos ipsi in aliquod volumen conjecerint, distinguere voluerint. In Alexandrino quidem veteri libro ita, notatum invenio post Hamartigeniam : *Finit Hamartigenia liber* III. *Incipit Psychomachia liber* IV. Nam in principio voluminis recensentur omnia Prudentii opera, quæ novem esse dicuntur : et cum liber I Cathemerinon astruatur, illico subditur Apotheosis, quæ propterea est liber II ; tum sequitur Hamartigenia, quæ ideo liber III nuncupatur : succedit Psychomachia, quæ suo ordine liber est IV. In eodem tamen codice post Psychomachiam legitur *Finit liber* III *Psychomachia*, sive mendum sit, sive III appelletur ex libris contra hæreticos, et ad discutiendam fidem exaratis.

1. Liber hic est adversus Marcionitas, qui duos deos esse astruebant : non enim intelligere poterant ex qua origine peccatum proflueret, nisi a deo malo : hinc Græca inscriptio Hamartigenia, sive de origine peccati. Theodulfus Aurelianensis in lib. de Spiritu sancto Hamartigeniam appellat librum adversus Marcionistas. Vide num. 179 proleg. Giselinus advertit videri poetam in Marcionis errore confutando omnem ingenii vim ac robur explicuisse. *Materiam namque difficillimam*, inquit, *intricatissimamque de fato ac libera voluntate, mirum, quanta verborum et sententiarum dignitate, ac mole pertractet, ipsis rhetorum flosculis bellissime omnia referciens : adeo ut ex solo hoc poematio quis facile conjecerit, in quovis illum scientiæ ac litterarum genere excelluisse*. Quod autem Manem Marcion fuerit secutus, ut ait Giselinus, contra rationem temporum est. Etenim Marcion circa annum 134, Manes circa 277, errores suos disseminarunt. Ut hic Prudentii liber clarius intelligatur, Tertulliani adversus Marcionem libros soluta oratione scriptos, aliosque ligata sub ejus nomine vulgatos legere oportet. Chamillardus in Hamartigeniæ notis multo est fecundior, quam solet, ut alium interpretem possis credere. *Ephebi* in primo versu aliter ab aliis scribitur. Mar. scribit *Ephobi*, Widm. *Ephœbi*, Egm. *Efybi*, alii *Ephœbi*.

2. Mar. a prima manu, *proximos creat*. Prag., *proximos procreat*, quod versui repugnat : supra in eodem Prag., *primos*.

5. S. Ambrosius lib. de Cain et Abel inter rationes, cur sacrificium Abel a Deo probatum fuerit, non vero Cain, etiam hanc assignat. *Plus est enim*, ait lib. I, cap. 10, *animalis, quam terrenus*.

9. Vat. A, *ille ;* melius *illam*.

11. Prag., *nam*, quod amplexus est Weitzius cum Widm. perperam : obstant enim leges carminis. Pro *recte* Rat. a secunda manu, *recta*. Respicit Prudentius caput IV Genes., vers. 7 : *Nonne si bene egeris, recipies?* Giselinus advertit hæc verba aliter legi in sacris Bibliis vulgatis ; quæ tamen ipse legerit in quadam historia ms. e sacris Litteris excerpta. Idem Giselinus et Mariettus monent, id dictum secundum LXX interpretes. S. Isidorus cap. 6, Quæst. in Genesin : *Dixit Deus ad Cain, Si recte offeras, recte autem non dividas, peccasti.... Quiesce, sub te erit appetitus*, etc. S. Ambrosius lib. II, cap. 6 de Cain et Abel, ita etiam legit et explicat, Cainum non recte divisisse, quia ante omnia Deo debuit deferre primitias, ut a gratia inchoaret auctoris. Jubetur autem Cain quiescere, quia non habebat quod excusaret.

12. Pro *recta* legunt *recte* Ald., Egm., Palat. For-

Perversa nigram vota culpam traxerint.
Armat deinde parricidalem manum
Frater, probatæ sanctitatis æmulus;
Germana curvo colla frangit sarculo,
Mundum recentem cæde tingit impia,
Sero expiandum, jam senescentem, sacro
Cruore Christi quo peremptor concidit.
Mors prima cœpit innocentis vulnere,
Cessit deinde vulnerato innoxio.
Per crimen orta, dissoluta est crimine;
Abel quod ante perculit, Christum dehinc,
Finita et ipsa est, finis exortem petens.
Ergo ex futuris prisca cœpit fabula,
Factoque primo res notata est ultima,
Ut ille mortis inchoator rusticus
497 Insulsa terræ deferens libamina,
Deumque rerum mortuarum deputans,
Rastris redacta digna sacris crederet,
Viventis atrox æmulator hostiæ.
Agnosco nempe, quem figura hæc denotet,
Quis fratricida, quis peremptor invidus
Prave sacrorum disciplinam dividat,
Mactare dum se vota censet rectius.
Marcion, arvi forma corruptissimi,
Docet, Duitas discrepare a spiritu,
498 Contaminatæ dona carnis offerens,
Et segregatim numen æternum colens.
Qui si quiescat, nec monentem negligat,
Pacem quietam diligat germanitas,
Unum, atque vivum fassa vivorum Deum.
Hic se caduco dedicans mysterio,
Summam profanus dividit substantiam,

GLOSSÆ VETERES.

13. Traxerint, *trahent, trahunt*, I.
15. Probatæ, *laudatæ*. — Æmulus, *inimicus, invidus*, I.
17. Tingit, *fœdavit, vel polluit*, I.
18. Expiandum, *ipsum mundum*, I.
19. Peremptor, *diabolus*, I., Rat.
21. Cessit, *victu est*. — Innoxio, *Christo*, I.
22. Crimen, *Cain*. — Crimine, *Judæorum, in Christo facto vel perpetrato*, Iso.
24. Ipsa, *mors*, I.
25. Fabula, *narratio*, I.
26. Factoque, *opere malo*, I.
27. Rusticus, *agricola, id est Cain*, I.
28. Insulsa, *rustica*, I.
30. Redacta, *laborata*, I.
31. Æmulator, *inimicus*, I.
36. Arvi, *pinguedinis, id est, hæresis*, Rat.
37. Duitas, *duplicitas*, I., Vat. T. *Duplicatos, ut alter esset Deus animæ, et alter corporis*, Prag.
40. Qui, *Marcion*. — Monentem, *me*, I.
42. Fassa, *confessa, vel confitens*, I.
43. Caduco, *malo*, I.

COMMENTARIUS.

fasse melior est lectio Wid., *certa*. Sive *recta*, sive *certa* scribatur, intelligitur *lege certa* seu *recta*, in ablativo. Notatur æmulatio qua Cain diversa ab Abele munera offerebat. *Recte* offerre intelligendum est, secluso perverso voto, et quod attinet ad alias sacrificii leges.

16. Notat Browerus, Venantium Fortunatum, ut alibi non raro, sic etiam eleg. 2, lib. IX, Prudentii vestigia pressisse, quod docuerit Abelem sarculo fuisse exstinctum. Alii alio modo occisum tradunt, sive gladio, sive falce, sive ferro, sive lapidibus, sive manibus, sive morsibus. Quæ omnia cum conjectura solum probentur, non temere poeta sarculo exstinctum dicit, quo instrumento agricultores ad herbas inutiles evellendas utuntur. Abelem a Caino occisum plures picturæ in cœmeteriis veterum Christianorum exhibent. Vide cl. Mamachium tom. II Antiq. Christ., pag. 30.

19. Vat. A, minus bene, *perempto*.

20. Vat. A, Egm., Torr. unus, et Pal. a prima manu, *sors*; alii *mors*. Bong., *vulneris*, male.

21. Scripti et editi libri, *cessit*. Apud Weitzium M. Berg. legit *cessat*. Melius est *cessit*.

24. Bonon., *finit et*, perperam.

26. Mar., *facto primo* contra metrum.

31. Bonon., *immolator*, male: nam Cain non fuit immolator hostiæ viventis, sed æmulator. Ait Prudentius, hac narratione de Caino, qui victimæ fraternæ æmulus, fratrem morte affecit, denotari rem futuram; quam? Marcionis hæresim, qui disciplinam sacrorum perverse divisit, et numen æternum in duo segregavit. Cur autem, qui Deum in duos dividunt, in hoc toto prologo, et in primo carminis versu Caino comparentur, non satis explicant interpretes. Prudentius aut litteræ versionis LXX interpretum adhæsit, quod Cain non recte diviserit, aut solum divisionem et schisma omnium hæreticorum proprium Marcionitis objicit. Lauretus in Silva allegoriarum ex SS. Patribus ostendit Cainum esse figuram peccati, peccatoris, Judæorum, populi hæreticorum, alios hæreticos generantis, pravi dogmatis, et pravi sensus. S. Ambrosius, in lib. I de Cain et Abel, cap. 1, duas sectas considerat, sub duorum fratrum nomine invicem repugnantes et contrarias sibi. Hunc Ambrosii locum imitatum Prudentium puto.

32. Ald., *quæ*. Melius cæteri, *quem*.

33. Alex., Ald., Gis., Fab., Widm. supra, *fratricida*. Mar., Urb., Prag., Weitz., Sich., *parricida*. Heinsiani et Vat. A, *fratricida*, quod magis placet.

34. Fab., Bong., Gis., *dilidit*. Heinsiani, Alex., Urb. et nostri, alii *dividat*, ut supra *denotet*.

36. Ald. et Urb., mendose, *Arii* pro *arvi*. Marcionem corruptissimis moribus fuisse traditum est. Chamillardus objicit poetæ, quod penultimam in *Marcion* produxerit: et exemplum adducit ex libris contra Marcionem sub Tertulliani nomine: *Hæc vobis per Marcionem Cerdone magistro*. Verum alii, qui prosodiæ indices conficiunt, contra docent tres omnes vocales in *Marcion* esse producendas. Sane exemplum ex Tertulliano potest ita accipi, ut pes tertius sit spondæus facta synæresi ex *cio*. Sic Prudentius infra vers. 129 ait *Marcionita*, ubi *Marcio* est spondæus. Vide ibi notanda. Quod si auctoritate res hæc confici deberet, non Tertullianus commentitius Prudentio, sed Prudentius Tertulliano commentitio esset præferendus. Ultima vero in *Marcion* corripitur, ut in *dæmon*. Vide Proleg.

37. Vat. A, Prag., Pal., Egm., *dueta*; Aldus, Alex., *duetas*; Mar., Bat. et alii, *Duitas*. Ita vocat eos qui duos asserebant esse deos. Fortasse melius scribetur sine commate, *Docet Duitas discrepare a spiritu*. Glossæ ineptæ sunt.

41. Heinsiani scripti, *quieta*. Alex., Urb. et alii nostri, *quietam*, cum Gisel., Ald., Weitz.

42. Prag., *fessa*. Vat. A, *virorum*. Corrige *fassa* et *virorum*.

43. Post hunc versum in multis mss. adest alius, in Mar., Rat., Prag., Weitz., Gis. et aliis, scilicet *Hic qui caduci rem laboris offerens*. Sed in Mar. deest vox *hic*, in Pragens. prius ponitur *Hic, qui caduci*, tum *Hic se caduco*. Abest ab Alex., Urb., Vat. A, Ald., Egm., Palat. et Heinsianis exemplaribus. Teolius, qui negat ullum Vaticanorum agnovisse hunc versum, non videtur observasse codicem Marietti.

Malum, bonumque, ceu duorum separans
Regnum deorum, sceptra committit duo;
Deum esse credens, quem fatetur pessimum,
Cain cruentus, unitatis invidus,
Mundi colonus, immolator squalidus;
Cujus litamen sordet, et terram sapit,
Terram caduci corporis, venam putrem,
Humore denso conglobatam, et pulvere:
Natura cujus fraude floret fertili,
Fecunda fundens noxiorum crimina,

A

499 Animæque vitam libe carnis enecat.
Caro in sororem tebrmentem dirigit:
Mens in cerebro ventilatur ebrio,
Ex quo furores succulentos colligit
Madens veneno corporis lymphatico.
Deum perennem findit in duos deos:
Audet secare numen insecabile.
Cain peremptor, denegans unum Deum,
Cain triumphat, morte fratris allitus.

GLOSSÆ VETERES.

46. Committit, *firmat*, I.
48. Cain, *Marcion*, I.
50. Litamen, *oblatio*. — Sordet, *fetet*. — Sapit, *saporem terrenum habet*, I.
51. Venam, *scilicet sapit*, I.
57. Ebrio, *insano*, I.
58. Succulentos, *purulentos, vel insanos*, I.
59. Lymphatico, *furenti*, I.
63. Cain, *Marcion*, I.— Triumphat, *malo triumpho, et malo suo mulctatus*, Vat. A. — Alitus, *nutritus*, I., Vat. A.

B

COMMENTARIUS.

46. Prag., *regna duorum;* supra, *divorum*. Mar., *regna divorum;* supra, *duorum*. Rat., Bong., Widm. supra, *regna divorum*. Ald., Weitz., Palat., Widm. a prima manu, *regnum duorum*. Gis., *regnum deorum*. Assentitur Giselino Heinsius: neque id mihi displicet: nam *regna* et *divorum* metro repugnant; *duorum* jam dictum est versu superiori: nisi interpungas hoc modo *Malum, bonumque ceu duorum separans Regnum, duorum sceptra committit duo*. In Vat. A, Alex. et Urb. exstat utrumque *regnum* et *duorum*. Chamillardus et Cellarius Heinsio adhærent. Sich., *regnum divorum* contra metrum.
51. Vat. A, male, *terra caduci*.
54. Cauchius conjicit *noxiarum*.
56. Caro, *soror mentis*, ut supra Apoth. vers. 827, *cum cordis amici Intravit germana domum*, etc.
57. Ald., Mar., Prag. a prima manu, Widm. a prima manu, *illecebro*. Alii, *in cerebro*, quod sensus flagitat. Weitz., *illicebro*.
59. Prag., *lymphatici*, non ita bene.
60. Bonon., *fundit in duos*, male.
61. Ald., *nomen;* rectius, *numen*. Heinsius et Cham., *insecabile?* interrogans.
62. Weitz., Widm., Bong., Fabr., Alex., Rat., Mar. a secunda manu, *Cain peremptor*. Vat. A, Bonon., Prag., Mar. a prima manu Rat., supra, Egm., Put., Rott., tres Torr., *cadit perempta*, scilicet mens Marcionis. Thuan., *cadit peremptor*. Aldus, *cadet peremptor*. Widm. ad oram, *mens perempta cadit*, contra metrum. Teolius Heinsio inhæret, *Cadit perempta*, quamvis astruat, duos codd. Vatt. illi favere, cæteros *peremptor* præferre, ut in Vulgatis.
63. Ald., Fabr., Gis., *illitus*. Thuan., Rot., Cauch., tres Torr., Bonon., *oblitus* ab *oblino*, quod amplexus est Heinsius, et cum Heinsio recentiores. Plerique *halitus*, aut *alitus* cum glossa ridicula *nutritus* ut Vat. A, Alex., Urb., Mar., Prag., Rat., Weitz. Metrum non patitur *alitus* pro *nutritus*. Ego accipio *allitus* ab *allino*, quo verbo usus est Cicero, et Horatius in Arte poetica, *incomptis allinet atrum Transverso calamo signum;* et sensus est idem ac in *oblitus* aut *illitus*, hoc est maculatus. Omitti autem altera e duabus consonantibus facile potuit. Isidorus lib. I Etym., cap. 27, ex Victorino ait, veteres non duplicasse litteras, sed supra sicilicos apposuisse, ut sella. ser'a, as'eres. In antiquis marmoribus sæpe desideratur una e duabus consonantibus quæ in aliqua voce essent duplicandæ. Prudentius Marcionem cum Caino confert: in eodem vero Marcione rursus inter carnem et mentem distinguit; carnem nomine Caini intelligit, quod male triumphaverit de mente, eam præcipitem trahens.

C

HAMARTIGENIA.

500 Quo te præcipitat rabies tua, perfide Cain,
Divisor blaspheme Dei? tibi conditor unus
Non liquet, et bifidæ caligant nubila lucis.
Insincera acies duo per divortia semper
Spargitur, in geminis visum frustrata figuris

GLOSSÆ VETERES.

1. Cain, *Marcionita*, I.
3. Liquet, *manifestatur, patet*. — Lucis, *oculorum*, Iso.

D

4. Insincera, *impura, non pura*. — Acies, *visus*. — Divortia, *deviamina, diverticula*, I.
5. Frustrata, *ipsa acies*, I.

COMMENTARIUS.

1. Argumentum operis titulo exprimitur *Adversus Marcionitas, qui duos deos esse affirmant*, in Rat., Prag., Thuan., Oxon., Alex. In Aldo, *affirmabant;* Vat. A, *asserunt*. Gis. 2 edit., *Hamartigenia*, aliis omissis, et ad oram *Duitæ*.
2. Lupus Ferrariensis epist. 20 ad Altuinum hunc versum et ejus auctorem hoc elogio prosequitur: *Græcus quidam Græcos* BLASPHEMUS *dicere correpta penultima mihi constanter asseruit. ... Tamen Aurelius Prudentius, qui apud plerosque vehementissime celebratur, id nomen sic posuit,* DIVISOR BLASPHEME DEI. *Hinc igitur longe lateque manavit, ut* BLASPHEMUS, *et* BLASPHEMO *accentum in penultima syllaba sortirentur*. Lupus accentum cum syllabæ quantitate confundit: nam penultima in *blasphemus* est longa, accentus vero est in antepenultima. Vide Proleg.
5. Ex Tertull. lib. I adversus Marcion., cap. 2. *Quo facilius duos deos cæci perspexisse se existimaverunt. Unum enim non integre viderant. Lippientibus etiam singularis lucerna numerosa est.*

Terrarum tibi forma duplex obludit, ut excors A
Dividuum regnare Deum super æthera credas.
Bina boni, atque mali glomerat discrimina sordens
Hic mundus: domino sed cœlum obtemperat uni
Non idcirco duos retinent cœlestia reges,
Quod duo sunt opera humanas agitantia curas.
Exterior terrenus homo est, qui talia cernens,
Conjicit, esse duo variarum numina rerum,
Dum putat esse Deum, qui prava effinxerit olim,
501 Et qui recta itidem condens induxerit, ambos
Autumat esse deos natura dispare summos.
Quæ tandem natura potest consistere duplex,
Aut regnare diu: quam fons divisus ab arce B
Separat, alternaque apicum ditione recidit?
Aut unus Deus est, rerum cui summa potestas:
At quæ jam duo sunt, minuuntur dispare summo.
Porro nihil summum, nisi plenis viribus unum:
Distantes quoniam, proprium dum quisque revulso
Vindicat imperio, nec summa, nec omnia possunt,
Jus varium non est plenum: quia non habet alter,
Quidquid dispar habet, cumulum discretio carpit.
Nos plenum sine parte Deum testamur, et unum:
In quo Christus inest, idem quoque plenus, et unus,
502 Qui viget, ac viguit super omnia, quique vigebit,
Participem nullum collato fœdere passus.
Summa potestatum simplex, dominatio rerum,
Virtutum sublime caput, fons unicus orbis,
Naturalis apex, generisque, et originis auctor:
Ex quo cuncta fluunt, et lux, et tempora, et anni,
Et numerus, qui post aliquid dedit esse secundum:

GLOSSÆ VETERES.

6. Obludit, *illudit.* — Excors, *stultus, sine corde*, I.
8. Glomerat, *colligit.* — Discrimina, *discretiones*, I.
11. Agitantia, *moventia*, I.
13. Conjicit, *divinat*, I.
15. Itidem, *iterum*, I.
16. Dispare, *separata*, I.
18. Ab arce, *a dignitate*, I. *Principio*, Vat. A.
19. Apicum, *celsitudinum summitatum*. I.
21. Aut quæ, *nihil summum, nisi unum*, Vat. A. — Summo, *summitate*, Mar. — Dispare summo, *separata summitate*, I.
22. Unum, *fuerit*, I.
23. Revulso, *separato*, I. C
24. Vindicat, *usurpat.* — Omnia, *scilicet facere, vel esse*, Iso.
25. Varium, *duorum*, I.
26. Cumulum, *plenitudinem, vel summitatem*, I.
29. Viget, *vigorem tenet*, I.
30. Collato, *conjuncto.* — Fœdere, *amicitia*, I.
31. Summa, *summitas est ille, sublimitas.* — Simplex, *unica*, I.
33. Apex, *summitas capilli, et ponitur pro omni summitate*, I.
35. Aliquid, *unitatem.* — Secundum, *id est filium, et angelos, et homines*, I.

COMMENTARIUS.

6. Bong., *obludit*; supra, *illudit.*

9. Aldus male interpungit *hic mundus domino* pro *hic mundus: domino.*

11. Bong., nonnulli vulg., *duo sint.*

14. Rat., *effinxerat*; alii, *effinxerit.*

17. Gis. 1 edit. ad oram, Sich., Widm. supra, Bong. ad marg., *constare biformis*; cæteri, *consistere duplex.*

19. *Apices* pro summo honore. Horatius, lib. III, oda 21, *Trementi regum apices, neque militum arma.*

20. En nervosum argumentum quo SS. Patres, theologi et philosophi Dei unitatem demonstrant. Deus aut unus est, aut si plures sunt, jam non sunt dii. Chamillardus frustra laborat id explicare: nam clarius Prudentius carmine, quam ipse interpretatione, aut commentariis rem conficit. Quod si SS. Patrum auctoritates desideras, theologos poteris consulere, qui eas exscribunt. Egregie S. Athanasius orat. adversus idola, *multitudo numinum, nullitas numinum*, a Prudentio adhibetur subtile argumentum, in scholis usitatum: quod si plures dii essent, unicuique deesset perfectio, quæ in omnium collectione reperitur. S. Irenæus, lib. II, cap. 1, eadem ratione utitur: *Deerit enim unicuique eorum partem minimam habenti, ad comparationem omnium reliquorum; et solvetur omnipotentis appellatio.* D

21. Gis., Bongar., Rat. a prima manu, *aut qui.* Alex., Sich., Rat. a secunda manu, Thuan., *aut quia.* Alii, *aut quæ.* Pro *summo* Alex. a prima manu, et Rot., *summa.*

22. Prag., Rat., Weitz., Mar. pro diversa lectione *unum.* Alii, *unum.*

24. Vat. A. male, *indicat* pro *vindicat.*

28. Prudentius ait nos fateri Deum unum, quamvis diversæ sint personæ: quia Verbum (idem dic de Spiritu sancto) cum Patre regnat *majestate sub una*, hoc est, ejusdem est naturæ ac substantiæ.

29. Ald., non bene, *quippe vigebit.* Gis. et alii vulg., *et viguit.*

31. Put., Egm. ad oram. *Summa potestatum Pater est*, quod Heinsio et Chamillardo non displicet, quia hæc, ut putant, de Deo Patre dicuntur. Longe aliter sentio. Etenim hæc omnia ad vers. 37 accipio de ipsa natura divina.

32. Arnobius, lib. II, pag. 44: *Ille salus rerum Deus omnium, virtutum caput, benignitatis et columen.* Et supra: *bonorum omnium solus caput.*

33. In Rat., *generis* sine *que.* Ex hoc loco aliisque similibus Petavius tom. II, lib. IV, cap. 3, probat. *generis* nomen pro natura sumi interdum solere ab Hilario et Prudentio, quibus adjungit Facundum Hermianensem ex Eustathio Antiocheno, Eusebium vulgo Emissenum nuncupatum, Tertullianum et alios.

34. In Vat. A, *tempora, anni*, non bene.

35. A Deo, qui *summa potestatum simplex est*, per Verbum omnia facta sunt. Inter creata vero sunt ea quæ numerantur suo ordine. Nam Deus princeps et auctor numeri non potest numerari: neque enim est Deus primus, Deus secundus, Deus tertius; neque Pater est numero primus, aut anterior Filio, aut Filius secundus numero, et posterior Patre. Et enim in symbolo Athanasiano dicitur, in hac trinitate *nihil prius, aut posterius.* Et quamvis non multi theologi veram prioritatem originis inter personam producentem et productam agnoscant ac fateantur, tamen ea non efficit numerum, *qui post aliquid dedit esse secun-*

Unus enim princeps numeri est, nec dinumerari A
Tantum unus potis est : sic, cum Pater, ac Deus alter
Non sit, item Christus non sit genitore secundus,
503 Aut numero anterior, cui Filius unicus uni est,
Ille Deus, meritoque Deus, quia primus, et unus:
In virtute sua primus; tum primus in illo,
Quem genuit : quid enim differt, generatio simplex?
Unum semper erit gignens, atque unus ab uno
Ante chaos genitus, numeroque et tempore liber.

Quis dixisse duos rem majestate sub una
Regnantem, propriamque sibi, retroque perennem
Ausit, et unius naturæ scindere vires?
504 Nunquid adoptivum genitor sibi sumsit, ut alter
Externi generis numerum præstare duorum
Debeat, et geminum distans inducere numen?
Forma Patris veri verus stat Filius, ac se
Unum rite probat, dum formam servat eamdem.
Non amor ascitus sociat, nec jungit utrumque
Conjurata fides; pietas sed certa, genusque
Unum, quod Deus est, summam revocatur ad unam.

GLOSSÆ VETERES.

36. Unus enim, *quia ab uno inchoamus semper numerum*, I. B

38. Secundus, *ac Deus Pater non sit ipse Pater anterior numero*, I.

40. Unus, *Filius Pater*, I.

43. Ab uno, *Patre*, I.

44. Chaos, *mundum, principium.* — Numeroque, *eo quod sit unus filius, sicut unus genitor est.* — Et tempore, *id est, æquales in temporibus*, I.

45. Duos, *scilicet deos*, I.

46. Retro, *ab initio*, Vat. A.

47. Ausit, *ausus est*, I.

48. Adoptivum, *Filium*, I.

50. Distans, *alio modo stans*, I.

51. Stat, *est*, I.

52. Unum, *Filium.* — Rite, *veraciter.* — Formam eamdem, *substantiam Patris*, I.

53. Amor, *adoptio*, I.

COMMENTARIUS.

dum, de quo loquitur Prudentius : ac solum ea prioritas significat personam producentem esse id a quo est persona producta, non vicissim, et hoc sensu in Trinitate sunt prima, secunda et tertia persona, quæ revera sunt tres personæ distinctæ. Sanctus Gregorius Nyssenus disertis verbis affirmat, nullo id sermone comprehendi posse, quemadmodum res eadem numerabilis sit et numerum fugiat. Consule laudatum Petavium lib. XII, tom. II, cap. 13, ubi explicatur naturæ divinæ singularitas et unitas numerica. C Theologi aiunt in proprietatibus relativis numerum adhiberi, non in absolutis. Simili modo S. Augustinus tract. 39 in Joan. : *Hoc solo numerum insinuant, quod ad invicem sunt ; non quod ad se sunt.*

39. Minime dubito quin legendum sit cum Rat. et Mar. a secunda manu : *Aut numero anterior, cui Filius unicus uni est.* Sensus est, quod Filius non est Patre posterior, Pater non est anterior Filio; sed Deus est unus primus in virtute sua, primus in illo quem ante chaos genuit, et unum sunt gignens et genitus, numeroque et tempore liber. S. Fulgentius in lib. de Fide ad Petrum Verbum Prudentii adhibuit, sententiamque explicuit : *Nullus horum extra quemlibet ipsorum est : quia nemo alium præcedit æternitate aut excedit magnitudine, aut superat potestate : quia nec Filio, nec Spiritu sancto, quantum ad naturæ divinæ unitatem pertinet, aut* ANTERIOR, *aut major Pater est*, etc. In Vat. A mendum est *interior*. In aliis mss. et edd. : *Anterior numero est, cui Filius unicus uni est*, quod nescio D qua ratione possit explicari. Latinitatem vocis *anterior* satis defendit Olaus Borrichius in Analectis ad Cogitationes de lingua Latina contra Vossium et Cellarium, ex Julio Cæsare in optimis exemplaribus, Prisciano, Symmacho, Sulpicio aliisque æqualibus. Proprietatem loquendi *Filius unicus uni est* recte notavit Teolius ex S. Thoma part. 1, quæst. 31, art. 2 : *Dicimus unicum Filium, quia non sunt plures filii in divinis : neque tamen dicimus unicum Deum, quia pluribus divinitas est communis.*

42. Generatio simplex est generatio æterna per communicationem ejusdem naturæ, non per divisionem, aut multiplicationem essentiæ : nam Filius est genitus, non creatus, aut factus. Ideo poeta theologos rogat, inter genitum et generantem per simplicem generationem, quænam differentia esse potest in natura, in virtute, in majestate.

43. Egm. a manu prima, *semper erunt.*

45. Repetere hic plura possemus ex symbolo Athanasiano, ut *non tres æterni, sed unus æternus, non tres dii, sed unus Deus, unus Pater, non tres patres*, etc.

47. Magis arridet *scindere* cum Mar., Rat., Weitz., Urb., quam *exscindere* cum Put., Thuan., Ald.

48. Hoc aliud est dogma catholicum : Verbum, atque adeo Jesus Christus Filius Patris est naturalis, non adoptivus; ex quo capite Marcionita non poterat asserere, aut arguere, alterum alterius generis, sive naturæ numerum duorum præstare, et geminum numen inducere. Prudentius præcipue loquitur de Christo, quatenus est Deus : nam sæpe Christum pro Verbo accipit. Hinc arguunt theologi, Christum, etiam quatenus est homo, non esse filium adoptivum Dei : etenim filius adoptivus est persona extranea adoptanti. Erat tunc in more positum, ut imperatores filium aliquem alterius generis sibi adoptarent et ad imperii partem assumerent. Huc fortasse animum Prudentius advertit. *Genus* pro natura supra poeta usurpavit; eodemque vocabulo usi sunt plures SS. Patres, quod sæpe repetendum est contra Clerici sophismata. Vox illa *adoptivum* reperitur in concil. Bracarensi I, cap. 15; *Adoptiva femina ascititia.* et in Collectione canonum S. Martini Bracarensis. In oratione matutina, quæ a multis Ausonio, a nonnullis S. Paulino ascribitur : D *Stirpis adoptivæ meliore propage colendus.*

51. Filium esse formam, sive imaginem Patris, monui in Apoth. Ex quo colligitur, Filium ejusdem esse cum Patre naturæ : non enim perfecta hæc similitudo et ratio imaginis consistere posset inter duas distinctas naturas. Confer theologos, probantes unitatem essentiæ in tribus personis. Petavius tom. IV, lib. II, cap. 11, et lib. IV, cap. 15, observat, simili argumento usos Athanasium, Basilium, Cyrillum; sed adjungendam esse præterea divinæ generationis, vel productionis substantialis rationem, quæ id requirit, ut quod eodem modo producitur, non similitudinem solum, sed identitatem etiam habeat substantiæ.

55. Bong., *revocatus;* reliqui, *revocatur.*

Hæc tibi, Marcion, via displicet; hanc tua damnat
Secta fidem, dominis cœlum partita duobus.
Quæ te confundunt nebulæ? quis somnus inerti
Incubat ingenio, cui per phantasmata duplex
Occurrit species, bivio dispersa superno?
505 Si vim mentis hebes stupor obsidet, aspice saltem
Obvia terrenis oculis elementa, quibus se
Res occulta Dei dignata est prodere signis.
Hanc heresin præsaga Patris præviderat olim
Majestas fore: quæ rectorem lucis, et orbis
Scinderet in partes, geminatum segrege regno.
Idcirco specimen posuit spectabile nostris
Exemplumque oculis, nequis duo numina credat
Imperitare vagis mundi per inania formis.
Una per immensam cœli caveam revolutos
Præbet flamma dies, texit sol unicus annum.
Triplex ille tamen nullo discrimine, trina
Subnixus ratione viget, splendet, volat, ardet,
A Motu agitur, fervore cremat, tum lumine fulget.
Sunt tria nempe simul, lux, et calor, et vegetamen:
506 Una, eademque tamen rota sideris indiscretis
Fungitur his, uno servat tot munera ductu,
Et tribus una subest mixtim substantia rebus.
Non conferre Deo, velut æquiparabile, quidquam
Ausim, nec domino famulum componere signum:
Ex minimis sed grande suum voluit Pater ipse
Conjectare homines: quibus ardua visere non est.
Parvorum speculo non intellecta notamus,
Et datur occultum per proxima quærere verum.
B Nemo duos soles, nisi sub glaucomate, vidit:
Aut, si fusca polum suffudit palla serenum,
Oppositus quoties radiorum spicula nimbus
507 Igne repercusso mentitos spargit in orbes.
Sunt animis etiam sua nubila, crassus et aer:

GLOSSÆ VETERES.

60. Bivio, *divisione*, I.
62. Elementa, *signa*, I.
64. Præsaga, *prædivinatrix*, *præscia*, I.
66. Segrege, *separato*, Vat. A.
67. Specimen, *imaginem*. — Posuit, *Deus*, I.
71. Præbet, *ordinat*. — Flamma, *sol*. — Texit *ordinavit*, I.
73. Volat, *currit*, I.
75. Vegetamen, *vegetatio*, *commotio*, I.
76. Indiscreti, *motus indivisibilis*, I.
77. His, *officiis*. — Ductu, *ductione*, I.
78. Substantia, *sol*, I.
79. Æquiparabile, *simile*, *comparabile*, I.
80. Ausim, *audeam*. — Componere, *comparare*, I.
81. Grande suum, *majestatem suam*, I.
82. Conjectare, *præcognoscere*, *in hoc quod ad imaginem suam creati sumus*. — Quibus, *hominibus*. — Ardua, visere, *divina cognoscere*. — Non est, *possibile*, I.
83. Parvorum, *per visibilia*. — Non intellecta, *invisibilia*, *ea*, *quæ non possumus intelligere*, I.
84. Proxima, *quæ vidimus*, I.
85. Glaucomate, *albugine*, *offuscatione*, *infusione*. *Glaucoma est infirmitas oculorum*, I.
86. Fusca, *nigra*. — Suffundit, *obumbrat*. — Palla, *nubem appellat pallam*, *nubecula*, I.
87. Nimbus, *nubes*, I.
C 88. Mentitos, *infrustratos scilicet lumine*. — Orbes, *oculos*, I.
89. Aer, *animus*, I.

COMMENTARIUS.

60. Prag. scribit *disparsa*.

64. Aldus, ut metro consuleret, reformare voluit *heresin hanc*. Hoc ipsum ausus est librarius adnotare in Ratisb. Vera lectio *hanc heresin*.

68. Vat. A, male, *neque quis* pro *nequis*; Prag., *credens* pro *credat*, non bene.

69. Abest hic versus a Pal., Egm., Ald., omnibus Heins., uno Torr., Alex., Urb. Affertur a Weitz., Gis., Mar., Prag., Rat. et quidem sine litura, Bong., Fabr., et aliis. Sed in Fabr., Bong., et Mar. a prima manu, *vagas formas* pro *vagis formis*. Giselinus testatur hunc versum abesse ab edit. Daventr. Teolius in uno tantum Vat. cum esse ait, sed inductum a manu secunda (intelligo adjectum). Mariettus in suo codice nunc Vat. a manu prima eumdem versum exstare agnovit. Alex. a secunda manu hunc ipsum versum habet, et legit *vagus formas*.

70. Fabr., Gis., Bong., *resolutos*, perperam, pro *revolutos*. Vide Becmanum, de Origine ling. Lat. cap. 6, qui ex mss. hanc lectionem defendit et explicat. Dies revoluti sunt, qui revolvuntur identidem, et redeunt.

71. Codd. mss. et edd., *texit*. Fabricius excudit *rexit*, cui favet glossa. Hoc exemplo usus est Alexander Magnus: *Neque terra potest duos soles, neque Asia duos reges tolerare*.

75. S. Augustinus, de Cognitione veræ vitæ cap. 10, exemplum lucis, splendoris et caloris, quæ sunt tria diversa vocabula, sed una et individua substantia, ad altissimum Trinitatis divinæ mysterium explicandum adducit. Et sermone 1 de Verbis Apostoli soli, et igni comparat Trinitatem: *Et ignis enim tria habet, et dividi non potest, hoc est, motum, lucem, et fervorem.* Chamillardus ait vitiose ab uno Prudentio dictum *vegetamen* pro *vegetatio*. Contra Barthius lib. x Advers., cap 24, elegantem vocem dicit, nec admodum usitatam *nutamen* in Silio Italico: *Niveæ tremulo nutamine pennæ*. *Quales*, inquit, *multas Prudentius finxit, temere inter barbaras a censoribus nimis delicatis recensitas*. Huc refero vocabulum *vegetamen*, et alia hujus generis, *peccamen*, *creamen*, *ructamen*, *ostentamen*, *oblectamen*. Vide in indice Fabricii ad poetas Christianos *affamen*, *conamen*, *exhortamen*, *testamen*. Plura similia sunt in Lucretio, quæ in indice Lucretiano Gifanius notavit.

76. Mar., Prag., Rat., Weitz., Gis., *indiscreti*, nempe solis. Scripti Heinsiani, Vat. A, Alex., Urb., Ald., Egm., Palat. *indiscretis*, scilicet his tribus.

78. Prag., *ex tribus*; alii, *et tribus*. Ald., *mixtum*;
D cæteri, *mixtim*, quod est præferendum.

80. *Famulus* adjective apud Ovidium non semel occurrit.

86. Vat. A, *et si* pro *aut si*, Mar., Rat., Weit., Gis., Sich., *suffundit*. Vat. A., Ald., Alex., Urb., Heinsiani *suffudit*. *Palla fusca* pro nube, sicut apud poetas *nube tegi*, *nube amictus*. Virgilius I Æneid.: *Et multo nebulæ circum dea fudit amictu*.

87. *Nimbus* pro *nube* apud Lucretium, Virgilium et alios. *Spicula radiorum*, ut *spiculum solis*, hymn. 2 Cath., vers. 6.

88. Ald., *mentitus*, reliqui, *mentitos*.

Est glaucoma, aciem quod tegmine velet aquoso, A
Libera ne tenerum penetret meditatio cœlum,
Neve Deum rapidis comprendat sensibus unum.
Spargitur in bifidas malesana intentio luces,
Et duplices geminis auctoribus exstruit aras.
Si duo sunt igitur, cur non sunt multa deorum
Millia ? cur numero Deitas contenta gemello est ?
An non in populos dispersa examina divum
Fundere erat melius, mundumque implere capacem
Semideis passim nullo discrimine monstris,
Quis fera barbaries perituros mactat honores?
Dissona discretum retinent si numina cœlum,
Convenit et nebulis, et fontibus, et reboanti
Oceano, et silvis, et collibus, et speluncis, B
Fluminibus, ventis, fornacibus, atque metallis
Assignare deos proprios : sua cuique jura.
508 Vel, si gentiles sordet venerarier umbras,
Et placet, esse duos sceptris socialibus æquos,
Dic age, quis terras ditionis sorte retentet?
Quis regat æquoreas æterna lege procellas?
Ede cohæredum distinctum jus dominorum.
Unus, ais, tristi residet sublimis in arce,
Auctor nequitiæ, scelerum Deus, asper, iniquus :
Qui, quodcunque malum vitioso fervet in orbe,
Sevit, et anguino medicans nova semina succo,
Rerum principium mortis de fomite traxit.
Ipse opifex mundi terram, mare, sidera fecit :
Condidit ipse hominem, lutulenta et membra coegit
Effigians, quod morbus edat, quod crimine multo
Sordeat, informi tumulus quod labe resolvat.
Ast alii pietatis amor, placidumque medendi
509 Ingenium, recreans homines, mortalia servans.
Testamenta duo fluxerunt principe utroque;
Tradidit iste novum melior, vetus illud acerbus.
Hæc tua, Marcion, gravis, et dialectica vox est;

GLOSSÆ VETERES

90. Glaucoma, *albugo, caligo.* — Aciem, *acumen visus*, I.
91. Tenerum, *subtile, intrectabile, vel serenum*, I.
92. Comprendat, *intelligat*, I.
93. Intentio, *sensus, studium*, I.
94. Geminis, *duobus.* — Auctoribus, *diis.* — Exstruit, *instruit*, I.
95. Duo, *numina, dii*, I.
96. Numero, Virgil., *numero Deus impare gaudet*, I.
100. Quis, pro *quibus*, Vat. A.
101. Discretum, *separatum*, I.
102. Reboanti, *sonanti*, I.
106. Vel si, *o Marcion.* — Sordet, *displicet adorare simulacra*, I.
110. Ede, *dic, profer*, I.
111. Ais, *dicis.* — In arce, *regno*, I.
114. Sevit, *seminavit.* — Medicans, *fundens*, I.
117. Coegit, *copulavit*, I.
118. Effigians, *formans.* — Morbus, *deus malus*, I.
120. Alii, *scilicet Deo*, I.
122. Utroque, *a principe tenebrarum, et a principe lucis*, I.
123. Acerbus, *pejor*, I.
124. Gravis, *importabilis.* — Dialectica, *disputantia, sophistica*, I. *Acuta*, Vat. A.

COMMENTARIUS.

90. Ald., mendose, *vellet* pro *velet*, ut habent C Oxon., Widm., Mar., Prag., Rat., Urb. In Vat. A, Alex. et Heinsianis plerisque, *velat*, cum Weitz. et Gis.

91. Ald., non bene, *ne tetrum.*

93. Bong., Sich., Gis. 1 edit. ad oram *malefida intentio.*

95. Egm., et Gis. ita legunt : *Sunt duo? sunt, igitur cur non sunt multa deorum Millia?* Giselinus allegat etiam Daventriensem editionem. Alii scripti, *Si duo sunt igitur, cur non sint multa deorum Millia?* nisi quod in Rat. est *sunt multa* ut in Weitz., Cham. et aliis. Vide Tertullianum lib. I adversus Marcionem, cap. 5 : *Primo enim exigam, cur non plura, si duo?*

97. Argute *examen divum fundere*, ut *examen apum*, quanquam de aliis etiam rebus *examen* dicitur.

101. Rat. a prima manu, *divum* pro *cœlum.* Recte emendatum est ab alia manu.

105. Gis. legit *sua jura cuique*. Scripti et alii editi, *sua cuique jura*, ut *cuique* sit dactylus. Gifanius Ind. Lucr. in *e* breve testatur etiam veteres libros Prudentii a se inspectos habere *sua cuique jura*, et alibi *sua cuique dextra est*, et *suus est mos cuique genti.* Illud tamen Gifanio non assentior, e in *cuique* a Prudentio produci, quasi versus illi essent spondaici, sive spondæum quinta sede haberent. Existimo potius, *u* primum produci, et dactylum fieri. Bermanus contra fidem aliorum mss. jubet, hæc verba transponi *sua jura cuique*, nec dissimulante inquit, ms. Hic codex erat Palatinus ex Heidelberga a Jano Grutero missus. Vide cap. 6 de Orig. ling. Lat. Codex D abbatiæ Gronelandiæ, quo Torrentius est usus, uno versu est auctior : *Assignare deos proprios : elementaque ruris Dividui dominis addicere sigilla im.* Ubi Heinsius corrigit *juris* pro *ruris*, scilicet *elementaque juris.*

107. Placet *duos* cum Vat. A, Alex., Put., Thuan. et Rot. Non male *deos* Mar., Prag., Rat., Bong., Widm. a prima manu, Urb. Ex editis Aldus *duos* præter Heinsium et recentiores. Sichardus, Weitz., Gis., *deos.*

108. Mar., male, *ditione* pro *ditionis* : minus male a prima manu, *gubernet*, a recente manu, *retentet.*

110. Gis. 1, edit. ad oram notat *Error Marcionis.*

111. In aliquo Vulg., *ait*; melius, *ais.*

114. Aldus scribit *anguineo* ; plerique *anguino.* Recentiores aliqui Aldo consonant. Prag., *meditans*, non bene, pro *medicans.* In mss. et editis antiquis est *succo.* In Thuan. tamen *fuco*, quod Heinsius probavit. Teneo, quod nostri, *succo*, sive *suco* unico *c*, ut semper scribit Prag.

120. Galland[illegible] suspicatur legendum, *est alii*; sed edidit *ast alii*, quia subintelligi potest *est.*

122. Hi quoque suæ hæres Marcion addebat. Confer Tertullianum lib. IV adversus Marcionem, ubi eum errorem evertit, et antitheses Marcionis refellit, librum scilicet ab eo compositum, ut inter se contraria duo Testamenta probaret. Nonnulli delicatiores *instrumentum* malunt dictitare, quam *testamentum*, quod sit illud vocabulum, de sacra Scriptura dictum, ab usu communi magis remotum.

Imo hæc attoniti phrenesis manifesta cerebri. A
Novimus, esse patrem scelerum; sed novimus, ipsum
Haudquaquam tamen esse deum; quin imo gehennæ
Mancipium, Stygio qui sit damnandus Averno.
Marcionita deus, tristis, ferus, insidiator,
Vertice sublimis; cinctum cui nubibus atris
Anguiferum caput et fumo stipatur, et igni;
Liventes oculos suffundit felle perusto,
510 Invidia impatiens justorum gaudia ferre,
Hirsutos juba densa humeros errantibus hydris
Obtegit, et virides allambunt ora cerastæ,
Ipse manu laqueos per lubrica fila reflexos
In nodum revocat, facilique ligamine tortas B
Innectit pedicas, nervosque in vincula tendit.
Ars olli captare feras, animalia bruta
Irretire plagis, retinacula denique cæcis
Indeprensa locis erranti opponere prædæ.
Hic ille est venator atrox, qui cæde frequenti
Incautas animas non cessat plectere Nebroth;
Qui mundum curvis anfractibus, et silvosis
Horrentem scopulis, versuto circuit astu.
Fraude alios, tectisque dolis innectere adortus;
511 Porro giganteis alios luctando lacertis
Frangere, funereos late exercere triumphos.
Improba mors, quid non mortalia pectora cogis?
Ipse suam (pudet heu!), contempto principe vitæ,
Perniciem veneratur homo: colit ipse cruentum
Carnificem, gladiique aciem jugulandus adorat.
In tantum miseris peccati nectare captis

GLOSSÆ VETERES.

125. Imo hæc, *certe vox.* — Attoniti, *concussi, vel contriti.* — Phrenesis, *insania, vel stridentissima febris, et est nomen de sono factum, onomatopœia*, I.
126. Patrem, *diabolum*, I.
128. Stygio, *profunditate inferni; Styx, fluvius infernalis*, I.
131. Anguiferum, *serpentinum.* — Stipatur *circumdatur*, I.
132. Felle, *ira*, I.
133. Invidia, *ob invidiam.* — Ferre, *pati*, I.
135. Obtegit, *scilicet illi.* — Ora, *faciem.* — Cerastæ, *diaboli, cerastæ, genus cornuti serpentis, serpens sagittarius, vel semitarius*, I.
139. Feras, *feroces homines.* — Bruta, *homines scilicet, qui nesciunt dæmonum laqueos prævidere; insipientes*, I.
140. Plagis, *maculis.*
141. Indeprensa, *occulta.* — Erranti, *non rectum gressum tenenti.* — Prædæ, *homini*, I.
143. Nebroth, *gigas fuit pessimus, qui primus ædificavit Babyloniam; sed hic pro diabolo ponitur ob nimiam crudelitatem*, I.
145. Astu, *ingenio, dolo*, I.
146. Tectisque, *occultis.* — Adortus, *conatus, aggrediens, incipiens*, I.
147. Lacertis, *brachiis*, I.
148. Funereos, *luctuosos.* — Late, *ubique*, I.
149. Improba mors, *diabole, diabolum vocat*, I.
151. Perniciem, *interitum*, I.
153. Nectare, *dulcedine*, I.

COMMENTARIUS.

125. Aldus metrum reformare voluit edens *cerebri manifesta phrenesis*, scripti *phrenesis manifesta cerebri.* Cur secunda in *phrenesis* a Prudentio corripiatur, vide proleg. Teolius notat: PHRENESIS. *Longa media.* Voluit, ut puto, dicere, *brevi media.* Aliqui ex origine Græca scribi malunt *phrenitis, pleuritis, arthritis*, etc.

127. Vat. A. *Haud nequaquam*, male. In editione Parmensi omissum est *tamen*, et uno pede brevior evasit versus: *Haudquaquam esse Deum: quin imo gehennæ.*

128. Ait poeta Marcionitam deum esse damnandum Averno, vel ex sententia eorum qui putant, dæmones supplicii et ignis expertes esse, donec extrema judicii dies advenerit, ut Chamillardus explicat, vel potius quia dæmon dignus supplicio ab omnibus debet judicari. Nam postea addit *cinctum cui nubibus atris Anguiferum caput et fumo stipatur, et igni.* Fortasse poeta scripserit *qui sit damnatus.*

129. Sæpe Prudentius i in *Marcion* produxit; ob licentiam in nominibus propriis modo corripit, modo producit, ut ait Giselinus infra vers. 610 in *Beliade*, vel potius quia synæresi hoc loco utitur, et prima sede spondæum locat, non dactylum.

130. Rot., *vertice sublimi*, quod Heinsius magis probat. Non audeo mutare, quod alii omnes habent *vertice sublimis.*

133. Giselinus aliter legit et distinguit *felle perusto invidiæ, impatiens.* Ad marg. *invidia* cum cæteris. Alii interpungunt *felle perusto invidia impatiens.* Alii *felle perusto, invidia impatiens*, quod teneo. De invidia diaboli cap. II Sapientiæ vers. 24: *Invidia autem diaboli mors introivit in orbem terrarum.*

136. S. Bernardus fortasse hunc locum imitatur serm. I in die S. Andreæ: *Habet quippe nequissimus* C *ille laqueos, habet et jacula, utpote callidissimus venator hominum, solum sitiens sanguinem animarum. Alios telis appetit malitiosæ cujuslibet suggestionis, et in eis vulnerat multos, quorum tenuis est patientia. Alios voluptatibus irretire laborat.*

140. Aldo, *irretit ore plagis*, corrupte.

141. Vat. A error, *indepressa locis.*

143. Plerique vetusti, *Nebroth*; alii, *Nembroth*; alii, *Nemroth*; alii, *Nimroth*; alii *Nemrod*, ut in Vulgata. Vide cap. X Genes.

144. Boher. vetustior. Gis. ad oram, *sinuosis* pro *silvosis*, quam lectionem in addendis præferri ab Heinsio ait Teolius, ego tantum ab eo referri puto. Fabricius censet *siluosis* esse quadrisyllabum. Sed stare potest quod versus quinta sede recipiat spondæum.

145. Epist. I Petri, V: *Diabolus circuit quærens quem devoret.*

146. Ald., *innectit.* In Rot., *adorsus.* In aliis etiam auctoribus codices prisci variant, in quibus modo D *adorsus*, modo *adortus* invenias.

147. Corripit *o* in *luctando*, quod non esse reprehendendum dixi in proleg. Adverbia in *o*, ut *porro*, perperam quidam putant omnia producta esse. Vide Gifanium Ind. Lucr. in *e breve.*

149. Notum et contritum est illud Maronis lib. III Æn., vers. 56, *Quid non mortalia pectora cogis, Auri sacra fames?*

153. Hanc phrasin *in tantum*, a magistris nescio quibus damnatam, Barthius tuetur lib. III Advers., cap. 25, non solum quia imitatio Græcorum est, apud quos exemplorum myrias, sed etiam quia neque ipsi Latini ab ea abhorruerunt; ut Virgilius lib. VI: *In tantum spe ducet avos*, præter Velleium, Tertullianum et alios. Juvencus in fine: *Et in tantum luxit mihi gratia Christi.*

Dulce mori est; tanta in tenebris de peste voluptas!
Qui mala principio genuit, deus esse putatur,
Quique bona infecit vitiis, et candida nigris.
Par furor illorum, quos tradit fama dicatis
512 Consecrasse deas, Febrem, Scabiemque sacellis.
Inventor vitii non est deus; angelus illud
Degener infami conceptum mente creavit;
Qui prius augustum radiabat sidus, et ingens
Ex nihilo splendor nutrito ardebat honore.
Ex nihilo nam cuncta retro, factumque, quod usquam est:
At non ex nihilo deus, et sapientia vera,
Spiritus et sanctus; res semper viva, nec unquam
Cœpta, sed aerios etiam molita ministros.
Horum de numero quidam, pulcherrimus ore,
Majestate ferox, nimiis dum viribus auctus
Inflatur, dum grande tumens sese altius effert,
513 Ostentatque suos licito jactantius ignes:
Persuasit, propriis genitum se viribus, ex se
Materiam sumpsisse sibi, qua primitus esse
Inciperet, nascique suum sine principe cœptum.

GLOSSÆ VETERES.

154. Tenebris, *scilicet ignorantiæ*, I.
156. Infecit, *polluit*, I.
157. Furor, *insania.* — Tradit, *narrat*, I.
160. Infami, *turpi.* — Creavit, *fecit, vel invenit*, I.
161. Augustum, *splendidum, nobile.* Iso.
162. Nutrito, *dilatato.* — Ardebat, *fulgebat*, I.
163. Retro, *a principio*, Vat. A.
164. Sapientia, *Filius Dei*, I.
166. Molita, *creans, formans.* — Ministros, *angelos*, I.
167. Quidam pulcherrimus, *ille de quo prophe'a dixit : Omnis lapis pretiosus operimentum tuum*, etc., I.
168. Auctus, *augmentatus*, I.
169. Grande, *adverbium.* — Tumens, *superbiens.* Iso.
170. Licito, *plus solito.* — Ignes, *honores* I. *Animos*, Vat. A.
171. Persuasit, *dixit, æstimavit.*
173. Cœptum, *initium*, I.

COMMENTARIUS.

157. Minucius Felix in Octavio : *Cloacinam Titius et invenit et coluit, Pavorem Hostilius, atque Pallorem; mox nescio a quo Febris dedicata.* Exstat inscriptio, quæ spuria videri possit. FEBRI. DIUAE. FEBRI. SANCTAE. FEBRI. MAGNAE. CAMILLA. AMATA. PRO. FILIO. MALE. AFFECTO. Valerius Maximus lib. II, cap. 5 : *Cæteros quidem deos ad benefaciendum venerabantur, Febrem autem ad minus nocendum templis colebant.* Vide quæ ad Minucium animadvertunt Elmenhorstius, Wowerus et Ouzelius. Weitzius et Chamillardus observant unum Prudentium de sacello Scabiei meminisse. Conjiciebat aliquis, lib. I, cap. 20 Lactan. mendum subesse, et mentionem Scabiei, seu Pruriginis, eo correcto, fieri. *Quæ si vetas consecrari, respondebit tibi eadem illa Græcia, se alios deos colere, ut prosint, alios, ne noceant. Hæc enim semper excusatio est eorum qui mala sua pro diis habent, ut Romani Rubiginem, ac Febrem.* Legere volebat *Pruriginem.* Nam febris, et prurigo mala hominum sunt valde affinia. Verum constat aliunde, *Robigum* deum a Romanis cultum, ne rubigo occuparet segetes : ex quo *Robigalia*, seu *Rubigalia* festum. Imo *Robigo* dea etiam erat.

159. Ehnenhorstius in Arnobium pag. 58 his versibus laudatis, notat Arnobium in disputatione de natura mali non se extricasse, cum non satis dis inxerit inter malum culpæ et malum pœnæ.

161. Diabolus *sidus prius augustum* dicitur, ut *lucifer* ab Isaia cap. IV. 12, ex communi Patrum interpretatione partim litterali, partim allegorica.

162. Ex nihilo angeli, boni et mali facti, non minus quam cæteræ creaturæ. Erravit Simon Magus, vel somniavit potius, angelos a se ex Helena procreatos. Erraruni Angelici (nomen id hæreticorum est) qui asseruerunt angelos quædam numina esse. Vide S. Paulum, Epist. ad Coloss. I, 16, et concil. Later. III, cap. *Firmiter de summa Trinitate.* In epist. Leonis M. ad Turibium Asturicensem cap. 6 : *Sexta adnotatio indicat, eos* (Priscillianistas) *dicere quod diabolus nunquam fuerit bonus, nec natura ejus opificium Dei sit, sed cum ex chao et tenebris emersisse, quia scilicet nullum sui habeat auctorem.* Rot. habet. *honorum* pro *honore;* ex quo conjicit Heinsius, legendum *nutritum ardebat honorem.* Quas criticorum conjecturas, ex mendis codicum desumptas, plerumque ingeniosas esse non diffiteor, sed nullo in pretio habendas judico, cum lectio pervulgata recte procedit, quæ mutari non debet, quamvis suspiciones contrariæ plausibiles videantur.

165. Simili phrasi utitur concilium Lateran. III sub Innoc. IV : *Una summa res est, incomprehensibilis quidem, et ineffabilis, quæ veraciter est Pater, et Filius, et Spiritus sanctus.*

166. Angelos dicit *aerios*, scilicet *spirituales*, nam Prudentio *aerius, liquidus*, idem est ac *spiritualis.*

169. Nihil frequentius apud SS. Patres, et theologos quam asserere, angelos superbiæ peccatum commisisse. Non æque inter eos constat, quali superbiæ genere, aut qua cogitatione tumuerint. Prudentius eorum opinioni videtur adhærere, qui aiunt diabolum eo sceleris devenisse, ut Deum imitari voluerit, ac se pro deo ostentaverit. Petavius, lib. III, de Angelis, cap. 2, tom. III, ait Prudentium poetica quadam exaggeratione superbum dæmonis factum sic explicuisse, tanquam nullum sui procreatorem agnoverit, sic luxuriæ ac ganeæ dediti pro deo ventrem habere dicuntur. Eam exaggerationem in aliis pariter intelligere possumus : nam, ut idem Petavius monet num. 21, diaboli peccatum plerique dicunt fuisse, quod Deo æqualis et similis esse voluerit, et num. seq. addit id non esse explicatu facile. Cyrillus, lib. V in Joan. : *Falsa opinione persuasit* (diabolus) *sibi posse creaturam ad naturam sui creatoris ascendere.* Alcimus Avitus, lib. II : *Tanquam conditor esset Ipse sui.* Nazianzenus, carm. 6 : *Dum deus esse cupit, tetra caligine totus Obrutus est.* Propius ad Prudentium verba Ezechielis cap. 18, 2 : *Eo quod elevatum est cor tuum, et dixisti : Deus ego sum;* quæ de principe Tyri dicta, nonnulli ad principem tenebrarum convertunt. Theologi plures cum S. Thoma p. 1, quæst. 63, art. 2, opponent, dæmonem naturali cognitione scivisse, se a Deo creatum. Prudentius quidem id non negaverit, sed ita se gessisse angelum dicet, quasi persuasum habuerit, propriis genitum se viribus. Etenim naturali quoque cognitione sciebat, se non posse contra Deum habere potestatem, et nihilominus hoc voluit. Potest etiam intelligi dæmonem hæreticis Marcionitis persuasisse se alterum deum esse. Hoc enim illi credebant, utique a dæmone edocti. Et videtur id innuere Prudentius vers. 174.

Hinc schola subtacitam meditatur gignere sectam,
Quæ docet, e tenebris subitum micuisse tyrannum :
Qui, velut æterna latitans sub nocte, retrorsum
Vixerit, et tecto semper regnaverit ævo.
Æmulus, ut memorant, opera ad divina repente
Corrumpenda, caput caligine protulit atra.
Hoc ratio sed nostra negat : cui non licet unam
Infirmare fidem, sacro quæ tradita libro est.
514 Nil, ait, absque Deo factum, sed cuncta per ipsum,
Cuncta : nec est alius quisquam, nisi factus ab ipso.
Sed factus de stirpe bonus, bonitatis in usum
Proditus, et primo generis de fonte serenus,
Deterior mox sponte sua, dum decolor illum
Inficit invidia, stimulisque instigat amaris :
Arsit enim scintilla odii de fomite zeli,
Et dolor ingenium subitus conflavit iniquum.
Viderat argillam, simulacrum et structile flatu
Concaluisse dei ; dominum quoque conditioni
515 Impositum, natura soli, pelagique, polique
Ut famulans homini locupletem fundere partum
Nosset, et effusum terreno addicere regi.
Inflavit fermento animi stomachante tumorem
Bestia, deque acidis vim traxit acerba medullis,
Bestia, corde carens, cui tunc sapientia longi
Corporis enodem servabat recta juventam,

GLOSSÆ VETERES.

174. Hinc, *de hac ratione.* — Schola, *Marcionitarum, grex illius.* — Subtacitam, *occultam.* — Sectam, *pestem scilicet Marcionitarum*, I.
176. Retrorsum, *ab initio*, I., Vat. A.
178. Æmulus, *invidus*, I.
181. Infirmare, *corrumpere, ægram facere.* — Libro, *in Evangelio*, I.
183. Cuncta, *scilicet dico*, I.
184. Factus, *lucifer*, I.
185. Proditus, *manifestatus*, I.
187. Inficit, *violavit*, I.
190. Argillam, *limum.* — Simulacrum, *formam hominis quæ de limo formata fuit*, I.
191. Dominum, *Adam vocat dominum quem Deus constituit dominum creaturæ suæ.* — Conditioni, *omni creaturæ*, I.
192. Soli, *terræ*, I. *Homini*, Vat. A.
194. Addicere, *subjugare vel commendare.* — Regi, *Adam* I.
195. Stomachante, *irascente, furente.* — Fermento, *malitia*, I.
196. Bestia, *diabolus.* — Acidis, *acerbis*, I.
197. Bestia, *serpens.* — Longi, *sani sensus*, I.
198. Enodem, *sine nodo.* — Recta, *erecta*, I.

COMMENTARIUS.

174. Cham., male *sectam?* interrogans.

175. Aliqui, non bene, *qua docet.*

180. Mar. a prima manu, *non libet.* Prag., *una*, male, pro *unam.*

181. Prag., *tradita libro* sine *est.*

182. Giselinus confuse dictum existimat nil factum absque Deo, sed cuncta per ipsum. Nam cap. I Joan. id proprie Deo Filio tribuitur. Verum poeta sapienter Deum memorat, quin Filium exprimat. Non enim nunc agitur de probanda Filii a Patre distinctione; sed illud contra Marcionitas est demonstrandum, nihil absque Deo, sed cuncta per Deum facta esse, adeoque ipsos angelos per Deum factos esse. Siquidem patet Deum esse Verbum, et a Deo facta esse, quæ per Verbum facta sunt.

183. Gis. ad oram, Prag., Rat. a prisco correctore, *facta.* Alii, *cuncta.*

184. Manichæi et Priscillianistæ docuerunt dæmones natura esse malos ; contra quos exstat canon 7 concilii Bracar. I an. 561 : *Si quis dicit diabolum non fuisse prius bonum angelum a Deo factum, nec Dei opificium fuisse naturam ejus, sed dicit eum ex chao et tenebris emersisse, nec aliquem sui habere auctorem, sed ipsum esse principium atque substantiam mali, sicut Manichæus, et Priscillianus dixerunt, anathema sit.*

189. Ald., *ut dolor* ; alii, *et dolor.*

191. Gifanius Ind. Lucret. in verbo *fac* ex vet. lib. legit *convaluisse.* Nostri omnes, *concaluisse*, cum Weitzianis et Heinsianis : nisi quod Prag. habet *decaluisse*, quod videtur placuisse Marietto, ut *deculcare* apud Plinium pro *calcare*, *decontari* apud Apuleium pro *cunctari*, *delitare* pro *litare*, Aldus et Giselinus *dominum quoque conditione* cum Oxon. : ex quo suspicatur Heinsius *dominum quoque conditione imposita.* Vat. A, *quem* pro *quoque.* Urb., *dominumque conditioni.* Prag., *dominum quoque conditionis.* Optimi, *dominum quoque conditioni impositum* ; quod explicat Heinsius et Chamillardus, *impositum fabricæ mundi.* Nam Gennadius ait Prudentium scripsisse de fabrica mundi *usque ad conditionem primi hominis.* Profecto apud Ezechielem cap. XXVIII conditio pro creatione ponitur vers. 15 : *Perfectus in viis tuis a die conditionis tuæ, donec inventa est iniquitas in te.* Gallandius tuetur etiam *conditioni* pro rebus creatis ex veteri interprete S. Irenæi et Tertulliano. Giselinus suam lectionem *conditione impositum* ita interpretatur, hominem dominum conditione fuisse constitutum, hac scilicet, ut arbore scientiæ boni, et mali abstineret. Post hunc versum Mar., Prag., Rat., Urb. et alii interserunt hunc : *Qui cunctum proprio regeret moderamine mundum*, quem rectius Aldus rejecit post versum *Nosset, et effusum terreno addicere regi* ; alii prorsus omittunt. Quod autem dæmon odio et invidia exarserit, docent Irenæus, Lactantius, Gregorius Nyssenus, Methodius, Cyprianus, Augustinus, Anastasius Sinaita, Tertullianus ; sed alii aliter hoc peccatum invidiæ explicant. Aliqui utrumque peccatum in dæmone agnoscunt, superbiam et invidiam, quos poeta noster sequitur.

193. Elmenhorstius in Arnobium pag. 20 ad verba Arnobii *utero fusus* exemplis Ciceronis, Juvenalis, Lactantii et aliorum hanc phrasin comprobat.

194. Post hunc versum, ut paulo ante dixi, Aldus collocat alium *Qui cunctum*, etc. Teolius quoque eidem versui hunc locum dedit ; affirmatque in omnibus Vatt. esse, hoc discrimine, quod alii post vers. 191 collocant, alii hic reponunt.

195. Prag., mendose, *tumore.* Fermentum dicitur a *ferveo.* Hinc recte, *tumor inflatus fermento.* Horatius lib. I, oda 13 : *Fervens difficili bile tumet jecur.* Cum autem mira sit stomachi cum corde consensio, Lat. in *stomachum* et *stomachari* accipiunt pro ira et irasci. Scite igitur Prudentius dixit *fermento animi stomachante.*

197. Weitz., Gis. 2 edit., Mar., Prag., *cordis carens*, scilicet ipsa bestia. Heinsiani scripti, Ald., Vat. A et alii, *sorde carens*, nempe sapientia.

Complicat esse novos sinuoso pectore nexus, A
Involvens nitidam spiris torquentibus alvum.
Simplex lingua prius, varia micat arte loquendi,
Et discissa dolis resonat sermone trisulco.
Hinc natale caput vitiorum : principe ab illo
516 Fluxit origo mali ; qui se corrumpere primum,
Mox hominem didicit, nullo informante magistro.
Ultimus exitium subverso præside mundus
Sortitur, mundique omnis labefacta supellex.
Non aliter, quam cum incautum spoliare viantem
Forte latro aggressus, prædæ prius immemor, ipsum
Ense ferit dominum, pugnæ nodumque, moramque, B
Quo pereunte trahat captivos victor amictus,
Jam non obstanti locuples de corpore prædo.
Sic homini subjecta domus, ditissimus orbis
Scilicet in facilem, domino peccante, ruinam
Lapsus, herile malum jam tunc vitiabilis hausit.
Tunc lolium, lappasque leves per adultera culta
Ferre malignus ager glebis male pinguibus ausus
Triticeam vacuis segetem violavit avenis.
Tunc etiam innocuo vitulorum sanguine pasci,
Jamque jugo edomitos rictu laniare juvencos,
Occiso pastore, truces didicere leones.
517 Necnon et querulis balatibus irritatus
Plenas nocte lupus studuit perrumpere caulas.
Omne animal diri callens solertia furti
Imbuit, et tortos acuit fallacia sensus.
Quamvis maceries florentes ambiat hortos,
Sepibus et densis vallentur vitea rura,
Aut populator edet gemmantia germina bruchus,
Aut avibus discerpta feris lacerabitur uva.
Quid loquar herbarum fibras, medicante veneno
Tinctas, lethiferi fudisse pericula succi?
Noxius in teneris sapor æstuat ecce frutetis,
Cum prius innocuas tulerit natura cicutas,
Roseidus et viridem qui vestit flos rhododaphnen
Pabula lascivis dederit sincera capellis.
Ipsa quoque oppositum destructo fœdere certo

GLOSSÆ VETERES.

200. Spiris, *volutionibus*, I.
202. Trisulco, *vario, triplici*, I.
204. Qui se corrumpere, *quando in superbiam se erexit*, I.
205. Informante, *docente*, I.
206. Exitium, *mortem*. — Præside, *homine, Adam*, I.
207. Sortitur, *adeptus est*, *consequitur*. — Supellex, *omnis substantia*, *pereunte principe*, *in deteriora versa est*. I.
215. Herile malum, *peccatum Adæ*. — Hausit, *sumpsit*, I.
216. Adultera, *vitiata*, I.
218. Avenis, *loliis*, I.
221. Truces, *feroces*. — Leones, *dæmones*, I.
222. Querulis, *lamentabilibus*. — Irritatus, *provocatus*, I.
223. Caulas *ovile*, I.
224. Callens, *versuta, vigens*. — Solertia, *diaboli*. — Furti, *adversitatis, ut contraria fuisset homini*, I.
225. Imbuit, *instruxit, violavit, implevit*. — Tortos, *pravos*, I.
230. Fibras, *radices*. — Medicante, *medicor* τῶν μέσων *est*, *quia dicimus*, *medicari sagittas*, *quando toxicantur ; et cum al quem ab infirmitate erigimus ad sanitatem, medicari dicimus*, I.
231. Tinctas, *maculatas*, I.
232. Frutetis, *vilibus virgultis*, I.
233. Prius, *primitus*, I.
234. Rhododaphnen, *herba venenosissima, foliis similis lauro : nam* ΔΑΦΝΗ *Græce laurus dicitur ; arcilaurum, genus herbæ, id est arcilauros, id est foliis similis lauro ; nam daphnis Græce laurus dicitur*, I (sic). C
235. Sincera, *salubria*, I.

COMMENTARIUS.

199. Expositio vers. 14 cap. III Genes., *super pectus tuum gradieris*, satis probabilis. Alii aiunt, naturale fuisse serpenti serpere, quod nunc in pœnam etiam peccati habet.

200. Ald., *involuit nitidam*.

201. Wid. supra, *loquenti*, minus bene.

202. Teolius, mendose, *resonant*.

203. Ante dixit Deum *caput virtutum :* nunc dæmonem *caput vitiorum*.

205. Vat. A a prima manu, *hominum*.

210. Vat. A, Prag., *donum*, perperam, pro *nodum*. *Nodus* pro quolibet mora, et impedimento ponitur. Florus lib. IV Antonium vocat publicæ securitatis scopulum, *nodum et moram*. Vide quæ animadvertit Salmasius Plin. Exercit. tom. II, pag. 1089, *de Veneris nodo*. D

213. Aldi error est *sublecta* pro *subjecta*. Idem Ald., Weitz., Gis., Vat. A, Mar. et alii, *hominis*, quod videtur fuisse in Bat. ; Heinsius cum suis potioribus, *homini*, quod tenent Prag. et alii, magisque sensui congruit.

216. Docent SS. Patres, terram post Adæ peccatum maledictam fuisse, ut spinas et tribulos ferret, nisi diligenti cura excoleretur. Nonnulli interpretes putant, terram nunc majori copia et pluribus in locis tribulos ferre, qui alioquin non ita frequentes fuissent, sed alicubi tamen provenirent.

220. Prag., male, *jugi* pro *jugo*.

221. Glossa Isonis non placet.

226. Mar. scribit *macheries*. Usitatius est *maceria*, et versus stylo Prudentiano æque constabat producta ultima ob duas consonantes dictionis sequentis : et fortasse ita scripserit Prudentius. Pariter *avaritia* in *avarities* nonnulli mutarunt in Psychomachia.

227. Prag., *vinea rura ;* non placet.

228. Ald., contra metrum, *aut populata rodet*. Sch., *aut populator edit ;* cæteri *edet*, quod cohæret cum *lacerabitur*. Bruchus locustæ genus esse dicitur. Alcimus Avitus lib. V : *Surgit consumere fructum Bruchus, et excusso confidens crure locusta*.

231. Vat. A, minus bene, *fuci* pro *succi*. Prag., *monstri* pro *succi*.

232. Vat. A et Mar. a prima manu, *in tenebris*. Prag. a prima manu, *interius*. Lege *in teneris*.

234. Prag., non bene, *rescit* pro *vestit*. De rhododaphne vide Plinium et Dioscoridem.

236. Gis. et apud Weitzium Aldus, *impositum*. Aldus mihi, *oppositum*. Sichardus, Fabr., Bong., *oppositum*. Prag. pro *destructo* habet *destructum*, male. Aliqui scribunt *distructo*.

518 Transcendunt elementa modum, rapiuntque, ruuntque A
Omnia, legirupis quassantia viribus orbem.
Frangunt umbriferos aquilonum prælia lucos.
Et cadit immodicis silva exstirpata procellis.
Parte alia violentus aquis torrentibus amnis
Transilit objectas, præscripta repagula, ripas,
Et vagus eversis late dominatur in agris.
Nec tamen his tantam rabiem nascentibus ipse
Conditor instituit : sed laxa licentia rerum
Turbavit placidas rupto moderamine leges,
Nec mirum, si membra orbis concussa rotantur,
Si vitiis agitata suis mundana laborat
Machina, si terras lues incentiva fatigat.
Exemplum dat vita hominum, quo cætera peccent : B
Vita hominum, cui, quidquid agit, vesania, et error
Suppeditant, ut bella fremant, ut fluxa voluptas
Diffluat, impuro fervescat ut igne libido,
519 Sorbeat ut cumulos nummorum faucibus amplis
Gurges avaritiæ, finis quam nullus habendi
Temperat, aggestis addentem vota talentis.
Auri namque fames parto fit major ab auro;
Inde seges scelerum, radix et sola malorum,
Dum scatebras fluviorum omnes, et operta metalla
Eliquat ornatus, solvendi leno pudoris :
Dum venas squalentis humi scrutatur inepta
Ambitio, scalpens naturæ occulta latentis,
Si quibus in foveis radiantes forte lapillos
Rimata inveniat, nec enim contenta decore
Ingenito, externam mentitur femina formam.
520 Ac velut artificis Domini manus imperfectum
Os dederit, quod adhuc res exigat, aut hyacinthis
Pingere sutilibus redimitæ frontis in arce,

GLOSSÆ VETERES.

237. Elementa, *ignis, aer, aqua, terra*, l.
238. Legirupis, *legem rumpentibus*, l.
239. Aquilonum, *ventorum*, l.
240. Immodicis, *magnis, ingentibus*. — Procellis, *turbinibus*, l.
241. Torrentibus, *fortiter euntibus*, l.
242. Præscripta, *ordinata vel constituta, quæ fuerunt illi*. — Repagula, *obstacula, littora, serraturæ*, l.
245. Laxa, *concessa, laxata*, l.
247. Rotantur, *volvuntur*, l.
249. Lues, *pestis*. — Incentiva, *incentrix*, l.
250. Exemplum, *quia Adam peccando aliis dat exemplum*, l.
251. Vita, *scilicet dico*, l.
252. Suppeditant, *subministrant, famulantur*, l.
253. Igne, *amore*, l.
256. Aggestis, *accumulatis*, l.
257. Fames, *cupiditas*.— Parto, *syncope, ab inquisito, vel præparato ; inde est exemplum : Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit*, l.
259. Scatebras, *ebullitiones*, l.
260. Eliquat, *effluere facit ; purgat*. —Ornatus, *de ornatu solvitur pudor*.—Solvendi, *ad solvendum pudorem*, l.
261. Inepta, *inutilis*, l.
262. Ambitio, *cupiditas*. — Scalpens, *investigans, scrutans*. — Latentis, *naturaliter aurum latere voluit, sed cupiditas fodit pretiosa pericula*, l.
C
264. Rimata, *ipsa ambitio quærens, investigans*, l.
267. Os, *faciem, formam*. Hyacinthis, *margaritis*, l.
268. Sutilibus, *quia ex gemma consuantur filo argenteo, aut aureo*, l.

COMMENTARIUS.

240. Apoth. vers. 539 etiam legitur *exstirpata*, et lib. II adversus Sym. vers. 1039, *exstirpamus*. Salmasius pag. 284 in Trebellium ait in vetustissimo libro Prudentii a se repertum *stirpare* pro *exstirpare*, ut in optimis Ciceronis exemplaribus Victorius invenit *scanduit* pro *exscanduit*. Sed in Apoth. et II in Sym. legi debet *exstirpare*.

241. Descriptio amnis torrentis apud poetas Lucretium, Virgilium, Claudianum, Ovidium passim occurrit.

242. Mar., Prag., Rat., Fabr., Gis., Widm., Bong., *objectæ præscripta repagula ripæ*. Alex., Urb., Vat. A, Weitz., Ald., Egm., Palat., *objectas, præscripta repagula, ripas*, per epexegesin, quæ lectio, licet elegans sit, non propterea cum Heinsio dicam, priorem illam inscitia librariorum oscitatione invectam.

245. Widm. supra, *lata licentia*.

249. Rat., *luces*; sed *c* inductum sive deletum est. Alex., *lues*; supra, *luis*.

250. Aldus, Tornæs. apud Gallandium, male, *datura* pro *dat vita*. Vide Elmenhorstium in Arnobium pag. 57.

251. Ald., Egm., *vesania, terror*.

257. Pervulgata sententia, *amorem nummi crescere, quantum ipsa pecunia crescit*, ut ait Juvenalis a glossa indicatus.

258. I ad Timoth. VI, 10 : *Radix omnium malorum avaritia*.

259. Vat. A, Pal., *cum scatebras*. Mar. a prisca manu, *metalli*.

260. *Non potuit*, inquit Giselinus, *melius epitheton dari. Videmur enim ornatu tanquam lenone usi insitam nobis verecundiam et pudicitiam prostituere. Deus faceret aliquando, impiis Turcis hoc nomine minus essemus contempti*. Quæ an ad mores nostros et ad nostra tempora possint accommodari, viderint alii. Weitzius contra muliebrem ornatum alia affert ex Euripide, et ex lege Zaleuci apud Diodorum Siculum lib. XII Biblioth. Eodem pertinet illud Tertulliani de Corona militis cap. 12 : *Quid enim est in capite feminæ coronæ quam formæ lena, quam summa lasciviæ nota, extrema negatio verecundiæ, conflatio illecebræ?*

261. Videtur poeta noster ad manus habuisse Manilii illud lib. V. vers. 116 : *Hinc lenocinium formæ, cultusque repertus Corporis, atque auro quæsita est gratia frontis, Perque caput ducti lapides per colla, manusque, Et pedibus niveis fulserunt aurea vincla.*
D *Ac ne materies alii sub munere desit, Quærere sub terris aurum... imperat*, etc. Vide etiam Cornelium Severum in Ætna. In Egm. est *cum* pro *dum*.

262. Prag., *sculpens*, non bene, pro *scalpens*.

265. Egm., *ingenita*. Legendum *ingenito*. Hæc Prudentii verba Tiraquellus laudat in leg. 3 Connubial., ubi plura in eamdem sententiam [illegible]. [illegible] Tertullianum de Virginibus velandis, de Cultu feminarum; Ambrosium lib. VI Hexaemeron cap. 8, et lib. I de Virginibus; Hieronymum ad Furiam de viduitate servanda; Isidorum Pelusiotam lib. II, epist. 53; Arnobium lib. 2 contra gentes; Senecam de Beneficiis lib. VII, cap. 9.

268. Alex., Urb., Mar., Vat. A, Prag., Rat. et optimi Heinsiani *sutilibus* : ut hymno octodecim mar-

Colla vel ignitis sincera incingere sertis,
Auribus aut gravidis virides suspendere baccas.
Nectitur et nitidis concharum calculus albens
Crinibus, aureolisque riget coma texta catenis.
Tædet sacrilegas matrum percurrere curas,
Muneribus dotata Dei quæ plasmata fuco
521 Inficiunt, ut pigmentis cutis illita perdat,
Quod fuerat, falso non agnoscenda colore.
Hæc sexus male fortis agit: cui pectore in arcto
Mens fragilis facili vitiorum fluctuat æstu.
Quid, quod et ipse caput muliebris corporis, et [rex,
A Qui regit invalidam propria de carne resectam
Particulam, qui vas tenerum ditione gubernat,
Solvitur in luxum? Cernas, mollescere cultu
Heroas vetulos, opifex quibus aspera membra
Finxerat, et rigidos duraverat ossibus artus.
Sed pudet esse viros: quærunt vanissima quæ- [que,
Queis niteant: genuina leves ut robora solvant,
522 Vellere non ovium, sed eoo ex orbe petitis
Ramorum spoliis fluitantes sumere amictus
Gaudent, et durum scutulis perfundere corpus.
Additur ars, ut fila herbis saturata recoctis

GLOSSÆ VETERES.

269. Ignitis, *radiantibus*.—Sertis, *monilibus, coronis*, I.

270. Baccas, *gemmas rotundas, qui uniones vocantur, eo quod in capite ostrearum aperto cerebro semel reperiantur in anno, et unus tantum, quos et perulos* (leg. *pæderos*) *vocant*, I.

271. Calculus, *margarita: calculos vocamus lapillos, quibus antea numerabant antiqui ante repertum numerum; sed hic pro quacunque pretiosa gemma ponitur*, Iso.

272. Texta catenis, *ordinata vittis*, Iso.

274. Dotata, *ornata*. — Plasmata, *facies*. — Fuco, *colore: unguentum, unde se mulieres pallidas faciunt*, I.

275. Inficiunt, *colorant*, I.

B 277. Male fortis, *infirmus*, I.

280. Invalidam, *particulam, dicit feminam, quæ fuit corporis Adæ, de costa formata*, I.

282. Cultu, *habitu*, I.

283. Heroas, *viros fortes*.—Aspera, *fortia*, I.

286. Niteant, *splendeant*. — Genuina leves, *pestis naturalis, ingenita; luxuria, interjective dicendum*, I.

287. Eoo, *orientali*.—Petitis, *acquisitis*, I.

288. Ramorum spoliis, *arboreis vestibus: in Oriente enim arbores sunt, ubi sæpissime reperitur sericum*. — Fluitantes, *superbientes*, I.

289. Durum, *fortem, firmum*. — Scutulis, *variatis, scutulatis vestibus pro omni veste, opere vario interserta, ponitur*.—Perfundere, *induere*, I.

COMMENTARIUS.

tvrum Cæsaraugust., *sutile vinclum*: nam quidquid suitur, sutile est. Ald., Fab., Gis., minus bene, *sculptilibus*. Weitzius in contextu *sutilibus*, adeoque mendum est *subtilibus* in lectionibus variantibus. Sichardus etiam ediderat *sutilibus*. Pignorius, de servis pag. 200, exhibet instrumenta delineata cultus muliebris, quæ olim exstabant Romæ apud Lælium C Paschalinum, scilicet aureas acus crinales, nonnullas puras, nonnullas gemmatas, viriolam e minutis smaragdis, et brachio, et collo aptam, inaurem æream gemmis vitreis ornatam, stalagmium erudi amethysto, inaures, alteram ex auro totam, alteram distinctam margaritis, binos elenchos, seu margaritas oblongas. Rem illustrat his Prudentii versibus.

269. Prag., *cellis* pro *sertis*, corrupte.

270. Chamillardus recte Isonem refellit, quod virides baccas uniones interpretatus fuerit: cum potius sint smaragdi. Consule Plinium et Isidorum, lib. XVI, cum notis Grialii.

272. Rot., *rubet coma*. Heinsius lib. I Advers., cap. 17, ait, fortasse præstare *nexa* pro *texta*, et plura similia exempla congerit: neque pauciora congeri possent pro *texta*.

273. In Egm. et Pal. non video quid lateat sub hac voce *edita* pro *tædet*. Præter Pignorium Guascus in opere *delle Ornatrici* ann. 1775 multa erudite congerit, et de cosmetis sive ornatricibus docte disserit, ac plures inscriptiones sepulcrales earum exscribit: ut communia olim erant hæc elogia servis et ancillis, sive a propinquis, sive a dominis posita.

275. Vat. A, Alex., Urb., Mar., a secunda manu, Heinsiani *pigmentis* cum Widm. supra, et Palat. Melius id est quam *figmentis* in Prag., Ald., Gis. in contextu, et Weitzio. *Pigmenta* pro *unguentis* non semel noster, et Dracontius in Hexaemero.

276. Gis. ad oram, *quod fuit ex falso*.

277. Widm. supra, *imo* pro *arcto*. Muliebrem sexum infirmiorem esse, omnes uno ore consentiunt. Cave tamen ab iis, qui feminas in diversa quadam ab hominibus specie collocant. Vide Alcimum in lib. ad sororem: *Quod ne femineum post hæc quis spernere sexum Audeat, hic paucis visum est ostendere verbis*, etc.

278. Imitatio Maronis, cujus hæc sunt: *irarum fluctuat æstu; curarum fluctuat æstu; vario nequidquam fluctuat æstu*.

280. Vat. A a prima manu, *carne recisam*.

281. Petrus apostolus Epist. I cap. III, 7: *Viri similiter cohabitantes secundum scientiam, quasi infirmiori vasculo muliebri impartientes honorem*. Præter Tiraquellum loc. cit. vide P. Fabrum I Semestr., cap. 16. Nihil his versibus Prudentii nervosius ad feminarum immodicum, muliebremque hominum luxum redarguendum. Adde, si placet, illaboratam Chrysostomi eloquentiam in Matth. homil. 50, sive 49: *Quantum vobis dedecus esse putatis, cum serica licia, quæ nec vestibus quidem vir probus unquam subtexeret, diligenter insertis! quantis hoc dignum cachinnis arbitramur! .... Dicitis enim pedum sublevatis deambulant in plateis, nimio plerumque inde mœrore confecti, ne cœno in hieme, aut pulvere in æstate calcei sui maculentur. Quid facis, homo?.... Quod si tu ab hujusmodi labe munda cupis calceamenta servare, cervicibus tuis, aut capiti connecte*.

286. Gisel. cum Pulmanni mss., et Daventr., D Rat. a prima manu, Prag., Mar. a secunda manu, Weitz., Egm., Bong., Widm. a prima manu, *leves*. Idem Alexand. cum glossa *flabiles*. Oxon. ex Heinsianis, Urbin. et Iso, *lues*, quod Aldus, aliique sunt secuti.

287. Plinius de Serum regione, et vestium opificio lib. VI, cap. 16: *Tam multiplici opere, tam longinquo orbe petitur, ut matrona in publico transluceat*. Apud Seres e frondium lanugine vestes fiebant sericæ dictæ. De vestibus bombycinis idem Plinius lib. XI, cap. 23.

289. Heinsius cum Festo scribit *scutilis*. Nostri *scutulis* cum Ald., Sich., Gis. 2 edit. et aliis. Vestes *scutulatæ*, quæ orbiculis distinguuntur.

Illudant varias distincto stamine formas. A
Ut quæque est lanugo fere mollissima tactu,
Pectitur. Hunc videas lascivas præpete cursu
Venantem tunicas, avium quoque versicolorum
Indumenta novis texentem plumea telis :
Illum pigmentis redolentibus, et peregrino
523 Pulvere femineas spargentem tupiter [auras.
Omnia luxus habet nostræ vegetamina vitæ,
Sensibus in quinque statuens quæ condidit [auctor.
Auribus atque oculis, tam naribus atque palato
Quæritur infectus vitiosis artibus usus.
Ipse etiam, toto pollet qui corpore, tactus,
Palpamen tenerum blandis e fotibus ambit.
Proh dolor, ingenuas naturæ occumbere leges, B
Captivasque trahi regnante libidine dotes!
Perversum jus omne viget, dum quidquid ha[bendum
Omnipotens dederat, studia in contraria ver[tunt.
Ideircone, rogo, speculatrix pupula molli
Subdita palpebræ est, ut turpia semivirorum
Membra theatrali spectet vertigine ferri,
Incestans miseros fœdo oblectamine visus?
524 Aut ideo spirant, mediaque ex arce ce[rebri
Demittunt geminas sociata foramina nares,
Ut bibat illecebras male conciliata voluptas,
Quas pigmentato meretrix jacit improba crine?
Num propter lyricæ modulamina vana puellæ,
Nervorumque sonos, et convivale calentis
Carmen nequitiæ, patulas Deus addidit aures,
Perque cavernosos jussit penetrare meatus

GLOSSÆ VETERES.

291. Illudant, *colerent*, I.
292. Fere, *prope*, I.
293. Pectitur, *ornatur*, I.
294. Venantem, *ementem*.—Versicolorum, *diversis coloribus*, I.
295. Plumea, *mollia*, I. *Pluma dicitur acus*, *unde in Bibliotheca legitur* opere plumario, Vat. A.
296. Peregrino, *exotico*, I.
298. Luxus, *luxuria*, *vanitas*. —Vegetamina, *virtutes*, *fortitudinem*, *vel virilitatem*, *commotiones*, I.
300. Auribus atque oculis, *auditu*, *visu*, *olfactu*, *gustu*, I.
301. Quæritur, *ab illis sensibus*, *vel nobis*. — Infectus, *corruptus*, I.
303. Palpamen, *amictum*. — Fotibus, *nutrimentis*. — Ambit, *cupit*, *desiderat*, I.
304. Ingenuas, *nobiles*. *naturales*, I.
305. Dotes, *donationes Dei*, I.
306. Perversum, *perverse*. — Viget, *prævalet*, I.
307. Vertunt, *homines*, I.
308. Rogo, *interrogo*. — Pupula, *pupilla et pupula idem sunt*, I.
309. Semivirorum, *effeminatorum eunuchorum*, I.
310. Vertigine, *circuitione*, *rotatione*, I.
311. Incestans, *polluens*. — Fœdo oblectamine, *turpi delectatione*, I.
314. Illecebras, *fœditates*, *sorditates*. — Conciliata, *conglutinata*, *vel conjuncta*, I.
315. Jacit, *spargit*, I.
316. Lyricæ, *cytharalis*, *vel jocalis*, I.
317. Calentis, *ferventis*, I.
319. Cavernosos, *flexibiles*.— Meatus, *transitus*, I.

COMMENTARIUS.

291. Sieb., male, *famine telas*.
292. Ald., scripti Heinsiani, et quos vidit Mariettus, *feræ*; et suspicatur Heinsius, legendum *Ut cuique est lanugo feræ*. Alex., Urb., Weitz., Gis., *fere*, quod placet.
293. Lascivæ tunicæ sunt aut sericæ, aut obscenis figuris variatæ, ut suspicatur Chamillardus. Nam libidines veterum in poculis ipsis et panibus expressæ intolerabiles erant. Vide Pignorium de Servis, pag. 67 et seqq.
294. Widm., mendose, *ventantem*. Heinsius notat, suos scriptos habere *avium quoque versicolorum*; et ita certe habent nostri. In Giselino quidem 1 et 2 edit. est *versiculorum*, sed mendum puto, non lectionis varietatem.
295. In glossa Vat. A, *Bibliothecam* intellige esse Biblia sacra, quæ eo nomine a veteribus sæpe appellabantur. Locus exstat 1 Exodi vers. 1 : *Decem cortinas de bysso retorta*, *et hyacintho*, *ac purpura*, *coccoque bis tincto variatas opere plumario facies*. De vestibus quæ ex plumis variis contexebantur vide Senecam ep. 91. *Plumarius* vocabatur antiquitus, qui hujusmodi vestes conficiebat, aut etiam qui in vestibus acu clavos et scutulas, et ea quæ plumas avium referunt, pingebat. Vide Turneb. Advers. lib. xi, cap. 25, num. 349, ad verba Vopisci in Carino : *plumandi difficultate pernobiles*. Putat Prudentium indicare vestes in quibus *sine assumento acu pingendo plumæ avium referuntur*.
296. Weitz., *et peregrino*. Aldus, *ex*. Giselinus 1 et 2 edit. habet *et* cum plerisque vetustissimis Mar., Rat., Prag., Vat. A et aliis.
297. Apud Weitzium M. Berg. legit *aures* pro *auras*.
299. Pulcherrima descriptio quinque sensuum et corruptelæ qua ab hominibus perverti[untur]. C
300. Prag., male, *tam* pro *tum*.
301. Oxon., Prag., et Mar. a secunda manu, [illegible] *bus*. Legendum *artibus*.
302. Alcimus Avitus lib. I, vers. [illegible] : *Tactus* [illegible] *hæc solus toto qui corpore judex Sentiat*, etc. [illegible] de Natura deorum : *Tactus autem toto corpore* [illegible] *biliter fusus est*, etc. Alia ibi de sensibus [illegible].
303. Mar., *et*; supra, *e*. Prag., Widm., et [illegible] et apud Weitzium Giselinus, *ex*; sed [illegible] dicere, nam Giselinus 2 edit. habet *e*; vel [illegible] Weitzius editionem 1 Giselini.
307. Imitatio Maronis lib. II, *studia in contraria* [illegible].
308. Notandum est Chamillardum [illegible] errorem suum agnovisse, quo *pupulam*, [illegible] pupilla, interpretatus est hic *puellam*.
310. Theatri veteris obscenitas hoc loco [illegible]tur, de qua satis constat : quanquam [illegible] quin in recenti theatro multa sint quæ *incestent miseros fœdo oblectamine visus*. D
312. Rat., *atque ideo*, non ita bene.
313. Ald., Prag., Widm., *dimittunt*.
315. Vat. A., *Quis pigmentato meretrix jacet improba crine*. Melius alii, *quas jacit*.
316. Citharœdas olim in ministerio fuisse observat Pignorius de Servis pag. 78 et 79, qui [illegible] Auxesis citharœdæ profert, et hoc ministerium eleganter tetigisse Prudentium advertit. Apud eumdem videre poteris aliquot citharæ species delineatas.
317. Ald., *et convivæ recalentis*, quod poterat retineri; sed membranæ prætulerunt *et convivale calentis carmen nequitiæ*.

Vocis iter? numquid madido sapor inditus ori A
Vivit ob hanc causam, medicata ut fercula pigram
Ingluviem, vetitamque gulam ganeonis inescent?
Per varios gustus instructa ut prandia ducat
525 In noctem, lassetque gravem sua crapula ventrem?
Quid durum, quid molle foret, quid lene, quid horrens,
Quid calidum, gelidumve, Deus cognoscere nosmet
Attactu voluit, palpandi interprete sensu.
At nos delicias plumarum et linea texta
Sternimus, atque cutem fulcro attenuante polimus.
Felix, qui indultis potuit mediocriter uti B
Muneribus, parcumque modum servare fruendi!
Quem locuples mundi species, et amœna venustas,
Et nitidis fallens circumflua copia rebus
Non capit, ut puerum, nec inepto addicit amori:
Qui sub adumbrata dulcedine triste venenum
Deprendit latitare boni mendacis operto.
Sed fuit id quondam nobis sanctumque, bonumque
Principio rerum, Christus cum conderet orbem:
526 Vidit enim Deus, esse bonum: velut ipse Moyses
Historicus mundi nascentis testificatur.
Vidit, ait, Deus, esse bonum, quodcunque creavit.
Hoc sequar, hoc stabili conceptum mente tenebo,
Inspirante Deo quod sanctus vaticinator
Prodidit antiquæ recolens primordia lucis,
Esse bonum, quidquid Deus et sapientia fecit.
Conditor ergo boni Pater est, et cum Patre Christus.
Nam Deus, atque Deus Pater est, et Filius unus:

GLOSSÆ VETERES.

321. Vivit, *factus est.* — Medicata, *pigmentata, condita, vel infusa pigmentis.* — Fercula, *cibos*, I.

322. Ganeonis, *luxuriosi: ganeo, superfluus in cibo, vel potu, seu etiam in luxuria; ganeonem appellat gluttonem, sed ganeo est proprie caupo, devorator, glutto, ambro et helluo.* — Inescent, *cibent, saturent, salient*, I.

323. Instructa, *parata.* — Ducat, *glutto prolonget*, I.

327. Interprete, *discernente*, I.

329. Fulcro, *fulcimento, lecto: fulcrum vocamus quidquid sustentat aliquid.* — Attenuante, *pro attenuato.* — Polimus, *ornamus*, I.

330. Indultis, *concessis*, I.

334. Addicit, *deputat, subjugat*, I.

335. Dulcedine, *suavitate*, I.

336. Deprendit, *comperit*, — Boni, *in divitiis.* — Operto, *occulto, cooperto*, I.

337. Sanctumque, *quia omnia quæcunque fecit Deus, bona sunt in sua natura; sed nobis male utentibus mala sunt*, I.

342. Hoc sequor, *ego Prudentius*, I.

344. Recolens, *narrans.* — Primordia, *initia.* — Lucis, *temporis*, I.

345. Esse, *scilicet recolens, dicens.* — Sapientia, *Filius Dei*, I.

COMMENTARIUS.

321. Vat. A, *aut*, male, pro *ut*; fercula *medicata* sunt nimium delicate apparata.

322. Heinsius cum Put., Oxon., Rot., et tribus Torr., *vegetamque*, quod habent Ald., Vat. A, Alex. et Urb. In aliis, ut in Mar., Rat., Weit., *vetitam*. Giselinus dubitat utrum verius: nam utrumque huic loco congruit. In Prag. est recenti manu *fetaque*, abrasis prioribus. In Rot. pro diversa lectione *lubeonis* cum glossa *gulosi*. Weitzius scribere ausus est *inæscent*, quia ita invenit in Widm., et Bong. Quid ineptius? An apertos errores unius vel alterius codicis reddere oportet, prætermissa vera aliorum lectione? In glossa Isonis *glutto*, AMBRO, nescio an sit aliquid quod ad vocabulum Hispanum *hambre* pro fame possit referri. *Ambro* devorator est in Glossario Isidoriano. Vide etiam Ducangium, qui plures auctores medii ævi allegat.

324. Hæc omnia breviter complexus est Tertullianus lib. de Spectaculis, cap. 2: *Neque oculos ad concupiscentiam sumpsimus, et linguam ad maliloquium, et aures ad exceptaculum maliloquii, et gulam ad gulæ crimen, et ventrem ad gulæ societatem, et manus ad vim, et gressus ad vagam vitam.*

325. Prag., *leve*, pro *lene*. Fortasse vera lectio est *læve*, seu *leve* pro polito et lubrico: nam sequitur *quid horrens.*

327. Ald. et Bong., *attactum* vel *ad tactum*. Melius alii, *attactu*.

328. Sich. et Bong. a manu prima, *palmarum* pro *plumarum*. De lectis plumeis Apuleius lib. x Metamorph. Quod autem *linea texta* in deliciis Prudentius numerat, arguit usum lini non fuisse apud veteres Romanos valde communem.

329. Aldus, mendose, *cute*. Mariettus, aut glossam C veterem, aut notam suam adducit: *Dum enim in lectis versamur, cutis attenuatur et politur.*

330. Imitatio Virgilii: *Felix qui potuit rerum cognoscere causas*, lib. II Georg. vers. 490.

331. Prag., non bene, *partumque*.

334. Thuan., Weitz., *amore*: non placet.

335. Egm., Pal., *obumbrata*. In Vat. A, *quis obumbrata*, cum glossa OB, pro *ad*.

336. Ald., *operta*. Apud Weitzium M. Berg. legit *opertu*.

337. In editione Parmensi, *sanctum*, *bonumque*, contra metri regulas.

338. Vide Gen. cap. I. Christus per prolepsin, ut sæpe alias, scilicet Filius Dei, per quem omnia facta sunt.

340. Vat. A, Prag., Rat., Urb., Weitz., Rot., Gis. et alii, *testificatur*, quo spectat Mar., *testificator*. Alex. cum plerisque Heinsianis, *testificatus*; id secutus est Teolius.

342. Weit., *sequor* pro *sequar*.

347. Widm. et Mar. a secunda manu, *unus*; alii, D *unum*, et distinguunt *Pater est*. Giselinus, *Vide*, ait, *hominis religionem. Singularem numerum bis repetere maluit quam usurpare pluralem, ut quam longissime a gentilibus recederet. Quam prope igitur ab illis cum abesse existimas, qui nuper a tribus diis superum ducibus donatos libellos tribus diis hominum ducibus obtulit?* Hoc in genere Lipsius, Cent. misc. II, epist. 17, in Bembo irridet *persuasio* pro *fides*: *aqua et igni interdictio* pro *excommunicatio*: *deos superos, manesque illi placare* pro *peccata morituro remittere*, et quod Senatus Venetus ad Julium pontificem scripserit, *uti fidat diis immortalibus, quorum vicem gerit in terris.* Alia omitto.

Quippe unum natura facit : quæ constat utrique
Una voluntatis, juris, virtutis, amoris.
Non tamen idcirco duo numina, nec duo rerum
Artifices; quoniam generis dissensio nulla est.
527 Atque ideo nulla est operis distantia, nulla
Ingenii; peperitque bona omnia conditor unus.
Nil luteum de fonte fluit, nec turbidus humor
Nascitur, aut primæ violatur origine venæ;
Sed, dum liventes liquor incorruptus arenas
Prælambit, putrefacta inter contagia sordet.
Nunquid equus, ferrum, taurus, leo, funis, olivum
In se vim sceleris, cum formarentur, habebant?
Quod jugulatur homo, non ferrum causa furoris,
Sed manus est : nec equum vesanis fervida circi
Auctorem levitatis habet, rapidive fragoris.
Mens vulgi rationis inops non cursus equorum
Perfurit : infami studio perit utile donum.
Sic Lacedæmonias oleo maduisse palæstras
Novimus, et placidum servire ad crimina succum.
528 Inde per aerium pendens audacia funem,
Ardua securis scandit proscenia plantis.
Inde feras volucri temeraria corpora saltu
Transiliunt, mortisque inter discrimina ludunt,
Sanguinis humani spectaculis publicus edit
Consessus, legesque jubent venale parari
Supplicium, quo membra hominum, discerpta cruentis
Morsibus, oblectent hilarem de funere plebem.

GLOSSÆ VETERES.

354. Nec turbidus humor, *origo nostra pura et inculpabilis*, I.
357. Prælambit, *prænatat*, I.
358. Olivum, *in palæstris*, I, Vat. A.
361. Circi, *ludi illius*, I.
362. Levitatis, *velocitatis*. — Fragoris, *inordinati soni*, I.
363. Inops, *iners*. I.
364. Infami, *turpi*. — Donum, *equus*, I.
365. Lacedæmonias, *Lacedæmonia, ipsa est Sparta, civitas Græciæ, ubi primum usus isto repertus est.* — Palæstras, *luctationes*; ΠΑΛΕ, *id est fugio vel luctor : inde palæstræ*, I.
366. Succum, *olei*, Mar.
368. Proscenia, *Vestibula, vel atria ante scenam. Palæstrita, colluctator; proscenia ipsos passus funis dicit; proscenia et pulpita, gradus scenæ; de schænobatis, id est funambulis*, I.
369. Feras, *equos*. — Volucri, *veloci*, I.
370. Discrimina, *pericula*, I.
371. Edit, *profert, cernit*, I.
372. Publicum, *venale*. Iso.

COMMENTARIUS.

348. Vat. A, *fecit*, contra metrum.
350. Rat., *nec tamen*.
351. Prag., *nullâ sine est*. Clericus asserere ausus est Nicænos Patres nihil aliud contra Arium definivisse, nisi divinitatem non in tres diversæ speciei naturas, sed in tres ejusdem formæ et æqualis ordinis essentias esse diductam; et vocabulo homousion solum significari substantiæ æqualitatem et naturæ similitudinem quamdam seu affinitatem, non vero identitatem. Eamdem impudentem opinionem inculcat in Vita Prudentii, tom. XII Bibl. univers. Ait nimirum, Prudentium hoc versu negare, esse tres artifices rerum, specie seu genere diversos : *quoniam generis dissensio nulla est*. Quid magis alienum a Prudentii mente fingi potest? Nonne sæpissime Prudentius *genus* pro natura accipit? nonne toto hoc libro in eo est ut probet eamdem esse in tribus personis naturam, et non posse duos natura distinctos deos consistere? Vide supra vers. 47 : *Ausit et unius naturæ scindere vires*. *Genus* pro natura ab aliis etiam sumi, notavi ad vers. 53. Confer quæ Joannes Lamius adversus Clerici Artem criticam disserit in dissertat. de Recta Patrum Nicænorum Fide, ubi egregie nostrum poetam defendit.
353. Prag., *peperit quoniam omnia*. Mar. a secunda manu, Egm., Fab., Gis. ad oram, Urb., *peperitque*. Giselinus in contextu, *peperit bona nam omnia*. Vetusti alii *peperit bona omnia*, non eliso *a* in *bona*, quod Prudentio non esse insolens multi putant.
357. Prag., Vat. A, a secunda manu, Mar. a prima manu, *sordent*. Alii, *sordet*, quod sensui convenit. Verbo *prælambo* alias usus est poeta. *Lambere, mordere, stringere, radere*, passim fluminibus tribuitur.
361. Aldus, male, *nece cum* pro *nec equum*. Isidorus lib. XVIII Etym., cap. 59 : *Nihil esse debet Christiano cum circensi insania*.
362. Duo veterrimi Heinsiani, Rot., Alex., *rabidi*, quod in Chamillardo displicuit Gallandio. Mar. utrumque, *rabidi* et *rapidi*. Alii plerique, *rapidi*. Statius lib. III Silv. ad Claudiam, *nec aut rapidi mulcent te prælia circi*.
365. Weit., *Lacedæmonicas*. De his Propertius et alii. Etymologiam, quam glossa attingit, explanat Servius lib. II Georgicon.
367. Hi Terentio vocantur *funambuli*, aliis *funirepi*, aliis *schœnobatæ*. Manilius lib. V eorum artem describit.
369. Giselinus auditum a se refert, istiusmodi ludum apud Italos magno esse in pretio, quo tauros acuminatis et ardentibus calamis exstimulantes in rabiem agunt. Verum si qua est ea gloria, Hispanorum propria est. Vide ejus ludi amœnam descriptionem in Prædio rustico Vanierii. Confer Claudianum carm. 17, vers. 294 et seqq. de pompa amphitheatrali, et Cassiodorum lib. V, epist. Theodorici regis 42, ubi plura de simili ludo in amphitheatro Romano tradit, et hæc de saltu : *Tunc in aere saltu corporis erecto, quasi vestes levissimæ supinato corpore jaciuntur, et quidam arcus corporeus supra belluam librans, dum moras discedendi facit, sub ipso velocitas ferina discedit.*
372. Put., Rot., Mar. a prima manu, *consensus*, quod recentiores editores sequi maluerunt. Teneo *consessus* cum Alex., Vat. A, Prag., Urb. et plerisque aliis, cum editis tum mss. codd. Virgilius lib. V Æn. : *Circus erat, quo se multis cum millibus heros Consessu medio tulit, exstructoque resedit..... Hic totum caveæ consessum ingentis..... clamoribus implet.* Omitto Ciceronem et alios. Prudentius ipse II in Symmachum, vers. 1093 : *Inde ad consessum caveæ.* Arnobius lib. II : *Interficere se alios nullius ob meriti causam, sed in gratiam et plausum consessorum*. In glossa lege : Venale, *publicum*.
374. Put., Ald., *hilaram*, cum Alex. et Vat. A : quo spectat Egm., *philaram*. Alii, *hilarem*, et ex nostris Mar., Rat., Prag., Urb.

Mille alia stolidi bacchantia gaudia mundi
Percensere piget: quæ veri oblita Tonantis
Humanum miseris volvunt erroribus ævum.
Nemo animum summi memorem genitoris in altum
Excitat, ad cœlum mittit suspiria nemo:
529 Nec recolens apicem solii natalis ad ipsum
Respicit auctorem, nec spem super aera librat:
Sed mentem gravidis contentam stertere curis,
Indigno subdit domino, perituraque pronus
Diligit, et curvo quærit terrestria sensu.
Hoc pulchrum, quod terra parit, quod gloria confert
Lubrica, commendat quod perniciosa voluptas,
Quod, velut excitus difflato pulvere ventus,
Præterit, exemplo tenuis quod transvolat umbræ.
His ægras animas morborum pestibus urget
Prædo potens: tacitis quem viribus interfusum
Corda bibunt hominum. Serit ille medullitus omnes
Nequitias, spargitque suos per membra ministros.
Namque illic numerosa cohors sub principe tali
Militat, horrendisque animas circumsidet armis;
530 Ira, superstitio, mœror, discordia, luxus,
Sanguinis atra sitis, vini sitis, et sitis auri,
Livor, adulterium, dolus, obtrectatio, furtum,
Informes horrent facies, habituque minaces;
Ambitio ventosa tumet; doctrina superbit;
Personat eloquium; nodos fraus abdita nectit.
Inde canina foro latrat facundia toto.
Hinc gerit Herculeam vilis sapientia clavam,
Ostentatque suos vicatim gymnosophistas.

GLOSSÆ VETERES.

375. Stolidi, *stulti*. — Bacchantia, *insanientia*, I.
376. Percensere, *enumerare*, Iso.
378. Altum, *cœlum*, I.
379. Excitat, *elevat*, I.
381. Aera, *ad cœlestia*. — Librat, *ponit, provehit*, I.
382. Contentam, *sufficientem*. — Stertere, *requiescere, dormire, id est, runcare mens dicitur cum terrenis succumbitur curis, nec se mente ad superna ullo modo vult erigi*, I. *Runcare*, Vat. T.
383. Domino, *diabolo*. — Perituraque, *hujus mundi*, I.
384. Curvo, *pravo, averso*, I.
386. Lubrica, *instabilis*, — Commendat, *concedit*. — Perniciosa, *periculosa*, I.
387. Velut, *scilicet putat pulchrum*. — Excitus, *commotus, velox*, I.
388. Exemplo, *similitudine, similiter*. — Transvolat, *præterit*, I.
389. Pestibus, *generibus, perturbationibus*. — Urget, *commovet*, I.
390. Prædo, *diabolus*, I.
391. Bibunt, *concipiunt interius, intra præcordia*. — Medullitus, *in interioribus animæ, circa præcordia*, I.
392. Ministros, *morbos, vel vitia*, I.
393. Illic, *in medullis, vel membris*. — Numerosa, *multiplex*. — Cohors, *diabolorum, vitiorum*. — Principe, *diabolo*, I.
394. Circumsidet, *illa cohors*, I.
395. Superstitio, *vana religio, gentilitas*. — Mœror, *tristitia*. — Luxus, *luxuria, vel ventris ingluvies*, I.
396. Sitis, *cupiditas; homicidium*. — Vini sitis, *ebrietas* — Sitis auri, *avaritia, concupiscentia*, I.
397. Livor, *invidia*. — Adulterium, *fraus conjugii* — Obtrectatio, *detractio*, I.
398. Horrent, *horrende apparent*. — Facies, *supradictæ imagines, vel species*, I.
399. Ambitio, *concupiscentia; superbia vana, vel inanis*, I.
400. Personat eloquium, *intonat, alte loquitur*, I.
401. Canina, *a canibus dicta*, I.
402. Vilis, *sæcularis*. — Clavam, *baculus Herculis, quo omnes vincebat; inde clavam appellat dialecticos syllogismos, quibus se vincere putant ubique; fustem Herculis*, I.
403. Vicatim, *per singulos vicos*. — Gymnosophistas, *philosophos, qui nudi disputabant; nudos sapientes; gymnosophistæ perhibentur nudi philosophari in solitudinibus in die*, Iso.

COMMENTARIUS.

378. Egregie dictum *Nemo animum*, etc., postquam scilicet inanes hominum occupationes et perniciosa studia recensuerat.

382. Ald., Prag. et nonnulli Vulg. cum Pal., *contentam sternere*. Optimi *contentam stertere*. Bong., *contentus* pro *contentam*, exstatque *contentus* in nonnullis Vulg., sed non in Aldo, ut putavit Weitzius, nisi duplex fuerit Aldi editio, quod non credo.

384. Ex Persio sat. 2. *O curvæ in terras animæ et cœlestium inanes.*

385. Widm., *perit*; supra, *parit* et *capit*. Bong., *capit*. Cæteri, *parit*, quod verum est.

390. Diabolus prædo et latro sæpe ab ecclesiasticis scriptoribus dicitur. In præf. 2 Apoth. vers. 45, et in Apoth. vers. 408, *fur* idem vocatur.

394. Mar. a prima manu, *horrendas*, male. Ald., *circumsedit*; Weitz, Vat. A, *circumsedet*. Legendum cum aliis *circumsidet*.

395. Epist. B. Pauli ad Galatas, v, 19: *Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria, idolorum servitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ, invidiæ, homicidia, ebrietates, comessationes et his similia.* Vat. A et Pal., *luctus*; non bene, pro *luxus*.

398. Ald. et Mar., contra rationem carminis, *habitu* pro *habitu*, quod vult etiam Vat. A, ubi est *abitu*. Habitus est forma, facies, status, cultus corporis. Virgil. I. Æn., *Virginis os, habitumque gerens.*

399. I ad Corinth. VIII, 1: *Scientia inflat, charitas vero ædificat.*

400. Ald., non recte, *addita* pro *abdita*.

401. Jurisconsultorum *canina facundia* in proverbium abiit.

402. Fabricius Herculeam clavam sapientiæ adjudicat, quia Hercules a doctis colebatur, qui laboriosi et benefici esse debent, adeoque Herculi commune fuit cum musis templum in circo Flaminio. Giselinus probabilius putat, hoc loco notari Cynicos, quorum supellex erat baculus et pera. Clavam inter philosophorum insignia numerari, constat ex Apollinari Sidonio carm. 15, *Tetrica nodosæ commendat pallia clavæ.* Sirmondus ad Sidonium p. 45 multa affert de barba, pallio et clava philosophorum, et hos ipsos Prudentii versus de clava philosophica exponit. Chrysostomus de Statuis VII: *Ubi nunc sunt qui palliis amiciuntur, et promissam barbam ostentant, et clavas dextra gestant externi philosophi?* S. Augustinus, lib XIV de Civit. Dei, cap. 17: *Videmus adhuc esse philosophos, qui non solum amiciuntur pallio, verum etiam clavam ferunt.*

403. In editione Parmensi typographi mendum *Ostenta* corrigendum est. In glossa Isonis legendum *Indiæ* pro *in die* ex Isidoro lib. VIII, cap. 6.

531 Incerat lapides fumosos idololatrix
Relligio, et sordis pallens advolvitur aris.
Heu quantis mortale genus premit improbus hostis
Armigeris! quanto ferrata satellite ductor
Bella gerit; quanta victos ditione triumphat!
Surgit in auxilium Chananeus, atque agmina denset
Casside terribilis, setarum pondera mento
Concutiens, dextramque gravi cum cuspide quassans.
Ast alia de parte furens exercitus ardet
532 Regis Amorrhæi: tum millia Gergeseorum
Effundunt aciem toto volitantia campo:
Eminus hi feriunt, confligunt cominus illi.
Ecce Jebusaicæ fervent ad prœlia turmæ,
Aurea tela quibus, de sanguine tincta draconis,
Mortifero splendore nitent, radiantque, necantque.
Necnon terrificas pilis armare catervas
Te Cethææ, juvat: sed gens Phereza sagittis
Insultat virtute pari, sed dispare ferro.
Postremum cuneum rex promovet Hevæorum,
Squamosum thoraca gerens de pelle colubri.
His subnixa viris scelerum perversa potestas
Edomat invalidas mentes: quæ simplicitate
533 Indociles, bellique rudes sub fœdere falso
Tristis amicitiæ primum socia agmina credunt,
Mammoneamque fidem pacis sub amore sequuntur.

GLOSSÆ VETERES.

404. **Idololatrix**, *idola colens, idolis serviens*, I.
405. **Advolvitur**, *inclinatur*, I.
406. **Premit**, *constringit*, I.
407. Armigeris, *vitiis, insidiis*. — Ferrata, *dura*. — Satellite, *milite*, I.
408. Triumphat, *superat*, I.
409. Chananeus, *populus; interpretatur motus eorum: Cham, calidus, commotus interpretatur; commemorat modo hic septem gentes quæ insurrexerunt contra filios Israel, sed pro septem posuit vitiis, seu nequitias spirituales insinuat, quæ insurgunt contra hominem*, I.
410. Casside, *galea*. — Setarum, *barbæ; in barba*, I.
411. Cuspide, *hasta*, I.
412. Furens, *iratus*. — Ardet, *stridet*, I.
413 Amorrhæi, *tristitia Amorrhæus, amarus, vel loquens*. — Gergeseorum, *Gergeseus, colonum ejiciens, vel advena propinquus*, I.
414. Volitantia, *propter celeritatem equorum*, Iso.
415. Eminus, *longe, contra*. — Confligunt, *pugnant*. — Cominus, *prope*, I.
416. Jebusaicæ, *Jebuseus, id est calcatus, sive præsepe eorum*, I.
417. Aurea tela, *avaritia*. — Tincta, *venenata*, I.
420. Cethææ, *Cethæus, abscissus a Christianitate*. — Juvat, *delectat*. — Phereza, *Pherezeus, separatus, vel absque muro*, I.
422. Rex, *diabolus*. — Hevæorum, *Hevæus feralis, vel ferox*, I.
423. Thoraca, *thorax, pectus, vel cassis, quia pectus cooperit*, I.
424. Subnixa, *subjecta, elevata*. — Viris, *vitiis*, I.
428. Mammoneamque, *diabolicam, pecuniosam, vel sæcularem, avaram*, I.

COMMENTARIUS.

404. Aldus ediderat *idololatrix*, correxit *incœrat lapides fumosos idolatres*, perperam *incœrat*, et *idolatres*. Nec melius recens corrector in Rat., *cana deorum* pro *idololatrix*, seu *idololatris*. Gronovio, Observat. eccles. cap. 5, placuit *idololatris*, neque displicuit Heinsio aliisque recentioribus editoribus; et facilis quidem fuerit mutatio *s* in *x* ob soni similitudinem. Sed scripti jubent legi *idololatrix*, et hæc fuit consuetudo Prudentii, ejusque ætatis, ut quædam vocabula Græco-Latina formaret, ut *primoplastus*. In editione Parmensi metrum corruptum est *incerat fumosos lapides*.

406. Corrector in Rat., erasis prioribus, inepte substituit *Heu quot mortale genus premit improbus hostis Militibus*. Gis., Fabr., Cell. ediderunt *premit genus*. Ald. et nostri, *genus premit*. Id tenuit Heins.

408. *Triumpho* active in Vulgata reperitur: eo verbo ita usi sunt Livius, Tacitus, Plinius, scilicet *triumphor* passive.

409. Aldus primum edidit *Chananæus, atque agmina denset*, postea emendavit *Chananæus, et agmina denset*. Giselinus hoc postremum amplexus est. Latinius in Torn. legit *Chananæus, atque agmina denset*, sed animadvertit legendum vel *Chananeus* trisyllabum, vel, si quadrisyllabum sit, *Chananæus, et agmina*. In Bibl. Latinii mendum opinor esse *surgite* pro *surgit*. Scripti *Chananeus, atque agmina denset*, ut sit diphthongus *eus*. Vide in Apoth. vers. 982 *Mattheus*. Pro *denset* Prag. *densat*, et apud Weitzium Giselinus, qui tamen in ed. 2 habet *denset*. Allegoricam interpretationem harum nationum vide apud Lauretum in Silva Allegoriarum, qui loca SS. Patrum similia indicat.

410. Ald., *terribili*; cæteri, *terribilis*. Fabricius pro *pondera mento* excudit *ponderamento*, errore non typographico: nam in Indice advertit Prudentium unum nomine *ponderamentum*; quod confirmat in Comment., docens sumi pro *pondere*. Multi hujusmodi errores ex conjunctione vocum in Prudentium irrepserunt. Ac revera in Aldo legitur *ponderamento*.

411. Prag., *vibrans*: supra, *quassans*.

415. Vat. A, mendose, *greges eorum* pro *Gergeseorum*. Hi omnes erant populi terræ Chanaan, de quibus vide Josue lib. et interpretes.

416. Put., Egm. et Vat. A, *Zebusiacæ*. Mar., Prag., Gis., *Jebusaicæ*. Weitz. et Urb., *Jebusiacæ*. Aldus et Alex., *Gebusaicæ*.

418. Ald., Mar. a prima manu, Widm., Bong., *micant, radiantque, micantque*. In Prag. videtur fuisse *micant, radiantque, nutantque*, quod metro repugnat. In Oxon., *micant, radiantque nitentque*. Fabr. et Gis., *nitent, radiantque, micantque*. Vetustiores plerique *micant, radiantque, necantque*. Emendandus est error typographicus editionis Parmensis, *radiantque, necatque*.

420. Put., *Cittee*; Egm., *Chitee*. Alii, *Cethææ*; Gisel. vero 2 edit., *Gethee*. In Put., *gens Phereza*, quod sequor, nam *Pherezæa* carmini adversatur. Chamillardus vellet *Bettææ*, si metrum pateretur. Alius error hic occurrit in editione Parmensi, *sed gens Pherezae sagittis*. Teolius fortasse voluit *Pherezæa*.

422. Put., Rot., Ald., Pal., Egm., *Euveorum*. Vat. A et Bong., *aeveorum*. Mar., Prag., Weitz., *Eveorum*. Alii, *Berueorum*; alii paulo aliter. In nonnullis vulg., *præmovet* pro *promovet*.

424. *Scelerum potestas*, ut *potestas tenebrarum* in sacra pagina

426. *Indociles* eo sensu quo hymno 5 Cathem., vers. 111, diximus, *indocile* accipi posse pro docile, ut *infractus* pro fracto.

427. Imitatur illud Maronis lib. [illegible] Æneid., [illegible] *agmina credens [illegible]*, et alia quæ sequuntur. Vide etiam vers. 551 et seqq. Psychomachiæ.

Mox faciles ad vincla rapi, juga dura volentes A
Addictis subeunt cervicibus, et nebulonum
Spirituum jussis servire ferocibus optant.
Ille, supervacuis augens patrimonia fundis,
Finitimisque inhians contempto limite agellis,
Ducitur innexus manicis, et mille catenis
Ante triumphales currus post terga revinctus,
Nec se barbaricis addictum sentit habenis :
Hic, qui ventosæ scandit fastigia famæ,
Inflaturque cavo pompæ popularis honore,
Qui summum, solidumque bonum putat ambi-
[tionis
Crescere successu, præconum voce trementes
534 Exanimare reos, miserorum in corpora
[fasces
Frangere, terribiles legum exercere secures, B
In laqueum jam colla dedit, jam compede dura
Nectitur, et pedibus servilia vincula limat.
Credite, captivi mortales, hostica quos jam
Damnatos cohibent ergastula, quos famulatu
Pœnarum virtus non intellecta coercet :
Hæc illa est Babylon, hæc transmigratio nostræ
Gentis, et horribilis victoria principis Assur,
Carmine luctifico quam deflens Ieremias,
Orbatam propriis ululavit civibus urbem.
Num latet, aut dubium est, animas de semine
[Jacob
Exsilium gentile pati : quas Persica regna
535 Captivas retinent, atque in sua fœdera
[cogunt ?
Illic natali desuescunt vivere ritu,
Moribus et patriis exutæ, in barbara jura
Degenerant, linguamque novam, vestemque
[sequuntur,
Deque profanato discunt sordescere cultu,
Nutricemque abolent petulanti e pectore Sion.

GLOSSÆ VETERES.

430. Addictis, *subjugatis, deputatis.* — Nebulosum, *nigrorum*, I.

432. Ille, *aliquis, quidam.* — Supervacuis, *per rapinam abundantibus.* — Fundis, *prædiis, hæreditatibus, ædificiis, terris vel prædiis; fundus dicitur ager, eo quod nobis fundat fructus*, I.

436. Barbaricis, *diabolicis* — Habenis, *vinculis*, I.

437. Hic, *quidam, aliquis*, I. — Ventosæ, *vacuæ*, Vat. A.

438. Cavo, *vacuo*, I.

439. Ambitionis, *avaritiæ*, I.

440. Successu, *prosperitate.* — Trementes, *timentes*, I.

441. Exanimare, *mortificare.* — Fasces, *potentias, dignitates*, I.

442. Exercere, *augere.* — Secures, *arma lictorum*, I.

444. Limat, *purgat*, I.

445. Hostica, *hostilia*, I.

446. Cohibent, *constringunt.* — Ergastula, ERGON, *opus; inde ergastulum, locus ubi exercetur constructio alicujus operis*, I.

449. Assur, *dirigens interpretatur*, I.

450. Quam, *gentem*, I.

451. Orbatam, *viduatam.* — Ululavit, *lamentat.* — Urbem, *Jerusalem*, I.

452. Num, *nunquid*, I.

453. Persica, *diabolica*, I.

456. Barbara, *pagana*, I.

458. Profanato, *sordido*, I.

459. Abolent, *obliviscuntur, illorum malignorum suasu ; alienatio est abominabilis perditio*, I.

COMMENTARIUS.

430. Egm., Weitz., Iso, Gisel. ad oram, Gifan. C Ind. Lucret., verbo VESTIRE, ex vet. lib., *nebulosum* quasi *nebulosorum*. Ita etiam Rat. cum glossa *fallacium, tenebricosorum*. Plerique, ut Alex., Urb., Mar. Vat. A, Prag., Heinsiani, *nebulonum*. Nec dubium quin *nebulo*, ut *nebulosus*, de diabolo apposite dicatur.

431. Egm. et Ald., *aptant* ; alii, *optant*. In Mar. ex *ferucibus* recte factum *ferocibus*.

433. Vat. A et Egm., *contento limite*, quasi extento ; vel cum limes ipse sit contentus, homines finitimis agellis inhiant. Melius cæteri, *contempto*. Horatius lib. II, sat. 6 : *O si angulus ille Proximus accedat, qui nunc denormat agellum*. Teolius omnes Vatt. allegat pro *contempto*, vel ut ipse scribit *contemto*. Facile potuit *n* videri esse *m*, aut contra.

435. Mos hic erat ducendi captivos ante triumphalem currum.

440. Prag., male *successum*. Præconis inter alia munus erat judicia et sententias publicare.

441. Egm., Wid., Mar. a secunda manu, Prag., D Vat. A, Ald., *examinare*. Mirum quod hic error tot codices occupaverit. Metrum postulat *exanimare*, quod exstat in aliis. In Rat. est *exanimare* a recentiori manu ; alioqui erat *examinare*. In Alexan., *exanimare* ; sed glossa *investigare*, quasi is qui glossema addidit, legisset *examinare*. Ald., Alex., Urb., Gis., *in corpora*, ut hymno S. Cassiani vers. 47, *in ora frangere tabellas*. Heinsius nihil contra ex suis adnotavit. Mar., *corpore*, recente manu *in corpore*. Prag., Rat., Weitz., *in corpore*.

446. Glossæ adde ex Isidoro lib. XV, cap. 6, quod ergastula etiam sunt, ubi deputantur noxii ad aliquod opus.

447. Chamillardus, *virtus non intellecta* accipit pro vitiis, quæ specie virtutis decipiunt. Cellarius interpretatur de vera virtute, quæ ignorantiam sui et contemptum vindicat famulatu pœnarum. Fortasse melius *virtus non intellecta* dicetur esse vis quædam occulta et non intellecta ab ipsis qui pœnis sunt subjecti. Sic supra vers. 436 : *Nec se barbaricis addictum sentit habenis*.

448. Widm. supra, *nostra*, minus bene. Pergit declamare in vitia, quæ specie virtutis fallunt, hominesque captivos in servitutem redigunt. De hujusmodi vitiis Juvenalis satyra 14.

450. Jeremias cap. I Thren., vers. 1 : *Quomodo sedet sola civitas, plena populo : facta est quasi vidua domina gentium*.

452. Ex diversa scribendi ratione Prag. et Rat., *aud* ; Egm. et Vat. A, *haud* pro *aut*.

453. Prag., *quos*, et versu seq. *captivos*, non ita bene ac *quas* et *captivas*, sc. animas.

455. Vat. A scribit *disuescunt*.

456. Rat., *ex patriis*. Prag., *exuti*, ut supra *quos captivos*. Hæc omnia videri possunt in Lamentationibus Jeremiæ.

458. Captivi Israelitæ, et qui ad Ægyptum confugerant, ad idolorum cultum secesserant, quos Jeremias objurgavit.

459. Palat., Widm., Egm. pro diversa lectione, Weitz., Vat. A, *petulantia pectora*. Heinsiani, *petulanti e pectore*, cum Ald. et aliis. Mar. a prima manu, Rat., Prag., *petulanti pectore*. In Mariet. aliena manu *a* vel *e pectore*. S. Paulinus psal. CXXXVI : *Cum patrium memori traheremus pectore Sion*. Ubi etiam producitur prima vocalis, quam Fortunatus quoque produxit. Vide alia exempla in indice Fabricii ad poetas Christianos. Alii corripiunt quod in his nomi-

Jam patriæ meminisse piget : jam mystica frangunt
Organa, et externi laudant anathemata regni.
Nonne fuit melius, sævum Memphitidis aulæ
536 Imperium tolerasse patres, penitusque sinistris
Assedisse focis? positos Pharaonis iniqui
Sub pedibus, limo, et paleis servire paratos,
Carnis et immodicæ spurco ructamine crudos?
Quo tantum auxilii per prodigialia signa
Effudit Dominus, populum dum forte rebellem
Servat ope immerita, vinclis dum subdita colla
Solvit, et Ægyptum virga serpente coercet?
Quid juvat æquoreum, pelago cedente, profundum
Pulverea calcasse via : cum conscia ponti
Saxa sub ignoto patuerunt prodita cœlo,
Aruit et medio sitiens in gurgite limus?
Si victor virtute Dei, mediasque tenebras
Luce columnari scindens exercitus olim,
Perdidit inventi vallem Botryonis opimam?
537 Si nescit versare solum, cui melle perenni
Gleba fluens niveos permiscet lactea rivos
Si domitam Jerichon lituis, atque ære canoro
Rursus in antiquos patitur consurgere muros
Si ripis reflui Jordanis pellitur, et jam
Deserit ascriptam dimensa in jugera sortem?
Denique si structam tantis sudoribus urbem,
Et quæ nubigenas transcendunt culmina nimbos,
Defensare nequit; si nescit, quis lapis ille est
Hostibus obsistens, ut inexpugnabile turris
Præsidium : quem non ærato machina rostro

GLOSSÆ VETERES.

461. Organa, *laudes Dei.*—Anathemata, *perditiones, alienationes*, I. *Alienationes*, Vat. T.
462. Memphitidis, *Ægyptiacæ*, I.
463. Tolerasse, *pati.*—Sinistris, *contrariis*, I.
464. Pharaonis, *qui nominabatur Cenclis, Chenclis*, I.
465. Sub pedibus, *dominatione, potestate*, I.
466. Immodicæ, *magnæ, in multitudine.* Spurco, *immunda eructatione.*—Crudos, *saturatos, plenos, indigestos*, I.
467. Quo, *cur illic*, I.
468. Rebellem, *infidelem*, I.
469. Ope, *auxilio*, I.
470. Virga, *quia virga mutata est in serpentem.*—Serpente, *existente*, I.
472. Calcasse, *ambulare*, I.
473. Prodita, *ostensa*, I.
477. Perdidit, *pro perdit.*—Botryonis, *terram promissionis.*—Opimam, *fertilem*, I.
478. Versare, *arare terram, subvertere, colere*, I.
480. Jerichon, *civitatem diaboli, sancta prædictione superatam*, I.
484. Sudoribus, *laboribus.*—Urbem, *Jerusalem*, I.
485. Culmina, *virtutes, desideria*, I.
486. Lapis, *Christus est; qui murus, et lapis est inexstinguibilis, et præsidium indeficiens*, I.
488. Vis, *immissa cum fortitudine*, I.

COMMENTARIUS.

nibus fieri posse, monui in proleg. E Judæis captivitate Babylonica detentis, nonnulli erant qui recordarentur Sion et idolorum cultum horrerent, ut liquet ex psalmo cit. : *Super flumina Babylonis illic sedimus, et flevimus, cum recordaremur Sion.* Prudentius illos cum Jeremia reprehendit, qui gentium mores et ritus fuerunt secuti.

460. Apud Weitzium, Widm., *nam* pro *jam.* Sed non explicat Weitzius sitne *nam patriæ*, an *nam mystica*, an utrumque : nam bis repetitur *jam.* Chamillardus opinionem Pinedæ lib. VII de Salomone, cap. 10, refert Judæos citharas suas appendisse salicibus, quæ erant ante Beli Jovis templum in ipsa urbe Babylone, ex interpretatione psalmi CXXXVI : *In salicibus in medio ejus suspendimus organa nostra*, et in eadem opinione fuisse Prudentium affirmat. Mihi id non liquet : nam Prudentius Judæos illos reprehendit qui organa fregerant, non qui suspenderant. Neque opinionem Pinedæ approbat Lorinus, qui fuse docteque hac de re ad eum psalmum disputat.

461. In Vat. A desideratur *et* post *organa*. *Anathemata* hic sunt sacrificia, mores et ritus profani. *Anathema* pro homine exsecrabili vox ecclesiastica, ut *anathematizare* apud S. Hieronymum et alios. Teolius monet *anathemata*, *priori porrecta*, *ut hic*, esse donaria numini dicata. Fortasse scribere voluit *tertia porrecta*. Conjici posset *anademata*. Lucr. lib. IV, *anademata mitræ.*

462. Longissimum esset ea omnia proferre quæ e sacris Litteris Poeta indicat aut refert. Quæ hoc loco attingit, videri possunt Exod. cap. I, 5 et seqq.

466. Ait poeta Israelitas carne immodica se in Ægypto refecisse, quia ipsi Exod. XVI, 3, dixerunt : *Utinam mortui essemus per manum Domini in terra Ægypti, quando sedebamus super ollas carnium, et comedebamus panem in saturitate.*

467. Horatius lib. I, ep. 5 : *Quo mihi fortunas, si non conceditur uti?*

472. Cauchius ex scripto suo malebat *purpurea*, quia sermo est de mari Rubro. Sed venustius est *pulverea* cum reliquis scriptis, quasi Israelitæ non solum sicco pede trajecerint mare, sed etiam via mare per medium fuerit pulverulenta. Sic mox *aruit limus.* Paulinus etiam Nat. 9 dixit *arente profundo*, et *pulverulenta vestigia* de transitu Jordanis.

474. Weitz. et Gis., *sub gurgite.* Heinsiani, Pal. et nostri codd., *in gurgite.*

475. Vat. A et Egm., *sic victor*, male.

477. Martialis lib. XI, epigr. 38 : *Nec dignam toto te botryone putat.* Alii hic intelligunt racemum uvæ conditiliæ, alii ova sepiarum, sive liquamen ex ovis piscium. Palladius certe pro uvæ racemo posuit *botryonem.* Prudentius loquitur de botris seu racemis terræ promissionis. Consule Num. XIII, Josue VI et seqq.

480. Ald. scribit *Hierico*, alii *Hiericon*, aut *Jericon*, aut *Jerichon.*

482. Ald., *rivis*; alii *ripis.* Vat. A, *refluis* pro *reflui.*

486. Ald. habet *illest* pro *ille est.* Perspicuum est Christum hunc esse lapidem, de quo Paulus ad Ephes. II, 20 et seqq. Vide etiam Dittochæum tetrasticho 31, *Pinna templi.*

487. Sich. et Bong. a prima manu, *terris* pro *turris.* Vat. A, mendose, *inexpugnabilis.*

488. Ita legunt veterrimi Put. et Thuan. apud Heinsium et Alex. a prima manu. Cætera quæ alii addunt, superflua sunt et tautologiam redolent, *hostibus obsistens, hosticus, arietis vis quatit, arietat, insiliens.* Giselinus : *Præsidium, quem non fragor hosticus, arietis aut quem Vis impacta quatit, non æris machina rostro Arietat insiliens, nec ferrea verbera quassant*; et ad oram, *non ærea machina.* Aldus, *Præsidium, quem non fragor hosticus arietis, aut*

Arietat insiliens, nec ferrea verbera quassant? A
538 Angulus hic portæ in capite est: hic continet omnem
Saxorum seriem, constructaque limina firmat:
Quem qui rite suis per propugnacula muris
Noverit insertum, seque, ac sua mœnia vallo
Præcingat triplici, celsa stans eminus arce,
Fretus amore petræ, castis et pervigil armis:
Non illum regina Tyri, non accola magni
Euphratis Parthus rapiet, non decolor Indus,
Tempora pennatis redimitus nigra sagittis.
Quin, si fulmineos cogens ad bella gigantas
Allophylus tua castra velit delere tyrannus,
Tutus eris: nec te firma statione movebit
Ipse Charon mundi, numen Marcionis: ipse,
Qui regit aerio vanas sub sole tenebras. B
539 Nam vanum, quidquid sol aspicit: ex elementis
Cuncta solubilibus, fluxoque creamine constant.
Fallo, creaturam nisi doctor Apostolus omnem
Subjectam vanis non sponte laboribus orsus,
Perjuro ingemuit miserans servire latroni.
Errat, ait, qui luctamen cum sanguine nobis,
Et carne, et venis ferventibus, et vitioso
Felle putat, calidisque animam peccare medullis.
Non mentem sua membra premunt, nec terrea virtus
Oppugnat sensus liquidos, bellove lacessit:
Sed cum spiritibus tenebrosis nocte dieque
Congredimur, quorum dominatibus humidus iste,
Et pigris densus nebulis obtemperat aer.
Scilicet hoc medium, cœlum inter, et infima terræ
Quod patet, et vacuo nubes suspendit hiatu,
Frena potestatum variarum sustinet, ac sub
Principe Belia rectoribus horret iniquis.
His colluctamur prædonibus, ut sacra nobis

GLOSSÆ VETERES.

489. Arietat, sternit, *commovet.* — Insiliens, *cum furore saliens.* — Quassant, *lædunt*, I.
491. Seriem, *ordinem*, I.
494. Eminus, *e contra.* — Arce, *alte; fide*, I.
495. Fretus, *confisus*, Iso.
496. Regina Tyri, *avaritia*, I.
497. Parthus, *hæreticus.* — Rapiet, *scilicet captivum.* — Indus, *immunditia*, I.
499. Gigantas, *sequaces diaboli*, I.
500. Allophylus, *diabolus; Philistæus; pro diabolo posuit, alienigena a Deo*, I.
501. Tutus, *protectus*, I.
502. Charon, ***navigator inferni, diabolus.*** — Numen, ***Deus; malus deus***, I.
505. Fluxo, ***labili, deficienti***, I.
506. Fallo, ***mentior, decipio***, I.
507. Orsus, ***dixisset***, I.
508. Perjuro, ***fallaci.*** — Latroni, ***diabolo***, I.
509. Ait, ***Apostolus: Quia non est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem***, I.
515. Congredimur, ***prœliamur***, I.
519. Frena, ***dominationes***, I.
520. Belia, ***diabolo***, I.
521. Ut, ***sicut***, I.

COMMENTARIUS.

quem Vis impacta quatit, non æris machina rostro Arietat. C Weitzius, *Præsidium, quem non fragor hosticus, arietis aut vis Concutit impacta, aut ærato machina rostro Arietat.* Gis. 1 edit. ad marg., *Præsidium, quem non fragor hosticus, arietis aut quem Vis quatit impacta, ærato non machina rostro Arietat.* Sichardus, *Præsidium, quem non fragor hosticus, arietis vis Concutit impacto, aut ærato non machina rostro Arietat.* Ita ad oram: nam in textu cohæret primæ editioni Giselini. Membranæ æque inter se discrepant. Cum Weitzio faciunt Rat., Prag., Mar. a recente manu, et Egm., nisi quod in hoc legitur mendose *arietus* pro *arietis*. Tres codices Vatt. pro eadem lectione Teolius allegat. Mihi aliter visum. Mariettus a prima manu, *Hosticus arietis aut Vis impacta quatit, non ærato machina rostro.* Mariettus non bene allegaverat Sichardum, qui in sua prima editione a me visus, ita edidit ut modo dixi. Alex. ad oram, Urb., Oxon., *Præsidium, quem non fragor hosticus, aut arietis Vis impacta quatit, non ærato machina rostro* contra metrum. In Rot. et tribus Torr., *Vis impacta quatit, quem ærato machina rostro.* D

490. De Christo, lapide angulari, qui et parietes et fundamentum continet, vide Chrysostomum hom. 6, cap. II, ad Ephes.

494. Weit., Gis., *præcingit.* Rat., *præcingit*, aut *præcinget.*

496. Inepte aliqui ad reginam Saba, alii ad Didonem id transtulerunt. Tyrios intelligit Prudentius esse vel avaritiam, vel superbiam, quæ per Tyrum allegorice significatur. Vide Ezechiel. XXVIII, Rupertum Tuitiensem cap. IX Osee, et Sylvam allegoriar. Laureti.

498. Carolus Paschalius, de Coronis pag. 200, ex his versibus colligit Indos, et in his Bactrianos, quod sagittando valent, sagittis solitos caput redimire.

499. Scripti Heinsiani et Alex., ***gigantas***; alii *gigantes.* Harum gentium vocabulis intelliguntur vitia quæ eis quodammodo dominabantur, aut dæmones, qui ea vitia inspirant. Vide glossas.

500. Cur in *Allophylus y* corripiatur, dixi in proleg. Allophylus Græce sonat ***alienigena.*** A Christianis scriptoribus passim pro Philistæo accipitur; et pro Philistæis LXX interpretes vertunt ***allophylos.*** S. Orientius in Common. lib. I novæ collect. Edmundi Martene pag. 11: ***Illum mirifico famosum robore Samson Forma decem særis tradidit Allophylis.*** S. Paulinus Natali 8: *Credite, non armis, neque viribus esse timendos Allophylum populos.* Et in carmine ad Cytherium de naufragio Martiniani *Allophyla mulier est mihi lex carnea.* Alia videri possunt in Severo Sulpicio, in Attone de obsidione Lutetiæ.

503. Prag., *varias* pro *vanas.*

504. Vat. A, *Jam vanum.* Prag., *Nam vanum est.*

505. Pal., *cuncta volubilibus*, minus bene.

506. In nonnullis vulg., male, *creaturum* pro *creaturam.* Epist. ad Rom. VIII, 20: *Vanitati enim creatura subjecta est non volens*, etc.: *scimus enim quod omnis creatura ingemiscit..... et ipsi intra nos gemimus, adoptionem filiorum Dei exspectantes redemptionem corporis nostri.*

509. Hæc non ex Epistola ad Romanos, sed ex alia ad Ephesios VI, 12, sumit Prudentius, cujus interpretationem vindicavimus proleg. cap. 9.

518. Gis. et Fabr., *ac vacuo.*

520. Egm., *Bellia.* Vulg., *Belial.* Vetustiores, *Belia.* Ita enim Prudentius hujusmodi nomina propria efferre solet *Helia, Belia, Iuda*, quæ alioquin in *as* terminantur. Quod autem in *Belia*, aut *Belial* duæ primæ ab aliis corripiantur, nihil refert.

Oris apostolici testis sententia prodit.
540 Nemo habitum naturæ, aut irritamina peccans
Corporis accuset: facile est frenare rebelles
Affectus carnis, nimiosque retundere pulsus
Materiæ fragilis, et viscera victa domare.
Quippe animus longe præstantior, utpote summo
Æthere demissus, subjectos si velit artus
Imperio quassare gravi, jussisque severis
Dedere, regnanti domino vis nulla resistet.
Major inest vis illa homini, quæ flatile virus
Ingerit, et tenuem tenui ferit aere mentem.
Parthica non æque ventos transcurrit arundo,
Cujus iter nullus potis est comprendere visus:
Præpes enim, volucres dum pennis transvolat auras,
Improvisa venit, nec stridor nuntiat ante
Adventum lethi, quam pectoris abdita rumpat,
Securam rapiens medicato vulnere vitam.
Sed magis aligera est, magis et medicata sagitta,
541 Quam jacit umbrosi dominatio lubrica mundi,
Eludens excussa oculos, calamique volantis
Præpete transcursu cordis penetralia figens.
Nec segnis natura animæ est, aut tarda cavendi
Vulneris: ignitum quoniam Deus indidit olli
Ingenium, purum, sapiens, subtile, serenum,
Mobile, sollicitum, velox, vegetabile, acutum:
Factorem modo casta suum veneretur, et ipsi
Militet, ac victum proculcet sobria mundum;
Nil de pestiferis opibus, aut falsificatis
Terrarum spoliis stulto oblectamine libans,
Ne sub fasce jacens, alieno et dedita regno
Non queat argutas hostis vitare sagittas.
Sed quid ego omne malum mundique, hominumque maligni
Hostis ad invidiam detorqueo: cum mala nostra,
Ex nostris concreta animis, genus, et caput, et vim.
542 Quid sint, quid valeant, sumant de corde parente?
Ille quidem fomes nostrorum, et causa malorum est.
Sed tantum turbare potest, aut fallere quantum

GLOSSÆ VETERES.

522. Prodit, *dicit*, Iso.
523. Irritamina, *provocamina, provocationes, quia, corpore provocante et suggerente, anima consentit peccatum aliquando*, I.
525. Affectus, *desideria*, I.
527. Præstantior, *melior, nobilior scilicet corpore*, I.
529. Quassare, *fatigare, edomare, premere, domare*, I.
530. Dedere, *occupare, animo tradere.* — Domino, *animo.* — Vis nulla, *scilicet corporis*, I.
531. Major, *de animo dicit.* — Vis illa, *diaboli*, I.
532. Ingerit, *immittit.* — Tenuem, *fragilem.* — Ferit, *percutit.* — Aere, *persuasione*, I.
533. Æque, *similiter, non sic.* — Arundo, *sagitta*, I.
535. Præpes, *velox*, I.
538. Medicato, *illito, toxicato*, I.
539. Aligera, *velox.* — Medicata, *venenata*, I.
540. Umbrosi, *tenebrosi.* — Mundi, *diaboli*, I.
541. Eludens, *decipiens.* — Excussa, *sagittata.* — Calami, *teli*, I.
546. Agitabile, *mobile*, I.
550. Libans, *cupiens*, I.
551. Fasce, *onere*, I.
552. Argutas, *scilicet viles*, I.
554. Detorqueo, *converto*, I.
555. Concreta, *coagulata*, Iso.
557. Ille, *diabolus.* — Fomes, *incentivum, vel incendium*, I.

COMMENTARIUS.

525. Mar., *nimiosque*, sed supra recentiori manu, *minimosque.*

530. Alex. cum Heinsianis nonnullis *resistet*. Ald. et alii editi cum Urb. aliisque mss., *resistit*: quod nescio cur Heinsius damnet: nam idem est sensus. Perperam autem vulgati distinguebant *dedere regnanti domino.*

533. Prag., *transcendit* pro *transcurrit*. Veruti, seu teli cursum eleganter dici a Lucretio notat Gifanius, et hoc Prudentii exemplum allegat.

535. Ald., Weitz., Mar., *volucris*, melius alii, *volucres*; in mss. antiquis casus hujusmodi sæpe in *is* terminantur, ex quo ea varietas oriri potuit.

537. Fabr., Bong., Mar., Sich., *rumpit*, non male.

538. Egm., a secunda manu, Bong., Sich. ad oram, Put., Oxon., Thuan., *penetrans*. Egm. a prima manu, Alex., Urb., aliique nostri cum vulg., *rapiens.*

543. Egm., *segni*, non bene, pro *segnis*. Ald., *ut*; alii, *aut.*

546. Legunt *nobile* Rat. a prima manu, Mar., Prag., Weitz., Gis. Sed in omnibus Heins., Ald., Vat. A, Alex., Rat. a secunda manu, *mobile*. Sic melius est *vegetabile* cum Thuan. a manu prima, Alex., Boherio pervetusto. Nam *agitabile*, quod alii habent, idem sonat ac *mobile*. Non est autem contemnenda lectio *nobile, agitabile*, quæ exstat in Urb. et aliis. Teolius in uno tantum Vat. vidit *nobile.*

547. Optimi Heinsiani, Mar., Rat., Alex., Sich., Weitz., *casta*. Vat. A, Ald., Gis., Urb., *facta.*

549. In Rat. fuit *falsificantis*, sed *n* est inductum. *Falsificus* Plauti est. Facciolatus *falsificare* ad barbara rejecit, cum plura alia verba solius Prudentii auctoritate inter Latina reposuisset. In editione 2 Giselini, et in quodam exemplari editionis Weitzianæ ad marg., *vel* pro *aut.*

551. Mar., Weitz., *ne*; alii, *nec*. Rat., *non*. Nonnulli vulgati male distinguunt *nec sub fasce jacens alieno, et dedita regno*. In Heinsio mendum est *nec sub face.*

552. Aldus, *ne* pro *non.*

553. Weitz., *mundi hominumque*; cæteri, *mundique, hominumque*, rectius. Cum demonstraverit Prudentius Deum non esse peccati auctorem, sed diabolum eum esse qui homines in peccata traxerit, ne in contrariam partem declinare videatur, et, ut alium Marcionitarum errorem evertat, ad libertatem arbitrii ostendendam aggreditur.

556. Alii habent *de corde parenti*. Sententia sumpta est ex Matth. xv, 19: *De corde enim exeunt cogitationes malæ, homicidia*, etc.

Nos volumus: qui decrepito suggesta leoni A
Armamenta damus: friget fera futile frendens,
Humani generis ni per suffragia gliscat.
Gignimus omne malum proprio de corpore nostrum:
Ut genuit David, alias pater optimus, unum
Crimen Abessalon: tetrum pater ille, sed unum
Innocuas inter soboles genuit patricidam:
Ausus in auctorem generis qui stringere ferrum,
Ah pietas! signis contraria signa paternis
Egit, et unius commisit sanguinis arma.
Nostra itidem diros urente propagine natos
Pectora parturiunt: versis qui protinus in nos
543 Morsibus insuescunt gignentum vivere pœnis: B
Depopulantur enim nimium fecunda parentum
Viscera, et interitu genitalis stirpis aluntur.
Progeniem verum ille suam, rex utpote summus,
Atque Dei vates, pariture et virginis auctor,
Tristibus atque piis variaverat, ut Salomonis
Frater Abessalon sereret sua crimina justis
Pignoribus, dulcemque domum turbaret amaris.
Nos dignum Salomone nihil: nos degener implet
Solus Abessalon, lacerans pia viscera ferro.
Si licet ex ethicis quidquam præsumere, vel si
De physicis exempli aliquid; sic vipera, ut aiunt,
Dentibus emoritur fusæ per viscera prolis.
544 Mater morte sua, non sexu fertilis, aut de
Concubitu distenta uterum; sed cum calet igni
Percita femineo, moriturum obscena maritum
Ore sitit patulo; caput inserit ille trilingue

GLOSSÆ VETERES.

559. Decrepito, *antiquo, seni, veterano.* — Suggesta, *subministrata.* — Leoni, *hosti*, I.

560. Armamenta, *utensilia, arma, vel adjutoria.* — Futile, *inaniter, inutiliter*, I.

561. Suffragia, *auxilia.* — Gliscat, *crescat*, I.

564. Tetrum, *infaustum, infelicem. Abessalon, et Absalon utrumque dicimus*, I.

565. Patricidam, *qui patrem occidit*, I.

566. In, *contra.* — Stringere, *nam voluit patrem interficere*, I.

567. Ah! *heu! ubi est modo pietas? interjectio dolentis*, — Signa, *vexilla*, I.

568. Egit, *portavit, elevavit, duxit, portavit.* — Unius, *proprii; Judæos cum Judæis.* — Commisit, *fecit committi.* — Arma, *civile bellum*, I.

569. Itidem, *item.* — Propagine, *procreatione.* — Natos, *suasiones malignorum*, Iso.

571. Gignentum, *patrum, quia ipsi peccatis nostris excruciamur*, I.

574. Verum, *sed*, I.

575. Virginis, *Mariæ, quia de genere David fuit Dei genitrix*, I.

576. Tristibus, *malis natis.* — Piis, *bonis*, I.

577. Justis, *fratribus, vel sanctis scilicet operibus, sanctis filiis*, I.

578. Pignoribus, *filiis.* — Amaris, *scilicet operibus*, I.

579. Salomone, *Salomonem vocat justitiam.* — Nihil, *scilicet agimus vel habemus, quia nos vitiis plus implemus quam Salomone, qui significat virtutes*, I.

580. Abessalon, *vitia.* — Lacerans, *oppugnans*, I.

581. Licet, *licitum est.* — Ethicis, *moralibus, de moribus.* — Præsumere, *sumere, attingere*, I.

582. De physicis, *naturalibus, de scripturis naturalium rerum, de naturis*, I.

585. Distenta, *repleta, vel gravida*, I.

586. Percita, *insaniens*, I.

587. Sitit, *cupit.* — Trilingue, *serpens, quamvis*

COMMENTARIUS.

559. Diabolus leoni rugienti comparatur Epist. I, Pet. v, 8.

560. In Mar. fuit *futtule* pro *futile*, corrupte.

561. S. Augustinus, sive potius Cæsarius Arelatensis sermone 37 append. S. Augustini, alias 197 de Tempore, diabolum cani alligato comparans, ait: *Latrare potest, sollicitare potest, mordere omnino non potest, nisi volentem.*

562. Ald., Fabr., Bong. cum aliis, *de corpore nostro.* Plerique, *nostrum.*

564. Ita LXX interpretes efferunt *Abessalon*, qui in Vulgatis Bibliis dicitur *Absalom*, de quo lege lib. II Regum xv et seqq. Alii scribunt *Abessolon.*

565. Gis. ad oram, *paricidam* pro *patricidam.*

567. Imitatio Lucani initio Pharsaliæ.

569. Weitzius pro *duros* allegat Ald., Fabr., Bongar. Sed Aldus mihi habet *diros.* In Fabricio etiam lego *diros.* Gis. ad marg., *duros*, quod in prima editione tenuerat. Melius cæteri, *diros.* De peccatis, quæ ex corde parente exeunt, sermo est.

572. Vat. A, *depopulatur;* recte manu recenti factum *depopulantur.*

574. Cauchius ex conjectura, *vero* pro *verum.* Non video, qui locus esse huic conjecturæ possit, invitis membranis.

576. *Tristes* pro malis seu improbis hic accipi, nota ex glossa. Significat etiam *tristis* iratum, difficilem, sævum, asperum, infelicem.

577. Alex., Put., Thuan., Rot., Egm., Palat. a prima manu, Cauchianus, *sereret sua crimina;* neque abludit Vat. A. Verum Mar., Urb., Ald., Weitz., Gis. C cum aliis, *misceret crimina.* Utrumlibet potest retineri.

578. Vat. A, *turbasset;* rectius supra, *turbaret:* nam versu sup. est *sereret.*

581. Ald., mendose, *ex ethnicis* pro *ex ethicis:* qui error nonnullos veteres codices insedit, ut Mar. et Prag., in quibus recente manu correctio adhibita est. In Rat., *et ethicis* pro *ex ethicis.* Neque Chamillardus, neque Teolius, neque Cellarius in suis indicibus adverterunt, *e* in *ethicis*, quæ longa est, a Prudentio corripi.

582. Observat Giselinus recte adjicere poetam *ut aiunt;* revera enim fabula est a Plinio aliisque veteribus adoptata. Obiter monebo non peccare scriptores pios, aut depravati judicii esse arguendos, quod hujusmodi historiolas aut falsas, aut non satis comprobatas in exemplum ad informandos mores transferunt; quibus illi tanquam veris factis, si evenerint, aut tanquam apologis, si fuerint confictæ, suo jure utuntur. Teolium non intelligo, qui ait Prudentium aliter esse locuturum, si in hoc nostrum ævum fuisset delatus, *cum constet omnia animalia cujuscunque* D *generis ex ovo nasci, in quo sunt formata.* Negatne Prudentius ex ovo, in quo est formata, viperam nasci? Claris verbis postea ait, *postquam semine adulto*, etc. Plinius lib. x, cap. 62: *Rursus in terrestribus ova pariunt serpentes..... Viperæ mas caput inserit in os, quod illa abrodit voluptatis dulcedine. Terrestrium eadem sola intra se parit ova unius coloris, et mollia, ut pisces.* De insectis illa est quæstio, an ex putri, ut aiunt, nascantur.

584. Vat. A, *sexus* pro *sexu.*

587. Aldus edidit *trilinguæ*, emendavit *triligue;*

Conjugis in fauces atque oscula fervidus intrat, A
Insinuans oris coitu genitale venenum.
Nupta, voluptatis vi saucia, mordicus haustum
Frangit amatoris blanda inter fœdera guttur,
Infusasque bibit, caro pereunte, salivas.
His pater illecebris consumitur, at genitricem
Clausa necat soboles; nam postquam semine adulto
Incipiunt calidis corpuscula parva latebris
Serpere, motatumque uterum vibrata ferire,
Æstuat interno pietatis crimine mater,
545 Carnificemque gemit damnati conscia sexus
Progeniem, septi rumpentem obstacula partus.
Nam, quia nascendi nullus patet exitus, alvus
Fetibus in lucem nitentibus excruciata
Carpitur, atque viam lacerata per ilia pandit.
Tandem obitu altricis prodit grex ille dolorum,
Ingressum vitæ vix eluctatus, et ortum
Per scelus exsculpens: lambunt natale cadaver
Reptantes catuli, proles, dum nascitur, orba,
Haud experta diem, miseræ nisi posthuma matris.
Non dispar nostræ conceptus mentis; ab ore
Vipereo infusum sic combibit illa venenum
Conjuge Beliade, sic oscula devorat haustu,
Interiusque rapit, sic felle libidinis ardens
546 Impletur vitiis, perituro mixta marito.
Tunc prægnans lethale genus, concepta maligni
Fert opera ingenii, de semine complicis hydri:
Quem pœnis pensare prius sua facta necesse est
Corruptæ pro stupro animæ, proque orbe perempto.
Ipsam porro animam crudelia vulnera carpunt
Mille puerperiis, soboles dum parturit ex se
Contra naturam genitas, peccamina crebra
B Scilicet, et pastos materno funere natos.
Hinc illa est Domini justa objurgatio Christi:
Nonne pater dæmon, vos increpo, peccatores,
Concubitu carnis semen sitientis iniquum
Vos genuit? Sanctum, lector, percense volumen:

GLOSSÆ VETERES.

non habeat nisi linguam unam, tanta tamen celeritate eam movet, ut videantur tres esse, I.

588. Oscula, *per*, I.

589. Insinuans, *immittens*. — Coitu, *pro*, *in*, I.

590. Nupta, *conjux*. — Saucia, *sauciata*. — Mordicus, *adverbium*, *mordaciter*, *mordendo*. — Haustum, *devoratum*, *in ore assumptum*, I.

591. Frangit, *mordet*. — Amatoris, *mariti*, I.

592. Caro, *marito*, I.

593. Pater, *ille masculus*. — Illecebris, *voluptatibus*, I.

594. Necat, *occidit*, I.

596. Motatum, *commotum*. — Vibrata, *pulsata*, I. C

597. Pietatis, *prolis*. — Crimine, *quia maritum occidit: dolet enim se esse carnificem mariti*, I.

598. Carnificem, *se*, I.

599. Septi, *inclusi*, *reconditi*, *circumdati*, I.

603. Obitu, *morte*. — Altricis, *matris*, I.

604. Eluctatus, *evadens*, I.

605. Exsculpens, *sulcans*, *investigans*; *sculpere rem dicimus*, *cum difficultate investigare*, I.

606. Orba, *orbata*, I.

607. Diem, *vitam*. — Posthuma *proles*, *post mortem*; *posthuma proles dicitur quæ post mortem patris aut matris nata est*, I.

609. Vipereo, *diabolico*, I.

610. Beliade, *diabolo*; *patronymicum a Belial*. — Haustu, *consumptu*, I.

613. Prægnans, *mens*, Iso.

614. Complicis, *socii*, *consocii*, *conjuncti*, *complices*; *frequentius in malo ponuntur*, I.

615. Pensare, *recompensare*, *vel resolvere*, I.

616. Orbe, *orbem*; *hominem appellat*, *vel mundum*, *qui in similitudinem orbis est conditus*; *vel ipsum orbem*, *quem laqueis suis conatur decipere*, *et interficere*, I.

618. Puerperiis, *nativitatibus*, *parturitionibus*, I.

619. Peccamina, *peccata*, I.

621. Objurgatio, *increpatio*, I.

624. Percurre, *perquire*, Iso.

COMMENTARIUS.

opinor, voluit dicere *trilingue*. Ita habent Alex., Urb., Fabr., Bong., Gis. in contextu. Pul., Thuan., Weitz., et a ii *trilinguæ* a *trilinguus*, quod Salmasio probatum refert Heinsius, qui non viderat Aldi correctionem, cum asseruerit Aldum non aliter expressisse.

593. Gisel., Palat. supra, Mar. *ac* pro *at*. Vat. A, perperam *ad*.

594. Vat. A, *sobolis*; alii, *soboles*, Bong. *adulta*; supra, *adulto*.

596. Giselinus, *motatu*; cæteri, *motatum*.

597. Gisel., *pectore*; ad marg., *crimine*, quod est in aliis omnibus; et significantissime dictum observat M. Bergius apud Weitzium, quia pietas est quod fetus patris necem ulciscitur, at crimen quod matrem occidit.

600. Burmannus tom. I Antholog., pag. 463, ex Egm. legit *jam quia*, et multis probat librarios veteres sæpe mutasse *jam* in *nam*. Hæc diversa lectio in Egmondano cod. fugit Weitzium et Heinsium.

603. Ex veterum opinione, cui recentiorum experientia opponitur. Plinius ita rem exponit lib. x, cap. 62: *Tertia die intra uterum catulos excludit; deinde singulos singulis diebus parit viginti fere numero. Itaque cæteri tarditatis impatientes perrumpunt latera, occisa parente.*

606. Vat. A, *prolis* pro *proles*.

607. Ald., Gis. et alii vulg., *matri*; vetustiores Heins., Rat., Mar. a prima manu, Prag., Alex., Urb., *matris*, cum Weitzio aliisque.

610. Ald. et Fab., male, *Beliadæ*, neque melius Ald., *hausto*. Giselinus ait, in hoc nomine patronymico *Beliade* corripi secundam, quæ prius in *Belia* producta fuit vers. 520, ob licentiam in nominibus propriis. Præter hanc licentiam potest etiam admitti synæresis in secunda et tertia, ut sit spondæus *Belia*. Legam, si per membranas liceat *conjuge Belia*: nihil enim necesse est patronymicum deducere: nam postea D de *semine complicis hydri*, qui est ipse Belia aut Belial, hoc est diabolus.

614. *Complex* ad Latinitatem prolapsam refertur. Ita locuti sunt Sidonius, Cassiodorius, et æquales. Isidorus lib. x. Etym. notat, ad bonum nunquam *complicem* dici, quo Iso respicit.

618. Prag., *proles*; cæteri, *soboles*.

620. Heinsiani et nostri cum Weitzianis, *pastos*. Ald. et Gisel. in contextu, *partos*.

622. *Joan.* VIII, 44: *Vos ex patre diabolo estis.*

624. Weitz. cum Fabr. et Gis., repugnantibus scriptis fere omnibus, *percurre*. Bong., Widm. supra, Sich., *perquire*. Heinsiani omnes, Egm., Alex., Urb., *percense*, cum Aldo et aliis nostris, nisi quod Mar

Quod loquor, invenies, Dominum dixisse profanis A
Vera objectantem mortalibus. Ex Patre nam vos
547 Esse meo genitos, pietas, ait, ipsa probaret,
Ac pietatis opus : proh cæca libido! quid hoc est,
Quod, cum se thalamis desponsam mens bona justis
Noverit, inque torum regis nuptura vocetur,
Et regis semper juvenis, senioque repulso
Divinum decus æterno servantis in ore,
Malit adulterium, fulvo et se munere vilem
Vendat nocticolæ spurcis complexibus indi,
Aspernata Dei fusam per virginis artus
Progeniem, dulcesque vocans in fornice natos? B
Sentio, quam contra moveat pellacia, litem,
Quo dente obnitens spinosa calumnia pugnet,
Nosque lacessito vocet ad luctamina vero.
548 Si non vult Deus, esse malum, cur non vetat? inquis.
Nil refert, auctor fuerit, fautorque malorum,
Anne opera in vitium sceleris pulcherrima verti,
Cum possit prohibere, sinat? qui si velit omnes
Innocuos agere omnipotens, nec sancta voluntas
Degeneret, facto nec se manus inquinet ullo.
Condidit ergo malum Dominus, quod spectat ab alto,
Et patitur, fierique probat, tanquam ipse crearit.
Ipse creavit enim, quod, cum discludere possit,
Non abolet, longoque sinit grassarier usu.
Damna aures, Pater alme, meas, et claude meatus
Obbrutescentis capitis, ne pervia tales

GLOSSÆ VETERES.

626. Objectantem, *opponentem.* — Ex Patre, *qui est ex Deo, verbum Dei audit : propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis. Nam gloriabantur se patrem habere Deum; quod si fuisset, ipsa pietas quam haberent erga Filium hoc probaret*, I.

628. Proh, *interjectio detestantis, vel irascentis*, I.

631. Semper, *scilicet qui est*, I.

633. Malit, *magis vult*, I.

634. Nocticolæ, *noctem colentis.* — Spurcis, *immundis.* — Indi, *diaboli*, I.

635. Virginis, *Mariæ*, I.

636. Progeniem, *Filium Dei, Christum.* — In fornice, *in lupanari de adulterio, fornicatione; fornicem vocat domunculas subterraneas, ubi meretrices veniebant noctibus*, I.

637. Sentio, *intelligo.* — Contra, *e contra.* — Pellacia, *fallacia; pellax, id est fallax*, I.

638. Dente, *verbo, vel ratione*, I.

639. Lacessito, *provocato.* — Vero, *veritate*, I.

640. Si non vult, *vox Marcionis dicis*, I.

641. Refert, *distat scilicet utrum*, I.

644. Agere, *vivere.* — Sancta voluntas, *pura mens*, I.

645. Facto ullo, *in operibus et cogitationibus*, I.

646. Condidit, *dicis tu.* — Alto, *cœlo*, I.

647. Probat, *permittit*, I.

648. Discludere, *separare*, I.

649. Grassarier, *crescere, vel densari*, I.

650. Damna, *obstrue*, I.

651. Obbrutescentis, *insanientis, stolidi*, I.

COMMENTARIUS.

ad marg. habet *percurre.* Heinsius aliquando cogitaverat *pertende*; postea agnovit verum esse *percense*, quo verbo uti amat Prudentius. Est autem *percenseo* ex his quæ plerumque ad secundam conjugationem pertinent, sed nonnunquam ad tertiam transferuntur, ut *luceo, ferveo, frendeo, extorqueo.* Alcimum Avitum lib. II ex *contine* dactylum fecisse monuit Heinsius. C

627. Gis., *esse Deo.* Alii, *esse meo.* Mar., a prima manu, et Bon. supra, *aut* pro *ait.* Sich. etiam *aut*, quod non probo. Heins. edidit *Deo*, sed in notis præfert *meo.*

628. Prag., *Ah* pro *ac*, et *proh cæca.*

630. Ald., Wid., supra, *inque thronum*, minus bene.

633. Egm. scribit *mallit.* Put., Thuan., Alex., Sich., *fulvo*, nempe *auro.* Mar., Urb., aliique editi et mss., *furvo*, quod non repugnat.

636. *Fornix* pro lupanari Juvenalis satyra 3 : *Lenonum pueri quocunque in fornice nati.* Vide Apoth. vers. 624. Teolii interpretatio non placet : quod *Deus vocare dulces natos in fornice dicatur, cum eos a peccatis ad se invitat ac revocat.* Constructio recta est *mens malit adulterium... et se vendat spurcis complexibus.... aspernata progeniem Dei, vocansque dulces natos in fornice.* Neque aliter construxit Chamillardus, a Teolio rejectus. Mens ergo adultera filios in fornice natos sibi dulces putat, scilicet in malis operibus delectatur.

637. Mar., *quem contra*, supra aliena manu, *quam.* Gifanius Ind. Lucret., verbo PELLACIA totum hunc locum, quem perelegantem dicit, ascripsit emendatum et interpunctum ex vett. libris. Locus est in jure civili de eo qui prohibere cum possit, non prohibet : cum enim æque teneri aiunt ac si ipse fecerit. Hoc ergo est hæreticorum argumentum, de quo plura disputavi prolegom. cap. 16.

638. Ald., *quod dente*, minus bene. Vat. A, *purget*, sed factum *pugnet.* Ita etiam in Rat., *dente nitens*; supra, *obnitens.*

640. Præstantiores Heinsiani, Urb., Ald., Weitz., Gifan., *inquit*, quo alludit Alex., *inquid.* Vat. A, Mar., Prag., Rat., Gis., Boug., Sich. et alii, *inquis.*

641. Alex., Rot., *fautorque*, quod Heinsio placebat, quia *auctor*, et *factor* eadem significatione sunt : alii habent *factorque*, nisi quod in Gis. et aliis Vulg. est *factorve.* Teolius non recte affirmavit, in omnibus Vatt. esse *factor.* Heinsius edidit *factorque*, sed non improbat *fautorve* in Canebiano.

643. Alex. a prima manu, Put., Rot. cum tribus Torrent., Egm., Palat., *qui si velit.* Gifanius cum aliis, *quod si velit.*

644. Gifan. et Gisel., *ne* pro *nec* : quod postremum habent Alex., Urb., Thuan. et alii complures, ac sensus ipse exposcit. In antiquissimo Boherio *ne sana voluntas.*

645. Aldus perperam *degener*, et *facto* pro *degeneret, facto.* Gis., *Degeneret, nec se facto.* Alii, *facto nec se.* Heinsius hanc varietatem præteriit, nihil animadvertens, sed a Giselino contra suum morem recessit tacitus. D

648. Vat. A, *creavit quod* ; emenda *creavit enim quod.*

649. Error Aldi *crassarier usu.*

650. Cum poeta hæreticorum sophismata dilucide exposuerit, recte a Deo petit ut aures ejus obstruat, ne hujuscemodi argutiis capiatur. Sane non video quid vel in ipsa oratione soluta afferri possit efficacius ad eam impiam sententiam suadendam. Utitur verbo *damnare* significatione simillima vulgari Hispanicæ *danar.*

651. Mar. a prima manu, Rat., *obmutescentis*, ni-

549 Concipiat flexura sonos. Est perdere tanti A
Exstinctum vitæ officium de parte cerebri,
Immunem modo sese anima, expertemque nefandi
Auditus, felix stolida conservet ab aure.
Quis ferat hæc injecta Deo convicia, qui se
Divinis meminit præcellere nobilitatum
Muneribus? multa ut taceam, vel sola benignum
Res probat esse Deum, vetiti quod amore peremptos
Excitat e tumulis homines, regnique per ævum
Participes jubet esse sui : qui, si foret auctor,
Servatorque mali, nunquam post damna salutis,
Peccantumque obitus redivivam ferre medelam
Vellet, et amissos opere instaurare secundo.

550 Labi hominis, servare Dei est; meritus perit iste:
Ille abolet pereuntis opus, meritumque resolvit.
Argumentum ingens, Dominum, qui talia præstet,
Nolle malum, nec, quod post abluit, ante probare.
Invitone aliquis potis est peccare Tonante,
Cui facile est in corde hominis componere sensus,
Quos libeat, fibrasque omnes animare pudicis
Pulsibus, et totum venis infundere honestum?
Nescis, stulte, tuæ vim libertatis ab ipso
Formatore datam? nescis, ab origine quanta
Sit concessa tibi famulo super orbe potestas,
Et super ingenio proprio, laxæque soluto

GLOSSÆ VETERES.

652. Tanti, *pretii; melius, mihi amabilius, placet.* **Melius est si oculus tuus vel pes tuus scandalizarit te, etc.**, I.
653. Officium, *aures.* — Cerebri, *capitis*, I.
654. Immunem, *mundam, securam.* — Modo, *tantummodo*, I.
656. Convicia, *improperia*, I.
657. Nobilitatum, *justificatum, qui floret nobilitate catholicæ fidei*, I.
658. Ut taceam, *quæ dicere non possum.* — Vel, *etiam.* — Benignum, *non mala creantem, nec volentem*, I.
659. Vetiti, *pomi, vel cibi*, I.
664. Opere secundo, *resurrectione*, I.
665. Labi, *peccare; per peccatum.* — Servare, *per pœnitentiam servat hominem.* — Iste, *homo*, I.

B 666. Ille, *Dominus, Deus.* — Resolvit, *peccata dimittit, quod debuerat damnari, indulsit*, I.
667. Argumentum, *declaratio, exemplum, vel signum.* — Qui talia, *qui tanta indulget hominibus peccata*, I.
668. Nolle, *scilicet dixisse.* — Probare, *laudare*, I.
669. Invitone, *dicis tu : vel dicit hæreticus*, I.
672. Honestum, *scilicet honestum, ut ipse consentiat*, I.
673. Stulte, *o Marcion.* — Libertatis, *arbitrii*, I.
674. Origine, *initio*, I.
675. Famulo, *famulanti sæculo.* — Super, *desuper*, I.
676. Ingenio, *id est, liberum arbitrium habes.* — Laxe, *adverbium, libere*, I.

COMMENTARIUS.

nus bene, pro *obbrutescentis*. Weitz. et alii scribunt *obbrutiscentis*, Gifanius ind. Lucr., verbo OBBRUTESCO, accipit pro *obstupescere*, omnemque amittere sensum ex hoc loco Prudentii, ex Lucretio, Festo, Afranio. In Vat. A, et Mar. a prima manu, *nec pervia*. Melius alii, *ne pervia*.

652. Locus Evangelii, quem Iso indicat, exstat cap. XVIII Matth., vers. 8 et seqq. In Heinsio mendum *concipius*.

655. In nonnullis Vulg. *ab arce*, male, pro *ab aure*. Giselinus 1 ed., *ab arce*, 2 ed., *ab aure*, sed ad marg., *ab arce*.

659. Sermonem hic esse de peccato originali, quo omnes homines perierunt, exploratum est. Giselinus autem existimat loqui poetam de Adamo et Eva, aliisque una cum resurgente Christo ad immortalitatem translatis. *Sed quid*, inquit, *hoc ad confirmationem ejus de quo agitur?* Chamillardus propterea putat, solum mentionem esse de reparatione hominum per Christi incarnationem, non vero de iis qui cum Christo resurrexerunt. Arbitror poetam hæc duo conjunxisse, nempe homines fuisse redemptos et e tumulis excitatos, ut una cum Christo in cœlo regnarent : nam utrumque pertinet ad voluntatem salvandi homines, quam in Deo astruit Prudentius : quæque eo major est, quo magis Deus hominem gloria afficit. De resurrectione Prudentius Apoth. vers. 780 : *Omne reducens, Quidquid homo est; istud tumulis, est illud abysso.*

661. Prag., *facit*; cæteri, *jubet*.

664. Put., Thuan., Widm. et Bong. ad oram, Alex. a prima manu, Prag., Rat. a prisca manu, *ope restaurare secunda*, quod Heinsio placuit. Alii veteres, *opere instaurare secundo*, quod in antiquis editionibus apparet : nam recentiores Heinsium fere sequuntur. Burmannus tom. I Anthol., pag. 459, cum Egm. contendit legendum *opere instaurare secundo*, quod Latinius certe est, adeoque retinendum. Prudentius alibi etiam verbo *instaurandi* usus est, et de resurrectione loquens eam vocat *instaurationem* Apoth. vers. 1074.

C

665. Hæc omnia argumenta adversus Marcionem cum alii Patres urgent, tum præcipue Tertullianus in lib. adversus eumdem. Seneca lib. I de Clementia, cap. 26 : *Hæc divina potentia est gregatim, ac publice servare.*

666. *Meritum resolvere* est condigna illa pro peccato satisfactio, ad quam aiunt theologi necessariam fuisse incarnationem.

667. Prag., Bong., a manu prima, *præstat*; cæteri, *præstet*; Gis. 1 ed., *præstet*; in ed. 2 *præstat*.

668. Gis. in contextu 1 ed. et ad marg. 2. *se, quod post abluit, ante probaret*. Alii, *nec, quod post abluit, ante probare*.

669. Reponit Marcionita neminem posse invito Deo peccare, cui respondet Prudentius, a Deo concessam esse homini libertatem, ut digna laude gereret : qua proinde homo et bene et male uti potest. Vide proleg. cap. 16.

D

674. Pro *nescis* Fabr. et Bong. *nescisque* apud Weitzium, qui Aldum quoque allegat pro hac lectione. Mihi Aldus, *nescis ab origine*, quod communis est. Claudius Marius Victor præfat. Comment. in Genesim idem argumentum pertractat, cujus notandi sunt hi versus : *Porro etiam (mihi si fas est hoc dicere, salva Pace tua, Genitor) majus fortassis apud te est Non peccasse bonum per lubrica tempora vitæ, Quam miseris peccasse malum; sed videris, ut se Hoc habeat, causas uni tu credimus omnes.*

676. Put., Alex., Urb., *laxæque*, scilicet voluntatis. Alii habent *laxe*; sed nil mirum de multis, in quibus desunt diphthongi. Iso clare vult *laxe*.

551 Jure voluntatis, liceat cui velle, sequique, A
Quod placitum, nullique animum subjungere vinclo?
An cum te dominum cunctis, quæcunque crearat,
Præficeret, mundumque tuis servire juberet
Imperiis, cumque arva, polum, mare, flumina, ventos
Dederet, arbitrium de te tibi credere avarus
Nollet, ut indigno, libertatemque negaret?
Quale erat, electus magni rex orbis ut esset,
Non rex ipse sui, curto fœdatus honore?
Nam quis honos domini est, cujus mens libera non est:
Una sed impositæ servit sententia legi?
Quæ laus porro hominis, vel quod meritum, sine certo
Inter utramque viam discrimine vivere juste?
Non fit sponte bonus, cui non est prompta potestas
Velle aliud, flexosque animi convertere sensus.
Atqui nec bonus est, nec collaudabilis ille,
552 Qui non sponte bonus: quoniam probitate coacta
Gloria nulla venit, sordetque ingloria virtus.
Nec tamen est virtus, ni deteriora refutans
Emicet, et meliore viam petat indole rectam.
Vade, ait ipse parens, opifexque, et conditor Adæ:
Vade, homo, et afflatu nostri prænobilis oris,

GLOSSÆ VETERES.

678. Placitum, *scilicet tibi*, I.

682. Credere, *dare tibi*, *commendare*. — Avarus *ipse Deus: sensus est, cum Deus omnia homini dedit, suæque potestati subdidit, quasi avarus homini nollet libertatem dare, et arbitrium boni vel mali*, I.

683. Ut, *quasi*, I.

684. Quale, *qualis res*.—Rex, *homo*, I.

685. Curto, *brevi*, I.

686. Domini, *hominis*.—Mens, *nam homo in hoc honorem non haberet, si libero arbitrio non uteretur*, I.

687. Impositæ, *scilicet sibi*.—Sententia, *bonitatis, hominis*.—Legi, *ligni in paradiso*, I.

B 689. Inter utramque, *inter bonum et malum*.—Discrimine, *arbitrio, vel decreto, et judicio discriminari inter bonum et malum*, I.

690. Prompta, *libera*, I.

691. Velle, *concupiscere*.—Aliud, *quam bonum*, I.

692. Atqui, *certe*, Iso.

693. Probitate, *bonitate*.—Coacta, *probitati invitæ*, I.

694. Ingloria, *ingloriosa, sine gloria*. — Virtus, *scilicet aliter*, I.

695. Refutans, *respuens*, I.

696. Emicet, *clarescat*.—Indole, *nobilitate*, I.

COMMENTARIUS.

677. Ald., Fabr., *jure potestatis*.

678. Ald., Weitz., Widm., Mar. a secunda manu, *quod placitum est*.

679. Prag., *dominus*, minus bene.

682. Vat. A, *dederat*; Ald., Egm., *dederit*. Neutrum bene. Legendum *dederet*.

684. In Vat. A desideratur *electus*.

C 686. Widm. supra, *homini*; Boug. supra, *hominis*; cæteri, *domini*. Wid. pro *cujus* habet *cui*.

688. Wid. supra, *sine nullo*, male. Hæc ratio efficax est, qua SS. Patres, theologi, philosophi ad stabiliendam libertatem utuntur, nullam esse futuram laudem, nullum meritum, nisi certum sit discrimen vivendi juste inter utramque viam; dicam vocabulis scholæ, nisi adsit libertas indifferentiæ. SS. Patrum auctoritates plena manu dabunt theologi.

690. Vat. A, *sit* pro *fit*. Prudentius magis magisque libertatem indifferentiæ explicat, et clarius fortasse, quam nonnulli vellent. Vide alia 1 in Symmach. vers. 335, quæ plurimum laudat Petavius.

693. S. Augustinus ad laudabiliter agendum voluntatem ab omni necessitate liberam sæpius requirit his rationibus, quas poeta noster complectitur. Lib. de Natura et Gratia cap. 65 vehementer approbat hæc S. Hieronymi verba: *Liberi arbitrii nos condidit Deus, nec ad virtutem, nec ad vitia necessitate trahimur: alioquin ubi necessitas est, nec corona est.* D Quibus ita concinit: *Quis non agnoscat? quis non toto corde suscipiat!* Quidni hanc indifferentiam liberi arbitrii S. Augustinus agnosceret, cum eam a pastoribus, a poetis, ab indoctis, a doctis, a magistris, ab *antistitibus*, ab omni genere humano laudari fateretur. Audi ejus verba cap. 11, lib. de duabus Animabus contra Manichæos: *Etiamne hi libri obscuri mihi scrutandi erunt, unde discerem neminem vituperatione suppliciove dignum, qui aut id velit quod justitia velle non prohibet, aut id non faciat quod facere non potest? Nonne ista cantant et in montibus pastores, et in theatris poetæ, et indocti in circulis, et docti in bibliothecis, et magistri in scholis, et antistites in sacratis locis, et in orbe terrarum genus humanum? Quod si nemo vituperatione vel damnatione dignus est, aut non contra vetitum justitiæ faciens, aut quod non potest non faciens, quis dubitet tunc esse peccatum, cum et velle injustum est, et liberum nolle: et ideo definitionem illam et veram esse, et ad intelligendum facillimam, et non modo nunc, sed tunc quoque a me potuisse dici: Peccatum est voluntas retinendi vel consequendi quod justitia vetat, et unde liberum est abstinere.* Quod explicatius tradit cap. seq.: *Peccati reum teneri quemquam, quia non fecit quod facere non potuit, summæ iniquitatis est et insaniæ. Quamobrem illæ animæ quidquid faciunt, si natura, non voluntate faciunt, id est, si libero et ad faciendum et ad non faciendum motu animi carent; si denique his abstinendi ab opere suo potestas nulla conceditur, peccatum earum tenere non possumus.* Itaque S. Augustinus, qui de libertate ad bene agendum necessaria se eadem cum doctis, magistris, antistitibus, imo cum pastoribus, cum poetis, cum indoctis sentire professus est, certe non tenuit eam sententiam, quam frustra in pastoribus, in poetis, in indoctis quæsieris, ne commemorem nunc magistros, doctores, antistites, qui ante eum aut cum eo vixerunt: quos ultro nobis concedunt qui Augustini mentem alio detorquent. Quorsum hæc autem? quorsum? ut pateat catholicam esse nostri poetæ de libertate sententiam, qui ea tantum docuerit quæ magnus gratiæ doctor Augustinus obviis ulnis amplectebatur.

697. Giselinus invenit *vade, ait*, sed prætulit *unde ait*, quia magis servit orationis connexioni, et facilis fuit mutatio. Ita quidem habent aliqui codd., sed tres vetustiores Heinsiani, Alex., Urb. cum Ald., Fabr., *vade, ait*. Elmenhorstius in Arnobium lib. II, pag. 60, sententiam hanc illustrat, confirmatque quod ait Arnobius: *Nulli Deus infert necessitatem.*

698. In Pal. abest *et* post *homo*, ut in Ald., et Mar. a prima manu. Cauchius, *vade, homo, ait flatu.* Alex. cum Pal., *vade, homo afflatu.* Urb., Prag., Weitz., Gis., *vade, homo, et afflatu.* Mariettus notat ex Prag. et Rat., *unde* pro *vade, homo.* Defendi id posset, *vade, homo, afflatu*, sed ita ut non elidatur aut *e* in *vade*, aut *o* postremum in *homo*.

553 In subjecta potens, rerum arbiter, arbiter idem, A
Et judex mentis propriæ, mihi subdere soli
Sponte tua, quo sit subjectio et ipsa soluto
Libera judicio; non cogo, nec exigo per vim:
Sed moneo, injustum fugias, justumque sequaris:
Lux comes est justi, comes est mors horrida iniqui;
Elige rem vitæ, tua virtus temet in ævum
Provehat, æternum tua damnet culpa vicissim,
Præstet et alterutram permissa licentia sortem.
Hac pietate vagus, et tanto munere abundans,
554 Transit propositum fas, et lethalia prudens
Eligit, atque volens, magis utile dum sibi credit, B
Quod, prohibente Deo, persuasit callidus anguis.
Persuasit certe hortatu, non impulit acri
Imperio. Hoc mulier rea criminis exprobranti
Respondit Domino: suadelis se malefabris
Illectam, suasisse viro: vir et ipse libenter
Consensit. Licuitne hortantem spernere recti
Libertate animi? licuit: namque et Deus ante
Suaserat, ut meliora volens sequeretur: at ille
Spernens consilium, sævo plus credidit hosti.
Nunc inter vitæ Dominum, mortisque magistrum
Consistit medius: vocat hinc Deus, inde tyrannus
Ambiguum, atque suis se motibus alternantem.
Accipe gestarum monumenta insignia rerum,
555 Prælusit quibus historia spectabile signum.
Loth fugiens Sodomis ardentibus, omnia secum
Pignora cara domus properabat, sede relicta,
Nubibus urbicremis subducere: sulphure cum jam

GLOSSÆ VETERES.

699. In subjecta, *super terrena omnia*. — Arbiter, *magister*. — Idem, *tu ipse*, I.
701. Quo, *ut*, I.
703. Injustum, *injustitiam*. — Justum, *justitiam*, I.
704. Lux, *Deus*. — Mors, *diabolus*, I.
705. Tua, *ut tua*, I.
706. Æternum, *aliter*. — Damnet, *damnetur*, Iso.
707. Præstet, *eligat*. — Licentia, *quia licentia est permissa cuique, sequi, sive velit bonum, sive etiam malum*, I.
708. Pietate, *Dei*. — Vagus, *homo*, I.
709. Propositum fas, *ne comedas de ligno scientiæ boni et mali*. — Prudens, *superbus, vel subtilis*, I.
710. Volens, *voluntarius*, I.
713. Exprobranti, *arguenti*, I.
714. Suadelis, *ingeniis serpentis*. — Malefabris, *fictis, artificiosis*, I.
715. Illectam, *deceptam*, I.
718. Volens, *libenter*, Iso.
719. Consilium, *Domini*, I.
720. Magistrum, *diabolum*, I.
721. Medius, *nam hinc vocat Deus ad vitam, inde tyrannus ad mortem*, I.
723. Accipe, *intellige*. — Monumenta, *documenta*, I.
724. Prælusit, *ostendit, scripsit*. — Spectabile, *venerabile, memorabile*, I.
727. Urbicremis, *quæ urbem cremabant*, I.

COMMENTARIUS.

699. Put., Oxon., Ald., Gis., Urb., Boher., Egm. C cum aliis, *insubjecte*, ut *innatus, ingenitus*, non male; sed cum agatur de hominis dominio in res creatas, melius Iso, Alex., Vat. A, Prag., Rat., Weitz., Mar. et alii, *in subjecta potens*. Egm., *orbis arbiter*, et suspicatur Heinsius *orbis, et arbiter idem*. In Vat. A, *rerum arbiter idem*, mendose. Bene est *rerum arbiter, arbiter idem*.

704. Heinsius cum Giselino legit *nox horrida*, quod recentiores secuti sunt; quasi hoc loco ageretur de illa sententia: *Qui male agit, odit lucem*. Gallandius affirmat postulare *nox horrida* antithesin *lux, et nox*. Nostri, Weitziani cum Ald., Sich. et aliis, *mors*, recte, quia sermo est de præmio boni operis, quod *lux* dicitur, et de pœna mali, quæ est *mors*. *Elige rem vitæ*, pergit poeta. Weitzius, qui legit *mors*, nihilominus in commentariis intrudit *nox*, et multus est in vulgari illa sententia comprobanda, quod peccator amat tenebras: quem partim exscribit Chamillardus. Poeta respicit ad illud Ecclesiastici xv, 14 et seqq.: *Deus ab initio constituit hominem, et reliquit illum in manu consilii sui. Ante hominem vita et mors, bonum et malum: quod placuerit ei, dabitur illi*. Et Deuteronomii xxx, 19: *Testes invoco hodie cœlum et terram, quod proposuerim vobis vitam et mortem, benedictionem et maledictionem. Elige ergo vitam*, etc.

706. Aldus, *alternum*; alii scripti et editi, *æternum*, et in Mar. notat glossa esse adverbium. Iso videtur legisse *alternum*, cujus est glossa *aliter*. Oxon., *alterum*. In Parmensi editione *damnet tua* pro *tua damnet* mendum puto, quo tamen neque sensus, neque metrum turbatur.

708. Legunt *vagus* Heinsiani codd. cum Aldo, Egm., Palat., Alex., Vat. A, Urb., in quo postremo mendum est *hæc* pro *hac pietate*. Alii, etiam veteres, *vigens*, ut Mar., Prag., Rat. cum Weitz., Gis., Torn. et Vulgatis. In *vagus* ultima producitur ratione cæsuræ. Teolius pro *vigens* aliquos Vatt. codd. allegat, quod ego in solo Mar. vidi.

709. In Egm. corrupte, *propi situm* pro *propositum*.

710. Ita Mar. a prima manu, Alex., Urb., Gis. 1 ed., et ad marg. 2 edit., Boher., Egm., Oxon., Rot., aliique. Heinsius cum aliis et Weitzius, *Eligit; atque volens illud magis utile retur*.

712. Vat. A, perperam, *agri* pro *acri*. In serm. 57 append. sub Augustini nomine: *Non enim cogendo, sed suadendo nocet; nec extorquet a nobis consensum, sed petit*.

713. Ald., *hæc*; alii, *hoc*. Lectio Aldi stare potest, si intelligatur mulierem respondisse Domino hæc, seu talia: non *hæc mulier*, ut ad ipsam *hæc* referatur. Responsio ejus legitur cap. iii Genesis.

718. Prag., *ipse* pro *ille*.

721. Vat. A, inepte, *consistit melius*. D

722. Animadvertit Mariettus, *alternantem* videri esse modo in hanc, modo in illam partem inclinantem, ut infra vers. 776: *Dividit huc illuc*, etc. Hac certe significatione verbo *alternandi* utuntur Latini scriptores, Columella, Virgilius et alii.

724. Fabr. et Gis. 2 ed., *historiæ*; alii, *historia*. Prag., *sectatile*, male, pro *spectabile*.

725. Historia hæc legitur cap. xix Genes.

726. In Vat. A videtur esse *cura*; sed legendum est *cara*.

727. Gifanius Ind. Lucr., verbo Nises, pro *nubibus* ex vett. libris legendum ait *nisibus*, quæ voce militiæ usum Prudentium dicit: *Nisus enim videtur appellare omnia illa molimenta, furcres, labores, faces ignis, he-*

Nimboso ignitus cœlum subtexeret aer, A
Flagrantemque diem crepitans incenderet imber.
Angelus hanc hospes legem præscripserat ollis,
Emissus virtute Dei sub imagine dupla;
Omnis ut e portis iret domus, atque in apertum
Dirigeret constans oculos, nec pone reflexo
Lumine regnantes per mœnia cerneret ignes.
Nemo memor Sodomæ, quæ mundi forma cremandi est
Ut semel e muris gressum promoverit, ore
Post tergum verso, respectet funera rerum.
556 Loth monitis sapiens obtemperat; at levis uxor
Mobilitate animi torsit muliebre retrorsus
Ingenium, Sodomisque suis revocabilis hæsit.
Traxerat Eva virum diræ ad consortia culpæ; B
Hæc peccans sibi sola perit, solidata metallo
Diriguit fragili, saxumque liquabile facta
Stat mulier, sicut steterat prius, omnia servans,
Caute sigillati longum salis effigiata,
Et decus, et cultum, frontemque, oculosque, comamque,
Et flexam in tergum faciem, paulumque relata
Menta retro, antiquæ monumenta rigentia noxæ.
Liquitur illa quidem salsis sudoribus uda;
557 Sed nulla ex fluido plenæ dispendia formæ
Sentit deliquio: quantumque armenta saporum
Attenuant saxum, tantum lambentibus humor
Sufficit, attritamque cutem per damna reformat.
Hoc meruit titulo peccatrix femina sisti,
Infirmum, fluidumque animum per lubrica solvens
Consilia, et fragilis jussa ad cœlestia. Voti
Propositum contra non commutabile servat
Loth ingressus iter, nec mœnia respicit, alto
In cinerem collapsa rogo; populumque perustum,

GLOSSÆ VETERES.

729. Flagrantem, *ardentem*. — Diem, *ignem*. — Imber, *scintilla*, I.
730. Legem, *fugiendi*, I.
731. Dupla, *quia duo angeli erant. Patris et Filii duplicem imaginem sub specie duorum virorum dicit*, I.
732. Apertum, *ante, vel præ se*, I.
733. Constans, *in mente*. — Pone, *retro: adverbium, id est, post*, I.
735. Quæ, *Sodoma*, Iso.
736. Ore, *facie*, I.
738. Monitis, *præceptis*. — Uxor, *uxor Lothi sola perit*, I.
739. Mobilitate, *mollitia*, I.
742. Hæc, *uxor Loth*, I. — Metallo, *ad instar metalli*, Vat. A.
743. Diriguit, *induruit*. — Facta, *mutata in statuam salis*, I.
745. Caute, *in caute, in petra*. — Sigillati, *imaginati, simulati*. — Semper, *æternaliter, vel longum; per ævum*, I.
747. Paulum, *paululum*. — Relata, *versa*, I.
748. Monumenta, *memoramenta*. — Rigentia, *dura*, I.
749. Loquitur, *defluit*, I.
750. Dispendia, *pericula, minorationes*, I.
751. Deliquio, *defectu, defectione*. — Saporum, *saporatum, id est dulce*, Iso.
753. Sufficit, *subministrat*. — Attritam, *consumptam*, I.
754. Titulo, *signo*, Iso.
756. Fragilis, *mulier*. — Voti, *præcepti*, I.
757. Non commutabile, *incommutabile*, I.
758. Alto, *profundo*, I.

COMMENTARIUS.

minum, *bestiarum*, etc. Giselinus ad oram, *ignibus*. C Scripti Heinsiani, Weitziani, et nostri, *nubibus*.

728. In nonnullis Vulg., *subtexerat*. Corrige *subtexeret*; ut vers. seq. legendum *incenderet*, non *incenderat*.

731. Glossa Isonis non cohæret sententiæ Prudentii, qui in Apotheosi sæpe negat Patrem unquam apparuisse.

732. Egm., perperam, *postis* pro *portis*. Mar., Ald., Weitz. et alii, *atque*. Fabr., Bong., Gis. et nonnulli recentiores, *utque*, non male. In Chamillardi interpretatione mendum est: *Lothum respicere flammas per urbem dispersas jubent angeli. Vetant* voluit scribere, aut *non respicere*.

735. Alcimus Avitus, lib. III, vers. 46 et seqq., ignem extremi judicii flammis Sodomiticis comparat. Vide notas ad hymn. II Cath., vers. 106. Cyprianus, sive alius in carmine de Sodoma ex hoc incendio natam fabulam Phaetontis refert: *Hinc habet in falso de verbo fabula famam, Solis progeniem currus optasse paternos*, etc. Ita legitur in Poetis Christianis Fabricii; sed ex aliis edd. emendandum est *de vero* pro *de verbo*.

737. Rat., *respectat*, non bene.

739. Egm. et Gis. ad marg., *traxit protervi*. Prag., Rat., *retrorsum*.

741. Ald. et Oxon., *traxerit*.

743. Ald., *fragilis*; cæteri, *fragili*. Vat. A, *liquabile*, supra *liquabile*. Vide vers. 749. *Liquitur illa quidem*.

744. Exstare uxoris Loth statuam, et si quid ex ea decerptum fuisset, restitui, et succrescere, tradit etiam Irenæus lib. IV, cap. 51, et Cyprianus, sive Tertullianus, sive alius in carmine de Sodoma: *Quin etiam si quis mutilaverit advena formam, Protinus ex sese suggestu vulnera complet*. Josephus lib. I Antiquit., cap. 12, se statuam vidisse refert. Calmetus in Diction. et Comment. diversas interpretandi rationes affert, et auctores indicat qui peculiares dissertationes in eam rem ediderunt. Ego sensum quem sacra Littera præfert, mordicus teneo, nisi certa ratio contrarium suadeat. An autem statua illa salis per tot sæcula permanserit et adhuc permaneat, ad historiæ humanæ fidem pertinet.

745. Prag., *sigillatim*, minus bene. Widm. a prima manu, Mar., Prag., Rat., *semper* pro *longum*. De verbo *effigiata* vide hymnum Cath. Exsequiarum. Ex uxore Loth poetas finxisse fabulam Niobes, docet Clemens Alexandrinus in Protreptico. Eodem spectare videtur, quod Eurydice ab Orpheo, cum ex inferis revocaretur, respiciens, retracta est. In Chamillardi indice *caute* adverbium dicitur. Sed Prudentius nunquam hujusmodi adverbia corripuit. Vide glossas.

746. Prag. et Widm. a manu prima, *manusque*; D cæteri, *comamque*.

747. In Rat. ex *flexum* recte factum *flexam*. In Vat. A, *reducta*, et aliena manu *vel relata*.

749. Innuit, opinor, quod in carmine de Sodoma clarius profertur: *Dicitur et vivens alio jam corpore sexus Munificos solito depungere sanguine menses*. Irenæus loc cit. hoc ipsum affirmat.

751. Prag., *de liquido*. Rat. etiam, sed pro div. lect., *deliquio*, et glossa *id est defectu*, Vat. A, mendose, *armata* pro *armenta*. Sale armenta delectantur.

754. *Titulus* hic est sepulcrum. In carm. de Sodom., *stetit ipsa sepulcrum*.

758. Prag., *alto*. Alii, *alto*.

759. Prag., contra metrum, *in cineremque collapsa*.

Et mores populi, tabularia, jura, forumque,
Balnea, propolas, meritoria, templa, theatra,
Et circum cum plebe sua, madidasque popinas.
558 Quidquid agunt homines Sodomorum, incendia justis
Ignibus involvunt, et Christo judice damnant.
Hæc fugisse semel satis est : non respicit ultra
Loth noster : fragilis sed conjux respicit, et quæ
Fugerat, inverso mutabilis ore revisit,
Atque inter patrias persistat durata favillas.
En tibi signatum libertatis documentum,
Quo voluit nos scire Deus, quodcunque sequendum est,
Sub nostra ditione situm, passimque remissum
Alterutram calcare viam. Huc cedere jussi
De Sodomis : alter se proripit, altera mussat.
Ille gradum celerat fugiens, contra illa renutat.
Liber utrique animus : sed dispar utrique voluntas.
Dividit huc illuc rapiens sua quemque libido.
Talem muta sacris speciem notat orbita libris.
559 Aspice Ruth gentis Moabitidis, et simul Orphan
Illa socrum Noemin fido comitatur amore :
Deserit hæc atqui thalamis, et lege jugali
Exutæ, Hebræisque toris, sacrisque vacantes,
Jure fruebantur proprio, sed pristinus Orphæ

GLOSSÆ VETERES.

760. Tabularia, *mercatus*. — Jura, *leges ; ubi juramenta dabantur*, I.

761. Balnea, *loca juxta balnea sita, loca bibendi post balnea*. — Propolas, *loca vendentium, ubi pigmenta et aliarum rerum exercebantur venalia*. — Meritoria, *lupanaria ; et dicta est meretrix, eo quod mereat pretium, vel meritas mercedes accipit*. — Theatra, *spectacula*, I. — Propolas, *tabernas*, Vat. A.

762. Circum, *amphitheatra, vel ubi ludi exercebantur*. — Popinas, *loca potandi, vel loca juxta balnea sita, dictaque propinæ, a propinantibus*, I.

764. Judice, *scilicet existente*, I.

766. Loth, *anima*. — Conjux, *caro, quia si voluisset, libera fuisset : tantum si non respiceret*, I.

767. Inverso, *retro verso*. — Ore, *facie*. — Revisit, *respexit*, I.

768. Perstat, *permanet*, I.

769. En tibi, *o Marcion*. — Signatum, *indicatum scilicet est, de Loth, et uxore ejus, et de Adam liberi arbitrii. Et hactenus contra Marcionem de libero arbitrio disputat*. — Libertatis, *liberi arbitrii*, I.

771. Situm, *positum, concessum*. — Passim, *ubique*, I.

772. Cedere, *discedere*. — Jussi, *sunt*, I.

773. Mussat, *tardat, dubitat, deficit*, I.

774. Ille, *Loth*. — Illa, *uxor*. — Renutat, *prohibet*, I.

776. Libido, *voluptas*, I.

777. Muta : *ideo muta dicitur, quia rem mysticam signat*. — Orbita, *significatio, pagina, rota temporis*, I.

779. Illa, *Ruth*, I.

780. Hæc, *Orpha. Gesbidonop gigas fuit, filius Orphæ. Orpha ipsa est Arpha*. — Atqui, *certe*. — Thalamis, *maritis*, I.

COMMENTARIUS.

761. Vat. A, mendose, *propulas*. Lege *propolas*, ut ex ejusdem glossa patet. Fabricius notavit, *propolam* esse eum qui emit quod vendat majori pretio ; sed hic genere feminco a Prudentio sumi pro locis, in quibus propolæ homines merces suas exponunt. Prudentius primam producit exemplo Lucilii et Terentii in *prologus*. Vide Scalig. in Culicem Virg. *Meritoria* sunt ædificia ubi impuræ mulieres seu meretrices prostabant. Barthius lib. XLII Advers., cap. 17, explicans hunc Prudentii locum, ait, meritoria fuisse pluribus scalis exaltata, pergulisque distincta, in quibus videlicet collocatæ mulieres, cellisque suis distinctæ secundum pretia prostabant.

762. In Gis. et ed. Weitziana, de qua sæpe, ad oram manu est scriptum *propinas* pro *popinas*. Glossa Isonis de *popina*, et *propina* exstat etiam apud Isidorum, qui corrupte *propinas* dici affirmat.

763. Imitatio Juvenalis satira 1, vers. 86 : *Quidquid agunt homines*, etc. Plerique interpungunt *homines, Sodomorum incendia*.

767. Vat. A, Prag., *motabilis*. Alii Latinius *mutabilis*.

769. Supra dixit, historiam nobis proposuisse *spectabile signum* libertatis in Lotho et ejus uxore, quorum alter, quia voluit, libere Deo paruit, altera, quia voluit, contra Dei præceptum oculos in Sodomam retorsit. Nunc ergo concludit : *En tibi signatum libertatis documentum*.

770. Pal., Gis., Prag., Rat. et recentes edd., *quo*. Mar., Vat. A, Ald., Weitz., *quod*.

772. Vat. A, *jussit*, male.

773. Ald., Fabr., Bong., *præripit*.

774. De verbo *renuto*, quo usus etiam est Lucretius, vide Gifanium Ind. Lucr.

776. Prag., *hue illud*, male. Virgilianum est, *trahit sua quemque voluptas*.

777. Egm., Widm., Bong. supra, Weitz., Rat., Mar. a prima manu, Sich., Iso, *muta*. Ald., Gis., Prag. et recentes edd., *mulia*. Heinsius nihil ex suis notavit.

778. Weitz., *generis* ; alii, *gentis*. Put., *Orfan* ; Ald., *Orfam*. Vat. A, Mar., Prag., *Orphan*. Rat., *Ortan*. Historia hæc refertur lib. Ruth., quam etiam Paulinus Natali 9 ad libertatis argumentum transfert. *Brevis ista videtur Historia, at magni signat mysteria belli*. Noemi cum has Moabitidas in earum patriam reverti suaderet : Orpha osculata est socrum (Noemin) ac reversa est ; Ruth *adhæsit socrui suæ*, cap. I, 14. Eam Orphan deinde matrem fuisse gigantis Goliath Philo, sive quis alius sub Philonis nomine, et plures rabbini tradunt : quibus assentiri videtur Prudentius vers. 784, *stirpem nutrire Goliæ*. Chamillardus hanc opinionem vanam et absurdam esse definit, quia Goliæ mater fuit Philistæa, ex Geth urbe Palæstinæ, ac Saulis temporibus, Orpha vero nurus Noemi Moabitis, et æqualis Ruth. Teolius putat, licentia poetis usitatissima potuisse Goliam pro quovis barbaro ac fero homine poni. Sed non video quisnam sensus subesse possit, nisi verus Golias designetur hoc suo nomine. Nic. Serarius Comment. in Ruth cap. 1, quæst. 10, sententiæ illi rabbinorum Prudentium adhæsisse confirmat. Sed verba Prudentii non tam significant, Orphan matrem fuisse gigantis, quam hunc ex ejus stirpe ortum.

779. Put., Egm., *Noomin*. Alii, *Noemi* aut *Noemin*.

780. Vat. A, *atqui in thalamis*. Rat. *an quin thalamis*, sed factum *at quin*. Mar. et Prag., *atque in*. Heinsius ex suis notat *atquin*. Res clara est *atqui*, sive malis exarare *atquin*. Prudentius cum exposuerit Orphan a socru Noemi recessisse, non vero Ruthum, addit : atqui utraque libera erat, utraque virum suum amiserat, utraque toris, sacrisque jam vacua, jure fruebatur proprio.

782. Serarius, qui commentarium suum in Ruth his versibus Prudentii illustrat, priscum nurum favorum ritum sit esse inveteratum, non quod Orpha ab idolo-

Fanorum ritus præputia barbara suasit
Malle, et semiferi stirpem nutrire Goliæ.
Ruth, dum per stipulas agresti amburitur æstu,
560 Fulcra Booz meruit, castoque ascita cubili
Christigenam fecunda domum, Davidica regna
Edidit, atque Deo mortales miscuit ortus.
Sæpe egomet memini fratres geminos ad hiulcum
Pervenisse simul bivium, nutante juventa,
Et dubitasse diu bifido sub tramite, quonam
Esset iter melius: cum dextrum spinea silva
Sentibus arctaret, scopulosaque semita longe
Duceret aerium clivoso margine callem:
At lævum nemus umbriferum per amœna vireta
Ditibus ornaret pomis, et lene jacentem
Planities daret ampla viam: squalentibus unum
Contentum spinis reptasse per ardua saxa,
Porro alium campo sese indulsisse sinistro;
Illum sideribus caput immiscere propinquis,
561 Hunc in cœnosas subito cecidisse paludes.

A

Omnibus una subest natura; sed exitus omnes
Non unus peragit, placitorum segrege forma.
Haud secus, ac si olim per sudum lactea forte
Lapsa columbarum nubes descendat in arvum
Ruris frugiferi, laqueos ubi callidus auceps
Prætendit, lentoque illevit vimina visco,
Sparsit et insidias siliquis vel farre doloso.
Illiciunt alias fallentia grana, gulamque
Innectunt avidam tortæ retinacula setæ,
Molle vel implicitas gluten circumligat alas:
Ast aliæ, quas nullus amor prolectat edendi,
Gressibus innocuis sterili spatiantur in herba,
Suspectamque cavent oculos convertere ad escam.
Mox, ubi jam cœlo revolandum, pars petit æthram
Libera sideream, plaudens super aera pennis:
Pars captiva jacet, laceris et saucia plumis
Pugnat humi, et volucres nequidquam suspicit auras.
Sic animas cœli de fontibus unicoloras

B

GLOSSÆ VETERES.

783. Fanorum, *deorum*, I.
785. Amburitur, *circumuritur*, I.
786. Fulcra, *lectos*, *sustentacula vel lectorum*, *vel aliarum rerum quæ testiphadia nominamus. Fulcra etiam dicimus, quæ nobis subterponimus equitantes, a quibus sustentamur.* — Booz, *vir locuples*, *qui ascivit Ruth in conjugium, colligentem spicas. Orpha idolis se tradidit, et diabolo se deputavit.* — Ascita, *vocata*, I.
789. Hiulcum, *patens*, *divisum*, *apertum*, I.
790. Nutante, *vacillante*. I.
792. Dextrum, *iter*. — pinea, *spinosam et scopulosam viam dexteram dicit*, *propter labores sanctorum*, *quos sustinent pro Deo*, I.
794. Aerium, *cœlestem*. — Clivoso, *tortuoso excelso*. — Margine, *apice*. I.
795. Lævum, *iter*. — Vireta, *a viriditate*, I.
797. Squalentibus, *sordidis*, *acutis*. — Unum, *scilicet memini*, *vidi ex illis duobus fratribus*. I.

C

800. Immiscere, *scilicet vidi*, I.
803. Peragit, *ducit*. — Placitorum, *voluntatum scilicet opera*. — Segrege, *segregata*, *separata*. I.
804. Haud secus, *non aliter: comparatio humani generis*. — Ac si, *quasi*. — Sudum, *quasi semiudum*, *id est serenum*, I.
806. Auceps, *aves capiens*, I.
807. Visco, *glutine*, I.
808. Siliquis, *leguminibus*, I.
809. Illiciunt, *decipiunt: quia capiuntur*, Iso.
812. Prolectat, *delectat*, *illicit*, I.
813. Herba, *arena*, I.
814. Suspectam, *insidiosam*, *contemptibilem*, I.
815. Cœlo, *in aera*. — Revolandum, *est*, I.
817. Laceris, *laceratis*. — Saucia, *vulnerata*, I.
819. Unicoloras, *puras*, *et immaculatas*, *et unius naturæ*, I. *Puras, immaculatas et unius coloris*, Vat. A.

COMMENTARIUS.

rum cultu unquam recessisset. Nonnulli putant Orphan et Ruth errores patrios abjurasse, cum Hebræis fratribus nupserunt.

783. Ricciolius ait melius corripi secundam in *præputium* cum Mario Victore, *Nato præputium vox aufert dicta Sephora*, quam produci cum Juvenale, *Quæ pater abstinuit, mox et præputia ponunt*. At nescio cur Victor Juvenali sit præferendus. Præterea apud Victorem potest non corripi secunda in *præputium*, facta synæresi ex duabus ultimis, at apud Juvenalem et Prudentium necessario producitur.

784. Vide not. vers. 778.

785. Put., Thuan., Rot., Ald., Alex., Fab., *agresti amburitur*. Prag., *agrestis aburitur*, quod amplectitur Weitzius, et exstat etiam in Mar., sed a prima manu *agresti*, supra *agrestis*. Gis in contextu et Boug. ad oram, *agrestis oburitur*. Urb., *agresti exuritur*.

786. Put. scribit *Boos* pro *Booz*.

787. Ald., Vat. A, Mar. aliique scribunt constanter *Davitica*. Plerique et optimi, omisso *et*, per epexegesin *demum*, *Davitica regna*, ut Alex., Urb., Ald., Heinsiani præstantiores. Gallandius improbat in Aldo *et Davitica regna*. Aldus meus non habet conjunctionem.

D

788. Heinsius reprehendit Weitzium, quod prætulerit *artus* pro *ortus*. Nihilominus in Mar. et Vat. antiquissimis legitur *artus*, quod haud scio an melius sit. Pro diversa scriptura *artus* notat Teolius ad marginem.

789. De hoc bivio virtutis et vitii multi agunt. Poemation exstat sub Virgilii nomine de littera Y. *Littera Pythagoræ discrimine secta bicorni Humanæ vitæ speciem præferre videtur*, etc. Hericus in Vita S. Germani hunc Prudentii locum imitatur. Vide, quæ de hac duplici via notant ibi Bollandiani ad diem 7 Julii.

794. Gis., *clivosa margine callem*, et ad marg. 1 ed., *tramite collem*.

802. Ald., *omnis*; Fabr., *omnia* pro *omnes*, quod sensus requirit.

803. Egm., *placitum quoque*. Rectius *placitorum*.

804. Ald., *aut si*, et postea *forma*, mendose, pro *ac si forte*.

805. Ald., *descendit*; melius *descendat*.

806. In nonnullis Vulg., male, *anceps* pro *auceps*.

809. Ald., *fallantia grana*, male.

814. Prag., *spectatamque*, minus bene, pro *suspectamque*.

816. Vat. A, *sidereum*, fortasse *æthra sidereum* pro *ethera sidereum*. Prag., *super æthera*. Rat., *sub aere*, male.

818. Prag., *suscipit*. Melius, *suspicit*.

819. Ald., Wid., Mar., Gis. et alii, *unicolores*. Libri Heinsiani, Vat. A, Weitz., Egm., Alex., *unicoloras*; quam lectionem defendit Gifanius Ind. Lucr. verbo TRIPECTORUS, ex vet. lib., et quia alibi Prudentius dixit *versicolorus paries*. Id vocabulum ex iis est quæ utroque modo efferuntur: et fortasse Prudentius alibi dixit *unicolorus*, alibi *unicolor*, quod magis usitatum est. Meursius pag. 186 in Critico Arnobii etiam legit *unicoloras*, ut in Arnobio *decoloras*.

562 Infundit natura solo : sed suavibus istic A
Devinctæ illecebris retinentur, et æthera paucæ
Conscendunt reduces : multas viscosus inescat
Pastus, et ad superas percurrere non sinit auras.
Præscius inde Pater liventia tartara plumbo
Incendit liquido, piceasque bitumine fossas
Infernalis aquæ furvo suffodit Averno,
Et Phlegethonteo sub gurgite sanxit edaces
Perpetuis scelerum pœnis inolescere vermes.
Norat enim, flatu ex proprio vegetamen inesse
Corporibus nostris, animamque ex ore perenni
Formatam non posse mori : non posse vicissim
Pollutam vitiis sursum ad convexa reverti,
563 Mersandam penitus puteo ferventis abyssi.
Vermibus, et flammis, et discruciatibus ævum B
Immortale dedit, senio ne pœna periret,
Non pereunte anima. Carpunt tormenta, foventque
Materiem sine fine datam : mors deserit ipsa
Æternos gemitus, et flentes vivere cogit.
At diversa procul regionibus in paradisi
Præmia constituit majestas gnara futuri
Spiritibus puris, et ab omni labe remotis,
Quique Gomorrhæas non respexere ruinas :
Aversis sed rite oculis, post terga tenebras
Liquerunt, miseri properanda pericula mundi.
Ac primum facili referuntur ad astra volatu,
Unde fluens anima structum vegetaverat Adam.
Nam, quia naturam tenuem declivia vitæ
564 Pondera non reprimunt, nec tardat ferrea compes,
Concretum celeri relegens secat aera lapsu,
Exsuperatque polum fervens scintilla remensum,
Carcereos exosa situs, quibus hæserat exsul.
Tunc postliminio redeuntem suscipit alto
Cana fides gremio, tenerisque oblectat alumnam
Deliciis, multos post diversoria carnis
Ore renarrantem querulo, quos passa, labores.

GLOSSÆ VETERES.

820. Natura, *scilicet divinitatis.* — Solo; *corporis*, I.
821. Devinctæ, *devictæ*, I.
822. Conscendunt reduces, *ascendunt revenientes.* — Viscosus, *glutinosus.* — Inescat, *decipit, saturat*, I.
824. Inde, *proinde.* — Liventia, *nigra*, I.
826. Furvo, *nigro*, I.
827. Sanxit, *decrevit.* — Edaces, *rodentes*, I.
828. Inolescere, *crescere*, I.
829. Vegetamen, *animam, commotionem, vitam*, I.
831. Infusam; *formatam*, Iso.
832. Convexa, *poli, cœli; ad cœlestia*, I.
833. Puteo, *in puteo*, I.
834. Discruciatibus, *pœnis*, I.
835. Senio, *ætate.* — Periret, *deficeret*, I.
836. Pereunte, *deficiente*, I.
837. Materiem, *animam.* — Mors, *consumptio*, I.
842. Gomorrhæas, *Sodomiticas, id est terrenas delectationes*, Iso.
844. Properanda, *celeriter fugienda, cita*, I.
846. Structum, *plasmatum.* — Vegetaverat, *animaverat*, I.
847. Naturam, *animam*, I.
849. Concretum, *densum.* — Secat, *anima*, I.
850. Scintilla, *anima*, I.
851. Situs, *habitationes, positiones*, I.
852. Postliminio, *introitu, exsilio, de captivitate : postliminium est reversio de captivitate, quando longo quis tempore limen domus suæ dimissum repetit; quod etiam sancti doctores solent dicere, quando stylum ad alia transmittunt; tunc iterum ad ea revertentes, hoc* C *postliminium solent dicere*, I.
853. Oblectat, *nutrit animam*, I.
855. Querulo, *conquerenti.* — Passa, *scilicet sit, vel erat*, I.

COMMENTARIUS.

821. Ald., Bong., Gisel., non repugnante Heinsio, *et æthera.* Weitz., Mar., Prag., Rat., *ad æthera* sine *et.*
824. Mar., *liventia tartara* a prima manu.
825. In quibusdam vulg., *liquide.*
826. *Infernalis* in Latinitate prolapsa Cellarii solum Prudentium habet auctorem.
828. In vulg. nonnullis, *pennis*, male, pro *pœnis.* De vermibus damnatorum vide Isaiam cap. LXVI.
831. Mar., Prag., Weitz. aliique, *infusam* : putatque Mariettus, glossema esse *formatam*; ac revera glossa est Isonis. Verum omnes Heinsiani, Ald., Gis., Vat. A, Alex. ac multi præterea habent *formatam*, quod mihi Prudentianum videtur. Ex Weitzianis Bongars. et Widm. supra, *formatam.*
832. Aldi error palmaris *virtus* pro *vitiis.* Heinsius pro *rursum* reposuit *sursum*, ut aliis in locis. Thuan., Boher. et Alex., *sursum.* Mariettus vero in suis omnibus legisse videtur *rursum*, quod est in Ald., Weitz., Gis., Urb. et aliis; nec contemnenda quidem est D hæc lectio.
833. Widm. a prima manu, *mersandum.*
835. Mira est hoc loco Aldi correctio. Ediderat *immortale dedit, senio ne pœna periret.* Emendavit : *Immortale dedit, senio, pœnane periret.* Quo ista mutatio, quæ ipsi sententiæ adversatur?
837. Mar., Gis. et alii *materiem* scribunt. Ald. cum nonnullis, *materiam.* Heinsius lib. I Advers. posth., cap. 6, corrigendum putat *ratam* pro *datam.* Non faciam invitis membranis. In Vat. A, *ipsam* : corrigendum *ipsa.* De æterno supplicio, quo animæ semper puniuntur, neque intereunt, videri possunt Tertul. Apol. c. 48, Minucius Felix, Augustinus et alii.
839. Prag. minus bene, *et diversa* pro *at.* In nonnullis vulg., *adversa* pro *diversa.*
843. Gis., *recte*; sed in 1 ed., *rite.*
844. Weitz., Pragens., Rat. et Mar. a secunda manu, *miseri et properanda.* Alii, *miseri properanda* per epexegesin. Dicuntur pericula properanda, quæ propere ac festinanter cavenda et fugienda, ut explicant Iso et Mariettus. In nonnullis vulg. est *properando* : et ita Gis. in utraque edit., non absurdo sensu : *liquerunt properando*, sive *properantes.* Explicari etiam potest pericula quæ imminent, properant seu properantur. Horatius lib. Epodon XII : *Muricibus tyriis iteratæ vellera lanæ Cui properabantur!*
846. Vat. A, *vivificaverat*, recte emendatum supra *vegetaverat.* Hoc verbo active usus est A. Gellius lib. XVII, cap. 2, et alii.
847. Prag., *terræ*; cæteri, *vitæ.*
850. Chamillardus asserit poetam loqui ex sententia gentilium philosophorum, quod animam vocet scintillam ferventem. Falsum puto. Nam Prudentius non solum animam, sed Deum etiam appellat ignem, non quia ex igne Deum, aut animam constare existimet, sed propter nonnullam similitudinem quæ ex rebus corporeis peti potest ad spirituales aliquo modo intelligendas.
852. Weit. cum Egm. scribit *postlimineo.*
853. Virgilii est *cana fides.*
855. Rat., *dolores*; alii, *labores.*

Illic purpureo latus exporrecta cubili,
Floribus æternis spirantes libat odores,
Ambrosiumque bibit roseo de stramine rorem.
565 Ditibus, et longo fumantibus intervallo,
Fluminaque, et totos cœli sitientibus imbres
Implorata negat digitum insertare palato,
Flammarumque apices humenti exstinguere [tactu.
Nec mirere, locis longe distantibus inter
Damnatas, justasque animas concurrere visus
566 Conspicuos, meritasque vices per magna [notari
Intervalla, polus medio quæ dividit orbe.
Errat, quisque animas nostrorum fine ocu- [lorum
Æstimat, involvit vitreo quos lucida palla
Objice, queis speculum concreta coagula texunt,
Impediuntque vagas obducto humore fenestras.
Numne animarum oculis denso vegetamine guttæ
Volvuntur teretes? aut palpebralibus extra

GLOSSÆ VETERES.

856. Latus, *latus habens exporrectum; extenta, vel jacens*, I.
857. Libat, *degustat, accipit*, I.
858. Ambrosium, *ambrosia, cibus deorum; sed ponitur pro omni suavitate*, I. — Aliæ, *animæ*, I. — Piis, *animabus*. — Quis, *animabus*. — Patris, *Abraham*. — Ægri, *Lazari*. — Abysso, *a gremio*. — Exclusis, *scilicet de gaudiis paradisi*. — Morte, *cum interitu animæ*, I.
859. Ditibus, *divitibus*. — Fumantibus, *tangit de divite et paupere*, I.
861. Implorata, *rogata, scilicet fides justi, anima justa*. — Insertare, *immittere*, I.
863. Locis, *cœlo et inferno*, I.
865. Conspicuos, *claros, manifestos*. — Notari, *videri, cognoscere*, I.
866. Orbe, *mundo, rotunditate terræ, spatio*, Iso.
867. Fine, *termino*, I.
868. Palla, *vestis, qua sacrificabatur Palladi; sed ponitur pro omni veste; hic pro pellicula, quæ tegit pupillam*, I.
869. Objice, *objectione*. — Speculum, *visum*. — Concreta, *densa*. — Coagula, *aeris*, I.
870. Humore, *aeris*. — Fenestras, *oculorum*, I.
872. Teretes, *rotundæ*, I.

COMMENTARIUS.

856. Mariettus interpretatur, *latus exporrecta, commode jacens*, ut solent qui longum iter fecerunt.

858. Put., Oxon., Rot., tres Torr., Egm., Ald., Alex., Vat. A, Mar., *stramine* pro toro, aut stramento. Urb., Gis., Weitz., Prag., Rat., *gramine*. Neque absurdum est *roseo gramine*: nam gramen est quæcunque herba viridis. Florem gramini dat Seneca in Medea. Vide Burmannum, pag. 490, tom. I Anthol. Post hunc versum inseruntur alii sex in nonnullis codicibus, qui absunt ab omnibus Heinsianis, Egm., Pal., Ald., Alex., Urb., et ab Heinsio ejecti sunt, quod orationis sensum turbent. Eos interserunt Rat., Mar., Weitz., Gis. et plures vulgati. Ita Giselinus eos senos versus producit: *Ast aliæ, quas dira lues, errorque malignus Immersit tenebris vastoque obsedit Averno, Haud impune piis, ah! semet abesse fatentur Conciliis, meritas ferre et per sæcula pœnas, Queis patris antiqui aut ægri reverentis abyssus Exclusis, mundique bonis cum morte potitis Ditibus, et longo*, etc. Versu 3: Mar., *piis semet deesse*, et supra *abesse*. Duo Torrentiani et Rat., *semet deesse*. Gifanius quoque *piis semet deesse*. Versu 4: Mar., duo Torrentiani, Gifanius, Rat., *meritas pœnas per sæcula ferre*. In Mar. pro diversa lectione *ferre et per sæcula pœnas*. Versu 5: Mar., *Quis patris antiquo*, supra *antiqui*. Mar. et Boher. recentior, *Quis patris antiquo reverentius ager abysso*. In Mar. ad Marg., *aut ægri reverentis abysso*. In Prag., *Quis Patris antiqui, aut æger reverentis abysso*, cum glossa QUIS, *pro quibus*, EXCLUSIS ABYSSO, *id est per abyssum, videlicet per chaos magnum*. Gifanius Ind. Lucr. verbo CONCILIUM, hæc ait: *Sic ex vet. lib. legendum puto, nam vulg. abyssus mihi, ut ingenue dicam, minime placet. irrepsit credo ob non intellectum longius hyperbaton: illud enim*, IMPLORATA NEGAT, *non recte accommodetur* ABYSSO, *sed majestati Dei; itaque arcessetur huc, quod ante positum est*, MAJESTAS GNARA FUTURI. Heinsius ait Gifanium in his spuriis versibus explicandis æstuasse plus satis. Verum is lectionem veterem explicare conabatur, quam tunc omnes recipiebant. Marietto non plene satisfecit Gifanius. Igitur Mariettus ex conjectura eum locum restituere et illustrare aggreditur; putat legendum *aut ægri reverentia abysso*. Hæc vero est explicatio, qua versus a nobis omissi cum adductis in contextu uniuntur et declarantur. Quibus (animabus damnatis) abysso, seu per totum abyssum exclusis, et divitibus bonis mundi cum morte (seu usque ad mortem) potitis, et longo intervallo distantibus, et cruciatis, et tanta siti æstuantibus, ut flumina, et totos cœli imbres se bibere posse arbitrarentur, patris antiqui, hoc est Abrahami, aut ægri, hoc est Lazari reverentia implorata negat digitum insertare palato. Poeta respicit parabolam, sive melius historiam de divite avaro apud Lucam cap. XVI. Iso etiam, qui glossas his versibus apposuit, pro Prudentianis habuit. Giselinus, qui e mss. reposuit *abyssus* pro *abysso*, difficultatem loci agnoscens, *Si*, inquit, *in sanando hoc vulnere tam fuissem crudelis medicus quam Manutius aliquando fuit, nihil fuisset facilius; sed aliud est corpus pristinæ sanitati restituere, aliud, cum melius possis, extremo remedio adhibito, partem aliquam mutilare*. Weitzius falso ait, Aldum legisse *abyssus*, nisi aliam præ manibus habuit editionem: nam e sex versibus quos omisit Aldus (septem non bene numeravit Giselinus), unus erat is ipse ubi abyssi mentio occurrit.

859. In Oxon., *divitibus longo*. Heinsius conjicit *ditibus at longo*.

860. Ald., male, *tutos* pro *totos*.

861. In nonnullis Vulg., *palatu*, mendose. Cell. *implorata* explicat de *cana fide* ex vers. 853. Malo intelligere de anima beata, quæ in paradiso a Prudentio collocatur, tanquam in sinu Abrahæ.

866. Fortasse alludit ad sententiam theologorum qui sedem damnatorum in terræ visceribus collocant. Post hunc versum aliqui addunt lemma: *De integritate visionis animæ*.

868. Wid., Boug. a secunda manu, et Ald., *Æstimat involvi, vitreo quos lucida palla*. Alii, *Æstimat, involuit vitreo quos lucida palla*. Canthius ex conjectura, *pala*. Non placet Heinsio. Vide glossas. Senas oculi tunicas recensent aliqui, *conjunctivam, corneam, uveam, araneam, retinam, vitream*. Laudat hanc descriptionem organi visorii Giselinus interpres et medicus, qui septem tunicas oculi distinguit et notat, oculos speculi formam præ se ferre, cujus præcipua pars sunt tres humores concreti, seu coagulati; ex quo intelliges quid sint *concreta coagula*.

870. Oculi fenestræ animæ dicuntur a Gregorio Magno lib. XVI Moral. Lucretium *postes* elegantissime posuisse pro ipsis oculis, advertit Gifanius lib. III: *Jam magis exemptis oculis debere videtur Cernere res animus sublatis postibus ipsis*.

871. Vat. A, vitiose, *oculi lenso*.

Horrescunt setis, ciliove umbrante teguntur?
Illis viva acies, nec pupula parva, sed ignis
Trajector nebulæ, vasti et penetrator operti est.
Nil ferrugineum, solidumve tuentibus obstat.
567 Nocturnæ cedunt nebulæ: nigrantia cedunt
Nubila, prætenti cedit teres area mundi.
Nec tantum aerios visu transmittit hiatus
Spiritus: oppositos sed transit lumine montes,
Oceani fines atque ultima littora Thules
Transadigit, volucresque oculos in tartara mittit.
Nostris nempe omnes pereunt sub nocte colores
Visibus, et cæco delentur tempore formæ.
Nunquid et exutæ membris, ac viscere perdunt
568 Agnitione notas rerum, vel gressibus errant?
Una animas semper facies habet, et color unus
Aeris, ut cuique est meritorum summa, sinistri,
Seu dextri: alternas nec commutabile tempus
Convertit, variatque vices: longum atque perenne est,
Quidquid id est: unus volvit sua sæcula cursus.
Expertus dubitas, animas percurrere visu
Abdita, corporeis oculis cum sæpe quietis
Rore soporatis cernat mens viva remotos,
Distantesque locos, aciem per rura, per astra,
Per maria intendens? nec enim se segregat ipsa
Ante obitum vivis ex artubus, aut fugit exsul
Sanguinis, et carnis penetralia, seque medullis

GLOSSÆ VETERES.

873. Setis, *setas vocat cilios, quos nos etiam tautones proprie nominamus*, I.
874. Illis, *animabus, oculis animarum.* — Ignis, *igneus vigor*, I.
875. Trajector, *penetrator, transmissor*, I.
876. Ferrugineum, *nigrum, tenebrosum*, I.
878. Prætenti, *velocis.* — Area, *rotunditas, planities.* — Mundi, *cœli*, I.
879. Tantum, *sicut facit oculus corporis.* — Visu, *cum.* — Hiatus, *apertiones vel vastitates*, I.
880. Spiritus, *anima.* — Oppositos, *contra positos.* — Lumine, *sapientia*, I.
881. Thules, *ultima insularum*, I.
882. Transadigit, *transit*, I.
884. Cæco, *in nocte*, I.
885. Exutæ, *spiritus, animæ, formæ.* — Viscere, *carne*, I.
886. Notas, *rationes.* — Gressibus, *rationibus*, I.
888. Cuique, *unicuique.* — Summa, *qualitas.* — Sinistri, *mali, adversitatis*, I.
889. Dextri, *boni, prosperitatis; dextrum vel sinistrum aerem vocat dextram vel sinistram, quarum una ad vitam, altera ad mortem tendit*, I.
890. Vices, *tempora*, I.
891. Quidquid, *sive requies, sive pœna sit*, I.
892. Expertos, *probatos*, I.
893. Abdita, *secreta loca.* — Quietis, *somni, quietudinis*, I.
894. Rore, *suavitate; in nocte.* — Soporatis, *hominibus*, Iso.
895. Aciem, *visum.* — Astra, *cœlum*, I.
896. Intendens, *bene prospiciens.* — Ipsa, *anima*, I.
897. Vivis, *ut ante mortem exeant a corpore*, I.
898. Penetralia, *secreta.* — Medullis, *ab interioribus*, I.

COMMENTARIUS.

873. Vat. A, error, *aliove umbrante.*

874. In Alexandr., Thuan., Rot. et tribus Torr., *et pupula.* Alii, *nec pupula*, quod sensui congruere videtur; et secuti sunt Cell. et Teol. Suspicatur Heinsius *nec pupula prava.* Mihi lectio unice vera est *nec pupula parva.*

875. Vat. A, *nebulæ et vasti penetrator.* Descriptionem oculorum videre etiam poteris apud Ciceronem lib. II de Natura deorum.

876. In edit. Parmensi emendari debet mendum *solidumve mentibus*, et reponendum *solidumve tuentibus.*

878. Ald. contra metrum, *patenti cedit.*

881. Alii scribunt *Tile*, alii *Thyle*, alii *Thule*, et in gignendi casu *Thulæ*, vel *Thules*. De *Thule* vide Elmenhorstium ad Arnobii verba lib. VI, *Ultimam Thylem. Ultima* hæc insula antiquis dicebatur, quod ultra progressi non fuissent: ea est *Islandia.* Notum est Senecæ vaticinium (ita enim vocant) de novo mundo aliquando inveniendo. In Medea ita canit chorus act. II: *Venient annis Sæcula seris, quibus oceanus Vincula rerum laxet, et ingens Pateat tellus, Tiphysque novos Detegat orbes: nec sit terris Ultima Thule.* Quæ dum lego, nihil Senecam de novo orbe nostro cogitasse puto, sed ea solum laudare voluisse, quæ in expeditione Britannica a Claudio gerebantur: nam eam tragœdiam de Medea et Jasone fecisse, ut occasione primæ navigationis Claudio adularetur, et ab exsilio revocari obtineret, multi asserunt et exploratum videtur. Igitur chorum inducit, prædicentem ea quæ suo tempore accidere videbat, de posteris ipse nihil sollicitus, exaggerans tamen Claudii maritimos triumphos. De quo audi Pomponium Melam lib. III: *Britannia qualis sit et quales progeneret, mox certiora et magis explorata dicentur. Quippe tandiu clausam aperit ecce principum maximus, nec indomitarum modo ante se, verum* IGNOTARUM *quoque gentium victor; qui propriarum rerum fidem ut bello affectavit, ita triumpho declaraturus portat.*

882. Præstantiores, ut Vat. A, Mar., Heinsiani, Weitz., *transadigit.* Gis., *transadiit*, cum Ald., Bongar. a prima manu. Ad oram Gis., *transcurrit*; al., *transnadit.* In Vulg., *transabiit.* Egm. et Widm., *transadigit.* Verbum esse Virgilianum *transadigere* monuit Heinsius.

883. Vat. A, Egm., Pal., *oculis* pro *omnes.* Non placet. Quo sensu pereant nocte colores, dictum est hymno 2 Cath., vers. 7.

885. Thuan., Mar., Prag., Rat., Gis., Weitz., *exutæ*, id est animæ. Heinsiani omnes præter Thuan., *exuti*, quod habent Alex., Urb. et alii. Tunc visus intelliguntur exuti. Prag., *viscera*, Vat. A, *pendunt*: utrumque falsum pro *viscere* et *perdunt.*

887. Ald., *animam*; alii, *animas.* Locus hic diu torsit Chamillardum. Lege glossam Isonis, et intellige rem esse de extremo judicio, et de sorte, seu bona, seu mala, quam animæ sunt habituræ. Nescio, quid Teolius amplecti voluerit, *animam*, an *animas*: nam errorem typographicum puto *Una anima semper facies habet*; sed recte ad hunc locum affert illud Eccles. XI, 3: *Si ceciderit lignum ad austrum aut ad aquilonem, in quocunque loco ceciderit, ibi erit.*

892. Ita Put., Oxon., Cauch., Rot., tres Torr., Alex., Urb., Rat. a manu secunda, Eg., Ald. et Bonon. Alii legunt *expertos visus* cum Mar., Rat. a manu prima, Prag., Weitz., quod edidit Giselinus; sed monuit postea, in quibusdam apographis esse *Experto dubitas animas percurrere visu*, quod ipsi apprime placebat; et in prima editione adoptaverat. Ante Giselinum Sichardus secutus fuerat *expertos visus.* In Thuan. erat a manu prima *expertas*, a secunda manu *expertis.* Poeta exemplum adducit eorum, quæ in somnis experimur. Plerique male hunc locum interpungunt. Conjicio *expertes*, hoc est, animas separatas.

896. Prag., *nec sese segregat*, inconcinne.

897. In nonnullis vulg., *artibus*, male.

Exuit, abductamve abigit de pectore vitam : A
569 Viscerea sed sede manens, speculatur acutis
Omnia luminibus, et qua circumtulit acrem
Naturæ levis intuitum, nullo objice rerum
Disclusa, ante oculos subjectum prospicit orbem,
Atque orbis sub mole situm sordens elementum.
Objacet interea tellus, nec visibus obstat.
Quin, si stelligerum vultus convertat ad axem,
Nil intercurrens obtutibus impedit ignem
Pervigilis animæ : quamvis denseta graventur
Nubila, et opposito nigrescat vellere cœlum.
Sic arcana videt tacitis cooperta futuris
Corporeus Joannes adhuc, nec carne solutus,
Munere sed somni, paulisper carne sequestra
Liber ad intuitum, sensuque, oculisque peragrans B
Ordine dispositos venturis solibus annos.
570 Procinctum videt angelicum jam jamque cremandi
Orbis in excidium, raucos et percipit aure
Mugitus gravium mundi sub fine tubarum.
Hæc ille ante obitum, membrorum carcere soptus,
Secedente anima, non discedente, videbat.
Nonne magis flatus sine corpore cuncta notabit,
Corporis involucris tumulo frigente repostis?
Certa fides, rapidos subterna nocte caminos,
Qui pollutam animam per sæcula longa perenni
Igne coquunt, oculis longum per inane remoti
Pauperis expositos; nec secius aurea dona
571 Justorum dirimente chao, rutilasque coronas

GLOSSÆ VETERES.

899. Abigit, *pellit*, I.
901. Acrem, *clarum*, *vel acutum*, I.
903. Disclusa, *separata*, *aperta*. — Ante oculos, *scilicet habens omnia*, I.
904. Elementum, *infernum*, I.
905. Visibus, *animæ*, Iso.
907. Obtutibus, *visibus*, I.
908. Pervigilis, *semper vigilantis*. — Denseta, *spissa*, I.
909. Vellere, *nube tenebrosa*, I.
910. Sic, *tali modo*. — Arcana, *mirabilia*, I.
912. Sequestra, *separata*, I.
914. Dispositos, *ordinatos*. — Solibus, *diebus vel temporibus*, I.
915. Procinctum, *exercitum*, *apparatum*, I.
916. Raucos, *tristes*, I.
917. Mugitus, *qui erunt in die judicii*. — Gravium, *magnarum*, *raucarum*, I.
919. Secedente, *vagante*, I.
920. Flatus, *anima*, I.
921. Involucris, *involutionibus : volucra dicimus involutiones vestimentorum, sed hoc in loco involutionem corporis mortui in sepulcro vocat involucra*, I. *Volucra, vel volucla dicuntur involutiones*, Vat. T.
922. Certa, *æterna*; *scilicet est*. — Subterna, *ubi perpetua nox est*, Iso.
925. Pauperis, *Lazari*. — Expositos, *manifestatos, scilicet esse caminos*. — Secius, *tardius*. — Aurea, *pulchra*, I.
926. Dirimente, *dividente*. — Chao, *confusio tenebrarum; quia confusione distante non possumus misceri felices et mali*, I.

COMMENTARIUS.

899. Ald., perperam, *abiit de pectore*.
900. Ald., mendose, *manens speculator*.
903. In somnis res ita repræsentantur, quasi oculis corporeis videantur.
904. In Vat. A contra metrum est *positum*; supra recte, *situm*.
906. In Vat. A desideratur *vultus*. In nonnullis vulg., *vultu*, male.
907. Vat. A, *nihil*, monosyllabum.
908. Vat. A, *denseta*; Alex., Mar. et alii, *densata*. Utroque modo dicitur, *denso* et *denseo*. Heinsius præfert *denseta* cum Put. et Oxon.
910. Præstantiores Heinsiani, Alex., Ald., Weitz., aliique nostri, *futuris*. Fabr., Sich., Prag., Bong., Gis., *figuris*.
911. Alii, *Joannes*, alii, *Joannis*, alii utroque modo, ut Alex.
912. An S. Joannes Apocalypsin in somno viderit, disserui Cath. hymno 6, vers. 74. Fabricius in Comment. ad Poet. Christ., verbo EVANGELISTÆ, ait Prudentium affirmare evangelistam Joannem ea quæ scripsit vidisse animo, non oculis, neque somniantem, sed vigilantem, nebulis remotis; Sedulius vero Fabricio videtur testari Joannem ea vidisse in somnis. Scire tamen oportet hunc Sedulium esse ipsissimum Prudentium, cujus Dittochæum Fabricius Sedulio affingere volebat. Prudentius iterum atque iterum in Apocalypsi referenda somnium Joannis memorat.
913. Mar., Sich., in nonnullis vulg. ad oram, *liberat intuitum*, minus bene.
914. In Rat. erat *venturus*, perperam.
916. In Put. et Thuan. a manu secunda *tristes* pro *raucos*. De extremo orbis excidio per ignem, et de tuba, cujus mugitus præcedet, vide hymn. 11 Cath., versus finem. Ea quæ in Apocalypsi revelata sunt, C usque ad mundi finem non esse complenda, tenent plerique; alii jam esse completa existimant.
918. Corpus esse animæ carcerem quemdam, dictum satis hymno 10 Cath. Aliqui putant, id desumptum ex Ægyptiorum et Socratis scitis. Nihil est causæ, quamobrem eo confugiamus, cum pateant sacra volumina. Alii corpus *antrum*, alii *vincula*, alii *vas* appellant, quod jam monuimus.
920. Prag., *notabis*. Rat., *notabat*. Melius *notabit*.
921. Aldus primum edidit *involuclis*; deinde correxit *involucris*. Ita habent omnes editi et plures mss. Sed in nonnullis pervetustis membranis invenio *involuclis* a secunda, sed prisca manu, et in glossa, bis terve *involucla*, quasi *involucula*, et per contractionem *involucla*.
922. Potiores Heinsiani cum Egm., Ald., Alex., Vat. A, Urb., *rapidos*. Multi alii, Mar., Prag., Rat., Weitz., Gis., Fabr., Widm., Bongars., *rabidos*. Venustius est *rapidos caminos*. Ald., Egm., præstantiores Heinsiani, Alex., Urb., Vat. A, Mar., *subterna*. D Weitz., Fabr., Gis., *sub tetra*. Prag. et Rat., *æterna*, quod videtur legisse Iso. Teolius, nisi erravit typographus, divisit ita, *sub terna*. Præferendum *subterna*, qua voce usus etiam est lib. I in Symm., vers. 392. *Subternus* ex Fabricii explicatione est subterraneus : quanquam dubitat Fabricius an sit legendum lib. I in Sym. *sub terris*. Videtur dictum *subternus* a *subter*, ut *supernus* a *super*.
924. Ald., *remotis*; alii *remoti*, hoc est Lazari pauperis.
925. Monet Heinsius, in vetustissimis codicibus scribi *setius*, non *secius*, non solum apud Prudentium, sed etiam apud Virgilium, Ovidium, Silium, alios passim. Vides controversiam orthographicam, in qua minime sequar Weitzium, qui auctoritate solius Bongarsiani edidit *sæcius*.

Eminus ostendi pœnarum carcere mersis. A
Hinc paradisicolæ post ulcera dira beato
Proditur, infelix, ululans in peste reatus,
Spiritus : inque vicem meritorum mutua cernunt.
O Dee cunctiparens, animæ dator, o Dee Christe,
Cujus ab ore Deus subsistit Spiritus unus :
Te moderante regor, te vitam principe duco,
Judice te pallens trepido, te judice eodem
Spem capio, fore, quidquid ago, veniabile apud te,
Quamlibet indignum venia faciamque, loquarque.
Confiteor (dimitte libens, et parce fatenti!)
Omne malum merui : sed tu bonus arbiter aufer, B
Quod merui : meliora favens largire precanti.
Dona animæ quandoque meæ, cum corporis hujus
Liquerit hospitium, nervis, cute, sanguine, felle,
Ossibus exstructum, corrupta quod incola luxu
Heu! nimium complexa fovet cum flebilis hora
Clauserit hos orbes, et conclamata jacebit
572 Materies, oculisque suis mens nuda fruetur :
Ne cernat truculentum aliquem de gente latronum,
Immitem, rabidum, vultuque et voce minaci,
Terribilem, qui me maculosum aspergine morum
In præceps, ut prædo, trahat; nigrisque ruentem
Immergat specubus, cuncta exacturus ad usque
Quadrantem minimum damnosæ debita vitæ.
Multa in thesauris Patris est habitatio, Christe,
Disparibus discreta locis; non posco beata
In regione domum : sint illic casta virorum
Agmina, pulvereum quæ dedignantia censum,
Divitias petiere tuas : sit flore perenni
Candida virginitas, animum castrata recisum.
At mihi tartarei satis est si nulla ministri
Occurrat facies, avidæ nec flamma gehennæ
Devoret hanc animam, mersam fornacibus imis.
Esto, cavernoso, quia sic pro labe necesse est
573 Corporea, tristis me sorbeat ignis Averno :
Saltem mitificos incendia lenta vapores
Exhalent, æstuque calor languente tepescat.
Lux immensa alios, et tempora vincta coronis
Glorificent : me pœna levis clementer adurat.

GLOSSÆ VETERES.

927. Eminus, *e contra*, I.
928. Paradisicolæ, *Lazaro, paradisum colenti*, I.
930. Spiritus, *scilicet divitis*, I.
932. Subsistit, *est*, I.
933. Moderante, *regente*. — Principe, *scilicet existente*, I.
936. Indignum, *quod sit*, I.
937. Confiteor, *scilicet omnia mea commissa*, I. C
939. Favens, *adjuvans*, I.
940. Quandoque, *olim*, I.
944. Condelleta, *defleta, conclamata*, I.
949. Præceps, *profundum*, I.
952. Multa, *multiplex*. — Habitatio, *mansio*, Iso.
955. Pulvereum, *terrenum*. — Censum, *pecuniam*, I.
957. Castrata, *castigata*, I.
966. Glorificent, *lætificent*, Iso.

COMMENTARIUS.

927. Ald. Urb., *ostendit*, non probe.

930. Post hunc versum Mar. et Rat. pro titulo *Oratio*. Giselinus ad oram *Precatio* : quæ sitne Prudentii, nonnulli dubitant, sed immerito, cum eam Prudentio omnes membranæ et Theodulfus Aurelianensis vindicent.

931. Gis. ad marg., *cunctipotens*; in contextu, *cunctiparens*, quod habent alii, et legitur etiam hymno 14 Perist., vers. 128.

939. Quidam continuant *precanti Dona*, hoc est largire meliora dona.

944. Weitz. cum Widm. et Isone, *condefleta*. Alii, *conclamata*.

946. Assentior Teolio, qui putat Hieronymum Vidam hunc locum aliquatenus imitatum : *Da, Pater, extremæ cum vitæ advenerit hora, Te præsente, mori, nil me terrentibus umbris : Inque tuos animam amplexus effundere ovantem*. Scribo *amplexus*, non *complexus*, quod mendum est metro repugnans in editione Parmensi, ubi etiam male Hieronymus Vida dicitur *Hieron. Suida*, et locus indicatur xxv *Christiad.*, cum solum sint sex libri Christiados, et illi versus legantur in fine hymni 1 *Deo Optimo Maximo*, vol. I, pag. 214, Patavii, 1731, typis Josephi Comini, D ubi subjungitur alius versus, ex quo imitatio Prudentii clarior apparet : *Hoc tantum mihi, plura aliis optantibus, adde.*

947. Rat., *rapidum*, minus bene, pro *rabidum*.

954. Prag., male, *sint illinc castra*.

956. Prag., *sic flore*. Melius est *sit*.

957. Explicat illud Matth. XIX, 12 : *Sunt eunuchi, qui seipsos castraverunt propter regnum cœlorum* : quod aliqui stulti male intellexerant de corpore, cum de animo sit accipiendum, qui ab omni voluptate carnisque illecebris est cohibendus.

959. Mar. a prima manu, *occurrit*; recte emendatum *occurrat*, nam postea est *devoret*. In editione Parmensi mendum esse puto *avida* pro *avidæ*.

961. In Mar. ex *acto* correctum probe *esto*. Posset distingui hic versus *esto cavernoso*, ut *esto* significet *etsi*.

963. Aldus, *mirificos*; rectius, *mitificos*.

966. *Glorifico* verbum ecclesiasticum est, ex analogia similium factum. In Vat. A post *clementer adurat* legitur *Explicit liber II Admartigenia*. In Marietti codice, *Finit de Amartigenia liber D*, quod Mariettus interpretatur *liber dictus*. In aliis, *Finit Hamartigenia*.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

S. GELASIUS PAPA I.

S. AVITUS.

AD SIRMONDIANAM AVITI EDITIONEM AUCTARIUM.

JOANNES DIACONUS.

FINIS TOMI QUINQUAGESIMI NONI.

Parisiis. — Ex typis L. MIGNE.

59
2059

THE INSTITUTE OF MEDIAEVAL STUDIES
10 ELMSLEY PLACE
TORONTO 5, CANADA.
2059.